ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

III

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Գ ՀԱՏՈՐ

Հ–Չ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ—1977

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Հատորը հրատարակության է պատրաստել Երևանի պետական համալսարանի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնը

Պատասխանատու խմբագիր՝ պրոֆ. Է. Բ. ԱՂԱՅԱՆ

Ա $\frac{70105-31}{704(04)-77}$ 49—77

ГР. АЧАРЯН

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ КОРЕННОЙ СЛОВАРЬ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

Том III

Издательство Ереванского университета

Ереван — 1977

Հ

○ՀԱ «ահա՛, ահաւասիկ» Ոսկ. յհ. ա. 3. «օ՜ն, դէ՛հ, հա՛յդա» Վրք. հց. «այո՛, հա՛» Երզն. և Թր. քեր. Երզն. մտթ. 123. (այո՛ բառի տեղը բռնած էր արդէն ԺԲ դարում. տե՛ս այս մասին այո՛ բառի տակ)։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. թրք. هه he «այո՛», լազ. hó «այո՛», վրաց. ჰო հօ «այո՛», ֆրանս. hél, հայ. դւռ. հէ՞ «ի՞նչ, ի՞նչ ասացի՞ր», շաղաթ. واه hau «այո՛» ևն։—Աճ.

ԳՒՌ.—Ամեն տեղ էլ կայ հա՛ «այո՛» ձեւով, իսկ Ագլ. հօ՛, Մկ. Ոզմ. Վն. խա «այո՛»։ Անյօդաւոր արտասանութեամբ դարձել է հը՛, հը̥, խ՜:

Հաբակ տե՛ս Հաւաք։

ՀԱԳԱԳ, ի–ա հլ. «շունչ» Կոչ. 61. Ոսկ. ա. 1. «ձայն արտաբերող շունչը» Նիւս. կազմ. «առոգանութեան տեսակը» Թր. քեր. «շնչափող» Շնորհ. վիպ. որից հագագփութիւն «արտասանութիւն» Կոչ. 187. հագագասփիւռ Կոչ. 187. հագագահրատ «բոցաշունչ». Սարկ. տոմար. կիսահագագ ՑՀ. կթ. հագագապահ «շնչերակ» Տիմոթ. կուզ, էջ 324 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 82). հագագայf «վանկ, արտաբերութիւն» ՑՀ. կթ. չարահագագ Եփր. խչ. 70 (չունի ՆՀԲ). անհագագ Նար. էջ 92. հագագային (նոր բառ)։

=Կրկնուած է պարզական *հագ արմատից, որ առանձին չէ՛ գործածուած։

ՆՀԲ լծ. հաչ, հառաչ, ոգել, գոգ, ոգի, հոգի: Տէրվ. Նախալ. 105 vak արմատից է դնում սանս. զնդ. vač, լտ. vocare, vox, յն. εἶπον, ὄψ, պրս. bānk, āvāz, հյ. վանկ, վանգ, գոչել, գոգցես, գոգչիր, «հոս կրնայ բերուիլ նմանապէս հեգել, հագագ=հագ-հագ, եթէ սեմական ծընունդ չեն, տե՛ս արաբ. haǰā. վերջապէս ոգել, ոգեղ... եթէ ասոնք ոգի, հոգի բառերուն հետ լծորդութիւն չունին»։ Հիւնք. հանում է հեգ բառից։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 51 լծ. հաչել: Ն. Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. CLII հեկեկեմ բայի հետ՝ կցում է հեգ, հեգնել բառերին ?

ԳՒՌ.—Կայ միայն հագագը կոռուիլ Ղրբ. «լեզուն կապուիլ, չկարենալ խօսիլ» դարձուածը։

ՀԱԳԱԾԻԼ «շուայտիլ, ագահաբար կերուխումի յետևից ընկնել» Կոչ. էջ 116. «համակուիլ, մի վատ բանի յետևից ընկնել» Փիլ. լին. 130. որից հագածելի «ախորժելի, հաճոյական» Փիլ. լին. հագածաբանել «իմաստակել կամ շաղփաղփել» Փիլ. լիւ. հագածեալ «ագահ» Իրեն. հերձ. 141 (ըստ Վարդանեան ՀԱ 1910, 303), որին համաձայն է գալիս հագացեալ «ագահացեալ» Բառ. երեմ. էջ 171։

ՆՀԲ թուի թէ հագածիլ նոյն է դնում զգածիլ բառի հետ. իսկ հագածաբանել հանում է հագածիլ կամ հագնիլ ձևերից։ Հիւնք. հաց բառից։

Հագանիլ տե՛ս Ագանիլ։

ՀԱԳԱՋԵԼ «հաջել (շան)». գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագր. էջ 471, 477, 235. բառիս աղբիւրը յայտնի չէ։

ՀԱԳԱՑԱՆՔ «տարակուսանք» և ՀԱԿԱՑԵԼԻ «սխրալի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 171 և 172։

ՀԱԳՆԵԼ «կարկատել, կցկցել» Թր. քեր. որից հագներգութիւն «հոմերական բանաստեղծութիւն, քերթուած, պատմութիւն, գրքի գլուխները» Խոր. Նոնն. Թր. և Երզն. քեր. հագներգաբար Փարպ. Խոր. հագներգական Մագ. հագներգող «քերթող, երաժիշտ» Պղատ. օրին.։ Արմատական ձևը առանձին և անկախ գործածուած է միայն մէկ անգամ հագներգութիւն բառի մեկնութեան մէջ. «Եւ ոգեալ է հագներգութիւն ի հագնելոյ կարկատում

բանս»․ Թր. և Երզն. քեր. և որովհետև յն. ῥαψῳδία «հագներգութիւն» կազմուած է ῥάπτω «կարել, կարկատել» և ᾠδή «երգ» բառերից, ուստի հետևում է, թէ մեր բառն էլ ստրկաբար թարգմանուած է նրանից, որով և ճագճել նշանակում է «կարկատել կամ կցկցել»։

Հագներգութիւն (յն. ῥαψῳδία) բառը մեկնելով հները գրում են. «Եւ ոգեալ է հագներգութիւն ի հագնելոյ կարկատուն բանս և կամ ի սարդենի մահակէ պար գալով (սխալ է հրատ. Կոստանեան՝ էջ 33 պարտ գոլով) երգել». Թր. քեր. 4 և Անյ. քեր. 92. Մագ. Թղ. 33. (ուրեմն հանում է ճագճել «կարկատել, կցկցել» կամ ճագճի «ծառի անուն» բառից)։— «Հագներգութիւն ըստ հոռոմին լսի գաւաղաներգութիւն. կամ ի հագնելոյ կարկատուն բանս. կամ է հագներգութիւն՝ ելք շնչոյ հագագին, զոր երաժշտականութեամբ նուագեն ի տաղս պարանցիկ երգոցն. կամ ի հագուցանելոյ ընդ միմեանս և կարկատելով բանս՝ յիրեարս յեռել. կամ հագնին փայտ է անուշահոտ, որպէս սարդենին, որով երգէին». (ըստ այսմ հանում է ճագճել «երգեր կցկցել», ճագագ «շունչ», ճագուցանել «իրար անցկացնել», ճագճի «ծառը» բառերից) Երզն. քեր. (հմմտ. Քերդ. քեր. 161, Մագ. քեր. 231)։—«Որ ճագճ ճագճ շնչիւ ելանէ ի բերանոյն» Առաք. լծ. սահմ. 523։ — Նորերից՝ Գապասախալեան, Գիրք երաժշտական, Պոլիս 1804, էջ 47՝ «ճագճ՝ զոտն սաէ և ճագճերգութիւնն՝ զոտանաւորն կամ զտաղն» (շփոթելով ոտ բառի հետ)։ ՆՀԲ ճագճել միացնում է ագանել բառի՞ն։ Մէնէվիշեան, Արգարու գրոյցը, յն. ἁγνός «սուրբ, մաքուր» բառից։ Ալիշան, ՀԲուս. § 1573 հանում է ճագճի ծառի անունից։ Արթինեան,Ածաշնչի տունկերը, էջ 11 ճագուցուած բառից է հանում (սակայն ճագճերգութիւն բառի մէջ ճ արմատական է, որ չկայ ճագուցուած ձևի մէջ. ուստի ճագճել «կարկատել» պէտք է բոլորովին նոր բառ համարել, որի հետ կապ չունի ճագճիլ «զգենուլ» ժողովրդական ձևը, որ իմաստով էլ տարբեր է)։

*ՀԱԳՆԻ (սեռ. -նւոյ, -նեաց) «մի տեսակ ծառատունկ է. լտ. vitex agnus-castus L» (ըստ Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 9) Ղևտ. իգ. 40. Յոբ. խ. 17. Խոր. վրդ. Երզն. քեր. (վերջինը դնում է «փայտ անուշահոտ»)։

=Յն. ἄγνος «հագնի» հոմանիշից տառադարձուած։ Այս բառը գտնում ենք Ս. Գրքի վերոյիշեալ կրկին հատուածների մէջ՝ յունարէն բնագրում. սակայն եբրայեցին բոլորովին տարբեր է. առաջինում պակասում է, երկրորդում դրուած է «ուռի»։ Սրանից հետևում է, որ հայը մի՛միայն յունարէնից է յառաջացած։ Հայերէն բառի վրայ աւելացել է ճ ձայնը, թերևս նրա համար՝ որ մեր նախնիք իրենց օրինակում գտել են ἅγνος։ Ըստ Boisacq յոյն բառի ստուգաբանութիւնը ծանօթ չէ. թերևս փոխառեալ է եբր. *'egen =*'agn ձևից. սակայն հները շփոթելով յն. ἁγνός «սուրբ, մաքուր, անարատ, ողջախոհ» բառի հետ, կարծում էին ծագած սրանից և բոյսը համարում էին սրբութեան և ողջախոհութեան միջոց։ Դրա համար էլ լտ. դարձել է agnus-castus («առաքինի, ողջախոհ»), ինչպէս որ յետոյ էլ agnus կարծուելով լտ. «գառն», կազմուել է գերմ. keusch-lamm (Boisacq 8, Kluge 253):

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Հիւնք. և Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 10։

ՀԱԴԱՂԱԿ «գինու աման». մէկ անգամ ունի Յուդիթ ժ. 5. այլ ձեռ. ճաճղաղակ. յոյն օրինակն ունի ἀσκοπυτίνη «կաշեղէն շիշ». ըստ այսմ հայ բառն էլ մեկնում են «կաշիէ տիկ, կամ փայտէ աման գինւոյ, կամ խսիրով պատած մեծ շիշ (ֆրանս. dame-jeanne, ռմկ. տամճանճա)», բոլորն էլ ենթադրաբար։

Հիւնք. էջ 334 տճկ. մէթճէրէ, մաթառա բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. حوقلة ḥauqala «չրկիրի մեծ շիշ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 180)։

ՀԱՁ, ո հլ. «հազ» Ճառընտ. Ոսկիփ. Բժշ. որից ճազել «հազալ» Եւս. պտմ. ա. 8. Վրք. հց. Ա. 572 կամ նաև ճազալ Վրք. հց. Բ. ճճաճազ «հին հազ» Մխ. դտ.։

ՆՀԲ յիշում է սանս. kās։ Pictet KZ 5, 347 հւլ. kaš̆elī, պրս. kōk, քրդ. qokia, սանս. kaça «հազ»։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 33 ուզում է կցել զնդ. hazō ձևին (Եաշտ 19, 80)։ Տէրվ. Նախալ. 70 «հնխ. kās «հազալ», սանս. kās, լիթ. kosti, հբգ. huosto մեր հազ, հազել բառերի հետ դժուար կարող են լծորդութիւն ունենալ»։ Նոյն, էջ 109 հարցնում է թէ կարո՞ղ է կապուիլ sagh «բռնել, զսպել, զօրել, դէմ դնել» արմատին, որից հանում է նաև հազիւ հազ ձևը։ Հիւնք. հազար բառի՞ց։ Meillet MSL 10, 282 ուզում է կապել սանս. kāsati, լիթ. kósèti, անգսք. hwósta, hwesan են հոմանիշների հետ. հայ բառի մէջ զ ենթադրում է հնխ. g´h, որի դէմ կար անշուշտ kh-ով մի ձև, ինչպէս ցոյց է տալիս հւլ. kaš̆ilī. (այս բառի մէջ š (<հին ch) չի կարող հնխ. s-ով մեկնուիլ). g´h գտնում ենք նաև յն. βήξ, βηχός ձևերի մէջ, որոնց g^w նախաձայնը միւսների k^w-ի դէմ՝ կարօտ է դեռ մեկնութեան։ (Վերոյիշեալ ձևերի հետ կարող են յիշուիլ նաև գնչ. k'asava, hasava «հազալ», k'as, has «հազ», բոհեմ. hašao «հազալ», հինդուստ. k'ansī «հազ»)։ Սրմագաշեան, Արմէնիա տճկ. և ռում. haz «հաճոյք» բառի հետ։ Մ. Ս. Դավիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 գալլ. arthai «հաչել», վանդ. harzal «հաչել, հազալ», հբրբտ. arthon, Trombetti, L'Unità d'origine, էջ 90 հնխ. kwās->յն. βηχ-=*gwāgh- և հյ. հազ=*kwagh-, «որոնց դէմ ուգրօֆիննական լեզուները ներկայացնում են միևնոյն երևոյթը՝ միևնոյն արմատի մէջ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. հազ, հազալ, Գոր. Շմ. հազ, հազիլ, Ղրբ. հա̈զ, հա̈զիլ, Տիգ. հա̈զ, հա̈զա̈լ, Հճ. հօզ, հազօլ, Զթ. հօզ, հոզ, հազօլ, հազըլ, Սվեդ. հուզ, հա̈զզիլ, Ջղ. Սլմ. խազ, խազալ, Մկ. Ոզմ. խազ, խազա̈լ, Վն. խազ, խա̈զա̈լ, Մրղ. խազզ, խազզալ, Ագլ. խօզ, խզզօլ:—Նոր բառեր են հազախաշ, հազմըզալ, հազվռտալ, հազոց, խեղդելահազ:—Հմշ. փոխանակուած է բէօ՛ք (որ է բոք) բառով, որից էլ բօքալ «հազալ»։

ՀԱԶ, ի հլ. «դժուարութիւն». անկախ գործածութիւն չունի. գտնւում է միայն հազիւ գործիականաձև մակբայի մէջ, որից հազիւ բէ, հազիւ իմն, հազիւ ուրեմն, հազիւ ուրեք, և բուն արմատի հետ կրկնութեամբ՝ հազիւ հազ. բոլորն էլ նշանակում են «դժուարաւ, դժուարութեամբ, դուն ուրեք, քիչ է պատահում որ» ՍԳր. Ոսկ. հազիւ բառից են ծագում հազիւախօս «ծանրախօս» Կոչ. 210 (չունի ՆՀԲ. գիտէ միայն ԱԲ), հազուադէպ, հազուագիւտ են (նոր գրականում)։

ՆՀԲ «որպէս թէ ուժով հզօրի կամ ի ոմկ. ձայնիցս հըզ, խըզ, կիւճ, ազ»։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 32, 23 զնդ. hazaṅha «բռնութիւն, յափշտակութիւն»? Տէրվ. Նախալ. 109 հնխ. sagh «բռնել, զսպել, զօրել, դէմ դնել» արմատից է դնում սանս. sah, զնդ. haz, յն. ἔχω, ἴσχω և հյ. հազ, հազիւ: Հիւնք թրք. az «քիչ, սակաւ» բառից։ Bugge KZ 32, 12 յն. ἄχος «ցաւ, դժգոհութիւն, վիշտ» ձևի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Հիւբշ. 174 յիշում է իբր փոխառութիւն զնդ. hazah- «բռնութիւն» ձևից, իսկ էջ 462 կցում է ըստ Bugge՝ յն. ἄχος գոթ. agis «վախ, երկիւղ, անձկութիւն», ōg «վախել», հիռլ. ágor «երկնչիմ» ձևերին, իբր բնիկ հայ. երկուսն էլ կասկածով։ Pokorny 1, 40 յիշում է նոյնպէս Bugge-ի մեկնութիւնը, բայց գտնում է շատ խնդրական։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. عزازه 'azāza «հազուագիւտ լինել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 187)։

*ՀԱԶԱԶ կամ ՀԱՏԱՏ «մի տեսակ բոյս. լտ. lycium» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1574։

=Արաբ. حضض ḥaḍaḍ կամ ḥuḍuḍ (տաճկական արտասանութեամբ՝ hazaz, huzuz) «նոյն նշ.» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 418 և Steinschneider WZKM 12, 11):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ՀԱԶԱՐ, ի-ա հլ. «1000» ՍԳր. Ոսկ. որից հազարամեայ, հազարամեան Եւս. քեր. Եզն. հազարապատիկ Օր. ա. 11. հազարաւոր ՍԳր. Ոսկ. յհ. երեքհազարեան Ոսկ. մ. ա. 21.

հինգհազարեան *Ոսկ. մ. ա. 21.* յոգնահազար *Կղնկտ.* բազմահազարք *Գնձ.* վեցհազարեան *Ագաթ.* վեցհազարեակ *Ճառընտ.* հազարամեակ, հազարհինգհարիւրամեակ, հազարվեցհարիւրամեակ, երկհազարամեակ *(նոր գրականի մէջ) ևն։*

=*Պհլ.* hazār *(պհլ.* hazārak *ձևի հետ համմտ.* վեց-հազարակ *Լծ. կոչ.), պրս.* هزار hazār, *սակ.* zāra, *զնդ.* hazaṅra-, *սանս.* सहस्र sahásra- *«հազար»* (Horn § *1093)։ Իրանեան բառի ծագումը բացատրւում է զանազան ձևերով, որոնց մասին տե՛ս* Pokorny *1, 633 և 2, 488։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև քրդ.* hazår, *աֆղան.* zår, *ուտ.* hazar, *կիւր.* azur, aγzur, *լէզգ.* azər, *ռուտ.* hagzür, agzür, *ցախ.* azür, agzür, *ագ.* azur, agzur, *տաբաս.* agzur, *բուդ.* γazar, *չէկ.* azar, *խինն.* azar, gazir, *արչ.* izardo, *չեչէն.* ezir, ezer, *խիւր.* ‘azir, *կայ.* azir, *կուբ.* oziy, *վար.* azi, *լակ.* āzarba, āzarva, āzarra, *դիդ.* azal, azargo, *կար.* azareda, *անդ.* ozurugu, *աւ.* azar, ‘azarg, *նաև (ըստ* Miklosich*-ի՝ Թուրքերէնի ազդեցութեամբ) հունգ.* äzer, ezer, *խրիմի գոթ.* hazer, *սերբ. խրվաթ.* jēzero, *սլ.* jęzero *«հազար»* (Berneker, *էջ 455)։—Հիւբշ. 174։*

Ուղիղ մեկնութիւնը գիտէր հներից Մագ. համմտ. «Հազարս ո՛չ է ըստ մեր լեզուիս, այլ զսա ի Պարսից առեալ ընտանեցուցեալ մերոյ լեզուիս». Մագ. Թղ. 95. «Բայց հազարդ ըստ պարսկականին է իմանալ մակՁիւ, ոչ գիտել մեզ եթէ ի տեղի հազարի ո՞րպէս մերն Թուէին, տասն հարիւ՞ր, որպես Վիրք քսանովն, եթէ այլ ինչ, ո՛չ գիտեմ». Մագ. Թղ. 96։—Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ պրս. և սանս. ձևերը։ Ուղիղ են նաև Peterm. *էջ 22,* Windisch. 21, Böttich. ZDMG 1850, 357 *ևն։*

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Նխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. հազար, *Ասլ.* հազար, հօզօր, *Ալշ. Մշ.* հօզօր, *Տիգ.* հօզօր, *Երև.* հզար, հազար, *Սվեդ.* հազզուր, *ՀՃ.* հազօյ, *ՋԹ.* հազօյ, հազօր, *Ագլ.* հզզէօր, *Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն.* խօզօր, *Մրղ.* խօզզօր, *Ջղ.* ղզար; — *Նոր բառեր են՝* հազարանոց, հազարագեղ, հազարաշէնք, հազարբերբիկ, հազարփերթիկ, հազարգարուն, հազարաքող:

ՀԱԶԱՐ *(ռ հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մի տեսակ բոյս. տճկ.* մառօլ, *լտ.* lactuca saligna L.» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 577) *Եզն. Անան. գիտ. 21. Մագ. Թղ. 95, 96 (բայց զհազարդ խաւարտ յունարէն ասի* մառոլն... *իսկ ըստ պարթևին՝* ֆայիու *[իմա՛ պրս.* kāhū*]). Վրք. հց. Բժշ. Վստկ. 163. որից* վայրի հազար *«եղերդ, լտ.* cichorium intybus L» *(Տիրացուեան, § 568) Բժշ.։*

Հներից Մագ. (անդ) հանում է հազար *Թուականից. «Զհազարդ սակս բազմաթերթութեան և յոգնաբեղուն մանրագոյն մասնկաց, որ ի ներքոյ թերթից տերևոյն ստորակայեալ ընծիւղեալ զոխիցն, որ ի նմա պատշաճեալ հուպ ի միմեանս յարամանեալ»։ Պատկ.* Mamep. 1. 10 *պրս.* هزار hazār *«մի տեսակ վայրի փեգենայ» (չունի ԳԴ)։ Հիւնք. դնում է* հազար *Թուականից, բայց աւելի բանաւոր է համարում հանել* հազ, հազալ *բառից, «քանզի պրս.* ֆիուֆ *«հազ և հազար բոյսը»։*

ԳԻՌ.—Խրբ. հազար-մարուլի. *կազմուած է հյ.* հազար *և Թրք. (<յն.)* մարուլ *հոմանիշների բարդութեամբ։ Նոյն ձևով, իբր*

ՓՈԽ.—գործածում են նաև Խարբերդի Թուրքերը։

*ՀԱԶԱՐԱՊԵՏ, ի-ա *հլ. «հազար զինուորի գլուխ. 2. իշխան, նախարար. 3. տնտես, Թագաւորական տան մատակարար, քսակակալ» ՍԳր. Եղիշ. Եփր. համաբ. և ա. կոր. 58. (ըստ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 16 հարկային և շինարարական գործերի վերակացուն կամ գլխաւորը). որից* հազարապետութիւն *ՍԳր. Կորիւն։*

=*Պհլ.* *hazārapat, *հպրս.* *hazahrapati, *պրս.* *hazārbad *ձևից (ուղղակի փոխառեալ իրանեանից և ո՛չ թէ կազմուած հայերէնի մէջ)։ Իրանեան այս բառերը չեն աւանդուած, բայց ենթադրւում են յն.* ἀζαραπατεῖς, ἀζαραβίτης, *ասոր.* həzārpat, *վրաց.* ჰაზარაპეტი *հազարապետի ձևերից։—Հին Պարսից մէջ* հազարապետը *բարձրագոյն տիտղոսներից մէկն էր. այսպէս էին կոչւում*

Բիւրուց Անմահից գնդի 10 հրամանատարները, որոնց իւրաքանչիւրը 1000 զինւոր ունէր։ Սրանք էին նաև արքունիքի հետ եղած յարաբերութեանց հսկիչը, մեծ դահճապետ, հրամանակատար արքայի են։ (Հազարապետի տիտղոսի և պաշտօնի նկատմամբ մանրամասն տե՛ս Marquart, Philologus *55, 227—9, հյ. թրգմ. ՀԱ 1898, 316—320)։— Հիւբշ. 174։*

Ուղիղ մեկնեց նախ La Croze, *յետոյ* Lag. Urgesch. *978 են։*

***ՀԱԶԱՐԱՒՈՒԽՏ**, ռ *հլ. «պարսկական մի տիտղոս, որ մեր մէջ իբրև յատուկ անուն է գործածուած» Բուզ. Փարպ. Արծր.։*

=Պհլ. փոխառութիւն. հմմտ. պրս. hazāraft *«պարսկական մի տիտղոս», որից տառադարձուած են յն.* ἀζαρέφθης, *ասոր. (ըստ* Tabarī) ܗܙܪܦܬ hazāraft*։—Հիւբշ. 174։*

ՀԱԶԱՐԴԱՐՈՒՆ *«մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ» Սալաձ.։*

=Անշուշտ փոխառեալ է պարսկերենից. հմմտ. պրս. هزاردانه hazārdāna *«մի տեսակ խոտ»։*

Բառս ունի նախ ՀԲուս. § 1579, բայց գրում է սխալմամբ հազարդարա: *Վերի ձևով ուղղեց Նորայր, Բանաս. 1901, 117, ինչ որ հաստատում է նաև գաւառական ձևը։ Բայց Նորայր ՀԱ 1924, 552 մոռանալով իր առաջին ուղղումը՝ մեկնում է թրք.* հազարբարա *«անխոսն» և որ նորից է ուղղում ՀԱ 1926, 71։*

ԳԻՐ.—Նր. հազարդարուն *«անուշահոտ ըսպիտակ մանր ծաղիկ, որ ցօղունին վրայ փնջաձև կը բացուի. ասոր սերմերը հացի երեսը կը ցանեն եփելու ժամանակ և շատ համեղ է»։ (Վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բանասէր 1901, 117. նոյն բառը գիտէ նաև ՀԲուս. § 1578, բայց սխալմամբ գրում է* հազարզարուն):

***ՀԱԶԱՐՃԱՇԱՆ**, *որ և* **ՀԱԶԱՐՔԱՇԱՆ** *կամ* **ՀԱԶԱՐԱՓՇԱՆ** *«մի տեսակ բոյս է» (իբր սունկ կամ լօշտա՞կ) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1580։*

=Պրս. *hazarčašān *անծանօթ ձևից, որ կազմուած է պրս.* هزار hazār *«հազար» և* چشان čašān *«լախտ» բառերից. վերջինը ասւում է նաև* فشان fašān, پشان pašān, *որով յառաջացել են վերի բառի երեք տարբեր ձևերը։—Աճ.*

*[***ՀԱԶԵՂՈՒԹԻՒՆ** *«ախորժելի՝ համով լինելը»» Պիտ. մէկ անգամ գործածուած է հետևեալ հատուածում. «Ցաւէժ բարորութեամբ յղփանալի յոգնասեր մրգոյն հազեղութեան ճաշակօք»։ Սրա տեղ այլ ձեռ. ունի* ճաշեղութիւն, *ինչպես պէտք է սրբագրել։*

ՆՀԲ ուզում է կցել հաճելի *բառին, իսկ ԱԲ թւում է թէ արաբ.* حظ ḥass *«ախորժիլ» (տճկ.* հազ ըրնել) *ձևից է հանում։]*

Հազի *տե՛ս Հացի։*

ՀԱԶԻՄԱԹ *«մի տեսակ վհուկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. հարց. 388. «Վհուկն այն է, որ ի վհաց և յանդնդոց մեռեալս կերպարանէն. դեք ի կերպս մարդկան երևին, զոր դևակոչ առեն և հազիմաթ և նշանագէտ, որ ի գերեզմանս ննջէ և նշանաւոր մարդ կերպարանէ»։*

Քաջունի (հտ. Գ. էջ 133) ունի հազինայ *«վհուկ», որ և կցում է լտ.* hasena *ձևին։ Բայց ո՛չ այս բառի համար որևէ վկայութիւն ունի, ո՛չ յիշում է այլուր իր բառարանում և ոչ էլ գտնում եմ լտ.* hasena *իբր «վհուկ»,* Quicherat-*ի լատին-ֆրանս. բառարանում* (Paris *1913). այստեղ կայ միայն* hasena=asena=arena *«աւազ. 2. ամփիթատրոն, մրցարան»։*

Հազիւ *տե՛ս Հազ։*

***ՀԱԶՈՐ** *«սին պտուղը, լտ.* sorbus pictus, *տճկ.* իւվէզ, *ռմկ.* գիւվէզ, *Ննխ.* օվազ*» Բժշ. (ունի միայն ՀԲուս. § 1588 յաւել.). սրա հետ նոյն են* հազորան *կամ* հազուրան (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «սին պտուղը» Մխր. եր. Մամիկ. գրուած է նաև* հաշուրան *ըստ ՋԲ, որից* հազորենի *«սնենի, սինի ծառ» Մխր. եր. Մամիկ.։*

=Ասոր. ܚܙܘܪܐ xazūrā. *այս բառը առանձին նշանակում է «խնձոր» և փոխառեալ է հայերենից. բայց զանազան վերադիրներով՝ նշանակում է տարբեր բոյսեր. այսպէս՝* xazūrā armənāya *«ծիրան»,* xazūrā dəbārā

«զկեռ» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. յն. μῆλον «խնձոր» և ἐπι-μηλίς «մի տեսակ զկեռ» Boisacq 266), xazūrā mādəyā «լի-մոն, citrus medica», xazūrā parsāyā «դեղձ, amygdalus persica» (Brockelm. Lex. syr. էջ 108—109)։ Ասորերէնում չկայ «սին» նշանակութիւնը, ուստի պէտք է ենթադրել թէ կա՛մ յատուկ էր ասորի մի գաւառականի և կամ պատահաբար չէ աւանդուած ասորա-կան գրականութեան մէջ։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. իտալ. azzeruola «սլոճ»։ Bōttich, Arica 43 յն. πασσάρα, βασσάρα «մի տեսակ սունկ»։—Lag. Reliq. gr. 44 ասոր. ܥܙܪܘܪܐ ʻazrurā «եղևին»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. خیزران xayzurān «փշոտ մի թուփ է. ruscus aculatus» կամ «murca (myrta) silvestris» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 838, Steinschneider WZKM 12, 20), Թրք. هزارن hezaren «հնդիկ եղէգ կամ dauphinelle ծաղիկը»։

ԳԻՌ.—Մշ. հազուրան, Բղ. խազուրան, Մկ. խազիւրան «մի տեսակ սլոճ»։

*ՀԱԶՐ «եզան վրայ դրուած հարկ». նորա-գիւտ բառ, որ գործածուած է Անիի 1301 թուի արձանագրութեան մէջ. «Թողի զեզինն հազրն, զկովին համբրէլէն, զոչխարին աղը-հակն» (տե՛ս Վիմական տարեգր. էջ 151)։

=Արաբ. حظیره ḥazīra «փարախ, մա-կաղատեղ, ցանկապատ»։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատաստն. հտ. II, էջ 12։

ՀԱԶՐԵԼ «մազերի մէջ ծաղիկ խրել կամ ծաղիկ անց կացնել»? անստոյգ նշանակու-թեամբ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Նար. տաղ. 465. «Ի ծամին խեղեփին հազրէ զի նոյն սէր»։

Այսպէս է մեկնում Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Ա. 150։ Հացունի, Պատմ. տարազի 197 և Նորայր ՀԱ 1924, 70 համարում են նոյն ընդ հազրեվարդ։ Հացունին յիշում է նաև արաբ. խազի-րա «կանաչ»։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, էջ 107 արաբ. hāzir «ներկայ, պատրաստ» բառից, իբր «պատրաստել, յարդարել»։

ՀԱԶՐԻ «մի տեսակ անծանօթ ծաղիկ է». ժողովրդական երգից առնելով յիշում է մի-այն ՀԲուս. § 1584։ Թերևս նոյն ընդ հազրե-վարդ։

+ՀԱԼ «հալուիլը» Վրդն. ել. Ոսկիփ. Նար. խչ. «արծաթի հալուելու չափը» Միխ. աս. 501. «կերակրի մարսում» Վստկ. 120. որից հալ հանել «հալեցնել» Թլկր. 29. հալել «տա-քութեամբ լուծել» ՍԳր. «կերակուրը մարսել» Կիւրղ. ղևտ. Երզն. մտթ. Լմբ. ժղ. «հոգսե-րով մաշուիլ» Կոչ. «քամուց ցրուիլ՝ անհե-տանալ (փոշին)» Անան. զղջ. հալոց «մետաղ հալեցնելու քուրայ» ՍԳր. եզն. «ստամոքս» Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 22. հալածոյ «ձու-լուած» Բ. մնաց. դ. 2. հալանք «հոգս, մտա-տանջութիւն» Ոսկ. մ. ա. 22. հալուն Փիլ. հրահալելի Լմբ. Շնորհ. հրահալող Բենիկ. դիւրահալ Իմ. ժթ. 20. հալեմաշ Մխ. բժշ. դժուարահալ Սոկր. քերահալ Վրդն. երգ. երագահալ Վեցօր. 174. սառնահալ Ագաթ. տհալ «անմարս» Եղիշ. միանձ. 161. տհա-լութիւն Պիտղ. վեցօր. տող 956։

=Բնիկ հայ բառ. մեկնութիւնը տե՛ս հե-ղուլ ձևի տակ։

ՆՀԲ լծ. թրք. խալլ (իմա՛ արաբ. ḥall «հալել, զտել, լուծել»)։ Հիւնք. աղ բա-ռից։ Karst, Յուշարձ. 407 սումեր. ša-lal «թոքախտ»։ Միւսները տե՛ս հեղուլ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սչ. հալել, Գոր. Երև. Ննխ. հալէլ, Ախց. Ասլ. Ջթ. Կր. Շմ. Պլ. Ռ. հալիլ, Տփ. հա՛լիլ, հա՛լվիլ, հա՛լշիլ, Հմշ. հալուշ, Տիգ. հօլէլ, Խրբ. Ղրբ. հօլիլ, Ագլ. հա՛յլիլ, Ջղ. Վն. խալել, Մկ. Ոզմ. խալիլ, Սլմ. խօ-լել, Մրղ. խօլէլ, Հճ. հալլել, Սեբ. հալլէլ, Սվեդ. հօլլիլ։—Նոր բառեր են անհալել, հա-լուկ, հալխոնիլ, հալհալ լինել, հալհլիլ, հալ-հըլուկ, հալհլուք, ձնհալք, հալման, հալմրիլ, հալոց, հալոտել, հալուահալ, հալուճնի, հալք, իւղահալ (>էխալ, ուխալ)։—Նոր ոճեր են հալ անցնիլ «հալից փճանալ», հալ ընկնել «հալելու սկսիլ», հալ գնալ «սիրով խանդա-ղատիլ», հալի անել «մանրամասն պատմե-լով լաւ հասկացնել»։ Այս վերջինը ատրպ. Թրք. حالی ایتمك hali etmek «իմացնել, հասկացնել, բացատրել» բառն է, որ Будаговъ 1, 512 դնում է արաբ. حال ḥal «վի-

ճակ» արմատի տակ։ Ըստ այսմ հայերէնը (գտնւում է միայն Երև. Ղրբ.) փոխառեալ է թուրքերէնից. բայց ժողովրդական ստուգաբանութեամբ հալել բայից կարծուելով՝ կազմուած է նաև հալել, գլխումը հալել, ականջներումը հալի անել հոմանիշ ձևերը։—Այս արմատին է հայում նաև գւռ. հալինչ (Վն. խալինչք), որ նշանակում է «աղած խաղը հալելու ժամանակ երեսը կազմուած փրփուրը և տակը մնացած դիրտը, որ շատ աղի է լինում». (Ղարաբաղցիք այս դիրտը դէն են գցում, Սեբաստացիք բաղարջի մէջ են խառնում, Արաբկիրցիք հացի վրայ քսելով ուտում են). այլուր կոչւում է թալինչք. Բլ. Լ., չանչ Լ., աղիչք Ախց. Սեբ., կտրուք Կիւր.։ Մեր բառին շատ մօտիկ է հնչում արաբ. حليجة ḫalīǰa «մէջը արմաւ թրջած կաթ՝ ուտելու համար. 2. խնոցու մէջ հարուած թանի երեսի խաղը. 3. խաղի տիկի քամուածքը. 4. հինայի հոյզը. 5. վրան կաթ լցուած կարագ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 385)։ Այս բառը ծագում է արաբ. حلج ḫalǰ արմատից, որ նշանակում է «բամբակը մաքրել են». ուստի բնիկ արաբերէն է. հետևաբար կա՛մ մեր բառի նմանութիւնը պատահական է և կամ հայերէնը փոխառեալ է արաբերէնից և յետոյ մօտեցրած հալ-ել արմատին։

ՓՈԽ.—Կայ քրդ. حليان heliyan «հալիլ», حلاندين helandin «հալեցնել», halīnāndin «հալեցնել», heliqin «հալիլ», heliqandin «հալեցնել». սրանք կարող են թէ՛ հյ. հալել և թէ արաբ. حلّ ḫall «հալել, լուծել» բառից փոխառեալ լինել. բայց heliqin և heliqandin ձևերը ցոյց են տալիս թերևս՝ որ փոխառութիւնը հայերէնից է, քանի որ կայ հյ. գւռ. ք-ով ձևը (ինչ. հալք, ճնհալք), մինչդեռ արաբը զուրկ է q ձայնից։ (Iusti, Dict. Kurde, էջ 144 յիշում է թէ՛ արաբ. և թէ՛ հյ. ձևերը, Աճառ. MSL 16, 357 քրդ. ḫäline «հալել» դնում է հայերէնից)։

ՀԱԼԱԾ «վանել, քշել, հեռացնել». արմատ առանձին անգործածական, որից հալածել «վանել, յետևից պնդելով վռնտել, հեռացնել» ՍԳր. Ոսկ. ես. և բ. տիմ. Մծբ. հալածական ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. Մծբ. Ոսկ. ես. հալածանք ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. հալածիչ ՍԳր. հալածումն Մրկ. դ. 17. Գծ. ը. 1. հալածչութիւն Կոչ. հալածութիւն Եփր. համար. այսահալած Սարկ. Յս. որդի. դիւահալած ԳնձՃ. Ոսկիփ. անհալածեալ Ոսկ. ա. կոր. ինքնահալած Առակ. ա. 11. խարազանահալած Սկևռ. աղ. խաւարահալած Վեցօր. ձիահալած Բուզ. կենդանահալած Գիւտ թղթ. թիւնահալած ԱԲ. հալածողական (նոր գրականում).—հ ձայնի սղմամբ ձևացած են՝ սրտալածել Պիտ. Պղատ. օրին. տարալածել Կիւրղ. թգ. Տիմոթ. կուզ, էջ 278. հաւալած (հաւահալած) Մանդ.—միջին հայերէնում իմաստի զարգացմամբ ունինք՝ հալծել «չարչարել, չարաչար գործածելով նեղացնել» Սմբ. դատ. 3, հալծանք «չարչարանք, աշխատանք» Անսիզք 47, «շահած՝ վաստակածը» Սմբ. դատ. 144։

ՆՀԲ ածել բայից՝ համ (>հալ) մասնիկով։ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 142 զնդ. herez, սանս. srǰ, պրս. histan, hilam «թողնել, արձակել»։ Տէրվ. Նախալ. 107 հնխ. varg «հալածել, վրէժ խնդրել» արմատից է դնում սանս. varǰ, գոթ. vrikan, որից vraks «հալածիչ», հսլ. vragŭ «թշնամի», նրգ. rache «վրէժ», հյ. հալածել և վրէժ։ Հիւնք. յն. ἐλαύνω, ἤλασα, ἐλάσω «հալածել, վանել»։ Müller, WZKM 10, 276 լտ. pello «զարնել, վանել» բառի հետ ցեղակից է դնում։ Հիւբշ. էջ 462 անընդունելի է գտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև հյ. հալածել բառի մէջ -ած մասնիկ չէ։ (Այս լտ. բառի ցեղակից հյ. ձևն է հող, հեղ «անգամ», որ տե՛ս վարը)։ Meillet (Նամակ առ Boisacq, 1913 ապր. 11 թուականով, տե՛ս Boisacq 744) ցեղակից յն. πάλλω «յուզել, ճօճել, շարժել» բային։ Pedersen, KZ 39, էջ 241 մերժում է կցել լտ. fundo «վանել» բառին իբր ցեղակից և համարում է յառաջացած հյ. հալել բայից, ճիշտ ինչպէս լտ. fundo «հալել» ստացել է յետոյ «վանել» նշանակութիւնը։

ԳԻՌ.—Հճ. Մշ. հալածել, Սեբ. հալաձէլ, Ջթ. հալաձիլ, Խրբ. հըլըզիլ, որոնք պահում են բուն իմաստը, իսկ Կր. հալածէլ «բամ-

բասել, չարախօսել, վատաբանել մէկի մասին», Պլ. ճալածիլ «կործիլ, բոլորովին աներևոյթ դառնալ», որի հոմանիշն է ճալածկուիլ Երև. Ղզ.։

Հալաճել տե՛ս Հոլ(անի)։

ՀԱԼԱՍ. անստոյգ և նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ.46. «Եթե ի սպիտակ գետինն պատառած մքռա չլինի, նա լաւ է սակաւ մի. բայց թէ լինի, ամենևին պիղծ է. մի՛ անդ հալաս առներ. նոյնպէս և ինչ որ նօսր և աւազոտ գետինն, չէ պարտ տնկել»։ Ըստ հրատարակչի, էջ 250, թուի «տնկել»։

*ՀԱԼԱՒ «զգեստ» Մամիկ. էջ 37; Մաշտ. Ոսկիփ. Վստկ. 23, 85. «սարկաւագի շապիկ» Օրբել. իզ (հրատրկ. էմ. էջ 80). «շորի կըտոր, քուրջ» Լծ. Նար. ի. որից ճալաւօրճնէֆ Մաշտ. 121—4։

=Փոխառեալ է կա՛մ հին ասուրականից և կամ ասորի գւռ. մի ձևից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. ասուր. ḫalâpu, ḫalâbu «ծածկել», որից naḫlaptu, ḫitlupatu «կերպաս, հագուստ, զգեստ»։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. խիլայ, արաբ. خلعة xal'at։

ԳԻՌ.—Գոյութիւն ունի գրեթէ ամեն տեղ ճալավ ձևով և «շապիկ կամ հագուստ» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Շմ. իսկ Եւդ. Սեբ. «հարսի զգեստները», Տփ. «հարսի իբր օժիտ բերած շորեղէնը», Մղ. նաև «դաշտան կամ դաշտանի շոր»։ Նոր բառեր են անճալաւ, ճալաւած, ճալաւացու:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხალავი ճալավի «փեսացուի կողմից նշանածին ուղարկուած նուէր». իմաստի զարգացման համար հմմտ. խալաթ «հագուստ, վերնաշապիկ և նուէր»։

ՀԱԼԵԼՃԻՏՈՒԿ «մի տեսակ անծանօթ բոյս է». Ախտարք. ունի միայն ՀԲուս. § 1588. (տպուած է ճալեճիտուկ, իսկ էջ 680 վրիպակների մէջ ուղղում է ճալելճիտուկ):

Հալի տե՛ս Խալի և Հաշա։

*ՀԱԼԻԼԱ կամ ՀԼԷԼԻՃ «մի տեսակ բոյս է. լտ. myrobalanum» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 840ա և ՀԲուս. § 1590.—Նկարագրութիւնը տե՛ս Seidel, Մխ. հեր. § 103, որ և այս myrobalanum-ը համարում է combretaceae terminalia chebula Retz. կամ terminalia citrina Roxb.

=Պրս. هليله halīla, արաբ. هليلج halīlaǰ՝ նոյն նշ. առաջինը տալիս է ճալիլա ձևը, երկրորդը՝ ճլէլիճ. արաբերէնից է նաև վրաց. ალილეჩა ալիլեչա:—Հիւբշ. 279։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. անդ։

Հալիոն տե՛ս Հիլիոն։

ՀԱԼԻՔ «մի տեսակ անծանօթ բոյս է» Գաղիան։ ՆՀԲ մեկնում է «կեռաս, յն. «κεράσιον, լտ. cerasum», աւելացնելով նաև թէ ուրիշները կարդում են և մեկնում «κεράτιον, պտուղ եղջերենւոյ և հյ. ճոյճ»։ ՀԲուս. § 1592 ըստ Ռոշքեանի դնում է «լտ. ceratia, որ կը կոչուի նաև halenia և է խոտ լուծողական», իսկ § 1593 յաւել. «սին պտո՞ւղը»։ Քաջունի Գ. 133 դնում է ճալիf «bigarreau, մի տեսակ պինդ կեռաս, լտ. prunus avium», ճալիf վայրի «mahaleb», ճալիf «խոտ որ մի տերև ունի. արմատն է վարակոտ և մեծ. ի կերակուրս դեղ է փորլուծից. լտ. ceratia»։

Ոմինք նաև արաբ. هالك hālik «մկնդեղ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 124) և حالق ḫāliq «որթատունկ» (անդ. Բ. 888)։

ՀԱԼՀԱԼԷՄ «անստոյգ մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1594։

ՀԱԼՀԱՄԻՃԷ կամ ՀԱԼՀԱԻՃԷ «շուշմիր, cardamomum, հիլ» Վստկ. 197, 206. ունի միայն ՀԲուս. § 1595։

=Թուի թէ կազմուած է պրս. هيل hīl + ճաւիճ բառերից. տե՛ս այս բառերը։—Աճ.

Քաջունի, Գ. 133 դնում է պրս. ճայլ, որ է هيل hīl, հյ. ճիլ:

ՀԱԼՈՂԻ «կեռասի և վարդի գոյնի մէջտեղ կարմիր գոյն. incarnat, nacarat». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 672 ա և 840 բ, իբր միջին հյ. նոյնը յիշուած գտնում եմ Թորոսեան, Տետրակ համառօտ բառարանի, Նախիջևան 1794, էջ 9. «Ալ ըռէնկ գոյնն հալողի». այս նոյն բառն է, որ գտնում եմ նաև գրուած կամ տպուած ճալուղի ձևով՝ Այրիվ. 8ա. «Հանդերձ նասիճ հալուղի և պարեգօտ շուշթարի»։

ԳԻՌ.—Հալողի Եւդ. «վարդագոյն, բաց կարմիր», Սեբ. «արեան ճապաղիք» (Հալո-

ղին թաթխուած, արնպնակներու մէջ կլոր)։—Նո՞յն է արդեօք հալաղի Երև. «կարմիր կամ սպիտակ գոյնով, երկար հատերով ու հաստ կեղևով մի տեսակ խաղող է, կախանի յատուկ»։

ՀԱԼՈՐԻ «անծանօթ մի բոյս». մեկնուած է թրք. խափրուն(?) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1596։

*ՀԱԼՈՒԷ, ի հլ. «անուշահոտ փայտ ունեցող մի ծառ է. լտ. lignum aloēs. agallochos» Երգ. դ. 14, ՑՀ. ժթ. 39, Շար. և Նար. «խնկային մի խոտ՝ դառն հիւթով» (լտ. aloē) Գաղիան. սրանից է հալուախունկ, որ ունի Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 44. «Կանաչուտ ծով, յորում զհալուախունկն անեն»։

=Յն. ἀλοή հոմանիշից, որի հետ նոյն են լտ. aloe, եբր. אהלים ahālīm, אהלות ahāloϑ, արաբ. الوه alva, պրս. الوا ilva, ասոր. ܐܠܘܐ alvā, որոնք բոլոր ծագում են հնդկականից. հայերէնը գալիս է յն. ձևից, որի վրայ աւելացել է հ, ինչպէս հեթանոս բառի վրայ։ յոյնից փոխառեալ են նաև լտ. aloe, ռուս. алой (Berneker 28), մրգ. alōe, գերմ. Aloe, անգլ. aloes, վրաց. ალო ալո ևն։— Հիւբշ. 360։

Նախ ԳԴ դրաւ պրս. իլվա ձևի հետ։
ՆՀԲ դնում է յն. լտ. և եբր. ձևերը։

*ՀԱԼՊԻՊ «մի տեսակ խոտարմատ է. mercurialis», հալպուպ «սպիտակ տուղտ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1601 և յաւել։

=Արաբ. حلباب ḥilbāb «մի տեսակ բոյս, տճկ. սարը սիւտլիյէն» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 144), حلبوب ḥalbub «mercuriale», حلبيب ḥalbīb «սպիտակ սորնչանի նըման մի բոյս» (Steinschneider WZKM 12, 11)։—Աճ.

*ՀԱԼՎԱ կամ ՀԱԼՖԱ «մի տեսակ բոյս է» Վստկ. 33, 129. Ամիրտ. (եբր թրք. տիւկիւն օթի). ունի միայն ՀԲուս. § 1602, որ համարում է «ranunculus acris կամ arundo epigeios, stipa tenacissima և կամ eragrostis cynosuroides» (տե՛ս և Տիրացուեան, Contributo § 187), որից հալֆայուտ «հալֆայ խոտով լցուած հող» Վստկ. էջ 33։

=Արաբ. حلفاء ḥalfā կամ حلف ḥalaf «սէզերի տեսակից մի խոտ է» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. էջ 743).—Աճ.

ՀԱԽԱՆ «քրքում, սաֆրան» Բժշ. (յիշուած է իբր քրքումի հայերէն հոմանիշը). ունի միայն ՀԲուս. § 1603։

ՀԱԿ «հակառակ» Լծ. սահմ. այս արմատից են հակիլ «ծռիլ, միտիլ» Իմ. թ. 15, հակերգ «վիճաբանող» Մծբ. հակառակ «դէմ, ընդդէմ, ներհակ» և փոխաբերաբար «սատանայ» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. Եզն. հակառակագնաց Վեցօր. հակառակասէր Ագաթ. հակառակել ՍԳր. Ոսկ հակառակորդ ՍԳր. Եփր. Թուոց. հակառակութիւն ՍԳր. ինքնահակառակ Կլիմաք. խոնարհահակ Վեցօր. էջ 56. ներհակ Արիստ. ստորոգ. սրտահակիլ Լմբ. սղ. ներհակօրէն Հայել. 303 (նորագիւտ բառ), հակակիլ «հակառակիլ» (չունի ԱԲ) Խարվկ. էջ 158. «Եւ նոքին անուանքն մարդկայինք, որք հետևին մարմնոյն Քրիստոսի, հակակեալք լինին նմա»։ Այստեղ է պատկանում նաև հակ «բեռան կապոց» Մանդ. Ոսկիփ. Վրդն. առկ. 152, այսպէս կոչուած՝ ակնարկելով ձիու երկու կողմը՝ իրար դէմ դրուած կապոցները։ Մի ուրիշ ընդլայնացմամբ ունինք հակ «պատասխան» (հմմտ. Նխ. դարձ «պատասխան»). 2. զուգորդօ ըստ Բառ. երեմ. էջ 172։ Նոյնից է յառաջանում վերջապէս հակակ «հաւասար, նման», որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 60՝ բացատրութեամբ միասին. «Ո՞ւր Հայկակ, որ ըստ հաւուն իւր հակակ, որ է հարթակ հաւասար». հմմտ. Վստկ. 198՝ Հայեաց ի յանձին մեծութիւնն և զգլուխն ըստ անձինն մեծութեան հակակայ արա՛։—Ցետոսկեդարեան հայերէնի մէջ հակ դարձած է շատ գործածական նախամասնիկ՝ համապատասխան յն. ἀντι- ձևին. այսպէս՝ հակադարձ = ἀντίστροφος Արիստ. հակակիր = ἀντιπαθής Սահմ. հակատրամատել = ἀντιδιαίρεσις Անյ. ստոր. հակադրել = ἀντιτίθημι Արիստ. ևն։ — Միջին հյ. ունինք հակառ՝ գործածուած 994 թուի մի արձանագրութեան մէջ (տե՛ս Վիմ. տար. էջ 11)։ — Նոր գրականում կազմուած են բազմաթիւ բառեր, որոնցից յի-

չենք՝ հակաականանալ, հակաառաջարկ, հակադաշնակցական, հակազդեցութիւն, հակաթոյն, հակաթոռ, հակակարծիք, հակակղերական, հակակրութիւն, հակահարուած, հակահրէական, հակամանկավարժական, հակամարտութիւն, հակայեղափոխութիւն, հակայեղափոխական, հականեխել, հականեխական, հակապետական, հակառողջապահական, հակասահմանադրական, հակասական, հակուղիղ *և այլն։*

ՆՀԲ հակել՝ *լծ. Թրք.* էկմէք, էկիլմէք *«ծռել, ծռիլ»,* հակառակ՝ հակ առ ակ *կամ* հակ առեալ։ Տէրվ. *Նախալ. 109 դնում է հնխ.* sak *«հետևիլ» և* sag *«հակել, յարել, յամել» արմատները. առաջինից հանում է սանս.* saǒ, sasč, *յն.* ἕπομαι, *լտ.* sequi *«հետևիլ» և* socius *«ընկեր», լիթ.* sékti, *իսկ երկրորդից՝ սանս.* saǰǰ, *երկուսից դնում է հյ.* հակ, հակառակ, հակիլ, զակատիլ, հանգչիլ, հանգիստ, հանգոյց, յանգ, յանկ, յագչել, յանգչել, յանկչել, յանկուցանել: *Հիւբ.* հան *բառից։* Bugge KZ 32, 12 *համարում է բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* pak- *ձևից. հմմտ. հսլ.* paky *«նորից, դարձեալ»,* opako, opaky, opače *«յետս կոյս, հակառակ»,* pače *«աւելի», սանս.* ápānč, ápāča- *«հակադիր, յետևը գտնուած, արևմտեան»,* ápāka- *«հեռուից եկած, մեկուսի», զնդ.* apạš *պրս.* hāz *«նորից, յետս, յաճախ», բելուճ.* paǒ *«յաճախ», լտ.* opācus *«ստուերում գտնուած (այսինքն արևին հակադիր)», հբգ.* abah, abuh *«հակադարձ, հակընդդէմ», հհիւս.* bak *«յետևը, թիկունքը»։ Այս մեկնութիւնը յիշում է Հիւբշ. 462 կասկածով. ընդունում է* Meillet MSL *10, 270. այսպէս նաև* Walde *540 և* Pokorny 1, 50 *հնխ.* apo, po- *«դէն» արմատի տակ. բայց կան զանազան ձայնական անպատեհութիւններ, որոնք անստոյգ են դարձնում այս մեկնութիւնը։—*Scheftelowitz BB *28, 305 և 29,* *56* հակիլ=*լտ.* uncus, *յն.* ἀγκών, *իռլ.* ēcath *«կարթ», սանս.* añčati *և հյ.* անկիւն *բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 400 ասուր.* hāqu *«յարիլ», 427 թթր.* ek, eg *«ծռել», իսկ էջ 423* հակառակ *ստուգաբանում է* հակ+կառ+ակ *և* կառ *ձևի դէմ դնում է թթր.* kar *«դէմ, ընդդէմ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 212 պհլ.* ag, āk *«թշնամի, հակառակորդ» կասկածելի բառից։*

ԳԻՌ.—Տփ. հակ տալ *«հակուիլ՝ ծռիլ» (յատկապէս կշիռքի նժարի համար է ասւում), Երև. Տփ.* հակ, *Ջթ.* հօգ, հոգ. *Հճ.* հօգ, *Ջղ.* խակ *«բեռան հակ, բարձուած բեռան մէկ կողմը, թայը», Շմ.* հակ, *Ղրբ.* հա՛կնը, *Ագլ.* հօ՛կնը *«պայուսակի մէկ աչքը», Այն. Վն.* հակառ *«յամառ՝ հակառակ մարդ», Մկ.* խակառ, *Նբ.* հակառ կանգնիլ, *Երև.* հակառ ընգնէլ, *Վն.* հակառ իյնալ, *Ալշ. Մշ.* հագառ կէնալ *«հակառակիլ, մէկի հետ բռնուիլ, կռուիլ».—Ջղ.* հակառակ *«ընդդէմ» և* խակառակ *«դռան փականք».—«հակառակ», բայց աւելի փոխ. «սատանայ» նշանակութեամբ ունին Ախց. Երև. Կր. Շմ. Ոզմ. Սլմ.* հակառակ, *Ալս. Մշ. Ննխ. Պլ. Սչ. Տիգ.* հագառագ, *Ասլ.* հագառագ, հագառայ, *Ջթ.* հագառօգ, հագառոգ, *Տփ.* հակարակ, *Հճ.* հագարօգ, *միայն հակառակի պէս դարձուածի մէջ.—Ննխ.* հագըռգէլ *«հակառակիլ».— Ղրբ.* նէ՛րհակ, *Ապ.* նէ՛հրակ *«ներհակ, հակառականէր», Ջղ.* ներհակել *«հակառակիլ»։—Շրջմամբ ունինք* հանակառութիւն *(Ակն. Պլ. Ան), իբր գրական* հականառութիւն *ձևից փոխառեալ։—Նոր բառեր են* հակառակու *«ի հեճուկս»,* հակկալ *«մաճ կամ բեռը պահելու փայտ»,* հակու հակու անել, հակուն տալ *«երկու կողմ կաղալ, յերկուս հետս կաղալ»։*

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Եւդ. և Կս. häg *(Յուշարձան 329 բ),* heγ *(Բիւր. 1898, 713) «հակ, բեռան հակը»։ Ուտ.* հակարակ *«ընաւորութեամբ հակառակ». օր.* ḫakarak adamar *«հակառակ մարդ»։*

ՀԱԿԱՀ-ՈՒԹԻՒՆ. *անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 160. «Գիտես զվարդն ի պտղոյն և ի հակահութենէ ընտրել, և զմանուշակն և զշուշանն ճանաչես և զիւրաքանչիւր ինչ ի ծաղկանցն»։—Բնագրում չկայ այս բառը. Ոսկեբերանի հրատարակիչը ուզում է կար-*

դալ յակառութենէ «հմտութեամբ, վարժութեամբ» (ակառ բառից)։

ՀԱԿԱՏԵԼ «խորհիլ, խոկալ, զմտաւ ածել, պարուրել». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 172 և ՀՀԲ. անստոյգ բառ։

[ՀԱԿԱՐԱՇ «ընդդէմ, հակառակ» ՅՀ. կթ. Բրս. Թղթ. Տոմար. իսկ Հին բռ. ճակարաշ «վեճ ընդդէմ կամ հակառակ»։

=Կարծում եմ որ ճարակաշ «ընկեր, զուգակից» բառն է, որ յետոյ կորչելով՝ յետինների մօտ այսպիսի իմաստներ է ստացել։ Սրա համար վկայութեան եմ առնում Ոսկ. եփես. 774.—«Իսկ հակարաշքն ընդ միմեանս խաղաղութիւն ունիցի՞ն և ոչ երբեք»։ ՆՀԲ չունի այս օրինակը, և անշուշտ հասկացուած է «հակառակ». բայց իրապէս նշանակում է «ընկեր, նմաններ»։ Ոսկեբերան չպիտի տար այնչափ անբնական մի հարցում՝ թէ «ճակառակորդները իրար հետ հա՞շտ են»։ Բայց կարելի է հարցնել թէ ընկերները հա՞շտ են. և բերած օրինակներն էլ նրան են հայում. այսպէս՝ աւազակներն իրար հետ, ագահը ագահի հետ, երկու գազան իրար հետ, շնացողները իրար հետ են։—Աճ.]

ՆՀԲ մեկնում է ճակ fաrշ:

ՀԱԿԵՏԱՐ «ստահակ». մէկ անգամ ունի Լծ. Նար. իբրև մեկնութիւն ստահակ բառի. «Ստահակն՝ հակետարն է»։

ՀԱԿԻՐՃ «համառօտ, կարճառօտ, ամփոփ» Հռ. թ. 28, Ես. ժ. 22։

ՆՀԲ «համայն կարճ կամ կրճատ»։ Պատահական նմանութիւն ունի պհլ. hakirč «երբեք, երբ և իցէ»։

ՀԱԿՈՅԿ, ի-ա հլ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 183. «Շրթունք իւր որպէս զվարդ փթթեալ՝ յորժամ ի հակուկացն ի դուրս վաղէ». կա՛մ նշանակում է «կոկոն» և կամ պէտք է հասկանալ «ծաղկաման, թաղար» (կարդալով քակո՞յկ):

Այսպէս ունի Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 231։

ՀԱԿՋՆԵԼ «վիճել, վիճաբանել». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 172 և ՓԲ. անստոյգ բառ, առանց վկայութեան։

ՀԱԿՐ «ըմբոստ, խօսք չլսող, անհնազանդ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 371. «Սոքա են խրատատեացք հակերք և քուրք խօսիւք»։ Ասորի բնագիրը (հրտր. Graffin 677) ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) ունի միայն «Սոքա են, (որ) ատեան զյանդիմանութիւն և զսարսափելիս խօսին»։ ՆՀԲ Մծբնացւոյ յիշեալ հատուածը ունի տարբեր ձևով. «Սոքա են խրատատեացք և տողաբանք, հակերգք և քուրք խօսիւք». յիշում է նաև թէ տպագիրն ունի ճակերf, որից երևում է թէ ճակերգf բառը իբր «հակառակ երգող»՝ իր սրբագրութիւնն է. բայց Ոսկեդարեան հայերէնում չըկար ճակ մասնիկ և առաւելն կարելի էր ասել հակառակերգք։ Լաւագոյնի պէտք կայ ստուգելու համար։

ՀԱՀԱՆԴ «հանդարտ, խաղաղ». միջին հյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 421 բ. որից ճաճըճռութեամբ Սմբ. դտ. 60, ճաճճռել «խաղաղել» Մխ. բժշ. 96։ Սովորական է արդի զանազան գաւառականներում, ինչպէս՝ Ալշ. Երև. Նբ. Շիր. Վն. և այլն. բայական ձևով ունինք ճաճաճդիլ, ճճճդիլ, աճճդիլ, ճաrճաճդիլ, ճճrճռալ «հանդարտիլ»։

+ՀԱՂ «անգամ». առանձին և անկախաբար գործածուած ունին Ոսկ. մեկն. ծն. Վրք. հց. Բ. 517, 514. որից միւս ճաղ «միւս անգամ» Պիտառ. Աթան. էջ 328. միաճաղ «միանգամ» Անյ. արիստ. ընտիր հայերէնով՝ միաճաղոյն «միանգամայն, միահամուռ» Ոսկ. յհ. ա. 37. Ագաթ. Բուզ. դ. ծ. ճամաճաղոյն Ոսկ. ես. ճաղ fաճ զճաղ «գամ քան զգամ, այս անգամը միւս անգամից աւելի» Բուզ. դ. 20. ե. 1։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pel- «զարնել» արմատից. հմմտ. լտ. pello «զարնել, ցնցել, վանել», pulsus «զարկ, ցնցում, հարուած»։ Յաճախ «անգամ» նշանակող բառերը ծագում են «զարկ» նախանշանակութիւնից. հմմտ. լտ. du-plex, ումբր. tu-plak, յն. δίπλαξ «երկիցս, երկու անգամ», որոնք գալիս են «երկու»+plāg, plāq «զարնել» արմատից (տե՛ս լալ), ֆրանս. coup «հարուած» և à tout coup «ամէն անգամ», tout d'un

coup «մէկ անգամից», արաբ. ضرب ðarb «հարուած. 2. բազմապատկութիւն», որից հյ. գւռ. դարբա «անգամ» (Ննխ. Սչ.), դրբին «անգամին» (Երև.), ռուս. разъ «անգամ», բուն. նշ. «հարուած, զարկ» ևն։ Հնխ. pel- արմատը տալիս է հյ. ճեղ, որ թէև աւանդուած չէ գրաբարի մէջ, բայց պահուած է բարբառներում. նոյն արմատի ստորին ձայնդարձն է *pl̥-, որ տալիս է հյ. ճաղ։ Նոյն հնխ. pel- «զարնել» արմատին է կցւում նաև յն. πάλλω «ցնցել», πάλτο «բաղխուեց, ընդհարուեց» (Ernout-Meillet 714, Pokorny 2, 57, Walde 571)։

Հիւնք. Հեղինէ յատուկ անունից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet (անձնական)։

ԳԻՌ.—Խն. Մշ. ճաղ «անգամ», նաև Ալշ. ճաղ.—արմատի ճեղ ձայնդարձն են ներկայացնում Ալշ. Մշ. Սչ. ճեղ, Ակն. Ասլ. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ճեղ, Տփ. ճիղ, Ախց. յէղ, Տիգ. խիղ. այս բոլորը ունին ազատ և անկախ գործածութիւն, որ գրաբարի մէջ չըկայ. ինչ. աս ճեղու, ան ճեղուանը, երկու ճեղ, ճեղ մը, մէկ ճեղ, ճաղ մ'էլ «մէկ էլ»։

ՃԱՂ «կից, միասին, յար». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ ճաղորդ «մասնակից, կցորդ» ՍԳր. Փարպ. «մասնակցութիւն» Դիոն. ածայ. ճաղորդակից Իմ. ժը. 9, Բ. պետ. ա. 4. Ոսկ. յհ. բ. 14, 18. ճաղորդել ՍԳր. ճաղորդիլ «մասնակից՝ կցորդ լինել» ՍԳր. «զուգիլ, միանալ, մերձաւորիլ» Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. բ. 16 ճաղորդակցութիւն Եւագր. դիւաճաղորդ Ոսկ. մ. գ. 11. կենաճաղորդ ՅՀ. կթ. զուգաճաղորդութիւն Պղատ. օրին. գուարճաճաղորդ ՍանՀն. մասնաւոր կրօնական նշանակութիւն են ստացած՝ ճաղորդութիւն «ճաշակ, սրբութիւն» Մանդ. Խոսր. ճաղորդիլ «հաղորդութիւն առնել, ճաշակուիլ» Եղիշ. Մանդ. ճաղորդատուփ Կանոն. ևն։

ՆՀԲ ճաղորդ մեկնում է ճամ մասնիկով և կամ այլորդ... և կամ աղակից։ Հիւնք. աղ բառից ճաղորդ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 հնխ. alo- արմատից է հանում, որ գտնում է նաև լտ. alter «միւսը» բառի մէջ։

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն կրօնական իմաստով. ինչպէս՝ Ջղ. ճաղորդ'ութիւն, Խրբ. ճաղօրդ'; Ախց. Կր. Սչ. ճաղօրթ, Ննխ. ճաղօրթ, ճաղօշթ, Շմ. ճաղօրտութուն, Ագլ. Տփ. ճա՛ղուրթ, Ակն. ճաղվօրթ, Ռ. խաղօրթութին, Պլ. խավօրթ, Կմ. խօվէօրթ ևն. որոնցից էլ ճաղորդել, ճաղորդուիլ, անճաղորդ։

ՓՈԽ.—Ուտ. ճաղօրթ–բաfուն «հաղորդուիլ» (կրօնական բառ)։

*ՃԱՂԲ, ի հլ. (գործածուած է անեզաբար) «որոգայթ, թակարդ. 2. թակարդը ձգելու չուան» Առակ. զ. 5, իթ. 5. Ոսկ. մաթ. և ես. 437. Սեբեր. 60. ասւում է նաև խաղբf Ոսկ. ա. տիմ. ը. և մ. բ. 21. Մաշկ. Ցճխ. որից էլ խաղբակել «թակարդի մէջ բռնել, վտանգել, նեղել» Ոսկ. տիմ. էջ 61. Կիւրղ. ի կոյն. Ջքր. կթ. Ճառընտ. (ՀԱ 1909, 216)։ Գառն. 38։

=Ասոր. և արամ. ܚܒܠܐ xawlā «չուան, լար» բառից. ըստ այսմ հին ձևն է խաղբ (<*խաբղ), որից յառաջացել է ճաղբ (հմմտ. խաղող>ճաղող, խաղ>ճաղ)։ Բառը ընիկ սեմական է, որի հետ նոյն են արաբ. حبل ḫabl «չուան. 2. պնդել, կապել», حبالة ḫibāla «թակարդ», եթովպ. ሐብል ḫabl «չուան», ḫabel «թակարդի չուան», եբր. חבל xebel «չուան, թակարդ», ասուր. ḫābilu «բռնող», naḫbalu «թակարդի չւան»։ —Հիւբշ. 308։

ՆՀԲ լծ. խիղբ։ Հիւնք. աղբ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Müller WZKM 7, 381։ Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 760 և 1405) արաբ. խիլար «ճանկ» բառին կցելով՝ զուր է կարծում, որ ճաղբ իսկապէս նշանակում է «ճանկ», և պիտակ առմամբ եղել է յետոյ «թակարդ»։

ԳԻՌ.—Խրբ. խախբ' «խեղդ, այն է՝ լարով կամ չուանով պատրաստուած հանգոյց, որի մի ծայրից քաշելով՝ մէջն ընկած կենդանին խեղդում են». նոյն են նաև Ալշ. Արբ. Բլ. Մշ. խաբ' «հեշտ բացւող կապ կամ հանգոյց», որից օձխաբ Ալշ. Բլ. «աւելի դժուար բացւող հանգոյց»։

*ՃԱՂԻԿԱ «թեփից և կեղևից մաքրուած հնտեղէն». Եփր. երաշտ. 204 (Ցամաք է մի-

այն ընտրել զմաքրագոյնն ի հաղիկս կամ ի ծնումդս ցորենոյ»։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. ἄλιξ, ἄλιχος «ցորենի խաշու», լտ. alica, halica «մի տեսակ ցորեն, épeautre, speltgraupen. 2. նոյն ցորենով խաշու»։—Հիւբշ. 360։

ՆՀԲ լծ. արաբ. ḫalīǰ «վուշ կամ բամբակ մաքրել ի սերմանց»։

*ՀԱՃ, ո հլ. «հաճելի, հաշտ, բարեհամբոյր» Բ. մակ. բ 23. Ոսկ. ես. Մամբր. «հաճոյական բան, հաճոյք» Ուռհ. «հաճութիւն» Կիւրղ. եւ. որից հաճել «հաւանիլ, ախորժիլ, սիրել, հաշտուիլ» ՍԳր. հաճեել «սիրտը շահիլ» ՍԳր. Կոչ. Եւս. պատմ. Ագաթ. Ոսկ. ես. «մեծահոգութեամբ ներել» Ոսկ. հռովմ. 86. հաճոյ ՍԳր. Ոսկ. հաճոյք Սղ. ճե. 4. հաճոյակատար Ագաթ. հաճեցուցիչ Ագաթ. հաճոյութիւն Ոսկ. գաղ. Եփր. ղևտ. հաճութիւն ՍԳր. դժուարահաճ Փիլ. բարեհաճոյ Փիլ. տհաճ Ոսկ. ես. տհաճել Ոսկ. եփես. անձնահաճ Փարպ. Խոր. մարդահաճոյ ՍԳր. Եւս. պատմ. մտահաճոյ Կոչ. հաճակից Իրեն. հերձ. 95, 102. ինքնահաճ Խոր. կամահաճոյ Մաշտ. բազմահաճոյ Ոսկ. սղ. հաճոյախօսութիւն (նոր բառ) ևն։

=Իրան. hač- ձևից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. hač-, պհլ. sačītan, պրս. [Arabic] sazīdan, արմատի բուն նշանակութիւնն է «հետևիլ», ինչպես ունին յն. ἕπομαι, լտ. sequor, հիռլ. sechim, sechur, լիթ. sekù, սանս. sáčatē ցեղակիցները։ Այս նշանակութիւնը հետզհետէ զարգանալով՝ դարձել է «յարիլ, յարմարիլ, պատշաճիլ, վայլել, սազիլ», և վերջապէս՝ «դուր գալ, ախորժիլ». այսպէս՝ զնդ. hačaintē «պատշաճում են, համաձայն են» (հմմտ. noit daenā noit urvanō hačaintē հաւատածի մէջ՝ Յասնա խե. 2). պրս. sazīdan «արժանանալ», sazā «արժանի, պատշաճ, վայելուչ», պհլ. sačītan «արժանի լինել», sačāk «արժանաւոր», և paiti->pat նախամասնիկով՝ pat-sač, որից հյ. *պատսաճ>պատշաճ «յարմար, վայելուչ». յն. ἕπω «հետևիլ», բայց նաև «պատշաճիլ, յարմարիլ, համաձայն լինել»։ Հայերէնի մէջ էլ կայ «համաձայն, հաւան» իմաստը. հմմտ. Հաճք և հաւանք և միաբանք. Մամբր. Հաճել և հաւանեցուցանել զմարդիկ. Եւս. պատմ. բ. 10։ Այս «պատշաճիլ» իմաստից անցնում է «ախորժիլ, դուր գալ», որ թէև չէ՛ աւանդուած իրանեան գրականութեան մէջ, բայց կարող էր գոյութիւն ունեցած լինել և կամ յառաջացած է հայերէնում. հմմտ. գերմ. behagen «յարմարիլ, պատշաճիլ, ախորժիլ, հաճիլ»։

ՆՀԲ լծ. թրք. հազ (իմա՛ արաբ. [Arabic] ḫazz «ախորժիլ»)։ Բագրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ 651 լծ. հյ. հաշտ։ Հիւնք. հաչել բայից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 10, 80 և JAs. 13 (1909), 314։ Մառ. Լազ. քերակ. էջ 230 լազ. խաձի «լաւ, հաճելի» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. սաաչը «խնդիրք»։

*ՀԱՃ «մի տեսակ փուշ, թրք. ղարա եաճտաղ, պրս. խարտարու» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1606։

=Արաբ. [Arabic] ḥāǰ, որ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 387 մեկնում է «ուղտափուշ», իսկ Steinschneider WZKM 12, 1 «Scheha romanum, species cuscutae (absinthum)»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ՀԱՃԱՂ «լուացած, մաքուր մետաքս». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրդ. առ. 249 (այլ ձ. հաչալի, կայ նաև հաչախ Վրդ. առ. I. էջ 230)։—Հմմտ. նաև հաչաղ։

Մառ. Վրդ. առ. I, էջ 44 արաբ [Arabic] xazz, պրս. [Arabic] gaz «մետաքս»+պրս. [Arabic] āl «կարմիր» բառերից։ Նոյն, Тексты и Раз. по Кавк. фил. հտ. 1, էջ 115 (Ленингр. 1925) սոսր. [Arabic] qaz, վրաց. ღაჭ ղ'աճ են բառերի հետ։

ՀԱՃԱՐ, ո հլ. «մի տեսակ հացաբոյս է». ՍԳր.

=Թերևս կովկասեաններից փոխառեալ բառ. հմմտ. լազ. ճուարի, վրաց. ჭვავი ճըվավի «հաճար», վրաց. դզվարի, մինգ. դչույէ «վարսակ», ափխազ. աճա, աճարած «ցորենեղէն», աբազ. hažrrü, շապս. haǰirri «ա-

լիւր», վար. աճի, կուբ. աճէ, կայ. աճի «ցորենեղէն»։—Աճ.

Lag. Urgesch. 486 աշարայ բառի հետ čar արմատից։

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. հա՛ճար, Երև. ա՛ճար, Ալշ. աճառ «հաճար». Տփ. ա՛ճար «հատիկ». որից նաև Ղրբ. հաճարին ածել «շատախօսել, շաղփաղփել». հմմտ. Երև. ձաւար աճել «դատարկաբանել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. აჭარა աճարա «ձաւար»։

ՀԱՃԱՐ. առանձին չէ գործածուած. բայց սրանից ունինք հաճարի «անտառային մի մեծ ծառ, hêtre» Մխ. առկ. խոր. աշխ. հաճարուկ «մի տեսակ ծառ» Ագաթ. հաճարածառ «հաճարի» խոր. աշխ. 611. առանց հ նախաձայնի՝ աճարի «եղևնափայտի կամ մայր փայտի մի տեսակ» Պղատ. օրին. 118 (տպ. հաճարի, ըստ ՆՀԲ աճարի):

ԳԻՌ.—Շշ. ա՛ճար «անտառային ուտելի մի պտուղ է», Լ. Ղզ. Ղք. աճարի, աճարքի, Ղրբ. Լ. հաճարկի, Հմշ. աժրի «անտառային մի մեծ ծառ. fagus silvaticus, ռուս. букъ». վերջին ձևը բացատրելի է իբր հաճարի>աճարի>աճրի>աժրի:

ՀԱՃԼԷՔ «հարս ու փեսի նստած գահաւորակը». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 202. «Յորժամ արտաքս ելանեն յեկեղեցւոյն հարսն լինի ի ձախ կողմն փեսային, և յորժամ նըստին ի բարձր տեղւոջն՝ զոր կոչեն թախտ կամ հաճլէք, փոխէ և յաջ կողմն նստուցանէ զհարսն»։

Հաճկիրակ տե՛ս Կակժիրակ։

ՀԱՄ, ո հլ. «համ, ճաշակ. 2. ախորժելի համ, անուշութիւն, քաղցրութիւն. 3. ախորժելիութիւն (որևէ առարկայի, զբաղմունքի, խօսքի, գրքի ևն)» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2, 8. «չափաւորութիւն, բարեկարգութիւն, կարգկանոն» Ոսկ. մ. ա. 21. եփես. 815, տիտ. եբր. որից ունինք՝ համեղ Պիտ. անհամ Վեցօր. Եզն. Ոսկ. համեղահամ Նար. անհամիլ «համը կորցնել» ՍԳր. Ոսկ. անհամոքել Վրք. հց. համահամ «անուշահամ բան» Մանդ. Յճխ. էջ 69, 108, 131. համտեսել «համը նայիլ» Վստկ. քաղցրահամ Ագաթ. բարեհամ խոր. սրբահամ Ագաթ. բազմահամ Վրք. հց. գինեհամ Ջքր. կթ. երկհամ Նիւս. երգ. Երզն. մտթ. 417. դառնահամ Շնորհ. դժուարահամութիւն Վրք. հց. եղեռնահամ Ճառընտ. ժանգահամ Նչ. եզեկ. ժանտահամ Երեմ. խդ. 2. լեղահամ Կոչ. Մծբ. խանձրահամ Վստկ. ծծմբահամ Մխ. երեմ. կրահամ Մխ. երեմ. ևն։ Արմատի «չափաւորութիւն» նշանակութիւնից են ածանցւում համոյ «կանոնաւոր, չափաւոր բան» Ոսկ. եբր. համեստ «պարկեշտ, չափաւոր, հեզ, հանդարտաբարոյ» Փիլ. Պիտ. խոր. (կազմուած է -եստ մասնիկով, ինչպէս ունինք զգաստ. նոյնը գաւառականներում -աւոր մասնիկով տալիս է համաւոր «հեզ, խոնարհ, խելօք» Ախք. Պլ. Վն. Ատ. Տփ). համեստաբարոյ Մաշտ. 705. համեստափայլ, անհամեստութիւն, անհամեստաբար (նոր բառեր). իմաստի զարգացման համար հմմտ. լտ. sapere «համ ունենալ. 2. ըմբռնել, հասկանալ, գիտենալ»։

ԳԴ պրս. فام fām «երանգ, որպիսութիւն, համ» բառից։ ՆՀԲ համ «չափաւորութիւն» ձևի դէմ դնում է «որպէս ամկ. կեամ, կէմ, լկամ, սանձ», իսկ ՋԲ մինչև անգամ իբրև առանձին բառ նշանակում է «համ, կեամ, լկամ, սանձ»։ Ցուբինով համ «ճաշակ» բառի հետ համեմատում է վրաց. գեմո, գեմովներա «ճաշակ, համ», գեմերա «ճաշակել, ճաշակելիք, ճաշակելեաց զգայարան», որի դէմ Brosset, JAs. 1834, 369—405 դրած է պրս. kām «կամք, քիմք»։ Canini, Et. étym. 31 համ տես համեմ: Հիւնք. համ, համեղ, համեմ հանում է յն. ἄμωμον բառից։ Lidén, Arm. stud. 67 իբր բնիկ հայ կցում է լտ. sapere «ճաշակել», sapor «համ», մբգ. ent-seben «համտեսել», հբգ. saf «հիւթ» բառերի հետ. հայը դնում է sap-mo նախաձևից, որ կազմուած է հնխ. sap- արմատից. mo մասնիկով։ (Այս մեկնութիւնը ընդունում են Walde 676 և Pokorny 2, 45. բայց հնխ. sap-mo պիտի տար հյ. *հոմ): Charpentier IF 25, 250 բուն նշանակութիւնը դնելով «հիւթ»՝ հանում է հնխ. pō «խըմել» արմատից, -mo մասնիկով։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. համ. Ասլ. հ̦ամ, Տգ. հըմ, Ջթ. հօմ, հոմ, Հճ. Հմշ. Սվեդ. հօմ, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խամ, Ագլ. հում: Նոր բառեր են համարար, համաւոր, համել, համկից, համտես, համով, երկուհամի, համուիլ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ამო ամո «հաճելի», სიამე սիամե, სიამოვნე սիամովնե, სიამოვნება սիամովնեբա «հաճոյք, քաղցրութիւն, շնորհք», უამო ուամո, უამი ուամի «անդուրեկան», საამო սաամո «սիրուն, հաճելի, գեղեցիկ», საამოდ սաամոդ «ախորժելի կերպով», საამური սաամուրի «ախորժելի», ამოდ ամոդ «հաճոյ, մեղմով, կամաց», լազ. amót amót «կամաց կամաց». վերջինները փոխաբերական համ «չափաւորութիւն» բառից են ածանցուած։

ՀԱՄ, ի–ա հլ. (գործածուած է միայն անեզաբար) «արական կամ իգական անդամ» Փիլ. այլաբ. էջ 108 (իբր յն. ἴτρον), Տիմոթ. կուզ, էջ 292, Եղիշ. խաչել. էջ 230, ՑՀ. կթ. 331 (սեռ. համոյն). Անյ. հց. իմ.։

ՆՀԲ համարում է համ «ճաշակ, ախորժանք» բառի մէկ նոր առումը՝ իբր ընդունարան զգալի հեշտութեան և ախորժանաց, որից հանում է նաև հյ. ամօլ «անծնունդ» և թրք. (իմա՛ արաբ.) hāmila «յղի»։ Նոյն կարծիքն ունի նաև Lidén, Arm. Stud. 67, որ այս փոխաբերութիւնը մինչև նախալեզուն հասցնելով՝ համf բառի հետ է համեմատում սանս. sápa «առնի անդամ, կանացի ամօթոյք», լտ. sōpiō «առնի», prosapia «սերունդք, ծնունդք» և բոլորը միասին կցում է համ «ճաշակ»=լտ. sapere «ճաշակել, համն առնել» են արմատին։ (Ցիշում է Walde 618 կասկածով)։ Charpentier IF 25, 250 լտ. pēnis, յն. πέος ձևերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هن han «կանացի անդամ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 720), նոյնպէս և թրք. آم am «կանացի անդամ», որին ցեղակից է դնում Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341։

*ՀԱՄ–. շատ գործածական նախամասնիկ. ունի հետևեալ նշանակութիւնները.

1. «նման, նոյն, միևնոյն», որից համաբնեայ «նոյն կամ նման բնութեամբ» Եզն. համագործ «գործակից, միասին գործող» Ագաթ. համազգի «նոյն ցեղից» Եզն. չհամազգի Եզն. համազուն «նոյն ազգից» Ոսկ. մ. բ. 34. համազօր Ագաթ. համալեզու Եւ. քր. համախորհ Ոսկ. փիլիպ. համախօս Եւ. քր. համակամ Ագաթ. Սեբեր. համակարիք Ա. պետ. գ. 8. համակերպ Ոսկ. ես. համահանդերձ Բուզ. համամայր Ծն. խգ. 29 Եւ. քր. համամիտ Ա. պետ. գ. 8. համանման Ոսկ. յհ. ա. 9. համանշան Կոչ. համանուն Եւ. քր. համաշունչ Փիլիպ. բ. 2, 20 համավկայ Եւ. քր. համատիք Եւ. քր. համարուեստ Գծ. իը. 3.—զարմանալի ձևով է՝ միահամ Ոսկ. յհ. ա. 2.—շատ աւելի յաճախադէպ գործածութիւն ունի յետոսկեդարեան գրականութեան մէջ, ուր շատ բառեր ուղղակի թարգմանուած են յունարէնից. օր. համապարիսպ=յն. ὁμότυχος, համապատիւ=յն. ὁμότιμος ՝են։ Քիչ անգամ գործածւում է առանց յօդակապի. այսպէս՝ համբուն Կիւրղ. գնձ. համհօրեաց Ղևտ. ժը. 11. համմօրեայ Մխ. դտ. համնշան Կոչ։—Նոր գրականում այս մասնիկով կազմուած բառերը խիստ շատ են. ինչ. համագիւղացի, համազգեստ, համագործակցութիւն, համակարծիք, համակերպուիլ, համակերպութիւն, համակիր, համակրական, համակրելի, համակրութիւն, համապատասխան, համապատասխանել, համապատասխանութիւն, համաքաղաքացի, համերկրացի և այլն։

2. «Համայն, ամէն կողմ, բոլորը, ամբողջ». որից համագունդ «ամբողջ գունդով» Ագաթ. Վեցօր. Եզն. համակերտք «ամբողջ արարածները» Եզն. համակորոյս Ոսկ. մ. ա. 20. համահաղոյն «բոլորը մէկ անգամից» Ոսկ. ես. համաշխարհ Բ. մակ. գ. 18. Կորիւն. համաշխարհագործ Ագաթ. համաշխարհական Ագաթ. Սեբեր. Ոսկ. ես. Կորիւն. համաջինջ Եւ. քր. համաջունջ Ոսկ. մ. ա. 7. համատարած Եւ. քր. Ոսկ. յհ. ա. 20. համօրէն ՍԳր. Եղիշ. աւելի սովորական է յետնաբար. ինչ. համերամ, համասփիւռ, հա-

մարարիչ, համաշարք, համակործան, համագումար, համահաւաք ևն. նոր գրականում՝ համաշխարհային, համերգ, համալսարանական, համալսարանաւարտ, համազարկ, համահայաստանեան, համառուսական ևայլն։

3. «Ամբողջովին, բոլորովին, շատ, յոյժ» (սաստկական կազմելու համար). որից՝ համալսել «մօտից և լաւ լսել» Շնորհ. բարձր. համաչար «շատ չար» Լմբ. սղ. համապայծառ «բոլորովին՝ համակ պայծառ» Ագաթ. Ոսկ. փիլիպ. համամաքրենի «ամենամաքուր» Շնորհ. տաղ. համարձակ «աներկիւղ, ազատ» ՍԳր. Ոսկ. ես. և մտթ. Եւս. քր. համարձակել ՍԳր. Եւս. պտմ։

4. Գործածւում է նաև իբրև թարմատար. օր. համբառնալ ՍԳր. համբարձումն Սղ. ճխ. 2. համբերել ՍԳր. Ոսկ. Եփր. ծն. համբերութիւն ՍԳր.։

Նոյն համ- մասնիկի միւս ձևերն են՝

Բ. Ամ-, որ կրճատուած է համ- ձևից և ունի միևնոյն նշանակութիւնները. ինչ. ամբառնալ ՍԳր. ամբարձումն Խոր. ամոխախ կամ ամողխախ «սննդակից» Ոսկ. մ. ա. 16, գաղ. և եբր. ամփոփ Մծբ. Եզն. Եփր. ծն. Կոչ. Ոսկ. փիլ. տիմ. (պարզ արմատն է *փոփ, որից և սփոփել):

Գ. Հան-, որից կազմուած են՝ հանդէպ Սգր. Եւս. քր. Եզն. Եփր. ել. հանդիպել ՍԳր. Ոսկ. հանդիպութիւն Վեցօր. հանգէտ «նման, նոյն» Փիլ. Պորփ. (որից հանգիտապատիւ Բ. պետ. ա. 1, Ոսկ. ես. մ. ա. 15, յհ. բ. 17, գաղ. Սեբեր. հանգիտակ Խոր.), հանուր (-նրոյ, -նուրբ, -նուրք, -նուրց) «բոլոր, ամէն տեղ» Սահմ. Խոր. հանրական Յհ. իմ. ընդհանուր Եզն.։

Դ. Ան-, որ նախորդի կրճատ ձևն է և որից ունինք անդորր (տե՛ս այս բառը)։

Ե. Հոմ- «նոյն, նման, ամբողջ». գործածւում է միայն յետոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ. ինչ. հոմիշխան Խոր. հոմերամ Պիտ. հոմազգի Նչ. Եզեկ. հոմածին Նար. հոմանուն Խոր. Յհ. կթ. հոմասեռ Նար. Սահմ. հոմատոհմ Կղկնտ. հոմատեսակ Յհ. իմ. հոմացեղ Պիտ. հոմահայր Պղատ. նաև հոմիլ «խմբուիլ, միանալ» Սանահն. զահոմիլ «միաւորիլ, պատշաճիլ» Հին բռ. զահոմութիւն Հին բռ. միահոմել «յարակցել, հաւաքել» Ագաթ. (?) Քեր. քերթ. Յիշ. ոսկ. պարահոմել Քեր. քերթ. ևն։ (Տե՛ս և համահով՝ հով բառի տակ)։

=Իրանեանից փոխառեալ բառ է. հմմտ. զնդ. [illegible] hama-, [illegible] hāma- «նոյն, նման, ամբողջ», hâm, ha̦m, ha̦n «միասին, միատեղ», հպրս. hama-, պհլ. պազ. ham, պրս. هم ham-, քրդ. hem-, hew-, օսս. äm-, än-, բելուճ. ham-, haw- ևն (Horn § 1102). օրինակ՝ 1. հպրս. hamapitar- «համահայր», hamātar- «համամայր», պազ. hambun «համաբուն», hamzōr «համազօր» hamtuxma «համատոհմ», պհլ. hamkāmakīh «համակամութիւն», պրս. hamšahrī «համաշխարհիկ». սրանց մէջ մասնիկն ունի «նոյն, նման» նշանակութիւնը.—2. զնդ. ha̦mbar-, ʽha̦mbāray- «հետը միասին կրել, բերել», ha̦mpatana- «միասին խմբուիլ՝ հաւաքուիլը», hanǰamana- «համախմբութիւն», handarəza- «տրցակ», պազ. hanǰaman=պրս. anǰuman «ժողով», պհլ. hampursakīh «խօսակցութիւն». սրանց մէջ մասնիկն ունի «միասին» նշանակութիւնը.— 3. զնդ. hamōxšaϑra- «միահեծան տէրը, ամենիշխան», hamaēnijan- «համանուաճ, ամէնքին նուաճող», պազ. hamdānešnī «կատարեալ և ընդհանուր գիտութիւն», պրս. همه‌دان hamadān «ամենագէտ» ևն. սրանց մէջ մասնիկը ունի «ամբողջ, ընդհանուր» նշանակութիւնը։ — Այս իրանեան բառերը ծագում են հն.խ. sem- «մէկ, միակ» արմատից, որի ձայնդարձներն են som, sōm, sm̥, sm̥m, sm. այս բառերը նշանակում էին նաև «միասին». հմմտ. արդի հյ. մէկ՝ կրկին նշանակութեամբ. ինչպէս՝ երկուսը մէկ են «երկուսն էլ նոյն են», երկուսը մէկ «երկուսն էլ միասին»։ Ցեղակից լեզուների մէջ նոյն արմատներից ունինք՝ սանս. samá- «նոյն», samám «միասին», simá- «իւրաքանչիւր», յն. ἅμα «միասին, իսկոյն», ὁμαλός «հարթ, հաւասար, նման, համաձայն», ἁμᾶσθαι «հաւաքել», ὁμός «նման, հասարակաց», ὁμοῦ «միասին, մէկտեղ», ἀμῇ «որևէ ձևով», ἁμόθεν «որևէ տեղից», ὁμο- «համա-» (մասնիկ), լտ. similis

«նման», simul «խսկոյն», simplex «պարզ», sem-per «միշտ, շարունակ», գոթ. sama «նոյն», sums «մի, մի ումն», sama-kuns «համացեղ», samaϑ «միասին», հբգ. samo «նոյն», zisamene=գերմ. zusammen «միասին», հսլ. samŭ «նոյն ինքն», sa̤-sědŭ «հարևան (միասին նստող)», հպրուս. sen «միասին», լիթ. sán-, sa̤-, լեթթ. suo- (իբր մասնիկ), հիռլ. som «նոյն», samail «նմանութիւն» ևն ևն (Boisacq *231, 702*, Walde *712*, Trautmann *249* և մանաւանդ Pokorny *2, 488—492*)։ Հայերէնը փոխառել է իրանեանից՝ մասնաւորապէս արմատի ա (փխ. հնխ. e) ձայնի և ընդհանրապէս ձևական նմանութեան պատճառաւ. այսպէս՝ հյ. համ-<իրան. ham-, համա-<hama-, հան-<han-, ան-<<an-, ամ-<am-, հմմտ. նաև համայն, համակ, համագունակ, համակդեն, հանդէս ևն (տե՛ս այս բառերը առանձին)։ Ցետոսկեդարեան շրջանին՝ յունաբան հեղինակների ձեռքով՝ յունարէն ὁμο- մասնիկի վրայից ձևուած է հյ. հոմ-։—Հիւբշ. *174—7*։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ կցելով պրս. հէմ ձևին։ ՆՀԲ լծ. թրք. պրս. հէմ, յն. ամա, օմօս, յորմէ լտ. սի՛մուլ ևն։ Peterm. 26, 184, 256 պրս. ham, սանս. sam, լտ. cum, con: — Windisch. *22* սանս. sam, sama: Böttich. ZDMG *1850, 357*, Arica *80, 331*, Justi, Zendsp. *320*, Lag. Urgesch. *85* սանս. sam, զնդ. ham: Մորթման ZDMG *26, 591* պրս. hama և բևեռ. umu-, որ գտնում է umuvadiniçi «համագունդ» բառի մէջ։ Տէրվ. տե՛ս համակ: Brugmann II² *2, 798* ամ-բառնամ, համ-բերեմ բառերի մէջ ամ-, համ- նախամասնիկը բաժանելով վերիններից, կցում է իբր բնիկ հայ՝ հնխ. an, anō>զնդ. ana, յն. ἄνα ևն ձևին։ (Նոյնը տե՛ս Pokorny *1, 58*)։

ԳԻՌ.—Անկախ գոյութիւն չունի, բայց պահուած է մի քանի ածանցների սկիզբը. այսպէս՝ համբերել (Ալ. համբ'երել, Ջղ. համբ'երել, խամբ'երել, Ալշ. համբ'էրել, Սեբ. համբ'էրէլ, Խրբ. համբ'էրիլ, Երև. Ննխ. Պլ. Ռ. համփէրէլ, Ասլ. հըմփէրէլ, Տիգ. հոմփէրէլ, Ագլ. Շմ. համփէրիլ, Ախց. համփիրել, Տփ. համփի՛րիլ, Ննխ. (գիւղերը) համփըրէլ, Ղրբ. հմփէ՛րիլ, Գոր. հմփո՛րէլ), համարձակ (Պլ. Ալ. համարցագ, Տփ. համարցակ), համբարձում (տօնը կամ յատուկ անուն)։

Համագունակ տե՛ս Հանգոյն։

ՀԱՄԱԴԱՄ, ի-ա հլ. «քաղցրահամ, համեղ, անուշ» Պիտ. փիլ. Միսայէլ խչ. Վահր. յար. «համեղ ըմպելիք և կերակուր» Ոսկ. մտթ. Գ. 69, Վեցօր. 24 (տպ. համ ազդումն), Վրք. հց. Լմբ. Գր. հր. «հեշտութիւն, փափկութիւն» Նւագր։ Այս նոյն բառից է կազմուած և այլայլուած համադառնակ «խորտկաց համեղութիւն» Բառ. երեմ. *172*։

ՆՀԲ «իբր կրկնութիւն ձայնիս համ, որպէս և եբր. טעם ta'am է համ կամ ճաշակ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. *213* պրս. ham-dam «զուգայարմար»։

ՀԱՄԱԴԵՌ «ոստխ, հակառակորդ» Մագ. գամագտ. գրուած է նաև համդեռ, համբդեռ. Նորագիւտ բառ, որ այսպէս է մեկնում Մէնէվիշ. ՀԱ *1911, 389—390*։ Երևի նոյն բառն է, որ Բառ. երեմ. էջ *173* անիմաստ կերպով իրար յետևից գրում է. «Համ. դէտ կամ գէտ» և «Համ. գեռ կամ տէգ»։

Համալուն տե՛ս Խամալօն։

ՀԱՄԱԿ «գորշախայտ գոյնով» Ծն. լ. *32, 35.* Կիւրղ. ծն. (ՋԲ մեկնում է «միագոյն»)։

ՆՀԲ եբր. חום xūm «սև» բառի հետ։

***ՀԱՄԱԿ** «բոլոր, բոլորովին, ամբողջ, ամբողջովին» ՍԳր. Եւս. քր. «միշտ, ամէն ժամանակ, յարաժամ» Ոսկ. մտթ. և եբր. Փարպ. որից համակել «ամբողջովին՝ բոլորովին պատել» Ոսկ. ես. համակիլ «բոլորովին պատիլ, թաթախուիլ, մալականիլ» Ոսկ. Փարպ. համակակոյր «բոլորովին կոյր», համակակոր «բոլորովին գլխակոր». երկուսն էլ միայն ԱԲ։

=Պհլ. ‏همک‏ hamāk «ամբողջ, ամբողջապէս, բոլոր», մանիք. պհլ. ‏המאג‏ hamāg (Salemann, Manichäische Stud. ЗАН *8, 84*), բևեռ. hamak, hamuk, hama «բոլոր, իւրաքանչիւր», պազ. hamā, պրս. ‏همه‏ hama «բոլոր, ամէնքը», ‏همکی‏ hamagī «բովանդակ» (Horn *§ 1103*). աւելի ընդարձակ տե՛ս Համ.։—Հիւբշ. *177*։

ՆՀԲ «համայն համօրէն»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Spiegel, Huzw. Gram. 164, 190։ Նոյնը Müller SWAW 38, 572 են, Justi, Zendspr. 320։ Տէրվ. Նախալ. 122 հնխ. sama «նոյն, բոլոր» ձևի տակ է դնում սանս. sama, զնդ. hama, յն. ὁμός, հսլ. samŭ, գոթ. sama, հայ. համա–. Նաև համակ, պրս. hama, համայն, պրս. hamīn: Հիւնք. պրս. հէմէկի:

*ՀԱՄԱԿԴԵՆ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «զրադաշտական աստուածաբան, այսինքն կրօնի ամբողջ վարդապետութիւնը լաւ ուսած» Եղիշ. ը. էջ 112, 123. Արծր. «հաւատակից, կրօնակից» Եղիշ.։

=Պհլ. *hamākdēn «համակ դենը՝ ամբողջ կրօնը գիտցող» բառից, որ աւանդուած չէ իրանեան գրականութեան մէջ. բայց կայ պհլ. hamāk dēn, մանիք. պհլ. hāmāg dīn האמאג דין (Salemann, Manichäische Stud. ЗАН 8, 81) «ամբողջ կրօնական վարդապետութիւնը, համակ դենը»։—Հիւբշ. 177։

Թովմա Արծրունի (հրտր. Պատկ. էջ 28) մեկնում է «Անուանէին զինքեանս համակդենս, այսինքն ամենագէտ ի հաւատ կրակի»։ Հին բռ. մեկնում է «ամենահաւատ կամ բոլորից ուսուցիչ»։ ՆՀԲ Արծրունու բացատրութիւնից հանելով մեկնում է պրս. همدان hamadān «ամենագէտ»։ Lag. Symmicta 48, 28 պրս. hamadīn։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 244։

Համաճարզ տե՛ս Համհարզ։

*ՀԱՄԱՀԻՄ «մի տեսակ բոյս է. ամիրիշխան, ընտանի ռեհան» Բժշ. ունի միայն Հայբուս. § 1611։

=Արաբ. حماحم ḥamāḥim حماحيم ḥamāḥīm, որ և حمحيم ḥamḥīm (Steinschneider WZKM 12, 12), حمام ḥamām (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 436) նոյն նշ.։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 83։

*ՀԱՄԱՄԱ կամ ՀԱՄԱՄԷ «աղաւնարօտ, աղաւնիճ, լտ. verbena» Բժշ. Վստկ. 100. ունի միայն ՀԲուս. § 1612. ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս Seidel, հրտր. Մխիթ. Հեր. § 325։

=Արաբ. حمامة hamāma «աղաւնիճ», որ ծագում է նոյն բառի «աղաւնի» նշանակութիւնից. իմաստի զարգացման համար հմմտ. Թրք. كوكرچين اوتى gügerčin otə=յն. περιστερεών և հյ. աղաւնիճ կամ աղաւնարօտ: Արաբերէնից են փոխառեալ նաև ասոր. ܚܡܡܐ xamamā, յն. ἄμωμον, լտ. amomum։—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Ցն. Ագաթ. էջ 154։ Որից յետոյ է ՀԲուս. § 50։

*ՀԱՄԱՅՆ, ի հլ. «ամբողջ, բովանդակ, բոլոր, ամէնքը» Պիտ. «բոլորովին» Նար. «համանգամայն, ամբողջովին, միանգամայն» Խոր. Պիտ. Սահմ. «ի վերայ այսր ամենայնի, բայց դեռ» Եզն. Փարպ. փիլ. որից համայնաջինջ Պիտ. Նար. համայնապատում Նար. համայնազնեան Տաղ. համայնացում (նոր բառ)։

=Իրան. hama- «ամբողջ»>հյ. համ- բառից, -այն մասնիկով. հմմտ. մի-այն. աւելի ընդարձակ տե՛ս Համ:—Հիւբշ. 176։

ԳԴ պրս. hama ձևից է հանում ամենայն և համայն: ՆՀԲ «ամենայն համօրէն»։ Մորթման ZDMG 26, 545 սրա հետ նոյն է դնում ամենայն, ամէն, լտ. omnis, պրս. hama, քլեռ. kamna, kamnae, kammanada։ Տէրվ. Նախալ. 122 պրս. hamīn. տե՛ս և համակ: Հիւնք. նոյն ընդ ամէն, ամեն–: Մառ. Грам. др. арм. 156 պրս. hama։ Հիւբշ. 176 համ- մասնիկի տակ յիշում է՝ առանց -այն վերջաւորութիւնը բացատրելու. Թիրեաքեան, Կարնամակ, էջ 15 ծան. պհլ. hamōin «համայն, ամբողջ» բառից, որ գործածուած է Կարնամակ, է. 6 asparān-i-hamōin «ասպաւրք համայն»։ (բայց պհլ. hamōin պիտի տար հյ. *համոյն):

*ՀԱՄԱՇԱՀՐԻ «նոյն քաղաքից, համաքաղաքացի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Այրիվ. 18 ա «Եռ Գրիգոր ընկեր իւր համաշահրի»։

=Պրս. hamšahrī նոյն նշ. կազմուած է

ham «նոյն» մասնիկով šahr «քաղաք» բառից։—Աճ.

ՀԱՄԱՇԵԱԿ «համազգի, միազգի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 173։

=Թուի թէ շ և զ տառերի վրիպակով՝ յառաջացած է համազեակ ձևից։—Աճ.

ՀԱՄԱՌՕՏ, ի հլ. «հակիրճ, կարճ, ամփոփ» ՍԳր. Եւս. քր. «խիստ, վճռական, կտրուկ» Եղիշ. Յճխ. Նար. «համառօտութիւն, բովանդակութիւն, ամփոփում» Բ. մակ. բ. 29. «վճիռ» Եղիշ. Ճառընտ. «համառօտելով, կարճ կերպով» Բ. մակ. ժ. 10, Եզն. Ագաթ. Եւս. քր. որից համառօտել Ս. Գր. Եւս. քր. համառօտիւ Եւս. քր. համառօտախնդիր Սեբեր. համառօտադէղ «զօրաւոր կտրուկ դեղ տուող (բժիշկ)» Տաղ. համառօտագրութիւն, համառօտախօս, համառօտախօսութիւն (Նոր բառեր) են։

=Բառիս հետ անձուկ կապ ունի կարճառօտ հոմանիշը. երկուսի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ արմատն է առօտ կամ (եթէ ա յօդակապ է) ռօտ. առաջինի մէջ աւելացել է իրանական համ մասնիկը, երկրորդի մէջ բարդուած է կարճ բառի հետ. բայց ո՛չ հայերէնի մէջ և ո՛չ էլ իրանեան գրականութեան մէջ այլուր կարելի է գտնել ու մեկնել այս անծանօթ արմատը։

ՆՀԲ «իբր ի կարճոյ համօրէն առեալ կամ առյօդեալ»։ Էմին, Քերակ. -օտ համարում է մասնիկ։ Patrubány SA 1, 194 պրս. هم ham «նոյն»+rōt «հոսող» ձևերից փոխառեալ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 215 պրս. همرافته ham-rāfta «լաւ հասկանալ կամ հասկացնել»։

*ՀԱՄԱՍՊՐԱՄ «անուշաբոյր, անուշահոտ, հոտաւէտ (ծաղիկների համար ասուած)» Ագաթ. Ձքր. կթ. Վրդն. անթ. «մի տեսակ անուշահոտ և գեղեցիկ ծաղիկ է. lychnis orientalis» Մխ. առ. Մխ. հեր. գրուած է նաև համսպրամ, համասփրամ, համասպրան և հայաձև կերպարանքի տակ մտած՝ համասփիւռ:

=Պհլ. *hamspram ձևից, որ թէև աւանդուած չէ իրանական գրականութեան մէջ, սակայն կայ արմատը՝ պհլ. spram կամ sparam, պազ. sparham, պրս. isparam, siparam, isparγam «ռեհան ծաղիկը». սոգդ. °sparγum «ծաղիկ»։ Սրանցից բարդուած ձևեր են հյ. շահասպրամ, պհլ. nānukspram, պրս. mūrdisparam, mūrdisfaram են ծաղկի անունները։ -Սպրամ բուն իրանական բառ է և նշանակում է «ծաղիկ». հմմտ. սոգդ. *sparγmak «ծաղիկ», զնդ. sparəγa «ծիլ, ընձիւղ» (սլաքի), frasparəγa «ծիլ, ոստ» (ծառի)։ Պատկանում է հնխ. sphereg-, sperg- արմատին, որի ժառանգներից յիշատակելի են սանս. sphûrjati «յանկարծ դուրս գալ», sphûrja «մի տեսակ բոյս», յն. ἀσπάραγος «նորաբողբոջ ծիլ, ծնեբեկ», լիթ. spùrgas «բոյսի աչքերը», հոլլ. sporkel «փետրուար ամիսը», անգլ. spring «գարուն» (իբր ակնունները բացուելու ժամանակ), անգսք. spraek, spranka «ծիլ» են (տե՛ս Walde 728, Pokorny 2, 673)։—Հիւբշ. էջ 177։

ՆՀԲ մեկնում է հյ. համասփիւռ կամ յն. ὀσφραντός «հոտաւէտ»։

*ՀԱՄԱՎԱՐ «միակերպ, հաւասար խառնած». մէկ անգամ ունի Կղկնտ. (հրտր. Էմինի, էջ 158, Շահն. Ա. 322). «Ընդ դեղնագոյն փետուրս փոքր ինչ կանաչութիւն համավար խառնեալ արտաքս ճողճէր»։

=Պհլ. همور hamvār, պրս. هموار hamvār «հաւասար, միակերպ, հարթ»։—Աճ.

ԱԲ դնում է «մէկտեղ դրած, մէկտեղ խառնած»։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 20։

ԳԻՌ.—Ըստ Ս. Վ. Տէր-Մանուէլեան, Բառափնջիկ, էջ 22 գործածական է նոյն ձևով և նշանակութեամբ Երասխահովտի բարբառում։

Համատակ տե՛ս Տակ։

*ՀԱՄԱՐ, ո հլ. և երբեմն ու հլ. «թիւ, գումար, հաշիվ, հաշուելը, քննութիւն, հարցափորձ, բանի տեղ դնելը, համեմատութիւն, ենթադրում» ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. Սեբեր. Եւս. քր. և պտմ. Ոսկ. որից համարիլ «հաշուել, թուել, սեպել» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. ես. Կոչ. (աշխարհաբարում դարձել է համարել). համարադրութիւն Ոսկ. ես. համարողութիւն Վեցօր. անհամար ՍԳր. Ագաթ. դիւրահամար Ոսկ. ես. կայնահամար Արծր. յոգնահամար

Կղկնտ. Բննիկ. երդաճամար Ջննոր. բազմաճամար Բննիկ. ևն։—Համար բառի գաւառական և նոր գրական «վասն, պատճառաւ» նշանակութեան հնագոյն գործածութիւնն ունին Խոր. Բ. 7, 87, 90 (Ի համար քեռ իւրոյ), Վրք. հց. Վրդն. ստ. Մխ. դտ. էջ 244՝ ի ճամար ձևով. (Պահի ի համար մեծի փեսայի. Մխ. դտ.)։ Համարիլ բայի երկրորդական «վարկանել, սեպել» նշանակութեան համար հմմտ. թիւ, թուիլ և աշխ. ա՛յնպէս ճաշուել. երկու նշանակութիւնները իրարից տարբերելու համար արևմտեան գրականը գործածում է ճամարել «սեպել» և ճամրել «հաշուել». հմմտ. արաբ. حَسَبَ hasaba «հաշուել, համրել», حَسِبَ hasiba «համարել, սեպել»։—Նոր բառեր են ճամարակալ, ճամարակալութիւն, ճամարիչ, ճամրիչ, մարդաճամար, ճամարում, ճամարմունք:

=Պհլ. *hamār ձևից. հմմտ. պրս. همار hamār «հաշիւ, թիւ, չափ». ասւում է նաև āmār, āmāra, āvār, āvāra, amār, amāra, hamāra, որից نهمار nahmār «անհամար, անթիւ». սրանք ենթադրում են հպրս. *hamāra<իրան. hamhmāra ձևերը. բուն արմատն է հնխ. smer- «մտածել, յիշել, հոգալ», որ գտնում ենք սանս. smárati «յիշել, մտածել», յն. μέρμηρα «հոգս, մտատանջութիւն, մտմտուք», μερμηρίζω «անհանգիստ լինել, նեղուիլ. 2. խոկալ, մտածել», լտ. memoria «յիշատակ, յիշողութիւն», անգսք. gemimor «յիշել», māmrian «մի բանի վրայ մտմտալ», հոլ. mijmeren «խորունկ մտածել», գոթ. maúrnan, հբգ. mornēn «հոգս անել, հոգսերով նեղուիլ» ևն ձևերի մէջ։ Իրանեանում նոյն արմատը տալիս է šmar, hmar, mar ինչ. զնդ. maraiti, šmāraiti «մտածել», mimara- «յիշել», պհլ. šumār, ōsmartan, պրս. šumār, քրդ. žímārtin «հաշուել» (Walde 475, Pokorny 2, 689, Horn § 791):—Հիւբշ. 178։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ կցելով պրս. ամար բառին։ Gosche 28 սանս. samarana, հպրս. hamarana, փռիւգ. αρμαν «կռիւ, պատերազմ»։ Müller SWAW 42, 256 պհլ. hamār, սանս. smr̥, զնդ. hmere: Justi, Zendsp. էջ 228 զնդ. mar արմատի տակ։ Karolides, Γλ. συγκρ. 138 մերժում է կցել կապադովկ. ἀμάρτζα «ուրուական» բառին։ Հիւնք. պրս. ամար, ճէմար, շիւմար: Patrubány ՀԱ 1908, 342 հնխ. o «վրայ»+հնխ. smer «յիշել»։

ԳԻՌ.—1. Համար «դաս» իմաստով ունին Ասլ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Ալ. ճամար, Ջթ. ճամօր, ճամոր, ՀՃ. ճամօյ, Ննխ. ճամբար.—2. Համար «վասն» իմաստով ունին Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Ալ. ճամար, Ասլ. ճմար, Տիգ. ճըմմըր, Հմշ. ճօմար, ճումար, Ջթ. ճամօյ, ճամոր, Սվեդ. ճըմմուր, Տփ. ճամա, ամա, Մկ. Ոզմ. Վն. խամար, Ջղ. Սլմ. խմար, Մրղ. խամա, խմա, Գոր. Ղրբ. մճար, ՀՃ. ճամօ, Հւր. մար:—3. Համար «թիւ, համրանք» իմաստով ունին Շմ. ճամբարք, Պլ. ճամրանք, Տփ. ճամբարք, ճամբրանք, Վն. Սլմ. խամբրանք՛, Ջղ. խամբարք.—4. Համարել «հաշուել» բայաձևն ունին Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. ճամրէլ, ՀՃ. ճամրել, Ասլ. ճամրէ՝լ, Ննխ. ճամրէլ (հինը՝ ճամբրէլ), Ջթ. Խրբ. ճամրիլ, Սեբ. ճարմէլ, Ախց. ճամռէլ (ռ-ով. այսպէս նաև ճամռիչ), Երև. ճամբա՛րէլ, Ալշ. Մշ. Ալ. ճամբրել, Շմ. Տփ. ճամբրիլ, Տիգ. ճըմբրիլ, Ղրբ. ճմբա՛րէլ, Ագլ. ճմբա՛րիլ, Գոր. ճմբը՛րէլ, Հմշ. ճօմբրուշ, Ջղ. խմբարել, Սլմ. Վն. խամբրել, Մրղ. խամբրէլ, Մկ. Ոզմ. խամբրիլ.—5. Առանձին ձև ունի Ալ. ճամարել «սեպել», տարբերելու համար ճամբրել «հաշուել» ձևից.—նոյնպիսի տարբերացումներ նկատելի են նաև վերը՝ ճամար «վասն» և ճամար «դաս» ձևերի մէջ.—կըրճատմամբ յառաջացած ձևեր են Հւր. չումա՞ր, Շմ. չմա՞ր «ինչո՞ւ համար»։—Նոր բառեր են անճամրանք, ճամար-ճազար «շատ, անթիւ», ճամրովի, ճամրուկ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ამარი ամարի «քանակութիւն», უამარი ուամարի «անթիւ».—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաներն ունին xamar «համար, դաս» (Բիւր. 1899, 116).—Պատահական նմանութիւն ունի չէչէն. ʿāmar «ուսանիլ», որի արմատն է ʿām։

ՀԱՄԱՐ «ժառանգութիւն կամ հայրենիք».

ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 173. երևի պէտք է հասկանալ «հայրենի ժառանգութիւն» և որևէ փոխաբերութեամբ կապել նախորդի հետ։

*ՀԱՄԱՐԱԿԱՐ (սեռ. ի) «հաշուակալ, հաշուապահ» Ա. մն. իէ. 1. Ագաթ. Սեբ. (Վասպուրականի հարկահաւաքի համար ասուած). — սխալ գրչութիւն է համակար Գնձ. 1865, էջ 24, Սիմ. ապար. 87—89։

=Պհլ. *hamārkār «հաշուակալ» ձևից. կազմուած է պհլ. *hamār «համար, հաշիւ» և kār «-արար» ձևերից. (վերջինից են նաև հյ. օգտակար, վնասակար, զենակար). պհլ. բառը չէ՛ աւանդուած, բայց նրա գոյութիւնը հաստատում է հայերէնի հետ նաև միջնայերէն אמרכל amarkal։—Հիւբշ. 178։

ԳԴ համեմատեց պրս. ամարէկիր բառի հետ, որի նշանակութիւնը և առաջին մասը նոյն են մերի հետ, բայց երկրորդ մասը (կիր «բռնել») գործ չունի մեր կար-ի հետ։ Աւելի վատ է ՆՀԲ, որ դնում է պրս. շիմարկիր: Առաջին անգամ M. A. Levy (Geigers zweit. Zeitsch. 5, 215) հայ բառը կցեց միջն. ձևին։ Պատկ. Матер. II 22 պհլ. hamār ձևից։

Համարդիլ տե՛ս Հարամդիլ։

ՀԱՄԲ, ի հլ. «խումբ»? անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Նար. տաղ. 476. «Գունդ տրամք երամից կայք յանուրեք վայր. վայր համբից բիւրից՝ օր սահմանեալ գետ»։ Այսպէս է մեկնում ՆՀԲ՝ իբր սխալ գրչութի՞ւն թէ իբր ձայնդարձ։

ՀԱՄԲ «տիկ». ունի միայն Բառ. երեմ. 173։ Տե՛ս և համբակ:

ՀԱՄԲԱԿ, ի-ա հլ. «երախայ, նորածին մանուկ. 2. տղայ, մանուկ. 3. ղաւակ, որդի. 4. աշակերտ» Պիտ. Պղատ. օրին Նոնն. («որդի» Մագ. մեծ են. էջ 14), Տիմոթ. կուզ, էջ 173, 175, 181, 291, 292. «դուստր, աղջիկ» Տիմոթ. կուզ, էջ 196. արդի գրականում գործածւում է միայն «թերուս» նշանակութեամբ։ Այս արմատից ունինք համբակաբար Փիլ. համբակագոյն Պղատ. օրին. համբականան Կիլին. համբականալ Պղատ. օրին. համբակատի Շնորհ. վիպ. համբակեալ Տօնակ. համբակօրէն Մագ. գրուած է նաև ամբակ Նար. երգ. բոլորն էլ յետին։

ՆՀԲ լծ. յն. πάϊς, παῖς «տղայ», հյ. մանուկ, մանչ, պրս. همپا hampā «ընթացակից, արբանեակ»։ Հիւնք. պրս. հէմբա «ընթացակից, օգնական, հետեւող», յն. ὄμφαξ, սեռ. ὄμφακος «տըհաս, խակ»։ Bugge KZ 32, 13 մեկնում է իբր ամ-բակ, կազմուած ան բացասականով՝ բակ=bhā «խօսիլ» արմատից. հմմտ. բան, բայ. ըստ այսմ համբակ նշանակում է բուն «դեռ անխօս մանուկ»։ Հին բռ. գտնում ենք համբ «տիք», որ կարծես կապ ունի այս բառի հետ, բայց անստոյգ է, որովհետև նոյն բառը Բռ. երեմ. 173 մեկնում է «տիկ»։

ՓՈԽ.—Արդեօք հայերէնի՞ց է փոխառեալ արաբ. هبنق hubnaq, هبنوق habnūq, هبنيك habnīk, هبانق hubānaq «նորահաս երիտասարդ ծառայ», هبّنق hubannaq, خنبق xanbaq, هبّنك habannak «անխելք, տխմար մարդ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 898, Գ. 67 և 121)։

Համբառնալ տե՛ս Համ և Բառնալ։

Համբար տե՛ս Ամբար։

ՀԱՄԲԱՐ «ջայլամ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 174։

Համբար տե՛ս Համբարապետ։

*ՀԱՄԲԱՐԱԿ «շտեմարան» Օր. լգ. 28. Եփր. ծն. 128. Մծբ. 229. «մատակարար, կերակրիչ» Մծբ. էջ 229, 369 (տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1913, 301—2). որ և ամբարակ «շտեմարան» Կանոն. էջ 51։

=Պհլ. anbārak, որ գտնում ենք պհլ. anbārakpāt «համբարակապետ» բարդի մէջ. ընդարձակ տե՛ս Ամբար:—Աճ.

*ՀԱՄԲԱՐԱԿԱՊԵՏ «պետական համբարանոցի պետը» Բուզ. Եղիշ. ը. էջ 111. որ և ամբարակապետ Եղիշ. Փարպ.։

=Պհլ. anbārakpat «համբարակապետ», որ կազմուած է anbār-ak «համբար»+pat «պետ» բառերից. աւելի ընդարձակ տե՛ս Ամբար;—Աճ.

Պագին, Աւետաբեր 1914, էջ 235 ամբարակապետ համարում է «բանտապետ», իբր պրս. anbār šāhi «պալատում բանտ»։

*ՀԱՄԲԱՐԱՊԱՆ «համբարուած իրերի կամ շտեմարանի պահապան» Ագաթ.

=Պհլ. anbār+pān «համբարի պահապան»։—Աճ.

*ՀԱՄԲԱՐԱՊԵՏ, որ և համբար «բժշկական մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1614։

=Պրս. anbārbad «մարեմխոտ կամ խընկողկուզուկ» (ըստ Ամիրտովլաթի) կամ «սակամոնի, scammonée» (ըստ Բժշկարանների)։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1925, էջ 301։

*ՀԱՄԲԱՐՈՒ, ի-ա հլ. կամ ՀԱՄԲԱՐԻ (-րւոյ, րեաց) «պարիկ, յուշկապարիկ, իրական և կամ երևակայական ճիւաղ» ՍԳր. Եզն. Եղիշ. Հրց. էջ 52։

=Պհլ. *hambaru ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց կայ պրս. hambaruna «տան ոգի, դև»։

ՆՀԲ պրս. parī «պարիկ» բառի հետ։ Պալասանեան, Պատմ. գրակ. 197 «համբարների կամ շտեմարանների պահապան աստուած»։ Հիւնք. պրս. հիւպարի «կարապ»։ Մէնէվիշեան, Արդի լեզուագիտ. էջ 61 հնմգ. hāmā «մթին»+պարիկ բառերից, իբր թէ համբարու «սև պարիկ»։ Stackelberg, Древн. Вост. 1901, թրգմ. Բազմ. 1902, էջ 121 կցում է պրս. hambaruna ձևին, որ չունի ԳԴ։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 402 սումեր. amar-baruu «մատաղ եղնիկ»։ Ուղուրլեան (տե՛ս Գաբ. բռ. էջ 771 և 1405) ֆրանս. vampir բառի հետ։ Meillet, Rev. ét. arm. I, 10 իրան. *ham-paru- ձևից, որի հետ նոյն է parikā>պարիկ: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. هنبر hanbar «բորենի և նման վայրի գազան» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 155)։

Համբարտակ տե՛ս Ամբարտակ։

ՀԱՄԲԱՒ, ո, ու, ի-ա հլ. «հռչակ, տարածուած անուն, լուր» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 11. Եզն. որից համբաւել «կոչել, հռչակել, յայտարարել, անուն կամ լուր հանել» Մտթ. Թ. 31. Եզն. համբաւաւոր Եփր. եբր. համբաւակոծ առնել Կոչ. համբաւաճեմ Բուզ. համբաւատենչ Փարպ. խոր. չարահամբաւ Պիտ. Բրս. մրկ. բազմահամբաւ Սիսիան. բարեհամբաւ Բ. մակ. ժգ. 37. մակբայական գործածութեամբ՝ համբաւու «ի լրոյ» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 40։

ՆՀԲ արմատը դնում է բա, բայ, բան, բաւ. վրաց. համբա՛վի: Windisch. 22 սանս. sambhāva, որ սակայն Böhtlingk, Sansc. Wört. հտ. 7, էջ 756 (सम्भाव) մեկնում է «stand, դիրք, կացութիւն»։—Lag. Urgesch. 131 bhā արմատից։ Տէրվ. Նախալ. 95 bha, bhan «հնչել, ասել» արմատից։ Հիւնք. յն. φήμη, դոր. φάμα «համբաւ»։ Bugge KZ 32, 13 իբր *sm̥-bhā-mā նախաձևից. հմմտ. լտ. fama, յն. φήμη «համբաւ». բոլորն էլ bhā «խօսել» արմատից։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. pam, pav, pampam «յայտարարել»։

ԳԻՒ.—Եւև. համբ'ավ «հռչակ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჰამბავი համբավի «լուր, աղաղակ, աղմուկ, գիրք, պատմութիւն, ճառ, արձակ գրուածք», ამბავი ամբավի «լուր» (Մաս ժամսա շինա խմա Իոդիս ոքխթա մաք սամթավրոթա մթավարսա, ամբավի Իեսոսի—Յայնմ ժամանակի լուաւ Հերովդէս չորրորդապետ զլուր Յիսուսի. Մտթ. ժդ. 1. Դա գեսմոդեն բրձոլանի, դա ամբավնի բըրձոլաթանի — Լսելոց էք պատերազմունս և համբաւս պատերազմաց. Մտթ. իդ. 6). უამბო ուանբո «առանց տեղեկութեան», უამბოდ ուամբոդ «առանց լուր ունենալու». Թուշ. ამბუი ամբուի «պատմութիւն, խօսակցութիւն» (հմմտ. զրոյց «լուր, խօսք» և գւռ. զրից անել «խօսակցիլ»), Լազէ ամբուի «Ս. Աւետարան», լազ. ambai, ambayi «լուր, տեղեկութիւն», uča ambayi «սև լուր, գոյժ», ինգիլ. համփավ «լուր» (Шанидзе ЗВО 22, 357)։

Համբերել տե՛ս Համ և Բերել։

Windisch. 22 յն. συμφέρω «Համաքել, տանիլ»։ Spiegel, Huzw. Gram. 189 պհլ. anbār, պրս. anbār, զնդ. ham bərə։

ԳԻՐ.—Տե՛ս վերը՝ համ մասնիկի տակ. և աւելացրո՛ւ Մրղ. համփըէրէլ, խամփըէրէլ:

ՀԱՄԲՈՅՐ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «պաչելը, պաչ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 10. «սեր, միութիւն, յարում, ընտանութիւն (անասունի)» Վեցօր. Եզն. Ոսկ. մտթ. տիմ. Փիլիպ. «ընտել, ընտանի, հեզ, հաշտ» ՑՀ. կթ. Նար. «երկու երկար վանկերից բաղկացած բառ» Թր. և Երզն. քեր. որից համբուրել ՍԳր. համբուրեցուցանել «ընտանեցնել, կրթել (անասունը)» Եզն. համբուրական Պիտ. անհամբոյր «անընտել» Ոսկ. բարեհամբոյր ՑՀ. կթ. ուղղահամբոյր Նար. առաք. դառնահամբոյր ՑՀ. կթ. ժամահամբոյր «վաղանցուկ» Հին բռ. համբուրելի (Նոր բառ). դժուարահամբոյր Մխ. առակ. (կայ նաև Ղրբ. դժուարահամբոյր «դժուարանցանելի»), որի հակառակն է հեշտահամբոյր «դիւրին անց կենալու (ճանապարհ)»։

Հներից Լմբ. մատ. 498 ստուգաբանում է համ «մի, ամբողջ» և բիւր բառերից. «Հաղորդին Քրիստոսի և միմեանց համբուրիւն, քանզի և նոյն ինքն ստուգաբանութիւն անուանս զտարացոյց խորհրդոյս մեզ յայտնէ. համբիւր. համն՝ մի ստուգի, այսինքն թէ բազումքն այսպէս հաղորդեալ, իրերաց միանան»։ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 313 համ բոյր «մէկ բուրում, մէկ շունչ ունենալը»։ ՆՀԲ դնում է բոյր բառի՞ց և վրաց. ամպօ՛րի: Lag. Urgesch. 432 budh արմատից։ Müller SWAW 84 (1877), 217 բոյր արմատից։ Էմին, Династ. Спис. 1884 (արտ. Изслѣд. и Стат. էջ 186) կազմուած -ոյր մասնիկով։ Աղայեան, Աղբիւր 1887 յաւել. էջ 68 բոյր բառից, որովհետև հին ժամանակ համբուրելու ժամանակ «իրարից հոտ էին քաշում»։ Նազարէթեան, Պատկեր 1893, 235 արմատը համ, ամ, համբ՝ միութեան և հաւաքման նշան: Հիւնք. բո՛յր բառից, որովհետև «համբուրելը հոտոտել իսկ է»։—Müller WZKM 7 (1893), 145 ենթեպէս պրս. بوسيدن būsidan «համբուրել» հանում է بوى būy «բոյր» բառից, նոյնպէս և հյ. համբուրել՝ բոյր բառից։ Հիւբշ. 176 դնում է զնդ. *ham-baoδa «համաբոյր»? ձևից, որ սակայն ո՛չ աւանդուած է և ո՛չ էլ այլուստ կարելի է ապացուցել։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 108 և 218 պրս. ham-bōy «իրար հոտոտել»։

ԳԻՐ.—Գործածւում է միայն կրօնական իմաստով, այն է՝ «մասունք, խաչ, աւետարան և կամ կրօնաւորի աջ համբուրել».—Տփ. համբուրիլ, Ալշ. Մշ. համբ՛ուրել, Սեբ. համբ՛ուրէլ, Ախց. Երև. Կր. Պլ. Ռ. համփուրէլ, Շմ. համփուրիլ, Տիգ. հըմփուրէլ, Ննխ. համփըրէլ, Ջղ. խամբ՛ուրել, Սլմ. խըմբիւրել, Մկ. խըմբիւրիլ, Մրղ. համփըրէլ, խամփըրէլ, Ագլ. հըմփէ՛րիլ են։ Ատանայի Թրքախօս հայոց մէջ՝ համփըրէլ էթմէf:

ՓՈԽ.—Վրաց. ამბორი ամբորի «համբոյր», ამბორება ամբորեբա «համբուրել». Ռոմելսա մե ամբորս-ուղ՛ո, իգի արս, շեիպ-ղ՛արթ իգի «Ընդ որում ես համբուրեցից՝ նա է, զնա ունիցիք». Մտթ. իզ. 48։—Ըստ Մառ. Грам. др. арм. 41 և ЗВО 17, 303 տառադարձուած է նաև ჰამბორი համբորի, ჰამბოვრი համբովրի, որի հետ Ч'apáя, Объ. отнош. абхазск. яз. էջ 20 միացնում է նաև չերքէզ. boyor, boyo «համբոյր»։

*ՀԱՄԲՈՒՆ «նոյն բնութիւնից» Կիւրղ. ղնձ. «բնաւ, ամենեքին» Վրք. հց. ա. 432։

=Պաղ. hambun «միևնոյն ծագումն ունեցող, նոյնարմատ» բառից պատրաստի փոխառութիւն. հայերէնը կարող էր նաև մեր մէջ կազմուած լինել՝ համ և բուն բառերի բարդութեամբ. բայց փոխառութեան կողմն է յօդակապի բացակայութիւնը։ Մեր «բնա՛ւ, երբեք» նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. հյ. բուն և բնա՛ւ, արաբ. asl «բուն» և ásla «բնա՛ւ, երբեք»։—Աճ.

*ՀԱՄԳՈՒՆԱԿ տե՛ս Հանգոյն։

ՀԱՄԵՂԻՆ «նուշի կաթ». ունի միայն Բռ. երեմ. յաւել. 569։

ՀԱՄԵՄ, ի-ա, ո հլ. «կծու համ ունեցող

այլևայլ բուսական նիւթեր, մասնաւորապէս սամիթ և լտ. amomum կոչուած բոյսը» Գաղիան. Բժշ. «կերակուրի հանդերձանք» Փիլ. «համադամ, ընտիր կերակուրներ» Մանդ. Երգն. ժ. խոր. «վարպետ խոհարար» Յճխ. որից **համեմել** «որևէ համեմով ուտելիքը ճաշակելի դարձնել» ՍԳր. **համեմունք** Ոսկ. մ. գ. 17. **համեմական** «քաղցրալուր, անուշ (լեզու)» Վրդն. պտմ. **համեմիչ** Մանդ. **հացհամեմ** «արջնդեղ, anethum կամ հու պան, trigonella foenum-graecum L» (տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 228) Վստկ. Բժշ. յետնաբար գրուած է նաև **համիմ** Գաղիան. **համհամ** Բժշ. (շփոթելով **համամայ** բառի հետ)։

ՆՀԲ իրարից տարբերելով երկու նշանակութիւնները՝ «համադամ» իմաստով դնում է **համ** բառից, իսկ երկրորդ «համեմեղէն» իմաստով կցում է յն. ἄμωμον լտ. amomum բառերի հետ։ Հիւնք. հյ. **համ** և յն. ἄμωμον: Canini, Et. étym. 31 **համ** և **համեմ**=սանս. hima «փոքր կարդամոմ» և յն. ἄμωμον: (Վերջին յն. բառը Boisacq 59 կցում է եբր. *ḥamōm ենթադրեալ ձևին, որ հանում է սեմական ḥmm (արաբ. حمّ hamm) «տաքանալ» արմատից, իբր «տաքացուցիչ դեղօրայք»։ Այս դէպքում հյ. բառը իր նախաձայնով աւելի համապատասխան պիտի լինէր սեմական ձևին)։ Հիւբշ. (առ. Jensen, Hitt. u. Arm. 97) դնում է հյ. **համ** բառից՝ -**եմ** մասնիկով. հմմտ. **խոհեմ**, **վաղեմի**: (Բայց այս երկուսն էլ ածական են, մինչդեռ **համեմ** գոյական է)։

ԳԻՌ.—Ալշ. **համեմ**, Ախց. Երև. Կր. **համէմ** «գինձ», Ղրդ. **հա՛մէմ** «շաքար», Ծփ. **համիմ**, Սվեդ. **հըմիմ** «պղպեղ» (բայց յատկապէս «կարմիր պղպեղ»), Համշ. **հօմիմ**. Սլմ. Վն. **խամեմ**, Մկ. Ոզմ. **խամիմ**.—այս բառից է Մշ. **առվահամեմ** «մի տեսակ հոտաւէտ բոյս, որ ապրի մէջ են դնում»։

ՀԱՄԵՄԱՏ, ի հլ. «համաձայն, յարմար, զուգապատշաճ, նման» Յուդթ. ժա. 19. Յոբ. խբ. 15. որից **համեմատել** Ա. կոր. բ. 13. Իմ. է. 29. **համեմատութիւն** Իմ. է. 8. ժգ. 5. Եւս. քր. **անհամեմատ** Ագաթ. **անհամեմատական** Ոսկ. ես. ևն։

ՆՀԲ «որպէս թէ **համայն ի մի** ածեալ, եկեալ կամ բաղդատեալ»։ Հիւնք. պրս. hamāmad «համընթաց, ընթացակից»։ Meillet MSL 8, 154 **համ** մասնիկով *մատ բառից. այս վերջինը իբր բնիկ հայ կցելով լտ. modus «չափ» բառին, որով **համեմատ** թարգմանում է բուն «համաչափ»։ Հիւբշ. 463 յիշում է այս մեկնութիւնը (աւելացնելով լտ. բառի վրայ նաև յն. μέδιμνος «գըրիւ», գոթ. mitan «չափել», mitaϑs «չափ»), բայց ամբողջը համարում է անստոյգ, որովհետև արմատը ընդունելով *մատ, բառը պիտի ունենար ***համամատ** կամ **համմատ** ձևը։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 219 **համ**+պհլ. mat «միտք»։

Համեստ տե՛ս **Համ**։

Ղափանցեան ЗВО 23, 360 զնդ. hamōistri «գետին զարկող»։ Meillet, Rev. ét. arm. 1, 34 հնխ. med արմատից. հմմտ. լտ. modestus համանիշը։—Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 220 պհլ. hamēstāgan «քաւարան գնացող հոգիները»։

ՀԱՄԵՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «գրաստի թամբ, կորդին» Ղևտ. ժե. 9. որից **համետել** «գրաստի վրայ համետ դնել» Ծն. իբ. 3. Դատ. ժթ. 10. նոր բառեր են **համետաւոր**, **համետագործ**:

Հիւնք. պրս. āmādan «պատրաստել» բայից։ Սրմագաշեան. Արմէնիա ռում. ham, յգ. hamuri «ձի համետելու ամբողջ սարքը»։

***ՀԱՄԷՈՍ** «ննի բոյսի սերմը» Հին բռ. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569 և ՀԲուս. § 2206։

***ՀԱՄԻՄԱՂ** «հակառակ, դատաստանով պահանջող, դատախազ», որի համառակն է **անհամիմաղ** «անվիճելի, անհակառակելի». երկուսն էլ նորագիւտ բառեր, որ գործածում է Օրբել. հետևեալ տեղերում. «Մի՛ ոք իշխեսցէ այլ կալ սմա հակառակ կամ համիմաղ. էջ 240.—Պայքարել և համիմաղ կալ

մի՛ իշխեսցեն. էջ 160.—Ցիմ հօրէն և յեղբարց յիս հրիտակ հասեալ և իմ հայրենի ժառանգութիւն էր անհամիմաղ տեղի (տեղ՝ որի վրայ վէճ չկայ). էջ 158.—Ետու անհաշիւ անհամիմաղ, առանց զօք զրկելոյ. էջ 237.—Հրամայեցին ունել զխաչն անդային և անհամիմաղ. էջ 261։

=Պհլ. hamēmāl «դատախազ, թշնամի». այսպէս էին կոչում այն էակները՝ որոնք վնասուած էին hamēmalān մեղքերով։ (Զրադաշտական կրօնը գիտէր զանազանել երկու տեսակ մեղք. առաջին՝ այն մեղքերը՝ որոնք մեղաւորի հոգուն էին միայն վնասում և կոչւում էին rubanik. երկրորդ՝ այն մեղքերը՝ որոնք վնասում էին բարի մարդոց և բարի անասուններին. այս կարգի մեղքերը կոչւում էին hamēmalān. իսկ սրանցից վնասեալները կոչւում էին hamēmal, այսինքն «դատախազ»)։—Պհլ. hamēmal ձևը տալիս է ուղղակի հյ. ճամիմաղ։

Անցողակի յիշում է Այտնեան, Քնն. քերակ. էջ 143։ Ընդարձակ և ուղիղ մեկնութիւնն ունի անծանօթ մի բանասէր՝ Բազմ. 1895, էջ 7, ծանօթ. 4։

*ՀԱՄԻՇԱԲԱՀԱՐ «ազոխ վայրի կամ գառնադմակիկ» Բժշ. (գրուած է ճամիշայ բաճար). ունի միայն ՀԲուս. § 3348։

=Պրս. همیشه‌بهار hamīša-bahār «անթառամ ծաղիկ». բուն թարգմանութիւնն է «մշտագարուն»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ՀԱՄԼԱՅ «յարձակում». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շնորհ. առ. «Զեա զշահէն հանց սուր երթայ, համլայ կապէ, դատարկ դառնայ» (ագռաւ)։

=Արաբ. حمله ḥamla «յարձակում»։—Աճ.

*ՀԱՄԿՆԱ կամ աւելի լաւ՝ բակլաթլ-ճամկնա «փրփրեմ, անմեռուկ» Գաղիան։

=Արաբ. بقلة الحمقا baqlat-ul-hamqā «փրփրեմ, դանդուռ, սէմիզ օթը»։

Գաղիանոս յիշեալ արաբ. բառը սըխալմամբ գրում է և մեկնում «բակշաթլ-համկնա. փալփալնահին. որ է խոճկորակ», ուր շ տառասխալը յառաջացած է լ տառաձևի նմանութիւնից. իսկ ճամկնա յառաջացած է արաբ. حمقا hamqā բառի մէջ մի կէտ աւելի դնելով (իբր حمقنا *hamqnā):—Ռոշքեան այս բակլաթ բառը կցելով լտ. baccalia «մի տեսակ դափնի» բառին, կարծել է որ ճամկնայ էլ նշանակում է «դափնւոյ տեսակ, որ զշատ կոկոնս ունի»։ Սրանից առնելով ՀԲուս. § 1619 «ճամկնա? դափնի կամ դափնոյ հատերն»։ Այս բոլորը ուղղում և սրբագրում է Նորայր ՀԱ 1921, էջ 336, Գաղիանոսի փալփալնաճին ձևն էլ հասկանալով պրս. փարփաճան «փրփրեմ»։

*ՀԱՄՀԱՐԶ կամ ՀԱՄԱՀԱՐԶ, ի-ա հլ. (ազն բառի հետ շփոթուելով՝ սեռ. գրուած է -ճարզանց, փխ. -զաց) «նիզակակից, թիկնապահ, օգնական» Եղիշ. դ. էջ 74, զ. էջ 90, Սեբ. Պատմ. աղէքս. Ասող. գրուած է ճամճարց Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 94։

=Պհլ. hamharz «թիկնապահ» (կազմուած ham «նոյն»+harz անծանօթ բառից). գործածուած է Draxt-i Asūrīk § 36 և այլուր. հմմտ. Pusarān u bratarān, vaspuhrakān u hamharzān «որդիք և եղբարք, ազնուականք և թիկնապահք». Stackelberg WZKM 17 (1903), 48։—Հիւբշ. 177։

ԳԴ պրս. ճէմրազ «խորհրդակից» ձևից, ՆՀԲ «թերևս իբր ճամաճարազատ կամ պրս. ճէմէրզ «համապատիւ և երկրակից» (իմա՛ ham-arz «համարժէք» կամ ham-marz «գաւառակից»)։ Եւրոպա 1852, 123 պրս. هم از hamrāz «խորհըրդակից»։ Էմին, Ист. Асохика 1864, էջ 83 պրս. ham «համ»+arz «երկիր», իբր «հայրենակից»։ Տէրվ. Մասիս 1882, օգոստ " 18 ճարզ «մտերիմ, ընկեր, ազգական», որ կազմուած է ճար մասնիկով՝ զա, զան «ծնիլ» բայից և գտնւում է նաև ապա-ճարզ-ան բառի մէջ։ Հիւնք. ապաճարզան բառից։ Հիւբշ. 177 գուշակեց իրանեան ծագումը։ Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 57 պրս. ճէմրազ «խորհրդակից»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ վերի ձևով Stackelberg (անդ)։ Ադոնց, Арм. Юстин. 382 պրս. arzān=արժանիֆ

բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 214 պրս. همورز hamvarz *«սննդակից» (պիտի տար հյ.* համավարժ):

*ՀԱՄՇԻՐԱԿ *«սննդակից, կաթնկից, միասին մեծացած ընկեր» Ցայսմ. Հին բռ. Լծ. պրպմ. 774. Անկ. գիրք առաք. 450։*

=Պհլ. *hamšīrak *բառից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հաստատւում է պրս.* همشيره hamšīra *ձևով. այս բառը բուն նշանակում է «կաթնկից»* (ham *«նոյն» և* شير šīr *«կաթ» բառից), բայց այժմ գործածւում է «քոյր» նշանակութեամբ, ինչպէս որ* همشير hamšīr *գործածւում է իբրև «եղբայր»։— Հիւբշ. 176։*

Հներից ուղիղ մեկնութեան եւեփ ծանօթ էր Անկ. գիրք առաք. էջ 450, որ գրում է. «Վասն զի համշիրակ էր Քրիստոսի, այս է՝ միամօր կաթամբ *սնեալ Յիսուս և Յակոբ, ի մի տան, միոյ տարւոյ տղայք էին»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, նոյնը յետոյ ՆՀԲ և* Lag. Arm. Stud. *§ 1225։*

ՀԱՄՈԶ *«համոզուած, հլու» ԱԲ. որից* համոզել *«միջնորդելով և խրատելով հաշտեցնել, խաղաղել» Բ. Թագ. ժդ. 6. Ոսկ. ա. կոր. և փիլիմ.* համոզիչ *Նար. կուս. Ոսկ. յաւետ.* համոզակեր *«խրատատու, համոզող» Ոսկ. մ. ա. 15, յհ. ա. 3. Խոր. Փիլ.* չարահամոզ *Բռ. ստեփ. լեհ.* համոզում, համոզմունք, տարհամոզել *(նոր բառեր). գրուած կայ նաև* հոմոզել *ԱԲ։*

ՆՀԲ ամոքել, համոքսել *ձևերից։ Տէրվիշ.* Altarm. 59 *պրս.* آموختن āmūxtan *«ուսուցանել»,* آموزكار āmūzkār *«ուսուցիչ»,* āmūrzkār *«քաւիչ» բառերից։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. էջ 195 պրս.* آموزيدن āmūzīdan *«ուսուցանել»,* āmūzkār *«հրահանգիչ»։ Նոյնը նաև ունի Հիւնք.։ Սակայն հայ բառը չի կարող սրանց հետ կապուել, որովհետև նախ նշանակութիւնն է տարբեր (պրս. «սովորեցնել», իսկ հյ. «հաշտեցնել, խաղաղել») և երկրորդ՝ որ յիշեալ պրս. ձևերի հին վիճակն է պհլ.* [illegible] āmōxtan. āmōčam, āmōčišn, āmōčīnītan, *որոնք պիտի տային հյ.* *ամուճել:—*Մառ, տե՛ս* Հաւատ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. համօզել, *Ախց. Երև. Պլ. Ռ. Կր. Սեբ.* համօզէլ, *Խրբ.* համօզիլ, *Տիգ.* հըմօզէլ, *Ոզմ.* համուզիլ, *«քաղցր խօսքերով աշխատիլ սիրտը առնել»։*

ՀԱՄՈՒՌ *կամ* ՀԱՄՈՒՌՆ *«խումբ, բազմութիւն» Թր. Նչ. և Երզն. քեր. Տիմոթ. կուզ, էջ 127, 145. որից* միահամուռ *«միախումբ, ամբողջը միասին» ՍԳր. Եւս. քր. Իուզ.* համոի *«միանգամայն, մի անգամից» ԱԲ։*

ՆՀԲ «լծ. թրք. հիւմհիւ *«բազմութիւն», իսկ հյ. որպէս թէ* համ ի մի ուր, *կամ* խուռն համայն *ի մի վայր»։*

*ՀԱՄՐԱՀ *«ուղեկից». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ցայսմ. փետ. 24. «Եւ ի ճանապարհին հանդիպեալ աւեղայիցն, երթայր* համրահ *զհետ նոցա»։*

=Պրս. همراه hamrāh *«ուղեկից», որ կազմուած է* ham *«համ-, նոյն» և* rāh *«ճանապարհ, ռահ» բառերից։—Աճ.*

*ՀԱՄՍԱՅԵԱԿ *«համազգի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 174, որից առնում է և ՓԲ, (Առանց վկայութեան)։*

=Պհլ. *hamsāyak *բառից, որ է պրս.* همسايه hamsāya *«դրացի». կազմուած* ham *«նոյն» և* sāya *«ստուեր, շուաք» բառերից։—Աճ.*

Համտակք *տե՛ս Տակ։*

ՀԱՄՏԻԿ *«համապատիւ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. յհ. (տե՛ս Ոսկ. պօղ. բ. էջ 603—4). «Ո՞ր աղօթք պիտոյացան նմա անդր. ո՞չ համտիկ հաւասարութիւն էր. Զայս և առ բարեկամս ասէ և առ համտիկս պատուակիցս»։ Սրանց հետ հմմտ. միւս թարգմանութեան մէջ համապատասխան հատուածները, որոնցով և ճշտւում է նշանակութիւնը. «Ո՞ր աղօթից կարօտացաւ. ո՞չ ապաքէն բազում համապատիւ միակամութիւն էր անդ. Առ սիրելիսն ասի և հանգիտապատիւսն»։*

ՀԱՄՐ, *r հլ. (-մեր, -մերց) «լեզու չունեցող, մունջ, լալ» ՍԳր. որից* համրանալ *ՍԳր.*

Վեցօր. համրիլ «լեզուն բռնուիլ» Իմ. ծբ. 24. Մծբ. համրութիւն Կիւրղ. եւ. համրացուցանել Նար. խգն.։

ՆՀԲ լծ. յամր (յամրալեզու)։ Հիւնք. Հերմէս յատուկ անունից է հանում։ Bugge KZ 32, 13 և A. Torp դնում են *ambrū<anbrū «անբարբառ» նախաձևից, որ կազմուած է an բացասականով՝ brū «խօսիլ» արմատից. հմմտ. զնդ. fra-mru «խօսող»։ Patrubány SA 2, 13 արաբ. եբր. ḥamr «էշ» բառից։

$_{o}$ՀԱՅ. ծաղրական բացագանչութիւն, որ գործածական չէ. բայց ունինք կրկնութեամբ հայ հուչ առնել «ծաղրել, այպանել, հուհա՛ պոռալ» Ոսկ. մ. բ. 10։

=Բնաձայն բառ է. հմմտ. յայ յու և հայհոյել:

ՆՀԲ համարում է բնաձայն բառ։ Եազըճեան, Արևելք 1884 հոկտ" 17 սանս. անուադի: Տէրվ. Նախալ. 19 հայ հուչ համարում է կրկնուած բացագանչութիւն։ Հիւնք. էջ 157 պրս. հայահույ, հայ իւ հույ «անորոշ ձայներ»։

ՀԱՅ, ի հլ. «ապականութիւն, աղբ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Աթան. տպ. 1899, էջ 199. «Արեգակնս այս օրերևակ և ի մարմինս մեռելոցն լինելով, և ի վերայ հայիցն և ժախահոտութեանցն փայլելով, ո՛չ վնասի և ո՛չ պղծի». (հմմտ. իմաստի ճշտման համար՝ նոյն հատուածի մի ուրիշ համապատասխան ձևը՝ Անկ. գիրք հին կտ. Վենետ. 1896, էջ 149.—Արեգակն ոչ ապականի հայելովն յաղբ և ի տիղմ)։

ՀԱՅ «հսկայ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 175 յգ. հայք «հսկայք» ձևով։

ՀԱՅ «նայիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ հայիլ «նայիլ, դիտել, փխբ. մի բանի սպասել» ՍԳր. հայելի ՍԳր. Եփր. եւ. հայեկ «նաւի դիտարան» Լծ. Նար. հայեակ «դէտ, տեսուչ» (Նորագիւտ բառ) Տաթև. ձմ. լզ. (երեք անգամ գործածուած). հայարան «աչք» Մագ. թղ. 136. հայեացք Դիոն. եկեղ. Նար. երգ. հայեցած Փարպ. հայեցիկ Գ. թագ. զ. 4. հայեցուած Եզեկ. իգ. 16. Ոսկ. յհ. հայեցուցանել Առակ. իա. 1. Վեցօր. երկնահայեաց Վեցօր. քաղցրահայեաց Առակ. ժբ. 13. Վեցօր. համարձակահայեաց Ել. իգ. 8. յառաջահայեաց Կոչ. 208. իմաստահայեաց Փարպ. լաւահայեաց Փարպ. ծովահայեաց Խոր. ընդվայրահայեաց Եփր. խոստ. դժնահայեաց Խոր. հայեցակէտ (Նոր բառ) ևն։—Այս արմատից նիմանիկով կազմուած է նայիլ, որի վրայ տե՛ս առանձին։— Այս հոմանիշ բառերի նշանակութեան տարբերութիւնն է ըստ Տաթև. հարց. 407՝ հայիլ «ցածրից վերև նայիլ», նայիլ «վերևից ներքև նայիլ», տեսանել «հաւասար դիրքով նայել»։

ՆՀԲ արմատը համարում է ակն, աչք, այց: Lag. Urgesch. 53 յն. συν-ι-έναι «ուշադիր լինել»։ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 90 արմատը դնում է paç։ Հիւնք. արաբ. خيال xayāl «երևակայութիւն»։ Thomaschek SWAW 4, 45 (Թրգմ. ՀԱ 1894, 18) դնում է pā արմատից, որին ճիշտ համաձայն է գալիս ալբան. pa, անց. pane, pámune: Scheftelowitz BB 29, 33 pāi «պահել» արմատից, ինչպէս են զնդ. pāyu, պրս. pāyīdan «սպասել», յն. ποιμήν «հովիւ» ևն։—Հայելի բառի հետ պատահական նմանութիւն միայն ունի գնչ. yali «հայելի, ապակի», որ ծագում է յն. ὕαλος, ὕαλιον, նյն. ὑάλιν, γιαλὶ «ապակի» բառից։ Մառ. Яз. и Лит. 1, 238 բաղդ. ayčin «առաջը» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Խրբ. հաիլ, Ք. հայնալ, Հճ. հէյյել, Զթ. հէյիլ, Տիգ. հիյուլ «նայիլ», իսկ Սվեդ. հիյյիլ «սպասել».—աւելի հետաքրքրական ձևեր են Շտ. խել, Մկ. ըխիլ. (ասում է օր. Մկ. կըխը «տեսնում է», տըխը «պիտի տեսնէ», ըխը՛ «տե՛ս», որոնց հետ նոյն է Վն. խենք' «տեսնենք, նայինք» (իբր *հայենք):—Նոյն արմատից են հայոց Ակն. «բախտ նայող, բախտագուշակ», տճկ. baqēǰə, ռմկ. պախըճի), հայվածք Արբ. «նայուածք»։—Հայելի բառը պահուած է Ասլ. Մշ. Ննխ. Ալշ. Երև. Ախց. Պրտ. Ռ. Սչ. հայլի, Մրղ. Սեբ. Սլմ. հոյլի, Հճ. Շմ. հէյլի, Խրբ. հոլլի, Աժտ. հալի, Զթ. հիլլէ, Գոր. Ղրբ. Տիգ. հիլի,

Տփ. հալիլա, *Սվեդ.* հիլիլա, *Ագլ.* հըլլէ՛րի, *Ոզմ.* խէյլէ՛, *Ջղ.* խալլի, *Վն.* խայլիկ *ձևերով։*

ՓՈԽ.—Հայերէն գւռ. հայլի *ձևից փոխառութիւն եմ դրած լազ.* yali *«հայելի, դիտակ» բառը (Արրտ. 1911, 418). բայց սխալ է. լազ.* yali *ձևն էլ փոխառեալ է յունարէնից, ճիշտ ինչպէս գնչ.* yali*։—Պատահական նմանութիւն ունի կար.* haydu *«նայիլ»։—Հյ. գւռ.* հայլիկ *ձևից է փոխառեալ անշուշտ քրդ.* հիլըք *հոմանիշը. հմմտ. Ա. կոր. ժգ. 12.* մա *ոգա ժը լիլըքէ տըպինըն (տեսանեմք իբրև ընդ հայելի)։*

*ՀԱՅԴՈՒԿ *«յեղափոխական անկանոն զինուոր». նորամուտ բառ, որ գործածական է միայն արդի գրականում։*

=*Բուլգար.* hajdúk *(որ և* hajdút) *բառից. սրա հետ նոյն են լեհ.* hajduk, *չեխ.* hajduk, hejduk, *ուկր.* hajdúk, *ռուս.* гайдýкъ, *սլ.* hajdûk, *սերբ.* hàjdūk, *գերմ.* Heiduck, *ֆրանս.* heiduque, *անգլ.* heyduc *են. բոլորի մայրն է հունգ.* hajdú, *յգ.* hajdúk, *որ նշանակում է «վարձու թեթևազէն հետևակ զինուոր՝ թուրքական սահմանի պահպանութեան համար». սրանից յետոյ ստացաւ Արևմուտքում «ծառայ, սպասաւոր» իմաստը, իսկ մերձաւոր Արևելքում «աւազակ» իմաստը (այսպէս բուլգ. սերբ. սլ. որոնցից նաև տճկ.* حيدود haydud *«աւազակ»), ըստ որում նոյն զինուորները յաճախ կատարում էին աւազակային արարքներ* (Berneker *375)։ Հայդուկները լինելով քաջ և յաղթանդամ մարդիկ, տաճկերէնում բառը ստացաւ յետոյ «վիթխարի, յաղթանդամ մարդ» նշանակութիւնը, ինչպէս է նաև ռմկ.* հայտուտ:—*Աճ.*

ՀԱՅԹ. *արմատ առանձին անգործածական, որից կրկնութեամբ* հայթհայթել *կամ սղմամբ՝* հայթայթել *«մի սուտ հնարել, յարմարեցնել, կցկցել, նիւթել» Ոսկ. բ. տիմ. 254. Փիլ. Պիտ.* հայթայթանք *կամ* հայթհայթանք *«հնարք, ջանք, սուտ պատճառներ, պատրուակ» Կիւրղ. ծն. Թգ. Եզն. Ոսկ. յհ. բ. 22 և գաղ. Փարպ.* հայթայթամտել *Կիւրղ. ծն.* հայթայթումն *Նար. կան նաև* հաթայթանք, հեթեթանք, խայթայթել *գրչութիւնները.—*հեթեթանք *ձևից ենթադրուած բառեր են* հեթեթ *«յարմար» ՀՀԲ կամ «համ» Բռ. երեմ. 179,* անհեթեթ *«անյարմար» ՀՀԲ (առանձին տե՛ս* անհեթեթ *կամ* անհեդեդ *«այլանդակ, անճոռնի»).—պարզական ձևով են՝* հայթել *«յօդել, իրար կցել» ՀՀԲ, «կցորդել» Բառ. երեմ. էջ 175.—Սիմ. ապար. 90 ունի* հեթեթ *«հսկա՞յ». Ջայրն հեթեթ և խեցէմորթ զնորն Աքիլլոս և զՀոռդացին։—Նոր գրականի մէջ* հայթայթել *նշանակում է «մատակարարել», որից* հայթայթիչ *«մատակարար,* fournisseur»։

ՆՀԲ իբր հիւթիւթել, սեթևեթել: *Հմմտ.* անհեթեթ *բառից։*

ՀԱՅԿ *«փոքր». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 175, որի հետ հմմտ. նաև* հայ *«հսկայ» Բառ. երեմ. էջ 175 (յգ.* հայք *«հսկայք» ձևով)։— Անշուշտ մեր ազգի և մեր նախահօր անունն է. բայց թէ ո՞րտեղից է առնում այս իմաստները՝ յայտնի չէ։*

○ՀԱՅՀՈՅ. *արմատ առանձին անգործածական, որից* հայհոյել *«վատ խօսք ասել, յիշոց տալ, անարգել, չարախօսել, վատահամբաւել» ՍԳր.* հայհոյանք *Բ. մակ. ը. 4.* հայհոյական *Պրպմ. Արծր. Մագ.* հայհոյիչ *ՍԳր. Ոսկ. յհ.* հայհոյութիւն *ՍԳր.* անհայհոյաբար *Կիւրղ. գնձ.* անհայհոյ *(չունի ՆՀԲ) Իրեն. հերձ. 111. Սոկր. 451.* հայհոյախօս *(նոր բառ)։*

=*Բնաձայն բառ, որ կրկնուած է* հայ *պարզականից. հմմտ.* հայ հուչ, յայ յու. *նոյնպիսի բնաձայններ են նաև պրս.* هياهوى hayāhōy, هاى و هوى hāy ū hōy *«ժխոր, գոռգոռոց, աղմուկ», արևել. թրք.* هاى هوى hayhuy *«վիճաբանութիւն, կագ, կռիւ», որոնք բոլորովին անկախ են հայերէնից։*

ՆՀԲ «ի ձայնէս հա՛յ հո՛ւյ, յայ յո՛ւ, *պրս.* հույահույ, հայահայ, *իբր* ղավղա *«կագ»։* Spiegel, Hüzw. Gram. *189 պրս.* hāy hōy*։ Մերժում է* Lag. Arm. Stud. *§ 1229։ Տէրվ. Մասիս 1882, յունիս 7 լծ.* հայ հուչ *և* յայ յու: *Նոյն, Նախալ. 19 յն.* αἰαί, *հյ.* յայ յու, հայ հուչ, *պրս.* hāy hōy *բառերի հետ համարում է բնաձայն։ Եազըճեան, Արևելք 1884*

հոկտ. 17 սանս. հվա, հու *արմատից։ Հիւնք. պրս.* հայահոյ, հայհիհիյ: *Հիւբշ. 178 դնում է պրս.* hāy ū hōi *ձևից փոխառութիւն, բայց նշանակութեան տարբերութեան պատճառով կասկածում է։ Աճառ. ՀԱ 1899, 206 կրկնուած* հայ *արմատից։*

ԳԻՌ.—Երև. հայհոյէլ, *Ղզ.* հօվհօվել *«հայհոյել», Ասն. (թրքախօս հայոց բարբառով)* հայհօյանք, *Սեբ. (թրք. հոմանիշի հետ կրկնութեամբ)* քիֆիր–հայօյանք:

ՀԱՅՄՇՈՒՇ. *անծանօթ մի բոյս է. Բժշ. ունին միայն Քաջունի Գ. 135 և ՀԲուս. § 1621։*

ՀԱՅՍ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն ներգ.* ի հայսի *և բց.* ի հայսէ) *«ջրով շաղուած և դեռ չխմորուած ալիւր» Ոսկ. ա. կոր. որից նոր գրականում* թելահայս *«վերմիշէլ, շեհրիյէ,* vermicelle».

Canini, Et. étym. *238* հաց *բառի հետ միասին՝ կցում է բասկ.* ḥaz *«սնուցանել» ձևին։ Հիւնք.* հասակ *բառից է հանում։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* حيس ḥays *«մէջը մի բան լցնելով խառնել. 2. մի տեսակ կերակուր է. պատրաստում են արմաւի կուտը հանելով և կարագով ու չորթանով հարելով. 3. չուան ոլորել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 230)։*

ԳԻՌ.—Սվեդ. հաս, *Ախց. Չք.* հmս *(սեռ. Չթ.* հէսի), *Հմշ.* հէս. *սրանք նշանակում են «խմոր, հայս». իսկ Ղրբ. Շմ.* հmս *«իւղով, շաքարով և ալիւրով պատրաստուած զանգուած, որ դնում են գաթայի մէջ»։ Նոր բառեր են՝* հայսալի, հայսգդալ, հայսդիր *(Հմշ.* հէսդ'իր) *«մեծ տաշտ», և Սեբ.* հասըլէլ *«խմորը լաւ շաղաղել, շաղուել»։ Ախք. ունինք նաև* հայս ջուր *«մէջը խմոր շաղուելու տաք ջուր»,* հայս ջրաման *«կաւէ աման՝ որ թոնիրը կախելով՝ միջին հայսջուրն են տաքացնում»։*

ՓՈԽ.—Գաւառական հայսդիր *ձևից է փոխառեալ քրդ.* hastir *«տաշտ» (Ճւռտ, Քրդերը Տաճկաց-Հայաստանում, Ա. 102)։*

ՀԱՅՎԱՋ *«մի տեսակ բոյս. լտ.* consolida, *լաւ ևս* symphytum» *Բոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 1623։—Նոյն բառը Քաջունի Գ. 136* *գրում է* հայվաղ՝ *(վերջաձայնը* ղ) «consoude», *բայց Ա, էջ 542* consoude=*լտ.* symphytum, consolida *ձևի դէմ դնում է հայ.* քարխոտ, շամղիտա՞կ, *բայց չունի* հայվաջ:

ՀԱՅՐ *(հոլովւում է* հօր, հարբ, հարք, հարց *կամ* հարանց) *«հայր» ՍԳր. փոխաբերաբար նշանակում է նաև «ցեղի կամ ազգի նախահայր, վերակացու, տնօրէն» ՍԳր. Ագաթ. «աբբայ, վարդապետ» ՅՀ. իմ. երև. ածանցման մէջ մտնում է հետևեալ ձևերով.—*հայր, *որից* հայրաբար *Ագաթ.* հայրաբարոյ *Իուզ. Կորիւն.* հայրաբուն *Ագաթ.* հայրանարգու *Ոսկ. մ. ա. 3.* հայրապետ *ՍԳր.* հայրենի *ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Եւս. քր.* հայրենիք *Ագաթ. Ոսկ. (այս բառի «հայր» նշանակութեան վրայ տե՛ս Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 137).* հայրենատուր *Ա. պետ. ա. 18.* հայրիկ *Տոբ. ժա. 13. Եւագր.* անհայր *Եբր. է. 5.* կնքահայր *Եփր. խոստ.* միահայր *Եւս. քր.* քաջահայր *Բ. մակ. բ. 22.* զուգահայր *Խոր.* նախահայր *Փիլ. Պիտ.* թագաւորահայր *Յայսմ.* խոստովանահայր *Գր. հր.* հայրենակից, հայրենակցուհի, հայրենակցական *(նոր բառեր) են։—***Հօր** *(սեռականի ձևը), որից* հօրաբարոյ *Ագաթ.* հօրամօյն *Բ. մակ. ժ. 10. Ագաթ.* հօրաքոյր *Ղևտ. ժը. 12. ի. 19. Եւս. քր.* հօրեղբայր *ՍԳր.* հօրու *«խորթ հայր» Մխ. դտ.* հօրորդի *«ազնուական»,* հօրորդութիւն *«ազնուականութիւն» Զքր. ծործ. (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 119 և Յուշարձան, էջ 169),* համհօրեայ *Ղևտ. ժը. 11 են։—***Հարանց** *(յոգնակի սեռականի ձևը), որից կազմուած է* հարանցամօյն *«հօրնմանակ» Կորիւն (տպ.* հարուստ ամացն! *էջ 12, որ ըստ Գ. Տ. Մկրտչեանի, Գորիւ և Շմոն, էջ 19 պէտք է ուղղել* հարանցամօյն, *ինչպէս ունի էջմիածնի Թ. 611 ձեռագիրը)։—***Յօր-**, *որից* յօրայ *«խորթ հայր» Սեբեր. Փիլ. Խոր. (այս բառի վրայ տե՛ս առանձին)։*

=*Բնիկ հայ բառ, որ յառաջանում է հնխ.* pətér *ձևից (սեռ.* հօր<հաւր<*հնխ.* pətrós). *ցեղակիցներից հմմտ. սանս.* पितर् pitar-, *գնչ.* pita, *քուչ.* pātr, *զնդ.* [illegible] pita *(տր.* piϑrē, fəδrōi), *հպրս.* [illegible] pitā *(սեռ.* piϑra), *պհլ.* pit, pitar

(գաղափարագրով գրուած է سرٮ pit *և* سرمعر د pitar *(ըստ* Nyberg, Hilfsbuch des Pehlevi *1, 21), պրս.* پدر pidar, padar, پير piyar, *սակ.* pyari (MSL *18, 101 և 121), օսս.* fidá, fįd, *բելուճ.* p'iϑ, *աֆղան.* plār, *քրդ.* pièr, *զազա* pī (Horn *§ 286), յն.* πατήρ *(սեռ.* πατρός), *լատ.* pater, *իտալ.* padre, *սպան.* padre, *ֆրանս.* père, *գոթ.* fadar, *հբգ.* fater, *գերմ.* Vater, *անգսք.* foeder, *հհիս.* faδer, *հոլլ.* vader, vaar, *անգլ.* father (Kluge *505), հիռլ.* athir, *բոլորն էլ «հայր»։ Բալթիկ-սլաւական խմբի մէջ այս բառը չընչուած է՝ փոխանակուելով հնխ.* atta *ձևով, որ յատուկ էր մանկական լեզուին. հմմտ. սանս.* attā *«մայր, մեծ քոյր», յն.* ἄττα *«հայրիկ», լտ.* atta *«հայր, հայրիկ», գոթ.* atta *«հայր», հբգ.* atto, *հհիս.* atte *«հայրիկ», ալբան.* at *«հայր», հսլ.* otĭcĭ, *ռուս.* отецъ *«հայր» ևն։ (Իբր բնաձայն նման բառեր գտնւում են նաև ոչ-հնդկրոպական լեզուների մէջ. ինչ. հունգ.* atya, *թրք.* ata, *բասկ.* aita *«հայր»)։ Առաջ կարծում էին լեզուաբանները թէ հնխ.* pətḗr *կամ* patēr *յառաջացած է* pā *«պահել, պահպանել» արմատից, բայց այժմ այս կարծիքը ճիշտ չի համարւում, և ենթադրում են թէ հնխ.* pətḗr *յառաջացել է մանկական* pa, papa *«հայրիկ» բնաձայնից* (Walde *565,* Pokorny *1, 44 և 2, 4,* Boisacq *75,* Ernout-Meillet *704—5)։— Հիւբշ. էջ 463։*

Klaproth, Asia polygl. *106 իռլ.* ater *և էրզ.* aϑer *հոմանիշներին է կցում։ ՆՀԲ հանում է* այր *բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնն ունին նախ* Peterm. *26, 33, 153,* Windisch. *22, 25 և յետոյ* Gosche *14,* Böttich. Horae aram. *36, 67 ևն ևն։* Thomaschek SWAW *4, 66 (թրգմ. ՀԱ 1894, 18) կցում է թրակ.* pair *ձևին։ Հիւնք. ուղղականը* այր *բառից է հանում, իսկ սեռականը պրս.* խօր *«արեգակ» բառից։* Patrubány SA *1, 3 կըցում է հունգ.* férj *«փեսայ» բառի հետ։* Jensen IF Anz. *14, 50 համապատասխան հաթ. բառի մէջ գտնում է* -t- *ձայնը։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 37* հայրապետ *բառը դնում է պրս.* hirbed *«իշխան»=զնդ.* atrapaiti *ձևից։*

ԳՒՌ.—Ագլ. հայր, *Ախց. Ակն. Ասլ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* հար, *Ղրբ.* հըր, հէր, *Ալշ. Գոր. Երև. Հմշ. Մշ. Շմ. Տփ.* հէր, *Մկ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն.* խէր, *Ոզմ.* խեր.—*չընչուած է Խրբ. Սվեդ. Տիգ.՝ փոխանակուելով* պապ *կամ* տատ *բառով.—2. Կր.* հօրէխբ'ար, *Հմշ.* հօրբ'էր, *Ագլ.* հէ'րբըր, *Գոր. Ղրբ.* ղօ'րփէր, *Ալշ. Բլ.* հօխպէր, *Սլմ.* խօրախպէր, *Ջղ.* խօրօխպէր, *Սչ.* հօբ'ար.—*(օտար փոխառութեամբ՝ Տիգ.* 'ամմօ, *Պլ.* ամուջա).—*3. Ալշ. Ախց. Սեբ. Սչ.* հօրքուր, *Խրբ.* հօրքօր, *Ասլ.* հէօրքիւր, *Մկ. Ոզմ.* խօրք'ուր, *Սլմ.* խուրք'իւր, *Ջղ.* խարաքուր, *Երև.* հօ'քիր, *Ղրդ.* հա'քուր, *Ղրբ.* հա'քու։—*Նոր բառեր են* հայրահար, հայրամեռ, հայրապապ, հայրատատ, հայրացու, հայրենմանակ, հայրէցորդի *«բնաւ ամեննևին»,* հարանք, հարանց գնալ.—*էնկիւրիի թրքախօս հայերն ունին* խօստանանքայր *«խոստովանահայր»։*

+ՀԱՅՑ *«խնդիրք, աղաչանք. 2. հարցուփորձ, քննութիւն». (այս երկու նշանակութեանց կապակցութեան համար հմմտ.* խընդրել *«աղաչել և փնտռել»,* յուզել *«փնտռել» և* ուզել *«ուզենալ, խնդրել»). որից* ընդ հայց անկանել *«փնտռել, հարցուփորձ անել» Վեցօր. էջ 11.* հայց և խնդիր լինել *«փնտռել» Վեցօր. 173.* հայցել *«խնդրել, աղաչել, աղերսել» ՍԳր. «փնտռել» Ոսկ. յհ. ա. 14.* հայցուածք *Ա. յհ. ե. 15. Դատ. ը. 24.* հայցական *(հոլովը) Երզն. քեր.* բարեհայց *Ճառընտ.* մշտահայց *Խոր. Հռիփ.* արդարահայց *Ասող.։*

=Բնիկ հայ բառ. նոյն է այց *արմատի հետ. երկուսն էլ նշանակում էին նախապես «քննութիւն, հարցափորձ, աղաչանք» (տե՛ս* այց *բառի տակ). բայց յետոյ նշանակութեանց զարգացմամբ և տարբերացմամբ դարձաւ* այցել *«այցելել, տեսութեան երթալ»,* հայցել *«աղաչել»։*

Աւետիքեան, Քերակ. 1915, 311 հ *յաւելուածով* այց *բառից։ ՆՀԲ լծ.* այց: Lag. Urgesch. *336 սանս.* sam-yāč: Müller SWAW *42, 257 նոյն է դնում* հարցանել *բայի հետ, իբրև լտ.* precor,

զնդ. peres, պրս. pursīdan են։ Նոյնը նաև Justi, Zendsp. 186 բ։ Տէրվ. Altarm. 48 և Նախալ. 67՝ մերժելով այս մեկնութիւնները, դնում է ն յաւելուածով ծագած այց բառից և կցում է գերմ. heischen, հբգ. eiscōn են ցեղակիցների։ Meillet MSZ 7, 162 համեմատում է հյ. այց և սանս. ičháti։ Հիւնք. այց բառից։ Հիւբշ. Armen. Gram. 418 մերժում է միացնել այց բառին և նրա ցեղակիցներին։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 76 այց բառից ն մասնիկով։ Pedersen KZ 39, 438 (որից նաև Brugmann, Grundr.[2] II[2] էջ 839) հնխ. pi>ն մասնիկով՝ այց բառից։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ. Յուշարձ. 398 իռլ. aithesc «պատասխան», հբրտ. arecer, areesc «փափագ», հբգ. eiscōn, հսլ. iska։

+ՀԱՆ «մեծ մայր» Ոսկ. բ. տիմ. էջ 172. Փիլ. որից ի մասնիկով՝ հանի (սեռ. հանւոյ) «մեծ մայր» Բ. տիմ. ա. 5 (ի հանւոյ կամ ի հանոյ ձևով.—եթէ վերջինն է ուղիղ, պատկանում է հան ձևին). Կանոն. Խոր. Նար. հանիկ «մեծ մայրիկ, մամիկ» Եփր. աշխ. Վրդն. պտմ. էջ 123, Յայսմ. յունվ. 8, 29 (երեք անգամ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. an- ձևից, որ նշանակում է «հօր կամ մօր մայր, մամ, տատ». ցեղակիցներից ունինք լտ. anus «պառաւ կին», յն. ἀννίς «մօրը կամ հօրը մայրը», հբգ. ana «մեծ մայր», ano «մեծ հայր» (իբր արական և իգական), մբգ. ane, գերմ. Ahn, Ahne, հպրուս. ane «մամ, մեծ մայր», լիթ. anýta «կեսուր, տալ», աֆղան. anā «մեծ մայր», կամիս. hannut «տատ, մեծ մայր» (Walde 49, Trautmann 9, Kluge 8, Pokorny 1, 55, Ernout-Meillet 55)։ Համարում է հնխ. ժամանակի մանկական լեզուի բնաձայն բառ։ Հայերէնի մէջ ն յաւելուած է, ինչպէս նաև հաւ «մեծ հայր»=լտ. avus բառի մէջ։—Հիւբշ. 463։

ՆՀԲ լծ. թրք. ana «մայր»։ Lag. Urgesch. 124 աֆղան. niyā, զնդ. nyākē «մեծ մայր»։ Justi, Zendspr. 319 բ զնդ. hanā «պառաւ կին» բառի տակ ; դնում հյ. հին և հանի: Նոյնը տե՛ս նաև Müller SWAW 66, 272։ Տէրվիշ. Նախալ. 110. սանս. sana, լատ. senex, յն. ἕνη, գոթ. sin-ista «հնագոյն», sin-teino «միշտ» բառերի հետ՝ դնում է հյ. հին, հանի, հանապազ, բոլորն էլ հանելով հնխ. sana «հին» արմատից։ Հիւնք. թրք. անա, եիճէ, անճէ «մայր»։—Müller WZKM 10, 276 ուզում է փոխառութիւն համարել իրանեանից։ (Իրանեան այս բառն է զնդ. hanā- «պառավ կին», որ ձևով իրօք շատ յարմար է հայերէնին, մանաւանդ նախաձայն հ-ի պատճառաւ։ Բայց հայ բառը չի կարող սրանից փոխառեալ լինել, նախ՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառով, երկրորդ՝ նրա համար, որ իրանեան բառը շատ հազուագիւտ մի ձև է և պակասում է պարսկականում)։ Հիւբշ. 463 վերի ձևով մեկնելով հանդերձ՝ կասկածով յիշում է նաև հին բառը, իբր թէ սրա՛ն ցեղակից լինէր։ Մառ. ИАН 1913, էջ 178 ափխազ. á-an, չերքէզ. ադիղէ hane «մայր» բառերի հետ։ Schmidt KZ 47, 189 համարում է հնխ. seno- «հին» բառի ձայնդարձը (իբր *sn̥), հնխ. an- ձևի դէմ դնելով հյ. անէր: Այս մեկնութիւնը ընդունում է Pokorny 1, 56։

ԳԻՌ.—Ջղ. խանիկ «մեծ մայր»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბანი հանի «նախնիք, предки». այս բառը ցոյց է տալիս, որ հնագոյն հայերէնում կար նաև հանի «տատ» բառի արականը, ինչպէս է և գերմանականում։ Միևնոյն ժամանակ՝ վրացերէն բառի գոյութիւնը ապացոյց է՝ որ հյ. հանի փոխառեալ չէ՛ իրանեանից։

ՀԱՆ (մասնիկ) տե՛ս համ–։

ՀԱՆ. արմատ առանձին անգործածական, որից են հանել «հանել, յափշտակել, բաժին հանել», փխբ. նաև «թարգմանել, տարածել, հոլակել» են։ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Կիւրղ. Թգ. Եզն. Եւս. քր. Կոչ. հանող Յոբ. ժ. 11. հանհանել «խլուել» Նիւս. կազմ. Փիլ. հանեալ «արձակուած կին» ՍԳր. հանելի «լծակ» Նորագիւտ բ. մնաց. գ. 16. հանածոյք «մետաղ, հրահալելիք» Ոսկիփ. հանելուկ Բրս. մրկ. խաչահանու Ագաթ. կայծակնահանու Յհ. իմ.

պալ. նորահանուկ *«նորելուկ» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 207.* սրտահանութիւն *«սիրտը ցաւացնելն ու գրգռելը» Ոսկ. ես. պարզ արմատը երևան են հանում՝* կնահան *«կնաթող» Ոսկ. մ. ա. 17.* պատկերահան *Ճառընտ.* հանք *(անեզական. սեռ. -աց) «մետաղ հանելու տեղ» Ոսկիփ.* արիւնահան *Բուզ.* մսահան *ՍԳր.* երգահան *Եւս. քր.* գողահան *Մանդ.* գերեհան *Շար.* դիահանք *Ոսկ. տիտ.* երազահան *ՍԳր.* երկաթահանք *Խոր. աշխ.* ծխահանք *Սիր. ժգ. 24.* գինեհան *Շիր.* համբաւահան *Բուզ.* սերմանահան *«սերմնացան» Մտթ. ժգ. 3. ևն։ Կրճատմամբ ձևացել է* ծխան *(փխ.* ծխահան*) «ծխնելոյզ» Երզ վիպաս. (առ. Մագ.)։—Նոր բառեր են* հանքաբանութիւն, հանքահան, հանքագործ, հանքածուխ, խցահան, ջրհան, քարահանք, օդահան, աղահանք *ևն։*

Brosset, JAs. 1834, 369—405 *մեր* հանք *բառի հետ է համեմատում պրս.* kān, *վրաց.* քանի *հոմանիշները, որոնք ո՛չ մի յարաբերութիւն չունին, որովհետև հայերէնի մէջ* ք *արմատական չէ։* Peterm. *26, 30 սանս.* hṇ: *Մորթման* ZDMG *26, 570 բևեռ.* siu-khəni *«պատերազմ», ուր* khani=*հյ.* հան. *հմմտ. գերմ.* Feld-zug։ Justi, Zendsp. *90 զնդ.* xa *«աղբիւր» բառի տակ է դնում հյ.* kankh *(=*հա՞նք*)։ Նոյն,* Kurd. Gram. *204 քրդ.* ēnim *«առնեմ» բայի հետ։ Եազըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս.* han։ Bugge IF *1, 458* հ *յաւելուածով՝ նախաւոր* *anō *ձևից, իբր յն.* ἀνά *սնս.*ániti *«շնչել», գոթ.* uz-ana *«արտաշընչել» ևն։ Հիմք. յն.* ἀνίημι *«հանել ի վեր կամ արտաքս»,* ἀκωθέω *«ի վեր ունել, բարձրացուցանել»։* Meillet, De ind. men, *էջ 26 և* MSZ *16, 245 սանս.* sanōti *«շահիլ, ձեռք բերել, օգտուիլ, ստանալ», յն.* ἄνυμι, ἀνύω *«կատարել, լրանցել, ի գլուխ հանել» բառերին իբրև ցեղակից։ Նոյնը յիշում է Հիւբշ.* IF Anz. 10, 48: Brugmann, Grdr.[2] II[3], *էջ 130 հնխ.* sen *արմատի* sṇ- *ձայնդարձից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.*

خنّ xann *«մաս մաս հանել» (Կամուս, Թրգմ. Գ. էջ 624)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Սչ. հանել, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* հանէլ, *Ագլ. Ջթ. Խրբ. Շմ. Տփ.* հանիլ, *Ասլ.* հանէ՝լ, *Տիգ.* հոնէլ, *Սվեդ.* հոնիլ, *Ակն.* հէնէլ, *Հմշ.* հօնուշ, *Ջղ. Սլմ. Վն.* խանել, *Մրղ.* խանէլ, *Մկ. Ոզմ.* խանիլ:—*Նոր բառեր են՝* հանք *«պալար»,* հանիչք, հանոտել, հանվտիլ, հանտրիլ:

ՓՈԽ.—Տե՛ս քաղ *(*քաղ-հանք*) բառի տակ։*

—Հայերէնից փոխառութիւն եմ կարծում նաև կապադովկ. յն. τραχάγκι, τροχάγκι, *որ* Karolides, Γλ. συγκρ. *217 բացատրում է հետևեալ ձևով. «*ἑλκυστήρ, ἐργαλεῖον σιδηροῦν, ἔχον αἰχμὴν ἀγκιστρώδη δι ’ἧς ἑλκύουσι τὸν ἐν καμίνῳ ἀναλελυμένον καὶ κεκαθαρμένον σίδηρον. *աքցան, այն է ծայրը կեռ երկաթեայ գործիք, որով բովի մէջ հալած ու մաքրուած երկաթն են հանում»։* Karolides *կցում է այս բառը լտ.* trahere *և գոթ.* treihan *ձևերին. բայց թւում է թէ բառի վերջին մասը հյ.* -հա՛նք *ձևն է. առաջին մասը անծանօթ. ամբողջը փոխառեալ է հյ. գւռ. մի ձևից։*

**ՀԱՆԱՊ «մեծ և լայն գաւաթ» Վստկ. 43 (կիսակուժ մի լնուս կամ հանապ մի), էջ 116 (ապիկի հանապ), Լծ. փիլ. Լծ. բրս. գ. ունի միայն ԱԲ։*

=Ֆրանս. hanap *բառն է, որ նշանակում է «մի տեսակ բաժակ՝ ոտքով և կափարիչով». այս ձևի բաժակը գործածական էր ամբողջ միջին դարում և աւելի ուշ. Ֆրանսիայում մինչև ԺԶ դարը, Գերմանիայում մինչև ԺԸ դարը։ Բառիս բուն աղբիւրը գերմանական է. հմմտ. հբգ.* hanap, hnapf, *մբգ.* napf, *գերմ.* Napf, *հսաքս.* hnaep, *հոլլ.* nap, *նոյն նշ։ Գերմանականից անցաւ լատին և ռոման ընտանիքին, ուր ունինք ստ. լտ.* hanappus, anappus, nappa, *իտալ.* nappo *և հֆրանս.* hanap։ *Դժուար է կարծել թէ նոյնից յառաջացած լինին նաև հսլ.* konobŭ, konobĭ, *ռուս.* конобъ, конобь *«լւացքի տաշտ, պտուկ, փայտեայ կուժ»* (Kluge 345, Boisacq 534, Berneker 558)։

Ուղիղ մեկնեց Հացունի, Ճաշեր և խնճոյք, էջ 30։

ԳԻՐ.—Հճ. ճանօբ *«թաս»։*

ՀԱՆԱՊԱԶ *«միշտ, շարունակ» ՍԳր. Եզն.* *որից* ճանապազորութիւն *Ագաթ.* ճանապազախօս. *Ագաթ.* ճանապազասուտ *Տիտ. ա. 2. Ոսկ. տիտ.* ճանապազորդ *ՍԳր. Եւս. պատմ.* ճանապազորդել *«յաճախել» ՍԳր. Եւս. պատմ. Ոսկ. յհ. բ. 17. Ագաթ.* ճանապազօր *ՍԳր.* ճանապազօրեայ *Բ. մն. լա. 2. Ոսկ. յհ. ա. 5.* զօրճանապազ *ՍԳր.։*

=Իրանեան փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառիս արտաքին երևոյթը. առաջին մասը՝ ճանա- *նոյն է սանս.* sána, sanāt, sanā-tána *«միշտ» ձևերի հետ, որոնք տալիս են իրան.* *hana-. *բայց անյայտ է* -պազ:

ՆՀԲ լծ. հյ. ճամայաւէժ, *յն.* σύμπας *«ամբողջովին», պրս.* هربار har-bār *«ամէն անգամ»։* Windisch. *22* ճանա- *կցում է սանս.* sanā-tana *ձևին։* Müller BVS 5, 139, WZKM 5, 355 *պրս.* هنوز hanōz *«տակաւին»=հպրս.* *hanā apačā *«շարունակ»։* Justi, Dict. Kurde, *էջ 457 քրդ.* heiž, heiža, heižam *«նորից», զազա.* hén'ī *«տակաւին», պրս.* hanōz։ *Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 12 սանս.* sana *«միշտ», գոթ.* sinteinō *են, իսկ Նախայ. 110 կցում է* ճին, ճանի *բառերին (տե՛ս* ճանի):—*Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. էջ 195 պրս.* همباز hamabāz *«ամէն անգամ»։ Հիւբ. պրս.* ճնպազ, ճէմպազ *«ընկեր, սեղանակից»։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 37 և* Arm. Gram. *463 իբրև բնիկ հայ՝ բառի առաջին մասը կցում է սանս.* sánā, sanát, sanā-tána *«միշտ», լտ.* sem-per *«միշտ, շարունակ», գոթ.* sin-teins *«հանապազորդ»,* sin-teinō *«միշտ, շարունակ» բառերին. (վերջին երեք ձևերը կապ չունին սանսկրիտի հետ. տե՛ս* Walde *698—9). բայց* -պազ *չմեկնուած մնալու պատճառով՝ անապահով է համարում։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248 մերժելով Հիւբշմանի մեկնութիւնը, դնում է պրս.* hambāz *«ամէն անգամ». (իմա՛ պրս.* hama bāz *«ամէն անգամ». սակայն այս ձևը չի կարող յարմարել, որովհետև* bāz<*պհլ.* apāj)։ Patrubány SA *2, 34* ճամ-+*պրս.* bāz *«նորից»։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 137* ճան+ապա+զ *մասերից բաղդրուած։* Walde *698 և* Pokorny *2, 494 կրկնում են Հիւբշմանի մեկնութիւնը, բայց առանց կասկածականի և ամբողջը կցելով հնխ.* seno->*հյ.* ճին *բառին։*

ՀԱՆԱՐ *«հին կամ կազմել». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 175։*

ՀԱՆԳ *«դադար». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* ճանգչիլ *(կտր.* ճանգեայ, *հրմ.* ճանգի՛ր. *չ յօդակապ է) «հանգստանալ» ՍԳր. «վերջանալ, դադարիլ» Եւս. քր. «մեռնիլ» ՍԳր. Կորիւն.* ճանգնուլ *Վրք. հց.* ճանգուցանել *ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ.* ճանգուցեալ *Իմ. դ. 10. («փլած, փուլ եկած» իմաստով գործածուած է եկեղեցու համար Մխ. այրիվ. էջ 72).* ճանգիստ *«դադար. 2. բնակութեան տեղ. 3. մահ. 4. գերեզման. 5. գործի կամ երգի վերջաւորութիւն. 6. իղձերի լրացումը» ՍԳր. Մծբ. Կորիւն. Վեցօր. Եւս. պատմ.* ճանգստաբար *Եւս. պատմ.* ճանգստագոյն *Եւագր.* ճանգստանոց *Ագաթ.* մահճանգիստ *Ագաթ.* հոգեճանգիստ *Մաշտ.* ծմեռնաճանգիստ *Կաղկանտ.* նաւաճանգիստ *ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 1, 16.* անճանգիստ *ՍԳր.* ճանգստարար *և սրա բեր իգականը՝* ճանգստարարիթայ *(կազմուած ասոր.* ܝܬܐ -ita *իգականակերտ մասնիկով) Եւս. պատմ. բ. 17 (տե՛ս Վարդանեան* WZKM *27 (1913), 126—7 և ՀԱ 1913, 133),* ճանգստանալ, ճանգստութիւն *(նոր բառեր)։*

ՆՀԲ լծ. անկանիլ, ընկողմանիլ *և* յանգիլ: *Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ.* յանգ-չիլ, *իսկ Նախայ. 109 տե՛ս* ճակ։ *Հիւբ.* յանգիլ *բայից։* Pedersen, *Նպաստ 37 լտ.* quiescō *«հանգստանալ»?—Ագաթանգեղոսի* ճանգեստապատակաճ *բառի վրայ ընդարձակ տե՛ս Բազմ. 1897, 271. նոր տպ. էջ 10 չունի այս բառը, որովհետև չկայ և ո՛չ մի ձեռագրում։ Այս մասին տես նաև Հ. Վարդանեան, Բառաք. դիտող. հտ. Գ, էջ 80։*

ԳԻՐ.—Բառիս պարզական ճանգ *արմատը թէև չունի գրաբարը, բայց պահում են Ալ. Ալշ. Երև.* ճանf, *Մշ.* ճանգ', *Մկ.* խանգ',

վն. խաճf' «շունչ, հանգստութիւն» նշանակութեամբ. (նոյնը գիտեն նաև Բլ. Գնձ. խն.). Հմմտ. հետևեալ դարձուածները. ճաճգ առնել «շունչ առնել, հանգչել, հանգստանալ», ճաճգը կտրիլ «շունչը կտրիլ, շնչասպառ լինել», ճաճգ fաշել «շունչ քաշել», ճաճգ մը «մի րոպէ, մի շունչ քաշելու չափ ժամանակ».— 2. Երև. Մշ. Տփ. ճաճգիստ, Սչ. ճաճգիստ', Սեբ. ճաճգ'իստ, Կր. Ննխ. ճաճfիստ, Տիգ. ճոճfիստ, Սվեդ. ճաճգէստ, Ջղ. Սլմ. խաճգիստ, Վն. խաճգ'իստ.— 3. Օրև. ճաճգչիլ «ճրագը են անցնիլ, մարիլ», Սչ. ճաճգ'չել, Ախց. ճաճգչիլ, Սեբ. ճաճգչ'իլ, Պլ. ճաճfչիլ, Ակն. ճօfչիլ, ֆօfչիլ, ֆօfչիլ, Ասլ. ճէօ*չիլ, Ջղ. խաճչկել «մարիլ»։ Նոր ձևեր են ճաճգիլ Ակն. Մկ. «հանգստանալ», Վն. «մեռնիլ», Երև. Ղրբ. Վն. Տփ. «կրակը կամ ճրագը մարիլ» (Սլմ. խոյճել), ճաճգցնել (Ջղ. խաճչկացնել) «մարել», ճաճգած Տփ. «նիհար», ճաճգակտուր «շնչասպառ», ճաճգավաճf «ուերակ վանք», ճաճգոիլ Մշ. «շունչը կտրիլ»։

*ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ, ի-ա հլ. (գործածւում է անեզաբար) «մի բանի պարագաները, որպիսութիւնը. 2. կերպ, եղանակ, ձև. 3. ձև, օրինակ, մօդէլ. 4. պատճառ, ապացոյց. 5. տեղեկութիւն» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. Կոչ. Ոսկ. յհ. բ. 15 և գաղ. Եզն. Կորիւն. Եւս. քր. ճաճգամաճօրէճ «մանրամասնութեամբ» (նոր բառ)։

=Պհլ. պազ. [Pahlavi] hangām «ժամանակ, միջոց, տարուայ եղանակները», պրս. هنگام hangām «ժամանակ», հպրս. *hangāma «ժամանակ» (Horn § 1109)։ Սրանց հետ հմմտ. նաև աճգամ: Յատկապէս «որպիսութիւն են» նշանակութիւնները աւանդուած չենք գտնում իրանականում, բայց յայտնի է, որ ժամանակ նշանակող բառերը ցոյց են տալիս նաև որպիսութիւն. հմմտ. հյ. իբր և երբ, իբրև «երբոր» և «ինչպէս», եղաճակ «տարուայ ժամանակները» և «կերպ, ձև, որպիսութիւն»։

ՆՀԲ ի ճամ և գալ կամ ճամաճգամայճf: Պատկ. Изслѣд. էջ 11 գնդ. hanǰamana, պրս. anǰuman, սանս. saŋgamana «ժողով»։ Հիւնք. պրս. hangām «ժամանակ» բառից։

ՀԱՆԳԱՄՈՒՄՆ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկ. հռվմ. 252. «Աճեցո՛ զճշմարիտ փառացն զհանգամումնն. լցի՛ր հոգևորական իմաստութեամբն»։ Ըստ հրատարակչին՝ յոյնն ունի «զսէր կամ զտենչումն». թերևս կարդալ զցաճկացումճ. ըստ այսմ էլ ԱԲ դնում է «սէր, փափագ»։

ՀԱՆԳԱՆԱԿ, ի-ա հլ. (կայ նաև գրծ. ճաճգաճակիւ Փիլ. լին.) «ընկերովի հաւաքուած գումար՝ որևէ բանի վրայ ծախսելու համար, յատկապէս խնջոյքի կամ ուրախութեան. 2. ամէն մէկին ընկած բաժինը. écot. 3. խմբով կոչունք. pique-nique» Ես. խզ. 6, Սիր. ժը. 33. Կանոն, էջ 62. Ոսկ. յհ. ա. 2. Կոչ. «հաւաքում, գումար» Կրպտ. ոտ. «հաւատքի դաշինքը» Պտրգ. որից ճաճգաճակել «ընկերանալ, միանալ, հաւաքել, ժողովել» ՍԳր. Շիր. «համեմատել» Մագ. ճաճգաճակութիւճ Պիտ. ճաճգաճակապետ Բրս. արբեց. ճաճգաճակաւոր Գէ. ես. ճաճգաճակող «շռայլ, զեղխ» Մխ. դտ. 198, 385 (բառիս այս իմաստի համար հմմտ. իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. 63). այս իմաստի հնագոյն գործածութիւնը ունինք Ոսկեդարից. «Որդիս մեր այս խեռ է և անզգամ, և ոչ լսէ ձայնի մերում, հանգանակող է և արբշիռ» Բ. Օր. ԻԱ. 20։ Գրուած է նաև ճաճկաճակ են։

ՆՀԲ «ի ճամ գալ կամ ճամաfաճակ»։ Հիւնք. պրս. ճէճկեամէ, էճկեամէ, էճճիւմէճ «ժողով»։—Բաւական յարմար է պրս. هنکامه hangāma (=պհլ. hangāmak) «ժողով», բայց մ ձայնը դժուարութիւն է հանում։

ՓՈԽ.—Վրաց. ანკანაკობა աճկաճակօբա «խնջոյք, հարբեցողութիւն» և ლანკანაკები լաճկաճակեբա «հեշտասիրութիւն. 2. հարբեցողների հետ զեղխութեամբ պարապիլ (վերջինը կապելով անշուշտ վրաց. ლანკანი լաճկաճի «մեծ ափսէ» բառի հետ՝ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ)։

ՀԱՆԳԷՏ, ի հլ. (ՆՀԲ դնում է նաև ի-ա հլ., բայց առանց վկայութեան) «նման, հաւասար, նոյնչափ» Փիլ. լին. Պորփ. Յհ. իմ. եկեղ. որից ճաճգիտապատիւ «համապատիւ» Բ. պետ. ա. 1. Ոսկ. ես. մ. ա. 15, յհ. բ. 17, գաղ. Սեբեր. ճաճգիտակ Խոր. ճաճգիտաբիւ

Փիլ. երկնահանգէտ *Գր. տղ.* անհանգէտ *«ան-հաւասար» Փիլ.* զուգահանգէտ *ԱԲ. ձայնական օրէնքներին հակառակ են՝* հանգէտըն-թաց *Առ. որս.* հանգէտամանակ *Վրդն. ծն.* հանգէտահասակ *(բայց նաև* հանգէտահասակ) *Փիլ.։*

ՆՀԲ «գրի և հանկէտ, *իբր* համակէտ. *լծ. պրս.* հէմչէնտ, *որ է նոյնչափ, նոյնպէս»։* Windisch. 22 հան *մասնիկով։* Lag. Urgesch. 403 *սանս.* samvid: Müller WZKM 10, 355 *իբր* համ-ա--գէտ=*յն.* ὁμοειδής, *կազմուած* համ *մասնիկով և* *գէտ=*յն.* εἶδος *«երևոյթ, կերպարանք» բառով։ Հիւբշ. 176 մեկնում է* համ *մասնիկով* կէտ *բառից, իսկ 512 մերժում է* Müller-*ի մեկնութիւնը, որովհետև* *գիտ<vid *«տեսնել» արմատ չկայ հայերէնի մէջ։*

*ՀԱՆԳՈՅՆ *«նման, պէս» ՍԳր. Եւս. քր. «նմանապէս» Կորիւն. «իբր, մօտաւորապէս» Եւս. քր. որից* հանգունակից *Սեբեր.* հանգունաւոր *Ոսկ. մ. բ. 18.* հանգունապատիւ *Գնձ.* երկնահանգոյն *Շար. Նար. խչ.* հանգունական *Երզն. ոտ. երկն.—բառիս հետ նոյն են՝* հանգունակ *«նման» Սեբեր. (որից* հանգունակացեալ *Անան. եկեղ.* հանգունակեալ *Շնորհ. ոտ. են),* համգունակ *«նոյնպիսի, նման». գիտէ միայն ԱԲ.* համագունակ *«համանման» Շիր.։*

=*Պհլ.* ‫ہمگون‬ hamgōn = *պրս.* ‫همکون‬ hamgōn = *զնդ.* hamagaona *և պհլ* ‫ہمگونک‬ hamgōnak = *մանիք. պհլ.* ‫האמגונג‬ ham gōnag (Salemann, Manichäische Stud. ЗАН *8, էջ 82)* = *պազ.* hamgūna = *պրս.* ‫همکونه‬ hamgōna *«նման, նոյնատեսակ, նոյնպիսի» ձևերից փոխառութիւն. առաջինը տալիս է* հանգոյն, *երկրորդը՝* հանգունակ: *Բոլորն էլ կազմուած են իրան.* ham- *«նոյն» և* gōn *«ձև, կերպ, եղանակ» բառերից։ Կարելի չէ ընդունիլ՝ որ* հանգոյն, հանգունակ *բարդուած լինին հենց հայերէնի մէջ, որովհետև* գոյն *«կերպ» ձևով բառ չունինք մեր լեզւում։—Հիւբշ. 176։*

ՆՀԲ «որպէս թէ համգոյն, *նոյնգունակ, միօրինակ»։ Պատկ.* Матер. I, *10 պհլ.* hamgūnak: *Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. 196 պրս.* hamgōn: *Հիւնք. պրս.* հէմկիւն, էնկիւնէ: Brugmann, Grdr.[2] I 356 *խօսում է մ ձայնը* ն-*ի վերածելու մասին. իբր* համգոյն>հանգոյն:

ՀԱՆԳՈՅՑ, ի *հլ. «կապ, կնճիռ» Ոսկ. մ. գ. 3. Վեցօր. «կնճռոտ, դժուարակնճիռ» Նար. երգ. Վրդն. ծն. «ճամբորդի՝ ձին փոխելու տեղը, ճանապարհի կայարան» Պտմ. աղէքս. Խոր. բ. 43. «երաժշտական մի խաղ է» Ոսկիփ. որից* ոսկեհանգոյց *Կաղնկտ.* հանգուցեալ *«վրան հանգոյց շինած» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 141։*

ՆՀԲ հա՛մ ագոյց: *Տէրվ. Նախալ. 109 տե՛ս* հակ: *Հիւնք. նոյն է դնում* հանգչիլ, հանգիստ *բառերի հետ։* Bugge ZAPh *165* *համգոյց<*հնխ.* sam-wi-:

ԳԻՌ.—Ջթ. հոնգից, *Սվեդ.* հանգայց, *Հմշ.* հօնգուց, *Սլմ.* խոնգ'էօց, *Մշ.* հանգուրց, հանգուրծ, *Ալշ.* հանգուց, *Ոզմ.* խանգ'ուրց, *Մկ. Վն.* խանգ'ուց, *Ակն.* հանգօրւց, *Ախց. Կր.* հանկուստ, *Սեբ.* հանգուշդ, *Խրբ.* հանգօշդ. *բայական ձևով* հանգուցել *Ջթ.,* հանգուրցել *Խրբ.,* հանգուստել *Ախց. Հմշ. Շիր.,* հանգուրստել *Ակն.,* հանգուշտել *Խրբ. «հանգոյց կապել»։*

ՀԱՆԳՈՒՇՆ *«պարկեշտ, զգոյշ, ամփոփ, կոկիկ» Ոսկ. ա. տիմ. 68 (յն. «զգուշութեամբ»). Փիլ. այլաբ. Վանակ. յոբ. գրուած է նաև* յանկուշն:

ՆՀԲ «իբր ունօղ զհանգոյցս *կամ որպէս* համ գոյշ, *համազգոյշ»։*

*ՀԱՆԳՐԷՃ *«սոթթելը, ամփոփելը». ունի միայն ԱԲ. գտնում եմ գործածուած Վրդ. անեց. 21. «Առ հանգրէճս հարսին զարդու». որից* հանգրիճել *(գրուած նաև* հանկրիճել, յանգրիճել) *«հագուստը՝ թևերը վեր սոթթել, ամփոփել» Փիլ. ել. Պտմ. աղէքս. Մխ. երեմ. «ցանել» Վրդ. առ. 68 (Հանգրիճէր մոխիր ի վերայ գլխոյն. այլ ձ* ցանէր). հանգրիճեցուցանել *Փիլ. այլաբ.* հանգրիճաձև *Փիլ. տեսակ.—հնագոյն վկայութեամբ ունինք* անգրիճել, անկրիճել *Եփր. թգ. 432. յետին ռամիկ ձև է* գրիճել՝ *որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. հա. Որ*

կամի վազել և երկայն է հանդերձն, ոչ կարէ. պարտ է կտրել կամ ի վերայն կարճել գրի-ճել. և թէ մերկանայ, թեպէտ ամօթ է, բայց աղէկ վազէ։ (Այս վերջին ձևը պետք չէ կար-դալ արմատ, այլ կազմուած է ան ձայնա-խմբի կրճատմամբ՝ կոկորդականից առաջ. ինչպէս ունինք անկողին>կողինՙ, ընկոյզ >կուզ, ընկեր>գեր են)։

=Պհլ. *ham-grēc ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հաստատւում է սակ. (արևել. իրան.) hamggalǰ-, hamgrīs-, hamgrīt-, այն է *ham-garǰaya-, աւելի ճիշտ *ham-k/ₒar č/ǰ ձևերով, որոնց նշանակութիւնն է «ժողովել, հաւաքել»։ Այս բոլորից՝ հայերէնի համա-ձայն՝ ընտրելի է *hamgarč-, որ կազմուած է ham- մասնիկով՝ garǰ- «հաւաքել» արմա-տից. հմմտ. լտ. grex, gregis «հօտ, երա-մակ», միռլ. graig «ձիերի երամակ», կիմր. gre նոյն նշ., յն. ἀγείρω «հաւաքել», ἀγορά «բազմութիւն, շուկայ», γέργερα (հեսիք.) «շատ» են (P. Tedesco BSZ հտ. 25, № 76, էջ 62)։—Աճ.

ՀԱՆԴՐՈՒԱՆ, ի—ա հլ. «հանգստարան, իջե-ւան. 2. ուխտաւորների և տաւարի մակաղատեղ» ՍԳր. «նաւահանգիստ» Փիլ. իմաստն. «նա-հատակի գերեզման, վկայարան» Ոսկ. մ. բ. 12։

ՀՀԲ ճանգչելոյ վան: Հ. Ղ. Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզ. 1820, էջ 211 ճան և գրուան բառերից, իբր թէ հանգրուանը լինէր մի շտեմարան, որտեղից գիւղա-ցիք հանում էին «գրուանաւ զցորեանն ի ժամանակս վաճառման»։ ՆՀԲ ճանգրու-տարան բառի հե՞տ։ Պատկ. Матер. II. 1 պրս. angarva «փարախ» (իմա՛ انکروا angarva կամ انکژوا angažva «փա-րախ խաշանց, այսինքն ոչխարաց և այծուց») բառի հետ։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897 նոյ. (կողի վրայ) –ուան համարում է նոյն ընդ վան:

*ՀԱՆԴԱԼ «ձմերուկ վայրի կամ coloquin-tha, դդմենի» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1626։

=Արաբ. حنظل ḥanẓal «վայրի ձմե-րուկ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 187 և Stein-schneider WZKM 12, 13). մի կէտ ջնջուե-լով՝ նոյն բառը դառնում է حنطل ḥanṭal։ Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ՀԱՆԴԱԿ «օտար տէրութեան դեսպան». գտնում եմ նախ Բառգիրք երեմ. յաւել Գէորգ Դպրէ, էջ 551, որից առնում է և ՓԲ։

=Անստոյգ բառ, որ թերևս ձևացած է սուր-ճանդակ բառից՝ սխալմամբ։—Աճ.

*ՀԱՆԴԱՂՈՒՂ «վայրի առույտ, լտ. lotus կամ ըստ ոմանց globularia arabica» (Տի-րացուեան, Contributo § 246 և § 475) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1627։

=Արաբ. حندقوق ḥandaquq «վայրի առույտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 890 և Steinschneider WZKM 12, 13). նոյնը նաև ասոր. ܚܢܕܩܘܩܐ handəquqā «melilotus»։ Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ՀԱՆԴԱՇ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1628։

=Թուի նոյն ճանդալ բառը՝ լ և շ տառերի շփոթմամբ յառաջացած։ Հանդաշի համար ասւում է թէ «եթէ ոք առնէ հանդաշին տակն և ծխէ, սողունքն որ գանոր հոտն առնուն՝ փախչին»։ Նոյնպէս հանդալի համար էլ աս-ւում է թէ «զլուն և ոջիլն սպանանէ» (ՀԲուս. § 1789)։—Աճ.

*ՀԱՆԴԱՐՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «հանգիստ, խաղաղ, լուռ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 9. «հանդարտութեամբ, խա-ղաղ կերպով» Սիր. խա. 23. Ոսկ. գաղ. որից ճանդարտ լինել «համբերել» Ծոր. լգ. 5. Ոսկ. մ. ա. 2. ճանդարտել «խաղաղել» ՍԳր. «համբերել, ժուժել, տոկալ» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. մաթ. Ա. 383, յհ. 85. Ագաթ. Սեբեր. 217 (հմմտ. ՀԱ 1914, 326), ճանդարտագոյն Ոսկ. կող. յհ. և բ. կոր. ճանդարտանալ Եղեկ. լբ. 11. Դատ. ժբ. 27. ճանդարտասիրտ Առակ. ժզ. 19. ճանդարտիկ Ոսկ. եւ. Վեցօր. ճան-դարտութիւն ՍԳր. Ոսկ. անճանդարտ Ճառ-ընտ. ճանդարտաբարոյ (նոր բառ) են։

=Պհլ. *handart ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. հպրս. *handrta-=սանս. samdhṛta-, որ dhar- «դարել, դադարել, հանգչել» բայի անցեալ դերբայն է՝ sam= han նախամասնիկով։ Նոյն բայի բնիկ հայ ձևն է դարել, կրկնութեամբ դադարել: Հան-դարտ բառի մէջ han- մասնիկը, մանաւանդ

անցեալ դերբայի -ta *վերջաւորութիւնը ցոյց են տալիս՝ որ* հանդարտ *փոխառութիւն է։*

ՆՀԲ համայն դարեալ դադարեալ։ Böttich. Arica 11, Lag. Urgesch. 207 *սանս.* samdhr̥ta: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 141 *հպրս.* *hamdarəta, *պրս.* jam budan *«հանգչիլ»։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ* 37 *և* Arm. Gram. 177, 463 հանդարտ *ընդունում է փոխառութիւն, բայց տատամսում է, որովհետև չի մտածել հյ.* դարիլ *բառը՝ երբ բնիկ՝ բաժանել նախորդից։ Հիւնք.* անդորր *բառից։*

ԳԻՒ.—Ջղ. հանդ'արտ, անդ'արտ, *Կր.* հանտարտ, *Երև. Տփ.* հանդարդ *(Տփ. նշանակում է նաև «գաղջ»), Ալ.* հանդ'արդ, *Ննխ. Պլ. Սեբ.* հանթարդ, *Ագլ.* հո՛նդոռտ, *Տիգ.* հոնթոռդ, *Ոզմ.* հանդ'որդ:— *Տարօրինակ է Մշ.* ջանդրնդել *«հանդարտիլ», որի համապատասխանը՝ Ալշ.* ջանդրդել *«գետնի տակ անցնիլ, կորչիլ» ցոյց է տալիս, որ բառը ծագում է* անդունդ *(>Ալշ.* ջանդուդ*) ձևից և յետոյ Մշոյ բարբառում փոխել է իր նշանակութիւնը։*

ՀԱՆԴԵՐՁ, ի *հլ. (երբեմն նաև* ո *հլ. այսպէս Ղևտ. ժա. 32՝* ի հանդերձոյ, *Ագաթ. էջ 571՝* հանդերձով, *Բուզ. ե. 6, գ. 4 (երիցս)՝* հանդերձոյ, *ըստ քննութեան Նորայրի, Կորիւն վրդ. էջ 262) «զգեստ, հագուստ. 2. ծածկոց. 3. շոր, լաթ, քուրջ. 4. պատրաստութիւն; սպաս, զարդ. 5. միասին, մէկտեղ» ՍԳր. (երկու իմաստը միատեղ՝ Եղբարքք իւրեանց հանդերձ ի հանդերձ բեհեզեղէն. Նորագիտ բ. մն. ե. 12), որից* հանդերձել *«պատրաստել, կազմել, յարդարել» ՍԳր. Եւս. պտմ.* հանդերձեալ *«ապագայ, գալիք, ապառնի» ՍԳր. Եզն. «պատրաստեալ, զարդարուն, պերճ» ՍԳր.* հանդերձիկ *Ագաթ. Ոսկ. երբ. ա. տիմ. փիլ. կող.* հանդերձանք *«պատրաստութիւն» ՍԳր. Կոչ. 171.* հանդերձատուութիւն *Գ. Թագ. Թ. 22.* ոսկեհանդերձ *Բ. մակ. ժե. 15.* համահանդերձ *Բուզ.* մաշկահանդերձ *Բուզ.* մեկնահանդերձ *Կոչ. 258.* խորգահանդերձ *Բուզ.* կանանցահանդերձ *Բուզ.* խոշորահանդերձ *Մաշտ.* զուգահանդերձեալ *Ոսկ. յաղամ.* հանդերձակալ, հանդերձապան, հանդերձատուն, հանդերձավաճառ *(նոր բառեր) են։*

=*Մեկնութիւնը տե՛ս* Դերձակ *բառի տակ։ Աւետիքեան, Քերակ. 106* համ *«կից»* +դարձ *կամ* դիրս, *իբր «համանգամայն»։ ՆՀԲ* համ դարձ *կամ* համայն տարազ: Böttich. Arica 11 dhar *արմատից աճած է դնում։* Lag. Urgesch. 641 dr̥h *արմատից՝ իբր զնդ.* handərəza- *«տրցակ, կապոց»։* Spiegel, Huzw. Gram. 190, 191 *զնդ.* handərəza-: Müller SWAW 42, 254 *սանս.* dr̥h, *զնդ.* dərəz *արմատից։* Justi, Zendsp. *318 ա զնդ.* handarəzan *ձևի տակ է դնում։* Bugge IF 1, 449 *հայ.* ձորձ *դնելով հընագոյն* *դորձ *ձևից, այս վերջինը համարում է* հան-դերձ *բառի հետ նոյն, որով երկուսն էլ ընդունում է բնիկ՝ հայ և ո՛չ թէ փոխառեալ։ Այս խնդրի վրայ աւելի երկար, յատկապէս* Lidén-*ի կարծիքը՝ տե՛ս* Դերձակ *բառի տակ։ Հիւնք.* համ *մասնիկով պրս.* տերզ *արմատից։*

ԳԻՒ.—Ալշ. հանդ'երձ', *Սեբ.* հանդ'էրց, *Երև. Ոզմ. Սլմ.* հանթերց, *բոլորն էլ «կրօնաւորի զգեստ» իմաստով, հետևաբար գրականից փոխառեալ. այսպէս նաև Ախց.* հանդ'էրձ'անք *«քահանայի զգեստաւորութիւն»։*

Հանդերձապետ *տե՛ս* Անդերձապետ*։*

Հանդէպ *տե՛ս* Դէպ*։*

ԳԻՒ.—Ջղ. հանդ'իպել, *Ախց.* հանդ'ըպիլ, *Կր.* հանտըպիլ, *Երև.* հանդիպէլ, *Ասլ. Խրբ. Պլ. Սեբ.* հանդըբիլ, *Տփ.* հանդիբիլ, *Ալ.* հանդըբել, *Ալշ. Մշ.* հանդ'ըբել, *Ննխ.* հանդըբէլ, *Զթ.* հանդըբը'լ, *Ռ.* հանթըբիլ, *Տիգ.* հոնթիբիլ.—*(Տփ. նշանակում է նաև «մեծարել, խնջոյք տալ, ուտելու մի բան հրամցնել». իսկ Սվ. «Թոնրին կողած հացը յանկարծ պոկուելով կրակն ընկնել»).—Նոր ձևեր են* հանդէպք, հանդպուք, հանդիպուքս, հանդիպս՝ *որոնք նշանակում են «դէպքից յառաջացած մի հիւանդութիւն»։*

*ՀԱՆԴԻՍ, ի *հլ. «հրապարակային քննութիւն, ատեան, դատ, ապացոյց, տեսարան, հրապարակ, մրցարան, մրցանք, քաջագործութիւն, զօրահամար» ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ. Ոսկ. «տօնախմբութիւն» Շար. Նար. Մագ.*

«պատմական ճառ, ատենաբանութիւն» Խոր. ՅՀ. կթ. Արծր. որից հանդիսանալ Ոսկ. փիլիպ., յգ. հանդիսանի Մագ. մեծ են. էջ 28. հանդիսական Բ. մակ. դ. 19. հանդիսատես Ոսկ. բ. տիմ. և մտթ. ա. հանդիսաւոր Ոսկ. յհ. բ. 21. մեծահանդէս Տաղ. Գնձ. անհանդէս «չփորձուած, անպիտան» Փիլ. բազմահանդէս Յճխ. ՅՀ. կթ. երկնահանդէս Շար. կանխահանդէս Նար. խչ. հանդիսաւորութիւն, արուեստահանդէս, ցուցահանդէս, պարահանդէս, զօրահանդէս, ցայգահանդէս (նոր բառեր) ևն։

=ՊՀլ. *handēs ձևից, որ աւանդուած չէ, ինչպէս նաև նրա համապատասխան զնդ. *handaesa-, բայց սրանց գոյութեան ապացոյց են սանս. saṁdēça «պատուէր, յանձնարարութիւն» և զնդ. handaesayaṅuha «ուսուցանել, սովորեցնել»։ Իրանեան արմատն է dis «ցոյց տալ, սովորեցնել»=հիւս. պհլ. dysyd «ցոյց է տալիս» (տե՛ս Meillet MSL 17, 243), որի վրայ աւելացել է han- նախամասնիկը։—Հիւբշ. 179։

ՆՀԲ իբր համայն տես, տեսիլ կամ հանումն ի տես, լծ. և յն. ἔνδειξις Windisch. 22 հան մասնիկով կազմուած, Lag. Urgesch. 526 սանս. saṃdēça. Müller, Kuhns und schleich. Btrg. 5, 383 diç արմատից. հմմտ. ծէս: Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 8 դէտ բառի հետ՝ արմատը դի, դիս=յն. θέασμε θεσπίζω, Հիւբշ. Arm. Stud. 37 աւելի տրամադիր է բնիկ հայ ընդունելու։ Հիւնք. յն. ἔνθεσις, ἔνδειξις «ցոյց»։ Müller WZKM 8, 187 զնդ. handaēsa=սանս. saṁdēça-:

ԳԻՌ.—Սեբ. հանդ՛էս ևն, փոխառեալ գրականից։

[ՀԱՆԴԻ «անձխոտ, թրք. շահթէրէ, լտ. fumaria» Կամրկպ. ունի միայն ՀԹուա. § 1629. նոյն է հանդէ «շահթէրէ» Գաղիան. (ըստ Բռ. երեմ. յաւել. 575)։—Նորայր ՀԱ 1922, 394 Գաղիանոսի յիշեալ տեղը կարդում է իբր «հնդի շահթէրէ. անձխոտ», որով հնդի «անձխոտ» անգոյ բառը ջնջուելով, կդառնայ «հնդիկ, հնդկական, պրս. hiṇdī»]

Հանդիմեղ տե՛ս Անդամեղ։

ՀԱՆԴԻՊԱՆԱԼ «բարեխօսել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 176։

ՀԱՆԴԻՋԵԼ «համեմատել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 176։

ՀԱՆԴՈՅՐԺ «համբերող, դիմացող» Բռ. լեհ. որից հանդուրժել «համբերել, տոկալ» Յուդ. 9. Գծ. իէ. 15. Ոսկ. փիլիպ. հանդուրժական Վրդն. ծն. անհանդուրժական Սեբեր. Ոսկ. ես. հանդուրժելի (արդի գրականում), անհանդուրժելի Վրք. հց. ՅՀ. կթ. Խոսր. դժուարահանդուրժելի Ոսկիփ. Նախաձայնի կամ շփոթականի անկումով՝ ունինք անդուրժել Ջենոբ. էջ 29, անհանդոյժ (գրուած նաև անհանգոյժ) Փիլ. սամփ. չանդուրժել Ջենոբ։

ՆՀԲ համ ժուժել կամ անդորր ժուժալ։ Ծագրճեան, Արևելք 1884 հոկ. 17 հան մասնիկով դուրժ<դուժ=սանս. դուշ «հանդարտիլ, խաղաղիլ» բառից։ Տէրվ. Նախալ. 87 հնխ. dargh կամ dhargh «պնդել, բռնել, տոկալ» արմատից դնում է սանս. darh, յն. δράσσω= =δραχέω, զնդ. draž. հսլ. drъžati, գոթ. dragan «տանիլ, կրել» և հայ. հան-դուրժ-ել, և դարձեալ՝ դերձակ, պրս. darzī, դերձան, պրս. darzan։ Հիւնք. անդորր բառից։ Հիւբշ. 177 հան- մասնիկով։

ՀԱՆԴՐԱՏԱՆ «սուր լողութիւն ունեցող մի անասուն (կամ թռչո՞ւն)». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կղնկտ. հրտր. Շահն. Ա. էջ 111. «Սրատեսիլ ես քան զարծուի և երագալուր քան զմի ի հանդրատանաց» (գրում է Գիւտ կաթուղիկոսը Աղուանից Վաչէ թագաւորին)=հրտր. Էմինի, էջ 19 ի հանդարտանաց, իսկ ըստ ՆՀԲ (տե՛ս արագալուր բառի տակ) ի հանդարտ անասնոց: — Այս ընթերցուածները ստուգելու համար դիմեցի Էջմիածնի ձեռագրատան մատենադարանապետ՝ իմ բարեկամ Սեննեքերիմ Տէր-Յակոբեանին, որ քննելով Կաղանկատուացու բոլոր ձեռագրերը, հաղորդեց ինձ հետևեալը.— Կաղանկատուացու ձեռագրերը այժմ թուով 8 հատ են, որոնք բառիս ընթերցուածի համաձայն բաժանւում են 3 խմբի։—Ա խումբը կազմում են № 3043 ի հանդրատանաց և № 1087 ի

հանդրատանց, *այս երկուսն էլ արտագրուած Թաւրիզում, 1839 թուին, պարոն Պոռէի օրինակից, «բաղդատութեամբ ըստ պաղափարին, որ ի գրանոցի Աթոռոյ էջմիածնի».— Բ խումբը կազմում են № 1531, էջ 240* Ba *(գրուած ՉԼԸ=1289 թուին) [որից արտագրուած են № 2646, էջ 21*a *(ՌՄԺ=1761 թուին) և № 2866 (1829 թ. ձեռամբ Յովհ. եպս. Շահխաթունեանի)] և Լազարեան Ճեմարանի № 47 (ձեռամբ Մ. էմինի, 1849 թ.). այս բոլորը ունին* ի **հանդարտանաց**.—*Գ խումբը կազմում են №2561, էջ 19*a *(գրուած ՌՃԺԳ=1664 թ.) և №1725, էջ 22*a *(անթուական, ԺԷ դարից). սրանք էլ ունին* ի **հան-դարտ անասնոց**. *այսպէս նաև № 2866 լուսանցքում. Երեք ընթերցուածներից վերջինը յայտնի կերպով յարմարանք է. բայց նա ցոյց է տալիս միևնոյն ժամանակ, որ յարմարանք է նաև* ի **հանդարտանաց**. *ուղղագոյնն է* ի **հանդրատանց**, *որ գրիչները չհասկանալով վերածել են ծանօթ մի ձևի* (**հանդարտանք, հանդարտ անասունք**):

> *Բաբգէն Ա. կաթուղիկոս Կիլիկիոյ (Նամակ 1935 փետր. 11) մեկնում է «հաւանաբար էշ երկայնականջ»։ Չեմ կարծում, որ ստոյգ լինի այս մեկնութիւնը, որովհետև անվայել էր Գիտ կաթուղիկոսի համար Վաչէ սուրբ թագաւորին «էշ» անուանել։*

***ՀԱՆԹԻԹ** *մի տեսակ անծանօթ բոյս. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1630։*

=*Արաբ.* حنتت ḫantit, *որ ունի* Steinschneider WZKM 12, 13, *բայց համարում է սխալ գրչութիւն՝ փոխանակ* حلبيب ḫalbīb *բուսանունի։—Աճ.*

> *Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* حمطيط ḫamaṭīṭ *«մի տեսակ խոտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 464), որ կարելի է սխալմամբ կարդալ նաև* ḫamṭīṭ.

Հանի *տե՛ս Հան*։

***ՀԱՆՃԱՐ**, **ռ** *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «խելք, միտք, հնարք. ճարտարութիւն, իմաստութիւն» ՍԳր. որից* **հանճարագիտութիւն** *Ագաթ.* **հանճարեղ** *ՍԳր.* **հանճարել** *«հնարել ճարտարութեամբ» Բրս. ծն. Լմբ.* **ան-հանճար** *Ոսկ.* **անհանճարական** *Ոսկ. ես.* **անհանճարութիւն** *Ոսկ. մտթ.* **բազմահանճար** *ՅՀ. կթ.* **երկնահանճար** *Նար. կուս.* **լիահանճար** *ՅՀ. կթ.* **կորովահանճար** *Անան. եկեղ.* **տղայահանճար** *Բուզ.* **գերահանճար** *Մաշտ.* **շատահանճար** *Խոր.* **հոգեհանճար** *Նար.*։

=*Պհլ.* *hančar *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս.* هنجار hanǰār *«ճանապարհ. 2. կերպ, եղանակ». այս նշանակութիւնից է բխում* ناهنجار nā-hanǰār *կամ 3.* بى هنجار bī-hanǰār *«անկարգ, անկանոն» (իբր* **անհանճար**)*։ Հյ. և պրս. բառերի նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. պրս.* راه rāh *«ճանապարհ», որ սակայն նշանակում է նաև «կարգ, կանոն, միտք, խօսք, բանականութիւն, մարդու ներքինը». հայ գւռ.* **ճամբայ** *«ճանապարհ. 2. հնարք, ելք, հնարագիտութիւն»,* **ճամբայ մը գտնել** *«մի հնարք մտածել»։ Պրս. ձևը կապւում է ըստ Նէօլդէքէի սանս.* saṁčāra- *«պըտոյտ, ճանապարհ» բառին, որ կազմուած է* saṁ- *մասնիկով՝* čār- *արմատից* (Horn, *էջ 247)։*

> *Հներից Լմբ. առակ. ա. 7 և ը. 14 մեկնում է «Հանճար... ստուգաբանի անճար, այսինքն թէ՝ ոչ առանց խափանածոյ իրիք կատարի։ Եւ հանճար ասի, զի զկատարումն առ յապայ ունի»... էջ 135—6 «Հանճար որպէս բազում անգամ! յեղյեղեցաք, ստուգաբանի անճարիցն ճար»։ Տաթև. ձմ. լ. «հանճարն ստուգաբանի անճար. այսինքն անճար է և անխափան որ պիտի լինի կատարումն»։ Նոյնը նաև Տաթև. հարց. 270։ Իսկ Առաք. լծ. սահմ. 484 «հանե՛ա զճար»։ ՀՀԲ «հանէ ճար» (այսպէս նաև Թոփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 44)։ ԳԴ միայն* **անհանճար** *ձևին է կցում պրս.* **ճահէնճար**: *ՆՀԲ* **հա՛նճար** *կամ* **համ ճար**:

Lag. Urgesch. 477 čar *արմատից։ Նոյն,* Arm. Stud. § 1243 *կասկածում է զնդ.* hạmčar *և պրս.* hanǰār *ձևերի վրայ։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. 196 պրս.* hanǰār*։ Հիւնք. պրս.* هنكار hangār *«սաստկութիւն, սրութիւն»։ Հիւբշ. 173*

պրս. բառի նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ չէ ընդունած։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. հնջարէլ, Բբ. հնջարգէլ «մի բան հնարել, սարքել, մոկոնել»։

+ՀԱՆՈՒՐ «բոլոր, ամէն» Սահմ. Խոր. սրա սեռ.-տր. հոլովաձևն է հանուրց. ածանցման մէջ մտնում է առաջին ձևով. ինչ. հանրական Ցհ. իմ. եկեղ. Անյ. պորփ. հանրապէս Սկևռ. լմբ. հանրակայք Նար. տաղ. նոր գրականի մէջ՝ հանրակառք, հանրակիր, հանրամատչելի, հանրագիտակ, հանրագիտական, հանրահաշիւ, հանրահաշուական, հանրազօրք, հնարաքուէ, հանրապետութիւն, հանրապետական, հանրակացարան, հանրածանօթ ևն։ Ոսկեդարեան գործածութեամբ ունինք ընդհանուր (գրուած նաև ընթանուր, ընթհանուր) «ամէն տեղ» (և ո՛չ թէ ամէն ոք) Եզն.։

=Կազմուած է հան- (=համ-) մասնիկով՝ ուր «տեղ» բառից, որ բնիկ հայ է։

ՆՀԲ որպէս թէ համ ուր, համյուռ, համօրէն ուրեք, ամենայն ուրեք գտեալն։ Հիւնք. անուր բառից։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248ա համ-ուր: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 62 անուր բառից, որի համար հմմտ. բոլոր (կրկին իմաստներով)։

ՀԱՆՑԵԼ «առաջնորդել, վարել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Դիւան ժ. էջ 71՝ Ցիշատ. ժէ դարից. «իսկ ի ՋՂԷ=1548 թուին, Ալխասն երեկ հանցեց զխոնդքարն Սուլէյման տարաւ ի Թաւրէզ ի վերայ եղբօր իւրոյ և աւերեաց զԹաւրէզ»։

ՀԱՇ «մաշած, նիհար, տկար» Շնորհ. այբ. որից հաշիլ «մաշիլ, ծիւրիլ», հաշել «մաշեցնել, ծիւրել». ՍԳր. Ոսկ. ա. 8, բ. 33. Փարպ. հաշանք «նիհարութիւն, տկարութիւն» Թէոդ. մյրգ. «հիւանդութիւն» Կնիք հաւ. 286. հաշումն Առակ. զ. 15, Եզեկ. իա. 10. գրուած է նաև խաշել Ոսկ. պետր. և յեղ. Մանդ. խաշումն Մծբ. հարշել Վրք. հց. Ոսկ. ճառք 355, 361, 456. փոխաբերական իմաստով է հաշիլ արեւու «արևի մայր մտնելը» Անկ. գիրք հին կտկ. Ա. էջ 164, 166. (այս իմաստով սըխալմամբ գրուած է հաշտել Վրք. հց. բ. 381, որ պէտք է սրբագրել համաձայն նախորդի՝ հաշիլ, ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 87).

ՆՀԲ լծ. թրք. աշընմագ «մաշիլ»։— Մորթման ZDWG 26, 571 բևեռ. khasivami «վախենալ» և գնչ. khasovava «երդնուլ» բառերի հետ։ Lidén, Ցուշարձան 387 հնխ. *n̥k̂u̯o- արմատից. հմմտ. սանս. náçyati «անհետանալ, կորչիլ», nāçáyati «անհետացնել, փճացնել, կործանել», զնդ. nasyeiti «կործանիլ», nasu- «դիակ», յն. νέκυς, νεκρός «դիակ», լտ. neco «սպանել» և յատկապէս հիռլ. éc, մկիմր. angheu, կորն. ancow «մահ». հայերէնի մէջ h յաւելուած է. հնխ. *n̥k̂u̯- տուած է նախ աշ-, ուր ն կորչելով՝ դարձել է աշ->հաշ-: Karst, Ցուշարձան 420 թթր. as, az, aš «պակասացնել», օսմ. aśənmaq «մաշիլ», նաև aš, eš, kaš «քորել» և aš, as «ուտել»։

*ՀԱՇԱ «խոտ է սպիտակ, աւել շինեն» Վստկ. 190, 194, 195. Կամրկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 1631։—Սխալ է Քաջունի Գ. 133 և Բ. 601 հալի «serpolet», որ կցում է լտ. halus բառին։

=Արաբ. حاشا ḥāšā «մի տեսակ բոյս է, որից մեղուն մեղր է շինում. թրք. kekik կոչուած բոյսն է, այն է վայրի ծոթրին» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 324), «զամբուռ, լտ. thymus, այն է ձիածոթրին» (ՀԲուս. § 694), «թրք. տուկմալիճա սուփուրկա, կոճակաւոր աւել» (Ամիրտ.)։ Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ գտնում ենք حشا ḥašā, حاشا ḥāšā և حاشى ḥāśī ձևերով և «thyme» նշանակութեամբ։

Արաբերէն լինելը յայտնում է պարզապէս Վստկ. 190, 194. «Խոտ մի կայ, զոր արապերէն հաշա ասեն, որ մեղուն զինքն խիստ սիրէ և երբ զինքն ուտէ, շատ մեղր շինէ և պարս աղէկ տայ. Առ զխոտն որ կոչի արապերէն հաշա և փռեա (փեթակի մէջ)։

*ՀԱՇԻՇ ըստ Բժշ. մեկնւում է «հայերէն անուն ղանապի, այսինքն կանեփատի». ունի միայն ՀԲուս. § 1632։

=Արաբ. حشيش ḥašīš «թմրեցուցիչ մի բոյս է» (տեսակները տե՛ս Stein-

schneider-ի հատաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 10—11):

*ՀԱՇԻՒ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «հաշիւ, համար» ՍԳր. Ոսկ. յհ. Կոչ. «կռիւ, վէճ» Վկ. գողթ. 52, 79. որից հաշուել «համարել, հաշիւ անել» Ղևտ. իէ. 23, Ոսկ. եփ. և մ. բ. 18. «համարել, կարծել» Ոսկ. մ. ա. 7, 25. Բ. տիմ. Եւս. քր. հաշուընկեր Լմբ. մատ. 321. հաշուակից Մաղաք. աբ. անհաշիւ Պտմ. աղէքս. հեշտահաշիւ Գէ. եւ. նոր բառեր են՝ հաշուապահ, հաշուապահական, հաշուապահութիւն, հաշուակալ, հաշուայարդար, հաշուայարդարութիւն, հաշուեցուցակ, հաշուետումար, հաշուետետր, հաշուեգիր, հաշուեկշիռ, հաշուագէտ, հաշուեցոյց, հաշուեփայտ, հանրահաշիւ, փրահաշիւ, օրհաշիւ են։

=Ասոր. ܚܫܝܒ xəšīw «կարծուած, համարուած, հաշուած», ܚܫܒܘ xəšaw «համարեց, համրեց», xaššew «կարծեց, ենթադրեց»։—Այս արմատը բնիկ սեմական է. հմմտ. եբր. השב xašab, արամ. xšāb, արաբ. حساب ḥisāb, եթովպ. ሐሰበ ḥasaba, բոլորն էլ «հաշուել. 2. համարել, վարկանել» նշանակութեամբ։ Սեմականից փոխառեալ է շատ հին ժամանակ եգիպտ. ḥsb «հաշուել»։—Հիւբշ. 308։

ՆՀԲ լծ. թրք. հիսապ: Riggs, Քերակ. 1856, էջ 60 եբր. xašav։ Հիւնք. վաշխ բառից կամ արաբ. հէսապ:

ԳՒՌ.—Ագլ. Ախց. Ալշ. Երև. Կր. Ջղ. Սլմ. հաշիվ, Մրղ. Տփղ. հոշիվ, Ոզմ. հաշէ՛վ։

ՀԱՇՄ, ի հլ. «խեղ, կոտրած անդամով, պակասաւոր» Բ. թագ. դ. 4, թ. 3. Ոսկ. մ. գ. 16. որից հաշմիլ Սիր. լ. 14. հաշմութիւն Եւագր. Կիւրղ. եւ. հաշմոտ Կիւրղ. եւ. հաշմանդամ Սարգ. ոգեհաշմ ՅՀ. իմ. պաւլ. գրուած է նաև խաշմ. խաշմանդամ, խաշմութիւն Եւագր. 152, որոնց հետ հմմտ. տակը վրաց. ձևերը։

ՆՀԲ հաշիլ «մաշիլ» բայից։ Մառ ИАН 1919, 404 վրաց. խաշմ «մալաբիա» և եշմակ «սատանայ» բառերին է կցում։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هشم hašm «կոտրել, ջարդել, մանրել», إنهشام inhišām «նիհարիլ. գործելու անընդունակ դառնալ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 572)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხაშმი խաշմի «վատառողջ կլիմայ», ხაშმიანი խաշմիանի «վատառողջ», ხიხაშმე սիխաշմե «արատ, թերութիւն, պակասութիւն»։

*ՀԱՇՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «խաղաղասէր. հեզ, բարեսիրտ, ներող» Բ. մակ. ը. 29, ժ. 26, Ոսկ. եբր. ժդ. և յհ. ա. 7. որից հաշտել «հաշտեցնել» ՍԳր. Ոսկ. եբր. լա. հաշտիլ, հաշտեցուցանել ՍԳր. հաշտեցուցիչ Ագաթ. հաշտութիւն ՍԳր. Եզն. հաշտարան Փիլ. եւ. հաշտարար ՅՀ. իմ. Յճխ. արագահաշտ Յայսմ. դիւրահաշտ Պղատ. օրին. ընկերհաշտիք Ոսկ. փիլիպ. (իսկ հաշտիլ արևու տես հաշ):

=Պհլ. *āšt «հաշտ, խաղաղ» բառից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց ունինք զնդ. āxšti-. պհլ. āštīh, պրս. آشتی āštī, բոլորն էլ «հաշտութիւն, խաղաղութիւն» նշանակութեամբ. սրանց հետ նոյն են նաև քրդ. aš kirin «բարկացած մէկին խաղաղել, բարկութիւնը իջեցնել», aš e «խաղաղած է», ne aš e «խաղաղած չէ»։ Հայերէնի մէջ ճ յաւելուած է։—Հիւբշ. 179, 513։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, ՆՀԲ դնում է հաշտ՝ լծ. պրս. աշտէ, իսկ հաշտութիւն՝ պրս. աշդի, էշդի: Lag. symmicta 104, 18 զնդ. āxšti-: Müller WZKM 8, 282 պրս. āštī։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šuu, kuš «մայր մտնել արևու» ձևերի հետ դնում են հյ. խշտի, հաշտել արևու (որ սակայն սխալ գրչութիւն է)։։

ԳՒՌ.—Առանձին ունինք Ալշ. Մշ. հաշտ (յատկապէս հաշտ ու բարիշ դարձուածի մէջ, ուր բարիշ=թրք. barəš-maq կրկնութիւնն է հյ. հոմանիշի). բայական ձևով Կր. Տփ. հաշտվիլ, Երև. հաշտվէլ, Ալ. հաշդըվել, Սեբ. հաշդիլ, Ղրբ. հօշտըվիլ, Սվեդ. հիշտըվիլ, Ջղ. խաշտել, խաշտվել, Սլմ. խաշտըվել:

*ՀԱՇՏԱԴՐԱՄ «ութը դրամանոց (պոհար)». Խոր. աշխ. 614. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=*Պրս.* هشت hašt *«ութը» և* درم diram *«դրամ» բառերից։—Հիւբշ. 264։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 119 և ՆՀԲ։

○ՀԱՉԵԼ *«հառաչել, ախ քաշել» Ողբ. ա. 4. Ոսկ. մ. բ. 16 և ա. տիմ. ը. որից* հաչիւն *Ոսկիփ.* հաչումն *Նար. Վրդն. սղ։*

=*Բնաձայն բառ. կազմուած է* հ *ձայնից. հմմտ. ձևի համար՝* շաչել, բաչել, թաչել, *իսկ արմատի համար՝* հնչել, հռչակ, հռնչիւն, հառաչել, հռնդիւն:—*Աճ.*

ՆՀԲ լծ. հազագ, ոգի, ոգել: *Հիւնք.* հաչալ *բայից։ Յ. Արշէզ. Բազմ. 1897, 51 լծ.* հազագ: *Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 203 բ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 99* բաչ *արմատից։*

ՀԱՊ. *անճապարանք կամ արագութիւն ցոյց տուող ձայն կամ բառ, որից կազմուած են՝* հա՛պա *«օ՛ն, աղէ՛, դե՛հ, ա՛րդ, շո՛ւտ» ՍԳր. Եղիշ. (որ և* ահա՛պա *Եղիշ. այլ ձեռ.* հա՛պա). հապճեպ *«ստիպողական, շփոթ, շուտով, շտապով» ՑՀ. կթ. (Բուզ. էջ 140 տըպուած է* հեպճեպ). հապճեպ տալ *«փութացնել, շտապեցնել» ՑՀ. կթ.* հապճեպել *Խոր. Ա. 32.* հապճեպիւ *կամ* հապճեպով *«շտապով» ՑՀ. կթ.* հապստէպ *Վեցօր. դ. 67 (չունի ՆՀԲ).* հապշտապ *(գրուած նաև* ապշտապ). *ՁԲ. նոր գրականի մէջ* հապո՛ն *(իբրև* հապա *+*օ՛ն*)։*

ՆՀԲ որպէս պրս. ապա, էպա: *Տէրվ. Նախալ. 118 թերևս հնխ.* apa *ձևի հետ, այն է սանս. զնդ.* apa, *լտ.* ab, â, *գոթ.* af *և հյ.* ապա։ *Հիւնք.* ապա *բառից։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913. 341 թրք.* هپ hep *«բոլորը» բառի հետ. իսկ Արիահայ բռ. 226 պհլ.* auštap *ձևից է դնում հյ.* հապշտապ։

ԳԻՌ.—Տփ. աբա *«դե՛հ, օ՛ն»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. აპა ապա, აბა աբա *«օ՛ն»։—Տ. Վ. Պալեան (Բիւր. 1898, 712) մեր* հապճեպ *բառից է դնում թրք. գւռ. կես.* apə-čəp *ձևը, որ միայն անէծքների մէջ է գործածւում. այսպէս՝* apəčəpa gelesin *«հապճեպի՜ գա՛ն» (ըստ իս շատ կասկածելի)։*

— ՀԱՊ *«այնուհետև, յետոյ» Ոսկ. բ. կոր. իդ. Եւս. քր.* հապա *«յետոյ, անմիջապէս յետոյ» Ա. մակ. բ. 17, 41. ժզ. 6։*

=*Նոյն է* ապա *բառի հետ, որ տե՛ս։*

Նոյն է դնում ապա *բառի հետ ՆՀԲ կասկածով։ Տէրվ. և Հիւնք. նախորդի և սրա միջև զանազանութիւն չեն դրած։* Bugge KZ *32, 62 նոյն ընդ* ապա*<հնխ.* ápo, *ճիշտ ինչպէս որ* հուպ*<հնխ.* úpo։

ԳԻՌ.—Մկ. Ոզմ. ապա, *Կր.* հըպը, *Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տփ.* հաբա. *Զթ.* հաբբ, *Հճ. Տիգ.* հօբm, *Մշ.* հըբա, *Ալշ.* հըբm, *Սեբ.* ջըբա, *Հմշ.* աբա, *Ասլ.* ըբը, *որոնք նշանակում են «ի հարկէ, անշուշտ, այո՛ այդպէս, այո՛. 2. ապա, այլ»։*

*ՀԱՊԱԼԱՍ *«մրտենու պտուղը» Վստկ. էջ 105, 120. որից* հապալասենի, հապալասի *Վստկ. 157,* հապալսի *Վստկ. 36 «մրտենի,* vaccinium myrtillus L» *(Տիրացուեան,* Contributo *§ 339)։*

=*Արաբ.* حبّالآس habb-al-ās *«հատ կամ պտուղ մուրտի». կազմուած է* حبّ habb *«ունդ» և* آس ās *«մրտենի» բառերից (տե՛ս* Steinschneider-*ի հաւաքածոյի մէջ՝* WZKM *12, 2)։*

Ըստ ՆՀԲ հապալասն է «ազգ մանըր ձիթապտղոյ». ըստ Բախտամեանի «մոշ». ըստ ՀԲուս. § 1633 «մրտենի». ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. «canneberge, airelle, *ռուս.* клюква»? *Ուղիղ նշանակութիւնն է «մրտենի», ինչպէս ցոյց են տալիս 1. արաբերէն ձևը, 2. Սվեդիոյ գաւառականը, 3. Վաստակոց գրոց վըկայութիւնը։ Վերջինս (էջ 157) գլխի վերնագիր դնելով «Վասն հապալասեաց», ամբողջ այդ գլխի մէջ խօսում է միայն մրտենու մասին։ «Ձիթապտուղ» իմաստը յառաջացել է սխալմամբ նրանից, որ Վստկ. 180 խօսելով ձիթապըտղի տեսակների վրայ, ըստ մեծութեան բաժանում է երեք կարգի.—մանր (հապալասի չափ), միջակ (կաղնոյի չափ) և խոշոր. «Եւ պտուղքն ազգի ազգի են. մէկ՝ հապալսէ պտուղ և ինքն մանր լինի և վասն այնր կոչեն հապալ ասեն.*

և մէկայլն՝ կասլապտուղ սեսն և այն՝ կասլայի պտղոյն է նման և յայն ձևն է. և մէկայլն երկայն պտուղն է և ինքն է քան զամէնն լաւ և գէր»։—Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ, որ կրկնում է Seidel, *Հրտր. Մխ. Հեր. § 434։*

ԳՒՌ.—Սվեդ. հըմբըլըւս *«մրտենու պըտուղը»։*

ՀԱՊԱՂԱՆՑ. *մի տեսակ անծանօթ գործիք է. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 8. «Հապաղանցն որ կասէին, ի յուռի ծառն կախեցին, մուրն ու քացախն ու սխտորն պարկովն գլուխն ազուցին»։—Լուսաւորչի չարչարանքներից մէկն է. հմմտ. Ագաթ. § 106 և 107. բայց Տաղարանը ճիշտ հետևած չլինելով Ագաթանգեղոսին, յայտնի չէ թէ ի՛նչ է հապաղանցը. թուի «հիւսանց մամուլ»։*

ՀԱՊԱՂՓԱԿ *կամ* ՀԱՊԱԼԱԿ *«մի տեսակ բոյս. խնկատերև,* thymus acinos *կամ* ocymum pilosum» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1634։*

*ՀԱՊԸԼԽՈՐ *ՀԱՊԸԼՄԻԹ *ՀԱՊԸԼՄԼՈՒՔ *ՀԱՊԸԼՆԻԼ *կամ* ՀԱՊՆԻԼ *ՀԱՊԸԼՊԱՆ	*բժշկական այլ*

և այլ բոյսեր են. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. §§ 1635—1639։

=Բոլորն էլ փոխառեալ են արաբերէնից. այսպէս՝ حبّ الغار ḩabb-ul-γār, حبّ الملوك ḩabb-ul-mulūk, حبّ لنيل ḩabb-ul-nīl, حبّ البان ḩabb-ul-bān *(տե՛ս* Steinschneider-*ի հաւաքածոյի մէջ՝* WZKM *12, 2—4 և 320)։ Այս բոլորի մէջ* ḩabb *նշանակում է «հունդ»,* ul *յօդ կամ սեռականի մասնիկ է։ —Աճ.*

Հապճել բոյսի վրայ ընդարձակ խօսում է Seidel, *Մխ. Հեր. § 387։*

ՀԱՊԻՆ *«տանձ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 569։*

Արաբ. حبين ḩabīn *նշանակում է «դափնեվարդ,* oléandre, *թրք.* զխկում» *(Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 613)։*

ՀԱՊՃԵՊ. *տե՛ս* ճապ *բառի տակ։* Nyberg, Hilfsbuch 2, 42 *մեկնում է իրան.* *api-čapi-. *տե՛ս* ճեպ, ճապուկ:

ՀԱՋԱՂ *«երեսի ծածկոյթ, լաչակ» Վրդն. երգ հմմտ. նաև* ճաճաղ. *բառիս համար մի երրորդ վկայութիւն գտնում եմ Այրիվ. 8 ա, որ տե՛ս* զառճաշ *բառի տակ (Յաւելուածում)։*

Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 219 համարում է աղաւաղեալ՝ լաչակ *բառից։*

*ՀԱՋԱՄ *«վարսավիրայ, սափրիչ» Ոսկփ.*

=Արաբ. حجّام ḩağğām *«սափրիչ»։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

○ՀԱՋԵԼ *«շան հաչելը» Յուղթ. ժա. 17. Ես. ժզ. 10. (սխալ գրուած է* ճաչել *և այս ձևը այժմ տարածւում է). որից* ճաչեցուցանել *Զքր. կթ.* ճաչումն *Պտմ. աղէքս. Պղատ. օրին.* ճաչողական *Պիտառ.* երկնաճաչ *ԱԲ.* ընդերկնաճաչ *Անյ. հց. իմ.* իրաւաճաչ *Վստկ.* վայրաճաչ *Վստկ. (շունի ՆՀԲ).* յղորդաճաչ *«ոչ-վայրահաչ (շուն)» Վստկ. 221 (ԱԲ ունի* ղորդաճաճ *«քծնող (շուն)», որ անշուշտ նոյն բառի աղաւաղեալ գրչութիւնն է)։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է ճ *ձայնից. համեմատե՛լ ինչ որ ասուած է* ճաչել *բառի տակ։ Բնաձայնների մէջ* չ *և* ջ *ձայների փոխանակութեան համար հմմտ.* բչել *և* բջել, խնչել *և* խնջել, խնջխնջել, խոխոջել, կրկչաձայն, խխնչել *և* խխնջել, չչնչել *և* չրջնջել, մրմնջել:*—Աճ.*

Հինք. ճոչակ *բառից։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 203 բ։ Գաղանճեան, Տարեց. Պապիկեան 1905, 126 և Արև. մամ. 1907, 934—5 լծ. թրք.* ճավլամաք *«հաչել»։ Մ. Ս. Դաւիթ-բէկ, Յուշարձան 398 գալլ.* arthal, *զան.* harzal, *հբրբտ.* arthon*։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 99* բաչ *արմատից։*

ԳՒՌ.—Հւր. ճօջէլ, *Սչ.* ճաջ՛ել, *Ագլ.* ճա՛ջիլ, *Խրբ.* ճաջ՛իլ, *Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* ճաչէլ, *Ասլ.* ճաչէ՛լ, *Շմ.* ճաչիլ, *Հմշ.* ճաչուշ, *Ղրբ.* ճm՛չիլ, *Տփ.* ճա՛չիլ, ճա՛չալ, *Տիգ.* ճmչmլ, *Հճ.* ճէչել, *Զթ.* ճէչիլ, *Ալշ. Մշ.* ճաճալ, *Սվեդ.* ճիշշիլ, *Սլմ.* խmչել, *Մրղ.* խmչէլ, *Վն.* խաճել, *Մկ.* խաճիլ, *Ոզմ.* խաճալ:—

Նոր բառեր են հաչան, հաչոց, հաչվռտել, հաչմչել, մարդահաչ, շնահաչ, գայլահաչ, գազանահաչ, թռչնահաչ:

ՀԱՌ «կաւ». ունի միայն Բառ. երեմ. 177։

○ՀԱՌԱՉ «ախուվախ» Ճառընտ. Բենիկ. Նար. որից հառաչել «ախ քաշել» Աղբ. ա. 21 (մ. հայ. հառչել Թլկր. 54). հառաչումն Մանդ. հառաչական Մաշկ. հառաչանք Մանդ. Իգն. միահառաչ Ոսկ. ա. տիմ. բազմահառաչ ՅՀ. կթ. Սարգ. դառնահառաչ Ուռհ. լալահառաչ Սիսիան։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է հ պարզ ձայնից՝ ռ սաստկականով և չ ածանցիչով. հմմտ. բառաչել, թառաչել, կառաչել, շառաչել, որոնք սաստկականներն են բաչել, թաչել, շաչել հոմանիշների։—Աճ.

ՆՀԲ արմատը հաչ, նոյն և հեծ, հեծութիւն: Justi, Dict. Kurde, էջ 442 և Kurd. Gram. 63, 219 քրդ. herzink «խոր հառաչանք» և hertīnim «հառաչեմ» կցում է մեր բառին։ Հիւնք. հազալ բայից։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 ա։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 99 բաչ արմատից։

ԳԻՌ.—Մշ. Աչ. հառչել, Ննխ. Սեբ. հառչէլ, Ջթ. Խրբ. հառչիլ, Հճ. հարչել. Տիգ. հառչալ. (վերջինս նշանակում է «կռուի մէջ բղաւել, գոռալ, պոռպռալ»)։

*ՀԱՌՆԷՉ «կահ, կազմած, կարասիք» Անսիզք, էջ 19 (չունի ԱԲ)։

=Հֆրանս. harnois, harnais «սպաս, կազմած (մանաւանդ ձիու, զէնքի, որսի)»։—Հիւբշ. 391։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Անսիզքի հրատարակիչը, էջ 19։

ՀԱՌՕՏ «համարձակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177։

+ՀԱՍ, ի հլ. «ժամանում, հասնիլը» Դիոն. ածայ. ՅՀ. կթ. «հասունութիւն, կատարեալ աճում» Մխ. դտ. Մարթին. «տուրք, հարկ, բաժին» ՍԳր. (ըստ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 31 «ուղղակի հարկ, գլխահարկ և հողային եկամտային հարկ». իսկ ըստ Աւդալբէգեան, անդ 48—58 ընդհանրապէս «հարկ» և ո՛չ բնաւ «հողահարկ»)։ — Շատ գործածական և զանազան նշանակութիւններով զարգացած արմատ է, որից կազմուած են՝ հասանել «հասնիլ, ժամանել. 2. փափագածը գտնել. 3. յարմար՝ պատշաճ գալ, վիճակիլ, բախտին այնպէս պատահիլ. 4. հասկանալ, իմանալ, վերահասու լինել. 5. հասունանալ, կատարեալ աճիլ» ՍԳր. Եւս. քր. Եզն. Եփր. ել. հասևառիկ «ոլիմպիական խաղերի մէջ պանկրատիոն մրցանակը» Եւս. քր. Սարկ. քհ. (տպ. Սոփերք Գ. 70), հասևխած «անյագաբար ուտելը» Վրք. հց. հասակ «տարիք, տիք, մարմնի երկարութիւնը» (հմմտ. աշխ. հասած տղայ) ՍԳր. Եւս. պտմ. և քր. Ոսկ. եբր. Վեցօր. «ժամանակ» Ագաթ. հասակագեղ Վեցօր. հասակակից ՍԳր. հասակաչափ Բ. մակ. ե. 24. Ագաթ. բարեհասակ Բուզ. անհասակ «անչափահաս» Սմբ. դատ. էջ 131. հասումն Ա. մն. իզ. 9, Եզն. Ոսկ. մ. ա. 9. հասուհաս Եւագր. հասու ՍԳր. Կոչ. հասոյթ Մխ. դտ. թշուառահասոյց Պիտ. կանխահաս Երեմ. իդ. 2. երագահաս Բ. պետ. բ. 2. Փարպ. անհաս ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ. տհաս Յոբ. իդ. 6. Ոսկ. յհ. բ. 19 (ասուած է մարդու համար). ձեռնհաս ՍԳր. Եզն. վերահասու Խոր. հասանողութիւն «մտքի ըմբռնում» Եւագր. դիւրահասոյց Ագաթ. կարճահաս «խելքը կարճ» Ագաթ. վաղահասիկ Մծբ. վաղահասուկ Ես. իբ. 4. Ովս. թ. 11. Եփր. ծն. էջ 29. հասառու, հասունութիւն, հասութաբեր (նոր բառեր), հասկանալ «հասու լինել, իմանալ, ըմբռնել» Շնորհ. Լմբ. Ոսկիփ. անհասկացող (նոր բառ) և այլն։

=Բնիկ հայ բառ. յառաջանում է հնխ. n̥k′- ձևից, որ ստորին ձայնդարձն է հնխ. enek′-, nek′-, enk′- «հասնիլ», նաև «կրել, տանիլ» արմատի. ցեղակիցներից հմմտ. սանս. aç. açnōti, náçati, nákšati «հասնիլ, ձեռնհաս լինել, գտնել, ժամանիլ, փափագածին հասնիլ», ạça- «մաս, բաժին», nạça- «փափագին հասնելը», զնդ. ašnaoiti, nasaiti «հասնում է, գտնում է», ạsa- «բաժին», յն. ἐν-εγκ-εῖν «կրել», ποδ-ηνεκές «մինչև ոտքերը հասնող» (իբրև ոտն հաս), ὄγκος «բեռ», գոթ. ga-nah «կբաւէ», ga-nōhs «բաւական», հբգ. ga-nah «կբաւէ», ge-nuog «բաւական», հ. սաքս. gi-nōg, հոլլ. ge-noeg, անգսք. ge-nóh.

նրգ. genug, անգլ. enough «բաւական» (Kluge 175), լտ. nanciscor, հլտ. nancio «գտնել, փափագին հասնիլ», հիռլ. do-icim «գալ», con-icim «կարենալ», air-icim «գըտնել», լիթ. nèšti «կրել, տանել», naštà «բեռ», nèščià «յղի», լեթթ. nest «կրել, տանել», nasta «բեռ», հսլ. nesti, ռուս. нести «կրել, տանիլ» են (Walde 506, Boisacq 251, Pokorny 1, 128, Ernout-Meillet 620, Trautmann 198); Հայերէնի մէջ հնխ. n̥k'- ձևը դարձել է նախ *անս–, որից ռնգականի անկումով (հմմտ. ամիս, միս և ուս) կամ ռնգականը արմատից դուրս փոխադրելով և նախաձայն հ-ի յաւելումով՝ յառաջացել է հաս:—Հիւբշ. 464։

ՆՀԲ հասակ=վրաց. հասակի: Böttich. Arica 33 և Lag. Urgesch. 340—341 հասանել, հասու, հասակ դնում է sač արմատից, որից նաև seculum: Müller SWAW 42, 256 հասակ համարում է նոյն բառի արմատը։ Տէրվ. Նախալ. 59 ասեղ, յեսան բառերի հետ հնխ. ak արմատից, որից նաև յն. ἥκω, ἱκνέομαι «գալ, հասնիլ», ἀκόνη «յեսան», լտ. acus «ասեղ»։ Նոյն, էջ 75 սրանց է կցում նաև հասկանալ, հասկ, որին լծորդ է դնում գոթ. ahs «հասկ» և հլտ. agna «հասկ»? Բոլորի մէջ էլ ս յառաջացած է sk-ից։ Մառ ЗВО 5, 320 պհլ. rasīdan հոմանիշի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Bugge KZ 32, 14, նոյնը նաև Müller WZKM 10, 276: Հիւնք. հաշիւ բառից։ Մառ. ИАН 1918, 347 ս մասնիկով հա արմատից, որ է սվան. lihe «հասնել»։

ԳԻՌ.—ՀՃ. Սչ. հասնել, Ալշ. Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Մշ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. հասնիլ, Երև. Ննխ. հասնէլ, Զթ. հասնըլ, Սվեդ. հöսնիլ, Գոր. հսնէլ, Ղրբ. նի՛ հսնէլ (նի մասնիկով), Ագլ. հըսսա՛նիլ, Ջղ. խասանել, խասնել, Սլմ. Վն. խասնել, Մրղ. խասնէլ, Մկ. Ոզմ. խասնիլ. այս բոլորը ունին սովորական և ընդհանուր «հասնիլ» նշանակութիւնը. իսկ Սչ. հասընալ «հասունանալ», Հմշ. հասնուշ «պտուղի հասնել» (իսկ մարդուն սովորական իմաստով՝ ժմնուշ).—2. Շմ. Տփ. հասկանալ, Գոր. Ղրբ. հսկա՛նալ, Ախց. Կր. Մշ. հասկընալ, Ննխ. հասկընալ, հասքընալ, Ակն. Պլ. Ռ. Սեբ. հասգընալ, ՀՃ. հասկöնօլ, Ագլ. հսկա՛նիլ, Սչ. հասգ՛ընալ, Տիգ. հöսքնöլ, Զթ. հասգունօլ, հասգունոլ, Ջղ. խասկանալ, Մկ. խöսկöնալ, Մրղ. Սլմ. Վն. խասկնալ, Ոզմ. խօսկանալ. (Ղրբ. նշանակում է նաև «լսել». ինչ. Դրա անունը շատ ենք հասկացել, բայց իրան չենք տեսել. իմաստի զարգացման համար հմմտ. իմանալ «հասկանալ. 2. Պլ. լսել»)։—Նոր բառեր են հասուկ, անհասուկ, ծիրանհասուկ, հասուիրանք, հաս «ամուսնութիւնը թոյլատրելի», չհաս «ամուսնութիւնն անթոյլատրելի»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჰასაკი հասակի, ასაკი ասակի «տարիք, հասակ, բարձրութիւն, մեծութիւն, չափահասութիւն» (հմմտ. Մտթ. զ. 27. Դա շեուձլոս շեձիններաղ հասակսա թըւսա ծղ՛րթա երթ. յաւելուլ կարիցէ ի հասակ իւր կանգուն մի). ჰასაკოვანი հասակովանի, ასაკოვანი ասակովանի «հասակաւոր, տարիքոտ, գեղահասակ», მოასაკე մոասակե «հասակակից», უჰასაკო ուհասակո, უასაკო ուասակո «փոքր, անչափահաս»։

ՀԱՍ «տիւ», ունի միայն Բառ. երեմ. 177.—Թերևս պէտք է կարդալ «տիք», որով և միացնել հասակ բառին։

ՀԱՍԱՋԱՐԴ «պահանորդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177։

*ՀԱՍԱԿ «մի տեսակ փուշ է. Թրք. թէմուր բիքէնի» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1640։

=Արաբ. حسك ḥasak նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 81, որ նոյնպէս մեկնում է Թրք. թէմուր բիքէնի):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ՀԱՍԱՐԱԿ, ի–ա հլ. (մէկ անգամ ունինք հասարակուց Ա. մկ. ժ. 30, բայց այլ ձձ. հասարակաց) «կէս (օրուայ, ճանապարհի համար ասուած). 2. ընդհանուր, միաբան, հասարակաց. 3. հաւասար. 4. իրար հետ համաձայն» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. «սովորական, պարզ» Նար. որից հասարակել «կէսին հասցնել» Սղ. ծդ. 24. Ագաթ. «հաւասար բաժանել, մասնակից անել» Բուզ. Սեբեր. «լրանալ, բովանդակուիլ» Վրք հց. հասարակաց

ՍԳր. Ոսկ. յհ. և ես. հասարակիկ «հաւասար» Մանդ. սիր. 12. հասարակորդ Մտթ. ի. 12. հասարակախառն Ոսկ. մ. ա. 4. Սեբեր. հասարակած «կէսը» ՍԳր. Եզն. «գիշերահաւասար» Շիր. Սարկ. տոմ. հասարակակշիռ Վեցօր. հասարակ օր կամ օրհասարակ «կէսօր» Գ. Թագ. ժը. 26 (տե՛ս Այտնեան, Քնն. քերակ. էջ 65). հասարակապետութիւն, հասարակապետական (Նոր բառեր) ևն։

ՆՀԲ համասարաս կամ հաւասարակ:

Հիւնք. հաւասարակ: Այսպէս է մեկնում նաև Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 147։

ԳԻՌ.—Պահուած է մի քանի տեղ զանազան իմաստներով. այսպէս՝ Կր. Ախց. Տփ. հասարակ «պարզ», Ասլ. Պլ. հասարագ «արտաքնոց» (իբր վայր հասարակաց), Երև. հասարակ «վատ տեսակի», Ննխ. հասարագ (գիւղերում՝ հաւասար բառի հետ խաչաձևմամբ՝ հավսարագ) «հասարակութիւն, համայնք, ժողովուրդ»։—Հին օրհասարակ ձևից են յառաջացած Ռ. օրարսագ, Պլ. օհարսագ, Սեբ. հօրայսագ, Ասլ. խօրարսագ, Ուդ. օրասսագ, Ակն. օսրաֆ, Ատ. օվարսագ, Ննխ. հօրսագ, հօրսուկու, հօրցագ, որոնք բոլոր նշանակում են «կէս օր, ցերեկ». իսկ Շմ. հէօր-ծիգ «առաւօտը կանուխ». (իբր օր-ծագ «օրը ծագելու ժամանակը», ինչպէս ստուգաբանեց Ալ. Աբէլեան, Թատերագիր Շամախեցի)·

ՓՈԽ.—Վերջիններին է պատկանում բոշայ. օրօրսակ «ցերեկ, կէսօր» (Finck, Die spr. d. arm. Zigeuner ЗАН 1907, 118):

ՀԱՍԱՑ «կորեկի նման մի բոյս». Ասար. ունի միայն ՀԲուս. § 1642։

Կայ արաբ. حسف ḥasf «մի տեսակ փուշ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 740)։

ՀԱՍԵՒՀԱԿԱՅ «պատասխանի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177. հմմտ. հակ «պատասխան»։

ՀԱՍԻՄՈՆԱ «հազի դէմ գործածուած անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3350։

Հասիր տե՛ս Խսիր։

ՀԱՍԿ, ի հլ. (ՆՀԲ նաև ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «հասած ցորենի ցողունի գլուխը» ՍԳր. որից հասկաբեր Ագաթ. հասկահանել Ոսկ. ա. Թես. հասկաքաղ Միք. է. 1. Ես. ժէ. 5. քաջահասկ Փիլ. հասկահասուն Պիտ. ևն։

ՆՀԲ հասուն բառի՞ց. յիշում է նաև պրս. սուֆ «հասկ»։ Տէրվ. տե՛ս հաս բառի տակ։ Հիւնք. հաս, հսկայ և կամ արաբ. ḥaṣil «յառաջ գալ» բառերից։ Müller WZKM 5, 268 պհլ. xōšak = պրս. خوشه xōša «հասկ» բառի հետ կասկածով։ Patrubány ՀԱ 1908, 246 հասանիլ բայից։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. eššu, issu «հասկ»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. حسك ḥasak «տաւարի կեր ուտելը», حسيكه ḥasīka «տաւարին իրրև կեր տալու գարի», احساك iḥsāk կամ احشاك iḥšāk «տաւարին կեր տալ», حشك ḥašk «տաւարի գարի ուտելը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 81), նորվեգ. áksa «հասկ» (վերջինիս նմանութեան վրայ հրաւիրելով Meillet-ի ուշադրութիւնը, մերժեց որևէ կապ հայերէնի հետ. նամակ 1927 թ. ապրիլի 21)։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Մշ. Շմ. հասկ, Մկ. Ոզմ. Վն. խաշկ, Մրղ. Սլմ. խօշկ', Սվեդ. հուսկ.—Նոր բառեր են հասկակալել, հասկել (Վն. խաշկել), հասկահանել:

ՓՈԽ.—Մառ. ЗВО 17, 293 հյ. *հասկաւել ձևից է դնում վրաց. ჰსკავილი հսկավիլի, որի նշանակութիւնը անյայտ է և որ ինքը մեկնում է «հասկերից շինուած աւել»։

Հասկանալ տե՛ս Հաս։

ՀԱՍՈՒՄ «սպիտակ վրացի կոճ» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1644։

*ՀԱՍՊԱ «հարսանիթ, քութէշ, rougeole, տճկ. գզամուֆ կամ գուրբէշէն» Ասար. (Նոյնը ասում է հյ. սև վարդ կամ պարզապէս վարդ, ինչպէս ունի Մխ. հեր. 70)։

=Արաբ. حصبة ḥaṣba նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 109, Будаговъ 1, 517)։

ՀԲուս. § 1645 Ասարի մէջ գտնելով բառս մեկնուած «սև վարդ», ծաղիկն է

կարծում՝ Վերի ձևով ուղղեց ու մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, 337։

+ՀԱՍՏ, ի հլ. «ամուր, հաստատուն, ուժով» Ող. ժը. 35. Գ. մակ. գ. 16. Սեբեր. Ոսկ. եփես. էջ 932. Եփր. աւետ. «հաստատութիւն, ամրութիւն» Ոսկ. ա. թես. թ. և մ. բ. 25. Սեբեր. «թանձր, հաստ» Յայսմ. որից հաստանալ «ուռճանալ, մեծանալ» Ոսկ. մ. գ. 33. հաստել «պնդացնել, ամրացնել, հաստատել, ստեղծել» Բ. մկ. ը. 27. Ագաթ. Եփր. ծն. հաստիչ «ստեղծող» ՍԳր. Ագաթ. հաստոց «անշրպետ» Նչ. եզեկ. հաստումն Սիր. լա. 19. Եզն. հաստուն Սեբեր. Եփր. աւետ. 265. հաստուած Ագաթ. հաստաբեստ (տե՛ս բեստ) Բուզ. Վեցօր. 166. հաստակաշի Վեցօր. հաստակապ Վեցօր. հաստահարուստ Վեցօր. հաստահեղյս Ագաթ. հաստահիմն Ա. պետ. ե. 10. Կորիւն. հաստամագիլ Վեցօր. հաստամեստ Բուզ. հաստանդամ Վեցօր. հաստապինդ Գ. մակ. գ. 9. հաստարմատ Ող. խէ. 2. հաստոյժ Ոսկ. մ. բ. 24. հաստաբուն, հաստագլուխ, հաստամարմին, հաստավիզ, հաստափոր (նոր բառեր), ռճով ասում է հաստի հարկանել «հաստատ կանգնիլ». Զոտքն հաստի հարին, զտեղի կալան և առաքինացան յամենայն տեղիս. Եփր. վկ. արև. 37. այստեղ են պատկանում նաև հաստոյր «սաստիկ, ուժգին» Ոսկ. մ. բ. 26 (ուրիշ վրկայութիւն չկայ) և թերևս հաստեցանել «մանկիկը ծծից կտրել» (Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. ablacto)։ Տե՛ս նաև հաստատ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pasto- «հաստատուն, ամուր, հաստ» ձևից, որի ժառանգները գտնւում են միայն գերմանականում. այսպէս՝ հրգ. festi, մրգ. veste, նրգ. fest. հաքս. fast, անգսք. foest, հիսլ. fastr, անգլ. fast, որոնք ենթադրում են գոթ. *fastu «ամուր, հաստատուն»։ Թերևս այստեղ է պատկանում նաև սանս. pastyá- «տուն և բակ, բնակարան» (իբրև «հաստատուն բնակութիւն») (Walde 275, Kluge 138, Pokorny 2, 7)։—Հիւբշ. 464։

ՆՀԲ արմատն է աստ, աստի, աստին, խիստ, ճիստ, բստ: Böttich. Arica 82, 384 օսս. bäsdyin, bašgyin, յն. βαθύς, սանս. baddha, զնդ. basta։ Նոյնը նաև Wurzelforsch. 17: Müller SWAW 48, 428 համառօտուած հաստատ բառից՝ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 38 տուաւ վերի մեկնութիւնը։ Տէրվ. Նախալ. 112 հաստ և հաստատ դնում է sta «կենալ» արմատից. հմմտ. սանս. sthā, զնդ. stā, յն. ἵστημι, լտ. sto, հսլ. stati, հրգ. stam են։ Թիրեաքեան. Պատկ. աշխ. գրակ. 196 պրս. هستن hastan «ստեղծել» բայից։ Հիւնք. հաստել դնում է յն. ἵστημι, στήσω, ἔστησα, պրս. հէսթէմ և եզառն «Աստուած» բառերից, իսկ հաստել ձևից էլ հանում է հաստ և հաստատ: Սանտալճեան, L'idiome 10 խալդ. situni, յն. ἵστημι և հյ. ստեղծել բառերի հետ։—Kluge 138 հայերէնի նախաձևը դնելով հնխ. *pazdu, ենթադրում է, որ կազմուած է pa- մասնիկով zdu=sed «նստել» արմատից։ Petersson KZ 47, 288 հաստ բառին կցելով նաև հյ. հոծ և սանս. pibdamānas, նախաձևը դնում է podsto: — Այս երկու կարծիքն էլ մերժում է Pokorny 2, 7:

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Տփ. հաստ, Սչ. հասդ՛, խրբ. Հմշ. Սեբ. Տիգ. հասդ, Պլ. Ռ. հասդ, հա՛սդը, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Զղ. Սլմ. Վն. խաստ, Ագլ. հօստ (բայց հոտա՛նիլ «հաստանալ»), Զթ. հօսդ, հոսդ, Հճ. հօսդ, Սվեդ. հուստ.—Ասլ. չգիտէ այս բառը և նրա փոխարէն գործածում է հաղադ, հադդ* «հաստ». միայն կայ հադըհնալ «հաստանալ» բայը։—Նոր բառեր են հաստագերան, հաստագլուխ, հաստաբիկուճ, հաստակոլոլ, հաստակող, հաստաշրլինճ, հաստավիզ, հաստափոր, հաստերեսանի, հաստաւուն, հաստլիկ, հաստկեկ, հաստուքուրդ, հաստհաստանալ:

+ՀԱՍՏԱՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ամուր, պինդ» Կանոն. Նար. խչ. «ստոյգ, վաւերական, իրական» Գաղ. գ. 23. Մծբ. Եփր. թգ. որից հաստատել «ամրացնել, պնդացնել. 2. շինել, կանգնեցնել. 3. ստեղծել, հաստել. 4. վաւերական ցոյց տալ» ՍԳր. Կոչ. Վեցօր. հաստատանալ Ագաթ. հաստատիչ Ող. ժէ. 2. հաստատուն

ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. հաստատաբան *Վեցօր.* հաստատագոյն *Բ. պետ. ա. 19. Ոսկ. յհ. բ. 12, 31.* անհաստատ *Ագաթ. Փարպ.* հաստատակամ, հաստատամիտ, հաստատակամութիւն *(նոր բառեր) են։*

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է հաստ *բառից՝ -*ատ *մասնիկով։*

ՆՀԲ հաստ *բառից։* Müller SWAW *38, 573, 583 և 48, 428 համարում է ներկայ դերբ.* sthā, στα *«կանգնիլ» արմատի։ Տէրվ. Նախալ. 112 և Հիւնք. կըցում են* հաստ *բառին։ Հիւբշ. Թէ՛* Arm. Stud. *և Թէ* Arm. Gram. *դնում է* հաստ *բառը, բայց սրա հետ չի յիշում* հաստատ: Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. էջ 220* հաստ *բառից՝ -*ատ *մասնիկով, որի հետ հմմտ.* հաւ-ատ:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Տփ. հաստատ, *Ալշ. Ջղ. Ննխ. Ճմ.* հաստադ, *Սչ.* հասդ'ադ, *Ատն. Խրբ. Պլ. Ռ.* հասդադ, *Ասլ.* հասդադ, հասդա*, *Զթ.* հասդօդ, հասդոդ, *Տիգ.* հօսդօդ, *Մկ. Ոզմ.* խաստատ. *բոլորն էլ նըշանակում են «հաստատ, ամրաշէն, վաւերական». իսկ Ասլ. տե՛ս* հաստ *բառի տակ։*

ՓՈԽ.—Ըստ Bugge IF *5, 168—80 (Թրգմ. ՀԱ 1895, 229) հայերէնից է փոխառեալ գոթ.* astaϑ *«հաստատութիւն, ճշմարտութիւն, ըստուգութիւն» (հմմտ. Ղուկ. ա. 4.* vaurdē astaϑ *զբանիցն ճշմարտութիւն). գոթ. բառի մէջ հայերէնի* հ *նախաձայնը ջնջուած է և վերջաւորութիւնը գոթական* aϑ *ձևին է վերածուած։*

*ՀԱՍՏԱՏ *«աշտենաւոր, նիզակաւոր զինւոր». իբր միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բռ. ֆրանս. 632 բ։*

=Ֆրանս. hastat, *որ է լտ.* hastatus *նոյն նշ. (կազմուած է լտ.* hasta *«նիզակ» բառից)։—Աճ.*

ՀԱՍՏԵԱՅ *«խմորեղէն». մէկ անգամ գործածուած է Երեմ. խղ. 19. «Արարաք նմա հաստեայս և կարկանդակս»։*

ՀՀԲ «յն. հստայս» *բառից։ ՆՀԲ նոյն ընդ* հայս, *որ և յն.* σταῖς, σταίς, σταιτός *«ալիւրով ու ջրով շաղուած խմոր»։ Պատահական նմանութիւն ունի չէրքէզ.* pastə *«կորեկի հաց». բայց Թերևս պատահական չեն յն.* ἀχτή *«ցորեն»* (Boisacq 39) *և կամ յն.* πάστη *(որից լտ.* pasta>*ֆր.* pâte) *«ալիւրի խմոր»* (Wald. 559), *որոնց ծագումը ստոյգ չէ բացատրուած։*

Հաստիլ *տե՛ս Աստել։*

ՀԱՍՏՈՒ *«կարճավճիռ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 177։*

*ՀԱՎԱՐԻ *«լուացած ցորենի ալիւր՝ բարակ մաղած և եփած» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1646 և 151։*

=Արաբ. حوارى ḩavārī *«շարմաղ ալիւրով հաց»* (Steinschneider WZKM *12, 14) կամ* حوّارى ḩuvvārī *«խիստ սպիտակ և ընտիր ալիւր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 831)։—Աճ.*

*ՀԱՎԱՐԻՍՆ *«12 նիւթից բաղկացած մի տեսակ սպեղանի է» Ասար.։*

=Արաբ. حواريّ ḩavāri, *յգ.* حواريّون ḩavāriyyūn *(հմմտ. Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 831) «աշակերտ Քրիստոսի, առաքեալ». յիշեալ սպեղանին 12 նիւթից բաղկացած լինելով՝ նմանութեամբ ստացել է այս անունը, որից և Թրք.* հավարիյուն մէրհէմի. *այսպէս են նաև իտալ.* apostolicone *«նոյն սպեղանին» (բուն նշ. «առաքելական») և հյ.* առաքեալ *(հավարիօն առաքեալն է. Ասար.)։*

Բառս գտաւ նախ Ալիշան. ՀԲուս. § 151, որ ուղիղ մեկնեց Նորայր, ՀԱ 1921, 104։

*ՀԱՎՐ *«սպիտակ կաղամախի,* populus alba» *Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1647։*

=Արաբ. حور ḩavar «populus *կամ* platanus alba» (Steinschneider WZKM 12, 14) *կամ «Թրք.* ֆէհրիպա աղաճը» *(Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 831)։—Աճ.*

ՀԱՏ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «կտրելը, հատուած, կտոր» Երեմ. խղ. 20. Եղիշ. հոգ. «մէկ հատիկ սերմ, ունդ, մանաւանդ ցորենի կամ ուրիշ հացաբոյսի» ՍԳր. Եւագր. «վերջ, ծայր» Օրբել. ողբ. է. որից* հատանել *«կտրել, կրճատել, վերջացնել, պակասեցնել, ճեղքել, որոշել, սահմանել, մետաղ հանել կամ հանք փորել, լոյս ցոլանալ, դրամ կըտ-*

րել ևն» ՍԳր. Մծբ Ոսկ. Եւս. պտմ. Սեբեր. Եզն. հատուցանել «վճարել, վրէժը լուծել ևն» ՍԳր. Ոսկ հատուցումն ՍԳր. Ագաթ. վարձահատոյց Կորիւն. ատենահատոյց Ոսկ. ես. հատեալ «մալեալ» Ղևտ. իբ. 24. հատած Եւս. պտմ. հատուած Ագաթ. Եւս. քր. հատու «սուր, սաստիկ» ՍԳր. Ոսկ. հատակոտր Ոսկ. Եփր. մն. հատահարց «հատիկներով հմայող» Ոսկ. բ. տիմ. ը. և տիտ. հատավաճառ «լումայափոխ» ՍԳր. հատիկ «սերմ» Լմբ. սղ. «խաշած ցորենով պատրաստուած մի ուտելիք» Սմբ. դատ. 60. հատին «կոյտ» Անյ. ստորոգ. (>Ջղ. խատին «կույտ ձմերուկի» ևն). հատոր Մաղաք. բ. 15. հատկլիլ (գրուած նաև յատկլիլ) «հեկեկալ» ՅՀ. կթ. 309, Լաստ. ժզ. հատուկտոր, հատուածական, հատուածակողմ, հատորատոր (Նոր բառեր) ևն։—Շատ անգամ պատահում է բարդութեանց վերջը. ինչ. անհատ Եզն. թանահատ Եփր. պհ. Մանդ. վիմահատ Սեբեր. նորահատ Պղատ. տիմ. երկաթահատ Ոսկ. մ. բ. 18. դահեկանահատ Մխ. դտ. դեղահատ Կանոն. գանձահատ Ոսկ. յհ. թ. 12. Բուզ. գերեզմանահատ Ոսկ. յհ. բ. 39. գարեհատ Շիր. գինեհատ Եփր. պհ. Մանդ. թաթահատ Եփր. դտ. կապարահատ Բուզ. նոյնից՝ հ ձայնի կրճատմամբ և այս պատճառով էլ յօդակապի տեղիք չմնալով՝ ձևացել է -ատ (մասնիկը). հմմտ. ձեռնատ Կանոն. ակնատ «աչքը վնասուած» Ոսկ. հռովմ. 295. ականատ Վրք. հց. ականջատ Ղևտ. իա. 18, իբ. 23. հերատ Բժշ. միջատ Վեցօր. փայտատ ՍԳր. կտաւատ Մխ. առակ. կառափնատ Բ. մակ. դ. 42. գունատ Ոսկ. եբր. բացատ ՍԳր Բուզ. խրամատ Բ. թագ. ե. 20. Եփր. դտ. և սրանցից՝ հերատուկ Ոսկ. մ. բ. 23. խրամատել ՍԳր. Ագաթ. ծայրատել Մամիկ. ՅՀ. կթ. գլխատել Մտթ. ժդ. 10. Ղկ. թ. 9. Եւս. քր. ապատել Փիլ. նխ. քարատել «քարը տաշել, կոփել» Տիմոթ. կուզ, էջ 44, 45, 46, 47. տարատել «բաժանել» Տիմոթ. կուզ 261 ևն։—Զանազան նախդիրներով կազմուած ձևեր են՝ ԶԱՏ «առանձին, զատուած, մեկուսի, հեռու» (իբր զ-հատ) Եզն. Սեբեր. Եփր. բ. կոր. որից իզատ «հեռու» Վրք. հց. ա. 22 (ժե օթեվանօք ի զատ էաք). զատանել, զատել «բաժանել, անջրպետել» ՍԳր. Եզն. Կոչ. վատուցանել ՍԳր. Եզն. զատչիլ Խոր. Եղիշ. զատագոյն «հեռագոյն» Փարպ. զատական Սեբեր. ոտնզատոյց Եփր. պհ. 169.— ԸՆԴՀԱՏ «տարբեր» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. ես. Բուզ. որից ընդհատութիւն Փիլ. ընդհատումն Փիլ. ընդհատել (Նոր բառ), անընդհատ Փիլ. Պիտ. ևն.—ՆՀԱՏ (կազմուած ն նախդիրով) «պակաս, թերի» Տիմոթ. կուզ, էջ 106, 160, 297, 179. որից անհատաբար «աննուազաբար» Տիմոթ. կուզ, էջ 69։—Արմատի երկրորդ ձևն է յատ, որից յատանել, յատոց, յատուկ ևն, որի վըրայ տե՛ս վարը առանձին։

ՆՀԲ հատ բառի հետ համեմատում է այլազգ. քէթ, քէս (իմա՛ արաբ. qaṭ' և թրք. kes «կտրել»), իսկ հատուցումն ձևի հետ լծ. է դնում թրք. հէտիյէ «նուէր»։ Böttich. Arica 41 և Wurzelforsch. 46 sad արմատից. հմմտ. սանս. sasya: Lag. Urgesch. 408 լտ. caedo, cado «կտրել, ջարդել»։ Müller BVS 5, 138 սանս. çātayāmi և օսս. sattyn. իսկ SWAW 84 (1877), էջ 228 օսս. fadun «ճեղքել»։ Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ. յատանել: Հիւբշ. Arm. Stud. 38 օսս. faθun? Մառ. ЗВО 5, 320 զնդ. dāta- «ատամ» բառի հետ։ Հիւնք. հոտ բառից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 464 աւելի մանրամասնելով խնդիրը՝ համեմատում է օսս. fadun (fādun) «ճեղքել» և բելուճ. pataγ «կտրել, ծայրատել, կրճատել» բառերի հետ. բայց այս համեմատութիւնը անապահով է գտնում, որովհետև յիշեալ բառերը ծագում են հնխ. pat- արմատից, մինչդեռ հայերէնը ենթադրել է տալիս հնխ. pad- արմատը. սակայն հնխ. pat- և pad- կարող էին իրար փոխանակել։ Սրմագաշեան, Արմէնիա սում. hat «այգիները բաժանող ճանապարհները»։ Jensen, Hitt. u. Arm. 4, 63, 78, 130 և ՀԱ 1904, 184 հաթ. ht, xt, hat, hato հոմանիշների հետ։ Meillet, Բանաս. 1900, 104 յն. σχεδάννυμι, κεδάννυμι «ցրուել, խորտակել» բառերի հետ՝ հնխ. kd- արմատից։ Karst, Յուշարձան 421, 428 թթր. at, ay «բա-

ժանել», ույգ. atin «ուրիշ, տարբեր», atirmak «բաժանել, ջոկել», չաղաթ. օսմ. ayirmaq «բաժանել», Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 233 զնդ. hāiti, պհլ. hā «գլուխ, բաժանմունք, հատուած» բառից է դնում հատանել բայը, իսկ հատ, հատիկ=պհլ. hadīh, արաբ. احد ahad «մէկ»: Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هتو hatv «ոտքով կոխելով կոտրել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 954), هذ had «իսկոյն կտրել» (անդ՝ Ա. 67), حذّ ḥadd «ամբողջապէս կտրել» (Ա. 724): Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է կամխ. ḥatt հոմանիշը: Մարգարեան, Ժամանակ 1927 օգ. 3 տանել բայի հետ:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Շմ. Տփ. հատ, Ալշ. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. հադ, Ասլ. հադ, հա*, Տիգ. հօդ, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խատ, Ջթ. հօդ, հոդ, ՀՃ. հօդ, Սվեդ. հուդ:—2. Տփ. հա՛տնիլ, Մշ. Սչ. հադնել, Խրբ. Պլ. Սեբ. հադնիլ, Ասլ. հա*նիլ, Սլմ. Վն. խատնել, Մկ. Ոզմ. խատնիլ, Ակն. հաննիլ, Մրղ. խաննէլ. այս բայերը նշանակում են «սպառիլ», միայն Մկ. Մրղ. Վն. և Ոզմ. «սատկիլ». որով հատ արմատի նշանակութեանց շարքը լինում է «կտրել, վերջանալ, սպառիլ, մեռնիլ, դրամը տալ». իմաստի զարգացման համար հմմտ. վճարել՝ որ նոյնպէս ունի վերջին չորս նշանակութիւնները.—«սպառել» նշանակութեան հին գործածութիւնն ունի Վրք. հց. ա. 644 (հատանիցես «հատցնես, սպառես, վերջացնես»):—Նոր բառեր են անհատնելի, անհատնում, սիրտհատնում, հարահատ, հատխաշ, հատբուտ, հատեղէն, հատկսկիծ, հատմազտաֆի, հատոտ, հատուկ, հատուին, հատէհատ:—Կրճատ ձևով է Ննխ. մէfամ «մէկ» (<մէկ հատ մը), ուր հատ բառից միայն ձայնաւորն է մնում անաղարտ:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կես. Եւդ. և Տ. حديك hedig (պէտք էր գրել աւելի ճիշտ هديك ձևով) «խաշած ցորեն, հատիկ». օր. hedig yeyiyorum «հատիկ եմ ուտում» (Բիւր. 1898, 713 և 1899, 798, Յուշարձան 329 բ):—Տե՛ս և ցախ բառի տակ (ցախատ):

ՀԱՏԱԿԱՆ «հանապազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177. ուրիշ տեղից յայտնի չէ բառս:

*ՀԱՏԱՂ կամ ՀԱՏԱՂԱՅ «վայրի պատինջան, լտ. solanum cordatum» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1648:

=Արաբ. حدق ḥadaq «պատինջան» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 880):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 2520:

*ՀԱՏԱՏ «երկաթագործ». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ ունի գործածուած Սւռհ. էջ 213—4. «Գային երկու հատատք յերկրպագութիւն Վասակայ... ժողով արարեալ զամենայն ազգն Հոռոմոց զնենգաւորսն և զհատատքն. կոտորեաց զամենայն հատատսն առհասարակ»:

=Արաբ. حدّاد haddād «երկաթագործ»:—ԱՃ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 193:

+ՀԱՐ «զարնել, խփել». ճոխ զարգացում կրած մի արմատ է, որից ածանցուած են՝ հարկանել բայի մի քանի ժամանակները. ինչ. կտր. հարի, ապ. հարից, հրմ. հա՛ր են. ՍԳր. հարուլ «զարնել» Մխ. դտ. Վրք. հց. «նետ արձակել՝ զարնել» Բանք. իմ. 30. «լուացման ժամանակ ձեռքով տրորել» Տաթև. ամ. 293. «ատամը հարուիլ, ակռան առնել» Մխ. առակ. «թմբուկ են զարնել» Վիպաս. (Մեք փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք). հարուիլ «վնասուիլ» Ոսկ. պօղ. Ա. 36. հարուած ՍԳր. հարիչ «թելաւոր նուագարանները զարնելու գործիք, մզրապ» Պղատ. օրին. 233. հարեանցի Լմբ. Նար. հարեանցիկ Ա. կոր. ժզ. 7. Ոսկ. յհ. բ. 4. հարուկ «երաժըշտական մի խաղ է» Ոսկիփ. որ և հարհար Ոսկիփ. fհարահար Ոսկ. ես. Եւս. քր. fհարահարու ՑՀ. իմ. հարստահարել ՍԳր. որդնահար Նար. խորշակահար ՍԳր. Ագաթ. հերկահար «հերկող» Ոսկ. ես. 318. կոփահարել Ա. կոր. դ. 11. ակնհար Ոսկ. կող. ը. առ ակնհարէ Թղթ. բարուք. (ՀԱ 1911, 746). խոցահարել Ոսկ. յհ. բ. 8. փայտահար ՍԳր. կաղնահար Փիլ. լին. կայծակնահարեալ ՑՀ.

կթ. դիւահար ՍԳր. գինեհարիլ Եւս. ծզ. 12. գանահար Ոսկ. ես. եղջերուահար Նոնն. երդմնահար Պղատ. օրին. երաշտահար Թէոփ. խ. մկ. երկնահար «շանթահար» Կոչ. ընդդիմահարիլ Ոսկ. յհ. ա. 34. ընդվայրահար Ոսկ. եփես. ընդհար «մօտիկ» Եղիշ. մատն. 241 (չունի ՆՀԲ). իննհարուածեայ Եփր. ել. զըրկահարանք Պիտ. հարհրել «իրար բաղխել (նաւերը)» Շապհ. 23. հարհարել «տրորել (մարմինը)» Ոսկ. ճառք. 39 (ըստ մէկ ձեռ.). ամօքահար, հարևանցիօրէն, ընդհարուիլ (նոր բառեր) են։ Տե՛ս նաև հարուստ։ Այս արմատից աճած ձևերն են՝ ՀԱՐԿ, որից՝ բայական ձևով հարկանել «զարնել, ծեծել». փխբ. և նորանոր առումներով «2. նուագել, նուագարան զարնել. 3. զարնել, վիրաւորել, խոցել, խայթել. 4. խիղճը խայթել. 5. փայտ կոտրել, փայտ ջարդել. 6. մարդ կամ անասուն զարնել սպաննել, կոտորել. 7. հարուածել, տանջել, պատժել. 8. վրան ցից են զարնել, տնկել, գետինը ցցել. 9. մէկին խըփել, բաղխել, դպչիլ. 10. համեմատել, բաղդատել. 11. դրոշմել, արձանագրել. 12. ծարաւը՝ քաղցը են կոտրել, մեղմել, իջեցնել. 13. ճանապարհը կտրել անցնիլ. 14. գետին խփել. 15. ողբալ, արտասուել. 16. ծառայել, սպասաւորութիւն անել. 17. ոտքով խփել կամ ծափ տալ. 18. կրակ վառել են են» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պտմ. և քր. «19. մարմինը փտիլ» Վրք. հց. ա. 9 (Զմարմինն զմռեցին, զի մի՛ հարցի ի տօթոյ). Եղիշ. է. (Հարան տրորեցան գոգք նորա)։ Այս զանազան առումների համեմատ են՝ հարկ «տուրք, տուգանք» ՍԳր. Եւս. պտմ. (հմմտ. հարկս հարկանել «հարկ տալ» Ա եզր. բ. 19). «ծառայութիւն, գործ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. «պէտք, կարօտութիւն, ցաւ, վիշտ» ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ. «ստիպմունք, բռնութիւն» ՍԳր. «մեծարանք, հանդէս» Ոսկիփ. Անկ. գիրք նոր կտ. 190. հերկ հարկանել «հերկել» Ոսկ. ես. 318 (որից և հերկահար Ոսկ. ես. 318), հարկել «ստիպել, բռնադատել, թախանձել» Ոսկ. յհ. «հարկատու դարձնել, ծառայեցնել, աշխատեցնել» ՍԳր. «կոչունքով պատուել» Վրք. ոսկ. հարկիք «պատիւ, պատկառանք» (չունի ԱԲ) Տաթև. ամ. 273, 317. հարկեոր «պատուելի, ակնածելի» Լաստ. բ. Ճառընտ. (որի հետ հմմտ. մեծահարկի Լաստ. ժե), հարկաւոր «պէտքի, ստիպողական» Նիւս. Նար. Սարգ. «ծառայ» Եբր. ա. 14. Եզն. Ոսկ. ես. հարկաւորիլ «պէտք գալ» Ճշ. 43, 583. հարկադիր Առակ. զ. 7. հարկահան ՍԳր. Ոսկ. հարկահար «ծառայ» Յոբ. բ. 9. հարկանելի «զարնող, խփող» Ողբ. գ. 30. Թուոց. լե. 24. հարկատու ՍԳր. անհարկապարտ (նորագիւտ բառ) Տիմոթ. կուզ 289 և Կնիք հաւ. 175. մարդահարկ Գ. թագ. ե. 13. ընդհարկանել ՍԳր. գրաւահարկ Ագաթ. Մանդ. գլխահարկ Միխ. ասոր. ապահարկ Ա. մակ. ժա. 28, ժ. 34. ապիհարկել Արծր. բազմահարկի ՑՀ. կթ. հարկադրական, հարկադրիլ, հարկահաւաք, հարկահաւաքութիւն (նոր բառեր) են։—Զարկ «երակի են հարուած, բաղխում» Լաստ. Մխ. Բժշ. կազմուած է զ նախդիրով՝ նախորդ հարկ արմատաձևից. որից զարկանել «զարնել, խփել» ՑՀ. ժը. 6. Բուզ. 196 և Սոստ-Սեբ. 8, Եփր. համաբ. խոր. (միջին հյ. զարկնել Անկ. գիրք առաք. 209), զարկուցանել Մրկ. ա. 26. Ոսկ. ես. Սեբեր. զարկուած Նար. զարկերակ, համազարկ (նոր բառեր) են։

=Բնիկ հայ բառ, որ պատկանում է հնխ. per- «զարնել, խփել» արմատին. սրա ձայնդարձներն են *por-, pr̥-, աճականներն են հնխ. perg-, porg-, pr̥g-, spher-, spherg-. Հայերէն հար ծագում է *pr̥- ձևից, իսկ հարկ <*pr̥g- ձևից։ Ցեղակիցներից յիշելու արժանի են՝ լիթ. periù, periaũ, pe͂rti «թափիչով զարնել, ծեծել, լողացնել», pirtis «բաղանիք», լեթթ. per̂u, pe͂rt «ճիպոտներով ծեծել», pìrts «բաղանիք», հսլ. perą, pĭrati «ծեծել, լուանալ», սերբ. pērem, prȁti «լուանալ», սլով. prati «ծեծել, գանահարել, լուանալ», na-prati «գանակոծել», ռուս. peru, pratĭ «լուանալ» (կրկին նշանակութեանց համար հմմտ. հյ. տոփել «ծեծել, թակել. 2. լուանալ, լուացք անել», ըստ որում հին ժամանակ լուացք էին անում թափիչով շորերը ծեծելով), հռուս. Perunŭ «Որոտման աստուածը», լեհ. piorun «որոտում», ուկր. pérun «փայլակ», հռուս. pĭrtĭ «բաղանիք». հմմտ. նաև հսլ. pĭryąsę «ձգտել, լարել», są-pĭrya, sŭporŭ «կռիւ», չեխ. př-íti «կըռ-

ժանել», ույգ. atin «ուրիշ, տարբեր», atirmak «բաժանել, ջոկել», չաղաթ. օսմ. ayirmaq «բաժանել», Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 233 զնդ. hāiti, պհլ. hā «գլուխ, բաժանմունք, հատուած» բառից է դնում հատանել բայը, իսկ հատ, հատիկ=պհլ. hadīh, արաբ. احد ahad «մէկ»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هتو hatv «ոտքով կոխելով կոտրել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 954), هذ ʸ haδ «խսկոյն կտրել» (անդ՝ Ա. 67), حذّ ḥaδδ «ամբողջապէս կտրել» (Ա. 724)։ Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է կամիս. ḥatt հոմանիշը։ Մարգարեան, ժամանակ 1927 օգ. 3 տալ բայի հետ։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Շմ. Տփ. հատ, Ալշ. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. հադ, Ասլ. հադ, հա*, Տիգ. հոդ, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խատ, Զթ. հօդ, հոդ, ՀՃ. հօդ, Սվեդ. հուդ։—2. Տփ. հա՛տնիլ, Մշ. Սչ. հադնել, Խրբ. Պլ. Սեբ. հադնիլ, Ասլ. հա*նիլ, Սլմ. Վն. խատնել, Մկ. Ոզմ. խատնիլ, Ակն. հաննիլ, Մրղ. խաննէլ. այս բայերը նշանակում են «սպառիլ», միայն Մկ. Մրղ. Վն. և Ոզմ. «սատկիլ». որով հատ արմատի նշանակութեանց շարքը լինում է «կտրել, վերջանալ, սպառիլ, մեռնիլ, դրամը տալ». իմաստի զարգացման համար հմմտ. վճարել՝ որ նոյնպէս ունի վերջին չորս նշանակութիւնները.—«սպառել» նշանակութեան հին գործածութիւնն ունի Վրք. հց. ա. 644 (հատանիցես «հատցնես, սպառես, վերջացնես»)։—Նոր բառեր են անհատանելի, անհատնում, սիրտհատնում, հարահատ, հատխաշ, հատքուտ, հատեղէն, հատկսկիծ, հատմազտաֆի, հատոտ, հատուկ, հատոին, հատէհատ։—Կրճատ ձևով է Ննխ. մէհամ «մէկ» (<մէկ հատ մը), ուր հատ բառից միայն ձայնաւորն է մնում անաղարտ։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կես. Եւդ. և Տ. حديك hedig (պէտք էր գրել աւելի ճիշտ هديك ձևով) «խաշած ցորեն, հատիկ». օր. hedig yeyiyorum «հատիկ եմ ուտում» (Բիւր. 1898, 713 և 1899, 798, Յուշարձան 329 բ)։—Տե՛ս և ցախ բառի տակ (ցահատ)։

ՀԱՏԱԿԱՆ «հանապազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177. ուրիշ տեղից յայտնի չէ բառս։

*ՀԱՏԱՂ կամ ՀԱՏԱՂԱՅ «վայրի պատինջան, լտ. solanum cordatum» Ամիրդ. ունի միայն ՀԲուս. § 1648։

=Արաբ. حدق ḥadaq «պատինջան» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 880)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 2520։

*ՀԱՏԱՏ «երկաթագործ». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ ունի գործածուած Ուռհ. էջ 213—4. «Գային երկու հատատք յերկրպագութիւն Վասակայ... ժողով արարեալ զամենայն ազգն Հոռոմոց զնենգաւորսն և զհատատքն. կոտորեաց զամենայն հատատսն առհասարակ»։

=Արաբ. حدّاد haddād «երկաթագործ»։—ԱՃ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 193։

+ՀԱՐ «զարնել, խփել». ճոխ զարգացում կրած մի արմատ է, որից ածանցուած են՝ հարկանել բայի մի քանի ժամանակները. ինչ. կտր. հարի, ապ. հարից, հրմ. հա՛ր են. ՍԳր. հարող «զարնել» Մխ. դտ. Վրք. հց. «նետ արձակել՝ զարնել» Բանք. իմ. 30. «լուացման ժամանակ ձեռքով տրորել» Տաթև. ամ. 293. «ատամը հարուել, ակռան առնել» Մխ. առակ. «թմբուկ են զարնել» Վիպաս. (Մեք փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք). հարուիլ «վնասուիլ» Ոսկ. պօղ. Ա. 36. հարուած ՍԳր. հարիչ «թելատր նւագարանները զարնելու գործիք, մզրաբ» Պղատ. օրին. 233. հարեանցի Լմբ. Նար. հարեանցիկ Ա. կոր. ժզ. 7. Ոսկ. յհ. բ. 4. հարուկ «երաժըշտական մի խաղ է» Ոսկիփ. որ և հարհար Ոսկիփ. ֆհարահար Ոսկ. ես. Եւս. քր. ֆհարահարու Յհ. իմ. հարստահարել ՍԳր. որդնահար Նար. խորշակահար ՍԳր. Ագաթ. հերկահար «հերկող» Ոսկ. ես. 318. կոփահարել Ա. կոր. դ. 11. ակնհար Ոսկ. կող. ը. առ ակնհարէ Թղթ. բարուք. (ՀԱ 1911, 746). խոցահարել Ոսկ. յհ. բ. 8. փայտահար ՍԳր. կաղնահար Փիլ. լին. կայծակնահարեալ Յհ.

կթ. դիւահար ՍԳր. գինեհարիլ Եւս. ծղ. 12. գանահար Ոսկ. ես. եղջերուահար Նոնն. երդմնահար Պղատ. օրին. երաշտահար Թէոփ. խ. մկ. երկնահար «շանթահար» Կոչ. ընդդիմահարիլ Ոսկ. յհ. ա. 34. ընդվայրահար Ոսկ. եփես. ընդհար «մոտիկ» Եղիշ. մատն. 241 (չունի ՆՀԲ). իննհարուածեայ Եփր. եւ. զըրկահարանք Պիտ. հարհրել «իրար բաղխել (նաւերը)» Շապհ. 23. հարհարել «տրորել (մարմինը)» Ոսկ. ճառք. 39 (ըստ մէկ ձեռ.). ամօթահար, հարեանցիօրէն, ընդհարուիլ (նոր բառեր) են։ Տե՛ս նաև հարուստ։ Այս արմատից աճած ձևերն են՝ ՀԱՐԿ, որից՝ բայական ձևով հարկանել «զարնել, ծեծել». փխբ. և նորանոր առումներով «2. նուագել, նուագարան զարնել. 3. զարնել, վիրաւորել, խոցել, խայթել. 4. խիղճը խայթել. 5. փայտ կոտրել, փայտ ջարդել. 6. մարդ կամ անասուն զարնել սպաննել, կոտորել. 7. հարուածել, տանջել, պատժել. 8. վրան ցից են զարնել, տնկել, գետինը ցցել. 9. մէկին խըփել, բաղխել, դպչիլ. 10. համեմատել, բաղդատել. 11. դրոշմել, արձանագրել. 12. ծարաւը՝ քաղցը են կոտրել, մեղմել, իջեցնել. 13. ճանապարհը կտրել անցնիլ. 14. գետին խփել. 15. ողբալ, արտասուել. 16. ծառայել, սպասաւորութիւն անել. 17. ոտքով խփել կամ ծափ տալ. 18. կրակ վառել են են» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պատմ. և քր. «19. մարմինը փտիլ» Վրք. հց. ա. 9 (Զմարմինն զմռեցին, զի մի՛ հարցի ի տօթոյ). Եղիշ. է. (Հարան տրորեցան գոգք նորա)։ Այս զանազան առումների համեմատ են՝ հարկ «տուրք, տուգանք» ՍԳր. Եւս. պատմ. (հմմտ. հարկս հարկանել «հարկ տալ» Ա եզր. բ. 19). «ծառայութիւն, գործ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. «պէտք, կարօտութիւն, ցաւ, վիշտ» ՍԳր. Եզն. Եւս. պատմ. «ստիպմունք, բռնութիւն» ՍԳր. «մեծարանք, հանդէս» Ոսկիփ. Անկ. գիրք նոր կտ. 190. հերկ հարկանել «հերկել» Ոսկ. ես. 318 (որից և հերկահար Ոսկ. ես. 318), հարկել «ստիպել, բռնադատել, թախանձել» Ոսկ. յհ. «հարկատու դարձնել, ծառայեցնել, աշխատեցնել» ՍԳր. «կոչմունքով պատուել» Վրք. ոսկ. հարկիք «պատիւ, պատկառանք» (չունի ԱԲ) Տաթև. ամ. 273, 317. հարկեոր «պատուելի, ակնածելի» Լաստ. բ. Ճառընտ. (որի հետ հմմտ. մեծահարկի Լաստ. ժե), հարկաւոր «պէտքի, ստիպողական» Նիւս. Նար. Սարգ. «ծառայ» Եբր. ա. 14. Եզն. Ոսկ. ես. հարկաւորիլ «պէտք գալ» Ճշ. 43, 583. հարկադիր Առակ. գ. 7. հարկահան ՍԳր. Ոսկ. հարկահար «ծառայ» Յոբ. բ. 9. հարկանելի «զարնող, խփող» Ողբ. գ. 30. Թուոց. լե. 24. հարկատու ՍԳր. անհարկապարտ (նորագիւտ բառ) Տիմոթ. կուզ 289 և Կնիք հաւ. 175. մարդահարկ Գ. թագ. ե. 13. ընդհարկանել ՍԳր. գրաւահարկ Ագաթ. Մանդ. գլխահարկ Միխ. ասոր. ապահարկ Ա. մակ. ժա. 28, ժ. 34. ապիհարկել Արծր. բազմահարկի Յհ. կթ. հարկադրական, հարկադրիլ, հարկահաւաք, հարկահաւաքութիւն (նոր բառեր) են։—Զարկ «երակի են հարուած, բաղխում» Լաստ. Մխ. Բժշ. կազմուած է զ նախդիրով՝ նախորդ հարկ արմատաձևից. որից զարկանել «զարնել, խփել» Յհ. ժը. 6. Բուզ. 196 և Սուտ-Սեբ. 8, Եփր. համաբ. խոր. (միջին հյ. զարկնել Անկ. գիրք առաք. 209), զարկուցանել Մրկ. ա. 26. Ոսկ. ես. Սեբեր. զարկուած Նար. զարկերակ, համազարկ (նոր բառեր) են։

=Բնիկ հայ բառ, որ պատկանում է հնխ. per- «զարնել, խփել» արմատին. սրա ձայնդարձներն են *por-, pr̥-, աճականներն են հնխ. perg-, porg-, pr̥g-, spher-, spherg-. հայերէն հար ծագում է *pr̥- ձևից, իսկ հարկ <*pr̥g- ձևից։ Ցեղակիցներից յիշելու արժանի են՝ լիթ. periù, periaũ, peȓti «թափիչով զարնել, ծեծել, լողացնել», pirtis «բաղանիք», լեթթ. per′u, pẽ'rt «ճիպոտներով ծեծել», pìrts «բաղանիք», հսլ. perą, pĭrati «ծեծել, լուանալ», սերբ. pȅrem, prȁti «լուանալ», սլով. prati «ծեծել, գանահարել, լուանալ», na-prati «գանակոծել», ռուս. peru, pratĭ «լուանալ» (կրկին նշանակութեանց համար հմմտ. հյ. ռափել «ծեծել, թակել. 2. լուանալ, լուացք անել», ըստ որում հին ժամանակ լուացք էին անում թափիչով շորերը ծեծելով), հռուս. Perunŭ «Որոտման աստուածը», լեհ. piorun «որոտում», ուկր. pérun «փայլակ», հռուս. pĭrtĭ «բաղանիք». հմմտ. նաև հսլ. pìryąsę «ձգտել, լարել», są-pĭrya, sŭporŭ «կռիւ», չեխ. př-íti «կըռ-

ուխլ», ալբան. pr-es «կացնահարել, կացինով ջարդել, կտրել».—աճած *pr̥-t- ձևից են՝ սանս. pr̥t-, pr̥tanā «կռիւ», զնդ. pərət-, pəšanā- «կռիւ», paiti-pərənē «կռուիլ».—աճած *porg- ձևից են՝ հիւլ. orgaim «զարնել, սպանել, վնասել», orgun «սպանութիւն», գալլ. orgę «սպանել», հիւլ. Fiǫrgyn և լիթ. Perkúnas «Որոտման աստուածը», լեթթ. pērkūns և հպրուս. percunis «որոտում», որոնց համապատասխան են սնս. Parjánya- և հռուս. Perunŭ հոմանիշները (զուրկ է վերջինս աճականից).—վերջապէս հնխ. spher-, spherg- ձևերից են գալիս սանս. sphuráti «ոտնահարել, ոտներով կոխոտել», յն. σπαίρω «թռվռալ, թարթափել», լատ. spernō «վտարել, արհամարհել», հբգ. spurnan «ոտքերով զարնել», sporo (=ռուս. шпора, шпоры) «ոտքի խթան, մահմուզ», հհիւս. spark «աքացի», sparka «հարուածել», յն. σφῦρα «մուրճ», որոնց դէմ ունինք առանց նախաձայն s-ի՝ հսլ. perą, pĭruti «կոխել», ռուս. pratĭ, peretĭ «ճընշել, ճմլել», na-porŭ «հարուած» են են (Boisacq 278, 889, Trautmann 215, Walde 576, 632, Ernout-Meillet 923, Pokorny 2, 42 և 43):

ՆՀԲ տարբեր արմատներ է համարում՝ 1. հարկ «տուրք» (լծ. թրք. խարան, հարէն, վրաց. խարկի). 2. հարկ «ծառայութիւն» (լծ. էրկ, արգասիք, յն. ἔργον). 3. հարկ «վիշտ, ցաւ, պէտք» (լծ. էրկն, յն. խրիա, թրք. կէրէք, հանէք, ընքիյան, իգքիզա). 4. հարկանել «զարնել» (արմատն ո՛չ է հարկ, այլ հար և վէր և ուռն, ուստի ասի և հարել, հարող, լծ. թրք. ուրմագ, վուրմագ, եարմագ, լտ. verbero, ferio). իսկ զարկ դնում է արկ կամ հարկ արմատից։ Peterm. էջ 26 հարկանել=սանս. han: Müller SWAW 43, 10 զնդ. [illegible] harakē, [illegible] narəčaẏāt̰ «նետել, գցել» և արաբ. ضرب ḍaraba «զարկաւ»։ Justi, Zendsp. 323 ա՛ զնդ. hareč «նետել» են։ Lag. Urgesch. 273 հարող, հարկանել, հարել դնում է par արմատից։ Մորթման ZDMG 26, 518 հարկ բառի հետ համեմատում է բևեռ. burgamani «փրկել, հարկ, հարցնել»։ Canini, Et. étym. 171 հարկանել=հ+արկանել, իսկ արկանել=սանս. rc, ark «երգել», arka «երգ»։ Օագըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. hr, har. Տէրվ. Նախալ. 46, 110 հնխ. sar, sark արմատներից է դնում զնդ. hareč, գոթ. slahan, հյ. հարկանել և զարկանել. թերևս նաև արկանել. իսկ հարկ «գործ, ծառայութիւն» դնում է հնխ. vərg «ազդել, գործել» արմատից, իբր զնդ. varəz, պրս. varzīdan, յն. ἔργον, ῥέζειν, գոթ. vaurkjan, հյ. վարժ, գործ (էջ 107)։ Bugge, Etr. u. Arm. 101 ետրուսկ. harc «զա՛րկ»։ Հիւնք. արև կամ հարիւր բառից է դնում հարուած, հարցանել-ուց հարկանել և սրանից էլ զարկանել, առևանգել-ուց հարևանցի, հերկից հարկել և հարկ «ծառայութիւն», իսկ հարկ «տուրք» հանում է թրք. արաբ. հարն, հարան ձևից։ Müller WZKM 8, 282 (ՀԱ 1894, 294) հարկ «տուրք» դընում է արաբ. خراج xarāj ձևի հետ՝ իբր սորական փոխառութիւն։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ համառօտիւ Bugge, Etrusk. u. Arm. էջ 101, որ պատկանելով միայն հար արմատին, չընդունեց Հիւբշ. 464։ Սակայն աւելի հանգամանօրէն վերի ձևով բացատրեցին Bugge KZ 32, 36, Meillet Esquisse 100 և BSL № 79, էջ 5 և մանաւանդ Lidén, Arm. Stud. էջ 85—88։—Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هرو harv «գաւազանով զարնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 956) և կըրկըզ. هارومق harumaq «զարնել» (Будаговъ, Բ. էջ 310)։

ԳԻՌ.—Հարել բայը ունին Ախց. Երև. Սեբ. Պլ. Ղրբ. հարէլ, Տփ. հարիլ, Համշ. հարուշ են՝ զանազան իմաստներով. ինչպէս Տփ. «սաստիկ ծեծել», Ախց. Արբ. Երև. Եւդ. Ղրբ. Սեբ. Տփ. «խնոցի զարնել՝ կարագ հանելու համար», Եւդ. Զն. Պլ. «ջրի մէջ տրորելով հա-

լեցնել», Ղրբ. «մարմինը քսուելով վրան հեղ բանալ», Շլ. Ջղ. «խոթել, խրել», Կրբ. «խոտը հնձելով թողնել՝ որ չորանայ», Հմշ. Ղրբ. «եղջիւրով զարնել», Ղրբ. «որևէ փոշիով շըփելով մաքրել», Ակն. Տփ. «մարմինը շփել, մարձել, մասսաժ անել»։ Նոր ձևեր են՝ հար «խնոցի հարելը, հարբուխ, համաճարակ», հարահարուիլ, հարելի, հարհարել, հարոտել, խոտահարf (գիտէ արդէն Բառ. երեմ. էջ 206), հարու (մհյ. հարուն «եղջերցելը» Անսիզք 77, 79), հարուիլ, հարոց (Ջթ. հոյից, հորից) «խնոցի»։—Գաւառականներում հար արմատը կայ նաև «փորը լուծել» իմաստով (հմմտ. փորը վար զարնել «լուծել»). սրանից են հարինf, փորհարինf, փորհարութիւն. այս նշանակութեամբ շատ նման է արաբ. هرّ harr «փորը սաստիկ լուծել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 151), որ սակայն պատահական նմանութիւն ունի։

*ՀԱՐԱԶԱՏ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «մէկ հօր զաւակ, եղբայր կամ քոյր» ՍԳր. Կոչ. «ծնող, մերձ, ազգակից, սիրելի» Ոսկ. յհ. բ. 36. Խոր. «անխարդախ, ստոյգ, բուն» Նխ. իմ. Անյ. պորփ. (գրուած է նաև հայրազատ Կիւրղ. ղկ. կարծելով սըխալմամբ թէ հայր բառից է ածանցուած). որից հարազատութիւն Ա. մակ. ժ. 10. Ոսկ. յհ. բ. 27, 31, 35. հարազատիլ Եփր. եբր. անհարազատ Խոր. հարազատագոյն Խոր. Ցհ. իմ. հոգեհարազատ (Նոր բառ)։

=Պհլ. *haδazāt ձևից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց նոյնն է հաստատում զնդ. haδōzāta «հարազատ, համարիւն». հնդ. brāθrē haδōzātāi «եղբարց հարազատաց»։ Իրանեան բառը կազմուած է haδa «միասին» և zāta «ծնեալ» բառերից և նշանակում է բուն «համածնունդ, ծննդակից, զուգածընունդ»։—Հիւբշ. 180։

Հներից Օրբ. հկճռ. ե. (էջ 66) թուի հանել արիւն բառից. հմմտ. «Մանուկն յարենէ ծնողացն ընծայեալ, արեամբ նոցին կերակրի և վասն այս կոչի հարազատ»։ Հ. Գ. Աւետիքեան, Բացատր. շար. 375 «իբրև թէ ի հօրէն կամ հօրն ազատ»։ ՆՀԲ «ի միոյ ազատ հօրէ կամ ի նոյն հօրէ զատուցեալ կամ համհետ, յարհետ, իբր ռմկ. զաքը՝ հէտը մէկ», կամ պայազատ, լծ. լտ. heres, heredis «ժառանգ» կամ coherens «ընդակից, համահարզ»։ Lag. Urgesch. 435 իբր «հօրից ծնուած», –զատ դնելով սանս. jāta, պրս. zāda: Lag. Ges. Abhd. 299 բուն հայ ձևն է համարում համահայր: Պատկ. Изслед. 11 պրս. farzand «զաւակ» բառից, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1253։ Տէրվ. Մասիս 1882 օգոստ. 18 և Նախալ. 94 պրս. ֆէրզէնտ, զնդ. ֆրազաիհտի, իբր *հրազատ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Müller WZKM 5, 269, որ կրկնում է Մառ ЗВО 5, 318։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գըրակ. 196 հայր+պրս. zade «ծնեալ»։ Աղբալեան ՀԱ 1927, 406—10 հայր +պրս. zade կամ հյ. զատ(ուած)։

ԳԻՒ.—Երև. Մշ. հարազատ, Ննխ. Սեբ. հարազադ:

*ՀԱՐԱԿԱՇ, ի-ա հլ. «այգու կամ վարուցանքի ընկեր, կիսրար» Մխ. դտ. 432 (Յաղագս դատաստանաց այգեգործաց ընկերաւոր մասնաւորաց հարակշաց և վարձկանաց). «բաժնեկից, ընկեր» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 192 =Շահն. Ա. 336 (Մեծամեծ եզովիւք փակէ վասն ջրոյն, զի մի՛ ոք իշխեսցէ կտրել զնա և կամ հարակաշ գոլ և բաժինս առնուլ)։—Տե՛ս նաև հակարաշ:

=Պհլ. *haδakaš ձևից, որի առաջին մասն է = զնդ. haδa- «միասին» (տե՛ս հարազատ և հարևան բառերը), երկրորդը = զնդ. karša «ակօս», karšā «ցել», karš «ակօսներ քաշել», a-karšta «անվար, անհերկ, կորդ. 2. առանց ցանելու բուսած, ինքնաբոյս», սանս. karšk̥šáti «ակօսներ քաշել, հերկել», պհլ. kiš «ակօս», kištan «հերկել», պրս. كاشتن kāštan (ներկ. كارم kāram) «սերմանել, սերմ ցանել», աֆղան. karal, բելուճ. kiśag «ցանել» (Bartholomae, Altir. Wört. 457 և Horn § 836)։ Ըստ այսմ հարակաշ =պհլ. haδakaš նշանակում է բուն «միասին ցանող»։

Բառ. երեմ. էջ 178 մեկնում է «լուծ եզն անվարաց!» ՆՀԲ չունի բառս։ Առաջին անգամ Շահնազարեան, Օրբել. Ա.

336 մեկնում է «ի միասին, ընկերութեամբ», ԱԲ «ընկեր, գործակից»: Մխ. դտ. մէկ ձեռագրի լուսանցքում մեկնուած է «կիսավատակ», այն է «կիսրար»: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մարքվարթ (անձնական): Ջուր է ճզնում Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 44 դարձնել բառս **հակարաշ**: ՊՀլ. *hadakaš և գտ. երեք ձևերը ապարդիւն են դարձնում բոլոր ջանքերը:

ԳԻՒ.—Երև. **հառա՛կաշ**, Ղրբ. **հռա՛կաշ**, Սլմ. **խարակաշ** «կիսովի ընկեր, կիսրար, բաժնեկից», որից **հարակաշովի** (Ղրբ. **հըրըկըշվէ՛**) «ընկերովի, ընկերաբար»:

*ՀԱՐԱՃ. անծանօթ մի բոյս, որի ալիւրը իբր դեղ է գործածւում. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1649:

=Արաբ. حرج ḫaraǰ «արմատ» բառը պէտք է լինի (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 383):—Աճ.

ՀԲուս. հասկանում է **հաճար**:

*ՀԱՐԱՄԻ «աւազակ». շատ անգամ ունին յետին հեղինակներ. ինչպէս՝ Վրդն. պտմ. էջ 161 (Անկաւ գրքուկս ի ձեռս հարամեաց). Ուռհ. էջ 348 (Այր արիւնահեղ, լիրբ և չար հարամի). Տաթև. ձմ. իդ. (Հարամին զճանապարհորդն և զվաճառականն թալանէ). Տաթև. ձմ. ճժզ. (Զգողս և զհարամիս): Նոյն բառը Սմբ. դատ. 44 գրում է **հարամիկ** ձևով:

=Արաբ. حرامی harāmī «աւազակ»:

Էմին, Ист. Вардана, էջ 188 դնում է արաբ. ḫarām «պիղծ»: Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Հրտր. Վրդ. պտմ. անդ, ծանօթ.:

ՀԱՐԱՄՂԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վրդն. պտմ. Վենետ. էջ 110. «Դիպեցաւ կոմս մի փռանգ ազգաւ ի խռանն հարամղիլ և զայրանալ, և վասն այնր գանիլ (ծեծ ուտել)». այստեղ ձեռագրական տարբերութիւն չկայ, իսկ Հրտր. Էմ. էջ 146 բառս **համարղիլ** ձևն ունի: ՆՀԲ գրում է **համարղիլ** «նեղիլ», ԱԲ Թէ՛ **համարղիլ** «նեղիլ, դժուարիլ» և թէ **հարամղիլ** «հրուիլ, զարնուիլ» (վերջինը անշուշտ ենթադրելով թէ բառս կազմուած է **հարկանել** և մղել արմատներից). մին կամ միւսը սխալ է.—Նորայր, Բռ. ֆրանս. 168ա համարում է «մղիլ, վարիլ»:

ՀԱՐԱՐԻ. նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Սոկր. 663. «Եւ միաբան ընտրութեամբ ամենայն ժառանգաւորքն գրով զնա նզովեցին. քանզի այսպէս քրիստոնէք կոչել սովորեցաք զընդդէմ հայհոյչին հարարիւ».—յոյն բնագիրն ունի κοινῇ μέντοι ψήφῳ πάντες οἱ κληρικοὶ αὐτὸν ἀνεθεμάτισαν. οὕτω γὰρ οἱ Χριστιανοὶ καλεῖν εἰώθαμεν τὴν κατὰ τοῦ βλασφήμου ψῆφον: **Անգլիական** բառի համապատասխանն է ψῆφος (հյց. ψῆφον) «քուէարկութիւն, քար գցել, vote»: (Նոյն այս բառը գործածուած է նաև մի քիչ վերև՝ ψήφῳ ձևով, որ թարգմանիչը դրել է **փռվ**: Յն. ψῆφος բառի բուն իմաստն է «քարի կտոր, խիճ, կայիճ» և որովհետև հին յունաց մէջ քուէարկութիւնը կատարւում էր քարի կտորներով, ուստի և բառը ստացել է նաև այս նշանակութիւնը: Թարգմանիչը երևի աւելի գրաւոր քուէարկութեան վարժուած լինելով՝ առաջին դէպքում դրել է «**փռվ**», իսկ երկրորդին՝ պարզապէս **հարարի**, որ պէտք է հասկանանք «քուէարկութիւն»):

ՀԱՐԱՒ, ռ հլ. «հարաւային կողմը. 2. հարաւային քամի» ՍԳր. որից **հարաւային** Եզեկ. խր. 16. խէ. 19. **հարաւակողմն** ՍԳր. **հարաւահողմ** Ագաթ. **հարաւական** Երզն. երկրն. **հարաւակոյս** Ծառընտ. **հարաւացոյց** «մահմետականների գործածած կողմնացոյցը՝ աղօթքի ժամանակ» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 458. նոր գրականի մէջ յօրինուած բառեր են **արևելահարաւ**, **արևմտահարաւ**, **հարաւ-արևելք**, **հարաւ-արևմուտք**, **հարաւարևելեան**, **հարաւ-արևմտեան**, **հարաւահայեաց** են:

ՆՀԲ արևակողմն կամ հողմն հարեալ և այրեալ յարևէ: Lag. Urgesch. 296 հսլ. poludĭne «կէս օր». հմմտ. լտ. meridies:—Նոյն Beitr. baktr. Lex. 7, 37 զնդ. arempiθwā, rapiθwa «հարաւ»: Müller, SWAW 41, 12 արամ. ערב 'arab «Արաբ» ազգի անունից: Patrubány SA 1, 216 **հ** նախդիրով **աւե** բառից: Նոյն, ՀԱ 1908, 214 հնխ. pro «առ» նախդիրով bhu- «լինել» արմատից:

ԳԻՒ.— Տփ. **հա՛ռավ**, Ախց. Երև. Կր. Մշ.

Ջղ. Սեբ. հարաֆ, Սլմ. հորոֆ.—իսկ Խրբ. հիխիչէն հարաֆէն դարձուածի մէջ, որ նշանակում է «դէսից դէնից, կցկտուր»։—Հարաֆ գրուած գտնում եմ արդէն 1788 թուին Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. էջ 72։

ՓՈԽ.—Վրաց. არავი արավի, որ ըստ Չուբինովի նշանակում է «հիւսիս-արևելեան քամի», բայց ըստ Մառ, Груз. поэма Витязь въ барс. шкурѣ, էջ 444 «հարաւային». որից և ֆարի արավի «քամի հարաւային»։

ՀԱՐԱՒՈՒՆՔ «ցանք, վարուցան. սերմ, արտ» Ամովս. թ. 13. Ոսկ. մ. ա. 11 և մ. բ. 22. բոլորի մէջ էլ հյց. հարաւունս ձևով։

ՆՀԲ լծ. հյ. արօր, արտորայք, յն. ἄρουρα։ Հիւնք. հարաւ բառից՝ «ըստ ըմանաձայնութեան յունին. զի յն. νότος, յորմէ և տճկ. լօդօս, նշ. «հարաւ» և λωτός «հարաւունք»։ Bugge KZ 32, 14 հնխ. aramon- ձևից. արմատն է ar- «հերկել», որից նաև արօր, գւռ. հարօր նոյն հ յաւելուածով, ինչպէս և հարաւունք. այսպէսով բառը նոյնանում է լտ. aramentum հոմանիշի հետ։ Scheftelowitz BB 29, 58 լտ. arvum, arvae, կորն. erv, ereu «ագարակ», որ պատկանում է նոյն ar- արմատին։ Այս երկու մեկնութիւնները յիշում են Walde 64 և Pokorny 1, 78, աւելացնելով նաև առաջինի վերաբերմամբ Meillet-ի կասկածը, որ յայտնել է նամակով։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 346 պրս. ورز varz «գործ» բառից։

ԳԻՌ.—Մշ. հարվօնք «գարնան և աշնան եղանակին՝ անձրևներից կակղած հող, որ կարելի է արօրով վարել». նոյն է հարմունք Մշկ. Ք։

*ՀԱՐԲ, որ և հորբ, հարֆ, հորփ «կոտեմ բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1650։

=Արաբ. حرف hurf «կոտեմ» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 739 և Steinschneider WZKM 12, 9). սխալ ձայնանիշով կարելի է կարդալ նաև harf։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, անդ։ Տե՛ս և Նորայր ՀԱ 1923, 57։

ՀԱՐԲՈՒԽ կամ ԽԱՐԲՈՒԽ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ) «նէվլազիլ, դումով, սալում, զուքամ» Մխ. ապար. (երկու ձևերից հնագոյնն է հարբուխ, ուր նախաձայն հ՝ վերջաձայնի ազդեցութեամբ դարձել է խ. տե՛ս խրախ բառի տակ). արդի գրականի մէջ ընդունուած է հարբուխ. բայց ոմանք սխալ ստուգաբանութեամբ գրում են հարբուղխ. հմմտ. գւռ. հարինք, հարով-հազ «հարբուխ»։

ՀՀԲ յար բղխող: Այսպէս մտածելով է որ ԳԴ, էջ 74 բ գրում է բառս յարբուղխ:

ԳԻՌ.—Տիգ. հորփուխ, Ագլ. Գոր. Երև. Հմշ. Սլմ. Տփ. խարփուխ, Ղրբ. խա՛րփուխ, խըրփո՛խ, խըրըփո՛խ, Մղր. խարփուղ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარბუხა խարբուխա «ուժեղ հազ»։

Հարգեղաղելեալ «գեղեցկացուցանել». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 178. պէտք է ուղղել հարգեղաղէշեալ:

ՀԱՐԳՈՒՆԱՆԱԼ «բնակիլ». ունի միայն Հին բռ. նոյն են հարգոնանալ «բնակիլ», հարգունող «հաստատիչ» Բառ. երեմ. էջ 178, յարգունել «հաստատել» անդ, էջ 222։

*ՀԱՐԵՒԱՆ «դրացի». Նորագիւտ բառ, որ գործածուած է 1341 թուի մի յիշատակարանում, գրուած Ազախ քաղաքի մէջ (որ է այժմ Ազով), մի երևանցու ձեռքով (Ձեռ. Երևանի Պետական թանգարանի, № 811, էջ 268, ըստ Հ. Ակինեանի (անձնական)։

=Պհլ. *had-=զնդ. haδa- «միասին»+հյ. վան «բնակարան» բառերից, որով ամբողջի նշանակութիւնն է լինում «բնակակից»։ Առաջին բառը գտնում ենք նաև հյ. հարազատ և հարակաշ բառերի մէջ, որոնք պատրաստի փոխառութիւններ են իրանեանից։ Այսպէս պէտք է լինի նաև հարեւան (ե-ի համար հմմտ. օրեան, իջեան), որովհետև հար- ձևը առանձին գոյութիւն չունի հայերէնում։ Սրանից հետևում է, որ իրանեան է նաև վան, ինչպէս ցոյց է տալիս նախաձայն վ։—Աճ.

Մ. Աբեղեան (անձնական) համարում է կազմուած յար+վան բառերից, ճիշտ ինչպէս յն. πάροικος «հարևան» կազմուած է παρά «յար, կողքին»+ οἶκος «տուն, բնակարան» բառերից. նախա-

ձայն յ դարձել է գաւառականների մէջ հ, ինչպէս յիսուն>հիսուն։

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. հարէվան, Ղրբ. հրէ՛վան են. այս բառը գտնւում է միայն «արևելեան» բարբառներում և չկայ բնաւ «արևմտեան» բարբառների մէջ, ուր գտնում ենք միայն դրացի բնիկ հայ ձևը։ Սրանից երևում է, որ Արևելեան Հայաստանը աւելի էր ազդուած իրանեաններից, քան Արևմտեան Հայաստանը։ (Այս բառի հետ կապ չունի բնաւ հարևանցի «վերիվերոյ» բառը, որ կազմուած է հար «խփի՛ր+և(շաղկապ)+ա՛նց«անցի՛ր»+ի (մասնիկ)։

Հարէժ տե՛ս **Խերևէշ**։

ՀԱՐԹ, ի հլ. «տափակ, ողորկ, դուրան, գետնի հաւասար, ուղիղ կերպով» ՍԳր. Ոսկ. Ես. և մ. բ. 11. որից հարթել «դուրել, ողորկել, գետնին հաւասարել» Ես. խե. 2. Դատ. ե. 22. Ագաթ. Ոսկ. ա. կոր. «յապաւել, ծայրից կտրել (թև, մազ, միրուս)» Արծր. Ոսկիփ. Յայսմ. անհարթ Եզն. հարթութիւն Բար. է. 7. անհարթութիւն Ոսկ. մ. ա. 15. Եփես. բ. տիմ. հարթայատակ Բ. մակ. թ. 14. ժդ. 33. հարթարդակ Պիտ. կամ հարթատակ Շիր. 38. հարթիկ պահել «լաւ պահել (պասը)» Մանդ. էջ 208=Մանդ. սիր. 13. միահարթ Վեցօր. դաշտահարթ Ճառընտ. երկնահարթ ԱԲ. սարահարթ Փարպ. հարթավայր, հարթաքանդակ, հարթակար, հարթաչափութիւն (նոր բառեր) են։ Արմատը գրուած է նաև խարթ Կնիք հաւ. էջ 77։—Նոր իմաստ է ստացել Նեմես. 66. «Բնաւորեցան հարթքն ի միոջէ ի միջնորդութենէ շարակայիլ. այսինքն ի համեմատութէնէ. իսկ հաստատունքն՝ յերկուց միջնորդութեանց»։

ՆՀԲ թուի արդ (յարդարուն) բառին կցել։ Windisch. 12, 22 սնս. pr̥thu: Lag. Urgesch. 299, Müller SWAW 38, 579, 583, Justi, Zendsp. 191 բ. են սանս. pr̥thu, զնդ. pərəθu, յն. πλατύς «լայն»։ Thomaschek, Deutsche Litteraturzeit. 1883, սեպտ. 8, էջ 1254 մեր բառի հետ է համեմատում վրաց. փարթո «լայն, ընդարձակ», մինգ. ֆարթօ, լազ. partho, ինգիլ. fart'oys «ընդարձակ», որոնք պատահական է համարում Հիւբշ. 397։ Այս բառերը, որ սանս. pr̥thu են ձևերի հետ նշանակութեամբ և հնչմամբ նոյն լինելով՝ հնդևրոպական պէտք է լինեն, կարող են իրանականից և կամ մի ուրիշ հնդևրոպական լեզուից փոխառեալ լինել։ Հիւնք. արդ բառից, Karst, Յուշարձան 421 լտ. porio, գերմ. Furt, յն. πέρας «ծայր», թաթար. yor, yur, yür «քայլել, երթալ» բառերի հետ։ Մառ ИАН 1926, 107 նոյն ընդ արդ-ար։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 102 հբգ. furben «մաքրել», մբգ. vürbe «մաքրում», յն. πρέπω «երևիլ», հյ. երևիլ, հիռլ. richt «ձև, կերպարանք», կիմր. rhith «երևոյթ» բառերի հետ հնխ. prep- արմատից. հյ. հարթ<հնխ. pr̥p-to-։

ԳԻՌ.—Այս արմատից են հարթարար Ղրդ. «խարարբուզ. 2. բողկի քերիչ», հարթել Արբ. «ծառի ճիւղերը յօտել», Կր. «բուրդը խուզել», հարթուած Ղրբ. «շփացած, լիրբ»։

+ՀԱՐԹ. արմատ առանձին անգործածական, որից հարթնուլ «վախենալով վեր ցատկել, վախենալ, խրտնիլ, փախչիլ» Սեբեր. 60, Ագաթ. հարթչիլ «վախենալ, խրտնիլ» (որից անհարթչելի Ճշ.), հարթուցանել «վախացնել, փախցնել» Ագաթ. Ոսկ. մ. գ. 28 (գրուած նաև խարթուցանել Ոսկ. Ճառք 566). հմմտ. նաև արթչիլ անստոյգ բառը, որ թերևս սրա հետ նոյն է։

=Բնիկ հայ բառ. ծագում է հնխ. pr̥th-ձևից. սրա հետ հմմտ. հսլ. prędati «ցատկել, դողալ», vŭsprenati «կանգնիլ», ռուս. прянуть «ցատկել». հայերէնի th և սլաւականի d ձայները կարող են բացատրուիլ կա՛մ հնդևրոպականի մէջ th և dh ձայների ծանօթ փոխանակութեամբ և կամ ենթադրելով առանձին աճականներ. վերջին երևոյթը հաստատւում է թերևս մբգ. sprinze, յն. σπέρ-χ-ω «շտապել, արագօրէն նետուիլ», հբգ. spri-n-g-an «ցատկել» (Kluge 464). լիթ. sprústi «ցատկել» են ձևերի համեմատութեամբ (հնխ. spr̥gh-): Boisacq 895 յն. σπέρχω կցում է սանս. spr̥hayati «եռանդուն լինել, նախանձիլ», զնդ. ā-sparəz- «ջանասէր լինել» բառերին,—Pokorny 2, 675 սրանց հետ նաև գերմ. springen «ցատկել».

երկուսն էլ արմատը դնում են հնխ. sper-g'h- «շտապել, ցատկել», իբր աճած «արտորալ» արմատից. չեն յիշում յն. և սլաւ. ձևերը։ Pokorny 2, 676 սլաւական ձևերը դնում է հնխ. (s)pered- արմատից, որ նոյն sper- պարզականի աճականն է։

ՆՀԲ լծ. սարտնուլ, շրտնուլ, խրտնուլ և զարքնուլ: Peterm. 259 լծ. խրտնուլ, շրտնուլ: Lag.. Beitr. baktr. Lex. 57 զնդ. parəθ «կռուիլ, փախչիլ», որի հետ Lag. Urgesch. 846 կցում է Πάρθο «Պարթևք» (իբր «փախստականք»)։ Հիւբ. նոյն ընդ. խրտնուլ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուէ Meillet MSZ 11, 399: Karst, Յուշարձան 418 թթր. art, ույղուր. չաղաթայ. ալթայ. art, օսմ. ard «կռնակ, ետեր, յետս»։ Petersson, Studien zu Fortunatovs Regel, էջ 68 և KZ 47, 273 կցում է սանս. kapr̥th- «առնի», pr̥thuka- «հորթ», լտ. pertica «թառ, վարոց», հոլ. pratū «հիպոտ» ն հյ. որթ «հորթ» բառերի հետ. հնխ. արմատը դնելով pr̥th-։ Մերժում է Pokorny 2, 49:

ՀԱՐԹԵԼ «խածնել, կծել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 324. «Հարթեն խածանեն ատամամբք իւրեանց»։ Ասորի բնագիրը (հրտր. Graffin, էջ 579) ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) ունի միայն «խածանեն ատամամբք իւրեանց». այսպէս է նաև Միք. Գ. 5. «Որ խածանեն ատամամբք իւրեանց»։

ՀԱՐԺԵԼ. անյայտ իմաստով բառ, որ Բռ. Երեմ. էջ 247 դնում է իբր բացատրութիւն շաղոյել բառի, որ նոյնպէս անծանօթ է։

ՀԱՐԻՐԱՅ «ալիւրով պատրաստուած մի տեսակ խիւս» Մխ. բժշ. 26, 30, 50 են։
=Արաբ. حریره harīra «ալիւրով և կաթով կամ ճարպով եփուած խիւս» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 817)։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Թրգմ. Մխ. հեր. § 89։

ՀԱՐԻՒՐ, ո հլ. (գրուած նաև ճարեր՝ որ հնագոյն ձևն է) «100» ՍԳր. միջին հյ. ճարոյր Անսիզք 93. որից ճարիւրաւոր ՍԳր. Եւս. քր. ճարիւրապետ ՍԳր. ճարիւրամեայ Կոչ. ճարիւրամեան ՍԳր. ճարիւրերորդ Բ. մակ. ա. 10. ճարիւրորդ ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 3. բարդութեանց վերջում՝ երեճարիւր, չորեքճարիւր են. բայց նաև երիւր կամ արիւր ձևով. այսպէս՝ երկերիւր «200» ՍԳր. երեքարիւր «300», Բ. թագ. իգ. 18. Եւս. քր. երերիւր «300» ԱԲ. (ըստ այսմ էլ ՀՀԲ և ՆՀԲ յիշում են անկախ երիւր ձևը). ճարիւրամեակ, երկճարիւրամեակ (նոր բառեր) են։

Peterm. 158 դնում է եր արմատից. սրա յոգնակին է երեր «մէկեր, բազումք», որ դարձել է յետոյ ճարիւր. այս եր ձևից է նաև երր=երեք: Bopp, Abhnd. d. Ak. d. Wiss. zu Berlin 1846, 297 համարում է *ճատ-իւր ձևից, ուր -իւր մասնիկ է, իսկ ճատ=սանս. çata, պրս. sad «հարիւր» են։ Justi, Zendsp. 312ա զնդ. haurva, սանս. sarva «ողջ» բառերի հետ։ Müller, Benfeys Or. u. Occ. II (1864), էջ 585 մերժելով Bopp-ի մեկնութիւնը՝ դնում է *para-ivare ձևից, որի մէջ para «մէկ», իսկ ivare գտնում է baevare «բիւր» բառի մէջ։ Ascoli BVS 5, 212 իրանեան parvar ձևից. համմտ. սանս. parvan, parus, իբր «խումբ, լիութիւն»։ Müller SWAW 66, 272 ուզում է կցել յն. πολύ «շատ» եւ ձևերին։ Böttich. Rudimenta 41, 113 Թալմուդի յիշած պրս. היור hivr «հարիւր» ձևը համարում է הרור hrvr = ճարեր։ Müller SWAW 84 (1877), 225 *paruvat «բազմաթիւ» ձևով է մեկնում։ Տէրվ. Նախալեզու Ա. 49=Լեզու էջ 179 համարում է ծագումն անծանօթ, բայց հաւանական է կարծում *paru «բազում» արմատից դնել։ Մառ ЗВО 5, 316 զնդ. sata բառի հետ։ Հիւբ. ճարաւ բառից։ Patrubány SA 1, 196 յն. πολύς, սանս. purú «շատ» բառերի հետ, իբր հնխ. polevros ձևից։ Meillet MSZ 11, 384 կասկածով համեմատում է վրաց. asi, մինգր. oši, ավան. ašir «հարիւր» բառերի հետ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 59—61 ենթադրում է որ չափ՝ ցոյց տուող մի գոյական էր, որ

վերածուել է Թուականի, ինչպէս են դան. snes «քսան» և ol «ութսուն» Թուականները, որոնք նախապէս նշանակում էին «ճիւղ, ցուպ». ըստ այսմ հյ. ճարիւր բառի համար հմմտ. յն. πέρας «վերջ», սանս. párvan «եղէգի և այլ տունկերի վարակ, յօդ», párvata «լեռ» (Յիշում է Pókorny 2, 32 և անհաւանական է գտնում)։ Patrubány ՀԱ 1908, 153 հնխ. sero «հոսել» արմատից, իբրև «առատ»։ Մառ ИАН 1911, 145 սվան. aŝir «հարիւր» բառի հետ, ուր š համարում է դարձած r։ Tuttle REA 1927, էջ 324 չուվաշ. pr «մէկ» +jyz «հարիւր» ձևի հետ է համեմատում (նոյն է Թրք.) bir yüz «մի հարիւր»։

ԳԻՌ.—Ասլ. ճարիւր, *Գոր. Ղրբ.* ճm′րիւր, *Ախց. Ակն. Երև. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Աչ. Տփ.* ճարուր, *Ննխ.* ճարուր *(բայց արագ հաշուելու ժամանակ՝* ճարու, ճար), *Երև.* ճարուր, ճարիր, *Համշ.* ճարուր, ճաուր *(երկրորդ ձևը տալիս է Մառ.* Матер. по Хемшин. наречию) *Շմ.* ճաոուռ, *Խրբ.* ճարիր, *Ալշ. Մշ. Տիգ.* ճmրիր, *Մժ.* ճmռիւռ, ճmռիւ, *Վն. Մկ.* խարիր, *Մրղ.* խmրիր, *Ոզմ.* խարէր, *Սվեդ.* ճmրէր, *Ազլ.* ճէօ′րիւր, *Ջղ.* խէրուր, *Սլմ.* խmյիր, *Զթ.* ճէյիյ, ճէրիր, *Հճ.* ճէյիյ, ճէյի:

*ՀԱՐԻՖ *«ընկեր, բարեկամ» Կոստ. երզն. 159, 176. «կողնատէր» Սասն. էջ 26 (Անդ ուր կողնատէր և հարիֆ է Հայրն համայնից և մատուակ՝ Որդին միածին)։*

=Արաբ. حريف ḥarīf *«ընկեր», որից նաև վրաց.* ამხანაგო არიფი *«ընկեր»։*

Ուղիղ մեկնեց Պատուրեան, Կոստ. երզն. էջ 50։

+ՀԱՐԿ *տես* ճար *արմատի տակ, որից աճած է* կ *աճականով։*

Ադոնց. Арм. въ эп. Юст. *էջ 483 հարկ «տուրք» կցում է պրս.* xaraj, *վրաց.* խարկի *և հյ.* ճերկել *բառերի հետ։ Միւսները տե՛ս* ճար:

ԳԻՌ.—Այս արմատից ունինք՝ 1. Երև. ճարկ *«տուրք», էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով* harg *«կնունքի առթիւ կնքերու հրաւէր» (Բիւր. 1898, 865, ուր Ս. Մխիթարեան սխալմամբ միացնում է* յարգ *բառին).—2. Երև. Մշ. Ննխ.* ճարգինf, *Պլ.* ճարգինf *կամ կրկնութեամբ՝* ճարգ-ճարգինf, *Ասլ.* ճարգինf, ճարգի*, *Սեբ.* ճmրգինf, *բոլորն էլ «խնջոյք» նշանակութեամբ.—3. Ջղ.* ճարգավոր, *Ախց.* ճարկավօր, *Ննխ.* ճարգավօր, *Տփ.* ճարկա′վուր, *Մրղ.* ճարկավըʰր, *Շմ.* ճարգօօր, *որոնք նշանակում են «պիտանի».—Աչ.* ճարգէվօր *«յարգելի՝ ակնածելի մարդ».—Ալշ. Մշ.* ճարգավոր, *Պլ. Ռ.* ճարգավօր *«արտաքնոց», Սեբ.* ճարգավօր *«մարդու կղկղանք»։—*Զարկ *արմատին են պատկանում* զարկել, զարկուկ, զարկման, զարկմուն, զարկուփել, զարկfաշ, զարնել, զարնուփել, *և* r*-ի անկմամբ՝* զանել, զանուկ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარკი խարկի *«տուրք»,* ხარკვა խարկվա, ხარკობა խարկոբա *«հարկել, ստիպել, աճապարել»,* მოხარკე մոխարկե *«հարկատու»,* მეხარკე մեխարկե *«հարկահաւաք».* Մոձղուարման թքուէնման արա մոգցեսա խարկի? *Վարդապետն ձեր ո՞չ տայ զերկդրամեանն. Մտթ. ժէ. 23.* Մեփենի քուէղ′անիսանի վիեթգան միիղեբեն խարկսա անու զուէրսա? *Թագաւորք ազգաց յումմէ՞ առնուն զհարկս կամ զհասն. Մտթ. ժէ. 24.* Ջեր արսա միցեմա խարկիսա կեիսրիսա, անու արա? *Պա՞րտ է հարկս տալ կայսեր, թէ ոչ. Մտթ. իբ. 17.* Միչուէնեթ դրահկանի իգի խարկիսա. *Ցուցէք ինձ զդահեկան հարկին. Մտթ. իբ. 19։*

ՀԱՐԿԻ *(գործածուած միայն անեզաբար՝* ճարկիf, *սեռ.* -կեաց) *«վարող եզների մի լուծ» Յոբ. ա. 14. Վեցօր. 129. Շիր. «եզան լուծ» Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. «ակօս» Մծբ.։*

ՆՀԲ և Հիւնք. ճերկ *բառից են հանում։*

ՀԱՐԿԾԱԾԱՌՈՎ *«արիւն ունելով». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 178։*

ՀԱՐԿՈՒՏԻ. *անծանօթ բառ. մեկնուած է «շիրամշուշ»? Հին բռ. ունի միայն ՀԲուռ. § 1652. պէտք է հասկանալ «շիրամշուղ, բաղեղ»։*

ՀԱՐԾ, ի *հլ. (յետնաբար կայ նաև* ո *հլ.) «երկրորդական կին» ՍԳր. որից* ճարճորդի *Ոսկ. եբր. Եւս. քր. Մծբ.* ճարճորդէգիր *Փարպ.* ճարճութիւն *Խոր.։*

ՆՀԲ վրաց. խարճա, Տէրվ. Լեզու 150 նոյն ընդ ճարան, ճամ-ճարզ և ապա-ճարզան. ծագում են զա, զան «ծննդել» արմատից. ճարճ փոխառեալ է պահ-լաւերէնից, իսկ ճարան բնիկ է, Նոյն, Նախալ. 94 կցում է ճարան բառին։ Հինք. արար. jāriya «աղախին» ձևից (որ և նշանակում է «հարճ»), Ewald ZDMG 13, 344 կցում է յն. πάλλαξ παλλαxίς] հոմանիշին, որից և եբրայեցե-րէն פלגש pīlageš «հարճ», Wal-de 553 յն. πάλλαξ և լտ. paelex ձևերի հետ միասին փոխառեալ է դնում եբր. pilleges-ից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარჭა խարճա, ხარჭი խարճի «հարճ». հմմտ. նաև լազ. xərkiš be-re «հարճորդի» (Մառ, Լազ. քերակ. էջ 229)։

*ՀԱՐՄԱԼ «սպանդ բոյսը, փեգենայ» Ա-միրտ. ունին միայն Բռ. երեմ. յաւել. 569 և ՀԲուս. § 2815։

=Արաբ. حرمل ḥarmal նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 176)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 631ա։

ՀԱՐՈՒԱՆՑ «աշեկան ամսի հին անունը» Տոմար.։

Ըստ Ալիշան, Հին հաւ. 141 ճարել բայից. հմմտ. խոտ ճարել:

+ՀԱՐՈՒՍՏ, ի-ա հլ. «զօրեղ, ուժով, գէր. 2. ասպ, իշխանաւոր, ազնուական» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Սեբեր. Եւս. քր. «երկար, երկա-րատև» Գ. մակ. բ. 15. Կիւրղ. Թգ. «շատ, առատ, բազմաթիւ» Պրպմ. ՑՀ. կթ. Լաստ. Արծր. «մեծատուն, հարուստ, ընչեղ». այս նշանակութիւնը՝ որ արդի գրականի միակ ընդունածն է, յառաջացած է առաջիններից՝ փոխաբերաբար. իշխանները նաև ընչեղ էին. Ոսկեդարեան գրականութեան մէջ գործա-ծուած է քիչ անգամ. այսպէս՝ Բուզ. Դ. 4, Եփր. մատ. Բ. 20. Ոսկ. աղ. և ապաշխ. 539. Ոսկ. ես. 430 (Մեծատունն բստ հարստու-թեանն իմն գնայ). իմաստի նոյնպիսի զար-գացում են ցոյց տալիս նաև լտ. opes «ուժ, իշխանութիւն, պետութիւն, զօրութիւն և հա-րըստութիւն, ինչք», գերմ. Reich «թագաւո-րութիւն. 2. հարուստ», ֆրանս. riche «հա-րուստ», նախապէս «թագաւորական, իշխա-նական», արաբ. ملك mulk և دولت dovlat «իշխանութիւն. 2. հարստութիւն». հմմտ. նաև յն. ἰσχυρός «ուժեղ, զօրեղ, բուռն», ἰσχυρῶς «շատ, յոյժ»։ Հարուստ «հետևակ» նշանակութեամբ ունի Կալիսթ. էջ 109 (այս մասին տես Տաշեան, Ուսումն. Սոոյն-Կալիսթ. 192 և Մանանդեան, Խորե-նացու առեղծվածը, էջ 106)։ Այս արմատից են յառաջացած ճարուստ մի «բասական հե-ռու» Բ. մակ. ժ. 27. Ագաթ. ճարստաճարել Ա. մն. ժզ. 21, Բ. մն. իա. 17. ճարստել «գե-տին զարնել, հողի մէջ գամել» Ոսկ. մ. ա. 9, ա. տիմ. և ես. «հիմնել, հաստատել» Տի-մոթ. կուզ, էջ 241, 266. ճարստանալ Եւս. քր. («ընչեղ դառնալ» իմաստով մէկ անգամ ունի Բուզ.), ճարստարուռն Եւս. քր. ճարըս-տագոյն Վեցօր. Եզն. ճարստութիւն ՍԳր. ճարստաճար Բուզ. ճարստի կամ խարստի «հաստատամարմին, վիթխարի» Փիլ. ժ. բան. էջ 279 և Խոր. բ. 37. ճաստաճարուստ Օղեկ. լդ. 4. Մծբ. Վեցօր. 194. ճոգեճարուստ Ճառ-ընտ. բազմաճարուստ ՑՀ. կթ. ճարստատուր «առատաձեռն» (նորագիւտ բառ) Ագաթ. 180. մեծաճարուստ (նոր բառ) են։

=Ծագում է ճար բնիկ հայ արմատից, որի առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «զարնել, խփել». կազմուած է -ստ մասնի-կով՝ ճարու բնից (բայը ճարել), ինչպէս ու-նինք զգաստ՝ զգալ բայի զգա- բնից։ Նախ-նական իմաստը պահում է ճարստել «գետի-նը զարնել, հողի մէջ գամել»։

ՆՀԲ ճարել «զարնել» բայից։ Mül-ler SWAW 66, 272 զանազան նշանա-կութիւններով համեմատում է հլ. ճա-րիւր, գոթ. fairra «հեռու», fairnitha «հնագոյն», սանս. purāṇa, յն. πάλαι «հնուց» բառերի հետ։ Հինք. յն. ἀριστεύς «գերազանց, առաւելեալ, ասպ»։ Patrubány SA 1, 196 հնխ. polu-«շատ»+sed «նստել», իսկ ՀԱ 1908, 153 հնխ. sero «հոսել» արմատից՝ -ուստ մասնիկով։ Nyberg, Hilfsb. 2, 21 պհլ. arust «լաւ աճած (ծառ)» բառի հետ

կասկածով. բառը մեկնում է իբր *hu-rusta *«լաւ աճած»։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Տփ. հարուստ, *Սչ.* հարուսդ‘, *Խրբ. Սեբ.* հարուսդ, *Տիգ.* հըրուսդ, *Մրղ.* հառուստ, հառուս, *Ասլ.* հարիւսդ, հարիւս*, *Սվեդ.* հըրէօստ: *Բոլորն էլ անշուշտ գրականից փոխառեալ։*

ՀԱՐՈՒՐ. *մի տեսակ անծանօթ բոյս է. բացատրուած է* «աւարճ» *բառով, որ նոյնպէս անծանօթ է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1654։*

ՀԱՐՊԱՆ *«եռանկիւնի տերևով և հունդով մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3349։*

+ՀԱՐՍՆ, ն *հլ. (-սին, -սունք, -սանց) «հարս» ՍԳր. «առասպելական մի ոգի, յաւերժահարս» Նոնն. Նիւս. բն. ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1.* հարսն–, *որից* հարսնութիւն *Իմ. ը. 2. Ոսկ. յհ. բ. 14. Ագաթ.* հարսնանալ *Խոր.* հարսնացուցանել *Խոր. հռիփս.* հարսնեղբայր *Ոսկ. եփես.* յաւերժահարսն *Սահմ. ևն. 2.* հարսան–, *որից* հարսանիք *ՍԳր. Ոսկ. կող. Կոչ.* հարսանեակ *Նխ. ա. մակ.* հարսանեկան *Յճխ. Նոր բառեր են* հարսանիթ *(հիւանդութիւնը),* հարսնուկ «anemone armena Boiss. *ծաղիկը» (Տիրաց.* Contributo *§ 177)։*

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. pr̥k'- *արմատից, որի վրայ մանրամասն տե՛ս* հարց:*—Հիւբշ. էջ 464։*

Schröder, Thesaur. *46 արաբ.* عروس 'arus *հոմանիշից փոխառեալ է դնում։ ՆՀԲ արաբ. պրս.* արուս, արուսէ *«հարս»։* Peterm. *22 արաբ.* carūs: Müller SWAW *42, 256 տուաւ առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը՝ համեմատելով զնդ.* pərəs, *սանս.* pracch, *լատ.* procus *բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 94 հնխ.* prask, praç *«հարցնել» արմատից, որից նաև սանս.* prač, *լտ.* procus, *հյ.* հարց *են։ Նոյն, Լեզու 156 համարում է* հարճ *փոխառեալ բառի բնիկ հայ ձևը, նոյն ընդ համ-*հարզ, *պա-*հարզան, ազնիւ *են, իբր* զա, զան *«ծնիլ» արմատից։ Հիւնք. յն.* ἄρς *«գառն» բառից։ Մառ,* Крит. и мелкія ст. *1903, էջ 27 համարում է սեմական և կցում եբր.* אֵרֵשׂ ērēs *«կին ուզել», արաբ.* عروس 'arus *«հարս» և վրաց.* ქორწილი քործ-իլի *«հարսանիք» բառերին։—Հյ.* հարսնուկ *բառի հետ պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* هرنصانه harniṣāna *«ծառի որդ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 409)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Նխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. հարս, *Տիգ.* հըրս, *Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն.* խարս, *Մրղ.* խարս, խառս, *Մկ.* խառս, *Ագլ.* հօռս, հօռսնը, *Համշ.* հայս, *Զթ.* հօյս, հօրս, *Հճ.* հօյս, *Սվեդ.* հուրս, *Ղրբ.* հա՛րթնը, հա՛րն'նը, *Կոչ.* հը՛սի.*—2. Երև.* հարսանիք, հրսա՛նիք, *Շմ.* հարսանիք', *Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Պլ. Ռ. Սչ.* հարսնիք, *Նխ. Տփ.* հարսնիք, հասնիք, *Ասլ.* հարսնիք, հարսնի*, *Խրբ.* հարսնիք', *Տիգ.* հըրսնիք, *Խր.* հարսինք, *Սվեդ.* հարսնաք, *Համշ.* հայսնիք, *Զթ.* հայսնըք, հարսնըք, *Հւր.* հըրսանը՝ք, *Ղրբ.* հրսա՛նէք', հրսա՛նէ'նք', *Ագլ.* հռսա՛նիք', *Գոր.* հրսա՛նիք, *Հճ. Ջղ. (գիւղերը) և Սեբ.* հաշնիք, *Ջղ.* խարսանիք, *Վն.* խարսնիս, *Ոզմ.* խարսնէ'ս, *Մկ.* խառսնիս, *Մրղ. Սլմ.* խառնիս:*—Նոր բառեր են* հարսանուց, հարսանքախաղ, հարսանքահաց, հարսանքատէր, հարսանքատուն, հարսանքաւոր, հարսնհիւր, հարսնհրաւէր, հարսնալօշ, հարսնահայր, հարսնառ, հարսնացու, հարսնցաւ, հարսնքոյր, հարսնեկով, հարսըն-տես *են։ — Ատանայի թրքախօս հայերն ունին* հարսանէք *«հարսանիթ»,* հալնուգ *«հարսնուկ», Զօք-Մարզուանի թրքախօս հայերն էլ (ըստ տեղեկութեան Յակոբ Ոսկերչունու)* hasnug *«եղբօր կինը»։*

ՓՈԽ.—Քրդ. خارس xars *կամ* خارز xarz *«հայ հարս»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 148)։*

+ՀԱՐՑ, ի *հլ. «հարցում, փորձ, քննութիւն» Ագաթ. Սեբեր. որից* հարցանել *ՍԳր.* հարցափորձ *ՍԳր. Եւս. պտմ.* հարցուփորձ *Յոբ. լա. 14.* հարցփորձ *Կորիւն.* հարցաքըննել *Ոսկ. յհ. բ. 11.* հարցումն *ՍԳր. Փարպ.* հարցաւոր *Ոսկ. յհ. բ. 14.* դիտահարց *Մծբ.* հարցախնդիր, հարցաքննիչ *(Նոր բառեր).*

արմատը նշանակում է նաև «հմայել, կախարդութիւն անել, գուշակել», որից հարցուկ *«կախարդ» ՍԳր. Կոչ.* հարցկութիւն *Ոսկ. ես.* հատահարց *«սերմերով հմայող» Ոսկ. բ. տիմ. ը. և տիտ.* հաւահարց *«թռչուններով գուշակութիւն անող» Օր. ժը. 10. բ. մն. լգ. 6.* գետնահարց *Ոսկ. ես.* մեռելահարցութիւն *Կոչ. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. վրաց.* მკითხავი մկիթխավի *«հարցուկ, վհուկ», թուշ.* კითხობ կիթխոբ *«գիւթութիւն». երկուսն էլ* კითხ կիթխ *«հարցնել» արմատից)։*

=Բնիկ հայ բառ, որ նոխ ձևերով պահուած է նաև բազմաթիւ ցեղակից լեզուների մէջ։ Հնխ. արմատն էր prek′- *«հարցնել, խնդրել», որի ձայնդարձներն էին* prok′-, pr̥k′-, *աճական ձևը* *pr̥k′-sk′-*։ Այս չորս ձևերից (ինչպէս նաև ամբողջական* perek′- *ձևից) յառաջացած են՝ սանս.* praçna- *«հարցում, ծանօթութիւն, հակառակութիւն»,* pr̥č-čháti *«հարցանէ»,* pr̥ččhā- *«հարցում, խընդիր», հինդուստ.* پوچهنا puchna, *պալի* pučchi, *գնչ.* pučava, pačava *«հարցնել», քուշ.* am-blāk-ante *«առանց հարցնելու», զնդ.* pərəsaiti *«հարցանէ»,* frašna *«հարցում», հպրս.* aparsam *«հարցրի», պհլ.* pursītan *«հարցնել»,* pursišn *«հարցում, փուրսիշ», պրս.* پرسیدن pursīdan *«հարցնել», քրդ.* pərsin, *աֆղան.* puxtēdal, *օսս.* farsun, färsin, *բելուճ.* p‘urs‘aγ (Horn § *299), յն.* θεο-πρόπος *(հնխ.* prok′os) *«մարգարէ» (այն է «աստուածահարց». հմմտ. հյ.* հարցուկ *են). լտ.* precor, proco, posco (<*porc- sco) *«ուզել, աղաչել, խնդրել, պահանջել»,* prex *«աղաչանք», գոթ.* fraíhnan *«հարցնել», հբգ.* frāga *«հարց»,* fergon *«խնդրել»,* forsca *«հարց, խնդիր»,* forscōn *«հարցնել», մբգ.* vrâgen, *հոլ.* vragen, *գերմ.* fragen *«հարցնել»,* forschen *«հարցափորձել», հիսլ.* fregna *«հարցնել», անգսք.* frignan *«հարցնել» (Kluge 152), հիռլ.* imm-chom-arc *«փոխադարձ հարցում, բարև»,* imm-chom-airc *«հարցանէ», միռլ.* arco *«աղաչում եմ», հկիմր.* archaf *«հարցնել», հսլ.* prositi *«աղաչել», ռուս.* прошу, просить *«խնդրել»,* спросить *«հարցնել», լիթ.* prašýti, *լեթթ.* prasu, prasît *«աղաչել, խնդրել, պահանջել» ևն։ Հնխ.* prek′- *արմատը՝ պարզ «խնդրել, հարցնել» նշանակութիւնից դուրս, մասնաւորապէս նըշանակում էր նաև «ամուսնութեան խնդրել, աղջիկ փնտռել». (հմմտ. հնխ.* wedh- *«առաջնորդել, տանել», բայց մասնաւորապէս «տունը կին տանել»). և ահա այս նշանակութիւնից են ծագում լտ.* procus *«աղջիկ հարցնող, աղջիկ փնտռող, հարս ուզող», լիթ.* peršù, piršti *«հետը ամուսնանալու համար աղջիկ փնտռել»,* piršlȳs *«խնդրակ. ամուսնութեան միջնորդ»* (Walde 604, Boisacq 339, Trautmann 216, Ernout—Meillet 758, Pokorny 2, 44): *Հայերէնի մէջ առաջին նըշանակութեամբ ունինք* հարց, *որ ծագում է հնխ.* pr̥k′-sk′- *աճած ձևից՝ արմատական* k′-*ի անկումով, ճիշտ ինչպէս ունինք լտ.* posco<*porc-sco։ *Երկրորդ նշանակութեամբ ունինք* հարսն, *որ ծագում է հնխ.* pr̥k′- *արմատական ձևից՝ հյ.* ն *մասնիկով։— Հիւբշ. 464։*

ՆՀԲ լծ. այց, հայց, *թրք.* արզ, արայըշ: *Ուղիղ համեմատեց նախ* Peterm. 24, 26, *յետոյ* Windisch. 22, 46, Gosche 29, Böttich. ZDMG 1850, 357 *ևն։ Մորթման* ZDMG 26, 518 *սրանց հետ նաև բևեռ.* burgamani *«փրկել, հարկ, հարցնել»։ Հիւնք.* հարկանել *բայից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սչ. հարցընել, *Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Ռ. Սեբ.* հարցընէլ, *Ասլ.* հարցընէ՛լ, *Խրբ. Սվեդ. Տփ.* հարցընիլ, *Հմշ.* հարցընուշ, *Ճմ.* հարցունիլ, *Պլ.* հարցունէլ, *Տիգ.* հօրցը-նէլ, *Զթ.* հայցընիլ, հարցընիլ, *Հճ.* հայցը՛նել, *Ագլ.* հրցա՛նիլ, *Գոր. Ղրբ.* հըրցնէլ, *Ջղ.* խարցընել, *Ոզմ.* խարցընիլ, *Մկ.* խօրցնիլ, *Սլմ. Վն.* խառցուցել:*—Նոր բառեր են* հարցվնտիլ, հարցվնփտել, հարցփնտել, հարցուքառով, հարցումս, հարցուս:*— Առանձին ուշադրութեան արժանի է Տփ.* հարցնօղ *«գրբաց» (հմմտ. հյ.* հարցուկ *և վրաց.* մկիթխավի):

*ՓՈԽ.—*Patrubány *ՀԱ 1906, 72 հայերէ-*

նից է դնում հոմգ. harc «կռիւ», որ անշուշտ բնաւ գործ չունի մեզ հետ։

ՀԱՐՔԱՑԿՈՏ «փոփոխամիտ, անհաստատ». իբր անստոյգ բառ ունի միայն ՓԲ. արմատը պիտի լինէր հարք. ինչպէս ունինք բարկացկոտ<բարկ արմատից։

ՀԱՐՕՐԱՆԱԼ «Թռչունների թռիչը խմբով» Ագաթ. (Երամացեալք հարօրանան). սրա յետին ձևն է արօրանալ Նար. երգ. էջ 293 (Որպէս հաւք ի ժամ գարնայնոյն արօրանան և տարածանին ընդ երկիր)։

ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ հանում են արօր բառից, իբր «Թռչունների հերկուած տեղերը Թափառիլը» նշանակութեամբ։ ՆՀԲ արօրանալ և հարօրանալ ձևերը փոխ առ փոխ իրար ուղարկելով՝ սխալմամբ մոռացել է տալ բառիս բացատրութիւնը։

ՀԱՐՖԱՅ «սպիտակ տուղտ» Ասար. ունի միայն ՀԲուս. § 1658։

ՀԱՑ, ի հլ. «հաց» ՍԳր. «կերակուր, ճաշ, ընթրիք, կոչունք, սեղան» ՍԳր. Ոսկ. եփես. «ցորեն» Գիրք Թղ. 236. Վստկ. 30. Կղնկտ. (հրտ. էմ. էջ 66, Շահն. Ա. 185). որից հացալից Երեմ. խդ. 17. Ղկ. ժե. 17. հացակից Սիր. Թ. 22. հացամոլ «հացառատ» Ոսկ. ես. 230. հացարար Երեմ. է. 20. հացարարոց Ա. մն. ժզ. 3. հացարարութիւն Ոսկ. մ. բ. 27. հացաւէտ Ես. լզ. 17. հացերէց Դատ. ժզ. 20. հացեփեաց Ա. Թագ. ը. 13. հացկատակ Ոսկ. մ. ա. 4, բ. 23. մեծահաց Բ. մակ. բ. 28. գարեհաց Վրք. հց. հացամեծար «գողի սպրընջական, գողպարտակ» Մխ. դտ. 334. հացոտ «հացաշատ» Աբր. կրետ. էջ 101 են։ Նոր բառեր են հացաբոյս, հացահատիկ, հացագին, հացադող են։

Հներից Տաթև. ձմ. իդ. «Հացն հայցումն Թարգմանի, որ է հայց»։ Սրանից առնելով Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 311 հայց բառից, «որովհետև բնութիւնը հաց է ուզում» (իբր պահանջ)։ Klaproth, As. polygl. էջ 99 և 134 Կովկասեան պէտքս լեզուով kaz և կուբիչի լեզուով kaz ձևերի հետ։ ՆՀԲ լծ. հյ. հայս և արաբ. xubz «հաց»։ Pott EF 1, 233 և սրան հետևելով Windisch. 22, Gosche 29, Böttich. Arica 33, Lag. Urgesch. 334, Müller SWAW 38, 581 և 41, 148—165, Justi Zendsp. 182, Հիւբշ. KZ 23, 29 են կցում են փռիւգ. βέκος «հաց» հոմանիշին, այս էլ դնելով pač «եփել» արմատից. հմմտ. սանս. և զնդ. pač, պրս. puxtan, օսս. p'ičin, յն. πέσσω «եփել» են։—Fick BVS 7, 383 փռիւգ. βέκος ձևը կասկածով դնում է bhaj արմատից։ Canini, Et. étym. էջ 238 հաց և հայս=բասկ. ḫaz «սնուցանել» բառի հետ։ Fortunatov BB 7 (1883), 88, որից և Bugge, Btrg. 17 և KZ 32, 41 հաց միացնում են սանս. sasyá- «ցանք, հացահատիկ», զնդ. hahya- «արմտիք», paitiš-hahya «հնձոց տօն» բառերի հետ։ Հիւբշ. 465 սխալ է գտնում այս համեմատութիւնը, որովհետև հյ. ց չէ՛ <հնխ. sy: Հիւնք. հայս բառից։ Erckert, Die spr. d. Kauk. stammes, էջ 48 խիւր. gatc «հաց»։ Patrubány SA 1, 188 հնխ. pok²som «եփած» ձևից. հմմտ. լտ. coquo, coxi, սանս. pákṣat։ Նոյն, KZ 37 (1904), 428 և IF 13, 163 հնխ. pā-sk-om նախաձևից, իբր լտ. pasco «արածել, սնուցանել», pānis «հաց»։ Pedersen, Նպաստ 23 ընդունում է այս մեկնութիւնը, բայց Հայ. դր. լեզ. 156 մերժելով՝ կցում է յն. πατέομαι «ուտել», գոթ. fodjan «սնանիլ», հ. սկանդ. fóstr «սնունդ, կրթութիւն» են բառերին, բոլորի արմատը դնելով հնխ. pā «ուտել, սնանիլ», աճականը pat: (—Նոյնը կրկնում են Walde 558 և Boisacq 751)։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 498 ուրարտ. ածիս: Scheftelowitz BB 28, 287 սանս. āça, զնդ. as, պրս. āš «կերակուր»։ Charpentier, IF 25, 242 սանս. paktí, յն. πέψις լտ. coctio «եփել, եփուած բան» բառերին ցեղակից՝ դնելով kt=հյ. ց։ (Pokorny 1, 112 չի ընդունում Scheftelowitz-ի մեկնութիւնը, իսկ 2, 17 և 72 աւելի լաւ է գտնում Charpentier-ի մեկնութիւնը, քան լտ. pāsco են)։ Karst, Յուշարձ. 421 թթր. as, aš, az «ուտել,

լափել», ույղուր. aš «կերակուր», կոյբ. կարագաս. aš «ցորեն, ցանք, հաց»։— Մառ, О полож. абхаз. էջ 42 իմեր. ხოზო խոզո, ափխազ. axvaža «հաց», Кипшидзе, Грам. мингр. яз. Сп. 1914, էջ 401 հաց=մինգ. խեցի «հիւրասիրութիւն»։ Պատահական նմանութիւն ունին ափխազ. ača «հաց», չէրքէզ. pastə «կորեկի հաց», ինչպէս նաև յն. ψωμί «հաց», որից փոխառեալ է տճկ. somin, somun «զրտակ հաց» (նախաձայնի անկման համար հմմտ. ψωμάτια > տճկ. Samatia «Սամաթիա», Պոլսի հայաբնակ նշանաւոր թաղը)։ Meillet, Dict. étym. It. 694 կրկնում է Patrubány-ի մեկնութիւնը և դնում է հաց<pāski-, pəski-, որին մերձաւոր է գտնում լտ. pānis «հաց»<*pasnis հմմտ. նաև pasco «սնուցանել, արածել»։ Պատահական նմանութիւն ունի կամիս. azzik «ուտելիք»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Համշ. Մշ. Ննխ. Ղրբ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. հաց, Ասլ. հաց, հաւ, Տիգ. հոց (սեռ. հօցցի), Ագլ. Հճ. հօց, Զթ. հօց, հոց, Անտ. հուէօց, Այն. հաւ (Բիւր. 1900, 682), Սվեդ. հուց, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խաց.— Հետաքրքրական ձևեր են Ջղ. ախանց «անհաց, առանց հացի», Ջղ. մնկ. ծածիկ «հացիկ»։—Նոր բառեր են հացաքեր, հացակեր, հացահաւշ, հացահոտ, հացամահ, հացահուշ, հացաշէն, հացապուր, հացատուն, հացատրել, հացափոխ, հացափոր, հացքուխ, հացլաք, հացահան (մի քիչ հնից ունինք՝ հացահան Զքր. սարկ. Բ. 65, որից Վն. խաախան, Շմ. ծահան, Ղրբ. ծհան), հացուքաց, հացուտ «կուշտ», հացպան, հացվալայ, հացփնջիկ, հացփոր, անհացուտելի, անաղուհաց, քաւահացիկ, քքահաց, տաֆդեղահաց են։ Ատանայի Թրքախօս հայերը պահած են մէջդա հացցիկ դարձուածը (ասում են՝ երբ հացը գետին ընկնի), ախաս «աղուհացք, մեծ պահք» (Բիւր. 1900, էջ 454)։

Հացակել տե՛ս խացակել։

+ՀԱՑԻ (-ցւոյ, -ցեաց) «վայրի անպտուղ մի ծառ է. ֆրանս. érable կամ frêne (Նորայր ՀԱ 1926, 68), տճկ. տիշպուտաf» Խոր. գ. 18. ՑՀ. կթ. որից հացուտ «հացի ծառեր շատ եղած (տեղ)» Բուզ. գ. 14։ (Սխալմամբ գրուած հազի Գաղիան. որ ՀԲուս. § 3346 կարծում է «մի տեսակ բիծխի», բայց Նորայր ՀԱ 1923, 54 հաստատում է ուրիշ ձեռագիրներով՝ որ պետք է կարդալ հացի):

=Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. ask'hio- հոմանիշ ձևից. սրա հետ հմմտ. հրգ. ase, մրգ. asch, հոլլ. esch, գերմ. Esche, անգսք. aesk, անգլ. ash, հիսլ. askr (բոլորն էլ «հացի» նշանակութեամբ). այս բոլորը տալիս են հնխ. osk- ձևը, որ աճական ձև է. պարզագոյնն է հնխ. ōsi-, որի մի ուրիշ աճականն է osen-. սրանցից յառաջացած են լիթ. ū́sis, լեթթ. ūsis, հպրուս. woasis (<*ōsi), ալբան. ah (<*aska) «փիճի», հսլ. yasenĭ, ռուս. ясень, լեհ. jasień, բուլգ. ռւռ. ósen «հացի», լտ. ornus (<*ōsinos) «վայրի լեռնային հացի», յն. (ἀχερ)-ωΐς (<*ωσις) «բարտի», ὀξύη «փիճի», հիռլ. huinnius, կիմր. onnen (<*osn-) «հացի» (տե՛ս Pokorny 1, 185, Boisacq 107, 90, 706, Walde 547, Berneker 31, Ernout-Meillet 680, Trautmann 203, Kluge 124)։— Հիւբշ. 465։

ՆՀԲ լծ. օձի (որովհետև նոյն ծառը կոչւում է նաև օձատանճ): Lag. Arm. Stud. էջ 188 լտ. fraxinus «հացի»? Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Bugge KZ 32, 14, նոյնը յետոյ Müller WZKM 8, 282։

ԳԻՌ.—Ագլ. Կր. հացի, Ալշ. Մշ. հացի, հացվէնի, Ակն. Երև. հացէնի, Ղրբ. հա՛ցէ, Հճ. հացոնի, Սվեդ. հօցցինա, Ջղ. Վն. խացի, Սլմ. խացի, խացիկ', Մկ. խացը՛, Ոզմ. խացըծա՛ռ:

+ՀԱԻ, ու հլ. (ըստ ՆՀԲ յետնաբար հոլովուած է նաև -ոյ, -աց, -է) «թռչուն» ՍԳր. Եւս. քր. Փարպ. «հաւ, մարի» Մաթ. իգ. 37. Ղկ. ժգ. 34. «աքլոր» Գ. մակ. գ. 12. Մաթ. իգ. 34, 74, 75. Ներկայ բարբառների մէջ և գրականում նշանակում է միայն «ընտանի հաւ, մարի». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. ὄρνις «թռչուն. 2. հաւ. 3. աքլոր», որ հիմայ յատկացուած է միայն

ընտանի հաւին։ Սրանից են **հաւաղէտ** Ղևտ. ժթ. 26, Ոսկ. ես. **հաւադիտութիւն** Սիր. լա. 5. **հաւալուսն** ՍԳր. Վեցօր. 172—3. **հաւախօս** Մրկ. ժգ. 35. **հաւակեր** ՍԳր. **հաւահաւց** Օր. ժբ. 10. բ. մն. լգ. 6. **հաւահմայ** Երեմ. իէ. 9. Կոչ. Ոսկ. տիտ. **հաւահար լինել** «թռչունի գիշատուիլը մի ուրիշ թռչունից» (նորագիւտ բառ) Ոսկ. տոր. տող 13. **հաւօրհնէք** (նորագիւտ բառ) «եկեղեցում ընծայաբերուած թռչունները օրհնելու կարգը» Մ. Մաշտ. 89բ. **հաւապատիր** «մի տեսակ բոյս» ՍԳր. **հաւորս** ՍԳր. **հաւփալ** «մի տեսակ աղամանի» (գրուած նաև **հաւքալ, հովփալ, հոքալ** են) Ոսկ. եղեկ. Փիլ. Սահմ. Առաք. լծ. սահմ. 469 (այս վերջինը ցոյց է տալիս թէ ի՛նչ տարբերութիւն ունի աղամնուց). **տարմահաւ** Վեցօր. 174. **քաջահաւ** Ղևտ. ժա. 17. Դտ. ժդ. 16. **երաշտահաւ** Վանակ. հց. **արտաւազդահաւ** «կաքաւ» Փիլ. լին. բ. 117 (հմմտ. յն. κύκνος հոմանիշը, որ նաև յատուկ անուն է. տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 657 ա և ՀԱ 1920, 281). **ծռահաւ** Եպիփ. բարոյ. **կիսահաւ** Եպիփ. բարոյ. Խոր. աշխ. **հաւապան** (չունի ԱԲ) Զքր. սարկ. Ա. 42. **հաւթափեալ** «գիշերուայ ժամի եօթը» (ըստ արևելեան ժամացոյցի. այսինքն՝ երբ հաւը արդէն խօսած է. ըստ Ս. Վ. Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ 160). **հաւամրգի** «մի տեսակ բոյս. ebenus laguroides Boiss.» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 254) կամ «erica arborea L» (ըստ նոյնի, անդ, § 341). **եգիպտահաւ, հաւաբուծութիւն, հաւկթաձև** են (նոր բառեր)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. au̯ei- «թռչուն» բառից. ցեղակիցներն են լտ. avis «թռչուն», avicula «թռչնիկ», սանս. vi-, vé-, vayas- «թռչուն», զնդ. vīš, vay- «թռչուն», թերևս նաև յն. οἰωνός (<*ɑfɩωνός ?) «գիշատիչ թռչուն», αἰετός (<*ἀfɩ-ετός), իռլ. ai, aoi «կարապ», կիմր. hwyad (<*au̯ɩetos?) «բադ» են (Walde 74, Boisacq 694. Pokorny 1, 21 և 2, 75, Ernout-Meillet 87):— Հիւբշ. 465։

Klaproth, Asia pol. էջ 101 գերմ. hahn «աքլոր» բառի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից։ ՆՀԲ և Peterm. 26 լտ. avis: Lag. Urgesch. 122 pā արմատից, իբր հսլ. pieti, piewal «երգել», pictlů «աքլոր»։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 65 լտ. pavus «սիրամարգ» բառին ցեղակից։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 38 ընդունում է համեմատել լտ. pavus, pavo ձևերի հետ, միայն ա՛յն պայմանով, որ սրանք նախնաբար ընդհանրապէս «թռչուն» նշանակութիւնն ունեցած լինին։ Տէրվ. Նախալ. 108 վերինների հետ դնում է հնխ. vi. avi «թռչուն» բառից։ Հիւնք. **հաւ**=լտ. avis, իսկ **հաւալուսն**=արաբ. **հավսալէ** «ստամոքս, խածի»։ Meillet MSL 7, 162 և 8, 154 վերի ձևով՝ լտ. avis: Bugge KZ 32, 14 լտ. pavus, pavo նոյնացնելով յն. ταώς հոմանիշի հետ, իբր փոխառեալ բառ մերժում է միացնել **հաւ** բառի հետ և ընդունում է վերի մեկնութիւնը։ Այսպէս նաև Müller WZKM 8, 282: Petersson KZ 47, 249—50 հնխ. pōu, pou, pau «փոքր. 2. ձագուկ» արմատից. հմմտ. յն. πῶλος, «ձագ, քուռակ», սանս. potas «ձագ», յն. παίς լտ. puer «տղայ», լիթ. putýtis «թռչունի ձագ», լեթթ. putns «թռչուն», հսլ. pŭta, pŭtica «թռչուն»։ Այս մեկնութիւնը յիշում է նախորդի հետ (հնխ. au̯ei-) Pokorny 2, 75:

ԳԻՌ.—Մշ. **հաւ**, Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ճմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. **հավ**. Տիգ. **հըվ**, Ագլ. Հճ. **հօվ**, Զթ. **հօվ, հով**, Սվեդ. **հուվ**, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. **խավ**. բոլորն էլ «ընտանի հաւը, poule». իսկ Տփ. **հաւք**, Ալշ. Մշ. **հաֆք**, Ոզմ. **խավք'**, Վն. **խավֆք'** «թռչուն» (ընդհանրապէս)։ Նոր բառեր են **հաւաբոյն, հաւագող, հաւթառ, հաւախոռ, հաւալոլիկ, հաւածոր, հաւականչ, հաւարած, հաւերես, հաւթռունք, հաւխօսուց, հաւկոյր, հաւնինջ, հաւձագ, հաւքուն, հաւքաշ, հաւօրհնէք**:

ՓՈԽ.—Քրդ. خوپال xūpāl «աղամանի» (<**հաւփալ** ձևից). Justi, Dict. Kurde, էջ 162։

+**ՀԱՒ**, ու, ո հլ. «պապ, հօրը հայրը» Եւ. ժ. 6, Ոսկ. մ. ա. 1, գ. 5, Եա. քր. որից **հա-**

տակիզըն կամ սկզբնահաւ Փիլ. լին. Սարկ. Հանգ. նախահաւ Վրդն. պտմ. Ճառընտ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. au̯o- ձևից. ցեղակիցներն են լտ. avus «մեծ հայր, պապ, նախնիք», avia, avia «մեծ մայր, նան, տատիկ», գոթ. awō «մեծ մայր», հհիւս. afi «պապ», āi «պապի պապ», հիռլ. aue, haue. միռլ. óa, ua «թոռ», կապադովկ. avuka «մեծ հայր», լտ. avunculus, լիթ. avýnas, հպրուս. awis, հսլ. uyĭ «մօրեղբայր». վերջին նշանակութեամբ են նաև անգսք. ēam, հանգըլ. eme, հֆրիզ. ēm, հբգ. ōheim, մբգ. oeheim, գերմ. Oheim, Ohm, հոլլ. oom, որոնց նախնականն է ընդհ. գերմ. *awo-haimaz «նա՝ որ պապի տանն է բնակում». սրանից հետևում է որ հնխ. au̯o- բուն նշանակում էր «մօր կողմից պապ», կամխ. huhhaš «մեծ հայր»։ (Walde 78, Pokorny 1, 20, Ernout-Meillet 92, Kluge 355):— Հիւբշ. 465։

ՆՀԲ և Peterm. 26, 33 լտ. avus: Lag. Urgesch. 122 և Btrg. baktr. Lex. 65 յն. πάππος «պապ» բառի հետ։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 38 կա՛մ յն. πάππος, լտ. papa, պրս. bāb (<pāp) և կամ լտ. avus են։ Տէրվ. Նախալ. 108, Bugge KZ 32, 14, Meillet MSL 7, 162, Müller WZKM 8, 282 մերժում են յն. πάππος ձևը և ընդունում են վերի մեկնութիւնը։ Այսպէս և Brugm. Grdr.² I 304: Karst, Յուշարձան 402 սումեր. aba «հայր, պապ, ծեր»։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. ἀβοῦκα «պապ» փոխառեալ է հյ. հաւուկ փաղաքշական ձևից (տե՛ս Bugge KZ 32, 10)։

+ՀԱՒ, ի-ա հլ. «ծայր, սկիզբ, սկզբնաւորութիւն» Խոր. Պիտ. որից հաւահալ «սկըզբնաւորել, սկսել» Թր. քեր. Սամն. 15. հաւիլ «սկսիլ» Շիր. 72. Պիտ. հաւումն «սկիզբ» Պիտ. հաւակ «սկիզբ, սկզբնապատճառ, առաջնորդ, հեղինակ» Պիտ. Տիմոթ. կուզ, էջ 144, 267. Կնիք հաւ. 343. դառնահաւ «սկըզբից դառն» Յիշատ. դեռահաւակ «նոր ըսկըսած» ՅՀ. իմ. ատ. չարահաւ Եփր. համաբ. 252. չարահաւիլ (նորագիտ բառ. չունին ՆՀԲ և ԱԲ) «վատ վարուիլ մէկի հետ». Ժող. է. 23 (Զի բազում անգամ չարահաւեցի ընդ քեզ և ի նուագս բազումս չարչարեսցէ զսիրտ քո. յն. ὅτι πλειστάκις πονηρεύσεταί σε...), նախահաւել ՅՀ. իմ. նախահաւակ Պիտ. հաւեղ «առաջին երկու վանկերը երկար և վերջինը սուղ եռավանկ բառ» Մագ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pau- «ծայր» ձևից. հմմտ. յն. παύω «դադարեցնել», παύομαι «դադրիլ, հրաժարուիլ», ատտ. παῦλα «դադար, հանգիստ, վերջ». παυσωλή «հանգիստ», լտ. pausa «դադար, վերջ», pausare «դադար առնել, կանգնիլ», որոնք համարւում էին յունարէնից փոխառեալ. այժմ Meillet, Dict. étym. Lt 708—9 բնիկ է գտնում։ Boisacq յոյն բառի ծագումը անհայտ է թողնում։ «Ծայր» գաղափարը կարելի է առնել թէ՛ «սկիզբ» և թէ «վերջ» իմաստով. այսպէս՝ ծայր տալ «սկսիլ», ծայրը գալ «վերջացնել». ծայրէ ի ծայր, ֆրանս. d'un bout à l'autre, թրք. ujdan uja «սկզբից մինչև վերջը»։ Հայերէնի մէջ նոյն արմատը առնուած է «սկիզբ» իմաստով, յունարէնի մէջ «վերջ» իմաստով։—Աճ.

ՆՀԲ նոյն է դնում հաւ «պապ» բառի հետ, իսկ հաւակ՝ լծ. աւագ, յն. ա՛ւfuoհ, լտ. auctor: Gosche 46 սանս. su, sū, զնդ. havaĩh, hāvanī «նախապատրաստութիւն»։ Հիւնք. հաւ «պապ» բառից։ Ղափանցեան ЗВО 23, 351 զնդ. hav «ծնիլ» բայից։

*ՀԱՒԱԺԻՊԱԿ «շէկխարի, anchusa, սընգոյր տուող բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1668, որ և հաւահիպա § 2782։

=Պրս. هوجوه havajuva, hävājuvä նոյն նշ. կազմուած է juva «սնդիկ» բառով, որ է ժիպակ:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ. 1925, էջ 302։

Հաւալահի տե՛ս Հաւելէն։

ՀԱՒԱԼՈՅ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. գ. էջ 57. «Յամրածածուկ հաւալոյէն ճեպով դեսպանս արձակէր առ զօրսն Պարսից»։ Թուի թէ նշանակում է «պահուելու տեղ, թաքստոց»։

=Անշուշտ կազմուած է -ոց մասնիկով

ընտանի հաւին։ Սրանից են **հաւաղէտ** *Ղևտ. ժթ. 26, Ոսկ. ես.* **հաւադիտութիւն** *Սիր. լա. 5.* **հաւալուսն** *ՍԳր. Վեցօր. 172—3.* **հաւախօս** *Մրկ. ժգ. 35.* **հաւակեր** *ՍԳր.* **հաւահարց** *Օր. ժը. 10. բ. մն. լգ. 6.* **հաւահմայ** *Ծրեմ. իէ. 9. Կոչ. Ոսկ. տիտ.* **հաւահար լինել** *«թռչունի գիշատումը մի ուրիշ թռչունից» (Նորագիտ բառ) Ոսկ. տտր. տող 13.* **հաւօրհնէք** *(Նորագիտ բառ) «եկեղեցում ընծայաբերուած թռչունները օրհնելու կարգը» Մ. Մաշտ. 89բ.* **հաւապատիր** *«մի տեսակ բոյս» ՕԳր.* **հաւորս** *ՍԳր.* **հաւփալ** *«մի տեսակ աղանդի» (գրուած նաև* **հաւքալ, հովփալ, հոբալ** *են) Ոսկ. եղեկ. Փիլ. Սահմ. Առաք. լծ. սահմ. 469 (այս վերջինը ցոյց է տալիս թէ ի՛նչ տարբերութիւն ունի աղանդից).* **տարմահաւ** *Վեցօր. 174.* **քաջահաւ** *Ղևտ. ժա. 17. Դտ. ժդ. 16.* **երաշտահաւ** *Վանակ. հց.* **արտաւազդահաւ** *«կարապ» Փիլ. լին. բ. 117 (հմմտ. յն.* κύκνος *հոմանիշը, որ նաև յատուկ անուն է. տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 657 ա և ՀԱ 1920, 281).* **ծրահաւ** *Եպիփ. բարոյ.* **կիսահաւ** *Եպիփ. բարոյ. Խոր. աշխ.* **հաւապահ** *(չունի ԱԲ) Զքր. սարկ. Ա. 42.* **հաւթափեալ** *«գիշերուայ ժամի եօթը» (ըստ արևելեան ժամացոյցի. այսինքն՝ երբ հաւը արդէն խօսած է. ըստ Ս. Վ. Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ 160).* **հաւամրգի** *«մի տեսակ բոյս.* ebenus laguroides Boiss.*» (ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 254) կամ «*erica arborea L*» (ըստ նոյնի, անդ, § 341).* **եգիպտահաւ, հաւաբուծութիւն, հաւկթաձև** *են (Նոր բառեր)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. au̯ei- *«թռչուն» բառից. ցեղակիցներն են լտ.* avis *«թռչուն»,* avicula *«թռչնիկ», սանս.* vi-, vé-, vayas- *«թռչուն», զնդ.* vīš, vay- *«թռչուն», թերևս նաև յն.* οἰωνός (<*αϝιωνός ?) *«գիշատիչ թռչուն»,* αἰετός (<*ἀϝι-ετός), *իռլ.* ai, aoi *«կարապ», կիմր.* hwyad (<*au̯ietos?) *«բադ» են* (Walde 74, Boisacq 69?, Pokorny 1, 21 *և* 2, 75, Ernout-Meillet 87):— *Հիւբշ. 465։*

Klaproth, Asia pol. *էջ 101 գերմ.* hahn *«աքլոր» բառի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից։ ՆՀԲ և* Peterm. 26 *լտ.* avis: Lag. Urgesch. 122 pā̆ *արմատից, իբր հսլ.* pieti, piewali *«երգել»,* pictlŭ *«աքլոր»։* Lag. Btrg. baktr. Lex. 65 *լտ.* pavus *«սիրամարգ» բառին ցեղակից։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 38 ընդունում է համեմատել լտ.* pavus, pavo *ձևերի հետ, միայն ա՛յն պայմանով, որ սրանք նախնաբար ընդհանրապէս «թռչուն» նշանակութիւնն ունեցած լինին։ Տէրվ. Նախալ. 108 վերիններէ հետ դնում է հնխ.* vi, avi *«թռչուն» բառից։ Հիւնք.* **հաւ**=*լտ.* avis, *իսկ* **հաւալուսն**=*արաբ.* **հավսալէ** *«ստամոքս, խածի»։* Meillet MSL 7, 162 *և* 8, 154 *վերի ձևով՝ լտ.* avis: Bugge KZ 32, 14 *լտ.* pavus, pavo *նոյնացնելով յն.* ταώς *հոմանիշի հետ, իբր փոխառեալ բառ մերժում է միացնել* **հաւ** *բառի հետ և ընդունում է վերի մեկնութիւնը։ Այսպէս նաև* Müller WZKM 8, 282: Petersson KZ 47, 249—50 *հնխ.* pōu, pou, pau *«փոքր. 2. ձագուկ» արմատից. հմմտ. յն.* πῶλος, *«ձագ, քուռակ», սանս.* potas *«ձագ», յն.* παίς *լտ.* puer *«տղայ», լիթ.* putýtis *«թռչունի ձագ», լեթթ.* putns *«թռչուն», հսլ.* pŭta, pŭtica *«թռչուն»։ Այս մեկնութիւնը յիշում է նախորդի հետ (հնխ.* au̯ei-) Pokorny 2, 75:

ԳԻՌ.—Աշ. **հաւ**, *Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ճմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ.* **հավ**. *Տիգ.* **հըվ**, *Ագլ. ՀՃ.* **հօվ**, *Զթ.* **հօվ, հով**, *Սվեդ.* **հուվ**, *Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն.* **խավ**. *բոլորն էլ «ընտանի հաւը,* poule*». իսկ Տփ.* **հաւք**, *Ալշ. Մշ.* **հաֆք**, *Ոզմ.* **խավք'**, *Վն.* **խավֆք'** *«թռչուն» (ընդհանրապէս)։ Նոր բառեր են* **հաւաբոյն, հաւագող, հաւթառ, հաւախոր, հաւալոլոկ, հաւածոր, հաւականչ, հաւարած, հաւերես, հաւթռունք, հաւխօսոց, հաւկոյր, հաւնինջ, հաւձագ, հաւքուն, հաւքաշ, հաւօրէնք:**

ՓՈԽ.—Քրդ. خوپال xūpāl *«աղանդի» (<***հաւփալ** *ձևից).* Justi, Dict. Kurde, *էջ 162։*

+**ՀԱՒ**, **ու, ս** *հլ. «պապ, հօրը հայրը» Ել. ժ. 6, Ոսկ. մ. ա. 1, գ. 5, Եւ. քր. որից* **հա-**

ւասկիզբն կամ սկզբնաճաւ Փիլ. լին. Սարկ. հանգ. նախաճաւ Վրդն. պտմ. Ճառընտ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. au̯o- ձևից. ցեղակիցներն են լտ. avus «մեծ հայր, պապ, նախնիք», avia, avia «մեծ մայր, նան, տատիկ», գոթ. awō «մեծ մայր», հհիսլ. afi «պապ», āi «պապի պապ», հիոլ. aue, haue. միռլ. óa, ua «թոռ», կապադովկ. avuka «մեծ հայր», լտ. avunculus, լիթ. avýnas, հպրուս. awis, հսլ. uyī «մօրեղբայր». վերջին նշանակութեամբ են նաև անգսք. ēam, հանգըլ. eme, հֆրիզ. ēm, հբգ. ōheim, մբգ. oeheim, գերմ. Oheim, Ohm, հոլլ. oom, որոնց նախնականն է ընդհ. գերմ. *awo-haimaz «նա՝ որ պապի տանն է բնակում». սրանից հետևում է որ հնխ. au̯o- բուն նշանակում էր «մօր կողմից պապ», կամիս. huhhaš «մեծ հայր»։ (Walde 78, Pokorny 1, 20, Ernout-Meillet 92, Kluge 355):—Հիւբշ. 465։

ՆՀԲ և Peterm. 26, 33 լտ. avus: Lag. Urgesch. 122 և Btrg. baktr. Lex. 65 յն. πάππος «պապ» բառի հետ։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 38 կա՛մ յն. πάππος, լտ. papa, պրս. bāb (<pāp) և կամ լտ. avus են։ Տէրվ. Նախալ. 108, Bugge KZ 32, 14, Meillet MSL 7, 162, Müller WZKM 8, 282 մերժում են յն. πάππος ձևը և ընդունում են վերի մեկնութիւնը։ Այսպէս և Brugm. Grdr.[2] I 304: Karst, Յուշարձան 402 սումեր. aba «հայր, պապ, ծեր»։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. ἀβοῦκα «պապ» փոխառեալ է հյ. ճաւուկ փաղաքշական ձևից (տե՛ս Bugge KZ 32, 10)։

+ՀԱՒ, ի-ա հլ. «ծայր, սկիզբ, սկզբնաւորութիւն» խոր. Պիտ. որից ճաւաճալ «սկըզբնաւորիլ, սկսիլ» Թր. քեր. Սասն. 15. ճափել «սկսիլ» Շիր. 72. Պիտ. ճաւումն «սկիզբ» Պիտ. ճաւակ «սկիզբ, սկզբնապատճառ, առաջնորդ, հեղինակ» Պիտ. Տիմոթ. կուզ, էջ 144, 267. Կնիք հաւ. 343. դառճաճաւ «սկըզբից դառն» Յիշատ. դեռաճաւակ «նոր ըսկըսած» ՅՀ. իմ. ատ. չարաճաւ Եփր. համաբ. 252. չարաճափել (Նորագիտ բառ. չունին ՆՀԲ և ԱԲ) «վատ վարուիլ մէկի հետ». Ժող. է. 23 (Զի բազում անգամ չարաճաւեցի ընդ քեզ և ի նուագս բազումս չարչարեցէ զսիրտ քո. յն. ὅτι πλειστάκις πονηρεύσεταί σε...), նախաճաւել ՅՀ. իմ. նախաճաւակ Պիտ. ճաւեղ «առաջին երկու վանկերը երկար և վերջինը սուղ եռավանկ բառ» Մագ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pau- «ծայր» ձևից. հմմտ. յն. παύω «դադարեցնել», παύςμαι «դադրիլ, հրաժարուիլ», ատտ. παῦλα «դադար, հանգիստ, վերջ». παυσωλή «հանգիստ», լտ. pausa «դադար, վերջ», pausare «դադար առնել, կանգնիլ», որոնք համարւում էին յունարէնից փոխառեալ. այժմ Meillet, Dict. étym. Lt 708—9 բնիկ է գտնում։ Boisacq յոյն բառի ծագումը անհայտ է թողնում։ «Ծայր» գաղափարը կարելի է առնել թէ՛ «սկիզբ» և թէ «վերջ» իմաստով. այսպէս՝ ծայր տալ «սկսիլ», ծայրը գալ «վերջացնել». ծայրէ ի ծայր, ֆրանս. d'un bout à l'autre, թրք. ujdan uja «սկզբից մինչև վերջը»։ Հայերէնի մէջ նոյն արմատը առնուած է «սկիզբ» իմաստով, յունարէնի մէջ «վերջ» իմաստով։—Ած.

ՆՀԲ նոյն է դնում ճաւ «պապ» բառի հետ, իսկ ճաւակ՝ լծ. աւագ, յն. ա՛ւfuoճ, լտ. auctor: Gosche 46 սանս. su, sū, զնդ. havaiīh, hāvanī «նախապատրաստութիւն»։ Հիւնք. ճաւ «պապ» բառից։ Ղափանցեան ЗВО 23, 351 զնդ. hav «ծնիլ» բայից։

*ՀԱՒԱԺԻՊԱԿ «չէկխարի, anchusa, սընգոյր տուող բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1668, որ և ճաւաճիպա § 2782։

=Պրս. هوجوه havaǰuva, hävä̌juvä նոյն նշ. կազմուած է ǰuva «սնդիկ» բառով, որ է ժիպակ:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1925, էջ 302։

Հաւալաճի տե՛ս Հաւելէն։

ՀԱՒԱԼՈՑ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. գ. էջ 57. «Յամրածածուկ հաւալոցէն ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից»։ Թուի թէ նշանակում է «պահուելու տեղ, թաքստոց»։

=Անշուշտ կազմուած է -ոց մասնիկով

հաւալ արմատից, որ այլուստ անծանօթ է։

ՆՀԲ «որպէս թէ հաւու ալուցք կամ վանդակ, տեղի թաքստի. տե՛ս և աւալոց, իբր տեղի փախստի»։ ԱԲ մեկնում է «հանգ. 2. պահուըտելու տեղ»։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. حواله گاه havālagāh «թաքստոց», որովհետև կազմուած է արաբ. havāla բառից։

Հաւան տե՛ս Ամբարհաւան։

ՀԱՒԱՅ «քաջագործութիւն, յաղթութիւն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Սեբ. էջ 41. «Քանզի տեսանելով զհաւայս նորա չարաչարս, զարհուրեալ խոտորեցան սիրտք իւրեանց ի նմանէ»։ (Խօսքը Մուշեղ Մամիկոնեանի մասին է, որ զսպեց Վահրամ պարսկի ապստամբութիւնը և մեծամեծ քաջագործութիւններ արեց։ Պարսիկները նախանձեցան նրա վրայ և ամբաստանեցին թագաւորի առաջ)։

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1911, էջ 230։

*ՀԱՒԱՅ «օդ, եղանակ, օդի փոփոխութիւն»», Վստկ. Ուսանին զգործն և զընութիւն գետնին և զհաւայն ժամանակացն և զեղանակ տարւոյն (էջ 2). Պարտ է զզաւառն և զհաւայն տեղեաց իմանալ (էջ 86). Հոտն և փոթոթութիւնն զհաւայն առնու (էջ 157). Յայսպիսի հաւայէս խռովի (ծիթօնին) (էջ 177). Բաց զպատուհանքն և զդուռն որ հաւայն մտանէ ի ներքս (էջ 194)։

=Արաբ. هواء hava «օդ, եղանակ»։

ՀԱՒԱՆ (յետնաբար ի հլ.) «համոզում, հաճութիւն» Ոսկ. Սեբեր. «միաբան, կամակից, հաւանող» Եզն. Ոսկ. յհ. ա. 42. որից հաւանիլ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 23. հաւանեցուցանել ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 9. յհ. բ. 24 կամ հաւանել Ոսկ. ես. և եբր. հաւանագոյն Եզն. Ոսկ. մ. բ. 11. հաւանբնկերք Ոսկ. եբր. 502. Վեցօր. 158. հաւանութիւն Գ. մակ. է. 2. Եզն. անհաւան ՍԳր. Սեբեր. դիւրահաւան Յհ. գ. 19. Ոսկ. մ. ա. 4 և բ. կոր. դժուարահաւան Ոսկ. մ. բ. 11. յհ. ա. 25. միահաւան Բ. մկ. ժա. 8. Բուզ. զուգահաւան Նար. յիշ. ինքնահաւան (նոր բառ)։

ՆՀԲ «արմատն է այո՛, հա, թրք. էվվէթ «այո՛», լծ. ընդ. հաւատ, դաւան ևն»։ Տէրվ. Նախալ. 65 հնխ. av «յագիլ, հաճիլ, հաւանիլ» արմատից է դնում սանս. av, յն. ἄω «կշտանալ» և հյ. յագել, յագենալ, հաւանիլ, հաւատ, հաւաստիք:— Meillet MSL 8, 165 հաւան և հաւատ դնում է հաւ «թռչուն» բառից, ինչպէս և յն. οἴομαι «հաւատալ, կարծել»՝ οἰωνός «թռչուն» բառից. հաւ բառի այս առումը Meillet հնդևրոպական է համարում՝ կապելով հաւահմայութեան արուեստին։ Հիւբշ. 465 կեղծ է համարում այս մեկնութիւնը, որովհետև յն. οἴομαι < *ὀϝιογομαι = լտ. ōmen (տե՛ս Solmsen, Studien zur lat. Lautgeschichte 93, Walde 539): Հիւնք. յաւանակ բառից է հանում հաւանակ և սրանից էլ հաւան: Pedersen, Նպաստ 8 նոյն է դնում հաւատ բառի հետ։ Karst, Յուշարձան 421 հաւ-ան, հաւ-ատ և հաւ-աստի դնում է հաւ ընդհանուր արմատից, որ կցում է այո՛ և այս էլ թրք. evvet «այո՛» բառին։ Մառ տե՛ս հաւատ:

ԳԻՌ.—Շմ. հավանիլ, Երև. հավանէլ, Ալշ. Մշ. Սչ. հավնել, Ննխ. հավնէլ, Ախց. Ասլ. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. հավնիլ, Ջթ. հավնըլ, Հմշ. հավնուշ, Ագլ. հվա՛նիլ «հաւանիլ», հօ՛վան «հաւան», Սվեդ. Տիգ. հովնիլ, Հճ. հէվնել, Ալշ. Գոր. Ղրբ. հավան կէնալ, Սլմ. Վն. խավնել, Մկ. Ոզմ. խավնիլ, Մրղ. խավնէլ, Ջղ. խօվանել.—այս բոլորը նշանակում են «գեղեցիկ՝ վայելուչ գտնել, դուրը գալ». արևմտեան գրականը զանազանելով երկու ձևերը՝ գործածում է հաւանիլ «համաձայնիլ» և հաւնիլ «դուրը գալ»։

*ՀԱՒԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «սանդ» Վրք. հց. ա. 432, Ոսկիփ. (ըստ ՆՀԲ Հին բռ. գրում է հայանակ, իբր թէ հաւանակ):

=Պհլ. hāvan, զնդ. [illegible] hāvana, պրս. هاون hāvan կամ هوان havān, որից փոխառութեամբ արաբ. هاون hā-

vun, Թրք. havan. բոլորն էլ «սանդ» նշանակութեամբ (Horn § 1089):—Հիւբշ. 180։

Ուղիղ մեկնեց նախ Justi, Zendsp. 324 ա։ Lag. Arm. Stud. § 1270 իբր զրադաշտական պաշտամունքի առարկայ՝ Հայաստան մտած է համարում։

ԳԻՌ.—Նոր փոխառութեամբ մտած է թուրքերէնից. ինչ. Պլ. հաւան, Երև. հաւանգ ևն։

ՀԱՒԱՆԱՊԵՏ «ճարտարապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179։

ՀԱՒԱՆԻ «անասունների արուն». մէկ անգամ ունի Ոսկ. հերովդ. 617. «Ո՞ր մատակ առիւծ զիւր հաւանին ի սպանումն մատնէ» (յն. ἄρρην «արու»)։

=Ըստ որում կայ Ոսկ. եբր. հաւանընկեր «զուգակից, ամոլակից» բառը, որ ծագում է հաւան արմատից, ուստի թերևս այս բառն էլ բուն նշանակում է «ընկեր» և ծագում է նոյն արմատից։—Աճ.

ՀԱՒԱՌԻ «գէտառ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 179. այս բառով պէտք է անշուշտ հասկանալ գետառ, որ Երև. և Ջղ. նշանակում է «մայր գետ, որից առուն է բաժանւում»։

*ՀԱՒԱՍԱՐ (յետնաբա՞ր ի, ի-ա հլ.) «հաւասար, նման, ընկեր, մէկ ձև ունեցող, ընդհանուր, հասարակաց» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. յհ. բ. 37. որից հաւասարել ՍԳր. Ագաթ. հաւասարորդ Եւս. պտմ. հաւասարութիւն ՍԳր. Եւս. պտմ. Կոչ. հաւասարագոյն Ագաթ. հաւասարակշիռ Վեցօր. համահաւասար Վրք. հց. զուգահաւասար Յհ. իմ. երև. երկնահաւասար Յայսմ. հանդիսահաւասար Անան. եկեղ. հ-ի կրճատումով՝ մակաւասար Փիլ. Շիր. չաւասարիլ Վրք. հց. բ. 13.—միջին հյ. հաւսարակաց Կոստ. երզն. 78. Նոր բառեր են հաւասարակշռութիւն, անհաւասարակըշռութիւն ևն։

=Պհլ. hāvsār (կամ hāvasār) բառից, որ ճիշտ հայերէնի պէս ունի կրկնակ «հաւասար» և «նման» նշանակութիւնները։ Ճիշտ հայերէնի պէս պահլաւերէն էլ ասւում է hāvsār nē 'ast «չիք հաւասար» (նմանը չկայ)։ Պհլ. բառը հին գրականութեան մէջ աւանդուած չէր. պատկանում է հիւս. պհլ. բարբառին և երևան եկաւ մանիքէական գրուածների մէջ՝ האוסאר hāvsār ձևով (տե՛ս Salemann, Manichäische Stud. ЗАН հտ. 8 (1908), էջ 81)։ Կազմուած է *hāvat- «նոյն» (հմմտ. զնդ. havaṭ-masō «նոյն մեծութեամբ») և sāra «գլուխ» բառերից. հմմտ. պրս. همسر hamsər «համապատիւ, հասակակից»՝ կազմուած ham «նոյն» և sar «գլուխ» բառերից։

ՆՀԲ իբր համ հասարակ; համասաբաս, լծ. և արաբ. հաշիր, Թրք. էշ «նըման» և յն. ἴσος, Հիւնք. պրս. hamsar «համապատիւ, հասակակից»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet WSL 14, 479 և 17, 247: Պհլ. բառին է կցում նաև Մառ (տե՛ս ЗАН 8, 81)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 236 պրս. افشار afsār «ընկեր, զուգող»։

ԳԻՌ.—Երև. Շմ. Տփ. հավասար, Ննխ. հավասար, հավսար, Ագլ. հվա՛սար, Տիգ. հավասար, Ջթ. հավասօյ, հավասոր, Խրբ. Պլ. Սեբ. հաֆսար, Ալշ. Ախց. Կր. հաֆսար, Սլմ. խավասար, Մկ. խավսար, Ջղ. խօվասար, Ոզմ. խովսար, Ակն. Ալշ. Մշ. հափսար: Բայական ձևով Տփ. հավսըրվիլ, Ագլ. հվըսա՛րիլ, Խրբ. Պլ. հաֆսըրիլ: Նշանակում են «հարթ, տափակ, միապաղաղ» և «հարթուիլ, տափականալ, հաւասարուիլ, միապաղաղ ձև ստանալ»։

ՓՈԽ.— Թրք. գւռ. Եւդ. حاوسار havsar «հաւասար» (Ցուցարձան 329), Ակն. havsar «մէկ մեծութեամբ և իրար նման» (օր. պըտուղները և կամ որևէ երկու ապրանք իրար հաւասար չեն. մէկը խոշոր է, մէկը փոքր է). Կես. havsar eylemek «միախառնել, միացնել». օր. bir buɣdaydan, bir čəvdardan qat da havsar eyle «մէկ ցորենից, մէկ էլ հաճարից խառնիր և հաւասարի՛ր, միացրո՛ւ» (տե՛ս Բիւր. 1898, 713)։

ՀԱՒԱՍՏ, ի հլ. «ստոյգ, ճշմարիտ, վաւերական» Դիոն. եկեղ. սրանից են հաւաստի «իրօք, ճշմարիտ» Խոր. Պորփ. հաւաստիք «հաստատութեան ապացոյց» Ոսկ. հաւաստեաւ Օր. ժգ. 14. Եւս. քր. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 1. հաւաստապէս Փարպ. անհաւաստի Խոր. հաւաստութիւն Սահմ. Անյ. պորփ. հաւաստիացում (Նոր բառ) ևն։

ՆՀԲ «ի ձայնից աստի, հաստատ, յստակ և հա, այո՛, հաւանելի, հաւատալի են»։ Տէրվ. տես հաւան բառի տակ։ Հիւնք. զանդկական Աւեստա գրքի անունից։ Նոյնը նաև Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 327։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ժան. 100 պհլ. բնագրի (ժա. 16) havišt բառը մեկնում է «հաւատարիմ» և նոյնացնում է մեր ձևի հետ։ Karst, Յուշարձ. 421 տե՛ս հաւան: Մառ տե՛ս հաւատ:

ՀԱՒԱՏԻ «գօտու ծոպերը կամ ուրիշ մասերը». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 68.— «Զծոփս գօտւոյն մերթ բանայցէ և մերթ ծածկիցէ, մերթ ի կուրծսն ածիցէ և մերթ զգաւական ածիցէ և այսր անդր շօշոկիցէ, բացխփիկ նափորտամբն խաղայցէ, զի զհաւատիս գօտւոյն կարիցէ բազմաց ցուցանել»։

ՀԱՒԱՏ, ո հլ. (գործածւում է մանաւանդ անեզաբար) «հաւատք, կրօնք, հաւատարմութիւն, վստահութիւն, ստուգութիւն» ՍԳր. «ապացոյց, փաստ, հաւաստիք» Փիլ. «դաշինք» Եւս. քր. որից հաւատալ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 15, 16. մ. ա. 10. Եւս. պտմ. հաւատացուցանել Բ. մակ. դ. 34. Ոսկ. ես. Նփր. ծն. հաւատացեալ ՍԳր. հաւատոյ «հաւատալու արժանի» Կոչ. հաւատաւոր Եղիշ. Կանոն. հաւատունի Իգն. ատ. թղ. 113 (ոսկեդարեան!) հաւատարիմ (մասնիկի համար հմմտ. մտերիմ, ոխերիմ) ՍԳր. Ոսկ. հաւատարմութիւն ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. առհաւատչեայ ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Եփր. ծն. Ագաթ. անհաւատ ՍԳր. Եզն. անհաւատոյ «անհաւատալի» Կոչ. 289. թերահաւատ ՍԳր. Կոչ. ճշմարտահաւատ Կորիւն. միահաւատ Ագաթ. նորահաւատ Ոսկ. ա. տիմ. Ագաթ. Եւագր. ուղղահաւատ Բուզ. չհաւատալի Վեցօր. Բուզ. դեռահաւատ Խոր. դիւրահաւատ Կրս. հց. ապահաւատ Նար. կիսահաւատ Ոսկ. յհ. հաւատարմատար, հաւատաքննութիւն, հաւատաքննական, հաւատուրաց (նոր բառեր) են։ Նախաձայնի անկումով ունինք աւատ, որից մակբայաբար յաւատ «հաւատարմութեամբ». Ոչ առնէին համար արանցն՝ յորոց ձեռս տային զարծաթն՝ տալ գործաւորաց գործոյն, զի յաւատ (կամ ի յաւատ, յն. ἐν πίστει) գործէին (Դ. թագ. ժբ. 15, իբ. 7). Նաև աւատալ Մագ. Վրք. հց. ա. 522, Լմբ. մատ. 301 (միջին հյ. աւտալ, ավտալ Անսիզք 25, 63). աւատացուցանել Ճառընտ. չաւատալ Ոսկ. մ. ա. 4. չաւատալի Եւս. քր.։ Իսկ աւատ «fief» բառը, որից աւատառու, աւատապետ, աւատական իշխանութիւն «féodalité» են յարմարեցրած է նոր գրականում, կարծելով թէ այս եւրոպական բառը ծագում է լտ. fides «հաւատք» բառից։

Հներից Վանակ. հաւատ. = Տաթև. հարց. 769 հետևեալ մեկնութիւններն է յարմարացնում. «Հաւատն լոյս. համ սկիզբն և ատն՝ զօրութիւն գործոյ. զհոյն գիր ի բաց առ, աւատ ասի. ամենայն ի դէպ բանի ասեն՝ թէ աւօտ կայ. և առաւօտ ասեն զսկիզբն աւուրն, որպէս աւօտ արեգական գալոյ»։ ՆՀԲ լծ. հյ. հաւանութիւն, դաւանումն հաստատ, հա՛, այո՛ յաւէտ, թրք. էվվէթ, եբր. եմուն «խոստովանութիւն, Յուդա», լտ. fides, իտալ. fede։ Մորթման ZDMG 26, 543 բևեռ. havadubi: Տէրվ. տե՛ս հաւան: Հիւնք. Աւետարան բառից։ Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 7, 9 լտ. fides, իտալ. fede, ֆրանս. foi կամ հաւ «սկիզբ» և կամ հաւանութիւն: Meillet տե՛ս հաւան: Patrubány SA 1, 210 զնդ. hu «լաւ»+ā+պրս. vāt «բան, խօսք», իբր յն. εὐαγγέλιον «Աւետարան», իսկ ՀԱ 1908, 187 սանս. sabhā «ազգ», գոթ. sibja, հբգ. sippe+տալ՝ այն է «իր անձը ազգին նուիրել»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ժան. 100 հաւաստ բառից։ Karst, Յուշարձան 421 տե՛ս հաւան:—Մառ, ИАН 1916, 237 հաւատ, հաւան, հաւաստի, համոզել և ամուր դնում է յաբեթական sam արմատից, որից և վրաց. մծամս «հաւատամ»։—Առհաւատչեայ բառը Lag. Armen. Stud. § 2411 համարում է ձևացած ժողովրդական ստուգաբանութեամբ եբր. ערבן ʿērābōn «գրաւական» բառից։

ԳԻՐ.—Ախց. Երև. Կր. հավատալ, Ննխ. Ջղ. Սեբ. Սչ. հավադալ, Շմ. հավատիլ, Գոր. Ղրբ. հվատալ, վհատալ, Ագլ. հվա՛տիլ, Մրղ. Սլմ. Վն. Տփ. ավատալ, Ախց. հավտալ, Ասլ. Պլ. հավդալ, Սեբ. հավդըհալ, Հմշ. հավդըհուլ, Մկ. խօվօտալ, Կր. Ոզմ. Տփ. ավտալ, Խրբ. Պլ. Ռ. ավդալ, Ալշ. Մշ. Ռ. ավդըհալ, Սվեդ. օվդիլ, Տիգ. օվդըհօլ, Հճ. ավդօլ, Զթ. ավդօլ, ավդոլ.—սրանք անշուշտ ընիկ ժողովրդական ձևեր են.—սակայն գրականից են փոխառեալ Ագլ. Տփ. հավատ, Ակն. Պլ. հավաթգ, Սչ. հավադգ', Խրբ. հավադգ, Ռ. հավաթք, Տիգ. հօվօթք, Ասլ. հավա*գ, հավա*, Զթ. հավօթք, հավոթք, Մրղ. Ոզմ. Սլմ. Վն. խավատ.—Նոր բառեր են հաւատեհան, հաւատեհանել «համոզելով իր ուզածը անել տալ».—Բլ. անավօտ «անհաւատ» (հաղորդեց Ս. Մովսիսյան, նամակ 1933)։

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 222 հայերէնից փոխառեալ է դնում հունգ. hit «հաւատք» և այս փոխառութիւնից եզրակացնում է որ Հունգարացոց նախկին հայրենիքում մազդեզական կրօնը տարածողները հայերն էին։

ՀԱՒԱՔ «ժողովուած» Վրդ. պտմ. այս արմատից են հաւաքել «ժողովել» ՍԳր. հաւաքումն Ոսկ. յհ. ա. 38. հաւաքարան Թէոփ. ծն. հաւաքական Անյ. վերլծ. հաւաքաբանութիւն Անյ. վերլ. հաւաքիչ Մագ. զանազանահաւաք Թէոդ. կուս. բազմահաւաք Պիտ. դըժուարահաւաք Խոր. զուգահաւաքել Ճառընտ. ծաղկահաւաք Խոսրովիկ. համահաւաք Վրդն. սղ. ծն. զօրահաւաք, հաւաքածու, հաւաքատեղի, հաւաքոյթ (նոր բառեր) են։ Առանց հ նախաձայնի ունինք աւաքել «հաւաքել, ժողովել» Եզեկ. իթ. 5. Գ. մակ. զ. 4. Բրս. ողորմ.։ Այս բառը ունի նաև «բժշկել» նշանակութիւնը. այսպէս՝ աւաքել ի բորոտութենէ կամ զբորոտութիւն «բորոտութիւնը բըժշկել» Դ. Թագ. ե. 3, 6, 7, 11. աւաքեցուցանել «բժշկել» (անդ). պարզապէս աւաքէր «բժշկում էր» Սասն. էջ 36։ Այս նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. συνάγω «հաւաքել» և ἀπο-συνάγω «բժշկել». նաև հայ. ախտաքաղ «ախտաբոյժ» Սասն. 65 (տպ. աղտաքաղ. հմմտ. քարաղր բառի տակ ասուածները)։

Տէրվ. Altarm. 9, 10 դնում է հ յաւելուած, աւա մասնիկ, արմատը ք, որի հետ միացնում է սանս. či, պրս. čīdan «հաւաքել, ժողովել», իսլ. oyrucmu, oyru umamu «մաքրել». ըստ այսմ հ-աւաքել=սանս. ava-či «հաւաքել, հանել»։ Հիւնք. յն. εὐαγέω «սրբել, մաքրել» ձևից հանում է աւաքել և սրանից էլ հաւաքել: Կուրտիկեան, Արևելք Թ. 4185 պրս. խաւ «քաղել»։ Ցակոբեան, Ծաղիկ 1899, նոյ. 4 արաբ. հավգ «ժողով, ժողովել» բառից։ Կափանցեան ЗВО 23, 360 համ+զնդ. vyāxa, «հաւաքումն»։ Nyberg 2 96 միացնում է պհլ. hamōk «հաւասար, ամբողջ, ամբողջական, կատարեալ» բառի հետ, որ դնում է իրան. *hama-vaka- ձևից, ընդունելով *vaka- իբր «ծայր, վերջ, բարձրագոյն կէտը»։ Այս անծանօթ *vaka- բառը ուզում է գտնել նաև հյ. վախճան<*vax-čar(a)na-, վակահակ, վակաս<*vak-āsa «մինչև վերը հասնող». վակժոյժ<*vak-užaužah- «ծայրը ուժով բռնած» և զնդ. vaγδana «գլուխ» բառերի մէջ։ Meillet BSL հտ. 32, № 97, էջ 84 սխալ է գտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև մեկնելով *ha-ma-vaka- ձևից, չի բացատրում ո՛չ -ma- վանկի կորուստը և ոչ ք-ի ծագումը։

ԳԻՐ.—Երև. հավաքէլ, Շմ. Տփ. հավաքիլ, Գոր. Ղրբ. հվա՛քէլ, Ագլ. հվօ՛քիլ, Մշ. հօվըկել, Ռ. հաֆքէլ, Ախց. Կր. հաֆքիլ, Զթ. հաֆգ'իլ, Հճ. հէվքել.—Ախց. Կր. են ստացել են «տեղաւորուիլ, պարունակուիլ, պարփակուիլ» նշանակութիւնը։—Նոր բառեր են հաւաքոտել, հաւքտուկ, հաւաքս, հաւաք-տեղակ անել:

*ՀԱՒԱՔ, ՀԱԲԱԿ, ՀԱՊԱԽ «մի տեսակ ռեհան. acimum basilicum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1572 և § 1674։

=Արաբ. حبق ḥabaq, որ և պրս. حوك havak՝ նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. էջ 880 և Steinschneider WZKM 12, 4): Պրս. ձևից ծագում է հաւաք. միւս երկու ձևերից առաջինը արաբերէնի հին, երկրորդը նոր տառադարձութիւնն է։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Հայկ. բառաք. 97. նոյնը յետոյ ՀԲուս. անդ։ ՀԱԻՆԼԷՆ կամ ՀԱԻԱԼԱՆԻ «մեծ Թուր» Թղթ. դաշ. (տպ. Շահն. էջ 17 սուսերօք հաւհալենօք). ուրիշ ձևերով ունինք՝ հաւմալի, հաւհալունի, հաւահալնի, հալունի. համմտ. Եւ անդ կախեալ կայ յօդն հաւհալի Թուրն Տըրդատայ, զոր խաչ ձևացոյց սուրբն Գրիգոր (Յկ. կր. 13). Անդ կայ հաւհալունի Թուրն Տրդատայ (Վրդն. աշխ. 518)։ Ջէնն հաւահալնի (Դրնղ. 512)։

Սրուանձտեանց, Համով հոտով, էջ 75 տալիս է հետևեալ ժողովրդական ստուգաբանութիւնը. «Հալունի՝ կը նշանակէ հաւու ունի. իբր թէ երկաթը կը մանրեն կորեկի պէս, կուտան հաւերուն, կ'ուտեն, և անոնց ծերտերը ժողվելով կրակով կեբեն, ելած երկաթը կը լինի զուտ չալիկ (պողպատ) և զարմանալի սուր ու կտրուն»։

ԳԻՌ.—Մշ. հավլունի թուր, Երև. հալվունի թուր (գործածական են հէքեաթներում)։

*ՀԱԻԹԱԴԻՐԱՄ (գրուած նաև հաւդադրամ) «եօթը դրամնոց (գոհար)» Խոր. աշխ. 614. գիտէ միայն ՀՀԲ։

=Պրս. هفت haft «եօթը» և درم diram «դրամ» բառերից։—Հիւբշ. 264։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. նոյնը նաև Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 119։

*ՀԱԻԻՃ «անուշահոտ համեմ», որից յգ. հաւիճաճի Վստկ. 127, 131. գրծ. հաւիճճով Մխ. բժշ. 25։

=Արաբ. حوایج havāiǰ «այն բոլոր բաներն են, որ կերակուր եփելու համար մսի հետ են դրւում. ինչպէս՝ աղ, պղպեղ, սխտոր են» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 780 և Գ. 361)։ —Աճ.

Վաստակոց գրքի հրատարակիչը համարում է արաբ. բայց չի դնում մայր ձևը։ Seidel Մխ. հեր. § 88 կարծում է թէ ակնարկուած բառն է արաբ. هایج hāiǰ «գրգռիչ»?

ԳԻՌ.—Խրբ. հավէչ «դեռ յարդը չհանուած ոսպ, սխտոր են», 2. Խրբ. «խաղողի տերև» (ըստ Ծաղիկ 1903, թ. 21, 22). 3. Հճ. հավաչ կամ հավօչ (նոյնը նաև Ջթ. Մրշ. հավէ՞չ ձևով) «պղպեղ, մանաւանդ կարմիր պղպեղ, որ փշրում են, աղի հետ խառնում և հացի մէջ դնելով ուտում պահոց օրերը». որից հաւէհչուր Ջթ. «տեղական մի կերակուր, որ պատրաստում են կարմիր տաքդեղով, աղով, ջրով, սոխով ու սխտորով»։

ՓՈԽ.—Ուտ. hävec̆ «գինձ, համեմ բոյսը»։

ՀԱԻՓԱԼ (գրուած նաև հաւբալ, hօբալ, հօփալ, հօվփալ, հօբալ) «վայրի աղաւնի» Վեցօր. էջ 89. Ոսկ. եզեկ. Եպիփ. յար. Փիլ. լիւս. Սահմ. Գաղիան. Վրդն. ծն.։

=Անշուշտ ծագում է հաւ «թռչուն»+փալ բառերից. վերջինը անծանօթ։ (Տե՛ս և հաւ)։

ՆՀԲ փալ համարում է «նոյն ընդ լտ. palumba «վայրի աղաւնի»։ Պատահական նմանութիւն ունին յն. πέλεια «վայրի աղաւնի», լեթթ. paîpala. լիթ. pûtpela, հպրուս. penpalo, ռուս. перепелъ, չեխ. přepel, լեհ. przepiora են «լոր, լորամարգի» (Trautmann 204):

ՀԱԻՔ «թշնամանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179։

ՀԱՓԱՓԵԼ «առևանգել, յափշտակել» (մանաւանդ աղջիկ կամ կին) Եւս. քր. ուրիշ վըկայութիւն չկայ։

=Կրկնուած է հափ պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած։

ՆՀԲ ափ բառից կրկնուած։ Տէրվ. Նախալ. 32, 61 հնխ. ap հոմանիշ արմատից դնում է սանս. āp, զնդ. āf «հասնիլ, յափշտակել», հյ. ափ, հափափել, յափշտակել: Հիւնք. ըստ ՆՀԲ, Գազանճեան, Արև. մամ. 1902 հ+ափ, որից նաև յափշտակել:—Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 341 Ատրպտկ. Թրք. اپارمق apar-maq «առնել»։

ՀԱՔՈՅՉԼ «որդի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179. որի դէմ անդ՝ էջ 175 գտնում ենք հայfօղ «որդի»։

*ՀԱՔՐ «արհամարհուած, անարգ». գործածական է յետին դարերի ռամիկ լեզւում. ինչպէս՝ Մէջ անգիտաց հաքր եմ ընկել. Կոստ. երզն. էջ 138. Որ չլինիս հաքր աստենիս. անդ, էջ 159. որից ունինք հաfrել «նախատել» Սմբ. դատ. 95։

=Արաբ. حقير ḥaqīr «արհամարհելի, անարգ, նուաստ», حقارت ḥaqārat «արհամարհանք, անարգանք»։

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան հրտր. Կոստ. երգն. էջ 50։

ՀԴՆԻ (գրուած նաև հըդնի, հնդնի, հնդի) «սապատող, կուզ» Պիտ. 529 (Հըդնի էր Թիկամբք)։—Տե՛ս և հնդրի:

ՆՀԲ լծ. արաբ. հէտէպ, էհտէպ: Խաչըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս. hindira «այրական»։

Հդուդ տե՛ս Հոտոտ։

*ՀԵԳ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «վանկ, գրի հնչիւնը» Ոսկ. ես. Երգն. և Նչ. քեր. որից են հեգել «վանկ կապել» Մամբր. Մանդ. եռեհեգեան «եռավանկ» Երգն. քեր. միահեգութիւն Մագ. քեր. կիսահեգ Նչ. քեր. հեգարան (նոր բառ).—յետնաբար գրուած ունինք հեֆ Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 182—184։

=Ասոր. ܗܓܐ həγā «կարդալ», ն. ասոր. häget'ä «հեգել», արաբ. هجا haǰā «վանկ, հեգել», որից փոխառեալ է քրդ. هجه hiǰe «վանկ». տե՛ս նաև հեգենայ:—Հիւբշ. 309։

ՆՀԲ լծ. հյ. ոգել, ոգի, հագագ, վանկ, յն. իխի՛, ի՛խօս, մանաւանդ արաբ. և պրս. հէճէ, սիւգիւն: Տէրվիշ. տե՛ս հագագ բառի տակ։ Վերի ձևով մեկնեց Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), էջ 132։ Հիւնք. արաբ. հէճէ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. հէգ՝նել, Ակն. հէճեֆ, հէճեֆըռաճ, Պլ. հէճեֆէրէճ «հեգարան» (գրականից փոխառեալ)։

*ՀԵԳԵՄՈՆ (սեռ. -ի), որ և հոգեմոն, հեգեմոնիդէս «առաջնորդ, կուսակալ, դատաւոր». վերջինը ունի Բ. մակ. ժգ. 24՝ իբր յատուկ անուն. միւսները՝ Եփր. գծ. (ստէպ), Ճառընտ. Յայսմ. դեկ. 13. առանձին տե՛ս նաև եգումենոս:

=Յն. ἡγεμών, ἡγεμονίδης «առաջնորդ, կուսակալ, կառավարիչ» (ἡγέομαι «առաջնորդել» բայից). կրկին ձևերից առաջինը տուել է հեգեմոն, երկրորդը (որ գործածուած ճիշտ Բ. մակ. ժգ. 24) տառադարձուած է հեգեմոնիդէս. իսկ հոգեմոն թուի շփոթ գրչութիւն՝ հոգի բառից։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև ասոր. ܗܓܡܘܢܐ hegəmōna կամ ܗܝܓܡܘܢܐ higəmōna, մանիք. պհլ. תיגמון higmōn (տե՛ս Salemann, Manichäische Stud. ЗАН 8, 83) և ն. յն. ἡγούμενος «աբբայ, վանաց առաջնորդ», ἡγουμένη «աբբայուհի» ձևից՝ հսլ. igumenŭ, ռուս. игуменъ, ուկր. ihúmen են (Berneker 422):

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։—Վարդանեան ՀԱ 1922, 407 դնում է ասորերէնի միջոցով։

*ՀԵԳԻՆԱՅ, ի հլ. «գիր, այբուբեն» Կիւրղ. ծն. (Զում և զով երբայեցի հեգենայն ոչ ընտրէ ի միմեանց.—ակնարկում է եբր. ד տառը, որ կարդացւում է թէ՛ u և թէ o). «հեզ, վանկ» Երգն. քեր. Փարպ. Մանդ. խոր.։

=Ասոր. ܗܓܝܢܐ heγyānā «կարդալ, հեգել, ընթերցում, արտասանութիւն» բառից։ Ասորի բառը դարձել է նախ *հեգիանայ, որից *հեգեանայ և սրանից էլ հեգենայ: Արմատը բնիկ սեմական է. հմմտ. եբր. הגה h g h «բզզալ, մրմնջել, մռմռալ, առիւծի մռնչելը, մտածել, ճառել, խօսիլ», הגה hege «որոտ; հեծեծանք», ասոր. ܗܓܐ həγa «կարդալ», արաբ. هجا haǰā «վանկ, հեգել». տե՛ս նաև հյ. հեգ՝ ձևի տակ։—Հիւբշ. 309։

ՆՀԲ հեգ բառից։ Հիւնք. արաբ. հէճէ:

ՀԵԳԻՈՃՈՍ «անանուխ, նանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։

Հեգն տե՛ս Հենգն։

ՀԵՁ, ո հլ. «քաղցր և մեղմ բնութեամբ, խոնարհ» ՍԳր. որից հեզացուցանել Ոսկ. յհ. ա. 29. հեզութիւն ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 4. Եւս. պտմ. հեզիկ Փիլ. խոր. Ցհ. կթ. հեզաստ Պիտ. Կաղանկտ. հեզաբար Եղիշ. խոր. հեզօրէն Գնձ. քաղցրահեզ Եպիփ. ծն. հեզահագ, հեզաշունչ (նոր բառեր)։ Սխալմամբ գրուած է հեց խոր. Ա. 11, որ լաւագոյն ձեռագիրների մէջ հեզ ձևն ունի։

ՆՀԲ լծ. արաբ. խէզէ, խազր, խազու, յոգն. խուզու (հմմ՛ արաբ. خذأ xaḏa. xaḏi «հնազանդիլ» Կամուս, Թրք.

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Հայկ. բառաք. 97. նոյնը յետոյ ՀԲուս. անդ։

ՀԱՒԵԼԷՆ կամ ՀԱՒԱԼԱՆԻ «մեծ թուր» Թղթ. դաշ. (տպ. Շահն. էջ 17 սուսերօք հաւհալենօք). ուրիշ ձևերով ունինք՝ հաւհալի, հաւհալունի, հաւահալնի, հալունի. հմմտ. Եւ անդ կախեալ կայ յօղն հաւհալի թուրն Տրդատայ, զոր խաչ ձևացոյց սուրբն Գրիգոր (Յկ. կր. 13). Անդ կայ հաւհալունի թուրն Տրդատայ (Վրդն. աշխ. 518)։ Զէնն հաւահալնի (Դրնղ. 512)։

Սրուանձտեանց, Համով հոտով, էջ 75 տալիս է հետևեալ ժողովրդական ստուգաբանութիւնը. «Հաւլունի՝ կը նշանակէ հաւու ունի. իբր թէ երկաթը կը մանրեն կորեկի պէս, կուտան հաւերուն, կ'ուտեն, և անոնց ծերտերը ժողվելով կ'րակով կեփեն, ելած երկաթը կը լինի զուտ չալիկ (պողպատ) և զարմանալի սուր ու կտրուն»։

ԳԻՌ.—Մշ. հավլունի թուր, Երև. հալվունի թուր (գործածական են հէքեաթներում)։

*ՀԱՒԹԱԴՐԱՄ (գրուած նաև հաւդադրամ) «եօթը դրամնոց (գոհար)» Խոր. աշխ. 614. գիտէ միայն ՀՀԲ։

=Պրս. هفت haft «եօթը» և درم diram «դրամ» բառերից։—Հիւբշ. 264։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. նոյնը նաև Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 119։

*ՀԱՒԻՃ «անուշահոտ համեմ», որից յգ. հաւիճաճի Վստկ. 127, 131. գրծ. հաւիճճով Մխ. բժշ. 25։

=Արաբ. حوایج havāĭǰ «այն բոլոր բաներն են, որ կերակուր եփելու համար մսի հետ են դրւում. ինչպէս՝ աղ, պղպեղ, սիսեռ ևն» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 780 և Գ. 361)։—Աճ.

Վաստակոց գրքի հրատարակիչը համարում է արաբ. բայց չի դնում մայր ձևը։ Seidel Մխ. հեր. § 88 կարծում է թէ ակնարկուած բառն է արաբ. هاج hāĭǰ «գրգռիչ»?

ԳԻՌ.—Խրբ. հավէչ «դեռ յարդը չհանուած սալ, սիսեռ ևն», 2. Խրբ. «խաղողի տերև» (ըստ Տաղիկ 1903, թ. 21, 22). 3. Հճ. հավաչ կամ հավօչ (նոյնը նաև Զթ. Մրշ. հավէ՞չ ձևով) «պղպեղ, մանաւանդ կարմիր պղպեղ, որ փշրում են, աղի հետ խառնում և հացի մէջ դնելով ուտում պահոց օրերը». որից հաւէճջուր Զթ. «տեղական մի կերակուր, որ պատրաստում են կարմիր տաքդեղով, աղով, ջրով, սոխով ու սխտորով»։

ՓՈԽ.—Ուտ. hävečʻ «դժնձ, համեմ բոյսը»։

ՀԱՒՓԱԼ (գրուած նաև հաւբալ, hօբալ, հօփալ, հօվփալ, հօբալ) «վայրի աղաւնի» Վեցօր. էջ 89. Ոսկ. եզեկ. Եփիփ. յար. Փիլ. լիւս. Սահմ. Գաղիան. Վրդն. ծն.։

=Անշուշտ ծագում է հաւ «թռչուն»+փալ բառերից. վերջինը անծանօթ։ (Տե՛ս և հաւ)։

ՆՀԲ փալ համարում է «նոյն ընդ լտ. palumba «վայրի աղաւնի»։ Պատահական նմանութիւն ունին յն. πέλεια «վայրի աղաւնի», լեթթ. paîpala. լիթ. pûtpela, հպրուս. penpalo, ռուս. перепелъ, չեխ. přepel, լեհ. przepiora են «լոր, լորամարգի» (Trautmann 204)։

ՀԱՒՔ «թշնամանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179։

ՀԱՓԱՓԵԼ «առևանգել, յափշտակել» (մանաւանդ աղջիկ կամ կին) Եւս. քր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Կրկնուած է հափ պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած։

ՆՀԲ ափ բառից կրկնուած։ Ծէրվ. Նախալ. 32, 61 հնխ. ap հոմանիշ արմատից դնում է սանս. āp, զնդ. āf «հասնել, յափշտակել», հյ. ափ, հափափել, յափշտակել: Հիւբշ. ըստ ՆՀԲ, Գազանճեան, Արև. մամ. 1902 հ+ափ, որից նաև յափշտակել:—Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 341 Ատրպտկ. թրք. ایارمق apar-maq «տանել»։

ՀԱՔՈՅԶ «որդի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179. որի դէմ անդ՝ էջ 175 գտնում ենք հայքօղ «որդի»։

*ՀԱՔՐ «արհամարհուած, անարգ». գործածական է յետին դարերի ռամիկ լեզւում. ինչպէս՝ Մէջ անգիտաց հաքր եմ ընկել. Կոստ. երզն. էջ 138. Որ չլինիս հաքր ատենիս. անդ, էջ 159. որից ունինք հաքրել «նախատել» Սմբ. դատ. 95։

=Արաբ. حقير ḥaqīr «արհամարհեալ, անարգ, նուաստ», حقارت ḥaqārat «արհամարհանք, անարգանք»։

Ուղիղ մեկնեց Պատուբեան հրտր. Կոստ. Երզն. էջ 50։

ՀԴՆԻ (գրուած նաև հըդնի, հնդնի, հնդի) «սապատող, կուզ» Պիտ. 529 (Հըդնի էր Թիկամբք)։—Տե՛ս և ճնդրի:

ՆՀԲ լծ. արաբ. ճէտէպ, ճէտէպ: Խաչըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս. hindira «այրական»։

Հդուդ տե՛ս Հոտոտ։

*ՀԵԳ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «վանկ, գրի հնչիւնը» Ոսկ. ես. Երզն. և Նչ. քեր. որից են ճեգել «վանկ կապել» Մամբր. Մանդ. եռեճեգեան «եռավանկ» Երզն. քեր. միաճեգութիւն Մագ. քեր. կիսաճեգ Նչ. քեր. ճեգարան (նոր բառ).—յետնաբար գրուած ունինք ճեճ Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 182—184։

=Ասոր. ܗܓܐ həgā «կարդալ», ն. ասոր. häget'ä «հեգել», արաբ. هجا hağā «վանկ, հեգել», որից փոխառեալ է քրդ. هجه hiğe «վանկ». տե՛ս նաև ճեգճեալ:—Հիւբշ. 309։

ՆՀԲ լծ. հյ. ոգել, ոգի, ճագագ, վաճկ, յն. իխի՛, ի՛խօս, մանաւանդ արաբ. և պրս. ճէճէ, սիւգիւճ: Տէրվիշ. տե՛ս ճագագ բառի տակ։ Վերի ձևով մեկնեց Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), էջ 132։ Հիմք. արաբ. ճէճէ:

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. ճէգ'ել, Ակն. ճէճէ, ճէճըրաճ, Պլ. ճէճէրէճ «հեգարան» (գրականից փոխառեալ)։

*ՀԵԳԵՄՈՆ (սեռ. -ի), որ և ճոգեմոճ, ճեգեմոճիդէս «առաջնորդ, կուսակալ, դատաւոր». վերջինը ունի Բ. մակ. ժգ. 24՝ իբր յատուկ անուն. միւսները՝ Եփր. գծ. (առէպ), Ճառընտ. Յայսմ. դեկ. 13. առանձին տե՛ս նաև եգումեճոս:

=Յն. ἡγεμών, ἡγεμονίδης «առաջնորդ, կուսակալ, կառավարիչ» (ἡγέομαι «առաջնորդել» բայից). կրկին ձևերից առաջինը տուել է ճեգեմոճ, երկրորդը (որ գործածուած ճիշտ Բ. մակ. ժգ. 24) տառադարձուած է ճեգեմոճիդէս. իսկ ճոգեմոճ Թուփ չփոթ գրչութիւն՝ ճոգի բառից։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև ասոր. ܗܓܡܘܢܐ hegəmōna կամ ܗܝܓܡܘܢܐ higəmōna, մանիք. պհլ. תיגמון higmōn (տե՛ս Salemann, Manichäische Stud. ЗАН 8, 83) և ն. յն. ἡγούμενος «աբբայ, վանաց առաջնորդ», ἡγουμένη «աբբայուհի» ձևից՝ հսլ. igumenŭ, ռուս. игýменъ, ուկր. ihúmen են (Berneker 422):

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։—Վարդանեան ՀԱ 1922, 407 դնում է ասորերէնի միջոցով։

*ՀԵԳԵՆԱՅ, ի հլ. «գիր, այբուբեն» Կիւրղ. ծն. (Ձուն և զով եբրայեցի հեգենայն ոչ ընտրէ ի միմեանց.—ակնարկում է եբր. ר տառը, որ կարդացւում է թէ՛ ս և թէ օ). «հեգ, վանկ» Երզն. քեր. Փարպ. Մանդ. Խոր.։

=Ասոր. ܗܓܝܢܐ heγyānā «կարդալ, հեգել, ընթերցում, արտասանութիւն» բառից։ Ասորի բառը դարձել է նախ *ճեգիաճայ, որից *ճեգեաճայ և սրանից էլ ճեգեճայ: Արմատը բնիկ սեմական է. հմմտ. եբր. הגה hgh «բզզալ, մրմնջել, մռմռալ, առիւծի մռնչելը, մտածել, ճառել, խօսիլ», הגה hege «որոտ, հեծեծանք», ասոր. ܗܓܐ həgā «կարդալ», արաբ. هجا hağā «վանկ, հեգել». տե՛ս նաև հյ. ճեգ ձևի տակ։—Հիւբշ. 309։

ՆՀԲ ճեգ բառից։ Հիմք. արաբ. ճէճէ:

ՀԵԳԻՈՃՈՍ «անանուխ, նանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։

Հեգճ տե՛ս Հենգճ։

ՀԵՋ, ո հլ. «քաղցր և մեղմ բնութեամբ, խոնարհ» ՍԳր. որից ճեզացուցաճել Ոսկ. յհ. ա. 29. ճեզութիւճ ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 4. Եւս. պտմ. ճեզիկ Փիլ. Խոր. Յհ. կթ. ճեզասաճ Պիտ. Կաղանկտ. ճեզաբար Եղիշ. Խոր. ճեզօրէճ Գնձ. ճաղցրաճեզ Եպիփ. ծն. ճեզաճազ, ճեզաչուճչ (նոր բառեր)։ Սխալմամբ գրուած է ճեց Խոր. Ա. 11, որ լաւագոյն ձեռագիրների մէջ ճեզ ձևն ունի։

ՆՀԲ լծ. արաբ. խէզէ, խազր, խազու, յոգն. խուզու (հմմ՛ արաբ. خذأ xaḏa. xaḏi «հնազանդիլ» Կամուս, Թրք.

Թրգմ. Ա. 17)։ Հիմք. յն. ἥσυχος *«հանդարտ» բառից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 129* եզ *«մէկ» բառի հետ՝ իբր «պարզ», հնխ.* sem- *«մէկ» ձևից, որ աճել է* -g′ho- *մասնիկով։ Յիշում է կասկածով* Pokorny 2, 489:

ԳԻՒ.—Երև. եզութիւն, *որ պահուած է այս առածի մէջ. «Աղվէսը մարաքումը ձագ ա հանել, մեր Թաղու հզուԹիմիցն ա» (Պօղխան, Յեցեր, էջ 155)։*

ՀԵՁՆԱԿԱՆ *«ընդ աղտեղի ինչ զրոյց հեշտանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179։*

*ՀԵԹԱՆՈՍ, ի–ա հլ. *«այլազգ, օտարազգի» (այս անունը տալիս էին երրայեցիք ուհրէաներին. վերջերս հայերն էլ ուքրիստոնեաներին, յատկապէս կռապաշտներին) ՍԳր. որից* հեթանոսութիւն *ՍԳր. Եզն.* հեթանոսացուցանել *Եփր. Թգ.* հեթանոսաբար *Գաղ. բ. 4. Եւս. պատմ. Ագաթ.* հեթանոսական *Գ. յհ. 7. Ագաթ.* հեթանոսակիր *Ագաթ.* հեթանոսօրէն *Ոսկ. մ. ա. 8.* հեթանոսերէն *Եփր. գաղ. են։*

=Ասոր. ܗܬܢܘܣ htnos (hetnos *կամ* hetanos?) *քիչ գործածական ձևից, որի մայրն է յն.* ἔθνος *«ժողովուրդ, ցեղ», յգ.* ἀ ἔθνη *«հեթանոսք»,* ἐθνικός *«հեթանոս, հեթանոսական»։ Հայ ձևը դրւում է ասորւերէնից՝ նախաձայն h-ի պատճառաւ, որ պակասում է յունարէնում. ասորին դրել է այդ յաւելուածը՝ գրաւորապէս ճշտիւ արտայայտելու համար յն.* ἐ *նախաձայնը։ Յոյնից տառադարձուած է նաև լտ.* ethnicus *«հեթանոս, հեթանոսական». իսկ գոթ.* haiϑno *ձևի համար տե՛ս տակը ՓՈԽ։—(Հիւբշ. 360)։*

Առաջին անգամ Schröder, Thesaur. *47 դրաւ յն.* ἐθνικός *ձևից։ ՀՀԲ նոյնպէս յունարէնից։ ՆՀԲ բառ. յն.* էՀթնօս, էթնիգօ՛ս, *լծ. հյ.* ազն: Lag. Arm. Stud. § 1272 *ասորի ձևից է դնում։ Հիւբշ. 360 առանց առարկութեան՝ դնում է յունարէնից։ Ասորի ձևի կողմն է վերջին անգամ Մառ* ЗВО *13, 120։*

ԳԻՒ.—Ալշ. հէթան *(Բիւր. 1900, 682), Մղ.* հէտանոս:

*ՓՈԽ.—*Bugge *և* Torp (IF 5, 168—80, *Թրգմ. ՀԱ 1895, 260—1) մեր բառից փոխառեալ են համարում գոթ.* haiϑnō (*haiϑans) *«հեթանոս», որից էլ յառաջ են եկել գերմ.* heidan, heiden, heithin, heidin, heidane, *հսաքս.* hēthin, *հֆրիզ.* hēthin, hēthen, *հանգլ.* hǣðen, *հնորվ.* heiðinn, *հնորվ.* heiðingi, *հշվէդ.* heϑninge *«հեթանոսական»։ Նոյնը յիշատակում է նաև* Zeller, Stand und Aufgaben der Sprachwiss. *էջ 301։ Մերժում է* Pokorny 1, 329 *և դնում է այս ձևերը հնխ.* kaito- = *գերմ.* heide *«անտառ, անմշակ դաշտ» ձևից։ Նոյնը նաև* Kluge 209:

Հեթեթանք *տե՛ս Հայթայթել։*

ՀԵԼԻԲՈՎՏԱ *կամ* ՀԵԼԻԲՈՎՐԱԿ *«հացհամեմ, լտ.* foenum graecum» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1681։*

ՀԲուս. § 1666 համարում է արաբ. حلبة ḥulba *հոմանիշից (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա 113). բայց ի՞նչ են հայերէն ձևի վերջաւորութիւնները։*

ՀԵԾ *«հառաչանք, ախ քաշելը» Կնձ. Գէ. եւ. Ճառընտ. = Վրք. և վկ. ա. 444. որից* հեծել *ՍԳր. Ոսկ. եւ. և երր.* հեծեալ *«հեծում է» (բայց **հեծեալ *«հառաչել». լծորդութեան համար հմմտ.* առեալ, կեալ) *Ոսկ. երր. լա.* հեծութիւն *ՍԳր.* աշխարահեծ *Ագաթ. Կորիւն.* տիեզերահեծ *Կղնկտ.* բազմահեծ *Իսիք.—*կ *սաստկականով՝* հեծկալ *Մագ. Թղ. 143.— կրկնութեամբ (բայց կրկնութեան ժամանակ* ճ*-ի կորուստով)* հեծեծ, *որից* հեծեծել *ՍԳր. Մանդ.* հեծեծալ *Վրք. հց.* հեծեծելի *Եզեկ. ե. 15.* հեծեծութիւն *ՍԳր. Ոսկ. եւ.* հեծեծումն *Եղիշ.* հեծեծառեսակ *Նիւս. բն. Նոր գրականի մէջ ունինք* հեծկլտալ *«հեկեկալ», որ ՀՀԲ և ՆՀԲ իբր գաւ. բառ մեկնում են «զկռտալ». այս իմաստով գտնում եմ գործածուած Թլկր. 41. «Ընդ ճամբու լանքն քալէ, գէշ հեծկլտայ և ծռկտէ» (հարբածի համար է ասում)։*

Հիմք. հեծանել *բայից։*

ԳԻՒ.—Տփ. խիծալ *«հիւանդի հառաչելը», Ախց.* հէծկլտալ, *Ննխ.* հէձգըլդալ, *Սչ.* հէձգըդալ, *Ասլ. Սեբ.* հէզգըլդալ *ՋԹ.* հէձգօլդօլ, հէձգօլդոլ: *(Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 394 նոյնպէս դնում է* հեծկլտալ *«հեկեկալ, հեծծել» Երև. Շիր.)։—*Հեծոց *Մկ. «հառաչ»։*

+ՀԵԾ «գրաստի կամ կառքի վրայ նստելը». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են հեծանել «հեծնել» ՍԳր. Ոսկ. ևս. հեծնուլ Բրս. մրկ. հեծանելիք Ոսկ. մ. բ. 26. Եփր. ի. ծն. հեծեալ «ձիաւոր» ՍԳր. հեծելազօր ՍԳր. Եւս. քր. հեծելութիւն Ամբ. գ. 8. հեծուցանել ՍԳր. Փարպ. հեծուկ «նըստոյ տեղի, գաւակ» Ուռհ. Մարթին. նոր գրականի մէջ հեծանիւ կամ հեծելանիւ, հեծանւորդ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sed- «նստիլ» արմատից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս նիստ բառի տակ. այստեղ յիշենք իմաստի նման զարգացման իբր օրինակ՝ սանս. sādin «հեծեալ, ձիաւոր», ռուս. всадникъ նոյն նշ. հսլ. sedlo, ռուս. сѣдло, հբգ. satal, գերմ. sattel (որից փոխառութեամբ ֆինն. satula), անգսք. sadol, ստ. լատ. sella «թամբ» (Kluge 408).—տ>ծ ձայների փոխանակութեան համար հմմտ. արտ—արծ, պղտոր—պիղծ, պարծ—հպարտ են։

Bugge KZ 32, 47 և IF 1, 450 մերժելով օսս. xīzịr, պրս. xēzad «ելնել» ձևերը, ըստ A. Torp դնում է *հետ նախաձևից, իբր հնխ. sed- «նստիլ»։ Նոյնը ընդունում են Scheftelowitz BB 29, 30, Pedersen KZ 38, 206 և Pokorny 2, 483: Հիւնք. հազար բառից։ Patrubány SA 1, 168 գոթ. sigis, գերմ. sieg «յաղթանակ», զնդ. hazah, սանս. sáhas «ուժ», յն. ἔχω «կրել, ունել»։ Մառ ИАН 1913, 329 և Сред. передвиж. 29 վրաց. ղ'եղնայ «հեծնել»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. հէծնիլ, Ալշ. Մշ. Սչ. հէձնել, Ննխ. հէձնէլ, հէզնէլ, Տիգ. հէձնալ, Ջթ. հէձնօլ, հէձնոլ, Հճ. հիձնել, հիզնել, հիզնօլ, Սվեդ. հիձնիլ, Ռ. Սեբ. հէզնէլ, Ասլ. Խրբ. հէզնալ, Համշ. հէզնուշ, Ոզմ. խեծնիլ, Մկ. խէծնիլ, Սլմ. Վն. խէզնել, Մրղ. խէզնէլ.—այն բարբառները՝ ուր ծ ընկնելով ն ձայնի մօտ՝ դարձել է զ, խոնարհման ժամանակ ձայնաւորի մօտ պատահելիս՝ վերստանում են նոյն ծ ձայնը. այսպէս կտ. հեծա են։—Նոր բառեր են հեծել Վն. «հէն, ասպատակ», Սչ. «զօրք, զօրագունդ», հեծելոր, Հնգ. Սչ. «զինուոր (օր. ասում է ոտքով հեծելոր «հետիոտն զինուոր, հետևակ». ձիաւոր հեծելոր «ձիաւոր զինուոր»). հեծկան Սրմ. «գրաստ», հեծուկ Խլ. «հեծեալ», հեծոց Վն. «ձիւնի վրայ կոխոտելուց յետոյ՝ խոտ թափելով կազմուած մուրը՝ ոչխարների համար»։

ՀԵԾԱՆ, ի-ա հլ. «ծառի բուն» Փ. Թագ. զ. 5. «առաստաղի գերան» Գ. Թագ. զ. 16. «բիր, ծեծելու փայտ» Նար. «խաչի գաւազանը» Նար. ժ. էջ 22. «մի տեսակ օդերևոյթ. գերանաձև լոյս» Բրս. ծն. որից հեծանահերձ «գերան կտրելու սղոց» Մծբ. 83. հեծանաձգութիւն «առաստաղի գերանների շարքը» Ժղ. ժ. 18. հեծանացու «գերան շինելու յարմար փայտ»՝ Նորագիւտ բ. մնաց. լդ. 11. միահեծան «իշխանական մէկ գաւազանի տակ» Ագաթ. Կոչ. Եւս. քր. որ և մեծահեծան Կոչ. 124։

ՆՀԲ «պրս. և թրք. հիյզան, հիյզէն, հէզարէն, հասսա, ասաս, հյ. լծ. ծեծ, հեծանել, յեցուկ, նեցուկ»: Lag. Arm. Stud. § 1273 ըստ ՆՀԲ պրս. հիյզան: Նոյնը նաև Հիւնք։ Հիւբշ. 465 յիշում է պրս. ձևը, բայց ձայնապէս անկարելի է գտնում միացնել հայերէնի հետ։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248 բ հայերէնը պարսկականից փոխառեալ է դնում։—Յիշեալ իրանեան բառը հետևեալ ձևերն ունի. պրս. هیزم hēzum, hīzem, պհլ. ēsm, hēzam, ēzam, պազ. hēzam, քրդ. ēzink, hezéñg, զազ. eizə́mi, մինչ. ēzma, զնդ. 𐬀𐬉𐬯𐬨𐬀 aesma- = սանս. idhmá- «վառելափայտ» (Horn § 1117, Bartholomae 27): Եթէ հայ ձևը փոխառեալ լինէր իրանեանից, պհլ. [illegible] ēsm ձևի դէմ պիտի ունենայինք հյ. *եսմ, կամ պհլ. hēzam, ēzam ձևերի դէմ հյ. *հիզամ, *իզամ են. իսկ եթէ հայերէնը ցեղակից միայն լինէր, պիտի ունենայինք *այդ- կամ *հայդ-ձևով մի բառ, որովհետև յիշեալ բոլորի արմատն է հնխ. aidh- «վառել» (Pokorny 1, 4—5, Boisacq 23):

ԳԻՌ.—Արբ. Սեբ. հէձան, Հճ. հիձօն, Սվեդ. հիձձուն «հաստ գերան»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Ատն. Կս. Եւդ. Տ. hezen, hezän «հաստ գերան» (Բիւր. 1898, էջ 713,—

1899, էջ 314 և 798, Յուշարձ. 329)։ Չեն կարող սրանք լինել ուղղակի պարսկերէնից, ձևի և նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ։ Նոյն գաւառների հայերը ունենալով սոյն հազուագիւտ բառը իրենց բարբառներում, Թրք. ձևի փոխառութիւնը զարմանալի չէ, այլ և բնական է, ըստ որում պատկանում է շինարարական արուեստին։

ՀԵՄԱՆԱՑ, ի-ա հլ. «ատամնաւոր թիաձև գործիք, որով կալում ցորենն են հոսում» Մտթ. գ. 12. Ղկ. գ. 17. Վեցօր. բ. էջ 27. Ոսկ. յհ. ա. 45. «յարդգող, Միր կաթին» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ 117)։

ՆՀԲ «որպէս թէ հոսանոց». յիշում է նաև պրս. հիզէ, հիհ: Հիւնք. պրս. هیزه hēza «հեծանոց» (որ և هید hēd, هیده hēda. մեկնութիւնը չունի Horn)։

Հեծեծել տե՛ս Հեծ։

ՀԵԿԵԿԱԼ «լացի ժամանակ ձայնը կտրուիլը» Վրք. հց. որ և հեկեկել Վրք. հց. սրանցից հեկեկանք Վրք. հց. ուրիշ վկայութիւն չկայ. այս բառերը նշանակում են նաև «բարձր ձայնով ծաղրել, հեգնել»։

=Կրկնուած է *հեկ պարզ արմատից, որ առանձին չի գործածուած։

ԳԴ կցեց պրս. hukhuk հոմանիշին։ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), էջ 661 փոխառեալ պրս. هگك hukak «հառաչանք» բառից։ Ծաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. hikk ձևից։ Հիւնք. պրս. հիւկիւկէf «կասկամ» բառից։ Հիւբշ. 180 պատահական է համարում պրս. hukak, hikak, hukča, hukka, hikka, hukhuk հոմանիշ բնաձայնները, որոնց վրայ աւելացնում եմ եբր. הגיג hāgīg «հառաչանք»։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. հէկէկալ, Ասլ. Մշ. հէգէգալ.—նոր բառեր են հեկոտալ խրբ. «հեկեկալ»», հեկեկոց Մշ. Շլ.—սրանցից առաջինը, որ -ոտ- սաստկական մասնիկն է ստացել, ցոյց է տալիս հեկ- պարզ արմատը։

+ՀԵՂ. արմատ՝ որ առանձին գործածական է միայն իբր հեղում բայի հրամայականն ու կտր. եզ. գ դէմքը. սրանից են հեղուլ «թափել, լցնել, նմանութեամբ՝ վրան թափուիլ, խռնուիլ, լցուիլ» ՍԳր. Ոսկ. հեղանիլ Մեկն. ղևտ. հեղուած խոր. հեղուկ Ոսկիփ. Դիոն. թղթ. հեղումն ՍԳր. Եղիշ. խոր. մշտահեղ Մանդ. բազմահեղ Ագաթ. արիւնահեղ ՍԳր. դիւրահեղ Նիւս. բն. զուգահեղումն Սոկր. խաղաղահեղ Դիոն. ածայ. գեռահեղեալ Դիոն. ածայ. հեղուկաչափ (Նոր բառ)։ Այս արմատի ստացած զանազան ձևերն են.—ՀԵՂԵՂ (իբր *հեղհեղ, կրկնուած առաջին ձևից), ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «ուղխ, ջրի յորդ հոսանք՝ ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. ել. որից հեղեղել Իմ. ժ. 4. Եփր. ծն. և եփես. 149. ջրհեղեղ ՍԳր. հեղեղամած Ագաթ. հեղեղասաստ Ագաթ. հեղեղատ ՍԳր. հեղեղատել Դան. ժա. 10. 22. Ագաթ. Մծբ. ջրհեղեղակով կամ ջրհեղեղակուռ Ոսկ. ես. յորդահեղեղ Բուզ. հեղեղաջուր (չունի ԱԲ) Թղ. Պրոկղ. ՀԱ 1921, 21. հեղեղանման (Նոր բառ)—ՋԵՂ. կազմուած զ սաստկականով՝ առաջին ձևից. որից զեղուլ, զեղանիլ «թափուելու չափ լցուիլ» ՍԳր. Եփր. ծն. զեղումն Գ. թագ. դ. 29. Մանդ. զեղուցանել Սիր. ժը. 9. Պիտ. փիլ. զեղուն «լիուլի» Ղկ. զ. 38. բազմազեղ ՅՀ. կթ. բազմազեղուն Նար. յանկարծազեղ Կաղանկտ.—ՈՂ. առաջին ձևի միջին աստիճանի ձայնդարձն է. առանձին անգործածական. բայց սրանից է կազմուած՝ ՈՂՈՂ (որ նախորդի կրկնական ձևն է) «հեղեղ» Ագաթ. որից ողողել «հեղեղել, յորդել» ՍԳր. Ագաթ. «ցօղուել, ջրով թեթևակի լուալ, rincer» Ղևտ. զ. 28, Ոսկ. մ. բ. 26. ողողանել ՍԳր. Եւս. քր. ողողիչ Ագաթ. ջրողող Նար. ողողեալ «պոռնիկ, լրբացած» Ոսկ. եփես. 833. ողողոքիf «ուղխ, հեղեղ» Ոսկ. ա. տիմ. 111.—ՀԱԼ, որից հալել «հալեցնել». առաջին ձևի ստորին աստիճանի ձայնդարձն է (տե՛ս առանձին)։

=Բնիկ հայ բառ. ծագում է հնխ. pel- արմատից, որի ձայնդարձներն են pol-, pļ-. սրանք տալիս են հայերէնի մէջ pel->հեղ, pol->ող, pļ->հալ. (հմմտ. հետf, ոտf, դեղ, դալար, գեղով, գալարել): Ցեղակիցներից նոյն արմատը պահած են լիթ. pilù, pilti «թափել, լցնել», piltuwas «ջրի դոյլ», լեթթ. pilu, pilêt «կաթկթել, ծորել, շատ բարակ

վազել», pile, pilens «կաթիլ», pali, pal'i «գետի զեղում», ռուս. водо-поль, поло-водье «գետի յորդում», по́лая «եզերքներից դուրս յորդած ջուր» (Boisacq 794 և 1121, Trautmann 218, Pokorny 2, 55, 63 և 94): Ենթադրւում է թէ հնխ. pel- արմատն է դարձել, որ իմաստի զարգացմամբ դարձել է հնխ. pelē-, plē->հյ. լնուլ, լի և հնխ. pleu-, plu->հյ. լուալ (միւս ցեղակից ձևերը տե՛ս լի ու լուանալ բառերի տակ)։ Ապացոյցներից մէկն էլ հյ. զեղուլ բառն է, որ հեղուլ արմատից ծագելով հանդերձ՝ ունի «առատ լինել» գաղափարը (հմմտ. յատկապէս զեղուն «լիուլի»)։

ՆՀԲ լծ. յն. χέω, χύω «թափել», հյ. զեղուլ, հիղ, ճալել, ձուլել: Böttich. Wurzelforsch. 12 զնդ. pərə «լի»։ Spiegel, Huzw. Gram. 188 զնդ. herez, պրս. hištan, ներկ. hilam «թողնել, արձակել»։ Justi, Zendsp. 187 զնդ. paršuya «ծորուն, կաթկթող», 322 ա զնդ. harəz «արձակել», պրս. hištan, սանս. sarj են։ Müller, Kuhns u Schl. Btrg. 5, 138 sal արմատից։ Մորթման ZDMG 30, 434 զեղուլ=բաբե. zildi: Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ. յեղուլ: Նոյն, Նախալ. 92 հնխ. par, pra «թափել, լցնել» արմատից է դնում սանս. par, prā, յն. πίμπλημι, լտ. pleo, հյ. հեղուլ, զեղուլ, հեղեղ, լնուլ, լի են։ Meillet MSL 8, 154 ողողել կցում է հեղուլ բառին, իսկ էջ 163 հեղուլ և զեղուլ կապում է սանս. sar «հոսել» արմատին։ Bugge KZ 32, 15 հեղուլ դնելով հնխ. pel- արմատից, կցում է լիթ. pilù, pìlti ձևերին, որ ուղիղ է. բայց տալիս է նաև յն. πίμπλημι են։ Հիւնք. հիղ բառից։ Meillet, De ind. rad. men, էջ 36 լիթ. բառի հետ է համեմատում հյ. ճալել, իսկ Esquisse 83 հեղուլ= pilù ձևի վրայ աւելացնում է նաև լտ. pluit «անձրևում է»։ Հիւբշ. 466 ընդունում է միայն հեղուլ=pilù? IF Anz. 10, 48 յիշում է նաև ճալել, բայց միւսները չի յիշում։ Scheftelowitz BB 29, 33 յն. πέλανος «թանձր հեղուկ», πηλός «ցեխ, դիրտ», լտ. palus «ճահիճ» են ձևերի հետ։ Սարգըզեան ՀԱ 1909, 334 հեղուլ և ողող կցում է հյ. ուղխ, ալիք, բղխել, սումեր. ik «գետ, ակն», uğ «թուք», ak «ճահիճ», թրք. ügi «լուր», öl, ül «ծով», ak-mak «հոսել» են բառերի հետ։ Բառիս վրայ առանձին յօդուած ունի Meillet MSL 19, 178—80, ուր հաստատում է վերի մեկնութիւնը, բայց արդէն չի յիշում ճալել:

Հեղ «անգամ», տե՛ս Հաղ։

Հեղանարութիւն տե՛ս Հեր։

+ՀԵՂԳ, ի-ա հլ. «ծոյլ, անհոգ, ծանրաշարժ, դանդաղ» Ոսկ. յհ. Փիլ. Խոր. որից հեղգալ «ծուլանալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 7, 17. հեղգացուցանել Ոսկ. յհ. բ. 5. հեղգութիւն Եղիշ. խր. 10. Ոսկ. յհ. ա. 44. հեղգասիրտ Ղկ. իդ. 25. հեղգանք Սեբեր. հեղգական Ոսկ. ես. հեղգագնաց Վեցօր. 184. հեղգագոյն Ոսկ. մ. ա. 25 են։

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. selk- «քաշել» ձևից? այս արմատից են յն. ἕλκω «քաշել, իրեն ձգել», ὁλκή «քաշողութիւն, ձգում, կըշիռ», ὁλκός «ձգում, սանձ, սողուն, ակօս», լտ. sulcus «ակօս», անգսք. sulh «արօր, ակօս», ալբան. hel'k', hek' «քաշել, խլել»։ Հնխ. «քաշել» իմաստից ձևացել է «դանդաղիլ, ծուլանալ» նշանակութիւնը. հմմտ. յն. ἕλκω «ժամանակ անցկացնել, ձգձգել, կեանքը մի կերպ քաշ տալ, պատճառաբանութիւններ մէջ բերել՝ գործը յետաձգելու համար», ὁλκά «սլքտալով, դանդաղօրէն երթալով», որոնք այս արմատին են պատկանում։ Նշանակութեան նոյնպիսի զարգացում են ցոյց տալիս նաև հյ. քաշ գալ, լատ. ducere tempus, գերմ. schleppen, ֆրանս. se traîner են (Boisacq 244, 697, Walde 754, Pokorny 2, 507, Ernout-Meillet 958):

ՆՀԲ լծ. եղկ և մեղկ: Müller WZKM 10, 276 լտ. piger «ծոյլ, դանդաղ, կամաց» բառի հետ է միացնում՝ իբր բնիկ հայ։ Հիւբշ. 465 ձայնապէս շատ անապահով է գտնում այս մեկնութիւնը։ Հիւնք. մախաղ-ի՞ց թէ եղկ-ից (անորոշ է)։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Meillet (անձնական), որից անկախաբար Lidén, Arm. Stud. էջ 47։ Թիրեաքեան,

Բազմ. 1913, 340 տեկ. əlәq *«գաղջ» և հյ.* եղկ, մեղկ *բառերի հետ։*

Հեղեղ *տե՛ս Հեղ։*

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. հէղեղ, *Երև. Կր.* հէղէղ, *Ոզմ.* խեղեղ, *Սլմ.* խէղեղ, *Մկ.* խէղէղ, *Վն.* խղեղ։

ՀԵՂԻՄԱՑԻ *«ննջաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 180։*

ՀԵՂԻՆԱԿ, ի-ա *հլ. «առաջնորդ, գլխաւոր, վարիչ» Փիլ. Պիտ. Սարկ. «հիմնադիր» Շար. «պետ, իշխան» Կղնկտ. (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 20). որից* հեղինական *«առաջնորդական» Գնձ.* հեղինաւորեալ *«կանխաահմանեալ, կանխաւ որոշուած» ԱԲ. բառս գրուած է նաև* հեղանակ, հեղիւնակ, հիղանակ, հիւղենակ, հիւղական *(վերջինը պէտք է համարել զուտ ձեռագրական սխալ)։ Բառիս նոր նշանակութիւնն է «երկասիրող», որից ձևացել են* հեղինակել, հեղինակութիւն, հեղինակաւոր, հեղինակաւորութիւն։

Հիմք. հելլէն *բառից է դնում՝* Karst, *Յուշարձան 423 ալթայ.* il, el, al *«առաջ», Թրք.* ilk *«առաջին»,* ileri *«յառաջ»։*

ՀԵՂԻՔ *«բերք, բոյս». գիտէ միայն ԱԲ. անստոյգ բառ։—Գուց. կայ* հեղի՝ *որ տես* եղի։

—ՀԵՂՁ *«խեղդուիլը» Տօնակ? այս արմատից են* հեղձանել, հեղձնուլ, հեղձիլ, հեղձուլ *Ղկ. ը. 33. Մրկ. ե. 13. Եւս. պտմ.* հեղձանել *Վրք. հց.* հեղձուցանել *ՍԳր. Եփր. ծն. Եզն. Ոսկ. ես.* հեղձուցեալ *Գծ. ժե. 29. իա. 25.* հեղձամահ *խոր. Զքր. կթ.* հեղձուցիկ *Կոչ. 65. Եփր. ծն. էջ 49.* հեղձուցիչ *Ագաթ.* հեղձանախանձ *Մծբ.* հեղձամղձուկ *Ագաթ. Վեցօր. 198.* ջրահեղձոյց *Ագաթ.* շնչահեղձոյց *ՑՀ. իմ.* ծովահեղձ *Նխ. եւ.* փետահեղձիկ *Լմբ. ժբ. Մարգ. էջ 49 (ովս. ժա. 5).* ընկերահեղձոյց *Մծբ.* մօրահեղձ *Մամիկ.* սեռմահեղձութիւն *Շնորհ.* շնչհեղձուցիկ *Եղիշ. առաք. 346 (չունի ՆՀԲ)։*

=*Նոյն է* խեղդ *արմատի հետ։*

ՆՀԲ լծ. եղծանել, հեղեղել։ Dulaurier **JAs.** 1870, 158 հեղձամղձուկ *բառի մէջ* ամ *համարում է մասնիկ։* Bugge IF 1, 449—50 *ուղիղ մեկնեց՝ կցելով* խեղդ *բառին. բայց սխալ է՝ երբ երկուսը միացնում է սանս.* çr̥táti *«կապել» բառի հետ։ Հիմք.* հեղեղ *բառից։ Մառ* ИАН *1914, 358 վրաց.* ղըշորա, ղշորա *«խեղդել»։*

ՀԵՂՈՅՍ, ի *հլ. (նաև կայ գրծ. -օք Մեկն. ղկ.) «գամ, բևեռ» Ճառընտ. Վրք. և վկ. ա. էջ 690. Զքր. կթ. Շար. Նար. խլ, էջ 70. (գրուած է* հեղիւս *Ագաթ. էջ 312). որից* հեղուսել *«գամել» Նանայ. 27 Պիտառ. Ճառընտ. «յօդել, միացնել» խոր. Լմբ. մատ. էջ 87.* հեղուսումն *Սկևռ. աղ.* հաստահեղոյս *Ագաթ.։*

ՆՀԲ լծ. յն. ἧλος, *լտ.* clavus *«գամ, մեխ»։ Հիմք. յունարէն ձևից։*

Հեղք *տե՛ս Հիւղ։*

ՀԵՃՈՒԿ *«թշնամական, հեգնական և այլ սիրտ ցաւացնելու գործ». գործածուած է միայն* հեճուկս առնել *«թշնամութիւն անել» ոճի մէջ՝ Բուզ. գ. 10, ե. 31։ Նոր գրականի մէջ ունինք* ի հեճուկս *«ինադու, թշնամութեամբ՝ աւելի գրգռելու համար»։*

ՀՀԲ հինել *«վիճել» բայից է հանում. ՆՀԲ «որպէս պրս.* հէճա*»։ Պատկ. հրտր. Բուզ. էջ 194 պրս.* هچیدن hačīdan *«ոչխար են մորթել»։ Հիմք.* հաճիլ *բայից։*

ՀԵՄ *կամ* **ՀԷՄ** *«այժմ, արդ, հիմայ» Ուռպ. ողբ. ե. (տպագրի մէջ* հիմ *ձևով է). Մաղաք. աբ. 29 (տպ. Պատկ.* հիմայլ, *տպ. ԵՄ. 42* հէմ այլ). *Գր. տղ.* հէմ. հիմայ *Աղամ. 180.* հայմալ *«հիմի էլ, հիմայ ալ» Արձ. 1288 թ. (Վիմ. տար. էջ 130)։*

Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 16 համպոռ. իմա *ձևի հետ։*

ԳՒՌ.—Հեմ, հիմ *արմատի վրայ նախապէս աւելանալով* ակ, իկ *նուազական մասնիկը՝ ձևացել են՝* հիմակ, հիմիկ. *որից Պլ.* հիմագ, *Ակն.* հմագ, *Երև.* հիմիկ, *Շմ.* հիմիգ'.—*յոդնահետև* կ *ընկնելով՝ Արբ. Պլ.* հիմա, *Ակն.* հմա, *Ախց. Հմշ. Տփ.* հիմի *(բայց սեռ. Տփ.* հիմիկվա), *Երև.* հմի, *ՀՃ.* հումմօ, *Սվեդ.* համօ.—*երկրորդ և երրորդ անգամ աւելանալով նուազականը՝ Ակն. Զրս.* հիմայէգ, *Բզ.* հիմայէգս. *Ակն.* հմայէգս, *շրթնականի ձևացումով՝ Սչ.* հիմբի, *Հնգ.* հիմբիգ, *Ակն.* հմայէգուգս, *տեկ. նուազականով՝ Պլ.* հիմաշուգ,

կրճատմամբ՝ Որմ. մկը, Բլ. Նբ. Մկ. Սլմ. Վն. Մրղ. մկա, Մշ. մգա, ճմգա, Ալշ. մգա, ճամգա, շրջմամբ՝ Ղրբ. մճէկ, Ցղ. մէկ': Նուազականների յաւելումը և կ-ի կրճատումը ճիշտ այն ձևով է, ինչպէս այս>աս, ասիկ, ասիկակ, ասիկա, իսիկ, իսի:

*ՀԵՄԻԱՆ «պայուսակ, դրամի քսակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շնորհ. առ. «Լեռնցի խիստ շինական, Մեղր շինէ մեղուի նման. 'Ի ունի հազար սև հեմիան, Ու ներս չկայ մէկիկ դեկան». (եղջիւրի ծառն. հանելուկ)։

=Պրս. همیان hamyān «քսակ, պայուսակ, կաշեայ պարկ» (նոր հնչումով hemyān). որից փոխառեալ են նաև ասոր. թալմ. המין hemyān, Յովսեպոսի մօտ (Գ. 7, 2) ἑμιᾶν, արաբ. همیان himyān «խոնջան, գօտի, պարկ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 719)։ Պրս. բառը բուն նշանակում էր «գօտի» և կապւում է զնդ. yāh- «գօտի. 2. գօտի կապել» արմատին՝ ham- մասնիկով, իբր *ham-yāh-. հմմտ. նոյն արմատից, այլ մասնիկով՝ զնդ. aiwyāoṅhaṅa- «գօտի» (Lagarde, Ges. Abhd. 39, Horn § 1105):—Աճ.

ՀԵՆԱԿ «հետք»? նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. հրտր. էմ. էջ 327. «Եղև շփոթումն Ջատկաց... վասն որոյ մոլորեալ ի ճշմարտութենէն՝ կորուսին կուրապէս զհենակս շաւղացն և տօնեցին զօր Ողոգոմենին Յարութեան և արարին Ջատիկ»։—Հենակ շաւղաց «ճամբի հետք»։

ՀԵՆԳՆ կամ ՀԵՆԳ (ներգ. ի ճենգճի, ի ճենգճոջ) «ծաղր. 2. հեճուկ, հակառակութիւն» Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 19, բ. 4, 9, ա. թես. որից ճենգճել «ծաղրել» Ոսկ. ես. յհ. ա. 30, բ. 2. ճենգճումն Լմբ. սղ. ճենգճիչ Մագ. ճենգճական, Գէ. ես. ճենգճաւոր Նար. 256. սրանց դէմ միջին ռնգականի անկումով ունինք ճեգճել Սիր. է. 12. Եփր. և Կիւրղ. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 32. ճեգճութիւն Իսիւք. ճեգճական Արծր. Թր. քեր. սրանք ընդունուած են նոր գրականի մէջ, ուր ունինք նաև ճեգճաբար, ճեգճանք, ճեգճօրէն (նոր բառեր)։—ՀՀԲ ունի նաև ճէճք ձևը։

ՆՀԲ «ուստի ռմկ. ճէճէկ, ճաճագ, պրս. ճէճա, ճիճա, արաբ. ճիւնա, ճիճաֆ, լծ. և ճէճկեամէ, աճէճկ»: Հիւնք ճագճերգութիւն բառից։ Կայ արաբ. هجو hajv, هجا hajā «մէկին ոտանաւորով այպանել» Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 954, որ համարում է ածանցուած արաբ. هجا hajā արմատից>հյ. ճեգ, ճեգել:

ԳԻՌ.—Այստե՞ղ է արդեօք պատկանում ճեգճել Ակն. «խնդիր հանել»։

*ՀԵՆՆԵՏԻԿՈՆ «միաբանական թուղթ, ձեռնարկ միաբանութեան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Օրբել. հրտր. էմ. էջ 336. «Եւ զոր խնդրեմքս հեննետիկոն թղթովք ձեռնագրեալ, առնել ձեռնարկ հաստատուն և անխախտ կտակ միաբանութեամբ սուրբ և երջանիկ եպիսկոպոսացդ և յուղարկել առ մեզ»։

=Յն. ἑνωτικὸν «միարար, միացնող» բառից. այսպէս էր կոչւում Զենոն Իսաւրացի կայսեր 482 թուի հրովարտակը, որով ուզում էր քաղկեդոնականներին և ոչ-քաղկեդոնականներին հաշտեցնել իրար հետ։ Ուրեմն ճենճետիկոճ թուղթ նշանակում է «միաբանական թուղթ» կամ «ձեռնարկ միաբանութեան», ճիշտ այն, ինչ որ դնում է Օրբելեան իր պատմութեան մէջ, էջ 337—339 և որի նմանը խնդրում էր կաթուղիկոսից։ Յոյն բառը ծագում է ἑνόω «միացնել» բայից, որի արմատն է ἑν- «մի, մէկ» (Sophocles 476):

Ուղիղ մեկնեց Շահնազարեան, հրտր. Օրբել. բ. 360։

Հեճոյ տե՛ս Հէն-ք։

*ՀԵՇՄԱԿ «դև, սատանայ». առանձին գործածուած չէ. կայ միայն ճեշմակապաշտ «դիւապաշտ, սատանայապաշտ» (իմա «կռապաշտ») բարդի մէջ, որ մէկ անգամ գործածել է Եզն. էջ 230. «Յամենայն դարս աստուածապաշտք գտանէին, որք յանդիմանէին զհեշմակապաշտսն» (Թէ՛ ձեռագրում և թէ տպագիրների մէջ ճեշմակապատ ձևով է. պէտք է ուղղել ճեշմակապաշտ):

=Հիւ. պհլ. *hešmak «դև, սատանայ» բառից, որ աւանդուած չէ. սակայն հմմտ. զնդ. aēšma «ցասում, բարկութիւն, կատա-

ղութիւն (յատկապէս հարբեցութեան ժամանակ). 2. բարկութեան դևը» (սրանից են կազմուած զնդ. aēšmōdrūta «դևից յառաջացած», aēšmōvarəδa «դիւարծարծ, դիւագրգիռ», aēšmōkaršta «դիւառիթ»). պհլ. hiśm (Nyberg, Hilfsbuch des Pehlevi I. 33), xišm, պրս. خشم xišm «ցասում, բարկութիւն» (Horn § 490, Bartholomae 35). վերջիններիս x ձայնը ներկայացնում է հիւս. պհլ. *hešmak բառի նախաձայնը։—Իրանեան բառերի արմատն է զնդ. aeš «աճապարել, շտապել, փութով գործել», որ պատկանում է հնխ. eis «արագ շարժիլ, վարել, առաջ քշել» արմատին, որի միւս ժառանգներն են սանս. éšati «գրգռել», լտ. ira (*eisā) «բարկութիւն», յն. οἶμα «խոյանք, ուժգին յարձակում» (<*οἶσμα), հհիւս. eisa «ուժգին կերպով յառաջ մխել», լիթ. aistra «կիրք» են (Pokorny 1, 106, Walde 392, Boisacq 690. 693):—Իրանեանից փոխառեալ են նաև վրաց. ეშმაკი եշմակի (<պհլ. *hešmak), ეშმა եշմա (<*պհլ. hešma) «սատանայ, չար ոգի» (երկուսն էլ ճ նախաձայնի կորուստով, որ սովորական է վրացերէնում). ეშმაკი კაცი եշմակի կացի «չար՝ նենգաւոր՝ խորամանկ մարդ», ეშმაკიური եշմակիուրի, ეშმაკური եշմակուրի «սատանայական», უშმაგო ուշմագո «որ խենթ չէ», საეშმაკო սաեշմակո, ეშმაკეული եշմակեուլի «սատանայական», სიეშმაკე սիեշմակե, ეშმაკობა եշմակոբա «խորամանկութիւն, սատանութիւն». (ինչ. Մաշին Իեսո աղմոիղ̂ուանა ուդաբնոդ սուլիսագան գամոցդად եշմակիսագան. Յայնժամ վարեցաւ Յիսուս յանապատ ի Հոգւոյն՝ փորձել ի սատանայէ. Մատթ. դ. 1.—Դա սախելիթա շենիթա եշմակնի գանվասխեններթ. Եւ յանուն քո դևս հանաք. Մատթ. է. 22.—Մաշին ծաղրիղ̂ուանա իգի եշմակման ման ծմիդասա քալաքսա. Յայնժամ առեալ ածէ զնա սատանայ ի քաղաքն սուրբ. Մատթ. դ. 5.—Շեեմթխուվնես մաս որնի եշմակեուլնի. Պատահեցին նմա դիւահարք երկու. Մատթ. ը. 28.—Մթավրիթա եշմակթաթա գանսխամս եշմակթա. Իշխանաւն դիւաց հանէ դա զդևս. Մատթ. թ. 34). Թուշ. ეშმა եշմա «սատանայ», ეშმაკობ եշմակոբ «սատանութիւն», ეშმოლ եշմոլ «խաբեբայութիւն»։

ՆՀԲ «ճեշմակապատ. ի բառիցս էշմա՛կի, որ է ըստ վրաց. դև, սատանայ. և ըպատէք, որ է արաբ. պատիւ. և կամ գրելի ճեշմակապաշտ: Հիմք. (առնելով ՆՀԲ-ից) վրաց. ճէշմա՛կի «սատանայ»։ Փորթուքալ փաշա, Եղիշէ 124 զնդ. աէշմա, պրս. խիշմ:

ՃԵՇՏ, ի, ի-ա հլ. «ախորժելի, հաճոյական» Ոսկ. մ. բ. 15, յհ. բ. 14, 16. Եղիշ. Մանդ. «հաճոյք» Ոսկ. մ. ա. 6. որից ճեշտ ցանկութիւն «վաւաշոտութիւն» Փիլ. Պիտ. ճեշտ պաշտօն «կամաւոր ծառայութիւն» Ագաթ. (Նոր տպ. էջ 25). ճեշտանալ Ոսկ. բ. տիմ. ճեշտացուցանել Սիր. խ. 21. ճեշտութիւն Առակ. ժէ. 1. Ոսկ. յհ. ա. 38, 39. ճեշտիւ Պիտ. ճեշտեաւ Ոսկ. յհ. բ. 16. ճեշտաւ Պիտ. ճեշտագոյն Կորիւն. ճեշտական Ոսկ. մ. ա. 13, 16. եւ. կող. Ագաթ. Կորիւն. ճեշտային Ոսկ. եբր. ճեշտապաշտօնեայ «հաւատարիմ կարծուած ծառայ» Եւս. քր. ա. 347. ճեշտընկալ Ագաթ. Կորիւն. ճեշտին Ոսկ. յհ. բ. 39. բոլորաճեշտ Պիտ. ամենաճեշտ Ագաթ. դիւրաճեշտի Պիտ. Նոր գրականում ճեշտամոլ, ճեշտոց, գաւառականներում և արևելեան գրականում ճեշտ «դիւրին», որից ճեշտութիւն «դիւրութիւն», ճեշտաեռ «սամավար», ճեշտադարան «commode», այս վերջին առումը գտնում ենք նաև հների մէջ. ինչ. Լմբ. մատ. 228 «զգդակդ ի գլխոյդ հեշտ է առնուլ... բանն է հեշտ ...զայդ հաւատ սահմանեաց մեզ հեշտ և զայս օրէնս հեշտոս». բարդութեանց մէջ էլ ունինք՝ ճեշտազերծ Սօնակ. ճեշտալոյծ Թէոփ. խ. մկ. ճեշտածին Նար. ճեշտանալ «դիւրանալ» Մանդ. ևն։

ՆՀԲ լծ: հյ. ճաճ, ճաշտ, թրք. ճազ, ճազիմ, խօշ, իսքէտիյի: Հիմք. խիստ բառից։

ԳԻՌ.—Գոր. Երև. Շմ. ճէշտ, Ագլ. Ղրբ. Տփ. ճիշտ, Սվեդ. ճիշտ, Ջղ. խեշտ «դիւրին, դիւրաւ»։ Նոր բառեր են ճեշտախում, ճեշտաճամբոյր, ճեշտակիր, ճեշտացնել, ճեշտարան

կամ հեշրան (Մկ. խուշտրան, Վն. խէշտրան, խէշրան<հեշտարան) «անդորր, հանգիստ, հանդարտ. 2. տափարակ, հարթ».—իմաստի զարգացման այս բոլոր աստիճանների համար հմմտ. դիւր գալ «հաճելի՝ ախորժելի լինել», դիւրին «հեշտ», դուրան «տափարակ»։

ՀԵՇՏԱՊԱՇՏԱԿ «կամաւոր ծառայ». նորագիւտ բառ, որ ածանցեալ հեշտապաշտակութիւն «կամաւոր ծառայութիւն» ձևով մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. հրտր. էմ. էջ 25. «Եւ գնացեալ (Բարիկ Սիւնի) յաշխարհէն Հոռոմոց առ արքայն Պարսից, հասանէ ի դուռն արքունի, և առ ումեմն ի զօրականաց արքային զետեղեալ հեշտապաշտակութեամբ և բազում արուեստիւ պէսպէս յոլոմպիադոն Պարսից ցուցեալ»։ Հրտր. ՇահՆ. Ա. 77 ունի իբր առանձին բառեր հեշտ պաշտակութեամբ, բայց լաւագոյնն է միացեալ ձևը։ Պաշտակ բառը գտնում ենք գործածուած Կաղանկ. հրտր. էմ. էջ 46 «ծառայ, սպասաւոր» նշանակութեամբ. իսկ հեշտ բառի հետ միասին՝ ունինք հեշտ պաշտօն «կամաւոր ծառայութիւն». Գնաց առ Տրդատիոս՝ ըստ հեշտ պաշտաման. Ագաթ.—Մխ. Գօշի Դատաստանագրքում գտնում ենք բաւական՝ Որ ոք զնա հեշտ պաշտէ ... որ զնա հեշտ ոք կալցի (հրտր. Բաստ. էջ 212)։ Ագաթանգեղոսի հեշտ պաշտօն բառի համանիշն է ուրեմն—հեշտապաշտակութիւն:

*ՀԵՋՈՒԲ (տարբեր տառադարձութիւններով՝ հեջուպ, հէջուբ, հեճուպ), ի-ա հլ. «Թագաւորի սենեկապանը, արարողապետ» Վրդն. պտմ. էջ 108. Պտմ. վր. էջ 88. Ուռհ. էջ 186. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 258 (սեռ. հէջպայ). ուրիշ ձևերով ունինք՝ հեճպ, հեճէպ Շապհ. 53, 78. հեճպ Ուռհ. էջ 186։

=Արաբ. حاجب ḥājib նոյն նշանակ.—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), էջ 661։

+ՀԵՌ, ի, ո հլ. «հակառակութիւն, ոխ, կռիւ» ՍԳր. Եփր. Թուոց, էջ 259 (գրծ. հեռիւ). «խեռ, կռուարար» Ոսկ. փիլիպ. Եփր. պհ. և տիտ. որից հեռալ Ոսկ. մ. ա. 15. Տիմոթ. կուզ, էջ 325. հեռութիւն Փիլ. Ղևոնդ. Լծ. կոչ. հեռասէր Ոսկ. ես. էջ 152 (չունի ՆՀԲ). դժուարահեռ Պղատ. օրին. դժոխահեռ Պիտ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ers- արմատից. մեկնութիւնը տես եռ (եռալ) արմատի տակ, որից կազմուած է ն սաստկականով։

ՆՀԲ «լծ. յն. ἔρις.ի մեզ է արմատ բառիս գրգիռ. ուստի ռմկ. խռխռ և հրռռ»: Peterm. 69 յն. ἔρις «կռիւ», Böttich. Arica 52 և Lag. Urgesch. 276 par արմատից։ Հիւբ. յն. ἔρις, Ալիշան, Հին հաւ. 317—8 յն. ἔρις դիցուհին։ Հիւբշ. 466 տատանւում է յն. ἔρις (սեռ. ἔριδος) կամ սանս. pṛt և կամ հսլ. sŭ-porŭ, ռուս. споръ «կռիւ» ձևերի միջև և չի կարողանում այս երեք մեկնութիւններից մին կամ միւսը ընդունել։ Վերի ձևով մեկնեց Lidén, Armen. Stud. № 59: Scheftelowitz BB 29, 52 ընդունում է յն. ἔρις ևն։ (Boisacq 280 մերժում է այս վերջինը և ընդունում Lidén-ի մեկնութիւնը. նոյնը ընդունում են նաև Walde 258, Pokorny 1, 151 մերժելով սանս. pṛt ձևի համեմատութիւնը (Walde 611 և 615): Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 238 զնդ. hareta «թշնամի» բառից։

+ՀԵՌԻ «տեղով կամ ժամանակով հեռու» ՍԳր. Եւս. քր. «անման, օտար» ՍԳր. Եւս. պտմ. Եղիշ. կազմուած է ի մասնիկով՝ հեռ-պարզ արմատից, որից են նաև հեռոյ Ոսկ. փիլիմ. հեռուստ, ՍԳր. հեռաքնակ Ագաթ. հեռագոյն ՍԳր. հեռանալ ՍԳր. հեռաստան ՍԳր. հեռաստանեայք Վեցօր. Եփր. եբր. հեռաձակ Սիր. իդ. 44. հեռացուցանել ՍԳր. հեռաւոր ՍԳր. խրատահեռացոյց Մծբ. իսկ հեռի ձևից՝ հեռևոր «հեռաւոր» Եփր. եբր.։ Նոր բառեր են հեռագիր, հեռագրել, հեռագրիչ, հեռագրատուն, հեռագրաքել, հեռագրակայան, հեռագրական, հեռաձայն, հեռախօս, հեռախօսական, հեռախօսագիր, հեռադիտակ, հեռատես, հեռատեսութիւն, անհեռատեսութիւն, հեռանկար, զուգահեռ (հեռ արմատով), զուգահեռական, զուգահեռագիծ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. per- արմատից, սրա մերձաւոր ցեղակիցներն են՝ սանս. pá-ra- «հեռու, ի բացեայ, յայնկոյս, վաղագոյն, յառաջ ժամանակաւ», parás «հեռու, հեռացեալ», զնդ. parō, յն. πέρᾱ «հեռի՝ ըստ տեղւոյ, ժամանակի և չափու», πέρᾱν «յայնկոյս», περαῖος «յայնկոյս գտնուած», գոթ. fairra «հեռու», հհիւ. fiarr, անգսք. feor, հբգ. fērro, գերմ. fern «հեռու», Ferne «հեռաւորութիւն», հիռլ. ire «յետին», անգլ. far «հեռու», լտ. peregre «ի տար աշխարհ, օտար երկրում», լտ. porro—յն. πόρρω «առաջ, հեռու, ուշ» են։ Հնխ. արմատը չափազանց աճած է և տուած նորանոր ածանցներ (այստեղ է պատկանում մինչև անգամ գերմ. Frau «կին»!), որոնց վրայ երկարօրէն տե՛ս Pokorny 2, 29—40:—Հիւբշ. 466։

Windisch. 22 յն. πέλας «մօտ, քովը, կողքին»։ Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 81, 363, Lag. Urgesch. 295 տալիս է նախ ուղիղ մեկնութիւնը՝ համեմատելով սանս. pára, գոթ. fairra են ձևերի հետ։ Նոյնը Justi, Zendsp. 185 զնդ. para ձևի տակ։ Վերի ձևով են մեկնում նաև Հիւբշ. KZ 23, 34. Տէրվիշ. Մասիս 1881 մայիս 11 և Նախալ. 92։ Deecke BB 14 (1889), էջ 210 լիկ. hrzze բառի հետ։ Հիւնք. յն. χεἰρ «ձեռք» բառից։ Karst, Յուշարձան 414 մոնգոլ. xola, կալմուկ. xoloi, թունգուզ. goro, ճապոն. hiroi «հեռի», 421 չաղաթ. irak «հեռու»։

ԳԻՌ.—Շմ. հէռի, Ագլ. հօ՛ռի, Ջղ. խեռի, Խրբ. հօռի, հօռուն, Ղրբ. հէ՛ռռէ, Մժ. յէռռէ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Սչ. հէռու, Տիգ. հէռու, խօռու, Հճ. հէրու, Սվեդ. հիռռօ, Ալշ. Մշ. հէռուն, Ասլ. հօռիւն (բցռ. հէռըվօն), Տփ. հի՛ռու, Սեբ. հօռու, Ակն. հէռվօնց «հեռուից», Զթ. խօռու, Ռ. հէռունք (կազմուած է -ունք մասնիկով, ինչ. լեցունք, խոռունք).—ոճերի մէջ հէռի ձևով. ինչ. Աստված հէռի անէ Ննխ. Պլ.—Նոր բառեր են հեռուկ, հեռուկեկ, հեռուանց:

ՀԵՍԿ, ո հլ. «առագաստի կապ կամ չուան» Վրք. հց. բ. 353—4 (յգ. հեսկք, հեսկեան). «խսիր կամ նման նիւթ՝ ոտքին փաթաթելու համար» Բուզ. 274. որից հեսկի «ոտքի զանգապան, սռնապան» Առաք. պտմ. 133։

ՆՀԲ հիւսել բայից։ Տէրվ. տե՛ս հիւսել: Scheftelowitz BB 28, 282 հի:սել բայի հետ։ Նոյնն են կրկնում Boisacq 778 և Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 79։

ԳԻՌ.—Ղրբ. հէ՛սկի «սռնապան».—այստեղ կապ ունի՞ արդեօք հեսկել Նփ. «թխմել, ճխտել»։

ՀԵՍՄՈՒԿ, որ և յեսմուկ, յեսմիկ «ասորեակ կամ ճարճիր բոյսը» Ասոր. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1683 և 2155։

ՀԵՍՍԱՅՔ «գործնականք, իմաստունք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 180։

ՀԵՍՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ. բայց կայ միայն առ հեստի ձևը) «խեռ, անհնազանդ, խօսք չլսող, զմռող» Ոսկ. եփես. որից հեստել «անսաստել, անհնազանդ գտնուիլ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 16. Եզ. Կիւրղ. ծն. հեստանալ Ճառընտ. հեստանք Եփր. բ. կոր. 107. Եւ. պտմ. 329. հեստութիւն Օր. լա. 27. Փիլիպ. ա. 17. Եզն. Մծբ. հեստումն Լծ. ածաբ.—գրուած է եստել Անան. ժմնկ. 57։

ՆՀԲ լծ. խիստ, վէս, վեստ, օգտել, թրք. ասի, խասիտ: Տէրվ. Նախալ. 121 հյ. յետ, հուսկ, սանս. paçča, լիթ. paskui, լտ. post բառերի հետ կասկածով։ Հիւնք. վստահ բառից։ Scheftelowitz BB 29, 32 հնխ. ped-to, ինչ. հսլ. padą «ընկնել» և napast «ձախորդութիւն»։

+ՀԵՏ, ո հլ. բուն նախնական նշանակութիւնն է «ոտք». այսպէս՝ Գ. թագ. ժը. 21. «Մինչև ցե՞րբ կաղայք յերկոսս հետս» (երկու ոտքով, երկու ոտքից). այս նշանակութիւնը յետոյ տեղի տալով ոտք բառի առաջ՝ ջնջուեցաւ. բայց մնացին նրանից ածանցուած նշանակութիւնները. այսպէս «2. ոտքը կոխած տեղի նշանը, հետք. 3. փխբ. ճանապարհ, օրինակ, նմանութիւն» ՍԳր. Կորիւն. Եւ. պտմ. Կիւրղ. թգ. Եփր. յես. «4. յետևից» Բ. մակ. դ. 21. Ճառընտ. «5. միասին, միատեղ, հետը» Եղիշ. Ոսկ. սղ. զանազան նախդիրներով՝ զհետ «յետևից» ՍԳր. Ոսկ. Եւ. քր. «միասին, միատեղ» Ոսկ. յհ.

ա. 37. Խոր. «յետոյ, ետքը, վերջը» Մաթ. ը. 10. Փարպ. ի հետ «միասին, հետը» Ոսկ. եբր. իը. ի հետոց «յետևից» ՍԳր. հետ ընդ հետ, հետզհետէ, վաղվաղակի հետ կամ զհետ ՍԳր. ևն. ստացած է նաև ժամանակի գաղափարը, ինչպէս ցոյց են տալիս հետ «անգամ» (հմմտ. առաջին հետ Շապհ. էջ 61), նոյնհետայն «նոյն ժամին, իսկոյն» ՍԳր. հետ ընդ հետ Բ. մակ. դ. 10. Եւս. պատմ. յորմէհետէ ՍԳր. միահետ, միահետի, ընդ միահետ Ոսկ. յհ. ա. 21, 24։ Այս զանազան առումներով են կազմուած հետազօտել ՍԳր. Սեբեր. հետակորոյս Վեցօր. հետամուտ ՍԳր. Եւս. պատմ. հետամտիկ «փախչող թշնամու յետևից հետապնդելու և բռնելու համար ուղարկուած զինուոր» Անան. գիտ. 22. հետաքրքիր ՍԳր. հետևիլ Փիլ. որովհետև ՍԳր. հետևակ ՍԳր. հետի «ոտքով» Գ. մակ. գ. 1. հետիոտ(ս) ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 4. զուգահետ Ոսկ. յհ. ա. 21. զրահետ Կող. բ. 78. մանրահետել Եւս. քր. ոտնահետ Վրք. հց. կամ ոտնհետ Մխ. անեց. 38. զառիհետ «հարթ, տափարակ» Համամ. յովէղ. հետևրթու «հետևող» Իրեն. հերձ. 51 (ՀԱ 1910, 303). հետարածի (չունի ԱԲ) «լրտեսելու համար գաղտուկ յետեւից երթալով» Անկ. գիրք առաք. 51 (Հետարածի տեսանել թէ յո՞ երթայցեն.—Եթէ պէտք չէ կարդալ հետարած ի տեսանել...)։ Նոր բառեր են հետախուզութիւն, հետաքրքրական, հետաքրքրամոլ, հետևողական, հետևողականութիւն, անհետաքրքիր, անհետևանք, անհետևողական ևն։— Այս արմատի տարբեր ձևերն են՝ ՈՏՆ, ն հլ. (-տին, -տամբ, ոտք, ոտից) «ոտք». փխբ. նաև «լեռան ստորոտը, մարդ ևն» ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. Եփր. ծն. ածանցման մէջ մտնում է ոտ, ոտն, ոտան ձևերով. այսպէս՝ հետիոտ Ոսկ. մ. գ. 13. հետիոտս Դատ. դ. 15, 17. Բ. թագ. ժէ. 17. Եւս. քր. անոտք «ոտքը դըրած կողմը, սնարի հակառակը» Յհ. ի. 12. լեռնոտեայք Խոր. Լեռնոտն Յուդթ. զ. 9. է. 9. անոտնեայ «պատուանդան» Նորագիւտ Ա մնաց. իը. 2, Բ. մնաց. թ. 18. քարընդոտնել Երեմ. ժ. 18. անոտնաձայն Ոսկ. ես. ոտնակապ Մրկ. ե. 4. ոտնակապել Եփր. ա. կոր. յոտնկելեաց «ոտքի վրայ կանգնած ուղիղ» Ա. թագ. իը. 20. Ոսկ. եփես. 927. ոտնար Եփր. վկ. արև. 32. ոտնհար Եւագր. ոտնարել Եզն. Ոսկ. ոտնատեղի Յես. դ. 3. խոչընդոտն Կոչ. խոչոտն Բուզ. ձիոտն Եւս. քր. արագոտն Առակ. իդ. 34. Վեցօր. եղնոտն Եփր. ել. Ոտանաւոր Աղ. կե. 6. բազմոտանի Ղևտ. ժա. 42. չորքոտանի ՍԳր. երկոտանի Պորփ. երեքոտանի Մխ. երեմ. եռոտանի Պղատ. օրին. Նոնն. ևն.—ՅԵՏ «ետ, ետև» Ոսկ. մ. բ. 27. «զկնի, յետոյ, վերջը» ՍԳր. Եւս. քր. և պատմ. (այս իմաստով գրուած է հետ՝ Կրկնագիր Ագաթ. 63 բ. տե՛ս ՀԱ 1913, 14). որից յետս ՍԳր. Ոսկ. Եզն. յետս ընդդէմ Ծն. բ. 23. Ոսկ. մ. ա. 2. Եփր. հռ. և ա. կոր. (իբր ած. Եղիշ. Ննջ. 357 յետսընդդէմ). յետսագոյն Բուզ. յետսամիտ Գ. մակ. գ. 15. անյետսադարձ Իրեն. հերձ. էջ 52 (տե՛ս ՀԱ 1910, 284 ա), յետուստ «յետևը, կռնակը, յետևից, յետոյ, վերջը» ՍԳր. Բուզ. յետոյ ՍԳր. Եզն. յետին ՍԳր. Եզն. յետնիլ ՍԳր. յետևախաղաց Վեցօր. յետինք «երեկոյ» Վրդ. առ. 141. յետնամայր «խորթ մայր» (Նորագիւտ բառ) Փոնց. 16, 18, 23 ևն. Նոր բառեր են յետադէմ, յետադիմական, յետադիմութիւն, յետամասնիկ, յետնադարեան, յետնուղեղ ևն։ —ԵՏ, որից կազմուած են՝ ետ ընդ ետ «իսկոյն, հետ ընդ հետ, նոյն հետայն» Եզն. ետ զետէ «հետզհետէ» Նիւս. կազմ. որ և յետզյետէ Նխ. ա. եզր.։ Այս բոլորի համար ձայնական փոփոխութեանց կողմից հմմտ. հեղեղ, ողողել, հինգ, յիսուն. իսկ նշանակութեանց զարգացման կողմից հմմտ. կինք, զկնի, կրունկ, ընդ կրունկ, ընկրկիլ, պրս. pāy «ոտք», dar-pay «զհետ, զկնի», pay-dar-pay «զկնի միմեանց, հետզհետէ, իրար ետևից», ֆրանս. pas «քայլ» և revenir sur ses pas «նահանջել, յետ գալ» ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pedo- ձևից, որի ժառանգորդներն են. սանս. pād- կամ pad- (ուղ. pāt, սեռ. padás) «ոտք», padá- «քայլ, հետք, կեցած տեղը, ոտք», pádyā «քացի», padēna «յոտս», pattí- «հետևակազնաց», padāti-, padika- «հետի, հետևակ», թոխար. pe և քուչ. pai «ոտք», զնդ. paδ- (երկակի 𐬞𐬁𐬜𐬀 pāδa) «ոտք», pāδəm «հետք». հպրս. ni-padiy «յոտնկայս», patipadam

«իր տեղը», պրս. پای pāy «ոտք», پی pai «ոտքի հետք», pāča «տոտիկ», paig «հետևակ, պատգամաւոր, սուրհանդակ», օսս. fäd «հետք», պհլ. pāī «ոտք», բելուճ. pad «ոտքի հետք», padā «յետևից, յետոյ, վերջը», յն. πούς (սեռ. ποδός) «ոտք», πεζός «յոտս, հետի, հետևակ», πεζῇ «ոտքով, ցամաքով», լեսբ. բէովտ. πεδὰ «ետևից, զկնի, հետը, միասին», դոր. πέζα «ոտք, ոտքի կոճ», լտ. pēs (սեռ. pedis) «ոտք», peda «մարդու ոտքի հետք», peḋi-sequus «ծառայ», pedes «հետևակ», pedester «հետի», acu-pedius «թեթևոտն, սրընթաց», լիթ. pėdà «ոտնաչափ, ոտքի հետք», լեթթ. péz, «յետոյ, յետևը», pêda «հետք», peds «քայլ», հսլ. pěšĭ, չեխ. pěchý, ռուս. пѣшій «հետևակ», գոթ. fōtus, հբգ. fuoz, անգսք. fót, գերմ. fuss, անգլ. foot «ոտք», հիսլ. fet «քայլ», fótr «ոտք», feta «քայլել» են (Walde 578, 569, 543, Boisacq 754, 265, 808, Ernout-Meillet 725, Trautmann 209, Pokorny 2, 23—25): Այս բոլորը երևան են հանում հնխ. ped- և pod- արմատները, որոնցից առաջինը տալիս է հյ. հետ, յետ, ետ. երկրորդը՝ ոտ-ն:—Հիւբշ. 466, 482։

ՆՀԲ հետ՝ լծ. Թրք. իզ «հետք», հայ. ոտ, ետ, յետ, ուստի զհետ, հետևել ևն. հետևակ՝ լծ. Թրք. եռէք. իսկ ճանապարհ բառի տակ դնում է յն. ὁδός լծ. հյ. հետք և ոտք: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Windisch. 22, 39: Bōttich. Arica 42 յն. ὁδός և ἕζεσθαι ձևերի հետ sad արմատից։ Lag. Urgesch. 395 pad արմատից։ Ուղիղ են մեկնում նաև Müller SWAW 41, 8, Justi, Zendsp. 189, Հիւբշ. KZ 23, 34, Տէրվ. Մասիս 1881 սեպ. 15 և Նախալ. 92։—Ծաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս. hi, hita «երթալ»։ Հիւնք. այս բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին ճապոն. アト ato «հետք, յետևը», ավար. ḫet‘e և խունձաղ. heteh «ոտք». նաև զազա حت ḫet «քովը, մօտը, առ, մերձ», որ Justi, Dict. Kurde էջ 140 արաբ. حتّى ḫatta «մինչև» բառին է ուզում կցել։—Ոտք և յետ տե՛ս առանձին։

ԳԻՌ.—«Հետք» իմաստը պահում են Սվեդ. հիտք, Հմշ. հիդ.—«միասին, միատեղ» իմաստով են՝ Ախց. Երև. հէտ, Ալշ. հեդ, Մշ. հեդ, հըտ, Խրբ. Հճ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Սչ. հէդ, Ասլ. հէ՛դ, հե՝*, Ագլ. հիտ, Հմշ. Սվեդ. հիդ, Տփ. հիդ, իդ, Վն. խետ, Ջղ. Սլմ. խէտ, Ոզմ. խէ'տ, Մկ. խիտ. սկիզբը աւելացնելով նի մասնիկը՝ Գոր. Ղրբ. նըհէտ (հմմտ. նիմննէլ, նիհսնէլ ևն). դիմորոշ յօդերով միացած՝ Շմ. հէտնաս, հէտնատ, հէտնան «հետս, հետդ, հետը». վերջաձայնը կորցնելով՝ Մկ. խտ, Ոզմ. խա. ինչպէս՝ Մկ. խտձի «ինձ հետ», խտք'ի «քեզ հետ», Ոզմ. խաձէ' «ինձ հետ», խաքի «քեզ հետ»։ Ուրիշ նշանակութիւններ են ներկայացնում Ղրբ. «մինչև», Ախց. Երև. Կր. «թէ՛ ... թէ՛», Տփ. «իսկոյն, նոյնհետայն» և շատ տեղ էլ հետ «անգամ»։—Նոր ձևեր են՝ ընտե՛հտը Ղրբ. «այնուհետև», հետըհետին Շլ. կամ հետհետուն Վն. «իսկոյն», հետին Խթ. «հետիոտն», հետնուհետը Տփ. «հետզհետէ», հետի Ղրբ. Շմ. «համար, վասն», հետակորուստ, հետակտուր, հետխազ, հետվրայ, որոնց պէտք է աւելացնել հետրար Խտջ. «հետ իրար, իրար հետ, միասին» (նոյնը զանազան ձևերով՝ հիտրար Հմշ. հէյրանց Ք., հետիրաց Զրս., հետրանց Մշկ., հիտրաց Բլ. Մշ. Շտ. Վն. Տիգ., հիրաց Ակն, հտրաց Մկ. Վն., հտրանց Շտ., հերացուկ Ակն, հիդրաց Ալշ. ևն. և վերջապէս Ջղ. խտուր (<հետ իւր), որ գործածական է սովորական «հետ» նշանակութեամբ և կցուելով ամէն դէմքի հետ։

ՀԵՏԻՐ «ի բացեայ, հեռու». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 180։

ՀԵՐ (եզ. ո հլ., յգ. ի–ա հլ.) «գլխի մազ» ՍԳր. Եփր. աւետ. որից հերաւոր Ոսկ. ես. հերարձակ Գ. մակ. դ. 6. Ոսկ. մ. ա. տիմ. ես. 292. հերատեալ Բենիկ. հերատուկ «անպատկառ՝ լիրբ կին կամ աղջիկ» Ոսկ. մ. բ. 23. հերագործ Նիւ. կազմ. հերատ «ճաղատ» Բժշ. հերատուսեալ Շնորհ. վիպ. հերաքարշ Եղիշ. գալ. 355 (չունի ՆՀԲ). դալարահեր Մծբ. գանգրահեր Վեցօր. 119. Սեբեր. դեղ-

ծանահեր *Սասն. էջ 19.* **երկայնահեր** *Ունհ.* **ծաղկահեր** *Սեբեր.* **բազմահեր** *Ոսկիփ.* **հերակալ** *(նոր բառ) են։ Այստեղ է պատկանում նաև* **հերահարութիւն** *«գլխի մազերին խփելով եղած մի տեսակ կախարդութիւն» Մանդ. (ձեռագիրն ունի* **հեղահարութիւն**, *որ ԱԲ մեկնում է «թերևս հեղուկները զարնելով կախարդութիւն ընելը». ըստ իս պէտք է սրբագրել* **հերահարութիւն**, *քանի որ հեղինակը արդէն քիչ յետոյ բացատրում է «ի հեր գլխոյ» ասելով, տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911, 671)։*

Klaproth, As. polygl. 101 *գերմ.* haar *բառի հետ։ ՆՀԲ եբր.* **սէար** *(իմա՛* שֵׂעָר sē'ār) *և գերմ.* haar *«մազ»։ Վերջինիս հետ նաև էմին,* Ист. Вардана, *էջ 66 և Մորթման* ZDMG 30, 418: Müller, Armen. VI *լտ.* pilus. Canini, Et. étym. 153 *լիթ.* eris *«բուրդ» և յն.* ἔριον *«ասր»։ Հիւնք.* **հեր** *= յն.* εἶρος, ἔριον *«ասր»,* **հերատուկ** *= յն.* ἱερόδουλος *«պաշտօնեայ մեհենի»։* Scheftelowitz BB 29, 33 *սանս.* parša *«փունջ, տըրցակ» բառի հետ։* Petersson. Ar. u. Arm. Stud. 99 *լիթ.* puré *«ցցունք» և ռուս.* топырить, топорщить *«մազերը փշաքաղուիլ» բառերի հետ՝ հնխ.* per- *արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունին գերմ.* Haar, *հիւլ.* hār, *անգլ.* hair, *հոլլ.* haar, *հրզ.* hâr, *անգսք.* hāēr *հոմանիշները, որոնք դրւում են հնխ.* qesā *ձևից* (Walde 135 *և* Kluge, *էջ* 194):

*ՀԵՐԵՍԻՈՎՏ *կամ* ՀԵՐԵՍԻՈՏ *«հերետիկոս, աղանդաւոր» գործածուած է միայն յոգնակի ձևով. այսպէս՝* **հերեսիովտք**, **հերեսիոտք**, **հերեսիովտայք**, **հերեսիոտայք** *(սեռ.—***տաց**, **տից**, **տայց***) Կոչ. 48, 99, 137, 267. Եփ. պտմ. 529, 534—5. Եւագր. Ոսկ. յհ. ա. 10. յետնաբար եզակի ձևով և իբր ած. ունի Ուխտ. Բ. 113 (հերեսիովտ լեզու նորա)։ Այս բառից են* **հերեսիոտութիւն** *Եւագր.* **հերեսիութիւն** *Եւագր. Կոչ. 99.* **հերեսութիւն**, **հերիսութիւն** *Կոչ. 311։*

= Յն. αἱρεσιώτης, *յգ.* αἱρεσιῶται *«հերետիկոս». կազմուած է* αἵρεσης *բառից, որ նշանակում է «առնելը, գրաւում. 2. ընտրութիւն. 3. նախընտրութիւն. 4. մասնաւոր ուսումնասիրութիւն. 5. գրական, բըժշկական, փիլիսոփայական դպրոց, և վերջապես 6. առանձին կրօնական հերձուած». բուն արմատը* αἱρέω *«բռնել, գրաւել, ընտրել են»։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև լտ.* haeresis, *ասոր.* ܗܪܣܝܘܛܐ heresiōtā *«հերձուածող, աղանդաւոր» են։—Հիւբշ. 361։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՀԵՐԵՏԻԿՈՍ, **ի–ա** *հլ. «հերձուածող» Կոչ. Մանդ. Սրգ. յհ. բ. որից* **հերետիկոսութիւն** *Բուզ.* **հերետիկոսապետ** *Մ. Մաշտ. 169 բ. յետին ձևով գրուած է նաև* **եռետիկոս** *Նանայ 5, Ասող. Գ. խա։*

= Յն. αἱρετικός *«հերձուածող, հերձուածողական». ծագումը նոյն է, ինչ որ* **հերեսիովտ** *(տե՛ս այս բառը). յունարէնից փոխառութիւն են նոյնպէս լտ.* haereticus, *ասոր.* ܗܪܛܝܩܐ heretīqā, *արաբ.* أراتقة arātiqa *հոմանիշները։—Հիւբշ. 361։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։—Իսկ Riggs, *Քերակ. 1856, էջ 61 դնում է յն.* ἔθνος *ձևից!*

ՓՈԽ.—Հայերէնի վրայից տառադարձութիւն է Ս. Գրքի քրդերէն թարգմանութեան մէջ **հէրիտիկոս** *Տիտ. Գ. 10. ժը Հէրիտիկոս մտռուվէ «յառնէ հերձուածողէ»։*

*ՀԵՐԻՍԱՅ *«կորկոտով ու մսով պատրաստուած մի տեսակ կերակուր» Բանք աղ. 189. էֆիմ. 170. գտած եմ նաև 1563 թուի մի գրութեան մէջ, հրտր. ՀԱ 1922, 162 (բայց այս էջը սխալ եմ նշանակել)։*

= Արաբ. և պրս. هريسة harīsa *«մի տեսակ կերակուր, որ շինւում է մսով, ցորենով և իւղով» (տե՛ս Իբն Բատուտա, հրտր.* Paris, *1853, հտ. Բ. էջ 89, Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 306, որ ունի նաև արաբ.* هريس harīs *ձևը). բառը բնիկ սեմական է և գտնըւում է նաև ուրիշ սեմական լեզուների մէջ. հմմտ. եբր.* עריסה 'arīsā, *թալմ.* ערסן 'arsān, *ասոր.* ܥܪܣܐ arsā (?) *«կճեպը հանած գարի»։ (Պէտք է գիտենալ,*

որ լաւագոյն հերիսան պատրաստում է մի տեսակ ընտիր, սպիտակ և թեթև ցորեից, ինչպէս յայտնեց խոհարարապետ Յակոբ Պարսամեան, Պրուսացի. հմմտ. պրս. keškek «հերիսայ»՝ պհլ. *kask «ցարի» բառից)։ Արաբ. կամ պրս. ձևից փոխառեալ են նաև քրդ. heris, helise, hārisā, վրաց. არისა արիսա, ჰარისა հարիսա «հերիսայ»։—Հիւբշ. 516։

Բառիս վրայ առաջին անգամ խօսել է Lagarde, Nachrichten թերթի մէջ, 1889, մայիս 29, հյ. թրգմ. ՀԱ 1889, էջ 158, որ համարում է թէ այս բառը Ասորեստանցոց ձեռքով Մարաստան գերի տարուած հրէաների միջոցով մըտած է հայերէնի մէջ։

ԳԻՌ.—Գտնւում է շատ բարբառների մէջ հէրիսա կամ հարիսա ձևով (այսպէս են՝ Ախց. Ախք. Երև. Աստ. Բլ. Ջթ. Կ. Հնդ. Նբ. Նխ. Մկ. Սլմ. Վն. Տփ). ունինք նաև հերուէ էնկ., հրիսա Ապ., հրա՛յսակ Ագլ.։— Ժողովրդական ստուգաբանութիւն է հարէ՛ սա:

+ՀԵՐԻՒՆ, ն հլ. (հնապէս հոլովւում էր հերեան, հերեամբ, յետնաբար ի-ա, ո հլ. ինչպէս՝ հերիւնաւ, հերիւնով են. ռամկական հնչումով գրուած է՝ հերոյն, հերուն, հերին) «ծակելու գործիք, մախաթ, բիզ» Օր. ժե. 17. Ել. իա. 6. Նխ. օր. Վրք. հց. Յայսմ. արդի գրականի մէջ նշանակում է «կօշկակարի բիզ»։

=Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. per- «ծակել» արմատից՝ -իւն մասնիկով. ցեղակիցներից հմմտ. յատկապէս յն. πείρω «ծակել», περόνη «ծակելու գործիք, ճարմանդ, գնդասեղ և նմաններ», նյն. περούν «պատառաքաղ» (որից փոխառեալ են Ախց. Կր. Երզ. Չն. էվ. պերոն և Սվ. պիլոն «պատառաքաղ», Եւդ. պերոն «գդալ», լազ. peroni և գնչ. berúli «պատառաքաղ»), περονάω «ծակել», հսլ. na-perją, na-periti «ծակել», ալբան. š-boroj «ծակել, խթել», š-puay «պատը ծակել, քանդել»։ Նոյն արմատի «միւս կողմը անցնիլ, թափանցել, երթալ, ճամբորդել, նաւել են» նշանակութիւնների և սրանցից բխած բառերի վրայ տե՛ս Boisacq 757, Pokorny 2, 39:—Հիւբշ. 467։

Ուղիղ մեկնեց նախ Bōttich. Aricɛ 52, Wurzelforsch. 12, յետոյ Lag. Urgesch. 276, Bugge, Beitr. 10:—Հիւնք. յն. ὀρύγιον «գործիք ծակելոյ»։

ԳԻՌ.—Ակն. Սեբ. հէրուն, Կր. հերոն, Ալշ. Բլ. Մշ. հէրոն, Խրբ. հէրին, Ռ. էրոն, Ջթ. հիյին, հիրին, Հճ. հիյին, Մկ. խէրուն, Վն. խիրուն, Ոզմ. խէ'րոն, Սվեդ. հիրէն, Երև. հէլուն. վերջինս նշանակում է «ժանեակ գործելու ճաղ»։

ՀԵՐԻՔ «բաւական, գոհացուցիչ քանակութեամբ. 2. կարող, ձեռնհաս» Ա. մակ. ժղ 3. Պիտ. խոսք. 246. Վրդն. սղ. որից հերիֆանալ «բաւականանալ» ՅՀ. կթ. 452։

ՆՀԲ յն. արֆի՛, ա՛րֆէդէ «հերիք է»։ Petermann, Monatsbericht der Berl. Akad. 1866, էջ 733 հերիֆ<Թրք. gerek «պէտք է»։ Հիւնք. յն. ἀρκέω, ἄρκιος, ἀρκετός «հերիք»։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. հէրիֆ, Ջթ. հէյիֆ, հէրիֆ, Ագլ. Խրբ. Ղրբ. հէրիֆ', Սվեդ. հիրըֆ, Ցղ. հրէֆ', Ագլ. հրըֆ', Ջղ. խէրիֆ, Մրղ. Սլմ. Վն. խէրիֆ', Ոզմ. խէրէ'ֆ', Ալշ. Մշ. հէրֆ (վերջինը միայն է էական բայի հետ՝ հէրֆ է)։ Ախց. Ախք. գործածւում է նաև «մի՛թէ՛, ի՞նչ ես ասում» նշանակութեամբ՝ իբրև բացականչութիւն։

ՀԵՐՁՈՒԹԻՒՆ «անուրջք, անրջական տեսիլ». գիտէ միայն ՓԲ. անստոյգ բառ։

ՀԵՐԿ (սեռ. -ի) «հողը վարելու գործողութիւնը. 2. վարած հող, անդ, արտ» Երեմ. դ. 3. Ա. Թագ. իբ. 6. որից հերկ հարկանել «վարել, հերկել» Ոսկ. ես. մ. բ. 24. յհ. ա. 1. Կիւրղ. եւ. հերկանար «վարող» Մանդ. էջ 169. հերկարար «վարող» Ոսկ. ես. 313. հերկել Ես. իը. 24. խե. 9. Երեմ. դ. 3. հերկումն Եղիշ. ըրշ. հերկագործել Նար. առաք. անհերկ (նոր բառ) են։

=Թերևս բնիկ հայ բառ. հմմտ. լտ. porca «երկու ակօսի միջև բարձրացած հողը, արտի ջրի կորի», porculetum «ակօս», հբգ. furuh, անգսք. furh, գերմ. Furche, հոլ. voor, անգլ. furrow «ակօս», հիսլ. for «ական, ջրանցք», հբրըտ. rec «հերկել», կիմր. rhych, հիռլ. etrech «ակօս» (Walde 600,

Kluge 160, Pokorny 2, 47): Այս բառերը ծագում են հնխ. perk- արմատից, որ սակայն չէր կարող տալ հյ. հերկ. ուստի վերջինիս համար ենթադրւում է հնխ. perg- ձևը. (հնխ. perk- պիտի տար հյ. *հերգ)։ Միևնոյն ժամանակ կայ հնխ. perk′- արմատը, որ նշանակում է «պատռել, ճղել, ճանկռել, փորփրել» (հմմտ. սանս. párçāna- «ճեղք, փոս», լիթ. praparszas «փոս» ևն. Walde 600, Pokorny 2, 46): Արդ՝ ոմանք այս երկու խմբի բառերը միացնում են, ընդհ. արմատը դնելով հնխ. perk′. այս պարագային հայերէնը դուրս է մնում, որովհետև հնխ. perk′- տալիս է հյ. *հերու-. ուրիշներ հենց հայերէնը հիմք բռնելով՝ մերժում են միացնել երկուսը, որով մնում է հյ. հերկ<հնխ. perg-<perk:—Հիւբշ. 467։

ՆՀԲ լծ. երկ, երկիր, ագարակ, հերձ: Windisch. 30 երկիր բառի հետ։ Lag. Urgesch. 899 տատանւում է անգսք. fyrhjan «վարել, հերկել», հյ. հերձնուլ, յն. ἕλκειν, լտ. sulcare, ինչպէս և լիթ. wilkti, լտ. ulcus «վէրք» ձևերի միջև։ A. Kuhn ZVS 2, 135 լտ. sulcus, անգսք. sulh, յն. ὁλκός «քաշել, ակօս», Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 39 տուաւ վերի մեկնութիւնը։ Տէրվիշ. Նախալ. 107 հնխ. vark «պատռել, քաշել, հերկել» արմատից է դնում զնդ. vrač, յն. ἕλκω. αὖλαξ «ակօս», ἕλκος «վէրք», լտ. ulcus, լիթ. vilkti, սանս. vrka «արօր» և հյ. հերկ? Հիւնք. երկ բառից։ Այսպէս նաև Գազանճեան, Արևել. մամ. 1902, 76։ Սրմաքաշեան, Արմէնիա ռում. herghelie և թրք. hergele «ձիերի երամակ» բառերի հետ։ Meillet, Dial. ind.-uer. 129 հայ. կ-ի պատճառով չի ընդունում վերի մեկնութիւնը և ուզում է միացնել հարկանել բայի հետ։ Մառ ИАН 1911, էջ 144 լազ. oxašku «հերկել» բայի հետ (արմատը xašk):— Thomaschek, Deut. Litterat. 1883, էջ 1254 ուզում է տեսնել Պրոպոնտիսի Περκώτη տեղանուան մէջ։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. հէրկ. հէրկէլ, Ալշ. Մշ. հերգ, հէրգել, Ննխ. Ռ. Սեբ. հէրգէլ, Ասլ. հէրգէ՝լ, Խրբ. հէրգիլ, Սվեդ. հիրգիլ, Զթ. հիյգիլ, հիրգիլ, Ոզմ. խէ՛րկիլ, Մկ. խիրկիլ:—Գրական լեզուի մէջ հերկել և վարել հոմանիշ են, բայց գւռ. վարել նշանակում է «հողը վարել՝ անմիջապէս յետոյ ցանելու համար», իսկ հերկել նշանակում է «վարել՝ 1—2 տարի յետոյ ցանելու համար» (Ազգ. հանդ. Գ. 372)։ Այս պատճառով էլ վարել Ղրբ. նշանակում է պարզապէս «ցանել»։—Նոր բառ է հերկոտ «երկամեայ հերկած արտ», որ կազմուած է հերկ +ոտ բառերից, ինչպէս ցոյց է տալիս հոմանիշ հերկայաղի ձևը, որ կազմուած է նոյնպէս հերկ +թրք. ayaγ «ոտք» բառերից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ერქოვანი երքովանի «արօր», ერქოვნა երքովնա «հերկել», მეერქჳნე մեերքո̂ւնե «հերկող, երկրագործ, մշակող», შემოერქჳნა շեմոերքո̂ւնա, მოერქჳნა մոերքո́ւնա «մշակել, հերկել»։ (—Lafon BSL 29, № 88, էջ 147 վրացի բառը ցեղակից է դնում անդի eλi-du «հերկել» (-du աներևոյթի մասնիկն է) բառին, հիմնուելով մի ձայնական օրէնքի վրայ (վրաց. ქვ րվ=անդի ւ, որ սակայն վերջնական չէ)։—Թրք. գւռ. Եւդ. Էնկ. Կր. Կս. Սեբ. Տ. (ինչպէս նաև էնկ. և Կս. թրքախօս յունաց մէջ) herg «հերկ», herg etmek «հերկել». օր. tarlayə herg etdim «արտը հերկեցի» (հմմտ. էնկիւրիի թրքախօս հայոց մէջ՝ հէրկ էթմէք «հերկել»)։

ՀԵՐՀԵՐ «բուրդ գզելու երկաթեայ սանտր», որից հերհերել «երկաթէ սանտրով սանտրել». երկուսն էլ միջին հյ. բառեր (Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 200)։

ՀԵՐՁ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ճեղքուած» Վեցօր. «ճեղք, ծերպ» Ոսկ. ճառք 901, Լմբ. իմ. որից հերձ ի հերձ «պատառ պատառ» Ուռհ. 317. հերձնուլ «պատռիլ, ճաքիլ» Գծ. ա. 18. հերձիլ, հերձանել, հերձուլ «պատռել, ճեղքել» ՍԳր. «անդամահատել» Ոսկ. բ. կոր. յհ. բ. 11. Եւս. քր. «երկպառակիլ» Ոսկ. յհ. բ. 12. հերձատել Կիւրղ. ղևտ. հերձոտել Վրք. հց. հերձուցանել Խոր. հռիփ. հերձումն Կոչ. հերձուած ՍԳր. Եւս. պտմ. հերձուածող Տիտ. գ.

10. Ոսկ. եղն. հերձութիւն «հերձուած» Կնիք հաւ, էջ 191. հերձապետ «հերձուածողների գլուխը» Զքր. եպս. 282. հեծանահերձ Մծբ. հերձաթև Վեցօր. 162 կամ թևահերձ Պիտ. թաթահերձ ՍԳր. կճղակահերձ ՍԳր. Կիւրղ. ղևտ. գաւազանահերձ Ճառընտ. գետահերձ Նար. ծայրահերձ Աթ. խչ. ծովահերձ Ագաթ. բազմահերձ Փիլ. բազն. հերձատամ, հերձարան (Նոր բառեր) ևն։ Այստեղ են պատկանում նաև հերձակ «նետ, փքին» Կիւրղ. թգ. (թարգմանաբար յն. σχίζα «ճեղքուած փայտ. 2. նետ» բառից. հմմտ. σχίζω «ճեղքել») և հերձի «մի տեսակ ծառ. pistacia lentiscus L» Դան. ժգ. 54. Ոսկ. պօղ. Բ. էջ 653 (թրգմ. յն. σχίνος հոմանիշից)։

Դան. ժգ. 54 յիշուած հերձի և սղոցի բառերի իմաստը չիմանալով՝ Վրդն. դան. ա. էջ 245 այլ ընդ այլոյ մեկնում է. «ասեն՝ հերձաւոր և բոլոր և սղոցաձև տերև և երկայն են ի ծառս. և այլք թէ՝ հերձեալ էին պատուաստ դնել ազնիւս. և թէ՝ զգօս ծառոյ ծայրս սղոցով կտրեալ էին»։—ՆՀԲ հերձ լծ. թրք. եըրթմագ «պատռել», եարմագ «ճեղքել». իսկ խրամատել բառի տակ եբր. ֆարաձ (իմա՛ פרץ fereṣ «ճեղքել, պատռել»)։ Lag. Urgesch. 899 հյ. հերկ բառի հետ։ Bugge IF 1, 450 հնագոյն *խերձ<*խերդ ձևից՝ իբր = լիթ. skérdžiu «ճեղքուիլ, բացուիլ ևն», սանս. scrintu՝ նոյն նշ.։ Հիւնք. արաբ. ֆէրճ, ֆէրզ «պատառուած»։ Patrubány SA 1, 196 յն. πείρω «ծակել», πορθμός «նեղուց» բառերի հետ։ Անդրիկեան, Բազմ. 1905, 512 լծ. հերփել: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 131 հսլ. prati «հերձել», ռուս. пороть «հերձել, քանդել, պատռել» բայերի հետ՝ հնխ. per-g′h- ձևից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 86 շերտ բառից։—Հերձի ծառի մասին խօսած և ուղիղ մեկնութիւնը տուած են ՆՀԲ, Բանաս. 1902, 379 և Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 12։

ԳԻՌ.—Սեբ. հէրցիլ «բարկութիւնից ճաքիլ», Երև. հէրսված «հակառակ, թարս», ինչպէս՝ հէրսված մարդ է «թարս բնութիւն ունի»։

ՀԵՐՁԻՔ «յաւելեալ չարախօսութիւն, զըրպարտութեան մէջ վերադիրք». Նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 233. «Բամբասօղն վեց կերպիւ չարախօսութիւն առնէ. նախ՝ որ զընկերին ծածկեալ մեղսն յայտնէ. երկրորդ՝ զչարն որ յայլոց լսէ՝ առաւելութեամբ ասէ. երրորդ՝ զի հերձիք ասէ ի վերայ. չորրորդ՝ զծածուկ բարին ուրանայ. հինգերորդ՝ որ զյայտնի բարին պակասեցուցանէ. վեցերորդ՝ զբարին ի չար փոխէ»։

ՀԵՐՄԵՌԱՄԱՏ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 205. «Այլ բնականքս այս թեպէտև յօդոյ սիմեռիկոնն անուանեալ, սակայն մտաց և մակացութեան ընդունակ. վասն որոյ երկիր զսա կոչել սատուած ոչ պատկառի, հերմեռամած, թեպէտև աշխարհ, բայց ի բազմաց սատուածս» (այլ ձ. հեր մեռամեծ)։—Հատուածի մթութիւնը չի թողնում պարզել բառի իմաստը։

Արդեօք Հերմէս Աստուծոյ անունից կազմուած մի բարդութի՞ւն է։ (Տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. Բ. 193)։

*ՀԵՐՄԷՍ «Փայլածու մոլորակը» Գծ. ժդ. 11. Փիլ. ժ. բան. Արիստ. աշխ. գրուած է նաև Երմէս Պղատ. տիմ. 102. սրա սեռականն է Երմու, որ երկու անգամ գործածել է Շիր. 69, 72, իբրև Փայլածու բառի հոմանիշը. «Տուն Փայլածուի (Երմու»)։

=Յն. Ἑρμῆς «Փայլածու»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

Հերշատանք տե՛ս խերշատանք։

*ՀԵՐՈՍ «դիւցազն». Նոր գրական փոխառութիւն է. չկայ հին հայերէնում. սրանից են հերոսութիւն, հերոսական, հերոսուհի, հերոսամարտ, հերոսաբար:

=Յն. ἥρως հոմանիշ ձևից, որից փոխառեալ են նաև ֆրանս. héros, գերմ. Heros, ռուս. герой ևն (Boisacq, 329):

+ՀԵՐՈՒ «անցած տարի» Սեբեր. Ոսկ. գծ. Վրք. հց. որից ի հերուն հետէ Բ. Կոր. ը. 10. թ. 2. Եփր. բ. կոր. 102, 104. հերուին կամ հերվին ամ «երկու տարի առաջ» Իամասկ.։

=*Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ.* pe-ruti- *ձևից. հմմտ. սանս.* परुत् parut, *յն.* πέρυσι, *դոր.* πέρυτι, *մբգ.* vërt, *հիռլ.* on hurid, *միռլ.* inn uraid. *հիսլ.* fiọrð, *պրս.* پار pār, *քրդ.* par, pēr, *աֆղան.* parōs-, *վախի* pard, *օսս.* farä, faron, *բելուճ.* pārī. *լիթ.* pérnai, *լեթթ.* pērns, *գոթ.* fairnin jēra, *հբգ.* firni, *անգսք.* fyrn. *բոլորն էլ նշանակում են «հերու», իսկ սլքան.* parviét *«հերուին». այսպէս նաև ատտ.* περυσινός: *Այս բոլորը ենթադրել են տալիս հնխ.* per-ut, per-uti, per-en *հոմանիշ ձևերը, որոնք կազմուած են հնխ.* per (>*սանս.* pára h *«հեռու», յն.* πέραν) + *հնխ.* wet *և կամ* en *«տարի» բառերից. առաջինի համար հմմտ. յն.* ϝέτος, *սլքան.* vjet *«տարի» են, իսկ երկրորդի համար՝ հմմտ. հոմեր. յն.* ἦνις *«միամեայ երինջ»,* δί-ενος *«երկամեայ»,* ἑπτάενον *«եօթնամեայ»,* τετρα-ένης *«քառամեայ», կրետ.* μαλκενὶς *«կոյս»* (Walde 575, Boisacq 774, Trautmann 215, Pokorny 1, 251, BSL *№ 79, էջ 15 և № 87, էջ 229):—Հիւբշ. 467:*

Ուղիղ մեկնեց նախ Windisch. 22, *յետոյ* Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 80, 333, Lag. Urgesch. 291, Müller SWAW 38, 583 *են: Հիւբշ.* հեռի *բառից:*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Խրբ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. հէրու (*սեռ.* հէրվան, *Գոր. Ղրբ.* հռնի, հըռնէ), *Ակն. Ասլ.* հերիւ, *Սչ.* հէրուա, *Ագլ.* հը՛րվի, *Սվեդ.* հիրօ, *Հճ.* հիյու, հիյյու, *Զթ.* հիյու, հիրու, *Հւր.* հէրունի, *Մկ. Վն.* խէրու, *Սլմ.* խէրիւ, *Ջղ.* խերվու, *Ոզմ.* խէրօւ, *Մրղ.* խէօրիւ:—*Նոր բառեր են* հերզնամ (*Սլմ.* խէ՛րզնամ, *Վն.* խէրզնոմ, *Ոզմ.* խըրզնամ) *«հերուին»,* հերուանամձագ, հերնուանց, հերուանիկ, հերնիկ, հեռ (*Վն.* խեռ) *«երկամեայ արու կամ էգ հորթ»:*

ՀԵՐՔ *«վանել, վռնտել, յաղթահարել, դուրս անել». արմատ առանձին անգործածական, որից* հերքել *«վանել, վռնտել» Խոր. Պիտ. Ոսկ. հռ. «զօրել, դէմ կենալ, տոկալ» Փիլ. Սկեռ. լմբ.* հերքիչ *Յճխ. Արծր.* հերքուքիւն *Պիտ.* հերքումն *Սրգ.* դիւրահերքելի *Նար.—Նոր գրականում նշանակում է «մէկի ասածը մերժել, սխալ լինելը ցոյց տալ»:*

ՆՀԲ լծ. եբր. հիրխիզ, *հյ.* հեռի, հերիք, *յն.* արքէ՛օ: Lag. Btrg. baktr. Lex. *56, 39 զնդ.* parəxv *«կռիւ մղել»: Տէրվ. Նախալ. 110* sark *«զարնել, նետել» արմատից է դնում զնդ.* hareč, *գոթ.* slahan, *հյ.* հարկ-անել, զարկ-անել, արկ-անել *և* հերքել: *Հիւնք.* յարգել *բայից: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 85* քերքել *բայից աննմանաձայնութեամբ: Անդրիկեան, Բազմ. 1905, 512 լծ.* հերձով:

ՀԵՑ (*սեռ.* -ի) *«անուի շրջանակը» Պիսիդ. տող 98. Շիր. Սիւն. քեր. 209=Երզն. քեր. որ և* խեց *Եզն.:*

ՆՀԲ լծ. հյ. յեց, *թրք.* գըլ *և* եիւզ (*իմա՛* qəč *«կող»,* yüz *«երես»*):—Scheftelowitz BB 28, 294 *գոթ.* faskja *«կապ»:*

ԳԻՌ.—Մշ. հեծ, *Բլ.* հեց *«անուի մարմինը կազմող երեք տախտակներից առաջինն ու վերջինը» (Ազգ. հանդ. Ե. 56, նկար III), Սլմ.* խեց *«անիւի փայտէ շրջանակը, որի վրայ ամրացած են շառաւիղները»:*

ՀԵՑԻԿ *«հեղիկ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 181. ինչ լինելը յայտնի չէ:*

+ՀԵՒ *«հևալը», որից* հև *ի* հև *«հևալով» (գաւառականներում և արևմտեան գրականում),* հևք *«հևալը» Մխ. Բժշ. 142,* հևալ *«յոգնածութիւնից են հատկտուր շնչել» միջին հյ. բառ (ԱԲ, Նորայր, Բառ. ֆր. 545 բ),* հևոած (*ձեռ.* հէվոած) *«շնչասպառ հևալով» Վրդն. առ. 321 (տե՛ս և տակը դռ.):*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* peu- *«փչել» արմատից, որ անշուշտ բնաձայն պէտք է համարել: Այս արմատը երևում է նաև* pou, pū, pu, phu, bu, bhu *ձևերով. իբրև օրինակ յիշենք ժառանգներից՝ լիթ.* pucziù, pūsti *«փչել»,* pūkszcziù, pūkszti *«հևալ», լեթթ.* pútu, púst *«փչել, շնչել», ռուս.* пыхать *«հևալ», լեհ.* puchnąć *«ուժեղ շնչել», հիսլ.* fjūk *«ձիւնի բուք», մբգ.* pfūchen *«հևալ» են: (Տե՛ս նաև* փուք *և* փուչ, փչել, *ինչպէս նաև* հոգի*): Ժառանգներից շատերի մէջ հնխ.* pu- *և* phu- *խառնուած են իրար, իսկ հայերէնը ճշտիւ զանազանում է հնխ.* pu, peu

>ճևալ և phu->փուք, փչել (Pokorny 2, 79):

Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 274—5, որ և ընդունում է Pokorny (անդ)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ռ. Պլ. Սեբ. Սչ. Տփ. Ննխ. ճէվալ, Տիգ. ճէվոլ, Ոզմ. խէվալ, Ջթ. ճիվօլ.—գոյականն է՝ Սչ. ճեֆք, Պլ. Սեբ. ճէֆք, Ակն. ճէֆգ.—Նոր բառեր են՝ ճևճևալ, ճևուք, ճևոց, ճևոիկ, ճևոցք, ճևքոտիլ, ճևոիլ, ճևոալ, ճևոանանած, ճևօն, ճևքոտալ, ճևքոած, ճևքոման:

ՃԵՒԱՆ «անուի հեցը կամ արտաքին շըրջանակը կազմող վեց կտորներից իւրաքանչիւրը. jante» Սիմ. քեր. 208, Երզն. քեր. Աշխ. Ստ. կամեն.։

ՆՀԲ մեկնում է «բառ անյայտ. թերևս որպէս ատամունք միջինք». ԱԲ հանելով ճևալ բառից «միջին ակռաներ՝ որ հևալու ատեն կը բացուին»։ Նշանակութիւնը վերի ձևով ճշտեց Նորայր, Բառ. ֆր. 709 ա, ուր և տե՛ս բառիս վկայութիւնները։

ՃԵՒԵԼ «դանդաղիլ, յապաղիլ, յերկուանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 181։

*ՃԵՓՏԱՍԱԳՐՈՆ «Մեծ Արջի համաստեղութիւնը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. ա. 682. «Հիւսիսային աստեղքն, որ յոմանց արքտորոս կոչին, իսկ յոմանց հեփտասագրոն»։

=Յն. ἑπτάστερος, -ον «եօթնաստղեան» բառն է, որ ձեռագիրների մէջ սխալ գրչութեամբ այս ձևն է ստացել՝ փոխանակ *ճեփտաստերոն:—Աճ.

*ՃԶՕՐ, ի-ա հլ. «շատ զօրաւոր, հուժկու, ուժով» ՍԳր. որից ճզօրանալ ՍԳր. ճզօրացուցանել Եփր. թգ. ճզօրիչ ՍԳր. ճզօրեղ Բ. մակ. գ. 26. ճզօրագոյն ՍԳր. ճզօրապէս Եղիշ. Խոր. անճզօր «տկար» Առակ. զ. 26։

=Կազմուած է զօր բառից ճ- մասնիկով, որ գտնում ենք նաև ճլու, ճմուտ բառերի մէջ։ Այս մասնիկը կարող է բնիկ հայ լինել, բայց կարող է նաև իրանեանից փոխառեալ լինել. (բաւական ճոխ գործածութիւն ունի իրանեան լեզուների մէջ)։ Վերջին պարագային՝ յարմարագոյն է ենթադրել, որ բառը ամբողջապէս փոխառեալ լինի պհլ. *huzōr=զնդ. *huzāvar հոմանիշից։ Բայց նոյն իսկ եթէ հայակերտ կառուցուածք էլ լինի, իրանեան ազդեցութիւնը անհերքելի է (տե՛ս Meillet MSL 21, 187):—Հիւբշ. 180։

Peterm. 26 պրս. خزر xzr ձևի հետ, որի ինչ բառ լինելը յայտնի չէ։ Windisch. 22 սանս. sa, sam, sama «հետ, ընդ»+qor: Lag. Btrg. baktr. Lex. 37 զնդ. huzāvarə, նաև իրանեանից փոխառեալ արաբ. hizabr «առիւծ»։ ZDMG 1868, 330 համեմատում է պհլ. هزوارش huzwārеš բառի հետ և փորձում է մեր բառի միջոցով սրա ընթերցումը ճշտել։ Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, 71 զնդ. huzāvarə: Տէրվ. Նախալ. 73 և Հիւնք. qor բառից՝ ճ մասնիկով։

ՓՈԽ.—Կայ արաբ. حزوّر ḥazavvar «հըզօր, ուժեղ մարդ» (Կամուս; Թրք. թրգմ. Ա. 818), որ եթէ իրանեանից չէ, կարող է հայերէնից միայն փոխառեալ լինել։

ՃԷԳ (սեռ. ի, յետնաբար ո հլ.) «թշուառ, խեղճ, ողորմելի» Ոսկ. ես. և փիլիպ. յհ. ա. 42. Սեբեր. որից ճիգութիւն Ոսկ. մ. բ. 15. ճիգացեալ Փարպ. Պիտ. ճիգամորթ Մագ. ճիգագոյն Պիտ. ճիգական «թշուառական» (նորագիւտ բառ) Յիշատ. 1409, 1413 թթ. (տե՛ս Արրտ. 1913, էջ 751, 753)։ Արմատը գըրտում է նաև ճէք, ճեք ձևերով և վերի բոլոր ածանցները կան նաև ճիք- ձևով։ Ուղղագոյնն է անշուշտ ճէգ:

ՆՀԲ ճեծ արմատից. իբր «հեծեծելի»։ Տէրվ. Altarm. 7 փէք, փին, փենատ ձևերի հետ՝ կցում է սանս. phēna «փըրփուր», հսլ. пѣна «փրփուր», յն. σπῖλος «աղտ, կեղտ», πίνος «կեղտ» ձևերին։—Եազըճեան, Արևելք, 1884 նոյ" 16 սանս. hikk արմատից։ Հիւնք. արաբ. haqīr «խեղճ»։ Հ. Յ. Աւգեր. Բազմ. 1912, 294 եգիպտ. hyksos «Հիւքսոս» ազգանունի հետ, որ համարում է նախապէս «իշխան»։ Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 95 լիթ. paĩkas «վատ, ապուշ», piktas «չար». pỹkti «բարկանալ», հիռլ. óech «թշնամի», գոթ. faih

«խաբէութիւն» բառերի հետ՝ հնխ. peik- «խաբել, խաբուիլ» արմատից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 հեզ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին լատ. sēgnis «դանդաղ, ծոյլ, հեզգ», յն. ἦκα «կամաց, դանդաղ» են, որոնց նախաձևն է հնխ. sēk′ կամ sēq- (Boisacq 317):

*Հէճ «մահմեդականների ուխտագնացութիւնը՝ իրենց սուրբ քաղաքները». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Մխ. անեց. էջ 36, իբրև յատուկ անուն. «Երթեալ ի Հէճն և ի Մաքայ, մատուցանեն նուէրս դիւաց». հմմտ. նաև հաճի «ուխտաւոր» Նոր վկ. էջ 143 (ժԴ դարից)։

=Արաբ. حجّ ḥaǰǰ «ուխտագնացութիւն», حاجى ḥāǰī «ուխտաւոր»։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ, ծան.։

*Հէն, ի հլ. «աւազակ, հրոսակ, թշնամի բանակ, յարձակող՝ արշաւող գունդ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. եփես. «ասպատակութիւն, յարձակում» Արծր. Խոր. Ղևոնդ. «աղաղակ, գոռում գոչում» Ոսկ. մ. բ. 17. որից հինել «աւազակութիւն անել, թալանել» Եղիշ. չրչր. 264. հինաբար Եղիշ. հինախաղաց Ճառընտ. հինական Գէ. ես. հիմնահալած Կաղանկտ. հինահար Տօնակ. Վրդն. ծն. ծովահէն (նոր բառ), հինաւանդ «աւերիչ» Ոսկ. ես. 97, հինաւանդութիւն «թալան» Ոսկ. ես. 81 (այս երկուսը կարդալ հինավանդ, հինավանդութիւն՝ հին+վանդել բառերից). կայ նաև հենախաղաց Պիտ.։

=Պհլ. hēn «բանակ, թշնամի բանակ. 2. դև, սատանայ», արևել. իրան. hīñi (MSL 18, 90), հպրս. hainā- և զնդ. haenā- «թշնամի բանակ», սանս. sénā «բանակ» (Horn էջ 281)։—Հիւբշ. 180։

Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա 1849, 200՝ համեմատելով հպրս. հինա, հէնա ձևի հետ։ Böttich. Arica 76, 248 և Lag. Urgesch. 992 սանս. sāinya։ Ուղիղ են նաև Spiegel, Litter. 376, Müller. SWAW 38, 594, Lag. Btrg. baktr. Lex. 31, Justi, Zendsp. 312 են։ Հիւնք. հանել բայից։ Մառ. ИАН 1913, 329 և ЗВО 1925, 677 վրաց. ցխենի «ձի» (վերլուծելով իբր ց-խենի), յն. Ἐνίοχοι ձևերի հետ. իսկ Сред. передвиж. 20 լտ. hinnus «ջորի», յն. ἴννος «ջորի», ὄνος «էշ» և ἵππος «ձի» բառերի հետ։

+Հէն «հիւսել, հիւսուածք». սրա հէնf ձևը գործածական է արդի գաւառականներում. այս արմատից են բխում հինել «հիւսել» Ոսկիփ. հինուշ Ոսկ. ղկ. հինուած «հիւսք, հիւսուածք» ԱԹ. աւելի հին ձևեր են հենուլ Թղ. պրոկղեայ ՀԱ 1921, 18, Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. բ. 39 (որի ռամկականը համարւում է հենել Լմբ. սղ.) և հանուլ Յոբ. ժ. 11, Կոչ. 156, 224. ըստ այսմ արմատը ներկայանում է հայերէնի մէջ հէն, հեն, հան ձևերով։

=Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներից հմմտ. լիթ. pinù, pìnti «հիւսել», pántis «տաւարի ոտքը կապելու չուան», լեթթ. pinu, pît «հիւսել», հպրուս. panto «տրցակ», հսլ. pẹti (pĭnạ) «լարել», pạto «կապոց», չեխ. pnu, pnouti «լարել», ռուս. за-понъ «գոգնոց», հիսլ. spinna, գոթ. spinnan «մանել, հիւսել», հբգ. և անգսք. spannan «լարել», գերմ. spannen, spinnen, անգլ. spin «հիւսել, մանել», յն. πάτος «Հերայի հագուստը», թերևս և յն. πένομαι «տաժանագին աշխատիլ, աղքատ ապրիլ, պատրաստել» (անցնելով «*ձգտել, իր ուժերը լարել» նախանշանակութիւնից)։— Այս բոլորը տալիս են հնխ. pen-, spen- «մանել» արմատները, որոնք պիտի տային հայերէնում *հին-, հինուլ>*հնուլ, ըստ Meillet, Esquisse 32 ու-ի պատճառով դարձած յետոյ հենուլ, որից էլ հէն-f.—արմատի սորին p̥n̥- ձայնդարձն էլ տալիս է հան- (Boisacq 752, 767, 781, Walde 572, Trautmann 219, Pokorny 2, 660):—Հիւբշ. 466։

Տէրվ. Նախալ. 104 հենուլ, հիւսել, հեսկ, հիւսկէն ձևերը դնում է հնխ. vi, vā արմատից, իբր սանս. vā, հսլ. viti, լտ. viere են։ Հիւնք. արաբ. tann «գիտութիւն» բառից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, Armen. VI, էջ 4։ Հիւբշ. 466 առարկում է թէ հնխ. pen- պիտի տար հյ. *հնուլ, իսկ էջ 520 խնդիր է հանում թէ հնխ. -en- ամէն անգամ հայերէնի մէջ դառնո՞ւմ է -ին-. եթէ այո, ուրեմն

հենոց<*հեանոց կամ *հեսնոց, ինչպէս զգենոց:—Karst, *Յուշարձան 401, 404 սումեր* gin *«հիւսել»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. հինել, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* հինէլ, *Ասլ.* հինէ՛լ, *Ջթ.* հինիլ, *Սվեդ.* հինիլ, *Հմշ.* հինուշ, *Խրբ.* հէնիլ, *Զղ. Սլմ. Վն.* խինել, *Մրղ.* խինէլ, *Մկ.* խինիլ. *Նոր ձևեր են՝* հէնք, հինած, հինուածք, հինութել:

ՀԻ. *արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* հիանալ *«սքանչանալ, վախեցած և զարմացած մնալ, երկիւղախառն զմայլիլ» ՍԳր. Մանդ.* հիանալի *«սքանչելի» Ոսկ. յհ. բ. 20.* հիացումն *Երգ. գ. 3, 9.* հիացութիւն *Սեբեր.* հիացուցանել *Խոր. Իգն.* հիահրաշ *Ճառընտ.* հիազարհուր *Գնձ.* բազմահիացիկ *Ճառընտ.* գեղեցկահիաց *Ուռհ.* կանխահիաց *Նար. 162.* հիապատում, հիասացութիւն *Սիւն. քեր. 206.* հիացք, հիասքանչ, հիաթափուիլ, հիաթափութիւն *(նոր բառեր) են։*

ՆՀԲ լծ. լտ. hio, hians *«բերանը բաց մնալ» և հյ.* ահի, վհի, իհ, հիմ: *Հիւնք. պրս.* հոյ: *Մառ,* Яз. и Лит. I, *էջ 233* հայել *արմատից, որ տե՛ս։*

ԳԻՌ.—Ննխ. Տփ. հիացք *«հիանալի»։*

+ՀԻ *«ի՛նչ, ի՛նչ բան». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* հի՛բար, հի՛զան, հի՛կէն, հի՛պէս *«ի՛նչպէս, ղիա՛րդ, ո՛րպէս» Պորփ. Նիւս. կազմ. Արիստ. ստորոգ. այս ձևերը ոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ գոյութիւն չունին, բայց կայ* հի՞մ *«ինչո՞ւ» Թուոց ժա. 11, Սիր. լթ. 21, Եզն. որ նոյն* հի *արմատի տրական հոլովն է։*

=Մեկնութիւնը տե՛ս ի։

ՆՀԲ արմատն է ի՛նչ, զի՞նչ, ո՞ր ինչ: *Հիւնք.* հիբար *դնում է յն.* ἧπερ, *իսկ* հիբար*-ից էլ շինուած* հիզան, հիկէն, հիպէս: *Ուղիղ մեկնեց* Meillet MSL 7, 162 *և* 10, 282, *վերջին անգամ* ZAPh 1, 148:

ԳԻՌ.—Երև. խի՞, *Ղրբ.* խէ՞, *Դվ.* հէ՞ր *«ինչու»։*

ՀԻԱԻՍ *«մի տեսակ բոյս է, որ շան կծածին երբ դեղ է գործածւում» Բժշ. անյայտ բառ. ունի միայն ՀԲուս. § 1686։*

ՀԻԴԷԳԷՍ *«երկիւղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 181։*

*ՀԻԴՐԱ, *որ և* հիւդրա, հիւդրաս, հիդրայ, հիդրիայ, հիտրիա *«ջրային օձ կամ բազմագլխի առասպելական վիշապ» Եւս. քր. Ոսկ. մտթ. ղ (սեռ.* հիդրի*), Նոնն. 56, Կանոն, էջ 84, 162։*

=Յն. ὕδρα, *որից և լտ.* hydra *նոյն նշ.։*

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ՀԻԼ *կամ* ՀԷԼ *«փոքր կակուլէ, լտ.* cardamomum minus, *ֆրանս.* petit cardamome» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1685։*

=Պրս. هيل hīl *կամ* hil *«մի տեսակ համեմ է, հիլ»։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1924, էջ 551։

*ՀԻԼԱ *«նենգութիւն» Ուռհ. 239 (Եւ այլ ոչինչ առնէին, բայց միայն նստել խորհէին զչարութիւն, զհիլա և զամենայն ճանապարհս չարեաց սիրէին)։ Նոյն բառն է և* հիլայ (հիլայք) *«ամբաստանութիւն» Անսիզք 31, 33, Սմբ. դատ. 42. որից* հիլայել *«ամբաստանել» Անսիզք 31, 33,* հիլայած *«ամբաստանեալ» Անսիզք 29 (բոլորն էլ նորագիւտ բառեր, որ չունի ԱԲ)։*

=Արաբ. حيلة ḥīla *(աղաւ.* hille*) «նենգութիւն, խարդախութիւն»։—ԱՃ.*

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. 194։

*ՀԻԼԻՈՆ, *որ և* հիլիօն, հալիոն *«ծնեբեկ,* asparagus» *Բժշ. Վստկ. 38, 43, 105, 170. ունի միայն ՀԲուս. § 1591 և § 1687, որից* հիլիոնուտ *«ծնեբեկ շատ եղած տեղ» Վստկ. 39 (Նորագիւտ բառ)։*

=Արաբ. هليون haliūn *«ծնեբեկ» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 719)։*

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը համարում է պրս., բայց առանց բառը յիշելու։ Ուղիղ մեկնեց ԱՃառ. (անտիպ), որից անկախաբար Նորայր ՀԱ 1925, 301։

Հիլոս *տե՛ս Հիւղոս։*

ՀԻՂԱԳ *«հում, չում» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1688։*

Հիմ *տե՛ս Հի։*

ՆՀԲ «ի ձայնէս իմն, ի՞նչ, ի՞մ իմիք»: Մ. Ս. Դաւիթ-Բէգ, Յուշարձան 398 գտ. իմալ ձևի հետ՝ գալլ. hafal, խոլ. amal, հրրիտ. amal, հիռլ. samail, գոթ. sama, հսլ. samŭ, սանս. samás, լատ. similis ևն։

Հիմ «հիմայ» տե՛ս Հեմ:

ՀԻԾԱԿ «կոխւ, վէճ», որից հիծել «կռուել, վիճիլ». գիտէ միայն ՀՀԲ. անստոյգ բառ. նոյն են նաև Բառ. երեմ. էջ 182 հիծել «խռովել կամ վիճել», հի ծ եալ «խռովեալ» (առաջինները ճ ձայնով, վերջինը՝ ծ)։

Կարելի՞ է արդեօք սրանց հետ միացնել՝

ՀԻԾԿԱԼ «սպառնալ»? անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Քերդ. քեր. 177. «Սպառնական, որ սաստէ միսումն. տիր, տի, զի տիրդ հիճկալ կոչի»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ, էջ 110)։

Հմմտ. նախորդը։ Կապ ունի՞ն արդեօք ճենուկ բառի հետ։

*ՀԻՄԷՆ, ի-ա հլ. կամ ՀԻՄԵՆԻ (սեռ. -ենւոյ, գրծ. -ենաւ) «հեղուկների մի չափ է. դորակ». ուղղական ձևով չեն գործածուած. ունինք միայն եզ. գրծ. հիմէնեաւ (այլ ձ. հիմենաւ) Ել. լ. 24 և սեռ. հիմենի Ղևտ. իգ. 13 (իբր ձեռագրական տարբերակ)։ Ուրիշ վըկայութիւն չկայ։

=Յն. ἡμίνα «մի տեսակ հեղուկաչափ», որից փոխառեալ է նաև լատ. hemina՝ նոյն նշ. յոյն բառը ծագում է ἡμι- «կէս» բառից և նշանակում է բուն «կէս (չափ)» (Boisacq 324—5). այս բառը սակայն Ս. Գրքի յունարէն թարգմանութեան մէջ բնաւ չէ գործածուած (Sophocles 565 չէ իսկ յիշած բառըս), թէև կայ ասորի թարգմանութեան մէջ՝ Թուոց ժե. 7՝ ܗܡܝܢܐ hemīna ձևով (տե՛ս Brockelmann 84 ա), որ փոխառեալ է յունարէնից։ Այնտեղ, ուր հյ. թարգմանութիւնը ունի հիմէն, յոյն օրինակը դնում է εἶν, εἵν, ἶν, որ փոխառեալ է եբր. הין hīn ձևից և այս էլ եգիպտ. hзn(w) բառից, որ նշանակում է «պտուկ. 2. չափ» (Gesenius 1921, էջ 180)։ Ըստ Sophocles 598 յն. ἶν, որ տանում է երկու ատտիկեան χόες, գործածուած է Ս. Գրքում՝ հետևեալ տեղերը. Ել. իթ 40 (երկիցս), լ. 24, Ղևտ. իգ. 13, Թիւք ժե. 4 և Եզեկ. դ. 11, որոնց մէջ հյ. թարգմանուած է միշտ դորակ, բացի վերոյիշեալ տեղերից. յն. տարբերակներում էլ չկայ ἡμίνα ձևը։

ՀՀԲ համարում է լտ. և յն. հէմինայ: Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. 419 յն. ἶν, ՆՀԲ եբր. hīn, յումէ յն. ին: Հիւնք. յն. χῆμη «մի տեսակ հեղուկաչափ»։

ՀԻՄՆ, ն հլ. (-ման, -մունք, -մանց) «հիմ, հիմք» ՍԳր. Ագաթ. Մծբ. Ոսկ. մ. բ. 18. որից հիմնեալ Վիպաս. եւզ. Ագաթ. Կիւրղ. ծն. հիմնացուցանել Փարպ. կամ հիմնեցուցանել Պիտ. հիմնել Խոր. հիմնափոր Մծբ. հիմնարկութիւն Ագաթ. հիմնադրել Յհ. կթ. հիմնայատակ Զենոբ. հաստահիմն Ա. պետ. ե. 10. Կորիւն. անհիմն Ոսկ. յհ. ա. 1. խորահիմն Անան. եկեղ. շարժահիմն Ագաթ. ինքնահիմն Շնորհ. եկեղ.—Նոր բառեր են՝ հիմնական, հիմնարկու, հիմնովին, հիմնատարապէս, հիմնադրամ ևն։

ՆՀԲ իմն կամ վէմ բառից։ Bopp, Հմմտ. քերակ. 1, 363 (ֆրանս. թրգմ. 1, 397) սանս. sīman «սահման», որ ծագում է si «կապել» արմատից -man մասնիկով։ Նոյնը յիշում է Müiler SWAW 44, 561: Բագրատունի. Քերակ. զարգաց. էջ 74 հի «իր, առարկայ» բառից՝ -մն մասնիկով. ըստ այսմ բառս ճշտիւ նոյն է գալիս իմն ձևի հետ. Justi, Zendspr. 324 զնդ. hi, սանս. si «կապել» արմատից։ Հիւնք. հիմէն «հարսանեաց դիք» ձևից։ Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 398 ասուր. temenu հոմանիշից։ Meillet, Esguisse 3 խօսելով այն հանգամանքի վրայ, որ hիման սեռականի մէջ ի պահուած է, սրա պատճառը համարում է ն բաղաձայնի տկարութիւնը. բայց JAs. 1904, 499 մերժելով այս կարծիքը, գտնում է որ առհասարակ ի, ու ձայնաւորները յաջորդ նգ խմբի մօտ՝ մնում են. սրանից հետևում է՝ որ հիմն բառի նախաձևը պիտի լինի *հինմն<*հինգմն: Pederssen, Նը-

պատ 19 նի մասնիկով մնալ բառից. իսկ Հայ. դր. լեզ. էջ 140 հեհնում *բայի հետ, ինչպէս հսլ.* osnova *«հիմ» ծագում է* snuti *«առէջները պրկել» բայից։* Patrubány *ՀԱ 1908, 212 հնխ.* se- *«արկանել, սերմանել» արմատից, ինչ. լտ.* semen *«սերմն»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ջթ. Մշ. Սեբ. Տիգ. հիմ, *Ագլ. Ախց. Կր. Հճ. Տփ.* հիմf, *Սվեդ.* հէմ, *Սլմ. Մկ. Վն.* խիմ *(սեռ. Մկ. Վն.* խման), *Ոզմ.* խէ'մ, *Ջղ.* խեմf.*—Ատանայի թրքախօս հայերն ունին* հիմ *ձևը.—Խրբ. կայ* հիմնաճաղագ ըլլիս *անէծքը։*

ՓՈԽ.—Քրդ. خيم xim *«հիմ, քարակոյտ»* (Justi, Dict. Kurde *էջ 168), Ս. Գրքի քրդերէն թարգմանութեան մէջ՝* հիմ. *ինչ. Հիմէ ուփ լը սէր գէվրը տանի (Եդ հիմն ի վերայ վիմի). Ջըմա քօ հիմէ ուփ լը սէր գէվրը գավի պու (Զի հաստատեալ էր հիմնն ի վերայ վիմի). Ղուկ. զ. 48. Լը սէր արտէ պէ հիմ մալ չէ տք*m *(Շինեցէ տուն ի վերայ հողոյ առանց հիման). Ղուկ. զ. 49.—Թրք. գւռ. Եւդ. Տ. Ատն. ինչպէս նաև Երևանի՝* حيم him *«հիմ»,* اوك حيمى evin himi *«տան հիմը» (այսպէս նաև Ատանայի թրքախօս յոյների մօտ. Բիւր. 1899, էջ 798 և Յուշարձան 329).— Ն. ասոր.* xim *«հիմ» (տե՛ս* Калашевъ, Айсорско-русск. слов. *էջ 389)։*

+ՀԻՆ, ո *հլ. «հին, մաշած, հնացած, վաղեմի, հին ժամանակի» ՍԳր. Եւս. քր. Եզն.* որից ի հնումն *Ոսկ. յհ. ա. 41. Յհ. իմ.* ի հնմէ *Ածաբ. Երզն. քեր.* հնանալ *ՍԳր. Եզն.* հնացուցանել *ՍԳր.* հնական *Ագաթ.* հնութիւն *ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ.* հնամի *Ագաթ.* հնոտի *Վրք. հց.* հնագոյն *Նոնն.* հնախօս *Խոր. ևն. Նոր բառեր են՝* հնահարկատ, հնավաճառ, հնադարան, հնադարեան, հնահնատ, հնահնաւf, հնագիւտ, հնաբանութիւն, հնասէր, հնաւանդ, հինէշակարանութիւն, հնաձև, հնատուրց, հնածէս *ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. seno- *ձևից. ցեղակիցներն են՝ սանս.* सन sána- *«հին»,* sanaká *«հնատուրց, վաղեմի», զնդ.* hanē *«հին, ծեր»,* hana *«ծեր կին», պհլ.* hān, *յն.* ἕνος *«հին»,* ἕνη *«նոր լուսնի նախորդ օրը, որ է հին ամսի վերջին օրը», լտ.* sen-ex, *հյց.* senem *«ծեր»,* senior *«երիցագոյն»,* senatus *«ծերակոյտ», գոթ.* sin-eigs *«երէց»,* sinista *«երիցագոյն», լիթ.* sēnas *«հին»,* senlaĩ *«ի հնուց, վաղուց», լեթթ.* sens *«ծեր»,* sen *«վաղուց», հիռլ.* sen, sinin, *կիմր. կորն.* hēn, *բրըտ.* hen *«հին, ծեր»* (Walde 698, Boisacq 257, Ernout-Meillet 882, Trautmann 256, Pokorny 2, 494): *Հայերէնի մէջ նախաձայն* s *ընկնելով՝ հնխ.* seno- *տուել է նախ *հն, բայց պարթևական շրջանին ազդուելով իրանեան ձևերից՝ խաչաձևման օրէնքով ստացել է նրանցից՝ նախաձայն* հ *(ըստ* Meillet MSL 21, 187). *հմմտ.* հում:—*Հիւբշ. 467։*

Windisch. 22 san *արմատից, նաև լտ.* senex: *Ուղիղ են մեկնում* Böttich. Arica 17 *(այստեղ յիշուած է նաև բաբել.* σινάγην, σεμνήν *ըստ Հիսիւքոսի).* Lag. Urgesch. 445, Müller SWAW 38, *էջ* 583, Justi, Zendsp. 319 *բ, Հիւբշ.* KZ *23, 15, Տէրվ. Նախալ. 110 ևն։ Եազըճեան, Արևելք 1884 Նոյ" 16 սանս.* hā, hīna: Müller WZKM 10, 276 հանի *բառի հետ իրանեանից փոխառեալ է համարում, նախաձայն* հ*-ի պատճառով։ Մերժում է Հիւբշ. 467, որովհետև փոխառութեան պարագային պիտի ունենայինք* *հան *ձևը։ Հիւնք. յն.* οἶνος *«գինի» բառից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Ջթ. Խրբ. Հճ. Համշ. Կր. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. Տփ. հին, *Սվեդ.* հէն, *Ագլ.* հայն, *Մկ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն.* խին, *Ոզմ.* խէ'ն.*—Նոր բառեր են* հինծիսնակ, հինօրէնf, հինկեկ, հնամաշ, հինուր, հինումին, հինուստական, հինուց, հնօf, շորահին:

*ՀԻՆԱՅ, ի *հլ. «մի տեսակ բոյս և նրա ներկը. լտ.* ligustrum nigrum*՝ ըստ հին բուսաբանների, իսկ այժմ՝* lawsonia inermis L*» Բժշ. Նմանութեամբ «արմատների մազմզուքին կպած կարմիր հողը» Վստկ. 129, 139, 153, 178։*

=Արաբ. حِنّاء hinnā *«հինայ». այս բառը անցել է նաև շատ ուրիշ լեզուների* (al

յօդով կամ առանց յօդի). իմլ. գերմ. Henna-Kraut, *սպան.* alcanna, alheña, alfena, *իտալ.* alchenna, *ֆրանս.* henné, *բուլգ.* kŭna, *ռուս.* хна (Berneker 530), *արեւլ. թրք.* خنه xina, *տճկ.* قنا qəna, *քրդ.* hene, xene *են, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՐ.—Նոր փոխառութեամբ սովորաբար հինա, *որից կազմուած են* հինադրէլ, հինադրօն, հինամօն, հինայտուն, հինայուան, հինայուել, հինաբան, հինաուն:

+ՀԻՆԳ, ի *հլ. (յետնաբար կայ նաև յգ. գրծ.* հնգօք) *«հինգ» ՍԳր. Եւս. քր. ածանցման մէջ մտնում է* հինգ–, հնգա– *և* հնգե– *ձևերով. օրինակ՝* հնգետասան *ՍԳր.* հնգամարտիկ *Ոսկ. մ. բ. 8.* հնգեկան *Ագաթ.* երնգեկին *Գ. թագ. զ. 32. Ոսկ. ա. կոր.* հնգիցս *ՍԳր. Եւս. քր.* հինգամեայ *Եզն. Եւս. քր.* հինգամեան *Ղևտ. իէ. 5, 6.* հինգաշարժ *Ոսկ. ա. կոր.* հինգերորդ *ՍԳր.* հինգկնել *Ագաթ.* հինգյարկանի *(նոր բառ) են։ Միևնոյն բառը թէ՛ սղուած ձևով և թէ առանց սղման գործածւում է միևնոյն ձեռագրում. օր. Կրկնագիր Ագաթ. էջ 72 ա, 78 ա ունինք* հինգետասան, *իսկ 68 բ՝* հնգետասան. Meillet JAs. 1904, 497 *ցոյց է տալիս, որ սրանց մէջ հնագոյնն է առանց սղման ձևը, որովհետև հյ.* ի, ու *ձայները եզ խմբի մէջ չէին սղւում։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. penkʷe *ձևից. ցեղակիցներից հմմտ. սանս.* páñča, *զնդ.* panča, *պհլ.* panč, *պրս.* پنج panǰ, *քրդ.* panǰ, penǰ, *աֆղան.* pinja, *օսս.* fonj, fonǰ, *թոխար.* pañā, *քուչ.* piš, *յն.* πέντε, *եոլ.* πέμπε, *պամփիլ.* πέδε, *լատ.* quinque, *իտալ.* cinque, *ֆրանս.* cinq, *սպան.* cinco, *ռումն.* cinci, *գոթ.* fimf, *հբգ.* finf, fimf, *գերմ.* fünf, *հհիւս.* fimm, fim, *անգսք.* fīf, *անգլ.* five, *հոլլ.* vijf (Kluge 159), *լիթ.* penki, *լեթթ.* pìeci, *հսլ.* pętĭ, *ռուս.* пять, *հիռլ.* cóic, *կիմր.* pimp, *կորն.* pymp, *բրըտ.* pemp, *ալբան.* pesë, *բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։ Բայց բառիս բուն նշանակութիւնն էր «մի ձեռքի հինգ մատները» և ըստ այսմ կապւում է հիռլ.* cóicer *«հինգ թիւ», գոթ.* figgrs, *հիսլ.* fingr, *անգսք.* finger, *հբգ. հսաքս.* fingar, *գերմ.* Finger *«մատ» բառերի հետ* (Boisacq 767—8, Walde 635, Ernout-Meillet 804, Trautmann 213, Horn § 328, Pokorny 2, 25): *Հայերէնի մէջ* հնգետասան *բառի* ե *ձայնը ներկայացնում է ճշտիւ հնխ.* penkʷe *ձևի վերջաձայնը, իսկ* հինգեր–որդ՝ *գերմ.* Finger *են ձևերի վերջավանկը* (Meillet MSL 9, 157 *և մանաւանդ* BSL *№ 86, էջ 36).—Հիւբշ. 467։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, As. pol. *1823, էջ 107. յետոյ* Brosset JAs. *1834, 383 են, ՆՀԲ (որ սակայն աւելացնում է նաև եբր.* խամշ, *արաբ.* խամսէ), Peterm. 37, 153, Windisch. 22, 31, Böttich. ZDMG 1850, 357, Müller 35, 198, *Տէրվ. Նախալ. 94, 132, Լեզու 175, Երկրագունտ Ա. 46, Մասիս 1882 յունիս են։—Հինգ,* հնգետասան *են ձևերի քննութեան նուիրուած մի ընդարձակ յօդուած ունի* Meillet MSL 9, 157—9: Karst, *Յուշարձ. 401, 405 սումեր.* kinge *«ձեռք»։*

ԳԻՐ.—Ալշ. Ակն. Երև. Ջթ. Հճ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. Տփ. հինգ, *Ախց. Կր.* հինկ, *Շմ.* հինգ¹, *Խրբ.* հինճ¹ *(բայց բց.* հինգէն *են), Ասլ.* հինգ, հինճ, հիյ, հի* *(օր.* հի*շա* դի *«հինգշաբթի») Ջղ.* խինգ, *Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն.* խինգ¹, *Ոզմ.* խէ՛նգ¹, *Սվեդ.* հէնգ, *Գոր.* հէ՛նգը, *Ղրբ.* հէնգ¹, *Անտ.* հէնճ¹, *Ագլ.* հանգ¹: *Նոր բառեր են՝* հինգանոց, հինգաշէ, հինգարախանի, հինգեղբայր, հինգում:

Հինդք *տե՛ս Հնդիկք։*

Հինել *տե՛ս Հէն։*

+ՀԻՆՆԱԼ *«հևալ». Փիլ. իմաստ. 80. Նիւս. կազմ. գրուած նաև* հինանալ *ԱԲ. որից* հինհինումն *Նիւս. կազմ. Փիլ. յովն. 603։*

=Բնիկ հայ բառ, որի հնխ. ձևը որոշուած չէ դեռ. դրւում է pneu- *կամ* pn- *սկզբնատրութեամբ ուրիշ ձևեր, որոնց նշանակութիւնն է «շնչել, հևալ». հմմտ. յն.* πνέω, πνείω, πνεῦσαι, *«փչել, շնչել, հևալ»,* πνεῦμα *«շունչ, քամի»,* πνοή, πνοά *«շունչ, թեթև ձայն, արտաշնչութիւն», հբգ.* fnehan, *մբգ.* phnehan *«շնչել, ուժգին փչել», հիսլ.* fnýsa *«հևալ», անգսք.* fnēosan *«փռշտալ», մբգ.* phnūsen *«հևալ, փնգտալ», գււ. նորվ.* fny

sa «քմծիծաղ տալ» ևն։ Այս բոլորը համարելով բնաձայն՝ ենթարկուել են կամայական ձայնափոխութեանց. այսպէս նաև հայերէնը, որի աւելի հաւատարիմ պատկերը տե՛ս տակը գտ. (Boisacq 798, Pokorny 2, 85):—Աճ.

Բառ. երեմ. էջ 182 սխալմամբ գրում է ճիճիճել «շտապել կամ ոքառել», որին հետևելով ՀՀԲ՝ «խուճապել, շտապել, փութալ». իսկ ՓԲ առանց մտադրութեան՝ առանձին բառ կարծելով՝ երկուսն էլ ջոկ ջոկ նշանակում է.—Տէրվ. Նախալ. 61 հնխ. an «շնչել, փչել» արմատից. հմմտ. սանս. an, գոթ. anan: Հիմք. ճճոց բառից։ Փառնակ, Անահիտ 1903, 130 գոթ. fōn «կրակ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Խրբ. ճճճճալ «հեկեկալ», Ուղ. Պլ. Մն. ճճճճալ «մորմոքել, սիրտը ցաւել, հոգս անել», որից նաև ճճճճուf (Պլ. ճուճճուճուf, Ննխ. ճուճճուճուգ, ճումճումունգ. կայ նաև Ատն. Խրբ.) «մտատանջութիւն, մորմոք, վախ, սրտի ցաւ». արմատական ձևով ունինք ճճիկ ճճիկ ըլլալ «հեծեծել, հևալ»։

Հիճչ տե՛ս Հուճչ։

***ՀԻՊԱՏԻԿԵԱՆ** «մի տեսակ հալուէ» (նորագիւտ բառ). մէկ անգամ ունի Պտմ. աղեքս. էջ 185։

=Յն. ἡπατικός «լերդական», որից ֆրանս. hépatique «լերդական. 2. մի տեսակ հալուէ» (այս երկրորդ իմաստը յունարէնի համար չեն նշանակում ո՛չ Bailly 905‴ և ոչ Sophocles 566″).

Գտաւ ու մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆրանս. 637 բ։

Հիպղոճ տե՛ս Ոպղոճ։

***ՀԻՊՈՂԻՄՆԻՍԿՈՍ** «բժշկական գրուածքների մէջ ընդունուած մի նշան, որ Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան մէջ էլ գործածում էին իբրև պայմանական նշան՝ ընդգծելու համար այն բառերը, որոնք տարբերւում էին բնագրից». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անան. ժմնկ. 47. «Բան որ կըրկին էր յօրինակին և ճշմարտութեան՝ գիտէին, զայն Ովրիգինէս աստեղը նշանակեաց... իսկ ուր զանազանեցին զբանն՝ դիմնիսկոս և հիպողիմնիսկոս եդին. մին աստիկեցի նշան է, և միւսն բժշկաց»։ Նոյն բառը Վրդն. սղ. յոշ. գրում է հիպիլիսկոս. «Եւ հիպիլիսկոսն նշան ի վերայ զանազանութեան բանի՝ զոր այլևայլ ազգ թարգմանեցին»։

=Յն. ὑπολημνίσκος «ենթաժապաւէն». կազմուած է ὑπο- «տակը» և λημνίσκος «երիզ, ժապաւէն» բառերից։ Այս բառը չկայ ո՛չ Bailly-ի մօտ և ոչ Sophocles-ի մօտ, բայց թէ՛ ստուգաբանութեան և թէ հայերէն տառադարձութեան միջոցով կարելի է դիւրաւ վերականգնել։ Նոյն յոյն բառից ունինք ասորի տառադարձութեամբ նաև ܗܘܦܘܠܝܡܢܝܣܩܘܣ hupulīmnīs·qūs։—Աճ.

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 125։

ՀԻՌ «շրջան, պտոյտ». անկախ գործածական չէ. այլ միայն ռճով. այսպէս՝ հիռ գալ «պտտիլ, դառնալ, շուռ գալ» Փիլ. խոսր. 204. Նիւս. կազմ. հիռ շրջանակել «պտտացնել» Լմբ. սղ. որից ունինք արագահիռ «շրջանակի վրայ շուտով դարձող» ԱԲ. հռիկ գալ «դառնալ» Փիլ. լխս. 135 (տպ. հռիկդ). հռիփայօղ «դարձող, պտտող (երկինք)» Մագ. Թղ. 20 (նոր տպ. հռիփօղ), հիռալ «դառնալ», հիռական «դարձող» (այս երկու ձևերը գիտէ միայն ՀՀԲ)։

ՆՀԲ լծ. յն. γῦρος, լտ. gyrus, իտալ. giro, Թրք. հըռռ, ֆըռ, ֆըըլտագ. իսկ հռիփայօղ մեկնում է «շրջագայօղ, իբր հռիկ կամ հիռ եկօղ և կամ որպէս յն. ῥῆγεαι։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 86 շուռ բառից։

ՀԻՐ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ. գործածուած է երեք անգամ հետևեալ ձևով. Զգեցեալ հիրս և կարմիրս. Եզեկ. իգ. 6 (յոյնը երկու բառի տեղ միայն ὑακίνθινα «յակինթագոյն»). Հիր և կարմիր և կապուտակ և երփն երփն նարօտուց. Եզեկ. իէ. 24 (յն. այս բոլորի դէմ միայն ὑάκινθον «յակինթ». բայց այլ ձձ. աւելացնում են καὶ πορφύραν «և պորփիւր»). Ագուցի զքեզ հիր և կարմիր. Եփր. աւետ. 305 (առնուած է Եզեկ. ժզ. 10 համարից, որ մեր թարգմանութեան մէջ այսպէս է. Ագուցի քեզ զերկ-

նագոյնն. =յն. ὑάκινθον «յակինթ»)։— Որովհետև գործածուած է կարմիր և կապոյտ բառերի հետ, ուստի և գոյնի անուն է, և յատկապէս կարմրից ու կապոյտից տարբեր մի գոյն։ Եւ որովհետև յունարէնում համապատասխան ձևն է միշտ «յակնթագոյն», որ և վերջին օրինակում թարգմանուած է նաև երկնագոյն, ուստի պէտք է ընդունիլ, թէ հիր նշանակում է «յակնթագոյն, որ է երկնագոյն կապուտակ»։ Հնագոյն հայերէնում զանազանում էին ուրեմն կապոյտի երկու որոշ տեսակները, այն է՝ կապոյտ «синій, լեղակի գոյն», հիր «голубой, երկնագոյն»։

Նչեցին մեկնում է բառս «պարգև կամ գոյն կարմիր». Ստեփ. լեհ. իբրև արմատ հիրիկ բառի՝ մեկնում է «ծաղիկ նման մանուշակի և զգեստ նոյնպիսի գունով»։ Սրանց համեմատ ՆՀԲ «հանդերձ ծիրանի կամ պարգև յազնիւ և ի գունազարդ զգեստուց», ՋԲ «հանդերձ ի գոյն յակնթի կամ մանուշակագոյն», ԱԲ «խիլայ, պարգև, ծիրանեգոյն լաթ», Քաջունի viola tricolor L ծաղիկը (տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 143)։—

ՀՀԲ նոյն ընդ հիրիկ: ՆՀԲ որպէս ծիր կամ ձիր... Թո՛ղ զի յն. εἶρος է ասր և εἴρω «մանել»։—Lag. Arm. Stud. § 1291 կցում է հիրիկ բառին, որ տե՛ս Müller WZKM 8, 282 փոխառեալ յն. ἶρις բառից։ Canini, Et. étym. 124 հիր դնելով «pourpre, ծիրանեգոյն» կըցում է սանս. hari «կանաչ, դեղին» բառին։

ՓՈԽ.—Անդի xiri «կարմիր»։

ՀԻՐԻԿ. մէկ անգամ գործածուած է Ել. Լ. 24. «Հիրիկ հինգ հարիւր սիկղ». յն. համապատասխան բառն է ἶρις, որ նշանակում է «մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ՝ շուշանազգիներից». այսպէ՛ս են ընդունած շատերը, ինչպէս նաև Գր. Աղթամարցին (հրատր. Կոստ. էջ 76)։ (Հմմտ. վերջին անգամ Տիրացուեան, Contributo § 58 և 60)։ Ոմանք, ըստ որում եբրայական բնագրի մէջ բառիս դէմ դրուած է קדה qīddā «դարիճենիկ, կասիա, laurus cassia L», կարծում են թէ հայերէն բառն էլ պէտք է այս նշանակութեամբ առնել։ Գործածուած է նաև խունկի մի տեսակը նշանակելու համար. այսպէս եմ գտնում Ճառընտ. «Կէսք արկանէին խունկս հիրիկս և կէսքն խունկս ապուրանս». (նոյնը Վրք. և վկ. ա. 527 խունկս խիրիկս)։—Բառգիրք երեմ. յաւել. 569 մեկնում է «խիժ, հիւթ կպչուն որ կաթէ ի ծառոյ». այսպէս նաև Տաթև. հարց. 349՝ հիրիկ «խէժ է ծառոց»։—Ստ. Ռոշքեան էլ գիտէ հիրիկ անունով մի թուփ՝ աշնան ծաղկող և սիրելի մեղուներին, իբր լտ. laica (?)։—ՀՀԲ և ԱԲ մեկնում են նաև «ծիրանի գօտի, ծիածան». բայց այս իմաստը հայերէնում բնաւ չէ գործածուած և յայտնապէս յարմարեցրած է ՀՀԲ-ի կողմից, համաձայն յն. ἶρις-ի, որի առաջին նշանակութիւնն է «ծիածան»։ Նոր գրականում հիրիկ գործածւում է «աչքի ծիածան» նշանակութեամբ, իբր յն. ἶρις և ֆրանս. iris, որոնք ունին նաև այս նշանակութիւնը։ Հիրիկ բառի բուն և ստոյգ նշանակութիւնն է ուրեմն «անուշահոտ և գունագեղ մի ծաղիկ» և կապ ունի թերևս նախորդ հիր «յակնթագոյն» բառի հետ։

ՀՀԲ և ՆՀԲ յն. ἶρις ձևից փոխառեալ են համարում։ Lag. Arm. Stud. § 1291 հանում է հիր բառից և միանցելով հյ. խիր «մեխակ», պրս. خیر xīr և յն. ἶρις ծաղկանունների հետ, ենթադրում է, որ նոյն բոյսը Չինաստանից է ծագել և անուան հետ միասին դէպի Արևմուտք է տարածուել. սրան ապացոյց է համարում պրս. xīr-i xatāyī «Չինական խիր. սև մեխակ» յորջորջումը։ Հիւբշ. 351 և 516 բաժանելով յունարէնից՝ կըցում է կասկածով խիր<պրս. xīr բառին։ Հիւնք. պրս. հիւրուք (իմա՛ هروك hurūk, որ սակայն բնաւ չի յարմարում, որովհետև, նախ նշանակում է «ծոր. barbaris» և երկրորդ՝ ձևով պիտի տար հյ. *հրուկ կամ *հրոյկ) և խիրու «ծաղիկ ինչ կարմիր»։

ՓՈԽ.—Բառիս նշանակութիւնը ճշտելու համար շատ կարևոր է քրդ. Տէրսիմի բարբառով հիրիկ, որ դնում է Հայաստան, 1917,

№ 90 և մեկնում է հյ. «հիրէկ» (երկուսն էլ տպ. հերիկ), առանց ասելու թէ այս բառով ի՞նչ է հասկանում. բայց մանիշակի կողքին յիշուելուց պէտք է ենթադրել թէ ծաղկի անուն է։

ՀԻՐԻԿ «յաղթեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 182։

ՀԻՒԱՆԴ, ի-ա հլ. (գրուած հիւանդեաց Անկ. գիրք հին կտ. 359, 360—1) «հիւանդ» ՍԳր. որից հիւանդանալ ՍԳր. Եւս. պտմ. հիւանդացուցանել Յոբ. իգ. 16. Եւս. պտմ. հիւանդանոց Սեբեր. հիւանդագին Բ. տիմ.՝ դ. 20. հիւանդոտ Մաղ. ա. 8. Եփր. բ. կոր. և եբր. հիւանդութիւն ՍԳր. հիւանդագոյն Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 15. հիւանդամիտ Եբր. զ. 12, Ոսկ. յհ. բ. 28. Մծբ. հիւանդատես Ոսկ. մ. գ. 4. հիւանդանի «հիւանդներ» Մագ. մեծ են. էջ 36. Նոր բառեր են հիւանդապան, հիւանդապանութիւն, հիւանդապանուհի ևն։ Նախաձև է *հէւանդ:

ՆՀԲ արմատը վանդ, պրս. վէնտ «աշխատութիւն, տարժանումն» (յիշում է վանդեմ բառի տակ)։ Հիւնք. յն. ἀυαντή «ցամաքեցուցիչ» բառից։ Bugge KZ 32, 15 և IF 1, 453 համեմատելով յն. πῆμα «տառապանք, դժբախտութիւն» և սանս. pāpmán «դժբախտութիւն, վնաս, մեղք» բառերի հետ, դնում է հնխ. pēmantó- ձևից. հոմերական ἀπήμαντος «ողջ առողջ» ձևին ճիշտ համաձայն է գալիս հյ. անհիւանդ: Այս մեկնութիւնը ընդունում է Brugmann, Grdr². 1, 403 և 510, և նախաձևը դնում է *pēvn̥to-: Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 յիշում է այս և նկատում է, որ *pēvn̥t-պիտի տար *հուանդ, ուստի աւելի լաւ է դնել *peivn̥t-? Bugge-ի մեկնութիւնը յիշում են նաև Boisacq 780 և Pokorny 2, 8, վերջինը դնելով հնխ. pē- «ցաւել, վնասել» արմատի տակ։ Մառ (տե՛ս Salemann, Manichäische Stud. ЗАН 8, 92) պհլ. [illegible] «հիւանդ»=մանիք. պհլ. פיברג xīndg բառի հետ, որ թերևս պէտք է ուղղել היובדך xīvandak։ Ըստ Մարքվարթ (անձնական) այս պհլ. բառը պէտք է կարդալ xīvand, xīvandak «հիւանդ», xīvandakih «հիւանդութիւն», որից փոխառեալ է հայը։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ავად, ავაბ, ავადა «վատ, տգեղ, հիւանդ», ავადობა, ავადმყოფობა «հիւանդութիւն», ինգ. ավադ «հիւանդ», ավադղ'աֆայ «հիւանդութիւն», աւար. untun, unt'un, unt'la, untaran «հիւանդ» և լակ. hintu «հիւանդ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. հիվանդ, Ախց. Կր. հիվանտ, Տիգ. հիվոնք, Ակն. Հճ. Հմշ. հիվօնդ, Զթ. հիվօնդ, հիվոնդ, Սվեդ. հիվունդ, Ղրբ. հէ՛վէնդ, Ասլ. հվանդ, հվա*, Մկ. Վն. խիվանդ, Սլմ. խիվանդ, խվանդ, Ոզմ. խէ՛վանդ. ածանցների մէջ ձայնաւորի անկումով ունինք՝ Սչ. հիվընդըդ «հիւանդոտ», Ննխ. հիվընդնալ, հիվըննալ, Պլ. հիվընդնալ, հըվըդնալ (կտր. հըվըձձա), Սեբ. հըվընդնալ,, Տփ. հիվընդանալ. Ագլ. հիվընդո՛նիլ, Ասլ. հըվը*նալ, Վն. խիվընդնալ (կտր. խիվընձm), Զթ. հօվօնդնօլ, հօվօնդնոլ (բայց հը՝վը՝նդութը՝ն), Հմշ. հիվըննուշ: Նոր բառեր են հիւանդատեղ, հիւանդադարձ, հիւանդատէր, հիւանդիկ, հիւանդկախ, հիւանդկալ, հիւանդուկ, հիւանդտես ևն.—Երև. մնկ. հիանդ:

ՀԻՒԹ, ո հլ. (յետնաբար ի հլ.) «նիւթ, տարր, հոյզ (մանաւանդ խոնաւութեամբ), ծուծ, իսկութիւն» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. Կորիւն. որից ունինք հիւթաբեր Եզն. հիւթեղ Ոսկ. մ. ա. 5. հիւթանիւթ Կոչ. 50. Կիւրղ. ծն. անհիւթանիւթ Թղ. պրոկղեայ ՀԱ 1921, 18, հիւթել «կազմել, գործել» Ճառընտ. Եղիշ. անհիւթ Ագաթ. եմանահիւթ Նար. խչ. պատշանահիւթ ԱԲ. պղնձահիւթ Կիւրղ. խչ. հիւթալի (Նոր բառ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sip-to ձևից, որ ծագում է to- մասնիկով՝ seip- (ստորին ձայնդարձը sip-) «կաթկթիլ, ծորիլ, մէջի հեղուկը դուրս թորիլ. հեղուլ, քամել, մզել» արմատից։ Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. χέω «հեղուլ, թափել» արմատից χῦλος, χυμός «հիւթ, հոյզ»։ Ցեղակիցներից յիշենք յն. τρύγ-οιπος «գինի

պարզելու քամիչ»՝ կազմուած τρύξ «նոր գինի» + οιπο- (*soipo-) «քամել» արմատից, սերբ. sípiti «անձրևը բարակ մաղել», անգսք. sife, հբգ. sib, գերմ. Sieb, հոլլ. zeef «մաղ», անգսք. sípian «կաթիլ կաթիլ թափուել, ամանի մրզելը», siftan, գերմ. sichten «մաղել», մսգ. sever «հոյզ, լորձունք», հֆրիզ. sēver, sāver, հբգ. seivar, մբգ. seifer նոյն նշ., մբգ. seifel «թուք», մսգ. sīpen, հոլլ. zijpelen, մբգ. sifen, շվէդ. sipa, դան. sibe «կաթկթիլ, ծորիլ, դանդաղ հոսիլ» (Pokorny 2, 467, Boisacq 987): —Աճ.

Brosset JAs. 1834, 369 ևն վրաց. ճիվթի (որ սակայն մեր ճիւթ բառն է)։ ԳԴ պրս. هفت hift «այն իր՝ որ գոլով խոնաւ և թաց, փոքր մի սկսեալ է չորանալ». (անստոյգ բառ է. Horn § 1099 գտնում ենք պրս. هفت huft «ումպ», որ կցում է հբգ. sūtan, գերմ. saufen «խմել» բառերին)։ ՆՀԲ վրաց. ծուէ՛թի և յն. βάθος «խորութիւն»։ Տէրվ. Նախալ. 110 հնխ. su «քամել, ծնանել» արմատից. հմմտ. սանս. su և սրանից էլ sūnu «ծնունդ, որդի», savı «հիւթ» ևն, հյ. ճիւթ, fամել, fամի: Այս *su- արմատից են սանս. sutá, զնդ. hutī «քամուածք», իռլ. suth «կաթ», որոնց յարաբերութիւնը հայերէնի հետ մերժում է Meillet (անձնական)։ Հիւնք. յն. ὕδωρ «ջուր, քրտինք, ցող, հիւթ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 162=KZ 39, 437 հբգ. fūht, գերմ. feucht «խոնաւ», յն. ὑγρός լտ. ūdus «խոնաւ» բառերի հետ։ (Յիշում է Pokorny 2, 5, բայց չի ընդունում)։ Մերժում է Patrubány, Monde or. 2 (1907/8), էջ 224 և կցում է սանս. sūpas «ապուր», հբգ. sūf «ապուր», հսլ. sūsati «ծծել» բառերին. արմատը *séu «խոնաւ»։ Մառ. Яфет. сбор. 1, 61 յն. χυλός «հիւթ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ճուք. ասում են օրինակ՝ «Ցորենը, խաղողը փուճ է, ճիւթ չկայ մէջը. Ցորենը հասեր է, ճիւթ ընկեր մէջ»։

ՀԻՒԹ, ո հլ. «թաւուտ, խարձ, եղեգնուտ». նորագիւտ բառ, որ չորս անգամ գտնում եմ գործածուած Անկ. գիրք հին կտ. Դնասցուք ի գիշերիս և դարանակալ լիցուք ի ճանապարհին և թագիցուք ի հիւթս եղեգանն... Եւ թագեան ի մէջ հիւթոց եղեգանն (էջ 192, տող 3, 14). Երթայք դուք ի հիւթոց եղեգանդ (էջ 196). Եւ նոքա էին ի պուրակս հիւթոց եղեգանն (էջ 197).—Տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատեն. էջ 231։

ՀԻՒԺՈՒԿ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է, որ մեկնուած է «դեղս» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1695։

Հիւլէ տե՛ս Հիւղ։

ՀԻՒԾ «ծխրիլ, հալիլ, մաշիլ, ծնգիլ, նուաղիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ճիւծանիլ Եզն. ճիւծիլ, Լմբ. սղ. ճիւծեալ Ոսկ. յհ. բ. 6. Սարգ. ճիւծումն Փիլ. խոր. Նար. ճիւծական Յս. որդի. ծարաւաճիւծ Զքր. կթ. ծարաւաճիւծեալ Աթ. խչ. նոր բառեր են ճիւծախտ, ճիւծախտաւոր, ճիւծախտաբոյժ:

ՆՀԲ լծ. թրք. üzülmek: Lidén IF 44, 191 գոթ. siuks, գերմ. sīech «հիւծեալ, հիւանդ» ևն ձևերին է կցում։

+ՀԻՒՂ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «պարտիզպանի խրճիթ, խուղ» Սղ. հը. 2. Երեմ. իզ. 18. Վրդն. սղ. գրուած է նաև ճիղ Կոչ. 351, ճուղ, ճեղ. բայց յատկապէս նկատելի է ճեղf (որ և ճիղf) Լմբ. սղ. իբրև եզակի գործածուած. Հիղք մրգապահացն պարիսպ է և ամրութիւն. Լմբ. սղ. հը. հմմտ. Իբրև զհիղս մրգապահաց. Երեմ. իզ. 18։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն ճիւղ, որից ճիւղակ «փոքր խրճիթ»։

=Իբր բնիկ հայ՝ կցւում է խուղ բառի հետ (տե՛ս այս բառը)։

ԳԴ պրս. كخ kux կամ كوخ kūx «կնիւն. 2. կնիւններով հիւսած խրճիթ»։ Նոյնը նաև Հիւնք.։

ԳԻՌ.—Զթ. ճուղ «հողաշեն խրճիթ»։

ՓՈԽ.—Քրդ. هولك holik «հիւղակ, խրճիթ» (որից էլ փոխառեալ է Մշ. ճօլըf). նոյնպէս և քրդ. և թուրքման هوخ huγ «ճիլերով շինուած վրան կամ եղեգով ու խըռիւներով տնակ» (յիշում է բառս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 29, 557, Բ. 373 և Գ. 447)։—

Պատահական նմանութիւն ունին տաճ. հոյլ «գիւղ», թրք. գւռ. Կես. hüyük, üyük «հիւղակ» (Բիւր. 1898, 713)։

*ՀԻԻՂ, ի հլ.? «նիւթ, տարր, նախանիւթ» Եզն. Ոսկ. ա. տիմ. էջ 96. Վեցօր. էջ 25, 26, 28. ասւում է նաև հիւղէ (սեռ. -ի, եայ) Վեցօր. էջ 25, 26, 28, 47. Եզն. Փիլ. Ագաթ. հիղեայ Վեցօր. էջ 4. հիւղայ Վեցօր. 25. հիւլէ. Նխ. ծն. վերջին ձևը ընդունուած է արդի գրականում, «atome» նշանակութեամբ, որից հիւլէական, հիւլէականութիւն:

=Յն. ὕλη «նիւթ», որից փոխառեալ են նաև լտ. hyle «նիւթ», արաբ. هيولا hiūlā «հիւլէ»։ Յոյն բառի առաջին նշանակութիւնն է «փայտ, վառելափայտ, շինութեան փայտ», և փոխաբերաբար «նիւթ»։ (Այլ է յն. ὕλη «ցեխ»)։—Հիւբշ. 361։

Իբրև օտար բառ յիշում է արդէն Եզն. էջ 9. «Զոր հիւղն կոչեն, որ թարգմանի նիւթ», էջ 21 «Որում հիւղն անուն էր, որ է նիւթ», էջ 22 «Նիւթ ինչ, զոր հիւղն անուանեն». մինչև անգամ յունարէնի վրայ բառախաղ էլ է անում էջ 110. «Քանզի նիւթոյ անուն ի նոցա լեզու ի մրուր մերձ է». (հմմտ. յն. ὕλη «նիւթ» և ἰλύς «մրուր»)։ Ուղիղ մեկնեցին նորերից Schröder, Thesaur. 16, 47, ՀՀԲ, ՆՀԲ ևն։

*ՀԻԻՂԷ (սեռ. -ի) «արեգակ» Ածաբ. խչ. որից հիւղական «տաք» ՑՀ. կթ. (Այլք յամառնային հիւղական յորդաբորբ ջերմութենէն տոչորեալ կիզեալ)։

=Յն. ἥλιος «արեգակ» բառից կազմուած՝ սխալ տառադարձութեամբ։—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՀԻԻՂՈՍ (սեռ. -ի) «կոկորդիլոսին թշնամի մի փոքր անասուն է» Վրդն. ծն. Պիսիդ. վեցօր. տող 977. գրուած է նաև հիլոս Ցայսմ. մրտ. 21։

=Յն. ὕλλος «նոյն նշ. ichneumon. կատուի մեծութեամբ մի անասուն է, որ կոկորդիլոսին վնասելու պատճառաւ պաշտւում էր հին Եգիպտացիներից» (Պիսիդ. վեցօր. տող 965, 976)։—Հիւբշ. 361։

=Յն. ὑπατικός «հիւպատոսական, հիւպատոսական անձնաւորութիւն»։

Ուղիղ մեկնեց Մ. Տէր-Մովսէսեան, Հրտր. Սոկրատի, էջ 588։

*ՀԻՒՊԱՐՔՈՍ (գրծ. իւ, աւ), գրուած նաև իպարքոս, հեպարքոս «գլխաւոր իշխան, կուսակալ» Եւս. պտմ. 87, 711. Ճառընտ. տմ. մծբ. 40, 42, 51, 53, 54. որից հիպարքոսութիւն Ճառընտ. Պտմ. մծբ. 38. եպարքոսութիւն Եւս. պտմ. 672։

=Յն. ὕπαρχος «տեղակալ, կառավարիչ». կազմուած է ὑπό «տակը, ենթ-» և χω «կառավարել» բառերից։—Աճ.

ՆՀԲ և ՋԲ շփոթում են եպարքոս բառի հետ։ Հիւբշ. մոռացել է նշանակել։

*ՀԻՒՊԵՐԷՏ (գրուած նաև հիպերէտ, հեպերէտ, հւպերէտ) «փոքրաւոր, կրօնաւորի առայ, սպասաւոր, պաշտօնեայ» Խոր. գ. է. Նանայ.։

=Յն. ὑπηρέτης «ծառայ, սպասաւոր, և է պաշտօնեայի ստորադրեալ օգնան». բուն և նախնական նշանակութիւնն է ակի փոքրաւոր» և ըստ այսմ ծագում ὑπὸ «տակը» և ἐρέσσω «թիավարել» առերից. յետոյ ստացել է ընդհանուր իմաստ։—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՀԻՒՍ, ի հլ. (յետնաբար նաև հիւսոյ) «գըլ մազի հիւսուածք, հիւսկէն զարդ» ՍԳր. ծն. Խոր. որից հիւսել Ոսկ. ես. և յհ. 40. Մծբ. հիւսով Յուդթ. ժ. 3. Եզեկ. իդ. հիւսեալ Ել. լթ. 19. հիւսանիլ Թէոդ. ր. հիւսածոյ Ոսկ. ա. տիմ. ը. հիւսակ կ. մ. բ. 24. հիւսեակ «մազի հիւսք» Անկ. րք հին կտկ. Ա. էջ 166. հիւսկէն Ել. իը. լթ. Կիւրղ. թգ. հիւսումն Խոր. հիւսուածոյ ։ եւ. բազմահիւս Պրպմ. բանահիւս Նար. ղկահիւս Թէոփ. խ. մկ. զուգահիւսեալ րքս. եկեղ. եղեմահիւս Թէոփ. խ. մկ. եռաս Եղիշ. դտ. ևն։—Հիւս ձևի տեղ ումինք ս Եփր. ա. տիմ. 239. բայը աւանդուած աև հեսով Վրք. հց. բ. 478. հուսկով, հե, հուսել, հուսով, հիսով (Պիսիդ. վեցօր. 187), յուսանել Եփր. դտ. 343, յոսել ք. հց. բ. 464, յոսով, յոսնով, յուսել Վրք. բ. 98, ՀԱ 1912, 549 ձևերով։

Brosset JAs. 1834, 369 ևն վրաց. քովա ձևի հետ։ ՆՀԲ լծ. հիւսէյին իշլէմէք! Մորթման ZDMG *31, 432* և *573* մեր բառին է կցում հյ. հիւսն, գերմ. Haus «տուն», բելու. huçi «տուն», huçini «հիւսն, հիւսել»։ Justi, Zendsp. *190* ա զնդ. pis «զարդարել», սանս. piç, pinçáti, պրս. abīstan, փռիւգ. πεσσινοῦς։ Տէրվ. Նախալ. *105* հիւսել, հիւսկէն, հեսկ դնում է հնխ. viç=visk արմատից, որի պարզական vi ձևից գալիս են սանս. vā, հսլ. viti, լտ. viere, հյ. հենով ևն։ Müller WZKM 8, 282 pis արմատի (pis «գրել», piś «զարդարել») *pipis կրկնականից։ Հիւնք. հիւս «ձեան հիւս» բառից։ Scheftelowitz BB 28, 282 սանս. pāça «չուան, կապանք» և գերմ. fangen «բռնել» բառերի հետ հնխ. pek′ արմատից (նոյնը նաև Boisacq 778): Pedersen, Հայ. դր. լեզ. *147* յն. ὑφαίνω «հիւսել» բառին ցեղակից։

ԳԻՌ.—Ասլ. հիւսէ՝լ, Ալշ. հուսել, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. հուսէլ, Տփ. հո՛ւսիլ, Հմշ. հուսուշ, ՀՃ. հիսսել, Սվեդ. հիսսիլ, Ջթ. Խրբ. հիսիլ, Երև. ուսէլ, Ալշ. Մշ. հուսկել, Սլմ. ուսկել, Դվ. ուսկէլ, Տիգ. ուքէլ, Նխ. ֆսէլ. իսկ Ղրբ. լիսիլ «շեպը կամ աւելուկը մազի նման հիւսել», որից էլ գյ. լիւս «շեպի հիւսք, հիւսուած շեպ կամ աւելուկ»։ Նոր բառեր են հիւստակ, հիւստկել։—Վերջին լիսել ձևը երևի յառաջացած է հյ. հիւսել և մի կորած *լեսել հոմանիշ ձևերի խաչաձևումից. հմմտ. յն. πλέκω «հիւսել», πλόκος «մազի հիւսք», սանս. praçna- «հիւսած բան, կողով», լտ. plicō «ծալել», հսլ. pletą, plesti «հիւսել» և t աճականով՝ լտ. plecto, հբգ. flehtan, ննիս. flétta «հիւսել» (Boisacq 793, Walde 591), որոնց արմատն է հնխ. plek′- որ և պիտի տար հյ. *լեսել:

ՀԻՒՍ, ո հլ. «լեռներից ցած գլորուող ձիւնադէզ» Խոր. գրուած է նաև հոսի Շնորհ. վիպ. Տաթև. ամ. 285. հոս Շնորհ. վիպ. հոսին Առաք. պտմ. 200. ուսի, ուսին Ցիշատ. 1445 թ. (Դիւան ժ, էջ 6)։

ՆՀԲ հիւսել և հոսել ձևերից և կամ հիւսիս բառից։ Հիւնք. հիւսիս բառից։

*Պատահական նմանութիւն ունին տաճ. հոյ «գիւղ», թրք. գւռ. Կես. hüyük, üyük «հիւղակ» (Բիւր. 1898, 713)։

*ՀԻՒՂ, ի հլ.? «նիւթ, տարր, նախանիւթ» Եզն. Ոսկ. ա. տիմ. էջ 96. Վեցօր. էջ 25, 26, 28. ասւում է նաև հիւղէ (սեռ. -ի, եայ) Վեցօր. էջ 25, 26, 28, 47. Եզն. Փիլ. Ագաթ. հիղեայ Վեցօր. էջ 4. հիւղայ Վեցօր. 25. հիւլէ. Նխ. ծն. վերջին ձևը ընդունուած է արդի գրականում, «atome» նշանակութեամբ, որից հիւլէական, հիւլէականութիւն:

=Յն. ὕλη «նիւթ», որից փոխառեալ են նաև լտ. hyle «նիւթ», արաբ. هيولا hiūlā «հիւլէ»։ Յոյն բառի առաջին նշանակութիւնն է «փայտ, վառելափայտ, շինութեան փայտ», և փոխաբերաբար «նիւթ»։ (Այլ է յն. ὕλη «ցեխ»)։—Հիւբշ. 361։

Իբրև օտար բառ յիշում է արդէն Եզն. էջ 9. «Զոր հիւղն կոչեն, որ թարգմանի նիւթ», էջ 21 «Որում հիւղն անուն էր, որ է նիւթ», էջ 22 «Նիւթ ինչ, զոր հիւղն անուանեն». մինչև անգամ յունարէնի վրայ բառախաղ էլ է անում էջ 110. «Քանզի նիւթոյ անուն ի նոցա լեզու ի մրուր մերձ է». (հմմտ. յն. ὕλη «նիւթ» և ἰλὺς «մրուր»)։ Ուղիղ մեկնեցին նորերից Schröder, Thesaur. 16, 47, ՀՀԲ, ՆՀԲ ևն։

*ՀԻՒՂԷ (սեռ. -ի) «արեգակ» Աճառ. խչ. որից հիւղական «տաք» ՅՀ. կԹ. (Այլք յամառնային հիւղական յորդաբորբ ջերմութենէն տոչորեալ կիզեալ)։

=Յն. ἥλιος «արեգակ» բառից կազմուած՝ սխալ տառադարձութեամբ։—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՀԻՒՂՈՍ (սեռ. -ի) «կոկորդիլոսին թշնամի մի փոքր անասուն է» Վրդն. ծն. Պիսիդ. վեցօր. տող 977. գրուած է նաև հիլոս Յայսմ. մրտ. 21։

=Յն. ὕλλος «նոյն նշ. ichneumon. կատուի մեծութեամբ մի անասուն է, որ կոկորդիլոսին վնասելու պատճառաւ պաշտւում էր հին Եգիպտացիներից» (Պիսիդ. վեցօր. տող 965, 976)։—Հիւբշ. 361։

ՆՀԲ ծանօթ չլինելով յն. ὕλλος բառին, փոխառեալ է դնում յն. εἴλως «սորուկ, հիլոդ» բառից, մեկնելով այս «մասնաւոր ծառայ, արբանեակ», ՆՀԲ-ի այս բացատրութիւնը սխալ հասկանալով ՓԲ՝ հյ. հիւղոս բառին տալիս է նաև «ծառայ, պաշտօնեայ» նշանակութիւնը։

*ՀԻՒՊԱՏԻ «հիւպատոսութիւն, հիւպատոսական իշխանութիւն», որ և հիպատի Ոսկ. պօղ. ա. 501. Եւթաղ. յուշ. պօղ. էջ 1110. Շիր. քրոն. (ունի հիւպատիf, հիպատիf, հիպատf ձևով), ներգոյականն է ի հիւպատւոջն «հիւպատոսութեան ժամանակ» Պիոն. 393, որ և ի հիւպատոջն, ի հիպատւոջն Սոկր. Ճառընտ.։

=Յն. ὑπατεία «հիւպատոսութիւն», որի վրայ տե՛ս յաջորդը։—Հիւբշ. 361։

*ՀԻՒՊԱՏՈՍ, ի հլ. «փոխարքայ. կուսակալ» Ա. մկ. ժե. 16. Միսայէլ խչ. գրուած է նաև հիպատոս Անյ. պորփ. Սարգ. հիւպատ Եւս. քր. Արծր. հիպատ Եւս. քր. ա. 9, Ոսկ. եբր. 500. գործածուած է հիպատ «երկիր, գաւառ» նշանակութեամբ Սասն. էջ 39, 66. սրանցից են հիւպատեան «հիւպատոսներ» Խոր. բ. 47. հիւպատիկf Մխ. դտ. էջ 860. հիւպատոսական Սոկր. հիւպատոսութիւն Խոր. հիւպատութիւն Արծր. հիւպատաւորութիւն «հիւպատոսական աստիճան» Ասող. էջ 144 (չունի ՆՀԲ). գրուած նաև իպատոս Արձ. ԺԱ դարու (Վիմ. տար. էջ 27). արդի գրականում ընդունուած է միայն հիւպատոս ձևը, «consul» նշանակութեամբ, որից էլ հիւպատոսարան, փոխ-հիւպատոս։ Առանձին տես անթիհիւպատոս, հիւպատի և հիւպատիկոս:

=Յն. ὕπατος «հռովմէական հիւպատոս», ὑπατεία «հիւպատոսութիւն», ὑπατικός «հիւպատոսական». որից փոխառեալ է նաև վրաց. იპატოსი իպատոսի, ვიპატოსი վիպատոսի «հիւպատոս». բուն նշանակութիւնն է «վերին, գերագոյն». հմմտ. ὑπέρ «վեր, վերին» (Boisacq 1002)։—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ՀԻՒՊԱՏԻԿՈՍ «հիւպատոս» Սոկր. 96 (սեռ. հւպատիկոսի). գրուած եւպատիկոս Սոկր. 588։

=Յն. ὑπατικός «հիւպատոսական, հիւպատոսական անձնաւորութիւն»։

Ուղիղ մեկնեց Մ. Տէր-Մովսէսեան, Հրատ. Սոկրատի, էջ 588։

*ՀԻՊԱՐՔՈՍ (գրծ. իւ, աւ), գրուած նաև հիպարքոս, հեպարքոս «գլխաւոր իշխան, կուսակալ» Եւս. պատմ. 87, 711. Ճառընտ. Պամ. մծբ. 40, 42, 51, 53, 54. որից հիպարքոսութիւն Ճառընտ. Պամ. մծբ. 38. հեպարքոսութիւն Եւս. պատմ. 672։

=Յն. ὕπαρχος «առեղակալ, կառավարիչ». կազմուած է ὑπό «տակը, ենթ-» և ἄρχω «կառավարել» բառերից։—Աճ.

ՆՀԲ և ՋԲ շփոթում են եպարքոս բառի հետ։ Հիւբշ. մոռացել է նշանակել։

*ՀԻՊԵՐԷՏ (գրուած նաև հիպերէտ, հեպերէտ, հպերէտ) «փոքրաւոր, կրօնաւորի ծառայ, սպասաւոր, պաշտօնեայ» Խոր. գ. 14. Նանայ.։

=Յն. ὑπηρέτης «ծառայ, սպասաւոր, որ և է պաշտօնեայի ստորադրեալ օգնական». բուն և նախնական նշանակութիւնն է «նաւի փոքրաւոր» և ըստ այսմ ծագում է ὑπό «տակը» և ἐρέσσω «թիավարել» բառերից. յետոյ ստացել է ընդհանուր իմաստ։—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՀԻՒՍ, ի հլ. (յետնաբար նաև հիւսոյ) «գլխի մազի հիւսուածք, հիւսկէն զարդ» ՍԳր. Եփր. ծն. Խոր. որից հիւսել Ոսկ. ես. և յհ. ա. 40. Մծբ. հիւսոյ Յուդթ. ժ. 3. Եզեկ. իդ. 17. հիւսեալ Եւ. լթ. 19. հիւսանել Թէոդ. մայր. հիւսածոյ Ոսկ. ա. տիմ. ը. հիւսակ Ոսկ. մ. բ. 24. հիւսեակ «մազի հիւսք» Անկ. գիրք հին կտկ. Ա. էջ 166. հիւսկէն Եւ. իբ. և լթ. Կիւրղ. թգ. հիւսումն Խոր. հիւսուածոյ Նխ. եւ. բազմահիւս Պրպմ. բանահիւս Նար. ծաղկահիւս Թէոփ. խ. մկ. զուգահիւսեալ Մաքս. եկեղ. եղեմահիւս Թէոփ. խ. մկ. եռահիւս Եղիշ. դտ. են։—Հիւս ձևի տեղ ունինք հեւս Եփր. ա. տիմ. 239. բայց աւանդուած է նաև հեսուլ Վրք. հց. բ. 478. հուսկուլ, հեսել, հուսել, հուսուլ, հիսուլ (Պիտիգ. վեցօր. տող 187), յուսանել Եփր. դտ. 343, յօսել Վրք. հց. բ. 464, յօսուլ, յօսնուլ, յուսել Վրք. հց. բ. 98, ՀԱ 1912, 549 ձևերով։

Brosset JAs. 1834, 369 են վրաց. ſuſva ձևի հետ։ ՆՀԲ լծ. հիւսէյին իշլէմէք! Մորթման ZDMG 31, 432 և 573 մեր բառին է կցում հյ. հիւսն, գերմ. Haus «տուն», բեեռ. huçi «տուն», huçini «հիւսն, հիւսել»։ Justi, Zendsp. 190 ա զնդ. pis «զարդարել», սանս. piç, pinçáti, պրս. abīstan, փռիւգ. πεσσινοῦς։ Տէրվ. Նախալ. 105 հիւսել, հիւսկէն, հեսկ դնում է հնխ. viç=visk արմատից, որի պարզական vi ձևից գալիս են սանս. vā, հսլ. viti, լտ. viere, հյ. հենուլ են։ Müller WZKM 8, 282 pis արմատի (pis «գրել», piš «զարդարել») *pipis կրկնականից։ Հիւնք. հիւս «ձեռն հիւս» բառից։ Scheftelowitz BB 28, 282 սանս. pāça «չուան, կապանք» և գերմ. fangen «բռնել» բառերի հետ հնխ. pek' արմատից (նոյնը նաև Boisacq 778)։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 147 յն. ὑφαίνω «հիւսել» բառին ցեղակից։

ԳԻՒ.—Ասլ. հիւսէ՛լ, Սչ. հուսել, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. հուսէլ, Տփ. հո՛ւսիլ, Հմշ. հուսուշ, Հճ. հիսսել, Սվեդ. հիսսիլ, Ջթ. Խրբ. հիսիլ, Երև. ուսէլ, Ալշ. Մշ. հուսկել, Սլմ. ուսկել, Դվ. ուսկէլ, Տիգ. ուսէլ, Ննխ. ֆսէլ. իսկ Ղրբ. լիւսիլ «շեկը կամ աւելուկը մազի նման հիւսել», որից էլ գյ. լիւս «շեկի հիւսք, հիւսուած շեկ կամ աւելուկ»։ Նոր բառեր են հիւստակ, հիւստկել։—Վերջին լիւսել ձևը երևի յառաջացած է հյ. հիւսել և մի կորած *լեսել հոմանիշ ձևերի խաչաձևումից. հմմտ. յն. πλέκω «հիւսել», πλόκος «մազի հիւսք», սանս. praçna- «հիւսած բան, կողով», լտ. plicō «ծալել», հսլ. pleta, plesti «հիւսել» և t աճականով՝ լտ. plecto, հբգ. flehtan, հհիւ. flétta «հիւսել» (Boisacq 793, Walde 591), որոնց արմատն է հնխ. plek'- որ և պիտի տար հյ. *լեսել։

ՀԻՒՍ, ո հլ. «լեռներից ցած գլորուող ձիւնադէզ» Խոր. գրուած է նաև հոսի Շնորհ. վիպ. Տաթև. ամ. 285. հոս Շնորհ. վիպ. հոսին Առաք. պատմ. 200. ուսի, ուսին Յիշատ. 1445 թ. (Դիւան ժ, էջ 6)։

ՆՀԲ հիւսել և հոսել ձևերից և կամ հիւսիս բառից։ Հիւնք. հիւսիս բառից։

Պատահական նմանութիւն ունի չին. hsûe^3 *«ձիւն»։*

ԳԻՌ.—Խտջ. հուսի, *Բլ. Մշ.* հուսին, *Վն.* ուսի, *Ոզմ.* օւսէ^1, *Մկ.* ուսը՛։

ՀԻՒՍԻՍ, ո *հլ. (գրծ.* -իւ *Սղ. հէ. 26) կամ* հիւսիսի, -սոյ *(գրուած նաև* հիւսիւս, հիւսիւսի, հիսիս, հիսիսի, հւսս*) «հիւսիսային կողմը» ՍԳր. Եզն. «հիւսիսային քամի» Երգ. դ. 16. Երեմ. իե. Նար. որից* հիւսիսական *Ագաթ.* հիւսիսակողմ *Եզեկ. խը. 10.* հիւսիսային *Երեմ. խզ. 24. Ես. խա. 25. Յովել. բ. 20.* հիւսիսանալ *«ցրտիլ» Վանակ. յոբ.* հիւսիսաբնակ *Ճառընտ.* դերհիւսիսական *«հակարջային» Արիստ. աշխ. Նոր բառեր են՝* հիւսիսափայլ, հիւսիս-արևելք, հիւսիս-արևելեան, հիւսիս-արևմուտք, հիւսիս-արևմտեան *ևն։*

> *Հիւնք. յն.* ὕσις *«անձրևելն, անձրևանք»,* ὕσω *(ապառնի),* ὕω *(ներկ.) «անձրևել»,* ὁ ὕης *«Անձրևի Դիք (մակդիր Դիայ)»։* Meillet JAs. 1904, 500 *սեռ.* հիւսիսոյ *ձևի մէջ* ի *ձայնը չղուելուց ուզում է հետևցնել որ բառիս նախաձևն էր* հիւսիւս?

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. հիւսիս, *Սլմ.* հիւսիս, *Սեբ.* հիւսիւս, *Մշ.* հուսուս, *Երև. Տփ.* հուսիս, *Խրբ.* հիսիս. *վերջինը պահուած է միայն* հիսիսէն-հարաֆէն *«ասկէ անկէ, կիսատ պըռատ» դարձուածի մէջ։*

ՀԻՒՍՆ, ն *հլ. (-սան, -սունք, -սանց) «փայտի վրայ աշխատող գործաւոր, հիւս, խառատ, դուրգեար» ՍԳր. Վեցօր. 197. որից* հիւսնել *«փայտով բան շինել» Կոչ. Ոսկ. եբր.* հիւսնութիւն *Եղ. լա. 5. Եզն.* հիւսանաձև *Ճառընտ.* հիւսնական *Ոսկ. ես.* հիւսնոց *Բրս. մրկ. գրուած է նաև* հեւսն *Խոր. Ա. 32։*

=Թուի թէ նոյն է հիւսել *արմատի հետ. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. լտ.* texo *«հիւսել. 2. հիւսնել», յն.* τέκτων *«հիւսն»։ Ուրիշ նման օրինակների վրայ տե՛ս* Walde, *էջ 778։*

> *Հներից Առաք. լծ. սահմ. էջ 566—7 հանում է* հիւսել, հասուցանել, հոսել, սնուցանել *բառերից։ ՆՀԲ, Տէրվիշ. Նախալ. 105 և Հիւնք.* հիւսել *բայից են դընում։ Մորթման փռիւգ.* apisadipum *ձևի հետ, բայց տե՛ս և* հիւսել: Müller, Benfeys Orient u. Occ, 2, 576 *սանս.* siv, sūtra: Patrubány SA 1, 193 *հնխ.* pevk'os *ձևից. հմմտ. լտ.* pavio *«կռել, զարնել»։ Նոյն ՀԱ 1908, 314* հիւսել *բայից։*

ԳԻՌ.—Սլմ. Վն. խուս *(սեռ. Վն.* խսան*), Ոզմ.* խօւս:—*Գւռ.* խուս *ձևը վկայուած է 1591 թուից, Դիւան Ժ. էջ 33։*

ՀԻՒՐ, ո *հլ. (յետնաբար նաև սեռ.* ի *կամ* ու *հլ. էլ. արիստ. 144) «ասպնջական, դըրսից եկած իջևանած կամ հրաւիրուած» ՍԳր. գրուած է նաև* հեւր, *որ հնագոյն ձևն է. որից* հիւրացեալ *Սիր. իթ. 34.* հիւրամեծար *Կորիւն. Վեցօր.* հիւրասէր *ՍԳր.* հիւրասիրութիւն *Հռ. ժբ. 13.* հիւրութիւն *Առակ. ի. 16.* հիւրընկալ *Պղատ. օրին.* հիւրանոց *Մեսր. եր. Յհ. կթ. Նոր բառեր են* հիւրասենեակ, հիւրասրահ, անհիւրընկալ *ևն։*

> *ՆՀԲ թուի հանել* հեռի *կամ* հրաւէր *բառից, որովհետև մեկնում է «հեռաւոր ոք հրաւիրեալ»։ Հիւնք.* հեռի *բառից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10* հ *մասնիկով* իւր *բառից։* Ч'арая, Объ отнош. абхазск. яз. *էջ 39 վրաց.* სტუმარი, *մինգր.* სუმარი *և ափխազ.* asas *հոմանիշների հետ։*

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. հուր, *Վն.* խսւր *(սեռ.* խրու), *Բլ.* հարսնխուր, *Սլմ.* խսւրսիխուր *(վերջին երկուսը միայն այս բարդութեան մէջ)։*

*ՀԻՓՕՍՏԱԶԻԶ *կամ* ԻՓՕՍՏԱԶԻԶ, ի-ա *հլ. «անհատ, գոյութիւն». գիտէ միայն ՀՀԲ. մէկ անգամ ունի Տաթև. հարց. 571* իփօստազիս *ձևով, առնելով Դամասկացուց։ Յաճախ գործածուած է Գիրք առաք. այսպէս* հիփօստազիզ՝ *էջ 78 (3 անգամ) և 106,* հիփօստազիս՝ *էջ 79,* իփօստազիզ՝ *էջ 26, 123 (16 անգամ).—իսկ էջ 81 ա մեկնում է «ըստ զանազան անձանց և իփօստազիզաց (որ թարգմանի ի ներքոյ եդեալ)»։*

=Յն. ὑπόστασις *(լտ.* substantia) *«գոյութիւն, գոյացութիւն, իսկութիւն» (իբրև փիլիսոփայական բառ)։*

> *Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։*

*ՀԼԹԻՏ, *որ և* ՀԼԹԻՍ, ԽԼԹԻԹ *«մի տեսակ խէժ, քաղբան, չարհոտ, անգուժատ, լտ.* galbanum» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1698։*

=*Արաբ.* حلتيت haltīt *կամ* حلّيت hallīt *«քաղբան խէժը» (տե՛ս Կամուս. Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 299)։—Աճ.*

+ՀԼՈՒ *տե՛ս Լսել։*

=*Բնիկ հայ բառ. կազմուած է* հ *մասնիկով* լու *արմատից. նախաձևն էր* *հուլու:
—*Հիւբշ. 180։*

ՆՀԲ «ի լու, լուր», լծ. և արաբ. հալիմ *«հեզ»,* հիլլամ *«գառն»։* Lag. Btrg. baktr. Lex. 33 *զնդ.* hu *«լաւ»+հայ.* լու, լուալ: *Հիւբշ.* KZ 23, 403 *իբրև համաձօր զնդ.* hu+sravah *ձևի։ Տէրվ. Նախալ. 73 վերի ձևով։*

ՀՄՄԵԼ *«փսփսալով բան հարցնել» Մրկ. ա. 27 (յն.* συζητέω, *որ նշանակում է «վիճիլ»). որից* հծծանք *«փսփսոց, շշնչիւն» Արշ.* հծծիւն *(նոր բառ)։*

Հմմտ. հեծեծել *բայից։*

*ՀՄԱՅ, ի *հլ. (անեզաբար գործածուած) «կախարդութիւն, կախարդական գուշակութիւն» ՍԳր. Եզն. Բուզ. «յուռութք, պահպանակք» Նխ. եզեկ. Նար. «կախարդ» Կանոն. էջ 176. որից* հմայել *«կախարդել, դիւթել» ՍԳր. Կոչ.* հմայական *Կանոն.* հմայանաւանութիւն *Մագ.* հմայեակ *«պահպանակ, կախարդական թղթեր, յուռութ» Կանոն. Նար. էջ 260. «հմուտ, ճարտար, փորձառու» Մարթին.* հմայութիւն *Կանոն Նշ. եզեկ.* դիւահմայութիւն *Պիոն. 387.* լեղահմայ *Եզեկ. իա. 21.* կիսահմայ *Ջաք. գ. 8.* գաւազանահմայութիւն *Լմբ. ովս.* հաւահմայ *Երեմ. իէ. 9. Կոչ. Ոսկ. տիտ.— սրանցից տարբեր և զուտ քրիստոնէական գրուածքների համար գործածուած են՝* հմայութիւն *«հանգանակ հաւատոյ» (ըստ Ե. եպս. Դուրեանի) Տիմոթ. կուզ, էջ 152, 162, 163, 168, 184, 252, 253,* հմայանալ *կամ* հմայիլ *«տեսիլքով յայտնուիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 229, 279, 297,* հմայումն *«նիկիական հանգանակը» Տիմ. կուզ, էջ 93 (սրանց վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 83)։*

=*Պհլ.* humāy- *ձևից. հմմտ. զնդ.* humaya-, humāya- *«օրհնեալ, օրհնութեամբ լի» ըստ* Bartholomae *(միւսները մեկնում են՝ «լաւ գիտութիւն. 2. լաւ գիտութեան տէր, առողջ, ծառայութեան պատրաստ, անձնուէր»* Justi, *«առողջ, առողջարար»* Geldner, *«հնազանդ»* Darmesteter), humāyōtara *«օրհնեալ, բարեբաստիկ»* Bartholomae *(այլք՝ «բուժիչ յատկութիւններով օժտուած»), սանս.* su-māya- *«հրաշալի զօրութիւն, հնարագիտութիւն, խորամանկութիւն, խաբեբայութիւն, աճպարարութիւն», պրս.* همايون humāyūn *«բախտաւոր, երջանիկ»,* همای humāy *«փիւնիկ, բախտի թռչուն», բոլորի արմատն է* māyā *«օրհնութիւն, երջանկութիւն», որի վրայ աւելացել է* hu- *«լաւ»։*

ՆՀԲ լծ. իմայf, իմացf, հմտութիւն: Lag. Urgesch. 138 mā *արմատից, իսկ* Btrg. baktr. Lex. 33 *զնդ.* humāya *ձևից։* Müller WZKM 10, 277 *դնում է վերի ձևերից փոխառեալ և իբրև հայերէնին աւելի մօտիկ յիշում է պրս.* humāi *Թռչունը «որ ոսկորներով է սընանւում և բարի բախտի նշան է»։ Ալիշան, Հին հաւ. 363 հյ.* հմուտ, *զնդ.* հումա *և պրս. Հոմ «մարգարէի մը անունը»։ Հիւբշ. 180 յիշում է վերի բառերը, բայց մերժում է նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով։* Stackelberg WZKM 17 (1903), 57 *վերի ձևով՝ հայերէնը կապելով պրս.* humāy *Թռչունի միջոցով, որ ծառայում էր նաև իբրև բախտագուշակ։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 85 սխալմամբ բառիս առաջին նշանակութիւնը դնում է «գրուածք, գրել», որ չկայ իրանեանում։*

ՀՄՈՆԵԼ *«ջրով հարել, ջրի մէջ տրորել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պատմ. 463. Կարիճ կամ օձ խայթէ, (զմրուխտն) վարդեջրով հմոնեն, ի վերայ քսեն, ողջանայ։*

—ՀՄՈՒՏ, ի *հլ. «գիտուն, ներհուն, լաւ իմացող» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 39. որից* հըմտանալ *Խոր. Պիտ.* հմտօրէն *Պիտ.* հմտագոյն *Ոսկ. յհ. բ. 12.* հմտութիւն *Ոսկ. հյ. ա. 33, 41.* բազմահմուտ *Իմաստ. ը. 8. Սիր.*

իա. 25. ստուգահմուտ *Փարպ.* թերահմուտ *Ոսկիփ.* անհմուտ *Ոսկ. յհ. ա. 3.* շատահմտութիւն *Սիր. իե. 8 են։*

=Կազմուած է հ *մասնիկով՝* մուտ *արմատից, որ տե՛ս։—Հիւբշ. 180։*

ՆՀԲ «իբր հմայուտ *կամ* իմաստ *և* մուտ»: *Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ.* ZDMG 36 (1882), *էջ 120 և* Pers. Stud. *էջ 215։ Հիւնք.* միտք *բառից։*

ՀՄՔՏԱԼ *«արհամարհել, ծաղրել» նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ջքր. սարկ. Ա. էջ 9.-«Եւ նա հմքտալով հեգնէր՝ ասելով. Նա զոր ինչ և ետես յինէն և եկեր, զի՞րդ համարձակի գալ ի վերայ իմ»։ (Ամատ. «յոխորտալ»)։*

ՀՆԱԶԱՆԴ, ի *հլ. «խօսք լսող, հլու, հըպատակ, ընկճուած, նուաճուած» ՍԳր. Սեբեր.* որից հնազանդել *ՍԳր. Եզն.* հնազանդեցուցանել *ՍԳր.* հնազանդութիւն *ՍԳր. Եւս. քր.* հնազանդեցուցիչ *Եփր. ա. կոր.* անհնազանդ *ՍԳր. Ագաթ.* անհնազանդիլ *Յես. ե. 6. Ոսկ. ես.* դիւրահնազանդ *Վրք. հց.։*

Lag. Btrg. baktr. Lex. 33 *զնդ.* hu *«բարի, լաւ» և պրս.* nāz *արմատի անցեալ դերբայից։ (Այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև ըստ* Horn, Grdr. *էջ 228 պրս.* nāz *ծագում է պհլ.* nāčuk *ձևից։ Սակայն տե՛ս նաև* նազ *բառի տակ)։ Տէրվ. Նախալ. 73, 125* ն *զօրացուցիչ մասնիկով **նազ *«կապել» բայից. (հմմտ. սանս.* nah, *լտ.* necto< nehto, *հյ.* նիգ*).—*անդ *համարում է* -ant *«-իչ, -ող» դերբայակերտը։ Հիւնք.* անսամ *բայից։ Ադոնց,* Арм. Юстин. 377 ծին, ǰan, zan *արմատից, իբր զնդ.* zantu-:

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. Կր. Շմ. Ջղ. Տփ. հնազանդ, *Ալշ. Մշ. Սչ.* հնազանդ՛, *Ախց. Ննխ. Սեբ.* հնազանք, *Տիգ.* հնօզօնք, *Ջթ.* հնազօնդ՛, հնազոնդ՛, *Սվեդ.* հնազօնդ՛, *Սլմ.* խնազանդ, *Մկ.* խնազօնդ, *Վն.* խնօզօնդ. *Ատանայի Թրքախօս հայերն էլ են պահած* հնազանդ *ձևը։ Բոլորն էլ գրականից փոխառեալ։*

***ՀՆԱՐ**, ի *հլ. «ճար, միջոց, վարպետ ելք, կարելիութիւն, մի խելք բանացնելը» ՍԳր. եզն. Մծբ. Կոչ. «մեթոդ» Սահմ. Անց. պորփ.* որից են հնար է, հնար չէ *«կարելի է, կարելի չէ» Սգր. Ոսկ. ա. թես. ը. Կոչ.* հնարել *կամ* հնարիլ *ՍԳր. եզն. Կոչ.* հնարալ *Ոսկ. ա. տիմ.* հնարաւոր *ՍԳր. Կոչ. Ոսկ.* հնարողութիւն *Եզն.* հնարին *Կոչ.* հնարագէտ *Ոսկ. ես. Վեցօր.* հնարագիտութիւն *ՍԳր. եզն* հնարագիւտ *Սեբեր. եզն.* հնարակերտ *Եւագր.* հնարացոյց *Սեբեր.* անհնար *ՍԳր. Ագաթ.* անհնարին *ՍԳր. Կոչ. Ագաթ.* բազմահնար *Եսթ. ժզ. 13. Փարպ.* դիւրահնար *Փարպ.* բարեհնար *Ոսկ. յհ. ա. 42, են։ Հին հայերէնում շատ անգամ բառս անեզական էր, այս պատճառով նոր գրականում (յատկապէս արևմտեան) ասւում է* հնարք:

=Պհլ. պազ. hunar *«գիտութիւն» բառից փոխառեալ. հմմտ. զնդ.* hunara- *«ճարտարամտութիւն, անձնական արժանաւորութիւն, իմաստութիւն, հնարիմացութիւն»,* haδa-hunara *«հնարիմաց, ճարտար», պրս.* هنر hunar *«ճարտարութիւն, հնարագիտութիւն, խելք, միտք, հանճար»,* hunarvar *«հանճարեղ, հնարագէտ». պարսկերէնից փոխառութեամբ՝ բելուճ.* hunar, *աֆղան.* hunr, *քրդ.* huner, *թրք.* hüner, *վրաց.* უნარი ունարի, *բոլորն էլ «մտքի կամ ձեռքի ճարտարութիւն, հնարիմացութիւն»* (Horn § 1108): *Իրանեան ձևերի հետ համեմատւում են սանս.* सूनर sūnara- *(նոր հնդ.* sundara-*) «ուրախ-զուարթ, վեհանձն, գրաւիչ, գեղեցիկ». բոլորի ծագումը դրւում է սանս. զնդ.* nar- *«տղամարդ, այր» բառից,* hu- *«լաւ» մասնիկով. իբր թէ «տղամարդութիւն» նախնական նշանակութիւնից երանգաւորուած. հմմտ. հիռլ.* sō-nirt *և կիմր.* hy-nerth *«քաջ, կտրիճ, ուժեղ»* (Pokorny 2, 332):*—Հիւբշ. 181։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։ ՆՀԲ «լծ. պրս. հիւնէր, *բայց արմատն է ի հայ.* հուն, *այսինքն անցք, որպէս* հունարար»: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 84, SWAW 38, 583 *և* 39, 396 *պրս.* hunar, *զնդ.* hunara, *սանս.* sūnara-: *Հիւնք. մերժելով պրս.* հիւնէր, *հանում է հյ.* հուն *բառից։ Դ. Սարգըսեան, Բիւր. 1898, 483* ար *«ճամբայ»*

բառից, որ իբր թէ գտնւում է գաւառականներում։ Դ. Խաչկոնց, անդ, ծանօթ. 1 այս ար-ը դնում է պրս. rāh «ճամբայ» բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Շմ. Սչ. հնար, Սլմ. հնոր, Ալշ. Գոր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. հնարք, Սվեդ. հնուրք, Մկ. խնարք'. ուրիշ տեղ գործածական են նոր փոխառութեամբ հունար, հիւնէր ձևերը. կայ նաև իմաստի տարբերացմամբ՝ հնար «ճար, միջոց», հունար «հմտութիւն, վարպետութիւն»։ Բայական ձևով են՝ Ննխ. Սեբ. հնարէլ, Շմ. հնարիլ, Տիգ. հնորիլ և իմաստի փոփոխութեամբ՝ Սչ. հնարել «միջնորդել», ինչպէս և հնար «միջնորդութիւն»։ Հետաքրքրական ձևեր են Տփ. անհրանէլի «անհնարելի, անհնարին» և հնարաւորուփլ Ախց. «յարմարուիլ, իրար հետ եօլայ գնալ» (Ամատ. էջ 398), որի հետ նոյն է հնաւորուփլ Վն. «մէկի հետ վարուիլն իմանալ, ամէնքին հաճելի լինելու բնաւորութիւնն ունենալ» և անցողականով՝ հնաւորցընէլ Մշկ. «գոհացնել, գոհ կացուցանել»։

ՀՆԱՐԱՆԵԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. պօղ. Ա. 364. Ապա զո՞յ ինչ ևս դժնդակ քան զսատանայ քարոզութեանն խափանումն և բարւոք վաստակոցն հնարանել առնել պատիժս (յն. տարբեր ձևերով)։

Հնդակ տե՛ս Հնդկոկ։

*ՀՆԴԻԿՈՆ (գրուած նաև հընդիկոն) «լեղակի բոյսը, լեղակենի» Գաղիան. Բժշ. (տես ՆՀԲ լեղակ բառի տակ)։

=Յն. ἰνδικὸν «լեղակ», որից փոխառեալ են նաև լտ. indicum, ֆրանս. indigo «լեղակ». բուն նշանակում է «հնդկական» և ըստ այսմ էլ ձևափոխուած է հայերէն բառը։—Աճ.

*ՀՆԴԻՊԷ կամ ՀՆԴՈՒՊԱ «եղերդ բոյսը, եղրդուկ, chicorée» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1704. սրա հետ նոյն է հինդք «եղերդ, chicorée», որ գիտէ միայն Քաջունի, Ա. 458 և Գ. 142, աղբիւրը անյայտ։

=Արաբ. هندبا hindibā «եղերդ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 288), որից փոխառեալ է նաև Թրք. hindiba. նոյն բառը գտնում ենք նաև պհլ. [illegible] hindubā, յն. ἔντυβον, ἴντυβος, ἴντυβον, ἐντύβιον, լտ. intybus, intubus, intiba, ֆրանս. endive ձևերով, որ է գիտական անունով cichorium endivia L. բոլորի սկիզբը եգիպտական է համարւում։—Հիւբշ. 279։

*ՀՆԴԿՈԿ (գրուած նաև հնկոկ) «անծանօթ և անստոյգ մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1705. սրա հետ նոյն է նաև հնդակ «մի տեսակ բոյս, որի սերմը զօրացնող է բնութեան» Բժշ. (ՀԲուս. § 1701)։

=Արաբ. هندقوق ḫindqūq «առւոյտ, trifolium» (Steinschneider WZKM 12, 13):—Աճ.

ԳԻՌ.—Մկ. հընդըկօկ «կորնգանի և առւոյտի մի տեսակը»։

ՀՆԴՐԻ «կեղծ, թիւր; սուտ» Պիտ. 518. Հնդրի խրախուսանօք։

ՆՀԲ և ՋԲ նոյն են դնում հղնի բառի հետ, որ տե՛ս։

ՀՆԿԵՑԻԿ «հինգ դահեկանանոց դրամ», անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Օրբել. «Ետու միոյ միոյ քահանայի 50 դրամ ի տարւոջն, որ լինի հնկեցիկս»։ Որովհետև ըստ Թ. Աւդալբէգեանի (Տեղեկ. ինստիտ. 1927, № 2, էջ 50) Օրբելեանի 1 դահեկանը արժէ 10 դրամ, ուստի և 50 դրամը=հըն–կեցիկ? արժէ «հինգ դահեկան»։ Խանգարում է միայն ս վերջաձայնը։

ՆՀԲ համարում է «հնգիցս տասն, տուրք ողորմութեան», ԱԲ «ողորմութիւն կամ ժամուց մը»։

ՀՆՁԱՆ, ի–ա հլ. «խաղող ճմլելու աւազան» ՍԳր. Եփր. յես. որից հնձանահար Ես. կգ. 1. Երեմ. խը. 33. հնձանայարկ Ագաթ. հնձանաշէն Թէոդ. կուս. հնձանակ Վստկ. գրուած է նաև հնծան:

ՆՀԲ հունձ բառից է հանում. բայց «ճմլելու» և «հնձելու» գաղափարները ի՞նչպէս կարող են կապուել իրար հետ. գուցէ հնձան նախապէս ուրիշ նշանակութիւն ունէր։

ԳԻՌ.—Երև. Բլ. Մշ. հնձան, Ջթ. օնձօն, օնձոն, Ագլ. ընձուն «խաղողի հնձան», իսկ Խրբ. հնձան, ընձան նշանակում է «պարտէզների մէջ շինուած հիւղակ կամ խրճիթ».

այսպէս նաև Ակն. և Տիգ.։—Նոր բառ է **հրնձանապատ** Երև. «հին հնձանի աւերակ»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Թորթումի **հնաւան** «հընձան» (Շիրակ 1905, 425)։

+**ՀՆՈՑ**, ի-ա հլ. «փուռ, մեծ վառարան, թոնիր, քուրայ» ՍԳր. որից **հնոցանալ**, Լաստ. **հնոցացուցանել** Անյ. բարձր. **հնոցաձև** Կլիմաք. Ղևոնդ. **հնոցարան** Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 164. **հնոցապան** (Նոր բառ)։— Այս բառը գործածուած է նաև Թուոց իե. 8=Կոչ. 206, հետևեալ ձևով. «Եւ եմուտ զհետ առնն իսրայելացւոյ ի հնոցն, և խոցեաց զերկուսին՝ զայրն իսրայելացի և զկինն ընդ արգանդ իւր»։ Բնագրի մէջ համապատասխան բառն է եբր. קֻבָּה qubba, որ բացատրում են ոմանք «կամարակապ», ուրիշներ «տան ներքին սենեակ, կանանոց», իսկ նոր եբրայեցերէնում «lupanar. բոզանոց» (Gesenius 1921, էջ 697)։ Այս զանազան բացատրութիւնները տալիս են նաև հյ. **հնոց** բառին և յատկապէս վերջին նշանակութիւնը, որովհետև յն. թարգմանութեան մէջ համապատասխան բառն է κάμινος, որ թէև հին յունարէնում նշանակում է «հնոց» (այսպէ՛ս միայն ունի Bailly էջ 1015), բայց միջին յունարէնում «բոզանոց» (այսպէ՛ս միայն ունի Sophocles 625 ա, վկայութեան կոչելով Թիւք իե. 8)։ Յոյն բառի նշանակութեան ձևափոխութիւնը այնպէս է, ինչպէս պատահաբար լտ. fornax «հնոց» և fornix «բոզանոց»։ Բայց հայ թարգմանիչները անշուշտ բնաւ չգիտէին թէ յն. κάμινος բառը այստեղ «բոզանոց» նշանակութիւնն ունի և ըստ սովորականին թարգմանել են «հնոց»։ Ըստ այսմ **հնոց** բառին «բոզանոց» կամ մի ուրիշ նշանակութիւն ևս ենթադրել բոլորովին անտեղի է։

=Բնիկ հայ բառ. արմատն է ***հուն** «կըրակ», որ առանձին գործածուած չէ, ծագում է հնխ. pūn- կամ pōn- ձևից. համմտ. գոթ. fōn, սեռ. funins, հիսլ. funi, հպրուս. panno «կրակ» և հնդևրոպականներից փոխառեալ ֆիննն. panu «կրակ»։—Հնխ. pūn- ձևացած է ժառանգ լեզուների մէջ pūro- ձևից՝ r/n փոխանակութեամբ. աւելի ընդարձակ տե՛ս **հուր** (Boisacq 745, 828, Pokorny 2, 14, Trautmann 206):—Հիւբշ. 469։

ՆՀԲ հանում է **հրնոց** ձևից։ Տէրվիշ. Նախալ. 93 **հուր, հոգի, փուք, հոտ, փչել** ևն ձևերի հետ դնում է հնխ. pu արմատի տակ։ Հիւնք. յն. οἶνων «մառան գինւոյ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), էջ 176—7= Armeniaca 1, 9: Գ. Փառնակ, Անահիտ 1903, 130 արմատը դնում է **հին**, որից նաև **հին-հին-ալ**: Karst, Յուշարձան 401, 405 սումեր. guni «փուռ»։

Հնչել տե՛ս **Հունչ**։

ՀՆՁԱՅԹ. անստոյգ բառ, որ գտնւում է **հնչայթութիւն** ձևի մէջ. մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. էջ 11. «Պարսեաց զհսկայն դէպ ուղղակի ի ճակատն ճահեցուցեալ հնչայթութիւնս պարսին որոտիւնս թնդեալ յերկիր զարկուցեալ»։ Այլ ձ. ունի **չայթութիւն**, որով յայտնի չէ թէ ո՛րն է ուղիղ. իմաստը **հնչել** կամ **հայթել** բառերի հետ պէտք է կապուի (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 193—4)։

+**ՀՈԳ**, ո հլ. «ցաւ, մտածութիւն, տրտմութիւն, վիշտ. 2. խնամք, փոյթ, հոգատարութիւն» ՍԳր. Կորիւն. որից **հոգալ** ՍԳր. Մանդ. **հոգած** Առակ. ժէ. 20. ժդ. 30. **հոգածել** Ոսկ. յհ. ա. 45. **հոգածու** Բուզ. **հոգող** Փարպ. **հոգաբարձ** Եւս. պտմ. Օփր. կոր. եփես. ծն. **հոգաբարձու** Կորիւն. **հոգաբարձութիւն** Վեցօր. Եւս. պտմ. Ոսկ. փիլիպ. **անհոգ** ՍԳր. Ոսկ. **անհոգութիւն** ՍԳր. Եզն. **բազմահոգ** Իմ. թ. 15. **բազմահոգակ** Գր. տղ. **քերահոգ** Սարկ. քհ. **իւրահոգ** Վրք. հց. **վաղահոգակ** Յհ. կթ. **հոգցի** «դիտմամբ, խնամով» Վստկ. 37. **հոգատար** (Նոր բառ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pou̯o- ձևից. ցեղակիցները տես **հև**<հնխ. peu- «փչել» արմատի տակ, որ ներկայացնում է նոյն բարձըր աստիճանի ձայնդարձը։ Նախնական իմաստը եղել է «ա՛խ քաշել», որից էլ «ցաւ, վիշտ, տրտմութիւն» և յետոյ «ուրիշի համար ցաւիլ, խնամք, հոգատարութիւն»։ Այսպէս է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. գերմ. Sorge «նեղութիւն, հոգս, վիշտ. 2. փոյթ, խնամք»=անգլ. sorrow «վիշտ, կսկիծ,

տրտմութիւն», ռուս. забота «հոգացողութիւն», заботить «հոգս պատճառել, նեղութիւն տալ»։ Հն. և հոգ, ինչպէս նաև հոգի բառերի ձայնական յարաբերութիւնը ճիշտ ա՛յնպէս է, ինչպէս arև և arեգ, կով և կոգի։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. հաճէթ «պէտք»։—Հիւնք. խոկ բառից։ Քիփիէլեան, Բազմ. 1910, 153 ոգ>ոյժ արմատից։ Karst, Յուշարձան 428, 430 թթր. ույղուր. ալթայ. qiyin, չաղաթ. qaygu, չուվաշ. koyik «հոգ, ջանք»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. հոք, Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. հօք, Երև. Շմ. Տփ. հօքս, Տիգ. հուք, Ասլ. հէօք, հէօ*, Ջթ. Սվեդ. հիւք, Ակն. ֆօք, Սեբ. ֆէք. —բայական ձևով՝ Սչ. հոգ'ալ, Ախց. Խրբ. Կր. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. հօքալ, Ջթ. հիգ'օլ, հիգ'ոլ, Սլմ. խօքալ, Մկ. խոկ'ալ, Ոզմ. խուկ'ալ. (սակայն իմաստի տարբերացմամբ Ախց. Սչ. «տունը՝ սենեակը մաքրել, խնամ տանել», Նխ. «ցաւել, վրան ափսոսալ, մի բանի վրայ մտածել». գրական լեզուի մէջ էլ ընդունուած է հոգալ «հոգս տանել, խնամել, հոգատարութիւն անել» և հոգ ընել, հոգս անել «ցաւել, մտատանջուել»)։ Նշանակութեան արժանի են Նխ. անհօք, անֆօք «անհոգ» (թէև հոգ բառը առանձին գոյութիւն չունի) և էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով հօքունզ «անհոգ» (կազմուած թրք. səz բացասական մասնիկով)։

Հոգեմոն տե՛ս Հեգեմոն։

+**ՀՈԳԻ** (-ւոյ, ւոց կամ -եաց) «հոգի, փրկ. նաև անձ, մարդ, շունչ, սատանայ, սիրտ, կեանք, կենդանութիւն» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Կոչ. Եփր. Թգ. ածանցման մէջ մտնում է շեշտի տակ հոգի, շեշտից առաջ հոգե- ձևով. ինչ. հոգեխառն Ագաթ. հոգեկրօն Ագաթ. Կորիւն. հոգեմարտ Սեբեր. հոգեւոր ՍԳր. հոգեւորազգաց Բուզ. հոգեւորագոյն Եւագր. հոգեւորեցուցանել «սրբագործել» (նորագիւտ բառ) Մ. Մաշտ. 157 բ. հեզահոգի Երզն. լս. դառնահոգի Եփր. Թգ. երկայնահոգի Եւագր. կարճահոգի Ոսկիփ. ևն։ Յետին շրջանից ունինք նաև հոգ- (ձայնաւորի մօտ սղուած), հոգի- կամ հոգիա- (շեշտից առաջ). ինչ. հոգեառնողն Խոր. վրդ. հոգերգող Պրպմ. հոգիընկալ, Խոսր. հոգիունակ Բենիկ. հոգիախաղաց Յհ. կթ. հոգիանալ Սոկր. գործածականով բարդուած են՝ հոգավեճաց ԱԲ. հոգովացուցանել «կենդանութիւն տալ» Կընիք հաւ. 16. սխալ գրչութիւն է հոգէ- ձևը. ինչ. հոգէգէշ Կանոն. հոգէբարբառ Ճառընտ, որոնք պէտք է ուղղել հոգե-։ Նոր բառեր են՝ հոգեբաժին, հոգեբան, հոգեբանական, հոգեբանութիւն, հոգեզմայլ, հոգեհատոր, հոգեհարազատ, հոգեցունց, հոգեւորականութիւն, հոգեփոխութիւն ևն։ Արմատի երկրորդ ձևն է ՈԳԻ՝ գործածուած նոյն նշանակութիւններով. ՍԳր. Կոչ. Եզն. Սեբեր. Բուզ. Ագաթ. Եւս. պտմ. որից ոգեխառնել Ա. եզր. գ. 21. ոգեկիր Կոչ. 12. ոգեկորոյս Կոչ. ոգեշունչ Եփր. ծն. ոգեպահ Եփր. պհ. և Թգ. ոգեսպառ Ագաթ. ոգեւորութիւն Եւագր. ոգիակողմն Եւագր. կաթոգի, կաթոգին Երգ. ե. 8. Բ. Թագ. ժե. 30. Բուզ. Ոսկ. Եբր. և մ. ա. 9, 12. կաթոգենալ Մծբ. Եփր. մն. կարճոգի Եփր. ա. Թես. 183. յոգւոցհանութիւն Խոր. ցփոգի Մանդ. երկարոգի Խոր. ևն։ Նոր բառեր են ոգելից, ոգեւորել, ոգեւորիչ, ոգեւորութիւն։ Արդի գրականը զանազանութիւն դնելով երկու ձևերի միջև, գործածում է հոգի «âme, seele» նշանակութեամբ, իսկ ոգի «հոգեկան զօրութիւն, ուժ, եռանդ. 2. ցընդական որևէ նիւթ, իսկութիւն (ինչ. գինւոյ ոգի)»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. poųio- ձևից, որ ծագում է peu- «փչել, շնչել» արմատից. ցեղակիցները տե՛ս հև և հոգ ձևերի տակ։ Հոգի նշանակում է բուն «փչիւն, շունչ»։ Նախնական մարդու համար «հոգի, քամի, շունչ, օդ, փչիւն» միևնոյն գաղափարներն էին. Հմմտ. Ծն. բ. 7. «Եւ ստեղծ Տէր Աստուած զմարդն հող յերկրէ և փչեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի և եղև մարդն յոգի կենդանի»։ Աւելի մանրամասն է Եզն. 90. «Ոգւոյ և հողմոյ անուն եբրայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է. Նա թէ և հայերէն ոք մանր միտ դնիցէ՝ նոյնպէս գտանէ. յորժամ տագնապեալ ոք յումեքէ իցէ՝ ասէ. չետ ոգի կլանել, չետ ոգի առնուլ, և այնու զօդոյն՝ զոր միշտ ծծեմք՝ յայտ առնէ»։ Էջ 92 «Գիտեմք եթէ այսն հողմ է և հողմն՝ ոգի, բստ

յառաջագոյնն ասացելոյ. քանզի յորժամ մեք ասեմք՝ թէ սիf շնչէ, ստորնեայք ասեն այս շնչէ... ոգեղէնք, որ է ճողմեղէնք»։ Ըստ այսմ ունինք զանազան լեզուների մէջ՝ համապատասխան բառեր «հոգի, շունչ, քամի» իմաստներով. ինչ. լտ. animus «ոգի, հոգի», anima «քամի, շունչ», հիսլ. andi, ǫnd «հոգի», յն. ἄνεμος «քամի», գոթ. us-anan «հևալ», սանս. ániti «շնչել», ánila «քամի», ātmán- «հոգի», անգսք. oéðm, հբգ. ātum, նբգ. Atem «շունչ», յն. πνεῦμα «փչիւն, շունչ, հոգի», ևն. ψυχή «հոգի», որ Benveniste BSL 33, № 99, էջ 165 հանում է bhes- «փչել» արմատից ևն։

ՆՀԲ ոգի դնում է «արմատ բառիցս ճոգի, շոգի, ճագագ, ոգել, ճոգալ, լծ. ոյժ»: Peterm. 62 շոգի բառից։ Lag. Urgesch. 985 կելտ. pura ձևի հետ։ Տէրվ. Altarm. 6, Նախալ. 46, 93 և Մասիս 1882 մայ" 24 դնում է pu, spu արմատից, որից նաև սփոփել, փոփոգել ևն. ճոգի ներկայացնում է փոփոգել բառի պարզականը՝ իբր փոգի, որից ճոգի, ոգի: Մառ. ЗВО 5, 317 զնդ. aĩhu: Հիւնք. ճոգ բառից։ Meillet MSL 9, 152 դնում է հնխ. owyo- ձևից. հմմտ. յն. αὔρᾶ «հողմ», οὖρος «յաջողակ քամի», ἄϝελλα «փոթորիկ»։ Patrubány SA 1, 197 գերմ. spuk «ոգի, ուրուական, հոգեգեշ»։ Գեանջեցեան ZAPh 1, 49 ոգել բառի հետ՝ հհիւս. fjukr «փոթորիկ», գերմ. fauchen «շնչել»։ Scheftelowitz BB 29, 44 սանս. sava «գըրգըռում» բառի հետ։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 ոգ>ոյժ արմատից։ Karst, Յուշարձան 416 մոնգոլ. agur «օդ, շունչ», բուրեատ. ukel, ճապոն. iki «շունչ», 428 և 430 թթր. qaq, qoq «փըչել, շնչել»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson KZ 47, էջ 273—275, որ ընդունում է նաև Pokorny, 2, 79։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 84 ըստ Peterm. հանում է շոգի բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. ճոգ'ի, վոգ'ի (âme), խոգ'ի (անձ), խոկէց խաճել «յոգւոց հանել», խագ'իվոր «ոմն». Խրբ. Սչ. ճօգ'ի, Մշ. ճօկի, Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ակն. Համշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. ճօfի, Ազլ. ճօ'fի «հոգի, ոգի», ճէ'գ'ի «անձ» (առաջինը փոխառեալ գրականից, երկրորդը՝ բնիկ բարբառային), Տիգ. ճօffի, Ղրբ. ճիւ'fյւ, ճէօ'fի, Ասլ. ճէօfի, Հճ. ճիգ'գ'ի, Զթ. ճիգ'գ'է, Սվեդ. ճիգ'fա, Վն. խոկ'ի, սեռ. խուկ'ու, Ալմ. խօfի, Մրղ. խօfը', խօfու (սեռ. խօfույու), Մկ. խոկ'է', Ոզմ. խուկէ': Նոր բառեր են անճոգի, ճոգադեղ, ճոգաչափ, ճոգեդատ, ճոգեդարձ, ճոգեդուռ, ճոգեզաւակ, ճոգէորդի (սըրանց համար հնից հմմտ. ճոգւոյ որդի Վրք. հց. բ. 142), ճոգեբաս, ճոգեկատար, ճոգեճամ, ճոգեճայր, ճոգեճաճիկ, ճոգեճաց, ճոգեճաւուրի, ճոգեճոգի, ճոգեպաճ, ճոգեպաճուստ, ճոգեվարաճf, ճոգետուն, ճոգեորցճել, ճոգեփիրկաճf, ճոգեfակում, ճոգէառ, ճոգուդեղ, չարաճոգի, սևաճոգի ևն։ Էնկիւրիի թըրքախօս հայերն ունին hokovart «անհանգիստ». օր. bugeje hokovart oldum «այս գիշեր անհանգիստ եղայ» (Բիւր. 1898, 865)։

ՓՈԽ.—Ուտ. ճօfապարցու «հոգաբարձու», ճօfog «մեռելի վրայ հոգոց ասելը», ճօfog փէստէսուճ «հոգոց ասել տալ», վրաց. ოჴუცი օfուցի «մեռելի վրայ հոգոց» (ունի Գրիշաշվիլի, Չվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 246. հաղորդեց Գ. Ասատուր)։ Հայերէնի՞ց է փոխառեալ գնչ. ogi (եւրոպական գնչ.) «սիրտ, հոգի, քաջութիւն», ongi «սիրտ, հակում, կամք», gi (Ասիական գնչ.) «կեանք, հոգի, միտք», ogi dava «հոգին տալ, հոգին աւանդել, մեռնիլ»։ Պատկ. Цыганы, էջ 47 յիշում է բառիս զանազան ձևերը, ինչ. ogi, odi, odhi, vodi, godi, goti, dzi, ži, gi ևն, «հոգի» իմաստով։ Այս բառերը զանազան ձևով են մեկնուած. այսպէս՝ մի կողմից Pott, II. էջ 216 դնում է սանս. ǰiva, հինդուստ. جى ǰi «կեանք, հոգի» բառից. նոյնպէս և Ascoli, էջ 18—19. Paspati, էջ 394 ցոյց է տալիս որ սանս. ǰiva ձևի հետ պէտք է կապել գնչ. ǰibe «կեանք». իսկ գնչ. ogi բառը սրա հետ կապ չունենալով՝ կցում է an'ga «անձն» բառի հետ. բայց սրան էլ աւելի մօտիկ է գտնում գնչ. ongi «սիրտ, կամք, հակում»։ Սրանց հակառակ միւս կող-

միջ Müller SWAW 66, 278 ընդունում է թէ գնչ. vod'i յառաջանում է հյ. ոգի բառից։ Մի ընդարձակ քննութիւն Mordtmann-ի և Pott-ի կողմից՝ տե՛ս ZDMG 1870, 681—703, ուր գնչ. ogi փոխառեալ է դրւում հյ. ճոգի բառից։—Պատահական նմանութիւն ունին ֆինն. henki, էստ. hińg, լապ. hoeg և ճապոն. 氣 ki «հոգի, ոգի», անդի xek'a, hek'a, կար. xek'oa «մարդ, անձ»։—Տե՛ս նաև վար բառի տակ։

+ՃՈԼ «մերկ, բաց». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ճոլանի «կիսամերկ, մերկ, բաց, անծածկոյթ» Ա. կոր. ժա. 13. Դան. ժգ. 32. ճոլանեալ Գ. մակ. դ. 6. ճոլանիլ Բ. թագ. զ. 20, 22. «գլուխը բանալ ի յարգանս» Սասն. 52. ճոլոնիլ Շնորհ. ճոլոնեալ «բաց, կիսամերկ», փխբ. «անպատկառ, յանդգնած» Ոսկ. մ. բ. 23. Կող. ժբ. և փիլիպ. էջ 406. Արծր. Մեսր. եր ճոլաթևել «թևերը բանալ՝ տարածել» ՍՀկ. կթ. արմաւ. Տաղ. ճոլաթևեան «թևերը բացած» Շար. ճոլեցուցանել Պիոն. 386. ճոլանեցուցանել Պիտ. և ճոլանել «մերկացնել» Լմբ. տաղ ի ս. Գէորգ (որ ՆՀԲ սխալմամբ «թաւալեցնել, գլորել» է հասկանում). ճալանել (ուղղելի ճոլանել) «մեկնել, բացատրել, յայտնել» Գիրք թղ. էջ 22 (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 248—9). ճոլարան «ըմբշամարտողների կրկէսը» Կղնկտ. (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր Ա. էջ 21). թերևս նաև ճոլամուկ «ջղջիկ» Վեցօր. 163 (եթէ պէտք չէ կարդալ խոլամուկ. հմմտ. խոլոմուկն «ջղջիկ»)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pol- արմատից. ցեղակիցներն են ռուս. полый «բաց, ազատ, չծածկուած, դատարկ», լտ. palam «բաց, ակնյայտնի, հրապարակաւ», հսլ. polye, սերբ. pēlje, լեհ. pole, ռուս. поле «բաց դաշտ, բացավայր», շվեդ. fala «ծառազուրկ բացատան», ալբան. ꞩpał, perpał «բացայայտ», կամիս. palhiš «լայն» (Ernout-Meillet 688).— նոյն արմատի -no- մասնիկով աճած ձևն են ներկայացնում՝ հսլ. *pol-no-, որից սերբ. płony «հարթ, տափակ, անբեր, վայրի դաշտ», płoń «հարթավայր», լեհ. płonny «անպտղաբեր», ուկր. polonýna «բարձրավանդակ», չեխ. planý «անբեր, վայրի», pláň «հարթավայր», սլով. plân, plána «ծառազուրկ», plánja «բաց դաշտ», սերբ. planína «լեռնանտառ», հսլ. planina «լեռ»։ Դարձեալ նոյն արմատի -to- մասնիկով աճած ձևն են ներկայացնում՝ հբգ. fëld, հիսլ. fold, անգսք. folde, գերմ. Feld, անգլ. field «դաշտավայր» ևն։ Պարզ արմատը հնխ. pel-, pol- «բանալ, տարածել, պարզել, փռել» տալիս է հյ. ճոլ և ճող, աճած հնխ. plāt- տալիս է հյ. լայն (-no- մասնիկով). աւելի ընդարձակ տե՛ս Pokorny 2, 61 և 99, Trautmann 204, Walde 554:

Հիւնք. ճովանի բառից։ Ուղիղ մեկնեց Meillet MSL 8, 154: Karst, Յուշարձան 421 թթր. yal (yar, ar) «մերկ, դատարկ», ույգուր. yalank, չաղաթ. yalang, օսման. palən «մերկ, միայն»։

Ճոլ «խումբ» տե՛ս Ճոյլ։

ՃՈԼՈՍԵԼ «ոռոգանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 184. նոյնը ճոռոսել կամ ճոլոսել «ոռոգանել» ՓԲ։

+ՃՈԼՈՎ, ի հլ. «թաւալում, իր վրայ պըտըտուելը, գլորում, շրջան» Դիոն. ածայ. Մագ. Նար. «գոյականների քերականական փոփոխութիւնները» Թր. և Երզն. քեր. որից ճոլով գալ «գլորիլ» Եղիշ. դտ. 181. ճոլովիլ «գլորուելով երթալ (անիւ, սայլ, քար)» Ամովս. բ. 13. Դատ. է. 13 Իմ. ժէ. 18. ճոլովել «դարձնել, փոփոխել» Նար. «հեգել» Փարպ. խոր. ճոլովեցուցանել Ամովս. բ. 13. Ոսկ. յհ. ա. 4. ճոլովումն խոր. Պիտ. Փարպ. կիսաճոլով Փիլ. լին. երկրաճոլով Ճառընտ. եռաճոլով Քեր. քերթ. բազմաճոլով Թէոդ. ի կոյսն. Նար. անճոլով Պիտ. վերջաճոլով, ճոլովակերտ (նոր բառեր) ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. q̂ᵘ̈ol- «շարժիլ, դառնալ, պտոյտ գալ» արմատից. ցեղակիցներն են յն. πέλομαι «շարժիլ», ἔπλετο «դարձաւ», περιπλόμενος «դարձած», πάλιν «դարձեալ, յետս», πόλος «առանցք, լիսեռն», κύκλος «շրջան, անիւ», πολέυω «շարժիլ», πωλέομαι «յաճախել», τελέθω «եմ, լինել», սանս. čarati «շարժիլ», čakrá- «անիւ», զնդ. čaraiti «դառնալ», čaxra «ճա-

խարակ», հսլ. kolo, չեխ. kolo, ռուս. koleso «անիւ», հպրուս. kelan, հիսլ. hvel, hjōl, անգսք. hwēol, hwēl «անիւ», անգլ. wheel «անիւ, դարձնել», լեթթ. du-celes «երկ-անիւ կառք», փռիւգ. κίκλην «Սայլ կամ Մեծ Արջ համաստեղութիւնը» են։ Այս բոլորը ծագում են հնխ. g^{u}el-, g^{u}ol-, g^{u}l- արմատից (Pokorny 1, էջ 514—6, Trautmann 125, Boisacq 531, 533 և 743, Walde 178, Berneker 549): Հայերէնը ծագում է g^{u}ol>հոլ ձայնդարձից (-ով մասնիկով), իսկ g^{u}el- ձևը ներկայացնում են յեղ, եղ, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։ Պարզ արմատը պահում են գաւառականները։

ՆՀԲ «ոլորմամբ գլորումն, լծ. լատ. volvo»։ Տէրվ. Մասիս 1881, մայ. 5 և Նախալ. 106 յն. εἰλύω, լտ. volvo, գոթ. valvjan բառերի հետ՝ հնխ. varu, varv «թաւալիլ» արմատից. հմմտ. նաև գիլ, գլորել, գալարել, ոլորել, բոլորել (բ նախդիրով)։ Meillet MSL 10, 282 յն. κυλίω, κυλίνδω «գլորել» բառերի հետ։ Յիշում է Հիւբշ. IF Anz. 10, 48: Հիւնք. հիւլէ բառից։ Յ. Արշէգ, Բազմ. 1897, 52 իրար է կցում ոլ-որ, բոլ-որ, հոլ-ով և կոր: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Pedersen, Հյ. դր. լեզ. 86 համեմատելով հսլ. kolo «անիւ», լտ. colus «իլիկ»։ Այս մեկնութիւնը մերժելով՝ Lidén, Armen. Stud. էջ 131 կցում է հյ. իլ և ողն բառերին։

ԳԻՐ.—Այս արմատից են հոլ Ալշ. Մշ. «շռնչան կամ գնդախաղ», հոլոլ Ղրբ. «անիւ», Երև. մնկ. «սայլ», Գնձ. «թելի կոճ. 2. գլանաձև բարձ», հոլոլ տալ Կրբ. «գլորել», հոլոլայ Տփ. մնկ. «սայլ, գլորուիլ», հոլոլվիլ Ղրբ. «գլորուիլ երթալ», հոլնդել Ալշ. Մշ. «հրել, դէն գցել», հոլովել (գրականից փոխառեալ) Ծծկ. Ջն. Սեբ. «կամացուկ գողանալ», հոլվել Բռ. «դարձնել (աչքը, գլուխը)»։ Այս բոլորը պատկանում են հոլ արմատին. առաջինները ներկայացնում են հոլ պարզ կամ հոլ-հոլ կրկնական ձևը. միայն վերջի երկուսը հոլով ձևից են։

ՀՈԾ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ճիտ, կուռ, լիուլի, ոչ-անօսր» Ագաթ. Վեցօր. գ. էջ 60. Փիլ. Խոր. որից հոծիլ «պնդանալ, խտանալ, թանձրանալ» Վեցօր. 61. Ոսկ. եփես. 733. Փարպ. Խոր. հոծել «կտաւը գործելու ժամանակ գործիքով թելերը ամրացնել» Ոսկ. եփես. 806 (չունի ՆՀԲ). հոծագոյն Պիտ. Փիլ. Պղատ. հոծատեսակ Պիտառ. հոծութիւն Պղատ. Փիլ. հոծարար Վանակ. յոբ. բազմահոծ Պտմ. աղէքս. յոգնահոծ Օրբել. հոծեալ «թանձր» (ինչ. հոծեալ բերան «թանձրալեզու») Յհ. կթ. Լմբ. սղ. հոծիչ «կտաւի թելերը ամրացնելու գործիք» Ոսկ. եփես. 806. գրուած ունինք նաև հոյծ Մագ. Ճառընտ. հոյծեալ Մագ. անհոյծ կամ անհոծ «կոշտ, կոպիտ, հաստարակ» Մագ. Թղ. 237. Երզն. քեր. խոծ Արծր. թանձրախոծ (իմա՛ թանձրահոծ) ՈԲ։

Բագրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ 651 լծ. հաստ: Հիւնք. հոսիլ բայից։ Հիւբշ. 468 համեմատում է սանս. paǰra- «թանձր, կարծր, պերճ, շքեղ, ուժեղ, փայլուն», յն. πηγός «ամուր, հաստատուն», πήγνυμι «ամրացնել», լտ. pango «ամրացնել» ձևերի հետ, որոնք ծագում են հնխ. pag′, pak′ արմատից. բայց այս համեմատութիւնը անապահով է գտնում։ Walde 552 հյ. հոծ կցում է այս արմատի e/o ձայնդարձին, որից հանում է նաև հիռլ. oc, կիմր. wng, wnge «մօտ, քովը», հիռլ. tinōlaim «ժողովել, հաւաքել»։ Karst, Յուշարձան 425 թթր. kat, kyt, kot «թանձր», իսկ 426 թթր. sok «նեղ, թանձր»։ Petersson KZ 47, 287 սանս. pi-bda-ná «ամուր, հաստատուն» բառի հետ, արմատը դնելով ped, pod, որից կրկնութեամբ սանս. pibda-, իսկ -so- մասնիկով հյ. հոծ. սրա հետ նոյն են նաև հյ. հաստ=գերմ. fest են։ Մերժում է Pokorny 2, 8 և 22։

*ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ (սեռ. -ի) «մարտից հաշուած ութերորդ ամիսը» (ըստ լատինական տումարի) Եւս. քր. Երզն. մտթ. գրուած է նաև ոկտոբր, սեռ. ոկտոբրի Սոկր. 196, ոկտոմբր Սոկր. 639, ոկտոմբրի Սոկր. 310, 670. Նոր բառեր են հոկտեմբերեան, հոկտեմբերիկ:

=Յն. ὀκτώβριος, որ փոխառեալ է լտ. october հոմանիշից. բուն նշանակում է «ութերորդ ամիս» և կազմուած է լտ. octo «ութը» բառից. տարածուած է բոլոր եւրոպական և այլ լեզուների մէջ. ինչ. գերմ. Oktober, ֆրանս. octobre, իտալ. ottobre, ռուս. октябрь են. Հայ բառը այսպէ՛ս է ձևափոխուած, ազդեցութեամբ սեպտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր բառերի. հմմտ. վրաց. ოქტომბერი ոկտոմբերի՝ որ նոյն ամսանունների ազդեցութեամբ ստացել է աւելորդ մ ձայնը։—Հիւբշ. 367։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Գրականից փոխառութեամբ կայ նաև գաւառականներում. ինչ. Նխ. հօգդէմփէր, Պլ. հօֆդէմփէր, Ղրբ. հօկտէմբէր են։

+ՀՈՂ, ո հլ. «հող, գետին», լայնաբար նաև «գերեզման, կալուած, արտ» ՍԳր. Բուզ. Եզն. որից հողաբեր Ագաթ. հողաբլուր Ես. իե. 2, հողագործ ՍԳր. հողաթաւալ Ագաթ. հողաթափ ՍԳր. հողախառն Բ. մկ. դ. 41. հողածին Իմ. է. 1. Երեմ. խթ. 33. հողակալ Կոչ. հողամաղ «թռչունը» ՍԳր. «փոշու շամանդաղ» Եզն. հողեղէն ՍԳր. Եզն. թանձրահող Պիտ. փիլ. Շիր. անօսրահող Նոնն. 15. թեթևահող Փիլ. այլաբ. են։ Նոր բառեր են հողատէր, հողատիրութիւն, հողատիրական, հողագուրկ, սակաւահող, կաւահող, սևահող, աւազահող, հողաբաժանութիւն են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pol- ձևից. սրա մերձաւոր ցեղակիցն է հսլ. polje «դաշտ, արտ». բուն նշանակում է «բացավայր» և նոյն է հյ. հոլ. «բաց, մերկ» բառի հետ. աւելի ընդարձակ տե՛ս անդ։

Schröder, Thesaur. 45 եբր. חוֹל xōl «աւազ» բառից է դնում հյ. խօլ, որով անշուշտ ուզում է հասկանալ հող: (Այս բառի հետ Մառ. Осн. Таблицы, էջ 5 միացնում է ասոր. ܚܠܐ xālā «աւազ», մանդ. הילליא hīllīa «փոշի» և վրաց. sila «աւազ», որոնց արմատը դնում է սեմ. q̇ll<hll=յարեթ. sll. բայց հյ. հող բառը չէ յիշում)։ Klaproth, As. polygl. 100 պրս. xāk «հող» բառի հետ։ ՆՀԲ լծ. յն. հիւլէ և χόος, χῶμα «հող», սանս. կօ, արաբ. (իմա՛ պրս.) xāk «հող»։ Peterm. 26, 38 լտ. solum: Böttich. Arica 79, 312 սանս. pula, ռուս. polŭ, գերմ. Feld: Lag. Urgesch. 801 հսլ. pole, անգսք. folde, fild: Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 5 լտ. pulvis «փոշի» և սանս. puriša: Karolides, Γλ. συγκρ. 102 կպդվկ. χαῖζι «դաշտ», յն. χαμαί, χαμελός, լտ. humus:—Meillet MSL 8, 154 համեմատում է հսլ. polye և ռուս. полъ «տափատակամած, յատակ» բառերի հետ։ Thomaschek, Die alten Thrak. II, 18 լիթ. pilis «բերդ», piltas «լցեալ», յն. πόλις «քաղաք», թրակ. πόλτυν «փայտեայ տուն» բառերի հետ։ Հիւնք. հիւղէ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 61 չի ընդունում հսլ. polje և ռուս. поле, ինչպէս նաև լտ. pulvis և ամէնից աւելի յարմար է գտնում լտ. solum «յատակ, հիմք, երկիր, ոտքի տակը»։ (Սրա հետ միացնում են հիռլ. fol, գոթ. sulja, հբգ. sola, անգսք. solu «ոտքի տակը». հմմտ. նաև ֆրանս. sol, իտալ. suolo, սպան. suelo «հող, գետին». նախաձևն է հնխ. su̯ol-, sul- ըստ Walde 723, որոնք սակայն չեն կարող տալ հյ. հող ձևը)։ Karst, Յուշարձան 423 թթր. höl «հող»։ Մառ. ИАН 1917, 330 ավար. xur «դաշտ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Կր. Մշ. հող, Երև. Խրբ. Ճմ. հօղ, Սչ. հօղ, ֆըղ, Ագլ. Տփ. հուղ, Ասլ. հէօ՛ղ, Ջթ. հիւղ, Կր. Հճ. ֆող, Ախց. Երև. Նխ. ֆօղ, Ակն. ֆէօղ, ֆէղ, Սեբ. ֆէղ, Գոր. վէղ, Ղրբ. վըէղ, Ջղ. Սլմ. Վն. խող (սեռ. Վն. խուղու), Պլ. Ռ. խօղ, Մկ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. խուղ, Մրղ. խուէղ, Սվեդ. խիւղ, Համշ. խէօղ: Նոր բառեր են անհող, հողաբան, հողագունձ, հողածածկ, հողահամ, հողահանել, հողահարկ, հողահոտ, հողափարտակ, հողդար, հողդրամ, հողել, հողլաթ, հողկալ, հողշոր, հողկիկ, հողմաղ, հողշաղ, հողգլուխ, հողոտ, հողոտիլ, հողոց, հողսորիկ, հողսրիլ, հողվար, հողվարֆ, հողվրդի (Հճ. հօղվէդի),

հողտապան, հողf (*որ և միջ. հյ.* հողf *«գեբեզման» Սմբ. պտմ. 130)։*

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Ջիլէի հողլաթ *(Յուշարձան էջ 327). մեր բառից (իբր հին փոխառութիւն) կարող է լինել նաև քրդ.* խօլ *«հող, երկիր, գետին»։*

ՀՈՂԵԼ *«հոծել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 184 («պնդանալ, խտանալ, թանձրանալ» իմաստո՞վ)։*

ՀՈՂԵԱԼ *«ընկեցեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 184։*

ՀՈՂՀՈՂՈՒՄՆ. *անյայտ իմաստով նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք Թղ. էջ 115. «Ո՛վ հովիւք, որ կորուսէք և ցրեցէք զոչխարս արօտի իմոյ, արդ ահաւասիկ ես վրէժ առից ի ձէնջ, զի լցան աւուրք ձեր ի հողհողումն»։ Ակնարկում է Երեմ. իգ. 1—4 հատուածը. թուի թէ նշանակում է «ցրումն»։*

Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 243 ուղղում է խողխողումն:

+ՀՈՂՄ, ո *հլ. (յետնաբար կայ նաև* հողմըն, *յգ.* հողմունf) *«քամի» ՍԳր. Վեցօր. «աշխարհի կողմերը» ՍԳր. «դալուկ հիւանդութիւնը, դեղնցաւ» Ոսկ. յհ. ա. 21 (այսպէս ըստ համեմատութեան յն. բնագրի, ապա թէ ոչ գաւառականներում* fամի *նշանակում է «շարժական յօդացաւ»)։ Որից* հողմայոյզf *Վեցօր.* հողմաշարժ *Յոբ. ժգ. 25.* հողմաշունչ *Ագաթ.* հողմավար *Յոբ. ժգ. 25. ծէ. 1.* հողմեղէն *Եզն.* հողմակոծ *Ագաթ. Սեբեր.* հողմակոծութիւն *Եւագր.* խաւարահողմ *Նար.* նաւաւահողմ *Ագաթ.* մոլորահողմ *Ագաթ.* հողմընդդէմ *«քամուն հակառակ» Եւագր. 93 (երկիցս. բայց տպուած* հողմ ընդդէմ.— *Հողմընդդէմ խորհրդոց հողմընդդէմ հողմակոծեալ).* հողմաղաց, հողմարգել *(նոր բառեր)։*

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. onəmo- *ձևից, որ նշանակում է «շունչ, փչիւն, քամի». բուն արմատն է հնխ.* enə-, onə-, n̥ə- *«շնչել, փչել», որ* an- *ձևով երևում է զանազան լեզուների մէջ. յիշենք այստեղ կարևորներից յն.* ἄνεμος *«շունչ, քամի»,* ἀνήνεμος, νήνεμος *«առանց քամու, հանդարտ օդ», լտ.* anima *«օդի հոսանք, քամի, շունչ, հոգի», սանս.* anila- *«քամի շունչ», հիռլ.* animm, *նիռլ.* anam *«հոգի», կորն.* eneff, *բրըտ.* anaoun *«հոգի» են (միւսները տե՛ս* Pokorny I, 56—57): *Հայերէնի մէջ հնխ.* onəmo- *ձևից միջին ə ընկել է ըստ օրինի, -nm- տառանմանութեամբ վերածուել է* –ղմ– *(հմմտ.* նման>ըլման–իլ) *և միավանկ *ողմ ձևի վրայ աւելացել է* հ *յաւելուածը, ինչպէս յաճախ։ Մեկնութիւնը տե՛ս* Ernout-Meillet *51. նոյն արմատից է նաև հյ.* անձն, *որ տե՛ս առանձին։*

Տէրվ. Նախալ. 128 վերջաձայն մ *մասնիկ է համարում (հմմտ.* տիղմ, սեղմ, չերմ, որմ): *Պատկ.* Арм. геогр 45, Матеріалы I. 3, *որից յետոյ* Müller SWAW 136 (1897), *էջ 29*=Armen. VI, *էջ 4, № 32 յն.* ὁρμή *«յարձակումն» և սանս.* sárma- *«հոսանք» բառերի հետ։ Հիւնք.* հող *բառից։* Bugge IF 1, 442 *–մ կամ* –մն *համարելով մասնիկ, արմատը դնում է* հող.=*սնս.* anilá- *«քամի»։ (Այս մեկնութիւնը մերժում են* Walde 44, Boisacq 61 *և* Pokorny 1, 57՝ *ըստ* Lidén, Arm. St. 38 *և* Petersson KZ 47, 246): Patrubány, Monde or. 2 *(1907/8), էջ 222 հնխ.* avē *«փչել» արմատից. հմմտ. յն.* αὐλός, αὐλέω, *Նոյնը ՀԱ 1908, 187 յն.* αὖρα, ἄημι *«շընչել» բառերի հետ, իբրև* *հօղմ<*հաւլմ <*հնխ.* *au-l-mos: Karst, *Յուշարձան 425, 426 թաթար.* sol, sal *«քամի, զովութիւն» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 50 նոյն ընդ* հով, զով, ծով: Petersson KZ 47, 246 *յն.* πόλεμος *«կռիւ» են բառերի հետ, իբրև «ուժգին շարժում»։ Մերժում է* Pokorny 2, 53. *մերժում եմ նաև ես, որովհետև յն.* πόλεμος *ձևի համապատասխանն է հյ.* աղմուկ *(տե՛ս այս բառը)։ Մառ,* ИАН *1917, էջ 330 ավար.* հուրի *«հողմ» բառի հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Meillet BSL *№ 79, էջ 11։*

*ՀՈՄ–. *նախամասնիկ. տե՛ս* համ–:

Schröder, Thesaur. 47 *յն.* ὁμοῦ *ձևից փոխառեալ։ ՆՀԲ որպէս յն.* օ՛մօս, օ՛մու:

ՀՈՄԱՆԻ (-նւոյ, -նեաց) «սեղեխ, այր՝ որ տռփեալ է առ կին օտար» ՍԳր. եփր. յես. 304. «համախոհ, գործակից ի չարիս» Եպիփ. ծն. Նար. էջ 222. Արծր. որից բոզաճոմանի Ոսկ. մ. բ. 12. բազմաճոմանի Ճառընտ. (գրուած նաև բազմաճոմեան Ոսկ. եփես. 833). Նոր գրականում կազմւած է իգական ճոմանուհի:

Հիւբշ. KZ 23, 19 համարում է հակառակը թշնամի բառի. իբրև թէ թշնամի կազմուած է դժ- մասնիկով, իսկ ճոմանի՝ ճոմ- մասնիկով։— Հիւնք. իմն անորոշից։ Karst, Յուշարձան 408 սումեր. umuna «հաւաքոյթ» բառից։

ՀՈՄՆԻ «մի տեսակ բոյս, որ դեղ է փորլուծութեան» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 1714 և Քաջունի, Գ. 144։

ՀԲուս. անդ՝ նոյն է կարծում հյ. ճուն, ճոնի բառի հետ. մինչդեռ Բժշկարանի բացատրութիւնից (—Հա՛ն իր տակովն, սրբէ և կտրատէ զբազուկն...) յայտնի է թէ տակ ունեցող խոտեղէն է և ո՛չ թէ ծառ։

ՀՈՅ «երկիւղ, սարսափ». մէկ անգամ գործածուած է Ա. մկ. գ. 25 ահ հոմանիշին կից. «Սկսաւ ահն և հոյն երթալ առաջի Յուդայ և եղբարցն»։ Սրանից են կազմուած ճոյակապ «զարմանակերտ, հրաշակերտ» ՍԳր Ագաթ. Եւս. քր. և պտմ. (գրուած խոյակապ Արծր.), ճոյակապեալ Պիտ. ճոյաճուն Պիտ.։ Կայ նաև ճոյկապ անստոյգ բառը, որ մէկ անգամ ունի Սեկունդ. (Das Leben und die Sentenzen des Phil. Secundus, Wien 1895, էջ 39 և Մատեն. մանր ուսումն. Տաշեանի, Ա. հտ. էջ 240). «Զի՞նչ է մշակ... ծառոց տնգիչ, աղքատութեան հոյկապ, բժիշկ հողմոց». այս կտորը չունի յոյն բնագիրը. Տաշեան, անդ՝ էջ 55 թարգմանում է բառս «Einer, welcher der Armuth enthoben ist, յորմէ բարձեալ է աղքատութիւն իւր», ՆՀԲ «պատիչ և դարմանիչ»։—Հոյակապ բառի մէջ իմաստի զարգացման համար հմմտ. ահ և ահագին «սարսափելի. 2. մեծ, խոշոր, վիթխարի»։

ՆՀԲ ճոյ, ճոյն (ն յօդը արմատական կարծելով) «թերևս որպէս ախոյենի կամ խոյի». իսկ ճոյակապ «ի բառէս խոյ, խոյակ կամ հոյ կամ հոյն»։ Հիւնք. ճոյ՝ պրս. ճույ, իսկ ճոյակապ՝ խոյակ բառից։ Պատահական պէտք է համարել պրս. هوى hōy, hūy «վախ, երկիւղ» (բնաձայն բառ կամ միջարկութիւն)։

ՀՈՅ «ցից կամ ցեց». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 184. երկու իմաստներից մին անշուշտ սխալ է։

ՀՈՅԶ, ո հլ. «ծառից վազած հիւթ, խէժ» Վեցօր. 101, 186. ունինք նաև ճոյծ Բառ. երեմ. էջ 185 և ճոյժ ՀՀԲ սխալագիր գրչութիւնները. Նոր գրականում նշանակում է առհասարակ «քամուած հիւթ», որից ճուզաքաղանք:

Brosset JAs. 1834, 369—405 իրար լծորդ է դնում ճոյզ, խէժ, խոյզ: ՆՀԲ լծ. թրք. öz «հիւթ» և göz yašə «արցունք»։ Հիւնք. տճկ. öz «հիւթ»։ Karst, Յուշարձան 408 սումեր. uzu «միս, ճարպ», 421 թրք. yaš, is, iz «թաց», yüz-mek «լողալ», Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. öz:

ՀՈՅԼ, ի հլ. (ՆՀԲ դնում է նաև ո հլ. թէև առանց վկայութեան) «խումբ (կենդանիների, մեղուների, զօրքի, մարդոց, վկայութեանց)» Պղատ. օրին. Պիտ. Կանոն. ՅՀ. կթ. որից ճոյլ ի ճոյլ «գունդագունդ» Նար. տաղ. միաճոյլ Վեցօր. 71, 174. բազմաճոյլ Վեցօր. 189. Պիտ. ՅՀ. իմ. եկ. Մանդ. երկնաճոյլ Անան. եկեղ. Մաշտ. մարդաճոյլ Նար. յոգնաճոյլ Անան. եկեղ. գրուած է նաև ճոլ Նանայ. որից ճոլեալ «հաւաքուած, խմբուած» ՍՀկ. կթ. արմաւ. ճոլոնեալ «միասին հաւաքուած» Շար. լէ. Անկ. գիրք առաք. 336։

ՆՀԲ նոյն ընդ բոյլf, լծ. և բոլոր, յն. ὅλος, ὄχλος, թրք. ույու, ֆիւլլիւ, ճալգ, ճալխ, գօլ։ Böttich. Arica 79, 312 սանս. bhūri: Justi, Dict. Kurde 371 քրդ. guluk «պար մեղուաց»։ Fick I[4] 82 յն. πόλις, լիթ. pilis=լեթթ. pils «ամրոց» են բառերի հետ յիշում է նաև լիթ. pilti «թափել» և հյ. ճոլել «դիզել»։ (Նոյնը կրկնում են Endzelin, Latviešu valodas, իդ-լա, Riga և Pokorny 2, 51, որոնց դէմ է խօսում և մերժում Meillet BSL № 87, էջ 229)։ Հիւնք. յոյլ

բառից։ Scheftelowitz BB 29, 33 *հյ.* լի, *յն.* πολύς, *զնդ.* pouru- «*լի*», *հբգ.* fole «*ժողովուրդ*» *են բառերի հետ՝ հնխ.* pelē- «*լնուլ*» *արմատից*։ *Այս մեկնութիւնը յիշում են* Walde 592 *և* Pokorny 2, 63, *կասկածում է* Meillet (*անձնական*)։ Pedersen, *Հայ. դր. լեզ.* 86 *թերևս նոյն ընդ* հոլով: Karst. *Յուշարձան* 421 *թրք.* küllü «*ամբողջ*» (*որ դըժբախտաբար արաբերէն է*)։ Petersson KZ 47, 276 *լեթթ.* pûlis, pûle «*դէզ, հօտ*», *ռուս.* pulja, *ուկր.* pul'a «*գընդակ*» *բառերի հետ*։

ՓՈԽ.—*Ըստ Մառ.* Тексты и рэзск. IV *յաւել. հայերէն* հոյլֆ *բառից է փոխառեալ վրաց.* ხვალო խվալի «*հաւաքոյթ, բազմութիւն*»?

ՀՈՅՆ, ի *հլ.* (*գրուած նաև* հոն, հուն) «*զողալ, շում, տճկ. գըզըլճըք, լտ.* cornus» *Ագաթ. որ և* հիւն *Մագ. թղ.* 138. *ծառը կոչւում է* հունի, հոնի, հնի (*ըստ ՀԲուս* § 1715), *իսկ ՓԲ դնում է* հոնենի:

Պատահական նմանութիւն ունի մանչուր. [Arabic-script word] una «*մի տեսակ կարմիր ու քաղցր պտուղներով թուփ է՝ բարբարիսի նման*»։

ԳԻՌ.—*Ղզ. Տփ.* հուն, *Գոր. Վրբ.* հիւն, *Հճ.* հին, *Երև.* ֆոն, *որից Վրբ.* հի՛ւնի, *Հճ.* հնընի, *Երև.* ֆո՛նի «*հոնի ծառը*». *Նոր բառեր են* հունոտ, հունաքքու, հոնեսպաս:

ՀՈՆԵԼ «*հոսել*». *ունի միայն Բառ. երեմ.* *էջ* 185։

ՀՈՆԱՎՐԵԼ «*ինչքը բռնագրաւել կամ արգելքի տակ դնել.* séquestrer». *Նորագիւտ բառ, որ ունի Սմբ. դատ.* 33. «*Չէդ մարդասպան ձգեն զինք և դատեն ու* հանավրեն (=*հօնօվրեն*) *ու դնեն յեկեղեցւոյն կարիքն*». *Նոյնը նաև* հանովրել՝ *անդ, էջ* 38, 64. *որից* հոնովրումն *Սմբ. դատ.* 150։

ՀՈՇ. *արմատ առանձին անգործածական. որից* հոշական «*կոչական*» *Սիմ. քեր.* 207. *Թր. քեր.* 17, 62. *Քերդ. քեր.* 172, 176. *Մագ. քեր.* 247. «*բացագանչական*» *Անյ. պերիարմ.* հոշել «*կոչել*» *Բառ. երեմ. էջ* 185, *որից նաև ՓԲ*։

ՆՀԲ յուշ առնել *ձևից է հանում*։

*ՀՈՇԻԲՈՒԱԿ «*մի տեսակ խնկեղէն*» *Խոր. աշխ.* 616. *ունի միայն ԱԲ. ըստ Տիգրանեան, Բառ. բժշ. բոյսերի* 12 «grana paradisi»:

=*Փոխառեալ է իրանեանից. վերջի մասը ներկայացնում է պհլ.* bōyak, *պրս.* بویه bōya «*բուրող*» *բառը. անծանօթ է* հոշի. *հմմտ.* գազերբուակ, հրբուակ, գոյիբուակ, նայիբուակ, *բոլորն էլ նոյն կազմութեամբ*։—*Հիւբշ.* 123։

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, *էջ* 81 *դնում է պրս.* xōšbō *կամ* xōšbōyak «*քաղցրաբոյր*» *ձևից*։

*ՀՈՌԻ «*հայկական տոմարի երկրորդ ամիսը*» *Ագաթ. Եփր. ղևտ. էջ* 225. *համար. էջ* 19. *Արծր.*։

=*Փոխառեալ է կովկասեաններից. հմմտ. վրաց.* ორი որի, ჰერი հերի, *մինգր.* žiri, žuri, *ինգ.* or, oor, *սվան.* ori, heri, yervi, *լազ.* žur, żur, ǰur. *բոլորն էլ նշանակում են «երկու»,* հոռի *ամսանունը առնուած է իբր «երկրորդ ամիս», ինչպէս* սահմի՝ *երրորդ ամիս, կովկասեան «երեք» բառից*։

Հներից Վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 200 *ստուգաբանում են* հորել «*թաղել*» *բայից.* «*Հոռի, զի հորեն երկրագործք և մշակք, զցորեան և զգինի ի շտեմարանս ժողովելով*»։ *Նոյնպէս է նաև Տաթև. ձմ. ա, որ մի քիչ յետոյ էլ ասում է.* «*Հոռի զխորհրդակցութիւն ասէ, յորժամ առաքեաց զհուրն ի ջուրն և նկարեաց զամենայն*»։ *Երզն. տօնապ.* (*տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ* 140) *ասում է թէ այս ամիսը նախապէս կոչւում էր* մատրան *և* խոռէն *անունով մէկի պատճառով կոչուեցաւ Հոռի:* *Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ* Brosset, JAs. 1832, 528:—*Պատկ.* О названіяхъ древнихъ арм. мѣсяцевъ 1871, *էջ* 38 *կցում է զնդ.* xšaθra vairyn «*մետաղների պահապան ոգին*», *պրս.* شهریور šahrēvar «*է անուն հրեշտակի միոյ, որ է վերակացու հանքաց և հրոյ. 2. է անուն չորրորդի աւուր իւրաքանչիւր արեգակնային ամսոյ*», *աղուան.* oreli «*10-րդ ամիսը*»։ *Վրացականի հետ են կապում*

նաև Բազմ. 1845, 82, Հ. Ս. Տայեցի՝ Բազմ. 1897, 337, Բասմաջեան՝ անդ, էջ 339, Աճառ. անդ՝ էջ 394, Հիւնք. էջ 313։—Ալիշան, Հին հաւ. 139 կցում է hոռ (Հայկի որդին), եգիպ. Հոr. Orus, յն. լտ. Հօrա «դիցուհի գեղեցկութեան», գռ. խoռnռիկ և պրս. խor «արև», իսկ էջ 338 պրս. խուռտառ ամսանունը։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 37 քաղդ. airu, եբր. iyyar, արաբ. ասոր. ayyār «երկրորդ լուսնային ամիսը», պրս. xōr «արև» են։ Պատահական նմանութիւն ունի չին. ——— örh[4] «երկու»։

Հոռոսել տե՛ս Հոլոսել։

ՀՈՍ, ի հլ. «հոսում, վազելը» Պիտղ. Մագ. որից hոսել «հեղուլ, վազցնել, թափել. 2. ցորենը երնելով յարդից ջոկել. 3. վերևից ցած գցել, գահավիժել» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 6. hոսիչ «երնող, ցնդող, ցրւող» Իմ. ժա. 19. «երնելու գործիք, հեծանոց» Ամովս. թ. 9, Ոսկ. մ. բ. 7. hոսանք ՍԳր. Եփր. ծն. Ագաթ. hոսհոսիլ «առատութեամբ՝ հոսելով վազել» Ոսկ. յհ. ա. 3. կալահոս «ցորեն երնող» Յայսմ. (ՀԱ 1911, 96), յորդահոս Կոչ. յորդահոսան Եւագր. մեծահոսան Եփր. յես. բազմահոս Պիտ. կարկաչահոս Ոսկ. լս. առատահոս Սկևռ. երկնահոս Արծր. երագահոս Արծր. դառնահոսան Անան. եկեղ. դարահոս Ոսկ. (քանիցս). դիւրահոս Եփր. յովս. 100. Պղատ. տիմ. գետահոս Բենիկ. բիւրահոս Ոսկ. լս. եօրնահոսան Ոսկիփ. ծովահոս Անան. եկեղ. hողմահոս Նար. ջրհոս Շիր. կամ ջրոհոս Դամասկ. են։

Klaproth, Asia pol. 100 արաբ. سيل seil, պրս. sil «հեղեղ»։ Տէրվ. Նախալ. 110 hոսել և hրոսակ դնում է հնխ. srus արմատից. հմմտ. սանս. urni, յն. ῥέω ῥεῦμα «հոսանք, գետ» են։ Հիւնք. hիւսել բայից։ Patrubány ՀԱ 1908, 213 հնխ. ponts- ձևից, որ տես hուն:

ԳԻՒ.—Տփ. hուսիլ «հոսիլ», hուսան «հոսանք», Խրբ. hօսիլ «երնել» (նոյն բառն ունին նաև Բլ. ԲՆ. Պոտ.), Երև. ֆօսան «բուք», որից hոսանակալ «բքարգել»։ Հետաքրքրական է մանաւանդ hոսել ի Ախք. Արբ. Կր. «հեծանոց, եղան», որ ունի Խոտ. hուսէլի, Սվեդ. hիսսիլա, Բլ. hօսէլի, Մշ. hօրսըլի, Ղզ. hուրսըլի, Երև. ֆօրսըլի ձևերը, որոնք ցոյց են տալիս hոռս– արմատը. սրանից r-ի անկումով յառաջացել է hոս–իլ:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Թորթումի hösenk «հոսանք, ջրվէժ», յատկապէս նշանակում է «Թորթումի լճին մէջ թափուող մեծ ջրվէժը» (Բիւր. 1898, էջ 627)։

ՀՈՍԻ «գազ, մի տեսակ լեռնային շատ փշոտ բոյս» Հին բռ. Դան. ասորի մեկն. սաղմ. ձգ. որից hոսի կոճղ «գազի խէժ» Բժշ. hոսենի «ակքան, գազ փուշը» Վանակ. ունի միայն ՀԲուս. § 1728—9 և յաւել.։ Այս երեքի համեմատութիւնից երևում է, որ արմատն է hոս, սեռ. hոսի (որից hոսի կոճղ), իսկ միւս hոսի և hոսենի ձևերի մէջ՝ -ի և -են՝ ծառ ցոյց տուող մասնիկներն են։ Այս արմատական hոս ձևն է ահա, որ գտնում ենք գործածուած Բառ. երեմ. էջ 9, ակֆան բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ «Ակքան. գաղտ կամ հոս, դժնիկ կամ փուշ»։

Կայ հնխ. peuk'- «խայթել» արմատը, որից կազմուած են յն. ἐχεπευκής «դառն», ἐμ-πευκής «դառնաւուն», ինչպէս նաև յն. πεύκη, լիթ. puszis, պրուս. peuse, հբգ. fiohta, fiuhta, մբգ. viehte, գերմ. Fichte «եղևին», իբրև «սեղնաւոր ծառ» (Kluge 140, Walde 622, Boisacq 301): Հյ. hոս «գազ» և հնխ. peuk'- ձևով և իմաստով յարմար են իրար, միայն անհամապատասխան են eu և հյ. ո։

ԳԻՒ.—Գնձ. ՆԲ. hօսի, Ագլ. hուս, բոլորն էլ նշանակում են գազ փուշը, որ իբրև կրակ է գործածւում և որի ուրիշ տեսակներն են մկնահուս, տափահոսի:

Հոսնիլ տե՛ս Սին։

+ՀՈՎ, ո հլ. (կայ նաև յգ. սեռ. hովուց) «պաղուկ, ցուրտ, զով» Եփր. դտ. Եզն. Ոսկ. մ. բ. 20. «հովութիւն, հովանի, շուաք, ստուեր» Փարպ. Ճառընտ. Գնձ. «քամուց ձևացած ծալքեր ջրի վրայ» Մագ. Թղ. 224. «քամի, հողմ» Թլկր. 43. որից hովանալ Վեցօր. hովանի «ստուեր, շուաք» ՍԳր. Ոսկ. ես. hովանանալ Ագաթ. hովանաւոր ՍԳր. Մծբ. hովանոց «հովանաւոր ծածկոյթ կամ

զարդ» ՍԳր. Բուզ. «հովոց, հովանալու տեղ» Երեմ. իբ. 24. «միրտ հանգստացնող սփոփիչ խօսք» Ոսկ. եփես. 896. ճովանոցակ Ոսկ. մ. գ. 16. ճովասուն Եւս. քր. ճովանար Վրդն. երգ. փաշաճով Ոսկ. յհ. ա. 30. ճովել «հովահրել» Վրք. հց. բ. 377. ճովեկ, ճովանար, ճովանոցաձև (նոր բառեր) են։ Այս արմատից է կազմուած զ մասնիկով՝ զով (<զհով) Դամասկ. Նար. որից էլ զովանալ Ծն. ժը. 4. Դատ. ժե. 19. Փարպ. զովացուցիչ Եզն. զովացուցանել ՍԳր. զովացութիւն Ոսկ. ես. զովամարմին «մարմինը սառն» Եփր. մն, 478. զովաշունչ (նոր բառ) են։— Սրանից տարբեր է ճամաճով «նոյն տեղը, մէկտեղ առաջնորդուած» ԱԲ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գր. սրկ. լս. (տպ. Սոփերք, Դ. 149). «Մի՛ լիցի քակել որոշել ի համահով ժողովոցն մինչև ցմահ». պէտք է ուղղել ճամաճոմ «համաժողով», կազմուած ճոմ, ճոմիլ «հաւաքուիլ» բայից։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pou- «փչել, փչիւն» արմատից, որի վրայ տե՛ս նև, ճոգ և ճոգի: Նախնական «փչիւն» գաղափարից «ցուրտ, հով» գաղափարին անցնելու օրինակ են՝ զնդ. ao-ta-, սանս. ūdhar, ōman-, լիթթ. aũksts, իռլ. ūar են, որոնք բոլոր նշանակում են «ցուրտ կամ ցրտութիւն», բայց ծագում են հնխ. au̯ē- «փչել» արմատից (Pokorny 1, 222): Կարելի է սակայն ընդունիլ, թէ ճով հին հայերէնի մէջ էլ ունէր «քամի» իմաստը, որ պահում են մինչև այժմ զանազան գաւառականները։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. ռմկ. ճով, ճողմն, Թրք. ճավա. իսկ զով բառի տակ՝ Թրք. սօվուֆ «ցուրտ»։ Peterm. 62 և Windisch. 21 զով բառի մէջ զ համարում են լծորդ ճ-ի (և ո՛չ մասնիկ)։ Böttich. ZDMG 1850, 355 և Arica 81, 360, որից նաև Müller SWAW 38, 580 և Justi, Zendspr. 244 զով «թարմ» բառի հետ կցում են սանս. yuvana-, զնդ. yavan, պրս. Javān «երիտասարդ»։ Lag. Urgesch. 117—119 բոլորն էլ pā արմատից. անդ՝ 118 ճովանի բառի մէջ -անի վերջաւորութեան հետ համեմատում է յն. -ηνόν: Meillet MSL 9, 53 զնդ. aotō, իլթ. vėsùs «հով» և աւելի յետոյ BSL հտ. 24, 167 լեթթ. aũsît «հովացնել», aũksts «հով». (այս բոլորը պատկանում են հնխ. u̯ēau̯ē- «փչել» արմատին (Pokorny 1, 220—222), որ չի կարող տալ հյ. ճով. տե՛ս և օդ)։ Հիւնք. ճով=յն. ἰωή «հողմ», զով<ծով-ից, ճովանի<յովանակ-ից կամ արաբ. ճէվալէ: Աւետիսեան ՀԱ 1907, 281 ճոգի բառի հետ։ Patrubány ՀԱ 1908, 215 ճովանի կցում է լտ. op-ācus՝ նախապէս «հովանաւոր» բառին։ Karst, Յուշարձան 425 թթր. sol, sal «քամի», 426 թթր. sov, sog «հով, ցուրտ, սառն»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Մշ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. ճօվ; Սչ. ճօվ, ճօւ, Ագլ. ճուվ, Ջթ. ճէօվ, Ասլ. ճէօ՝վ, Հճ. ճէ՜վ, Ղրբ. ճավ, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խօվ. (սրանցից Ակն. Խրբ. Պլ. Ասլ. Սեբ. Ռ. Տիգ. նշանակում են «քամի», միւսները «հով, շուաք»)։ Այստեղ է պատկանում նաև Ննխ. ճօվ «տգեղ» (հմմտ. Պլ. պաղ «ցուրտ. 2. տգեղ»)։ Նոր բառեր են ճօվանրել (Ասլ. ճօվարն՚է՝լ, Պլ. ճօվանրէլ, Վն. խօվխրել, Մրղ. խօվխռէլ. հին վկայութիւնը Վրք. հց. բ. 378 ճով ճարէր. աւելի ուշ՝ խողճրել Մխ. բժշ. էջ 147, որ պէտք է ուղղել խովճրել, ճովճրրել). ճոված, ճովայ, ճովան, ճովցուփ, ճովարուփիլ, ճովաց, ճովգոլ, ճովել, ճովքոուկ, ճովքփիլ, ճովիչ, ճով-ծով «յօդացաւ», ճովոտ, ճովոտիլ, ճովոտուկ, ճովուտ, ճովրել, ճովտուն, ճովփչի: Գւռ. «զով» և «քամի» նշանակութեանց համար հմմտ. մոնղոլ. satkin «քամի»>Ննխ. գւռ. սալխըն «զով»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. hov «քամի» (Բիւր. 1898, 627).—Ատանայի թրքախօս հայերը, ինչպէս նաև յոյներն ու թուրքերը ունին ճօյ վէրմէֆ «մէկին գրգռելու համար գովաբանել».—Patrubány SA 1, 222 հայերէնից փոխառեալ է կարծում հունգ. hūv-ōs «հով, զով»։ Վրաց. ამფოვანი ամփովանի «դիակառք», որ հյ. ամպճովանի բառն է (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։

ՃՈՎԻՏ, ի-ա հլ. «ձոր» ՍԳր. «ցածր բլրակ, մի քիչ խոր՝ դարուվար տեղ» ԱԲ. «խոռոչ» Պղատ. տիմ. որից ճովտանալ Նիւս.

երգ. հովտագոյն Փիլ. հովտաձև Խոր. Արծր. հովտային Ասող. հովտութիւն Փիլ. լին. հովտաբար Նիւս. կազմ. բոլորահովիտ Թէոդ. կոյսն. ջերմահովիտ Յհ. կթ. գրուած է ովիտ Խոր. Ա. 16. Արծր. Հրտր. Պատկ. 112. երկու ձևով էլ մտնում է բազմաթիւ տեղական յատուկ անունների մէջ. ինչ. Քալահովիտ, Կոգովիտ, Աղիովիտ, Արճիշակովիտ ևն։

ՆՀԲ լծ. թրք. օվա «դաշտ». բայց թւում է հանել հով, հովուել բառերից։ Մորթման ZDMG *31, էջ 415, 611* քննո. uevit, vedia:—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. *219* –իտ մասնիկով հով «զով» բառից. հմմտ. օծ–իտ: Karst, Յուշարձան *421*, *428* թթր. օսմ. ova «դաշտ», *430* թթր. kab, kob, kov, kev «ուռչիլ, կոլոր, դատարկ» արմատներից։ Petersson IF 43 (1925), 72 հով բառից՝ ինչպէս Pedersen:

+ՀՈՎԻՒ, ի–ա հլ. «ոչխար արածացնող» ՍԳր. Ոսկ. Բ. տիմ. փոխաբերաբար «առաջնորդ, վարիչ, եպիսկոպոս, կրօնաւոր» Եւս. պատմ. որից հովուել ՍԳր. հովուական Ա. թագ. ժէ. 40. հովուապետ Ա. պետ. ե. 4. հովուութիւն Զաք. ժա. 15. Եւս. քր. Եփր. աւետ. հովուակից Խոր. Ղեոնդ. հովուաբիր «մատիտեղ բոյսը» Բժշ. հովուերգութիւն, հովուերգակ, հովուերգական *(նոր բառեր)* ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ovi-pā «խաշնապահ, հովիւ» ձևից. սա մի հին բարդութիւն է, որի մասերն են՝ հնխ. oṷi- «ոչխար»+pā «արածել, արածացնել». առաջինի ժառանգներն են սանս. avi, յն. οἴς, լտ. ovis, ումբր. oui, uvef, հիռլ. ōi, լիթ. ovìs, լեթթ. avs, հսլ. ovĭca, ռուս. овца, հիսլ. œ̄r, անգսք. ēowu, ēowe, հսաքս. ewi, հբգ. ouwi, ou. բոլորն էլ «ոչխար» (Pokorny 1, 167, Walde 550, Boisacq 692, Trautmann 20). երկրորդից ունինք՝ լտ. pāsco, հսլ. pasą, pasti «արածել», յն. πῶϋ «հօտ» են (Pokorny 2, էջ 72—73)։ Երկու արմատները առանձին պահուած չեն հայերէնի մէջ։ Հնխ. owi- նշանակում էր «ոչխար», առանց սեռի խտրութեան. այս վիճակը պահում են դեռ սանս. յն. և լտ. լեզուները. գերմանականում

և կելտականում վերածուեց իգականի, լիթուաներէնը նոյնպէս պահեց իգականի համար, արականի համար ստեղծելով ā vinas «խոյ». իսկ սլաւականը մասնիկների տարբերութեամբ զանազանեց овъ-нъ «խոյ» և овь-ца «մաքի» (տե՛ս Ernout-Meillet 684):

Windisch. 22 լտ. pasco, pavi «հովուել» ձևի հետ։ Lag. Urgesch. 111 pā արմատից։ Տէրվ. Նախալ. 91 հօտ, պահել, լտ. pasco, յն. πάσμαι «ստանալ, ունել». πῶϋ «հօտ», ποιμήν «հովիւ» են ձևերի հետ հնխ. pa արմատից։ Նոյնպէս է նաև Müller, WZKM 6, 266: Աւելի յետոյ Müller WZKM 8, 282 և Bugge KZ 32, 16 առաջարկեցին վերի մեկնութիւնը, ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս ունինք յն. οἰοπόλος, սանս. avipālá- «ոչխարի հովիւ», gōpá-, gōpāl'a- «նախրորդ»։ Այս մեկնութիւնը ոմանք ընդունում, ոմանք էլ մերժում են։ Մերժում է Հիւբշ. 468, պատճառ բռնելով այն՝ որ ո՛չ հնխ. oṷi և ո՛չ pā- արմատից ո՛չ մի հետք մնացած չէ հայերէնում։ Այս առարկութիւնը ուժ չունի, որովհետև շատ լեզուներում պատահում են երբեմն արմատներ, որոնք այլուր կորած և միայն մի որևէ բարդութեան կամ ածանցման մէջ պահուած են լինում. յիշենք հայերէնից *հուն «կրակ» (պահուած հնոց բառի մէջ), *տի «կապ» (պահուած սամետի, կալոտի բառերի մէջ), *տի «մեծ» (պահուած տիկին, տէր, տիեզերք բառերի մէջ), անդ «շեմք» (պահուած դրանդ բառի մէջ) ևն։—Bartholomae SA 1, 239 և Wochenschr. f. kl. Phil. 1898, էջ *1054* ընդունում է հակառակ Հիւբշմանի։ Pedersen, Նպաստ 8 դնելով –իւ մասնիկով՝ հով «շուաք» (իբր պաշտպան, ապաստարան) բառից, հետևցնում է առանց որևէ պատճառաբանութեան՝ թէ «ovi-pā ձևին մասին ամէն խնդիր կը վերնայ»։ Meillet, Dial. ind.-eur. 73 և MSL 18, 264 գեղեցիկ է գտնում Müller-ի մեկնութիւնը, բայց w>վ ձայնափոխութիւնը դեռ ապացուցուած չի հա-

մարում, Հիւնք. «հովիւին հանած հո՛, հի՛ւ ձայներէն»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Հմշ. Մշ. հօվիվ, Սվեդ. հուվէվ, Մկ. Վն. խօվիվ, Ոզմ. խօվէվ. Ջրս. հօվիգ. Նոր բառեր են հովուարած խրբ. «հովիւ», հովիւխաբան «մի տեսակ թռչուն» Մշ.։

+ՀՈՏ, ո հլ. «հոտ» ՍԳր. լայնաբար կամ փոխաբերաբար «դոյզն նշմարանք, հետք» (այսպէս՝ պատերազմի, ջրի հոտ են) ՍԳր. Կոչ. Եփր. ծն. որից հոտիլ «նեխիլ և նեխումից գարշ հոտ արձակել» Յհ. ժա. 39. Ոսկ. մ. բ. 9 և յհ. ա. 24. հոտարան «բուրաստան» խոր. հոտեղ Վրդն. դան. հոտեան Երզն. ոտ. անուշահոտ Ագաթ. Եզն. չարահոտ Ոսկ. ա. տիմ. բ. ժանտահոտ Եզն. Ոսկ. յհ. բ. 27. ժահահոտ Նիւս. բն. խանձրահոտ Ագաթ. զա՛զրահոտութիւն Իսիւք. դիւահոտ Անան. եկեղ. դառնահոտ խոր. գիշահոտ Մամիկ. շարաւահոտ Կորիւն. Ագաթ. Մծբ. գարշահոտ Բրս. մրկ. գեհեհնահոտ Վրդն. պտմ. հոտաւորութիւն (նոր բառ) են։ Արմատի կըրկընուած ձևն են ներկայացնում հոտոտիլ ՍԳր. Ագաթ. հոտոտել Օր. դ. 25. Տոբ. զ. 19. հոտոտալ Մխ. երեմ. Վրդն. ծն. հոտոտե՛լիf Ա. կոր. ժբ. 17. Ագաթ. բազմահոտոտ Վրդն. սղ. յարահոտոտ Վրդն. երգ։—Հոտ և բոյր բառերի իմաստի զանազանութեան վրայ տե՛ս Փէշիկեան. Բազմ. 1925, էջ 139—140։ Գրաբարի մէջ բուրել յատուկ է թէ՛ լաւ և թէ վատ հոտի համար, մինչդեռ աշխարհաբարում միայն լաւ հոտի համար է. իսկ հոտիլ թէ՛ գրաբարում և թէ ժողովրդական զանազան բարբառներում յատուկ է միայն վատ հոտի, Պոլսի բարբառում թէ՛ լաւ և թէ վատ հոտի. օր. Գէշ կհոտի. Վարդը անուշ կհոտի:

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. od- «բուրել, հոտ արձակել» արմատից. հմմտ. յն. ὀδμή (ատտ. ὀσμή), ὀδωδή «հոտ, բոյր, անուշահոտութիւն», ὄζω (< * ὄδjω) «բուրել», εὐ-ώδης «անուշահոտ», δυσώδης «ժանտահոտ», ὀσ-φραίνω «հոտոտել», լտ. oleo «հոտիլ», odor «հոտ, բոյր» (իտալ. odore, ֆրանս. odeur, սպան. olor «հոտ»), ալբան. amεzε (*odmā+zε) «հոտ, դառն համ», լիթ. ũdžiu, ũsti «հոտոտել», լեթթ. uôdu «բուրել», լիթ. ũdìmas «հոտ» (Boisacq 684, Trautm. 202, Walde 537, Berneker 24, Ernout-Meillet 665, Pokorny 1, 174):—Հիւբշ. 468։

ՆՀԲ լծ. լտ. o՛տon, յն. οսմի՛, οսմի, թրք. գօգու, գօխու: Peterm. 21, 26, 38 լտ. odor: Windisch. 22 լտ. putidus, foeteo: Պատկ. Изслѣд. էջ 11 զնդ. baoδa, պրս. bōy, լատ. putor «նեխիլ»։ Հիւբշ. Arm. St. էջ 39 վերի մեկնութիւնը կասկածելի է գտնում, նախաձայն հ-ի պատճառաւ և սպասում է *ոտ ձևը։ Տէրվ. Նախալ. 93 հոգի, հուր, փտիլ, փչել են, լտ. putere «փտիլ, հոտիլ», յն. πύω «հոտիլ» և այլ բազմաթիւ ձևերի հետ դնում է հնխ. pu «փչել, հոտիլ, փտիլ» արմատից։ Meillet MSL 7, 162 լտ. odor: Մառ. ЗВО 5, 316 զնդ. bud >հյ. բոյր բառերի հետ։ Kaıst, Յուշարձան 427 ույղուր. it, yit, ալթայ. yit «հոտ» (արևել. թրք. ايد id «հոտ, բոյր», ايدلامق idlamaq «հոտոտել»)։ Մառ. ИАН 1917, 323 բոյր բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին ուտ. ad «բոյր, բուրում, հոտ», adba «հոտաւէտ», adesun «նեխիլ, հոտիլ»։

ԳԻՌ.—Ճմ. հօտ, Ալշ. Մշ. հոդ, խրբ. Պլ. Ռ. Սչ. հօդ, Ագլ. Տփ. հուտ, Տիգ. հուդ, Ասլ. հէօդ, հէօ*, Զթ. հիւդ, Սվեդ. հիւդ, Ղրբ. վըէտ, Գոր. վէտ, Կր. ֆոտ, Ախց. Երև ֆօտ, Հճ. ֆօդ, Ննխ. ֆօդ, Ակն. ֆէօդ, ֆէդ, Սեբ. ֆէդ, Ջղ. Սլմ. Վն. խոտ, Մկ. Ոզմ. խուտ, Մրղ. խուհտ:—Այս բոլորը նշանակում են թէ՛ լաւ և թէ վատ հոտ։ իսկ Հմշ. զանազանելով երկուսը՛ գործածում է հէօդ «վատ հոտ» և հօմ (իմա՛ համ) «բոյր, լաւ հոտ» իմաստով։—Բայական ձևերից հետաքրքիր են Մշ. Պլ. հօդիլ, Հճ. հիդել, Զթ. հիդիլ, Ագլ. հա՛տիլ «հոտիլ, նեխիլ»։—Հոտոտել ձևի համար ունինք Տփ. հօտօտիլ, Ասլ. խրբ. Պլ. Ռ. հօդվըդալ, Զթ. հօդվօդօլ, հօդվօդոլ, Հճ. հէդվըդօլ, Սվեդ. հիդվըդիլ, Սչ. հօդ՛ֆըդալ, Պլ. հօդմըդալ, Հմշ. հօդմըդուշ, Մշ. հօնտնտալ, Տիգ. հօնթըթտլ, Մն. հնթնթալ, Ակն. հօդվըրալ, ֆօդվըրալ, Սեբ. հօդմըրալ, Ղրբ. վըթվթալ, Վն. խօտօտալ, Սլմ. խոտխտալ, Ոզմ. խուտտալ, Մրղ. խուհտուհտալ, խուհտխուհ-

տալ, Սվեդ. ճիդդիլ «գէշ հոտիլ»։ Rivola ու-նի խօճըրճալ ձևը։ Նոր բառեր են ճոտաւոր, ճոտիկ, ճոտ-ծոտ, ճոտով, ճոտոտ, ճոտուկ, ճոտուկ-ածել «օշինդր», ճոտուտ.—գւռ. ճոտ-վըրալ ձևին համապատասխան գտնում ենք մհ. ճոտվրալ (Նորայր, Բառ. ֆր. sentir):

ՃՈՏԻՆԱԿ. անստոյգ նորագիւտ բառ, ան-յայտ նշանակութեամբ. մէկ անգամ գըտ-նում եմ գործածուած Յովսէփ. 24. «Եւ յոր-ժամ նայեցայ, ահա շունք երկգլխեանք և ճոտինակք վարէին զշունքն և փախստական առնէին»։

*ՃՈՏՈՏ «մի տեսակ դեղ աչքացաւի հա-մար» Բժշ. ունի միայն ՃԲուս. § 1736. որ և ճդուդ Մխ. բժշ. 67. կայ յատկապէս սրա մի առանձին տեսակը՝ որ կոչւում է ճոտոտմա-քի, յօզազմաքի Ասար., ՃԲուս. § 1737։

=Արաբ. حضض huḍaḍ, յատկապէս վերջին տեսակը կոչւում է արաբ. حضض مكى huḍaḍ-l-Makkī։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Seidel § 182, որ և ճոտոտ դնում է «lycium indicum». մանրամասն պատրաստու-թիւնը և տեսակները տե՛ս անդ։ Ուղիղ է նաև Նորայր ՀԱ 1924, 75։ Սխալ է մեկնում ՃԲուս. § 1736՝ իբրև արաբ. ուռուտ «յասմիկ»։

ՃՈՐ. ո հլ. «ջրհոր, գուբ, խոր փոս» ՍԳր. որից ջրճոր ՍԳր. ձիւնաճոր «մէջը ձիւն պա-հելու հոր» Արծր. էջ 291. ճորել «ցորենը մի խոր տեղ թաղել ամբարել» Վանակ. տա-րեմ. Տաթև. ձմ. ա. ճորոճ «ցորենի հոր» Վստկ. էջ 30, 31։

Klaproth, As. polygl. 91 արաբ. և պրս. hûr: ՆՀԲ յիշում է եբր. պօր «հոր»։ Նորայր, Բառ. ֆր. (silo բառի տակ) արաբ. ճիւրի «շտեմարան ցորե-նոյ»։ Հիւնք. խոր բառից։ Tomaschek, Die alten Thrak. II. 19—20 թրակ. σιρός «գետնափոր տուն», σῖρο «հոր»։ Սարգսեան, Բիւր. 1898, 484 ար-մատը դնում է որ «խորութիւն», որից որոգայթ, խոր, ձոր, ծործոր: Բ. Խա-լաթեանց ՀԱ 1902, 399 ասուր. ḫurru, եբր. חר xōr, որոնք տալիս են հյ. խոռ (տե՛ս այս բառը)։ Jensen ՀԱ 1904, 276 փոխառեալ է դնում ասուր. bûru, pūru բառից, որից նաև եբր. bōr «հոր»։ (Մառ. Основ. Таблицы, էջ 4 եբր. באר bōr, בור bûr, ասոր. ܒܪܐ bārā «հոր» բառերի արմատը դնում է սեմ. bˀr (bwr), որի յաբեթական հա-մապատասխանն է φˀr (>φq̇r), սրա-նից վրաց. ფრე փրե «հոր», փղ'րա «փորել». չէ յիշում հյ. ճոր բառը)։ Անդ-րիկեան, Բազմ. 1905, 512 փորել բա-յից։ Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն. ホル horu «փորել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ճոր, Շմ. Պլ. Ռ. ճօր, Ասլ. ճէօր, Ագլ. Տիգ. Տփ. ճուր, Սվեդ. ճիւր, Զթ. ճիյ, ճիւր, Գոր. վէր, Ղրբ. վըէր, Կր. ֆոր, Ախց. Երև. ֆօր, Սեբ. ֆէր (նշանակում է միայն «ջուհակի հոր», իսկ բուն ջրհորը կոչւում է ղօղա). Հճ. ֆոյ, Ջղ. Սլմ. Վն. խոր («ցորենի հոր» իմաստով խոր յիշուած է 1800 թուից՝ Դիւան, հտ. Ժ. էջ 128), Մկ. Ոզմ. խուր, Մրղ. խուըր.—Ննխ. չգիտէ ճոր բառը, բայց ունի ջըրճօր, ջուրճօր, ջըրֆօր «ջրհոր». (քաղաքում գործածւում է խույի <Թրք. قويو quyu).—Նոր բառեր են՝ ճորա-գործ, ճորած, ճորճոտ, ճորաճամ, ճորաճոց, ճորապարան, ճորաջուր, ճորեզեր, ճորճուտ, ճորուկ:

ՓՈԽ?—Կիւր. fur «հոր», hūr, ör «լիճ», ազ. ör, ür, yör «լիճ», ուտ. k'ūr «հոր», վրաց. ორა որա, ორე որե «քարէ տաշտ, որի մէջ անասունները ջուր են խմում, գուռ»։ Տե՛ս նաև ջրճոր (ջուր բառի տակ)։

ՃՈՐ, ի հլ. «մէկի աղջկայ ամուսինը, փե-սայ» Փիլ. ժա. էջ 187. «Ճորք փոխանակ որդւոց են աներոցն և փոխանակ հարց հո-րիցն աներքն». (լուսանցքի վրայ մեկնուած է «փեսայ»). այս երկուսից դուրս ուրիշ վը-կայութիւն չկայ։

ՆՀԲ ճիւր բառից կամ ճօր սեռակա-նի՞ց։ Նման է հնչում յն. πόσις «փե-սայ», բայց կապ չունի, որովհետև ցե-ղակիցները (հմմտ. յն. πότνια «տի-րուհի», լիթ. pàts «փեսայ», սանս. pátnī «տիրուհի», գոթ. brūþfaþs «նշանա-ծը») ցոյց են տալիս, որ հնխ. արմատն է pot-:

ՀՈՐԴ «կոխուած, շիտակ (ճամբայ)» Ոսկ. գծ. 10 (չունի ՆՀԲ). որից ճորդել «ճամբան բանալ, մաքրել, պատրաստել» ՍԿր. Ոսկ. մ. ա. 15 և ես. Եփր. ել. (գրուած նաև խորդել Պիտառ). ճորդիլ «երթալ, տարածուիլ» ԱԲ. ճորդան տալ «ճամբայ հանել, յառաջ վարել, քշել (զօրքը, ոչխարները են)» Սղ. հէ. 52. ՑՀ. կթ. ռահաճորդ «ճանապարհորդ» Շնորհ. տաղ. ճերճորդիլ «յառաջ խաղալ, յառաջանալ» ՑՀ. իմ. ատ.։

ՆՀԲ ճարթել, յարդարել, յորդել, ռմկ. ղորդել, խորդել, թրք. օրտու եիւրիւթմէք «բանակը յառաջ վարել» ձևերի հետ։ Հիւնք. յն. ὀρθόω «ուղղել, առաջնորդել, հովուել»։ Scheftelowitz BB 29, 21 սանս. par «յայնկոյս վարել», յն. πορος «անցք», անգսք. faran «անցնիլ, երթալ» են բառերի հետ. հայերէնը իբր անց. դերբայ հնխ. pr̥to- ձևից։ Այս մեկնութիւնը ընդունում են Walde 602, Boisacq 758 և Pokorny 2, 39: Karst, Յուշարձան 421 լտ. porro, գերմ. Furt, յն. περαίνω «կատարել, վերջացնել, անցնիլ», թթր. yor, yur, yür «քայլել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. ճոռտել, Բլ. ճորտել, Մշ. ճորթել, Սլմ. խորթել, Հմշ. Տր. ճորթէլ, Վն. խորտել, Մկ. խուրտիլ, Ոզմ. խուռտիլ «տունը ավել, մաքրել, սրբել», Հճ. ճիյթել «ձիւնը տանիքից թափել» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 197), որից Կր. ճորթուճք «յարդարանք, մաքրել ու սրբելը», Սեբ. ճորդ'էլ «ծառը յոտել» (այսպէս նաև Ու. երևի յոտել բառի հետ խաչաձևմամբ)։ Ուրիշ է ջորդել, խորդել «շինել, յարդարել, յօրինել», որ ծագում է ղորդ<ուղղորդ բառից։

Հորթ տե՛ս Որթ։

*ՀՈՐԻԶՈՆ «տեսութեան սահմանագիծը». ունի միայն ՓԲ. նոր գրական բառ, որից նաև ճորիզոնական:

=Ֆրանս. horizon հոմանիշից. սրա հետ նոյն են իտալ. orizzonte, գերմ. Horizont, անգլ. horizon, լտ. horizon են. սոլորն էլ ծագում են յն. ὁρίζων հոմանիշից, որ ներկ. դերբայն է ὁρίζω «սահմանորոշել» բայի. այս էլ ծագում է ὅρος «սահման» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Հիւնք. էջ 139։

ՀՈՐԿ «արջնդեղ, սոնիճ. nigella arvensis». գիտէ միայն Կոյլաւ, Բառ. գերմ. էջ 46 ա. աղբիւրը անյայտ է։

ՀՈՐՁ, ի հլ. «յուզում, կիրք, եռանդ»? մէկ անգամ ունի Լաստ. ժա. (Վենետ. 1844, էջ 51). «Ողորմագին ձայնիւք և անհատ աղաղակաւ՝ (մանկունք) զգառանց բերէին զնմանութիւն, որ դեռադեռ ի մարցն բաժանեալ՝ ի հործիցն ելևելս առնէին վասն անժոյժ գոլոյ բնութեանն»։

ՆՀԲ հյ. յորձանք կամ արաբ. xərs «բարկութիւն» բառից։

*ՀՈՐՄԱՅ «մարգարիտների շարք, մանեակ» Պտմ. աղէքս. էջ 150. ուրիշ վկայութիւն չը կայ։ (Զարմանալի է որ Ներսէսովիչ, Բռ. լտ. հյ. 316 բ. այս բառը հոմանիշ է դնում «լտ. maledictum, նզով, անէծ» բառին)։

=Յն. ὅρμος, ὁρμαθὸς «պսակ, մանեակ». յառաջանում է εἴρω «կապել, կցել» բայից (Boisacq 229):—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՀՈՒ «շարաւալից արիւն». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. էջ 63. «Ապա թէ իւր էութիւնն աւիրի, նա հերձե զերակսն և ի յանդամ մին վաթի, հու և շարաւ ընծայի իւրմէն»։

=Պրս. هو hū «թարախ» բառից. համմտ. این جراحت را هو برده است یعنی آب در اندرونش افتاد īn jarāhat-rā hū burda ast. ya'nī āb dar andarūnaš uftād «այս վէրքը հու է կապել, այսինքն մէջը ջուր է հաւաքուել» (Vullers). բառս կարդացւում է նաև hav, որ սխալ է, ինչպէս ցոյց են տալիս նախ հայերէնը, և երկրորդ՝ քրդ. هو heu «փտախտ, gangrène»։—ԱՃ.

Müller, Armen. VI, էջ 4 իբր բնիկ հայ՝ դնում է հնխ. pū «հոտիլ, փտիլ» արմատից. համմտ. սանս. pūy, pūye «հոտիլ, նեխիլ, փտիլ», pūya «հու, շարաւ, թարախ», pūti «թարախ», pūta «հոտած», զնդ. pū «հոտիլ, նեխիլ, փտիլ». pūiti «նեխում, փտում», յն. πύον, πῦον «թարախ», πυόω «թարախո-

տիլ», πύθω «փտեցնել», πύθομαι «փըտիլ», լտ. pūs «թարախ», pūleō «հոտիլ, թարախոտիլ», գոթ. fuls, գերմ. faulen «նեխել», լիթ. pūvú «փտիլ», pú-lei «հու, թարախ» են։ Այս մեկնութիւնը ընդունում է Հիւբշ. 468։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է Բազմ. 1897, 169 և 1898, 371։ Հիւբշման (անձնական), յետոյ նաև IF Anz. 10, 45 ընդունեց, ըստ որում հայ բառը շատ յետին գործածութիւն միայն ունի։ Հիւբշմանի առաջին կարծիքը կրկնում են Walde 626, Boisacq 828 և Pokorny 2, 82, անտեղեակ մնալով վերջին կարծիքին։

ՀՈՒ «հրոս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 185. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

Հուժկու տե՛ս Ույժ։

*ՀՈՒԼԱԲ (որ և հուլապ) «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1744։

=Արաբ. حلب ḫulb «մի տեսակ բոյս» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 114)։—Աճ.

*ՀՈՒԼՊԱՅ «մի տեսակ բոյս, հացհամեմի ունդ, Թրք. bōy toxumə, պրս. šandalīla, լտ. foenum graecum» Մխ. բժշ. 75 (մեկնում է «որ է հացհամեմի ունդ»), Բժշ. (մեկնում են Թրք. պօյ). ունի միայն ՀԲուս. § 1745։

=Արաբ. حلبة ḫulba՝ նոյն նշ. տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 113 (մեկնում է Թրք. bōy հոմանիշով). ԳԴ ունի hulba կամ hulya «բոյս ինչ բազմաճիւղ և սպիտակածաղիկ. Թրք. պօյ թուխումի». նոյնը պրս. կոչում է šamlīd, šanbalīla, որ և հաստատում է Զուբինով[2] էջ 1256, 1393 վրաց. შამბალილა շամբալիլա= ულბო ուլբո (փոխառեալ արաբերէնից «foenum graecum»):—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ). նոյնը յետոյ անկախաբար Seidel § 214, որտեղ տե՛ս նաև բոյսի մանրամասն նկարագրութիւնը։

ՀՈՒՀԱՅ «երաժշտական մի խաղ է». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ. ըստ Schröder նշանակում է «tremulatio դողդողում» (տե՛ս Peterm. ZDMG 1851, 365—72):

ՀՈՒՂԿԱՀԱՐ, ի-ա հլ. «աւազակ» Պիտ. որից հուղկահարու Պիտ.՝ հուղկահարութիւն Պիտ.։

=Երևի թէ բաղդուած է *հուղիկ կամ *հուղուկ անծանօթ բառից+հար (հարկանել). հմմտ. պրս. راهزن rāhzan «աւազակ», որ է բուն «ճանապարհ զարնող»։

ՆՀԲ մեկնում է «հարող ուղեկի կամ ուղեկանի»։ Եազըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. hr, har արմատից։

*ՀՈՒՃՐԱ «խորշ». նորագիւտ բառ՝ որ ունի Արձ. 1274 թ. (Վիմ. տար. էջ 117). ի խանապարին ներքի դեհն երկու հուճրա։

=Արաբ. حجره hujra «պատի խորշ, պատրհան. 2. խուց»։—Աճ.

+ՀՈՒՄ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «չեփած, անեփ. 2. նմանութեամբ՝ տմարդի, անգութ» Եւ. ժթ. 9. Ա. եզր. ա. 12. Ոսկ. յհ. բ. 8, 31, 33. որից հմութիւն Ոսկ. յհ. բ. 4. 14, 36. հմակեր Խոսր. պտրգ. Նչ. եզեկ. հմակերութիւն Պրպմ. Մեկն. ղևտ. հմագոյն Փիլ. տես. հմանալ Ոսկ. յհ. բ. 14։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ōmo- ձևից. հմմտ. սանս. आम āmá-, յն. ὠμός, հիռլ. om, կիմր. of «հում».—Իրանեան ընտանիքում ունինք աֆղան. ōm, ūm, կամ h, x̌ նախաձայնի յաւելումով՝ բելուճ. hāmag, օսս. xóm, պրս. خام xām, քրդ. xāv «խակ» (Horn § 463):— Նոյն արմատին են պատկանում նաև լտ. amārus «դառն», հոլլ. amper «կըծու, դառն, խակ», հիսլ. apr «կծու», հին շվ. amper «թթու, կծու, դառն», սանս. amlá-, ambla- «թթու», հրգ. ampfaro, անգսք. ompre, գերմ. Ampfer «թրթնջուկ», ալբան. ambel′e, embl′e «քաղցր», tembl′e «լեղին» (Walde 31, Boisacq 1082, Kluge 16, Berneker 426, Pokorny 1, 179): Հայերէնի մէջ հ յաւելուած է, ինչ հաւ:—Հիւբշ. 468։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ՝ համեմատելով յն. օմօ՛ս ձևի հետ։ Böttich. Arica 83, 392 պրս. xām «խակ»։ Lag. Arm. Stud. § 1312. ինչպէս նաև Հիւբշ. Arm. Stud. 39 կասկածելի են գտնում համեմատել վերի ձևերի հետ՝ հ նախաձայնի պատճառաւ։ Այս նախաձայնը Meillet MSL 21, 187 համարում է պարթևական

*շրջանին աւելացած՝ իրանեանների ազդեցութեամբ. նախնականն էր հյ. *ում: Tomaschek, Deut. Litteraturzeit. 1883, էջ 1254 իբր կովկասեան փոխառութիւն՝ վրաց. ումի ձևի հետ:*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. Տփ. ճում, *Սվեդ.* ճօմ, *Ասլ.* ճիմ, *Ագլ. Մկ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն.* խում, *Ոզմ.* խօւմ: *Նոր բառեր են* ճումաճում, ճումաճոտ, ճումլում, ճումի, ճումովի:—*Ախք. և Կր.* ճում *նշանակում է նաև «հում կաթի թթուած սերը»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. უმი ումի, ჴუმი ճումի *«հում»։*

*ՀՈՒՄԱՅՋ *(կամ նաև* ճումայտ) *«թրթնջուկ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս։*

=Արաբ. حميض humaiđ *(թրք. արտասանութեամբ* humaiz) *նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 419)։—Աճ.*

ՀԲուս. դնում է արաբ. حمّاض hummāđ *հոմանիշից, որ ձևով յարմար չէ։*

*ՀՈՒՄԵԼ, *որ և* ճմել, ճմօլ, խմել, խմէլ *«գայլուկ խոտը, լտ.* humulus lupulus, *ֆր.* houblon». *ունին միայն ՀԲուս. § 1746, Քաջունի Ա. 1015 և Գ. 142, առանց յիշելու գործածութեան տեղերը։*

=Նոր փոխառութիւն լատիներէնից և կամ սլաւական լեզուներից. հմմտ. լտ. humulus, *ռուս.* хмель, хмѣль, *բուլգ.* hmel, *սերբ.* hmělj, *չեխ.* chmel, *լեհ.* chmiel, *շվեդ.* humle, *հանգլ.* hymele, *դան.* humle, *նյն.* χουμέλη, *բոլորն էլ «գայլուկ»։ Այս մագլցող բոյսը՝ որ շատ կարևոր է բժշկութեան և մանաւանդ գարեջրագործութեան մէջ (տե՛ս* Анненковъ-*ի բուսաբանական բառարանը, էջ 170), ըստ նորագոյն քննութեանց՝ ֆիննական և թաթարական ծագում ունի. հմմտ. թթր.* kumolok, kulmak, xomlak, *չուվաշ.* xumla, *վօգուլ.* qumlịx, *մորդվին.* komljà, *հունգ.* komló, *էստ.* humaled, *ֆինն.* humala. *այս ժողովուրդներից բոյսը իր անուան հետ անցել է դէպի արևմուտք, տուել է նախ հհիւս.* humli, *հօլ.* chmelь, *մլտ.* humulus, *որոնցից էլ յառաջացել են միւսները* (Berneker 411):

ՀԲուս. § 417 համարում է մաքուր հայերէն, իսկ § 1746 յիշում է արաբ. ճամուլ «urtīcularia inflexa»: *Քաջունի Ա. 1015 տճկ.* ճըմէլ:

+ՀՈՒՆ *«գետի մէջ ծանծաղ տեղ՝ որից կարող է մարդ անցնիլ, ելք, հնարք, ճամբայ» Ծն. լբ. 22. Յես. բ. 7, Մծբ. Եւագր. «անցք, բացուածք, բաց մնացած տեղ» Բուզ. գ. 1. (ՆՀԲ սխալմամբ գրում է* ճուն մի *«մի քիչ, խում մի»). «ծանծաղ, երեսկումն, սակաւաջուր» Արծր. որից* ի ճուն ելանել *«գլուխ ելնել, յաջողիլ» Ոսկիփ.* ճունաւոր *«սահմանաւոր» Ոսկիփ.* անճուն *«անվերջ, անանցանելի, ընդարձակ» (գետ) Եփր. ծն., (հեղեղ) Ամովս. ե. 24, (ծով) Եւս. քր., (բազմութիւն) Ագաթ.* ճունել *«անցանել» Բռ. երեմ. էջ 185.* ըստճուն *«հմուտ» Երզն. քեր.* ճեռճուն *«հմուտ» Շնորհ. վիպ. Կրպտ. ոտ.։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pont- *ձևից. ցեղակիցներն են սանս.* pánthās *(սեռ.* pathás) *«ճամբայ», զնդ.* pantā, panta *(սեռ.* paθō» *«ճամբայ», հպրս.* paθim *(հյց.) «ճամբայ», (պհլ.* پنت pand *և պրս.* پند pand *ստացել են «խրատ» իմաստը.* Horn § 330). *օսս.* fändag, fändäg *«ճամբայ, փողոց», յն.* πόντος *«ծով»,* πάτος *«շաւիղ», լտ.* pons *«կամուրջ, ճահիճի մէջ բացուած կածան» (որից ֆրանս.* pont, *իտալ.* ponte *«կամուրջ»), հսլ.* pątĭ *և հպրուս.* pintis *«ճամբայ», սերբ.* pŭt, *ռուս.* путь *«ճամբայ». բոլորի արմատն է հնխ.* pent- *«գալ, երթալ», ինչպէս ցոյց են տալիս հբգ.* fendo *«հետիոտն»,* funden *«շտապել» են. այս* pent- *արմատի ձայնդարձն էր* pont-, *որ գտնում ենք յատկապէս յն. և լտ. ձևերում. հայերէնի մէջ վերջաձայն* t-*ի անկումով և ռնգականի մօտ* o *ըստ օրինի ու վերածուելով՝ յառաջացած է կանոնաւորապէս* ճուն *ձևը։ Նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. զնդ.* pərətu- *«կամուրջ» և* pəšu- *«հուն», յն.* πόρος *«հուն, ճամբայ, շաւիղ» են հնխ.* per- *«անցնիլ» արմատից* (Walde 598, Boisacq 803, Ernout-Meillet 751, Trautmann 205, Pokorny 2, 26)։—*Հիւբշ. 468։*

Brosset, JAs. 1834, 369—405 վրաց. փոնի ձևի հետ։ Հիւնք. հուն և անհուն դնում է ունիմ բայից. անհուն համարում է ունայն բառի երկրորդ ձևը։ Ուղիղ մեկնեց Meillet MSL 7, 161, Tomaschek, Deut. Littrtrz. 1883, էջ 1254 վրաց. փոնի (իբրև կովկասեան բառ). Karst, Յուշարձան 401, 404 սումեր. gina «փոքր, քիչ» (իբր հուն մի, խուն), 426 թրք. soñ «վերջ» (իբր ի հուն ելանել):

ԳԻՌ.—Անկախ գործածութիւն ունի միայն Բլ. Մշ. հուն. բայց կան նաև հետևեալ ձևերը. Ակն. Եւդ. Մշ. Ջն. հուն ելնել. Եւդ. հունաւորիլ, Սեբ. հնավօրիլ «մէկի հետ մաքառելով գլուխ ելնել, յաղթել», (տե՛ս նաև հընար բառի տակ).—հունաւորուիլ Վն. «ընակութիւն հաստատել», անահուն Խրբ. «անհուն» (ծով), Ալ. Բլ. «անսահման» (Աստուած).—Կայ նաև ուն-բուն Վն., ունfուբունf Երև. Ղզ., հունf ու բունf Տփ. «մի գործի բոլոր մանրամասները, մէկի ամբողջ գերդաստանը և ծագումը», որ կարծեմ հուն և բուն բառերի կրկնութեամբ է ձևացած։

ՓՈԽ.—Վրաց. ფონი փոնի, ჶონი ֆոնի, մինգր. ფონი փոնի, ჶონი ֆոնի, սվան. fon, lafan, աբխազ. afan «գետի հունը», վրաց. უფონო ուփոնո «հուն չունեցող (գետ)». այս բառերը կարող են ներկայացնել հայերէնի հնագոյն ձևը (տե՛ս Ջուբ.[2] 1312). իսկ ըստ Հիւբշ. 397 պատահական նմանութիւն ունին։

Հունաղհունար տե՛ս Դհումաղհումար։

Հունդ տե՛ս Ունդ։

ՀՈՒՆԴԻՐ «ընդ կորուստ», հունկել «անկորուստ». երկուսն էլ ունի Բռ. երեմ. էջ 185. ուղիղ ձևը և նշանակութիւնը յայտնի չէ։

ՀՈՒՆՁ, ո հլ. (սովորաբար անեզական) «քաղելու արմտիք, արմտիք քաղելը», լայնաբար «ամառ, իբր հունձքի ժամանակ» ՍԳր. որից հնձել «արմտիքը մանգաղով կամ գերանդիով կտրել՝ քաղել», լայնաբար «ջարդել, կոտրել» ՍԳր. արտահունձ Մանդ. հընձումն Յհ. կթ. բազմահունձ Կոչ. 386. գրուած ունինք նաև հնձեալ Եփր. համաբ. 81, արտունձ Վրք. և վկ. բ. 440. միջ. հյ. ընձել Սմբ. դատ. 26։

Müller WZKM 5, 269 սանս. puńġa «դէզ, շեղջ» բառին է կցում։ Հիւնք. յանձն առնել ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. حنوط ḥunūṭ «ժամանակ հնձոց» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 464)։

ԳԻՌ.—Գոր. Երև. Տփ. հունձ, Մշ. հունծf, Ախց. հունց, Կր. հունցf, Ղրբ. հօնձ, հէօնձ, Շմ. հընձ, Մկ. Մրղ. Ալմ. ունձ, Ոզմ. օնձ—բայական ձևով՝ Ալշ. Մշ. հնձել, Սեբ. հնձ՛էլ, Սվեդ. հնձ՛իլ, Տիգ. հընցէլ, Նխ. ընձէլ, Ոզմ. ընձիլ, Մրղ. ունձէլ: Նոր բառեր են հունձ ու փունջ, հնձակապ, հնձավարձ, հնձատեղ, հնձոտել, հնձւոր.—Հնից կայ խոտունձ «խոտհունձ» Դիւան Ժ, էջ 11 (ԺԵ դար)։

ՕՀՈՒՆՉ, ի հլ. «ձայն» Ագաթ. Խոր. Հռիփ. (երկու տեղն էլ գործածուած է յդ. գրծ. հնչիւf ձևով. ուստի ՆՀԲ դնում է ուղ. հինչ կամ հունչ. բայց ընտրելի է միայն վերջինը, որովհետև ունինք Սեբեր. էջ 165 բազմահունչ). որից հնչել «ձայն՝ արձագանգ տալ, դղրդել են» ՍԳր. «քամու փչելը» Շար. Նար. հնչական Ոսկ. Սեբեր. հնչեցուցանել Դ. Թագ. է. 6. Կորիւն. Ոսկ. յհ. բ. 5. հնչիւն ՍԳր. Ոսկ. հնչումն Ոսկ. յհ. ա. 44. հոգեհնչող Անան. եկեղ. բազմահնչումն Ճառընտ. դիւրահնչելի Լմբ. սղ. զուգահնչիւն Փիլ. տես. խռնխտահնչական Նար. հողմահնչել Նար. տաղ. Նոր բառեր են հնչիւնաբանութիւն, հնչիւնաբանական են։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է հ ձայնից. արմատի համար հմմտ. հաչել, հռչակ, հոընչիւն, հառաչել, հռնդիւն. իսկ ձևի համար հմմտ. շնչել, բնչել, գնչել, կնչել, պնչել, փնչել, մնչել, խնչել, բոլորն էլ աճած ն, չ մասնիկներով։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. կանչել, խանչել, գանգել, վանգել, գոչել: Տէրվ. Նախալ. 115 կազմուած է չ ածանցատառով. արմատը դընում է հուն, իբր սանս. svan- «աղմըկել», լտ. sonare «հնչել». sonus «հնչիւն, ձայն», անգսք. swin «երգ, նուագ»։ Հիւնք. բնչել բայից։ Meillet MSL 10, 278 անկախաբար կրկնում է

Տէրվիշեանի մեկնութիւնը, աւելացնելով նաև սանս. çvasiti «փչել, շնչել». համարում է որ ճուեչ ենթարկուած է շունչ բառի ազդեցութեան։ (Ցիշեալ ձևերի արմատն է հնխ. sṷon-)։ Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 յիշում է Meillet-ի մեկնութիւնը։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 ուեչ, շեչել բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 427 թթր. tin, tinč «շունչ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 35 շունչ բառից։

ՀՈՒՉ «տխուր»? Նորագիւտ անյայտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Կոստ. երզն. 131. «Ոչ մնայ այն որ է ինք անձամբ վայելուչ, ոչ այն որ է տրտում կամ սրտովըն հուչ»։

+ՀՈՒՊ, ռ հլ. (յետնաբար ի հլ.) «մօտ, մերձ, քովը» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 2, 9. Եփր. ել. «մօտաւորապէս, կլոր հաշւով» Կոչ. 351 (յառաջ հուպ ի հազար ամ). «մօտաւոր, քովիկը, մերձաւորը» ՍահմԱնյ. պորփ. Նիւս. բն. որից ի ճպոյ Ոսկ. մ. ա. 10, 15. ընդ ճուպ «անմիջապէս, իսկոյն» կամ ճուպ ընդ ճուպ «իսկոյն» ՍԳր. (յետնաբար կայ նաև ճուպ ընդ ճուպ, ճուպ առ ճուպ «մօտ մօտի, կողք կողքի» ՑՀ. կթ. Արծր. Կիւրղ. գնձ. տե՛ս և յաջորդը). ճպիլ «մօտենալ, կպիլ, դպչիլ» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. ճպագոյն Դիոն. երկն. Թղթ. Անան. եկեղ. ճպաբար Կիւրղ. գնձ. ճպաւոր Ոսկ. յհ. մկ. ճպելիf Կիւրղ. գնձ. դիւրաճուպ Փիլ. այլաբ. Սարգ. ա. յհ. ա. էջ 490. երկրաճուպ «հողին մօտեցած» ԱԲ. վաղաճուպ Լաստ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sub- ձևից. սրա ամենամօտիկ ժառանգներն են լտ. sub «տակը, ըստ, մօտիկ, մերձ, առաջի, տակից, դէպի, վրայ», subeo «հուպ լինել, մօտենալ» ումբր. sub- «տակը»։ Այս sub- ձևը կազմուած է հնխ. upo նախդիրից, որի վրայ աւելացել է eks- նախամասնիկը, կրճատուելով նրանից ek- մասը. իսկ upo նախդրի տեղ դրուած է իր ձայնդարձը ub-, որի համար հմմտ. յն. ἀπό, լտ. ab։ Լնդհանրապես կարծւում էր, թե այս ամբողջ ձևափոխութիւնը կատարուած է լատինականում. բայց հայերէնի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ նոյն իսկ նախալեզուեան շրջանից է։ Միւս լեզուները ունին միայն հնխ. upo ձևի ժառանգները. ինչ. յն. ὑπό «տակը», ὕπερ «վրայ», սանս. զնդ. հպրս. upa «առ, կողքին, դէպ, մերձ», գոթ. uf «տակը, վրան», հբգ. oba, ubar, uf, ūf, հիսլ. upp, անգսք. up, upp, հիռլ. fo, կիմր. quo-, գալլ. vo- «տակը» են. նաև լտ. super «վրայ», ումբր. super «վրայ» (Walde 748. Boisacq 1005, Pokorny 1, 192)։

ՆՀԲ լծ. յն. ὑπο «ի ներքոյ, առընթեր»։ Եւրոպա 1849, էջ 200 հպրս. upa։ Վերի ձևով մեկնեց նախ Տէրվ. Նախալ. 119, որից անկախաբար Bugge KZ 32, 61 և Meillet MSL 8, 292, 10, 270։— Հիւնք. ափ բառից։ Nyberg, Hilfsbuch 2, 13 իրան. *upa- ձևից փոխառեալ է համարում. հմմտ. սանս. upāka «մօտիկ, կից», պհլ. apāk «միասին»։

+ՀՈՒՊ «սեղմում, սեղմել» իմաստով. գտնւում է գաւառականներում. այսպէս ճուպ տալ Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Շմ. Տփ. (=խուպ տալ Ջղ.) «սեղմել», ճուպ գալ Օրև. «սեղմուիլ», որից իմաստի զարգացմամբ՝ ճուպ Ղրբ. «փակ, գոց», ճուպ ունել Ղրբ. ճուպ անել Շլ. «փակել, գոցել», ճուպ գալ Ղրբ. «գոցուիլ, փակուիլ», ճպճափայտ Ղրբ. «գորգի ոստայնի գերանները սեղմող փայտը»։ Այս բառից ազդուելով է անշուշտ, որ այժմ Կովկասում ոմանք ընդ ճուպ «իսկոյն, շուտով» բառը գործածում են «պինդ կպած, քիպ»| նշանակութեամբ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ub- «սեղմել, ճընշել» արմատից, որի միակ ժառանգներն են սանս. ubjáti, զնդ. ubǰyāite «ցած սեղմել», հպրուս.-լիթ. ūbyti «շտապեցնել, արտորցընել». հնխ. արմատի գոյութիւնը ժառանգների պակասութեան պատճառով կասկածական է՝ ըստ Pokorny 1, 193. հայերէնը գալիս է այժմ հաստատելու—ԱՃ.

ՀՈՒՌՆ «քղանցք». գիտէ միայն ԱԲ. արդեօք առանձին գործածուա՞ծ է. ես չեմ հանդիպած հայ գրականութեան մէջ. սրանից ունինք ոսկեճուռն կամ ոսկեճուռ «ոսկեթե՞լ, ոսկեհի՞ւս» ՍԳր. Եփր. թգ. Եղիշ. Փարպ. ոս-

կեռնուազարդ *Մծբ.* ոսկեռնուռնակապ *ԱԲ.* մարգարտեռնուռն *Վրք. Հց.*

ՆՀԲ ոսկեռնուռն *մեկնում է «ոսկի-խուռն, ոսկեկուռ»։*

ՀՈԽՍԱՄ *«մի տեսակ հաւ». ունի միայն ԱԲ. անստոյգ բառ. արդեօք սխալմամբ շփոթուած է յաջորդի հետ։*

*ՀՈԽՍԱՄ *«մի տեսակ անուշահոտ բոյս. ռմկ. լավանտա. լտ.* lavanda spica *Բժշ. ու-նին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 736 բ և ՀԲուս. § 1747 և յաւել.։*

=*Արաբ.* حسامة ḫusāma' *նոյն նշ. սրա գրական ձևն է* خزامى xuzāma *(Կա-մուս, Թրք. թրգմ. Գ. 441), որից փոխառեալ է հյ.* խազամ *«մեխակ» Բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 3326)։—Աճ.*

ՀԲուս. § 1747 դնում է xuzāma *ձևից։*

ՀՈՒՍԿ *«յետին, վերջին, ամէնից յետոյ». գործածւում է մանավանդ* ճուսկ յետին, ճուսկ յետոյ, ճուսկ վերջին *դարձուածների մէջ՝ Ծն. լգ. 2. Ա. կոր. ժե. 8. Եւս քր. ասե-լի անկախ ձևով կայ* ճուսկ կրտսերն *Եւս. քր.* ճուսկ յեզր մազաղաթին *Փարպ. առհասարակ գործածւում է անհոլով. միայն Մագ. թղ. ունի* ի *հլ. (Ի հուսկեցս կարծեաց)։*

ՆՀԲ լծ. յն. ἔσχατος *«յետին» և թրք.* ուզագ *«հեռի»։ Տէրվ. Նախալ. 121 հնխ.* paska *«յետին» ձևից. հմմտ. սանս.* paçca, *լիթ.* paskui, *որոնց պար-զագոյն ձևն է լտ.* post: Müller WZKM 5, 269 *սնս.* pašcāt, *զնդ.* paskāṭ *«յե-տևը, յետոյ»։* Meillet MSL 8, 296 *դը-նում է* *putsko- *ձևից. հմմտ. յն.* πύματος *«վերջին»,* πυγή *«յետոյք», սանս.* púčcha- *«պոչ»,* putau *«նստոյ տեղի» ևն։ Հիւբշ.* IF Anz. 10, 48 *յիշում է* Müller-*ի մեկնութիւնը։ Բայց թէ՛ այս և թէ յաջորդը անստոյգ են, որովհետև յիշատակուած ձևերի համապատասխա-նութիւնը հենց անստոյգ է. տե՛ս* Boisacq 826—7 *և* Pokorny 1, 48: *Հիմք. իսկ բառից։* Karst, *Յուշարձան 421 թրք.* uzaq *«հեռու»։*

+ՀՈՒՐ, ո *հլ. (գրծ. նաև* ճուրբ*) «կրակ» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պտմ. Ոսկ. եփես. «կրա-կէ, հրեղէն» Ոսկ. յհ. ա. 11. «բրգաձև (իբրև երկրաչափական մարմին)» Փիլ. էջ 223 (Հուր և փոշձ և ութանիստն. քանզի է՛ որ հրոյ ձև է և է՛ որ օդոյ և է՛ որ ջրոյ.—կազմուած է թարգմանաբար յն.* πυραμίς *«բուրգ» բառից, իբր թէ* πῦρ *«կրակ» բա-ռից լինէր)։ Այս արմատից են ծագում բազ-մաթիւ բառեր, որոնցից յիշենք մի քանի ըն-տիրները. ինչ.* հրացեալ *Ժող. ժբ. 11.* հրա-գոյն *Ագաթ.* հրալից *Յոբ. խա. 20.* հրայրեաց *ՍԳր. Եւս. քր.* հրայրք *Ոսկ. եփես.* հրձիգ *ՍԳր.* հրատ *«խարոյկ» Երեմ. է. 18. Կոչ. 268. Եւս. պտմ. «Արէս մոլորակը» Շիր. Արիստ. աշխ.* հրկէզ *ՍԳր.* հրդեհ *Ել. իբ. 26. Ոսկ. եւ. եփես. և գաղ.* աճռուր *Եւ. ժգ. 12 ևն։ Յետին բանաստեղծների մօտ գտնում ենք* ռազարդ, ռակերպեալ, ռակերտ, ռապէս՝ *որոնք յառաջացած են* հրազարդ, հրակեր-պեալ, հրակերտ, հրապէս *ձևերից,* հ-*ի ջնջ-մամբ,* ր *նախաձայնով բառեր ունենալու դի-տումով։ Նոր բառեր են* հրանօթ, հրաքխա-յին, հրդեհաշէջ, հրշէջ, հրարձարձ, հրացա-նաւոր, հրացանաձիգ, հրացանաձգութիւն, հրթիռ, հրաթի, հրահրել *ևն։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* puro- *ձևից. ցե-ղակիցներն են յն.* πῦρ *(սեռ.* πυρός*), ումբր.* pir, *գերմ.* Feuer, *հբգ.* fuir, fiur, *հոլլ.* vuur, *անգսք.* fȳr, *անգլ.* fire, *հիսլ.* fūrr, fȳre, *իռլ.* ūr, *թոխար.* por, *քուչ.* pu-war, *կամիս.* paḫḫur, *բոլորն էլ «կրակ» նը-շանակութեամբ, իսկ չեխ.* pýř *«տաք մո-խիր», ռուս.* pýrej *«օջախի խորքը»։ Այս բառը հնդևրոպական նախալեզւում* n/r *փոխանակութեամբ մի ձև էր, որով նոյն բառը ունինք նաև* *ճուն *«կրակ» ձևով, որից* ճճոց *(տե՛ս* BSL *հտ. 29, № 87, էջ 61)։ Նա-խապէս կարծում էին թէ բառիս բուն ար-մատն է* pu- *«մաքրել», որով հնխ.* puro *ձևին կցում էին նաև լտ.* purus *«մաքուր». այժմ այս կարծիքը մի կողմ է դրուած* (Walde 626, Boisacq 828, Kluge 139, Trautmann 232, Pokorny 2, 14)*:—Հիւբշ. 469։*

Acoluthus, Obadias armenus, Lipsiae 1680, *էջ 43 եբր.* אור or *«լոյս» բառից։* Klaproth, Asia polygl. 1823, *էջ 100 լտ.* urere, *աֆղան.* wur, or,

քրդ. úr։ *ԳԴ պրս.* հուր *«արեգակ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Brosset. JAs. 1834, 383 *են բացատրելով յն.* πῦρ *ձևով։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 165 եբր.* אור ūr *«կրակ»։ ՆՀԲ լծ. քաղդ.* հուր, *պրս.* հար, *յն.* πῦρ, *լտ.* urc *«այրել»։* Peterm. 26, 30, 39 *յն.* πῦρ, *եբր.* ūr *«լոյս» և հյ.* or: Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 447 *պրս.* hūr, *յն.* πῦρ, *հին հիւ.* hyrr, *գոթ.* haúri *«կը-րակ»։ Ուղիղ մեկնեցին* Windisch. 22, Böttich. Arica 39, Lag. Urg. 190, Müller SWAW 38, 583 *են։ Տէրոյենց, Երևակ 1858, էջ 179 լծ.* or *և եբր.* or *«լոյս»,* ուr *«կրակ»։ Մորթման* ZDMG 26, 518 *յն. և գերմ. ձևերի հետ նաև բևեռ.* khuru. *իսկ* ZDMG 31, 417 *բևեռ.* Artuhaïçav*=հյ.* վարազ, հուr: *Տէրվ. Նախալ. 93 վերի ձևերի հետ հնխ.* pu *«փչել» արմատից։ Հիւնք. պրս.* հուr, խուr *«արեգակ», արաբ.* حرّ ḥarr *«ջերմ», իսկ* հրատ*=պրս.* արատ *«25րդ օր արեգակնային ամսոյ»։ Ի. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 309 ասոր.* ܢܘܗܪܐ nūhrā *«լոյս» բառից փոխառեալ։ Պատահական նմանութիւն ունին չին.* 火 huo³ *«հուր, կրակ», հհիւ.* hyrr *«կը-րակ», գոթ.* haúri *«ածուխ»։*

ԳԻՌ.—Անկախ գոյութիւն ունի միայն երկրորդական նշանակութեամբ. ինչ. Տփ. հուr *և Պլ.* հուrf *«վէրքի կսկիծը՝ այրուցքը», Սեբ.* հուr *(միայն անէծքների մէջ գործածուած), Ատն.* հուr ու կէյծանf *«հուր ու կայծակ, երկնային պատուհաս», Ակն. Երև. Եւդ. Ղզ.* հուrf *«կրակի ցոլքը», Ղզ.* հուrf տալ *«ձեռքի մէջ փչելով տաքացնել», Խրբ. Ննխ.* հուրը գնաց, մուրը մնաց *(առած) «նախկին փառքը կորաւ, խեղճացաւ», Ախց.* հուrուփ'օց *«վառվռուն (տղայ)»։ Ածանցներից ունինք Ոզմ.* խրախանգ[1] *«հրահան», Պլ.* հրահրէլ *«արծարծել, բորբոքել», Ղրդ.* հուrհանf *«արեգակ», Երև. Ղրբ.* հուrհրատել, հուrհրատին տալ *«փայլատակել», Խբ.* հէրսղան *«ահագին», Վն.* խուrնիկ, խուrնիխrեղէն*=Բլ.* հուrնիկ, հուrն ի հrեղէն *«շատ գեղեցիկ, իբր թէ հրեղէն էակ»։*

ՀՈՒՐԱՍՏԱՑ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. խաչել. 288. «Եւ ցուրտ ոչ դուզնաքեայ, այլ պարզ հուրաստաց, նմանեալ է անպտղաբեր ձմերայնւոյ»։ ՆՀԲ և ԱԲ հասկանում են «ցուրտ, պաղ», մեկնելով «անստաց հրոյ»։*

*ՀՈՒՐԻ *«երկնային երևակայական սևաչեայ գեղուհի» (մահմետականների հաւատալիքներում). գործածական է միայն արդի գրականում։*

=Արաբ. حور ḥūr *«սևաչեայ գեղուհի». սրանից են փոխառեալ սպան.* hurí, *պրս.* hūrī. *վերջին ձևից յետ դառնալով արաբ.* حوريّة ḥūriyya, *քրդ.* huri, *թրք.* hürü, hüri *և հյ.* հուրի:*—Աճ.*

ՀՈՒՐՊ *կամ* ՀՈՒՐՓ *«սպիտակ մանանեխի հունդ» Բժշ. կամ բացատրուած անյայտ «տալյաթ» բառով՝ Ամիրտ. ունի միայն ՀԹուս. § 1748. հմմտ.* հարբ:

*ՀՊԱՏԱԿ, ի–ա *հլ. «իշխանութեան ենթակայ, մեծաւորի տակ գտնուող, հնազանդ» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. և փիլիմ. որից* հպատակել *Ոսկ. մ. ա. 15.* հպատակութիւն *Ա. կոր. է. 35. Եզն.* հպատականf *Ոսկ. յհ. բ. 30. նոր բառեր են՝* օտարահպատակ, տաճկահպատակ, ռուսահպատակ, պարսկահպատակ, հպատակասէր *են։*

=Պհլ. *hupātak *ձևից, որ նշանակում է բուն «լաւ պաշտպանեալ» (*hu *«լաւ»+*pā *«պահել, պաշտպանել» բառերից), իբր զնդ.* hupāta *նոյն նշ.։ Այս բառը գործածւում էր որոշելու համար այն վիճակը, որ կար իշխանի և ռամիկի միջև, առաջինը իբրև պաշտպանող, երկրորդը իբրև պաշտպանեալ։ Հմմտ. բառիս պարզ* pātak *ձևը՝ Դինկարդի այս ներբողի մէջ, որ ձօնուած է Արամազդին.* Xutai la bandik, abu la farzand, rato la ratvad, patoxšāhī la ahūāstak, pānak la pātak *«Տէր և ո՛չ ծառայ, հայր և ո՛չ որդի, տէր և ո՛չ տիրեալ, բդեշխ և ո՛չ հպատակ, պաշտպան և ո՛չ պաշտպանեալ»։*

ՆՀԲ «ի հուպ *և* տակ, *յատակ կամ որ-*

պէս յն. ὑποτακτικός «ստորադասական»։ Lag. Beitr. bktr. Lex. 34 զնդ. hupāta «լաւ պահպանեալ»։ Մորթման ZDMG 26, 605 բևեռ. abidadubi: Տէրվ. Նախալ. 119 նույ արմատից։ Հիւնք. նիւպատոս կամ յն. ὑποταγή «հպատակութիւն» բառից։ Müller WZKM 6, 266 յն. ὑπόταχτος կամ ὑποταγή։ Հիւբշ. 180 կասկածում է Lagarde-ի մեկնութեան վրայ, որովհետև պհլ. ձևին անծանօթ էր։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 245 գտնելով պհլ. բառը, հաստատում է վերի մեկնութիւնը։

—ՀՊԱՐՏ, ի հլ. «ամբարտաւան, գոռոզ» ՍԳր. որից նպարտանալ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 9, 40. նպարտացուցանել ՍԳր. Կոչ. նպարտութիւն ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 15. նպարտագոյնս Բ. մակ. ժբ. 14. նպարտիլ Մծբ. նպարտականս Ոսկ. յհ. ա. 30 ևն։

=Կազմուած է ն սաստկական մասնիկով. ինչպէս են՝ նզօր, նսկայ, նմուտ, խրախ. պարզական արմատն է *պարտ «սէգ», որ առանձին գործածուած չէ, այլ վերջաձայնի փոփոխութեամբ՝ պարծ (պարծիլ, պարծանք). հմմտ. խեղդ-ճեղձ, խայտ-խայծ, գինդ-գինձ ևն։

Հներից Մոթ. Լագր. 137 մեկնում է «հուպ և արդ կորնչի»։ Հ. Գ. Աւետիքեան, Մեկն. պօղ. Ա. 659 նույ+արտաքս բառերից։— ՆՀԲ լծ. հյ. պարծող, յն. ἐπῆρ(ϑ)αι, ὑπερήφανος «ամբարձեալ և վերացոյն». ուստի լտ. superbus «հըպարտ» և յն. ἔπαρσις «հպարտութիւն»։ Lag. Urgesch. 271 ամբարտաւն բառի հետ՝ իբրև սանս. pṛta-, զնդ. pərəta՝ աւելացրած sam- նախամասնիկը։ Նոյն, Arm. Stud. § 1315 և Տէրվ. Նախալ 73 ն համարում են զօրացուցիչ մասնիկը։ Նոյնպէս նաև Հիւբշ. 180, որ -պարտ ձևը ուզում է կցել ամ-բարտաւան բառին։ Հիւնք. բարձր բառից՝ ն մասնիկով։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծանօթ. 35 համեմատէ բարդ, բերդ, ամբարտաւան ձևերի հետ։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. նպարտ, Օրև. նպատռ, Ալշ. Խրբ. Մշ. Ռ. նբարդ, Ասլ. նբարդ, նբար*, Տփղ. նըրտղ, Սչ. նաբարդ (բայը՝ նաբարդնալ), Ննխ. նաբարթ, նմբարդ (բայը՝ նաբըրնալ), Ագլ. նպատռ (բայը՝ նըպըռտա՛նիլ), Հմշ. նըրայդ, Ցղ. նմբարտ, Տփ. նըմպարտ, Շմ. նըմբարդ, Սվեդ. նաբուրդ, Ջթ. նիբօյդ, նիբորդ կամ նուբօյդ, նուբորդ, Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խպատռ, Մկ. խըտպարտ. —Ատանայի Թրքախօս հայերն էլ ունին նըպարտ բառը։

Հպտիլ տե՛ս Հապիտ։

*ՀՈՒԱՄՕԹ «մետաքսեղէն, sericus». ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ. հյ. 491 բ։

=Եբր. ראמות rāmōth բառն է, որի իմաստը անստոյգ է. սովորաբար մեկնւում է «բուստ, մարջան». հայ թարգմանութեան մէջ (Եզեկ. իէ. 16) սխալմամբ քաղաքի անուն կարծուելով՝ պահուած է Հռամովթ, ինչպէս և յոյնն է Ῥαμὼϑ։—Աճ.

ՀՈՒԱՍԱՓ «մի տեսակ քամի». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած է մի անյայտ գրուածքի մէջ՝ ըստ Հին հաւատք, էջ 64. «Շտեմարան իմն է ի ջուրս, յորմէ օդք ելանեն ի դուրս, հռասափն, քառսափն, սարսափն, մաղատն կամ նազատն. ելք սոցա ի ծովէ են և գնացք սոցա յերկինս»։—Ըստ Հ. Ակինեանի (անձնական) սոյն գրուածքն է Զենոն իմաստ. յաւելուած. ուր ունինք սակայն ճառասփն (և ո՛չ ճառասփն.—նազատն, չկա՛յ մազատն):

*ՀՈՒԵՏՈՐ, ի-ա հլ. «ճարտասան, ճարտարախօս» Եւս. քր. Փարպ. Խոր. որից ճռետորաբան Կորիւն. ճռետորութիւն Եւս. պտմ. ճռետորական Փարպ. գրուած է նաև ռետոր Ժմ. յն. ճռռետոր Պղատ. սոկր. 37, 38. յետին ձև է ճռետուրիլ «ճարտասան դառնալ» Հին քեր. հմմտ. նաև ճռիտորայ:

=Յն. ῥήτωρ «ճարտասան» բառից, որ գալիս է ῥη- «խօսիլ» արմատից. սրանից փոխառեալ են նաև լտ. անգլ. rhetor, ֆրանս. rhéteur, ասոր. [Syriac] rnītōrā հոմանիշները։—Հիւբշ. 362։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ. վերջինը միացնում է նաև լտ. orator:

*ՀՈՒՏՈՐԱՅ «ճարտասան» Եփր. հռ. 54 (սեռ. ճռետորեից), Պտմ. աղէքս. 76—83 (գրուած յգ. ճռետորայք). որից ճռիտորա-

յութիւն «ճարտասանութիւն» Եւս. պտմ. էջ 606 կամ հռետորայութիւն Եւս. պտմ. 598։

=Ասոր. ܪܗܝܛܘܪܐ rhītōra «ճարտասան» բառից, որի վրայ տե՛ս նախորդը. ըստ այսմ հռիտորայ սխալ գրչութիւն չէ, փոխանակ հռետոր, այլ ասորի ձևի հարազատ տառադարձութիւնը։—Աճ.

○ՀՌՆՉԵԼ «սպանուած ժամանակ խռխըռալ, կոկորդից անորոշ հնչիւններ դուրս բերել». այս բայական ձևով գործածուած չէ և կայ միայն հռնչիւն Եղիշ. դտ. 186։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է հ պարզ ձայնից՝ ռ սաստկականով և ն, չ աճականներով. արմատի համար հմմտ. հնչել, հաչել, հառաչել ևն. իսկ ձևի համար հմմտ. կանչել, փռնչել, ճռնչել, դռնչել, մռնչել, զռնչել, շռնչան, սռնչան:—Աճ.

ՆՀԲ նոյն ընդ խռնչիւն: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, էջ 204 ա։

*ՀՌՈԳ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ռոճիկ, թոշակ» Սեբ. 89, 138, Անան. գիտ. 21. ՅՀ. կթ. 357. Ասող. 124. Լաստ. ժը. (տպ. 1844, էջ 80), Ղևոնդ ժ. էջ 33, ժե. էջ 99. Օրբել. հրտր. Էմ. էջ 322. գրուած նաև հռոք Տաթև ձմ. կդ. խռոկ Գիրք Թղ. 518. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 90. յետնադարեան հայերէնի մէջ աւելի սովորական և ժողովրդին աւելի հասկանալի բառ էր՝ քան թոշակ. այնպէս որ Մխ. Գօշի Դատաստանագրքում, հրտր. Բաստ. էջ 82, թոշակ բառի դէմ, իբրև բացատրութիւն, լուսանցքի վրայ գրուած է հռոգ: Որից հռոգակեր Վրդն. դան. ե. էջ 256, հռոգել Ուռհ. էջ 21, հռոգվոր «ռոճիկով աշխատող անձ» Սմբ. դատ. էջ 28, 192։

=Բիւզ. յն. ῥόγα «ժողովրդին բաշխուած դրամ», որ փոխառեալ է լտ. eroqatio ձևից (Sophocles 971). սա էլ ծագում է erogo «ծախսել, դրամ բաժանել՝ յատկապէս ժողովրդական ծախսերի համար» բայից. յոյն բառը նշանակում է նաև «զինուորներին տրուած թոշակ, տարեթոշակ» (Կոստ. պերփ. de admin. imp. էջ 185, 187). յունարէնից է փոխառեալ նաև վրաց. როქი ռոքի, როღაი ռողաի «ռոճիկ. 2. պարգև»։—Հիւբշ. 362։

ՆՀԲ նոյն համարելով ռոճիկ բառի հետ՝ դնում է իբր պրս. ռուզի, ռըզգ ևն։ Պատկ. Изслѣд. էջ 18 նոյն ընդ ռոճիկ: Հիւնք. պրս. ռուզ, ռուզի, ռուճի: Ուղիղ մեկնեց նախ Brockelmann, Ասւ. փոխ. բառից, էջ 91։

*ՀՌՈԴՈՄ «վարդ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569, որ և ռոտան 571։

=Յն. ῥόδον «վարդ»։—Աճ.

○ՀՌՉԱԿ, ի-ա հլ. «ուրախութեան ձայն՝ աղաղակ» Ա. մն. ժե. 28. «անուն, համբաւ» ՍԳր. որից հռչակ հարկանել «անուն հանել» Մրկ. ա. 45, Բ. կոր. բ. 14. հռչակել Ագաթ. Փարպ. հռչակեցուցանել Ոսկ. բ. տիմ. հըռչակական Ագաթ. հռչակաւոր Ագաթ. բարեհռչակութիւն Ոսկ. յհ. բ. 37. բազմահռչակ Նոնն. գերահռչակ Կաղանկտ. Ճառընտ. չարահռչակ Կիւրղ. գնձ. տխրահռչակ (նոր բառ)։

=Բնաձայն բառ. ծագում է հ ձայնից՝ ռ զօրացուցիչ մասնիկով, չ աճականով և -ակ մասնիկով. ձևի համար հմմտ. խռչակ բառը, ինչպէս նաև կռչել, ճռչել, չռիչ, չռին, սռիչ, խռչափող, խռչոտիլ. իսկ արմատի համար հմմտ. հնչել, հռնչել բառերի տակ յիշուած ձևերը։—Աճ.

Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 85 պրս. فرج farǰ «արժանաւորութիւն, պատիւ, յարգանք»։ Հիւնք. հառաչել բայից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 բ։

ՀՌՔ «գնացք». այսպէս առանց ձայնաւորի բառս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 186։

Հսկայ տե՛ս Սկայ։

Հսկել տե՛ս Սկել։

ՀՏՊԻՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «միմոս, խեղկատակ» Ոսկ. մ. ա. 7. Եղն. «խենէշ, մեղկ» Ոսկ. ես. որից հտպտանք «պչրանք, պճնանք. 2. կցկցանք, կեղծիք, միմոսութիւն» Մագ. Սարգ. հտպըտեալ «կեղծուած, ծածկուած» Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 379). գրուած է նաև խըտպըտալ Ոսկ. ա. տիմ. խտպտանք Ոսկ. ա. տիմ. ը. ժդ. որից պ-ի անկումով ձևացած են՝ հպտիլ «պաճուճուիլ, զարդարուիլ, միմոսութիւններ անել» Ոսկ. փիլիպ. եփես. տիմ. հպտանք «պաճուճանք, միմոսութիւն» Ոսկ.

մտթ. և փիլիպ. եբր. 554. գրուած է նաև շպտիլ Փիլ. տես. էջ 19 (որից յառաջացել է թերևս Բռ. երեմ. էջ 248 այլափոխեալ շպտ «լկտի» բառը). կասկածելի է ճպիտ «ծաղրածու, միմոս» ՓԲ։

Այս բառն է որ Բռ. երեմ. վրիպակով գրում է. Հապտել «պատճառել կամ խաբել» էջ 177,—Հպդել «մերձիլ, պատրաստել, պատճառել, այլայլել» էջ 186, փոխանակ ճապտել։—ՆՀԲ արմատը ենթադրում է ճպիտ, լծ. ժպտիլ, ծպտիլ, թրք. (իմա՛ արաբ.) tabdīl «փոխուիլ»։ Հիւնք. ժպտիլ բայից։ Արդեօք կրկնա՞ւր է։

ՀՐԱԺ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են հրաժարել «թողնել հեռանալ, յետ քաշուիլ, չուգել» ՍԳր. «մեռնիլ, վախճանիլ» Եղիշ. Պիտ. հրաժարեցուցանել Եզն. հրաժարումն Ագաթ. հրաժարեցութիւն Եփր. եւ. հրաժեշտ «մեկնելու հրաման» Ագաթ. «բացասութիւն» Ոսկ. բ. կոր. իե. «ազատութիւն» Ցճխ. «յետ կենալը» Նխ. իմ. և ես. «մահ, յուղարկաւորութիւն» Կանոն. Իսիւք. անհրաժեշտ «անխուսափելի, ստիպողական, շատ պէտքի» Իմ. ժզ. 4, 16. սխալ բարդութեամբ կան երկաժեշտ «աշխատութենէ քաշուիլ, ձանձրութիւն» ԱԲ և երկրաժեշտ «հրաժեշտ՝ ձանձրութիւն յերկրէ» ԱԲ.—վերջին ձևը ունի Սեկունդ. էջ 34՝ երկրաժեշտ գործոյ, որ Տաշեան, էջ 48 մեկնում է «Anspornung zur Thätigkeit գրգիռ գործունէութեան». յունարէնը չունի այս բառը.—Նոր բառեր են անհրաժեշտաբար, անհրաժեշտօրէն, անհրաժեշտութիւն ևն։

ՆՀԲ «հեռի ի յօժարելոյ»։ Lag. Beitr. baktr. Lex. 30—31 ենթադրում է զնդ. *frajar և *frajaristi ձևերից։ Պատկ. О назв. древн. арм. мѣсяцевъ, էջ 37 զնդ. *frajar։ Տէրվ. Altarm. 57 սանս. sarj, sr̥j, զնդ. harez «արձակել» ևն ձևերի հետ։ Müller WZKM 6 (1892), 266 հպրս. *fražad, զնդ. jad, պրս. جستن justan «որոնել»։ Հիւնք. պրս. farāšā «խորշումն, բաժանումն յիրերաց»։ Հիւբշ. 181 հրաժարել և հրաժեշտ բառերի -ար- և -եշտ մասերի կապը գտնելով իրանեանի մէջ (հմմտ. պրս. kāram «ցանեմ» և kišt «ցանք», guδaram «անցնիլ» և guδašta «անցեալ», dāram «ունիմ» և dāsta «ունեցած». հմմտ. նաև պարարտ բառի տակ), ենթադրում է որ այս բառերը իրանեան են. մայր ձևերն են՝ հրաժարեմ<զնդ. *frajarāmi կամ *frajărayemi, պհլ. *fražărem, հրաժեշտ<պհլ. *frazišt կամ *fražašt:

ՀՐԱԼ «յուսահատիլ, յոյսը կտրել». մէկ անգամ ունի Փիլ. ժ. բան. 221. «Զոգւոց աշխս, չորս հրացին ոմանք ի բարի և ի լաւ յուսոյ, կարծեցեալ ահա կուրանալ, բանամ». յն. համապատասխան բառն է ἀπόγνωσις «յուսահատութիւն»։

ՆՀԲ համարում է «բառ անյայտ, որպէս վիրալ կամ խրամատել՝ նմանութեամբ, դնի որպէս անյոյս առնել կամ հեռացուցանել ի տեսութենէ յուսոյ»։ ՋԲ «հեռացուցանել, մերժել?»—ԱԲ «հեռացնել»։

ՀՐԱԿ. մի տեսակ անծանօթ ծաղիկ. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1751։

*ՀՐԱՀԱՆԳ, ի–ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ. սովորաբար անեզական) «ուսում, կըրթութիւն, ուսման մէջ վարժութիւն, մարզանք, մրցում» Եւս. քր. Բուզ. Եզն. Ոսկ. մտթ. և ա. կոր. «կարգ, կանոն, չափաւորութիւն, կարգաւորութիւն» Պղատ. տիմ. Յհ. կթ. «կարգաւորեալ, կանոնաւոր» Պիտ. Վրք. հց. որից հրահանգել Պիտ. Յհ. կթ. հրահանգող Պղատ. օրին. անհրահանգ Ոսկ. ա. կոր. ևն։

=Պհլ. [illegible] frahāng (գրուած նաև frahang) «վարժութիւն, կրթութիւն, գիտութիւն» ձևից. հմմտ. նաև պհլ. [illegible] frahangistān «մարզարան, հրահանգք կռուանոցաց», պրս. فرحنك farhang «գիտութիւն, համեստութիւն, հանճար, հասկացողութիւն, շուք և պատիւ, բառարան», فرحنکی farhangī «ուսուցիչ, ուսումն և կրթութիւն», فرهنج farhanj «գիտութիւն, ուսում», فرهنجيدن farhanjidan, فرهيختن farhīxtan, فرهختن farhax-

tan *«կրթել, հրահանգել, դաստիարակել»։ Բոլորի արմատն է* hang *հմմտ. պրս.* هنك hang *կամ* آهنك āhang *«հասկացողութիւն»,* هنك و خرد hang u xirad *«կրթութիւն», զնդ.* haxta *«կրթուած, վարժ»,* anahaxta *«անվարժ, դեռակիրթ»* (Horn § 58, Bartholomae, *էջ 121 և 1745)։— Հիւբշ. 182։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. 376, *իբր. սանս.* prasañga, *պրս.* farhang*։ Նոյնը նաև* Müller SWAW *39, 396, Պատկ.* Изслѣд. *էջ 11, Տէրվ. Նախալ. 94 ևն։*

*ՀՐԱՄԱՅԵԼ *«հրաման անել» ՍԳր. որից* հրամայական *Կոչ. Ոսկ. յհ. բ. 4.* հրամայողական *Գր. տղ.* հրամայողաբար *(նոր բառ). բայց յետնաբար գրուած է նաև* հրամել *(իբր գռ. ձև) Եփր. համաբ. 24, 57, միջ. հյ.* համել *Անսիզք 11, Սմբ. դատ. 17։*

=*Պհլ.* framāy- *ձևից. հմմտ. պհլ.* framāyēm *«հրամայեմ»,* framūtan *(նոր պհլ.* farmūtan) *«հրամայել»,* framāyišn *«հրամայումըն», սոգդ.* firāmāy *«հրամայել», պրս.* فرمايم farmāyam *«հրամայեմ»,* فرمودن farmūdan *«հրամայել»,* فرمايش farmāyiš *«հրամայումն», քրդ.* fermun *«հրամայել»,* fermu *«հրամայեալ». հմմտ. նաև յաջորդը։ Բոլորի արմատն է հպրս.* mā, *աճած* fra- *նախամասնիկով (տե՛ս* Hohn *§ 821)։—Հիւբշ. 182։*

ՆՀԲ լծ. պրս. ֆէրմուտէն, *յն.* χρηματίζω *«զբաղուիլ գործով, մանաւանդ դրամական գործով»։* Gosche 61 *սանս.* prama: Lag. Urgesch. 137 mā *արմատի տակ։* Müller SWAW 38, 583, 585 *պրս.* farmāyam: Justi, Zendsp. 230 *բ զնդ.* mā *արմատի տակ՝ վերի ձևով։*

ԳԻՌ.—Ջղ. հրամայել, *Ախց. Երև.* հրամայէլ, *Ագլ.* հրամա՛յիլ, *Շմ.* հրամմայիլ, *Տփ.* հրամահիլ, հրամիլ, համէցէք, *Ալշ. Մշ.* հրամել, *Ախց. Ակն. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ.* հրամմէլ, *Տիգ.* հրմմէլ, *Հճ.* հյամել.—*յատկապէս գործածւում է ո՛չ թէ բուն «հրամայել» նշանակութեամբ, այլ իբր քաղաքավարական ձև՝ զանազան իմաստներով. այսպէս «նե՛րս եկէք, վե՛ր ելէք, նստեցէ՛ք, առէ՛ք, կերէ՛ք, ասացէ՛ք» ևն. այսպէս ունինք՝ Պլ.* հրամմէցէք, հրամմէ, *Ննխ.* հրամէցէք, համէցէք, համէ, *Երև.* համէցէք, *Ալ.* հրամէցէք, րամէցէք, *Ղրբ.* հմէ՛ցէք՝, *Մկ. Վն.* խրամէ.—*կայ ծաղրական՝ Պլ.* հրամմէր էս *«այո՛».*—*աւելի սովորական է հարցական ձևով՝ Ախց. Ակն. Ատն. Երև. Շմ. Պլ.* համմէ՞, *Սվեդ.* հըմմէ՞, *Մրղ. (շփոթելով* ամէ՞ն *բառի հետ)* ամմըէն *«հէ՞, ի՞նչ ասացիր»։ Հնագոյն գործածութեան օրինակն ունին Անկ. գիրք նոր կտ. 85 (Բարի եկիր, այր ծեր և պատուական, հրամայեա՛ և նիստ) և Վրք. հց. ա. 200 (Հրամայեա՛ ի սեղանս, զի ճաշակեմք)։ Սրանից են* հրամցնել *«հրաւիրել»,* հրամեցէքատր *«հրաւէր»,* հրամեցէքաւոր *«հրաւիրեալ»։ Այսպիսի քաղաքավարական գործածութիւն ունին նաև պրս.* farmūdan *«հրամայել» (որ իբրև օժանդակ է գործածւում իշխանաւորների հետ խօսելու ժամանակ), թրք.* buyurmaq *«հրամայել, հրամմել» (օր.* buyur? *«համմէ՞»), վրաց.* ბრძანება բրձանեբա *«հրամայել» և* მო-ბრძანება մի-բրձանեբա *«երթալ»։*

*ՀՐԱՄԱՆ, ի-ա *հլ. «հրաման, պատուէր» ՍԳր. (միջ. հյ.* համան *Անսիզք 13, 19). որից* հրամանք *«ճակատագիր» Եզն. Ոսկ. մ. ա. 6, բ. 1.* հրամանատու *Եզն. Ագաթ.* հրամանատու *Ոսկ. մ. բ. 1.* հրամանաբեկ լինել *«չարաչար օրհասով մեռնիլ» Կոչ. էջ 109.* հրամանաբեր *Ագաթ. Կորիւն.* բարեհրաման *Նար.* ինքնահրաման *Ագաթ.* նախահրաման *Նար.* տասնհրամանեան *Կոչ.* տօնահրաման *Ագաթ.։*

=*Պհլ.* framān *«հրաման» բառից, որի հետ նոյն են հպրս.* framānā, *պրս.* فرمان farmān *հոմանիշները. վերջինս փոխառութեամբ տարածուած է շատ հեռու. ինչ. թալմ.* הרמן h r m n, *քրդ.* ferman, firman, *թրք.* ferman, *լեհ. ռում.* ferman, *հունգ.* fermány, *ֆրանս. սպան.* firman *«սուլթանական հրամանագիր, հրովարտակ»։*

Բառիս ծագման մասին տե՛ս հրամայել:— Հիւբշ. 182։

Ուղիղ մեկնեց նախ St. Martin, Mémoires II 1819, էջ 314, իբրև պրս. farmān: Նոյնը նաև ԳԴ, ՆՀԲ լծ. պրս. ֆէրման, յն. χρῆμα «իր, գործիք, ինչք»։ Peterm. 26 պրս. farmān, Windisch. 22 սանս. pramāṇa: Gosche 61 սնս. և պրս. ձևերը։ Եւրոպա 1849, 200 հպրս. framāna-։ Մորթման ZDMG 26, 522 բևեռ. armani, պրս. farmān: Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10 հուր+ման գալ:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. հրաման, Ասլ. հրամա, Ալշ. Տփ. հրամանք, Գոր. Ճմ. հրամման, Տիգ. հրըմմըն, Ջթ. հըյամմօն, հրամմոն.— այս բոլորը նշանակում են «հրաման».— քաղաքավարական ձևեր են Ախց. Ակն. Երև. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Տփ. հրամանքդ, Պլ. հրամանքնիդ, Ատն. հրամանքը, Սչ. ձ'հրամանքը (<ձեր հրամանքը ձևից կրճատուած) «Դու, Դուք» իմաստով.—Վն. խռամանք ի, Մկ. խռամանք' ը «այո՛, հրամմեր ես»։

*ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ, ի-ա հլ. «իշխանաւոր. հազարապետ, կուսակալ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 7 և եւ.—որից հրամանատարութիւն Բուզ. հնագոյն ձևն է հրամատար ՍԳր. Բուզ. Եղիշ. որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ տեղի է տուած նորակերտ հրամանատար (իբր հրաման տանող) ձևին. վերջինը արդի գրականի միակ ընդունած ձևն է և նշանակում է «զօրաբանակի գլխաւորը»։

=Պհլ. framātār «հրամանատար» բառից. սրա հետ նոյն են պրս. framaδār, հպրս. framātar- (հյց. framātāram) «հրամայող, իշխանաւոր». սրանք ուղղակի տալիս են հյ. հրամատար: Բուն ծագումը տես հրամայել և հրաման բառերի տակ։—Հիւբշ. 182։

ՆՀԲ հրաման տանել ձևից։ Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Матер. II. 16:

Հրամանի տե՛ս խարամանի։

ՀՐԱՄԷՆ «յետինք, երեկոյեան մօտ ժամանակը» Տիմոթ. կուզ, էջ 320 (սեռ. հրամինի ձևով. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 85). սրա հետ նոյն է հրամենք «երեկոյեան նախաճաշիկ, նախընթրիք» Մխ. առակ. ճհր. Վրդն. առկ. 54։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ապ. Բլ. Մշ. հրամա, որ և Ալշ. Մշ. հրամգ'ա «արևը մայր մտնելուց 3 ժամ առաջ տեղի ունեցած նախընթրիքը», Խն. «ճաշ, կէսօրուայ կերակուր», Նբ. հրամգահ «կէսօրից յետոյ եղած ժամանակը, nachmittag», Մկ. խռամէնց «նախընթրիք». նոյն ձևից են նաև հրամնիլ (Rivola) «նախընթրել», հրամենք Գնձ. «մի քառորդ օրավար, մի ճաշավարի կէսը» (Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 53, 243)։

*ՀՐԱՆՈՒՆԿ «մի տեսակ գեղեցիկ ծաղիկ է. տճկ. տիւյիւն չիչէյի. ֆրանս. renoncule». ունին միայն ՓԲ, Նորայր Բռ. ֆրանս. 1067" և ՀԲուս. § 1753, իբր նոր գրական բառ։

=Լտ. ranunculus հոմանիշից յարմարեցրած գրագէտների ձեռքով։

Այսպէս մեկնեց ՀԲուս. անդ։ Նորայր, Բանաս. 1901, 124 մերժում է, որովհետև կայ հրանուկ Բղ. «ցինկ ծաղիկը»։ Ըստ իս այս երկուսը կապ չունին իրար հետ։

*ՀՐԱՇ, ի հլ. (գործածուած սովորաբար անեզական) «սքանչելիք, գերբնական գործ» Անյ. բարձր. Պրպմ. Նար. «հրէշային, այլանդակ գործ» Խոսր. Վրք. հց. որից հրաշադէտ Ջաք. գ. 8. հրաշազան Ոսկ. եւ. հրաշակերտ Յոբ. դ. 12. ե. 9. լդ. 24. Եւ. քր. արմատական ձևը Ոսկեդարում չէ գործածուած (այս իմաստով ասւում է նշան, արուեստ, սքանչելիք, զօրութիւն). ունինք սակայն մի քանի ածանցներ. ընդհակառակը շատ սովորական է յետինների մօտ, ուր ունինք նաև բազմաթիւ ածանցներ. ինչ. հրաշանկար ՑՀ. կթ. հրաշափառ Արիստ. աշխ. Կիւրղ. գնձ. հրաշանալ Խոսր. գեղեցկահրաշ Պիտ. գերահրաշ Մագ. Ճառընտ. (կասկածելի է Ագաթ.), եռահրաշ Սիսիան. երկնահրաշ Անան. եկեղ.։

=Ասոր. ܚܪܫܐ xarše «մոգական արուեստ, մոգութիւն. 2. հմայք, incantamenta», ܚܪܫܐ xarāšā «մոգ», ܚܪܫܘܬܐ xārāšūtā «մոգական արուեստ» (Brock. Lex. syr. 125). ասոր. x> հյ. հ ձայնափոխութեան համար հմմտ. հանուր, հաշիւ,

հաղր, Շուփհաղիչոյ: *«Հրաշք».—զնդ.* fraša *բառը մեկնուելով «յառաջ, նոր» (Հիւբշ. 183) կամ «յարմար, ատակ»* (Bartholomae, Altir. Wört 1006), *դուրս էր արուած համեմատութիւնից։ Այժմ* Benveniste BSL *հտ. 30, № 89, էջ 64 նորից է դնում զնդ.* fraša, *պհլ.* fraš- *«սքանչելի» (սրանից պհլ.* frašemurγ *«սիրամարգ»՝ իբր հաւ հրաշալի), որ հաստատում է նորագիւտ պարսկական բեհռագիր արձանագրութեանց* frašta *«պերճ, սքանչելի, արտասովոր» բառով, որից փոխառեալ է նաև ելամական թարգմանութեան* pirraša *«սքանչելի, արտասովոր» բառը։ Եթէ ստուգուի այս բոլորը, այն ժամանակ պէտք է վերականգնել հյ.* **հրաշ** *բառի հին ստուգաբանութիւնը՝ իբր փոխառեալ իրան.* fraša-*ձևից և ջնջել իմ տուած ստուգաբանութիւնը՝ իբր <ասոր.* xarše *«հմայք», որ արդէն բացարձակապէս չի ծածկում հայ ձևը։—Աճ.*

> Lag. Btrg. bktr. Lex. 27 *կցում է զնդ.* fraša- *«հրաշալի» բառին։ (Այս բառի իմաստն է սակայն «յառաջ», որից զնդ.* frašōkərəiti *«նորոգութիւն, յարութիւն մեռելոց» (պհլ.* fraškart, *փարսի* frašegart, *հմմտ. հյ.* **հրաշակերտ**), *զնդ.* frašōcarətar *«նորոգիչ մարդկութեան» (հմմտ. հյ.* **հրաշաճարտար**) *են. այսպէսով հայերէնը և զենդերէնը նշանակութեան տարբերութեան պատճառով անջատւում են իրարից)։* Justi, Zendsp. 202 *յիշում է միայն* **հրաշակերտ** *ձևը*=frašōkərəiti: *Հիւբշ.* ZDMG 35 (1881), 173 *և* Arm. Gram. 183 *մերժում է բոլորն էլ։* Müller WZKM 10, *էջ 277 ենթադրում է, որ հայերը նախ զնդ.* frašōkərəiti>**հրաշակերտ** *բառը փոխ առին, որ մօտաւոր նշանակութիւն ունի, և յետոյ նրա վրայից ձևակերպեցին «հրաշք» նոր նշանակութիւնը։ Հմմտ.* **հրեշտակ** *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի սոգդ.* fraxšn *«նշան»* (BSL 3, 104), *որ պիտի տար հյ.* ***հրաշխ**:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Կր. Ռ. Սչ. **հրաշf**, *Տիգ.* **հրաշf**, *Ալշ. Երև. Մշ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Տփ.* **հրաշկ**, *Խրբ. Պլ. Սեբ.* **հրաշգ**, *Ասլ.* **հրաշգ**, **հրաշ***, *Ննխ.* **հրաշf**, **հրաշկ**, *Սլմ. Մրղ. Մկ.* **խրաշկ**, *Սվեդ.* **հրուշf**, *Հճ.* **հոյօշf**: *Ատանայի Թրքախօս հայերն ունին* **հրաշf** *«հրաշք»,* **հրաշալի կիւն** *«տօնական օր, ինչ. Զատիկ, Ծնունդ» (Թրք.* gün *«օր»). Ննխ.* **հրաշf** *«զարմանալի, տարօրինակ» (այսպէս նաև Սլմ.),* **հրաշալի** *«սոսկալի, զարհուրելի», որի հին վկայութիւնը գտնում ենք Կալիսթ. 175. Հրաշալի ցաւով զգիշերն ամենայն անցուցանէր ցաւագին հեծեծանօք։*

ՀՐԱՊԱՐ *«կաշիէ չուան, փոկ». մէկ անգամ ունի Ագաթ. § 109. «Եւ բարկացեալ թագաւորն ետ պնդել զոտս նորա ի հրապարս տկաց և կախել զնա գլխիվայր»։— Տպագիրն ունի ի* **հրապոյրս**, *մինչդեռ բազմաթիւ ձեռագիրներ, ինչպէս նաև կրկնագիրը (էջ 42 բ, Յուշարձան 108—9 բ), դնում են ի* **հրապարս**: *Նոյնը գիտէ նաև Ուխտ. Ա. 89 ի* **հրապոյրս տկաց**, *և Նորայր, Կոր. վրդ. 202 նոյն է համարում նաև Բուզ. Դ. 55 «Հրամայեաց ի հրապարակին իմն առնել հրապոյրս մեքենայից»։*

> *ՆՀԲ դնում է* **հրապար**, *լծ.* **պարկ** *և Թրք.* **խրպա** *«կաշիէ ջրաման»։ ՋԲ կասկածով և ԱԲ ստոյգ կերպով դնում են* **հրապոյր** *ձևը (չունին* **հրապար**): *Վերի մեկնութիւնը տալիս է Աճառ. ՀԱ 1913, 18, պաշտպանելով* **հրապար** *ձևը և մերժելով* **հրապոյրը**. *այսպիսի սովորական իմաստով և հանրածանօթ մի բառի վրայ անկարելի էր սխալուել (այսինքն* **հրապոյրը** *չէր կարելի* **հրապար** *դարձնել), բայց* **հրապար**՝ *իբրև շատ հազուագիւտ մի ձև՝ կարելի էր դիւրութեամբ շփոթել* **հրապոյրի** *հետ։ Թերևս լինի իրանեան փոխառութիւն* fra- *մասնիկով. արմատը* **պար**?

*ՀՐԱՊԱՐԱԿ, **ի–ա** *հլ. «ընդարձակ տեղ քաղաքում, արձակավայր. 2. ատեան, արքունի ատեան. 3. աւագանիի ժողով. 4. բազմութիւն, ժողովուրդ» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. փիլիպ. Ագաթ. որից* **հրապարակաւ** *«ամէնքի առաջ» ՍԳր.* **հրապարակագոյժ** *Ոսկ. մ. բ. 10.* **հրապարակախօս** *Առակ. լ. 31. Ագաթ. Ոսկ.* **հրապարակաճէծ** *Առակ. ժա. 26.* **հրապարակատես** *Ոսկ. ես.* **հրապարակախօսու-**

թիւն Եւս. քր. հրապարակախօսական, հրապարակային (նոր բառեր) են։

=Հիւ. պհլ. *frapāδak ենթադրեալ ձևից, որ կազմուած է fra- մասնիկով. երկրորդ մասի համար հմմտ. պհլ. pāyak «աստիճան, ճանապարհ» <զնդ. *pāδaka- (որ է pāδa- «ոտք» արմատից)։

Lag. Urgesch. 182 զնդ. frapere ձևի հետ։ Հիմք. պրս. فرواره farvāra «ամառանոց, վերնատուն» բառից։ (Այս բառի մեկնութիւնը որոշ չէ. Horn, էջ 183 դնում է պհլ. fravār, զնդ. *fravārana- և կամ համարում է պրս. barvār հոմանիշի արաբացեալ ձևը։ Սրանցից ո՛չ մէկը չի կարող տալ հյ. հրապարակ): Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10 հուր+պար ձևերից։ Վերի ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 11, 398 և 17, 247:

ՓՈԽ.—Վրաց. ურაკპარაკი ուրակպարակի «հրապարակ», ურაკპარაკად ուրակպարակադ «հրապարակաւ». բառիս նախաձայնի վրայ՝ իբրև իրանեան f-ի ներկայացուցիչը խօսում է Meillet MSL 11, 398. fra- դարձել է նախ –հր–, որի ւ ձայնը եղել է վրաց. ու. այսպէսով վրացին ներկայացնում է հայերէնի հնագոյն ձևը (անձնական)։ Վրաց. ლაპარაკი լապարակի «խօսակցութիւն, խօսք»՝ իբր «հրապարակում», կամ հրապարակը ըմբռնելով իբր «խօսելավայր» (հաղորդեց Աբուլաձէ՝ Թիֆլիսից)։

ՀՐԱՊՈՅՐ «սիրտը քաշել չար բանի համար, վատ խրատ, փորձութիւն» ՍԳր. Ագաթ. որից հրապուրել «թելադրել, դէպի չարը քաշել» ՍԳր. Կոչ. Եզն. Ագաթ. հրապուրեցուցանել Ոսկ. մ. բ. 10. հրապուրիչ Կոչ. հրապուրանք Ա. մակ. ա. 12. անհրապոյր Ագաթ. են։

ՆՀԲ հրաւէ՞ր բառից։ Ըստ Lag. Urgesch. 285 յիշեցնում է լտ. propellere «վարել, յառաջ վարել»։ Հիմք. վրէպ բառից։

*ՀՐԱՍԱԽ տե՛ս Փարսախ։

Հրատ տե՛ս Հուր։

ՀՐԱՏԱՐԱԿ (սեռ. -ի) «մունետիկ, հրապարակող» Յս. որդի. որից հրատարակ առնել «լուրը տարածել, ամէնքին քարոզել» Շնորհ. ստ. բարձր հրատարակաւոր Կղնկտ. հրատարակել Պիտ. Անյ. բարձր. հրատարակիչ Լմբ. հրատարակումն Լմբ. հրատարակօրէն Անան. եկեղ. հրատարակութիւն, հրատարակչական (նոր բառեր) են։

=Պհլ. *fratarah ձևն է ենթադրում, որ կազմուած պիտի լինի fra- մասնիկով՝ tar «այն կողմ անցնել» արմատից. հմմտ. վտարել, վտարակ, որոնք ծագում են նոյն արմատից՝ vi- մասնիկով։—Աճ.

ՆՀԲ ի հեռաւորս տարածել կամ հրապարակել: Lag. Urgesch. 265 լիթ. tarti «քարոզել» բայի հետ։

*ՀՐԱՒԷՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կոչ, կոչումն, կոչունք» Նխ. եկ. Սարկ. Նար. (Ոսկեդարից չէ աւանդուած. հմմտ. ՀԱ 1914, 329. բայց կայ Ոսկ. Եւ 351 «Ո՛չ երկիւղ գեհենին, ոչ հրոյն սպառնալիք, ոչ տանջանացն հրաւէրք», ուր իմաստը մի քիչ տարբեր է. միջ. հյ. հաւէր Անսիզք 9). որից հրաւիրել ՍԳր. Եփր. համաբ. հրաւիրատու Շար. անհրաւէր Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 233, 243. Եփր. Գ. 254. փեսահրաւէր Ջգօն 373. հրաւիրումն ՅՀ. կթ. Խոսր. երկնահրաւէր Գնձ. կենսահրաւէր Տօնակ. կոչնահրաւէր Գնձ. համահրաւէր Պետր. սիւն. հրաւիրաբուղխ, հրաւիրատումս (նոր բառեր) են։ Նոր մասնիկներով աճած ձևեր են՝ հրաւիրակ Երեմ. լա. 6. Վեցօր. 177. Փարպ. հրաւիրան Հռ. ը. 28. Կոչ.։

=Պհլ. *fravēδ>հրաւէր, *fravēδak>հրաւիրակ, *fravēδan>հրաւիրան ենթադրեալ ձևերից. հմմտ. սոգդ. prw'yδ=fravēδ- «խուզարկել», farwēδ «խուզարկել, հրաւիրել, rechercher, inviter» (ըստ Gauthiot, Gram. sogd. էջ 98), զնդ. fravaed- «նկատել», fravaēδəmna- «նկատելի». բոլորի արմատն է զնդ. vaēd-, vaēδayeiti «գիտենալ, գիտցնել», որի վրայ աւելացել է fra- նախամասնիկը։ Նոյն արմատից ուրիշ մասնիկներով ունինք՝ զնդ. uz-vaēδayeiti «գիտցընել, ծանուցանել», ni-vaēδayemi «ծանուցանեմ», paiti-vaēδayemi «ծանուցանեմ», որոնք տալիս են հյ. ճուիրակ, պատուիրակ,

պատուիրան բառերը։ Ըստ այսմ հրաւիրել նշանակում է ո՛չ թէ «կանչել», այլ «կոչումքի մասին յայտարարել, ծանուցանել», ճիշտ ինչպէս հուիրակ՝ որ նշանակում է «հրաւիրակ», բուն նշանակում է «ծանուցանող, յայտարարող»։ Սրանցից տարբեր են զնդ. vaēd- «գտնել» և նրանից ածանցուած ձևերը։—Հիւբշ. 183։

ՆՀԲ լծ. հիւրատր, Windisch. 43 սանս. pravṛ: Lag. Urgesch. 233 սանս. pravṛ և զնդ. f'ravere «պաշտպանել, հաւատալ, ճանաչել»։ Müller SWAW 42, 256 և Justi, Zendsp. 268 վերջին զնդ. ձևից։—Lag. Arm. Stud. § 1335 յարմարագոյն է համարում զնդ. fravaēra ձևը։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուել է նախ Մառ. ЗВО 5, 320, որ համեմատում է զնդ. fra-vid- «գիտցնել»։ Նրանից յետոյ Müller WZKM 7, 371 զնդ. frawaēδa: Ալիշան, Հին հաւ. 346 իրան. ֆէրուհէր կոչուած ոգիների հետ։ Հմնք. հրապոյր բառից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ էջ 134 պրս. فروهر farūhar (?), որ Սիւանդի բարբառում «հրեշտակ» նշանակութիւնն ունի։ Հիւբշ. 183 դնում է ըստ ձևի զնդ. fravaeδa-, առանց անդրագոյն հետազօտութեան։

ԳԻՐ.—Ալշ. Երև. հրավէրf, Երև. հրավիրէլ, Թուի գրական փոխառութիւն։

*ՀՐԲՈՒԽԱԿ «մի տեսակ խնկեղէն» Խոր. աշխ. 615 (այլ ձ. տխիրիբոյեկ). ունի միայն ԱԲ։

=Իրանեան փոխառութիւն է. վերջի մասը ներկայացնում է պհլ. bōyak, պրս. bōyā «հոտաւէտ, բուրող». բայց անծանօթ է մնում հր-. հմմտ. գոյիբուակ, գազբրբուակ, հոշիբուակ ևն։ Թերևս նոյն է սրա հետ պրս. خیربویا xīrbūyā, որ տե՛ս խէրպուէ բառի տակ։—Հիւբշ. 123։

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 81 մեկնում է երբ. արաբ. خیربوا xīrbavā «հիլ, cardamomum minus»: Նոյնը նաև Նորայր ՀԱ 1924, էջ 551։

Հրդեհ տե՛ս Դեհ։

*ՀՐԵԱՅ, ի հլ. «եբրայեցի» ՍԳր. որից հրէաբար Գաղ. բ. 14. Եւս. պատմ. հրէական Տիտ. ա. 14. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. ա. 30. հրէակողմն Ագաթ. հրէաճալ Ոսկ. գաղ. Կիւրղ. երր. հրէապէս Եւս. պատմ. հրէարէն ՍԳր. Ոսկ. ես. գաղ. և բ. կոր. հրէութիւն ՍԳր. Ոսկ. ես. Հրէաստան ՍԳր. ևն։

=Ասոր. ܝܗܘܕܝܐ īhūδāyā կամ yūδāyā, եբր. յգ. yəhūδīm, արամ. yəhūδāyē, արաբ. يهود yahūd, պրս. جهود jahud, juhud, յն. Ἰουδαῖος «հրեայ»։ Հյ. բառը յառաջանում է *հուրեայ ձևից, ուր -եայ հայերէն վերջաւորութիւն է (հմմտ. քրիստոն-եայ, պաշտօն-եայ, Հռաչ-եայ, քաղդեայ, քաղճեայ ևն)։—Հիւբշ. 309։

Ուղիղ մեկնեց նախ Müller WZKM 6, 266—7:

ՓՈԽ.—Վրաց. ურია urja, ჰურია huria «հրեայ», ჰურიასტანი Հուրիաստանի «Հրէաստան», օսս. wirag, Թուշ. uriw «հրեայ»։

ՀՐԵԱՇԻՐ «մի տեսակ ազնիւ քար կամ այլ նիւթ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրատ. Սուքրեանի, էջ 43. «Լինի անդ (Հնդկաստան) հրեաշիր և դահանակ և անագ ազնիւ»։ Նոյն տեղը Խոր. մատ. հրատ. 1865, էջ 615 խառն և տարբեր է. բայց կայ հրեշեր՝ գազանների շարքում։

ՀՐԵԼ «մղել, քշել»։ ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 187, որից նաև ՓԲ և ԱԲ. հնից չունինք վկայութիւն. բայց կայ միջ. հյ. ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 975 ա։

Հմնք. խրել բայից։

ԳԻՐ.—Կր. Պլ. Ռ. հրէլ, Ասլ. հրէ՛լ, Ջթ. հր՛յիլ, հր՛րիլ ևն։

*ՀՐԵՇՏԱԿ, ի-ա հլ. «սուրհանդակ, թղթատար, պատգամաւոր. 2. առաքեալ, մարգարէ, նախակարապետ. 3. կանխայայտ նշան. 4. երկնային հրեշտակ» ՍԳր. Ոսկ. ես. «ոգի, բարի դև» Պղատ. օրին. գրուած է նաև հրըշտակ Վեցօր. էջ 33, 94, 199 (երեք անգամ), հրիշտակ Եփր. ա. կոր. 59, 61. գաղ. 131. որից հրեշտակութիւն «պատգամաւորութիւն» ՍԳր. հրեշտակօրէն Կոչ. հրեշտակապետ Յուդ. 9. ա. Թես. դ. 15. (որ և գրուած հրեշ-

տապետ Անկ. գիրք առաք. 310), հրեշտակագնաց Եւս. քր. զուգահրեշտակ Նիւս. երգ. և կազմ. համահրեշտակ Ճառընտ. են։

=Պհլ. *frēštak բառից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց հմմտ. մանիք. պհլ. פרישתג frīštag «մարգարէ, հրեշտակ» (Salemann, Manichäische Stud. ЗАН 8, 119), պրս. فریشته firēšta, . նորը՝ فرشته firišta «հրեշտակ», հպրս. *fraišta- և զնդ. fraēšta- «պատգամաւոր». բուն նշանակութիւնն է «ուղարկուած, առաքեալ» և ծագում է fra- մասնիկով՝ aēš- «շտապել, շարժումի մէջ դնել, ուղարկել (զօրք, բանակ են)» բայից (անց. դերբ. išta-). ձևի համար հմմտ. հպրս. frāišayam «ուղարկեմ», սանս. prēšayati «ուղարկել» (Bartholomae 975, Horn § 819bis), իսկ իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ. ملاك malāk «հրեշտակ. 2. դեսպան», բուն «ուղարկուած» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 72 և 110), ինչպէս նաև չէչէն. elča «մարգարէ», որ Թրք. ایلچی elči «դեսպան» բառն է։ Պրս. բառից փոխառեալ են նաև բելուճ. p'irištaɣ, ուտ. faršta (Մ. Լ. Բարխուդարեանց, Աղուանից երկիր, էջ 93), քրդ. firište։ Հայերէնի մէջ հրեշտակ համապատասխանում է իրան. firešta (>*հիրեշտակ) ձևին.—պհլ. *frēštak տալիս է *հրէշտակ>հրիշտակ, իսկ նորագոյն firišta(k) ձևը տալիս է *հիրիշտակ >հրշտակ. երկուսն էլ գործածական միայն գաւառականների մէջ—Հիւբշ. 184։

Schröder, Thesaur. 44 հանում է հուր բառից՝ մեկնելով «ignis flamminus», ըստ ակնարկութեան Սղ. ճդ. 4. «Որ արար զհրեշտակս իւր հոգիս և զպաշտօնեայս իւր ի հուր կիզելոյ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ֆէրիշթէ բառի հետ. նոյնը նաև ՆՀԲ, Peterm. 22, 26 պրս. firistāda «ուղարկուած» ձևի հետ։ Ուղիղ են մեկնում Bōttich. Horae aram. 31, Arica 76, 253, Lag. Urgesch. 152, Spiegel, Huzw. Gram. 190. Müller SWAW 38, 572 են։ Գ. Կ., Արշալ. արրտ. 1843, № 130 մեկնում է հուր+շատ կամ շուտ +ակ: Տէրվ. Մասիս 1882 դեկտ. 15—16 և Լեզու, էջ 152—5 նախաձևը դնում է պրայստակ, ուր պրա- նախդիր է, իս, իշ (անց. ընդ.) և ակ մասնիկ։ Պարոնեան, Բանաս. 1900, 172 զնդ. սրաօշա և պրս. ֆէրիշթէ ձևերի հետ։ Ալիշան, Հին հաւ. 202 հրաշք բառից և կամ հուր +եշտ (ինչ. զաւ-եշտ):

ԳԻՌ.—Ջղ. հրեշտակ, Ագլ. Ախց. Երև. հրէշտակ, Սչ. հրէշդագ, Տիգ. հրէշդոգ, Տփ. հրիշտակ, Ալշ. հրիշտագ, Մշ. հրիշտակ, հիրիշտակ, հրշտագ, Ակն. Պլ. Ռ. Սեբ. հրիշդագ, Հմշ. հրիշդագ, հըրշդագ, Վրն. հրի՛շտակ, հրի՛շտրակ, Ննխ. հրիշտագ, հրըշտագ, Ջթ. հիյիշդօգ, հիրիշդըգ, Հճ. հոյէշտօգ, Սվեդ. հրէշդիւգ, Կր. հրըշտակ, Խրբ. հրշդագ, Ասլ. հրշդագ, հրշդայ, Եդ. հրըշտէկ (Գաբրիկեան, Ամէն. տարեց. 1922, 325), Գոր. Շմ. հըրշտրակ, Շմ. հարաշտարակ, Ոզմ. Վն. խըրէշտակ, Մկ. Վն. խրիշտակ, Սլմ. խրըշտակ, Մրղ. խըրըշտակ: Նոր բառեր են հրեշտակակոխ, հրեշտակամորթ, հրեշտակամակարդ:

ՀՐԷՇ, ի հլ. (առանց սղման հոլովուած է հրէշից) «ցուցանք, այլանդակ՝ խառնակ կենդանի» Խոր. բ. 81 և աշխ. 616 գրուած հրաշ Կալիսթ. 170. որից հրեշերէ «հնդկական մի գազան» Խոր. աշխ. 615. Նոր գրականում՝ հրէշային, հրէշաւոր, հրէշութիւն:

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 80 տարբեր արմատից է դնում հրեշերէ, իբր արաբ. حريش ḥiriš կամ hariš «մէկ եղջիւրով խառնազգան, մի տեսակ օձ, ոնգեղջիւր»։ Հիւբ. հրեշտակ բառից։ Կապ ունի՞ արդեօք վրաց. რაში ռաշի «առասպելական ձի», որի հետ նոյն է Ախց. հրաշ, պահուած միայն Հրաշին պէս եկաւ դարձուածում։ Ֆնտգլեան, Կոչնակ 1931, № 40 զնդ. fravaši «ամէն մէկի պահապան ոգին»։

ՓՈԽ.—Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ" 8—9 սրանից է դնում Ատանայի Թրքախօս Հայոց, Տաճկաց և Յունաց մէջ գործածուած հրէիկ «հսկայ մարդ» (իբր հրէշիկ), որ շատ կասկածելի է։

*ՀՐԻՋՈՆ «կորեկ» Խոր. աշխ. հրտր. Սուք-

րեանի, էջ 45. «Լինի ի նմա հրիզոն, որ է կորեակ»։ Ունի միայն ՀԲուս. § 1754։

=Յն. ὄρυζον «բրինձ» բառն է, որ գըտնւում է Պտղոմէոսի աշխարհագրութեան համապատասխան տեղում (տես և Սրիզ):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ, որ և հաստատում է Նորայր ՀԱ 1924, 546։

ՀՐԻՋՈՒՄՆ «ննեգութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ, էջ 187. սրանից է կազմուած հրզիմաց, որ վատ ածականների մի շարքի մէջ գործածում է Մանդ. սիր. 23։

ՀՐԻՏԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կտակով ժառանգութիւն թողնուած ինչք» Մխ. դտ. Կանոն. էջ 125. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 151. որից հրիտակատար (իմա՛ հրիտակակատար) Մխ. դտ.։

ՆՀԲ յիշում է յն. χρήματα «ինչք», պրս. خریده xirīda «գնած բանը», լտ. hereditas «ժառանգութիւն»։

ՀՐՁԱՆԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Լծ. կոչ. «Հրձաժեալ և ցրուեալ զճակատ բանսարկուին»։ Թուի թէ նշանակում է «պատռել» և այն ժամանակ պատկանում է հերձ արմատին։

ՀՐՃԻՒ, ի հլ. «ուրախութիւն, ցնծութիւն» Տաղ. (գրծ. հրճուիւ ձևով). որից հրճուիլ Պիտ. Խոսր. հրճուումն Շիր. Մագ. հրճուանք Ցճխ. հրճուելի Նիւս. երգ. հրճուալից Պիտ. ևն։ (ՆՀԲ դնում է նաև հրճ- ձևով մի արմատ, որ հանում է հրճուիւ գործիականից, ինչ որ սխալ է)։

Խաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. hrš։ Հիւնք. զուարճանալ բայից։ Meillet (անձնական) կարծում է որ կապ ունի պհլ. frīčašnīh «մեծացում» բառի հետ։ Մառ, Тексты XII, Вступит. и закл. стр. Шоты, էջ IX վրց. մորեմա «ուրախութիւն», մորեմոլի «ուրախ» բառերի հետ. արմատն է rem:

ՀՐՃՐՃՈՒԿ «կռճիկ, աճառ, cartilago, ռուս. хрящъ». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լծ. նար. կզ. «Օճառք. լծ. հրճճրճուկ. այն որ պատեալ է զխուլափողն և որպէս նովաւ յարմարի բան և ձայն».—ՆՀԲ իբր գւռ. բառ դնում է հրճճրճուկ:

=Նման են հնչում պրս. کرجن kurǰan, վրաց. ღრჯა ղրաճա և Երև. Թրք. գւռ. xərtxərt հոմանիշները, որոնք բոլոր թւում են բնաձայն։—Աճ.

ԳԻՒ.—Գործածւում է զանազան ձևերով. 1. ղրճղրճան Ղրբ., ղղղրճան Երև., ղրճղրճ Սվ., ղրղճան Ագլ. Գոր. Ղրբ.—2. ղռճիկ Իգդ. —3. խռճիկ Կ., խրճուկ Կ., խռճակ Մշ., խռճճիկ Խրբ., խռճշուկ Բլ.—4. կռճիկ Ջթ. Երև. Կր. Պլ. Վն., կրճիկ Ալշ. Բլ. Մշ., կըռճուկ Խր. Ննխ. Սչ., ճռչիկ Էնկ. կռկճիկ Ոզմ. —5 ղռթիկ Տիգ., կռկռթիկ Վն., խռխռթիկ Խ.։

*ՀՐՇԱԿ, որ և ճարշակ, արշուկ. մի տեսակ անծանօթ բոյս. թուի «ծուաղ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1156։ Ըստ իս՝

=արաբ. حرشق haršaq կամ hiršaq «վայրի կանգառ» (Steinschneider WZKM 12, 9).—Աճ.

ՀՐՇՏԵԼ «վախենալ» Հին բռ. Բառ. երեմ. էջ 188. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր վկ. էջ 512 (Ժէ դարից). «Եւ ի հորն իջուցեալ՝ հողափակեն զնա և քստմնեցուցեալ հրըշտէին զնա»։ Տեղից երևում է՝ որ նշանակութիւնն է «սարսափեցնել, վախեցնել», որով չեզոքն է հրշտել «վախենալ, սարսափիլ»։

ՀՐՈՊԱԳԻՆ. անծանօթ և անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սիմեօնի Ադամգրքում, էջ 308.—«Պէսպէս պարգևքն աստուածային բաշխեալ բնութեանց գոյեղինին, իր զանազան յոյժ հրոպագին՝ տպաւորեալք ի միասին»։—Ըստ իս պէտք է ուղղել հրաշագին (տ. իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 151)։

ՀՐՈՍ, ի հլ. «ասպատակող զօրք» Բուզ. Եղիշ. գ. էջ 48. «աղչիկ փախչնելու ժամանակ առևանգողին օգնական կտրիճը» Կանոն. էջ 66. Մխ. դատ. էջ 199. որից հրոսակ Խոր. ՑՀ. կթ. Մագ. հրոսաճուէր, ՑՀ. կթ. հրոսող ՑՀ. կթ. հրոսումն ՑՀ. կթ. հրոսակախումբ (Նոր բառ). հրոսանալ «մէկ կողմ դիմել» Վստկ. 172.—գրուած է նաև խրոսակ Արծր. հրահոսակ Մագ. Օրբել. Սիմ. ապար. 70. իսկ հոսակ Խոր. Ա. 11 պէտք է համարել սխալ գրչութիւն։ Նոյն բառն է հրահոսակ «դեսպան կամ նամակ» Բառ. երեմ. էջ

187. հմմտ. hros *բառի երկրորդ նշանակութիւնը։*

Հներից Մագ. անշուշտ ստուգաբանում էր «հրոյ նման հոսող» և այս պատճառով հնարել է hrahosak *ձևը։ Այսպէս է նաև ՀՀԲ։—ՆՀԲ լծ.* xraxoju *և Թրք.* yürüyüš *«քայլուածք»։ Տէրվ. Նախալ. 110 և Լեզու 1887, 150* hosel *բայից։ Հիւնք. յն.* ῥώομαι *(ներկ.) և* ῥώσομαι *(ապ.) «արշաւել, սուրալ, դիմել», պրս.* rēs, rēsa *«հասնիլ»։—Հ*ros *բառի երկրորդ նշանակութիւնը ՆՀԲ և ՋԲ հասկանում են «գործակից տոփողին», ԱԲ ուղղակի դնում է «կաւատ», որ սխալ է. (ՆՀԲ այս իմաստով համեմատում է յն.* ἔρος *«սէր» բառի հետ).* hros *նշանակում է «առևանգողի օգնական կորիճը», որ կուող է և ո՛չ կաւատ. ուստի և* hros, hrosak *բառի մի նոր առումն է միայն (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 64)։—Պատահական նմանութիւն ունին անգլսաքս.* hros *«նժոյգ», անգլ.* horse *«ձի», գերմ.* Ross*։*

*ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ, ի-ա *հլ. «արքունի հրամանագիր» ՍԳր. Կոչ. Մծբ. որից* hrovartakawor *Արծր. Նար. Մծբ.։*

=*Պհլ.* ﭘﺮﻭﺍﺭﺗﻚ fravartak *«նամակ, գրութիւն, հրովարտակ» բառից, որից փոխառնուած է նաև արամ.* פרורתקין farvartaqīn *«հրովարտակք». հմմտ. նաև մանիք. պհլ.* פרורדג frvrdg *«գրել»* (Salemann, Manich. Stud. ЗАН 8, 117), *սոգդ.* farwārt *«գլան, գրքի հատոր, գիրք»։ Բուռն հպրս. ձևը պիտի լինէր* *fravartaka-, *որ կազմուած է* fra- *մասնիկով* vart *«ոլորել, գալարել» արմատից։—Հիւբշ. 184։*

ՆՀԲ լծ. արաբ. hururf, ēhruf, rufēh, vērēfē *և հյ. գրով* artafu *առաքել կամ հրատարակել։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ.* ZDMG 46, *326, Թրգմ. ՀԱ 1892 354։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ. 10* hur+artafu *բառերից։ Յնտգլեան, Կոչնակ 1931. 40 յիշեցնում է մարական* Fraoertes *անունը։*

ՓՈԽ.—Մեզնից է փոխառեալ վրաց. როარტაკი roartaki *«հրովարտակ». այսպէս համարելու պատճառներն են՝ նախաձայն* f-*ի կորուստը վրացերէնի մէջ, որ միայն հայերէն* h-*ի միջոցով կարող է լինել, և երկրորդ՝ պհլ.* av *խմբի դէմ վրաց.* o, *որ նոյնպէս հյ.* -ov *խմբից է յառաջացած. ուղղակի պահլաւերէնից փոխ առնուելիս պիտի ձևանար վրաց.* *pʻravartaki*։ Հայերէնից փոխառեալ լինելու աւելի զօրաւոր ապացոյց է տալիս վրաց.* ჰროარდაგი hroardagi *գրչութիւնը, որ տալիս է Մառ,* Иппол. *68։*

ՀՐՈՎԵԼ *«պարծիլ, մեծաբանել». ունի միայն ՓԲ. անստոյգ բառ։*

*ՀՐՈՏԻՑ *«հայկական տարւոյ վերջին ամիսը, որ ըստ անշարժ տոմարի սկսւում է յուլիսի 7-ից» Փարպ. Եղիշ. Ասող. գրուած է նաև* hrotic*. երկուսն էլ յոգն. սեռական ձևով են և ծագում են նախաւոր ուղ.* *hrot *կամ* *hrort *ձևից, որ չէ գործածուած։*

=*Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պհլ.* fravartīkan *«Աւելեաց», պազ.* fravardyān *«Աւելեաց» (բայց այժմ փարսիների մօտ նշանակում է «իրենց տարւոյ վերջին 10 օրերը, սրա մէջ հաշուելով նաև մեռելոց յիշատակին նուիրուած* mukhtād-*ի տօնի օրը և իրենց ֆրավաշին»), պրս.* farvardagān, farvardiyān *«Աւելեացի հինգ օրերը՝ որ Պարսիկները տօնում են ի յիշատակ մեռելոց». ասւում է նաև* fōrdagān, fōrdayān, pōrdgān, pōrdyān *(ըստ* Vullers), fordigān, fōrdiyān, pōrdigān, pōrdiyān (Lagarde, Gesam. Abhd. 161), farvadīn, farvardīn *«է անուն առաջնոյ ամսոյ արեգակնային ամի, որ և ըստ հռոմայեցոց ասի մարտ. 2. է անուն իննևտասներորդի աւուր իւրաքանչիւր ամսոյ արեգակնային ամի. և է կանոն Պարսից, զի մինչ անուն աւուրն գայցէ համեմատ անուան ամսոյն, զօրն զայն օրհնել և շնորհաւոր համարել առնեն տօն ցնծութեան»,* farvardiyān, farvardigān *«5 աւուրք աւելեաց» (ԳԴ), Խուարէզմի բարբառով* روچنا rōčinā (<*hrōtinā<fravartinām) *«տարւոյ առաջին ամիսը»* (Marquart, *Յուշարձան, էջ 295—6)։ Իրանեան*

բառից օտար տառադարձութեամբ ունինք արաբ. فروردجان farvardijān (Ալբիրունի) կամ կրճատ ձևով فردجان fardajān «Աւելեաց» (ԳԴ), յն. Φουρδίγαν (Մենանդր), ասոր. Frōrdīγān (ըստ Hoffmann)։ Հյ. հրոտ <հրորտ<իրան. *frōrt<fravart- ձևից. ըստ այսմ յգ. սեռ. հրոտից համապատասխանում է հպրս. *fravartīnām=զնդ. fravašinąm «մարտ-ապրիլ» ձևերին։—Հիւբշ. 184—185։

Հներից Վանակ. տարեմտ. և Տաթև. հարց. 201 ստուգաբանում են «հրոտից» ըստ դրութեանն է, զի հուր է ոտիցն, որ այրէ ի ներքուստ ի վեր ջերմութիւն արեգականն»։ Իսկ Տաթև. ձմ. ա. մեկնելով այս բառը՝ գրում է. «Հրոտից՝ զխորհրդակցութիւն և զկատարումն ժամանակացն ասէ. մանաւանդ զգալուստ հոգւոյն և զերկրորդն ահագին փառօք ըստ Դանիէլի»։ (Բայց չի հասկացւում թէ ո՛ր բառից է ուզում հանել)։—Brosset JAs. 1832, 530 և Dulaurier, Chron. arm. էջ 12 դնում են հուր բառից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Gesam. Abhd. էջ 163՝ համեմատելով պրս. fordigān, յն. Φουρδιγαν, բայց և եբր. פורים Փուրիմ (տօնը)։ Ուղիղ են նաև Պատկան. О назван. древн. арм. мѣсяцевъ, էջ 37 և Տէրվ. Նախալ. 94։ Ալիշան, Հին հաւ. 142 պրս. փրաւարտ, յն. Հերոյիդ, հնդ. Բուտրա, գերմ. Hrodr, ֆրանս. Ruth դիցանունների հետ։ Հիւնք. պրս. արուտ «անուն 25րդ աւուր արեգակնային ամսոյ Պարսից»։

ՀՐՈՒԱՆԴԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ծովեզերեայ բարձր տեղեր, սարաւանդ» Պիտ. «երեսաց պատըշգամբք» Ջքր. սարկ. Ա. 15, Բ. 106, Գ. 34։

ՆՀԲ հրաձև գահաւանդ: Պասմաճեան, Արևելք 1890 յունիս 1 կցում է veranda բառին, որ ունի հնդկական ծագում։ Հիւնք. պրս. farvān «վերնատուն»+հյ. անդ (պրս. բառի ծագումը տե՛ս Հրապարակ բառի տակ)։ Պատահական նըմանութիւն ունին յն. πρών, πρηών «լեռ, հրուանդան», սանս. pravaṇá- «անդունդ»։

*ՀՐՈՒՇԱԿ «ալիւրով և շաքարով (կամ թէ ռուպով և կամ մեղրով) և իւղով պատրաստըւած ուտելիք. տճկ. հալվա». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. հնից աւանդուած չէ և կայ միայն նոր գաւառականներում։ Բառիս վկայութիւնը գտնում եմ այժմ Նաղաշ Յովնաթանի տաղերում, հրատ. Ջօպանեան, Փարիզ 1910, էջ 92. «Ջեննէք թազայ գառն ու շիշակ եփէք եղաձու և հարուշակ»։ (Հրատարակիչը սխալմամբ ուզում է ուղղել հարիսայ)։

=Պհլ. *[Pahlavi] frōšak հոմանիշից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց ունինք պհլ. [Pahlavi] afrōšak «հալվա» (WZKM 18, 281), որի հետ հմմտ. պրս. فروشه farūša, افروشه afrūša, آفروشه āfrūša «ալիւրով, կարագով և մեղրով պատրաստուած մի տեսակ քաղցրեղէն. հալվա». որից փոխ առնուած է նաև քրդ. hewružk «ճմուռ, կարագով տաք հաց» (ըստ Justi, Dict. Kurde, էջ 447)։—Հիւբշ. 185։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ֆիւրիշէ «հրուշակ» ձևի հետ։ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), էջ 661 պրս. farūša: Հիւնք. պրս. فروشك farūšak «ճաւար»։ Stackelberg WZKM 18 (1904), 281 պհլ. afrōšak «հալվա» բառից։

ԳԻՐ.—Ջղ. խրուշակ, խուռուշակ, Ագլ. հրէ՛շոկ, Պռ. հիւրիշէկ. այլուր գոյութիւն չունի այս բառը. բայց ձևից երևում է, որ շատ հին է և փոխառութիւնը տեղի է ունեցած պահլաւական շրջանին։

ՀՕՊՕՏ. անծանօթ մի բոյս. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1758. թերևս նոյն ընդ հոտոտ:

+ՀՕՏ, ի հլ. «ոչխարի, նաև ուրիշ չորքոտանիների, փոխ. մարդոց խումբ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 17. որից հոտապետութիւն Բուզ. հոտարած «հովիւ» Փարպ. հոտերեց «հովիւ» Վկ. արև. էջ 90. Փիլ. հոտաժողով Մծբ. հոտարան «փարախ» Երզն. քեր. և այլն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pā- արմատից. ցեղակիցներն են՝ յն. πῶυ «հօտ». ποιμήν «հովիւ», սանս. pāyú- «հովուեալ». լիթ. pēmū «հովիւ», պրս. پاده pāda «հօտ». այս բոլորի արմատն է pā-, որի վրայ տե՛ս հո-

ռան: Հայերէնի մէջ արմատը աճած է d ա-ճականով, ինչպէս ցոյց է տալիս նաև պրս. pāda ձևը. (հմմտ. նաև լտ. pecu- և աճած pecu-dis «արջառ»)։

ՆՀԲ լծ. հովիւ, հովիտ, արօտ. իսկ օդիf բառի տակ՝ լծ. յն. αμνός «գառնուկ»։ Lag. Urgesch. III pā արմատից։ Այսպէս նաև Տէրվ. Նախալ. 91։ Müller WZKM 6, 266 ցեղակից է դընում յն. ποιμήν, լտ. pastor, լիթ. pēmũ ձևերին։ Մերժում է Հիւբշ. 468 այս մեկնութիւնը, որովհետև ա մնում է առանց բացատրութեան։ Վերի ձևով բացատրեց Meillet MSL 12, 430: Հիւնք. յօդ բառից։

ԳԻՒ.—Այս բառը գաւառականներում գործածական չէ. բայց սրանից ունինք Ախց. Երև. Լ. Ղրբ. հօտաղ, Ալշ. Մշ. հօղաղ, Վն. խօտաղ «հովիւ. 2. գութանի կամ արօրի առաջին լուծը քշող մշակը». որից հօտաղfար Բբ. «մի մեծ քար, որ հօտաղ չեղած ժամանակ, գութանի առաջին լուծի վրայ են դնում»։

ՓՈԽ.—Վրաց. գու. ოტალი օտալի «արօրի առաջից գնացող և եզները քշող մշակը»,—Թրք. գու. Կր. hodax «հօտաղ» (Բիւր. 1898, էջ 627), Եւդ. خوداخ hodax «հովիւ» (Յուշարձան 329), Բբ. hodōγkʸar «հօտաղքար».—որդեօք նաև ուտ. օտաղ «արօ"ր»։

Հօտ «յատուց» տե՛ս յատ-անել։

ՀՈՏԽՈՑ կամ ՀՈՏԻՈՑ «մի տեսակ բոյս. լտ. prasium կամ marrubium» Բժշ.—Տիրացուեան, Contributo § 416 դնում է lycopus europaeus L, իսկ § 449 marrubium heterodon Boiss. et Bal.—գրուած է նաև հաւտխաւ.—ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ գրում են հօտխոռ, որ սխալ է ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. (marrube բառի տակ). ՀԲուս. § 1739 յիշում է նաև հոտոսան, հոտոսան ձևերը. իսկ Արթինեան, Ամէն տարեց. 1921, 183 մի Բժշկարանում իրար հոմանիշ դրուած գտնելով «փրիմի տակ, վարսամն, հօտայ, սուսամբար, նամամ», համարում է «սուսամբար, tanacetum balsamita L»:

ՀՈՐԱՆ «մի տեսակ բոյս. լտ. staphysaria» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1759։

+ՀՈՐԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «այծի, ուլի կամ նաև ոչխարի հօտ, երամակ» Երգ. գ. 1. Փիլ. քհ. 194. Պիտ. Նար. 114. Մխ. առակ. «փարախ» Փիլ. Օրբել. հրտր. Էմ. էջ 175. գրուած է նաև հոռան Մագ. Թղ. 121։—Այս բառից է ըստ ՆՀԲ հօրան լինել «ուրախանալ, խայտալ, այծի պէս ցատկոտել» Ոսկ. եբր. իգ. 526, որ Վարդանեան ՀԱ 1914, 327 սրբագրում է յօռան և կցում յօռանալ «յղփանալ, լիանալ» բային։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -ան հաւաքական մասնիկով՝ *հաւր>*հօր արմատականից, որ առանձին չէ գործածուած։ Այս *հաւր ձևը գալիս է հնխ. *pā-tro-ից, որ կազմուած է հնխ. pā- «պահել, արածացնել» արմատից, -tro- մասնիկով. (մասնիկի համար հմմտ. արօր<*aratro-, աղօրի<*ala-tro-). pā- արմատը գործածական է յատկապէս հօտի և հովիւի համար. հմմտ. սանս. pāti «պահել, պահպանել», paçu-pā «նախրապան», avi-pālá «ոչխարի հովիւ», gō-pāla «կովարած», լտ. pāicō, pāvī «կովերն արածացնել»։ Նոյն արմատի աւելի հեռաւոր ժառանգներն են յն. πῶυ, պրս. pāda «հօտ», ինչպէս նաև հյ. հօտ՝ որ աճած է d-ով (Walde 564, Boisacq 409, Ernout-Meillet 702, Pokorny 1, 347 և 2, 72):

Հիւնք. յն. χορός «պարողների են խումբ» բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 30 լտ. caper «այծ», հհիւս. hafr «քօշ», իռլ. caera «ոչխար» բառերի հետ. հայերէնի մէջ -ան ընդունում է մասնիկ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 26: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 254 զնդ. Ura «հօտ» բառից։ Վերի մեկնութեան պատճառով պատահական պէտք է համարել արաբ. ﻫﻮﺭ haur «ոչխարի կամ այծի հօտ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 155)։

*ՀՈՐՈՏ (գրուած է նաև հօրօտ, հօրուտ, հաւրուտ, խօրօտ) «մի տեսակ գեղեցիկ և անուշահոտ ծաղիկ է». յիշուած է սովորաբար մօրոտ ծաղկի հետ. այսպէս՝ «Հորոտն և մորոտն և մանուշակն». Ագաթ. «Հորոտն և մորոտն և ասպուզանն». Մխ. առակ. այս-

պէս նաև Գաղիան. Բժշ. Սալաձ.։—ՆՀԲ և ՋԲ համարում են «թութիա չիչէյի, giacinto tuberoso կամ giacinto indiano», Շէհրիմանեան «hyacinthus orientalis», Տիրացուեան, Contributo § 359 primula auriculata Lam. ըստ Գաղիան. «եղեբորոս» (տե՛ս ՀԲուս. § 1761).—Նորայր, Բանաս. 1901, 119 ցոյց է տալիս որ հօրոտ և մօրոտ միասին մէկ բառ են կազմում և միևնոյն ծաղիկն են նշանակում։

=Իրանեան դիցաբանութիւնից հայոց փոխանցուած բառեր են. հնագոյն ձևերն են զնդ. haurvatāt̰ (որի կրճատ ձևն է haurvat̰) և amərətāt̰. առաջինը՝ որ բուն նշանակում է «լիութիւն, առատութիւն» (արմատն է զնդ. haurva, սանս. sarva, լտ. salvus, յն. ὅλος =հյ. ողջ), ջրի պահապան իգական մի ոգի է, ընկճում է քաղցը, տալիս է մարդոց բարեկեցութիւն։ Երկրորդը՝ որ բուն նշանակում է «անմահութիւն», բոյսերի պահապան իգական մի ոգի է. ընկճում է ծարաւը, մարդկանց երկար կեանք է պարգևում։ Զնդ. ձևերը պհլ. xōrdat amardat ձևերից անցնելով՝ դարձան պրս. خرداد xurdād «անուն հրեշտակի միոջ, որ վերակացու է հոսական ջուրց և ծառոց. 2. մայիս ամիսը», և مرداد murdād «յուլիս ամիսը»։ Պարսիկներից անցնելով Արաբներին, սրանք ստացան هاروت Hārūt և ماروت Mārūt ձևերը. այս անուններով նշանակւում են Ղուրանում (Բ. 96) այն երկու հրեշտակները, որոնք կախարդութեամբ էին պարապում և Աստուած վրէժ տեց նրանց արքայութիւնից և Բաբելոնում մի ջրհորի մէջ գլխիվայր կախեց։ (Ուսուցանէր մարդկան սատանայ զմոգութիւն և զգիտութիւն հրեշտակաց երկուց՝ Հարուտի և Մարուտի, որք դատապարտեցան բնակել ի Բաբելոն)։ Սրանց վրայ պատմուած միւս առասպելները տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 327։ Հայոց մէջ պատմուած առասպելը յայտնի չէ. բայց անշուշտ մեր մէջ էլ հօրոտը ջրի ոգին էր և մօրոտը բոյսերի ոգին, որոնք յետոյ ծաղկի անուն դարձան։

Այս երկու առասպելական էակների վրայ առանձին մենագրութիւն ունի Darmesteter, Paris 1875: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Կ. Կոստանեանց, Հայոց հեթ. կրօնը, Վաղարշապատ 1879, էջ 33։ Նոյնը յետոյ Stackelberg WZKM 12, 244: Տե՛ս նաև Աբեղեան, Arm. Volksglaube, էջ 57, 62, Նորայր, Բանաս. 1901, 119։ Վերջինը, ինչպէս նաև Pedersen Հայ. դր. լեզ. 219 դնում են հայր և մայր բառերից։

ԳՒՌ.—Մշ. հօրօղ-մօրօղ, խօրող-մօրող, Ալշ. խօրօղ-մօրօղ (ծաղկի անուն է). իսկ Սլմ. խօրօտ-մօրօտ գործածւում է իբր ած. ինչ. խօրօտ-մօրօտ աղջիկ է. խօրօտ-մօրօտ մեծացա՞ւ.—այս ձևափոխութիւնը տեղի ունեցած է անշուշտ խօրոտ «գեղեցիկ» բառի հետ շփոթուելով։

ՓՈԽ.—Քրդ. خورد مردود xorud-morud «մի տեսակ ծաղիկ է»։

Զ

ԶԱԲՌՏԵԼ «ծերութիւնից դողդոջել, վատ գիր գրել» Սարգ. յիշատ. Նոր գրականում ձաբռտուք «վատ գրուածք, ցնդաբանութիւն»։

=Անշուշտ կազմուած է -ռտ- սաստկացուցիչ մասնիկով. ինչպէս վազվռտել, խօսվռտուք, ճաքռտիլ ևն. ուստի պարզ արմատն է *ձաբել, *ձաբ:

ՆՀԲ «թերևս ի ձայնիցս ափ, ծափ, որպէս խարխափել»։

+ԶԱԳ, ու հլ. «հաւի, թռչունի կամ չորքոտանու ձագ» ՍԳր. «ճնճղուկ» Յոբ. խ. 24, Ղկ. ժբ. 6, 7 (յետնաբար կայ ձագուճ Կլիմաք.). միջին հյ. ձագ նշանակում է «թռչուն», ինչպէս ունին Քուչ. 43, Միխ. աս. 29—31. այս արմատից ունինք ձագս հանել «թուխս նստիլ» ՍԳր. ձագախառն Ես. կ. 8. ձագասնոյց Պիտ. ձագասնիլ Փիլ. ձագարան Եպիփ. բարոյ. ձագացեալ Ոսկ. ես. նմանութեամբ փոքր բաների համար ասուած. ինչ. ձագ մատն «ճկոյթ» Ոսկիփ. (գրուած ձագ մատ Տաթև. ամ. 475). կարասձագ «փոքր կարաս» Վստկ. 114. հաւձագ Մխ. բժշ. (Քաջունի Գ. էջ 147 ունի ձագուռ «վառեակ»)։ Սրանից են նաև մի քանի բոյսերի անուններ. ինչ. ձագախոտ կամ ձագխոտ (գրուած նաև ծագախոտ) «erysimum graecum Boiss. et Heldr.» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 149), ձագի դեղ «լտ. melissa», ձագի լեզու «լտ. lingua avis» (տե՛ս ՀԲուս. § 1762—4)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hāg²h- «ձագ. յատկապէս թռչունի ձագ» ձևից, որի միւս ժառանգներն են սոգդ. zāk «տղայ, սերունդ», պրս. *zāk (որ աւանդուած չէ, բայց նրանից են արաբ. زاق zāq «ձագ», ասոր. ܙܓܐ zagā «հաւի ձագ», վրաց. ზაქი զաքի «ձագ, յատկապէս գոմէշի ձագ» ըստ Զուբինով[2] 515), ալբան. zok, zogu, zogne «թռչունի ձագ» (Pokorny 1, 531):

ՆՀԲ «իբր ծագ կամ ձուակ, ձուիկ կամ ձայնող ճա՛կ, ճի՛կ»: Lag. Gesam. Abhd. 41 համեմատեց վերի պրս. և ասոր. ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 54 և Նախալ. 100 զնդ. yavān, պրս. jivān, լտ. juvenis ևն ձևերի հետ։ Հիւնք. ծագ բառից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 185 դնում է իրանեանից փոխառութիւն։ Pedersen KZ 36, 338 իբր բնիկ հայ միացնում է ալբան. zog «թռչուն» բառին, առարկելով թէ իրանեան փոխառութիւն լինելու դէպքում ձ-ի տեղ սպասելի էր զ կամ ժ։ G. Meyer, Alb. Stud. III 18 և Wiedemann BB 27 (1902), 203 ալբան. zok, zogne «թռչունի ձագ»։ Մառ. ИАН 1913 422 ասոր. zaqā և պրս. zāg ձևերի հետ միասին յաբեթական արմատից. հմմտ. մինգր. սճուա, սվան. սգյաճ «որդի»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 191 պհլ. zāk «ծնեալ» և հյ. ծագ «ծայր» բառերի հետ։ Sigurd Agrell, Zwei Beiträge zur slav. Lautgeschichte, էջ 28 լիթ. żagata և լեթթ. fchagata «կաչաղակ» բառերի հետ, որ ընդունելով Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 100, աւելացնում է նաև լեթթ. schadsināt «շաղակրատել», schagstēt «հեծկլտալ», լիթ. żagsėti «հեծկլտալ», žvageti «ճռնչել, աղմկել», օսս. zäγun «ասել. խօսել» ձևերը. բոլորը միասին դնելով հնխ. g'hagh- բնաձայն արմատից։ Մառ, Яф. сбор. 1, 63 ալբան. zog

«վառեակ»։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. زاغ zāγ *«ագռաւ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Խրբ. Կր. Մշ. Ննխ. Սեբ. Սչ. ձ‘ագ‘, *Ախց. Երև. Ջղ.* ձ‘աf, *Տփ.* ձաf, *Ասլ.* ձ‘աf, ձ‘ա*, *Ոզմ.* ձ‘mf', *Պլ. Ռ.* ցաf, *Ղրբ. Մկ. Վն.* ծmf', *Սլմ.* ծmկ', *Տիգ.* gmf, *Հճ.* ձ‘օգ‘, *Զթ.* ծօգ‘, ձ‘ոգ‘, *Սվեդ.* ձ‘իւգ‘.—*բարբառներում հարստացած է նորանոր նշանակութիւններով. այսպէս են «գոմէշի նորածին ձագ. 2. վառեակ. 3. ճնճղուկ. 4. թռչուն. 5. անութի տակ դրուած կարկատան. 6. փէշով վերարկու. 7. պարեգօտի քղանցքի օժանդակ մասը. 8. թռչնաձև մի ոգի»։ Նոր բառեր են* ձագուկ *(Ակն.* ձ‘աfուգ), ձագամայր, ձագատուն, ձագեար, ձագխեղդ, ձագճօց, ձագլէթ, ձագկորի, ձագտապակ, ձագսիւն, ձագոտիլ, ձագփաքաք:

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ ձև է քրդ. تصاق tsak *«գոմէշի ձագ», որ ունի* Justi, Dict. Kurde, *էջ 100. (բայց ի՛նչպէս պէտք է կարդալ* ts *խումբը)։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայից է դնում ալբան.* zok, zogou *«թռչունի ձագ, թռչուն», որ ի զուր է։— Հայ գւռ.* ձագ *«հագուստի վրայ այս կամ այն մասը» բառից փոխառեալ է ըստ իս նաև կապադովկ.* záka, *որ* Karolides, Γλ. συγκρ. 82 *մեկնում է «*ὁ κόλπος τοῦ ἐνδύματος*» (հագուստի ծալք) և աւելի մանրամասն էջ 162 «*ὁ κόλπος ὁ σχηματι-ζόμενος εἰς τὰ ’Ασιατικὰ ἐνδύματα ἄνωθεν τῆς ζώνης περὶ τὸ στῆθος*» (ասիական հագուստի վրայ, գօտուց վերև. կրծքի շուրջը շինուած ծալք)։ — Այս բառը* Karolides *հյ.* ծոց *և յն.* σάκος *«խորգ, թաղիքի պէս կոշտ կտորեղէն» բառերին է կըցում, մասամբ առաջնորդուելով նրանից, որ յն.* κόλπος *նշանակում է «ծոց» և «հագուստի ծալք»։*

ՁԱԳԱՐ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ձագար, խունի» Ագաթ. Ճառընտ. որից* ձագարաձև *(Նոր բառ).—ՋԲ ունի նաև* ձագառ *ձևը, որ յաճախ աւելի գործածական է Արևմտահայ գրականութեան՛ մէջ։*

ՆՀԲ լծ. ծակ *և* ձագու *բեռան: Դ. Սարգսեան, Բիւր. 1898, 483 արմատը դնում է* ար *«ճամբայ», որից նաև* արանել, ենար, արատ *են։ Պատահական և միայն մօտաւոր նմանութիւն ունի վրաց.* ձաբրի *«ձագար»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մշ. ձ‘ագ‘առ, *Հճ.* ձ‘ագ‘գ‘ուր, *Սվեդ.* ձ‘mգ‘գ‘ուր, զաfար, *Խրբ. Սեբ.* զաfար, *Տիգ.* զաfառ. *իսկ Տփ.* ձաբրի *փոխառեալ է վրացերէնից։*

ՁԱԳԻ *«չափի». այսպես ունի Բառ. երեմ. էջ 188. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։ Տե՛ս և* ձակել:

ՁԱԽ, ու, ո *հլ. (բց. ի ձախմէ) «ձախ» ՍԳր. Ագաթ. Մծբ. որից* ձախակողմն *ՍԳր.* ձախլել *«խօսքի միտքը ծուռ հասկանալ» Սարգ. հանգ. (լ-ի համար հմմտ. աշխ.* ձախլիկ *«ձախով գործող»).* ձախանալ *«վատանալ, գործը վատ գնալ» Վրդն. աւետ.* ձախող *Եւ. պտմ. Եփր. թգ.* ձախողանf *Եփր. ծն.* ձախողիլ *Բուզ. Ոսկ. եւ.* ձախողութիւն, ձախորդ *(Նոր բառեր),* ձախորդութիւն *Արիստ. առաք. վերջիններն բխում են այն ընդհանուր նախապաշարմունքից, որով ձախը համարւում է անյաջողութեան, իսկ աջը յաջողութեան նշան. հմմտ.* յաջող, յաջողիլ, յաջողակ, *գւռ.* գործը աջ երթալ *«յաջողիլ»,* գործը ձախ երթալ *«չյաջողիլ, անյաջողութեան մատնուիլ»։*

=Մեկնութիւնը անծանօթ է։ Հնդևրոպական լեզուների մէջ «ձախ» բառը ենթարկուած էր tabou-*ի և այս պատճառով է որ այս գաղափարի համար չկայ նրանց մէջ մի և ընդհանուր ձև։ Գլխաւորապէս երեք անջատ խմբակներ կան. 1. սանս.* savyá-, *զնդ.* haoya-, *հսլ.* šuyĭ.—*2. հսլ.* lěvŭ, *յն.* λαιός, *լտ.* laevos.—*3. յն.* σκαιός, *լտ.* scaevos *և լիթ.* kairē? *սրանցից զուկ կան նաև մասնաւոր ձևեր և դարձուածներ, որոնք ցոյց են տալիս թէ ինչպէս ամէն մի լեզու աշխատել է ուղղակի չարտասանել այս բառը և կողմնակի միջոցներով անուանել. ինչ. յն.* εὐώνυμος,. ἀριστερός, *զնդ.* vairyāstara- *ևն. այսպիսի կզզիացեալ մի ձև է նաև հյ.* ձախ *(տե՛ս* Meillet, Interdictions de vocabulaire, *էջ 18)։*

Klaproth, As. polygl. *էջ 103 պրս.* چپ čap *հոմանիշի հետ։* Brosset

JAs. 1834, 369 ևն և Չուբինով համեմատում են վրաց. մարցխենա «ձախ» բառի հետ (Հմմտ. վրաց. մարջվենի «աջ», ուր եթէ մար– մասնիկ է, արմատը կլինի –ցխ(ենա) «ձախ», որից և մարցխի «կորուստ, վնաս, անյաջողութիւն», ինչպէս հյ. ձախորդութիւն կամ ձախողութիւն՝ ձախ բառից)։ Հիւնք. Թրք. սաղ «աջ» բառի հետ։ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. dogo-lon, բուրեատ. dogo-l, doku-l, Թունգուզ. dokolok, մանչու. doxolon «կաղ» բառերի հետ?—Մառ ИАН 1913, 425 վրաց. մար–ցխենա ևն ձևերի հետ՝ իբր յաբեթական, որի մասին խօսում է նաև Ղափանցեան, Հայեթ. լեզվ. էջ 22. Petersson LUÅ 1916 էջ 8—9 (չեմ տեսած) հնխ. g'hwel- «ծռիլ, շեղիլ» արմատի տակ. հմմտ. ռուս. zýga «անհանգարտ մարդ», լեհ. zy-z լիթ. žvatras «շիլ նայիլը» ևն (տե՛ս Pokorny 1, 644)։

ԳԻՒ.—Տփ. ձախ, Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Ջղ. Սեբ. ձ'ախ, Ոզմ. ձ'ոխ, Մկ. Սլմ. Վն. ծոխ, Գոր. ծո՛խի, Ղրբ. ծէ՛խէ, Ագլ. ձլօճ.—Նոր բառեր են ձախուփլ, ձախիլ, ձախլիկ, ձախըլկանի, ձախախենձոր, ձախակի, ձախուծուռ։

ՁԱԿԵԼ «լափել». գիտէ միայն ՓԲ յաւել. անստոյգ բառ.—կարծեմ թէ նոյն է վերի ձագի «լափի» ձևի հետ։

ՁԱՁԵԼ «հաւաքել, ժողովել, դիզել» Թր. քեր. Հին բռ. Սասն. էջ 55. որից ձաձել «բոլորովին լի, հոծ, թխկած» Մագ. բազձաձել «բովանդակել, ամփոփել, պարագրել» ՅՀ. կաթ. Նիւս. կազմ. բազձաձումն Սկևռ. լմբ. բազձաձականն Պորփ. Երզն. քեր. բազձած Հին բռ. գրուած է նաև ձանձել, ձայնձել, որից ձանձեալ «ժողովեալ» Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 719)։—Բառ. երեմ. էջ 188 ձաձել մեկնում է «իմանալ, առնել, ճկկել»։

ՆՀԲ քաք բառից։

+ՁԱՂ (ու հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «ծաղր կամ ծաղրելի» Ոսկ. ես. 74, 181 և եբր. Եփր. թգ. 369. Մծբ. 340—341. որից ձաղել «ծաղրել, հեգնել, խաղք ընել» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. և եբր. Եւս քր. Սեբեր. «յաղթել, նուաճել» Եւս. քր. բ. 276, 268. ձաղանք «ծաղր» Երեմ. ժա. 18. Ոսկ. մ. ա. 18, բ. կոր. ձաղակոծ Ոսկ. մ. գ. 5. ձաղածանակ (նաև գրուած ծաղածանակ) Ագաթ. ձաղադէմ Փարպ. ձաղիչ Մծբ. ձաղութիւն կամ ձաղումն Ոսկ. Եւս. քր.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hl- ձևից, որ ստորին ձայնդարձն է g'hel- արմատի. հմմտ. յն. χλεύη «ծաղր, կատականք», χλευάζω «ծաղրել, կատակել», հիսլ. glaumr «խինդ, աղմկալի ուրախութիւն», հհիս. glý «խինդ», gleyma «ուրախ լինել», անգսք. glēam «կատակ, խաղ», glēo, glīewes «խինդ, աղմկալի ուրախութիւն», լիթ. glaudas «զուարճութեամբ ժամանակ անցկացնել», glaudi «փայփայանք», gláudoti «կատակել», հսլ. glumiti «կատակել», glumĭci «խեղկատակ», ռուս. глумъ «խաղ, կատակ» ևն. բոլորի պարզ արմատն է g'hel-, աճած ձևը՝ g'hleu- (Boisacq 1062, Berneker 308, Trautmann 91, Pokorny 1, 660).—Հիւբշ. IF Anz. 10, 48?

ՆՀԲ ծաղր և խաղ բառերի հետ? Windisch. 13, 18 նոյն ընդ ծաղ=յն. γέλως։ Müller, Kuhn's u. Schleich. Btrg. 3, 253 ծաղ բառի հետ։ Հիւնք. ծաղր բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 10, 280։

+ՁԱՂԿ, ի–ա հլ. (յետնաբար ի, ո հլ.) «գաւազան» Եւս. պտմ. «ճիւղ» Մխ. առակ. էջ 35 (յգ. սեռ. ձաղկից). «ծեծ, գանակոծութիւն» Եղիշ. առաք. 349. Ճառընտ. «ուղիղ կանգնած, ցցուած, տնկուած» Տաղ. Նիւս. կազմ. Բժշ. Վստկ. 198, 214. որից ձաղկել «ծեծել» Բ կոր. ժա. 25. ձաղկիլ Եւս. պտմ. էջ 75. ձաղկահեր Սեբեր. = ձաղկամազ Պղատ. յեւթ. 11. ձաղկանք Ոսկ. Բ. կոր. (գրուած է ձաղանք) ՅՀ. կթ. ձաղկումն Երզն. լս. (Ներբ. յորդ. 41). բարձրաձաղկ Սարգ. յուդ. Բ. էջ 649. Ոսկ. ճառք, էջ 538։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'halg- ձևից. սըրանից են նաև լիթ. žalgà «ձող», լեթթ. žalga «բարակ ու երկար ձող», գոթ. galga «ցից, խաչ», հիսլ. galgi «կախաղան», gelgia «ձող, ճիւղ», անգսք. gealga, հբգ. galgo «կախաղան, խաչ, հորից ջուր քաշելու ա-

նիւ», գերմ. Galgen, հոլլ. galg, անգլ. gallows «կախաղան» են. գերմանական ձեւերը գալիս են հնխ. g'halgh- ձեւից. բայց թէ́ g'halg- և թէ́ g'halgh- թերեւս աճած են հնխ. g'hel- արմատից, որի վրայ տե́ս ձող (Pokorny 1, 540, Trautmann 364, Kluge 162): —Հիւբշ. 469։

> ՆՀԲ ձողիկ կամ ծղիկ բառից. լծ. ցախ: Հիւնք. ծաղիկ բառից։ Այդիղ մեկնեց նախ Bugge, Btrg. 18, որ և պատահական է համարում վախի šolkh, մոնղոլ. salagha, թրք. salghyn ձեւերը։ Նոյնը կրկնում է Müller WZKM 5, 68 և SWAW 136 (1897), էջ 21։ Մառ ИАН 1913, 424 հյ. ցախ և սվան. ցխեկ «անտառ» են բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Շատ տեղ պահուած է ձաղկել «բարակ փայտով բուրդը ծեծել՝ թաւացնելու համար». այսպէս են՝ Ախց. Կր. ձ'աղկէլ, Ալշ. Մշ. ձ'աղգել, Սեբ. ձ'աղգէլ, Խրբ. ձ'աղգիլ, Սվեդ. ձ'ողգիլ. կայ նաև ձաղտել Ալքս. Նոր բառեր են ձաղկիչ, բուրդձաղկիչ, ձաղտիչ:

ՁԱՄԱԳՈՒՐ «անօթի, շատ քաղցած». ունին միայն ՀՀԲ և Բառ. երեմ. էջ 188. սրանցից առել է ՓԲ և գրում է ցամաքուր:

> ՓԲ մեկնում է «ցամաքեալ ի կերակրոյ»։

ՁԱՄԱԹ «քսու, թրք. ղամազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 188։

ՁԱՄՁԱՄ կամ **ՁԱՆՁԱՄ** «տգեղ, գարշ, զազիր». Հին բռ. (տես ՆՀԲ ձանձել). անստոյգ բառ։

ՁԱՅՆ, ի հլ. «որևիցէ ձայն, հնչիւն» ՍԳր. Եփր. ծն. «երգի կամ շարականի եղանակ» ՍԳր. «բառ» Սահմ. «խօսք, լեզու» Ոսկ. յհ. բ. 39. որից ձայնել Բ. թագ. ի. 5, 43. Եփր. թգ. ձայնակից Գ. մակ. դ. 6. ձայնակցաբար Ոսկ. եբր. Սեբեր. ձայնատու Իմ. ժը. 10. Առակ. ը. 1. Եւ. պտմ. ձայնատուր Բ. մակ. դ. 14. Ոսկ. եբր. Եւ. քր. ձայնարկու ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 12 և փիլիպ. բարձրաձայն Ագաթ. Յուդթ. ժգ. 17. մեծաձայն ՍԳր. բազմաձայն Ագաթ. ձայնալուր Մ. Մաշտ. 274 բ. համարձակաձայն Ոսկ. մ. բ. 18. խառնաձայն Ա. կոր. ժդ. 8. են։ Նոր բառեր են՝ ձայնագիր, ձայնագրութիւն, ձայնագիտութիւն, ձայնաբանութիւն, ձայնախօսութիւն, ձայնալար, ձայնաչափ, ձայնամփոփ, ձայնագրագէտ, բաղաձայնայանգ, բաղաձայնաւոր, ձայնաւորայանգ, ձայնեղ, քառաձայն, ձայնախումբ են։

> ՆՀԲ լծ. լտ. sonus: Peterm. 23, 33 սանս. gāi: Justi, Zendsp. 103 սանս. և զնդ. gā «երգել» բայի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 81 հնխ. ghu «գոչել, կոչել» արմատի տակ դնում է ի մէջ այլոց նաև ձայն (<*ձուան)=սանս. hvāna, հսլ. zvonŭ: Նոյնպէս է նաև Müller, Armen. VI (1890): Bugge BB 18 (1892), էջ 172 ալբան. zani և հսլ. zwonŭ «ձայն»։ Meillet MSL 9, 54 սանս. hvā- «գոչել» արմատի հետ։ Հիւբշ. Arm. Gram. 469 աւելացնում է սրանց վրայ նաև սանս. hū «գոչել», hàva- «գոչումն», hávana- «կոչելն», զնդ. zbā, zū «գոչել», zavana- «գոչիւն», բայց այս բոլորը անյարմար է գտնում՝ հայերէնի այ ձայնի պատճառով։ Հիւնք. լտ. sonus: Pedersen KZ 36, 338=Նպաստ, էջ 7 կցելով դարձեալ հսլ. zvonŭ, ալբան. zɛ «ձայն» բառերին, հայերէնի մէջ v կորած է գտնում։ Նոյնպէս են նաև Wiedemann BB 27 (1902), 203, Lidén, Յուշարձան 384։ Scheftelowitz BB 29, 44 հիռլ. gin «բերան» և հիսլ. gin «երախ» բառերի հետ։ Մառ ИАН 1917, 328 վրաց. ձախիլի «կանչ»։ Pokorny 1, 642 հսլ. zvonŭ, ալբան. zē, za̧ են հոմանիշների հետ դրած է հնխ. g'hu̯en- «հնչել» արմատի տակ։

ԳԻՌ.—Ագլ. ձայն, Ննխ. Պլ. ձան, Ակն. Հճ. Սեբ. Սչ. Սվեդ. ձ'ան (բայց Ակն. ձ'էնէլ), Ռ. ցան, Ասլ. ձա̤, Խրբ. ձ'mն, Տփ. ձէն, Հմշ. ձէն, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ջղ. ձ'էն, Տիգ. ցէն, Ջթ. ծէն, ձ'mն, Ոզմ. ձ'ըն, Շմ. ծmն, Գոր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. ծէն:—Նոր բառեր են ձայնաւոր «տիրացու» (էնկիւրիի թրքախօս հայերն ունին saynavor «ձայնաւոր (պատարագ)» Բիւր. 1898, 865), ձայնախփի, ձայնխեղդ, ձայնկոխ, ձայնկտուր, ձայնճաս, ձայնողչէք, ձայնտել, ձայնուփլ, ձայնս «ողբ», ձայնտուք «հրաւէր», ձայնտր,

ձայնfել «կանչել». կրկնական են ձայն–ձուն, ձայն–ձուկ, ձայն–ձոր, ձայնձնել, ձայնձնուփլ, ձայնձայնոց:

ՓՈխ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է համարում լըրան. ze, zan *«ձայն», որ բնիկ բառ է ըստ այլ գիտունների։*

ՁԱՆՁ. *արմատ առանձին անգործածական, ձևով և նշանակութեամբ էլ անստոյգ. գըտնըւում է միայն* fառձանձ *(գրուած է նաև* fարձանձն, fառձանձր, fարցանձ, fառ-ձուձծ) *բառի մէջ, որ է «ուրց, խոռն, վայրի ծոթրին, որ աճում է քարերի մէջ», Բժշ. Ամիրտ. ըստ ՀԲուս. § 3179. Նորայր ՀԱ 1923, 344 և Բառ. երեմ. էջ 144, 330։ Համտ. նաև* ձօնձ:

> *ՀԲուս. անդ համարում է «միթէ քարաքո՞ս մի.* ձանձախարիթ *բառին մասամբ զուգուած»։ Ըստ իս աւելի յարմար է կցել* ծանձ *«ցորենի կճեպ ու յարդ», գւռ.* ձանձ *(Խրբ.) «ցորենի ցօղուն»,* ձանձ *(Ռշտ. Մկ.) «կանեփի ցօղուն» բառին։*

ՓՈխ.—Վրաց. ქარძენძა fառձենձա *կամ* ყარძენძა ղ'առձենձա *«մի տեսակ բոյս.* чернобыльникъ, шалфей, земляной ладанъ» *(Ձուբինով[2] 1327 և 1373. վերջին ձևի նշանակութիւնը անյայտ է. անշուշտ պէտք է միացնել առաջինի հետ)։*

*ՁԱՆՁԱԽԱՐԻԹ. *բառս գործածուած է մէկ անգամ՝ Ես. ա. 18. «Եթէ իցեն մեղք ձեր իբրև զձանձախարիթ, իբրև զձիւն սպիտակ արարից. և եթէ իցեն իբրև զորդան կարմիր, իբրև զասր սուրբ արարից». երկրորդ անգամ էլ ունի Մծբ. էջ 77. «Արիւն կարմրացաւ ի նոսա իբրև զձանձախարիթ»։ Առաջին վկայութիւնը Եփր. ղևտ. 222 դրուած է հետևեալ ձևով. «Թէ եղիցին մեղքն ձեր իբրև որդան կարմիր և եթէ եղիցին իբրև զձանձրախարիթ, իբրև զձիւն սպիտակ արարից» (այստեղ գրուած է* ձանձրախարիթ, *որ յիշում է նաև ԱԲ)։—Առաջին վկայութեան ակնարկութեամբ են հետևեալ հատուածները. «Եթե իցեն մեղքն իբրև զձանձախարիթ անլուանալի սևութեամբ՝ իբրև զձիւն սպիտակասցին. և եթէ իցեն արեամբ չափ որպէս զներկած որդան ի գոյն կարմրութեան անելանելի՝ իբրև զասր սրբեսցին». Նար. խր. 491.—Գործք քո իցեն յառաջագոյն իբրև զձանձախարիթ, սրբեսցիս իբրև զասր սուրբ. Կոչ. 327.—Թէ իցեն մեղք մեր գարշելի իբրև զձանձախարիթ սևացեալ և իբրև զյորդան կարմիր արեամբ մածեալ, իբրև զձիւն և զասր սպիտակ առնիցէ. Տաթև. ձմ. կը։—Ս. Գրքի եբրայական բնագրի մէջ բառիս դէմ գտնում ենք* שָׁנִי šānī, *որ մեկնւում է «որդնաբեր կաղնու* (quercus coccitera) *տերևների վրայից հաւաքուած որդան կարմիր ներկը* (coccus ilicis) *և նրանով ներկուած կտոր». յոյն թարգմանութեան մէջ դրուած է* φοινίκεος *«շառագոյն կարմիր», իսկ արաբն ունի «մուր կամ թանձրածուխ, ռմկ.* խս, խուռում»։ *Մեր հին մեկնիչները զանազան տեսակ են հասկացած այս բառը և զանազան իմաստներով գործածած.— այսպէս՝ Մագիստրոս հասկանում է «մութ սև գոյն». համտ. Պղատ. տիմ. 143 «Կարմիրն ընդ սևի և ընդ սպիտակի խառնեալ՝ (լինի) ծիրանի. և ձանձախարիթ՝ ընդ սոքօք խառնելով մանաւանդ բորբոքմամբ՝ շարախառնի սեաւ». յոյնն ունի «*ἐρυθρὸν δέ δὸ μέλανι λευκῷ τε κραθὲν ἁλουργὸν ὄρφνινον δὲ, ὅταντούτοις μεμιγμένοις καυθεῖσί τε μᾶλλονσυγκραθῇ μέλαν» (Platonis opera, Paris 1883, *հտ. II, էջ 231, տող 40), ուր* ձանձախարիթ *բառի համապատասխանն է* ὄρφνινος *«մութ գոյն» (մանաւանդ սևի, կարմրի և սպիտակի խառնուրդով՝ ըստ* Bailly, *էջ 1408 ա)։—Ուրիշ հեղինակներից ունինք «շառագոյն կարմիր» Ածաբ. յայտն., «արմաւի գոյն» Վանակ. յոբ., «այծի մազ» Անան. յովն. (իմա՛ Անան. թրգ. էջ 9), «ծուխ մածեալ յառաստաղս» Գէ. ես. լծ. կոչ. Տօնակ.—իսկ Հին բռ. գրում է* ձանձախ *«սակաւակարմիր»,* ձանձախարիթ *«վատ կարմիր, կարմրագոյն». արդի գրականում ընդունուած է «մուր, ծխի սևութիւնը, տճկ.* խուտում»: *Երկրորդ վկայութեան մէջ (Մծբ.) ասորի բնագիրն ունի՝*

=ասոր. ܙܚܘܪܝܬܐ zəxōrīθā «coccum, *որդան կարմիր», որից փոխառեալ է՝ թարգ-*

մանութեան ժամանակ՝ հայ տառադարձութեամբ։ Ասորի բառի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ Ս. Գրքի մէջ էլ բառս հին ասորական թարգմանութիւնից է մնացած և նշանակում է «որդան կարմրի ներկը կամ գոյնը»։ Ասորի բառը ըստ Jensen՝ առնուած է բաբել. īn zaxuritu «կարմիր գինի» ձևից։ Հայերէնի մէջ ասոր. zəxōrīθā ձևի դէմ սպասում էր *ձախարիք. անստոյգ է մնում ձան- մասը։—Հիւբշ. IF 19, 478:

ՆՀԲ եբր. սանի կամ շանի «կրկին ներկեալ, կրկնաթաթախ» և քաղդ. ասոր. ձախորիք, ծաճարիքա «ներկ կարմիր» բառերից բաղդուած։ Հիւնք. պրս. զիքար «մրուր ձիթոյ» և հյ. խանձ բառերից, որով ձանձախարիք նշանակում է բուն «այրեցած մրուր ձիթոյ»։ Վերի ձևով մեկնեց Հիւբշ. IF 19, 477—8, թրգմ. ՀԱ 1907, 251։

ՁԱՆՁԻՐ «ձանձրալի, տաղտկալի. 2. ձանձրոյթ, տաղտուկ» Սիր. իե. 16. Ոսկ. եբր.— որից ձանձրանալ ՍԳր. ձանձրացուցանել ՍԳր. Ագաթ. Փարպ. ձանձրալի Եղիշ. ձանձրանալի Ոսկ. յհ. ա. 10. ձանձրագոյն Ոսկ. մ. բ. 10. ձանձրոյթ Ոսկ. յհ. ա. 3, 11, 26. ձանձրացկոտ Նեղոս. անձանձիր Մծբ. անձանձրոյթ Փարպ. ձանձրամիտ Ադամ. 232. ձանձրախորհուրդ Ադամ. 312. համաձանձիր (?) Մծբ. 385 (ասորին ունի «հետազօտիչ», ըստ Տաշեան, Ուս. դաս. հայ. 652)։

ՆՀԲ մեկնում է «ծանրանալ իմն և թանձրանալ ոգւոց»։ Հիւնք. անձրև բառից։ Մառ ЗВО 5, 312 ծանր բառից է հանում՝ ձ յաւելուածով՝ ն և ր ձայների միջև. նոյնպէս Грам. др. арм. էջ 32 հին ձևը դնում է *ձանիր, ձ յաւելուածով։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. زان zān «ձանձրոյթ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. էջ 645)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ձ'անձրանալ:

+**ՁԱՌ** «ծուռ, տգեղ, կոշտ» Ճառընտ. «անշնորհք» Անան. մեկն. քեր. 153. Նչ. քեր. որից ձառադէմ «խոժոռ, անշնորհք դէմքով» Թր. Նչ. և Երզն. քեր. Առաք. պտմ. 163. (Քաջունի Գ. 147 ունի և ձառմուկն «մի տեսակ մուկ», տճկ. քէօր սըչան, որ է «կոյր մուկ»)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hr̥s- արմատից. հմմտ. սանս. har̥šate, hr̥šyati «պրկուիլ, մազերը ցցուիլ, փշաքաղուիլ», զնդ. zarša-yamna- «փետուրները տնկուած», zarštva- «քար», χέρσος, χέρρος «չոր, կարծր, պինդ, ցամաքային, ստերջ», χερσοῦν «անմշակ՝ կորդ դարձնել», χήρ «ոզնի», լտ. horreo «փշաքաղուիլ», hirsutus «փշաքաղեալ, կոպիտ, բիրտ, մազմզոտ», hirtus «կոշտ, անհարթ», ēr «ոզնի», հիռլ. garb, կիմր. garw «կոպիտ, կոշտ, բիրտ», բրըտ. garu «կարծըր, անգութ» են (Boisacq 1056, Walde 257. Pokorny 1, 610):—Աճ.

Scheftelowitz BB 28, 298 սանս. hira «երակ», զնդ. zara «կապ», հրգ. garn «թել» բառերի հետ, որ կրկնում է Boisacq 1066, միացնելով յն. χορδή «աղիք», ալբան. zorɛ «աղիք, փորոտիք» են բառերի հետ։ Petersson, Arische u. Arm. Stud. 72 մերժելով այս՝ դնում է հնխ. g'hu̯r̥-so- ձևից. հմմտ. սանս. hváras- «կորացում», hvārá «օձ», լիթ. żvilti «ճօճուիլ» են բառերի հետ։ Երկուսն էլ հյ. ձառ հասկանում են «ոլորուն, գալարուն», ինչ որ ճիշտ չէ։

ՁԱՒԳՂԵԼ «ծեծել, յանդիմանել, սաստել». անստոյգ բառ, որ ունի Ոսկ. պօղ. ա. 176, 742 իրարից տարբեր ձևերով. «Ու թէ յաշխարհաւանդ կապելանոցսն և ի կրպակս անխտիր մտանիցեն, չձառգղեմք չածեմք ի խրատ. Ջարարս ծախեն և զինչս վատնեն, ձառագղեն (կամ ձեռագղեն), ձեռակոծ առնեն, թշնամանեն, զերեսս կոշկոճեն»։ (Տարբեր գրչութեան վրայ ազդած է ձեռակոծ բառը. այնպէս որ մի var. ունի ձառագղեն ձառակոծ առնեն, միւս var. ձեռագղեն ձեռակոծ առնեն):

ԱԲ մեկնելով «ձեռքով քաշել, արգիլել», մտածում է հանել ձեռք բառից։

ՁԱՐ «խոյ, նոխազ». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 147. աղբիւրը անյայտ է։

ՁԱՐ, ի հլ. «մազ, մազեղէն» Մագ. Վստկ. 93. «ձարմաղ» Տաթև. ամ. 348 (ձարով մաղեմք զալերս). որից ձարաձև «մազակերպ»

Մագ. Թղ. 137. ձարի «մազոտ, թաւ» Կոչ. 327. ձարմաղ «ձիու մազով շինուած բարակ մաղ» ԱԲ. ձարխոտ «մի տեսակ բոյս, capillus Veneris L, հերք Աստղկան կամ adiantum» Բժշ. (այսպէս Seidel 162, իսկ ըստ Տիրացուեան, Contributo § 517 erigeron acre L), դիւաձար կամ գետնի ձար «ձարխոտ» Բժշ. (ըստ Տիրացուեան, անդ. § 8 asplenium trichomanes L):

ՆՀԲ նոյն ընդ հյ. ճեր, արաբ. شعر śa'ar, լտ. crines: Տէրվ. Նախալ. 56 յն. χέρσος «թանձր, կարծր», լտ. hirsutus «փշոտ, խոռուահեր, ձաղկահեր» ձևերի հետ՝ հնխ. ghars արմատի պարզական ghar ձևից։ (Այս արմատը ըստ իս տալիս է ձառ, որի մասին տե՛ս վերը)։ Karolides, Γλ. συγκρ. 90 կապադովկ. čares «բուրդ», յն. κείρω «խուզել», լտ. caro «բուրդ գզել», սանս. çar «ծեծել» բառերի հետ։ Patrubány SA 1, 17 և 2, 13 հունգ. szőr «մազ», չերեմ. šar «ձիու մազ», վօգուլ. śar, sāyr «մազ»։ Petersson KZ 47, 258 և Ar. u. Arm. Stud. 16, 26 կրկնում է անկախաբար Տէրվիշեանի մեկնութիւնը, որ յիշում է նաև Pokorny 1, 610: Պատահական նմանութիւն ունին գնչ. ǰar «մազ, ստև», բոհեմ. cir «մազ», cirbari «մօրուք», ասոր. ܣܥܪܐ sa'rā «մազ»։

ԳԻՌ.—Անկախ ձևով ունինք Տփ. ձառ «ձիու մազ», Խրբ. ձ'առ (պահուած միայն Պապուդ ձառը հայհոյանքի մէջ), Ալշ. Երև. ձ'առ «ձիու մազ՝ մաղ շինելու համար», Երև. ձ'առ «խաղողի խիղբ» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 410), Հմշ. ձ'առ «կաթի քամիչ», Խոյ ծոռ «թռչուն բռնելու ցանց» (Նոյն է ձառ «թակարդ» բառը Արճէշում՝ ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան 410).—Նոյնից կազմուած են ձառ-ձառ Երև. «ցանցառ մազերով», ձառձռիլ Մկ. Մշ. Պլ. Վն. որ և ձառձռուիլ Վն. ձաճձռուիլ Վն. «շորը հնանալով մազերը թել թել դուրս գալ». բայց յատկապէս ձառմաղ «մազէ շինուած մաղ» (Ախց. ձ'առմաղ, Մշ. ձ'առէմաղ, Սեբ. ձ'էռէմաղ, Մկ. ծոռմաղ, Սվեդ. ցիւմիղ, Ոզմ. ձ'ոռմաղ), որից ձառմաղել «ձարմաղով մաղել»։

ՓՈԽ.—Լազ. ծարի «ձիու պոչի մազ. 2. բաշով շինուած ցանց». վրաց. ზარი զարի, ძარი ձարի «բազէ որսալու ցանց», გაწარი գածարի «թռչուն բռնելու ցանց»։—

ՁԱՐԲ «մեծ մեծ, խոշոր». միջին հյ. բառ (որից 12 վկայութիւն է յիշատակում Յովնանեան, Հետազօտ. նախն. ումկ. Բ. էջ 446). Զամէնդ աղա՛ ձարբ. Զինք ձարբ աղա, մանտըր մի՛ աղալ։—Նշանակում է նաև «կոշտ, անհարթ» (ճիշտ ինչպէս խոշոր ունի նաև այս երկրորդ իմաստը). այս իմաստով մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նշխ. մատ. 71 (ԺԳ դարից մի յիշատակարանում). Գլուխըն մեծ և հեր գլխոյն ուղղորդ և ձարբ և աչն նեղ և ճակատն լայն և քիթն տափակ։ (Այլ է ձաղկ «ցցուած, տնկուած մազեր»)։

ՁԱՐՁԱՏ «թել թել բաժանուած. գզգզուած» Վստկ. 125. որից ձառձատ անել Մխ. բժշ. 52. ձառձատել «թել թել գզել, բզքտել» Վստկ. 86։

=Թուի նոյն ընդ ձռձել, որ տե՛ս։

ՁԱՒԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «խաշած ու խոշոր աղացած ցորեն, հաճար կամ գարի» Վստկ. 207, 210. որից գառեձաւար Վստկ. 203, 213։

Böttich. ZDMG 1850, 357 և Arica 79, 310 սանս. զնդ. yava, պրս. ǰav «գարի», յն. ζειά «ցորեն», լիթ. jawai «ցորեն»։ Müller SWAW 38, 579 սանս. yava և պրս. ǰav: Pictet 1, 276 ցորեան բառի հետ։ Justi, Zendsp. 244 զնդ. yava «գարի» բառի տակ։ Այսպէս ունին նաև Տէրվ. Altarm. 54. Նախալ. 100, Bopp Համմտ. քեր. 2, էջ 276։

ԳԻՌ.—Տփ. ձավառ, Ալշ. Երև. Մշ. ձ'ավառ, Ոզմ. ձ'ոװառ, Մկ. ծովառ, Մրղ. Սլմ. Վն. ծովոռ, Սեբ. զավառ. (առաջինները նշանակում են «ձաւար», վերջինը «կովերին կեր տալու համար աղացած գարի»)։ Սրանից են ձաւառ անել «շատախօսել, դատարկաբանել», ձաւառ ճաւաֆել «բամբասել», ձաւառ ձաւառ դուրս տալ «ընդարձակել», ձաւռել «ցնորիլ», ձաւռտել «մեծ մեծ խօսիլ»։

ՓՈԽ.—Քրդ. sawar «gruau, blé perlé» (Justi), zavar «seigle blanc» (Socin), savár «seigle, froment cuit» (Garzoni), sāvār «froment pilé, cuit et séché» (S. A. Rhea): *(Հայերէնի հետ նմանութիւնը նշանակում է նախ* Lag. Arm. Stud. § 1344, *յետոյ* Justi, Dict. Kurde 233, Kurd. Gram. 72):—*Թրք. գւռ. Կես. Տ. և Եւդ.* زاوار zavar *«ձաւար» (Բիւր. 1898, 712 և 1899, 798, Ցուցարձան 329)։*

ՁԳԱՆ *«ցամաքեցում, չորացում,* siccatio». *ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 494 ա։*

Ձգել, Ձգտել *տե՛ս Ձիգ։*

ՁԳԵՈՏ *«կերածը վեր գալը, զզայռումն,ործալ» Մխ. Բժշ. 25, որից ձգոտալ «զզայնիլ» Մարթին. Մխն. համղ. 55. գրուած նաև ձկոտել ՓԲ, զկոտալ ՀՀԲ.—միջ. հյ. ձևն է ծոկտել հմմտ. Թլկր. 41 Հեծկլտայ և ծոկտէ։ Կայ նաև* կծոտալ *ձևը՝ Աթան. 425 (այսպէս մի ձեռագիր՝ փոխանակ* ործկտալ*)։ Տե՛ս և* զկրկտաճf:

ԳԻՌ.—Ավեդ. ձ'գ'րդ'իլ, *Հճ.* ձ'րգ'գ'րրդօլ, *Ախց.* ձ'կոթալ, *Կր.* ծկոտալ, *Ջթ.* ծօգ'օողօլ, ձ'օգ'օողոլ, *Ալշ.* զգոտալ, *Գոր. Երև. Ղրբ. Ջղ. Սլմ.* զկոտալ, *Տփ.* զկրտալ, *Մկ. Մրղ. Վն.* սկըռտալ:

ՁԵՂՈՒՆ, ն *հլ. (-ուան, -ուամբ, -ուանց) «տանիք, առաստաղ» ՍԳր. Եզն. Կոչ. 23. Ոսկ. մտթ. և յհ. Եւս. քր. «բերանի քիմքը» Դամասկ. (գործածութեան կողմից հետաքրքրական է Եղն. մտթ. 496 Ընդ ձեղուամբ գեբանաց ձերոց բնակել)։ Որից* ձեղունաձայլ *«կամարաձև դառնալ» Փիլ. յովն.* ձեղունաճաճf *«տանիքի վրայ լուսամուտ, պատուհան» Հին բռ.* ճառտաձեղուն *Անան. եկեղ.* ճռաձեղուն *Անան. եկեղ.* իճfճաձեղուն *Անան. եկեղ.* բարձրաձեղուն *Լաստ.* եռաձեղուն *Ոսկ. գծ. 356.* երեfձեղուանեայ, չորեfձեղուանեայ *Ոսկ. մ. բ. 23.* երկճաձեղուն *Անան. եկեղ.* ուռաճաձեղուն *Վրք. և վկ. ա. 51.* կարծրաձեղուն *Նար. խչ.* միջճաձեղուն *ԱԲ. կայ և գրծ.* ձեղմամբ *Սանահն. որ ՆՀԲ համարում է* ձեղումն *«ամրութիւն յարկաց ի ձեռն ձեղուանց» բառից, բայց պարզապէս* ձեղուն *բառի գործիականն է։—Սեբեր. էջ 133 գըտնում ենք* ձողուճf *«առաստաղ, կտուր», որ ՆՀԲ համարում է* ձող *բառի յոգնակին, սակայն նոյն* ձեղուն *բառն է, ինչպէս գտնում ենք Վկ. գէ. 40 (բնագրում* ձեղունս, *այլ ձեռ.* ձողունս) *և որ հաստատում է գաւառական* ձողուճf:

ՆՀԲ «լծ. յն. στέγη, *յորմէ հայ.* ստիկոն, դստիկոն»: *Հիւնք. նոյնպէս յունարէնից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 57 *սանս.* hármya- *«տուն, բնակարան», յն.* χλαῖνα *«վերարկու», թրակ.* ζαλμός *«մորթ, կաշի» բառերի հետ հնխ.* g'hel- *«ծածկել» արմատից։ Պատահական նըմանութիւն ունի վրաց.* ձելի *«գերան»։*

ԳԻՌ.—Ակն. ձ'օղունf, *Տր.* ցխինf:

ՓՈԽ.—Մինգր. ցխվինճի, խվխեճի *«ձեղուն», որի հետ առանձնապես նման է Տր.* ցխինf:

+ՁԵՌՆ *(եզ. հոլովւում է ն հլ.* ձեռին, ի ձեռանէ, ձեռամբ, *յգ.* ձեռf, ձեռս, ի-ա *հլ.* ձեռաց, ձեռօf. *բացառաբար ունինք* ձեռամբf *Դատ. է. 20.* ձեռովf *Բ. մնաց. գ. 4) «ձեռք». փխբ. ստացած է նաև «միջոց, օգնութիւն, պաշտպանութիւն, իշխանութիւն են» նշանակութիւնները. ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. Եփր. եւ. ծն. Ոսկ. սրանից ձևացած բազմաթիւ ոճերը տե՛ս ՆՀԲ, Ածանցման մէջ մտնում է ութը ձևով. 1.* **Ձեռն.** *օր.* ձեռնտու *ՍԳր.* ձեռնհաս *ՍԳր. Եզն.* չձեռնհաս *Ագաթ.* ձեռնարկել *ՍԳր.* ձեռնձգութիւն *Ոսկ. ես.* սակաւաձեռն *Ա. մակ. գ. 17.* դատարկաձեռն *Եւ. իգ. 15. Ոսկ. մ. բ. 10.* երկայնաձեռն *Եւս. քր.—2.* **Ձեռնա-.** *օր.* ձեռնասուն, *Ագաթ.* ձեռնադրութիւն *ՍԳր. Եւս. պտմ.* ձեռնամուխ *ՍԳր. Եւս. պտմ.* **—3. Ձեռա-.** *օր.* ձեռագետ *Գծ. ժթ. 25. Սեբեր. Ոսկ. Եփր. եբր.* ձեռագիր *Կոչ. բ. 14. Բուզ. Սեբեր.* ձեռագործ *ՍԳր.* ձեռակալ *ՍԳր. Սեբեր. Եւս. պտմ.—4.* **Ձեռ-.** *օր.* ընձեռել *Փարպ. Փիլ. Ցճխ.* անձեռոց *ՅՀ. կթ. որ և* անձեռոյf *Վրք. հց. ա. 670.* ընձեռոյf *Փիլ. խոսր.* միաձեռանի *Մտթ. ժբ. 8.* ճարիտաձեռանի *Նոնն.—5.* **Ձերբ-.** *օր.* ձերբակալ *ՍԳր. Ագաթ.* ձերբակալել *Եփր. բ. տիմ.* ձերբացի *Կիւրղ. եւ.* ձերբազատ *Մխ. դտ.* ձերբազատել *Մխ. դտ.— 6—8։ Սակաւագիւտ*

ձեռք են ձեռամբացի Վրք. Հց. ձեռացկոծ ԱԲ. ձեռբակալ ՑՀ. կաթ. Ճառընտ. ձեռբացի ԱԲ։ Սրանցից առանձնապէս կարևոր է ձեռբ, որ եզ. գրծ. հոլով է և երևան է հանում նախաւոր ՁԵՐ «ձեռք» ուղղականը։ Ցետին առմիկ ձև է ձեռՓոց «ձեռքի գործիք, միջնորդ», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. կե. «Հրամայէ ըղտուեալն հաց յԱստուծոյ հասարակ ուտել, զի ոչ ասէ զհաց իմ, այլ թէ մեր. վասն զի մեծատունք ձեռքոց են Աստուծոյ, որք պարտին զինչս իւրեանց բազմաց բաշխել և աղքատաց»։ Նոր բառեր են ձեռնափայտ, ձեռնաղաշնակ, ձեռնանմայ, ձեռնանմայութիւն, ձեռնաղաց, ձեռնառումբ, անձեռնմխելի, ձեռագրական, ձեռագրատուն, ձեռնոց, ձերբակալութիւն են։

=Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներն են յն. χείρ «ձեռք», յգ. տր. χερσί, դոր. արկ. կիպր. χήρ, եոլ. հյց. յգ. χέρρας «ղձեռքս», χέρ-νιφ «ձեռք լուալու ջուր», εὐχερής «դիւրին ձեռնարկելի գործ», ալբան. dorε «ձեռք» (Pedersen KZ 36, 341), լտ. hīr «ձեռքի ափ», օսկ. heriiad «բռնել», սանս. hárati «առնել, բռնել», harana «բազուկ», Թոխար. tsar, քուշ. šar «ձեռք», šarne «միջոցաւ» (ճիշտ ինչպէս հյ. ձեռամբ. այսպէս նաև ասոր. ܒܐܝܕ bəyad «ձեռամբ, միջոցով», որ գալիս է ایدا īdā «ձեռք» բառից)։ Այս բոլորը տալիս են հնխ. g'her- և g'hers- ձևերը, որոնց նախնական նշանակութիւնն է «բռնել»։ Առաջինից ծագում է հյ. *ձեր-, որ յետոյ կորչելով՝ պահուել է միայն ձերբ- գործիականի մէջ, իսկ երկրորդից գալիս է հյ. ձեռ-, որից ն մասնիկով՝ ձեռն և f յոգնակերտով ձեռf (Pokorny 1, 603, Walde 174, Ernout-Meillet 433, Boisacq 1054):—Հիւբշ. 470։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ագիրեան, Բազատր. չփ. և կշռ. էջ 120, որ համեմատում է յն. χείρ ձևի հետ։ Նոյնը յետոյ Klaproth, As. polygl. էջ 101. Brosset JAs. 1834, 383 են յն. χεῖρ, վրաց. խելի, թրք. el «ձեռք»։ ՆՀԲ և Peterm. 23 յն. χείρ, սանս. kara-: Windisch. 13, 39 և Հիւբշ. KZ 23, 25 յն. ձևը։ Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 71, 163 և Lag. Urgesch 250 հր, har արմատից, սանս. hasta, harana, յն. χείρ, Müller SWAW 38, 578 զնդ. zasta, սանս. hasta՝ նոյն, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 253 ածանցուած zasta «ձեռք» բառից, ինչպէս ձմեռն<zima-ից։ Տէրվ. Նախալ. 81 ուղիղ է մեկնում։ Հիւնք ձմեռն բառից։ Bugge, Lyk. Stud. 1. 32 և 2, 86 նոյն է դնում լիկ. terñ «բանակ»։ Jensen ՀԱ 1904, 183 հաթ. t'r=dyer։ Բ. Վ. Գէորգեան, Խորենացին խորենացիով, Վղրշպտ. 1899, 60 ձեռէf (յգ. հյց. ձեռէս) մեկնում է րէս «գիւղապետ»! բառով (արաբ. رأس ras «գլուխ» բառից է)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 257 ձերբազատ մեկնում է իբր պրս. سروآزاد sarv-āzād «ազատանճող նոճի»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ոզմ. Ջղ. ձ'եռ, Մշ. ձ'եռf, Երև. ձ'էռ, Ննխ. ձէռf, Ախց. Ակն. Կր. Սչ. ձ'էռf, Ագլ. ձէրf, ձէf, Տփ. ձէրբ, ձէրճիրբ, Սլմ. ծեռ, Վն. ծեռ, ծեռf', Մկ. ծէռ, Մրղ. ծէռ, ծէր, Հմշ. Գոր. Ղրբ. ծէռf, Տիգ. ցէռf, Խրբ. ձ'mռf, Զթ. ծmռf, ձ'mռf, Ասլ. gmռf, Պլ. ձառf, յգ. ձառfվճէր (կեղծ գրական ձևով ցառf), Սեբ. ձ'mռf, Սվեդ. ձ'առf (յգ. ձ'իռվա), Ռ. ցառf, Հճ. ձ'առ, Հւ. Մժ. ձէf, Ճմ. ցէf: Նոր բառերից՝ որ շատ բազմաթիւ են, յիշենք ձեռաց, ձեռամաց, ձեռբռնուկ, ձեռնաբաց, ձեռնղրէf, ձեռնցՓաղ, ձեռնՓաշ, ձեռցաքար, ձեռfակուլայ, ձեռfպազ, անձեռըժամալ, որոնցով երևում է թէ ի՛նչ ու ինչ ձևերով մտնում է բառս ածանցման մէջ։

ՓՈԽ.—Հյ. *ձեռնուկ ձևից փոխառեալ եմ կարծում արաբ. زرنوك zarnūk «առձեռն փոքր աղօրիքի կոթ. շուռտուիկ՝ որով աղօրիքն են պտտացնում» (թրք. el, ֆրանս. manivelle, որոնք բուն նշանակում են «ձեռք») (Կամուսի թրք. թրգմ. Գ. 91). արաբերէն բառը՝ որ քառատառ ! է, բուն արաբական արմատով չի մեկնւում։— Marquardt, Die Entstehung, էջ 5 հայերէնից հին փոխառութիւն է համարում թոխար. tsar «ձեռք» և

սրա վրայ հիմնուելով ենթադրում է թէ թոխարները Եւրոպա եղած ժամանակ՝ Հայոց կողքին էին բնակւում։

+ՁԵՏ, ո հլ. «բրդոտ պոչ (ինչպէս՝ շան, աղուէսի, առիւծի)» Առակ. իզ. 17, Դտ. ժե. 4. Եւս. քր. «առնի անդամ» Սմբ. դատ. 121—2. որից fառաձետ «մի տեսակ զեռուն» Մագ. թղ. 214. գրուած նաև ցետ Եղիշ. դտ.

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'héd's- ձևից. հմմտ. զնդ. zaδah- «յետոյք, սրբան», սանս. had, hadati «բնական կարիքը հոգալ», յն. χόδανος «յետոյք, նստոյ տեղի», χέζω «բնական պէտքը հոգալ» (ածանցման մէջ —χεχοδα), ալբան. δjes «աղբել», քրդ. زوتك zutik «սրբան» (Pokorny 1, 571. Boisacq 1052):—Հիւբշ. 470։

ՆՀԲ իբր ցյետ, յետոյ, լծ. լտ. և իտալ. cauda «պոչ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, Kuhns u. Schleichers Btrg. 5, 142: Նոյնը նաև Հիւբշ. KZ 25, 392, Justi, Dict. Kurde 225, Müller WZKM 10, 177: Հիմք. ցոտել բայից։ Karst, Յուշարձան 429 ույղուր. qat, եաքութ. չաղաթ. kät, köt, küt, օսմ. göt «յետոյք»։

+ՁԵԻ, ո հլ. (յետնաբար նաև սեռ. -ի) «ձև, կերպ» ՍԳր. «կերպարանք, կեղծիք» Գէ. ես. «զգեստ, համազգեստ» Ոսկ. յհ. բ. 38. որից զայս ձև, զնոյն ձև «այսպէս, նոյնպէս» Եւս. քր. ձևել Ել. իը. 32. Ագաթ. ձևանալ Եղիշ. ձևացուցանել Ոսկ. յհ. բ. 28. Փարպ. ձևողանալ Եւագր. 53. ձևիչ Վրք. հց. տձև Բրս. հց. Լմբ. պտրգ. տձևութիւն Նխ. ղևտ. անձև Դիոն. Մաքս. Պրպմ. կաfաւաձև Եփր. թգ. Մծբ. Ոսկ. յհ. ա. 1. կամարաձև Ա. եզր. դ. 34. ծաղկաձև Ագաթ. գրաձև Ոսկ. ես. դաշտաձև Եփր. յես. բոլորաձև Ոսկ. ես. Վեցօր. լեռնաձև Եզն. Ագաթ. ևն։ Նոր բառեր են ձևաբանութիւն, շարժուձև, ձևագիտութիւն, խխնջաձև, ձուաձև, ճակըթաձև, շըրջանակաձև, ձևափոխել, ձևափոխութիւն, ձևf, տառաձև, ձևապաշտ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'heu- «թափել, հոսել, հեղուլ, ձուլել» արմատից. հմմտ. յն. χέω «թափել, հեղուլ», χύσις «թափում, հալում», χυδήν «առատօրէն թափուած, անկարգ», χυδαῖος «առատ թափուած, հասարակ, գռեհիկ», χυτός «թափած, հալած», χυλός «հիւթ, հոյզ, համ», χόανος, χῶνος «հալոց, կաղապար՝ հալեցրած մետաղին ձև տալու համար», χώνη «հալոց, ձագար», χεῦμα «թափուած բան (նաև մետաղի ձուլման համար)», χύτρα «հողէ աման», χυτρεύς «բրուտ», լտ. fūtis «ջրամանի կտուցը», fū-tilis «հեշտ պարպելու, որ միջին չի պահում, անպէտք», d-ով աճած՝ fundo, fūdi «ձուլել, հեղուլ, թափել», գոթ. giutan, հբգ. giozan, գերմ. giessen «ձուլել», հշվէդ. giuta «կաղապար», հհիւս. giota «ծնել», ալբան. düte, dite «մեղրամոմ», փռիւգ. ζευμάν «ակունք, աղբիւր» ևն (Pokorny 1, 563, Boisacq 1057, Walde 325, Kluge 181, Ernout-Meillet 384). աւելի ընդարձակ տե՛ս Ձօն բառի տակ (հմմտ. նաև ձոյլ):—Հիւբշ. 469?

Հիմք. վեց բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 9, 54, Patrubány SA 1, 193 հնխ. g'hevos- ձեւից։ Մառ ИАН 1918, 345 հյ. դէպ, դէմ և վրաց. ծիփե «հասուն» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. ձ'եվ, Պլ. ձէվ, Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ. ձ'էվ, Վն. ծեվ, Մրղ. Ճմ. Սլմ. ծէվ, Սշ. ցեվ, Ագլ. Հւր. Տփ. ձիվ, Հմշ. Ղրբ. ծիվ, Տիգ. ցիվ, Զթ. ծիվ, ձ'իվ.—բայական ձևով Ջղ. ձ'եվել, Պլ. ձէվէլ, Երև. ձ'էվէլ, Տփ. ձէ՛վիլ, Ոզմ. ձ'էվիլ, Սլմ. ծէվել, Ճմ. ծէվիլ, Հմշ. ծէվուշ, Սշ. ցէվել, Ագլ. ձո՛վիլ, Սվեդ. ձ'իվիլ, Ղրբ. ծի՛վիլ, բոլորն էլ հագուստի համար գործածուած։ Նոր բառեր են ձեf (Ննխ. ձէվf, Սվեդ. ձ'իֆf), ձեu, ձեօնf, ձեng, ձեատել, ձեռտել, ձեձեել, ձեկար, կարուձև:

+ՁէԹ, ո հլ. «ձիթաիւղ, ձիթապտուղի իւղ» ՍԳր. «կնճիթի, կտաւատի և ուրիշ բոյսերի իւղ» Շնորհ. Ոսկիփ. «մեռոն» Յհ. իմ. Մեկն. ղկ. «ձիթապտուղ» ՍԳր., որից ձիթենի ՍԳր. Եզն. ձիթաստան Կոչ. Ագաթ. ձիթաստանեայ Կորիւն. ձիթապտուղ Ոսկ. եփես. ձիթագործութիւն Փիլ. ձիթել Ոսկիփ. մոլաձիթենի Փիլ. Նշաձէթ Մխ. Բժշ. ձիթուն «ձի-

թապտուղ, զեյթուն» Էֆիմ. 64, կպրաձեթ Գնձ. (*եթէ պէտք չէ ուղղել* կպրաձիւթ):

=*Սեմական բառ, որ ընդհանուր տարածուած է Արևելքում. այսպէս՝ ասոր.* ܙܝܬܐ zaitā (*բացարձակ ձևը* zēϑ), *եբր.* זית zayiϑ, *արամ.* zait, *արաբ.* زيت zait, *եթովպ.* ዘይት zayt, *խպտ.* čoıt, *հեգիպտ.* ṣd? *սրանցից են փոխառեալ քրդ.* zeit, zeitun, *թրք.* zeytin, zetin *«ձիթապտուղ», վրաց.* ზეთი զեթի *«իւղ»*, ზეთიანი զեթիանի *«իւղային»*, ზეთის ხე զեթիս խե *«ձիթենի», թուշ.* ზეთ զեթ *«ձէթ», ուտ.* zeyt, zit, *ափխազ.* azet, *մինգր.* xet'i, *սվան.* zet'y, *չէրքեզ.* zeyitin *«ձիթապտուղ», գնչ.* zeiti *«ձեթ» ևն։ Կարծւում է, որ սեմականներն էլ փոխառեալ են հեգիպտ.* ṣd *ձևից։ Ըստ* Hehn, Kulturpflanzen III 8 *ձիթենին Առաջաւոր Ասիոյ հարաւային կողմերին յատուկ մի բոյս է և Ասիոյ խորագոյն մասերի մէջ չի գտնւում. չի գտնւում նաև բուն հայկական հողի վրայ. բայց ըստ Ստրաբոնի, Խորենացու և Կաղանկայտուացւոյ առատութեամբ աճում է Ուտեաց, Տայոց և Գուգարաց նահանգներում. այսօր էլ յայտնի է Արդուինի ձիթապտուղը. բայց այս նահանգները չեն վերաբերում բուն Հայաստանի. այս պատճառաւ հայերէն բառը փոխառեալ է, հաւանաբար, ասորերէնից։ — Հիւբշ. 309։*

Ամէնից առաջ Schröder, Thesaur. 45 *դրաւ եբրայեցերէնից։ ԳԴ արաբ.* զէյթ *-ից փոխառեալ։ ՆՀԲ եբր.* զայթ *և վրաց.* զէ՛թի:—Peterm. 23, 35 *եբր. և ասոր. ձևերը։* Lag. Arm. Stud. § 1347 *հյ.* ձէթ *բառի բոլոր տառերն էլ անհամաձայն գտնելով ասորու հետ, կարծում է, որ ընդհակառակը սեմական ձևերն են փոխառեալ հայերէնից. ձիթենու հայրենիքն է Փոքր-Ասիոյ արևելեան կողմը և ձէթ բնիկ հայ է. ծագում է* ghi *արմատից, իբր* *ghēti *ձևից. սրանց հետ համեմատել յն.* ἔρνος *«ծիլ»,* ἐλαίης *«ձիթենի» և* χαίτη *«մազեր, տերև, բոյս»? Նոյն հեղինակը* Göttingen-*ի* Nachrichten *թերթում, 1889 մայ. 29, թրգմ. ՀԱ 1889, 159 պնդում է, թէ* ձէթ *բնապէս Փոքր-Ասիոյ մէջ իրանական լեզու խօսող մի ազգի բառն է, որից՝ Կիլիկիոյի և Պաղեստինի վրայով փոխառեալ են միւս ձևերը. մինչև եգիպտ.* čait. *հյ.* ձէթ *սկզբնական ձևն է։ Հիւնք. արաբերէնից։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Տփ. ձէթ, *Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Խրբ. Մշ. Ջղ. Սեբ.* ձ'էթ, *Ջթ.* ծեթ, ձ'էթ, *Գոր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն.* ծէթ (*Հմշ. «ձէթ-կան իւղ» իմաստով*). *Ոզմ.* ձ'եթ, *Ռ.* ցէթ, *Սվեդ.* ձ'իթ.—*Նոր բառեր են* ձիթաթաթախ, ձիթաճանf, ձիթճանf, ձիթղաց, ձիթանրազ, ձիթամանն (*Խրբ.* ձ'իթման), ձիթծախ (*Խրբ.* ձ'իձձախ), ձիթօշնակ, կտաւաձէթ, ձիթուկ, ձիթոփլ:

ՓՈԽ.—Ուտ. ծէթ՝ *նոյն նշ.։*

+Ձի, ո *հլ. «ձի» ՍԳր. Սեբեր. որից* ձիական *Եւս. քր.* ձիագլուխ *Եւս. քր.* ձիաճալուծ *Բուզ.* ձիամարտիկ *Սեբեր.* ձիակերպ *Եւս. քր.* ձիանդամ *Եզեկ. իգ. 20.* ձիաստան *«ախոռ» Եփր. ա. թգ.* ձիաստան *կամ* ձիաստաց *«ձիու պիծակ» ՍԳր. Ոսկ. ես. Վեցօր. 175.* ձիարկել *Ոսկ. մ. ա. 9.* ձիարձակ *Ագաթ.* ձիացուլ *Եւս. քր.* այրուձի, այրեձի *ՍԳր.* ձիան *Փարպ.* երկձի *Ես. իա. 9. Եւս. քր.* սպիտակաձի *Բ. մկ. ժա. 8.* միաձի *Եւս. քր. Բուզ.* չորfձիf *Եւս. քր.* մեկնակաձի *Անյ. պերիարմ.* վազեռաձի *Խոր. աշխ.* անձի *«առանց ձիու» Միխ. աս. 296.* երագաձի *Ուռհ.* կիսաձի *Սահմ. ևն։ Նոր բառեր են* ձիաբուծութիւն, ձիազոհ, ձիասպանակ, ձիավարժութիւն, ձիատածութիւն *ևն։—Համմտ. նաև* դզի:

=*Բնիկ հայ բառ. հնխ.* g'hēyos *ձևից. հմմտ. սանս.* हय háya *«նժոյգ», որ ծագում է հնխ.* g'heyos *կամ* g'həyos *ձևից։ Ոմանք սրանց հետ միացնում են նաև սանս.* jíhītē *«ոստնուլ, թռչիլ», հսլ.* zayęcî *«նապաստակ», լիթ.* žáidžiu *«խաղալ», լտ.* haedus *«ուլ», հբգ.* geiz, *գերմ.* geiss *«այծ» ևն (հնխ.* g'hiados *«այծ» ձևից), բոլորը իբրև բխած «ցատկել» ընդհանուր գաղափարից* (Walde, *էջ* 359, Pokorny 1, 527, 544, 546):—*Հիւբշ. 470։*

Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբոց. հտ. Ը. էջ 39 լտ. cavallarius *բառին կցում է հյ.* ձիաւոր<ձուար; Klaproth, Asia

չol. 104 ձի=լէզգ. ču «ձի»։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ձի համում է ի բնաձայնից՝ ճիշտ մեկնութիւնը տուաւ նախ Windisch. 13. նոյնը նաև Gosche 72, Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 65, Lag. Urgesch. 737, Müller SWAW 38, 578, Տէրվ. Նախալ. 81, Եաղըճեան, Մասիս 1885, 863։ Վերջինս կարծում է թէ ձի բառի նախնական հնչումն է զզի. իսկ սրա տեղ թի, դի, դիւ ձեռագրական ձևերը կեղծ են։ Մորթման ZDMG 31, 417 բևեռ. zikuni «ձիականն»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 81 սանս. açva, լիթ. aszva, հաքս. ehu և մանաւանդ կապադովկ. ἔθιο «ձի» բառի հետ։ Հիւբշ. նեծանել բայից։ Jensen ՀԱ 1904, 183 հաթ. dēio, dyio։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 25, 38, 50 պհլ. սուսիա «ձի» բառից (որ է սակայն ասոր. ܣܘܣܝܐ sūsyā «ձի»). իսկ ձիաւոր = اسوبار asūbār կամ سوار suvār «հեծեալ» պրս. ձևից։ Erckert, Die Spr. d. kauk. Stammes, էջ 112 հյ. ձի փոխառեալ է համարում հիւս. կովկասեան լեզուներից։ Ч'арая, Объ отнош. абхазск. яз. (1912), էջ 49 ափխազ. աշը «ձի»։ Մառ, ИАН 1913, 328 և 1917, 329 վրաց. ցխենի, ափխազ. աշը, ավար. չի «ձի», որոնց նախապատմութեան վրայ տե՛ս իր Сред. передвиж. էջ 19։ Նոյն ЗВО (1925), էջ 682 չեչէն. din, ինգուշ. də «ձի»։ Պատահական նմանութիւն ունին կովկասեան մի խումբ նմանաձայն հոմանիշներ. այսպէս՝ ավար. ,ակ. չու, վար. ուշի, ուրչի, կուր. ուչա, ուչէ, չէրքէզ. չը, կայ. իրչի, ուրչի, ակ. խիւր. ուրչի, ար. կար. շար. šū, šu, šəy, ši, ափխազ. աճ, աշչիւ, ավան. čaž, čaaž (յգ. čaar «ձիեր»), վրաց. լազ. մինգր. ցխենի, ինգիլ. ցխեն։ Pictet բ. տպ. Ա. 427 ձիաւոր = սանս. açvavāra հոմանիշի կրճատ ձևն է, որից էլ փոխառեալ է արաբ. uswar «ձիաւոր»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ակն. Ախց. Ասլ. Երև. Կր. Հճ. Մշ. Ջղ. Սեբ. ձ'ի, Ագլ. Տփ. ձի, Ննխ. ձի, յոդով՝ ձինը, ձիյը, Գոր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն. ձի, Ոզմ. ձ'է, Ռ. Սչ. ցի, Խրբ. ձ'ին (յոդով՝ ձինը, սեռ. ձ'իու, յգ. ձ'իան), Պլ. ձին (սեռ. ձինի, յգ. ձինէր, յոդով՝ ձինը), Զթ. ձը՝, ձը՝, Սվեդ. ձ'էն, Տիգ. ցիան (գործածւում է իբր եզակի, սեռ. ցըյնի), Մրղ. ձոյ (ըստ Գաբիկեան, Ամէն. տարեց. 1922, 325)։—Նոր բառեր են ձիաբեռ, ձիագող, ձիարոկ, ձիակ, ձիակճեկիկ, ձիակռեղեզ, ձիանոց, ձիատէր, ձիաւորի, ձիաւորել, ձիաւորուիլ։

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ քրդ. ديلزى deilezzi (Alemont-ի և Roudbāri-Qazvin-ի մօտ՝ Richvend կոչուած քրդերի լեզուով) «էգ ձի» (ըստ Chodzko), որ կազմուած է քրդ. deil «էգ» և հյ. ձի>zi բառերից (տե՛ս Justi, Dict. Kurde, էջ 199)։

ԶԻԳ «պիրկ» Ոսկ. ես. «ամուր, պինդ» Ճառընտ. «երկար» Շիր. Խոր. Արծր. «հիւսուածք, զգեստ» Ոսկ. մ. բ. 27, «պորտի մասերից մէկը, պորձող» Սեբեր. «նեարդ» Պիսիդ. Վեցօր. տող 695. «նետ, սլաք» Ոսկ. պօղ. Ա. 935. որից կազմուած են ձիգ դնել «նետաձիգ լինել» Եղիշ. ծ. 14. ի ձիգ արկանել «երկարաձգել» Ոսկ. մ. բ. 27. ձգել «տարածել, քաշել, երկարել, պարզել, նետել են» ՍԳր. Ագաթ. «դէպի մէկ կողմ դիմել, երթալ» (ճիշտ ինչպէս Պլ. երկննալ, fաշուիլ. օր. Քիչ մը սա կողմը երկննանք. Քաշուեցան գացին) Եւ. ը. 28. Պատ. ի. 31. Ժող. ա. 5, 6. Եզն. 189. Բուզ. 141 (այս նոր իմաստը երևան հանեց Հ. Գ. Գալեմքեարեան, Մասիս 1900, 403). ձգիչ Վեցօր. ձգաւան «լար» Նար. ձգանf ՍԳր. Ոսկ. Եբր. ակոսաձիգ Ագաթ. fաջաձիգ Ասող. նետաձիգ ՍԳր. Փարպ. երձիգ ՍԳր. Եւս. քր. բռնաձիգ Փիլ. Պիտ. խոնարհաձիգ Ագաթ. գեղեցկաձիգ Փարպ. գաղտնաձիգ Մանդ. խառաձիգ Գ. մակ. դ. 7. բացաձիգ Մծբ. Վեցօր. լիաձիգ Սղ. հէ. 9. երկայնաձիգ Ոսկ. ես. Վեցօր. Եւս. քր. ձեռնաձգութիւն Ոսկ. ես. են։ Նոր բառեր են՝ ձգափոկ, ձգակապ, ձգախէժ, առաձիգ, առաձգական, երաձգաւան, ձգողութիւն, ձգողականութիւն։— Նոյն արմատից՝ կրկնութեամբ՝ ձգձգել Եղիշ. ժե. 10. Ոսկ. մ. բ. 18. Եւագր.։—Աճած ա մասնիկով՝ ձգաել

Ոսկ. յհ. ա. 11, 12. բ. 39. Կոչ. ձգտեցուցանել *ՍԳր. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. Ագաթ.* ձգտիլ *«երկարիլ, քաշուիլ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. «յօրանջելով ճապկտիլ» Ոսկ. Եզն. Վեցօր. «փափագիլ, ըղձալ» Բառ. երեմ. էջ 190.* ձգտալ *Ոսկիփ.* ձգտումն *Նաւում. բ. 10. —տ-ի ազդեցութեամբ դարձել է նաև* ձկտել *ևն։*

ՆՀԲ լծ. թրք. չէք *«քաշիր»,* սրգ *«խիտ, սեղմ»,* սէօք *«քանդի՛ր»,* ուզագ *«հեռու» ևն։* Lag. Reliqq. gr. 83 *պրս.* zil *«աղեղի լար» և եբր.* zīq *«սլաք»։ Տէրվ.* Altarm. 54 *և Նախալ. 100 հնխ.* yu, yug *«յօդել, լծել» արմատից, որից նաև* լուծ, յօդ, ջոկ *ևն. հյ.* ձիգ<*ձիւգ։ Karolides, Γλ. συγκρ. 82 *կապադովկ.* žika *«նետ, աղեղ», հյ.* չիք. *յն.* βιὸς, *սանս.* ǰya, ǰyaka *զնդ.* zya, *լիթ.* gija: Meillet MSL 9, 54 *գոթ.* gageigan *«շահիլ»,* geigan *«ձեռք ձգել»? Հիւբշ. 469 անապահով է համարում նախ նշանակութեան և երկրորդ՝ ձևի տարբերութեան պատճառով (հայերէնը գալիս է* g'high- *ձևից, իսկ միւսները պատկանում են* ghig'h *արմատին։ Սակայն* Pokorny 1, 550—551 *ունի ճշտիւ* g'heigh-, g'hēgh- *արմատը, որի տակ յիշուած բառերից ոմանք նշանակութեամբ էլ միանում են հայերէնի հետ)։ Հիւնք.* ձուկն *բառից։* Osthoff IF Anz. 10, 45 *յն.* κιχάνω *«պատահիլ, հասնիլ»։* Scheftelowitz BB 28, 298 *սանս.* jihma *«թեք, խոտորնակ»։* Karst, *Յուշարձան, էջ 421 թրք.* čekmek *«քաշել», 429 թթր.* qog, qov *«վանել, քշել»։*

ԳԻՌ.— Արմատական ձևով ունինք Հճ. ձ'իգ', *Ախց. Կր. Ջղ.* ձ'իք, *Ննխ. Պլ.* ձիք, *Ասլ.* ձ'իք, ձ'ի*, *Ագլ.* ձիգ' ձիյգ', *Գոր. Հմշ.* ծիք, *Ղրբ.* ծիք', *Ռ.* ցիք. *նաև Մշ.* ձ'իկս *«երկարութիւն».—բայական ձևով ունինք «երկարել» նշանակութեամբ՝ Ջղ.* ձ'քել, *Երև.* ձ'քէլ, *Տփ.* ձքիլ, *Ակն.* ձ'ըքգ'էլ, *Շմ.* ծիք' տալ. *Սվեդ.* ձ'ըգըըցընիլ. *և «քցել, նետել» նշանակութեամբ՝ Ագլ.* ձգիլ, *Մշ.* ձ'գ'ել, էձ'գ'ել, *Սեբ.* ձը'ք'էլ, *Ախց.* ցկէլ, *Սչ.* ցքել, *Ննխ. Պլ. Ռ.* ցքէլ, *Ասլ.* ցքէ՝լ, *Խրբ.* ցքիլ, *Տիգ.* ըցքէլ, *Զթ.* ը՝ծգ'իլ, ը՝ձ'գ'իլ, *Վն.* իսկել, *Ջղ.* գ'ձ'ել, *Ագլ.* գ'իձի՛լ, *Սլմ.* ք'ըցել, *Գոր. Ղրբ.* քցիլ, *Տփ.* գցիլ, *Ցղ.* ք'ըցիլ, *Մրղ.* քիցէլ, *Հւր.* գիզէլ։ *Նոր բառեր են* ձիգիձիգ, ձիգճալ, ձիգուկ, ձիգուպուկ, ձիգցնել, ձգանիլ, ձգատայ, ձգելանք, ձգիբաց, ձգլիկնալ, ձգմուն, ձգոց. *ինչպէս նաև* ջրջնքել։ *Կարևոր բառ է* ձիգ *Ռշտ. «արօրի հաստ չուան»։—Միջին բաղաձայնի կրկնութեամբ է Հճ.* ձ'ոգ'գ'ել *«նետել, քցել»։—Կայ և Մշ.* ձ'կտիլ։

ՓՈԽ.— Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 219* ձըգտել *բայի արմատը դնելով* *ձգուտ<*ձիգուտա *«նետ», սրանից փոխառեալ է դնում լտ.* sagitta *«նետ» և թրք.* sögüt, *եակուտ.* üöt. *չուվաշ.* šüzä *«ուռենի»։ (Շատ լեզուների մէջ «ուռի» բառը ծագում է «նետ» բառից. հմմտ. շվէդ.* pil *«նետ, ուռի»)։*

ՁԻՂԿ *«անծանօթ հանքային մի նիւթ» նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 31. «Յորում գտանի սալակ և ձիղկ և նաւթ սև և սպիտակ»։*

+ՁԻՐ, ի *հլ. «պարգև, նուէր, ընծայ» Եզն. Ոսկ. ա. թես. որից* ձրի *«նուէր, պարգև» Կոչ. «զուր, ընդունայն» ՍԳր. Ոսկ. եզն.* ձրել *«նուիրել, շնորհել» Սկևռ. աղ. կամ նաև* ձիրել *Խոսր. պտրգ. 67, Գնձ. Անան. Եկեղ. Տիմոթ. կուզ, էջ 139, 209.* ձերել *Եփր. պհ.* ձրիատուր *Ճառընտ.* առատաձիր *Յհ. կթ. Մագ.* ձեռաձիր *Յհ. կթ.* անձիր *(գրուած և* անծիր*) «ապերախտ» Պիոն. (հրտր.* WZKM *28, էջ 381), Ոսկ. եփես.* բարեձիր *Յհ. կթ.* լիաձիր *Նար. Մծբ.* լուսաձիր *Յիշատ.* կարճաձիր *Նար. կուս. 412.* կենաձիր *Նար.* կրկնաձիր *Նար.* երկնաձիր *Ճառընտ. Շար.* ճոգիաձիր *Նար.* ճոխաձիր *Ճառընտ.* ձրիավարժ, ձրիակեր *(Նոր բառեր) ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hēr- *արմատից. սրա հետ հմմտ. յն.* χάρις *(սեռ.* χάριτος*) «շնորհք, հաճոյք, ուրախութիւն, բարեհաճութիւն, յարգանք, երախտագիտութիւն, վարձատրութիւն, թոշակ»,* χαρίεις *«շնորհալի»,* χαίρω *«հրճուիլ, ուրախանալ»,* χαριτόω *«երկնաձիր շնորհներով լցնել», լտ.* horior, hor(i)tor *«քաջալերել, ոգևորել», օսկ.* herest *«կամի», սանս.* háryati *«ախորժիլ,*

ցանկալ», զնդ. ﺯﺍﺭﺍ zara *«ձգտում, փափագ, նպատակ», հրգ.* ger *«ցանկացող», գոթ.* gairnjan *«ցանկալ», գերմ.* gern *«հաճոյքով, ախորժանօք» են (գերմանականից փոխառեալ է ֆինն.* kernas *«հաճոյքով, մեծաւ ուրախութեամբ»* Kluge, *էջ 176)։ Այս բոլորի արմատն է հնխ.* g'her, g'hereī- *«ցանկանալ, կամիլ, ախորժիլ». հայերէն* ձիր *ծագում է* g'hēr- *ձևից. բայց ունինք նաև* ձերել, *որ եթէ ուղիղ գրչութիւն է, ցոյց է տալիս բուն* g'her- *արմատը։ Մեր բառի հետ նշանակութեան կողմից յատկապէս կապւում է յն.* χάρις *«շնորհք, վարձատրութիւն». իսկ «ձրի» առման համար հմմտ. լտ.* grātus *«ախորժելի»,* grātia *«շնորհք»,* grātīs *«ձրի»* (Boisacq 1047, Walde 369, Ernout-Meillet 438—9, Pokorny 1, 601): *—Հիւբշ. 470։*

Brosset JAs. 1834, 369 *են վրաց.* ծիրվա *«պատարագ»,* ցարիելի, ցարիերի *«ձրի»։ (Սրան հետևելով Ջուբինով՝ նոյն վրաց. բառի դէմ դնում է հյ.* ցիրել *(իմա՛* ձիրել). *նոյնպէս նաև* Schiffner, Versuch über die Thusch-Sprache, *իրար է միացնում հյ.* ցիրել, *թուշ.* ծիրօ *և վրաց.* ծիրվա *«պատարագ»)։ ՆՀԲ* ձիր *«ի ձեռանէ պարգև, լծ. և յն.* δῶρον, χάρις, *լտ.* gratia», ձրի *«ի սեռականէ բառիս* ձիր, *լծ. և ընդ* զուր, *ռմկ.* զուրի, *որպէս և ընդ յն. լտ.* δωρεάν, gratis»:—Lag. Urgesch. 250 har *«առնել, բռնել» արմատից։—Մառ* ЗВО *7, 74 զնդ.* dāta *«տրուած» ձևից, ինչպէս* դիր = dāta: Müller, Armen. VI, *էջ 4, № 35 և* Meillet MSL 9, 54 *դնում են յն.* χάρις *և լտ.* grātia *բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։ Այսպէս ունի նաև Հիւբշ. 470։ Բայց նորագոյն գիտունները լտ.* grātia *են բաժանում են յն.* χάρις *ձևից, որովհետև օսկ.* brateis, *պյլ.* bratom *ցոյց են տալիս որ լտ. ձևը պատկանում է հնխ.* g^{u}erā *արմատին (տե՛ս* Walde, *էջ 352 և 369)։ Հիմք.* ձեռք *բառից։*

***ՁԻՒԹ**, ո հլ. «ձութ, կուպր, կպրաձիւթ» Ես. լդ. 9. Դան. գ. 46, ժդ. 26. որից* կպրաձիւթ *Ել. բ. 3. Սարգ. Գնձ.* ձիւթել *Վստկ. 52. Լծ. սահմ. 265։*

=Արամ. זפתא ziftā, *ասոր.* ܙܦܬܐ zeftā, *եբր.* זפת zefet, *եթովպ.* ዘፍት zěft, *արաբ. (ինչպէս նաև պրս.)* زفت zift *(նաև* سفت sift *ըստ Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 307), խպտ.* lam-čapt *(որոնցից նաև թրք. քրդ.* zift*) «ձիւթ»։ Թէ ո՛րն է այս բոլորի նախնական աղբիւրը, յայտնի չէ։ Միայն թէ հայերէնը դնել պէտք է սեմականից, որովհետև պրս.* z *բառասկզբում չի տալիս հյ.* ձ, *իսկ ասորական* z *դառնում է երբեմն* ձ, *ինչպէս են* ձէք, ձանձախարիք:—*Հիւբշ. 185 և 310։*

ՆՀԲ «յայլ լեզուս զիֆթ, զիվք, զեֆթ»: Böttich. Arica 77, 274 *պրս.* zift: Lag. Arm. Stud. § 1351 *ձ-ի պատճառաւ հայը բնիկ է համարում։ Հիմք.* ձէք *բառից է հանում։* Müller WZKM 8, 283 *բառը միացնելով փինիկ.* ζουφριν- σίπετ *(գիհի,* juniperus) *բառի հետ՝ բնիկ սեմական է համարում և հայերէնը փոխառեալ է դնում սեմականից։ Հիւբշ. 185* ձիւթ *դնում է պարսկերէնից փոխառեալ, որովհետև պրս.* z>*հյ.* ձ *ձայնափոխութիւնը գտնում է նաև* ձագ *բառի մէջ։ Բայց այժմ ընդունելով որ* ձագ *բնիկ հայ է, պրս.* z>ձ *ձայնափոխութեան համար օրինակ չի մնում հայերէնում, մինչ ասորերէնի համար կայ։*

ԳԻՌ.—Ասլ. ձ'իւք, ձ'իւ*, *Ոզմ.* ձ'էօք, *Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Սեբ.* ձ'ուք, *Խրբ. Ակն. Հճ.* ձ'իք, *Ննխ.* ձուք, *Ջթ.* ծը՝ք, ձ'ը՝ք, *Ռ.* ցուք, *Հմշ.* ծուք. *վերջինս նշանակում է «եղևնի ձիւթը կամ խէժը», միւսները «ծամոն, մաստաք». այսպէս նաև Սվեդ.* ձ'այք. *—իսկ Պլ.* ձուք՝ *գործածական է միայն* ձուքեռու պէս *«խիստ սպիտակ և մաքուր» դարձուածի մէջ.—Սլմ.* ծէօք- ծամոն *«ձանձրալի մարդ՝ որ ուրիշի օձիքից կպած մնում է»։ Նոր բառեր են* ձիւքենի, ձիւքանալ, ձիւքոտ, ձքիկ *«կպչուն»։*

*+**ՁԻՒՆ**, ն հլ. (ձեան, ձեամբ, ի ձեանէ) «ձիւն» ՍԳր. Վեցօր. որից* ձիւնանալ *Սղ. կէ. 15.* ձիւնաջուր *Մծբ.* ձիւնաբեր *«ձիւնելը, ա-*

ռատ ձիւն, բուք» ՍԳր. «փորձանք, վիշտ» Ոսկ. մ. ա. 15, բ. 8 (հմմտ. գւռ. Գլխուն ձիւն բերել. Աս ի՞նչ ձիւն եկաւ գլխուս). ձիւնաքաղ *Ագաթ.* ձիւնախաղաղ *Ագաթ.* ձիւնասոյզ *Ագաթ.* ձիւնախառն *Կաղանկտ.* ցօղաձիւն *Համամ. առկ.* ձիւնձիւնիկ *«մի տեսակ թռչուն» Տաղ. (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 417).* ձիւնածաղիկ *Մխ. առ. Բժշ. (Տիրացուեան,* Contributo § 52 *համարում է* scilla bifolia L, § 491 viburnum lantana L, § 518 bellis perennis L).—*Նոր բառեր են* ձիւնել, ձիւնասպիտակ, ձիւնագունդ, ձիւնագնդակ, ձիւնահատ, ձիւնահալք *ևն։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* g'hiyōm *նախաձևից. ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս* ձմեռն *բառի տակ։—Հիւբշ. 470։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Klap roth, Asia pol. *էջ 104՝ համեմատելով յն.* χιών *ձևի հետ։ Նոյնը յետոյ* Brosset JAs. 1834, 383 *ևն։ ՆՀԲ դնում է ռուս.* снъгъ, *գերմ.* Schnee, *յն.* χιών*։ Հնդևրոպական զանազան լեզուների հետ ուղիղ համեմատութիւններ ունին* Peterm. 23, Windisch. 13, Böttich. ZDMG 1850, 357 *ևն։ Մորթման* ZDMG *26, 512 թերևս բևեռ.* zinuardi: *Հիւնք.* սիւն *բառի՞ց, թէ յն.* χιών*,* Karst, *Յուշարձան 429 թթր.* qiv *«ձիւն»։*

ԳԻՌ.—Ագլ. ձիւն, *Ասլ.* ձ՛իւն, *Գոր. Ղրբ. Մրղ. Մկ. Շմ. Սլմ. Վն.* ծիւն, *Ննխ. Պլ. Տփ.* ձուն *(Ննխ. պահուած է միայն մի քանի դարձուածներում, իսկ սովորաբար ջնջուած է՝ տեղի տալով* բուֆ *բառին, որ ստացել է «ձիւն» նշանակութիւնը), Ալշ. Ախց. Ակն. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ.* ձ՛ուն, *Երև.* ձ՛ուն, ձ՛ին, *Հմշ.* ծուն, *Ռ. Տիգ.* ցուն, *Ոզմ.* ձ՛էօն, *Խրբ. Հճ.* ձ՛ին, *Բ.* ձ՛օն, *Զթ.* ծը՝ն, ձ՛ը՝ն, *Սվեդ.* ձ՛այն: *Նոր բառեր են* ձիւնագնդի, ձիւնաթաթախ, ձիւնակոլոլ, ձիւնափարտուկ, ձիւնհալf, ձնչրիկ, ձնուոր, ձնվառեկ, ձնակ, ձնակլոնդրակ, ձնաշատ, ձնատար, ձնհոր:

ՁԼԵԼ *«հողը ակօսել». մէկ անգամ միայն ունի Ոսկ. ա. տիմ. ժդ, էջ 122, որի դէմ երկրորդ ձեռագիրն ունի* ցելով: *Ըստ այսմ շատ անստոյգ բառ է։*

ՆՀԲ իբր ցելով, *լծ. լտ.* sulco *«հերկել»։* Böttich. Arica 83, 396, Lag. Urgesch. 494 *սանս.* hal *«վարել»,* halá- *«արօր»։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 13 խընդրական է գտնում այս մեկնութիւնը, իսկ* Arm. Gram. 471՝ *անստոյգ է համարում։* Walde 328, *ինչպէս նաև* Boisacq 932 *և* Pokorny 1, 629 *իրար են միացնում լտ.* furca *«երկճիւղ կեռ, խելակ», լիթ.* žírklės *«մկրատ», լեթթ.* zirklas *«մեծ մկրատ», գոթ.* gilϑa *«մանգաղ», սանս.* halá- *«արօր» և հյ.* ձլել, *իբրև հնխ.* g'hel- *«կտրել» արմատից?*

ՁԽՆԻ *«մի տեսակ բոյս. լտ.* juniperus, *գիհի»? Ռոշք. որից առնելով ունին միայն ՀԲուս. § 1783 և Քաջունի Գ. 169։*

ՁՂՄԵԼ *«դիտել, նկատել, պշուցեալ հային». ունի միայն ՀՀԲ. նոյնը գիտէ Բառ. երեմ. 190 «դիտել կամ գիտել» իմաստով, որոնցից մին կամ միւսը սխալ է։*

+**ՁՄԵՌՆ** *(յգ.* ձմեռունf, *սեռ.* ձմեռայնոյ, *գրծ.* ձմեռայնով, *ներգ.* ձմեռայնի. *յետին են սեռ.* ձմեռան, *յգ. սեռ.* ձմեռանց) *«ձմեռ» ՍԳր. «բուք, փոթորիկ, ալեկոծութիւն» Ոսկ. մ. ա. 24. Եփր. բ. տիմ. ածանցման մէջ մտնում է* ձմեռն *և* ձմեռ- *ձևով. ինչ.* ձմեռնասուն *Ագաթ.* ձմեռական *Եւս. քր.* ձմեռային *Սեբեր.* ձմեռնանինջ *«ձմեռը քուն մըտած» (արջ) Վրդ. առ. 15.* ձմեռանոց *Ագաթ.* ձմեռատուն *Երեմ. լզ. 22.* ձմեռել *Ա. կոր ժզ. 6. Գծ. իե. 12. Եւս. քր.* ձմեռոց *Ագաթ. Եզն.* կարաձմեռն *Վեցօր. 186, Կոչ. 309. Ոսկ. մ. ա. 12. սխալ գրչութիւններ են* ձմեռային, ձմեռանոց, ձմեռնական, ձմեռնային *և նման ձևերը։ (Արդի լեզւում առաջին երկուսը սովորական դարձան)։ Առանձին տե՛ս* ձմեռուկ:

=*Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներն են՝ սանս.* हेमन् hēman *«ի ձմերան, ձմերայնի»,* हेमन्त hēmantá- *«ձմեռ»,* हिम himá- *«ցուրտ. 2. ձմեռ. 3. ձիւն», հինդուստ.* هيوانت hewant *«ձմեռ», դնչ.* hiv *«ձիւն»,* vent, vend *«ձմեռ», զնդ.* zyā *(հյց.* zyąm, *սեռ.* zimō) *«ձմեռ»,* zima- *«սառնամանիք, ձմեռ»,* zayana- *«ձմեռ», պհլ.*

[illegible] xam «ձմեռ», [illegible] zamistān «ձմեռ», պրս. زم zam «ցուրտ», زمستان zamistān «ձմեռ», օսս. zumäg, zɪmäg «ձըմեռ», աֆղան. žimai, zamistān, քրդ. zamistān, zəwistān «ձմեռ», հաթ. gi-im-ma-an-za «ձմեռ» (Sommer, Hethitisches, էջ 18), յուն. χιών «ձիւն», χειμών «ձմեռ, սառնամանիք, անձրև, բուք, փոթորիկ», χεῖμα «ցուրտ, սառնամանիք», χειμερία «ձմերանի», χειμερίζω «ձմեռել», χίμαρος «միամեայ ուլ», լտ. hiems «փոթորիկ, անձրև, ձիւն», hibernus «ձմեռնային», bīmus, trīmus (bi-, tri-himos) «2—3 ամեայ». հսլ. zima, ռուս. зима, լիթ. žēmá. լեթթ. zēma, հպրուս. semo, հիռլ. gam, հկիմր. gaem, նկիմր. gauaf, ալբան. dimɛn, dimɛr «ձըմեռ», հհիւս. gymbr «միամեայ գառն» ևն։ Այս բոլորի պարզ արմատը դրւում է հնխ. g'hei-, g'hi- «ձմեռ, սառնամանիք». em-մասնիկով հնխ. g'heɪem, որ մի քանի լեզուների մէջ աճած է r/n մասնիկով. այսպէս՝ սանս. hēmanta-, յն. χειμερίζω, լտ. hībernus, ալբան. dimɛn ևն (Walde 90, 365, Horn § 666, Boisacq 1053, 1061. Pokorny 1, 547, Trautmann 367, Ernout-Meillet 431, տե՛ս նաև Meillet BSL № 8, 125—126): Հայերէնը նոյն արմատից կազմել է ձիւն և ձմեռն բառերը. առաջինը համապատասխանում է ճիշտ. յն. χιών ձևին և երկուսը միասին գալիս են հնխ. g'hiyōm նախաձևից (վերջավանկի ու ձայնը ի-ից յետոյ մնում է, իսկ բառավերջի m դառնում է ն՝ նման յունարենի). երկրորդը՝ ձմեռն<*ձիմ-եռ-ն հայերէնի մէջ աճել է ն մասնիկով՝ նախաւոր *ձմեր պարզականից (պահուած է ածանցներում. r դարձել է ռ՝ յաջորդ ն-ի պատճառաւ), որ համապատասխանում է յն. χειμερινὸς բառին և նրա նման կազմուած է r/n մասնիկով։—Հիւբշ. 470։

Հներից Վանակ. վրդ. մեկնում է «Ձմեռն՝ որ ձիւնամեռ լինին» (Ալիշան, Հին հաւ. 136)։ Այսպէս նաև Տաթև. ձմ. ա. «Ի ձմեռն ամենայն ինչ մեռանի, զի այն թարգմանի անուն իւր. այսինքն ձիւնամեռ. զի ի. ձիւնոյն ամենայն ինչ մեռանի, բայց չորանան և ծառք մերկանան. և ջուրք սառուցեալ պաղին և երկիրս դադարի ի ծննդոց»։ Նոյնը դարձեալ Տաթև. հարց. 197։ Ուղիղ մեկնեց նախ Brosset JAs. 1834. 383 ևն՝ համեմատելով սանս. լտ. յն. և պրս. ձևերի հետ, որոնց կցում է նաև վրաց. զամթարի: Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 25 հինը ձմառն՝ իբր ամառն բառից։ ՆՀԲ յիշում է սանս. և ռուս. ձևերը։ Ուղիղ է մեկնում Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, էջ 445։ Գ. Կ., Արշալ. արտ. 1843, № 130 մեկնում է ձիւներն: Windisch. 13 ձիւն բառի ածանցն է համարում։ Bopp, Abhd. d. Ak. d. Wiss. z. Berlin, 1846, էջ 324 hima «ձիւն» + ṛtu «եղանակ» >ռն ձևերից, իբր սանս. himartu>ձըմեռն. հմմտ. նաև իռլ. geimhrith, geimhreadh, geimhre: Ծանօթ ձևերի հետ ուղիղ համեմատում են Gosche 42, Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 79, 308, Տէրվ. Altarm. 102, Նախալ. 81 ևն։ Lag. Urgesch. 875 ամառն և ձմեռն կազմուած է դնում ռն մասնիկով, որ գտնում է նաև լատինում։ Pictet 1, 90 պրս. zij «ձիւն»։ Հիւնք. յն. լտ. ձևերը և պրս. զէմհէրիր, սէրմա: Հալաճեան, Արևելք թ. 1893 նոյ" 10 մեռանել բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 259 պրս. زمحرير zamharīr «կարի ցուրտ» բառից։ Պատահական են ափխազ. աձըներա, ա՛ձըյն «ձմեռ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Գոր. ձմէ՛ռնը, Շմ. ծմէ՛ռնը, Ղրբ. ծմըէ՛ռնը, Ալշ. Մշ. Ջղ. ձʻմեռ, Սլմ. Վն. ծմեռ, Ջթ. ծը՝մեռ, ձʻը՝մեռ, Ոզմ. ձʻըմմեռ, Ննխ. Պլ. ձմէռ, Ասլ. ձʻմէ՝ռ, Ախց. Ակն. Երև. Կր. ձʻմէռ, Հմշ. Մկ. ծմէռ, Մրղ. ծը̂մըէռ, Ռ. Սչ. Տիգ. ցմէռ, Խրբ. Սեբ. ձʻմոռ, Հճ. ձʻմէր, Սվեդ. ձʻմիռ, Տփ. ձմէր: Նոր բառեր են ձըմեռմտու, ձմեռնութիւն, ձմռալոչ, ձմռնախաղող, ձմռնատանձ, ձմռնենի, ձմռնաճան, ձըմրռնակ, ձմռնուկ, ձմռուկ (վերջիններիս հետ իմաստի զարգացման համար հմմտ. յն. χίμετλον «engelure» Boisacq 1061):

Ձմերուկ «յայտնի պտուղը» Մխ. առկ. Ոսկիփ. ևն։

=Կազմուած է ձմեռն բառից, որին ապացոյց է վրաց. საზამთრო sazamtro «ձըմերուկ», որ ծագում է საზამთრო sazamtro «ձմեռնային», ზამთარი zamtari «ձմեռ» բառերից։ Թէ ինչո՞ւ է այսպէս կոչուած այս պտուղը՝ յայտնի չէ. բայց երևի թէ իր առատ զովացուցիչ ջրի պատճառով է. մինչև այսօր էլ գիւղացիք ծարաւ ժամանակ արտից մի ձմերուկ են քաղում և նրանով իրենց ծարաւն անց կացնում. հմմտ. թրք. قارپوز qarpuz «ձմերուկ», որ Պօլսում ժողովրդական ստուգաբանութեամբ մեկնում են իբր թրք. qar «ձիւն» + buz «սառոյց» բառերից։—Աճ.

Հիւնք. էջ 252 դնում է ձմեռն բառից, իսկ էջ 332 բաժանելով սրանից՝ համարում է արաբ. ثمر samar, ثمره samara (բուն հնչումը θamar, θamara) «պտուղ» բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. ձմերուկ, Տփ. ձմէրուկ, Երև. ձ‘մէրուկ, Նխ. ձմէրուգ, Խրբ. Մշ. ձ‘մէրուգ, Գոր. ծմէ՛րուկ, Ղրբ. ծմըէ՛րուկ, Ոզմ. ձ‘մերօկ, Սլմ. ծմէրիւկ՛, Ասլ. ձ‘մէրիւգ, ձ‘մէրիւյ, Վն. ծմրիւկ, Սվեդ. ձ‘ըմիւրիւգ, Հճ. ձ‘ումոյուգ, Ագլ. ձմբո՛րիւկ:

Ձնգիլ տե՛ս Ծնգիլ։

ՁՆԳՐԻԹ տե՛ս ձնձիթ:

Ձնձի տե՛ս Ջունձ։

ՁՆՁԻԹ «ձնգրիթ». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 190. երկուսն էլ անծանօթ բառեր են։

ՁՈԽԻԼ «շեղիլ, խոտորիլ, ծռիլ», մէկ անգամ ունի Ոսկ. եբր. «Միտք որ ի բազում փորձութեանց պաշարեալ էին և ի հաւատոյ եւ ձոխէին»։ Բառ. երեմ. էջ 190 ունի ձոխել «թիւրել», իսկ էջ 188 ձախել «ծռել» (անշուշտ ձախ բառից)։ Վարդանեան ՀԱ 1913, 226 ուղղում է ձախողէին: Թուի թէ նոյն է և ձուլիլ Ոսկ. պօղ. ա. 534. «Որպէս և զսոցա վերին երեսս տեսանես, նոյնպէս և նոցա ոգիքն ձուլին»։ Երկու ձևերը շփոթուած են *ձուղիլ կամ լաւ ևս *ձողիլ գրչութիւնից։

ՆՀԲ իբր շեղիլ, խոտորիլ ի ձախակողմն կամ ժողխիլ, զեղխիլ:

Ձոձիր տե՛ս Ջոնիր։

+ՁՈՂ, ո հլ. «երկար փայտ. 2. ծառի երկար ճիւղ, բուն» ՍԳր. Սեբեր. «Ձողի պէս ուղղորդ, շիփ-շիտակ» Ոսկ. փիլիպ. որից ձողիf «ձողերով հիւսուած ծածկոց» Ոսկ. մ. գ. 16. ձողամբարձ Ես. ե. 2=ձողաբարձ Եփր. աւետ. 288. Սարգ. յկ. դ. էջ 51. ձողակերտ խոսր. ձողաձև Մագ. և Երզն. քեր. ձողաչափել Գնձ. են։ Նոյն արմատից է նաև ձողձողեալ՝ որի իմաստը ստոյգ չէ. «Քածաւարոտն ձողձողեալ այլախառն մազովն». Բառ. երեմ. էջ 326։ — Ձող բառը նշանակում էր նաև «կաշուց կտրուած երկար շերտեր, զոլ». այս իմաստը անյայտ է հին հայերէնում. բայց սրանից ունինք ձողաձև և ձողաձևութիւն «կաշուց զոլեր կտրելը», որոնց համար գտնում եմ հետևեալ վկայութիւնները. Սուսեր յաղագս խահարարաց կամ փայտահատաց կամ ի մորթս ձողաձևութեան յօգտակարութիւն պատշաճեալ է ի կենցաղումս. Մագ. թղ. 181. Որպէս ի ձողաձևս մորթեգործք որք արտաքոյ և ներքոյ զմորթսն կազմեն. Մագ. և Երզն. քեր.—տես և տակը գու։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g̑'hol- ձևից. հմմտ. լիթ. žúolis «փայտի կտոր, ծառի բուն» և թերևս սանս. hala «արօր»։

ՆՀԲ լծ. ծիղ, ծղօտ, ցողուն, ձաղկ և ճիւղ: Հիւնք. ցողուն բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուին Scheftelowitz IF 33, 141 և Petersson LUA 1916, 75, Heteroklisie 155 (ըստ Pokorny. 1, 629 և 540, հնխ. g̑'hel «կտրել»? արմատի տակ)։

ԳԻՌ.—Մշ. ձ‘ող «ձող», Հճ. ձ‘ող «գերան», Ակն. Կր. ձ‘օղ, Երև. ձ‘օղի, Սեբ. ձ‘էօղ, Ագլ. ձուղ, Ջթ. ծիւղ, ձ‘իւղ, Ոզմ. ձ‘իւուղ (üu) «ձող», Սվեդ. ձ‘իւղ «արօրի ձող»։ Նոր բառեր են ձողան, ձողի (հմմտ. մհյ. գրծ. ձողով Սմբ. պտմ. 134 և 135), ձողոր, ձողfաշ:—Գաւառականներում՝ պահուած է նաև ձող «կաշիի զոլ» (այսպէս ունին Ախց. Ախք. Գնձ. Ղրբ.), որից նաև Ախց. ձ‘օղ «կռնակ, մէջք»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Տ. soγ «ձող, սիւն» (Բիւր. 1899, 799), քրդ. zɔela «փայտի ձող» (ըստ Ղափանցեան ЗВО 23, 355), թրք. գւռ.

Սլմ. zülä, *Երև.* zola *«ձող, փայտի ձող»։*— Ձող *բառի վերջին իմաստից են փոխառեալ (այն ժամանակ՝ երբ դեռ հյ.* ղ=լ *էր) քրդ. և թրք.* zol *«կաշիի զոլ. 2. կերպասի վրայ երկար երկար գծեր», ն. ասոր.* zülä *«կերպասի վրայ զոլեր», վրաց.* ზოლი զոլի *«հիւսուածեղէնի վրայ զոլեր»,* ზოლიანი զոլիանի *«զոլաւոր, զոլեր ունեցող»,* ზოლებიანი զոլեբիանի, ზოლ-ზოლი զոլ-զոլի *«զոլաւոր» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. թրք.* čubuq>*ումկ.* չուպուխ *«ճրպոտ, ձող. 2. կերպասի վրայ զոլեր»), որոնցից յետ առնելով՝ հյ. գւռ.* զոլ *«կաշու զոլ. 2. կերպասի վրայ զոլեր»։—Հայերէնից է վերջապէս լազ.* zevle *«լուծի փայտը կապելու կաշի», որի համար հմմտ. հյ. գւռ.* զոլ *(Վն.) «կաշիէ չուան սայլի լուծը միացնելու համար»։ Ուտ.* zol *«կաշիի զոլ, շերտ»,* zolama *«երկար ձող. 2. հրացան»։*

+ՁՈՅԼ, ո, ի *հլ. (գրուած է նաև* ձոյղ՝ *ՀԱ 1913, 13,* ձիվ) *«թափած, ձուլած, միապաղաղ, ամուր, պինդ» ՍԳր. Եղիշ. «ձուլուած բան» ՍԳր. Ոսկ. ես. «ժողովրդի միահամուռ խումբ, մասսա» Բուզ. էջ 72. որից* ձուլել *(գրուած նաև* ձուղել *Եփր. յհ. մկ. 139,* ձիւղել, ձօղել *Ոսկ. ճառք 482) «թափել. ձուլել» ՍԳր. «պնդացնել, զօդել, ամրացնել» Խոր. 3հ. կթ.* ձուլիչ *Դատ. ժէ. 4.* ձուլած *Բ. մնաց. դ. 3.* ձուլածոյ *կամ* ձուղածու *ՍԳր Կորիւն. Եփր. գ. կոր. 120.* ոսկեձոյլ *Լմբ.* բոլորաձոյլ *Պտմ. աղէքս.* պղնձաձոյլ *Ագաթ.* միաձոյլ *Յես. գ. 16.* դիւաձոյլ *Ճառընտ.* ձեռնաձուլել *Նար. խչ. ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'heu-lo- *ձևից, որ յառաջանում է* g'heu- *«թափել, հեղուլ, ձուլել» արմատից՝* -lo- *մասնիկով. աւելի ընդարձակ տե՛ս* Ձև *բառի տակ։*

Հիւնք. ծոյլ *բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Meillet MSL 9, 54, *որ յիշում է Հիւբշ. 469 անցողակի և կասկածով. ընդունում են* Patrubány SA 1, 193, Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 107 *և* Pokorny 1, 563:

ԳԻՌ.—Մշ. ծուլ *(ասւում է միայն արծաթի և արիւնի համար)։*

ՁՈՆԻՐ *«տգեղագոյն հասակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 190. սրա հետ նոյն է* ձոձիր *«տգեղ հասակ ունեցող», որ գիտէ միայն ՓԲ. մին կամ միւսը սխալ։*

ՁՈՐ, ո *հլ. «ցած հովիտ, ծործոր, լեռների ստորոտում հեղեղատի անցք» ՍԳր. որից* ձորակ *Ա. մակ. ժ. 82. Ագաթ.* ձորալիր *Ես. լ. 28.* ձորաձև *Խոր.* ձորագաւառ *Եղիշ.* ձորամուտ *Ջենոբ.* խորաձոր *Ես. ծէ. 5, Ոսկ. ես. մ. և. ա. Թեո.* եօթնաձոր *Ես. ժբ. 15.* լեռնաձոր *Ջքր. կթ.* քարաձոր *Յկ. կարն. 14, 48։*

ՆՀԲ ծործոր *բառի՞ց։* Pictet 1, 134 *սանս.* darā, darī, *պրս.* دره dara *«ձոր»։* Müller, Armen. VI, *էջ 4,* SW-AW *հտ. 122 և* WZKM *5, 269 զնդ.* zrayah- *«լիճ», սանս.* jraya *«մարգ» բառերի հետ. աւելի լաւ է պահուած* ծործոր *ձևի մէջ։ Մառ* ЗВО *5, 320 ցեղակից պրս.* dašt, *պհլ.* dašta *«դաշտ» բառերին, որոնցից փոխ է առնուած հյ.* դաշտ. *Հիւնք.* նոր *բառից։ Դ. Սարգըսեան, Բիւր. 1898, 484 արմատը* որ *«խորութիւն», որից նաև* որոգայթ, ծործոր, խոր, ճոր: Patrubány SA 1, 193 *յն.* χωρα *«պարապ գետին» բառի հետ՝ հնխ.* g'horos *ձևից։ Նոյն ՀԱ 1910, 118 հնխ.* g'hēi *«դատարկ լինել» արմատից։ Մառ,* О полож. абхаз. 38 չուր, ծործոր, *վրաց.* ծղալի *բառերի հետ. իսկ* ЗВО *1925, 683 սվան.* čala *«գետ, ձոր» բառի հետ։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 106 *հնխ.* g'heu- *«հեղուլ. թափել» արմատից, որից են հյ.* ձև, ձոյլ: *Նոյնը կրկնում է կասկածով* Pokorny 1, 563:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. ձ'որ, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր.* ձ'օր, *Վն.* ծûր, *Տփ.* ձուր, *Ագլ.* ձիւր, *Ոզմ.* ձ'իւուր (jhüur), *Սեբ.* ձ'էօր, *Ասլ.* ձ'էօ՝ր, *Մրղ.* ձուʰր, *Գոր. Ղրբ. Շմ.* ծէօր, *Սլմ.* ծուէր, *Ջթ.* ծիւյ, ձ'իւր, *Մկ.* ծիւր, *Հմշ.* ծիւր, ձ'էօր:

ՁՈՐՁ, ո *հլ. «զգեստ» ՍԳր. որից* ձորձապատեալ *Ագաթ.* ձորձիկ *Ոսկ. յհ. բ. 1.* ձորձիլ *«զգեստի նիւթ դառնալ» Ես. ծթ. 6= Ոսկ. ես. 444.* ձորձոյկ *կամ* ձորձմոյկ *Եփր. թգ. 376 (ըստ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 7 «շորը և կոշիկը միասին»),* ձորձաճերձ

Տօնակ. կարմրաձորձ *Նար. տաղ.* կնատաձորձ *Ոսկ. մ. գ. 16.* ճռաձորձ *Տաղ.* միաձորձ *Ոսկ. մ. գ. 37։*

Bugge IF 1, 449 *դնում է նախաւոր* *դորձ *ձևից և սրանով կապում* ճան-դերձ *բառի* դերձ *արմատի հետ, որ իրանական փոխառութիւն չի համարում։— Հիւնք.* գործել *բայից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 132 *հնխ.* g'horg'h *ձևից. համմտ. լիթ.* žìrklés *«մկրատ», լեթթ.* firkles *«մեծ մկրատ», յն.* χάραξ *«ցից»,* χαράσσω *«սրել, ճեղքել, հերձել»։*

ՁՈՐՏԱԼ *«սիրտը տրոփել, դողալ,* затрепетать» *Բանք աղ. 181։—Համմտ.* ձպրտալ?

ՁՈՒ, ո *հլ. «հաւկիթ» ՍԳր. Վեցօր. Մծբ. Փարպ. (Մծբ. ունի յգ. գրծ. -օք). որից* ձուք *«ամորձիք» Վրդն. առկ. 40.* ձուանկ *«ամորձիքը ընկած, փոշտանկ» Վրդ. առակ. 53.* ձուարդ *Կիւրղ. ղևտ. նոր գրականում՝* ձուածիր, ձուաձև, ձուածին, ձուարան *ևն։*

Այս գաղափարն արտայայտելու համար՝ գրեթէ բոլոր հնդևրոպական լեզուներում գտնում ենք մի և ընդհանուր ձև. համմտ. լատ. ōvum, *յն.* ᾠιον, ᾠον ὤβεα, *հսլ.* aje, ajĭce. *ռուս.* яйцо́, *սերբ. լեհ.* jaje, *չեխ.* vejce, *հիւլ.* egg, *հբգ.* ei. *անգսք.* ǣg, *պրս.* xāya, *քրդ.* xēk, *զազա* xāk, *օսս.* aik' *«ձու, հաւկիթ»* (Pokorny 1, 22, Berneker 26. Trautmann 202, Boisacq 1082, Walde 550): *Այս բոլորի նախաձևը դրւում է հնխ.* *ōu̯i̯om, *որ գերմանական ճիւղում դարձել է* *ōyom, *իրանեանում* *āya- *ևն։* Böttich. Arica 54 *և յետոյ* Müller SWAW 66, 273 *սրանց են կցում նաև հյ.* ձու: *Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 40 և* Arm. Gram. 471 *չի ընդունում, որովհետև հայերէնի մէջ նախաձայն ձ մնում է առանց բացատրութեան։* Bugge KZ 32, 16 *ենթադրում է՝ որ* ձու *նախապէս* *ձուու *ձևն ունէր. այս բառը բարդուած է* *ձու *«ձուկ»+**ու *«ձու» բառերից. այսպէսով* ձու *նշանակում է բուն «ձկան հաւկիթ» (համմտ. գւռ.* ճուկիք, *որ բուն նշանակում է «հաւի ձու» և յետոյ վերածուած է ընդհանուրի) և արմատը լինում է* *ու<*հնխ.* ōvom *կամ* ōivom: *Հիւբշ. այս մեկնութիւնն էլ չի ընդունում։ Հիւնք. էջ 5* ցուլ *բառից, էջ 277* ցու *բառից։* Patrubány SA 1, 211 *հնխ.* g'hu *«ձուլել» արմատից, իսկ ՀԱ 1906, 23* ձև *բառի այլակերպութիւնն է համարում։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 116 նորից է կցում հնխ.* ōi̯o *ձևին, ենթադրելով որ* ōi̯o *համանմանութեամբ դարձել է* i̯ōi̯o, *որից էլ* ձու: *Հայերէնի հետ կապ ունի՞ արդեօք վրաց.* ძუ ძუ *«անասունների էգը». օր.* ձու ձաղլի *«էգ շուն»։*

ԳԻՌ.—Տփ. ձու, *Երև. Ջղ.* ձ'ու, *Ոզմ.* ձ'օւ *կամ նաև* խավիծօ (<ճաւի ձու), *Ագլ.* ձիւ *և* ձիւվ, *Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն.* ծիւ, *Գոր. Ղրբ.* ծիու, *իսկ Ալշ. Ասլ. Մշ. Պլ. Սչ. ևն առհասարակ գործածում են* ճուկիք *բառը.* ձու *ձևը պահուած է* ձուածեղ *բառի մէջ, որի զանազան ձևերն են՝ մհյ.* ձուազեղ *(ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս.* omelette), *Մշ.* ձ'վաձեղ, *Պլ.* ձվաձէղ, *Ասլ.* ձվաձէ՚ղ, *Ննխ.* ձվաձյէղ, *Երև. Սեբ.* ձ'վաձէղ, *Ախց.* ձ'վածէղ, *Մրղ.* ծիվածէղ, *Սչ.* ցեվաձեղ, *Տփ.* ձվաձիղ, *Հճ.* ձ'վազեղ, *Սլմ. Վն.* ծվազեղ: *Նոր բառեր են* ձուան, ձուապան, ձուատեղ, ձուաճոտ, ձուախեղդ, ձուի, ձուիկ, ձուոտ, ձվջուր, ձուիկնալ, ձուերես, ձուացախ, ձուագող, ձուախաշու:—*Հետաքրքրական է Ջղ.* ծապատակ՝ *որ շրջուած է* *ձուտապակ *ձևից։*

Ձուկիլ *տե՛ս Ձոխիլ։*

+ՁՈՒԿՆ, ն *հլ. (ձկան, ձկամբ, ձկունք, ձկանց) «ձուկ» ՍԳր. «ձուկ կենդանակերպը» Շիր. որից* ձկնորս *ՍԳր.* ձկնորսութիւն *Ագաթ.* ձկնաքաղ *Վեցօր. 175* ձկնաճան *Ոսկ. մ. գ. 17.* ձկնոց *«տան մէջ ձուկ պահելու աւազան» Ոսկ. ա. տիմ. 155.* սղոցաձուկն *Խոր. հռիփ. Մխ. առակ.* ձկնատեսանք *կամ* ձկնատեսանք *Բուզ.* ձկնաւոր *Ոսկ. յհ. ա. 1.* ձկնիկ *Վեցօր.* ձկնամբ *«թաթառ» (Նորագիւտ բառ. գործածուած է միջնադարեան գրուածքներում՝ ըստ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 65),* կարթաձուկն *Շիր.* վիշապաձուկն *Կղնկտ.* աղձուկն *«տառեխ» Նոր. վկ. էջ 43 (Նորագիւտ բառ). Նոր գրականում՝* թռաձուկ, վաճառաձուկ, արծաթաձուկ, օձաձուկ, ձկրնկիթ, ձկնաբանութիւն *ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hu- ձևից, որի վրայ աւելացել է -կն մասնիկը. հմմտ. մուկն, արմուկն: Ցեղակիցներից կան միայն յն. ἰχθύς, լիթ. žuvìs, լեթթ. zuvs, zuve, հպրուս. suckis (եզ. հյց.), suckans (յգ. հյց.) հոմանիշները, որոնց նախաձևը դըրւում է g'hyu- (ըստ Johansson) կամ g'hzu- (ըստ Bartholomae): Միւս լեզուները ներկայացնում են տարբեր խմբակցութիւններ. ինչ. լտ. piscis, հիռլ. iasc, գոթ. fisks, արիական matsya-, հսլ. ryba, որոնք ըստ Meillet BSL 22, 48 թուի թէ փոխառեալ են զանազան ոչ-հնդևրոպական լեզուներից (Trautmann 373, Boisacq, էջ 387)։—Հիւբշ. 471։

Klaproth, Asia pol. էջ 100, 134 լեզգ. ավար. čua, ենիսէյ tyg, tig, լիվ. zuwe: ՆՀԲ «որպէս թէ ձուիկ, լի ձուօք»։ Peterm. 23 եբր. דג dāg «ձուկ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Arica 54՝ համեմատելով լիթ. ձևի հետ. նոյնը կրկնում են կամ ընդարձակում Müller SWAW 48, 430, Fick KZ 22, 384: Մորթման ZDMG 31, 417 քևեռ. zikuni?—Հիւնք. յն. κύκνος «կարապ» բառից։ Karst, Յուշարձան 415 ճապոն. sakana, մոնղոլ. dzigasun, կալմուկ. dzagasun «ձուկ»։ Մառ. ИАН 1917, 329 ավար. çu'a «ձուկ» բառի հետ, իսկ 1926, 391 ջուր բառից է հանում. նոյնը տե՛ս և Сред. передвиж. 41:

ԳԻՌ.—Ջղ. ձ'ուկն, Ագլ. ձուկնը, Աժտ. ծուկնը, Ղրբ. ծուկնը, ծիւկնը, Շմ. ծիւգ'նը, Ախց. Կր. ձ'ուկ, Տփ. ձուգը, Ննխ. Պլ. ձուգ, Ալշ. Ակն. Երև. Խրբ. Հճ. Մշ. Սեբ. ձ'ուգ, Գոր. ծիւկնը, Հմշ. ծուգ, Հւր. ձիւգ, Մկ. Վն. ծիւկ, Մրղ. ծիւկ', Սլմ. ծիւկ', ծիւնտ, Ռ. Տիգ. ցուգ, Սչ. ցուգը, Ասլ. ձ'իւգ, ձ'իւյ, Սվեդ. ձ'էօգ, Ոզմ. ձ'էօւկ (jhōuk), Զթ. ծօգ, ձ'ոգ: Նոր բառեր են ձկնակ, ձկնաճոտ, ձկնամաճ, ձկնամէջf, ձկնամիս (այս բառը գիտէ արդէն Բառ. երեմ. էջ 216), ձկնապահ, ձըկըն-խոտ, ձկնձու, ձկնոտ, ձկնկուլի «մի տեսակ ջրային թռչուն» (իսկ Շլ. ձկլկուլի «շերեփուկ գորտի». (Pokorny 1, 664, Ernout-Meillet 735): Այս բառի հետ պատահական նմա-

նութիւն միայն ունի արաբ.
qanqūr, որի վրայ տե՛ս սնց
ՁՈՒՂԲ «ձկնկիթ, խավի
թեան տեղը անյայտ է. չկա
ւառականների մէջ. 1788-ին
րաֆեան, Բանալի գիտութ.
213, գրուած՝ «ծուղպ (цугг
икра», որից՝ էջ 213 «ծուղպ
փարաւոր»:
Տաշեան ՀԱ 1925,
բառից։
ՁՈՒՆԻ. անստոյգ բառ,
ունի Ոսկ. ես. 352. Ի՞ւ իւ
ձունիս արարի զձեզ։
ՆՀԲ համարում է
Թոռնեան, Հատընտ.
«ծաղր, խաղք ընել»։
ՁՈՒՆՉ (ռ հլ. ըստ ՆՀԲ,
կայութեան) «քուրջ, պատո
Վրք. հց. բ. 340 (երկու
ուած). նոյն է նաև ցնցոտ
Ոսկ. յհ. բ. 14 և մտթ.
Մանդ. էջ 105 (գրուած է
ցնուտ և ցրտուտ), ցնցուտ
տել «անարգել» Մագ. ց
ցնցոտումն Ճառընտ. բոլո
թադրում են ցունց արմա
վերաբերում նաև խոռձուն
կապած շորը, ապարահի
135. ձնձի «մաշէ զգեստ»
վիռոն» Հին բռ.=Բառ. եր
ալերան» Քաջունի Գ. 1
ձևով)։
=Նոյն է վրաց. ժ
զգեստ, քուրջ», որից
«հնոտավաճառ». բայց յ
որից է փոխառեալ։—Աճ.
Հիւնք. ցնցել բառ
ցոտի, որ ընդունում
սիս 1881 մայիս 6։
ղեկ. ինստիտ. 2, 97
ԳԻՌ.—Լ. ձունձ «կապ
թ. 207). հմմտ. նաև Ագլ
քատեղ, անկողինները դա
մաստի զարգացման համ
las=ումկ. փալաս «կար

…յատեղ է վկայւում նաև ձունձուլայ (ի-…ա՛ ձ'ունձուլայ) Խտչ. «կեղտոտ. փնթի» …ներ ցնցոտաւոր)։

ՁՈՒՆՁՈՒՆԱՆ «մի տեսակ թռչուն». գիտէ …իայն Քաջունի, Գ. 150. գործածութեան տե-…ո անյայտ։

ՁԳՏԻԼ «ձգնալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. …, 191։

ՁԳՐՏԱԼ «յօրանջելու և ձգձգուելու ժամա-…ակ ոսկորների ձայներ հանելը» Ոսկիփ.։

ՁՐՁԵԼ «կորզել, շորթել, կեղեքել, գզել» …ետ. Փիլ. տես. էջ 21. որից ցրցուն «պա-…տռատուն» Վրք. հց. ցրցտել «բզկտել, պա-…տռոտել» Ոսկ. մ. բ. 15. Մագ. ժե. ձրձիտ …փշատիչ, պատառող, յափշտակող» Եղիշ. …ո. էջ 188, 189. Վրդն. ծն. պարզ արմատը …էտք է լինի ձիրձ կամ ձուրձ և ցիրց կամ …ւրց.—տ զօրացուցիչ մասնիկ է։ Տե՛ս նաև …ւրձատ:

=Նոյն են վրաց. ცრცვა ցրցվա կամ …ძრცვა ձրցվա «կողոպտել, մերկանալ յըն-…յլ յ», აძარცვა աձարցվա «կաշին քերել», ցნցრცნა ացրցնա «փորփորել», მოცრცნავა …ցրցնավա «քերել», მოძრცვა մոձրցվա …երթել, քերել, կորզել», ცარცვა ցարցվա …ողոպտել, շորերը պլոկել». բայց յայտնի …երկուսից ո՛րն է փոխառեալ։—Աճ.

Հիւնք. հանում է ձորձ բառից։ Աճառ. ՀԱ 1899, 235 սխալմամբ ցրցտել դնում է կրկնուած հյ. ցտել բայից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 85, 132 հյ. ձորձ բա-ռի հետ հնխ. g'horg'h- արմատից. հմմտ. լիթ. žìrklės «մկրատ», լեթթ. firkles «մեծ մկրատ», յն. χαράσσω «սրել, կտրել», χάραξ «ցից»։

+ՁՕՆ «պարգև, ընծայ, նուէր» (մանա-…ւդ աստուածներին ձօնուած նուէր), հին …երէնում չէ աւանդուած, բայց կայ նոր …ականում՝ «գրական ընծայաբերութիւն, …dicace» նշանակութեամբ. որից ձօնել …ւիրել, ընծայաբերել մեհեաններին կամ …տուծոյ» Ագաթ. (գրուած նաև ձունել Մագ. …ել). ձօնի «աստուածներին արուած …էր» Օր. ժզ. 22. իգ. 17. Եւ. քր. ձօնիչ …ւրմ» Խոսր. Սկևռ. Նչ. եզեկ. ձօնարան «ընծայարան» Նար. ձօնումն Պղատ. օրին. դիւաձօն Նար. յովէդ. տարբեր իմաստ ունի ձօն Մխ. բժշ. 37. Ապա թէ չորանայ ծառն, չիկայ հնար որ ձօնիւ դարձեալ, իւր բնու-թիւնն դառնայ (իմա՛ «դարմանելով, խնա-մելով, աշխատանքով». իսկ Seidel Մխ. բժ. § 114 ըստ Karst մեկնում է «ինքնին, ինք-նաբերաբար»)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hu- արմատից. հմմտ. սանս. hu, हूयति hūyáti, जुहोति juhōti «կրակի մէջ հեղլով զո-հաբերութիւն անել», होत्र hṓtra- «զոհ», हविस् havís- «զոհաբերութիւն աստ-ուածներին», हव háva, हवन hávana- «զոհ», हुत hutá- «զոհուած», होतृ hṓtar- «զոհաբերող, քուրմ», զնդ. 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 zaoϑra- «զոհ, օրհնեալ ջուր» (որից փոխ. հյ. զոհ), zaotar- «քահանայ, քուրմ», յն. χοή «հոսուն ջուր. 2. ըմպելեաց ձօն՝ ի պատիւ աստուածներին կամ մեռեալների հոգուն (ձօնելի գինին կամ մի ուրիշ հեղուկ թափում էին ողջակէզից առաջ և կամ կաթիլ կաթիլ ծորում մեռելի գերեզմանի վրա». χύτρα «օրհնեալ ջուր», χυλός, χυμός «հոյզ, հիւթ, համ» ևն։ Այս բոլորի նախնական ար-մատն է հնխ. g'heu- «հեղուլ, թափել», յե-տոյ «ձուլել», որից յառաջացել է հյ. ձէ (սրա հետ ուղղակի կցուող բառերը տե՛ս ձև բառի տակ)։ Այնուհետև նոյն արմատը ստացաւ «աստուածներին ըմպելիք ձօնել» իմաստը և աւելի ընդհանրանալով՝ «զոհել»։ Հայերէնի մէջ նոյն գաղափարը պահուած է «աստուածներին ընծայաբերել» իմաստով, որ յետոյ նաև անցաւ Քրիստոնեաների Աս-տուծուն, իսկ այժմ էլ գործածւում է հա-սարակ մահկանացուների համար։ Հնխ. g'heu->հյ. ձև արմատի ստորին ձայնդարձն է հնխ. g'hu-, որ գտնում ենք շատ լեզուներ-րում։ Սրանից յառաջացել է հյ. *ձու, որի վրայ աւելանալով -աւն մասնիկը (հմմտ. պաշտել, պաշտ-օն)՝ դարձել է *ձուաւն և ու ձայնի անկումով՝ ձաւն>ձօն (Pokorny 1, 563, Walde 325, Boisacq 1057)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hu- ձևից, որի վրայ աւելացել է -կն մասնիկը. հմմտ. մուկն, արմուկն: Ցեղակիցներից կան միայն յն. ἰχθύς, լիթ. žuvis, լեթթ. zuvs, zuve, հպրուս. suckis (եզ. հյց.), suckans (յգ. հյց.) հոմանիշները, որոնց նախաձևը դըրւում է g'hyu- (ըստ Johansson) կամ g'hzu- (ըստ Bartholomae): Միւս լեզուները ներկայացնում են տարբեր խմբակցութիւններ. ինչ. լտ. piscis, հիռլ. iasc, գոթ. fisks, արիական matsya-, հսլ. ryba, որոնք ըստ Meillet BSL 22, 48 թուի թէ փոխառեալ են զանազան ոչ-հնդևրոպական լեզուներից (Trautmann 373, Boisacq, էջ 387)։—Հիւբշ. 471։

Klaproth, Asia pol. էջ 100, 134 լեզգ. ավար. čua, ենիսէյ tyg, tig, լիվ. zuwe: ՆՀԲ «որպէս թէ ձուկն, լի ձուօք»։ Peterm. 23 եբր. דג dāg «ձուկ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Arica 54՝ համեմատելով լիթ. ձևի հետ. նոյնը կրկնում են կամ ընդարձակում Müller SWAW 48, 430, Fick KZ 22, 384: Մորթման ZDMG 31, 417 բևեռ. zikuni?—Հիւնք. յն. κύκνος «կարապ» բառից։ Karst, Յուշարձան 415 ճապոն. sakana, մոնղոլ. dzigasun, կալմիկ. dzagasun «ձուկ»։ Մառ. ИАН 1917, 329 ավար. č̣u'a «ձուկ» բառի հետ, իսկ 1926, 391 ջուր բառից է հանում. նոյնը տե՛ս և Сред. передвиж. 41:

ԳԻՒ.—Ջղ. ձ'ուկն, Ագլ. ձուկնը, Աժտ. ծուկնը, Ղրբ. ծուկնը, ծիւկնը, Շմ. ծիւգ'նը, Ախց. Կր. ձ'ուկ, Տփ. ձուգը, Ննխ. Պլ. ձուգ, Ալշ. Ակն. Երև. Խրբ. Հճ. Մշ. Սեբ. ձ'ուգ, Գոր. ծիւկնը, Հմշ. ծուգ, Հւր. ձիւգ, Մկ. Վն. ծիւկ, Մրղ. ծիւկ', Սլմ. ծիւկ', ծիւնռ, Ռ. Տիգ. ցուգ, Սչ. ցուգը, Ասլ. ձ'իւգ, ձ'իւյ, Սվեդ. ձ'էօգ, Ոզմ. ձ'էօւկ (jhöuk), Զթ. ծօգ, ձ'ոգ: Նոր բառեր են ձկնակ, ձկնաճոտ, ձկնամաճ, ձկնամէջf, ձկնամիս (այս բառը գիտէ արդէն Բառ. երեմ. էջ 216), ձկնապահ, ձըկընխոտ, ձկնձու, ձկնոտ, ձկնկուլի «մի տեսակ ջրային թռչուն» (իսկ Շլ. ձկլկուլի «շերեփուկ գորտի». (Pokorny 1, 664, Ernout-Meillet 735): Այս բառի հետ պատահական նմանութիւն միայն ունի արաբ. سقنقور saqanqūr, որի վրայ տե՛ս սնգուր)։

ՁՈՒԿՐ «ձկնկիթ, խաւիար». գործածութեան տեղը անյայտ է. չկայ նաև արդի գաւառականների մէջ. 1788-ին գիտէր Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. էջ 64, 213, գրուած՝ «ծուղպ (цугп) կամ խաւիար. икра», որից՝ էջ 213 «ծուղպնաւոր կամ խաւիարաւոր»:

Տաշեան ՀԱ 1925, 73 հանում է ձու բառից։

ՁՈՒՆԻ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկ. ես. 352. Իւ՛ր իւիք ձաղ ինչ կամ ձունիս արարի զձեզ։

ՆՀԲ համարում է նոյն ընդ ձօնի։ Թոռնեան, Հատընտ. Ա. 325 թերևս «ծաղր, խաղք ընել»։

ՁՈՒՆՁ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «քուրջ, պատառ հնացած շոր» Վրք. հց. բ. 340 (երկու անգամ գործածուած). նոյն է նաև ցնցոտի (-տւոյ, -տեաց) Ոսկ. յհ. բ. 14 և մտթ. բ. 25. ցնցոտաւոր Մանդ. էջ 105 (գրուած է ցնոտաւոր, այլ օր ցնոտ և ցրտոտ), ցնցոտ Ճառընտ. ցնցոտել «անարգել» Մագ. ցնցոտիկ Վրք. հց. ցնցոտումն Ճառընտ. բոլոր վերջինները ենթադրում են ցունց արմատը. առաջինին են վերաբերում նաև խորձունձ «տեռատեսների կապած շորը, ապարահի քուրջ» Վրք. հց. բ. 135. ձնձի «մազէ զգեստ» ՀՀԲ, «փիլոն կամ վիռոն» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 190, «չնչոց ալերան» Քաջունի Գ. 150 (գրուած ձնձի ձևով)։

=Նոյն է վրաց. ძონძი ձոնձի «հին զգեստ, քուրջ», որից მეძონძე մեձոնձե «հնոտավաճառ». բայց յայտնի չէ թէ ո՛րը որից է փոխառեալ։—Աճ.

Հիւնք. ցնցել բառին է կապում ցընցոտի, որ ընդունում է նաև Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 6։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 97 ձորձ. բառից։

ԳԻՒ.—Լ. ձունձ «կապերտ» (Ազգ. հանդ. Թ. 207). հմմտ. նաև Ագլ. ձնձնատեղ «ծալքատեղ, անկողինները դարսելու դարան». իմաստի զարգացման համար հմմտ. թրք. palas=ռմկ. փալաս «կարպետ. 2. ցնցոտի»։

Այստեղ է պատկանում նաև ձունծուլայ (իմա՛ ձ'ունծուլայ) խոչ. «կեղտոտ. փնթի» (իբր ցնցոտաւոր)։

ՁՈՒՆՁՈՒՆԱԼ *«մի տեսակ թռչուն». գտնէ միայն Քաջունի, Գ. 150. գործածութեան տեղը անյայտ։*

ՁՊՏԻԼ *«ձգնալ». գտնէ միայն Բառ. երեմ. էջ 191։*

ՁՊՐՏԱԼ *«յօրանջելու և ձգձգուելու ժամանակ ոսկորների ձայներ հանելը» Ոսկիփ.։*

ՁՐՁԵԼ *«կորզել, շորթել, կեղեքել, գզել» Պիտ. Փիլ. տես. էջ 21. որից* ցրցուն *«պատառատուն» Վրք. հց.* ցրցտել *«բզկտել, պատառոտել» Ոսկ. մ. բ. 15. Մագ. ժե.* ձրձիտ *«գիշատիչ, պատառող, յափշտակող» Եղիշ. դտ. էջ 188, 189. Վրդն. ծն. պարզ արմատը պէտք է լինի* ձիրձ *կամ* ձուրձ *և* ցիրց *կամ* ցուրց.—տ *զօրացուցիչ մասնիկ է։ Տե՛ս նաև* ձարձատ:

=Նոյն են վրաց. ცრცვა ցրցվա *կամ* ძრცვა ձրցվա *«կողոպտել, մերկանալ յընչից»,* აძარცვა աձարցվա *«կաշին քերել»,* აცრცნა ացրցնա *«փորփորել»,* მოცრცნავა մոցրցնավա *«քերել»,* მოძრცვა մոձրցվա *«քերթել, քերել, կորզել»,* ცარცვა ցարցվա *«կողոպտել, շորերը պլոկել». բայց յայտնի չէ երկուսից ո՛րն է փոխառեալ։—Աճ.*

Հիւնք. հանում է ձուրձ *բառից։ Աճառ. ՀԱ 1899, 235 սխալմամբ* ցրցտել *դնում է կրկնուած հյ.* ցտել *բայից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 85, 132 *հյ.* ձուրձ *բառի հետ հնխ.* g'horg'h- *արմատից. հմմտ. լիթ.* žìrklės *«մկրատ», լեթթ.* firkles *«մեծ մկրատ», յն.* χαράσσω *«սրել, կտրել»,* χάραξ *«ցից»։*

+ՁՕՆ *«պարգև, ընծայ, նուէր» (մանաւանդ աստուածներին ձօնուած նուէր), հին հայերէնում չէ աւանդուած, բայց կայ նոր գրականում՝ «գրական ընծայաբերութիւն,* dédicace» *նշանակութեամբ. որից* ձօնել *«նուիրել, ընծայաբերել մեհեաններին կամ Աստուծոյ» Ագաթ. (գրուած նաև* ձունել *Մագ.* ձոնել*).* ձօնի *«աստուածներին արուած նուէր» Օր. ժզ. 22. իգ. 17. Եւս. քր.* ձօնիչ *«քուրմ» Խոսր. Սկևռ. Նչ. եզեկ.* ձօնարան *«ընծայարան» Նար.* ձօնումն *Պղատ. օրին.* դիւաձօն *Նար. յովէդ. տարբեր իմաստ ունի* ձօն *Մխ. բժշ. 37. Ապա թէ չորանայ ծառն, չիկայ հնար որ ձօնիւ դարձեալ, իւր բնութիւնն դառնայ (իմա՛ «դարմանելով, խնամելով, աշխատանքով». իսկ* Seidel *Մխ. բժ. § 114 ըստ* Karst *մեկնում է «ինքնին, ինքնաբերաբար»)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'hu- *արմատից. հմմտ. սանս.* hu, हूयति hūyáti, जुहोति juhōti *«կրակի մէջ հեղլով զոհաբերութիւն անել»,* होत्र hótra- *«զոհ»,* हविस् havís- *«զոհաբերութիւն աստուածներին»,* हव háva, हवन hávana- *«զոհ»,* हुत hutá- *«զոհուած»,* होतृ hótar- *«զոհաբերող, քուրմ», զնդ.* 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 zaoϑra- *«զոհ, օրհնեալ ջուր» (որից փոխ. հյ.* զոհ*),* zaotar- *«քահանայ, քուրմ», յն.* χοή *«հոսուն ջուր. 2. ըմպելեաց ձօն՝ ի պատիւ աստուածներին կամ մեռեալների հոգուն (ձօնելի գինին կամ մի ուրիշ հեղուկ* թափում *էին ողջակէզից առաջ և կամ կաթիլ կաթիլ ծորում մեռելի գերեզմանի վրա».* χύτρα *«օրհնեալ ջուր»,* χυλός, χυμός *«հոյզ, հիւթ, համ» ևն։ Այս բոլորի նախնական արմատն է հնխ.* g'heu- *«հեղուլ, թափել», յետոյ «ձուլել», որից յառաջացել է հյ.* ձեն *(սրա հետ ուղղակի կցուող բառերը տե՛ս* ձև *բառի տակ)։ Այնուհետև նոյն արմատը ստացաւ «աստուածներին ըմպելիք ձօնել» իմաստը և աւելի ընդհանրանալով՝ «զոհել»։ Հայերէնի մէջ նոյն գաղափարը պահուած է «աստուածներին ընծայաբերել» իմաստով, որ յետոյ նաև անցաւ Քրիստոնեաների Աստուծուն, իսկ այժմ էլ գործածւում է հասարակ մահկանացուների համար։ Հնխ.* g'heu- > *հյ.* ձև *արմատի ստորին ձայնդարձն է հնխ.* g'hu-, *որ գտնում ենք շատ լեզուներում։ Սրանից յառաջացել է հյ.* *ձու, *որի վրայ աւելանալով* -աւն *մասնիկը (հմմտ.* պաշտել, պաշտ-օն*)՝ դարձել է* *ձուաւն *և* ու *ձայնի անկումով՝* ձաւն > ձօն (Pokorny 1, 563, Walde 325, Boisacq 1057):

Brosset JAs. 1834, 369 նն վրաց. ցխմա: ՆՀԲ թրք. صونمق սօնմագ, սունմագ «մատուցանել, ընծայել», իսկ պատրունակ բառի տակ լծ. եբր. ծօն: Müller SWAW 66, 274 մտածեց առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը՝ համեմատելով զնդ. zavana և սանս. havana ձևերի հետ։ Նոյնը աւելի զարգացրին Հիւբշ. KZ 23, 24 և Lag. Arm. Stud. § 1360։—Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11 հյ. արմատը դնում է *ձու. հմմտ. նաև ըն-ձալ: Հիւբշ. Arm. Gram. 469 վերի մեկնութիւնը անապահով է գտնում՝ նշանակութեան տարբերութեան (!) և աւ երկբարբառի պատճառաւ։ (Վերի բացատրութեամբ այս պատճառները վերացւում են)։ Հիւնք. ընծայ բառից։ Osthoff BB 24 (1899), 182 հնխ. zau̯ «գոչել» արմատից, իբր սանս. havati «կանչել», զնդ. zavaiti «նզովել», հսլ. zovą, լիթ. žaweti «կախարդել» և հյ. նզովել. իմաստի զարգացման համար հմմտ. լտ. dicare և dedicare: (Այս մեկնութիւնը կրկնում է Pokorny 1, 222 և 529, առանց հաւանութեան)։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 341 մերժելով ուղիղ մեկնութիւնը՝ կցում է թրք. ṣun «ընծայ» բառին։ Մառ ЗВО 22, 61 և ИАН 1918, 342 համարում է յաբեթական արմատ և կցում է վրաց. ձղուն, մինգր. ջղոնա, լազ. օնջղոնու «շնորհել, բաշխել» բառերի հետ։ (Աւելացնել նաև վրաց. ძღვნა ձղվնա «տալ, ձօնել», მიძღვნა մի-ձղվնա «տանիլ, մատուցանել, ուղարկել», որոնք բոլոր պատահական նմանութիւն միայն ունին)։

Փոխ.—Lag. Arm. Stud. § 1360 հայերէնից փոխառեալ է համարում եբր. זוֹנָה zōnā «բոզութիւն անել, յատկապէս ծիսական բոզութիւն անել, աստուածներին ծառայել կամ երկրպագութիւն մատուցանել»։ Բառիս սեմական միւս ցեղակիցներն են արամ. זונה zōnā, ասոր. ܙܢܝ zanix, արաբ. زنى zana, zāniyat, եթովպ. ዘመወ zamav (տե՛ս Gesenius, Hebr. u. Aram. Handwörterb. 1921, էջ 201)։

ԶՕՆՁ, ի հլ. անստոյգ բառ, որ առանձին չէ գործածուած և կայ միայն վիմածօնձ «քարաժայռ» Դամասկ. առ լհհ. և վիմածօնձական «ժայռուտ, ժայռային» Պիտ. առ լեհ. բառերի մէջ։ Հմմտ. նաև ձանձ:

ՆՀԲ կարծում է որ նոյն է ձունձ «կըտոր, ցնցոտի, քուրջ» բառի հետ և կամ թէ պէտք է ուղղել վիմանձու, որով ջնջւում է ձօնձ՝ իբրև բառ։

Ղ

ՂԱԲԱՆՈՍ, ի-ա հլ. «իմաստուն, իմաստասէր». ունին միայն ՀՀԲ և Բառ. երեմ. 191. ՀՀԲ համարում է «բառ այլազգական»։

Ղաբողոն տե՛ս Աղաբողոն։

*ՂԱԶԱ «կռիւ, պատերազմ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. յունվ. 23 (էջ 440). Վրէժխնդիր եղեալ խուրով արեանն Մօրկայ և երթեալ ի Կեսարիա... և ղազա գործեալ՝ կոտորեաց անդ զհազարս հազարաց ի քրիստոնէից։

=Արաբ. غزا γazā «պատերազմ յանուն իսլամական կրօնի»։—Աճ.

ՂԱԶՄՈՒԹ «նուրբ միզն ի ներքոյ կեղևոյ մայրի». ունի միայն Քաջունի Գ. 150։

ՂԱԶՈՒԿ «մակալեզու, luette» Գաղիան. Նորագիւտ բառ, որ յիշում է Նորայր ՀԱ 1921, 234։

*ՂԱԹՄԱՐ «մի տեսակ ծաղիկ» Սալաձ.

=Թրք. قاتمر qatmer (ռմկ. խաթմէր) «ծալ ի ծալ, բազմաթերթ», որից qatmer čičeyi «մի տեսակ բազմաթերթ ծաղիկ է»։—Աճ.

Ղաթրան տե՛ս Կտրան։

Ղաթք տե՛ս Ղատափ։

*ՂԱԼԱՄ «գրիչ, եղեգնեայ գրիչ» Գնձ. Կոստ. երգն. 131, որ և խալամ Օրբ. հկճռ. Գ. էջ 32։

=Արաբ. قلم qalam «գրիչ», որից նաև թրք. qalem, ռմկ. խալէմ, ղալամ (տե՛ս և Կաղամար)։

Ղալատ տե՛ս Խալատ։

Ղալէ «մի տեսակ հին նաւ». մէկ անգամ ունի Սմբ. պատմ. 129. «Գաղտ ի գիշերի մըտան ի ղալէքն Կիպրոսայ տիրոջն, որ և եկեալ էին իւր հրամանօք յօգն քաղաքին և նաւով փախան»։ Տե՛ս Խալէ, ուր և բառիս մեկնութիւնը։

Շահնազարեան, հրտր. Սմբ. պատմ. էջ 155 մեկնում է ղալէf (իմա՛ «բերդեր») կամ գալեր (իմա՛ galère) «թեթևընթաց նաւ»։

*ՂԱԼԻԱՅ «մի տեսակ ուտելիք» Մխ. բժշ.

=Արաբ. قلية qalia «սկաւառակում իր շոգիով եփուած միս կամ ուրիշ կերակուր»։ Բառիս հետ նոյն են նաև քրդ. ղալի «խարկած միս», ղալանդըն «խարկել»։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 95։

ԳԻՒ.—Բլ. խայլա (հաղորդեց Ս. Մովսիսեան, նամակ 1933 մարտ)։

*ՂԱԼԻՈՆ «մի տեսակ բոյս, որ կոչւում է կտրածի խոտ. լտ. galium» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1798։

=Արաբ. غاليون γāliyūn. նոյն է նաև լտ. galium. երկուսն էլ ծագում են յն. γάλιον (որ է ֆրանս. gaillet jaune) բառից (Շթայնշնայդէր WZKM 12, 223)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.։

ՂԱԼԼԻ կամ ՂԱԼՂԻ «կալի կոչուած ծովեզերեայ աղային բոյսը» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 967 (խալի բառի տակ)։

ՂԱԼՊԱՍ «օշնանի նման մի խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3356, իբր օտար բառ։

ՂԱԽԾՂԵԱԼ «ղօղեալ կամ ղաճեալ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 191, որ մի քիչ յետոյ էլ ղաճել մեկնում է «ղօղել»։

ՂԱԿԱՏԵԼ «սպանել, սատակել». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 191 և ՓԲ։

Ղակիշ տե՛ս Լակիշ։

ՂԱԿԽՈՅԱԿ «վաճառանոց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 191։

ՂԱԿՈՅՆ *«օղի կամ քամու մի տեսակ» Եպիփ. կիպր. (վկայութիւնը տե՛ս մաղնակ)*:

Ղաճվէ *տե՛ս խահուէ։*

Ղաղ *տե՛ս Լալ։*

ՂԱՂԱՏՐԵԼ *«ղօղանջել». ունի միայն ՓԲ։*

ՂԱՃԵԼ *«ղօղել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 191 (տես և* ղախեղեալ)*. նոյնը գիտէ նաև ՓԲ, որ մեկնում է «ծածկել, պահել»։*

ՂԱՄԱԼԱԽ *«թնօպի ծառը՝ որի վրայ աճում է աղարիկոն սունկը, լտ.* agaricus» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1800։*

*ՂԱՄԱՐ *«լուսին». իբր պրս. բառ. յիշում է միայն Շիր. (Երզն. երկն. է. ունի* ղամէր *ձևով). ազատ գործածութեամբ ունի Կոստ. երզն. 180 (Շամս ու ղամար, Իմ թանս դուն)։*

=Արաբ. قمر qamar *«լուսին»։—Հիւբշ. էջ 265։*

ՀՀԲ իբր պրս.։ ՆՀԲ լծ. ընդ կամար, *ռմկ.* ֆէմէր: *Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ.* ZDMG 35 (1881), 661:

Ղամբար *տե՛ս Լամբար։*

ՂԱՄԻԿԷ *«եզն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։ Սրանից պէտք է դնել* ղամիկեալ *կամ* ղամեկեալ *«եզի կամ ցուլի պէս եղջերցելով, ընդվզելով», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 237 (տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1923, 252)։*

*ՂԱՄՂԱՅԵԱԼ *«պճնեալ, զարդարեալ». մէկ անգամ ունի Բուզ. գ. 14. «Ազանէր (հանդերձս) ղամղայեալս և ժապաւինեալս»։*

=Իրանեան փոխառութիւն է. պհլ. ձևը անյայտ. բայց կայ պրս. لام lām *«զարդ, զարդարանք». որից հյ.* *ղամ *«զարդ», կըրկնուած ձևով* *ղամղայել *«զարդարել»։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. թերևս ընդ ռմկ. ֆէմխա *(=պրս.* kimxa *«մետաքսեայ կտորեղէն»)։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ* MSL *15, էջ 242։*

*ՂԱՄՊԻԼ *«մի տեսակ բոյս. լտ.* mallotus philippensis *կամ* alkekengi?» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1801։*

=Արաբ. قنبيل qanbīl, *որի նկարագրութիւնը տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 332։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. §
ՂԱՄՐԱՏ *«լոտիկարել». ու*
երեմ. էջ 192. ի՛նչ լինելը յա
ՂԱՅԱԳ *«բարեվայելուչ».*
Բառ. երեմ. էջ 192։
ՂԱՅԵԱԼԻՈՆ *«մի տեսակ բ*
ճում է Երևանում!» Բժշ. ունի
§ 1802։
Ըստ Բժշ. «Հելլենացւոց
*ՂԱՅՍՈՒՄ *«բարձունենիկ ծա*
rotanum» *Ամիրտ. գիտէ*
§ 1803։
=Արաբ. قيصوم qaysūm
Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 541։
Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. §
*ՂԱՆ *«իշխան, մանաւանդ*
թագաւորը կամ իշխանը» Կոս
աւելի նոր հնչումով՝ խան
174.—յգ. սեռ. ղանորաց *Սա*
159. որից ղանորդի *Մխ. այրի*
թիւն *Մխ. այրիվ. 83։*
=Թթր. qan, *ույղուր.* ...
خان xān *«իշխան»։*
ՂԱՆԱՐԱՅ. *անստոյգ նորա*
մէկ անգամ գտնում եմ գործ
հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր 7
ես սիրու զնդան, դուռդ ու դ
նարայ»։ Նշանակում է «սպա
պէս ունինք Ախալցխայի գաւ
=Անշուշտ թրք. qan *«ա*
բայց qanara *«սպանդանոց»*
չունին ո՛չ Աբիկեան, Տաճկ. բ
даговъ, Срав. слов.*—Աճ.*
*ՂԱՆԴԱՆՈՆ. *գրուած նաև*
աղադանոյն *Գաղիան. և* դ
շփոթելով՝ ղանգանուն *կամ*
«լատան» Խոր. աշխ. 603։
=Յն. λάδανον *ձևից փո*
ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛
Այսպէս նախ ՀՀԲ կա
յետոյ ՆՀԲ և մանաւանդ
բառաք. էջ 10 և ՀԲուս. §
Ղանթար *տե՛ս խանթար։*
*ՂԱՆՈՆ, ի-ա *հլ. «մի տե*
նուագարան՝ բազմաթիւ թելեր
նուն» *Թղթ. դաշ. Վրք. հց.*

բառը ՆՀԲ և սրան հետևելով ԱԻ մեկնում են «երգեհոն», անշուշտ ձայնական նմանութիւնից հետևցնելով. սակայն սխալ է, որովհետև Թղ. դաշ. գրում է «երգեհոնօք և ղանոնօք յօրդաձայնիւք», որով հասկացւում է, որ երկուսը տարբեր նուագարաններ են)։

=Արաբ. قانون qānūn՝ նոյն նշ. որից նաև Թրք. qanun, qanon. արաբ բառն էլ փոխառեալ է յն. κανών ձևից, որ նշանակում է բուն «եղէգի ցօղուն», բայց նաև նուագարանի բանալի, մի տեսակ միալար նուագարան»։—Հիւբշ. 516։

ՆՀԲ յն. ὄργανον, պրս. էրղանուն, էրղուն, Թրք. ղանուն (ուղիղ է միայն վերջինը)։ Ուղիղ մեկնեց նաև Brockelm. Ուս. փոխ. բառից։

ՂԱՆՃ. արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է միայն խառնաղանճ կամ սառնաղանջ, ի հլ. «խառն և խուռն ամբոխ» ՍԳր. «հասարակ, ռամկական» Ոսկ. ես. Կորիւն. Վեցօր. 80, 86 բառի մէջ. նոյնը գտնւում է նաև խառնիճաղանճ կամ խառնիճաղանջ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17. խառնաճաղանճ Վեցօր. 139. խուռնճաղանջ Յայսմ.—վերջինները տարակոյս են հանում արմատի ձևի մասին՝ թէ արմատը ղա՞նճ է, թէ ճաղանճ: Սրա համար հետաքրքրական է խառնիճ «ամբոխ մարդկանց» նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. այրիվ. էջ 41. «Իսկ խնամքն խառուծոյ ի բազում խառնիճս գոյացոյց հսկայսն յաղթանդամս և ուժեղս»։ Դրնդ. տէպ գրում է խառնախաղինճ, խառնախաղինջ (ինչպէս՝ էջ 98, 100, 547 են), և մէկ անգամ էլ ունի խառնիճ՝ էջ 365. խառնիճճ ...տիպով բերեալ են։ Աւելի լաւ է արմատը նել աղանճ, ըստ որում ղ նախաձայնով ...առ չունինք հայերէնի մէջ (նկատողութիւն ...ափանցեանի)։

ՆՀԲ առանց բուն արմատը մեկնելու՝ խառնիճ համարում է «մարախ»։ Հիւնք. արմատը նոյն է դնում ղօղանջ ձևի հետ։

*ՂԱՇԱՅ «ասորի քահանայ». նորագիւտ ...առ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ...եծոփ. 28. «Եւ ասորի ղաշայ մի նեստո...ական գայ մտանէ ի տուն իշխանի միոջ»։

=Ասոր. qaša «երէց, քահանայ», որ և qašīšā «քահանայ». սրանից է Թրք. kešiš «քահանայ». ծագում է qaš «ծերանալ» արմատից և բուն նշանակում է «ծեր, երէց»։—Աճ.

Ղապալ տե՛ս Կապալ։

ՂԱՏԱԳՈՍ «ճարտարապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

ՂԱՏԱՅ «վերակացութիւն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

*ՂԱՏԱՓ «մի տեսակ բոյս. լտ. atriplex». այս ձևով գործածուած չէ և սրա տեղ կան միայն զանազան սխալ ձևեր. ինչ. ղաքf, ղատֆ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1796։

=Արաբ. قطف qataf նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 827 և Steinschneider WZKM 12, 324). սխալ ձայնանիշներով այս բառը կարելի է կարդալ նաև qatf (որ է ղատֆ), իսկ վերջին տառի վրայ մի կէտ աւելի դնելով՝ qatq (>ղաքf):—Աճ.

Կայ նաև արաբ. غضف γaδaf «մի տեսակ հնդկական ծառ է» (անդ, էջ 820)։

*ՂԱՏԻ «դատաւոր մահմետականաց». գործածական է յետին գրականութեան մէջ. ինչ. Բազում դէդէպուլք եւ և զղատին Տըփղեաց և զղատին Անւոյ և զղատին Դունայ և զանուանի շեխն Սուրմարւոյ, ընդ որոց և զմեծ եպիսկոպոսն՝ Անւոյ (Օրբել. էջ 260).—Նոյնը խատի ձևով՝ Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 408. նոյնը ղադի ձևով՝ Նոր վկ. էջ 137—9 (ԺԴ դարից) են։

=Արաբ. قاضی qāḍī «Շէրիի մահմետական օրինաց դատաւոր»։

*ՂԱՏԻՖԱ «թաւշածաղիկ» Սալաձ.։

=Թրք. قطیفه qadife «թաւիշ», որից և qadife čičegi «թաւշածաղիկ»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1901, 125։

*ՂԱՐ «դափնի» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1805. գրուած է նաև կառ «դափնիի պտուղ» Բժշ. (ՀԲուս. § 1323) և սխալ գրչութեամբ շար (ՀԲուս. § 2286)։

=Արաբ. غار γār «դափնի» (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Բ. 60, Steinschneider WZKM 12, էջ 223)։

ՂԱԿՈՅՆ «օդի կամ քամու մի տեսակ» Եպիփ. կիպր. (վկայութիւնը տե՛ս մաղնեակ)։

Ղաճվէ տե՛ս խաճուէ։

Ղաղ տե՛ս Լալ։

ՂԱՂԱՏՐԵԼ «ղօղանչել». ունի միայն ՓԲ։

ՂԱՃԵԼ «ղօղել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 191 (տես և ղախեղեալ). նոյնը գիտէ նաև ՓԲ, որ մեկնում է «ծածկել, պահել»։

ՂԱՄԱԼԱԽ «թնօպի ծառը՝ որի վրայ աճում է աղարիկոն սունկը, լտ. agaricus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1800։

***ՂԱՄԱՐ** «լուսին». իբր պրս. բառ. յիշում է միայն Շիր. (Երգն. երկն. է. ունի ղամէր ձևով). ազատ գործածութեամբ ունի Կոստ. երգն. 180 (Շամս ու ղամար, Իմ թաճս դուն)։

=Արաբ. قمر qamar «լուսին»։—Հիւբշ. էջ 265։

ՀՀԲ իբր պրս.։ ՆՀԲ լծ. ընդ կամար, ումկ. fէմէr: Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 661:

Ղամբար տե՛ս Լամբար։

ՂԱՄԻԿԷ «եզն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։ Սրանից պէտք է դնել ղամիկեալ կամ ղամեկեալ «եզի կամ ցուլի պէս եղջերցելով, ընդվզելով», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 237 (տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1923, 252)։

***ՂԱՄՂԱՅԵԱԼ** «պճնեալ, զարդարեալ». մէկ անգամ ունի Բուզ. գ. 14. «Ագանէր (հանդերձս) ղամղայեալս և ժապաւինեալս»։

=Իրանեան փոխառութիւն է. պհլ. ձևը անյայտ. բայց կայ պրս. لام lām «զարդ, զարդարանք». որից հյ. *ղամ «զարդ», կրկնուած ձևով *ղամղայել «զարդարել»։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թերևս ընդ ումկ. fէմխա (=պրս. kimxa «մետաքսեայ կտորեղէն»)։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ MSL 15, էջ 242։

***ՂԱՄՊԻԼ** «մի տեսակ բոյս. լտ. mallotus philippensis կամ alkekengi?» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1801։

=Արաբ. قنبيل qanbīl, որի նկարագրութիւնը տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 332։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 143։

ՂԱՄՐԱՏ «լոտիկարել». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 192. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ՂԱՅԱԳ «բարեվայելուչ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

ՂԱՅԵԱԼԻՈՆ «մի տեսակ բոյս է, որ աճում է Երևանում!» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1802։

Ըստ Բժշ. «Հելլենացւոց բառով է»։

***ՂԱՅՍՈՒՄ** «բարձունենիկ ծաղիկը. լտ. abrotanum» Ամիրտ. գիտէ միայն ՀԲուս. § 1803։

=Արաբ. قيصوم qaysūm նոյն նշ. տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 541։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 321։

***ՂԱՆ** «իշխան, մանաւանդ թաթարների թագաւորը կամ իշխանը» Կոստ. երգն. 131. աւելի նոր հնչումով՝ խաՃ Կոստ. երգն. 174.—յգ. սեռ. ղաՃ ո rաց Սամ. անեց. շար. 159. որից ղաՃորդի Մխ. այրիվ. 83. ղաՃութիւՃ Մխ. այրիվ. 83։

=Թթր. qan, ույղուր. قمس qan, պրս. خان xān «իշխան»։

ՂԱՆԱՐԱՅ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաղ. հրտր. Ջօպանեան, Հայ էջեր 74. «Շատ դրեր ես սիրու զնդան, դուռդ ու դրունքդ է ղանարայ»։ Նշանակում է «սպանդանոց», ինչպէս ունինք Ախալցխայի գաւառականում։

=Անշուշտ թրք. qan «արիւն» բառից. բայց qanara «սպանդանոց» ձևով մի բառ չունին ո՛չ Աբիկեան, Տաճկ. բռ. և ո՛չ էլ Будаговъ, Срав. слов.—Աճ.

***ՂԱՆԴԱՆՈՆ.** գրուած նաև աղաՃդաՃոյՃ, աղադաՃոյՃ Գաղիան. և դ տառը գ-ի հետ շփոթելով՝ ղաՃգաՃուՃ կամ աղաՃգաՃոյՃ «լատան» Խոր. աշխ. 603։

=Յն. λάδανον ձևից փոխառեալ. աւելի ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս լատաՃ:

Այսպէս նախ ՀՀԲ կասկածով, նոյնը յետոյ ՆՀԲ և մանաւանդ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 10 և ՀԲուս. § 3357։

ՂաՃթար տե՛ս Խանթար։

***ՂԱՆՈՆ,** ի–ա հլ. «մի տեսակ արևելեան նուագարան՝ բազմաթիւ թելերով. տճկ. fաՃուՃ» Թղթ. դաշ. Վրք. հց. ա. 151.—Հայս

բառը ՆՀԲ և սրան հետևելով ԱԲ մեկնում են «երգեհոն», անշուշտ ձայնական նմանութիւնից հետևցնելով. սակայն սխալ է, որովհետև Թղ. դաշ. գրում է «երգեհոնօք և ղանոնօք յորդաձայնիւք», որով հասկացւում է, որ երկուսը տարբեր նուագարաններ են)։

=Արաբ. قانون qānūn՝ նոյն նշ. որից նաև Թրք. qanun, qanon. արաբ բառն էլ փոխառեալ է յն. κανών ձևից, որ նշանակում է բուն «եղէգի ցօղուն», բայց նաև «նուագարանի բանալի, մի տեսակ միալար նուագարան»։—Հիւբշ. 516։

ՆՀԲ յն. ὄργανον, պրս. էրղանուն, էրղուն, Թրք. գանուն (ուղիղ է միայն վերջինը)։ Ուղիղ մեկնեց նաև Brockelm. Ուս. փոխ. բառից։

ՂԱՆՃ. արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է միայն խառնաղանճ կամ խառնաղանջ, ի հլ. «խառն և խուռն ամբոխ» ՍԳր. «հասարակ, ռամկական» Ոսկ. ես. Կորիւն. Վեցօր. 80, 86 բառի մէջ. նոյնը ձւում է նաև խառնիճաղանճ կամ խառնիճաղանջ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17. խառնաճաղանճ Վեցօր. 139. խուռնճաղանջ Յայսմ.—վերջինները տարակոյս են հանում բառի ձևի մասին՝ թէ արմատը ղա՞նճ է, թէ ճաղանճ: Սրա համար հետաքրքրական է խառնիճ «ամբոխ մարդկանց» նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. այրիվ. էջ 41. «Իսկ խնամքն Աստուծոյ ի բազում խառնիճս գոյացոյց զհսկայսն յաղթանդամք և ուժեղք»։ Դրնղ. ստէպ գրում է խառնախաղիճ, խառնախաղիճք (ինչպէս՝ էջ 98, 100, 547 ևն), և մէկ անգամ էլ ունի խառնիճ՝ էջ 365. խառնիճքն տիպով բերեալ են։ Աւելի լաւ է արմատը դնել աղանճ, ըստ որում ղ նախաձայնով բառ չունինք հայերէնի մէջ (Նկատողութիւն Ղափանցեանի)։

ՆՀԲ առանց բուն արմատը մեկնելու՝ խառնիճ համարում է «մարախ»։ Հիւնք. արմատը նոյն է դնում ղօղանջ ձևի հետ։

*ՂԱՇԱՅ «ասորի քահանայ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մեծոփ. 28. «Եւ ասորի ղաշայ մի նեստորական գայ մտանէ ի տուն իշխանի միոջ»։

=Ասոր. qaša «երէց, քահանայ», որ և qašīšā «քահանայ». սրանից է Թրք. kešiš «քահանայ». ծագում է qaš «ծերանալ» արմատից և բուն նշանակում է «ծեր, երէց»։—ԱՃ.

Ղապալ տե՛ս Կապալ։

ՂԱՏԱԳՈՍ «ճարտարապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

ՂԱՏԱՅ «վերակացութիւն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

*ՂԱՏԱՓ «մի տեսակ բոյս. լտ. atriplex». այս ձևով գործածուած չէ և սրա տեղ կան միայն զանազան սխալ ձևեր. ինչ. ղաքf, ղատֆ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1796։

=Արաբ. قطف qataf նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 827 և Steinschneider WZKM 12, 324). սխալ ձայնանիշներով այս բառը կարելի է կարդալ նաև qatf (որ է ղատֆ), իսկ վերջին տառի վրայ մի կէտ աւելի դնելով՝ qatq (>ղաքf)։—ԱՃ.

Կայ նաև արաբ. غضف γaδaf «մի տեսակ հնդկական ծառ է» (անդ, էջ 820)։

*ՂԱՏԻ «դատաւոր մահմետականաց». գործածական է յետին գրականութեան մէջ. ինչ. Բազում դէդէպուլք ևս և զղատին Տըփղեաց և զղատին Անւոյ և զղատին Դունայ և զանուանի շեխն Սուրմարւոյ, ընդ որոց և զմեծ եպիսկոպոսն՝ Անւոյ (Օրբել. էջ 260).—Նոյնը խատի ձևով՝ Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 408. նոյնը ղադի ձևով՝ Նոր վկ. էջ 137—9 (ԺԴ դարից) ևն։

=Արաբ. قاضى qāḍī «Շէրիի մահմետական օրինաց դատաւոր»։

*ՂԱՏԻՖԱ «թաւշածաղիկ» Սալաձ.։

=Թրք. قطيفه qadife «թաւիշ», որից և qadife čičegi «թաւշածաղիկ»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Քանաս. 1901, 125։

*ՂԱՐ «դափնի» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1805. գրուած է նաև կառ «դափնիի պտուղ» Բժշ. (ՀԲուս. § 1323) և սխալ գրչութեամբ շառ (ՀԲուս. § 2286)։

=Արաբ. غار γār «դափնի» (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Բ. 60, Steinschneider WZKM 12, էջ 223)։

Ամիրտ. դնում է արդէն իբրև արաբ. բառ, որից և ՀԲուս. Կառ և շար ձևերը սրբագրեց և մեկնեց Նորայր ՀԱ 1923, 161։

*ՂԱՐԱՆՖԻԼ «շահոքրամ» (մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ) Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 1807։

=Թրք. قرنفيل կամ قارنفيل qaranfil, qarenfil «շահոքրամ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ՂԱՐԱՉԱԼՈՒ «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1808։

=Թրք. قره چالى qara čalə «դժնիկ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ՂԱՐԱՍԷ «վայրի սալոր» Կմրկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 1809։

=Արաբ. قراسيا կամ قراصيه qarāsiya «կեռաս» (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, էջ 320)։—Աճ.

*ՂԱՐԱՏ կամ ՂԱՐԱՋ «ուլկումիլ ծառի պտուղը. mimosa nilotica» (որից պատրաստում են ակակիա=արաբ. aqāqia կոչուած խէժը) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1810։

=Արաբ. قرظ qaraz նոյն նշ. սրա բացատրութիւնը տես Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 535։ Բառիս սեռականն է ղարատին, որ նախ սխալմամբ տարբեր բոյս է կարծում ՀԲուս. § 1811 և յետոյ յաւելուածի մէջ ուղղում է։—Աճ.

ՂԱՐԻ. անծանօթ մի ծառ. լտ. cyna? ըստ Ռոշք. ունին միայն ՀԲուս. § 1812 և Քաջունի, Գ. 150. վերջինս մեկնում է «ծառ, որոյ տերևք նման արմաւենւոյ, յորոց արաբացիք առնեն իւրեանց զգեստս. լտ. cyna» (որ է «cotonnier, բամբակենի» ըստ Quicherat)։

ՀԲուս. կարծում է որ նոյն լինի վերի ղար «ղափնի» բառի հետ։

*ՂԱՐԻԿՈՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «սունկ» (ընդհանուր անուն) Մխ. Հեր. Մխ. դտ. էջ 326 (որ Բաստամեան համարում է «աբեթ»), «փայտի վրայ բուսնող մի տեսակ սունկ» Կմրկպ. «մի տեսակ սունկ, որ Թրք. կոչւում է ғարռան կէօպէյի» Ամիրտ. գրուած է նաև խարիկոն Բժշ. ափարիկոն Գաք. բառ։

=Արաբ. և պրս. غاريقون γārīqūn կամ اغاريقون aγārīqūn (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 34), որ փոխառեալ է յն. ἀγαρικόν ձևից. սրանից են նաև լտ. agaricum, անգլ. agarick, ֆրանս. agaric, վրաց. ღარიღონა ղարիղոնա «մի տեսակ սունկ»։—Հիւբշ. էջ 279։

ՆՀԲ և ՀԲուս. § 1813 դնում են յն. ձևից։

ՂԱՐԽՈՌ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մեծոփ. 46. «Ասեն (Թաթարքն). Ղարխոռ սուտ խօսեցայք, վասն այնորիկ ոչ ազատեմք զձեզ. և զերկոքեանն սպանին»։

Անշուշտ Թաթարերէն է. Будаговъ-ի մօտ (Բ. էջ 10) միակ յարմար ձևն է չաղաթ. qarγu, մոնգոլ. xarāxu «անէծք, նզովք, անիծեալ»։ Եթէ այս բառն է, պէտք է կարդալ «Ղարխու, սուտ խօսեցայք» ևն։

Ղարուրայ «մէզ» Մխ. Բժշ. գլ. լդ.—նոյն է կարուրայ<արաբ. قارورة qarūrā «միզաման» բառի հետ. ըստ Seidel § 292 արաբ բառն էլ յետնաբար նշանակում է «մէզ»։

*ՂԱՐՓՈՒԶ «ձմերուկ» Մխ. Հեր. էջ 50. ունի միայն ՀԲուս. § 1814։

=Թրք. قارپوز qarpuz, ռմկ. խարփուզ, որից նաև ռուս. арбузъ «ձմերուկ». բուրբի մայրն է պրս. خربز xarbuz «ձմերուկ. 2. սեխ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

Ղաւատ տե՛ս Կաւատ։

*ՂԱՒԼ «պայման, ուխտ» Ագաթ. 21, 255։

=Արաբ. قول qavl «խօսք, խոստում, պայման»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. 152։

ՂԱՒԼԽ «շղարշ» Դրնղ. 102. Շնորհեաց ծածկոց և ղաւլխ Աստուածաշնչին։

Այսպէս է մեկնում Նշանեան, Հրտ. Դրնղ. էջ 625։

*ՂԱՓԱԹՈՆ «աւելուկ». ունի միայն ՋԲ, վկայութիւնը անյայտ է։

=Յն. λάπαθον «թրթնջուկ», որից նաև թրք. لبادا labada:

ՉԲ գնում է յումարէնից։

*ՂԱՓԵԹ «մի տեսակ բոյս. երեսնակ, յն. εὐπατόριον լտ. eupatorium purpureum» Մխ. Հեր. որ և ղաֆէթ Կմրկպ. ունի միայն Հայբուսակ § 1815, ղափդ Մխ. Հեր. 85, 127, 131. սխալ գրուած զափդ՝ անդ, էջ 84։

=Արաբ. غافث γāfaṭ նոյն նշ. (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, 223):—Աճ.

ՀԲուս. § 3315 սխալմամբ զափդ համարելով տարբեր բոյս, դնում է արաբ. զապտ, որ ըստ Ամիրտ. նշանակում է «մի տեսակ սալորանման պտուղ. ֆրանս. perdrigon?»—Նորայր ՀԱ 1922, 391 ցոյց է տալիս, որ զափդ պէտք է ուղղել ղափդ: Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ), նոյնը անկախաբար Seidel, Հրտր. Մխ. Հեր. § 241։

ՂԱՓՏԱՅ «արբանեակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

Ղաքայ տե՛ս Լայքա։

ՂԱՔՆԱՐ «իշխանական մի աստիճան է». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. «Յոտի գաւառի ի Ցիսն՝ Վարազպերոժի տունն, որ ղաքնար ունէր պատիւ». (Հրտր. էմ. էջ 170, Շահնազ. Ա. էջ 339)։։

Գոտւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 23։

ՂԱՖԱՌԱՇ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 221. «Ջգազան և զուժով ազգ շունն և զքարոյն և զլղորդահաշն ընտրեա՛, որ չը լինի թափխալիլ և ոտնաշարժ և ղաֆառաշ (միւ. ձձ. շաֆառաշ) քան դեժպուհի»։

Ալիշան, անդ. մեկնում է պրս. շէֆրէ «կզակ, բերան» բառից։

*ՂԱՖԻԼ «անգէտ, անտեղեակ, անհոգ» Կոստ. երզն. 148 (է՞ր ղաֆիլ կաս յաշխարհիս և անհոգ ի ժուռ գաս կամկար), «չըզգուշացած ու չսպասուած ժամանակը, յանկարծ» Կոստ. երզն. 148 (Մահն... ղաֆիլ հանց հասանէ)։ Գործածական է նաև արդի ռամկականում՝ խաֆիլ ձևով։

=Արաբ. غافل γāfil «անգէտ, անզգոյշ», غفلةً γaflatan «յանկարծակի»։

Ղեբերոս տե՛ս Եղեբորոս։

ՂԵԴՈՆԵԼ «պճնել». գիտէ միայն ՓԲ յաւել. անստոյգ բառ։

*ՂԵԿ, ի-ա հլ. «նաւի ղեկ կամ թի» Եզեկ. իէ. 6. Վեցօր. էջ 27, 175. Փիլ. Կլիմ. որ և գրուած է ղեակ Ճառընտ. յղեակ Վրք. ոսկ. որից են ղեկավար «նաւի ղեկը բռնող՝ վարող» Ոսկ. յհ. բ. 40. ղեկավարել ՑՀ. կթ. Պրպմ. ղեկավարութիւն Մագ. ղեկել Կրպտ. ոտ. ղեկաքափ «ղեկը ընկած՝ կորած» Մաշտ. ղեկատր «ղեկ բռնող» Մագ. Թղ. 66 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ)։

=Ասոր. ܠܩܐ lēqā «նաւի ղեկ» Եզեկ. իէ. 6, որի դէմ մեր թարգմանութիւնն էլ ունի ղեկ:—Հիւբշ. 310։

ՆՀԲ և Հիւնք. ուղղեակ ձևից։

Ղեկաւ տե՛ս Լական։

ՂԵԿՍ «ցաւս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 192։

Ղեկտորոն տե՛ս Ելեկտրիոն։

ՂԵՂ «հարաւ, հակառակեցաւ, դառնացաւ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

ՂԵՂԱՆ «դուր կամ հանգիստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

ՂԵՂԻ «կարի քաղցր». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 192, իբրև տարբեր բառ՝ ղեղի «լեղի» ձևից, որ մի տող վերևն է յիշում։

ՂԵՂԻ «անդրի, ղեկ, ուղղիչ, թև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192. վերջին երեք իմաստները ցոյց են տալիս ճեղի ձևը, բայց առաջինը անյայտ է։

ՂԵՄԻՆ «մարդ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 192. ի՞նչ լինելը յայտնի չէ։

*ՂԵՆՋԱԿ, ի-ա հլ. (գրուած է նաև ղենճջակ, ղանճջեակ, ղենճակ) «գոգնոց, անձեռոց, սրբիչ» ՑՀ. ժգ. 4, 5. Փիլ. Նախայ. 302. Կիւրղ. ղկ. Վրք. հց. ա. 232, 711.— անշուշտ սրա հետ գործ չունի ղենջակի տակ «բժշկական անծանօթ մի բոյս» Բժշ. (ունի միայն ՀԲուս. § 3358), որ հաւանաբար պէտք է հասկանալ աղջկուտակ (տես եղին) կամ եռենջակի տակ՝ ըստ Նորայր ՀԱ 1922, 389։

=Յն. λέντιον «ղենջակ» բառն է, որ նոյնպէս գործածուած է Յհ. ժգ. 5, 6՝ հայերէնի համապատասխան հատուածներում։ Յոյն բառը փոխառեալ է լտ. linteum «վուշէ կտոր, կտաւ» բառից, որ ծագում է linum «վուշ» բառից։ Հայերէնը շատ հին փոխառութիւն է, որին ապացոյց են չ ձայնը յն. τ ձայնի դէմ (փխ. տ) և -ակ մասնիկը։ Այս պատճառով կարելի է կարծել՝ որ հայ ձևը ուղղակի հռովմայեցիներից փոխառեալ լինի։ Յոյնից են փոխառեալ հսլ. lentijĭ, lenúdija, ռուս. лента, գւռ. ленда, линда, ուկր. łenta, բուլգ. լեհ. lenta «ժապաւէն», սլաւականից էլ ֆինն. lentta և լեթթ. lente «ժապաւէն» (Berneker 701): Հմմտ. նաև ղենտի:

ՆՀԲ լծ. յն. և լտ. ձևերը։ Տէրվ. Altarm. 84 ուշ և լանջ բառերի հետ՝ կցում է գոթ. ligan, գերմ. legen «դնել, պառկեցնել», լիթ. ligà «օրօրոց», հսլ. люгю «պառկիլ» են ձևերին։ Հիւնք լտ. ձևից։ Meillet MSL 18, 350 վերի ձևով։ Սրապեան ՀԱ 1914, 232 մերժելով լատիներէնը՝ դնում է պրս. لچك lačak «լաչակ» բառից, որ սակայն երբեք չի կարող ղենջակ ձևը տալ։ (Նոյն տեղում յիշում է նաև, որ Այտնեան համեմատել է հնդ. لنكوته lengüte «դէրվիշների մէջքին փաթաթած ղենջակը» բառի հետ)։ Թիրեաքեան, Արիահայ. բռ. էջ 260 պրս. لنكك lungag «ղենջակ» բառից։

*ՂԵՆՏԻ «ղենջակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Տիմոթ. կուզ, էջ 227։ Նոյնը գիտէ նաև Բառ. երեմ. 192 ղենտին ձևով։

=Յն. λέντιον հոմանիշի ուղիղ տառադարձութիւնն է՝ յունաբան թարգմանչի ձեռքով կատարուած, փխ. ղենջակ ձևի։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմ. կուզի մէջ, էջ 42։

ՂԵՊԻՇԱՑԻ «լայն երես». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 192։

*ՂԵՊՏՈՆ «երկու գարեհատ, մէկ դանկ կամ սարիոն» Շիր. էջ 27 (յիշում է իբր յն. բառ)։

=Յն. λεπτόν «մի փոքր դրամ էր»։—Հիւբշ. էջ 362։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. հրտ. Շիր. էջ 27. յետոյ Brockelmann, Ասւ. փոխ. բառից, էջ 113։

Ղերատ տե՛ս Կերատ։

Ղերձ տե՛ս Ուղերձ։

ՂԵԻԻԱԹԱՆ «շաղկապումն, ընկերակցութիւն իւր». ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 193։ Եթէ լևիաթան վիշապն է, որտեղի՞ց է այս նշանակութիւնը։

*ՂԵԻՏԻԿՈՆ «Ղևտական գիրքը» Կոչ. 70. Սարգ. բ. պետր. յոչ. էջ 398. (Մովսէսի հնգամատեանի երրորդ գիրքն է)։

=Յն. λευῖτικός, -κόν նոյն նշ.։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՂԵՔՍ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Գաղիան. ունի միայն Ալիշան, Հայբուսակ § 1817։

ՂԻԲԱՆՈՍ «սատակումն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 193։

*ՂԻԲԵՂՂՈՆ «ձեռնարկ հաւատոյ». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած այլայլուած ձևերով. այսպէս՝ ղըւբեղղոն Տիմոթ. կուզ, էջ 146, ղիբեղղանն (սեռ.) անդ, էջ 146, ղիփաղոն Պետր. սիւն. եպս. էջ 40 (տպ. Վղրշպտ. 1902)։ Նոյնը գիտէ Բառ. երեմ. էջ 192 ղեւբեղոն «խոստովանութիւն հաւատոյ»։

=Յն. λιβέλλον հայցականից փոխառեալ. այս էլ ծագում է լտ. libellus «գրքոյկ. 2. գրուածք, գրութիւն. 3. տոմսակ, յայտարարութիւն» ձևից. արմատը liber «գրուածք, գիրք»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 86։

Ղիդրիկ տե՛ս Լկտի։

ՂԻԴՐԻՍՕՂ «համարօղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193։

Ղիլայ տե՛ս Խլայ։

*ՂԻՄՆԻՍԿՈՍ «պայմանական նշան, որով Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան մէջ բնագրից տարբերող բառերն էին նշանակում». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Անան. ժմնկ. 47. Բան որ կրկին էր յօրինակին և եւթանասնիցն թողին, զայն Ովրիգենէս աստեղբ

նշանակեաց... իսկ ուր զանազանեցին զբանն՝ ղիմնիսկոս և հիպողիմնիսկոս եդին. մին ատտիկեցի նշան է և միւսն բժշկացւ— Նոյնը գրուած է լիմնիսկոս՝ Վրդն. ող. յոգ. (Իսկ լիմնիսկոսն է ի վերայ երկուց սառւգաց նշան)։ Այս ձևով է յիշում նաև Բառ. երևմ. էջ 133 և մեկնում է «այն է որ ի լուսանցն դրոշմեն գրոցն»։

=Յն. λημνίσκος «երիզ, ժապաւէն, Թռչուն բռնելու ցանց, վէրք պատելու խծուծ են», որ և լտ. lemniscus «պսակի կամ Թագի ժապաւէնները են»։ Բիւզանդական շրջանին յոյն բառը նշանակում էր նաև գրչագրական ÷ նշանը և այս իմաստով գրւում էր նաև λιμνίσκος (Sophocles 713'), որից էլ հայերէն ձևը։—Աճ.

Նորագիտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 125։

Ղիպ տե՛ս Ղպնել։

*ՂԼԷՖ «պատեան, ծածկոց» Վստկ. 135. «Եւ Թէ ոք պրտուով քԹոցի նման ղլէֆ շինէ նռանն»։

=Արաբ. غلاف γəlāf «պատեան, ծածկոյԹ», որ դարձել է Թրք. قليف qəlǝf «վերմակի կամ բարձի երես»>ռմկ. խըլըֆ:—Հմմտ. նաև հյ. կեղև և կլեպ:—Աճ.

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը՝ էջ 252 համարում է արաբ. բայց չի յիշում արաբ. բառը։

ՂԼՄՊՈՁ «ճակնդեղ» Բժշ. (իբր ռմկ. բառ). ունի միայն ՀԲուս. § 1819։

ԳՒՌ.—Վն. կլմպոզ, Երև. կլմբօզ «ճակընդեղ».—այս օ, կ, ղ ձայների զուգորդուԹիւնը ցոյց է տալիս, որ բառը Թրքական ծագում ունի։

*ՂԼԿՆԴՈՒՄ «հնդիկ Թուխիա, որ է sulfate de cuivre, couperose, vitriole, ծաղիկ պղնձոյ ժանգառ», ունի միայն ՀԲուս. § 1820, անծանօԹ մի գրքից առնելով։

=Յն. χάλκανθον բառն է, որ բուն նշանակում է «պղնձի ծաղիկ» (<յն. χαλκός «պղինձ»+ἄνθος «ծաղիկ») և նոյն ժանգառն է. տառադարձուած է նաև քաղկանԹբոյ, կալողչնտար, ղալղաղինդաս Գաղիան. կալկատար «երկաԹի կարմիր ԹԹուածնատ, այրած արջասպ» Բժշ. (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 257 ա)։ Այս տառադարձուԹիւնները յառաջացած են արաբերէնի միջնորդուԹեամբ, ուր ունինք քիմիագէտների լեզուով colcothar, որից էլ հֆրանս. colcotar։

ՀԲուս. սխալմամբ մետաղը համարում է բոյս (որովհետև բուսա նշանակում է Թէ՛ բոյս և Թէ մետաղ)։ Վերի ձևով ուղղեց ու մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, էջ 337։

*ՂԼՄՈՆԱՅ (յատկապէս սւսւում է ղլմոնայ կաւ) «մի տեսակ կաւ՝ որ իբր դեղ էր գործածւում» Մխ. բժշ. 72։

=Յն. κιμωλία γῆ, լտ. terra chemoliae, որ հասել է մեզ արաբ. قيموليا qimūliyā տառադարձուԹեան վրայից աղաւաղուելով։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. բժշ. § 204։

ՂՂՈՒԻԹ «լոտոս, չէքլէմպիճ» (որ է բռինչ, celtis australis պտուղը. նկարագրուԹիւնը տե՛ս բռինչ). ունի միայն ԳԲ. սրա հետ նոյն է անշուշտ Քաջունի Գ. 151 ղըզվիԹի «Թուփ նման վայրի տանձեաց»։։

*ՂՃԻ «վայրի մանանեխ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3359.—Բառս յիշում է Ամիրտ. հետևեալ ձևով. «Լապսան (=յն. λαψάνη լտ. lapsana, ֆր. lampsane, հայ խորդւ?). ոմանք այս խոտիս Թուրքերէն ղճի կասեն և ինքն վայրի խարտալն է» (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 731 ա)։

=Արևել. Թրք. قچی qəčə, որ Будаговъ 2. 40 մեկնում է «девясилъ, оменъ трава. 2. листъ»:—Աճ.

*ՂՄՈՒՁ «ձիու կաԹ կամ ձիու կաԹով պատրաստուած մի տեսակ ԹաԹարական ըգելից ըմպելիք» Կիր. պատմ. էջ 148. գրուած է նաև խըմըզ՝ էջ 138, խըմզ, գումիզ ՆՀԲ։

=Արևել. Թրք. قمیز qimiz, չաղաԹ. قیمیز qimiz, եաքուտ. kəməs, մոնղոլ. kumiz, որոնցից փոխառեալ են նաև ռուս. кумысъ, հռուս. кумузъ, комузъ, кумызъ, ուկր. komýz, լեհ. kumys, kumis հլեհ. komiz, եւրոպական լեզուներով kumis՝ նոյն նշ. (Berneker 644). ԹաԹարական բառը յի-

շատակուած է ԺԴ դարում՝ արաբ աշխարհագիր Իբն-ի-Բատուտայի մօտ (հտ. II, էջ 365) قمز qimizz *ձևով։*

ՆՀԲ «բառ թաթարի»։

ՂՈԲԱՆՈՍ *«շինուածք». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 193։*

ՂՈԲՐՕ *«կնդրուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։*

ՂՈԹՈՐՈՍ *«ոլոռն». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։*

ՂՈՄՈՍ *«եղուկ կամ եղկելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193։ Նոյնը գիտէ ՓԲ* ղումոս *ձևով՝ «եղկելի, ողորմելի, թշուառ»։*

ՂՈՅԻՈՆ *«մի տեսակ թռչուն՝ որ լինում է Հնդկաստանում» Ճառընտ.=Վրք. և վկ ա. 543 (այլ ձ.* ղոտյ*)։*

=Անշուշտ օտար բառ է, թերևս և խաթարուած, որ թարգմանութեան ժամանակ բնագրից տառադարձուած է. բայց բնագիրը չգտնելով՝ դժուար է ստուգել։

ՂՈՎԱՆ *«առ ինքն խոտորեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193։*

ՂՈՐԿԱՅ, *որից* ղորկայութիւն. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. էջ 218. «Բայց զհայցեալդ առ ի մէնջ զոսկեկոկոնդ եթովպացի յաղագս ղորկայութեան զգեղեցիկս շնորհեցաք. և եղիցի քեզ ի մաքրութիւն և յառողջութիւն՝ հոգւոյ և մարմնոյ» (այլ ձ.* ղորակութեան, ղորկութեան. *ստոյգ ձևը յայտնի չէ. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 194)։*

***ՂՈՐՏՈՍ** *«թափառական մուրացիկ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. պօղ. Ա. 813. «Զտեսանիցե՞ս զմուրողսն, զոր բազումք ղորտոսս կոչեն, զիարդ յածեալ ծփեալ շրջին, մանաւանդ որ խաբեբայքն իցեն»։*

=Յն. փոխառութիւն է, ինչպէս երևում է Ոսկեբերանի ասութեան ձևից. բնագիրը սրա դէմ ունի λώταγας, *որ մեկնում են «փողոցներում ներկայացումներ տուող թափառաշրջիկ կամ սրնգածու». սրա աղաւաղեալ տառադարձութիւնն է մեր բառը։—Աճ.*

Վարդանեան ՀԱ 1921, 415 առաջին անգամ երևան հանելով այս բառը, գտնում է որ կապ չունի յն. ձևի հետ և ուզում է կարդալ լոռտ *«ծոյլ»։*

ՂՈՒՋԱՊ *«մի տեսակ բոյս է. գետնադափնի». տե՛ս ՀԲուս. § 1824։*

***ՂՈՒԼԱՅ** *«գմբեթ» Արձան. 1286 թ. (տե՛ս Վիմ. տար. 129) և 1326 թ. (անդ՝ 163)։*

=Արաբ. قلّه qulla *«աշտարակ» բառն է, որ թուրքերէնի մէջ էլ դարձած է* قوله qule>*ռմկ.* խուլէ:*—Աճ.*

***ՂՈՒԼՂԱՍ** *«մի տեսակ բոյս.* arum colocasia*» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1825 յաւել.։*

=Արաբ. قلقاس qulqās *նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 278 և* Steinschneider WZKM 12, 324)*. սրանից է փոխառեալ նաև լտ. ուսումնական բառը։—Աճ.*

***ՂՈՒԼՊ** *«մի տեսակ բոյս. քարասերմնիկ, կաքաւկրկուտ, մարգարտախոտ. լտ.* lithospermum officinale L*» (Տիրացուեան,* Contributo § 377) *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1826։*

=Արաբ. قلب qulb *նոյն նշ. (տե՛ս* Steinschneider WZKM 12, 324):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

***ՂՈՒԿՆ**. *անյայտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 62. «Ղուտ (որ է «խնկենի») խնկատու, ղուկն պատուեալ»։ Ըստ իս է՝*

=պրս. لك luk *նշանաւոր ներկանիւթը, որ հայերէնի մէջ փոխառեալ է աւելի սովորական* լուf, լայfա *ձևերով. մանրամասն տե՛ս այս բառերը։—Աճ.*

ՂՈՒԿԻԱՆ *«սպիտակ խունկ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։*

ՂՈՒՂԱԿԻԼ *«հրապուրուիլ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Եփրեմի վկ. արևել. էջ 192. «Ոչ միաբանեսցուք, ո՛չ ղուղակիմք և զկամս քո և զթագաւորին քո ո՛չ առնեմք... Պաւղէ ղուղակեցաւ ի մեծութիւն»։*

Նորագիւտ բառս երևան հանեց նախ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 8, մեկնելով «համոզուիլ, ցանկանալ»։ Վարդանեան ՀԱ 1922, 289 ըստ ասորի բնագրի՝ մեկնում է լաւ ևս «հրապուրել, ողոքել, հրապուրուիլ»։ Այլ է՝

Ղուղակիլ *«պահուիլ» տես* Ղօղիլ։

Ղուղան *տե՛ս* Լող։

ՂՈՒՂԱՆԱԿ «պտղաբեր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193։

ՂՈՒՄ «մարացորեան, եգիպտացորեն. կուկուրուզ, լազուտ, խամբար». ունի միայն Քաջունի, Հտ. Գ. էջ 151։

*ՂՈՒՄԱՅ «երկրորդական կամ ապօրինի կին». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճկ. «Եկին այլազգիքն առ ղումայն Սամփսոնի՝ Դալիլա, զի խաբէր զՍամփսոն և մատնէր նոցա» (Համտ. Դատ. Ժզ. 4—31)։

=Թթր. قوما quma, որ և غوما γuma. այսպէս են կոչում միմեանց՝ մէկի առած մի քանի կանայքը. որ և տճկ. قومه quma «ններ»։ (Սրա հետ կապ չունին ռուս. кума, հունգ. koma, լիթ. kūmas, լեթթ. kûms, kûma «կնքամայր» ձևերը, որոնք՝ ըստ Berneker 662 ծագում են լտ. compater «կնքահայր» բառից)։—Աճ.

ԳԻՒ.—Խրբ. խումա «ապօրինի երկրորդական կին, որ բուն կնոջ կենդանութեան ժամանակ պահում են», Ակն՝ խումա «այս անունը տալիս է մէկի երկրորդ կինը իր ամուսնու առաջին կնոջը». Բլ. խամա «այսպէս է կոչւում աղջիկը՝ ամուսնանալու ժամանակ» (Ազգ. հանդ. Ե. 134)։—Նոյն բառից են ծագում նաև խումաճիկ Խր. Ննխ., խամաճիկ Սչ., խամաճուկ Տիգ. «տիկնիկ, կուկլա» (Թրք. جك -ǰik փաղաքշական-նուազական մասնիկով)։

ՂՈՒՄՂՈՒՄԱՅ «մետաղեայ անօթ օղւոյ». ունի միայն Քաջունի Գ. 151։

Ղումոս տե՛ս Ղոմոս։

Ղուպայ տե՛ս Կուպայ։

*ՂՈՒՌՈՒԹԱՅ «խորհուրդ, ատեան, ժողով» Մաղաք. աբ. էջ 10. որ և խուռուլթայ, խոռուլթայ Մաղաք. աբ. էջ 9, 29, 37։—

=Թթր. قوريلتاى qurïltay «հանդիսաւոր ժողով. ատեան». այս բառն է որ նորերս Ադրբեյջանցիները վերակենդանացրին qurultay ձևով։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ՝ 64։

Ղուրան տե՛ս Կուրան։

*ՂՈՒՏ «խնկի ծառ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասնեցի, էջ 62։

=Եբր. לט lut «ladanum»:—Աճ.

ՂՊԵԼ «մի տեսակ թռչուն». ունի միայն Քաջունի, Գ. 151։

ՂՊՆԻԼ «բարկանալ, զայրանալ, դժկամակել» Ոսկիփ. Մարթին. Առակք ողոմպ. ժզ. որ և խպճիլ Վրդ. առ. 109, 110 (այլ ձեռ. բարկացաւ). անշուշտ ունի նաև «ամաչել» նշանակութիւնը (ինչպէս ցոյց է տալիս արդի գւռ. խպճիլ «ամաչել»), որից ղպնահար «ամօթահար» (նորագիւտ բառ) Կոստ. երզն. 135 (Ես ղպնահար եմ և ամօթով)։ Արմատն է ղիպ «ամօթ, պատկառանք» Կոստ. Երզն. 178 (Շատ ղիպն ու նամուս առնուս). Համտ նոր բարբառներում խիպ «ամօթի զգացում», որ և խիփ Քուչ. 64 (Ինձ խիփ ու ղուսայ կուգայ՝ քո ծոցուդ այլ մարդ տիրանայ)։

ՆՀԲ լծ. ռմկ. խպճիլ «ամչնալ» և Թրք. ղըվանմագ «գոռոզանալ»։ ԱԲ նոյն է դնում խուպանիլ ձևի հետ, որ միայն «խոպանանալ» է նշանակում և այստեղ գործ չունի։ Karst (տե՛ս Seidel, Մխ. հեր. § 109) դնում է արաբ. غيب γayb «կասկած, տարակոյս» բառից, որ իմաստով չէ յարմար։

*ՂՐԱՄ «գիծ, գիր». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 193, ՀՀԲ և ՋԲ։

=Յն. γράμμα «գիր»։

ՀՀԲ և ՋԲ համարում են յն.։

*ՂՐՖԱ (սխալմամբ գրուած նաև ղրրֆայ, խրրֆա) «անմեռուկ, փրփրեմ, դանդուռ» Բժշ. (իբր արաբ. անուն բոյսիս). ունի միայն ՀԲուս. § 1818։

=Արաբ. خرفى xarfa նոյն նշ. այս բառն է՝ որ այժմ Պարսկաստանում գործածական է xəlfa ձևով։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ՂՓԱՅ «հաւ թխսմայր». ունի միայն Քաջունի, Գ. 151։

Ղփչուր տե՛ս Խափչուր։

ՂՕՂ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ծառընտ. «Թիմօք գազան իբրև ղօղ շանց»։

ՆՀԲ մեկնում է «ղօղանչիւն, հաչումն շանց կամ գրեչի չող, որպէս ռմկ. չաղիf, այսինքն լորձունք խածանօղ շան»։

ՂՕՂԱԼ «merle, սարեակ թռչունը». ունի

միայն Քաջունի, Գ. 151 (բայց չէ յիշում Հտ. Բ, էջ 72)։

ՂՕՂԱԿԱՏԵԼ *«հայհոյել կամ ցնդաբանել». մէկ անգամ ունի ՑՀ. իմաստ. էջ 55. «Եւ զայդ այդպէս ղօղակատելովդ՝ Արիոսի եղեալ գտանիս չարապաշտութեանն զուգաձայն»։ Ուրիշ տեղ չէ գործածուած։ Բառ. երեմ. էջ 193 գիտէ* ղօղակատել *«շատախօսել, սասանել, լեզուարդել», որի հետ նոյն են* ղօղեկարել *«շատ խօսել»,* ղուղի *«վայրապար շատ խօսել» և էջ 191՝* ղակարտել *«ղօղանջել»։*

> *ՆՀԲ չունի։ ՋԲ մեկնում է «ղօղանչել, բարբանջել կամ ընդ քօղով բանս կարկատել», ԱԲ «հայհոյել»։*

ՂՕՂԱՆՋ, ի *հլ. «լացի ձայն» Լաստ. որից* ղօղանջել *«ձայն հանել (մարդու), հնչել (ծնծղայի), հաչել (շան), հայհոյել, տրտնջալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2. Ճառընտ.* ղօղանջանք *Շնորհ. այբ.* ղօղանջեցուցանել *Արշ.* ղօղանջիւն *Գէ. ես.* ղօղանջումն *«ցնդաբանութիւն» Ոսկ. յհ. հ. 14 են (Վրդ. առ. 182 գրուած* խօղանջմունք*). Նոր գրական լեզուի մէջ նշանակում է միայն «զանգակի ձայն»։*

> *Հիմք.* խանչել *բայից։*

ՂՕՂԱՐԿԵԱԼ *«հանդերձեալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 194։*

ՂՕՂԻԼ *«ծածկուիլ, պահվտիլ, մոռացուած մնալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 3. որից* ղօղել *«պահել, ծածկել» Եզն. Սոկր. կանոն.* ղօղեալ *Ագաթ. (կրկնագրում՝ էջ 63 ա* ղաւղեալ*).* ղօղեցուցանել *Յոբ. իդ. 4. Եզն.* ղօղակ *«ծածկուող, պահվտող» Փիլ. որ և* ղուղակ *Եղիշ. միանձ. էջ 159 (ՆՀԲ իբր բայ դնում է* ղուղակել*).* ղօղկիլ *«պահվտիլ» Խոր.* ղօղումն *Ոսկ. աւ. բշ.* մացառաղօղ *Փարպ.* ղուղակել *Ճառընտ.* ղուղիլ *«ծածկուիլ» Ոսկ. մ. բ. 28. Պիտ.* ղուղեալ *«ծածկուած, պահվտած» Վեցօր. գ. էջ 45. Տաղ.* ղօղակատօղ *«փակօղ» Բառ. երեմ. էջ 194.—*ղօղ *և* ղուղ *գրչութեանց համար հմմտ.* լողալ:

> *ՆՀԲ յիշում է* գօղել, գաղել, fօղել *ձևերը։ Հիմք. հանում է* լողալ *բառից։* Bugge IF 1. 442 *համեմատում է յն.* λάθρα *«ծածկաբար. գաղտ, գողունի» բառի հետ և երկուսը միասին հանում է հնխ.* *ln̥thré- *կամ* *ln̥dhré- *ձևից։*

ՂՕՂՈՒԹԻՒՆ *(արմատը* ղօղ*). անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Շիր. «Պղտորումն, մթութիւն, ցրտութիւն, պնտութիւն, ղօղութիւնք, պակասութիւնք պտղոց»։*

> *ՆՀԲ մեկնում է «թաքնութիւն, դադարումն և կամ ողողութիւն, ուղխ»։*

Ճ

ՃԱԳԱՐ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ բայց առանց վկայութեան) «նապաստակի նման մի կենդանի է. սուսրիկ» ՍԳր. սխալմամբ համարուած է «բորենի» Գաղիան կամ նաև ըստ ոմանց «շնագայլ, տճկ. չաքալ»։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից է հանում, ՆՀԲ ծակարար բառից։

ԳԻՌ.—Երև. ճաfառ:

ՃԱԳՈՄ կամ ՉԱԳԱՄ «մի տեսակ խիժաբեր մակաբոյս, որ զանազան ծառերի և յատկապէս կաղնու վրայ է աճում. պատկանում է loranthacéeներին ընտանիքին. ֆրանս. gui, լտ. viscum (Տիրացուեան, Contributo § 88), գերմ. Mistel, արաբ. dibq, անգլ. mistletoe (Յակոբեան, Արևելք 1890, մայ. 2), ռուս. армяшка! дублика, омела են (Анненковъ, էջ 382")» Վստկ. 66 (Զտիպխն զոր ի կաղնոյն ճագմընէն շինես). Ամիրտ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. և ՀԱ 1925, 303, և ՀԲուս. § 1833։

ԳԻՌ.—Պահուած ունինք միայն ճագում Հմշ.։

ՃԱԼԱՄ «փենուռայ, anémone (ծաղիկը)». ունի միայն Քաջունի, Գ. 151։

*ՃԱԼՂՈՒԶԱՅ, որ և ճաղլուզա, ճալղուզար «սոնոպրի, պիստակի ծառ» Կամրկ. կամ նաև ջալղուպա, ջաղլուզա «convolvulus jalappa?» երկուսն էլ գիտէ միայն ՀԲուս. § 1836 և § 2622։

=Արաբ. جلغوزه jalγūza, որ ծագում է պրս. کل کوزه gul-i kūza ձևից. վերջինը ԳԴ (էջ 235=328=327) մեկնում է «ծաղիկ ինչ սպիտակ և անուշահոտ, և է նման վարդի, որ զամիսս երիս կամ չորս շարունակաբար փթթի». բուն նշանակում է «կուժի վարդ»։—ԱՃ.

ՃԱԽԱՆՈՑ, ի–ա հլ. «ձիու ոտնակապ» Պիտ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Արմատը պիտի լինի ճախ անծանօթ բառը, որի հետ թերևս հմմտ. ճակ «էգ ձի»։

*ՃԱԽԱՐԱԿ, ի–ա հլ. «անիւ կամ անուաւոր գործիք (հիւսնի, ոստայնանկի, ատաղձագործի, քանդակագործի են)» Վեցօր. որից ճախարակել «ճախարակով հարթել, կանոնաւորել» Ոսկ. ես. Փիլ. ճախարակագործ Վեցօր. էջ 181. ճախարակաձև Ագաթ. ճախարակեայ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2. են։—Միջին հյ. ձևեր են՝ ջարճակ (Նորայր, Բառ. ֆր. 1102 ա), ջաճրայ Առաք. լծ. սահմ. 567, 618։

=Պհլ. *čarxak ձևից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս ճախր:—Հիւբշ. 186։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ճէճրէ, չարխ և չարխէ ձևերի հետ։ ՆՀԲ արմատը ճախր, լծ. թրք. չարխ: Müller SWAW 42, 255 պրս. čarxa, սանս. čakra, յն. κύκλα, լտ. circo-: Justi, Zendsp. 107 զնդ. čaxra ձևի տակ։ Տէրվ. Altarm. 28 զնդ. skarəna- «կոլոր» ձևի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. ճախարակ, Ոզմ. ճախրակ, Ջղ. ճախրակ, ճարխակ, Ալշ. Մշ. Սեբ. ճախրագ, Մրղ. Սլմ. ճոrխոկ', Ախց. ջ'ախարակ, Գոր. Ղրբ. չխա՛րակ, Մկ. Վն. չախրակ, Տիգ. ջոխրոգ, Ագլ. ճճա՛րակ, Զթ. ջխոոf (բայց և ջ'օճյը), Էնկ. ջըխրըf (Նախաձայնի պատճառաւ կարող է լինել բուն հայ և ո՛չ թրք. տե՛ս Բիւր. 1898, էջ 865)։ Նոր բառեր են ճախրակմաճիկ կամ ճախրակմաճող «լծէ-լծէ թռչումը». միւս ձևերը տե՛ս ճախր բառի տակ։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է թւում իմերխեվի լեզւով ճախրակի «ճախարակ» (տե՛ս Մառ, Тексты VII, էջ 71)։ Թրք. چاخرق čaxrəq «մի տեսակ թռչուն», որ Будаговъ, Срав. слов. 1, 454 ը մեկնում է «драхва (=արօ՞ս)»։ Հյ. գւռ. ճախրակ (մանիկ) բառն է։

ՃԱԽ «ճահիճ, ջրոտ՝ թաց տեղ», որից ճախին, ճախիճ, ճախճախուտ. տե՛ս ճահիճ:

Klaproth, As. polygl. էջ 105 պրս. čaxyn «կեղտոտ» բառի հետ, որ չունի ԳԴ։

ՃԱԽՃԵԼ «խոնարհիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 194։

ՃԱԽՈՅՃ կամ ՃԱԽՈՅՐՃ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. դտ. էջ 196. «Ի ճախոյճս մականի ցակոբ հօտս բազում ստացաւ. (ակնարկում է Ծն. լ. 37—43)։ ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է դնելն ի ճահիճս, յաւազանս ջրոց և կամ կեղևելն ճախարակաւ»։

*ՃԱԽՐ «իր վրայ դառնալը, շրջան, դարձ, պտոյտ» ԳՆձ. որից ունինք ճախր առնուլ «դառնալ, ժուռ գալ» Պտմ. աղէքս. Խոր. ՑՀ. կթ. ճախրել «դառնալ, ժուռ գալ» (թռչունի, ձիու) ՍԳր. Կոչ. Եղիշ. ճախրումն Փարպ. ճախրանք Նար. ճախրանօս Շիր. ճախրական Երզն. ոտ. երկն. ևն։

=Պհլ. *čarx (գործածուած է միայն čark ձևով) բառից շրջմամբ. սրա հետ հմմտ. սանս. चक्र čahra- «անիւ, շրջանակ, ձիթահանք, թռչունի ճախր, պտոյտ», զնդ. [illegible] čaxra- «անիւ», պրս. چرخ čarx «շրջանակաձև շարժում, աղօրիքի ճախարակ, սայլի անիւ, հորի ճախարակ, անուաձև յեսանաքար, մանելու ճախարակ, կարժառ, որևիցէ դարձող բան, երկինք, ժամանակ ևն», բելուճ. čark «անիւ, մեքենայ, երկանաքար», աֆղան. čarx «անիւ, շրջանակ, պտոյտ», օսս. çalx «անիւ, լուսնի շրջանակը» (Horn § 437): Այս արմատին է պատկանում նաև հյ. ճախարակ, որ փոխառեալ է պհլ. *čarxak «ճախարակ» հոմանիշից. հմմտ. պրս. چرخه čarxa «ճախարակ, ջրհորի ճախարակ, գործի ինչ նետ ձգելոյ, փոթորիկ, մրրիկ»։ Իրանեան բառը ծագում է հնխ. qu̯el- «դառնալ, պտտուիլ» արմատից, որ տալիս է հյ. յեղ– և ճոլով (մանրամասն տե՛ս այս բառերը), այնպէս որ ճոլով և ճախարակ միևնոյն բառերն են, առաջինը բնիկ, երկրորդը իրանեան փոխառութիւն (տե՛ս Pokorny 1, 515, Berneker 549. Boisacq 531):—Նոյն իրանական բառը փոխառեալ է նաև ուրիշ շատ լեզուների մէջ. այսպէս՝ վրաց. ჭახრაკი ճախրակի «պտուտակ», ჩარხი չարխի «մեքենայ», աֆղան. čarxa «մանելու ճախարակ», քրդ. čarx «շրջան, անիւ, ջաղացք», թրք. چهره čahra «մանելու ճախարակ», արևել. թրք. چرخ čarx կամ چخ čax «ջուրի կամ մանելու ճախարակ», چیغریق čiγarik «բամբակը կուտերից մաքրելու երկանիւ մեքենայ», چیقیر čəqər կամ چیقریق čəqrəq «կարժառ, ջրի ճախարակ», չաղաթ. چارق čark «ճախարակ» (սխալ է Vambery, Etym. Wörterb. էջ 122, որ թրք. čəqrəq «ճախարակ» բառը հանում է թրք. čaγər «բղաւել, կանչել» արմատից)։ Թուրքերէնի միջոցով փոխառեալ են՝ սերբ. čekrkli «ճախարակ», čigra «շռնչան», լեհ. cyga, հունգ. csiga, ռում. čikričnĭŭ, čarklĭŭ «անուաւոր», բուլգար. čjark, նյն. τζικρίκα։—Հիւբշ. 186։

ՆՀԲ ճախարակ բառի հետ լծ. է դնում թրք. չարխ: Lag. Baktr. Lex. 21 պրս. čarx, զնդ. čaxra: Müller SWAW 42, 255 ճախրանք դնում է ճախարակ բառից։ Justi, Zendsp. 107 զնդ. čaxra բառի տակ։ Տէրվ. Altarm. 28 զնդ. skarəna «կոլոր»։ Ա. Գ. Բիւր. 1900, 519 հյ. գւռ. ճախրիկ ձևից է դնում թրք. čəqrəq. փոխառեալ լինելու նշան է համարում ծայրի -əq:

ԳԻՌ.—Բզ. ջախր, Խրբ. չ'այր, չ'այէր, Ակն չ'այճ, չար, Ջթ. չ'օճրը, չ'օճյը, Հճ. չ'օյճ, չ'օճ, Սվեդ. չ'ուր նշանակում են «ճախարակ» և հետևաբար հյ. ճախր «պտոյտ» ձևի շարունակութիւնը չեն, այլ ներկայացնում են անկախ *ճախր կամ *ճաճր «ճախարակ» բառը։

ՃԱԿ «էգ» և մասնաւորապէս «էգ ձի». այսպէս՝ ճակ «էգ ձի» Մագ. քեր. 241 և Երզն.

քեր. «Զիոյ իգականքն, մատեան, զամբիկ, ճայիկ, զոր ճակ *անուանեն... մատակ, ճակ, յովտակ»։ Ընդհանուր «էգ» նշանակութիւնն են ցոյց տալիս* ճակաճաճ *«իգամոլ, բղջախոհ» Եփր. Թգ. 400. Պիտ. փիլ. ՅՀ. կթ.* ճակաճաճութիւն *Փիլ. Պիտ. Պտմ. սահ. 33։*

=Նոյն են վրաց. ჭაკი, ճակի, *սվան.* ճագ *«էգ ձի», կամ նաև ածականաբար վրաց. և մինգ.* ჭაკი ცხენი ճակի ցխենի, *ինգ.* ճակ-ցխեն *«էգ ձի». գործածութեան կրկին ձևերը նոյն են հայերէնի հետ. բայց աւելի լաւ է վրաց.* მოჭაკე մոճակե *«հեշտասէր, իգամոլ» (Չուբ.² 884), որ մեր* ճակաճաճ *բառի համապատասխանն է։ Բայց այս նմանութիւնները այնպէս են, որ թոյլ չեն տալիս ենթադրել մի կամ միւս կողմից փոխառութիւն, այլ երրորդ մի ընդհանուր աղբիւր, որ թերևս խալդերէնն է։—Աճ.*

ՆՀԲ նոյն է համարում ճայիկ *բառի հետ։ Եազըճեան, Մասիս 1885, 865 առնելով Մագ. «եզն, խոյ, ճակ» վկայութիւնը, գրում է. «Ինչպէս եզն կովու արուն է, և խոյ ոչխարի արուն, այսպէս և* ճակ *այծի արուն է։ Մեր լեզուի բառերով չէինք կրնար գտնել, թէ ճակը արու այծ կը նշանակէ, զի նախնիք այդ բառին յիշատակութիւնը միայն ըրած են առանց աւելի բացատրութիւն տալու։ Գիտեմք այժմ, որ ճակը (արու այծը) = է հնդկաց* չակա *բառին, որ կը նշանակէ՝ արու այծ, նոխազ»։ Ըստ Եազըճեանի՝ տարբեր են* ճակ *«էգ ձի» և* ճակ *«արու այծ»։ Հինք.* ճակ=*թրք.* չաք *կամ* չաքքա *«մատակ ձի»։*

ՃԱԿ *«խոնաւութիւն, թացութիւն». արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է* մարգճակ *«թաց՝ ջրոտ՝ ճախճախուտ մարգ» բառի մէջ, որ ունին Յայսմ. Ճառընտ. (որ և* մարգճախին *Զեննր. Յայսմ. փետ. 17)։*

ՆՀԲ լծ. ընդ ճաճին *և* ճախճախուտ, *թրք.* չըղ *(ՆՀԲ նոյն արմատից է դնում նաև* ճակաճաճ*)։ Աճառ. ՀԱ 1909, 159* խ *և* կ *ձայների լծորդութեան օրէնքով՝ նոյն է դնում* ճախ *արմատի հետ, որ գտնում ենք* ճախին, ճախճախուտ *եւ ձևերի մէջ։*

ՃԱԿ *«կտոր, փերթ, շառաչիղ». առանձին չէ գործածուած. գտնւում է միայն* աղուճակ *(ի-ա հլ.) «աղի մեծ կտոր» բառի մէջ՝ Ոսկ. ես. անստոյգ բառ է. որովհետև* աղուճակ *կարելի է բաժանել նաև* աղ+ուճակ։

Երեմեան, Բազմ. 1898, 524 հանում է ճակ *«թաց, խոնաւ» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս.* لوچك alūčak *«է սա խեցեմորթ ինչ ծովային նման սատէֆի, զոր գրոհք Տէրվիշաց առնեն քէշկիուլ»։*

***ՃԱԿԱՏ**, *ու հլ. (ըստ ՆՀԲ նաև ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճակատ (մարդու կամ անասունի)» ՍԳր. ճակատը համարելով յառաջամասը՝ փոխ. «շենքի՝ դրան ճակատը, յառաջամասը, գրքի առաջին երեսը» Եւս. քր. «բանակի յառաջամասը, ուր զօրքերը դէմ դէմի կանգնում են. բանակ, պատերազմ» ՍԳր. Եւս. քր. որից* ճակատ առ ճակատ *«դէմ առ դէմ» Ա. Թագ. ժէ. 21. Եւս. քր.* ճակատիլ *«կռուի շարուիլ» ՍԳր.* ճակատել *«կռուի շարել» Ոսկ. մ. բ. 21.* ճակատեցուցանել *Բ. Թագ. ժ. 9, ա. մակ. գ. 33.* ճակատագիր *Եզն.* ճակատամարտ *ՍԳր. Ոսկ. ես.* ճակատամուղ *Բուզ.* ճակատայարդար *Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 8.* ճակատատեղ *Վեցօր.* ճակատատեղի *Եփր. Թգ.* լայնաճակատ *Աղթարք.* կռուաճակատ *Պտմ. աղէքս. (չունի ՆՀԲ). Նոր բառեր են՝* ճակատագրական, ճակատազարդ, ճակատանոց, ճակատոսկր *են։ Այստեղ է պատկանում նաև* ճակատիլ *«մի բան ձեռքից փախչելով ուժգնապէս զարնուիլ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. բ. 445. «Եւ ի տանելն զինուորացն զարդարն, զմիմեանց կառափունս հարկանէին և ճակատել մի ի գաւազանացն՝ եհաս յերեսս թագաւորին և ի բաց խլեաց զբիբական նորա»։*

=Պհլ. čakāt *ձևից, որ գործածուած է «գագաթ» իմաստով. հմմտ. նաև պրս.* چكاد čakād *«հասարակօրէն գագաթն. և ես գըլուխ՝ որ ի գագաթանէ մինչև ի ճակատն մաշտեալ իցէ. իսկ յատկապէս գլուխ լերին կամ գագաթն լերին». բուն նշանակութիւնը պահում է սոգդ.* čakāt *«ճակատ», որ ան-*

շուշտ կար նաև հիս. պհլ. բարբառում։— Հիւբշ. 186։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, As. polygl. *էջ 105, որ կցում է պրս.* ċakād *բառին։ ՆՀԲ լծ.* գագաթն, *պրս.* ċakād, *արաբ.* ǰabhat *«ճակատ»։* Böttich. Arica *69 պրս. բառի հետ նաև լիթ.* kakta, *լտ.* cacu(d)men, *սանս.* kākud *«գագաթ»։ Հինք. պրս. ձևը։* Karst, *Յուշարձան 408 սումեր.* ʐag *«ճակատ, գլուխ, կերպարանք»։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ճակատ, *Ալշ. Մշ.* ճագադ, *խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Սչ.* ջագադ, *Ասլ.* ջագադ, ջագա", *Տիգ.* ջոգոդ, *Ռ. շրջմամբ՝* ջադագ, *Հճ.* ջագօդ, *Զթ.* ջագօդ, ջագոդ, *Սվեդ.* ջոգուդ. *(սեռ. Ղրբ.* ճկատի, *Պլ. խրբ.* ջագդի, *Ռ.* ջադգի, *Վն.* ճայտի, *Ասլ.* ջայդի, *Ակն.* ջայդիւ)*: Նոր բառեր են* ճակատախօս, ճակատապինդ, ճակատմէջ, ճակտուրիլ, ճակտիկ, ճակատկապի:

ՃԱԿԱՏ *«աշնցան հաճար». ունի միայն Քաջունի Գ. 151։*

ՃԱԿԳԱՐԱՆ *«մի տեսակ երախայական խաղալիք, ճռռան կամ բոժոժ» (յիշուած է կոճի հետ) Պտմ. աղէքս. 54 (այլ ձ.* ճագարան)*. ուրիշ վկայութիւն չկայ. յունարէն համապատասխան բառն է բնագրի մէջ՝* κρόταλον *«բոժոժ»։ Կեչառեցին սխալմամբ մեկնում է «ճակգարանս՝ որ է լից ոսկրեայ» (ճան, վէգ) ըստ Հացունի, Դաստ. էջ 279։*

Հացունի, Դաստ. 287 պրս. čǝk *«հընչիւն, բախիւն», որով դնում է «բախական խաղալիկ մը». ուղիղ ձևը համարում է* ճագարան:

ՃԱԿՄԱԿԵԱՆ *«խատուտիկ, խայտաճամուկ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սրճ. խորհ. էջ 385. «Յակոբ նախապետն խայտանկար գաւազանաւն և ճակմակեան գառամբն նշանակեաց զպատկեր զանազանութեան որդւոց իւրոց»։ Անստոյգ է բառս, որովհետև կարելի է նաև կարդալ* ճարմակեան, ճարտուկեան, *որոնք միևնոյն նշանակութիւնն ունին։*

ՃԱԿՆ *«ճակնդեղ, փանճար, տակ,* beta rapa» *Բժշ. (ՀԲուս. § 1838). որից* ճակնդեղ *«փանճար, լտ.* beta rapa» *Ես. ծա. 20=Ոսկ. ես. 384. Եփր. վկ. արև. 42. «բազուկ, լտ.* beta» *Բժշ. Վստկ. 167 (*դեղ *«խոտ» բառով բարդուած, ինչպէս* խաշնդեղ, կապնդեղ). *գրուած* ճականդեղ *Եփր. վկ. արև. (Սոփերք Ի. 92).* ճակնդեղուկ *«վայրի ճակնդեղ.* beta sylvestris» *Վստկ. 218 (ՀԲուս. § 1840),* ճակընբոյս *և* ճակնխոտ *(զանազան բոյսեր), երկուսն էլ գւռ. բառ (ՀԲուս. § 1839 և 1841):*

ՆՀԲ վրաց. ճակուճտէլի: Lag. Urgesch. *835 պրս.* čaγandar: *Հիւբշ. 186 ենթադրում է պհլ.* *čakundar *ձևը, որից փոխառեալ է դնում հայը. հայերէնում պահլաւ բառը տուել է նախ* *ճակնդար. *սրա վերջին մասը ժողովրդական ստուգաբանութեամբ դարձել է* դեղ *(հյ.* դեղ *«բոյս» բառի հետ փոխանակուելով) և այսպէս* ճակնդեղ *ձևը գոյանալուց յետոյ, յետին ժամանակներում ենթադրուած է սուտ* ճակն *ձևը և սրանից կազմուած են նոր բարդութիւններ։ Հինք. վրաց. և պրս. ձևերի հետ։*

ՓՈԽ.—Ուղղակի հայերէնից է փոխառեալ վրաց. ჭაკუნტელა ճակուճտելա *«ճակընդեղ», որ պահում է հայերէնի* ր—ա *բունը և միջին ձայնաւորը. այսպէսով երևան է հանում հնագոյն հյ.* *ճակուճդեղա *ձևը։ Մեզանից է ծագում նոյնպէս քրդ.* čārkind͏ֽle چارکندله *«ստեպղին, գազար»* (Justi, Dict. Kurde 124 *և* Kurd. Gram. 91)*։ Վերջապէս այս երկուսի համեմատութիւնը, մեր բառի հին գործածութիւնը, միանգամայն և* ճակն *արմատի առանձին գոյութիւնը և սրանով* ճակնդեղ *բառի բացատրութիւնը՝ իրաւունք են տալիս մեզ ընդունելու թէ հայերէնից են փոխառեալ նոյնպէս պրս.* čugundar *«բազուկ»* (Polak, Persien 1, 122), čuqundur *«ստեպղին, գազար»* (Rosen, Neupers. Sprachführer 36), ču̇kundur *«գազար» (ԳԴ),* ču̇γundur *և կրճատ* čundur *«գազար» (ԳԴ և* Justi՝ *անդ). սրանցից էլ աֆղան.* čuqundur *«ճակնդեղ», Թրք.* ċükündür *«ճակնդեղ», քրդ.* čunár, ċavandár *«գազար» (վերջին երկուսը չունի* Justi)*: Պհլ. ձևը գոյութիւն չունի և Հիւբշմանի ենթադրու-*

թիւնները քաշքշուկ են։ Յիշենք նաև, որ հյ. բազուկ բառն էլ փոխառեալ է մեր շրջակայ լեզուների մէջ։ Վերջապէս յիշելու է լիւգացոց ζακουθίδαι բառը, որ մեկնւում է «դըրդում կամ շողգամ» և որ այնպէս շատ նման է հայերէնի հետ. բայց այս մասին որևէ վճիռ տալ չենք կարող, որովհետև լիւգացոց լեզուի խնդիրը դեռ վճռուած չէ։

ՃԱԿՈՒՐ «մի տեսակ բազէ. sacre». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1109 բ (իբր նորակերտ բառ), որից էլ Քաջունի, Գ. էջ 151։ Ձգիտեմ ինչպէս է կազմուած։

ՃԱՀ «պատշաճ, յարմար» Փիլ. լին. «վայելչութիւն, կարգաւորութիւն, կարգ ու սարք» Նար. Մագ. Կմբ. սղ. որից ի ճահ «շատ յարմար, պատշաճաւոր» Խոր. Պիտ. Յհ. կթ. ի ճահ է «յարմար է, պատշաճ է» Ոսկ. յհ. ա. 21, 38. ճահել «յարմարեցնել, պատշաճեցնել, յօրինել» Ոսկ. եփես. 871, 932 և մ. ա. 7. Եւս. քր. ա. էջ 162. Կիւրղ. թգ. ճահեցուցանել Անյ. բարձր. ճահաւոր Պղատ. Նոնն. անճահ Եզն. Սեբեր. անճահս Ոսկ. մ. բ. 23. ճոճիաճահ Նար. խչ. արմատը գրուած է նաև ճախ Արծր. ա. 24։ Արմատից մէկ նոր առումն եմ կարծում «վարժ», որից կազմուած են ճահօղ «վարժող, նուաճող կամ համբերող» Բառ. երեմ. էջ 194, ճահանոց «վարժանոց, արուեստանոց» Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 194։

ՆՀԲ լծ. թրք. ճայիզ և հյ. կահ: Հիւնք. արաբ. ճայիզ և պրս. ճա, ճայ «տեղի». (վերջինն է պրս. جا ǰā, جای ǰāj «տեղ», որից փոխառեալ են քրդ. ǰī, աֆղան. ǰāe, բելուճ. ǰā, ǰāga «տեղ», ըստ Horn, Grdr. էջ 94 ծագում է yā- «երթալ» արմատից, ինչպէս հոմանիշ gāh «տեղ» գալիս է gā «երթալ» արմատից)։

ՃԱՀԵԼ «թռչել». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 194։

ՃԱՀԻՃ «ջրջրոտ՝ ցեխոտ տեղ» Ես. խա. 18. Սղ. ճզ. 35. Եփր. աւետ. 302. Հների մէջ անեզական է, բայց արդի գրականում եզակի ձևով է. որից ճահճոտ, ճահճային, երկուսն էլ նոր բառ։ Հների մէջ գրւում է նաև ճախիճ «ճահիճ, տղմուտ տեղ» Գէ. եսւ.— Սրանից տարբեր է ճախճախուտ «ճահճոտ» Ագաթ. (կրկնագրում՝ էջ 65ա ճաղճախուտ), Եզն. մաթ. Կղնկտ. Կանոն, որ կրկնուած է պարզական ճախ արմատից։ Նոյն ճախ ձևը գտնում ենք նաև ճախիճ Վրդ. առակ. 156 (չունին ՆՀԲ և ԱԲ) բառի մէջ, որից կազմուած է մարգաճախիճ Պտմ. աղէքս. 125 (ըստ համառօտ ձեռագրների) կամ իբրև յտ. անուն՝ Ակճրաց Մարգաճախիճ Դրնդ. էջ 79. մարգճախիճ «ճահճոտ՝ թաց մարգ» Ջենոբ. իբրև վերջինիս կրկնակն է մարգճակ Ճառընտ. Ջենոբ. էջ 31 և Յայսմ. ճախիճ ձևը ունի Յովսիմ. 23. «Գտանես դաշտ մի ճախին և տղմուտ», որի դէմ էջ 24 var. ճախճախին: Վերջապէս արմատի պարզ ձևն ունի Բառ. երեմ. էջ 194 ճախ «մարգ»։ Այս բոլորի համեմատութիւնից երևում է՝ որ ճահիճ բառի մէջ -իճ մասնիկ է, արմատն է ճահ, որի հետ նոյն են ճախ, ճակ:

ՆՀԲ ճախճախուտ՝ արմատն է ճակ: Հիւնք. պրս. čāh «ջրհոր» և sāy «գետ, ջուր» բառերից։ Յայտնի չէ թէ ի՛նչ կայ ունին վրաց. ճոճի «ճահիճ», ճաճճրոքա, ճաոքի «ճախճախուտ տեղ», ճաոքիանի «ճահճային»։ Բայց հյ. ճախ արմատի հետ նոյն են անշուշտ մինգ. ճխոճխո «ճահիճ», լազ. čodčxori «ճահիճ» (Erckert, Die Spr. d. Kauk. Stammes 347): Պատահական նմանութիւն ունին չաղաթ. چالچیق čal'ik «ճահիճ», چالچا čalča «ճահիճ», եակուտ. čalbax «տիղմ, ճախին» են։

ԳԻՐ.—Խրբ. ջախիճ «մարգ, մարգագետին». շրջմա՞մբ Մկ. Շտ. Վն. խաճիճ «մարգագետին» (բայց թերևս քրդ. կամ քրդերէնին անցնելուց յետոյ՝ հայերէնի մէջ ետ առնուած). Քղի ճախի կամ ճախիճ (ճիշտ ձևը ստուգելի) Արևելք 1898, դեկտ. 9.—Նոյն են նաև ճխաճէ Բբ. «թաց, թրջած, խոնաւ եղած», ճխճխաճէ Պլ. «շարունակ տեղացող թեթև անձրևից յառաջացած ջրալի ցեխ». Եւդ. «ճախճախուտ», ճխաճէ-ճխճխաճէ Շհ. Պլ. «թաց, ցեխոտ, անձրևային եղանակ»։— Իսկ ճոճ Բբ. «ճահիճ» փոխառեալ է վրաց. ჭოჭო ճոճի համանիշից։

ՃԱՀՃԻԼ «սատահակիլ»? մէկ անգամ ունի

Մագ. Թղ. 237. «Մանչուկ մանչոն ճահճեալ, ղամեկեալ, ըմբահակեալ»։

ՆՀԲ համարում է «մանկութեամբ արբեալ, ստահակեալ», որով և մեկնում է «որպէս ճաճիճ *եղեալ, կամ որպէս Թրք. (իմա՛ արաբ.)* ǰāhil *«տգէտ»։—ԱԲ ընում է «չըրոտ»։ Տե՛ս և Աճառ. ՀԱ 1923, 252։*

ՃԱՀՈՒԿ *«խումբ, ջոկ» Ոսկ. հռովմ. 134 (Քրիստոսի հօտը), 329 (ոչխարների), 407 (սեռ.* ճաճկիս*), 422 (աղուէսների խումբ). «բանակատեղի՞» Սիմ. ապար. 88 (Եւ սրիկայքն վեցեքին չուեալ ի ճահուկ բանակին)։*

ՆՀԲ նոյն ընդ ջոկ:

**ՃԱՂ* *«երկաթէ միլ կամ ասեղ՝ գուլպայ գործելու և այլ նման բաների համար. 2. երկաթէ կամ փայտէ ձողերով վանդակապատ». ունի միայն ՀՀԲ, իբր գաւառական բառ. վըկայութիւն ունինք ԺԵ դարից՝ Թլկր. էջ 49. «Ես իմ սրտիս դանակ ածեմ, զաչքս ճաղի տամ հանելու». աւելի ուշ է* ճաղեր *«վանդակապատ» Արձ. 1732 թ. (Վիմ. տար. 209)։ Սակայն անշուշտ շատ աւելի հին է, ինչպէս ցոյց է տալիս* ղ *ձայնը՝ փխ.* լ*։*

=Վրաց. ჭალი ճալի *«ցից, սայլի կողքի ճաղերը»,* ჭალებიანი ճալեբիանի *«ճաղեբաւոր սայլ՝ ածուխ տանելու համար», ուտ.* ճալ *«ցանկապատ, շրջափակ, վանդակապատ»,* ճալփենուճ *«ցանկապատ քաշել»։ Հայերէնը փոխառեալ դնելու պատճառն այն է, որ վրացի ձևն է* რჭალი րճալի*,* ჭრჭალი ճրճալի*, իսկ* ჭალი ճալի *սրանց կրճատն է։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Մշ. Տփ. ճաղ*, Սեբ.* ջաղ*, գործածական է նաև Ակն. Այն. Արբ. Բլ. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Ղրդ. Մն. Վն. Տր. ԵՒն. նոր բառեր են* ճաղել *Մշ. «երկաթէ կամ փայտէ ձողերով ցանկապատ քաշել»,* ճաղիկ *Ակն. «ճաղերով ցանկապատ»,* ճաղմայր *Ակն «տանիքի եզերքի ճաղերը պահող գոտին»,* ճաղուկ *Ակն «գուլպայի շիշ. 2. ոտքի ջիղերը»,* ճաղտել *Բլ. Խն. «խոցտել, սաստիկ ցաւիլ» (իբր ասեղով ծակոտել)։*

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. ǰaγ *«վանդակապատ» (Բիւր. 1898, 627). Խրբ.* ǰaγ *«սանդուխի վանդակապատ», Ակն* ǰaγ *«տանիքի շուրջը շինուած վանդակաձև ձողերը», քրդ.* جاغ ǰaγ *«վանդակապատ»,* چاغ ċaγ *«շէնքի շուրջը քաշուած փայտեայ վանդակապատ»,* čaγ-i-odeī «boisage d'une chambre» (Justi, Dict. Kurde 113, 124), ǰaγ *«իբր սուին գործածելու շիշ՝ շամփուր» (Ծուռ, Քրդերը Տաճկաց-Հայաստ. Ա. 153), ուտ.* ճաղ *«սայլի ճաղեր. 2. գուլպայ գործելու ասեղ»։*

**ՃԱՂԱԳ* *«անտառ կամ մացառուտ». մէկ անգամ գործածուած է Սիւն. քեր. 210=Երզըն. քեր. հոմանիշների մի շարքի մէջ. «Դրախտ, անտառ. մորի, ճաղագ, արտ, մարգ»։—Բառ. երեմ. էջ 195 մեկնում է «անտառ կամ մարգ», ՆՀԲ և ՋԲ «անտառ կամ մացառ ճիւղովք լի», ԱԲ «անտառ»։ Գրուած է նաև* ճագաղ*,* ճեղագ *՝ ըստ Բառ. երեմ. էջ 194, 197. սրանցից առաջինը Բառ. երեմ. մեկնում է «եղեգուտ կամ ճաղագ», որով բոլորովին նոյնանում է ՓԲ-ի տուած ձևը՝* ճարգաղ *«եղեգնուտ, շամբ»։*

=Վրաց. ჭალაკი ճալակի *«գետափնեայ մացառուտք. 2. կղզի»,* ჭალა ճալա *«գետափնեայ մացառուտք. 2. եգիպտացորենի յարդ»,* ჭალატყე ճալատղ'ե *«պուրակ, փոքր անտառ», Թուշ.* ჭალა ճալա *«անտառ», ուտ.* ճոլոգ[1] *«անտառ», լազ.* čala *«խոտի համբարանոց»,* dčale *«մարգ, մարգագետին»։—Աճ.*

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. جلاخ ǰulāx *«ձորը լցնող հեղեղաջուր»,* جلواخ ǰilvāx *«ջրով լցուած ձոր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 539)։ Կովկասեան ձևերի հետ նո՞յն են արդեօք քրդ.* ճալ *«ձոր»,* ճալակ *«փոս», որից փոխառեալ է* ճալաւ *Ալշ. Բլ. «ջուր հաւաքուած լայն տեղ, ուր գոմէշներն են լուանում, մարդիկ լողանում են»։*

ԳԻՌ.—Ղզ. ճալա *«գետի եզերքին գըտնուած հարթ տեղ» (նոր փոխառութիւն վրացերէնից)։*

Ճաղանկոռ *տե՛ս Ճաւշանիռու։*

ՃԱՂԱՏ *(ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց*

վկայութեան) «հերաթափ, կունդ» Յայսմ. Վրդ. առակ. 53. որից ճաղատութիւն Մխ. ապար.։

=Թուի թէ կազմուած է -ատ (<ճատ) մասնիկով *ճաղ «մազ» բառից, որի հետ հմմտ. հիւսիսային կովկասեան լեզուներից՝ լակ. ճարա, կիւր. ռուտ. խին. ճար, ցախ. ճեր, կազիկում. չարա, ագ. տաբ. ճար, արչ. ճարի, բուդ. ջաար, չէկ. ճաար, որոնք բոլոր նշանակում են «գլխի մազ»։—Աճ.

ՆՀԲ «որ և ճեղ, լծ. կեղ. թրք. fէլ, լտ. calvus»: Bottich. ZDMG 1850, 357 ճեղ բառի հետ սանս. khalati: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. جلهة ǰalhat «ճաղատութիւն» (արմատը ǰlh. տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 729)։

ՃԱՂՃ. անծանօթ արմատ. գտնւում է միայն ճաղճամաճ անստոյգ բառի մէջ, որ մէկ անգամ գործածուած է հետևեալ ձևով. «Զի՞նչ է ծերութիւն. դիւրագիւտ չար, կենդանի ճաղճամահ, սպասիկ մահու». Պիտառ. =Սեկունդ. (տե՛ս Տաշեան. Das Leben u. d. Sentenzen des Phil. Secundus, էջ 36 և Մատեն. մանր ուսումն. էջ 240)։ Յունարէնը վերի կենդանի ճաղճամաճ ձևի դէմ ունի ζῶν θάνατος, որ ոչինչ չի պարզում։ ՆՀԲ մեկնում է «կիսամահ կամ ցանկացող մահու», ԱԲ «մեռնելը մօտ, ջախջախած», Տաշեան, անդ՝ էջ 205 «կիսամահ»։

Ճաղպատիլ տե՛ս Ճապատիլ։

Ճաղփումն տե՛ս Ճողփ։

ՃԱՃԱՆՉ (յետնաբար ի հլ. ըստ ՆՀԲ նաև ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճառագայթ» Ամովս. ե. 20. Իմ. բ. 25. որից ճաճանչազարդ Վեցօր. ճաճանչագեղ Մծբ. ճաճանչաւոր Կոչ. լուսաճաճանչ Կորիւն. Մծբ. Կոչ. 414. Փարպ. անճաճանչ Իմ. ժէ. 3. ոսկեճաճանչ Յոբ. լե. 22. Եւագր. ծովաճաճանչ Եփր. խչ. 69. բոցաճաճանչ Բ. մակ. դ. 22. Մծբ. զուարթաճաճանչ Կոչ. ճրագաճաճանչ Ճառընտ. ճաճանչել Բրս. ծն. ճաճանչափայլ (նոր բառ) են։

ՆՀԲ ծածանումն կամ ճօճանք լուսոյ։ Տէրվ. Նախալ. 77 արմատը դնում է ճան, որից կրկնութեամբ և չ յօդով՝ ճաճանչ. իբր հնխ. *ga. gan «ճաճանչել» արմատից. հմմտ. յն. γανέω «շողալ»։ Հիւնք. ճաճաչել բայից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. Բ. 85 ճառագայթ բառի ճառ>ճաճչ արմատից։

ՃԱՃԱՆՉԱԻՈՒԽՏ, որ և ճաճանչանաւուխտ, ճաճանաւուխտ «գոյնզգոյն՝ խատուտիկ՝ փայլ ի փայլ բանուած կտոր կամ շոր». գործածուած է միայն հետևեալ երկու տեղերը. «Հանդերձ քո բեհեզ և զառնաւուխտ և ճաճանչաւուխտ (կամ ճաճանչանաւուխտ) Եզեկ. ժզ. 13 (նոյնը այլ թրգմ. Եփր. աւետ. 306. Եւ զզարդս քո սնդուս զառնաւուխտ և ճաճանաւուխտ. Սգրքի յոյն թարգմանութիւնն ունի τὰ περιβόλαιά σου βύσσινα καὶ τρίχαπτα καὶ ποικίλα, որ համապատասխան բառը՝ ποικίλα, նշ. «խայտաբղէտ, զանազան գոյներով»).—«Կոյս մի որ ունէր արկանելիս ճաճանաւուխտ» (այլ ձ. արկանելի ճաճնաւուխս). Անկ. գիրք հին կտակ. Ա. էջ 143։

=Բառիս վերջի մասը -ուխտ «հիւսել» փոխառեալ է իրան. *vafta<*ufta «հիւսեալ» բառից (տե՛ս զառնաւուխտ). իսկ առաջին մասը անծանօթ է՝ ինչպէս ձևով, նոյնպէս և ծագումով. ուղիղ ձևն է թերևս ճաճանաւուխտ, որ յետոյ շփոթուելով ճաճանչ բառի հետ, դարձել է ճաճանչաւուխտ: Հաւանական է որ ամբողջը իրանեան փոխառութիւն է։—Աճ.

ՆՀԲ «որպէս թէ ճաճանչիւք վխտալով»։

ՃԱՄԱՐ «մուշաբախ կամ քնար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 195. առաջինը անյայտ է. բայց թուի «քնար զարնելու գործիքը»։

ՃԱՄԱՐՏԱԿ «ճոխաբան, մեծախօս, ուռուցիկ ոճով խօսող». գործածական է միայն արդի գրական լեզւում. հնից ունինք ճամարտակել «ճոխաբանել» Եզն. 3հ. կթ.։

ՆՀԲ. «գումարտակ բանից կազմել... սիգաքայլ ճեմել»։ Հիւնք. յն. σομάρδακος «շարլատան»։

***ՃԱՄԲԱՐ** «մանեակ». մէկ անգամ ունի Սեբ. գլ. ժը, էջ 65. «Զարդարէ ի չքնաղս, ի գտակ և ի պատմուճանս բեհեզեայս յոսկւոյ օծեալ, մեծացուցանէ ահագին պատուօք ի ճամբար ականակապ և ի գումարտակ»։ (Հացունի, Պատմ. տարազի 109 դնում է

վարսակալ», որ ուղիղ է ըստ ծագման)։ Նոյն բառն է անշուշտ, որ Զքր. սարկ. Բ. 68 հին ձեռագրերից հանելով գործածում է. «Ի գիշերի գաղտ եղեալ փախեաւ հեծեալ ի ջո-րի և ճամբար իւր եդեալ յաւանդ»։

=Պհլ. čambar *«գլխի կապ» ձևից. (յիշ-ուած է կանացի վզկապի և գինդերի հետ). հմմտ. նաև պրս.* چنبر čanbar *«շրջանակ, վզկապ, գլխակապ, ճակատակապ»* (Zen-ker). *«փայտեղէն կամ երկաթեայ շրջանակ, որ շրջապատեալ զտակառս՝ պարապնդէ զնոսա. նաև այլ զինչ և իցէ իր շրջանակեալ» (ԳԴ). աֆղան.* čambar *«շրջանակ, գոմտ»։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր.* ܨܡܒܪܐ ṣambarā *«կիսալուսնաձև զարդ», թրք.* čember *«շրջանակ», քրդ.* čenber *«շըր-ջանակ»։—Հիւբշ. 186։*

Բառս չգիտեն ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ։ Գտաւ ու մեկնեց նախ Եւրոպա, 1852, էջ 123։ Սրանից է նաև Պատկ. Սեբ. 1879, 199 և Матер. II. 2:

*ՃԱՄԲԱՐ *(գրուած նաև* ճանբար, ջամ-բար. ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վը-կայութեան) «բանակ, բանակատեղի» ՄԳր. Բուզ. Ոսկ. եփես. 930. Սեբ. խոր. որից* ճամբարապատ *«բանակով պատած» ԱԲ։*

=Պհլ. čambar *«շրջանակ» ձևից (տե՛ս նախորդ* ճամբար *բառի տակ), որ ունեցած պիտի լինի նաև «բանակ» նշանակութիւնը. առհասարակ «խումբ» նշանակող բառերը կապ ունին «բոլորակ» գաղափարի հետ. հմմտ.* գունդ, պար, *տճկ.* քօփ *են. ներկայ դէպքում հմմտ. յատկապէս՝* փամարտակ *«բանակ. 2. մանեակ»։—Հիւբշ. էջ 186։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա, 1852, 123 «գուցէ հայոց բանակն ալ բոլորա-կաձև դրուելուն» պատճառաւ։ Lag. Arm. Stud. § 1368 *պրս.* čanbar *«շըր-ջանակ» բառից։ Հիւնք.* շամփուր-*ից։*

*ՃԱՄԲԱՐԱԿ *«ճոպան կամ երկաթեայ փոկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 195. կեն-դանի է արդի գաւառականներում (ինչպէս Երև. Մշ. Վն. Լ. Ղրբ. են) «գութանի շղթայ կամ հաստ փոկէ կապ» իմաստով։*

=Պհլ. *čambarak *ձևից, որի աւելի նոր* *čambara *ձևն է մատնանշում վրաց.* ჯაზ-ბარა ջամբարա «ремни у сохи *արօրի փո-կը» (Չուբ.[2] 1765). ուտ.* չոմբորո *«լծի փո-կը»։—Աճ.*

ՃԱՄԲՐՈՒԿ *«մաղէ պարկ, մախաղ». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. փետր. 24. «Եւ առեալ եդին ի մազեայ մախաղն իւրեանց... և առ-եալ յինքն զճամբրուկ նոցա»։ Նոր գրակա-նի մէջ սկսաւ գործածուիլ «ճամբորդական պայուսակ» նշանակութեամբ։*

ԳԻՌ.—Մշ. ճամբրուկ *«ճամբի պաշար կամ նրա ծրարը», որ և* ճամբրայ (Rivola) *«ճամբորդական կամ հովուի պարկ»։ Նո՞յն է արդեօք նաև Լ.* ճամբռուկ անել *«քղանցքը բռի մէջ հաւաքելով վեր բարձրացնել» (Ազգ. հանդ. ժա. 40 և Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 423—4)։*

ՃԱՄՈՒԿ, ի-ա *հլ. «զգեստի վրայ գեղե-ցիկ բանուածք, պատի վրայ նկարուած զար-դեր» Եփր. օրին. էջ 271. Ոսկ. մ. բ. 24. Փի-լիպ. ժ. որից* ճամկաւոր *Ես. գ. 23. Ոսկ. եփես. 814 և եբր.* ճամկաւորել *Վրդն. երգ.* ոսկեճամուկ *Ես. գ. 23. Յհ. կթ.* բազմաճա-մուկ *Ոսկ. փիլիպ.* խայտաճամուկ *(արդի գրականի մէջ) «գոյնզգոյն զարդերով, խա-տուտիկ»։*

ՆՀԲ պրս. ǰāma *«զգեստ»,* ǰāmagī *«կերպաս», թրք.* ǰanfes *«սնդուս»։* Bug-ge, Btrg. 17 *իրանեան եիդգահ բար-բառով* čāmåh *«զարդ» ձևի հետ (կարե-ւոր է ստուգել)։ Թիրեաքեան, Կարնա-մակ էջ 21 և ՀԱ 1914, 56 պհլ.* čāmak, *պրս.* ǰāma *«զգեստ» բառերի հետ։*

ՃԱՅ, ի *հլ. «ուրուր» Օր. ժդ. 15. «մի տե-սակ ագռաւ» Վեցօր. 163. Եզն. «մի տեսակ արագիլ» Վեցօր. 167. Վրդն. ծն. «մի տեսակ ծովային թռչուն. տճկ.* մարթի*» ՆՀԲ (արդի արևմտեան գրականում գործածւում է մի-այն այս վերջին նշանակութեամբ). որից* ճայեակ *կամ* ճայեկ *«մի տեսակ ագռաւ» Մխ. առակ. Մխ. աս. Վրդն. առկ. 35։*

=Նման են հնչում տարբեր լեզուների մէջ զանազան հոմանիշ բառեր. ինչ. ատրպտ. թրք. چای čay «коршунъ, *ցին»* (Будаговъ 1, 466), *վրաց.* ჭარი ճարի, ჭარო ճարո «сухолаплъ, рыболовъ, чайка» *(Չու-*

բինով[2] 1703), ռուս. чайка, ուկր. čajka, չեխ. čejka, լեհ. czajka են, որոնց յարաբերութիւնը անյայտ է։—Աճ.

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից։ ՆՀԲ ճա՛, ճա՛կ ձայներից. լծ. լտ. gavia: Bugge, Btrg. 16 հսլ. čajka, բոհեմ. čejka, սերբ. čavka, čava, լիթ. kówas, յուն. καβαξ թռչնանունների հետ է միացնում։ Berneker 134 վերի սլաւական բառերը բնաձայն է համարում։

ԳԻՌ.—Խրբ. չայէf' «մի տեսակ թռչնորս թռչուն է». վերի արմատից է նաև ճաfռաւ Ջթ. «մի տեսակ թռչուն» (իբր ճայ-ագռաւ). նո՞յն է նաև. Մշ. ճարեգ «թռչուն սարեակի ցեղից»։

ՃԱՅԹ. արմատ՝ հների մօտ առանձին անգործածական. յետնաբար կայ «ճայթիւն» նշանակութեամբ՝ Անկ. գիրք առաք. 256. որից ճայթել (գրուած նաև ճեթել Արծր. հրատ. Պտկ. էջ 87) «խորտակիլ, ճաքիլ, շաչել» Ամովս. գ. 5, Ոսկ. ես. «կայթել, խաղալ, ցնծալ» Պիտ. ճայթեցուցանել Խոր. բ. 89. ճայթիւն Վեցօր. ճայթիf Ոսկ. մ. ա. 6. Հռովմ. էջ 210, 324. տիտ. էջ 297 (հինգ անգամ). անճայթ Դիոն. ածայ. բարկաճայթ Նար. յովէդ.— ռ սաստկականով ունինք ճայթռել Վանակ. յոբ. ճայթռումն Փիլ. իմաստ. 43։

ՆՀԲ լծ. թրք. čatlamaq «ճաքիլ». նոյնը նաև Հիւնք. Գազանճեան Արև. մամ. 1907, 934—5 և Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341։ Մառ, О полож. абхаз. 29 վրաց. ճեfա «որոտալ են»։

ԳԻՌ.—Սչ. ջրթել, Ննխ. ջրթէլ, Ակն, Ասլ. Պլ. Ռ. Սեբ. ջաթիլ, Խրբ. ջրթիլ, Ջթ. ջէթիլ. Հճ. ջէդ'դ'ել, Սվեդ. ջիթիլ, Մշ. ճռալ. սաստկական մասնիկով՝ ջաթռդիլ, ջաթառ-ջաթառել։ Նոր ձևեր են՝ ճաթառ-պատառ, ճաթեցնել, ճաթիկ-ճաթիկ, ճաթռտուկ, ճաթռտուf, ճաթոցf, ճաթտրիլ:

ՃԱՅԻԿ «մատակ ձի». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 241. «Ձիոյ իգականքն. մատեան, զամբիկ, ճայիկ, զոր ճակ անուանեն»։

ՆՀԲ նոյն է դնում ճակ բառի հետ։ Եազըճեան, Մասիս 1885, 863 սանս. ճայա «ձի» բառի իգական ճայի ձևից։

Bugge. Btrg. 16 հպրուս. kaywe, լեթթ. kehwe «մատակ ձի» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։

ՃԱՅԻՆ «սև ճռռմութեամբ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 195. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

***ՃԱՅՂ** «տիղմ կամ տղմոտ լիճ» Անյ. հց. իմ. ուրիշ օրինակ չկայ։

=Փոխառեալ է կովկասեաններից. հմմտ. ուտ. ճայլ «ցեխ, տիղմ», լազ. ճալիմի «ցեխ, կաւ»։—Աճ.

ՃԱՅՐ «աչքի բիժ, մթարք». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ճայրոտ «բլշակնեալ, աչքերը հիւանդ» (գրուած ճերոտ) Ոսկ. յհ. բ. յիշատ. ճայրոտեալ «բլշակնած, աչքերը փչացած» Փիլ. տես. 8, Գիրք թղ. 393. ճայրոտութիւն Փիլ. լիւս. 141. ճայրոտել Առ որս. Սանահն. Սկևռ. ես. ճայրոտեցուցանել Առ. որս.։

ՃԱՆ. արմատ առանձին անգործածական և անյայտ նշանակութեամբ. գտնւում է միայն հետևեալ բառերի մէջ. դաւաճան «դաւող, նենգող» ՍԳր. խրախճան «խնջոյք» ՍԳր. ճակաճան «իգամոլ, իգասէր» Եփր. թագ. տիրաճան «իր տիրոջ սիրո՞ղ» Թր. Նշ. և Երզն. քեր. գինեճան «գինեմոլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 19. ճոխաճանութիւն «հպարտութիւն, պարծենկոտութիւն» Ոսկ. ես. 17. երախճան «սանձ» Նիւս. երգ. սրանցից էլ՝ դաւաճանել Ել. գ. 22. խրախճանակից Բ. պետ. բ. 13. գինեճանութիւն Յհ. իմ. ատ. են։

Թր. Նշ. և Երզն. քեր. համարում են ճանաչել բայի արմատը. այսպէս է մեկնում նաև ՆՀԲ։ Սխալ է, որովհետև այս պարագային պիտի լինէր –ճանաչ կամ –ծան: Վերի ածանցներից մի քանիսի մէջ –ճան նշանակում է «սիրող, ցանկացող, մոլի». այսպէս են ճակաճան, գինեճան, տիրաճան. թերևս նաև ճոխաճան, դաւաճան. այս պարագային կարելի էր թերևս համեմատել հպրս. čanah ձևի հետ. (հմմտ. Aspa-čanah «Ձիասէր»). բայց ի՛նչպէս մեկնենք խրախճան և երախճան բառերը։ Մառ, ИАН 1911, 441 և Ղափանցեան, Տե-

դեկ. ինստ. 2, 80 (խրախ)ճան կցում են հյ. տօն, վրաց. ծանա «կոչումք, տօն» և մինգր. ճան «հրաւիրել» բառերի հետ։

ՃԱՆ «վէգ». ունի միայն ԱԲ. գիտէ արդէն Բառ. երեմ. էջ 300։—Հացունի, Դաստիարակութ. էջ 277 ասում է թէ միջին հայերէն բառ էր. Փոխ. ուտ. «ճանովէգ»։

ՃԱՆ «ուռոյց մսոտ ի մարմինս կենդանեաց, որպէս ուղտու». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 151։

ՃԱՆ «երթալ». գտնում ենք միայն ցանկճանօղ «մշտագնացօղ» բարդի մէջ, որ ունի Բառ. երեմ. էջ 317։

ՃԱՆԱՁԻ «գրատցի». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 195. ինչ լինելը յայտնի չէ։

ՃԱՆԱԿ (Ներգ. ի ճանակի) «մատանու կապինը, այն է քարը ագուցուած տեղը»։ Մաշտ. ջահկ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

***ՃԱՆԱԿ** «անտուզ, կղմուխ բոյսը. helenium». յիշում է միայն ՀԲուս. § 1844, առանց վկայութեան։

=Արաբ. جناح janāḥ «կղմուխ, helenium» (տե՛ս Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 329)։—Աճ.

+**ՃԱՆԱՉԵԼ** «ծանօթ լինել» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 4, 25. Եւս. քր. «հռչակաւոր կամ նշանաւոր լինել» Եւս. պտմ. 43, 92. Եւս. քր. 104. արմատն է ճանաչ; որից նաև ճանաչական Ոսկ. յհ. բ. 13. ճանաչելի Վեցօր. ճանաչիլ Ագաթ. ճանաչողութիւն Փարպ. անճանաչական Ագաթ. անճանաչող Փարպ. Նոր գրականի մէջ երախտաճանաչ, փրաճանաչ, պարտաճանաչ ևն։ Արմատական ճանաչ ձևն ունի Ուխտ. բ. 92 «ծանօթ, յայտնի» իմաստով։

=Բնիկ հայ ծան արմատից կազմուած՝ չ ածանցականով, որի ազդեցութեամբ յետոյ ծ ձայնը դարձել է ճ։ Ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս ծան արմատի տակ։—

Ուղիղ մեկնութիւնը ծ>ճ ձանյափոխութեամբ տուել է նախ Meillet MSL 8, 296, աւելի յետոյ էլ Մալխասեան, Գրաբարի հոլովումը և խոնարհումը, Թիֆլիս 1910, էջ 63։ Միւսները տե՛ս ծան: Սխալւում է Հիւբշ. 456, որ կարծում է թէ ճանաչ և ծան տարբեր արմատների են պատկանում։ Patrubány ՀԱ 1908, 152 նոյնպէս տարբերելով ծան արմատից՝ կցում է յն. δέαται «երևի» բառին։

ԳԻՌ.—Ջղ. ճանանչել, Երև. ճանանչէլ, Տփ. ճանա՛նչիլ, ճա՛նչնալ, Ագլ. Շմ. ճնանչիլ, Գոր. Ղրբ. ճնո՛նչիլ, Ախց. Կր. ճանչէլ, Ալշ. Մշ. Ոզմ. Վն. ճանչընալ, Բլ. ճաննալ, Տիգ. չոնչընոլ, Մկ. ճոնչնալ, Ննխ. ջանչնալ, ջաշնալ, Սչ. ջանչ՛նալ, Խրբ. ջանշնալ, ջաչնալ, Մրղ. Սլմ. ճաշնալ, Պլ. Ռ. Սեբ. ջաշնալ (կտր. Պլ. ջանձձա), Զթ. ջէնչնօլ, ջէնչնոլ, Հմշ. ջօնչուշ, Ակն ջօշնալ, Ասլ. գէօշնա: (Սվեդ. գործածում է այս իմաստով գ՚իղոնիլ, որ է գիտենալ): Նոր բառեր են ճանաչ (Տփ. ճանանչ. իսկ Մրղ. զանազանում է ճանանչ՝ թուրքի հետ և ծանօթ՝ հայի հետ. այս խտրութիւնը կայ նաև տեղական թուրքերէնում). ճանչւոր (Սչ. ջանչ՛-ֆօր), ճանաչութիւն, ճանչ բերել, ճանչցուիլ, ճանչվտիլ, ճանչւորիլ, ճանչւորութիւն:

ՓՈԽ.—Բոշայ. ջանել, զանել «գիտենալ, իմանալ», Եւդոկիոյ բոշայ. gə janem «ճանաչում եմ» փոխառութիւն չեն, այլ ցեղակից հնդկրոպական ձևեր։ Այսպէս պիտի հասկանալ նաև ալբան. dzan «ունիմ, գիտեմ», որ Գ. Փառնակ՝ Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում։

***ՃԱՆԱՊԱՐՀ**, ի-ա հլ. «ճամբայ». փխբ. «եղանակ, կերպ, միջոց ևն» ՍԳր. Եփր. ել. (գրած է ճանապարճ Փիլ. այլաբ. 115, միջին հյ. ճանպաճ Անսիզք 25); որից զճանապարհայն ՍԳր. ճանապարհորդ Ծն. լե. 25. Առակ գ. 11. ճանապարհորդել Իմ. ժդ. 1. Ղկ. ժ. 33. ճանապարհագնաց Մծբ. ճանապարհակիցf Ոսկ. մ. գ. 16. Ագաթ. ճանապարհացոյց Կոչ. անճանապարհ «դժուարագնաց, դժուար» Եղիշ. Փիլ. (գործածւում է իբր ածական՝ ճանապարհ և տեղի բառերի հետ. հմմտ. պրս. bērāh նոյն նշ. ինչ. hama sūy-i ān rāh-i bērāh šudand, ամենեքին գնացին ի ճանապարհն այն անճանապարհ. Շահն. Զոհր. 457). դիւրաճանապարհ Եփր. փես. 402. երկնաճանապարհորդ Փարպ. զուգաճանապարհութիւն Ճառընտ.

կանխաճանապարհորդել «կանխաճառել» (յն. ոճով) Աթ. ը. շուրջճանապարհ Աժաբ. Առ. որս. Նոր լեզուի ձևերից են՝ ճամբորդ, ճամբորդութիւն, ճամբորդական ևն։

=Իրան. *čarana-parϑ ձևից արագարանութեամբ (իբր *ճարանապարհ). կազմուած է čarana- «երթալ» (=զնդ. kar, čara, čaraya «շարժուիլ, երթալ» Bartholomae, Altir. Wört էջ 449)+parϑ «անցք» (=զնդ. pərətu «անցք», քրդ. purd, պհլ. puhl, պրս. پل pŭl «կամուրջ») բառերից։

Ուղիղ մեկնեց Nyberg, Hilfsb. 2, 187: Schröder, Thesaur. 46 արաբ. جنبة ǰanba ձևից փոխառեալ։ ՆՀԲ պրս. ճէյրուր, արաբ. զէնպուր: Lag. Gesam. Abhd. 32 պրս. čanbar «շրջանակ»։ Հիւնք. պրս. چپر čaypar «լայն ճանապարհ, պողոտայ» (սրա մեկնութիւնը չունի Horn)։ Դ. Սարգսեան, Բիւր. 1898, 484 օտար է համարում։ Ս. Վ. Պարոնեան, Բանաս. 1900, 172 զնդ. ճինէվար «կամուրջ հանդերձեալ կենաց», պրս. ճէյփուր: Patrubány ՀԱ 1908, 153 պրս. ǰān «հոգի»+զնդ. pāϑra «պահել, պաշտպանութիւն», իբր թէ «մարդկանցից պահուած տեղ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 261 պհլ. čin-var (որ կարդում է čanavar), պրս. جینهور ǰīnavar «հանդերձեալ կենաց մազէ կամուրջը»։

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. ճաճա՛պար, Կրբ. ճճա՛-պար, ճճա՛պա, Ագլ. ճճա՛փար, ճճա՛պա, ճճա՛փա, Գոր. ճճիա՛պա, Ոզմ. ճոճբոխ, Մրղ. Սլմ. ճամբախ, Մկ. ճամբոխ, Վն. ճոմբոխ (սեռ. ճամխի), Բլ. ճաճպա, Ալշ. ճամպա, Մշ. Սեբ. ճամբ'ա, Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Տփ. ճամփա, Ակն. Ռ. ջաճփա, Խրբ. ջամբ'ա, Ասլ. Ննխ. Պլ. Սչ. ջամփա, Տիգ. ջոմփո, Հմշ. ջօմփա, Զթ. ջամփօճf, ջամ-փոճf, Հճ. ջամփօf, Սվեդ. ջամբ'օգ, ջամ-բ'ուգ: Նոր բառեր են ճամբաբաժան, ճամ-բակորոյս, ճամբակորէf, ճամբահաճ, ճամ-բամիջի, ճամբել, ճամբուկ, ճամբելուկ, ճամբկոտոր: — Ճաճապարհորդ դարձել է ճամբորդ:

*ՃԱՆԲԱԿ «մի տեսակ խնկաբեր բոյս է. յն. ἀσπάλαθος, որ է genista acanthoclada L». մէկ անգամ գործածուած է Սիր. իդ. 20. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պհլ. čambak բառից, որի հետ նոյն է պազենդ. čamba. ծագում են սանս. čampaka- चम्पक «michelia champaka L» (կծու հոտով՝ դեղին ծաղիկներով մի ծառ է. Böhtlingk 2, 950) բառից, որից նաև մալայ. čampāka, ֆրանս. champac, sampac. բոյսը բառի հետ բնիկ հնդկական է և մշակւում է Արևելեան Հնդկաստանի պարտէզներում՝ իր կծու և հոտաւէտ ծաղիկների համար։ Հնդկաստանից անցել է բառը մալայերէնի և ամբողջ Հնդկական Արշիպեղագոսում տարածուել է։—Հիւբշ. էջ 187։

Lag. Arm. Stud. § 1371 դրաւ սանս. ձևի հետ, որին կցում է նաև պրս. zanba և արաբ. zanbaq «սպիտակ յասմիկ»։ Հիւբշ. չի ընդունում վերջիններն և հայը դնում է պահլաւից։

*ՃԱՆԴԱՆ «մի տեսակ հոտաւէտ փայտ է խոր. աշխ. նոյն են նաև ճաճդալ, չաճդաճ Բժշ. վերջինները յիշում է միայն ՀԲուս. § 1846. բոյսի գիտական անունն է sandalum, sandalinum lignum»:

=Պրս. چندان čandān կամ چندن čandan. որ և چندل čandal, նոյն նշ. փոխառեալ է սանս. चन्दन čandana հոմանիշից, որ պատկանում է čand- «պսպղալ, փայլիլ» արմատին (տե՛ս հյ. խաճդ): Սրանցից են նաև արաբ. صندل ṣandal, ասոր. ܨܢܕܠ ṣandal, լտ. sandalum, santalum, յն. σάνταλον (Boisacq 405), գերմ. Sandel, ֆրանս. sandal, santal ևն։—Հիւբշ. 187։

ՆՀԲ պրս. զիեճտէճ, զէճտէճ: Վերի ձևով մեկնեց Böttich. ZDMG 1850, 357 և Lag. Arm. Stud. § 1372:

*ՃԱՆԴԱՐ «սօսի». մէկ անգամ գործածուած է Կիր. տպ. Վենետ. էջ 124. «ծառ սօսի, զոր ճանդար կոչէին (Գանձակի պարսիկները). նոյնը ճաճդարի ձևով ունի Մեկն. ծն. (Եղիշէի?)՝ ըստ ՀԲուս. § 1848, ճաճտարի Զքր. սարկ. Ա. 42 (ի ծառն ճանտա-

րի՝ որ է չինարի), Բ. 84 (յայն կողմն ճանտարի ծառոյն)։

=*Պրս. բառ է, ըստ վկայութեան Կիրակոսի. նոյնը վրաց.* ჭანდარი ճանդարի *«սօսի, չինար» (Չուբ.*[2] *1702), «բարտի» (*Анненковъ *էջ 267 բ), ափխազ.* ճանդար:

Ըստ ՀԲուս. «սօսի ծառն է պրս. լեզուաւ». Պրս. է համարում նաև Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 79։

ԳԻՌ.—Տփ. ճանդարի *«բարտի», Մշ.* ճանդար *«գերան».—*ճանդարի *իբրև «սօսի» յիշւում է նաև Հովիւ 1906, 430։*

ՃԱՆԴԻ *«մի տեսակ բոյս». մէկ անգամ յիշում է Մխ. առակ. խէ՝ իբր արջի սիրական մի ուտելիք. «Ո՜ խոզու և ճանդի, ո՞րքան բարի եք որովայնի» (ասում է արջը)։*

ՆՀԲ կցում է ճանդան *փայտի հետ, բայց կասկածում է որ լինի «ազգ սընգուրի, որպէս յն.* σάνδυξ *լտ.* sandyx»: *ՀԲուս. § 1849 կցում է գւռ.* ճանդուկ *«վայրի ստեպղին» և նրան էլ նոյն նըշանակութիւնն է տալիս։ (Ազգ. Հանդ. է. 300 ունի* ճանդուկ *լ.* «bromus secalinus *բոյսը»)։*

***ՃԱՆԿ** *կամ* **ՃԱՆԳ**, ի-ա *հլ. «կեռ, սուր և ժանևոր գործի, կամ նաև թռչունի և գազանի մագիլ, ճիրան» Յայսմ. Խոր. աշխ Վանակ. հց. Լաստ. որից* ճանկխոտ *«գետնի փիճի բոյսը» Բժշ.* ճանկճանկոտ *«շատ ճանկերով» Վանակ. հց.։*

=*Պրս.* چنك čang *«թռչունի մագիլ, մարդու ճանկ, կեռ, կորացեալ, թեքեալ». որից փոխառեալ են նաև արևել. թրք.* چانقا čanqa *«ճանկ, մագիլ»,* چانگاك čangak *«միս կախելու կեռ», քրդ.* čeng, čang *«ձեռք, բազուկ», գնչ.* čanka *«կեռ գաւազան», վրաց.* ჭანგი ճանգի *«գազանի կամ թռչունի թաթը, մագիլ»,* գაչանգեբա *«խորել, միջից մի մասը գողանալ. ճանկել» լազ.* ճանգի *«մագիլ թռչնոյ», ուտ.* ճոնգ[1] *«ճանկ, մագիլ»։—Հիւբշ. 187։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։ Նոյնը և ՆՀԲ, Böttich. Arica 85, 410 *ևն։ Պատահական նմանութիւն ունին չին.* 掌 čang[3] *«ափ, բուռ»,* ʒ̧ang´ *«նիզակ» (առաջինը կարդա՛* ճանգ, *երկրորդը* չիանգ):

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. ճանկ *(յգ.* ճանկվընէր), *Ալշ. Գոր. Երև. Մշ. Ջղ. Սլմ.* ճանգ, *Տփ.* ճանգ *կամ* չանգ, *Մկ. Վն.* ճանգ[1], *Ոզմ.* ճանկ[1], *Ղրբ.* ճոնգ[1], *Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* ջանգ, *Ասլ.* ջանգ, ջայ, *ՀՃ. Համշ.* ջօնգ, *Զթ.* ջօնգ, ջոնգ.*—կայ նաև* ճանգռալ *Շմ. «ծաղրել»։ Նոր բառեր են* ճանկել, ճանկիկ, ճանկռտել, ճանկռել, ճանկոտել *(Սչ.* ջանճfոքել), ճանկճանկել, ճանկոռտել, ճանկոքոռել, ճանկառոտ, ճանկոքան, ճանկոտուf.*—Կովկասի մէջ այս ձևերը արտասանւում են* չ *ձայնով՝ նոր պարսկերէնի ազդեցութեամբ. ինչ. Շմ.* չանգռիլ *«ճանկռել» ևն։—Սչ. ունի միայն* ջանճfըռքել *բայը։*

ՓՈԽ.—Ատանայի թրքախօս հայերը, թուրքերն ու յոյները ունին ǰeng *«ճանկ, ձեռք» ձևը, որ, ինչպէս նախաձայնը ցոյց է տալիս, հայերէնից է փոխառեալ։*

ՃԱՆԿՈՒԼ, *որ և* ճանճալ, ջոնջոլ *«դամասկեան սալոր, մի տեսակ խոշոր սալոր» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1854—5։*

ԳԻՌ.—Ախց. Ախք. ճանջոլ:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Թորթումի ǰanǰol, ǰanǰur *(Շիրակ 1905, էջ 425)։*

***ՃԱՆՃ** *կամ* **ՃԱՆՋ**, ի *հլ. (յետնաբար նաև* ո *հլ.) «ճանճ» Ժղ. ժ. 1. Եզն. Վեցօր. 121. որից* շանաճանճ *ՍԳր.* ճանճիկ *Դ. Թագ. ա. 2, 16.* ճանճաճանած *Կանոն.* ճանճեան *Վրք. հց.* ճանճիոն, ճանջիոն *կամ* ճանճիւն *«ճանճեր» Ես. է. 18=Ովկ. ես. 91. Եփր. ծն. էջ 6. Գր. տղ. Գէ. ես.* ճանճոց *«փեթակ» Հայել. 165 (նորագիւտ բառ),* ճանճաճերմակ *«սև ու ճերմակ, պիսակաւոր» Մագ. թղ. 87.* ճանճկէն *Բուզ. Գ. 20. Գնձ. (վերջին երկուսի հետ հմմտ. գերմ.* Fliegenschimmel, *ֆրանս.* moucheté, *պրս.* asp-i-magasī, *որոնք նշանակում են «ճանճկէն» և նոյնպէս կազմուած են «ճանճ» բառից)։ Նոր բառեր են* ճանճվան, ճանճաճաւ, ճանճասպան *ևն։*

=*Փոխառեալ է կովկասեաններից. հմմտ. մինգր.* ճանճի, ճանդի, *լազ.* ჯაჯი ջաջի *կամ* მჯაჯი մջաջի, მჭაჯი մճաջի, *տաբ.* ճամճու, *բոլորն էլ «ճանճ» նշանակութեամբ։*

Բառս կայ նաև վրաց. ჭერი ծերի ձևով, ուր r համապատասխանում է նախորդների չ, նչ ձայներին. համտ. վրաց. ცვარი ցվարի=մինգր. ცუნჯი ցունջի «ցօղ», վրաց. ძირი ձիրի=մինգր. ჯინჯი ջինջի «արմատ», վրաց. ქმარი fմarի=լազ. ქომოჯი fnմոջի, մինգր. ქომონჯი fnմոնջի «ամուսին» ևն։ Կովկասեան ձևերի այս բազմազանութիւնը և ընդհանուր տարածումը չի թոյլ տալիս ընդունել թէ կովկասեանները են փոխառեալ հայերէնից։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ճ բնաձայնից։ Տէրվ. Նախալ. 77 ճաճանչ բառի հետ՝ ճաճ արմատից, իբր հնխ. gan «ճաճանչել», յն. γανέω «շողալ»։ Հիւնք. շանչ բառից, իսկ ճաճճկէճ=պրս. ճէչիչէ «գո՞րշ»։ Ուղիղ մեկնեց M. Riabinin ի MSL 10, 21: Patrubány SA 1, 106 թերևս սանս. čanč «ցատկել, ոստնուլ», čančarin «մեղու», čančala «երերուն, շարժուն»։ Նոյն ՀԱ 1907, 16 հնխ. deyā- «թռչիլ» արմատից կրկնուած, իբր *dyāndyos. իսկ կովկասեանները փոխառեալ հայերէնից՝ SA 2, 32։ Մառ ЗВО 19, 072 կովկասեան ձևերի հետ։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. ճաճճ, Ալշ. Գոր. Երև. Մկ. Մշ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Վն. Տփ. ճաճչ, Հւր. Ղրբ. ճոճչ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Սվեդ. ջաճչ, Հճ. Զթ. Տիգ. ջոճչ, Ասլ. ջ̈աչ, ջաժ. Ագլ. ճուճչ, Ակն. Համշ. ջօճչ: Նոր բառեր են ճաճճակեr, ճաճճաճոց, ճաճճապաճ, ճաճճառէr, ճաճճաfչի, ճաճճաfբոց, ճաճճաfար, ճաճճոտ, ճաճճոտիլ, մեղրաճաճճ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭანჭიკი ճաճճիկի «առանցքի սեպը»։

ՃԱՆՃԻԻՌՆ «կեռ, ճանկ, ակիշ». մէկ անգամ ունի Եփր. քրգ.։

ՆՀԲ «ճաճկեr կամ ճաճկf կեոf, որպես ռմկ. կաճկիռ, կաճկեռ»:

*ՃԱՇ, ո հլ. «կէսօրուայ կերակուր, խրնջոյք, սեղան տալը» ՍԳր. Ծնկ. մ. գ. 16. որից ճաշոյ ժամ «կէսօր» Դան. ժգ. 13. Հռութ. բ. 14. ճաշագործ Ոսկ. մ. գ. 17. ճաշաժամ Բ. Թագ. իդ. 15. ճաշակից Ոսկ. յհ. բ. 13. ճաշել ՍԳր. Փարպ. ճաշարաճ Պտմ. աղէքս։ Նոր բառեր են ճաշկերոյթ, ճաշասեղաճ, ճաշարաճ, ճաշացուցակ, ճաշադոյլ, ճաշարաճապետ ևն։

=Պհլ. *čāš ձևից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց հմմտ. պհլ. čāšt «առաւօտեան նախաճաշ», պրս. چاشت čāšt «ճաշու ժամ, ճաշ, ճաշկերոյթ», čāšta, čāštī «ճաշ, ճաշկերոյթ», čāš-dān «հացի սնտուկ», čāšt-gāh «ճաշաժամ», چاش čāš «ճաշ, ճաշու ժամ». սրանց հետ նոյն են սոգդ. 'pč'š- «ընթրիք անել», աֆղան. cašal «ճաշել», քրդ. čāšin «հացի սեղան», češin «խնջոյք, ընթրիք» (Horn § 433). պարսկերէնից է փոխառեալ նաև արևել. թրք. چاشكا čaš-gā «արևածագի ու կէսօրուայ մէջտեղը, երբ ոմանք ճաշ են անում»։ Համտ. նաև յաչորդը։—Հիւբշ. 187։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. չաշթէ, չաշ ձևերի հետ։ ՆՀԲ պրս. չաշթէ, չաշթի: Peterm. 22 սանս. čaš, 26 ճաշել՝ սանս. čaš, պրս. čašī-dan: Böttich. ZDMG 1850, 357 սանս. jakš «ուտել»։ Lag. Urgesch. 552 սրա հետ նաև պրս. jašīdan: Müller SWAW հետ նաև պրս. jašīdan: Justi, Zendsp. 109 զնդ. սանս. čaš են ձևի տակ։ Lag. Arm. Stud. § 1375—1379 ճաշ =պրս. čāṣ, čāšt, ճաշակեr=պրս. čaš-gar:—Հիւնք. պրս. jašn «խրախճան ուրախութեան և հիւրամեծարութեան»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Սլմ. Վն. Տփ. ճաշ, Ղրբ. Շմ. ճոշ, Սեբ. ջաշ, Խրբ. ջոշ, Ագլ. ճօշ. սրանցից մի քանիսը նշանակում են «ապուր, փիլաւ կամ մի ուրիշ տեսակ կերակուր, խաշիծ, հերիսայ». այսպիսի գործածութիւն ունին Ալշ. Ղրբ. Շմ. Մշ. Լ. Վն. Եւդ. Սեբ. Սլմ. ևն։—Իբր կրօնական բառ՝ ամէն տեղ կայ ճաշու «կէս օրուայ ժամերգութիւն»։ Նոր բառեր են ճաշաժամ, ճաշամաճ, ճաշաfամի, ճաշկիք, ճաշբող, ճաշոց, ճաշf, ճաշfուճ: Ղրբ. կայ նաև չէշտաfուճ՝ որ ուղղակի պրս. čašt «ճաշու ժամ» բառից է կազմուած։

*ՃԱՇԱԿ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «համտես, համի փորձ, համ, լայնաբար՝ որևիցէ փորձ, օրինակ» ՍԳր. Կոչ. Մծբ.

«կում, մէկ անգամ ըմպելը» Պարգ. 380, 565, 572, 711 (Եւ զբաժակն ըմպէ երիս ճաշակս. Առնու ի բաժակէ արեանն ճաշակ մի. Առնու և ի բաժակէն ճաշակ մի. Տացէ նմա և ի բաժակէն ճաշակ մի). «գաւաթ. բաժակ. Հեղանիւթերի մի չափ» ՍԳր. «կոնքաձև կամ բաժակաձև բազմակալ ճրագի» Ջաք. Բ. 14, որից ճաշակել ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. յհ. բ. 17. ճաշակակից Սիրաք Թ. 22. ճաշակելի Ոսկ. տիտ. ճաշակելիք Երեմ. դ. 19. Եբր. ե. 14. անճաշակ Ագաթ. դառնաճաշակ Շար. փեղեցկաճաշակ Տօնակ. նորաճաշակ Իմ. ժգ. 2. դժուարաճաշակ Ծառընտ. դիւրաճաշակ Մխ. առակ. եզնաճաշակ Նոնն. կենաճաշակ Պիտ. նոգեճաշակ Նար. առաք. նրաճաշակ Նար. Շար. ճաշակաւոր (նոր բառ) ևն։

=Պհլ. *čāšak ձևից, որ ունէր նոյն կըրկին նշանակութիւնները. հմմտ. պրս. چاشنی čāšnī «ճաշակ, համտես, փորձ, օրինակ», čāšna kardan «համը նայիլ, ճաշակել», čašīdan «ճաշակել», čašgar կամ čāšnīgēr «համտեսող»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև սանս. चषक čašaka- «ըմպանակ, բաժակ. մի տեսակ խմիչք», վրաց. ჭაშნიკი ճաշնիկի «ըմպելիքի փորձ՝ մի քիչ խմելով. համտես», მეჭაშნიკე մեճաշնիկե «մատռուակ», ჭაშნიკება ճաշնիկեբա «դիւր գալ», քրդ. češnī «օրինակ, նմոյշ», թրք. češni «համ, համտես», češniǰi «համտեսող», հւլ. čaša, չեխ. číše, ռուս. чаша, чашка. ուկր. čáša, սերբ. čăša, բուլգար. čáša, լեհ. czasza, որից էլ հպրուս. kiosi «գաւաթ» (Berneker 137): Արմատի համար հմմտ. սանս. čāš «ուտել, խմել» և ճաշ բառի տակ յիշուած ձևերը։—Հիւբշ. 187։

ՆՀԲ «ճաշիկ իմն», լծ. ռուս. չաշա «բաժակ»։ Böttich. Arıca 84, 404 սանս. ǰakš «ուտել»։ Müller SWAW 38, 579 պրս. čašīdan։ Pictet II 277 սանս. čášaka են ձևերի հետ։ Հիւբշ. KZ 23, 29 պրս. čašīdan: Lag. Arm. Stud. § 1376 պրս. *čāša կամ čašā ձևից։ Հիմք. ճաշակ «բաժակ»=պրս. ǰašada «չափ ինչ խղոյ», ճաշակ «համ»=պրս. čāšnī, čaš։

ԳԻՒ.—ճաշակ «հաղորդութիւն» նշանակութեամբ ունին Ախց. Երև. Շմ. ճաշակ, Ալշ. Մշ. ճաշագ, Ասն. Ննխ. Պլ. ջաշագ, Խրբ. ջըշոգ, Ասլ. ջաշագ, ջաշայ, Սեբ. ջաշըշագ, բայական ձևով՝ Ջղ. ճաշակվել, Տփ. ճաշակվիլ, Ղրբ. ճշա՛կվէլ, Սլմ. ճաշայվել «հաղորդուիլ» ևն։—Տփ. ճաշնիկ «համ, ճաշակ» փոխառեալ է վրաց. ჭაშნიკი ճաշնիկի բառից, որ ծագում է պհլ. *čašnīk =պրս. چاشنی čāšnī «ճաշակ, համ» բառից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭაშაკი ճաշակի «գաւաթ, թաս» գործածուած է Երեմ. ծբ. 19, որի դէմ հայ թարգմանութիւնն էլ դնում է ճաշակ ձևը. վրացի բառը կարող է լինել անկախ փոխառութիւն իրանեանից և կամ թարգմանութեան ժամանակ հայերէնից առաջադրձուած։

ՃԱՇԱՏ «անկեղծ». անստոյգ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Հայել. 296—7. «Զոր ինչ այժմ առնեմ կամ առ յապայ արարից, ամենայն ինչ ճաշատ սիրոյ յառաջ գայ. Այպ յետոյ ի սիրոյն ճաշատ ապաշխարութեամբ դարձցի առ տէր Աստուած»։

ՃԱՇԿԻ կամ ՃԱՇԳԻՆ «մի տեսակ հոտաւէտ ծաղիկ» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 1856. նոյն է ճաշքինք հոմանիշը (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 426)։

*ՃԱՇԿԻՐ «պալատական այն պաշտօնեան, որ արքունիքի ճաշեղէնների վրայ էր հսկում». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մին. համգ. 15. «Վաղարշակ եդ զինակիր, ճաշկիր, գինեպան... սառնապանս, դռնապանս և այլ սոյնպիսիս»։

=Պրս. چشکر čašgar կամ چاشنیکیر čāšnīgīr նոյն նշ։—Աճ.

Սոյն մեկնութիւնը հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 138։

ՃԱՊԱՂ, ի հլ. «ծռւալուած, տարածուած, փռուած» Շիր. Վրդն. ծն. որից ճապաղել «սփռել, ծաւալել» Խոր. Ոսկ. կուս. «պարապիլ, զբաղուիլ» Խոր. Երզն. մտթ. ճաղապիլ «ցրուիլ» (Նիւթապէս) Երզն. լս. Մեսր. եր. (մտքով) Երզն. մտթ. Վրդն. ծն. (յետնաբար

ճապղել «սփռել» Սմբ. պտմ. 73). ճապաղումն Լմբ. իմ. Մաքս. ճապաղիք արեան «արիւնհեղութիւն, կոտորած» (գրուած նաև ճաղպախիք, ճաղպախի, ճաղճախիք) Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. 8. Զենոբ. 3Հ. կթ. ասւում է նաև ճապաղ արեան Ոսկիփ. Ասող. գխաճապաղ «հերարձակ» Երզն. քեր. ճապաղական «ցրրուած (զօրք)» Սեբ. 108. անճապաղ Դիոն. Թղթ. կայ նաև Ճապաղ(ա)ջուր տեղական յատուկ անունը։ Ճաղճախիք ձևից է կազմուած ճոճիաճաղճախ «նոճիաշատ (անտառ)» Նար. խչ. 394։ Արդի գրականում ճապաղ նշանակում է «տարտամ, անորոշ, ցրուած (ոճ)»։

ՆՀԲ «լծ. և նոյն ընդ ծաւալ»։ Հիւնք. ծաւալել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. چپل čapal «շուայտ, ապականեալ», բայց նաև «ճահճային տեղ» (Կամուս, Թրք. Թրգ. Ա. 326)։

ԳԻՌ.—Ջղ. ճապաղել «իրար խառնուիլ», Երև. ճափա՛ղէլ «գետին փռուիլ», Մկ. ճոպողիլ «ցեխի մէջ թաթախուիլ», Վն. ճապղել «թանաքը տարածուիլ», Ալշ. Մշ. ճաբղել «փռուիլ, տարածուիլ», Խտջ. ջաբաղ «ողորկ, հարթ», ջաբղէլ «հարթել, յղկել, ողորկել», Զթ. ջաբղիլ «աչքերը լայն լայն բանալ», Պլ. ջաղուբ, Ակն. ջ՛ախուփ «յոգնած, ոսկորները ջարդուած, թուլացած», Ղրբ. ճպա՛ղէլ «սիրտը թուլանալ, ուշքը գնալ, նուաղիլ, թառամիլ», Սեբ. ջաբղիլ «թուլանալ, բաժանուիլ» ևն։—Իսկ Սեբ. ջուղբէլ «առանց բաւարարելու ճամբայ դնել» ծագում է արաբ. جواب ǰavab>ումկ. ջուղաբ «պատասխան» բառից. հմմտ. Դվ. պատասխանել «ճամբայ դնել, դուրս անել»։

ՃԱՊԱՂ «ճամբայ, ճանապարհ». Նորագիւտ բառ, որ գործածուած է միայն հետևեալ տեղերը. «Եւ թեպէտ զհաց յոռի և չարահաւ կերիցէ մարդ... ընդ նոյն ճապաղ երթայ ի մարդ անդր և տայ զոյժ զօրութեան». Մծբ. (Հռովմ 1756, էջ 322. բնագիրն ունի «ընդ նոյն ճանապարհ» և կոկորդի անցքի համար է ասում). «Ճանապարհ իմն և ճապաղ եղև անկարգութեան». Ոսկ. եփես. էջ 733. «Դարձան ջուրքն... ընդ ճանապարհ (և) ճապաղ գնացից իւրեանց». Եփր. յես. էջ 307։

Գտաւ ու մեկնեց Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1911, 176 և Բառաքնն. դիտ. Բ. էջ 6, որ և համարում է փոխառեալ ասոր. ܫܘܝܠܐ šəwīlā համանիշից, որ սակայն հայ. շաւիղ բառն է։

ՃԱՊԱՏԻԼ «օձի գալարուիլ, մէկին կամ մի բանի փաթաթուիլը» Բուզ. 160.—Նո՞յն է նաև ճաղպատիլ «թեքուիլ, ճարպիկութեամբ ծռուի՞լ» Եփր. թգ. էջ 378։ Ունինք նաև ճապատող Շիր. որի իմաստը պարզ չէ. «Ցուլ հպեալ Պերասեևի անջրպետ միջակետի, արդակ միջոյ ճապատողի»։

ՆՀԲ ճաղպատիլ հանում է ճիւղ կամ ջիղ բառից. ճապատիլ նոյն դնելով ճաղպատիլ ձևի հետ՝ մեկնում է «շաղապատիլ, եռալ զեռալ, գալարիլ, երկայնիլ և կարճիլ սողնոց և զեռնոց ծեքծեքմամբ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 262 պրս. چپیدن čapēdan «ձախից աջ շարժուիլ»։

ԳԻՌ.—Տփ. ճիպտվիլ «երակի երկարիլ ձգուիլը»։

*ՃԱՊՈՒԿ «ճեպով, շուտ, արագ». մէկ անգամ գործածուած է Եղիշ. գ. էջ 57. «Ընդ ճապուկ՝ անդր անցանէ ի վերայ գնդին Պարսից»։ Նոյնը պիտի լինի նաև Նար. տաղ. էջ 473՝ «Այն ճորտն ճոխ էր և ճապուկ» (իմա՛ «շոյտ, աշխոյժ»)։ Նոր գրականում կայ ճապուկ «դիւրաթեք, ճկուն», որի հնագոյն գործածութիւնն էլ գտնում եմ Յայսմ. օգոստ. 7. «Եւ ի ճօճել ճապուկ նիզակացն»։ Այս նշանակութիւնը իբր միջին օղակ՝ վերինի հետ է միացնում նաև ճապուկ «ծռմռկող, գալարւող, մանիճ մանիճ եկող» Նար. կթ. էջ 117 (որդերի համար է ասուած. և այսպէ՛ս է մեկնում Լծ. Նար.), որից ճապկիլ «ծռուիլ, թեքուիլ» Անան. գիտ. 5 (լուսնի մահիկի համար ասուած), «յօրանջելով երկննալ, ձըգուիլ» ԱԲ. սաստկականը ճապկտիլ «ստէպ յօրանջելով ձգձգուիլ» Վստկ. 212. Ախտարք (բուն նշ. «ծռմռուիլ»), որ և ռմկ. ճպլկտիլ Վրդն. առակ. 78 (Ասի ի բան առակաւոր, թէ խեցգետինն ի հետ օձին ճպլկտեցաւ նայ կտրեցաւ. այլ ձ. ձգտեցաւ)։—Բառ. երեմ.

էջ 196 ունի ճապուկ և մեկնում է «նազլու կամ մանիչ ճախարակեայ» (անշուշտ մանինը մանիչ կարդալով)։

=Պհլ. چاپوك *čāpūk ձևից, որից պրս. چاپك čāpuk «արագ, շուտ, փոյթ, թեթևոտն»։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև թրք. čabuk (գւռ. čapuk, čapək, ոմկ. չապուխ) «արագ, շուտ», چویك čevik «ժիր, շոյտ, աշխոյժ», քրդ. čäpek «թեթևաշարժ, դիւրաթեք, ճկուն», վրաց. ჭაბუკი «ժիր, արագ», ჭაბუკი ճաբուկի «երիտասարդ» (բառիս իմաստը որոշ չէ. հասկանում են նաև «loyal serviteur, héros exercé dans les combats». տե՛ս M. Riabinin MSL 10, 18)։ Պհլ. բառը աւանդուած է čāpük ձևով և «կենսունակ, աշխոյժ, ժիր» նշանակութեամբ։ Ենթադրում է իրան. *cāpu-ka-՝ կազմուած -ka- մասնիկով՝ *čapu- արմատից, որից հյ. ճեպ և ճապճեպ (տե՛ս Nyberg, Hilfsb. 1, 60 և 2, 42)։—Հիւբշ. 188։

ՆՀԲ հանում է ճապատիլ բայից. լծ. հյ. ճապաղ, ճեպ, վրաց. ճապուկի, որպէս և թրք. չէվիf «աշխոյժ» և չաբուգ «շուտ»։ ԱԹ ջնջել է ճապուկ «շուտ» բառը և գիտէ միայն ճապուկ «ծոմկող»։ Müller SWAW 42 (1863), 254 և Հիւբշ. KZ 23, 29 պրս. čabuk ձևից։

ԳԻՌ.—Ունինք միայն ճապկոտալ Տփ., ճապկտալ Ննխ., ճապկտիլ Ախց., ճապկոտվիլ Տփ., ճապտկվիլ Ջթ. «յօրանջելով ձըգձըգուիլ». նոյնը Համշ. ճապղտիլ (Ազգ. հնդ. Ջ. 148)։

ՃԱՊՈՒՌ «մագիլ, ճիրան» Բռ. ստ. լեհ. որից ճապռաւոր «մագիլներով, ճիրանաւոր» Վրդն. ծն. Ցայսմ. մրտ. 22։

Հիմք. արաբ. ճէպիյրէ «մեծ աքիծ» բառից։ Պատահական է պրս. چپور čipūr «սլաք գեղարդեան»։ Աւելի նման են հսլ. čipari, չեխ. čpar, սերբ. črparogi «ճանկ, մագիլ», չեխ. čpýrati, čepyrati, čeperati «ճանկոտել, ճանկռել», որոնց ծագումը անյայտ է՝ ըստ Berneker էջ 169։ Պատահական նմանութիւն ունին ասուր. ṣupru, ṣuppâru, եբր. צפרן ṣipporen, ասոր. teprā, արաբ. ظفر zufur, եթովպ. ṣĕfĕr «եղունգ, մագիլ, ճանկ» (Gesenius[17], 693):

ԳԻՌ.—Այս արմատից են ճապռել կամ ճեպռել Ղզ. Ղրբ. «ճանկել, ճանկռտել», ճպռել Երև. «պոկել, փրցնել, ճանկելով քաշել», Դվ. «ծաղկի թերթերը պոկոտել», ճապռել Ալշ. Բլ. Ղզ. «պոկել, փրցնել, փետել», ճպռոտել Շմ. Ղրբ. «ճանկռտել», ճեպռել «թեպրել» Բառ. երեմ. էջ 118 և վերջապէս ճպլել Ղրբ. «պլոկելով հանել, սկըրթել»։ Այս բայի հին գործածութիւնը ունի Եփր. մտ. Դ. էջ 174 (մի ձեռ. միայն) ճոպռել ձևով (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 273)։

ՃԱՊՈՒՌ «վայրի շաման» Վստկ. 79. Բժշ. Գաղիան։

Նման են հնչում հսլ. čobrŭ, հ. ռուս. чубръ, ռուս. щебрецъ, սերբ. čubar, չեխ. čubr, čibr, լեհ. cząber, ուկր. šcabrýk, čebréc´ «ծոթրին», որոնք համարւում են փոխառեալ յն. գւռ. *θούμβρος ձևից. բայց č ձայնը դժուարութիւն է ներկայացնում (Berneker 160):

ՃԱՌ, ի հլ. «խօսք, ատենաբանութիւն, երկար գրուածք, նկարագրութիւն» ՍԳր. Եզն. Կոչ. 82. Ոսկ. մ. ա. 3. որից ճառել ՍԳր. Եւ. քր. ճառատել Կոչ. 275. ճառագրել Եղիշ. անճառ ՍԳր. Վեցօր. Եւագր. անճառութիւն Ագաթ. անճառական Ագաթ. ճակաճառել Անյ. պերիարմ. կանխաճառեալ ԱԹ. դըժուարաճառ Սկևռ. Լմբ. ընդվայրաճառ Նար. Մծբ. ճառախօս, ճառախօսութիւն, բաժակաճառ, աւարտաճառ (նոր բառեր) են։

Justi, Dict. Kurde, էջ 226 քրդ. zahr «խօսք» բառի դէմ դնում է հյ. ճառ. բայց երևում է թէ նոյն քրդ. բառը ո՛չ թէ «խօսք», այլ «ի կողմանէ» նշանակութիւնն ունի։ Canini, Et. étym. 195 սանս. kâra «օրհներգ» բառի հետ։ Հիմք. ճամառակ բառից։ Աճառ. ՀԱ 1899, 204 բ բառ և տառ բառերի հետ համարում է բնաձայն։ Patrubány ՀԱ 1907, էջ 305 անել բայից։ Մառ ИАН

1912, 597 վրաց. մճեվրի *«պերճախօս»,* ճորի *«բամբասանք, շատախօսութիւն»* *բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—Երև. Մշ. Շմ. Ջղ. ճառ, *Ասլ. Ննխ. Պլ. Սեբ.* չառ *«բանախօսութիւն» անշուշտ գրականից են փոխառեալ. այսպէս է նաև* ճակաճառութիւն՝ *որ արտասանւում է* ճաչաշառութիւն *(Ատն. Ակն. Պլ.). հարազատ է միայն Խն.* ճžonf *«զրոյց, սուտ պատմութիւն, հէքեաթ»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. čar *«ճառախօսութիւն»։ Ունինք արևել. Թրք.* جار ǰār *«յայտարարութիւն, վաճառատան մէջ ծախու ապրանքը բարձրաձայն յայտարարել»,* جارچی ǰarči *«փողոցի շրջուն վաճառական, որ ապրանքը բարձրաձայն յայտարարելով վաճառում է». չաղաթայ.* چار čar *«ճիչ, բացագանչութիւն»,* جارانك ǰarang *«արձագանգ»,* چارلاماق čarlamaq *«կոչել, հրաւիրել»,* جارلماق ǰarəlmaq *«հրատարակել, հրապարակել»,* جار *կամ* جر ǰar *«աղմուկ, ձայն, կոչ, յայտարարութիւն, պատգամաւոր», քումուք.* čarlamak *«թրռչունի ճռուողել», Թրք.* جار ǰar *«կոչումն, յայտարարութիւն»,* جارجار ǰarǰar *«շատախօս», նաև սրանցից փոխառեալ պրս.* جار ǰār *«պատգամ, լուր»,* جارجی ǰārǰī *«համբաւաբեր, պատգամաբեր, մունետիկ», ն. ասոր.* ǰar *«յայտարարութիւն»։ Բայց այս բառերը հայերէնի՞ց են փոխառեալ, թէ պատահական նմանութիւն միայն ունին։ Ըստ* Будаговъ *2, 323 սրանց բոլորի մայր ձևն է մոնգոլ.* dzar, *որով այդ բոլորի նմանութիւնը պատահական է դառնում։—Յայտնապէս Կիլիկեան բարբառից է փոխառեալ Թրք. գռ. Տ.* ǰor *«խօսք ընել» (Բիւր. 1899, 798)։*

ՃԱՌԱԳԱՅԹ, ի հլ. *«ճաճանչ, լոյսի շող» ՍԳր. որից* ճառագայթաձև *Կոչ.* ճառագայթաձիգ *Ագաթ.* ճառագայթարձակ *Ագաթ.* ճառագայթաւոր *Եւագր.* բազմաճառագայթ *Խոր. վրդվ.* եռեքճառագայթեան *Կիւրղ. աղ. խչ.* եօթնճառագայթեան *Անյ. բարձր. են։*

=Արմատն է ճառագ, *որ թէև գրաբարի մէջ աւանդուած չէ, բայց գտնւում է բազմաթիւ գաւառականներում. այսպէս՝* ճառաճել *Ակն. Ասլ. Երև. Լ. Մն. Ջն. Պլ.,* ճրաճել *Արտ.,* ճռա՛ճել *Ղրբ.,* ճռղ՛ճել *Ղզ. «լուսապայծառ փայլել»,* ճառ-ճառաճ *Ննխ.=*լուս-ճառաճ *Ննխ. Պլ. «շատ լուսաւոր» (որ Ննխ. գիւղերում դարձել է* լուս-ժառաճգ*):*

ՆՀԲ «որպէս թէ ճրագացայտ. կրակացայտ կամ շառագոյն ծագեալ»։ Հիւբ. ճրագ *բառից։* Patrubány *ՀԱ 1907, 305* աճել *բայից, իսկ* գայթ՝ գամ *բայի գոյականն է (անդ, էջ 306)։*

ԳԻՌ.—Խրբ. ջառագ'աք:

***ՃԱՌԱՅ** *կամ* **ՃԱՐԱՅ** *«կարաս, հեղուկների մի տեսակ աման» Վստկ. 37, 50, 102։*

=Արաբ. جره ǰara *«սափոր», որ և* جرّه ǰarra. *արաբացեալ է պրս.* كره gara *հոմանիշից։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև քրդ.* ǰer *«սափոր», ֆրանս.* jarre, *իտալ.* giarra *«հողէ սափոր»։ Յայտնի չէ թէ արաբերէնի՞ց են նաև մոնգոլ.* čara, cara *«մետաղեայ կոնք՝ ոտքերով և առանց կափարիչի», ալթայ. կազան. արևել. Թրք.* čara *«մեծ հողէ աման», որոնցից փոխառեալ են ռուս.* чара, *ուկր.* čarka, *լեհ.* czara *«բաժակ, գաւաթ» (*Berneker 136*)։—Աճ.*

ՆՀԲ իտալ. ձևի հետ։ Աճառ. MSL 16, 358 *քրդ. բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Կս. ջառա *«սափոր», ՀԹ.* ջառօ, ջառռ *«տակառ», ՀՃ.* ջառօ *«օղիի կարաս», Մկ.* ջէռա *«մեծ կուժ», Ալշ. Երև. Սշ. Սլմ.* ջռա *«սափոր», Վն. «երկարավիզ մի աման», Խ. «քղուղ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ჩარა չարա *«գաւաթ» փոխառեալ է Թուրքականից. իսկ* ჭარჯო ճարիկի *«կէս կուժ» հյ.* *ճարիկ *նուազականի միջոցով պիտի լինի։*

***ՃԱՏԷ,** *որ և* ճօտէ, ճօտայ, ճօտ, ճուտ *«խնկածաղիկ.* polium montanum*» Վստկ. 206, 208. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1860 և § 1919։*

=Արաբ. جعدة ǰa'da *նոյն նշ. (տե՛ս* Steinschneider WZKM 11, 327):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ՃԱՏԿԵԼ *«հնարել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 196. կասկածելի բառ, որովհետև*

կարելի է կարդալ նաև (միասին ա-ով) **ճար'կել=ճարակել**, *որ նոյնպէս նշանակում է «հնարել»։*

*ՃԱՏՎԱՐ *«լուսնի թուփ բոյսը, լտ.* zedoar, curcuma zedoaria, aconitum napellus» *Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1861։*

=Արաբ. جدوار ǰadvār «filipendola *բոյսը» (տե՛ս* Steinschneider WZKM 11, *էջ* 326):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ՃԱՏՐԱԿ *«սատրանջ, շախմատ խաղը» Գր. տղ. եէմ. որ և* **ճարտրակ** *Ոսկիփ. (տե՛ս ՆՀԲ* **ճատ** *բառի տակ յիշուած վկայութեան մէջ),* **ճատրկուց** *Վրդն. պտմ. էջ 95։*

=Պհլ. čatrang *հոմանիշից (կամ թերևս սրա երկրորդական* *čatrak *ձևից. հմմտ. վրացին). սրանից են նաև պրս.* شطرنك šatrang *կամ* سترنك satrang, *արաբ.* شطرنج šaṭranǰ *կամ* سطرنج siṭranǰ, *թրք.* satranǰ, santranǰ, zatranǰ, *քրդ.* setrenǰ, satrənǰ, *վրաց.* ჭადრაკი **ճադրակի**, ჭანდრაკი **ճանդրակի**, *յն.* ζατρίκιον. *բոլորի մայրն է սանս.* चतुरङ्ग čaturaṅga *(կազմուած* čatur *«չորս» և* aṅga *«մաս, անդամ» բառերից. բուն նշ. «քառանդամ, չորեքմասնեայ»), որ նիւթի հետ Հնդկաստանից տարածուել է զանազան երկիրներ։ Արաբ ձևից ուշ ժամանակի փոխառութիւն է* **սատրինջ, սատրինճ**, *որ տե՛ս առանձին։ Այս խաղի հնարումը Ֆիրդուսին տալիս է Հնդիկներին։ Հնդկաց թագաւորը մեռնելով՝ երկու որդիների (Գաւ և Թալհենդ) միջև գահակալական կռիւ սկսուեց. կրտսերը՝ Թալհենդ մեռաւ պատերազմի մէջ. մայրը անիծեց Գաւին, իբրև եղբայրասպանի։ Գաւը հաւաքեց Հնդկաց իմաստուններին, որոնք հնարեցին ճատրակը, իբրև պատկեր պատերազմի և ցոյց տուին մօրը՝ թէ որդին չմեռաւ եղբօր ձեռքով, այլ ամէն կողմից պաշարուած՝ յոգնութիւնից ու ծարաւից (Շահնամէ, հտ. Զ. էջ 353—6, փոքրադիր հրատ.* Mohl, *Նոշիրվանի ժամանակ)։—Հիւբշ. 188։*

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. **շէդրէնկ** *ձևի հետ։ ՆՀԲ էլ յիշում է ռմկ.* **սաթրանջ, սէթրէնճ:**

*ՃԱՐ *«հնար, միջոց, դարման» Եւս. պտմ. էջ 159. Խոր. ՑՀ. կթ. 427. որից* **ճարիմացութիւն** *«հնարք իմանալը» Կիւրղ. կոչս.* **անճար** *(ի հլ.) Ոսկ. յհ. բ. 23. Փիլ.* **անճարանալ** *Ոսկ. յհ. բ. 6.* **անճարացեալ** *Լաստ.* **անճարաւոր** *Մաշկ.* **անճարութիւն** *Նար.* **անճարիլ** *Լաստ.։*

=Պհլ. čār *«միջոց, հնար» բառից. հմմտ. սանս.* चार čāra- *«վարմունք, կերպ, եղանակ», զնդ.* cāra *«միջոց, ճար», պրս.* چار čār *«հնար, ճար, միջոց»,* ناچار nāčār *«անկարելի, անդարմանելի, անօգնական, թշուառ», աֆղան.* čār *«դեղ, միջոց, հնար»։ Այս ձևերը ծագում են հնխ.* qʷer- *«անել, գործել» արմատից. որի ժառանգներն են նաև սանս.* karṓti, kr̥ṇóti, *զնդ.* kərənaoiti *«անել, գործել», լիթ.* kuriù *«շինել, կառուցանել», կիմր.* peri *«անել», հյ.* **կերտ** *են* (Pokorny 1, 517, Berneker 137, Trautm. 127)*։ Հմմտ. նաև յաջորդը։—Հիւբշ. էջ 188։*

Յաջորդի հետ արմատակից լինելով՝ յաճախ շփոթուած է նրա հետ. բայց պէտք է զանազանել **ճար**<*պհլ.* čār *և* **ճարակ**<*պհլ.* čārak*։ Այսպէս ԳԴ* **ճար** *=պրս.* **չարէ**: *ՆՀԲ* **ճար**=*պրս.* **ջարէ, ջար իւ ջէտէր, անճար=նաչար**: Böttich. Arica 84, 405 **ճար**=*սանս.* čaraṇa *կամ* čaritra: Lag. Urgesch. 478 čar *արմատից։* Müller SWAW 38, 579 *պրս.* čāra, *պհլ.* čārak: Canini, Et. étym. 142 *սանս.* gara *«թոյն»։ Հիւնք. էջ 41 պրս.* **չարէ**: Patrubány *ՀԱ 1907, 305* **աճել** *բայից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. **ճար**, *Ասլ. Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* **ջար**, *Տիգ.* **ջար**, *Ագլ.* **ճօր**, *ՀՃ.* **ջօյ**. *նշանակում են «ճար, հնար, միջոց և դեղ». գաւառականները գիտեն նաև* **ճար** *«ոյժ, կարողութիւն» —որից կազմուած են* **ճարել** *«հայթայթել, մատակարարել» (ըստ Արդ. «ծնիլ»),* **անճար, անճարու, անճարիկ, ճարակտուր, ճարաճատ, ճարտրիլ, ճարակտրի, ճարի** *«ճարպիկ, որ անճարակ չէ»,* **ճարիկ, ճար-ճարակ, ճարուակ, ճարճրկել**:*—Ատանայի թրքախօս*

հայերն էլ ունին ǰər. *օր.* ճարըմա ճար եթիշտի *«օգնութեան հասաւ ինձ»։*

*ՃԱՐԱԿ, ի-ա *հլ.* «հնար, ճար, դարման. դեղ» Նար. Արծր. Վրդն. ծն. Վրք. հց. որից* ճարակել *«դարմանել» Նար. հա.* անճարակ *«անդարմանելի, անհնարին» Նար. «տկար, անկեալ» Բենիկ. «հարկաւ, անշուշտ, ստիպողաբար» Մխ. Բժշ. 135.* անճարակութիւն *Վրք. հց.* անճարակիլ *Մխ. Բժշ.* յանճարկի կալ *Գր. տղ. եմ.։*

=Պհլ. ﻟﻮﺭﭼ čārak *«միջոց, հնար» բառից, հմմտ. պրս.* چاره čāra *«միջոց, հնար, դեղ, դարման», որից փոխառեալ են նաև քրդ.* čare, *թրք.* čare, *արևել. թրք.* چارا čara, *ինչպէս նաև Թուրքերէնի միջոցով՝ բուլգ.* čare, *սերբ.* čara, čare, *նյն.* τσιαρές *են. հմմտ. նաև արմատակից* ճար *բառը և նրա տակ յիշուած ձևերը։—Հիւբշ. 188։*

Առհասարակ շփոթուած է յաջորդի հետ՝ հայերէնի մէջ ձևի նոյնութեան և պարսկերէնի մէջ ձևի նմանութեան պատճառով։ Առաջին անգամ Հիւբշ. տարբերեց երկուսը՝ դնելով ճարակ *«հընար»<պհլ.* čārak *և* ճարակ *«խոտ»< պհլ.* čarak*։*

ԳԻՌ.—Գործածւում է նախորդի հետ կըրկնական կազմելով՝ ճար-ճարակ *(Պլ. Ռ. Սեբ. են). բայց սրանից ունինք նաև* անճարակ, անճրկիլ, անճրկած, անճրկոտիլ:

*ՃԱՐԱԿ, ո, ի-ա *հլ.* «անասունների ուտելու խոտը» ՍԳր. Մծբ. նմանութեամբ «կըրակի, վէրքի, մեղքի տարածուելու նիւթ» Բ. տիմ. բ. 17. Եւ. պտմ. ը. 17. որից* ճարակել *«արածիլ, խոտ ուտել» ՍԳր. Եփր. աւետ. «տարածուելով ծաւալիլ» (կրակի, հիւանդութեան են համար խօսելով) ՍԳր. Ոսկ. գղ.* ճարակակից *Պղատ. օրին.* ճարակաջատ *Ոսկ. եւ.* ճարակաւոր *Ոսկ. եփես. և մ. գ. 6.* ճարակումն *Յհ. կթ.* ճամաճարակ *Նար.* խոտաճարակ *Բ. մակ. ժ. 6. Ագաթ. Բուզ.* հրաճարակ *Թէոդ. մայրագ.* մկնաճարակ *Մագ. տե՛ս և* ասպաճարակական:

=Պհլ. ﻙﺭﭼ čarak *«արօտ, ճարակ» բառից. սրա հետ նոյն են պրս.* چرا čarā *«արօտ, ճարակ»,* čarāgāh *«արօտատեղի»,* čarāgar *կամ* čaranda *«արօտական անասուն»,* čarāvar *«ճարակաւոր, արօտական»,* čarānīdan *«արածել, ճարակիլ», բելուճ.* čaraγ *«արածել, ճարակիլ, ման ածել», աֆղան.* car *«ուտելու համար անասունին տըրուած խոտ»,* carēdal *«արածել», հինդուստ.* جهار ǰəhar *«մացառ»,* čaru *«խար, խոտ», գնչ.* čar *«խոտ»,* čarava *«ուտել, կշտանալ»,* čarava *«խոտ»,* čaravava *«արածել»,* čariovava *«խոտով սնանիլ, ճարակիլ», քրդ.* čerāndin *«տանիլ արածացնել»,* čarewan *«արօտ»,* čere *«ճարակ, խոտ, արօտ» են։—Հիւբշ. 188։*

ՆՀԲ պրս. չէրա, չէրամ *են։* Böttich. ZDMG 1850, 357 *սանս.* car, čaru։ Lag. Urgesch. 479 *«ձևով պրս.* čara. *որ սակայն նշանակութեամբ չի համաձայնում»։* Spiegel, Huzw. Gram. 188 čar *արմատից, պրս.* čaraīdan *և* caman: Müller SWAW 38, 579. *պրս.* čarīdan, *զնդ.* yavočarāni: Justi, Zendsp. 109 *զնդ.* čar *արմատի տակ։* Lag. Arm. Stud. § 1382 *պրս.* čarā*։ Հիւնք. պրս.* չէրաղ, չէրա *են։* Patrubány *ՀԱ 1907, 305* աճիլ *բայի հետ։*

*ՃԱՐԱԿ «երկիր, նահանգ». ի-ա *հլ.* նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. 590. «Ջայրեալ գօտեաւն անցին ի հարաւոյ կոյս և զազգսն զայն ճշգրտեցին և զսահմանս ճարակաց նոցա չափեալ». (Պատկ.* Арм. геогр. *էջ 12 ռուս. թարգմանում է* пространства ихъ пределовъ). *կայ նաև նոյնի բայական ձևը՝* ճարակել *«բնակիլ». Եւ ճարակեն զենտոս Լիբիա ազգք վեշտասան. Խոր. աշխ. 598 (Պատկ. էջ 25 թարգմանում է* живутъ)*։*

=Նոյն ճարակել *«արածիլ» բայից է. իմաստի զարգացման համար տե՛ս* կեր *«գաւառ»։—Աճ.*

ՃԱՐԱՍԻՈՆ. *մի տեսակ անստոյգ խոտ է. Վստկ. 207. ունի միայն ՀԲուս. § 1862։*

ՀԲուս համարում է յն.։

ՃԱՐԱՏԵԱԼ *«ճամբար բակեալ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 196. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։*

Ճարգաղ *տե՛ս Ճաղագ։*

ՃԱՐՃԱՏԵԼ *«ճաքճքիլ, ճայթել, շառաչել»*

Մամիկ. Մագ. Ցայմ. որից **ճարճատիւն** *Պամ. աղէքս. Եղիշ.* **ճարճատումն** *Ցայմ. Մաշտ. շահկ.* **ստուերաճարճատ** *Պիտառ.* **ճարճատուն** *(Նոր բառ)։*

ՆՀԲ լծ. յն. κροτέω, *լտ.* crepito, *իբր* **ճայթճայթել**: *Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 280 իբր* **ճարճայթել**. *իսկ էջ 309 իբր կրկնական։ Տէրվ. տե՛ս* **ծաղր** *բառի տակ։* Bugge, Beitr. *16 յն.* κρέκω *«աղմուկ հանել» ձևի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք.* čatərdamaq *«ճարճատել» (արմատը* čat -ər):

ՃԱՐՃԻՐ, *որ և* **ճարճռուկ, ճռճռուկ** *«վայրի նռան ծաղիկ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1865։*

***ՃԱՐՃԻՐ** *«ասորեակ բոյսը. լտ.* eruca sativa L.» *(որ ըստ* Анненковъ, *էջ 136=է ռուս.* горчица дикая *վայրի մանանեխ) Ամիրտ. յիշում է միայն ՀԲուս. § 1865։— Նո՞յն է արդեօք* **ճարտարուկ** *«մի տեսակ կոտե՞մ. լտ.* petrocallis» *Գաղիան. գրուած նաև* **ճարտռուկ**: *Տե՛ս տակը գռ.։*

=Արաբ. جرجر ǰirǰir *կամ* جرجير ǰirǰīr *«ասորեակ, ջրկոտեմ» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա 47 և 795,* Steinschneider WZKM 11, 327), *որ* Будаговъ, Срав. слов. *1, էջ 434 համարում է «վայրի մանանեխ»։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ԳԻՒ.—Ունինք նման հնչումով զանազան բուսանուններ. այսպէս՝ Մշ. **ճարշըռուկ**, *Բլ.* **ճարճռուկ** *«եղերդ,* cichorium intybus *թրք. բօքքա սալաթա» (Ազգ. հանդ. Ե. 21), Եւդ. Շիր.* **ճարճարտուկ, ճառճառտուկ**, *Վն.* **ճարճըռտուկ, ճարճտուկ** *(«եղերդ» ըստ Հովիւ 1909, էջ 96), Լ.* **ճռճատուկ** *(Ազգ. հանդ. Ա. 137), Սլմ.* **ճարճատուկ** *(Աթայեան, Սալմաստ, էջ 19), Ղրբ.* **ճռճռօկ** «stellaria media, *ռուս.* мокрица *(ըստ Ազգ. հանդ. Բ. 18* eruca sativa):

ՓՈԽ.—Թրք. գռ. Թորթումի **ճռճռիկ**:

ՃԱՐՄԱՆԴ *(գրուած նաև* **ճարամանդ**) *«կարթաձև օղակ» ՍԳր. նոր գրականում նշանակում է «կեռմայր, օղակկոճակ, չէնկէլկոճակ»։*

Հիմք. պրս. karmand *«ուժեղ, տոկուն»։*

***ՃԱՐՊ**, **ո** *հլ. (յետնաբար նաև սեռ.* **-ի**) *«ճրագու, պարարտութիւն, մսի եղ» ՍԳր. «ձէթ, ձիթախիւղ» Զքր. կթ. Նար. «գէր, պարարտ» Փիլ. լին. ա. 60. Իրեն. ցոյցք, էջ 67 (Հա 1911, 178).— որից* **ճարպովին** *ՍԳր.* **ճարպապարարտ** *Մծբ.* **ճարպատր** *Վրդն. երգ. և ծն.* **ճարպատրական** *Նար.* **ճարպութիւն** *Մեսր. եր.* **ճարպոտ, ճարպալի** *(Նոր բառեր)։*

=Պհլ. چرپ čarp *«պարարտ, իւղոտ, կակուղ, փափուկ» բառից. սրա հետ նոյն են պրս.* چرب čarb *«պարարտ, իւղալի»,* čarbī *«ճարպասոր»,* čarbiš *կամ* čarviš *«մորթի տակի մսի գնդակները»,* ǰarb *«ճարպ, իւղալի ուտելիք», բելուճ.* čarp *«պարարտ»,* čarpī *«գիրուց, պարարտութիւն», պազենդ.* čarw *«կակուղ, ողորկ, փափուկ», աֆղան.* c̄ōrb, *օսս.* čarv *«կարագ» (*Horn *§ 436). պարսկերէնից է փոխառեալ նաև թրք.* červiš *կամ* čevriš *«ճարպ»։—Հիւբշ. 188։*

Klaproth, As. polygl. 1823. *էջ 100 պրս.* čarb *և սանս.* šarpi։ *ՆՀԲ «պրս. չէրպ՝ ամենայն գէր և իւղաւոր ուտելի»։* Bӧttich. ZDMG 1850, 357 *սանս.* galbh? *գալլ.* Galba *կայսեր անունը։ Նոյն.* Arica 81, 364 *պրս.* čarb, čarp, *օսս.* zarw: Lag. Urgesch. 964 *սանս.* galbh *և պրս.* čarb: *Ուղիղ են* Müller SWAW 42, 254 *և* WZKM 9, 291, *Հիւբշ.* KZ 23, 29 *են։*

***ՃԱՐՊԻԿ** *«ճարտար, աշխոյժ, գործունեայ». որից* **ճարպիկութիւն**. *երկուսն էլ յատուկ են միայն արդի գրականին։ Բայց կայ Խոր. Բ. 85 «Կորովութեամբ ձգեալ յետուստ կողմանէս՝* **ճարպ** *դիպեցուցանէ յուս ձախակողմանն». ուր ՆՀԲ* **ճարպ** *մեկնում է «ճարպկօրէն», եթէ չէ ուղղելի* **ճան**, *ինչպէս ունի մի ուրիշ ձեռագիր։*

=Պհլ. *čarpīk *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս.* čarb-dast *«աջողակաձեռն և երագաշարժ»,* čarb-bālā *«ուղղաբերձ և կշռակի հասակ»,* čarbīdan *«յաղթող լինել»,* čarb-zabān *«ճարտարալեզու», որ և* ǰarb *«յաջողակ, ճարտար»,* ǰarbī *«յաջողակութիւն, քաջութիւն»,* ǰarb-dast *«յաջողա-*

ձեռն», Jarb-zabān «ճարտասան» են. Թերևս իրանեաններից անցած լինի Թաթարական լեզուներին. Համմտ. քումուք. čeberlik «արուեստ», Ննխ. Հայոց բարբառով՝ չէբէր «ձեռարուեստի մէջ ճարտար»։

Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 71 արմատը դնում է ճարպ՝ իբր պրս. չարպ-տասբ: Հիւբշ. 188 դնում է նախորդ ճարպ բառի տակ։

ՃԱՐՏԱՂԱԿԱՆ «Հաստատական». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 196։

. Ճարտասան տե՛ս Ճարտար։

*ՃԱՐՏԱՎԱՐ «Թանաքով գիծ քաշելու համար մի գործիք. ֆրանս. tire-ligne» ՀՀԲ, «քանոն» ՁԲ. (իսկ Rivola, Բառ. հայոց², էջ 241 գրում է ճարտըրվար «քանոն»)։

=Արաբ. جدول Jadval «քանոն, տախտակ, աղիւսակ՝ >ռմկ. jedver «քանոն» բառից նոր յարմարած։—Աճ.

ՀՀԲ ստուգաբանում է ճարտար-ավար:

ՃԱՐՏԱՐ, ի-ա հլ. «վարպետ, արուեստագէտ. 2. քերթող, իմաստասէր. 3. լաւ, հմտօրէն» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ. Ոսկ. ես. որից ճարտարաբան ՍԳր. Եւս. քր. Կոչ. ճարտարասան Ոսկ. մտթ. Փիլ. (որից համառօտուած է ճարտասան Փիլ. Պիտ. Խոր. Համմտ. Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 64, Վարդանեան ՀԱ 1911, 690 և Բառաք. դիտ. Բ. 65), ճարտարագոյն Ոսկ. մ. գ. 4. ճարտարագործ Բուզ. ճարտարադէտ Մծբ. ճարտարախօս Գծ. իդ. 1. Սեբեր. Կորիւն. Եւս. քր. Ոսկ. եբր. ճարտարակ կամ ճարտարիկ Ոսկ. փիլ. 430. ճարտարել ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. ճարտարանք Եւս. քր. ճարտարապետ ՍԳր. Ոսկ. Կոչ. Եւս. քր. հրաշաճարտար Օրբել. են. Կան և մի քանի տարօրինակ ձևեր՝ Բառ. երեմ. էջ 196—7, որոնք բոլոր այս արմատին են հայում. ինչ. ճարտակ «ճարտասան», ճարտակայէս «յայտնապէս», ճարտարամակ «ճարտար կամ յոխորտաբան», ճարտաճակ «արուեստ արկիչ կամ իմաստասէր»։ Նոր բառեր են ճարտարամիտ, ճարտարարուեստ, ճարտարագիտութիւն, ճարտարագործութիւն են։

ՆՀԲ «իբր ճարտարօղ կամ կերտաւոր», լծ. լտ. certe «ստոյգ»· Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 139 սանս. čatura-ra: Lag. Beitr. bktr. Lex. 27 զնդ. čarətar «գործող, կերտող» (բայց այս բառը նշանակում է «քայլող, յառաջացող». կայ նաև čarana «ձեռագործ, գործ» ըստ Justi, Zendsp. 109 ա. բայց նշանակութիւնը սխալ է. զնդ. čār արմատը նշանակում է «երթալ. 2. արածելու երթալ»)։ Հիւբշ. 189 մերժում է համեմատել čarətar ձևի հետ· Müller WZKM 8 (1894), 362 կցում է զնդ. ... čarətutārō բառին, որ գտնում է պհլ. բառարանում և մեկնուած է ..., kartārtum «գործունէութի՞ն»։ Bartholomae, Altir. Wörterb. 582 մերժում է Müller-ի այս համեմատութիւնը, ըստ որում զնդ. յիշեալ բառը նշանակում է «մէկ ասպարէզ քայլող անցնող». իսկ ինքը հյ. ճարտար փոխառեալ է դնում իրան. *čartara- ձևից, որի հետ կցում է սանս. चतुर čatura- «արագ, ճարպիկ, ճարտար»· Հիւնք. ճարտ=պրս. kardan «գործել», ճարտար=պրս. kārdār «գործող»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 263 պրս. چاره‌دار čāra-dār «ճարտար»։

ԳԻՒ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Սլմ. ճարտար, Ալշ. Մշ. ճարդար, Ագլ. ճա՛րտար, Խրբ. չարդար: Նոր բառեր են ճարտարել Տփ.. «ձեռքերը բան գալ, շինել», ճարտարուր Պլ. «ճարպիկ, աշխոյժ», ճարտըրուրիլ Պլ. «արթօրալ, փութալ, փութկոտ լինել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭარტარი ճարտարի «ճարտար». սրա ձևափոխութիւնն է ჭვარტალი ճվարտալի կամ ჭარტალი ճարտալի «շատախօս, չարախօս», բայց յատկապէս ენამჭვარტალი էնա-մճվարտալի՝ նոյն նշ.— Այս բառից է յետ փոխառեալ Տփ. ճարտալ «ճարտարախօս, ճարպիկ»։

Ճարտարուկ տե՛ս Ճարճիր։

ՃԱՐՏԱՐՏՈՒՄՆ «լռութիւն». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. սեղբ. 794. «Յայնժամ աղաչեաց զԹագաւորն Սեդրեստրոս առ ի

հրամայել նմա բազմութեան լռել. և լեալ ճարտարտումն, ելեալ ի տեղի մի բարձր Սեղբեստրոս, պայծառ ձայնիւ աղաղակէր. ասելով»։

***ՃԱՐՏՈՒԿ** *«բծաւոր սպիտակ գոյնով, որ է ճանճկէն» Բուզ. գ. 20 (երկիցս) և Գնձ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Պհլ. *čartük *համանիշից, որի հետ համմտ. պրս.* چرده čarda *կամ* چرته čarta *«սևի զարնող գոյն, կարմրաւուն ձի»* (Vullers), *«գոյն, երանգ, բայց մանաւանդ այն երանգ, որ ասի թրք.* խաղըզ, *այսինքն սեաւ գոյն՝ որ ի շառն (վարդագոյն) հարկանէ» (ԳԴ),* چرد carad *(կարդա՛* card*) «կարմիրի զարնող գոյն, մուգ շաղանակագոյն»* (Vullers), *«է այն կարմիր երանգն, որ յատուկ է ձիոյ և ջորւոյ» (ԳԴ),* čard *«թուխ» (ԳԴ),* جرده ǰarda *(կարդա՛* čarda*) «դեղնակարմիր գոյնով ձի»* (Vullers). *«է երիվարն այն որոյ հայրն իցէ արճսի և մայրն է յայլմէ ազգէ» (ԳԴ)։—Հիւբշ. 189։*

Նախ Պատկ. Матер. I. 11 *և յետոյ Հիւնք. պրս.* čard, čarda:

ԳԻՒ.—Հիւբշ. 189 և Տաշեան, Ուսումն դաս. հայ. 616 սրանից են դնում ըստ Ա. Խաչատրեանի ճարտուճար *«մի տեսակ կարծըր քար՝ սպիտակ գոյնով ու կարմիր և կապոյտ երանգներով, որ կամնի տակ են գտնում, էրկանաքար են շինում նոն»։ Կենդանի է այս բառը Մշ.* ճարդուճար, *Բլ.* ճրդուճար *ձևով, որի հետ նոյն է* ճարտի ճար *Տաղ. «ճարտի քար չեմ, երկաթ՝ որ դիմանամ ես» (Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 27)։—(Նոյնը Գրոց բրոց, էջ 151 գրուած է* ջարդուճար, *որով ուզում է հանել* ջարդել *բառից. սակայն Բլ. և Մշ. ունին նախաձայն* ճ, *որով այս ենթադրութիւնը վերանում է)։*

ՃԱՒԱԿ *«տղայ, զաւակ», որից* ճաւակեք *«աղջիկ, դուստր». առաջինը իբր չեզոք և երկրորդը իբր իգական բառի օրինակ յիշում են Մագ. քեր. 242 և Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

ՃԱՒԱՂ. *նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 1173 թուի մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. էջ 32. «Շինեցաք սմա ժամատունս ամարանս և ձմերանս և ի կեանս մեր պաշտեցաք ի սմա զեկաւորս ճավաղս հացս»։ Թերևս նշանակում է «պանդուխտ» կամ «աղքատ»։*

***ՃԱՒԱՐՍ** *«մի տեսակ խաղող». մէկ անգամ ունի Վստկ. 47. «Ազգ մի սպիտակ խաղող կայ, որում հռոմն ստինաս ասէ. և այլ կայ որում փուրփուզնա ասեն. և այլ՝ որում* ճաւարս *ասեն»։ (Ցոյն բնագիրն ունի* χλωρός *«կանաչորակ» ըստ Վաստակոց գրոց հրատարակչի ծանօթութեան)։—Նոյն բառը ունին ԱԲ և ՀԲուս. § 1903* ճաւարս *ձևով և «տեսակ մը խաղող» նշանակութեամբ, առանց այլ բացատրութեան։*

=Յն. բնագրի χλωρός *ձևի արաբ. տառադարձութիւնից՝ սխալ ընթերցանութեամբ յառաջացած. այսպէս սկզբնագրում* خلورس xlōros, *յետոյ դարձած* جاورس ǰāvars։ *Այսպիսի սխալ ընթերցուածի ենթարկուած է նաև* փուրփուզնայ, *որի վրայ տե՛ս առանձին։—Աճ.*

***ՃԱՒՇԱՆԻՐՈՒ** *«երեսը պաշտպանող զրահ». նորագիւտ բառ, որ սխալ գրչութեամբ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Քուչ. 64. «Զար փուշն է ի քեզ պատած, որ չկայ ճարակ մտնելու. Զար փուշ պատողին ճըկրուն՝ ես հագնիմ* ճաղաճ կոռ, *գամ մտնում ու վարդ քաղեմ»։*

=Պրս. جوشن رو ǰaušan-i-rū *համանիշից, որ կազմուած է* جوشن ǰaušan *«զրահ» և* rū رو *«երես» բառերից. աւելի ընդարձակ տես* ճօշաճ:*—Աճ.*

Հրատարակուած է նախ «Ձեռագրական սրբագրութիւններ Հայ մատենագիրների մէջ» աշխատութեանս մէջ, 1926, էջ 72—73։

ՃԳՈՏԵԱԼ *«նմանեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 197։*

ՃԳՈՒՆ *«մեծ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 197։*

ՃԵՂ *«ճաղատ, մազերը թափած» Ղևտ. ժգ. 41, որից* ճեղութիւն *Ղևտ. ժգ. 42, 43. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

ՆՀԲ լծ. հյ. կեղ, *թրք.* fէլ, fաչալ, *լտ.* calvus:

Ճեղ, Ճեղկ *տե՛ս* Ճիւղ։

ՃԵՂԱՆԱԿ կամ **ՃԵՂՆՆԱԿ** «գլխու կամ զգեստի թելաւոր զարդ» Ես. գ. 21. Պտմ. աղեքս. 99. Կղնկտ. Հրտր. էմ. էջ 158։

ՀՀԲ ճեղ ճեղ կախեալ են։ ՆՀԲ ճիւղ կամ Թրք. չէլէնկ բառից։ (Այս բառի հետ նոյն են նաև քրդ. چلنك čeleng, բուլգ. čelenki, չեխ. chochole, յն. τζιλίγγι. բոլորն էլ ծագում են արևել. Թրք. چلنك čeleng ձևից, որ է «ի նշան քաջութեան գդակին անց կացրած փետուր թռչունի, ցցունք», ըստ այսմ նմանութիւնը պատահական է։ Պատահական են նաև վրաց. ճողոճակի «ճախարակ», պրս. čelān «երկաթեայ գործիք, ծղխնի ևն»։

—**ՃԵՂՔ** «ծերպ, պատառուածք, նեղ բացուածք» Բառ. երեմ. էջ 197. արմատ՝ որ հնե-րի մօտ չէ գործածուած և կայ միայն արդի գաւառականներում. որից ճեղքել կամ ճեղքուլ «հերձել, պատռել, երկուսի բաժանել» Դատ. ժդ. 6. Դ. թագ. զ. 60. Գրծ. իգ. 10. Ոսկ. բ. Թես. մ. բ. 22. անճեղք Ճառընտ. անճեղքելի Ոսկ. ղկ. երկճեղքիլ Վրդն. ծն.։

=Մեկնութիւնը տե՛ս ճիւղ։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. կեղեքել, ջաղխել, Թրք. ճարգ կամ ճըրգ։ Justi, Dict. Kurde, էջ 117 քրդ. جلکه ǰelge «ճեղք, ծերպ»։ Հիւնք. ցեղ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 142 դնում է հնխ. sqel- «ճեղքել» արմատից. հմմտ. հսլ. skelĭka, լտ. siliqua «կեղև, պատեան», silex «կայծքար», յն. σκάλλω «փորել» ևն։ (Ցիշում են Walde 117, Boisacq 1048, Pokorny 2, 591): Մառ ИАН 1919, 411 վրաց. ჭექა ճեքա «ճեղք», արաբ. طرق trq «հարուածել» ևն։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 191 պրս. چاك čāk «պատառուածք» բառից։

ԳԻՌ.—Ալմ. ճեխք', Ակն. Մշ. Ջղ. ճեխկ, Ախց. Կր. ճէխք, Մկ. ճէխք', Ագլ. Գոր. Ղրբ. ճէխկ, Ջթ. Հճ. ջեխք, Ռ. ջէխք, Խրբ. ջէխգ', Պլ. Սեբ. ջէխգ, Տփ. ճիխկ, Տիգ. ջիխք, Ննխ. ջըխք, Ասլ. ջըխգ, ջըխ*, Երև. Մրղ. ճղակ, Համշ. ջըխգուճ։— Բայական ձևով են՝ Ոզմ. ճեխքիլ, Երև. ճէխկէլ, Սչ. ջխքել, Սվեդ. ջըխքիլ, Պլ. Սեբ. ջխգէլ, Ասլ. ջխգէ՛լ։—Նոր բառեր են ճեղքուիլ, ճեղքուածք, ճեղքովի, ճեղքոտել, ճեղքուկ, ճեղքոտել, ճեղքոտկել, անճեղքել։— Սրանցից բոլորովին տարբեր է ճաք արմատը, որից ճաքիլ (Ագլ. Երբ. Տփ. Գոր. Ղրբ. ևն). փոխառեալ է պրս. چاك čāk «պատառուածք» կամ արևել. Թրք. چاقمق čaq-maq «ճեղքուիլ» ձևից. սրանից նաև վրաց. ჭექა ճեքա «ճաք, ճեղքուածք», მიჭექა միճեքա «ճաքիլ», ჭაქანი ճաքանի «ճաք, ճեղքուածք»։

ՃԵՃԵԿԵԱԼ «ճղճիմ, խեղճ, վտիտ, լղըրճուկ». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 218. (Վտիտ ձկունք) ճխմեալք և ճեճեկեալք ճիօրէն ճողորտեաց. (Հրտր. Կոստանեան տպուած է ճեկճեկեալք):

Պատահական նմանութիւն ունի լազ. čiçku «նուրբ, փափուկ»։

***ՃԵՄ**, ի-ա հլ. «պտոյտ, քայլուածք» Վեցօր. որից ճեմ առնուլ «սիգալով ման գալ» Գ. մակ. ե. 12. Ոսկ. ա. տիմ. ճեմիլ ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. ես. ճեմելի Յոբ. խա. 24. Ոսկ. բ. կոր. ա. տիմ. Ես. Կոչ. ճեմեցուցանել Իմ. դ. 2. ճեմութիւն Նար. ճեմարան «ճեմելիք, զբօսարան» Նար. Շար. Սհմ. «ճեմական փիլիսոփայական վարժարան, ուսումնարան» Փիլ. Պորփ. Մագ. «մզկիթ» (անշուշտ արաբ. جامع ǰāmiʻ հոմանիշ բառի նմանաձայնութիւնից յառաջացած) Ուռհ. 329, 335, 351. «պտոյտ, ճեմք» Արծր. ճեմարանական, ճեմարանաւարտ (նոր բառեր).—ճեմ գըտնւում է նաև բազմաթիւ յետնադարեան բարդութեանց ծայրը՝ բաւական անյարմար ձևով. ինչ. արեգակնաճեմ, լուսաճեմ, երկնաճեմ, իմաստնաճեմ, կաճառաճեմ, մաքրինաճեմ, գեղաճեմել ևն։

=Պհլ. անծանօթ մի ձևից, որի գոյութեան ապացոյց են պրս. چم čām «ճեմք, նազելով քայլուածք», čāmīdan «նազելով փերևտել», čamānī «նազելով՝ փերևետելով երթալը». հայերէն ե-ի դէմ պրս. a անսովոր է. պատճառը պէտք է փնտռել պահլաւերէնի մէջ։—Հիւբշ. 189։

ՆՀԲ լծ. Թրք. adəm «քայլ». իսկ բարդութեանց ծայրը գտնուածները մեկնում է հյ. ճամուկ, պրս. ճամէ, ճամ «զգեստ»,

հյ. աճեցուճ, արաբ. ʻazīm «մեծ», տճկ. azγən «կատաղի» և հյ. գումար=արաբ. ǰamʻ «գումար» բառերով (տե՛ս ճեմ և լուածեմ): Lag. Urgesch. 471 պրս. AW 42, 254 և 44, 238 պրս. čāmidan և ǰamīdan (իմա čamīdan): Müller SW· čaman «արօտ»։ Պատկ. Матер. I. 11 պրս. čam. Justi, Kurd. Gram. (1880), էջ 233 քրդ. čemīēm «խոնարհիլ», պրս. čamīdan, անգաք. hvom «անկիմ»։ Հիւնք. պրս. չէմիդաէճ: Patrubány ՀԱ 1908, 152 յն. δίεμαι «փախչիլ»։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Ցուցարձան 398 գալլ. caman «ճամբայ», ն. արմ. kamm, kammed «հետք, քայլ», հրըոտ. cemmein «քայլ, հետք», հիռլ. céimm «ճեմ. քայլ, հետք»։ Karst. Ցուցարձ. 408 սումեր. tum «երթալ, քայլել»։

Ճեմ տե՛ս կեմ։

Lag. Urgesch. 471 սանս. yam «սանձ», որ մերժում է ինքը՝ Arm. Stud. § 1389: Pedersen տե՛ս ճմլել բառի տակ։ Karst, Ցուցարձ. 423 թրք. gäm, gem, güväm, gāym «ձիու սանձ»։

ՃԵՄԱԲԱՐ «թարակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 197։

***ՃԵՄԽԱՅ** «մզկիթ». մէկ անգամ ունի Վրք. պատմ. տպ. էմ. 154 (իսկ տպ. Վենետ. էջ 117 ճէմիայ). «Անկաւ հուր յերկնից ի ճեմիայն Ամթայ, որ է մնիրայն հաւաքման մսլիմանաց»։

=Արաբ. جامع ǰāmiʻ «մզկիթ», որի բուն ստուգաբանական իմաստն է «հաւաքող» (իգականը جامعة ǰāmiʻa). սրա համար է Վարդանի «մնիրայն ճաւաfման մսլիմանաց» բացատրութիւնը։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատենագր. Ա. էջ 111։

***ՃԵՄԻՇ** «արտաքնոց». մէկ անգամ ունի Բուզ. ե. 35. սրա հետ հոմանիշ է չաշմակ «արտաքնոց», որ առանձին գործածուած չէ և կայ միայն չաշմակել «կործանել զտեղին և կարգել ի լուալիս, ճեմիշ կացուցանել». մէկ անգամ ունի Կիւրղ. դա. «Իսկ Յերոբոաղ յետ չաշմակելոյ զԹահաղ և ունելոյ զդատաստրութիւն՝ յաղթեաց Մադիամու» (ակնարկում է Դ. Թագ. Ժ. 27)։

=Պհլ. անյայտ մի ձևից, որի հետ հմմտ. պրս. چشمه čašma և շրջեալ چمشه čamša, որ բուն նշանակում է «աղբիւր» և երևի փոխ. նշանակում է նաև «արտաքնոց». այսպէս է քրդ. چشمه češma «արտաքնոց» (Justi, Dict. Kurde, էջ 129), ինչպէս նաև Մշոյ հայ. և թուրք. գաւառականով՝ չաշմա «արտաքնոց»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ. լուալիf «աւազան, բաղանիք, ջերմուկ. 2. աղբանոց, կոյանոց». (Քակեցին զտունն Բահաղու և կարգեցին զնա ի լուալիս. Դ. Թագ. Ժ. 27), պրս. ābdast «լուացման ձեռաց» և ābdastxāna «ճեմիշ», ասոր. ܒܝܬܐ ܕܡܝܐ baitā dmayā «արտաքնոց» (բուն նշ. «տուն ջրոյ» ZDMG 40, 439)։— Հայ. չաշմակ համապատասխանում է պրս. čašma ձևին և փոխառեալ է պհլ. čašmak «աղբիւր» բառից. իսկ ճեմիշ մօտենում է շրջեալ čamša ձևին և անշուշտ ծագում է պհլ. գաւառական մի ձևից։

ՆՀԲ թէ՛ ճեմիշ և թէ՛ չաշմակել դնում է պրս. չէմշէ, թրք. չէշմէ «աղբիւր. 2. արտաքնոց»։ Հիւբշ. 189 չի ընդունում վերի մեկնութիւնը, որովհետև «արտաքնոց» նշանակութիւնը չի գտնում Vullers-ի մօտ։ Նորայր, Կոր. վրք. 446 պրս. چامیز čāmēz «մէզ» բառից հանելով՝ սխալ է գտնում ճեմիշ «արտաքնոց» նշանակութիւնը և դնում է ճեմիշ «մէզ»։

ՃԵՆՃ «պարարտութեան գոլորշին, եփած մսի հոտ և կեղտ» Ոսկիփ. այս արմատից են ճենճեr «խորոված մսի հոտ, զոհի գոլորշիք» Բ. մակ. է. 5. Ոսկ. ա. կոր. ճենճերել ՍԳր. ճենճերոտիլ Ոսկ. եփես. ճենճերալիր Սահմ. Ճառընտ. ճենճերալից Տօնակ. ճենճերական Փիլ. ճենճերանոտ Վանակ. յոբ. դիւաճենճեր Ճառընտ. Նար.։

Հիւնք. ճաճճ բառից։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. ճէնճ, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ճենչ, Երև. ճէնչ, Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. չէնչ, Մրղ. Ոզմ. ճինչ (Ոզմ. նշ. «ճարպ»), Ննխ. Տիգ. ջինչ (Տիգ. նշ. «արգանակ, մսի ջուր»)։

—ճենճեր բառի հետ է կապում Ջղ. ճնչեռ «մսի պարարտութիւն»։—Նոր բառեր. են ճենճած, ճենճել, ճենճոտ (Ջթ. չէօնչիւդ), ճենճոտիլ, ճենճեմոմ, ճենճեռոտացնել «խարկել», ճենճոտալ «խարկուելով ճենճի հոտ տալ», ճենճոտան «կիզիչ տաք», որոնք և ճնճոտալ, ճնճոստալ, ճնճոճաճոտ, ճնճոացնել, ճնչորքան:

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭენჭი ճենճի, ჭენჭო ճենճո «տապակած մսի հիւթ»։

ՃԵՆՃԵՐԱԼ կամ ՃԵՆՃԵՐԵԼ «բզզալ, տըզզալ (մեղուի, ճանճի)» Մագ.։

*ՃԵՊ, ո, ի–ա, ի հլ. «աճապարանք, շտապումն» ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. ես. և մ. բ. 5, 18. որից ճեպ ի ճեպոյ Եփր. թգ. 428, 430, 455. Մծբ. ճեպ զճեպի Արծր. ճեպս կացուցանել «շտապեցնել» Կոչ. ճեպել ՍԳր. Մծբ. Եւս. պտմ. ճեպել կարկուտ «առատօրէն կարկուտ թափել» Եփր. յոբ. (ՀԱ 1912, 670), ճեպեցուցանել Ոսկ. յհ. բ. 26. ճեպընթաց Երզն. մտթ. ճեպումն Ոսկ. յհ. բ. 39. Վրք. հց. ճապճեպ Յհ. կթ. ճապճեպել Խոր. արագաճեպ Ոսկ. գծ. 239։—Ճեպել և փութալ բառերի երանգը որոշելով՝ Սարգ. բ. պետ. բ. 420 գրում է. «Ճեպելն քան զփութալն առաւելագոյն է. վասն զի փոյթն է արտաքոյ պղերգութեան՝ յօժարութեամբ սրտի զիրս ինչ կատարել. իսկ ճեպելն է ամենայն ինչ պնդութեամբ զհետ ընթանալ և հասանել իրացն»։

=Ենթադրում է իրան. *čapi- ձևը (հնչ. pati->պետ), որ արմատն է ճապուկ<պհլ. čāpūk<*իրան. čāpu-ka- բառի։ Այսպես մեկնեց Nyberg, Hilfsb. 2. 42:

ՆՀԲ լծ. ստէպ, շտապ, խուճապ, թրք. չափըգ «շուտ»։ Peterm. 246 լծ. շտապ: Հիւնք. պրս. čapuk «շուտ», թթր. ċap-maq «արշաւել»։ Müller WZKM 8 (1894), էջ 275 սանս. čāpa, cεpala, յն. καμπύλος «կոր» բառերի հետ։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 301 ճապուկ=պրս. čāpūk «արագ» բառի արմատն է։ Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šib «աճապարանք, վազք», tab «շտապել, արագ», 423 չաղաթ. čapuk, օսմ. čabuk «շուտ», čap «վազք», չաղաթ. čevik. cever «ճարպիկ, աշխոյժ»։

ՓՈԽ.—Տե՛ս ճապ արմատի տակ։

ՃԵՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ցեղ, սերունդ» Բուզ. գ. 14, 18. Խոր. Մագ. որից միաճետի «մէկ բուն ունեցող ծառ» Վեցօր. 96. Ոսկ. եփես. 878. անճետ «անզաւակ» Եփր. թգ. 449. Մծբ. 292. անճետութիւն Եփր. ել. էջ 175 և թգ. էջ 358. անճետել «ցեղը ջնջել» Եփր. մեկն. սամ. (ձեռ. Վիեննայի, թ. 229, տե՛ս ՀԱ 1912, 550), որ և անճիտել Բուզ. դ. 19։

ՆՀԲ ումկ. ճէտտ, զաթ, զատ (իմա՛ արաբ. جدّ ǰadd «ցեղ, նախնիք», ذات ðāt «անձ», պրս. زاد zād «ծընունդ»), սանս. ճաթի: Justi, Zendsp. 127 ա զնդ. zaθa «ծնունդ», պրս. zād: Պատկ. Изслѣд. էջ 18 զնդ. zāta, պրս. zād, սանս. ǰāta։ Էմին, Հայ. հեթ. կրօն, թրգմ. Յոյս, 1875, 362 «սասանեան դրամոց ճէթրէ «ցեղ» բառն է»։ Տէրվ. Altarm. 60 ծնունդ ձևի հետ՝ լտ. gens, gentis, սանս. ǰāti, գոթ. knōdi ևն։ Նոյն, Նախալ. 77, 126 հնխ. ganti նախաձևից. հինը համարում է ճէտ (<ճայտ), հմմտ. անճիտել (ի-ով)։ Հիւնք. էջ 97 արաբ. ճէտտ: Pictet բ. տպ. Ա. 100, Գ. 5 սանս. ǰāta, զնդ. zā-ta, յն. θέτος ևն բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ալմ. ճէտ «փոքրիկ», Վն. ճետ «վառեակ», Խն. «փոքրիկ աքլոր», Մկ. ճիտ «հաւի ճուտ» (առանց սեռի որոշման), Ալշ. Բլ. Խլ. Հզ. Մշ. ճեդ «աքլոր», որից ճետնոց, ճետխօսոց, ճիտու արիւն «շատ կարմիր», ճտլօզ «փոքրիկ աքլոր, աքլորաճուտ»։ Հին վկայութեամբ ունինք ճետանոց «աքլորների հաւանոց» Վրդ. առ. էջ 122։—Հմմտ. նաև ճուտ «ձագ, վառեակ», որ նոյն բառի ձայնդարձն է. տե՛ս գւռ. բռ.։—Մառ, Վրդ. առ. 1. էջ 203 ճետ «աքլոր» կցում է ճուտ բառին, բայց նաև ծիտ! որ այստեղ գործ չունի։—

ՃԵՐԵՏ «անծանօթ մի բոյս է» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1869։

ՀԲուս. համարում է ասոր. ճերուտ «ազատդրախտ»։

*ՃԵՐՄԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «սպիտակ» (գործածուած միմիայն ձիու համար) Բուզ. Սեբ. Մեսր. Եր. Նար. խչ. որից ճերմակաձի «սպիտակ ձի հեծնող» Բուզ. ճաճաճերմակ «սպիտակաւոր սպիտակ գոյնով, ճանճկէն» Մագ. արեւմտեան գրականում՝ գաւառականների համաձայն՝ գործածւում է ընդհանրացած «սպիտակ» նշանակութեամբ. իսկ սպիտակ բառը անսովոր է. ճիշտ սրա հակառակը, արեւելեան հայերէնում գործածւում է սպիտակ և անսովոր է ճերմակ:—Գրուած է ճարմակ Անկ. գիրք հին կտ. 379, 381—2։

=Պհլ. *čermak ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս. چرمه čarma «ճերմակ ձի, շագանակագոյն կարմիր ձի» (Vullers), «հասարակօրէն ձի, իսկ յատկապէս այն ձին, որ կոչի թրք. գուլա աք (իմա՛ «աշխէտ, կարմրագոյն ձի»). և ուրեք գրի նշանակել գորշ ձի» (ԳԴ). գրուած է նաև جرمه ǰarma «գորշ ձի». քրդ. čerme «սպիտակ, ճերմակ» (ZDMG 38, 61)։ Իրանականից փոխառեալ են նաև վրաց. ჭარმაკი ճարմակի կամ ჭარმაგი ճարմագի «սևերի հետ խառն ճերմակ մազեր», ჭარმალი ճարմալի «ալեւոր քաջ ծերունի», ჭარმაკი ცხენი ճարմակի ցխենի «ճերմակ ձի», ჭარმაგოსანი ճարմագոսանի «ալեհեր». (սրանք չեն կարող հայերէնից լինել՝ առաջին վանկի ա-ի պատճառաւ)։—Հիւբշ. 189։

Klaproth, As. polygl. 106 վօգուլ. sarni, սամոյէդ syr ձևերի հետ։ ՆՀԲ պրս. չէրմէ: Հիմք. «ձի» նշանակութեամբ=պրս. ճէրմէ, իսկ «սպիտակ» նշանակութեամբ՝ նոյն ընդ գերմակ:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. ճէրմակ, Մշ. ճէրմագ, Ակն. Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. ջէրմագ, Ասլ. ջէրմագ, ջէրմայ, Զթ. ջիյմօգ, ջիրմոգ, Ջղ. ճարմակ: Նոր բառեր են ճերմակերես, ճերմակլաք, ճերմակկապ, ճերմակկեկ, ճերմակորակ, ճերմկոտիկ, ճերմըկուկ, ճերմլուկ, ճերմկնալ, ճերմկոտիլ, ճերմըկուց, ճերմկուցf, ճերմակչուր. ստաստկականն է ճեփ-ճերմակ Արբ. Պլ., ճիփ-ճերմակ Ննխ. ճերճերմակ Ախց.։

ՃԵՒԱԿՏՈՒՏ «մի տեսակ քամի». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած է եպիփ. կիպր. վկայութիւնը տես մաղեակ բառի տակ։

Ճեռեղիկ տե՛ս Ճիւաղ։

ՃԵՒՈՏ «օտոտ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 197. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ՃԵՒՐ «ախոռոտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 197, որ կարելի է հասկանալ «ախտաւոր», բայց նաև «աղտոտ» (այժմ էլ Կովկասում աղտոտ բառը հնչւում է ախտոտ):—Թերևս կապ ունենայ ճայր, ճայրոտ, ճերոտ ձևերի հետ։

*ՃԶԱՀ «եղնգնաքար». գիտէ միայն Պատկ. Драг. камни, էջ 36 (հանելով յետնադարեան գրուածքներից)։

=Արաբ. جزع ǰizʿ «մի տեսակ թանկագին քար՝ սև ու սպիտակ գոյներով. աչքի ուլունք. սրա մի տեսակն է եղնգնաքարը» (ըստ բացատրութեան Կամուսի. Թրք. թրգմ. Բ. 557)։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ։

ՃԹՈՑ «ձայն փայտի կամ այլոց իրիք». ունի միայն ՀՀԲ։

=Բնաձայն բառ. պարզ արմատը ճթ. հմմտ. գւռ. ճթճթալ, ճթճթցնել, ճթռտալ: —Աճ։

ՃԺՏԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վրդ. առ. 318. «Առիւծն խնդրէր, թէ բերէք զձագ ձեր. զի ոք որ ոչ ճժտեսցէ, զայն ինձ հարսն արասցեմ»։

Մառ, Վրդ. առ. I, էջ 441 թարգմանում է «окажется безобразной, անճռոմի դուրս կգայ, տգեղ կլինի» և հանում է պրս. زشت zišt «տգեղ» բառից։

ՃԻ, ռ հլ. «ժժմակների շղիք, լորձունք» Մագ. թղ. 202. որից ճիօրէն «լղրճուկ, շղիքի պէս» Մագ. թղ. 218. երկուսն էլ անստոյգ բառեր են։ Տե՛ս նաև ճեճի:

ՆՀԲ կցում է ճակ բառին։

ՃԻԳՆ, ն հլ. (ճգան, ճգունf, ճգանց) «նեղութիւն, վշտակրութիւն, ջանք» ՍԳր. Ոսկ. եւ. և տրտ. Եփր. կողոս. որից ճիգն ի ճիգն «խիտ առ խիտ» Ոսկ. մ. գ. 16. ճգնել Գծ. ժա. 27. ճգնիլ ՍԳր. Եւս. պտմ. ճգնական

Եփր. Թգ. ճգնակից *Բուզ.* ճգնումն *Կոչ.* ճըգնութիւն *ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ.* ճգնաւոր *Ոսկ. յհ. բ. 35 են։*

ՆՀԲ լծ. հյ. ձիգ *և թրք.* səqə *«սեղմ»,* səqəntə *«նեղութիւն»,* ček-mek *«քաշել»,* ǰeng *«պատերազմ» (տե՛ս* ճըգնութիւն *բառի տակ)։ Մորթման* ZDMG *24, 80 են թրք.* səqəntə, ZDMG 31, 417 *բևեռ.* zikuni*։ Հիւնք.* տfնիլ *բայից։ Քիփիէլեան, Բազմ. 1910, 153* ոգ>ոյժ *արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց.* ჭიგო ճիգո *«նեցուկ, յենարան»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ճըկնել, *Ոզմ.* ճըկնիլ, *Ախց. Կր.* ճfնիլ, *Մրղ.* ճըfնէլ, ճըյճնէլ, *Սչ.* ջըգ'նել, *Խրբ.* ջըգ'նիլ, *Զթ.* ջը՝գ'նիլ, *Ննխ. Պլ. Սեբ.* ջըfնէլ, *Շմ. Տփ.* ճըfնվիլ, *Ղրբ.* ճըf'նվէլ, *Ռ.* ջըfնիլ, *Սլմ.* ճըյճնել, *Ասլ.* ջը*նիլ.—ճգնաւոր *բառի ձևերն են՝ Մշ.* ճըկնավոր, *Մկ.* ճfնաւոր, *Ջղ.* ճfնավոր, *Երև. Կր.* ճfնավօր, *Սչ.* ջգ'նավօր, *Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ.* ջfնավօր, *Ագլ. Տփ.* ճfնա՛վուր, *Ղրբ.* ճիf'նա՛վըէր, *Զթ.* ջիգ'նովիւր, *Սեբ.* ջըfնավէր, *Վն.* ճըյճնավոր, *Սլմ.* ճըյճնովոր, *Մրղ.* ճըfնավըիr, ճըյճնավըիr, *Ասլ.* ջը*նավէ՝օr, *Շմ.* ճըfնօօr:—*Ատն. ունի* ջըfնավօր *«ճգնաւոր»,* ջըfնէլ էթմէf *«ճգնել»։—Նոր բառեր են* ճգնոց *«ճգնարան»,* ճգնիկ (Rivola) *«ճգնաւոր փոքր և խոնարհ»,* ճգմանուկ *«անխօս մանուկ» (?),* ճգտալ *Ուղ. «չափազանց նեղը մնալ»,* ճգոտել *Մղ. «ճիգ ու ջանք գործ դնել»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. ճիfնավօր *«ճգնաւոր»։*

ՃԻԳՆ *«սկիզբն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 197։*

ՃԻՋ *«մանուկ, զաւակ». երկու անգամ յիշում է Բառ. երեմ. էջ 197 և 198։ Արդի բարբառներում ծանօթ է* ճիժ *ձևով։*

***ՃԻԼ** *«ջրոտ տեղեր բսնող կնիւն, սէզ, բարակ եղէգ, պրտու» (ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 44 juneus glaucus Ehrh.)*. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լծ. Նար. «Կնիւն՝ ճղեմն է, որ ի հեղեղատս բուսանի, մանրուբոլոր ճիլն». (տե՛ս ՆՀԲ* ճղեմ *բառի տակ)։*

=Վրաց. ჭილი ճիլի *հոմանիշից փոխառեալ։ Հայը փոխառեալ դնելու պատճառն այն է, որ շատ յետնաբար գործածուած ռամիկ բառ է. մինչդեռ վրացին շատ հին է և գործածուած է նաև Ս. Գրքի թարգմանութեան մէջ. այսպէս՝ Ել. բ. 3. Ես. ժթ. 6 են. միևնոյն ժամանակ վրաց. ձևը գտնւում է կովկասեան ընտանիքի մէջ՝ զանազան կերպարանքի տակ. ինչ. վրաց.* ჭილო ճիլո *«պըտուղի կանաչ կեղև»,* ჭალა ճալա *«մացառ, եգիպտացորենի կեղև», ինգիլ.* ჭალაჲ ճալայ *«եղէգ, պրտու», թուշ.* ჭალ ճալ *«եղէգ, յարդ, սէզ»։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Շլ. Սլմ. ճիլ *«կընիւն», Ջղ.* ճիլ *«հադաղակի երեսը պատող խսիրը». որից* ճլկուտ *Շլ. «ճիլ շատ եղած ճախճախուտ տեղ».—ըստ Բլ. որոշւում է* գլօr ճիլ «scirpus lacustris» *և* տափակ ճիլ «juncus effusus» *(Ազգ. հանդ. Ե. էջ 21—22)։*

ՓՈԽ.—Թրք. جيل ǰil, *քրդ.* ǰil *«սէզ, ճիլ» փոխառեալ են հայերէնից (որևէ արևմտեան բարբառից, ինչպէս ցոյց է տալիս նախաձայնը). այսպէս նաև արաբ.* جل ǰil *(նաև* ǰal, ǰul, *որ հնչման անվստահութեան նշան է) «արտը հնձելուց յետոյ մնացած ցողունները» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. էջ 165)։*

○**ՃԻԿ** *«ճիչ, փոքրիկ և աննշան ձայն». որից* ճիկ *հանել «մի փոքրիկ ճիչ արձակել» Ես. ժ. 14. Ոսկ. ես. 161. Ոսկ. մ. գ. էջ 52 և ա. տիմ. էջ 149 են։*

=Բնաձայն բառ է. հմմտ. ճիչ:

ՆՀԲ և Հիւնք. հանում են ճիչ *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արևել. թրք.* جيغ ǰiγ *«ճիկ, ճիչ»։*

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն ճիկ, ճիկ տնել, ճիկ-բօ, ճիկու վիկ, ճիկ-վիկ *մանկական խաղերի անուան մէջ։*

Ճիկո *տե՛ս Ճկուռ։*

ՃԻՂՄ *«դեռաբուսիկ, մատղաշ» (մանկական հասակի համար ասուած) Ոսկ. եփես. էջ 904. որից կրկնութեամբ՝* ճղճիմ *«փոքրոգի, կծծի, ժլատ» Ոսկ. մտթ. բ. էջ 706, 708. 709 (=յն.* (σ)μικρολόγος *«փոքրոգի, չնչին բաների ուշադրութիւն դարձնող. 2. կծծի, ժլատ»),* ճղճմագոյն *«ագահագոյն» ԱԲ.* ճըղ-

ճըմիլ *«ժլատութիւն անել» Ոսկ. կող. 1, էջ 529 և մ. բ. էջ 447 (յն.* μικρολογέω. *ձեռագիրն ունի բաղաձայնների խճողմամբ՝* ճըղմճըմճիցին. *ՆՀԲ դնում է* ճղճմճիլ, ճղմճմճիլ, *իսկ հրատարակիչը իրաւամբ ուղղում է* ճղճմիցին). *«ծերութիւնից թառամել, կնճռիլ, քաշուիլ» Պիտ. «ճշդել» Մագ. գամագտ. (գրուած* ճմղճել. *տե՛ս Նորայր, Բանաս. 1900, 135). այստեղ է պատկանում նաև* ճղճասիրտ *«փոքրոգի, սիրտը ճղճիմ» Սիրաք. ժդ. 3 (յն.* μικρολόγος. *վերիններին համեմատ ուղղելի* ճղմասիրտ *կամ աւելի լաւ՝* ճղճմասիրտ*)։*

ՆՀԲ «ճիղմ, *որպէս զճիղ իմն, յորմէ և* ճղճիմ»: *Վերի բառերի նշանակութեանց ստուգութեան և ձևի սրբագրութեան համար տե՛ս Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1911, 692։ Կայ և քրդ.* ճըրմ *«կակուղ», որ յայտնի չէ թէ ի՛նչպէս պէտք է կապել մեր բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն Ղրբ ճղմա՛-ղէ՛ճf' *(<*ճիղմ+աղիf) *«նրբաղիք, բարակ աղիքները» բառի մէջ։—Նո՞յն է արդեօք Իվ.* ճմլի, *Խթ.* ճմլիկ, *Դվ.* ճմբլիկ *«փոքրիկ, մատղաշ»։*

ՃԻՃՆ *«միշտ, ստէպ» Վստկ. էջ 1 (Իւր տէրն ստէպ (այլ ձ.* ճիճն*) հայի ի յինքն և կաւկուռ երթայ տեսանէ և պէտ առնէ). Սմբ. դտ. 101 (Եւ զայս ճիճն կարդալ պարտ է (այլ ձ.* ի ժիր*). Անսիզք 35 (ճիճն հանդիպած)։*

○ՃԻՃՌՈՒՆՔ *«ծիծառների ճվճվալը». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. հռովմ. 341. «Ջճիճռունսն ծիծառանցն լուիցեմք»։*

=Բնաձայն բառ. հմմտ. ճիկ. ճիչ, ճռուող, ճճռւել *ևն։—Աճ.*

Ճիմ *տե՛ս Կիմ։*

*ՃԻՄ *«հողի գուղձ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 198, որ մեկնում է «կունծ» (գւռ.* գունձղ*). կենդանի է արդի բարբառների մէջ՝ զանազան ձևերով. այսպէս՝* ճիմ *Երև.,* ճումճ *Գնձ. Ղրբ.,* ճումբ *Գնձ. Լ. Ղզ. Շլ. նաև ուտ.* ճում *«գուղձ»։*

=Ջաղաթ. چيم čim *«գուղձ,* дёрнъ» *(տե՛ս* Будаговъ *1, 487)։—Աճ.*

ՃԻՇԴ, ի հլ. *«ուղիղ չափով, ո՛չ աւելի ո՛չ պակաս» Բուզ. ե. 7. «ճշտութիւն» Բրս. ճգն. որից* ճշդիւ *(կամ նաև* ճշդով*) «ճիշտ ու ճիշտ, ուղիղ» Դ. թագ. իգ. 35. Եզն. (սխալ գրուած ձևով՝* ճշդիւf*). Եւ. քր. Կոչ. «խնայելով, կծծիութեամբ» Նար.* ճշդել *«ճշտել, ճշմարտել» Բ. մակ. բ. 29. «ժլատութեամբ վարուիլ» Բ. կոր. թ. 6. Առակ. ժա. 26. Մանդ.* ճշդութիւն *«ուղիղ չափը» Դատ. ե. 15. Կոչ. «ագահութիւն, ժլատութիւն» Սիր. ժա. 18.* ճշդապահանջ *Ոսկ. գծ.* ճշդավաճառ *Եւագր. ևն։ Գրուած է* ճշդութեամբ *Տիմոթ. կուզ, էջ 201. արևմտեան գրականում ընդունուած է* ճիշդ, ճշդել, *իսկ արևելեան գրականում՝* ճիշտ, ճշտել *ևն, ուր* տ *աւելի համապատասխան է նախորդ շ-ին (հմմտ.* միշտ, վիշտ, կեշտ, տաշտ, դաշտ, վաշտ *ևն)։ Նոր բառեր են* ճշդապահութիւն, անճշդապահ *ևն։*

Տէրվ. Altarm. 9 *և Նախալ. 71 հնխ.* ki, kin *«քննել» արմատից է դնում սանս. և զնդ.* či, *հյ.* *fիճ, fճճել. զըճճել, *լտ.* quae-s-o, quae-r-o *«խնդրել», որ «նոյն* ki *արմատէն է* s *սահմանատառով աճած, որուն լծորդ կ'երևան* ճիշ-դ *և թերևս* ճշ-մարիտ»: *Հիւնք. լտ.* Justus *«արդար, ճիշտ»։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. էջ 200 պրս.* جست Just *«քննութիւն»։ Ծաղկաքաղ ՀԱ 1897, 318 պրս.* چست čust *«արագ, աշխոյժ»։ Մառ.* ЗВО *11, 300 եբր.* קשט qušt, *ասոր.* ܩܘܫܛܐ quštā *«ճշմարտութիւն» բառերի հետ, թերևս փոխառեալ ասորականից։ Յ. Գ. Մ. Պատմ. գրակ. 16 ճապոն.* ճից:

○ՃԻՋ, ի, ո *(յետնաբար նաև ի-ա հլ.) «կանչ, բարձր ձայն, մանաւանդ ողբի և լացի» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. բ. 17. Եւագր. որից* ճչել *ՍԳր.* ճչիւն, ճչումն *Եղիշ. Մանդ. ՅՀ. կթ.* բարձրաճիչ *Շիր. Եղիշ. Գ. էջ 44. առանց սղման՝* ճիչել *Խոր. պատմ. հռիփ. Բրս. մրկ.* ճիչտել *(<*ճիչտել) «մկան կամ հաւի կանչել» Վստկ. 13.* ճիչկաճ *«բօթաբեր, գուժկան» Ուռհ. 99, 256, 348.* ճիչկաճf *«գոռում գոչում» ԱԲ. որ և* ճուչ *«գոչիւն» ՅՀ. կթ. 195 (Մաշտոց կաթուղիկոսի թղթում), 270.* ճիճճ *Վրդ. առ. 20, 194,* ճիճչ *Վրդ. առ. 194։*

=Բնաձայն բառ՝ կազմուած ճ ձայնից՝ չ ածանցականով. արմատի համար հմմտ. ճիկ, ճճուել, ճճճուել, ճչել, ճռուել, ճռճչել ևն. իսկ ձևի համար հմմտ. շշալ, շշել, բշել, բշալ, բջել:—Աճ.

Տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1899, 203բ։

ԳԻՌ.—Երև. Սլմ. Վն. ճչալ, Ղզ. ճչօց, Ալշ. Մշ. ճճալ, Ակն. ջըշջել, Հճ. ջոշօլ, Խրբ. ջըճշիլ. նոյն են նաև ճիճչ Ննխ., ճիճչել, ճճչել Արբ. Եւդ. Հճ. ճեճչել Զթ. և սաստկականը՝ ճչվռտել, ճիճչվռտել, ճճչվռտել Արբ. «կանչվըռտել»։

ՃԻՊՈՏ «բարակ դալար գաւազան». իբր մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 650′ (houssine). գտնում եմ գործածուած ջիպոտ ձևով՝ Վրդն. առ. 158. շատ աւելի յետին է Զքր. սարկ. Ա. 53 (Ճիպոտաւ մի էզարկ վարդապետին)։ Գործածական է արդի բարբառներում ճիպոտ, ճպոտ, ճպատ ձևերով. այսպէս՝ Ագլ. Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Մրղ. Նբ. Շլ. Շմ. Վն. Տփ. Ք. որոնց ներկայացրած զանազան առումների վրայ տե՛ս Գւռ. բառ.։

=Նոյն է խպտ. šbot, եգիպտ. šbd «գաւազան, ձեռնափայտ» բառի հետ։—Անհնարին չէ՛ որ հայերը բառը փոխ առած լինին խպտերէնից (Կիլիկեան թագաւորութեան շրջանին). բայց ներկայ դէպքում տարօրինակ է այն, որ բառը այժմ գոյութիւն ունի աւելի արևելեան բարբառներում և գրեթէ չկայ արևմտեան բարբառներում։ Միւս կողմից թէև արաբ. š համապատասխանում է մեր ճ ձայնին (հմմտ. ճատրակ=արաբ. šaṭranǰ), բայց միայն այն դէպքում, երբ փոխառեալ է արաբերէնը, ուր չկայ č ձայնը։ Կարևոր է յիշել նաև այն, որ այժմ էլ ճիպոտ բառը գործածական է Սղերդի արաբախօս քրիստոնէից մէջ šabot ձևով (Բիւր. 1899, 116), որ համարւում է հայերէնից փոխառութիւն։ Խպտ. šbot «գաւազան» բառի համազօրները գտնում եմ այժմ սեմական լեզուների մէջ. հմմտ. ասուր. šibtu «գաւազան», šabbitu «գայիսոն», եբր. šēbeṭ, ասոր. šabṭā «գաւազան», որոնք հանւում են ասուր. šabaṭu, եթովպ. zabaṭā, ասոր. šabeṭ «զարնել» արմատից (Gesenius[17] 801):—Աճ.

*ՃԻՊՌ, ի-ա հլ. «աչքի կեղտ, բիժ» Մանդ. գործածուած է միայն գրծ. ճպռօֆ ձևով, ուստի ուղղականի ձևը անյայտ է. յետնաբար ունինք ճպռու Մխ. բժշ. 39. ՆՀԲ դնում է ուղ. ճիպռ. այսպէս նաև ՋԲ. իսկ ԱԲ ունի թէ՛ ճիպռ և թէ ճպռու. որովհետև գաւառականներում երկու ձևերն էլ կան. նոր բառեր են ճպռոտ «բժոտ, ճայրոտ», ճպռոտիլ «աչքերը ճայրոտիլ»։

=Փոխառեալ է հարաւային կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց. წორბლო ծիրպլի «աչքի թարախ», წორბლოანი ծիրպլիանի «աչքերը թարախոտ», გაწორბლოანება գածիրպլիանեբա «աչքերը թարախոտիլ»։ Ընդհանուր իմաստը պահում է Հմշ. հայերէն բարբառը, ուր ունինք ծպուր «ոչխարի աղբ», որից ծպրել «ոչխարի աղբելը»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. ճիպռ, Երև. Ջղ. ճպու, Շմ. ճուպու, Ագլ. ճռ՛ւպըռ, Ղրբ. ճէպռ, ճըպօռ, Զթ. ջեբռը, Մն. ջըռբ, Սվեդ. ջաբր, Ննխ. ջուբռ, Մշկ. ջուռբ, Հճ. ջերբ, Ատն. ջուբուր, Մկ. ճպէռֆ', Վն. ճպէռտֆ (սեռ. ճպըռֆ'ի), Հմշ. ջիմբռը, Ալշ. Մշ. ճբռիգ, Ոզմ. ճպռեխ, Մշ. ճմռիգ.—ճպռոտ ձևի դէմ ունինք Սլմ. ճպռռտ, Պլ. ջբռօդ, Տփ. ճպրուտ, Ատն. ջրբօդ, Ռ. ջբռօդիլ, Սեբ. ջըռբօդիլ, այս բոլորը աչքի համար.—Խրբ. ջռբօդ՝ աչքի. նաև ձեռքի համար, իսկ Ալշ. Մշ. ծպռոտ ստացել է ընդհանրապէս «կեղտոտ» իմաստը.—Պլ. Խրբ. Ռ. չունին արմատական ձևը (ճիպռ կամ ճպու), այլ միայն ածանցը.—Նոր բառեր են ճպռիկ «մի տեսակ աչքացաւ», ճպռած, ճպռակալել, ճպռկոտ:

ՃԻՌ, ի-ա և ռ հլ. «խաղողի սակաւահատ փոքրիկ ողկոյզ» ՍԳր. «ձիթենու վրայ մնացած տկար պտուղներ» Եփր. օրին. էջ 277 (բցռ. ի ճռոյ). (այս վերջին նշանակութիւնը չունի ՆՀԲ). որից ճռախիտ Ոսկ. մ. գ. 25. ճռաքաղ ՍԳր. ճռաքաղութիւն Դատ. ը. 2. ճռաքաղել Մծբ. մշտնջենաճիռ Ճառընտ. գրուած է նաև ճիւռ, ճեռ Հ. Կիլիկ. ճաւռ Վստկ. 41. Պտմ. լմբ. 236. Սմբ. դատ. 223ա.—Նուազականն է բառիս՝ ճռիկ «փոքր ճիռ» Էֆիմ. 289 (մէկ ողկոյզ կամ ճռիկ որ կտրած չի լինի յիւր որթէն)։

Հիմք. պրս. (իմա՛ արաբ.) جرعه ǰurʻa «մնացորդ գինւոյ ի բաժակի»։

ԳԻՒ.—Սրանից է ճեռուր Խրբ. «ճռաքաղ անող». Համմտ. նաև ճիռճ Ղրբ. «աղոխ, չհասած խաղող», ճուռ ՆՀԲ «ճիռ, փոքրիկ ողկոյզ», ճռտիկ Ակն. «ճիռ. փոքր ողկոյզ»։—

*ՃԻՏ «վիզ, պարանոց» Վստկ. 198. Վրդն. առ. էջ 253։

=Արաբ. جيد jīd «վիզ, պարանոց, և յատկապէս՝ մանեակ կախելու մասը» (տե՛ս Կամուսի թուրքերէն թարգմանութիւնը՝ Ա. 593)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւնք։—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 142 հիռլ. sciath, կիմր. ysgwydd «ուս» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ, հնխ. sqido- ձևից։ Չի ընդունում Pokorny 2, 544:

ԳԻՒ.—Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Տփ. ճիտ, Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. ջիդ, Ասլ. ջիդ, ջի*. ոճերով՝ ճիտ առնել Երև. Ղրբ. Տփ. «վիզն ընկնել, գրկախառնուիլ», ճիտը կապել Տփ. «բռնի ընդունել տալ» ևն։ Նոր բառեր են՝ ճիտապոկ «վիզը փրցուած», ճիտք «կօշկի վիզը», ճըտաճար, ճտաճոց, ճտքաւոր:

ՓՈԽ.—Ուտ. ճիտ «վիզ»։

ՃԻՏԱԿ «մի տեսակ մարգարտեայ զարդեղէն». մէկ անգամ ունի Փարպ. ծ։

=Հնագոյն *ճէտակ ձևից, որ ենթադրում է պհլ. *čētak, որից և փոխառեալ պիտի լինի։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է ճիտ-տակ՝ իբր «վզի տակ» (շատ անյարմար, որովհետև ճիտ շատ յետին փոխառութիւն է, և երկրորդ՝ ճիտ բառից պիտի ունենայինք *ճտատակ և կամ *ճտակ): Հացունի, Պատմ. տարազի 140 պրս. ճիտ «գեղեցիկ վիզ» բառից։

ՃԻՐԱՆ, ի-ա հլ. (բայց յգ. և հլ. -նունք, -նանց, -նամբք) «մագիլ, գազանի կամ գիշակեր թռչունի ճանկ» Եփր. վկ. արև. Վեցօր. 161. Կիւրղ. ղկ. որից ճիրանաւոր Վրդն. ծն։

=Հնագոյն *ճէրան ձևից ծագած։

Հիւնք. պրս. širāna «առիւծային» բառից։

ՃԻՐԳՆ «վտանգ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 198։

ՃԻԻ «ոտք, թաթ կենդանեաց, սմբակ». ունին միայն ՋԲ և ԱԲ. առանձին գործածուած չէ. (յոգնակի ձևով կայ միայն մՀյ. ճվերճ Վստկ. 222.) որից երկաճիւ «կճղակաբաշխ», միաճիւ «միակճղակ» Իրեն. Հերձ. 169 (տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1910, 301)։

Böttich. ZDMG 1850, 357 սանս. čhyu «շուել, երթալ», որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1393, որովհետև իրանեանում նոյն բառն ունի նախաձայն š. պրս. šudan «երթալ. շուել»։ Patrubány ՀԱ 1908, 152 յն. δίεμαι «փախչիլ», διερός «փախչող, արագընթաց» բառերին ցեղակից է դնում։—Թաթարական լեզուախմբում կայ جيق ձևը, որ գտնում եմ Böhtling-ի եաքուտերէն բառարանում (Über die sprache der Jakuten, Ս. Պ. 1851)՝ satə «յոտընկայս, հետևակ» բառի դէմ համեմատութեան բերուած. جيق ձևը պէտք է կարդալ երևի ǰeyve. բայց մեր բառը սրա հետ չի կարող կապ ունենալ, որովհետև յիշուած է Զ դարից (տե՛ս Ակինեան ՀԱ 1910, էջ 205 ա), ուստի և նըմանութիւնը պատահական է։ Այսպէս է նաև չին. 踋 կամ 腳 čiao³ «ոտք»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ջղ. ճիվ, Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ. ջիվ, Հզ. չիվ, զանազան առումներով. այն է «1. մարդու կամ անասունի ոտք. 2. հաւի թև կամ ոտք. 3. մարդու թև», իսկ Սեբ. ջիվ «ցայլքը»։—Նոր բառեր են ճուաճաճ առնել Երև. Շլ. «յօշոտել», ճվռել «հաւի ոտքերից քաշելով պատռել, փետրատել, փրցնել», որի սաստկականն է ճվատել. գրուած է ճվրդել ձևով՝ ԺԶ դարու վկայաբանական մի տաղի մէջ. «Ճըվըրդեց զօղն անկըճէն, արիմն ի վրայ յուսին գընաց». Նոր վկ. էջ 380։

ՃԻԻ «ընկոյզի կճեպ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լծ. Նար. իր. «Որպէս փուչ ընկուզն, որ ճուով և կճեպով արտաքոյ զարդարեալ երևի և մէջն սին է»։ Գրծ. ճուով ձևից կարելի է ենթադրել ուղ. ճիւ կամ ճու. մին կամ միւսը սխալ։

○ՃԻԻ «ճիչ, ճիկ». Հնից աւանդուած չէ,

բայց իբր բնաձայն բառ գործածւում է նոր բարբառներում. որից ճուալ *«ճչալ, կանչել» Ջքր. սարկ. Ա. 56, 119. «նոքա թափեցան ի վերայ ճուալով և ճչալով. ճչալով, ճղճղալով և ճվալով». կրկնութեամբ՝* ճվճվալ *Ջքր. սարկ. Բ. 82։*

=Բնաձայն բառ է, որ գտնւում է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. հմմտ. ն. ասոր. çivväçiv *«ճվճվոց»։—Աճ.*

ՃԻՒԱՂ, ի-ա *հլ. «հրէշ, առասպելական գազան» Երեմ. ծ. 39. Ոսկ. յհ. ա. 1. Եւագր. որից* ճիւաղաբարոյ *Ագաթ. Կորիւն.* ճիւաղութիւն *Ագաթ. Կորիւն.* ճիւաղական *Ջքր. կթ.* ճիւաղացեալ *Ճշ. ասւում է նաև* ճուաղն, ն *հլ. (-ղան, -ղանց) Մագ. որից* ճուաղաբարոյ *Յհ. կթ.* ճուաղական *Մաշտ. մէկ անգամ էլ կայ* ճևեղիկ *Մխ. խչ. (Բազմ. 1911, էջ 260 բ)։—Նշանակութեան տարօրինակ զարգացմամբ կայ* ճիւաղեալ *«հնացած, փլփըլած» Արծր. էջ 276։—Վերջին* ճևեղիկ *բառը Տիրոյեան, Հանրագր. էջ 499 և 208 գիտէ իբրև «թիթեռնիկ»։ (Այս նշանակութեան համար հմմտ.* խիպիլիկ *բառի ծագումը)։*

ՆՀԲ ճուալ *բայից։ Հիւնք. Թրք.* ճիվէլէկ *«աշխոյժ տղայ. 2. ուղտի ձագ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 Թրք.* ճիվէլ-էկ *«խպլիկ» (?)։*

ՓՈԽ.—Արաբ. جعفليق Ja'falīq *կամ* جفلق Jaflaq *կամ* janfaliq جنفليق *«խոշոր մարմնով կին». սրա համար Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 878—879 ասում է թէ օտար փոխառութիւն է. բայց ասում է որ յայտնի չէ փոխատու լեզուն։*

ՃԻՒՂ, ո *հլ. «ծառի ոստ. փխբ. ուրիշ բաների ճիւղաւորուած մասը, մատ ևն» Անյ. հց. իմ. Մագ. Նար. որից* երկայնաճիւղ *Սրգ. յկ.* բազմաճիւղ *Սրգ. ա. յհ. խոր. աշխ.* երկճիւղ *Յես. ը. 9. Նոր բառեր են՝* ճիւղակար, ճիւղաւորել, ճիւղաւորութիւն *ևն. ռամիկ ձևն է* ճուղ *Ոսկիփ. Նար. առաք. 433։ Այս արմատի հետ նոյն են՝* **ՃԵՂ** *(գրծ.* ճեղբ!*) Մաշտ. ջահկ. Ջքր. ծործ. ժմ. յն. որից* ճեղեալ *«ճիւղ ճիւղ բաժանուած» Հին քեր.* ճեղան *«ճիւղեր» Վկ. գէ. 42.* ճեղել *«ճեղքել» Բառ. երեմ. էջ 197.* հազարաճեղ *Ճառընտ.* երկճեղ *Սամահն. Կամրջ.* եռաճեղ *Ոսկիփ. (հմմտ. Ղրբ.* ճեղ *«պատառուածք», որ տարբեր է* ճէ՛ղնը *«ճիւղ» բառից)։—***ՃԻՂ**, ո, ի *հլ. «ոստ» Եպիփ. ծն. Մարթին. Վրք. ոսկ. Շընորհ. Եղիս. որից* ճղել *«մասերի բաժանել» Օրբել. հրապ. էմ. էջ 58.* ճղճղկէն *«բազմաճիւղ» խոր. աշխ. 594.* երկճղի *Պղատ. տիմ. Եղիշ. յես. 175. Յայսմ. Ոսկիփ. խոր. աշխ.* ճիղաւոր *«ճիւղ ճիւղ» ԱԲ։—***ՃՈՂ**, **ՃԵՂՔ** *և* **ՃՈՂՔ**, *որոնք տե՛ս առանձին։—Այս վեց ձևերը պատկանում են միևնոյն արմատին. հիմնական գաղափարն է «պատռելով իրարից բաժանել». վեց ձևերից չորսը իրար հետ ձայնդարձ են. (հմմտ.* լիւղ, լող, լեղ*). իսկ վերջին երկուսը կազմուած են -ք ածանցականով՝* ճեղ, ճող *պարզական արմատներից։—Արդեօք կապ ունի՞* ծիլ-ծիղ-ծիւղ *արմատի հետ։*

ՆՀԲ լծ. ծիղ, ծեղ, շիղ, ըճձիւղ: *Հիւնք. էջ 23* շիւղ *բառից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 96 իբր բնիկ հայ կցում է յն.* βέλος, βελόνη *«սլաք», լիթ.* gelũnis *«խայթոց» բառերին։ Յիշում է* Walde 805. *չի ընդունում* Meillet MSL 13, 244՝ *իմաստի տարբերութեան պատճառով։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 264 պրս.* چوغ čuγ *կամ* چيغ čīγ *«բարակ ճիւղերով հիւսուած վարագոյր», որ ըստ Բուրհանի թուրքերէն է (պիտի տար հայ.* ճուգ*): Պատահական նմանութիւն ունի Կազանի թթր.* چوق čoq *«թուփ»* (Будаговъ 1, 495): Klaproth, Asia polygl 107 *գերմ.* zweig, *լիթ.* cuka, *պրս.* šāx *հոմանիշների հետ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ճուղ, *Ախց.* ճէղ *«ճղուած մի կտոր՝ փայտի ևն», Ագլ. Ղրբ.* ճէ՛ղնը, *Ակն. խրբ. Պլ.* ջէղ, *Ննխ.* ջուղ, ջուխf, ջըղ, *Ասլ.* ջէ՝ղ, ջէօ՝ղ, *Գոր. Ղրբ.* ճօ՛ղնը, *Շմ.* ճըղնը, *Ոզմ.* ճող, *Մկ. Սլմ. Վն.* ճօղ, *Ռ.* ջուղ, *Երև. Ջղ. Տփ.* ճուխկ, *Տիգ.* ջիղ, *Հճ.* ջեղ, *Սվեդ.* ջէօղ, *Համշ.* ջուխf, *իսկ Սեբ. կրկնութեամբ՝* ձառ-ջէղ *«մացառ, խռիւ»։—Նոր բառեր են* ճղակոտոր, ճղատ *«ճեղքոտուք»,* ճըղատիլ *«մորթը ճաքճքիլ»,* ճղատկել, ճղաւել *«ճիւղերով շինուած աւել»,* ճղել *«պատռել, ճեղքել»,* ճղիկ ճղիկ, ճղլակ, ճղլկել, ճղճղել, ճղճղատել, ճղճղուիլ, ճղճղոտել, ճղճաճի,

ճղճակոտոր, ճղՐճակոտոր, ճղճաճաճ, ճղովի, ճղոտել, ճղուակ, ճղրտել, ճրղտել, ճղրտոտել, ճղճղճուիլ, ճղճղճոտուիլ, ճղՐճղՐճոտիլ, ճղօճ ճղօճ անել, ճղՐցու, ճղՐճաշատ։ *Այս ձևերից մի մասը պատկանում է ուղղակի* ճիւղ *«ոստ» ձևին* (ճիւղ, ճիւղճ, ճիւղՐ), *մընացեալը գալիս է պարզական* ճեղ, ճեղել *արմատից։*

ՓՈԽ.—Քրդ. կայ ճէօլ *«հօտ». ինչ. Յովհ. ժ. 16. Ու տէ պըպըն եէք ճէօլ ու եէք շըվան (Եւ եղիցին մի հօտ և մի հովիւ)։ Այս բառը հյ. գւռ.* ճիւղ *բառն է, որ Ալշ. Բլ. Մշ. Վն. նշանակում է «հօտ»։ Թէ այս* ճիւղը *վերի բառն է, հմմտ.* ճիւղ ճաճել, *Բլ. «գառները և ոչխարները զատ զատ խմբերի բաժանելով՝ այլ եւ արօտավայրից գիւղ չբերել. այլ դաշտի մէջ յարմար տեղեր պահել և այնտեղ կթել»։ Այս ոճը իրօք ցոյց է տալիս որ* ճիւղ *«հօտ» բուն նշանակում է «բաժանմունք» և հետևաբար քրդ. ձևը փոխառեալ է հայերէնից։ Փոխառութիւնը կատարուած է բաւական հին ժամանակ, երբ հայերէն ղ հնչւում էր դեռ լ։—Ունինք նաև վրաց. (Գուրիացոց բարբառով)* ჭაულო *ճավլի «ճիւղ». հայերէնի՞ց է։—Դարձեալ կայ արաբ.* جول *ǰul «ձիու, ուղտի, այծի, ոչխարի հօտ կամ մի խումբ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 169—170), որ կարող է քրդերէնի նման փոխառեալ լինել հայերէնից։*

*ՃԻՓՍ *«գաճ, բուռ» Վստկ. 108, 127 (Ճիփս և սխեռն լեսած. Մուստառ ընդ ճիփս եռացուցած)։*

=Արաբ. جبس *γibs «գաճի քար», որ փոխառեալ է յն.* γύψος *հոմանիշից, որից նաև ֆր.* gypse *են։—Աճ,*

*ՃԼԵԼ *«չափազանց նիհարութիւն». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած յետին գրականութեան մէջ. Ոսկրամոլութիւնն... զմարդ ի ճլէլս ձգէ և վատառողջ պահէ. Տաթև. ամ. 264. Պակասութիւն կենդանեաց, ճլելք, չորեքօրեայ տենդի են. էֆիմ. 291։ Գործածական է արդի գաւառականներում, ինչպէս՝* ճլեrՐ *Երև. «նիհար, թոքախտ»,* ճլեrՐ ընկնել *Երև. Տփ. կամ* ճլելՐ կտրիլ *Ջղ. «չափազանց նիհարիլ, թոքախտ*

ստանալ», ճլեrը տալ *Ղրբ. «հոգին հանել, սաստիկ վնասել»։*

=Վրաց. ჭლექი *ճլեքի.* ჭლექში *ճլեrՐի «թոքախտ», որի արմատն են ներկայացնում վրաց.* ჭლე *մճլե «նիհար»,* ჭლეობა *մճլեոբա «նիհարիլ»։—Աճ.*

Ճխալ *տե՛ս Ճոխ(ալ)ել*

ՃԽԱՆ *«ճախճախուտներում բուսնող մի տեսակ բոյս. լտ.* ulva*» Ռուզք. ունի միայն ՀԲուռ. § 1879 և Քաջ. Գ. 153։*

ՃԽԵԼ *«ոստոստել». ունի միայն Բառ. երեմ. 198 կոր.* ճխեաց *«ոստոյց» ձևով։*

ՃԽՄԵԼ *«տրորել, ճնշել, ճզմել» Վստկ. 68. 184, որից* ճխմիլ *«ճզմուիլ, տրորուիլ» Վստկ. 54, 148, 168. անց. դերբ.* ճխմեալ *«ճխլուած, տրորուած» Մագ. Թղ. 218։*

ՃԽՈՏԵԱԼ *«ճնացեալ» (իմա՛ ճիռ դարձած, չորացած, կոզած). ունի միայն Բառ. երեմ. 198։*

*ՃԿՈՅԹ, ի-ա *հլ. «մատներից ամենափոքրը» Ոսկ. փիլիպ. 368 (գրծ.* ճկութաւ*). Ճառընտ. Աթան. հց. էջ 428 (սեռ.* ճկութաճ, *որ ենթադրում է ուղ.* ճկոյթճ *ձևը), որից* ճկոյթամայր *«մատնեմատ» Մաշտ. էջ 119. հնագոյն և ընտիր ձևն է* ծկոյթ, *ո հլ. Ն. Թագ. ժբ. 10=Նորագիւտ բ. մնաց. ժ. 10 (Նոր Թրգմ.* փոքր մատն*). Եփր. համաբ. 235 (սխալագիր սեռ.* ծկոյթոյ*). կայ նաև* ծկիկ մատն *Առաք. պտմ. 384։*

=Փոխառեալ է հարաւային Կովկասեան լեզուներից. հմմտ. լազ. ծո՛կու ՐԻ՛ՐԻ *«ճըկոյթ». (բուն նշանակում է «փոքր մատ». կազմուած է* ծոկու *«փոքրիկ» և* ՐԻ՛ՐԻ *«մատ» բառերից.* ծո՛կու *լազերէնի մէջ սովորական ձև է. ինչ.* ծո՛կու բո՛զօ *«փոքրիկ աղջիկ»,* ծո՛կու դա *«փոքր քոյր».* ՐԻ՛ՐԻ *կայ նաև ուրիշ Կովկասեան լեզուներում. ինչ. վրաց.* თითი թի՛թի *«մատ»)։ Հյ.* ծկոյթ *անցած է նախաւոր* *ծուկոյթ>*ծկոյթ *ձևերից, որոնց յիշատակը պահում են դեռ Ազա Շմ. և Ագլ. իրենց* լ *ձայնով։—Մեր* ծկոյթ *և* ճկոյթ *ձևերի մէջ* ծ *և* ճ *ձայների փոխանակութիւնը մեկնւում է Կովկասեան լեզուների ձայնաբանական օրէնքներով, ըստ որում* ծ, ձ, ց *և* ճ, ջ, չ *կանոնաւորապէս փոխանակում են իրար վրացի և լազ լեզուների մէջ։*

Առանձնապէս նշանակելի են Ագլ. ծլայգ' բիւթ<*ծլիկ բոյթ *(իմա՛* ծլիկ մատ) *և Շմ.* ծկլա մատ, *որոնց մէջ Կովկասեան* ծռ՛ւլու ֆի՛թի *ձևից առաջին բառը միայն փոխառեալ է* (ծլիկ, ծկլա *ձևով), իսկ երկրորդը թարգմանուած է հյ. հոմանիշ բառով։—Աճ.*

> *Հիմք.* գաճաճ *բառից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս Բանաս. 1906, էջ 106։ Պատահական պէտք է համարել իրանեան բարբառներից եազգ.* cəlyagī *«ճկոյթ», սար.* dzül, dzülikīk, *ռօշ.* dzəl, dzlikīk, zələtīk *«փոքրիկ, չնչին»* (JAs. 1916, 261) *ձևերի նմանութիւնը։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. ճկութ, *Ալշ. Մշ.* ճգութ *(սեռ.* ճգտի), *Ալ.* ջգութ, *Ոզմ.* ճկութ, *Վն.* ճկոթ, ճկոթիկ, *Սեբ.* ջգուդ, *Սվեդ.* ջըգըդ, *Զթ.* ջիգիթմօդ, ջիջիթմոդ, *Տփ.* ճկիթկ, *Սլմ.* ճկոտ, ճիկոտ, *Տիգ.* շթթիգ (<*ճկթիկ), *Ակն.* ջթիգ, ջթճիւգ, *Խրբ.* ջթճիգ, շթիգ, *Գոր.* կծէ՛յ-ճը, *Ղրբ.* ծկէ՛՚ճգ՚ճը, ծկէ՛՚ճը, կծէ՛ղճը, *Ջղ.* ծկիկ *(որ և գիւղերում* ճֆկիթ), *Ագլ.* ծլայգ' բիւթ, *Շմ.* ծկլա մատ, *Մրղ.* ճըլտիկ' *(սրա համեմատ նաև* ճլտիկ *Ազա). ունինք նաև* ճկոտիկ *Ք.,* ծծիճՙ *Գնձ.,* ծծիկճ *Ղրբ. ձևերը, իսկ Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 152 բ դնում է* ճկոյթ *կամ* կճոյթ: *Միւսներն ունին «պըզտիկ մատ, փոքր մատ»։*

ՓՈԽ.—Ն. ասոր. čilt'ik' *«ճկոյթ» (*Калашевъ, Айсорско-русс. слов.) *յառաջացած է նոր գաւառական մի ձևից. հմմտ.* ճլտիկ *Ազա և Մրղ.։*

ՃԿՈՒՌ *«կացին, տապար», գործածուած է միայն խոտորնակ հոլովներով. այսպէս՝ գրծ.* ճկռով *կամ* ճկռովճ *Ուռհ. էջ 33, 62. Սմբ. պատմ. տպ. Շահն. էջ 39 (տպ.* ճկովճ), *սե՞ռ.* ճկռուճ *Ուռհ. էջ 33. ուղղական* ճկուռ *ձևը ցոյց են տալիս գաւառականները։*

> *ՆՀԲ և ԱԲ չունենալով գւռ. ձևերը՝ ուղղականը ենթադրել են* *ճիկռ, *որ ՆՀԲ մեկնում է «սակր կամ ազգ ինչ սուսերի», իսկ ԱԲ «սուր ծայրով նիզակ»։ ԳԲ կցում է հնդ. ջագրամ բառին։*

ԳԻՌ.—Զթ. ջօգուռ, *սեռ.* ջը՛գռը՛ *«կացին, փայտ կոտրելու տապար» (նոյն բառը ունի նաև Մրշ.), Սվեդ.* ջիգօռ:

*ՃՂԱՒՆԴԻՏԷԼ. *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 260. «Եւ նորա նստուցեալ զմեծամեծս իւր՝ հրամայէր քննել զբուպայն և զմարծուան, զիւան դպէլն և զմեմնաշաղեյն, զմեծ ճղաւնդիտէլն՝ որ եկեալ էր ի թագաւորութենէն, զծիրամծղօրն Վարձէոյ և զծիրամծղօրն Պղնձահանիցն և զմեծ մամթավարն գարշտէուցն»։*

=Վրաց. ჭყონდიდელი ճղ'ոճ դիդելի *«ճըղոնդիդեցի» բառն է։* Ճղոճդիդի, *որ և Մարտվիլի, վանք է Եգերքում կամ Սամեգրելոյում։ Այսպէս էր կոչւում այս վանքի արքեպիսկոպոսը, որ միաժամանակ վրաց արքունիքի աւագ դիւանադպիրը և նախարարապետն էր։ Նոյն բառը յիշատակւում է* ճղաւճտելի *ձևով՝ Հաղարծնի 1184 թ. մի արձանագրութեան մէջ (հրտր. Ջալալեան, Ա 135 = Բարխուդարեան, Արցախ 36? = Վիմ. տար. 31)։*

> *Ուղիղ մեկնեց Լ. Մելիքսեթ-Բէկ (նամակ 1933 թ. մայիս 12)։ Աւելին տես իր յօդուածը* Христ. Вост. III. 197—8: *Աճ. Արմ. Դ. կարծում է, թէ պէտք է կարդալ* ճղաւճ դիտէլճ, *ուր* ճղաւճ *յատուկ անուն է, իսկ* դիտել *հաւանաբար վրացական պաշտօնի անուն. հմմտ.* ილია ჭყონია Իլիա Ճղոճիա, *լեզուաբան, որի աշխատութիւնն է* სიტყვის-კონა Սիտղվիս-կոճա *(բառացուցակ) տպ.* СПб *1910։—Աճ.*

○ՃՂԽԼ *«ձագի պէս ձայներ հանել». մէկ անգամ ունի Ոսկ. ես. «Ճճուիցեն և ճղիցեն. Թէոդիտոն թարգմանէ զկանխագէտսն ձագացեալս»։ Ըստ ՆՀԲ թերևս ուղղելի* ճշել. *բայց յետնաբար կայ* ճղալ *«բղաւել, պոռալ» և կրկնութեամբ էլ՝* ճղճղալ. *Զքր. սարկ. Բ. 82, 119. Հանին զնոսա արտաքս՝ ճվճվալով, ճղճղալով, ճղալով, ոռնալով, հայհոյելով.— Ճչալով, ճղճղալով և ճվալով։*

=Բնաձայն բառ է։—Աճ.

ՃՂԽՄ *«կնիւն, սէզ, պրտու» Լծ. նար. (ՀԲուս. § 1883 համարում է լտ.* calamus odorans *կամ* acorus calamus. *Քաջունի, Գ. էջ 153* carex, laîche). *հմմտ.* կղեմ. *իբր դեղ գործածական է սրա ջուրը, որ կոչւում է* ճղեմաճ ջուր, *սխալ գրչութեամբ* ջրմաճ ջուր

Հիւս. § 2655, Ճշեմաճ ջուր Հիւս. § 1886 (տե՛ս Նորայր, ՀԱ 1923, էջ 64)։

ՆՀԲ «ճիղ, ճիւղ իմն»։

Ճղճասիրտ տե՛ս *Ճիղմ*։

—**ՃՂՃԻՄ** տե՛ս *Ճիղմ*։

ՆՀԲ «ի Ճիղմ «մատաղ, փոքր» կամ սեղմ»։ Հիմք. խղճել բայից։ Աճառ. ՀԱ 1899, 235 բ իբր կրկնական Ճիղմ բառից։

ՃՂՃԻՄ «ճահիճ, եղտիւր, կանգնած ցեխոտ ջուր». երկու անգամ ունի Բռ. երեմ. էջ 194 և 198։ Մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ճղջ, ճղջին, ճղճին ձևերով՝ Եպիփ. բարոյ. (ըստ ՆՀԲ՝ բնագիրն ունի «Որոնէ ջղջ ինչ տեղի». այլ ձ. «տեղի ինչ տիղմն»). ԱԲ գրում է «Թերևս ջիղջ կամ ջուղջ». Մառի հրատ.՝ ճղջին տեղի (այլ ձ. ցխոտ) Բար. 156։

ՆՀԲ (ջղջ ձևի տակ) լծ. Թրք. չըղ «ձեան հիւս»։ Մառ, Физіологъ 1904, էջ XXI կցում է վրաց. ჭიჭყნა ճիճղ՛նա և ჭენჭყო ճենճղ՛ո բառերին. (առաջինը՝ ըստ Չուբինով² 1711 նշ. «ճմլել տրորել», ըստ Մառ նշ. «марать. աղտեղել, ապականել», ուստի նման չէ նշանակութեան կողմից. երկրորդը՝ նշ. «ճահիճ», բայց նման չէ ձևի կողմից)։

ԳԻՒ.—Ղրբ. ճի՛ռճէմնը, որ և Կզ. ճռճիմ «Թաց՝ ճահճոտ տեղ», որից էլ ճռճմկուտ Ղզ. «ճախճախուտք»։ (Իմ գւռ. բառարանում, էջ 945 մայր ձևը ենթադրել եմ *ջռճեմ, հանելով ջուր բառից)։

ՃՂՈՒՂ «անիւ, ճախարակ» Սիմ. քեր. 209 և Երզն. քեր. (իբրև հոմանիշ է յիշուած անիւ բառի)։

ՆՀԲ «որոյ ճիւղքն են ուղղաձիգ ընդ ամենայն կողմն»։

ԳԻՒ.—Ճղուղ «անիւի ճառագայթներ» ձևը յիշում է Խալաթեան, Սրագ. ազգ. էջ 16 (հմմտ. Նորայր, Բառ. ֆր. rai):

ՃՂՏԻԼ «ճապաղիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 198։

Ճղփիւն տե՛ս *Ճողփ*։

ՃՂՕԿ «ճպուռ». ունի միայն Քաջունի, Գ. 153։

ՃՃԻ (ճճուոյ, ճճոյ, ճճեաց, ճճեօք) «միջատ, որդ, բզեզ, պլոճ» ՍԳր. Եզն. որից ճճեկեր Յես. Թ. 5, 12. չարաճճի Տիտ. ա. 12, Ոսկ. մ. գ. 3. Եզն. չարաճճիկ Յկ. կր. 52. բազմաճճի Եղիշ. ճճեսպան (Նոր բառ). աւսւում է նաև ճճու ՀՀԲ, ճիճի Մանդ. էջ 127, Խոր. աշխ. Զքր. կթ. Բժշ. Վստկ. 34, 119 (Բառ. երեմ. էջ 198 ունի ճին և ճինու ձևերով). որից ճիճեկեր կամ ճիճեճար Վստկ։ Այստեղ է պատկանում թերևս նաև ճի անստոյգ բառը, որ ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են «ժժմակների լործունք, շողիք», բայց տրուած օրինակները ցոյց են տալիս «ժժմակ կամ ճճի»։ Միջնադարեան բժշկական լեզուով ճճի նշանակում էր «մի տեսակ դեղահատ, մի քիչ երկար ձևով և ո՛չ գնդաձև». հմմտ. Մխ. բժշ. 146. (Ջանազան դեղեր) շաղէ՛ տաք ջրով և արա՛ ճճվնի մթխալ մթխալ. առնելոյն չափն ճճու մի, տաք ջրով.—Կայ նաև ճիճու լինել «ճխլուիլ» Վրդն. առկ. 25. բայց յայտնի չէ թէ կապ ունի՞ սրա հետ։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ճ բնաձայնից է դնում։ Peterm. 26 աֆղան. چونچی čunčī «որդ, միջատ»։ Հիւնք. պրս. čuča «վառեակ» ձևից։ Patrubany SA 1, 312 հմմտ. zsizsik «որդ» բառի հետ։ Սազըզեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 409 սումեր. ẓiẓi «որդ» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի չին. 虫刃虫 蚩 čí-ču¹ «սարդ»։

ԳԻՒ.—Ախց. Երև. Կր. Տփ. ճիճու, Մշ. ճըջու, Ալշ. ճիջու, Ասլ. Եւդ. ՋԹ. Հճ. Խրբ. Սեբ. ջիջի, Շմ. ճիւճի, Հմշ. ջիջու, Ննխ. ջուջու. այս բոլորը նշանակում են «ճճի» (ընդհանրապէս), իսկ Սվեդ. ջիջա ունի միայն «շերամ» նշանակութիւնը։ Նոր բառեր են ճճկոյր «հաւկոյր, կարճատես», ճճուոտ «որդնոտ», ճճուոտիլ «որդնոտիլ»։

ՓՈԽ?.—Վրաց. ჭია ճիա, ჭუა ճուա «ճճի, որդ», որից ჭია-ჭუა ճիա-ճուա «որդեր», ჭიანი ճիանի «ճճուոտ», ჭიაფანდურა ճիափանդուրա «ազբի բզէզ» (տես բզեռն), —լազ. ci «ճճի, որդ», բոհեմ. ǰua «ճճի». սրանց հետ աւելի համապատասխան է ճի ձևը։

Ճճիմաճ տե՛ս *Ճղեմն*։

○ճճՈՒԽԼ «ճնճղուկի ճռուողել» Լմբ. առակ. «կախարդի՝ թռչունի նման ձայներ հանելը» Ոսկ. ես. 106. Գէ. ես. որից ճճուող «ճռվռացող (թռչուն)» Կոչ. 153 (նորագիւտ բառ), ճճուողութիւն Արշ. ճճուողական «ճնճղուկի ձայնի նման (լեզու)» Մխ. այրիվ. էջ 44։

=Բնաձայն բառ՝ կազմուած ճ ձայնից՝ կրկնութեամբ և ու մասնիկով. հմմտ. ճըճռուել, ճռուողել, ճչել ևն։—Աճ.

Տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1899, 204 բ։

ճՄԼԵԼ «ճզմել, սեղմել, ճնշել» ՍԳր. Եփր. Թգ. որից ճմլեցուցանել Գծ. իա. 13. Ոսկ. յհ. բ. 33. Մանդ. ճմլական Յայսմ. ճմլանք ԱԲ. սրտաճմլեալ Լմբ. պտրգ. սրտաճմլիկ Նար. տաղ։

Հնխ. լմել բայից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 97 ճեմ, ճիմ բառի հետ՝ յն. ὄγγεμος «կապ», γέντο «առ», հսլ. žęti «ճմլել», հիռլ. gemel «շղթայ» ձևերին է կցում՝ իբրև բնիկ հայ։ (Յիշում են Walde 336 և Pokorny 1, 573՝ հնխ. gem- արմատի տակ)։ Karst Յուշարձան 427 թթր. yum, žum, yom, čum «քամել», չաղաթ. օսմ. yum-maq «ճըմ-ռել»։

ԳԻՌ.—Մկ. ճմլիլ, Աշ. ջմլել, Տիգ. ջմլէլ, Մշ. ճըմիլ. ուրիշ է համանիշ ճմռել, որ տարածուած է բազմաթիւ գաւառականներում, ինչ. Կր. Մրղ. ճմռէլ, Ոզմ. ճմռիլ, Պլ. ջըմռել, Ռ. ջըմըռէլ, Ակն. Սեբ. ջըռմէլ, Ասլ. ջռմէ՛լ, Տփ. ճմրռիլ, Սլմ. մճռել ևն, որի սաստկականն է ճմռթել:

ճմղճել տե՛ս ճիղմ։

ճՄՆԴՈՒԿ. անծանօթ մի բոյս է. Գաղիան. որ և ճիմինդուկ Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1888, որ և համարում է «տերեփուկ, centaurea»:

*ճՄՐԻ «գձուձ» Վրդ. առ. 246. ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան. գրուած է ջմրի, ջըմի Վրդ. առ. 257։

=Թրք. جمرى Jimri «ժլատ. 2. գռեհիկ»։—Աճ.

*ճՆԴԻԱՆ «մի տեսակ բոյս. gentiana» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1890։

=Արաբ. جنطيان Janṭiān համանիշից (տե՛ս Steinschneider WZKM 11, 329):—Աճ.

ճնդիաց տե՛ս կենդիացւ

ՀԲուս. լատինի՞ց։

ճՆԴԻԿ «զուտ սև». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 199. «Պղատոն իմաստունն զպօզն (ձին) գովեաց, և ի հետ՝ զճընդիկ սևն և ապա չքումայքն»։

ԳԻՌ.—Մշ. Նր. ճնդրեկ «զուտ սև»։

*ճՆԴՊԱՏԱՍԹ «կղբու ձու» Վստկ. 215. Սխեա՛ իւրեանց զայս երկու ազգ խոտս. ճնդպատասթ և... (մնացածը թերի է. արդէն առաջինն էլ խոտ չէ)։

=Պրս. جند بيد ستر Jundbīdastar «ամորձիք շնքւոյ»։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան՝ Վստկ. էջ 215 ծան.։

ճՆԻ. անծանօթ բժշկական մի բոյս. մէկ անգամ գործածել է Վստկ. յիէ. ունի միայն ՀԲուս. § 3360։

*ճՆԻԺ «երինջ». միջին հյ. բառ. վկայութիւնը յայտնի չէ։

=Ֆրանս. genisse «երինջ»։

Ուղիղ մեկնեց Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 155։

ճՆԻԺ «պալատ, ապարանք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրդ. առ. 205։

○ճՆՃՂՈՒԿ, ի-ա հլ. (նաև -կան, -կանց) «ծիտ թռչունը» ՍԳր. Եփր. աւետ. որից ճնճղկա լեզու «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ճըճըրղկելի Յայսմ.։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է -ուկ մասնիկով ճնճուղ ձևից, որ պահուած է գաւառականում. իսկ ճնճուղ յառաջացած է *ճուղ պարզ արմատից՝ կրկնութեամբ, իբր *ճուճճուղ, ուր ճ ձայնը արդիւնք է տարանմանութեան. հմմտ. դողդող:—Աճ.

Հներից Լմբ. առակ. և սղ. ստուգաբանում է իբր բնաձայն. «ճնճղուկն ստուգաբանի ի ձայնէն. արդ որպէս նորա ճճուելն. ճնճղուկն միշտ ի ճռուողել կայ, յորմէ և զանունն ստացաւ»։ Բնաձայն է համարում նաև Տաթև. հարց. 220։ Schröder, Thesaur. 44 վերջի վանկը համարում է ուկ մասնիկը։ ԳԴ պրս. چغك čuγuk «ճնճղուկ»։ Ինճիճեան,

Հնախ. Գ. 21 ճ բնաձայնից. ՆՀԲ ճընճուել, ճնճուօղ, ճնճուող, ճիկ ճանող ձևերից. Böttich. Arica 67, 102 պրս. kunǰušk «ճնճղուկ». La Croze (տե Lag Urgesch. 766) պրս. gunǰišk. Մսեր մագ. խմբագիր չափածոյ 181 ճը՛ճ ճը՛ղ յունկն: Justi, Dict. Kurde, էջ 225 քրդ. zangluk, ռուս. щеглёнокъ, վրաց. սոճղուլի թռչնանունների հետ. Հիւնք. ճանճ բառից. Patrubány SA 1, 106 ճանճ բառի հետ՝ սանս. čanċ «ոստնուլ, ցատկոտել» արմատից, որից նաև սանս. čančarin «մեղու». Մէնէվիշեան, ՀԱ 1898, 90 մերժելով այս՝ կցում է պրս. چفول čuful և چفنه čafna (??) ձևերի հետ. Bittner WZKM 15, 410 պրս. کنجشك kunǰušk? Թաղրուպանեան ՀԱ 1907, 16 մերժում է իր առաջին մեկնութիւնը և դնում է հնխ. deyā «թռչել» արմատից կրկնութեամբ՝ իբր *dyōndyōlukos. Մառ ИАН 1915, 835, 840, О полож. абхаз. 29 և ՀԱ 1921, 227 համարում է յաբեթական. հմմտ. վրաց. մճրիճավի «սոխակ» և ճիճճրակա «roitelet, տրոքիլոս».—Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ճվիճոտա, ճվիճոտակա, ճվիճճա «fauvette de haie, շիկահաւ», կար. ճոճճվարա, գիգ. ճեճույրո, սվան. կվիճճա «արտոյտ», սվան. կվիճճ, մինգ. կվիճշա «ճնճղուկ», սվան. խիճճ, ուճճ, լազ. չիճշ-խիճա «մի տեսակ մեծ թռչուն», կվիճշի «թռչուն», թուշ. ճիվճ «serin», արևել. թրք. čimčiq կամ ċumčuq «ծիծառ», čunčuq «ծիծեռնակ», čimčik «ճնճղուկ», եակուտ. ċəčax «թռչնիկ», քրդ. čük, čevik «ճնճղուկ», čuček «թռչնիկ», čučik «passereau, ճնճղուկ», čučalok «վառեակ», վրաց. շաճշխոտլի «куканъ (թռչուն)» են, որոնց մի մասը նոյնպէս բնաձայն է.

ԳԻՌ.—Արմատական ճնճուղ ձևն են ներկայացնում՝ Ալշ. Մշ. Սլմ. ճնջուղ, Ագլ. Ջղ. ճըճջուխ, Դվ. ճուճճուղ, Մրղ. ճուճջուղ, Ասլ. ջնջիղ, Պրտ. ջուճջիղ, Ակն. ջնջօղ, ջինջօղ.—ուկ մասնիկով աճած են՝ Ախց. Կր. ճըճճըղուկ, Մկ. Վն. ճնջղուկ (սեռ. ճնջըղկան), Հմշ. Տիգ. ջըճջղուգ, Խրբ. Սեբ. ջնջըղուգ, Ոզմ. ճըճջղօկ, Սվեդ. ջըճջըղուգ, ջըճջըղօգ, Զթ. ջէճջղօգ, ջէճջղոգ.—(սրանցից Ասլ. Մրղ. Դվ. նշանակում են ընդհանրապէս «թռչուն»).—առանձին ձև ունին Սչ. ջուճջուլուխ և Խտջ. ջըճջղուզ (z- ձայնով!). Նոր բառեր են ճնճղակ, ճնճղիկ, ճնճղկաքլիք, ճնճղաճաց, ճնճղկապաշար, ճնճղկերէճ, ճնճղշուան, ճըճճուղտոտիկ են.

ՓՈԽ.—Kraelitz ՀԱ 1921, 83 հայերէնից փոխառեալ է դնում թրք. جنجغه ǰənǰərγa «ճնճղուկ», որ արդէն 1073 թուի մի բառարանում յիշուած է. Ըստ իս ո՛չ վստահելի. Նմանութիւնը նրանից է միայն, որ երկուսն էլ բնաձայն են.

○ՃՆՃՈՒԵԼ «ճռուողել». որից ճնճուող «ճռուողող» Միս. խչ. (հրտր. Թաղմ. 1911, 264 բ). ուրիշ վկայութիւն չկայ.

=Բնաձայն բառ. նոյն է ճճուել ձևի հետ, որից աճած է ռնգականով միայն.—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 բ.

ՃՆՇԵԼ «ճզմել, ճմլել, սեղմել, նեղը գցել» ՍԳր. Կոչ. որից ճնշեցուցանել, Եփր. վաշխ. Փիլ. լիւս. ճնշութիւն Եփր. են. 82. ճնշումն Առ. որս. Նչ. եզեկ. Երզն. ոտ. երկն. գրուած է նաև ճշնել Արծր. Յայսմ. ապր. 22, նոյ. 8, փետր. 27. Տաթև. ձմ. հր. Վրք. սեղբ. արմատական ձևը գործածում է Զքր. սարկ. Բ. 128. «Մնաց ի վերայ նորա բազում ևս և խնդրէին ճնշիւ» (իբր թէ գործիական հոլով).

ՆՀԲ լծ. սանձել, ցնդել: Հիւնք. շըն-չել բայից.

ԳԻՌ.—Խրբ. ջնշիլ «գոռալ, բղաւել» գործ չունի այստեղ և կապւում է ճչել—ճնչել (ճիչ) արմատին.

ՃՆՋԱՆ «արգանդի մասերից մէկն է». մէկ անգամ գործածուած է յգ. ուղ. ճնջանունք ձևով՝ Զքր. կթ. «Ի ծնանելն մկանունքն և ճնջանունքն տագնապին».

ՃՇԳՐԻՏ, ի հլ. «ուղիղ, ճիշտ, շիտակ, հաստատ» Եւս. քր. Սեբեր. Ոսկ. յհ. ա. 45. որից են՝ ճշգրտիւ Եղիշ. Եւս. Նխ. աւետ. ճշգրտել Թուոց իգ. 10, Ոսկ. մ. ա. 5, 7. ճշգրտեցուցանել Իմ. ժգ. 14. ճշգրտագործ

Ագաթ. ճշգրտաճաճ Պիտ. ճշգրտագեղ «ճիշտ նման և գեղեցիկ նկարուած» (նորագիւտ բառ) Մ. Մաշտ. 278 բ.—ունինք նաև գրուած ճժգրտապէս Տիմոթ. կուզ, էջ 153։ Կայ և ճշգիր կասկածելի ձևը, որ ունի Բառ. երեմ. էջ 198։

Բագրատունի, Քեր. զարգ. 1496 – իտ համարում է մասնիկ։ Հիւնք. բաղդուած լտ. jus «իրաւունք» և յն. χριτής «դատաւոր» բառերից։ Մառ. ЗВО 11, 300 ճեշեկ<պրս. چشمک čašmak «աչք» +զնդ. dīta «տեսանելի» բառերից բաղդուած։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 157, 219 ճիշտ + գիր բառերից։

Ճշդարենի. տե՛ս Նշդարենի։

ՃՇՄԱՐԻՏ, ի, ի–ա հլ. «իրաւ, ճիշտ, ըստոյգ, աննենգ» ՍԳր. Եզն. Կոչ. Կիւրղ. Թգ. որից ճշմարտել ՍԳր. Եւս. քր. ճշմարտիւ ՍԳր. ճիշմարտագոյն ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. Ոսկ. բ. կոր. ճշմարտակորոյս Վեցօր. ճշմարտապատում Կորիւն. Ագաթ. ճշմարտասոյզ Եփր. Թգ. ճշմարտաճման, աճճշմարտաճման (նոր բառեր) ևն։

ՆՀԲ վրաց. ճէշմարիտի. արմատը համարում է ճիշդ: Տէրվ. Նախալ. տե՛ս ճիշդ բառի տակ։ Հիւնք. լտ. j(us) «իրաւունք» և պրս. šumārdan «համարել» բառերից կազմած։ Մառ ЗВО 5 (1891), 318 և 11 (1899), 298—300 փոխառութիւն է համարում զնդ. čašma +dīta- «ականատես, աչքով տեսնուած» ձևից. հմմտ. պհլ. [Pahlavi] čašmdīt «երևոյթ»։ (Այսպէս նաև M. Riabinin MSL 10, 18): Müller WZKM 6 (1892), 267 մերժում է այս մեկնութիւնը, որովհետև այս պհլ. ձևը պիտի տար հյ. *ճաշմարիտ. միւս կողմից կայ հյ. ճշգրիտ: Հակառակ է նաև Հիւբշ. 513 և IF Anz. 8, 48՝ սպասելով սոյն պհլ. ձևի դէմ հյ. *ճաշմադիտ. ըստ իրեն հյ. ճշմարիտ կարող է գալ միայն պհլ. čišmadīt ձևից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 157, 219 հյ. ճիշտ+մար «չափ» բառերից է դնում։

ԳԻՐ.—Սլմ. Տփ. ճշմարիտ, Ալշ. Երև. Մշ. Ջղ. ճշմարիդ, Ակն. Խրբ. ջիշմարիդ, Աւլ. ջշմարիդ, ջշմարի*, Պլ. Տիգ. ջշմարիդ (Պլ. միայն «ճշմարիտ Աստուած» երդման մէջ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭეშმარიტი ճեշմարիտի «ճշմարիտ, իրաւացի», ჭეშმარიტად ճեշմարիտադ «իրաւցնէ», ჭეშმარიტობა ճեշմարիտոբա կամ ჭეშმარიტება ճեշմարիտեբա «ճշմարտութիւն», საჭეშმარიტო սաճեշմարիտո, საჭეშმო սաճեշմո «ճիշտ, ճշմարիտ, վաւերական», Թուշ. ჭეშმარიტ ճեշմարիտ «ճշմարիտ»։ Վրաց. վերջին ձևը ենթադրել է տալիս հյ. *ճիշմ, որ իրօք էլ գտնում է Աճառ. ճշմի «ճշմարիտ, իրաւ» ձևի մէջ (ստուգելի!)

*ՃՈԹ «կտոր կամ ծայր» Բրս. մրկ. 443 (նշանախեց մի, որ ճոթ մի գրի). մասնաւորապէս «զգեստի ծայրը, եզերքը». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պարզ. 483. «Ի ծումր իջեալ, ձիգ ունելով ձախ ձեռամբ զճոթ նափորտին». սովորական է արդի բարբառներում «ծայր» նշանակութեամբ. գործածուած է նաև «գեղուհու աչքի ծայրով նայուածքը» նշանակութեամբ. հմմտ. Քուչ. 54՝ Կաքաւ մի հազար փետրով էր նստել՝ աչվին ճոթերով։ Այս արմատից կրկնութեամբ՝ ճոթճոթ «եզերքը եզերքին, ծայր ծայրի» Տաթև. ձմ. ճծթ. (Այլ և կազմին փայտեայ անօթ իբրև զկարաս, ճոթճոթ յիրեար ձգած և փայտեայ պնչանով .պընդած)։

=Թթր. جت ǰit, چت կամ چيت čit «ծայր, եզերք, սահման. 2. կտորեղէն, չիթ, միտկալ» (Будаговъ 1, 503). որից փոխառեալ են նաև ուտ. čot «եզերք, ջուրք», ɔotluγ «ծայր, վերջ», վրաց. ჭოთი ճոթի, ოთმუთი ճորմուքի «չորեղէն, չիթ» (Մառ. Крит. и мелкія ст. 1903, էջ 67)։—Աճ.

Իմ Գւռ. բառարանում, էջ 728 ճոթ դրել եմ արևել. թրք. چوت čot բառից, որի նշանակութիւնն է սակայն «a small adze—փոքր բրիչ»! (սխալմունքը յառաջացել է անգլ. adz «ուրագ, բրիչ» բառը շփոթելով edge «եզերք, ծայր» բառի հետ)։ Նոյն ուղը յիշւում է նաև լազ. čod «վերջացնել, սպառել, պար-

պել, հետևիլ», որ շատ հաւանական է կապ չունի յիշեալ թթր. բառի հետ։

ԳԻՌ.—Շատ տեղ կայ ճոք (չօք) և ճոճդ ձևերով. տե՛ս Գւռ. բառ.։

ՃՈԽ (յետնաբար ի, ի-ա, ո հլ.) «հարուստ, փարթամ, պերճ, փառաւոր, իշխանաւոր» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. մ. ա. 10. Սոււտ-Սեբ. էջ 3, Բուզ. էջ 207.—որից ճոխութիւն Ես. իբ. 21. Եփր. ծն. Ոսկ. ես. և մտթ. Սեբեր. ճոխանալ «հարստահարել, բռնանալ, պանծալ, նազիլ» Թուոց ժզ. 3, Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 17. «վայելել, փարթամանալ, զարդարուիլ» Ոսկ. յհ. բ. 10. ճոխաբան Ա. տիմ. բ. 12. ճոխագոյն Բ. մակ. ժզ. 24. Ոսկ. ա. կոր. բ. կոր. ճոխաճաճութիւն Ոսկ. ես. 17. ձմեռնաճոխ Թէոփ. խ. մկ. շքեղաճոխ Անան. եկեղ. պըտղաճոխ Թէոփ. խ. մկ. ճոխախօս «ճարտարախօս, հռետոր» Ուխտ. բ. 91. ճոխափառ Հայել. 130 (վերջին երկուսը նորագիտ բառ). նաև ճոխալ «ցնծալ, բերկրիլ» Տաշ. որից յառաջացել է գւռ. ճխալ Երև. Պլ. Տփ. հմմտ. Աղամ. էջ 9. «Դրախտին ուրախանէր, յետ և յառաջ հայեալ ճոխէր». ուր 5 ձեռ. ունին ճխէր, ինչպէս գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 198՝ ճխալ «հրճուիլ»։

ՆՀԲ լծ. թրք. չօխ, չօգ «բազում» և գօճա, խօճա «մեծ, վարժապետ, հարուստ»։ Մորթման ZDMG 24, 80 են թրք. čoq «շատ»։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 24՝ պատասխանելով ումն Պարոյրի հարցումին, յայտնում է թէ թրք. čoq պատահական նմանութիւն ունի մեր բառի հետ։ Patrubány SA 1, 310 փոխառեալ է թրք. čok «շատ» բառից, իսկ նոյն ՀԱ 1907, 305 անիլ բառին արմատակից է և թրք. čok փոխառեալ է հայերէնից։ Karst, Յուշարձան 421 թրք. čok։

ԳԻՌ.—Վն. ճօխլօխալ «գեղեցիկ ու ճարտար լեզուով խօսիլ», որից և ճռխլոխան «ճարտարախօս»։

***ՃՈԿԱՆ** «կեռ գլխով եպիսկոպոսական գաւազան» Սմբ. պատմ. 133. Մաշտ. ջահկ. «գաւազան, մական, լախտ» Ոսկիփ. որից ճոկանո՞տն «համաստեղութեան անուն» ԱԲ (ըստ Ալիշան, Հին հաւ. 129 նաև կոճանոտն, կոճճատոն. ըստ այսմ ուղիղ ձևը անյայտ)։

=Պրս. چوگان čōgān, čavgān «է փայտ ինչ կեռածայր, որով յասպարիզի գնտակ խաղան կարի ձիավարժք և զինաշարժք. դարձեալ զինչ և իցէ ցուպ կեռածայր, յորոց է և այն որով հարկանեն զթմբուկ»։ Իրանեան հնագոյն ձևն է պհլ. čōpgān, որից չի կարող գալ հյ. ճոկան: Մեր բառի մայրն է պրս. čōgān (կամ մանաւանդ *čōkān?) ձևը։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. [illegible] ātšōlgān, արաբ. صولجان ṣaulǰān (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 417), ǰōklān, جوكان ǰaukān, քրդ. چوكان čugān «գնդամուղի գաւազան», ռուման. čojan «գաւազան», նյն. τζυκάνιον «մականախաղ», վրաց. ჩოგანი չոգանի «отбойникъ» (Horn § 449):

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆրանս. (mail բառի տակ), որ կցում է պրս. չէվկեան բառին։—Սրմագաշեան, Արմէն. ռում. cîocan «մուրճ» բառի հետ (այս բառի ընկերները տե՛ս Berneker 135, որ հանում է թթր. čak-mak «զարնել» բայից)։ Մառ, Тексты XII, էջ 40 վրաց. ճակուճի ձևի հետ, որ չունի Զուբինով^{2} 1701։

ԳԻՌ.—Երև. ճօկան, Ալ$_{2}$. Մ$_{2}$. ճօգան (ունին նաև Բլ. Բբ. Ապ. Խրբ.). «հովուի կեռ գաւազան. 2. փայտէ գաւազան, որով ջիրիդ խաղալու ժամանակ ձիաւորը գետնից գընդակն է վերցնում»։—Rivola, Բառ. հայ.^{2} էջ 195 ճոկան ձևի հետ դնում է նաև կոճան «հովուի գաւազան» (հմմտ. վերը ճոկանոտն կամ կոճանոտն):—Այս արմատից է ճոկնիլ Բլ. «կտուրի գերանը ծանրութիւնից մէջտեղից ծռուիլ, փոր տալ»։

ՃՈԿՈՂԷՆ «որոճացող անասունների կըճղակը». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 199 և ՓԲ։

—**ՃՈՂԵԼ** «մազերը փետել» Ոսկ. յհ. բ. 16. Վրք. հց. ա. 622. Սահմ. Կեչառ. 194. Միխ. աս. 167. Վրդ. պտմ. էջ 122, 133. Անկ. գիրք հին կտ. 166 (գրուած ճոխել Վրդ. առ. 68). «կթել, ժողովել» Վրք. հց. որից ճողիլ

«մազերը թափիլ» Կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 250։

=Ծագումը տե՛ս ճիւղ:

ՆՀԲ ճիւղ *բառից։*

ԳԻՌ.—Պահուած է այլևայլ նշանակութիւններով. այսպէս՝ ճողել *Վն. «մազերը ճիւղ ճիւղ բաժանել. 2. բուրդ գզել. 3. որոշել», Սչ. «մի բանի երկու ծայրից քաշել, որպէսզի երկարի», Ալշ. Բլ. Մշ. «աղեթափիլ»,* ճող *Ակն. «ձգուն, երկարող, առաձիգ»,* ճողիլ *Ակն. Եւդ. Սեբ. «առաձգաբար երկարիլ, տարածուիլ, բացուիլ, լայնանալ», Ակն. Կր. Պլ. Սեբ. «սատկիլ», Եւդ. Սեբ. «նազիլ, սիգանքներ անել, կոտրատուիլ»,* ճողալ, ճողճողիլ *«յօրանջելով ձգձգուիլ»։*

ՃՈՂՃԵԼ *«ցոլանալ, փայլիլ». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. «Ընդ դեղնագոյն փետուրսն փոքր ինչ կանաչութիւն համավար խառնեալ արտաքս ճողճեր». (հրտր. Շահն. Ա. էջ 322, էմին՝ էջ 158. վերջինս ունի* ճոճէր*. ԱԲ դնում է* ճողճալ*): (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 23)։*

***ՃՈՂՈՊՈՒՐՏ** *«ընկոյզ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199, որ և բառաշարքից դուրս՝ էջ 112* ընկոյզ *բառի բացատրութեան մէջ դնում է* ճղոպուր: *Կենդանի է այսօր էլ Կնձ. Ղզ. Ղրբ.* ճղօ՛պուր, ճղո՛ւպուր *ձևով. որից նոր բառեր են՝* ճղոպուրթափի *«ընկոյզ թափ տալու ձող»,* ճղոպրամէջ *«ընկոյզի միջուկ»,* ճղոպրի, ճղոպրfեճի *«ընկոյզի ծառ»,* ճղոպրուտ *«ընկուզենիների անտառ»։*

=Հին կովկասեան բառ է անշուշտ, որի հետ հմմտ. վրաց. ჭუბური ճուբուրի, წაბლი ծաբլի, *լազ.* ճուբուլի, ճուբուրի, ճուբրի, ճուրբի *«շագանակ»։—Աճ.*

ՃՈՂՈՊՐԻԼ *«փախչելով հազիւ ազատիլ» Բ. մակ. ժբ. 35. Կոչ. 277. Յհ. կթ. հռր. որից* ճողոպրել *«փրցնել, կորզել, խլել, պոկել» Եփր. պհ. 174. Փիլ. Ճառընտ. Սազ.* ճողոպրիչ *ժղ. հռմկլ. Պղատ. տիմ.* ճողոպրումն *Պիտ. Մագ.* անճողոպրելի *Իգնատ. ղկ. 424։*

ՆՀԲ ճողելով պրել*։ Տէրվ.* Altarm. 105 կողոպուտ *բառի հետ կցում է հնխ.* grabh *«գրաւել, բռնել, ունել» արմատին։*

ՃՈՂՈՐՏԻ *«ճճի, շողոտ կենդանի». երկու անգամ ունի Մագ. թղ. էջ 202 և 218. «Բացանցութիւնք ճիոց և ճողորտեացն արտասորեալ.—Ճեճեկեալ ճիօրէն ճողորտեաց»:*

*ՆՀԲ «*ճողեալ *մասունք անպիտանք կամ շողոտ կենդանիք». (բայց ղուր է «բզքտած, ճղրտկած, շողիքի պէս բաներ» նշանակութիւնը, որ դնում է ՆՀԲ.* բացանցութիւնf *«արտաթորութիւն» բառը ցոյց է տալիս, որ ճճիների կամ շողոտ սողունների մասին է խօսքը»։ Մառ,* Яфет. Сбор. 1, 9 *վրաց.* ձաղլի, *լազ.* ջողորի *«շուն» բառերի հետ։*

○**ՃՈՂՓ.** *արմատ առանձին անգործածական, որից յառաջանում են* ճողփիւն *«ծեծի ձայն» Արծր.* ճողփումն *«ալիքների կամ ջրի պատառուածքի ձայն» Փիլ. յովն. Վրդն. ծն. ասւում է նաև* ճղփումն *Փիլ. լիւս. 160. (իբրև «դռան ճռնչիւն» գործածում է Ջքր. սարկ. Ա. 59),* ճղփիւն *Պտմ. աղէքս. 126. Միխ. աս. էջ 288.* ճաղփումն *ԱԲ.* ճղփուն *Յայսմ. ապր. 23։*

=Բնաձայն բառ է. հմմտ. տակի գաւառական ձևերը, ինչպէս նաև վրաց. ჭყუმპულაობა ճղ'ումպուլաոբա *«ջրի ճողփիւն»։ —Աճ.*

ՆՀԲ նոյն է դնում ռմկ. ճլօփ, ճլօմփ:

ԳԻՌ.—Նոյն են Վն. ճլօփ *«լողալու ժամանակ ձեռքը ջրին խփելուց յառաջացած ձայնը», Պլ.* ճլօմփ *«ջրի մէջ մի բան ընկնելուց յառաջացած ձայնը», Վն.* ճլմփ *«վայր ընկնելու ձայն»,* ճլփալ *«մի բան պատին խփելու ձայն», Մշ.* ճլպալ *«ջրի մէջ մի բան ընկնելու ձայնը»։*

—ՃՈՂՔԵԼ *«քաշքշելով բզկտել, փետել» Եղիշ. ը. էջ 125. որից* ճողfումն *Բրս. արբեց. գրուած նաև* ճոխfումն:

=Մեկնութիւնը տես ճիւղ:*—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. ճեղfել:

ՃՈՅՓՆ *«հաճար» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1130 ա և ՀԲուս. § 3362. անստոյգ բառ. հմմտ. յաջորդը։*

ՃՈՆ *«հաճար» Բժշ. կարելի է կարծել նաև «որոմ, այծակն կամ մի տեսակ ցորեն» Ամիրտ. տե՛ս ՀԲուս. § 1902. առաջին նշանակութիւնը հաստատում է՝*

*ԳԻՌ.—*ճոն *Երզ. Կս. «հաճար»։*

*ՃՈՆ. մատենագիր Բարսեղին տրուած մականունն է. Մխ. այրիվ. էջ 63, որ Բառ. երեմ. էջ 199 մեկնում է «մուշտակակար». այսպէս նաև ՆՀԲ «խաղախորդ, մորթ, գոյն», ՋԲ «մորթեգործ, մուշտակարար», Նորայր՝ Բառ. ֆր. 1193 բ, իբր մհյ. բառ «կաշեգործ», որից ճոնընտիր «Բարսեղ Ճոնի ձեռքով ընտրուած (շարական)» Մխ. այրիվ. էջ 63։

=Վրաց. ჭონი ճոնի «գդակ կարող». հմմտ. տակը գւռ.—Աճ.

ՆՀԲ դնում է նաև կոն կամ կօն ձևով և համեմատում է թրք. كون gön «կաշի» բառի հետ. սակայն կոն չէ՛ աւանդուած այսպիսի իմաստով. տրուած օրինակում կոն նշանակում է «սրբի յունական պատկեր, իկոն»։ Ցայտնի չէ նաև թէ ի՛նչ յարաբերութիւն ունի թրք. gön վերի ձևերի հետ. հմմտ. դարձեալ բոշայ. ճամ «ոչխարի մորթ, կաշի»։—Թոնդրակեցի, Աւետաբեր 1903, էջ 459 այս ճոնը կցում է նախորդ ճոն «հաճար» բառին, ասելով թէ գաւառներում մինչև այժմ էլ գործածական է ճոն «հաճար. փխբ. սևադէմ կամ թխադէմ նիհար մարդ»։

ԳԻՌ.—Լ. Տփ. ճօն «մորթէ գդակ կարող արհեստաւոր, մուշտակագործ», որից Տփ. ճօնխանա «կաշեգործարան»։ (Իսկ Ակն. կոն «կաշի» նոր փոխառութիւն է թուրքերէնից)։

ՃՈՊԱՆ, ի-ա հլ. «չուան» Բուզ. գ. 14. Ջենոբ, էջ 46 (գրուած ճօպան), Ասող. 188, Ոսկիփ. որից ճոպանաձիգ Թղթ. դաշ. Վրդն. պտմ. Մխ. այրիվ. էջ 61. ճոպանաւոր Ջենոբ. էջ 46. ճոպանախաղաց (չունի ԱԲ) Յայսմ. նոյ. 29, Տաղ. (հրտ. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 8)։

ՆՀԲ նոյն ընդ չուան: Տէրվ. Altarm. 38 ֆուպ, կուպ, զուսպ, կոպճեալ ձևերի հետ հնխ. gu արմատից, նոյն ընդ սանս. guph, անգսք. cyspan «կապել», հոլ. kosp «կապ» են։ Հիւնք. չուան բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. չուան և սումեր. guana «նաւի չուան»։

ԳԻՌ.—Երև. Խլ. Վն. ճօպան, Ալշ. Մշ. ճօբան «հաստ չուան», Խտջ. ջօբան «չուան» (Շիր. և Սլմ. «ցորենի խուրձերը սայլի վրայ կապելու չուան», Լ. Շլ. «հաստ կաշեայ փոկ», Սլմ. «պարսատիկ, պարսէտ»). որից ճօպանել «անասունների ոտքին չուան կապել, որպէսզի արածելիս հեռու չերթան», ճօպան ոլորել Ախց. «մի տեղ երկար նստիլ կամ մնալ»։ Ձևով հետաքրքրական է Ղրբ. ճա՛պան «մազէ գործած հաստ չուան», որի հետ հմմտ.՝

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭაპანი ճապանի «բեռ կապելու յատուկ փոկէ չուան», քրդ. چپان čopān «չուան» (Justi, Dict. Kurde 127 և Kurd. Gram. 57 սխալ է համեմատում բառը՝ հյ. չուան ձևի հետ), Ն. սոր. čop'an «կաշէ հաստ պարան»։

ՃՈՊՃՈՊԻԼ «ճզմուիլ, ճխլուիլ» Մագ. Թղ. էջ 132. ուրիշ օրինակ չկայ։

=Կրկնուած է անշուշտ ճոպ պարզական արմատից։

ՆՀԲ «իբր կոճոպիլ»:

ՃՈՌՈՄ «ճոխ, պերճ, սեթևեթեալ, ուռուցիկ» Ոսկ. Բ. կոր. որից ճոռոմանալ «ճոխանալ, պանծալ» Ոսկ. յհ. բ. 39. ճոռոմաբան Ճառընտ. ճոռոմաբանել Կանոն. Տիմոթ. կուզ, էջ 202. Մագ. ճոռոմաբանութիւն ՅՏ. իմ. պւղ.։

Հիւնք. ճառել բայից։ Մառ, Вступительнія и закл. строфы... Шоты, XXXIV կոռովի բառի հետ՝ կցում է վրաց. ყრმაწვილი ղ'րմածվիլի «պատանի» բառին, որի սեմական ցեղակիցներն են եբր. עלם 'elem և արաբ. غلام γulām «պատանի, տղայ». յաբեթական արմատը kram։

ՃՈՐՆԴՈՒՆ «եղջիւր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199 (գրուած է ճորընդուն).

*ՃՈՐՈՎ «զօռով, բռնի». յետին շրջանի բառ. ինչպէս՝ Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր 19, Քուչ. 68 (Պագիկ մը ճորով առնում են), Վրդն. առ. 181 (ճորով ազատեցաւ)։— Կենդանի է արդի գաւառականների մէջ (Ակն. Բլ. Խլ. Կր. Հնգ. Մշ. Ննխ. Շտ. Վն.) «դժուարաւ կամ բռնի» նշանակութեամբ, որից ճօռովել (կամ ջօռովել) «զօռ անել, բռնադատել» (Rivola, Dict. arm.-lt. Paris 1633,

և Ներսէսովիչ, Բռ. լտ.-հյ.), Լհ. ճօռովցճել *«ստիպել, բռնադատել»։*

=*Արաբ.* جور ǰavr *«հարստահարութիւն, բռնադատութիւն». ձևի համար հմմտ. արաբ.* ذوق zavq *«ուրախութիւն, քէֆ» >հյ. գւռ. Տփ.* զող:—*Աճ.*

Մասեաց Աղաւնի, 1861, 178 արաբ. جبر ǰabran *(արմատը* ǰabr) *«բռնի» ձևից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Գւռ. բառ. 731 ա։*

ՃՈՐՈՏԵԼ *«կոտրել կամ ջարդել և կամ ի բազում հատուածս անջատել». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 199 և ՀՀԲ. առաջինը գիտէ նաև* ճայրատել *«ծայրակտուր առնել» (էջ 195), որ եթէ* ծայրատել *բառի սխալ գրչութիւնը չէ, այստեղ է պատկանում։*

ՃՈՐՏ *«սպասաւոր, փոքրաւոր, ծառայ» Ուռհ. 274. Նար. տղ. 473. Մխ. դտ. «ձիապան, սէիս» Շնորհ. առակ. 57. «վասսալ» Սմբ. դտ. 104. Արձ. 1033 թուից (Վիմ. տարեգ. էջ 17). արդի գրականում նշանակում է «իշխանին կամ հողատիրոջ հպատակ հարկատու». որից* ճորտութիւն, ճորտատէր, ճորտատիրական *(նոր բառեր) են։*

Մառ. ЗВО *1924, 188 կապում է ռուս.* чертъ *«սատանայ» բառի հետ։ Կայ թթր.* جورى ǰori *«գերուհի» (*Будаговъ *1, 444), բայց մեր բառին համապատասխան չէ։*

ԳԻՒ.—Ախց. ճօռտ *(գործածական է միայն «ճորտի պէս դառեցնել» դարձուածի մէջ). Երև.* ճօռտ, *Ջղ.* ճօռք *«տան մէջ փոքր ծառայ», Սլմ.* ճօռտ, *Տփ.* ճուռտ, *Ագլ.* ճուռտ. *իսկ Կր.* ճօռտ *«աշնուական» (օր. ճորտի տղա՞յ ես, ի՞նչ ես).—Բլ. Վ. կայ միայն* ճօռտ ու պօռտ=*Տիգ.* բուռդ ու ջուռդ, *որ նշանակում է «ազգն ու տակը, ամբողջ գերդաստանը»։*

*ՃՈՒԱՐԻՇ *«զանազան դեղերով բաղադրութիւն» Մխ. բժշ. 85, 133։*

=*Արաբ.* جوارش ǰuvāriš՝ *նոյն նշ. որ արաբացեալ է պրս.* كوارش guvāriš *«մի տեսակ մարսողական մաջուն» բառից. այս էլ ծագում է պրս.* كواريدن guvārī-dan *«մարսել» բայից և նշանակում է բուն «մարսումն»։—Աճ.*

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ). որից յետոյ անկախաբար Seidel, *Մխ. բժշ. § 254, §§ 364—5։*

Ճուարս *տե՛ս Ճաւարս։*

*ՃՈՒԼԱՊ *«ըմպելի ինչ բժշկական մեղմացուցիչ» Մխ. բժշ. 148 են. իբր մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 721 ա։*

=*Արաբ.* جلاب ǰullāb *«օշարակ ինչ յայտնի՝ եռացեալ շաքարաւ». ծագում է պրս.* كلاب gulāb *«վարդաջուր» բառից. արաբերէնից են փոխառեալ նաև վրաց.* **ჯულაბი** *ջուլաբի «լուծողական», ֆրանս.* julep *«մի տեսակ դեղաջուր»։*

Նորայր, անդ. դնում է պրս. gulāb *բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Seidel, *Մխ. բժշ. § 35։*

*ՃՈՒԼԻՆԱՐ *«նռան ծաղիկ. ֆր.* balauste». *ունի միայն ՀԲուս. § 1904. գրուած նաև* ջալիրաճ, ջոլիրաճ *Բժշ. որ է* ջօլինար:

=*Արաբ.* جلنار ǰul-i-nār *կամ* جلنار ǰulnār, *որ արաբացեալ է պրս.* كلنار gulnār *հոմանիշից (պրս.* كل gul *«վարդ, ծաղիկ» և* نار nār *«նուռ» բառերից)։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 123 բ և ՀԱ 1923, 169։ Աւելի յետոյ անկախաբար Seidel, *Մխ. հեր. § 432։*

*ՃՈՒԼՊԱՆ *կամ* ՃՈՒԼՊԱՆՏ *«մի տեսակ մազ» Ամիրտ. Վաստ. 21, 96 (ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 264 lathyrus aphaca L, *որ և կոչւում է հյ.* խոռու, մաճդաճձ, ճռեկաճ, ճռսամճ, ոսպճավիզ). *ունի միայն ՀԲուս. § 1906. որից* ճուլպճտիկ *«մի տեսակ քուշնայ» Կամրկչ.։*

=*Պրս. և արաբ.* جلبان ǰulbān *նոյն նշանակութեամբ։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ԳԻՒ.—Խրբ. ջուլբաճդ, *Ջթ.* ջուլբօճդ *«ոլոռն»։*

ՃՈՒԿ *«թեքում, ծռուիլը». պահուած է արմատ ձևի տակ՝ գաւառականներում. ինչ.* վիզը ճուկ. *որից* ճկիլ *«ծռիլ» մհյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆր. 591 ա),* ճուկումուկ *«ոլո-*

րապտոյտ, zigzag» (անդ, էջ 1292 ա). գաւառականներում՝ ճկուիլ, ճկուն, ճկռիլ, ճկռ-ճկռ, ճկռացնել, ճկռկիլ են։

*ՃՈՒՀԻ, որ և ճռճի, ջուճի. նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. էջ 26—27 և մեկնում եմ «խեղկատակ, ծաղրածու», իբր՝

=պրս. جحی juhī, «է անուն առն միոջ, որ էր առակախօս և ծաղրածու, որպէս և յաշխարհին Հոռոմոց կոչեցեալն Նասրէտտին խօճա, որոյ պատմութեամբքն լցեալ է աշխարհ»։—Աճ.

ՃՈՒՃ «առնանդամ». ունի միայն ԱԲ. իբր մհյ. բառ գիտէ Նորայր, Բառ. ֆր. 1268 բ։

Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ჩუჩა չուչա «առնանդամի մաշկը, prépuce» և կազիկումուկ չեչ՝ «առնանդամ»։

ԳԻՌ.—Մկ. ճուճ, Ալշ. Մշ. ճուջ, Հճ. Պլ. Ռ. ջուջ, Սեբ. ջուջ, Տփ. ճուճու, Ախց. ճուճուլ, Շմ. ճիւճիւլ, Ղրբ. ճի՛ւճիւլ, ճի՛ւճօղ. ընդհանրապես գործածական է միայն երախայի համար. բայց Մկ. Պլ. ընդհանուր է (նաև մեծերի համար է գործածւում)։ Որից ճուճլաք «խանձարուրի այն մասը՝ որով մանկիկի առականքն են փաթաթում»։ Համմտ. նաև ուտ. ճօճօլ, «մանկան առնի»։

Ճուճաղ տե՛ս Դժոխ։

ՃՈՒՃԱՆ «կճղակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199։

*ՃՈՒՄՃՈՒՄ «մի տեսակ բոյս է» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1909։

=Արաբ. جمجم jumjum՝ նոյն նշ. (բայց այսպիսի բառ չեմ գտնում ո՛չ Կամուսում և ո՛չ էլ Steinschneider-ի մօտ)։

Այսպես մեկնեց ՀԲուս։

*ՃՈՒՆԴԻԿ «զինւոր». առանձին չէ գործածուած. բայց սրանից ունինք ճունդկութիւն «զինւորութիւն» Միխ. աս. 457. «Եկին ի Միջագետս և երթեալք ի Թկրիթ՝ մտին ի ճունդկութիւն բերդին»։

=Արաբ. جندی jundī «զինւոր, զօրք, հեծելազօրք». փոխառեալ է պրս. غند ɣund բառից, որից նաև հյ. գունդ: (Տե՛ս այս բառը)։—Աճ.

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 182։

ՃՈՒՇ «ճագոմ, gui». ունի միայն ՀԲուս. § 1910, որ և ԳԲ համարում է «սպիտակ ճագոմ»։ (Տե՛ս ճուռպ Գւռ. բառ.)։

ՃՈՒՇ «թարախոտ». առանց վկայութեան գտնում ենք միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէորգ Դպրէ, էջ 553։

Ճուղղութիւն տե՛ս Ճռուղ։

Ճուչ, տե՛ս Ճիչ։

*ՃՈՒՌԱԿ կամ ՃՈՒՐԱԿ «արու բազէ» Մագ. քեր. 228 և 240. «Բազէի արական՝ ճուռակ»։

=Պհլ. *čurrak ձևից. այս ձևը աւանդուած չէ, բայց ունինք պրս. چرّه čurra «փոքր բազէ և որձ բազէ» (ԳԴ). սրա հետ համմտ. նաև պրս. جرّه باز jurra-bāz կամ jura-bāz «արու բազէ», իրանեանից են փոխառեալ նաև աֆղան. jurra, jurrabāz «մի տեսակ բազէ», քրդ. jurre «բազէ», արաբ. زرّق zurraq «սպիտակ բազէ», յն. τζουράκιον (վերջինիս հետ համմտ. Մագ. քեր. 228 Սակս ոչ ունելոյ ճէ նոցա (Յունաց), յորջորջեն զճուռակն ծուռակ)։—Հիւբշ. 190։

Նախ ՆՀԲ (գաւազ բառի տակ) մեկնում է պրս. ճիւռէպազ. իսկ բուն ճուռակ բառի տակ դնում է լծ. յն. ἱέραξ։ Lag. Arm. Stud. § 1396 կասկածում է պրս. jurra և արաբ. zurraq ձևերի վրայ, բայց ընդունում է յն. τζουράκιον: Հիւբշ. յիշում է այս վերջինները և երգընկացու ճուռակ գրչութիւնը կարդում է *ջուռակ: Երկուսն էլ ծանօթ չեն պրս. čurra ձևին, որով միայն կանոնաւորապէս մեկնւում է հայերէնը։

ՃՈՒՌԵԿ «ախտ կամ կեղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199։

ՃՈՒՌՆ «ծունկերից մինչև զիստն եղած մասը» Տաթև. հարց. 243 (չունի ԱԲ). որ և ճուռ «ոտք» Մխ. բժշ. 33, էֆիմ. էջ 27։ Բառս յիշում է նաև Բռ. երեմ. էջ 335 ոլոֆ բառի բացատրութեան մէջ՝ այսպէս. օլոխ (իմա ոլոֆ) «ճուռ»։ Կենդանի է արդի գաւառականներում ճուռ, ջուռ, ճօռ ձևերով և զանազան նշանակութիւններով (յգ. ճռճեր, ճըռվըճեր). տե՛ս և Գւռ. բառ.։

—**ՃՈՒՏ** «հաւի ձագ, վառեակ» էֆիմ. 156. գտնւում է գաւառականներում զանազան ձեւերով. այսպէս՝ Երև. Տփ. ճուտ, Ալշ. Մշ. ճուդ, Ղրբ. ճօտ, Ջղ. ճուճ, Ագլ. ճուճ, ճուչ ևն։ Սրա կրճատ ձևն է ճո՛ւ ճո՛ւ կամ ջո՛ւ ջո՛ւ, բացագանչութիւն, որով հաւերէններն են կանչում։ Այս կարգի բացագանչութիւնները առ հասարակ անասունների անունից համառօտուած ձևեր են. ինչպէս՝ ֆուչի, ֆուչի, ֆուռռո՛վ, փիսի փիսի, փիշօ փիշօ, ռուս. цыпъ! цыпъ! «ճո՛ւ, ճո՛ւ» (համառօտուած цыпленокъ «ճուտ, վառեակ» բառից) ևն։—Գաւառականներում ճուտ նշանակում է ո՛չ միայն հաւի ձագը, այլ և օձի, խոզի և այլ անասունների. («հաւի ճուտը» յառաջացել է մասնաւորացմամբ). այս պատճառաւ այս բառը՝

=ձայնդարձն է ճետ «սերունդ» բառի, որ գաւառականներում ունի նաև «վառեակ» նշանակութիւնը (տե՛ս ճետ):—Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունի լազ. ճուտա, ճիտա, ծուտա «փոքրիկ», ինչ. ճուտա կոչի «գաճաճ» (իմա՛ «փոքր մարդ»), ճիտա ղալի «առուակ»։

ՃՊԿԻԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ յիշում է Բառ. երեմ. էջ 188՝ ձաձել բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ Ձաձել «իմանալ, կամ առնիլ կամ ճպկիլ»։

Ճպոտ տե՛ս Ճիպոտ։

ՃՊՈՒՌՆ, ն հլ. (-ռան, -ռանց) «ճպուռ, ծղրիդ» Վեցօր. 174 (ձեռ. ճեպիռնի, լուս. ճպուռն), 183. Փիլ. տես. գրուած է նաև ճիպուռն Եղիշ. ը. էջ 157. ճպիռն, ճպուռ, ճիպիռն:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ն բնաձայնից։ Հիւնք. ճապուռ «մագիլ» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի եբր. צִפּוֹר ṣippōr «հաւ»։

ՃՌ-Ա-ԴԱԻԱՆ «ծուռ կամ մոլար հաւատքի հետևող». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք թղ. էջ 491. «Ջայս վեց եպիսկոպոսս փախուցիք և սպանիք, ճռադաւանք, մոլար և խոտոր, ստափառ, գայլախումբ...»։

=Թերևս պէտք է ուղղել ծռադաւան. բայց հմմտ. նաև Ղրբ. ջըռ, որ «անհարազատ» իմաստով կցւում է զանազան բառերի. ինչ. ջըռ մելիք «սուտ մելիք», ջըռ կաթուղիկոս «չկաթուղիկոս»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. 250, ուր ջըռ վրիպակով տպուել է չև։

ՃՌԱՆԱԼ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եօթնագր. «Նախ սևովն և ապա կարմիր երևի. և ի չորրորդ բոլորին ճռացեալ կապուտակաձև երևի»։

ՆՀԲ մեկնում է «գուցե իբր ճիռ կամ կեռ կամ ծիր լինել»։ ՋԲ չունի։ ԱԲ դընում է «ծլիլ»։

○**ՃՌՂԵԼ** «թռչունի պէս ձայներ հանել (կախարդի)» Ոսկ. ես. 106. «Քանզի սովորութիւն է դիւաց՝ ճռղել, չհաւու ձայնս արձակել, զոր եօթանասունքն ընդվայրախօսութիւն կոչեցին». ուրիշ վկայութիւն չկայ, բայց նոյն հեղինակը մի քանի տող վերև ունի. «Զգէտսն, ասէ, որ ճըճուիցեն և ճըղիցեն... Թէոդիտովն ասէ. Զկանխագէտսն ձագացեալս, այսինքն ձագուց նմանեալս»։ Այս վերջին ձևը (ճըղիցեն) կարելի է ուղղել թերևս ճչիցեն, բայց կարելի է նաև կարդալ ճռղիցեն կամ պահել ճղիցեն (տե՛ս վերը ճղել):

=Բնաձայն բառ. արմատը ճ ձայնն է. համեմատել ճռուել, ճռուողել:—Աճ.

○**ՃՌՃՌԻԵԼ** «ճռուողել, ճիվ ճիվ ձայներ հանել». սրանից է ճռճռող «ճիվ ճիվ ձայներ հանող» ԱԲ։

=Բնաձայն բառ է. հմմտ. ճճուել, ճռուողել:—Աճ.

○**ՃՌՆՉԵԼ** «դռան կամ կօշիկի ճռալու ձայն» Սիսիան. Նեղոս 655. «սայլի ձայն» Տաթև. ձմ. ճծթ. արմատը՝ ճռինչ՝ գործածական է միայն նոր գրականում, բայց յիշում է նաև Բռ. երեմ. էջ 199 «գոչիւն» իմաստով։

=Բնաձայն բառ է, կազմուած ճ ձայնից՝ ռ սաստկականով և ն, չ յօդերով. ձևի համար հմմտ. կռնչել, փռնչել, դռնչել, մռնչել, զռնչել, խռնչել ևն, իսկ արմատի համար հմմտ. ճռչել, ճճուել, ճռուողել ևն։—Աճ.

Հիւնք. ճչել բայից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 ա։

ԳԻՌ.—Ղրբ. Ջղ. ճռնչալ «դռան ճռալը,

հիւանդի հեծելը, ծառի շարժուելուց ճռռալը են», Հճ. ჭორონჭოლ «դռան ճռռալը, մանկան ճչալը»։

○ՃՌՈՒԵԼ *«ճռճռալ». ունի ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան. որից* ճռուական *«ճըռուղական, թռչունների ձայնին յարմար» Լաստ. գլուխ Ժը։*

=Բնաձայն բառ է. կազմուած է ճ *ձայնից՝* ռ *սաստկականով և* ու *մասնիկով։—Աճ.*

> *Մառ.* О полож. абхаз. *էջ 29 վրաց.* ⴋⴟⴐⴈⴌⴀⴅⴈ მჭრინავლი *«սոխակ» և հյ.* ճճղուկ *բառերի հետ միացնելով՝ արմատը դնում է* ճուռ:

○ՃՌՈՒՈՂ *«թռչունի ծլվլոց». արմատ առանձին անգործածական, կայ միայն նոր գրականում. սրանից են* ճռուողել *«թռչունի ծլվլալ» Մարաթ. «ճիւաղների կամ փողի ձայն» Մագ.* ճռուողեցուցանել *Լմբ. աղ. գրուած է նաև այլ զանազան ձևերով. ինչ.* ճռուղել, ճուուղել, ճռուուղել, ճռողել *Ագաթ. Կոչ. թերևս նոյնից սխալ գրչութեամբ՝* ճուողութիւն *ԱԲ։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է ճ *ձայնից՝* ռ *սաստկականով և* ու, ող *մասնիկներով. Հմմտ.* ճռուել, ճճուել:*—Աճ.*

> *Այս մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 բ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք.* ճիվ ճիվ:

*ԳԻՌ.—*ճռվղալ *Երև. «թռչունի ճլվլալ»,* ճղվողել *Ղրբ. «հաւի հանած ձայնը»,* ճղվղալ *Ղրբ. «ուրախութեան ձայներ հանել» են։*

○ՃՌՉԵԼ *«դռան ձայն հանելը» Վրք. հց. (այլ ձեռ.* ճռնչել*). որից* ճռչող *«ճռվռացող (թռչուն)» Կոչ. 153 (նորագիւտ բառ)։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է ճ *ձայնից,* ռ *սաստկականով և* չ *ածանցականով. ձևի համար հմմտ.* կռչել, ճռչակ, խռչակ, շռիչ, առիչ. *արմատի համար հմմտ.* ճռնչել:*—Աճ.*

> *Այս մեկնութիւնս տես ՀԱ 1899, էջ 204 ա։*

Ճռպնդիկ *տե՛ս Ճրամպիտ։*

○ՃՌՌԱԼ *«ճռճռալ». մէկ անգամ ունի Մոլութ. 154ա. «ճռռան տրտընջմամբ որպէս զանիւ սայլի»։*

=Բնաձայն բառ՝ ճռ *արմատից, որից նաև* ճռչել, ճռվռել, ճռուող, ճռուել, ճռնչել:*—Աճ.*

○ՃՌՎՌԵԼ *«թռչունի ճռուողել կամ նման ձայներ». ունի միայն ԱԲ։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է ճ *ձայնից՝* ռ *սաստկականով և կրկնութեամբ։—Աճ.*

*ԳԻՌ.—*ճռվռալ *Ակն. «ճռուողել», Վն. «պոռչտալ, նոր կօշիկի ձայն են»,* ճռվռան *Մշ. «ճռուողալից»,* ճռվռուն *Վն. «ճռճռացող (կօշիկ)»։*

*ՃՐԱԳ, ի-ա *հլ. (յգ.* ճրագֆ *կամ* ճրագունֆ*) «ճրագ, ջահ, լոյս, մոմ» ՍԳր. Կիւրղ. Թագ. որից* ճրագ գիշերոյ *«ամենաթանկագին ակունքը» (որի առասպելական ծագումը տե՛ս) Տաթև. ամ. 162.* ճրագաքերան *ՍԳր.* ճրագարան *ՍԳր.* ճրագալոյց *Արշ. Կամրջ. Գնձ.* ճրագու *«ճարպ» Եզն. Վստկ. Կանոն. 27, 37 (վերջինը՝* ճրագոյն*), Ոսկիփ.* ճրագակալ *Վրք. հց.* եօթնաճրագ *Գնձ.* եօթնճրագեան *Սեբեր. ևն։*

=Պհլ. *čirāg *հոմանիշից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. պրս.* چراغ čirāγ *«պատրոյգի ծայրի բոցը, լոյս, ճրագ, լամբ», սոգդ.* čirâγ *«ճրագ». սրանից են փոխառեալ նաև բելուճ.* čirāg *«ճրագ», օսս.* çӀ aγ *«լոյս», քրդ.* čīra, čirai *«ջահ, լապտեր», ասոր.* ܫܪܓܐ šərā-gā, *արաբ.* سراج sirāǰ *«ճրագ», արևել. թրք.* چراغ čiraγ *«ճրագ», ավար.* ճիրախ *«մոմ» և թերևս նաև թրք.* چرا čəra *«մարխ»։—Հիւբշ. 190։*

> Schröder, Thesaur. 46 *դնում է փոխառեալ արաբ.* sirāǰ *ձևից։ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 314 անվճռական կերպով ուզում է փոխառեալ դնել տճկ.* չէրաղ *բառից։ Ուղիղ է մեկնում նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ձևի հետ։* Peterm. 25, 26, 34 *արաբ.* sirāǰ: Böttich. Rudimenta 55, 243 *և* Arica 75, 238 *պրս.* čirāγ, *ասոր.* šərāg, *օսս.* tyūrāγ, čirāγ: *Սրանց են հետևում նաև միւսները։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ճրագ՛, *Ախց. Երև. Գոր. Կր. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Տփ.* ճրաֆ, *Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* ջրաֆ *(Պլ. գործածական է միայն սաստկացուածների մէջ, ինչ. Սիրտիս ճրագը մարեցաւ). Մկ. Ոզմ. Վն.* ճրաֆ՛, *Ղրբ.*

ճըէ'րաֆ', Ակն. Խրբ. չիրաֆ, Ասլ. չիրաֆ, չի-րա*, Սվեդ. չրիւգ', Ագլ. ճրօյգ'. Նոր փոխառութեամբ Ննխ. չիրախ և խաչաձևմամբ՝ Սչ. չիրախ: Նոր բառեր են՝ անճրագ, ճրագանցում, ճրագաւոր, ճրագդիր, ճրագքաք, ճրագլոյս, ճրագկալի, ճրագկպոց, ճրագպաճի, ճրագվառ, ճրագվառոց, ճրագվառուճֆ, ճրագտալ «փայլփլիլ», ճրագուել, ճրագուակալել «գիրանալ» ևն։

ՓՈԽ.—Վերջաձայն f-ի պատճառով հայերէնից են փոխառեալ վրաց. ჭრაქი ճրաֆի, Թուշ. ჭრაქ ճրաֆ «ճրագ, լամբ» (բայց պարսկերէնից են վրաց. ჩირაღი չիրաղի, ჩირახი չիրախի «ճրագ»).—Կարաբուլակի բարբառով կայ ճերակուի «պարարտութիւն, ճարպ» մեր ճրագու ձևից։

ՃՐԱՄՊԻՏ «վզնոց». մէկ անգամ ունի Վրդ. առակ. 134 (մի ձեռ). ուրիշ տեղ գործածուած չէ։ Նոյն է սակայն ճռպնդիկ «մի տեսակ գլխազարդ, պսակակալ կամ պսակ յոսկւոյ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 273։

ԳԻՌ.—ճլպինդ Երև., չրպինդի Տփ. «մի մատ լայնութեամբ և մի թիզ երկարութեամբ թաւշեայ կամ դիպակէ կտոր, որի վրայ կարուած են կանանց ճակատանոցի ոսկիները»։

ՃՐՈՐ «աղիք, փորոտիք» կամ աւելի լաւ՝ «խախացոց ստամոքսի». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 465, որ խօսելով մի տեսակ դեղթափի մասին, ասում է թէ ստացւում է Շիրազի մօտ Շապանքար լեռան վրայ գտնուող մի տեսակ եղջերուաւոր անասունից. «Այն որ ունի զփանզահրն ի փորն... ի մէջ ճռոռվին կու լինի ու կակուղ է»։ Իմաստը որոշելու համար հմմտ. ԳԴ, էջ 212բ «կեավզէհրէ (gāvzahra). խարազայ. է քար ինչ որ գոյանայ ի լեղւոջ կամ ի խախացոցի հնդկային եզին. որ և յելանելն՝ է կակուղ և թոյլ որպէս զդեղնուց. զոր կալեալ ի բերանի առ վայր մի՝ կարծրանայ. ունի զգոյն և զզօրութիւն դեղթափի. բայց չէ այնչափ ազդու որպէս զդեղթափ»։ «Խախացոց» նշանակութիւնը հանում եմ այս վկայութեան համեմատութեամբ, իսկ «աղիք, փորոտիք» նշանակութիւնը բառի յոգնակի գործածութիւնից (ճռոռ-վի, ինչ. աչվի, ձեռվի, ոտվի ևն)։

ՃՓՆԻ «երիցուկ ծաղիկը, փափատիա, լտ. chamaemelium decipiens Boiss. ռամաշկա» (ըստ ՆՀԲ, Քաջունի և Տիրացուեան, Contributo § 543), «դափնեվարդ, oléandre» (ըստ ՀԲուս. § 1915) Գաղիան. Վստկ. 78, 81, 191. Բժշ. գրուած է նաև ճֆնի, չիֆնի, որոնց մէջ ֆ ձայնը օտար ծագում է ենթադրում։

ԳԻՌ.—Ըստ Տիրացուեան § 341 ունինք ծիփին, ծիֆին Տր. (նաև ծեփիկ ըստ ՀԲուս.) «rhododendron flavum Don.», որ ըստ Ցակոբեան, Արևելք 1890 ապր. 27 է «լեռնավարդ, azalia, Ամէրիգա հանըմէլի»։

ՃՕԲ «մի տեսակ քա՞ր». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Սեղան նոր ի պատուական քարէ սեաւ ճօբ»։

ՆՀԲ դնում է «բառ անյայտ», ԱԲ «քարի տեսակ մը»։

*ՃՕՁՊԷ «հնդկընկոյզի փոքր տեսակը. myristica officinalis» Վստկ. 122. որ և ճավզպէ Վստկ. 117, ճավզպուէ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1916։

=Արաբ. جوزبوا ǰavz-i-bava «հնդկընկոյզ» (տե՛ս Steinschneider WZKM 11, 329), որ և جوزبوّى ǰavz-i-bavvă (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 168)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Վաստակոց Գրոց հրատարակիչը՝ էջ 252 և յետոյ ՀԲուս։

ՃՕՃ «երկու կողմ շարժուիլ՝ երերալը». արմատական ձևը ցոյց են տալիս ճօճ «շարժում, շարժումն» Արծր. Օրբել. «կախօրրան» Զքր. սարկ. Ա. 55. որից ճօճիլ «երերալ, քամուց տատանիլ, նիզակների շարժուելը» Վեցօր. Մծբ. Եղիշ. ճօճել (գրուած նաև ճոճել) Բ. մակ. ժա. 8. Եփր. թգ. ճօճեցուցանել Նիւս. ճօճան Գնձ. Թլկր. 53. ճօճեմական Սեբեր. 198. ճօճանակ «ճոռան, կարկաչայ, շռնչանի նման մի խաղալիք» ՅՀ. իմ. ատ. Կանոն, էջ 146. (Նոր գրականի մէջ «pendule»). ճօճկտալ Քուչ. 53. նիզակաճօճ Գր. տղ. յօնաճօճ Սիսիան. յարաճօճ Ագաթ. Միջին հայ. ճօշ տալ «երերալ» (իմա ճօճ տալ) Թլկր. 25.—Նոր բառեր են ճօճում, ճօճանակաւոր, ճօճաքոռ ևն։

Տէրվ. Altarm. 53 սրա հետ է համեմատում սանս. pra-yuǰ «նետել, արձակել», pra-yuk-ta «յուզեալ, ճօճեալ,

տատանեալ»։—Հիմք. ճեմել բայից։ Մառ, Вступительныя и закл. строфы... Шоты, *էջ 19 կցում է վրաց.* ჭოჭმანი ճօճմանի *«փառք, փայլիլ, պլպլալ, վարանիլ, տատանիլ» բառին։*

ԳԻՌ.—Ախց. ճօճալ, *Ալշ. Բլ. Մշ.* ճօշալ, *Սեբ.* ջօշալ, *Ղրբ.* ճօճ տալ *«ճօճել, շարժիլ».—արմատական ձևը պահում է Երև. Տփ.* ճօճ, *Ախց. Երև.* ճօճք, *Ջղ.* ճօճկ, *Ննխ.* ջօշք, *Ղրբ.* ճօժկ, *Վն.* ճօճիկ *«մանուկը քնեցնելու կախօրրան»,—նոյն արմատից ունինք նաև* ճօճ *Ախց. «մի տեսակ պար»,* ճօճանակ *Ագլ. Երև. Ղրբ. (վերջինս* ճճա՛նակ, ճշա՛նակ *ձևով) «ճոճան» (ճիշտ նոյն է ՅՀ. իմ. առ.* ճօճանակ *կոչուած գործիքի հետ, որ Ծաղկազարդին ճռճռացնում են),* ճօճկեթել *Վն. «մանկան կախօրրանի չուանները»,* ճօճկտալ *Մշ. «նազելով քայլել»,* ճօճկտան *Մշ. «նազելով քայլող»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭოჭო ճօճի, ჭოჭინი ճոճինի *«գլորուող աթոռ, մանկական օրօրոց»,* ჭოჭონაქი ճոճոնաքի *«ճախարակ,* poulie», *Ն. ասոր.* ǰoǰänä *«շարժուող, խախուտ» (*Калашевъ, Айсорско-русск. слов.—Сборн. матер. Кавк. *հտ. 20, էջ 285)։*

ՃՕՃ *«սիրուն, գեղեցիկ», Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. այրիվ. էջ 39. «Սեթայ որդիքն գունագեղք և կարճամէջք և կուռվիզք էին. իսկ Կայենին մեռելերեսք, բայց ճաւճք»։ Այս կտորը անշուշտ ակնարկութիւն է Ծն. զ. 2 հատուածի. «Տեսեալ որդւոցն Աստուծոյ զդստերս մարդկան զի* գեղեցիկ *էին, առին իւրեանց կանայս յամենեցունց զոր ընտրեցին»։ Հակասական* բայց *շաղկապը՝ որ դրուած է* մեռելերես *և* ճօճ *բառերի միջև, ցոյց է տալիս՝ որ վերջինը լաւ մտքով պէտք է առնել։*

ՃՕՇ *«բամբասանք» Կեղծ-Շապհ. էջ 59. Քուչ. 110. որից* ճօշալ *«չարախօսել, թշնամանել, բամբասել» Կոստ. Երզն. 135 (Ես ղպնահար եմ և ամօթով, վասն անգիտաց զմեզ ճօշալով). յգ. սեռ. ձև է* ճօշնաց, *որ Սմբ. դատ. էջ 37 մէկ ձեռ. ունի միւսների* նախատանաց *բառի տեղ։ Կենդանի է արդի գաւառականների մէջ. այսպէս՝* ճօշք *«բամբասանք, վէճ, կռիւ» (Ղազախ, Մուշ, Տփղիս),* ճօշանք *«բամբասանք» (Մշ.),* ճօշել, ճօշալ *«բամբասել, վատաբանել» (Մկ. Մշ. Սեբ. Շշ. Վն. Տփ)։—Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 59, Նորայր, Բառ. ֆր. 6։*

***ՃՕՇ**, ի *հլ. (գրուած նաև* ճաւշ, ջաւշ) *«կուրծքի զրահ, լանջապանակ» Շնորհ. եդես. էջ 27. այս բառի հետ նոյն է՝*

***ՃՕՇԱՆ** (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան գրուած նաև* ճաւշան, ճուշան, ջօշան, *և* զաւղան՝ *որ գրչագրի սխալ է և պէտք է ուղղել* ջաւշան)՝ *նոյն նշ. Գր. եր. Մարթին. Լմբ. առ լև. տպ. 1865, էջ 239. Թլկր. 54. տե՛ս նաև* ճաւշանիռու:

=Պրս. և արաբ. جوش ǰauš *«զրահի օղակ»,* جوشن ǰaušan *«զրահ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 609), ըստ* Lag. *նաև* چوشن čaušan, čōšan. *որից փոխառեալ նաև վրաց.* ჯავშანი ջավշանի *«զրահ»։—Հիւբշ. 279։*

ՆՀԲ պրս. ճէվշէն, ճիւշիւղ, *յոգ.* ճիւվէշ, ճէվաշին, *որ է սիրտ և լանջք։ Ուղիղ է* Lag. Arm. Stud. § 1398: Müller WZKM 8, 188 *պրս. բառը կցում է զնդ.* yaō xšana *«պատրաստութիւն, զրահաւորութիւն» ձևին։*

***ՃՕՇԻՐ** *(գրուած է նաև* ճաւշիր, ջոշիր, կօշիր. *սխալմամբ* ճուաշիր *Վստկ. 208,* ջուանշիր, ջոխիր) «pastinaca opopanax *կոչուած ծառը և նրա խեժը» Գաղիան, Բժշ.։*

=Արաբ. جاوشير ǰāvšīr *նոյն նշ. (տե՛ս* Steinschneider-*ի հաւաքածոյի մէջ, ի* WZKM 11, 326). *բառս արաբացեալ է պրս.* کاوشير gāvšīr *հոմանիշից, որ ծագում է պրս.* کاو gāv *«կով» և* شير šīr *«կաթ» բառերից և բուն նշանակում է «կովի կաթ». այսպէս է կոչուած սոյն խէժը՝ իր կաթնանման սպիտակութեան համար։*

Բառս գտաւ ու մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 875 բ, որից յետոյ ՀԲուս. § 1918։

Ճօռ *տե՛ս Ճառէ։*

Մ

ՄԱԱՏՐՈՎԹ *«խոստրումն», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200։*

***ՄԱԳԱՂԱԹ** (ի հլ. *ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ.* -ի) *«կաշուց պատրաստուած թուղթ. 2. լայնաբար՝ գիրք» Ես. լդ. 4. Լաբուբ. 23. Եղիշ. Վրք. հց. գրուած է նաև* մագաղատ *Փարպ. որից* մագաղաթեայ *Ես. ժը. 2. Եփր. բ. տիմ. Յայտ. գ. 14. Վրք. հց.։*

=*Ասոր.* ܡܓܠܬܐ magalləθā *«գալարեալ մատեան,* volumen» *ձևից. բառս բնիկ սեմական է և ծագում է* גלל gll *«գլորել, գալարել» արմատից. հմմտ. եբր.* מגלה məγillā, מגלת məγillāt *«գալարեալ մատեան», արամ.* מגלתא məgilləθā, *որից արաբ.* مجلّة majalla *«ճոխ կազմ ունեցող գիրք, մահմետականների քաղաքային օրինագիրքը» և սրանից էլ օսմ.* mejelle *«Տաճկական օրինագիրքը»։—Հիւբշ. 310։*

Նախ ՆՀԲ «լծ. եբր. մէկիլլա, *որպէս և թրք.* كاغد kāγəd *«թուղթ»։ Այվազովսքի, Յաղագս հնչման 15 եբր.* մակէլլօթ: Lag. Arm. Stud. § 1399 *եբր. և ասոր. ձևերից։ Հիւնք. եբր.* մէկիլլօթ: *Մառ,* О полож. абхаз. *էջ 6 պրս.* كاغد kāγad, *վրաց.* քաղալդի *«թուղթ»։*

ԳԻՌ.—Մշ. մագ'աղատ, *Տփ.* մաքաղաք *են. Ղրբ. կայ իբրև իգական յատուկ անուն՝* Մաքաղաք։

ՓՈԽ.—Վրաց. მაგალითი մագալիթի *«օրինակ, բնագիր»։—Անցել է Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ «գիրք» նշանակութեամբ. Քթէպան ժի, պախուսուս մագաղաթան (զգիրսն, մանաւանդ զմատեանսն). Բ. տիմ. Դ. 13։*

ՄԱԳԱՐԻԿՈՆ *կամ* **ՄԱԳԻՐԻԿՈՆ** *«անուն խոտոյ և փշոյ. լտ.* xanthium, lappe» *Գաղիան։*

Կայ պրս. ماذريون māδarıyūn *ծաղիկ իմն դեղին, որոյ մէջն է սեաւ» բայց չի ծածկում վերի ձևը։*

ԳԻՌ.—ՀԲուս. § 1920 առանց յիշելու հին ձևը՝ դնում է Սեբ. մագարիկոն *«ստեպղին, թրթնջուկ». ըստ իս շատ կասկածելի։—*

ՄԱԳԵՏԻՆ *«մոլեգին». ունի միայն Բռ. երեմ, էջ 200։*

ՄԱԳԻԼ, ի-ա հլ. *(գրուած նաև* մաքիլ, մակիլ, մագալ) *«թռչունի կամ գազանի ճանկ» Դան. է. 19. Իմ. ե. 11. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 4. Կոչ. Վեցօր. 162, 169, 192. որից* մագլաւոր *Տօնակ. Վրդն. ծն.* լիամագիլ *Եզեկ. ժէ. 3.* կորամագիլ *Նիւս. բն.* բազմամագիլ *Եզեկ. ժէ. 17.* հաստամագիլ *Վեցօր. 161.* երկայնամագիլ *ԱԲ.* մագլել *(գրուած նաև* մաքլել) *Ոսկ. փիլիպ. (տե՛ս ՀԱ 1913, 490), Եփր. գղջ. Վրք. հց.* մագլցել *«ճանկռտել, եղունգներով պատառոտել կամ ճանկռելով մի տեղից վեր բարձրանալ» Եփր. ապաշխ. 194. Ճառընտ. որ և* մագլցտել *Ոսկ. յհ. բ. 16։*

=*Թուի թէ փոխառեալ է Կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց.* მაჴვილი մախվլի *«սրածայր, սուր», ուտ.* մուխ *«եղունգ, մագիլ, ճիրան», ավար.* maxl *«եղունգ, մագիլ»,* ma‘<*max, *յգ.* ma‘al *«եղունգ»։*

Klaproth, Asia pol. *էջ 103 ավար.* matt: *ՆՀԲ «արմատն երևի* մատն *և* ֆիլ»: *Հիւբշ.* KZ *23, 35 և 36 սանս.* nakha, *պրս.* nāxun, *օսս.* nūx *ձևերի հետ՝ եւրոպական* nagha, naghla *«եղունգ» նախաձևից։* Lag. Arm. Stud. § 1400 *մերժում է սրանք և համարում*

է բառը սեմական։ Տէրվ. Altarm. էջ 74 կցում է մաճառիլ բային, որի վրայ տե՛ս տակը։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 182 անհաւանական է գտնում *naghla «եղունգ» բառախմբի համեմատութիւնը, որովհետև հյ. մ չի կարող գալ n-ից։ Tomaschek, Deutsche Lit. Zeit. 1883, էջ 1254 և յետոյ Bugge, Btrg. 35, KZ 32, 85 տուին վերի մեկնութիւնը։ Հիւբշ. Arm. Gram. 471 մերժելով հնխ. naghla են, ուղարկում է Bugge-ի մեկնութեան, առանց այս մասին կարծիք յայտնելու։ Meillet, Rev. crit. թրգմ. Բազմ. 1898, 120 մերժում է ὄνυξ են համեմատութիւնը։ Jensen WZKM 10, 11, Hitt. u. Arm. 63, 79 և ՀԱ 1904, 184 և 274 հաթ. mag, magh ձևի հետ, որով հայը համարում է բնիկ՝ կազմուած մագ արմատից՝ -իլ մասնիկով (իբր սանս. nakha են), իսկ վրաց. մախվիլի փոխառեալ է հայերէնից։ Հիւբշ. կացի՞ն բառից։ Մի ՙառանձին քննութիւն ունի Bugge, ZAPh 1, 164, ուր բառը համեմատում է դարձեալ սանս. nakha, յն. ὄνυξ են խմբի հետ՝ նոր լուսաբանութեամբ։ Հնխ. արմատը դնում է *mōkh-, հյց. *moghm̥, տրակ. *omghéļ վերջինը դարձաւ *onghéļ՝ gh-ի մօտ m փոխուելով n-ի և յետոյ՝ սրա ազդեցութեամբ՝ ամբողջ հոլովումը փոխուեցաւ՝ *nōkh-, *noghm̥ են, որից յառաջացան սանս. nakha-. լիթ. nāgas, հսլ. noga, յն. ὄνυξ են։ Բնիկ անփոփոխ ձևը ցոյց են տալիս յն. ἀμύσσω «քերել»<ἀμυχyω և հյ. մագիլ (-իլ նուազական մասնիկով)։—(Այս մեկնութիւնը անընդունելի է, նախ՝ որովհետև յիշեալ ձևերի համապատասխանն է հյ. եղունգ (տե՛ս այս բառը) և երկրորդ՝ որովհետև յն. ἀμύσσω կապւում է լտ. mucro «մագիլի են սուր ծայր» բառի հետ (տե՛ս Walde 497) և հետևաբար կապ չունի այստեղ։ Այսպէսով հնխ.. *mōkh- ձևի ենթադրութիւնը յօդս կցնդի)։—Bugge-ի համեմատութիւնը մերժում են Walde 851 և Pokorny 1, 181։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 98 հայ բառը դնում է -իլ նուազական մասնիկով։

ՄԱԳԻՂՈՆ «տաւիղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200։

*ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ, ի-ա հլ. «յունական իշխանական մի տիտղոս» Շնորհ. վիպ. Լմբ. մատ. 535. Վրք. հց. որ և մաճիստրոս Յայսմ. մագիստրիանոս կամ մագեստրիանոս Բուզ. 103. մագիստրիոն ԱԲ. մագիստրինոս ՋԲ. մագիստրեան «իշխաններ» Ճառընտ. միջնադարեան յոյն արտասանութեամբ՝ մաժիստրոս Ասող. 182. մաժիստռոս Ասող. 279, 260, 261. Լաստ. նոր յունարէնի հնչմամբ էլ՝ մայիստր Շնորհ. պտճռ. միաբ. (տե՛ս Շնորհ. ընդ. տպ. եմ. էջ 144, 146, 155), մայստր Վրք. շնորհ. 76. մայէստր Սկևռ. պատ. 13. սրանցից մագիստրութիւն Եւս. պտմ. ը. 11, էջ 642. մագիստրոսութիւն Ճառընտ. մաժիստրոսութիւն Ասող. էջ 278. Լաստ.։

=Յն. μάγιστρος, μαγιστριανός «կայսերական տան գլխաւորը», μαγιστρότης «մագիստրոսի պաշտօնը». յունարէնն էլ փոխառեալ է լտ. magister «նախագահ, գլխաւոր, վարպետ» բառից, որ կազմուած է magnus «մեծ» բառից՝ կրկնակ բաղդատական մասնիկներով։ Նոյն լատին բառը ռոմանական լեզուների մէջ դարձել է՝ իտալ. maestro, հֆրանս. maistre, ֆրանս. maître, որոնցից էլ յետին մայստր են ձևերը։—Հիւբշ. էջ 362։

ՀՀԲ դնում է լատիններէնից։ Ինճիճեան, Հնախ. Բ. 229 և ՆՀԲ «լտ. magister, յորմէ յն.»։

*ՄԱԳՆԵՍՏԻՍ «քաշողական ուժ ունեցող մի քար» Նար. էջ 111. գրուած մանգնեստիս Անան. եկեղ. որ և մագնիտ Նիւ. բն. Յայսմ. մանգնիտ. Տաթև. ձմ. կ. մագնիդէմ Բռ. երեմ. էջ 200. ուշ ժամանակ՝ մղնադիս (Պատկ. Драг. камн. էջ 46), մղլադուզ էֆիմ. 247 (տե՛ս ծառատ). ժողովրդական ստուգաբանութեա՞մբ դարձած մկնառիզ Մխ. բժշ. 120.—արդի գրականում ընդունուած է միայն մագնիս, որից մագնիսական, մագնիսացում, մագնիսացնել, մագնիսականութիւն։

=Յն. μάγνης, μαγνῆτις «մագնիս քարը», որ ծագում է Μαγνησία (այժմ Մանիսա) քաղաքի անունից, իբրև գիտական բառ՝ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. օր. լտ. magnes, գերմ. Magnetstein, արաբ. مقناطيس miqnāṭīs, թրք. moqladəz (=ռմկ. մըխլատըզ)՝ նոյն նշ.— Հայերէնի յետին ձևերը յառաջացած են վերջի երկուսից։—Հիւբշ. 362։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

ՄԱԳՈՅՆ «թև» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 200. Մագ. գամագտ.։

Նորագիւտ բառս ունի միայն Մէնէվիշեան, Գամագտ. 33։

ՄԱԳՈՆ, եւ ՄԵՋՄԵՂ «յանդ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 200 (բ տպ. մեղմեղանդ). երևի ուզում է ասել թէ մագոն և մեղմեղ նշանակում են «անդ». և այս բառով պէտք է հասկանալ ո՛չ թէ «անդ, այնտեղ», այլ «անդ, հանդ, արտ», ինչպէս ցոյց է տալիս նախդիրը։

ՄԱԶ, ո, ի հլ. «գլխի կամ մարմնի մազ» ՍԳր. Ոսկ. եփես. սրանից մազագործ Թուոց լա. 20. մազապուր «մազից ազատած» ՍԳր. Եւս. քր. մազեղէն ՍԳր. Եփր. ա. մն. մազեղ Կոչ. մազկոփեճ «վերջին թելը հասած, հոգեվարք» Ոսկ. մ. բ. 1. մազմզուկ «թելաւոր արմատներ» Վստկ. անմազմզուկ Վստկ. սպիտակամազ Ոսկ. ես. թաւամազ Դամասկ. դեղձանեմազ Ոսկիփ. ձաղկամազ Պղատ. եւթ. մազնատեսակ «մազանման», որ մէկ անգամ ունի Գիրք. առաք. 190 ա. «ի ձեռն մազնատեսակ ջլացն որք են արմատացեալք ի գլուխն»։ Ենթադրում է մազն ձևը, բայց. անշուշտ աղդուած է մզնատեսակ բառից (տե՛ս միզն)։ Մազոտ, մազմզոտ, մազխիլ (Նոր բառեր) են։

Klaproth, Asia polygl. էջ 101 պրս. موی muy, լեթթ. և լիվ. matti «մազ»։ ՆՀԲ «որպէս թէ մած ի մորթն»։ Lag. Arm. Stud. § 1401 սեմական է կարծում։ Հիւնք. համարում է շրջուած ծամ բառից։ Հիւբշ. 310 դնում է ասորական փոխառութեանց շարքը և համեմատում ասոր. ܡܙܐ mezzē «բարակ մազեր» և պհլ. مزیا mazia (?) «մազ» բառերի հետ։ Patrubány IF 14. 56 յն. μόσχος «մողի» բառին ցեղակից՝ իբր «ճիւղ, ոստ»։ Այս մեկնութիւնը յիշում և մերժում են Boisacq 646 և Pokorny 2, 301: Բայց Scheftelowitz KZ 54 (1927), էջ 232 նորից է դնում յն. μόσχος «ընձիւղ», լտ. merges «խուրձ», mergae «եղան»։—Բառիս նման են հընչում չեչէն. mâž, կուր. կայ. ակ. խիւր. muçur, վար. muçuy, արչ. boçor, ավ. meyež, migež, miš «մօրուս», դիդ. mešloga, անդ. mikašu, bikašu, ինգ. megaš, սամոյէդ. munoç, mutida, monuça, mudut, mulsen են, խալխա maç, կարաբուլակ maǰ «մօրուս», որոնց արմատը Klaproth, Kaukas. Spr. էջ 15 դնում է ma, me, mi, mu. բոլորն էլ պատահական են։ Այսպէս է նաև չին. 毛 mao «մազ» հոմանիշը։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. մազ, Ղրբ. մազ, մոզ, Ջթ. մօզ, մոզ, Ագլ. Հճ. մօզ, Սվեդ. մուզ: Նոր բառեր են՝ մազակալել, մազաճաք, մազաշարժ, մազաչափ, մազեբաւոր, մազերկայն, մազքաշ, մազլաք, մազխոտ, մազկապ, մազկարօտ, մազկեր, մազկոլ, մազկլիլ, մազման, մազպլոց կամ մազմլոց, մազոտ, մազփոխել, մազքաշ:

ՓՈԽ.—Վրաց. მაზმანი մազմանի «շուան շինող», թրք. գւռ. Կս. Եւդ. Ատն. (ինչպէս և Ատանայի Թրքախօս Յունաց բարբառով) مازمال mazman «մազման, այծի մազ մանող և այծի մազից պարկ են գործող արհեստաւոր» (Բիւր. 1898, 713, Յուշարձան 330)։—Հյ. մազկապ ձևից է փոխառեալ թրք. نزكب nezgeb «մազի կապ, ծամկալ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 325 և Բ. 658)։

ՄԱԶ «նռան ծաղիկ, ճուլինար» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1921։

ՄԱԶ «ծեծ, խարազան, գաւազան». մէկ անգամ ունի Փիլ. լիւս. «Հեղգ ձի մի... պատճառէր կաղալ. մինչև բուծողացն մազովքն դարձեալ՝ քան զգանդաղանս ի վեր եղև»։

ՆՀԲ «որպէս յն. μάστιξ «խարազան»։

*ՄԱԶԱՏ «խաղալիք». յետին հայերէնի յատուկ բառ, որ գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Կոստ. Երզն. 159. «Զհամբերելն ի հետ պահէ զերդ հրեղէն թուր մի փոլատ, որ չլինիս հաքը աստենիս, որ չարնէ զօրն զքեզ մազատ»։

=Պրս. مزاد mazād «խաղ ինչ»։—ԱՃ.

Պօտուրեան, հրտր. Կոստ. Երզն. էջ 52 մեկնում է արաբ. «նախանձ», որ անյարմար է իմաստով։

*ՄԱԶԱՏ «աճուրդ» Անսիզք 79. գործածական է նաև արդի ռամկականում.

=Արաբ. مزاد mazād «աճուրդ», որ յառաջանում է زياده ziyāda «աւելի, աւելացում» բառից։—ԱՃ.

*ՄԱԶԱՐՈՎԹ. մէկ անգամ գործածուած է Յոբ. լը. 32 հատուածում. «Բանայցե՞ս զմազարովթն ի ժամանակի իւրում».—Ոսկիփ. մեկնում է «մթատեսակ աստեղն, զոր մազարովթ կոչէ».—Շիր. գրում է նազարովք կամ նազարօք և համարում է «աստղ»։—Իբրև աստղի անուն ունի նաև Վրք. և վկ. ա. 682. «Բայց այլ աստեղք... որպէս արուսեակն և մազարովթն և ալաւունքն և Հայկըն»։—ՀԱմտ. Նաև Սարգ. յուդ. Բ. էջ 650. «Իսկ մազարովթն ամենևին ո՛չ տեսանի. երբեմն որ գիշերավարն է՝ առաւօտուն աստղ լինի. և այլ փոխանակ նորա՝ գիշերավար. և այսպէս իբրև ի շփոթման են գնացք նոցա և միշտ մոլորական շրջին, ուստի և զանունն ընկալան»։

=Եբր. מזרות mazzārōϑ բառն է, որ նոյն է מזלות mazzālōϑ ձևի հետ և նշանակում է «համաստեղութիւն, կենդանակերպ, մեծ արջ, բոյլք, լուսաբեր կամ ուրիշ մի աստղ» ըստ զանազան մեկնիչների. փոխառեալ է բաբել. mazzaltu բառից։ Մեր ձևը յառաջանում է եբր. բառի յունարէն μαζουρων տառադարձութիւնից (Sophocles 727ա), որի դէմ անշուշտ կար նաև *μαζωρωθ ընթերցուածը, ուր ա փխ. ου համապատասխան է թէ՛ հայուն և թէ եբրայականին։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԱԶԴ «պինդ, խիստ, ամուր». նշանակուած է Անյ. հց. իմ. մի ձեռագրի լուսանցքում՝ իբրև բացատրութիւն հոմանիշ սոք բառի. նոյն է նաև մազդ «հաստ» Քուչ. 47 (Հա՛յ իմ մազդ ուռի մորճիկ, չորանա՛ս թէ զիս մոռանաս). որից մազդութիւն «թանձրութիւն» Շիր. մաստութիւն, մաստնութիւն «հաստատութիւն, ամրութիւն» Մծր. ունինք նաև մաստութիւն «համբերատարութիւն», որ չորս անգամ իրար ետևից գործածում է Տաթև. հարց. էջ 584՝ հետևեալ ձևով. «Հեզութիւնն նոյն է ընդ մաստութիւնն. զի ասեն թէ մաստութիւն է որ ոչ զգայ զդառնութիւն ինչ սգոյ. և մաստութիւնն նոյն է ընդ համբերութեանն. զի համբերութիւնն է տևումն մարմնաւոր նեղութեանց, իսկ մաստութիւնն տևումն նախատանաց» (իբր «դիմացկանութիւն»)։

=Արևել. իրան. mästa «մեծ» (MSL 20, 10), որ զնդ. [illegible] masita-, masit- «ընդարձակ, տարածուն, մեծ» բառն է։ Այս բառը եթէ ձևով ու իմաստով շատ յարմար չէ վերի մազդ բառին, ընդհակառակը շատ համապատասխան է գւռ. մաստ ձևին, որ տե՛ս տակը։—ԱՃ.

ՆՀԲ մազդութիւն մեկնում է «որպէս թէ մածութիւն, մաղզումն կամ մաստութիւն, այսինքն հաստութիւն»։ Lag. Ges. Abhd. էջ 31 զնդ. masıta «մեծ, աճած»։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. meš, miš «բազմութիւն»։

ԳԻՌ.—Խրբ. ՀՃ. Մլթ. Սվ. կայ մաստ «մեծ, հաստ», որից մաստ ասեղ «մեծ կամ հաստ ասեղ»։ ԳԲ գիտէ նաև մաստուռ «երկաթէ մեծ մուրճ, կռան», որ այլուստ ինձ ծանօթ չէ։

*ՄԱԶԴԵԶՆ, ն հլ. (-զան, -զունք, -զանց) «զրադաշտական» Բուզ. Խոր. որից դեն մազդեզանց (կամ նաև օրէնք, աղանդ մազդեզանց) «զրադաշտական կրօնը» Եղիշ. Բուզ. Խոր. մազդեզական «զրադաշտական կրօնին վերաբերեալ» Արծր.։

=Պհլ. (արձանագրութեանց մէջ) mazdēsn կամ mazdayasn «մազդեզն», պհլ. [illegible] dēn-i-māzdēsnān (կամ

māzdayasnān) «դէն մազդեզանց կամ մազդեզական», պաղ. dīn-i veh-i mazdayasnān «բարի դենն մազդեզանց». յն. տառադարձութեամբ՝ Μασδασνου (սեռ. հոլով), փարսի mazdayasn. Հնագոյն ձևն է զնդ. [illegible] māzdayasna- «մազդեզն, զրադաշտական», māzdayasnī- «մազդեզական», daēna māzdayasniš «դենն մազդեզական». բուն նշանակութիւնն է «Մազդային (Արամազդին) պաշտող»։—Հիւբշ. 190։

ՀՀԲ մեկնում է «Արամազդայ ազն»։ ՆՀԲ սրա հետ «որպէս և մէզիտ՝ բատ պրս. է կիրթ յաղանդն, որպէս ծծել զամենայն ուսումն դենին. իսկ մազտէխեճաճ է որմզդապաշտ»։ Justi, Zendsp. 223 բ զնդ. mazdayasna- ձևի տակ։

ՄԱԶԴԵԿԱՆ «ամսուայ վեցերորդ օրը». ունի միայն Քաջունի Բ. էջ 101 և Գ. 154, որից առնում է նաև ԳԲ. վկայութիւնը անյայտ է։

ՄԱԶՈՐՏՆ «մարմնի յօշոտուած կտորները». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ԺԳ դարի մի արձանագրութեան մէջ, հրատ. Ալիշան, Շիրակ, էջ 34. «Գտի ի խորագոյն հորի քարաթաղ արարած. ի մազորտնո արենաթաթախ մարմնոյն ոչ կարէի ծանել զնա»։ Սուագելի

*ՄԱԶՏԱՔԷ (գրուած նաև մազտաք, մազքաէ, մազտաքի, մազդիքի, մաստաքէ, մազդիկ) «ծամոն, ձութ, կիւ» Խոր. աշխ. 600. Մխ. դտ. 326. Վստկ. 89, 127, Միխ. ասոր. 80. Անկ. գիրք առաք. 55 (վերջինս մազդիկ ձևով). «Հերձի ծառը՝ որից ծամոնն է հոսում» Վստկ. էջ 143. (ընդարձակ տե՛ս Seidel Մխ. բժշ. § 237)։

=Յն. μαστίχη «ծամոն» բառից փոխառեալ. այս էլ գալիս է յն. μαστάζω «ծամել», μάσταξ «բերան» (ծամող) ձևերից, որոնք ծագում են հնխ. menth- «ծամել» արմատից (տե՛ս Boisacq 613)։ Յոյն բառը տարածուած է շատ ուրիշ լեզուների մէջ, ինչ. լտ. mastiche, գերմ. Mastix, ֆրանս. mastic, արաբ. مصطكى maṣṭakī, քրդ. mstékki՝ նոյն նշ։—Հիւբշ. 362։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Ննխ. մազդաքի, Ջղ. մազդաք, Տփ. մաստակ, Մշ. մազդակի, Ախց. Կր. ՀՃ. Տիգ. մոզդոքի, Սեբ. մոզդոք, Խրբ. մոզդէքի, ԶԲ. մէզդէքի։

*ՄԱԶՐԱՅ «արտօրայք, շրջակայ մշակելի հողեր». յետին ժամանակի բառ. հմմտ. Այգին իւր մազրովն. Արձ. 1243 Թ. (Վիմ. տար. 85).—Զգեղն Մեծոփ իւր մզրայիւքն. Արձ. 1291 Թ. (Վիմ. տար. 133)։

=Արաբ. مزرعة mazraʻa «արտ, հանդ», որ ծագում է زرع zrʻ «ցանել» արմատից։—ԱՃ.

ՄԱԹ «հրամայական կամ պատշաճ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200։

*ՄԱԹԵՄԱՏԻԿՈՍ «ուսումնական, ուսող» Եւս. քր. բ. արդի գրականում սովորական են մաթեմատիկա «ուսողութիւն, չափագիտական գիտութիւնները», մաթեմատիկոս «ուսողագէտ, չափագէտ», մաթեմատիկական «ուսողական» են։

=Յն. μαθηματικός «ուսումնասէր. 2. ուսողական, չափագիտական. 3. չափագէտ». գալիս է μάθος, μάθημα «ուսում, գիտութիւն» բառից. տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. լտ. mathematicus, ֆրանս. mathématique են. ռուս. (չմեկնելով θ=th==թ ձայնը) математика. որից էլ Կովկասում յաճախ գրում է մատեմատիկա։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՄԱԹԻԼ «մանր ոչիլ՝ մեծ քան զանիծ» Լծ. նար. (մէկ անգամ՝ իբրև բացատրութիւն բծիծ բառի)։

Bugge, Btrg. 17, KZ 32, 78 փոխառեալ է դնում Թուրք. maç «ոչիլ» բառից. հայերէնի մէջ -իլ նուազական մասնիկ է. հմմտ. ոչ-իլ, կաք-իլ, տեու-իլ: Patrubány ՀԱ 1908, 277 -իլ նուազականով՝ լտ. mando «ծամել» բառի հետ։

ԳԻՒ.—Բղ. Մկ. Վն. մաթիլ, Ալշ. Մշ. մատիլ «մանր ոչիլ»։

ՄԱԹՈՒԶ «կիսավայրենի մի պտուղ է. տճկ. կօճա եմիշի, լտ. arbutus», որից մարզի «նոյնի ծառը» Վստկ. 155. ունին միայն ՓԲ և ՀԲուս. § 1930՝ մարուզի, մարուզենի ձևերով, որոնք չկան բնագրում։

ԳԻՌ.—Ջթ. մաքուզ, Սվեդ. մոքյօս, իսկ ծառը կոչւում է Ջթ. մաքզի, Սվեդ. մոքսինա:

ՄԱԹՐԻ «ինչպէս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200։

ՄԱԺԱՈՒՈՍ «սպասաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200, «խոհարար» Նորայր, Բռ. ֆրանս. 333 ա. որից մաժառոստուն «ծառաների սենեակը». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. պտմ. էջ 88. «Եղև զարմանալի նշան ի բերդն սորա Վահկայն. ցոլաց կայծակն ի մաժառոստանն. եզարկ զարծաթի սինին և տարաւ ի տան մէկ այլ կողմն». (միևնոյն դէպքը պատմում է Վահր. ոտ. 194, բայց սրա դէմ որևէ բառ չունի. նոյնպէս Սամ. անեց. 121 «Կայր առաջի իւր արծաթի սկուտեղ մի և այն յանկարծակի Թռեաւ և գնաց յանկիւնս տանն»)։

Մոսկուայի հրատարակութեան մէջ, էջ 74՝ գրուած է գլխատառով՝ իբրև յատուկ անուն (Մաճարիստա՜ն): Շահնազարեան, անդ, ծան. 38 համարում է անճոռնի տառադարձութիւն լտ. մայեոր դոմ (=ֆրանս. majordome «իշխանի ծառաների գլխաւորը, ծառայապետ») բառի։

Մաժիստռոս տե՛ս Մագիստրոս։

*ՄԱԼ «եզ, տաւար». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 239=Երզն. քեր. հոմանիշների մի շարքի մէջ, հետևեալ ձևով. «Առն, խոյ, գոնչակ, վիգոն, գուար, մալ. այսոքիկ արականք ի վերայ հօտից ասացեալք են նշանակութեամբք և այլք այսպիսիք»։ Երկրորդ նշանակութիւնն է «հարստութիւն, ինչք», ինչպէս ունի յետնաբար Կոստ. երզն. 142 (Թէ ես գանձուց տէր և մալի)։ (Տե՛ս և յաջորդը)։

=Արաբ. مال māl «ապրանք, ինչք, հարստութիւն» բառն է, որ յետոյ առել է «եզ, տաւար» իմաստը, ինչպէս որ կայ մինչև այսօր զանազան հայ գաւառականներում, բայց նաև թաթարական լեզուների մէջ. ինչպէս՝ չաղաթայ. مال mal «տնային անասուններ», մինչև իսկ aq mal «ձի», qara mal «ուղտ, կով, ոչխար» են (Будаговъ, II. էջ 199)։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. Ղրբ. ապրանՙ «ինչք. 2. արջառ», յն. κτῆνος «ինչք, հօտ, արջառ, եզ, ոչխար», լտ. mō·bilis «շարժական իրեր, կարասիք, ապրանք»>ֆրանս. meuble «կարասիք» և ռոման. գւռ. muvẹl «արջառ» (MSL 21, 180): Չինաստանի սահմաններում ապրող կիրգիզների մէջ կայ اولكى ölgöy բառը, որ նշանակում է չինական yamba կոչուած արծաթ դրամը և սակայն բուն իմաստն է elli qoyun «50 ոչխար» Будаговъ 2, 393):—Աճ.

ՆՀԲ մալել բայից հանելով մեկնում է «ոչխար արու մալեալ, թաղասմաւոր... որպէս և յն. μῆλον «ոչխար»։ Scheftelowitz BB 29, 46 հհիւ. smale «ոչխար», գոթ. smals «փոքր», յն. μῆλα «ոչխար», հիռլ. mīl «անասուն» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Նոյնը կրկնում են Walde 458 և Pokorny 2, 296 հնխ. mēlo- ձևի տակ։ Դուար բառի յարադրութեամբ և արաբերէնի համեմատութեամբ վերի ձևով մեկնում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 110։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. մալ «տաւար» են։

*ՄԱԼ «մի տեսակ հարկ կամ տուրք». գործածական է յետնադարեան հայերէնում. ինչ. Սմբ. պտմ. 40 (Եւ յղէ առ Դաւիթ բանս ամբարտաւանս և ասէ. Տո՛ւր ինձ մալ տասն տարւոյ և զորդիսն քո գրէ ծառայ ինձ). Մաղաք. աբ. 8 (Խոստացաւ տալ հարկս, այսինքըն մալ և թաղար). նաև էջ 10, 16 են. Օրբել. էջ 360 (Եւ արդ՝ մի՛ ոք իշխեսցէ իշխանութիւն վարել ի վերայ այս շինոյս և կամ հարկ կամ դիւան կամ մալ կամ այլ ինչ դնել ի վերայ). Նոյն բառն է նաև Կիրակոս Գանձակեցի (տպ. Վենետ. էջ 218). «Այլ և միւս ընդ այլ բազումս նոր եդաւ (հարկ) յԱրղունէն՝ մալի և խափչուրի»։

=Թթր. mal «արջառի վրայ դրուած հարկն էր. իւրաքանչիւր 20 ընտանի անասունից մէկը և 80 ստակ էլ դրամ էին առնում» (տե՛ս Գ. Ալթունեան, Արրտ. 1912, էջ 1121)։ Ծագում է արաբ. مال māl բառից, որ նշանակում է՝ «ստացուածք, ինչք. 2. ապրանք, վաճառք. 3. հասոյթ, եկամուտ. 4. դրամ. 5. տաւար»։ Նոյն թթր. բառից փոխառեալ է նաև վրաց. მალი մալի «փողով տուրք»,

որից ՑԵՑԱԼԵ մեմալե «Հարկահաւաք» (տե՛ս և նախորդը)։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Հրատ. Մաղաք. աբ. էջ 63։

+ՄԱԼ *«մանրել, փշրել». արմատ առանձին անգործածական, որից* մալել *«մանրել, մաշել, ջարդել» Դան. Բ. 40 (հմմտ. ՀԱ 1914, 330).* «կենդանին կոտել» *ՍԳր.* «մանրել, ոտելիքը ատամներով ծամել, աղալ» *Կնիք Հատ. էջ 270, Զքր. կթ. Նիւս. երգ.* Տօնակ. մալեալ *«կոտած, ներքինացեալ» ՍԳր.* անմալ *Փիլ. սամփս.* անմալելի *Երզն. մաթ. 462. արմատը ներկայանում է նաև հետևեալ ձևերով.* ՄՈԼ–, *առանձին անգործածական. որից կազմուած են* մլաղաց *«ջաղացպան» Եփր. թգ. 368. Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 212=ղաք. ժա. 7 (*մոլ «ջաղացք» բառից). կրկնութեամբ՝* մամոլ *(տե՛ս առանձին) և* մլմլել *«շփել, քերել, այլայլել պէսպէս շարժմամբ» (օր. քոյն լինի դիւրաւ, մլմլէ զերեսս և ձգտէ զձեռս. Նեղոս 655).* մլուկ *«փայտոջիլ» (տե՛ս առանձին).*—ՄԵՂ, *առանձին անգործածական. որից կազմուած են կ և մ ածանցիչներով՝* մեղ–կ *և* մեղ–մ *(այս բառերի վրայ տե՛ս առանձին) և կրկնութեամբ էլ՝* մղ– *«ցեց» (գործածական է Ագուլիսի բարբառում) և* «մեղմ, հանդարտ» *(գործածական է Ղարաբաղի բարբառում). իմաստի զարգացման համար հմմտ. առաջինի հետ* մղմող *(տե՛ս տակը) և երկրորդի համար՝* մալել *«կակղել». (Մալեալ կակղէ զջերմութիւն հրոյ օդոյն հաւանութեամբ, Եղիշ.)*—ՄՈՂ, *որից կրկնութեամբ՝* մղմող *«ցեց» (գործածական է միայն Ղզ. և Ղրբ. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. մի քիչ ցած).*—ՄՈՒՂ, *գտնւում է միայն գաւառականում. այսպէս՝ Մշկ.* մուղ *«ցորեն աղալը».—և վերջապէս* ՄԱՏԱՂ, ՄԱՏՂԱԾ, *որոնց վրայ տե՛ս առանձին։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* mel- *«փշրել, մանրել, ջարդել, աղալ» արմատից, որի համապատասխաններն են հայերէնի մէջ,* մեղ< *mel, մող<*mol-, մուլ<*mōl, մալ<*m̥l-. *ցեղակից լեզուներից զանազան ձայնդարձներով ունինք՝ սանս.* mar- *«մանրել, փշրել»,* mūrṇá- *«աղացեալ», թոխար.* melyem *«ոտնակոխ անել», կամիս.* mallanzi *«աղում են», յն.* μύλλω *«ջարդել, փշրել, աղալ»,* μύλη *«երկան»,* μύλος *«երկանաքար»,* μυλωθρός *«ջաղացպան», լտ.* molo *«աղալ»,* mola *«երկանաքար»,* molīna *«ջաղացք», գոթ.* malan *«աղալ»,* malma *«աւազ», հբգ.* malan *«աղալ»,* muljan *«փշրել»,* melm *«փոշի»,* mēlo *«ալիւր», մբգ.* malmen *«փշրել», նբգ.* mahlen *«աղալ»,* zer-malmen *«փշրել», հիւլ.* mala *«աղալ»,* mjǫl *«ալիւր»,* mǫlva *«ջարդել», հիոլ.* melim *«աղալ», կիմրը.* malu *«աղալ»,* blawt *«ալիւր», բրըտ.* malaff *«աղալ», հսլ.* melja̧, mlĕti *«աղալ», ռուս.* молоть, *լիթ.* malú, málti *«աղալ»,* míltai *«ալիւր», լեթթ.* milti *«ալիւր», հ. պրուս.* meltan *«ալիւր», ալբ.* miel *«ալիւր» են։ «Ցեց» նշանակութեամբ ունինք հսլ.* molĭ, *ռուս.* моль, *լեհ.* mol, *սերբ.* môlj, *գոթ.* malō, *հբգ.* milwa, *նբգ.* Milbe, *հիսլ.* mǫlr, *որոնք համապատասխանում են մեր գւռ.* մղ–մող *և* մղ–մեղ *ձևերին, որոնց հետ նոյն է նաև* մլուկն: *(Այս բոլորը ըմբռնուած են իբրև «փշրող, փոշիացնող»)։ Հնխ. արմատից* d, dh, t *և այլ աճականներով աճած ձևերի վրայ տե՛ս* մեղկ *բառի տակ։ Հմմտ. նաև* աղալ *բառի տակ տրուած բացատրութիւնները* (Walde 492, Boisacq 649, 43, 1025, Kluge 315, Ernout-Meillet 595, Trautmann 167, 168, Pokorny 2, 285—6):—*Հիւբշ. 471 և* IF Anz. 10, 46:

ՆՀԲ լծ. ճալել, *պրս.* mālīdan *«շփել»։ Հիւբշ.* KZ *23, 35 մեռանել ձևի հետ* mar *արմատից։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 և Նախալ. էջ 99* մաղ, մաղել, մամոլ *ձևերի հետ* mar *«մաշել» արմատից, իբր պրս.* mālīdan, *յն.* μύλλω, *լտ.* molo, *լիթ.* malti, *գոթ.* malan: Canini, Et. étym, 58 *գոթ.* malvjan, *խսլ.* melim: *Հիւբշ.* Adm. Stud. *էջ 41 ունի ուղիղ մեկնութիւնը։ Հիւնք. յն.* μαλάσσω *«կակղել, տկարացնել»։* Autran, Sumér. et indoeur. *էջ 84 հնխ.* mel- = *սումեր.* ma *«աղալ»։*

ՓՈԽ.—Հայերէնի՞ց է արդեօք փոխառեալ արաբ. معل ma'l *«մարդ կամ անասուն*

կուռել, ներքինացնել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 350). բայց հմմտ. եբր. מול mvl «թըլփատել»:

***ՄԱԼԱՉ** «անչափահաս մարդ, որի միրուքը դեռ եկած չէ». Նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. դտ. 329 (ըստ երկու ձեռագրի). «Եթէ կուռին արք երկու և մինն մալաչ լինի և մինն կատարեալ, և ձգէ մալաչն և փետէ զմօրուք կատարելոյն, դատաստան լիցի՝ որ կտրեն զըմալաչին մազն երկու տարպայ» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 65):

=Արաբ. ملس malas համանիշ ձևից, որ թէև ճիշտ այս ձևով չկայ Կամուսի մէջ (Թրք. թրգմ. Բ. 294), բայց նոյնից են املاس imlās «ողխարի բուրդը թափել», ملاسه malāsa «հարթ ու ողորկ դառնալ», املس amlas «հարթ, ողորկ». վերջինս գործածուած է Ս. Գրքի արաբերէն թարգմանութեան մէջ՝ «անմազ» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Ծն. իը. 11 ունինք՝ ʿIsū axī عيسو اخي رجل اشعر و انا رجل املس rajulun aš'aru va ana rajulun amlasu (Եղբայր իմ Եսաւ՝ այր թաւ է և ես լերկ). նշանակութեան զարգացման կողմից ճիշտ նոյն է հյ. լերկ «ողորկ և անմազ» (տե՛ս այս բառը):—Աճ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 290:

***ՄԱԼԱԹՐԱՅ** «ռէզէնէ, հոռոմ սամիթ» Գաղիան. (ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 575), որ և մարաթրոն (ըստ ՀԲուս. § 2693):

=Յն. μάραθρον, μάραθον, μάραθος, որից և լտ. marathrum՝ նոյն նշ.:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ (բայց սըխալմամբ գրում է յն. μάραδον):

ՄԱԼԱԽ «հիլ, կակուլայ, cardamomum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1931:

[**ՄԱԼԱԽՈՒ** «եղինճ, urtica». ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 592 բ:

=Պէտք է կարդալ մոլախոտ:]

ՄԱԼՈՒԽ, ռ հլ. (յետնաբար յգ. գրծ. մալխօք) «հաստ չուան» Մտթ. ժթ. 24. Մրկ. ժ. 25. Ղկ. ժը. 25. Պտմ. աղէքս. Ցայսմ. վրիպակով գրուած է մամուլ ճառընտ. (Մինչև ի կտրել զմամուլս առագաստին):

=Ասուր. maxullānu «հաստ չուան», որի արմատական ձևն է xullānu «չուան» (Muss-Arnolt. Ass. engl. Handwb. էջ 522ա և 315ա). հայերէնի մէջ x—l շրջուելով դարձել են l—խ. իսկ վերջաձայն -nu-ի անկումը նոյն է ինչ որ gišrinnu>կշիռ:—Աճ.

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ բառս դնում են նաև մալխ ձևով. սակայն սա ենթադրուած է մալխոյ սեռականից և գոյութիւն չունի. ուղղականն է միայն մալուխ, ինչպէս ունին Եղգն. մտթ. Ցայսմ:—ՆՀԲ և սրան հետևելով ԱԲ մալուխ բառը հասկանում են նաև «ուղտ» իմաստով: Այսպէս նաև հներից ոմանք, ինչ. Բրս. մրկ. 83, 84. Դիւրին է մալխոյ, այսինքն ուղտու. ...Տէրն ասաց թէ մալխոն (!), որ է ուղտ. Դրնղ. 458: Բայց այս բանը թիւրիմացութեան արդիւնք է: Արդարև Մտթ. ժթ. 24, Մրկ. ժ. 25, Ղուկ. ժը. 25 «Դիւրին է մալխոյ մտանել ընդ ծակ ասղան» հատուածում մալուխ բառի դէմ յոյն բնագիրն ունի κάμηλος, որ նշանակում է «ուղտ», ինչպէս գտնում ենք Աւետարանի բոլոր նոր թարգմանութեանց մէջ: Ուղտը ասեղի ծակից անց կացնելու համեմատութիւնը անշուշտ արևելեան ընթացիկ մի պատկեր էր, որ գտնում ենք նաև Ղուրանի մէջ (է. 38): Յիսուսի օրինակով Մուհամմէդ էլ ասում է. «Ամբարիշտն՝ որ հպարտութեամբն իւրով համարեսցի սուտ զվարդապետութիւն մեր, գոցէ զդրունս երկնից փակեսցէ: Մտցէ նա անդր՝ յորժամ ուղտ մի անցանիցէ ընդ ծակ ասղան միոյ»: Բայց մեր հայերը նոյն յն. բառի տեղ գտնելով χάμιλος «չուան» կամ իրենք այսպէս կարդալով՝ թարգմանել են մալուխ «չուան»: Ըստ Boisacq (էջ 403, ծան.) յունաց մէջ էլ ձգտում եղած է Աւետարանի κάμηλος «ուղտ» բառը կարդալու χάμιλος «չուան», իբրև տեղին աւելի յարմար:—Սխալւում են ՆՀԲ և միւսները կարծելով որ հյ. մալուխ նշանակում է «ուղտ», թէև սրանով մեր

թարգմանութիւնը ուղիղ է դուրս բերւում, թէ մեր հայրերը յիշեալ չոյն բառը «շուան» են հասկացել՝ ապացուցւում է նրանով, որ նախ՝ մալուխ բառը այլուր միշտ «շուան» նշանակութիւնն ունի. այսպէս՝ Ջնակնեարն մալխօք իբր ի կղզւոջ կապեալ հանգուցանէին. Պտմ. աղէքս.—Կտրել զմալուխս առագաստին. Յայսմ.— մինչև ի կտրել զմալուխս (գրուած զմամույս) առագաստին. Ճառընտ.։ Երկրորդ՝ հայ մեկնիչները գիտեն որ այս հատուածում «ուղտ»-ի մասին ակնարկութիւն կայ, բայց այդ վերագրում են ուրիշ լեզուների. այսպէս Մեկն. ղկ.—«Յոյնն ուղտ ասէ մալխոյն, որ նշանակէ զթիւրս և զկորուսելոյս վատթար գործովք»։ Երզն. մտթ. 412.—«Ջուղտն մալուխ կոչէ արաբացին և այլք զնաւատոռն (տպ. նաւատորմիլ) նաւու ասեն մալուխ»։ Այս վկայութիւնները ցոյց են տալիս՝ որ հյ. մալուխ «ուղտ» ձևով բառ գոյութիւն չունի։—ՆՀԲ ստուգաբանելով բառս գրում է՝ «փոխադրութեամբ տառից լինի խամուղ, խամղ, այն է յայլ լեզուս յն. κάμηλος լտ. camelus, եբր. gamal, արաբ. ǰamal»: Lag. Btrg. baktr. Lex. 46 զնդ. manōθri «գլուխ»։ Հիւնք. թրք. մալախ «գոմէշի ձագ»։

ԳԻՌ.—Երև. մալուխ, Ալ$_2$. Մ$_2$. մալոխ «փայտի կեռ կտոր՝ որ լուծի փոկին են անցկացնում, որպէսզի կապը չբացուի». Խտջ. մալօխ «փայտէ սեպ, որ գործածում են զանազան նպատակներով, ինչպէս շուանի կապը ամրացնելու, տրեխը ծակելու, էշ մխտելու են». վերջին առումից է մալխել «էշը խթանով խթել»։ (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. 1788, էջ 107 ունի արդէն «սեպ կամ մալոխ, клинъ»)։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Թորթումի maluх «պարան, շուան» (Շիրակ 1905, 425).—այս իմաստը՝ որ բառիս հին նշանակութիւնն է, հայոց մէջ պահուած չեմ գտել։

*ՄԱԼՈՒՄ «մահմեդական կրօնի կարդացող, ուսուցիչ, իմամ» Մխ. առակ. սխալմամբ գրուած է մամուլ Շնորհ. եդես.։

=Արաբ. مُعَلِّم mu'allim «ուսուցիչ, վարժապետ»։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է իբր արաբ. իմամ, իլամէ, որոնք ձևով համաձայն չեն մերին։

ՄԱԽ «նախանձ». արմատ առանձին անգործածական. որից մախալ «նախանձիլ, չարակնիլ» Բրս. վաշխ. և մախ. Խոսր. իգն. որ և մախել Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 559). մախանք «նախանձ» Առ. որս. Լմբ. մախող Լմբ. մախողական Երզն. մտթ. մախամարդակ Գր. տղ. էջ 18. մախայորդ Կաղանկ. այս բառերից ո՛չ մէկը չէ գործածուած Ոսկեդարեան գրականութեան մէջ։

ՆՀԲ լծ. ռմկ. ոխալ և մխալ։—Հիւնք. յն. μεγαίρω «նախանձիլ»։ Ուրիշ է պրս. مخيدن maxidan «շարժիլ, խըլըրտիլ»։

ՄԱԽԱՋ (սեռ. -ի) «անառակ, լիրբ, սրիկայ» Փիլ. լին. 324. որից մախազութիւն «ցոփութիւն, անառակութիւն» Փիլ. լին. 318։

ՆՀԲ «որպէս թէ մարմնախազ, յն. μάχλος, μαχλάς «անամօթ»։

*ՄԱԽԱԹ «մեծ ասեղ, հերիւն, խթան» Վրք. հց. ա. 568. Մարթին. Ոսկիփ. որից մախթել «մախաթով կամ նշտրակով մարմինը ծակծկել, շառտել» Վստկ. 209 (գրուած մաղտել)։

=Ասոր. ܡܚܛܐ məxaṭṭā «ասեղ», mexaṭ saqqā «մախաթ, քրձեղէն կարելու հաստ ասեղ», արաբ. ماخات māxāt «հերիւն, ողորկիչ գործիք». ծագում է ասոր. ܚܛ xaṭ «ծակել, փորել» արմատից (Brockelm. 109ա)։—Հիւբշ. 310։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Arm. Stud. § 1405:

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմ$_2$. Ղրբ. Մկ. Ոզմ. Ննխ. Տմ. Սեբ. Վն. Տփ. մախաթ, Խրբ. մախաղ', Մրղ. մախաթ, մխաթ, Ալ$_2$. Մ$_2$. մախատ, Ասլ. մախաթ, մախա*, Տիգ. մոխաթ, Հճ. մախօթ, Զթ. մախօթ, մախոթ, Ջղ Սլմ. մխաթ, Ագլ. մխօթ, Սվեդ. մոխութ: Նոր բառեր են մախթիկ, մախթասեղ, մախթել «խոշոր խոշոր կարել», մախաթապետ ծծկ. «աւազակապետ»։—Բոլորովին այլ է Ռ. մա-

խաք «սրբան», որ փոխառեալ է Թրք. مقط maqat «նրաստանք» բառից. իսկ սա էլ ծագում է արաբ. مقعد maq'ad «նստոյ տեղի, նրաստանք, սրբան» բառից (արմատը قعود gu'ūd «նստել»).— պատահական նմանութիւն ունի եգիպտ. m-ḳt «յետոյ, յետևը»։— Հմմտ. նաև մխտել (տե՛ս վերը՝ կուտ բառի տակ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. მახათი մախաթի, չերքեզ. maxa, Թուշ. max «ասեղ», ոսս. մախաթ՝ նոյն նշ.։

ՄԱԽԱՂ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «տոպրակ, պարկ, քուրձ» ՍԳր. «քրձեղէն շոր» Բրս. գորդ. «զամբիւղ, կողով» Վրք. հց. «գինու կամ ջրի կաշեայ աման» Վրք. հց. գրուած է նաև մաղախ, մաղխաղ:

ՆՀԲ յիշում է վրաց. մխէվալի:— Հիւնք. արաբ. մախալի «պարկ կերակրոյ գրաստուց» (?)։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. قلع qal', قلعة qal'a, قلّاع qallā' «հովուի մախաղ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 654—5), ասոր. ܡܠܚܬܐ malxātā «մախաղ», յն. μολγός «կաշիէ պարկ», հրզ. malaha, մրզ. malhe «կաշէ գրպան», հհիւս. malr «քսակ» (Boisacq 643): Պատահական նմանութիւն ունի դարձեալ հնխ. maq- «կաշիէ պարկ», որից ծագում են լիթ. mākas, լեթթ. maks «քսակ, պարկ, գրպան» են, որ տե՛ս Pokorny 2, 225:

ՓՈԽ.—Վրաց. მახალი մախալի, მახალაკი մախալակի «մախաղ, ձիաւորի երկաչեայ պայուսակ, տճկ. հէյպէ». (վերջինը ենթադրում է հյ. նուազական *մախաղակ ձևը)։— Ջուրինով[2] 662 ունի նաև վրաց. მალაკი մալակի «խմիչ փոքր տոպրակ», որ համարում է հայերէնից փոխառեալ. բայց դա կարող է միայն ա՛յն ժամանակ ճիշտ լինել, եթէ մալակի կրճատուած լինի մախալակի ձևից։

ՄԱԽԱՌԵԼ «սպանել, խոցել», մէկ անգամ ունի Լծ. նար. «Փենեհէս՝ որ զԱմբրի և զՔասբի աշտէին մախառեաց»։

ՆՀԲ յն. μάχαιρα «դանակ, մեծ դաշոյն»։ Կայ նաև բոշայ. մարկարել «սպանել, վնասել, ոչնչացնել»։ Երկուսն էլ անյարմար են ձևի տարբերութեան պատճառով (յն. χ տալիս է ք և ո՛չ թէ խ)։

ՄԱԽԻԶ «տգեղ» Փիլ. լին. 308, 323. Անյ. ստոր. Մագ. որից մախիզեալ Մագ. առաջին բառի «տգեղ» նշանակութիւնը պարզ երևում է հետևեալ օրինակից. «Եթէ մախիզ, ոչ ևս գեղեցիկ» Անյ. ստոր.—Հին Բռ. դնում է մախիզ, մախիզեալ «անտեղեակ, անյայտ, աներևակ», Բառ. երեմ. էջ 202 մաճիզ «տգեղ», բայց և մախաղ (էջ 201) «անյայտ, զաշաւակ, զաղիր, սով»։ ՆՀԲ մեկնում է «զզուելի, գարշ, աղտեղի, զազիր, անարգ». այսպէս և ՋԲ. բայց ՋԲ (ինչպէս նաև ԱԲ) աւելացնում են ամախիզ «յօժարութեամբ», որ սխալ ընթերցման արդիւնք է։ Նորայր, Բանաս. 1900, 138 մախիզ և մախազ իրար է միացնում և սխալ գտնելով մախազ «անառակ» նշանակութիւնը, երկուսն էլ մեկնում է «տգեղ». բայց միևնոյն ժամանակ մախիզ, մախիզեալ հասկանում է «անյայտական, աներևակ»։ Մէնէվիշեան, Մագ. գամագտ. էջ 26, 98, 129 դնում է մախիզ «անյայտ», մախիզեալ «անտեղեակ», որից նաև Աճառ. ՀԱ 1923, 253։

Մախր տե՛ս Մարխ։

ՄԱԾ «վահանակ, uncinus, կեռ», ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լատին-հյ. էջ 585ա։

+ՄԱԾ «կպած, կից, իրար միացրած» Եղ. իր. 25. Ոսկ. եփես. 821. «խիտ, հոծ, թանձր» Վեցօր. 60, 172. որից մածանել կամ մածնուլ «կպիլ, կպչիլ, փակչիլ, թանձրանալ, կաթը մակարդուիլ» ՍԳր. Ոսկ. Թես. Եփր. բ. մնաց. «յարիլ, միանալ (այրը կնոջ հետ)» Երզն. մատ. էջ 399. մածչիլ Պիտոր. վեցօր. 1651. մածանել Նար. մածուցանել «կպցնել, միացնել, մակարդել (կաթ, պանիր են)» ՍԳր. զմածիլ «սաստիկ կպչիլ» ԱԲ. մածումն Նիւս. բն. մածան «կպչուն» Տօնակ. մածուած Պիտ. ախտակամած ՍԳր. թանձրամած Ոսկ. ես. և ա. Թես. թ. խաւարամած Ագաթ. ջրամած Ագաթ. ճեղեղամած Ագաթ. դանդաղամած Բ. մկ. ա. 20. մառախլամած

Մծր. սռուեռամած Ագաթ. գետնամածել Շար. ծխամած Ճարըմտ. կռամած Ճարըմտ. խնամած Նչ. եղեկ. ճռամած Բենիկ. ձեռնամած Պարգ. մածուն Ոսկիփ. Մագ. և Երզն. քեր. (վերջինիս համար հմմտ. Մածուցեր զիս իբրև զպանիր. Յոբ. ժ. 10. Մածաւ որպէս կաթն սիրտ նոցա. Սղմ. Ճժը. 70. պրս. māsīdan «մակարդել» և māst «մածուն», թրք. yoɣurmaq «շաղախել, շաղուել» և yoɣurt «մածուն», ֆրանս. cailler «մակարդել, թանձրացնել» և lait caillé «մածուն»), մածուցիկ (նոր բառ) են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mag̑- «շաղախել, մածուցիկ խմոր շինել» արմատից. ցեղակիցներն են՝ հսլ. mažǫ, mazati «օծել, քսել», mazĭ «օծանելիք, սպեղանի», ռուս. мажу, мазать «օծել, քսել», мазь «սպեղանի», նաև հսլ. և ռուս. масло «կարագ, իւղ», յն. μαγίς «շաղախուած խմոր, հաց», μαγεύι «հացթուխ», μάγειρος «խոհարար» (բուն նշանակում էր «հաց շաղուող»), μάγμα «չոր սպեղանի», μάκτρά «խմորի տաշտ» (>հյ. մակտռայ), հիռլ. maistre «խնոցի», բրըտ. meza «շաղուել», միռլ. maistir «խնոցի հարել», կիմր. maedd «կռուիլ, իրար խառնուիլ», հսաքս. makōn «շինել, կառուցանել» (հմմտ. հյ. տախտակամած), անգսք. macian, հբգ. mahhōn, գերմ. machen, անգլ. make «անել, շինել», գերմանականից փոխառութեամբ՝ ֆրանս. maçon «որմնադիր» (նախապէս նշանակում էր «տան համար կաւ ու ցեխ շաղուող»)։ Նոյն արմատի *māq- և *menq- ձևերից են գալիս սանս. máčatē «փշրել», յն. μάσσω «շաղուել», μαχαρια «ջրով և ալիւրով շինուած մի տեսակ կերակուր, խիւս», լտ. mācero «շաղուել. տրորելով՝ ճմռելով կակղացնել», māceria «պատ, ցանկապատ», լեթթ. mākt «ճնշել. նեղել», լիթ. mìnkyti «շաղուել», mìnksztas «կակուղ», հսլ. mękṇati «կակղիլ», mękŭkŭ «կակուղ», mąka «ալիւր. 2. չարչարանք». բուլգ. mačkam «շաղուել», չեխ. mačkati «ճմռել», գերմ. mengen «իրար խառնել» են (Boisacq 597, Trautmann 173, Pokorny 2, 226—7, Walde 451, Ernout-Meillet 546): Հնխ. արմատի բուն նշանակութիւնը լաւագոյն ձևով պահած է հայերէնը, որի ցոյց տուած զանազան առումները գեղեցիկ կերպով միացնում են միւս լեզուների երևան հանած նորանոր նշանակութիւնները։

Հներից Մագ. քեր. 228=Երզն. քեր. ճիշտ են ստուգաբանած մածուն բառը. «Մածուն՝ քանզի մածեալ է, սոյնպէս և անուանի»։—Müller SWAW 42, 254 սանս. majj արմատի հետ։ Պատկ. Изслѣд. 15 նոյն ընդ մաղզիլ և պրս māst «մածուն»։ Lag. Arm. Stud. § 1406 յն. πῆγμα «մակարդ» և հյ. մակմասնիկը։ Canini, Et. étym. էջ 157 մածնոյ=պրս. makhīdan «կցել, միանալ»։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 41 և Arm. Gram. 471 պատահական է համարում սանս. mástu- «թթու սեր», պրս. māst «մածուն», māsīdan «մակարդել», հյ. մաղզիլ են։ Horn § 959 ասում է թէ հյ. մածուն, մածանիմ, ինչպէս և բելուճ. maδaɣ «մակրդել», որ Հիւբշ. ZDMG 44, 561 համեմատում է պրս. māst «մածուն», māsīdan «մակարդիլ», սանս. mástu- «թթու սեր» բառերին, ձայնապէս չեն համապատասխանում։ Ուղիղ մեկնութիւնը առաջին անգամ մըտածեց Lidén BB 21 (1896), 99, որ մածանել և մածուն միացնում է հբգ. mahhōn, հանգլ. macian ձևերին. այս բառերը պատկանում են հնխ. mag̑- արմատին։ Հսլ. mažǫ, mazati ձևերին միացրեց յատկապէս Meillet MSL 10 (1898), 279: Հիմք. մակարդ բառից։ Scheftelowitz BB 29 (1905), 30 բելուճ. madaɣ «մածուն», մբգ. matte, matz, ֆրանս. maton «լոռ», լտ. madeo, յն. μαδάω «թրջուիլ, խոնաւանալ» բառերի հետ։ Charpentier KZ 46, 38 ասում է թէ մածուն=պրս. māst են խումբը, որ Հիւբշ. 472 մերժում է, պէտք է ընդունիլ։ Առանձին յօդուած ունի բառիս վրայ Meillet MSL 19, 122—3, ուր հաստատում է նորից վերի մեկնութիւնը, հնխ. mag̑- արմատից։ Այնուամենայնիւ Pokorny 2, 226—7 մերժելով թէ՝ Meillet-ի այս մեկնութիւնը և

թէ՛ Charpentier-*ի մեկնութիւնը (= հնխ.* mozgho- *«ուղեղ» ձևի տակ* Pokorny 2, 309), *ընդունում է էջ 231 հնխ.* mad- *«թաց» արմատի տակ՝* Scheftelowitz-*ի մեկնութիւնը։ — Պատահական նմանութիւն ունին ասոր.* ܡܣܬܐ masθā *«մակարդ», պրս.* ماست māst, *քրդ.* māst, māzd, *գնչ.* mast *«մածուն», պրս.* māstu, māstūna *«չորթան», իսլ.* misa *«թան», նորվ.* mysse *«շիճուկ», շվեդ.* mysa *«շիճուկ»,* messe *«թան»,* myssje *«թանը քամելուց առաջ շինուած թարմ պանիր» (տե՛ս* A. Sjögren, Osset. Stud. *էջ 601, յիշուած մեր բառերի հետ), արաբ.* مضة maḍa *«թըթուած կաթ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 447)։ Պատահական պիտի լինին նաև ասոր.* ܡܙܘܢܐ māzōnā, *արամ. և եբր.* מזון māzōn *«կերակուր, ուտելիք, սնունդ», որոնք սեմական լեզուների մէջ ստոյգ մեկնութիւն չունին (տե՛ս* Gesenius, 1910, *էջ 406 բ) և ի հարկին կարող են հայերէնից փոխառեալ լինել։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. թրք.* qatəq *«հացի հետ ուտելու որևէ բան», արևել. թրք.* qatəγ *«մածուն»։*

ԳԻՌ.—Բայական ձևով ունինք միայն Մշ. **մաձճիլ**.—*այլուր գրեթէ ամէն տեղ պահուած է* **մածուն** *բառը. այսպէս՝ Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն. Տփ.* **մածուն**, *Ալշ. Ջթ. Խրբ. Հճ. Համշ. Մշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* **մաձուն**, *Ասլ.* **մաձիւն**, *Ոզմ.* **մածօն**, *Սվեդ.* **մըձձօն**: *(Պլ. այս բառը ջնջուած է՝ փոխանակուելով թրք.* **եօղուրտ** *բառով. պահուած է* «**մածուն ծախեմ**» *մանկական խաղի անուան մէջ, բայց այստեղ էլ արտասանւում է* **մաջուն**, *անծանօթ դարձած մածունը փոխանակելով թրք.* majun *սովորական բառով)։ Նոր բառեր են* **մածնաբրդուճ**, **մածնալաւաշ**, **մածնաշոռ**, **մածնաշոր**, **մածնակարագ**, **մածնահամ**, **մածնասեր**, **մածնապուր**, **մածնաֆուկ**, **մածնեպաս**, **մածնահար**, **մածնապան**, **մաճնատուն** *են։*

*ՓՈԽ.—***Մածուն** *բառի կազմութիւնը հայկական լինելով՝ մեզանից են փոխառեալ վրաց.* მაწონი **մածոնի** *«մածուն», թրք.* mazun *(հմմտ. Թուրքն փոխան մածնի՝ մազուն ասէ. Ոսկիփ.), յն.* μαζοῦν *(Ջի ոչ էր սովորութիւն յունաց իւղ գործել և կիթ և ուտել ի մէնջ զմածուն և նովին անուամբ կոչեն զնա, ոչ գիտելով զստուգաբանութիւն, եթէ մածուն՝ քանզի մածեալ է, սոյնպէս և անուանի. Մագ. քեր. 228 = Երզն. քեր)։ (—Այլ է թերևս մինգր.* მარწვენი **մարծվենի** *«մածուն». տե՛ս* Caucasica 4, 13):— *Յիշուած ազգերի մէջ կարող է ո՛չ միայն հայ բառը, այլ և նրա հետ նիւթը կամ մածուն պատրաստելու եղանակը Հայաստանից մըտած լինել, ինչպէս որ այդ բանը տեղի է ունեցել վերջին ժամանակներս ուրիշ տեղեր.—Ռուսները Կովկասում վրացիների միջոցով ծանօթանալով մածունին՝ նրանցից առել են* мацони *բառը (Մուրճ 1903, 173), որ հայկական փոխառութիւն է. Նոր-Նախիջևանում ուղղակի հայերից փոխ են առել* мацунъ *«մածուն»։ Բոլորովին վերջերս Կեսարացի մի հայ բժիշկ (Դ**r**. Տատրեան) մածունը փոխադրելով Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները՝ պատճառ եղաւ անգլ.* mazoon *«մածուն» և* mazol *«իւղով խառնուած մածուն» (թուլակազմ մարդոց տրուելիք սընունդ) բառերի փոխառութեան (տե՛ս իմ յօդուածը Բիւր. 1898, 386)։*

ՄԱԿ *«վրայ, վրան» Արիստ. և Անյ. ստոր. Դիոն. ածայ. Մագ. նշանակում է նաև «կըրկին, երկու» Հին բռ. (Մակ. ի մինն մէկ այլ յաւելուլ). գրուած է* **մագ.** *(***մագ թիւ** *«կրկնակ թիւ, երկու թիւ» Մագ. գամագտ. տե՛ս Մէնէվիշ. Գամագտ. 34)։ Յետոսկեդարեան յունաբան հեղինակների մօտ դարձել է շատ սովորական նախամասնիկ, իբր համապատասխան յն.* ἐπι- *«վրայ» մասնիկին. հմմտ.* **մակագրութիւն** = ἐπιγραφή, **մակալեզու** = ἐπιγλωττός, **մակալինիլ** = ἐπιγίνομαι, **մակակոչել** = ἐπικαλέω, **մակացութիւն** = ἐπιστήμη, **մակբայ** = ἐπίρρημα, **մակեռորդ** = ἐπίτριτος *են։ Այստեղ է պատկանելու նաև* **մակառ** *«յայտնի», որից* **մա-կառութիւն** *«բացայայտութիւն» Մագ. գամագտ. (ըստ Նորայր, Բանասէր, 1900, էջ 135)։ Նոր բառեր են* **մակերես**, **մակերևութային**, **մակբայակերտ** *են։*

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է թւում. Համմ. թուշ. maK «վրայ, ի վերայ», որով կազմւում են զանազան ածանցներ։

Lag. Arm. Stud. § 1406 ուզում է միացնել նախորդ մած «կպչիլ եւն» արմատին։ Bugge KZ 32, 85 տուել է վերի մեկնութիւնը։ Patrubány SA 1, 17 հնդ. maga-s «բարձր» բառի հետ։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mag' «գերագոյն», mug' «վրայ», 421 թթր. maq «բարձր», ույգուր. maq-ut-mak «բարձրացնել»։

*ՄԱԿԱՂ «ոչխարների փարախ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են մակաղիլ «ոչխարների հանգչիլ՝ պառկիլը» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 13, 15, Կոչ. 3. Եփր. ծն. էջ 30. մակաղել ՅՀ. իմ. մակաղեցուցանել Ճշ. մակաղատեղ «ոչխարների պառկելու տեղը» ՍԳր. այս վերջին բառի մէկ վրիպակն եմ կարծում Բռ. երեմ. էջ 202 մակեղտ «խաշնանիստ»։

=Ասոր. մի ձեւից, որ աւանդուած չէ. կայ սակայն եբր. מכלה կամ מכלא mīkəlā «ցանկով պատած տեղ ոչխարների համար, փարախ». բառը բնիկ սեմական է և հանւում է եբր. כלא klā, ասոր. ܟܠܐ klā, արաբ. كلأ kala, եթովպ. ከለአ kăla, ասուր. kalū «պահել, յետ պահել, բռնել. արգիլել» արմատից (տե՛ս Gesenius 1921, էջ 421. 345)։ Սեմականից փոխառեալ են նաև յն. μακέλα, μάκελος «ցանկով պատած տեղ», μάκελλον «մսավաճառանոց» (որից հյ. մակեղոճ), լտ. macellum «նպարեղէնի շուկայ» (Boisacq, էջ 602)։—Աճ.

ՆՀԲ «գուցէ որպէս մակ աղի, այսինքն ի ձայն աղի հաւաքումն հօտից»։ Հիւնք. կաղամախ բառից է հանում։

ԳԻՒ.—Ղրբ. մակալ, Խն. Վն. մաղալ, Մկ. մողոլ «անասունների մակաղիլը, հանգիստ, դադար», Սվեդ. մոճգըղեից «ոչխարների մակաղատեղի», Ղրբ. մա՛կալ տալ, Վն. մաղալ տալ, Մշ. մաղալել, Ալշ. Մշ. մղլել «տաւարի մակաղելը», Ղրբ. մկա՛ղէլ «գառան նման ապշած զարմացած նայիլ», Ալշ. մաղա՛լ մաղա՛լ «բացագանչութիւն՝ որով անասուններին մակաղելու են կանչում»։

ՓՈԽ.—Ոստ. mägʸal «մակաղատեղի» (տե՛ս Մ. Վ. Բարխուդարեան, Աղուանից երկիր և դրացիք, էջ 95, Թիֆլիս 1893), քրդ. مقل meγel «անասունի դադար՝ հանգիստ առած տեղը, մակաղատեղի» (Justi, Dict. Kurde, էջ 402 և JAs. VI, 19, 527)։

ՄԱԿԱՂՈՎԹ «մական, գաւազան, ճոկան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 201. իսկ Յաւել. Գէորգ դպրի, էջ 553 գրուած է մակազովք։

ՄԱԿԱՆ, ի-ա հլ. «գաւազան, ցուպ» Նիւս. կազմ. Փիլ. սամփս. Եղիշ. դտ. որից մականել «ծեծել» Թէոդ. մայրագ. մականաբար «փայտանման» Փիլ. իմաստ. մականական Խոր. մականակիր Մամիկ. մականախաղ «չիրիդ» (նոր բառ). արդի գրականում մական նշանակում է «թագաւորական գաւազան, գայիսոն»։

Մառ, Яфет. сбор. 1, 55 չէրքէզ. փխա, հյ. փայտ, բասկ. makilatu «ծեծել» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܡܩܠܐ maq'ālā «գաւազան»։

Մական տե՛ս Մակ։

ՄԱԿԱՐԴ, ի հլ. «խախաց. մածունի մէջ րան» Բուզ. 14 (փոխ. մեղքի համար ասուած է). Վրդն. սղ. Խոսրովիկ. Գնձ. որից մակարդանալ «խմորիլ» Բժշ. մակարդել, մակարդիլ Սահմ. Խոսր. Նար. Երզն. մաթ. 403. մակարդէտ «խմորի՝ մէրանի աման» Բժշ. մեղսամակարդ Պիտ.։

Karolides, Γλ. συγκρ. 188 կցում է յն. μάσσειν «շաղախել», μακαρία «ալիւրով և արգանակով շինուած ուտելիք», լտ. macero «ճմռել, շաղախել». հայերէնը դնում է կապադովկ. μακάρτι հոմանիշից փոխառեալ։ Հիւնք. մկրտել բայից։ Scheftelowitz BB 29, 59 -արդ մասնիկով կազմուած է դնում։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. մակարք, Խրբ. Մշ. մաքարդ՝, Ակն. Սեբ. մաքարք, Ասլ. մաքարք, մաքար*, Ննխ. մաքարք, մաքաշք, Տիգ. մոքորք, Սվեդ. մաքուրդ՝, Զթ. մաքոյք, մաքորք, Հճ. մաքոյր, Ռ. մաքրրել.—նոր բառեր են մակարդոփիլ, մակարդոց։

ՓՈԽ.—Լազ. მაკათი մակաթի, მარკათი

մարկաքի «մածունի մակարդ» (Մառ, Грам. чан. էջ 165), կապադովկ. μακάρτι «մակարդ», μακαρτωμένογᾶ «մածուն» (Karolides, Γλ. συγκρ. էջ 91 և 188)։

Մակարդակ տե՛ս Արդ։

Ն՜ՀԲ ուղիղ է մեկնում։ Հիմք. մակարդ բառից է հանում։

ԳԻՌ.—Գրականից է փոխառեալ Ասլ. խեղֆիդ մագարթագը «խեղապատա՛կդ» ծաղրական բացատրութիւնը։—Բայց ինչպէ՞ս պէտք է կապել մակարդուն Եւդ. «հարթ, յղկուն» բառը։

***ՄԱԿԱՐԻ** «երանելի» Վրք. հց. ա. 485 (չունի ՆՀԲ). որ և մակար «երանելի» Բռ. երեմ. էջ 201։

=Յն. μακάριος, μακάρια «երանելի, երջանիկ»։

Վրք. հց. ա. 485 և ԱԲ դնում են յն.։

***ՄԱԿԴԱՂԻԱՑ** «մի տեսակ յունական կերակուր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պղատ. օրին. 14. «Զի մակդաղիայ՝ որ է կերակուր ինչ ճարպոյ, իւրաքանչիւր ոք բերէր»։

=Յն. μαγδαλιά որ ըստ Bailly նշ. «խըմորի զանգուած» և վկայուած է Գաղիանոս բժշկից (131—203 Յ. Ք.). Պղատոնի այս հատուածը՝ որ յունարէնի մէջ կորած է, բայց պահուած հայերէն թարգմանութեան մէջ (հմմտ. Platonis opera, Paris 1883, հտ. Բ. էջ 269), տալիս է մեզ վեց դար աւելի հին վկայութիւն յունարէն բառի համար և մի քիչ տարբեր նշանակութեամբ։—Աճ.

***ՄԱԿԵՂՈՆ** «մսավաճառանոց». մէկ անգամ ունի Եզն. իբր օտար բառ. կայ և սխալ գրչութեամբ սեռ. մարկեղոսի Սոկր. 110։

=Յն. μάκελλον «մսավաճառանոց» բառից, որի ծագումը տե՛ս մակաղ բառի տակ։—Հիւբշ. 363։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

[**ՄԱԿՆՏԱԿ** «խեցեղէն ըմպանակ կամ խոր». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202։ Այս բառը մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սրճ. չրչր. էջ 185. «Պատառեաց զհնուրն զկողն (Յիսուսի), ուստի արիւն և ջուր կայլակեաց. եթաց աջ թագաւորին զեղջգնն ի վտակ արեան իւր կողին և կենդանի անուամբն կնքեաց զնա մակնտակ ի ժառանգաւոր ի դրախտին»։ Վերի մեկնութիւնը՝ որ տալիս է Բառ. երեմ., բնաւ յարմար չէ տեղին։ Ըստ իս վերոյիշեալ տողը աղճատ գրչութիւն է, որ պէտք է կարդալ «կնքեաց զնամակն կտակ ի ժառանգաւորութիւն դըրախտին»։ Քրիստոս խաչի վրայ եղէգը՝ իբր գրիչ, իր կողի արիւնի՝ իբր թանաքի մէջ թաթախելով, կնքել է թուղթը և տուել իբր կտակ իր խաչակից աւազակին, որպէս զի ժառանգէ դրախտը։ Սխալը յառաջացել է զնա առանձին բառ կարծելով և երկու կ-երից մէկը ջնջելով. իսկ ի ժառանգաւոր ի դրախտին անմիտ ձևը յառաջացել է «ի ժառանգաւորութ» պատուագրեալ ձևի մէջ պատիւը ընկնելուց։ Թէ վերի սրբագրութիւնը ստոյգ է՝ երևում է Սրճեցու յաջորդ երեսներից, ուր աւազակը արդէն հասած դրախտի դուռը՝ իր ստացած «կտակը» պարզում է և խօսակցում հրեշտակի հետ. «Ի խոստովանելն իմ զխաչեալն Տէր ի վերայ փայտին... և յորժամ գրէր ինձ կտակ ժառանգել զադին (էջ 193). և ահա առեալ կտակ ժառանգելոյ զդրախտն (էջ 197). Առեալ զկտակ իմ քերովբէն՝ ընթերցաւ (էջ 201)։—Իմ այս մեկնութիւնը կարելի է ստուգել Սրճեցու ասորի բնագրից. Ասսեմ. հտ. Ա. 325, թիւ 164—75, § 6-րդ (տե՛ս Տաշեանի Ցուցակը)։—Իսկ թէ որտեղի՞ց հանելով Բառ. երեմ. այս մակնտակ ձևին տալիս է «խեցեղէն ըմպանակ» իմաստը, սրա համար ըստ իս աղբիւր է ծառայած արաբ. مقناده maqnada, որ Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 800 մեկնում է «սախսի, խեցեղեն աման»։—Աճ.]

ՄԱԿՈՅԿ, ի-ա հլ. «նաւակ, կուր» Գծ. իէ. 16. Փիլ. խոր. որից մակուկաչու Շիր. քրոն. մակուկել Մագ. թղ. 145. նաւամակոյկ Փիլ. արդի գրականում մակուկաձև, մակուկավար, շոգեմակոյկ:

=Նոյն է ձևով պրս. مکوك makōk «ոստայնանկի կկոց, մաքոք» բառի հետ. հմմտ. թակոյկ<պհլ. takōk>պրս. تکوك takōk: «Կկոց» նշանակող բառերը յառաջանում են «նաւակ» նշանակող ձևերից. օրինակ, գերմ. schiff «նաւակ. 2. մաքոք», ռուս. челнокъ «նաւակ. 2. մաքոք», սերբ. čūn «նաւակ» և

ĉûnak «մաքոք», ֆրանս. navette «մաքոք» <լտ. navis «նաւ» բառից, ենՙ Լստ այսմ կարելի է ենթադրել, որ պրս. مكوك makōk «մաքոք» բառը նոյնպէս ծագում է պհլ. *makōk «նաւակ» բառից, որից և փոխառեալ է հյ. մակոյկ:—Պրս. makōk «ոստայնանկի կկոց» ձևից են փոխառեալ նաև թրք. mekik, ն. ասոր. mäk'ük', վրաց. მაქო մաքո, հյ. գւռ. մաքոք, մքոք, մքուք, որոնք բոլոր նշանակում են «ոստայնանկի կկոց». այսպէս նաև արաբ. مكّوك makkūk «ըմպանակ (ըստ Будаговъ 2, 250 կկոցի ձևով ըմպանակ). 2. մի տեսակ չափ է», ասոր. ܡܩܘܩܐ makūqā «ըմպանակ. 2. մի տեսակ չափ»։—Հիւբշ. 191։

ՀՀԲ մակ «վրայ» բառից։—ՆՀԲ մագուգ (իմա՛ պրս. makōk) կամ մոյկ բառից։ Lag. Arm. Stud. § 1407 կըցում է պրս. makōk, արաբ. makūk և ասոր. makūqā բառերին։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܡܩܘܬܐ mākūtā «նաւ»։ Հմմտ. նաև Pedersen KZ 39, 378 և Berneker 167: Պատահական նմանութիւն ունի ասուր. makurru «նաւ, նաւակ» Muss-Arnolt. Ass. Handwb. 540:

ՄԱԿՈՆ կամ ՄԱԿՈՆԱՏ «ձախորդ. ձախող, փուճ» Հին բռ. նոյնը գտնում ենք Բառ. երեմ. զանազան ձևերով. ինչ. էջ 188 մակօն «ձախող», էջ 202 մակողատ «ձախօղ կամ փցունն», էջ 212 միգօղ «ձախօղ»։

ՄԱԿՈՒ և ՄԱԿ «կուսան». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 202. բայց տե՛ս մաղկու:

ՄԱԿՈՒԱՑ «պատուիրան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202։

ՄԱԿՈՒՐԱՆ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի ՅՀ. կթ. 314. Եթէ պաշտօն մակուրան կուրանին Մահմետի հաւանեալ դարձցին։

Թերևս կուռան բառի մ յաւելուածով անած ձևն է, որ շատ սովորական է արաբերէնի մէջ և կոչւում է maṣdar-i mīmī (միմ տառով աներևոյթ). օր. sa'ādat կամ mas'adat «երջանկութիւն». (Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 118)։

*ՄԱԿՏՐԱՅ «տաշտ թրելոյ զալիւր, զհաց. huche». իբր նոր բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 650 բ և 934 բ. նոյնը կրկնում է Քաջունի, Գ. 156։

=Յն. μάκτρα «հաց թխելու տաշտ», որի ծագումը տե՛ս մած արմատի տակ (Boisacq 597, 603, 613):—Աճ.

ՄԱՀ, ու հլ. (կամ նաև -ուան, -ուամբ, -ունք, -ուանց) «մահ, մեռնիլը», լայնաբար՝ «կոտորած, ջարդ, ժանտախտ, ժանտամահ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Բուզ. Կիւրղ. Եզ. որից մահաբեր ՍԳր. Կոչ. մահածին Ագաթ. մահակից Ոսկ. եբր. մահահանգիստ Ագաթ. մահաշունչ Վեցօր. մահապարտ ՍԳր. Ագաթ. մահարձան ՍԳր. մահկանացու ՍԳր. Ոսկ. եւ. Եզն. Եւս. քր. դառնամահ Եփր. խոստ. ժանտամահ Սեբեր. անմահ Ագաթ. կիսամահ ՍԳր. խայտառակամահ Ագաթ. կոտամահ Ագաթ. բռնամահիկ Ճառընտ. խաչնամահ Մանդ. խեղդամահ Խոր. Պիտ. մահակապ «մահը կապած» Մ. Մաշտ. 1714, էջ 441. մահալից «մահով լցուած, թշուառ, մահկանացու» Բանք իմ. 35 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ). փաղամահուկ Փիլ. մահոյ «մահկանացու» Եղիշ. առաք. 349 (չունի ՆՀԲ), են։ Բառիս հնագոյն ձևն է մարհ, որ մի քանի անգամ գործածուած է Եփր. Վենետիկ 1832, հտ. Գ. էջ 12, 20, 21, 62, 147, 257 (տե՛ս ՀԱ 1912, 177. չունի ՆՀԲ)։ Հետաքրքրական ձև է մահինաբողբոջ Նար. տաղ.։ Նոր բառեր են մահազդ, մահացութիւն, մահերգակ են։

=Պատկանում է հնխ. mer- «մեռնիլ» արմատին, որի ժառանգներն են նաև մեռանիլ և մարդ (ցեղակիցները տե՛ս այս բառերի տակ)։ Սակայն շատ պարզ չէ թէ հյ. մահ բնի՞կ է, թէ իրանեան փոխառութիւն։ Իր ամենից մերձաւոր ձևերն են սանս. mrtyú-, զնդ. mərəθyu- «մահ», հպրս. uvā-mršiyu «ինքնասպան», օսս. mälät' «մահ», գոթ. maúrθr, գերմ. Mord «մահ»։ Եթէ սրանց նախաձևը դնենք հնխ. mr̥tu-, mr̥tyu-, կըստացուի հյ. մարդ և ո՛չ մարհ: Սրա հ ձայնը բացատրելու համար կարելի էր ենթադրել իրան. *maθra- ձևը (հմմտ. պահ<պարհ<

զնդ. pāθra-), բայց մի այսպիսի ձև չկայ իրանականում։— —Հիւբշ. 472։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 312 մի ան, այսինքն մի ահռելի բան։ Windisch. 22 զնդ. mahrka և հյ. մեռանիլ ձևերի հետ՝ ն եկամուտ ձայնով։ Gosche 23 մարն կամ մառն ձևից, իբր զնդ. mahrka, արմատը mərə, սանս. mṛ։ Müller SWAW 38, 583 զնդ. mahrka «մահ» բառի հետ. ն համարում է ռ ձայնի շնչի մնացորդը։ Justi. Zendsp. 230 զնդ. mahrka, պհլ. պրս. աֆղան. marg են։ Lag. Ges. Abhd. 297 զնդ. *marəθra ձևից։ Մորթման ZDMG 26, 604 բևեռ. makhubi «մահ»։ Տէրվ. Altarm. 40 և Նախալ. 98 նոյն ընդ մեռ-անիլ, իբր *մառ>մ̣արն>մահ. իսկ էջ 101 մահկանացու բառի մահկա- մասը համեմատում է պրս. mark, murg «մահ», զնդ. mahrka «մահ» և marənč «սպանել» ձևերի վերջամասերի հետ։ Կոստանեան, Հայ. հեթ. կր. էջ 8 զնդ. marənč «սպանել» բառի հետ։ Canini, Et. étym. 91 յն. μάχομαι «կռուիլ»։ Հիւբ. յն. μάχερα «սուր, դանակ» բառից։ Գարագաշեան (անձնական) մեռանիլ բայի հետ ճիշտ ա՛յն ձայնական առընչութիւնն ունի, ինչ որ ջեռանիլ և ջան: Հիւբշ. 472 վերի բառերի հետ դնում է իբրև բնիկ հայ։ Meillet ZAPh 1, 145—6 ն ձայնը բացատրուած չգտնելով՝ կասկածում է որ իրանեան փոխառութիւն լինի։ Փոխառութիւն է համարում նաև Scheftelowitz BB 29, 25: Էսգէթ. Արրտ. 1915, 499 արաբ. موت mavt «մահ» բառից։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Ասն. Երև. Հմշ. Կր. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. մահ (Պլ. սեռ. մահմահ՝ պահուած է միայն մահմահ դողեր՜ւ գաս են դարձուածների մէջ. իսկ Ռ. նշանակում է «ժանտախտ»). Տիգ. մոհ, Մշ. մա, Ակն. մայհ, սեռ. մայհմահ, Խրբ. մայ, Մկ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. մախ, Ագլ. ՀՃ. մօհ. —Նոր բառեր են՝ մահափրսիէփ, մահենիփ, մահոտէր, մահտուն, մահմահական Ննխ. «մահու (դող)», մահմեռուկ:

ՄԱՀԱԿ, ի-ա հլ. «բիր, ծեծի գաւազան» Վկ. արև. էջ 219, Ոսկ. ճառք, էջ 395. Վրք. հց. ա. 160. Վրդն. առակ. 112. Երզն. քեր. գրուած է մեհակ Ջքր. սարկ. Բ. էջ 2։

ԳԻՒ.—Ղրբ. մհակ, որից մահակկռուի տալ «հաստ բիրով կռուիլ»։

ՄԱՀԱԿ «վարձք, վարձատրութիւն կամ վաստակ». առանձին գործածուած չէ. պահուած է միայն սնամահակ «անվարձ մնացած» բարդի մէջ՝ Ոսկ. ես. Ճառընտ. որ և սնամահիկ ԱԲ։

=Թերևս պհլ. *māhak «ամսական թոշակ, ամսավարձ» ձևից. հմմտ. պրս. ماهیانه māhiāna, ماهینه māhīna, ماهگانه māhgāna «ամսավարձ, ամսական ռոճիկ», բոլորն էլ կազմուած պրս. ماه māh=պհլ. 𐭬𐭠𐭧 māh «ամիս» բառից, ինչպէս և մահիկ: -իկ և -ակ վերջաւորութեանց համար հմմտ. պրս. روزی rūzī «ապրուստ, բաժին»<պհլ. *rōčīk և պրսկ. روزه rūza «ռոճիկ, թոշակ, օրավարձ»<պհլ. *rōčak։—Աճ.

ՆՀԲ հանում է մահ բառից։

*ՄԱՀԱԿ «փորձաքար». ունի միայն ՀՀԲ՝ առանց վկայութեան. յետին ռամկական մատենագրութեան մէջ գտնում ենք գործածուած մահափ, մահագ ձևով. ինչ. Կոստ. երզն. 96, 155. Զի ես պղինձ օծած ոսկով, դո՞ւ ընդէր մօտ ի մահաքն յայտնի լինիս պարզ երեսով... զայն որ ընտրած էր մահագով. Որ մահաքովն ղալպ լինի։

=Արաբ. محكّ mahakk «փորձաքար, parre de touche». որից Թրք. محنك meheng՝ նոյն նշանակութեամբ։

Ուղիղ մեկնեց Պատուրեան, հրատ. Կոստ. երզն. էջ 52։

ՄԱՀԱՆ «անպակաս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202։

*ՄԱՀԴԱՆԱԿ կամ ՄԱՀԱԴԱՆԱԿ «մի տեսակ ընդեղէն. լտ. catapodium?» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1938.—Տիրացուեան, Contrib. § 264 դնում է իբր lathyrus aphaca L. որ է հյ. «խոզու, ճուլպան, ֆռեկան, ֆըռ-սամն»:

=Պրս. ماهودانه māhūdāna կամ ماهوبدانه māhubdāna «ունդ ինչ յոյժ լուծողական և սպանող. արաբ. habb-us-salātīn»։

Ուղիղ է մեկնում ՀԲուս. անդ. բայց պրս. բառը կարծում է արաբերէն։

ՄԱՀԵԿ «մի տեսակ բոյս. գիղձի. լտ. taxus, ֆրանս. if?» Հին բռ. ունի միայն ՀԲուս. § 1939։

*ՄԱՀԻԿ, ի-ա հլ. «նորածին լուսին, լուսնի եղջիւրը» Փիլ. սամփս. Գէ. եւ. «այս ձևով մի տեսակ զարդ» Ես. գ. 19. Գէ. եւ. Արծր. որից մահիկեղջիւր Վեցօր. 115, 131. Շիր. էջ 51, 53. մահկաքար Նիւս. երգ. մահկաձև (նոր բառ)։

=Պհլ. *māhīk «լուսնակ, մահիկ» բառից փոխառեալ. պհլ. բառը կազմուած է māh «լուսին» բառից՝ -īk նուազական մասնիկով. հմմտ. պրս. ماه māh «լուսին», որից նուազական ماهچه māhča «մահիկ. է լուսնաձև իմն տափարակ՝ զոր յարծաթոյ և ի պղնձոյ արարեալ դնեն ի գլուխս դրօշակաց, մէնարէից և գմբէթեայ շինուածոց» (ԳԴ)։ Վերջինից է փոխառեալ Վն. մահչա «կանացի ճակատազարդ», որ և համապատասխանում է հնևրի մահիկ «մի տեսակ զարդ» իմաստին։ Պհլ. բառը աւանդուած է գաղափարագիր [Pahlavi] birhiq ձևով, որ պէտք է կարդալ māhīk, ինչպէս որ յոգնակին էլ գրուած է ճշտիւ māhīkān «ամիսներ» (Nyberg, Hilfsb. 1, 34, 52 և 2, 143)։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս ամիս բառի տակ։—Հիւբշ. 191։

ՆՀԲ պրս. մահչէ կամ մէհչէ: Böttich. ZDMG 1850, 380, Arica 77, 286, Lag. Urgesch. 800 և Gesam. Abhd. 40 սանս. māsa, զնդ. mā; māṅha, պրս. māh, օսս. may:—Müller SWAW 38, 583 սանս. māsa: Հիւբշ. KZ 23, 9 համարում է -իկ նուազական մասնիկ: Կ. Վ. Շահնազարեան, Երկրագ. 1864, թ. 5, էջ 7 զնդ. mao։ Տէրվ. Altarm. 96 իբր նախաւոր մի ածական՝ սանս. māsika են։

ՄԱՀԻՃ, ի-ա հլ. (գործածուած է անեզաբար) «անկողին, անկողնակալ» ՍԳր. Սեբեր. Եղն. «դագաղ» Յայսմ. որից մահճակալ Կոչ. 382. մահճակաե ԱԲ. մահիճաձև Վանակ. յոբ. մահճակ «անկողին» Ուկ. եփես. 816 (ձ. մարճակ), Պամ. աղէքս. (տպ. մարկճակ, որ պէտք է ուղղել մահճակ՝ ըստ 3 ձեռագրի և համաձայն լտ. lectulum ձևի)։

Հներից Վրդ. աղ. խ. 4. «Անկողին... ի մահ իջումն է... մահիճք վասն այնր ասի»։ Ինճիճեան, Եղանակ բիւզանդեան 1819, 148 մահ+եհեչ բառերից։ ՆՀԲ «որպէս թէ մահու անկողին»։ Հիւնք. արաբ. hājim «վիրաբոյժ, երակահատ» բառից։

*ՄԱՀԼԱՊ, որից մահլպի «շլի ծառը. լտ. cerasus mahaleb» Վանակ. ունի միայն ՀԲուս. § 1940 և § 2343։

=Արաբ. محلب maḥlab, maḥalab, որից նաև լտ. գիտական բառը։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 2343։

ՄԱՀԿԱԾ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պիտառ. «Եւ տարերցն և մահկածին և ողկատին» անհասկանալի հատուածի մէջ (հրատարակուած Բազմ. 1893, 573)։ ՆՀԲ մեկնում է «բառ անստոյգ՝ իմաստակօրէն յօդեալ. թերևս իբր նշանակ մահկի կամ նոր լուսնի»։ ՋԲ և ԱԲ չունին։

ՄԱՀԿԱՆԱՅ «մի տեսակ տուրք». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած անթուական մի արձանագրութեան մէջ, Վիմ. տար. 226, հյց. զմահկանէն ձևով։

*ՄԱՀՄԷԶ «կօշկի խթան» (Կիլիկեան ասպետներ). նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ալիշան, Սիսական, էջ ?։ Սրանից է կազմուած մահմիզել «խթանով զարնել». Նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Այրիվ. 18ա. «Տեսանէր զատանայ, զի հեծեալ էր յուսն Գրիգորի և մահմիզէր». (հրատարակիչը դրել է մահ միզէր, իբր թէ «մահ էր միզում»)։

=Արաբ. مهمز mihmaz կամ مهماز mihmāz «խթան», որից փոխառեալ է նաև թրք. مهموز mahmuz «խթան կօշկի. 2. աքլորի բիտ». արմատն է همز hamz «բոթել, հրել, ճմլել» (Կամուս, թրք. թրգմ. հտ. Բ. էջ 210)։—Աճ.

*ՄԱՀՄՈՒՏԱՅ կամ ՄԱՀՄՈՒՏԻ «մի տեսակ բժշկական խոտ է. սակամոնի. լտ. con-

volvulus scammonia» Բժշ. ունի միայն Հայբուսակ § 1941 (բայց սխալ է գրում մաճմուտաճ. տե՛ս § 2627 յիշուած վկայութիւնները)։

=Պրս. ماهموده māhmūda «սակամոնի» (տե՛ս ԳԴ, էջ 291 բ և 464 ա)։—Աճ.

*ՄԱՀՏԵՍԻ «Երուսաղէմ ուխտի գնացած» Նոր վկ. էջ 519 (1677 թուից բնագիր). Աբր. կրետ. 6. Նոր լեզուի մէջ ընդունուած ձևն է. կայ և մաճդեսի Առաք. պատմ. 297, 322. ավելի հինն է մուղտեսի, մղդըսի, մղտեսի. այսպէս օր. Կամենից-Պոտոլսկիի եկեղեցու արձանագրութեան մէջ (1653 թուից) գործածուած է մըղտէսի ձևը. Առաք. պատմ. 330՝ մուղդսի, Ջբր. սարկ. Ա. 48՝ մուղտեսի, Բ. 48՝ մղտեսի։

=Արաբ. مقدسى muqdisī «մահտեսի». ծագում է قدس Quds «Երուսաղէմ» բառից. արաբերէնից է փոխառեալ նաև քրդ. mokdasi «Երուսաղէմ ուխտի գնացած մարդ» (Justi, Dict. Kurde 403)։ Հայերէնի մէջ բառը յետնաբար կեղծ-գիտական ստուգաբանութեամբ դարձել է մաճտեսի, իբր թե «մահը տեսի»։

Ինճիճեան, Եղանակ բիւզանդեան, 1818, էջ 126—7 եբր. մագտիսի «Երուսաղէմ ուխտի գնացած»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Dulaurier, Recherches chron. 1859, էջ 160. նոյնը յետոյ Մսեր մագիստ. Խմբագիր չափածոյ (1864), էջ 185 և Պատկ. Истор. Монгол. 1872, էջ 27։ Խ. Պաղտասարեան և Մ. Ադամեան վէճ բանալով բառիս ծագման մասին, առաջինը մեկնում է արաբերէնով, երկրորդը՝ մաճ տեսի։ Հրափրում է Տէրվ. որ Մասիս 1884 մարտ 6 տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը։ Ուղիղ են նաև Müller WZKM 10, 182, ՀԱ 1896, 250 և 1897, 125 են։

ԳԻՌ.—Սեբ. մղդէսի, Ախց. Տփ. մղդըսի (Տփ. միայն «ժամհար» իմաստով), Ալշ. Երև. Մշ. մուխսի, Մկ. մուխսը՛։ Ուրիշներ ունին ճաջի ձևը, որ նոյնպէս փոխառութիւն է արաբերէնից (<حاجى ḥājī)։

*ՄԱՀՐ «օժիտ փեսացուի առ հարսնացուն» Ասոր. դատ. 9. Մխ. դտ. էջ 289. Անսիզք 45։

=Արաբ. مهر mahr համանիշից փոխառեալ. այս բառը բնիկ սեմական է. նոյն են եբր. מֹהַר mohar, ասոր. ܡܗܪܐ mahrā, արամ. מהרא mahrā, որ և ասուր. 𒈠𒄷𒊒 maḫīru «մահր, մի բանի գինը, արժէքը» (Delitzsch, Assyr. Handwb. էջ 404, Strassmaier, Alphab. Werzeichn. der Assyrischen und Akkadischen Wörter, էջ 615). այս բոլորը ծագում են սեմական mhr «մի կին գնել» արմատից։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև սվահիլի լեզուով mahari «օժիտ», վրաց. მეჰარი մեճարի «մահր», მარი մարի «մահմեդականի պսակ. 2. մահր». հայ բոշայ. մարաճուր «օժիտ, ընծայ, պարգև»։—Հիւբշ. 270։

Հներից ուղիղ մեկնութիւնը գիտէին Ասոր. դատ. էջ 9 և Լմբ. օր. 19. «Եթէ ոք առնէ տուայր, որ է մահր ըստ Արաբացւոց, և ըստ Հայոց անձին գին աղջըկանն»։ Նոյնպէս և Մխ. դտ. էջ 289 գրում է. «Առ մահմետականսն... կոչի մահր»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից յետոյ Lag. Arm. Stud. § 1410։

*ՄԱՀՐԱՍԱՅ «վարդապետ քրիստոնէից (ըստ մահմեդականաց)» Նոր վկ. էջ 113 (ԺԳ դարից). «Ո՞վ մահրասայ, դարձի՛ր ի հաւատս մեր և ա՛ռ զկրօն առաջնորդին մերոյ»։ Գրուած է նաև մարճասիա։

=Արաբ. مرخصه marxasa՝ նոյն նշ. (տես Նոր վկայք, էջ 788)։—Աճ.

ՄԱՂ, ո, ու, ի հլ. (յգ. մաղք կամ մաղինք) «մաղ, խարբալ» Սիր. իէ. 5, Վրք. հց. «կողով» Պղտ. տիմ. «մեղրահաց» Վեցօր. 165. Եւագր. Ոսկ. եփես. 873. որից մաղել «մաղից անցկացնել» Ես. իթ. 5. Ոսկ. եբր. Սեբեր. մաղաքախութիւն Ոսկ. եփես. Մանդ. մաղաքախ (սխալ գրուած մաղաքաւով) Հին բռ. մաղատեսակ «ծակոտկէն» Պղատ. տիմ. մաղուճ «մաղի մէջ մնացած խոշրտուքը» Ոսկիփ. մաճրամաղ Վեցօր. Ագաթ. ճողամաղ «հիւլէ, շամանդաղ» Եզն. «մի տեսակ թռչուն է» ՍԳր. խառնամաղ Կոչ. մաղմաղա-

տեսակ «մանրամաղ» Տօնակ. (արմատը մաղմաղ «մանրամաղ» ունի Խրբ.)։ Այստեղ է պատկանում նաև մաղակ «փոքր կողով», որ մէկ անգամ ունի Վրք. հց. բ. 622. «Կատարեցից զսակաւ արմատենի տերևս կամ զպակասեալ մաղակիս և ապա յառնեմ»։ (ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է մաղ փոքրիկ կամ վերծանելի մախաղ». տե՛ս տակը փոխ.)։

Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 և Նախալ. 98 կցում է մալել, մղեղ (=իբր մղմեղ), մլաղաց, մամուլ (<*մալմուլ) ձևերին. արմատը իբր մալ, միլ, մուլ. հմմտ. գոթ. malan, յն. μὸλλω, լտ. molere, լիթ. malti «աղալ, մանրել» և պրս. mālīdan «ոլորել»։ Նոյնը նաև Müller, Armen. VI: — Bugge, Beitr. 25 յն. ἰμαλιά «ալիւրի աւելցուկը», լտ. simila «շարմաղան ալիւր» բառերի հետ՝ հնխ. simali- ձևից, որ կազմուած է -mal- մասնիկով si- «մաղել» արմատից. հմմտ. լիթ. sijóju «մաղել», հսլ. sito «մաղ»։ Հիւնք. մղեղ բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 268 զնդ. maγa «ծակ» բառից։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Ճմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սչ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. մաղ, Տիգ. մող, Հճ. մօղ, Զթ. մօղ, մող (առանձին չի գործածւում, այլ միայն բարդութեանց մէջ), Սվեդ. միւղ:—Նոր բառեր են աճմաղել, մաղաճաճ, մաղծակ, մաղմաղ, մաղիկմաղիկ, մաղմղել, մաղմղուկ, մաղուֆ, ֆարմաղ, շարմաղ, ձարմաղ, ալրմաղ, փոկեմաղ են։

ՓՈԽ.—Վրաց. მალაკი մալակի եթէ նշանակում է «մաղ», այս բառից է և ենթադրում է հյ. մաղակ, որ տե՛ս վերը. իսկ եթէ նշանակում է «խսիրէ փոքր տոպրակ», տե՛ս վերը մախաղ բառի տակ.—քրդ. کرماغ kermaγ «մեծ ծակերով մաղ» (Justi, Dict. Kurde, էջ 330) գալիս է զռ. ֆարմաղ բառից։

ՄԱՂԱԲԵՐ «տերև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202. հմմտ. մուսաբեր:

ՄԱՂԱՂ կամ ՄԱՐԱԽ «հրձիգ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202 և 206. երկու ձևերից մին կամ միւսը սխալ է։

ՄԱՂԱՂԻԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կալիսթ. 68. «Հերակլէս պատմուճան յԱրկադայ կարելով մաղաղեցաւ ձհոօք Փիլոքտետեայ յարեան վիշապին». (ըստ Տաշեան, Ուս. ստոյն Կալիսթ. 200 յն. համապատասխան բառն է καθηλώθη). ՆՀԲ համարում է սխալ գրչութիւն՝ փոխանակ փաղաղել «այրել, սպառել»։

*ՄԱՂԱՊ «մի տեսակ ծաղիկ՝ երջանիկ Արաբիայում» Խոր. աշխ. 612 (ձեռ. տարբ. մաղադ). «Ծաղք անոյշք ի նմա և ծաղիկք վեշտասան». յետոյ յիշում է 16 անուն, որոնցից երրորդն է մաղապ. ասելու ձևից երևում է որ կա՛մ ծաղիկ է, կա՛մ անուշահոտութիւն։ (ԱԲ դնում է մաղապ, ՀԲուս. § 1922 մազապ և § 1943 մաղապ, իբր թէ տարբեր բառեր լինէին. Քաջունի, Գ. 154 միայն մազապ):

=Արաբ. ملاب malāb «մի տեսակ անուշահոտութիւն կամ քրքում» (Կամուս Ա. 262)։

Lag. Ges. Abhd. 64 և Arm. St. § 1411 կցեց արաբ. ձևին, սրա հետ միասին յիշելով նաև սանս. tamālapatra, յն. μαλόβαθρον: Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 57 պրս. malāb, յն. μαλάβαθρον, լտ. malabathrum «հնդկական մի բոյս»։ Հիւբշ. 270 յիշում է արաբ. և յն. ձևերը, համարելով «շատ անապահով»։ Նորայր ՀԱ 1926, 69 նոյն ընդ արաբ. maḫleb:

ՄԱՂԱՍ, ո հլ. (նաև սեռ. -ի, բցռ. -է) «ներքին կենդանական մի հիւթ, բալղամ» Ագաթ. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 20. որից մաղասաճառ Պղատ. տիմ. մաղասկաբ «ընկնաւոր, լուսնոտ» Ասող. Վրդն. ծն. մաղասայոյզ Բժշ. մաղասախառ «մաղասը բուժող մի բոյս» Բժշ. մաղասային (Նոր բառ)։

ՆՀԲ լծ. թրք. մալէզ «խմոր, խիւս»։ Justi, Dict. Kurde, էջ 405 մեր բառի հետ է կցում քրդ. ملازه melaze «գլխի հարբուխ», որ անշուշտ արաբ. nazla ձևից է փոխառեալ և գործ չունի

մաղասի հետ։ Հիմք. Խաղցու բառից։ Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ մաղձ:

ԳԻՐ.—Կայ անյայտ դաւառականով մաղաս «ծննդաբերութեան ժամանակ կանացի անդամից վազած հեղուկը». նաև մաղասկաք Ակն. Բիւթ. «տրտում, տխուր, վշտահար», մաղասկոտ (Rivola) «ջերմոտ, դողցոտ»։

ՄԱՂԱՐԻԿՈՆ «հեղուկների յատուկ մի տեսակ աման», նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածել է Վստկ. էջ 121, 126՝ շատ սխալ ընթերցուածներով. այսպէս՝ «Ա՛ռ անուշ գինի 70 մասն (մեղր են)..., յիրար խառնեա և ած մաճր աղի կոճեր և սակաւ մի սառէճ հինտի ած յամէն աման սակաւ մի և ձիւթեա զբերանն. Որ ամէնն ջուր կտրի և ապա ի նոր ձիւթած մաղ առ, ի կոճեր լից և զբերանն ձիւթեա աղէկ և կալ»։ Նոյն բառի աւելի լաւ ընթերցուածն ունի Շիր. լաղարիկոճ «լիտր» (Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 88)։

=Անշուշտ նոյն է ասոր. ܡܠܡܒܪܩܘܢ mlmbrkon «մի տեսակ աման» (ձայնանիշները ծանօթ չեն) Brockelm. 188, որ և նոյնպէս սխալ գրչութեամբ աւանդուած մի բառ է։ Հաւանաբար թէ՛ հայը և թէ ասորին յունարէնից են փոխառեալ, ինչպէս ցոյց է տալիս -իկոճ վերջաւորութիւնը։—ԱՃ.

Վաստակոց գրոց բառացանկում բառս դարձել է կոճ, կոճեր: Վերի ձևով սրբագրեց Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 99, որ և հաստատում եմ Շիրակացու վկայութեամբ։

ՄԱՂՁՄԱՅ, ի հլ. «սկաւառակ. ափսէ, մասնաւորապէս տաճարի կամ եկեղեցու սեղանի ափսէն» նորագիւտ Ա. մնաց. իը. 17. Եւագր. 337. Ճառընտ. Մաշտ. գրուած է նաև մաղազմայ Ճառընտ. Սոկր. 615. Ոսկիփ. մաղազմի Սիրաք. լդ. 17. մաղազմաճ փ. Սոկր. 615. մաղզմաճ (բց. ի մաղզմաճէճ) Յայսմ. ապր. 19, Աթան. էջ 493. մղըզմայ Պատրգ. 481. նաև մողոզմայ «գինու գաւաթ» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 59 (իսկ հրտր. Շահն. էջ 174 մաղզմայս, մողմողայս): Արդի եկեղեցական լեզուով մաղզմաճ «այն տափակ արծաթեայ փոքր ափսէն է, որ սկիհի բերանն է դրւում իբր կափարիչ»։

Հիմք. բարդուած յն. μάγις «պնակ նուիրական ալեր Դելփեայ» և μάγμα «հայս» բառերից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 196 կասկածով համարում է պարսկերէնից փոխառեալ. հմմտ. պրս. mul «գինի»։ Յ. Վ. Յակոբեան, Բիւզանդիոն թ. 743 արաբ. սաէմ, սամէք «հացի պատառ», սամմաք «փշրանք, աշտուճ», մասէմէ «հացի փշրանաց աման»։ Ըստ իս ասորական փոխառութիւն պէտք է լինի, ինչ որ lzm արմատից, ինչպէս ցոյց են տալիս բառի ընդհանուր ձևը և -այ վերջաւորութիւնը։ Սակայն Brockelmann-ի ասորերէն բառարանում յարմար մի ձև չգտայ. միակ բառը, որ քիչ թէ շատ յարմարւում է. ܡܝܫܐ maiša «արոյրէ մեծ ափսէ» ձևն է, որ սակայն լիովին չի ծածկում մեր ձևը։

+ՄԱՂԹ, ի հլ. «աղօթք, մաղթանք» Պղատ. օրին. Շնորհ. որից մաղթել «աղօթել, պաղատիլ, բարեխօսել» Իմ. ժգ. 18. Խոր. Պղատ. տիմ. և օրին. մաղթաճք Խոր. մաղթութիւճ Պղատ. տիմ. և օրին. մաղթակից Դիոն. եկեղ. մաղթակաճ Մագ. Նոր գրականում մաղթել նշանակում է «մէկին մի լաւ բան ցանկանալ», որից բարեմաղթել, բարեմաղթութիւճ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mḷth- արմատից. սրա համապատասխան թրթռուն *mḷdh- ձևից են ծագում լիթ. maldýti «շարունակ աղաչել, թախանձել». maldá «աղօթք, աղաչանք», ռուս. молю, молить «աղօթել». հսլ. molje, moliti, լեհ. modła «աղօթք», modlić «աղօթել», չեխ. modla «կուռք, տաճար» (ընդհանուր սլաւական ձևը *modliti, որ և շրջուած է *molditi ձևից), կամիս. maldiyat «աղօթքներ արտասանեց», maldi «(ցած ձայնով) արտասանում է», maltaš «աղօթեց», malduwar «մի տեսակ աղօթք», malteššar «օրհներգութիւն», արմատը mald «աստուածներին խօսք ուղղել, աղօթել»։ Այս համեմատութիւնները տալիս է Benveniste BSL 33, № 99, էջ 133—5, որ նրանց է կցում նաև գերմ. խմբից հսաքս. meldōn,

անգսք. meldian, հբգ. meldōn, գերմ. melden «յայտարարել, զեկուցել, յիշատակել» են (Kluge 327), որոնք բխում են հնխ. meltā ձևից. ընդհանուր արմատն է հնխ. meld- (melth-) «աստուածներին աղօթել», որ անկախ ձև է և կապ չունի հնխ. ml̥du-, ml̥dwi- «մեղկ» բառի հետ, ինչպէս ընդունուած էր նախապէս: — Այս բոլորը ծագում են հնխ. պարզական *mel արմատից, որի նշանակութիւնն էր «մանրել, աղալ, փոշիացնել» և բարոյական առումով «մեղմ, կակուղ են». սրանից զանազան աճականներով կազմում են մի խումբ երկրորդական արմատներ, որոնք տե՛ս Pokorny 2, 284—90: Հայերէնի մէջ նոյն արմատից ունինք մալել, մամուլ, մեղկ, մեղմ են, որոնք տե՛ս վերը մալել բառի տակ: Հյ. մաղթ նոյն արմատի th-ով աճած ձևն է (Trautm. 177, Pokorny 2, 289):—Հիւբշ. 472?

ՆՀԲ ռուս. մօլիթվա: Համգամանօրէն ուղիղ մեկնեց նախ Bugge, Btrg. էջ 15 և վերի ձևով Meillet MSL 10, 277: Հիմք. աղօթք բառից: Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, 77 մ+աղօթել: Ֆընտըգլեան, Կոչնակ 1931, №40 զնդ. manthra «աղօթք» բառի հետ:

ԳԻՒ.—Մշ. մախտել, մախտանէ:—Այստեղ պէտք չէ դնել Արբ. մախտուն «ազգական ու բարեկամ կանանց՝ մեռելի տունը երթալով լալ ու գովքեր արտասանելը» (հակառակ իմ Գաւառական բառարանի, էջ 746 բ), այլ իբր մաճուուն, ինչպէս ունի Ակն. նոյն նշ.:

*ՄԱՂԹ «խայծղանի հոտ ունեցող մի խէժ է» Բժշ. և Հին բռ.:

=Յն. μάλθα, μάλθη «մոմով և ձիւթով պատրաստուած խայծղան» բառից, որից են նաև լտ. maltha, ֆրանս. malthe «մաղթ, խայծղանի հոտով մի խէժ»: Յոյն բառը *μάλθος «կակուղ» ածականի իգական ձևից է յառաջացած՝ ըստ Boisacq 605:

Բառս գտաւ ու բացատրեց Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 25. ստուգաբանեց Բառ. ֆրանս. էջ 775 բ: Scheftelowitz BB 29, 29 իբր բնիկ հայ՝ կցում է հբգ. malz «հալուղ, կակուղ», հհիւս. maltr «փտած», յն. μέλδω «կակղել, հալել». սանս. mr̥du «փափուկ» բառերին:

ԳԻՒ.—Հմշ. մախք «մարխի ծառի խէժը». (յունիս ամսում մարխի ծառը կացինով վիրաւորում են և հոսած խէժը հաւաքում):

ՄԱՂԻՆՈՎԹ «բաժինք». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 203:

*ՄԱՂԼԱՂ «պտոյտ, շրջան, դարձ». մէկ անգամ գործածուած է Յայսմ. մարտ 13. «Երեք երկինք հաւասարեալ ի շուրջ գան և պատեն զաշխարհաւ՝ ի վեր և ի վայր մաղլաղ (տպ. մաղլաղ) առեալ և իւրեանց շըրջագայութեամբն զերկիրս ի կայի պահեն»:

=Արաբ. معلق mu'allaq «կախեալ, առկախ», որ նշանակում է նաև «գլխիվայր շրջուիլ, գլուխկոնծի տալ» և այս իմաստով Պարսկաստանում դարձել է maylay. այս ձևից է նաև հայերէնը: Նոյնից է դարձեալ վրաց. მალაყი մալաղ'ի «գլուխկոնծի», ուտ. մաղաճլաղ «գլուխկոնծի»:—Աճ.

ՆՀԲ հանում է մաղ բառից:

ԳԻՒ.—Riggs, A vocabulary of words used in modern armenian, but not found in the ancient armenian lexicons. Smyrna 1847, էջ 93 իբր ռմկ. բառ ունի մուղալլէխը կենալ «to hang in suspense, to be in danger of falling, կախուած մնալ, ընկնելու վտանգի մէջ լինել»:

*ՄԱՂԽԱԶ կամ ՄԱԼԽԱԶ «թագաւորի պահապանների գլխաւորը» ԱԲ. որից մաղխազութիւն «հայ նախարարական Մաղխազունեաց տան պաշտօնը» Ագաթ.:

=Ասուր. malxazu «իշխան», որ սակայն չգիտէ. Muss.-Arnolt Ass. Handwb.

Այսպէս է մեկնում Ադոնց, Арм. Юстин. 400, բայց սխալ է կցել արաբ. malik «իշխան»: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܡܚܘܙܐ māxozā «urbs munita, ամրացրած քաղաք»: Կարագաշեան, Քնն. պատմ. Ա. 148 արաբ. مليك malīk «թագաւոր» բառից: Պատահական նմանութիւն ունի ասուր. maxāzu «քաղաք» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 521):

ՄԱՂԿԱՏ «խայթ, ցաւ, կսկիծ». արմատ առանձին անգործածական. կայ միայն դա-

ւառականներում. որից մաղկատել «կճել, խայթել» Սիր. խա. 2. Եղիշ. խաչել. էջ 281, «վէրքը կսկծալ» Բրս. մրկ. 59. մաղկատիլ «խայթուիլ» Եղիշ. խաչել. էջ 279, 281—3, «լալուց մորմոքիլ» Սիմ. ապար. 46. Յայսմ. Առաք. պտմ. 264. մաղկատող Եղիշ. խաչել. 283. Նանայ 61 (երկու անգամ՝ օձին իբր ածական), 62. մաղկատութիւն Անան. եկեղ. մաղկատիչ Եղիշ. խաչել. 281, 282. մաղկատեցուցանել Զքր. կթ. գրուած նաև մաղկտալ «մորմոքիլ» Լմբ. իմաստ. (բառիս «շլմի՞լ թէ զայրանա՞լ» առումի վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 49)։

ՆՀԲ մաղ կամ մխել ձևերից։ Scheftelowitz BB 29, 13 լտ. muleto «դատապարտել», յն. βλάπτω «վնասել», զնդ. mərənčaiti «ոչնչացնել», սանս. marčayati «վիրաւորել, վնասել» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Մերժում են Walde 499, Boisacq 121, Pokorny 2, 298:

ԳԻՌ.—Ակն. Մշ. մաղցաղ, Ղզ. մխկիտ «սրտի մորմոք, կսկիծ», որից Ախց. մղկտալ, Ալշ. Մշ. Ննխ. մրղցրդալ, Երև. Ղրբ. Զղ. Սլմ. մրխկտալ, Տփ. մխկտալ, Շմ. մխկտիլ «մորմոքիլ». իսկ Ակն. մաղցիլ «ձեռքը՝ ոտքը ցրտից կսկծալ», Սեբ. մխկտալ «քթի տակից մղտալ, փնթփնթալ» (այս բառի՞ց է).—Նոր բառեր են մաղմղկտալ, մղկտանք, մղկտալի, մղկտան, մղկտացնել, մղկտոց:

ՄԱՂԿՈՒ «սան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 203. բայց հմմտ. նաև մակու:

ՄԱՂՁ, ո, ի հլ. «լեղուց վազած հիւթը», փխբ. սրա արդիւնքը համարուած «բարկութիւն, տրտմութիւն, դառնութիւն» Յոբ. ժզ. 14. Գծ. ը. 23. Ագաթ. Եզն. որից մաղձաղեղ Եզն. մաղձայոյզ Սիր. լզ. 23, Ոսկ. մ. ա. 18. սևամաղձ Ոսկ. յհ. ա. 21. մաղձախառն Արծր. մաղձութիւն Բրս. հայեաց. դառնամաղձեայ Նիւս. բն. խստամաղձոտ ԱԲ. բազմամաղձ Նիւս. կազմ. նոր բառեր են՝ մաղձոտ, մելամաղձութիւն, մելամաղձոտ, մելամաղձիկ են։

Windisch. 18 գերմ. Milz «փայծաղ» բառին է կցում։ Հիւբ. հաղցու բառից է հանում։ Patrubány ՀԱ 1906, 343 և 1908, 246 հնխ. mēl- «աղտեղել» արմատից. հմմտ. յն. μέλας «սև» և սանս. maliná «կեղտոտ», malas «պղծութիւն» են։ (Մաղձը միւս հնդկրոպական լեզուների մէջ գոյնի համեմատ կոչւում է «դեղին», բայց ո՛չ «սև». տե՛ս Walde, էջ 279)։ Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ մաղաս: Petersson LUA 1916, 83 (ըստ Pokorny 2, 300) հնխ. melg'h- «ուռչիլ» արմատից. հմմտ. լիթ. milžinas, լեթթ. milʃens «հսկայ», են։

ԳԻՌ.—Ագլ. Հւր. մաղձ, Մշ. մախձ՝, Գոր. Ղրբ. մախծ, Ախց. Երև. Կր. Մկ. Շմ. Զղ. Տփ. մախց, Ոզմ. Վն. մախս, Սլմ. մողզ. իսկ Պլ. պահուած է միայն fախցը-մախցը կրկնականի մէջ (նշ. «քաղցրով ու թթուով խառն մի տեսակ անախորժ համ»)։ Նոր բառեր են մաղձոտ «կեղտոտ՝ խղոտ բուրդ», մաղձիլ (Տիգ. մոխցիլ) «ստամոքսը քացխիլ, թըթուիլ»։

ՄԱՂՃԱՄ «ճակտոց, եռանկիւնաճակատ, անգլ. pediment, թրք. սաչաք». ունի միայն Փափազեան, Անգլ. բառ. Պոլիս 1910։

*ՄԱՂՃՈՒՆ «դեղօրայքով պատրաստուած բժշկական խիւս» Նոր վկ. էջ 260 (ժե դար). գրուած կայ նաև մայջուն Կոստ. երզն. 138, մաճուն Վստկ. 169, Տաթև. ձմ. ճժդ։

=Արաբ. معجون maʿǰūn նոյն նշ. ծագում է عجن ʿaǰn «իրար հետ շաղախել» արմատից։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. Նոր. վկ. էջ 788։

Մաղմաղատեսակ տե՛ս Մաղ։

ՄԱՂՄԱՋ. անստոյգ բառ. գործածել է միայն Պիտառ. «Եւ են թանձր եթերքն հարիւր, որ է երեքհարիւր մաղմաջք. և մաղմաջ օդն ունի զթանձրութիւն ծովու»,—ՆՀԲ մեկնում է «բառ անյայտ՝ որպէս նշանակ աստիճանաց վերին օդոց կամ եթերաց». իսկ ԱԲ երկուսը իրարից զանազանելով՝ «1. աստիճան, կարգ, յարկ. 2. թանձր»։

ՄԱՂՆԵԱԿ «օդի տեսակ». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած «Վասն Ամանաց լուսաւորաց Եղիսէի և Եպիփ. կիպր.» հրտր. Բազմ. 1893, 574. «Եսկ ստեղացդ ամանք՝ օդք են և ի նոսա ծածկին և ի նոցանէ վարին. և այս են օդք առ

լուսաւորացն. յամոռ, մաղնեակ, փասր, ճեակոռ, ղակոյն. այս են օդքն որ յարակայք անուանին»։

*ՄԱՃ, ո հլ. (նաև ի հլ. գրծ. մաճիւ Եփր. դտ. էջ 329, 330. յետնաբար կայ ի-ա հլ.) «արօրի կոթը», լայնաբար «արօր, խոփ» Սիր. լը. 26. Դատ. գ. 31. Ղկ. թ. 62. Լաբուբ. 42. Սեբեր. որից մաճակալ Ես. կա. 5=Ոսկ. ես. 455. Սիր. լը. 26. Մծբ. 197. մաճակալութիւն Պիտառ. Լմբ. մատ. էջ 43.—այստե՞ղ է պատկանում նաև մաճիօր «վարող» Բառ. երեմ. էջ 203։

=Պհլ. *māč ձևից, որի նախդիրով աճած *āmāč ձևն է ներկայացնում պրս. آماج āmāǰ «մաճ». սրա հետ է կցւում փարսի mātk «մաճ», որ սակայն ըստ Horn § 45 ձայնապէս անհամաձայն է վերիններին հետ։ Իրանեանից է փոխառեալ նաև արևել. թրք. կամ չաղաթ. آماج āmāč «արօր»։—Հիւբշ. 191։

Նախ Lag. Arm. Stud. § 1413 համեմատում է պրս. āmāǰ բառի հետ, որ ըստ հայերէնի ուղղում է *amāč: Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 41 կասկածի մէջ է և հյ. բառը բնիկ է համարում։ Հիւնք. պրս. ամաճ:

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Սլմ. մաճ, Խրբ. Սվեդ. մաչ, Մշ. մաչ, մաճճ, Ալշ. Մկ. Ոզմ. Վն. մանչ.—Նոր բառեր են մաճակոթ, մաճրուռ, մաճկալ, մաճեղբայր, մաճկալեղբայր, մաճամայր:

ՓՈԽ.—Վրաց. მაჭი մաճի «արօրի մաճ», որ և მაჭნი մաճնի (ილია ჭყონია, სიტყვის-კონა, СП. 1910, էջ 31), მემაჭე մեմաճե «մաճկալ».— այստե՞ղ է պատկանում արգեօք նաև վրաց. მაჭაკალი մաճակալի կամ მაჭანკალი մաճանկալի «խնամախօսութեան միջնորդ». (ուրիշ է սակայն լազ. maxačkali «երկրագործ», որ ծագում է լազ. xač̣k «փորել, տափնել» արմատից և կապ չունի հյ. մաճկալ բառի հետ).— Թրք. գւռ. Եւդ. և Թորթումի՝ ماج māǰ «մաճ» (Յուշարձան, էջ 330 բ, Շիրակ 1905, 425).— քրդ. մաճ «մաճ» (տե՛ս Վտակ 1908, № 141)։—Մառ. ЗВО 22, 42 հայերէնից է կցում սվան. դվաճ «մաճ», որ սակայն ձայնապէս շատ անհամաձայն է։

ՄԱՃԱՌ «աղածին կամ ամուր կամ մորի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 203. (վերջին երկու բառերը տե՛ս աղմուր և մորէ). նշանակում է «աղաջուրով համեմանք»։ Նոյն է՝

ԳԻՌ.—Վն. մաճառ «աղած և արևի մէջ չորացրած ձուկ» (տճկ. չիրօզ)։

ՄԱՃԱՌԱԿ (կամ մաճռակ?) «նոր և թարմ պանիր». մէկ անգամ ունի Ա. Թագ. ժէ. 18։

ՆՀԲ թուի հանել մածեալ բառից։ Հիւնք. մածուցանել բայից։ Patrubány SA 1, 223 հանում է Մաճառ ազգի անունից, իբրև «հունգարական պանիր»։ Պատահական նմանութիւն ունին ուտ. մուճաճաղ՝ «կաթ» և արաբ. مضر maḍar «կաթը թթուելով մածնանալ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 110). առաջինը ստուգաբանւում է մուճա «անուշ, քաղցր» և ճաղ՝ «թան» բառերից և բուն նշանակում է «քաղցր թան»։

ՄԱՃԱՍ «թևի մեծ երակը, բազկերակ, զարկերակ». այս իմաստով գտնում եմ հետևեալ վկայութեանց մէջ. «Աղօթքն նման է մաճասին՝ որ է ի բազուկն. որչափ մաճասն կուտայ՝ նշան է թէ կենդանի է մարդն... և թէ դադարի, նշան է թէ մեռեալ է հոգին, ճանաչի թէ կենդանի է մարդն, յորժամ մաճասն հարկանէ». Տաթև. ձմ. հթ և ճծը. գրուած է մէճաս Տաթև. հարց. 244.—Նշանակում է նաև «բազուկ, դաստակ», ինչպէս ցոյց են տալիս հետևեալ վկայութիւնները. «երակ մաճասային» Մխ. բժշ. էջ 1. «մաճասին երակն» Մխ. բժշ. էջ 9, 10 ևն. գրուած է նաև միճաս Մխ. բժշ. էջ 32։

=Թւում է թէ արաբական փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց են տալիս ա, է, ի ձայնաւորների փոխանակութիւնը և ճ, ջ ձայնաշրջութիւնը (տե՛ս տակը)։ Նոյն աղբիւրից են նաև վրաց. მაჯა մաջա «բազկերակ, դաստակ», მაჯის ძარღვი մաջիս ձարղվի «շնչերակ», მაჯის ცემა մաջիս ցեմա «արեան զարկը երակների մէջ», Թուշ. მაჯ մաջ «բազկերակ» և թերևս նաև ն. ասոր. mača «մկանունք»։—Ա.Ճ.

Բառս չգիտէ ՆՀԲ, Ամին միայն ՀՀԲ, ՋԲ (իբր նոր բառ) և ԱԲ, միայն առաջին նշանակութեամբ և առանց վկայութեան։ Չուբինով[2] 687 վրացին դնում է հայից։

ԳԻՒ.—Երև. մաջա «վերնադաստակ, carpus, ռուս. запястіе». իսկ Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպ. 1788, էջ 208 մաջայ «բազկերակ»։

ՄԱՃԱՐ «քաղցու, խակակութ գինի, շիրա». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 203.—մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 267. «Խաղող էր և եղև քաղցու և մաճար և գինի և քացախ»։ (Այս օրինակից երևում է, որ քաղցուն բոլորովին նոր քամուածն է, իսկ մաճարը՝ մի քիչ թթուածը)։

ԳԻՒ.—Երև. Ղզ. Տփ. մաճար՝ նոյն նշ.—նոյն բառն է նաև մաճառ Բս. Շիր. «ճակընդեղի թթու, հասուրիկ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მაჭარი մաճարի «քաղցու, շիրա»։

ՄԱՃԿԱՑՈՒՑԱՆԵԼ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Բուզ. Դ. 5. «Թո՛ղ թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախճամէջ պարն յուղացուցեալ մաճկացուցանէ»։ ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է մածուցանել, մակարդել, թանձրացուցանել, և կամ մաշկացուցանել», ՋԲ «թանձրացուցանել», ԱԲ «մակարդել, թանձրացնել»։

ՄԱՃՈՒՃԻԿ «մատնեմատ». ասում է յատկապէս մաճուճիկ մատ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 65 ա (annulaire), իբր մհյ. բառ. նոյնը կրկնում են Քաջունի, Դ. 156 և ԳԲ։

***ՄԱՄ** «մեծ մայր, հանի» Մխ. դտ. որից նախամամ «մեծ մամ» Կանոն. մամխոպոպ «մի տեսակ ծաղիկ» Սալաձ. երկմամ «պապի պապի կամ մամի մամի մայրը, quadrisaïeule» մհյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆր.)։

=Յն. μάμμα, μάμμη «մեծ մայր, մամ» բառից (նախապէս նշանակում էր «մա՛յր», յետոյ դարձաւ «մեծ մայր»). սրա հետ համմտ. լատ. mamma, իտլ. mam. կիմր. mam, լիթ. māma, momà, ռուս. мама, լեհ. mama, ալբան. mamε, mεmε, ռում. mamă, ֆրանս. maman «մայրիկ», հբգ. muoma, գերմ. Muhme «մօրաքոյր», պրս. ماما mām «մայր», māmā «մայրիկ, տիկին», māmak «մայրիկ», māmī «տանտիկին», քրդ. mimek «մօրաքոյր» ևն։ Այս բոլորը փաղաքշական ձևեր են, կազմուած «մայր» բառից, որոնց միավանկներն էլ կան, ինչ. սանս. mā, յն. μᾶ, μαῖα: Գտնում են մինչև անգամ ոչ-հնդևրոպական լեզուներում, ինչ. վեպս. սիրյ. mam «մայրիկ», արև. թրք. կամ չաղաթ. māmā «մեծ մայր» և մինչև իսկ չին. 媽媽 mā-má «մայրիկ»։ Հայերէնի մէջ էլ մամ կարող էր լինել մայր բառից կազմուած փաղաքշական մի ձև. բայց «մայր» բառի փաղաքշականը զուգընթաց է ընթանում հայր բառի փաղաքշականի հետ. և որովհետև հայր բառից չի կարող հայերէնի մէջ պապ ձևն յառաջանալ և պապ փոխառեալ է, ուստի նոյնպէս պէտք է դնել նաև մամ բառը։ (Այսպէս է նաև գերմ. papa, որ չի կարող յառաջանալ vater «հայր» բառից, ուստի և փոխառութիւն պէտք է լինի. և իրօք որ փոխառեալ է ֆրանսերէնից, 18րդ դարում, ըստ Kluge 360): Մամ չի կարող փոխառեալ լինել պարսկերէնից, որովհետև նշանակութեամբ համապատասխան չէ. յունարէնը յարմարում է թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ. համմտ. ապումամ և ապոպապ (Walde 458, Trautmann 168, Boisacq 606, Pokorny 2, 221):

Lag. Arm. Stud. § 1414 պրս. mām ձևի հետ։ Հիւնք. պրս. mām-ից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 191 դնում է պարսկերէնից, իսկ էջ 341 և 513 ասում է թէ կարող է գալ յունարէնից։ Karst, Յուշարձ. 402 սումեր. am, ama «մայր»։

ԳԻՒ.—Ախց. Ասլ. Կր. Մշ. Պլ. Սեբ. Սչ. մամ, Խրբ. մամա, Հմշ. մօմ, Ոզմ. մամէկ, Մրղ. մամը՛, մամըհկ', բոլորն էլ նշանակում են «մեծ մայր». իսկ Ալշ. մամ, Տիգ. մոմ «մայր», Սվեդ. մում «կնքահօր կինը»։ Նոր ձևեր են մամի Ննխ. «պառաւ կին» (Պլ. մամի «մանկաբարձուհի» փոխառեալ է յունարէնից), մա՛մա Վն. «մա՛յրիկ», Ալն. «մեծ մայր», Արբ. «մանկաբարձուհի», մամիկ Պլ. Սլմ. Վն. «մեծ մայր», մա՛մօ Բիւթ. Մշ. «մայրիկ», մամուկծիկ Պլ. «կծկտած», մա-

մուկ ննխ. Պլ., մամիգ Աոլ. «սարդ» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. քրդ. pirik «մայր, մամ. 2. սարդ», վրաց. დედა-ზარდელი դեդա-զարղելի «մայրիկ-սարդ», հիւս. օստյակ. nimsar-imi «սարդ», բուն «ոստայնի մայրիկ»)։

ՄԱՄԱՅ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «նոր մարսուած և կաթնանըման մի խիւս դարձած կերակուրը ստամոքսի մէջ. ֆր. chyle» Ոսկիփ.։

Պատահական նմանութիւն ունի ուտ. մոմօծ «շողիք, խլինք», մոմօծեն բեսուն «խնչել»։

*ՄԱՄԲԱՐ «մզկիթի բեմը՝ ատեանը կամ խորանը» Գր. տղ. եմ. Վրդն. պտմ. էջ 96։

=Արաբ. منبر minbar, որից նաև թրք. քրդ. minber, mimber «մզկիթի բեմը, որտեղից քարոզիչն է խօսում»։—Հիւբշ. 270։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՄԱՄԹԱՎԱՐ «վրացական մի պաշտօնեայի անուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Օրբել. 260. «Զծիրավ ծղօրն Պղնձահանիցն և զմեծ մամթավարն Գարշտէուցն»։

=Վրաց. მამათ - მთავარი մամաթ-մթավարի «պատրիարք, հայրապետ, պետ հոգևորականաց» (Չուբինով[2] 663)։—Աճ.

Շահնազարեան, հրտր. Օրբել. Բ. 303 դնում է վրաց. մամքավար «ոստիկան»։

*ՄԱՄԻԹԱ, որ և մամիսա, մամիտայ, մամշա «մի տեսակ բոյս է. լտ. chelidonium glaucum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1949։

=Արաբ. ماميثا māmītā կամ ماميثا māmīθā (ըստ զանազան արտասանութեանց՝ կարդացւում է մամիթա կամ մամիսա)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.

ՄԱՄԻՐ կամ ՄԱՔԻՐ «հաւ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 203 և 207. երկու ձևերից մին սխալ է.

Ըստ Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեան ՀԱ 1922, էջ 554 նշանակութիւնը պէտք է ուղղել հաւր=ճօր։

*ՄԱՄԻՐԱ կամ ՄԱՄԻՐԱՆ «փոքր ծիծեռնախոտ, chelidonium» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1950։

=Արաբ. պրս. ماميران māmīrān «ծիծեռնախոտ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 1300։

ՄԱՄՁԻՐ «խանգարեալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մանդ. ևր. 6, իբր օտար բառ. «Որ ոչ սիրեսցէ զՏէր Յիսուս, եղիցի նզովեալ մարանաթայ... այսինքն Տէր եկն և նոքա ոչ հաւատացին, որք կոչին յամենեցունց մամձիրf, այսինքն խանգարեալք. զի ոչ օրինօքն վարեցան և ոչ հաւատոց հնազանդեցան»։ Նոյն բառը գիտէ նաև Բառ. երեմ. 202, 204 մաձիր, մաճձիր «խանգարեալ»։

*ՄԱՄՈՆԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «ինչք, մթերեալ հարստութիւն» Մտթ. զ. 24, Ղկ. ժզ. 9, 11, 13. Եփր. բ. կոր. 94. Ոսկ. մ. էջ 106. Փիլիփ. 414. Կոչ. 30. «ստտանայ» Երզն. մտթ. 151. գրուած մամովնայ Եփր. աւաց. նիկ. (հրտր. Յուշարձան, էջ 207). նոր գրականում գործածւում է «դրամ» իմաստով. սրանից մամոնապաշտ «փողի գերի» Եզնիկ. ծն.։

=Յն. μαμωνᾶ, μαμμωνᾶ կամ ասոր. ܡܡܘܢܐ māmōnā հոմանիշ ձևից տառադարձուած՝ Աւետարանի թարգմանութեան ժամանակ։ Նոյն միջոցով տարածուած է շատ լեզուների մէջ, ինչ. լտ. mammona, գոթ. mammôna, ռուս. мамона, գերմ. Mammon ևն։ Բառիս ծագումը սեմական է։

Հներից Մեկն. ղկ. «Մամոնայ՝ ընչիցն մեծութիւնն ասի ըստ հեբրայական բառին»։ Գիրք. առաք. 351 բ. մեկնում է «Մամօնայի, որ թարգմանի ասորերէն փարթամութիւն»։ Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

+ՄԱՄՈՒԼ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ճնշելու՝ ճզմելու գործիք՝ մեքենայ» Ագաթ. Շիր. Ճառընտ. որից մամուլ փռոց «գրքի բուն նիւթը՝ նպատակը» Եւագր. հմմտ. նաև «ի մամուլս գիտութեան և աշխատութեան» Տաթև. ամ. 114։

=Բնիկ հայ բառ. կրկնուած է մուլ ձայնդարձից, որի վրայ մանրամասն տես մալ։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 և Նախալ. 98 (տե՛ս մաղ բառի տակ)։— Նոյնը նաև

Meillet MSL 10, 280, որ Հիւբշ. IF Anz. 10, 46 մերժում է՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով։ Հիմք. էջ 37 ամուլ բառից, իսկ էջ 50 ենլել բայից։

Մամուլ «շուան» տե՛ս Մալուխ։

Մամուլ «իմամ» տե՛ս Մալում։

ՄԱՄՈՒԼ «cholera, գեղխումն». այսպէս ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 74 բ։

ՄԱՄՈՒԽ (ըստ ՋԲ ո հլ. իսկ ՆՀԲ չունի բառս) «վայրի սալոր» ԱԲ. որից մամխի (-խւոյ, -խեաց) «վայրի սալորենի» Բուզ. էջ 118 (ըստ ՀԲուս. § 1951 prunus salvaticus):

ԳԻՌ.—Երև. մամուխ «մի տեսակ թթու, անպէտք պտուղ է», Արբ. մամուխ «թրք. ճան էրիյի կոչուած սալորը», Ղզ. Պրտ. մամուխ «վայրի սալոր», Ակն. մամօխ, Ասլ. մամէօ՛խ, Սվեդ. մոմէօխ «վայրի սալոր», Մշ. մամոխ «խակ» (օր. Կեռասը մամոխ է). Ատ. մամուգ-սալօր (<մամուկ-սալոր, հմմ՛ մամուխ-սալոր) «դամոն», որից Ղք. մամըխկի «մի տեսակ ծառ, մամխի»։—Մամուխ «սալոր» բառից որոշ պատկերաւորութեամբ յառաջացած է Նխ. մամուխ «բունոց», որի համար հմմտ. Կրբ. ծիրան և թրք. շէֆթալի «դեղձ» պտղանունները, որոնք փոխաբերաբար ստացել են նաև «բունոց» նշանակութիւնը։

ՄԱՄՈՒՌ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «լօռաբոյս, ջրի գորտնբուրդ» Վեցօր. էջ 142. Նիւս. բն. Վրք. հց. գրուած է նաև մամուռ: Որից մամռախնդիր Փարպ. մամռարմատ Նար. 138. մամռապատ (նոր բառ)։

Bugge KZ 32, 17 հսլ. mŭchŭ, հբգ. mos, հհիւս. mosi, լտ. moscus են հոմանիշների հետ՝ իբր բնիկ հայ, *մոււր ձևից կրկնութեամբ։ Նոյնը կրկնում է Pedersen KZ 39. 416 և այլ ձևի տակ ուզում է հաստատել Petersson LUÅ 1916, 42 (ըստ Pokorny 2, 251): Bugge-ի մեկնութիւնը յիշում են կասկածով Walde 504, Boisacq 648 և Pokorny՝ անդ։ Պատահական նմանութիւն ունի հիւս. թրք. mamur «մի տեսակ բոյս», որից ըստ Miklosich փոխառեալ է ռուս. мамура «մի տեսակ մորենի, rubus arcticus»։

ԳԻՌ.—Ղրբ. մա՛մուռնը, Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Շմ. Ջղ. Վն. մամուռ, Ոզմ. մամօռ, իսկ Սլմ. կռռտան-մայեմուռ (հմմտ. գորտնբուրդ Բլ., գորտնփրփուր Մշ., գորտնխալի Ախց. Կր. հոմանիշները, որոնցից հետևում է որ վերի բառն էլ պէտք է հասկանալ՝ գորտան մամուռ կամ գորտան մախմուր («թաւիշ»)։—Նոր բառեր են մամուռնակալել, մամռակալել, մամռոտ:—Բոլորովին ուրիշ է Արբ. մամուռ «մորենի, վայրի թութ», որ ծագում է հիւս. թրք. mamur բառից. տե՛ս վերը։

ՓՈԽ.—Ուտ. մամուռ՝ նոյն նշ.։

ՄԱՄՈՒՌ «անխախտ կամ ջամախ կամ ղօղ կամ խոտ բարակ, որ ի ջուրն գոյանայ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 203. բացի առաջինից՝ մնացեալ բոլորը նշանակում են «մամուռ». ուստի անխախտ բառն էլ կա՛մ նշանակում է «մամուռ» և կամ կայ մի տարբեր մամուռ բառ, որ նշանակում է «անխախտ»։—Վերջինիս համար հմմտ. թերևս արաբ. معمور ma'mūr «հոյակապ, շէն, բարգաւաճ, մշակեալ»։

ՄԱՄՐԻՋ «բաղեղ». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ (իբր նոր բառ) և ՀԲուս. § 1959, առանց վըկայութեան. վերջինս մեկնում է «hedera arborea», որով և Քաջունի, Գ. 156 ֆրանս. «lierre, բաղեղ»։

Նկատելի է որ մամուռ գրւում է նաև մամուռ և ըստ ՆՀԲ-ի նշանակում է նաև «բաղեղ»։

***ՄԱՄՓՈՒՂ** «իշխան, գաւառապետ». մէկ անգամ ունի Ասող. 257. «Թիկունս օգնականի զՎիրս արարեալ՝ ի նոցին կրկնամեռ լուանայ ջուր, և զորդին իւր՝ մամփուղ Տաշրաց կացուցանէր ի Հինէ վանս» (այլ ձձ. մամփալ, մամփայլ):

=Վրաց. მამფალი մամփալի «թագաւոր. 2. հայրապետ, պատրիարք» (Չուբինով[2] 665)։

Brosset, Hist. de la Géorgie, էջ 148 (ըստ Մալխասեան, հրտր. Ասող. էջ 389) վրաց. մեմփէ «արքայ» բառի նուազականն է համարում։ Ուղիղ մեկնեց Մառ Тексты VII, էջ LXVIII, որ

և սոյն վրացի բառը ստուգաբանում է «հայր-տէր»։

*ՄԱՅԱ «թթխմոր» Վստկ. 31. «Վասն հաց եփելոյ՝ զմայան, գինւոյ մրուրովն բռնէ»։

=Պրս. مایه māya «թթխմոր»։

ՄԱՅԵԱԿ, ի-ա հլ. «շտեմարան, մի բանի շատ գտնուած տեղը». անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նար. խչ. 380. «Անդէն ի նմին ազգային և բնաբնակ լեռնայոլով և կարծրախարխախ գաւառին Մոկաց մայեկաց մըրգաց»։—Իբր տեղական յատուկ անուն գըտնում եմ գործածուած մի Աւետարանի յիշատակարանում՝ 1605 թ. «Ի յերկիրն Մայեկայ ի գեօղն որ կոչի Սեպ.» (Հրտր. ՀԱ 1920, էջ 24)։ Նկատելի է որ նախորդ օրինակում բառը յոգնակի է և յատուկ անուն համարուելու յարմարութիւն չունի։ (Տե՛ս իմ Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. 150, Բ. 288)։

ʘՄԱՅԵԼ «ոչխարի ձայն հանելը», որից և մայիւն. ունին միայն ՋԲ և ՓԲ. հնից չէ աւանդուած. գործածական է միայն նոր գրականում։

=Բնաձայն բառ է և ըստ այսմ պատահական նմանութիւն ունի սանս. māyú- «մային», memāyat «մայել» բառերի հետ։—Աճ.

Justi Dict. Kurde, էջ 386 քրդ. mārin «մայել» ձևի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 46, 97 հնխ. ma արմատից. հմմտ. սանս. mā «մայել», makaka «մայող», յն. μηκάομαι «մայել» ևն։ Scheftelowitz BB 29, 46 սանս. mimāti «մայել», յն. μιμίζω:

ԳԻՌ.—Ախց. մոյէլ, Կր. մայէլ, Վն. պայել «ոչխարի մայել».—իսկ Կր. մոյէլ, Ջթ. մաjօլ, մայոլ «կատուի մլաւել»։ Նոր բառեր են Ակն. մէյաճ «շատ մլաւող կատու», Շմ. մոյվօg=մայոց Շլ. «մայիւն», մայույել Վն. «կատուի մլաւել»։

Մայեստր տե՛ս Մագիստրոս։

ՄԱՅՉԵԼ «տեսնել, համտեսելով այնպէս իմանալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. էջ 122. «Որ մայզես որ քաղցրութիւնն բաւական է, և լից յապիկած ամանն»։

ԳԻՌ.—Մայզել Ակն. «նշմարել», մէզել

Արճ. Խլ. Մշ. Վն. «խորունկ խորունկ մտածել», Հզ. «դիտել, նայիլ»։

ՄԱՅԹ «փողոցի երկու կողմը՝ անցուդարձի համար շինուած նեղ սալայատակ». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. trottoir, իբրև նորակերտ բառ։

*ՄԱՅԻՍ «Հռովմէական տոմարի հինգերորդ ամիսը» Յայսմ. Տոմար.։

=Յն. μάϊος ձևից, որ՝ ծագում է լատ. maius հոմանիշից. այս բառը նախապէս էր Maius աստուծոյ անունը, որ Walde 455 կցում է maior «մեծագոյն» բառին, իբր «աճում յառաջ բերող աստուած»։ Փոխառութեամբ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ, ինչ. ֆրանս. mai, իտալ. maggio, գերմ. Mai, հրգ. meio, ռուս. май, թրք. مايس mayəs ևն։—Հիւբշ. 367։

ՋԲ դրաւ լատինից։ Ընդարձակ տե՛ս Բազմ. 1897, էջ 138—141։

ԳԻՌ.—Ամէն տեղ կայ մայիս ձևով. Ղրբ. մա՛ճիս.—Նոյն է և Շիր. մայիս «ոչխարի փորհարինք, որ մայիս ամսուայ թարմ խոտը ուտելուց է յառաջանում»։

Մայիստր տե՛ս Մագիստրոս։

ՄԱՅԼԵԼԷԴ «ի սկզբանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։

*ՄԱՅԾ «եգիպտացորեն, լազուր, խամբար». ունի միայն ՀԲուս. § 1961, որ և յայտնում է թէ առաջին անգամ Յովհ. Անկիւրացի, մօտ 1640-ին, յարմարեցրել է այս բառը՝

=լտ. maïs հոմանիշից։—Եգիպտացորենը ամերիկեան բոյս է, որ առաջին անգամ Կոլոմբոսը փոխադրել է Եւրոպա՝ նիւթի հետ բերելով նաև անունը (Հաիտի կղզում, որ Կոլոմբոսը գտաւ 1492 թ. դեկտ. 6-ին, բոյսը կոչւում է mahis)։ Այնուհետև այս բառը տարածուեց Եւրոպայի զանազան լեզուներում, ինչպէս՝ սպան. maiz, անգլ. maize, ֆրանս. maïs, իտալ. maiz, գերմ. նախապէս երկվանկ mahis (այսպէս արդէն 1557 թ.) և յետոյ Mais (այսպէս արդէն 1624 թ. տե՛ս Kluge 316 ա). մինչև անգամ ունինք չին. 麥子 mai⁴-tsə «եգիպտացորեն»!

ՄԱՅԾՐԱՅ «գաւաթ» Լծ. փիլ. (Պատժանակն մեծ մայծրայ է ...զոր տօդաքան ա-

սեն). ունին միայն ԱԲ և Հացունի, Ճաշեր 76, 104։—Նոյն բառը Նորայր, Բառ. ֆրանս. 180 ա, 760 ա համարում է «ծառի վրայ ուռ կամ այտոյց, broussin» (իբր մհյ. բառ), որ կրկնում են Քաջունի, Ա. 1176, Գ. 156 և Գաբ. բառ.։

ՄԱՅՊԵՏ. *պարսկական անծանօթ մի պաշտօնեայ, որ ունին Փարպ. 262, 291, 307. Եղիշ. 139։*

Պատկ. Мамеp. II. 23 *դնում է պրս.* می may *«գինի»*+պետ *բառերից, իբրև «տաճարապետ արքունի»։ Հիւբշ.* Arm. Gram. 69 *կարդում է* մարդպետ *կամ* մարզպետ: *Կարելի չէ հասկանալ «մոգպետ», որովհետև* մայպետի *կողքին նաև մոգպետն է յիշուած վերի վկայութեանց մէջ։*

ՄԱՅՌ *(սեռ. ի) «եղեգ». մէկ անգամ գործածում է Եզն. «Ի բարիոք եղեգէն նորա բարւոք որդին եղև և ի չար մայռէն նորա չարն»։*

ՆՀԲ մեկնում է «եղեգ», որ ուղիղ է անշուշտ. ՋԲ «սերմն կենդանեաց կամ արգանդ», ԱԲ «եղեգ կամ ծննդական անդամք».—իսկ Հիւնք. ուղղում է ի չար մօրոյն:

*ՄԱՅՍ *«լոտենի,* celtis australis *(որ և* բոհեշ)» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1962։*

=*Արաբ.* میس mīs *կամ* mays *«լոտոս» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 296 կարդում է* mays *և մեկնում է յն.* λωτός, *որ ի մէջ այլոց նշանակում է նաև* «celtis australis L.» *բայց Թրք. դնում է* یبان ببری yaban biberi *«վայրի պղպեղի ծառ» և ո՛չ թէ* četlenbič *կամ* čeklembiǰ, *ինչպէս կոչւում է լոտենին)։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 892։

Մայստռ *տե՛ս Մագիստրոս։*

*ՄԱՅՏԱՆ *«հրապարակ» Վրք. հց. ա. 351, Ուռհ. 32, Ոսկ. գծ. 325. գրուած է նաև* մէյդան *Օրբել. հրտր. էմ. էջ 248,* մոյտան *Կոստ. երզն. 175. նոյնը ունի Շապհ. 40, 45* մոյտան, մէտան *ձևերով։*

=*Արաբ.* میدان maydān *«հրապարակ», որից փոխառեալ են նաև սպան.* almidana, *ֆրանս.* maïadan*։—Հիւբշ. 270։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 661:

+ՄԱՅՐ (մօր, մարբ, մարք, մարց, մարբք) *«մայր, մայրիկ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. են. որից* մայրաբար *Եփր. ծն.* մայրակեր *Ոսկ. մ. գ. 3.* մայրակնութիւն *«իր մօր հետ ամուսնանալը» Ոսկ. տիտ. 328 (չունի ՆՀԲ),* մայրախաղաղ *ՍԳր.* մօրաքոյր *Ղևտ. ժը. 13.* մօրեղբայր *(հնից չէ աւանդուած),* մօրեղբօրորդի *Պղատ. օրին.* մօրու *«խորթ մայր» Ոսկ. պօղ. Ա. 328. Սեբեր. 42 (նաև գրուած* մաւրու). *Եւ. քր. Բ. էջ 116 (ձ.* ի մօրէն). աստուածամայր *Շար. Սկևռ. Գնձ.* անմայր *Ես. ծգ. 1. Եբր. է. 3. Կոչ.* գօրովամայր *Մաշկ.* եղերամայր *Ոսկ. եբր. և Փիլիպ.* մանկամայր *Ագաթ.* մատաղամայր *Գ. մկ. ա. 11.* ոսկեմայր *Ագաթ.* կնքամայր *Մխ. ապար.* կոչամայր *Վրդն. ծն.* կուսամայր *Պիտառ.* համամայր *Ծն. խգ. 29. Եւ. քր.* միամօր *ՍԳր. (յգ. սեռ.* միամօրուց *Տոբ. ը. 19),* համմօրեայ *Մխ. դտ. են։*

=*Բնիկ հայ բառ, որ գալիս է հնխ.* mātér *ձևից. հմմտ. սանս.* मातृ mātar, *զնդ.* [Avestan script] mātar, *հպրս.* [Old Persian cuneiform] mātā, *պհլ.* māt, mātar, *պրս.* مادر mādar, *արևել. իրան.* meri *(տե՛ս* MSL 18, 101), *աֆղան.* mor, *թոխար.* mācar, *յն.* μήτηρ, *դոր.* μάτηρ *լատ.* māter *(իտալ. սպան.* madre, *ֆրանս.* mére), *հբգ.* muoter, *գերմ.* Mutter, *հոլլ.* moeder, *հսլ.* mati, *ռուս.* мать, *լիթ.* mótyna, *լեթթ.* māte, *հպրուս.* mūtı, mothe, *հիռլ.* máthir, *հիսլ.* mōðer, *անգսք.* mōdor, *անգլ.* mother *են, բոլորն էլ «մայր» նշանակութեամբ. իմաստի փոփոխութիւն են կրած լիթ.* motě, móte *«կին», ալբան.* motrɛ *«քոյր» (նախապէս «երէց քոյր», որ մօր պաշտօնն էր կատարում իրանից փոքր հարազատների համար). հմմտ. նաև յն.* μητρυιά *և հպրուս.* pomatre *«մօրու»* (Walde 469, Boisacq 635, Ernout-Meillet 565, Trautmann 171, Pokorny 2, 229): *Հայ. սեռ.* մօր<մաւր<*հնխ.* mātrós *ձևից, իսկ* մօրու <մաւրու<*հնխ.* mātruyā- *ձևից։ — Հիւբշ. 472։*

Klaproth, Asia pol. 103 *ֆրանս.* mè-

re են ձևերի հետ։ ԳԴ պրս. mādar, mādar, mād, māmā, mām, mār, mārū հոմանիշների հետ։ ՆՀԲ «որպէս թէ ունօղ զմի այր կամ միացեալ ընդ այր». լծ. և պրս. սանս. յն. լտ. ձևերը։ Ուղիղ են մեկնում Peterm. 20, 21, 33, Windisch. 22, 31, Böttich. Horae 36, Bopp Համա. քերակ. 2, 37. են։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 86 լիկ. madrane «մայրական»։ Ալիշան, Հին հաւ. 318 Կելտերի մայր կոչած իգական ոգիների հետ։ Հիւնք. ճայր բառի՞ց։ Jensen, Hitt. u. Arm. 95 կցում է հաթ. mtr, mtar ձևերին։

ԳԻՌ.—Ագլ. մայր, Ախց. Ակն. Ասլ. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. մար, Խրբ. մոր, Ջբ. մոյ, մոր, Երև. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. մէր, Գոր. մըէր, Ոզմ. մեր, Հճ. մայ.—մօրու ձևը պահում են Շտ. մուրու մէր (Ազգ. հանդէս ժե. 115)՝ իբր ածական և Բլ. Մշ. խորթումուրու (<խորթ ու մօրու) կրկնականում.—մայր բառը բոլորովին չքնչած է Տիգ. և փոխանակուած մամ բառով, ինչպէս որ ճայր փոխանակուած է բոր (<պապ) բառով։—Նոր բառեր են մայրանոր, մայրամաճիկ, մայրամեռ, մայրամուտ, մայրաճf, մայրապետ, մայրատատ, մայրացու, մայրընմանակ, մայրտեսիկ, մայրf, մօրենաքաճ, մօրութ, մօրացու, մօրացեղ, մօրուց են։—Այստեղ են պատկանում նաև կոճակամէր «կոճակի լամբակ», մէրաճ «մածնի կամ պանրի մակարդ», մէրել «մակարդել» (հմմտ. վրաց. მაწვნის დედა մածվնիս-դեդա «մածնի մերան», բուն «մածնի մայրիկ») են. այս բառերի վրայ տես Գւռ. բռ։—Թրքախօս Հայոց մէջ գտնում ենք Ատն. մէրկիմօրէ «աղքատ», սաճամէր «սանամայր». Էնկ. իճf'ամար «կնքամայր» (Բիւր. 1898, 789)։

ՓՈԽ.—Ուտ. tatmer «տատմէր, մանկաբարձուհի», վրաց. ტატმერი տատբերի «տատմէր» (ილია ჭყონია, სიტყვის-კონა СП. 1910, էջ 50), քրդ. مرابط marabet «կրօնաւորուհի»<գւռ. մարապետ ձևից. (այս վերջինը Justi, Dict. Kurde 392 զուր է աշխատում հանել արաբ. مرابط murabit «ափրիկեան դարվիշ» բառից)։

+ՄԱՅՐ, ի հլ. «անտառային մի բարձր ծառ է. ըստ ՆՀԲ եղևին, նոճի, թեղօշ, ըստ Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը 144 pinus cedrus, չամ» ՍԳր. որից մայրի «անտառ» ՍԳր. Վեցօր. Եղիշ. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. թրք. և քրդ. meše «կաղնի. 2. անտառ»), թաւամայրի «անտառախիտ» (Նորագիւտ բառ) Ցկ. կարն. 14. մայրակերտ Երեմ. իթ. 15. մայրակոփ, մայրակոփեայ Նորագիւտ Ա. մնաց. ժէ. 1, 7. մայրաքուտակ Ասող. գ. 44. մայրագերաճ Ասող. գ. 11. մայրայարկ Եփր. մն. մայրատր «անտառ» Եղիշ. գ. էջ 92. մայրեոր «անտառ Մեսր. եր. «փայտահար» Եւ. քր. երկրմայր «մի տեսակ բոյս» Բժշ. մայրեպաճ «անտառապահ» (Նորագիւտ բառ) Վրդն. սղ. ճգ. էջ 342 (Ծառք անտառի, զի ոչ մայրեպան ոք և ոչ մարդ խնամէ և տնկէ). մայրեորութիւճ «փայտահարութիւն» Ոսկ. մ. բ. 27. մայրփայտեայ Ագաթ. փայտամայր «մայրի փայտ» Նորագիւտ Ա. մնաց. իբ. 4. քաճձրամայրի Կոչ. 219։—Սրա հետ նոյն է նաև մայրի «որջ, գազանների բայոց» (անտառը համարելով իբրև գազանների բնակավայր) Ամովս. գ. 4, Նաւ. բ. 11, 12. Երգ. դ. 8. Փիլ. նխ. բ. գրուած է նաև մօրի Երեմ. իե. 38, դ. 7, Սղ. թ. 30, ճգ. 22, Եզն. ՑՀ. կթ. կամ մօրճի Վստկ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. māter- ձևից, որից են նաև լտ. māteria «շինութեան համար փայտ, շինուածանիւթ, նիւթ», ռուս. матерой «հաստատուն, ուժեղ, ամուր», գալլ. mataris, materis, սեբր. mätor «հին, հնացած, դահ (անսասան)»։ Կարելի է կարծել, որ վերոյիշեալ հնխ. māter- բառը նոյն լինի նախորդ mātér- «մայրիկ» բառի հետ, «մայրը» ըմբռնելով իբրև «շինութեան էլ մայրը», ապա թէ ո՛չ հնխ. երկրորդ ձևը անկախ բառ է և նշանակում է «մի տեսակ մեծ ծառ»։ Ernout-Meillet 565—6 լտ. materia դնում է լտ. mater «մայրիկ» բառի հետ նոյն և չի յիշում ոչ հայերէնը և ոչ էլ ուրիշ որևէ ձև։

Brosset, JAs., 1834, 377 մայր, որից

մօրի հանում է այր «քարայր» բառից՝ մ մասնիկով, ՆՀԲ «որպէս մայր ծառոց»։ Pictet 1, 235 սանս. mēruka «ռետին», կիմր. mérgw «գիհի», հսլ. smrēča «եղևին». բոհեմ. smr.ꞔ «շոճի» ձևերի հետ։ Müller SWAW 1890, 4= Armen. VI, թ. 37 կցում է առաջին անգամ լտ. materia բառին։ Bugge KZ 32, 17 մերժում է այս և հաստատում նախորդ մեկնութիւնը, հայերէնի նախաձևը դնելով *smr̥kí-s: Նոյնը ընդունում է Brugmann, Grd. բ տպ. 1, 741, իսկ Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 կրկնում է կասկածով։—Հիւնք. և ՀՌուս. § 1963 ըստ ՆՀԲ։—Lidén IF 18, 493 առաջարկում է բոլորովին նոր մեկնութիւն. ըստ իրեն՝ հայերէնը բնիկ է՝ հնխ. məḷtrā-ձևից. սրա բուն արմատն է հնխ. meḷ-«ցից, ցիցերով ցանկապատ քաշել», որից և սրա -tā մասնիկով աճած ձևից են գալիս՝ սանս. mayûkka «ցից», suméka «ամուր հաստատուած», mēthí-, mēdhí- «ցից», mit- «սիւն», լտ. mēta «կոթող», հհիւս. meiðr «ծառ, ծառի բուն, ցից, ձող», իռլ. methos «սահմանանիշ», լիթ. mētas «ցից», լեթթ. mēts «ցից, ձող», mēt, maidīt «չորս կողմը ճաղեր քաշել», maide «ճաղ, ձող»։ Նոյն արմատի -tra մասնիկով աճած ձևերն են հյ. մայր<*məḷtra- և լեթթ. mī-tra, mi-tra «տօսախի» (թէ -tra մասնիկը գործածական էր ծառեր նշանակելու համար՝ հմմտ. հհիւս. io̥lstr-«ուռենի», հբգ. offoltra, mazzaltra և յն. κλῄθρα «ծառի անուն»)։ Lewy KZ 40, 562 վերստին է յիշում Müller-ի մեկնութիւնը (=լտ. māteria) և աւելացնում է սլաւական բառերը։ Lidén-ի մեկնութիւնը մերժում են Walde 469 և Pokorny 2, 240, ընդունում են Müller-ի մեկնութիւնը՝ Trautmann 171, Walde 469 և Pokorny 2, 230:—Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. mar «բնակութիւն» բառի հետ։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mar «բնակարան», 415 ճապոն. morin, թրք. orman «անտառ», թունգուզ. mō «ծառ»։ Միւսները տե՛ս մօրի ձևի տակ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Տփ. մէրի, Խոտ. մարի, Մկ. մէրը՛, Աչ. մօրի «անտառ», որից մեռախնձոր «անտառային խնձոր», մեռխաղող «վայրի խաղող»։

ՄԱՅՐ «մթութիւն, խաւար». անկախօրէն գործածուած չէ, բայց պահուած է մի քանի դարձուածների մէջ. ինչ. ի մայրն դառնալ, ի մայր մտանել «արևի մայր մտնելը» Ցայսմ. Եղիշ. խաչել. ի մայր դարձուցանել «ճրագը հանգցնել» Ոսկ. մ. գ. 16. մայր արևու «արևմուտք» Լաստ. որից արևմայր կամ արևմարf «վերջալոյս» Վստկ. 45, 116. մարիլ «աստղը մայր մտնել» Վստկ. 45. անմար (նորագիւտ բառ) «անշէջ» Ադամ. 300. գաւառականներում ունինք բայական ձևով՝ մարել «հանգցնել», մարիլ «հանգիլ (լոյսի, կրակի)», կրկնութեամբ՝ մարմրիլ «առկայծելով՝ կամաց կամաց շիջանիլ» ևն։ Հմմտ. նաև մառ:—Ըստ իս այստեղ է պատկանում նաև մայրամած Օրբել. 370. «Վասն որոյ մայրամած դիմօք մաղթեմ զդասս սրբազանիցդ, զի յիշման զմեզ արասջիք արժանի»։ ՆՀԲ մեկնում է բառս «մածեալ ի մայր հասարակաց՝ ի հող, գետնամածեալ», որից էլ ԱԲ «հողի կպած». պէտք է հասկանալ «խաւարամած, մթամած»։

=Անշուշտ առանձին արմատ է՝ որ տարբեր է վերի մայր «մայրիկ» բառից. սրան ապացոյց պէտք է համարել մառ ձևի գոյութիւնը (հմմտ. եշոյլ և եշող): Աւելի յետոյ բառերի նմանութիւնից ազդուելով՝ կապուեց մայր «մայրիկ» բառին և ստեղծուից ժողովրդական հաւատալիքը. Արեգակը գնում էր իր մօր մօտ հանգստանալու, ինչպէս որ ծագելու համար էլ ասում էին «Արևը մօր ծոցից ելաւ»։ Նոյնպիսի փոխաբերական դարձուածներ կան նաև Սլաւական ժողովուրդների մէջ (հմմտ. Աբեղեան, Arm. Volksglaube, էջ 42—43)։

Մայր «մայրիկ» բառից են մեկնում ՆՀԲ և ԱԲ, Տէրվ. տե՛ս մառ: Սագրզեան ՀԱ 1909, էջ 335 և Karst, Յուշարձան, էջ 406, 410 սումեր. martu «արևմուտք»։ Մատիկեան ՀԱ 1920, 262

չընդունելով ՆՀԲ-ի մեկնութիւնը, մայր համարում է անկախ արմատ, «մթու-թիւն» իմաստով։

ԳԻՌ.—Սեբ. մարը մըղնէլ, Ախց. Կր. մարը մտնիլ, Ննխ. Պլ. Ռ. մարը (մտնել, մըտնալ), Սլմ. մար մնել, Ղրբ. մար մըննէլ, Շմ. մոր մտնիլ, Ջթ. մոյը մօղնուլ, Ջղ. մէր մտնել, Երև. մէր մտնէլ, Տփ. մէր մտնիլ, Սվեդ. միրիլ «արևը մայր մտնել».—բայական ձևով՝ Սչ. մարել «նուաղիլ, ուշքից գընալ» (իսկ ճրագի համար ասում են անցըննել), Սլմ. մարել, Ախց. Մշ. Պլ. Սեբ. մարիլ (յիշում է արդէն Բառ. երեմ. էջ 246), Խրբ. մորիլ, Համշ. մէրիլ «շիջանիլ, հանգիլ» են։ Կրկնական են Ղզ. մէրճամէր «արևը մայր մտնելու կէտի վրայ», մարմրիլ, մարմըրկիլ, մարճմրիլ, մարմշտիլ են։

+**ՄԱՅՐԱՆ** (սխալ գրչութեամբ նաև մացրան, մայրաս) «պատուաստելու տեղը, ծառի ծմկը» Վստկ. 35, 38, 43, 51, 60։

=Հյ. մայր բառից՝ իբրև պատրուսի մայրը. հմմտ. գւռ. մէրան «մակարդ» (տե՛ս վերը մայր)։

ՆՀԲ վերի ձևով։

Մայրի «անտառ, որջ» տե՛ս մայր:

ՄԱՆ «պտոյտ, շրջան, ոլորք, գալար» Վրդն. ծն. «կոր, ծռմռուած» Վեցօր. 195 (լուսանցքի վրայ նշանակուած). որից ման առնուլ «ոլորիլ» Վրդն. ծն. Տաթև. ամ. 31 (Օձն հինգ ման առնու ի գնալն). մանել «թել ոլորել, հիւսել, մանել» ՍԳր. Վեցօր. Սեբեր. «բեղերը ոլորել» Ոսկ. պօղ. ա. 330. մանիլ «ոլոր ոլոր երթալ» Լծ. նար. «մազերի գանգուրները կախուիլ» Անան. պատճառ յաղագս գլխսրով նզովելոյն, հրատ. Արրտ. 1897, էջ 276 (Մօրուացն զհերսն ապա թողուլ, երկայնիլ և մանիլ ցարունսն). մանեկիf «իլ, աղեկատ» Յայսմ. մանոց «իլ» Փիլ. Կանոն. մանուած «ոլորք, գալար, հիւսք» Խոր. Վրք. հց. «մանած բան» Պղատ. օրին. «խօսքի կնճիռ» Պիտ. մանուածապատ Վեցօր. մանուածոյ ՍԳր. ոսկեման Ա. տիմ. բ. 9. հռովմ. 416. չուանաման Ոսկ. մ. ա. 20. բազմաման Առ որս. փիլ. բարակաման Վեցօր. 121. դժուարմանուած Լմբ. ժող. խառամանել Վրդն. սղ. կտաւամանութիւն Լմբ. առակ. մազմանոց Երզն. մտթ. շարամանել Նիւս. Պիտ. մանիճ «գալարք օձի» ՄՀյ. բառ։

Canini, Et. étym. 159 սանս. man'd'ala «շրջանակ» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 98 մանեակ բառի հետ միասին՝ դնում է հնխ. man արմատից, որից նաև յն. μανιάκης, լտ. monile, հոլ. monisto: Հինք. պրս. մանիյտէն, մանիսթէն «նմանիլ», լտ. manus «ձեռք». manifactus «ձեռագործ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. մանել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մանէլ, Ասլ. մանէ՝լ, Ագլ. Ջթ. Խրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ. մանիլ, Սվեդ. Տիգ. մոնիլ, Համշ. մօնուշ, բոլորն էլ «թել մանել»։ Պարզ արմատը ցոյց են տալիս Ննխ. Տփ. Երև. ման գալ, Ջղ. ման գ'ըլ, Ղրբ. ման կ'ոլ, Ասլ. մա գ'ալ, Համշ. մօն էգուշ, Ագլ. մուն գիլ «ման գալ, շրջել, պտտիլ, որոնել»։ «Ման գալ» և «մանել» գաղափարների նոյնութեան համար հմմտ. Քուչ. էջ 54. «Այս ծովական գիշերս ի բուն՝ ես երկու շրջան մանեցի», հմմտ. նաև ասոր. فصل fəšel արմատը, որ նշանակում՝ է թէ՛ «պտտիլ, անցուդարձ անել» և թէ՛ «հիւսել, մանել»։—Նոր բառեր են մանիչ, մանf, մաննուf, մանողակ, մաննփոխ, մանուման անել, մանուփոխ, մանած, մանամանատեղ «զբօսավայր», մանացնել «պտտցնել», մանենկտալ են։ Հետաքրքրական է մանդարձնել խտջ. «միւս երեսը դարձնել», որ կազմուած է շըրջելու համար դարձնել «պտտացնել» և «միւս երեսը շուռ տալ» գաղափարները։

ՓՈԽ.—Վրաց. მაზმანი մազմանի և թրք. գւռ. Ատն. և Կս. mazman «մազման, չուան շինող» (տե՛ս մազ բառի տակ). գրական թրք. կայ كرمان kirman «իլ, րոք», որ փոխառեալ է գւռ. fարման «իլ» (Ակն. Ջթ. Խն. Մշ. Տր.) բառից. Հաճընի թուրքերը ունին kermen ձևով, մինչ հայերը՝ fայմօն (այսպէս նաև Ջթ.)—կապակցվկ. χαρμάνα «իլ» որից χαρμανίζω «պտտուիլ», χαρμανίτομαι «թափառիլ», χορμάντα «շրջանակ» (Karolides, Γλ. συγκρ. 55 և 169)։ Հմմտ. նաև մատման «իլ»։—Վերջապէս հայերէնից է բոշայ. մանխիկարել «մանել», որի մէջ -խիկար- յա-

ւեյուածի համար հմմտ. նեոխիկարել «նհ-տել» (Finck, Die Spr. d. Arm. Zigeuner, ЗАН *1907, էջ 57)։

ՄԱՆ *«մորթի վրայ բծեր, ցան». մհյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 740 ք* lentille *բառի տակ). հմմտ. «Քալաֆն մանն է» Բժշ.* (=couperose, *Բազմ. 1917, 102, որ է արաբ.* كلف kalaf):

ԳԻՒ.—Կենդանի է գաւառականներում, զանազան նշանակութիւններով. ինչ. «երեսի ցան, հում կաթի երեսի սերը, պառւղների մաշկը պատող փոշին, ատամների վրայի սպիտակ կեղտը են», որոնք տե՛ս Գաւառական բառարանը։

*ՄԱՆ *«մանանայ» Ել. ժզ. 31. «Անուանեցին որդիքն Իսրայելի զանուն նորա ման». ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Եբր. מן mān *«մանանայ» բառի յն.* μάν *տառադարձութիւնից փոխանցուած է մեզ՝ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս* մանանայ:—*Հիւբշ. 310։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ՄԱՆ *«մի տեսակ քաշ, որ ըստ Շիր.=44 ունկի» Գ. Թագ. ժ. 17 (երեք մանք ոսկւոյ ի մի զէն). ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Պհլ. *man *ձևից, որ աւանդուած չէ. այժմ կայ պրս. ժողովրդական լեզուի մէջ* män *«լիտր», որ սխալմամբ համարում և գրում են արաբ.* مَنّ mann*։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս* մեառ:—*Աճ.*

Նախ ՀՀԲ, յետոյ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 124 և վերջին անգամ ՆՀԲ կցում են բառը յն. ասոր. եբր. և արաբ. ձևերին, որոնցից ո՛չ մէկը համապատասխան չէր մեր բառին։

ԳԻՒ.—Նոր փոխառութեամբ՝ Մրղ. ման *«մի լիտր», Շմ.* ման *«կէս փութ, 20 ֆունտ», Սլմ.* ման *«հնգուկաշափ, որ առնում է մօտ երկու շիշ»։*

ՄԱՆԱԿ *«մատուտակ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1964։*

ՄԱՆԱՅԱՅ *«թռչակ». ունի միայն Բռ. երեմ, էջ 204։*

*ՄԱՆԱՆԱՅ, ի հլ. *«ծառերի տերևների վրայ հաւաքուած բուսական քաղցրահամ մի նիւթ, գազպէն, Ս. Կարապետի հալվա» ՍԳր. Եփր. ա. կոր. 68. Շար. Վրդն. ծն. Նմանութեամբ «սրբերի մարմնից կաթած աւիշը» Մարթին։*

=Ասոր. ܡܢܢܐ mannā *հոմանիշից, որ է եբր.* מן mān *«մանանայ». ըստ Ել. ժզ 13—31 կազմուած է եբր.* מן הוא mān hū*—«զի՞նչ է այս» ձևից. «Եւ եղև ընդ առաւօտն՝ ընդ արկանել ցօղոյն շուրջ զբանակաւն, և ահա ի վերայ երեսաց անապատին մանր իբրև զգինձ, սպիտակ իբրև զեղեամն ի վերայ երկրին. Իբրև տեսին զայն որդիքն Իսրայելի, ասեն ընկեր ընկեր. Զի՞նչ է այս. քանզի ո՛չ գիտէին զի՛նչ իցէ... և անուանեցին որդիքն Իսրայելի զանուն նորա ման. և նա էր իբրև զսերմն գինձոյ սպիտակ, և համ նորա իբրև զխորիսխ մեղու»։ Ս. Գրքի թարգմանութեամբ մտած է բազմաթիւ լեզուների մէջ, ինչ. յն.* μάννα, *լտ.* manna, *արաբ.* مَنّ mann *են։ Հիւբշ. կարծում է, որ բառը ասորերէնից սխալ տառադարձութեամբ անցած է մեզ։ Դիտելի է սակայն, թէ մանանան Հայաստանի մէջ էլ է գտնւում, և յատկապէս Տարօնի կողմերը, ուր դեռ մինչև այսօր պահում է այս անունը։ Արդեօք պէտք է ընդունել թէ բոլոր այս գաւառական ձևերը Ս. Գրքի թարգմանութիւնից, այսինքն գրական ճամբո՞վ են յառաջացել, թէ ընդհակառակը մանանայ ուղղակի ժողովրդական փոխառութիւն է՝ Հարաւային Հայաստանի ասորիների բարբառից և այստեղից էլ անցել է Ս. Գրքի թարգմանութեան։—Հիւբշ. 310։*

ՀՀԲ դնում է եբրայեցերէնից։ ՆՀԲ «եբր. ման, մանա, *ըստ այլոց նաև* մանճա... *վրաց.* մանանա *են»։ Հիւք. եբր.* ման *բառից դնելով՝ կարծում է որ* -անայ *յաւելուած է և գրում է «այս յաւելուածի պատճառն յայտնի չէ»։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Երև. Կր. Մշ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Ռ. Տփ. մանանա, *Մկ.* մոնոնա, *Ղրբ.* մնա՛նա, *Ախց. չփոթուելով յաջորդ բառի հետ՝ դարձել է* մանանէղ. *այսպէս նաև Սլմ.* մանանեխ *(ըստ Ա. Աթայեան, Սալմաստ, էջ 162)։ Սրանից կազմուած ձևեր են՝* բերանը մանանայ չդնել *Երև. Ղրբ. «ոչինչ չուտել»,* մանանայ

անել Ղզ. «մի քիչ բան ուտել», անմանանայ Ղրբ. «անսուաղ, քաղցած»։—Այս բառից կազմուած իգական յատուկ անուն է Մանան։—Ըստ Ոզմ. մանանա «մի տեսակ բոյս է»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მანანა մանանա «մանանայ» հայերէնից է, միջին ա-ի պատճառով։

ՄԱՆԱՆԻԽ, ո հլ. «մի տեսակ կծու համեմ, թրք. խարտալ, լտ. sinapis arvensis L (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 154)» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 22, երբ. խա. յետնաբար դարձել է մանանեխ Յայսմ. Յա. որդի. Ոսկիփ. Գաղիան։—

Lag. Arm. Stud. § 1418 դնում է պրս. نانخواه nānxuāh «արջնդեղ, սև սոնիճ, հացհամեմ», որ մերժում է Հիւբշ. 191՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ։ Հինք. մանանայ բառից։

ԳԻՒ.—Մկ. Սեբ. մանանէխ (որից ոճով ասում են՝ «Մէկի սրտին մանանեխ ցանել»—վիշտը աւելի ծանրացնել), Սվեդ. մոնիխ,—ըստ ՀԲուս. § 1966 կայ նաև գռ. մաննեխ ձևը (տեղը չի յայտնած).—տե՛ս և մանանայ բառի տակ։

ՄԱՆԱՍՐՈՒԱՆՔ «կայանք, օթևանք». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Անկ. գիրք հին կտ. էջ 302. «Այսպիսի պահապանք կան շուրջ զաթոռոյ աստուածութեանն. կայանք են, մանասրուանք են, խոռոչք են, հրեղէնք են, կամարազգեստք են, լապտերք են»։ Տեղից յայտնի է որ յոգնակի է և կայանf բառին էլ մերձանիշ է (տե՛ս իմ Նոր բառեր հին մատ. Բ. 232)։

ՄԱՆԱՒԱՆԴ «աւելի, յատկապէ՛ս, տճկ. ի՛լէ, ի՛լէ քի» ՍԳր. Եզն. Կիւրղ. ծն. (գործածւում է շատ անգամ մանաւանդ զի, մանաւանդ թէ). որից նա՛մանաւանդ Ոսկ. յհ. ա. 3։

ՆՀԲ «յն. μᾶλλον, μάλιστα, μενοῦνγε, լտ. magis, imo, որպէս և ante, իտալ. avanti, է յառաջ... և գահաւանդ, դարաւանդ, սարաւանդ, բարձրաւանդակ, իբր՝ և անդր, կամ յառաջ մատուցեալ ինչ»։ Հիմք. օճ անդր ձևից։

ՄԱՆԳԱԽՈՏ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1967։

*ՄԱՆԳԱՂ (գրուած նաև մանկաղ), ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «ցորենք կամ խոտ քաղելու գործիք» ՍԳր. Սեբեր. որից մանգաղակ «յօտոց» Կոչ. 116. մանգաղաձև Գիւտ. Թղթ. մանգաղամատն «մատը մանգաղաձև» Տեսիլ դան. էջ 133։

=Ասոր. ܡܓܠܐ maggəlā (հնագոյն ձևը *mangəlā), ն. ասոր. mägylä ձևից. սրա հետ հմմտ. եբր. מגל maggāl, արամ. maggəlā, որից փոխառեալ են արաբ. منجل minjal, փարսի mangāl, բոլորն էլ «մանգաղ» նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 311։

Նախ Schröder, Thesaur. էջ 45 եբր. ձևից փոխառեալ։ ՆՀԲ լծ. է դնում եբր. մակկէլ, մէկկէլլա, վրաց. մանգալի, բայց հայերէնը հանում է ման գալ ձևից։ Lag. Reliqq. gr. 83 և Arm. Stud. § 1419 ասոր. և արաբ. ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 74 քաղդ. maggāl ձևից։ Պատկ. Матер. I, էջ 17 պրս.-ից։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ասլ. Երև. Խրբ. Մշ. Ջղ. Տփ. մանգաղ, Սեբ. մանգ՛աղ, Ախց. Կր. մանկաղ, Մկ. մանգ՚ող, մանգէղ, Մրղ. Ոզմ. Վն. մոնգ՚ող, Աշտ. Սչ. մանգէղ (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան 458), Մժ. մոնգէղ, Սլմ. մոնգ՚եղ, Հմշ. մօնգաղ, Զթ. մանգօղ, մանգող, Հճ. մանգ՛օղ, Սվեդ. մոնգիղ։ Նոր բառեր են մանգաղաբերան, մանգաղաթև, մանգաղաւոր, մանգաղաձող։—Բոլորովին ուրիշ բառ է մանգզոն «մանգաղ» (Ալ. Բր. Մշ. Սլմ. Կր.), որ փոխառեալ է ասոր. ܡܓܙܘܢܐ magzōna ձևից։

ՓՈԽ.—Վրաց. მანგალი մանգալի, ნამგალი նամգալի, լազ. mangali, մնգ. namgal. namγul, մինգ. magana, ոստ. թուշ. mangal, կիւր. mangal, makkal, ափխազ. amagana, ագ. maqqal, չէչէն. māngal, բոլորն էլ «մանգաղ» նշանակութեամբ, ուտ. mangal «երկաթակոթ ցաքատ՝ փշաթփեր կտրատելու համար»։

*ՄԱՆԳԱՆԱՑ (սեռ. -ի) «պատերազմական մեքենայ» Գր. տղ. եէմ.—

=Մեկնութիւնը տե՛ս Մանգղիոն։

ՄԱՆԳԱՌ (սեռ. մանգառան) «մի տեսակ

խմորեղէն» նորագիւտ *Ա. մնաց. ժզ. 3 և իգ. 29 (այլ ձ.* մանդառ):

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Ա-ճառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. գրոց մէջ, էջ 22։ Նոյնը նաև Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 458։

*ՄԱՆԳՂԻՈՆ *կամ* ՄԱՆԳՂԱՆ, ի *հլ. «պատերազմական գործիք, բաբան կամ նմաններ» ՍԳր. Սեբ. 145։ Տե՛ս և* մանգանայ:

=*Փոխառեալ բառեր են. հմմտ. յն.* μάγγανον, μαγγανικόν *«պատերազմական մի մեքենայ, որով քար են նետում». սրանից են լտ.* manganum *«մեքենայ», ասոր.* ܡܢܓܢܘܢ manganūn, ܡܢܓܢܝܩܐ manganīqā *«մեքենայ», արաբ.* منجنيق manǰanīq *կամ* منجليق manǰaliq *«պատերազմական մեքենայ»,* منجنون manǰanūn *«մեքենայ», թրք.* منكنه mengene *(գւռ.* mangana) *«մամուլ, ճնշիչ մեքենայ»։ Հայերէն* մանգանայ, *որ ճշդիւ նման է վերջին թրք. ձևին, անշուշտ փոխառեալ է արամերէնի միջոցով, ինչպէս ցոյց է տալիս* –այ *վերջաւորութիւնը, իսկ* մանգղիոն *ո՛չ մէկին չի համապատասխանում ճշտութեամբ։*

ՆՀԲ «նոյն է ընդ մենքենայ, մեքենայ, *յն.* միխանի, *լտ.* մաքինա, *պրս.* մէնճէնիյք»: *Հիւբշ. 363 դնում է յունարէնից։* Meillet Rev. ét. arm. I. *էջ 11 արամերէնի միջոցով անցած է գտնում։*

ՄԱՆԳՈՅՆ *«ոստխ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 204։*

ՄԱՆԴԱԼ *«մի տեսակ տունկ» Մազ. Թղ. 220 (չունի ՆՀԲ), «ծխանելիք մ'է և մարսողութեան դեղոց հետ խառնուի» Բժշ. (ՀԲուս. § 1968), «հալուէ» Ամիրտ. Մազ.։*

Մանդակ *տե՛ս Մարդակ։*

*ՄԱՆԴԻԱ *«զգեստք և քղանցք հանդերձից» Կիւրղ. Թգ. յիշում է իբրև օտար բառ։*

=*Յն.* μανδύας, μανδύη *«վերարկու»։— Հիւբշ. 363։*

ՆՀԲ գրում է «բառ յն. ըստ պարսից»։

*ՄԱՆԴԻԼ *«կնգուղ, վարշամակ, գլխի թաշկինակ». ունի միայն ԱԲ. գտնում եմ գործածուած հետևեալ տեղերը. Լուաց և պատեաց մանդիլով. Վրդն աշխ. 531.—Իսկ սուրբ կոյսն... եկն և զմանդիլն իւր առեալ ի գլխոյ իւրմէ, արկ զանդամօքն Յիսուսի. Յայսմ. մրտ. 22.—Հայք դաստառակ ասեն, յոյնք մանտիլ. Յայսմ. օգ. 16։*

=*Յն.* μαντῆλα, μαντήλιον, μαντίλιον *«թաշկինակ»* (Sophocles 732"), *որ փոխառեալ է լտ.* mantile, mantele *«անձեռոցիկ» բառից. սա էլ ծագում է* manus *«ձեռք» բառից* (Walde 462). *լատիներէնից են փոխառեալ նաև իտալ.* mantile *«սփռոց», սպան.* mantilla, *ֆրանս.* mantille *«գլխի թաշկինակ», իսկ յունարէնի միջոցով՝ թրք.* منديل mendil, *ռմկ.* մանտիլ *«թաշկինակ»։ —Աճ.*

ԱԲ դնում է լատինից։

*ՄԱՆԴԻԿ *«քուրձ, մախաղ, բայց յատկապէս երկաչեայ պայուսակ, որ ուսին են առնում». Նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առակ. 27 (այլ ձ.* մատնիք), *Վրդ. բար. 100. Բառ. երեմ. էջ 308. —բառիս իմաստը շատ լաւ ցոյց է տալիս Վրդ. առ. 152. «Մարդն ի վերայ աշխարհիս ունի մի մանդիկ ի յուսն երկու ակնէն» (իմա՛ «երկաչքանի»).—քանիցս գործածում է Դրնղ. էջ 454—5* մանդ, մանդի, մանդիկ *ձևով, որ և մեկնում է թրք.* հակիպա *(իմա՛ գւռ. թրք.* håbigä, *գրակ.* heybe *«երկաչեայ պայուսակ»). սրա հետ նոյն է* մանտի *«նոյն նշ.» Բռ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրէ. էջ 553։*

=*Վրաց.* მანდიკი մանդիկի *«խուրջին» (Չուբին.[2], էջ 667)։—Աճ.*

*ՄԱՆԴՐԱ *«փարախ» Վստկ. 215։*

=*Յն.* μάνδρα *«փարախ», որից նաև թրք.* ماندره mandra *«գոմ, փարախ»։*

Ալիշան, Վստկ. 253 դնում է յն.։

*ՄԱՆԵԱԿ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «վզի զարդ՝ ոսկի օղ կամ շղթայ» ՍԳր. որից* մանեկաձև *Պիտ. Վրդ. երգ.* մանեկաձևութիւն *Առ. որս.* մանեկաւոր *Մծբ. Վրք. հց.* օղամանեակ *ՍԳր.* ճառամանեակ *ՍԳր.— բառս նշանակում է նաև «նաւահանգիստ», ինչպէս ցոյց է տալիս Վրդն. երգ. էջ 90. «Ջնաւահանգիստս ի ծովեզերացս սովոր են մանեակ կոչել, որ արդ մինա ասեն». թերևս բոլորակ ձևի նըմանութեամբ այսպէս կոչուած լինի։*

=Յն. μανιάκης «ոսկեայ վզնոց» բառից. գտնւում է Ս. Գրքի նոյն այն հատուածների մէջ, ուր և հյ. մանեակ. նուազականն է μανιάκιον. բնիկ յոյն բառ է և կապւում է հիւ. muince «վզի շղթայ», լտ. monile «վզնոց» են բառերին (Boisacq 608)։— Հիւբշ. 363։

ՆՀԲ «յն. եւ մանիագիս, մանիաքս և վրաց. մանիակի. ի հյ. և ի յն. ստուգաբանի ման եկեալ, ոլորեալ»։ Böttich. Horae aram. 30 երր. hamnīk և սանս. *sumaṇika: Gosche 25 հյ. մանեկ արմատից և կամ սանս. mān «պատուել», māna «պատիւ». հայերէն ձևին է կցում նաև փռիւգ. μάνιχα «պերճ և սքանչելի իրք» (ըստ Պլուտարքոսի)։ Justi, Zendsp. 233 զնդ. minu «քարեղէն, գոհարեղէն կամ վզնոց» բառի տակ դնում է սանս. maṇi, պրս. mangoš, փռիւգ. μάνιχα և հյ. մանեակ: Pictet 2, 307 սանս. māṇava են։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 47 մանել բայի հետ։ Տէրվ. Altarm. 71 և Նախալ. 98 տե՛ս մանել: Հիւնք. յն. μανιάκης:

ՓՈԽ.—Վրաց. მანიაკი մանիակի «մանեակ» (Դան. ե. 7՝ ճիշտ հայերէն բառի դէմ), մինգր. maniki «օղ, boucle»:

ՄԱՆԵԽՈՐ, ի-ա հլ. «կապ, երիզապինդ» Կնիք հաւ. էջ 275, Իրեն. հերձ. 181. Նիւս. կազմ. (Վերջինիս մէջ այլ ձ. մանեւար):

*ՄԱՆԷՍ «մեռելների աստուածացեալ հոգին». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 451բ. «Ջհոգիս քաջ արանց՝ յորժամ որոշէին ի մարմնոց, ի բարձրագոյն աստիճանս քան զորպիսութիւն ասաւացս վերափոխեալ կարծէին և զայնս կոչէին երթաս և մանէս, որոց և մատուցանէին իսկ զաստուածային պաշտօն»։

=Լտ. manes «մեռեալի հոգին, դի, դժոխք են» (ֆրանս. mânes), որից diis manibus «հոգւոցն աստուածացելոց»։—Աճ.

ՄԱՆԹԱՆԱՅ «թանձրութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204։

ՄԱՆԻ «խօսող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204։

*ՄԱՆԻ «ամսի 16ր֊ օրը». ունի միայն Քաջունի. Բ. 101, Գ. 157։

=Մանի լեռան անունից, ինչպէս որ կայ Արագած «ամսի 20ր֊ օրը», Գորգոր «ամսի 21ր֊ օրը», Վարագ «ամսի 29ր֊ օրը» են, բոլորն էլ լեռների անուններ։

Ուղիղ մեկնեց Քաջունի, անդ։

ՄԱՆԻ «կաղնիի նման մի ծառ է». ունի միայն ՀԲուս. § 1971 «Յաղագս ծառոց վերնագրով համառօտ գրուածքէ» առնելով. տե՛ս նաև Նորայր ՀԱ. 1923, 156՝ իբր թրք. ատրիճ աղաճը: Սրանից է մանիճեղ «մի տեսակ բոյս. լտ. corylus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1972 (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 76 «արքայակաղնի, corylus avellana»):

ԳԻՒ.—Հմշ. Տր. մօնի «թեղի կամ կաղնի»։

*ՄԱՆԻԱ «տաքութիւնից յառաջացած զառանցանք, սև մաղձ (ըստ հին բժշկութեան)» Մագ. թղ. 135. որից մանիական «զառանցական, սևամաղձային» Մագ. թղ. 6.—երկուսն էլ նորագիւտ բառ։

=Յն. μανία «զառանցանք, խենթութիւն, սև մաղձ» բառից։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 194։

*ՄԱՆԻՊՈՒԼ «պատարագիչ քահանայի բազպանը». գործածում է միայն լատինականից թարգմանուած Պտրգ. 456՝ սեռ. մանիպլին ձևով (նորագիւտ բառ)։

=Լտ. manipulus, որ յետնադարեան լատիներէնում ունէր այս նշանակութիւնը։—Աճ.

Մանիշակ տե՛ս Մանուշակ։

*ՄԱՆՃԱԿ «սմբուկ, բադմջան», իբր «հոռոմերէն» բառ յիշում է Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1973։

=Նյն. μελιτζάνα, որ է իտալ. melenzana, լտ. melongena «բադմջան, բադինջան»։—Աճ.

*ՄԱՆԿ, ի-ա հլ. (գրւում է նաև մանգ) «աննգութիւն, խորամանկութիւն» Վեցօր. 144. «խորամանկ» Հին բռ. որից մանկատոր Եւագր. 304. մանկատորել «միքենայել, խարդախել, նենգել» Եւագր. Տիմոթ. կուզ, էջ 158. մանկատորապէս «խաբեբայութեամբ»

Տիմոթ. կուզ, էջ 185. անմանկ *«անխարդախ, անկեղծ» Ոսկ. մ. ա. 25.* խորամանկ *ՍԳր.* խորամանկել *ՍԳր.* չարամանկ *Բրս. մախ.։*

=*Պհլ.* *mang *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս.* منگ mang *«խենդութիւն, խաբեբայութիւն», օսս.* mañe, mäng *«խաբեբայութիւն»,* mäng-äwdisänt‘ä *«սուտ վկայութիւն»։ Այս բառերը կապւում են յն.* μαγγανεύω *«խարդախութիւն բանեցնել», լտ.* mango *«խարդախ, խանութպան», իռլ.* meng *«խաբէութիւն» և հպրուս.* manga *«բոզ» բառերի հետ և բոլորը միասին ծագում են հնխ.* mang- *արմատից* (Boisacq 596, Pokorny 2, 233 *և* Walde 461):—*Հիւբշ. 191, 513։*

Brosset JAs. 1834, 377 *տակի վրացերէն բառերի հետ։ ՆՀԲ* մանգ փալ *կամ* մանուկ *ձևից։ Տէրվ.* Altarm. 79 *համարում է բնիկ հայ և համեմատում է պրս.* mang, *գոթ.* magan *«կարենալ», հսլ.* mogiu, moženi *«զօրել, իշխել» ձևերի հետ՝ բոլորն էլ իբրև ցեղակից յն.* μηχανή, μαγγανεία *«մեքենայութիւն» բառերին։—Պատկ.* Матер. I. 11 *պրս.* mang. Canini, Et. étym. 159 մանել *բայից։ Հիւնք. յն.* μάγγανον *«խենդութիւն, խարդախութիւն»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. მანკი մանկի, მანკიერება մանկիերեբա *«արատ, պակասութիւն, մեղք»,* უმანკო ումանկո *«անմեղ»,* უმანკოება ումանկոեբա *«անմեղութիւն»,* მანკიერი մանկիերի *«վնասակար, կատաղի, մոլի»,* მანკიერება մանկիերեբա *«կատաղութիւն». այս բառերը հայերէնից փոխառեալ են դնում* Brosset *(տե՛ս վերը) և Չուբինով[2] էջ 667։*

ՄԱՆԿԻ *«տի կամ խաղաղութիւն». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204 (եթէ չկայ վրիպակ)։*

***ՄԱՆԿԻՊԷՍ** *«Հռովմի հանրակացարանների վերակացուները». Նորագիւտ բառ, որ իբրև օտար փոխառութիւն գործածում է Սոկր. 446. «էին ի սկզբանէ ի մեծն Հռոմ տունք յոյժ մեծք, յորս որ բազմութեանն հաց բաշխիւր լինէր. և կարգեալքն յայսոսիկ մանկիպէս հռովմայեցւոցն լեզուովն կոչին»։*

=*Յն. բնագրի* μάγκιπες *ձևից տառադարձուած, որ* μάγκιψ *«հացավաճառ» բառի յոգնակին է. փոխառեալ է լատ.* manceps *«կապալառու էն» բառից* (Sophocles 726):

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան, հրատ. Սոկր. էջ 446։

***ՄԱՆԿԼԱՒ** *«լախտ կամ բիր» Մխ. դտ. «Որ զկարգաւ իւրով յաւուր մարտին զանց առնէ, մանկլաւով ծեծեն»։*

=*Յն.* μαγκλάβιον *«յանցաւորներին ծեծելու կաշեփոկ» բառից, որ ծագում է լտ.* manualis clava *«ձեռքի գաւազան կամ մահակ» ձևից* (Sophocles 726):—*Հիւբշ. 363։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1057"։

***ՄԱՆԿԼԱՒԻԿ** *«սեննեկապան արքայի, արքունի սպասաւոր» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 77 (իբր օտար բառ գրում է և մեկնում «Մանկլաւիկքն, որք են սեննեկապանք արքայի և մօտակայք»). աւելի ուղիղ ձևն է* մանգլաւիտ *Նար. խչ. 380 (դրուած է սեռ.* մանգլաւտի *ձևով, որից ՆՀԲ հետևցնում է ուղ.* մանգլաւտ, *որ սխալ է)։*

=*Յն.* μαγκλαβίτης *«կաշեփոկով զինեալ մարդ (կայսեր իբր պահապան)» բառից, որ ծագում է* μαγκλάβιον *բառից. սրա վրայ տես* մանկլաւ:—*Հիւբշ. 363։*

ՆՀԲ հտ. Բ. էջ 205 գ «որպէս մանուկ լափիկ*», բայց էջ 1057 բ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը։ Նոյնը Պատկ.* Матеріалы I, 3: *Ուղուրլեան (տես ԳԲ, էջ 893 և 1405) լտ.* manus *«ձեռք» +* clava *«մահակ» (իբր ձեռքը մի լախտ կրող արքունի սեննեկապան)։*

Մանձիր *տե՛ս Մամձիր։*

ՄԱՆՁՐԻԼ *«այրիլ, մրկիլ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. 237. հմմտ. գւռ.* մնձրիլ *«այրիլ, խանձիլ, մրկիլ». ըստ այսմ սրա հետ կապ չունի նախորդ* մանձիր *«խանգարեալ» բառը, որի վրայ տե՛ս նաև Աճառ. ՀԱ. 1923, 253։*

ՄԱՆՂԼԱՅ. *Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 345. «Սա (Ղազան ղան) յոյժ ատեցող էր քրիստոնէից և թշնամի եկեղեցեաց, որ ապատակ ածեալ՝ գայր իբր զմրրիկ փոթորկեալ նախամարտիկ լինել, զոր մանղլայ կոչէին»։*

=Անշուշտ թաթարական բառ է և կա՛մ յատուկ անուն է և կամ մի տիտղոս։—Աճ.

ՄԱՆՃԱԿ «շահոքրամ, մեխակ» Ամիրտ. (Աւէ Պատէհին թէ պրս. մանճակ կասեն). ունի միայն ՀԲուս. § 1974։

=Անշուշտ պրս. բառ է, ինչպէս վկայում է հեղինակը, բայց պրս. բառարանի մէջ չեմ գտած։

*ՄԱՆՆԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «նուէր, ընծայ, անարիւն պատարագ» ՍԳր.

=Եբր. מנחה minxā համանիշից, որ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ յն. μάννα (որ և μαναά Sophocles 731 ա) տառադարձութեան վրայից անցած է հայերէնի։ Նոյն է նաև լտ. manna։—Հիւբշ. 311։

ՀՀԲ քաղդ.-ից։ ՆՀԲ վերի ձևով, բայց նաև լծ. լտ. munus «նուէր»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მანანაჲ մանանայ «զոհ, մատաղ» Երեմ. դ. 5 տառադարձուած է հայերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս վերջաձայն ჲ=յ, որ չի գտնւում յունարէնում։—

*ՄԱՆՇՈՒՐ «հրովարտակ». հօթն անգամ ունի Օրբել. Գնացեալ առ աթաբէկն Ելտկուզ, ցուցանէ զնամակ սուլտանացն և ի նմանէ եա առնոյր մանշուր հաստատոյ գրոյ... հաստատուն և անսուտ մանշուրաւ (էջ 257). Տուղրայիւ գրոյ և փարմանաւ և մանշուրաւ, զոր մեք սիգէլ կոչեմք (էջ 251). Առնու ի նմանէ ֆարման և մանշուր (էջ 255). Տայ զՀրասեկայ բերդ մանշուր գրով... անսուտ սիգելաւ և անանցական մանշուրաւ (էջ 256). Տուղրայիւ գրոյ և մանշուրաւ (էջ 287);—Գրուած է նաև մամշուր. Ցուցանէ զմամշուրն աթաբէկ Ելտկուզին (Օրբել. էջ 262, ուր տպ. Շահնազ. նոյնպէս ունի մանշուր): Վերջին ձևով է նաև Սիմ. ապար. 115, 120 (մանշուր):

=Արաբ. منشور manšur «հրովարտակ», որ ծագում է نشر našr «հրատարակել» արմատից։—Հիւբշ. 270։

Ուղիղ մեկնեց նախ S. Martin, Mém. sur l'Arm. Paris 1819. II, էջ 253, յետոյ Պատկ. Матер. II. 1:

+ՄԱՆՈՒԿ, ն հլ. (-ենկան, -կունք, -կանց) «երախայ. 2. պատանի, սպասաւոր, զինուոր. 3. փոքր, մանկահասակ» ՍԳր. Եւս. պատմ. «անհասունի ձագ» Պղատ. սոկր. որից մանկիկ Տօր. ժ. 7. Բուզ. Ագաթ. մանկուկ Ոսկ. եբր. էջ 544. մանկտի ՍԳր. Եւս. քր. մանկտեակ Եփր. Բգ. 449. Մծբ. մանկանալ Ագաթ. Ոսկ. մանկամարդ ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ. Փարպ. մանկամայր Ագաթ. մանկաբարձ Ել. ա. 19—21. մանկակալ Եւ. խթ. 23. մանկաբառոյ Բուզ. մանկակոտոր Ոսկ. մ. ա. 9. մանկապէս «երախայի պէս» (նորագիւտ բառ) Եփր. մատ. Դ. 98. մանկակորուստ «ձագերը կորցրած» Քուչ. 62 (չունի ԱԲ). լաւամանկութիւն Փիլ. քհ. բարեմանկութիւն Փիլ. նխ. գեղեցկամանուկ Վրդն. Թուոց. ևն։ Նոր բառեր են մանկաբարձունի, մանկաբարձութիւն, մանկապարտէզ, մանկապարտիզպանուհի, մանկավարժական, մանկատածութիւն ևն։

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. mənu- «փոքր, մանր» բառից՝ -ուկ մասնիկով կազմուած։ Աւելի ընդարձակ տես մանր։—Հիւբշ. 472։

Հներից Սարգ. ա. յհ. ե. էջ 541 բառիս նշանակութիւնները հետևեալ ձևով է որոշում. «Մանկունք ասելն բազմադիմի առնու է. վասն զի մանուկ ասի տղայն որ մերձ է յանբանութիւն ազգս անկատար հասակին. Մանուկ ասի և անմիտն... մանուկ ասի և միամիտն և անմեղն, որ ամենայն բանի հաւատայ և յամենայն տեսակս առաքինութեան փոփոխի»։—Դարձեալ հներից Խոսրով Անձևացի մեկնում էր բառս՝ իբրև թէ մաղերը «մանին ցորունսն» (տ. Արրտ. 1897, 276)։ ՆՀԲ մանր բառի՞ց։ Peterm. 30, 34 և 39 սանս. manu «մարդ»։ Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 446 իբրև գերմ. Männchen «մարդուկ»։ Windisch. 23 և Lag. Urgesch. 438 լտ. minor: Müller SWAW 42, 258 լտ. minor, գոթ. minniza, սանս. manak։ Նոյն, 66, էջ 274 մանուկ, մանկան կազմուած է համարում mana ձևից՝ երեք մասնիկներով. այսպէս՝ *mana-ava-ka-nan> *manavakana>մանկան: Տէրվ. Նախալ. էջ 29 ման-ր, սեռ. մանու բառի հետ ma արմատից, իբր յն. μινύω, լտ. mi-

ուօ «մանրել, նուազեցնել» ևն։ Թօփուզեան, Արձ. վասպ. էջ 43 «ման գալ, մանել, ոլորել, մոլեգնել, անման»։ Հմնք. մանկ բառից։ Գարբիէլեան ՀԱ 1912, 32 իբր «նոր ման եկող»։ Ս. Վ. Նազարեթ, Կոչնակ 1921, էջ 1166 Անրիման անուան վերջավանկի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. մանուկ, Ալշ. Մշ. Սեբ. մանուգ, Շմ. կրկնութեամբ միայն մանուկ-արախա «փոքր երախաներ», Խրբ. Պլ. մանգունֆ «մանկական անմեղութեամբ, անմեղունակ» (օր. Ի՞նչ մանկունք տղայ է). Նոյնը նաև Էնկիւրիի Թրքախօս հայոց մէջ. ինչ. մանկունֆ կիպի չօնուֆ «անմեղ մանուկ» (Բիւր. 1898, 865)։ Նոր բառեր են մանկուք, մանկուց: Հետաքրքրական է Ջղ. մանղավաֆ «երէցփոխ, եկեղեցական հոգաբարձու», որ ծագում է մանկտաւագ «պաշտօնէից գլխաւորը» բառից։

*ՄԱՆՈՒՇԱԿ, ի-ա հլ. «մանուշակ ծաղիկը. լտ. viola» Ագաթ. Խոր. Փիլ. կամ նաև մանիշակ Լմբ. մատ. 471, Մխ. առակ. մանեմշակ Բժշ. սրանցից մանիշակագոյն Մաշտ. ջահկ. մանուշակաբեր Նար. տաղ.։

=Պհլ. ՝ vanavšak «մանուշակ» բառից, որ դարձած է պրս. بنفشه banafša, մազանդ. venewše, քրդ. benefša, benewš, փոխառութեամբ նաև ասոր. ܡܢܝܫܟܐ manīškā, արաբ. بنفشج banafšaǰ, منفشج manafšaǰ, بنفسج banafsaǰ. Թրք. menefše կամ menekše և վերջինի միջոցով էլ բուլգար. menekše, նյն. μενεξές, բոլորն էլ «մանուշակ»։ Հյ. մանիշակ ծագում է ասորի ձևից, իսկ մանուշակ<*մանաւշակ պահլաւ ձևից. հմմտ. սուսեր<ասոր. safsērā։—Հիւբշ. էջ 191, 311։

ՀՀԲ անուշակ բառից է դնում։ ԳԴ պրս. պէնէֆշ: ՆՀԲ լծ. Թրք. պրս. արաբ. ձևերը։ Վերի ձևով մեկնեց նախ Böttich. Rudim. 35, Arica 73, 193, Lag. Urg. 830—1, Ges. Abhd. 22 ևն։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ոզմ. Վն. Տփ. մանուշակ, Մկ. մոնուշակ, Խրբ. Մշ. մանուշագ, Սչ. մանուշիգ (այս վերջինը միայն իբր յատուկ անուն), Ջթ. մանուշօգ, մանուշոգ, Սվեդ. մոնիւշիւգ ծագում են մանուշակ ձևից. իսկ Երև. մանիշակ, Ալշ. Մշ. մանիշագ, Շմ. մոնիշոգ', Գոր. մնի՛շակ, Ղրբ. մնէ՛շակ, Ագլ. մնէ՛շոկ ծագում են մանիշակ ձևից։—Նոր բառեր են մանուշականոտ, մանուշեկ Մշկ. «մանիշակագոյն»։

ՓՈԽ.—Քրդ. (Տէրսիմի բարբառ) մանիշակ «մանուշակ» (Հայաստան 1917, թ. 90), ուտ. mämüšak «մանուշակ», որի մէջ երկրորդ ռնգականը վերածուել է առաջինին։

+ՄԱՆՉ «արու տղայ». մհյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. 586 բ. գործածական է նոր լեզւում և գաւառականներում. հնից աւանդուած կայ մանչուկ, մանչոն «մանկիկ» ձևերով Մագ. թղ. 237, որոնց իմաստի և գործածութեան համար տես Աճառ. ՀԱ 1923, 254։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mas- «տղայ» արմատից, որի ժառանգն է նաև լտ. նուազական mas-culus «արու»։ Ուրիշ լեզուի մէջ չի գտնւում բառս։ Հայերէնի մէջ mas- պիտի տար մա, բայց արմատը չ աճականով աճելով դարձել է *մաչ, որից էլ ռնգականի յաւելմամբ՝ մանչ.— յետին շրջանի հայերէնի մէջ ռնգականից յետոյ յաճախ է լինում այսպիսի յաւելում՝ մանաւանդ չ ձայնից առաջ. ինչ. կանանչ, ճանանչ, ամանչել, զոնֆանչ, կարմունջ, մանճ, կամանց, մենծ, մենֆ, լինգ՝ փոխանակ կանաչ, ճանաչ, ամաչել, զոֆանչ (նախ շրջուած զոնֆաչ), կամուրջ, մաճ, կամաց, մեծ, մեֆ, նիգ:—Աճ.

ՆՀԲ մանուկ բառի՞ց։ Պալասանեան, Ընդհ. տեսութիւն արևելեան նոր գրական լեզուի, էջ 13 մանուկ բառի հետ՝ կցում է սանս. mānuša, գոթ. man, manisks, գերմ. mann, mensch բառերին։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մանչ «արու տղայ», Սչ. մանչ «ծառայ, սպասաւոր», Ասլ. մանչ, մըչ «մանչ», Ակն. Հմշ. մօնչ «մանչ»։ Նոր բառեր են մանչբերուկ, մանչխաբուկ, մանչմանայ, մանչիկ:

ՓՈԽ.—Պատահակա՞ն պէտք է համարել անդ. մոչի, Կար. միչի, մոչի «մանչ»։

ՄԱՆՏԱՏՈՐ «թղթաբեր, սուրհանդակ». մէկ մէկ անգամ ունին Լաստ. ժղ. տպ. Վենետ. 1844, էջ 70, Մխ. դատ. Սմբ. դատ. էջ 87։

=Յն. μανδάτωρ «messenger, պատգամաբեր» (Sophocles 731) ձևից, որ տառադարձուած է լտ. mandator «յանձնարարող» բառից։ Նոյնից է նաև վրաց. მანდატური մանդատուրի «ոստիկան», მანდატურთუხუცესი մանդատուր-ուխուցեսի «ոստիկանապետ արքայական» (Չուբինով², էջ 666—667)։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դաստ. II 77։ Մանտար տե՛ս Մանր։

+ՄԱՆՐ (-նու, -նունք, -նունց) «մանր, փոքրիկ, պստիկ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. Եփր. ա. կոր. որից մանրել ՍԳր. մանրուած Ամովս. թ. 9. մանրիկ ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. մանրամանր Եփր. ա. կոր. մանրապատում Ագաթ. մանրատունկ Եզեկ. ժէ. 5. մանրախինճ Յոբ. ը. 17. Կոչ. մանրախոտիկ Ագաթ. մանրակծծի Ոսկ. բ. տիմ. մանրամաղ Վեցօր. Ագաթ. մանրավաճառ Ջքր. սարկ. Ա. 20 (չունի ԱԲ) են։ Գրուած է նաև գւռ. ձևերով՝ մանտր, մանտրունք Կիր. պատմ. մանդրունք Կոստ. երզն. 110. սխալ գրչութեամբ մանտար Սուտ-Շապհ. էջ 3։ Նոր բառեր են մանրանկար, մանրանկարիչ, մանրանկարչական, մանրանկարչութիւն, մանրամասնութիւն, մանրամասնօրէն, մանրատառ, մանրէ, մանրազնին, մանրադէտ, մանրադիտական, մանրավէպ, մանրաճճի են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mənu- արմատից, որի պարզականն է men- «փոքր, փոքրանալ». ցեղակիցներն են սանս. मनाक् manāk «սակաւ, մի քիչ, մի քիչ ժամանակ, միայն», քուչ. meńki «նուազագոյն», յն. μάνυ «մանր», μανός «ցանցառ, անզայր, թոյլ», լիթ. meñkas «սակաւիկ, չնչին». հիռլ. menb «փոքր», նիռլ. meanbh «սակաւիկ» կմիռ. man-in-k «փոքր լինել», հսլ. мьнјьјь «նուազագոյն», գոթ. mins «նուազ», minniza «փոքրագոյն», լտ. minus «նուազ», minister «ծառայ» (որ յետոյ եղաւ «մինիստր, նախարար», իբր թագաւորի ծառան). տե՛ս Ernout-Meillet 586.—յն. μάνυ ձևը ըստ Հեսիքիոսի՝ Աթամանացոց բառ է, որի մասին խօսում է Մարքվարթ REA 8 (1928), էջ 211: Walde 487, Boisacq 608, Pokorny 2, 266): Հյ. մանր կազմուած է այս արմատից r մասնիկով, ինչպէս որ նուազական մասնիկով էլ կազմուած է մանուկ։—Հիւբշ. 472։

ՆՀԲ լծ. լտ. minor, minus, minutus: Windisch. 23 մանուկ բառի հետ՝ համեմատում է լտ. minor «փոքրագոյն» ձևի հետ։ Lag. Urgesch. 438, Müller SWAW 42, 258 և 66, 274 նոյնպէս մանուկ բառի հետ, սանս. manāk են։ Justi, Dict. Kurde, էջ 406 հյ. մանուկ և քրդ. mendār «տղայ»։ Canini, Et. étym. 59. հյ. մանրել=իտլ. min «աւլիւր»։ Տէրվիշ. Նախալ. 29 հնխ. ma արմատից է դնում յն. μινύω, լտ. minuo «մանրել, նուազեցնել», գոթ. mins «նուազ», սանս. mīnu և հյ. մանուկ: Müller, Armen. VI լտ. minor, գոթ. mins ձևերի հետ։ Bugge KZ 32, 18 սրանց հետ նաև յն. μάνυ «փոքր», օսկ. menvum: Meillet MSL 8, 164 յն. μινύθω, գոթ. minnists, լտ. minuō ձևերի հետ՝ հնխ. minu- արմատից, բայց յետոյ մերժելով այս, տալիս է վերի մեկնութիւնը (անձնական), որ ընդունում է նաև Հիւբշման։ Հիմք. ման «մանանայ» բառից։ Սրմագաշեան, Արմէնիա ռոմ. mârunt, mânunt հոմանիշների հետ։

ԳԻՌ.—Պլ. մը̈նրը, մը̈րը, մը̈նդրը, մանդրը, Ալշ. Ագլ. Երև. Մկ. Մշ. Շմ. Ջղ. Տփ. մանդր, Ննխ. մանդռ, Ախց. մանտռ, Սչ. մա՛նդրը, Տիգ. մոնդր, Ջթ. մօ՛նդոը, մո՛նդոը, Սվեդ. մունդր, Ռ. Սեբ. մանյը, Խրբ. մայր, Պրտ. մա՛յրը, Ասլ. մէօ՛րյը, Ակն. մօյրը, մօյը, մօյ:—Նոյն բառից է Հր. մառվել «կտրիլ»։—Նոր բառեր են մանրուք, մանրունք, մանրուցք, մանտրուքս, մանտրտել, մանտրատել, մանտրտիկ, մանտրտուիլ, մանրածուկ, մանրակար, մանրացան, մանրագիր, մանրհատ, մանրկեկ, մանրման, մանրուկ, մանրունի:

ՓՈԽ.—Քրդ. منذار mendār «տղայ» և mendārikė «տղայ» գալիս են մեր գւռ. մանտր, մանտրիկ ձևերից (տե՛ս Justi, Dict Kurde, էջ 406)։

*ՄԱՆՐԱԳՈՐ, ի-ա հյ. «մի տեսակ թըմ-

բեցուցիչ բոյս. լտ. atropa mandragora» *Ծն. լ. 14—16, Երգ. է. 13, Ագաթ. Վեցօր. 88, 89. Եզն.—այս բառը կծ. նար. կէ. մեկնում է. «Ամենայն պտղի մանրագոր ասեն, որ զծաղիկն ի ծայրն ունին, որպէս մասուրն և սինձն. Եւ դարձեալ՝ ազգ մի խնձոր կայ վաղահաս, մանրագոր ասի, կարմիր է և անուշահոտ». (վերջինը ՆՀԲ համարում է «ափիոն, խաշխաշ»). իբր Մոկաց նահանգի պըտուղ է յիշում Խոր. աշխ. 608։*

=*Յն.* μανδραγόρας *«մանրագոր», որից փոխառեալ են նաև ասոր.* (ܡܢܕܪܓܘܪܐ) mandragorōn, *լտ.* mandragoras, *իտալ.* mandragola *ևն։ Հայերէնի մէջ յն.* νδρ > *հյ.* նր՝ *ճիշտ ինչպէս* սանտր > *գւռ.* սանր։ —*Հիւբշ. 363։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Նոյնը նաև Peterm. 57: *Բառիս մասին հմմտ. նաև* Lag. Ges. Abhd. 67: *Յոյն բառի ծագումը անծանօթ է՝ ըստ* Boisacq 607:

ՄԱՆՐԱԳՈՐՈՆ *«մաճռակ». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 204։*

ՄԱՆՕՇ *«թաղթ. լտ.* cyclamen» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1980։*

*ՄԱՆՕՇԱՅ *«շահպանակ» Ամիրտ. կամ «մրտին տակն» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1981։ Ամիրտովլաթի շահպանակը լինելով «շան մանուշակ,* viola canina L» *(Տիրացուեան,* Contributo § 142) *կոչուած բոյսը, մանօշայ ձևն էլ պէտք է մեկնել՝*

=*Թրք.* menefše < *պրս.* benefše *«մանուշակ». սրանց վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս* մանուշակ։—*Աճ.*

*ՄԱՇ *«մի տեսակ ընդեղէն, մանր ոլոռ» Մխ. առակ. (լտ.* phaseolus mungo *ըստ ՀԲուս. § 1982,* pisum sativum L *կամ* pisum e latius M. B *ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 267—8. *տե՛ս և* Seidel, *Մխ. հեր. § 51)։*

=*Պրս.* ماش māš *հոմանիշից. հմմտ. սանս.* माष māša- *«լոբի», քրդ.* māš *«ոսպ, բակլայ»։ Իրանեաններից են փոխառեալ նաև վրաց.* მაშა *մաշա «ոսպի նման սիսեռ», արաբ.* ماش māš *«մի տեսակ հնդկական ընդեղէն՝ նման սիսեռի,* phaseolus max L» *(տե՛ս Իբն-ի Բաատտա հտ. Գ. էջ 131), ն. ասոր.* maši *«լոբի», արևել. թրք.* māš *«մաշ» (ըստ* R. B. Shaw) *կամ չաղաթ.* māš *«մի տեսակ կորկոտ» (ըստ* Vambery), *ֆրանս.* mâche *«աղցան անելու խոտ է,* valerianella locusta» *(ըստ* M. Devic, Dict. étym. des mots fr. d'origine orientale, Paris 1876):—*Հիւբշ. 198։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, նոյնը նաև ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Երև. Ղրբ. Ջղ. մաշ *«մաշ», Մրղ. Ալմ.* մաշ *և Ագլ.* մօշ *«լոբի». Շմ. բարդութեամբ՝* մաշ-լօբյա:

+ՄԱՇ *«մաշած, հնացած» Մծբ. Եփր. աւետ. 267. որից* մաշ *«նուազումն լուսնի» Անան. գիտ. 5,* մաշել *«մաշեցնել, վատնել, փճացնել, հիւծիլ, հնանալ» ՍԳր. Ոսկ. Կոչ.* մաշական *Ագաթ.* մաշուածոյ *Ագաթ.* մաշումն *Առակ. զ. 15. Ագաթ.* մաշութիւն *Եփր. աւետ. 272.* ճալեմաշ *Մխ. բժշ.* ճոգեմաշ *Ոսկ. ավ.* արագամաշ *Նիւս. կազմ.* դիւրամաշ *Ոսկ. ավ. Երզն. մտթ.* մաշուկ *«հագուստի մաշած մասը» Վրդն. ավ. ճա. էջ 334. սխալ գրչութիւն է* մաշկ *«մաշած» Ոսկ. ա. տիմ. իսկ Վրք. հց. ձ. գտնում ենք գրուած* մաշել *փխ.* մաշել:

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* mr̥s- *ձևից, որ հնխ.* mers *ձևի ստորին ձայնդարձն է. հմմտ. սանս.* mašam, mašim kar- *«փշրել, փոշիացնել»,* maši-, maši- *«փոշի», հբգ.* morsari *«սանդ», մբգ.* zer-mürsen, *մգերմ.* zermorschen, *շվէյց.* morsen, mürsen, *հոլլ.* ver-morzelen, morzelen *«ջարդել, մանրել, տրորել, փշրել», գերմ.* mursch, murs, morsch *«փխրուն, դիւրաբեկ, փտած»* (Pokorny 2, 279): *Այս բոլորը ծագում են հնխ. պարզական* mer- *արմատի* -s-*ով աճած ձևից։ Հայերէնի մէջ* mr̥s *պիտի տար* մարշ *կամ* մառ, *ինչպէս հնխ.* tr̥s- *տալիս է հյ.* թառ-ամ *և* թարշ-ամ *(տե՛ս այս բառերը)։ Առաջինից ունինք* մաշել *(հնագոյն ձևը* մարշել, *որ աւանդում է Վրք. հց.), իսկ երկրորդից գւռ.* մառ *«փայտի բարակ փշուր՝ որ մարդու մսին է խրւում»։ Այս վերջինը ունի նաև* մեռ *ձևը (Ակն), որ հնխ.* mers- *ձևի ներկայացուցիչն է։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. հյ. ճաշել, *թրք.* աշըրմագ,

աշրճարրմագ, լտ. macero «կակղել»։ Lag. Urgesch. 558 սանս. makš և լտ. mactare «զոհաբերել, մահացնել, ոչնչացնել»։ Վերջինիս հետ Lag. Gesam. Abhd. 282. Canini, Et. étymol. 165 սանս. mas «ծերանալ»։ Հինք. յն. μασάομαι «ուտել, կլանել, սպառել, ծախել»։ Անդրիկեան, Բազմ. 1905, 512 լծ. մարսել: Karst, Յուշարձան 420 թթր. as, az, aš «պակասեցնել», օսմ. ašənmaq «մաշիլ»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 91 հնխ. mak-´ «ճեղքել, խթել» արմատից, որից և հյ. մասն, սանս. maçáka- «մոծակ». իսկ հյ. մաշկ «մաշած» յառաջանում է նոյն արմատից -կ աճականով։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. ماش māš «անձրևը հողերը սրբելով քշել տանիլ», مشّ mašš «ջրի մէջ հալեցնել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 350, 351)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. մաշել, Ննխ. Պլ. Մրղ. Սեբ. մաշէլ, Ասլ. Ախց. Խրբ. Կր. Մկ. Շմ. Ոզմ. Ռ. մաշիլ, Ագլ. Տփ. մա՛շիլ, Երև. մաշվէլ, Տիգ. մոշիլ, Հմշ. մաշուշ, Հճ. մէշել, Զթ. մէշիլ, Սվեդ. միշիլ: Նոր բառեր են մաշուկ, մաշուգf, մաշուf, մաշուճf, սիրտմաշուկ, թերմաշ:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. termaš «թերմաշ» (Բիւր. 1898, 627), քրդ. تیرماش tiremaš «անտէր մնացած», tiremaš bəmini «թերմաշ մնա՛ս» (անէծք) (Justi, Dict. Kurde 111). ծագում են գւռ. թերմաշ բառից։ (Justi ուղիղ ճանաչե՛լ է քրդ. բառի վերջին մասը, բայց սխալւում է, երբ առաջին մասը համարում է քրդ. tire «ցեղ» բառից)։

*ՄԱՇԱՐ «սղոցի բերանը կամ ատամները» Մագ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Ասոր. ܡܣܪܐ masārā «սղոց» բառի գւռ. մի այնպիսի ձևից, որի ներկայացուցիչն է ն. ասոր. məššar «սղոց»։ Բառը բնիկ սեմական է. ցեղակիցներից հմմտ. եբր. משור massōr, նեբր. מסר massār, արամ. מסרא massārā, եթովպ. ሞሠርት mōsart, խպտ. bašur «սղոց», արաբ. مشار mišār կամ منشار manšār «յատոց, կտրելու գործիք, Թրք. պըչխը»։ Այս բառերի արմատն է եբր. נשׂר nsr, նեբր. נסר nsr, արամ. נסר nsr, ասոր. ܢܣܪ nəsar «սղոցել», արաբ. نشر našr «սղոցել», اشر ašr «ատամները սուր լինել» (հմմտ. تاشير taašīr «ատամները սրել», مؤشر mūaššar «սուր, հատու»), ասուր. ma-ṣ̌a-ru «կտրել, կտրատել» (Brockelm. 208, Կամուսի Թրք. Թրգմ. Ա. 749, Gesenius 17, 465, Delitzsch, Assyr. Handwörterb. 432, Strassmaier, Alphabet. Verz. d. assyr. u. akkad. Wörter 648): Սեմականից են փոխառեալ նաև քրդ. məšar կամ mešar «սղոց» (Justi, Kurd. Gram. 60, 95, Beidar, Gram. Kurde 72), կիւրին. mišér «սղոց» (յիշում է Justi, անդ), Թրք. مرشر mušer «շեղակի սղոց» (Կարապետեան, Օսմ. բռ. 872)։—Աճ.

ՆՀԲ մաշել բայից է հանում։

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. Շմ. մաշառ «սղոց», որից մաշառել «սղոցել». իսկ Սլմ. մուշար, Մրղ. մուշառ փոխառեալ են տեղական Թրք. mušar ձևից։ (Ըստ Ամատ. 460 ունին նաև Գնձ. Վն. Ալքս.)։

ՓՈԽ.—Ուտ. մաշար «սղոց»։

*ՄԱՇԱՐԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «պարտէզի ածու» Վստկ. 143, 146, 152։

=Արաբ. مشاره mašāra «ածու» (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Բ. 109). բառս բնիկ սեմական է. ցեղակիցներից հմմտ. արամ. משרא mēšərā «ածու», ասուր. mu-sa-ru-u կամ mu-ša-ru-u (musarū, mušarū) «պարտէզ, արտ», սումեր. musar «պարտէզ, արտ» (Autran, Sumérien et indo-eur. էջ 157, Delitzsch, Ass. Hndw. 421, Strassmaier, Alphab. Werz. 679):—Հիւբշ. 270։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, համեմատելով պրս. (իմա՛ արաբ.) մէշարէ, Թրք. մաշալա հոմանիշների հետ։ Նոյնը Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 661:

ԳԻՌ.—Մաշարա «ածու» Ալն. Մշկ. Ք. իսկ Մկ. մշարա «դդումի, վարունգի կամ ձմերուկի ածու»։

*ՄԱՇԱՐԱՅ (սեռ. -ի) «բարակացաւ, թոքախտ» Փիլ. նխ. բ. 66 (յն. νόσος φθινώδης), Մխ. բժշ. 72 (յն. ἐρυσίπελας). որից մաշարայական Խոր. Գ. 44, Երզն. մաթ. 156 կամ մաշարական Փիլ. նխ. բ. 68։

=Ասոր. ܡܫܪܐ māšrā «մի տեսակ մորթային հիւանդութիւն, կարմիր քամի, érésipèle», որից նաև պրս. ماشرا māšrā «ուռուցք, այտոյց»։—Հիւբշ. 311։

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են մաշել բայից։ ՆՀԲ յիշում է նաև յն. μαρασμός, իտալ. marcia, լատ. macies, macoz «հիւծութիւն»։—Պատկ. Матер. I. 11 պրս. ձևի հետ՝ իբր ասորականից։

*ՄԱՇԻՔ «հին կօշիկ» Դրնղ. 497 (երկու անգամ). այս նշանակութիւնը սխալ է և ենթադրուած է մաշել բայի պատահական նըմանութիւնից. բառիս ճիշտ ձևն է մաշիկ, որ նշանակում է «կրունկով կօշիկ» և նուազականն է մաշ բառի. այս վերջինը երևում է մաշակար (որ և մաշկակար) «կօշկակար» բառից՝ Հայել. 243։

=Վրաց. მაშია մաշիա «կրունկով կօշիկ», որից მემაშიე մեմաշիե «կօշկակար. 2. կօշկապահ». (Չուբինով[2] 682 այս բառը դնում է փոխառեալ արաբերէնից, որ և անշուշտ մեր էլ աղբիւրը պիտի լինէր. բայց Կամուսի մէջ չեմ գտնում նման մի բառ)։—Աճ.

ԳԻՒ.—Մաշիկ ձևն ունին Ախք. Գնձ. Երև. Լ. Ղզ. Սր. Ջղ. Շիր. որից մաշկակար, մաշակար, մաշեկար Երև. «կօշկակար», մաշկշոր Խոտ. «ոտքի չափով կտրուած կաշի՝ որ կօշիկի մէջ են դնում, խոնաւութիւնից պաշտպանուելու նպատակով»։

ՄԱՇԽ «սխտորի նման մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԹուս. § 1983, որի վրայ տե՛ս նաև Նորայր ՀԱ 1923, 157։—Քաջունի, Գ. 158 մեկնում է «բոյս որ ի ջրային տեղիս լինի»։

*ՄԱՇԿ, ի հլ. «մորթ, կաշի» ՍԳր. «գզաթ, մուշտակ» Մագ. որից մաշկեղէն ՍԳր. Վեցօր. մաշկեակ ՍԳր. մաշկաճաճղերձ Բուզ. լեշկամաշկ Եբր. ժա. 37. Եփր. եբր. 227. Բուզ. գ. 15. մաշկագործ Ճառընտ. մաշկամիրգ «շագանակ» (վրայի կաշենման կճեպի պատճառով այսպէս կոչուած) Խոր. աշխ. 608 (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. 122)։

=Ասոր. ܡܫܟܐ meškā «մորթ» բառից, որ բնիկ սեմական է. հմմտ. ցեղակից լեզուներից՝ արամ. מַשְׁכָּא maškā, արաբ. مسك mask. ակկատ. ասուր. [cuneiform] maškū կամ [cuneiform] ma-ša-ak «մարդու կամ անասունի կաշի», եգիպտ. msk «կաշի, մորթի»։ Այս բոլորը հանում են սեմ. mšk «քաշել» արմատից (գաղափարագրով SU «կաշին հանել, քերթել»). հմմտ. եբր. מָשַׁךְ mšk «դուրս քաշել», արաբ. مسك mask «բռնել», եթովպ. መሰከ masak «աղեղը լարել» (Gesenius[17], էջ 468, Delitzsch, Assyr. Hndwrt. 431, Strassmaier, Alphabet. Verz. d. assyr. u. akk. Wörter 647): Սեմականից են փոխառեալ նաև յն. μέσχος «կաշի, մորթ» (Հեսիւք.) (տե՛ս Boisacq 88), պրս. مشك mašk «տիկ», հպրս. maška «տիկ», պհլ. mašk, քրդ. mešk «տիկ» և սրանց միջոցով՝ չաղաթ. mešk, mešik «ջրի տիկ»։—Հիւբշ. 311։

ՆՀԲ արաբ. (իմա՝ պրս.) մէշք. բայց երևի մեր բառը ուզում է հանել մաշեալ կամ լեաշկ ձևից։—Lag. Urgesch. 558 և Ges. Abhd. 282 մաշել բայից. իսկ ասոր. mašk դնում է հայերէնից փոխառեալ։ Müller SWAW 41, 12 արամ. mašk, maškā ձևից։ Մորթման ZDMG 24, 80 եմ թրք. mešin «կաշի» բառի հետ։ Հիւնք. կաշի-ից։ Jensen փոխառութիւնը համարում է հաթեան շրջանից։

ԳԻՒ.—Ախց. մաշկ «մորթ», Ալշ. մաշկ «փոքր անասունի կաշի», Մկ. մաշկ «հաւի մորթը», Ննխ. մաշկ «մսի միջից դուրս եկած անուտելի թաղանթներ», Ոզմ. մաշկ «լորու կճեպ»։ Այս բառից են նաև մաշկ Եւդ. կամ մաշկաձու Ղրբ. «հաւի կիսատ վիժած ձուն», մաշկել Գնձ. Երև. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. Շմ. «կաշին քերթել», մաշկաճաճ Ղրբ. «կաշին քերթուած», մաշկիկ Մշ. «հաւի ոտքի կաշուց պատրաստուած դեղդիր, (ծարիրի աման)»,

մաշմիրգ խաչ. Հմշ. «շագանակ», մաշմրգի Հմշ. «շագանակենի»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից են փոխառեալ գնչ. maski «կաշի, մաշկ», վրաց. მაშკი մաշկի «երկար զգեստի քղանցք, կաշեայ ծածկոց, վրանի ծածկոց» (վերջինիս համար հմմտ. նաև հյ. մաշկն), որովհետև այս լեզուները սեմականների հետ հաղորդակցութիւն չունին և իրանեանների մէջ չկայ «կաշի, մորթ, մուշտակ» նշանակութիւնը։ Հայերէնից է նոյնպէս կապադովկ. φάσκι, որ Karolides, Γλ. συγκρ. էջ 191 այսպէ՛ս է մեկնում. «ἡ λεπτὴ μεμβράνα, ἡ καλύπτουσα τὰ μυώδη μέρη τοῦ κρέατος τοῦ ἀπεσφαγμένου ζώου. εἶτα δὲ τὸ ἄπαχον κρέας, καὶ ὁ ἀδύνατος, λιποσαρκὴς ἄνθρωπος (նուրբ թաղանթ, որ պատում է մորթուած կենդանու մսի մկանուտ մասերը. որից էլ նիհար միս, և տկար վտիտ մարդ)։ —Վերջապէս մեզնից են նաև վրաց. მაჩქა-თელა մաչքաթելա (Չուբինով[2] 673) և ուտ. maškatikal, mäškätil «ջղջիկ». սրանց մայրը հյ. մաշկաթև բառն է, որ կազմուած է մաշկ և թև բառերից։ Այս բառը նշանակում է նախ «մաշկեայ թև ունեցող» և գործածւում է իբր ածական ջղջիկի. հմմտ.— Ձկէսն հերձաթեւս անուանեցին, այսինքն զարծուիս և զկէսն մաշկաթեւս, այսինքն զջղջիկանս գիշերոյ. (Ջղջիկան) թռչի թաղանթագեղ մաշկաթև թեօք. Վեցօր. 162 և 173։ Սակայն նոյն ածականը հետըզհետէ գոյականի վերածուելով՝ վերջապէս նշանակել է «ջղջիկ». հմմտ. մաշկաթև կամ մաշկթև, եարասա (իմա՛ թրք. yerasa «ջըղջիկ»). Բժշ. մաշկաթևիկ «ջղջիկ» Առաք. լծ. սահմ. էջ 540։

*ՄԱՇԿԱՊԱՐՃԷՆ, ի-ա հլ. «Պարսից թագաւորական վրանը». ա՛յսպէս պիտի լինէր ուղիղ ձևը, բայց զանազան սխալ գրչութիւններով դարձած է՝ մաշկապառճէն, մաշկապառճեան, մաշկապերճէն, մաշկապերճեան, մաշկաւարզան, մաշկապաճենն, մաշապերճան Բուզ. էջ 55, 193, Սեբ. հրատ. Պատկ. էջ 27, 42.—որից իբր սեռ. մաշկապերճին Սիմ. ապար. էջ 81։

=Պհլ. משכאפרזין բառից, որ պէտք է կարդալ maškāparzēn կամ լաւ ևս maškāparčēn «Պարսից արքայական կանանոցի վրանը» (Horn, Grdr. § 284):—Հիւբշ. 192։

ՆՀԲ չկարենալով ստուգել բառի նշանակութիւնը, գրում է. «Ի պրս. մէշկ, որպէս մաշկ, կամ սերտիւ ունել, և ավարշէ, ավէրջէ, համար, ամկ. հիւաւզ և ակէֆտէր. կա՛մ է աւագանի մաշկեաւզգեաց և կամ համարակիր, համարակալ և դիւան»։ ԱԲ հասկանում է «մաշկով պատած վրաններ, վրաններու բազմութիւն»։ Պատկ. հրատ. Սեբ. (1879), էջ 198 «վրան թուի լինել արքայի յարմարեալ վասն կանանոցի, թերևս ի բառիցս مشكو «կանանոց» և بارگاه bārgāh կամ بارگه bārgah «վրան արքունի»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշ. ZDMG 46, 328, թրգմ. ՀԱ 1892, 355, որ կրկնում է Müller WZKM 8, 366: Հ. Վարդանեան ՀԱ 1911, 175 սըխալմամբ արմատը համարում է մաշկն, որ յետոյ ՀԱ 1913, էջ 134 նրանից բոլորովին բաժանում է։

*ՄԱՇԿՆ, ն հլ. (սեռ. մաշկին) «վրան», նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է Նորագիւտ Ա. մնաց. թ. 19 (ուր միւս թարգմանութիւնը ունի խորան):

=Ասոր. ܡܫܟܢܐ maškan «վրան, խորան» բառից, որ բնիկ սեմական է. ցեղակիցներից հմմտ ասուր. [cuneiform] maškanu «բնակարան», եբր. מִשְׁכָּן miškān «բնակարան, խորան վկայութեան», արաբ. مسكن maskan «տեղ, բնակարան»։ Այս բոլորը ծագում է սեմական škn արմատից, որից են ասոր. ܫܟܢ škn, եբր. שכן škn, փիւնիկ. škn, արամ. škn «բնակիլ», արաբ. سكن skn «հանգչիլ, բնակիլ». ասուր. [cuneiform] šakânu «դնել, զետեղել, բնակեցնել» (Gesenius[17], էջ 827, Delitzsch, Assyr. Hndw. 657, 660, Strassmaier, Alphab. Verz. էջ 650)։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց նախ Աճառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. գրոց մէջ, էջ 23, որ սակայն համարում է մաշկ բառի նոր առումը։ Վարդանեան ՀԱ 1911, 175 համարում է մաշկապար-

ճէճ բառի «զատակաց մէկ անդամը», իսկ ՀԱ 1913, 134 մերժելով այս՝ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը։

ՄԱՇՄՆ կամ **ՄԱՋՄՆ**? որից մաշմնխոտ կամ մազմնխոտ «մի տեսակ բոյս. Թուփ փեգենայ, ruta graveolens» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1985 (տե՛ս և §§ 1326 և 1928)։

ՄԱՇՏԻԼ «մազերը թափիլ, ճաղատ դառնալ» Ղևտ. ժգ. 40, 41. որից մաշտել «խլել, քայքայել, թափել» ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. Ճառք 857. «Զտանց նոցա քակումն զքարինս և զփայտս մաշտելոյ»։

ՆՀԲ «լծ. յն. μαδίζω «մազերը թափիլ», ըստ հյ. որպէս թէ մազատիլ... լերկանալ իբրև զմաշ կամ զմաշկ»:

ՄԱՈՐՊԱՅ «անապականութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 205։

Մաջուճ տե՛ս Մաղճուն։

ՄԱՌ «ժողովումն», որից մառրասէր «ժողովասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204 և 205. երկու ձևերից մին վրիպակ է։

ՄԱՌ «խոշ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 205. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

+**ՄԱՌ** «գինու կամ քացախի փառը». ունի միայն Վստկ. 108։ Գաւառականների մէջ գտնում ենք մառ ձևով, այսպէս՝ Այն. Զն. Պլ. Մն. Ննխ. Ղրբ. և Խրբ. (վերջինը մառ և բայր<պայր? ձևերով)։

=Հյ. մայր «մայրիկ» բառն է, որ ստացել է այս նշանակութիւնը, ճիշտ ինչպէս որ անգլ. mother, գերմ. mutter, essigmutter. ֆրանս. mère de vinaigre, հոլլ. azijnmoer (բոլորն էլ «մայր» նշանակութեամբ») դարձել են «քացախի մայր» (Kluge 341):—Աճ.

ՆՀԲ միացնում է մառճ բառի հետ։

ՄԱՌԱԽ «գամ, մեխ, բևեռ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 284՝ սեմ (իմա՛ սեպ) բառի բացատրութեան մէջ։

—**ՄԱՌԱԽՈՒՂ**, ո հլ. (յետնաբար նախ ի, ի-ա հլ.) «մէգ, մշուշ, բալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 4, որ և մառախուղ (սխալմամբ գրուած է նաև մարախուղ). որից մառախլապատ Ագաթ. մառախլիլ Մծբ. մառախլամած Մծբ. մառախլաձև Արծր. մառախլամուտ Թէոդ. խչ. մառախղին Պիտառ. մառախղուտ Խոր. բոլորն էլ կան գրուած թէ՛ լ-ով և թէ՛ ղ-ով։

=Բարդուած է մառ «մշուշ, մէգ» (տե՛ս մառճ) և խուղ կամ խուլ բառերից, վերջինը անյայտ է, որովհետև ուրիշ տեղ չէ՛ գործածուած։

ՆՀԲ մառ+խուղ կամ խուլ կամ հոյլ: Ջուբինով (ա տպ.) վրաց. მარაგა մարագա «ճերմակ ամպ» բառը համեմատում է հյ. մառախ! ձևի հետ, որով թերևս ուզում է հասկանալ մառախուղ: Ջուբինովի բ տպագրութեան մէջ (էջ 668) իբր հայերէնից փոխառեալ բառ դրուած է վրաց. მარაგი մարագի «բարակ ամպով պատած երկինք»։ Հինք. յն. μελαγχολία «մելամաղձութիւն» բառից։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 մառ մասը համարում է մեռանել, մարճ արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունին սերբ. mrâk, լեհ. mrok, ռուս. мóрокъ «մթութիւն, թանձր մշուշ, մութ ամպ» են։

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն Մկ. մըժ-մառմուխ կրկնականի մէջ, որ նշանակում է «մառախուղ» և ուր -խուղ դարձել է ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝ մուխ (իբր թէ մուխ «ծուխ»)։

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ (Անահիտ 1906, 233) հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. myergoulë «մառախուղ», որ անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի։—ოლია ჭყონია, ხოტყვის—კონა Իլիա Ճղ՝ոնիա, Սիտղ՝վիս կոնա СП. 1910, էջ 31 հայերէնի հետ է համեմատում վրաց. მარახულო մարախուլի «աշնան դեղին գոյն» (չունի Ջուբինով[2] 669).— այս բառը պէտք է դնել հայերէնից փոխառեալ, ըստ որում հայերէն բառը ունի հայկական կազմութիւն (ա յօդակապով բարդուած մառ և *խուլ բառերից)։

ՄԱՌԱՆ, ի-ա հլ. «շտեմարան (գինու, կերակրեղէնի, մթերքի ևն)» Բուզ. Ոսկ. ա. տիմ. Եւս. պտմ. Մծբ. որից մառանապան կամ մառնպան Լմբ. մառանապետ Հայել. էջ 309 (նորագիւտ բառ). գրուած է նաև մարան, մարանապան Ադամ. էջ 146, 152։

=Թուի թէ ծագում է *մարան ձևից (ինչպէս ունին մի քանի բարբառներ) և այն ժա-

մանակ փոխառեալ է ասոր. ܡܕܢܐ madānā>maδānā «horreum, cellaria, *շտեմարան, մառան, ցորենի ամբար» բառից* (Brockelm. Lex. syr. 180):—*Աճ.*

Brosset JAs. 1834, 377 *վրաց.* մառանի: *ՆՀԲ թւում է հանել* մառ *«մութ» բառից (մեկնում է «ներքին և* մթին *սենեակ»)։ — Մառ* ЗВО *5, 319 դնելով* *մաճրան՝ *մեկնում է* մաճ=*պրս.* may *«գինի»* + -րան = *պրս.* dān *տեղ ցոյց տուող մասնիկ։ Հիմք.* շտեմարան *բառից։* Karst, *Յուշարձան 406 սումեր.* mar *«բնակութիւն»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Մշ. Մկ. Ոզմ. Վն. մառան, *Ագլ. Ջղ. Տփ.* մարան, *Հմշ.* մառօն:

ՓՈԽ.—Վրաց. მარანი մարանի *«գինու մառան», որից* მემარნე մեմարնե *«մառանապետ, գինու մառան ունեցող»,* სამარანი սամարանի *«շտեմարան»,—ուտ.* maran *«գինու մառան», քրդ.* ماران maran *«ուտելեղէնի պահարան»* (Justi. Dict. Kurde, *էջ 386)։*

***ՄԱՌԵԽ** *կամ* **ՄԱՐԵԽ** *«Հրատ մոլորակը» Շիր. Երզն. երկն. է (իբր պրս. բառ յիշուած)։*

=*Արաբ.* مرّيخ mirrīx *«Հրատ մոլորակը»։—Հիւբշ. 265։*

ՀՀԲ պրս. ՆՀԲ արաբ. մէրրիճ, *լտ.* mars: Lag. Arm. Stud. § 1449 *վերի ձևով։*

ՄԱՌԼԱՅ? *որից կազմուած է* մառլայտակ *«անծանօթ մի բոյս». Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1986։*

ՀԲուս. յաւել. կարծում է որ մառոլ *բառից է։*

ՄԱՌՆ, ճ *հլ. (գրծ.* մառամբ*) «մշուշ, մէգ, մառախուղ» Հին բռ. և Բռ. ստեփ. լեհ. որից* ի մառն մառնել *կամ* ի մառն դառնալ *«աչքը մայր մտնել» Եփր. եղ. էջ 153, ղևտ. և համար. 181.* մառնամուտ *«մութ» Նար. ղգ. էջ 261, Գիրք թղ. 38. գտնւում է* մառ *ձևով նաև* մառախուղ *«մէգ, մշուշ» բարդի մէջ։*

=*Նոյն է* մայր *«մթութիւն» բառի հետ. հմմտ.* ճշոյլ *և* ճշող:

ՆՀԲ «արմատ բառիցս մռայլ, մառախուղ... *և* մայր»: *Տէրվ. Նախալ. 99 հնխ.* mar *«մարիլ, սևանալ» արմատից է դընում սանս.* մալ-ինա *«մութ», յն.* μέλας *«սև» և հյ.* մառն, մայր, մուր, մրրիկ, մրուր, մռայլ, *գուցէ թէ նաև աղջամուղջ և արդի լեզուաւ* մարիլ *(=* մայրիլ*)»:* Petersson LUÅ 1916, 40 *(տե՛ս* Pokorny 2, 280 *հնխ.* mer, mor *«մութ գոյն. կեղտի արատ» արմատի տակ) յն.* μόρνον *«կեղտոտ դեղին գոյն»,* μορτός *«սև», լիթ.* mùrszinu *«կեղտոտել», յն.* μεμορυχμένος *«ծխից սևացած», ռուս.* марушка *«արատ, բիծ» և հյ.* մռայլ *(<**մուռայլ*) բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—Թուի թէ սրանից է կազմուած Ղրբ. մռո՛մօշ<մառամոշ *«մի տեսակ մոշ, որի վրայ մշուշի բարակ մի խաւ է պատած», ինչպէս նաև Մշկ.* մառի *«լրթագոյն, մուգ մանիշակագոյն»։*

***ՄԱՌՈՒԼ** *«հազար բոյսը». իբր յն. բառ յիշում է Մագ. ձգ. «Հազարդ խաւարտ՝ յունարէն ասի* մառուլ, *որ նշանակէ, եթէ ի մայիս յուլիս պարտ է ճաշակել և այլ ոչ բնաւ։ Յետին նորմուծութիւն է Եզնիկի ա. տպագրութեան մէջ (Զմիւռնիա) «Եւ զհազար, որ է* մառուլ, *եթէ ի տօթ ժամանակի ուտիցէ ոք...»։*

=*Յն.* μαρούλιον, *նյն.* μαρούλι *«հազար բոյսը,* lactuca saligna, *պրս.* քահու» *բառից։ Ըստ* Bailly, Dict. gr.-fr. 1910, *էջ* 1227''' *թերևս* ἀμαρούλιον *ձևից, որ գալիս է լտ.* amarus *«դառն» բառից։ Ըստ այսմ Մագիստրոսի բացատրութիւնը՝ որ ենթադրում է թէ բառը ծագած է* μάϊος *«մայիս» և* ἰούλιος *«յուլիս» ամսանուններից, ժողովրդական կամ քմածին ստուգաբանութեան արդիւնք է։ Նոր յունարէնից է փոխառեալ թրք.* مارول marul *«հազար», որից էլ Պլ. Սեբ.* մառուլ։—*Աճ.*

ՄԱՌՕՆԵԱԼ *«ի բաց թողեալ». ունի միայն ՀՀԲ. նոյնը Բառ. երեմ. էջ 205 մեկնում է «լքեալ կամ խափանեալ»։*

ՄԱՍԱՐԱՅ *«ձիթապտուղ ծեծելու գործիք. ձիթղաց» Վստկ. 183. (Ձէթին մասարայն և զչաղացանին և զամանսն). որից* մասարախար *«ձիթղացի քար» Վստկ. 184։*

ՆՀԲ դնում է մասար *արմատից, իբր* մաշար *բառի՞ց. և ըստ այսմ գրում է*

մասարայ fur՝ փոխանակ մասարաfur: Ըստ Ալիշան, Հրտր. Վստկ. 253 արաբ. բառ է։

ՄԱՍԻՐ «բերկրութիւն և ուրախութիւն սըրտի, հրճուանք». ունի միայն ՓԲ. որից է մասրել «խնդամտել» Բառ. երեմ. էջ 205 և ՓԲ։

Պատահական պէտք է համարել արաբ. مسارّ masārr «ուրախութիւնք», որ յոգնակին է مسرّت masarrat բառի։

***ՄԱՍԽԱՐԱՅ** «ծաղրաշարժ» Շնորհ. առակ. 74, Տաթև. ձմ. ճծէ։

=Արաբ. مسخره masxara «ծաղրածու»։

ՄԱՍԿՈԽՈՎԹ «խոստովանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 205։

Մասմարովթ տե՛ս Ամասսարակովթ։ Առաջին ձևի հետ նոյն են նաև վրաց. მაზმაროთი մազմարոթի «լոգանքի աւազան» և მიზმაროთი միզմարոթի «սրուակ»։

ՄԱՍՆ, ն հլ. (-սին, -սամբ, -սունf, -սանց) «բաժին, կտոր, մաս» ՍԳր. «աշխարհի բաժանմունք, երկրամաս» Փիլ. Խոր. աշխ. «սրբի նշխարք» Նար. խչ. «վայրկեան» ԱԲ. այս նշանակութեան համար վկայութիւն ունինք Վանակ. տարեմ. «Ջի տայ կամ կրէ գիշերն յօրէն զժամն և զմասունքն» (տե՛ս ՆՀԲ տրէ բառի տակ)։ Բառիս այս նշանակութիւնը անվաւեր պիտի համարէինք, եթէ չլինէր վրաց. მასი մասի «15 վայրկեանի ժամանակամիջոց»։—ՓՈԽ. ուտ. մաս «ճաշակ, հաղորդ» (եկեղեցական բառ), որից մասամբ «կողմանէ, ըստ» Փարպ. Խոր.՝ ի մասնէ «մի քիչ» Ոսկ. հռ. Առ. որս. մասնաւոր Սեբեր. մասնմուտ Եզն. անմասն Իմ. բ. 9. բազմամասն Սեբեր. մասնիկ Նիւս. բն. մասնաւորել Նար. նոյնամասն Եփր. պհ. կիսամասնեայ Ոսկ. յհ. ա. 30. եօթնամասնեայ ՑՀ. իմ. ատ. բարեմասնութիւն Եղիշ. Պիտ. մանրամասն Շիր. մասնատուփ «Հաղորդութեան տուփ» (արդի գործածութեամբ), «մեռոնի աման» Մ. Մաշտ. էջ 174 բ. մասնակի, մանրամասնել, մանրամասնութիւն (նոր բառեր) ևն։

ՆՀԲ «որպէս թէ մի այս կամ ի միասին»։ Justi, Zendsp. 229 կասկածով զնդ. masan «մեծութիւն» բառի տակ։ Տէրվ. Altarm. 97 և Նախալ. 98 հնխ. ma, man «չափել, ձևել, համեմատել» արմատի տակ, ուր դնում է նաև ամիս, նման, սանս. զնդ. mā «չափել», յն. μέτρον «չափ» ևն։ Müller WZKM 8, 362 պհլ. [illegible] բառից, որ է սանս. mātrā, յն. μέτρον: Հիւնք. վասն բառից։ Patrubány ՀԱ 1908, 274 յն. μακρός «երկար» և զնդ. mas- «մեծ» բառերի հետ է կցում։ Karst, Յուշարձան, էջ 406 սումեր. mač «կէս, կտրել, բաժանել» բառի հետ։ Scheftelowitz BB 28, 282 իբր բնիկ հայ կցում է հրգ. smāhi «փոքրիկ» բառի հետ։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 97 հնխ. mak'- «ճեղքել, խթել» արմատից, որից նաև սանս. maçāka «մոծակ» և հյ. մաշ-ել:

ԳԻՈ.— Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. մաս «բաժին, մաս», Ակն. պահուած է մաս ու մեռ «մաս և բաժին, մասնակցութիւն» ձևի մէջ, իսկ Տփ. մաս մաս անել «կտրատել» ձևի մէջ։—Վն. մասն, Ասլ. Խրբ. Մկ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. մաս, Տիգ. մոս, Ջթ. մօս, մոս, Սվեդ. մուս «եկեղեցու մէջ բաժանուած օրհնեալ հացը», Ալշ. Մշ. Ջղ. Ննխ. Սլմ. մաս և Ղրբ. մասնը «Ճաշակ, Հաղորդութիւն»։ Գրեթէ ամէն տեղ պահուած է մասունf «սրբի նշխարք» բառը։ — Ատանայի Թրքախօս հայերը գիտեն մաս «բաժին. 2. եկեղեցու օրհնեալ հացը», մասունf «սրբի նշխարք», մասնագիչ «մասնակից»։ — Մրղ. հետաքրքրական է կալամած «կալամաս»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მასი մասի «15 վայրկեանի ժամանակամիջոց». այս իմաստի համար հմմտ. վերը մասն «վայրկեան» ԱԲ (վկայութիւնը անյայտ)։—Տե՛ս նաև կալ բառի տակ։

***ՄԱՍՈԽՍ** «խթան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդ. առ. 90. Հա՛ր զնա մասուսովդ (այլ ձ. խթանաւդ). Մառ էջ 554 թարգմանում է «стрекаломъ խթանով». նոյն բառը մի այլ խմբագրութիւն, էջ 115, ունի երկու անգամ։

=Ասոր. ܡܣܣܐ masāsā «aculeus, խթան» (Brockelm. Lex. syr. 190 ա), քաղդ. מססא masāsā, արաբ. مساس misās կամ منساس minsās «խթան»։

Ուղիղ մեկնեց Մառ, Վրց. առ. I. էջ 554։

ԳԻՌ.—*Նոյն բառն է* մասսա *Իբ. Բիւթ.*, մասուսա *Զն. Զրս. Սեբ.*, մասոս *Ք.*, մեսսէ *Խրբ.*, մասսաս *Հճ. «երկար ձող՝ ծայրին սուր խթանով. որանով երկրագործները քշում են գոմէշներն ու եզները՝ վարուցանի ժամանակ»։*

ՄԱՍՈՒՐ *«շնվարդ, վայրի վարդի պտուղը», լտ.* cynorrhodon, *կամ* rosa canina L *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 214*)» Լծ. նար. կէ. որից* մասրի *կամ* մասրենի *«վայրի վարդենի» Բժշ. Կոստ. երզն. 113. Ամիրտ. ունի միայն ՀՀԲ և ՀԲուս. § 1987։*

ԳԻՌ.—*Ալշ. Ախց. Ակն. Բն. Եւդ. Զթ. Մկ. Մշ. Ննխ. Վն. Տփ.* մասուր, *Սլմ.* մասուր, մաեսուր, *Խրբ.* մասուլ, մասուրա, *Ախց.* մասուրա, *Ոզմ.* մասօր, *Հճ.* մաեսույ, *Ղրդ.* մա՛սուռ, *Ղրբ.* մեա՛սուր, *Սեբ.* մասբուռ, *Զմշ.* մարսիգ:

ՓՈԽ.—Ինձ թւում է թէ մի կապ կայ քրդ. masur *«ուռեցք», թրք.* مایاسیل mayasəl *«սրբանից արիւնեբթութիւն» (Հաճինի թրք.* mayasər) *և հյ.* մասուր *բառերի միջև։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ.* թութ *«պտուղը» և* թութք *«արիւնեբթութիւն»։ Ժողովրդական բժշկութեան մէջ մասուրը գործածւում է երբ դեղ արիւնեբթութեան. շատ տեղ էլ մասուրի համար կարծիք կայ թէ շատ ուտելով սրբանի քոր է յառաջ բերում. հմմտ. նաև ֆրանս.* gratte-cul *«մասուր», որ ստուգաբանօրէն նշանակում է «յետոյք քորող»։ — Թրք. բառի աղբիւրն է արաբ.* بواسیر bavāsīr *«թութք, արիւնեբթութիւն», որ դարձել է նախ թթր.* اباصر babasir (Будаговъ 1, 272), *վերջաձայնի փոփոխութեամբ թթր. և Ատրպտ. թրք.* بابسیل babasil, *որ յետոյ հյ.* մասուր *բառի ազդեցութեամբ դարձել է* mayasər *կամ* maynsəl: *Պէտք է նկատի ունենալ որ ժողովուրդը երբեմն կեղծ ստուգաբանութեամբ մի բանի անունից դեղ է հնարում. օր. լտ.* astrutium *«օճառախոտ»ը փռշտալու դէմ դեղ դարձաւ. Իտալացիք սամիթի խաշում աչքի հիւանդութեանց երբ դեղ են գործածում, ստուգաբանելով* finocchio *«սամիթ» բառը* fino occhio *«վառն աչայ»* (Ernout-Meillet 77—8):

***ՄԱՍՈՒՐԱՅ** *«մագողի մէջի եղեգնիկը» Վստկ. 206 (երբ դեղձիր գործածուած)։*

=*Թրք.* ماصوره masura *նոյն նշ.—Աճ.*

ՄԱՍՏ *«բողբոջեալ և մաքրեալ գարի՝ գարեջուր պատրաստելու համար». ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. և Կոյլաւ, Բառ. գերմ.* (Malz), *երբ նոր բառ։*

=*Կազմութիւնը և ծագումը ինձ անյայտ է։*

Մաստ *տե՛ս Մազղ։*

***ՄԱՍՏՌ** *կամ* **ՄԱՅՍՏՌ** *«խորհրդական» Շնորհ. Թղթ.։*

=*Հֆրանս.* maistre *(ֆրանս.* maître) *«տէր, վարպետ» բառից փոխառեալ. սրա վրայ ընդարձակ տե՛ս* մագիստրոս *բառի տակ։—Աճ.*

ՆՀԲ դնում է երբ յն. μήστωρ *«խորհրդական», բայց ձևը համապատասխան չէ։*

Մասրել *տե՛ս Մասիր։*

ՄԱՍՓԱՐ *«մի տեսակ բոյս,* bacile, fenouil marin, *որ է շումրայ, ծովային սամիթ». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 159, բայց չէ յիշում Ա. 217 և 847 վերի ֆրանսերէն հոմանիշների տակ։*

***ՄԱՎՁԱԾ** *կամ* **ՄԱՎԻՁԱԾ** *«աղուեճակ, լտ.* staphysaria *կոչուած բոյսը» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1989։*

=*Արաբ.* միւֆէզէճ *կամ* մէյֆիզաճ՝ *նոյն նշանակութեամբ։*

Այսպէս է մեկնում ՀԲուս. § 65։ Թերևս նոյն է պրս. مویزه mavīza *(որի արաբացեալ ձևը պիտի լինէր* mavīzaj) *«ունդ ինչ սեորակ. ամկ.* մէվզէֆ»:

***ՄԱՎԻԾ** *«ալեծածան երփն երփն զարդեր» Թղթ. դաշ. որից* մարգարտամավիճ *ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թղթ. դաշ. էջ 17։*

=*Արաբ.* موج mavǰ *«ալիք, կոհակ»։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

+**ՄԱՏ** *«մօտ կամ առաջ երթալ՝ տանիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից զանազան բայակերտ մասնիկներով ձևացած են՝* մատիլ *«մօտենալ» Մծբ.* մատչուլ *«մօտենալ» Բ. մակ. ժա. 8.* մատչիլ *«մօտ եր-*

թալ, մօտենալ» *ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. թգ. և ծն.* մատուցանել *ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Սեբէր.* *սրանցից են* մատուցական *Ագաթ.* մատուցիչ *Եփր. ել. ղևտ.* թղթամատոյց *Արր. մամիկ. և Ճառընտ.* ինքնամատոյց *Նիւս. բն.* դժուարամատոյց *Բ. մակ. ժբ. 21. Ոսկ. մ. բ. 12.* դժուարամատչելի *Արծր.* յառաջամատոյց *Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 30.* սրբամատոյց *Ագաթ.* զոհամատոյց *Կաղանկտ.* նպաստամատոյց *Կորիւն.* նաւամատոյց, խնդրամատոյց *(նոր բառեր) են։ Թերևս նաև* մատf *«երազափորձութի՞ւն» Եւագր. խա.։ Տե՛ս նաև* մատարկայ:—*Արմատի երկրորդ ձևն է* ՄԱՒՏ =ՄՕՏ, *որի հետ ճիշտ այն ձայնական յարաբերութիւնն ունի, ինչ որ* արածել *և* արօտ, յատանել *և* յօտ:

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* mād- *«հանդիպել, պատահել, մօտը գնալ» արմատից, որ և ունէր* mōd-, məd- *ձևերը. ժառանգներից ունինք հոլ.* mōt *«հանդիպում, հաւաքոյթ, հասարակական ժողով», անգսք.* ge-mōt, *հին սաքս.* mōt, *մբգ.* muoz *«նոյն նշ.», հիսլ.* mɔta, *գոթ.* gamōtjan, *անգսք.* mētan, *անգլ.* meet *«հանդիպել, պատահել»,* meeting *«պատահում, հանդիպում, տեսակցութիւն, հաւաքում, ժողով»,* moot *«վիճաբանել, հակաճառել» են* (Pokorny 2, 304):

ՆՀԲ բոլորը հանում է մատն *կամ* մօտ *ձևից, իսկ* մատf *թերևս որպէս լտ.* mador *«խոնաւութիւն, գիջութիւն, թացութիւն»։* Windisch. 23 մատուցանել *ձևը՝* մատնել, մուծանել, մուտ *բառերի հետ՝ ազգակից է դնում լտ.* medius *ձևին։ Մորթման* ZDMG 31, 437 մատուցանել=*բևեռ.* madutini: *Խորենացու* մար ամատ *ձևը ուզելով մեկնել հայերէնով (որովհետև* մար *հայերէն է),* Vetter *ենթադրում է որ Խորենացու ժամանակ գոյութիւն ունէր* ամատ *«եկաւ» բառը (հմմտ.* Ամատունիf՝ *ըստ Խորենացւոյ «եկք»). և այս բառը մեկնում է* ամ=*սանս.* am *«երթալ» արմատից՝* ատ *կտր. եզ. գ. դէմքի վերջաւորութեամբ։ Այս կարծիքը քննելով Հ. Ն. Ա. ենթադրում է որ* ամատ *կազմուած է* ա *կատարեալի յաւելուածով (հմմտ.* եճատ) մատ *ձևից, որ* *մատանեմ *բայի կտր. եզ. գ. դէմքն է. նոյն արմատից կազմուած են ուրիշ յօդերով* մատնում, մատչիմ *են. (երկուսն էլ տե՛ս ՀԱ 1894, 199)։ Հիւնք.* մօտ *բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուին* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 124 և* Scheftelowitz BB 29, 28, *համեմատելով ի մէջ այլոց գոթ.* gamōtjan *«հանդիպել» բառի հետ։ (Այս բառը* Bugge *և* Meillet *կցել են հյ.* մուտ *արմատի հետ, բայց այժմ* Meillet BSL *հտ. 26, № 79, էջ 4 չունի այս կարծիքը)։*

ՄԱՏԱԿ *«ջրի աւազան կամ առու». Նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. Եւ չկայ յայս ջրոյս հաշիւ ո՛չ Նորեցեաց... ոչ այլ մարդոյ, ոչ յարտ կտրել և ոչ ի մարգ և ոչ պարտիզի ջուր տալ՝ զատ ի մատակէդ ըմպելոյ մարդոյ և անասնոյ (էջ 186). Մարդ և անասուն ջուր ըմպեն ի մատակէդ (էջ 187). Մեծամեծ նզովիւք փակէ վասն ջրոյն, զի մի՛ ոք իշխեսցէ կտրել զնա և կամ հարակաշ գոլ և բաժինս առնուլ, բայց միայն թէ ըմպեն ի մատակէն մարդ և անասուն (էջ 192)։—Մղր.* մատակ *«առու»։*

Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 143, որ առաջին անգամ նկատել է այս բառը, համարում է արաբ. մէքնա *«ջուր հանելու տեղ»։*

*ՄԱՏԱԿ, ի-ա *հլ. «անասունների էգը» ՍԳր. որից* մատակախազ *Երեմ. ե. 8. Եփր. պհ. Մանդ.* մատակախազութիւն *Փիլ. լին.* մատակպան *«ձիերի վերակացու» Պտմ. աղէքս. 16։*

=*Պհլ.* [illegible] mātak *«մատակ» Բառ. հց. հմմտ. պրս.* ماده māda *«մատակ, էգ (անասունների)», քրդ.* māde *«էգ, մատակ»,* mādek *«էգ գոմէշ», բելուճ.* mādag, mādaγ *«մատակ»։ Իրանեան* māda gāv *«կով» բառից է փոխառեալ գնչ.* mangav, manga *«կով»։—Պհլ. ձևը կազմուած է* -ak *մասնիկով՝* māt *«մայր, մայրիկ» բառից, որ հյ.* մայր *ձևն է. հմմտ. պրս.* مادیان mādiyān *«էգ ձի» (հյ. գւռ.* մադեան), *նոյն արմատից* (Horn § 956):—*Հիւբշ. էջ 192։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։ Նոյնը նաև ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 140, Spiegel, Huzw. Gram. 164, Müller SWAW 38, 572 ևն։ Patrubány SA 2, 237 և ՀԱ 1908, 314 մատաղ բառի հետ՝ լտ. mamma, յն. μαζος «ծիծ», μαδάω «հալեւ» ևն։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Մրղ. Կր. Ոզմ. Վն. մատակ, Խրբ. Մշ. մադագ, Ալշ. մողագ, նշանակում են «էգ գոմէշ»: Սլմ. մատակ, Սչ. մադագ «էգ ձի». և միայն Սվեդ. մոդիւգ՝ ամէն անասունի էգը։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. և Եւդ. ﻣﺪﻙ medek, mädäk «մատակ (գոմէ՞շ)» (Բիւր. 1898, 627, Յուշարձան 330). հմմտ. նաև էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով՝ medek «խըռփած կին» (Բիւր. 1898, 865)։

[ՄԱՏԱԿ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Ուխտ. Ա. էջ 30, հետևեալ ձևով. «(Շամիրամ) տուն արքունի շինէ հրաշագան իմն շինուածօք և զմատակ ամբարտակ ի գետոյն հանեալ».—Համապատասխան տեղը Խոր. Ա. ժզ. ունի. «Եւ հրամայէ նախ զամբարտակ գետոյն ապառաժիւք և մեծամեծ վիմօք շինել, կրով և աւազով մածուցեալս, անբաւ լայնութեամբ և բարձրութեամբ, որ կայ հաստատուն, որպէս ասեն, մինչև ցայսօր ժամանակի». սրա մէջ մատակ անստոյգ բառին համապատասխան մի ձև չեմ գտնում (տե՛ս իմ Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. 130)։— Ըստ իս Ուխտանէս (կամ թերևս որևէ արտագրող) ամբարտակ ասելով հասկացել է «առու», ուստի մինչդեռ Խորենացին գրում է «զամբարտակ գետոյն շինել», Ուխտանէս դարձնում է «ամբարտակ ի գետոյն հանեալ» և որպէս զի թիւրիմացութիւն չլինի, ամբարտակի կողքին էլ աւելացնում է իբր բացատրութիւն «մատակ», որ ինչպէս տեսանք Օրբելեանի մօտ նշանակում է «ջրի աւազան կամ գուռ» և կամ պարզապէս «առու», ինչպէս ունին այժմ էլ Մեղրեցիք։ Տարակոյս չկայ որ Ուխտանէս ակնարկում է Շամիրամի նշանաւոր առուն, որ մինչև այժմ էլ կայ։—Աճ.]

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐ, ի-ա հլ. «վերակացու և պաշտօնեայ կերակրոց, խոհարարապետ», փխբ. «տնտես, հազարապետ տան կամ ուրիշ պաշտօնեայ» ՍԳր. Եւս. պտմ. որից մատակարարել ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 24. մատակարարութիւն Կոչ. մատակարարումն Փարպ. մատակարարաբար Փիլ. ևն։

=Թուի թէ բարդուած է *մատակ անծանօթ բառից + հյ. արար «անող»։—Աճ.

ՆՀԲ (տե՛ս մշակել բառի տակ) «մշակարար կամ արբանեկող և մատուցանող, մատռուակող»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მატაკარანი մատակարանի «սեղանը պատրաստող կամ կարգադրող»։

ՄԱՏԱԿԵԼԻ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պտմ. աղէքս. 22. «Մատակելի աղաչանաց ձև տեառն նմա մատուցանէր»։

+ՄԱՏԱՂ, ո հլ. «մատղաշ, փափուկ, դեռատի, մանկահասակ» ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. համաբ. «երախայ, մանկիկ» Եւագր. «մատաղ հորթ զենլի, զոհ, ագապ» Շնորհ. Մաշտ. ջահկ. որից մատաղածին Գ. մակ. և. 28. Ոսկ. եբր. մատաղական Ոսկ. ես. մատաղամայր Գ. մակ. ա. 11. մատաղատունկ ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. ա. տիմ. մատաղել «փափկացնել» Եփր. ել. էջ 150. մատաղորեայ Եզն. Ոսկ. մտթ. և Փիլիպ. մատաղաճաս, մատաղատի (նոր բառեր)։ Այստեղ է պատկանում նաև մատղաշ (կազմուած -աշ մասնիկով. հմմտ. թթուաշ, աղուաշ), որ թէև չէ աւանդուած հնից, բայց կայ յետին շրջանից (ինչ. Վստկ. 9, 36, որից մաղղաշուց Վստկ. 147) և շատ գործածական է նոր գրականում և բարբառներում։

=Բնիկ հայ բառ, բուն արմատն է հնխ. mel- «փշրել, մանրել, ջարդել, աղալ», որի ժառանգները և հայերէն համապատասխանները տե՛ս մալ արմատի տակ։ Հնխ. melաճել է d, dh, t և այլ աճականներով, որոնց վրայ տե՛ս մեղկ: Աճած *ml̥d- ձևից գալիս է հյ. *մաղտ, որից շրջմամբ մատղ-աշ, իսկ *mlad- ձևից՝ *մաղատ, շրջմամբ մատաղ: Սրանց ամէնից մերձաւոր ցեղակիցներն են՝ հսլ. mladŭ «նուրբ, մատղաշ», ռուս. младший «կրտսերագոյն, մատաղագոյն», молодой «երիտասարդ, մատղաշ», հպրուս. maldenikis և հսլ. mladĭnĭcĭ «տղայ» (վերջին իմաստով է մատաղ Եւագր.)։

Հներից Վրդն. ծն. և Տաթև. հրց. 657 ստուգաբանում են մատո՛ աղ (մատաղ «զոհ» իմաստի համար)։ ՆՀԲ լծ. տղայ: Peterm. էջ 260 մատակ բառից։ Müller, Armen. VI մեկնում է վերի ձևով։ Հիւնք. մետաղ բառից։ Patruhany SA 1, 221 հունգ. madár «թռչուն» բառի հետ, իսկ SA 2, 237 տե՛ս մատակ: Scheftelowitz BB 29, 28 լտ. madeo «թաց լինել», յն. μαδάω «հոսիլ», որ կրկնում են Boisacq, էջ 598, Walde 453 և Pokorny 2, 231: Վերի ձևով է մեկնում նաև Աճառ. ՀԱ 1908, 123՝ անկախ Müller-ից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. ملد mald «մատաղ, մատղաշ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա 694)։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Ճմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. մատաղ, Ալշ. Ասլ. Խրբ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. մադաղ, Տիգ. մոդող, Զթ. մադօղ, մադող, Հճ. մադօղ, Հմշ. մդաղ, բոլորն էլ «զոհ» նշանակութեամբ. իսկ Կր. Ղրբ. Տփ. մատղաշ, Ննխ. մադղաշ, մադղաչ, Հմշ. մադղաշ, Տիգ. մոդղոշ, Պլ. Ռ. մաքխաշ, Ասլ. մա*ղաշ «մատղաշ, փափուկ», Սչ. մադղաշ «կաթնկեր մանուկ».— կրկնութեամբ միջաձայնի՝ ունինք Մրղ. մատատաղ «զոհ», իսկ Ղրբ. մա՛տտաղ՝ միայն իբր բացագանչութիւն, «սիրելի՛ս» իմաստով. («զոհ» իմաստով մընում է մատաղ):—Տաճկախօս հայոց մէջ ունինք Ատն. մադաղ և Այն. ադաղ «զոհ»։—Նոր բառեր են մատաղամիս, մատաղանայ, մատաղաջուր, մատաղատու, մատաղատուն, մատաղացու, մատաղբաժին, մատաղներք, մատղել «մատաղ անել»։

ՄԱՏԱՐ «նշան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 205՝ յգ. անորոշ հյց. մատարս «նշաններս» ձևով։

[**ՄԱՏԱՐԱԿԱՑ** «ճշգրտեաց». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 205։—Սրա հետ նոյն է մատարկայ Թրակ. քեր. 33, որ մակբայների տեսակների մասին խօսելով գրում է. «Մատարկայ(իւ) կամ ճշգրտութեանն, որպէս, զիպէս, որպիսի, զիարդ, ըստ որոյ, որգոն»։ Այս բոլորը նմանութիւն կամ օրինակ ցոյց տուող մակբայներ են և հետևաբար մատարկայ բառի նշանակութիւնն էլ պետք է դնել «նմանողական, համեմատական»։ Յոյն բնագրի մէջ սրա դէմ դրուած է τὰ δὲ παραβολῆς ἢ ὁμοιώσεως. մատարկայ ուրեմն յն. παραβολή «համեմատութիւն, նմանութիւն, առակ» բառի ստրկական թարգմանութիւնն է (παρά «առ, մօտը, մատչիլ» և βάλλω «արկանել» բառերից կազմուած). հմմտ. առարկայ:—Համամ. քեր. 276 սխալ կարդալով մատարկայ բառը, գրում է. «Իսկ որ ասէ թէ մարտկացն կամ ճշգրտութեանցն, մարտկացն հարցական լսի, իսկ ճշգրտութեանցն, որ դեռ ստուգագոյնս հարցմամբ ոք կամի ուսանել և ասէ. ո՞րպէս, զի՞պէս...»։ Մի ուրիշ սխալով Բառ. երեմ. էջ 205 կարդացել է բառը մատարակաց և հետևցնելով կամ շաղկապից («մատարկայիւ կամ ճշգրտութեանն»), որ երկու համարժէք բառեր իրար է կապում, մատարակաց-ին տուել է «ճշգրտեաց» նշանակութիւնը (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 111։]—Աճ.

***ՄԱՏԵԱՆ** «մատակ ձի, զամբիկ». մէկ անգամ յիշուած է հոմանիշների մի շարքում՝ Մագ. և Երզն. քեր. «Ձիոյն իգականքն՝ մատեան, զամբիկ, ճայիկ»։

=Պհլ. matyān (նախնաբար *mātīkān) ձևից. սրա հետ նոյն են պրս. مادیان mādiyān, բելուճ. mādyān, քրդ. mahin, mehin, main, զիզի. māhin և պարսկերէնից նոր փոխառութեամբ՝ ուտ. մադիան, բոլորն էլ «էգ ձի, զամբիկ» նշանակութեամբ. բուն ծագումը տե՛ս մատակ: Հիւբշ. 192։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Ղրբ. և այլուր մադեան «էգ ձի» նոր փոխառութիւն է արևել. թուրքերէնի միջոցով։

ՄԱՏԵԱՆ «Պարսից անմահների գունդը» Եղիշ. գ. էջ 90, 91. որից մատենիկ գունդ Բուզ.—Ըստ Բրս. մրկ. էջ 378՝ «էր ի պարսկաց տունն գունդ մի՝ անուանեալ գունդի և նմայրեան, այսինքն գունդ անմահական և ոչ ոք ունէր իշխանութիւն տանջել զնոսա, երբ մեղանչէին». (անշուշտ ուզում է ստուգաբանել պրս. gund-i nā-mīr-ān գունդն ոչ-մեռանել+յոգնակիի նշան)։

=Իրանեան փոխառութիւն է, բայց մայր ձևը աւանդուած չէ։—Հիւբշ. 192։

Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 360 հանում է մատեան «գիրք» բառից, իբր թէ «յատուկ մատենի մէջ յանուանէ արձանագրուած»։ Տաշեան, Ուսումն դաս. հայ. էջ 523 և 723 Մարաց ազգի անունից է դնում, իբր զօրք Մարաց. (այս պարագային սակայն բառը պիտի լինէր *մարեան):

*ՄԱՏԵԱՆ, ի հլ. (կայ նաև -եանց) «մագաղաթ կամ թուղթ, գիրք, գրուածք, արձանագրութիւն, գրքի գլուխ» ՍԳր. (—՚իրf բառից տարբերութեան համար հմմտ. Բ. տիմ. դ. 13 Յորժամ գայցես, բերջիր և զգիրսն, մանաւանդ զմատեանսն. յն. մագաղաթ). որից մատեան կամ մատենից դարան «գրադարան» Բ. մակ. բ. 13. Եւս. քր. ի մատենի ճարկանել կամ տալ «գրել» Եւս. քր. մատենագէտ. Եղնկ. իէ. 9. մատենագիր Եւս. քր. Փարպ. Կոչ. մատենայած Ագաթ. մատենապատում Կորիւն. մատենադարան Եւս. քր. հոգեմատեան Ագաթ. կրճատ ձևով ունինք մատնարկ «գրքերի դարան, մատենայարկ» (իբր ֆրանս. étagère, որից ռուս. этажерка) Արձ. 1201 և 1214 թթ. (Վիմ. տար. էջ 45 և 56)։ Նոր բառեր են մատենադարանապետ, մատենագիտութիւն, մատենացանկ, մատենագրական, մատենախօսական, մատենախօսութիւն ևն։

=Պհլ. mātīkān «գիրք, մատեան» բառի աւելի նոր mātyān ձևից. յայտնի է պհլ. Mātīkān i hazār Dātistān «Մատեան հազար Դատաստանաց» գիրքը. բառիս ձևափոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս հպհլ. *mātīkān>նպհլ. mātyān>հյ. մատեան «էգ ձի».

Brosset JAs. 1834, 377 դնում է ատեան բառից՝ մ մասնիկով. համեմատում է վրաց. մատիանէ:—Հիւնք. ատեան բառից։ Patrubány SA 1, 210 մատն բառից։—Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 360 պհլ. մատիկան, պազենդ. մատեանէ «գիրք, վէպ, պատմութիւն» բառից, որ իմ էլ կարծիքս է եղած անկախաբար և վերի պատճառաբանութեամբ։

ՓՈխ.—Վրաց. მატიანე մատիանե «գլան, սրբերի պատմութիւն, վարքագրութիւն, տարեգիրք, ժամանակագրութիւն», ქართლის მატიანე Քարթլիս մատիանե «Վրաց ժամանակագրութիւն», მემატიანე մեմատիանե «ժամանակագիր»։

ՄԱՏՉԻԼ «մածիլ, փակչիլ, կպչիլ, կպիլ» Բ. թագ. իգ. 10. Պատմ. վր. Մխ. առակ. Տօնակ. որից մատզողական Վրդն. երգ.։

ՆՀԲ և Պատկ. նոյն են համարում մածիլ հոմանիշի հետ (տզ=ծ): Հիւբշ. 472 արմատը դնելով *մատիզ կամ *մատուզ՝ բաժանում է մած ձևից։

*ՄԱՏԻՏ «կապարեայ գրիչ». նոր գրականին յատուկ բառ է, թէև ՋԲ նշանակում է գւռ. մատիտն!

=Իտալ. matita «կապարեայ գրիչ. մատիտ» հոմանիշից փոխառեալ է վերջին ժամանակներս։—Աճ.

Հիւնք. արաբ. مداد midād «մելան, թանաք» բառից։—Bittner WZKM 14, 162 պրս. مداد midād «մատիտ»։

ՄԱՏԻՏԵՂ «մի տեսակ բոյս» Գաղիան. Բժշ. (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 89 polygonum Bistorta L, որ ըստ Анненковъ-ի Բուսաբանական բառարանի, էջ 264 Կովկասում հայերն ու թուրքերը (Բորչալու) անուանում են ագիր):

Հմմտ. ճարսնմատ և մատուտակ բուսանունները։

ՓՈխ.—Վրաց. მატიტელა մատիտելա բոյսը, որ Զուբինով² 678 մեկնում է ռուս. спорымъ, воробьины язычки, кровавникъ, кровавикъ, кровянка (Анненковъ այս վերջինները համարում է էջ 264 Polygonum Bistorta L, իսկ էջ 277 ptarmica vulgaris DC):

ՄԱՏԻՏՈՒՄՆ. անստոյգ բառ, որ երեք անգամ գործածում է Մագ. թղ. 203 և 223. «Յոսկւոյ... և յամենայն ականց հանդերձ մատիտմամբ և դրակոնաւոր... յոսկւոյ ընդելուզեալ մատիտմամբ և ի կարծրակոփ վիմացն մանրագոյն զնոսա տարակայացեալս առ միմեանս. Որպէս դրակոնտիկոն շարամանաբար մակ ոսկւոյ մածեալ մա-

տխտմամբն»։ ՆՀԲ այս բառը մեկնում է «ըն-դելուզումն, յեռումն», իսկ ՋԲ «կարմրաքար, hématite»:

+ՄԱՏՆ, ն *հլ. (*-տին, -տամբ, -տունք, -տանց*) «ձեռքի կամ ոտքի մատ» ՍԳր. փխբ. «սանդուխի աստիճան, երաժշտական եղանակ, մի մատնաչափ» ՍԳր. Ոսկ. «խաղողի որթի ճիւղերը» Վստկ. Անկ. գիրք հին կտ. 316. ածանցման մէջ մտնում է հետեւեալ 4 ձեւերով.*—ՄԱՏՆ. *ինչ.* մատնանշան *Կորիւն.* մատնացոյց *Եփր. ծն. կամ* մատնցոյց *Գ. մակ. զ. 22. Յոբ. լդ. 26. Եփր. եւ.* մատնահատ *Կաղնկտ.* մատնէք *«սիւնի վրայի մատ մատ ակօսները» Գ. Թագ. է. 15.* մատնաշուրթն *Բժշ.* մատնոց *Յայսմ.* երկմատնի, երեքմատնի *ԱԹ.* հնգմատնեան *Այս. վերլ.* սանդղամատն *«սանդուխի ոտքը» Վրդն. աւետ. Մագ. և Երզն. քեր.* վարդամատն *Նոնն. Յայսմ.* շալակամատն *«պայուսակի մէկ աչքը» Կիւրղ. Թգ.* մատնանիշ, մատնանշել, մատնեմատ *(Նոր բառեր).*—ՄԱՏԱՆ-, *ինչ.* մատանել *«կնքել» Սարգ. Վրդ. պտմ.* մատանի *ՍԳր.* մատանահար *«մատանիով կնիք» Երզն. խրատ.*—ՄԱՏԻՆ-, *ինչ.* մատինայօրին *«Աստուծոյ մատով յօրինուած» Տաղ.*—ՄԱՏ-, *ինչ.* մատհրաման *«յորդորական կամ հրամայական (մակբայ)» Երզն. և Նչ. քեր.* երկմատենի *Եղիշ. երեց.* հարսնմատ *«նունուֆար» Գաղիան.—Նոյն արմատից են ձեւացած նաև* մատն *«մատնութիւն» Ոսկ. ես. 84,* մատն առնել *«այպանել, նշաւակել» Սիր. իթ. 35 (հմմտ. գւռ.* մատի վրայ առնել), մատն գործել *«սպանութեան միջամուխ լինել» Նանայ.* մատն լինել *«մատնել, ուրիշի ձեռքը յանձնել» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. և բ.* մատն և տուր լինել *«մատնել» Ոսկ. մ. բ. 6.* ի մատանեակ *կամ* ի մատնեակ արկանել *«բռնել, մատնել, ձեռքը գցել» Սեբեր. 66. Ոսկ. մ. գ. էջ 125.* մատնել *ՍԳր.* մատնիչ *ՍԳր.* մատնութիւն *Իմ. ժէ. 11, 14.* մատնտու *«մատնիչ» Գ. մակ. գ. 16.* անձնամատն *Ա. Թագ. ի. 30.* տիրամատնիչ *Բուզ.* աշխարհամատն *Երզն. լուս.։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. māt- *արմատից. այս ձեւը երևան են հանում միջ. բրըտ.* meut, *ն. բրըտ.* meud, *հկիմր.* maut, *նկիմր.* bawd *«բութ մատ», որոնք ծագում են կելտական* *māto- *նախաձեւից։ (Թերևս այստեղ պատկանի նաև հիռլ.* mér *«մատ», որի ձայնական դիրքը կարելի չէ հաշտեցնել միւսների հետ)։ Հայերէնի մէջ* māt- *ձեւի դէմ սպասելի էր* *մաթ-ն, *բայց* թ *դարձել է* տ, *յաջորդ ռնգականի ազդեցութեան տակ. ճիշտ ինչպէս որ ունինք* ակն՝ *փոխանակ* *աքն, *ուր* կ *դրուած է փոխանակ* ք *ձայնի՝ յաջորդ ռնգականի պատճառով։*

Հներից Համամ. քեր. 266 արմատը դնում է մատ *նախդիր (?)։ ՆՀԲ* մատնել *դնում է* մատն *բառից, իսկ այս էլ* մատչիլ, մօտ *ձեւերից։* Windisch. 23 մատնել, մատուցանել, մուծանել *և* մուտ *հանում է* մէջ *բառից։* Karolides, Γλ. συγκρ. 118 *իռլ.* mát *«ձեռք», լտ.* manus *«ձեռք» և կապադովկ.* μάτλι *«եօթը» բառերի հետ։ Հիւնք. բոլորն էլ* տալ, տամ *բայից։ Ուղիղ են մեկնել նախ* V. Henry (Lexique étymologique breton, *էջ 200) և* Rozwadowski (Questiones gramm. a. etym. *2րդ շարք, 14)։ Վերի ձեւով* Meillet MSL 11, 395, *որ կրկնում է* Pokorny 22, 221 *և* 238: Jensen *ՀԱ 1904, 184 հաթ.* mat: Patrubány SA 1, 192 *անգսք.* mund, *հբգ.* munt *«ձեռք» բառերին ցեղակից։ Նոյն ՀԱ 1908, 214 հնխ.* mad- *«ծամել» արմատից. հմմտ. լտ.* mando, *յն.* μασάομαι *«ծամել». (կերակուրը մատով բերանը դնելով էին ծամում)։ Մառ,* О полож. абхаз. *էջ 31 ափխազ.* amaça. *վրաց.* t'it'i *«մատ» բառերի հետ, դնելով* մա- *մասնիկ, արմատը* տ։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. մատ, *Ալշ. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* մադ, *Ասլ.* մադ, մա*, *Սվեդ.* մուդ, *Զթ.* մօդ, մոդ, *Հճ.* մօդ, *Գոր. Ղրբ.* մա՛ննը, *Ագլ. կորցրած է այս բառը և նրա փոխարէն գործածում է* բիւթ, *որ նշանակում է բուն «բթամատ»։ =Մատանի բառի դէմ ունինք Ջղ.* մատանի, *Շմ.* մատանիք՚, *Ագլ. Գոր.* մտա՛նի, *Ախց. Կր.* մատնի, *Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ.* մադնի, *Զթ.* մադնը՛, *Սվեդ.* մոդնա, *Ղրբ.* մտա՛նա, մու-

տա՛նա, Կր. Տփ. մատնիf, Ալշ. Մշ. մաղնիf, Ոզմ. Վն. մատնիկ, Ասլ. մա"նի, Ակն. Խրբ. Հճ. մաննի, Մրղ. Սլմ. մանիկ¹։—Նոր բառեր են մատնիկպանոց, մատնոrել, մատանեխաղ, մատել «կողիկի ոսկորները մատ մատ անջատել», մատխոզել, մատիկ, մատլոզ, մատման, մատնագոլ, մատնաքուք, մատնաշունչ, մատնաթուշ, մատնանաշիւ, մատնանաrել, մատնել «մատով դիպչել, մատը մէջը թաթախելով լիզել», մատնեսունկ, մատնոցուկ, մատուկ, մատցի են: Ունինք նաև Ատն. մաննի «մատանի», մաննօս «մատնոց», մատիկլէմէf «մատի ծայրով ուտել», մատնիչ «մատնիչ» և վերջապէս առանձին մի դարձուած՝ մատըմ-մուտում տէյլէնէյինէ, փարմաղը՛մ տէ «մատս-մուտս անելու փոխարէն փարմաղս (Թրք. մատ) տա՛ս» (փխբ. պարզ խօսի՛ր, խօսքը մի՛ ծամծըմիր)։

ՄԱՏՆ «բլուր» Վստկ. նորագիւտ բառ, որի համար գտնում եմ հետևեալ վկայութիւնները. Պարտ է որ շրջեն զկարմիր գետինն... և զչորն որ ցամաք լինի ի հիւթոյ և բլրնով լինի և մատներով ի ձմեռան աւուրքն. էջ 17.—Բարձրագոյն կողերն և մատներն և տափերն՝ ես առաւել լաւ են, զի օդն անդ լաւ բանի. էջ 177.—Պէտք չէ շփոթել յաջորդ մատնեr բառի հետ, որ եզակի ուղղական է և իբր ածական է գործածւում։ Արմատիս հնագոյն գործածութիւնը ցոյց է տալիս մատոյց «զառիվեր», որ մէկ անգամ գործածուած է Յես. ժե. 7. «Իջանեն ի Գաղգաղ, որ է հանդէպ մատուցին (եբր. զառիվերին) Եղոմիմայ»։

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 17 և 253 երկուսի մէջ տարբերութիւն չտեսնելով՝ մեկնում է «մատներովն ցուցանէ զգետին՝ յորում իցեն հողակոյտք ցցուեալք իբրև զմատունս»։—Մատոյց ձևի գործածութիւնը ցոյց է տալիս, որ պատահական նմանութիւն ունին արաբ. متن matn «բարձրաւանդակ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 705), ասոր. ܡܬܐ maθā «հող, երկիր»։

ԳԻՌ.—Լ. մատ, Ջթ. մօղ «բլուր», Չրս. մադ «լեռան կող, լանջ». ինչ. Լեռան մատն ի վեր։

ՄԱՏՆԵՐ «սակաւահող, նօսր հողով (գետին)» Վստկ. 43, 53։

ՆՀԲ մեկնում է «մատնաչափ ևեթ թանձր կամ մատն մատն հերձոտեալ» և ըստ այսմ հանում է մատն բառից։

*ՄԱՏՈՒՌՆ, ն հլ. (-տրան, -րունf, -րանց) «վկայարան, մարտիրոսի վրայ շինուած փոքրիկ տաճար» Բուզ. Ագաթ. Կիւրղ. Թգ կոչ. «Համայն մարտիրոսաց տօնի օրը» Կանոն. էջ 258.—որից մատրանոց Ճառընտ. աշխարհամատուռն Տօնակ. Տօնաց. Շար. գրուած է նաև մարտուrն Սոկր. 346, մատուrն Սոկր. 320—1 (քանիցս)։

=Յն. μαρτύριον «վկայարան» բառից, որ ծագում է μάρτυρος «վկայ, նահատակ» բառից. սրանից է փոխառեալ նաև լատ. martyrium «վկայարան»։ Յոյն բառը դարձել է նախ մարտուռն, որից յետոյ r ընկնելով՝ մատուռն։—Հիւբշ. 363։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Հինք. յն. μάνδρα «փարախ» բառից։

ԳԻՌ.—Երև. Սլմ. մատուռ, Տփ. մատուr, Ալշ. Ջթ. Մշ. Ննխ. Սեբ. մաղուռ, Սվեդ. մոդէօn, Ղզ. մանդուռ.—Երև. և Տփ. նշանակում է «գերեզմանի մահարձան»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მატური մատուrի «գերեզմանատան մէջ մի ընտանիքի մեռելներին յատկացուած հողամասը. թաղ»։ Վրացի բառը թէև նշանակութեան կողմից փոփոխութիւն է կրած (միջինը ներկայացնում է Երև. Տփ. «մահարձան»), բայց անշուշտ մեզանից է փոխառեալ՝ ձևի պատճառաւ. յունարէնից փոխառեալ լինելու պարագային սպասելի էր *մարտուլի ձևը։

ՄԱՏՈՒՏԱԿ «մի տեսակ բոյս. լտ. glycyrrhiza, ֆրանս. réglisse» (Տիրացուեան. Contributo § 269, Քաջունի, Գ. 159) (նոյնը նաև մատիտակ, մատուտիկ, Քաջունի գիտէ դարձեալ մատնէտակ) Բժշ.։

Lag. Arm. Stud. § 1438 պրս. مهك mahk և քրդ. mekuk համանիշների հետ։ Հիւբշ. 192 մերժում է թէ՛ պրս. mahk և թէ պրս. bīx mekkeh և motki համանիշները։—Canini, Et. étym. 166 կցում

է սանս. madhu «քաղցր» բառին։ (Այս մեկնութիւնը բաւական հրապուրիչ է, որովհետև մատուտակը շատ լեզուների մէջ բացատրւում է «քաղցր» բառով. ինչ. յն. γλυκύ-ρριζα «քաղցր արմատ», գերմ. süssholz «քաղցր փայտ», ֆրանս. réglisse՝ յառաջացած յն. γλυκύρριζα «քաղցր արմատ» բառից, ռուս. сладкій корень «քաղցր արմատ», Թրք. Ատրպ. širin biyan «քաղցր մատուտակ», կալմուք. šiker boya «շաքար մատուտակ» ևն. (տե՛ս Анненковъ-ի Բուսաբանական բառարանը, էջ 159 բ). ըստ այսմ էլ հյ. մատու-տակ «քաղցր արմատ»։ Բայց այս *մատու «քաղցր» բառը ո՛չ իբրև բնիկ հայերէն է յարմարւում և ո՛չ իբրև իրանական փոխառութիւն. առաջին դէպքում հնխ. médhu- ձևի դէմ (տե՛ս մեղր բառի տակ) պիտի ունենայինք հյ. *մեղու, որից էլ *մեղուտակ, իսկ երկրորդ դէպքում իրան. maδu ձևի դէմ պիտի ունենայինք հյ. *մար, որից էլ *մարուտակ):—ՀԲուս. § 1997 դնում է մատն>մատ բառից, արմատի մատնաձև լինելու պատճառաւ, ինչպէս ունինք լտ. digitalis և հյ. գւռ. մատնոցուկ՝ «մատ» բառից. և ինչպէս իրօք էլ գտնում ենք Քաջունու մօտ մատնէտակ՝ փոխանակ մատուտակ. տե՛ս նաև տակը փոխառ. *մատնիկ:

ԳԻՌ.—Մշ. մադուտագ, Ալշ. Բ. մադուդագ. Կր. Վն. մատուտիկ (այս վերջինը ըստ Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 466)։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. mednig «մատուտակ».—այս բառը գիտէ միայն ՀԲուս. § 1997.—կազմուած է հյ. գւռ. *մատնիկ ձևից՝ տաճկերէնի ներդաշնակութեան օրէնքով։—Կապ ունի՞ն արդեօք նաև վրաց. მატოტი մատոտի, მატუტი մատուտի, მათოთი մաթոթի «ռուս. болиголовъ, омегъ (բոյսը)» Չուբին.[2] էջ 679, որ Анненковъ 421 բ շատ զանազան ձևերով է բացատրում և յայտնի չէ թէ վրացին սրանցից որի՞ն է համապատասխանում։

Մատչիլ տե՛ս Մատ։

*ՄԱՏՊՈՒԽ «բժշկական մի բոյս խաշելով ստացուած ջուրը. décoction» Մխ. բժշ. 32 ևն. գործածուած է նաև մտպուխ ձևով՝ Մխ. բժշ. 51։

=Արաբ. مطبوخ maṭbūx «եփուած», որ طبخ ṭabx «եփել» բայի անցեալ դերբայն է։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 352 ա։

ՄԱՏՈՒՉ «խուզմուղ», այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 205. թերևս պէտք է կարդալ խազմուզ. բայց հմմտ. նաև մուտղիչ:—

ՄԱՏՈՒՈՒԱԿ, ի-ա հլ. «գինի մատուցանող, արբուցիչ, տակառապետ» ՍԳր. Ագաթ. Փարպ. որից մատռուակել «գինի մատուցանել կամ ծառայութիւն անել» Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 21. մատռուակութիւն Ագաթ. մատռուակոց «գինու մառա՞ն» (Նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 376։

ՆՀԲ «մատուցօղ ըմպելեաց, իբր առուաց»։ Տէրվ. Նախալ. էջ 172 հնխ. madhu (իմա՛ médhu) «մեղր, մեղրաջուր» բառից, իբր մատու-ռա-կ: (Իմաստի կողմից շատ յարմար է այս բացատրութիւնը, որովհետև հնխ. médhu «մեղրաջուր»-ը գինի կամ արբուցիչ ըմպելիք էր. հմմտ. սանս. mādhura «ոգելից ըմպելիք», madya «գինի», madra «ուրախութիւն», յն. μεθύω «հարբել», μέθυσις «հարբեցութիւն», μεθύσκω «հարբեցնել», զնդ. maδa- «ոգելից ըմպելիք», պհլ. և պրս. mai «գինի»։ Բայց ինչպէ՞ս պէտք է բացատրել ձևը, եթէ բառը լինէր բնիկ հայ. պիտի ունենայինք *մեղ-, իսկ եթէ իրանականից լինէր փոխառեալ (ինչպէս ցոյց են տալիս ա ձայնաւորը և -ակ վերջաւորութիւնը), պիտի ունենայինք հյ. մար-՝ իրան. maδa- ձևի դէմ։—Աւելի փորձի է հնխ. mad- «խոնաւանալ, թաց լինել, թրջուիլ» արմատը, որից ունինք լտ. mattus «հարբած», սնս. mádati «հարբիլ» ևն (Boisacq էջ 598, Pokorny 2, 230), բայց բառիս -ռուակ վերջաւորութեան պատճառաւ անյարմար)։ — Յակոբեան, Բիւզանդիոն № 743 երր. միզրաf «աման, տաշտ, գաւաթ», արաբ.

درا dira «բաժանել, մատակարարել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მატრაკვეცა մատրակվեցա «սանտուի կամ աղախնի օգնական աղջիկ»։

ՄԱՏՏԱՑ «սակաւ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 206։

ՄԱՏՐԱՆ «Հին Հայոց երկրորդ ամիսը, Հոռի» ըստ Երզն. տօնաց. (տե՛ս Ալիշան, Հին Հաւ. 140). այսպէս էր իբր կոչւում Հնապէս Հոռի ամիսը և յետոյ խառնէն անունով մէկից փոխուելով՝ եղաւ Հոռի. սրանից է կազմուած իբր թէ աշխարհամատրան (տօնը)։ որ Հոռի ամսուայ սկիզբն էր գալիս։

Մատք տե՛ս Մատ։

ՄԱՐ. մի տեսակ անծանօթ բոյսի անուն է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուռ. § 1998։

*ՄԱՐ, ու Հլ. «ցամաքեղէնի կամ հեղանիւթերի չափ է» ՍԳր. Շիր. Վրք. Հց. (ըստ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 127 այլևայլ մեծութիւն ունի. կայ 50 քսեստ, 150 քսեստ, ինչպէս և 6 քսեստ առնող մար. պոնտական մարը ըստ Եպիփանի՝ 20 քսեստ էր առնում. իսկ ըստ Վրք. Հց. փոքր մի չափ է, քանի որ ասում է «Ի ժամ ճաշոյն կերիցես մի հաց և լիտր մի միս և մար մի գինի արբ»։)

=Իրան. *mār ձևից, որ աւանդում են յոյն հեղինակները μάρις ձևով. սրանից է նաև պոնտ. μάρης «մար»։ Իրանեան բառը կարող է լինել պհլ. *mār, որ գալիս է հնագոյն *māhr ձևից և այս է <հպրս. *māθra, իբր սանս. मात्रा mātrā- «չափ»։—Հիւբշ. 192։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, անդ, որ երկարօրէն խօսում է բառիս վրայ և կցում յն. և պոնտ. ձևերին։ ՆՀԲ պոնտ. μάρις և եբր. מֹר «չափ»։ Lag. Gesam. Abhd. 197 նոյնպէս պրս. և պոնտ. ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 75 և Նախալ. 98 սանս. mātrā, յն. μέτρον, հսլ. мѣра «չափ» և պոնտ. μάρης:—Հիւնք. մառան բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. مر mar «չիսուն»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მარი մարի «15 ֆնտանոց», կապադովկ. μάρικο «փոքր սափոր» (Karolides, Γλ. συγκρ. 91). մտած է նաև Աւետարանի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ Յովհ. Բ. 6. Հէր եէքէ ուան տըտօ եա սըսէ մար դըդտը ստնտ (տանէին մի մի ի նոցանէ մարս երկուս կամ երիս)։

*ՄԱՐ «տէր, ո՛վ տէր» Ճառընտ. (ինչ. Մա՛ր Սարգիս. նոյն է նաև Խորենացու Մարբասը, այն է Մար Աբաս «տէր Աբաս»)։

=Ասոր. արամ. ܡܪܐ mārā «տէր» բառից, որի իգականն է ܡܪܬܐ mārtā «տիրուհի», գոյականը ܡܪܘܬܐ mārūtā «տիրութիւն» (Brockelm. Lex. syr. 193ա). սրանցից են յառաջանում Մարթա և Մարութայ յատուկ անունները։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՄԱՐԱԳ «յարդանոց» Յայսմ. նոյ. 19, դեկ. 12, մրտ. 2. Մխ. համդ. 85. Արձ. 1215 թուից (Վիմ. տար. 59)։

Հիւնք. մարգ բառից։ Kraelitz-Greifenhorst ՀԱ 1911, 259 փոխառեալ թրք. märäk, merek բառից, իսկ այս էլ հյ. մեբեf բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. مراقة marāqa «ուղտին տալու համար փրցուած մի քիչ խոտ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 54)։

ԳԻՒ.—Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Սեբ. Սլմ. Տփ. մարաf, Ասլ. մարաf, մարա*, Մկ. Ոզմ. մարաf', Ղրբ. մա՛րmf', Ալշ. Մշ. մարագ'. որից մարագատեղ: (—Մարագ բառն ունին նաև Ալաշ. Ակն. Արբ. Բլ. Բղ. Գնձ. Երզ. Խ. Խն. Կյ. Հզր. Ղզ. Շտ. Վն. Տիգ. Տր. Ք.)։

ՓՈԽ.—Քրդ. marak, merek «յարդ կամ խոտ պահելու տեղ» (Justi, Dict. Kurde էջ 395), Կիւրին. mark'w (Schiefner, էջ 232 բ). Թրք. գւռ. Կր. merek (Բիւր. 1898, 627), Եւդ. مرك māräk «յարդանոց» (Յուշարձան, էջ 330 ա), Իմերխեվի լեզւով meregi «մարագ» (Մառ, Тексты VII, էջ 82) և մինգր. მარაკა մարակա «այծի փարախ» (վերջինը դնում է Кипшидзе, Грам. мингр. яз. СП. 1914, էջ 276)։—Թուրքերէն բառի հայերէնից փոխառեալ լինելուն ապացոյց է այն, որ գործածական է միայն Փոքր-Ասիոյ բարբառներում և չկայ ո՛չ Օսմանեան գրական լեզուի մէջ (չի յիշում Սբիկեան, Ընդարձակ բառարան տաճկ.-հայ. Պոլիս 1892,

էջ 542 բ) և ո՛չ էլ որևիցէ արևելեան թուրք կամ թաթար բարբառում (չի յիշում Будаговъ, Сравнительный словарь турецко-татарск. нарѣчій, էջ 224, 414)։

*ՄԱՐԱԽ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի-ա հլ.) «մորեխ» ՍԳր. Վեցօր. 174. ռամկական ձևով գրուած է մօրեխ Լաստ. Վրդ. պտմ. մօրեախ Կիր. պտմ. էջ 241. ուրիշ է գւռ. մարախ կամ մարուխ «մատուտակ», որ տե՛ս առանձին. ուստի ոմանք շփոթելով նախորդի հետ՝ կարծում են թէ Յովհաննէս Մկրտչի կերած մարախը ո՛չ թէ «մորեխ» էր, այլ «մատուտակ».—«ոմանք ի Մշեցւոց կամ ի Տարօնացւոց համարին՝ թէ կերակուր սրբոյ Մըկրտչին յանապատի էր մատուտակ» (ՆՀԲ)։

=Հին. պհլ. *maδax «մորեխ» բառից։ Պարսկականում «մորեխ» բառը երեք ձև ունի. 1) հիւսիսային պարսկերէն *maδax, որի հետ նոյն են զնդ. [illegible] maδaxa, բելուճ. maδax. maδaγ, օսս. mät'ix. 2) հարաւ-արևմտ. maig<*maδaka, maδika, կազմուած -ka մասնիկով, մինչդեռ առաջինը ունի -xa մասնիկը (MSL 17, 245), որից պրս. meig=պհլ. maig (Horn § 1010). 3) կենտրոնական malax<*maδakha, որից պազենդ. malax (գրուած malak), պրս. ملخ malax, որ և ملاخ malāx, աֆղան. mlax, քրդ. malǒ, վախի milax. այս ձևը փոխառեալ է սոգդիականից, որովհետև այս լեզուի մէջ է որ δ դառնում է l (Gauthiot, Gram. sogd. էջ II)։—Հիւբշ. 192։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. մէլէխ ձևի հետ։— Böttich. Arica 67, 92 և Lag. Ges. Abhd. 72 պրս. malax։—Lag. Urgesch. 787 պրս. malax, իբրև սանս. mar, լտ. molere արմատից։ Müller SWAW 38. 582 պրս. marax, որ գոյութիւն չունի։ Նոյն, SWAW 40, 9 սրա հետ նաև աֆղան. malax։ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), էջ 133 maδaxa։ Եազըճեան, Մասիս 1884, 202 տալիս է բառիս մեկնութիւնը, ինչպէս և ենթադրում է մի նոր մարախ «բաղէ» բառ. ահա իր խօսքերը. «Ոսկեփորիկ մը Նէեսայի վրայ խօսելով կ'ըսէ թէ Ակիւղա զճէեսա բառը, զոր գիտեմք թէ «ջայլամն» կը նշանակէ, թարգմանած է «մարախ»։ Զունիմ ես հոս դիւրութիւն քննելու թէ Ակիւղասայ օրինակացրին մէջ ի՛նչ ձայնով գրուած է այս. եթէ մարախ ձայնն ունի, կ'երևի թէ պէտք չէ զայն շփոթել սովորական մարախի հետ, որ «մորեխ կամ չէքիրկէ» կը նըշանակէ, զի կրնայ այն յառաջ եկած ըլլալ սանս. մարաքա բառէն՝ որ «բաղէ» կը նշանակէ։ Ըսել թէ «Ակիւղաս զնէեսա մարախ թարգմանեց» կը նշանակէ Ակիւղաս զնէեսայն բաղէ հասկացաւ ու թարգմանեց։ Մարաքա ստուգաբանօրէն «սպանիչ, կորուսիչ» նշանակելովը, կըրնայ յարմարիլ թէ՛ բաղէի բնութեան և թէ ապականիչ մարախ միջատին»։ Մարախ բառի նշանակութեան վրայ ուրիշներ էլ են կասկած յայտնած, յատկապէս տարօրինակ գտնելով որ Յովհ. Մկրտիչը մարախ միջատը կերած լինի. այս մասին տե՛ս Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբոց Ա. 33։ Բ. Էքսէրճեան էլ ունի մի առանձին տետրակ «Մարա՞խ թէ մարուխ» վերնագրով (Պոլիս 1887), ուր ցոյց տալով թէ Յովհ. Մկըրտչի կերածը մարուխ էր, ասում է թէ Աւետարանի մարախ բառը նշանակում է նաև «մատուտակ»։ Սրան է պատասխանում Տէրվ. Լեզու, 1887, էջ 62 և ցոյց է տալիս որ Աւետարանի մարախ բառը միայն «մորեխ» կարող է նշանակել, քանի որ դրուած է յոյն բնագրի ἀκρίς բառի դէմ, որ միայն «մորեխ» նշանակութիւնն ունի։ Նման մի թիւրիմացութիւն տեղի է ունեցած հին սլաւերէնում, ուր Մտթ. գ. 4 յառաջացել է հսլ. brĕdŭ «մորեխ» անգոյ բառը, փոխանակ abrĕdĭ «կանաչեղէն» (տե՛ս Berneker 84)։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. βροῦχος «անթև մորեխ» (Boisacq 135):

ԳԻՌ.—Ասլ. մարախ, Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Շմ. Տփ. մօրէխ, Ագլ. մա՛րաճ, Ոզմ. Ջղ. Սլմ. մուրեխ, Երև. Մկ. մուրէխ, Ջթ մը՝յըխ, մը՝րէխ, Սվեդ. միրիխ.—Նոր բառեր են մօրեխակոռ, մօրեխատեղ:

ՄԱՐԱԽ «զմուռ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 206։

Մարախ «մառոստակ» տե՛ս Մարուխ։

ՄԱՐԱԿ «գտեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 206։

*ՄԱՐԱՆ «անծանօթ մի ծառ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2000։

=Արաբ. مرّان murrān (կարելի է նաև կարդալ marrān, marān) «մի տեսակ ծառ է, որ տճկ. կոչւում է վայրի հունի կամ լուծի ծառ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 707—708)։—Աճ.

*ՄԱՐԱՆԱԹԱՅ. նզովքի մի բանաձև, որ մէկ անգամ գործածուած է Ա. կոր. ժզ. 22. «Եթէ ոք ոչ սիրէ զտէր Յիսուս, եղիցի նզովեալ. մարանաթայ». յոյնն ունի εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἤτω ανάθεμα, μαρὰν ἀθά:

=Արամ. ܡܪܢ ܐܬܐ mār-an aṯā «Տէր մեր գայ» դարձուածքից, որ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ՝ յն. μαρὰν ἀθά ձևի վրայից տառադարձուել է հայերէն (Sophocles 733)։—Հիւբշ. 325։

Հներից ուղիղ են մեկնում Մեկն. ա. կոր., Մանդ. սիր. 6 (մարան «տէր», աթայ «եկն», այսինքն Տէր եկն), Երզն. մութ. 518 (Մարանաթայ, այսինքն Տէր գալոց է, զգոյշ կացէք)։ Նորերից նախ ՀՀԲ, Աւետիքեան՝ Մեկն. Թղթ. Պօղոսի Ա. 1070 և ՆՀԲ։

ՄԱՐԱՆՃՈՒ «ծննբեկ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2001։

=Անշուշտ պրս. բառ է. հմմտ. պրս. مارچوبه mārčōba և مارکیا mārgiyā «ծննբեկ» հոմանիշները, որոնք բուն նշանակում են «օձափայտ, օձախոտ». ըստ այսմ մարանճու ձև էլ կարող է լինել պրս. *مارانجوی mārānǰūy «օձերի փնտռածը» ձևից. կայ նաև ժողովրդական պրս. mālāčuālā «ծննբեկ», որ mārčōba բառի աղաւաղեալն է՝ գործածական Ատրպատականում։—Աճ.

*ՄԱՐԱՋԱԽՏ «իշխան զօրավար» Լմբ. առ Լև. տպ. Վենետ. 1865, էջ 240. Պամ. կիլ. 210. Անսիգք 3. գրուած մարաջախ Սմբ. պատմ. 112. գործածական դարձաւ նոր գրականում՝ իբր ֆրանս. maréchal:

=Հֆրանս. *mareschalt բառից փոխառեալ է Ռուբինեանց ժամանակ. այս բառը իր հերթին փոխառել է հգերմ. marahscale «ձիապան» բառից, որ կազմուած է հբգ. marah «ձի» (հմմտ. իռլ. marc, կիմր. march, անգսք. mearh, նբգ. Mähre, հիսլ. marr «ձի») և հբգ. scalc (>նբգ. schalk) «ծառայ» բառերից. գերմանականից են փոխառնուած նաև հիտալ. marescaldo, հֆրանս. mareschalc, իտալ. maresciallo, ֆրանս. maréchal, որից յետ դառնալով՝ գերմ. Marschall (Pokorny 2, 235, Kluge 320)։ Նախկին հասարակ ձիապանի նշանակութիւնը հետզհետէ բարձրանալով՝ դարձել է «զօրավար». այսպէս ֆրանս. maréchal de France՝ զօրավարներից բարձր մի աստիճան է, որ 1870 թուին վերացուեց, բայց 1916 թ. նորից վերահաստատուեց։—Հիւբշ. 390։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Peterm. ZDMG 15 (1861), էջ 403։

*ՄԱՐԱՐ «մի տեսակ բոյս է. centaurea calcitropa» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2002։

=Արաբ. مرار murār (կարելի է սխալ ձայնանիշով կարդալ marār), Եգիպտոսի արաբ. բարբառով مرير marīr կամ murīr? նոյն նշ. (ընդարձակ բացատրութիւնը տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 107)։—

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ՄԱՐԱՐՊԱՅ «սպանութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 206։

*ՄԱՐԳ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «խոտաւէտ տեղ» Ա. մակ. Թ. 42, Վեցօր. Ոսկ. մ. ա. 2. որից մարգագետին ՍԳր. մարգճախին Զենոբ. Յայսմ. փետ. 17. մարգճակ Յայսմ. (Նոր վկ. էջ 20), Ճառընտ. Պամ. ամառ. 60. ջրամարգ Ոսկ. ես. մարգաւէտ, մարգագոյն ԱԲ։

=Պհլ. *marg «մարգագետին» բառից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. 𐬨𐬀𐬭𐬆𐬖𐬀 marəγā «մարգագետին», պրս. مرغ marγ «տեսակ ինչ դալարւոյ, զոր ուտեն անասունք կարի ախորժանօք. 2. մարգագետին վայր՝ ուր առատութեամբ բուսեալ է խոտն. 3. տեղի խոտաւէտ և դալարազուարճ», مرغزار

marγzār «մարգաստան» Շահն. Ա. 435, 34. քրդ. mirk, merk, merγa, mēreg «մարգագետին»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܡܪܓܐ margā «մարգագետին», արաբ. مرغ marγ «մարգագետին», تمرّغ tamarruγ «մարգի մէջ արածիլ», նաև مرج marǰ «մարգ», ցախ. marž «մարգագետին»։—Հիւբշ. 193։

ՆՀԲ պրս. և արաբ. մէրճ: Neumann ZKM 1, 242 գերմ. Mark, պրս. marz «գաւառ» ձևերի հետ։ Նոյնը նաև Gosche 6: Müller SWAW 41, 13 յիշելով արաբ. և արամ. ձևերը, սեմականից փոխառեալ է համարում։ Justi, Dict. Kurde, էջ 395 պրս. քրդ. արաբ. ձևերի հետ։ Հիւնք. պրս. մէրղ: Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան, էջ 398 գալլ. bro, հբրըտ. brool «երկիր, գետին», գոթ. marka «սահման», հիռլ. mrug, լտ. margo «եզերք» բառերի հետ։

ԳԻՐ.—Երև. մարգ «պարտէզի մէջ ածու», որից մարգամիջի «մի տեսակ խնձոր»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მარგი մարգի «ածու»։

*ՄԱՐԳ «թռչուն». բառ առանձին անգործածական. գտնւում է լորամարգ կամ լորամարգի «լոր թռչունը» (ՍԳր. Փիլ.) բարդի մէջ. հմմտ. նաև սիրամարգ։

=Պհլ. *marg «թռչուն» բառից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. mərəγa-, պհլ. murγ, murv, սանս. मृग mṛgá-, պրս. مرغ murγ, բելուճ. murg «թռչուն, հաւ». մեր ա ձայնաւորին համապատասխան են գալիս աֆղան. marγa, օսս. marγ, մազանդ. marγ «թռչուն» հոմանիշները (Horn § 975)։ Իրանեանից փոխառեալ է կարծւում նաև յն. μελεαγρίς անունով թռչունը (լտ. numida meleagris, ֆր. pintade), որ Յունաց մէջ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ստացել է այս ձևը (Boicasq 623)։—Աճ.

Մառ ИАН 1918, էջ 2086 վրաց. მარხილ մարխիլ «լոր» բառի հետ։

*ՄԱՐԳԱՐ «իւրաքանչիւր ամսուայ չորրորդ օրը». ունի միայն Քաջունի, Գ. 180 և Բ. 101։

=Մարգար յատուկ անունից է, որ կըրճատուած է մարգարէ բառից. հմմտ. նոյն տեղը ճրաճտ «երկրորդ օրը ամսոյ», արամ «երրորդ օր ամսոյ» են։—Աճ.

*ՄԱՐԳԱՐԷ, ի հլ. «ապագան գուշակող իմաստուն» ՍԳր. որից մարգարէանալ «գուշակել» ՍԳր. մարգարէանոց «մարգարէի գերեզմանի վրայ շինուած մատուռ» Բուզ. մարգարէագէտ Ագաթ. Կորիւն. մարգարէական Ագաթ. մարգարէակիր Կոչ. 412 մարգարէանարգու Եւս. պատմ. էջ 377 (նորագիւտ բառ. տպուած է մարգարէս անօգուտ. այսպէս պէտք է սրբագրել ըստ Վարդանեան, ՀԱ 1913, 559), նախամարգարէ Պիտ. խոր.

=Պհլ. գւռ. *mārgar- ձևից. այս բառը թէև աւանդուած չէ գրականութեան մէջ, բայց նոյնն են հաստատում սրանից ածանցուած նորագիւտ սոգդ. mārkrāy, mārkarāk «կախարդ» (Gauthiot, Gram. sogd. էջ 77), mārkrāyt «գուշակք, վհուկք» (եզակին պիտի լինի *mārkarē), որոնք գործածուած են Մանիքէական գրուածքների մէջ (Meillet BSL 1965)։ Բառիս հնագոյն ձևն է զնդ. *maθra-kara-, որ կազմուած է զնդ. maθra- «բառ. Ս. Գրքի խօսքերը» և kara- «գործող, կերտող» բառերից. հմմտ. նոյն բառից ածանցուած ուրիշ ձևեր. ինչ. զնդ. maθran- «կանխասաց կանխագուշակ, մարգարէ» (Գաթաների մէջ գործածուած է միայն Զրադաշտի համար), maθrō-pərəsa- «Աւեստայագէտ», maθrə-baēšaza- կամ («սուրբ» ածականով) maθrəm-spəntəm-baēšaza- «բանիւ սրբով բժշկող». հմմտ. նաև սանս. मन्त्र mántra- «ծիսական կամ մոգական բանաձև», որից मन्त्रपति mantrayati «ծիսական կամ մոգական բանաձևեր արտասանել», मन्त्रकार mantrakāra «երգահան, երգասաց», मन्त्रवादिन् mantravādin «կախարդ, մոգ, որ զանազան մոգական բանաձևերով հիւանդների վրայ աղօթում ու բժշկում է»։ Ըստ այսմ մեր մարգարէն էլ, որ զրադաշտական կրօնից փոխառեալ բառ է, նշանակում էր նախապէս այն արևելեան

կարդացողները, որոնք Ս. Գրքերից զանազան աղօթքներ կարդալով հիւանդների վըրայ, բժշկում էին նրանց, և կամ այդ գըրուածքներից գուշակութիւններ էին հանում։ Քրիստոնէութեան հաստատութեամբ բառը նոր գաղափարների դրոշմն ստացաւ և նոր իմաստով սրբագործուեցաւ. այնպէս՝ ինչպէս պատարագ բառը հասարակ և աշխարհիկ «նուէր» նշանակութիւնից՝ անցաւ քրիստոնէական քաւութեան պատարագի իմաստին։ Արիական բառերին ցեղակից են յն. μάντις «մարգարէ», μαντεία «մարգարէութիւն; պատգամ», μαντοσύνη «մարգարէական գիտութիւն», որոնք բոլորը միասին ծագում են հնխ. men- «մտածել» արմատից (Boisacq 609):

ՆՀԲ հանում է մոգ բառից։ Lag. Reliqq. gr. 83 եբր. נגר ngr «հոսել, հեղուլ» արմատի հետ, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1443։—Karolides, Γλ. συγκρ. 91, 190 մեր բառին է կցում կապադովկ. յն. καρκάλτζα «առասպելական հսկայ»։ Հիւբ. և Ալիշան, Հին հաւ. 392 լատ. Mercurius «Հերմէս» բառից։ Patrubány SA 1, 217 սանս. mārg «կանխատեսել»+հյ. ար (իմա՛ արար)+է յունական վերջաւորութիւնը։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 225 մոգ բառից՝ ճշմարիտ բառի նմանողութեամբ։ Մառ ИАН 1909, 1057 մարգարէ համարում է նախաւոր «աստղաբաշխ, աստեղագէտ». արմատը դնում է հյ. *մարգ «աստղ», որի աւելի պարզ արմատն է յաբեթական մրգ «փայլ». ցեղակիցներն են արաբ. barq «փայլել», վրաց. բրկիալի «փայլուն», լազ. մուրուցխի, մուրունցխի «աստղ», մինգր. մուրիցխի «աստղ» և հյ. պերճ, պայծառ: (Հայերէնից է փոխառեալ վրաց. მემარგე մեմարգե «վհուկ, կախարդ, աստղագէտ», որ կազմուած է պաշտօն ցոյց տուող մե- մասնիկով. որով արմատը կլինի մարգ <հյ. *մարգ «աստղ»)։ Այս մեկնութիւնը մերժելով՝ վերի ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ առաջին անգամ Salemann ИАН 1913, էջ 1129—1130, որ դրա սոգդ. ձևից փոխառեալ։ Պհլ. ձևի միջնորդութեամբ բացատրեցին Meillet BSL 19, 65 և Gauthiot MSL 19, 127: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 95 դեռ կրկնում է *մարգ «աստղ» բառից, մ– և -արէ մասնիկներով։

ԳԻՒ.—Ջղ. Սչ. մարգ'արէ, Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. մարֆարէ, Ալշ. Մշ. մարգ'արա, Սվեդ. մորգ'որա, Մկ. մորկ'որո, Մրղ. Շմ. մարֆարա, Սլմ. մըրֆ'ըրը, Զթ. մայգ'այէ, մարգ'արէ:

*ՄԱՐԳԱՐԻՏ, ո հլ. (կայ նաև ի-ա հլ.) «մարգարիտ» ՍԳր. Փարպ. որից մարգարտեայ Ոսկ. եբր. մարգարտազարդ Քուչ. մարգարտատող Յհ. կթ. մարգարտաճուռն Վրք. հց. ոսկեմարգարտեայ Կաղանկտ. մարգարտանման (նոր բառ). ամենահին վըկայութիւնը տալիս է Խոր. վիպասանական մի երկտողի մէջ.

Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն։
(Խոր. Բ. ծ.)։

=լտ. margarita բառից, որ փոխառեալ է ինքն էլ յն. μαργαρίτης հոմանիշից. (ասւում է նաև μάργαρον, μαργαρίς, μάργαρος). սրանց հետ նոյն են պրս. مروارید marvārīd, murvārīd, ասոր. ܡܪܓܢܝܬܐ margānīθā, գոթ. marikreitus են. բոլորի սկիզբը համարւում է սանս. मञ्जर manǰara «ծաղիկների փունջ, ծաղկի կոկոն, մարգարիտ» (Boisacq 610): Հայերէն բառը առհասարակ դնում են յունարէնից. բայց որովհետև նա աւանդուած է այնքան հին ժամանակից, երբ դեռ յունարէն փոխառութիւններ չէին կարող լինել հայերէնում, ուստի աւելի յարմար եմ կարծում դնել հռովմէական փոխառութիւն, քանի որ լտ. margarita, margaritum ձևերը դեռ Կիկերոնի և Տակիտոսի ժամանակից գործածական են։—Ան. Klaproth, Asia polyg. 103 յն. μαργαρίτης: Այսպէս նաև ՆՀԲ և վերջին անգամ Հիւբշ. 363։

ԳԻՌ.—Ալ. մարգ՛արիդ, Ջղ. մարգ՛արիք, Երև. Շմ. մարքարիդ, Ալշ. Մշ. Սեբ. մարգ՛-րիդ, Ախց. Կր. Մրղ. Սլմ. մարքըրիտ. Տփ. մարքրիտ (2 վանկով, առանց միջաձայն ը-ի), Ակն. Խրբ. Պլ. Ռ. Ննխ. մարքըրիդ, Ասլ. մարքըրիդ, մարքըրի*, Վն. մարկ՛ըրիտ, Մկ. մորկ՛ըրիտ, Ագլ. մըրգ՛ւիրիք, Տիգ. մորքրիդ, Ոզմ. մարկ՛ըրէտ, Հճ. Մայգ՛ա-յիդ (այս վերջինը միայն իբր յատուկ անուն գործածուած)։

ՓՈԽ.—Justi, Dict. Kurde, էջ 404 (տե՛ս և իր Kurd. Gram. 95) հայերէնից է դնում քրդ. مكريت magrit «մարգարիտ», որ անշուշտ ծագած է գւռ. մարգրիտ ձևից՝ r-ի անկումով։ Բնիկ քրդ. ձևերն են mirari, mrári. mervar: Հայերէնից են թերևս նաև վրաց. მარგალიტი մարգարիտի, მარგალიტი մարգալիտի, թուշ. მარგალიტ մարգալիտ, ավար. margal, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։

*ՄԱՐԳԱՑ «հայկական տոմարի 11րդ ամիսը. անշարժ տոմարով համապատասխանում է յունիս 7—յուլիս 6» Եփր. ղևտ. 224, դտ. 335, Կանոն առաք. 291, Յայսմ. Տոմար. Վանակ. տար. բուն սեռականի ձևով է, որ յետոյ նաև իբր ուղ. էլ սկսեց գործածուիլ։

=Հպրս. *margazana- ամսանունից, որ գործածուած է Բիսիթունի արձանագրութեանց Շօշական թարգմանութեան մէջ (Գ. 87). նշանակում է «թռչունների թուխսի ժամանակը» (ըստ Oppert, ZDMG 52 (1898), էջ 266, Justi, Die altpersische Monate ZDMG 51 (1897), էջ 234)։—Հիւբշ. 506։

Հներից Վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 201 ստուգաբանում են մարգ բառից. «Մարգացն, որ է ժամանակ աճելոյ զմարգս որ ի դաշտս և ի հովիտս իցեն, յայգեստանս և ի բուրաստանս»։ Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Մարգաց՝ մարդ ծնեալ և Աստուած բովանդակեալ և զմեզ դալարացուցեալ և ծաղկեալ և սրբեալ, արար վայելօղս մարմնոյ և արեան իւրոյ»։ Brosset, JAs 1832. 530 մարգ բառից, իսկ էջ 532 ասում է թէ թարգմանուած է վրաց դուքայի «վրացական տոմարի 11րդ ամիսը» բառից, որ ծագում է թիբա «խոտ» բառից։ Ըստ Վանականի՝ մարգ բառից են հանում ՆՀԲ, ՋԲ, Dulaurier, Chron. arm. 11, Բազմ. 1897, 334, 339, 391։ Մորթման մօտենում է առաջին անգամ ուղիղ մեկնութեան, համեմատելով Շօշական արձանագրութեան markazanas ձևի հետ։ Պատկ. О назван. древ. арм. мѣсяцевъ 41 մերժում է Մորթմանի մեկնութիւնը և դնում է մարգ բառից։ Marquart, Philologus 55, 235 ձևաւորելով Մորթմանի մեկնութիւնը և ենթադրելով որ շօշական ձևը ծագած պիտի լինի հպրս. ձևից, հասնում է ուղիղ մեկնութեան։ Karolides, Γλ. συγκρ. 91, 190 մեր բառի հետ է ուզում համեմատել կապադովկ. μαρχάλτζα «առասպելական հրէշ»։ Ցակոբեան, Բանաս. 1900, 42 եբր. մարխէշվան «յոնիս» ամսանունից։

*ՄԱՐԳԻԶ «իշխանական մի աստիճան էր» Սմբ. դտ. 15, Վահր. 193, Մին. համդ. 37, Պատմ. սուր. 214, որ և մարքէզ Հեթ. ժմնկ. էջ 79.—Նոր գրականում ունինք այս բառից մարգիզուհի, մարգիզութիւն (արևմ. բարբառ)։

=Հֆրանս. marchis բառից, որ իշխանական մի աստիճան է՝ դուքսի և կոմսի մէջտեղ. ծագում է գերմ. Marka, ֆրանս. marche բառից, որով նշանակւում էին «կայսրութեան սահմանակից զինուորական գաւառները»։ Նոյն են ֆրանս. marquis, իտալ. marchese. յն. μαρχήσιος։—Հիւբշ. 390։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՄԱՐԳԻՄՈՒՇ «մկնդեղ». բառս ունի միայն ՀԲուս. § 2008 իբր անստոյգ ձև, առնելով Ասարից և մեկնելով «մկան ծիրտ» (§ 2008) կամ «վայրի նռան ծաղիկ» (§ 2189)։ Ըստ իս պէտք է հասկանալ «մկընդեղ», իբր՝

=պրս. مرگموش marg-i-mūš «մկընդեղ», որ բուն նշանակում է «մահ մկան» և կազմուած է պրս. marg «մահ» և mūš «մուկ» բառերից։—Աճ.

+ՄԱՐԴ, ո հլ. «մարդ էակը» ՍԳր. Ոսկ. Եւ. պտմ. որից բազմաթիւ ածանցներ,

որոնց հնագոյններից յիշենք մի քանիսը. մարդախանձ *Եզնկ. ժթ. 3, 6. Բուզ.* մարդաքափ *Եփր. թգ.* մարդակեր *Կոչ.* մարդաշատ *Ոսկ. ա. տիմ.* մարդակերպ *Ագաթ. Կոչ. Բուզ.* մարդատեաց *Վեցօր.* աշխարհամարդ *Եփր. ա.*·*կոր. 60.* մարդամուխ *Ոսկ. Փիլիպ. 424 (չունի ՆՀԲ).* տմարդի *Ոսկ. յհ. բ. 31.* մարդիկ *(իբր յոգնակի) ՍԳր. Ոսկ., որից էլ* բարեմարդիկ *(հմմտ. գու.* լաւամարդի) *Գաղ. գ. 12. Ոսկ. մտթ.* մարդկախառն *Եւագր.* մարդկակերպարան *Եզն.* մարդկութիւն *ՍԳր. Սեբեր.* չմարդկապէս *Ագաթ.—յետին են* կընամարդի *«թոյլ ու մեղկ մարդ» (կազմութեամբ ճիշտ այնպէս է, ինչպէս պրս.* زنمرد zan-mard, *որից փոխառեալ է արաբ.* زمرّد zamarrad *«կնամարդի», ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 615) խոր. Փիլ.* կիսամարդի *Վրդն. ծն.* մարդագայլ *Մխ. առ. Ցիշատ. ժէ դարից (Դիւան ժ. 62),* մախամարդակ *Գր. տղ. Թղթ.* անմարդի *«վայրենի» Սոկր. 280 (տպ.* յարանցան մարդիf, *ուղղել* յարանց անմարդիf՝ *ըստ յն.* ἀνδρῶν ἀπάνθρωποι)*—նոր բառեր են՝* մարդավայել, մարդաբանութիւն, մարդաբանական, մարդակազմական, մարդակազմութիւն, մարդահամար *են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mr̥tó- *ձևից, որ յառաջանում է հնխ.* mer- *«մեռնիլ» արմատի սորին* mr̥- *ձայնդարձից՝* -tó- *մասնիկով. պարզ արմատի ժառանգները տե՛ս* մեռ–անիլ *արմատի տակ։ իսկ հնխ.* mr̥tó-, mórto- *և սրանց մերձաւոր ձևերի ժառանգներն են՝ սանս.* मर्त márta- *«մահկանացու, մարդ»,* मर्त्य mártya- *«մահկանացու, մարդ»,* मृत mr̥tá- *«մեռեալ»,* मृति mr̥ti- *«մահ», զանդ.* mərəta- *«մեռեալ»,* marəta *«մահկանացու, մարդ»,* mašya- *«մարդ», հպրս.* martiya- *«մարդ», պհլ.* mart *«մարդ», սոգդ.* mart, *պրս.* مرد mard *«մարդ»,* مرد murd *«մեռեալ», յն.* μορτός *(Հեսիք.),* βροτός *«մահկանացու, մարդ», լատ.* mors, mortis *«մահ»,* mortuus *«մեռեալ», լիթ.* mirtis *«մահ»* (Walde 495, Boisacq 134. Pokorny 2, 276): *Ըստ այսմ* մարդ *նշանակում է բուն «մահկանացու». Հնդևրոպացիները մարդ էակը անուանում էին երկու ձևով.* մարդ *(մահկանացու)՝ իբր անմահների հակառակը, և* երկրածին *(հնխ.* gʹhmon-. *հմմտ. լտ.* homo *«մարդ» և* humus *«հող»), իբրև երկնայինների հակառակը։ Հայերէնի մէջ երկրորդը ջնջուած է, բայց առաջինը կայ և բնիկ է, որովհետև իրանեանից փոխառեալ լինելու դէպքում՝ պհլ.* mart *ձևի դէմ պիտի ունենայինք հյ.* *մարտ։*—Հիւբշ. 472։*

Հներից Ն. Շնորհալի (Թուղթ ընդհանրական, տպ. Երուսաղէմ 1871, էջ 287, Վաղարշապատ 1865, էջ 398) մեկնում է «մարդն անուն, որ է մարթուն, այսինքըն իմաստուն»։—Ցայտնի է նաև հների մարդ *և* շրջմամբ՝ դրամ *բառախաղը. «Դրամն օրինակ բնութեանս մեր. զի մարդ տառիւքն է անդրադարձութեամբ։ Անդրադարձելով մարդ՝ դրամ վերընդարձակի վերծանութեամբ». Մխ. դտ. Կամրջ. «Ս արդն դրամ և դրամն մարդ». Տօնակ։ --- Նորերից առաջին անգամ* Klaproth, Asia polygl. 103 *համեմատեց պրս.* mard. *չնդ.* mereti, *սիրյ. պերմ. վօտյ.* mərt, murt, *քրդ.* mer, *բենգալ.* mûrd, *սանս.* murti *«անձ» բառերի հետ։ ԳԴ պրս.* mard *ձևի հետ։ ՆՀԲ յիշում է պրս.* mard, mardum, *սանս.* martya, *լտ.* maritus *«ամուսին»։ Ծանօթ ձևերի հետ են համեմատում* Peterm. 30, Windisch. 11, 23, Böttich. ZDMG 1850, 359, Müller SWAW 38, 577, *Եւրոպա 1849, 200,* Bopp. Gram. comp. 1, 400 *ևն։* Lag. Urgesch. 217 *հյ.* մարդիկ *ձևը համեմատում է պրս.* mardak *«մարդուկ» բառի հետ։ Իբրև բնիկ հայ են մեկնում Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 41,* Meillet MSL 9, 151:

ԳԻՌ.—Մղր. մարդ, *Ալշ. Մշ. Սլ.* մարդ՛, *Ագլ.* մօռդ, *Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Ջղ. Վն. Տփ.* մարթ, *Ասլ.* մարթ, մար*, *Ղրբ.* մարթ, մըրթ, *Ննխ.* մարթ, մաշթ, *Տիգ.* մըրթ, *Սլմ.* մառթ, *Սվեդ.* մուրթ, *Հճ.* մօյդ՛, *Զթ.* մօյդ՛, մօրդ՛,

Հմշ. մաշտ:—Նոր բառեր են անմարդ, մարդագլուխ, մարդաքող, մարդաշող, մարդախաբ, մարդախօս, մարդակորոյս, մարդաճան, մարդաճաշիւ, մարդաճաչ, մարդաճոտ, մարդամեռ, մարդամէջ, մարդամօտիկ, մարդանf, մարդաշարf, մարդաչնման, մարդատեղ, մարդնակ, մարդուկ են։

ՓՈԽ.—*Սրմագաշեան, Արմէնիա՝ ռումանահայ* մարդապօյ *«մի մարդու հասակի մեծութեամբ» (հյ.* մարդ + *թրք.* boy *«հասակ» բառերից կազմուած) ձևից փոխառեալ է դընում ռում. գւռ.* martapoî *(կարդա՛* մարգապօհ). *այսպէս են կոչւում այն պատանիները, որոնք ծերերի առաջ իրենք իրենց իբր մեծ բան են ուզում ցոյց տալ, բայց իրապէս ոչինչ են։*

ՄԱՐԴԱԿ, ի-ա *հլ. «գերան, հեծան» Փիլ. լին. 274 և լիւս. 133. Վարք և վկ. Ա. էջ 48. Ճառընտ. Տաղ. նոյնը սխալ գրուած* մանդակ, *որ գտնում եմ Նորագիւտ երգ երգոցի մէջ՝ Բ. 16 (հրատ. ՀԱ 1924, էջ 304). «Գերանք տանց մերոց մայրք, դարաւանդք մեր նոճք». այստեղ* դարաւանդf *բառի տեղ՝ որ նշանակում է «առաստաղի գերաններ», մի ձեռ. ունի* մանդակf:

> *ՆՀԲ և Հիւնք. թրք.* մէրթէf *բառի հետ, որ տե՛ս տակը.—Կայ ֆինն.* malta *«տանիքը պահող գերանը», որ համարւում է հնդևրոպականներից փոխառեալ բառ՝ ըստ* Les langues du monde, *էջ 177։ Յայտնի չէ ինձ սոյն հնդևրոպական ձևը, որի հետ թերևս կապ ունենայ հայերէնը։*

ԳԻՌ.—*Ալշ. Մշ.* մարդ՛ագ, *Մկ.* մարտոկ, *Վն.* մորտոկ, *Ախց. Կր.* մորթոկ, *Սեբ.* մորթոf, *Սվեդ.* մարդ՛օգ, մարդ՛ուգ, *Ջթ.* մայդ՛օգ, մարդ՛օգ, *Հճ.* մայդ՛օգ:—*Կենդանի է նաև Ակն. Բլ. Խն. Կյ. Սս. Հմշ. Տիգ.—ձևերից ոմանք թուրքերէնից յետ փոխառութեամբ։*

ՓՈԽ.—*Օսմ.* مرتك mertek *«քառանկիւն գերան», թրք. գւռ. Կս. Տ.* mertek *«գերան» (Բիւր. 1898, 713 և 1899, 799), ույղ.* märtäg *«գերան» (Յուշարձան 330), քրդ.* مردياه merdiiah *«գերան»* (Justi. Dict. Kurde 394), *լազ.* mert'ek'i *կամ* mertak (Erckert, Die Spr. d. Kauk. Stamm. *էջ 87),* mertek *«տանիք, երդիկ»* (Rosen, Über d. Spr. d. Lazen):

*ՄԱՐԴԱՍԱՆԿ *(գրուած նաև* մարտասանկ, մուրտասանգ, միւրտեսէն, միւրտէսէնկ, fարմարցանկ, fարմրցանակ) *«մի տեսակ հանք կամ ներկ՝ որ իբր դեղ է գործածւում. յն.* λιθάργυρος, *ֆրանս.* litharge, *արծաթաքար» Վստկ. էջ 210, 224, Գաղիան.։*

=Պրս. مرداسنك murdāsang *հոմանիշից փոխառեալ. սրանից են նաև թրք.* mürdeseng, *արաբ.* مرداسنج murdāsanǰ, mardāsanǰ, murtuk, *քրդ.* merdasenǰ, *նոյն նշանակութեամբ։ Հյ.* fարմարցանկ *կազմուած է* fար *(իբր թրգմ. պրս.* sang *«քար» բառի) և* -մարցանկ<*մարտասանկ <մարտաասանկ *ձևերից (հմմտ.* արցունf< արտասունf):—*Հիւբշ. 270։*

> *Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև* Böttich. Horae Aram. 38, 83, Rudimenta 47, 156 *և Հիւբշման* ZDMG 35 (1881), 661:

ԳԻՌ.—*Մշ.* մուրդասան *«հող՝ որով ամանները են ջնարակում»։*

*ՄԱՐԴԱՐԻՇԱՐ *«մի տեսակ խունկ» Խոր. աշխ. 615. ունի միայն ԱԲ։*

=Պրս. مرقشيشا marqašīšā *բառից, որ և ասւում է* marqašītā. *սրանց հետ նոյն են ասոր.* ܡܪܩܫܝܬܐ mȧrqašīta, *լտ.* marcasita, *գերմ.* Markasit *ևն. բոլորն էլ նշանակում են* «pyrite *կոչուած քիմիական մարմինը, որ է երկաթի երկծծմբուկ»։ Մեր բառը սխալ գրչութիւն է, որ պէտք է ուղղել* մարգաշիշայ։—*Հիւբշ. 193։*

> *Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկան. Խոր. աշխ. 1877, էջ 82 և* Mamep. I, 11:

*ՄԱՐԴՊԵՏ *«ներքինապետ Հայոց արքունեաց» Բուզ. Դ. 55. որից* մարդպետական, մարդպետութիւն *Բուզ. Գ. 18, Դ. 4։*

=Կազմուած է մարդ+պետ *բառերից. այս* մարդ *բառով պէտք է հասկանալ իրանական մի առանձին ցեղ, որ Պարսկաստանից Հայաստան անցնելով, պարապում էր աւազակութեամբ։ Մարդերը յիշուած են Քսենոփոնի ժամանակից, աւելի յետոյ Տիգրանի ժամանակ՝ իբրև առանձին կռող ցեղ։ Յոյն և*

լատին պատմագիրները (Ստրաբոն, Պլուտարքոս, Քսենոփոն, Տակիտոս) կոչում են սրանց Μάρδοι, Ἄμαρδοι, Mardi. Հայոց մէջ սրանց բնակած գաւառը կոչուեց **Մարդաստան**, ժողովուրդը **Մարդացիք**, իսկ իրենց գլխաւորը (որ է Մարդոց ցեղապետը) անցնելով պալատական ներքինապետութեան պաշտօնին, **մարդպետ** բառն էլ դարձաւ համանիշ «ներքինապետ» բառին։

Այս մեկնութիւնը տուաւ Ադոնց, Арм. Юстин. 417։

Մարեխ տե՛ս Մառեխ։

***ՄԱՐԵՐԻ** «հայկական տոմարի 10րդ ամիսը, որ ըստ անշարժ տոմարի համապատասխանում է մայիս 2—յունիս 5» Լաբուբ. 45, Եւս. քր. Յայսմ. Ճառընտ.։ Բուն սեռականի ձև է և գործածւում է նաև իբրև ուղղական։

=Պհլ. *maδyārya, որի հին ձևն է զնդ. maiδyārya «տարւայ 5-րդ եղանակի աստուածութեան անունը. 2. այդ եղանակի վերջում հնգօրեայ տօն»։ Հին զրադաշտական տարին ունէր 6 եղանակ, որոնց իւրաքանչիւրը վերջանում էր գիւղական մի տօնով. ինչ. գարնան տօն, ամառուայ կէսի տօն, հունձքի տօն ևն։ Մարերին ունէր 80 օր և ձմեռնային արևադարձի տօնն էր. վերջին 80րդ օրը ընկնում էր 10րդ ամսի 20րդ օրը. և ամառնային արևադարձի տօնի (20 յունիս) 185-րդ օրն էր։ Այժմ յուլիսի սկիզբն է ընկնում։ Ծագում է արագաբանութեամբ *madyai-yārya ձևից և բուն նշանակում է «տարւայ մէջտեղը» Bartholomae, Altir. Wört. 1117):

Ուղիղ մեկնեց Մարքվարթ, Untersuch. z. Gesch. von Eran, II. էջ 205։ Հներից Վանակ. տարեմ. (և Տաթև. հարց. 201) հանում է **մայր, մայրի** բառերից. «Մարերի, յորժամ թաւանան մայրիք տերևօք և ստօք, և լինին որպէս մայր թռչնոց և գազանաց»։ Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Մարերի՝ զմարմնանալն ի կուսէն ասէ, մերովին բնութեամբս և կերպիւ»։ Brosset, JAs. 1882, 530 կցում է վրաց. მარელი **մարելի**, աղուան. orili, որ ստուգաբանւում է «աճող ջերմութիւն». «եթէ, ասում է, այս մեկնութիւնը ուղիղ է, հայը սկզբնականն է»։ ՆՀԲ «ամիս **մարեաց** կամ թխելոյ հաւուց»։ Պատկ. О назв. древн. арм. мѣсяц. էջ 40 վրաց. მარიალი **մարիալի** «8րդ ամիսը», աղուան. mare «6-րդ ամիսը»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 142 **մրրիկ** բառի՞ց։ Խաչկոնց, Բիւր 1898, թ. 4 ասուր. **արաձզման, մարէզվան**: Յակոբեան, Բանաս. թ. 1900, էջ 42 պրս. murdād «յունիս»=զնդ. amərətāt։

ՓՈԽ.—Հայերէնի՞ց է փոխառեալ վրաց. მარიალი **մարիալի** ամսանունը (Մառ ЗВО 13, 63)։

***ՄԱՐԶ**, ի հլ. «երկրամաս, գաւառ» Ագաթ. Եղիշ. գ. էջ 47, 64. Ղևոնդ ը, էջ 23. ՅՀ. կթ. գրուած է նաև **մարձ** Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 263. առանձին տես **մարզպան** և **մարզպետ**:

=Պհլ. marz «ծայրագաւառ» (Bartholomae, Altir. Wört. 1153) ձևից. հմմտ. զնդ. marəza- նոյն նշ., պրս. مرز marz «գետին, երկիր, սահման» (կայ նաև مرج marj, Horn § 974): Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր. ܡܪܙܐ marzā, վրաց. მაზრა **մազրա** «գաւառ»։ Իրանեան բառի հնխ. ցեղակիցներն են լտ. margo «եզերք», գոթ. marka «սահման», հբգ. marca, marcha «սահման, շրջան», անգսք. mearc «սահման, գաւառ», հիսլ. mǫrk «անտառ» (բայց Dan-mǫrk «Դանիացոց երկիրը, Դանիա, Տանիմարքա»), հիռլ. mruig, bruig, կիմր. կորն. բրըտ. bro «գաւառ», գալլ. brogae «ագարակ», հշվէդ. brink «եզերք, երկիր», գերմ. Mark «սահման, երկիր, գաւառ»։ Գերմանականից են փոխառեալ հֆրանս. marche «սահման», իտալ. marca, ֆրանս. marche «կայսրութեան սահմանի վրայ գտնուած զինւորական գաւառները», որից յետ փոխ առնուած անգլ. march (Kluge 319)։ Այս բոլորի նախաձևն է հնխ. merg^{1}- (Boisacq 52, Walde 465, Pokorny 2, 283), որ ընիկ հայ լինելու պարագային պիտի տար ***մերծ** ձևը։—Հիւբշ. 193։

Նախ ԳԴ Համեմատեց պրս. մէրզ բառի հետ. ՆՀԲ պրս. մէրճ, մէրզ, մերզիւ–պիւմ, լծ. յն. μέρος, μερίς «մաս». Neumann ZKM 1, 442 պրս. marz: Windisch. 23 պրս. marz, սանս. marya: Gosche 58, Böttich. ZDMG 1850, 358 վերջինիս պէս. Müller SWAW 38, 580 նաև լտ. margo: Տէրվ. Altarm. 59 փոխառեալ պարսկերէնից. Բայց նաև համմտ. լատ. margo, գոթ. marka:

ԳԽՌ.—Ազա մարզ, Շմ. Սլմ. մmrզ «երկու արտեր կամ հողեր բաժանող թումբը՝ սահմանը».

*ՄԱՐԶ «կռուի կամ զինուորական վարժութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են մարզել «վարժել, կռուի կրթել, վարժեցնել» Փիլ. Ղեոնդ. մարզումն Պիտ. մարզիչ Բ. մակ. դ. 14. մարզողական Սկեռ. լմբ. մարզիկ «զինուոր» Եղիշ. էջ 11 (որ և մարձիկ), մարզիկ գունդ Ա. մակ. ժա. 38 (չունի ՆՀԲ). մարզանք Ոսկ. ղկ. մարզարան «մրցարան, կռուելու կամ զինուորական վարժութեան տեղ» Պիտ. Կաղանկտ. մանկամարզ Ոսկ. մրգր. Բրս. պհ. Պիտառ. նոռամարզ Կրպտ. ոտ. մարմնամարզ (նոր բառ).

=Իրան. marz ձևից, որ աւանդուած է «սրբել, մաքրել, օծել» նշանակութեամբ. Հայերէնի մէջ այս նշանակութիւնը պահած է մարձել, որ մարզել բառի կրկնակն է. (մանրամասն տե՛ս այս բառի տակ). Բայց իրանեանում այս արմատը պիտի ունենար նաև «մարզել, կռուի պատրաստել» նշանակութիւնը (ըմբիշների օրինակից առնելով. որոնք նախ իրենց մարմինը իւղով օծելով՝ կռուի էին պատրաստւում). համմտ. յն. ἀλείφω «իւղով օծել, կռուի պատրաստել, քաջալերել, գրգռել, կռուի և ընդհանրապէս որևէ բանի պատրաստութիւն տեսնել», թարգմանութեանց մէջ երբեմն մարզել դրւում է յն. «օծել» բառի դէմ (տե՛ս ՆՀԲ) և գրութեամբ էլ տեղ տեղ շփոթւում է մարձել բառի հետ. այսպէս մարզիկ՝ Եղիշ. էջ 11 գրըւած մարձիկ, մարզիչ Բ. մակ. դ. 14՝ գրըւած նաև մարձիչ: Ցատկապէս «օծել, շըփել» նշանակութեամբ ունի Պիտ. էջ 507 «Զիթոյն բնութիւն օծեալ մարզէ զըմբիշսն». (Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 61).

Նախ ՆՀԲ մարզել կցեց մարձել «օծել, շփել» բառին՝ յունարէնի օրինակով. Հիւբ. մերկանալ բայից. Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. Ա. 208 պրս. վէրզիտէն «վարժել» ձևից. Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet (անձնական).

Մարզան տե՛ս Մարզպան.

*ՄԱՐԶԱՆԳՈՇ (որ և մարզանկոշ, մարզանկուշ, մարզգոշ, մարզաննօշ, մարճանկօշ, մազագոշ, մարզիգոշ, մարզգուշ, մարտակուշ, մարտաղուշ, մարզանոն) «մի տեսակ խոտ է, մկնականչ, լտ. majorana» Գաղիան. Բժշ. խոր. աշխ. 612 (Seidel Մխ. հեր. § 52).

=Պրս. مرزنكوش marzangōs «ահեան ինչ կանաչագոյն և յոյժ անուշահոտ, որոյ տերևքն նման են ականջացն մկան. origanum majorana L., majoran». կազմուած է պրս. مرزن marzan «մուկ» և كوش gōs «ականջ» բառերից և ըստ այսմ հայերէն թարգմանաբար շինուած է նաև մկնականջ: Պարսկերէնից են նոյնպէս արաբ. مرزنجوش marzanjūs (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 351), քրդ. bezeranguš, թրք. merjangül, որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ձևացած է merjan «մարջան, բուստ» և gül «վարդ» բառերից. Այս բոյսը այժմ Պարսկաստանում (Ատրպատական) märzä կոչուած կանաչին է կարծեմ.—Հիւբշ. 193.

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Ges. Abhd. 64. նոյնը նաև Պատկան. խոր. աշխ. 1887, էջ 57. Խ. Ուլուբիկեան, ծանօթ չինելով այս մեկնութեանց և գիտենալով միայն թրք. merjangül ձևը, հյ. մարզանգոշ ուղղում է *մարզանգոլ: Հ. Բուս. § 116 տալիս է բառիս բազմաթիւ գրչութիւնները և ուղիղ է մեկնում.

ՄԱՐԶՈՆ «աստղի անուն» Շիր. էջ 73.— ունի միայն ԱԲ.

*ՄԱՐԶՊԱՆ, ի–ա հլ. «կուսակալ» Փարպ. Եղիշ. խոր. ՅՀ. կթ. որից մարզպանութիւն Եւս. քր. Փարպ. Եղիշ .աւանդուած է նաև մարզաւան Վրդն. պտմ. մարզաւան Ուռպ.

մարծպան Արձ. ՆՂԹ=1050 թուից (Կոստանեան, Վիմական տարեգիր, էջ 23), մարծուան Օրբել. 260 (Հրամայէր քննել զՁուպայն և զմարծուան, զԻւան դպէլն) ձևերով (Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 39 ունի մարսպան, որի դէմ Շահնազ. դնում է մարզպան), բայց ըստ Լ. Մելիքսեթբէկ (նամակ 1933 մայիս 12) յատուկ անուն է և ոչ թէ «մարզպան»։

=Պհլ. marzəpān հոմանիշից, որ կազմուած է marz «մարզ, գաւառ» բառից՝ -pān մասնիկով (տե՛ս մարզ բառի տակ). հմմտ. պրս. مرزبان marzbān «սահմանակալ, կուսակալ», որի مرزوان marzwān ձևին համապատասխան են գալիս հյ. նորագոյն մարզաւան, մարզուան ձևերը։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր. ܡܪܙܒܢܐ marzbānā, արաբ. مرزبان marzubān (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 142), վրաց. მაზრაპანი մազրապանի, მარზაპანი մարզապանի, յն. μαρζαπάνος լտ. marzapanus։—Հիւբշ. 193։

Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբոց ը. 39 յն. մարզաբանաս, որ դնում է պարսկերէնից։ Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Neumann ZKM 1, 442, Bötticii. Horae Aram. 38, 82 ևն։

*ՄԱՐԶՊԱՆ «հեղուկների կամ ընդեղէնի մի չափ է, ըստ ՀՀԲ վեց քոռ պարունակութեամբ» Վստկ. 19, 107, Վրդ. առակ. 92. որ և մարզման Սիմ. ապար. 118, մարծպան Անսիզք 79. մարազպան Վրդ. առ. 92. մազմէն Վրդ. առ. 93, մազման Վրդ. առ. 93, մարզան Վրդ. առ. 94. Բառ. երեմ. էջ 156 (յիշուած կապին և սոմար բառերի հետ), Առաք. լծ. սահմ. 152—153. մարզ ՆՀԲ (առանց վկայութեան)։

=Անշուշտ պհլ. *marzpān ձևով մի հոմանիշից, որից փոխառեալ է նոյնպէս ասոր. ܡܪܙܒܢܐ marzbānā «մոթ, modius (չափ)» Brockelm. Lex. syr. 194ա, «գրիւ, Scheffel» ZDMG 40, 445: Արդէն Brockelm. ասորի բառը դրած է իբրև նախորդի երկրորդ նշանակութիւնը։—Աճ.

ՆՀԲ «գուցէ որպէս ումկ. մօրշափայ, մօշրոպա» (իմա՛ արաբ. mišraba «ըմպանակ»)։ Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 28 նախ միացնում է մաղզմայ բառի հետ! և յետոյ ասորի բառին է կցում։

*ՄԱՐԶՊԵՏ «կողմնակալ, արքունի գործակալ» Եղիշ. որից մարզպետական գունդ Ուռհ.։

=Պհլ. *marzpat հոմանիշ ձևից, որ կազմուած է marz «մարզ, գաւառ» և pat «պետ» բառերից. նոյնից փոխառեալ է նաև վրաց. მაზრაპეტი մազրապետի «զօրավար, փոխարքայ, նահանգապետ, շրջանի կառավարիչ» (Չուբին.[2], էջ 660)։—Աճ.

ՄԱՐԶՕՆ. անծանօթ մի բոյս է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2017. նոյնը գիտէ Քաջունի, Գ. 160 մարզոն ձևով և մեկնում է «բանջար տաք»։

=Թուի թէ մարզանգոշ բառի բազմաթիւ ձևերից մէկն է. տե՛ս վերը. հմմտ. յատկապէս մարզանոն և նպրս. märzä:—Աճ.

ՄԱՐԹ «հնարաւոր, կարելի» ՍԳր. (միշտ մա՛րթ է ձևով). որից մարթել «կարենալ մի բան յարմարեցնել» Կորիւն. Ագաթ. Բուզ. «կարենալ, ձեռնհաս լինել» ՍԳր. Կոչ. Սեբեր. Ոսկ. Եզն. Բուզ. Եւս. քր. մարթանալ «կարենալ» Կոչ. մարթական «հանճարաւոր» Նիւս. կազմ. Տօնակ. մարթանք «վարպետութիւն, հնարագիտութիւն» Բ. մակ. ժդ. 29. Մծբ. անմարթ «անկարելի» Գծ. ժ. 28. չըմարթուն «անփորձ, անճարակ» Եսթ. ժզ. 4. Մծբ. Սեբեր. մարթուչ Ոսկ. ա. տիմ. էջ 119. Փիլ. նխ. 21, 53։

Հիմք. ճշմարիտ բառից։ Oštir ՀԱ 1912, 357 յն. μάρπτω «բռնել» բառի հետ՝ հնխ. mərgụtō- ձևից. նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. լտ. potior «գրաւել», possum «կարող եմ»։ Lidén IF 44, 191 գոթ. magan «կարենալ», յն. μηχανά «հնարք են» բառերի հետ. հայերէնը իբր հնխ. maghtro- ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. მართება մարթեբա «պարտիլ, պէտք լինել, ստիպուիլ, պարտք կամ պարտականութիւն ունենալ», მართებული մարթեբուլի «պատշաճ, կրթեալ, քաղաքավար», მართვა մարթվա «ճշտել, սրբագրել, կառավա-

րել, յարդարել», მართ մarp «ճիշտ, ճշմարիտ», որոնք իմաստով համապատասխան չեն մեր բառին։

ԳԻՌ.—Բառս մարդ'իլ «կարենալ» ձեւով պահած են Բ. Խրբ. Զրս.։

+ՄԱՐԻ (-ռայ, -րեաց) «Թռչունների էգը, հաւ» Առակ. լ. 31. Մծբ. 229. Կոչ. «էգ մեղու» Վստկ. 193. գրուած է նաև մայրի «էգ տատրակ» Զքր. կԹ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. m°rī- «մանկամարդ կին, աղջիկ» ձեւից. ցեղակիցներն են՝ սանս. मर्य márya- «երիտասարդ մարդ, սիրական, յղատակ», मर्यक maryaka- «մարդուկ», յն. μεῖραξ «աղջիկ, յետնաբար՝ նաև՝ տղայ», μειράκιον «տղայ, մանչ», կրետ. Βριτό-μαρτις «Արտեմիս աստուածուհին», լտ. marītus «ամուսնացեալ մարդ, կին առած» (յետնաբար նաև marīta «ամուսնացեալ կին, մարդու գնացած, արամբի»), լիթ. marti «հարս, նորահարս», mergà «աղջիկ», լեթթ. marscha «եղբօրը կինը», հպրուս. martin «հարս», mergo, mergu «աղջիկ, աղախին», գոթ. (Խրիմի) marzus «հարսանիք», կիմր. merch «դուստր», morwyn «աղջիկ», mor-forwyn «ծովային յուշկապարիկ», կորն. moroin «աղջիկ, կոյս», myrgh «աղջիկ, կին», բրըտ. merc'h «դուստրը», հիռլ. muir-moru «ծովային յուշկապարիկ»։ Բոլորի նախաձեւն է հնխ. mério-, լատինը՝ հնխ. m°rī- ձեւից, որից և հայը, իսկ գերմանական և բալթեան ճիւղի մէջ g, t աճականով (Pokorny 2, 281, Walde 465, Boisacq 621, Trautmann 170): Meillet, Dict. étym. It·562 չի ընդունում լտ. maritus «ամուսնացեալ մարդ» բառին տրուած այս ստուգաբանութիւնը, որովհետև *marī «կին» բառի գոյութիւնը այլուստ չի հաստատւում։

Klaproth, Asia polygl. 102 պրս. murγ, բենգալ. murgi։ ՆՀԲ յիշում է պրս. մաfի, մաfիյան «էգ»։ Ascoli KZ 17, 137 զնդ. marəγa «Թռչուն» ձեւից։ Justi, Zendsp. էջ 234 զնդ. mərəγa «Թռչուն» ձևի տակ, Dict. Kurde 394 քրդ. mirišk, miržk «հաւ» բառի հետ. նոյնը Kurd. Gram. էջ 26։ Canini, Et. étym. 143 լտ. maris (արու)։—Bugge, Beitr. 32, KZ 32, 2 ընդունում է Justi-ի համեմատութիւնը, ի վերջաւորութիւնը համարում է իգականի մասնիկ, բառը հանում է հնխ. margia ձեւից. հմմտ. սանս. mr̥gī- «եղնիկ»։ Հիւնք. մայր բառից։ Մառ, Грам. др.-арм. 42 նոյնպէս հանում է մայր ձեւից, ինչպէս արի գալիս է այր ձևից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Patrubány ՀԱ 1906, էջ 344։

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. մա'րի «էգ (Թռչուն)»։

*ՄԱՐԻԱՃ «ամուսնութիւն» Անսիզք, էջ 45. Ցաւաց զմարիաճնին գրեմք և զխնամութեններն։

=Ֆրանս. mariage «ամուսնութիւն»։—Աճ.

*ՄԱՐԽ (կամ նաև մախր) «եղևինների ցեղից՝ ծիւթի նման առատ խէժ ունեցող մի ծառ է. լտ. pinus picea» Վստկ. 41, 132. «Իւղային դիւրավառ փայտ» Ցայսմ. առաջին նշանակութեամբ յատկապէս ասւում է մարխի Վստկ.։

=Պրս. مرخ marx «տեսակ ինչ փայտի. զորոյ երկու մասունս եթէ յիրեարս շփիցեն, հուր ելանէ», որից էլ արաբ. مرخ marx «մի տեսակ ծառ, որ հրահանի պէս զարնուելով վառւում է. լտ. leptandenia pyrotechnia (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 559). նոյն է անշուշտ քրդ. merx «գիհի» (նշանակութիւնը սխալ դրուած)։

Ուղիղ մեկնեցին ՆՀԲ, Հիւնք և ՀԲուս. § 2021։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Կր. Տփ. (ըստ Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 469 նաև Շիր Լ. Ղզ.) մարխ, Հմշ. մախրը, Սեբ. մառխ, Հճ. մօխրը, Զթ. մօ'խըր, մոխըր, Սվեդ. միւխըր.—Ղրդ. կայ մա'խէ ծառը, որ է մարխի:

Մարծուան տե՛ս Մարզպան։

*ՄԱՐԿ «արծաթեայ միջնադարեան դրամ է» Անսիզք 29, 59։

=Ֆրանս. marc, որ փոխառեալ է գերմ. mark (մգգ. marc, marke) հոմանիշից. ծագում է հաւանաբար marke «նշան» բառից (Kluge 319):

*ՄԱՐԿԵՂ, ի-ա հլ. «բրիչ, փայտատ» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 114 (Զողիւք և երկայնակոթ ինչ

մարկեղօք մաքրել. ՀԱ. 1897, 246 բ և 1912, 636), Վրք. հց. բ. 477։

=Յն. μακέλη, μάκελλα «բրիչ, փայտատ» բառից, որի ծագումը մութ է (Boisacq, էջ 602)։—Հիւբշ. 364։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Ակն. մարգըել «մանր մանր փորել՝ բանջարեղէնի սերմը սերմանելու և հողի տակ անց կացնելու համար. սերմը հողով ծածկել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მარგლა մարգլա, მარგლვა մարգլվա «քաղհանել», მარგვილი մարգվլիլի «քաղհանող (անձ)», მარგლი մարգլի «քաղհանիչ (գործիք)», ნამარგლი նամարգլի «քաղհան արած, քաղհանած»։

[ՄԱՐԿՃԱԿ. սխալագիր բառ. մէկ անգամ ունի Պիտ. աղէքս. էջ 6. «Սահեծանէ էդ մարմին մոմեայ... արարեալ մարկճակս մոմեայ և լուցեալ ճրագ»։ ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է կճատ, մոմպատ կամ մոմ ի ձև մարեաց», ԱԲ «մոմէ շինած արձան» (դնելով նաև մարգճակ ձևով)։ Ըստ ուղիղ նկատողութեան Տաշեանի, Ուսումն. ստոյն Կալիսթ. էջ 216 պէտք է կարդալ մանճակ «անկողին», ինչպէս գրում են 3 ձեռ. և ինչպէս ունի լատինը (lectulum)։ Այս նոյն բառը ունինք նաև Ոսկ. եփես. 816՝ մարճակ ձևով. «Դահոյս արծաթապատս մի՛ առնիցես, այլ այնպիսի մարճակս» (այլ ձեռ. մանճեն), որ դարձեալ պէտք է ուղղել մանճակ «անկողին»։]

ՄԱՐՁԱԿ «մի տեսակ անծանօթ բոյս, որ երբ մաղասի դեղ է առաջարկւում» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2022. նոյնը Քաջունի, Գ. 160, որից և Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 509 մեկնում են «մանանեխ»։

*ՄԱՐԶԵԼ «շփել, օծել, մարմինը իւղով տրորել» Ոսկ. Բ. տիմ. 249, տիտ. 330. Մխ. բժշ. Կանոն. նոյնը նաև Բուզ. Զ. 8, տպուած մերձեալ, որ այսպէս է ուղղում Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 60. այս բառից են մարզիկ «մարզիչ» Ոսկ. փիլ. 483. մարզիկք «ըմբշամարտութեան ասպարէզ» Ոսկ. փիլ. 482։

=Իրան. marz հոմանիշից. հմմտ. զնդ. marəz, mərəzaiti «սրբել, մաքրել, ավլել», պհլ. marzītan «շոյշորել», mar-zišn «շոշափութիւն, մերձաւորութիւն» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. յն. χρίω «շփել, օծել», χροίζω «մերձաւորել», հյ. գւռ. շփել «շփել. 2. մերձաւորել»), պրս. مشتن muštan «շփել, տրորել», مالیدن mālīdan «շփել, յղկել», مرز marz «զուգաւորութիւն», مالشکر mālišgar «բաղնեպան», բելուճ. mušag «շփել, քերել, իւղով օծել, աղալ», աֆղան. muxal, քրդ. mālin, miština, օսս. märzin «աւլել, մաքրել», սանս. मृजति mṛjátr, मार्जति mār-jati «մաքրել, սրբել, հարթել, յղկել» (Horn § 962 և 983)։ Սրանց արմատն է հնխ. merg´- «տրորելով քերել, հանել, սրբել, մաքրել». հմմտ. յն. ἀμέργω «քաղել, հաւաքել», ὀμόργνυμι «սրբել, սրբելով մաքրել», լտ. merges «խուրձ» (Pokorny 2, 283, Walde 479, Boisacq 52)։ Հայերէնը փոխառեալ է իրանեանից, որովհետև բնիկ լինելու պարագային պիտի ունենայինք *մերծ, *մործ կամ *մարծ։ Բացի մարձել ձևից, իրան. marz տալիս է նաև հյ. մարզել, որի վրայ տե՛ս մարզ։

Տէրվ. Altarm. 59 տալիս է առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը, համեմատելով զնդ. marəz և սանս. marǰ «օծել, քսել» ձևերի հետ. բայց սրանց հետ նաև հյ. մերձենալ և զնդ. marəγ «վազվզել»։—Հիւբշ. Arm. Gram. 193 ձևից միայն դատելով՝ իրանեան փոխառութիւն է համարում մարձիկ. վերի մեկնութեան ծանօթ չէ։ Ուղիղ մեկնութիւնը ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 348 պրս. ورز varz «գործ» բառից։

ԳԻՒ.—Այս բառի հետ նոյն են մօրձել (ըստ ՆՀԲ) կամ Շլ. մէրսել, Տփ. մէրսիլ «շփել, քսել, տրորել», Ննխ. մօurէլ, մօruէլ «մաժել, շփել, տրորել», Բր. մօruէլ «ալիւրը ջրով տրորել, շաղուել, հարել», Ջղ. մէrժել, մէժժել «շփել, տրորել», որից յետոյ r-ի անկումով՝ մաժել Երև. Մշ. Շմ. Սլմ. Վն. են։ Տարօրինակ է այս բոլորի մէջ ե, ռ ձայնաւորը, որ չկայ իրանեանում. իսկ ժ ենթադրում է իրանեան երկրորդական *marž ձև։

Մարճակ *տե՛ս Մարկճակ։*

ՄԱՐՄ *«սև արմաւ, կախեթու արմաւ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2023. (անշուշտ* բրապուզան խուրմասի *կամ* քստան խուրմա *կոչուածն է)։*

ՀԲուս. ուզում է սրբագրել մորմն:

ՄԱՐՂԻՍ *«մի տեսակ սողուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Տաղ. 2. № 612 (էջմիածնի), էջ 15 ա. «Այլ թէ օձասանդր կամ մարղիս կամ սոցին նման [կենդանիք], որ արիւնք են, անկանին ի կերակուր, անվնաս է կերակուրն և ամանն»։*

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Ամատ. Հայ. բառ ու բան, 469։

***ՄԱՐՄԱԽՈՒՐ**, *որ և* մարմաճան, մարմաճուլ, մարմաճուզ, մարմայոյզ, մարմարոյզ *«մի տեսակ բոյս, լտ.* marum, *ֆրանս.* herbe aux chats» *Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 2024 և Քաջունի, Գ. 160։*

=*Արաբ.* مرماخوز marmāxūz, مرماحوز marmāḥūz, مرماحول marmāḥūl *նոյն նշ. (ըստ Պէյթարի)։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ՄԱՐՄԱՆԴ *«բարեխառն տեղեր» Ոսկ. ես. 165, Մծբ. 239. իբր ածական ունի Եզն.* մարմանդ տեղիս *«բարեխառն տեղեր»։*

ՆՀԲ մեղմ անդf: *Հիւնք.* ճարմանդ *բառից։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 357 կրկնուած* մանդ *արմատից, որ է սանս.* manda *«կամաց, թոյլ»։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Ոզմ. Վն. մարմանդ, *Կր. Ախց.* մարմանտ՝ *նշանակում են «հանդարտ» և գործածւում են իբրև ած. ջրի, կրակի, գետի, քամու համար։ Նոր բառեր են՝* մարմանդիլ, մարմանդացնել *«մեղմանալ, մեղմացնել»։*

Մարմանջ *տե՛ս Մնջան։*

***ՄԱՐՄԱՇ** *«բարակ կտաւ, շղարշ, տճկ. թիւլպէնտ». իբր ռմկ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս.* mousseline, *որ կրկնում է Քաջունի, հտ. Գ. էջ 160։*

=*Վրաց.* მარმაში մարմաշի՝ *նոյն նշ. Չուբին.*[2] *673 ռուս.* кисея.—*Աճ.*

ՄԱՐՄԱՋ *«եռք, մարմնի եռալը, քոր գալը». հների մէջ առանձին գործածուած չէ, բայց նոր գրականում սովորական դարձաւ «ներքին գրգիռ» նշանակութեամբ. օր.* գրելու մարմաջ: *Բառ. երեմ. էջ 207 մեկնում է* մարմաջ *«հեշտ կամ դիւր»։ Այս արմատից են* մարմաջել *կամ* մարմանջել *«եռք ունենալ, կճել, խայթել, կսկծացնել» Բ. տիմ. դ. 3 = Եփր. բ. տիմ. 236, Սեբեր. 109.* մարմաջեցուցանել *կամ* մարմանջեցուցանել *Ոսկ. յհ. ա. 28, բ. 3.* մարմաջողական *Նար. 177.* մարմաջումն, մարմանջումն, մարմանջիւն, մարմաջիւն *«եռք» Պիտ. Խոսր.։*

Նոյն ընդ մորմոքիլ: Bugge KZ 32, 18 մրջիւն *բառից, ինչպէս են յն.* μορμηκίζειν, *լտ.* formicare, *նորվ.* maura *համանիշները։ Հիւնք.* մրջիւն *բառից։ Կրկնուած է թերևս* մարշ *արմատից։ Տե՛ս* մարմառ:

ԳԻՌ.—Խրբ. մարմնջալ, *Ուդ.* մարմնջէլ, *Երև. Տփ.* մրմնջալ *«կսկծալ ցաւից, ցրտից»։*

ՄԱՐՄԱՌ *«մրջմնոց հիւանդութիւնը, մի տեսակ վէրք». առանձին չէ գործածուած, որից* մարմառոտ *«մրջմնոց հիւանդութիւնն ունեցող» Ղևտ. իբ. 22. Եփր. վկ. արևել. էջ 25.* մարմառումն *«կճելը, մարմնի վրայ եռք» Ոսկ. ճառք, էջ 123։*

=*Կրկնուած է պարզական ** մառ *արմատից։*

ՆՀԲ նոյն է դնում յն. μύρμηξ, *պրս.* mūr, mūrča *«մրջիւն անասունըս ձևերի հետ։ Հիւնք.* մարմաջ *բառից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 8 արմատը դնում է հնխ.* mer- *«տրորել, շփել», որից յն.* μαραίνω *«սպառել»,* μάρναμαι *«մարտընչիլ», նորվ.* merja *«ջարդել», հբգ.* marawi *«փափուկ, փխրուն», իսլ.* mor *«փոշի», կրկնութեամբ՝ հսլ.* iz-mrŭmirati *«կրծել», սլով.* mramor *«ոսկորի փտութիւն» և հյ.* մարմառ *և կրճատ կրկնութեամբ՝* մարմաջել, մարմանջել:

***ՄԱՐՄԱՐ** *«մի տեսակ ընտիր և փայլուն քար. կուճ». ոսկեդարեան ձև էր, բայց պատահաբար չէ՛ աւանդուած. կայ միայն յետնաբար Տաթև. ամ. 163 և արդի գրականի մէջ. որից* մարմարակուռ *Ոսկ. մ. բ. 25.* մարմարապատ *Ոսկ. Փիլիպ.* մարմարեայ *Երգ. ե. 15. Ոսկ. ա. տիմ.* մարմարեղէն *Վրք.*

հց. մարմարաձև (սխալմամբ գրուած մարմաձև) «մարմարիոնի պէս ողորկ» Ոսկ. կող. ժբ. մարմարաշէն Սամ. կիր. Մագ. Մխ. Համդ. 102. յետիններից մօտ դարձած է մարմարիոն «կուճ» խոր. աշխ. «մարմարեայ» Ասող. Ճառընտ. մարմարիովն Անկ. գիրք առաք. 368. որից մարմարինեայ Յայսմ.։

=Յն. μάρμαρον կամ μάρμαρος «մարմարիոն» բառից, որ բուն նշանակում է «փայլուն». հմմտ. μαρμαίρω «փայլել», μάρμαρεος «փայլուն, ցոլուն»։ (Բառս նախապէս սրանց հետ կապ չունէր և պատկանում էր հնխ. mera «կոտրել, ջարդել» արմատին։ Բայց յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ա՛յսպէս կարծուեցաւ և «մարմարիոն» նշանակութիւնն ստացաւ) (Boisacq էջ 611)։ Սրանից են փոխառեալ նաև լտ. marmor, ֆրանս. marbre, իտալ. marmo, գերմ. marmor, անգլ. marble, հսլ. mramorŭ, լիթ. marmoras, հունգ. márvány, վրաց. მარმარილო մարմարիլո, թուշ. მარმაირლო մարմաիրլո, պրս. և արաբ. مرمر marmar, թրք. mermer են համանիշները։ Յն. μάρμαρος կամ μάραρον է հյ. մարմար. բայց պէտք է կարծել թէ կար նաև բիւզ. *μαρμάριον ձևը, որից փոխառեալ է հյ. մարմարիոն։—Հիւբշ. էջ 364։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Մկ. Տփ. մարմար, Ջղ. մարմարէ քար, Կր. մըրմըր, Ալշ. Մշ. մառմառ, Ախց. Գոր. Ղրբ. Մրղ. Սլմ. Սեբ. մըռմըռ, Սվեդ. մարմուռ, Ննխ. Պլ. մէռմէռ (թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ, ինչպէս և վերիններից շատերը), Վն. կայ նաև մորմորիկ «լաւ տեսակի մարմարիոն»։

ՄԱՐՄԱՒ «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2025. պէտք չէ կարծել թէ բառս արմաւ ձևի սխալ գրչութիւնն է. որովհետև նոյն Բժշկարանը պատուիրում է մարմառը եփել արմաւի հետ։

ՄԱՐՄՆՆԻ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Արիստ. աշխ. «Երեք մասունքն ի մարմննին (կամ ի մարմննենին) ի նա լինին հայեցեալ, ըստ երից ամանակաց բաժանեալ»։ ՆՀԲ մեկնում է «մանելիք, գործի մանելոյ, ղեկատ», իսկ ԱԲ ջնջած է։ Արդեօք ստուգուած է որ սխալ ընթերցուա՞ծ է։ Քաջունի, Գ. 160 դեռ շարունակում է գրել «quenouille, իլ»։

+ՄԱՐՄԻՆ, ո հլ. «միս, փխբ. մարդ, նիւթ, իր» ՍԳր. որից ունինք բազմաթիւ ածանցներ. յիշենք նրանցից մի քանի հնագոյնները.—մարմնագեղ Ոսկ. ես. մարմնածին Ագաթ. մարմնակից Եփես. գ. 6. Ագաթ. մարմնաճար Բուզ. մարմնապատ Եզն. Վեցօր. Ոսկ. մ. բ. 19. մարմնապէս Սեբեր. Եւ. պտմ. Եփր. ծն. Ագաթ. բառավերջում՝ բանձրամարմին Եզն. զովամարմին Եփր. մնաց. չորեքմարմին Եւ. քր. քաջամարմին Ոսկ. յհ. ա. 3. յետիններից յիշենք մարմնապահեստ Պտրգ. 261, մարմնացի «մարմնով» Լծ. պրպմ. 742 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ), գեղեցկամարմին Փիլ. երկմարմին Փիլ. թուլամարմին Կանոն լերկամարմին Նար. խոտամարմին Ոսկիփ. բազմամարմին Նիւս. կազմ. մարմնամարզ, մարմնամարզութիւն, մարմնամարզական (նոր բառեր) են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mṛmeno- ձևից? հմմտ. սանս. मर्मन् márman- «անդամ, անդամների յօդաւորութիւնը, ամբողջ գործարանները, մարմնի բաց մասերը՝ որոնք աւելի են ենթակայ վիրաւորուելու, մարդուս տկար մասերը՝ որ պէտք է ծածկել». բացի հայերէնից ու հնդկերէնից ուրիշ լեզուի մէջ չկայ այս բառը։ Pokorny, 2, 290 սրանց հետ է միացնում մի կողմից լիթ. melmŭ «ողնաշար», լեթթ. melmeni «ողնաշարի ծայրի մասը» և միւս կողմից յն. μέλος «անդամ, յօդ», կիմր. cym-mal «յօդաւորութիւն», կորն. mal, յգ. mel-l-ow, բրըտ. mell «յօդերը, ողնաշար» (Boisacq 625 առաջին շարքը բաժանում է երկրորդից)։ Բայց եթէ միացնենք լիթ. և լեթթ. ձևերը, հայերէնի r ձայնը (փխ. ղ) անյարմար դուրս կգայ. ուստի կասկած է ծագում որ իրանեան փոխառութիւն լինի. բայց իրանականում էլ նման ձև չկայ։—Հիւբշ. 473։

Windisch. 23 սանս. marma: Bötticb. ZDMG 1850, 358, 164 սանս. marman. նոյնը նաև Arica 68, 116, Müller SWAW 38, 592 և 44, 567 են։ Lag. Arm. Stud. § 1458 սանս. marman բա-

ռի հետ ցեղակից միայն է համարում և ոչ նոյն, որովհետև սանս. -man մասնիկը տալիս է հյ. -մն: Bopp, Համտ. քեբակ. Ա. 400 mar «մեռնիլ» արմատից. ինչպէս մարդ և սանս. mūrti «մարմին». հայերէնի -մին մասնիկը նոյն է դնում նզնդ. -mana, -mna, յն. -μένο լտ. -mno մասնիկների հետ։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 12 նոյնպէս mar արմատից՝ իբր «մահկանացու»։ Հիւնք. յն. μέριμνα «հոգ» բառից։ Müller, SWAW 136 (1897), 27 յն. μηρός «սրունքի մսոտ մասը» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Համշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տփ. մարմին, *Տիգ.* մրրմին, *Ոզմ.* մարմէ՛ն, *Զթ.* մայմինf, մարմինf, *Սվեդ.* մրրմէնf:—*Նոր նշանակութիւն են ստացել Կր.* մարմին *«կանացի ամօթոյք», Նբ.* մարմին *«էգ անասունների ծննդական գործարանը»։—Նոր ձևեր են* մարմինf դառնալ, *Շշ. «շատ ծիծ ուտելուց ուռիլ, կարմրիլ»,* մարմնիլ *Մշ. «այրիլ»,* մարմնատակ *«մանրագոր»։*

ՄԱՐՈՒԹԻՒՆ *«մոլորութիւն» Բառ. երեմ. էջ 207, ՀՀԲ և ՋԲ. արմատն է անշուշտ* մար *«մոլոր, մոլեգին, անմիտ» ՀՀԲ, որից նաև* մարամիտ *«անմիտ» Բառ. երեմ. էջ 206, ՀՀԲ,* մարդամարոտն *ՀՀԲ.* մարդատողական *«մոլորական» Բառ. երեմ. էջ 206. նո՞յն է արդեօք սրա հետ Երև.* մար-մար *«զարմացած, ապշած».* մար-մար նայիլ *(Տարազ, 1900, էջ 275)։*

ՄԱՐՈՒԽ *«մատուտակ բոյսը» Մխ. բժշ. էջ 119. գրուած նաև* մարախ *Եպիփ. ծն. էֆիմ. էջ 286.* մարոխ *Տիրացուեան,* Contributo § 269 *(լտ.* glycyrrhiza glabra L. var. glandulifera). *իսկ Միխ. աս. 508 համարում է* մատուտակ *բառի աշխարհաբար ձևը. «Եգիտ նա տուն լցեալ մատուտակով՝ զոր կոչեն ըստ աշխարհաց* մարուխս*»:—Տե՛ս* մարախ *բառը։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. մարօխ. Rivola *դնում է* մարախ *և մեկնում է* «siliqua dulcis. carrula nuncupata»։

ՄԱՐՈՒՑ *«մի տեսակ խոտ է. լտ.* ocimum basilicum *կամ* mentha pulegium»? *Աղթամ.*

(Վստկ. 168 յիշում է անանուխի հետ մարուֆ *ձևով, որի արաբերէնն էլ դնում է* պատրուճ. *տե՛ս այս բառը). ՀԲուս. § 2029 յիշում է* մարուf *ձևով։*

***ՄԱՐՍԵԼ** *«կերածը հալեցնել ստամոքսում» Անկ. գիրք հին կտ. 202. Յայսմ. օգ. 24. կրաւ.* մարսիլ *Տաթև. ձմ. ճիգ. որից* մարսական *Վստկ. 160.* անմարսական *Մխ. ապար. նոր բառեր են* մարսողութիւն, մարսողական, անմարս, դիւրամարս, դժուարամարս *ևն։*

=Ասոր. ܡܪܣ mǝras *«ճմլել, ճզմել (եզեկ. իգ. 3 ստինքների համար ասուած), ջարդել, կակղացնել»* (Brockelm. Lex. sur. 194 *բ)։—Աճ.*

Աճառ. Բազմ. 1897, 398 համեմատելով զնդ. ahmaršta *«չջարդուած, չփշրուած, չմանրուած» բառի հետ, սրա արմատը դնում է* *hmares *«մանրել, ջարդել, փշրել», որի հետ կապում է նաև հյ.* մարսել, *իբր բնիկ հայ։ Այս բառը մէկ անգամ միայն գործածուած է Վենդիդադում, Գլ. ժԵ. 3—4.* Bartholomae. Altiran. Wört. 297 *նախաձևը դնում է* *smr̥šta-, *արմատի վերջաձայնը* š, ž *և կապել է ուզում լեթթ.* smalks, *լիթ.* smulkùs. *«բարակ, նուրբ» բառերին, որով հայերէնի կապը բոլորովին ջնջւում է։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. մարսել, *Երև. Ղրբ. Կր. Մրղ. Պլ. Ռ. Սեբ.* մարսէլ, *Մկ. Շմ. Տփ.* մարսիլ, *Ննխ.* մարսէլ, մաuրէլ, *Տիգ.* մրրսիլ, *Զթ.* մրրսիլ, մարսիլ, *Ախց.* մէրսէլ. *կայ նաև Ատանայի թրքախօս հայոց մէջ* մարսէլ *ձևով։*

***ՄԱՐՎ** *«ալևորուկ բոյսը, ֆր.* marum, germandrée maritime, herbe aux chats» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2030։*

=Պրս. مرو marv *«խոտ ինչ անուշահոտ» (ԳԴ)։*

ՀԲուս. անդ յիշում է մարս *ձևով և կցում է արաբ.* مرس mars *«զմռսաբեր մի բոյս» բառին (ըստ Պէյթարի)։ Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1923, 60 և 156։*

+ՄԱՐՏ, ի հլ. «կռիվ, պատերազմ» ՍԳր. Ագաթ. որից մարտնչիլ «կռուիլ, պատերազմիլ» ՍԳր. Եւս. քր. մարտուցանել Ոսկ. յհ. բ. 30. մարտիկ «զինուոր, կռուող» ՍԳր. Սեբեր. «մրցարան, ասպարէզ» Ոսկ. Եփես. մարտկոց ՍԳր. մարտածնոյց Մծբ. մարտուսոյց Եզն. մարտամրոխ Ագաթ. մարտայարդար Ոսկ. մ. ա. 13. մարտակից Յես. ա. 14. մարտացու «սուր, զէնք» Պիտ. Թր. քեր. 19 էլ. արիստ. 51, 55 (իբր յն. μάχαιρα, որ գալիս է μάχη «մարտ» բառից), եօգնմարտ Սեբեր. կոփամարտիկ Եւս. քր. կառամարտիկ Ոսկ. փիլիպ. ճակատամարտ ՍԳր. Ոսկ. ես. գօտեմարտիլ Ոսկ. յհ. ա. 31. բռնամարտիկ Ոսկ. ես. Եւս. քր. գազանամարտ Ա. կոր. ժե. 32. Ոսկ. եբր. ըմբշամարտ Ագաթ. Եւս. քր. Ոսկ. մտթ. եբր. և ա. տիմ. Նոր բառեր են՝ մարտակոչ, մարտանաւ, մարտանաւէր են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mr̥d- ձևից, որ կազմուած է հնխ. merā- արմատից՝ d աճականով։ Թէ՛ պարզ և թէ աճած ձևերի համար հմմտ. սանս. mr̥ṇāti «ջարդել, տրորել», mardati «ջարդել, փշրել», mr̥dha «մարտ», զնդ. marima «պատերազմ», mardo «յաղթուած», mardan «կռիւ», mardak «կռուարար», զնդ. marəd- «ոչնչացնել», յն. μαραίνω «սպառել, ոչնչացնել», μάρναμαι «կռուիլ, մրցիլ, պատերազմիլ», μαρασμός «սպառում, լքում», լտ. Mars, -tis «Արէս, պատերազմի աստուածը», հիւլ. merja, marδa «հարուածել» են (Walde 467, 495, Pokorny 2, 276—8, Boisacq 611)։ Արմատին մերձաւոր ձև ունի հնխ. mel- «փշրել, ջարդել» (տե՛ս մալ արմատի տակ), որի հետ շփոթուած է յաճախ սանսկրիտի մէջ։

ՆՀԲ սանս. mr̥dha, հյ. մրցումն, մարզումն, լտ. Mars, -tis «Արէս» բառերի հետ։ Peterm. 21, 34 սանս. mr̥dha, mr̥dh, 30 պրս. āward «կռիւ»։ Böttich. ZDMG 1850, 358, 165 սանս. mr̥a'ha, յն. μάρνασθαι: Lag. Urgesch. 220 mar արմատի տակ՝ իբր *marti: Müller SWAW 42, 250 և 331 զնդ. marəδa: Lag. Arm. Stud. § 1459 յն. μάρ-νασθαι բառի μαρ- արմատի հետ՝ տ յաւելուածով։ Նոյնը նաև Հիւբշ. Arm. Stud. 42։ Տէրվ. Նախալ. 98 հնխ. mar արմատի տակ է դնում սանս. mar, յն. μάρνασθαι, թերևս լտ. malus «չար» և հյ. մեղք, մարտ: Karolides, Γλ. συγκρ. 92 սանս. mar, maraka «սպաննող», լտ. Mars, կապադովկ. μαρκαόνω «կռուիլ»։ Bugge KZ 32, 70 հայերէնի t ձայնը մեկնելու համար յիշում է իռլ. martad «մահացում»։ Հիմք. լտ. Martis սեռականից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 473 անպահով է համարում համեմատել յն. μάρ-να-μαι ձևի հետ՝ տ-ի բացակայութեան պատճառաւ։ Müller WZKM 11, 205 յն. μάρναμαι? կամ հպրս. *marda «կռիւ», որ ծածկուած է գտնում պհլ. պազ. hamēmal «թշնամի» բառի մէջ (իբրև *ham-marda): Վերի ձևով մեկնում է նախ Scheftelowitz BB 29, 28 և ապա լաւ՝ Walde 467: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. حرز mrad «ապստամբել»։ Nyberg, Hilfsb. 2, 21 իրան. *hamarti- «կռիւ» բառից» նախավանկի անկումով. արմատն է ar, որից ունինք հպրս. ham-ara «հակառակորդ, ոսոխ», ham-arana «կռիւ, պատերազմ», պհլ. artīk «կռիւ, պատերազմ»։

*ՄԱՐՏ «հռովմէական երրորդ ամիսը՝ յունվարից սկսած» Յայսմ. Տօմար. (ՆՀԲ և ԱԲ չեն յիշում)։

=Յն. μάρτιος «Մարտ» հոմանիշից, որ ծագում է լտ. martius բառից. բուն ասւում էր Martius mensis «մարտ ամիս», որ է «Մարսի՝ Արէսի ամիսը»՝ Mars պատերազմի աստուծոյ անունից (տե՛ս մարտ «կռիւ» բառի տակ). փոխառութեամբ տարածուել է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. ֆրանս. mars, իտալ. marzo, թրք. مارت mart են. —Հիւբշ. 367։

Հներից Տաթև. հարց. 201 հռովմայեցի մի իմաստասէրի անունից։ ՀՀԲ մարտ «կռիւ» բառից։ Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ (տե՛ս մարտ «կռիւ» բառի տակ)։ Ամսանունների վրայ ընդարձակ խօսում է Բազմ. 1897, էջ 138—141։

ԳԻՌ.—Ախց. մարտ, Ննխ. Պլ. մարդ, Ղրբ. Շմ. մորդ, Սեբ. մառդ են։

ՄԱՐՏԱՆ «իցէ՜ թէ, երանի՜ թէ». մէկ անգամ ունի Թր. քեր. 32 հոմանիշների մի շարքի մէջ. «Ըղձիցն նշանականք են. իբրու թէ, իցի՜ւ, օշ, գուցէ, մարտան»։

Համամ. քեր. 272 (ըստ ՆՀԲ Երզն. և Նչ. քեր.) կարդալով բառս մարտն, ըստ այսմ ստուգաբանում է մարտ «կռիւ» բառով։ ՆՀԲ յիշում է պրս. մարտէն «գայ ուրախալի, ահա գայցէ, իցէ՞ թէ գայցէ» ձևը, որ չգիտէ ԳԴ։

*ՄԱՐՏԻՐՈՂՈԳ «վկայաբանութիւն, նահատակի պատմութիւն» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 193. սխալ գրչութեամբ են մարտիրողոֆ Վկ. շուլ. 55. մարտիրողօֆ, մարտիրողէֆ, մարտիրողֆ Մաղաք. աբեղ. 13. Ցիշատ.։

=Յն. μαρτυρολόγιον «վկայաբանութիւն» բառից, որ կազմուած է՝ μάρτυρος «վկայ» + λόγος «խօսք» բառերից. նոյնից են նաև լտ. martyrologium, ֆրանս. martyrologe «վկայաբանութիւն» են։—Հիւբշ. 364։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՄԱՐՏԻՐՈՍ կամ ՄԱՐՏԻԻՐՈՍ, ի-ա հլ. «նահատակ» Ագաթ. որից մարտիրոսութիւն Կոչ. Ոսկ. ա. Թես. Փարպ. մարտիրոսական Կոչ. Փարպ. մարտիրոսանալ Եւս. քր. մարտիրոսարան «վկայարան» Կորիւն. նախամարտիրոս Գր. սք.։

=Յն. μάρτυς, սեռ. μάρτυρος, «մարտիրոս, նահատակ», հոմեր. և նյն. μάρτυρος «նահատակ». բուն նշանակութիւնն է «վըկայ». հմմտ. μαρτυρέω «վկայել, մարտիրոսանալ». փոխառութեամբ տարածուած է ուրիշ քրիստոնեայ ազգերի մէջ, ինչ. լտ. martyr, ֆրանս. martyr, գերմ. Märtyrer:—Հիւբշ. 364։

Հներից Երզն. լս. մեկնում է մարտ բառով. «Մարտիրոս, զի մարտեաւ ընդ երևելի և աներևոյթ թշնամւոյն. վկայ՝ զի վկայեաց բազում չարչարանօք»։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Մշ. մարդիրօսել «նահատակել»։

*ՄԱՐՔԱԲ «գրաստ, էշ». մէկ անգամ իբր օտար բառ յիշում է Մագ. քեր. 229. «Իսկ մեր ի Պարսից բազում ինչ ընտանեբար ուսեալ զգեստս, որպէս դուռս և ոիղէ, մարքաբ, աւազան՝ որ է ջրոյ անօթ...»։ Ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Արաբ. مركب markab «հեծանելիք. գրաստ, էշ», որ ծագում է rkb «հեծնել» արմատից. գործածական է այժմ էլ թուրքերէնում վերջին իմաստով. նոյնից է դարձեալ վրաց. მარქაფა մարքափա «պահեստի ձի»։

Մագիստրոս սխալմամբ պարսկերէնից է կարծում։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Ն. Ադոնց, Աւրհսա Դիոն. քեր. էջ 229 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 112)։

ՄԱՑԱՌ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «անտառանման ծառոտ՝ թըփոտ տեղ» Կոչ. Խոր. «ծառի արմատ» Երզն. մաթ. 487. «փխբ. աչքի խիտ արտևանունք, թարթիչներ» Մծբ. Եփր. Թգ. «անտառի պէս խիտ» ԱԲ. որից մացառաղօղ Փարպ. մացառուտ Ոսկ. կողոս. մացառախիտ ՅՀ. կթ. մացառուտ Պիտ. են։—Իմաստի ճշտման համար հմմտ. Մոթ. եւագր. 56 «Թէ զմի ճիւղն հատանես՝ ո՛չ չորանայ ծառն, մինչև յարմատոյ խլեսցես զամենայն մացառսն»։

ՆՀԲ մեկնում է «միացեալ կամ մած ծառք»։

ԳԻՌ.—Կր. Մկ. մացառ «մացառ», ՆՀԲ ունի ռմկ. մոցառ «բազմութիւն շառաւիղաց առ արմին ծառոց», Երև. մօցէռ «արմատի կողքերից ծլած ճիւղ», Հմշ. մացառ և Ջթ. միցեռ «տախտակի բարակ փուշ՝ որ մարդու միսն է խրւում», Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութեան, 1788, էջ 85 դնում է մոցառ «кустъ, թուփ».—իսկ Ջղ. մացակ «ծառի կամ բոյսի արմատ»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Հմշ. մացառլանմաք «փայտը կամ տախտակը փշփշոտել, ճղճըղոտել». ինչ. օռուն մացառլանմըշ:

ՄԱՔԱԼԻՆԷ տե՛ս Տեյիգ:

ՄԱՔԱԼՈԻԿ «մի տեսակ թռչուն, ֆրանս. martinet, որ է մի տեսակ երկայնաթև ծիծառ». մէկ անգամ ունի Վեցօր. 161. «Որպէս ծիծռանց և այլոց թռչնոց, որ անուանեալ կոչին մաքալուկք, որք յօդոց զմանրամաղ

իրս ինչ թռուցեալ բերեն զզարմանս իւրեանց պիտոյիցն»։

Տէրվ. Altarm. 74 մագիլ կամ մանգաղ բառից։ Իրօք որ բառս գործածուած է բնագրի δρεπανίς ձևի դէմ, որ ծագում է δρέπανον «մանգաղ» բառից. ըստ այսմ արդեօք հայ բառն էլ պէտք է հասկանալ մանգաղո՞ւկ։

*ՄԱՔԱՌ (սեռ. -ի) «կռիւ, վէճ, պայքար» Պղատ. տիմ. 168. որից մաքառիլ «կռուիլ» Ա. մակ. ժա. 46. Կոչ. Եւս. պատ. մաքառումն Եւս. պատ. ՑՀ. կթ. մաքառող Մծբ. մաքառեցուցանել Պղատ. տիմ.։

=Ասուր. maxaru «դէմ կանգնիլ, հակառակիլ, մրցիլ, թշնամու դէմ դուրս գալ», māxiru «մրցակից, ոսոխ, հակառակորդ», որոնց արմատն է maxru «ճակատ, առջևը, յառաջամաս», maxrū «առաջին, սկիզբ, ըսկիզբը լինել» (Muss-Arnolt. Ass. Handwb. 525, 529, 530, 531)։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. յն. μαχή «մարտ, կռիւ»։ Տէրվ. Altarm. 74 յն. μάχ-εσθαι «կըռուիլ», μάχαιρα «դանակ» կամ սանս. marj «քերել, քերթել»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 92 վերջինիս աւելացնում է նաև կապադովկ. μαρκαόνω «կռուիլ»։ Հիւնք. յն. μάχομαι։ Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 398 ասուր. maḫāru «դէմ, ընդ առաջ»։—Յոյն բառի ծագումը անստոյգ է. տրուած զանազան մեկնութիւնները տե՛ս Boisacq 616։

.ԳԻՌ.—Սեբ. մաքառիլ «իրար հետ կըռուիլ»։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. μαρκαόνω «կռուիլ» թւում է փոխառեալ հյ. գւռ. կրճատ *մաքռիլ ձևից՝ շրջմամբ։

+ՄԱՔԻ (-քւոյ, -քեաց) «էգ ոչխար» ՍԳր. Եզն. Վեցօր. 190։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mak- բնաձայն արմատից. հմմտ. սանս. मकक makaka «մայող», मकमकायत makamakāyatē «կոկռալ (գորտի)», मेक méka- «ուլիկ», յն. μηκάς «մայող (այծ, մաքի)», μηκάομαι (հոմեր. μεμηκώς, μεμακυῖα, μακὼν) «մայել», լտ. miccio «մկկալ», գերմ. meckern, մբգ. mëchzen, «մկկալ», mëcke «ուլ», սերբ. չեխ. mekati, ուկր. mékaty, սլով. meketati «մայել», լիթ. mekénti «մայել, կակազել» (Pokorny 2, 256, Boisacq 631, Walde 483, Trautmann 177, Kluge 325)։

ՆՀԲ յիշում է արաբ. մաշիահ և թրք. qoyun «ոչխար»։ Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 449 ուղիղ մեկնեց առաջին անգամ՝ համեմատելով յն. μηκάς «այծ» բառի հետ։ Gosche 24 համարում է բընաձայն և կցում փոխւգ. μᾶ, աֆղ. mikh, պրս. mīš, քրդ. mišin, սանս. mēša հոմանիշների հետ։ Justi, Zendsp. 221 զնդ. maēša, սանս. mešá, պրս. mēš են։ Տէրվ. Altarmen. 34 և Նախալ. 46, 97 հնխ. ma «մայել» արմատից է դնում հյ. մայել, մաքի, սանս. mā «մայել», makaka «մայող», յն. μηκάομαι «մայել»։ Meillet, Բանաս. 1900, 110 ունի Diefenbach-ի ուղիղ մեկնութիւնը։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 272 պրս. mākiyān (հմա՛ ماکی mākī «հաւ»)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ջթ. Կր. Մկ. Մշ. մաքի, Սլմ. Վն. մաք'ի, Տիգ. մոքի, Մրղ. մաքը՛, Ոզմ. մաք'է, Սվեդ. մագ'ա սովորաբար նշանակում են «էգ ոչխար», իսկ Ջթ. Մկ. Սվեդ. Տիգ. ստացել են ընդհանրապէս «ոչխար» նշանակութիւնը։

ՄԱՔԻՍ «զարդարեալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 207։

*ՄԱՔՄԱՆ «սաւան, պաստառ, դաստառակ». մէկ անգամ գործածուած է Դ. թագ. ը. 15. «Առ մաքման և եթաց ի ջուր և արկ զերեսօք իւրովք և մեռաւ»։

=Եբր. מקבר makbēr, որ գործածուած է Ս. Գրքի նոյն տեղում. բառիս իմաստը անստոյգ է, սովորաբար հասկացւում է «անկողնի ծածկոց, վերմակ», յունարէն թարգմանութեան մէջ բառը տառադարձուած է յն. μαχβὰρ ձևով (այլ ձեռ. ναβρα). պէտք է ենթադրել անշուշտ որ մեր թարգմանիչները ունեցել են յն. *μαχμαν ընթերցուածը, որից և տառադարձել հայերէնը։

Հին բռ. մեկնում է «անկողին կամ պաստառակ կամ դաստառակ բարակ»։

ՀՀԲ գրում է նաև մաք կամ մաց: Ուղիղ մեկնեց առաջին անգամ ՆՀԲ։

ՓՈԽ.—Վրաց. მაქმანი մաքմանի *կամ* ნაქმანი նաքմանի, *գործածուած է Ս. Գրքի նոյն տեղում և անշուշտ պէտք է առնել նոյն իմաստով. Չուբինով մեկնում է* «кружево, *ժանեակ*»։

ՄԱՔՈՒՐ, ի *հլ. (յետնաբար* ի-ա, ո *հլ.) «մաքուր, թամուզ» ՍԳր. «սուրբն կամ նուիրականն Փայլածու» Պղատ. տիմ. որից* մաքրել *ՍԳր.* մաքրութիւն *Երեմ. գ. 11.* մաքրապէս *Սեբեր.* մաքրափայլ *Եփր. ծն.* կիսամաքուր *Շնորհ. մտթ.* գերամաքուր *Անան. եկեղ. Ճառընտ.* դժուարամաքուր *Փիլ. նխ.* կայծակնամաքուր *Եփր. խոստ.* հրամաքուր *Անան. եկեղ. Ճառընտ.* համամաքրենի *Շընորհ. տաղ.* անմաքուր *Բ. մնաց. իգ. 19. Ոսկ. յհ. ա. 27.* մաքրինանեմ *Նար. տաղ.* մաքրիչ *«ածելի» Վրդն. առ. 240.* մաքրելի *Պրպմ. 259 բ (չունի ՆՀԲ), ևն։*

Windisch. 9 *յն.* μάκαρ *«երանելի, երջանիկ»։* Lag. Anmerkungen VIII *ասոր.* ܡܚܘܪ maxwar, məxawwar *Գծ. իգ. 3 (թրգմ.* κεκονιαμένε, *բռեալ)։ Նոյն,* Arm. St. § 1461 *մերժում է այս մեկնութիւնը։ Տէրվ.* Altarm. 58 ամոքել *ևն ձևերի հետ սանս.* marǰ *«քերել, ջնջել, մաքրել» ևն։ Հիւնք.* մոխիր *բառից։—Շատ մօտիկ են հնչում, բայց երևի պատահական են ասոր.* ܡܪܩ məraq *«մաքրել, յղկել»,* ܡܪܝܩܐ marīqā *«մաքուր»,* ܡܪܩܐ mədāqā *«մաքրութիւն. 2. յղկում». այս արմատը բնիկ սեմական է և գտնւում է նաև ուրիշ սեմական լեզուներում. ինչ. արամ.* מרק mrq, *եբր.* מרוק mārūq *«յղկուած, մաքուր»,* מרוקים mərūqīm *«թագուհու արդուզարդն ու պատրաստութիւնը»,* תמרוק tamrūq *«շփում, օծում, մաքրում», ասուր.* marāku *«տըրորել, սղկել»։*

ԳԻՈ.—Երև. Ջթ. Կր. Տփ. մաքուր, *Ասլ.* մաքիւր, *Մշ.* մակուր.*—Թրքախօս հայոց մէջ՝ Ատն.* մաքուր:

***ՄԱՔՍ** (ի *հլ. ըստ ՆՀԲ. կայ միայն սեռ.* մաքսի *Ա. մակ. ժ. 33) «վաճառքի կամ ապրանքի վրայ տուրք» ՍԳր. որից* մաքսաւոր *ՍԳր.* մաքսապետ *Ղկ. ժթ. 9. Ոսկ. մ. ա. 1. Սեբեր.* մաքսել *Եղիշ. յես. 172. Նար. առաք. 436. Իգնատ. ղկ. 365.* մաքսատուն *Սկևռ. ի լմր.* ձեռամաքս *(չունի ԱԲ) Ջքր. սարկ. Բ. 135. Նոր բառեր են* մաքսանենգ, մաքսախոյս, մաքսային, մաքսապաշտպան *և այլն.*

=Ասոր. ܡܟܣܐ maxsā *«մաքս» բառից. այս բառը բնիկ սեմական է. հմմտ. ցեղակիցներից ասուր.* [cuneiform] mi-ik-si *կամ* miksu *«մաքս»,* [cuneiform] makisu *կամ* [cuneiform] ma-ak-ka-su, makkasu *«մաքսաւոր»* (Delitzsch, Assyr. Hndwrt. 407, Strassmaier, Alph. Werz. *էջ 619, 620, 657). եբր.* מכס mekhes, *արաբ.* مكس maks, *արամ.* מכסא miksā *«մաքս». փոխառութեամբ նաև պրս.* مكاس mukas, مكيس mukīs *«մաքս»։ Հիմնական նշանակութիւնը պահում է դեռ արաբ.* مكس maks *«մէկի ծախած ապրանքը պակաս գնով առնել, պակասեցնել, հարստահարել», (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 294)։—Հիւբշ. 311։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur, 46: *ԳԴ պրս.* mukās, mukīs: Riggs, *Քերակ. 1850, էջ 60 եբր.* mekes *ձևից։* Müller. SWAW 41 (1863) 12 *և* 42, 329 *դնում է սեմականից փոխառեալ։ Տէրվ.* Altarm. 69 *սեմականների հետ նաև ֆինն.* maks *«տուրք»։ Ըստ* Jensen *փոխառութիւնը հաթեան շրջանից է։*

ՄԳԼԻԼ *«մաքառիլ». մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. ես. 160. «Ոչ ոգորիցի և ոչ ջանայցէ և ոչ մգլիցի»։*

ՆՀԲ մագիլ *բառից, իբր* մագլցիլ:

+ՄԳԼԻԼ *«նեխիլ, բորբոսիլ». որից* մըգլանոտ *«մգլածի հոտ ունեցող» Վստկ. 100. կամ* մգռանոտ *«նոյն նշ.» Առաք. պտմ. 99, 352։*

Lag. Arm. Stud. § 1463 *համեմատում է ասոր.* ܡܓܘܠ məgūl, ܡܘܓܠܐ muγlā *«թարախ, վէրքի ջուրը, ձիթապըտղի կորիզների հիւթը», արաբ.* مجل

majl «ուռեցքի կամ վէրքի մէջ հաւաքուած ջուր, հոււ» Հիւբշ. 311 չի ընդունում այս համեմատութիւնը՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ։

ԳԻՌ.—Ալ. մգ՛լել, Խրբ. մգ՛լիլ, Զթ. մը՝գ՛լիլ, Հճ. մոգ՛լել, Ալշ. մկլել, Ախց. Ակն. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. մֆլիլ, Երև. Ննխ. մֆլէլ, Հմշ. մֆլուշ, Ասլ. մը*լիլ, իսկ Ղրբ. մկլա՛վըէտ (<մգլաճոտ) «խանձի հոտ»։—Սրանցից տարբեր են Նբ. Շլ. Վն. մգլիլ, Մկ. մըկ՛լիլ, Ալշ. մկլտել, Մշ. մգ՛լօղել, մկլօղել, Նբ. մգըլտիլ, Ոզմ. մըֆ՛ըլիլ, Երև. մֆլէլ «երկինքը ամպոտիլ»։—Ըստ այսմ մգլիլ բառը ունի երեք տարբեր նշանակութիւն. «1. բորբոսիլ. 2. խանձիլ. 3. ամպոտիլ»։ Տարակոյս չկայ՝ որ վերջինը պատկանում է մէգ արմատին (տե՛ս այս բառը). բայց կարծում եմ որ նոյն են նաև առաջին երկուսը, իբրև ընդհանուր «սևանալ» իմաստով։—Աճ.

*ՄԴՐԻՇԱՅ «երգ, կցուրդ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Գորիւն և Շմոն, տպ. Վղրշպտ. էջ 90. «Եւ սաէին ի վերայ նոցա սաղմոսս և մդրիշայս (տպուած է մդրիլայս՝ ըստ ձեռագրին) և փառաւոր առնէին և օրհնէին զտէր Աստուած մեր»։

=Ասոր. ܡܕܪܫܐ madrāšā «երգ, կցուրդ». բառս սխալ ձայնանիշով կարդացուած է մդրիշայ, որ ձեռագրում ;ետոյ սըխալ գրչութեամբ դարձել է մդրիլայ: Արմատն է drš. հմմտ. արաբ. درس darasa «ուսանիլ», dars «դաս», եբր. midrāš «մեկնութիւն, մեկնաբանութիւն»։

Նորագիւտ բառս առաջին անգամ երեան հանեց Միքայէլ, Գորիւն և Շմոն, էջ 32, համարելով ասորերէն։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Մառ ՀԱ 1898, 270" և յետոյ ասորագէտ Gussen ՀԱ 1913, 135։

ՄԵԳԱՂԷ (սեռ. -ղու) «մեծ» Ագաթ. Զենոբ. «Ղեոնդիոս արքեպիսկոպոս մետրապօլիտ՝ մեգաղէ Կեսարու. Հայրապետիդ Ղեոնդի՝ մեգաղու Կեսարու». ուրիշ օրինակ չկայ։

=Յն. ἡ μεγάλη «մեծ, մեծն»։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԵԳԱՐԵԱԼ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 208. «Ի նոյն միակ պարառեալ և յեօթնիցն երկրորդացն դասուէ շաղկապեալ և յիւրն սիրեցեալ միակ մեգարեալ և անդուստ յերկեակն երրորդին թաւացեալն և յօդն յանգեալն»։—Խօսում է թուերի անիմանալի մի յարաբերութեան վրայ, որով բառի իմաստը շատ մութ է մնում։ Կայ յն. μέγαρον «սրահ, ժողովարան, տաճարի մէջ պատգամախօսի տեղը», որից կարող էր Մագիստրոս մի բայ յօրինել։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 195)։

*ՄԵԹԵԼ «ցնդաբանել, յիմար յիմար խօսիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. բ. 16, էջ 604. «Անսային իսկ ոչ, և այլ ընդ այլոց մեթելոց էին»։

=Յն. μυθέω, μυθέομαι «պատմել, խօսիլ, խորհրդածել», բայց մանաւանդ μυθεύω «առասպելաբանել»՝ μῦθος «զրոյց, առասպել» բառից։ Ըստ այսմ մեր բառը ուղղելի է *միւթել կամ միթել:

ՆՀԲ համարում է գրչագրական սխալ և սրբագրում է մեկնել: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւնք. էջ 323։ Վարդանեան ՀԱ 1921, 501 ձեռագիրներում գըտնելով միայն մեկնելոց ձևը, ի սպառ ջնջում է բառս, համարելով այն ՆՀԲ-ի «ինքնակերտութիւններէն»։

*ՄԵԹՈՏ «կերպ, եղանակ, միջոց». գործածական է արդի գրականում (արևել. մեթոդ). հները չունին, Թէև ՓԲ նշանակում է մեթոտոս ձևը։

=Յն. μέθοδος «խուզարկութիւն, քննութիւն, գիտական խնդրի կանոնաւոր ուսումնասիրութիւնը». ծագում է μετά «ընդ» և ὁδός «ճամբայ» բառերից. փոխառութեամբ անցած է բազմաթիւ լեզուների՝ իբրև գիտական բառ. ինչ. լտ. methodos, methodus, ֆրանս. méthode են։—Աճ.

*ՄԵԼԱՄԱՂՁ «սևամաղձ», որից մելամաղձիկ, մելամաղձոտ, մելամաղձութիւն, մելամաղձոտութիւն. հների մէջ չէ՛ գործածուած. կայ միայն նոր գրականում, իբր «տրտում, տխուր են»։

=Յն. μελαγχολία «սև մաղձ» բառից կիսովին թարգմանուած. (μέλαν «սև» պահուած է, իսկ χόλος «մաղձ» թարգմանուած

է)։ Նոյն բառն է՝ որ Թրք. եղել է malixulia, որից էլ Հյ. մախուլիայ. Հմմտ. «Ցաւ ինչ ունկի ի նա, զոր մախուլիայ կոչեն կամ սաւտայի՝ այլազգիքն». Մտթ. և ազր. 80։— Հին բժշկութեան կարծիքով մաղձը սևանալուց յառաջանում էր ընդհանուր տխրութիւն։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. նոյնը նաև Müller SWAW 41, 10:

*ՄԵԼԱՆ, ի-ա հլ. (գրուած նաև մեղան) «թանաք» Ոսկ. մտթ. էջ 1. Վրք. հց. Անյ. բարձր. որից մելանառ «թանաքաման» ԱԲ. մելանագիծ «թանաքով գրուած» ՋԲ. մելանաձուկ «մի տեսակ ձուկ, իբր տճկ. միւրէքքէպ պալըղը» (Նոր գրականի մէջ)։

=Յն. μέλαν «թանաք» բառից. բուն նշանակում է «սև» և մասնաւոր առումով «սև թանաք», թէև այժմ ամէն գոյնի թանաք էլ կոչւում է մելան. Հմմտ. ռուս. чернила, գոթ. swartizl, լտ. atramentum, որոնք նշանակում են «թանաք», բայց ծագում են «սև» բառից։ Ըստ այսմ հայերէն էլ թարգմանաբար կազմուած է սևակ, սևաղեղ «թանաք»։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև վրաց. მელანი մելանի, թուշ. მელა մելա և մինչև անգամ սանս. मेला melā «թանաք» (Böhtlingk, Sans. Wört. V. էջ 907)։ —Հիւբշ. 364։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Արևելեան գրականում գործածական չէ բառս, այլ կայ միայն արևմտեան գրականում. ճիշտ ինչպէս կաղամար գործածական է միայն արևմտեան գրականում, իսկ արևելեանի մէջ թանաքաման։—Գրականից փոխառութեամբ անցած է նաև բարբառներին. ինչ. Ալշ. Հմշ. Սեբ. մէլան, Պլ. Ռ. մէլամ են։—Տփ. ևս ունի մէլան՝ փոխառութեամբ վրացերէնից։

*ՄԵԼԱՒ «ոչխար», իբր օտար բառ յիշում է Նոնն. 38, որից և մելանարակ «հովիւ». «Քանզի մելաւ զոչխարէ ասացեալ Հոմերոս. աստուստ և մելանարակf են հովիւք»։ (ՆՀԲ գրում է միլոն, միլանարակ, այլ ձ. միլօն, միլիոն)։ Հմմտ. նաև մելովտէ, միլոբուտ:

=Յն. μῆλον «ոչխար» բառից. իսկ մելանարակ կազմուած է թարգմանաբար μηλοβοτήρ «խաշնարած» բառից։—Հիւբշ. 365։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

Մելիովտայ տե՛ս Մեղիղովտայ։

*ՄԵԼԻՔ «իշխան» Ուռհ. 403. յգ. մելիքնի Սամ. անեց. շար. 143. սեռ. մելիքաց Լմբ. օր. 5. որից մելիքութիւն Ուռհ. 406։

=Արաբ. ملك malīk, թուրքական արտասանութեամբ՝ melik «տէր, իշխան», որ գալիս է mlk «տիրել, իշխել» ընդհանուր սեմական արմատից։

ԳԻՒ.—Երև. Ղրբ. մէլիք:

ՄԵԼՈՄԱԳՆԱՑ «անառակ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կանոն. էջ 183. «Կրնքահայրն (լիցի) ո՛չ կին, ո՛չ այլազգի, ո՛չ յիշոցնասու, ո՛չ մելոմագնաց, այլ լաւ քրիստոնեայ և գիտուն»։ Նոյնպէս է նաև Շողակաթ, էջ 38, 43, ուր հրատարակիչը (Գարեգին վրդ.) նկատում է թէ Երզնկացին իր խմբագրութեան մէջ բառս թարգմանած է «շնացող»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 165)։ Արմատն է *մելոմ-, որ բարդուած է գնաց բառով։

*ՄԵԼՈՎՏԷ «ոչխարի մորթ». մէկ անգամ ունի Նոնն. 38, իբր օտար բառ. ամբողջ վկայութիւնը տե՛ս միլոբուտ: ՆՀԲ գրում է միլովտէ:

=Յն. μηλωτή «ոչխարի մորթ». արմատը տե՛ս մելաւ:—Հիւբշ. 365։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՄԵԽԱԿ «ծաղախոտ, խարանֆիլ» Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 2033 լտ. caryophyllus):

=Պրս. میخک mēxak «մեխակ». բուն իմաստն է «փոքր գամ» և գալիս է میخ mēx «գամ, բևեռ, մեխ» բառից. այսպէս է ստուգաբանւում մեխակը նաև ուրիշ լեզուներում. Հմմտ. գերմ. Nägelein, ֆրանս. clou de girofle, ռուս. гвоздика «մեխակ» (< гвоздикъ «գամ» բառից)։ Պարսիկ բառը փոխառութեամբ տարածուած է նաև ուրիշ շատ կովկասեան լեզուներում. ինչ. վրաց. մինգ. խին. բուդ. mixaki, ուտ. mixak, չէչ. mixagi, թուշ. mixak, ավար. mexak, բոլորն էլ նոյն նշ։—Հիւբշ. 270։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև Lag. Arm. Stud. § 1465 են։

ԳԻՒ.—Ջղ. մեխակ, Ագլ. մէ՛խակ, Երև.

Տփ. միխակ, *Շմ. Սլմ.* մխոֆ', *Ղրբ.* մուխոգ', *Մրղ.* միխոյ:

+Մեծ, ի–ա *հլ. (յետնաբար կայ նաև ի, ու հլ.) «մեծ», լայնաբար նաև «շատ, զօրեղ, իշխանաւոր, հարուստ» ՍԳր. Եփր. Թգ. Եւս. պատմ. Ոսկ. մ. բ. 2. այս արմատից կազմուած են բազմաթիւ և բազմազան բառեր, որոնց հնագոյններից յիշենք մի քանիսը. ինչ.* մեծանալ *ՍԳր.* մեծամեծ *ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. Եզն. Ագաթ. Սեբեր.* մեծատուն *«հարուստ» (որ մեծ տուն ունի) ՍԳր. Սեբեր.* մեծարել *ՍԳր.* մեծարանք *ՍԳր. Կոչ. Սեբեր. Եւագր.* մեծարոյ *ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. Եզն.* մեծամեծար *Օր. լգ. 26 (սրանք կազմուած են* -ար *մասնիկով).* մեծաբարբառ *«բարձրաձայն» Կոչ. Ոսկ.* մեծաբեռն *«ծանրաբեռն» Ագաթ. Վեցօր.* մեծագին *«թանկագին» Սեբեր.* մեծազօր *«հզօր» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. Եւս. քր.* մեծախումբ *«բազմախումբ» Բուզ.* մեծանանգոյց *«արագ գնացքով. օրական մի քանի իջևան կտրելով» Եփր. մատ. Ա. էջ 401 (տե՛ս իմ Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Բ. 274) ևն. այս բոլորի մէջ երևում են բառիս զանազան առումները։ Բարդութեանց ծայրը ունինք* ձիւրամեծար *Կորիւն. Վեցօր.* ձիւնամեծ *Շիր.* գանամեծար *ՅՀ. կթ.* մեծամեծար *Օր. լգ. 26. Ոսկ. ես. 284.* գերամեծար *Ճառընտ.* եռամեծ *Մագ. Գնձ.* ծառայամեծար *Արշ.* կանխամեծար *Նար.* նախամեծար *Իմ. է. 8. Ոսկ. ա. 22, գ. 3 ևն։ Նոր բառեր են* մեծագումար, մեծադիր, մեծադղորդ, մեծանատիկ, մեծանարուստ, մեծախօսութիւն, մեծամասնութիւն, մեծամասնական, մեծատառ, մեծարելի, մեծարժէք, մեծաքանակ, մեծապետական *ևն։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ որ գալիս է հնխ.* még'ə- *կամ* még'a- *ձևից. ցեղակիցներն են՝ սանս.* महान् mahān, महान्त mahānt- *(բարդութեանց մէջ* मह maha-), माहि máhi *«մեծ»,* máha-, majmán- *«մեծութիւն». քուշ.* makī- *«շատ», զնդ.* maz-, mari, maza-, mazant- *«մեծ»,* mazō *«մեծութիւն», պհլ.* mas, *պրս.* mih, *պազենդ.* meh, *քրդ.* mezin *«մեծ»* (Horn § 999), *յն.* μέγας, μέγα, μεγάλη *«մեծ»* μείζων, μέζων, μέγιστος *«մեծագոյն», կամիս.* mekki *«շատ», ալբան.* maθ *«մեծ»,* maδi *«մեծն»,* maδóń *«փառաբանել». լտ.* magnus *«մեծ»,* maius *«մեծագոյն» (որից և* Deus Maius *«Մեծագոյն Տէր, Արամազդ», յետոյ դարձած* մայիս *ամիսը), գոթ.* mikils, *հբգ.* michil. mihhil, *անգսք.* micel, *հսաքս.* mikil, *իսլ.* mikill, *դան.* magle *«մեծ», հիւլ.* mjak *«շատ, յոյժ», անգլ.* much *«շատ», միռլ.* mass *«փարթամ մարմնով, գեղեցիկ»,* maige, maighne *«մեծ»,* māl, mael *«մեծ, ազնուական, իշխան, թագաւոր», կիմր. կորն.* mehin *«գէր» ևն։ Հետաքրքրական է յատկապես յն.* μεγαίρω *«նախանձիլ (մէկին մեծ կամ գեղեցիկ համարելով)»=հյ.* մեծարել (Pokorny 2, 257, Boisacq 616—7, Ernout-Meillet 551. Walde 454)*։—Հիւբշ. 473։*

Klaproth, Asia pol. 101 *յն.* μέγα *զնդ.* mese, *պհլ.* masa *ձևերի հետ։* Brosset, JAs. 1834, 369 *ուղիղ համեմատութեան հետ դնում է նաև վրաց.* մաղալի: *ՆՀԲ հայերէնից է դնում «յն.* մէ՛ղաս, մի՛ղօն, *լտ.* մա՛կնուս, մայօ՛ն, *սանս.* մահար»: *Ուղիղ են* Peterm. 23. Windisch. 13, Gosche 25 *(որ սրանց հետ միացնում է նաև փռիւգ.* Μαζεύς *«Դիոս», պրս.* Μαζάκης, Μαζαῖος, *մար.* Μαζάρης, *կապադովկ.* Μάζακα, *վոսփորական* Μαζαία *յատուկ անունները) ևն։ Մորթման* ZDMG 26, 546 *բևեռ.* maçiniani, 540 maçini *«մեծ»,* Jensen ZDMG 48, 456, Hitt. u. Arm. 97, 130. 179 *հաթ.* mzis, mzia, msi, ms *«մեծ»։ Պատահական նմանութիւն ունի չէրքէզ.* mazi *«ծեր», սվան.* meji, meçl *«ծեր, պառաւ»։*

ԳԻՌ.—Երև. Շմ. մէծ, *Գոր.* մէծծ, *Ալշ. Հճ. Մշ. Սչ.* մեծ, *Ակն. Ննխ.* մէծ, *Ղրբ.* մըէ՛ծծ, մը՛ծ, *Ագլ.* միծ, *Հմշ.* միծ, *Ախց. Կր.* մէնծ, *Լ. Ջղ.* մենծ, վենծ, *Խրբ. Խր. Պլ. Ռ. Սեբ.* մէնծ *(բայց* մէզնալ *«մեծանալ»), Զթ. Սվեդ. Տիգ. Տփ.* մինծ *(բայց Տփ.* միծավուր *«մեծաւոր, իշխան»,* մինծա մինծա *«մեծ մեծ»,* մէծրիլ *«մեծարել, հիւրասիրել» և Տիգ.* մէծնալ *«մեծանալ»), Ասլ.* մընծ, մըզ: *Բրքախօս*

հայերից Ատն. մէնծ *«մեծ»։--Նոր բառեր են* մեծակեr, մեծաճաճ, մեծաճարկ, մեծածուկ, մեծայ *կամ* մեծար *«մեծ մայր»,* մեծarf, մեծarfաճաշ, մեծատr, մեծաւուճ, մեծխօսիկ, մեծկակ, մեծղի, մեծմեծաճաճ, մեծմեծաւուճ, մեծուք, մեծուճաf, մեծուց, մեծտու *«մամ» են։*

ՓՈԽ.—Margoliuth, *Թրգմ. Բիւր. 1900, էջ 334 հյ.* մեծադուճ *բառից է դնում եբր.* מסדרון misdrōn *Դատ. Գ. 23 անըստոյգ բառը, որ ըստ* Gesenius, *Բառ. եբր. 1921, էջ 439" Թերևս նշանակում է «սիւնազարդ գաւիթ, գալլերիա»։*

ՄԵԿԱՆԱՒՈՐ, *անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մաղաք. աբ. 33. «Ցամէն շէն գեղէ մեկանաւոր հանէին և ի փոքրէն մէկ, ի մեծէն երկու կամ երեք. և անուանեաց զնոսա խամս (Թթր. «սուրհանդակ») և առաքէր զնոսա ամէն աւեր տեղիսն առնել շինութիւն»։*

Մեկիճ, Մեկճիլ *տե՛ս Մի։*

Canini *տե՛ս* մուղ, մղել *բառի տակ։*

ԳԻՌ.—Ակն. մէյճէլ *«տարածել», Խրբ.* մէյճիլ *«փռել», Ջղ.* մեկճ *«շիտակ, ուղիղ» (օրին.* մե՛կճ ճստիր). *Երև.* մէկճէլ *«երկարել (ոտքերը են)»։*

***ՄԵԿՈՆ** *«խաշխաշ բոյսը, լտ.* papaver *(Տիրացուեան,* Contributo § 172)*» Նիւս. կազմ. հնագոյն ձևն է* մեկոճիովճ *Վեցօր. 89. որ և* մեկոճիոճ *Վեցօր. 88. Վրդն. ծն. Ցայսմ.։*

=Յն. μήκων *«խաշխաշ»,* μηκώνιον *«աֆիոն, խաշխաշի հիւթը» բառերից։ Սրանց ծագումը անյայտ է. Թերևս միջերկրեան բառ լինի, որովհետև բոյսը միջերկրական ծագումից է* (Boisacq 632): *Յունարէնից են փոխառեալ նաև հբգ.* māgo, *մբգ.* māge, mān, māhen, *գերմ.* mohn, *հսլ.* makŭ, *լեհ.* mak, *ռուս.* макъ, *լեթթ.* magone, *հպրուս.* moke *համանիշները* (Kluge 334):

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—ՆՀԲ և ՋԲ դնում են ռմկ. մաf, մագ, մեգ *համանիշ ձևերը. սրանք անշուշտ Լեհահայոց մէջ գործածական ձևերն են և փոխառեալ լեհ.* mak *բառից. այսպէս նաև Կովկասում տեղ տեղ գործածական* մակ *ձևը որ փոխառեալ է ռուս.* макъ *բառից։*

Մեկուսի *տե՛ս Մի։*

***ՄԵՀԵԱՆ,** ի, ի-ա *հլ. «կռատուն, կուռքի տաճար», լայնաբար «բագին, զոհարան» ՍԳր. որից* մեճեճագիrf *Եւս. քր.* մեճեճազarդ *Գծ. ժթ. 35.* մեճեճակաճ *Եւս. քր.* մեճեճակապուտ *Գծ. ժթ. 37.* մեճեճաշէճ *Ագաթ.* մեճեճապետ *Պիոն. 379, 388.* մեճեճասէr, *Բուզ.* մեճեճատեղի *Բուզ. յոգնակի ձևով կայ* մեճեճաճի *Մագ. մեծ են. էջ 66. սեռ.* մեճեճեաց *Խոսր. 94։*

=Հիւս. պհլ. *meh *բառից փոխառեալ, որ է Միհր սստուած (հյ. -եան մասնիկով). հմմտ. պրս.* درمهر dar-i-Mihr *«Միհրի դուռը կամ մեհեան, տաճար (փարսիների)». ենթադրում է իրան.* *māiϑryāna *նախաձևը. որի ձայնական փոփոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս* մեճեկաճ *բառի մէջ։*

ՆՀԲ լծ. Թրք. մեfեաճ, մէսfեաճ *(իմա՛ արաբ.* makān, maskan *«տեղի, բնակարան»).* Միճr *բառից են հանում Էմին,* Ист. Вардана 85, *Հայ. հեթ. կրօնը (Թրգմ. Յոյս 1875, 414), Սէր 1862, թ. 24, էջ 183,* Lag. Gesam. Abhd. 9 *և* Beitr. baktr. Lex. 49, *և Թիրեաքեան, Կարնամ. էջ 44։—Կ. Վ. Ս., Արրտ. 1879, էջ 224 պրս. (իմա՛ արաբ.)* makān *«տեղ»։ Հիւնք. պրս.* մէյ *«գինի» բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 103 և 429 լծ. է դնում* մաճիկ *և* մեճեկաճ *բառերի հետ։ Հիւբշ.* Arm. Gram. *էջ 194 անապահով է համարում դնել* Միճr *բառից։ Ուղիղ մեկնեց վերի ձևով* Meillet MSL 17, 246, JAs. 1907, *էջ 158 և* RBA 1, 234:

ՄԵՀԵԴ *«բանայ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 208։*

***ՄԵՀԵԿԱՆ** *«հայկական տոմարի եօթներորդ ամիսը, որ անշարժ տոմարով համապատասխանում է փետրուար ամսուան» Կորիւն. Խոր. Կաղանկտ. (երեքն էլ սեռ.* մեճեկաճի *ձևով. ուղղականը չէ գործածուած). ունինք նաև* մեճեկի *(ուղ.* *մեճեակ) *Յհ. կթ.* մաճեկի *(ուղ.* *մաճեակ) *Վանակ. տարեմ.։*

=Հպհլ. *mihrakān *համանիշից փոխառեալ. սրա հետ հմմտ. հպրս.* Μιθράκανα *(այսպէս պէտք է ուղղել Ստրաբոնի* τοῖς

Μιθρακίνοις) *«Միհրի տօնը», պհլ.* mihragān *(գրուած է* mitrugān), *պրս.* مهرگان mihrgān *(կամ արաբացեալ* مهرجان mihriǰān) *«պարսից եօթներորդ ամիսը, սեպտեմբեր, աշնանամուտ կամ աշուն, սեպտեմբեր 16-ին կատարուած մեծ տօն ի պատիւ Միհր աստուծոյ»։ Այս բոլորը ծագում է պհլ.* Mihr *(գրուած է* 𐭬𐭲𐭥𐭩 Mitru), *պրս.* مهر mihr *բառից, որ Միհր աստուծոյ անունն է և նշանակում է նաև «պարսկական եօթներորդ ամիսը», որ նուիրուած էր Միհրին. հմմտ. պրս.* مهرماه mihrimāh, mihrmāh *«սեպտեմբեր ամիսը»։— Ձայնական փոփոխութեանց համար հմմտ.* **մեհեան** (**Միհր** *բառից) և* **ահեկան** *< պհլ.* *āθrakān, *āhrakān*։—Իրանականից է փոխառեալ նոյնպէս վրաց.* მიჰრაკნი **միհրակնի** *ամսանունը (Մառ,* Физіологъ 1904, *էջ* XXXVII)*։—Հիւբշ. 194։*

Հներից Վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 201 ստուգաբանում են. «Մահեկի, զի տունկք և բոյսք որպէս զմեռեալ լինին եղեմնապատ և ձիւնաթաղ. **մահ եկի,** *այսինքն ածի»։ Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Մեհեկի՝ զմոլորութիւն հրէիցն ասէ, զի հրէայքն մոլորութեամբ կուրացան»։* **Միհր** *բառից է դնում* Böttich. ZDMG 1850, 365:—Lag. Ges. Abhd. *9 և* Beitr. baktr. lex. 48 *իբր պրս.* mihrigān*։ — Կոստանեան, Հայ. հեթ. կրօնը, Վղրշպտ. 1879, էջ 27 դնում է* **միհրական,** *Միհր աստուծոյ անունից, «որի ընդարձակ ժողովրդականութիւնը երևում է և այն տօնից, որ կատարւում է փետրվ. 13-ին (Մեհեկան ամիս) Տէրընտաղ անունով»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 103 պրս.* māh *«լուսին» բառի հետ. իսկ էջ 141 նաև* **Մահեան, Մեհնդակ** *յատուկ անունները, Խաչկոնց, Բիւր. 1898. թ. 4 կցում է հաթ.* ma *«լուսին աստուածուհի»։* Benveniste REA IX ! (1929), *էջ 10 աւելի լաւ ճշտելով բառիս ձևը՝ դնում է* **մեհե***(կան)<իրան.* māiθrya-:

ՄԵՀԵՆՋԱՆՔ *«զարդարանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 208. մէկ անգամ գործածում է Մագ. գամագտ. ժե. «Զի մի՛ մախից մնասցէ մթերեալ մեհենջանք՝ ձանձեալ աստուստ յՌեստոփանէ»։*

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց (ըստ Հին բառ.) Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 719, միանգամայն մատնանիշ անելով **մեհեանդ** *և ապարանջանք բառերը։*

***ՄԵՀԵԻԱՆԴ** *«կանացի մի զարդ է. մանեակ կամ ապարանջան» ՍԳր. Եփր. նին. էջ 121.—ըստ Հին բռ. «լանջագեղ կամար կամ անթանոց». ճշգագոյն նշանակութիւնն է ըստ Հացունի, Պատմ.-տարազի, էջ 124 «տեսակ մը գոհարազարդ ապարանջան՝ որ թևին կը կապէին»։*

=Իրանեան փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի վերջին մասը՝ որ պրս. بند band *«կապ» բառն է. հմմտ.* **դանդանաւանդ, բահուանդ**:*—Հիւբշ. 194։*

Ալիշան, Հին հաւ. 103 դնում է **մահիկ** *բառից, իբր «լուսնաձև»։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, էջ 40 պրս.* **միհըրպէնտ,** *որ սակայն չգիտէ ԳԴ (եթէ չէ պրս.* مهربانی mihribānī *«տեսակ ին; մետաքսեայ կերպաս և հանդերձի», որ բնաւ յարմար չէ մեր բառին)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 273 կազմում է պրս.* ماهبند māh-band *«լուսնի մահիկի ձևով զարդ»։ Կարելի էր դնել նաև պրս.* مهره بند muhra-band *«ուլունք-կապ», որի առաջին մասը՝ պրս.* مهره muhra *«ուլունք ապակեղէն» յիշում է նաև Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 114 և նրանից փոխառեալ է համարում արաբ.* مهره muhra *«ուլունք»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. მელავანდი **մելավանդի,** მელევანდი **մելեվանդի** *«թևի ապարանջան», որ գործածուած է Թուոց լա. 50, ճիշտ այնտեղ, ուր հայերէնն էլ ունի* **մեհեւանդ** *բառը։*

***ՄԵՀՐԱՊ** *«մզկիթի աւագ սեղանը» Նոր վկ. էջ 109 (ԺԳ դարից). գրուած և* **մահրապ**: *(Սպանին շուն մի և զշան գլուխն տարեալ եդին ի մեհրապն և զշունն կախեցին ի դուռն մզկթին)։*

=Արաբ. محراب mihrāb *նոյն նշ։—Սրա*

հետ կապ չունի Մեհրաբ յատուկ անունը, որ Կովկասում յաճախ պատահում է Մեհրաբեան ազգանուան մէջ և է պրս. مهراب Mihrāb «է անուն քաջի միոյ ի Թուրանականաց անտի»։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս Նոր վկ. էջ 789։

***ՄԵՀՐԻԿ** «մրուանտակ, կատուախոտ, asarum» Բժշ. յիշում է իբր պրս. բառ. որից առնում է ՀԲուս. § 2036՝ իբրև անստոյգ բառ։

=Պրս. مهر كياه mihrgiyāh կամ mihrgiyā բառի կրճատ ձևն է. այս բառը յիշում է Ամիրտ. իբր պրս. հոմանիշ ասարոնի (տե՛ս ՀԲուս. § 2139). բուն նշանակում է «խոտ սիրոյ». (և ասի թէ ի խոտոյ աստի եթէ ոք դոյզն ինչ ծրարեալ առ իւր ունիցի, որ ոք զնա տեսանէ՝ ի հարկէ սիրելութիւն առնէ ընդ նմա. տճկ. մուճապպէք օթի. ԳԴ)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), որից յետոյ անկախաբար Նորայր, ՀԱ 1925, 304։

ՄԵՂ. տե՛ս Թալաս կամ Թալասմեղ բառի տակ։

ՆՀԲ կցում է հյ. մալեալ, մայող, թրք. մէլէյէն «մայող» և յն. μῆλον «ոչխար» բառերին. վերջինը յարմար է, եթէ ստուգուի որ հյ. մեղ իրօք առանձին գոյութիւն ունի։ Այսպէս նաև կաբարդին. mel «ոչխար»։

+ՄԵՂ, ի–ա հլ. (սովորաբար անեզական է, բայց կայ նաև եզ. ուղ. հյց. մեղ ձևը) «մեղք, յանցանք, վնաս» ՍԳր. Եւս. պտմ. Ոսկ. Սեբեր. Եփր. Բ. կոր. որից մեղանչել ՍԳր. մեղանալ «մեղք գործել» Յուդթ. ժա. 16. մեղանէ Ոսկ. մ. ա. 14. մեղաւոր ՍԳր. մեղանչական ՍԳր. Եզն. Կոչ. Վեցօր. Ագաթ. մեղադիր ՍԳր. Կոչ. Կիւրղ. ծն. մեղապարտ Ոսկ. ա. կոր. Եփր. թգ. անմեղ ՍԳր. չմեղ Գնձ. չէմեղ Ոսկ. մ. բ. 2. մեղուցանել ՍԳր. բազմամեղ Ոսկ. ես. և մ. ա. 9. յետնամեղ Եզն. սակաւամեղ Ոսկ. ա. կոր. երկրամեղ Նար. առաք. մեծամեղ Ոսկ. ես. և մ. ա. 18. հոլովուած ձևով՝ մեղացածին Ագաթ. մեղացային Ղևտ. զ. 25. մեղսաբեր Ագաթ. մեղսաքաւ Ագաթ. մեղսասէր Փիլ. Նար.—միջ. հյ. մեղկան «յանցաւոր» (չունի ԱԲ) Անսիզք 35. Սմբ. դատ. 42, 103.—Նոր բառեր են մեղսակից, մեղայական, անմեղունակ են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mel- «սխալիլ, խաբել» արմատից. ցեղակից ձևերն են լիթ. mélas «ստախօսութիւն», milyti «թերանալ», լեթթ. ma'ldīt «սխալիլ», mu'ldēt «թափառիլ», me'lst «խառնաշփոթ կերպով խօսիլ». յն. μέλεος «զուր, անօգուտ, խենթուկ, թըշուառ», ἀμβλακίσκω «սխալիլ, մոլորուիլ» (?), βλάσφημος (-φήμη «խօսք») «անարգիչ» (արմատը βλασ<μλασ<*ml̥s, որ է melos). իռլ. mell «մեղք, յանցանք, սխալ», mellaim «խաբել», զնդ. mairya- «խաբէական, սրիկայական», և թերևս նաև լտ. malum «ցաւ, տառապանք, պատիժ, վնաս, սխալ, յանցանք, ոճիր», malus «գէշ, չար» (Pokorny 2, 291, Boisacq 122, 623, Ernout-Meillet 553, Walde 457):—Հիւբշ. 473։

Հներից Լմբ. անառ. 133 ստուգաբանում է մեղկ բառից, այսինքն հոգին թուլացնող. «Մեղքն ստուգաբանի մեղկութիւն և հոսումն մտաց՝ ի խոտորնակ հեշտութիւնն, զայս ասէ՝ զիմ ի հեշտութիւնն մեղկելն, և մոլորելն, յերկինսդ բարձրացուցի»։ Նոյնը Տաթև. սղ. ճե.։ Նորերից նախ ՆՀԲ լծ. լտ. malum «չար»։ Windisch. 17 լտ. malus «չար»։ Böttich. ZDMG 1850, 358, Arica 80, 335, Lag. Urgesch. 218 և Müller SWAW 38, 588 և 591 սանս. mala «աղտ. կեղտ» բառի հետ։ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), 116—7 և Arm. Stud. § 192 յն. ἁμαρτία, ἁμαρτάνω «սխալ, սխալիլ»։ Տէրվիշ. Նախալ. 98 հնխ. mar արմատից է դնում սանս. mar, յն. μάρνασθαι «մարտնչիլ», թերևս լտ. malus «չար» և հյ. մեղf, մարտ, մեղանչել, մարտնչիլ: Մառ ЗВО 5, 319 զնդ. peša «պարտք» բառի հետ, որից նաև պարտf: Ուղիղ մեկնեց Bugge KZ 32, 18, որին համաձայն է Meillet, MSL 8, 279, որ համեմատում է լտ. malus և լիթ. mìlyti: Հիւնք. զեմեղել բայից է հանում։ Müller SWAW 136 (1897), 26

կրկնում է դեռ սանս. mala «կեղտ, մեղք», որին հետևում է Trautmann, էջ 178։ Prellwitz 18 (ըստ Boisacq 51) յն. ἀμβλακίσκω «սխալիլ», որի այստեղ պատկանելը կասկածելի է։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Սչ. մեխք, Ոզմ. Վն. մեխք¹, Ախց. Ջթ. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Ռ. մէխք, Զղ. Սլմ. մեխկ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Շմ. մէխկ, Ակն. Պլ. Սեբ. մէխգ, Երև. մեխկ, Տփ. միղ, միխկ, Ասլ. մէ՝խգ, մէ՝խ*, Սվեդ. Տիգ. միխք, Մրղ. մըէխկ¹։ Թրքախօս հայոց մէջ կայ Ասն. մաղղրել «մեղադրել», մէղավօր «մեղաւոր», մէղա ճացցիկ (ասում են, երբ հացը պատահմամբ գետին ընկնի), Էնկ. մէղօf «չհաս» (Բիւր. 1898, 865)։—Նոր բառեր են մեղաւորճալ, մեղդրուիլ, մեղfուճf գալ, մեղօf, մեղfճալ, մեղագիր։

ՓՈԽ.—Ուտ. meɣaesun «մեղայ գալ»։

ՄԵՂԱՅ «սատուստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 208։

*ՄԵՂԱՆՊՈԴԱԿԱՆ «մի տեսակ տենդ կամ ջերմ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. էջ 6. «Մթերեալ յինքեան զհամաքամուածս և զտողս և զափողիտականս և զատիրրագունականն և զմանիական մեղանպոդականաւն կիզեալս»։

=Յն. Μελάμπους, Μελάμποδος անունից. սա հնութեան հռչակաւոր մի բժիշկ էր. սրան է նուիրուած Μελαμπόδεια Հեսիոդոսի մի բանաստեղծութիւնը. Μελαμποδίδαι կոչւում են իր ժառանգորդները. μελαμπόδιον անունն է կրում սև եղեբորոսը, որ երբ թէ առաջին անգամ Մելամպուս բժիշկն է գործածել բժշկութեան մէջ։ Եվ զարմանալի չէ, եթէ տենդի մի տեսակն էլ այս հռչակաւոր բժշկի անունով կոչուած լինի. Թէև այդ բառը չունի ո՛չ Bailly և ոչ Sophocles (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 195)։—Աճ.

ՄԵՂԱՐԴ «լուսին». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 208։

ՄԵՂԴԷՏ «բանտ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 208, որի հետ նոյն եմ կարծում Մագ. Թղ. 237 մեղդէտ (այլ ձ. մեզդէտ) «բանտարկեալ» (Անտ. ՀԱ 1923, 254)։

*ՄԵՂԵԴԻ (–դւոյ, –դեաց) «մի տեսակ եկեղեցական քաղցրաձայն երգ» Յհձ. Տաղ. երգ. ժմ. 912, 916։

=Յն. μελῳδία «երգ, մեղեդի» բառից, որ ծագած է μέλος «երգ» (ծագումը տես Boisacq 625) և ᾠδω «երգել» բառերից։ Փոխառութեամբ անցած է նաև ուրիշ լեզուներին. ինչ. գերմ. Melodie, ֆրանս. mélodie, իտալ. melodia են։—Հիւբշ. 364։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ՄԵՂԵԼ «վարել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 208, որ մի քիչ յետոյ էլ մեկնում է «միզել (կարգա՛ մզել) կամ քամել»։—Հմմտ. նաև մղել, որ է «վարել»։

ՄԵՂԵԽ (սեռ. –ի, գրծ. –ով) «փայտատի կամ կացինի կոթ» Օր. ժթ. 5. Նխ. ժղ. Եփր. Թգ. 410. «լախտ» Սմբ. պատմ. (ըստ Հացունի, Պատմ. տարազի 275)։

ՆՀԲ մխել բայի՞ց։ Հիւբ. մաղմաղ բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 102 –եխ դնում է մասնիկ (առանց որևէ պատճառաբանութեան), ինչ. կնճեխ և փռէխ բառերի մէջ։

ՄԵՂԵՂՈՒԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Եւագր. «Ա՛ո խորհուրդսն, որ վասն այսպէս կերակրոց մեղեղուկս ասեն»։ ՆՀԲ մեկնում է «ողոքել կամ մեղադրել». ՋԲ չունի. ԱԲ «մեղադրել կամ մե՞ղք վա՞խ ըսել»։

ՄԵՂԵՍԻԿ կամ ՄԵԼԵՍԻԿ «մի տեսակ պատուական քար. սուտակ, ամեթօվս» Եզեկ. իր. 13. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Հիմք. յն. μελιτίτης λίθος, որ է «տպազիոն»։

*ՄԵՂԻԱՐԻՍ «ծանրութեան չափ է, որ է $1/4$ ունկի». մէկ անգամ ունի Շիր. էջ 28, իբր հռովմայեցի բառ։

=Յն. μιλιαρήσιον, որ առնուած է լտ. milliarensis, milliarius «հազարանոց» բառից։—Հիւբշ. 364։

Յիշում է և մեկնում նախ Ափերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 129, յետոյ Պատկ. Շիր. էջ 28։

*ՄԵՂԻՂՈՎՏԱՅ «մի տեսակ բոյս. մեղրածուծ, կորնգան, լտ. melilotus officinalis Lam. var. armena Boiss.» (Տիրացուեան. Contributo § 235) Փիլ. լիւս. էջ 132. որ և

մեղիղոտոն, մեղիղովտոս, մելիովտա Գաղիան.։

=Յն. μελίλωτον, μελίλωτος «կորնգան» (կազմուած է μέλι «մեղր» + λωτός «լոտոս ծաղիկը» բառերից և բուն նշանակում է «մեղրալոտոս»). սրանից են փոխառեալ նաև լտ. melilotus, ֆրանս. mélilot:—Հիւբշ. 518։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (մեղրածուծ բառի տակ)։

ՄԵՂՄ, անստոյգ բառ. ՀՀԲ և ՋԲ մեկնում են «ձանձախարիթ, մուր». ՆՀԲ չունի. իսկ ԱԲ մեկնում է «անառակ». որից յոլովամեղծ «մրոտ» Նար.խբ, էջ 121 (տպ. յոլովամեղձ. այսպէս նաև տպ. Պօլիս 1850, էջ 137. իսկ Աւետիքեան, Մեկն. Նար. Վենետ. 1859, էջ 241 ունի յոլովամեղծ):

Scheftelowitz BB 29, 16 հհիւս. myrkr «մութ», հսաքս. mirki «խաւար» բառերի հետ՝ հնխ. merkgʷe ձևից։ Մերժում է Charpentier BB 1905, 166 և միացնում է գալլ. marga «կրախառն կաւային հող, արտի աղբ» և թեբևս յն. ἀμόργη «ձիթապտուղի չեչ» բառերին. Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 135 հնխ. smel- «խարկել, այրել» արմատից. հմմտ. հոլլ. smeulen «անբոց այրել», անգլ. smoulder, մ. անգլ. smolder «ծուխը», լիթ. smilkýti «ծխել», ռուս. смáлить «բոցավառել», լեհ. smalic «սև ծուխ արձակելով վառել, մրով սեւացնել» են։ Pokorny. 2, 275 հակառակելով Scheftelowitz-ի համեմատութեան, գտնում է որ հյ. մեղծ իր ղ-ով պատկանում է հնխ. mel- «սև» արմատին, ինչպէս է նաև մուրջ. (հմմտ. սանս. malinā-, յն. μέλας, լեթթ. melns են, որոնք նշանակում են «սև»)։

+ՄԵՂԿ, ի հլ. «կակուղ, փափուկ, մեղմ. 2. կնատ, թոյլ, թուլամորթ» Սեբեր. Եզն. (նիւթական իմաստի համար հմմտ. Տեկ ջըրով թրջեալ մեղկի. Վրդն. սղ. էջ 405). որից մեղկագոյն Ոսկ. մ. ա. 12, մեղկանալ Երեմ. դ. 31, Փարպ. մեղկացուցանել Ոսկ. ես. Եփր. թգ. մեղկել Ոսկ. ես. մեղկութիւն Եզն. մեղկիչ Ոսկ. մ. ա. 10. մեղկախորհուրդ Ոսկ. ես.։ Սաստկականն է զմեղկիլ կամ սմեղկիլ Վրդն. դան.։ Նշանակութեան փոփոխութեամբ ունինք մեղկիլ «ցաւ քաշել. ցաւ կրել», մեղկութիւն «ցաւ» Տիմոթ. կուզ, էջ 24, 29, 79, 275, 286, իբր հետևողութիւն յունարէնի (տե՛ս Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 87)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mel- արմատից, որից աճել է կ աճականով. բուն արմատի ժառանգները տե՛ս մալ «մանրել, փշրել» ձևի տակ. աճականի համար հմմտ. յն. μαλακός «կակուղ, փափուկ, քաղցր, անոյժ»։ Նոյն արմատից d, dh, t և այլ աճականներով ունինք յն. μέλδω «մեղմել, հալել», μαλθακός «կակուղ, փափուկ, քնքոյշ, թոյլ, մեղկ», հիղ. meldach «կակուղ, փափկիկ», անգսք. milde, հբգ. milti, հհիւս. mildr, գերմ. mild «քաղցրիկ, հեզ, փափուկ», գոթ. mildiþa «քաղցրութիւն», լտ. mollis (<*moldvis) «կակուղ, թոյլ», հպրուս. maldūniu «երիտասարդութիւն», maldenikis «երախայ», հսլ. mladŭ «մատղաշ, փափկիկ», լեհ. młody, ռուս. молодой «մատղաշ, երիտասարդ», млодшій «կրտսերագոյն», սանս. mṛdú- «կակուղ, փափկիկ, քաղցր, տկար», mradīyaṁs, mrad-iṣṭha «կակուղ» և հյ. մեղմ, մառաղ, մատղաշ (Pokorny 2, 288, Boisacq 49, 603—5, Trautmann 167, Ernout-Meillet 594, որ հյ. մեղկ դնում է հնխ. meldwi ձևից, Walde 491)։—Հիւբշ. 473։

ՆՀԲ լծ. յն. μαλακός, լտ. mollis։—Նոյնը նաև Windisch. 17. Lag. Urgesch. 219 լտ. marcidus «թառամած, թոյլ, տկար» բառի հետ հնխ. mar արմատից։ Lag. Arm. Stud. § 1475 յն. μάλκη «ցրտից քցմիլ»։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 193 յն. μαλακός և լտ. mollis? Տէրվ. Նախալ. 52 համեմատում է յն. և գոթ. ձևերը և հյ. մեղ-կ ու մեղ-մ բառերից հետևցնում է հնխ. mar պարզական արմատը։ Նոյն, էջ 99 mark արմատի տակ շարում է հյ. մոռմոքիլ, մեղկանալ, սանս. marč, յն. μαλκίω, լտ. marcere և murcus «մեղկ»։ Meillet, Rev. crit. Բրգմ. Բազմ. 1898, 120 և MSL 11, 394 և Esquisse 28 հայերէն բառի կ ձայնը դնում է dw-ից, որով լատինի

նման հյ. մեղկ<*meldwi (հմմտ. եր-կու): Գաղանճեան, Արև. մամուլ 1902, 77 մ մասնիկով եղկ բառից: Scheftelowitz BB 29, 23 և 46 սանս. marāla «փափուկ», ko-mala «խիստ փափուկ», լատ. maltas, լիթ. malonus «շնորհալի» են: Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք. ələq «գաղջ» և հյ. եղկ, ճեղգ բառերի հետ:

+ՄԵՂՄ, ո հլ. «հեզիկ, հանդարտ, կակուղ, կամացուկ» Գ. թագ. ժթ. 12, Ոսկ. մ. բ. 5.—որից մեղմով «կամացուկ, մեղմութեամբ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Ագաթ. մեղմաւ իմն Ոսկ. ես. 367. մեղմանալ ՍԳր. մեղմական Ոսկ. մ. ա. 1, գ. 13. մեղմագոյն Ոսկ. մեղմագնաց Սեբեր. մեղմածամ Վեցօր. 192 (տպ. մեղմաժամ), մեղմախառն, Վեցօր. նոր բառեր են մեղմել, մեղմարար, մեղմաշունչ, մեղմաֆայլ են:

=Բնիկ հայ բառ, որ կազմուած է հնխ. mel- արմատից՝ մ աճականով. ընդարձակ տես մալել, մառաղ, մեղկ:

ՆՀԲ «լծ. թրք. մյուլայիմ, միլայիմ, յն. լտ. մալացօ՛ս, մօ՛լլիս, որ են մեղմ և մեղկ»: Windisch. 17 յն. μαλακός, լտ. mollis: Տէրվ. Նախալ. 52 մեղկ բառի հետ. հնխ. mar արմատից: Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, 77 մ մասնիկով յեղմ բառից: Scheftelowitz տե՛ս մեղկ: Իբր մ աճականով mel- արմատից յիշում են Walde 492, Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 134: Ջունի Հիւբշման:

ԳԻՒ.—Պարզ ձևի տակ ունինք միայն Ալշ. մեղմ, Մկ. մէղմ.—ածանցմամբ ունինք մեղմուկ (Rivola) «կամացուկ կամ գաղտուկ գործող (մարդ)», մեղմերէց տալ Ղրբ.= մեղմերուց տալ Գնձ. «միղմիկ այրուիլ»:

ՄԵՂՄԵԽ (գրուած նաև մեղմեղ, մեխմեխ) «ննդաւոր, կեղծաւոր, շողոքորթ» Առակ. ժբ. 26, Գծ. ը. 22, Ոսկ. որից մեղմեխանք «կեղծաւորութիւն, շողոքորթութիւն» Եզն. Ոսկ. մ. ա. 13, բ. 2, 5. «կոտրատուիլը, նազկըոտիլը, պչրանք (աչքերով, ձայնով, շարժումներով)» Ոսկ. եբր. ա. տիմ. մ. բ. 12. մեղմեխել Եզն. մեղմեխութիւն Ոսկ. գաղ. մ. ա. 7, 13. մեղմեղիլ «մարդահաճոյ խօսքեր անել, կեղծաւորիլ» Ոսկ. նիխս. էջ 836:

ՆՀԲ մեղմ բառից: Bugge KZ 32, 18 կրկնուած մեղ «մեղք» բառից, ուստի և հնագոյն ձևը դնում է մեղմեղ: Հիւբ. 144 մեկան բառից, իսկ 225 մեղբ բառից:

ՄԵՂՄԵՂ տես Մագոն: (Տպուած է այնպէս, որ կարելի է կարդալ թէ՛ մեղմեղ և թէ մեգմեղ):

ՄԵՂՄԵՐԴ «կաղնչանի տակ». որից իգամեղմերդ «անծանօթ մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. §§ 851 և 2037. բայց վրիպակով երկուսն էլ գրում է մի անգամ մեղմերդ և մի անգամ մեղերդ, որով բուն ձևը յայտնի չէ, ըստ Նորայր ՀԱ 1924, 549 ուղիղ է միայն վերի ձևը:

+ՄԵՂՈՒ տե՛ս Մեղր:

=Կազմուած է մեղ(ր) արմատից՝ -ու մասնիկով. հմմտ. եղջերու:

ՆՀԲ լծ. յն. մէ՛լիսսա: Windisch. 17 լտ. mel, յն. μέλι, սանս. madhu են: Հիւբ. մեղր-ից:

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Ջթ. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. մէղու, Հճ. մեղու, Ասլ. մէղի, Սչ. Տիգ. մէղուն (սեռ. մէղունի), Մշ. մէղոն, Սվեդ. միղօ, Մրղ. (նուազական մասնիկով) մէղուկ, մօղիկ՝, իսկ Սլմ. մեղր բառի հետ կցելով՝ մեղրուկ: Միւսները բացատրում են ուրիշ բառերով. ինչ. Երև. Լ. Ղրբ. Տփ. մեղրաճանճ, Ոզմ. մեղրի տղէզ: Նոր բառեր են մեղուախոտ, մեղուակեր, մեղուաձագ, մեղուագազ, մեղուատուն, մեղուոց:—Մեղուի անուան tabou-ի մասին ընդարձակ մի յօդուած ունի Gauthiot MSL 16, 264—279:

ՄԵՂՈՒՇ. անստոյգ բառ, որ գտնում եմ Տաթև. հարց. երկու անգամ գործածուած. «ի մեռեալ կենդանւոյ է մեղուն, որպէս ասեն ի մեղուշ արջառաց» (էջ 356):—Հներն էլ ունէին այսպիսի կարծիք. օր. Elien, Nat. anim. I. 28 ասում է թէ պիծակները դիակներից են ծնւում. հմմտ. նաև Փիլ. Բազմ. 202՝ Մեղուն ոչ մաքուր կենդանի է, ի նեխութենէ և յապականութենէ մեռելոց, որպէս բանք են, յարջառոց ծնեալ, որպէս և ծիաստացք ի ձիական մարմնոց.— Պիտ.

վնասակար զեռուն ըստ իմաստասիրացն բանի ի նեխեալ մարմնոց սոցա ասեն ծնանել, յարանուն ինքեան ձիաստաց կոչեցեալ։

+**ՄԵՂՐ** (-ղու) յետնաբար ր հլ. (-ղեր, -ղերք) կամ ի-ա հլ. (-ղուի, -ղուաւ) «մեղր» ՍԳր. ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. **Մեղր** ինչ. մեղրախորիսխ Սեբեր. մեղրեալ Ղևտ. բ. 11. մեղրուկ «մի տեսակ ծաղիկ» Ագաթ. մեղրօղի Կանոն. մեղրաճամ Փարպ. 2. **Մեղ**—. ինչ մեղու «մեղրաճանճ» ՍԳր. մեղուաբոյն Սեբեր. մեղուակն Խոր. մեղուանոց Ա. Թագ. ժդ. 26. Եզն. մեղուագործութիւն Փիլ. իշամեղու Փիլ. մեղոյշ «մեղուանոյշ» Ախտարք. մեղուշակն «մեղոյշ աչքերով» Ամատ. Հայոց բառ ու բան 472 (իբր անստոյգ բառ) ևն. նոր բառեր են մեղուաբուծութիւն, մեղրալուսին, մեղրածորան, մեղրաճաց, մեղրամիս, մեղրամոմ, մեղրանման, մեղուաջան ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mel- ձևից. ցեղակիցներն են՝ յն. μέλι (սեռ. μέλιτος) «մեղր», μέλισσα «մեղու», βλίττω «փեթակից մեղր հանել», լտ. mel (սեռ. mellis) «մեղր», mellītus «մեղրով քաղցրացրած», ֆրանս. miel, իտալ. miele, mele, սպան. miel, ռում. miere, գոթ. miliϑ. հիռլ. mil «մեղր», milis «քաղցր», անգսք. mil-dēaw «նեկտար», milisc «մեղրանոյշ, մեղրահամ», կիմր. կորն. բրըտ. mel «մեղր», ալբան. mjal' «մեղր», mjal'tse «մեղու» (Boisacq 624, Walde 473, Pokorny 2, 296): «Մեղր» նշանակող բառը հնդևրոպական նախալեզուում երկու տարբեր անուն ունէր. *mel- և *médhu-. առաջինը պահում են արևմտեան լեզուները, որոնց հետ է նաև հյ. մեղ-ր, իսկ երկրորդը պահում են արևելեան լեզուները (որոնց հետ է նաև սլաւականը). բայց այս երկրորդը գտնում ենք նաև արևմտեան լեզուների մէջ՝ «մեղրաջուր ըմպելիքը, մեղրաջրով պատրաստուած ոգելից ըմպելիք» նշանակութեամբ. հմմտ. սանս. मधु madhu «մեղր. 2. մեղրաջուր. 3. քաղցր», զնդ. [illegible] maδu, պհլ. may, պրս. می may «գինի», քուչ. mi̥t̥a «մեղր», հսլ. medŭ, չեխ. med, լեհ. miód, ռուս. медъ «մեղր», медвѣдь «արջ» (բուն նշ. «մեղրակեր»), հպրուս. meddo, լիթ. medùs, լեթթ. medus «մեղր», անգսք. meodo, անգլ. mead, հբգ. mēto, mitu, գերմ. Meth, հիսլ. mioδr, հիոլ. mid, կիմր. medd, բրըտ. mez «մեղրաջուր», յն. μέθυ «արբեցուցիչ ըմպելիք, գինի, գարեջուր», μεθύω «հարբիլ», μεθύσκω «հարբենալ» (Boisacq 619, Trautmann 173—4, Horn § 1003, Kluge 329, Pokorny 2, 261)։ Հայ. մեղր բառի բունը՝ -ու (հմմտ. սեռ. մեղու), որ ուրիշ լեզուի մէջ համապատասխան չունի, ձևացած է ըստ Meillet MSL 11, 401 հնխ. medhu>հյ. *մեղու բառի ազդեցութեամբ։—Մեղր բառը գտնւում է նաև ուգրո-ֆիննական լեզուների մէջ. ինչ. ֆինն. mesi (արմ. mete-), մորդվ. med, չերեմ. my, սիրյ. ma, օսթյ. mag, վօգուլ. mau, հունգ. mēz, որոնք նշանակում են «մեղր». սրանց վրայ հիմնուած այն տեսութիւնը թէ նախապէս Հնդևրոպացիք և Ուգրո-ֆինները դրացի էին, տե՛ս Hirt, Indogerm. I. էջ 188. իսկ ուրիշներ կարծում են թէ կայ աւելի հին ցեղակցական կապ երկուսի միջև (տե՛ս Szinnyei Finnisch-Ugrische Sprachwiss. էջ 20)։—Մեղուն էլ երկու անուն ունէր հնդևրոպական նախալեզւում. բուն անունն էր *bhei-, որ զանազան մասնիկներով պահած են հանգլ. béo, հբգ. bini, գերմ. biene, անգլ. bee, հշվէդ. bê, հոլլ. bij, լիթ. bitìs, լեթթ. bite, հպրուս. bitte, իռլ. bech, հսլ. bьčela. ռուս. пчелá, ուկր. pčołá, bdžołá, սերբ. čəbȩla, żbela, včela, čȩla, չեխ. včela, լեհ. pszczoła, պոլաբ. cüöla, céla «մեղու» (Walde 322, որ այստեղ է դնում լտ. fucus «պիծակ» բառը, Berneker 116, Kluge 54, Ernout-Meillet 571, Pokorny 2, 184): Վայրենիների մի նախապաշարման համեմատ՝ մեղր հաւաքուած եղանակին արգիլուած է յիշել այս միջատի անունը. ուստի հնարուել է «մեղրաճանճ» բառը, որի համեմատ ունինք հյ. մեղու, յն. μέλισσα, ալբան. mial'tse «մեղու»։—Հիւբշ. 473։

ՆՀԲ լծ. յն. մէլի, լտ. մէլ, ռուս. մէտ. սանս. մատհու, թրք. պալ:—Peterm. 29 լտ. mel, սանս. madhu, յն. μέθυ: Սրա նման են նաև Windisch. Böttich. Lág. Müller ևն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. Վն. մեղր, *Սլմ.* մեղր, մեղղ, *Սչ.* մե՛ղրը, *Ջթ.* մե՛ղըր, մե՛ղյը, մե՛ղրը, *Ազլ. Երև. Մկ.* մէղր, *Գոր. Շմ.* մէ՛ղրը, *Ղրբ.* մըէ՛ղըր, *Ախց. Խրբ. Կր.* մէղղ, *Հմշ.* մէ՛ղրը, *Ասլ.* մէ՛ըղը, *Մրղ.* մըէղղ, *Սվեդ. Տիգ. Տփ.* միղր, *Ակն. Ննխ. Պրտ. Ռ. Սեբ.* մէղղ:—*Նոր բառեր են՝* մեղրախոտ, մեղրաբերան, մեղրաքաքախ, մեղրախնձոր, մեղրածծուկ, մեղրածոր, մեղրակենի, մեղրանաց, մեղրանանն, մեղրամամ, մեղրամանիկ, մեղրամոիկ, մեղրանոցիկ, մեղրանոյշ, մեղրատէր, մեղրատանձ, մեղրափուշ, մեղրենի, մեղրիկ, մեղրուկ, մեղրոտել:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Ակն. mirγig armudə *«մեղրիկ տանձ» (հյ.* մեղրիկ *ձևից).*—Karolides, Γλ. συγκρ. 195 *հայ.* մեղր *բառին է կցում կապադովկ.* μιραπόλι *«մի տեսակ սև մեղրամոմ, որ թելին քսելով՝ հարթում ու ողորկում են». այս բառը Փոքր-Ասիոյ յունաց մէջ գործածական է նաև* μιραπόλ, barapùli, *իսկ Թրքաց և Թրքախօս յունաց մէջ* πιρεπόλ *ձևով։ Ըստ այսմ հնագոյն ձևն է* mirapol, *որ գալիս է հյ.* մեղրամոմ *ձևից՝ միջին* m *դարձած տարանմանութեամբ* p, *իսկ վերջին* m>l:

ՄԵՂՐԱՊ «salep, *խոլորձ բոյսի արմատից միջին* m *դարձած տարանմանութեամբ* p, *553, Գ. 162։*

*ՄԵՂՐԱՊՈՊ, ի *հլ. «շամամ» Թուոց ժա. 5. Մծբ. 240 (գրծ.* մեղրապոպիւն). *Պամ. աղէքս. էջ 154. Եփր. երաշտ. 205. այժմ գործածւում է «ձմերուկ» նշանակութեամբ, ինչպէս ունի Ջքր. սարկ. Ա. 59. Նաև Ոսկ. ի հարս. էջ 681. այսպէս է հասկանում նաև Բառ. երեմ. էջ 208, որ գրում է* մեղրապոպ:

=Յն. μηλοπέπων] *«շամամ,* cucumis citrullus L» *բառի վրայից կազմուած. յոյնից է նաև լտ.* melopepo. *յոյն բառը բարդուած է* μῆλον *«խնձոր» և* πέπων *«մի տեսակ սեխ» բառերից, իբր բուն «խնձորասեխ»։ Հայերէնի մէջ բառի առաջին մասը կարծուելով յն.* μέλι *ձևից, թարգմանուած է* մեղր. *իսկ երկրորդ մասը տառադարձուած է։ Ըստ այսմ հայ բառը պէտք է կարդալ* մեղրապե՞պ, *ճիշտ ինչպէս որ Ս. Գրքի վրացերէն թարգմանութեան մէջ էլ նոյն տեղը (Թուոց ժա. 5) գտնում ենք տառադարձուած* მელხაპეპო *մելսապեպո,* მელაბპეპო *մելապեպո,* მელხაპეპონი *մելսապեպոնի «սեխ» ձևով։ Յոյն բառից են նաև ռուս.* pepene, *բուլղար.* пупонъ *«սեխ»։*

ՆՀԲ «որպէս նոյն ընդ յն. ձայնիս միլօբէ՛բօն»: *Նոյնը նաև ՀԲուս. § 2047 և յառկապէս Հիւբ. էջ 331։—Հիւբշ. 373 յիշում է* պոպ *ձևի տակ և առաջին մասը ընդունում է* մեղր, *սակայն վերջին մասը՝* պոպ=*յն.* πέπων *անապահով է համարում, որովհետև ուրիշ տեղ չի պատահում։*

ՄԵՄԲԱՆ *«մատեան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 102՝ յգ. հյց.* զմեմբանս *«զմատեանս» ձևով։*

*ՄԵՄՈՒՆ *«կապիկ» Շնորհ. առ. 74. գործածական է նաև արդի ռամկերէնում։*

=Պրս. և Թրք. ميمون meymūn *«կապիկ»։*

*ՄԵՆԹԱՆ, ի-ա *հլ. «զգեստ, հանդերձ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. տիմ. ը. «Անդ հանդերձք պաճուճեալք և ժամանակ մենթանաց» (մի ձեռ.* մեմենքանաց). *յն. «Բազմագին հանդերձից կայ ժամանակ»։ (ՓԲ աւելացնում է նաև «ըստ ոմանց նազումն, սիգացումն ազանելով զհանդերձս»)։*

=Պհլ. [Pahlavi] *nēmtan *ձևից շրջմամբ, որ է պրս.* نيمتن nēmtan *կամ* نيمتنه nēmtana *«տեսակ ինչ կարճ հանդերձի, յորոյ վերայ յաճախ անցուցանեն զմուշտակ». կազմուած է պհլ.* [Pahlavi] nēm=*պրս.* نيم nēm *«կէս»+պհլ.* [Pahlavi] tan=*պրս.* تن tan *«մարմին» բառերից, իբր թէ մարմնի կէսը ծածկող հագուստ։ Նոյն պրս. բառը արդի արտասանութեամբ* nīmtan *ձև ստանալուց յետոյ՝ նմանապէս շրջուելով՝ դարձած է Թրք.* منتان mintan *«երկար զգեստ»>ռմկ.* մինթան, մինթռան:—*Աճ.*

ՆՀԲ «բառ ռմկ. մինթան, *լծ. յն.* ἱμάτιον *«զգեստ»։*

Մենիաս *տե՛ս Ամիաս։*

*ՄԵՆԻԴՈՍ *«մի տեսակ ձուկ» Վեցօր. 152. Վրդն. ծն. (սխալմամբ գրուած է* մենդոս):

=Յն. μαινίς *բառի սեռ.* μαινίδος *ձև-*

ւից, որ և μαίνη «մի տեսակ ծովային փոքր ձուկ է. mendole»։—Հիւբշ. 364։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԵՌ. *անյայտ բառ. «Տեսանելով առ ստքօք մի մեռ ներգոլով». Պղատ. տիմ. 162.— իմաստը պէտք է ստուգել յոյն բնագրի միջոցով։*

+ՄԵՌ. *արմատ առանձին անգործածական. որից կազմուած են* մեռանիլ *ՍԳր. Ոսկ.* մեռեալ *ՍԳր.* մեռուցանել *ՍԳր.* մեռելագոյն *Ոսկ. մ. ա. 6.* մեռելաճարցութիւն *Կոչ.* մեռելոտի *ՍԳր.* մեռելութիւն. *Հռ. դ. 19. Սեբեր. Ագաթ.* մեռոտ *Ագաթ.* անմեռ *Ագաթ.* անմեռուկ *«փրփրեմ, դանդուռ» Բժշ. Վստկ. 75.* գետամեռ *Ոսկ. եբր. իգ.* իճճամեռ *Վնցօր. 192.* կրկնամեռ *Յուդ. 12.* ճանապազամեռիկ *Ասող.* վաղամեռիկ *Իմ. ժդ. 15.* մարմնամեռութիւն *Անյ. հց. իմ.* կիսամեռութիւն *Մաշկ. Նար.* սուտամեռուկ *Վանակ. հց. են։*

=Բնիկ հայ բառ. գալիս է հնխ. mer- *արմատից, որի միւս ժառանգներն են՝ սանս.* म्रियते mriyátē, मरते maratē *«մեռնիլ»,* मर mara *«մահ»,* मृत mr̥tá- *«մեռեալ», զնդ.* [illegible] mar (mirya, miryeite) *«մեռնիլ»,* [illegible] mərəta- *«մեռեալ». հպրս.* [illegible] amariyatā, *պհլ.* [illegible] murtan, mīrēt, *պրս.* مردن murdan, میرد mīrad *«մեռնիլ», քրդ.* merin, *աֆղան.* mr̥al, *օսս.* mälin, marun, márin, *բելուճ.* mirag (Horn § 973), *գնչ.* meráva, *հնդուստ.* مرنا murna, *բոշայ. մուլել, լտ.* morior *«մեռնիլ»,* mors *«մահ», ֆրանս.* mourir, *ռում.* murì, *իտալ.* morire, *հբգ.* mord, *անգսք. հհիւս.* morδ, *գերմ.* Morθ *«սպանութիւն», հսլ.* mrěti *«մեռնիլ»,* morŭ *«ժանտամահ», ռուս.* мереть *«մեռնիլ», լիթ.* mir̃ti *«մեռնիլ»,* mirtiθ *«մահ»,* māras *«ժանտամահ», լեթթ.* mēris *«ժանտամահ», հիռլ.* marb, *կիմր.* marw *«մեռեալ» են։ Այստեղ են պատկանում նաև* մարդ *և* մահ, *և այս բառերի տակ յիշուած ցեղակից ձևերը* (Pokorny 2, 276, Boisacq 134, Trautmann 186—7, Walde 495)։ *Յունարէնում ջնջուած է բառս՝ փոխանակուելով ուրիշ քաղաքավարական բառերով ինչպէս հայերէնի մէջ* վախճանիլ, ճանգուցեալ, ննջեցեալ *են. բայց յունարէնի մէջ էլ իր հին գոյութեան ապացոյց է* ἔμορτεν *(Հեսիք.) «մեռաւ»* (Ernout-Meillet 600)։ — *Հիւբշ. 473։*

Klaproth, Asia polygl. 105 *լատ.* mors *«մահ»։ Ուղիղ համեմատութիւններ ունին ՆՀԲ, յետոյ* Peterm. 30, 35, Windisch. 222, Böttich., Lag. Müller *են։*

ԳԻՌ.—Հւր. մէռանէլ, *Ջղ. Սլմ. Վն.* մեռնել, *Ոզմ.* մեռնիլ, *Ալշ. Մշ. Սչ.* մէռնել, *Ախց. Ակն. Կր. Մկ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* մէռնիլ, *Երև.* մէռնէլ, *Հմշ.* մէռնուշ, *Տփ.* մէ՛րնիլ, *Հճ.* մէրնել, *Զթ.* մէռնը՝լ, *Գոր. Ղրբ.* մըէ՛ռնէլ, *Ասլ.* մէ՝ռնիլ, *Սվեդ.* միռնիլ, *Մրղ.* մըէրնէլ, մըէյնէլ *(իսկ մէռուց «մեռելոց»). Ագլ.* մո՛ռնիլ։—*Թրքախօս հայոց մէջ կայ* էրմարուկ *Ատն., որ ըստ Պէտէլեան, Արեւելք 1888 նոյ" 8—9 հյ.* անմեռուկ *բառն է։— Նոր բառեր են* մեռելագունել, մեռելաքաղ, մեռելաճաց, մեռելաճոտ, մեռելաջուր, մեռելատէր, մեռելատուն, մեռելաւոր, մեռելափուն, մեռելքաղոց, մեռելկոխ, մեռելժամ, մեռելնոց, մեռելոգի, մեռելոց, մեռելփաշոց, մեռուկ։

ՄԵՌԻՆԱՅ *«ընձախոտ, ակոնիտոն բոյսը,* pardalianehes, aconitum». *Հնագոյն յիշատակութիւնը ունի Վարդան Յունանեան, Ձեռբածութիւն 1671 թ., էջ 323, յետոյ Բառ. երեմ. յաւել. 569, ինչպէս և ՀՀԲ և ՋԲ. միւս բառարանները չունին։*

Մեռոն *տե՛ս Միւռոն։*

***ՄԵՍԵԴԻ** *(գրուած նաև* միսիդի*) «կցուրդ երեկոյեան սաղմոսերգութեան» ՅՀ. իմ. առ. և եկեղ. ժմ. 650, 733. Տօնաց. Նխ. Թու. իե. Լմբ. մատ. էջ 85։*

=Յն. *μεσῳδία *ձևից. հմմտ. յն.* μεσῳδός *«երկու երկար տների միջև երգուած միջանկեալ կարճ տուն»* (Sophocles 747 *բ). կազմուած է* μέσος *«միջին»+* φδή *«երգ» բառերից. հյ.* մեսեդի *յարաբերում է* *μεσῳδία *ձևին այնպէս, ինչպէս* մեղեդի=μελῳδία *ձևին։ —Հիւբշ. 364։*

Հներից արդէն ՅՀ. իմ. եկեղ. էջ 105 մատնանիշ է անում յունարէն ծագումը. «Երգ նոր երգեն՝ միսիդի անուանելով,

որ ըստ յունարէն բարբառովն թարգմանի, այսինքն է օրհնութիւնս երգել»։ ՀՀԲ ևս յունարէնից։ ՆՀԲ «կայ յն. բառ μεσίτης «միջնորդ», որ ի հին Վարս Հարանց գրի մեսիս, մէսոն, ուր և կրկնի հայկականն միջնորդ»: Հիւնք. յն. μεσῳδικός «միջներգական»։ Brockelmann, Ուս. փոխ. բառից, էջ 103 վերի ձևով։ Հիւբշ. 364 հանում է *μεσώδιον ձևից։

*ՄԵՍԻԱ կամ ՄԵՍԻԱՅ «Օծեալն, Քրիստոս» Շար. որից մեսիատես Նար. տղ.։

=Յն. Μεσσίας ձևից տառադարձուած. այս էլ փոխառեալ է եբր. מָשִׁיחַ māšīxa «օծեալ» բառից. արմատն է եբր. mšx «ձեռքով քսել, օծել, զօծել» (ասուր. mašâ'u, արամ. ܡܫܚ mšx). յունարէնի միջոցով անցել է բոլոր քրիստոնեայ ազգերի լեզուին. ունինք նաև արաբ. مسيح masīḥ «Մեսիա», որից էլ مسيحى masīḥī «քրիստոնեայ»։— Հիւբշ. 364։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՄԵՍԻԼ «ներս սպրդիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. եփես. ժէ. «Եւ ո՞ւր իցէ՝ զի չիցէ ախտն այն. արդ և յեկեղեցիս իսկ եմուտ և ի գիրս ևս մեսեցաւ». (յոյն օրինակն ունի ἅπτομαι «կպչիլ, կցել, դիպչիլ»)։

ՆՀԲ մեկնում է «յարիլ, շփիլ, միջամուխ լինել, հասանել, դպչիլ, պլըշտկիլ», ԱԲ «դպչիլ, շփուիլ, պլշտկիլ». Թոռնեան, Հատընտ. Ա. 232 «դպչիլ, կպչիլ, յարիլ». այս բառն է որ Բռ. երեմ. էջ 209 գրում և մեկնում է մեսեցաւ «սովորեցաւ կամ մերձեցաւ»։— Հիւնք. հանում է յն. μέσος, μέσις «մէջ, մէջտեղ» բառից։

ՄԵՍԻԼ «բորբոսիլ, որդնոտիլ». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ, վերջինը իբր նոր բառ. նոյն է նաև Բառ. երեմ. էջ 209 մեսեալ «բորբոտեալ»։

Արդեօք մեցամէս բառի՞ց է ենթադրըուած։

ՄԵՍԽՈՒՐ «ոստայնանկութիւն, ջուլհակագործութիւն». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 228=Երզն. քեր. «Զգործ մատին ոստայնանկութեան, զոր այժմ առ մերս գործի, և մեսխուր (այլ ձ. մեսխուրան) անուանեմք զնա ըստ վրաց, իսկ նոքա մեխիկա (այլ ձ. մեսիկա)»:

Վկայութիւնից երևում է որ բառը վրացերէն է. բայց Չուբինովի մէջ չեմ գտնում նման մի ձև։ Ն. Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. էջ 228 համարում է Մոսքիացոց ազգի անունից, իբր վրաց. մեսխուրի, յն. μεσχική։

ՄԵՍՄԵԼԻՈՆ «սինձ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։

=Թերևս յն. μέσπιλον «զկեռ» բառից. հմմտ. յաջորդը՝ մեսմեղոն «խնձոր»։—Աճ.

*ՄԵՍՄԵՂՈՆ «խնձոր». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։

=Անշուշտ յն. μῆλον «խնձոր» բառից է. բայց անյայտ է մես- մասը։ Հմմտ. նաև նախորդը։—Աճ.

ՄԵՍՈՒԹԻՒՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկփ. «Մեսութիւն առանց կրթութեան, գիտութիւն և առանց բայի»։ (Արմատը մես)։ ՆՀԲ համարում է «որպէս միջամուխն լինել, ձեռներիցութիւն», կապելով մեսիլ բային. բայց գործածութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ բառը պէտք է նշանակէ «գիտութիւն, ուսում»։

ՄԵՍՈՒՐ «մետաղեայ մի չրաման է՝ թասի նման և բաժակից մեծ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի գործածած Անան. գիր. էջ 24. «Ապաղարէ մի էր իմ, խանգարեցի և այլ սպաս արարի. զերրորդ մասն մեսուր մի արարի և զչորրորդ մասն այլ մեսուր արարի և զհինգերորդ մասն երկու բաժակս արարի»։

ՄԵՍՏ «պինդ, ամուր, հաստատուն», արմատ առանձին անգործածական, որից մեստիլ «պինդ հաստատուիլ, ամրանալ» Փիլ. լիւ. 137. («էին պատրաստեալք յառաջագոյն մեստեալ մահիճք երկաթիք յառաջահոգութեամբ, զի մի՛ անհնարին ծանրութեամբ փղացն բեկցի». Լծ. փիլ. մեկնում է «կազմեալ»). ճաստամեստ Բուզ։—Նոյն բառն է Բառ. երեմ. էջ 209 մեստեալ «սերտ»։

Karst, Յուշարձան 406 մազդ բառի հետ սամեր. meš, miš «բազմութիւն»։

ՄԵՍՏԻՍ «խառնածին». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրի, էջ 554։

ՄԵՍՐԻՆԷ *«մուրտ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։*

ՄԵՏ *«շատ». ունի միայն Բառ. երեմ. 209։*

*ՄԵՏԱՂ, ի-ա *հլ. «հանք, հրահալելիք» Մարթին. (ունի նաև մէղալ ձևով). որից* մետաղք *(անեզական) «հանք» Ոսկ. փիլիպ. էջ 430, որից էլ «հանքերի մէջ աքսոր, տարագրութիւն, թիապարտութիւն» Ոսկ. մտթ. Բ. էջ 634, Ա. էջ 376. խոր. «օթևան, իջևան» Աբր. կրետ. 30, 34, 50, 86 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 130). նոր գրականի մէջ ունինք* մետաղակերպ, մետաղանման, մետաղաբանական, մետաղագործութիւն, մետաղագործական, մետաղագործարան *ևն։*

=*Յն.* μέταλλον *«հանք, մետաղ և ջուր հանելու համար բացուած փոս, այդտեղից հանուած մետաղը» բառից։ Այս բառը հները հանում էին* μεταλλάω *«որոնել, խուզարկել» բայից, իսկ այս էլ* μετὰ *«ընդ» և* ἄλλα *«ուրիշ» բառերից։ Նորագոյն մեկնութեամբ դրւում է* μεταλλᾶν *«պրպտել, որոնել» բայից, որի բուն ծագումը անյայտ է* (Boisacq 630): *Փոխառութեամբ անցած է շատ լեզուների, ինչ. լտ.* metallum *«մետաղ, հանք», ֆրանս.* métal, *անգլ.* metal, *գերմ.* Metall *ևն. ոճով ասւում է լտ.* damnare in metallum *կամ* condamnare ad metalla *«աքսորել, հանքային աշխատութեանց դատապարտել»։—Հիւբշ. 365։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԵՏԱՂ *«անձրև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 209։*

Մետասան *տե՛ս Մի։*

*ՄԵՏԱՔՍ, ի. *հլ. (յետնաբար* ի-ա, ո *հլ.) «մետաքս, ապրշում (թելը և նրանով շինուած կտոր)» Վեցօր. 177. Ոսկ. ա. տիմ. Ագաթ. որից* մետաքսեայ *Ոսկ. մ. բ. 24.* մետաքսառէշ *Ագաթ.* մետաքսագործ *խոր. Մագ.* մետաքսաճիւս *Նար. խչ.* բազմամետաքս *խոր. նոր բառեր են* մետաքսավաճառ, մետաքսանման, մետաքսեղէն *ևն։*

=*Յն.* μέταξα *համանիշից, հմմտ. նաև ասոր.* ܡܛܩܣܐ mitaksā, *արաբ.* مدقس midqas *(Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 292),* دمقص dimqaṣ *(անդ, էջ 378),* دقمس diqmas *(էջ 239),* دمقس dimàqs *կամ* dimqas *(էջ 241) (շրջուած *midaqs-ից), լազ.* մետաքսի, մետաքսէ, մեքտասի, *ռում.* mătasă. *վերջին երկուսը ծագում են յունարէնից, բայց յայտնի չէ յոյնի և ասորու ծագումը, որովհետև անծանօթ է մետաքսի էլ բուն հայրենիքը։ Մատենագրութեան մէջ յոյն բառը ծանօթ է Դ դարից, իսկ ասորի և արաբ բառերը՝ Զ դարից։—Հիւբշ. 394։*

ՀՀԲ և ՆՀԲ համարում են յունարէն։ Neumann ZKM 1837, 389 *չի համարձակում որոշել թէ հայե՞րն են յոյներից առել այս բառը, թէ յոյները հայերից. միայն նկատում է որ յոյնը բնիկ չէ։* Böttich. Horae aram. 24 *եբր.* דמשק dəmešeq *«Դամասկեան մետաքսեայ կտոր»։ Նոյնը,* Rudim. 45, 153 *յիշում է արաբ.* دمقص d m q ṣ *և* دمسق d m s q, *որ հանում է պրս.* dimsa *«սպիտակ ապրշում» բառից։* Ewald, Götting. Gelehrt. Anz. 1862, 372 *արաբերէն* دمقس d m q s *և ասոր.* d m š q*։* Müller SWAW 41, 12 *համարում է ասորերէնից փոխառեալ և կցում է ասոր.* mitaksā *և յն.* μέταξα *բառերին։* Lag. Reliqq. gr. *յուշ. 37, ինչպէս և* Hitzig ZDMG 8, 213 *ջանում են յունարէնը հանել սեմական* עכס 'ks *«ապարանջաններով զարդարուել» արմատից։* Brockelm. ZDMG 47, 1—42 *յունարէնից փոխառեալ համարելու հակառակ է, որովհետև յոյն բառը շատ քիչ է գործածուած, իսկ հայը բաւական յաճախադէպ։ Հիւբշ.* Arm. Gram. 394 *դնում է փոխառեալ, բայց յայտնի չէ ո՛ր լեզուից։* Müller SWAW 136 (1897), *էջ 26 և Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 246 բ համարում են յունարէն փոխառութիւն։*

ՄԵՏԵԱՒՆԱՍ. *Նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. էջ 110, իբր «վատ, ապականեալ բարքով».—«Բեսոս ոմն անուն և Առիվարդան զեղխեալ մետեաւնաս բարուք՝ խորհեցան սպանանել զԴարեհ»։ Այլ ձձ.* մետաւնայս, մէտաւնայս, մետօնայս. *մէկն էլ թարգմանում է «չարք և անաստուած բարուք»։ Ան-*

շուշտ յն. մի բառի խաթարեալ ձեւն է, բայց բնագիրը այստեղ թերի լինելով՝ դժուար է ստուգել։

*ՄԵՏԷՈՐԱՅ «օդերեւոյթ». ունի միայն ՓԲ. որից մետէորաբանութիւն, մետէորաբան, մետէորաբանական, բոլորն էլ գործածական միայն նոր գրականում։

=Իտալ. meteora բառից, որ փոխառեալ է յն. μετέωρον «վերին բարձրագոյն (յատկապէս օդի խաւերի համար ասուած)» բառից. ծագում է μετά «ընդ»+ἀείρω «բարձրացնել» բառերից։—Աճ.

ՄԵՏՈՒՂՓԵԱՆ (որ և մետուղբեան, մէտուլփեան) «հրաշափառ, գերագոյն, երկնային». մէկ անգամ ունի Ճառընտ. (Հին բռ. մեկնում է «հրաշք, լիալոյս, համակ լոյս, կամ բազմաժողով», իսկ Բառ. երեմ. էջ 209 գրում է մետուղփեան «հրաշք, հրաշալից, լուսայեղց», և էջ 207 մէտովփեան, մետովփեան «համակ լոյս և կամ բազմաժողով»)։ Սրանից է երևում մետաղփոն. «Զերկնային մարմնոցն մետաղփոն բացատրելով» Ստեփ. սիւն. (Թորոս աղբար Ա. 192)։—Հմմտ. ուղփ։

ՆՀԲ յն. μετά «ընդ» և ὁλοφυής «միակտուր» բառերից։

ՄԵՏՈՒՐ «ընդմտանել կամ բազմել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 209։

*ՄԵՏՐԱՊՕԼԻՍ «մայրաքաղաք, գլխաւոր քաղաք». ունի միայն ՀՀԲ. մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Պտմ. ամաս. 57. «Բայց և զԱմասիա կալեալ ի նախագահութեան Եղեսպոնտոսի մետրապոլիս արարեալ»։ Աւելի հին ձեւն է մետրոպօլիս, որ մէկ անգամ ունի Վրք. և վկ. բ. 394. «Արար զԳորտինա մետրոպօլիս, որ թարգմանի մայրաքաղաք»։

=Յն. μητρόπολις «մայրաքաղաք». կազմուած է μήτηρ «մայր» և πόλις «քաղաք» բառերից։ (Հայերէն լաւագոյն է մետրոպոլիս)։

Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։

*ՄԵՏՐԱՊՕԼԻՏ, ի-ա հլ. (գրուած է նաև մետրապօղիտ, մետրոպօլիտ, յգ. մետրապօլիտք, մետրապօլտունք) «մայրաքաղաքի արքեպիսկոպոս» Ագաթ. Յհ. կթ. Մխ. դտ. որից մետրապօլտութիւն Օրբել. (սխալ գըրուած մետրապետութիւն Ուխտ. բ. 120). մետրապօլտարան ԱԲ.—Սմբ. դատ. 83 մի ձեռագիր քանիցս ունի ճետրապօլիտ։

=Յն. μητροπολίτης համանիշից, որ բուն նշանակում է «մայրաքաղաքացի» (տե՛ս նախորդը). սրանից են նաև լտ. metropolita, գերման. Metropolit, ռուս. митрополитъ են. ըստ այսմ հայերէնի ուղղագոյն ձեւն է մետրոպողիտ (կամ մետրոպոլիտ)։—Հիւբշ. 365։

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ է հներից Լմբ. մատ. 83. «Երիր դաս ստիճանի եկեղեցւոյ մետրապօլիտք, որ թարգմանին մայրաքաղաքացիք»։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԵՐԱՂ «մետաղէ կամ փղոսկրէ կլորակ նշանակ. jeton». ունի Նորայր, Բռ. ֆր. 712 բ՝ իբր նորաստեղծ բառ. չգիտեմ ի՛նչ է ծագումը։

ՄԵՐԹ «երբեմն» Եբր. ժ. 33. Եզն. Եփր. թգ. Ոսկ. ես. և մտթ.։

Աւետիքեան, Քերակ. էջ 117 և ՆՀԲ հանում են մի երբ ձեւից։ Հիւնք. մարթ բառից։

ՄԵՐԺ. արմատ առանձին անգործածական. որից մերժել «վանել, վռնտել, հերքել, ըլնդունիլ» ՍԳր. մերժեցուցանել Եւագր. մերժիլ ՍԳր. Եղիշ. մերժումն Ողբ. բ. 14. Հռ. ժա. 15. յանդիմանամերժ Մծբ. ճիւրամերժ Վրդն. ծն. Մխ. առակ. տարամերժել Շար. Նար. իրաւամերժ Նար. բացամերժել Եղիշ. Զքր. կթ. մերժողական (նոր բառ) են։

ՆՀԲ «մեր չէ՛ ասել»։—Justi, Zendsp. 228 զնդ. marəz «սրբել, քսուելով անցնիլ», սանս. marj, պհլ. āmurjītan, պրս. āmurzīdan «քաւել»։ Տէրվ. Altarm. 59 լիթ. milž-ti «շփել, կթել», յն. ἀ-μοργ-ός, հսլով. млъзю, мльсти: — Հիւնք. մերձ բառից։ Scheftelowitz BB 28, 310 սանս. mr̥gayate «որսալ», զնդ. mərəγenti «թափառիլ»։ Patrubány SA 2, 34 համեմատելով հյ. մոռանալ, սնս. mrš, լիթ. mirszti «մոռանալ» բառերի հետ՝ համարում է իրանեանից փոխառեալ։

ԳԻՈ.—Երև. մերժէլ.—Նոր բառ է Տտ. մերժուկ «խոտելի, արհամարհելի»։

+ՄԵՐԿ, ո հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «բան

չհագած, մերկ. 2. պարզ, յայտնի, ակներև. 3. լոկ, միայն» ՍԳր. Ոսկ. ես. Սեբեր. որից մերկանալ ՍԳր. Կոչ. Եզն. Ագաթ. մերկել ՍԳր. Եփր. Թգ. մերկաբար Եւս. պտմ. մերկանդամ ՍԳր. Ոսկ. Եփր. գտ. և Թգ. Եւս. քր. Վեցօր. մերկամարտ Եւագր. մերկատիտ Բուզ. մերկապարանոց Երր. գ. 13. Ոսկ. երր. ոտնամերկ ՍԳր. դժուարամերկ Մխ. առակ. մերկառակ (նորագիւտ բառ) «մերկ և խայտառակ» Վկ. արև. 35։

=Բնիկ հայ բառ. պատկանում է հնխ. nogᵘ̯- արմատին, որ լեզուից լեզու տարբեր կերպարանքներ ստանալով, գրեթէ անճանաչելի է դարձած։ Իր անխառն ձևի տակ երևում է հոլ. nagū, ռուս. нагій, սերբ. nâg, լեհ. nagi, լիթ. nūgas, լեթթ. nuôgs «մերկ». հհիւս. nakkua «մերկացնել» բառերի մէջ։ Գերմանական -to մասնիկով ձևեր ունին՝ հգգ. nackut, nahhut, գերմ. nackt, հոլլ. naakt, անգսք. nacod, անգլ. naked, հհիւս. nǫkkueðr, գոթ. naqaþs, բոլորը նախագերմանական *nogotó- ձևից. այսպէս նաև հիռլ. nocht, կիմր. noeth են՝ *nogᵘ̯-to- ձևից։ Նոյն -to գերմանական մասնիկի տեղ -na- մասնիկն են ներկայացնում՝ հհիւս. nakinn, հֆրիզ. naken, սանս. nagná-, զնդ. maγna- «մերկ»։ Մի ուրիշ մասնիկ ունի լտ. nūdus «մերկ» (իբր *nogᵘ̯edhos), կամիս. nekumanza «մերկ» (տե՛ս Ernout-Meillet 651 nudus բառի տակ)։ Վերջապէս անճանաչելի կերպարանքի է հասած յն. γυμνός, որի դէմ Հէսիքիոս տալիս է λυμνὸς ձևը. Դժուար բացատրելի է զնդ. maγna-՝ իր նախաձայն m-ի պատճառաւ, որից անկարելի է բաժանել միւս իրանեան ձևերը, ինչպէս՝ սոգդ. ßaγnāk, օսս. bäγnäγ, աֆղան. laγaṛ, պհլ. brahnak, մանիք. brahnag, պրս. برهنه brahna «մերկ» (Pokorny 2, 339, Boisacq 158, Trautmann 208, Walde 528, Kluge 344, ինչպէս և M. Grammont IF 25, 371—374)։ Իրանեան ձևերը միջոց են տալիս բացատրելու նաև հայերէնը, որի մ և r ձայները գտնւում են իրանեաններէ մէջ։ Ըստ այսմ հայերէնի նախաձևն է հնխ. (e ձայնդարձով) negᵘ̯-ro->megᵘ̯-ro->մերկ, կազմուած -ro- մասնիկով։

ՆՀԲ լծ. լերկ։ Ltg. Arm. Stud. § 1482 սանս. marj, զնդ. marəz «սրբել» ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 58 և Նախալ. 99 հնխ. marg «քերել, քաղել» արմատից. հմմտ. սանս. marj, յն. ἀ-μέργω «քաղել», ἀ-μέλγω «կթել», լտ. mulgere, գերմ. melken «կթել»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 91, 190 հյ. մերկամարդ ձևի հետ է ուզում համեմատել կպդվկ. μαρχάλτζα «առասպելական հրէշ»։ Հիւնք. մկրտել բայից է հանում։ Patrubány SA 1, 194 լիթ. mirgeti «փայլփըլել»։ Նոյն, ՀԱ 1906, 344 յն. μαρμαίρω «փայլել», հիռլ. émer «անփայլ»։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 77 մ մասնիկով լերկ բառից։ Scheftelowitz ZDMG 59, 700 կցում է զնդ. maγna- ձևին, բաժանելով սանս. nagná- ևն ձևերից։ Նոյնը կրկնում է Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 87, նախաձևը դնելով *megᵘ̯-ro-։ Վերի ձևով մեկնեց Meillet MSL 22 (1922), 227։ Ըստ այսմ պատահական նմանութիւն ունի արաբ. مرق marq «աղաղած կաշու մազերը փետել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 53)։

ԳՒՌ.—Ախց. Կր. մէրկ, Մշ. մերգ, Երև. Ննխ. մէրգ, Մկ. Ոզմ. միրկ, Հճ. մեյգ, Սվեդ. միրգ, միրգէգ, Զթ. միյգիգ (<մերկիկ). Միւսները ունին «մօրէ մերկ» բացատրութեան մէջ. ինչ. Վն. մօրէ մերկ, Ննխ. Սեբ. մօրէ մէրգ, Խրբ. մօրէ մէրգիգ, Ակն. մէօրէ մէրգիգ, մէօրէ մէրգի*, Ասն. մէրգ ի մօրէ. (առաջինները նշանակում են «բոլորովին մերկ», վերջինը «աղքատ»)։ Նոր բառ է մերկածածուկ անել «թեթև կերպով ծածկել»։

+ՄԵՐՁ «մօտ, մօտիկ» ՍԳր. Եւս. պտմ. որից մերձ ընդ մերձ Հռ. ժգ. 20. Փարպ. մերձենալ ՍԳր. մերձիլ ՍԳր. մերձաւոր ՍԳր. մերձակայ Ոսկ. յհ. բ. 35. Եղիշ. դիւրամերձ Սարգ. ա. յհ. երկրամերձ Խոսր. ձեռնամերձ Վրք. հց. ոտնամերձ Ոսկ. յհ. բ. 20. Մերձանիշ, մերձակայք, մերձակէտ (նոր բառեր), մերձակից «յարակից, կցորդ» (նորագիւտ բառ) Լծ. պրպմ. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meǵhri ձևից. (դարձել է նախ *մեձրի, յետոյ *մերձի, որի

ի վերջաձայնը պահում է դեռ մերձենալ <*մերձիանալ). Համմտ. յն. μέχρι «մինչև, ցոյ երկուսի պարզական արմատն է Հնխ. me-, որ տե՛ս Pokorny 2, 236, Boisacq 631:

Müller, Kuhns u. Schl. Btrg. 3, 253 սանս. mṛj ձևի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1483 մեր բառի նախաձևը դնում է *margha: Տէրվիշ. Altarm. 59 մարձել բառի հետ սանս. marj, զնդ. marəγ ևն։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Meillet MSL 7, 165. նոյնը նաև Bugge KZ 32, 19, Pedersen KZ 39. 352, Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 131։ Անապահով է համարում Հիւբշ. Arm. Gram. էջ 473՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ Այս կասկածը աւելորդ են դըտնում Boisacq և Pokorny՝ անդ։ Հիմք. ձեռն բառից։

ՄԵՐՈՒՋԱՆ կամ ՄԵՐՈՒՇԱՆ «մի տեսակ ծաղիկ» Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չունինք. երկու ձևերից մին կամ միւսը սխալ գրչութիւն. Արդոնցի հրատարակութեան մէջ, Համամ. քեր. էջ 258 կայ միայն մերուշան ձևը։

ՄԵՑ կամ ՄԷՑ «փառութիւն. ցեց. ապականութիւն» Ես. ժդ. 11. Ովկ. եա. 371. Կոչ. 399. Փիլ. նխ. բ. 114. (Բառ. երեմ. էջ 210 դնում է «հուր կամ կայծակն»). որից մեցոտիլ «ցեցոտիլ, փտիլ, ապականիլ» Ագաթ. ցեցամէց Երզն. մաթ. 157 և կրկնութեամբ մեցամէց «ցեցակեր, որդնակեր» Ոսկ. մ. բ. 22 և Եփես. բ. կամ մեցամէս «նոյն նշ.» Եա. ծ. 9։—Կարելի էր կարծել թէ ցեց բառի կրկնութիւնն է. բայց առանձին բառ լինելու նշան է Ովկ. եա. 371՝ Սիմաքոս մեց աւէ. Թէոդիտոն՝ ցեց:

Հներից Գէ. եա. մեցամէս մեկնում է մէց «գիջութիւն» բառից՝ -ամէս յօդով կազմուած։ (Մէցն գիջութեան անուն է... իսկ ամէսն թուի թէ իբրև յօդ իմն ըստ պատշաճի անուանցդ, որպէս յիմով-սանն և յիրեանցայոցն)։ ՆՀԲ յիշում է յն. μύξα, լտ. mucus «խլինք, չողիք»։ Canini, Et. étym. 165 իտալ. mezzo «լըսկած»։ Հիմք. մեծ բառից։ Հացունի, Պատմ. տարազի 12 մեցամես դնում է մեց+մեսել բայից։ ‖Pictet բ. տպ. Ա. 520 (գրուած met) կցում է սանս. matka «մլուկ», պրս. mitah «որդ» են բառերի հետ։

ԳԻՒ.—Մշ. մեց, ցեցումեց՝ «ցեց» իմաստով. իսկ Ախց. մէց «բրդի մէջ գտնուած կեղտեր և ոչխարի մորթի թեփեր, որ հեճիննելով հանում են դուրս». որից և մեցոտ:

ՄԵՑՈՒԿ «խառնձեալ հացյ». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 164։

ՄԵԻՏՐԱՅ «փոյթ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 210, որ էջ 212 նոյնը գրում է միեւրայ ձևով։

+ՄԵՔ «մեք» (սեռ. մեր, ռ հլ. տր. մեզ, հյց. զմեզ, բց. ի մէնջ, գրծ. մեօք), բոլորն էլ հին և ընտիր. ածանցման մէջ մտնում է մեր ձևով. ինչ. մերազգեայ Եա. քր. մերազնեայ Խոր. մերախոռ Երզն. քեր. մեռովի Վրք. հց. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mes ձևից։ Յոգնակի ա դէմքի դերանուան համար հնխ. երկու ձև ունէր. wes և mes. առաջինից են ծագում սանս. vay-ám, զնդ. vaēm, գոթ. weis, հգդ. wir, իսկ երկրորդից՝ հյ. մեք, լիթ. և լեթթ. mēs, հպրուս. mes, հսլ. my (նմանողութեամբ vy «դուք» բառի), յն. լեսբ. ἄμ-μες, դոր. ’ᾱμες (որոնցից հետևում է յն. *ἀσμες): —Հիւբշ. 474։

Klaproth, Asia polygl. 106 հսլ. my, սիրյ. և վոտյ. mi, պերմ. mjas ձևերի հետ։ Windisch. 33 մեօք կցում է սանս. asmābhis ձևին։ Bopp, Gram. comp. 2, 276 asma ձևի smá մասն է, իբր պրս. mā: Հնդևրոպական զանազան ձևերի հետ են համեմատում Böttich. Müller ևն։ Հիւբշ. Arm. Stud. 42 չի պատկանում յն. ἡμεῖς=ἄμμες, սանս. a-sma-<*m-sm?) ձևերին, այլ սանս. զնդ. ma-, յն. μὲ, լտ. me ևն։ Տէրվ. Նախալ. էջ 121 հնխ. ma ձևի տակ, իբր յն. μέ, ἐμε, լտ. me ևն։ Meillet MSL 8, 161 հյ. մեք, լիթ. mēs, պրակր. mō դնում է հնխ. mes ձևից (աւելի ընդարձակ տե՛ս MSL 23, 141 շար.)։—Հիմք. իբրև միւք (մի «մէկ» բառի յոգնակին)։ Bugge, Lyk. Stud. 2. 105 և 106 մեք,

մեր=լիկ. mire «սեպհական, բնիկ» և ma̦ «մեր», որոնցից առաջինը մերժում է ինքը անդ, 2, 113։ Մառ, Яз. и Лит. I. 245 վրաց. მე մե «ինձ», չուվաշ. ebĕ «ես», ebīr «մենք»։ Autran, Sumér. et ind. էջ 107 սումեր.—meš «մենք» ձևի հետ։ Պատահական է հունդ. mink «մենք», ինչպէս և հունդ. tik' «դուք», որ Karst, Gesch. d. Arm. Phil. էջ 11 ցեղակցական է համարում։

ԳԻՌ.—Համշ. Ճմ. մէք, Մղր. մէք', Ագլ. միքն, Ալշ. Հճ. Մշ։ Նբ. Ջղ. մենք, Սլմ. Վն. մենք', Ակն. Ասլ. Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մէնք, Զթ. Մրշ. Սչ. Սվեդ. Տիգ. Տփ. մինք, Մրղ. Անտ. Մկ. մինք', Մշ. մընք, Ղրբ. մունք:

ՓՈԽ.—Բոշայ. մէր «մեր», մերավոնց «մեր» (տե՛ս Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, էջ 63 և Finck, Die spr. d. Arm. Zigeuner, ЗАН 1907, 117):

*ՄԵՔԵՆԱՅ, ի հլ. (սովորաբար յոգնակի գործածուած) «գործիք, կազմած, մանաւանդ պատերազմական գործիք» ՍԳր. «խորամանկութիւն, նենգութիւն» Ոսկ. մ. բ. 16. Ագաթ. գրուած է նաև մենքենայ, մենքանայ Սոկր. 446, 502, մքնայ Ուռհ. էջ 355. արդի գրականի ընդունած ձևն է միայն մեքենայ: Այս բառից են մեքենայել «խորամանկութեամբ հնարել, նենգել» ՍԳր. Բուզ. (որ և մեքենել Կնիք հաւ. 315), մեքենայագործ Իմ. ժե. 4. մեքենայանալ Եւագր. Եփր. աղ. մեքենաւոր Սեբեր. 193. Եփր. եփես. 151. Իգնատ. Թղ. 68. մեքենայաւորութիւն Ոսկ. մ. բ. 24 կամ մեքենաւորութիւն «հնարք, վարպետութիւն» Ոսկ. մ. բ. 12. Բուզ. բազմամեքենայ Լմբ. մատ. 97. անմենքենայ Ոսկ. յհ. ա. 45։ Նոր գրականում մեքենաբար, մեքենագէտ, մեքենագիտութիւն, մեքենագործ, մեքենականութիւն են։

= Յն. μηχανή «ամէն տեսակի վարպետ հնարք, միջոց, հնարագիտութիւն, ճարտարութիւն, մեքենայ, նենգութիւն», բայական ձևով՝ μηχανάω «արուեստով հնարել, շինել, խորամանկութեամբ գործել», արմատական ձևը μῆχος «միջոց, հնարք, ճար», որ կապւում է գոթ. magan, հհիւս. mega, հբգ. magan «կարենալ» են բառերի հետ. արմատը հնխ. māgh, məgh- (Boisacq 636), որից նաև հսլ. moga̦, mošti, ռուս. могу, անգլ. may, գերմ. mögen (Kluge 334): Յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուել է բազմաթիվ լեզուների մէջ, ինչ. լտ. machina (յառաջացած դոր. μαχάνα ձևից. հմմտ. Meillet. Esq. lat. էջ 89), որից իտալ. macchina, ֆրանս. machine, գերմ. Maschine (1695 թուից, ֆրանսերէնի միջոցով, ըստ Kluge 321), ռուս. машина, ասոր. ܡܟܢܐ mē-xane (յունարէնից, Brockelm. lex. syr. 185), թրք. ماکینا makina են, Թէև -այ վերջաւորող բառերը սովորաբար փոխառեալ են ասորերէնից, սակայն այս բառը նրանց կարգից չէ, որովհետև վերջաւորութիւնը չի յարմարում աս. ē-ին. մեքենայ փոխառեալ է ուղղակի յն. բառի յոգնակի μηχαναί ձևից։ —Հիւբշ. էջ 365։

Ուղիղ մեկնեցին ՆՀԲ, Windisch. 8:—Տէրվ. Altarm. 78 կցելով հյ. մանգ, խոր-ա-մանկ, պրս. mang, գոթ. magan, հսլ. могю, можеши, мошти «կարենալ» են ձևերի հետ, շատ ապահով չի գտնում որ մեքենայ յունարէնից լինի փոխառեալ։ Հիւնք. մանգղիոն բառի՞ց։ Հիւբշ. Ուս. փոխ. բառից 34 շեշտում է որ ասորերէնից փոխառեալ չէ, իսկ Müller WZKM 8, 285. Թրգմ. ՀԱ 1894. 295 ասորի է համարում։

ԳԻՌ.—Նոր փոխառութիւններ են Պլ. Սեբ. մաքինա, Մշ. մակինա, Երև. Ղրբ. մաշին (ռուսերէնից) են։

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ (ըստ Մառ, Иппол. 65) վրաց. მანქანა մանքանա «մեքենայ, խարդախութիւն», որից և მანქანითი մանքանիթի «խորամանկ»։

*ՄԵՔԵՆՈՎԹ (սեռ. -այ, յգ. -աց, -ից) «խարիսխ, մոյթ, պատուանդան, նեցուկ» Գ. Թգ. է. 27—43, Դ. Թագ. ժզ. 17, իե. 16, Բ. Մնաց. գ. 14, Երեմ. իէ. 19. Նորագիւտ Բ. Մնաց. դ. 14. որից Մխ. դտ. մեքենովք՝ էջ 238 և մեքենովքեայ՝ էջ 239 (երկիցս).—Բռ. երեմ. էջ 210 վերի իմաստներից դուրս դնում է նաև «խորու տեղ կամ կարաս» նշանակութիւնները։

=Եբր. מכנות məkōnōθ «տեղ, խարիսխ, պատուանդան» բառից, որ յոգնակի ձևն է מכנה məkōnā բառի (արմատը כון kvn «հաստատուիլ»=արաբ. كان kān «լինել»). գործածուած է բնագրի նոյն համարներում և անցած է մեզ յոյն թարգմանութեան μεχωνώθ (Sophocles 756) տառադարձութեան վրայից. հայերէնը ենթադրում է յն. *μεχενώθ տարբերակը։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԵՔՈՐԱՅ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 117. «Ածէր ի հնազանդութիւն սուրբ եկեղեցւոյն և ծառայեցուցանէր վանիցն, զոր և արժանն եցոյց, եթէ արար հարկատու մեքորայ, այսինքն եկեղեցւոյս»։ Հեղինակի իսկ մեկնութեամբ ուրեմն մեքորայ նշանակում է «եկեղեցւոյս» և հետևաբար ուղղականն է մեքոր կամ մեքորա «եկեղեցի»։ Օրբելեանի յիշած արձանագրութեան երկու բեկորները գտաւ Սեդրակ Բարխուդարեանը՝ Թանահատի վանքում, որոնց վրայ կարդացւում է «Հայր Մխիթար ...չեալ էր հարկատու մեքորա»։

Բառիս -այ վերջաւորութիւնը յիշեցնում է ասորերէնը. բայց Brockelmann-ի ասորի բառարանում չեմ գտած նման մի ձև։ Պատահական նմանութիւն ունի եբր. מכורה məkurā «ակունք, աղբիւր, ծագում»։ Տրուած իմաստը հաստատում է Սեդրակ Բարխուդարեան՝ յաջողապէս համեմատելով ուտ. mäk'ür «վանք» բառի հետ։ Ուտի բառի ծագումը անյայտ լինելով՝ չի հերքւում առայժմ ասորական աղբիւրը։ Կարող էր ասորի բառը փոխառեալ լինել թէ՛ հայերէնի և թէ ուտիերէնի մէջ։

*ՄԶԿԻԹ, ի-ա հլ. «մահմեդականների աղօթատեղին» Լաստ. ժէ. տպ. 1844, էջ 76. Բրս. մրկ. 142. որ և մզգիթ, մանաւանդ մսքիթ Շնորհ. եդես. Ուռհ. Ճառընտ. Ներս. մռկ. նոր գրականում ընդունուած ձևն է մզկիթ:

=Պրս. مزکت mazgit, որ ծագած է արաբ. مسجد masjid համանիշից, իսկ այս էլ գալիս է سجد sjd «երկրպագել» արմատից, որի տեղական անունն է և նշանակում է բուն «երկրպագութեան տեղ»։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև արամ. מסגד masgid, մանդայ. מאזגדא mazgidā, հթրք. mezkit, քրդ. mizgeft, musgefta, mesgaut, սպան. mezquita, ֆրանս. mosquee, իտալ. moschea, գերմ. Moschee. անգլ. mosque, ռուս. мечеть, վրաց. მიზგითი միզգիթի, მისგითი միսգիթի ևն։—Հիւբշ. 271։

Նախ ՆՀԲ և յետոյ Peterm. 18 դրին արաբերէնից։

ԳԻՒ.—Մկ. Սեբ. մզգիթ, Ագլ. մզկեթ:

ՄԶՈՒՐԿ կամ ՄԶՐՈՒԿ «մի տեսակ ծաղիկ». եբր անստոյգ բառ ունի ՋԲ. իսկ ԱԲ դնում է միայն մզրուկ և ուղարկելով մեղրուկ բառին, կարծել է տալիս թէ սրա սխալ գրչութիւնն է։—ՀԲուս. չունի։

+ՄԷԳ, ի-ա հլ. (գրծ. նաև -ով) «մշուշ, մառախուղ» ՍԳր. որից միգախառն Եղ. ժթ. 16. Ագաթ. միգապատել Մանդ. Եփր. Խոստ. միգապատ ՑՀ. կթ. Շնորհ. Նար. շոգիամէգ Նար. խչ. և այլն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meigh- «մշուշ, անձրև» ձևից. հմմտ. սանս. मेघ meghá «ամպ», मिह mih «մէգ, շոգի», զնդ. maeγa, պհլ. mēγ, պրս. میغ mēγ, մինչ. mēγ «ամպ», օսս. mēγā, mīγ «ամպ, մշուշ», յն. ὀμίχλη «մշուշ», ալբան. mjéguƚe, հսլ. mĭgla, լեհ. mgła, չեխ. mha, ռուս. мгла, լիթ. miglà, լեթթ. migla «մշուշ. մէգ», ռուս. мжить, չեխ. mží, լեհ. mży, լեթթ. migluõ, հոլլ. գւռ. miggelen «անձրևը բարակ շաղել» (Pokorny 2, 247, Boisacq 701, Trautmann 184, Walde 486, Horn § 1009): Ըստ ձևի հայերէնը կարող էր փոխառեալ լինել իրանեանից, ինչպէս ունինք պրս. تیغ tēγ>հյ. տէգ, մանաւանդ որ եւրոպականները ներկայացնում են Ι-ով աճած մի ձև. բայց բառիս իմաստը (հյ. «մշուշ», իրան. «ամպ») ցոյց է տալիս, որ հայերէնը բնիկ է. աճած -l- ձևը գտնում ենք դաւառականների մէջ. հմմտ. մգլիլ բառի տակ։—Հիւբշ. 474։

Klaproth, Asia pol. 103 պրս. mig: Brosset JAs. 1834, 377 (նոյնը նաև Ջուբինով, Բառ. վրաց-ֆրանս.) վրաց.

ցցեօ մեխի «կայծակ» բառի հետ— Հնդեւրոպական զանազան ձեւերի հետ համեմատեցին ՆՀԲ, Böttich. ZDMG 1850, 358, Lag., Müller, Justi, Bopp Gram. comp. 1, 394 են։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 197 արդէն կողմնակից է բնիկ հայ համարելու, նոյնը Arm. Gram. 474:

+ՄԷԶ «շեռ, չրվաթ» Դ. Թագ. ժը. 27. Ես. լզ. 12. որից միզել ՍԳր. միզուկ «առնի» Բժշ. Ոսկիփ. միզարձակ Մագ. միզագրաւ Սոկր. մէզմուղ «միզեցնող խոտ» Բժշ. գժուարամէզ ԱԲ. միզաւառ Ոսկ. կողոս. Ա. հտ. էջ 603 (տե՛ս և աւառ), միզանցք, միզանցքային, միզափամփուշտ (նոր բառեր) են. գըրուած է միզ Յայսմ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meig'h- արմատից, որի միւս ժառանգներն են՝ սանս. मेह mēha- «մէզ», मेहति mēhati «միզում է», զնդ. 𐬨𐬀𐬉𐬰𐬀 maēza- «մէզ» (որ և maēsman), 𐬨𐬀𐬉𐬰𐬀𐬌𐬙𐬌 maēzaiti «միզում է», պրս. میختن mēxtan (ներկ. میزم mēzem) «միզել», պհլ. mēzītan «միզել», քրդ. mīztin, mistin «միզել», mīz «մէզ», աֆղան. mītal, օսս. mēzun, mīzin, բելուճ. mīžaγ, mēzaγ «միզել», թոխար. miço «մէզ», յն. ὀμιχέω «միզել», ὄμιχμα «մէզ», լտ. mingo, mējo, լիթ. mężù, mīszti, լեթթ. mīzt, սերբ. mižam, հիսլ. mīga, անգսք. mígan «միզել», migoδ «մէզ», գոթ. maíhstus, հբգ. mist «աղբ, կոյ» են (Pokorny 2, 245, Boisacq 700, Trautmann 185. Walde 486, Ernout-Meillet 584—5, Horn § 1006): Հայերէնը հաւասարապէս կարող է գալ թէ՛ հնդեւրոպականից և թէ փոխառեալ լինիլ իրանեանից, որի հետ տառացի համաձայն է։—Հիւբշ. 474։

Նախ Windisch. 21 համեմատեց սնս. mih, լտ. mingo ձեւերի հետ։ Նման համեմատութիւններ ունին Böttich. ZDMG 1850, 358, Lag., Müller են։ Canini, Et. étym. 55 պրս. maz: Հիւնք. գումէզ բառից։ Tomaschek, Die alten Thrak. II. 27 թրակ. μόζουλα «ծոթրինի» բառի հետ! Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. مذع maδ' (օսմ. արտասանութեամբ mez) «միզել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 671)։

ԳԻՌ.—Կայ միայն Նբ. միզուկ «գոմէշի, ոչխարի, եզան կամ ձիու արական անդամ»։

*ՄԷԼ «յոյս». Նորագիւտ բառ, որ 20 անգամ գործածում է Ադամ. էջ 243, 244, 247, 248, 249, 254—6, 260, 262—3, 269, 272։

=Արաբ. امل amal (նոր հնչմամբ emel) «յոյս»։—ԱՃ.

Հ. Մ. Պոտուրեան, հրատ. Ադամ. էջ 243 բառս մեկնում է «պատճառ, առիթ»։ Վերի ձեւով մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 153, ըստ որում ունինք՝

ԳԻՌ.—Ղրբ. մէ՛լավ կաց «յուսով կա՛ց, յոյս ունեցիր, յուսա՛»։

ՄԷԿ տե՛ս Մի։

*ՄԷՀՐՇՈՒԱՆ «եբրայական ութերորդ ամիսը». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լմբ. ժբ. մրգ. էջ 175 (զաք. ա. 1). «Յամսեանն ութերորդի, որ է մէհրշուան»։

=Պրս. محر mihr «սեպտեմբեր, գարնանամուտից յետոյ 7րդ ամիսը» + արաբ. شعبان ša'bān «7րդ լուսնային ամիսը». որ է ասուր. siwānu=եբր. סיון sīvān «եբրայական երրորդ ամիսը»։—ԱՃ.

*ՄԷՆ տե՛ս Մնաս։

+ՄԷՆ տե՛ս Մի:

ՆՀԲ լծ. յն. μόνος «միակ»։ Հիւնք. պրս. man «ես» բառից. միւսները տե՛ս մի։

ՄԷՇ «մի տեսակ բոյս. լտ. thymus serpyllum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2057։

ՄԷՇԻԱ կամ ՄԻՉԱՅԻԱՅ «մի տեսակ գոհար» Խոր. աշխ. 614. բառարանները չեն նըշանակած։

*ՄԷՇՈՒՄ «չնչին, գձուձ, խեղճուկ». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է յետին մատենագրութեան մէջ. «Ֆնտուխտարն էր մօրուօք և ունէր մէշում ձի. և Սղուրն էր տղայ և ձին աղէկ... Սղուրն իջեալ ի տաճիկ ձիոյն եւ ի Ֆնտուխտարն և ինքն ելաւ ի վատ ձին». Մաղաք. աբ. 38. «Մէշում քթեթ կարեմ խիստ գէշ». Վրդ.

պատմ. տպ. Վենետ. էջ 158 (որի դէմ Հրատ. էմ. էջ 208 ունի մէջում):

=Թթր. مشوم կամ میشوم mešum «թշուառ, ողորմելի»։

Վարդանի հրատարակիչը (Ալիշան, անդ) մէշում բերք մեկնում է «քթանեայ զգեստի գծուծ»։ Dulaurier JAs. 1860, 303—4 կարդում է մէլում և իբր մոնղոլերէն բառ՝ մեկնում է «քահանայ»։ Էմին, Ист. Вардана, էջ 186 մերժելով այս՝ հասկանում է «մի՞թէ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Պատկ. հրտր. Մաղաք. աբ. էջ 64։

+ՄԷՋ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի—ա հլ.) «մէջտեղը» ՍԳր. «մարդու մէջքը» ՍԳր. Ոսկ. եփես. «մէջը, կէսը» ՍԳր. Ագաթ. «արգանդ» Ոսկ. ես. էջ 365 (եզակի գործածութեամբ). որից ընդ մէջ, ի մէջ, ի միջի, ի միջոյ ՍԳր. Ոսկ. Կիւրղ. ել. Եզն. միջամուխ Ոսկ. Վեցօր. Կորիւն. Սեբեր. միջամուտ Բ. մակ. ա. 15. միջապատ «գոգնոց» Ոսկ. ես. միջավայր Վեցօր. միջատ Վեցօր. միջին ՍԳր. միջնաճիւ Կոչ. միջնաշխարհ Բուզ. միջնորդ ՍԳր. միջոց ՍԳր. Եւս. պատմ. միջօրեայ ՍԳր. Եւագր. ընդ-միջել ՍԳր. Եզն. Եւս. պատմ. ընդմիջաշափիղ Եւ. ծր. 12. միջնաբերդ Բուզ. բերդամէջ Ագաթ. բանակամէջ Բուզ. աչամէջք Պիտ. լեռնամէջ Խոր. արծր. խորամիջոց Վեցօր. թիկնամէջք Սղ. կէ. 14. երկնամիջակ Ջքր. կթ. Միջագետք ՍԳր. և սրա հականակը՝ գետամէջք Եփր. եբր. (ՀԱ 1912, 554, ինչպէս կայ բերդամէջ, աշխարհամէջ, փողոցամէջ, ճաղամամէջ): Առանց ձայնաւորի փոփոխութեան ունինք՝ մէջօրեայ ՍԳր. Մծբ. Կոչ. մէջերկրեայ Խոր. մէջափայտ Տօնակ. մէջգետին Ագաթ. Բուզ. ե. 24. Ոսկ. կող. 619. Մանդ. իզ. 191 (Նորագիւտ բառ, որի վրայ տե՛ս Նորայր, Կոր. վրդ. 245), մէջճաղամ «հրապարակ» Բ. մակ. ժ. 2 (Վարդանեան, Բառաք. դիտ. Բ. 72)։ Նոր բառեր են միջազգային, ազգամիջեան, միջամասնիկ, միջամասնկատր, միջամտել, միջամտութիւն, միջանկեալ, միջանցք, միջարկութիւն, միջկուսակցական, միջնադարեան, միջնարար, միջնորդաբար, միջնորդչէք, անմիջական, անմիջապէս, ընդմիջում են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. médyos ձևից. միւս ժառանգներն են սանս. mádhya-, mádhyam, գնլ. majaš, զնդ. maiδya-, maiδyana-, պրս. պհլ. miyān, քրդ. maiyān, զազա myāni, աֆղան. manj, miyanj, բելուճ. niyām, օսս. mēdäg, mīdäg, յն. μέσσος, μέσος, τὸ μέσον, լտ. medius, medium, գոթ. midjis, հրգ. mitti, գերմ. Mitte, հհիս. miδr, անգսք. midd, անգլ. mid-, հսլ. mežda, meždu, հռուս. межи, ռուս. между, գռ. ռուս. межу, գալլ. medio-, կիմր. mewn, հիռլ. medón են, որոնք բոլոր նշանակում են «մէջ, միջև, մէջտեղը» (Pokorny 2, 261, Walde 472, Boisacq 629, Trautmann 173, Ernout-Meillet 570, Horn § 1004, Kluge 333)։—Հիւբշ. 474։

Klaproth. Asia pol. 103 գերմ. mitte են բառերի հետ ուղիղ համեմատեց։ ՆՀԲ լծ. հյ. մէտ, յն. μέσος լտ. medium են։ Peterm. 22, 35 աֆղան. miyanj, սանս. madhya: Windisch. 10, 23, 39 սանս. madhya, պրակր. majja, լտ. medius: Սրանց համեմատ են նաև Böttich., Müller, Justi, Bopp են։ Karolides, Γλ. συγκρ. 93 միջուկ կցում է յն. μικρός «փոքրիկ», կապադովկ. μίτσικο «փոքրիկ» և լտ. mica «փշրանք» բառերին։ Սրմաքաշեան, Արմէնիա միջոց բառը համեմատում է ռում. mÿloc հոմանիշի հետ։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. maš «կէս, կարել, բաժանել»։

ԳԻՒ.—Խրբ. Մշ. մէջ՛, Ալշ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Ջթ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. մէչ, Ասլ. մէշ, մէջ, Ոզմ. մեչ, Սվեդ. միչ, Հւր. մէօչ, Ղրբ. մաչ, Ագլ. մաջ, մանջ.—2. Ախց. Ջթ. Կր. Հճ. Ննխ. Վն. Տիգ. մէչք (սեռ. Տիգ. միչոց, Վն. մէճոց, Ջթ. մօչօց, մօչոց), Ջղ. մէչկ, Տփ. մէչկ, մէճկ, Սչ. մէչգ՛, Ոզմ. մեչք, Մշ. մէճկ, Սվեդ. միչք, Ռ. մէջք, Խրբ. Պլ. Սեբ. մէչգ, Ասլ. մէչգ, մէշ*, Գոր. Երև. Շմ. մէչկ, Մրղ. Սլմ. մէչկ՛, Ագլ. Ղրբ. մաչկ, Հմշ. մէչ (եզակի ձևով. ինչ. մէչս ցաւի կու «մէջքս ցաւում է»).—3. Ագլ. մ՛աժճակ «միջնակ», ինչպէս և Ղրբ. մա՛ժոյ «մէջի կողմը», մինչդեռ մա՛չկիս «մէջ կոյս, մէջը»։—Թրքախօս հայոց մէջ ունինք Ատն.

մուչչուգ «հացի միջուկ»։— Նոր բառեր են մէջալի, մէջալուծ, մէջակալել, մէջաւոր, մէջկապ, մէջֆացաւ, մէջֆառել, միջաբեր, միջամատիկ, մատնամիջի, միջան, միջանոց, միջացու, միջեան, միջնակ, միջնառ, միջնաֆառ, միջնոց, միջատանf, միջֆալեղ, շէնամէջ, գիւղամէջ, մարդամէջ, տնամէջ, մշնդուռ, միջուկ ևն, ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. მიჯნა միջնա «սահման», მემიჯნავე մեմիջնավե «սահմանակից, հարևան».—բոշայ. մանջը «մէջը», մանջուել «ապրիլ», մանջուած «յղի».—Թրք. գւռ. Կր. Kar-meč «Քարմէջ» (յատուկ անուն է. «Նիխախէն 5 վայրկեան հեռու ապառաժի մը մէջ գտնուած խոռոչն, որ ժամանակաւ բաւական երկայն ճամբայ մըն է եղեր, բայց եռքէն գոցուեր է քարերուն իյնալովը». Բիւր. 1898, 627)։ — Կովկասեան լեզուներից ունինք խուն. և չար. māčo, անցուգ. mač «մէջք», որոնք պատահական կարող են լինել։

ՄԷՍ «սովոր կամ մերձաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 210։

ՄԷՏ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «կշիռքի միջին կէտը» (ըստ ՆՀԲ) կամ «հաւասար նժարների վրայ աւելացուած դոյզն ինչ ծանրութիւնը» (ըստ ՋԲ) ՍԳր. Մծբ. 294. Ոսկ. եփես. 695. «կշռի նըժար կամ թաթ» Վանակ. յոբ. «հակած, յոժար» Ոսկ. Սեբեր. «հարիւր լիտր» Բառ. երեմ. էջ 210.—«փոշու մի հատիկ, որ ամենափոքր կշիռն է» Վրք. և վկ. Բ. 150 (Իբրև մէտ մի փոշւոյ համարեալ է). այսպէս է հասկանում նաև Ջքր. սարկ. Ա. 67 (Կշռեցին և կշիռն նորա որպէս և ասաց Շահղուլի Բէկն, մէտ մի ո՛չ աւելի և ոչ պակաս)։ Այս արմատից ունինք մէտ ի մէտ «ճօճելով» Ագաթ. կամ մէտ առ մէտ Քեր. քերթ. միտել «հակել, մէկ կողմ ծռել» ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. Եզն. «կցել, միացնել» Հին բռ. Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 366), «խօսքը յատկապէս մէկին ուղղել» Ոսկ. մ. գ. 112 (Առ Պետրոս զբանն միտէ), «հաւանութեան գալ, խոնարհիլ» Մագ. թղ. 237 (Աճառ. ՀԱ 1923, 254). որ և գրուած է մետել Ոսկ. մ. բ. էջ 706. միտազոյն Ոսկ. մ. ա. 15, բ. 12. միտութիւն Ոսկ. մ. բ. 27. դիտամէտ Սեբեր. ճակամէտ Փիլ. ՑՀ. կթ. զուգամէտ ԱԲ. միտումնաւոր (Նոր բառ). Նոյն են նաև մետ «մէջտեղը» Պիտ? մետական «հասարակ բայ» (ըստ. յն. «միջակ») Հին քեր.։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 130 պրս. մէճէք, մէճք(?)։ Brosset JAs. 1834, 377 (որից և Զուբինով) վրաց. მետერა մետերա «չխնայել, աճիլ, աւելանալ», მეტი մետի «աւելի, աւելորդ»։ ՆՀԲ լծ. հյ. մէջ։ Lag. Urgesch. 136 mā արմատից։ Պատկ. Շիր. 28 յն. μέτρον «չափ» բառի հետ։ Müller, Armen VI զնդ. mit «կըցել, մերձենալ» կամ սանս. mi:tra «բարեկամ»։ Հիւնք. միտf բառից։—Kluge MSL 16, 335 վրաց. მეტი մետի «աւելորդ, յաւելուած, ուժեղ»։

ԳԻՌ.—Ունինք մէտ Ջն. «հակեալ դիրքով, ծուռ, շեղ», շփոթելով նետ բառի հետ՝ ձևացել է Ջթ. նիդ «կշռի սլաքը».—Նո՞յն է արդեօք նաև Ասն. (Հայոց, Յունաց և Թրքաց մէջ գործածական) միտ «ցատկելու և նման խաղի ժամանակ որոշուած մի կէտ, ուր կախում են և ցատկում», որից էլ մէտմէտ խաղալ Սվ.։

ՄԷՐՃԷՄ տե՛ս Մլհամ։

ՄԸԽՍ «կօշիկ». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Դիւան ժ. էջ 128, Պատմ. ԺԹ դարից. «Դեղին սօլ ու մըխս հայու եասաղ արին»։

Մթար տե՛ս Մութ։

ՄԹԵԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ջգօն 242. «Եկն մատեաւ և մթեաց զմեղըրն յինքն». (ասորին ունի ܢܣܒ nəsab «collegit, accepit, sumpsit»). Վարդանեան ՀԱ 1921, 502 սրբագրում է կքեաց կամ մքերեաց։ Առաջինն աւելի հաւանական է։

ՄԹԵՐ, ի հլ. «դիզուած բան, համբարանոց» ՍԳր. Եփր. բ. կոր. 103. Ոսկ. մ. ա. 5. —որից մթեր առ մթեր «կոյտ կոյտ» Վեցօր. 165. մթերել Ա. մակ. զ. 53. Եսթ. թ. 25. Ագաթ. Եփր. թագ. մթերածոյ Մծբ. մթերանոց Խոր. մթերումն Պիտ. բազմամթեր Վեցօր. Եղիշ. բ. էջ 36, առաք. 346. ռազմամըթերf (Նոր բառ)։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 311 մի թեր, իբր «մէկդի դրած, մի կողմ

դրած, պահած բան»։ ՆՀԲ հանում է մուր բառից, իբր «մթին սննեակ, համբարանոց»։

ՓՈԽ.—Kraelitz-Greifenhorst հայերէնից փոխառեալ է դնում Ասրպտ. թրք. مرك merek «շտեմարան ցորենոյ, վաճառատուն», որից յետ է առնուած հյ. մառագ (ՀԱ 1911, 259)։—Անճիշտ է. որովհետև մթեՐ բառը հայ գաւառականների մէջ գործածական ձև չէ. թրք. merek փոխառեալ է հյ. մառագ բառից։

. *ՄԹԽԱԼ (գրուած նաև մտղալ, մքղալ, մըտղալ) «փոքր մի կշիռ է, մէկ և կէս դրամ» Վրք. հց. Պտմ. աղէքս. 167. Շիր. Բժշ. Վստկ. 145, Տաթև. ձմ. ճլթ.—Նոր ձև է մըսխալ Կալիսթ. 167 (ըստ մի ձեռ.)։ Այս բառն էլ չի գտնւում Աղեքսանդրի վարուց նախակնչառուական օրինակում. ահա հատուածը՝ ըստ հաղորդագրութեան Հ. Ն. Ակինեանի (Նամակ 1935 մայ. 12). Եւ իմ ոչ հաւատացեալ թէ իցեն սեղանք կռածոյք, կամ եղև ինձ զոհս մատուցանել Հերակղեայ։ Եւ հրամայեցի ծակել զմի յարձանաց անտի. և էր համակ ոսկի. և ապա լնուլ հրամայեցի զծակն. և տարաւ լտերս ՌԾ։ Եւ անտուստ գնացեալ մեր ընդ անապատս և ընդ ահուսս վայրս (ձեռ. Վիեննայի, № 947, էջ 106բ)։ Սրա դէմ տպագիրը (էջ 167) ունի. Եւ ոչ հաւատացեալ թէ իցեն սեղմք կռածոյք, կամ եղեւ ինձ համակ ոսկի. կամ եղեւ ինձ դարձեալ լնուլ զծակն, և գտաւ ծակուածն զի տարաւ ոսկիս հազար և հինգ հարիւր մտղալ, որ է դրամ մի։ Եւ աստուստ դարձեալ ընդ անապատն և ընդ վախուտ վայրս։

=Արաբ. مثقال miθqāl նոյն նշ. որից էլ թրք. məsqal, ռմկ. մսխալ. ծագում է արաբ. ثقل θql «ծանրութիւն» արմատից։ —— Հիւբշ. 271։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ, նոյնը յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 662։

ՄԺԽԽ, ի-ա հլ. «մոծակ» Սղ. ճղ. 31. Ոսկ. յհ. բ. 30. Վեցօր. 183, որ և մժիխ (ի-ա հլ.) Ոսկ. ա. տիմ. ժէ, (ո հլ.) Եզն. Վեցօր. 121, 136. Նխ. իմ. 3հ. իմ. պալ. մժիղ, ո հլ. Վեցօր. 183, 195. մժիկ Սեբեր. Սոկր. 357. մժղուկ Մտթ. իգ. 24. Վեցօր. 183. Ճառընտ. Վրք. հց. եփր. ծն. էջ 6. յոգնակին՝ մժղուճք Վրդն. սղ. սրանցից դուրս ՆՀԲ տալիս է նաև մժեղ, մժեղճ, մժղիկ ձևերը՝ առանց վկայութեան՝ Բառ. երեմ. էջ 211 ունի մժղեխկ. կայ նաև մեջեխ, մճչեխ Վստկ. 79, մճճղեխ Ոսկիփ. (ՆՀԲ Բ. 1057)=Անկ. գիրք նոր կտ. 169, մճճղուկ Բառ. 167։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 հանում է ժ բնաձայնից։ Peterm. 22, 29 լտ. musca, սանս. makšikā, որ է «ճանճ»։ Lag. Urgesch. 783 -եխ համարելով մասնիկ՝ մժ կցում է սանս. makšikā, պրս. magas, լտ. musca, յն. μυῖα «ճանճ» բառերին։ Müller SWAW 38, 592 և 595 սանս. makšikā: Pott. Kurdische Stud. ZKM 4, 36 աֆղան. mičan «ճանճ», քրդ. meš, պրս. magas, magaz, բուխար. mekes, սանս. makšika, լտ. musca ևն։ Նոյնը Justi, Zendsp. 222 զնդ. maxši ձևի տակ։ Lag. Arm. St. § 1498 -եխ մասնիկով մժ<maǰ արմատից, որի հետ զնդ. maxši այնպէս է համեմատում, ինչպէս baxš—baǰ. նոյն՝ կասկածով յիշում է նաև պրս. mižmiż «ծեծտուկի ճանճ»։ Հիմք. պրս. մէխիյզ «խայթոցաւոր»։ Bugge KZ 32, 86 մոծակ բառի հետ կովկասեան ծագումից է դնում. համմտ. կիւրին mizmiz և չէչէն. mozų «ճանճ». (այս ձևերը ըստ իս յարմարում են հյ. գւռ. մոզ «ճանճ» բառին)։ Scheftelowitz BB 29, 67 դնում է փոխառեալ պարսկերէնից. համմտ. բելուճ. makiš, զնդ. maxši, պհլ. maxš «ճանճ»։ Մառ ИАН 1918, էջ 2076 վրաց. բուզի «ճանճ» բառին ցեղակից։ Petersson IF 43 (1925), 72 մժ/եխ աղռուած է հյ. փոռ/եխ ձևից. մժիխ գումարն է մժիկ+մժեխ. համմտ. լիթ. mig'eles «մոլս»։ Պատահական նմանութիւն ունին լիթ. mašalaĩ, լեթթ. masala «փոքր ճանճ» (Trautmann, էջ 170)։

ԳԻՌ.—Ջղ. մժեխ, Ակն. մժէխ, Ալշ. Մշ. Ջղ. մժեղ, Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Շմ. Սեբ. մժէղ, Ասլ. մժէ՛ղ, Տփ. մժիղ, Խրբ. մրժէխ,

Ռ. մրժէղ, Հմշ. մչէղ, Ղրբ. մնչէղ, Ջթ. մըչղեխ, Մկ. Վն. մժիկ, Սլմ. մժիկ՛, Մրղ. միժիկ՛, Մշ. Տիգ. մժիգ. սրանցից Ախց. Կր. մըժէղ նշ. «մոռն, փոքրիկ ճանճ», որից և Ախց. մանր-մժէղ «մանր-մունր», Շմ. և Ղրբ. մըժէղ և մնչէղ գործածւում են միայն իբրև կրկնական՝ ճանճ բառի հետ, Տիգ. մժիգ նշ. «մրջիւն», մինչդեռ Մրղ. Սլմ. «ճանճ» և Դվ. Վն. «մոծակ»։ Թրքախօս հայոց մէջ ունինք Ատն. մուչուխ «մժեղ», Սեբ. մժեղ «մրջիւն»։ Նոր բառ է մարղամժեխ:

+ՄԻ՛ «մի՛, ո՛չ, չ, չլինի թէ». (սովորաբար գործածւում է հրամայականի հետ և կազմում է արգելական. գործածւում է նաև ուրիշ եղանակների հետ. ինչ. Յոբ. իա. 2 են). ոճով ասւում է մի՛գուցէ, մի՛ արդեօք, մի՛ երբեք, մի՛ եղիցի, քաւ և մի՛ լիցի են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mē ձևից. հմմտ. սանս. मा mā, զնդ. 𐬨𐬁 mā, հպրս. mā. պազ. պրս. ձ. mā, քրդ. me, աֆղան. օսս. ma-, գնչ. ma, բոշայ. մա՛, յն. μή «մի», իսկ թոխար. mā «չ (իբր ընդհանուր բացասական մասնիկ)», ալբան. mos (Pokorny 2, 236, Boisacq 631 Horn § 998: — Հիւբշ. 474։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ma ձևի հետ։ ՆՀԲ սանս. mā, յն. μη և արաբ. մա «ոչ»։ Պատկ. Изслѣд. 6 սանս. mā, պրս. ma են։ Տէրվ. Altarm. 31, Նախալ. 121, Lag. Arm. Stud. § 1499 են վերիններին հետ։ Մորթման ZDMG 26, 549 բևեռ. ma: Ենսէն ՀԱ 1904, 271 հաթ. mia: Karst, Յուշարձան 421 թրք. բացասական -me մասնիկի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի չին. √X mei^2 «ոչ, չէ»։

ԳԻՌ.—Ասլ. Խրբ. Գոր. Հմշ. Մրղ. Ջղ. Սեբ. Սչ. Տիգ. մի՛, Ջթ. Մշ. Ռ. ՀՃ. Սլմ. Վն. մի՛, մ՛, Ննխ. մի՛, մը՛, Պլ. մի՛, մը՛, մ՛, Ախց. Երև. Կր. Շմ. Տփ. մի՛, մի՛ք (երկրորդը յոգնակիում), Ալշ. Մկ. Ոզմ. Սչ. մը՛, Ղրբ. մըէ՛ր (յգ. մըէ՛ք), Յղ. մո՛, Ագլ. Մղր. մո՛ն.— Թրքախօս հայոց մէջ կայ Ատն. մըխըսի՛ր «մի՛ խօսիր, լռի՛ր»։

+ՄԻ, ո հլ. (նաև միոջ, միում, ի միոջէ) «մի, մէկ». գործածւում է իբր թուական, իբր անորոշ յօդ կամ անորոշ ածական. այլ և այլ ձևերով ասւում է՝ մի մի, մի առ մի, առ մի, ընդ մի, մի ըստ միոջէ, մի ոմն, մի ոք, մի ինչ, ինչ մի են. ՍԳր. Ոսկ. Եփր. Եւս. քր. են ածանցման մէջ ներկայանում է հետևեալ ձևերով. ՄԻ, որից միաբան ՍԳր. Եւս. քր. միագոյն Կոչ. Բուզ. Ագաթ. միագործ Վեցօր. միագունդ ՍԳր. Վեցօր. Եփր. թգ. միազօր Եւագր. միամիտ Մտթ. ժ. 16. Եւս. քր. և պտմ. Եփր. թգ. միաճաղոյն Ագաթ. Բուզ. Ոսկ. յհ. ա. 37. միականի ՍԳր. Բուզ. միալարի (նորագիւտ բառ) Լծ. պրպմ. 748. միակին «մինակ» (-կին մասնիկով) Ոսկ. հերոդ. միական Եւագր. Նանայ. միանալ «միանալ» Ա. եզր. գ. 21. Խոր. «սրտումը տպաւորուիլ» Փարպ. 20, 181, Թղթ. 200, Պտրգ. 230. միացուցանել «միացնել» Պարպմ. Ծննխ. «սըրտումը տպաւորել» Փարպ. 35 (այս նորագիւտ նշանակութիւնները դնում է Գաթըրճեան, Պտրգ. 230). ի միասին ՍԳր. Եզն. միաւոր ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. Եւագր. միանգամ, միանգամայն ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. անմի Բուզ. Մծբ. էջ 335 (հմմտ. ՀԱ 1911, 748). Նոր բառեր են միակին, միաճառոր, միանձնուհի, միասապատ, միացում, միդասեան են.— ՄԵ-, որ գտնւում է բարդութեանց սկիզբը, երբ. երկրորդ եզրը բաղաձայնով է սկսում, և յառաջացած է հին միա- ձևից. (մի բառի ի ձայնաւորը միանալով ա յօդակապի հետ՝ տալիս է ըստ օրինի ե. հմմտ. *այգիակութ>այգեկութ, *գարիահաց>գարեհաց). այսպէս են՝ մետասան ՍԳր. մեկուսի ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Եւս. քր. Ոսկ. Սեբեր. մեկողմանի Կոչ. մեկին «մէկ, միակ» Կոչ. «պարզ, յայտնի» Եւս. պտմ. Սեբեր. Վեցօր. «լոկ, միայն, ևեթ» Ոսկ. Եւս. պտմ. (կազմուած է -կին մասնիկով, ինչ. կր-կին, երեք-կին, չորեք-կին. սխալ գրչութեամբ կամ ձևով՝ մէկին, մեկն «պարզ» Լմբ. Ներբ. համբ. 1865, էջ 269), որից էլ մեկնել «բաժանել, ջոկել, զատել» ՍԳր. «պարզաբանել, բացատրել, պարզել» ՍԳր. «պարզել, տարածել, սփռել» Բրս. մրկ. Վստկ. առմեկնել «բաժանել» Կոչ. 366. մեկնեցուցանել Ծն. լ. 36. մեկնոց «վերարկու» Եզեկ. ե. 3. Հռութ. գ. 15. Եփր. թգ. 374. Բուզ. մեկնակ Վեցօր.

Կոչ. Եւս. պտմ. «վերարկու» (Նորագիւտ բառ) Լմբ. մատ. էջ 84, մեկնակազէն ՍԳր. անմեկն ԱԲ. մեկնակէտ (Նոր բառ) են. այս ձևերը իրապէս արժեն *միատասան, *միակուսի են. ինչպէս որ ունինք էլ միակուսեցուցանել Մծբ. միակողմանի Մտթ. ժե. 30, 31. միակին Ոսկ. Հերոդ.—ՄՈԻ (սեռ. մոյր, տր. մում) «մէկ». յունաբան դպրոցի հնարած ձևն է՝ իբրև իգական, մինչդեռ մի չեզոք է, և եզ՝ արական. Հմմտ. Եփես. դ. 5. «եզ Տէր, մու հաւատ, մի մկրտութիւն» ըստ թարգմանութեան Տիմոթ. կուզի, էջ 213, 256 (յն. εἷς κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα.) —ՄԻԱԿ, ի–ա հլ. «մէկ» Փիլ. խոր. կազմուած է մի բառից՝ -ակ մասնիկով. որից միակօրէն Փիլ. իմաստ. և սղմամբ մէկ, որի հնագոյն վկայութիւններն ունին Պղատ. օրին. գ. Մխ. դտ. Տօնակ. հիմայ տարածուած է գրեթէ բոլոր գաւառականներում։—ՄԻԱՅՆ, ո հլ. «մինակ, առանձին, լոկ» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. որից միայնանալ ՍԳր. միայնուկ Մծբ. Եփր. թգ. միայնեակ Փիլ. միայնակ խոր. միայնաւորական Ագաթ. միայնաստան Ագաթ. միայնանոց «մենաստան» Փիլ. միայնագործ Կորիւն. միայնակեաց Կոչ. Եւագր. Ագաթ. կազմուած է -այն մասնիկով. ինչ. գիշերային, զճանապարհային, ամենային, միանգամային են.—ՄԵՆ-. գործածւում է ածանցների սկիզբը. ինչ. մենամարտ Եւս. քր. մենաւոր Կոչ. մենաստան Ագաթ. մենակեաց Բուզ. Վեցօր. մենանալ Ողբ. ա. 1. Ա. տիմ. ե. 5. մենանոց Եղիշ. մենութիւն Ոսկ. ա տիմ. Ագաթ. մենաշնորհ, մենավաճառ, մենավաճառութիւն (Նոր բառեր). առանձին գործածուած պարագային դառնում է մէն Սիր. ը. 19, Կոչ. 191, Ագաթ. մէն մի ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. որին հետևելով և սխալ գրչութեամբ՝ նախորդներն էլ գրում են նաև մէնամարտ, մէնաւոր են, որոնք չեն ընդունուած մեր գրական ուղղագրութեան մէջ, մեն-կամ մէն գալիս է միայն ձևից՝ եա դառնալով ե կամ է (միայն>*մեյն>մեն, մէն). ուստի վերի ձևերը իսկապէս արժեն միայնամարտ, միայնաւոր, միայնակեաց են, ինչպէս որ իրօք էլ գործածուած են մատենագրութեան մէջ. մեն- ձայնափոխութիւնը տեղի էր ունեցած Ոսկեդարից էլ առաջ, այնպէս որ Ե դարում գործածւում էր իբրև գաւառական ձև.—ՄԻՆ «մէկ» Լմբ. Նար. Առ որս. ծագում է մի բառից՝ ն յօդի կցմամբ. ունինք նաև մինաւոր Ագաթ. Եւթաղ. 116. Ոսկիփ. Մաշտ. մինութիւն Սեբեր. 196. Վրք. հց. որոնք կարող են թէ՛ մէն ձևից ածանցեալ լինել և թէ մին բառից ձևացած՝ առանց սղման.—ՄԻՄԵԱՆՔ. գործածական է միայն հոլովեալ ձևով. սեռ. տր. միմեանց «իրարի», հյց. զմիմեանս «իրար», բցռ. ի միմեանց, գրծ. միմեամբք (հին և ընտիր). ածանցների մէջ ունինք զմիմեանսզրկութիւն. Բուզ. միմեանցասէր Ոսկ. յհ. ա. 9. ընդմիմեանսճառութիւն Փիլ. ել. ի միմեանսայար Փիլ. քհ. են. կազմուած է մի բառի կրկնութեամբ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս ունինք գւռ. մէկզմէկ, մէկմէկու, մէկզմէկու, մէկմէկէ, մեկզմէկե, թրք. biribirimiz «մենք իրար. մեք զմիմեանս» են. հին լեզուի մէջ էլ ունինք Եզեկ. լգ. 30. Եւ ասեն մի ցմի (փոխանակ ասելու ցմիմեանս).—ՄԻՒՍ, ո հլ. (հնագոյն գրչութեամբ մեւս) «մէկէլ» ՍԳր. Եւս. քր. Ագաթ. որից միւս ևս Եփր. միւսանգամ ՍԳր. կազմուած է մի+ևս բառերից. ճիշտ այնպէս, ինչպէս աշխ. մէկ-ալ, մէկ-ել «միւս» (որ և հմմտ. թրք. obir «միւս», բուն ó-bir «ա՛յն մէկ»)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smio- ձևից։—Սրա պարզական արմատն է հնխ. sem-, որ նշանակում էր «մի» և «ամբողջ, մի ամբողջութիւն» (ամբողջը իբրև մի միութիւն ըմբռնելով)։ Զանազան ձայնդարձներով sem- ստանում էր som-, sm-, sm̥-, som-, smm- ձևերը, որոնցից յառաջացած են յն. ար. εἷς (գորդ. ἕνς, դոր. ἧς < ἐμ-ς), իգ. μία, չեզ. ἓν «մի, մէկ», ὁμός «նման», ἅμα «միասին», ἅ-παξ «մէկ անգամ», ἁ-πλύος «պարզ», ἑ-κατόν «մի հարիւր», սանս. sama «նոյն, միևնոյն», ça-cvant «իւրաքանչիւր», sahá «միասին», satra «միասին», sa-kṛt «միանգամ», sa-hasram «մի հազար», զնդ. hāma «նոյն», haδa «միշտ, միասին», haθrā «միասին», ba-kərət «միանգամ», hazaĩra- «մի հազար», քուչ. ṣeme «մէկ», լտ. similis «նման», semel «մի անգամ», sim-plex

«պարզ», sin-guli «ամէն մի», sem-per «շարունակ», mille (*smī g'zhlī) «մի հազար» գոթ. sama «նոյն», sums «մէկը», simlē «էր երբեմն, մի ժամանակ», հսլ. samŭ «նոյն». sa-sēdŭ «հարևան, միասին նստող», հիւլ. samail «նմանութիւն», som «ինքը» են (տե՛ս Walde 697, Boisacq 231 և մանաւանդ Pokorny 2, 488—492 դրուած բառերի երկար ցանկը)։ Այս բոլորի մէջ միայն յունարէնն ու հայերէնն են, որ պահել են այս ձևը իբրև թուական անուն, որ. sem-s, իգ. smia, չէզ. sem ձևով (հմմտ. նաև քուչ. ṣeme «մի, մէկ»). իսկ միւս եւրոպական լեզուները, իտալականից մինչև սլաւականը՝ այս թուականի տեղ գործածում են oino- «միայն, առանձին» բառը. լտ. unus, իռլ. oen, գոթ. ains, հպրուս. ains, հսլ. inŭ (Meillet, Esq. lat. 45)։ Հայերէնի մէջ մի ձևը կա՛մ իբրև հնխ. smia նախապէս իգական էր և յետոյ անցաւ նաև արական ու չեզոք սեռերին էլ, և կամ կազմուած է -io- մասնիկով՝ sem-արմատից, իբր smio-։—Հիւբշ. 474։

Հներից Մագ. թղ. 95 միակ համարում է յունարէնից փոխառեալ. «Միակդ յոյն բարբառով նշանակէ առաջին և փոխանակ մեր միակին ասէին առաջին». (այսինքն թէ բուն հայ ձևն է առաջին)։—Ցն. μία բառի հետ են համեմատում Peterm. 151, Windisch. 29, Capelletti, Armen. թրգմ. Արշ. արրտ. 1842, 108։—Müller SWAW 35, 191—199 անտեղի է գտնում որ մեր բառը ներկայացնէ յունարէնի իգականը. ուստի մ դնելով յառաջացած v-ից, մի <vi<iv կցում է զնդ. acva, օսս. iv «մէկ» բառին։ Böttich. Wurzelforsch. 25 և Lag. Urgesch. 438 մէն և մեն= յն. μόνος: Müller SWAW 42, 258 և 66, 274 մէն դնում է maina ձևից, այսինքն կազմուած մի բառից՝ -aēna մասնիկով։ Այս ենթադրութիւնը մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1492: Bopp, Gram. comp. 2, 212 մէկ և մին կապում է սանս. manāk «քիչ» մակբայի հետ, որի մօտ թերևս կար նաև manāka ածականը. բունը մէկա՝ միջին վանկը գցել է, իսկ մինո՝ վերջին վանկը. մինո-ից յառաջացաւ մին և յետոյ մի. ամէնից աւելի կորատուածն է մու, որ manāka բառի առաջին վանկը միայն պահել է՝ ձայնաւորն էլ շրջելով ու. թւում է թէ յն. μία ազգական է հայերէնի։—Ցն. μία ձևով են մեկնում նաև Հիւբշ. Arm. Stud. 43, Տէրվ. երկրագումտ Ա 17, Լեզու 166 և Նախալ. 131 են։ Canini, Et. étym. 241 մի կցում է ամերիկեան այմարա լեզուով maia բառի հետ։ Bugge, Etr. u. Arm. էջ 23 և 123 միակ=ետր. max համանիշի հետ. (այսպէս էր արել նաև R. Ellis, The Asiatic affin. of the old Ital. 51)։ Ծեսէն դնում է հաթ. mi(á) «մի, միայն» ձևից։ Deecke BB 14 (1889), էջ 210 հյ. մու=լիւկ. mo-։ Patrubány SA 1, 193 հնխ. mevk'os ձևից. հմմտ. լտ. mu-to: Bugge, Lyk. Stud. 1, 51 լիւկ. mupm̃me «պարզ» բառի մէջ և 2, 47 miyedi բառի մէջ գտնում է լիւկ. mi=«մի», որ ինքը մերժում է 2, 110, համարելով լիւկ. mi «վերաբերեալ»։ Pedersen, Ցուց. դեր. 37 միաս-ին բառի մէջ գտնում է մի բառի յգ. հյց. ձևը՝ -ին մասնիկով։ Patrubány IF 14, 58 մին «մէկ» ո՛չ թէ մի բառից է, այլ մեամ բայից։ Հացունի, Պատմ. տարազին 142 մեկնոց մեկնում է «մեկնելու. տնից դուրս գալու ժամանակ հագած զգեստ»։

ԳԻՒ.—Մի ձևը պահում են Երև. մի և Ակն. մի (յետադաս, իբրև անորոշ յօդ).—այս մի ձևից են սղուած Ջթ. Խրբ. Հճ. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. մը, որոնք իբրև անորոշ յօդ են գործածւում և ձայնաւորի մօտ դառնում են մ՚.—Նոյնը Ախց. Կր. -ըմ. 2. Մին ձևին են կապւում Ղրբ. Շմ. Ջղ. մին, Գոր. մըն, Պլ. մըն, Ագլ. մույն? 3. Միակ>մէկ ձևն են ներկայացնում Ոզմ. մեկ, Ախց. Կր. Մկ. Վն. մէկ, Ալշ. Ակն. Երև. Ջթ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. մէգ, Մրղ. Սլմ. մէկ', Ասլ. մէգ, մէյ, Պլ. մէգ, մէյ մը, Անտ. մեf, Խրբ. մէf', Սվեդ. միգ, միյ մը, Ախց. Մրղ. Սլմ. Տփ. մէ (կրկնութեամբ Տփ. մէմէկ, ինչպէս և Պլ. մէյմէգ). երկու ձևերի գումարն է Ախց.

մէմ<մէկ մը<միակ մի: *4.* Մէն *ձևից է Սշ.* մէնը *«միայնակ»։ 5.* Միայնակ *բառի հետ նոյն են Սլմ. Տփ.* մէնակ, *Ննխ.* մէյնագ *(գիւղերը նաև* փէյնագ, փայնագ*), Ղրբ.* մի՛նակ, *Ալշ. Ակն. Մշ. Պլ. Սեբ.* մինագ, *Ասլ.* միւագ, մինայ, *Մկ. Ոզմ.* մնակ, *Ջղ.* մինէկ, *Ագլ.* մո՛նոկ, *Շմ.* մոնոգ՝, *Ագլ.* մէն՝ոկ. *նոր* -ուկ *մասնիկի յաւելումով Մշ.* մինգուգ=*Պլ.* մինագուգ. *6.* Մեկն *ձևն ունի Ջղ.* մեկն *«շիտակ». ինչ.* Գ՚իրfը մեկն բռնել:—*Կրճատ ու մաշուած ձևեր են ներկայացնում* մէտի *Տփ. (մէկտեղ),* մէփշու, մէշու, մէշոլ *Նբ. (մէկ փշուր),* մէտօմը *Ննխ. (մէկ կտոր մը),* մէfամ *Ննխ. (մէկ համ մը),* միկա *Ղրբ. (մի կաթ),* մուխrէկ *Ղրբ. (մի խրեկ, մի քիչ.—արդեօք մու «մի» ձևի ներկայացուցի՞չն է)։—Նոր բառեր են* մէկալ *(հնագոյն վկայութիւնն ունի Սոկր. 26* մեկայլ *ձևով),* մենակակեr, մէկանոց, մէկանց, մէկդի, մէկէն, մէկէն ի մէկ, մէկուճառ, մէկսալ, մէկտեղ, մետակ, մետակել, միfառանի, միաժում, միաշէն, մինամ, մինեկ, մինուճառ, մինումէջ *են են։—Տաճկախօս հայոց մէջ՝ Ատն.* մէգնուբին *«մեկնութիւն, բացատրութիւն»։*

ՓՈԽ.—Բառս մը, մ՝ ձևով նոխ գործածութիւն ունի հայ բոշայերէնի թուականների կազմութեան մէջ. այսպէս՝ աք մը *«հինգ» (բուն նշանակում է «ձեռք մը»),* աք-մ՛ուակ *«վեց» (5+1),* աք-մ՛ու-լուի *«եօթը» (5+2).* աք-մ՛ու-լուի-ակ *«ութը» (5+2+1),* աք-մը-աf-մը-լասը *«վաթսուն» (5+1×10),* լասէն-աf-մը-նաք *«ինը» (10—1),* լաս-մը-աf-մը *«11» (10+1) են. (տե՛ս իմ յօդուածս Արարատ 1899, 241 և* Finck, Die Spr. d. Arm. Zigeuner, ЗАН *1907, էջ 117 են)։*

ՄԻԱՀԱՆԷՔ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Բուզ. Ջ. 10. «Ջանձն իւր կրթէր յագահութեան, որում ծարաւեալ պասքեալ փափագէր, սակայն* միճանէսf *այն էին նորա»։ Այսպէս Պատկ. և Վենետ. 1889. իսկ Պատկանեանի ձեռագիրը, ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ ունին* միաճանէf*: ՆՀԲ մեկնում է «Որպէս թէ միակ հանակ, այսինքն խաղ, կատակ, միմոսութիւն կամ կեղծաւորութիւն՝ առ ի հանել և քաղել ինչ մի յայլոց. լծ. թրք.* միտաճանէ» *(իմա՛ արաբ.* مداهنة mudāhana *«շողոքորթութիւն»)։ Այսպէս նաև ՋԲ և ԱԲ, Երկուսն էլ ընտրած են* միաճանէf *ընթերցուածը։ Բառը անշուշտ յոգնակի է. ինչպէս ցոյց է տալիս* էին *յոգնակի բայը. եզակին պիտի լինի* միաճանէ *կամ* միճանէս*: Ի՞նչպէս պէտք է կէտադրել նախադասութիւնը։ Վենետկի և Պատկանեանի հրատարակութիւնները վերինին պէս են. մինչդեռ ՆՀԲ «...փափագէր։ Սակայն միահանէք այն էին նորա, ի չորք անկեալ յոտս և ի ձեռս սողէր...»։ Երևի նախկին ձևն է ուղիղ, որովհետև երկրորդ պարագային սպասելի էր «*զի *ի չորք...»։ Առաջին ձևով կէտադրելով նախադասութիւնը, անյարմար է գալիս «կատակ» նշանակութիւնը և աւելի յարմար է գալիս «փորձանք, վտանգ, փորձութիւն»։ Բուզանդ ուզում է ասել թէ «Յովհանը ագահութեան ծարաւի էր. սակայն այդ ագահութիւնը իր գլխին փորձանք էր բերում» (ինչպէս այգեպանի դէպքում. համմտ. Բուզ. Ջ. 9)։*

ՆՀԲ-ի մեկնութիւնը իբր ճանաf *բառից, չի կարող ուղիղ լինել, որովհետև բառի եզ. ուղ. ձևն է* միաճանէ, *երկրորդ՝ որ* ճանաf *յետին փոխառութիւն է. համմտ. քրդ.* henek *«շատախօսութիւն, անպէտ խօսքեր»,* bi-henek *«առանց կատակի, լուրջ»,* hanak *«կատակաբանութիւն»,* hanak kirin *«կատակել»,* hanakči *«միմոս, կատակաբան»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 270։*

+ՄԻԱՅՆ. *կազմուած է* մի *բառից,* այն *մասնիկով. տե՛ս* մի:

ՆՀԲ «մի այն ևեթ»։ Հիւնք. յն. μεῖων *«նուազագոյն»։*

Միասին *տե՛ս մի և սին, սուն, սնանիլ։*

ՄԻԲՈԻՆԱԿ *«հզօր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 212։*

*ՄԻԳԱԼԻՍ *«մի տեսակ թունաւոր կենդանի». ունին միայն ՀՀԲ և ՓԲ, առանց վկայութեան։ Վկայութիւնն ունի Մոլութ. 171 ա. «Նմանին կենդանւոյն որ կոչի միգալիս, որ համդարտութեամբ գտանէ զմարդ և ապա հեղու ի նա զթոյնս մահաբերս»։*

=Յն. μυγαλέη, μυγαλέης «դաշտային մի փոքր անասուն է. musaraigne, լտ. mus araneus»։—Աճ.

ՄԻԳԱՐԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. 58. (Ո՛չ թէ օտարից, այլ արենակցից) մեղկեալ եմք միգարելով, և թողացուցեալ (ՆՀԲ թուլացեալ) գործարանս բանի և գրոյ և մտածութեանս։—ՆՀԲ մեկնում է «միգանալ, մէգ առնել անձին», ԱԲ «ինքզինքը մթագնել». երկու մեկնութիւններն էլ անյարմար են։

ՄԻԳԵՂԵԱԼ «զարդարեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 212։

ՄԻՋՆ (ըստ ՆՀԲ հոլովւում է մզին, մզնի, մզնիf, մզնեաց, բայց չունի վկայութիւն. ըստ Ակինեանի՝ սեռ. մզան ձևով է Զենոն իմաստ. «Իսկ բժշկութիւն է ըստ մզան և ըստ ուղղոյ». մզնեաց ձևն ունի Մոլութ. էջ 49 բ. «Ի մէջ երկուց մզնեաց, որք պատեն զուղեղն, է կարմիր իմն ջուր»), «պարուտակ, բարակ մաշկ (ուղեղի, քարաճիկի, ձուի են)» Նիւս. կազմ. Երզն. երկն. գ. Վստկ. 220. Տիմոթ կուզ, էջ 324. որից մզանf «ներածնի շապիկ, փառ, տղընկերք» Ոսկ. մ. ա. 4, բ. 24. մզնաձև Մագ. թղ. 224. Առ. որս. մզնատեսակ Նեմես. էջ 110. Մագ. մզնարհեստ Նար. 262. գաւառական ձև է մզղին (յիշում է միայն ՀՀԲ), որից ձևացած են մզղնաձև կամ մղզնաձև, մզղնատեսակ Տաթև. Հարց. 181, 239, Տաթև. ձմ. կ. ճլդ. Յայսմ. մրտ. 18, Սարգ. յկ. դ. էջ 52։

ՆՀԲ լծ. յն. μήνιγξ, լտ. meninx «միզն»։

ԳԻՌ.—ՆՀԲ իբր գւռ. յիշում է մզղին, որ գիտէ նաև ՋԲ։

+ՄԻԹԷ «արդեօք» ՍԳր. «թերևս, գուցէ, կարելի է որ» Վրք. հց. Ջքր. կթ. Գնձ. Օրբել. ասւում է նաև մի՞ եթէ կամ պարզապէս մի՞ «մի՞թէ» Փիլ. Մագ. խսիւք. (համաձայն յունարէնի). ըստ Միսքճեանի՝ Իսիք. յոբ. գործածուած է 61 անգամ մի՛ եթէ (տե՛ս իր սեփական տպագիր օրինակի մէջ կատարուած վիճակագրութիւնը, որ հիմայ գտնւում է Երևանի հանրային գրադարանը)։

=Կազմուած է մի՛ արգելականից և թէ շաղկապից, իբր «չլինի թէ». հմմտ. յն. μή, μήτι, τήτις, μήτινος, μήποτε համանիշները, որոնք նոյնպէս կազմուած են μή արգելականից՝ զանազան միջակ անուններով։ Նոյն կազմութիւնն ունի նաև պհլ. al-hat «մի՛-թէ» (ըստ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 51)։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ՞, որ կցում է նաև յն. մի՛դի: Հիւնք. հանում է յն. μήτι բառից։ Գազանճեան, Տարեցոյց Պապիկ. 1905, էջ 128 միացնում է թրք. մի՞ հարցական մասնիկի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. միթամ, Լ. Ղզ. մթամ «իբր թէ» կապ չունին սրա հետ և փոխառեալ են վրաց. მითამ միթամ համանիշից։

***ՄԻԹՐԻՏՈՍ** «միհրդատեան անդեղայ կամ դեղթափ. mithridate». մհյ. բառ. ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 816ա. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. 124՝ յիշուած թերիակի հետ։

=Յն. ἀντίδοτος Μιθριδάτειος բառն է, որ և լտ. Metsrouditous. արաբ. مثروذيطس mϑrūδīts. սրանով հները հասկանում էին մի տեսակ զօրեղ դեղթափ, որի գիւտը վերագրում էին Պոնտացոց Միհրդատ Զ (20—63) թագաւորին։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 339 և 340։

***ՄԻԹՐ** «լատին ոճով եպիսկոպոսական կամ քահանայական թագ» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 314, Մաշտ. ջահկ. Թղթ. դաշ. 27. Տաթև. ամ. էջ 442. գրուած է նաև միդր Սմբ. դատ. 68. ուղիղ տառադարձութեամբ է միտր «պըսակ, խոյր» Ոսկ. ես. 458. «Իբրև փեսայի եդ ինձ միտր ... միտրն պսակ ինչ բոլորեալ նարօտ ականակուռ, զոր դնեն ի գլուխ փեսայք ի հարսանիս»։

=Յն. μίτρα «արևելեան խոյր, փաթթոց, չալմա». բուն նշանակում է «գօտի, կապ». սովորաբար կցում են μίτος «թել», μιτάω «ոստայնի թելերը լարել» բառերին. բայց չէ ստոյգ. և հաւանաբար Փոքր-Ասիականից փոխառութիւն է (Boisacq 641): Սրանից են փոխառեալ նաև լտ. mitra, ֆրանս. mitre «եպիսկոպոսական թագ»։—

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՄԻԺԵԼ «լռել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 212։

*ՄԻԼ «երկանաքար, meule». գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 808 ա. աղբիւրը չի յիշած, բայց դնում է իբրև հին բառ։ Կայ յիշուած 1036 թուի և 1215 թուի մի մի արձանագրութեան մէջ (տե՛ս Վիմ. տարեգ. էջ 19 և 59), սակայն նշանակութիւնը պարզ չէ։—Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 408 բ ունի նոյն արմատից մլատր «միլ կամ խլ ունեցող (ջրաղաց)»՝ հանելով Ջամբռից 189—190. երևի այս վերջինը միլ «ճաղ» բառն է. այս դէպքում տարբեր է *միլ կամ *մուլ, որից մլաղաց (տե՛ս մալ): Մառ մեկնում է «փողրակ, ագուգայ» (Անիի արձանագրութեան մէջ) կցելով վրաց. ფილო միլի հոմանիշին։ Մսերեանց, Къ интерпрет. դնում է իբր խալդ. pilé որ ուրիշներ սխալ են մեկնո:մ «յիշատակարան»։

=Յն. μύλος «երկանաքար, ջաղացքի քար»։—Աճ.

Միլ, միլոն տե՛ս Մղոն։

*ՄԻԼՈԲՈՒՏ «ոչխար ճարակելու արօտ». այսպէ՛ս է ՆՀԲ-ի ընթերցուածը՝ քաղուած Նոննոսից. բայց տպագիրը (էջ 38) ունի. «Եւ թողացոյց զվայրս իւր, զի լինիցին մելաբուտք. և մելաբատ է վայրն, ուր արձակեալ լինին ոչխարք ի ճարակս. քանզի մելաւ զոչխարէ ասացեալ Հոմերոս. աստուստ և մելաճարակք են հովիւք և մելովտէ՝ մորթ ոչխարի»։

=Յն. μηλόβοτος «ոչխարներից ճարակեալ» բառն է, որ յետոյ թարգմանաբար դարձել է միլոբուտ (բուտ «ճարակ, ուտելիք» բառից)։—Հիւբշ. 365։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

Միլոն տե՛ս Մելաւ

Միլովտէ տե՛ս Մելովտէ։

ՄԻԽՃԻ «այգու մէջ տնկելու մի տեսակ անվնաս ծառ» Վստկ. այս բառը չունի ԱԲ. իսկ ՀԲուս. գրում է միճխի, մծխի, մցխի «որդան փայտ, brésil», առանց յիշելու Վստկ.։

ՄԻԾ «ցեխ, հոտած տիղմ» Փիլ. լիւս. 133. Նիւս. կազմ. Անյ. հց. իմ. որից մծեալ «կեղտոտ, մութ» ԱԲ. մծութիւն «մթութիւն. թխութիւն» Գիտ. թղթ. սաստկական զ նախդիրով՝ զմծեալ «ապականեալ» Նորագիւտ բ. Մնաց. իէ. 2. Ոսկ. եփես. 909 (Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 102 սխալ են մեկնում «տրտմեալ». տե՛ս իմ Նոր բառեր Մնաց. գրոց մէջ, էջ 14)։

Scheftelowitz BB 28, 300 հայ. մէզ բառը դնելով իրանական փոխառութիւն, ընիկ է համարում մծութիւն. իսկ BB 29, 30 կցում է անգսք. smitta «կեղտ, արատ», հբգ. smiz «բիծ, արատ» ևն բառերին. և դարձեալ BB 29, 46 սանս. mih «մէզ», meha «մէզ», զնդ. miz, լիթ. mižu, լտ. mingere, գոթ. maihstus, գերմ. mist ձևերին։ Pokorny 2, 685 այս երեքից ընդունելով երկրորդը, միծ դնում է հնխ. smeid- «քսել, կեղտոտել» արմատի տակ։ Պատահական նմանութիւն պէտք է ունենայ վրաց. მიწი միծի «հող, աճիւն, արտ, նկարի մէջ ստուեր», მიწური միծուրի «դետնատուն, խրճիթ», შემიწება շեմիծեբա «յաճիւն դառնալ», სამიწო սամիծո «հողային»։

*ՄԻՄ «հտպիտ, ծաղրածու, միմոս». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. մտթ. Ա. էջ 107. «Խուժդուժքն մինչև տեսեալ էր զնա, այնչափ ճանապարհս հատին վասն նորա, դու և ո՛չ յետ տեսանելոյ նախանձաւոր լինիցիս նոցա, այլ թողեալ զնա յետ տեսանելոյն՝ ընթանաս զի զմիման տեսանիցես». (յն. τρέχεις ένα τὸν μίμον ἴδῃς). —Հին բռ. ունի միմք «կատակք»։

=Յն. μῖμος հոմանիշից, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս միմոս:

Ոսկեբերանի յիշեալ հատուածի մէջ զմիման բառի տեղ ձեռագիրն ունենալով «զմիւսն հտպիտս» ընթերցուածը, ՆՀԲ (հտպիտ բառի տակ) տարակուսում է թէ զմիւսն պէտք է ուղղել զմիմոսն: Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 41 համաձայն Հին բռ. կարդում է զմիմսն: Վերջին անգամ Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1913, 345 յունարէն բնագրի համեմատ կարդում է զմիման, իսկ հտպիտս բառը համարում է յետին լուսանցագրութիւն՝ իբր բացատրութիւն միմ բառի։

+ՄԻՄԵԱՆՔ տե՛ս Մի։

Ուղիղ մեկնեցին ՆՀԲ, Windisch. *էջ 38։*

ԳԻՌ.—Ագլ. մըմօ՛նիւ *«միմեանց»։*

*ՄԻՄՈՍ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ծաղրածու, կատակող» Վրք. հց. բ. 373. սրա հետ նոյն են նաև* միմ *Ոսկ. մտթ. Ա. 107 (տե՛ս վերը) և* մոմոս, ի–ա *հլ. «խեղկատակ» Ոսկ. մ. բ. 23, յհ. բ. 36. Կանոնք սահ. 75. (ուր և գրուած* մոմոշ*). արդի գրականի ընդունած ձևն է* միմոս, *որից և* միմոսութիւն, միմոսական:

=Յն. μῖμος *«ծաղրածու, խեղկատակ». ծագում է* μιμέομαι *«նմանեցնել, մէկի ձայնը կամ ձևերը կեղծել» բայից. սրանից են փոխառեալ նաև վրաց.* მიმოსი միմոսի, მიმმოსი միմմոսի *«աճպարար, ձեռնածու», լտ.* mimus, *ֆրանս.* mime *և հյ.* միմ *«միմոս»։ Ուրիշ է յն.* μῶμος *«ծաղր, ծաղրական քննադատութիւն»,* Μῶμος *«Ծաղրի՝ Հեգնութեան աստուածը». գալիս է* μωμέω, μωμάομαι *«ծաղրել, հեգնել» բայից. սրանից են փոխառեալ հրէարէն* מומום momos, *գերմ.* Momus *(և հայ.* մոմոս*) «խեղկատակ, ծաղրական անձնաւորութիւն՝ յետին յունական կատակախաղերի մէջ»։—Հիւբշ. 365։*

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ՄԻՆԱՅ *«նաւահանգիստ». *Նորագիւտ բառ, որ հինգ անգամ գտնում եմ գործածուած հետևեալ տեղերում. Այլ մեք թեօք լցեալ զկուր բանիս և թռուցեալ ի վերայ ծովացեալ պատմութեանց յոգունց և հասեալք ի մինայս հանգստեան մերումս կենցաղավարութեան. Միխ. աս. 532.—Թիւր հողմով ոչ հասանի նաւն ի մինայն... յորժամ ի մինայն հասանին և ելեալ ի նաւէն յօտար աշխարհ... յորժամ ի մինայն մահու հասանի՝ մեծ վնաս կայ. Տաթև. ձմ. հե.—Ջնաւահանգիստս ի ծովեզերացս սովոր են մանեակ կոչել, որ արդ մինա ասեն. Վրդն. երգ. էջ 90. սրանից է կազմուած* –պան *մասնիկով՝* մինապան *«նաւահանգստի պետը». այսպէս էր կոչւում Այասի ոստիկանապետը (տես* Brosset, JAs. 1861. XVIII. *էջ 327)։*

=Արաբ. مينا mīnā, مينه mīna, مينى mīnă *«նաւահանգիստ» բառից (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 712). այս բառը համարւում է փոխառեալ ասոր.* ܠܡܝܢܐ lǝmīnā *հոմանիշից, որ իր հերթին փոխառեալ է յն.* λιμήν *ձևից, որից է նաև թրք.* ليمان liman*=ռմկ.* իլիման *«նաւահանգիստ»։*

Ուղիղ մեկնեց Brosset, *անդ։*

ՄԻՆԻՐԱՅ. *անյայտ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սամ. անեց. շար. 167. «Եմուտ մարցին ի Կիլիկիէ... և զԱյաս ի սպաս ջնջեցին և զ*մինիրան *և զբերդն քակեցին»։ Անշուշտ չէ* մնիրայ *«մզկիթի աշտարակ», որ մարցիք չպիտի աւերէին. ուստի պէտք է կա՛մ մի նոր բառ լինի և կամ աւելի հաւանաբար պէտք է կարդալ* մինայ *«Այասի նաւահանգիստը» (տե՛ս նախորդը)։*

+ՄԻՆՉ *«մինչև, ց» Ա. մակ. դ. 15, «երբ, որ ժամանակ որ» ՍԳր. Ոսկ. Եղիշ. «այնպէս որ, այնչափ որ» ՍԳր. Կոչ. որից* մինչ զի, մինչ այս մինչ այն *ՍԳր. Ագաթ.* մինչդեռ *«երբ դեռ»,* մինչև *«ինչուան, ց», «այնքան որ»,* մինչչև *«դեռ չ», բոլորն էլ Ոսկեդարեան. Նոր գրականի մէջ* մինչև իսկ, մինչև անգամ: *Բառիս ամենահին վկայութիւնն ունի Խոր. Բ. կա «Մինչ դու գնացեր, և զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար» վիպասանական հատուածը։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smē *(կամ* sme*) ձևից, որ աճած է* –նչ *ձայնով (հմմտ.* ի–նչ, *որ կազմուած է* ի *արմատից, նոյն* –նչ *մասնիկով)։ Այս* sme *կամ* smē *ձևը ներկայացնում են սանս.* sma, smā*՝ սաստկական մասնիկ, յն. յոն. ատտ.* μα *հաստատական մասնիկ, թես.* μά *«բայց»,* n *ձայնով աճած՝ հոմեր.* μέν, *յոն. ատտ.* μήν, *լեսբ. դոր.* μᾶν, *հոմեր.* μᾶν *«իրօք, սակայն», որից էլ* -τοι *մասնիկի յաւելումով՝* μέντοι *«սակայն»* (Boisacq 596, 627)*։—Աճ.*

Աւետիքեան, Քերակ. էջ 106 մեկնում է մի ինչ: *ՆՀԲ «որպէս թէ* ցմի ինչ*»: Բագրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ 119* մի ինչ: *Տէրվ.* Altarm. 3 *և Նախալ. 119 վերջաձայնը նոյն է դնում* ոչ, ինչ, զինչ *բառերի* չ*-ի հետ, իբր լտ.* que *են։* Patrubány SA 1, 218 մի ինչ:

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Սեբ. մինչէվ, *Ագլ.* մինչէվ, մինչի՛, մինչինո՛, մինչնո՛, *Ննխ.* մինչէվ,

մինչի, մինչօր, *Եւդ.* մինչի, *Խր.* մինչվանէի, *Ղզ. Տփ.* մինչկլի, *Ակն. Արբ. Պլ.* մինչուգ, *Ակն.* միժլի, մժլի (<մինչուի<մինչև ի).—*արդեօք մ-ի անկումով սրանցի՞ց են յառաջացած, թէ անկախաբար ինչ բառից են ձևացած ՀՃ.* ինչի, *Արբ. Խր. Ննխ. Պլ.* ինչվան, *Ռ.* իչվան, իշվան, *Սչ.* ինչֆանի, *Ռ.* ինչվանէ, *Արբ. Տր.* ինչաէ, *Ննխ.* ինչվագ'ի, ինչագ'ի, *Արբ.* ինչօէ, *Արբ. Կիւր. Կյ. Պլ.* ինչուէ, *Սլմ.* իւնչիւկ', *Կս.* ինչուց, *Բղ.* ինչուր, *Տփ.* ինչրի, ինչրու, *Շիր.* ինչարի, *Տփ.* ինչկել, ինչկլի, *Աստ. Դվ.* ինչէրի.—ի *դառնալով* ը՝ *Սեբ.* ընչանէ, *Ասլ.* ընչէօէ, *Երև.* ընչում, *Ջղ.* ընչուր.—*նոյնը վերածուած* ու՝ *Մրղ.* ունչույ, ունչուն.—ն *յաւելուածով՝ Մշ.* նընչի, *Ակն.* նինչիւգ, նընչուգ, նիժլի, նըժլի, *Հմշ.* ննչագ, *Շմ.* նիւնչիւրիւ.—*Նախավանկի անկումով՝ ԳՆձ.* չվա, *Շշ.* չվանց, *Վն.* չում, *Ղզ.* չվէլ, *Ալշ.* չանէի.—*սրանցից դուրս ունինք նաև* չուր *ձևը՝ Ալշ. Ապ. Խլ. Մկ. Մրշ. Ոզմ. Ջղ. Սր. Վն. որի զանազան ձևափոխութիւններն ու անած ձևերն են՝ Մշ.* չուրի, *Ալշ.* չոր, չորի, *Հւր.* չիր, *Զթ.* չիւյ, չիւր, *Ջղ.* չուրիկ, չուրիկ օր, չուկօր, չկօր, *Ղրբ.* չուրու, չրա՛նը, չը՛օ՛րանը: *Վերջինը* (չուր) *կարելի է մեկնել կրճատուած* մինչև որ, ինչ որ, չոր *ձևից, բայց համմտ.* ցուր *Մխ. բժշ. էջ 51, 52, 104 և 120. Արկ ջուր ի վերայ մի լիտր և եփէ ցուր ջուրն հատնի և կաթն մնայ. Ցուր չես տեսել զեփելոյ նշանն. Եփէ ցուր մնայ երկու լիտր են. այս ձևը ենթադրել է տալիս, որ բառը կազմուած է* ց'ուր *«մինչև ուր, մինչև որ»?*

ՄԻՆՁԵԼ *կամ* ՄՆՁԵԼ *«ցանկալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 212 և 214։*

*ՄԻՇՏ *«ամէն անգամ, շարունակ» ՍԳր. որից* մշտաբուղխ *Եզն. Ագաթ.* մշտա՛գնաց *Վեցօր.* մշտակաց *Եփր. կողոս. Ոսկ. տիտ.* մշտակատար *Բուզ.* մշտակենագործակ *(նորագիտ բառ) Արիստ. 20.* -նջեան *մասնիկով (համմտ.* տունջեան)՝ մշտնջեան *Գ. մակ. գ. 17.* մշտնջենական *Ագաթ. Ոսկ. եսա.* մշտնջենակից *Վեցօր.* մշտնջենանալ *Եփր. կողոս. 165. Եւս. պտմ.* մշտնջենաւոր *Ագաթ. Եզն. Եւս. պտմ. առանց սղման, յետնաբար՝* միշտերգելի *Փիլ.* միշտամեղ *Պիտառ. նոր բառեր են՝* մշտադալար, մշտարծարծ, մշտածիծաղ *են։*

=*Իրանեան փոխառութիւն է. համմտ. զնդ.* mušti *«շարունակ, մշտապէս». ուրիշ իրանական լեզուի մէջ աւանդուած չէ։*

Klaproth, As. polygl. 102 *գերմ.* meist *«մեծ մասը» ձևի հետ։* Peterm. *249 մի շատ ձևից։* Justi, Dict. Kurde *էջ 399 քրդ.* mišt *«առատ», պրս.* mašt *«ամբողջ, բազմութիւն»։ Հիւբ. 226 պրս.* hamīša *«միշտ», լաւ ևս թրք.* šimdi *«այժմ»։ Հիւբշ. 194 անապահով է զըտնում համեմատել զնդ.* mišti *բառի հետ, որովհետև ըստ* Geldner *բառս նշանակում է «մէզ, ցօղ», ըստ* Justi *«հեղումն», ըստ* Bartholomae, Altir. Wört. 1187 *«խառնիխուռն, միասին» (հանելով* myas *«խառնել» արմատից, որ է նաև=լտ.* miscere, *գերմ.* mischen. *ռուս.* мышать *«խառնել». նոյնը տե՛ս* Trautmann, *էջ 175)։ Բայց ըստ աւանդութեան նշանակում է «միշտ», ինչպէս ունի Զենդ-Աւեստայի պհլ. թարգմանութիւնը, որ և ընդունում են* Darmesteter, Etud. iran. 2, 303, Zend-Avesta 2, 394, Meillet MSL 17, 247։

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Տփ. միշտ, *Տիգ.* միշդ. *յարակայէս Ախց. Կր. կրկնութեամբ* միշտ և ճանապազ:

+ՄԻՍ, ո *հլ. (յետնաբար* ի-ա *հլ.) «միս» ՍԳր. որից* միս ածել *«գիրանալ» Կիւրղ. ղևտ.* մսակերութիւն *Եւագր. Եզն.* մսաճան *ՍԳր.* մսաճատ *Եզն.* մսան *(յգ.* մսանունէ, -նանց) *ՍԳր. (սխալ գրուած* մրցանունէ *Ոսկիփ.),* մսմոլ *«մարմնապաշտ» (նորագիտ բառ) Կանոն. 42.* մսապատ *Ոսկ. մ. բ. 15.* մսէղի *ՍԳր. Եզն. Եփր. ել.* մսավաճառանոց *Եզն.* կակղամիս *Եւս. պտմ.* իշամիս *Եփր. վկ. արև.* մատաղամիս *Սօնակ.* խառնամիս. *Սօնակ.* թանձրամիս *Վրք. ոսկ.* մսաղուլ *(նոր բառ) են։*

=*Բնիկ հայ բառ հնխ.* mēmso- *(որ և* mēs) *ձևից. սրա ժառանգներն են սանս.* mā̃sá-, mā̃s, *հնդուստ.* mans, *գնչ.* mas, mási, maš, *քուչ.* misa, *գոթ.* mimz, *հսլ.* męso, *լեհ.* mięso, *ռուս.* мясо, *հպրուս.* mensā, *լեթթ.*

miesa, լիթ. misà, ալբան. miš, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ. հիռլ. mīr «մսի կըտոր, խայծ»։ Նոյն արմատին են պատկանում նաև յն. μηρός «ոլոք», μῆνιγξ «պարուտակ», լտ. membrum «անդամ», հսլ. męzdra «մաշկ, վէրքի փառ» (Pokorny 2, 262, Trautmann 179, Walde 474, Boisacq 634)։—Հիւբշ. 474։

Նախ Schröder, Thes. 58 ռուս. мясо բառի հետ, որ դնում է հայերէնից փոխառեալ։ Klaproth, Asia pol. 100 հսլ. mjaso, գնդ. miesd, սանս. amisza, Mémoires 1, 426 սանս. amiśam: Rask, Nonnulla (1832), էջ 25=ռուս. мăso: ՆՀԲ սանս. ա՛միշա, ռուս. մեա՛սօ: Peterm. 22, 30, 37 սանս. mā̃sa: Windisch. 23 աղճատուած սանս. mā̃sa կամ āmiša ձևից. հմմտ. գոթ. mimz: Lag. Urgesch. 721 սանս. māṃsa: Riggs, Քերակ. 1856, էջ 61 անգլ. meat· Müller SWAW 38, 592 սանս. māṃsa: Justi, Zendsp. 236 զնդ. myazda ձևի տակ՝ պհլ. mīyak, myazd, պրս. mīzd ձևերի հետ։ Սրանց համեմատ են նաև Պատկ. Տէրվ. ևն։ Հիւնք. յն. μῦς «մուկ, մկան, ջնդեր» բառից։ Սանտալճեան, L'idiome 14 բևեռ. miesi: Karst, Յուշարձան 408 սումեր. uzu «միս»։ Klaproth, Asia polygl 141 սլաւ. mäšo, գնչ. maš, սամոյէդ. amša «միս» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. ՀՃ. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. միս, Ոզմ. մէ'ս, Ցղ. մէյս, Գոր. Ղրբ. մըէ՛ս, Սվեդ. մէս, Ագլ. մայս, ՋԹ. մը՝ս: Նոր բառեր են միսբերան. միսմորթէf, մսաքակի, մսալի, մսակալել, մսաճալ, մսաճոփլ, մսաճոտ, մսաճաշ, մսամոլ, մսացու, մսեճի, մսլախ, մսմսաել ևն։

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ (Անահիտ 1906, 233) մեզանից փոխառեալ է դնում ալբան. miš «միս», որ ընդհանուր հնդկրոպական աղբիւրից է։

*ՄԻՍԱԼ «լատիններին և ունիթոռների պատարագամատոյցը» Պտրգ. 479, 496 (նորագիւտ բառ)։

=Մտ. լատ. missale, որից ֆրանս. missel «պատարագամատոյց». արմատը լտ. missa «պատարագ»։—ԱՃ.

*ՄԻՍԹԱԱՂ, որ և միսթաճաղ, միսթաղ. մէկ անգամ գործածուած է Դ. Թագ. ժ. 22. «Ասէ Յէու ցմիսթաաղսն. հանէ՛ք զպատմուճանսդ ամենայն ծառայից Բահաղու»։

=Եբր. מלתחה meltāḥā ձևից, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը և նշանակում է «թագաւորական հանդերձատուն, vestiaire» (փոխառեալ է ասուր. maštaku<*maltaktu «սենեակ» բառից՝ ըստ Gesenius[17] 431): Այս բառը անցել է մեզ յն. տառադարձութեան վրայից, որ թէև ընդհանրապէս μεσθαάλ ձևն ունի, բայց կայ նաև μισθάαλ ընթերցուածը (տե՛ս Tischendorf-ի 1869 թուի հրատարակութիւնը, էջ 470)։ Երկուսն էլ սակայն սխալ են և հաւանաբար հարազատ օրինակում գրուած էր μελθάα (Sophocles 745): Հայերէնի մէջ կատարուել է երկրորդ սխալը. յոյն օրինակի τῷ επὶ τοῦ οἴκου μεσθάαλ հատուածի դէմ, որ պէտք էր թարգմանել «ասէ ցնա՝ որ էր ի վերայ տանն հանդերձարանի (կամ միսթաաղ)», հմմտ. անգլ. and he said unto him that was over the vestry, թարգմանուել է պարզապէս «ասէ ցմիսթաաղսն» (այն էլ յոգնակի). որով սենեակը դարձել է անձ, այսինքն հանդերձատունը՝ հանդերձապետ։

ՆՀԲ «բառ. եբր. միջքալ, որ է վերակացու կոչնոց», ՋԲ «հանդերձապետ»։ Macler ՀԱ 1927, 614 վերի յոյն ձևի հետ, որ եբրայականի տառադարձութիւնն է։

*ՄԻՍՏԵՍԻՈՆ, որ և միստերիոն, միստեռիոն, միստոռոն, մեստրիոն, միստերիոն «խորհուրդ, խորհրդակատարութիւն» Նոնն. էջ 5, 11, 51։

=Յն. μυστήριον «գաղտնիք, խորհուրդ». ծագում է μύω «փակուիլ, գոցուիլ» բայից. սրանից են փոխառեալ նաև լտ. mysterium, ֆրանս. mystère ևն (Boisacq 614)։—Հիւբշ. 365։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՄԻՍՖԱԹ «դատաստան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 213։

+ՄԻՏ, ի-ա հլ. (շատ անգամ անեզաբար՝ միտք, մտաց) «խելք, բանականութիւն, ուշադրութիւն, իմաստ ևն» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Կիւրղ. ծն. եւ. որից բազմաթիւ ոճեր ու դարձուածներ. ինչ. միտ դնել, ի մտի դնել, ի միտ առնուլ, ի միտս գալ, զմտաւ ածել, ընդ միտ մտանել ևն. մտած է շատ բազմաթիւ ածանցների մէջ, որոնցից յիշենք մի քանի հնագոյնները. այսպէս՝ մտաբերել ՍԳր. Եւս. քր. Եզն. Եւագր. Եփր. թգ. մտացի Ոսկ. ես. և մտթ. մտադիւր ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. մտախաբ Բուզ. մտաւոր ՍԳր. Եզն. մըտացածին Բ. պետ. Բ. 3. մտացծնոյց Նխ. յուդ.=Եւագր. անմիտ ՍԳր. ընդմտաւոր Առակ. ժդ. 10. երկմտիլ ՍԳր. Եզն. սրբամտիլ Ագաթ. ծածկամիտ Եփր. դտ. բարեմիտ Ոսկ. բ. կոր. գազանամիտ Ագաթ. դըժրամիտ Մծբ. կարճամիտ ՍԳր. Ոսկ. թեթևամիտ Ոսկ. ես. խղճամիտ Սիր. է. 9. միամիտ Եփր. թգ. Եւս. պտմ. սրտմտիլ ՍԳր. ևն ևն։ Նոր բառեր են՝ մտազբաղ, մտածելակերպ, մտածողութիւն, մտային, մտածմունք, մըտայնութիւն, մտապատկեր, մտավախ, մտավախութիւն, մտացիր, մտորում ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mēd- արմատից. հմմտ. յն. μῆδος, յգ. μήδεα «հոգ. խնամք, մտածմունք, մտադրութիւն», μήδομαι «խոկալ, մտածել, ենթադրել», μήστωρ «խոհեմ», μέδομαι «խորհրդածել, մի բանի մասին մտածել, հոգ տանիլ, զբաղուիլ, մաղթել», լտ. meditāri, meditor «մտածել, խոկալ, ուսումնասիրել», meditātio «խոկմունք, մտածմունք», moderare «չափաւորել», modestus «համեստ», modus «չափ, քանակ, կերպ, եղանակ», գոթ. mitan «չափել», mitōn «դատել», us-mēt «վարմունք», հբգ. mezzōn «չափել, մտածել», māza «չափաւորութիւն», մբգ. māz «չափ, եղանակ», գերմ. messen «չափել», Mass «չափ», անգսք. metan, հոլլ. meten «չափել», հհիւս. mát «գնահատութիւն», moetr «նկատելի, արժէքաւոր», իռլ. midiur, ro mīdar «մտածել, կարծել», mod «կշիռ», կիմր. meddwl «հոգի, միտք» ևն։ Այս բառերի մի մասը պատկանում է med- արմատին, միւսները՝ երկար mēd- կամ միջին mod- ձևին։ Հայերէնը պահում է միայն mēd- ձևը։ Արմատի իմաստն է «չափել, կշռել և այստեղից էլ՝ դատել, խորհրդածել»։ Ունեցել է նաև «բժշկել» իմաստը, ընդունելով բժիշկը իբրև իմաստուն, որից էլ ծագում են զնդ. vī-mad- «բժիշկ», լտ. medeor «բժշկել», medicus «բժիշկ», յն. Μῆδος, Μῆδη «Բժշկութեան աստուած» ևն (Pokorny 2, 259, Boisacq 619, Walde 471, Ernout-Meillet 568, Kluge 329)։—Հիւբշ. էջ 474։

ՆՀԹ լծ. հյ. մէտ, մուտ, լտ. mens, իտալ. mente, սանս. mati, manaṡ;—Windisch. 23 կա՛մ սանս. manas, լտ. mentis և կամ յն. μῆδος, μήδομαι, μῆτις բառերի հետ։ Gosche 26 սանս. mid, mith, mēdh, mēth, զնդ. miϑ, նոյնպէս և փռիւգ. Midas, Mida, իգ. Midia յատուկ անունները։ Böttich. ZDMG 1850, 358 զնդ. mati կամ սանս. miti, զնդ. miti «չափ» և կամ սանս. mith: Lag. Urgesch. 438 զնդ. maiti, լտ. mens, ինչպէս և զնդ. upamaiti=պրս. ummēd «յոյս» ձևերի հետ՝ man արմատից։ Müller SWAW 42, 250 զնդ. maíti, սանս. mati։—Justi, Zendsp. 219 զնդ. maiti ձևի տակ։ Lag. Beitr. baktr. Lex. 45 զնդ. maiti ևն։ Հիւբշ. KZ 23, 34 եւրոպական menti- արմատից։ Նոյն. Arm. Stud. § 203 մերժելով սանս. mati «միտք», զնդ. maiti, լտ. mens (men--ti-s), գոթ. ga-munds, լիթ. at-mintì-s, հսլ. pa-mętĭ ձևերը, որոնց նախաձևը *mn-ti-s համապատասխան չէ հյ. միտ բառին, տալիս է վերի մեկնութիւնը։ Canini, Et. étym. 39 միտք=յն. μῆδος: Տէրվ. Նախալ. 98 հնխ. ma, man արմատի տակ՝ հնդ. զնդ. հպրս. man, յն. μάντις, μέμονα, լտ. memini, mens, գոթ. ga-mun-an, գերմ. meinen և հյ. իմանալ, իմացայ, իմաստ ձևերի հետ։ Հիւնք. յն. μῆτις, μῆτις, զնդ. մատ, սանս. մաթիս, լտ. meditatio։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. միտկ, Երև. միտ, միտկ, Տփ. միտ, միթկ, Ախց. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Նխ. Ռ. Սեբ. Տիգ. միթք, Ալմ. միթք', Վն. միթկ, Մրղ. միթկ', Պլ. միթգ (բայց միթս

է, միրճ է), Սչ. միդգ՝, Ակն. միրթգ, միfգ, Ասլ. մի*գ, մի*, Ոզմ. մէ՛տկ, Սվեդ. մէդf, Գոր. Ղրբ. մըէտկ, մըէճնը, Հւր. Շմ. մըրկ, Ջթ. մը՝դf, Ցղ. մէյտ, Ագլ. մայտ, մայտf: Նոր բառեր են՝ անմտածել, մտահան, մտամոլոր, մտաչոկիլ, մտացիկ, մտացf, մտափոխ, մտիկ անել, մտմտալ, մտմտուf, մտոrել, մտfել, մտfամոլոr, մտfառարի են։ Թրքախօս հայոց մէջ ունինք էնկ. xəžmədank «խղճմտանք» (Բիւր. 1898, 789), Ատն. xəγǰmədank «խեղճ», mədig qoymaq «մտիկ ընել», muzmunq «մտածմունք»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მეამიტი մեամիտի «միամիտ», მეამიტობა մեամիտոբա «միամտութիւն». այս բառերը չունի Չուբինովի բառարանը, բայց գործածական են Վրաց նոր գրականութեան մէջ. ինչ. օր. Վ. Կոտետիշվիլի, Պատմ. վրաց ԺԹ դարու գրականութեան, էջ 189։ (Այս տեղեկութիւնը հաղորդեց Գ. Ասատուր, Վրաց լեզուի և գրականութեան պատմութեան դասախօս՝ Երևանի համալսարանում)։

Միտր տե՛ս Միթր։

***ՄԻՐԱԲԱՂԱՆՈՍ** «մի տեսակ հնդկական բոյս և նրա պտուղը, բան» Կալիսթ. էջ 145, 148. ունին միայն ՋԲ և ՓԲ։

=Յն. μυροβάλανος նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև լտ. myrobalanus, ֆրանս. myrobalan են. յոյն բառը կազմուած է μύρον «բուրմունք» և βάλανος «կաղին» բառերից և նշանակում է բուն «բուրող կամ անուշահոտ կաղին»։—Հիւբշ. 365։

> ՋԲ և ՓԲ նշանակում են միայն թէ յունարէն է։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Տաշեան, Ուսումն. ստոյն Կալիսթ. էջ 207։

ՄԻՐԳ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի, ի-ա հլ.) «պտուղ» Երեմ. խ. 12, 20. խը. 32. Կոչ. որից մրգապահ «պարտէզի պահապան» ՍԳր. մրգաբեր ՍԳր. Ագաթ. մրգիկ Ոսկ. մ. գ. 16. մրգաւէտ Ագաթ. մրգաքաղ Եղիշ. չըչր. 277. Վրդն. սղ. ճաւամրգի Մխ. առակ. Գաղիան. մաշկամիրգ Խոր. աշխ. Նոր բառեր են մրգավաճառ, մրգավաճառանոց, մրրգաստան, մրգասիսեռ «բոված սիսեռ, լաբլաբու, լէպլէպի» (որ և ոմանք գրում են—մրկասիսեռ. առաջինը իբր միրգ-սիսեռ, երկրորդը իբր մրկած սիսեռ):

> Տէրվ. Altarm. 58 կցում է հյ. ամոfել, մաfուր, սանս. marǰ «քերթել, փրցնել, մաքրել», յն. ἀμέλγω, լտ. mulgeo, գերմ. melke «կթել», Milch «կաթ» են բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Հմշ. Տփ. միrf, որից մրգեղէն, մրգաչուr (>Ջթ. մաrfաչ'ուr).—Հմշ. մաշմուrf «շագանակ» ներկայացնում է հներ մաշկամիրգ բառը.—ըստ ՀԲուս. § 3276 խոշ. կայ ամrկենի թուփը՝ որից ցախաւել են շինում և այս է հների ճաւամրգի բառը՝ ըստ Նորայր ՀԱ 1921, 615։

ՄԻՐՁ «մի տեսակ ըմպելիք, կորեկօղի, պօզա». ունի միայն ԳԲ, իբր արաբ. փոխառեալ բառ, որ սակայն չգտայ Կամուսի մէջ։

ՄԻՑԻԼ «առնել, usurpo». այսպէս ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 592 բ. թերևս «վաշխ առնել»?

Միւռիկինա տե՛ս Միւրիկէ։

***ՄԻՒՌԻՆԷՍ** «մի տեսակ ձուկ» Ղևոնդ, էջ 93. որ և մուռունէս, մեռինէս, միւռենէս Վեցօր. 141, 151։

=Յն. μύραινα, μύρινος, որից փոխառեալ են նաև լտ. muraena, myrinus, ֆրանս. murène, նոյն նշ. այս ձկան արուն կոչւում է յն. μῦρος որից լտ. myrus.—Հիւբշ. 518։

> Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

***ՄԻՒՌՈՆ**, որ և միռոն, մեռոն, ի, ի-ա հլ. «օծման սուրբ իւղ» ՑՀ. իմ. Դիոն. «որ և իցէ անուշահոտ իւղ» Վրք. հց. որից մեռոնակիր Լաստ. միւռոնել կամ մեռոնել Բրս. մրկ. Լմբ. մատ. էջ 26. միւռոնատուփ Մաշտ. 65. արդի գրականի ընդունած ձևն է միւռոն:

=Յն. μύρον բառից, որ նշանակում է «հեղուկ անուշահոտութիւն, հոտաւէտ իւղ», յետնաբար «իւղ օծութեան, միւռոն». ծագում է ո՛չ թէ μύρω «ծորիլ, կաթիլ կաթիլ հոսիլ» բայից, այլ հնխ. smer «քսել, օծել» արմատից, որի ժառանգներն են նաև յն. σμυρίζω, μυρίζω «անուշահոտ իւղեր քսուիլ», գոթ. smaírþr, անգսք. smeoru, հհիւս. smiọr, հբգ. smëro, հոլլ. smeer, անգլ. smear, լիթ. smarsas «ճարպ», հհիւս. smyria, հբգ. smir-

wen, *գերմ.* schmieren *«քսել, օծել, ապականել»* *են* (Boisacq 652, 886, Kluge 429, Pokorny 2, 690): *Նոր կտակարանում յն. բառը թարգմանուած է միշտ* իւղ *և Հյ.* միւռոն *ձևը ուշ է երևում։ Յոյնից են փոխառեալ նաև ասոր.* mīrūn, *վրաց.* მირონი միրոնի, *ռուս.* мvро, *քրդ.* mirún *հոմանիշները։— Հիւբշ. 364։*

Հներից Նար. ղգ. էջ 261—2 տալիս է այլ ընդ այլոյ մեկնութիւններ. «Միռոնս այս օրհնաբանեալ... ըստ քերթութեանն բառի որ ըստ խորութեանն Հոմերոնի, թարգմանեալ իմանի «ինձ մայր»... Իսկ մառնամուտ՝ որ և այս միւռոն՝ ըստ այլում բառի ցուցանի, այսինքն է «մըթին», որ և խաւարչուտ գոլ և ծածկեցեալ կամ անտեսական... Մեռայ՝ որ է «դառնութիւն»... որ և միւռոն ստուգաբանեալ մեկնապէս ըստ մեզ՝ «մեռելութեան ազգականութիւն»։ (Սրանց մեկնութեան փորձերը տե՛ս Աւետիքեան, Մեկն. Նար. Վենետիկ 1859, էջ 531)։— Սարգիս Շնորհալի, Մեկն. Թղթոյն Յակոբայ, Գլ. ժա (էջ 166) մեկնում է մեռանել *արմատով. «Զոր միւռոնն սուրբ անուանեմք, այսինքն մեռուցիչ բոլոր ախտից. որով և մարդիկ մեռեալք ի մեղաց՝ ի մեծ պատւին ի վեր ելանեն և որդիք Աստուծոյ անուանին»։ — Ուղիղ մեկնեցին Նորերից նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։— ՀԲուս. § 2065* միւռոնածառ *բառի տակ յիշելով Դիոսկորիտէսի ասանդածը՝ թէ հայերը* myuron *են կոչում Հռովմայեցոց* majorana *կոչած բոյսը, ենթադրում է որ «ի Հայոց բառէն առած ըլլան արևմըտեայք* majorana *անունը»։*

ԳԻՒ.—*Ջղ.* մեռոն, *Ալշ. Մշ.* մէռոն, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ.* մէռօն, *Ջթ.* մէռօն, մէռոն, *Սեբ.* մէռէօն, *Ոզմ.* մեռուն, *Հմշ. Շմ. Տիգ.* մէռուն, *ՀՃ.* մէրոն, *Դրր.* մըէ՛-ռուն, *Մրղ.* մըէրուն, *Խրբ.* մոռօն, *Տփ.* մի՛-րօն, *Սվեդ.* միռոօն, *Մկ.* մռուն, *Ասլ.* մէռան, մէռը, *Ագլ.* մո՛ռին, *Սլմ.* մեռլոն! *Նոր բառեր են* մեռոնաղբիւր, մեռոնուիլ, մեռոնաջուր: *Առանձնապէս հետաքրքրական մի ձև է Ջղ.* fոմռոն, fոմրոն *«չարաճճի, ստահակ», որ ծագում է* fո մեռոն>fոմռոն *ձևից, ակնարկութեամբ «քո մեռոն երեսից գնացեր ա» են ասացուածների—Թրքախօս Հայոց մէջ ունինք էնկ.* մէռօնսուզ *«անմեռոն, մահմեդական» (տճկ.* səz, suz *բացասական մասնիկով) Բիւր. 1898, 865։*

+ՄԻՒՍ. *իբր* մի *և*ս. *տե՛ս* մի *«մէկ» բառի տակ։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ. նոյնը նաև Peterm. 77: Karolides *տե՛ս* ՍմՆ *բառի տակ։*

*ՄԻՒՍԻՈՆ *«մանրախիճ քարերով զարդարանք, մոզայիկա» Ոսկ. յհ. բ. 36. «Ոսկեղէն միւսիոնս ժողովելով արկանէ շուրջ զորմովքըն» (էջ 884)։*

=*Յն.* μουσῖον, μουσεῖον, μουσαῖον *«մոզայիկ», լտ.* musivum» (Sophocles, *էջ 770բ*)*.* —*ԱՃ.*

ՆՀԲ լտ. musivum *բառից. անծանօթ է յոյն ձևին, որ իրօք էլ չկայ հին յունարէնում։ Հայերէն ձևը թերևս ուղղելի է* *մուսիոն:

*ՄԻՒՐԻԿԷ *(կամ* միրիկէ*) «մոշի թուփը» Վեցօր. 104, որ և* միւրիկինա *Վրք. հց. Բ. 401,* մուրիկ, մրկենի *ՀԲուս. § 2131։*

=*Յն.* μυρίκη «tamaris *բոյսը կամ որևէ վայրի թուփ», որից* μυρικίνεα, μυρίκινη *«մացառային կամ* tamaris *բոյսից»։—*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՄԻՕԹԵԱՅ *«ամենայն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 213. անշուշտ վրիպակ։*

+ՄԼԱՂԱՅ *«ջաղացպան» Եփր. թգ. 368. Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 212 (=զաք. ժա. 7)։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* mel-, mōl- *«աղալ» արմատից. ածելի մանրամասն տե՛ս* մալ. *Հմմտ. յն.* μάλευρον *«ալիւր», որ հին* ἄλευρον=ալեւր *բառն է, ա՛յսպէս ձևափոխուած* μύλλω *«աղալ» բայի ազդեցութեամբ* (Boisacq 604). *Հմմտ. նոյնպէս լտ.* molinum *«ջաղացք» (>իտալ.* mulino, *ֆրանս.* moulin): *Լատինները ջաղացքը (այսինքն ջրով դարձող տեսակը) արևելքից ստացան, բայց այդ նոր առարկան անուանեցին իրենց հին արմատով, որից էլ ջաղացպանը կոչւեց նոր անունով՝* molinārius>*ֆրանս.* meunier (Meillet, Esq. lat. 277): *Նկատելի է նոյն-*

պէս, որ թէև հնխ. mel- «ջարդել. մանրել» արմատը ընդհանուր է բոլոր լեզուներին, բայց յատկապէս «աղալ» իմաստով գործածական է իտալ. կելտ. գերմ. և բալթիկ-սլաւ. խմբի մէջ, որի դէմ հայն ու յոյնը հանում են աղալ=ἀλέω արմատը (տե՛ս Meillet, Esq. lat. 43):—Աճ.

ՆՀԲ և ՋԲ յն. μύλος, μύλον «աղօրիք» բառից։ Հիւբշ. չէ յիշատակած այս բառը։

Մլար տե՛ս Մռայլ։

⊙ՄԼԱՒ «կատուի նուալու ձայնը». արմատ առանձին անգործածական, որից մլաւել «կատուի նուալ», մլաւիւն, մլաւոց «կատուի նուոց». հների մօտ գոյութիւն չունի, բայց սովորական է նոր գրականում։

=Բնաձայն բառ. այսպէս են նաև միւս լեզուների համանիշ ձևերը. ինչպէս թրք. miau, քրդ. meu, meužin, պրս. mav, ֆրանս. miauler, յն. μύζω, ռուս. мяукать, արաբ. ماوا mavā են։—Աճ.

ԳԻՌ.—Երև. մլավել, Գոր. Ղրբ. մլա՛վըել, Հմշ. մլավուշ, Տփ. կլավիլ, Խրբ. մովույիլ, Պլ. միյավ, Ասլ. միալ, Ախց. Կր. մոյել, Ջթ. մայօլ, մայոլ են (վերջիններս պատկանում են մայել ձևին, որ տե՛ս)։ Բառիս սաստկականն է ռ-ի յաւելումով՝ Պլ. մռլավ, Երև. մռլավել:

***ՄԼՀԱՄ** «սպեղանի» Վստկ. 201. Վրդն. առկ. 32. Տաթև. ձմ. կթ. Մտթ. ևագր. 171. որ և մեռհեմ Վստկ. 223 (գրուած մէռհէմ):

=Արաբ. պրս. مرهم marham, նաև malham, mal'am, malγam, թրք. mehlem, քրդ. malham «սպեղանի». այս բոլորը գալիս են յն. μάλαγμα «սպեղանի» բառից, որ ծագում է μαλάσσω «կակղել» բայից, իսկ այս էլ պատկանում է հնխ. mel- արմատին, որ տե՛ս վերը մալ- (Boisacq 604):—Հիւբշ. 271։

Ուղիղ մեկնեց նախ Bõttich. Arica 75, 236:

***ՄԼՀԵՏ** «ուրացեալ, մահմետական կրօնը թողած և քրիստոնեայ դարձած» Նոր վկ. էջ 58 (ԺԲ դար)։

=Արաբ. ملحد mulhid նոյն նշ։—Աճ.

Տե՛ս Նոր վկայք, էջ 789։

***ՄԼՂՈՒՆ** «անիծեալ, նզովեալ» Նոր վկ. էջ 167 (ԺԴ դար). գրուած մեղղուն՝ անդ, էջ 302 (ԺԵ դար)։

=Արաբ. ملعون mal'ūn «նզովեալ». այս օրինակը կարևոր է արաբ. ع '>հյ. ղ տառադարձութեան համար։—Աճ.

Տե՛ս Նոր վկայք, էջ 789։

+ՄԼՄԼԵԼ տե՛ս Մալ։

ՆՀԲ մալելով մալել։

Մլմլոտ տե՛ս Մուլ։

ՄԼՆԱԿ «փորձաքար, pierre de touche». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 167. աղբիւրը անծանօթ է։

+ՄԼՈՒԿ «փայտոջիլ, թախթաբիթի». հնից չէ աւանդուած. գործածւում է գաւառականներում և արդի գրականում (1788-ին գիտէ արդէն Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութեան, էջ 83)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mōl- արմատից, որ տալիս է հյ. *մոլ, և -ուկ մասնիկով՝ մլուկ. միւս ժառանգները տես մալ:

Pictet 1, 419 սանս. malūka «մի տեսակ որդ» բառի հետ։ Հիւնք. հանում է մուկն բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. § 58, որ ընդունում է նաև Meillet REA 4, 5:

ԳԻՌ.—Մէյտ. մլուգ «ոջլի անիծ».—Նոյն արմատից -իկ, -ակ մասնիկներով են կազմուած՝ Երև. մլակ «մանր մոծակ», Տփ. մլակ «մանր մոծակ», Ղրբ. մլաք «փայտոջիլ», Վն. մլիկ «փայտոջիլ», Ննխ. մլագ «մոծակ», Մկ. մլիկ, Մշ. մլիգ:

ՄԽԱՐԵԼ «յորդորել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 213, որից առնում է և ՓԲ։

+ՄԽԻԹԱՐ «սփոփանք, մխիթարանք» Ոսկ. յհ. ա. 9. «մխիթարող» Իմ. ը. 9. Ես. խ. 11. Ոսկ. ես. 326. «մխիթարական» Բ. մկ. ը. 21. որից մխիթար տալ կամ մխիթար մատուցանել Ոսկ. մխիթարել ՍԳր. Եղիշ. մխիթարական Ագաթ. մխիթարակից Հռ. ա. 12. անմխիթար Փարպ. Եղիշ. են։

=Հյ. մի՛ խիթար «մի՛ վախենար, հոգ մի՛ անիլ» ձևից ածանցուած, ինչպէս որ քա՛ջ լեր ձևից ածանցուած է քաջալեր, քաջալերել: Հայերէնի հետ ճիշտ միևնոյն կազմութիւնն ունի վրաց. ნუგეში նուգեշի «մխիթարու-

թիւն», որ կազմուած է ნუ ვემონის ნու վեշի-նիս «մի՛ վախենար» արգելականից։ Հայերէնի նման վրացերէն էլ ասում է ცემა ցեմա «տալ» բայով՝ ნუვემონის ցემა նուցեշինիս ցեմա «մխիթար տալ»։

Հիւնք. արաբ. մուխթիր «յուշարար, յիշեցուցիչ» բառից։ Patrubány ՀԱ 1903, 380 սանս. múkha «բերան» ձևից, իբր անց. դերբ. մուխիթա «ասացեալ»։ Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 108 մխել բայից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մառ ЗВО 17, 30—31, հայ թրգմ. ՀԱ 1907, 17։ Մի՛ր, Բազմ. 1907, 29 մաղթել բառի հետ։ Tezo Բազմ. 1907, 53—56 յիշում է Մառի մեկնութիւնը կասկածով, բայց անորոշ է իր միտքը։

ԳԻՌ.—Զղ. Սչ. մխիթարել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մխիթարէլ, Ասլ. մխիթարէ՚լ, Խրբ. մխիթարիլ, Ագլ. մխիթը՛րիլ, մխըթ՛րիլ, Շմ. մխըթարիլ, Սլմ. մըխըթարել, Ջթ. մխիթայիլ, մխիթարիլ, Ալշ. Մշ. մխիտարել, մխիտրել, Տփ. խի՛թար, խիթա՛րիլ։

—ՄԽԻՐՃ «սուզումն, ջրի տակ երթալը». առանձին գտնւում է մխիրճ ճարկանել «սուզիլ, խորն ընկղմիլ» ոճի մէջ՝ Ոսկ. խչ. 763. սրանից են մխրճել «ընկղմել, նաւը ծովի տակ տանիլ» Ոսկ. եբր. 34 (տպ. Վիէննա 1855, էջ 3), մխրճիլ Ոսկ. մ. բ. 15, 25, Պտմ. աղէքս. մխրճտել Կնիք հաւ. 44. մխրճուկ ԱԲ. կամ r-ի փոխարէն լ՝ ձայնով մխլճիլ Ճառընտ. մխլուճ «ջրասույզ լուղորդ, տալղըճ» Շնորհ. առակ. 86.— գրուած է մխըրմճիլ Ոսկ. արբեց. էջ 128. մրտխղճիլ Անան. գիտ. 8 (այս վերջինը Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 495 մեկնում է «թերևս թռչնոց ջրի վրայ թևը քսելով անցնիլը»)։ Սրանից ծագած մխլճիլ ձևը ունի Ջուղ. 305. «Մխլճեալ ընկլուզի ի նեբ ձեան». և տառասխալով էջ 109 մխլծիլ. «Մխլձեալ գահավիճուցուք»։

=Մկրտել բայի մի ուրիշ ձևն է. իմաստի նոյնութեան համար հմմտ. Շիր. Հրաշ. Պատկ. էջ 43 «Պահելով զաստուածային հաւատս՝ մկրտեցան ի խորս գետութեան»։ Ուրիշ լեզուների մէջ ևս «խորասուզել, ընկղմել» դառնում է յետոյ «մկրտել». օր. ասոր. ܥܡܕ əmad «մխրճիլ, լուացուիլ, մկրտուիլ», գոթ. daupjan «մխրճել. 2. մկրտել», որից և գերմ. taufen «մկրտել»։

ՆՀԲ մխիրճ հանում է մխել բայից, իսկ մխլուճ մեկնում է «ի լիճ մխեալ»։ Տէրվ. Altarm. 30 և Նախալ. 70, 99 կցում է մկրտել բառին և երկուսը միասին դնում է մուխ արմատից։ Հիւբ. լտ. mergo, immergo «ընկղմել, յուսալ»։

ԳԻՌ.—Կայ մխլճկիլ Մշկ. «կծկուիլ, քաշուիլ», մխլճկուիլ Եւդ. «շան կամ կատուի կոլորուելով պառկիլ»։

ՄԽԿԵԼ «լխկեցնել, հոտեցնել». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ. նոյն է գա. մխկիլ (Երև. Ղրբ. Վն.) «բորբոսնելով դառն համ ստանալ», որից մխկահամ, մխկուկ։

[ՄԽՄԽԱՆՔ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. յհ. ա. 1. «(Պիւթագորաս) հրամայէ աշակերտացն՝ լռութիւն համբոյ, որպէս և նոքա հրամայեն լռել նստել. և ոչ իբրև քարինս առ քարինս անշունչս անմռունչս առ մխմխանս նստել»։ Այսպէս է Պօլսի տպագիրը՝ էջ 20, որ և ՆՀԲ մեկնում է «մխելով մխելն կամ մխիլն. խիտ առ խիտ հոծութիւն, միաւորութիւն». բայց միևնոյն ժամանակ ավելացնում է թէ ձեռագիրը առ միմեանս ընթերցուածն ունի. սրանից կարող ենք հետևցնել թէ մխմխանս տպագրական սխալ է, ինչպէս է նաև ճամերց (տպ. ճամերձ)։]

ՄԽՈՒԿ «ընկոյզ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569։

ՄՄԱԿԵԼ «սաել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 213։

Մծիր տե՛ս Մածիր։

*ՄՄՂՆԵԱՅ, ի հլ. «մի տեսակ քրիստոնէական աղանդ», փխբ. «պիղծ, զազիր, զզուելի» Եզն. Կանոն. էջ 58, 73. ՅՀ. իմ. առ. Իգնատ. ղկ. 275, որ և մծղնի (յգ. -իւ, -եաց) Հին բռ. որից մծղնէական Ոսկիփ. մըծղնէութիւն «խառնակութիւն, պղծութիւն, պիղծ մերձաւորութիւն» Կանոն. էջ 80. մըծղնագործութիւն Կիր.։

=Ասոր. ܡܨܠܝܢܐ məṣalləyāne «Մեսալեան կամ Euchitae (աղօթական) կոչուած աղանդաւորները, Մծղնեայք աղանդա-

տրք՝ որ ծաղկեցան Դ դարի վերջում Միջագետքում»․ ասորի բառը ծագում է ṣəlā «թեքուել, խոնարհիլ», ܨܠܘܬܐ ṣəlūtā «աղօթք» արմատից (Brockelm. Lex. syr. 303)։—Հիւբշ. 311։

ՆՀԲ «ի միծ, մծեղ, իբր փիծ, համ. փիս, լծ. յն. μίξις, լտ. mixtio «խառնակութիւն»։

Մծրիլ «այրիլ, խանձիլ» տե՛ս Մուծիր։

ՆՀԲ չկարողանալով որոշել բառիս իմաստը, գրում է․ «Մծրի. բառ անստոյգ. կա՛մ է բայ, իբր համ. մեռի, մեռր լինի, և կամ անուն՝ իբր մծիր, մծրի, համ. մեիր, եթէ չիցէ որպէս Մեծրայիմեան ցորեն, մարացորեան, մրսըր պուղտային»։ ԱԲ բոլորովին ջնջել է բառս։

[ՄԾՐԿԱՆԵԼ. մի անգամ ունի Ոսկ. փիլիպ. գ. Մի՛ զոիգս մծրկանել, մի՛ զայտս ցտել—կարդա՛ մերկանալ, ինչպէս ունի յոյն բնագիրը։ ՆՀԲ դրել է իբրև առանձին բառ, մինչդեռ հասարակ գրչագրական սխալ է, որ ինքն էլ ուղղած է տիգf բառի տակ։]

+ՄԿԱՆ, ի-ա հլ. «մէջք, կռնակ» ՍԳր. սրա յոգնակին է մկանf կամ մկանունf (սեռ. -նաց, -նանց) «թիկունք, կռնակ» Վեցօր. Ոսկ. մ. գ. 11. Եզն. «ծովի կամ ջրի երեսը» Եւ. ժբ. 2. Ագաթ. Ոսկ. մտթ. Վեցօր. նոր գրականում նշանակում է «նեարդ, ղնդեր, muscle»։

=Մեկնութիւնը տես մուկն։

ՆՀԲ մուկն բառից։ Klaproth, Asia pol. 106 մկանունf (ծովու) = վալերէն goaneg։ ՆՀԲ պրս. միյան «մէջք»։ Հիւնք.=ՆՀԲ։

ՄԿԹԱԼ «ծաղրել, ասածի վրայ ծիծաղել» Բուզ. 114.—Հին բռ. ունի մfթալ կամ մfթել «շարշրտել կամ հեծկլալ կամ քրթմնջել», Բառ. երեմ. էջ 334 frթմնջիւն «մկթալ»։

ՆՀԲ լծ. յն. μυχτηρίζω «ծաղրել»։

ՄԿՈՒՆԴ, ի-ա հլ. «մեծ գեղարդ, տէգ, տէգի կոթ» Ոսկ. եփ. Գիրք առ. Վլ. Պտմ. առ լեհ. (ըստ Հին բռ. «ասպար»), որից մկնդաւոր «մկունդով զինուած» Ա. մկ. թ. 4. Ագաթ. (սխալմամբ գրուած մեկանդաւոր Մագ. թղ. 34). մկնդանաւր խոր. մկնդազգեստ «տիգաւոր» ԱԲ. մկնդակ Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 17. Հիւնք. մկան բառից։ Tomaschek, Die alten Thraker II, 25—26 յն. μύχρων, լտ. mucro են՝ muk «խթել» արմատից։ Նորայր, Կոր. վրդ. 311 յիշում է սյրս. մէճէն «մի տեսակ փոքր վահան»։

ԳԻՒ.—Սրանից է մկնդասեղ Ննխ. «կեււ ծայրով հաստ ասեղ՝ քուրձ կարելու համար»։

Մկպոռուն տե՛ս Սկեպտռուն։

*ՄԿՍԱՐ «մորթ մէս ծեծելու տախտակ», տճկ. խըյմա թախթասի» Ոսկիփ. = Վրդ. առ 245 (ունի չորս անգամ). ուրիշ վկայութիւն չկայ.—«Մկսար, զոր ոմանք սատուրի կոճ ասեն» (այլ ձ. մսկար կամ մfսար):

=Արաբ. مكسر maksir «բան կոտրատելու տեղ»․ ism-i makān (տեղական անուն) է كسر ksr «կոտրել» արմատից (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 97). ըստ այսմ ընտրելի է մfսար ընթերցուածը։ (Բայց ism-i makān-ը կարող էր լինել նաև maksar ձևով, որից աւելի հեշտութեամբ կարելի էր ստանալ մfսար ձևը)։ Աւելի լաւ է դնել արաբ. مكسار miksār, իբր ism-i-ālat նոյն արմատից, ինչպէս مقراض miqrāδ>մըկրատ՝ qrδ արմատից, կամ مغلاق miγlāq >մղլակ «փակաղակ»՝ γlq արմատից. բայց չունի Կամուս, անդ։—Աճ.

ՆՀԲ «բառ համ. որպէս մկնաձև կոճ արմատոց»։ Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 155 արաբ. մէճսար: Մառ, անդ, ռուս. թրգմ. 1, 219 հասկանում է «կացնի կոթ», երկուսն էլ սխալ են։ Կ. Տ. Մըկըրտչեան, Հայկականք 1899, էջ 66 մեկնում է «միս ծեծելու տախտակ», որովհետև մինչև այսօր էլ Ախալցխայի գաւառականով սաթուրի կոճ նշանակում է «միս ծեծելու տախտակ»։

*ՄԿՐԱՏ, ի-ա հլ. «կտրոց» Յայսմ. փետր. 29. Գնձ. Վստկ. 81. որից մկրատել «մկրատով կտրատել» (նոր գրականում), մկրատf «խաղողի որթի ծիլ» Վստկ. 53։

=Արաբ. مقراض miqrāδ «մկրատ», որ գալիս է قرض qrδ «կտրել» արմատից. mif'āl ձևով գործիքական անուն է և նշանակում է բուն «կտրելու գործիք, կտրոց» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 442, որ և էջ 392

ունի مقراص miqrāṣ ձևը)։ Նոյնից են փոխառեալ նաև վրաց. მაკრატელი մակրատելի, *թուրք.* მაკარტა մակարտա, *մինգր.* მარგატელი մարգատելի (Кипшидзе, Грам. мингр. 1914, *էջ 304*) «մկրատ»։—*Հիւբշ. 271*։

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. 46։ *Նոյնը նաև ՆՀԲ*, Petermann 25, Lag. Arm. Stud. § 1507, *Հիւնք. ևն*։ Patrubány *ՀԱ 1908, էջ 186 յն.* μικρο «փոքր» + հատ «կտրել»։

ԳԻՐ.—Ղրբ. Մկ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. մկրատ, *Մրղ.* մըկըրատ, *Ախց. Կր.* մգրատ, *Ալշ. Երև. Մշ. Սչ.* մգրադ, *Տիգ.* մգրոդ, *Խրբ.* մգրադ, մրգադ, *Ագլ.* մկրօտ, *Ննխ.* մուգրադ, *Սվեդ.* մգրուդ, *Բբ.* մոգադ, *Զթ.* մօգյօդ, մօգրօդ, *Հճ.* մոյգօդ, մօրգօդ, *Ասլ.* միրյադ, միրյա*, *Սեբ.* մեյադ։ *Նոր բառեր են* մկրատել *(Ակն.* մըյդել), մկրատուիլ *«մազերը խուզել» (>Սչ.* մըգըրդվել), մկրատայ *(>Մէյա* մողադա) *«խեչափառ» (իր մկրատանման ճանկերի համար այսպէս կոչուած)*։

ՄԿՐՏԵԼ *(արդի լեզուով, ինչպէս և հնում հնչւում էր մըկըրտել. բայց գրուած կայ և* մկրըտել) *«ջրով լուանալ» (յատկապէս կրօնական նշանակութեամբ, բայց կայ նաև սովորական նշանակութեամբ, ինչպէս Ղուկ. ժա. 38՝ ճաշից առաջ ձեռքերը լուալու համար ասուած. Նախ ոչ մկրտեցաւ յառաջ քան զճաշ)* ՍԳր. *որից* մկրտիչ ՍԳր. մկրտութիւն ՍԳր. *Կոչ.* մկրտատուն *Կանոնք սահ. 81. Յհ. իմ. ատ.* մկրտարան *Յհ. իմ. ատ.* մկրտչական *(նոր բառ)*։—*Բառիս հնագոյն իմաստն էր «խորասուզել». տե՛ս* մխրճել։

ՆՀԲ լծ. մխրճել, մափrուmել: *Տէրվ.* Altarm. 30 *և Նախալ. 70, 99 հյ.* մխրճել *բառի հետ՝* մուխ, մխել *արմատից*։ *Հիւնք.* մակարդել *բայից*։ *Մառ*, ЗВО *16. 152, հյ. Թրգմ. Մկրտ. Հայոց, Վղրշպտ. 1911, էջ 89 սեմ.* כרת krt *«կտրել, թլփատել» արմատից, որին հակառակ տե՛ս Աճառ. ՀԱ 1914, 565*։ Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 227 արմատը համարում է* մկ, *որ կցում է հսլ.* mokrŭ *«խոնաւ»*, moknąti *«թրջել»*, močiti *«թրջել» բառերին*։ Patrubány *ՀԱ 1908, 153* մխել +կտրել *բայերից կրճատ բարդութեամբ*։

Պատահական նմանութիւն ունի լտ. mergo *«մխրճել»*։

ԳԻՐ.—Ախց. Կր. մկրտել, *Ոզմ. Տփ.* մկրտիլ, *Մրղ.* մըկըրդել, *Ալշ. Մշ. Ջղ.* մըգըրդել. *Գոր. Երև. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* մըգըրդել, *Ասլ.* մըգըրդէ՛լ, *Շմ. Սվեդ.* մըգըրդիլ, *Հմշ.* մըգըրդուշ, *Սլմ.* մկոտել, *Ագլ. Մկ.* մկոտիլ, *Զթ.* մ՚ըգ՚ըյդիլ, մը՚գը՚դիլ, *անշուշտ բոլորն էլ փոխառեալ գրականից. բայց կայ Աշտ.* արեւ մէջ մկրտվել *«արեան մէջ մըխըրճուիլ՝ լողալ» (Լալայեան, Մարգարիտներ Ա. էջ 101, 107)*։

ՄԿՐՕՆ *«է գործի ինչ երկաթեայ իբրև մըկրատ, որով կալեալ դարբինք զերկաթի թիթեղն՝ հարկանեն ուռամբ զնոյն և հատանեն զթիթեղն». ունի միայն ՓԲ.—արդեօք* մկրատ *բառից յարմարեցրած նոր ձև՞ է*։

*ՄՀՐՈՒԳ *«այրած, աղանձած» (դեղերի համար՝ իբրև բժշկական բառ, լտ.* usta) *Վստկ. 211 (Աղ մհրուգ տրորեա անապակ գինեաւ և ընդ քիթն խմցո՛)*։

=*Արաբ.* محروق maḥrūq *«այրուած», որ գալիս է* حرق ḥrq *«այրել» արմատից*.—*Աճ.*

ԳԴ (տե՛ս Վստկ. 239) դնում է արաբ. միհրագ *հոմանիշը, որ ձևով անյարմար է*։

Մձութիւն *տե՛ս Միձ*։

*ՄՂԱՎԱՇԷ, ի հլ. *«կենդանակերպ, զոդիակոս». Նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Լարուբ. 33. «Յաստեղագիտութենէ և ի մղավաշէից՝ յորս յուսացեալ են յիմարեալքն»*։

=*Ասոր.* ܡܠܘܫܐ malvāšē *հոմանիշից է փոխառեալ* (Brockelmann, Lex. syr. 326 *բ). ասորին էլ նոյն է ասուր.* mulmaš *բառի հետ*։—*Հիւբշ. 312*։

Ուղիղ մեկնեց նախ Լաբուբնեայ գրոց հրատարակիչը, անդ, էջ 33 ծան.։ Halévy BSL 11, 9 *համեմատում է ասորի բառը ասուր.* masmasē *«մոլորակ» բառի հետ*։ *Տե՛ս նաև* WZKM 4, 191—2:

+ՄՂԵՂ *«բարակ փոշի, մոխիր, մաղուք» Ես. ե. 24. որից* մղեղել *«փոշի դարձնել» Յհ. իմ. Նիւս. կազմ. «մի քաղաք կործանել» Յիշատ. 1401 թ. (Դիւան Ժ. էջ 16).* մղեղակ *Պիտ. իբրև ունկ. գրուած է* մոեղ *Վրք. հց. ա.*

607. Վստկ. 29, 149, 160 (Լծ. Նար. խզ. նշանակում է «հատիկը պատող բարակ մաշկը». Մզնաձև մոեղն է՝ որ պատեալ է զհատն)։ —Վերջինիս մէջ ո—ղ տարանմանութեան համար հմմտ. բաղեղճ–բառեղ ձևը։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mōl- արմատից, որի ժառանգները ընդարձակ տես մալ «մանրել, փշրել». այստեղ յիշատակելի են յատկապէս գոթ. malma «աւազ», հբգ. melm, gi-mulli, molta «փոշի», մբգ. malmen «փշրել»։ Հայերէնի մէջ հնխ. mōl- տուել է *մուղ, որից կրճատ կրկնութեամբ *մուղեղ> մղեղ: Ամբողջական կրկնութեամբ է մղմեղ «յարդի մանր փշուր» (տե՛ս տակը գւռ.), որով բառը բոլորովին նոյնացել է մղմեղ, մղմող «ցեց» բառի հետ, որ դարձեալ նոյն արմատին է պատկանում։—Աճ.

ՆՀԲ և ԱԲ թուի թէ կցում են մաղել արմատին։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 5 և Նախալ. 98 մեկնում է *մղմեղ, իբր մաղել, մալել արմատից։ Müller, Armen. VI մաղել ձևի տակ։ Հիւնք. ճողամաղ բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. մղեղ, մռեղ, Մկ. մռէղ, Խրբ. մրէղ, Հճ. մաղող, Ջղ. մղմեղ (Բազմ. 1923, 299), Երև. մղմէղ, բոլորն էլ նշանակում են «յարդի մանր փշուր կամ մանրուանք». որից են մրեղել Խրբ. «ոչնչացնել. քանդել», մրեղիլ Ջթ. «կործիլ, անհետ լինել. ոչնչանալ»։

*ՄՂԼԱԿ «դուռը փակելու ծառայող երկաթի կամ փայտի կտոր». մհյ. բառ, որ յիշում է Նորայր, Բառ. ֆր. 187 ա (cadole բառի տակ), որից և ԳԲ։

=Արաբ. مغلاق miγlāq «դուռը փակելու գործիք, կողպէք, նիգ, փակաղակ ևն» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 37)։—Աճ.

ՄՂԿԵԱԼ. մէկ անգամ գործածել է Ածաբ. մկրտ. «Մշակեն զշնորհն և առաւել ևս ի լաւութիւնս մղկեան». սխալ գրչութիւն ըստ ՆՀԲ և պէտք է ուղղել յղկեան, այն է յղկեն, իբր յն. ἀποξέω «քերիչով հարթել»։

ՄՂԿԵՂ «մի տեսակ ծաղիկ, խալի». ունի միայն ԱԲ. չգիտէ ՀԲուս։

ՄՂՁՈԻԿ «շունչը կտրուիլ՝ խեղդուիլը» Բռ. ստեփ. լեհ. «խեղդող» Ադամ. 312. հների մօտ առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից են ճեղձամղձուկ Ագաթ. Վեցօր. մղձկել «խեղդել, խիստ նեղել» Ոսկ. մ. ա. 15. մղձըկիլ «խեղդուիլ» Ոսկ. մ. ա. 8, բ. 10. Բուզ. մղձկուտ Վրդն. ծն. Պտմ. վրաց. էջ 80. Մխ. այրիվ. էջ 43 (տպ. մղծկուտ). կայ և մղըձկըտալ Բանք աղ. 183, 192.—«սև» նշանակութեամբ է գործածուած Կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 17. «Զմղձկութիւն՝ ծխոյն ի սպիտակութիւն շուշանի շրջեցեր»։ Բուն արմատն է մուղձ, ինչպէս ցոյց է տալիս ճեղձամուղձ Կիր. էջ 176 (չունի ԱԲ) և այս արմատից են կազմուած մղձաւանջ «cauchemar» և մղձաժէտ «մղձաւանջ ունեցող» նորակերտ բառերը։

ՆՀԲ «հեղձնուլ... փղձկիլ մաղձիւ»։ Հիւնք. փղձկիլ բայից։ Գազանճեան. Արև. մամ. 1902, 77 մ մասնիկով ճեղծ արմատից։ Scheftelowitz BB 29 (1905), 17 մղձաւանջ և մղձաժէտ բառերը սըխալմամբ կարդալով մղջ–, դնում է (աղջա)մուղջ բառի հետ։ Մառ, ИАН 1914. 359 Գազանճեանի նման՝ ճեղձ արմատից մ մասնիկով. որ և համարում է կովկասեան մ նախամասնիկը։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 125 դնում է ճեղձ բառից կրկնուած *ճեղձ–ա–մճուղձ, ճ-ի ջնջումով *ճեղձամուղձ, որից էլ ենթադրուած անկախ արմատ մուղձ, մղձուկ:

ՄՂՂԱԿ «նետի նպատակ, նշան առնելու տեղ» Ղևոնդ, խ. էջ 162։

ՆՀԲ «որպէս արաբ. մըպլաղ»:

*ՄՂՈՆ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «երկայնութեան չափ, որ սովորաբար հազար քայլ էր» Մտթ. ե. 41. Խոր. աշխ. Վրք. հց. ասում է նաև միլոճ Վրք. հց. ա. 589, բ. 360. միլ Յայսմ. Վրք. հց. ա. 577, Միխ. ասոր. 81, 209. մողոճ Սարկ. աղ. 131. որից մղոճաչափ (Նոր բառ)։

=Յն. μίλιον «մղոն», որ ծագում է լատ. mille «հազար» բառից. յունարէնից են փոխառեալ նաև թրք. պրս. արաբ. ميل mīl «մղոն», որից է հյ. միլ ձևը։ Բուն աղբիւրն է լտ. mille passuum «հազար քայլ», որից՝ ջնջուելով յետոյ «քայլ» բառը, մնաց միայն

mille, որից և փոխառեալ են ֆր. mille, հբգ. mîla, mîlla, գերմ. Meile, հոլլ. mijl, անգլ. mile, իտալ. miglia, բոլորն էլ «մղոն» նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 365։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացտր չփ. և կշռ. էջ 131. նոյնը նաև ՆՀԲ են։

ՄՂՐՈՒՆ «կոզով, կթոց» նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 84 և 133. Կթեա՛ (զպտուղն)... և արկ ի մղրուն (այլ ձ. մղրուղն, մղրղուն. մի քիչ ցածրն էլ ասում է կթոց). Վարոցօք շինած մղրուն այգւոյ։

*ՄՃՆԵՀ «պատերազմական մեքենայ» Յայսմ.

=Արաբ. منجنيق manǰanīq համանիշից աղաւաղուած։

Այսպէս մեկնեց ՆՀԲ։

Մճրոտել տե՛ս Մուրճ։

ՄՄԿԻԼ «շաղաշարել, խառնակել ընդ այլս» Բուզ. 159 (Դարձեալ ինքն իզանայր այլոց և այսպէս մմկեալ թաւալեալ էր), Կոչ. 306 (Ամենայն ազգք ազգք մեղաց հեղան տարածեցան յերկրի. արիւնք ի վերայ արեանց մրմկեալ խառնակեցան յաշխարհի). գրուած է նաև ամկիլ. մին կամ միւսը սխալ է. սխալը յառաջանում է երկաթագիր Մ և Տ գրերի նմանութիւնից։ Սակայն կայ նաև շմկիլ «խառնակուիլ» ձևը, որ գտնում եմ գործածուած Խոր. բնութ. 258. Զպտուղանն ոչ զանգիտես ըստ նոցա շմկեալ և խառնափնդորեալ վարկանի յանձն առնուլ։

Կոչումն ընծայութեան գրքի հրատարակիչը (էջ 335) յիշեալ վկայութիւնը միայն ի նկատի ունենալով՝ մեկնում է «հեղեալ, հոսեալ»։

ՄՄՆԵԼ «ամոր պէս կակղացնել». ունի միայն Բառ. երեմ. 214, որից և ՓԲ. վերջինս գրում է մրմնել։

+ՄՆԱԼ «մնալ, եռ կենալ, դադարել, սպասել, պահուիլ, ապրիլ» ՍԳր. Եփր. ել. և օրին. Ոսկ. մ. բ. 7. բուն արմատն է մնա, որ գործածական է իբր հրամայական. աժանցման մէջ մտնում է մնա, մնայ կամ մնաց ձևով. այսպէս՝ մնաց «մնալը» Ոսկ. փիլիպ. ժ. մնացուած ՍԳր. մնացական Ոսկ. ա. տիմ. ժե. մնացորդ ՍԳր. չմնալի «անցաւոր» Ոսկ. փիլիպ. ժ. յարամնայ կամ յարամնաց Դիոն. Նիւս. բն. ենթամնայ Երզն. քեր. մնայուն, մնացեալ (նոր գրականում)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. men- արմատից, որ դարձած է նախ *մինալ, յետոյ մնալ: Ցեղակիցներից ունինք սանս. man «յամել, հանգիստ սպասել», հպրս. 𐎠𐎶𐎠𐎴𐎠𐎹 a-mān-aya «սպասում էր», զնդ. upa-man-ayən «մնացեն», պրս. ماندن māndan (ներկ. mānam) «մընալ, ուելանալ», պհլ. mānistan, պազ. mānθan. քրդ. māin, բելուճ. mānaγ «յոգնիլ», յն. μένω «մնալ, կանգնիլ, տևել, սպասել», կրկնութեամբ μί-μνω «մնալ», միջին ձայնդարձով՝ μονή «մնալը, դադար, յապաղում», μόνιμος «մնայուն», լտ. maneo «մնալ», հիռլ. ainmne, կիմր. amynedd «համբերութիւն»։ Հնխ. men- «մնալ, սպասել» համարւում է մի նոր առում հնխ. men «մտածել» բայի, իբրև «կանգնած մտածել» (Pokorny 2, 267, Boisacq 627, Walde 460, Ernout-Meillet 556, Horn § 966)։—Հիւբշ. 475։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. մանտէն բայի հետ։ Սրանից յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 30, Windisch. 23 են։ Müller SWAW 38, 595 մեր բառը դնում է *մանալ նախաձևից։ Justi, Zendsp. 225 զնդ. man «մտածել, մնալ» ձևի տակ։ Սանտալճեան ՀԱ 1913, 400 բաբել. manudi «մնացեալ»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սլմ. Սեբ. Սչ. Վն. Տփ. մնալ, Տիգ. մնոլ, Ագլ. մնօլ, Հմշ. մնուշ, Սվեդ. մնիլ, Հճ. մոնօլ, Զթ. մօնօլ, մօնոլ.—Բնորոշ է՝ Դվ. ԹեՀ. մնեաց «մնաց» ձևը (կրկին ն-ով), որի հնագոյն հաստատութիւնն ունի Կոստ. Երզն. 131 (Դավրէժ գրուած ձեռագրում՝ մնեացել). դիտելու արժանի ձևեր են նաև Ալշ. Մշ. կտր. մացի, հրմ. մանցի՛:

*ՄՆԱՍ, ի, ու հլ. «մի տեսակ կշիռ և դրամ» ՍԳր. Պղատ. օրին. Շիր. 28. գրուած նաև մնէ Փիլ. ել. 524, մէն Վստկ. 14։

=Յն. μνᾶ, μνᾶς համանիշից, որ իբր կշիռ արժէր 100 դրախմի = կէս կիլօգրամ, իսկ իբր դրամ 60 արծաթ մնասը արժէր մէկ

տաղանդ, ոսկին վեց անգամ աւելի։ Ցոյն բառը ծագած է եբր. מנה māne բառից, այս էլ փոխառեալ է բաբել. manū ձևից, որից են նաև եգիպտ. manō, հարամ. manah, արաբ. منا manā, مَن mann, ասոր. ܡܢܝܐ maniā, ինչպէս նաև սանս. manā «կշիռ ոսկւոյ»։ Բուն արմատն է սեմ. manā «հաշուել, թուել»։ Ցոյնից են փոխառեալ նաև վրաց. ⴋⴌⴀ მნა, ⴋⴌⴀⴑⴈ მნასი, լատ. mina, ֆրանս. mine, գերմ. Mine ևն (Gesenius[17] 436, Boisacq 641). տե՛ս նաև ման, որ պահլաւականից է. իսկ մէն՝ յետին արաբական փոխառութիւն։—Հիւբշ. 365։

Հներից Շիր. 28 ասում է թէ «ըստ եբրայեցւոց մնասն արծաթի քարգմանի»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. չափ. և կշռ. էջ 132, յետոյ ՆՀԲ։

ՄՆԴԱՎԱՐ «զօրավարական մի աստիճան Պարսից մէջ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բուզ. տպ. Վենետ. 62, Պատկ. 53. «Ցաղագս մնդավարին Պարսից Անդիկանայ», որ գլուխների ցանկի մէջ և յետոյ դառնում է «Ցաղագս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ. Եւ Անդիկան զօրագլուխ նոցա» (էջ 124)։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Բանաս. 1904, 97։ Վարդանեան ՀԱ 1921, 504 կարդում է մկնդավար «առաջնորդ մկնդաւոր զօրաց»։

ՄՆԵԻ «մի տեսակ ընդեղէն է». մէկ անգամ ունի Մխ. առակ. լթ. (յիշուած է հաճարի հետ)։

*ՄՆԹԻՆ «գիշահոտ». գործածուած է միայն վարդի մի տեսակը որոշելու համար. վարդին մնթինն Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2084։

=Արաբ. مِنْتِن mintin «հոտած, ժանտահոտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 712)։

Այսպէս է մեկնում ՀԲուս. անդ, բայց աւելի լաւ՝ Նորայր ՀԱ 1921, 616 և 1926, 69։

*ՄՆԹՈՒՐ «շահոքրամ» Վստկ. Ամիրտ. սխալ գրուած մնփուր Վստկ. էջ 142. ըստ Տիրացուեան, Contributo § 153 «hesperis campicarpa Boiss.»

=Պրս. منتور mantūr, որ է աղաւաղ. منثور manθūr «մանուշակ կամ շահոքրամ»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 100 և Բառ. ֆր. 721 ա (julienne բառի տակ), որից յետոյ ՀԲուս. § 2085։

*ՄՆԻՆԱՅ (սեռ. -ի) «մի տեսակ փոքրիկ միջատ է՝ մլակի կամ մնիկի պէս» Շնորհ. եղես. էջ 68, որ և մինինայ Կիր. 241.—սըխալմամբ 1757 թուի մի Ցիշատ. (Դիւան Ժ. էջ 196) համարում է թռչուն և գրում է մնինոս. «Փոքրիկ թռչունն այն, որ կոչի մնինոս, և ըստ այլազգեաց բարբառոյն դըմըլ... ծածկեաց զամենայն արտօրայսն, որ ի միում հասկի գրեթէ ճ և բճ գտանիւր և ծծեցին զամենայն հիւթ հատիցն». (սրանից իմացւում է որ թռչուն չէ, այլ թռչող միջատ, քանի որ մի հասկի վրայ 200 են հաւաքուած. ծանօթութեան մէջ դրուած է լտ. calandra):

=Ասոր. ܡܢܝܢܐ manīnā «curculis, calandre, charançon, ցորենի ուտիճ» (Brockelm. Lex. syr. 189), mənīnā «cynips, musca» (անդ, էջ 513)։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ջմշ. մինինա «մի տեսակ միջատ է, որ ցորենը հեղի ժամանակ ծծում չորացընում է»։

*ՄՆԻՐԱՅ, ի հլ. «մզկիթի աշտարակ» Ցայսմ. մրտ. 11. Շնորհ. առ. որ և մնիրայ Վրդ. պտմ. էջ 117, 127, մինարա Կիր. էջ 202, մներայ Միխ. աս. 448, Խլաթ. յիշ. 13. —յգ. մինարանի «բուրգեր, աշտարակներ» Սամ. անեց. շար. 171.—ունի միայն ԱԲ։

=Արաբ. منارة mināra «մզկիթի աշտարակ». գալիս է نور nūr «լոյս» բառից՝ իբր «ջահեր վառելու տեղ»։

ՄՆՇԵԼ «ճմռել, թրել, շաղուել, տրորել» Վստկ. (յաճախ). էջ 19, 23, 81, 135 ևն։

*ՄՆՈՒՐ «լատին քարոզչական մի կարգ» (նորագիւտ բառ)։

=Լտ. minores «կրտսեր քարոզիչներ»։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Սիսական, էջ 382։

Մնչել տե՛ս Մունչ։

*ՄՆՋԱՆ «բուստ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2087. կայ նաև մարմանջ ձևով՝ Բառ. երեմ. էջ 207։

=Պրս. Թրք. مرجان marǰan, merǰan «բուստ»։

Այսպէս մեկնեց ՀԲուս։

Մնջեխ *տե՛ս Մժեխ։*

ՄՆՋԵՂ *«մի տեսակ ծառ» Վստկ. 36, «կնձնի, թեղի,* orme?» *ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. «լտ.* acer, *ֆրանս.* érable» *ըստ ՀԲուս. § 2088. առաջին պարագային նոյն է* մնջեխ *«մոծակ» բառի հետ, որովհետև նոյն ծառը կոչւում է նաև* մոծակի ծառ:

***ՄՇԱԿ**, ի–ա *հլ. «հողագործ, երկրագործ, այգու աշխատաւոր» ՍԳր. որից* մշակել *«հողը վարել, հերկել» Ոսկ. յհ. բ. 32. Փիլ. «մատակարարել, տնտեսել» Ագաթ. Յճխ. «ծառայել, աշխատիլ» Մաշկ. Վրք. հց.* մշակութիւն *ՍԳր. Փիլ. Պիտ.* մշակական *Փիլ. Պիտ.* անմշակելի *Ճառընտ.* անմշակ, մշակոյթ, մշակութային *(նոր բառեր) ևն։*

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. მუშა մուշա, მუშაკი մուշակի *«գործաւոր»,* მუშაობა մուշաոբա, მუშაკობა մուշակոբա *«աշխատանք»,* სამუშავო սամուշավո *«աշխատանք»,* მემუშავე մեմուշավե *«բեռնակիր»,* მემუშავეობა մեմուշավեոբա *«մի բան մշակել,* возделывать, обработывать», ნამუშაკარი նամուշակարի, ნამუშაკევი նամուշակեվի *«աշխատութիւն, հերկ»,* მუშობა մուշոբա *«սարկութիւն, գերութիւն», թուշ.* მუშა մուշա *«գործաւոր»,* მუშობ մուշոբ *«գործ, աշխատութիւն», լազ.* muša *«բեռնակիր», ինգ.* mušaabay, *մինգ.* vimušuat, mušeoba, *սվան.* limšav, limšae *«աշխատիլ, աշխատանք», կաց. ինգ.* muša *«աշխատասէր», չէրքէզ.* mišak *«երկրագործ, մշակող»,* miši *«ցանք, վարուցանք»; ինչպէս տեսնում ենք, բառը կայ թէ՛ հիւսիսային և թէ հարաւային Կովկասեան լեզուներում։ Հայերէնը կարող է մեկնուիլ* –ակ *մասնիկով, սակայն* մշ– *արմատը մեր մէջ գոյութիւն չունի, որ գտնւում է* մուշ, միշ, մշ *ձևերով Կովկասեան զանազան լեզուների մէջ և այն էլ աւելի ընդհանուր «աշխատանք, գործ» իմաստով, մինչդեռ հայերէնի մէջ «երկրագործ» նոյն գաղափարի մի մասնաւոր առումն է միայն։ Այս բոլորը ցոյց է տալիս՝ որ բառը Կովկասեաններից է անցած հայերէնի և ո՛չ թէ հակառակը։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ.* գործ *և* գործել *զեր*կիր *«մշակել (հողը)», պրս.* رنجبر ranǰ-bar *«նեղութիւն կրող»>թրք.* renǰber, *ռմկ.* ռաշպար *«մշակ, հողագործ»։—Աճ.*

Brosset JAs. 1834, 377 *վրաց.* մուշակի *են։ ՆՀԲ պրս.* միշագ *և թրք.* ուշագ *«ծառայ»։* Lag. Urgesch. 886 *ռուս.* мужикъ *«գիւղացի» բառի հետ (որ սակայն* мужъ *«այր մարդ» ձևից է)։* Justi, Dict. Kurde 399 *պրս. թուշ. և քրդ. ձևերի հետ, որ տես տակը փոխ.։ Գարագաշեան, Քնն. պատմ. Ա. 68* Մուշ *քաղաքի անունից, որովհետև այդտե՛ղ էր տարածուած գլխաւորապէս երկրագործութիւնը։—Հիւնք. արաբ.* mašaqq *«տառապանք, աշխատութիւն» և պրս.* mušāq *«պաշտօնեայ»։ Ադոնց,* Арм. Юстин. 436 Μόσχοι *(Մոսոխ) ազգանունից։ Պատահական նմանութիւն ունի սերբ.* miješati *«հողը երկրորդ անգամ վարել», որ **meišįō *«խառնել» բայի մի նոր առումն է միայն* (Trautmann, *էջ 175)։*

ԳԻՌ.—Կր. Մկ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. մշակ, *Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ.* մշագ, *Տիգ.* մշշագ, *Զթ.* մուշօգ, մուշոգ, *ՀՃ.* մըշօգ, *Սվեդ.* մշշիւգ *(«ծառայ, գործաւոր, բեռնակիր» նշանակութիւնն ունին բոլորն էլ)։ Նոր բառեր են* մշկիկ, մշակավարձ:

ԳԻՌ.—Պրս. مشاق mušāq *«սպասաւոր, ծառայ» կամ նախաձայնի փոփոխութեամբ էլ* وشاق višāq *«մատաղօրեայ սպասաւոր» (երկուսի մէջ էլ վերջաձայն* q *մատնանիշ է անում օտար ծագումը), քրդ.* مشاق mišāq *«տան ծառայ, մշակ, ախոռապան»։*

ՓՈԽ.—Ըստ Գ. Ասատուր (անձնական) հայերէն նոր գրական լեզուից է փոխառեալ վրաց. მუშაკი մուշակի *«մտքի մշակ», որ ունի Գրիշաշվիլի, Ջվելի քալաքիս բոհեմա. էջ 75։*

ՄՇԱՄ *«բո՞յս է» Բժշ.—ըստ ՀԲուս. § 2090 «թերևս ըլլայ մաշմն»։*

ՄՇԳԵՀ. *անստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գր. Աղթամարցու մի տաղի մէջ՝ Նոր վկ. էջ 353. «Անդ է նահատակեալ առա-*

քեալն Թումայ՝ հարեալ ի մըշդեհէ»։ Արդեօք զէնքի անո՞ւն է։

ՄՇԵԼ *«մանրել, փշրել» Մխ. բժշ. 50.— նոյն է գւռ.* մշրել:

Seidel, *Մխ. բժշ. § 156 ուղղում է* մաշել կամ մաղել:

ՄՇԽԵԼ *«աղած՝ փոշի դարձրած դեղերը որևէ ձէթով հարել տրորել՝ միախառն խմոր կազմելու համար» Մխ. բժշ. 149. (Նորագիւտ բառ)։*

Seidel, *Մխ. բժշ. § 427 ուղղում է* մաշել:

*ՄՇՂԼԻԼ *«զբաղիլ, հետը պարապիլ». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 27. Երբ այս բոյս չկենայ՝ որ գետինն մշղըլի ի դարմանել զնա։*

=Արաբ. مشغول mašγūl *«զբաղուած»։ —Աճ.*

*ՄՇՄԻՇ *կամ* ՄԻՇՄԻՇ *«ծիրան» Գառն. ունի միայն ՀԲուս. § 2093. նոյն է* մըշմըշ *«ծիրան» Դրնդ. 497. որից* մշմշի *«ծիրանի ծառ» Վարդան Այգեկցի (տե՛ս Վրդն. առ. I, էջ 318)։*

=Արաբ. مشمش miśmiś *«ծիրան»։— Հիւբշ. 279։*

ԳԻՌ.—Գործածական է այժմ էլ Խրբ. Զրս. Վն. (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 485)։

ՄՇՆԻԼ *«աչքը տնկած նայիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կարապետ վարդապետի մի տաղի մէջ (ԺԴ դար). «Պատուիրեմ քեզ ի յայս մարզել և զհայելւոյն ոճն ուսանել. մի՛ գեղջապէս հայեացս առնել, մի՛ յարաժամ իրս ինչ մշնել, այլ ի կողմանց գաղտ նկատել» (Նոր ժող. Դ. էջ 51)։—Հմմտ.* պշնուլ:

ՄՇՈՒՇ *«մառախուղ, մէգ, բալ». յիշում են Բառ. երեմ. էջ 214 և Նորայր, Բառ. ֆրանս. 1247 բ (իբր մհյ. բառ). յետնաբար ունի Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 75. հնից աւանդուած չէ. գործածական է այժմ բարբառներում. անցած է նաև գրական լեզուին, ուր և ունինք՝ նորակերտ բառեր՝* մշուշային, մշուշապատ:

Schröder, Thesaur. 45 *եբր.* mšš מִשֵּׁשׁ *«մութի մէջ խարխափել». հմմտ. Ել. Ժ. 21* וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ: və-yāmēš ḥəšek =խաւար շօշափելի *(Եւ եղիցի խաւար ի վերայ երկրիդ եգիպտացւոց, խաւար շօշափելի)։—Այս համեմատութիւնը անճիշտ է, ըստ որում բառիս իմաստն է «շօշափել» և նոյն է ասոր.* ܡܫ maš, *արաբ.* مسّ mass *«շօշափել» բառերի հետ։ Աւելի հետաքրքրական է ն. ասոր.* miš, miiš *«մըշուշ», ասուր.* mušu *«գիշեր»,* mušiš *«գիշերանց»,* mūšītu *«գիշեր», որի հետ նոյն է թւում արաբ.* مساً masā *«երեկոյ»։*

ԳԻՌ.—Սեբ. մշուշ. նաև Երև՞. տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 485.

*ՄՇՏԻԿ, ի-ա *հլ. «փնջիկ կամ կապոց, որով որևէ հեղուկ էին սրսկում» (սովորաբար զոպայից կամ ծոթրինից շինուած, արդի յոյն եկեղեցիներում ռեհանից) ՍԳր. Կոչ. 29. Բրս. մրկ. «սպունգ» Պղատ. տիմ. 146 (հմմտ. Զբչիշքն ի ներքոյ ունելով (թոքն) ծախտեալ իբրև զմշտիկ.=յն.* σήραγγας ἐντὸς ἔχουσαν οἷον σπόγγου κατατετρημένας. Plat. opera. Paris 1883, *էջ 233, հտ. II. տող 18, որից երևում է որ պէտք է կարդալ* ծակոտեալ *փխ.* ծախտեալ)*.—Տիրացուեան,* Contributo *§ 442* մշտիկ *դնում է իբրև բոյս՝ զոպայ,* hyssopus angustifolius M. B, *որ սխալ է, քանի որ հին մատենագրութեան մէջ յաճախ ասւում է* մշտիկ զոպայի:

=Պհլ. *muštīk *համանիշ ձևից. սրա հետ հմմտ. պհլ.* [illegible] must *կամ* mušt *«ափ, բուռ»,* mustīh *«բռունցք», պրս.* مشت mušt *«ափ, բռունցք»,* مشتی muštī *«մի բուռ», բելուճ.* mušt *«ափ», զնդ.* mušti- *«ափ, բուռ»,* muštimasah- *«մի բըռունցքի մեծութեամբ», սանս.* mušṭi- *«ափ, ճանկ, բուռ»,* mušṭika- *«մի բուռ»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. լտ.* manipulus *«մի բուռ. 2. տրցակ», պրս.* دست dast *«ձեռք» և պրս.* dasta=*պհլ.* dastak *«տըրցակ»։—Հիւբշ. 195։*

ՆՀԲ լծ. իտալ. mazzo *«կապոց»։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Lag. Urgesch. 690. *նոյնը նաև Հիւբ. 197։*

*ՄՈԳ, ու, ի–ա հլ. «զրադաշտական դենի կրօնաւոր, կախարդ, աստղագէտ» ՍԳր. Եզն. Եղիշ. Խոր. «զրադաշտական կրօնին հետևող» Եղիշ. ը, էջ 153, 154. որից յգ. մոգեան Փարպ. մոգել «կախարդութիւն անել» Գծ. ը. 9. Ոսկ. եբր. մոգութիւն Գծ. ը. 11. Փարպ. Եղիշ. մոգակրօնիկ Ոսկ. մ. ա. 6 և տիտ. մոգպետ «մոգերի գլխաւորը» Եղիշ. Փարպ. «զրադաշտական մի կեշտ» Եղիշ. ը, էջ 112. չարամոգական Պիտ. սրանց նորագոյն ձևերից են մովպետան մովպետ Եղիշ. գ. էջ 47, ը. էջ 124, 141. մուբիտան մուբիտ Կաղանկտ. Բ. ա. մովան հանդերձապետ Եղիշ. ը, էջ 124, 128. մովան անդերձապետ Փարպ. մոգաց անդերձապետ Բուզ.։

=Պհլ. moγ բառից փոխառեալ (գրուած է magu, արտասանւում էր maγ կամ moγ), որ է հպրս. magu- «կախարդ, մոգ», զնդ. moγu-, պրս. مغ muγ կամ mōγ «մոգ, կախարդ». իրանականից են փոխառեալ նաև յն. μάγος «մոգ, զրադաշտական կրօնաւոր, կախարդ» (Boisacq 597), նյն. μάγισσα, եբր. מג māg «մոգ» (Երեմ. լթ. 3), արաբ. مجوس majūs, լտ. magus, ֆրանս. mage, իտալ. mago, գերմ. Magier են։—Մոգպետ գալիս է պհլ. moγpet (գրուած magupat) ձևից, որ է հպրս. *magupati- «մոգերի գլխաւորը». այս բառը Սասանեանների ժամանակ դարձաւ movpet կամ maupet, որից movpetān movpet կամ maupetān maupet «մոգպետաց մոգպետ», պրս. mōbedān mōbed և հյ. մովպետան մովպետ: Այս իրանական ձևերից են փոխառեալ նաև ասոր. ܡܘܦܛܐ mōpetā (Դ դար), յն. Μαυϊπτᾶς, Μαυϊπτουθά (ուղղել Μαυπιτᾶς, Μαυπιτουθᾶ), ասոր. mōwedān mōweδ, արաբ. موبذان موبذ mūbaδān mūbaδ (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. էջ 740)։—Հիւբշ. 195։

Ուրիշ համեմատութիւններ ունին S. Martin, Mémoires 2, 469, ԳԴ, ՆՀԲ։—Böttich. Arica 22, 58 հպրս. magu, սանս. mah, maghavan «մեծ», լտ. magister ձևերի հետ։ Pictet ZVS 5, 41 յն. μάγγανον, պրս. mājīdan (=māgīdan): Justi, Zendsp. 235 զնդ. mōγu ձևի տակ՝ ի մէջ այլոց եբր. mag և չին. mu-hu ձևերի հետ։ Autran. Sumér. et indeur. էջ 49 ըստ Delitzsch-ի սումեր. mag' որ է «գերագոյն քահանայ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მოგუ մոգու, მოგჳ մոգւ, მოგჳ მოգվի «մոգ, աստեղագէտ, կախարդ», მოგობა մոգոբա, მოგჳობა մոգվոբա «մոգութիւն» բառերը Մառ, Грам. др.-арм. 47 դնում է հայերէնից, Աւետարանի թարգմանութեան ժամանակ՝ տառադարձութեամբ անցած վրացերէնի և ուզում է ապացուցանել թէ հայ ձևը կարդացւում էր մոգը:

*ՄՈԴ կամ ՄՈԹ, ո հլ. «մի տեսակ չափ՝ երեք գրիւ կամ չորս արդու պարունակութեամբ» Շիր. 31. Սամ. անեց. 82, 111. Կիր. էջ 34, Վստկ. 26, 31. Ուռհ. գրուած մուտք Վրդ. առակ. էջ 27։

=Յն. μόδιος «մօտ 25 լիտր պարունակութեամբ մի չափ է», որ փոխառեալ է լտ. modius «գրիւ, արդու» բառից։ (Այս լտ. բառը Marcel Devic, Dict. étym. դնում է սեմականից. հմմտ. եբր. מד mād- «չափ», מדה middāh «հարկ, տուրք», արաբ. المدّ almudd, որից պորտ. almude, սպան. almud, ֆրանս. almude, almoude «հեղուկաչափ», իսկ Walde, Lat. etym. Wört. 489 իբր բնիկ բառ՝ հանում է հնխ. *med «չափել» արմատից)։ Յոյնից են փոխառեալ նաև վրաց. მოდა մոդա, მოდი մոդի «ընդեղէնի չափ», ուտ. մոդի «լայնաբերան պուտուկ».—Հիւբշ. 366։

Ուրիշ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. 135. նոյնը նաև ՆՀԲ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. մութ:

ԳԻՌ.—Ղրբ. մօթ «մեծ ու խոր փայտեայ պնակ» (որի հետ հմմտ. ն. ասոր. moθa «սկաւառակ»)։

ՄՈՁ «մեծ, շատ, զօրեղ, առաւելեալ». այսպիսի մի արմատ ցոյց են տալիս մոզանալ «մեծանալ, սաստկանալ, շատանալ» Ոսկ. մ. ա. 6, Եւ. պտմ. գ. 40 (ձեռ. մողացեալ կամ մոռացեալ), մոզացուցանել «գրգռել, քաջութեան յորդորել, զօրացնել» Ոսկ. եփես. 917. բոլորն էլ անստոյգ բառեր են, որովհետև ԱԲ ունի նաև մոլանալ «մե-

ծանալ, զօրանալ (չար բանի)» *ձևը՝* մոլի *արմատից։*

ՆՀԲ յն. μεῖζον *«առաւելեալ»,* ἀκμάζω *«առաւելուլ»;* Karst, *Յուշարձան 406 սումեր.* meš, miš *«բազմութիւն»։*

+ՄՈՁԻ *«հորթ» Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mazgʹh:o- *ձևից, որի երկրորդ ժառանգն է յն.* μόσχος *«անասունի ձագ, երինջ կամ հորթ, հորթուկ», նըւազականը* μοσχίον. *հնխ.* zgʹh *տալիս է հյ. ձ, բայց երկու ձայնաւորի միջև դառնում է զ։—Յն.* μόσχος *նշանակում է նաև «բոյսի ընձիւղ, ծիլ. 2. երախայ (տղայ կամ աղջիկ)». ոմանք ընդունում են որ հնխ. և յն. բառի նախնական իմաստը այս է, որից էլ փոխաբերաբար բխում է երրորդ իմաստը՝ «երինջ, հորթ» (այսպէս* Boisacq 646). *ուրիշներ էլ իրարից բաժանում են հնխ.* mozgho- *«ծիլ, ընձիւղ» (որից դնում են նաև լիթ.* mãzgas, *լեթթ.* maxgs *«ընձիւղ, ծիլ») և հնխ.* mozgʹho- *«հորթ, երինջ» (այսպէս* Pokorny 2, 308—309):—*Հիւբշ. 475?*

ՆՀԲ դրաւ նախ յն. ձևի հետ։ Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. Arm. Stud. § 205, *յետոյ* Bartholomae, Stud. 2, 40, Bugge KZ 32, 11, Meillet MSL 10, 282:—Scheftelowitz BB 28, 300 *և* 29, 56 *կըցում է ալբան.* mezi *«արու քուռակ»,* meze *«էգ քուռակ»,* mezore *«երինջ, հորթ», մակեդ.* mandzu *«քուռակ», ռում.* manz *«հորթ», իտալ.* manzo *«եզ» ևն բառերի հետ. իսկ* KZ *54 (1927), 226 և 232 սանս.* mahiṣás *«ցուլ» բառի հետ*<*հնխ.* mogʹhisos: *Վերջինիս դէմ են* Boisacq *և* Pokorny՝ *անդ։*

ԳԻՌ.—Երև. Հմշ. Տփ. մօզի, *Ղրբ.* մօʹզի, մէօʹզի, *Ախց. Կր.* մօզիկ, *Ալշ. Մշ.* մօզիգ, *Սվեդ.* միզզա: *(Ղզ.* մոզի *է կոչւում «ձիու և էշի երկու տարեկան արու քուռակը» Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 486. Ղրբ. «գոմէշի ձագը», Սվեդ. «արու հորթը» ևն)։ Նոր բառեր են* մոզամայր, մոզարած, մոզի-մզուր:

ՓՈԽ.—Կապադովկ. μουζία *«երինջ»* (Karolides, Γλ. συγκρ. 93, 196, Bugge KZ 32, 11), *քրդ.* موزيك muzik *«հորթ. 2. կնոջ առաջին ամուսնուց ունեցած որդին» (այս նշանակութիւնն ունի նաև* մոզիկ *Բլ.),* մոզի *«ղուարակ» Մտթ. իբ. 4. վրաց.* მოზვერი մոզվերի, *գուռ.* mozvi, mezve, mezvi *«հորթ», լազ.* muzari *«էգ հորթ» (Աճառ. Արրտ. 1911, 417), ուտ.* mozi, *թրք. գւռ. Կր.* mozig *«մոզիկ» (Բիւր. 1898, 627).—անշուշտ պատահական է դիգ.* meši *«հորթ». բայց յայտնի չէ թէ պատահակա՞ն է նաև արևել. թրք.* موزاى muzay *«հորթ», որի դէմ ունինք օսմ.* بوزاغو buzaγu *«հորթ» (սրանից է Ննխ.* բուզօվ *«հորթ»),* buzaγəlamaq *«հորթ ծնիլ»։*

ՄՈԹԻՆ *«մզկիթի աշտարակից հաւատացեալներին աղօթքի կանչող մոլլան. միւէզզին». ունի միայն ԳԲ։*

Մոթխոթել *տե՛ս խոթ։*

+ՄՈԼ *«ծառերի բնի մօտ բուսած երկրորդական ճիւղ» Գաղիան. բայց ըստ Նորայր. Բանաս. 1901, էջ 121 Գաղիանոսի* մոլը *պէտք է կարդալ* մոշ *«մորենի», որ տե՛ս* մոշայ *բառի տակ. ըստ այսմ* մոլ *բառի (այս նշանակութեամբ) վկայութիւններից ջնջւում է Գաղիան. և մնում է միայն Ստեփ. լեհ.։ Աւելի հնից չէ աւանդուած, բայց պահուած է գաւառականների մէջ՝ զանազան նշանակութիւններով։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mol- *«ծլել, ընձիւղել» արմատից. հմմտ. յն.* μολεύω, μολούω μωλύω *(Հեսիւք.) «ծառի մոլերը կտրել և ուրիշ տեղ տնկել»,* βλαστέω, βλαστάνω, βλαστεῖν *«ծլել, աճել»»,* βλαστός βλάστη *«ծիլ, բողբոջ»,* βλώσκω *(աոր.* ἔμολον, *ապ.* μολοῦμαι, *անորոշ՝* μολεῖν) *«երթալ, գալ»,* αὐτόμολος *«ինքնեկ, կամաւորապէս կամ ինքնագլուխ եկող» ևն. այս բոլորի նախնականն է* *melō̄ *«դուրս գալ, յառաջ գալ, փխբ. բոյսերի աճել, ծլել», որի ստորին ձայնդարձի* *ml- *ձևից յառաջացել է յն.* βλ- (Boisacq 121, 124, 643, Walde 301): Pokorny 2, 294 *հնխ. արմատը դնում է* melā̄* *«դուրս գալ, երևալ», որից հանում է՝ բացի յն. ձևերից, նաև սլաւական ընտանիքից՝ սերբ.* izmolīm *«դուրս երևցնել», սլովէն.* molíti *«մեկնել, երկարել» ևն։ Սակայն «բոյսի աճել» իմաստով կայ միմիայն յունարէնը, որ ենթադրում է* *μόλος *«ծիլ, ընձիւղ»։—Աճ.*

Աճառ. MSL 15, 244 կցում է սանս. mula- «արմատ» բառին, որի հետ Boisacq 654 և Pokorny 2, 303 միացնում են յն. μῶλυ «մոգական բոյս, դեղնածաղիկ սխտոր», նախաձևը դնելով mōul-: Այս ձևի դէմ սպասելի էր հյ. *մոյլ, ուստի լաւագոյն եմ համարում վերի մեկնութիւնը, որ թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ աւելի համապատասխան է։

ԳԻՌ.—Մոլ. Բ. Ջմշ. Ջրս. «ծառի բարակ ճիւղ, ճպոտ», Ակն, Բնկ. Ննխ. Ջղ. «ծառի արմատի կողքերից դուրս եկած երկրորդական ճիւղեր», Տր. «ծառերի մատղաշ ճիւղեր և տերևներ՝ որ իբրև կեր տալիս են հորթիկներին», Բիւթ. «թթենու տերև՝ որ կտրատելով տալիս են շերամին», «յարդախառն շաղախ», մող Տր. «թեղի, կաթնտերևի, մանի և ուրիշ ծառերի տերևներ, որ անասուններին իբր կեր են տալիս», մողկ Խտջ. (ձևի և կազմութեան համար հմմտ. բողկ, արմատը բող) «ժախի նման մի բոյս». սրանցից են մոլել Վն. «յարդախառն շաղախով ծեփել», Հմշ. «փուշերն ու թուփերը կտրատել», մոլուտ Ղզ. մոլճկուտ Շլ. «մացառուտ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. მოლი մոլի «դալար խոտ, մի տեսակ խոտ, պտտրինջ կամ թուրինջ խոտ»։

+ՄՈԼ «մի բանի սաստիկ կպչելով խնթենալ, ցնորիլ, կատաղիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից մոլիլ «խենթենալ» ՍԳր. մոլուցք Ոսկ. ես. գինեմոլ ՍԳր Ոսկ. մ. բ. 23. մոլել «խենթեցնել» Վրք. հց. մոլութիւն ՍԳր. մոլաբզենի «վայրի թզենի» ՍԳր. Վեցօր. մոլախինդ «conium maculatum L» (Տիրացուեան, Contributo § 287) Նիւս. կազմ. Մեսր. երէց. մոլաբոյս Ագաթ. դիւացամոլ Ագաթ. § 246 (հին տպ. դիւամոլ), դիցամոլ Կաղանկտ. իգամոլիլ Փիլ. կնամոլ Խոր. մանկամոլ Նոնն. Ճառընտ. մարմնամոլութիւն ՅՀ. իմ. ատ. կռամոլ ՅՀ. կթ. շրջմոլիկ Լմբ. պտրգ. որկրամոլ Ոսկ. յհ. ա. 43. առատութեան գաղափարով՝ հացամոլ «հացառատ» Ոսկ. ես. էջ 230. մոլեռանդ, մոլեռանդութիւն, ծխամոլ, սրճամոլ ևն (նոր բառեր).—նոյն արմատից -ի մասնիկով (հմմտ. բար-ի) ՄՈԼԻ «խենթ, խենթի պէս կպուած, բուռն» Դ. թագ. թ. 11, Ոսկ. մ. գ. 34, յհ. բ. 22, Բ. տիմ. որից մոլեգին ՍԳր. Եփր. ծն. մոլեբար Եփր. օրին. էջ 280. մոլեկան ՍԳր. Վեցօր. Եւս. քր. մոլեխինդ Խոր. ՅՀ. կթ. խնդամոլի Եւս. քր. բառիս համար Հ. Ս. Գարամանլեան ՀԱ 1931, 646 գտնում է մի նոր առում. այսպէս՝ մոլի «մի տեսակ կախարդ» Եզն. էջ 100—101, մոլիլ «հարցուկի գուշակութիւններ անել» Կծ. ժզ. 16. այս նշանակութիւնը անշուշտ կպուած է կախարդի կատաղիլ փրփրելու հետ։— -ար մասնիկով (հմմտ. մեծարել, մթար) ՄՈԼԱՐ «խաբող» Բ. կոր. զ. 8. Կոչ. «ցնորեալ, խաբուած» Ճառընտ. Եղիշ. Թղմ. «սխալ, մոլորական» Առակ. ժ. 17. որից ստեղծ մոլարք «մոլորակներ» Յուդ. 13. մոլարանոււ Ա. տիմ. զ. 20. մոլարումն Փիլ. խաւարամոլար Եփր. ապաշխ. 186. մտամոլար Փիլ.— -որ մասնիկով՝ ՄՈԼՈՐ (հմմտ. գլոր. ճառոր, բեկոր) «մոլորած, թիւրած» Ոսկ. լս. Վրդն. ծն. և եւ. որից մոլորիլ ՍԳր. մոլորեցուցանել ՍԳր. մոլորութիւն ՍԳր. Ոսկ. մտթ. մոլորակ Փիլ. մոլորական Ոփս. թ. 17. Կոչ. Ագաթ. Եւագր. Եւս. քր. Վեցօր. մոլորաճողմ Ագաթ. դիւամոլոր ՅՀ. կթ. Կաղանկտ. եօթնամոլորակ Փիլ. մտամոլոր Մարաթ. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mol- արմատից. հմմտ. յատկապէս՝ ալբան. mal̃ «կիրք, մոլութիւն, սաստիկ ցանկութիւն», հոլլ. mal «յիմար, անմիտ, կատաղի», սանս. मल्व malva «անխելք, անմիտ», անգսք. malsc «հպարտ», գոթ. (untila)malsks «անմիտ, անխորհուրդ» (դրուած է յն. προπετής բառի դէմ, որ է ճիշտ «մոլեալ և զակատեալ») ևն (վերջին երկուսը -sko- մասնիկով աճած)։ Այս բոլորը հանւում են հնխ. mel-: mol- արմատից (Pokorny 2, 290, Walde 296):— Տե՛ս և տակը՝ ստուգաբանութեանց պատմութեան մէջ։

Pictet KZ 5, 335 իռլ. maille, սանս. mlāi են ձևերի հետ։ Առաջին անգամ Diefenbach, Wört. yot. spr. 2, 27 համեմատեց գոթ. -malsks բառի հետ։ Թոփուզեան, Արծ. վասպ. էջ 42 «մոլոր, արմատ ոլոր, որ և գլոր, խոլոր, բոլոր»: Meillet MSL 8, 279 մեղք բառի հետ

միասին դնելով մոլոր՝ *համեմատում է լտ.* malus, *լիթ.* milyti *ձևերի հետ։ Հիմք.* մոլի=*յն.* μολύνω *«կեղտոտել, ապականել», լտ.* mollire *«կակղացնել են»,* մոլար<ոլոռն *բառից, իսկ* մոլոր< բոլոր *բառից։* Tomaschek, Die alten Thraker 2, 27 *յն.* μωλύω *«թուլանալ»,* βλάζ, βλακός *«թոյլ մեղկ», թրակ.* μῶλη *«վայրի փեգենայ բոյսը»։* Patrubány SA 1, 194 *լտ.* moles, molīri, *լեթթ.* ma-litis *«սաստիկ ջանալ»,* mu'ldināt *«հանգիստ չտալ»։* Diefenbach-*ի վրայ հիմնուելով* Finck ZAPh 1, 170 *տուաւ վերի մեկնութիւնը, բայց դնելով նաև այնպիսի բառեր, որոնք նոյն արմատին չեն պատկանում։*—Pokorny 2, 284—294 *ճանաչում է եօթը տարբեր հնխ. արմատ* mel- *ձևով, որոնցից յիշենք* 1. mel- *«ջարդել, մանրել» (տե՛ս հյ.* մալ), *2.* mel- *«խաբել» (>հյ.* մեղք), *3.* mel- *«դանդաղիլ», 4.* mel- *«ուժեղ, մեծ». վերի բառերը դրւում են առաջին* mel- *արմատի տակ, ուր են նաև «խենթ» իմաստով ուրիշ ուրիշ բառեր. ինչ. յն.* βλάξ, βλακός *«թոյլ, մեղկ, կակուղ, խենթուկ», լեթթ.* mulk'is *«յիմար, ապուշ» են. բայց այս «խենթ»երը իրաւամբ պատկանում են այստեղ, որովհետև բխում են «թուլութեան, տկարութեան» գաղափարից, մինչդեռ մեր* մոլին *և նրա յարակից օտար ձևերը ընդհակառակը «կատաղութեան» գաղափարից են բըխում։ Շատ կարելի է հյ.* մոլ- *արմատը իր զանազան առումներով գումարումը լինի մի քանի տարբեր հնխ. արմատների, ինչ.* մոլորիլ *«սխալիլ»<հնխ.* mel- *«խաբել» արմատից,* հացամոլ *«հացառատ»<հնխ.* mel- *«ուժեղ, մեծ» արմատից են։*

ԳԻՌ.—Արմատական ձևը պահում են Պլ. մօլօր էրթալ *և Ռ.* մօլօր էրթալ *«կերածը կատիկին թռնել, ընչափողի մէջ մտնել». բայական ձևով են՝ Սչ.* մօլօրել, *Երև. Ննխ.* մօլօրվէլ, *Համշ.* մօլօրվուշ, *Մշ.* մօլըրել, *Ախց. Ակն. Ասլ. Խրբ. Կր. Ոզմ. Պլ. Ռոդ.* մօլըրիլ, *Տփ.* մօլըրվիլ, *Ալշ.* մօլրել, *Ղրբ.* մլօ՛րվէլ, *Շմ.* մլօրվիլ, *Վն.* մէօլրել, *Սլմ.* մէօլէօրվել, *Զթ.* մը՚լը՚յիլ, մը՚լը՚րիլ, *Մկ.* միվիրիլ, *Ջղ.* մուլորել, մալորել, *Ագլ.* մլտրիլ. *այս բոլորը նշանակում են «մոլորիլ». իսկ Տիգ.* մօլրիլ *«նուաղիլ, ուշաթափուիլ», Սվեդ.* մլլարիլ, մըլըրիլ *«աչքերը շաղուիլ» (հաւանաբար վերջինս ներկայացնում է* մոլոր *և* մլար *(<*մռայլ, մլար) *արմատների խառնուրդը)։ Նոր բառեր են* մոլորուկ, մոլոր-շոլոր, մսամոլ, մսամոլիկ, խնդամոլիկ, ծծմոլ, մտամոլիկ, մտամոլոր, մոլոֆոր. *(վերջինը ա՛յնքան է ձևափոխուել, որ հասել է մինչև* մօրֆուր! *ձևին. հնագոյն և ուղիղ ձևը (իբր* մոլի ֆոր) *ներկայացնում է Առաք. լծ. սհմ. էջ 178 «Մոլեալն ի մոլոքորէն ոչ յագի քերելովն». որ և* մոլաֆոր *Բժշ. «Մոլաքոր որ է տապաստըն» (Հրտր. Բազմ. 1917, 102)։*

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 224 *հայերէնից է դնում հունգ.* bolond *«յիմար» բառը (իբր հյ.* մոլի+*պրս.* andak *«լեալ»), որ անշուշտ բնաւ կապ չունի այստեղ։*

*ՄՈԼՈՇ (ի հլ. *բստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «բաղրջուկ, աղէկտակ, Թրք.* էշպէմ կիւմէճի, *լտ.* malva silvestris L» *(Տիրացուեան,* Contributo § 330, *ուր տալիս է նաև* մոլոֆ *ձևը) Վրք. հց. բ. 263 (սեռ.* մոլոշի). *գրուած նաև* մօլօշ, մօլօշխա, մոլոխ, մոլոխիա *Բժշ.* մօլօխ *Մխ. հեր. 95։*

=*Յն.* μολόχη, μαλάχη *հոմանիշից. հայերէնի մէջ բառավերջի* շ *և* խ *ձայները ներկայացնում են յն.* χ-*ի յետին հնչումները. հմմտ.* շլոռու<χλωρός, խարտափիլակ<χαρταφύλαξ. *հին հնչման տառադարձութիւնն են ներկայացնում վրաց.* მალოქი մալոքի, მალუქი մալուքի *և լազ.* molok'i *«մոլոշ»։ Յոյն բառի ծագման մասին կան զանազան կարծիքներ (տե՛ս* Boisacq 604), *բայց հաւանաբար հին միջերկրեան փոխառութիւն է, որի հետ նոյն է գալիս եբր.* מַלּוּחַ malluḫa *«աղիմայ բոյսը,* atriplex halimus L»: Boisacq *անդ տալիս է բառիս համար նաև յն.* μάλβαξ, μάλβαχον *ձևերը, որոնք շատ կասկածելի է համարում։ Հյ.* բաղբակ=*վրաց.* ბალბა balba *«մոլոշ» հոմանիշները չնչում են այս կասկածները և թերևս մի ընդհանուր հին աղբիւր ենթադրում։—Հիւբշ. 366։*

ՆՀԲ լծ. յն. մօլօ՛խի, մալա՛խի, *լտ.* մա՛լուա, *պրս.* միլֆէֆ: *Հիւբշ.* ZDMG 36 (1882), 127 *և Հիւնք. յն.* μολόχη-*ից։*

ԳԻՒ.—Նխ. մօլօշ *«բաղրջուկ». իսկ Ջն. «կաղնիների վրայ՝ գնդաձև նման կոլոր և թեթև մի պտուղ»։*

Մոլոր *տե՛ս Մոլ։*

ՄՈԽԻՐ, ո *հլ. «այրուած բանի փոշին» ՍԳր. որից* մոխրել *«մոխիր դարձնել» Ամովս. բ. 1. Ոսկ. ա. Թես.* մոխրակոյտ *Վեա. ա. 16, գ. 12.* մոխրանոց *Փարպ.* մոխրապաշտութիւն *Ագաթ.* մոխրատարած *Ոսկ. մ. գ. 14.* մոխրացան *Ոսկ. մ. բ. 5. Վեցօր.* մոխրոց *«աղբանոց» Նէմ. գ. 13, 14.* կրակամոխիր *Ճառընտ.* մոխրամաճ *(նոր բառ) ևն։*

Lag. Urgesch. 806 մուխ *բառից· Հիւնք. յն.* κοπρίον. *լտ.* maculo *«աղտեղել»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 հյ.* մոծիր *և թրք.* məǰər *բառերի հետ։ Մառ,* О полож. абхаз. 34 *վրաց.* xviri *«փոշի», ափխազ.* àxua *«մոխիր» բառերի հետ. արմատը* խիր, մո *մասնիկով։*

ԳԻՒ.—Ջղ. Վն. մոխիր, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ.* մօխիր, *Գոր.* մօ՛խէր, *Ակն. Եւդ.* մախիր, *Ագլ.* մա՛խիր, մա՛ճիր, *Մկ.* մուխիր, *Ոզմ.* մուխէʹր, *Սլմ.* մուէխիր, *Ասլ.* մէօխիր *(բայց* մօrխէօ՝ց *«մոխիր թափելու տեղ»), Ղրբ.* մօ՛խուր, *Շմ.* մուխուր, *Ջթ.* մախր՛յ, մախր՛ր, *Սվեդ.* մոխխէր:*—Նոր բառեր են* մոխիրխաշ, մոխիրկոխ, մոխրագող, մոխրաքաթախ, մոխրաքաղ, մոխրածուծ, մոխրակալ, մոխրալոլոլ, մոխրաճաճ, մոխրաճարել, մոխրաճող, մոխրատ, մոխրատաճի, մոխրիկ, մոխրել *«մոխիրով շփել» (>Ակն.* մառխէլ), մոխրուիլ, մոխրօծ:*—Ջղ. փոխանակ* մոխիր *ձևի՝ աւելի գործածական է* կտրմոխիր:

ՄՈԽՈՍԻ *«մոխիր կամ շօշափումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 214։*

***ՄՈԾԱԿ** *«մժեղ, մժղուկ» Վրդն. աղ. ճխզ. էջ 496 (ձեռ.* ի մոծկէ, *տպ.* ի մոծէ, *ուղղելի* ի մոծկէ՝ *ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. 19) Ջքր. սարկ. Բ. 2. (գրուած նաև* մուծակ). *որից* մոծակի ծառ *«թեղի,* orme» *Ասար. Ամիրտ. (ըստ Ջղ.* մոծակի ծառ *է կոչւում մի տեսակ անպտուղ ծառ, միջակ բարձրութեամբ, տերևները նման թթենու տերևներին.*

Հմմտ. պրս. پشه‌دار paššadār *«է ծառ ևմն, որ ունի զգոզակ, ի մէջ որոյ գոյանան մոծակք»* (paššа *«մոծակ» բառից)։*

=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ. Հմմտ. ուտ. մոծակ, *ավար.* mǟčak‘, *կիւր.* miçeg, *բուդ.* miçax, *խին.* miǰak‘, *ակ. լակ. չի.* mičak‘, *ինգ.* mučak‘, *նաև չաղաթ.* موچاك mučak (Будаговъ 2, 261), *բոլորն էլ «մոծակ» նշանակութեամբ։—Աճ.*

ՀՀԲ հանում է մոյծ *արմատից, իբրև «մուծակ, մուծանող, խայթող»։* Karolides, Γλ. συγκρ. 93 *կապադովկ.* μοῦτα *«սարդ» բառի հետ։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910, 270։ Ղափանցեան,* ЗВО *23, 356 քրդ.* moz *«պիծակ»։*

ԳԻՒ.—Ջղ. մոծակ, *Երև. Կր. Շմ. Տփ.* մօծակ, *Ղրբ.* մըէ՛ծակ, *Ագլ.* մա՛ծակ:

ՄՈԾԻՐ *«մոխիր, ածուխի փշրուք, մճիր». Վրք. հց. Բ. 464. Մարթին. ասւում է նաև* մոճիր, մճիր, մծիր. *որից* մծրել *«խանձել, այրել, մոխիր դարձնել» (նորագիւտ բառ) Սմ. ապար. 77, 100 (Զառիծադէմ անպարտելին… կամէր մծրել հուր Սասանին. Մըծրեալ այրեաց բոլորովին). Օրբել. 330 (Զգեղեցիկ սաղարթ լուսալիր ոստոց հաւատոյ… բոցաթոյն արկածիւ այրեալ մծրէ և ապականէ),* մծրիլ *«հացահատիկը ուշ հնձուելով՝ այրել հողանալ» Վստկ. էջ 29 (Թէ գարին հասեալ իցէ, յառաջ զայն հնձեա՛, զի թէ յամէ, մծրի)։*

ՆՀԲ մոխի՞ր *բառից։ Հիւնք.* մոխիր *և* մաճուր *բառերի հետ։ Թիրեաքեան. Բազմ. 1913, 341 հյ.* մոխիր *և թրք.* məǰər *բառերի հետ։*

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. մօծիր, *Հմշ.* մօծիր *«կըրակը պատող մոխիրը», Ալշ. Եւդ. Մշ. Մշկ.* մօծիլ *«փոքրիկ կայծ» (Մշ. նաև* մօծեղ), *Ջղ.* մոծիլ, *Ոզմ.* մուծէʹլ *«կայծ», Պլ. Սեբ.* մըջիր, *Ռ.* մըջըր, *Ասլ.* մծիլ *«ածուխի փշրանք», Թըրքախօս հայերից՝ Ատն.* մզել *«սպառած՝ քիչ մնացած կրակ».—*մծրիլ *ձևի դէմ ունինք* մծրուիլ *Երև.,* մճռիլ *Վն.,* մճռրել *Սլմ.,* մճռուր *Մրղ. Վն. «այրուած բանի ածխացած*

մնացորդը».—Նոր բառ է մոճրակալել Ղզ. «կրակը մոխրով ծածկուիլ»։

ՓՈԽ.—Թրք. موجور mujur «հրահալեալ կղկղանք, scorie», որ ըստ Կարապետեան, Թմ. բռ. 870 բացի «հրահալեալ կղկղանք» նշանակութիւնից, ունի նաև «ածուխի մանրուք» նշանակութիւնը, որով բոլորովին նոյնանում է հայերէնի հետ և սրանով փոխառութիւնը հաստատւում։

ՄՈՂ «ծուռ, ծուռ ու մուռ». գիտէ միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վեցօր, Թ. 195. «Զի՞րդ կորացեալ և կըրկնեալ կազմի (կարիճն) հարկանել ըստ օրինակի մող և կոր (լս. ման և կոր) կերպարանաց փղի»։

Կապ ունի՞ արդեօք աղամող բառի հետ։

*ՄՈՂԷԶ «քարաթոթոշ, կովադիաց, քէրբէնքէլէ» Ղևտ. ժա. 30. աւուռ է նաև մողիզ Եղիշ. մողոզ Պտմ. աղէքս. 154. մայաղէզ Գաղիան. կամ նաև մուղէզ, մողէս, մուղէս. մուղիզ ևն. վերջաձայնի տարբերութիւնը այնպէս է, ինչպէս fառաէզ—fառաէս. նոր գրականի ընդունած ձևն է միայն մողէս:

=Պհլ. անծանօթ մի ձևից, որի ներկայացուցիչն է պրս. مالوس mālūs կամ mālōs «կանաչ մողէս» (ԳԴ, էջ 290 ա). բառիս բուն հայերէնն է կովադիաց:

Klaproth, Asia pol. 100 համեմատեց առաջին անգամ սոյն պրս. ձևի հետ։ Տէրվ. Altarm. 90 բարդուած է համարում մող=զնդ. mairya «մահացուցիչ, վնասակար», պրս. mār «օձ»+իծ բառերից։ Bugge KZ 32. 86 համեմատում է ոստ. milγonǰ, թուշ. melqu, չեչէն. melq̇u բառերի հետ։ Նոյն IF 1, 442 մերժում է կապել նբգերմ. molch, մբգ. mol, molle, հբգ. mol «սալամանդր, սև մողէս» ձևերի հետ և իբր բնիկ հայ՝ բարդուած է համարում մող և իծ բառերից. մող<*mandr- գտնում է սանս. maṇḍūka- «գորտ» բառի մէջ։ Սրա դէմ են դուրս գալիս Bartholomae IF 3, 175, Wackernagel և մանաւանդ Lidén, Stud. zur altind. u. vgl. spr. էջ 85—87. որ հյ. մողէս դնում է հնխ. mel, mol- «կեղտոտել» արմատից, կցելով սանս. mala «կեղտ», յն. μολύνω «ապականել», հբգ. mol, molm, molt, նբգ. Molch «մողէս» ձևերին։ (Չի ընդունում Pokorny 2, 286)։ Հիւնք. մժեխ բառից։ Գարագաշեան, Արևելք, 1895 յունիս 27 յն. μαλακός, լտ. mollis բառից, որ է կակուղ, իբր կակղամորթ։ Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 409 արաբ. مجوس majūs «քամելէոն»։ Patrubány ՀԱ 1908, 152 յն. βλώσκω, ἔμολον, μολοῦμαι «երթալ, գալ» բայի հետ՝ հնխ. melo «դուրս գալ» արմատից (տե՛ս վերը մոլ)։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, էջ 111 -էզ կենդանի նշանակող մասնիկով, ինչ. խլէզ, տղէզ ևն։—Վերի մեկնութիւնը առաջարկել եմ Meillet-ին, բայց նա չէ՛ վճռական՝ պրս. l ձայնի անորոշութեան պատճառով (անձնական)։

ԳԻՒ.—Կր. մօղէզ, Սեբ. մօղէս, Մկ. Վն. մօղօզիկ, Ալշ. Մշ. մօղօզիգ (Մշ. նաև մօղլօզիգ), Մրղ. Սլմ. մօղօզիկ՚, Խրբ. Տիգ. մըզլէզ, Մշկ. Ք. մզըլդրէզ, Ննխ. մոխլէզ, Ակ. Սր. մողոզրիկ (ըստ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 111 ծան.). անշուշտ նոյն բառն է նաև մողորիկ Տր. «մի տեսակ կարճ և անթոյն օձ»։ — Բառիս ձևափոխութեան վրայ անշուշտ ազդել է խլէզ հոմանիշը և փոխադարձաբար։

ՓՈԽ.—Ըստ Ղափանցեան (անդ) գւռ. մողօզրիկ ձևից է փոխառեալ տեղական քրդ. makizark «մողէս»։ Այլուր մողէսը կոչւում է քրդ. makamä'r (տե՛ս իմ Recueil de mots Kurdes, էջ 12), որ կազմուած է ըստ իս քրդ. mä'r (=պրս. mār) «օձ» բառից. Հաճընի բարբառով էլ մողէսը (մեծ տեսակը) կոչւում է «Օձին թոյն ուտող»։ Ուտ. մօղօծ «մողէզ»։

*ՄՈՄ, ո հլ. «մեղրամոմ» ՍԳր. Վեցօր. էջ 166. որից մոմակերտ Վեցօր. 165. մոմեղէն Բուզ. ականամոմ Եզն. մոմատեսակ Պղատ. տիմ. և օրին. մոմազօծ Մաշտ. ջահկ. մոմենել «մոմով պատել?» Կոչ. 115 (Ձմորթն հանեալ մոմնեալ իբրև զպարկ. յն. չունի մոմենեալ). մոմակալ Յայսմ. Մաշտ. մոմածև Նիւս. կազմ. մոմլաթ Առաք. պտմ. 138. մոմեղինաւոր «ձեռքը մոմ բռնած տիրացու

կամ դպիր» (Նորագիւտ բառ) Լմբ. մատ. 201. Նոր բառեր են մեղրամոմ, կճմամոմ, մոմավաճառ, մոմլուցկի, մոմշոր (արդէն յիշուած է Թորոսեան, Տետր. Հմռ. բառ. էջ 53), մոմապատ, մոմագործութիւն են։

=Պհլ. *mōm բառից. հմմտ. պրս. موم mūm «մոմ», հինդուստ. mōm, գնչ. mom, որոնցից են փոխառեալ նաև արաբ. քրդ. mūm, թրք. mūm, mom «մոմ, մեղրամոմ, կերոն»։—Հիւբշ. 196։

Նախ Schröder, Thesaur. 46 արաբ. mum բառից։ ԳԴ պրս. mūm: ՆՀԲ թրք. մում: Böttich. Arica 78, 293, Lag. Urgesch. 957, Müller SWAW 38, 590, Հիւբշ. KZ 23, 403 պրս. nōm։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Վն. մոմ, Ախց. Խրբ. Կր. Ննխ, Պլ. Ռ. Սչ. մօմ, Ագլ. Ակն. Գոր. Երև. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. մում, Սեբ. մէօմ, Սլմ. մուէմ, Զթ. միմ, միւմ, Սվեդ. միմ, Ասլ. մըմ, Նոր բառեր են մոմել, մոմիլ, մոմքափ, մոմիկ, մոմշոր, մոմպատ, մոմփայտ:

ՄՈՄԱՍԹԻ «ժամանգ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 214։

ՄՈՄՈՇ «գետնաքարշ, դանդաղ» Հին բռ. Բառ. երեմ. էջ 214. որից անմոմոշական «անդանդաղ, համարձակ» Մագ. ղամագտ. (Մէնէվիշ. Գամագտ. էջ 32)։

ՄՈՄՈՋ «նռճի, կաղնի և նման վայրի ծառերի պտուղը, chaton», որ և մամոչ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2105 և § 1953։

*ՄՈՄՈՍ տե՛ս Միմոս։

+ՄՈՅԹ, ի հլ. «նեցուկ, յենարան, մի բան հաստատ պահելու համար ս ակը դրուած ցից» ՍԳր. Վեցօր. 167, 194. Ոսկ. պօղ. Ոսկ. ես. 264. Մագ. թղ. 31. Վ.անակ. յոբ. Գէ. ես.

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meuthi- ձևից. սրա հետ հմմտ. սանս. मेथि methi «մոյթ, ցից», mitá «հաստատեալ», minóti «տնկել. ցցել, հաստատել, հիմնել», mít- «տնկած ցից», mayūkha- «ցից», լիթ. miētas «ցանկապատի ցից», լեթթ. miets «նոյն նշ.», maide «ձող», mienu, miet «հողի մէջ ցից խրել», միռլ. methos «սահմանանիշ», լտ. meta «սահման, ծայր, վերջ», moenia «շրջապարիսպ», munio «պարսպել, պատ քաշել», murus «պատ», հհիւս. meiðr «ծառ. գերան, ձող» (Walde 481, 490, Trautmann 165)։ Բոլորի էլ պարզական արմատն է հնխ. mei «ցից տնկել, ցցով ամրացնել», որ ստանալով u աճականը՝ դարձել է meyu- (հմմտ. սանս. mayūkha) կամ meu-, որի վրայ էլ աւելանալով th աճականը՝ ստացուել է meu-thi->մոյթ (Meillet BZL 26, 125, Pokorny 2, 240):

ՆՀԲ յիշում է արաբ. ʻamūd «հաստատութիւն», matīn «հաստատուն», պրս. umūd, umīd «յոյս»։ Տէրվ. Նախալ. 99 սանս. mū, յն. μύω բառերի հետ հնխ. mu «փակել, պնդել» արմատից և կամ հյ. մուծանել, մտանել, մղել, լտ. movere են ձևերի հետ՝ հնխ. mu «մղել» արմատից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Scheftelowitz BB 29 (1905) 24 և 27, KZ 54 (1927), 252, որ ընդունում է նաև Meillet (նամակ 1 ապր. 1927)։

—ՄՈՅՏ. արմատ՝ որ առանձին գործածւում է իբրև կտ. եզ. գ. կամ հրամ. մուծանել բայի. որից ունինք մուծանել «մտցնել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Եւս. պատմ. մուծումն Աթ. մուծիչ «մտցնող» Լմբ. պարգ. մածիկ «արարողապետ, թագաւորի մօտ առաջնորդողը» ԱԹ. առորամոյծ Մագ. եկամոյծ «նորամուտ» Եփր. յովս. 102 (չունի ՆՀԲ). նոր ձև է մուծել:

=Նոյն է մուտ արմատի հետ. երկուսի ձայնական տանչութեան համար հմմտ. բոյծ և բուտ:

ՆՀԲ համարում է այլափոխուած մըտուցանել բայից։ Windisch. 23 մատնել, մատուցանել, մուտ բառերի հետ՝ լտ. medius «միջին» ձևին ազգակից։ Տէրվ. Նախալ. 46 հնխ. mu արմատից այլևայլ աճականներով կազմուած է դընում մուտ, մուխ, մուծ, մուղ, մոց:—Հիւնք.=ՆՀԲ։ Bugge KZ 32, 77 մատուցանել բառից, ուր ց ձայնը նախորդ տ-ի ազդեցութեամբ զրկուած է իր շընչից։ Meillet BSL № 79, էջ 4 մուտ կցելով յն. μύω ձևին և հանելով հնխ. mud$^e/_o$ բայից, անցողականը մուծա-

նեմ՝ հանում է հնխ. $m^{e}/_{o}$ u-$g^{e}/_{o}$ ձևից։ Տե՛ս նաև մաղչիլ և մուտ:

*ՄՈՅԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ոտնաման, հողաթափ, կօշիկ» Բուզ. 209, Փարպ. Վրք. հց. որից միամոյկ Փրպ. արմատը գրուած է նաև մոյգ, մոգ.— Նոր գրականում (արևմտեան բարբառ) ընդունուած էր միայն մոյկ ձևը և նշանակում՝ էր «մինչև ծունկը հասնող կօշիկ, ճիզմէ»։—Իսկ ձորձմոյկ տե՛ս ձորձ·

=Պհլ. պազ. mōk «կօշիկ» բառից, որից փոխառեալ են նաև արաբ. موق mūq, ասոր. ܡܘܩܐ mūqā, թալմ. מוק mūq, վրաց. მოგვი մոգվի «կօշիկ», յն. βαυκίς «մի տեսակ կանացի կօշիկ» (Boisacq 117 այս բառի ծագումը անյայտ է համարում)։— Հիւբշ. 196։

ՆՀԲ պրս. մուզէ և հյ. մուճակ բառերի հետ. իսկ սանդալ բառի տակ՝ լծ. մակոյկ և մագուգ։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 49 թալմ. արաբ. ասոր. և յն. ձևերի հետ դնում է muč արմատից։ Հիւբշ. KZ 23, 29 պհլ. mok և աֆղան. mocaṛah «կօշիկ»։ Հիւնք. մակոյկ բառից։

+ՄՈՅՆ «վայելչութիւն, բարեձևութիւն» Ոսկ. եբր. իը. 558. Պիտ. որից տմոյն «անբարեվայելուչ, տխեղծ» Ոսկ. եբր. իը. 558. տմունութիւն «անբարեվայելչութիւն» Պիտ. բարեմոյն «կայտառ, բարեվայելուչ, ուրախ» Առակ. ժէ. 22. չարամոյն «թշուառ, տառապեալ» Եփր. թգ. էջ 378. մունաւոր «մարմնի լաւ գոյն և գեղեցկութիւն ունեցող» Ոսկ. կող. էջ 530. նօրամոյն Ա. մակ. ա. 6. Բ. մակ. Ժ. 10 (դրուած յն. εὐπάτωρ «բարեհայր» բառի դէմ). Ագաթ. նարանջամոյն Կորիւն. (տպ. նարուստ ամացն, որ ըստ Գ. Տ-Մկրտչեան, Գորիւ և Շմոն, էջ 19, ուղղելի է նարանջամոյն, ինչպէս ունի էջմիածնի Գև. 611 ձեռագիրը). երկուսն էլ բուն թարգմանւում են «հօրը վայել, հօրն արժանի, հօրնմանակ» և ո՛չ «բարեհայր կամ քաջահայր»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mou-no- ձևից, որ կազմուած է mou- արմատից՝ -no- մասնիկով. արմատը գտնում ենք մի՛միայն գերմանական ընտանիքի մէջ. հմմտ. մհիւ. գերմ. mōi(e), մհոլ. mooy, հոլ. mooi, ֆրիզ. mōi, բոլորն էլ «գեղեցիկ, սիրուն», ֆրիզ. sik mōien «եղանակը գեղեցկանալ, օդը բացուիլ», որից փոխառեալ շվեդ. mojna «քամին նստիլ»։ Ընդհանուր գերմանական նախաձևն է *mauja-:

Բառ. երեմ. էջ 215 մոյն հասկանում է «փափուկ, բողբոջ, զուարթ»։ Canini, Et. étym. 46 մոյն կցում է սանս. man'i «գոյն» բառին, իսկ էջ 226 հյ. այլամոյն ձևից փոխառեալ է դնում արաբ. qalamūn, յն. χαμαιλέων «քամելէոն» բառերը։ Հիւնք. նօրամոյն մեկնում է իբր յն. μητρό-μοιον «հանգոյն մօրն»։ Մոյն բառի առթիւ տե՛ս Մրմրեան, Բիւզ. թ. 922, ուր առաջարկում է բնամոյն «original» բառը և որ քննում է Խաչկոնց, Ծաղիկ, թ. 1899 հոկտ" 28։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 122 լծ. զնդ. vohu manō «բարի ոգին»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 290 կցում է նման-ման արմատին։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 113:

ՄՈՅՆ «խեղդել». արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է միայն ծովամոյն առնել «ծովի մէջ խեղդել» Վրդ. պտմ. Խոսր. և գետամոյն «գետի մէջ խեղդուած» Նչ. եզեկ. Ոսկ. գծ. բառերի մէջ։

ՆՀԲ, Բագրատունի, Տարերք (1856), էջ 65 և Հիւնք. ամալ, ամացեալ բառից, որով արմատը լինում է ո՛չ թէ մոյն, այլ ամ. այսպէս՝ գետ-ամ-ոյն, ծով-ամ-ոյն (երկուսն էլ -ոյն մասնիկով)։ Meillet MSL 12, 430 իբր բնիկ հայ կցում է հսլ. myti «լուալ», լեթթ. maut «սուզիլ, լողալ», լիթ. máudyti «լոգանալ», հպրուս. aumūsnan «լուացումն», սանս. mūtram «մէզ», յն. μύδος «խոնաւութիւն» բառերին։ Այս մեկնութիւնը ընդունում են Walde 500 և Pokorny 2, 249:

ՄՈՅՆ «մեկնել, մեկնութիւն». անստոյգ բառ, որ երևան է գալիս միայն երազմոյն «Երազներ մեկնող Տիւր դիք» բառի մէջ։

Էմին, Հայ հեթ. կրօնը, Յոյս 1875, 292 և Ист. Асохика 269 մոյն դնելով «բնածին հանգամանք», երազմոյն մեկնում է «երազ մեկնելու բնածին յատ-

կութիւն ունեցող»։ Հիւնք. կազմուած է ղնում յն. μηνύω «յայտնել, ցուցանել, մեկնել», μήνυμα «ծանօթութիւն, զեկուցումն» ձեւով։ Տաշեան, Ագաթ. էջ 64 մոյն համարելով «բարի», եւազմոյն հասկանում է «բարի երազոց մեկնիչ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 290 իբր պրս. եւազ+نمون numūn «երազի իմաստը ցոյց տուող»։

ՄՈՅՍ «մօրուս», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։

*ՄՈՅՐ, ո հլ. «մուրացկանութիւն, մուրացկանին տրուած ողորմութիւնը» Սիր. խ. 32. Բուզ. Ոսկ. եբր. 469. Փիլիպ. 358. Մծբ. որից չրմոյր Մծբ. մուրանալ ՍԳր. Եղիշ. մուրալ Յայսմ. Անկ. գիրք նոր կտ. 118. մուրացիկ ՍԳր. մուրիկ Ոսկ. յհ. բ. 12, 14 մուրացկան Ոսկ. յհ. բ. 12. մուրակ Վեցօր. 123. Շիր. մուրական Ոսկ. եբր. մուրացածոյ Սեբեր. մուրող ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 10. Վեցօր. (ՀՀԲ ունի նաև մօրիկ (իմա՛ մուրիկ) «աղքատ, թշուառ, ողորմելի»)։

=Պհլ. *mōδ ձևից, որ պահում է միայն նորագիւտ սոգդ. mwδ=mōδ «աղքատի տրուած ողորմութիւն». ձևի համար հմմտ. βōδ >բոյր, rōδ>արոյր:

Müller WZKM 5 (1891), 65 պրս. موية mūya «ողբ ու կոծ», موئيدن mūīdan «լալ, ողբալ» բառերի նախաձև հպրս. *mauda ձևից, որոնց վրայ աւելացնում է WZKM 8, 182 նաև յն. μῦθος «խօսք, առակ, վէպ ևն»։ Չի՛ ընդունում Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 99։ Հիւնք. յն. μοῖρα, μορία, μόρος, μορίον «մասն, բաժին», μοιράω «բաժին առնել» և μείρομαι «զրկել, չքաւորել», տճկ. միրաս «ժառանգութիւն» բառերի հետ։ Patrubány ՀԱ 1908, էջ 344 meu «երթալ» արմատից. հմմտ. լտ. moveo «շարժել», լիթ. máuju «թափառել», յն. ἀμεῦσαι «գերազանցել» ևն։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Gauthiot MSL 19. 128:

ԳԻՒ.—Ննխ. մուր «մուրալու սատիճանի հասած աղքատ», Շլ. մուր անել «մուրալ». Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. մուրալ, Տիգ. մուրալ, Ասլ. միրալ, Զթ. մույօլ, մույոլ, Հճ. մույօլ, Սվեդ. միրիլ.—Հմմտ. նաև Ասլ. միրաազգ, Մկ. մօրօցիկ «մուրացկան, մուրացիկ»։

*ՄՈՆԱԴ «տաղանդ, քանքար» Շիր. էջ 29. «մնաս» Շիր. 33.—ՆՀԲ և ԱԲ դնում են նաև «միութիւն», բայց այս իմաստով գործածուած չէ հայերէնում։

=Յն. μονάς (սեռ. μονάδος) «միութիւն», նաև «չափ երկարութեան, մատնաչափ»։—Հիւբշ. 366։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 136, յետոյ ՆՀԲ։

ՄՈՆԱՅ «մէգ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։

*ՄՈՆԱՔՈՍ «մենակեաց, ճգնաւոր» Մխ. դտ. էջ 270. ունի միայն ՀՀԲ, որ տալիս է նաև մոնաքոզ գրչութիւնը. Բառ. երեմ. էջ 215 ունի մոնօքող, էջ 209 մենաքազն:

=Յն. μοναχός «մենաւոր, ճգնաւոր, աբեղայ». գալիս է μόνος «մենակ» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Բատտամեան, անդ։

*ՄՈՆՈՋՈՆ, ի-ա հլ. «միայնակեաց, աբեղայ» Անան. ժմնկ. 77. Մխ. դտ. էջ 269. Կանոն. էջ 116. Վրդն. պտմ. Ղևոնդ, լդ, էջ 141—142, լե. էջ 152. որից մոնոզոնակ «աբեղիկ» Շնորհ. առակ. մոնոզոնական կանոն. մոնոզոնութիւն Մխ. դտ. հայկական կերպարանք ստացած՝ մոնազն (իբր թէ ազն բառից կազմուած) Գիրք թղ. 42. Արծր. որից մոնազնութիւն Կանոն.։—Գրուած է մոլոզոն Սմբ. դտ. 89։

=Յն. μονάζων «աբեղայ», որից նաև վրաց. მონაზონი մոնազոնի՝ նոյն նշ։—Հիւբշ. էջ 366։

ՀՀԲ համարում է արդէն բառ յն.։ ԳԳ պրս. միւլուզէն, իբր բառ յն.։ Brosset JAs. 1834, 377 վրաց. մոնազոնի: ՆՀԲ յն-ից։

ՄՈՇԱՅ «մի տեսակ թուփ, tamarix bryа», որից մոշավայրի Երեմ. ժէ. 6, 31. Վրդն. ծն. (գրուած մոշ վայրի Գիրք թղ. 468), մոշի Գաղիան, Բժշ. մոշենի Պտմ. վր. էջ 48, 55, մոշ «պտուղը» Վստկ. 72, 79։

Պատահական նմանութիւն ունի թրք. meše, miše «կաղնի», որի հետ նոյն է

երևում ալթայ թթր. موش mös̆ *«մայրի, եղևնի»* (Будаговъ 2, *էջ 263)։*

ԳԻՌ.—Մշ. մօշի *«թուփ՝ որից ցախաւել են շինում», Խրբ.* մօշի *«մի տեսակ ծառ է», Ագլ. Ղրբ.* մօ՛շի *«մորենու թուփը». արմատն է* մոշ *Ագլ. Ղրբ. Ղրդ. Ղք. Շմ. «մորենու պըտուղը», որից նոր բառեր են՝* մոշուտ, մոշաճոտ, մոշաֆաղի, մոշաքսի, մառամոշ *և թերևս* մոշաճաւ: *Նշանակութեան արժանի է Ննխ.* մուշայ *(վերջաձայն y-ով) «մի տեսակ խոտ՝ որ անասունները արածում են». բայց այս բառը թաթարական փոխառութիւն պէտք է լինի և կապ չունի մեր մոշայի հետ՝ որ թուփ է (տե՛ս և իմ Քննութ. Նոր-Նախիջևանի բարբառի § 49)։*

ՄՈՇԻ *«ի սկզբանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։*

ՄՈՇՈՐԵԼ. *անյայտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Բառ. երեմ. էջ 196* ճարակել *բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝* ճարակել *«հնարել կամ մոշորել կամ արածել». ըստ այսմ բառիս իմաստը անորոշ է և հաւանաբար կա՛մ առաջինին է հոմանիշ և կամ երրորդին. կարող է նաև լինել վրիպակ՝ փոխանակ* մոլորել:

+ՄՈՌԱՆԱԼ *«մտքիցը դուրս գալ» ՍԳր. Ոսկ. եբր. որից* մոռացուցանել *Ծն. խա. 51. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 17.* մոռացօնք *Ղևտ. ե. 3. բ. պետ. ա. 9. Ոսկ. ես. Ագաթ. Բուզ.* մոռաց *Եփր. մաքր. 220.* մոռացկոտ *Փարպ. Եղիշ. հյր. մեր 206. Երզն. մտթ. 484.* մոռացութիւն *Յկ. ա. 25. Եւագր.* մոռացումն *ՍԳր.* չմոռացական *Բուզ.* անմոռաց *Մծբ. Փարպ. Եղիշ.* չարամոռաց *Եւագր.* տիրամոռաց *«իր տիրոջ մոռացող ապերախտ» (նորագիւտ բառ) Մխ. անեց. 32.* երախտամոռաց *Մաշկ. իգն.* դիւրամոռաց *Արծր.* անմոռանալի *Պիտ.* անմոռուկ «myosotis *ծաղիկը» (նոր գրականում կազմուած՝* անմեռուկ *բառի կաղապարով և իբր թրգմ.* ne m'oubliez pas, *գերմ.* Vergissmeinnicht, *իտալ.* non-ti-scordar-di-me *հոմանիշներից)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mors- *արմատից. հմմտ. սանս.* mr̥s̆, mr̥s̆yatē, *կտր.* mamárs̆a, mamr̥s̆e *«մոռանալ, անյիշաչար լինել, համբերութեամբ տանիլ», քուչ.* marsoymā *«մոռանալ», լիթ.* mir̃szti, mir̃sztu *«մոռանալ»* (Pokorny 2, 279, Trautmann 187, Boisacq 50):—*Հիւբշ. 475։*

ՆՀԲ «որպէս թէ մեռանիլ իրաց ի յուշն. լտ. memor *«յիշող» և* immemor *«մոռացող»։* Böttich. Arica 86, 413 *սանս.* smr̥ *և զնդ.* marə *«յիշել»։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 12 «թերևս ազգակից* մեռանիլ *բառին»։ Ճաղըճեան, Արևելք 1884 հոկ" 17 սանս.* smr *«յիշել» բառի հականիշն է համարում։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Նախալ. 58, 99. անկախաբար նաև* Bugge, Btrg. 23 *և* IF 1, 446: *Մառ* ЗВО *5, 320 պհլ.* muštan, *զնդ.* marəz. *պրս.* āmurzīdan *«քաւել»։ Հիւնք.* մեռանիլ *բայից։*

ԳԻՌ.—Ջղ. մոռանալ, *Վն.* մոռնալ, *Ալշ. Ակն. Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Մշ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* մօռնալ, *Հմշ.* մօռնուշ, *Տփ.* մօռանալ, *Երև. Կր.* մօռանալ, *Շմ.* մռանալ, *Ագլ.* մռա՛նիլ, *Ասլ. Մկ.* մէօռնալ, *Ոզմ.* մուռնալ, *Խրբ.* մառնալ, *Զթ.* մառնօլ, մառնոլ, *Սվեդ.* մառնիլ, *ՀՃ.* մօռնօլ, մօյնօլ: *Նոր բառեր են* մոռացկոտ, մոռցուենկ, մոռցուկ, մոռցուենկոտ, մոռուցք:

ՄՈՍ *«շօշափումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։ Տե՛ս և* նամեսի:

Արդեօք արամ. מוּשׁ moš=*արաբ.* مس mass *«շօշափել» բա՞ռն է* (Gesenius 409, 474):

ՄՈՎԱՐԻ *«մարախ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։*

ՄՈՎԴԱՏ *«միայն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։*

ՄՈՎԿ *«մի տեսակ լայն վարտիք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. Ա. 463 (անեզաբար, ինչպէս է և* վարտիք). *«Զքղամիթ և զկամար և զմովկս»։ Թէև կարելի էր այս բառը սխալ գրչութիւն համարել, փոխանակ* մոյկ *«կօշիկ», բայց որովհետև յոյն բնագրում դրուած* ἀναξυρίς *«լայն վարտիք», ուստի պէտք է համարել առանձին բառ (Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 118)։*

*ՄՈՎՊԵՏ *տես Մոգ։*

ՄՈՎՐԷ *«դառնութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։*

+**ՄՈՐ** *«մոշ, մորենու պտուղը»* Կիրղ. *Թգ. որից* մոreնի *«նոյնի թուփը, լտ.* rubus nemorosus Haynè» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 216) *ՍԳր. Վեցօր. էջ 111 որ և* մorի *Առաք. պտուղների նմանութիւնից շփոթելով՝* մorմ *«ելակ»* Կամրկպ. *«շնխաղող» Բժշ. «մոր, մոշ» Բժշ. որից և բոյսը կոչուած է* մorմենի: *(Ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 387* մorմ սև *է* «solanum nigrum L», *որ է* շաճխաղող):

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* moro- *ձևից, որի բուն նշանակութիւնն էր «մորենի». այնուհետև Եւրոպայում ստացաւ «թութ, թթենի» նշանակութիւնը։ Ժառանգներն են բացի հայերէնից՝ յն.* μόρον *կամ* μῶρον *«թութ»,* μορέα *«թթենի», միռլ.* merenn, *կիմր.* meı wydden *«թութ», լտ.* morum *«մոր, մոշ»,* morus *«մորենի»։ Աւելի ուշ յն.* μόρον *«թութ» ձևից փոխառութեամբ լտ.* morum *ևս դարձաւ «թութ», որից փոխառութեամբ յառաջացան հբգ.* mōr-, mūr-, mūl-beri, *մբգ.* mūl-boum, mūl-ber, *գերմ.* Maul-beere, *հոլլ.* moer-bezie, *անգսք.* mórberie *կամ* múrberie, *անգլ.* mulberry, *լիթ.* môras, *լեհ.* morwa *«թութ»* (Pokorny 2, 306, Boisacq 645, Walde 495, Kluge 323): Ernout-Meillet 601 *յոյն և լատին ձևերը միջերկրեան փոխառութիւն է համարում (չի յիշում հայերէնը և կելտականը)։*

> *ՆՀԲ լծ. յն.* μορέα, *լտ.* morus: *Նոյնը նաև* Lag. Arm. Stud. § 1520 *և Հիւնք.,* Canini, Et. étym. 182 մուr *«սև» բառից։ Հիւբշ. 394 յունարէնի հետ միասին դնում է ծագումն անծանօթ փոխառութեանց շարքը։* Hehn, Kulturpflanzen[6], *էջ 373—378 յոյն բառը համարում է մարապոնտական փոխառութիւն, միւսներն էլ յունարէնի միջոցով փոխառեալ։* Bugge, Lyk. Stud. 1, 13 *ուզում է տեսնել Լիւդիոյ* Μορμονδα *քաղաքի անուան մէջ։* Pokorny *դնում է վերի ձևով բնիկ հայ, ըստ որում հյ. և յն. ձևերը չէին կարող իրարից փոխառեալ լինել՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով։ Պատահական նմանութիւն ունի լազ.* murγi *«թութ»։*

ԳԻՌ.—Հմշ. մoru *«մորենի», Ջճ.* մույ, մուr *«մոր»,* մը՝յմինէ, մ՝ըrմինէ *«մորենի», Մկ.* մուrունիկ *«մոր պտուղը», Պլ.* մorմէնի *«մոր պտուղը! և բոյսը», Տիգ.* մoմէնի, *Սվեդ.* մըrմինա *«մորենի», Ասլ.* մըrմ, մըմr *«մոր»,* մըrմի փիւշ *«մորենի», Գնձ. Ղզ. Շշ.* մoն *«մոր», Գոր. Երև.* մo՛rի, *Ղրբ.* մo՛rէ *«ելակ», Ատ.* մoմլիգ *«մորենի պտուղը և բոյսը»,—նոյն են նաև* մor *Ղք. «արքայամոր»,* մorեմուկ *Չն. «շնխաղող», Մշ. «մորենի»,* մorենուկ *Ալշ. Մշ. «մորենի»,* մorմorիկ *Բն. Մէրտ. «մոր»,* մorմիկ *Ակն. «արքայամոր»։*

ՓՈԽ.—Պօլսի հայ բարբառից է փոխառեալ թրք. mormeni *«մոր» (օր.* «bahǰelerde mormeni, Sen urum, ben ermeni—*Պարտէզներում մորենի, Դու յոյն ես, ես հայազգի» ժողովրդական երգը)։*—Patrubány SA 1, 222 *հյ.* մorենի *ձևից փոխառեալ է դնում հունգ.* Murány *տեղական յատուկ անունը!*

ՄՈՐ *«մի տեսակ թունաւոր միջատ է. լտ.* tarantula» *Ամիրտ. որից* մorաճաr *«նոյն միջատից խայթուած» Վստկ. 165. սրա հետ նոյն են* մուr *«մի տեսակ վնասակար միջատ» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. 155՝ առանց վկայութեան).* մorմ *Վրդ. առ. 332։*

> *Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 108 հնխ.* mər, merə *«մեռնիլ» արմատից, ինչ. պրս.* mār *«օձ»։*

ԳԻՌ.—Ջղ. մorմ, *Երև.* մoրմ:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ ըստ Գ. Ասատուր (անձնական) վրաց. მორიელი մorիելի *«կարիճ»։*

ՄՈՐ *«մի տեսակ ընտիր զգեստ», անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 138. Ետուն նմա ևս զանգապանս մարգարտով և գումարտակ նոյնգունակ շուրջ զպարանոցաւն. ագուցին նմա արջնաթոյր մորս չորիւք. դրօշակօք (հրտր. Շահն. գրում է* սmoru): *Թերևս ուղղելի է* սամոյr. *տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 24. սակայն կայ նաև* մoն, *որ տես* փoոռ *բառի տակ։*

Մորեխ *տե՛ս Մարախ։*

***ՄՈՐԷ**, ի հլ. «ձկան ընդերքով և աղաջրով պատրաստուած մի տեսակ համեմանք՝ որ հները մոտ յարգի էր. լտ. garum». *իւղ, ձու, ձուկն, պանիր, կոգի, կաղտր, բաժին, շճուկ, կաթն, խեր և ձկանմորէ*. Մանդ. էջ 210=Գիրք թղ. 239=Մանդ. սրբ. էջ 13. *Մեղու և մորէիւ թացեալ՝ ի պիծակաց և ի մեղուաց գօշեալ լինէր ի միջօրէին* (յն. γάβος, լտ. garum). Գր. Նազիանզ. նշանակում է նաև «մի տեսակ ջրալի նիւթ՝ որ պատրաստում էին գարու ալիւրով, աղով, ջրով, սև ընգիկով, ռազանայով և մեղրով. գործածւում էր հին բժշկութեան մէջ իբր մարսողական» Բժշ. Մխ. Հեր. 89. Վստկ. ճհը. 115. այս վերջին իմաստով գրուած նաև մուռի Ամիրտ. 209 (մեկնում է իբր պրս. ābgāma, որ այս նշանակութիւնն ունի իրօք) կամ նաև մոռի Բառ. երեմ. 203, 215.—տե՛ս դարձեալ մորէ Կիրղ. ալէք. (Դ. թագ. ժգ. 9), որի ընթերցուածն անորոշ է։

=Յն. ἁλμυρίς, որ է լտ. muria, որից ֆրանս. saumure, տճկ. սալամուրա «աղաջրով համեմանք ձկան» կամ նաև առանձին պատրաստուած համեմանք՝ որ ընդարձակ տե՛ս Seidel, Հրտր. Մխ. Հեր. § 259, որ և արաբ. مُرّي murri։ Յետին մուռի ձևը անշուշտ արաբերէնից է. բայց ի՛նչպէս պիտի բացատրել յն. ἁλμυρίς և մորէ ձևերի յարաբերութիւնը։

ՆՀԲ նոյն է համարում միտինէս ձըկան հետ, բայց ձկանմորէ ասելուց յայտնի է որ բառը ձուկ չի՛ նշանակում։ Քաջունի, Բ. 73 դնում է իբր «merluche» ձուկը, որ նոյնպէս սխալ է։ ՀԲուս. § 2115 հետևելով Հին բժշկարանների աւանդածին, համարում է բոյս։ Ուղիղ է հասկանում նախ Գաբ. բառ.։ Վերի ձևով բացատրեց ու մեկնեց նախ Seidel, Մխ. Հեր. § 259, որից յետոյ Նորայր ՀԱ 1921, 337—339 և 1926, էջ 70։

***ՄՈՐԷԱՍ** «թութ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 570։

=Յն. μορέα «թթենի» և μόρον «թութ»։—Աճ.

ՄՈՐԹ, ռ հլ. «մարմնի վրայի կաշին» ՍԳր. Եզն. որից մորթել «մորթը քերթել հանել» Ղևտ. զ. 1. Միք. բ. 8. գ. 8. Ագաթ. Եզն. «խողխողել, սպանել» Ես. կզ. 3. մորթազերծ Եզն. մորթաղ Կանոն. մորթիկ Վրք. հրց. մորթագործ Շիր. քր. մորթի Փիլ. լիւս. Յայսմ. փետր. 16. Գնձ. թանձրամորթ Նիւս. բն. բեփամորթ Վեցօր. 135. թուլամորթ Եւս. քր. լերկամորթ Վեցօր. 138. խեցեմորթ Վեցօր. Փիլ. Նիւս. բն. ճիճամորթ Մագ. զրահամորթ ԱԲ. թխամորթ Ախտարք. Սմբ. պտմ. տպ. 1856, էջ 82. նոր բառեր են սևամորթ, դեղնամորթ, կարմրամորթ, սպիտակամորթ ևն։

ՆՀԲ սանս. մո՛տրի «մարմին»։—Հիւնք. յն. δέρμα հոմանիշից է հանում։ Müller SWAW 136 (1897), 25, WZKM 9, 290 սանս. mlāta «աղաղած, աղաղելով կակղացրած» բառի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Նոյնը Scheftelowitz BB 29, 23, որ և աւելացնում է զնդ. mrāta «աղաղած (մորթ)»։ Patrubány ՀԱ 1908, 246 մեռանել բայից «նորա համար, որ մորթն վիրաւորուած ըլլալով, մարդը կը մեռնի»։ Նոյնպէս է Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 109, որ դնում է հնխ. merə «մեռանել» արմատից։— Պատահական պէտք է համարել ասոր. ܡܪܛܐ merṭa «փետուր, այծի մազից շինուած հագուստ»։ ܡܪܛܐ məraṭā «այծի մազ», ܡܘܪܛܐ mūrāṭā «expansio crinis, մազերը տարածելը», ܡܪܛܘܢܐ merṭōnā «փետուր փոքրիկ», որոնց բոլորի արմատն է ասոր. ܡܪܛ məraṭ «պոկել, փրցնել, արմատից խլել» (հմմտ. հյ. բուրդ և բրդել, կտուր և կտրել) Brock. Lex. syr. 194։

ԳԻՒ.—Ալ. մորթ, Մշ. մորթ, մորտ, Սեբ. մօրթ, մօրթի, Ախց. Երև. Կր. Տփ. մօրթի, Ղրբ. մօ՛րթէ, Մկ. Ոզմ. մուրթ, Ասլ. մէօ՛րթ, մէօ՛ր*, Ջթ. միյթի, միրթի, Ագլ. մա՛րթի.—բայական ձևով ունինք՝ Ջղ. Ալ. մօրթել, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Ղրբ. մօրթէլ, Ննխ. մօրթէլ, մօշթէլ, Շմ. Տփ. մօրթիլ, Տիգ. մօռթէլ, Ալշ. Մշ. մօռտել, Ոզմ. մուրթիլ, Ասլ. մէօրթէ՛լ, Մրղ. մրʰրթէլ, Ագլ. մա՛րթիլ, ՀՃ. միյթել, որոնք բոլոր նշանակում են «խողխողել, փղոտել». իսկ Հմշ. մօշտուշ «կա-

շին քերթել, կաշին հանել»։ Նոր բառեր են **անկամորք, մորքաճաճ, մորքոտել, մորքուչիղ**: *Հետաքրքրական է* **մօրք** *Ղրբ. Ննխ. «անասունների զենումը»։*

ՓՈԽ.—Գնչ. mortí *«կաշի, մորթ»*, mortiákoro *«կաշեվաճառ, կաշեգործ» (փոխառութիւնը նշանակում է նախ* Pott, Zigeuner 2, 453, *յետոյ* Müller SWAW 66, 278, Lag. Arm. Stud. § 1521, Paspati, Les Tchinguianch):

ՄՈՐԹԱՂ *«սանդ, հաւան». իբր միջին հյ. անստոյգ բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 830* (mortier *բառի տակ)։*

=Թերևս լտ. mortarium *«սանդ, հավան»։ —ԱՃ.*

Մորի *տե՛ս Մայր (ծառը)։*

> *ՆՀԲ* **մայրի** *բառից կամ* **մայր, մօր** *սեռականից։* Canini, Etud. étym. 145 *լտ.* murus: *Հիւնք.* **մօր** *սեռականից։* Patrubány SA 1, 192 *լտ.* mora *«մընալն», հիռլ.* maraim *«մնամ» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 սումեր.* mar *«բնակութիւն»։*

***ՄՈՐԿԵՂ** *«սունկն ինչ ուտելի՝ ծակոտկէն իբրև զսպունգ կամ իբրև զխորիսխ մեղու». ունի Նորայր, Բառ. ֆր.* morillè- *իբրև նորակերտ բառ։—Յայտնի չէ ի՛նչպես է կազմուած։*

=Լտ. morchella, *որ Մէնէվիշեան, Բուսաբ. 276—7 կոչում է* **մորխ** *և ունի երկու գլխաւոր տեսակ.* morchella esculenta **ուտելի մորխ** *և* morchella conica **սրածայր մորխ**:

> *Ուղիղ մեկնեց Մալխասեան (հաղորդեց 1932 ապրիլ 4-ին)։*

ՄՈՐՃ *կամ* **ՄՈՐՉ**, **ո** *հլ. «դալար գաւազան, ոստ, ճիւղ» Դամասկ. Վստկ. 142. Կոստ. երզն. 169. (որ և* **մորջ** *Վրդ. առ. 100). «ծառի արմատի կողքից դուրս եկած նոր ծիլ կամ ճիւղ» Սմբ. դատ. 99. «դալար, նոր, կանաչ, թարմ» Առաք.։ Գրուած է «մուրճ դալար»՝ Մոլութ. 211բ. «Յորժամ գաւազանն է մուրճ, դիւրաւ կրկնի յիւրաքանչիւր կողմն. իսկ յորժամ լինի բիրտ, փութով խորտակի, քան ուղղի».—որից* **մորճիկ** *«ոստիկ, ճիւղիկ» Քուչ. 47, 55.* **մորչել** *«ծլիլ կանաչիլ» Վստկ. 129 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ)։*

> *Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 20 համարում է վրացերէնից փոխառեալ. իսկ վրացին յաբեթական* vr̥ *արմատից. հմմտ. եբր.* ירק yrq *«կանաչ, կանաչութիւն»։* Petersson KZ 47, 280 *լտ.* marceo *«թառամիլ, թուլանալ», լիթ.* miřkti *«թըրջուիլ», կիմր.* braen *«փխրուն, փտած» բառերի հետ հնխ.* merāq- *արմատից։* Pokorny 2, 278 *ընդունում է այս մեկնութիւնը և յիշում է* **մորճ** *բառը՝ հնխ.* mer- *«ջարդել» արմատի տակ։*

*ԳԻՌ.—***Մորճ** *Խրբ. «մացառ»,* **մորճիկ** *Խրբ. «մացառ, նոր բուսած ծառ», Ակն. «ղաւակ».* **մաճուկ-մորճուկ** *Սեբ. «նորահաս՝ մատաղատի երիտասարդ».—Կայ նաև Տփ.* **ճօ՛րչի** *«դալար, մատղաշ» (օր. Նորչի արիվըդ պիտի փչանայ էլի. Պէպօ 1876, էջ 43), բայց փոխառեալ է վրացերէնից, Սվեդ.* **մէրչ** *«ծառի ծիլ. 2. յատկապէս բեհեկնի ծիլը», որից* **մրչիլ** *«ծլիլ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. მორჩი **մորչի**, ნორჩი **ճորչի** *«ճիւղ, ընձիւղ, ծիլ»,* ნამორჩი **ճամորչի** *«մատղաշ ճիւղերի մնացորդ» (նմանութիւնը նշանակած է նախ* Brosset JAs. 1834, *էջ 369, յետոյ ՆՀԲ)։*

Մորմ *տե՛ս Մոր։*

ՄՈՐՄՈՔ *«կսկիծ, ցաւ, եռք». արմատ՝ որ առանձին գործածական է միայն Նոր գրականում. որից* **մորմոքիլ** *Առակ. իթ. 21. Անգ. բ. 15. Ջաք. թ. 5. Գծ. ե. 38.* **մորմոքել** *Մարաթ.* **մորմոքեցուցանել** *Պրոկղ. ոսկ.* **մորմոքող** *Նար.* **մորմոքանք** *Յայսմ.* **մորմոքումն** *Շնորհ.* **սրտամորմօք, մորմոքիչ** *(նոր բառեր),* **մորմոքալից** *Մ. մաշտ. 339ա (նորագիւտ բառ)։*

> *ՆՀԲ լծ.* **բորբոքել, մարմաջել**:—*Տէրվ.* Altarm. 32 *և Նախալ. 99 սանս.* marj *«վիրաւորել, սպառնալ», յն.* μαλκέω *«թմրիլ», լտ.* marcere *«թառամիլ, թուլանալ, թմրիլ»,* murcus *«մեղկ» բառերի հետ՝ հնխ.* mark *արմատից։ Հիւնք.* **մարմառոտ** *բառից։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 357 համարելով կրկնուած* **մոք** *արմատից՝ դնում է =պրս.* موز mūž, موژه

mūža *«ցաւ, վիշտ»։* Petersson KZ 47. *էջ 291* -ով *մասնիկով կրճատ կրկնական* մորմ *ձևից, որ է հնխ.* mor-mor-o, *պարզ արմատը* mor-. *հմմտ. յն.* μέρμηρα *«հոգս», գոթ.* maúrnan, *հիսլ.* morna, *անգսք.* murnan, *հբգ.* mornēn *«հոգալ», լատ.* memoro *«յիշել», զնդ.* mimara-, *սնս.* smarati *«յիշել»։* Pokorny 2, 689 *ընդունում և յիշում է հնխ.* smer- *«յիշել, հոգս անել, հոգս քաշել» արմատի տակ։*

ԳԻՌ.—Կր. մօրմօֆալ, *Տիգ.* մօրմօֆիլ, *Սլմ.* մօրմըֆալ, *Սեբ. Տփ.* մօրմըֆիլ, *Շմ.* մըմօֆիլ, *Մրղ.* մօռմֆալ, *Ախց.* մօրմօճֆալ, *Մկ.* մուռմուֆ'ալ, *որոնք նշանակում են «կսկծալ».* *իսկ Ոզմ.* մըմֆ'ալ *«լալ, լալ ուզել, լալու պատրաստուիլ»։*

*ՄՈՐՈՍ, ի-ա *հլ. «յիմար, անմիտ, խենթ» ՍԳր. Սեբեր. 139. Կոչ. 247, 328. Ոսկ. ես. և մտթ. (Ի ծնէ իսկ մորոսքն փոքրագլուխ ծնանիցին. Ոսկ. ես. 425). «յիմարական» Ոսկ. եփես. դ. որից* մորոսիլ *Թղ. պրոկղ. ՀԱ 1921, 18.* մորոսանալ *Ոսկ. փիլիպ. եբր. և ես.* մորոսութիւն *Սիր. ե. 33. Սեբեր. 143. Վեցօր. գ. էջ 45. Կոչ. 100. Լաբուբ. 26. Ոսկ. փիլիպ. Եզն.* մորոսական *Ոսկ. եփես.* մորոսագոյն *Եւագր. 243.* մորոսաբանութիւն *Ոսկ. կող. ժբ.* մորոսախօսութիւն *Ոսկ. եփես. Մանդ. էջ 102. շատ յետնաբար՝* մորոսել *«ծաղրել, հեգնել» (իբրև թէ խենթի տեղ դնելով) Աբր. կրետ. 104։*

=Յն. μωρός *«անմիտ, բթամիտ, տխմար, յիմար» բառից, որից փոխառեալ է նաև լտ.* mōrus *«խենթ». յոյն բառը կցւում է սանս.* mūrá- *«բթամիտ» բառին և երկուսը միասին հանւում են հնխ.* mō(u)r- *«ապուշանալ» արմատից* (Boisacq 655, Pokorny 2, 303): *—Հիւբշ. 366։*

Հներից Երզն. մտթ. 114 գրում է թէ «Մորոսն բառ է գաւառի՝ հասարակաբար ասացեալ թշնամանօք առ ընտանիս»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. 47, *յետոյ ՆՀԲ։ Սրմագաշեան, Արմէնիա սրա հետ է համեմատում ռում.* moros *«տխուր, բարկացկոտ»։*

ՄՈՐՏ *«ամանների բերանը պինդ փակելու յատուկ ծեփ. ֆր.* lut». *միջին հյ. բառ. ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 762 բ։*

=Ֆրանս. mortier *«շաղախ» բա՛ռն է, որ է լտ.* mortarium *«շաղախ»։—ԱՃ.*

ՄՈՑԵԼ *«վանել, հեռացնել, մի սովորութիւն վերջացնել» Ոսկ. մ. ա. 17 (կաթից կտրելու համար է ասուած). սրանից է երեւում* անմոց *«անհակառակ», որ գիտե միայն Բռ. երեմ. էջ 22։*

Տէրվ. Նախալ. 46 հնխ. muk *արմատի* mu *պարզականից, որից այլևայլ աճականներով ձևացած են նաև* մուխ, մուծ, մուտ, մուղ, մոց<մուց:

Մու *տե՛ս Մի։*

*ՄՈՒ *«սամիթի նման մի խոտ. լտ.* meum» *Բժշ. ունին ՀՀԲ, ՋԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 2119. չգիտէ ՆՀԲ։*

=Արաբ. مو mū *(Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 933), որ և յն.* μῆον. *լտ. ֆրանս.* meum*։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ՄՈՒԱԲ *«ժողով». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216։*

ՄՈՒԴՈՒԱՆ *«եպիսկոպոս». Նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Դրնղ. 241, իբր օտար բա՞ռ. «Առէք զայդ մուդուանդ, որ է եպիսկոպոսդ և ելէք արտաքս»։*

*ՄՈՒԶ *«թթուի և քաղցրի միջին համն ունեցող, մարխօշ». Պատեհ է տալ մուզ նռան ջուր. Մխ. հեր. էջ 7, Բժշ. ևն։*

=Արաբ. مز muz՝ *նոյն նշ. որ յառաջացել է յն.* μέσον *«միջին» բառից։*

Նորագիւտ բառս երևան հանեց և ուղիղ մեկնեց Seidel, *Մխ. հեր. § 33։*

ԳԻՌ.—Ակն. մուզ *«թթու՝ տտիպ և լեղի համ»։*

ՄՈՒՋ *«քամուք, քամուած մզուած հիւթ». արմատ առանձին անգործածական (ՆՀԲ-ի մէջ բերած օրինակները այս բառի մասին՝ պատկանում են նախորդ* մուզ *«մարխօշ» բառին). սրանից են* մզել *«քամել» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. դտ. 336. Եղիշ.* մզիլ *Եփր. համար. 18.* մզումն *Շնորհ. թղթ. հմմտ. նաև* խազմուզ *(ո հլ.) Կոչ. Ոսկ. գծ.։*

ՆՀԲ լծ. հյ. ճոյզ, *թրք.* öz, *լտ.* mustum, *պրս.* mustār: Müller SWAW 42, 253 *պրս.* mazīdan *«ճաշակել, ծծել»։*

Տէրվ. Altarm. 59 *լիթ.* milž-ti, *Հսլ.* млъзю, мльсти, *յն.* ἀμέλγειν, *գերմ.* melken *ևն։* Bugge KZ 32, 19 *յն.* μυζάω «ծծել, ճզմել, ճմլել», *որ* Fick BB I, 63 *դնում է* *μυδjάω *ձևից. Թերևս յն.* μυζάω *լինի* <*μυσδάω, *ցեղակից* μαζός, *դոր.* μασδός *բառերին։ Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, 77* մ *մասնիկով* ճոյզ *բառից։* Karst, *Յուշարձան 421 թրք.* yoz *(հմմ՛* öz), yaš, is, əz *«խոնաւ, թաց»,* yüz-mek *«լողալ»։* Patrubány IF 14, 56 *սանս.* mudgaras *«մուրճ», Հսլ.* mŭždití *«թուլացնել», ռուս.* možžiti *«ճեղքել» ևն։* Scheftelowitz KZ 54 (1927), 240 *Հսլ.* muža *«ճահիճ», ռուս.* mozglavyj *«խոնաւ», Հրգ.* murga *«գետ», սլ.* mužęti *«կաթկթիլ», ռուս.* umuzitisja *«կեղտոտուիլ» ձևերի հետ։ Թերևս պատահական նմանութիւն ունի ասուր. «մզել, քամել (գինի ևն)».* (Muss-Arnolt, Ass. Handwb 517 *ա)։*

ԳԻՌ.—Երև. մզէլ, *Խրբ.* մզիլ, *Գոր. Ղրբ.* մի՛զիլ, մրզիլ, *Շմ.* մրզիլ *«քամել». որից* մրզուիլ, մզուիլ, մրզոճել *«կովի ծիծը մզելով՝ բոլորովին չորացնել»։*

*ՄՈՒՁԱՅ *կամ* ՄՈՒՍԱՅ *«գեղարուեստից դիցուհի». գործածական է միայն նոր գրականում, առաջինը արևելահայոց մէջ, երկրորդը արևմտահայոց մէջ։*

=Յն. μοῦσα՝ *նոյն նշ. որ փոխառութեամբ անցած է բոլոր եւրոպական լեզուներին. ինչ. լտ.* musa, *ֆրանս.* muse, *ռուս.* муза *ևն. սրանցից են յառաջացած* musée *«թանգարան»,* musique *«երաժշտութիւն», ՙրք.* musika *ևն։ Յոյն բառի նախաձևը դնում են* *μονθ-jα *և կապում* μανθάνω *«ուսանել, ուսումնասիրել» բային* (Boisacq 647)։

ՄՈՒԹ, ո, ի *հլ. կամ* ՄՈՒԹՆ, ն *հլ.* (մթան, ի մթան) *«մութ, խաւար» Եւս. պտմ. Կոչ. «մթութիւն» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Սեբեր. որից* մթագին *Կիւրղ. ծն.* մթագոյն *Եփր. ծն. Ոսկ. մտթ.* մթազգած *Ոսկ. մ. գ. 4.* մթանալ *Գ. թագ. ժը. 45. Եզն.* մթապատ *Վեցօր.* մթացուցանել *Ամովս. է. 8. Սիր. իե. 24. Եւս. պտմ. Եզն. Կիւրղ. ծն. և Թգ.* մթին *ՍԳր. Սեբեր. Բուզ.* մթնանալ *Եւագր. Ոսկ. յհ. ա. 42.* խաւարամթին *Մագ.* խաւարամութ *Թէոդ. խչ.* մթինակ *Շիր.* -ար *մասնիկով՝* մթար *«սևացած, մութ գոյնով» Սեբեր. 116 «աչքի ճիպռ» Եզն. էջ 6.* մթարութիւն *«մթութիւն, խաւար» Պիտ. «լուսնի վրայ սև նիշ, բալ» Վեցօր. 115. «իմաստի մթութիւն» Կիւրղ. ծն.* մթարագոյն *«մթագոյն» Ոսկ. պօղ. Ա. 782. սխալ գրչութեամբ էլ* մթեր *Աթան. 1899, էջ 240 (երկիցս). Ճառընտ. Յճխ. Մանդ. (Բաբգէն վրդ. ՀԱ 1907, 312 ընդհակառակը* մթար *ուղղում է* մթեր, *իբր «աղտ մթերել», որ շատ սխալ է և միայն «ճիպռ» իմաստը ի նկատի առած է։ Վարդանեան ՀԱ 1928, 533—5 նոյն* մթարը *(Եզն.) ուղղում է* մռայլ-քըն, *ինչպէս ունի Զմիւռնիոյ տպագիրը)։ Նոր բառեր են* մթնշաղ, մթնոլորտ, մթնոլորտային *ևն։*

ԳԴ պրս. մաղ, մէղ, միյղ *(որ սակայն համապատասխանում է* մէգ *բառին)։* Klaproth, Asia pol. 100 *անգլ.* muddy *«ցեխոտ»,* Mémoires I, 432 *սանս.* tama, *Հսլ.* temno, *լտ.* tenebrae *«խաւար», սանս.* mudira *«ամպ»։ ՆՀԲ (*մթարութիւն *բառի տակ) պրս.* tārī *«խաւար»։* Justi, Zendsp. 234 *զնդ.* mūθra *«անմաքրութիւն», սանս.* mūtra *«մէզ»։ Կոստանեանց, Հայ հեթ. կր. սանս.* mu *«յաղթել, կապել» արմատի* muta *«յաղթեալ, շղթայեալ» դերբայից։* Canini, Et. étym. 10 *սանս.* tāma, *իսլ.* dimmr *«մութ»։ Տէրվ. Նախալ. 83 սանս.* tam *«թմրիլ»,* tamra *«մութ», զնդ.* temanh *«մութ», պրս.* تم tum *«մութ, մթարք», լիթ.* tamsà *«մութ» ևն ձևերի հետ՝ իբր շրջեալ* *թում *ձևից։ Հիւնք. հանում է* մուտք *«արևմուտք» բառից։* Bugge KZ 32, 20 *կցում է հիռլ.* mothar *«մութ» բառին։ Նոյնը կրկնում են* Strachan BB 20 (1894), 22 *և* Scheftelowitz BB 29 (1905), 23: *Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 արաբ.* موت mavt *«մահ» բառի հետ։* Karst, *Յուշարձան 406 սումեր.* mud *«մթնել»,* mut *«մութ»;* mi *«շուաք»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 275* մուղտ *հոմանիշից։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր.* ܥܡܛܐ ūmoṭā *«մութ»։*

Pokorny 2, 250 ընդունելով Bugge-ի մեկնությունը, մուք դնում է հնխ. meū- «խոնավ, կեղտոտ» արմատի աճած meut- ձևից. մերժում է յն. μύειν «փակ-ուել», μυστήρων «գաղտնիք», լտ. mutus «համր» բառերի համեմատությունը։

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մրղ. Մկ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. վն. Տիգ. մուք, Տփ. մուք, մուքը, Ոզմ. մօւք, Ասլ. միւք, միւ*, Ալշ. Մշ. մուտ, Սվեդ. մէօք, Ջթ. մüնք, Շմ. մը՛քնը, Ագլ. մօք. այս բոլորը ծագում են մուք բառից. իսկ Գոր. Ղրբ. մքէն, Ագլ. մքայն՝ ծագում են մքին բառից և նշանակում են թէ՛ «մութ» և թէ՛ «մթին» (գոյական և ածական).—Ագլ. մքան «երեկոյ»։ Նոր բառեր են մքնագիշեր, մքնադէմ, մքնաժեռ, մքնախաղ, մքնակալել, մքնակեր, մքնակոխ, մքնաւուն, մքնղալ, մուքկեկ, մքնշող, մքնել, մքնքաքախ, մքնոտուն են։

+ՄՈՒՂ. արմատ առանձին անգործածական (գտնւում է նոր գաւառականների մէջ). որից մլմլոտ «պլպլացող, առկայծեալ». մէկ անգամ ունի Շիր. 74. «Եթե տեսանիցես զնոսա (զաստեղս) պայծառս և այլանմանս և մլմլոտս»։—Արմատը առանձին գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Մագ. թղ. 87. «Արտաշէսն պարթև բաղձայր մլոյ մրրկեալ ծըխոյ շամանդաղեալ մակաւասար շինից և քաղաքաց. Ո՛ տայր ինձ, ասէր, զծուխ ծխանի և զառաւօտն Նաւասարդի». ուր մոլ (ո հլ.) նշանակում է «ծուխ, ծուխի բարձրանալը» (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մտ. Բ. 196)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smōl- «այրել կամաց կամաց, ծխալ» արմատից. սրա ժառանգորդներն են ֆլամ. smoel «տաքից հեղձամահ անել», մանգլ. smolder «ծուխ», անգլ. smolder, smoulder «ծխալով վառիլ». —արմատի հիմնական ձևն է smel-, որ ցոյց են տալիս՝ հոլլ. smeulen «առանց ծուխի կամաց կամաց այրիլ», հիւս. գերմ. smelen, smölen «կամաց կամաց ու ծխալով այրիլ». մանգլ. smel, smul, անգլ. smell «հոտ, հոտ արձակել» (նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. գերմ. rauchen «ծխել» և Geruch «հոտ»), սորբ. smalií, smalis՛ «բոցի վրայ խարկել, սևացնել», ուկր. pry-smalyty «այրել, բոցավառել», ռուս. смáлить «բոցավառիլ».—նոյն արմատից k աճականով՝ լիթ. smiĩkti, smilkstù «իրանից թեթև մի շոգի կամ ծուխ արձակել», smilkýti «ծխել, բուրել», smelkiù, smeĩkti «խեղդել, հեղձամահ անել».—արմատի վերջաձայնը r-ի վերածելով էլ՝ անգսք. smorian «խեղդել», մհգերմ. smoren «խորովել, խեղդել», գերմ. schmoren «մի փակ ամանի մէջ կամաց կամաց խորովել», հոլլ. smoren «խարկել, խորովել, ծխալ», անգսք. smorðer «ծուխ, շոգի» են (Pokorny 2, 691, Kluge 431)։ Հայերէնի մէջ «հոտ» իմաստի համար տես տակը գւռ.—Աճ.

Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mu! «փայլիլ»։

ԳԻՌ.—Երև. Ղզ. մուլ, Ղրբ. մօլ «ծուխ». որից մուլ անել Լ. «քիչ կրակով վառել», Ղրբ. «ծխալ, ծուխ արձակել. 2. բարակ փքալ» (նոյն է վերի «հոտ» իմաստի հետ), մլալ Երև. Ղզ. «ծխալ», ծխամուլ Երև. «ծուխ», մլիկ մլիկ Պլ. «կամաց կամաց (այրիլ)», մըլ-լա՛լ Ղրբ. «ծուխը հանդարտ բարձրանալ». մլըկտալ Պլ. «կամաց կամաց խանձիլ այրիլ», մլմլալ Մն. «առկայծիլ, պլպլալ», Ղրբ. «ծուխը հանդարտիկ բարձրանալ», մլուլ Սեբ. «ծուխի քուլայ», մլուլ կամ մլուռ Ակն. «սարդի ոստայն. 2. ձանձախարիթ, ծխի կապած մուրը» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. ունչ «ձանձախարիթ, մուր. 2. սարդի ոստայն»)։

*ՄՈՒՂՈՒԽ «թսախոտ, ծովու ժանկ, լտ. atriplex foetida» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2122։

=Արաբ. ملوخ malūx։

Այսպէս մեկնեց ՀԲուս. § 823։

*ՄՈՒՂՔ «հարստութիւն, իշխանութիւն, սեփականութիւն» Տաթև. ձմ. խռ. —յգ. մլքեր Յայսմ. մրտ. 11. որից մլքել «տիրել» Սմբ. պտմ. 119 (էառ զՄելտինք... և մինչ Եփրատ կտրէ, զամէնն մլքեց). Սամ. անեց. չար. 173 (Մլքեաց բազում տեղիս). մլքառէր Անկ. գիրք առաք. 451. Յայսմ. հոկտ. 23։

=Արաբ. ملك mulk «հարստութիւն, իշխանութիւն»։

+ՄՈՒԽ, ո հլ. «ծուխ» Փիլ. լին. 53. Սեբ. 109. Մխ. աս. 239. Ուռհ. որից մխախառն Եւս. պատմ. 3Հ. կթ. Ոսկտ. Ա. 88. բանձրամուխ Անան. եկեղ. մխոնցուցանել «մուխ տալ» Վստկ. 192. շատ գործածական է արդի լեզուի մէջ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smuqh- «ծխել, ծուխ» արմատից. ցեղակիցներից հմմտ. յն. σμύχω «քիչ և անբոց կրակով եփել կամ այրել, սպառել», հիռլ. múch «ծուխ», կիմր. mwg «ծուխ», կորն. mok «ծուխ», բրըտ. moug, mog «կրակ», moged «ծուխ», անգլսք. smooian, sméocan «ծխել», smoca «ծուխ», smiec «ծուխ, շոգի», անգլ. smoke «ծուխ, ծխել, մխալ», մբգ. smouch «ծուխ, շոգի», հհոլ. smuucken «ծխել», գերմ. schmauch «թանձր ծուխ», schmauchen «ծխել», հոլ. smoken «ծխել», smook «ծուխ», մ.հիւս. գերմ. smōken «ծխել, ծխով խեղդել, հեղձամահ անել», լիթ. sméugiu, sméugti «խեղդել» և թերևս ռուս. смуглый «թուխ, սևորակ»=ուկր. smuhłyj (իբր «ծխագոյն»)։ Սրանց մէջ արմատը երևում է smeuqh-, smeug-, smeugh- ձևերով. յատկապէս հմմտ. յն. σμύχω ձևի կտր. ἐσμύγην. որ ցոյց է տալիս γ—g ձայնը (Pokorny 2, 688, Boisacq 886, Kluge 429). տե՛ս նաև մուրկ:

ՀՀԲ մխիլ բայից, որովհետև մուխը «մխի յայսն։ ՆՀԲ նոյն ընդ ծուխ: Ուղիղ մեկնութիւնը մտածել է նախ Lag. Urgesch. 805, որ բառը համեմատում է անգսք. smyc և անգլ. smoke «ծխել» ձևերի հետ. սակայն ինքը Arm. Stud. § 1524 մերժում է։ Վերի ձևով մեկնեցին Bugge., Btrg. 18, KZ 32, 20 և յետոյ Meillet MSL 8, 294: Հիւբշ. 475 յիշում է այս մեկնութիւնը, բայց անապահով է համարում։ Հիւնք. մէգ բառից. Patrubány SA 1, 214 սանս. mukha «բերան» կամ muk «թողնել, արձակել» ձևերի հետ է միացնում։ Karst, Յուշարձան 424 թաթար. bug, buh, mug «ծուխ, շոգի» բառերի հետ։ Պատահական նըմանութիւն ունին թուրք. moxk «փոշի», արևել. թրք. موغ muγ «շոգի, արտաշնչութիւն», որ է թրք. بوغو buγu «շոգի»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Նխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. մուխ, Ոզմ. մօւխ, Ասլ. միւխ, Սվեդ. մէօխ, Բ. մխէլ, «կոխել, խոթել»։ Նոր բառեր են անմուխ, մխալ, մխածըլըվ, մխակոլոլ, մխանք, մխաշապիկ, մըխմխալ, մխմխոտիլ, մխնոց, մխոտ, մխոտել, մխոտիլ, մխրիլ, մխրկտալ, մխրտալ, մխրցընել, մուխֆաշ ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. მხოვ մխիճ «գորշ, մոխրագոյն», լազ. mġ (mġums, mġup'ս) «առանց բոցի այրիլ»,' ուտ. muġ' «ձանձախարիթ», muġ'enbesun «մխալ», muġ'enbak'i «ծխահամ»։

+ՄՈՒԽ «մի բանի մէջ խրել, խոթելը». այս արմատից են ծագում՝ մուխ «երկաթը ջրելու համար տաք տաք ջրի մէջ մխելը և այս գործողութեամբ յառաջացած կարծրութիւնը» Սիր. լգ. 31. Յայսմ. Վանակ. «մխելով կարծրացած» Գէ. ես .«կարծրացնող» Նար. «մխելու ասուիճանի չափ տաքացած, հրաշէկ, կարմիր ասուիճանի տաքացած» Եփես. գ. 16. Եւագր. Ոսկ. յհ. ա. 31. մխել (գրուած մղխել Կնիք հաւ. 44) «խոթել, ձեռք երկարել, բռնել» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. Եղն. «երկաթը կարծրացնել» Սղ. ճժթ. 4. մխած «ջրած (երկաթ)» Քեր. քերթ. մխոց Բ. մակ. ա. 21. մխուճ Լմբ. սղ. ձեռնամուխ ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պատմ. և քր. դաշտամուխ Ա. մակ. ժդ. 5. ծովամուխ Փիլ. միջամուխ Ոսկ. Ագաթ. Վեցօր. Կորիւն. Սեբեր. թևամուխ Կորիւն. Ագաթ. գործամխիլ Փարպ. ճոգեմուխ Ագաթ. խառնամխի Ագաթ. § 39 (հին տպ. խառնամբոխ), Ղևոնդ, ժբ. էջ 41. ջրմխիլ Ոսկ. մ. ա. 7. Թես. գ. 443։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meuq-, meuqh- կամ smeuq-, smeuqh- արմատի muqh- (կամ smuqh-) ձևից, որի նախնական իմաստն է «պլրծում, սահում, յետոյ՝ սահիլ, սողոսկիլ, ներս մտնել»։ Ցեղակիցներից յիշատակենք յն. μυχός «մի տեղի ներքնագոյն մասը, խորքը», μύχατος, μυχοίτατος «ներքնագոյն», հիսլ. smjúqa «սողալ, մի նեղ տեղից ներս սողոսկիլ», անգսք. smúqan «կամաց կամաց ներս թափանցել», մբգ. smiegen, գերմ. schmiegen «ծռել, թեքել», հոլ.

smykati sę, smučati «սողալ, սողոսկիլ», լիթ. smùkti «վերևից ներքև սահիլ», լեթթ. mūku, mukt «ճահճի մէջ խրուիլ» են են (Pokorny 2, 254, Walde 254, Boisacq 653—4, Kluge 430): Ձևով և նշանակութեամբ հայերէնի ամենամօտիկն է լեթթերէնը։

Գ. Դ. պրս. mēx «գամ, ցից» բառից։ ՆՀԲ մխել դնում է մղել բայից? իսկ մխոց՝ լծ. յն. μυχὸς (տե՛ս ներմուրիւն բառի տակ) կամ μοχλός «պարզունակ» (տե՛ս այս բառը)։ Տէրվ. Altarm. 30 և Նախալ. 99 սանս. majj<*masj և լտ. mergere ձևերի հետ՝ հնխ. masg «մխել, մխրճիլ» արմատից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Bugge KZ 32, 20, որ Հիւբշ. 475 բոլորովին անապահով է համարում։ (Նոր քննիչները ընդունում են)։ Հիւնք. մխրճել, մկրտել են ձևերից։ Meillet BSL № 79, էջ 4 յն. μυχός բառի հետ՝ կազմուած խ աճականով, ինչպէս մուտ, մուծանեմ յն. μύω, μυέω բառի հետ՝ ուրիշ աճականներով։

ԳԻՌ.—Մշ. մուխ «երկաթը մխելը», Մկ. մխել «երկաթը մխել», Սեբ. մխէլ «մի փոքր աման մեծ ամանի մէջ մխելով պարունակած հեղուկից մի մաս վերցնել», Ղլ. մխէլ «սիրտը ցաւացնել, խօսքով վիրաւորել», Սվ. մխվտիլ «մարմնի մէջ ասեղի խայթոցներ զգալ», Հնգ. մխել «զարնել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბობუხვა მომუხვა «колоть, ծակոտել» (Ջուբինով[2] 819). արմատական ձևը՝ որ պիտի լինէր—մուխ—չգիտէ Ջուբինով։

ՄՈՒԽԱԼԼԱՍԱ կամ ՄՈՒՂԱԼԼԱՍԱ «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2123։

=Անշուշտ արաբերէն է, բայց բուն ձևը յայտնի չէ։

*ՄՈՒԽԱՏՐԱՅ «փորձանքաւոր, վտանգալից» Վրդն. սղ. ճի. էջ 425. Սմբ. դատ. 9. գրուած մուխադրայ՝ Կոստանդին Ա կաթուղիկոսի կոնդակի մէջ (Կիր. տպ. Վենետ. էջ 167)։

=Արաբ. مخاطره muxāṭara «վտանգ, փորձանք»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Նոյնը Seidel, Մխ. հեր. § 169։

*ՄՈՒԽԹԱՍԻՊ «շուկայում առևտրի կարգապահութեան հսկող ոստիկան» Սմբ. դատ. 162 են (Կիլիկեան շրջանի բառ). աւելի հին է մուքսիբ «հարկահաւա՞ք» Արձ. ԺԱ դարու (տե՛ս Վիմ. տար. էջ 27)։

=Արաբ. محتسب muḥtasib բառն է, որ առաջին իմաստով տարածուած էր Արևելքի մէջ, այնքան որ Կիպրոսում անգամ ունինք ռոմանացած mathessep ձևով։ Ծագում է արաբ. حسب ḥsb «հաշուել» արմատից։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատաստ. II. 233։

Մուծանել տե՛ս Մոյծ։

ՄՈՒԿԱԲԵՌՆ «աւելորդ տեղը, իբր աւելորդ ծանրութիւն, աւելորդաբար» ԱԲ (չունի ՆՀԲ). երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 533 և 567. «Այլ զդեւ մուկաբեռն մուծանես. Ընդէ՞ր մուկաբեռն ի մէջ մուծանիցէք զհրեշտակս»։

ԱԲ ուզում է կարդալ մակաբեռն. բայց ի զուր. որովհետև Ոսկեդարում մակնախամասնիկ չկար դեռ։

*ՄՈՒԿԼ կամ ՄՈՒՂԼ «քարախունկ կամ մի տեսակ խէժ. լտ. bdellium, որի ծառն էլ կոչւում է balsamodendron mukul կամ heudelotia» Ամիրտ. Պէյթ. (ունի միա;ն ՀԲուս. § 2124). գրուած մուխլ Մխ. բժշ. 145։

=Արաբ. مقل muql՝ նոյն նշ. այս բառի բացատրութիւնը, որ բոլորովին նոյն է Հայբուսակի բացատրութեան հետ, տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 351։—Աճ.

+ՄՈՒԿՆ, ն հլ. (մկան, մկունք, մկանց) «մուկ կենդանին» ՍԳր. որից մկնաքիս Ղևտ. ժա. 30. մկնորսակ Յհ. իմ. մկնաճարակ Մագ. մկնաձև Մաշտ. Կանոն. մկնասոխ Վստկ. մկնականջ Գաղիան. Բժշ. մկնակեր Լծ. նար. խոլոմուկն Վանակ. հց. նոլամուկ Վեցօր. մկնօրհնէք (չունի ԱԲ) «մուկ օրհնելու ասորական սովորութիւնը» Տարօն. Բ. § 20, 21. մկնշիտ «մի տեսակ թռչուն» (նորագիւտ բառ) Տաղ. (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 483)։։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mūs ձևից -կն մասնիկով (հմմտ. ձուկն). ժառանգորդ լեզուներն ունին՝ սանս. mūḫ mūš, mūša-, mūšaka-, mūšika-, հնդուստ. mūsa, գնչ. mušk, musso, mušo, mussos, mišakos, mu-

šákos, *պրս.* موش muš, *բելուճ.* mūšk, *աֆղան.* mažak *իգ.* maža *օսս.* miste, mḁst‘. *քրդ.* miśk, məšik, *յն.* μῦς, *լտ.* mūs, *հբգ. և քրդ.* mūs, *գերմ.* Maus, *անգսք.* mús, *անգլ.* mouse, *հոլ.* muis, *հիսլ.* mús, *հսլ.* myšĭ, *լեհ.* myszka, *ռուս.* мышь, *ալբան.* mī, *բոլորն էլ «մուկ» նշանակութեամբ* (Pokorny 2, 312, Walde 503, Boisacq 652, Trautmann 191, Kluge 324, Ernout-Meillet 618, Horn § 995): *Բառս պակասում է միայն բալթեան և կելտական լեզուներում, որոնց մէջ* tabou-*ով փոխանակուած է «սև, մոխրագոյն» նշանակող բառով. այսպէս՝ լիթ.* pelē, *լեթթ.* pele, *հին պրուս.* *peles, *իռլ.* luch, *գալլ.* llyg, *կորն.* logoden, *բրըտ.* lôgôden *(տե՛ս* Meillet, Interdictions de vocabul. *էջ 14)։ —Հիւբշ. 475։*

Klaproth. Asia pol. 103 *սամոյէդ* migade: *ԳԴ պրս.* մուշ:—*ՆՀԲ «որպէս թէ* միուկ *կամ* մսուկ», *լծ. յն. լտ. պրս. ռուս. ձևերը։ Ուղիղ են համեմատում նաև* Windisch, 23, Böttich. Arica 66, 82, Lag. Urgesch. 753, Müller SWAW 38, 572 *ևն։* Meillet MSL 7, 58 *հայերէնի նախաձևը դնում է* *մուսկ: *Մառ* Яз. и Лит. I. 234 *յն.* μῦς, *լտ.* mus *ևն ձևերի հետ նաև վրաց.* ვირცხა վիրցխա, *արաբ.* ‘akber *ևն։*

ԳԻՌ.—Ջղ. մուկն, *Աժտ. Շմ.* մուկնը, *Տփ.* մուկ, մուկը, *Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն.* մուկ, *Ալշ. Ակն. Ջթ. Խրբ. Հմշ. Հճ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* մուգ *(Ակն. յգ.* մըյնէր), *Գոր. Ղրբ.* մօկնը, *Ագլ.* մօկնը, մօ՛կուն, *Շմ.* մուկուն, *Ոզմ.* մօւկ, *Սվեդ.* մէօգ, *Ասլ.* միւգ, միւյ: *Նոր բառեր են* մկածեռն, մկնալոն, մկնաճատ, մկնաճոտ, մկնամիջի, մկնաչք, մկնատամ, մկնառ, մկնտօն, մկնոռ, մկնոտ, մկնոտցնել, մկնկերիք, մկնոց, մըկընփուշ, մկոշ.—*Ասլ.* մգնդ‘էՙղ *«մկնդեղ»։*

+ՄՈՒԿՆ, ն *հլ. (յգ.* մկունք, մկանց) *«դընդեր, նեարդ» Վրդն. ծն. Պիտառ. Անյ. պորփ. Նիւս. կազմ. և բն. որի հետ նոյն է նաև* մըկան, մկանունք *«կռնակ, մէջք, թիկունք», որ տե՛ս առանձին։*

=Բնիկ հայ բառ, որ նոյն է նախորդ մուկն *(կենդանին) ձևի հետ. նշանակութեան այս զարգացումը յառաջացած է ո՛չ թէ հայերէնի մէջ անկախաբար, այլ յատուկ էր հնդևրոպական նախալեզուին, որից ժառանգաբար անցել է նաև նոր լեզուներին. հմմտ. յն.* μῦς, *լտ.* musculus, *ռուս.* мышца *«մկան, դընդեր», հբգ. մբգ.* mūs *«դնդեր՝ յատկապէս վերնաբազկի», գերմ.* Maus *«ոտքի և ձեռքի մկաններ», հսլ.* myšĭca *«թև, բազուկ», լեհ.* myszka, *ռուս.* мышка *«մկան, անթատակ», հոլ.* muis, *անգսք.* mús *«մկան»։ Նոյն զարգացումը ցոյց են տալիս նաև հպրուս.* peles *«մկանունք» (հմմտ. լեթթ.* pele *«մուկ») և ո՛չ-հնդևրոպական լեզուներ, ինչ. արաբ.* فاره fāra *«մուկ. 2. նեարդ», ամհար.* ayyiṭ *«մուկ. 2. բազկի մկանունք,* biceps» (BSL 18, 139), *արաբ.* يربوع yarbū‘ *«խլուրդ, դաշտամուկ. 2. թիկունքի մսերը» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 580)։ Հնդևրոպական ձևերի համեմատութիւնը տե՛ս* Pokorny 2, 313, Trautmann 191, Boisacq 652, Kluge 324, Walde 503:—*Հիւբշ. 475։*

ՄՈՒԿՈՒԼԱՅ *«ակն սրտագոյն սիրելի պարսկաց.* telicardius». *գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Բ. 710 և իբրև վկայութիւն է տալիս «Պարգևէ նմա զասացեալն մուկուլայ ակն» Եզնիկ! (ո՞ր Եզնիկը)։*

ՄՈՒՂ *«քշել, վարել, առաջ տանիլ, հրելը». այս արմատից են* մղել *«քշել, վարել, հրել» Թուղթ լե. 20, 22. Սեբեր. Ոսկ. եբր. և մ. գ. 16. «պատերազմ վարել» ՍԳր. «անվարժ կենդանին կրթել, գործի քշել» Մեկն. ծն.* մղիլ *«նեղուիլ» Կիր. 135 (*մղիլ ի վախից *«գահավիժուիլ»),* մղօն *«մղումն», որից* մղօն տալ *«հրել» Ջենոբ 47.* մուղ *«գործի մէջ մըտած, վարժ (անասուն)» Ոսկ. ես.* ընդդիմամղել *ԱԲ.* ճակատամուղ *Բուզ.* մէզմուղ *Բժշ.* ջրմուղ *ՍԳր. (շատ անմիտ սխալ է* ջրմուղի՝ *որ սկսել է գործածուել այժմ Երևանում, իբր թէ* ուղի *«ճանապարհ» բառից լինէր կազմուած),* տրմուղ *«անվարժ՝ լծուած (անասուն)» Երեմ. լա. 18. Ոսկ. մ. ա. 6 և եբր. լա. Եւս. պտմ. Սեբեր. (կազմուած* տր<տուր *բացասական մասնիկով), որ և* անմուղ *Ոսկ. մտթ. և յհ. հակառակն է* քաջամուղ *«վարժ (ձի)» Աթան. էջ 607. հայկական կրկնութեամբ՝* տրմուղ կրմուղ *Կոչ.։*

ՆՀԲ մղել «մխելով վարել ի բաց կամ ի մի կողմն», մուղ՝ լծ. լտ. mulus «ջորի»: Lag. Urgesch. 218 լտ. molere «աղալ»: Տէրվ. տե՛ս մոյծ: Canini, Et. étym. էջ 157 մղել՝ կազմուած մեկնել բառի հակադրութեամբ և հյ. մածնոյ=պրս. makhīdan «կցել, միանալ» բառից: Bugge, Etr. u. Arm. 71 ընդունում է երկու տարբեր բառ. մղել «վարել» և մղել «կակղացնել, վարժեցնել», մուղ «վարժ». առաջինի հետ է կցում ետր. mulu «նուէր», լտ. moveo «շարժել», լիթ. máuju և սանս. mīv «վարել». իսկ երկրորդի հետ յն. ἀμαλός «կակուղ, թոյլ»: Հիւնք. մխել բայից: Պատահական նմանութիւն ունի յն. μῶλος «դժուար աշխատանք, ջանք, կռիւ» (Boisacq 654):

ԳԻՌ.—Այս բառը շրջմամբ ունինք Պրտ. ղմէլ ձևով: Նոյն արմատից են մղան, մղանել, մղան մղան անել, մղանածակ: Նոյն արմատի *մոլ ձևն է ներկայացնում մլել «հրել, մղել, վանել, վարել» Բլ. Խլ. Մկ. Մշ. Նբ. Սլմ. Վն. որի սաստկականներն են՝ զանազան մասնիկներով՝ մլշկել Մրղ. Սլմ. Վն., մլշտել Ապ., մլոփիլ Դվ., մլսկվել Բլ. «բազմութեան մէջ սողոսկելով մտնել»:

*ՄՈՒՂ, ի-ա հլ. «մատակ էշ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նորագիւտ Ա. մնաց. ժբ. 40. «Եւ կրէին իշովք, ուղտովք և ջորւովք և մղաւք զկերակուրս»:

=Ասոր. ܡܘܠܐ mūlā «էգ էշ, asina». ըստ Brockelmann, Lex. syr. էջ 181 գործածուած է Ծն. խե. 23, Գ. թագ. Ա. 33:—ԱՃ.

Այս բառը երևան հանեց նախ ԱՃառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. գրոց մէջ, էջ 24: Մեր հատուածի դէմ եբրայականն ու Եօթանասնից թարգմանութիւնն ունին «Եւ բերէին նոցա ուղտուք և իշովք և ջորւովք և եզամբք». որից թւում է թէ մուղ պիտի նշանակէր «եզ». բայց ես աւելի լաւ եմ համարած առնել «գրաստ կամ ձի» նշանակութեամբ: Որովհետև հատուածում ջորին արդէն յիշուած է, ուստի կարծել եմ որ մուղ չի կարող լինել «ջորի»: Բայց Գ. Տ. Մկրտչեանը (անձնական) դիտել տուեց, որ պէտք է զանազանել երկու տեսակ ջորի. մին՝ արու էշի և էգ ձիու խառնուրդից յառաջացածը և երկրորդը՝ արու ձիու և էգ էշի խառնուրդից յառաջացածը. հայերէնում կարող էին սրանք զանազանուած լինել՝ առաջինը ջորի և երկրորդը մուղ բառով, թէև այսպիսի նուրբ զանազանութիւն ուրիշ լեզուի մէջ գոյութիւն չունի: Այսպէսով մուղ դառնում էր «ջորի» և կապւում յայտնապէս լտ. mula հոմանիշի հետ: Պարսկաստան եղած ժամանակս ստուգեցի սակայն, որ ջորին միայն էգ ձիուց է ծնւում և էգ էշից ջորի չի յառաջանում: Նոյնը ցոյց է տալիս նաև Առաք. լծ. սահմ. 276. «Կխէշն ջորին է և նա յիշոյ լինի և ոչ ձիոյ. այսինքն զի հարկ է որ էշն ի ձին վազէ և ի կով. և ոչ ձին յէշն վազէ կամ ի կով. և թէ ձին վազէ՝ ոչ ինչ ծնանի, այլ յիշոյ լինի»: Այսպէսով Տէր-Մկրտչեանի ենթադրութիւնը չստուգուեցաւ: Սակայն ստոյգ չէ նաև իմ տուած «գրաստ, ձի» նշանակութիւնը և բառը պէտք է հասկանալ «էգ էշ», ինչպէս ցոյց է տալիս ասորին: Եւ շատ հաւանական է՝ որ հայ թարգմանութեան իբր բնագիր ծառայող օրինակումն էլ նոյն ասորի բառն էր գործածուած: Կարելի չէ հյ. մուղ կցել լտ. mūlus «ջորի» բառին իբրև հնդեւրոպական ցեղակից, որովհետև հնխ. ձևն է mugʹh-, որի վրայ աւելանալով -so, -slo, -sko մասնիկները, ստացուել են վենետ. musso «էշ», յն. փոկ. μυχλὸς «ցիռ», ալբ. mušk «ջորի», լտ. mūlus «ջորի», նուազականը muscellus, muscella և լատինականից էլ ֆրանս. mule, mulet, գերմ. Maul-esel և Maul-tier «ջորի», մբգ. mûl, հբգ. mûl, հոլլ. muil, անգսք. múl, հիոլ. múl, անգլ. mule, ռուս. мулъ «ջորի» ևն (Pokorny 2, 311, Boisacq 653, Walde 501, Kluge 323): Հայերէնի մէջ բառը բնիկ լինելու դէպքում պիտի ունենայինք *մուձ կամ *մուղձ:

ՄՈՒՂԱՍ «վայրի նռան տակ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2125։

Սրա հետ կապ ունի՞ Ղրբ. մո՛լոս ճօռճը «մի տեսակ ընտիր թթուաշ նուռ»։

ՄՈՒՂԱՔ «թունաւոր մի նիւթ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2126։

ՄՈՒՂՏ «մշուշ, խաւար». արմատ առանձին անգործածական. սրանից են մղտանալ «մթնել, մշուշ պատել» Գիւտ. (Կաղնկտ. հրտր. էմ. էջ 19). Լմբ. մղտափարատ Նար. 267. մղտագոյն Վանակ. Ճառընտ. մղտագունութիւն Խոսր. 205. մղտաձև Անյ. բարձր. մղտատեսակ (չունի ԱԲ) Սասն. 33. Տաթև. ձմ. խը. մղտութիւն Շիր. 45. Պիտ. առ. Լեհ. աղտամուղտ «մութ, մթին» Ոսկ. գծ. սխալ ձև է մղուտ «միգապատ, մթին» Պտմ. առ. Լեհ. (ուղղելի մղտուտ):

ԳԴ պրս. մաղ, մէղ, միյղ ձևից (որ է հյ. մէգ): ՆՀԲ լծ. հյ. աղտ, մղեղուտ, թրք. bulut «ամպ»։ Scheftelowitz BB 29, 17 յն. μόρφνος «մթագոյն», գոթ. maurgins «առաւօտ, վաղը» բառերի հետ հնխ. mōrghyo- ձևից է դնում մուղջ: Նմանապես Փառնակ, Անահիտ. 1906, 233 մուղջ ձևից է դնում ալբան. mourk «մութ, սև» (իբր փոխառեալ)։ Pokorny 2, 274 և 275 մերժելով Scheftelowitz-ի մեկնութիւնը ղ-ի անհամաձայնութեան պատճառաւ, մուղջ դնում է հնխ. mel- «սև» արմատից։ Սրանք ընդունում են առանձին արմատ մուղջ՝ որ գտնում ենք միայն աղջամուղջ բառի մէջ, որ աղջ բառի կրկնականն է մ յաւելուածով (այսպէս է ընդունում նաև Meillet MSL 18, 253)։ Պատահական նմանութիւն ունի ըստ այսմ լազ. lumǰ «գիշերանալ», որից dogilumǰu «գիշեր եղաւ»։

*ՄՈՒՂՐԷ «սուսր, կարմիր ներկող մի տեսակ հող է. ֆր. rubrique, terre de Sinope» Գաղիան. (գրուած մաղտէ, մուղտէ), որ և մուղրայ Ամիրտ.։

=Արաբ. مغره mayra «սուսր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 112)։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, 341 և 1926, 70։

*ՄՈՒՂՐԻ «մահմետական կրօնաւոր» Յայսմ. փետր. 15, մրտ. 11. (տե՛ս Նոր վկ. էջ 116, 225—7, 446), Վրդն. պտմ. 140. Ջքր. սրկ. Բ. 31, որ և մուկրի Վրդն. պտմ. 127. սրա յգ. սեռ. ձևն է մուղրեճոյ Նոր վկ. էջ 67։

=Արաբ. مقری muqrī «կրօնաւոր, Ղուրան կարդացող» (قری qarī «կարդալ» արմատից), որից նաև վրաց. მუყრი մուղ'րի «միւէզզին, աղօթակոչ»։

Ուղիղ մեկնեց էմին, Ист. Вардана, էջ 161։ Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 112 սխալմամբ դնում է արաբ. مقرّ muqirr «խոստովանող?»։

*ՄՈՒՃԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կօշիկ, կանացի կօշիկ» Երզն. քեր. Տաթև. հարց. 388. Վրք. հց. ա. 698. ուրիշ վկայութիւն չկայ. արդի գրականում (արևմտեան բարբառ) նշանակում է «տափակ, առանց կրունկի, յետևը բաց, կարճ երեսով ոտնաման, փապուճ», որից մուճակակար, մուճակագործ են։

=Պհլ. mōčak հոմանիշից. սրա հետ նոյն են բելուճ. mōžay, mōzag «մուճակ, կօշիկ, երկար կօշիկ, տափատ», աֆղան. mōza «գուլպայ, սռնապան, մոյկ», պազ. mōža «կօշիկ, գուլպայ», պրս. موزه mōza «կըրկնակօշիկ, փապուճ»։ Բոլորի արմատն է muč, որ տես պատմուճան բառի տակ (Horn § 994)։ Իսկ կովկասեան լեզուներից կայ. մաշիկ, կար. դիդ. մաշի, չեչէն. ինգուշ. մաչէ «կոշիկ» բառերը կա՛մ իրանեան փոխառութիւն են և կամ պատահական նմանութիւն ունին։ — —Հիւբշ. 196։

Նախ ԳԴ պրս. մուզէ ձևի հետ։ ՆՀԲ պրս. մուզէ, իբր մոյկ բառից։ Պրս. ձևին են կցում նաև Müller SWAW 42, 255, Lag. Btrg. bktr. Lex. 49, Հիւբշ. KZ 23, 29 են։

ԳԻՌ.—Խրբ. մուջգիգ «մուճակիկ»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից ենթադրուած յն. μουζάκιον «մուճակ» բառի մասին տե՛ս լմուշկ:

*ՄՈՒՃՈՒՐ «ծառայ». հնից չէ աւանդուած և կայ միայն գաւառականներում. բայց սրանից է մուճրութիւն «ծառայութիւն» Կանոն. 185 (Նորագիւտ բառ)։

=Արաբ. مأجور majūr «վարձեալ,

վարձքով բռնուած». դժուարութիւն է հանում ج ǰ=ճ *տառադարձութիւնը։ Նոյն բառն ունի և վրաց.* მუჯირი մուջիրի *«հացի շտեմարանների վերակացու» ձևով, որ սակայն արաբ.* ǰ ج=χǰ *տառադարձութիւնը ճիշտ է պահում։ —Աճ.*

Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 165։

ԳԻՌ.—Արմատը մուճուռ *պահում են Ջղ. «ծառայ», Երև. Ղզ. «տնտես, մատակարար, հարսանիքի ժամանակ ծառայող մառանապետը», որից* մուճուռապետ, մուճուռատուն։

***ՄՈՒՄԻԱՅ** *կամ* **ՄՈՄԻԱՅ** *«եգիպտական զմռսեալ դի». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. գործածական է նոր գրականում։*

=Արաբ. موميا mumiā, *որից նաև ֆրանս.* momie *ևն։*

+ՄՈՒՆ, ո *հլ. (յետնաբար նաև սեռ. -ի) «մանր մժեխ, մարմնի եռք, քոս» ՍԳր. Եղն. Եղիշ. դտ. 196. Նար. 176. որից* մնակ *«մանր մժղուկ» ՀՀԲ։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. musno- *ձևից, սրա հետ հմմտ. յն.* μυῖα, *լտ.* musca *(>ֆրանս.* mouche, *իտալ.* mosca, *սպան.* mosca), *լիթ.* musẽ, *լեթթ.* músa, mūscha, *հին պրուս.* muso, *հսլ.* mucha, *ռուս. և ուկր.* муха, *բուլգ.* múcha, *չեխ.* moucha, *սերբ.* mūha *«ճանճ», ռուս. գւռ.* мшица, мошка *«ճանճիկ, մոմ», լեհ.* mszyca *«ծառի ոջիլ», հսլ.* mŭšica *«մոծակ», հիսլ.* my, *անգսք.* mycg, *հսաքս.* muggia, *անգլ.* midge, *հբգ.* mucca *«ճանճիկ», գերմ.* Mücke, *հոլլ.* mug, *շվէդ.* mygg. mugga, *շվեդ. գւռ.* mausa, *ալբան.* mīzε *«մոծակ» (-zε նուազական մասնիկով)։ Այս բոլորի արմատը դրւում է հնխ.* mu-, mus- *բնաձայնը. հայերէնը աճած է* -no- *մասնիկով, և* Ernout-Meillet 618 *հայերէնի նախաձևը դնում է* muno- *կամ* musno (Pokorny 2, 311, Walde 503, Trautmann 191, Boisacq 649, Kluge 338):*—Հիւբշ. 476։*

ՆՀԲ վրաց. მუმლი մումլի: *Տէրվ.* Altarm. 33 *լեթթ.* maunu, máut, *հբգ.* māwan, *լտ.* mūtire *ձևերի հետ՝ հնխ.* mu *«մրմնջել» արմատից։ Նոյն, Նախալ. 46, 97 աւելացնում է նաև յն.* μυῖα *«ճանճ»։ Այսպէսով ուղիղ մեկնութիւնը սկսում է Տէրվիշեանից։* Müller WZKM 1892, *հտ. 6, էջ 267 չեխ.* muňka *«մի տեսակ ոջիլ», որ* մուն *ձևի նուազականն է համարում։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Bugge KZ 32, 20: *Հինդ.* ման *«մանանայ» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց.* მუმლი մումլի *«ճանճիկ, լու» Սղ. ճղ. 31։*

ԳԻՌ.—Երև. մուն *«մանր ոջիլ», Գոր. Ղրբ.* մուն *«մանր ոջիլ. 2. սերմից նոր դուրս եկած որդ շերամի», Ջթ.* մը՝ն *«ոջիլի ձագ», Մկ. Տփ.* մուն *«մի տեսակ մանր ճանճ», Ալշ.* մուն *«մանր միջատ», Ջղ.* մնո·ն *«մանր ոջիլ»։ Նոր բառեր են* մունիկ *«ձիու ճանճ»,* մնիկ *Ախց. Կր. Պլ. «մանր անիծ, նոր ճաթած ոջիլ»,* մնին *«մի տեսակ բազմոտանի ոջիլ»,* մնաֆուն *Ղրբ. «շերամի առաջին քունը»,* մնեղ *Պլ. «մանր ոջիլ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. მუნი մունի *«քոր, բորոտութիւն, քոս»,* მუნიანი մունիանի *«բորոտ, եռք ունեցող»։*

***ՄՈՒՆԵՏԻԿ** *«մի բան բարձրաձայն յայտարարող, ջառչի» Միխ. աս. էջ 261. Յկ. կր. 58, Փոնց. 7. Ջքր. սարկ. Ա. 41, Բ. 5 (գրըուած* մունէտիկ *Տաթև. ձմ. հա.* մոնէտիկ *Ջքր. սարկ. Ա. 23). ունի միայն ՀՀԲ. գործածական է արևմտեան գրականում. սրանից է* մունետկել *«աճուրդի դնել, յայտարարել» Անսիզք 75, 79. Սմբ. դատ. 20.—արմատական* մունէտ *ձևով ունի շատ անգամ Դրնղ. 112, 275, 326 ևն։*

=Արաբ. منادى munādī *նոյն նշ. որ ծագում է* ندا nidā *«կանչել, բացագանչել» արմատից։—Աճ.*

***ՄՈՒՆԻ** *«իգական անդամ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 85. «Մեր բանս վասն հաւատոյ է և ոչ վասն գործոց քննութեան. դուք Հայքդ ունիք զանբնական պղծութիւնս ընդ արուս և ընդ անասունս և այլս յոլովս. բարձէք դուք զայն ի Հայոց, և ես բառնամ զայդ ի Հոռոմոց. զբոզանոցն և զմունին Քաղկեդոնի ժողովն չէ կարգեալ, զոր յիշէքդ այժմ»։*

=Նոր յն. μουνί *«իգական անդամ»։—Աճ*

⊙ՄՈՒՆՋ *«խօսք» Մագ. դամագտ. 4. սրանից* մնջել *«քթի տակից ձայն հանել, մեղ-*

մին մոմռալ» ՍԳր. Վեցօր. 198. Փարպ. մընչիւն *Ծղիշ. Նիս. կազմ.։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից՝ ըչ ածանցիչով. արմատի համար հմմտ. մոմռալ, մռմունչ, մռնչել, *իսկ ձևի համար հմմտ.* ճնչել, շնչել, բնչել, գնչել, կնչել, պնչել, փնչել, խնչել: *Տե՛ս նաև* մունչ: *—Աճ.*

ՆՀԲ ունչ *բառից է հանում։ Տէրվիշ.* Altarm. 33 *և Նախալ. 46, 97 սանս.* muj *«բոռալ», լտ.* mugire *«բառաչել», յն.* μυχάομαι *«մայել» են բառերին ցեղակից է դնում։ Հիւբ. յն.* μύω, μώσω *«փակել զբերան, լսել»,* μυχάομαι *«մռնչել, հեծել»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ։*

ՄՈՒՆՉ *«խենթ, յիմար, անմիտ, ցնորած». որից* մունչել, մունչանալ *«յիմարանալ». բոլորն էլ գիտէ միայն ՀՀԲ. Բառ. երեմ. էջ 216 ունի միայն* մունչել *«յիմարիլ»։*

[ՄՈՒՉ *«ալինչ, քթածակի կողքերը». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 39. «Իսկ* մնչացն *ո՞ր ինչ աղնուութիւն իցէ. յորժամ պարզ և հասարակ իցեն, եթէ որ զհոտն երագ առնուցուն»։ — Պէտք է ուղղել* բնչացն, *որ* ունչ *բառի սեռականն է։]*

+ՄՈՒՆՋ *«համր, լուռ, անխօս» Մծբ. որից* մնջիկ *Ծղիշ.* մնջուկ *Իրեն. ցոյցք 12.* մնջնակ *«մնջերէն» Շնորհ. առ. 74.* մնջկատակ «pantomime» *(Նոր բառ). արդի գրականի մէջ շատ սովորական է* լռիկ մնջիկ *ձևը։ Որովհետև ոճով ասւում է* միայնեիկ մնջիկ *Ծղիշ. կամ* միայն մնջուկ *(Իրեն.), ուստի սրանից հետևցնելով սխալմամբ Բառ. երեմ. էջ 214 մեկնում է* մնջուկ *«միայնուկ»։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mundyo- *ձևից. սրա հետ հմմտ. յն.* μόνδος, μονδός, μύδοσ, μύτης, μυττός, μύτις, μυκός, μυναρὸς *«համր», լտ.* mūtus, *սանս.* mūka- *«համր». սրանց բոլորի պարզ արմատն է* *mu- *«մրթմրթալ, փընթփնթալ», որից մի կողմից յառաջանում են վերի բառերը «համր» նշանակութեամբ (ընդունելով համրը իբրև անորոշ կերպով փընթփնթացող) և միւս կողմից յն.* μύ, μῦ *«ցաւի բացագանչութիւն, փնչոց»,* μῦθος *«բառ, խօսք»,* μυχάομαι *«մռնչել»,* μύζω *«փակ բերանով փսփսալ», լտ.* mu *«ցաւի բացագանչութիւն»,* mugio *«մռնչել», սանս.* múñjati *«հնչել», հբգ.* mutilōn *«մռմռալ», մբգ.* mugen, *լեթթ.* maut, *ռուս.* мычать *«բառաչել» են են* (Walde 498, 506, Boisacq 651, 647, Pokorny 2, 309—310, Ernout-Meillet 618)։

ՆՀԲ արմատը դնում է ունչ, *որից և* մնչել: *Տէրվ. Նախալ. 46, 97 և* Altarm. 33 *յն.* μύχη *«մռնչիւն», լտ.* mugire *«մռնչել», հյ.* մնչել, մռմնչել *են ձևերի հետ՝ հնխ.* muk *արմատից։* Bugge KZ 32, 21 *մեկնում է վերի ձևով, որ Հիւբշ. էջ 476 անապահով է համարում։— Հիւբ.* մնջել *բայից։* Patrubány, *Բանաս. 1901, 30 յն.* μύω *«բերանը կամ աչքը փակել» բառի հետ։* Karst, *Յուշարձան 415 մոնգոլ.* moxo, *բուրեաթ.* moko, *թունգուզ.* moko, *մանչու.* mokto, moyo *և 421 եաքութ.* muñur *«բութ»։ Պատահական նմանութիւն ունի չեչէն.* mättiz *«համր»։*

ԳԻՒ.—Երև. Ջթ. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սլմ. Վն. Սեբ. Տփ. մունջ, *Ախց. Կր.* մունճ, *Ասլ.* միւնչ, միւնջ: *Նոր բառեր են՝* մնջուիլ *(Ոզմ.* մրնջըվիլ), մնջալ, մնջանալ, մնջալելուխա, մնջիկ, մնջերէն, մունջխեղդ:

ՓՈԽ.—Վրաց. მუნჯი մունջի *«համր»։*

*ՄՈՒՆՖԱԽԴԻՃ *«սպիտակ խաղողի եփած ու թանձրացրած գինի կամ քաղցու» Վստկ. 90, 102, 104, 105, 106։*

=Արաբ. ميفختج mayfuxtaǰ *նոյն նշ. որ ծագում է պրս.* مى پخته may puxta *«գինի եփել, եփած գինի» ձևից։*

Ուղիղ մեկնեց Վաստակոց գրոց հրատարակիչը՝ էջ 254։

ՄՈՒՇԱԲԱԽ. *անյայտ բառ, որ մէկ անգամ Բառ. երեմ. էջ 195 գործածում է անծանօթ* ճամար *բառը բացատրելու համար.* ճամար *«մուշաբախ կամ քնար»։*

Բախ ձևից և ճնար *բառի յարադրութիւնից թերևս կարելի լինի կարծել «քընար զարնելու գործիքը, մզրաբ». բայց հմմտ. նաև* մուշապաf:

ՄՈՒՇԱԽԱՅ *«մռմշոր, մոմլաթ». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 164.*

«Հունտն ի մէջն դիր և յիրեար բեր և մուշախայով փաթաթեա» (այլ ձձ. մուշամպա, յոյն բնագիրը «պապիրոսով»)։

Թերևս սխալ գրչութիւն՝ փոխանակ լինելու մուշամպա, մուշամբա<արաբ. مشمع mušamma', ինչպէս ունին արդէն ձեռագիրներից ոմանք։

*ՄՈՒՇԱՊԱՔ «բարակ ճիպղերից հիւսուած՝ մեծ ծակերով խուփ, որով կարասի բերանն են ծածկում» Վստկ. 95, 190. «Զկարասին բերանն եղեգամբք կամ բարակ վարոցօք մուշապաք արա ծածկեա, որ ծուխն ի միջոցացն ելանէ.—Զպատն և զամէնն զերդ մուշապաք ծակտի առնել, որ ընդ ծակտին մըտանեն և ելանեն (մեղուքն)»։

=Արաբ. مشبّك mušabbak «ցանցկէն հիւսուած» բառից, որ անցեալ դերբայի մի ձև է شبك šabk «ցանցաձև հիւսել» բայից (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 96). Համմտ. արաբ. شبكه šabaka «վանդակ, հիւսկէն, ցանց», որից փոխառեալ է հյ. գւռ. շբակ «լուսամուտ, պատուհան» (ըստ Rivola):—Աճ.

Ալիշան, Վստկ. 254 ուղիղ է մեկնում բառս «ուռկանաձև հիւսուած», բայց ծագումը չի նշանակում։

*ՄՈՒՇԹԱՐԻ «լուսնթագ» Շիր. Տոմար. որ և մուշտարի Կոստ. երզն. 180։

=Արաբ. مشترى muštarī «լուսնթագ»։—Հիւբշ. 265։

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են իբրև «բառ պրս.»։

ՄՈՒՇԻԼ «սիրտը կոտրիլ, ընկճուիլ?» նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. էջ 55. «Այսպն արարեալ, յայրս և ի փապարս արտալածեալ դիաշու, խրուացեալն այն հեբօք և մուշեալն սրտիւք, մաշկեղինաւ պարածածկեալ մարմնով»։ Մի ձեռ. ունի մաքեալ. բայց հրատարակիչը դնում է մուշեալ, որ շատ կասկածելի է (Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ 197)։ Մէնէվիշեան, Գամագտ. էջ 32 մուշեալ սրտիւ հասկանում է «հանդարտասիրտ, հեզաբարոյ» և կասկածում է թէ անմոռշական «անդանդաղ» և գւռ. մշիկ մշիկ բառերի հետ կապ ունենայ։

*ՄՈՒՇԿ, ո հլ. «անուշահոտ կենդանական մի նիւթ. 2. հնդկական մկնանման մի անասուն՝ որից մուշկն է պատրաստւում. 3. որևիցէ անուշահոտ նիւթ» Խոր. աշխ. Պտմ. վր. Բրս. մրկ. 385. Գնձ. որից մշկահամ Վստկ. մշկապորտ Խոր. պտմ. Հռիփս. մուշկեբէ Խոր. աշխ. 615 մշկալից ԱԲ. ճռամուշկ Խոր. աշխ. էջ 614. արդի գրականում՝ մշկահոտ, մշկաբոյր, մշկընկոյզ:

=Պհլ. mušk, որ և mešk «մուշկ», պրս. مشك mušk, mišk. բուն նշանակում է «մկնիկ» և ծագում է mūš «մուկ» բառից, Իրանեան բառը փոխառութեամբ անցած է նաև ուրիշ շատ լեզուների. այսպէս՝ արաբ. misk, քրդ. misk, məšk, թրք. misk, յն. μόσχος, լտ. muscus, moschus, գերմ. Moschus, անգլ. musk, ֆրանս. musc, սպան. almisque, պորտ. almiscar, իտալ. musco, muschio, վրաց. მუშკი մուշկի ևն։—Հիւբշ. 196։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, Windisch. 23 (կցում է լտ. moschus բառին), Böttich. Rudim. 45, 151 ևն։

ԳԻՌ.—Կր. Տփ. մուշկ, Պլ. միսք, միսգ ևն, նոր փոխառութեամբ.—Զթ. մուշկ «Պէրիտ լեռան վրայ աճող մի տեսակ մշկահոտ բոյս է»։

*ՄՈՒՇՏ «բազուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216։

=Պրս. պհլ. քրդ. mušt «բռունցք», որից թրք. mušta «բռունցք»։—Աճ.

ՄՈՒՇՏ. անստոյգ բառ, որ նախդիրների ցանկի մէջ յիշում են Թր. քեր. 30 և Համամ. քեր. 267. «Մուշտ. մուշտակեալ ասի մուշտ կամ հաւել ի հոյլս կամաւ ի ջոկս աւանաց (ըստ ՆՀԲ անասնոց)»։

ՆՀԲ համարում է «որպէս ումկ. մուշտա զարնել, մշտել». սա նախորդ բառն է, բայց տեղին անյարմար է գալիս։

*ՄՈՒՇՏԱԿ, ի-ա հլ. «անասունների վրայի բրդոտ մորթը» Շնորհ. առակ. Նոր վկ. էջ 528 (ի մուշտակաց). «այսպիսի մորթով պատրաստուած ձմեռային վերարկու» Հայել. 159. Զքր. սարկ. Ա. 16. վերջին իմաստով գործածական է նոր գրականում, ուր ունինք

նաև մուշտակավաճառ, մուշտակագործ, մուշտակաւոր.— Բառ. երեմ. էջ 199 ունի մշտակակար (իմա՛ մուշտակակար):

=Պհլ. *muštak համանիշից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հայերէնի հետ նոյնի գոյութիւնն է հաստատում պրս. مشته mušta. այս բառը չգիտեն ո՛չ Բուրհան և ոչ Գ.Դ. բայց ունի Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 924 և նրանից արաբացեալ է համարում مستقه mustuqa կամ mustaqa «կողքերը երկար մի տեսակ մուշտակ»։—Աճ.

Թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ անյարմար է պրս. میشتی mīštī «տեսակ իմն մետաքսեղէն հանդերձի, որ յոյժ լաւ ոստայնանկեալ է»։

ԳԻՌ.—Ննխ. մուշտագ:

***ՄՈՒՉԱԼԿԱՅ** «յանձնառութեան գիր, պայմանագիր». Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. հԹ. «Ջեռօքս գիր տամ, այսինքն մուչալկայ, զի մի՛ մեղայց»։ Նոյն բառն է՝ որ երեք անգամ գործածում է Դրնղ. «Որ յառաջմէ մուչալկայ էին դրեր, զոր շարտ (<արաբ. شرط šarṭ «պայման») ասեն» (էջ 256).—«Ութսուն հազար կարմիր դահեկան մուչալկայ տայցեն. Եդին հարկն մուչալկային ի վերայ գլխոց» (էջ 12—13)։

=Թրք. և մոնղոլ. موچلكا mücelgʸa «գիր յանձնառութեան», որից موچلكاچى müčelgʸači «նօտար».—Будаговъ 1, 261 ասում է թէ յայտնի չէ բառս ի՛նչ լեզուից է. թէ՛ մոնղոլերէն և թէ թրք. է համարւում։—Աճ.

Նշանեան, Դրնղ. էջ 627 հասկանում է բառս «տուրքի տեսակ», որ ըստ այս բացատրութեան ուղիղ չէ։

Մուռ տե՛ս Զմուռս։

+**ՄՈՒՌ** «լուռ ու մունջ լող». արմատ առանձին անգործածական, որ երևան է գալիս նախ լռումուռ բարդի մէջ՝ Ոսկ. Ճառ. ապաշխ. էջ 47.—Նոյն արմատից բայական ձևով ունինք մռել «լսել, անսալ, հնազանդ գտնուիլ». գործածւում է յետին հայերէն լեզուի մէջ. ինչ. Վրդ. առ. 206. Մաղաք. ար. 50. Կոստ. երզն. 149. կենդանի է նաև արդի բարբառներում. հմմտ. մռել Ակն. Ասլ. Երև. Կյ. Կս. Պլ. Սվ. «խօսքը լսել, հնազանդ գտնուիլ, հլու լինել», մռուկ Բք. «հնազանդ, հլու», խօսքմռուկ Ասլ. Բք. Պլ. «հլու, հնազանդ, ուրիշի խօսքը լսող», նաև մունջ բառի հետ կրկնութեամբ մունջ ու մռունջ Տփ. «լռիկ մնջիկ»։ Տարօրինակ գործածութեամբ Անսիզք 15 չմռել նշանակում է «դատական պատասխանատուութիւնից ազատ մնալ, rester à couvert». Որ 17 աւուրն ընդ ներքսէ գայ, նա չմռէ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mu- արմատից՝ -ռ աճականով, ինչպէս են և լռու, բառ. արմատիս վրայ տե՛ս մունջ բառի տակ։

Հիւնք. լռումուռ բարդի երկրորդ մասը կցում է մռմռալ բային։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 109, միայն թէ վերջաձայն -ռ դնում է լռու բառի նմանութեամբ յառաջացած։—Տե՛ս և մռւռ:

Մուռ «շաղախ» տե՛ս Մօր։

Մուռուճէս տե՛ս Միւռինէս։

ՄՈՒՌՏ «աղմուկ, շփոթ, խռովութիւն, խառնակութիւն» Լաստ. որից մռտել «ապըստամբիլ» Գէ. ես. Սմբ. պտմ. էջ 56, 94. Հեթ. ժմնկ. էջ 81. Սմբ. դատ. 3, 35. մռտութիւն Միխ. ասոր. (տե՛ս նաև մռտիկոն):

ՆՀԲ սրանից է դնում գռ. չմռել «չանսալ». իսկ մռտութիւն մեկնում է «մռուտըն կամ մռուղն գոլ»։ Հիւնք. հանում է մռել բայից, իսկ այս էլ ֆրմնչել բայից։

ԳԻՌ.—Կայ մռտել Ջն. «դրդել, գրգռել. խօսք խառնել, provoquer»:

ՄՈՒՍԱԲԵՐ «մորենի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216. հմմտ. մաղաբեր:

ՄՈՒՍԱՅԻՊ «մի տեսակ հա՞րկ». գործածուած է Անիի անթուական մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. 221։

ՄՈՒՍԷ «արջասպ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 570։

ՄՈՒՍԻՐ կամ **ՄՈՒՍՈՒՐ** «սուրհանդակ, որ մարդկանց դատարան կամ ատեան է հրաւիրում» Դրնղ. 153։

***ՄՈՒՍՏԱՌ** «խաղմուզ, քաղցու, դեռ չխըմորուած գինի» Վստկ. 86, 91, 93. Սմբ. դատ. 61։

=*Պրս.* مستار mustār *«քաղցու. 2. թթու գինի», որ և արաբ.* مصطار muṣṭār *«թթու գինի. 2. ըստ այլոց՝ քաղցր գինի» (Կամուս. Թրք. Թրգմ. Բ. 110)։*

ՆՀԲ լտ. mustum *«նոր գինի»։ Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Վստկ. 254։*

ՄՈՒՏ, ի *հլ. (յետնաբար նաև* ո *հլ.) «ներս մտնելը. 2. մտնելու տեղը, դուռ, շեմք. 3. եկամուտ, հասույթ (ըստ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստ. 1, 25 քաղաքներում տրուած մի տեսակ հարկ էր). 4. արևի մայր մտնելը, Արևմուտք» ՍԳր. կոչ. Ոսկ. եզն. որից* մուտանել *Եփր. ա. տիմ.* ելևմուտ *ՍԳր.* մտանել *ՍԳր. Եզն. Սեբեր.* մտել *Ցճխ. Նար. էջ 182. Լաստ.* մտուցանել *Խոր. Վրք. հց. (մհյ.* մըցնել*).* ընդմտանել *Իմ. է. 24. Եփես. բ. 2. Սեբեր.* գարնանամուտ *Երզն. երկն.* արևմուտք *ՍԳր. Ագաթ.* արևմտեայ *Ցես. ժա. 16.* նմուտ *ՍԳր.* խելամուտ *ՍԳր. Ագաթ. Եզն.* միջամուտ *Բ. մակ. ա. 15.* ներամուտ *ՍԳր. Եւ. պտմ.* գոմամուտ *Վեցօր.* դարանամուտ *ՍԳր.* ընդմուտ *«հեզ» Ոսկ. պօղ. ա. 314.* եկամուտ *ՍԳր. Մծբ. Եւ. քր.* ծակամուտ *Երեմ. խթ. 16.* կանխամուտ *Ոսկ. մ. բ. 26.* միջամուտ *Բ. մկ. ա. 15. Մծբ.* նորամուտ *Գ. մկ. ա. 11. Ոսկ. մ. բ. 26.* եկամտային *(Նոր բառ). տե՛ս նաև* մոյծ:

Windisch. 23 մատնել, մատուցանել, մուծանել *ձևերի հետ՝ թերևս լտ.* medius *«միջին»։* Böttich. ZDMG 1850, 358, 173, Arica 69, 136 մուտք *«բերան» նշանակութեամբ կցում է սանս.* mantra *և զնդ.* manθra *բառերին։ Նոյն,* Arica 84, 407 *պրս.* ā-madan *«գալ» ձևի հետ։* Müller SWAW 42, 250 *զնդ.* maēθana *«բնակութիւն», հսլ.* mjesto *«քաղաք»։* Justi, Zendsp. 221 *զնդ.* maōθana: *Նոյն,* Dict. Kurde 408 *քրդ.* modin *«ծըխամորճի ծայրը», յն.* μύτη *«քիթ, դունչ», գերմ.* Mund *«բերան»։ Տէրվ. Նախալ. 46* մուխ, մուծ, մուղ *ևն ձևերի հետ՝ դնում է հնխ.* mu *«մղել» արմատից, բոլորն էլ աճած զանազան աճականներով։* Bugge, Etr. u. Arm. 48 *ետր.* mutana *«դամբան» բառի հետ. հայերէնը կցում է գոթ.* gamōtjan *«մօտեցնել» ձևին, որ ընդունում է նաև* Meillet MSL 10, 278: *Հիւնք.* մուծանել *բայից։* Scheftelowitz BB 29, 28 *տե՛ս* մատ-չիլ: Meillet BSL *26, № 79, էջ 4 յն.* μύω, μυέω *«փակուիլ, սկսիլ» բայերի հետ՝ դնելով հնխ.* mu- *արմատից* -d- *աճականով։* Pokorny 2, 304 *յիշում և ձևաւորում է* Bugge-*ի և* Meillet-*ի մեկնութիւնը (=գոթ.* gamōt-jan), *որ սակայն այլ ևս չի ընդունում* Meillet *(տես մատ)։*

ԳԻՌ.—Ջղ. Վն. մտնել, *Երև.* մտնէլ, *Ոզմ.* մտընիլ, *Ախց. Կր. Մկ. Շմ. Տփ.* մտնիլ, *Ագլ. Մժ.* մտիլ, *Ալշ. Մշ.* մդնել, *Ննխ. Ռ. Սեբ.* մդնէլ, *Պլ.* մդնալ, *Տիգ.* մդնոլ, *Սչ.* մդնուլ, *Հմշ.* մդնուշ, *Սսլ.* մը*նալ, *Զթ.* մօդնուլ, մօդնոլ, *Հճ.* մոդնել, *Ակն.* մընէլ, *Գոր. Ղրբ.* մընէլ, նի՛ մնէլ *(այսինքն «ներս մտնել»). Մրղ.* մը̂նէլ, *Սվեդ.* մնիլ, *Խրբ.* մնալ, *Սլմ.* մնել. *ոճով՝ Հւր.* մուն տալ *«մտնել». նոր ձև է* մտան անել *Վն. «շատ յաճախ մտնել ու ելնել»։*

ՓՈԽ.—Քրդ. kernamut *«գարնանամուտ» (տե՛ս* գարուն *բառի տակ)։*

***ՄՈՒՏԱՆՋԱՆԱՅ** *«հիւանդի տալու մի տեսակ փափուկ կերակուր» Մխ. Բժշ. 130, որ և* մութանջանէ՝ *էջ 131 (յիշուած գառան և ուլի մսի հետ)։*

=*Արաբ.* مطنجنه muṭanjana *կամ* مطجّنه muṭajjana *«մսի վրայ ցցած բանջարեղէնով կերակուր, սովուս». արմատն է* طجن ṭajn *«տապակել», անցեալ դերբայը* مطجّن mu-ṭajjan *«տապակած» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 662)։*

Ուղիղ մեկնեց Seidel, *Մխ. հեր. § 363։*

ՄՈՒՏՂԻՉ *«խաղիչ կամ ապականիչ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216. տե՛ս և* մատռիչ:

+**ՄՈՒՐ**, ո *հլ. «ձանձախարիթ, թանձրացած ծուխ, ծխի մրուրը» Ագաթ. Բրս. մրկ. Նոնն. «թանաք, մելան (իբր սևադեղ)» Բ. կոր. գ. 3. Եփր. բ. կոր. 91. «սև, մութ, թըշուառ» Լմբ. մատ. 397 (Ի սեպւ և ի մուր կեանքս պանդխտիմք). որից* մրել *«մուրով սևացնել» Երեմ. խր. 31. Ոսկ. մ. բ. 5. Եւ. պտմ. Կորիւն.* մրոտել *Եղիշ.* մրանալ *«սևա-*

նալ, ծխոտիլ, կեղտոտիլ» Արշ. մրագիր «թանաքով գրուած» Ոսկ. ես. մրազարդ Ա. գաթ. մրադիր ՅՀ. կթ. մրաքաքախ Նոնն. մրակերպ Ոսկ. յհ. ա. 17. մրայօն «սևայօն» ՅՀ. կթ. մրոտ, մրազարկ (նոր բառեր)։—Եթէ Ոսկ. պօղ. ա. 585 «Ընդ այս տանիս ընդ այս նիշ ինչ մրի է մուտ» հատուածի մէջ մրի այս բառն է, ուրեմն կայ նաև սեռ. -ի։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mûtro- ձևից, որ նշանակում է «կեղտ, աղտ» և որի հետ յատկապէս միանում են սանս. mûtra- «մէզ». զնդ. mūθra- «կեղտ, կեղտոտութիւն»։ Առաջանում են հնխ. meu- արմատից, որի նախնական նշանակութիւնն է «խոնաւ, թաց, անմաքուր հեղուկ», որից էլ «կեղտոտել ևն»։ Սրանից են յառաջանում զանազան աճականներով՝ յն. μύδος «փտութիւն, բորբոս», μυδαλέος «խոնաւ», μιαρός «անմաքուր, տըգեղ», լիթ. mudēt «բորբոսնիլ», smaulis «կեղտոտուած», հիռլ. mosach, կիմր. mws, բրըտ. mous «կեղտոտ», մբգ. smuz, նբգ. schmutz «կեղտ», Moder «ցեխ, դիրտ», հոլլ. modde «թանձր ցեխ», մ. խոլ. mūn «մէզ», mūr «ցեխ», անգլ. mud «ցեխ, կեղտ», smut «սև, սևացնել, կեղտոտել, ածխացած ցորեն (carie, charbon, nielle)», smutch «սևացնել, ապականել», smutty «սև, ծխի մէջ սևացրած», լեհ. muł, ուկր. mul «ցեխ», տիղմ», ռուս. գւռ. мулъ «պղտոր ջուր», мулить «ջուրը պղտորել» ևն ևն (Pokorny 2, 249—252, Walde 500, Boisacq 637, Trautmann 172)։ Հայերէնի հետ ձևով նոյն է արիականը (tr դառնալով ւր, mûtro- տալիս է *մոււր, որից մուր. հմմտ. արուր, ճուր). իսկ նշանակութեան կողմից բոլորովին նոյնանում է անգլիականը, ուր ունինք «սև, մուր (smut), կեղտոտ, ածխացած ցորեն (=Ղրբ. մօր), ածխի փոշի» (=Պլ. ծծկ. մուր «ածուխ»)։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. մառն, որպէս և յն. μαύρος, իտալ. moro «թուխ, մաւրիտանացի»։ Windisch. 23 յն. μαῦρος «սև» (նոյնը նաև Canini, Et. étym. 182)։ Տէրվ. Նախալ. 99 սանս. malina «մութ», յն. μέλας «սև», հյ. մառն, մայր, մրուր, մըրրիկ, մռայլ ձևերի հետ՝ հնխ. *mar «մարել, սևանալ» արմատից։ Հիւնք. մուրկ բառից։ Աճառ. SA 1, էջ 302—3 կցում է սանս. mūtra-, զնդ. mūθra- բառերին, իբրև իրանեան փոխառութիւն։ (Սակայն այս պարագային պիտի ունենայինք հյ. *մուրճ, *մուճր և այն՝ «կեղտ» նշանակութեամբ։ Նշանակութեան տարբերութիւնը և ւ ձայնը ցոյց են տալիս՝ որ բառը բնիկ է և պէտք է մեկնել վերի ձևով)։ Scheftelowitz BB 29, 46 ռուս. smuryj «գորշ», չեխ. smouřiti «մթագնիլ», լեհ. chmura «ամպ» բառերի հետ։ Դաւիթ Բէգ, Յուշարձան 398 յն. μέλας «սև», գալլ. braith, brith, հիռլ. mrecht «կեղտոտուած, պիսակաւոր»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 270։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս. مور mūr «երկաթի ժանգ», موری mūrī «ծըխնելոյզ», արաբ. مور mūr «օդի մէջ պտտող փոշի կամ հող» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 113)։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Նխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տիգ. Տփ. մուր, Ղրբ. մուր, մօր, Գոր. մօր, Ոզմ. մօւր, Զթ. մույ, մուր, Սվեդ. մճօր, Ասլ. միւր: Նոր բառեր են մուրաւե, մուրջուր, մուրպաճ, մրալ, մրակոլոլ, մրամաճ, մրաճք, մրախուղ, մրկաք, մրոտ, մրոտել:

ՓՈԽ.—Վրաց. მური մուրի «ծխնելոյզի մուր, ձանձախարիթ»։

Մուր տե՛ս Մար։

***ՄՈՒՐԻԿ** «մոշի, tamarix». նորագիւտ բառ, որ յիշում է Ալիշան, Վստկ. 254։

=Յն. μυρίκη «մոշի»։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, անդ։

+**ՄՈՒՐԿ**, ի-ա հլ. «ցորենի հատիկ, աղանձ» Ղևտ. բ. 14, 16, իգ. 14. Մեկն. ղևտ. Փիլ. Մխ. երեմ. արդի գրականի և գաւառականների մէջ այս արմատից ունինք մրկել, մրկիլ, մրկած «խանձել, խանձիլ, խանձած»։ Հմշ. մուրկ «լազուտի փուշ հասկ»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smug-ro- ձևից, որ կազմուած է smug- «քիչ կրակով այրել. ծխել» արմատից՝ -ro- մասնիկով. այս արմատի մի այլ ձայնդարձն է smugh-, որից

ունինք հյ. մուխ *(տե՛ս այս բառը)։ Հայերէնի մէջ* smugro- *շրջմամբ տուել է ըստ օրէնի* smurgo->մուրկ:

Հիւնք. հանում է մկրտել *բայից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Petersson KZ 47, 267, *որ դնում է նաև* Pokorny 2, 688։ *Պատահական նմանութիւն ունին լիթ.* mirgėti, *լեթթ.* mirgt *«կայծկըլտալ», հհիս.* myrkr, *անգսք.* mierce, *հսաքս.* mirki *«խաւար, մութ», հհիս.* miọrkue, myrkue *«մթութիւն»* (Boisacq 646, 1094, Trautmann 190):

***ՄՈՒՐՀԱԿ**, ի–ա *հլ. «պայմանի կամ դաշինքի համար ստորագրուած կամ կնքուած թուղթ» ՍԳր. Եւս. քր. Սեբեր. որից* մուրհակագիր *ԳնՃ.* պարտամուրհակ *(արդի գրականում)։*

=*Պհլ.* *muhrak *ձևից. հմմտ. պհլ.* muhr, *պրս.* مهر muhr, *սանս.* मुद्रा mudrā-, मुद्रिका mudrikā- *«կնիք»։* (Weber SBAW 1887 *սանս.* mudrā- *համարում է հպրս.*mudrāya- *«Եգիպտոս, եգիպտացի, եգիպտական» բառից փոխառեալ. իսկ* Zimmern *սումեր.* mu+sar *«անունը գրել», ասուր.* mu-sar *կամ* mu-sa-ru-u *«արձանագրութիւն» ձևից* (Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch 421, Strassmaier, Alphabetisches Verzeich. 679. Autran, Sumér. et ind. *էջ 157)։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև քաղդ. և թալմ.* מוהרק mūhraq, *արաբ.* محرق muhraq *«կնիք»,* محرّق muharraq *«գիր գրելու յատուկ թերթ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 68), քրդ.* mor, mohr, *օսս.* miχur, *թրք.* möhr, möhür *«կնիք», որից ռմկ.* մօհրել *«կնքել»* (Horn § 1001): —*Հիւբշ. 197։*

ՆՀԲ մուր *բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուին* Bötticher. Rudim. 36, 61, ZDMG 1850, 358, 174, Lag. Urgesch. 1119, Müller SWAW 38, 583:

ՄՈՒՐՃ, ո *հլ. (յետնաբար* ի–ա *հլ.) «մուրճ, չաքուճ» ՍԳր. Խոր. որից* մրճաւոր *Եփր. վկ. արև. 66. Ջենոբ 46. գրուած է* մուրչ *Սոկր. 267։*

Հիւնք. մուրկ *բառից։* Patrubány *ՀԱ 1906, 347 ասում է թէ կապ չունի լտ.* marcus *«կռան»,* martulus *«մուրճ», հսլ.* mlatŭ, *ռուս.* молотъ *«մուրճ» բառերի հետ, այլ իբր բնիկ հայ կապւում է սանս.* mṛ-náti *«ճանրել»,* mūrṇas *«ճանրած, փշրած», յն.* μαραίνω *«ջընջել», հիսլ.* merja, marδa *«ծեծել, ճանրել», հրգ.* morsāri *«սանդ» ևն բառերին։*

ԳԻՐ։—Մշ. մուրչ:

+**ՄՈՒՐՃ** *«մուր». արմատ առանձին անգործածական, որից ծագում են* մրճանալ *«սևանալ» Գր. սրկ. լս. (տպ. Սոփերք Դ. 136),* մրճոտ *(կամ* մրճճոտ) *«մրոտ, սևացած» Ոսկ. մ. բ. 5.* մրճոտել *«սևացնել, մրոտել, ապականել» Սարգ. յհշ.* մրճոտիլ *«մրոտիլ, կեղտոտիլ» Եղիշ. գ. էջ 42. Նար. էջ 49, 182. շրջմամբ* մճրոտել *Ոսկիփ. (ՓԲ արմատը դնում է* մրճին, *որից* մրճճոտ)։

=*Անշուշտ աճած է* մուր *բառից. արմատը թէև դրինք* *մուրճ, *բայց կարող է լինել նաև* *միրճ, *մրուճ *և* *մրիճ. *ամէնից հաւանականը վերջինն է, իբր* -իճ *մասնիկով (հմմտ.* ուտիճ, ճատիճ *ևն)։*

Մուր *բառից են մեկնում ՆՀԲ, Հիւնք. և* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 218։*

ՄՈՒՐՃ *«երակ ձեռաց». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 170։*

***ՄՈՒՐՏ**, ո *հլ. «մի տեսակ բոյս և նրա պտուղը. լտ.* myrtus, *տճկ.* մէրսին աղաճը» *Նեեմ. ը. 15, Ես. խա. 19, Ծե. 13. Վեցօր. 92. որից* մրտենի *Գէ. ես. Յայսմ. ԳնՃ. Վստկ. 157.* մրտի *Մխ. առակ.* մուրտաստան *«մրտենիների պարտէզ» Դատ. ա. 35։*

=*Պհլ.* mūrt *«մուրտ» ձևից, որի հետ նոյն են պրս.* مورد mūrd, *յն.* μύρτος, *կապադովկ.* μούρτο, *լտ.* myrtus, *գերմ.* Myrte, *ռուս.* миртъ *ևն. բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։ Հայերէնը կարող էր ծագել թէ՛ յունականից և թէ իրանեանից. բայց որովհետև առաջին պարագային սպասելի էր* *միրտ *ձև, ուստի փոխառութիւնը իրանականից է։—Հիւբշ. 197։*

Նախ ԳԴ պրս. միւրտ, մուրտ: *ՆՀԲ պրս. և թրք. ձևերն է դնում։* Lag. Arm.

St. § 1531 «կարող է գալ թէ՛ յոյնից և թէ պարսկից»։ Բոյսի պատմութիւնը տե՛ս Hehn, Kulturpflanzen⁶ 231—233, 573:

ԳԻՌ.—Նո՞յն է մուռտ Ջթ. «մաթուզ».— Սվեդ. մըրդի՛նա (արաբական ε հնչումով)։

ՄՈՒՐՑ «կռիւ, բռունցք, բռնամարտութիւն» Պտմ. առ լեհ. Դրնզ. 346. որից անմուրց «ըմբշամարտութեան մէջ անվարժ» Իրեն. հերձ. էջ 182 (ՀԱ 1910, 282), մուրցացի «բռնցի, կռփելով զարնելով» Մխ. անեց. 35. Երզն. նչ. և Թր. քեր. ՑՀ. կթ. մրցիլ «կռուիլ, մենամարտիլ» Ա. կոր. թ. 26. Եւս. քր. մրցութիւն Եւս. քր. Ոսկ. Եզն. մրցամարտ Ոսկ. եփես. ժգ. մրցանակ Ագաթ. մրցարան ՑՀ. կթ. մերկամրցանակ Նար. մըսամրցութիւն Դիոն. թղթ. յոգնամրցիկ Մագ. անմրցելի, մրցանակաբաշխութիւն (Նոր բառեր)։

Brosset JAs. 1834. 369 և Ջուբինով' վրաց. ბრძოლა brʒola «կռիւ, պատերազմ» բառի հետ են դնում, ՆՀԲ «որպէս պրս. must «բռունցք»։ Peterm. 63 մարտնչել բայից։ Müller SWAW 42, 255, որից Justi, Zendsp. 228 զնդ. marənč «սպանել», պհլ. marōčinītan: Հիւբշ. KZ 23, 29 աւելացնում է նաև յն. μάρναται՝ «կռուիլ» և սանս. mṛṇāti «փշրել»։ Lag. Arm. Stud. § 1536 թերևս նոյն է բռունցք բառի հետ։ Հիւբ. 295 մարզել բայից։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 55 լիկ. mrbbẹne?

ՄՈՒՔԵՐԻԿ «խոհարարի օգնական, որ է մոխիր թափող, թոնիր մաքրող ու վառող, ջուր բերող են անձը». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 10 (էջ 555 ա). «Լուսայն գրաստի մի վարձ է և զկտորն (հացի) մուքերիկն (տպ. մուքէրիկ, այլ ձ. մուքերիկ) ուտէ»։ Բառիս իմաստը տալիս է՝ '

ԳԻՌ.—Երև. մուքուրիկ, մքռուկ՝ նոյն նշ.։— Ըստ այսմ անստոյգ է Քաջունի, հտ. Գ. 170 մուքերիկ «իշապան»։

ՄՈՒԱՅԼ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «մութ, նսեմ, խաւարին» Ա. թագ. իգ. 14, 15, 19. Եւագր. «մթութիւն, խաւար, մշուշ» Ա. թագ. իզ. 1. Վեցօր. 115. Շիր. 60. Նար. «աչքի բիժ» Եփր. վկ. արև. 42 (թէ Եղնիկի մէջ էլ մքարք բառը պէտք է ուղղել մռայլ՝ տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1928, էջ 533—535). որից մռայլեցուցանել Փարպ. մռայլութիւն ԱԲ. նոյն բառի զանազան ձևերն են՝ մառայլ ԱԲ, շրջմամբ՝ մլար Ճառընտ. Վստկ. 12. Սարգ. բ. պետր. գ. (էջ 586), Անկ. գիրք առաք. 65. Կոստ. երզն. 93, 133. Անան. գիտ. 6։

ՆՀԲ կցում է մառն, մառախուղ բառերի՞ն։ Տէրվ. Նախալ. 99 հյ. մառն, մայր, մուր, մռուր, մրրիկ, յն. μέλας «սև», սանս. malina «մութ» բառերի հետ՝ հնխ. mar «մարիլ, սևանալ» արմատից։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 աղաւաղ մառախուղ բառից։ Petersson LUÅ 1916, 40 (տե Pokorny 2, 280) դնելով *մուռայլ (-այլ մասնիկով)՝ *մուռ- համարում է հնխ. mor-so-, որ է աճած -so-ով mor- «սև գոյնով, սևացնել» արմատից. հմմտ. յն. μόρνον, μορτός, μόρυχος, μεμορυχμένος, ռուս. maráju ևն։

ԳԻՌ.—Լ. մլար «աչքի մշուշ», Ակն. մլար «մթութիւն, յառկայէս գինի խմելուց աչքը պատած մութը», Հմշ. մռէլ «ամպ», Խրբ. մռալ «մառախուղ», Մշ. մլալ «մռայլ».—բայական ձևով Սեբ. մլարիլ «մթնել», Սվեդ. մլարիլ «աչքը շաղուիլ»։—Այստե՞ղ է պատկանում մլկիլ Խրբ. «ամպոտիլ»։

Մռեալ տե՛ս Մոմալ։

Մռել տե՛ս Մուռ։

Մռեղ տե՛ս Մղեղ։

ՄՌԶԳԱՅԼԻԼ «ագահաբար ուտել, փորը լցնել» Ածաբ. Առ. որս. Ոսկիփ. էմբ. առև. Ուխտ. Բ. 47. Երզն. մտթ. 128. մռզգայլութիւն ԱԲ։

ՆՀԲ «մոմալ իբրև գգայլ»։ ԱԲ «տե՛ս և գգայոիլ»:

ԾՌՄՌԱԼ կամ ՄՌՄՌԵԼ «զազանի մռնչելը, կատաղի ձայներ հանել» Ոսկ. յհ. բ. 11. Կանոն. Սամ. եր. Երզն. մտթ. 478. որ և մրմռել Ոսկ. եա. Կաղանկտ. ՑՀ. կթ. Արծր. որից մռմռումն ՑՀ. կթ.— սխալ գրչութեամբ մռեալ (կարդա՛ մռմռեալ) Ոսկ. տիտ. 296։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից՝ ռ սաստկականով և կրկնութեամբ. հմմտ. զռալ, զռզռալ, թռթռալ, բռբռալ, խռխռալ, տռտռալ ևն։ Նոյնպիսի բնաձայն ձևեր գտնում ենք նաև ուրիշ լեզուներում. հմմտ. յն. μορμύρω, լտ. murmuro, murmur, գերմ. murmeln, հրգ. murmurōn, լիթ. murménti, սանս. murmura ևն, որոնք բոլոր պատահական են և գտնւում են նաև ո՛չ-հնդկրոպական լեզուների մէջ. ինչ. վրաց. მურმური մուրմուրի «մռմռալ, տրտնջիւն», թրք. mər-la-maq, mərəl-da-maq, արաբ. تَمَرْمَرَ ta-marmara «մրթմրթալ, յանդիմանել» ևն։—Աճ.

ՆՀԲ լտ. և թրք. ձևերի հետ է դնում։ Տէրվ. Altarm. 33 և Նախալ. 46, 97 սանս. muj, լտ. mugire, յն. μυκάομαι, հյ. մռնչել, մռմռչել: Bugge KZ 32, 19 իբր բնիկ հայ ցեղակից է դնում վերի բնաձայնների հետ, որոնք Հիւբշ. 476 իբր բնաձայն՝ պատահական է համարում։ Սրմագաշեան, Արմէնիա ռում. mormâire հոմանիշի հետ։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 204։ Pokorny, 2, 307, Walde 315, Boisacq 644 կըրկնում են Bugge-ի մեկնութիւնը։

ԳԻՌ.—Առհասարակ պահուած է վերի մռմռալ ձևով. կայ նաև մռալ, մռռալ:

ՄՌՈՒՋ «բեղ, պեխ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 4. «Սուրբ հայրն Մարկոս էր հասակաւն կարճ և քարձ, անմօրուս, միայն զվերին մռզունքն ունելով (էջ 540 ա)»։ Այս գրչութեամբ գտած եմ նաև ուրիշ մի ձեռագիր Յայսմաւուրքում։ Այս միևնոյն բառն է անշուշտ և մռուղ «բեղ, պեխ», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Զքր. սարկ. Բ. 50. «Եւ հրամայեաց երկուց արանց փետել զմօրուսն և զմռուղսն, զթարթափսն և զունսն»։ Երկրորդ ձևը անշուշտ վրիպակ է, որովհետև գաւառական բարբառով ունինք սրանից կազմուած մռզէf «խաղողի որթի վրայ բուսած մազաթելերը» (տե՛ս Կ. Մ. Շահնազարեան, Վազի մշակութիւնը, էջ 60)։—Քաջունին ևս ունի հտ. Գ. էջ 170 մռուզ «գանգրահեր» և միևնոյն տեղում մռուզ «ազգ ին: վերարկուի»։ Բառիս համար ընտիր վկայութիւն է Սվեդ. մռզօնf «բեխեր»։—Տե՛ս նաև յաջորդը։

ՄՌՈՒԴ «ուռած և ցայտուն կզակով» (թաթարներին իբր ածական տրուած). Մաղաք. աբ. 6. «Գլուխն մեծ էր իբրև զգոմէշու, աչքերն նեղ իբրև զձագու, քիթն կարճ իբրև զկատուի, դունչն մռուզ իբրև զշան». ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Բայց արդեօք ուղի՞ղ է բառիս գրչութիւնը. ՆՀԲ և ԱԲ դնում են մռուղ, Պատկանեանի հրատարակութեան մէջ մռուզ, Երուսաղէմի տպագրութեան մէջ (էջ 16)՝ մռունչ. հմմտ. նաև Մշ. մռուզ «քիթը կախած», Բլ. Մշ. մռուզ կախել «քիթը կախել», Ղրբ. մռզել «յօնքերը պռստել», մըռշադունչ «տափակ քթով», Խրբ. մռուղ «բարկանալով քիթը կախել, յօնքերը պռստել», Մշ. մռռղած «դառնացած, վշտահար»։ Բառիս համար գտնում եմ այժմ մի երկրորդ վկայութիւն՝ Վրք. ոսկ. 21. «Ափրոդիտէս և Արտեմայ կոչեցան մռուղ շուն». դժբախտաբար այստեղ էլ տպագիրը նօտրգիր լինելով՝ չի իմացւում զ՞ է թե ղ:

ՀՀԲ գրում է մռղունf «շրթունք»։ ՆՀԲ հանում է մռմռալ բայից։ Տաշեան ՀԱ 1932, 402 համարում է մռութ «դունչ». ընդունելի չէ, որովհետև սպասւում է մի ածական միայն, ինչպէս միւսներն են. բացի սրանից նորագիւտ երկրորդ վկայութիւնը ոչ մի տարակոյս չի թողնում նշանակութեան մասին։

⊙ՄՌՈՒՆՉ «գազանի ահեղ ձայն» Պտմ. առլեհ. «շրթունք, մռութ» Բառ. երեմ. էջ 216. որից մռնչել ՍԳր. Եփր. Նին. Վեցօր. 198, որ և մռնչալ Ոսկ. յհ. ա. 45. մռնչակյան Կիւրղ. թգ. մռնչիւն Գ. մակ. դ. 7. մշտամռունչ Յհ. կթ. Ճառընտ. մշտնջենամռունչ Ագաթ. Կորիւն. անմռունչ ՍԳր. Ագաթ. Եզն.։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից՝ ռ սաստկականով և ն, չ աճանցիչներով. հմմտ. կռնչել, փռնչել, ճռնչել, դըռնչել, զռնչել, խռնչել, ճռնչիւն, շռնչան, սռնչան: Նոյն արմատից ուրիշ ձևով կազմուած բառեր են գւռ. մռնգալ «գոմէշի ձայն» և մռնգալ «մռնչել» Բառ. երեմ. էջ 216։—Աճ.

ՆՀԲ մռմռալ բայից։ Տէրվ. Altarm. 101 զնդ. mru «խօսիլ» բառի հետ։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 ա։

ՄՌՈՒՏ. անյայտ իմաստով մի բառ՝ որ իբրև մակդիր տրուած է Սահակ անուն անձին. (Ասող. Գ. բ. Վրդ. պատմ. խդ. Կիր. 45. Գիրք Թղ. ձա)։

ՆՀԲ նոյն ընդ մռուղ (իբր ձեռ. տարբերութիւն) կամ մռմռացող «քրթմնջող, թիթիզ» և կամ մռտել «ապստամբել» բայից։ ԱԲ մեկնում է միայն երկրորդ ձևով։ Կայ նաև վրաց. მრუდი մրուդի «ծուռ»։

ՄՌՏԻԿՈՆ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թլկր. 52. «Լաւագոյն բան մի ասաց մեծն Սողոմոն և նորին բանին վրայ մեծն Սիմէօն. Լաւ է բանջար խաղաղութեամբ քան զմիս մռտիկոն»։ (Բայց պէտք է նկատել, թէ ոտանաւորի այս տունը Թլկուրանցուց չէ և յետոյ է աւելացուած. ոտանաւորի ծայրանունը տալիս է **Յովանես վար.** իսկ այս վերջին տունը սկսում է լ տառով, որ բնաւ չէ յարմար)։ Հատուածը ակնարկում է Առակ. ժե. 17 «Լաւ են կոչումք բանջարեղէնք սիրով և շնորհիւ, քան զուարակ ի մսրոյ՝ թշնամութեամբ»։ Սրանից երևում է որ մռտիկոն բառի նշանակութիւնն է «թշնամութիւն». հմմտ. գւռ. մռտել Ջն. «դրդել, գրգռել, խօսք խառնել, provoquer»։ Բառս գիտեն նաև Հին բառ. մռտիկոն և Բառ. երեմ. 271 մռտինակ ձևով (սխալ բառի բացատրութեան մէջ), իբրև հոմանիշ վզենակ բառի, որ է «վնասել են»։ Տե՛ս և մռռտ:

ՄՍԵԼ «ջանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216։

ՄՍԵՐԻ «կանաչացեալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 216։

ՄՍԻԼ «այրիլ». այս իմաստով մէկ անգամ ունինք Բրս. խ. մկ. «Մսեսցի ոտն, զի հանապազ ընդ հրեշտակս պարեսցէ» (յն. այրեսցի)։ Այս իմաստին համապատասխան են գալիս՝

ԳԻՌ.—Ակն. Արբ. Այն. մսիլ «կրակից կարմրիլ, խանձուիլ, դեղնիլ»։

Մսիլ «պաղիլ» տե՛ս Մրսիլ։

***ՄՍԼԻՄԱՆԱԿ** «մահմետական» Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 141, 158, 240. աւելի յետոյ սովորական է դարձած մսլման, մըսըլման, մսլիման են ձևերով։

=Արաբ. مسلمان muslimān «մահմետական»։

Արծրունու հին տպագրութեան մէջ գրուած էր մոլի մանուկ, մոլի մանակ, մոլիմանակ: Վերի ձևով սրբագրեց և ուղիղ մեկնեց Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 5։

ՄՍԽԵԼ «ծախսել, վատնել» Վրդն. պտմ. Տաթև. ձմ. ձը. Անսիզք 17, 19. Մխ. համդ. 99. փոնց. 40. Հայել. 71. Զքր. սարկ. Ա. 35. Օրբ. հկճռ. ժբ. էջ 185. ասւում է նաև մխսել. Նոր գրականի մէջ սրանից են ածանցուած մսխող, մսխում:

Հիմք. փսխել, մղձկել ձևերից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Սլմ. մխսել, Երև. Մրղ. մխսէլ. Ագլ. Մկ. մսխիլ, Շմ. Տփ. մխսիլ, Ղրբ. մըսխէլ, մխսէլ, արմատը ունին Երև. մըխս, Տփ. միսխ «վատնում, մսխում»։ Rivola ունի մսխաճf «ծախս»։

***ՄՍՄԱՐ** «գամ, բևեռ, մեխ». հների մօտ առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից է մսմարազարկ «բևեռագամ» Վրդն. ծն. աւելի ուշ՝ արմատական ձևով կայ մսմար Աբր. կրետ. 30. «փայտ շարեալ և պնդացուցեալ մսմարաւ»։

=Արաբ. مسمار mismār «գամ, բևեռ», որից նաև վրաց. მუსმარი մուսմարի «գամ»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Խտջ. մսմար «գամ, մեխ», Ղրբ. մսման «մեխ», Մկ. մսմար «սեպի մէջ խրելու փայտեայ գամ»։

ՄՍՈՂ «մողէզ». գործածուած է միայն Բարոյ. հրտր. Մառ, Физiологъ, էջ 50։

Ըստ Մառ՝ աղաւաղուած է յն. σαύρα հոմանիշից։

ՄՍՈՂԻԼ «բարականալ կամ տափականալ» Նիւս. կազմ. «Որպէս զշորքոտանիս՝ երկայնագոյն զկերպարանսն ունել և յոնգունս կոյս մսողել» (յն. ἀπολεπτύνω «նրբանալ»)։

ՆՀԲ կցում է սղիլ, սղանալ, մսեալ բառերին, կամ թերևս գրելի մռողիլ

մռուղ բառից, որ է «ուռած և ցայտած կզակով»։

ՄՍՈՒՐ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «կենդանիների խոտ ուտելու տեղը. լայնաբար՝ ախոռ, գոմ» ՍԳր. Փիլ. Եփր. համաբ. «յարդգող, ծիր կաթին» Պիտառ. «խեցգետնի մօտ մի համաստեղութիւն» Անան. գիտ. 7 (չորս անգամ). «բերանի առջևի մասը, շրթունքները, պռունկը» Ցայսմ. Ճառընտ. որից մսրաքուռ «ընտանենալով մսուրից ուտող (փղերի համար ասուած)» Կալիսթ. 165 (տպ. մսրամուռ. բառս գիտեն միայն ՋԲ և ԱԲ մսրամուռ ձևով. Թերևս ուղղելի մսրաքուռ):—Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 203 և 520 ունի մսուրք և մսրուչ «որչ, բայոց» իմաստով. աղբիւրը անյայտ։

Հմմտ. մսիլ բայից։ Patrubány ՀԱ 1908, 314 միս+սանս. vār «ջուր»։ Պատահական նմանութեան ունի արաբ. مذود miδvad «մսուր» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 606)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Խրբ. Մկ. Մշ. Վն. մսուր, Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Սեբ. Սլմ. մսուրք, Ննխ. մըսուրք (տե՛ս տակը), Ասլ. մսիւրք, մսիւր*, Ոզմ. մսօւր, Սվեդ. մսսէօր, Զթ. մօսույ, մօսուր:—Նոր բառեր են մսրքումբ, մսրմուռ, մսրմճայ.— ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 493 մսուրք անել «դիզել, կուտել»։

ՓՈԽ.—Լազ. օմիսուրա, օմիքսուրա «մըսուր» (յիշում է նախ Adjarian, Etude sur la langue laze, էջ 44, որից առնում է Մառ. Грам. чан. яз. 176 առանց աղբիւրի յիշատակութեան), քրդ. məsrānī «մսուրի կողքի փայտը՝ որից կապում են անասունները» (Justi, Dict. Kurde 398), գւռ. թրք. Կս. musur (որ և թրքախօս յունաց մօտ. Բիւր. 1898, 713), Կր. müsürlük (Բիւր. 1898, 627), էնկ. musur (Բիւր. 1898, 788, 865), Եւդ. musurk, musurluk «մսուր» (Ցուցարձան 330 բ)։ Թրքական այսպիսի մի ձևից յետ է առնուած Ննխ. մուսլուխ՝ որի մէջ r ձայնը կրճատուած է, փխ. *մուսուրլուխ: (Այս բառը գործածական է միայն քաղաքում. գիւղերն ունին հյ. մուսուրք ձևը. տե՛ս իմ Քննութ. Ն. Նախիջևանի բարբառի, § 261)։

ՄՍՏՈՒԽ «անյայտ գործիք մը» ԱԲ. իսկ ըստ Գաբ. բառ. «երկրաչափական գործիք մը»։

=Թւում է արաբ. مسطر misṭar «քանոն» բառի երկակի مسطرين misṭarayn ձևից. հմմտ. նաև مسطرة misṭarat «անկիւնաչափ շարժուն քանոն»։—ԱՃ.

ՄՏԵՐԻՄ, ի-ա հլ. «հաւատարիմ, մօտիկ և ընտանի բարեկամ» Փիլիպ. դ. 3. Խոր. Ցճխ. որից մտերմութիւն Բ. կոր. ը. 8. մտերմագոյն Ոսկ. յհ. ա. 23. մտերմական ՑՀ. կթ. մտերմաբար Պիտ. Սարգ. Գնձ.։

=Կազմուած է -րիմ մասնիկով, ինչպէս հաւատարիմ, ոխերիմ. յօդակապը (ե փոխանակ ա) ցոյց է տալիս՝ որ արմատի բունն էր -ի՝ որով արմատը կլինի *մտի-:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 231 -րիմ մասնիկով միտք բառից, իբր «մէկ միտք կամ սիրտ ունեցող»։ ՆՀԲ հաւատարիմ մտօք: Lag. Btrg. bktr. Lex. 48 պհլ. mat «Mithra» բառից։ Տէրվ. Նախալ. 99 սանս. mith, mitra «բարեկամ», զնդ. miθra, պրս. mihr ձևերի հետ՝ հնխ. mit «միատեղ՝ մտերիմ լինել» արմատից։ Հիւնք. արմատը համարում է մուտ «մտնել»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 225 միտ (=մի՞տք) բառից։ Մարքվարթ REA 8 (1898), 218 միտք բառից -րիմ մասնիկով։

ՄՏՂԵԼ «ուժգին մղել, հրել, միտել, շարժել» Փիլ. նխ. բ. 55 (այս նշանակութիւնը ճշդւում է ըստ յոյն բնագրի. ուստի Լծ. փիլ. զուր է մեկնում «փոշոտել»)։

Մտուկ տե՛ս Մտրուկ։

***ՄՏՐԱԿ**, ի-ա հլ. «խարազան» Առակ, իզ. 3. Բուզ. Ագաթ. Եզն. «խթան» Ածաբ. մակար. որից մտրակել Խոր. Խոսր. Արշ. մըտրակավար Վրք. ոսկ. գրուած է նաև մտրուակ Խոսր. պտրգ։

=Ասոր. ܡܛܪܩܐ maṭrəqā «խարազան, խթան» (Brockelmann, Lex. syr. 142 ա) բառից, որի հետ նոյն են նաև թալմ. מטרקא maṭraqā «գաւազան», արաբ. مطرق miṭraq «բուրդ ծաղկելու փայտ, թակ, գաւազան», مطرقة maṭraqa «գաւազան, մուրճ», مطراق miṭrāq «գաւազան, սուր»։

Արաբերէնից են փոխառեալ վրաց. მათრახი մաթրախի *«մտրակ», մինգ.* მატრახი մատրախի, მართახი մարթախի, *սվան.* მრდაყკ մրդաղ'կ, მჭდრაყ մճղրաղ' *«մտրակ»: Սեմական բառերի արմատն է* ṭrq *«զարնել», որ թէև չգիտէ ասորին* (Brockelmann *դնում է ենթադրելի* ṭrq *արմատի տակ), բայց ունի արաբը, որ է* طرق ṭrq *«զարնել, ծեծել, ձաղկել» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 10)։ —Հիւբշ. 312։*

Brosset JAs. 1834, 377 *վրաց. ձևի հետ։ ՆՀԲ* մտրուկ *կամ* մտղել *«քշել» բառերից։ Ուղիղ մեկնեց* Müller WZKM 8, 283 *(Թրգմ. ՀԱ 1894, 294)։ Հիւնք.* մկրատ *բառից։*

ԳԻՌ.—Բլ. մտրակ *«խարազանի կաշեայ մասը՝ որով անասունն են ծեծում» (ամբողջը միասին կոչւում է* խարազան) *Ազգ. հանդ. Ե. 56.—Երև. Տփ.* մաթրախ՝ *փոխառեալ վրացերէնից։*

ՄՏՐՈՒԿ, ի-ա *հլ. «քուռակ, իշուկ» Ծն. լբ. 15. Ոսկ. մ. գ. 13. գրուած* մտրուֆ *Վրդ. առ. 119. որից* իշամտրուկ *Սեբեր. 199։*

Հիւնք. մտրակ *բառից։* Jensen, Hitt. u. Arm. 78, 213 *համեմատ* mtl, mutal, mudal *հոմանիշի հետ։*

ԳԻՌ.—Տփ. մո՛ւտրուկ:

ՓՈԽ.—Վրաց. მუტრუკი մուտրուկի *«իշուկ»։*

ՄՏՐՈՒԿ *«խոզերին սիրելի մի ուտելիք». մէկ անգամ ունի Համամ. առակ. «Որպէս պեհիարոնն և մտրուկքն և դիքանքն՝ խոզի կերակուր են». (այլուր ՆՀԲ գրում է* մտուկքն *և* տիգանքն. *տե՛ս* պեճիարոն *բառի տակ)։ ՀԲուս. չունի։*

***ՄՏՐՈՒՊ** *«երգիչ, երաժիշտ» Կոստ. երզն. 175, 176։*

=Արաբ. مطرب muṭrib *«երգիչ, նուագածու»։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Կոստ. երզն. էջ 200։

ՄՐԱՓ *«նիրհ, քուն, թեթև քուն». չէ գործածուած հների մէջ, բայց կայ միջին հայերէնում և նոր գաւառականներում, հմմտ. Քուչ. 78 (Մրափն զիս է տարել). Առաք. լծ. սահմ. 344. որից* մրափել *«նիրհել» Գնձ.* մրափիլ *Յիշատ. ժէ դարից (Դիւան Ժ. էջ 66).* մրափած *«քնած, թմրած» Մաշկ. Գնձ. խլաթ. յիշ. 23.* մրափող *Առաք. լծ. սահմ. 560։*

Հիւնք. յն. Μορφεύς *«Մորփէոս, քնոյ աստուած» անունից։ (Այս ստուգաբանութիւնը՝ թէև ըստ երևոյթին շատ յաջող է, բայց իրապէս բոլորովին սխալ է։* Μορφεύς *գալիս է* μορφή *բառից, որ նշանակում է «ձև, գեղեցկութիւն», յետոյ «ուրուագիծ, արտաքին երևոյթ» և վերջապէս «տեսիլք, երազ». վերջին իմաստից ծագում է Մորփէոսը, որ ըստ այսմ երազների աստուածն է և «քուն» նշանակութեան հետ գործ չունի)։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. մրափ *«թեթև քուն», Երև. Վն.* մրափ *«խոր քուն», Ասլ.* մրափ, մրա*, *Մշ.* մրապ, *Ագլ.* մրօփ, *Ճմ.* մռափ, մուռափ: *Որից Պլ.* մրափէլ *«թեթև ննջել» (իսկ Երև. Վն. «խոր քնել», Ղրբ. Ճմ. «կատուի կամ շան քնելը»), Ագլ.* մրա՛փիլ, *Տիգ.* մըրըփիլ, *Խ. Սլմ. Վն.* մոփել, *Մրղ.* մըռփըէլ, *Ալշ. Մշ.* մռպել *«անասունների քնելը», Ճմ.* մռափիլ *«շան քնելը»,* մրափտել, մրափցնել, մրափոտել:

ՄՐԳՈՒՉ *(գրուած նաև* մրֆուզ) *«անպիտան, նուաստ, ստորին» Փիլ. լիւ. 149. Առ որս. Եղիշ. միանձ. 163. Համամ. առկ. Նչ. թղթ. Մագ. թղ. 237։*

ՆՀԲ արաբ. մէրֆիւզ *«յերկիր հարըստեալ»։ Հիւնք.* կրմուղ *բառից։*

ՄՐԵԿ *«թշուառական. միզունք», այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 217. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։*

ՄՐԻԻ *«գայթակղութիւնք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 217։*

ʘՄՐՄՈՒՆՋ, ո *հլ. «մեղմաձայն երգ, ողբ ևն» Ոսկ. ես. Բուզ. Եւ. քր. որից* մրմնջել *ՍԳր. Ոսկ. ես. և մ. ա. գ. Եւագր.։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից կրկնութեամբ և ածանցիչներով. հմմտ. խրխնջիւն, դրդնջիւն, շրշնջել, տըրտունջ:—*Աճ.*

ՆՀԲ ունչ *կամ* մունջ *ձևից է հանում։ Տէրվ.* Altarm. 33 *և Նախալ. 46, 97 հյ.* մնչել, մռմռել, *սանս.* muj, *լտ.* mugire, *յն.* μηκάομαι *ձևերի հետ։ Հիւնք. ար-*

մատը դնում է յն. μύω, μύσω *«փակել զբերան, լռել»,* μυκάομαι *«մռնչել, հեծել»։ Վերի ձևով մեկնեց Անառ. ՀԱ 1899, 204 բ։* Petersson IF 43 (1925). 69 *լատ.* murmuro, *տե՛ս նաև նոյն հեղինակի* Ar. u. Arm. Stud. *էջ 74 և 76։*

Մրմռել *տե՛ս Մռմռալ։*

***ՄՐՈՒԱՀԱՐ** *«հովհար». Նորագիւտ բառ, որ գտնում ենք գործածուած Վրդ. առկ. 285. Բացեալ զբերանն ծծէր զհողմն և յորժամ ոչ յագէր, մրուահարովն հարկանէր զհողմն, զի մտցէ ի բերան իւր. Այր մի ի վերայ աշտարակի մի կանգնեալ և զօդոյ զբազմութիւն կու ծծէր մրվահարով. (այլ ձ.* մրումեր՝ *էջ 337)։ Տե՛ս և Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 495։*

=Արաբ. مروحه marvaḥa *(կամ նաև* مروح marvaḥ) *«հովհար» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 474), որ գործիքական անուն է* ريح rīḥ *«քամի» բառից։ Հայերէնի մէջ վերջածայն* ր *վրիպակ չէ, նախ որովհետև մի քանի անգամ է կրկնուած և երկրորդ, որովհետև նրա պատճառով Վարդան անում է բառախաղ.— մրուահարովն* հարկանէր։ *Այս* ր *աւելացուած է անշուշտ հայերէնի մէջ՝ նմանութեամբ* հողմահար, հողմահարիլ *(և նման բառերի), որոնք արդէն կային լեզուի մէջ.—Մագ. ունի այս բառերը։—Աճ.*

ՄՐՈՒԱՆ *«մի տեսակ ծաղիկ է. ֆրանս.* asaret, *ռմկ.* cabaret». *Սալաձ. (ՀԲուս. § 2143). որից* մրուանոտակ *«կազմոր բոյսը, ասարոն, լտ.* asarum» *Բժշ. (ՀԲուս. § 2139)։ —Տիրացուեան,* Contributo § 495 մրու, մրուան *դնում է ըստ Քաջունու* «valeriana alliarifolia Vahl»:

Կայ պրս. مرو marv *«խոտ ինչ անուշահոտ»։*

ԳԻՌ.—Վն. մրիվանդ *«սպիտակ գոյնով մի ծաղիկ է»։*

+ՄՐՈՒՐ, ո *հլ. «դիրտ, տկուք, մի բանի տակին նստած կեղտը, ցեխը» Սղ. հդ. 9. Ես. իե. 6. Եզն. Ագաթ. որից* մրրախառն *Եզն. Ոսկ. յհ. ա. 21.* մրրական *Ոսկիփ. Երզն.* մրրատեսակ *Վրք. հց. Շնորհ.* մրրիլ *Վեցօր. 59. Շիր. 42 (սխալ տպ.* մրրկեալf). մրրութիւն *Շիր.* մրրուկ *Արշ.* անմրուր *Փիլ. ել.* գինեմրուր *Վստկ. 218.* մրրգոյն *«մրուրի գոյն ունեցող» Վստկ. 188.—*Մրուր *բառը հին լեզուի մէջ նշանակում էր նաև «օդի պղտորութիւն, փոթորիկ» և այս իմաստով մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Եփր. վկ. արևել. (Սոփերք Ի. 91). «Օդք սուգ զգեցեալ բարկութեամբ շնչէին և ի պարզ յստակութենէն յարամուր և ի մրուր և ի մրրիկ դառնային»։*

=Բնիկ հայ բառ. կրկնուած է (կրճատ կրկնութեամբ) մուր *արմատից. հմմտ.* փաթաթել, պատատել, փոթոթ, աֆաղաղ, *որոնք կրկնուած են* փաթ, պատ, փոթ, ֆաղ *արմատներից։*

ՆՀԲ մուր *բառից։* Müller SWAW 42, 257 *և* Justi, Zendsp. 237 *զնդ.* mrūra *«ամուր, թանձր»։ Տէրվ. Լեզու 45 և Նախալ. էջ 99 կրկնուած* մուր *բառից, իբրև* մուր–մուր>մրուր: *Հիւնք. նոյնպէս* մուր *բառից։ Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 398* մուր *բառի հետ՝ յն.* μέλας *«սև», հիռլ.* mrecht *«կեղտոտ» են։* Petersson KZ 47, 280 *կցում է* մօր *«ճահիճ» բառի հետ, որի մեկնութիւնը տե՛ս առանձին։* Pokorny 2, 252 *ընդունում է այս մեկնութիւնը և միաժամանակ յիշեցնում է որ չպէտք է դնել* *mŏr-u-ro-, *իբր յն.* μορύσσω *«սևացնել, կեղտոտել, ապականել», հնխ.* mer- *«սևացնել» արմատից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուել են ՆՀԲ և Տէրվ. որ լաւ ուշադրութեան չէի առել։*

ԳԻՌ.—Մշ. Խրբ. մրուր *«դիրտ», Զթ.* մօյույ, մօրուր, *Հճ.* մըյույ *«մրուր», Տիգ.* աղի մրուր *«տհալի տակին մնացած մասը»։*

***ՄՐՈՒՐ** *«մի տեսակ հարկ» Արձ. 1041 թուից (Վիմ. տար. էջ 22)։*

=Արաբ. مرور murūr *«անցնիլ, անցք» բառից։ Արաբ. ասւում է* مروروعبور murūr ū 'ubūr, *երկուսն էլ հոմանիշ, իբր «անցուդարձ», որից* 'ubūr *արդէն տալիս է հյ.* ապուր, ապուռ*(իշի) «անցահարկ,* passagium»: *Կասկածելի է միայն* ծուծ *բառի յարադրութիւնը բնագրի մէջ. «ՋՄրեննոյ հարկըն, զծուծ և մրուր, զկապիճքն...»։—Աճ.*

+ՄՐՋԻՒՆ (-ջեան, -եանց) *«մրջիւն» Առակ. զ. 6, լ. 25. Եզն. Վեցօր. 127, 136.*

յետնաբար մրջիմն (-ջման, -ջմունք, -ջմանց) Եղիշ. Խոր. աշխ. Վրդն. ծն. Ոսկիփ. որից մրջիւնառիւծ, մրջմնառիւծ կամ մրջնառիւծ (արդի գրականի մէջ գործածական է միայն վերջինը) «leo formicarius» Ծոր. դ. 11. Խոր. աշխ. մրջիւնց Վեցօր. 187. մրջմնոց Փիլ. մրջիւրոյն Բժշ. մրջմնակեր Վրք. հց.—Բառ. երեմ. էջ 217 մրջմնոց մեկնում է «խաղաւարտ բղբջտացեալ» և սրանով հաւկացւում է մի տեսակ մաշկային հիւանդութիւն, որ այժմ էլ ծանօթ է գւռ. մրջմուկ, մրջնրոյն, մրջիմնոց, մրջիւննոց, մրջիւննոցք ձևերով. մորթը թեփոտւում է, միշտ բորբոքւում և սաստիկ քոր գալիս. (ըստ Մ. Աբեղեան, Der arm. Volksglaube, էջ 31 բառս ծագում է մրջիւն բառից՝ մրջիւնը ըմբռնելով, զրադաշտական հայեացքով, իբր Ահրիմանի ստեղծած չար արարած, որ մարդոց վրայ այս հիւանդութիւնն է բերում. հմմտ. նաև գորտնուկ և օձիկ (թրք. yolanjək):

=Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակից ձևերն են յն. μύρμηξ, μύρμαξ, μύρμας, βύρμαξ, βόρμαξ ὅρμικας, Փոքր Ասիոյ գւռ. յն. mermiǰi (BSI. 20, 58), լտ. formīca<*mormīca<*u̯ormīca (>իտալ. formica, սպան. hormiga, ֆրանս. fourmi), հսլ. mravijĭ (<*morvijĭ), ռուս. муравей, սերբ. mrāv, սլով. mrávlia, լեհ. mrówka, հիւլ. maurr (<*marva-), նորվ. maur, անգսք. myre, հոլլ. miere, անգլ. mire, իռլ. moirb (<*morvi-), կիմր. mor, myr, զնդ. maoiri (<*marvī- կամ *margvī-), պհլ. mōr, պրս.[1] mōr (նուազականը mōrča), փարսի morik, յիդգ. murgāh, սոգդ. mōra, 'mwrč (MSL 23, 124), քրդ. merū, mūrī, աֆղան. բելուճ. mōr, օսս. muljug, mäljjg, սանս. vamrá-, vamrī- «մրջիւն» (բայց valmīka- «մրջիւնների բոյն»)։ Այս այլևայլ ձևերի նախնականն է *moru̯o-, որ բաղաձայնների շրջմամբ և նմանութեամբ տուաւ յետոյ *u̯ormo-, *mormo-, *mouro-. գերմանականում նաև *meuro-. զանազան ձևեր յառաջացած են մասնիկներով, ինչպէս -ka մասնիկով՝ սանս. valmīka-, լտ. formīca, յն. ὅρμικας են.—Հայերէնի արմատն է *մուրջ, ուր -ջ մասնիկ է, որի վրայ յետոյ էլ աւելացել է -իւն մասնիկը (Pokorny 2. 306, Walde 308, Horn § 993, Trautmann 170, Ernout-Meillet 364, Boisacq 651):—Հիւբշ. 476։

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. մուր, մուրչէ ձևերի հետ։ ՆՀԲ սրանց հետ նաև յն. մի՛րմիխս, լտ. ֆօ՛րմիքա: Ուղիղ համեմատութիւններ են անում նաև Böttich. Arica 67, 88, Lag. Urgesch. 788, Pictet KZ 5, 349. Müller SWAW 41, 160; 42, 258, Justi, Zendsp. էջ 222, Տէրվ. Altarm. 24, Նախալ. 173, Հիւբշ. Arm. Stud. § 207 են։ Lag. Arm. Stud. § 1535 թերևս փոխանակ *մրմջիւն, իբրև նոյն՝ մարմաջել բառի հետ։ Bugge KZ 32, 18 հայերէնի նախաձևը դնում է մրմջիմն, մրմջիւն:

ԳԻՒ.—Կր. մրջուն, Ռ. մռջուն, Խրբ. մրռչում, Ննխ. մուռչում, Հմշ. մէյչում, Ասլ. մոռչիմ, Սվեդ. մրջ'օմ, Հճ. մորջ'իմ, Երև. Տփ. մրջիմ, Ագլ. մռջիմ, Մկ. մրճիմ, Ոզմ. մռճիմ, Ակն. մրռչէօմ, Ջղ. մռչ'եմ, Ալշ. Մշ. Սլմ. Վն. մռճեմ, Ղրբ. մրչէ՛մնը, վրչէ՛մնը, Մրղ. մրռճըմ, Ատն. (Թրքախօս հայոց մէջ) մըրջջըմ, Զթ. մօռճօմ, մօռչ'ում, Ախց. մռչ'ըմուկ, Լ. մօ՛րմօճջ, մօ՛րմռճջ, Ղզ. մօ՛րմօճջ, և նոր կրկնական մի ձևով՝ Շմ. մօրմօրիճջ: Հետաքրքրական է Հնգ. մըրջ'ըր'ուն «մրջիւն» (տե՛ս Հայնակ և Մաճռնակ այբուբենի թուղթ, Վիեննա 1834, էջ 44. տպուած է մըրջըրըուն. որ ա՛յսպէս պէտք է հնչել)։ Նոր բառեր են մրջիւննոցք, մրջիւնոտ, մրջմուկ, մրջնրոյն:

ՄՐՍԻԼ «ցրտից պաղել, սառիլ» Ոսկիփ. որ և մսիլ ՑՀ. կթ. 309 (տպ. ԵՄ. ունի մռսեալ). Սարգ. յուդ. բ. էջ 657. ռսկեզարեան շրջանից գտնում եմ մի՛ վկայութիւն Ոսկ. փիլ. 456. «Եթէ ցուրտ մսէր զմարմինն», ուր մսել ունի «մրսեցնել, պաղեցնել» նշանակութիւնը (չունի ՆՀԲ)։

Հիւբ. մրցիլ բայից։ Մառ ИАН 1918. 887 զնդ. mərəzu անծանօթ բառի հետ, որ Ցրէյման թարգմանում է «ցուրտ, սառնամանիք»։ (Bartholomae 1174 թէ՛ այս և թէ նրա ածանցները թողնում է առանց բացատրութեան)։ Պատահական նմանութիւն ունին այբան. marθ «սաստիկ ցուրտ», ռուս. морозъ, չեխ. mráz,

սերբ. mräz «սառնամանիք», ռուս. мёрзнуть «սառչիլ» են (Trautmann 187)։

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. մռսել, Երև. Գոր. Ղրբ. մռսէլ, Շմ. Տփ. մռսիլ, Ագլ. Ճշ. մռսիլ, Սվեդ. մըսիլ, Ախց. Ակն. Ասլ. Խրբ. Կիւր. Կր. Մկ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեբ. մսիլ, Սլմ. Վն. մսել, Մրղ. Ննխ. մսէլ, Համշ. մսուշ, Հճ. մոսել, Զթ. մը՚սալ։ — Նոր բառեր են մռսկան, մռսկոտ, մսուկ, մսակոտ, մռսուկ, մռսաճիւանդ։

ՄՐՎՈՐ. անծանօթ մի բոյս է (բացատրուած է ալվորուկ բառով) Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2144, որ և կարծում է թէ տճկ. mürver «թանթրւեննի» բոյսն է, որ է ֆր. sureau։

ՄՐՏԻՄՆ «ծովային ձկնակեր մի թռչուն» Գիրք թղ. 486. իսկ յգ. մրտմունք ձևով ունի Երզն. ժ. խորան, 7 բ, 10 բ. սեռ. մրտմանց Երզն. ժ. խորան, 11 (ըստ Լեհ. «bruntus, querquedula»). շփականի անկումով՝ մըտմունք Անան. գիտ. 8 (երկիցս)։

Գաբ. բառ. համարում է «մարթի, mouette թռչունը» և համեմատում է արաբ. մէրզամի պաճրի ձևի հետ։

ԳՒՌ.—Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 495 Օշական և Աշտարակ ունին մրտիմ ձևով. (գլուխը սև, թևերը մոխրագոյն և սպիտակախառն, կտուցը կարճ և տափակ, ոտերը կարճ, սև և թաղանթապատ ջրասէր թռչուն)։

Մրտխղճիլ տե՛ս Մխիրճ։

+ՄՐՐԻԿ, ի-ա հլ. «ծուխ կամ գոլորշի». այս իմաստով հմմտ. Ծն. ժթ. 28 «և ետես և ահա ելանէր բոց երկրին իբրև մրրիկ հնոցի»=յն. ὡσεὶ ἀτμὶς καμίνου «իբրև գոլորշի հնոցի». (այլուր ծուխ. հմմտ. Ել. ժթ. 18. Եւ ելանէր ծուխ նորա իբրև զծուխ հնոցի=յն. ὡσεὶ καπνός καμίνου)։—Այս իմաստից է յառաջանում «մէգ, մշուշ, ամպ» նշանակութիւնը. հմմտ. Սարգ. բ. պետր. դ. էջ 454, որ մեկնելով բ. պետր. բ. 17 «Այսպիսիքն են աղբերք անջրդիք և մէգք վարեալք ի մրրկէ» (իմա՛ փոթորկից քշուած ամպեր, անգլ. clouds that are carried with a tempest, յն. ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι) հատուածը, գրում է. «Աղբեր նմանեցուցանէ՝ որ զջուր ո- ունիցի և մրրկի սաստկապէս վարեցելոյ ի հողմոյ՝ որ զցօղ երբեք յերկիր ոչ ցօղէ, այլ զոր օրինակ աղբիւր անջրդի ոչինչ օգտէ ծարաւելոց, և ոչ մրրիկ առանց ցօղոյ՝ ծարաւուտ երկրի»։ Սրանց մէջ մրրիկ նշանակում է «ամպ»։ — Երրորդ նշանակութիւնն է «փոթորիկ, ալեկոծութիւն» ՍԳր. որից մրրկիլ. ՍԳր. մրրկել Բ. մկ. ժբ. 22. մրրկածին Ագաթ. մրրկածուփ Նար. կուս. մրրկախառն Մծբ. են։ — Կայ վերջապէս մրրիկ մսոյ «եփուող մսի փրփուրը, քափ» Վրք. հց. ա. 701 (նորագիւտ բառ)։ — Մրրիկ բառի առաջին և երրորդ նշանակութիւնները մեկնելով Սարգ. յկ. ժ. էջ 146 ա՝ գրում է. «Մրրիկ ասէ զայն. որ յետ պարզոյ և ջերին ժամանակի յանկարծակի երևի ի խստութենէ ամպոց և ի սաստկութենէ հողմոց և յամենայն կողմանց մութ և խաւար գործէ արգելեալ զճառագայթս արեգականն... և կամ դարձեալ մրրիկ ասէ զբորբոքումն հնոցին»։

=Ծագում է հյ. մռուր բառից, ինչպէս ցոյց են տալիս վերի «ծուխ» և «ամպ» նշանակութիւնները. հմմտ. նաև Եփր. վկ. արև. (Սոփերք Ի. 91) «Օդք սուգ զգեցեալ բարկութեամբ շնչէին և ի պարզ յստակութենէն յարամուր (Սոփերք աւելացնում է և ի մռուր) և ի մրրիկ դառնային (Եփր. չունի ի մռուր)». —հմմտ. նաև Երև. մրրած «փոթորկուած, մրրկուած (ամպեր)». նմանութեամբ՝ «խիստ զայրացած, գազանացած». (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 495)։

Klaproth, Asia polygl. էջ 105 ալբան. mura, հսլ. burja «փոթորիկ»։ ՆՀԲ «մռուր կամ մուր ցնդեալ յօդս»։ Տէրվ. Լեզու 1887, 45 և Նախալ. 99 մռուր բառի նուազականն է։ Հիւնք. մռուր բառից։ Ալիշան, Հին հաւատք 216 հնդ. մարուտ «բարի հողմ»։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 սումեր. imiri «մրրիկ»։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. mouré «հիւսիսի ծով», որ չի կարող կապ ունենալ։

ԳՒՌ.—Մշ. մրրիգ։

ՄՐՓԵՆԻ «ակակիա». ունի միայն Գաբ. բռ.,

ՄՑՈՒԵԼ «անյագաբար ուտել, փորը ճխտել»

Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. էջ 126. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՄՔՌԱՑ «հողի ճեղք կամ պատռուածք». ունի Վստկ. քանիցս (գրուած նաև մգռա). Եթէ ի սպիտակ գետինն պատառած մքռա լինի, նա լաւ է (էջ 46). Տե՛ս զգետինն, որ յամառան չորութենէն զանէ խիստ մգռա (էջ 15). Սպիտակ հողն և ոչ մքռայն... մքռայն ամենևին վատ է (էջ 159). Բայց ի խորու և ի հաստ գետինն՝ որ մքռայ ունե նայ, ամենևին չէ պարտ տնկել ձիթենի (էջ 176)։

*ՄՕԶ, որ և մաւզ, մավզ, մավզայ «բանան բոյսը և պտուղը, լտ. musa paradisiaca» (որ Հնդկաստանում կոչւում է ֆիլա) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2145։

=Պրս. موز mavz, որից նաև արաբ. mavz, Թրք. moz, muz «բանան»։—Աճ.

ՄՕՆԵՌՆ «մի տեսակ նաւ կամ նաւակ». ունի միայն ԱԲ։

ՄՕՌ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որի վըրայ տե՛ս մոր և ֆոռտ:

ՄՕՌԱՄԲ «մորենի, լտ. lycium europaeum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2146։

+ՄՕՏ «մօտիկ, մերձ, ոչ հեռու» ՍԳր. Ոսկ. որից ի մօտոյ ՍԳր. Եւս. քր. ի մօտէ Եզն. մօտ ընդ մօտ Ոսկ. ա. կոր. մօտիլ ՍԳր. Եւս. պտմ. մօտալուտ Գ. մկ. ե. 4. Ագաթ. (սխալ գրուած մօտաշուտ). մօտակայ Ոսկ. մ. գ. 12. Եփր. ծն. մօտակաց Ոսկ. ես. Կիւրղ. թգ. մօտակտուր Գղ. ե. 12. մօտաւոր ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մտթ. անմօտելի Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 79. մարդամօտ Ագաթ. շարամօտ Արիստ. մօտաւորապէս (նոր բառ)։

=Բնիկ հայ բառ. նոյն է մատ (մատչիլ, մատուցանել) արմատի հետ, որի հետ ունի ճիշտ այն ձայնական յարաբերութիւնը՝ ինչ որ արածել և արօտ, յատանել և յօտ:

> Karolides, Γλ. συγκρ. 196 իրար է կըցում հյ. մօտ, յն. μετά «ընդ» և կապակցվկ. μοτό: Հիմք. մատն բառից։ Karst, Յուշարձան 400 ասուր. muttu «ճակատ»։ Ուղիղ մեկնեց Pedersen KZ 39, 411 (տե Pokorny 2, 304):

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Ծմ. Վն. մօտ, Գոր. մօ՛տի, Ղրբ. մօ՛տըէ, Ոզմ. Ջղ. Սլմ. մոտ, Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. Տփ. մօդ, Զթ. մէօդ, Ասլ. մէ՛օդ, մէօ՝*, Սվեդ. մուդ, Մրղ. մըիտ:— -իկ մասնիկի յաւելմամբ են կազմած՝ Ախց. Կր. մօտիկ, Ագլ. մօ՛տիկ', Ծմ. մօտիգ', Տփ. մօդիկ, Հմշ. Ննխ. Պլ. Սչ. մօդիգ: Զանազանութիւն դնելով այս երկու ձևերի մէջ՝ Տփ. են գործածւում է մօտ «քովը, կողքին, auprès de», մօտիկ «մօտ, près de, ո՛չ հեռու»։ Նոր բառեր են մօտալ «դիպչիլ», մօտամօտ «շատ մօտ», մօտանց, մօտելիկ, մօտգամ, մօտիլ «ձեռքով դիպչիլ. շօշափել», մօտիկանալ, մօտկնալ, մօտիկցընել, մօտճաս:

ՄՕՏԽԷԳԻՆ «Երևակ մոլորակը». անստոյգ բառ. յիշում է Հին հաւ. էջ 109, առանց վըկայութեան։

> Վկայութիւնը չունենալու պատճառով դժուար է հաստատօրէն ասել թէ բուն նշանակում է մօտ խէֆին «Հայկ համաստեղութեան (Orion) մօտ»։ Երևակը իր շրջանը կատարում է 30 տարւայ մէջ և այդ միջոցին անցնում է ամբողջ զոդիակոսով, Հայկը լինելով զոդիակոսին շատ մօտիկ, երբեմն Երևակն էլ նրա մօտ է գտնւում։ Այս տարի (թ. 1930) լուսնթագն է՝ որ Հայկի մօտ է գտնւում, իսկ Երևակը գտնւում է արևմուտքում՝ Աղեղնաւորի մէջ։ Այն ժամանակ, երբ մեր հեղինակը գրել կամ յօրինել է մօտխէգին բառը, կարող էր Երևակը գտնուել Հայկի մօտ։ (Վանի բարբառով խէֆ կամ խէֆեր (յոգնակի ձև) կոչւում է Հայկ համաստեղութիւնը)։ —Աճ.

+ՄՕՐ, ի-ա հլ. (յետնաբար ի հլ.) «ցեխ, տիղմ, ճահիճ» Վեցօր. էջ 58. Փարպ. Ոսկ. յհ. բ. 8, 12 (յետին). «ճախճախուտ» Վրդն. ծն. յետնաբար գրուած է մուր Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 199, ինչպէս նաև մուռ՝ որ յիշում են միայն Բառ. երեմ. յաւել. 554 և ՀՀԲ. գործածուած եմ գտնում Յայսմ. մրտ. 9 (էջ 552 ա) Հարեալ էին ի տիղմն գետոյն և խրեալ ի մուռն (այլ ձ. ի մօռն): Այս արմատից են՝ մօրանալ «ճահճանալ» Վեցօր. մօրտանալ Սեբեր. 158. մօրական Եւս. քր. (գրուած մուրական Վրք. և վկ. բ. 178). մօ-

ռաւէր Կիր. պտմ. մօրաքարախ Մամիկ. բազմամօր՝ ունի միայն ԱԲ (գործածուած եմ գտնում Ցայսմ. մրտ. 13 (էջ 561 բ). ի բազմամուտ և ի տղմային տեղիսն ճանապարհաց. նոյն բառն ունի և Մին. համգ. 63). Մեծամօր (յատուկ անուն գետի) Ագաթ. մօրաւտ «ճահիճ» Ոսկ. ծաղկ 672. Սմբ. պտմ. 49. Սամ. անեց. 105. «տղմուտ, ճահճուտ» Վրք. հց. Ուռհ. գրուած նաև մուրատ Վրք. հց. ա. 649. մօրտ, մուրտ ԱԲ. մօրուտ Ուռհ. 352. մորտ Դրնղ. 479 (այլ է մորտ՝ որ տե՛ս առանձին). կայ և մուրտաստան «ճահի՛ճ» Բուզ. 124։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mauri- կամ məuri- ձևից. սրա հետ հմմտ. յն. μῦρω, μῦρομαι «հոսել, ողողել, լալ, ողբալ», լիթ. mùrstu, mùrti, muraũ «խխում դառնալ, բոլորովին թրջուիլ», mauraĩ «ճահճացած ջրերի մէջ աճող մի տեսակ բոյս, մօրաբոյս», լեթթ. maura «տան շուրջն աճող թաց ու պարարտ խոտ, արօտ», mauragas, muragas «ճահճաբոյս», murít «կեղտոտել, ապականել», հոլ. murava, ռուս. муравá, սերբ. mùrava, լեհ. murawa «ծովային կամ ճահճային խոտ, արօտ», ռուս. муръ «մարգի արօտ», мýрый «գորշ» (որ է «կեղտոտ գոյնով»), мурáстый «գորշախայտ», սլով. murava trava «տան շուրջը կամ ճանապարհների եզերքն աճող խոտ» (նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. գերմ. Wiese «մարգ, արօտ»=հհիւս. veisa «ճահիճ», հոլլ. ware «ցեխ, տիղմ»=հբգ. waso «թաց գետին, արօտ»>ֆրանս. gazon «արօտ)» են։ Այս բառերը ծագում են հնխ. meu- «թաց, խոնաւ, անմաքուր ջուր, կեղտոտել» պարզական արմատից՝ աճած -ro- աճականով (Pokorny 2, 252, Trautmann 172):

Առաջին անգամ Neumann ZKM 1, 242 համեմատեց գերմ. moor «ճահիճ» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 98 համեմատում է լտ. mare, գոթ. mari-saivs, պրս. murd-āb ձևերի հետ և բոլորը միասին դնում է հնխ. mar «մեռնիլ» արմատի տակ։— Հիւբ. մայր բառի սեռականից է հանում։ Քիփէլեան, Բազմ. 1910, 153 մեռանել բայից։ Petersson LUÅ 1916, 17—18 (տե՛ս Pokorny 2. 224) ալբան. makε «սոսինձ, ձութ, կանգնած հեղուկների երեսին կապած փառ», լտ. macero «կակղացնել», հոլ. mokrŭ «խոնաւ, թաց», ռուս. мочить «թրջել» են բառերի հետ, որ ընդունում է Pokorny 2, 224՝ դնելով հնխ. maq «թաց, խոնաւ» արմատի տակ. հայ ձևը իբրև *maq-ro-: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ վերի ձևով նոյն ինքն Petersson KZ 47, 281 (նոյն 1916 թուին), որ ընդունում է դարձեալ Pokorny 2, 252: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2 (1927) 80 կրկնում է Neumann-ի մեկնութիւնը, ինչպէս արել էր նաև Bittner WZKM 15 (1901), 410: (Ըստ այս մեկնութեան հյ. մօր<մաւր ցեղակից է դրւում հետևեալ բառերին.—լտ. mare, հիւլ. marr, կիմր. կորն. բրըտ. mor, հիռլ. muir «ծով», անգսք. mere «ճահիճ, ծով». mōr «ճահիճ», անգլ. meer, mere, mire, moor «տղմուտ, ճահիճ», գոթ. marei «ծով», marisaiws «ծովակ, լիճ», հբգ. mari, meri «ծով», muor «ճահիճ», հոլլ. meer, գերմ. Meer «ծով», Moor «ճահիճ, մօր», հոլ. morje, ռուս. море, չեխ. moře, սերբ. mōre, բուլգար. more «ծով», լիթ. mãrés «ծովածոց», հպրուս. mary «ծովածոց» են (Pokorny 2, 234, Walde 464, Boisacq 49, 1054, Trautmann 169—170, Kluge էջ 325 և 335)։ Այս բոլորի նախաձևը դրւում է հնխ. mari կամ mori «ծով»։ Հայերէնը սրանց հետ կապելու համար երկու դժուարութիւն կայ. նախ՝ ձևը (a ձայնի դէմ աւ). բայց այս դժուարութիւնը կարելի էր հարթել, ենթադրելով՝ որ a ձայնաւորը երկբարբառի է վերածուել, այնպէս՝ ինչպէս մատ(չիլ) և մօտ, առածել և առօտ, յառաճել և յօտ: Երկրորդ դժուարութիւնն այն է, որ *mari արմատը յատուկ է միայն արևմտեան հնդևրոպական բարբառին և գտնում է միայն իտալական, կելտական, գերմանական և բալթիկ-սլաւական լեզուներում (Meillet, Esquisse d'une histoire de la lan-

gue latine, Paris 1928, էջ 42)։ Անստոյգ է սանս. maryādā «ծովեզերք» բառը, իսկ յունարէնում կայ միայն ᾿Αμφί-μαρος «ծովերի սաստուած Պոսիդոնի որդին». առանձին գոյութիւն չունի։ Այս պատճառով անընդունելի է հյ. մօր=լտ. mare, գերմ. Moor կապակցութիւնը, քանի որ կայ վերի յարմարագոյն բացատրութիւնը։

ԳԻՌ.—Սվեդ. մուրուդ «ցեխ», ըստ գաւառցոց՝ մօռ «ցեխ». Ջթ. մույօղ, մուրող «ցեխ» (հմմտ. Կիլիկեցի Սմբատ պատմիչի մօրատ ձևը), նոր բառ է մօրչուր Ջթ. «ճահճաջուր»։

ՓՈԽ.—Թուշ. მოვრელ մովրել «ճահիճ»։

+ՄՕՐՈՒ, ի-ա հլ. (սովորաբար անեզական, յետնաբար կայ նաև եզակի գործածութեամբ) «մօրուս»։ ՍԳր. Բուզ. Եփր. թգ. 404. գրուած է նաև մորու, մորուք, մուրուք (գրծ. մուրւօք Սարգ. բ. պետ. բ. էջ 538, մուրվօք Մխ. այրիվ. էջ 61). օ>ու ձայնափոխութեան համար հմմտ. մօրու «խորթ մայր»>Բլ. մուրու. Նոր գրականի մէջ ընդունուած ձևերն են մօրուք (արևմտեան բարբառ), միրուս, մօրուս (արևելեան բարբառ)։ Այս բառից են մօրուանի Եւ. քր. մօրուարձակք «կզակ» Պտմ. աղէքս. մօրուեղ Մագ. անմօրուս Բուզ. Շիր. երկայնամօրուս Յայսմ. գեղեցկամօրու Պղատ. եւթ. խարտեշամուրուս Յայսմ. պակասամօրու Յայսմ. մօրուագալի «պատանի՝ որի բեխն ու միրուսը նոր են մրած» Նղշ. էջ 9։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smakru- ձևից. ցեղակիցներն են սանս. çmáçru- (յառաջացած *smáçru- ձևից) «մօրուք», լիթ. smakrà «ծնօտ», smãkras «միրուս, ծնօտ», լեթթ. smakrs «ծնօտ, քիմք», իռլ. smech «ծնօտ», ալբան. mjekrɛ «ծնօտ, կզակ, միրուս». (այս նշանակութեանց յարակցութեան համար հմմտ. յն. γένειον «ծնօտ և միրուս», իտալ. barba «միրուս», բայց և Dante, Քաւար. XXXI 68, 74 «ծնօտ», ռուս. борода «կզակ, մօրուս» և զանազանելու համար՝ подбородокъ «կզակ»)։ Բոլորի պարզական նախաձևն է smek- (Pokorny 2, 689, Trautmann 270): Հայերէնը կարող է գալ *smakru- ձևից՝ նախաձայնի անկումով և k վերածուելով ւ-ի (տե՛ս Pedersen, Հայ. և դրացի լեզ. 31)։—Հիւբշ. 476։

Klaproth, Asia polygl. էջ 99 սլ. boroda, լտ. barba, գերմ. Bart «միրուս» բառերի հետ, իսկ էջ 346 թիբեթ. mara։— ՆՀԲ յն. μεῖραξ «միրուս» (այսպիսի ձև չգիտեն սակայն ո՛չ Bailly և ո՛չ Sophocles. կայ միայն μεῖραξ «աղջիկ. յետնաբար՝ տղայ»)։ Lag. Arm. Stud. § 1539 սանս. çmaçru, որով և ինքն է առաջին ուղիղ մեկնողը։ Հիւնք. մուր, մուրկ բառերից։ Հացունի, Պատմ. տարազի 327 պրս. մույ «մազ»+ռուխ «այտ» բառերից!!

ԳԻՌ.—Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. մօրուք, Ալշ. Մշ. Ճմ. մուրուք, Ջթ. մույուք, մուրուք, Հճ. մույուք, Սվեդ. մուրէօք, Ասլ. մէօրիւք, մէօրիւ*, Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Ջղ. Սչ. Տփ. միրուք, Ննխ. միրուք, միւրիւք, Ցղ. մէ՛րուք, Ագլ. մա՛յրուք, Ղրբ. Գոր. մրօք, Մրղ. միւրիւս, Սլմ. մրիւս, Ոզմ. մօրօս: Նոր բառեր են մօրուքախառն, մօրուքոտ, մօրուօք:

ՓՈԽ.—Կապադովկ. μαρούχια «ծնօտ» (տե՛ս Karolides, Γλωσ. συγκριτ էջ 92 և 191, որից և Bugge KZ 32, 11. նշանակութեանց տարբերութեան համար տե՛ս վերը).—Թրք. գւռ. Ատն. (նաև թրքախօս հայոց և յոյների մօտ) մօրուք:

+ՄՕՐՈՒ «խորթ մայր»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mātruyā- ձևից. հմմտ. յն. μητρυιά և հ. պրուս. pomatre «մօրու». աւելի յետոյ կարծուած է հայկական ածանց, ինչպէս յօրայ, որ յետոյ դարձել է հօրու: Աւելի ընդարձակ տե՛ս մայր:

ԳԻՌ.—Ճտ. մուրու մէր, Բլ. Մշ. խօրթու-մուրու, նաև Մշ. մուրի «խորթ»։

*ՄՕՐՈՒՏ «մի տեսակ ծաղիկ». մանրամասն տե՛ս հօրուտ:

Յ

ՅԱՐԵՆԱՅ *տե՛ս Արբենա։*

+ՅԱԳ *(յետնաբար ո հլ.) «կշտանալը, լիութիւն» ՍԳր. Ոսկ. եբր. «կշտացած» Եփր. Թգ. 358. որից* յագիլ *կամ* յագենալ *«կշտանալ» ՍԳր. Եփր. ծն.* յագեցուցանել *ՍԳր. Եզն.* յագչիլ *Սանահն. յեփր.* յագուրդ *ՍԳր.* յագութիւն *Մծբ.* անյագ *ՍԳր. Ոսկ. Վեցօր. 65.* անյագաբար *Եզն.* վաղայագ, վաղայագու *Փիլ.* անյագօրէն *(նոր բառ) են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sāw- *արմատից. սրա պարզական ձևն էր հնխ.* sā-, sə- *«կըշտացնել», որի ժառանգներն են յն.* ἄω<ἄϝω *«կշտանալ»,* ἄατος *«անկուշտ»,* ἄδην *«ցյագ, բաւական»,* ἄμεναι *«կշտացնել», ռնգականի ներմուծումով՝ վեդ.* a-sinváḥ, á-sinvan *«անկուշտ», t աճականով՝ լտ.* satis *«բաւական»,* satur *«յագեցած», լիթ.* sotùs, *գոթ.* soþ, saþs *«կուշտ», հրգ.* sat, *գերմ.* satt *«կուշտ», հիռլ.* sāith *«յագուրդ»,* sathech *«կշտացած». նոյնը* u *աճականով դարձել է* *sū̆, *որի վրայ աւելանալով նոյն* t *աճականը՝ հսլ.* sytŭ, *ռուս.* сытъ, *լեհ.* syty *«յագեցած, կուշտ»* (Pokorny 2, 444, Boisacq 2, 13, Walde 680, Ernout-Meillet 857, Trautmann 250): *Հայերէնը յառաջանում է նոյն պարզական* sā- *արմատի աճած* sāu-, sāw- *ձևից* w>գ *սովորական ձայնափոխութեամբ և* յ *նախդրի յաւելումով, որ յետոյ միացել է բառին, այնպէս որ կարելի է եղած ասել* ցյագ:

> Lag. Urgesch. 994 *հմմտ. զնդ.* haghdhañhu *«յագուրդ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Նախալ. 66, որ համեմատում է յն.* ἄω *և սանս.* av *բառերի հետ։ Հիւնք.* հաց *բառից։* Bugge KZ 32, 21 *սանս.* av, ávati *«յառաջել, հանել, յագիլ»։* Karst, *Յուշարձան 427 թրք.* toq, toy *«կուշտ»։ Վերի ձևով մեկնեց* Meillet BSL 22, 20՝ *Տէրվիշեանից անկախաբար։*

ՅԱԳԱՁՈՒՄՆ *«ձայն, գոչիւն» Թէոդ. մայրագ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Պարզ արմատն է յագ. ա *յօդակապով և* չ *ածանցով։*

> *ՆՀԲ իբր* հագագումն *կամ* հաչեաչումն:

ՅԱԳՁԻԼ *«զգեստը վրան կպիլ, մարմնին լաւ փակչիլ» Ոսկ. ա. տիմ. ը. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

> *ՆՀԲ իբր* յանկչիլ: *Տէրվ. Նախալ. 109 կցում է* հանգչիլ, հանգոյց, յանգչել, յանկչիլ *ևն ձևերին, բոլորն էլ դնելով հնխ.* sak *«հետևիլ» արմատից։*

ՅԱԴԳԴԵԼ *«հրել, մշտել, բոթել» Ոսկ. մ. ա. 17. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

> *ՆՀԲ լծ. եբր. և արաբ.* հատ *«ձեռք», յն.* συνωθέω *և թրք.* ἰοթէյէ տիտթմէf *«այն կողմ հրել»։*

*ՅԱԶ *«զոհ, զոհաբերութիւն», արմատ առանձին անգործածական, որից* յազել *«զոհը կտրատելով աստուածներին նուիրել» Ա. մակ. ա. 50. Եզն. Եփր. Թգ.* յազածոյ *«զոհած» Եղիշ.* յազումն *Կանոն.* անյազ *«չզգենած, չզոհած» Եղիշ. բ. էջ 40, տե՛ս նաև* յաշտ:

=Պհլ. yazēm *«պաշտեմ»,* yazešn *«պաշտում»,* yaštan *«պաշտել, նուիրագործել», պազ.* yaštan, *զնդ.* yazaiti *«զոհել, ձօնել»,* yasna- *«զոհ», հպրս.* ā-yadana- *«տաճար»,* yadātaiy *«թո՛ղ զոհաբերէ՛», սանս.* yaǰ. yáǰati *«զոհել, ձօնել»,* yajña- *«զոհ» ևն։ Այս բառերը պատկանում են հնխ.* yag̑-

«պաշտել» արմատին, որին պատկանում են նաև յն. ἅγος «պաշտամունք, զոհաբերութիւն», ἅγιος «սուրբ, նուիրական», ἁγίζω «նուիրագործել, զոհ մատուցանել», ἅζομαι «յարգել», ἁγνός «մաքուր, պարկեշտ», ἁγνίζω «մաքրագործել», παναγής «նուիրական, ամենասուրբ», παναγία «ամենասրբուհի, աստուածածին» (Pokorny 1, 195, Boisacq 7): — Հիւբշ. 197։

ՆՀԲ լծ. թրք. yüzmek «մորթը սկրթելով հանել» կամ yazəq itmek «վնասել իւիք»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Windisch. 13, 16, յետոյ Böttich. ZDMG 1850, 358, 175, Arica 88, 448, Lag. Urgesch. 367, Müller SWAW 38, 577, Justi, Zendsp. 242, Տէրվ. Նախալ. 100 են։ Մորթման ZDMG 26, 518 և 31, 419 աւելացնում է նաև բևեռ. is «զոհել»։ Հիմք. զոհ բառից։

[ՅԱՁԱԿԱՆ «խռովայոյզ, անդոհական». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. փիլիպ. ժե. «Եթէ կաթ մի քուն հասանէ տեսանել և զայն ցնորական և յազական երազովք հանդերձ»։ Յունարէնն ունի միայն «երևակայական»։ ՆՀԲ մեկնում է բառս «յածական կամ յուզողական», ՋԲ «անդոհական», իսկ ԱԲ ջնջած է։—Պէտք չ ուղղել յուզական. հմմտ. Դ. եզր. ժգ. 14 «Ի բա՛ց ընկեա ի քէն զհոգս և զյուզական միտս»։]

*ՅԱԹ «տարր, նախանիւթ», մէկ անգամ ունի Եզն. Դ. 7 (իբր ասորի բառ). «Եւ յասորի լեզու քանզի չմարթի երկին ասել, ասէ. Ի սկզբանէ արար Աստուած զյաթն երկինս և զյաթն երկիր... յաթն ասելով՝ որ է տարր»։

=Ասոր. ܝܬܐ yaθā «գոյութիւն, նիւթ, իսկութիւն. 2. նշան հայցականի բաղադրեալ ձևի»։ Գործածուած է օրինակ՝ Եզնիկի ակնարկած Ծն. ա. 1 հատուածում.

ܝܳܬ ܫܡܰܝܳܐ ܘܝܳܬ ܐܰܪܥܳܐ yāθ šəmayā və yāθ ar'ā- «զերկին և զերկիր»։—Հիւբշ. 312։

ՋԲ և ՓԲ մեկնում են «տարր»։ ԱԲ «քերականի յօդ»։։ ՆՀԲ չունի այս բառը։ Թոռնեան, Հանդէս. 1866, Ա. 57 ասոր. «տարր»։

*ՅԱԼԱԹ «պիտոյք, պարագայք» Անսիզք 47. Զարթ ի յընգօղնէն և բաղնեցն ի յալթէն—«բացի անկողնից և բաղանիսի պիտոյքներից»։

=Արաբ. آلت ālat «գործիք», որի յոգնակին էլ լինում է آلات ālāt «գործիքներ»։

Ուղիղ մեկնեց Անսիզքի հրատարակիչը՝ էջ 47։

*ՅԱԼԱՄ «դրօշ» Կոստ. երզն. 131։

=Արաբ. علم 'alam «դրօշակ»։

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, հրտր Կոստ. երզն. էջ 54։

ՅԱԽԻՍԱԽՍ «ընդ վայր օգտումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 218։

ՅԱԽՃԱՊԱԿ, ի-ա հլ. «մոզայիկ, մանր քարերով բանուածք» Բրս. ընչեղ. Ածաբ. աղք. Ճառընտ. Պտմ. առ. լեհ. գրուած ախճապակ Շնորհ. տաղ. որից յախճապակեայ Ոսկ. մ. բ. 25. յախճապակապատ Փիլ. տես. յախճապակել Գնձ. Անան. եկեղ. Նոր գրականում յախճապակի նշանակում է «porcelaine»:

ՀՀԲ ապակի բառից։ ՆՀԲ խիճ և ապակի բառերից, իսկ յա– դնում է իբր թրք. այաք և հյ. աf «ոտք», որ գտնում է նաև յախճօր, յաղթել և յատակ բառերի մէջ։

Յախորտ տե՛ս Յոխորտ։

ՅԱԽՈՒՌՆ «անխորհուրդ, յանդուգն» Եփր. ծն. քս. Լմբ. Սարգ. «անխորհրդաբար, յանդգնութեամբ» Ոսկ. ես. եփես. եբր. և փիլ. Սեբեր. որ և յախուռ կամ յախուռն Ոսկ. հռ. և բ. տիմ. յաճուռ Ոսկ. ա. կոր. Փիլ. Նխւս. ախուռն Ոսկ. փիլիպ. 360. աճուռ Կանոն, էջ 257. որոնցից յախուռնախօս «պոռոտախօս» Հին բռ. յաճռաբար Արծր. յախրապէս Ոսկ. բ. կոր. յաճրութիւն Պտմ. աղէքս. յաճրել «յանդգնիլ» Մագ. թղ. 237. յաճրանալ «յանդգնիլ, անկարգանալ» ԱԲ. զրայաճուռ Թէօդ. մայրագ.։

ՆՀԲ և ՋԲ առանձին յիշում են նաև աճուռ (իբր արմատակա՞ն ձև). բայց հանում են խուռն և աճ բառերից։ Karst, Յուշարձան 416 մոնղոլ. axur, uxur, oxor, բուր. okor, կալմ. axor, oxor «կարճ»։

*ՅԱԽՏԻԼ. անստոյգ բառ, մէկ անգամ ունի Կանոն. «Որք ի գազանս և յանասունս յան-

դըգնին, նման են այնոցիկ, որ ընդ դևս յախտին»։

> ՆՀԲ հասկանում է «յաղթիլ կամ յոխորտիլ», ԱԲ «հիւանդանալ», ՋԲ չունի։ —Թուի թէ պէտք է հասկանալ ախտանալ «յարիլ յիրս ինչ ախտաւոր կրիւք և զգածմամբ, անկղիտանալ»։—Աճ.

+**ՅԱՄ** «պտոյտ». արմատ առանձին անգործածական, որից յածիլ «ման գալ, թափառիլ, տատանիլ» ՍԳր. յածեցուցանել Թուոց լբ. 13. յածումն ՍԳր. յածաչու Մագ. յածեզածի «ծովահէնի նաւ» Պերիարմ. յածուն Պիտ. պարայածիլ Փիլ. խոր. ՅՀ. կթ. գիշերայածու Մագ. դատարկայած Մագ. յոգնայածուկ Մագ. յածանաւ (նոր բառ)։

=Բնիկ հայ բառ, կազմուած յ նախդիրով ած- արմատից. նշանակութեան համար հմմտ. լտ. agmen «գնացք, շարժում, ընթացք», agitatio «շարժում», agilis «շարժուն», ambages «պտոյտք, դարձուածք» են, բոլորն էլ agō «ածել» արմատից։

> Ուղիղ են մեկնել ՆՀԲ, Տէրվ. Նախալ. 60 են։

***ՅԱԿԻՆԹ** (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն յետնաբար ի հլ.) «ընտիր մի ակունք» Ել. իը. 20. Յայտ. խա. 20. «յակինթ քարից» Յայտ. թ. 17. «նռնուֆար ծաղիկը» Կոչ. 344. Ոսկ. ա. կոր. որից յակնթակ Յայտ. թ. 17. յակնթակապ խոր. բ. 44. յակնթապանոյն Անկ. գիրք հին կտ. 156. յակնթեայ Թղթ. դաշ. յետնաբար գրուած է նաև յակինթոս Տօնակ. ակունդ Ոսկիփ. Վստկ. 110. յակունդ խոր. աշխ. յակինդ խոր. աշխ. 597. յակունք Պտմ. վր. էջ 87. աղուք Գնձ. Վրց. առ. 205. յաքինկոս! Նոնն. 59 (անշուշտ վրիպակ՝ փոխանակ յակինթոս), ակիւնթոս Գիրք. առաք. էջ 257 բ։

=Յն. ὑάκινθος բառից, որ նշանակում է «յակինթ քարը և ծաղիկը», որի հետ նոյն են նաև լտ. hyacinthus «ծաղիկը», մբգ. jachant, գերմ. Hyacinth «քարը և ծաղիկը», ֆրանս. jacinthe «ծաղիկը», hyacinthe «ծաղիկը և քարը», լեհ. jachant, ռւկր. և՛ռուս. яхонтъ, ասոր. ܝܘܩܘܢܕܐ yāqūnda կամ ܝܘܩܢܛܐ yuqanṭā, պհլ. պրս. یاکند yākand, արաբ. պրս. թրք. և քրդ. یاقوت yāqūt «յակինթ քարը», ույղուր. [illegible] yaqut, վրաց. იაკინთი իակինթի «ծաղիկը», იაგუნდი իագունդի «քարը» են։ Բառի բուն աղբիւրը Եգէական կամ Միջերկրեան է (Boisacq, էջ 996, Meillet Esq. lat. 86), որից անցել է յունարէնին՝ նախ Ϝακινθος ձևով, որ և յետոյ յոնիական մի բարբառում ստացել է ὑάκινθος ձևը (փոխառութեան ապացոյց է և -նթոս վերջաւորութիւնը. հմմտ. Կորնթոս, լաբիւրինթոս)։ Յունականից փոխառել է լատինը, լատինականից գերմանականը և գերմանականից սլաւականը (Berneker 443)։ Միջերկրականից են նաև սեմական ձևերը, որոնցից արաբերէնը տարածիչն է զանազան արևելեան ձևերի։ Հայերէնի մէջ յակինթոս և յակինթ ձևերը յունարէնից են, աղուք արաբերէնից է. միւսները ազդուած են ասորականից։—Հիւբշ. 366։

> Նախ ԳԴ կցեց պրս. ձևերի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ ՆՀԲ։

ՓՈԽ.—Հայերէնի միջոցով են վրացի ձևերը. հայերէնից է տառադարձուած Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ Յայտ. թ. 17՝ Ոգա յակինթէ ու քիպրիթէ (որպէս յակինթ և ծծումբ)։

ՅԱԿՄԵԼՍ «ամուրս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 218։

***ՅԱԿՈԲՈՒԿ** «կարմիր շնախաղող. լտ. physalis alkekengi կամ halicucabus» Բժշ.

=Կազմուած Յակոբ անունից. հմմտ. ֆր. jacobée «ճառագայթաձև ծաղիկներով մի տունկ»։

> ՆՀԲ «որպէս թէ խաղող խաբօղ» (ուրեմն հանում է Յակոբ անունից, որ նշանակում է «խաբող»)։

ՅԱԿՐԻ «փշոտ մի թուփ է» Սարգ. բ. պետր. ա և յուդ. բ (բ տպ. էջ 415, 649). գրուած և ակրի ՀԲուս. § 42.—ըստ Ուղուրիկեան, Մասիս 1881 նոյ. 25 «ilex aquifolium», ըստ ՀԲուս. § 2151 «rhamnus catharticus», ըստ Նորայր ՀԱ 1921, 614 «մի տեսակ գիհի կամ ցրդի»։

> Ուղուրիկեան (անդ) դնում է փոխառեալ յն. ἄγρια հոմանիշից (Bailly ունի ἀγριάς «վայրի խաղող»)։

ԳԻՌ.— Ըստ ՆՀԲ ռմկ. ակրի:

ՅԱԿՔԱՐԻԼ «յօժարիլ» Մագ. գամագտ. ժգ. ունի միայն ՀՀԲ. իսկ ՓԲ գրում է յակարիլ. (ձեռ. տարբ. յաճարել, յաճաճրութիւն, յաճագրութիւն, յաճրութիւն. տե՛ս ՀԱ 1911, 558). Բռ. երեմ. ունի յակճարութիւն «յօժարութիւն» էջ 218, յաճարել «յօժարել» էջ 223, յաճճարութիւն «ճարտարութիւն» էջ 224։

*ՅԱՀ «Աստուած». մէկ անգամ յիշում է Կիւրղ. ծն. իբր բառ եբր.։

=Եբր. יָהּ yāh «Աստուած» բառից, որ «Եհովա» բառի կրճատ ձևն է։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

Յաղագս տե՛ս Աղագ։

ՅԱՂԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մխ. ապար. «Կետոսն յաղեաց զՅունանն». Տեղից հետևցնելով պէտք էր հասկանալ «կլանել, կուլ տալ», իսկ ՆՀԲ մեկնում է «ուռկանով բռնել»՝ հանելով Թրք. ağ aγ «ուռկան, ցանց» բառից։

ՅԱՂԹ «շատ, առատ, հսկայ տարածութեամբ» Օր. ը. 7. Ամբակ. ի. աղ. Ագաթ. «հսկայ, վսեմ, քաջ, զօրաւոր» Եւս. քր. Ագաթ. Բուզ. Մծբ. Ոսկ. ես. «յաղթութիւն» Սկևռ. աղ. «տիրապէս, մի լաւ...» Վանակ. յոբ. որից յաղթել «թշնամուն զարնել, ուժը պատել, նուաճել» ՍԳր. Եփր. թգ. յաղթական Ա մկ. ժ. 49. Կոչ. Եզն. յաղթանակ Պիտ. Նիւս. յաղթանակաւ Թուոց ժգ. 33. յաղթաճարել ՍԳր. Եւս. պտմ. յաղթանդամ Օր. թ. 2. Վեցօր. Եւս. քր. որ և անդամայաղթ Ոսկ. ես. 345. յաղթաչուր Վեցօր. բարեյաղթ ՅՀ. կթ. մեծայաղթ Ոսկ. ես. Վեցօր. յաղթկու Պտմ. աղեքս. 33. փիլ. Նանայ. 383. Նեմես. էջ 91. Խոսր. 170. յաղթուկ Ոսկ. յհ. բ. 29. սաստկայաղթ Եփր. մն. դիւրայաղթ Ոսկ. գծ. դժուարայաղթ Նոնն. աստուածայաղթ Ագաթ. Եւթաղ. 88։

ՆՀԲ լծ. Թրք. alt «տակ», լտ. altus «բարձր, խոր», պրս. saxt «քաջ, մեծ, խիստ». տե՛ս նաև յախճապակ: Peterm. 33 լտ. victoria հոմանիշի հետ. դնելով յ=v, ղ=c, թ=t: Müller SWAW 41, էջ 8 զնդ. pərəϑ «փախչիլ»։ Justi, Zendsp. 186 զնդ. parəṭ կամ parəϑ «կռուիլ, փախչիլ»։ Հիւբ. յողդողդ բառից։ Սանտալճեան, L'idiome 16 բեեռ. alšuisi: Ա. Գ., Բիւր. 1900, 518 մերժում է Թրք. alt itmek «յաղթել», որ ծագում է alt «տակը» բառից։ Schefte-lowitz BB 29, 27 կցում է յն. πλατύς սանս. pr̥thú-, զնդ. pərəϑu- «լայն» բառերին։ Meillet, Dial. indo-eur. 81 յիշում է այս բառերը, որոնք ձևով էլ նըման է գտնում, բայց մերժում է նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ (Պէտք է աւելացնել նաև, որ սրանց համապատասխան հայ ձևն է լայն): Karst, Յուշարձան 402 սումեր. al «բարձր», 421 թթր. al, ol, ul, ույղուր. alp, alk, չաղաթ. alp, ulup «մեծ, բարձր»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 277 պրս. اختن axtan կամ ياختن yāxtan հոմանիշից, որ x ձայնի պատճառաւ չի կարող մեր բառի մայրը լինել։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 սեմական slt արմատի հետ, որից և sulṭān «սուլթան»։

ԳԻՒ.—Ջղ. ջախբել, Ագլ. յա՛խտիլ, Մշ. ջախտել, Զթ. ճախբիլ, Մկ. ճոխբիլ, Երև. ճախտէլ, Սլմ. ախտել, Մրղ. ախտէլ, Ոզմ. Տփ. ախտիլ, Խրբ. ախղիլ «յաղթել», էխղիլ «ուժը պատել», Ասլ. ոխդէ՛լ, Ալշ. ջէխբել, Ռ. էխբէլ, Շմ. յէխտիլ, Ախց. Կր. էխտէլ, Հմշ. էխտուշ, Ակն. Պլ. Սեբ. էխդէլ, Նխ. ըխտէլ, Տր. ըխտուշ, Ղրբ. յէ՛խճէլ, Սչ. էխդ՛ել։ Նոյն է նաև Ախց. յէխդ, եթէ այս բառը նշանակում է «առատ, վարար» (=յաղթ). հմմտ. Ջրին եխդ գալը կտրելու նշան է (Վարդանեանց, ժող. անգիր բնստ. էջ 85)։

ՅԱՂԿԻԼ «նեխիլ, հոտիլ, մարմինը փտելով քայքայուիլ» Բուզ. գ. 19. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ յիշում է աղ, ճեղճեղկիլ, յեղյեղկիլ: Հիւբ. յաղել բայից։

ՅԱՂՄԱՆՈՒՆ «բազմանուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 219։

ՅԱՃԱԽ, ի–ա հլ. «շատ, բազմաթիւ» Ոսկ. ա. կոր. «յաճախութիւն, ամէն օր շարունակելը» Բ. մակ. ա. 8, ժ. 3. «ստէպ, միշտ, ամէն անգամ» ՍԳր. որից յաճախել «շատացնել, աւելացնել» ՍԳր. Եզն. (տարբեր իմաստ ունի Եփր. յոբ. ՀԱ 1912, 670, տող

197), յաճախութիւն ՍԳր. յաճախաբար Ոսկ. ես. յաճախագոյն Ագաթ. Կորիւն. Եւս. քր. յաճախագունդ Եւս. քր. Ոսկ. ես. յաճախագութ Ոսկ. ես. և մտթ. Սեբեր. յաճախորդ (նոր բառ)։

ՆՀԲ լծ. հյ. ճոխ, աճեցուն, կրք. čoq «շատ», səq «խիտ»։ Հիւնք. յաչաղել բայից։ Lidén IF 18, 503, Arm. Stud. 76, Pedersen Հայ. դր. լեզ. 62 և Meillet, Altarm. Elementarb. 198 հանում են աճել բայից յ նախդիրով (բայց առանց մեկնութեան է մնում -ախ)։

ՅԱՃԱԿԱՆ «յարիլ ինչ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 219։

ՅԱՄ «ուշ, կամաց, դանդաղ». արմատ առանձին անգործածական. որից կազմուած են յամով «ուշ» Կլիմաք. Շնորհ. եղես. յամել «ուշանալ, դանդաղիլ» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Վեցօր. «երկայնամտիլ, յարատևել, հանապազորդել» Ոսկ. մ. ա. 22, 23 (=մհյ. յեմել «ուշանալ» Անսիզք 15, 23, 25), յամենալ ՍԳր. Եփր. հռ. յամեցուցանել ՍԳր. (=մհյ. յեմեցնել «ուշացնել, յետաձգել» Անսիզք 81, յիմել, յիմեցնել «վճարը ուշացնել» Սմբ. դատ. 150, 151, 154). յամումն Երզն. մտթ. յամուրդ «յետաձգում» Եւս. պտմ. 93. մեծայամ Ճառընտ։ Այստեղ է պատկանում նաև յամր «ուշ, դանդաղ, կամաց» Բ. պետ. գ. 9. Վրք. հց. «երեկոյ (իբրև ուշ ժամանակ)» Տիմոթ. կուզ, էջ 150. որից յամրանալ Փարպ. յամրագնաց Եզն. Վեցօր. անյամր «շուտ» Մագ. յամրափայլ, յամրընթաց (նոր բառեր) են։ Երկուսի կապը հաստատում է Վրք. հց. բ. 396. Երեք օր յամր թողեալ (յետաձգելով, ուշացնելով) ոչ մկրտէր. ապա ի յասելն թէ ընդէ՞ր յամես...։

ՆՀԲ բոլորի էլ արմատը դնում է ամ: Lag. Urgesch. 468 հնխ. yam «բռնել. սանձել» արմատից։ Տէրվ. Altarm. 53 և Նախալ. 100 սանս. yam «բռնել, սանձել», զնդ. yat, յն. ζητέω «խնդրել», ζημία «պատիժ» բառերի հետ՝ հնխ. yam, yat, yan «բռնել, ջանալ» արմատից։ Müller, Armen. VI և Bugge KZ 32, 22, IF 1, 449 սանս. yam-: Müller WZKM 8 (1894), 188 պրս. جمند jamand (? չունի ԳԳ) «ծոյլ»=իրան. *yamant ձևի հետ։ Հիւնք. յամել դնում է ամ բառից, իսկ յամր՝ Հերմէս բառից։ Անդրիկեան, Բազմ. 1903, 368 նոյն ընդ ժամ, որի տկար ստուգանն է. այս առթիւ յիշում է թէ Արդուինի բարբառով ամէն ժ հնչւում է յ։ Pedersen Հայ. դր. լեզ. 116 նոյնպէս ամ «տարի» բառից։ Ղափանցեան ЗВО 23, 352 զնդ. yam «բռնել» բառի հետ։ Pokorny 1, 207 հակառակ է այս մեկնութեան, ըստ որում ընդունում է թէ բառիս արմատն է ըստ Pedersen ամ «տարի»։

ԳԻՌ.—Ակն. էմէլ, Սվեդ. իմիլ «ուշանալ»։

ՅԱՄԱՅՐ «երկար, շատ» (միշտ գործածուած է ամ բառի հետ. յամայր ամս «շատ տարիներ») Եւ. լ. 27. Ոսկ. մ. ա. 10. «ուշ, անագան» Արիստ. գրչ. Նար. որից յամերամ =«յամայր ամ» Վանակ. տարեմ. Օրբել. յիշ.։

ՆՀԲ դնում է «իբր յամեալ կամ ի բաղէս ամ, ամեր՝ իբր ամքն»։

ՅԱՄԱՌ, ի-ա հլ. «կամապաշտ, պնդագլուխ, ուժգին անել փափագող» Ոսկ. ես. Եւս. պտմ. Ագաթ. Մծբ. որից յամառիլ ՍԳր. Ոսկ. ես. Եփր. եբր. յամառոտ Ոսկ. մ. ա. 12. Եփր. ել. էջ 149, 180. Ղևտ. Վկ. արև. 76. Մծբ. յամառութիւն ՍԳր. Եզն. Ագաթ. են։

ՆՀԲ «այն՝ որ յամէ յառս և յառաջս իւր, կամ համայն յարեալ, լծ. լտ. temerarius»։ Տէրվ. տես յամ-ել: Հիւնք. ճամառ բառից։ Ղափանցեան ЗВО 23, 352 յամել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի կիւրդ. ومراو jomrau «յամառ» (Будаговъ 1, 158):

ՅԱՄԱՔ «ուղղութիւն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 219. արդեօք վրիպա՞կ է յաճում բառից։

ՅԱՄԲԱՅՐ «յախուռն, աններայ» Ոսկ. մ. ա. 11. «ի զուր, պարապ տեղը, վայրապար» Ոսկ. մ. ա. 13. որից ընդվայրայամբայր «բոլորովին պարապ տեղը» Ոսկ. զղջ. գ. էջ 555 (Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1911, 176—7 բառս անջատ անջատ կարդում է ընդվայր և յամբայր). գրուած է նաև յամբոյր «վայրապար, յախուռն, ի զուր» Փիլ. նխ. բ. 117. Լծ. փիլ. Սարկ. հանգ. (Վարդանեան, անդ,

այս բառը համարում է սխալ գրչութիւն) «առանց երկար քննութեան, հապճեպով դատուած» Անան. Թրգ. 5։

ՆՀԲ երկուսը տարբեր բառեր համարելով՝ յամբայր մեկնում է յամբոկ, յամառ, յամբոյր ձևերով, իսկ յամբոյր մեկնում է «խոտորնակ, Թրք. yampuri կամ հյ. անճամբոյր»:

*ՅԱՄԲԱՐ, որ և յամպար, ամբար, յանպար, ամպար «անուշահոտ մի ծաղիկ. լտ. ambra» Բրս. մրկ. 385. Բժշ. Պտմ. վր. Նոր գրականում սրանից են յամբարանոտ, յամբարաբոյր ևն։

=Արաբ. عنبر ʻanbar «յամբար», որ փոխառութեամբ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. պրս. anbar, Թրք. քրդ. amber, լտ. ambar, ambra, սպան. alambar, ֆրանս. ambre, վրաց. ამბარი ամբարի, ამბრი ամբրի ևն։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Драгоц. камни, էջ 58։

*ՅԱՄԲԻԿՈՆ, որ և ամբիկոն, ամբիկուն, ամպիկուն «մեծավերջ, մէկ սուղ և մէկ երկար ոտքերից բաղկացած ոտանաւոր» Յայսմ. յունվար 25։

=Յն. ἴαμβος, ἰαμβικόν, լտ. iambicus, ֆրանս. ïambique. յոյն բառի համար առաջարկուած են զանազան ստուգաբանութիւններ, բայց Boisacq 363 մերժելով բոլորը, կարծում է փոխառեալ (Թրակօ-փռիւգական?)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՅԱՄՈՅՐ, ի-ա հլ. «վայրի այծ, այծեամ» Յոբ. լԹ. 1. Օր. ժդ. 5. Փիլ. ել. բ. 101. Խոր. բ. 81. գրուած յամօրէ Սիմ. ապար. 30. որից յամոյրանման Խոր. աշխ. 615։

=Ասոր. ܝܰܚܡܽܘܪܳܐ yaxmūrā, որի հետ նոյն են եբր. יַחְמוּר yaxmūr (երկուսն էլ գործածուած Օր. ժդ. 5, ճիշտ հայերէն բառի դէմ) և արաբ. يحمور yaḥmūr «այծքաղների (antilope) ցեղից կարմրագոյն մի անասուն կամ ցիռ» (կայ նաև արաբ. يامور yāmūr «արու եղջերու» կամ «մի տեսակ քարայծ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 753 և Բ. 158)։ Բառը բնիկ սեմական է և ծագում է ḥmr «կարմիր» արմատից (Gesenius[17] 242, 298):—Հիւբշ. 312։

ՆՀԲ պրս. խամուր, խէմուր: Lag. Ges. Abhd. 52 վերի ձևով։ Նոյնը նաև Պատկ. Խոր. աշխ. 80, Էմին. Династ. спискъ 1884 (արտ. Изслѣд. и стат. էջ 186) -ոյր մասնիկով կազմուած։

ՓՈԽ.—Վրաց. იამოაირი իամոաիրի կամ ნიამორი նիամորի «վիթ», գործածուած Օր. ժդ. 5 հայ բառի դէմ, որից տառադարձուած է, Թարգմանութեան ժամանակ։

ՅԱՄՍՈՍ «օդի մի տեսակ». մէկ անգամ գործածել է Եպիփ. կիպր. (վկայութիւնը տե՛ս մաղենակ բառի տակ)։

—ՅԱՄՐ տես յամ, որից ձևացած է ր մասնիկով։

ԾՅԱՅ, կրկնութեամբ յայ յու (որովհետև կարելի չէ ասել հյ. յույ) «հեգնական կամ ծաղրական բացագանչութիւն. ասում է օր. յա՛յ կարդալ, յայ յու առնել «ծաղրել, հեգնել» Ոսկ. մ. բ. 10, 23։

=Բնաձայն բառ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս այժմ Պոլսում ունինք yú hal ծաղրական բացագանչութիւնը, որից նոնա՛ ընել «յետևից ծաղրական բացագանչութիւններ արձակել, ծաղրել», Հմմտ. նաև ճայնոյել, ճայնուչ:

Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը տե՛ս ճայնոյել:

Յայպանաս տե՛ս Յապանաս։

ՅԱՅՏ, ի հլ. «յայտնի, երևացող» Ոսկ. մ. գ. 24. Եփր. համար. «յայտնապէս, բացորոշ կերպով» Եզն. Ոսկ. մ. ա. 8. Եփր. Թգ. «յայտնի, նշանաւոր» Մծր. 204. որից յայտ առնել, ի յայտ գալ, յայտ ածել «երևան հանել, գալ» ՍԳր. Ոսկ. ես. յայտ յանդիմանել ՍԳր. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 4. յայտագոյն Բուզ. յայտական Եւագր. յայտապատկեր Կոչ. 213. յայտակ «յայտնի» Տիմոթ. կուզ, էջ 200 (Ամենեցուն յայտակ կացուցից), որից յայտակարար «զեկուցագիր» Մխ. դտ. 267. անյայտ ՍԳր. անյայտումն «անհետացում», որից անյայտումն աչաց «կուրութիւն, տեսողութեան կորուստ» Ըփտ. բ. 128. յայտնի ՍԳր. Ոսկ. եփր. Ագաթ. յայտնական Ագաթ. յայտնել ՍԳր. քաջայայտ Արծր. փիլ. նրա-

պարակայայտ Մաշկ. բրս. պհ. բացայայտել Ոսկ. գաղ. Ագաթ. կանխայայտնեալ Ա.Թ. նախայայտ Դիոն. երկն. ևն։

ՆՀԲ «լծ. հյ. այտ՝ որպէս ի դուրս երևեալ և այտուցեալ, մանաւանդ թրք. այտըն, այան, պէյան»: Müller SWAW 86, 291 զնդ. haidya և սանս. satya, որոնց հետ Lag. Beitr. bktr. Lex. 31 կցում է նաև յն. ἐτεός «ստոյգ»։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 13 մերժում է սանս. satya=զնդ. haiθya=հպրս. hašiya «ճշմարիտ, ստոյգ»։ Հիւնք. պրս. huvaydā «յայտնի»։ Patrubány ՀԱ 1906, 345 այտ «ուռիլ» արմատից յ նախդիրով, ինչպէս որ ց նախդիրով էլ կայ ցայտել: Թիրեաքեան, Առրպատ. ծան. 1 պհլ. paytak, պրս. paydā և huvaydā «յայտնի»։

ԳԻՌ.—Աչ. ճայդնել, Ագլ. ճա՛յտնիլ, Երև. Կր. ճայդնէլ, Շմ. ճայդնիլ ևն փոխառեալ են գրականից. ունինք սակայն Զթ. այիդ էնել «յայտ առնել» (տե՛ս Աւետարան ըստ Մարկոսի, Զէյթունի գաւառականով, Պոլիս 1913. Գ. 12)։

ՅԱՅՐԱՏ, ի-ա հլ. «անառակ, անամօթ, լիրբ, պագշոտ» Սիր. իթ. 5. Ոսկ. մ. ա. 17. մտթ. տիտ. յետնաբար գրուած է նաև յարատ, այրատ, արատ. որից յայրատիլ Ոսկ. կող. ժբ և մ. բ. 12 (այրատիլ Ոսկ. ա. տիմ. էջ 40). յայրատութիւն Մծբ. Ոսկ. մ. ա. 16, բ. տիմ. յայրատաբաց Կոչ. 231. յայրատագոյն Բ. մկ. ժդ. 30. Ոսկ. մ. ա. 6, 17. ակնայայրատ Նար. և այլն։

Հիւնք. յն. ἐρωτηκά «սիրային» բառից։ Karst, Յուշարձան 421 մեկնում է իբր *յայր-ճատ, *այր-ճատ և *այր «ամօթ» արմատը կցում է թրք. ar «ամօթ» բառին, որից ar-səz «անամօթ»։

ՅԱՆԳ. անստոյգ բառ, որ գտնում եմ հետևեալ հատուածի մէջ. «Զոր օրինակ որ յանգն յաղթիցէ և զապստամբսն կապիցէ». Սեբեր. էջ 40։

+ՅԱՆԳ «վերջ, ծայր, եզր. 2. յարմար, պատշաճ, վայելուչ». որից յանգիլ, յանգուցանել, յանգչիլ ևն։

= Կազմուած է յ նախդիրով անկ արմատից. տես անկ-անել:

ՆՀԲ «ի ձայնէս անկ, անկումն կամ յանկչելն, ճանգիստ»: Հիւնք. անկանիլ բայից։ Տէրվ. տե՛ս ճակ բառի տակ։

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. անգ «եզերք (կերպասի, կտորի)», նաև «կերպարանք». օր. Երև. Կտամ՝ անգդ կծովի (այնպէս կզարնեմ որ ...).—ունինք նաև Խոչ. լէռի ճանf «ամառ ժամանակ լեռներն ու բարձրադիր արոտավայրերը ամառանոց երթալուց յետոյ գիւղ վերադառնալը» (իբր լեռի յանգ—վերջ)։

ՅԱՆԳԱՀԱՆԱԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Պիտ. 553. «Քանզի քաջայայտ ամենեցուն, զի զյառաջագոյն յապահովագրութեամբ յանգահացեալսն յորժամ ընդ իւրով քաղցր ըմբռնմամբն արկցէ, անդրէն քննողս և նախահոգակս դիտելոյ... պատրաստէ»։

Թուի ուղղելի անճոգացեալ:

Յանգուրճ տե՛ս Անկարճ։

*ՅԱՆԴԻՄԱՆ «դէմը, դիմացը» ՍԳր. որից յանդիման առնել կամ կացուցանել «ներկայացնել» ՍԳր. «յայտնի դարձնել, փաստել» ՍԳր. յայտ յանդիման ՍԳր. յանդիմանել «դիմացը կանչել, յանցանքները երեսին տալ, կշտամբել» ՍԳր. Ոսկ. յանդիմանութիւն ՍԳր. Կոչ. յանդիմանակաց Դ. թագ. իե. 8, 19. Երեմ. լե. 19. Եւագր. յանդիմանատես Ագաթ. յանդիմանաւոր Ագաթ. ևն։

=Պհլ. andēmān, մանիք. պհլ. (տե՛ս Salemann, Man. Stud. ЗАН 8, էջ 85) הנדמן handeman «դէմը, առջևը». հմմտ. պհլ. andēmānkar «ներկայացնող», andēmānīh «առտնին ծառայութիւն» (բուն «մէկի առաջ ներկայանալը»), պազ. andīmāni (=պահլ. *andēmānīk) «դէմը, առջևը». պարզ արմատն է պհլ. dēm, մանիք. պհլ. דים dīm>հյ. դէմf:—Հիւբշ. 141։

ՆՀԲ հյ. դէմf բառից։ Տէրվ. Նախալ. 118 սանս. anti, յն. ἀντί, գոթ. and բառերի հետ՝ իբրև յ-անդի-ման: Հիւնք. և Մառ ИАН 1918, 344 դէմ բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. ջանդ՝իման «դիմացը»։

ՅԱՆԴՈՒԳՆ (յգ. յանդգունf) «խրոխտ, անվախ, աներկիւղ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 30. որից

յանդգնիլ *ՍԳր. Ոսկ.* յանդգնութիւն *ՍԳր.* յանդգնագոյն *Գ. մկ. ա. 9. Բ. կոր. ժա. 23.* յանդգնաբար *Եղիշ.* յանդգնօրէն *(նոր բառ) ևն։*

Հիմք. անդուճդ *բառից՝ իբր «գնամ ընդ անդունդս»։*

Յանդրանալ *տե՛ս* Անդ։

Յանկարծ *տե՛ս* Կարծ։

Յանձանձել *տե՛ս* Անձն։

Յանց, Յանցանք *տե՛ս* Անց-անել։

ՅԱՇ. *առանձին չի գործածւում. սրանից յաշ կենալ «լրտեսել, դիտել՝ տեսնելու համար թէ ո՛վ է» Վրդ. առկ. 140։*

*ՅԱՇՏ, ի *հլ. «կուռքերին եղած զոհ» Ագաթ. Եզն. Եղիշ. գրուած է նաև* յաշդ, աշդ, աշտ. *որից* յաշտածին *Եզն.* յաշտարար *«զոհ մատուցանող» Բառ. երեմ. էջ 220=*աշտարար *ԱԲ.* անյաշտ *«չզոհուած» Եղիշ. նոյնպէս և* Աշտիշատ *կամ* Յաշտիշատ *տեղանունը։*

=Պհլ. [illegible] yašt *«աղօթք, երկրպագութիւն» բառից, որի հետ նոյն են զնդ.* yaštay- *«Աստուած պաշտելը, աղօթք», պհլ. պազ.* [illegible] yaštan *«պաշտել զԱստուած, սրբազնագործել», փոխառութեամբ նաև ասոր.* [illegible] yašt *«զրադաշտական աղօթք, պաշտօն». բոլորի արմատն է զնդ.* [illegible] yaz- *«զոհել, նուիրաբերել», որի անցեալ դերբայի ձևից է* yašt. *տե՛ս և հյ.* յազել:—*Հիւբշ. էջ 197։*

Ուղիղ մեկնեց նախ S. Martin, Mém. s. l'Arm. 2, 477 *կցելով զնդ.* yašt *բառին։ ՆՀԲ լծ. պրս.* աշտի *«հաշտութիւն».* Եէչքէ *«նուէր», լտ.* hostia *«զոհ»,* festum *«տօն»։* E. Boré JAs. 1841, 652 *պրս.* یزد Yazd *«Աստուած»։* Böttich. ZDMG 1850, 358, 175, Arica 89, 448, Lag. Urgesch. 367 յազել *ձևից։* Müller SWAW 38, 580 *ևն զնդ.* yašta: Justi, Zendsp. 249 *զնդ.* yešti: *Հիւբշ.* KZ *23, 9 փոխառեալ զնդ.* Yešti-*ից։ Տէրվ. Մասիս 1882, յունիս 7 պհլ.* yašt *«զոհ», Նոյն, Նախալ. 100 սանս.* yaj, *զնդ.* yaz, *պրս.* yaštan, *յն.* ἅτομαι, ἅγιος *ձևերի հետ, բայց բնիկ հայ լինելու վրայ կասկածելով։ Հիմք.* ճաշտ *բառից։*

Յաչաղ *«նախանձ» տե՛ս* Աչք։

ՆՀԲ «աչօք աղեկն, աղարտելն, այլայլութիւն», Հիմք. ճաչել *բայից։*

Յապաղել *տե՛ս* Ապա։

ՆՀԲ լծ. հյ. ապա, այլ *և թրք.* խափմա: *Հիմք. յն.* ἀπάγω *«տանիլ»։*

*ՅԱՊԱՆԱՍ *«արհամարհանք, թշնամութիւն» (սխալմամբ գրուած նաև* յայպանաս, յապանա*). երեք անգամ գործածում է Մծբ. «Աէր հեռի է յապանաս ասելոյ» (էջ 338). «Յապանաս բարբառով» (էջ 234)։ «Սոքա են... պարտաւորիչք արդարոց և որդիք յայպանասի» (էջ 371)։*

=Ասոր. [illegible] yapanas *բառից առաւադրձուած. գտնւում է Զզօնի բնագրի համապատասխան տեղերում. ասորի բառի նշանակութիւնը շատ ստոյգ չէ.* Parisot *մեկնում է «արհամարհանք, թշնամութիւն»։*

ՀՀԲ մեկնում է բառս՝ «այպանօղ, արհամարհօտ, սոպր, դաժան, դժնդակ. 2. այպանք, քամահանք ևն»։ ՆՀԲ «չար սատանայ կամ թրք. եապանա *«վայրենի»։ ՋԲ, որից նաև ԱԲ, «այպանօղ, արհամարհօտ, դժնդակ. 2. արհամարհութիւն կամ անէծք»։ Ուղիղ մեկնեց վերի ձևով Վարդանեան ՀԱ 1913, 135։*

ՅԱՊԱՒԷԼ *«կտրել, ծայրից կճատել, խուզել» ՍԳր. Վեցօր. 97. որից* յապաւանէ *Պիտ.* յապաւիչ *Շնորհ.* յապաւումն *Մաքս. եկեղ. Մաշտ. ջհկ. գրուած է նաև* ապաւել *Եղիշ. դտ. (որ Բռ. երեմ. էջ 27 մեկնում է «լուանալ»)։*

Հիմք. ապ *բացասականով* աւել *բառից։*

*ՅԱՊԻԳԱՅ *«հողմ ինչ արևմտեան». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ (իբր նոր բառ)։*

=Յն. ἰᾶπυξ, ἰᾶπυγος *«արևմտեան-հիւսիս-արևմտեան քամի». յառաջանում է բառս հարաւային Իտալիոյ* Ἰαπυγία *գաւառի անունից։—Աճ.*

Յապուրակի *տե՛ս* Ապուրակի։

ՅԱՊՏԻԼ *«ծպտել, այլակերպիլ, մտանել յայլ կերպարանս, ձևանալ». ունի միայն ՀՀԲ. անստոյգ բառ։*

ՅԱՊՏԿՈՅ *«անկասկած կամ անգործ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 220։*

Յաջող *տե՛ս* Աջ։

ԳԻՌ.—Ոզմ. ճաչʻօղիլ, Խրբ. աչʻօղիլ, Ակն. աչէօղ, Մշ. ջաճող.— իսկ Սչ. աչʻողել «օգնել» (անշուշտ Աստուած յաջողէ՛ ձևից)։

—ՅԱՋՈՐԴ «մէկկից յետո եկող, ժառանգ» Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 4. որից յաջորդել Իմ. ժէ. 20. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. մ. ա. 8. «շարայարել, խօսքը առաջ տանիլ» Նանայ 117. յաջորդութիւն Եւս. քր. նախայաջորդ Գր. տղ. Նոր բառեր են յաջորդաբար, յաջորդական, յաջորդարան ևն։

=Կազմուած է յ նախդիրով և -որդ մասնիկով (հմմտ. նախ-որդ) աջ արմատից, որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ աջակից կամ նորտ բառերով է մեկնում։ Տէրվ. Երկրագունտ 1883, 170 յաջ անգործածական մի արմատից՝ -որդ մասնիկով։—Հիմք. աջ բառից։

ՓՈԽ.—Ուտ. hajortʻ «յաջորդ» (եկեղեցական բառ)։

ՅԱՌԳՂԵԼ «արգիլել, սանձել». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկ. բ. տիմ. ա. «Զյառգղեմք, չածեմք ի խրատ զստահակս»։

ՆՀԲ հանում է զառագեղ բառի՞ց։ ԱՌ չունի. արդեօք լաւագոյն մի ընթերցուա՞ծ է գտել։

ՅԱՌԵԼ «երկարել, մեկնել (ձեռքը)» Երգ. ե. 4, «տնկել (աչքը, աչքերը)» Նար. խոսր. որից յառիլ «երկարելով նայիլ, կարկառիլ» ՍԳր. Տիմոթ. կուզ, էջ 271 (որ և յառոյց Սիր. ժդ. 24). «կախուիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 99—100. յառումն Նար. խոսր. պտրգ.։

ՆՀԲ «ի ձայնէս առ կամ յառել, լծ. և յեռոյց և կարկառել»։—Հիմք. յեռոյց բայից։

+ՅԱՌՆԵԼ (կտր. յարեայ, հրմ. արի՛) «ոտքի ելնել, վեր կենալ, կանգնիլ, քնից վեր կենալ, յարութիւն առնել, կենդանանալ, արշաւել, վրան յարձակիլ» ՍԳր. որից յարուցանել ՍԳր. յարուցիչ Ագաթ. յարութիւն ՍԳր. չյարութիւն Եզն. վաղայարոյց ՍԳր. մեռեյարոյց Մեծոփ. գետայարոյցք Վանակ. տարեմտ. յառաջյարուցումն Կենս. Դիոն. (ՀԱ 1913, 654), անյարիր (սխալ կազմուած) «չյառնելի» Եղիշ. Նար. դիտայարոյց Ոսկ. եբր. կիսայար Նար.։

=Բնիկ հայ բառ, որի բուն արմատն է ար, ինչպէս ցոյց է տալիս հրմ. արի՛. ծագում է հնխ. r̥ արմատից (Meillet MSL 8, 155), որ ստորին ձայնդարձն է հնխ. er, or արմատի. սրանց հետ հմմտ. սանս. r̥ṇóti, կտր. úd ārta «յարեաւ», árvā, árvan-, árvant- «քաջընթացիկ», árṇas «հեղեղ», զնդ. ərənaoiti «երթալ», aurvō «արագ», քուչ. eror, erṣam «յարուցանել», յն. ὄρνυμαι «յառնեմ», ὦρτο «յարեաւ», ὄρσο «արի՛, ե՛լ, վե՛ր կաց», ὀρούω «խսկոյն վեր կենալ՝ ոտքի վրայ կանգնիլ, խոյանալ, վրան յարձակիլ», ὄρθρος «արևածագ», լտ. orior «յառնեմ», orīgo «ծագում», հիւլ. arna, arnaδa «երթալ, վազել», ǫrr «աշխոյժ», անգսք. ryne «վազք», earu «արագ, աշխոյժ», անգլ. run «վազել», հբգ. runs «ջրի ընթացք, գետ», հսաքս. aru «աշխոյժ» ևն ևն, որոնց ընդարձակ ցանկը տե՛ս Pokorny 1, էջ 136—142, Boisacq 714, Walde 547, Erncut-Meillet 679, որ յարեայ ձևի մէջ ի դնում է=լտ. oritur ևն ձևերի i-ի հետ։—Հիւբշ. 477։

ՆՀԲ «արիաբար ի վեր ելանել»։ Peterm. 33 և 227 սանս. jāgr̥, յն. ἐγείρειν «կանգնեցնել, յարուցանել»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Müller SWAW 41, 8 համեմատելով զնդ. ərə, յն. ὄρνυμι ձևերի հետ։ Jüsti, Zendsp. 29 զնդ. ar «երթալ» և 102 զնդ. gar «հսկել» արմատների տակ։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 209 ունի ուղիղ մեկնութիւնը։ Տէրվ. Նախալ. 62 վերիններին և երթալ բառի հետ՝ հնխ. ar արմատի տակ։ Հիւնք. յն. ὄρνυμι-ից։ Karst, Յուշարձան 402 սումեր. ari «exaltation», 421 ալթայ. ōr, ür «վեր», չաղաթ. ōr, ur «բարձր» ևն։ Պատահական նմանութիւն ունի Բերբերիստանի՝ Սահարայի սևամորթների լեզուով արի՜ «ե՛լ, վե՛ր կաց, ե՛կ, արի՛» (Բիւր. 1900, էջ 474)։

ԳԻՌ.—Առանձին բայաձևը չկայ, բայց տեղ տեղ գործածւում են հրմ. արի, արիֆ ձևերը՝ իբր միջարկութիւն, «ե՛կ, եկո՛ւր. էկէ՛ք» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Տփ. արի, Վն. արե՛, Մկ. արը՛, Սվեդ. mrէ՛, Սլմ. յmʻրի, Մրղ. յmr: Այս նշանակութիւնը յառաջացած է նրանից.

որ «երթալ-գալու» գաղափարին զուգորդուած է միշտ «ելնել, վեր կենալ» գաղափարը. ինչ. ելաւ եկաւ, ելաւ գնաց, վեր կացաւ գնաց, նոյն իսկ նախադասաբար տեկուէ՛ չըուէ՛ (Ախց.) «վեր կաց գնա՛». սրա համեմատ էլ արի՛ եկ, որից սղուելով ձևացել է ՄՀյ. արե՛կ «ե՛կ, եկո՛ւր, արի՛». իսկ նոր գաւառականներում երկրորդ բայը յապաւուելով՝ մնացել է միայն արի՝ նոյն «արեկ» իմաստով (տե՛ս Մաքսուդեան, Արրտ. 1915, 408)։ Գրեթէ նոյն բանն է արաբ. تعال tá'āla, որ բուն նշանակում էր «բարձրացի՛ր, վե՛ր կաց, ե՛լ», բայց յետոյ եղաւ պարզապէս «եկո՛ւր, ե՛կ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 881). —Այս միջարկութիւնից դուրս ունինք նաև յարիլ վն. «յարութիւն առնել», Յարութիւն «Քրիստոսի յարութիւնը, Զատիկ», (նաև իբր յատուկ անուն՝ Արութին, Արութ, Յարութ, Արթին, Արօ, Յարօ, Թիւնի, Աթիւն ձևերով), ճարյավ (Քրիստոս յարեաւ) և ծծկ. «գողանալ, գողութիւն անել»։

ՓՈԽ.—Ուտ. արի «եկած»։

*ՅԱՍՄԻԿ «մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ է. լտ. jasminum fruticans L» (Տիրացուեան, Contributo § 352), որ է ռուս. жасминъ, ясминъ (տե՛ս Анненковъ, էջ 180) Ագաթ. որ և յասմին Խոր. աշխ. յասմի Բժշ. —այս ծաղիկը պատկանում է Oleaceae ընտանիքին. նոյն ընտանիքին է պատկանում նաև syringa vulgaris L, որ է «եղրևանի, թրք. լէյլաք, ֆրանս. lilas, ռուս. сирень» (Տիրացուեան § 349, Анненковъ 346). ընտանիքի նոյնութեան պատճառով Պարսկաստանում yasaman, որ է «յասմիկ, жасминъ» ստացել է նաև «եղրևանի, lilas, ռուս. сирень» նշանակութիւնը, որից էլ վրաց. իմեր. մինգր. iasamani «եղրևանի, сирень» (Анненковъ 346), հայոց մօտ էլ բարբառներում եասաման «եղրևանի, сирень» (օր. Խոյում՝ ըստ Տիրացուեան § 349), որից և Կովկասի գրական հայերէնում սխալ անդրադարձութեամբ յասմիկ դարձել է «եղրևանի, lilas, сирень»։ (Բոլորովին ուրիշ է յեսմիկ, որ է «ասորեակ, chamaelina silvestris Wallr». (Տիրացուեան § 159), տես ճեսմուկ):

=Պհլ. *yāsmīk և yāsmīn համանիշ ձևերից փոխառեալ. (առաջինը աւանդուած չէ, բայց անշուշտ գոյութիւն ունէր, ինչպէս ցոյց է տալիս հայերէնը. հմմտ. պրս. zamī և zamīn, anguštarī և anguštarīn կրկնակները)։ Բառիս իրանեան միւս ձևերն են պրս. یاسمین yāsamīn, یاسمین yāsmīn, բելուճ. yāsmīn, աֆղան. yāsmīn, vāsamīn «յասմիկ»։ Գտնւում է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. ասոր. ܝܣܡܐ yasmā, յն. ἰάσμη, ἰάσμινον, լտ. jasme, jasminum, իտալ. gelsemino, ֆրանս. jasmin, ռուս. ясминъ, жасминъ, սպան. jazmin, azemin, նյն. γιασεμί, γιασουμί են (սրանք թրք. yasemi ձևի միջոցով)։—Հիւբշ. 198։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, Lag. Arm. Stud. § 1551 են։

ԳՒՌ.—Մկ. յասմին:

ՅԱՍՈՄՆ «մի տեսակ քամի». մէկ անգամ գործածուած է անծանօթ մի գրուածքի մէջ. «Ընդ մէջ ջուրց և երկնի օդք են և բազում անգամ յօգուտ յաղբերաց և յերակս ջրոց յաճախեն. և են այսոքիկ. յասոմն, սուրհապ, անագումն, նեսփա. այսոքիկ են որ շարժմունս առնեն և երկինք հաստատ լինի վասն երկրի». (Հին հաւ. էջ 64). ԱԲ գրում է յասում ձևով։

*ՅԱՍՊԻՍ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մի տեսակ ազնիւ քար» ՍԳր. որ և յասպի Յայտ. դ. 3 (սեռ. -ւոյ), Լմբ. յայտ. կէ. «յասպիսից շինուած» Սամ. 67. —Յայտ. դ. 3 յասպւոյ սեռականի դէմ նըկատելու է՝ որ Լմբ. յայտ. ժ. կէ. երեք անգամ գրում է յասպոյ, որով ուղղականը լինում է յասպ. իսկ Ս. Գրքի վերջին հրատարակութիւնը (Պոլիս 1895) պարզապէս դնում է յասպւոյ, որով ջնջւում են թէ՛ յասպի և թէ յասպ ձևերը. բուն ուղղական յասպի ձևը ունի Լմբ. յայտ. կէ։

=Յն. ἴασπις համանիշից, որից են նաև լտ. iaspis, գերմ. Jaspis, ռուս. ясписъ, ֆրանս. jaspe են. յունարէնն էլ փոխառեալ է փիւնիկերէնից. հմմտ. եբր. יָשְׁפֵה yāšəpe «յասպիս» (Boisacq 364). բոլորի սկիզբն է ասուր. yašupū, ašpū, yašpu (Gesenius[17] 326), որից էլ պրս. یشب yašb, արաբ. یشم yašm «յասպիս» են։—Հիւբշ. 366։

ԳԴ, էջ 49 (yašm բառի տակ) պարսիկ ձևից է հանում. ՆՀԲ յիշում է յն. լտ. իտալ. և պրս. ձևերը։

—ՅԱՏ «կտրել, մանաւանդ ծառի ճիւղերը կտրել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են յատանել կամ յատել «ծառերի կամ մանաւանդ որթի աւելորդ ճիւղերը կտրել» ՍԳր. յատումն Շնորհ. առակ. և տաղ. յատոց «այգիները յօտելու կեռ դանակ» Նանայ. 440 (տպ. յատոյց). Սկևռ. լմբ.—Այս արմատի միւս ձևերն են՝ ՅՕՏ «որթի կտրած ճիւղ» Եզեկ. ժե. 4. որից յօտել «որթի աւելորդ ճիւղերը կտրել» Վստկ. Վրք. հց. բ. 71. Շնորհ. տաղ. Նար. երգ. յօտումն Շնորհ. տաղ. յօտոց «որթ յօտելու դանակ» Վստկ. յօտաճատել «այգու աւելորդ ճիւղերը կտրատել» Պարականոն շար. էջ 48 (նորագիւտ բառ).— ՃՕՏ «հատանել ուռ որթոյ» Վստկ. որից ճօտել «յօտել» Ճառընտ.։

=Նոյն է ճատ «կտրել» արմատի հետ, որ տե՛ս վերը. ճատ—ճօտ և յատ—յօտ ձևերի ձայնական առնչութեան համար հմմտ. մատչիլ—մօտ, առածել—առօտ:

ՆՀԲ ճատանել բայի՞ց։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 1 լիթ. piauti «կտրել, հնձել», լտ. putare «կտրել» բառերի հետ, ճօտ համարելով անցեալ դերբայի ձև։ Հիւնք. յօդ, զօդ բառերից։ Պատահական նմանութիւն միայն ունի ասորերէն [illegible] 'ad «յօտել»։

ԳԻՌ.—Խրբ. յօդիլ, Խտջ. օդէլ, Ալշ. էդել. Երև. էտուլ, Վն. էօտել, Ակն. ճօդէլ, Հճ. ճիդել, Սվեդ. ճիդդիլ, Զթ. ճուդիլ և Ռ. ճօրթէլ. այս բոլորը նշանակում են «ծառի աւելորդ ճիւղերը կտրատել» (վերջինը կազմուած է յօտել, ճօրդել և թերևս նաև որթ բառերի խաչաձևմամբ).—Հմմտ. նաև Վն. էօտ «խաղողի որթ», Զթ. ճէօդ «յօտ», Հճ. ճէդոց և Զթ. ճիւդիւց «յօտոց».—Նոր բառեր են որթյօտ «խաղողի կտրած ճիւղեր» (>Խրբ. օրթօդ, Տիգ. օրթօդ, փօրթօդ. այս երկուսը «յօտ, կտրած ճիւղ» իմաստով.— իսկ Մշ. օրթօդ «խաղողի ճիւղ՝ որթի վրայ»), որթյօտել «որթը յօտել» (>Խրբ. օրթօդիլ), յօտուր «որթ յօտող» (>Երև. էտվօր), էտուարիկ «յօտոց»։

ՓՈԽ.—Տե՛ս որթ բառի տակ։

+ՅԱՏԱԿ, ի-ա հլ. «տակը, խորքը, գետին, հողի երեսը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 12 և եբր. Եզն. «հող, երկիր» Սարկ. քհ. (յատակ հայրենեաց «հայրենի երկիր»), նորագիւտ Ա. մնաց. ժթ. 13. «հայրենիք» Սասն. 55. որից յատակել «քարուքանդ անել» ՍԳր. Եւս. քր. «սալայատակ շինել» Վեցօր. յատակաբուխ Վեցօր. սալայատակ Եղիշ. Շիր. Սարգ. քարայատակ Բ. մնաց է. 3. ՅՀ. ժթ. 13. անյատակ Նոնն. հիմնայատակ Ջենոբ. կնայատակ Նիւս. երգ. դաշտայատակ Ճառընտ. թանձրայատակ Ագաթ. վարդայատակ Եսթ. ա. 6. թաւայատակ Նոնն. կարծրայատակ Անան. եկեղ. կարմրայատակ Պիտ. հարթայատակ Բ. մակ. թ. 14, ժդ. 33. գրուած է նաև ատակ Վրք. և վկ. ը. 412, որից հյց. զատակ Վկ. գէ. 26. նխդ. հյց. յատակ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pedo- «ոտք» բառից. ցեղակից ձևերը տե՛ս հետք, որ ունի նաև ոտք ձայնդարձը. այստեղ առնուած է ստորին ձայնդարձը՝ իբր pəd-. նշանակութեան համար հմմտ. նոյն արմատից յն. δά-πεδον (հնխ. *dm̥-pedo-) «*տան յատակը, յատակ, հող» (Boisacq 166), πέδον «հող, երկիր», սանս. paḍá- «տեղ», միռլ. inad (*eni- pedo-) «տեղ», յն. πεδίον «դաշտ», ἔμπεδος «հաստատուն (որ հողի վրայ է հիմնուած)», ատտ. ἐμπεδοῦν «հաստատել» (Boisacq 754), πόδωμα «տախտակամած» (Boisacq 808):—Աճ.

ՆՀԲ յա- համարում է = թրք. ayaq «ոտք», հյ. ոտք. նոյնը գտնում է նաև յա-խճապակ, յա-խճբոր, յա-ղթել բառերի մէջ. լծ. ռմկ. տակ. նոյն է վրաց. իատա՛կի, լծ. և հյ. գետին, յն. ἔδαφος. իսկ յատակել՝ լծ. սատակել: Lag. Urgesch. 313 և Beit. baktr. Lex. 64 պրս. تك tak «հիմ, խորք»։ Մորթման ZDMG 24, 80 թրք. yataq «անկողին». Müller, Armen. VI սանս. sadas, հպրս. hadiš, զնդ. hadiš, յն. ἕδος «նիստ», ἔδαφος «յատակ» բառերին ցեղակից։ Հիւնք. դնում է թագ բառից տակ, որից ատակ, որից յատակ: Հիւբշ. 110 մերժում է համեմատել պրս. tak բառի հետ, որով-

հետև Հայ ձևը յատակ է, և պհլ. *ataᵏ ձևը պիտի տար պրս. *dak:—Karst, Յուշարձան 421 հակոտ. ույգուր. atak, չաղաթ. ayaq «ոտք», թրք. yataq «անկողին»։ Մառ ИАН *1917, 322* ավար. 'odo «վարը» բառի հետ։ Աճառ. Նորք *1925,* № *5,* էջ *393* յիշում է վերապահութեամբ Կամիս dagan հոմանիշը, որի վրայ կարելի է աւելացնել նաև tēkan, takn «գետին»։

ԳԻՒ.—Փոխանակուած է սովորաբար նոյնանիշ և նոյնաձայն տակ բառով, որի վրայ տե՛ս առանձին. յատակ ձևը պահում են Լ. ատակ, Ախց. ճատակ «սենեակի կամ տան յատակը», Խրբ. ադագ «յատակ, տակ», Հճ. ադօգ «խոլի տականքը», ինչպէս նաև ատկենալ Զթ. «սուզիլ, ջրի տակ խորասուզուիլ». բարդութեան մէջ՝ Լ. Խարնէտակ «աւերուած, քարյատակ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. იატაკი իատակի «յատակ, տախտակամած, սալայատակ, շէնքի յատակագիծ», մինգր. იატაკი իատակի «տախտակամած» (այս մասին տե՛ս նաև Brosset, JAs. 1837, 467), ուտ. atak «դժոխք» թւում է փոխառեալ յատակ ձևից։

—ՅԱՏՈՒԿ, ի-ա հլ. «զատուած, բաժանուած» Եփր. բ. կոր. Պիտ. «մասնաւոր, առանձնական, սեփական» Նիւս. Պորփ. Պիտ. «առանձին, միայն, զատ, բացի» Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 29. Խոր. Պիտ. «տարբեր» Ոսկ. գծ. 72 (Եռեւս զձև նոցա յատուկ յայլոց). որից յատկութիւն, յատկանալ, յատկապէս, յատկեղ են, բոլորն էլ յետին։ Նոր գրականում ունինք յատկանիշ, յատկանշական, առանձնայատուկ, իւրայատուկ, յատկացուցիչ, յատկացեալ, առանձնայատկութիւն են։

=Կազմուած է յատ=ճատ «կտրել, բաժանել» արմատից՝ -ուկ մասնիկով. Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. հյ. զատ «որոշ, յատուկ, բաժանուած» (ճատ-անել արմատից), լտ. privus, privatus «առանձին, մասնաւոր, սեփական» (privare «զրկել» բայից). միջին օղակը կազմում է յատուկ «տարբեր», որ մի կողմից նշանակում է «բաժանուած, տարբեր» և միւս կողմից «սեփական, իրեն յատուկ»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։—Տէրվիշ. Նախալ. *122* յատ- մասը դնում է իբր սանս. sva, զնդ. hva, յն. οὗ, լտ. sibi, գոթ. sik «ինքն» են. հմմտ. զնդ. xvayta «յատուկ», xvaytu «խնամութիւն»։ Հիւնք. յատանել բայից։ Թիրեաքեան. Արիահայ բռ. *233* հյ. ճատիկ, պհլ. hadīh, արաբ. āhad «մէկ» բառերի հետ, իսկ Հայ-երան. ուսումն. էջ *97* պհլ. սեմ. haduh «մէկ, միակ»։

ԳԻՒ.—Նկատելի է Խրբ. ադուգէն «յատկապէս, յատուկէն». միւսների մէջ գրական ճանապարհով՝ ճատուկ, ճադուգ (Ջղ. յատուկ)։

*ՅԱՏՊԷ կամ ԱՏՊԷ «մոշայի պտուղ, tamarix» Ամիրտ. Մխ. հեր. ունի միայն ՀԲուս. *§ 3370*։

=Արաբ. عضبة 'aḍba նոյն նշ.։

Ուղիղ է մեկնում նախ Ալիշան, ՀԲուս. բայց սխալ է գրում عدبة 'adba: Վերի ձևով Karst, որ նամակով յայտնել է Seidel-ին *(§ 431)*։

ՅԱՏՏԱՆՑ. բոլորովին անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. էջ *223*. «Քանզի և այս ինքեանց սեպհական և հարազատապէս ի Թրակիայ երևեալ գիտ, մանաւանդ ի յատտանցն ներքինեաց մաքրագոյն և վճիտ քմազարդութիւն և բացադանչութիւն պատկանեալ և յարմարեալ ձայնիւ»։—Յայտնի չէ մինչև անգամ բառիս ձևը. J կրկնուած նախդի՞ր է թէ արմատական. ուղղական հոլովը ինչպէ՞ս պէտք է դնել (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ *198*)։

ՅԱՏՐԱՆԱԼ «երկրայել, կասկածել». ունի միայն ՓԲ. սրա դերբայն էլ ունի Բառ. երեմ. էջ *221* յատրացեալ «երկուացեալ» ձևով։

+ՅԱՐ «կից, կցուած, կողք կողքի միացած» Եւ. քր. և պտմ. Ոսկ. մ. բ. 1՟. «իրար նման, յարմարող» Վեցօր. «յարմար, համապատասխան» Ոսկ. յհ. ա. *19*. «միշտ, ամէն անգամ» Եղիշ. Պիտ. Խոր. (Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. պրս. پیوسته payvasta «յարակցեալ, կապուած, կցուած. 2. միշտ»). այս արմատից են յար

միանգամայն «իսկոյն» Ոսկ. մ. գ. 28. յարել «կցել, իրար միացնել, ավելացնել» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. Եփր. ծն. յարեցուցանել Ագաթ. Կորիւն. յարնչիլ «ի դէպ գալ, յարմարիլ» Ոսկ. մ. գ. 16. յարեանալ «հետևել, անմիջապէս յետևից գալ» Թր. քեր. Խոսրովիկ. 88, յարեումն, յարեմունք Խորվկ. 177, անյարուշ «անմիաբան» Փարպ. միայար Կիր. պտմ. Շիր. ողնայար Ա. Թագ. ի. 5. մշտայար Մագ. շարայարել Ոսկ. եփես.| յետնադարեան բարդութեանց մէջ դարձած է յաճախադէպ մի տարր՝ 1. «միշտ» նշանակութեամբ և 2. իբր համապատասխան նախամասնիկ՝ յն. παρα, παρ- «առ երի, մօտը, քովը» նախդիրի. հմմտ. յարազուարճ «միշտ զուարթ» Խոր. փիլ. յարաշարժ «մշտաշարժ» Եղիշ. յես. Նար. յարագոյ = յն. πάρων, յարադրութիւն = παράθεσις, յարանուն = παρώνυμος ևն. հնագոյն օրինակներն են յարածուփ Ոսկ. ա. կոր. յարակարգել Եւս. քր. յարաճօճ Ագաթ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ar- «կցել, միացնել, արուեստով յօրինել» արմատից, որը պարզ, աճած կամ կրկնաւոր ձևերն են ներկայացնում յն. ἀραρίσκω «յարմարել, պատրաստել, կցել, յօրինել», ἄρμενος «յարեալ, կազմեալ», ἁρμός «կցուածք, ճեղք, գամ», ἅρμα «կառք», ἄρθρον «յօդ», ἀρέσκω «գոհացնել, հաճիլ», ἀρτύω, ἀρτύνω «կարգաւորել, պատրաստել, յօրինել, շինել», ἄρτος «յարդարումն», լտ. ars «արուեստ», artus «ամփոփ, սեղմ, նեղ, յօդ», arma «կարասիք. գործիք, զէնք», սանս. arpáyati «ներմուծել», ará- «անուի ճառագայթ», aram «յարմար, բաւական», r̥tí- «ձև, եղանակ», զնդ. ərənā-arəm «յարմար, համապատասխան», ərənā-vi «արարաւ», arānte «հաստատուիլ», aši (<*r̥ti) «գործ» ևն ևն (տես Boisacq 73. Walde 61, 63, և մանաւանդ Pokorny 1, 69—76 յիշուած բառերի երկար շարքը)։ Հայերէնում հնխ. ar- դարձած է *ար, որից յ նախդիրով՝ յարել, կրկնութեամբ՝ արարի, աճմամբ՝ արդ (արդար, արդիւնք, արդեօք, յարդ, զարդ), ն յօդով՝ առնել. այս բառերի վրայ տե՛ս վերը առանձին. տե՛ս և յարմար։

ՆՀԲ լծ. յն. ἐρείδ[…]
haereo «նստիլ, հա[…]
եարան: Ուղիղ մեկ[…]
նախ Տէրվ. Մասիս […]
Նախալ. 62 և յետո[…]
21, որ ընդունում են […]
լեզ. 162 և Meillet, […]
tarb. 199 ա։—Մառ […]
haδa «ընդ» բառի հ[…]
բայից։ Scheftelowit[…]
էջ 50 յն. ὅρμος «կ[…]
կցել», լտ. sero «մի[…]
sarat «թել» ևն ձևեր[…]
շարժան 417 ուղիղ […]
նաև թթր. yar, yer, […]
տել», ույղուր. yara[…]
թիւն», օսմ. yarar […]
atmaq «ստեղծել»[…]
ղեկ. ինստիտ. 2, 89[…]
բիլանտների և այլ[…]
նացիայով»։

ՅԱՐԱԲԵԹԵՐ «լոյս». ո[…]
էջ 221։

Յարալէզ տե՛ս Առլեզ[…]

ՅԱՐԱԿ «երկար ժամ[…]
բառ) Վստկ. 116, 138. […]
յարակ (այլ ձ. յերակ) […]
կեցեալ իցէ. Թէ կամեն[…]
Այս բառից է յարակի[…]
միշտ մէջը մնալ» Եփր. […]
յիմարութենէ և յանխր[…]
յորում ագէտքդ յարակե[…]

Վերջին յարակիլ […]
է «թերևս գրելի յա[…]
և կամ իմանալի […]
զորդիլ». ԱԹ «միշ[…]
Աճառ. Հայ. նոր բ[…]
275 գտնում է որ […]
նուած է բ. Տիմ. բ[…]
ի յիմար և յանի[…]
ժարեաւ», ուր յարա[…]
տասխանը չկայ. […]
թիւնը անհրաժեշտ […]

ՅԱՐԱՀՈՒՆ «խորաքն[…]
գամագտ. է. «Մատիր […]
թիւս անմոմոշական՝ […]

...մակ անկեալ բրօք, առ մարդ, յորում խու...ում յարահումս։

Գտաւ ու մեկնեց Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 369։

Յարամուր տե՛ս Արամուր։

ՅԱՐԱՅ «հարաւ». ունի միայն Բռ. երեմ. 22։

ՅԱՐԱՆԱԼ «ձանձրանալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 222։ (Սրանից տարբեր է յարանալ ...ար գտանիլ, շարունակիլ. 2. կցել, միա...ալ» ՅՀ. խմ. ատ. Պիտ.—յար բառից)։

ՅԱՐԱԶԻՆ «ի զուր, վայրապար». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 222, որից և ՓԲ. անըս... Նկատելու արժանի է այն՝ որ ...գ. Թղ. 237 յարազինեալ «զէնք առած, ...էկի դէմ զինուած» բառը ըստ այլ ձ. գըր...ած է յարաշինեալ (տե՛ս Աճառ. ՀԱ. Թ. ...923, էջ 254)։

***ՅԱՐԱՐ** «գիհի», որ և յարյար, առատ Ա...րտ. բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 478, Արթինեան, ...ծաշնչի տունկերը, էջ 65)։

=Արաբ. عرعر ʻarʻar «գիհի»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

Յարգ տե՛ս Արգ։

Յարգումն տե՛ս Արգ։

ՅԱՐԴ, ի հլ. «յարդ, եղդ, դարման, սա...ան» ՍԳր. Կոչ. 116 (սեռ. յարդից)=Մհյ. ...րդ Կոստ. երզն. 154. որից յարդիլ «յարդ ...առնալ» Փարպ. յարդգող կամ յարդագող ...իլ. Շիր. Ոսկիփ. Պիտառ. յարդլի «յարդով ...» Վստկ. 179. յարդատեսակ Սարգ. Նար. ...րդալից, յարդախառն, յարդանոց (նոր գը...ականի մէջ)։

Հիւբ. յն. ἄρτος «հաց» բառից։

ԳԻՐ.—Ալ. յարթ, յար*, Վն. յարթ, Մկ. ...մ. ճարթ, Ալշ. Մշ. ջէրդ', Սեբ. ջէրթ, Խրբ. ...դ', Ախց. Կր. Ռ. Տիգ. էրթ, Ննխ. էրդ', էշտ, ...Ց. էյդ', իէրդ', ՀՃ. ճէյդ', էյդ', Սվեդ. իրթ, ...ոտ. յէրթ:

Յարդ, Յարդարել տե՛ս Արդ։

Scheftelowitz BB 29, 29 յարդ-ար-ել =սանս. rādhati, զնդ. rādaiti, պրս. ārāstan «զարդարել», հսլ. rędŭ «կարգ»։

Յարկ տե՛ս Արկ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარჯა խարգա «Թաղիքից ...նուած խրճիթ»։

***ՅԱՐԿ** (գրուած նաև արկ, հյց. զարկ կամ զյարկ) «Թակարդ, որոգայթ». մէկ անգամ գործածում է Նոնն. 22. «Ի վերայ ածէ և զարկն, այլ յարկն է ինչ տեսակաւ ուռկանց Թանձրալարի, զոր կազմեն յորոգայթ արջոց և եղանց և զօրեղագունից ի սոցունց կենդանեաց». յոյն բնագիրն ունի ἄρκυς δὲ ἐστιν εἶδος δικτύου παχυ χοίνου. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. ἄρκυς «Թակարդ, որսի ցանց». ըստ այսմ վերի բառի ուղիղ ձևն է արկ, որ յետոյ յարկ բառի հետ շփոթուելով՝ այս ձևն է ստացած։—Աճ.

ՆՀԲ յարկ բառից է կարծած և նրա իբր երկրորդ նշանակութիւնն է դրած։ Յոյն բնագրի հետ համեմատութիւնը տուաւ Ակինեան ՀԱ 1904, 171։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910, 270։

Յարձակել տե՛ս Արձակ։

+ՅԱՐՄԱՐ «պատշաճ, վայել, վայելուչ» Փիլ. Իգն. Բրս. մրկ. «յարմարութիւն» Նար. գնձ. «յարմար կերպով» Իգն. Նանայ. որից յարմարել Առակ. ը. 9. Եփր. Թգ. Եղիշ. յարմարումն Երգ. է. 1. Ոսկ. յհ. բ. 26. Փարպ. յարմարական Ոսկ. յհ. բ. 25, 26. անյարմար Խոր. ՅՀ. կԹ. երեքյարմար (նորագիւտ բառ) Կնիք. հաւ. 41. բազմայարմար Փարպ. գեղայարմար Պտմ. աղէքս. Մագ. գեղեցկայարմար Ղևոնդ. Մեսր. եր. դիւրայարմար Պիտ. Նիւս. երգ. զուգայարմար Նար. խչ. կարմրայարմար Նար. խչ. ճարթյարմար ՅՀ. կԹ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ar- արմատից, կազմուած յ նախդիրով, մ աճականով և -ար մասնիկով. պարզական -ar արմատին ցեղակից ձևերի վրայ տե՛ս ընդարձակ յար. մեր բառին ձևապէս ամենամօտիկ բառերն են յն. ἄρμενος «յարմար, կազմեալ», ἁρμός «կցուածք, յաւելուած, ճեղք, գամ», ἅρμα «կառք», ἁρμόζω «կցել, յարել», լտ. arma «կարասիք, գործիք, զէնք», որոնք նոյնպէս աճած են -ar արմատից՝ m աճականով։ Ըստ այսմ հյ. յարմար ճիշտ նոյն բառն է, ինչ որ յարդար:

միանգամայն «իսկոյն» Ոսկ. մ. գ. 28. յարել «կցել, իրար միացնել, աւելացնել» Սգր. Ագաթ. Եւս. քր. Եփր. ծն. յարեցուցանել Ագաթ. Կորիւն. յարնչիլ «ի դէպ գալ, յարմարիլ» Ոսկ. մ. գ. 16. յարևանալ «հետևիլ, անմիջապէս յետևից գալ» Թր. քեր. Խոսրովիկ. 88, յարևումն, յարևմունք Խորվկ. 177, անյարուչ «անմիաբան» Փարպ. միայար Կիր. պտմ. Շիր. ողնայար Ա. Թագ. ի. 5. մշտայար Մագ. շարայարել Ոսկ. եփես.| յետնագարեան բարդութեանց մէջ դարձած է յաճախադէպ մի տարր՝ 1. «միշտ» նշանակութեամբ և 2. իբր համապատասխան նախամասնիկ՝ յն. παρα, παρ- «առ երի, մօտը, քովը» նախդիրի. հմմտ. յարազուարճ «միշտ զուարթ» Խոր. փիլ. յարաշարժ «մշտաշարժ» Եղիշ. յես. Նար. յարագոյ=յն. πάρων, յարադրութիւն=παράθεσις, յարանուն=παρώνυμος ևն. հնագոյն օրինակներն են յարածուփ Ոսկ. ա. կոր. յարակարգել Եւս. քր. յարանօն Ագաթ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ar- «կցել, միացնել, արուեստով յօրինել» արմատից, որա պարզ, աճած կամ կրկնաւոր ձևերն են ներկայացնում յն. ἀραρίσκω «յարմարել, պատրաստել, կցել, յօրինել», ἄρμενος «յարեալ, կազմեալ», ἁρμός «կցուածք, ճեղք, գամ», ἅρμα «կառք», ἄρθρον «յօդ», ἀρέσκω «գոհացնել, հաճիլ», ἀρτύω, ἀρτύνω «կարգաւորել, պատրաստել, յօրինել, շինել», ἄρτος «յարդարումն», լտ. ars «արուեստ», artus «ամփոփ, սեղմ, նեղ, յօդ», arma «կարասիք. գործիք, զէնք», սանս. arpáyati «ներմուծել», ará- «անուի ճառագայթ», aram «յարմար, բաւական», r̥tí- «ձև, եղանակ», զնդ. arəm «յարմար, համապատասխան», ərənāvi «արարաւ», arạ̇nte «հաստատուիլ», aši (<*r̥ti) «գործ» ևն ևն (տես Boisacq 73. Walde 61, 63, և մանաւանդ Pokorny 1, 69—76 յիշուած բառերի երկար շարքը)։ Հայերէնում հնխ. ar- դարձած է *ար, որից յ նախդիրով՝ յարել, կրկնութեամբ՝ արարի, աճմամբ՝ արդ (արդար, արդիւնք, արդեօք, յարդ, զարդ), ն յօդով՝ առնել. այս բառերի վրայ տե՛ս վերը առանձին. տե՛ս և յարմար։

ՆՀԲ լծ. յն. ἐρείδω «յենուլ», լտ. haereo «նստիլ, հաստատուիլ», Թրք. եարան։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11, Նախալ. 62 և յետոյ Bugge KZ 32, 21, որ ընդունում են Pedersen, Հայ դր. լեզ. 162 և Meillet, Altarm. Elementarb. 199 ա։—Մառ ЗВО 5, 318 զնդ. haδa «ընդ» բառի հետ։ Հիւնք. յառիլ բայից։ Scheftelowitz BB 29 (1905), էջ 50 յն. ὅρμος «կապ», εἴρω «կապել, կցել», լտ. sero «միախառնել», սանս. sarat «թել» ևն ձևերի հետ։ Karst, Յուշարձան 417 ուղիղ մեկնութեան հետ նաև թթր. yar, yer, ar, er «պատրաստել», ույղուր. yarak «պատրաստութիւն», օսմ. yarar «օգտաւէտ», y̆aratmaq «ստեղծել»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 ըար բառից՝ «սիբիլանտների և սպիրանտների ալտերնացիայով»։

ՅԱՐԱԲԵԹԵՐ «լոյս». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 221։

Յարալէզ տե՛ս Առլեզ։

ՅԱՐԱԿ «երկար ժամանակ» (նորագիւտ բառ) Վստկ. 116, 138. Թէ ճառայ լինի, որ յարակ (այլ ձ. յերակ) ի մէջն պտղի ձէթ կեցեալ իցէ. Թէ կամենաս յարակ պահել։— Այս բառից է յարակիլ «հանապազորդիլ, միշտ մէջը մնալ» Եփր. մատ. Գ. 253. «Այլ յիմարութենէ և յանխրատ հակառակութենէ՝ յորում տգէտքդ յարակեալ էն, հրաժարեաս»։

Վերջին յարակիլ բայը ՆՀԲ մեկնում է «թերևս գրելի յարակցիլ, վարակիլ ևն և կամ իմանալի յարանալ, հանապազորդիլ». ԱԲ «միշտ շարունակ ընել»։ Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Բ. 275 գտնում է որ նոյն հատուածը առնուած է բ. Տիմ. բ. 23 համարից. «Այլ ի յիմար և յանխրատ խնդրոց հրաժարեաս», ուր յարակիլ բայի համապատասխանը չկայ. բնագրի համեմատութիւնը անհրաժեշտ է։

ՅԱՐԱՀՈՒՆ «խորաքնին» Հին բռ. և Մագ. գամագտ. է. «Մատիր դու առ մակագրութիւնս անմոմոշական՝ միտելով մագոյն և

զմակ անկեալ բրօք, առ մարզ, յորում խուզում յարահում։

Գտաւ ու մեկնեց Մէնէվիշեան ՀԱ. 1911, 369։

Յարամուր տե՛ս Արամուր։

ՅԱՐԱՅ «հարաւ». ունի միայն Բռ. երևմ. 222։

ՅԱՐԱՆԱԼ «ձանձրանալ». ունի միայն Բռ. երևմ. էջ 222։ (Սրանից տարբեր է յարանալ «յար գտանել, շարունակել. 2. կցել, միանալ» ՅՀ. խմ. առ. Պիտ.—յար բառից)։

ՅԱՐԱՋԻՆ «ի զուր, վայրապար». գիտէ միայն Բառ. երևմ. էջ 222, որից և ՓԲ. անստույգ բառ։ Նկատելու արժանի է այն՝ որ Մագ. Թղ. 237 յարազինեալ «զէնք առած, մէկի դէմ զինուած» բառը ըստ այլ ձ. գրուած է յարաշինեալ (տե՛ս Աճառ. ՀԱ. Թ. 1923, էջ 254)։

*__ՅԱՐԱՐ__ «գիհի», որ և յառյառ, առառ Ամիրտ. բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 478, Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 65)։

=Արաբ. عرعر ʻarʻar «գիհի»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

Յարգ տե՛ս Արգ։

Յարգումն տե՛ս Արգ։

ՅԱՐԴ, ի հլ. «յարդ, երդ, դարման, սաման» ՍԳր. Կոչ. 116 (սեռ. յարդից)=մհյ. յերդ Կոստ. երզն. 154. որից յարդիլ «յարդ դառնալ» Փարպ. յարդգող կամ յարդագող Փիլ. Շիր. Ոսկիփ. Պիտառ. յարդլի «յարդով լի» Վստկ. 179. յարդատեսակ Սարգ. Նար. յարդալից, յարդախառն, յարդանոց (նոր գրականի մէջ)։

Հիմք. յն. ἄρτος «հաց» բառից։

ԳԻՌ.—Ասլ. յorp, յor*, Վն. որp, Մկ. Ոզմ. ճorp, Ալշ. Մշ. ջէրդ', Սեբ. չէրp, Խրբ. էրդ', Ախց. Կր. Ռ. Տիգ. էրp, Ննխ. էրդ', էշտ, Ջթ. էյդ', իէրդ', Հճ. ճէյդ', էյդ', Սվեդ. իրp, Պրտ. յէրp:

Յարդ, Յարդարել տե՛ս Արդ։

Scheftelowitz BB 29, 29 յարդ-ար-ել =սանս. rādhati, զնդ. rādaiti, պրս. ārāstan «զարդարել», հսլ. rędŭ «կարգ»։

Յարկ տե՛ս Արկ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარჯა խարջա «թաղիքից շինուած խրճիթ»։

*__ՅԱՐԿ__ (գրուած նաև արկ, հյց. զարկ կամ զյարկ) «թակարդ, որոգայթ». մէկ անգամ գործածում է Նոնն. 22. «Ի վերայ ածէ և զարկն, այլ յարկն է ինչ տեսակաւ ուռկաց թանձրալարի, զոր կազմեն յորոգայթ արջոց և եղանց և զօրեղագունից ի սոցունց կենդանեաց». յոյն բնագիրն ունի ἄρχυς δὲ ἐστιν εἶδος δικτύου παχισ χοίνου. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. ἄρχυς «թակարդ, որսի ցանց». ըստ այսմ վերի բառի ուղիղ ձևն է արկ, որ յետոյ յարկ բառի հետ շփոթուելով՝ այս ձևն է ստացած։—Աճ.

ՆՀԲ յարկ բառից է կարծած և նրա իբր երկրորդ նշանակութիւնն է դրած։ Յոյն բնագրի հետ համեմատութիւնը տուաւ Ակինեան ՀԱ. 1904, 171։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910, 270։

Յարձակիլ տե՛ս Արձակ։

+**ՅԱՐՄԱՐ** «պատշաճ, վայել, վայելուչ» Փիլ. Իգն. Բրս. մրկ. «յարմարութիւն» Նար. գնձ. «յարմար կերպով» Իգն. Նանայ. որից յարմարիլ Առակ. ը. 9. Եփր. Թգ. Օղիշ. յարմարումն Երգ. է. 1. Ոսկ. յհ. բ. 26. Փարպ. յարմարական Ոսկ. յհ. բ. 25, 26. անյարմար Խոր. ՅՀ. կԹ. երեքյարմար (նորագիւտ բառ) Կնիք. հաւ. 41. բազմայարմար Փարպ. գեղայարմար Պտմ. աղէքս. Մագ. գեղեցկայարմար Ղևոնդ. Մեսր. եր. դիտայարմար Պիտ. Նիւս. երգ. զուգայարմար Նար. խչ. կարմրայարմար Նար. խչ. ճարպայարմար ՅՀ. կԹ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ar- արմատից։ Կազմուած յ նախդիրով, մ աճականով և -ար մասնիկով. պարզական -ar արմատին ցեղակից ձևերի վրայ տե՛ս ընդարձակ յար. մեր բառին ձևապէս ամենամօտիկ բառերն են յն. ἄρμενος «յարևալ, կազմեալ», ἁρμός «կցուածք, յաւելուած, ճեղք, դամ», ἅρμα «կառք», ἁρμόζω «կցել, յարել», լտ. arma «կարասիք, գործիք, զէնք», որոնք նոյնպէս աճած են -ar արմատից՝ m աճականով։ Ըստ այսմ հյ. յարմար ճիշտ նոյն բառն է, ինչ որ յարդար:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 211 յար *բառից կրկնուած։ ԳԴ պրս.* nā-hamvār=ան-յարմար։ *ՆՀԲ* յարմար՝ *«իբր* յարումար *կամ* յարևյար. *ուստի և յն.* ἁρμόνιος, *լտ.* harmoniosus?, անյարմար =*յն.* ἀνάρμοστος: *Տէրվիշ. Նախալ. 62* յար *արմատից։ Հիւնք. յն.* ἁρμόζω: *Վերի ձևով մեկնեց* Bugge KZ 32, 21 *(որ և ընդունում է* Pokorny 1, 72)։ *Աճառ. ՀԱ 1899, 207 ա* յար *բառից* մ-*ով կըրկնական (նոյնը նաև Մաքսուդեան, Ցողակաթ 164)։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 77* յար+մ *մասնիկ*+յար:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Ջղ. ջարմար, *Ագլ. Երև. Պլ.* ճարմար՝ *փոխառեալ են գրականից։ Սեբ. ժողովրդական ստուգաբանութեամբ եղել է* ճա՛ր ու մար *«ճիշտ ու ճիշտ յարմար» (իբր թէ* ճայր ու մայր):

Յարմնիլ *տե՛ս Արմ։*

Յարնչիլ *տե՛ս Յար։*

ՅԱՐՏ. *անստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի Կոստ. երզն. 131. «Ցատոց վերանայ հուքմ ու թուղթ ու ղալամ, շատոց խափանի յարտ ու տապլ ու լալամ, այնոք որ էին քաչք ու յաղթող ի մարտ, էին աննմանք ի հեծելոց ի յարտ»։*

Հրատարակիչը Պոտուրեան, էջ 54 համարում է թրք. ارد ard *«յետևը», որ ըստ իս անյարմար է տեղին. թերևս աւելի յարմար էր դնել պրս.* آرد ārd *«սպառնալիք և ցասումն»։*

+ՅԱՒ *«վերջ, ծայր». առանձին չէ՛ գործածուած. միայն Բառ. երեմ. էջ 223 դնում է* յաւ *«բաւ». որից ունինք* անյաւ *«անվերջ. անծայր, անբաւ» Վեցօր. էջ 17, 24, 67. Ճառընտ. Անան. եկեղ.։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* pau- *«ծայր» բառից. աւելի ընդարձակ տե՛ս* ճաւ *«ծայր, սկիզբ».* յաւ *«վերջ» աւելի համապատասխան է յն. բառերին, որ տե՛ս անդ։ Հ—յ ձայնական յարաբերութեան համար հմմտ.* ճինգ *և* յիսուն, ճայր *և* յօրայ, ճետ *և* յետ:—*Աճ.*

ՆՀԲ յաւ *դնում է արմատ՝* անյաւ, բաւ, յաւէտ, յաւիտեան, աւել, աւարտ, աւելի, յաւելուլ *բառերի. լծ. յն.* αἰεί, ἀεί, *լտ.* euum, *արաբ.* abad, ābād *«յաւիտեան»։ Տէրվ.* Altarm. 52, *Մասիս 1882 յունիս 7. Նախալ. 100 հյ.* յաւէտ, յաւիտեան *և ուրիշ բազմաթիւ ձևերի հետ՝ դնում է հնխ.* yu, yug *«յօդել, լծել, յաւելուլ» արմատից։* Karolides *տե՛ս* աւելի: *Հիւնք.* ճաւ *բառից։*

ՅԱՒԱԿՆ, *առանձին չէ գործածուած. կայ միայն* յաւակն գալ *«տևել, բաւել, հասնիլ, մինչև մի տեղ գալ» ոճի մէջ, որ սխալագիր* յաւագն գալ *ձևով ունի Մաքս. դիոն. նոյն է նաև* յաւականիլ *Եւ. քր. ա. 108 (սխալ գըրուած նաև* ցաւանակիլ *Եւ. քր. էջ 326. ուղղել* յաւականիլ. *հմմտ. Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 21)։*

Թերևս նախորդ յաւ *բառից է։*

ՅԱՒԱԿՆ *«յանդուգն, լիրբ» Բառ. երեմ. էջ 223. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* յաւակնիլ *«յանդգնիլ, ժպրհիլ» Պիտառ. Արծր. Նար. Նանայ.* յաւակնոտ *«յանդուգն» Նար. խրատ. առ. Լեհ.* յաւակնազեղ *Թէոդ. մայր.*=յաւակնայեղ *Արծր.* յաւակնութիւն *Սարկ. հնգ. Արծր.'Նար.։*

ՆՀԲ լծ. լտ. audeo *«յանդգնիլ»,* ausus *«յանդգնութիւն»։ Հիւնք.* անհաւան *բառից։ Թերևս այս բառն էլ նախորդի հետ գալիս է* յաւ *արմատից. իբր* յաւականիլ *«բաւել, մինչև ծայրը հասնիլ»,* յաւակնիլ *«յանդգնիլ, չափը անցնիլ»։*

*ՅԱՒԱՆԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ. կայ միայն սեռ. -ի) *«ձագ չորքոտանիների, յատկապէս իշու, ձիու, նաև եղնիկի» ՍԳր. Եզն. Եւթաղ. 161. Կանոն. ասւում է նաև* յովանակ *Կոչ. 209. Եփր. համաբ. (գրուած* ովանակ՝ *էջ 189), Նար. սրանցից են* յաւանակական *կամ* յովանակական, յովանակեան, յովանական *Եւ. քր.* յովանականեմ, յովանակաչու *Սօնակ.։*

=*Պհլ.* *yavānak *նուազական ձևից. սրա հետ հմմտ. զնդ.* [illegible] yavan- *(կարդա՛* yuvan-). *պհլ.* [illegible] yuvān, *պազենդ.* ǰuvān, *պրս.* جوان ǰuvān, ǰavān, *բելուճ.* ǰūvān, *աֆղան.* ǰavān, *քրդ.* ǰuvān, *բոլորն էլ «մատաղատի, երիտասարդ»* (Horn § 429): *Պարսիկ բառից են փոխառեալ թրք.* ǰivan *«մատաղատի թարմ երիտասարդ», սերբ.* džuvan, adžuvan, *ռում.* džuban *«սիրահար»։—Իրանիան բա-*

ների ցեղակիցներն են լտ. juvenis, սանս. yúvan-, yuvā, լիթ. jáunas, լեթթ. jaũns, հսլ. junŭ, հռուս. унъ, ռուս. юный, գոթ. juggs, հբգ. jung, հիսլ. ungr, հիռլ. ōa, ōam, ōc, ōac, կիմր. ieuanc, բրըտ. iaouank, youanc, անգսք. geong, անգլ. young, հոլլ. jong (Kluge 234), որոնք բոլոր նշանակում են «երիտասարդ, մատաղատի». բոլորի արմատն է հնխ. yeu- «երիտասարդ» (Pokorny 1, 200), որ հայերէնի, ինչպէս նաև յունարէնի մէջ պակասում է։—Բառիս բուն իմաստը լինելով «մատաղաշ, մատաղատի, փոքր», զանազան լեզուների մէջ յատկացուած է նշանակելու զանազան անասունների փոքրը. ինչ. լտ. jūnīx «մատաղատի կով», juvencus «փոքր կով կամ ցուլ», հսլ. junicĭ «մատաղ ցուլ», junica «մատաղ կով», ուկր. june´c´ «ցլիկ, փոքր ցուլ», բուլգար. junica «երինջ», սերբ. jùnica «հորթ», լեհ. գւռ. junosza «գառնուկ» են (Berneker 459, Walde 400, Trautmann 106): Նոյնը եղած է և հայերէնի մէջ, ուր այլ ևս ընդհանուր իմաստը կորած է. տես և ուլ բառի տակ, որ նոյնպէս նախնաբար ունէր ընդհանուր «ձագ» նշանակութիւնը։ Իմաստի զարգացումը ճիշտ ա՛յն է, ինչ որ Մոկաց արդի բարբառով ջըվաճ «քուռակ» (տե՛ս Ազգ. հանդ. է, էջ 253 ա)։ Այսպէսով մի կողմից «սիրահար» (ռում. džuban) և միւս կողմից «քուռակ» (Մկ. ջըվաճ) միևնոյն բաներն են!—Հիւբշ. 198։

ՆՀԲ «իբր դիւրաճաւան հլու. լծ. յն. օ՛նօս «էշ», պրս. ճիվան և սանս. ճուվանա, որ և լտ. juvenis, իտալ. giovine, իսկ լտ. juvencus, juvenca «որթ մատաղ»։ Lag. Urgesch. 184 լտ. juvenis և պրս. jawān: Տէրվ. Altarm. 54, Մասիս 1882 յունիս 7, Նախալ. 101 համեմատելով եւրոպական և ասիական ձևերի հետ՝ ուզում է ընդունիլ իբրև բնիկ, իսկ նոյն, Լեզու 153—5 բնիկ լինելը երկբայական է գտնում։ Մառ. Яфет. Сбор. 1, 49 վրաց. ვონე ნონე «ձի», յն. ὄνος «էշ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. ավանակ, Ագլ. Ղրբ. ավա՛նակ, ըվա՛նակ, Պլ. Ռ. Սեբ. ավանագ, Տիգ. ովոնոգ, Զթ. ավանօգ, ավանոգ, Հճ. ավանօգ, բոլորն էլ նշանակում են «էշ, մեծ էշ»։ Այսպէսով բառը հասել է ճիշտ հակառակ իմաստին։ Ցոյց տալու համար թէ հին լեզուի մէջ (գոնէ մինչև ԺԳ դար) յաւանակը էշի ձագն էր՝ հմմտ. Հեծեալ յէշ և յաւանակի իշոյ. Մտթ. իա. 5.—Գտանիցէք էշ կապեալ և յաւանակ ընդ նմին. Մտթ. իա. 2.—Ջնա էշն պառաւ և զսա յաւանակն տրմուղ. Մանդ. սիր. 7.— էշ մի էառ զաւանակն իւր... և ասէ աւանակն, որ է քուռակն, լալով. Վա՛յ մայր իմ... Վրդ. առ. 118։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Ատն. Եւդ. էնկ. Կս. Տ. (ինչպէս նաև Ատանայի և էնկիւրիի թրքախօս յունաց լեզուով) avanag «անմիտ, տխմար». օր. avanag oγlu avanag «աւանակի որդի աւանակ», avanag mə sən, ne sin? «աւանա՞կ ես, ի՞նչ ես», avanag herifin biri «աւանակ մարդու մէկը» (Արևելք 1883 նոյ. 8—9, Բիւր. 1898, 712, 789, 1899, 798, Յուշարձան 328 ա)։ Թրք. բառը آواناق āvanaq ձևով յիշում է Կարապետեան, Օսմ. բառ. 51 «դիւրախաբ, դիւրահաւան, աւանակ, տխմար, ապուշ» նշանակութեամբ, որից և آواناقلق avanaqləq «դիւրախաբութիւն, դիւրահաւատութիւն, աւանակութիւն, տխմարութիւն»։

Յաւելոյ տե՛ս Աւել։

Յաւերժ տե՛ս Յաւէժ։

*ՅԱՒԷԺ, ի հլ. «միշտ, ամէն ժամանակ» Եսթ. ժզ. 4. Ոսկ. մ. ա. 1. «մշտնջենաւոր, յաւիտենական, անփոփոխ» Ագաթ. Եզն. որից յաւէժանալ Փիլ. Պիտ. յաւէժութիւն Փիլ. Նիւս. Երգ. Պիտ. յաւէժացուցանել Պիտ. յաւէժակայ Պիտ. յաւէժաբար Շար. են։ Նոյն բառն է r-ի յաւելուածով՝ յաւերժ «միշտ, շարունակ» Իգն. Պիտ. Խոր. որից յաւերժահարսն կամ յաւերժական հարսն Սահմ. Նար. յովէդ. յաւերժապէս Յհ. իմ. եկ. յաւերժանալ Երզն. մտթ. յաւերժածիգ «երկարատև» (նորագիւտ բառ) Պարակ. շար. էջ 18. յաւերժայիշատակ (արդի գրականում) են։—Արմատն ու ածանցները իրար վրայ փոխադարձաբար ազդելով՝ գրուած են նաև յաւեժ, յաւէրժ, յաւէժանալ, յաւէրժանալ են, որոնք

համապատասխան չեն հայերէնի ձայնական օրէնքներին։

=*Պհլ.* *yāvēž *ձևից, որի վրայ տե՛ս* յաւէտ:—*Հիւբշ. 198*։

ՆՀԲ «նոյն ընդ յաւէտ»: Böttich. Arica 83, 389 *պրս.* ǰāvīd *«յաւիտեան»*։

*ՅԱԻԷՏ *«աւելի, շատ» Պիտ. Ճառընտ. Դիոն. «միշտ, յաւիտեան» Ժմ. խոսր. Նար. որից* յաւէտ զի *«մանաւանդ որ» Կիւրղ. ղնձ. և Պարապմ.* յաւէտանալ *«յարատև մնալ» Փիլ. Պիտ.* յաւէտազուարճ *Ոսկ. յհ. ա. 23,* յաւէտախաղաց *Փիլ. խոր. Նիւս. կազմ.* երկարայաւէտ *Փիլ. բագն.* կամայաւէտ *Անան. եկեղ. գրուած է նաև* աւէտ *ԱԲ, որից* աւէտաճեալ *«շատ աճած» Մծբ.* աւէտախաղաց *ԱԲ։ Արմատն ու ածանցները իրար վրայ փոխադարձաբար ազդելով՝ յառաջացած են* յաւետ, յաւէտազուարճ *ևն, որոնք համապատասխան չեն հայերէնի ձայնական և ուղղագրական օրէնքներին։* Յաւէտ *բառից* -եան *մասնիկով կազմուած է* յաւիտեան, ի հլ. *«մշտնջենաւոր» ՍԳր. որից* յաւիտենական *ՍԳր.* յաւիտենադիր *Ագաթ.* նախայաւիտեան *Շար.* յաւիտենապէս, յաւիտենականութիւն *(նոր բառեր) ևն։*

=*Պհլ.* [illegible] yāvēt *«յաւիտեան» բառից. սրա հետ հմմտ. պհլ.* [illegible] yāvētān *«յաւիտեան, ընդ միշտ», մանիք. պհլ.* [illegible] ǰaīdān *(անշուշտ պէտք է կարդալ* ǰāvīdān) (Salem. Man. Stud. ЗАН 1908, *էջ 76, 85), պրս.* جاوید ǰāvēd, جاویدان ǰāvēdān *«յաւիտեան», և զնդ.* [illegible] yavaēča yavaetātaēča *յաճախ գործածուած բանաձևը, որ նոյն է մեր* յաւիտեանս յաւիտենից *ձևի հետ։ Այս բոլորի պարզական ձևն է* yavae-, *որի մի ուրիշ ածանցն է ներկայացնում պհլ.* *yāvēž, *որից էլ հյ.* յաւէժ. *հմմտ. զնդ.* [illegible] yavaēji- *«յաւիտենակեաց» (Horn § 414)։— Այս բառերի ենթադրեալ կապը սանս.* āyu-, āyus- *«կեանք», զնդ.* āyu *«տևողութիւն», յն.* αἰών, *լտ.* aevum, *գոթ.* aiws, *անգսք.* ā, œ, œw, *հբգ.* ēwa, *ն.բ.գ.* ewig *«յաւիտենական» ևն բառերի հետ՝ այժմ չի ընդունւում (տե՛ս* Pokorny 1, 6, Bartholomae Altir. Wört. 1264, Boisacq 22):—*Հիւբշ. 198*։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ճավիյտ, ճավիտան *բառերի հետ։ ՆՀԲ* յաւէտ *«աւելի» լծ. արաբ.* է՛վվէլա *«նախ», թրք.* էվէթ *«այո՛», յաւիտեան՝ լծ. արաբ.* abad, *յն.* ἀίων, *լտ.* aevum, aeternum, saeculum, *եբր.* այօլամ, էօլամ, լիյօլամ, *թրք.* էպէտիլիf, տայըմլըգ, տէվրի զէման»: *Եւրոպա 1849, 200 հպրս.* եաւատ: *Ուղիղ են մեկնում նաև* Böttich. Arica 83, 389, Lag. Urgesch. 183, Müller SWAW 41, 8 *և* 43, 299, Justi, Zendsp. *էջ 244*։—*Տէրվ.* Altarm. *52 և Նախալ. 100 հնխ.* yu. yug *«յօդել, լծել, յաւելուլ» արմատի տակ է դնում* յաւէտ, յաւէժ, յաւիտեան՝ *ուրիշ բազմաթիվ բառերի հետ։*

ՅԱՓ *«դադարեցնել, վերջացնել, անց կացնել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* յափուցանել *«անցկացնել, վերջացնել» (մէկի զօրութիւնը) Եփր. ծն. 94, (ծարաւը) Եղիշ. դտ. 190, (հիւանդութիւնը) Ոսկ. հռոմ. էջ 63 (ձեռ.* յափրացուցանել), յափուցիչ *«դադարեցնող» (ցաւերի) Վեցօր. 89 (այլ ձեռ.* յափրացուցիչ *այս և նախորդ սրբագրութեանց վրայ տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. 49),* յափչիլ *«խափանիլ, մարիլ, հանգիլ» (ճրագը, լոյսը) Վեցօր. գ. էջ 57 (լս.* խափչի):—*Այս արմատից է շինուած ֆրանս.* réséda *ծաղկի համար նորակերտ* յափուկ *կամ* յափրուկ *բառը (ըստ որում ֆրանս.* réséda *յառաջանում է լտ.* resedare *«հանդարտել, հանգստացնել» բայից) (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 1077 ա)։*

ՆՀԲ մեկնում է ճափուցանել, ճափչիլ, *այն է* խափուցանել:

ՅԱՓՇՏԱԿԵԼ *«ձեռքից խլել, բռնի կորզել. շորթել» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 25. որից ունինք* յափշտակելով *«արագութեամբ, արտորնօք» Ոսկ. ես.* յափշտակիլ *«վերանալ» (մտքով, հոգով) Բ. կոր. ժբ. 2, 4.* յափշտակող *Ծն. խթ. 27, Մտթ. ե. 15.* յափշտակութիւն *ՍԳր. «առևանգում» Եւս. քր. ևն։*

Քերականի հին մեկնիչները ստուգաբանում են «յափ շատ արկանել» *(ափը շատ բան ձգել). հմմտ. Անանուն մեկն. քեր. էջ 127 ծան. «Յափշտակութիւն է*

յափ շատ արկութիւն, որպէս թէ շատին և հոլովին ձեռն արկելով ո՛չ խորհ զանխրատութիւն»։ ՆՀԲ յափ շուտով կամ շտապաւ ձգել, ումկ. գափրըշմագ, գափմաf, լտ. capto: Lag. Arm. Stud. § 1561 զնդ. tāč, պրս. tāxtan «վազել» արմատից, իբր *aipiš-tāka «ի վերայ վազելն»։ Տէրվ. Նախալ. 32, 61 դնում է ap արմատի տակ, իբր սանս. āp, զնդ. āf «հասնել, յափշտակել»։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գր. Ա. 203 պրս. آبشتن ābištan «թագուցանել»։ Հիւնք. հյ. ափ և պրս. šitāγ «գող, աւազակ» բառերից բարդուած։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 76 ափ բառից, որից և ճափափել: Գաբրիէլեան, ՀԱ 1910, 365 ֆրանս. happer, տճկ. qap-maq բառերի նման բնաձայն է համարում։ Թիրեաքեան, Բզմ. 1913, 341 թրք. qap- maq «յափշտակել»։

ՅԱՓՈՒ «յուշիկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 223. հմմտ. յաfուr:

Յափփթերս տե՛ս Ափ։

ՅԱՓՐԱՆԱԼ «յագենալով զզուիլ, ձանձրանալ» Թուոց ժդ. 31. Եզեկ. իգ. 17, 28. Փիլ. Մանդ. որից յափրաճf Մանդ. յափրութիւճ Մանդ.։

Հիւնք. արբեալ բառից։

ՅԱՓՐԻԼ «զեղխանալ, լրբիլ». ունի միայն ԱԲ՝ իբր անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մանդ. (տպ. 1836, էջ 127, տպ. 1860, էջ 135) «Իբրև զայսահարս յափրին, ծռին, գելում, աքստենն»։

ՅԱՔԱՆՔԵԼ «յուսով սպասել». ունի միայն ԱԲ՝ իբր անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. հռովմ. 256. «Յիւրաքանչիւր ժամանակս նշան խնդրէին Հրեայքն և զկերպարանս յարութեանն, և կարի իմն յայտսիկ բերանաբացք յաքանքէին» (յն. բերանաբացք էին)։

*ՅԱՔՈՒՄ «Երուսաղէմի տաճարի սիւներից մէկի անունն է». Գ. թագ. էջ 21. Օրբ. 164. Միխ. աս. տպ. Եմ. 68 (օրինակները տե՛ս բոյոս բառի տակ).—Բառ. երեմ. էջ 223 յաfում մեկնում է «ուղղութիւն կամ պատրաստութիւն»։

=Եբր. יָכִין yākīn, որ նոյն սիւնի անունն է. ծագում է כון kvn «հիմնել, հաստատել» արմատից (Gesenius[17], 299, 337). —յոյն թարգմանութիւնն ունի Ἰαχούμ ձևը (այլ ձ. ιαχουν), որից էլ տառադարձուած է մեր բառը։—Աճ.

ՅԱՔՈՒՐ «յուշ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 223. հմմտ. յափու:

Յեգուց տե՛ս Այգ։

ՅԵԶԴԻԼ «ցիխ կամ ազդող». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 224։

*ՅԵԶԵՐ կամ ՅԱԶԵՐ «պսակ, թագաւորական թագ» Դ. թագ. ժա. 12. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Եբր. נֵזֶר nēzer «թագ, պսակ» բառն է, որ գործածուած է Ս. Գրքի համապատասխան տեղում. յոյն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է νεζὲρ, ձեռ. տարբ. εζερ, որ աւելի մօտիկ է հայերէնին. մեր ձևը ենթադրում է ιεζὲρ (այսինքն IEZEP փոխանակ HEZEP):

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ, վերջին անգամ Macler ՀԱ 1927, 614։

ՅԵԶՆԷՆ «յանձնէն». այսպէս ունի Բռ. երեմ.։

ՅԵԼՄՈՓ «ջահ». մէկ անգամ գործածում է Բառ. երեմ. էջ 131 լապտեր բառի բացատրութեան մէջ՝ այսպէս. «Լապտեր. ճրագկալ կամ յելմոփ կամ մաշալայ» (թրք. «ջահ»)։

Յեղուզակ տե՛ս Եղ։

ՅԵԿԿՈՆ «փրկութիւն կամ փոքրկութիւն» ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 224։

+ՅԵՂ «փոխել, մէկ վիճակից մի ուրիշի դարձնել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են յեղուլ «փոխել. դարձնել, վերածել» Պիտ. փիլ. Պրպմ. «ուրիշ լեզուի վերածել, թարգմանել» Խոր. յեղութիւճ «փոփոխութիւն» Տիմոթ. կուզ. էջ 120. յեղել «ծռել, թեքել, շեղուիլ» Եղիշ. Մխ. դտ. յեղումճ «այլայլութիւն, փոփոխութիւն» Պիտ. Փիլ. Դիոն. «տարւայ եղանակ» Փիլ. յեղափոխ Ագաթ. յեղափոխել Ոսկ. յհ. բ. 26. յեղաշրջել Կիւրղ. Լմբ. յեղաշրջութիւճ, յեղափոխակաճ (նոր բառեր), յեղադարձել Ոսկ. յհ. բ. 25. յեղակաճ «փոփոխական» Յհ. կթ. յեղակագոյճ «փոխաբերական» Փիլ. յե-

ղանակել «փոփոխել» ՅՀ. կԹ. յեղանակ «կերպ, ձև, տարազ. 2. տարւայ չորս բաժանումները. 3. նուագ. 4. գրքի առանձին բաժինները» Խոր. Փիլ. Եղիշ. յեղանակաւոր «փոփոխական» Նար. յեղակարծ (գրուած նաև եղակարծ, աղեկարծ, աղէկարծ, յաղակարծ) «յանկարծ, յանկարծակի» (Meillet MSL 18, 254) Ա. մկ. ե. 28. Ագաթ. Բուզ. երագայեղ Վեցօր. 132. դիւրայեղ Արիստ. որակ. խելայեղ ՅՀ. իմ. երև. ծայրայեղ ՅՀ. իմ. ստ. ժամայեղ Արծր. ճնգայեղեան Դիոն. Թղթ. անյեղլի Փիլ.— կրկնութեամբ ունինք ձևացած յեղյեղուլ «փոփոխել, շրջշրջել» (աչքերը) Եզն. «միևնոյն բանը դարձնել դարձնել նորից ասել» Ոսկ. մտթ. և յհ. յեղյեղել «փոփոխել» Պիտառ. Նիւս. կազմ. «միշտ կրրկնել» Ոսկ. մտթ. և յհ. Սեբեր. յեղյեղանիլ «փոփոխուիլ» Համամ. առկ. յեղյեղուկք «տարւայ եղանակները» Փիլ. ել. յեղյեղուկ «փոփոխական» Գ. մակ. ե. 22. Վեցօր. Ագաթ. յեղյեղուկս արկանել «ձայնը բեկբեկել» Եւս. պտմ. յեղյեղումն «փոփոխութիւն» Նիւս. կազմ. Փիլ. «տարւայ եղանակ, արևադարձ» Փիլ. Պիտ. անյեղյեղ Փիլ. ևն։—Յեղ արմատը առնւում է նաև երկրագործական իմաստով և նշանակում է «հողը արօրով դարձնել արևի դէմ, որպէս զի լաւ այրի և զօրանայ». այս ձևը այս իմաստով պահում է ճիշտ Մշոյ բարբառը (տե՛ս Ազգ. հանդ. Ե. 53). հնից ունինք նոյն իմաստով Վստկ. 35 «Ջհերկերն նոյնպէս վաստակել, յեղել և սրբել յամենայն ազգ խոտոց»։—Այստեղ է անշուշտ պատկանում նաև յեղ, որի իմաստը շատ որոշ չէ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. դեկտ. 26 (էջ 357բ). «Ս. Ստեփաննոս... ինքն գնաց յառաջագոյն ի ճանապարհս չարչարանաց արեան, եմուտ ի հուն սպանութեան և էանց ի յեղն սաստկութեան ձմերան. եբաց զճանապարհն մարտիրոսութեան և եմուտ ի գետն ճգանցն վկայութեան». (Նշանակութեան համար հմմտ. վերը յեղումն, յեղանակ «տարւոյ եղանակները»)։—Նոյն արմատի երկրորդական ձևերն են՝ ԵՂ, որից եղանիլ, եղանակ ևն, ինչպէս նաև եղան (երկրագործական գործիքը), որոնց վրայ տե՛ս առանձին.—ՅԱՂ-, որից յառաջացած են յաղադարձիլ «յեղադարձիլ» Ոսկ. եբր. 493 և յաղակարծ «յեղակարծ» ՅՀ. կԹ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^{u}el- «դառնալ, շարժիլ» արմատից, որի ժառանգներից յիշենք՝ յն. πέλω, πέλομαι «շարժիլ, յառաջ գալ, լինել, մի բանի վերածուիլ=դառնալ», πάλιν «յետ, յետս», πόλος «առանցք, շուռ տուած՝ հերկած հող» (այս իմաստի, ինչպէս և յաջորդ մի քանիսի համար համեմատէ՛ հյ. եղան, եղել), πολεύω «շարժիլ, դառնալ», πολεῖν «հողը շուռ տալ», πωλέομαι, πωλεῖσθαι «յաճախել, շարունակ գնալ գալ», τελέθω «եմ, լինիմ», πολεύω «արօրով հողը շուռ տալ, յեղել», κύκλος (կրկնական ձևով) «անիւ շըրջանակ», լտ. colo «զբաղիլ, հողը մշակել. շինել, խնամել, բնակիլ», colus «իլ», հիւլ. huel «անիւ», անգսք. hwēol «անիւ», անգլ. wheel «դարձնել, թաւալիլ, գլորիլ, անիւ», հսլ. kolo, սերբ. kölo, չեխ. kolo, լեհ. ուկր. koło, ռուս. колесó, գւռ. коло, պուլաբ. k'üölü´ «անիւ», հպրուս. kelan «անիւ», լեթթ. du-celes «երկ-անիւ սայլ», փռիւգ. κίκλην «սայլ համաստեղութիւնը», սանս. čarati «շարժիլ, դառնալ, ապրիլ, գտնուիլ», čakrá- (կրկնական) «անիւ, շրջանակ», čarāna «արտ», զնդ. čaraiti «դառնալ», čaxra-=պրս. چرخ čarx (կրկնական) «ճախարակ» (որից և հյ. ճախր, ճախարակ) ևն (Pokorny 1, 514, Trautmann 125, Berneker 549, Boisacq 764, Ernout-Meillet 198—9. Walde 177): Սլաւականից են փոխառեալ ռոմանական ընտանիքի մէջ՝ իտալ. calesso, calesse, սպան. calesa, ֆրանս. calèche «մի տեսակ կառք», որից գերմ. Kalesche և ռոմանականից յետ փոխառեալ ռուս. коляскэ «մի տեսակ կառք» (Berneker 549, Kluge 237): Այսպէսով եղան, ճախարակ և коляска ձևով ու ծագումով միևնոյն բառերն են դառնում։ Նոյն q^{u}el- արմատի q^{u}ol- ձայնդարձին են պատկանում հյ. ճոլ, ճոլով, որոնց վրայ տես ճոլով:

ՆՀԲ յեղուլ «ի ձայնէս այլ, այլայլել, լծ. շեղել, ճեղուլ», յեղանակ «արմատն ո՛չ այնչափ է եղանիլ, որչափ յեղումն, ի ձայնէս այլ, Թրք. էլ, յն. ἄλλος, լտ.

alius», յաղադարձիլ «յեղափոխիլ կամ յաղ դառնալ». Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ. ճեղուլ: Հիմք. բոլորն էլ Հեղինէ յատուկ անունից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 37 կցում է եղանիլ բային. և որովհետև եղանիլ՝ ըստ Meillet MSL 7, 162 և 10, 282 կցւում է πέλομαι բառին. ուստի ամբողջը պատկանում է հնխ. qᵘel- արմատին (տե՛ս եղ-)։

ՅԵՂԱՆՋԵԼ «ցնդաբանել, ունայն ամբաստանութիւններ անել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կնիք հաւ. 295. «Այլ նոքա այնքան յեղանջեն ի գաղտնի՝ ի ծածուկ բերելով յինքեանս պշնթփնթանս»։

ՅԵՂԿԵԼ «նկատել, քննել, ձգտիլ, աչքը կարկառել». ունի միայն ՓԲ. նոյն բառը Բռ. երեմ. էջ 224 մեկնում է «նախատել, պարզել, սիրել», իսկ մի քիչ ցած դնում է յեղքել «քննել», որ իմաստով նոյն է առաջինի հետ։ Այս բոլորից ո՞րն է ուղիղ։

ՅԵՂՄ «մեղմ». մէկ անգամ ունի Վրք. հց. բ. 234. «Եւ սանմ յեղմ ձայնիւ»։ Պէտք չէ կարծել գրչագրական սխալ, որովհետև ունինք Սչ. յէղմ «գաղջ, գոլ»։

Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 131 հանում է *ē-tel-mo- ձևից, ուր ē նախամասնիկ է, tel=նոյն ընդ թող, թողուլ, իսկ մ=mo- մասնիկ է, ինչպէս մեղմ բառի մէջ։

ՅԵՂՆՋՈՒՄՆ «ջնջումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 224։

ՅԵՂՈՒԵԼ «յոխորել»! ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 225.— Թուի թէ պէտք է կարդալ Յեսուել, ինչպէս բառաշարքն է պահանջում, որ է յատուկ անուն (Ա. մնաց. իե. 14) և նշանակում է «յաղթահարող, տիրող»։

ՅԵՂՑ «լի, լեփ-լեցուն» Հին բռ. որից յեղցեալ «լցուած» Պիտ. շաղղայեղց Վեցօր. 193. բազմայեղց (կամ բազմայեղծ) Փիլ. Ճառընտ. Վահր. յար. արիւնայեղցութիւն Պիտ. յոգնայեղց Աբ. դրուատայեղց Կղնկտ. երդըմնայեղց, Փիլ. թշուառայեղց Պիտ. իմաստայեղց Պիտ. ՅՀ. կթ. լուսայեղց Անան. եկեղ. լուսաշանայեղց Թէոդ. կուս. խորհրդայեղց Թէոդ. կուս. խորշակայեղց Պիտ. նանրայեղց Պիտ. Ոսկ. գծ. Երզն. մտթ. նարընտայեղց Արծր.—ՆՀԲ դնում է նաև զեղց ձևը՝ որ նախորդի սաստկականն է, բայց չունի վկայութիւն։

ՆՀԲ կցում է ճեղուլ, զեղուլ ձևերին։ Նոյնը նաև Bugge KZ 32, 15 (տե՛ս ճեղուլ): Այս մեկնութիւնը յիշում, բայց անապահով է համարում Հիւբշ. էջ 466։

Յեղքել տե՛ս Յեղկել։

ՅԵՄՌ. անստոյգ նշանակութեամբ միջ. հյ. Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անսիզք 39. «Եւ ոչ պատեհ է որ վանց այնոր թէ նաքա ի վաղէ կալել լինին զայն սինօռն՝ նա իսկի ի յեմռ չընկնի, ուր թուղթ և վկայք կենան»։ Անսիզքի հրատարակիչը կասկածով թարգմանում է յեմռ ընկնել «ստացուածքից զրկուիլ» (խօսքը կալուածների գրաւման վեճի մասին է)։—Ըստ իս կարող է բառս կապուիլ արաբ. امر amr «գործ» ձևին, որով յեմռ ընկնիլ «գործի անցնիլ, ազդեցութիւն ունենալ»։—Հակառակորդի այն խօսքը թէ շատոնց ինքը գրաւած է այս հողը՝ պէտք չէ որ նշանակութիւն ունենայ, երբ կան փաստաթղթեր և վկաներ։

ՅԵՆԻԼ «խառնուիլ». Նորագիւտ անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 92. «Մի կողմն յերկաթոյ և մի կողմն ի խեցւոյ, սաէ, ո՛չ յենիցին խառնակիցին ընդ միմեանս»։—Կարևոր է համեմատել բնագիրը. գուցէ թէ խաթարուած գրչութիւն է։ Ասորին (հրտր. Graffin էջ 209) ունի արդարև «խառնուիլ» ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական)։

ՅԵՆՈՒԼ (կտր. յեցայ) «յենուիլ, կռթնիլ. փխբ. ապաւինիլ» ՍԳր. Մծբ. որից յեց «յենուած» Գ. թագ. ժբ. 4. «ապաւինած, ապաստանած» Բուզ. գ. 6. «ամուր, հաստատուն» Կնիք. հաւ. 352. «կից» Փիլ. լին. յեցուցանել Գ. թագ. ժգ. 28. Ամովս. ե. 19. յեցուկ Մագ. յեցամիտ «հաստատ մտքով» Մծբ. 337. ուրմայեց Ա. թագ. ի. 25. Նոր բառեր են յենարան, յենակէտ, յեցակ, յենուիլ: Նոյն արմատի նի- մասնիկով աճած ձևն է նեցուկ, որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ լծ. թրք. եան կէլմէք, տայանմաք: Հիւնք. հեծանել բայից։ Pedersen Հայ. դր. լեզ. 130 կցում է հենուլ «հիւսել» բային (տե՛ս այս բառը), որ և կրկնում են Boisacq 767 և Pokorny 2, 660:—Karst, Յուշարձան 427 թթր. köl, ալթայ. yöle, ույգուր. yölek «յենուլ»։ Meillet, Dict. étym. lt. 716 հետևելով Pedersen-ի՝ կցում է հենուլ «հիւսել» բային, որ բնաւ կապ չունի։

+**ՅԵՌ** «ընդելուզեալ, կողք կողքի շարուած՝ գամուած» Տօնակ. որից յեռուլ (հրմ. յե՛ռ) «շարել, կողք կողքի շարել, միացնել, կպցնել» Ս. Գր. Եւագր. Սեբեր. յեռուլ զբան «շարադրել» Սեբեր. Ոսկ. Թես. Եւս. քր. յեռել Նար. խր. 493. Ճառընտ. Լմբ. առկ. յեռումն Փիլ. լին. մարգարտայեռ Շնորհ. յիշ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ser-s- «յեռուլ, իրար կողքի շարել, կապել, կապակցել» արմատից, որ աճած է -s ձայնով՝ ser- պարզականից. հմմտ. սանս. sarat- «թել», յն. εἴρω «կապել, կցել, միացնել» (պսակ, մանեակ, նաև εἰρομένη λέξις =հյ. յեռուլ զբան), ἐνείρω «կցել, ներմուծել», ἔνερσις «յեռումն, միացումն», ἔρμα «ականջի գինդ, վզնոց», ὅρμος «մանեակ», ὁρμαθός «շարք, շղթայաշարք», լտ. sero «կապել, կցել, շղթայաշար միացնել», seriēs «շարք, շղթայաշար միացում», հիռլ. sreth «շարք», հհիւս. sфrue «մարգարտայեռ վզնոց», հլիթ. sėris «թել», հբգ. saro, անգսք. searu «պատրաստութիւն» (Boisacq 229, Pokorny 2, 499, Ernout-Meillet 890, Walde 703): Ձևով ու կազմով հյ. յեռ– ճիշտ այն է՝ ինչ որ յն. ἔνερσις, ուր ἐν=յ. ερσ- =-եռ-:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. յարել, յիրել, յերիւրել:—Հիւնք. հեռանալ բայից։

***ՅԵՌԵՏԻԿՈՍ ՍՊԻԼԱՏԷՍ.** Նորագիւտ բառ կամ ասացուած, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հկճռ. դ. էջ 57. «Հրեա՛յ և հերձուածող, ո՛րպէս ըմբռնեցար ի թակարդս բանից իմոց. ո՛րպէս որսացար ի լարս որոգայթի իմոյ. ահա ես ի վերայ քո յեռետիկոս սպիլատէս»։

=Յն. ἱερατικός «քահանայական, նուիրապետական»+σπηλαΐτης «քարայրաբնակ». յայտնի չէ թէ սրանով Օրբելեան ի՛նչ վիճաբանական ասացուած է ակնարկում։—Աճ.

ՅԵՍԱՆ (յետնաբար ի, ի–ա հլ.) «սրոց, դանակ սրելու քար» Փիլ. լին. 191. Վրդն. սղ. 412. որից յեսանասուր «յեսանով սրուած» Եզեկ. ե. 1. յեսանել Նար. (ԶԲ ունի նաև եսան, եսանել ձևերը. և իրօք Վրդն. առ. 76 կայ գրուած եսան ձևով)։

ԳԴ համեմատեց պրս. էֆսան. ֆէսան, սան, ասեանէ ձևերի հետ։ Bōttich. ZDMG 1850, 354, Arica 74, 214, Lag. Urgesch. 515—6 կցում է սանս. çāṇa «յեսանաքար», զնդ. asāna «քար», պրս. āsyāna, յն. ἀκόνη «յեսան», լտ. cos «յեսան», acuere «սրել», հսլ. osla «յեսան» բառերին։ (Այս բառերը՝ թէև նշանակութեամբ համապատասխան են հայերէնին, բայց ձայնապէս անյարմար. սրանց արմատն է հնխ. ak´- «սուր», որից k'ōḷ-, k'əḷ-, k'ə- «սրել» (Pokorny 1, 454), որոնք տալիս են հյ. *աս, *սու են, իսկ յե– մասը մնում է առանց մեկնութեան)։ Մորթման ZDMG 26, 598 պհլ. sang «յեսան», պրս. sang «քար». հպրս. āθañgaina «քարեղէն», բևեռ. eçinini: Հիւբշ. Arm. Stud. § 211, ինչպէս նաև Arm. Gr. 477 մերժում է վերի համեմատութիւնները։ Տէրվ. Նախալ. 59 դնում է ak արմատի տակ՝ ասեղն են բառերի հետ։ Հիւնք. պրս. ֆէսան, էֆսան: Scheftelowitz BB 28, 286 հիսլ. egg «սրել», հբգ. ecka, հին անգլ. ecg, Liden, Arm. Stud, էջ 56 հնխ. pek- արմատից. հմմտ. սանս. pāçī «քար». pāça, paçaka «նարդի քար», յն. πεσσός, ատտ. πεττός «նարդի քար կամ տախտակ», πεσσεύω, πεττεύω «նարդի խաղալ»։ (Այս յն. բառերը փոխառեալ են դրսում սեմականից, իբր արամ. pīsā, pīssā «քար, տախտակ», passīn «նարդի տախտակ», փիւն. pās «հարթ մակերես», իսկ Lidén բաժանելով սրանցից, համարում է բնիկ)։ Karst, Յուշարձան 422 թթր. aš, eš, qas «սրել»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. سَن sann «դանակը քարի վրայ սը-

րել», որից مسن misan «յեսան» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 651—2) և ասոր. ܦܣܝܘܢܐ pāsyōnā «խարտոց, յեսան», որ պարսկերէնից է փոխառեալ։

ԳԻՌ.—Ոզմ. ճեսան, Մկ. Մրղ. ճէսան, Ախց. Կր. Սեբ. Սլմ. Վն. էսան, Հմշ. էսօն, էսնի fառ, Խրբ. օսան, Ալշ. Մշ. Սս. լէսան։

ՓՈԽ.—Քրդ. هسان hesan «յեսանաքար», hesan kirin «սրել», husān (ըստ Rhea) «յեսան», هسون hesun «սրել» (Justi, Dict. 443):

Յեսմիկ տե՛ս Հեսմուկ։

ՅԵՍՏԱՐԱՅ «ձեռն իմ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 225։

+ՅԵՏ «յետոյ, ետքը» են։

= Բնիկ հայ բառ, որի մեկնութիւնը տե՛ս ճետ:—Հիւբշ. 466։

Ուղիղ են մեկնում ՆՀԲ, Müller SW· AW 41, 8 և 43, 302, Justi, Zendsp. 189. Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7, Հիւբշ. Arm. St. §§ 164, 212:—Տէրվ. Նախալ. 121 հյ. ճուսկ, սանս. paçča, լիթ. paskui բառերի հետ՝ իբր հնագոյն *ճեստ ձևից. հմմտ. լտ. post «յետոյ», Karolides, Γλ. συγκρ. 102 կպդվկ. χατάρ «յետին, վերջին»։ Հիւնք. յետին < Թրք. (իմա՛ արաբ.) էտնա «ստորին», յետնիլ<Ետնա լեռան անունից, յն. αἰωα «սեագոյն, Թխատիպ», տճկ. aydən «լոյս»։ Karst, Յուշարձան 427 Թաթար. kat, kit, küč: Պատահական նմանութիւն ունի չին. 後頭 hóu^{4}-t'ou^{2} «յետևը»։

ԳԻՌ.—1. Սլմ. Վն. յետ, Ջղ. ջետ, Ախց. Կր. յէտ, Գոր. Ղրբ. Շմ. յէտ, յէ՛տը, Երև. Խրբ. Հճ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ. յէդ, Սեբ. ջէդ, Ագլ. յիտ, Հմշ. յիդ, Ոզմ. ճիտ, Տփ. ճիդ, Զթ. իդ.—2. Մշ. ջէտեվ, Ալշ. ջէդեվ, Մրղ. յէտէվ, Ախց. Կր. ջէտէվ, էտէվ, Սեբ. ջէդէվ, Ասլ. յէդէվ (նշանակում է «յետոյ». օր. յէդէվ էգէօ «յետոյ արի՛»), Ննխ. Պլ. Ռ. էդէվ, Ակն. էդվէն «յետևից», Հմշ. Տիգ. Տփ. էդիվ. Սլմ. իտեվ, Հճ. իդեվ, Զթ. Սվեդ. իդիվ, Մկ. ճիտիվ.—3. Մշ. յէտf, Ախց. Կր. յէտfը, Սեբ. ջէդfը, Ակն. էթգ, էfգը «վերջը, յետոյ», Ռ. յէթfը, Պլ. յէթգը «յետոյ», Ագլ. յիտf.—4. Տփ. էղնէն, Ջղ. ջետնա:—Նոր բառեր են յետևանց, ետևերես, ետևոռանց, ետևոռիկ, յետոռիկ, յետվրայ, ետևօf, յետի կամ ետի «ուշ» (գիտէ արդէն էֆիմ. 73 յետի ձևով), ետիճետը «այնուհետև», ետիտես, ետճառուկ, ետfինեկ, յետանալ, յետացնել, յետինf «իրիկնադէմը» (սրա հետ պատահական նմանութիւն ունի հիւս. օսթյ. jetən «երեկոյ»՝ jet «վերջանալ» արմատից), յետկնեկ, յետնաքեր, յետնակապ, յետնակին, յետնաճաշ, յետնանձիւղ, յետնափակ, յետնուց, յետոռել, յետոռիկ, յետփախ, յետfաչ:

ՅԵՏԵԼ «տրտնջել կամ խնդրել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 225։

ՅԵՏԵԼ «ոռոգել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 393. «Ծառք և տունկք դրախտին պէտս ոչ ունէին ջրոյ յետելոյ, զի գետ ելանէր և ոռոգէր զնա»։

*ՅԵՏԵԿ «ձի եկեալ յետուստ. այսինքն ձի ասպաստանիկ, զոր ի յետուստ տանին ճանապարհորդք ի պէտս իւրեանց և իշխանաւորք առ ի զարդ». գիտէ միայն ՓԲ. գործածուած չէ հին մատենագրութեան մէջ, չըկայ նաև նոր գրականում. ուստի յարմարեցրած է՝

=Թրք. يدك yedek հոմանիշից։—Աճ.

ՓԲ զուր է աշխատում մեկնել հյ. յետ եկ բառերով։

ՅԵՏԷՔ «ծործոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 225։

Յետին «կտակ». ունի միայն Կեղծ-Շապհ. էջ 26. «Եւ հասաւ ախտ հիւանդութեան սըրբոյն Սահակայ հայրապետին և առեալ գըրեաց զյետինս իւր այսպէ՛ս»։

=Թերևս յետկար բառն է, որ ագէտ գըրչի ձեռքով այսպէս խաթարուած է. բայց և հմմտ. Ղևոնդ պատմիչ, որ նոյն տեղը (էջ 29) գրում է. «Գրէ զվերջինս բանից իւրոց»·—Աճ.

Տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ 62։

*ՅԵՏԿԱՐ, ի հլ. (ըստ ՆՀԲ նաև ի–ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ձեռագիր, մուրհակ, երդման թուղթ, խոստմնագիր» Յհ.

կաթ. «նամակ» Սեբ. 41. «զեկուցագիր, դատաւճիռ» Սեբ. 122։

=*Պհլ.* ayātkār *«գրուածք, գիրք, տետր. տետրակ, յիշագիր, զեկուցագիր», պազ.* ayādagār *«զեկուցագիր», պրս.* یادکار yādgār *«յիշագիր, յիշատակագիր, յիշատակ», որից նաև թրք.* yadigar *«յիշատակ»։ Իրանեան բառը կազմուած է զնդ.* ܝܐܬܐ yāta-, *պհլ.* [illegible] yāt *կամ* āyāt, *պրս.* یاد yād *«յիշել, յիշողութիւն»* + kār, -կար *«-արար» (ինչ.* վնասակար, օգտակար) *բառերից* (Horn § 1119): *Պհլ. ձևի դէմ սպասելի էր հյ.* *այատկար *կամ առնելով աւելի ուշ ժամանակի մի ձև՝* *յատկար, *որ թերևս ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ազդուելով հյ.* յետ *բառից՝ դարձել է* յետկար. *հմմտ. նաև սխալագիր* զայիտիկար *(հյց.) գրչութիւնը՝ Օրբ. հկճռ. ժբ. էջ 185. մինչդեռ նոյնի օրինակութիւնը Օրբ. կթ. ունի* յետկար:—*Հիւբշ. 198։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Arm. Stud. § 1564:

ՅԵՏՐՈՅ *«քարձրացեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 225։*

Յերասան *տե՛ս Երասան։*

Յերիւրել, Յերիւրանք *տե՛ս Երիւր։*

Յերկուանալ *տե՛ս Երկու։*

ՅԵՐՁ. *անստոյգ նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Օրբել. հրտր. Էմինի, էջ 140. «Խաղացոյց գերութեամբ և գնաց ի Դըւին, և եդ ի նեղ յերջ խաւարշտին բանտի» (Շահն. Ա. 236 և այլ օր. Էմինի՝* յորջի):—*Եթէ ուղիղ ձևը* յորջի *ընթերցուածը չէ, հաւանաբար* յերջ *գոյական է և նշանակում է «ծակ, նեղ տեղ».—(մութ բանտի նեղ ծակի մէջ բանտարկեց).—բայց կարող է առնուիլ նաև իբր ածական՝ «մութ. խաւար» նշանակութեամբ.—* յ *կարող է լինել նախդիր կամ արմատական։*

Յեց *տե՛ս Յենուլ։*

ՅԻՋԴԻԼ կամ **ՅԵՋԴԻԼ** *«ջրի կամաց կամաց ցամաքիլը հողի երեսից» Փիլ. լին. 150. Լծ. փիլ.։*

ՅԻՂԿ *«յղկուած, ողորկ, հարթ». գործածական է միայն նոր գրականում. որից* յղկել *(գրուած նաև* յեղկել) *«ողորկել, հարթել». Փիլ. Սարգ. Ոսկիփ.։*

Տէրվ. Նախալ. 103 հնխ. rik *«գծել» արմատից է համում սանս.* rik, likh. *յն.* ἐρείκω *«խորտակել, փշրել» և հյ.* յղկել<*յղիկել: *Հիւնք.* ողորկ *բառից,* Karst, *Յուշարձան 422 թթր.* yol, yon, yul *«տաշելով յղկել»։ Ղափանցեան, Արրտ. 1917, 217 և Տեղեկ. ինստ. 2, 85* շողոքորթ, ողոքել *բառերի հետ կցում է վրաց.* ս‍լեքա *«հարթել» ձևին և սեմական* xlk *արմատին։ Պատահական նմանութիւն ունին եբր.* הלק ḥlq *«ողորկել. հարթել»,* הלק ḥalāq *«յիղկ, ողորկ, հարթ, լերկ»։*

ԳԻՌ.—Ասլ. ճըղգէ՛լ *«յղկել»։*

ՅԻՄԱՐ, ի-ա *հլ. «խենթ, անմիտ» ՍԳր. Ոսկ. ա. 12. Եղիշ. որից* յիմարանալ *Ես. ժթ. 11.* յիմարիլ *ՍԳր.* յիմարեցուցանել *ՍԳր.* յիմարութիւն *ՍԳր.* յիմարակորոյս *Ագաթ. ևն. գրուած նաև* իմար *Վրդն. առ. 73. նոր բառեր են* յիմարանոց, յիմարաքոյծ, յիմարաբուժութիւն:

Lag. Symmicta 7, 27 *պրս. (իմա՛ արաբ.)* xumār *«զարթխում» ձևի հետ։ Հիւնք. յն.* χειμάρρους *«վտակ, հեղեղատ» բառից։* Patrubány SA 1, 309 *արաբ.* ḥimar *«էշ» բառից փոխառեալ։ (Ե դարում արաբերէն փոխառութի՛ւն!)։ Բ. Խալաթեան ՀԱ 1902, 309 ասոր.* xamrā *«գինի» բառից։ Թիրեաքեան. Արիահայ բռ. 36 պհլ.* a-hamār *«անհամար, անզգոյշ» բառից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. ջիմար, *Ագլ. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Տփ.* ճիմար, *Տիգ.* ճիմոր, *Ախց.* իմար, *Ջթ.* իմօյ, իմոր, *Ակն.* ումար:

ՅԻՆՈՒՆՔ *(սեռ.* -նանց) *«Զատկից մինչև Հոգեգալուստ եղած յիսուն օրուայ միջոցը» Տօնաց. Տօմար.։*

Հները մեկնում են հինգ *բառից. «Յինունքն և կիւրակէքն ունին զօրինակ երկնաւոր փեսային Քրիստոսի հարսանեաց... յորժամ խառնեալ միանան ազգ արդարոց մարդկան ընդ ինն դասս հըրեշտակաց, զոր և անուն իսկ աւուրցդ*

յայտ առնէ՝ յիճուճf վերակոչելով». Շնորհ. ընդհ. տպ. եմ. էջ 64։—«Այլ և բազումք յիննունք կոչեն ըստ ինն դասուցն հրաբուռն զօրացն». Տօնակ.։—«Այս յիսուն օրս զատիկ է, վասն այն կոչի յիննունք, որ է յիսունք և կամ յիննունք, այսինքն ընդ ինն դասս հրեշտակաց ուրախացեալ տօնեմք զյարութիւն Քրիստոսի». ՏաթԽ. ձմ. ճխե։—ՆՀԲ մեկնում է իբր յն. ὑμήν «հարսանիք», ὕμνος «երգ հարսանեաց» կամ հյ. իճճ բառից։ Քըննասէր, Օրաց. հիւանդ. 1905, էջ 358 յիսուճf բառից է հանում։

ԳԻՌ.—Սեբ. իճուճf:

*ՅԻՇԱՏԱԿ, ի-ա հլ. «յիշողութիւն, յիշում, յիշելիք» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 1. որից յիշատակել ՍԳր. յիշատակարան ՍԳր. յիշատակագիր Նիւս. կազմ. անյիշատակ Կոչ. Ագաթ. անյիշատակութիւն ՍԳր. Եւագր. Կոչ. բարեյիշատակ Լմբ. նոր բառեր են յիշատակութիւն, արժանայիշատակ ևն։

=Պատկանում է յիշել բային. բայց որովհետև կազմութիւնը չի կարող հայերէնով մեկնուիլ, ուստի պէտք է կարծել թէ պհլ. փոխառեալ մի բառ է և յատկապէս ներկայացնում է անցեալ դերբայի -tak ձևը, տե՛ս նաև յիշել։—Աճ.

Աւգերեան, Քերակ. 1815, էջ 237 յիշել բայից –տակ մասնիկով, որի համար ուրիշ օրինակ չունի։ ՆՀԲ յիշել և ատակ բառերից, իբր «կարող յիշելոյ»։

ԳԻՌ.—Ջղ. ։յիշատակ, Ախց. Մրղ. Շմ. Սլմ. ճիշատակ, Ագլ. ճիշատա՛կ, շը՛տոկ, Մկ. ճիշոտակ, Երև. Ոզմ. Տփ. իշատակ, Ալշ. Մշ. Սեբ. ։յիշադագ, Ռ. Սչ. ճիշադագ, Նխ. ճիշադագ, շադագ, Խրբ. Պլ. իշադագ, Զթ. ճիշադօգ, ճիշադոգ. բացի «յիշատակ» իմաստից, նշանակում են նաև «ժառանգ, որդի». իսկ Ախց. իշտէf «կիրակամուտ»։

ՅԻՇԱՒ «արշաւանք», որից բայական ձևով յիշուել «արշաւել». նորագիւտ բառ, որ ունի Սմբ. դատ. 9, 20, 152, 189. Վասն որ յիր ընկերոջ երկիրն յիշվէ. Յիր ընկերոջ երկիր յիշվէ ու ծեծ այնէ. Եթէ երթայ թագվոր ի յիշաւ ի չարկմու յերկիրն ևն։

=Թուի թէ նոյն է արշաւ բառի հետ. շ-ից առաջ r ձայնի անկման համար հմմտ. fարշել—fաշել, *պարշտել—պաշտել ևն։—Աճ.

*ՅԻՇԵԼ «միտքը գալ, միտքը պահել» ՍԳր. Ոսկ. եբր. որից յիշեցուցանել ՍԳր. յիշեցուցիչ Ոսկ. մ. բ. 3. Եփր. ղևտ. յիշումն Նխ. եզեկ. Նիւս. բն. յիշաչար Վրք. հց. անյիշաչար Գնձ. ժմ. յիշելիf «յիշատակ» Վրք. հց. յիշելութիւն Պղատ. օրին. յիշողութիւն Ոսկ. յհ. ա. 41. Փիլ. յիշոց «հայհոյանք» Մաշկ. Կանոն. Շնորհ. (թէև հնից գործածուած է, բայց վերջին ժամանակի գաւառական բառ է համարում Շնորհ. Ընդհ. տպ. Օմ. էջ 13. «Հայհոյութեամբ, որ ըստ գեղջկացն բարբառոյ հիշոցք անուանին և ըստ գրոց սովորութեան՝ անէծք և թշնամանք». նոյնը նաև ՏաթԽ. ամ. 81 ա. գրուած յուշուճշf Բար. 174). որից յիշոցաւագ, յիշոցաասց (նորագիւտ բառեր, որ տես իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 166)։

=Նոյն է ուշ, յուշ բառի հետ և սրա հետ փոխառեալ է պհլ. գւռ. մի ձևից, որ աւանդուած չէ։ Իրանեաններին մէջ գտնում ենք uši, hōš, hūš ձևերը, որոնք տալիս են հյ. ուշ. բայց կայ նաև քրդ. hiš, որից կարելի՛ է հետևցնել i-ով գաւառական երկրորդական մի ձևի գոյութիւնը։ Նոյնն է հաստատում նաև հյ. յիշատակ, որ անտարակոյս նոյն է յիշել բայի հետ, բայց չի կարող մեկնուիլ հայերէնի բառակազմութեան օրէնքներով. այլ ներկայացնում է պհլ. անցեալ դերբայի ձևը։ Հմմտ. դարձեալ գւռ. յիշար «սթափ», որ պրս. hōšyār «արթուն» բառի համապատասխանն է և նոյնպէս ունի ի ձայնը. միւս կողմից յիշոց բառը, որ յիշ– արմատից է կազմուած և գաւառականներում տեղ տեղ ունի ուշուճց ձևը, որով ցոյց է տալիս յիշ և ուշ արմատների նոյնութիւնը։

ՆՀԲ կցում է յուշ բառին։—Bugge KZ 1, 459 մեկնում է ի նախդիրով՝ ուշ բառից, իբր *յուշել>*յըշել>յիշել: Սրան հակառակ է Հիւբշ. Arm. Gr. 513 և IF Anz. 8, 49, բայց յիշել և յիշատակ բառերի ծագման և կազմութեան մասին որևէ կարծիք չի՛ յայտնում։

ԳԻՌ.—*Ալշ. Մշ.* ջիշել, *Մշ.* ջիշել, ջիշալ, *Սչ.* ճիշել, *Ախց.* ճիշէլ, *Երև. Պլ.* իշէլ, *Ննխ.* ի-շէլ, ըշէլ, *Ջթ. Խրբ. Տփ.* իշիլ, *Ագլ.* ճի՛շիլ, *Ոզմ.* ճիշալ:—Յիշոց բառը ներկայացնում են *Խրբ.* իշօց, *Ջթ.* իւշիւգf, *Ասլ.* իշէօuf, *Վն.* իշունց, *Ջղ.* ջուշունց, *Երև. Գոր. Տփ.* ո՛ւ-շունց, *Ղրբ. Մրղ. Շմ.* իւշիւնց, *Մկ.* ճիշունց, *Ոզմ.* ճէշօնց:—Նոր ձևեր են յիշ անել *Վն.* «յիշել», յիշնուիլ, յիշելf, յիշէf, յիշուական, յիշարնալ *Բղ.* «սթափիլ, խելքը գլուխը գալ», յիշարցնել *Մշ.* «քնից արթնացնել» (*հմմտ. պրս.* hōšyār «արթուն»), ուշունցաբերան, ուշունցատու, ուշունցնատեղ:

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաները ունին išek *«յիշէք, պատարագիչ քահանային տրուած դրամը» (Բիւր. 1899, 116):*

ՅԻՍԿԱՒՈՐ *«միայնաւոր». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 226 (տե՛ս 10 տող ցածրում)։*

+ՅԻՍՈՒՆ, ի հլ. (*յետնաբար կայ նաև* յիսունց, յիսանց) *«յիսուն» ՍԳր. Եփր. թգ.* 447 (*գրծ.* յսնիւf). *որից* յիսնամեան *ՍԳր. Եփր. ծն.* յիսնապետ *ՍԳր.* յիսներորդ *ՍԳր.* յիսնակ *Նանայ. Տոմար.* յիսնեակ *Փիլ. Կանոն.* յիսներեակ *Փիլ. ՅՀ. իմ. ատ.* յիսնաւոր *Երգ. վջ. 5. (տպ. Պոլիս 1895* յսնաւորf. *իմաստը անյայտ է. բնագրում և միւս թարգմանութեանց մէջ ամբողջ այս կտորը չկայ. տե՛ս ՀԱ 1924, 231 և 418. թերևս ա՛յս է վերի* յիսկաւոր *բառը). Նոր բառեր են* յիսնամեայ, յիսնամեակ.—*գրուած կայ նաև* յսուն *Եփր. թգ. 447, Եղիշ. ե, էջ 84, որից* յսնապետ *Եփր. թգ. 447 են, որոնց վրայ տե՛ս* Meillet JAs. 1903[2], 498:

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* penk[2]ek'omt- *ձևից. հմմտ. սանս.* pañčāçát-, *զնդ.* pančāsat-, *պրս.* panjāh, *պհլ.* pančāh, *թոխար.* pçāka, *յն.* πεντήκοντα, *լտ.* quinquāginta, *հիռլ.* cōica *են հոմանիշները* (Boisacq 768. Walde 635, Pokorny 2, 25): *Ըստ* Meillet *(անդ) հնխ.* penk[2]ēk'omt- *տուած է նախ հյ.* *ճինգիսուն *կամ* *յինգիսուն, *որից սղմամբ* *յինգսուն>*յինսուն. *առաջին վանկի* ի *ձայնաւորը կրճատուած չէ՝ կոկորդական ոնգային պատճառաւ։ Բայց կրճատումը տեղի է ունեցած գւռ.* յսուն *ձևի մէջ, որ գործածուած է մի խումբ հին աւետարաններում։—Հիւբշ. 477։*

ՆՀԲ *ճինգտասուն *ձևից։ Ուղիղ են մեկնում* Peterm. 157, Windisch. 32, Böttich. Arica 62, 15, Müller. SWAW 38, 584, *Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7. Նախալ. 94, 132 են։ Հիւնք.* ճիւսիս *բառից։*

ԳԻՌ.—*Ալշ. Մշ.* ջիսուն, *Մկ.* ճիսուն, *ՀՃ. Սչ. Սլմ. Վն. Տփ.* իսուն, *Ննխ.* ճիսուն, իսուն, սուն, սիւն, *Ագլ. Հմշ. Ռ.* ճիսսուն, *Տիգ.* իսսուն, *Մրղ.* իսսուն, իցցուն, *Ասլ.* իսիւն, *Ջթ.* իսսօն, իսսոն, *Սվեդ.* իսսօն, *Ոզմ.* ճէ՛սօն, *Ալշ. Ջղ.* ջիքսուն, *Երև.* իտցուն, *Ախց. Կր.* իցծուն, *Սեբ.* ջիձձուն, *Պլ.* իձձուն, *Խրբ.* իձձ'ուն, *Գոր. Ղրբ. Սլմ.* իցցուն, *Ցղ.* իցուն.—*վերջինները ձևացած են* վաքսուն, ութսուն *բառերի ազդեցութեամբ, որոնց մէջ* քս *ձայնախումբը ըստ օրինի վերածուած է* ձձ, ցց *(տե՛ս Աճառ. Բազմ. 1897, 261).—Համշէնի մահմետական հայոց բարբառով* խըճ *«50» (Մառ,* Зап. Коллегiи Востоk. I. *էջ 73—80)։*

ՅԻՐԱԼ *«մեղկիլ» Բառ. երեմ. էջ 225, կամ «յուլանալ» ՓԲ։*

ՅԻՐԵԼ *«յեռուլ, իրար միացնել» Փիլ. լին. 283, 374. Քեր. քերթ. «ձեռքը ներս կոխել» Նիւս. երգ. «աչքը մի տեղ յառել» Նիւս. երգ. Վրդ. երգ. որից* յիրեցուցանել *«ընդարձակել, տարածել» Պիտ. — իսկ* յիրել *«ձգտել՝ երկարել չուանը» Ոսկ. ես. 407 պէտք է ըստ Վարդանեան ՀԱ 1921, 505 կարդալ* յերիւրել *«ուղղել, կարգաւորել» (կարող է նաև այստեղ պատկանիլ)։*

ՆՀԲ «իր ընդ իր յարել, յեռուլ, *յորմէ ռմկ.* յրել, ճրել»:

ՅԻՒՐՆՈՒԻԱԾ *«կազմութիւն?» նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կնիք հաւ. 55. «Աստուածազան յիւրնուածով վերանգեցան»։— Թերևս ուղղելի* յօրինուած:

+ՅՂԻ (-ղւոյ, -ղեաց) *«ծոցւոր, երկուհոգիս, ոտքը ծանր» ՍԳր. որից* յղութիւն *ՍԳր.* յղանալ *ՍԳր. Եփր. ծն. կամ* յղենալ *ՇՆ. իա. 2. Ագաթ. Եւս. պտմ. Ոսկ. ես. Եզն. Եփր. թգ.* յղեկիր *Պտմ. աղէքս.* յղացութիւն *ՅՀ. իմ. երև. են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. plē- «լի, լցնել» արմատից, որի վրայ ընդարձակ խօսուած է լի արմատի տակ. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ֆրանս. pleine «լի. և յղի»։—

ՆՀԲ լի բառից։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 5 և Նախալ. 92, 127 մեկնեց վերի ձևով։ Հիւբ. ճող բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 195 ուղի բառից, որ երբ թէ նախապէս նշանակում էր «փոր, որովայն»․ հմմտ. լտ. alvus, alveus «փոր, փուս»։ (Այս մեկնութիւնը կրկնում են Walde 30 և Pokorny 1, 25): Karst, Յուշարձան 427 թթր. kal, kil, kol «ուռիլ, դէզ, դիզել»։ Meillet (անձնական) վարանում է ընդունիլ վերի մեկնութիւնը՝ ղ ձայնի պատճառով, որ բացատրելու համար ենթադրում է հնխ. peləṇ-iyo—. իսկ այժմ (Նամակ 5 հոկտ" 1930) դնում է հնխ. pōlo- «ձագ» բառից, որից և հյ. ուլ, բացասականը՝ ամուլ<*աճ-ուլ «անձագ», որով և յղի՝ բուն «ուլով, ձագով»։

ԳԻՒ.—Գոր. յղի՛, Ալշ. Ախց. Մշ. ջըղի, Ղրբ. յղէ՛, Ագլ. յըղա՛, յաղա՛, Ջթ. ճղի, Երև. Խրբ. Հմշ. Սեբ. Սլմ. Վն. ըղի, Ոզմ. ըղէ՛, Սվեդ. աղղա, Զղ. ջուղի, Ագլ. նաև յէ՛ղղա:

ՅՂԿՆՏԵՐ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. եփես. 919. «Դու զիա՞րդ իցէ զի փափկանայցես, յանհոգս գայրիցես, յղկնտեր խաղայցես».— ընդհանուր նշանակութիւնն է «անհոգ զուարճանալ»։

ՅՂՓԱՆԱԼ «լիանալ, առատանալ, բոլորովին կշտանալ» ՍԳր. որից յղփութիւն «անչափ լիութիւն», Եզեկ. ժզ. 49. յղփագոյն Ագաթ. յղփիլ Մագ. յղփացուցանել Եփր. ղտ. 342։

ՆՀԲ «ի յեղց կամ ուղփ, ուղխ, իւղ, կամ թրք. ölefe «ռոճիկ», պրս. ելվան խորտէճ «խճողել զորովայն»։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 5 հնխ. par «լցնել» արմատի կրկնական *parp- ձևից։ Հիւբ. յղանալ բայից։ Karst, Յուշարձան 427 թթր. kal, kil, kol «դիզել, ուռիլ»։

ՅՂՔԵԼ «սպանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 226։

ՅՇՏՈՂ (գրուած յըշտող). անստոյգ բառ է, որ մէկ անգամ գործածում է Մծբ. 210. «Եթէ գրեալ լինի պարտուկ և յշտող, մեկուսեն զնա»։ ՀՀԲ մեկնում է «ժպիրհ, լիրբ», ՆՀԲ «ճշդող կամ ժխտող», իսկ ՋԲ և ԱԲ երկուսն էլ միասին։

Յո՞, Յո՞վ տե՛ս Ո։

*ՅՈԲԵԼԵԱՆ, ի հլ. «Հրէական թողութեան տարին, որ յիսուն տարին մի անգամ էր գալիս» Եփր. ել. Նխ. ղևտ. Շիր. քրոն. Մեկն. ծն. «յիսուն տարւայ մի շրջան» Նար. «յիսնանց յիսուն օրերը» ՑՀ. իմ. եկեղ. Կանոն. որից յոբելեան փող «Հանդէսի բացումն ազդարարելու փող (ըստ Հրէից)» Յես. զ. 4, 6. որ և պարզապէս յոբելեան «շեփոր» Յես. զ. 3. նոր գրականում յոբելեան նշանակում է «տօնական տարեդարձ». ինչպէս՝ ճարխւամեայ, ութսունամեայ, հարիւրամեայ, տասնամեայ յոբելեան են.— բառս գրուած է նաև յովբելեան, յոբեղեան, յոբեղ Անան. ժմնկ. 31։

=Յն. ἰώβηλος, ἰωβηλαῖος «յոբելեան» բառերից կազմուած՝ հյ. -եան մասնիկով։ Յունարէնից են նոյնպէս լտ. jubilaeus, jubilaeum, ֆրանս. jubilé, գերմ. Jubeljahr, իտալ. giubileo, ռուս. юбилей են։ Բոլորի բուն մայրն է եբր. יובל yōbel «խոյ», որից קרן היובל qeren hayōbel «խոյի եղջիւր» կամ שופרות יובלים šōpərōth hayōbəlēm «շեփորք խոյի» (որով յայտարարում էին հանդէսի բացումը), שנת היובל šənatʰ hayōbel «յոբելեանական տարի»։ — Հիւբշ. 366։

Հներից Շիր. քրոն. մեկնում է «յոբէլն ըստ եբրայեցոց յիսուն ամ է»։ Sonակ. «Յոբելեան կոչէին, որ թարգմանի ազատութիւն»։ ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են եբրայեցերէնից։

*ՅՈԲԵԼԵԱՐ «այն անձը՝ որի յոբելեան հանդէսն է տօնւում. յոբելինաւոր». գործածական է միայն արդի գրականի մէջ։

=Կազմուած է յոբելեան բառի ձևով՝ ֆրանս. jubilaire, գերմ. Jubilar «յոբելեանական» բառից։

***ՅՈԲԵԼԻ** *«շամփրաձև մի նշան՝ որ գործածուած է Որոգինէսի Վեցիչեանում՝ ընթերցուածների տարբերակները նշանակելու համար» Շիր. քրոն. = Անան. ժմնկ. 47.* նոյն բառն է յոբէլեան՝ *որ Վրդ. սղ. յոչ. մեկնում է «Յոբէլեանն է կէս գրոյ առ ի շեղ՝ ունելով ի ներքոյ ստիքս»։*

=Յն. ὀβελός *«ձեռագիրների մէջ սխալները նշանակող նշան՝ որ ունի '— կամ ÷ ձևը». բուն նշանակում է «շամփուր». սրանից է նաև լտ.* obelus *կամ* obeliscus *համանիշը։ —Հիւբշ. 367։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

***ՅՈԲԵԼԻ** *«շեփոր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ա. մնաց. ժե. 28. «Հանին զտապանակ ուխտին Տեառն հուշակաւ, ձայնիւ յոբելեան և փողով և ծընծղայիւք»։*

=Եբր. יבל yōbēl *«փող, շեփոր» բառն է, որ գործածուած է Ել. ժթ. 13 (տե՛ս բառիս վրայ* յոբելեան)*: Զարմանալին այն է, որ Ա. մնաց. ժե. 28 թէ՛ եբրայական բնագրում և թէ Եօթանասնից յոյն թարգմանութեան մէջ չէ՛ գործածուած* yōbēl *բառը, այլ* שופר šō-pār=σωφέρ *«շեփոր»* (Tischendorf 1869 *հրատարակութեան մէջ ձեռագրական ընթերցուածներն էլ չունին նման մի բառ)։—Աճ.*

***ՅՈԲԵԼԻԿ** *«կոթող» Պտմ. աղէքս. էջ 42 (երկու անգամ)։*

=Յն. ὀβελίσκος *«կոթող» (բուն նշանակում է «փոքր շամփուր»), որից փոխառեալ են նաև լտ.* obeliscus, *ֆրանս.* obélisque, *գերմ.* Obelisk *ևն։— Հիւբշ. 366։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՅՈԳՆ, ն *հլ.* (յոգունք, յոգունց. *գրուած է նաև* յոքն) *«շատ, բազում» Ոսկ. մ. բ. 10. Պիտ. Խոսր. սրանից ունինք կազմուած բազմաթիւ ածանցներ (ԱԲ ունի 135 հատ), որոնք սովորաբար յետին են. հնագոյններն են՝* յոգնագոյն *Եզն.* յոգնագնալի *Ոսկ. յհ. բ. 27.* յոգնանարակ *Ոսկ. յհ. բ. 23.* յոգնաշնորհ *Ոսկ. եփես.։ Այստեղ է պատկանում նաև* յոգնիլ (*գրուած նաև* յօգնիլ, յաւգնիլ) *«խոնջիլ, պարտասիլ» Թուղթ իա. 4. Պիտ. Սեբ. 39. Վրք. և վկ. բ. 544. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 87. «ջանալ, հետամուտ լինել» Տիմոթ. կուզ. էջ 85 («Եռովդէս սպանանել յոգնիւր»). նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն.* ὄχλος *«բազմութիւն, ամբոխ, շփոթութիւն, նեղութիւն»,* ὀχλέω *«չարչարել, անհանգստանալ»,* ὀχληρός *«յոգնեցուցիչ, ձանձրալի»։*

ՆՀԲ լծ. եոխ, յաճախ, աճումն, *լտ.* auctus, *թրք.* čoq, yekün: *Տէրվ.* Altarm. 52, *Նախալ. 100 հնխ.* yug *«յօդել, լծել, յաւելուլ» արմատից։ Հիւնք.* յոգն=*յն.* ὄχλος, յոգնիլ=*յն.* ὀχλέω: Lidén, Arm. Stud. *էջ 76* յ *նախդիրով և* ո *մասնիկով* գն<գուն<*հնխ.* gu̯hen *«ուռիլ, ուռճանալ, առաւելուլ» արմատից. հմմտ. սանս.* ghaná- *«ամուր, կարծր, գունդ, բոլորովին», պրս.* ā-gan-dan *«լցնել, խճողել»,* ā-ganiš *«լիուլի», յն.* εὐ-θηνία *«լիութիւն, ճոխութիւն», լիթ.* ganà *«բաւական»։ (Այս մեկնութիւնը կրկնում են* Boisacq 294, Walde 283, 363, Berneker 1, 327, Pokorny 1, 95): Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 62 թուի կցել* յաճախ *բառին։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 336 սումեր.* ug, uk, uku *«մարդ, բազմութիւն»։* Karst, *Յուշարձան 405 սումեր.* gun *«հաւաքում», 408 սումեր.* uga, uku, ukkin *«ժողովուրդ, բազմութիւն», 421 թրք.* čoq *«շատ», 422 չաղաթ.* yogun *«թանձր»,* ögumak *«հաւաքել»,* ögüın *«հսկայական»։*

ԳԻՌ.—Պլ. Ռ. հօֆնիլ, *Ախց. Սեբ.* օֆնիլ, *Ննխ.* հօֆնէլ (*գիւղերում՝* օգ'նէլ), *Ասլ.* հէօ*-նիլ, *Երև.* հօֆնէլ:

+ՅՈԼՈՎ, ի *հլ. «շատերը, բազմաթիւ մարդիկ» ՍԳր. յետնաբար նշանակում է նաև «շատ, բազում» Եղիշ. Խոր. Պիտ. որից* յոլովել *«շատանալ, շատացնել» ՍԳր. Ոսկ. ես. մ. ա. 21 և փիլիպ. Ագաթ. Եզն.* յոլովագոյն *Ա. մնաց. իդ. 4. Ոսկ. մ. ա. 15, բ. 9.* յոլով անգամ *Ոսկ. յհ. ա. 29.* յոլովութիւն *ՍԳր.* լեռնայոլով *«լեռնաշատ» Նար. խչ. 380 (տպուած է* լեռնաճոլով, *որից անցել է նաև բառարանների մէջ).—գրուած է* ոլով *Վրդ. առ. էջ 9 և 108։*

=Բնիկ հայ բառ՝ որ պատկանում է հնխ. pelē- *արմատին. սրա ժառանգները տե՛ս* լի *բառի տակ.* յոլ–ով *ձևը ներկայացնում է հնխ.*

արմատի pol- *ձայնդարձը. մեր բառի հետ համա. յատկապէս սանս.* purú-, *զնդ.* pouru- *«լի, շատ, առատ», յն.* πολύς (<*παλύς) *«շատ», հիռլ.* il *«շատ»,* lia *«աւելի, յոգունք»,* lour *«բաւական», կիմր.* llawer *«շատ»,* llwyr *«բոլորովին», գոթ. հրգ.* filu, *նրգ.* viel *«շատ», լիթ.* pilus, *հսլ.* paru *«առատ» ևն։—Հիւբշ.* IF Anz. 10, 48?

ՆՀԲ լծ. ճոյլ, ժողով, ճոլով, բոլոր, *յն.* ὅλος, πολύ, *թրք.* ulu *«մեծ»,* bol *«լայն, առատ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5, 1882 յունիս 7, Նախալ. 92, որ անկախաբար կրկնում են* Bugge KZ 32, 22, Meillet MSL 8, 280 *և ընդունում է կասկածով Հիւբշ.* IF Anz. 10, 48: *Իսկ* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 62 և* Lidén, Arm. Stud. 76 ի *նախդիրով* ճոլով *բառից են դնում։ (Երկու մեկնութիւնները անվճռաբար յիշում են* Boisacq 803 *և* Pokorny 2, 63): *Մաս տե՛ս* ժողով:

ՅՈԽՈՐՏ, ի *հլ. «խրոխտ, յանդուգն» Իսիւք. «խրոխտութեամբ» Փարպ. որից* յոխորտալ, յոխորտանալ *Փիլ. Պիտ.* յոխորտօրէն *Պիտ. աւելի ընտիր է* յախորտ *Ոսկ. յհ. բ. 30. Սեբեր. 96. որից* յախորտիլ *Մանդ.* յախորտի կալ *«յամառիլ» ՋԲ. ասւում է նոյնպէս* յոխորդութիւն *Կնիք հաւ. էջ 300.* ոխորտ, ողորդ *ՅՀ. կթ.* ոխորտիլ *Ուխտ. բ. 106.* յախուրդ *Ոսկ. բ. տիմ.* յաճուրդ *Աճառ. ժզ. որոնք անշուշտ աղդուած են* յախուռն *և* յաճուռ *բառերից. արդի գրականը ընդունել է միայն* յոխորտ *ձևը։*

Հիմք. խորդալ *բայից։*

—ՅՈՂԱԼ *«ծուլանալ, պարապ նստիլ, այս ու այն տեղ նայիլ» Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 3, 24. «դիտել, նկատել, հսկել, սպասել» Պիտ. Փիլ. արմատն է* յող–, *որից են նաև* յողանալ *«հըպարտանալ» Եփր. ծն. էջ 66.* յողացուցանել *«անհոգացնել, հպարտացնել» ԱԲ։*

=*Մեկնութիւնը տե՛ս* յոյլ:—Աճ.

ՆՀԲ ողն *բառից, երբ «յողն կալ, յողնիլ»։*

ՅՈՂԴՈՂԴ, ի–ա *հլ. (գրուած նաև* յողդյողդ) *«տկար, խախուտ, անհաստատ, ուժան մէջ թոյլ» Բ. պետ. բ. 14, գ. 15. Ոսկ. ա. տիմ. Եփր. աղ. որից* յողդողդել *Նաւ. գ. 10. Եփր. բ. կոր. Ոսկ. մ. բ. 9, 11 և հռ.* յողդողդեցուցանել *Եփր. բ. թես.* յողդողդումն *Վեցօր. 96.* անյողդողդ *ՅՀ. իմ. ևն։*

=*Կրկնուած է* *յողդ *պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած։*

Այսպէս է դնում նաև Հիւնք. և յողդ համարում է նոյն ընդ խախուտ:

ՅՈՅԳ *«վէգ, խաղալու կոճ, ճան». երկու անգամ գործածում է Ոսկ. «Ընդ վնասակար ծառային կցէր և ի լիցս և ի յոյգս և ի տապեղուլուս դեգերէր» (յն. պարզապէս* τοῖς ἐπὶ κύβοις) *Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 923. «Անճապարեմք թագուցանեմք զխալարիկսն կամ զգունդսն կամ զլիցս կամ զյոյգս» Ոսկ. պօղ. Բ. 539։ Առաջին վկայութեան մէջ կարելի է կասկածել, որ* յ *նախդիր լինի, երբ* ի յ'ոյգս, *որով արմատը* ոյգ, *ինչպէս դնում է ԱԲ. բայց երկրորդ վկայութիւնը* (զյոյգս) *ցոյց է տալիս որ անտեղի է այս կասկածը, որովհետև* զ *և* յ *նախդիրները միասին չեն կարող դրուիլ բառի վրայ։ Ըստ այսմ* ոյգ *ձև գոյութիւն չունի։ Նոյն այս բառն է՝ որ սխալ գրչութեամբ դարձած է* ճոգի *Եւս. պատմ. 387. «Մարգարէ զարդարի՞, մարգարէ զարդասէր լինի՞, մարգարէ տապալի և ճոգի խաղա՞յ»։*

ՆՀԲ և ՋԲ վէգ *բառի սխալ գրչութիւնն են համարում Եւս.* ճոգի *բառը (տե՛ս* ոգի *բառի տակ), որովհետև ծանօթ չեն Ոսկիբերանի վկայութեանց։ ԱԲ դնում է* ոյգ, յոյգ, *որոնցից առաջինը սխալ է։* Karolides, Γλ. συγκρ. 78 *յն.* κύβος *բառից աղաւաղեալ։ Բառիս վրայ խօսում է նաև Վարդանեան ՀԱ 1914, 328, որ անուշադրութեամբ՝ միայն* ոյգ *ձևն է դնում և* ճոգի *ընթերցուածին կցելու համար յիշում է գւռ.* ճան *«վէգ» և թրք.* ǰān *«հոգի» բառերի նմանութիւնը, ինչ որ զուտ պատահական է։ Հացունի, Դաստ. 288 մեկնում է «քուէ» և ո՛չ «վէգ»։*

ԳԻՒ.—Ջղ. իւճ' *«վէգ», Մշ.* ճուգ' *«խոշոր վէգ՝ որով միւս փոքր վէգերն են խփում խաղի մէջ»։*

*ՅՈՅՉ, ի *հլ. «որոնում, փնտռտուք, խուզարկութիւն» ՅՀ. կթ. Ասող. Նար. երգ. «ծըփում, տակնուվրայութիւն, խռովութիւն, շը-*

փոթութիւն, աղմուկ» Բ. մկ. ժդ. 15. *Ոսկ. մ. բ. 3 և եւ. Եզն. Ագաթ. որից* յուզել *«փնտռել, տակնուվրայ անել, շփոթել» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. «խնդրել, ուզել» Մագ. մեծ են. էջ 39. «հարցնել» Մագ. մեծ են. էջ 55. (այս իմաստների միութեան իբր օրինակ է Պտմ. ներս. հյր. 80. Ահա ախոյեանս քո զոր յուզէիր).* յուզումն *Եւագր.* յուզակ *Ագաթ. Կոչ.* յուզախնդիր *Ագաթ.* յուզական *Դ. եզր. ժդ. 14.* մտայոյզ *Դան. բ. 29. Եփր. Թգ.* պահայոյզ *«գիշերապահ» Ոսկ. մ. բ. 10.* ջրայոյզ *Փարպ.* բքայոյզ *Վեցօր.* բազմայոյզ *Կանոն.* դարանայոյզ *Դ. Թագ. գ. 10.* խոնաւայոյզք *Վեցօր.* խորայոյզ *Ոսկ. յհ. ա. 1.* խռովայոյզ *Մծբ.* հողմայոյզք *Վեցօր.* մաղասայոյզ *Բժշ.* մաղձայոյզ *Սիր. լդ. 23. Ոսկ. մ. ա. 18.* յուզիչ, յուզել, յուզմունք, յուզումնալից, սրտայոյզ *(նոր բառեր) են։ Յետնաբար գրուած է* ուզել *«պահանջել, կամենալ» Մխ. դտ. Լմբ. պտրգ. Վրդն. ծան. Ոտհ. էջ 6.* ուզենալ *«կամենալ» Վրք. հց. ա. 640։*

=*Պհլ.* *yōz *ձևից, որ չէ աւանդուած. սրա հետ հմմտ. զնդ.* yaozaiti *«շարժիլ, տատանիլ, ծփալ», հպրս.* yaudatiy *«շարժիլ», բելուճ.* ǰuzaγ *«շարժիլ»,* ǰuzōx *«շարժում», սոգդ.* āyδzot *«յուզէ,* il agite, il trouble», *պրս.* یوزیدن yōzīdan *«որոնել, հետազօտել»,* یوز yōz *«փնտռտուք, յոյզ, որոնում»,* رزمیوز razmyōz *«ռազմայոյզ, ռազմախնդիր»։ Իրանեան բառերը պատկանում են հնխ.* ḭeug′-, ḭeudh- *«յուզել» արմատին, որի ժառանգներն են նաև սանս.* yút, yudh *«կռիւ, պատերազմ, կռուող, մարտիկ»,* yúdhyati *«կռուիլ», յն.* ὑσμίνη *«կռիւ», կիմր. կորն. բրըտ.* iud- *«կռիւ», լտ.* jubeo *«հրամայել» լիթ.* jundù *«շարժիլ, դողալ», գոթ.* jiuka *«կռիւ»,* jiukan *«կռուիլ», մբգ.* jouchen, *(գերմ.* jagen *«վարել, քշել, որսալ»,* Jagd *«որս» բառերի հետ գործ չունին!), հին լիթ.* judra *«պտտուող քամի» են. սկզբնական նշանակութիւնն է «շարժել, անհանգիստ շարժումներ անել», որից լայնաբար «կռուիլ» են* (Pokorny 1, 203—4, Boisacq 1007, Walde 396):—*Հիւբշ. 199։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Btrg. bktr. Lex. 75—76: *Հիւբշ.* Arm. Stud. § 214 *կցում է վերի ձևերի հետ, բայց համարում է ո՛չ թէ իրանեանից փոխառեալ, այլ բնիկ հայ՝ հնխ.* yug′h *արմատից։ (Նոյնպէս ունի նաև Հիւբշ.* Pers. Stud. *էջ 50)։ Հիւնք.* յելուզակ *բառից։* Pedersen KZ 40, 210 *յն.* εὔχομαι, *լտ.* voveo *«ուխտել, մաղթել», սանս.* vāghát- *«աղօթաւոր, ուխտաւոր» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ՝ հնխ.* eu̯egʷh- *արմատից. (նոյնը կրկնում են* Boisacq 300, Walde 859, Pokorny 1, 110. *բայց միևնոյն ժամանակ ուղիղ մեկնութիւնն են տալիս* Walde 396, Pokorny 1, *էջ 203—4)։* Karst, *Յուշարձան 430 թթր.* kōz, gōz *«նայիլ, որոնել», ույգուր.* kōsemek *«փափագիլ»։ Պատահական նմանութիւն ունին արևել. թրք.* اوزلامك ōzlemek *«ուզել, փափագիլ», օսմ.* اوزلمك üzlemek *«տենչալ, ցանկալ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ջուզել, *ՀՃ. Ջղ. Սչ. Վն.* ուզել, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* ուզէլ, *Ջթ. Խրբ. Մկ. Շմ. Սվեդ. Տփ.* ուզիլ, *Համշ.* ուզուշ, *Ոզմ.* օւզիլ, *Ղրբ.* էօ՛զիլ, օ՛զիլ, *Ննխ.* ուզէնալ, ուզանալ, *Սլմ.* իւզել, *Մրղ.* իւզէլ, *Ագլ.* ի՛զիլ. *այս բոլորը նշանակում են «կամենալ», որ կայ նաև յետնադարեան հայերէնի մէջ. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ.* խնդրել *«փնտռել. 2. կամենալ, ուզել»,* տղել *«շարժիլ, փնտռել, ուզել», նյն.* ζητῶ *«փնտռել. 2. ուզել. 3. մուրալ»։ Գաւառականների մէջ* ուզել *ստացած է նաև ուրիշ նոր նշանակութիւններ. այսպէս՝ Երև. Ղրբ. Պլ. «ամուսնութեան համար մի աղջկայ ձեռքը խնդրել», Ախց. Դվ. Երև. Կիւր. Կր. Մրղ. Մլթ. Շհ. «սիրել»։ Նոր բառեր են* ուզան, ուզանբերան, ուզուզիկ, ուզող *(Ղրբ. «մուրացիկ». իմաստի համար հմմտ. պրս.* خواهنده xāhanda *«ուզող, ցանկացող, կամեցող. 2. մուրացկան», նյն.* ζητῶ *«փընտռել. 2. ուզել. 3. մուրալ»),* ուզեանց, ուզենկայ, ուզենկան, ուզւոր:—*Այստեղ է պատկանում նաև* թեկուզ *«թէև», որի համար հմմտ.* կուզէ թէ *«թեպէտ» (Ներսէսովիչ, Բառ. լտ. հյ. 304)։*

***ՅՈՅԺ** *«սաստիկ, շատ, խիստ», ՍԳր. որից* յոյժ յոյժ *«խիստ շատ» Ծն. է. 19, լ. 43.* ա-

ռաւել քան զյոյժ «չափազանց» Եղիշ. դտ. և խաչել.։

=Կազմուած է յ նախդիրով ոյժ բառից, որ իրանական փոխառութիւն է. իմաստի զարգացման համար հմմտ. կար «կարողութիւն, ուժ» և կարի «շատ»։——Հիւբշ. 215։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Տէրվիշ. Altarm. 53 յօժար, յօգնիլ, ժուժել և ուրիշ բազմաթիւ բառերի հետ հնխ. yug «կապել» արմատից։ Հիւնք. ոյժ բառից։

ՅՈՅԼ (յետնաբար ի հլ.) «ծոյլ, դանդաղ, ծանրաշարժ» Դատ. գ. 17. Կանոն, էջ 87. Կանոն առաք. 320. Բրս. հց. որից յուլանալ կամ յուղանալ «ծուլանալ, պարապ սարապ այս ու այնտեղ նայելով ման գալ» ՍԳր. «անհոգ՝ անփոյթ գտնուիլ» Եւս. քր. յուլացուցանել «արհամարհոտ դարձնել» Ոսկ. յհ. ա. 2. որ և յուղացուցանել «մեղկացնել, կակղել» Ոսկ. ես. 57. Բուզ. յուլութիւն կամ յուղութիւն «ծոյլ ու պարապ նստիլը» Սիր. իէ. 1. Ոսկ. ես. Եւագր. Եւս. քր. յուղող «մեղկացուցիչ» Նեղոս. յուղալ «ծոյլ ծոյլ սլքտալ» Մանդ. արմատի երկրորդ ձևն է յող-, որից յողալ «ծուլանալ, պարապ նստիլ, այս ու այնտեղ նայիլ» Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 3, 24. «դիտել, նկատել, հսկել, սպասել» Պիտ. փիլ. յողանալ «հպարտանալ» Եփր. ծն. էջ 66. յողացուցանել «անհոգացնել, հպարտացնել» ԱԲ. երկու ձևերի ձայնական առնչութեան համար հմմտ. թոյլ և թող, նշոյլ և նշող։

ՆՀԲ յիշում է թոյլ, ծոյլ, յոյր, յողն եկեալ, յօրացեալ ձևերը։ Հիւնք. ծոյլ բառից։ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. sula, բուրեատ. sula, hula և թունգուզ. sul «թոյլ, տկար» բառերի հետ։ Petersson, Ar. u. Arm. St. էջ 134 կցում է թոյլ բառի հետ, այնպէս՝ ինչպէս վիզ և թիզ։

ԳԻՌ.—Մկ. հիվ «յոյլ», Ղրբ. իվլը՛նալ, Ղզ. իլա՛նալ «ծուլանալ, ալարիլ»։

ՅՈՅՍ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «յոյս, ակնկալութիւն» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4, 8. բ. 6. որից յուսալ ՍԳր. Եփր. ծն. յուսալից Ագաթ. Բուզ. Կորիւն. Եփր. ծն. յուսակորոյս Ագաթ. յուսահատ Ոսկ. մտթ. Ագաթ. անյոյս ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւս. քր. մեծայոյս Կոչ. բարեյոյս Իմ. ժբ. 19. դիտայոյս Կոչ. 42. հարստայոյս Օրբել. հեղգայուսութիւն Արիստ. առաք. չյուսալի Ոսկ. մ. ա. 9. յուսատու, յուսահատական, յուսախաբ, յուսախաբութիւն, յուսախաբուիլ (նոր բառեր) են։

Հներից Գիրք առաք. 187 բ. ստուգաբանում է ուս բառով. «Եւ յոյսն ստուգաբանի ուս, որ բառնայ զծանրութիւն առաքինութեան»։ Brosset JAs. 1834, 369 են վրաց. վեսավ, սանս. asaya: ԳԴ պրս. بیوسه bēyūsa «յոյս, ակնկալութիւն» ձևից շինուած է դնում անյոյս:—ՆՀԲ արաբ. էյիսէ, ուստի մէէյուս «անյոյս» (իմա՛ مأیوس mayūs «յուսահատ», որ գալիս է یأس yās «յուսահատութիւն» բառից)։ Ջուբինով՝ վրաց. սասո «յոյս», սասոեբա «յուսալ, վստահիլ, հաւատք»։ Böttich. ZDMG 1850, 358, 176, Arica 80, 338, Lag. Urgesch. 996 սանս. āsā «յոյս»։ Հիւնք. խօսիլ բայից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 191 յ նախդիրով ուս-անիլ բառից։ Karst, Յուշարձան 422 թթր. iš, ալթայ. izen «յուսալ»։

ԳԻՌ.—Ջղ. ջույս, Ագլ. Երև. Տմ. հույս, Ոչ հուիս, Ալշ. Ախց. Մշ. ջուս, Կր. ույս, Մկ. հուս, Ոզմ. օւս, Սլմ. թուրքերէն բառի հետ կրկնութեամբ՝ հիւս-ումուդ.—Հմշ. յոյս ստացած է «փափագ» նշանակութիւնը.—Նոր բառեր են յուսատեղ Ղզ. Ղրբ. «յոյսի տեղ, ապաւէն», բայական ձևով՝ Ջղ. ջուսանալ «յուսալ», ջուսադվել «բարկանալ» (իբր<յուսահատուիլ. իմաստի զարգացման համար հմմտ. ֆր. se désespérer «յուսահատուիլ», բայց Molière, L'Avare, III, տեսիլ 7րդի վերջերը՝ il se désespère «սաստիկ բարկանում, զայրանում է»)։

ՅՈՅՐ, ի հլ. (գրուած նաև յօր, յովր) «գէր, հաստ, թանձր, ուռած» Ոսկ. փիլիպ. է. և ա. տիմ. ը. «թաւ բաղաձայն» Թր. քեր.։

ՆՀԲ ուզում է կցել յօրանալ և յոյլ բառերին։ Հիւնք. ուռնուլ բայից։ Pedersen, Յուց. դեր. 37 յ նախդիրով իւր ձեւից, իբր in suo: Scheftelowitz BB 29, 34 սանս. peru «ուռած, գէր», զնդ. paeman «կաթ» բառերի հետ, որոնք Po-

korny 2, 73 դնում է (յոյր բառի հետ միասին) հնխ. poi-, pi- «ճարպ, պարարտութիւն, կաթ եւն» արմատի տակ։

ՅՈՊՆԱԿ, ի–ա հլ. «սայլակ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. ա. 23. «Նաև զփայտ և զքար այնպէս կրեն սայլիւք կամ յոպնակօք» (յն. բնագրում չկայ)։

ՆՀԲ և ՋԲ հասկանում են իբր «սայլակ կամ յովանակ, իշուկ»։ (Վերջին իմաստը անշուշտ յովանակ բառի պատահական նմանութիւնից հետևցնելով)։ ԱԲ միայն «սայլ, պզտի սայլ» (և այս է ստոյգը, որովհետև բնագրում յոպնակ չգտնուելուց հետևում է որ սայլ և յոպնակ հոմանիշ են)։ Եաղըճեան, Մասիս, 1885, 866 կցում է սանս. յուբա «փայտէ ցից» բառին և այսպէսով յոպնակ մեկնում է «այն կարճ ու ամուր փայտերը՝ որովք շինութեան ժամանակ հող, քար, կիր, ջուր և այլ ծանր նիւթեր կը կրեն գործաւորք, նոյնպէս բեռնակրաց երկայն փայտը»։ Հիմք. Յոբնաղ հոռվմէական յատուկ անունից։

⊙**ՅՈՊՈՊ**, ո հլ. «բուբուլ կամ բպիպիկ կոչուած թռչունը (huppe)» Ղևտ. ժա. 19. Օր. ժդ. 17. Զաք. ե. 9. Մխ. առակ. սրա փաղաքշականն է յոպոպիկ Բար. 149. գրուած է նաև ուպուպ Տաթև. ամ. 19. Վրդ. առ. 229. ուպուպիկ Բառ. երեմ. էջ 252։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է թռչունի հանած ձայնի նմանողութեամբ, յոպ վանկից կրկնաբար. այսպէս է նաև ուրիշ լեզուներում. հմմտ. յն. ἔποψ, լտ. upupa, ֆր. huppe, իտալ. upupa, bubbola, գերմ. Hupphupp, լեթթ. puppukis, պրս. pūpū, pūpa, pūbak, առանց կրկնութեան սորբ. hupak, լեհ. hupek, նաև ո՛չ հնդևրոպական լեզուների մէջ, ինչ. ավար. efef, արևել. թրք. هوپوپ hupup, اوپوپ upup «յոպոպ»։

ՆՀԲ լծ. յն. է՛բօփս, լտ. ո՛ւբուբա, պրս. պուճէ: Հիւնք. յունարէնից։ Հիւբշ. 367 դնում է յունական փոխառութեանց շարքում, սակայն աւելի կարծում է որ բնաձայն պիտի լինի։ (Pokorny 1, 123 իբրև բնիկ հայ՝ հնխ. epop, opop ձևի տակ)։ Коршъ, Թրգմ. Հովիտ 1914, 456 ֆինն. hyyppä «յոպոպ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Տփ. հօ՛պօպ, Ղրբ. հո՛ւպուպ «յոպոպ». ոճով ասւում է Տփ. հօպօպնիրը մօտ գալ «բարկանալ կամ յիմար յիմար խօսիլ». —միւսները նոր նմանաձայնութեամբ կազմել են պուպու. այսպէս՝ Ալշ. Մշ. բ'ուբ'ու, Ախց. բ'ուբ'բ'ու, Մրղ. պուպու, պըպը, Սեբ. իբիբիգ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ოპოპი ուպուպի, ოფოფი ուփուփի «յոպոպ» Օր. ժդ. 17 (այսինքն հայ բառի համապատասխան տեղը), ինգիլ. ჰოპოპი հուպուպի «յոպոպ» (Ճանիձէ ЗВО 22, 357), որոնք անշուշտ պատահական են իբր բնաձայն։

ՅՈՌԳԱՏԵԼ «ճոխաբանել». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 226 և ՓԲ։

ՅՈՌԻ (–ւոյ, –ռեաց) «վատ, գեշ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. և Բ. տիմ. գ. Սեբեր. Եփր. եբր. որից յոռեցուցանել Ոսկ. մ. բ. 12. յոռեգոյն Մծբ. յոռեակ Ոսկ. յհ. ա. 11. յոռութիւն ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 18, Եբր. Փիլիպ. Եզն. Եւ. քր. Կիւրղ. ծն. գրուած է նաև ոռի Եփր. համաբ. 51—52 (երեք անգամ). բուն արմատն է *յոռ, որից յառաջացած է ի մասնիկով. հմմտ. բարի, աղի, լեղի. այս պարզ *յոռ ձևն են ցոյց տալիս յոռանալ Ես. լգ. 19, Եղ. ա. 7. յոռագոյն Սիր. լթ. 40. յոռացուցանել Եւագր. կայ նաև սեռ. յոռից (իբր ուղ. *յոռ ձևից) Պղատ. օր. ը. «Աստուածատեացք իսկ և յոռիցն թշուառականագոյնք» (յն. «յոռեացն յոռեգոյնք»). մինչդեռ յոռեգոյն են ծագում են յոռի ձևից։

Klaproth, Asia pol. 104 և 200 հֆր. ore, վոթեակ. urod, գերմ. arg ձևերի հետ։ ՆՀԲ լծ. ռմկ. խօռ, հօռ, հուռ, ֆուռ, յն. խի՛ռօն: Հիւնք. պրս. դուռէ «աղօխ» բառից։ Աճառ. ՀԱ 1912, 39 յիշում է կասկածով քուշ. yolo «վատ», որի մեկնութիւնը դեռ ստուգուած չէ։

***ՅՈՎԱԶ** (սեռ. –ի) «գիշատիչ մի գազան է. panthère» Ովս. ե. 14, ժգ. 7. Եզն. Պտմ. աղէքս. էջ 150. Կաղնկտ. Ա. 93, Վրք. հց գրուած նաև յաւազ կամ ովազ Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 77. որից յովազաքիւծ «ընձ-

առիծ» Խոր. աշխ. (ևթէ պէտք չէ կարդալ իբր երկու բառ)։

=Պհլ. *yavaz ձևից (Gauthiot MSL 20, 1). սրա հետ հմմտ պրս. یوز yōz «յովազ. 2. որսորդական հետախոյզ շուն», یوزک yōzak «յովազիկ. 2. որսական շուն», քրդ. yūz «որսորդական փոքր շուն»։ Արաներ է փոխառեալ նաև ասոր. ܝܘܙܐ yōzā «յովազ»։ Իրանեան բառը՝ ըստ Horn. Grdr. էջ 252 ծագում է yaoz «յուզել, փնտռել» արմատից, որի վրայ մանրամասն տե՛ս յոյզ:—Հիւբշ. 199։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը յետոյ ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 739, Müller SWAW 78, 425, Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 (որ մեր բառի հին ձևը համարում է *յուվազ) ևն։ Հիւնք. պրս. խուվազ (?): Tomaschek, Deutsche Litrtzeit. 1883, էջ 1254 վրաց. avaza:

ՓՈԽ.—Վրաց. ავაზა ավազա, որ ծագում է հյ. յաւազ հոմանիշից (Հիւբշ. 199)։

Յովանակ տե՛ս Յաւանակ։

ՅՈՎԱՏԱԿ (գրուած նաև յովտակ, ճովտակ) «արու ձի» Ոսկիփ. Մագ. և Երզն. քեր. Վստկ. 197։

ՆՀԲ լծ. թրք. եէտէկ «հետևակ ձի»։ Տէրվ. Altarm. 61, ծան. 2 կցում է սանս. açva «ձի» բառին (=լտ. equus, հյ. ասպ), որի մէջ a ընկած է և ç դարձած յ. բայց իր այս մեկնութիւնը ինքն իսկ մերժելով՝ կարծում է թէ կապ ունի յովանակ բառի հետ։

*ՅՈՎՏ «եբրայական» (yōt) գիրը՝ որ այբուբենի ամենափոքրիկ տառն է» Մտթ. ե. 18. «Յովտ մի՝ որ նշանախեց մի է». սրա ակնարկութեամբ՝ Քննեցէք, ասէ, զգիրս, և յոտ նշան մի՛ անցցէ. Ոսկ. ճառք 550. Յովտ մի զանց առնել ո՛չ է առանց տուժանաց. Ոսկ. յհ. ա. 35. Զի եթէ յովտն նշանախեց՝ որ է մի ի փոքրկանց տառից և ունի զտեղի մեծամեծաց. Եղիշ. չրչր. 243.—լայնաբար նշանակում է նաև «կէտ, նշան». Ջտեղի արտաքնոց աչացն յովտ (յոտ) մի ծրագրեալ, որ ոչ կարէր նշմարել. Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 109 (հրտր. Շահն. բ. էջ 93 այս բառը դնում է ճոտ՝ համարելով գտ. ճոտ «խաղի մէջ չինուած փոսիկ, ուր խաղացողները վէգ, ընկոյզ ևն են նետում»)։ Բառիս գործածութեան ուրիշ օրինակ չկայ։

=Յն. ἰῶτα, որ յն. ι գրի անունն է. գործածուած է Ս. Գրքի նոյն համարում. եբրայեցերէնում նոյն գրի անունն է יוד yōd:

Հներից Երզն. մտթ. 108 մեկնում է «Յովտ ըստ յունականին է ձայն և առ մեր՝ գիր թարգմանի»։ ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են սեմականից, որ սակայն պիտի տար հյ. յոդ (=եբր. יוד yōd, ասոր. ܝܘܕ yud):

ՅՈՐԱԼ «մտածմունքներով չարչարուիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. բ. 13. «Զօրհանապազ հոգալ և զգիշերն ամենայն յորալ». ձևով անստոյգ է բառս, որովհետև նոյն տեղում գտնում ենք յիրալ տարբերակն էլ։

ՆՀԲ լծ. թրք. yorulmaq «յոգնիլ»։

ՅՈՐԴ «առատ, առատահոս» Ես. ը. 7, Եւս. պտմ. Մծբ. որից յորդել «առատօրէն հոսեցնել», յորդիլ «առատ հոսիլ, զեղուլ» ՍԳր. Ագաթ. Մծբ. Եփր. ծն. Եւս. պտմ. յորդաքուխ Ոսկ. Բուզ. յորդագոյն Ագաթ. յորդագուր Մծբ. յորդալոյս Վեցօր. յորդախօս Եւագր. յորդութիւն ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ. յորդանոս Կոչ. յորդիչ Եփր. թգ. բազմայորդ Եփր. են. 91. մախայորդ Կղնկտ.—Նկատելի է յորդեգնաց ձևը՝ Ագաթ.։

ՆՀԲ ուզում է կցել ուղղ և յորձանք բառերին։ Հիւնք. Յորդանան գետի անունից։ Scheftelowitz BB 29, 29 սանս. ṛdhnoti և զնդ. arəd «աճիլ»։ Գաբրիէլեան ՀԱ 1910, 365 առու, առատ և յն. լտ. ru, ruo «հոսիլ» բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 408 սումեր. ur «առատութիւն»։ Պատահական նմանութիւն ունին չէլէն. huord, օսս. furd, ինգուշ. furt «ծով»։

ԳԻՒ.—Մշ. յօռտ ու բօռտ:

ՅՈՐԺՈՐ «յօժար, պատրաստակամ, եռանդոտ» Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 6. Փարպ. որից յորդորել «խրախուսել, քաջալերել» Ոսկ. մ. գ. 37. «խրատել» (այն է «յօժարեցնել») ՍԳր. յորդորակ «խրատ» Ոսկ. մտթ. յորդորութիւն Ոսկ. եւ. յորդորումն Եփր. ժ. 24. Ոսկ. եբր. յորդորագոյն Ոսկ. մ. ա. 25, բ. 13. բազ-

մայորդոր *ՅՀ. կթ.* ինքնայորդոր *Նխ. ա. մնաց. Պիտ.* կամայորդոր *Ճառընտ.* հակառակայորդոր *Մծբ.* մարտիրոսայորդոր *Փարպ.* բքայորդոր *«բուք գրգռող» ՅՀ. կթ.—ըստ իս* յորդ *բառից ազդուած յետնադարեան սխալ ձևեր են* յորդոր *«յորդ, առատ» Գնձ. Շնորհ. եղես. Մագ. քեր. Ոսկիփ.* յորդորել *«շատանալ, յաճախել, զեղուլ» Ագաթ. Եղիշ.* յորդորութիւն *«գետի յորդառատութիւն» Ոսկ. ես.։*

ՆՀԲ յորդ *բառից. լծ. և կամ հայերէնից փոխառեալ է համարում լտ.* hortor *«գրգռել, դրդել, յորդորել»,* hortamen, adhortatio *«գրգռումն, յորդորումն», որոնց նմանութիւնը պատահական է։ (Տագումը տե՛ս* ձիր *բառի տակ)։ Հիւնք. լտ.* hortor: Bugge KZ 32, 22 *և յետոյ* Patrubány SA 1, 191 *յն.* ὀροθύνω *«գրգռել, շարժել» բայի հետ։ Ցիշում է նոյնը Հիւբշ.* IF Anz. 10, 48 *(և յետոյ* Pokorny 1, 137)։—Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 226* յորդ *բառից։* Karst, *Յուշարձան 419 թթր.* yürek *«քաջութիւն, սիրտ»,* yürekli *«քաջասիրտ»,* yür *«քայլել, երթալ», 421 հայ.* հորդել *և* հորդան տալ *ձևերի հետ։*

ԳԻՌ.—Ջղ. ջորդ'որել, *Մշ.* ջօրդ'օրել, *Ախց.* ջօրդ'օրէլ, *Երև.* հորփօրէլ, *Շմ. Տփ.* հօրփօրիլ, *Ասլ.* հէօրդ'րէ'լ, *Նխ.* օրփօրէլ, *Ակն.* օրփըրէլ, օրփէօրէլ. *սրանցից մի քանիսը նշանակում է «յորդորել, դրդել, գրգռել», իսկ Մշ. «առատանալ», Նխ. «աճիլ, մեծանալ» (որից և* օրփօրցնէլ *«մեծացնել, չափազանցել»). Տփ. «մտքից մի բան հնարել». հմմտ. նաև* յորդորան *Վն. «ալեկոծ, ալմկալից (գետ)», որ* յորդ *և* յորդոր *բառերի խառնուրդն է ներկայացնում, Ախց.* օրփօրէլ*։*

[ՅՈՐԲԻԻԹԻ *«քթոց թի կամ անօթ է գռեհկական, ի տկարութենէ բաղկացեալ. որ է եբրայեցերէն. կոֆինուս ասի. իսկ դաղմատերէն կօրբիս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 228 (ա. տպ. վրիպակով* յարևիթի, *բ. տպ.* յորևիթի):

=Պէտք է կարդալ յորբ և իթի *«կողովի և թիի», որ գործածուած է Սղ. ձ. 7. «Ի բաց արարի ի բեռանց զթիկունս նորա, և զձեռս նորա յորթ և ի թի ծառայելոյ». յիշատակուած օտար բառերն էլ պէտք է հասկանալ յն.* κόφινος *=լտ.* corbis *«կողով»։]—Աճ.*

—ՅՈՐՁ *«ջրի առատ հոսանք, զեղում». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* յորձախոր *Ագաթ.* յորձահոս *Ճառընտ.* յորձանք *«յորդ հոսանք» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 41. «եփ եկող հեղուկի եռումը» Վկ. գէ. 24. (գրուած նաև* որձանք *Փիլ. տես. էջ 31).* յորձանաձիգ *Ոսկ. ես.* յորձանուտ *Գծ. իէ. 17. Եւ. քր.* յորձուտ *Վրդն. ծն.* դառնայորձան *ԱԲ.* խորայորձան *Պտմ. աղէքս.* յորձնեռանդն *Լաստ. Սարգ. (գրուած նաև* յորդեռանդ *Ոսկ. զզ. տե՛ս ՀԱ 1911, 690)։*

=Նոյն է յորդ *բառի հետ, որ սրա հոմանիշն է. ձայնական առնչութեան համար հմմտ.* խեղդ *և* հեղձ, խանդ *և* խանձ:

ՆՀԲ յորդ *բառից։ Տէրվ.* Altarm. 56 արձակել*=սանս.* sarj *արմատի հետ։* Bugge IF 1, 451 *առանց ուշադրութեան առնելու* յորձ *արմատը՝* յորձան *մեկնում է իբր* <*յորդսան<*յորդոսան< յորդահոսան:

ՅՈՐՋՈՐՋ *«անուն, կոչումն» Շնորհ. տաղ. որից* յորջորջել *«կոչել, անուանել» Եւ. քր. Եփր. թգ.* յորջորջանք *Սեբեր. Եւ. քր.* յորջորջումն *Սեբեր. Ոսկ. ես.* յորջորջանօք *«միայն անունով, անուանապէս» Կոչ.։*

=Կրկնուած է պարզ *յորջ *արմատից, որ առանձին չէ գործածուած։*

ՆՀԲ կրկնուած ոգումն *բառից։ Հիւնք. պրս.* խուռուս *«աքաղաղ, աքլոր» բառից։* Pedersen. *Հայ. դր. լեզ. 46 արմատը* որջ՝ *ուզում է կցել* որդի *բառին։*

ՅՈՐՍԱՅՍ *«մէջքի վրայ պառկած» Ոսկ. մ. գ. 31. Կոչ. 307. Փիլ. Իգն. Վրք. և վկ. Ա. 176. որից* ի յորսայս *Ցայսմ.* յորսայս առնել *«մէջքի վրայ պառկեցնել» Վրք. և վկ. Ա. 466.* յորսայսեալ *«ծուլաբար մեջքի վրայ անհոգ պառկած» Առակ. գ. 9. Կանոն.* յորսայսել *«պառկեցնել» Վրք. հց. ա. 3. «գետին խփել» Լաստ. Նար. լզ. էջ 98.* յորսայսութիւն *Նիւ. կազմ. կայ և առանց նախաձայնի՝* որսայս *«պառկած» Վրք. հց. ա. 3,* որսայսեալ *Խոր. Պիտոյ.։*

ՆՀԲ լծ. երես, *թրք.* yüz *«երես»։*

ԳԻՌ.—Ջղ. հօսա ընգնել, հօսանգ տալ

«իշխանաւորի պէս անկարգ կերպով թեքուիլ. պառկիլ, ընկողմանիլ»։

Յու տե՛ս Յայ։

***ՅՈՒԼԻՍ** «Հռովմէական տոմարի եօթնե-րորդ ամիսը» Տոմար. Յայսմ.։

=Յն. ἰούλιος, ἰούλις համանիշից, որ փոխառեալ է լտ. julius բառից. այս էլ ծագում է Յուլիոս Կեսարի անունից, որ ծնուել է նոյն ամսի 4-ին. (Յուլիոս=Jūlius անունը բուն նշանակում է «Արամազդի, Juppiter-ի» և յառաջանում է *Jovilios ձևից. տե՛ս Walde 397). Համմտ. Օգոստոս ամսանունը։ Փոխառութեամբ անցած է բազմաթիւ լեզուների, ինչ. ֆրանս. juillet, իտալ. luglio, գերմ. Julius, վրաց. ივლისი, թուրք. ivlis, ռուս. июль ևն։—Հիւբշ. 367։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Ամսանունների ծագման վրայ տե՛ս Բազմ. 1897, 138—141։

ԳԻՒ.—Գրականից են փոխառեալ Ախց. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. ճուլիս ևն.—Ննխ. կայ նաև ուլիս ձևը (Պատկ. Երկեր, հտ. Գ. էջ 77)։

Յուկամ տե՛ս Ուր։

ՅՈՒՂԻԴԱՅ «քար կազմեալ ի մանր մանր խեցեաց քարացելոց» (ֆրանս. oolithe). ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 874ա. նոյնը գիտէ նաև Քաջունի, հտ. Բ. 203. բայց աղբիւրը յայտնի չէ։ Տե՛ս և յաջորդը։

***ՅՈՒՂԻԴԱՍ** «նշանաւոր մի ձուկ է». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 148. Զկնամորթս... յուղիդաս երկքանքարաւորս և այլ ժանիս ձկանց։

=Յն. ἰουλίς, ἰουλίδος «կարմիր գոյնով մի տեսակ ծովային ձուկ»։—Աճ.

ՅՈՒՆ. անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սեբեր. 213. «Թեպէտև ունկն (Մաղքոսի) հատաւ, անդէն եդեալ սքանչելեօքն. սակայն ձեռքն յուն երախտաւորին ո՛չ թափեցաւ»։ Այս վկայութիւնը ունի ՆՀԲ ճառընտրից միայն և դնում է իբր ուն «զօրութիւն, ույժ», որ յետին ձև է և չի յարմարւում տեղին։

***ՅՈՒՆԱՊ** (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «յունապ պտուղը» Վրք. հց. ա. 183, բ. 422. որից յունապի «նոյնի ծառը» Մխ. առակ. Վրք. հց. Բժշ.—գրուած է նաև յունննապ.—ըստ Seidel, Մխ. Հեր. § 91 zizypha rubra, գերմ. rothe Datteln.

=Արաբ. عنّاب ʻunnāb «յունապ», որից փոխառեալ են նաև Թրք. hünnab, թթր. ինապ, վրաց. ունაბი. unabi, ռտ. inab ևն։ —Հիւբշ. էջ 271։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 662:

ԳԻՒ.—Կր. ճունապ, Պլ. ճունննար, ճիւնճար, Ախց. ունապ, Ագլ. Տփ. ո՛ւնար, Ղրբ. ունճա՛ր, Ասլ. Ռ. ճինճար, Շմ. ինճար, Սվեդ. ընճոր, Գոր. ա՛ննապ. արաբերէնից նոր փոխառութիւն է Տփ. ʻուննար, ինչպէս Պլ. ճիւնճար թուրքերէնից.—Նոր բառ է յունապի Տփ. «յունապի գոյնով, մի տեսակ կարմիր»։

***ՅՈՒՆԻՍ** «Հռովմէական տոմարի վեցերորդ ամիսը» Տոմար. Յայսմ. գրուած է նաև յունի (յամսեանն յունի) Նխ. Թղթ. պօղ.= Եւթաղ. 101։

=Յն. ἰούνιος ձևից, որ ծագում է լտ. junius համանիշից. այս էլ յառաջանում է Juno «Յունոն» աստուածուհու անունից, որ Արամազդի քոյրն ու կինն էր (Walde 398): Բառը փոխառութեամբ անցել է շատ ուրիշ լեզուների, ինչ. ֆրանս. juin, իտալ. giugno, գերմ. Junius, անգլ. june, վրաց. ივნისი, թուրք. ivnis, ռուս июнь ևն։—Հիւբշ. 367։

Ամսանունների վրայ երկար տե՛ս Բազմ. 1897, 138—141։

ԳԻՒ.—Գրականից փոխառութեամբ կայ ճունիս ձևը. բայց ունինք նաև Ննխ. ունիս (Պատկ. Երկեր, հտ. Գ. էջ 113)։

***ՅՈՒՆՈՒԱՐ** «Հռովմէական տոմարի առաջին ամիսը». ա՛յս է նոր գրականի ընդունած ձևը. հների մօտ կար նաև յանուար Շիր. հրտր. Պատկ. 4, 7. յունվար, յանվար Յայսմ. Տոմար. յունուվար Վրք. իգն. 184 և ամենահինը՝ յունուարիոս Եւս. քր. բ. էջ 178։

=Յն. ἰανουάριος ձևից, որ փոխառեալ է լտ. januarius բառից և այս էլ ծագում է լտ. Janus անունից, որ է «արեգական ընթացքի աստուածը» (Walde 374. ճիշտ չէ դնել բաբել. yāna «ամիս» բառից)։ Փոխա-

ութեամբ անցել է բազմաթիւ լեզուների. հմմ. ֆրանս. janvier, *իտալ.* gennario, *գերմ.* Januar, Jänner, *անգլ.* january, *ռուս.* январь *ևն։—Հիւբշ. 367։*

Հներից Տաթև. ամ. 666 և հարց. 484 «յունվարն ի հռոմ լեզուէ թարգմանի ծննդեան ամիս». իսկ Տաթև. հարց. 201 համարում է Յովան *անունից, որ է «նախնին Հռովմայեցւոց»։ Նորերից նախ ՆՀԲ տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը։—Բազմ. 1897, 79 սկսեց գործածել ըստ լատինականին* յանուար, փեբրուար, *փխ.* յունուար, փեաւրուար *ձևերի, որոնք յայտնի չէ թէ ի՛նչպէս են յառաջացել և այժմ սովորական են դարձել մեր գրական լեզուի մէջ։ Այս մասին թեր ու դէմ կարծիքներ տե՛ս Բազմ. 1897, 138—141։ Նորմուծութիւնը տևեց մի տարի և հետևորդներ չունեցաւ։*

ԳԻՌ.—Սեբ. ջունվար, *Ախց. Ննխ. Շմ. Պլ.* ճունվար, *Ղրբ.* ճունուվար *ևն՝ փոխառեալ են գրականից.— ոմանք նմանողութեամբ* փետրուարի *արտասանում են* յունրվար:

Յուշ *տե՛ս Ուշ։*

***ՅՈՒՇԿԱՊԱՐԻԿ**, ի-ա *հլ. «առասպելական մի էակ» Ես. ժգ. 22, լդ. 11, 14. Եզն. Ոսկ. ես. Եւս. քր. Ա. 7, 13, 22. Պտմ. աղէքս. = Խոր. բ. 60. Վրք. հց. էլ. արիստ. 22. Վահր. երրդ. 165.* յուշկապարիկ ծովային *«Սիրէնա, յն.* Σειρὴν*» Եպիփ. բարոյ.— ածականաձև գործածուած գտնում եմ մի անգամ Ոսկ. եբր. 34 (տպ. Վիէննա 1855, էջ 14) «անհեդեդ յուշկապարիկ գաղանացն» (ծովային հրէշների համար ասուած)։ Ս. Գրքի թարգմանութեան մէջ մեր բառի դէմ գտնում ենք յն.* ὀνοκένταυρος *«իշակենտաւրոս», որի համար էլ Եզնիկ ասում է. «Յուշկապարկաց ասեն բնակել յաւերակսն, զոր յոյն լեզու իշացուլս ասէ»։ Բառս գրուած է նաև* վշկապարի *կամ* վշկապարիf *(սեռ.* -եաց*) «Կատաղիք Դժոխոց» Ոսկ. տիտ. 329 (չունի ՆՀԲ. գիտէ միայն ԱԲ)։*

=Իրանական փոխառութիւն է, որ բարդուած է յուշկ *և* պարիկ *բառերից. վերջինը պհլ.* parīk *հոմանիշից է, իսկ առաջինի հետ հմմտ. պրս.* vušk *«էշ», որին շատ համապատասխան է գալիս* վշկապարիկ(f) *ձևը. սրանով* յուշկապարիկ՝ *յունարէնին համաձայն՝ դառնում է «իշապարիկ»։—Հիւբշ. 199։*

ՆՀԲ յունարէնի համեմատ մեկնում է «պարիկ իշուկ», բայց նաև «վիշապալի պարիկ, վիշապ ձուկն»։ Müller SWAW 42, 251, Justi, Zendsp. 180, Lag. Btrg. baktr. Lex. 54 պարիկ *բառից։ Պալասանեան, Պատմ. գրակ. 199 իբր* յուշկ+ պար+իկ *«ծանր պար եկող»։ Էմին, Հայ. հեթ. կր. (Թրգմ. Յոյս 1875, 357) սխալ է համարում թարգմանել* ὀνοκένταυρος, *ասելով թէ թարգմանիչները ո՛չ իբր կատարեալ հոմանիշ, այլ իբր մերձանիշ բառ են դրած յունարէն ձևի դէմ։* Lag. Arm. St. § 1573 իշուկ *և* պարիկ *բառերից, որ յիշում է Հիւբշման և մերժում։ Տէրվ.* Altarm 96 յուշկա *մեկնում է զնդ.* huška, *հպրս.* uška, *պրս.* xuśk, *սանս.* çuška *«չոր», որով* յուշկապարիկը *դառնում է «ցամաքային պարիկ»։ Նոյն ձևով մեկնելով Պատկ.* Матер. I. 11, *սրբագրում է բառը* ճուշկապարիկ *ձևով։ Հիւնք. պրս.* ուշկէ *«հեկեկանք»+հյ.* պարիկ *բառերից։ Ալիշան, Հին հաւ. 186 «*յուշիկ՝ *կամաց* պարող *ոգի»։ Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 998 և 1406)* վիշապ *«օձ»+*պարիկ, *որով հասկացւում է «կատաղիք դժոխոց, որոնք մազերի տեղ օձեր ունէին»։*

Յուպէտ *տե՛ս Ուր։*

ՅՈՒՌԹԻ *«արգաւանդ, ջրարբի, բերրի» Ծն. ժգ. 10. «առատահոս» Նար. 170. Լծ. Նար. որից* յուռթանալ *«աճիլ ,ուռճանալ» Շնորհ. վիպ. գրուած է նաև* ուռթանալ *Անան. եկեղ. Փարպ. նոյն է դարձեալ* ուռդ *«լցեալ» Բառ. երեմ. էջ 258։*

ՆՀԲ լծ. յորդ: *Հիւնք. լտ.* hortus *«պարտէզ» բառից։*

ԳԻՌ.—ՆԲ. ըռթընալ *«արտը ջրուելով ուռճանալ»։*

ՅՈՒՌՈՒԹ, ի *հլ. «սովորաբար անեզական է.—Մանդ. ունի նաև* ո *հլ.) «կախարդանք, բժժանք» Բուզ. ե. 48. Ոսկ. կող. ը. Եզն. որից* յուռթել *«կախարդել, հմայել» Ոսկ. կող. ը. և ես. Կոչ. Մանդ.* յուռթիչ *«կախարդ»*

Ոսկ. կող. յուրքութիւն Նոնն. յուրքոյունէ կամ յուռութքոյունէ Բ. մակ. ժբ. 40. գրուած է նաև ուռութ, ուրքել Մանդ. ջուռուրքոյց, ջուռուրքէ Կանոն. սխալ ձևեր են յուրք ԱԲ և յուրք Կանոն. (ածանցներից ենթադրուած)։

ՆՀԲ լծ. յն. իէրօ՛բիս «սրբազանեալ».

Հիմք. յն. ἱερομαντία «կախարդանք»։ Ալիշան, Հին հաւ. 380 համարելով բուն «չրահմայութիւն»՝ հանում է յուռքի բառից։ Բ. վ. Գէորգեան, Խորենացին Խորենացիով, Վղրշպտ. 1899, էջ 37 դուռութ «ձկնկիթ» բառից (որ է ըստ ԳԴ պրս. արաբ. قروت qurūt «չորաթան»)։

ՅՈՒԹՄԱՐԻԼ «ոխակալութեամբ թշնամուն չարիք նիւթել». մէկ անգամ ունի Մանդ. էջ 109. «Նսափ հանապազ (ոխակալն) և խորհի պատահարս չարեաց, և դիպումն փորձութեանց նախանձորդին ըղձանայ, շրջի մտախորհ յուռմարեալ (այլ ձ. ուռ մառեալ, յառմարեալ) և երկնէ իբրև ծննդական». որից յուռմարութիւն «ոխակալութիւն, քինախնդրութիւն». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մեկն. մտթ. ըստ Ճառընտ. «Զնախանձ ի բաց մերժեսցուք, զտրտմութիւն և զյուռմարութիւն և զառանց բարբառոյ աղաղակն հատցուք»։ Այս երկու բառերը գտնում ենք նաև գործածուած Վրք. հց. և Ոսկ. եփես., բայց սխալմամբ գրուած յիմարութիւն, յիմարիլ. «Զնախանձ մերժեսցուք, զտրտմութիւն և զյիմարութիւն և զառանց բարբառոյ զաղաղակն ի բաց մերժեսցուք». Վրք. հց. բ. էջ 606.—«Յանկ մտախորհ յիմարեալ սրտառուչ սրտում և տխուր շրջի». Ոսկ. եփես. ժե. էջ 832։

Ըստ ՆՀԲ յուռմարութիւն անստոյգ բառ է, «թերևս որպէս մոմռումն, տըրտունջ»։ Վերի օրինակները մէջ է բերում Նորայր, Հայկ. բառաք. 70, բայց յուռմարիլ և յիմարիլ ձևերի մէջ չի կարողանում ընտրութիւն անել։ Սակայն անտարակոյս պէտք էր ընտրել յուռմարիլ, որովհետև յիմարիլ բառի նման սովորական մի ձև անկարելի էր որ չփոթուէր և ստանար անսովոր յուռմարիլ ձևը, մինչդեռ հակառակը շատ բնական էր տգէտ գրիչների համար։

ԳԻՒՏ.—Իբր գաւառական բառ յիշուած է յուռմառել «թշնամութեամբ պատճառներ գտնել». բայց աղբիւրս չեմ նշանակած (ստուգել)։

*ՅՈՒՍ «մի տեսակ ծխանելի փայտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճժգ. «Երկրորդ դեղ՝ որ զտկարութիւն և զերկչոտութիւն սրտին տանի, որպէս յուսն որ է ծխանելի փայտն և մրջանն և վարդիջուրն»։

= Պէտք է կարդալ յուտ (փոխանակ յուս. սխալը յառաջացել է ս և տ տառերի շփոթութիւնից) և սրանով հասկանալ Թրք. عود öd «հալուէ», որ դարձած է նաև հյ. յօտ, ուտ: Անշուշտ պէտք չէ կապել գւռ. ճուս «գաղ» (տե՛ս ճուսի) բառի հետ, որովհետև գաղի փուշը թէև վառելիք է, բայց ո՛չ փայտ է և ո՛չ էլ ծխանելի։— ԱՃ.

ՅՈՒՍԻԿ «փրկանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 229։

ՅՈՒՐԱԼ (կամ յորալ). անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 110. «Ախոյանքն յարձակէին, կապարճակիրք յաղեղանցն յուրային»։ ՆՀԲ մեկնում է «սուրալ», որ յարմար չէ տեղին. պէտք էր սել «արձակէին, նետաձիգ լինէին»։

ՆՀԲ լծ. թրք. yürümek «քայլել, վրան արշաւել»։ Մառ, Грам. др-арм. 204 նոյն է դնում սուրալ բայի հետ։

ՅՈՒՐԱՆ, ո եղ. «ցորենի դէզ». մէկ անգամ ունի Բուզ. 111. «Սպառէր զամենայն յուրանս և զնորամանս և զմառանս գինւոյն». նոյնը ցուրան սխալագիր գրչութեամբ ունի Եւս. քր. ա. 209. «Պիրամիդն, որ է ցուրան բլրաձև». միևնոյն բառն է դարձեալ յօրան (որ է յաւրան=յուրան). Զյօրանս տա Քով աւանաւն կանգնեաց. Եւս. քր. ա. 205 (Եգիպտոսի բուրգերի համար է ասում). Որպէս եղին յօրանոյ բերանակապ շուրջ եկեալն ի կալն (յն. γέννημα «բերք») Նիւս. կուս.։

Հ. Մ. Աւգերեան, Եւս. քր. հրատարակութեան մէջ (ծան. 5) դնում է յն. πυραμίς ձևից, իբր ճուրան: (πυραμίς ծագած համարելով յն. πῦρ «հուր» բառից, ըստ այսմ և հյ. յուրան<*ճուրան՝ ճուր բառից)։ Բառարանները համարում են անստոյգ բառ. ՆՀԲ մեկնում է՝ յուրան

«կա՛մ է բրգաձև աման, կարաս, սիւրահի, սիվրի գապ, և կամ է մառան ցորենոյ, շտեմարան, ամբար», ցուրան կամ յուրան «պիրամիդ, բուրգն հրաձև կամ տանձաձև, ցորենաձև»։ ՋԲ յուրան «թերևս օրան ցորենոյ դիզեալ բրգաձև. և՝ բուրգն»։ ԱԲ յուրան «բուրգ. կոթող. 2. բրգաձև դիզած որայ. 3. բրգաձև աման»։ ՋԲ և ԱԲ ջնջած են սխալագիր ցուրան գրչութիւնը, որին համաձայն է նաև Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 20։ Նորայր, Բառ. ֆր. 1009 բ արաբ. ճէրէմ բառի հետ (իմա՛ هرم haram «բուրգ»)· Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, թ. 122 հպրս. *yava-dhāna «գարու աման» ձևից, որ պիտի տար պրս. جودان ǰaudān: Յօրան բառի հետ կցելով՝ անստոյգ բառի իմաստը վերի ձևով որոշեց Աճառ. Արրտ. 1915 (անտիպ մնացած)։

Յոփինանեմ, Յոփինընթաց տե՛ս Յոփ։

ՅՍՏԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մաքուր, զուտ, պարզ, վճիտ» ՍԳր. Սեբեր. Վեցօր. Ոսկ. յհ. ա. 20, 24, 34. «թափանցիկ» Պղատ. տիմ. «որոշ լսուող (ձայն)» Եփր. համաբ. որից յստակել Եզն. Ագաթ. յստակեցուցանել Եփր. ել. յստակութիւն Իմ. ե. 24. Եզն. Եփր. ծն. յստակապաս Կոչ. յստակամիտ Եփր. թգ. 374 և մնաց. յստակզրուց (նորագիտ բառ) «պարզ և մաքուր խօսող» Փոնց. 58. յստակօրէն (նոր բառ). գրուած է նաև յիստակ Եփր. աւետ. 274. ն նախդիրով (հմմտ. յնճուլ-ճեցուկ) ունինք նստակ «յստակ» Կնիք հաւ. էջ 7։

ՆՀԲ «որպէս թէ ցտակ կամ ցյստակ զնստեալ պարզեալ», իսկ յստակութիւն «թերևս լծ. և ընդ ստուգութիւն»: Հիւնք. յն. στακτός «զտհալ, պարզեալ»։ Patrubány ՀԱ 1908, 246, Monde or. II (1907/8), էջ 222—3 հսլ. čistŭ «մաքուր» և լտ. caelum «երկինք» բառերի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 328 սատակ «պարզ»=պրս. sāda «պարզ» բառն է։ Պատահական նմանութիւն ունին հսլ. istŭ, ռուս. истый, լեթթ. īsts «ստոյգ, ճշմարիտ», որոնք հանւում են es- «լինել» արմատից (Berneker 435. Trautmann 105):

ԳԻՌ.—Բլ. Ջղ. ջիստակ, Ալշ. ջիստագ, Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Շմ. Վն. Տփ. խստակ, Ռ. ճիսդագ, Խրբ. Հմշ. Սեբ. խսդագ. Ասլ. խսդագ, խսդա*, Զթ. խսդօգ, խսդոգ, Սվեդ. իւսդիւգ, Մշ. լիստագ, Ոզմ. ստակ. բոլորն էլ «յստակ, մաքուր». իսկ Սչ. խսդագ «ոչ-կախարդական».—բայական ձևով՝ ստկել (Սլմ. ըստըկել, Ննխ. ստըգէլ, Սչ. սդ՝ըգել, Ախց. Կր. Մրղ. խստըկէլ, Պլ. ըսդըգէլ, Ակն. Սեբ. խսդըգէլ, Մկ. ըստըկիլ, Խրբ. խսդըգիլ) «կեղտները հանել» կամ «մաքրել, սրբել», խստակնալ «մաքրուիլ», խստկուկ կամ ստկուկ «մաքրուած», յստակչրել «մաքուր ջրի մէջ գցել՝ լուալու համար»։

+ՅՕԴ, ի հլ. «մարմնի անդամների կապը» ՍԳր. «քերականական յօդ» Ոսկ. յհ. ա. 1. Թր. քեր. որից յօդել «կապել, կազմել, յարմարել, պատշաճեցնել» Եփես. բ. 21, դ. 16. Եփր. ծն. Սեբեր. Վեցօր. Եզն. «մի սուտ սարքել» Եփր. թգ. Ոսկ. ես. Եւ. պտմ. յօդուած Վեցօր. Եզն. Եփր. թգ. յօդակապ Եւագր. Վեցօր. յօդապատ «մարմնեղէն» Եզն. Մծբ. Ոսկ. յհ. ա. 6. «լաւ կապակցեալ (խօսք, գրուածք)» Եւ. պտմ. Ոսկ. յհ. ա. 11. Վեցօր. անբաւայօդ Վեցօր. 67. բարեյօդ Վրք. հց. գեղեցկայօդութիւն Դիոն. ածայ. կապարայօդ Արծր. բազմայօդ Վեցօր. ստայօդ Վեցօր. յօդացաւ, յօդուածագիր (նոր բառեր)։ Այս արմատից զ նախդիրով՝ զօդ, ի հլ. «ամուր կապ» Կող. գ. 14. Եւ. քր. որից զօդել Գ. թագ. ե. 6. Բ. մակ. բ. 33. զօդուած Նար. զօդած Կնիք հաւ. էջ 22. զօդամանեալ Վանակ. յոբ. ոսկեզօդ Ոսկիփ. պայծառազօդ Պիտ. ևն։ Գրուած է օդ օդ (փխ. յօդ յօդ) Յայսմ. ապր. 23 (Օդ օդ կտրատեցին և սպանին)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. au-dh- ձևից, որ աճած է au- կամ eu- «հագնիլ, հիւսել, մանել», բայց նաև «կապել» արմատից՝ dh աճականով։ Ցեղակից ձևերը տես ագանել և օթ բառերի տակ։ Այստեղ առանձնապէս յիշում ենք այն բառերը, որոնք «կապ» իմաստն են ցոյց տալիս. այսպէս՝ լիթ. aũkle «ոտքի կապ», auklis «չուան», լեթթ. àukla

«կապելու թել», հպրուս. auclo «ձիու երասանակ, սանձ», լիթ. aũtas «ոտքի փաթաթան», լեթթ. àuts «կտաւ, կապ»: Վերջին ձեւերը ցոյց են տալիս արդէն «հագնիլ» և «կապել» գաղափարների նոյնութիւնը:

Peterm. 20, 33, 41 սանս. yuj̃ արմատից: Lag. Arm. Stud. § 1574 սանս. abhidhā «կապել»=զնդ. aiwidā, սանս. abhidhāni «վզկապ», զնդ. aiwidāna «գօտի»: Տէրվ. Altarm. 53, 55, Նախալ. 48, 100, Մասիս 1881 մայ" 1, 1882 յունիս 7 yu, yug «կապել» արմատից. բուն արմատն է յաւ. Հմմտ. լիթ. jutis, սանս. yuti «յօդ, զօդ»: Մառ ЗRO 5, 317 զնդ. aṅt «կապել»? Հիւնք. օդ «կօշիկ» բառից: Bugge KZ 32, 22 և IF 1, 449 զնդ. yaoiti-, սանս. yūli, լեթթ. jūtis «յօդ, կապ» ձեւերի հետ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 115 յ նախդիրով օդ «կօշիկ» բառից, որի ծագումը տե՛ս առանձին: Pokorny 1, 16 և 109, Trautmann 17 կրկնում են Pedersen-ի մեկնութիւնը, միևնոյն ժամանակ Pokorny 1, 201 Bugge-ի մեկնութիւնը: Scheftelowitz KZ 54 (1927), 232 սանս. yauti «կապել»: Ուղիղ մեկնութիւնը ունի Pokorny 1, 109, որի աղբյուրն է Pedersen:

ԳԻՒ.—Երև. զօք դ՛ենլ, Ալշ. Մշ. զօդ՛ել, Ղրբ. զօքէլ «երկաթէ առարկայի մաշած մասի վրայ նոր երկաթի կտոր կպցնելով նորոգել», Ննխ. զօքէլ «մերձաւորել»:

ՓՈԽ.—Փոխառութի՞ւն է թէ պատահական ավար. hod «յօդ, զօդ, Gelenk, Wirbel»:

ՅՕԴԱՏՐԵԼ «սպասել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 229:

ՅՕԴԹԵԼ «հրամայել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 229:

ՅՕԹ «մի տեսակ գազան». նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յովսիմ. 24. «Եւ տեսանէի վիշապք և պիծակք և յօթք ահագին երբև զուղտ, և այլ մեծամեծք»:

ՅՕԺԱՐ «սրտով պատրաստ, հաճ և հաւան» Մտթ. իզ. 41. Մրկ. ժդ. 38. Ոսկ. եբր. որից յօժարիլ ՍԳր. յօժարանալ Եփր. ծն. յօժարացուցանել Եփր. բ. կոր. յօժարութիւն ՍԳր. չարայօժար Սեբ. իթ. 26. Վեցօր. Կոչ. 188. Ոսկ. յհ. բ. 9. ինքնայօժար Ագաթ. Ոսկ. կամայօժար Մանդ. կանխայօժար Լմբ. առակ. մշտայօժար Նար. ղգ. մտայօժարութիւն Կոչ. մեծայօժար (նորագիւտ բառ) Հայել. 297. յօժարեցութիւն Եփր. ել. Եւթաղ. 138 (ըստ Վարդանեան, Եւթաղ 147, ծան. յն. προτροπή թարգմանուած է միշտ «յօժարեցութիւն», իսկ πρόθεσις և προθυμία «յօժարութիւն»), սիրայօժար, յօժարակամ (նոր բառեր): Գրուած է նաև յուժար:

ՆՀԲ յոյժ յարեալ կամ յորդոր. թրք. նազըր «պատրաստ»: Lag. Btrg. baktr. Lex. 30 զնդ. aiwij̃ara. Տէրվ. Altarm. 53, 55, 57, Նախալ. 100 yug «կապել. լծել» արմատից: Հիւնք. նուաճարիլ բալից:

ԳԻՒ.—Ալշ. ջօժար, Ագլ. Ախց. Գոր. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Սլմ. Տփ. նօժար, Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. օժար:

ՅՕՂԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. մ. բ. 671. «կարգի իմն աղագաւ յարեաց զնոսա յառակն և յօղելոյ վասն զկերպարանսն». բնագիրն ունի διαπλάσσω «յօրինել». ուստի կարելի է ուղղել բառը յօղել, ինչպէս գտնում ենք մի քիչ ցած՝ էջ 673. «Զխմորն և զհաստ մանանխոյն վասն զօրութեան քարոզութեանն յօղէ յառակին»:

ՆՀԲ, ՁԲ և ԱԲ հանում են օղ բառից, իբր «օղ ընդ օղ յարել». ԱԲ տալիս է և օղել կասկածական ձևը:

ՅՕՆ, ի-ա հլ. (հների մօտ անեզական. յետոյ ի հլ. նաև եզակի գործածուած) «ունք» Ղեւ. ժդ. 9. Ես. գ. 16. Սեբեր. 117. որից յօնեղ «առատ յօնքերով» Յայսմ. «մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 497), յօնակից Ճառընտ. Յայսմ. Վրք. ոսկ. Սիսիան. յօնանօն Սիսիան. թալայօն Յայսմ. բարձրայօն «ամբարտաւան, հպարտ» ՅՀ. կթ. ընդվայրայօն Սրգ. ա. պետր. է. (բ տպ. էջ 296). կկզայօն Վրդն. պտմ. Ոսկիփ. կցայօն Մարթին. մրայօն ՅՀ. կթ. յօնֆար «ծարրաքար» մՀյ. բառ: Գրուած է նաև յուն ձևով. ինչ. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 303՝ յունից, Կիր. էջ 5՝ յունօf, Թլկր. էջ 27՝ յունfն, իսկ Քուչ. 44՝ օնf:

ՆՀԲ լծ. Թրք. öñ «առաջք»։ Lag. Urgesch. 672 զնդ. hāna, որ չգիտեն ո՛չ Justi և ոչ Bartholomae։ Հիւնք. յաւակնիլ բայից։ Lidén, Arm. Stud. 27 համեմատում է սանս. pákṣma «արտևանունք», զնդ. pašnəm, պհլ. pēš, քրդ. pač «կոպ» բառերի հետ, որոնց բուն նշանակութիւնն է «մազ» և կցում են պրս. pašm, յն. πόκος «ասր, գեղմ», հբգ. fahs «մազ» և հյ. ասր բառերի հետ. վերի արիական ձևերի նախաձևն է *pok´s-no-, որի *pək´s-nā ձայնդարձից կարող է գալ հյ. յաւն (նախաձայն p-ի անկումով և k´sn խումբը վերածուելով ւն)։ (Այս մեկնութիւնը կրկնում են Walde 568, Boisacq 759, իսկ Pokorny 2, 17 շատ խնդրական է համարում)։ Karst, Յուշարձան 416 մոնղոլ. anisxa, բուրեաթ. nyitke, թունգուզ. enitke «յօնք, թարթիչ», 422 թթր. öng «առաջը»։

Գւռ.—Ցղ. յօնք, Ախց. օնք, վօնք, Գոր. Կր. Ղրբ. Ննխ. (գիւղերը) օնք, Սչ. օնք, օնք-ֆի, Ոզմ. օնք', Սվեդ. էօնք.—Ագլ. յունք, Ալշ. Մշ. Ջղ. յ̤ունք, Հջղ. հունք, Ակն. Երև. Խրբ. Հմշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Սեբ. Սլմ. Տիգ. Տփ. ունք, (սեռ. Խրբ. ընքի, յգ. Ակն. ըքվի, իքվի, Հմշ. ընքվի, Սեբ. ըքվի), Բլ. ունկ, ունք, Մկ. ունք', Ռ. ընքվի, իքվի, Ջթ. ը՝նքվը՝ (յգ. ը՝նքվը՝նա), Վն. ունք', ընք'վեր (սեռ. ընք'վերաց), Պլ. իքվի (յգ. իքվինէր), Ասլ. ը*վի. (Տէրվ. Altarm. 17 գտ. ընքուի ձևի համար ասում է թէ՝ եթէ չի վերաբերիլ յօնք բառին, կպատկանի հյ. քիւ, սանս. sku «ծածկել, փակել» բառերին. բայց սխալ է. ընքուի երկակիի ձև է, ճիշտ ինչպէս աչուի, ձեռուի, ծնկվըներ են)։ Նոր բառեր են ունքաբացուիլ. ունքախառն, ունքակախ, ունքամէջ, ունքծռութիւն են։

Յօշ տե՛ս Օշ։

ՅՕՍՆԵԼ «պղծել, շնալ, պոռնկիլ» Ոսկ. մտթ. էջ 685 (ըստ գեղեցիկ սրբագրութեան Նորայրի, Հայկ. բառաք. էջ 21), որ և ասւում է յօսել Կանոն. յօսնով Փիլ. Եփր. ծն. 130. յօսով Հին բռ. ինչպէս նաև յուսով, յուսնով, յուսկով? որից յօսնական «պոռնկական» Նար. կ. էջ 152։

ՆՀԲ լծ. Թրք. եօսմա, եօսուն, հէվէս, հէֆս և հյ. հիւսել: Հիւնք. ամուսին բառից։ Müller WZKM 6 (1892), 267 և SWAW 136 (1897), էջ 9 սանս. yábhati. հսլ. jebati, յն. ἄπτω, οἴφω «մերձաւորիլ» բառերին զուգակից. հյ. յօսնել ներկայացնում է սանս. ըղձականի ձևը՝ yi-yap-sa-tē «ցանկանալ մերձաւորիլ»։

—ՅՕՏ տե՛ս Յատ-անել։

*ՅՕՏ, որ և ուտ «հալուէ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2160, § 2425. տես և յուտ:

=Թրք. اود öd «հալուէ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.։

+ՅՕՐԱՅ (սեռ. ի) «խորթ հայր, հօրու» Սեբեր. Խոր. Փիլ. հին բառ է. ածանցներ չունի և յետնաբար գործածութիւնից դադարելով՝ փոխանակուեց հօրու հոմանիշով՝ որ շինուած է մօրու բառի օրինակով։

=Բնիկ հայ բառ՝ որի բուն արմատը տե՛ս հայր բառի տակ. կազմութեան կողմից հմմտ. յն. πατρυός «հօրու», πάτρως «հօրեղբայր», լտ. patruus, անգսք. faedera «հօրեղբայր», fadu «հօրաքոյր», հբգ. fatureo «հօրեղբայր», գերմ. vetter «հօրեղբօրորդի», զնդ. tūirya- (որ է *ptūirya-), սանս. pítṛvya- «հօրեղբայր» (Walde 565, Boisacq 751, Pokorny 2, 4)։—Հիւբշ. 477։

ՆՀԲ հայր բառից։ Վերի ձևով մեկնեց (սկզբնականն ընդունելով յօրայ) Հիւբշ. ZDMG 35 (1881). 656 և Arm. Stud. § 215։

Յօրան տե՛ս Յուրան։

ՅՕՐԱՆԱԼ «յղփանալ, առլցուիլ» Օրին. լբ. 15. Մծբ. Պիտ. «շատանալ, տարածուիլ» Վրք. և վկ. Բ. 1. «պարծենալ, պանծալ, հըպարտանալ» Ոսկ. մ. ա. 4, բ. 12. եբր. 554. Արծր. Իգն. գրուած է նաև յուրանալ, յովրանալ ԱԲ. որից յօրացում Տօնակ. Վանակ. յոբ. (տե՛ս և հօրան բառի տակ)։

ՀՀԲ յոյր բառից։ ՆՀԲ լծ. յօրան, յոյր, զօրանալ, յոռպանալ, յուռթանալ, ուռճանալ: Հիւնք. յոյր բառից։

Գւռ.—Այս արմատից են հոռ Երև. Վն. «ազատ, հանգիստ մեծացած մարդ կամ ա-

նաստն. նաև սաստիկ աճած, փարթամացած բոյս», ճոռաճալ *Ալշ. Երև. Վն. «մարդոց և անասնոց ազատ, հանգիստ ապրելն ու գործելու անընդունակ դառնալը. նաև բոյսերի սաստիկ աճելը, փարթամանալը, զորանալը, որոնք պարարտութիւնից կամ բնաւ պըտուղ չեն տալիս, կամ տալիս են շատ քիչ» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 402)։*

ՅՈՐԱՆՋ *«յօրանջելու գործողութիւնը»* *Կրպտ. ոտ. (տե՛ս Նոր ժղ. Գ. էջ 51). որից են* յօրանջել *Եզն. Վեցօր. եփր. պհ. Ոսկ. յհ. բ. 12.* յօրանջիլ *Եփր. թգ. 454.* յօրանջումն *Նիւ. կազմ. արմատը գտնում ենք նաև գըրուած* յորանչ, յորոնջ *Վրք. հց. բ. 510.* յորաշ, յօրանչ *ձևերով. իսկ բայը՝* յօրանչել, յորանչել *Ոսկ. եբր. 543,* յորանջել *Վեցօր. 86,* յորոնչել *Եփր. խր. 225.* որոնչել *Նեղոս 655.* որոնջել, որոշտալ, *որոնցից* յորոնչուն *«յօրանջող, ծոյլ» Անյ. հց. իմ.* յարանչտիլ *կամ* յարանջտիլ *«ստէպ յօրանջել» Մանդ. էջ 191։*

ՆՀԲ յիշում է ճառաչել, շնչել, յօրանալ *և յոյր բառերը։* Patrubány *ՀԱ 1908, 278 լտ.* aveo *«փափագիլ» բայի հետ։—* Karst, *Յուշարձան 422 թթր.* yar, yor, *ույգուր. օսմ.* yar-maq *«ճեղքել»։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս.* قرنج furunj *«շրջանակ բերանոյ»։*

ԳԻՌ.—Ստացած է բազմաթիւ (մօտ 40) ձև, որոնք բոլոր բխում են 1. յօրանջել, *2.* յօրանջկել, *3.* յօրանջտել, *4.* յօրանջտկալ, *5.* յօրանջկտալ, յօրանջկոտալ, *6.* յօրանջտոտալ *ձևերից. այսպէս՝ 1. Կր* օրանճէլ, *Հմշ.* օրընջուջ, *Ասլ.* ճէօրանչէ՝լ, *Մկ. Տիգ.* օրօջալ, *Ննխ.* փօրնջալ (կ *յաւելուածով, տես* եռ-ալ).—*2.* օրոնկալ (*ըստ ՆՀԲ*) *և շըրջմամբ՝ Հճ.* էյէնգջօլ.—*3. Ննխ.* օրինջդալ, *Ս.* օրընջդալ, *Ննխ.* փօրինջդալ, փօրինժդալ, *Տփ.* օրօշտիլ, օրշտալ, *Ագլ.* ըոըշտօլ.—*4. Ասլ. Ռ.* էրէժդգալ, *Մկ. Սլմ. Վն.* օրօշկըտալ, *Երև.* արըշկօտալ, *Ոզմ.* օրըշկըտալ, *Ագլ.* ըոըշկըտօլ.—*5. Մշ. Ննխ.* օրընջգըդալ, *Ալշ. Բլ. Տիգ.* օրօջգդալ, *Ջթ.* էրէնջգդօլ, գէրէնջգէդօլ, գէլէնջգէդօլ, *Եւդ.* գէրէջգդալ, *Ախց.* կօրընճկտալ, *Բբ.* փօրըջգդալ, *Ակն. Եւդ. Սեբ.* էրըժգըդալ, *Արբ. Պլ.* էրէժգըդալ, *Սվեդ.* ըրըժգըդիլ, *Դվ.* արօշկտալ.—*6. Երև.* արըշտօտէլ, *Ջղ.* առըշտոտալ, *Շմ.* ճարըշտօտիլ, *Ղրբ.* ըրըշտօ՛տալ. —*բացառիկ ձևեր են Խրբ.* ճավըջգըդալ, *Քղի* ճավէջգդալ, *Ղրբ.* պոշտօ՛տալ, պոկըշտօ՛տալ։

Յօրինել *տե՛ս Օրէն։*

Ն

+Ն երրորդ դէմքի մերձաւոր առարկան նշանակող ցուցական յօդ, որի հետ նոյն է նա «այն». հոլովւում է նա, նորա, նմա, ի նմանէ, նովաւ, նոքա, նոցա, նոսա, ի նոցանէ, նոքօք. գրւում է նաև նայ, նորայ, նոցայ, նմայ ևն. իբր կազմիչ տարր մտնում է աւանիկ, նա աւանիկ, նոյն, այն, անա աւանիկ, անաւանիկ, անդ, անդէն, անդր, անդրէն, անտի, անդուստ, անդստին, անդանօր ձևերի մէջ։ Յունաբան հեղինակները յարմարեցրել են իգականի համար նէ, նէրա ևն, որոնք երկար ժամանակ խափանուելուց յետոյ, նոր բանաստեղծութեան նորից գործածական դարձան։ Անսովոր ձև է նօչա «նոցա», որ յաճախ պատահում է Տիմոթէոս կուզի մէջ (տե՛ս յատկապէս էջ 236)։ Երրորդ դէմքի դիմորոշ յօդը դարձել է յետոյ ընդհանրապէս որոշիչ յօդ. օրինակ՝ հացն, այրն, որից յառաջացել են գաւառականներում և գրականի մէջ ն և ը յօդերը. ինչպէս՝ հացը, կատուն:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. no- «այն» դերանունից. սրա հետ հմմտ. սանս. aná- (գրծ. anéna, anáyā) «այս, նա», զնդ. ana, լիթ. anàs, añs, լեթթ. win'sch «այն, նա», հպրուս. tāns «նա», tennā «նէ», հսլ. onŭ, ռուս. онъ «նա, այն», փռիւգ. αινι, գոթ. jains, հբգ. ēnēr, գերմ. jene, jener, հհիս. enn, inn «այն», յն. ἔνη «վաղանդ» (որ է «այն օրը»), εκεῖνος (κε+ἐνος), դոր. τῆνος (τε+ἐνος) «նա», լտ. enim «քանզի, այն է» ևն. բազմաթիւ ուրիշ ձևեր տե՛ս Pokorny 2, 336, Walde 254, Boisacq 234)։—Հիւբշ. 478։

Klaproth, Asia pol. 100 չին. na, no «սա, այն»։ Windisch. 35 սանս. ēnam «այն» ձևի հետ։ Justi, Zendsp. 8 զնդ. aēm, պրս. īn, քրդ. am, օսս. ay։ Մորթման ZDMG 26, 490 և 31, 413 բևեռ. unai։ Տէրվ. Altarm. 100 և Նախալ. 120 սանս. ēna «այն», յն. νή, ναί, լտ. ne, nae, nos ևն։ Bugge, Etr. u. Arm. 59 ետրուսկ. ei, ein=այն և Lyk. Stud. 1, 68, 69 լիւկ. -n̄, մեսապ. -no։ Դերանունների վրայ մանրամասն մի քննութիւն ունի Meillet MSL 10, 241—71. նա բառի վրայ մասնաւորապէս. էջ 136, 244, 261։ Jensen մեր բառի դէմ դնում է հաթ. n, in, na, ino? ձևերը։ Pedersen իր ընդարձակ ուսումնասիրութեան մէջ՝ Յուց. դեր. էջ 61 այն, սանս. anya «ուրիշ», ալբան. n'e «մի» ձևերի հետ։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. na «այն»։

ԳԻՌ.—Շմ. Աշ. Տփ. նա «նա, այն անձը, անիկա», Պլ. նա «այն» (գործածական է միայն հին բարբառում. ինչ. նա մարդը, նա տունը, իբր ցուցական ածական. բայց իբր ցուցական դերանուն՝ գոյութիւն չունի). Ագլ. նօ «նա», Ջթ. օնօ՛, օնո՛ «նա», միւսները գործածում են այն ձևը. ինչ. Ախց. Կր. ան, անիկ, ինիկ, Ալշ. էնի, ինա, Սվեդ. ինօ, Համշէնի մահմետական հայոց մէջ (Մառ, Запис. Колл. Вост. I. էջ 73—80) ինէր, էնէր «նոքա», ինու «նորա» ևն (տե՛ս այն)։

+ՆԱ՛ «մանաւանդ, արդ, արդէն իսկ» ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. որից նաև ՍԳր. նա՛ ուրեմն «բայց արդ, թուի թէ» Կոչ. Ոսկ. յհ. բ. 31. նամանաւանդ Ոսկ. յհ. ա. 3. նա զի «մանաւանդ թէ» Գէ. ես. Նար. ևն։ Այս նոյն բառն է անշուշտ, որ միջին հայերէնում ստացել է «և» շաղկապի պաշտօն. Յղարկեց ի հետ թէ տո՛ւր զփախստականդ. Նա վախեցին որ թաթարն

շչուէր յերկիրս, տուրն. նա ոխացաւ սուլտանն և ամէն Տաճկումք (ԺԳ դար)։ Սրանից է յառաջացել թէականի նշանակութիւնը, որ միջին հայերէնում երկրորդական նախադասութեան սկիզբն էր դրւում, իսկ նոր գաւառականների մէջ դարձել է թէականին վերջադաս նէ, նը, նա. ինչ. Թէ անհոգ կենայ տէր ծառըն, նա չորանայ ծառն.—Տառին տէրը անհոգ կենայ նէ՝ (Պլ. նէ, Նխ. նը), ծառը կը չորնայ։ (Տե՛ս Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 99)։

=Բնիկ հայ բառ. նախորդի հետ պատկանում է հնխ. no- «այն» դերանուանական արմատին, որ ուրիշ լեզուների մէջ էլ այսպիսի զանազան նշանակութիւններ ստացած է. համմտ. լտ. enim «քանզի, որովհետև, այսինքն», ne, nae «արդարև, իրօք», nem-pe «այնու ամենայնիւ, բնականաբար», nam «որովհետև, այսինքն», օսկ. inim «և», ումբրր. eine «և», enem «յայնժամ», յն. νή, ναί «հաստատական մասնիկ» (նյն. «այո՛»). սանս. anā «որովհետև, արդարև», nānā «զանազան եղանակով», na «իսկոյն», լիթ. nei «իսկոյն», հսլ. neže, nego «հենց», հրգ. na «բացասական հարցականի մասնիկ» են (Pokorny 2, 336, Boisacq 655 են)։

ՆՀԲ նայեա՛ բառից։ Peterm. 251 նա դերանունից։ Lag. Arm. Stud. § 1579 յն. ναί։ Հիւնք. պրս. նա, նէ, նի և լտ. no «ոչ»։ Պատահական նմանութիւն ունի լազ. -na «եթէ», որ իբրև մասնիկ կցւում է բայի վերջը. ինչ. minon-na «ուզիմ նէ», gopti-na «երբ ման գամ, պտտիմ նէ» (տե՛ս Adjarian, Etude sur la langue laze, էջ 42)։

*ՆԱԲԱՂԵԼ «անարգել». մէկ անգամ իբրև օտար բառ գործածում է Եփր. Թգ. 381՝ Նաբաղ յատուկ անուան մեկնութիւնը տալու առթիւ. «Վասն զի մեկնութիւն Նաբաղու՝ անարգիչ է. Նա և այսօր իսկ ասէ՝ եթէ նաբաղեմ ես զքեզ, այսինքն եթէ անարգեմ ես զքեզ». համմտ. Ա. Թագ. իե. 25. «Մի՛ դիցէ տէր իմ զսիրտ իւր ի վերայ առն ժանտի Նաբաղայ. զի ըստ անուան նորա և ինքն է. Նաբաղ անուն նորա և անզգամութիւն ընդ նմա»։

=Ասոր. ܢܒܠ nabbel «անարգել, նախատել», որ պատկանում է սեմական nbl արմատին. համմտ. եբր. נבל nbl «նախատել», nābāl «խենթ», արաբ. تنبال tinbāl «ողորմելի» են։—Հիւբշ. 312։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՆԱԴԱՄ «հաճութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 230։

*ՆԱԴՐՈՒՆ կամ ՆԴՐՈՒՆ «բորակ, հայբորակ» Վստկ. 21 (գրուած նատրուն), 31 (գրուած նադրուն). Բժշ.

=Արաբ. نطرون naṭrūn, որ կարող է կարդացուիլ նաև nṭrūn «բորակ, հայբորակ». ժողովրդական լեզուի մէջ եղած է لطرون laṭrūn (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. էջ 125). ծագում է յն. νίτρον հոմանիշից, որ և ասւում է λίτρον. սրանցից են նաև լտ. nitrum, գերմ. Natron, ֆրանս. nitre, natrum են. բոլորի նախնականը համարւում է եգիպտ. ntr, որից ասուր. nitiru, ասոր. netrā, եբր. neter (Boisacq 671, Seidel Մխ. հեր. էջ 168)։—Հիւբշ. IF Anz. 10, 43։

Թուի թէ ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Հիւբշ. Arm. Gram. 367 դնում է յունարէնից, իսկ IF Anz. 10, 43 արաբերէնից, ինչպէս երևում է նաև ձևից։

*ՆԱԶ «պատիւ, յարգանք, պարծանք, սիգանք». հների մօտ չէ գործածուած. կայ միայն ՄՀՅ. համմտ. Կոստ. երզն. 132 և նոր լեզուի մէջ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. Սկևռացի, Պոսխ. յղ. համապատասխանութեան ժբ առաքելոց, Երուս. 1865, էջ 74՝ նազ «չկամութիւն ցոյց տալը». որից նազել կամ նազիլ «պանծալ, սիգալ, պարծիլ, խայտալ» ՍԳր. Ոսկ. փիլիպ. և եբր. նազաքանել «պարծենալով խօսիլ» Պիտ. Վրդն. ծն. նազանք «սիգանք, աղջիկների ծեքծեքումը» Ոսկ. փիլիպ. նազելի Պիտ. խոր. ԵՀ. կթ. նազարարութիւն Փիլ. ժ. բան. էջ 241. նազագոյն Փիլ. էջ 109. գեղեցկանազ Պիտ. երաշանազելի Աթ. կոյս. նոր բառեր են նազելանեմ, նազելաշուք, սիգանազ, ճեզանազ են։

=Պհլ. *nāz ձևից, որ աւանդուած չէ. համմտ. պրս. ناز nāz «նազանք. սիգանք, չկամութիւն կերպարանել, պչրանք», نازيدن

nāzīdan «նազիլ, սիգալ, պանծալ», نازك nāzuk «նազուկ, նուրբ, բարակ, փափուկ», نازنين nāznīn «նազելի, նուրբ»։ Horn, Grdr. § 1017 սրանց դէմ դնում է պհլ. nāčuk, որ մեր բառի համապատասխան ձևը չէ։ Պարսկականից են փոխառեալ նաև վրաց. ნაზი նազի «նուրբ, նազելի», ნაზება նազեբա «նազ անել», աֆղան. nāz «նազանք», nāzuk «նուրբ, փափուկ», nāznīn «նուրբ, սիրուն», բելուճ. nāzurk «նուրբ», քրդ. nāz «հրապոյր, նազանք», nazik, nazek «նուրբ», արևել. թրք. ناز naz «նազանք», օսմ. ناز naz «նազանք, չկամութիւն կերպարանել». نازله naz-lə «նազելի», نازيك nazik «նուրբ, նրբակազմ» և թուրքերէնի միջոցով էլ բուլգար. nazli, սերբ. nazli, լեհ. łazy, նյն. νάζια «նազ»։—Հիւբշ. 200։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, Հիւբշ. KZ 23, 404 և այլն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Հմշ. Ննխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Սվեդ. Վն. Տիգ. Տփ. նազ, ՀՃ. Ագլ. նօզ, Զթ. նօզ, նոզ:

ՆԱԶԱՏ (կամ ՄԱԶԱՏ, որ սխալ է) «մի տեսակ քամի». ունին միայն ԱԲ և Հին հաւ. էջ 64. վկայութիւնը տես Հռասափ:

ՆԱԶԱՐ «լեռնային գազ (փշոտ բոյսը)» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2162։

Նազարօթ տե՛ս Մազարովթ։

***ՆԱԶԼԱՅ** «հրաբուխ» Բժշ. որ և նուզլայ Մխ. հեր. էջ 29, 30։

=Արաբ. نزله nazla «հարբուխ». ծագում է نزل nzl «իջնել» արմատից և նշանակում է բուն «իջուածք»։—Հիւբշ. էջ 271։

ԳԻՌ.—Մշ. նզուլ «հարբուխ»։

***ՆԱԶՈՎՐԻ**. մէկ անգամ գործածում է Ճառընտ.՝ իբր օտար բառ. «Նազարէթն մաքուր ասի և նազովրին՝ գաւազան»։

=Եբր. נזר nēzer «արքայական թագ», որի վրայ աւելի ընդարձակ տես յեզեր:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՆԱԹՐԷ «մի տեսակ անծանօթ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2720 և § 3371։

ՆԱԺ «մի տեսակ հիւանդութիւն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 264. «Նմանի հիւանդութեան՝ որ կոչի նաժ, որ թարգմանի ստամոքս շնութեան, որ բնաւ ոչ լիանայ կերակրով»։ (Ոսկեդարեան հայերէնով այս հիւանդութիւնը կոչւում է սով, գիտական բառով՝ boulimie)։

ՆԱԺԻՇՏ, ի-ա հլ. «աղախին» ՍԳր. Եղիշ. որից նաժշտաբար Արշ.։

Հիմք. պրս. nāhīd «կոյս աղջիկ»։ Աճառ. Բանաս. 1899, 252 համեմատելով եռած-իշտ բառի հետ՝ գտնում է որ -իշտ մասնիկ է, որով արմատը լինում է *նաժ կամ մանաւանդ *նագ. կարելի է կարծել որ սա էլ իրան. *nag «ծառայել, աղախնութիւն անել» նշանակութեամբ մի բառից փոխառեալ լինի։

***ՆԱԼ** «պայտ» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 119. Կիր. 219. Մխ. այրիվ. 77. Սամ. անեց. էջ 79. որից նալակտուր «պայտի կըտոր» Միխ. աս. էջ 322։

=Արաբ. نعل na'l, թրք. نال nal «պայտ»։ —Հիւբշ. 271։

ՆՀԲ «բառ ռմկ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Վարդանի հրատարակիչը (Վենետ. 1862, էջ 119, ծան. 1), ուր նաև ասուած է թէ պայտը լուսնաձև լինելու պատճառով մահմետականութեան իբր նշան էր համարւում։ Lag. Arm. Stud. § 1581 արաբ. na'l։

***ՆԱԼԱԹ** «անէծք, նզովք» Օրբել. 159, 160, 256. Աղամ. 97. Սիմ. ապար. 119. (չունին բառարանները)։

=Արաբ. لعنت la'nat «անէծք» բառի ժողովրդական na'lat շրջեալ ձևից, որից են փոխառեալ նաև քրդ. nalet «նզովք, անէծք», օսս. nalat «անիծեալ», թրք. nallet «նզովք. անէծք. 2. նզովեալ, անիծեալ»։—Հիւբշ. 271։

ԳԻՌ.—Ննխ. նալէթ, Պլ. նալլէթ, Վն. նոլութ, Ղրբ. նո՛ըլութ «անէծք, անիծեալ» են, բոլորն էլ թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ։

***ՆԱԼԲԱՆԴ** «պայտար» Վրդն. առակ. 57. որ և գրուած նալպանտ Տաթև. ձմ. հե. (Գէր ձիոյ բեռն տայ թաքուն նալպանտն և կաղացուցանէ զնա և յետոյ յաժան գնէ). որից նալպնդնոց «պայտարների շուկայ» Արձ. 1234 թուից (Վիմ. տար. 78)։

=Պրս. نعلبند na'lband «պայտար», որ կազմուած է արաբ. نعل na'l «պայտ»+պրս. بند band «կապ» բառերից։—Աճ.

ՆԱԼՊԱՀԱՏՈՒ «կալուածատիրոջ տուրք աւ․ թագաւորին». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 176, որից և ԳԲ։

ՆԱԽ «առաջ, առաջուց. 2. գլխաւոր, հինը, առաջինը» ՍԳր. Եւս. քր. որից ածանցուած են բազմաթիւ բառեր (ԱԲ ունի 409 ձև), որոնց մեծագոյն մասը յետին է. ընտիր բառերից յիշենք օր. նախաբարբառ Եզն. նախաբոյս Բուզ. նախադուռն Եզեկ. ը. 3. նախադիպիլ Ագաթ. նախաթոռ ՍԳր. նախակերտ Եւս. քր. նախաչար Սեբեր. նախավկայ Ագաթ. նախամեծար Ոսկ. նախանկար Ոսկ. ա. տիմ. նախնի ՍԳր. Եւս. քր. նախնական Ագաթ. են։ Յետին ձևերի մէջ կարևոր են նախան «երախայրիք, նուբար» Կանոն. նախկի Պղատ. օրին. Պրպմ. նախկին Արիստ. ՑՀ. իմ. ատ. նախուստ Պղատ. օրին. նախորդ (նոր բառ), նախակ «առաջնակարգ դիրք կամ պաշտօն» Տիմոթ. կուզ, էջ 222, 255. նախնի «իշխան, սատրապ (Կիլիկիոյ Հայոց)» Սմբ. դատ. 104. նոր գրականում շինուած բառեր են՝ նախաբան, նախագահական, նախագահ, նախագուշակել, նախազգալ, նախազգացում, նախազգուշական, նախազգուշացնել, նախակարապետ, նախաճաշիկ, նախաձեռնարկ, նախաճաշ, նախաճաշել, նախաճաշիկ, նախամասնիկ, նախամտածութիւն, նախամտածուած, նախապաշարել, նախապաշարմունք, նախապատմական, նախասենեակ, նախասիրած, նախասրահ, նախատառ, նախաքրիստոնէական, նախընթաց, նախընտրական, նախընտրութիւն, նախնաբար, նախնականութիւն, նախորդ, նախորդել, նախօրօք, նախօրեակ են։

=Այս արմատի հետ են համեմատւում պհլ. պազ. ܢܟܣܬ naxust, մանիք. պհլ. נכוסת naxust (Salemann, Manich. Stud. ЗАН 8, 101) «առաջին», պրս. نخست naxust, nuxust, nuxast «սկիզբն, առաջին», نخستین nuxustīn «առաջին», نخز nuxz կամ نخزی nuxzī «առաջին». կայ նաև մանիք. պհլ. נכוין naxvīn «առաջին»։ Այս բառերի ծագումն ու մեկնութիւնը յայտնի չէ. ուստի որոշ չէ նաև թէ ի՛նչ յարաբերութիւն ունի հայը սրանց հետ։ Յետին հյ. նախուստ, ի նախուստ «առաջուց, առաջվանից» Պղատ. օրին. Մագ. թէև կատարեալ նմանութիւն ունի իրան. naxust համանիշի հետ, սակայն այս նմանութիւնը պատահական է, որովհետև նախուստ կազմուած է -ուստ մասնիկով՝ նախ արմատից (հմմտ. այլուստ, յերկնուստ են)։ Հմմտ. նաև նախապետ, նախատակ, նախարար բառերը։—Հիւբշ. 200։

ՆՀԲ «յածանցս լինի նախ. արմատն է արքի, յարգի, առաջ, առաջին, յորմէ յն. էն առխի՛ «ի սկզբան» և է՛նաոխոս «նախկին»։ Böttich. Arica 77, 269, Spiegel, Huzw. Gram. 75 և Müller SWAW 38, 582 իրան. naxust ձևի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1585 նախուստ= պրս. naxust։ Հիւնք. պրս. նիւխզ, նիւխզյ, նիւխուսը: Pedersen, Հայ դր. լեզ. 162 ն նախդիրով՝ ախոյեան բառին արմատակից։ Коршъ, Հովիտ. 1914, 470 չերքէզ. nax «ամենա-» գերադրական մասնիկի հետ։ Salemann ЗАН 8 (1908), էջ 98 պհլ. נוך nvx «սկիզբն» կամ «առաջին» բառի հետ։ Benveniste REA IX 1 (1929), էջ 7 հաստատում է որ կար պհլ. naxv (հիւս. արևմտեան բարբառ)՝ «ծագում, սկիզբ, առաջնութիւն» իմաստով, որ և անցել է հայերէնին։

ՆԱԽԱՀԵԼ «աճել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 231 (տպուած է նախաճել, բայց բառաշարքը ցոյց է տալիս նախաճել, ինչպէս ունի և բ. տպ.)—բայց նոյնը՝ էջ 232 դիտէ նաև նախապետել «աճել», որ մեր նախապետ բառից կազմուած մի ածանց է։

ՆԱԽԱՆՁ, ու հլ. «նախանձ, չարանալը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 15, գ. 8. Եւս. քր. որից նախանձիլ ՍԳր. նախանձաւոր ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. եբր. նախանձնուէք Թուոց ժա. 29. Կորիւն. Ոսկ. մ. ա. 1. նախանձորդ «նա՝ որ նախանձ է կրում» Ա. կոր. ժդ. 12. «նա՝ որի վրայ նախանձում են, նախանձելի» (նորագիտ նշանակութեանս վկայութիւնը տե՛ս յուռմարիլ բառի տակ). նախանձաբեկ ՍԳր.

Ագաթ. Եփր. թգ. նախանձախնդիր *Գաղ. ա. 24. Ոսկ. մտթ. և ես. Բուզ.* նախանձայոյզ *ՍԳր. Եփր. դտ. թգ. ծն.* անձնախանձ *Ագաթ. Եզն.* հեղձանախանձ *Մծբ.* բարենախանձ *Փարպ.* երկրանախանձ *Ոսկ. ես. և մտթ.* գետնանախանձ *Ոսկ. յհ. ա. 37.* ստորանախանձ *Ոսկ. յհ. ա. 8.* յորդանախանձ *Սիսիան.* դիւրանախանձ *Լմբ.* քինանախանձու *Եփր. աղ. 273.* ինքնանախանձ *Դիոն. ածայ. ևն։* (Նախանձ, մախանք և չարակնութիւն *հոմանիշների տարբերութեան մասին տես Տաթև. ամ. 250)։*

Հներից Տաթև. ամ. 247 մեկնում է «Նախանձն... զմարմինն մաշէ, հիւծէ և տոչորէ, որպէս իւր անունն թարգմանէ. այսինքն նախ *ի յիւր* անձն *վնասէ և ապա յայլս» (=*նախ, անձ, խանձ *բառերից)։ Նոյնը՝ նաև էջ 249. «Վասն այն նախանձ ասի, այս է* նախ *ի յիւր* անձն *չարանայ, որպէս հրով փայտն այրի և ապա զայլս այրէ կամ ոչ, նոյնպէս ի նախանձէն ինքն այրի և տոչորի»։ ՀՀԲ «նա է խանձ»։ ՆՀԲ «նա խանձէ կամ խանդայ»։ Տէրվ.* Altarm. *29 և Նախալ. 117* նա *մասնիկով* խանձիլ, խանդալ *բայից։ (Նոյնը նաև այժմ Ղափանցեան. Տեղեկ. ինստ. 2, 86)։ Հիւբ. պրս.* նախասք *«ծոյլ, թոյլ, մեղկ»։* Bugge IF 1, 450 նախ *և* անձն *բառերից։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Տփ. նախանձ, *Ախց. Կր.* նախանծ, *Պլ. Սչ.* նախանց, *Տիգ.* նօխօնց, *Վն. (ժողովրդական ստուգաբանութեամբ* նեխիլ *բային նմանեցնելով)* նեխած. *առհասարակ գործածւում են իբր ած. և նշանակում են «նախանձոտ». միայն Ագլ. «նախանձ». բայական ձևով Սեբ.* նախընցիլ *ևն։*

ՆԱԽԱՏ *«անարգուած» ՍԳր. Եփր. օրին. էջ 285. Եւս. պտմ. 618. «անարգանք» Լմբ. Մագ. Օրբել. որից* նախատել *ՍԳր.* նախատանք *Դան. ժա. 18. Ոսկ. բ. կոր.* նախատինք *ՍԳր.* նախատիչ *Սղ. կը. 19. Ոսկ. ես.* ինքնանախատ *Նար.* կրկնանախատ *Նար.* հրապարականախատ *Շնորհ. ընդհ.* յայտանախատ *Ոսկ. մ. գ. 27 և ես.* յայտնանախատ *Կոչ. 326.* յաւէտանախատ *Համամ. առ.։*

ՆՀԲ նախ *և* ատել *բառերից և կամ «իբր նեխել և հոտել ատել»։ Տէրվ. Նախալ. 117.* նա *մասնիկով* խանտալ *բայից։ Ղափանցեան, ինստ. Տեղեկ. 2, 87* նա *մասնիկով* խայթել *բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի անշուշտ արաբ.* نخيط naxīṭ *«նախատել, խայտառակել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 519)։*

ԳԻՌ.—Սլմ. նախատել, *Ախց.* նախատէլ, *Շմ.* նախադիլ.— *իսկ Հմշ.* նախադէլ *«սպանել, մեռցնել»։*

*ՆԱԽԱՐԱՐ, ի-ա հլ. *«իշխանական մի աստիճան հին հայոց մէջ, իշխան, աւագանի» ՍԳր. որից* նախարարագունդ *Կորիւն.* նախարարակոյտ *Ագաթ. Բուզ.* նախարարապետ *Եւս. քր. ևն։*

=Իրան. *nāfaδāra *հոմանիշ ձևից, որ բարդուած է* nāfa *«պորտ, ցեղ» (=պրս.* نافه nāfa *«պորտ», զնդ.* nāfah- *«ցեղ»,* nāfya- *«ազգակցութիւն», պհլ.* nāf, nāfah *«պորտ»)* +δāra *բառերից։ Այս ձևը հաստատում է սոգդ.* nāfδār *«ժողովրդի կամ ցեղի պետը». կազմութեան համար հմմտ.* նահապետ<*nafapati-*։ Իրանեան* *nāfaδāra *տուած է նախ* *նահարար *(ճիշտ ինչպէս* *nāfapati->նահապետ)*. բայց յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝* *նահարար *կապուելով* նախ *բառի հետ՝ դարձել է* նախարար, *իբր արարոց կամ կալուածների առաջինը կամ գլխաւորը. ճիշտ ինչպէս* նահապետ *յետոյ դարձել է* նախապետ, *թէև այս ձևը աւելի ընդհանրացած չէ. սակայն այնուամենայնիւ տուած է վրաց.* նախպետի: Benveniste REA IX 1 (1929), *էջ 5—7 ընդունելով որ* *nāfapati *տալիս է* նահապետ, *տարօրինակ է գտնում որ* *nāfaδāra *տար* նախարար *և ոչ* նահարար: *Հաստատում է հիւս. արևմ. պհլ. բարբառում իրան.* naxva-dāra- *(հմմտ.* Nohodares *Ամմիանոս) բառի գոյութիւնը, որ պիտի տար հյ.* նախարար, *ըստ որում հիւս. արևմ. պհլ.* xv *դառնում է հյ.* խ. *ինչ.* kaxvarəδa>կախարդ, *pati-saxvan>պատասխան:

*ՀՀԲ «*նախկին արարօղ *կամ* նախա*պետական* առնօղ*»։ Ինճիճեան, Հնախօս.*

Բ. 77, 83 (որից նաև Հիւնք.) նախ արարեալ, *իբր թրգմ. լտ.* praefectus, yraefectura *ձևերի։ ՆՀԲ* նախկին և գլխաւոր արարեալն, այսինքն յիշխանութեան եղեալն։ *Էմին,* Истор. Арм.М. Хор. 1858 *(բ տպ. 1893, էջ 298)* նախ+արար *«առաջին գործող»։* Canini, Et. étym. 1882 *էջ 237* նախ=*Ամերիկայի* Inka-*ները*+-րար=*խոլ.* rogh *«ընտիր»։ Նշանեան, Բիւր. 1900, 172 արաբ.* نخوار nixvār *«նշանաւոր», մանաւանդ* نحارير naḫā·rīr *«հանճարեղ, հմուտ»։* Meillet *(տե՛ս Հիւբշ.* Arm. Gram. 514) *կազմուած է համարում հպրս.* *sāraδāra->*պրս.* sālār>*հյ.* սաղար *ձևի վրայից, փոխանակելով* sāra—*հյ.* նախ *համազօր բառով։ Նոյն,* MSL 17, 245 *և* 18, 268 *բառի* -րար *մասը մեկնում է իբր իրան.* -dār, *որ գտնում ենք Թուրֆանի մանիքէական բնագիրների* šhrd'r (=šahrdār) *«ինքնակալ» ձևի մէջ, և որ համապատասխանում է հարաւային* šahriyār *հոմանիշին։* Andreas *(տե՛ս Հիւբշ.* Arm. Gram. 514) *հպրս.* *naxaδāra *ձևից, որ վերակազմում է Ամմիանոսի յիշած* Nohodares *յատուկ անունից։ Հիւբշ. (անդ) առարկում է որ հպրս.* *naxaδāra- *պիտի տար պհլ.* *naxyār=*լտ.* *Nahiares: *Մառ* ЗВО *11 (1899), 171—173 բաղդուած* նահ *«տուն, երկիր»*+րար *«տէր» բառերից. առաջինը գտնում է նաև* նահանգ *և* նահապետ *բառերի մէջ և վերջինս կցելով* շահապետ *ձևին,* նահ *համարում է գաւառական ձևափոխութիւն* շահ<*իրան.* šahr *«երկիր, քաղաք» բառին (նոյն է նաև արաբ.* ناحية nāhiya *«գաւառակ»). երկրորդը* (րար) *կցելով* (որ)-եար *բառին՝ երկուսը միասին հանում է զնդ.* ratu, *պհլ.* rad *«տէր, իշխան» բառից (տե՛ս և* որեար): *Բաբգէն վրդ. ՀԱ 1906, 242* նախ+արարք *«կալուած». հմմտ. լտ.* arare: *Նոյնը նաև Բ. Խալաթեան, Լումայ 1907, թ. 1, էջ 80։ Ադոնց,* Арм. Юстин. 451 *դնում է կրճատուած իրան.* dañhudar *ձևից, ինչպէս և* նահապետ<dañhupati *ձևից։* Salemann, ЗАН 8 (1908), *էջ 98 պհլ.* נוכור nuxvīr *«իշխան» դնում է ըստ* Andreas-*ի* *naxuδār *ձևից և միացնում է* նախարար *բառին։* Кипшидзе, Грам. мингр. *1914, էջ 423 կազմուած իրանեան* sāra-δara *ձևի վրայից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Meillet REA 2, 2: *Պատահական նմանութիւն ունի մանիք. պհլ.* nūxvīr *«իշխան»* (ИАН 1912, 43), *որից փոխառեալ է արաբ.* نخوار nixvār *«մեծ, առաջ մարդ. 2. հպարտ». կայ նաև արաբ.* نخرير naxrīr, *որ մեկնում է «մեծ գիտուն ծովացեալ գիտութեամբ»։ Պատահական է դարձեալ ըստ Յ. Զօրեանի (դասախօս մեր համալսարանում) յն.* ναύχραρος *«ցեղի նախագահ», որ ըստ* Boisacq 658 *ծագում է յն.* ναῦς *«նաւ» բառից և նշանակում է բուն «նաւատէր»։*

ՆԱԽԽՐ *«գաւառ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 231։*

ՆԱԽԻՐ *(յետնաբար* ի-ա *հլ.) «կովերի և եզների խումբ» Նիւս. կազմ. Վրք. հց. ա. 528. անարգաբար մարդոց կամ աստուածների համար գործածուած՝ Եղն. որից* նախրորդ *«կովարած» (չունի ԱԲ) Առաք. պատմ. 129 (կայ նաև նոր գաւառականներում)։*

ՆՀԲ ումկ. նախրի, պախրի, վարըբ, *երբ.* պախար: *Հիւնք.* նախարար *բառից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Վն. Տփ. նախիր, *Մրղ. Սլմ.* նոխիր, *Ոզմ.* նախէ'ր, *Ախց. Կր. Ճմ. Սվեդ.* նախը'ր, *Զթ. Խրբ.* նախըռ, *Ագլ.* նա'հիր: *Նոր բառեր են* նախրապան, նախրարած, նախրաքող, նախրազնայ, նախրանաց, նախրատափ, նախրափայտ, նախըրքաշ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნახირი նախիրի *«նախիր».* სანახირე սանախիրե *«արօտատեղի, հովուին տրուած դրամը»,* მენახირე մենախիրե *«հովիւ»,* მენახირობა մենախիրոբա *«հովւութիւն», ինգ. բուդ. չէք.* naxir, *խին.* nixer *«նախիր»,* nixervan *«հովիւ, նախրապան», ցախ.* nexir *«նախիր»,* nexirvan *«նախրապան», ռուտ.* nexir *«նախիր»,* nexirči *«նախրորդ», կիւր.* nexir, nexer *«նախիր», քրդ.* ناخر naxər *«նախիր»,* naxər-qavan *«նախրաթող»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 414), թրք.*

գւռ. Կր. naxər «նախիր» (Բիւր. 1898, 627), ենգ. ناخر naxər «նախիր» (Յուշարձան 330բ), արեւլ. Թրք. naxər «նախիր», naxərčį «նախրապան»։

ՆԱԽԻԾ «որովայն, փոր»? առանձին չկայ գործածուած. գտնւում է միայն նախճամէջ պար բարդի մէջ՝ որ մէկ անգամ ունի. Բուզ. 86. «Թո՛ղ թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախճամէջ պարն յուղացուցեալ մաճկացուցանէ և զճարպն և զերիկամամբքն պատեալ»։

ՆՀԲ նախճամէջ պար մեկնում է «աղիք կամ փորոտիք մեծ, քաղիրթ, փոր կամ մէջ շուրջ զերիկամամբք»։ Մառ, Иппол. 65 կցում է վրաց. ნახჭი նախճի, որի նշանակութիւնը յայտնի չէ. (բառարանները դնում են «ձև, օրինակ, պատկեր», բայց անյարմար է)։ Կայ նաև վրաց. ნახიჭო նախիճո «իւղի մէջ տապակած»։

*ՆԱԽՃԻՐ «մեծ կոտորած (որսի կամ պատերազմի մէջ՝ գազանների, անասունների կամ մարդոց)» Բուզ. Եղիշ. գ, էջ 92. ՅՀ. կթ. Լաստ. որից Նախճրաձոր տեղանունը (Այրարատի մէջ մի գիւղ) ՅՀ. կթ.։

=Պհլ. ܢܟܫܝܪ naxčīr (տե՛ս Կարնամակ, էջ 6 ծան.), մանիք. պհլ. נהציהר naxcīxr (Salemann ЗАН 8, էջ 99), պրս. نخچیر naxčīr կամ نخجیر naxǰīr «որս, որսի կենդանի, երէ, այծեամն», نخجیربان naxǰīrbān «որսորդ», نخجیر کردن naxǰīr kardan «որս անել, որսալ» (հմմտ. նախճիր գործել), սոգդ. naxšēr «որս, gibier», քրդ. نچیر ničir, nečīr «որս», ničirvan «որսորդ», մինգ. naxči: «քարայծ» (MSL 19, 150)։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր. ܢܚܫܝܪܐ naxšīrā «որսորդութիւն, որս, որսի կենդանի», վրաց. ნახშირი նախշիրի (յիշում է Մառ. ЗВО 18, էջ 170)։—Հիւբշ. 200։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։— ՆՀԲ պրս. նախշիր «որս», նախշ «վնաս, հարուած», նօզատն «պակասութիւն», լտ. noxa «վրնաս», Lag. Gesam. Abhd. 65, 18 յիշում է պրս. և ասոր. ձևերը։

*ՆԱԽՇԻԴԷՈՒԱՐ «անբան, անմիտ». մէկ անգամ ունի Կոստ. երգն. 82. «Սուրաթ են բէնիֆաթ և յանդիման նախշիդէուար»։

=Պրս. نقش دیوار naqš-i-devār «պատի վրայ նկարած պատկեր» (որ մարդու դէմք ունի, բայց բանականութիւնից զուրկ է)։ —Աճ.

*ՆԱԽՇԻՆԻԳԱՐ «նկարակերտ, զարդարուած» Կոստ. երգն. 131։

=Պրս. نقش نگار naqš-nigār «նախշերով նկարուած»։

Ուղիղ մեկնեց Պատրբեան, անդ՝ 54։

*ՆԱԶՈՐԱՑԻ կամ ՆԱԶԱՐԱՑԻ «քրիստոնեայ» Եղիշ. Վենետ. 1859, էջ 21, 123, 140։

=Ասոր. ܢܨܪܝܐ naṣrāyā, մանդ. nāṣōrāyā, արաբ. نصرانی naṣrānī, յգ. naṣārā «քրիստոնեայ»։ Հայերէնի մէջ ունինք նաև Նազովրեցի, որ յն. Ναζωραῖος ձևից է կազմուած. երկուսի մէջ էլ -ցի տեղական մասնիկ է։— Հիւբշ. 312։

ՆԱԿԵՐՏ «հովուապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 231։

*ՆԱՀԱՆԳ, ի-ա հլ. «մի երկրի իւրաքանչիւր բաժանմունքը» Գծ. իգ. 34. Եւս. քր. որից նոր գրականում նահանգական, նահանգապետ:

=Ասուր. 𒈾𒀭𒂵 na-an-ga կամ 𒈾𒄖𒌋 na-gu-u, nagu, nanga, որ է սումեր. գաղափարագրեալ 𒇻𒆠 LUL-KIL «երկրամաս, երկրի շրջանակ, երկիր, վայր» (Delitzsch, Assyrisches Hndwört. 447, Strassmaier, Alphabetisch. Verzeich. d. Assyr. u. Akkad. Wörter, էջ 716, 739)։

Lag. Urgesch. 376 հյ. նահանգ, պրս. āhang բառերի հետ sanj արմատից։ Lag. Arm. Stud. § 1587 մերժելով այս՝ նահ կցում է նախ «առաջին» բառի հետ։ Հիւնք. նհանգ «կոկորդիլոս» բառից։ Մառ ЗВО 11, 171—2 -անգ մասնիկով (հմմտ. պահ-անգ) կազմուած նահ «երկիր» բառից, որի վրայ տե՛ս նախարար: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 398, նոյնը նաև Karst, Յուշարձան 406։ Meillet REA 2, 2 թերևս իրան. nāfa «պորտ, ցեղ, ժողովուրդ» բառից, որի վրայ տե՛ս նահապետ, նախարար:

*ՆԱՀԱՆՋ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «յետ քաշուիլը, ընկրկում» Անյ. բրծր. Շնորհ. բրծր. «366 օր հաշուած տարի» Շիր. Խոսր. Տոմար. որից նահանջել «յետ քաշել, կանգնեցնել» Եւ. պտմ. Եզն. Ոսկ. ես. և մ. ա. 16. «դրդել, առաջ քշել» Նանայ. Սկևռ. լմբ. նահանջումն Շիր. նահանջիչ Նար. անհահանջ Մագ. վերջանահանջ Նոնն. 30. գրուած ունինք նաև նհանջ, նհանջել (Լմբ. մատ. էջ 94, 119), նախանջել:

=Պհլ. *n-ahanǰ «քաշել, յետ քաշել» ձևից, որ կազմուած է n մասնիկով āhanǰītan «քաշել, յետ քաշել» բայից. նոյն է պրս. آهنجیدن āhanǰīdan «քաշել» (Horn § 58)։

ՆՀԲ լծ. նուաճել, պահանջել:—Պատկ. Матер. I. 11 պրս. nā-hanǰārī «ուղիղ ճանապարհից շեղուիլը»։ Հիւնք. նախանձ բառից։ Meillet REA 2, 6 իրանական փոխառութիւն է համարում. հմմտ. զնդ. niϑaxta, պհլ. nihaxtan և հյ. պահանջ՝ նոյն արմատից պա– մասնիկով։ Ուղիղ մեկնեց Meillet REA 2, 6:

ԳԻՐ.—Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Շմ. նահանջ, Մշ. նահանջ՝, Ախց. Պլ. նահանչ, Երև. ննանջ. այս բոլորը «նահանջ տարի» իմաստով են և փոխառեալ գրականից.— անկախ են Խրբ. նահանջ «հիւանդ», Երզ. նահանջ «խեռ՝ անհանգիստ մանուկ»։

*ՆԱՀԱՊԵՏ, ի–ա հլ. «ցեղապետ, նախահայր, պապ» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. և պտմ. որից նահապետական ՑՀ. իմ. ատ. Նար. նահապետութիւն ՍԳր. Եւս. պտմ. ասւում է նաև նախապետ Եղ. գ. 14 են (յօրինակս ինչ), Վրթ. քերթ. Տօնակ. Ոսկիփ. նախապետութիւն Մծբ. Եփր. ծն. էջ 100 (երկու անգամ), Եղ. էջ 185. Փիլ. լին. նախապետաբար Փիլ. Պորփ.։

=Պարթևական *nāfapati- «ցեղապետ» բառից, որ կազմուած է nāfa «պորտ, ցեղ» +pati «պետ» բառերից. առաջինի համար հմմտ. զնդ. nāfō «պորտ. 2. ընտանիք», nāfya- «ընտանեկան», պրս. ناف nāf կամ نافه nāfa «պորտ», օսս. naffä, սոգդ. nāf (որ գրուած է n'ß) «ազգ, ժողովուրդ». իսկ ամբողջի կազմութեան համար հմմտ. սոգդ. nāfδār (գրուած n'ßδ'r) «ցեղապետ»։— Պարթևական f երկու ձայնաւորի միջև դարձել է հյ. հ. բացի սրանից՝ իրանեաններէ մէջ էլ f և h կարող էին փոխանակուիլ բառբառից բառբառ. հմմտ. kaufa-, kōf>պրս. koh «լեռ, սար»։

ՀՀԲ նախկին պետ: Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզ. 1819, 151 իբրև նախապետ: ՆՀԲ նախապետ կամ նահանգապետ: Էմին, Ист. Асохика 250 նախ և պետ բառերից։ Հիւբշ. 220 նոյնպէս համարում է բարդուած նախ+պետ բառերից։ Հիւնք. պրս. նուպէ «ծառի բուն»։ Մառ ЗВО 11, 172 համարում է գաւառական ձև շահապետ բառի (տե՛ս և նախարար)։ Ադոնց, Арм. Юстин. 451 իրան. dahhupati ձևից աղաւաղ. Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet REA 2, 1:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნაჰაპეტი նախպետի «գաւառապետ» (ըստ Մառ Иппол. 65 նշանակում է «նահապետ»), ნანაჰაპეტი սանախպետի «գաւառ», ნანაჰაპეტობა սանախպետո «զօրավարութիւն».—Ասանայի Թրքախօս հայոց մէջ գործածական է նահապէտ «հին նահապետները». մտած է նաև Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ Գծ. բ. 29. ժը պօյ Տավուտ Նահապետէ կօթըն (ասել վասն նահապետին Դաւթի). հմմտ. նաև է. 8 են։

ՆԱՀԱՏԱԿ, ի–ա հլ. «յառաջամարտիկ, բանակի ճակատի ախոյեանները» ՍԳր. «մարտիրոս, վկայ» Եփր. վկ. արև. Շար. Նար. «քաջ, կտրիճ» Ոսկ. ես. Խոր. որից նահատակիլ «արիաբար կռուիլ, մարտիրոսանալ» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. նահատակեցուցանել Ոսկ. ես. նահատակութիւն ՍԳր. Ագաթ. նահատակական Ոսկ. ես. նահատակադիր Ոսկ. յհ. բ. 13. նախանահատակութիւն Պղատ. օրին. գրուած է նաև նախատակ Վրդն. սղ. նախատակութիւն Ոսկ. բ. տիմ.։

Հներից Վրդն. սղ. ճծա, էջ 514 գրում է. «Կոչին նահատակք... և կամ ըստ լծորդին զհօն խէ դնել և նախատակ ասել, զի նախ Դաւիթ նախատակ եղեալ և հարեալ զախոյեանն»։ ՆՀԲ նախ–ատակ, իբր նախազօր կամ նախայարձակ, շահատակ՝ վկայ քաջ։ ՓԲ «որ նախ ատիկէ»։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 64 և Arm.

Stud. § 1588 մեկնում է իբր բարդուած նաճ «նախ, առաջին» և տակ «վազք, արշաւ» բառերից. առաջինը գտնում է նաև նաճապետ բառի մէջ (իբր նախապետ), իսկ երկրորդը գալիս է պհլ. tak, զնդ. tač, պրս. tāxtan «վազել, արշաւել» ձևից. հմմտ. ասպատակ: Նոյնը նաև Հիւբշ. Arm. Gram. 200: Հիւնք. պրս. նուաէ «քաջազն»։ Մառ ЗВО 11, 172 դնում է իբր շաճատակ բառի զււ. ձևը (տե՛ս նաև նախարար): Meillet REA 2, 3 թերևս իրան. *nāfa-taka ձևից, որ կազմուած պիտի լինի nāfa «պորտ, ցեղ, ժողովուրդ» (սրա վրայ տե՛ս նախարար և նաճապետ)+taka կրկնակ մասնիկով, որի մի ուրիշ օրինակն է ներկայացնում սոգդ. xšaϑratāk «արքայական», կազմուած xšaϑra- բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Շմ. Սլմ. նաճատակ, Ալշ. Ռ. նաճադագ, Տիգ. նոճոդոգ, Զոր. Ղրբ. նճա՛տակ, Սեբ. նըճադագ, Ջթ. նաճադօգ, նաճադոգ «մարտիրոս».— Տփ. նաճատակ անիլ «չարչարել», Ըլ. Մշ. նճադգել «նախատել, յանդիմանել».—Պլ. էշ նաճադագ «զուր տեղը չարչարուած»։ Այս վերջինիս օրինակով կազմուած է էնկ. էշէf—նաճադագ համանիշը՝ Թրք. ešek «էշ» բառով (Բիւր. 1898, էջ 789)։

*ՆԱՂԱՇ «նկարիչ». Մկրտիչ Նաղաշի մականունն է. որից նաղաշագործ «նկարիչ արուեստագէտ» Առաք. լծ. սահմ. 542, որ և նաղաշfար (անդ)։

=Արաբ. نقاش naqqāš «զարդանկարիչ»։

*ՆԱՂԱՐԱՅ «թմբուկ». յետին ռամիկ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Միխ. աս. 419. «Զորս ալամ սեաւ և շղթայ մի պարանոցին և գաւազան ոսկի և նաղարայ և փողս»։ Նոյնը նաև Առաք. լծ. սահմ. 615։

=Արաբ. نعره na'ara «գոչիւն, աղաղակ». այս բառը Թուրքերէնում դարձել է naγara. որ օսմաներէնի մէջ պահում է իր հին իմաստը, բայց արևելեան Թուրքերէնի մէջ (Կովկաս) նշանակում է «թմբուկ»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 184։

*ՆԱՂԻՇՏ «վայրի նուռ կոչուած խոտը» (Պէյթար մեկնում է «սև պղպեղ». գիտական անունը անծանօթ է). Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2166։

=Արաբ. պրս. ناغشت nāγišt «սեւ պղպեղ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ՆԱՂՄ «ական պատերազմի, mine», որից նաղմափոր «ական փորող». երկուսն էլ մհ։. բառ. ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 813 ա։

=Պրս. نغم naγm «ական», որից Թրք. لغم laγəm, որից էլ նյն. λαγούμι, ալբան. lāgėm, ռում. lagum, սերբ. lägum, բուլգար. lagŭm նոյն նշ. (Berneker 685):

*ՆԱՂՏ «առձեռն պատրաստ դրամ». գործածական է միայն յետին դարերի ռամկական լեզւում. ինչ. Անսիզք 19 (Թէ նաղտ և թէ այլ ցեղ կումաշ). Կոստ. երզն. 95 (Երբ դու չունիս քեզիկ բաժին իրք նաղըտով)։

=Արաբ. نقد naqd «դրամ», որ և գործածական է Կովկասի արդի բարբառներում նաղդ ձևով և «կանխիկ» նշանակութեամբ։

Ուղիղ մեկնեց Պօտուրեան, Հրտ. Կոստ. երզն. 55։

[ՆԱՃԱԿ «սակր, տապար, կացին». սխալ բառ, որ ունին միայն ՆՀԲ և ՋԲ. ենթադրուած է Ուռհ. խը հատուածից. «Պողովատ նճկոռվն հարկանէր զերկաթի դուռն քաղաքին»։ Սա մի սխալ գրչութիւն է, որ պէտք է ուղղել ճկոռվն (տե՛ս ճկուռ), ինչպէս ունի Ուռհ. տպ. Վղրշ. 1898, էջ 33։ ՆՀԲ և ՋԲ նախատառ աւելորդ ն-ից շփոթուելով և արդի գաւառականների նաճախ, նաճագ ձևերի վրայ հիմնուելով՝ հնարում են նաճակ ձևը, որ և մեկնում են իբր պրս. ناچخ nāčax «տափասլաք նիզակ և նետ. 2. տեսակ ինչ կացնոյ», نجك najak, نچك načak «տեսակ ինչ կացնոյ», Թրք. najaq «կացին»։ Այսպես նաև Lag. Arm. Stud. § 1589, Հիւբշ. Arm. Gram. 271։—ԱԲ արդէն ջնջած է այս անգոյ բառը։]

*ՆԱՃԱՅ «փսխաթ, խսիր, կապերտ» Վրք. հց. Բ. 479. «Եւ նոցա երկոցունցն մի փսխաթ, որ է նաճայ»։

=Պրս. نایچه nayča «եղէգնիկ», որ نای nāy կամ نی nay բառի նուազականն է. պէտք է ենթադրել ուրեմն որ նանայ եղէգի բարակ ճիւերով հիւսուած հասարակ խսիրն է. այս իմաստը չեմ գտնում պարսկերէն բառարաններում, բայց անշուշտ գոյութիւն ունէր որևէ բարբառում, որից փոխառեալ է նաև ինգիլ. ենեա, ենենբի «խսիր»։—ԱՃ.

ՆՀԲ «բառ այլազգ. նէխ»: ՋԲ դնում է պրս. (բայց չի ասում ո՛ր բառից)։ Շանիձէ ЗВО 22, 351 հայ բառին է կցում ինգիլ. ձևերը, առանց սրանց յարաբերութիւնը կամ ծագումը որոշելու։

*ՆԱՄ «գէշ, խոնաւ, թաց». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են նամիլ «խոնաւանալ, թրջուիլ» Գնձ. նամէտ (կամ նայամէտ) «խոնաւուտ, թաց» Պիտ. Նար. տաղ։ Արմատը պահում են նոր գաւառականները, որոնց մէջ ձևացած են նաև մի քանի նոր բառեր. ինչ. նամակուշտ Լ. «խոնաւութիւնից լաւ յագեցած՝ փափկած (հող)», նամաճճի Շշ. «գէջ տեղեր ապրող որևէ միջատ», նամասունկ Շշ. «խոնաւ տեղեր բուսնող մի տեսակ սունկ»։

=Պհլ. nam, namb «խոնաւ, խոնաւութիւն», պրս. نم nam «թաց, խոնաւ», نميد namīd (կամ namēd?) «խոնաւ», քրդ. nem «խոնաւ», պհլ. nambītan «խոնաւացնել, թրջել»։ Իրանեանից է փոխառեալ նաև թրք. nem «խոնաւ», nemnāq (ռմկ. նէմլախ) «խոնաւուտ»։ Իրանեան բառերը կցւում են լտ. nimbus «ամպ, տեղատարափ, փոթորիկ», միռլ. nimb «կաթիլ», սանս. ambhas- «ջուր», հյ. ամպ, լտ. imber «անձրև», յն. νέφο «ամպ», հսլ. nebo «երկինք» են բառերին և հանում են հնխ. nembh- արմատից, որի պարզականն է nebh-, embh-, m̥bh- (Pokorny 1, 131): Սրանց վրայ տե՛ս նաև նայ:—Հիւբշ. 201։

ՆՀԲ նամէտ «որպէս թէ նամաւէտ կամ նայաւէտ, լծ. և յն. ναματώδης»։ Lag. Arm. Stud. § 1591 պրս. nam բառից։ Հիւնք. էջ 71 նայամէտ<նայ ձևից, իսկ նամէտ պրս. նէմիյտ, թրք. նէմ, յն. ναματώδης, νάμα։

ԳԻՌ.—Ախց. նոմ, Երև. նամ են։

*ՆԱՄԱԿ, ի–ա հլ. «նամակ, գրուածք» ՍԳր. Կոչ. Եղիշ. որից նամակագիր Բ. մկ. գ. 11. դ. 1, զ. 10. նամականի Փարպ. նամականիր Նար. խչ. նամակամատոյց Նար. մծբ. շրջանամակ Ոսկիփ. ճառանամակ ՑՀ. կթ. 99. նոր բառեր են նամակադրոշմ, նամակատուն, նամակագրութիւն, նամակաբեր, նամակատուփ են։

=Պհլ. nāmak, պրս. نامه nāma, քրդ. name «նամակ, գրութիւն, գիրք». փոխառութեամբ արաբ. namq نمق «գիր գրել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 61)։—Հիւբշ. 201։

Ուղիղ մեկնեց նախ Brosset, JAs. 1834, 383 են. նոյնը նաև ՆՀԲ, Spiegel, Huzw. Gram. 187, 190, 191, Müller SWAW 38, 572, Lag. Ges. Abhd. 185:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Տփ. նամակ, Սլմ. նոմոկ՛, Ալշ. Ջթ. Հմշ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. նամագ, Ասլ. նամագ, նամայ, նամա*. կայ նաև Զանգեզուրի գաւառականով պամակ (Խաթարալա 1910, էջ 496)։

ՆԱՄԱԿ «տէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 232՝ այս ձևով. «նամակ. բնակ. տէր ասի». որի հետ հմմտ. էջ 237՝ «նժական և բնական տէր ասին»։

*ՆԱՄԱՄ կամ ՆԱՄՄԱՄ «մի տեսակ թիմ, thymus serpyllum L» կամ «սուսամբար, մարսէմանի, tenacetum balsamita L» Մխ. հեր. էջ 10, 83. ունի միայն ՀԲուս. § 2167. նոյնպէս և Seidel, Մխ. հեր. § 53։

=Արաբ. نمّام nammām (մեկնուած է Կամուս. թրք. թրգմ. Գ. 570 թրք. մարսէմանի).—Հիւբշ. 279։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս։

ՆԱՄԵԲԱՐ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պղատ. տիմ. էջ 167. «Եւ ամենայնի այսոցիկ նամեբար և իբրու չար ինչ աւլինիցի»։ Բնագիրն ունի παντὶ δὲ ταῦτα ἐχθρὰ καὶ ἄκοντι προσγίγνεται, ուր խնդրական բառիս համապատասխանն է ἐχθρὰ «ատելի, անհաճոյ, անդուրեկան» (տե՛ս Platonis opera, Parisiis 1883, հտ. II, էջ 245, տող 28), որ և պէտք է դնել նամեբար բառի դէմ, եթէ խաթարեալ ձև չէ։

ՆԱՄԽՍԱԿԱՆ. անյայտ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է հետեւեալ տեղերը. «Եւ քարոզել ձեզ հաւատամք ոչ միայն նամխսական և մերձակայիցդ, այլ և բացականաց տարակացելոցն, նաև ուր ոչ անուանեցաւ Քրիստոս». Գիրք Թղ. էջ 373.— «Զի ի ժամ տապակէզ աւուրցն առեալ գերահրաշ պետականին զազատազարմ տոհմն հանդերձ նամխսական գնդիւն ի հովիտս բարձրաբերձ լերանցն՝ բերկրէր». Կղնկտ. հրտր. Էմ. 176, Շահն. Ա. 350։ Ըստ տեղւոյն դատելով առաջին վկայութեան մէջ նամխսական բառի իմաստն է «մերձաւոր, մօտը գտնուած», իբրև հականիշ բացական բառի և հոմանիշ մերձակայ բառի՝ որ հականիշն է տարակացեալ բառի. և այս իմաստն է թելադրում Բառ. երեմ. էջ 232 նամխսի «շօշափումն»։ Երկրորդ վկայութեան մէջ այս իմաստը կարող էր յարմարուել (նամխսական գնդիւն «մօտը գտնըւած գնդով»), բայց Բառ. երեմ. էջ 232 դընում է նամխսական «շնորհական», նամերսական «յաւերժական», նամենական «նախարար կամ իշխան», որից չի կարելի բաժանել նուամենանակ «նախարար» (տե՛ս այս բառը)։ Այս բոլորից կարելի էր հանել նամխսական «նախարարական», որով նամխսական գնդիւն կդառնայ «նախարարական գնդով», որ շատ լաւ յարմարում է տեղին։ Այս անյայտ բառի առաջին նշանակութիւնը ենթադրել էի «մերձաւոր, մօտը գտնուած». այժմ այս նշանակութիւնը հաստատւում է. որովհետև Գիրք Թղ. 373 հատուածի դէմ (Ոչ միայն նամխսական և մերձակայիցդ; այլ և բացականաց տարակացելոցն) ունինք մի նոր var. Ո՛չ միայն մօտաւորացդ (տպ. մըտաւորացդ) և մերձաւորաց մօտակայից, այլ և բացականաց և տարակացելոց (տես Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկաբնակաց, Նոր-Ջուղա 1688, էջ 303)։

Ալիշան, Հայապատում Բ. էջ 237 ա ծանօթ լինելով միայն երկրորդ վկայութեան, բառը կապում է Նեմէական տօնահանդէսին։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 26, որ ծանօթ է նոյնպէս միայն երկրորդ վկայութեան, կցելով յն. νομεύς «հովիւ», νόμιος «հովուական», νομεύω «արածել» բառերին, հասկանում է նամխսական «հովուական» և բառը ուղղում է նոմեսական։ Նոյն, հտ. Բ, էջ 286 այս մեկնութիւնը սխալ համարելով՝ ըստ Բռ. երեմ. նոմխսական մեկնում է «նախարարական»։

Նամփորտ տե՛ս Նափորտ։

+ՆԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «թաց, խոնաւ. 2. կակուղ. 3. հեղուկ կոչուած գրերը (ղ, մ, ն, ր). 4. թացութիւն» Թր. Մագ. Երզն. և Նչ. քեր. Պիտ. Ոսկիփ. որից նայացուցանել «թրջել, ջրել, ոռոգել (պարտէզ կամ ծառ)» Փիլ. յովն. 610. Պիտ. նայական «թաց, խոնաւ» Ոսկ. եփես. 803 (խոնաւութիւն նայական շոգով). նայամէտ Պիտ. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. snə-t- ձևից, որ աճած է t աճականով՝ հնխ. snā «հոսել, հեղուկ» պարզական արմատից. սրանց հետ հմմտ. սանս. स्ना snā, स्नाति snāti, स्नायति snāyati «լոգնալ, լուալ, լուացուիլ», զնդ. 𐬯𐬥𐬁 snā «լուալ», 𐬯𐬥𐬁𐬙𐬀 snāta «լւացեալ», snayeite «լոգնալ», յն. ἤχω «լողալ», νᾶμα «հոսուն ջուր, ակունք», ναρός «հոսանուտ», Νηιάς «ջրի յաւերժահարս», νότιος «թաց, խոնաւ», νοτία «խոնաւութիւն, անձրև», νοτέρος «խոնաւ», νότος «հարաւային քամի (որ է «անձրևաբեր, խոնաւուտ»՝ Յունաստանի համար). 2. հարաւ» (որից թրք. لودوس lodos > ռմկ. լոտոս «հարաւային քամի»), լտ. no, nare, natāre «լողալ», ումբր. snata «թաց», միռլ. snāim, կիմր. nawf, բրըտ. neuff «լողալ»։ Նոյն արմատի ուրիշ աճումներն են ներկայացնում յն. νάω, եոլ. ναίω, ναύω «հոսել», νέω «լողալ», νόα «աղբիւր», իռլ. snuadh «գետ», զնդ. snaoδa «ամպեր», հիսլ. snyta, անգլ. snot «խլինք» ևն։ Կարելի էր այստեղ կցել նաև հյ. նամ «թաց, խոնաւ», բայց որովհետև տառացի նման է իրան. nam ձևին, ուստի փոխառեալ է նրանից (Pokorny 2, 692, Walde 521, Ernout-Meillet 641, Boisacq 659, 673)։

ՆՀԲ համառօտուած է դնում խռնաւ բառից. յիշում է նաև յն. νάμα: *Հիւնք. պրս.* nay *«եղէգ» կամ արաբ.* 'ayn *«աչք» բառից: Ուղիղ մեկնեց* Scheftelowitz BB 29 (1905), 24: *Ն. Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր.* CLVII *պրս.* nam *«թաց» բառից: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 285 իբր* նայմ (նամ):

ՆԱՅԱՍՏՆ *«տատանումն խմն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 232. տպուած է* նա' ստոքն. *բայց բառաշարքը պահանջում է* նայաստն:

ՆԱՅԵՂ *«մարդ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 232:*

*ՆԱՅԻԲՈՒԱԿ *«մի տեսակ խոտնկ է» Խոր. աշխ. 615. ունի միայն ԱԲ:*

=*Կազմուած անծանօթ* նայ+բուակ<*պհլ.* bōyak>*պրս.* bōya *«բուրող» բառերից. հմմտ.* նրբուակ, գոյիբուակ *ևն:—Հիւբշ. 123:*

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 81 պրս. nāy *«եղէգ»?*+*պհլ.* bōyak *ձևերից: Ըստ այսմ Գաբ. բառ. մեկնում է «տեսակ մը անուշահոտ եղէգ, գասպ-խզ-զարիբէթ, աղաէղրիյի»:*

—ՆԱՅԻԼ *«նայել, նկատել, դիտել, ուշ դընել, զգուշանալ» ՍԳր. որից* նայելիք *«տեսողութեան գործարանը, աչք» Ցճխ.* նայեաց *«տեսարան» Բուզ. 117.* նայեցած *Ոսկ. մ. ա. 17.* նայեցուած *Արծր. Նար. ևն:*

=*Կազմուած է* նի- *մասնիկով* նայիլ *բայից. հմմտ.* նեցուկ<յենուլ, նիւթ<նիւթ:

ՆՀԲ սանս. նայանա *«աչք», յն.* νοέω *«նշմարել», իբր* ընճայել, ներճայել: Peterm. 30 *սանս.* nayana: Böttich. ZDMG 1850, 358, 177, Arica 89, 449, Lag. Urgesch. 52 *սանս.* nī, nayana, nētra: Böttich. Wurzelfor. § 31 *սրանց հետ նաև խպտ.* nau *«տեսնել»: Ուղիղ մեկնութիւնն ունին Պատկ.* Изслѣд. 14. *Տէրվ. Մասիս 1881 սեպ" 15,* Meillet MSL 11, 396 *ևն: Հիւնք.* նայ *«խոնաւ» բառից: Մառ,* Яз. и Лит. I. 247 *չէրքէզ.* na *«աչք», սվան.* näqča *«յօնք»: Պատահական նմանութիւն ունին մանիք. պհլ.* نای nāy *«նայի՛ր» (*ИАН *1907, 543), խպտ.* nau *«նայիլ», մանդէ* na *«աչք»* (BSL № *89, էջ 15):*

ԳԻՐ.—Սչ. նայել, *Երև. Ննխ.* նայէլ, *Ագլ. Պլ. Ռ.* նայիլ *(բայց հրմ. Պլ.* նէյէ, նէէ *«նայի՛ր»), Ասլ. Սեբ.* նէյիլ, *Պրտ.* նէյէլ.*—որից* նայող *Պլ. «բախտ գուշակող»,* նայելչէՖ *Ննխ. «հիւանդապահի վարձք»:*

ՆԱՅՐԱՆ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ Վրդ. առ. 313. «Օր մի ի ձիում չիլայում (սանձ) կապեց և ի նայրանն ինչուր յիրիկունն յառջև ձիուն անօթի վազցուց»:*

ՆԱՅԿԱՄ *«պարտութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 232:*

*ՆԱՆԱԽՈՒ, *կամ նաև* նանխու, նանախուա, նանխոյա, նանախաւա, նանխաւայ *«հացադեղ, լտ.* ammi» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2168: (Ըստ* Seidel, *Մխ. հեր. § 315 տեսակներն են՝* sison ammi L, sison amomum L, ammi copticum L, ptychotis adjowan D. C., ammi visnaga Lam.=daucus visnaga L, *որ հայոց ճանաչած տեսակն է):*

=*Պրս.* نانخواه nānxāh, nānxᵘāh *«հացհամեմ, արջնդեղ, սոնիճ» բառից, որ կազմուած է* nān *«հաց»*+xᵘāh *«ուզել» բառերից, և ըստ այսմ կան հյ.* նաց ուզող *ՀԲուս. § 1660 և արաբ.* طالب الخبز ṭālib-ul-xubz (Seidel *անդ) հոմանիշները: Պարսկերէնից է փոխառեալ նաև յետին յն.* ναναχουά:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.:

ՆԱՆԻՐ, ո, ի-ա *հլ. «ունայն, սին, փուճ, պարապ» Սղ. իե. 24. Ճխք. 4. Ոսկ. եա. «մի տեսակ վաղանցիկ բոյս, որ առաւօտուն ցանում էին, ճաշին բուսնում էր, կէսօրին պըտուղ տալիս և երեկոյին չորանում» Վրդ. առ. 266. Վրդն. սղ. (ըստ ՀԲուս. § 2169) (բոյսի մասին եղած առակը տե՛ս Բարուախօս, հրտր. Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 433). որից ի նանիր «ի զուր» ՍԳր.* նանրագիր *Եւս. պտմ.* նանրութիւն *ՍԳր.* նանրանալ *Հռ. ա. 21. Սղ. ե. 10.* նանրական *ՅՀ. կթ. ևն:*

ՆՀԲ ունայն իր, *լծ. լտ.* inanis, inanitas, vanus, vanitas, *եբր.* ավան, *թրք.* ավարա, *որ և* աւիր, առաւիր, վայրապար: *Հիւնք. լտ.* inanis *և հյ.* ունայն: Bugge KZ 32, 35 *ունայն-իր:

ԳԻՌ.—Ըստ ՀԲուս. (անդ) կան նաճիրխոտ, նաճռճոց բուսանունները։

*ՆԱՇ (սեռ -ի) «դագաղ» Յայսմ. սեպ. 12. Գնձ. Ոսկիփ. Մաշտ.։

=Արաբ. نعش naʻš «դագաղ, դիակ»—Հիւբշ. 271։

ՆՀԲ դնում է «բառ այլազգական», Lag. Arm. Stud. § 1594 վերի ձևով։

*ՆԱՇԻՀ, ո հլ. «ընտիր բարակ ալիւր» ՍԳր. աւսում է նաև նաշճի (սեռ. -ճւոյ) ՍԳր. նաշի ՅՀ. իմ. եկեղ. էջ 112, սեռ. նաշւոյ Կնիք հաւ. 43, նաշիխ Պիտառ.։

=Ասոր. ܢܫܝܦܐ nəšīfā «նաշիհ, simila» (Brockelm. Lex. syr. 215 a), որ ծագում է ܢܫܦ nəšafyā «մաքրել, զտել» բայից։

ՆՀԲ արաբ. نشا nišā և պրս. nišasta نشاسته «օսլայ, նշայ»։ Justi, Dict. Kurde, էջ 420 քրդ. nišaī «կաթնախառն ալիւր՝ կերակրի մէջ դնելու համար», պրս. nišeste «օսլայ»։ Հմմք. արաբ. նիշա, տճկ. նիշասքէ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մառ, Кавк. Вѣст. 1902 ապր. էջ 71։

ԳԻՌ.—Գնձ. պահուած է նաշիվ, նաշիճ, նշիվ ձևով՝ ըստ Մամիկոնեան, Հաղարից մէկը էջ 246 և «դերմակ ալիւր» նշանակութեամբ։ Riggs, A vocabulary էջ 96 տալիս է ժողովրդական նաշիր ձևը։

ՆԱՇՏ «մեծ տերեփուկ, centaurea serotina Bor.» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 559) Գաղիան. ունին միայն ՀԲուս. § 2170 և Նորայր, Բառ. ֆր. 214 ա։

ՆԱՇՔ «մի տեսակ վայրի խիժոտ ծառ» Հին բռ. ունի միայն Հայբուսակ § 2171։

ՆԱՊԱՍՏԱԿ, ի-ա հլ. «նապաստակ» ՍԳր. Եւս. քր. Վեցօր. 192. որից նապաստակի ականջ «մի տեսակ խոտ. լտ. auricula leporis կամ chantarellus» Բժշ. նապաստակակեր «նապաստակ շատ ուտող». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մեծոփ. 122, իբր նախատական վերադիր Վրաց. «Եւ անարի և որովայնամոլ, արբեցող և լապաստակակեր ազգն Վրաց, որ հանապազ ի գինեբբուս նստեալ պարծէին»։ Գրուած է ալապազտրակ Վրդ. առ. 195, լապաստակ Վրդ. առ. 196։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ապաստանող: ՆՀԲ «նա որ ապաստան լինի ի վէմս»։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 70, 27 իրան. arnab (իմա՛ արաբ. ارنب arnab) «նապաստակ» բառին է կցում։ Տէրվ. Նախալ. էջ 82 վերջին վանկը համարում է պհլ. tak, պրս. tāxtan, հյ. ըն-թանալ «վազել». հմմտ. լակոն. ταχίνας։ Հիւնք. ապաստան բառից։ Bugge KZ 32, 62 մերժում է կցել լտ. lepus, եոլ. λέπορις, ֆրանս. lapin են ձևերին, որոնք նշանակում են «նապաստակ կամ ճագար»։ Patrubány SA 1, 189 պրս. nabast «անկապ, ազատ»+պհլ. a!: (մասնիկը)։ Oštir, Beitr. alarod. 72 հլտ. laurex, lepor «նապաստակ», հանգլ. rabbit, բասկ. erbir, յն. λεβηρίς «նապաստակի որջ»։ Meyer-Lübke, Rom. etym. Wört. 4902 հիմնվելով Bugge-ի յիշատակութեան վրայ՝ կցում է ֆրանս. lapin, պորտուգէզ. laparo, իբեր. *lappar, լտ. lepus բառերին՝ կասկածով։ Josef Brüch KZ 46, 365 իմանալով՝ որ ըստ Andreas հայ. բառի հին ձևը ունի ո նախաձայնը (իսկ լ գաւառական և նոր ձև է միայն), մերժում է վերոյիշեալ համեմատութիւնը։

ԳԻՌ.—Սեբ. նաբասդագ, Պրտ. լափուտագ, Ջթ. լափուսդօգ, լափուսդոգ, Սլմ. Վն. լապըստրակ, Բլ. լապըստրագ, Տփ. լապուտրակ, Ողմ. լապըզտըրակ, Մշ. լաբըստըրագ, Ալշ. լաբըզդըրագ, Ախց. լափըստրակ, Մկ. լըպըստրակ, լըպըզտրակ, Երև. ալապըստրակ (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. 1788, էջ 159 ունի ալապաստրակ ձևը), Ագլ. ըլըպա՛զտրակ, Գոր. Ղրբ. ըլըբա՛ստրակ, ՀՋղ. ալապօստրակ (Riggs, A vocabulary 96 իբր ժողովրդական ձև ունի նապստակ).— սրանց ներկայացուցիչն է լապըստկանf «նապաստակներ» կեղծ-Շապհ. 75, ուր անշուշտ յետին ձևափոխութիւն կայ։ Այս բոլորի մէջ եղած ր ձայնը և ն>լ ձայնափոխութիւնը ցոյց են տալիս, որ բառի հնագոյն ձևն էր *նապարստակ, ուր ր շչականից առաջ ջնջուեցաւ հայերէնի մէջ, իսկ բարբառներում՝ տեղափոխութեամբ հեռանալով շչա-

կանից՝ անկումից ազատ մնաց. միևնոյն ժամանակ՝ ճ—ր տարանմանութեամբ դարձաւ լ—ր:

*ՆԱՊխ «մի տեսակ բոյս. paliurus spinacristi Mill» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 298). ասւում է նաև ճապ, ճապղ, ճարկ, ճըրգ. Բժշ. ունի միայն Հիւբշ. § 2172.—կայ նաև ճրկճ «բռինչ» Բժշ. նոյն բառն է և ճերգիւճ «լոտաս, lotus corniculatus L» (ըստ Տիրաց. § 246), որ ձեռագրերում սըխալմամբ գրուած է ճերգիւճ, ճերգոյճ, ճերգեճ Գաղիան. (Հիւբշ. § 2196). առաջին ձևի տարբերակներից է դարձեալ ճաքակ:

=Արաբ. نبق nabq, որի բացատրութիւնը տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 57. փշոտ ճիւղերով մի ծառ է, որ տալիս է թթուաշ պտուղ. սովորական է Եգիպտոսում. Վուրան ԼԴ. 15 յիշւում է իբրև անարգ մի պտուղ, իսկ ԾԶ. 27 նրա անփուշ տեսակը արքայութեան ճեմելիքների զարդն է կազմում: Այս ծառն է «lotus cyrenaica, արաբ. majisch, sidra, connar, թրք. սիտրէ, պրս. kunār, որ է մի տեսակ յունապ» (Խորենացւոյ աշխարհագրութեան լուսաբը). Բառիս -իւճ, -ոյճ վերջաւորութիւնը արաբերէնի անորոշ յօդն է. nabq-un:

Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ.: Տարբեր է արաբ. نبخ nabx՝ խմորի բոյսի արմատը, որ սովի ժամանակ ուտում են (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 561): Ներգիւճ ձևի վրայ պատուական մի քննութիւն ունի Նորայր Հ. 1923, էջ 165, ուր և ուղղում է ճերգիւճ:

ՆԱՋԱՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. էջ 134 մի ոտանաւորի մէջ. «Ներձուն նպաստ նաջան նեռին նարին կիզողական». (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175):

ՆԱՌԽԱՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. էջ 204. «Որք զկնի նառխանն լիգոնի («պսակ») ակիւրրափուռեացն սփռղեն». Թուի թէ պսակը շինելու նիւթն է և կարող է կազմուած լինել -խան մասնիկով (տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 206—8):

ՆԱՌԽԱՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 117 étalon նշանակութեամբ, Բայց այս բառը հտ. Ա, էջ 801—2 étalon բառի տակ չէ յիշած. և ո-րովհետև étalon բառին տալիս է երկու իմաստ (1° տիպար չափուց և կշռոց, 2° յովատակ), ուստի յայտնի չէ թէ ո՛րն է ճառխանը: Վերջին դէպքում կարելի է յիշել պրս. نر nar «արու (մարդ կամ անասուն)», որ եղած է Կովկասում ճառ:

ՆԱՌՆ «օղակ՝ որի մէջ կոճակն է մտնում, լամբակ, կոճակամայր». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 177, որից առնում են Տիրոյեան, Հանրագրութ. 533 և Գաբ. բառ.:

*ՆԱՍԲ «տունկերի կարգ կամ շարք» (նորագիւտ բառ). երկու անգամ գործածած է Վստկ. 179, 181. «Նասբն զոր շինես ի պարտն՝ պիտի յարևելս. Զակնուսն յամէն տարի պարտ է քարշել և տանել տնկել և շատացուցանել զնասբն»:

=Արաբ. نصب naṣb «կանգնեցնել, դնել, զետեղել. 2. կարգել. 3. յառել», նաև «ճանապարհների վրայ տնկուած քարեր՝ որ մըղոններն են ցոյց տալիս» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 270):—Աճ.

*ՆԱՍԻՃ «հիւսկէն, հիւսուած, գործուած». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած 1261, 1286 և 1326 թուերի արձանագրութեանց մէջ. Երկու նափորտ նասիճ և ատլաս վառ. Խաչվառ ու նասիճ շուրջառ. Խաչվառ և նասիճ շուրջառ. (Վիմ. տար. 103, 129, 163): Բառիս համար մի նոր վըկայութիւն եմ գտնում Այրիվ. 8 ա. «Հանդերձ նասիճ հալուղի և պարեգօտ շուշթարի»:

=Արաբ. نسيج nasīj «գործուած, հիւսուած», որ ծագում է نسج nasj «գործել, հիւսել» արմատից (Կամուս, Թրք. Թրգմ. հտ. Ա. էջ 445):—Աճ.

*ՆԱՍՈՒՐ «մարմնի վրայ յառաջացած կոշտ» Բրս. մրկ. 131 (Խստացեալ և կարծրացեալ էին ի նոսա չարիքն, որպէս զնասուր ինչ ի վէրս). Վստկ. 169 (Եւ աչացաւի՝ որ յաղբիւրն նասուր լինի, հոռմերէն անոպիա ասեն):

=Արաբ. ناسور nāsūr «կոշտ»:—Աճ.

*ՆԱՏԱՐ «հայեացք». նորագիւտ բառ, որ

մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած յետ-նաբար Ցայսմ. յունվ. 9 (էջ 405 բ). «Ջարեն ի յերկինս իմայ և լուսոյն նատար (այլ ձ. նադար) դուն արա»։

=*Արաբ.* نظر nazar *«նայիլ, դիտել»։—Աճ.*

***ՆԱՏԻԿ** *կամ* **ՆԱՏԻՓ** *«մի տեսակ փոքրիկ խմորեղէն». Խնդրեաց նատիփս. Վրք. հց. բ. 365 (ըստ ՆՀԲ* **նատիկս**). *Գնեա՛ ինձ պղակունտա, այսինքն նատիփ. Վրք. հց. բ. 358. երկուսն էլ ուղղելի* **նաստիկ**:

=*Յն.* ναστός, ναστίσκος *«փոքր կարկանդակ». գալիս է* ναστός *«սեղմուած, թանձր, հաստ»,* νάσσω *«սեղմել» բառից։—Հիւբշ. 367։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Պատահական նըմանութիւն ունի արաբ. ندا nada *«կարկանդակ շինել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 57)։*

Նարաճ *տե՛ս Նրան։*

Նարգեաճ *տե՛ս Նարդոս։*

***ՆԱՐԳԷՍ** *(կամ* **նարկէս, նարկիս, ներգէս, ներկիս, նարկիզ, նարգիզ, նարգէզ.** *արևմտեան գրականում այժմ ընդունուած ձևն է* **նարկիս**) *«մի տեսակ ծաղիկ.* narcissus tazzetta» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 56) Ագաթ. Վրդն. Բժշ.։*

=*Իրանեան փոխառութիւն. հնագոյն ձևն է պհլ.* *narkis, *որից յառաջացել են յետոյ պրս.* نرکس nargis, *քրդ.* nargis, nergiz. *փոխառութեամբ ասոր.* ܢܪܩܝܣ narqis, *արաբ.* نرجس narǰis, *վրաց.* ნარგიზი **նարգիզի**, *թրք.* nergiz։ *Նոյն է նաև յն.* νάρκισσος, *որից փոխառեալ են լտ.* narcissus, *ֆրնս.* narcisse, *գերմ.* Narcisse, *իտալ.* narciso, *ռուս.* нарциссъ *են հոմանիշները։ (Համաձայն -σσος վերջաւորութեան՝* Boisacq 657 *սրանց աղբիւրը միջերկրեան է դնում. հմմտ.* κυπάρισσος *«կիպարիս»)։ Մեր բառի հնագոյն ձևը անյայտ լինելով՝ կարելի չէ նրա բուն աղբիւրը որոշել. եթէ հնագոյն ձևն է* **նարկիս**, *ծագած է պհլ.* *narkis-*ից.* **նարգէս** *կամ* **նարգիս** *գալիս են սասանեան* nargis *ձևից. միւսները ներկայացնում են իրանեան նորագոյն ձևերը. մինչև* **նարճիս, նռճէս**՝ *որոնք տառադարձուած են արաբ.* narǰis *ձևից։—Հիւբշ. 201։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, Lag. Arm. Stud. *§ 1596 են։ Նազարէթեան, Պատկեր 1892, էջ 300 իրար է կապում* **ներկ=նարկ** *և* **նարկիս**, *սնս.* **նիրա** *«ջուր» և* **նար** *«բոյր»։*

ԳԻՌ.—Մշ. Տփ. **նարգիզ**, *Ախց. Գոր. Կր. Ղրբ. Շմ. Սլմ.* **նորգիզ**, *Մկ. Պլ.* **նէրգիզ**, *Ջթ.* **նէյգ'իզ, նէրգ'իզ**:

***ՆԱՐԳԻԼԱԿ** *«հնդկընկոյզ,* coco, cocos nucifera» *Բժշ. յիշում են միայն ՋԲ, ՓԲ (իբր գւռ. բառ) և ՀԲուս. § 2178։*

=*Պհլ.* *nārgīlak *ենթադրեալ ձևից, որի հետ հմմտ. պրս.* نارگیل nārgīl. *սրանից է տառադարձուած արաբ.* نارجيل nārǰīl *«հնդկընկոյզ». (արմաւենու նման ծառ է. մինչև մարդու գլխի մեծութեամբ ընկոյզներ է տալիս. շատ սննդարար ուտելիք է. նրանից են պատրաստում նաև մեղր, իւղ և կաթ. ընդարձակ նկարագրութիւնն ունի Իբն-ի-Բատուտա II. էջ 206—211)։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 254 ա։

***ՆԱՐԴԷՍ** *«մի տեսակ բոխի.* ferula» *Վեցօր. էջ 101։*

=*Յն.* νάρθηξ *նոյն նշ.։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1924, էջ 71։

***ՆԱՐԴԻՍՏԱՔՈՍ** *«սմբուլ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 570։*

=*Յն.* ναρδόσταχυς *«նարդոսի հասկ կամ ծաղիկ» (կազմուած* νάρδος *«նարդոս» և* στάχυς *«հասկ» բառերից)։—Աճ.*

***ՆԱՐԴՈՍ**, ի հլ. *«մի տեսակ բոյս և ծաղիկ, որից անուշահոտ և ազնիւ իւղ են պատրաստում. կազմորէ» Երգ. ա. 11, դ. 13, 14. ասւում է նաև* **նարդէս** *Փիլ. նխ. բ.* **նարդին** *Գաղիան.* **նարդաճ** *Ագաթ.* ***նարդնէս** *(սեռ.* **նարդնիսայ**) *Տաղ.* **նարդ** *Տաղ. սեռ.* **նարդեաճ** *Մրկ. ժդ. 3. Յհ. ժբ. 3, որոնցից* **նարդիւնանոս** *Տաղ.* **նարդիւնաբեր** *Նար. տաղ. (ենթադրւում է ուղ.* ***նարդիւն**, *որ հանուած է սեռ.* **նարդեան** *ձևից, ինչպէս* **արդիւն**, *սեռ.* **արդեան**), **նարդոսական** *Անան. եկեղ.—սըխալման արդիւնք է ՀԲուս. § 2177* **նարգեան** *«վայրի մկնտոխ», որ պէտք է ուղղել ըստ Նորայր ՀԱ 1923, 58 և 157* **նարդեան**:

=Յն. νάρδος «նարդոս» (ածականը νάρδινος) ձևից, որից փոխառեալ են նաև լտ. nardus, գոթ. nardus, հրգ. narda, գերմ. Narde, անգլ. ֆրանս. nard, իտալ. nardo, վրաց. ნარდი նարդի են։ Նախնական աղբիւրը սանս. *narda ձևն է, որ բուն նշանակում է «եղէգ». սրանից փոխառութեամբ յառաջացել են պրս. ناردين nārdīn, եբր. נרד nerd, ասուր. lardu (Gesenius[17], 522) և փիւնիկերէնի միջոցով էլ յն. νάρδος Այնուհետև յոյն ձևը յետ դառնալով տուած է սանս. नलद nalada «նարդոս» (Boisacq 657, Horn § 1060)։ Ուշ ժամանակի հյ. նարդին ձևը պրս. nārdīn-ից է։—Հիւբշ. 367։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։—ՆՀԲ դնում է եբր. յն. լտ. իտալ. ձևերը։ Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, 57 պրս. nārdān։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნარდოთბი նարդիոնի «նարդոսի իւղը» հյ. նարդեան սեռականից է. (իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ. Մրկ. ժդ. 3. ՑՀ. ժբ. 3)։

ՆԱՐԻՆ. նորագիտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 134 մի ոտանաւորի մէջ. «Ներձուն նպաստ նաշան նեռին նարին կիզողական»։—Կիզողական ածականը ենթադրել է տալիս որ նարին՝ արաբ. نار nār «կրակ» բառի սեռականն է (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 175, 199. այլ ձ. նակին):

***ՆԱՐԻՆՋ** (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «փորթուխալ» Մխ. առակ. հների մօտ շփոթուած է թուրինջի, լիմոնի և կիտրոնի հետ. տե՛ս ՀԲուս. § 2187. գրուած է նաև նարանճ Բժշ. առաջին ձևից են նոր գրականում՝ նարնջենի, նարնջագոյն, նարընջատան:

=Ցետին պրս. نارنج nārinǰ ձևից։ Բառս բնիկ հնդկական է. հմմտ. սանս. नारङ्ग nārañga, որ կրճատուած է नागरङ्ग nāgarañga «նարինջ» բառից. կազմուած է ձևապէս नाग nāga «պղինձ» և रङ्ग rañga «երանգ, գոյն» բառերից, որով «նարինջ» նշանակում է բուն «պղնձագոյն»։ ԺԱ դարում նարինջը Արաբների միջոցով անուան հետ Հնդկաստանից անցաւ Արևմտեան Ասիա և այստեղից էլ տարածուեցաւ Եւրոպա։ Այսպէս յառաջացան իրարից փոխառութեամբ պրս. نارنگ nārang, արաբ. نارنج nāranǰ (ըստ որում արաբերէնում չկայ g), բելուճ. nērinǰ, nārunǰ, քրդ. nārinǰ, աֆղան. nāranǰ, վրաց. ნარინჯი նարինջի, լազ. araranži, հինդուստ. naranǰi, յն. ναράντζιον, ալբան. naranč, հունգ. narancs, սպան. naranja, laranja, իտալ. arancia, ֆրանս. orange, ստ. լատ. narantium են։ Հյ. նարանճ ձևը տառադարձուած է արաբականից։—Հիւբշ. 271։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ յիշում է պրս. Թրք. լտ. են ձևերը։ Peterm. 26 պրս. nāranǰ: Böttich. ZDMG 1850, 358, 178 սանս. nārangā: Müller SWAW 38, 580 փոխառեալ է համարում։ Տէրվ. Altarm. 23 պրս. ձևի հետ։—Նարինջ բառի ծագման և բոյսի նախնական հայրենիքի վրայ խօսած են Pott և Rödiger ZKM 7, 114, Wilson, Fournier MSL 1, 422, Hehn, Kulturpflanzen[6], 436:

ԳԻՒ.—Եւդ. նարինջ «գոյնը», Գոր. Ղրբ. Մշ. Ջղ. Շմ. նարինջ, Սլմ. նորինջ, Սվեդ. լառանջ (վերջինիս մէջ ձայնափոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս սպան. naranja, laranja)։ Նոր բառեր են նարնջաֆոլ «մի տեսակ ծաղիկ», նարնջի Մշ. Վն. «նարնջագոյն», Սվ. «նռնագոյն մի խաղող», Ղրբ. «ներկատու մի փայտ», Եւդ. «մի տեսակ դեղձ»։ Արդեօք այստե՞ղ է պատկանում նաև Ոզմ. նարէնջ «ներկուած թել»։

***ՆԱՐԿԱ** «մի տեսակ թմրեցնող ձուկ, թմրաձուկ. լտ. torpedo» Փիլ. լիւս. 139. գրուած է նաև ներկէս (կարդա՛ նարկէս) Վեցօր. 138։

=Յն. νάρκα, νάρκη, νάρκης «թմրաձուկ». ծագում է ναρκόω «թմրեցնել» բայից։—Հիւբշ. 367։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՆԱՐԿԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պղատ. տիմ. 144. «Իբրու ճարտարաց նիւթս առաջի մեզ եդալ՝ զսեռս պատճառացն նարկելով». բնագիրն ունի οἷα τέκτοσιν ἡμῖν ὕλη παράκειται τὰ τῶν αἰτίων γένη διυλισμένα. ուր մեր բառի համապատասխանն է διυλισ-

μένος (անց. դիրք) «հիվէի՝ այն է նիւթի վերածեալ»։ ՆՀԲ մեկնում է «գուցէ նիւթարկել», ՋԲ, ԱԲ չունին։ (Բնագիրը տե՛ս Platonis opera, Paris 1883, հտ. II, էջ 232. տող 15—16)։

*ՆԱՐԺԻՍ կամ ՆՌԺԷՍ «նարկիս ծաղիկը» Բժշ. Վստկ. 142 (գրուած նռճէս). ունի միայն ՀԲուս. § 2188 և § 2230։

=Արաբ. نرجس narǰis «նարկէս» ձևից. աւելի մանրամասն տես նարգէս բառի տակ։—Աճ.

*ՆԱՐՄ «հանդարտութիւն, մեղմութիւն». այս ձևը գիտէ միայն ԱԲ. ըստ իս պէտք է ուղղել նարմ «հանդարտ, մեղմ», որից նարմաշարժ «մեղմաշարժ, հանդարտագնաց (գետ)» Կաղանկտ. և գւռ. նարմանազուկ (Գնձ. Ղրբ. Մշ.) «քնքոյշ, նրբին»։

=Պհլ. نرم narm «փափուկ, կակուղ», պրս. نرم narm «կակուղ, մեղմ», քրդ. nerm, զազա nemr, աֆղան. բելուճ. narm «կակուղ», սանս. namrá- «խոնարհ, ակնածալի» (Horn § 1028)։—Աճ.

ՆՀԲ ունենալով միայն նարմաշարժ ձևը, մեկնում է իբր «րաու անյայտ, թերևս նամաշարժ կամ նայաշարժ, իբր հոսանուտ կամ տարմաշարժ «բազմայոյզ»։ ԱԲ դնում է նարմ՝ պրս.։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910, 269։

*ՆԱՐՄՈՒՇԿ, որ և նարգմուշկ, նարշիշ «մի տեսակ բոյս». Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2189։

=Պրս. نارمشك nārmušk (որ և anārmušk) «է սա դեղ ինչ առ բժիշկս ծանուցեալ, և է սերմն ինչ կարմրերանգ և ունի ի միջի իւրում դոյն ինչ կանաչութիւն և գոյ ի սմա զօրութիւն՝ մերձ ի զօրութիւն այնր դեղոյ, որ կոչի սիմպի՛լի հինտի» ԳԴ. (այս բացատրութեան հետ ճիշտ համապատասխան է Ամիրտ.) բառացի նշանակում է «նռան մուշկ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. (բայց սրան իբր հոմանիշ դրած մարգիմուշկ բառը բոլորովին ուրիշ է և նշանակում է «մըկընդեղ»)։

*ՆԱՐՏ «թաւլու խաղի տախտակը կամ խաղը» Ոսկիփ. ՏաԹև. ամ. 232. գրուած նարդ Հայսմ. 123։

=Պրս. نرد nard՝ նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև արաբ. nard, վրաց. ნარდი նարդի. բուն աղբիւրն է սանս. नर्द nard «խաղի քուէ, զար», որ ծագում է nard «բառաչել, մռնչել, գոչել» բայից (Böhtlingk, Sans. Wört. 4, 63 ա)։ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 693 ասում է թէ այս խաղը Արտաշիր Բաբականն է հնարել, որ յետոյ աւելի է զարգացրել Բուզուրջմիհր. այս պատճառով էլ կոչւում է նաև نردشیر nardšīr: Այս խաղի հնարումը Ֆիրդուսին վերագրում է Բուզուրջմիհրի, որ Նուշիրվանի իմաստասէրն էր, և անձամբ տարաւ Հնդկաստան (Շահն. հտ. 6, էջ 312՝ Mohl-ի փոքրադիր հրատարակութեան)։—Հիւբշ. էջ 272։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Böttich. ZDMG 1850, 179, 359, Arica 76, 246 դնում է սանս. nardita ձևի դէմ (որ չգիտէ Böhtlingk 4, 63). իսկ Lag. Arm. Stud. § 1598 պրս. nard։

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. Տփ. նա՛րդի, Շմ. նmrդի (նոր փոխառեալ վրացերէնից), Ջթ. նարդ: Արևմտեան գրականում ընդունուած է նարտ, որից և նարտախաղ: — Ղրբ. նարթախթա «նարտի տախտակը»։

*ՆԱՐՏԱՆ. մի տեսակ բոյս, որի ծաղիկը յաճախ յիշում է Բժշ. ըստ ՀԲուս. § 3373։

=Պրս. نردین nardīn «յակինթ ծաղիկը»։—Աճ.

ՆԱՐՕՏ, ու, ի-ու հլ. «գոյնզգոյն թել կամ հիւսուածք» Դատ. ե. 30. Եզեկ. իէ. 16, 25. Ագաթ. Բուզ. Մանդ. որից նարօտանէրկ «ներկարար, թել ներկող» Սեբեր. Վեցօր. 152. նարօտաներկութիւն Կանոն.։

ՆՀԲ յիշում է արաբ. նիյր «գոյնզգոյն նկարել»։ Տէրվ. Նախալ. 102 մեկնում է *ն-արակ-տ, ինչպէս ունինք ն-երկ, երկուսն էլ ն մասնիկով հնխ. rag «ներկել» արմատից. հմմտ. սանս. raj, rakta «գունաւոր»։ Հիւբ. նօտար բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 286 պրս. ناژو nārū, որ սակայն թէ՛ ըստ ԳԴ և թէ՛ ըստ Բուրհանի նշանակում է «եղրգեցիկ»

թուլում. 2. մի տեսակ հիւանդութիւն» և հետևաբար ընաւ կապ չունի մեր բառի հետ։ Պատահական է վրաց. ნავროტი «մի տեսակ ծառ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մրղ. Ճմ. Սլմ. Վն. նաւ-րոտ, Երև. Ալշ. Ննխ. Սեբ. նարօդ, Ջթ. նա-րօղ, նարող, Ագլ. նա՛րուտ, Մշ. նարօղիզ, որոնք նշանակում են «պսակի ժամանակ հարսի ու փեսի վիզը կապած գոյնզգոյն թե-լը»։

+ՆԱՒ, ու, ի-ա հլ. «մեծ կամ փոքր նաւ, լաստ, կուր, մակոյկ, պատերազմական ցըռ-կանաւ» ՍԳր. «աւազան, տաշտ (գինու հա-մար)» Կանոն. որից նաւել «նաւով ճամ-բորդել» ՍԳր. Ագաթ. նաւորդ Գ. թգ. թ. 27. Եւ. քր. նաւակ «փոքր նաւ» Մրկ. գ. 9. «բաժակ» Փիլ. նաւակիկ Ոսկ. մ. գ. 4. նա-ւագնացf Վեցօր. նաւագործ Կոչ. նաւակալ «մի տեսակ ձուկ» Վեցօր. նաւահանգիստ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 1, 16. նաւապետ ՍԳր. Եւ. քր. նաւաստի Փիլ. Պիտ. նաւուղիղ Առակ. իգ. 34. ծանրանաւել Գծ. իէ. 7. գե-րանաւել Անան. եկեղ. բացանաւել Ճառընտ. Նոր գրականի մէջ՝ առագաստանաւ, բեռնա-նաւ, ականանաւ, հակա-ականանաւ, ցոկա-նաւ, փոխադրանաւ, ռազմանաւ, շոգենաւ, շոգենաւակ, մարտանաւ, յածանաւ, սուզա-նաւ, օդանաւորդ, նաւախումբ, նաւամատոյց, նաւային, նաւաշինութիւն, նաւաշինարան, նաւապաշարում, նաւավարձ, նաւարան, նաւ-արշաւ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. nāu- «նաւ» ար-մատից. սրա ժառանգներն են՝ սանս. नौ nāu- «նաւ, մակոյկ», զնդ. 𐬥𐬀𐬬𐬀 nava- (որ գտնւում է navāza- «նաւազ, նաւավար» բա-ռի մէջ), հպրս. nāviyā «նաւատորմիղ», պհլ. nāv (գտնւում է nāvīčak «ջրանցք», nāvtāk «նաւարկելի» բառերի մէջ), պրս. ناو nāv «նաւակ, ջրանցք», nāvdān «ջրանցք», nā-xuda (<*nāvxudā) «նաւապետ», քրդ. nav «նաւակ, մակոյկ, ջրանց, խողովակ», օսս. nau, navä, յն. ναῦς, յոն. νηῦς, դոր. νᾶς, լտ. nāvis (իտալ. nave, սպան. nave, ֆրանս. navire), հիւլ. nōr, հիռլ. nau, փոխառու-թեամբ նաև՝ լատինականից հբգ. nāwa, մբգ. nāwe, գերմ. գւռ. Naue, լեհ. nawa, խըր-վաթ. nava, և մինչև անգամ ոչ-հնդևրոպա-կան լեզուների մէջ՝ հունգ. náva, թրք. ناوى navi «մեծ նաւ» (վերջինը իտալ. nave ձևից՝ ըստ Gustav Meyer, Türkische Studien SWAW 1893, 128). պարսկերէնից՝ արաբ. نواخذه navāxiδa «նաւապետ» (պրս. ناوخدا navxudā հոմանիշից փոխառեալ՝ ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 739)։ Բալթիկ-սլաւական ճիւղի մէջ հնխ. nāu- ձևր կորել է՝ փոխանակուելով մի բառով, որ նշանակում է «ծառի կոճղի մէջ փորած մակոյկ» (Meil-let BSL № 85, էջ xliiij)։ Հայերէն բառը ունի այնպիսի մի ձև, որ կարող է թէ՛ բնիկ և թէ իրանական փոխառութիւն համարուիլ, բայց ի նկատի ունենալով բառի հնութիւնը և ճոխ գործածութիւնը՝ պէտք է բնիկ հա-մարել (Horn § 1024, Boisacq 658, Walde 509, Ernout-Meillet 625, Pokorny 2, 315): —Հիւբշ. 17, 201։

Schröder, Thesaur. 58 հայերէնից է դնում յն. և լտ. ձևերը։ Klaproth, Asia pol. 104 տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը, ԳԴ պրս. nāv բառից։ ՆՀԲ յն. լտ. վրաց. և սանս. ձևերը. նաւ «տաշտ» բառի հետ համեմատում է պրս. նավէ «կոնք», նավիյաէն «փորել զմէջն», իսկ նաւա-բաշխ համարում է նայաբաշխ: Ուղիղ համեմատութիւններ են անում Peterm. 30, 33, Windisch. 23, 25, Եւրոպա 1849, 200, Böttich. ZDMG 1850, 359, 180, Arica 80, 340, Müller SWAW 38, 572, 589, Pictet 2, 180, Տէրվ. Նախալ. 37, 91 ևն։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 216 բնիկ չ համարում բառս և փոխառութիւնը կաս-կածական է գտնում. իսկ Arm. Gram. 201 դնելով իրանական փոխառութեանց շարքում՝ էջ 17 յայտնում է որ կարող է նաև բնիկ լինել։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մրղ. Ննխ. Ռ. Սչ. Ջղ. Տփ. նավ «նաւ» հնից են.—իսկ նոր գաւառա-կաններում Տփ. նավ «ցեխ կրելու տաշտակ», Երև. Կր. Մշ. Ճմ. Սլմ. նավ, Ագլ. Ղրբ. նօվ «ջաղացքի խողովակ» փոխառեալ են պրս. ناو nāv «ջաղացքի խողովակ, ջրանցք» բա-ռից, ինչպէս են նաև թրք. nav, քրդ. nāv հոմանիշները։—Վերջին նշանակութիւնից ձե-

ւացած նոր բառեր են նաւագլուխ, նաւաճիլ, նաւՖաշ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნავი նավի *«նաւ» Մտթ. դ. 21. Գծ. ի. 13, որից* ხანავო խանավո *«նաւարկելի»,* ხანავე խանավե *«նաւագին»,* მენავე մենավե *«նաւապետ, նաւաստի»,* ნავტიკი նավտիկի *«տկալաստ»,* მენავტიკე մենավտիկե *«տկալաստի տէրը», թուր.* ნავ նավ *«նաւ»,* მენავ մենավ *«նաւավար», ռտ.* nâv *«նաւ, նաւակ»:*

*ՆԱՒԱԶ, ի–ա *հլ. «նաւավար» Պիտ. Փիլ. Յայտ. ժը. 17. (սխալմամբ բառս կարծուելով ազն բառից բարդուած՝ հոլովուած է յգ. ուղ.* նաւազունՖ, *սեռ. տր.* նաւազանց):

=*Պհլ.* *nāvāz *հոմանիշ ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց նոյնն են հաստատում զնդ.* [illegible] navāza- *«նաւավար», սանս.* नावाज nāvājá- *«նաւավար» ձևերը, ածանցուած* nāu *«նաւ» բառից՝* az-, aj- *«վարել, քշել» բայով, որի համապատասխանն է հյ.* ածել. *հմմտ.* գաւազան, խարազան *և յն.* ναυαγός *«նաւավար»:—Հիւբշ. 201:*

Առհասարակ համարւում էր նաւ *բառից կազմուած՝ հայերէնի մէջ: Վերի ձևով մեկնեց Հիւբշ.* ZDMG 35 (1881), 662 *և* Arm. Stud. § 216:

ՆԱՒԱԶԵԼ *«ծածկել, թաքցնել». մէկ անգամ ունի Տիմոթ. կուզ, էջ 164. «Ոչ զօրեալ նաւազել զըստինքեանն կեղծաւորութեամբ»:*

=*Կազմուած է* ն *«մէջ» նախդիրով՝* աւազ *բառից. հմմտ.* ընդաւազել *«հողի՝ աւազի տակ թաղել» Եղիշ. Կղնկտ.:—ԱՃ.*

Նորագիւտ բառս երևան է հանում ԱՃառ. Նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ. էջ 91. բայց մեկնութիւնը չունի:

*ՆԱՒԱԿԱՏԻՔ *(սեռ.* –տեաց) *«բացման հանդէս. 2. տարեդարձ» ՍԳր. Եւ. քր. և պտմ. «տօնի նախորդ օրուայ կէս ուտիսը» Տօնակ.:*

=*Բարդուած է* նաւա *և* կատի–Ֆ *բառերից. առաջինը զնդ.* [illegible] nava-, *պհլ.* [illegible] navak, *պրս.* نو nav, nō *«նոր» բառն է. իսկ երկրորդը՝ որ Վն. և Ոզմ. առանձին գործածական է, ստոյգ մեկնութիւն չունի դեռ. ամբողջը իրանեան փոխառութիւն է, որովհետև կարելի չէր հայերէնի մէջ օտար* nava- *բառով բարդութիւններ կազմել:*

Հները՝ իբրև օտար բա՛ռ՝ թարգմանում են «նորոգութիւն կամ ուրախութիւն». այսպէս՝ «Նաւակատիք նորոգութիւն թարգմանի կամ ուրախութիւն. Նաւակատիսն նորոգումն թարգմանի. Եւ զի նաւակատիս անուանէ, զնորոգութիւն բնութեանս մերոյ յայտնէ». (Տօնակ, ըստ Ածաբ. ի նոր կիր. և Շար.)—«Նաւակատիսն նորոգումն թարգմանի». (Տաթև. ամ. 477).—«Իսկ նաւակատիս՝ տօն ուրախութեան կամ նորոգումն թարգմանի». (Տաթև. ձմ. ճլդ. և հարց. 509): — «Նաւակատիքն նորոգութիւն թարգմանի». (Օրբ. հակաճռ. է. 96):—Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզ. 1819, 150 հյ. նաւ *(ըստ յն. լտ.* նաւ *«այն մասն եկեղեցւոյ՝ ուր կայ ժողովուրդն») և* կատարել *բառերից և կամ* նախակայտիոՖ *կամ* նախախայրիՖ, նախաճատիկ, նորախայրիՖ, նորաճատիկ: *ԳԴ պրս.* نوكان navgān *«նաւակատիք, այսինքն հանդէս տօնի՝ վասն կատարման շինուածոյ տաճարի են»: Ինճիճեան, Հընախ. Գ. 18 հյ.* նոր *բառից՝ որ լինում է բարդութեան մէջ* նաւ: *ՆՀԲ «որպէս* նորակերտիՖ, *նոր կերտել, ըստ պրս.* nav kardan, navgān, *զի և ըստ յն. ասի* ἐγκαίνια *«ներնորութիւն»: Հ. Ա. Բագրատունի, Ջարգաց. քեր. 686 և 691 պրս.* nav *«նոր» և հյ.* կատարել *բառերից: Մորթման* ZDMG *26, 574 բևեռ.* nulus: *Հիւբշ.* ZDMG *35 (1881), էջ 664 առաջին մասը դնում է պրս.* nav, *իսկ երկրորդ մասը անյայտ: Տէրվիշ. Մասիս 1882 հոկտ. 5 և Լեզու 121 նշանակում է բուն «նորոգ կատարումն» և գալիս է* նաւա *«նոր»+*կատ *(արմատ* կատ–ար–ել *բայի. հմմտ.* մեծ–ար–ել, զարդ–ար–ել) *ձևերից: Հիւբշ.* Arm. Gram. 202 *կազմուած* ի *մասնիկով պհլ.* *navakat-<*զնդ.* *navakata- *ձևից, որ գալիս է* nava- *«նոր» և զնդ.* kata-, *պհլ.* kat, katak, *պրս.* kad, kada *«տուն» բա-*

ներից։ Հիմք. սանս. nava, պրս. nav և κατοικία «բնակութիւն» բառերից։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ջղ. Տփ. նավկատիկ, Երև. նաւակատիկ, նօվակատիկ, Մրղ. նավկատիկ', Շմ. նավակատիգ, Ջթ. նավագադիf, Խրբ. նավագադիf', Հճ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. նավագադիգ, Ասլ. նավագադիf, նավագադի*, Մկ. նովոկոտիկ, Տիգ. նովոգոդիf, Ագլ. նըվըկա՛տիկ', Գոր. նըվըկա՛տիկ, Ղրբ. նըվըկա՛տըէ'գ', Սլմ. նավկատիկ', Ալշ. Մշ. ավակադիգ, Վն. կատիկ, Ոզմ. կատէ'կ.—իսկ Վանում ունինք և աւագ-կատիկ «Զատկի նաւակատիքը», իբր «աւագ կամ մեծ նաւակատիք»։

*ՆԱՒԱՍԱՐԴ, ի-ա հլ. «Հայկական տարուառաջին ամիսը՝ որ անշարժ տոմարով տևում է օգոստ. 11—սեպտ. 9» Բուզ. Կորիւն. Եղիշ. «ամանոր, Նաւասարդի մէկը=օգոստ" 11 և տարեմուտ հայկական թուականի» Ագաթ. ասւում է նաև ուղ. նաւասարդի Տոմար. Վանակ. տարեմտ.։

=Իրան. *navasārd հոմանիշից, որ բաղկացած է nava- «նոր» (=զնդ. nava-, պրս. نو nav, աֆղան. nau, քրդ. nu) և sārd «տարի» (=զնդ. 𐬯𐬀𐬭𐬆𐬜𐬀 sarəδa- «տարի», օսս. särd «ամառ», սանս. शरद् çarad- «աշուն, տարի», պրս. سال sāl «տարի», քրդ. sār, sāl «տարի») բառերից։ Նոյն իրանեան բառի շարունակութիւնն են սոգդ. nausarδ «առաջին ամիսը», խորազմ. nausarǰē (տե՛ս Nöldeke, Pers. Stud. 1, 34), իսկ նրանից են փոխառեալ ասոր. ܢܘܣܪܕܝܠ nausardīl «ամանոր. նոր տարի» (Brockelm. Lex. syr. 202) նեստորեան nausard-el «հոգեգալստեան եօթներորդ կիրակին, ամառնամուտ», յունացեալ (և ո՛չ լիւդիական. հմմտ. G. Meyer IF 1, 326) νέον σάρδιν «նոր տարի», թալմ. נוסרדי navsardī (ըստ WZKM 8, 366)։ Հմմտ. նաև պրս. نوسال navsāl «նորատի», պհլ. 𐭮𐭫𐭪 sālak «ծեր», հյ. երիտասարդ և աւսարդ բառերը։ (Իրան. sārd բառի ծագման մասին տե՛ս Meillet MSL 23, 146, վերի ձևերի մասին Horn § 691): —Հիւբշ. էջ 202։

Հներից Վանակ. տարեմտ. մեկնում է. «Նաւասարդ, նոր ասի, այսինքն ըսկիզբն տարւոյ կամ ա՛րդ է ժամանակ նաւելոյ...» և համարում է Հայկի առաջին որդու անունը։ Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Նոր, այսինքն սկիզբն տարւոյ» միանգամայն Հայկի որդիներից մէկը և վերջապէս «Նաւասարդի զնաւարկութիւն ասէ, յորժամ հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց»։ Նոյնպէս Տաթև. հարց. 200 «Նոր ասի, այսինքն սկիզբն տարւոյ. և դարձեալ՝ այժմ է եղանակ նաւելոյ ի վերայ Ովկիանու»։ Ստեփ. լեհ. համարում է յանուն Նաբոնասարայ տոմարագէտ արքայի Բաբելացւոց։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 18 նաւաստ աւարտ, այսինքն «նաւելը վերջացաւ» (իբր թէ ի յիշատակ ջրհեղեղի. հմմտ. Ծն. ը. 13. «Ցամաքեանն առաջնում, որ օր մի էր ամսոյն՝ նուազեաց ջուրն յերեսաց երկրի և եբաց Նոյ զձեղուն տապանին». այդ օրը դարձաւ նոր տարի, որ և մնաց հայոց մէջ՝ մինչև այժմ կենդանի. իրար վրայ ջուր ցանելը և աղաւնի թռցնելը Նոյեան յիշատակներ են)։ ՆՀԲ նոր այս արդ կամ արտ. և կամ որպէս պրս. նէվ էսիր, այս է «նոր ժամանակ կամ եղանակ»։ Brosset JAs. 1832, էջ 528—9 այս և աղուան. նավասարդոս թուին նշանակել «վերանորոգում», իբր nou zardi, բայց որովհետև նոռի և սաճմի վրացերէն են, ուստի այստեղ էլ պէտք է տեսնել վրաց. էրթի «մէկ» բառը (ուզում է ասել (նաւաս)-էրթի)։ Ազգասէր 1846, № 53, էջ 1 նաւ ճüս արդ: Böttich. Rudim. 14 լիւդ. σάρδις, սանս. çarad, զնդ. sarəδa, սիմեկեղ. σάρος ձևերի հետ։ Ուղիղ են մեկնում Böttich. ZDMG 1850, 359, 181, Arica 26, 86, Lag. Urgesch. 1074, Müller SWAW 41, էջ 154, Justi. Zendsp. 292, Հիւբշ. KZ 23, 403, Էմին, Հայ հեթ. կրօնը (Թրգմ. Ցոյս 1875, 294), Տէրվ. Altarm. 46 են։ Sayce, The cun. inscr. of Van (1882), էջ 487 -սարդ համարում է խալդիական šardis «տարի» բառից

փոխառեալ։ Ոմն, Աւետաբեր 1885, էջ 83 նոր սար *«լեռ», որ է* դար, *իբր* նոր դար:

ԳԻՌ.—Երև. նավսարք, *Ագլ.* նվա՛սառդ, *Ղրբ.* նվա՛սարք *«նաւասարդի մէկը, որ մինչև հիմայ տօնում են. տարւայ մէջ այսօ՛ր մի-այն եփում են հերիսան, ինչպէս որ Պօլսում յունվարի 1-ին եփում են անուշապուրը», Սլմ.* նավասարք, նավըսարք *«նոյեմբերի 13-ը, երբ նախրաթողն է և երբ վարձուած ծառաները արձակւում են», Հճ.* նավասօյդ՛, նավասօրդ՛:

ՓՈԽ.—Աղուաններէն նաւասարդօվ *(ըստ Վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 201 բառս նշանակում է «նաւասարդեցի» և Հայկի թոռներից մէկն է!).—գրուած է* նաւասարդուս *կամ* նաւասարդոս *(ձեռ. Պարիզի Ազգ. մատեն. № 114,* fol. 43, *ըստ* Dulaurier, Rech. s. la Chron. arm. 1859, *էջ 167)։ Սալմաստի թուրքերի մէջ էլ գործածական է* նավասարք *ձևով և «նոյ" 13, նախրաթող» նշանակութեամբ։*

ՆԱՒԱՐՏԱԿ *«ծովահէն». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան։ Իր աղբիւրն է անշուշտ Վարդան Յունանեան, Ջեռքածութիւն 1671, էջ 327, ուր Յունանեանի շինած նորակերտ բառերի մէջ կայ նաև* նաւարտակ՝ *վերի նշանակութեամբ։ Ուստի պարզ է որ կազմուած է* նաւ *բառից, բայց անծանօթ է* -արտակ:—*Բառ. երեմ. էջ 233 գիտէ* նաւարտակ *«որ ծածկել ինչ», որով պէտք է հասկանալ* նաւարտան *«ծածկոց»։ Ըստ այսմ գործ չունի նախորդի հետ։*

ՆԱՒԳՈՒՆԱԿ *«տեղեակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 233։*

*ՆԱՒԹ, ի, ո *հլ. «մի տեսակ դիւրավառ ձիւթ, տճկ.* նէֆթ *եաղը, լտ.* bitumen, pix» *ՍԳր. Եւս. քր. Խոր. աշխ. Կաղանկտ. (արևմըտեան գրականում բառս նշանակում է «նաւթային իւղ,* naphte», *իսկ արևելեան գրականի մէջ «քարիւղ,* pétrole»). *գրուած է նաև* նափաք *Միխ. ասս 339 (այլ ձ.* նֆաք), նֆատ *Վրդ. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 132,* նփատ *Հրտր. էմինի, էջ 172, նաև Մաղաք. աբ. 40 (սխալ տպուած* nrսայն փայտ, *որի դէմ տպ. Երուսաղէմի, էջ 55* Սսայ նփատ): *Որից* նաւթել *(գրուած* նաֆտել) *«քարիւղով* օծել» *Մխն. համդ. 60, արդի գրականում՝* նաւթային, նաւթարդիւնաբերութիւն, նաւթարդիւնաբերական, նաւթահանք, նաւթահոր, նաւթաբեր, նաւթահող, նաւթաշրջիկ *ևն։*

=*Պհլ.* *naft *ձևից, որի հետ հմմտ. պրս.* نفت naft *«նաւթ, սև նաւթ, քարիւղ». սրանից են փոխառեալ նաև արաբ.* نفط nafṭ, *թրք.* neft, *քրդ.* neftẹ, *ասոր.* ܢܦܛܐ nafta, *յն.* νάφθα, *լտ.* naphtha, *վրաց.* ნავთი նավթի, ნაფთი նափթի, *թուշ.* ნავთ նավթ. *գերմ.* Naphta *ևն հոմանիշները* (Horn § 1035)։ *Իրանեան բառը կցւում է զնդ.* napta *«թաց, խոնաւ» ձևին և սրա միջոցով հանւում է հնխ.* enebh-, nebh-, embh-, m̥bh- *«խոնաւ, ջուր, շոգի, ամպ» արմատից, որի ածանցները տե՛ս* նամ *և* ամպ *բառերի տակ* (Pokorny 1, 131 *և* 2, 693)*։—Հիւբշ. 202։*

Schröder, Thesaur. 46 *դրաւ. արաբ.* nafṭ-*ից։ ԳԴ պարսկերէնից։ ՆՀԲ և* Bötticher. Arica 23, 65 *պրս.* naft *ևն։ Հիւնք. յն.* ναῦθη (?) *և տճկ.* նէֆթ։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ղրբ. Շմ. նօթ *«նաւթ, քարիւղ» գալիս են հին հյ.* նաւթ *ձևից և ըստ օրինի ու երկբարբառը վերածել են* օ. *ըստ այսմ էլ Բառ. երեմ. էջ 241 գրում է* նօթ: *Նոր փոխառութիւն են Երև. Տփ.* նաֆթ, *Ջղ.* նաֆտ, *Ախց. Կր. Սլմ. Տիգ.* նոֆթ, *Պլ.* նէֆթ, *Մրղ.* նոփտ *և վերջապէս Ալշ.* նըֆտ, *Մշ.* նըֆթ. *(վերջին երկուսը նշանակում են «լուցկի»)։ —Նոր բառեր են* նօթանրագ, նօթոտել, նօթոտուիլ, նօթոտ:

ՆԱՒՐԱ *«սապատուկ, ձիւնածաղկի արմատ». գիտէ միայն ԳԲ։*

*ՆԱՓԱԿ *«մշկան պորտ» Խոր. աշխ.։*

=*Պհլ.* nāfak *«պորտ» բառից. հմմտ. պրս.* نافه nāfa *«մշկան պորտ», արմատն է զնդ.* nāfō, *պհլ.* nāfa, *պրս.* ناف nāf, *որ է «պորտ»։ Նոյնից փոխառեալ ունինք նաև արաբ.* نافجة nāfija *«մշկան պորտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 446), ասոր.* nīfgah *«մշկան պորտ»։ Յետին հայերէնում ունինք ուղղակի պարսկերէնից փոխառեալ* նաֆայ. *ինչ. Նոր վկ. էջ 353 (Գր. Աղթա-*

մարցու տաղի մէջ)՝ Ուր մուշքն է պատուական, երէոյ նաֆայ։—Հիւբշ. 203։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. Persische Stud. *էջ 100, 187։*

Նափինգ *տե՛ս Ափինգ։*

***ՆԱՓՈՐՏՆ**, ն հլ. (-տան, -տամբ, -տունք) *«վերարկու, փիլոն, շուրջառ» էր ընդ եղբ. էջ 44. Եփր. թգ. 440. Մծբ. Ոսկ. ա. տիմ. 67. որ և* նամփորտն *(Ոսկ. ըստ ՆՀԲ),* նամփորտ *Մաշտ.* նափորտ *Վրք. հց. Փարպ. կմբ. մատ. 147 (զվտաւակն պճղնաւոր ի վերայ այնորիկ, զոր այժմ կոչեմք նափորտ... զպճղնաւոր վտաւակն, այսինքն զնափորտն). որից* նափորտանի *«շուրջառներ» Շնորհ. եղես.* նափորտապատ *Շար.=Պտրգ. 622=ժմ. 906.* նափորտիկ *Մեկն. ղկ. Տօնակ. (սեռ.* նափորտկան *Վրք. հց. բ. 63).* լայնափորտ *(իմա՛* լայնանափորտ) *ԱԲ.* մաշկանափորտ *Բուզ.։*

=Փոխառեալ է յն. մի ձևից, որի ճիշտ համապատասխանը այժմ կորած է։ Բառի սկիզբն է յն. ἀναφορά, *որ գալիս է* ἀνα-φέρω *«վեր հանել, կրել, տանել» բայից և նշանակում է «բարձրացում, վերաբերութիւն, զոհ առ Աստուած, Հաղորդութիւն». վերջին իմաստը չի գտնւում հին յունարէնում բնականաբար, բայց ունինք միջին յունարէնում* (Sophocles 156), *ուր նախաձայնի կրճատմամբ կայ նաև* ναφορά *ձևը, որից փոխառեալ են հսլ.* anafora, *բուլգար. գւռ.* navára, *սերբ.* nāpora, nȁvora (Berneker 28)*։ Նոյնից է դարձեալ ասոր.* ܐܢܦܘܪܐ annāfūrā *«նուիրաբերութիւն, պատարագ, պատարագի աղօթք»։ Բայց յոյն բառը ունեցած պէտք է լինի նաև «վերարկու, ծածկոց» իմաստը, ինչպէս ցոյց է տալիս* ἀναφορτίζομαι *«բեռնաւորուիլ, կռնակի կամ ուսերի վրայ առնել» (*Λεγρανδιου Λεξ. νεοελλ. καὶ γαλλ. *էջ 83 բ), և որից յառաջացած է «սկիհի ծածկոց» նշանակութիւնը։ Այս վերջին նշանակութիւնը կայ արդէն հին ասորերէնում և շարունակւում է այսօր էլ Լիբանանի արաբախօս քրիստոնեաների բարբառում, ուր ունինք* nāfûr *«սկիհի ծածկոց քօղ և մաղզմայ»* (Féghali, Etude sur les emprunts syr. dans les parlers arabes de Liban, MSL 21, 281)*։ Թէ նախապէս «վերարկու» նշանակող մի բառ կարող էր յետոյ դառնալ «մաղզմայ», հմմտ. լտ.* palla *«վերարկու», որ եղել է ֆրանս.* pale *«սկիհի մաղզմայ»։ Հայերէնը փոխառել է այնպիսի մի գաւառական ձևից, որ զուրկ էր նախաձայն* a-*ից (ինչպէս բիւզ.* ναφορά *և Լիբանանի արաբ. գւռ.* nāfûr) *և ունէր դեռ «կրօնաւորի ծածկոց» նշանակութիւնը։ Այդ գաւառականը կարող է լինել յոյն, բայց աւելի հաւանաբար ասորական էր։ — Այս բոլորի հետ նոյն է վրաց.* ნაფერტი նափերտի, ნაფერტები նափերտեբի, *որ Չուբինով[2] մեկնում է* «клобукъ, увясло, діадема, *վեղար, ապարօշ, խոյր» և որ չեմ կարող հայերէնից փոխառեալ դնել՝* ե *ձայնի և իմաստի զանազանութեան պատճառով։—Աճ.*

ՆՀԲ «ի դէպ գայ որպէս լծ. զանազան բառից հյ. և յն.»։ Հիւնք. փորանկեալ *բառից։ Գաթրճեան, Պտրգ. 740 հանում է յն.* ἀναφορεῖον *ձևից։ Հացունի, Պատմ. տարազի 362 յն.* ἀναφορτίζομαι *«բառնալ, յուսս»։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. և հնդ.* նաբադի, *սվան.* նաբյադ *«վերարկու»։*

***ՆԱՔԱՐԱԿԻՏ** *(սեռ.* -կտի) *«փոքրիկ մի դրամ» Մտթ. ե. 26. Մրկ. ժբ. 42. Ոսկ. մ. բ. 9. Եփր. թգ. 362. (իսկ Հին բռ. ունի* աքարակիտ *«չափ գարւոյ միոյ»)։*

=Պհլ. անյայտ մի ձևից, որի հետ նոյն են բուդդայական սոգդ. nakaratákə *(գրուած* n'krt'k) *և քրիստոնէական սոգդ.* nqṭy *«արծաթ» (տե՛ս* Gauthiot, Gram. sogd. *էջ 170 և* Benveniste MSL 23, 128)*։ Հակառակ վերջին բաղաձայնների յետևառաջութեան՝ նմանութիւնը անժխտելի է։ Տարբերութիւնը կարող էր բացատրուիլ կա՛մ պահլաւերէնով և կամ հայերէնի մէջ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ (հմմտ.* ակնակիտ)*: Չգիտեմ թէ վերի ձևերի հետ որևիցէ կապ ունի՞ն արաբ.* نقره nuqra, *յգ.* نقار nuqār *«հալած ոսկու կամ արծաթի կտոր» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 131) և* نقد naqd *«դրամ», որից ռմկ.* նաղդ *«կանխիկ»։—Աճ.*

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 138 յն. κοδράντης ձևից, որ լատ. quadrantis բառից է փոխառեալ և նշանակում է «մէկ քառորդ աս». դրուած է Մրկ. ժբ. 42՝ մեր նախարակիտ բառի դէմ։

ՆԱՔՈՐ. անյայտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 134 մի ոտանաւորի մէջ. Ներուն նամակ նիտան նորին նաքոր անբուժական.— Թերևս նշանակում է «վիշտ», ինչպէս ենթադրել է տալիս անբուժական վերադիրը (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175)։

ՆԱՖ (կամ նաֆաֆ, ֆաֆ) «մի տեսակ բոյս» Սալած. (այսպէս անորոշ գրչութեամբ ունին միայն ՀԲուս. § 2192 և Նորայր. Բանաս. 1901, 91)։

***ՆԱՖԱՍ** «շունչ», որից նաֆասոտ «շընչարգելութիւն ունեցող». մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Յայսմ. յունվ. 1. «էր ծերացեալ սուրբն Բարսեղ և էր ցաւագին և նաֆասոտ և լերդացաւ». նոյնը՝ յունվ. 10՝ Լերդացաւ էր Ս. Բարսեղ, ծեր և նաֆասոտ։

=Արաբ. نفس nafas «շունչ»։

***ՆԱՖԻՐ** «շեփոր, փող», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թլկր. 53. «Հարին զփող պատերազմին, զպուկն ու զնաֆիրն, զգաւ հարկան». նոյնը նաև Առաք. լծ. սահմ. 615։

=Պրս. نفیر nafīr «տեսակ մի սրնգի, զորոյ ի վերին գլուխն լեզուակ եդեալ փըչեն, Թրք. ևս նէֆիյր (ԳԴ)։—Աճ.

ՆԳՈՅՐ «կոնք, ուր սեղան նստող բազմականները ձեռք էին լուանում» Նիւս. (ըստ Հացունի, Ճաշեր 83 համապատասխանում է յոյն բնագրի πλυνός «կոնք» բառին)։

Բառս լծ. Նիւս. մեկնում է «եռոտանի սեղան», որից առնում է նաև ԱԲ։ Հացունի գտնում է՝ որ մեկնիչը սխալուելով յոյն բնագրի մէջ սրան յարակից «եռոտանի» բառից, մեկնել է այսպէս։ Իր կարծիքով նգոյր նոյն է նֆոյր «մաղ» բառի հետ, ըստ որում կոնքի մէջ կայ մաղանման ծակոտկէն մի խուփ, որից ցած է վազում ջուրը։

ՆԳՈՏԻԼ «մգլոտիլ, բորբոսնիլ, փտիլ», որից նգոտեալ «մգլոտած» Բրս. սղ. ուրիշ վըկայութիւն չկայ։

+ՆԵԱՐԴ, ի հլ. (յետնաբար նաև ի-ա հլ.). «nerf» Ագաթ. Կոչ. 61, 155. Եփր. դտ. 343. գրուած է նաև նիարդ, նէարդ, նարդ. որից նէարդապատ Եզեկ. լ. 22. նեարդատեսակ Նիւս. բն. ներդեայ Խոր. բ. 85. նեարդային (նոր բառ)։ — Այս միևնոյն բառն է նաև ներտ, որ պէտք է կցել այստեղ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. snēu̯rt- ձևից. սրա հետ հմմտ. սանս. snávan- «յօդ, ջիղ, լար», զնդ. snāvarə «ջիղ», յն. νευρά, νεῦρον (<*snēuro-) «նեարդ, շուան, կորով», յոն. νευρή «աղեղի լար», լտ. nervus «նեարդ», որոնք բխում են հնխ. ածանցական snēu- արմատից։ Սրա պարզականն է հնխ. snē- «հիւսել, մանել», որից ունինք յն. νέω, լտ. neo «մանել», հբգ. nāan, գերմ. nähen «կարել», հիռլ. snāthe «թել», հսլ. nitĭ «թել, լար», ռուս. нить, нитка «թել», ալբան. nus «թել», սանս. snāyu «կապ», անգսք. snōd «կապ»։ Այս արմատի մի ուրիշ աճականն է հնխ. sner-, որից ունինք հիսլ. snōre «շուան», հբգ. snuor (սրանից փոխառեալ ֆինն. nuora), հոլլ. snoer, գերմ. Schnur (որից փոխառեալ ռուս. шнуръ) «լար», գոթ. snōrjō «հիւսած կողով» ևն։ Տարբեր արմատ է հնխ. sēi «կապել», որին պատկանում են հիսլ. sin, անգսք. sinu, հբգ. senawa, մբդ. sēne, գերմ. Sehne, հոլլ. zenuw, անգլ. sinew «նեարդ» (Walde 514, 517, Boisacq 665, 1118, Kluge 436, 448, Pokorny 2, 696, 700)։—Հիւբշ. 478։

ՆՀԲ (ներդեայ բառի տակ) լծ. յն. νευρώδης, νεῦρον, լտ. nerveus, nervus։ Հիւբշ. KZ 23, էջ 401 և Arm. Stud. § 217 դնում է բնիկ հայ՝ համեմատելով սանս. և զնդ. ձևերի հետ։ Նաև օսս. navr «երակ» և կասկածով յն. νεῦρον։ Հիւնք. հանում է նարդոս բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի օսս. nart «ճարպ», իսկ վրաց. նեվրի, ներվի, նեվրով «մկան» նոր փոխառութիւն են։

ՆԵԽ, ո հլ. «ժահահոտութիւն, փտութիւն. թարախ» Բ. մկ. թ. 9, 10, 12. Կոչ. 81. «փը-

տած, հոտած» Կանոն. *Եղիշ. դտ. էջ 188. Վստկ. 104. որից* նեխիլ *«հոտիլ, փտիլ» ՍԳր Կոչ. 289.* նեխել *Ագաթ. Եփր. ծն.* նեխա-սատ. *Միր. գ. 35.* նեխական *Ագաթ.* նեխու-թիւն *Յոբ. ը. 16.* նեխավայր *Բրս. ծն.* չարա-նեխ *Մանդ.* նեխոտ *«նեխեալ» (չունի ՆՀԲ) Եւս. պտմ. 529—30։ Նոր բառեր են* ապա-նեխել, հականեխել, հականեխական։

Տէրվ. Altarm. 104 *և Նախալ. 90 հնխ.* naç *«վնասուիլ, փճանալ» արմա-տից. հմմտ. սնս. և զնդ.* nas, *լտ.* noxa *«վնաս»,* nocere *«վնասել»,* nex *«մահ»,* necare *«սպանել», յն.* νεκρός *«մեռեալ»,* νέκυς *«դիակ»։ Սրա նման նաև* Canini, Et. étym. 9 *յն.* νέκυς *զնդ.* naçu *«դի-ակ», լտ.* nex։ *(Ուղիղ չէ այս համեմա-տութիւնը, որովհետև սրանց արմատն է հնխ.* nek', *որ պիտի տար հյ.* *նես–)։ *Հիւնք.* նեղ *բառից։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէգ, Յուշարձան 396 ըստ Տէրվիշեանի։*

ԳՒՌ.—Սլմ. Վն. նեխել, *Ակն. Ջթ. Մկ. Մշ. Ռ.* նէխիլ, *Ալշ.* նէխվել *(ընաւորութեան հա-մար են ասում), Երև.* նէխվէլ, *Մրղ.* նէխէլ, *Գոր. Ղրբ.* նէխվըէլ։—*Նոր բառեր են* նեխա-հոտիլ, նեխուկ, նեխած *(այս վերջինը տե՛ս նաև* նախանձ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნეხვი նեխվի *«աղբ»,* ნანე-ხვი նանեխվի *«աղբով պարարտացրած հող»,* ხანახვე սանախվե *«աղբիս, աղբա-նոց»։*

Նեխուր *տե՛ս Լախուր։*

***ՆԵԿԱԹ** *«հովիւ». մէկ անգամ ունի Դ. Թագ. գ. 4. «Մովսա արքայ Մովաբայ էր նեկաթ»։ Այս բառը մեկնելով Կիւրղ. Թգ. գր-րում է. «Նովկէտն (կամ* Նովպէտն*) հովուա-պետ է». իսկ Հին բռ. դնում է* «նեկատ՝ *հո-վիւ,* նակեդ՝ *հովուապետ»։*

=*Եբր.* נקד nōqēd *«խաշնադարմանն» բառն է, որ գործածուած է բնագրի համապատաս-խան տեղը և որի հետ նոյն են ասոր.* ܢܩܕܐ nāqdā, *ասուր.* nāḳidu, *արաբ.* نقاد naqqād *«հովիւ»* (Gesenius[17], 519, Delitzsch, Assyr. Hndwb. 479)*։ Եբրայական բառը տառա-դարձուած է յն.* νωκήδ, *այլ ձ.* νωκηθ. *հայե-րէնը ենթադրել է տալիս* *νεκαθ *ընթերցուա-ծը։ Կիւրղի* Նովկէտը *ճշտիւ յունականի* νωκήδ-ն *է (*դ *դարձած* տ*)։—Աճ.*

ՆՀԲ միայն «բառ եբր.»։

***ՆԵԿՏԱՐ** *«աստուածըմպելիք». գործածա-կան է նոր գրականում. ունի միայն ՓԲ։*

=*Յն.* νέκταρ *«աստուածների ըմպելիքը». որից առնուած են նաև ֆրանս.* nectar, *գերմ.* Nektar, *իտալ.* nettare *են. բուն նշանակում է «մահհաղթ» (կազմուած է հնխ.* nek'-*«մահ»*+tar *«յաղթել» ձևերից. ըստ* Boisacq *660)։*

ՆԵՀ *«ծանր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 233։*

ՆԵՂ *(սեռ.* ո *կամ* ի՛ *ըստ ՆՀԲ, բայց ա-ռանց վկայութեան) «նեղ, անձուկ» ՍԳր. Ե-ղիշ. «տառապեալ, վշտահար» Նար. «նեղ տեղ, ծերպ» Խոր. «նեղսրտութիւն» Եզն. որից* նեղել *ՍԳր. Եփր. ծն.* նեղուլ *Ոսկ. յհ. բ. 5. կամ ոճով* ի նեղ արկանել՝ ճառուցանել՝ մը-տանել *ՍԳր. Եւս. քր.* նեղիչ *ՍԳր.* նեղագոյն *Ագաթ.* նեղութիւն *ՍԳր. Սեբեր.* նեղածերպ *Ագաթ.* նեղսրտութիւն *Սղ. ժղ 9.* առնեղիլ *Կանոն.* նեղուց *«նեղ» Ջենոբ էջ 43, Դէ. ես. Պիտառ. «ջրի կամ ծովի նեղ անցք» Խոր. փիլ.* նեղանձուկ *«նեղ» (տպ.* նեղանցուկ*) Աբր. կրետ. 74։*

ՆՀԲ նուաղ *բառի՞ց։* A. Fick BB 1, 172 *լիթ.* neriù, nerti *«ընկղմել, ներմու-ծել», գերմ.* narva *«նեղ», անգլ.* narrow *«նեղ»։* Lag. Arm. Stud. § 1604 *պրս.* narm *«մեղմ» և աֆղան.* naraey *«նուրբ, նեղ»։ Տէրվ.* Altarm. *67 սանս.* nah *«կապել», զնդ.* naz, *լտ.* necto, nexus, *հյ.* նիգ *բառերի հետ։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *§ 218 հասքս.* naru, *անգսք.* nearu, *անգլ.* narrow *և աֆղան.* naraey, *որոնք բոլոր հոմանիշ են մեր բառին։ Հիւնք.* Նեղոս *գետի անունից։ Հիւբշ.* Arm. Gr. *478 կրկնում է իր նախորդ համեմա-տութիւնները՝ առանց աֆղաներէնի, բայց կասկածականով։ Կասկածելի են այս բառերը նրանով, որ* r *և հյ.* ղ *ան-համաձայն են իրար. միւս կողմից չէ ճշտուած նոյն բառերի և հնդկրոպական այլ ցեղակիցների յարաբերութիւնը, ո-րով և հնդկրոպական նախամայր ձևը։*

Pokorny 2, 699 *դնում է այդ բառերը (կասկածով նաև հայ ձևը) հնխ.* (s)ner- *«ոլորել» արմատի տակ, ուրիշ մի խումբ բառերի հետ, որոնք՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ՝ բոլորն էլ կասկածելի են։ (Տե՛ս նաև* Boisacq 558 *և* Trautmann 197*)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ջթ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. նեղ, *Ագլ. Ակն. Ախց. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ.* նէղ, *Ասլ.* նէ՛ղ, *Գոր. Ղրբ.* նըէղ, նըղ, *Սվեդ. Տիգ. Տփ.* նիղ *(բայց Սվեդ.* լ՛իղինիլ *«ձանձրանալ, սիրտը նեղանալ»)։ Նոր բառեր են* նեղանալ *(Պլ. տարբերում են* նեղանալ *«բարկանալ, սրդողիլ» և* նեղնալ *«նեղ դառնալ»),* նեղաչք, նեղասրտուիլ, նեղատեղ, նեղեցուկ *«յոգնած»,* նեղլիկ, նեղկնուկ, նեղկեկ, նեղնտիլ, նեղմնի, նեղմորթիլ, նեղսրտանի, նեղուածք*։ Կարևոր ձև է* նեղնը *Խ. «շտապ, վռազ, ստիպողական», որից* նեղնութիւն *Խ. «աճապարանք»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ნელი նելի *«մեղմ, քաղցր, կամաց, խաղաղ, դաղջ, մեղմաձայն»,* ნელა նելա, ნელიად նելիադ *«մեղմով, մեղմաձայն»,* ნელა ნელა նելա նելա *«մեղմ»,* ნელება նելեբա *«մեղմել, հանգցնել, կորցնել, մարսել»։*

ՆԵՂԿԱՏՈՒՆ *«տէրունեան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 233։*

ՆԵՃԵՄ. *անստոյգ նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած միայն Նար. տաղ. 465. «Ցունիցն նրբենից ի մի կից կամար, նէճեմ թէ նէճեմ մէջօրէի ժամն»։*

Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 16 դնում է արաբ. najm *«աստղ» բառից!* *Առնուազն պիտի լինէր* նաջմ:

*ՆԵՄԷ *(սեռ.* նեմէի, *ներգ.* ի նեմաւշ, *յգ.* ի նեմեայս) *«յունական ագոնական մի խաղ է» Եւս. քր. Փիլ. լիւս. 153. որից* նեմէական *Ածար. կիպր.։*

=Յն. νέμεα *«նեմէական խաղերը». գալիս է Արգոլիսի* Νεμέα *ձորի անունից, որովհետև այդ խաղերը ներկայացնում էին այդ ձորում։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՆԵՄՌՈՋ *«հարաւ». գտնւում է միայն* քուստ ի նեմռոզք *կամ* քուստ ի նմռոջ *ձևի մէջ՝ Խոր. աշխ.։*

=Պհլ. nēmrōč, *որից* Kust-i-nēmrōč *«կէսօր, հարաւ, հարաւային կողմ», պազ.* nīmrōž, *պրս.* نیمروز nīmrōz, *բելուճ.* nēmroč *«կէսօր», որոնք կազմըւած են* nēm *«կէս»*+rōč *«օր» բառերից։— Հիւբշ. 203։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Gesam. Abhd. 60, 13:

ՆԵՆԳ, ի-ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի, ո *հլ.) «դաւ, դաւաճանութիւն, խաբէութիւն» Բ. մկ. ժգ. 21. Մրկ. ժդ. 1. Եւս. քր. «նենգաւոր» Ոսկ. ես. և յհ. բ. 5. որից* նենգել *ՍԳր. Բուզ. Եզն. Ոսկ. մտթ.* նենգագործ *Ոսկ. մ. բ. 1, 8. Եւս. քր.* նենգախոշոշ *Եւագր.* նենգան *Ել. իբ. 11. Եւս. քր.* նենգաւոր *ՍԳր.* նենգաժէտ *Իգն. (*նենգաժոտ *Դամասկ. Վրդ. առ. 5. Մեծոփ. Գնձ.* նենգժոտ *Իգնատ. ղկ. 241, 386, Լմբ. ժբ. մրգ. էջ 192 (զաք. գ. 8). Ուռհ. 401),* տիրանենգ *Բուզ. Փարպ.* աննենգ *Փարպ. Եղիշ.* ուխտանենգ *Փարպ.—Նոր բառեր են* դրամանենգ, չարանենգ, դիւանենգ, մաքսանենգ *ևն։*

Նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Lag. Urg. 604, Müller SWAW 42, 258 *պրս.* ننگ nang *«նախատինք» բառին են կցում, որ ո՛չ ձևով է համաձայն մեր բառին և ոչ էլ նշանակութեամբ (պհլ.* nang *«ամօթ, նախատինք»)։ Հիւնք.* հենգն *բառից։ Հիւբշ. 203 մերժում է պրս.* nang*։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 269* -մանգ *(*խորամանգ*) բառից է հանում։*

ԳԻՌ.—Երև. նէնգ *«ոխակալ»։*

ՆԵՊԱԿ, ի-ա *հլ. «մի տեսակ հարկ» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 149 և 159. («Տայ ի ձեռս նորա զԱրծիւ գիւղ և զբերդկանհրիչ... ազատ յամենայն աշխարհական հարկաց և ի նեպակաց. Առաջ զԲեխ իւր սահմանովն և արքունի նեպակովն և տուաք զԱրուքս իւր սահմանովն և արքունի նեպակովն, որ էր երկու տասան դրամ»).—տե՛ս նաև Այտընեան, Քնն. քերակ. 143։—*Նեպակ *բառը գրեթէ նոյնպիսի իմաստով գործածուած եմ գտնում նաև մէկ անգամ Թովմա Արծրունու պատմութեան մէջ (հրտր. Պատկ. էջ 27). «Եկեալ երեկոյին խնդալից (Որմիզդ)՝ ակն ունէր աղնուլ կերակրովն. եգիտ ապա-*

կանեալ և գիշակեր, զի մողէսք և կովիդայք, քարաթաթօշք և բնդոռնք ի վերայ եկեալ կերան զորս նորա (նրա որսացածը)։ Արդ յայամհետէ ըստ ենպուկի գեաղջն կապճահամար ժժակք յամենայն ի դուռն արքունի ի սատակումն եկեսցեն. զի սոքա վնասակարք առ աստուծոյն եղեն»։ — Խնդրական բառի համար Պատկ. գրում է թէ հին օրինակն ունէր ենպակի. Պօլսոյ տիպը՝ էջ 26 ունի ենպուկի. ՆՀԲ-ի օրինակն ևս ունի ենպակի, թէև մի քիչ տարբեր ձևով. «Մողէզք և կովիդեայք և բնդոռնք, ըստ Նեպակի գեղջն կապճահամար ժժակք» (տե՛ս ենպակ բառի տակ)։ ՆՀԲ այս բառը նոյն է համարում հյ. ենպուկ բառի հետ, որ նշանակում է «բազմոտանի մի ճճի» և Արծրունու հատուածի մէջ բոլորովին անյարմար `է։ Նախ պէտք է ընդունիլ այստեղ ենպակ ձևը, որի ճիշտ նշանակութիւնը իմանալու համար յիշենք Եղիշէի համապատասխան մի հատուածը, որից ազդուած է Արծրունին. «Օձք և մողէսք, գորտք և մրջմունք, և որ այլ ևս խառնափնդոր բազմաճճիք են՝ մի՛ կացցեն. այլ վաղ թուով համարով ի մէջ բերցին ըստ արքունի չափոյն։ Եւ որ այլ ևս ինչ սպասք իցեն, կամ զոհից կամ սպանդից, ըստ տոնական կարգին՝ կարևոր թուականին և ըստ կապճաթիւ մոխրաչափ կարգին» (Եղիշ. բ)։ Եղիշէի այս հատուածից երևում է, որ վնասակար միջատները ջնջելու համար հին Պարսից կառավարութիւնը ամէն գիւղի վրայ որոշեալ մի չափ էր դրած. գիւղացիք՝ այս թիւը իրենց վրայ բաժանելով՝ ամէն մէկ անձի ընկած բաժինը որոշում էին և ըստ այնմ հաւաքելով միջատները՝ գիւղովին ներկայացնում էին դուռը։ Սա մի կերպով նման է Կովկասի մորեխակոռին, որ հաստատուած է ջնջելու համար մորեխը։ Նեպակը այսպէսով ըստ Արծր. «զրադաշտական օրէնքով ջնջելիք վնասակար միջատների համար կառավարութեան կողմից նշանակուած կապճահամարը կամ չափն է»։

ՆԵՊՈՒԿ «բազմոտանի մի ճճի, գլորուկ թէսպիհ պէօճէյի, cloporte» Բժշ.։

Պատահական նմանութիւն ունի լտ. nepa, nepas «կարիճ, խեչափառ», որ աֆրիկեան ծագում ունի։ Գար. բառ. յն. նէփա:

***ՆԵՌՆ**, ն հլ. (-ին, -ամբ, -ինf) «սուտ Քրիստոս, անտիքրիստոս, գալոց վերջին սուտ Մեսիան» ՍԳր. Ոսկ. բ. թես. Կոչ. 318 Եփր. հռ. 34, 35. Եւթաղ. 143. Իգնատ. թղ. 100. որից նեռնագործ «չարագործ» (Ալիշան, Հին հաւ. էջ 232)։ Կղնկտ. հրտր. Էմինի, էջ 59 ունի «չար ոգի» նշանակութեամբ. «Սկսաւ տրտնջել և հայհոյել զնահատակն Քրիստոսի զԳրիգորիս և ասէր. Մեզ Նեռն ընտրեցաւ Գրիգորիսն այն». (Նկատողութիւն Հ. Ն. Ակինեանի՝ ՀԱ 1929, էջ 703—4)։

=Ներոն կայսեր յունաձև Νέρων անունից ձևացած. (Ներոն<լտ. Nero նշանակում է բուն «ուժեղ» և ծագում է հնխ. ner- «այր, մարդ» բառից. հմմտ. սանս. nár-, զնդ. nar, պրս. nar, յն. ἀνήρ ևն. Walde 517)։ Այս կայսեր վերայ արդէն Յայտ. ժգ. 18 մի ակնարկ կար՝ իբր դերաքրիստոսի վրայ. «Աստ է իմաստութիւն. որ ունի միտս՝ համարեսցի զթիւ գազանին. թիւ եղեալն մարդոյ և թիւ անուան նորա և այս. վեց հարեւր վաթսուն և վեց»։ Ներոնի անունը տառահաշւով հանում էին 666 և քրիստոնեաներից շատերը ա՛յնպես ընդունեցին նրան՝ իր հանած մեծամեծ հալածանքների պատճառաւ. հմմտ. Ոսկ. բ. թես. «Խորհուրդն անօրէնութեան արդէն իսկ զօրանայ. զՆերոնէ ասէր, որպէս թէ օրինակ էր Նեռինն»։—Հիւբշ. IF 19, 472:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Հիւնք. և վերջին անգամ Հիւբշ. IF 19, 472—5, հյ. թրգմ. ՀԱ 1907, 249—250։ Lag. Urgesch. 67 սնս. ništ̯ya «մերժում, արհամարհանք»։ Ալիշան, Հին հաւ. 232—3 գերմ. nornes «մարդկանց բախտը գըրող վհուկները», Բևեռ. ներ «դժոխոց չաստուած մը»? Բառիս վրայ շատ ընդարձակ խօսում է Թ. Աւդալբէգեան ՀԱ 1928, 418—428 և 494—503, և մերժելով Ներոնից ծագումը (հայերը Ներոնից դժգոհելու ոչինչ չունէին. ընդհակառակը նա խաղաղութիւն բերաւ հայ երկրին), դնում է Միհր աստծու անունից։

ԳԻՌ.—Ջղ. նեռն, Ալշ. Երև. Մշ. Սլմ. նեռ,

Շմ. նէոր, *Ախց. Ատն. Ղրբ. Ննխ.* նէո, *Ղրղ.* լէո!

ՓՈԽ.—Հայերէն նեռ *ձևից փոխառեալ եմ համարում կապադովկ. յն.* νήρια, *որ ըստ* Karolides, Γλ. συγκρ. *200 գործածական է ժողովրդական երգերի մէջ, իբրև «Քարոն կամ Մահ». կանայք հասկանում են իբրև «միւս աշխարհը»։* (Karolides *կցում է սանս.* narakas *«ստորերկրեայ աշխարհ» բառին)։*

***ՆԽՍԱՐ**, ի-ա *հլ. «չար դև, սատանայ» Ա. Թագ. իա. 7. որից* ʹանելով *ունին* նեսար *Առաք. պտմ. 27* նէսար *Նար. էջ 244,* նիեսեր, նեսեր *Կիւրղ. Թգ.*

=Եբր. נעצר ne'ṣār *բառից, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը. այս բառը թէև ընդհանրապէս «ծածկուիլ. բռնուիլ, սեղմուիլ, դադրիլ» իմաստն ունի, բայց վերի հատուածում անստոյգ է (ըստ* Gesenius[17], 612)։ *Բողոքականների անգլերէն թարգմանութեան մէջ* (New York, 1894) *դրուած է* «detained». *Եօթանասնից մէջ թարգմանուած է* «συνεχόμενος — *նեղեալ» և կողքին էլ մեկնութեան ձևով եբրայեցի բառը դրուած է նոյնութեամբ՝ իբրև փակագծի մէջ։ Ձեռագիրների տուած ընթերցուածներն են* νεσσαρ, νεσσαράν, νεεσσαράν, νεεσάρ։ *Հայ թարգմանը հետևել է յոյնին և այս բառը ուղղակի տառադարձել։—Հիւբշ.* IF Anz. 10. 42։

Ուղիղ մեկնեցին նախ. ՀՀԲ և ՆՀԲ. բայց վերի ձևով ունի Carrière *(խօսեց Արևելագիտական 11րդ ժողովին, որից էլ ՀԱ 1897, 316 և Արձագանք 1897, 107)։ Վերջին անգամ* Macler *ՀԱ 1927, 613։*

ՆԽՍՓԱՅ *«մի տեսակ քամի». ունի միայն ԱԲ. (վկայութիւնը տե՛ս* յասոմն)։

+ՆԽՏ, ի *հլ. «աղեղով արձակելու սլաք՝ փքին» ՍԳր. «կայծակ» Պղատ. օրին. Մեկն. ծն. որից* նետալից *Ողբ. գ. 13. Բուզ.* նետաբաշ *Կիւրղ. ղտ.* նետակալ *ՍԳր.* նետաձիգ *ՍԳր. Եփր. ծն. Բուզ.* նետող *«աղեղնաւոր» Ես. է. 24. Փարպ. (յետին շրջանում գործածական էր «Թաթար» իմաստով).* նետաձգ՞ր *(սեռ.* նետաձգին) *«նետ շինող» Վրդ. Բար. 99. իսկ* բայական *ձևով՝ յետնաբար միայն* նետել *«նետ արձակել» Սմբ. պտմ. 107, որից լայնաբար «որևէ բան ընկենուլ, արձակել, գցել» Գիրք առաք. (ճիշտ ինչպէս ունինք ՀՀ. Զթ.* ճարել *«նետել»՝ նախատր «քար նետել» նշանակութիւնից ընդհանրացած). աւելի հին է* ծաղկանետեալ *«ծաղիկներ արձակելով» (Նոր բա՞ռ) ՅՀ. իմ. խոստ. 4 (կարդա՛* ծաղկաւետեալ, *ինչպէս է անդ՝ էջ 27)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. nedo- *«եղէգ» ձևից. ժառանգորդներն են սանս.* nada-, naḍa-, *հպրս.* *nada-, *պհլ.* nad, nai, *պրս.* نای nāy, نی nay, *գիլանի* nad. *բոլորն էլ նշանակում են «եղէգ», որ սլաք պատրաստելու նիւթն է, ինչպէս որ պրս. էլ եղած է նաև «սրինգ», որից* سورنای sūrnāy *«զուռնա» (որ կազմուած է* سور sūr *«տօն, խնջոյք» և* نای nāy *«սրինգ» բառերից և նշանակում է «տօնի սրինգ»). բառիս համար առաջարկուած միւս ցեղակից ձևերը անընդունելի են (տե՛ս* Pokorny 2, 329, Walde 508, Horn § 1060, Boisacq 13, 657)։—*Հիւբշ. 478*։

Klaproth, Asia pol. 104 *պրս.* nežeh *«որսի նետ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց* Böttich. Arica 76, 244, Lag. Ges. Abhd. 67 *համեմատելով սանս. պրս. (նաև լիթ.* nendre) *ձևերի հետ։ Հիւնք.* նիզակ *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* ندا nada *«նետել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 57)։*

ԳՒՌ.—Ագլ. նէտ, *Մշ.* նեդ, *Ասլ.* նէդ, նէ*, *Մկ. Տփ.* նիտ, *Զթ.* նիդ.—*Նոր նշանակութիւններ են ստացած՝* նետ *Զն. «մէկ անգամ հրացան արձակելու չափ (վառօդ)», Վն. «չէնքի գերաններին իբր նեցուկ դրուած փայտը», Ղրբ. «գործի ոստայնի ամենավերին և ամենաներքևի հաստ գերանները», Վն. «արշին չափը», Երև. Շիր. «գուշակութիւն անելու մաղ», Զթ. «կշռի սլաք» (այս վերջին նշանակութեամբ* մէտ *բառն է, որ տես առանձին)։ Նոր բառեր են* նետիչ, նետոփլ, նետոտել, նետոտուիլ, նետօձ։—Աղեղ *բառի հետ բարդուելով կազմուած է* նետուաղեղ, *որի գաւառական ձևերը տե՛ս* աղեղն *բառի տակ. (դրեթէ անփոփոխ է Կր.* նէտ ու աղէղ):

—Նետել *բայաձևն ունին Ախց. Կր.* նէտէլ, *Պլ. Ռ. Սեբ.* նէդէլ, *Ասլ.* նէդէʼլ, *Խրբ.* նէդիլ,

Հմշ. ենդուշ, *Սվեդ.* ենիղւլ *են. Կովկասում առհասարակ փոխանակուած է* ձգել>գցել *բառով։*

ՓՈԽ.—Գնչ. (հայ բոշա) նեախիկարել *«նեաել». յաւելուածի համար հմմտ.* մանել> մանխիկարել (*տես* Finck. Die spr. d. arm. Zig. ЗАН 1907, 57):

+ՆԵՐ, ո *հլ. (կամ նաև սեռ.* ի) *«կնոջ ամուսնու եղբօր կինը, տագերակին, կամ ամուսնու միւս կինը» Եփր. Թգ. 356—7, Փիլ. լին. 437 (այլ ձ.* նեար), *որ և* նէր (*սեռ.* ների) *Հուլթ. ա. 15։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ որ կցւում է հնխ.* i̯énətēr *ձևին. սրա ժառանգներն են սանս.* yâtar-, *յն. հոմեր.* ἐνάτηρ, *յգ.* ἐνατέρες, *չափի համար գրուածε*ἰνατέρες, *փոքր ասիական* ἐνατρὶ, *փռիւգ. (հյգ.)* ιανατερά, *լտ.* janitrīcēs, *հսլ.* jętry, *սերբ.* jêtrva, *հլեհ.* jątry, *ռուս.* ятровъ, *ուկր.* jatrívka, *բուլգար.* etǔrva, *լիթ.* jénte, ínte, gentē, žentė *լեթթ.* jentere, ētere, ētala *«եղբօր կին»* (Walde 373, Berneker 456, Trautmann 107, Boisacq 250, Ernout-Meillet 447, Pokorny 1, 207)։ *Այս բոլորից հետևցնում են հնխ.* i̯énətēr. *հայերէնը հանւում է* *enéteri- *ձևից, որ տալիս է* *ինեՙյեր>*նեՙյեր>*նեյր>նէր, *որ և հայերէնի հնագոյն ձևն է, յետոյ վերածուած* ներ (r-*ի մօտ դնելով սովորական* ե *ձայնաւորը և ո՛չ* է)։

ՆՀԲ նուեր *«նուէր, նուանք, հարսեր» ձևից։* Windisch. 23 *ազգակից է դնում հյ.* նու, *սանս.* snuṣā, *լտ.* nurus *բառերին։ Վերի ձևերի հետ կապեց առաջին անգամ Տէրվ. Նախալ. 163, յետոյ* Bugge, Btrg. 37 *և* IF 445, 449։ *Տէրվ. դընում է հնխ.* yantar>*հյ.* *եատար> *եատր>եայր>ներ։ Bugge *դնում է* *yineter>*նետեր>*նեյր>նէր: *Հիւբշ.* Arm. Gram. 478 *անապահով է դրտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև հայը հասցնում է մինչև* *neteri- *նախաձևը. որ նախաձայնի կողմից համաձայն չի գտնում միւսներին։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 191 հնխ.* *eineter-*ից՝ նախաձայնի անկումով։ Հիւնք.* նոր *բառից։*

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. նէր (*Խրբ. սեռ.* նիրօչ), *Ասլ.* նէ՚ր, *Հճ. Զթ.* նեյ (*սեռ.* նիյիւչ), *Սվեդ.* նիրղըգէն (*որ է* ներ-տիկին), *բայց նաև* նիր: *Նոր բառեր են* ներուկ, ներանք:

*ՆԵՐ, ի *հլ. «600 տարւայ մի շրջան» Եւս. քր. ա. 11. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 21. Սամ. անեց. 12։*

=*Յն.* νῆρος *նոյն նշ.* (Sophocles 782). *Յոյն բառը ծագում է սումեր.* neru *«600 տարւայ շրջան» բառից, որ Թերևս փոխառեալ է բաբելականից* (Bertin, Lang. of the cuneiform inscr. *էջ 7)։—Հիւբշ. 368։*

ՆՀԲ «բառ քաղդէական»։ Brockelm. *Ուս. փոխ. բառից 112 յն.* νεῖρος։

+ՆԵՐ *«մէջ». արմատ, որ հների մօտ անկախ չէ գործածուած. որից ունինք ի* ներս *«ներսը» ՍԳր. Ոսկ.* ներսուստ, ի ներսուստ *«միջից» ՍԳր. Եւագր. «վարից, ցածրից, տակից» ՍԳր. Եղիշ.* ներքին *«մէջի, միջին» ՍԳր. Եւս. քր. «վարի, ցածի, տակի, ստորին» ՍԳր. Եղիշ.* ներքոյ, ի ներքոյ *«մէջը, տակը, միջից, տակից» ՍԳր. Ոսկ. սրանցից են ծագում* ներքսակողմն *Բ. մկ. ժգ. 6.* ներքսագոյն *ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ.* ներքնակ *Եւ. իթ. 5.* ներքնատուն *ՍԳր. Եւս. պտմ.* ներքնագունդ *«ստորին գունդ, խումբ երկրաւոր մարդկանց» Ագաթ.։ Յետոսկեդարեան շըրջանում՝ յունաբան հայերէնի մէջ՝* ներ *դարձաւ մի շատ սովորական նախամասնիկ՝ իբր համապատասխան յն.* ἐν- *նախամասնիկին. ինչ.* ներածել=ἐν-άγω, ներկայ=ἐν-εστώς, ներ-գործել ἐν-εργέω, ներ-տրամ-ա-դրեալ=ἐν-διά-θετος ներ-հակ=ἐν-αντίος, ներշնչական =ἔμ-ψυχος *են։ (Ոսկեդարեան գրուածքների մէջ էլ տեղ տեղ պատահում են այս կարգի ձևեր, ինչ.* ներգործել *Ագաթ.* ներգործութիւն *Ագաթ.* ներկայ *Ոսկ. եբր.* ներհակաւոր *Եւագր. բայց բոլորն էլ յետին յաւելուածներ են)։ Յունաբան հայերէնի մէջ* ներ *գործածուած է նաև առանձին, իբր նախադրութիւն. ինչ.* ներ տեղւոջ, ներ ի տան, ներ արևետիս, ի ներ մարմնոջն *Թր. քեր. Պերիարմ. են։ («Ըստ» նշանակութեամբ գործածութեան համար տե՛ս ՀԱ 1911, 548)։—Այս բոլորի հետ՝ բառերի կազմութեան և գործածութեան կողմից հմմտ.* արտ, արտաքս, արտաքին,

արտաքոյ: Տե՛ս նաև ներքինի:—Նոր բառեր են ներաշխարհ, ներարկել, ներարկում, ներարկութիւն, ներգաղթ, ներդաշնակել, ներխուժել, ներխուժում, ներկայացնել, ներկայացուցիչ, ներկայացուցչական, ներհայեցողութիւն, ներշնչել, ներշնչում, ներշնչութիւն, ներփակ, ներփակեալ, ներփակել, ներքնոտի են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ner- ձևից. սրա հետ հմմտ. յն. ἔνερος «ստորին», ἔνεροι «ստորնեայք», ἐνέρτερος, νέρτερος «ամենատակի, դժոխային», νειρός «վերջինը, յետինը», νεῖραι «ամենացածրինները», νέρθεν, ἔνερθεν «տակից, վարից», ումբր. nertro «ձախի», հհիւս. norðr «հիւսիս», անգսք. norþ «հիւսիս», norderra «աւելի հիւսիսային», հբգ. nordrōni «հիւսիսային»; անգլ. north, գերմ. nord, որից և փոխառութեամբ ֆր. nord «հիւսիս», սանս. naraka «ստորերկրյա աշխարհ, դժոխք»? (Boisacq 252 և 665, Pokorny 1, 126 և 2, 334, Kluge 351)։ Այս բառերը մեկնւում են երկու ձևով. կա՛մ կազմուած ni նախդիրով (որ վերևից ցած շարժում է ցոյց տալիս)+ero- մասնիկով (այսպէս է դնում Meillet) և կամ en «մէջ» նախադրութեամբ+ero- մասնիկով (այսպէս է դնում Pokorny 1, 126)։—սակայն վերջինս դնում է նաև առանձին ner- արմատը՝ «տակը» նշանակութեամբ, որին կցում է վերի յն. և եւրոպական ձևերը, հայերէնից էլ միայն ներքին «տակի», միւսները դնելով en-ero- ձևի տակ։ Այսպէսով հյ. ձևերը բաժանւում են երկու խմբի՝ տարբեր ծագումով. «մէջ» իմաստով անցնում են en արմատին, «տակ» իմաստով ner արմատին։

ՆՀԲ արմատը դնում է ն, իսկ -եր՝ լծ. հյ. վայր. Թրք. yer «տեղի», որոյ հետք կան և ի բառս ներել և երկինք, երկիր: Böttich. Arica 77, 263 ներքոյ=յն. νέρθε, ἔνερθε և սանս. naraka: Lag. Urgesch. 64 ներ=սանս. nis, որ մերժում է ինքը Lag. Arm. Stud. § 1610: Müller SWAW 88 (1877), էջ 14 յն. νέρ-θε, ἔνεροι են։ Տէրվ. Altarm. 8 սանս. ni, զնդ. ni մասնիկի հետ+r։ Նոյն, Նախալ. 117 թերևս սանս. antar, լտ. inter «ի մէջ»։ Հիւնք. ներքին, ներքս, ներքոյ հանում է ներկ բառից։ Վերի մեկնութիւնը Bötticher-ից առնելով ձևակերպեց Meillet MSL 10, 275, որ կասկածով յիշում է Հիւբշ. IF Anz. 10, 48։— Patrubány SA 1, 194 լիթ. nérti «ներմուծել, անցկացնել», գերմ. narva «նեղ» բառերի հետ։ Ներհակ «հակառակ» Nyberg, Hilfsbuch 2, 196 հանում է իրան. *níyarϑa -ka ձևից. հմմտ. սանս. níyartha — «ստորութիւն, դժբախտութիւն»։ Շատ զուր, որովհետև ներ-հակ յունաբան դպրոցի հնարած բառերից է։ Նոյնը Hilfsb. 2, 156 ներհուն հանում է իրան. níyaϑruna- ձևից (>*níyahrun>նեարհուն>ներհուն). հմմտ. պհլ. nērōk «գերբնական, մոգական ուժ»<*níyahrōk<*níyaϑrava-ka։ Նախորդի նման սա էլ յունաբան դպրոցի բառ է և կազմուած է ներ մասնիկով։

ԳԻՌ.—Պարզագոյն ձևն ունին Ջղ. նե, Ղրբ. նի «ներս, մէջը», Տփ. նի «ներս» (օր. նի ու դուս «ներս ու դուրս»), Խտջ. (ի նախդիրով միասին) ինի (ինչ. տունն ինի, գեղն ինի).—2. Ներքս ձևը ցոյց են տալիս Տփ. նէքսի, նէքսէմէն «ներսի, ներսից», նէքսիվը «ներսը, մէջը», երև. նէքսէվ, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սչ. ներս (ուր ք ընկած է). Վն. ներս, նիրսի, երև. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. նէրս, Սլմ. նես, Ախց. Շմ. Ննխ. նէս, Մկ. Տիգ. նիրս, Հճ. նեյս, Զթ. նիյս, նիրս, Հմշ. Մրղ. նիս, Ջղ. նեսկուս (<ներքս կոյս) Ագլ. նի՛ս-կումուն (իմա՛ ներքս-կողմն) «ներսը»։ Բառիս հին գւռ. ի ներս «մէջը» ձևը տալիս են Զենոբ. Պետ. Վրդն. պտմ. էջ 158, Լմբ. մատ. 38 (ի ներս, ի ներսս), Լմբ. ժբ մարգ. էջ 123 (յովն. ա. 13).— 3. Ներք- ձևի ուրիշ ժառանգներ են Տփ. նէրքի «վարի», Հմշ. Տփ. նէրքիվը, Ասլ. նէրքին «ի ներքոյ, տակը» (օր. ծառին ներքին նստիլ), երև. Կր. Ռ. նէրքէվ «տակը», Շմ. նիրքէվ, Մկ. նիրքիվ, Զթ. նիյքիվ, նիրքիվ, Հճ. նիյքէվ, Մշ. նէրկին. (այս բառի հին ածանցներն են ներկայացնում ներքնադաս և ներքնանոտ երզն. քեր.)։— Զարմանալի ձև է Սվեդ. նրգ՛ձէ «ի ներքս»։—Նոր բառեր են ներսանց, ներսկոյս, ներսիդի, ներսնկոց,

նեrսնաւոr, նեrսնոց, նեrսօf, նեrfհանալ. նեrfհնոց, նեrfհուf, նեrfնագոrծ, նեrfնախնձոr, նեrfնակ, նեrfսատուն, նեrfսև: Հետաքրքրական մի ձև է Զթ. նիfսէ «մառան» (հմմտ. նեrfնատուն):

ՆԵՐԱԼ «յոյսով լցուիլ կամ սպասել». անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. հյր. (Սոփերք ԻԲ. 102). «Եւ քաղաքն ամենայն քաղցր յուսով ներային և աչօք տենչային տեսանել ամենեքեան դէմ» Իլարիոնի միայն». Թերևս պէտք է կարդալ «...քաղցր յուսովն եռային...». այսպէսով ենթադրեալ ներալ բառը կը ջնջուի։

ՆԵՐԱՑԻԿ «պիտանի բան, խօսքի մեկնութիւն, բացայայտութիւն». մէկ անգամ ունի Մագ. գամագտ. ժա. գրուած է զանազան ձեւերով. այսպէս է դնում Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 547՝ ըստ Բառ. երեմ. էջ 235։

ՆԵՐԲԱՆ (անեզաբար գործածուած) «ոտքի տակը» Ագաթ. Եփր. օրին. էջ 278. «ոտքերը մէջը պնդելու կոճղ» (տանջանքի գործիք) Ոսկ. գծ. էջ 296.—գրուած է ներբոն՝ այս վերջին վկայութեան մէջ, իսկ լերբան ձևով ունի Վրդ. առ. 317 (երեք անգամ իրար ետևից)։

ՆԵՐԲՈՂ, ի հլ. «գովեստ, օրհներգութիւն» Նար. Շար. որ և ներբողեան Պիտ. փիլ. որից ներբողել Փիլ. Պիտ. Շար. Նար. ներբողումն ՅՀ. կթ. ներբողաբանութիւն Պիտ. ևն։

Հներից Պիտ. մեկնում է. «ներբողեան է բան արտադրական եղելոյ բարեաց. և ասացեալ է այսպէս՝ յաղագս հնոցն ի գեղս գովութիւնս առնելոյ. գեղս կոչէին զներքափողոցս»։ Այս մեկնութիւնը ակնարկում է յն. ἐγ-κώμιον «ներբող» բառը, որ կազմուած է ἐν «ներ» մասնիկով κῶμος «տօն, փողոցներում երգելով հանդէս» բառից. իսկ κώμη «գիւղ, արուարձան»։ Այս մեկնութեան համաձայն ՆՀԲ հայ բառը դնում է «ներփողական կամ ներքափողեան, եւ և ներքափողոցեան»։ Անհաւանական չէ դնել ներ–փողոց, որովհետև յունաբան հայերէնի մէջ ուրիշ անգամներ էլ ենք գտնում հայերէն թըրթըռում և թաւ բաղաձայնների փոխանակութեան օրինակներ. ինչպէս՝ ընդ>ենթ,

բաղ>փաղ, ապաղարձ>ապաթարց ևն։

Ներգաճեալ «ծաղկեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235. կարդա՛ «ձաղկեալ», որով բառը կդառնայ ներ–գան–եալ՝ գան «ծեծ» արմատից։

ՆԵՐԳԱՍԵԱԼ «գովեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235։

+ՆԵՐԳԵԻ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «նուազ, տկար, ճօղած» Հին բռ. «երեք սուղ վանկերից բաղկացած բառ» Թր. քեր. 64. որից ներգևիլ «ճօղիլ, մաշիլ, նիհարիլ, չորանալ» Բուզ. Ոսկ. փիլիպ. ներգևումն ՅՀ. կթ. ներգևոտ Բժշ. գրուած ներfևեալ Օրբել. հրատ. էմ. էջ 189։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. snerq- «քաշուիլ, կոնծիլ» արմատից. հմմտ. հբգ. sner(a)han «կաշկանդել, կապկպել», մբգ. snērhen «կապել, սեղմել, ճնշել, ճզմել», հբգ. snar(a)ha «թակարդ», հհիւ. snara «ոլորել, գալարել», անգսք. snearh, sneare «չուան, լար, թակարդ», յն. νάρκη «թմրիլ, կարկամիլ, անդամալուծութիւն»։ Նոյն արմատի snerg- ձեւից են անգսք. ge-sneorcan «խորշոմիլ», հհիւ. snerkia «խորշոմեցնել, կնճռել»։ Հնխ. snerq- և snerg- աճած են sner- «ոլորել, գալարել» արմատից, իսկ այս էլ snē- «մանել, հիւսել» պարզական արմատից, որի վրայ տե՛ս նեարդ (Walde 515, Boisacq 657, Pokorny 2, 700): Հայերէն ներգև ձևի մէջ և մասնիկ է, ինչպէս աղբևf բառի մէջ։

ՆՀԲ լծ. արուգ: Հիւնք. ներfինի բառից։ Ուղիղ մեկնեց Lidén, Armen. Stud. 65: Karst, Յուշարձան 418 արուգ բառից՝ իբրև ն–երուգ–և, և այս էլ ույգուր. yerik, չաղաթ. arik, օսմ. arəq, եակուտ. yari «հիւանդ, տկար»։

ՆԵՐԳԵԻՕՂ «պարգևիչ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235։

Ներգիւն տե՛ս Նապխ։

ՆԵՐԳՈՎ «վերականգնիչ».՛ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235, որի հետ նոյն է ներգրով «վերնակարգիչ» անդ՝ էջ 235 (նախորդից մի քիչ ցած). երկուսից մին վրիպակ։

ՆԵՐԳՕՂ «դաւաճանող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235։

ՆԵՐԵԼ «քաւել, յանցանքը շնորհել. թոյլ

տալ» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. «տոկալ, համդուրժել» Ոսկ. յհ. ա. 30, 35, 42. խոր. ներեամ «ներեմ» Ոսկ. հերոդ. ներելի Իմ. զ. 6. ժգ. 8. ներումն Նխ. իմ. ներողութիւն խոսր. Նար. աններելի Նար. Շար. ներութիւն («ներողութիւն, ներումն» իմաստով) Նար. էջ 219, Պղատ. օրին. 321 և յաճախ։

ՆՀԲ ներ մասնիկով Թրք. yer «տեղ» բառից, իբր «տեղի տալ»։ Lag. Urgesch. 65 հսլ. nesti «կրել»? Հիւնք. ներ «տագերակին» բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. ներել, Ախց. Երև. Սեբ. նէրէլ, Ագլ. խրբ. Շմ. նէրիլ:

ՆԵՐԹԱԿՆ «մեծ մուկ, rat». գիտէ միայն Քաջունի, Բ. 475 և Գ. 179, առանց վկայութեան։

ՆԵՐԻՔ «վարք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 236։

ՆԵՐԿ, ո հլ. «ներկ» Բրս. մրկ. Յայսմ. Գնձ. որից ներկանել ՍԳր. Ոսկ. ես. Եփր. ծն. կամ ներկել Սեբեր. Ոսկ. մ. բ. 5. Վեցօր. 152. կամ ներկուլ Ոսկ. հռովմ. 326. ներկագործ Արծր. ներկած Մանդ. Շար. ներկածոյ խոր. ներկուած Եփր. թգ. Եղիշ. ծիրանաներկ Եւ. պտմ. աններկ Մանդ. երանգաներկութիւն Փիլ. նխ. երփնաներկ Մծբ. իճճաներկ Գէ. ես. լուսաներկ Մագ. ծաղկաներկ Փիլ. սևաներկ Վեցօր. մեղսաներկ Վրդն. օրին. և սղ. նարօտաներկ Սեբեր. Վեցօր. 152 ևն։ Նոր բառեր են իւղաներկ, ջրաներկ, ներկարար, ներկանիւթ, ներկապնակ, ներկատուփ ևն։

Canini, Et. étym. 169 պրս. nirkh «շքեղութիւն» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 39 և 102 նի մասնիկով հնխ. rak արմատից. հմմտ. սանս. raǰ «ներկել», rakta «գունաւոր, կարմիր», յն. ῥέζω = ῥεγιω «ներկել» ևն։ Նազարէթեան, Պատկեր 1892, էջ 300 իրար է կապում ներկ= նարկ և նարկիս, սանս. նիրա «ջուր» և նար «բոյր»։ Հիւնք. երանգ բառից։ Bittner WZKM 14 (1900), 161 պրս. rang «գոյն» բառի հետ։ Patrubány, Բանաս. 1901, 29 իբր բնիկ հայ՝ սանս. ran´ga «գոյն» բառի հետ՝ ni- նախամասնիկով։

ԳԻՌ.—Ջղ. ներկ, Ախց. Շմ. նէրկ, Սլմ. ներկ', Ալշ. Մշ. ներգ, Երև. Սեբ. նէրգ, Գոր. Ղրբ. նըէրկ, նըրկ, Ագլ. Մկ. նիրկ, Սվեդ. նիրգ.—բայական ձևով՝ Կր. Մրղ. նէրկէլ, Տփ. նէ՛րկիլ, խրբ. Տիգ. նէրգիլ, Ագլ. նո՛րկիլ, Զթ. նիյգիլ, նիրգիլ: Նոր բառեր են ներկուկ, ներկուն:

Ներկէս տե՛ս Նարկա։

Ներճակ տե՛ս Հակ։

ԳԻՌ.—Մշ. նէրճագ, Երև. նէճրակ ընկնել «յամառել, հակառակ գնալ». միւսները տե՛ս անդ։

ՆԵՐՁՈՒՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 134՝ անիմանալի մի ոտանաւորի մէջ. Ներձուն նպաստ նաչան նեռին նարին կիզողական (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175)։

ՆԵՐՋԱՆԱԿ «քերթող կամ տէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 236։

[**ՆԵՐՏ.** այս բառը մէկ անգամ գործածուած է Բուզ. դ. 22 (Եմուտ ի ներքոյ փղին, հարկանէր զներտս փղին և անդէն ընկենոյր զփիղն) և երեք անգամ Մագ. թղ. բ, է, կբ. (Որք յայգւոյ անպտղացեալք և ի ներտից արտակացեալ.—Զներտս տրամիքս խոկաս կակղացուցանել.—Անփղաբեր և յայլոց յոգնատեսիլ ներտից և արմատոց հերքեալ. էջ 106, 72)։ Առաջին օրինակում ներկայացնում է մարմնի մասերից մէկը, միւսներում «արմատ» նշանակութիւնն ունի, որ կարելի է հասկանալ «բոյսի ջղաթելերը», ինչպէս յն. ἶς «նեարդ, ջիղ. 2. բոյսի ջղաթելերը»։ ՆՀԲ մեկնում է «ներքին և սերտ մասն մարմնոյ և արմատոյ ևն. որպէս նեարդ, ջիղ, կաշի, կեղև կամ ծուծ, ամրութիւն». իսկ ՋԲ ուղղակի նոյն է դնում նեարդ բառի հետ։ Այս բացատրութիւնը ճիշտ է, որին իբրև ապացոյց կարող ենք յիշել Պղատ. տիմ. 161 և 163 հետևեալ վկայութիւնները. Միսք և ջիլք յարենէ լինին. ջիլն իսկ նեարդից... և միսքն մածեալ յարենէն յայնմանէ՝ որ մածի անջատելով ի ներտիցն. Ոչ ևս դարձեալ ի ներդիցն արիւն և ի ջղացն մեկնելով. տե՛ս և էջ 165՝ վեց անգամ յիշուած. այս բոլորի դէմ բնագրում դրուած է ἶς, ἰνῶν «ջիղ, նեարդ»։]

ՆԵՐՑԻԿ. անստոյգ բառ. երկու անգամ

գործածում է Քեր. քերթ. «Եւ ևս քան զայս պաճարանս գտցուք՝ զներցիկ բանին առ մարմին միահոմեալ խառնմամբ՝ անտրոհելի բաղադանեալ... ծանի՛ր զներցիկ բանին» ՆՀԲ մեկնում է «իբր ներքին խնկութիւն կամ իմաստ կամ հաւաստիք»։—Անշուշտ նոյն է վերի ներացիկ ձևի հետ։

Ներքին տե՛ս Ներ։

+ՆԵՐՔԻՆԻ (–նւոյ, –նեաց) «կոտած. 2. կանոնացի կուռ պաշտօնեայ կամ վերակացու» ՍԳր. Բուզ. որից ներքինանալ Կանոն. ներքինացուցանել կամ ներքինեցուցանել «կոտել» Շիր. քրոն. ներքինապետ Դան. ա. 3—18։

=Կազմուած է ի մասնիկով՝ հյ. ներքին բառից, նմանողութեամբ կամ թարգմանաբար իրանեանից. հմմտ. սոգդ. 'ntryk (կարդա՛ antarīkə) «ներքինի. 2. կոտած», կազմուած իրան. antar>պրս. اندر andar «մէջը» բառից։

ՆՀԲ, Ինճիճեան, Հնախ. Բ., ՆՀԲ ներքին բառից։ Տէրվ. Altarm. 35 ի մասնիկով ներ=սանս. nar, զնդ. nar, պրս. nar «այր մարդ» + քին (իմա՛ կին) բառերից։ Հիւբշ. ZDMG 30, 774—9 ծիծաղելի է գտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև այս պարագային պիտի ունենայինք *ներակնի. բառը գալիս է *ներքէնի նախաձևից։ Müller SWAW 88 (1877), 14 ներ «մէջ» բառից և ո՛չ թէ սանս. nara «այր»+կին: Հիւնք. յն. ἀνενεργής «անկարող» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերևի ձևով տուաւ Meillet REA հտ. 2, էջ 5։

ՆԵՐՔՆԱՐ «մի տեսակ բոյս, anthyllis» Գաղիան. առ Ռոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 2197. անստոյգ բառ։

Ներքոյ, Ներքս տե՛ս Ներ։

—ՆԵՑՈՒԿ «մոյթ, յենարան» Ել. ի. 38. Գ. թագ. է. 23. Փիլ. ևն. որից ընդդիմանեցուկ Պիտիգ. Վրդն. ծն. նեցուկատր, անձնեցուկ (նոր բառեր). անստուգ ձև է՝ արմատից կազմուած՝ անձնեց «աննեցուկ» Երզն. երկն. ատ. (էջ 26)։

=Կազմուած է նի մասնիկով յենուլ բայից, իբր *նի–յեց–ուկ:

Ուղիղ են մեկնած ՆՀԲ, Պատկ. Изслъд. 14, Meillet, Rev. crit. Թրգմ. Բազմ. 1898, 120 ևն։

ՆԵԽՍ կամ ՆԷԽՍ «լաստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 236 և 237. երկու ձևերից մին կամ միւսը սխալ։

*ՆԵՔԱՒՈՎ «խեղ կամ կաղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 236 և 237 ներքաւով և նէքայով ձևերով. սրանց աղբիւրն է Եւագր. 238, որ գրում է «տային Փարաւոնի նեքաւովի՝ կաղ Փարաւոնի»։ Նոյն բառը շատ աւելի ուշ գործածում է Զքր. սարկ. Ա. 4՝ «անկարող, անճարակ, տկար» իմաստով. «Եւ Նեքաւով Զաքէոսս ի պախարակելոյ ազատ արարէք»։։

=Եգիպտացոց Նեքաւով թագաւորի անունն է=եբր. נְכוֹ Nəkō, եգիպտ. Nk3w, Nekôu. ասուր. Nikū, Nikkū, յն. Νεχαώ, որ հին մեկնիչները հանելով եբր. נָכֶה nēke «հարուածեալ»=ևթով. ንካይ nakaya, արաբ. نكى naka, ասոր. ܢܟܐ nəkā, ասուր. nakū «վնասել» արմատից, մեկնել են «կաղ կամ հարուածեալ»։—Աճ.

ՆԶԱԶ «սարում բուսած մոշեփայտ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2198։

*ՆԶԱՐ «վտիտ, ճօզած». մէկ անգամ ունի Մանդ. զ. «Մատուցանէք ի սեղան իմ հաց պղծութեան, զխոտանն և զյափշտակեալն և զանօգուտն, այսինքն զնզարն» (այլ օր. զնիճարն). մէկ անգամ էլ Սոկր. 668. «Ոչ տանելով սառնամանեացն, քանզի յոյժ նզարս տկար մարմին ունէր»։ Նոյն բառն ունինք և նիզար ձևով, որ գիտէ Բռ. երեմ. էջ 235՝ ներգև բառի բացատրութեան մէջ (տպ. նիղար, բ տպ. նիզար) և էջ 302՝ վտիտ և նիճար բառերի մօտ։

=Պհլ. nizār, պրս. نزار nizār «նիհար, վտիտ, չորացած». հին հայ ձևն է նզար՝ համաձայն սղման օրէնքի, նոր ձևն է նիզար՝ համաձայն պարսկերէնի։—Հիւբշ. 203։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Ըստ ՆՀԲ ռմկ. մզար:

*ՆԶՈՎ, ի հլ. (մանաւանդ անեզաբար գործածուած) «անէծք, բանադրանք» ՍԳր. Եփր. ծն. որից եզովել ՍԳր. եզոված Եփր. յես.

նզովանք ՓԻլ.—նզովք և անէծք համանիշ-
ների տարբերութեան վրայ տե՛ս Տաթև.
Հարց. 388։

=Պհլ. *nizav ձևից, որ աւանդուած չէ.
այս ձևը կազմուած է ni մասնիկով (վերևից
ցած շարժում ցոյց տուող) zu «գոչել, կո-
չել, կանչել» արմատից. հմմտ. զնդ. zu «գո-
չել, աղոթել», zava «գոչիւն», zbā «գոչել,
քարոզել», nizbayēmi «բղաւել, գոչել»=
սանս. hu, hava, hvā, hváyāmi, պրս. زاو
zāva «ողբ, լալիւն»։ Ըստ այսմ հյ. նզով
նշանակում է բուն «վերից ցած՝ մէկի վրայ
կանչել»։ Իրանեան բառը պատկանում է հնխ.
g'hau̯ā-, g'hau̯- «գոչել» արմատին, որի այլ
ժառանգորդներն են հսլ. zova̧, zŭvati, բուլ-
գար. zová, սերբ. zòvêm, հչեխ. zovu, zvàti,
ռուս. зову, звать, սլով. zòv «կոչ», լիթ.
žavėti «կախարդել». լեթթ. zavêt «կախար-
դել» (սակայն բուն «անիծել»), հիռլ. guth
«ձայն» (Trautmann 367, Pokorny 1, 222,
529 և 563)։ Հայերէնը փոխառեալ է իրան-
եանից, որովհետև բնիկ լինելու դէպքում պի-
տի ունենայինք՝ ձաւ կամ *եձաւ, և կամ եթէ
g'h համարենք երկու ձայնաւորի միջև,
*նզաւ, բայց ո՛չ նզով, ըստ որում հնխ. au
տալիս է հյ. -աւ, իսկ իրան. -av>հյ. -ով,
հմմտ. խոսրով<զնդ. husravah-, դուռով<
զնդ. *dušsravah-, պազ. dusrav։

Müller SWAW 42. 253 և սրանից էլ
Justi, Zendsp. 127 զնդ. zbā, nizbayēmi
ձևերի տակ։ Հիւբշ. KZ 23, 24 յիշում է
սանս. hu, զնդ. zu, հսլ. zova̧ «գոչել»։
Lag. Arm. Stud. § 1616 մերժում է այս
բոլորը՝ ձևի և նշանակութեան տարբե-
րութեան պատճառով։ Տէրվ. Նախալ. 87
սանս. hu, զնդ. zu, հսլ. zvati, հյ. գո-
վել, գգուել, զզուել ձևերի հետ։ Հիւնք.
անզովոզ բառից։ Osthoff BB 24, 179 և
Meillet MSL, 11, 395 ձևակերպում են
վերի ձևով։ Meillet (անձնական) գրում
է թէ Հիւբշ. Arm. Gram. բառս չյիշելը
պատահական մոռացման արդիւնք է։
Ըստ Osthoff բառս բնիկ հայ է՝ ն ձայ-
նի պատճառաւ, բայց ճիշտ այս ն-ի
պատճառաւ է, որ բառս փոխառեալ է,
ինչպէս ցոյց տուինք վերը։

ԳԻՒ.—Սլմ. նզօվել, Երև. նզօվէլ, Ջթ. Շմ.
նզօվիլ, Մշ. նզօվկ, Ագլ. Տփ. նզօֆք, Ղրբ.
մզօվա՛ծ (բայց առանձին չի գործածւում)։

ՆԶՐՈՒՎԱՐԴ (կամ սխալմամբ նզրուվասղ
գրուած) «ճփնի, դափնեվարդ, լտ. nerium»
Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2199։

*ՆԷԽՂԱՍ, ի-ա հլ. «մի տեսակ անծանօթ
թռչուն է»։ մէկ անգամ ունի Յոբ. լթ. 13.
«Թևք թռուցելոց նէեղասաց». մեկնուած է
զանազան ձևերով. այսպէս՝ «Նէեղաս՝ հաւ
է ի Միջագետս ասորւոց, որոյ թևքն վայելուչ
և թռչելն գուարթարար. Ակիղաս բազէ ասէ,
և այլք մարախ. այլ նա այլ է և սոքա այլ».
Հին բռ.։

=Եբր. נֶעֱלָסָה ne'elāsā բառն է, որ գոր-
ծածուած է բնագրի համապատասխան տե-
ղը, անստոյգ նշանակութեամբ. ոմանք հա-
մարում են «սիրամարգ» (այսպէս Ս. Գրքի
անգլ. New York 1894 թարգմանութեան մէջ
գրուած է «peacock, սիրամարգ»), այլք
«ջայլամն» (այսպէս Պոլիս 1895 Ս. Գրքի
գրաբար հրատարակութեան մէջ, ծան. «Եբր.
թևք ջայլեմանց ցնծան»)։ Ըստ Gesenius
17րդ տպ. էջ 594 բառս ծագում է עלס 'ls
«վայելել» արմատից և նշանակում է «թռչ-
չուններ թևերն ուրախ թափահարելը»։ Բառս
յն. տառադարձուած է νεέλασσα, νεέλασα, որից
էլ հայ ձևը։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Վերջին ան-
գամ տե՛ս Macler ՀԱ. 1927, էջ 615։

*ՆԷԽՍԱ «անծանօթ մի թռչուն է». մէկ
անգամ ունի Յոբ. լթ. 13. «Եթէ յղացի ա-
սիդն և նէխսայն». մեկնուած է զանազան
ձևերով. հմմտ. «Ակիւղաս տառեղն թարգմա-
նեաց զնէխսայն. Ոսկիփ.—Յղացի ասիդն և
նեխսայն. Առանց սերման երկու իրս լինի ի
նմանէ. սողում է նա յերկրին փղշտացւոց
սևագոյն կերպիւ. Ասիդն զձուն ընդ բերանն
փսխէ. և բուսանի ծառն՝ որ կոչի ասիթ. և
անտի կենդանակերպի նէխսայն. և ծառոյն
ոստքն գործին և տերևքն են ոսկեգոյնք և ոս-
կեթելք». Լծ. կոչ.։ ՆՀԲ կիսատ է բերում Լծ.
կոչ. վկայութիւնը. պէտք է շարունակել այս-
պէս. «...տերևքն են ոսկեգոյնք և ոսկեթելք
սրմակերպք, որ ի տունս թագաւորաց հագեւ

գտանին։ Եւ ասիդն որ էարկ զձուն՝ մոռացաւ թէ ուր ցրուեաց. զի ոչ ետ նմա բաժին իմաստութեան։ Ուծացաւ յորդւոց իւրոց իբր թէ ոչ յիւրմէ։ Քանզի զորդիսն իւր ինքն ոչ սնուցանէ. այլ զձուսն զոր արկանէ, անտի բուսանի ծառ, որ կոչի ասիդ. և անտի կենդանակերպի նէեսայն առանց սերման ամուսնութեան» (Լծ. կոչ. էջ 110—111)։

=Եբր. נֹצָה nosā բառն է, որ գործածուած է բնագրի նոյն տեղում և նշանակում է «Թռչունի մեծ փետուր» (Gesenius 15րդ տպ. էջ 488 և 17րդ տպ. էջ 494, 517). ըստ այսմ ունինք անգլ. թարգմանութեան մէջ (New York 1894) «or wings and feathers unto the ostrich», Պոլսոյ 1895 թ. հրատարակութեան մէջ «եբր. միթէ իցե՞ն նման թևոց և փետրոց արագլի»։ Յունարէնում ամբողջովին ձևափոխուելով դարձել է «ἐὰν συλλάβῃ ἀσίδα καὶ νέσσα (այլ ձ. νεέσσα)», որից և հայերէնը։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Վերջին անգամ Macler ՀԱ 1927, 615։

Նէշու տե՛ս Նիշուղ։

ՆԺԱԿԱՆ «տէր». տե՛ս նամակ բառի տակ։

ՆԺԱՐ, ի հլ. «կշռի աչք, թաթ» Իմ. ժա. 23. Բրս. հայեաց. Նար. Մաշկ.։

=Նոյն է վրաց. ნიჟარი նիժարի «յախճապակի, ճենապակի», ნიჟარა նիժարա «խեցեմորթի կեղևը կամ խեցին, մարգարտի պատեանը, սադափ» բառերի հետ։ Նահապետական կեանքում նժարը խեցեմորթի մի խեցի կամ մի կեղև էր. հմմտ. յն. πλάστιγξ «ոստրէի կեղև. 2. կշիռքի նժար»։ Ըստ այսմ հայ բառի նախնական նշանակութիւնն է «խեցի»։ Բայց որովհետև այս իմաստը չըկայ հայերէնում, իսկ վրացերէնի մէջ էլ «նժար» իմաստը գոյութիւն չունի, ուստի երկուսն էլ բխում են մի երրորդ աղբիւրից, որ կարող է լինել կա՛մ խալդերէնը և կամ Թերևս (ծ-ի պատճառաւ) կորած իրանեան մի ձև։—ԱՃ.

Ազբերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 139 «Թերևս պրս. նիզար»: (Այս բառի վրայ տե՛ս նզար)։

***ՆԺԴԵՀ**, ի հլ. «պանդուխտ» ՍԳր. Բուզ. Եւս. պտմ. գրուած է նաև նշդեհ Եփր. եբր. 224. Նորագիտ Ա. մնաց. ժգ. 19. որից նըժդեհիլ Ոսկ. ես. նժդեհանալ Արծր. նժդեհակից Բ. կոր. ը. 19։ Հոմանիշն է պանդուխտ. երկուսի տարբերութիւնն այն է, որ նժդեհ շեշտում է օտար երկրի մէջ բնակութիւն, իսկ պանդուխտ օտար տան մէջ բնակութիւն. սրա համար է որ Ծն. իգ. 4 և Ա. պետր. բ. 11 յն. πάροικος καὶ παρεπίδημος թարգմանուած է պանդուխտ և նժդեհ. նոյնն են հաստատում նաև պանդխտանոց բառը և նժ-դեհ բառի ծագումը։

=Պհլ. *niždeh «պանդուխտ, տարաշխարհիկ» բառից, որի հին ձևերը պիտի լինէին հպրս. *niždahyu-, զնդ. niždan'hu-, կազմուած niž «արտ-, դուրս» նախդիրով՝ dahyu-, dan'hu-, deh «գաւառ, երկիր, դեհ» բառից։ Այս բառերը աւանդուած չեն իրանեան գրականութեան մէջ, բայց կան ուրիշ մասնիկներով՝ զնդ. uz-daḫyu- «տարագիր». antarə- daḫyu-, ādaḫyu- «իր երկրում ապրող», սոգդ. 'ntyw (=*an. dahyu-) «աքսորական», իբր հյ. ան-դեհ: Հյ. նժդեհ իշ ե ձայնաւորով մատնանշում է պարթևական բարբառային մի ձև, որ այլուստ ծանօթ չէ մեզ։—Հիւբշ. 203։

Windisch. 21 դեհ բառից։ Bōttich. ZDMG 1850, 359, 183 սանս. nir և dasya բառերից, որոնք վերի ձևերի համապատասխաններն են։ Lag. Urgesch. 598 das արմատի տակ։ Նոյն, Btrg. baktr. Lex. 26, Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 24 վերի ձևով։ Հիւնք. պրս. նիսբ «չիք» և դեհ բառերից. յիշում է նաև նաշբա «անօթի, քաղցած»։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերջին անգամ Meillet REA 2, 233։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიშდეხი նիշդեխի «նժդեհ» (տե՛ս Մառ, Հայ-վրաց. յարաբերութ. էջ 41)։

ՆԺՈՅԳ, ի հլ. «ընտիր ձի» Ա. մկ. զ. 35. Ոսկ. Եբր. բ. 471. տիմ. 93 (գրծ. նժուգօք), Բուզ. Փարպ. որից նժոյգաձիգ «ձիապան» Արծր. նժուգաւոր Ոսկ. բ. տիմ. 207 (չունի ՆՀԲ). գրուած է նաև նոյժիկ ՀՀԲ, նշոգ ԱԲ, նժոյք և այս էլ յոգնակի կարծուելով՝ շինուած է սեռ. նժոյից ՆՀԲ։

Ինճիճեան, Հնախ. Ա. 197—200 պրս. նէզին «cheval de main, հէտէք» և յոյն ու հռովմայեցի մատենագիրների նիսեան կոչած ձիերի տեսակը (նոյնը նաև Նորայր, Կորիւն վրդ. էջ 338. բայց ո՛չ ԳԴ և ո՛չ Կամուս չգիտեն նման մի պրս. բառ)։ Lag. Urgesch. 355 առոյգ բառի հետ սանս. ōȷas «ոյժ» ձևի հետ։ Հիւբ. ընկոյզ բառից է հանում։ Արշէզ ՀԱ 1896, 268 և մասնիկով զոյգ բառից։ Մառ, Яфет. сбор. 1, 49 չորի բառին է կցում՝ իբր ն–ժորզ։ Nyberg, Hilfsbuch 2, 134 դնում է<իրան. *nižaugah- ձեւից, իբր «արագ, ուժեղ (ձի)»։

ՆԺՈՒԱՂ «հաճանդ, մաղմաղ, Թոյլ (կըրակ)». իբր մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 535 ա։ Կենդանի է Մոկաց գաւառականում՝ նժվաղիլ, մժվաղիլ, մժղաւիլ «նուաղիլ, աղօտանալ (սատղը, լոյսը)» ձևերով։

ՆԺՈՒԼԵԼ «արիմաքամել, նժժել». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 237, որի հետ նոյն է նժուրել «նեղել, տառապեցնել» ՓԲ։

*ՆԻԱԶ «նուազ, կարօտ, պակաս» Եզն. խոր. գ. 42. Լմբ. որից նիազութիւն Եւագր. Նխ. գծ. աննիազ Բ. մկ. ժդ. 35. Գ. մկ. բ. 5. աննիազական Կորիւն. Ագաթ. նիազեցուցանել «մարմինը պասով տկարացնել»։

=Պհլ. ‎ﺩﻟﻮﺍ‎ niyāz «պէտք, կարիք», պազենդ. nyāz «կարօտութիւն, պէտք», nyāzīdan «ցանկալ, տենչալ», պրս. نیاز niyāz «կարօտութիւն, պիտոյք, աղերս, աղաչանք», نیازیدن niyāzīdan «կարօտիլ և հայցել ըղպէտս», نیازی niyāzī «նիազ, կարօտեալ»։ Հմմտ. նաև (ապ- բացասականով) ապենիազ: Պհլ. niyāz «պակասութիւն» բառն էլ Nyberg, Hilfsbuch 2, 163 դնում է իբր զնդ. ni-a̧z «սեղմել, ճնշել». կազմուած ni մասնիկով a̧zah- «նեղութիւն, անձկութիւն» արմատից։—Հիւբշ. 105։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Müller SWAW 42, 253, Justi, Zendsp. 15 (զնդ. az ձևի տակ)։ Հիւբշ. KZ 23, 24 կցում է սանս. am̆has բառին։ Ալիշան, Հին հաւ. 345 իրան. նիազ «ազահութեան չար ոգին»։

ՆԻԱՆԴԱԿ, ի–ա հլ. «տէգ, նիզակ». ունի միայն ՓԲ. անստոյգ բառ. հմմտ. նաև նիւանդակ:

+ՆԻԳ, ի–ա հլ. «դռան ետևը ձգուած սողնակը. 2. գերանները կամ սիւները իրար կապելու համար խոտորնակի ձգուած գերան կամ ձող» ՍԳր. Եփր. դտ. 343. «մեծ և ծանր բաներ շարժելու լծակ, լոմ» Յայսմ. փետ" 14. Նիւս. կազմ. Երզն. մտթ. «ձողաձև կամ գերանաձև լոյս՝ որ երևում է ամպերում» Արիստ. աշխ. «իբրև բանտ ծառայող քարահանք. latomia» Փիլ. նխ. բ. 48. «սանդիտոռ, հաւանգդաստա» Նոնն. 31. որից նգաբեկել «փայտով կամ երկաթով մխել, ցըցել, խախտել» Ոսկ. հերոդ. նգել «տեղից խախտել» Նիւս. կազմ. Վրդն. ծն. «ճնշել, թիմել» (օր. բարձը բերանը թիմել) Մամիկ. 45. նգախարխար Պտմ. աղէքս. խոր. կարծրանիգ Եղիշ. թղմ. 297. երկաթանիգ Ճառընտ. պղնձանիգ Գ. թգ. դ. 13։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. kneig^{2}h- արմատից (սորբին knig^{2}h- ձայնդարձից), որի նախնական նշանակութիւնն էր «յենուիլ» (Meillet, Dict. étym. It էջ 205), յետոյ դարձաւ նաև «փակել» և «ծռել, թեքել» (Pokorny 1, 476)։ Ցեղակիցներից հմմտ. լտ. coniveo, conivo «փակել, յատկապէս կոպերը՝ աչքերը փակել, թարթել, աչք փակել (չտեսնելու տալ), ներողամիտ լինել, համաձայնուիլ, կուրանալ, բոյսի ծիլերը փակուիլ». nictare «աչքերը թարթել» (առաջին նշանակութիւնը եղել է «յենուիլ», ըստ վկայութեան Festus-ի), nitor (հլտ. gnitor) «վրան յենուիլ, ուժով թեքուիլ, ճիգ անել, երկնել (ծննդկանի)», nisus, nixus «ճիգ արած, ջանք գործ դրած, յենուող, յենուած (գաւազանի վրայ, ծառի դէմ ևն), հաստատուն», գոթ. hneiwon, hnaiw, հիսլ. hnīga, hneig, hnē, անգսք. և հբգ. hnīgan «թեքուիլ»։ Հայերէնի մէջ ունինք թէ «յենուիլ» և թէ «փակել» նշանակութիւնը, որովհետև նիգը այն փայտը կամ երկաթէ ձողն է, որ դռան ետին յենելով փակում է դուռը։ Լատիներէնի հետ բոլորովին նոյնանում են հյ. գւռ. նիf տալ «սեղմուիլ (կղկղանքը դուրս տալու համար)» =լտ. nitor «faire des efforts pour aller à la selle ճիգ գործ դնել կղկղանքը դուրս տա-

լու համար» և նիf տալ «ճիգ անել ծննդկանի՝ երախան արգանդից դուրս քշելու համար»=լտ. nitor «enfanter, երախայ բերել»։—Աճ.

Տէրվ. Altarm. 67 և Նախալ. 90 սանս. nah «կապել», nahana- «գամ, պահանգ, նիգ», լտ. necto «կապել» բառերի հետ հնխ. nagh «կապել» արմատից։ (Ըստ Walde 512 սրանց արմատն է հնխ. neg′h-, որ պիտի տար հյ. *նեձ, նոյն իսկ ենթադրելով հնխ. (երկար ē-ով) nēg′h>*նիձ, բայց ո՛չ նիգ)։ Հիւնք. կնfել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. عنك ʻank, اعناك iʻnāk «դուռը փակել», معناك miʻnak «դռան նիգ կամ փականք» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. էջ 106)։

ԳԻՌ.—Ախց. նիf «դուռը փակելու համար յետևից զցուած ձողը», Խրբ. նիf', Ագլ. նագ՝ նոյն նշ։—Հին Ջղ. նիկը «ծանր բաներ շարժելու երկաթ ձող, լինգ» (գրուած է նինգ՝ Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. 1788, էջ 90, 119), Սիփ. նիգ (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 248), Երև. Բլ. Շիր. լինգ. (ըստ այսմ վերջինիս ծագման ընթացքն է եղել՝ նիգ— ն յաւելուածով՝ նինգ —առաջին ռնգականի տարանմանութեամբ էլ՝ լինգ, ինչպէս բացատրեց Արշակ Տօնեան. դասախօս մեր համալսարանում)։—Թերևս նոյն է նաև Կր. Ննխ. Պլ. նիf «մի տեսակ փորկապութիւն, épreinte», նիf տալ Ակն. Կր. Մշ. Շիր. Պլ. «սեղմուիլ (կղկղանքը դուրս տալու կամ ծննդկանի՝ երախան արգանդից դուրս քշելու համար), որից Տփ. լfէցնիլ «փորը քիչ քիչ և ցաւով դուրս գալ»։

ՓՈԽ.—Ուտ. լինգ «լծակ» գւռ. լինգ ձևից։

ՆԻԳ «գետնափոր հորերի միջի թունաւոր գազը». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. դատ. էջ 3 և 30. «Վասն որ ոք գիր հորն բանայ և մարդ ածէ ի ներք՝ նա նիգն սպաննէ. Ու մարդն ի նգէն խեղդվի»։

ԳԻՌ.—Հոռ և Պարսկահայք ունին նիf «ծանր և թանձր օդ՝ որ գոյանում է գետնափոր տների, հորերի մէջ ևն» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 503)։

*ՆԻԶԱԿ, ի–ա հլ. «տէգ, գեղարդ. 2. լայնաբար՝ գեղարդի բունը, տէգի կոթ. 3. նիզակաձև խնձորով վահան?» ՍԳր. որից նիզակակից «զինակից, կռուի դաշնակից» ՍԳր. Ագաթ. նիզակաբեկ Եզեկ. լթ. 9. նիզակաբուն Եփր. Թգ. Բուզ. նիզակատէգ Բուզ. ե. 37. Փրպ. (այսպէս ուղղել նաև Մծբ. էջ 359 նիզակատեղ գրչութիւնը՝ ըստ ՀԱ 1911, 502). նիզակաւոր Նորագիւտ Ա մնաց. ժբ. 8, 24, 34, Բ. մնաց. ժդ. 8. Բուզ. նիզակընկէց Եւագր. նիզակագերանդի Նոնն. 56. նիզակակցութիւն (նոր բառ) ևն։

=Պհլ. nēzak, մանիք. պհլ. ניזג nīzag (Salemann, Man. Stud. ЗАН 8, 100) «աշտեայ» բառից. հմմտ. պազ. nēža «կարճ տէգ, սուին», պրս. نیزه nēza «տէգ, սուին», نیزک nēzak «կարճ աշտէ՝ զոր կրեն ի ձեռըս», nēza-var «սուսաւոր», զնդ. naēza «ծայր, մանաւանդ սաեղի» (Bartholomae, Altir. Wört. 1037): Իրանեանից են փոխառեալ նաև բելուճ. nēza «նիզակ», ասոր. ܢܝܙܟܐ nīzkā «աշտեայ, նիզակ», արաբ. نیزك naizak «կարճ տէգ», արևել. Թրք. نایزا naïza «սուին»։ Պհլ. nezak ձևը Մարքվարթ REA 8 (1928), 213 մեկնում է իբր<*naižak <naδ-čak, որ *naδ>nay «եղէգ» բառի նուազականն է. այսպէսով նիզակ նշանակում է բուն «եղէգնիկ». հմմտ. նետ, որ բուն նշանակում է «եղէգ»։ —Հիւբշ. 204։

Նախ Schröder, Thesaur. 46 դրաւ արաբ. naizak բառից փոխառեալ։ ԳԴ պրս. նիյզէ։—Նոյնը յիշում է նաև ՆՀԲ, Böttich. Rudim. 47, 159, Arica 74, 216, Müller SWAW 42, 253, Lag. Ges. Abhd. 65, 217, Հիւբշ. KZ 23, 403 պրս. nēza։—Մորթման ZDMG 31, 423 իրանեան ձևերի հետ նաև բևեռ. nizabulu «կոթող», որ համարում է բարդուած նիզակ+յն. ὀβελός «կոթող» բառերից։ Հիւնք. նպրս. նիյզէf և հպրս. նիյզաf!

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Տ. müzeg «նիզակ» (տե՛ս Բիւր. 1899, 799), որ շատ կասկածելի է։

Նիզար տե՛ս Նզար։

*ՆԻԼ «լեղակ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2201։

=Պրս. نیل nēl, նոր արտասանութեամբ nīl, nīyl «լեղակ»։ Ծագումը տե՛ս լեղակ բառի տակ։—Աճ.

*ՆԻԼՈՒՄ «մի տեսակ հանքային նիւթ. disthéne, որ է silicate d'alumine, ռուս. кіанитъ». յետին ժամանակի բառ. գիտէ միայն Պատկ. Драгоц. камни, էջ 28։

=Պրս. نیلم nīlum? նոյն նշ. (բառս չըգիտեն ո՛չ ԳԴ և ոչ Կամուս)։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ։

*ՆԻՀ «սակ, վաճառելի ապրանքների վրայ պետութեան կողմից դրուած գինը» Վրդն. խր. Տաթև. ամ. էջ 139 (երկու անգամ). գըրուած նաև նիհր Առաք. լծ. սահմ. 506. նեհ Սմբ. դատ. 163, 164 (այլ ձ. նեհր)։

=Պրս. نرخ nirx՝ նոյն նշ. (Horn § 1027. Будаговъ 2, 282. գործածական է այժմ էլ Պարսկաստանում (Մակու ևն) և արտասանւում է nərx ըստ Թադ. Աւդալբէկեան). որից փոխառեալ են նաև վրաց. ნიხრი նիխրի կամ ნირი նիրի «макса, սակագին», քրդ. nərx, nəxər «սակագին»։—Աճ.

ՆՀԲ (յաւել.) պրս. նիհ, նիհատէն «դնել» բայից։

*ՆԻՀԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «վտիտ, լղար» Նիւս. բն. Շիր. Ցայսմ. Ոսկիփ. որից նիհարումն Սոկր. ա. 4. նիհարանալ, նիհարութիւն ԱԲ։

=Պհլ. *nihār կամ *nēhār? համմտ. պրս. نهار nihār (կամ نهار nahār, ناهار nāhār) «պակասումն, նուազումն մարմնոյ, անօթութիւն»։—Հիւբշ. 203։

ԳԴ պրս. նէհար, նահար, նիզար: Ծաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 դրաւ սանս. har, hṛ արմատից։ Տէրվ. անդ, դեկտ. 6 պարսկերէնից։ Հիւբշ. պրս. նիզար բառից։

ԳԻՌ.—Կր. Տփ. նիհար, Սեբ. նիհարնալ:

ՆԻՆՋ «քուն, թեթև քուն» Սղ. ճլա. 4. Առակ. գ. 4. որից ննջել «քնել» ՍԳր. «մտանել առ կին» ՍԳր. «դադարել, հանգարտել» Եփր. օրին. «մեռնել, վախճանել» ՍԳր. Ոսկ. ննջեամ «քնեմ» Եփր. աւետ. ննջեցեալ «մեռնել, մեռեալ» ՍԳր. ննջեցուցանել ՍԳր. Եփր. թգ. դժուարաննջ Պղատ. օրին. քաղցրաննջ Արծր. ննջարան, ննջասենեակ (նոր բառեր), անննջելի (երեք և միայար) «չքնող» ԱԲ։

Պատահական նմանութիւն ունի հնդուստ. nīnd «քուն», որ գալիս է սանս. nidrā «քուն» բառից (արմատը drā՝ ni մասնիկով)։ Klaproth, Asia pol. 348 թիբեթ. niig, 104 բենգալ. niin և սանս. niszdana։ Հիւբշ. զննել բառից։ Patrubany SA 1, 210 հնխ. *ni-nidh-լo ձևից. համմտ. սանս. nidrā «քուն», ni-nidrā-su «քուն, քնկոտ», ni-dha-na «վերջ, մահ»։

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. նէնջ, Երև. Մշ. նուէնջ, բայական ձևով՝ Երև. ննջել, Գոր. Ղրբ. ննջիլ, Ջթ. Տփ. ննջիլ, Դվ. ննջէլ, լնջէլ, Խն. Մշ. ննջալ, Շմ. մնջիլ, Ռդ. լնջիլ «քնել, ննջել», Նոր բառեր են նաւնուննջ Խն. Մշ., ննջուկ Խն. «թեթև քուն», կրկնութեամբ քուն-նուննջ Երև. Ղզ., քննջել Բր.։

*ՆԻՇ «կէտ, հետք, նշան» Եփր. ծն. Խոր. Ցհխ. «նշաւակ» Մագ. դամադտ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 665). որից այս նիշ «այս ինչ, այս ինչ տեսակ» Եզն. 46. նշել «նշան դնել» Գնձ. նշաւոր Արծր. վարժնականիշ Բուզ. դ. 2. բոցանիշ Շար. խաչանիշ ՑՀ. իմ. եկեղ. Մաշտ. կայծանիշ Մագ.։

=Պհլ. *niš բառից, որ թէև աւանդուած չէ իրանեան գրականութեան մէջ, բայց նրա գոյութիւնն են ապացուցանում՝ հայերէնից զատ՝ իրանեանից փոխառեալ ասոր. ܢܝܫܐ nīšā «նշան, դրօշ, նշանակութիւն, պատահումն, նպատակ, օրինակ, նիւթ» և քրդ. نشی niši «նշան, ցուցմունք»։ Սրանց հետ համմտ. նաև նշան, նշանակ:—Ոմանք ասոր. ܢܝܣܐ nīsā, ܢܝܣܐ nīsā «նշան» բառը կցելով եբր. נֵס nēs «նշան, երբ նշան տնկուած ձող», արամ. nissā, nesā «նշան, հրաշք» բառերին, համարում են բնիկ սեմական, փոխառեալ ասուր. nīšu «կանգնեցնել, բարձրացնել (ձեռք, աչք՝ յաղօթս, յերկինս)» ձևից (տե՛ս Gesenius[17], 507, Delitzsch, Assyr. Hndwb. 485)։ Այս պարագային հայը փոխառեալ կլինի ասորականից։—Հիւբշ. 204, 312։

ՆՀԲ վրաց. նի՛շի: Windisch. 42 սեմ. nēs ձևից։ Lag. Ges. Abhd. 66 ničyu արմատից, որ անցել է ասորերէնի։ Հիւբշ. նշան բառից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიში նիշի «նիշ, նշան, հրաշք», ნიშა նիշա «անասունների ճակատին սպիտակ նշան», Թուշ. ლიშა լիշա «նըշան»։ (Վրաց. «հրաշք» նշանակութեան համար համեմատել հյ. նշան «նշան և հրաշք»)։

*ՆԻՇՈՒՂ կամ ՆՇՈՒՂ «ալոճ» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2208, § 3374 և յաւել. § 188. սրան պէտք է կցել նաև նէշու, որ Բժշկարանից առնելով յիշում է ՀԲուս. § 2200՝ իբր անծանօթ մի պտղեղէն։

=Պրս. نیشو nīšū կամ نیشه nīšə «տեսակ ինչ շլորոյ»։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), յետոյ Նորայր ՀԱ. 1923, 498։

ՆԻՍ «օդի շնչելը,, փչիւն, քամի». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մագ. լ. «Սորրիչեալ ընդ լուսանցսն մանրամաղ փոշետեսակութիւն վսամական սթափառումն ի նսէ օդոյն զմիմեամբք հոլովեալ». ուր բացառական ի նսէ կարող է ենթադրել ուղ. *նիս կամ *նուս:

Բառիս մասին տե՛ս նսեմ ձևի տակ՝ ՆՀԲ-ի կարծիքը։ Կայ և արաբ. نسع nis' «հիւսիսային քամի» (Կամուս; Թրք. Թրգմ. Բ. 679)։

*ՆԻՍԱՆ «եբրայական առաջին ամիսը՝ որ սկսում է գարնանային հասարակածից» ՍԳր. Կոչ. 280. Փիլ. ել. ա. 1. Բրս. մրկ. Լծ. պրպմ. 611, որ և նիսեան «մարտ» Մագ. Թղ. 135։

=Եբր. ניסן nisān բառի յունարէն νισά (Sophocles 784) տառադարձութեան միջոցով։ Եբրայական բառն էլ փոխառեալ է բաբել. nisannu ամսանունից, որ է ասուր. ni-sa-an-nu, գաղափարագրով գրուած nisannu «նիսան ամիսը»։ Սրանք հաւանաբար կազմուած են nīsu «սկիզբ, սկզբնաւորութիւն» բառից՝ -ān մասնիկով (Delitzsch, Assyr. Hndwb. 470, Strassmaier, Alphab. Werzeich. 765 և 808): Սեմականից փոխառեալ է նաև պրս.>օսմ. نیسان nīsān «ապրիլ» ամիսը։

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ էին նաև հները. հմմտ. Կոչ. 280. «Արեգ ամիս... առ հեբրայեցւովքն Նիսան կոչեցեալ էր»։ Նիսեան ձևի մասին տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 199։

ԳԻՌ.—Մկ. նիսան «ապրիլ ամիսը»։

+ՆԻՍՏ, ո հլ. «նստուածք, դիրք, զետեղման ձև» Օր. ժա. 30. Ոսկ. գաղ. Եփր. Թգ. «կայան, աթոռանիստ քաղաք» Ագաթ. «ստացուածք, կալուած» Եզեկ. խե. 7. խը. 21. որից նստիլ «նստիլ, բազմիլ, հանգչիլ» ՍԳր. Եփր. ել. յես. «բնական պէտքը հոգալ» Դատ. գ. 24. նստել «կծկել, ամփոփել, փոքրացնել» Սեբեր. նստոյ տեղի «յետոյք» Ագաթ. Եւ. պտմ. երկայնանիստ Խոր. թագաւորանիստ Եղիշ. Խոր. զօրանիստ Բուզ. լայնանիստ Ագաթ. Վեցօր. գեղեցկանիստ Փարպ. Խոր. լռանիստ Մծբ. սուրբանիստ Ագաթ. գահանստիլ Ճառընտ. մեծանիստ Վեցօր. նաւանստական Փիլ. նստակլոր «սև բզէզ» (Նորագիւտ բառ) Նոր վկ. էջ 317.—զ նախդիրով՝ զնստագոյն «աւելի ցած» ՍԳր. զնըստուկ «ցած» Եփր. վկ. արև. 38. զնստուցանել Գ. մակ. գ. 13. Ոսկ. Եզն. են։ Սխալ ձև է նստիf «գահաւորակ» Ոսկ. եփես. ի., որ ըստ լաւագոյն օրինակի՝ պէտք է կարդալ նստի «նստում է» (տես Հիւնք. էջ 92 և ՀԱ 1911, 175)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. nizdo- ձևից, որ կազմուած է ni մասնիկով՝ պարզական sed- «նստիլ» արմատի ստորին zd- ձայնդարձից։ Պարզ արմատն են ներկայացնում սանս. सद sad, सीदति sīdati «նստիլ», sádaḥ «կայան, տեղ». զնդ. 𐬵𐬀𐬛 had, հպրս. had «նստիլ», զնդ. և հպրս. hadiš «բնակարան, պալատ», յն. ἕζομαι «նստիլ», ἕδος «նստարան, կայան», լտ. sedeo «նստիլ», sedo «հանգստացնել», հիռլ. saidim, կիմր. seddu, հիսլ. sitja, գոթ. sitan, հբգ. sizzen, գերմ. sitzen, անգլսաք. sittan, անգլ. sit, հոլլ. zitten, լիթ. sédu, sédmi «նստիլ, նըստեցնել», հսլ. sěděti, ռուս. сидеть «նստիլ», հպրուս. sīdons «նստած», այսպէս նաև հսլ. saditi «տնկել», ռուս. садъ «պարտէզ», сѣдло «համետ, թամբ» են, իսկ ni-ով աճած ձևեր են սանս. निषीदति nišīdati «նըստում է», नीड nīḍá- «դադար, կայան, թըռչունի բոյն», զնդ. 𐬥𐬌𐬱𐬵𐬌𐬜𐬀𐬌 nišhiδai-

ti «նստում է», հպրս. nīy-a-šādayam «նըստուցանել», պհլ. [illegible] nišastan, պրս. نشستن nišastan «նստել», نشیمن nišīnam «նստիմ», սոգդ. nista «նստած», լտ. nīdus, հրգ. nest, անգլ. nest, միռլ. net, կիմր. nyth, կորն. neid, լիթ. lìzdas, լեթթ. ligzda, հսլ. gnězdo, ռուս. гнѣздо «բոյն» են են (Walde 518, 695, Horn § 1033, Boisacq 685, 215, 217, Trautmann 200, 259, Berneker 313, Pokorny 2, 483—486, Ernout-Meillet 878—9)։ Այս նոյն արմատից են ծագում դարձեալ հյ. ատեան, նեծանել. տե՛ս և տեղի։—Հիւբշ. 178։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուածել է նախ ԳԴ, որ համեմատում է պրս. նիշէսթէն ձևի հետ։ ՆՀԲ նիստ՝ արմատը ստ, բստ. եստ, իստ, աստ, ստան են, ի բաղում լեզուս. որպէս և սանս. նիշդա՛ «բնակութիւն».— Նստիմ՝ պրս. նիշէսթէն... լտ. սէտէ՛րէ, յն. էտրա՛օմէ և գա՛թիմէ, գաթի՛զօմէ, այսինքն ըստ կամ ի ստոր զետեղիլ։ Windisch. 42 սանս. nišad: Böttich. ZDMG 1850, 359, 188, Arica 89, 450 սանս. nišad, պրս. nišastan: Lag. Urgesch. 406 զնդ. niš-had-: Müller SWAW 38, 571, 595 և 66, 275 սանս. ni-sad կամ հին իրան. nišasti ձևից։ Justi, Zendsp. 318 զնդ. had արմատի տակ՝ ծանօթ ձևերի հետ։ Պատկ. Изслѣд. 105 յատկապէս նստիլ=աֆղան. ناستل nāstil: Հիւբշ. KZ 23, 13, 16, 33 հնխ. sad, sed արմատներից, իսկ Arm. Stud. § 220 վերի ձևով։ Տէրվ. Նախալ. 110 ծանօթ ձևերի հետ՝ հնխ. sad արմատի տակ։ Հիւնք. 146 նստիլ՝ համառօտելու նուաստան բառից կամ պրս. նիշէսթէն: Ա., Բազմ. 1901, 335 ո՛չ թէ ni+sed, այլ ni+sta «ցածր կանգնիլ»·

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Զղ. Սլմ. Վն. նստել, Սչ. նըդել, Գոր. Երև. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. նստէլ, Ախց. Կր. Ագլ. Մկ. Շմ. Սվեդ. Տփ. նստիլ, Ակն. Ասլ. Խրբ. Պլ. Սեբ. Տիգ. նըդիլ, Հմշ. նըդուշ, Ռ. նըթիլ, Զթ. նը՝ըդը՝լ, Հճ. նստըել.— (Զթ. նախաձայնը միջին ատամնականին նմանուելով՝ դառնում է նաև դը՝ըդը՝լ). —Նոր բառեր են նըստելատեղ, նըստելիք, նստկան, նստման, նստուածք, նստուկ, նըստոտել։

ՆԻՏԱԼ «չարիք մտածել, չարիք նիւթել» Առակ. ժզ. 28. Ոսկ. մ. ա. 9։

ՆՀԲ լծ. յն. νήθω, հյ. նետել, նիւթել։ Հիւնք. հյ. նիւթել կամ յն. νήθω։

ՆԻՏԱԼ «տկռելուց հեալը». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ա. տիմ. 114. «Յորժամ կարի զխորտկօքն գայցեմք, իբրև տիկ ուռուցեալ նիտայցէ որովայնն, զզայոիցի թառանչիցեն տագնապիցէ»։ ԱԲ ունի նիտալ «եռալ, վառուիլ», որ ՆՀԲ չգիտէ։

ՆԻՏԱՆ. Նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուում է Մագ. թղ. 154 հանելուկային մի ոտանաւորի մէջ. «Ներուն նամակ նիտան նորին նաքոր անբուժական»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175)։

ՆԻՐ «վայրի անխո՞ն» Բժշ. ունի միայն ՀԲռս. § 2203։

ՆԻՐԵԼ. Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւագր. 12. «Քանզի եկեսցէ (նեռն) յամայութեան՝ կոչեսցի, ասէ։ նիրել»։ Ըստ համեմատութեան Սարգիսեանի (անդ), յոյն բնագրին ունի βδέλυγμα «ապականութիւն, զզուանք, գարշանք»։

*ՆԻՐՀ «քուն, մրափ» Սիր. լզ. 1. Երեմ. իգ. 31. Եփր. ծն. էջ 11. որից նիրհել ՍԳր. նիրհալ Եփր. թգ. 360. նիրհեցուցանել Դատ. ե. 27. նիրհումն Յոբ. լգ. 13. Ոսկ. եզեկ. Եփր. աղ. խաղբանիրհ Ոսկ. եբր. դառնանիրհ Եփր. խոստ. գրուած է նըրհացեալ «քընած» Տիմոթ. կուզ, էջ 113։

=Իրան. *nidrā- ձևից, որ թէև աւանդուած չէ իրանեան գրականութեան մէջ, բայց ենթադրւում է հյ. նիրհ = սանս. निद्रा nidrā- «քուն», հնդպստ. nīd, nīnd «քուն», nindāsā «քնած», գնչ. nendir, lindr «քուն» ձևերի միջոցաւ։ Զայնական փոփոխութեան համար հմմտ. հայ. մուրհակ<իրան. muhr =սանս. mudrā-։—Հիւբշ. 204։

Müller SWAW 38, 583, 592 սանս. nidrā ձևի հետ։ Նոյնը նաև Տէրվ. Altarm. 49։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 221 կցելով սանս. բառին, կասկածում է հայերէնի բնիկ լինելու մասին, իբրև բնիկ՝

ունենալու էր բառս *նիտr *կամ* *նիrտ *ձևը. հաւանօրէն իրանեան փոխառութիւն է։ Հիմք. նոr բառից։*

ԳԻՌ.—Խրբ. նիrիլ *«թեթև քնել»։*

ՆԻԻ *«մի տեսակ լեռնային բանջար, որ աղն են դնում» Եղիշ. այլակ. 237։*

ՀԲուս. § 2204 համարում է նուիկ *բառի արմատը։*

ՆԻԻԱՆԴԱԿ *«դէտ կամ պահպանակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 238։ Համտ. և* նիաճդակ:

+ՆԻԻԹ ո, ի–ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «տարր, բաղկացուցիչ մարմին» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. մ. գ. 25. «իր, գոյք, ինչք» Փիլ. Վրք. հց. Լմբ. «առիթ, պատճառ, առարկայ» Երզն. մտթ. գրուած* նիուք *Վրդ. առ. 123. որից* նիւթել *«մանել, հիւսել» ՍԳր. «չար կամ բարի մի բան հնարել» ՍԳր. «հայթայթել, պատրաստել, կազմել» Առակ. ժե. 18. Ոսկ. յհ. բ. 15. Եւ. պտմ.* նիւթիչ *Վեցօր.* նիւթութիւն *Կոչ. 151.* նոգնենիւթ *ՅՀ. կթ.* չարանիւթ *Առակ. ժբ. 20.* բազմանիւթ *Յոբ. ե. 15.* լուսանիւթ *Նար.* խաւարանիւթ *Ճառընտ.* կարծրանիւթ *Անան. եկեղ.* նողանիւթեայ *Անյ. բարձր.* նրանիւթ *Կաղկանտ.* նիւթանիւթ *Կոչ. 50. Կիւրղ. ծն.* նիւթապաշտական *(նոր բառ).— սխալ գրուած մի ձև է* նիւթծուն *«թրծեալ (աղիւս)» Եւ. քր. Ա. 68՝ փոխանակ* թrծուն *(տե՛ս Վարդանեան, ՀԱ 1922, 652), բայց սա այլուր գոյութիւն ունեցող մի բառ էր (հմմտ. Գաբիկեան ՀԱ 1923, 378)։*

=Կազմուած է նի *մասնիկով* նիւթ *բառից. հմմտ.* նայիլ>նայիլ, յենուլ>նեցուկ:

Brosset JAs. 1834, 369 *են վրաց.* նիվթի: *ՆՀԲ վրաց.* նիվթի, *հայ.* նիւ, *լծ. յն.* νήθω, νέω, νηέω, *լտ.* neo, necto*։ Հիւնք. յն.* νῆθω*։ Վերի ձևով մեկնեց* Meillet MSL 11, 396: Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 162* նիւթ *մեկնում է ըստ* Meillet, *բայց* նիւթել *բայը սրանից բաժանելով՝ կցում է* նիւսել *բային։*

ԳԻՌ.—Ջղ. նուք *«հիւթ» (օր.* բէյը նուք չունի *«գոյն չունի»). Մշ.* նուտկ, նուտf, *Ալշ.* նուք *«կերակրի հիւթը, խօսքի միտքը՝ էութիւնը», Երև. Տփ.* նուք *«մի քիչ սնունդ» (օր.* նուք առնէլ *«մի քիչ բան ուտել, մի քիչ սնունդ առնել»), Սլմ.* նիւթ *«կերակրի համը, հիւթը», Նխ.* նիֆք *«գործի էութիւնը»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ნივთი նիվթի *«բան, նիւթ, իր, տարր»,* ნივთიერი նիվթիերի *«նիւթական»,* სანივთო սանիվթո *«նիւթական»,* ნივთება նիվթեբա *«նիւթ»,* ნივთიერება նիվթիերեբա *«նիւթ»,* შენივთება շենիվթեբա *«կազմել, յօրինել»։*

Նիւակեղթ *տե՛ս Նուա։*

*ՆԻՓԱՅ *կամ* ՆԻՎԱՅ *«գետեզրի շուշան» Կմրկպ. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 579 և ՀԲուս. § 2205։*

=Պէտք է կարդալ նիմփայ, *իբր յն.* νυμφαία *«նունուփար»։*

Այսպէս է մեկնում ՀԲուս։

+ՆԽՈԹԵԼ *տե՛ս խոթել։*

*ՆԿԱՀ *«խօսքին հաստատ, խօսքը պահելով». մէկ անգամ ունի Մագ. մեծ են. էջ 52. «Ակահ այսր եղև՝ նկահ չեկաց իւրըն բանին»։*

=Պրս. نگاه nigāh *«հայեացք», բայց նաև «պահպանութիւն». հմմտ.* نگاهبان nigāhbān *«պահապան». ոճով ասում են* نگاه داشتن nigāh dāštan *«պահ ունել, պահել, պահպանել», որից* نگاهداشت nigāhdāšt *«պահպանութիւն, աւանդ»,* نگاهدار nigāhdār *«պահող» ևն. ըստ այսմ հայերէնի մէջ էլ* նկահ կալ *ոճը նշանակում է «պահել»։—Աճ.*

ՆՀԲ նկահ *մեկնում է «անգէտ, տգէտ», իբր պրս.* nāgāh, *որ սակայն նշանակում է «յանկարծ»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1914, 565։*

*ՆԿԱՆ, ի–ա *հլ? «մի տեսակ հաց» ՍԳր. Եփր. համար. 122. որից* նկանակ *ՍԳր. Նոնն.* նկանակածին *ԱԲ.— սրանից պէտք է դնել նաև* նկանախոr *նոր բառը՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. (վկայութիւնը տե՛ս* կողմն *բառի տակ). սրա համապատասխանը դժբախտաբար չունի Կաղանկատուացին, բայց թէ թւում է որ պէտք է հասկանալ «ննենգաւոր, խարդախ», իբր նկանը կամ հացը խորող, ինչպէս պրս.* nānkōr *(հացին կոյր նայող, ապերախտ, անաղուհաց)։*

=Պհլ. *nikan *ձևից, որ կազմուած է* ni *բայական մասնիկով* kan *«փորել» արմա-*

տից. հմմտ. զնդ. nikan «հողը փորելով մէջը թաղել». nikañta «թաղուած, խորուած». ըստ այսմ նկան<*nikan նշանակում է «թաղուած» և յատկապէս ցոյց է տալիս «մոխրի տակ թաղելով եփուած հացը»։ Պհլ. *nikan բառի այս վերջին նշանակութիւնը աւանդուած չէ գրականութեան մէջ. իրանեան միւս ձևերը, որոնք ձայնապէս փոքր ինչ նըման են (այսպէս՝ պհլ. 𐭭𐭠𐭭 nān, բելուճ. naγan, սոգդ. nγn-, մինչ. naγn, պրս. نان nān, քրդ. nan, nāñ, non, զազա nāñ, nā, դուժ. non), ծագում են *naγna- «հաց» բառից և գործ չունին *nikan ձևի հետ. սակայն ունինք խորազմ. kand «հաց» (ըստ Ալ-Բիրունիի), pknd «հաց» (ըստ Իուրհան-ի-Կաթիի), որոնք գալիս են նոյն kan արմատից. դերբ. kanta- «թաղել, թաղուած» ձևից և անուղղակի կերպով հաստատում են *nikan «հաց» բառի գոյութիւնը։

ՆՀԲ լծ. եբր. ուկա, օկկա, մաօկ: Pictet 2, 313 պրս. քրդ. բուխար. nān «հաց» բառի հետ։ Müller SWAW 46. 465 և 48, 236 սրանց և բելուճ. naγan ձևի հետ, իբր հին հյ. *նական։ Lag. Gesam. Abhd. 298 khan արմատի տակ։ Նոյն, Arm. Stud. § 1626 յիշում է խորազմ. pakand և ենթադրում է որ նկան լինի «մոխրի տակ եփուած հաց»։ Justi Dict. Kurde 416 կցում է նոյն իրանեան ձևերին։ Հիւնք. ունկն բառի սեռ. ունկան ձևից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 204 ընդունում է որ հյ. նկան<*nikan, բայց սրա հետ անհամաձայն է գտնում պրս. բելուճ. և մինչ. ձևերը։ Վճռական մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Gauthiot MSL 19, 129։

ՆԿԱՏ «նայելը, դիտելը, ուշադրութեան առնելը» Նար. որից նկատել «նայիլ, դիտել» ՍԳր. Ոսկ. գղ. Կոչ. Վեցօր. նկատութիւն Սեբեր. նկատումն Կիւրղ. գնձ. նկատիչ Նար. յայտանկատ Նար. խչ. նախանկատ Սկևռ. Նար. աննկատելի Բենիկ. Ճառընտ. նոր ձեւեր են՝ նկատի առնել, ի նկատի ունենալ, նկատողութիւն, նկատառութիւն, նկատառում ևն։

ԳԴ պրս. nigāh «նայուածք»։ ՆՀԲ լծ. թրք. նիյաք, նիյէք «դիտումն», պրս. nigāh «նկատ, նայուածք»։ Հիւնք. պրս. նիկեանիյաէն: (Այս պրս. ձևը կարող էր միայն տալ հյ. նկան, ինչպէս որ ունինք. բայց ո՛չ երբեք նկատ): Patrubány ՀԱ 1910, 93 և մասնիկով հնխ. gad «նայիլ» արմատից. հայերէնից են փոխառեալ ֆինն. katso «նայիլ», հունգ. kacsint «աչքերն ամփոփել»։

*ՆԿԱՏ «ձեռքով բռնելու յարմար փայտի մի կտոր է, որի ծայրը սանտրաձև երկաթ թելեր են շարուած. սրանով նշխարքը յետևի կողմից ծակծկում են, որպէսզի դիւրաւ եփուի»։ (Բառս ունի միայն Քննասէր, Ծիսական բառարան, Օրաց. հիւանդ. 1906, էջ 170)։

=Մեկնութիւնը տե՛ս նկատ:—Աճ.

*ՆԿԱՐ, ու հլ. (յետնաբար ի–ա հլ.) «կենդանագիր, պատկեր» Եզեկ. իգ. 14. Եզն. Եփր. համաբ. «երփներանգ՝ նախշուն բանուածք» ՍԳր. որից նկարել «գծագրել. 2. կերպարանել, ձև տալ. 3. գրել. 4. օրինակ տալ, ներկայացնել, գաղափարը տալ» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. նկարէն ՍԳր. նկարիչ Դ. թագ. ժբ. 12. Ոսկ. Բ. տիմ. նկարագիր Եբր. ա. 3. Ագաթ. Ոսկ. Եւս. պտմ. նկարակերպ ՍԳր. Ոսկ. եփես. ոսկենկար Եփր. թգ. նախանկար Ոսկ. ա. տիմ. նորանկար Եւս. քր. դեղանկար Նար. խչ. երփնանկար Ճառընտ. բազմանկար Շնորհ. եդես. խայտանկար Վրդն. սղ. լուսանկար Անան. եկեղ. խաչանկար Լմբ. պտրգ. յոգնանկար Նար. նրաշանկար Յհ. կթ. նոր բառեր են դիմանկար, իւղանկար, գիւղանկար, որմանըկար, զարդանկար, ծաղկանկար, լուսանկարիչ, լուսանկարչատուն, նկարազարդ, նկարչական, ծովանկարիչ, զարդանկարիչ ևն։—Պատկեր և նկար հոմանիշների զանազանութեան համար հմմտ. հետևեալ վկայութիւնները. Նկարիչ ոք որ զդեղսն ընդ միմեանս խառնիցէ՝ ի տգեղութիւն ածէ զնկար պատկերին. Ոսկ. եփես. 723.—Ջբաղում պատկերսն զոր ազգի ազգի նկարուք քանդակեալ դրօշեալ. Ոսկ. եփես. 781։— Արդի գրականում նկար գործածական է արևելեան բարբառում, իսկ պատկեր՝ արևմտեան բարբառում։

=Պհլ. *nikār ձևից. հմմտ. մանիք. պհլ. ניגאר nīgār «նկար» (Salemann ЗАН 8. 99), պրս. نكار nigār «նկար, պատկեր. 2. գեղեցիկ», نكارين nigārēn «նկարէն», نكاريدن nigārīdan «նկարել», نكاشتن nigāštan (ներկ. نكارم nigāram) «նկարել», քրդ. nikar «նկար, գրութիւն». ծագում են պրս. نكريدن nigarīdan «նայիլ, դիտել», نكران nigarān «հայող, դիտող» բառից (Horn § 1036, § 1038)։—Հիւբշ. 204։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ. Windisch. 42 (աւելացնելով սանս. kṛ «գործել»), Böttich. ZDMG 1850, 359 ևն։ Bopp, Gram. comp. IV 399 սանս. anu-karōmi «նմանեցնել»։

ԳԻՌ.—Երև. ճկար, Մշ. ճգար.—ասում են մաճի ճգար՝ շատ գեղեցիկ է (նմանում է նկարի)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიკორა ճիկորա «անասունների ճակտին գտնուած սպիտակ նշան»։

ՆԿԻՐ կամ ՆԻՐ «գործ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 238.—երկուսից մին կամ միւսը վրիպակ։

*ՆԿԻՐԱՑՈՂ «ժխտող, ուրացող, դրժող». ունի միայն ՀՀԲ. աղբիւրը անյայտ է։

=Արաբ. نكر nakār «ուրանալ, անգիտանալ», انكار inkār «ուրանալ», منكر munkir «ուրացող» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 132)։—Աճ.

ՆԿԼԷ «շպետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 238 (իմա «հովիւ»)։

Արդեօք ասոր. ܢܩܕܐ nāqdā < եբր. נֹקֵד noqēd «հովիւ» բառից սխալ ընթերցման արդի՞ւնք է։

ՆԿՈՒՂ «տան տակ գտնուած գետնափոր տեղ, մաղազա» Սոփոն. բ. 14. «վաճառանոց, մթերանոց, գանձատուն» Հին բռ. (ՆՀԲ դնում է նաև «կարաւանի իջևան» նշանակութիւնը, որի համար սակայն չկայ վկայութիւն)։

ՆՀԲ պրս. ճուղուլ (իմա نغول nuγūl «խոր տեղ». ծագումը չէ նշանակած Horn. այս ձևը հայերէնում կարող էր տալ *ճգուղ, արդեօք աւելի յարմար պհլ. մի ձև կա՞ր)։ Հիւնք. անկողին բառից։

*ՆԿՈՒՆ «նուաստ, ստորին, ցած, նուաճուած, ընկճուած» ՍԳր. Մծբ. Կոչ. 22. Եփր. հռ. 28. ա. Կոր. 72. որից ճկնութիւն Կոչ. 97. ճկնատեսակ «փոքր երևցող» Վեցօր. 129 (որ սխալ ձև է ըստ Նորայր, Բառաքնն. և Վարդանեան ՀԱ 1922, 653. աւելի ճիշտ կլինէր ասել ձևափոխեալ և նորամոյծ). ճկնախոճ, ճկնաճասակ, ճկնաձև Պիտ. անճկուն (նոր բառ)։

=Պհլ. ıı9ı nikūn «հակառակ, խոտորնակ, գլխիվայր» բառից, որ է պրս. نكون nigūn «ներհակ, խոտորնակ. 2. դարձած, շրջուած, կոր». որից պհլ. J~››ıı9ı nikūnsār, մանիք. պհլ. כגונסאר nigūnsār (ЗАН 8, 94)= պրս. نكونسر nigūnsar կամ سرنكون sarnigūn «գլխիկոր», պհլ. nikūn, Nyberg, Hilfsb. 2, 159 իրանեան բառը մեկնում է ni «դէպի վայր»+kav «կորանալ, ծռիլ». հմմտ. պհլ. fra-kavān «կամար», զնդ. kava «սապատ», frakava «որ առջևից կուզ ունի», apakava «որ ետևից կուզ ունի»։—Հիւբշ. 205։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Müller SWAW 42, 250, Lag. Beitr. bktr. Lex. 11, Հիւբշ. KZ 23, 403:—Meillet MSL 9, 54 ճի մասնիկով, ինչպես գ-կճի գ մասնիկով։ Հիւնք. -ուճ մասնիկով՝ ընկ-ենուլ բայից։

ԳԻՌ.—Ախք. ճկուճ:

*ՆԿՏԱ «ձեռքի վրայ կտրուած, հաշի անել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. լծ. սահմ. 555 հետևեալ ձևով. «Զի՞նչ է նկտա դնելն.—Զոր ասղով և հերունով զձեռն ծակոտեն և ժիպակ և լեղակ թողուն ի ներս, որ տպտպիկ երևի. այլ և զեղունգն կարմիր և սևաւ ներկեն»։

=Արաբ. نقطه nuqṭa «կէտ» բառն է, իբրև «կիտուած, կէտ կէտ նշան»։ Այս նոյն արաբ. բառից է նաև ճկատ «նշխարքի յետևը ծակծկելու՝ ծակ ծակ կէտեր դնելու գործիք», որ կա՛մ արաբ. نقاط nəqāṭ= نقط nuqaṭ «կէտեր» բառն է (որ نقطه nuqṭa «կէտ» բառի յոգնակին է) և կամ արաբ. نقّاط naqqāṭ «կէտադրող, կէտեր դնող» (որ նոյն արմատի mafalaγa-i ism-i fā'il-ն է»։—Աճ.

ՆԿՏԱԼ կամ ԿՏԱԼ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փիլ. յովն. 579. «Որպէս նոքա ի կեանս վարուց իւրեանց հիանդացեալ էին. այսպէս և մարգարէն յԱստուծոյ* փառութենէնկտայր, *յանփախչելի Աստուծոյ փախչել կարծեցեալ»։ Ստորագծեալը կարելի է կարդալ* փառութենէ նկտայր *կամ աւելի հաւանաբար՝* փառութենէն կտայր *(այլ ձ. ունի* տկայր). *Լծ. փիլ. կարդում է* կտայր *և մեկնում է «չանայր փախչել». ՀՀԲ* կտալ *«գըթել, սայթաքել, գայթել»։—Աւգերեան, լտ. թրգմ. մտածում է* կցել *տռալ* կամ *նկրտել* *բառերին.—ՆՀԲ* նկտալ *կամ* կտալ *«նուազել, յետնել».—ԱԲ* նկտալ *կամ* կտալ *«չանալ, եռալ ըլլալ, կամ թերևս ուղղելի* նիտալ»:

*ՆԿՐԻՍ, ռ *հլ. «ոտքի ցաւ» Մաղաք. աբեղ. 25 (սխալ տպուած ի* ցաւն կռոյ). *Սմբ. պատմ. հրատր. Շահն. 117, որ և* նիֆրիս *Վստկ. 120։*

=*Արաբ.* نقرس niqris *«ոտքի կոճերին և մատների յօդերին յատուկ ցաւ»,* نقرس قدم niqris-i-qadam *«ոտնացաւութիւն», որից նաև վրաց.* ნიკრისი նիկրիսի *«ոտքի ցաւ»։ (Ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 301 արաբ. բառը ձևացած է յն.* نقورس n q u r s *«ոտքի մատ» բառից)։*

ՆՀԲ գրում է «ռմկ. նիգրիս». *ԱԲ «ռմկ.* նիֆրիս». *Բասմաջեան, Բանաս. 1907, 54 արաբ.* նգրիս *«կաթուած»։*

ՆԿՐՈՒՍՏ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի ՑՀ. կթ. 395. «Տայցէ նմա այլ ևս ամրոց նկրուստ քան զնա». (տպագիրների մէջ ունինք* ամրոցն կրուստ. *ՆՀԲ և ԱԲ յօդը միասին առնելով դնում են* նկրուստ). *ՆՀԲ մեկնում է «զօրագոյն, լաւագոյն», էմին (հրատր. ՑՀ. կթ. էջ 171) յատուկ անուն է համարում. իսկ ԱԲ «քիչ մը աւելի վար»։ Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 116* -ուստ *մասնիկով տեղական մասնիկ, համարում է ըստ ԱԲ «քիչ մը աւելի վար» կամ «քիչ մը աւելի վեր»։*

ՆԿՐՏԻԼ *«ամէն կերպով ջանալ, ձգտել, ջանք գործ դնել» Ա. կոր. ժա. 17. Փիլիպ. գ. 13. Եփր. ա. կոր. 72. փիլիպ. 161. որ և Լմբ. առակ. որից* նկրտումն *Լաստ.։*

ՆՀԲ ի ներքս իմն կրքիլ: *Պատկ.* Изслед. 105 *աֆղան.* نغرل nγrdal *ձևի հետ։ Հիւնք. պրս.* նիկէրիյտէն *(իմա* نگریدن nigarīdan) *«հայել, ուշ ունել»։*

*ՆՀԱՆԳ, ի-ա *հլ. «ծովային առասպելական վիշապ, գետաձի, կոկորդիլոս» Եւս. քր. ա. 204. Ոսկ. մ. բ. 23. Եզն. որից* նեանգանման *Աղթամ. (հրատր. Կոստ. 111՝ սխալ տպուած)։*

=*Պհլ.* *nihang *ձևից. հմմտ. պրս.* نهنگ nihang *«կոկորդիլոս». սրանից է փոխառեալ նաև սաոր.* ܢܗܢܓܐ nihangā *«կոկորդիլոս»·—Հիւբշ. 205։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Bötticher Rudim. 47 *սանս.* nihākā *«մի տեսակ մողէս» և պրս.* nihang։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიანგი նիանգի *«կոկորդիլոս, վիշապ»։*

ՆՃԱՆՋ *տե՛ս* Նահանջ։

*ՆՂՄՈՒՆՔ *«հեր ապաստան ծառայելու խոր տեղեր» Ցայսմ. փետր. 15=Նոր վկ. 223 (1418 թուից). «Ի նղմունս և ի դարանս մըտին և այլ ոչ ելին, այլ անդէն խեղդեալ հեղձամղձուկ եղեն». սրանից են արտագրում նաև Առաք. պատմ. 324. Խյաթ. յիշ. 3։ Նոյնը ունի նաև Նոտարք հայոց. 200. «Որք ի նըղմունս և ի ներքնատունս և ի դարանս մտեալ էին» (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 503* նղմուն! *ձևով)։ Բոլորն էլ յգ. ներգ. ձևով են. իսկ ի՞նչ էր ուղղականը։* Rivola *Բառ. հայոց² ունի* նղմն, նաղմ «cuniculus subterraneus *գետնափոր խոռոչ, ական»,* նղմաշէնf «cuniculi structura»:

=*Պրս.* نغم naγm *«ական, գետնափոր անցք կամ ծակ», որից և թրք.* laγəm *«ական»։—Աճ.*

ՆՀԲ նկուղ *բառի սխալ գրչութի՞ւնն է կարծում։*

*ՆՄԱՆ *(յետնաբար ի հլ.) «հանգոյն, պես» ՍԳր. որից* նմանէ *«յարմար է, կարելի է ասել» Ոսկ. մ. բ. 27. Եփր. ծն. և թգ.* նմանիլ *ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պատմ.* նմանագոյն *Սեբեր Եւս. քր. Ոսկ. ես. և բ. տիմ.* նմանակից *Կոչ. Ոսկ. ես. Ագաթ. Բուզ.* նմանանման *Ագաթ.* նմանութիւն *ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ.* նմանի

Յոբ. լե. 8. Ոսկ. եփես. Եւս. քր. նմանավիշտ *Իմաստ. ե. 3.* աննման *Իմ. բ. 15. Սեբեր. Վեցօր. Ագաթ.* աննմանագոյն *Ոսկ. մ. բ. 22.* հայրանման *Փարպ.* զուգանմանութիւն *Ճառընտ.* ծովանման *Ագաթ.* խորանանման *Ագաթ.* խաչանման *Ագաթ. Կորիւն.* նմանողակից *Եւթաղ. 91.* խնցանման *Վեցօր.* գեղնման կամ դեղնման *Եփր. եբր. 218. Ոսկ. կող. Փիլ. (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. 8)։— Ըստ Ակինեան, ՀԱ 1907, 149—150 սրանից ծագած* նմանեցուցանել *բայը ունի նաև «ընտրել» իմաստը. այսպէս հետևեալ օրինակների մէջ. «Խորհուրդ ի մէջ առեալ Պարսիկք թէ զո՞ արժանի թագաւորութեան նըմանեցուցանել կարասցեն (Փարպ. էջ 157՝ հրատ. Տփղիսի). Ապա իբրև ոչ ոք գոյր ի տանէն Գրիգորի այնմ (կաթուղիկոսութեան) արժանի, ապա նմանեցուցին զՇահակ ումն անուն (Բուզ. Գ. ժէ). Նմանեցուցէք տեղիս դիւզնագիտ որսոց ինչ, որով լոկ զբօսուցուք զնա (Բուզ. Գ. ի)»։ Յետիններից Շիր. ունի «համարել» իմաստով. «(Ի շարժել ամպոց) զլերինս բարձունս ի հեռաստանէ՝ շարժունս նմանեցուցանեմք»։ — Նոր բառեր են* նմանաբուժութիւն, նմանաբուժական, նմանողութիւն, նմանողաբար *են։*

=*Պհլ.* *nimān *ձևից, որ կազմուած է* ni *մասնիկով* mān *արմատից. սրա ուրիշ աժանցումներն են ներկայացնում՝ սանս.* मान māna *«պատկեր, երևոյթ, նմանութիւն»,* upa-māna *«նմանութիւն»,* ni-māna *«չափ», պհլ.* mānak *«նման», պազ.* mānā *«նման», պրս.* مانستن mānistan *«նման լինել»,* مانا mānā *«որպէս թուի, նըման է»,* مانند mānand *«նման». հմմտ. պրս.* نمودن numūdan *«ցոյց տալ, երևիլ»,* نمونه numūna *«օրինակ, նմոյշ», կազմուած* ni *մասնիկով* mā *արմատից։—Հիւբշ. 205?*

ՆՀԲ նմայն յար: Windisch. 42 *սանս.* mā *արմատի հետ։* Böttich. ZDMG 1850, 359, 186, Arica 84, 405 *սանս.* anumā, *պրս.* nimāndan: Lag. Urgesch. 137 *ենթադրում է պրս.* nimān *ձևից։ Մորթման* ZDMG *26, 601 բևեռ.* namanu։ *Տէրվ.* Altarm. 97, *Նախալ. 97* ma, man *«չափել, ձևել, համեմատել» արմատից՝* ն *նախդիրով։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. 204 պրս.* numūdan *«ցոյց տալ»,* numūna *«օրինակ»։ Հիմք. յն.* ὅμοιος, *պրս.* մանանիտէն (?): Müller WZKM 8 (1894) 273 *պհլ.* manaka *ձևի հետ։* Lagarde-*ի ենթադրութեան վրայ՝ վերի ձևով ձևակերպեց Հիւբշման։*

ԳԻՌ.—1. Երև. Կր. Հւր. Մկ. Ջղ. Սչ. Վն. Տփ. նման, *Ագլ.* նմուն, *Զթ.* նօմօն, նօմոն, *Գոր. Ղրբ. Շմ.* մնան, *Ախց. Խրբ. Մրղ. Ջղ. (գիւղերը), Սլմ.* լման, *Հմշ.* լմօն, *Մշ.* նմանագ.—*2. Ջղ. Սչ. Վն.* նմանել, *Ագլ.* նմա՛նիլ, *Խրբ.* լմանիլ, *Մրղ. Ննխ.* լմանել, *Ասլ. Պլ. Պրտ. Ռ. Սեբ.* ըլմանիլ, *Ալշ. Տիգ.* ըլմընիլ, *Հմշ.* լմօնուշ, *Զթ.* ըյմանիլ, ըրմանիլ.—*3. Ախց. Շմ.* աննման, *Զթ.* աննօմօն, աննօմոն, *Մրղ. Ռ.* անլըման, *Խրբ. Պլ.* ալլըման, *Հմշ.* օնլըմօն. *առաջինները նշանակում են «աննման, գեղեցիկ», յաճախ հեգնաբար գործածուած, որից և վերջինը նշանակում է «այլանդակ»։—Նոր բառեր են՝* նմանուկ, հայրնմանակ, մայրնմանակ: — *Հետաքրքրական մի ձև է Վն.* մանիլ, *Մշ.* մոնիլ *«նմանիլ», որ կարող է ներկայացնել բառի պարզական ձևը՝ առանց* ni- *նախդիրի յաւելման, բայց աւելի հաւանաբար յառաջացած է նախաձայնի անկումով։*

ՓՈԽ.—Bugge IF 5, 274 *(Թրգմ. ՀԱ 1895, 261) հյ.* նմանաւղ *բառից փոխառեալ է դընում գոթ.* manaulja *«ձևով, կերպարանօք», որ գործածուած է մէկ անգամ Փիլիպ. բ. 7։*

*ՆՄՈՅՇ *«օրինակ, տեսակ. 2. հետք, երևոյթ, նշմար. 3. դէմք, երես», աւանդուած չէ հին գրականութիւնից և կայ միայն նոր բարբառներում, ինչպէս Ագլ. Բլ. Մկ. Վն. որոնցից էլ անցել է գրական լեզուին՝ «օրինակ» իմաստով։*

=*Պրս.* نمایش numāyiš *«ցոյց, ցոյց տըրուած բան, երևոյթ» բառն է, որից ծագում են նաև քրդ.* nümuš *«նմոյշ, օրինակ», վըրաց.* ნიმუში նիմուշի, *Թուշ.* ნიმუშ նիմուշ *«օրինակ, նմոյշ»։ Ըստ այսմ յայտնի չէ ինչո՛ւ Քաջունի, հտ. Գ. 180 դնում է* նմրուշ *«գաղափար նկարուց» (ր ձայնով)։—Աճ.*

*ՆՆԻ *«հացհամեմ, սոնիճ, լտ.* ammi» *Գաղիան. Բժշ. Հին բռ. ունին միայն ՀԲուս.*

§ 2206 և Նորայր, Բառ. ֆր. 54 բ, ուր տե՛ս նաև զանազան վկայութիւններ բառիս գործածութեան։

=Պրս. *nānī ձևից, որ կազմուած է نان nān «հաց» բառից. հմմտ. պրս. nānx "āh, nānkiš հոմանիշները և մանաւանդ պրս. գռ. նանիոյ, նանիեան (ըստ Բժշ. տե՛ս ՀԲուս. § 1660) ձևերը, որոնք բոլոր ծագած են նոյն nān «հաց» բառից։ Պարսիկ բառի գոյութիւնը հաստատում է նաև նրանից փոխառեալ ասոր. ܢܝܢܝܐ nīnyā «հացհամեմ, սոնիճ» (Brockelm. Lex. syr. էջ 207)։—Աճ.

*ՆՇԱՅ «մի տեսակ ալիւր, օսլայ, նշաստայ» Վստկ. 205, 208. Մխ. բժշ. 43։

=Արաբ. نشا nišā (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 939), որից նաև քրդ. nišaī, nša «օսլայ»։ Բուն ծագումը տե՛ս նշաստակ:—Աճ.

ՆՀԲ նաշիճ բառի՞ց։

*ՆՇԱՆ, ի-ա հլ. «նշան 2. դրօշմ, զինանշան, յայտանիշ. 3. նետի նպատակ, նշան. 4. դրօշակ. 5. խաչ, խաչանիշ. 6. հրաշք» (հմմտ. ասոր. ܐܬܐ āθā «նշան. 2. հրաշք») ՍԳր. Բուզ. Ագաթ. «7. նշանադրութիւն. 8. կէտ, միջակէտ. 9. կենտրոն. 10. նշանագիր, նշանախեց» Սահմ. փիլ. Դիոն. որից նշանել Սղ. դ. 7. Սեբեր. Եփր. ծն. նշանագիր Եբր. ե. 12. Եփր. թագ. Եւս. քր. և պտմ. Կորիւն. Ագաթ. Ոսկ. նշանագործ ՍԳր. Սեբեր. նշանախեց Մտթ. ե. 8. Ղուկ. ժզ. 17. նշանակերտ Վեցօր. նշանակիր Բուզ. Սեբեր. նշանացի Առակ. զ. 13. Ղկ. ա. 22. նշանաւոր ՍԳր. Եւս. քր. Եւագր. նշանացել «աչքով նշան անել» Բուզ. 225 (հմմտ. աքացել). նշանաւորութիւն «գրուածք» Տիմոթ. կուզ, էջ 259. նշանանի «նշաններ» Մագ. մեծ են. էջ 40. խաչանշան Կորիւն. միանշան Բուզ. նամանշան Կոչ. մատանանշան Կորիւն. կատանշան Ագաթ. բարենշան ՍԳր. Եզն. բոցանշան Ագաթ. ապանշան Ոսկ. պօղ. ա. 7. նշանիս «թագաւորապսակ կոչուած բոյսը» Բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 2207), աննշանանալ «հետքը կորցնել, անհետ լինել, ծածկուիլ» Մխ. համդ. 99, 103. Նոր բառեր են՝ նշանառու, նշանազգեստ, նշանախօսութիւն, նշանած ևն։

=Պհլ. ܢܝܫܢ nišān «նշան», պրս. نشان nišān «նշան, նիշ, դրօշմ, հետք, զինանշան, դրօշակ, նպատակ, անգամ»։ Իրանեաններից են փոխառեալ նաև ասոր. ܢܝܫܢܐ nīšānā «նշան», վրաց. ნიშანი նիշանի «նշան, նետի նպատակ», ნიშნება նիշնեբա «աչքով նշան անել, նշանացել. 2. ցուցմունք, գուշակել, նկատել», ნიშნვა նիշնվա «նշանակել», քրդ. nišan «նշան, ցուցմունք, նպատակ, հարսանեկան նշանադրութիւն», մանչուր. ᠨᡳᡧᠠᠨ niśan «ձիու վրայ դրօշմ, կերպասի վրայ նշան ևն», Թրք. نشان nišan «նշան, հետք, նշանադրութիւն» և սրա միջոցով բուլգար. nišanja, սերբ. nišan, լեհ. niszan, ռում. nišan, ռուս. nyšanŭ, nišanŭ, յն. νισάνι «որակութիւն», ֆրանս. nichan «տաճկական պատուանշան». հմմտ. նաև նիշ, նշանակ:—Հիւբշ. 205։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Աւգերեան, Բցտր. չափ. և կշռ. 139. նոյնը նաև ԳԴ։—ՆՀԲ վրաց. նի՛շի, պրս. նիշան, նիշանէ, արմատը նիշ: Peterm. 22, 34 պրս. nišān: Windisch. 42 սրա հետ նաև սեմ. nēs, որի վրայ տե՛ս նիշ: Ուղիղ են նաև Müller SWAW 38, 577, Lag. Ges. Abhd. 66, Justi, Dict. Kurde 420 ևն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. նշան, Տիգ. նշտն, Հմշ. նշօն, Ագլ. նշուն, Ասլ. Պլ. Մրղ. Ռ. Սեբ. նիշան, Ջթ. նի̀շօն, նիշոն, Սվեդ. նիշուն (վերջին երեք շարքը նոր փոխառութեամբ Թուրքերէնից).—բայական ձևով՝ Ագլ. նշա՛նիլ, Տփ. նշնիլ, Սչ. շանվել «նշանուիլ», Ասլ. Պլ. նիշանէլ ևն.—նշանացի տալ ձևից են կազմուած Շմ. Ջղ. նշանց տալ, Ջղ. Տփ. շանց տալ, Մրղ. նիշաս տալ, Սլմ. շաշ տալ, որոնք նշանակում են «ցոյց տալ»։—Նոր բառեր են նշանախօս, նշանածատես, նշանածացու, նշանդրէք, նըշանթխէք, նշանդարձէք, նշանտարէք, նշանտուք, նշանտուէք, նշանօրհնէք, նշանօրհնելչէք ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიშანი նիշանի «նշան» բառի երկրորդ նշանակութիւնը՝ «հրաշք», փոխառեալ է հայերէնից.—այս նշանակութիւնը յիշում է Չուբինով[2] 1222, բայց էջ 984 մոռացել է նշանակել։

*ՆՇԱՆԱԿ, ի-ա հլ. «նշան, յայտարարութիւն, խորհրդանշան, հրաշք» ՍԳր. Ոսկ. եփես. «դրօշ» Իսիւք. Մաշտ. ջահկ. «գաւազան» Պղատ. մինովս. որից նշանակել ՍԳր. Կոչ. նշանակիչ Սեբեր. նշանակաւոր Փիլ. նշանակութիւն Սահմ. նշանակալից (նոր բառ) ևն։

=Պհլ. nišānak «նշան, նպատակ ևն», պրս. نشانه nišāna «նշան, նետի նպատակ». կազմուած է nišān բառից. հայերէնը պատրաստի փոխառութիւն է իրանեանից, և ո՛չ թէ մեր մէջ կազմուած, որովհետև -ակ մասնիկը նուազականի նշանակութիւն չունի։ —Հիւբշ. 206։

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. Stud. § 1635։

ԳԻՌ.—Ակն նշանակ «ծիածան» (ըստ Ծն. թ. 13 «Զաղեղն իմ եդից յամպս, և եղիցի ի նշանակ յաւիտենական ուխտին ընդ իս և ընդ ամենայն երկիր»)։ — Այս բառի նորագոյն ձևն է՝

*ՆՇԱՆԱՅ «նշան, ակնարկ» Կոստ. երզն. 152. «Լուր աչօքն նշանայ տան մէկ մէկի»։

=Պրս. نشانه nišāna՝ նոյն նշ. աւելի ընդարձակ տե՛ս նշանակ և նշան բառերը։—Աճ.

*ՆՇԱՍՏԱԿ «օսլայ», իբրև միջին հյ. բառ ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 54ա (amidon)։

=Պրս. نشاسته nišāsta «օսլայ», որ ըստ իս պրս. nišāstan «նստեցնել» բայի անցեալ դերբայից է և նշանակում է բուն «նստեցրած». բրինձը կամ ցորենը ջրի մէջ երկար ժամանակ պահում են, օսլան բաժանուելով նստում է տակին. (=զնդ. ni-šasta ~ ܢܫܐܣܬܐ «նստած», որի դէմ պհլ. nišastak «նստած» բառը ունէ՞ր արդեօք նաև վերի նշանակութիւնը)։ Սրանից է համառօտուած արաբ. نشا nišā, որից և հյ. նշայ «օսլայ»։—Աճ.

ՆՇԱԻԱԿ, ի-ա հլ. «նետի նպատակ, գաւազան կամ այլ նշան արքունի» Լաստ. Լմբ. Վրք. հց. «նախատանքի առարկայ, խայտառակութեան նիւթ» ՍԳր. Եւս. պտմ. «լաւ նշանաձիգ» Խոր. «խայտառակ» Փիլ. որից նշաւակել «խայտառակել» Կոչ. բ. 15. Յուդ. 19. Եւս. քր. նշաւականք Փարպ. նշաւակութիւն Ոսկ. մտթ. և մ. գ. 27. Եւս. քր. մարմնանշաւակ Ոսկ. մ. բ. 5։

ՀՀԲ նշանակ բառից։ ՆՀԲ նիշ աւագ։ Lag. Ges. Abhd. 66 դնում է ni մասնիկով սանս. čyu «հեռանալ, մեկնիլ» արմատից, որ տալիս է զնդ. šu, հպրս. šiyu «երթալ, չուել». ըստ այսմ հայերէնը փոխառեալ պիտի լինէր պհլ. *nišavak<հպրս. *nišiyava- = սանս. *ničyava- ձևից. սակայն այսպիսի մի ձև չգտնուելով իրանեանց մէջ, այս մեկնութիւնը շատ անապահով է համարում Հիւբշ. 206։ Հիւնք. դնում է նշանակ բառից։

ՆՇԴԱՏԵԼ «գարշիլ, զզրանալ, տրտմիլ? ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 239։

ՆՇԴԱՐԻ. անստոյգ ծառ. մեկնուած է «նոճի, սօսի, որթի նեցուկ ևն» Փիլ. լիւս. էջ 169. ասւում է նաև նշդարենի Յայսմ. յունիս 13. Նար տաղ. 464. Տաղ. առաջին տառի տարբերութեամբ՝ ճշդար Լծ. փիլ. ճշդարենի Վկ. արև. էջ 235 (ոչ-ոսկեդարեան). Ոսկ. ճառք 879 Յայսմ. Ծառընտ.— երկու ձևերից մին կամ միւսը սխալ։

*ՆՇԽԱՐ, ի-ա հլ.? «հացի, կերակրի ևն մնացորդ կտոր» ՍԳր. Վեցօր. 185. «սրբոց ոսկորների կամ մարմնի մաս» Ագաթ. «եկեղեցու օրհնեալ հաց» Տօնակ. Շնորհ. որից նշխարել «հացից կամ կերակրից մնացորդ թողնել» Դ. թագ. դ. 43. Յհ. զ. 12. նշխարակուռ Կանոն. նշխարատուն Յիշատ. գրուած է նշխարհ Անան. ժմնկ. էջ 78։

=Պհլ. *nišxvar ձևից. հմմտ. պրս. نشخوار nišxʷār, نشخور nišxūr, نشخار nišxār, որ մեկնւում է «որոճումն» (ԳԴ), «ինչ որ ուղտը, եզը, ոչխարը և նմանները կերած և նորից փորից բերանը բերելով ծամում են և ցած տանում. 2. յարդի և կերի մնացորդ՝ որ մնում է չորքոտանիներից» (Բուրհան). վերջին նշանակութիւնը ճիշտ ու ճիշտ մեր նըշխարն է, որ է «հացի՝ կերակրի ևն մնացորդ»։ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 123 նոյն պրս. բառը մեկնում է «ուտելիքի մնացորդ՝ որ չորքոտանիները մսուրի, տոպրակի, և գետինը՝ արօտի մէջ թողնում են» և սրանից

փոխառեալ է համարում արաբ. نشوار nišvār «չորքոտանիների՝ կերն ուտելուց յետոյ մնացորդ թողնելը» (=գրբ. եշխարել):

ՆՀԲ պրս. եիշխար, եիշխար կամ կազմուած եիշ և խար բառերից (տե՛ս խար բառի տակ), իբր «նիշ կամ մնացորդ ուտելեաց»: Windisch. 42 եշ- համարում է մասնիկ: Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. 204 ուղիղ է մեկնում: Հիւնք. խոշոր բառից: Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, 123 հպրս. *niś-xāθā «անուտելի» ձևից. հմմտ. սանս. khādá- «ուտելիք»:

ԳԻՒ.—Ախց. Խրբ. Կր. Հմշ. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տփ. եշխարf, Վն. եշխարf', Գոր. Ղրբ. եշխարf, եխշարf, Ալշ. Երև. Շմ. եըխշարf, Տիգ. եշխըրf, Ագլ. եշխօրf, Ննխ. եշխարf, եիխշարf, Պլ. Ռ. եիշխարf, Ասլ. եիշխարf, եիշխար*, Մրղ. եիշխըրf', Մկ. եխշարf', Սվեդ. եիխշուր, Հճ. եէշխօյ, Զթ. եէշխօյ, եէշխոր կամ եէշխօյf, եէշխորf. բոլորն էլ «եկեղեցու օրհնեալ հաց» իմաստով: Նոր բառ է եշխարածիգ «մոլոշ բոյսը. malva»:

ՓՈԽ.—Ուտ. nišqar «եկեղեցու նշխարք»:

ՆՇԿԱՀԵԼ «արհամարհել, անարգել, մերժել, ապստամբիլ» ՍԳր. Բուզ. որից եըշկահեալ «արհամարհուած» Կոչ. 53, «վտարուած, վռնտուած» Կոչ. 109. եշկահումն «ապստամբութիւն» Ուռհ: եշկահելի «արհամարհելի» Նար. ղա, էջ 238 (նորագիւտ բառ):

ՆՀԲ շկահել բայից: Windisch. 42 եշ- համարում է մասնիկ: Lag. Beitr. bktr. Lex. 42 nis+kartra: Հիւնք. պրս. եիկիուեիյահէն «արհամարհել»: Meillet REA 2, 234 իրան. niš-kaf- ձևից. հմմտ. պրս. kāftan, šikāftan «ճեղքել, պատռել»:

*ՆՇՄԱՐ «նշան, հետք, երևոյթ, տեսիլ» Եփր. Համաբ. Նար. Յայսմ. որից եշմարել «նկատել» ՍԳր. եշմարեցուցանել Ագաթ. եշմարանf Իմ. ե. 11. Եւս. քր. և պտմ. Ոսկ. ես. Եփր. եբր. եւ. աստեղաեշմար Եզն. բարեեշմար Նար. դիւրաեշմար Փիլ. եիաեշմար Նար. Տաղ. աեեշմարելի Ճաշոց.:

=Պհլ. *nišmār<հպրս. *nišmāra- ձևից, որ կազմուած է ni- բայական մասնիկով՝ šmar=smar արմատից. հմմտ. պրս. شمار šumār «համար, թիւ, հաշիւ, համարում», šumurdan «հաշուել, թուել, համարել, ենթադրել», āxtaršumār «աստեղաեշմար», զնդ. mar (<smar-ից) «նկատել, նշմարել. դիտել», hišmarəntō «նկատողք», սանս. smar «յիշել, մտածել» (Horn § 791). տե՛ս նաև հայ. եամար:—Հիւբշ. 206:

ՆՀԲ «նիշ և նշան իմն մնացեալ», իսկ եսեմ բառի տակ՝ արմատը դնում է եսեմ: Windisch. 42 եշ- համարում է մասնիկ: Lag. Urgesch. 247 և Btrg bktr. Lex. 26 պրս. šumār ձևի հետ šmar արմատից: Հիւնք. իբր աե-եշմարիտ:

ԳԻՒ.—Վն. եշմար տալ «կամքը յայտնել», Ննխ. եշմարf «ակնարկութիւն, ակնարկ».— Թերևս նոյն բառն է Սս. մշմրել «նայիլ, դիտել» (որտեղ ըստ օրենի միջին ա ձայնաւորը ընկած և նախաձայնը ազդուած միջաձայն մ-ից):—Երև. Մշ. եշմարաեf «երես» (Ամատ.):

—ՆՇՈՂ կամ ՆՇՈՅԼ (գրուած նաև եշոյղ, եշոլ), ի, ի-ա հլ. «շողք, ցոլք, ճառագայթ, փայլ» ՍԳր. Կոչ. 148. Եզն. Եւս. պտմ. որից եշողել Նար. երգ. եշուղել Երզն. ոտ. եշուկել Բրս. մրկ. եշողացուցանել Սահփ. սեան. եշողազարդ Վեցօր. Մծբ. եշուլազարդ Մծբ. եշուլագեղ Նար. լուսաեշոյլ Նար. Վրդն. բազմաեշոյլ Ցճխ. բոցաեշոյլ Շար. Նար. Եօթնաեշոյլ Նար. առաք. թափաեշոյլ Ճաշոց. եռաեշոյլ Նար. խչ.:

=Կազմուած է եի- մասնիկով շող արմատից. հմմտ. եայիլ>եայիլ, յեեուլ>եեցուկ. ձայնական փոփոխութեանց համար հմմտ. բոյլ, բոյղ, բող:

ՆՀԲ շող բառի՞ց: Ուղիղ մեկնեց նախ Տէրվ. Նախալ. 39 ծան. (Նոյնը ընդունում են այժմ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 94 և Pokorny 1, 368): Հիւնք. եշմարաեf շողոյ:

Նշուղ տե՛ս Նիշուղ:

ՆՇՈՒՇ տե՛ս Նշօշ:

*ՆՇՏԻՐ, ո հլ. «վիրաբոյժի դանակ» Եփր. Խրատ. (աւանդում է միայն գրծ. եշտրով

ձևով). որից նշտրակ Անյ. պորփ. Վստկ. էջ 209։

=Պհլ. *nīštir ձևից. հմմտ. պրս. نشتر naštar կամ نيشتر neštar, աֆղան. naštar, neštar, քրդ. ništer, nešter, փոխառությամբ նաև վրաց. ნეშტარი ნიշտարի, ասոր. ܢܫܬܪܐ neštarkā, թրք. nešter, բոլորն էլ մեր բառին հոմանիշ։ Արմատն է պրս. نيش neš «խայթոց, սուր ծայր», աֆղան. nēš «թունաւոր անասունների կիճը», սանս. nikš «ծակել», որից՝ գործիք ցոյց տուող -tra- մասնիկով կազմուած է բառս (Horn § 1067)։— Հիւբշ. 206։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, որից յետոյ Lag. Urgesch. 266 և Հիւբշ. KZ 36, 163—4։— Bottich. Arica 75, 218 nas արմատից, իբր պրս. naštar։

ԳԻՒ.—Երև. Տփ. նշտար, Մշ. նշտրազ, Ալշ. նշտրա, Ախց. նուշտըր.—Նոր բառեր են նշտարել Ղրբ. նշտրել Խն. «նշտարով կտրել, արիւն առնել»։

ՆՇՕՇ «կատաղի կոչուած բոյսը. լտ. thelygonum» Գաղիան. նո՞յն է սրա հետ նշուշ, որ առանձին չէ գործածուած, բայց ունինք նրանից fարնշուշ «քարաննուխ, տճկ. թաշ նանէսի» Բժշ. (այժմ էլ կենդանի ի Հայս) ըստ ՀԲուս. § 3178 և յաւել։

*ՆՈԹԸՐԵԼ «սնուցանել», որից նոքըրիչ «սնուցիչ, դայեակ». երկուսն էլ գիտէ միայն Rivola, Բառ. Հայոց², 284։ Անշուշտ յետին ժամանակների փոխառութիւն է իբր՝

=Լտ. nutrio «սնուցանեմ», nutrix «սնուցիչ, դայեակ»։—Աճ.

*ՆՈԽԱԶ, ի-ա հլ. «արու այծ» ՄԴր. Ագաթ. որից նոխազեան Եփր. մնաց. նոխազադէմ Նոնն. նոխազերգութիւն «ողբերգութիւն» Մագ. և Երզն. քեր. նոխազոտն Նոնն. 41. նոխազաւորուն Նոնն. 13։

=Պհլ. գաւառական մի ձևից, որի հետ հմմտ. պրս. نهاز nuhāz «արու այծ՝ որ հօտին է առաջնորդում», պհլ. n(u)hāzīk «այծերչիք սատեղատունը»։ Մարքվարթ REA 8 (1928), 222 իրան. բառը մեկնում է իբր պհլ. *naxv-āz, հինը *naxv-āza «առաջից առաջնորդող» (նախ+ազ)։—Հիւբշ. 207։

Klaproth, As. polyg. 107 պրս. nuxsar, nuxsān։ Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, ՆՀԲ պրս. նիհազ ձևը յիշելով հանդերձ՝ հայ բառը մեկնում է «նախն յայծս»։ Ուղիղ են նաև Spiegel, Huzw. Gram. 187, 190, Müller SWAW 42, 253, Lag. Btrg. bktr. Lex. 47։ Տէրվ. Altarm. 26 հայ բառը դնում է բարդուած նո<նաւ< նար (պրս. nar) «արու» և խազ<fազ «այծ» ձևերից. իսկ պրս. nuhāz փոխառեալ է դնում հայերէնից։

ՆՈԾԵԱԼ. անյայտ բառ. մէկ անգամ ունի Մագ. Թղ. 237. Որչափ գրուանող, ծեքեալ, նոծեալ, ապաղնեալ (այլ ձ. նոծեալ), Թերևս նշանակում է «ընկճեալ» (Աճառ. ՀԱ. 1923, 255)։

ՆՈՀ «սփռոց». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է ձեռագիր երեքլեզուեան մի բառարանի մէջ, ԺԳ—ԺԴ դարից, որ պատկանում է Գ. եպս. Յովսէփեանի. «Բսատ. շատրուան. նոհ». առաջինն է արաբ. بساط bisāṭ, երկրորդն է պրս. شادروان šādrevān, որ պէտք չէ առնել «շատրուան», իմաստով, այլ «սփռոց», ինչպէս և արաբ. bisāṭ բառը։

Այս տեղեկութիւնը տուաւ Հ. Ն. Ակինեան (անձնական)։

ՆՈՂԿ «զարշելի, զզուելի, պիղծ» Ոսկ. ես. 14 (զարշելի ա՛յն ինչ կոչի՝ որ կարի աղտեղին իցէ, պիղծ ինչ, նողկ, անսուրբ). որից նողկալ «զզուիլ, գանիլ». Կանոն. Մանդ. նողկրտալ Ոսկ. մ. գ. էջ 108. Աթան. էջ 559. նողկացեալ Եւագր. նողկտացուցանել Առակ. իգ. 8. նողկութիւն Նար. էջ 262. նողկալի, նողկանք (նոր բառեր).—իսկ Բառ. երեմ. էջ 239 ունի նողկտալ «դողդողալ», որ անշուշտ պէտք է կապել Ոսկ. մ. գ. 108 հետևեալ հատուածի հետ, որ սխալ է հասկացել. Եւ արդ մի՛ ոք նողկտալով մերձեսցի, մի՛ որ մեղկութեամբ (ի սուրբ խորհուրդն)։

ՆՀԲ լծ. յն. ναυτίαω և լտ. nauseo «սիրտը խառնել» (երկուսն էլ ծագում են «նաւ» բառից)։ Հիւբ. տողուկ բառից։

*ՆՈՃ, ի, ո հլ. «մշտադալար վայրի մի ծառ է. լտ. cupressus, կիպարիս, տճկ. սէր-

վի, *ռմկ.* սէլվի, սէվվի. *2. այս ծառի փայտից» ՍԳր.* նոճեայ *Նար.* նոճեայօճառ *Նար. խչ. 373.* նոճիաճաճ *կամ* նոճիաճաղճախ *«նոճաշատ, շատ նոճիներով»* (ճաղճախիՓ *կամ* ճապաղիՓ *բառով բարդուած է) Նար. խչ. 394.* նոճաստան *(նոր բառ)։*

=*Պհլ.* *nōč *ձևից. համմտ. պրս.* نوج nōǰ, نوژ nōž, نوز nōz, نازو nāzō, ناجو nāǰō, نازو nāžō, نوژن nōžan *«շոճի, չամ,* pinus». *սրանցից են փոխառեալ նաև արևել. Թրք.* ناجو naǰu *«շոճի», վրաց.* ნაძვი ნაძვი *«ель, кедръ մայրի, եղևին»,* ნაძვი ნაძვი *«пихта, сосна եղևին», անդ.* nuži, *չեչէն.* naž, *ինգ.* nazi *«կաղնի», Թուշ.* ნაძ *«եղևին», մինգ.* nuzu *«եղևին, շոճի»։ Երևան եկաւ բուն հնագոյն իրանեան ձևը, որ է հպրս.* naučaina «cèdra *եղևին» (տե՛ս* Meillet, BSL № 103, *էջ 44)։—Հիւբշ. 207։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Որից յետոյ Pictet 1, 236 *պրս. ձևերի հետ նաև օսս.* naezi, naeji, *սանս.* nāga *«լեռ»։* Lag. Btrg. bktr. Lex. 21 *և Հիւնք. պրս. ձևերի հետ։ Սանտալճեան,* L'idiome 13 *բեեռ.* luese: *Նոճի ծառի բացատրութիւնը տե՛ս մանրամասն Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 111—116։ Մառ.* Яз. и Лит.I. 236 *իրար է կցում հյ.* նուշ, ընկոյզ, *վրաց.* ნაძვი, *մինգր.* ნებ *«ընկոյզ» և այլն։*

*ՆՈՄԻԿՈՍ *«դիւանադպիր, նօտար» Ոսկ. մտթ. գ. (հրտր. Բազմ. 1913, 16 ա). Եղն. մտթ. 478. Ասոր. դատ. 41. Մխ. դտ. Վրք. հց. բ. 226. 227. «դատաւոր կամ կուսակալ» (Պիղատոսի համար է ասուած) Մագ. մեծ են. էջ 53։*

=*Յն.* νομικός *«օրէնսգէտ, իրաւաբան», որ ծագում է* νόμος *«օրէնք» բառից. (տե՛ս տակը)։*

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ՆՈՄԻՍՄԱՅ *«դրամ, ստակ, փող» Շիր. էջ 28. ուրիշ վկայութիւն չկայ (տե՛ս և* նումիզմադայ):

=*Յն.* νόμισμα, *որից էլ լտ.* nomisma *«դրամ». ծագում է* νομίζω *«գործածուիլ» բայից և բուն նշ. «գործածական՝ ընթացիկ դրամ». պարզ արմատն է* νέμω *«բաժանել», որից նաև* νόμος *«սովորութիւն, օրէնք»,* νομικός *«օրինական, օրէնսգէտ» ևն։—Հիւբշ. 368։*

Հներից Շիր. մեկնում է «Նոմիսմայ ըստ Հռովմայեցւոցն դահեկան անուանի. վասն զի Նոմիսմայ անուն էր Թագաւորի և ըստ իւրում անուան անուանեցաւ»։ Ագերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 140 յունարէնից։ ՆՀԲ դնում է յն. և լտ. ձևերը։

*ՆՈՄՈՍ, ի, ի-ա *հլ. «օրէնք, կարգ, կանոն» Ասոր. դատ. 12. Սմբ. դատ. 121. Մխ. դտ. Ճառընտ. Յայսմ. դեկ. 12. Մրն. համդ. 65. Հաւաք. 50 (գրուած նաև* նօմօս *Ասոր. դատ. 16), «հրովարտակ» Յայսմ. յուն. 18. Սիմ. ապար. 68 (Նոմոս բերեալ ի չարքայէն առ ի գիտել զխնդիրս նորին). Ջքր. սարկ. Ա. 22։*

=*Յն.* νόμος *«սովորութիւն, օրէնք, կանոն». սրանից է փոխառեալ նաև Թրք.* نوموس nomos *«կարգ-կանոն, օրէնք, ծէս». բուն ծագումը տե՛ս* Նոմիսմայ:—*Հիւբշ. 368։*

Ուղիղ են մեկնում ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ՆՈՅԵՄԲԵՐ *«հռովմէական տոմարի 11ᵉᵍ ամիսը» Յայսմ. Տօնակ. գրուած է* նոյեմբեր՝ *Շողակաթ, էջ 32.* նովեմբեր *էֆիմ. 105. ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ։*

=*Յն.* νοέμβριος *ձևից, որ գալիս է լտ.* november *բառից. նշանակում է «իններորդ ամիս» (մարտից սկսեալ) և ծագում է* novem *«ինը» բառից. փոխառութեամբ անցել է բոլոր եւրոպական լեզուներին. ինչ. ֆրանս.* novembre, *գերմ.* november, *ռուս.* ноябрь *ևն։ Հիւբշ. 367։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։ Ամիսների անունների վրայ տե՛ս ընդարձակ Բազմավէպ 1897, էջ 138—141։

ԳԻՒ.—Ղրբ. նօյէմբէ՛ր, *Ախց.* նօյէմբ՛էր, *Շմ.* նօյէնբէր. *Պլ.* նույէմփէր, *Ննխ.* նույէմփէր, նունէմփէր *ևն։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ნოემბერი ნոեմբերի *Թուում է հայերէնի միջոցով՝ ձևի պատճառով։*

*ՆՈՅԻՆ *«մոնղոլական իշխան, բիւրապետ». իբր օտար բառ յիշում է Վրդն. պտմ. Վենետ. 1862, էջ 144. «Զբերդս ամուրս մե-*

ծամեծ իշխանացն՝ զոր նոյինս կոչէին» (էմին, Ист. Вардана, էջ 187 գրում է տոյին), միւսները գրում են նուին Մաղաք. աբ. 10. 11. Սամ. անեց. շար. 150, 153, 155. յգ. նոյին Մխ. այրիվ. 80. նուինայք Մխ. այրիվ. 84։

=Մոնղոլ. ᠨᠣᠶᠠᠨ noyan կամ نويون nuyun, نويان nuyan «արքայորդի, թագաժառանգ. 2. բիւրապետ» (Будаговъ 2, 296). չաղաթ. نوين nuvïn «արքայորդի», որից և պրս. نويين nūyïn կամ نويان nūyān «արքայորդի. 2. Էօզբէգների և Դաղիստանի թագաւոր», վրաց. ნოინ ნოინი «իշխանաց իշխան, բէգլարբէգի»։ Մոնղոլ. noyan բառն էլ փոխառեալ է չին. lao-ye «տէր, պարոն»> մանչուր. looye բառից (Владимирцов, Срав. грам. монг. էջ 305)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Վենետկի հրատարակիչը (Վրդ. պատմ. ծան. 1), որ ասում է թէ «նոյին, լաւ ևս նոյան ըստ Մոնղոլաց նշանակէ «բիւրապետ»)։

+ՆՈՅՆ (հոլովում է նորին, նմին, նովին կամ նովիմբ, նոքին, նոցին, նոցուն կամ նոցունց, նոքիմբք, նոքումբք կամ նովիմբք. յետնաբար կայ հոլովուած բց. ի նուենյն Ոսկ. յհ. Բ. 27, 30. էջ 799, 822) «նոյնը. միևնոյնը, էլի էն, նորէն ան, ինքը» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. Եզն. Բուզ. զանազան դարձուածներով ասում է նոյն ինքն, ի նոյն, միևնոյն, ի միև ի նոյն, ի նմին ժամանակի, նոյն նման, նոյն և մի, նոյն օրին, նոյն օրինակ, նոյն ժամայն, նոյն նետայն. ածանցներից յիշենք մի քանի հնագոյնները, ինչ. նոյնազգի Բուզ. նոյնանձն Գ. թագ. է. 23. նոյնանուն Ոսկ. մտթ. նոյնգունակ Իմ. է. 3. Եզն. Ոսկ. փիլիպ. Սեբեր. նոյնպէս ՍԳր. յետնաբար նոյնչափ, նոյնպիսի, նոյնքան են։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -ին մասնիկով՝ նա դերանունից, որ այստեղ երևան է գալիս իր նախնական *նո<հնխ. no- ձևով. կազմութեան և գործածութեան մասին տե՛ս ինչ որ ասուած է դոյն բառի տակ։ (Ցեղակից ձևերի ընդարձակ թւումը տե՛ս Pokorny 1. 101 և 2, 336)։

Բառիս վրայ ընդարձակ մի քննութիւն տե՛ս Meillet MSL հտ. 10, էջ 241—271, յատկապէս էջ 258. հմմտ. նաև Pedersen, Հայ. ցուց. դեր. մենագրութիւնը։

*ՆՈՅՆԱԴՐԱՄ «ինը դրամանոց (գոհար)» Խոր. աշխ. 614 (բառարանները չեն յիշում)։

=Պրս. نه nuh «ինը»+ درم diram «դրամ» բառերից։—Աճ.

*ՆՈՈՄՈՆ «յուլիս ամիսը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Եւթաղ. 89. «Յառաջ քան զերիս կաղանդացն յուլեայ, որ օր վեց է նոոմոն ամսոյ, որ է մարերի» (այլ ձ. պանեմոս)։

=Յն. բնագրի νόμων ընթերցուածից, որ սխալ է փոխանակ ὅλων որ նոյնպէս սխալ է փոխանակ λῴφ նախնականի (այլ ձ. πανέμου). լոոս 6=պանեմոս 5=յուլիս 29։

Ուղիղ մեկնեց Հ. Վարդանեան, Եւթաղ, էջ 29, ծան.։

*ՆՈՊԱՅ «հիւանդութեան դարձը. տագնապ, crise» Մխ. բժշ.։

=Արաբ. نوبه nauba, նոր արաբ. nōba, որից թրք. nővbet, ումկ. նէօպէթ, լէօպէթ «հերթ, կարգ. 2. հիւանդութեան տագնապ»։ —Հիւբշ. 272։

ՆՀԲ ումկ. նէօպէթ: Lag. Arm. Stud. § 1644 արաբ. nauba։

ԳԻՒ.—Նոր փոխառութիւններ են Պլ. լէօբէթ, Եւև. Ղրբ. նօ՛բաթ են։

Նոպարենի տե՛ս Սոնոպրի։

*ՆՈՎԻԼԻՍԻՄՈՍ «իշխանական մի աստիճան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տարօն. Բ. § 14, էջ 275. «Վասն զի սեպհական տէրութեամբ ի գահընկալ Նովիլիսիմոսէ՝ պատուեալ մեծաւ պատուով ի կայսերացդ Հոռոմոց»։ Նոյն բառն է որ վրիպակով գրուած է նովերսիմոս, անդ՝ Ա. § 2. «Բերաւ առ իշխանն Հայոց Սասանու՝ առ Նովերսիմոսս Զորտուանելս, որ յաթոռն կայ»։

=Յն. νωβιλίσσιμος բառից, որ աւանդուած է սխալագիր νοβελίσσιμος և νωβελίσσιμος ձևերով. կայսեր որդուն տրուած տիտղոսն էր և փոխառեալ է լտ. nobilissimus «ազնուականագոյն» բառից (Sophocles 784, 788), որ գերադրականն է nobilis «ազնուական» բառի. բուն իմաստն է «ծանօթ. յայտ-

նի» և կրճատուած է gnobilis բառից. ծագում է nosco «ճանաչել» բայից (տ. Walde 522)։—Աճ.

Նովպետ տե՛ս Նեկաթ։

+**ՆՈՐ**, ո հլ. «նոր» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից գալիս են բազմաթիւ ածանցներ. յիշենք հնագոյններից՝ **նորաբեր** Ագաթ. **նորագին** Ոսկ. ա. տիմ. **նորագիւտ** Ագաթ. Կորիւն. **նորածին** Եւս. պատմ. **նորակերտ** Ոսկ. ես. Եւս. քր. **նորաձև** Սեբեր. Ոսկ. **նորանոր** Բ. մակ. թ. 6. **նորեկ** Եւագր. Կոչ. 215. **նորի** «երախայրի պտուղ» Թուոց իը. 26. Ցես. ե. 11. -ոգ մասնիկով աճած է **նորոգ** ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից **նորոգել** ՍԳր. Ոսկ. Եփր. ծն. և թգ. **նորոգապէս** Բ. մկ. ժգ. 36. Եփր. եփես. Եւս. պատմ. Կոչ. Ոսկ. **լուսանորոգ** Նար. **կենդանանորոգ** Նար. յիշ. **հոգենորոգ** Նար. խչ. **հրաշանորոգ** Նար. խչ.—Նոր բառեր են՝ **նորաւանդ**, **նորածիլ**, **նորաբանութիւն**, **նորմուծութիւն**, **նորավէպ**, **նորափեսայ**, **նորալուր** ևն։ Կարևոր բառ է **նորք** «նորատունկ այգի», որ յետոյ դառել է յատուկ անուն (ընդարձակ տե՛ս Աւդալբէգեան, Տեղեկ. ինստիտ. Բ. էջ 55)։

=Բնիկ հայ բառ. հնդեւրոպական նախաձևն է névo-, névyo-, որոնցից յառաջացած ձևերն են սանս. नव náva-, नव्य návya-, հինդուստ. nuo, գնչ. nevó. զնդ. nava-, պհլ. nōk, navak, պազ. no, պրս. نو nō, nav, քրդ. nu, աֆղան. nau, nawai, օսս. näväg, nvog, բելուճ. nōk, յն. νέος, յոն. νεῖος, հլտ. novos, լտ. novus (>ֆրանս. neuf, neuve, սպան. nuevo, իտալ. nuovo, ռում. noû), գոթ. niujis, հբգ. niuwi, գերմ. neu, անգլսք. níwe, անգլ. new, հոլլ. nieuw, հսլ. novŭ, սերբ. nȍv, չեխ. nový, ռուս. новый, հլիթ. navas, լիթ. naũjas, հպրուս. neuwenen, հիռլ. nūe հոմանիշները. Նոյն նախաձևից r-ով աճած ունինք յն. νεαρός <հնխ. nevərós և հյ. նոր<հնխ. nevros, նմանացմամբ ձայնաւորների՝ novros, հնխ. -ro մասնիկով է կազմուած նաև լտ. noverca «մօրու». այս մասնիկը ցոյց է տալիս երկու իրերի միջև հակադրութիւն. ուստի հյ. նոր նշանակում է բուն «երկուսի մէջ աւելի նորը» (Ernout-Meillet 649, Boisacq 664. Horn § 1045, Walde 526, Kluge 348, Trautm. 194, Pokorny 2, 324)։ Նոյն բառի ստորին ձայնդարձն է ներկայացնում հնխ. nū «հիմա, այժմ», որի ժառանգները տե՛ս Pokorny 2, 340։—Հիւբշ. 479։

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. նէվ հոմանիշի հետ։ Rask, Nonnulla (1832), էջ 25 ֆինն. nuor բառի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 18 (1835) պրս. յն. և լտ. ձևերը դնում է հայերէնից։ ՆՀԲ ուղիղ ձևերի հետ դնում է նաև եբր. նաւր, յն. καινός, թրք. yeni «նոր»։ Մանօթ ձևերի հետ համեմատում են Windisch. 23, Müller SWAW 38, 589 և 41, 12, Justi, Zendsp. 168, Տէրվ. Նախալ. 91, Երկրագունտ 1883, 19 ևն։ Տէրվ. կարծում է թէ մեր բառի r ձայնը գալիս է միւսների v-ից և այս ձայնափոխութեան համար համեմատում է մեղր—մեղու, բարձր—բարձու ձևերը։ Հիւնք. նոր<լտ. nurus «հարս», իսկ նորոգ բառի -ոգ մասնիկը յն. ἐγκαινίζω բառի նախամասն ἐγ-ից է դնում։ Patrubány ՀԱ 1908, 188 ենթադրում է երկու հյ. ձև՝ նոր և *նոգ, որոնց միացմամբ յառաջացել է նորոգ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. նոր, Ախց. Երև. Կր. Խրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սչ. նօր, Ագլ. Մկ. Տիգ. Տփ. նուր, Մրղ. նուʰր, Ակն. Սեբ. Սլմ. Հմշ. նէօր, Ասլ. նէ՛օր, Սվեդ. նիւր, Զթ. նիւյ, նիւր, ՀՃ. նոյ.—սրանցից Ջղ. նոր և Մկ. նուր գործածւում են միայն իբր մակբայ և նշանակում են «դեռ հիմայ, դեռ նոր» (այս իմաստի համար հմմտ. վերը հնխ. nū «այժմ», որ նոյն բառի ստորին ձայնդարձն է). իսկ «նոր» իմաստի համար գործածւում է պրս. تازه tāza «թարմ, նոր» բառը։—Նոր բառեր են նորափեսայ, նորափորիկ, նորկեկ, նորելուկ, նորելուրդ, նորէն, նորից, նորմէկէն, նորուկ, նորմեայ, նորուց ևն։

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 313 հայերէնից փոխառեալ է կարծում ֆինն. nuore «նոր, թարմ, մատաղատի», էսթն. nōre «դեռատի, թարմ», լապ. nuor, nuora «մատղաշ». նոյնը նաև Pederzen KZ 40, 184։

+**ՆՈՒ**, ո հլ. (յգ. նաև նուանք, նովանք,

-անց, յետնաբար գրծ. -աւ) «հարսը (փեսի ծնողների և հարազատների համար)» ՍԳր. Եզն. Սեբեր. (յգ. հյց. նովանս ձևն ունի Ոսկ. եւ. էջ 13)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. snuso- ձևից. սրա միւս ժառանգներն են սանս. snuṣā, սոգդ. šunūša, յն. νυός, լտ. nurus, ռում. noră, հրգ. snura, snur, մրգ. snürche, նրգ. schnur, խրիմի գոթ. schnos, անգսք. snoru, հիսլ. snor, հոլլ. snaar, հսլ. snŭcha, սերբ. snàha, ռուս. сноха, լեհ. (փաղաքշական) sneška, բոլորն էլ «նուս». իսկ ալբան. nuse «նշանածուհի» (Pokorny 2, 701, Trautmann 273, Walde 538, Boisacq 674, Ernout-Meillet 656, Kluge 436): Meillet MSL 13, 211 մեր բառի համեմատութիւնից հետևեցնում է թէ հնդևրոպական նախալեզուն ճանաչում էր -օ-բնով իգականներ, որ այժմ միայն յոյնն ու լատինն են պահում։—Հիւբշ. 479։

Նախ Schröder, Thesaur. 58 մեզանից դրաւ լտ. nurus, ՆՀԲ լծ. յն. և լտ. ձևերը։ Ուղիղ մեկնեցին Peterm. 30, 39, Windisch. 23, Böttich. ZDMG 1850, 359, 187, Arica 65, 49, Lag. Urgesch. 864, Müller SWAW 38, 593, Pictet 2, 372, Տէրվ. Նախալ. 114 ևն։ Հիւնք. պրս. նէվ «նոր» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի չին. 女 nü³ «կինը, ամուսինը, weib»։

ՓՈԽ.—Թուշ. ნუ նու, լազ. nusa, nusava. կաբարդին. nəsə «նուս». սրանք ներկայացնում են հնագոյն հայերէնի *նուս ձևը։

*ՆՈՒԱԳ, ի-ա հլ. «երգ, երգի եղանակ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 19. Սեբեր. որից նուագել «նուագարան ածել կամ բերնով երգել» ՍԳր. նուագածու Դատ. ե. 11. նուագայարդար Եւս. քր. նուագարան ՍԳր. Եւս. քր. նուագաւոր Փիլ. Պիտ. քաղցրանուագ Վեցօր. Կոչ. սաղմոսանուագ ՍԳր. Ագաթ. նոգենուագ Յհ. իմ. Արծր. բազմանուագ Սհկ. արմաւ. գեղեցկանուագ Յհ. իմ. ատ. նոր բառեր են նուագաճանճէս, նուագախումբ, ցայգանուագ, նուագային, նուագայնութիւն ևն։

=Միջին պհլ. nivāg «նուագ, երգ, եղանակ» բառից, որի ներկայացուցիչն է մանիք. պհլ. נואג nvag (Salemann. ЗАН 8, 98). հին պհլ. ձևն է *nivāk, որից ծագում են պհլ. [Pahlavi] hunivākīh «երաժշտութիւն» (բուն «բարենուագութիւն»), [Pahlavi] hunivākkar «երաժիշտ», պրս. نوا navā «նուագ, եղանակ, երգ», navāsāz «նուագայարդար», نوایيدن navāyīdan «նուագել, բարձրաձայն հնչել»։

ԳԴ համեմատեց նախ պրս. նէվա ձևի հետ։ ՆՀԲ նուագ «լծ. հլ. աւաչ, պրս. ավազ, նէվա, նէվայի, ճէվա, ճավա», նուագել «պրս. նիվախդէն, նիվազիյտէն»: Lag. Urgesch. 421 պրս. nuvāxtan (արմատը nuvāz) «նուագել, փայփայել, գգուել»։ Justi, Dict. Kurde 376 և Kurd. Gr. 38, 75 պրս. nuvāz, քրդ. lavuž, lavəžk, lauk, lauže «երգ»։—Հիւնք. պրս. նէվա։—Հիւբշ. Arm. Gram. 207 մերժում է պրս. navā ձևի համեմատութիւնը, հայերէնի հետ ձայնական անյարմարութեան պատճառաւ Stachelberg WZKM 17 (1903), 54—55 համեմատում է պհլ. hunivākīh, hunivākkar ձևերի հետ։ Վերջապէս 1908-ին Salemann, Manich. Stud. դնելով մանիք. պհլ. ձևը՝ հաստատում է նուագ բառի իրանեան ծագումը։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნავაგი նովագի «նուագ, եղանակ», ნავაგობა նովագոբա «ուրախութիւն, զուարճութիւն», ნავაგი նոագի «լարաւոր նուագարան»։

ՆՈՒԱԳ (սեռ. -ի) «անգամ, հեղ» ՍԳր. Եփր. դտ. Ագաթ.։

ՆՀԲ լծ. արաբ. vaqt, լտ. vicis, vices, յն. ἅπαξ: Մորթման ZDMG 26, 489 բևեռ. nuki «սկիզբը»։ Հիւնք. էջ 147 կցում է նախորդի հետ՝ նշանակութեանց զարգացման համար համեմատելով եղանակ բառը, որ նշանակում է թէ՛ «երգի եղանակ» և թէ «տարւայ եղանակ»։

*ՆՈՒԱԳ, ի-ա հլ. «զաւաթ, բաժակ, գինու բաժակ» ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. ե. 32. Նոր. որից նուագաւորել «մատռուակել» Թէոդ. կուս.—ըստ ՋԲ նուագ նշանակում է նաև «խում, գինի»։

=Պհլ. գւռ. մի ձևից, որ աւանդուած չէ. բայց նրա հետ հմմտ. պրս. نفاغ nifāγ

կամ nufāγ «մեծ կթղայ գինւոյ, որով ի վախճան բազմականի խրախճանութեան՝ լի գինի ըմպէին», օսս. նուազին «խմել»։

ՆՀԲ նաւակ բառից։ Հիւնք. պրս. nāva «աման գոգաւոր ի ձև նաւու»։ Հիւբշ. Arm. Gram. 207 սխալմամբ կցել է նուագել բային։ Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 200. նոյնը յետոյ Աճառ. Արրտ. 1910, 269։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. nag, nak «խմել»։

ՓՈԽ?—Վրաց. ნოვაგი նովագի «պաշարեղէն», ნოაგი նոագի «համեղ ուտելիք», ხანოვაგო սանովագո «սնունդ, ուտելիք, կերուխում», მენოვაგე մենովագե «միասին խմող, բաժակի ընկեր»։

ՆՈԽԱՋ (յետնաբար ի հլ. ընտիր է յգ. նուազունք) «քիչ, պակաս, սակաւ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4. «Բարակ, նուրբ» Դիոն. ածայ. որից նուազիլ ՍԳր. եզն. նուազեցուցանել ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 3. նուազութիւն ՍԳր. Սեբեր. Եւս. քր. նուազագոյն Յոբ. ժզ. 7. Եզն. Եւս. քր. Ոսկ. մտթ. Սեբեր. նուազական Ոսկ. ես. նուազումն Մծբ. ևն։

ՆՀԲ պրս. niyāz և հյ. նիազ «կարօտ»։ Böttich. Arica 84, 406 vah արմատից, իբր զնդ. nivazaiti «ցած է տանում»։ Հիւնք. պրս. նիյազ: Patrubány SA 2, 34 նի մասնիկով վազել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. نفاض nufāḍ «պարէնը նուազիլ՝ պակասիլ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 450)։ Nyberg, Hilfsb. 2, 245<իրան. *ni-vaza- այն է vaz «տանիլ, քաշել» արմատից, որ ուրիշ հնդևրոպական լեզուների մէջ նաև «կշռել» նշանակութիւնն ունի. ինչ. հբգ. vāga, հիսլ. vág, շվէդ. våg, գերմ. Waage «կշիռ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ջղ. Սլմ. նվազ, Ագլ. նվայզ «նիհար, վտիտ», Ճմ. Տփ. նվազիլ, Մշ. նվազել «նիհարիլ», Մշ. նվըզ-րուզ=Ալշ. նվըժրուկ «նիհար, ճղած» (մարդ, ցորենի հատիկ ևն)։

ՆՈԽԱԹ «հնութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 240։

°ՆՈԽԱԼ «կատուի մլաւել» Յայսմ. «մարդու հառաչելը» Առաք. պտմ. 67. հնչման համաձայն գրուած է նաև նըւալ:

=Բնաձայն բառ. նման բնաձայն ձևեր են արաբ. نعاء nu'ā «կատուի մլաւել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 941), լեթթ. n'auju, n'aut «մլաւել» (Pokorny 2, 323):—Աճ.

Տէրվ. Նախալ. 90 հնխ. nu «գոչել» արմատից, իբր սանս. nu, լիթ. naut, հբգ. niumo «գովեստ, օրհնութիւն»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. Մշ. Վն. նվալ «մլաւել», Երև. Տփ. նվալ «մանկիկի լալ, թնծկալ, հառաչել», Տիգ. նվվալ «մլաւել», Ջղ. նվվալ «հեծել, հառաչել», Կր. նֆալ «հիւանդի տըքալ», Մրղ. մօւալ (ազդուելով մլաւել բայից) «մլաւել», կրկնութեամբ Ալշ. Մշ. Սլմ. նվնըվալ «մլաւել».—Նոր բառեր են նուոց Երև. «լացի ձայն», նվուկ Խրբ. «ճիչ, մանկական աղաղակ», նվնվան «բարակ ձայնով լացող», նվնվուն «մլաւող»։

ՆՈԽԱՂ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «աղօտ, տկար, մեղմ (ձայն, լոյս ևն)» Շիր. Նանայ. Նար. «պակասաւոր, թերի» Եւս. պտմ. Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 35. բ. տիմ. գ. որից նուաղիլ «լոյսը թուլանալ, հանգիլ. 2. թալկանալ, թառամիլ, ուշագնաց լինել, մարիլ» ՍԳր. Եփր. ծն. Ոսկ. ես. Եւս. քր. նուաղեցուցանել Ագաթ. Ոսկ. մտթ. (այս բառերը շատ անգամ շփոթուած են նուազ բառի հետ՝ ղ և զ տառերի նմանութեան պատճառով)։

Հիւնք. հանում է նուագել բայից։ Նման ձևեր են ներկայացնում լիթ. nõvyti «չարչարել, տրորել, վնասել», չեխ. unaviti «յոգնեցնել», ռուս. уныть «տխրել, քաջութիւնը կորցնել, թուլանալ». գոթ. nauþs «կարիք», որոնց նախաձևը Trautmann 201 դնում է nū̆lō «անցնիլ, գունաթափ լինիլ ևն»։

ԳԻՌ.—Երև. Մրղ. նվաղէլ, Ագլ. Տփ. նվա՛ղիլ, Հ. Ղզ. Շշ. նղավէլ «ուշքը գնալ, մարիլ»։ Նոր բառեր են նվաղկոտ Վն. «նուաղիլ, սիրտը խառնուիլ», նվաղկոտ Ղզ. «ընկնաւոր, լուսնոտ», նվաղկոտց Վն. «սրտի նուաղում».—ունինք նաև նվաղել Ակն. «ափսոսալ, աւաղել»։

ՆՈՒԱՃ «ընկճել, տիրել, յաղթահարել, հընազանդեցնել». արմատ առանձին անգործածական, որից նուաճել ՍԳր. Եւս. քր. Ագաթ. նուաճութիւն ՍԳր. Ոսկ. եփես. նուաճումն Փարպ. անճնուաճ Ճառընտ. բազմանուաճ Ճառընտ. նուաճողական (նոր բառ)։

ՆՀԲ նուաստ, նուազ ձևերից։ Windisch. 42 անել բային ցեղակից։ Böttich. Arica 84, 405 պրս. nuvāxtan, nuwāz և զնդ. nivaz բառերի հետ։ Lag. Urgesch. 424 պրս. nuwāstan «կռուել»։ Spiegel, Comm. 2, 511 պրս. nawāštan «աշխատել, ջանալ»։—Հիւնք. նուազ բառից։ Patrubány SA 2, 35 և ՀԱ 1907, 304 փոխառեալ զնդ. ni+vač «խօսել» ձևից։

ՆՈՒԱՍՏ (յետնաբար ի հլ.) «խոնարհ, ցած, ստոր, յետնեալ» Կոր. պտրգ. Նար. Աթ. գրուած է նաւաստ Տիմոթ. կուզ. էջ 330. որից նուաստական Եւագր. նուաստամտել Ոսկ. անոմ. է. նուաստանալ Շար. Փիլ. Խաչանուաստ Ոսկ. յհ. ա. 30. նուաստագոյն Փիլ. Պիտ. նուաստացում (նոր բառ) ևն։

ՆՀԲ «իբր նուազեալ, նուաճեալ կամ նստեալ ի վայր, զնստեալ»։ Windisch. 42 թերևս սանս. anustha բառին ազգակից։ Böttich. Arica 84, 405 և Lag. Urgesch. 419 նուաճել բայի դերբայն է համարում։ Հիւնք. պրս. նիւվիսէնտէ «դպիր» բառից։ Patrubány SA 2, 35 ni բայական մասնիկով սանս. vāstu «բնակավայր»։

ՆՈՒԱՐ, որից նուարխոտ կամ նուարտակ «մի տեսակ խոտ, lepidium, ֆրանս. passerage, արաբ. սարին, պրս. šaytara Գաղիան. Բժշ. Ամիրտ.։

ՆՀԲ Գաղիանոսի մէջ գտնելով սարին =նուարտակ, այդ բառով հասկանում է յն. στρίξ =լատ. strix, որով նուարտակ էլ մեկնում է «ազգ ագռաւու, կամ գռգալոր գիծ կամ խողովակ սեանց»։ Ուրիշ Բժշկարաններ շփոթում են պրս. šaytara «նուարտակ» և šāhtara «անձխոտ», որով և դրած են նուարտակ= անձխոտ. այսպէս նաև ՀԲուս. § 2220 և Տիրացուեան, Contributo § 161 aethionema cristatum DC: Բառի իմաստը վերի ձևով ճշտեց Նորայր ՀԱ 1922, էջ 393։

ՆՈՒԱՐՏԱՆ, ի-ա հլ «ծածկոց» ՍԳր. Ոսկ. եբր. իբ. 552. բառս մեկնուած է հներից՝ «նուարտան, որ է ծածկոյթ մազեղէն» Նխ. եւ. կամ «սեկէ ծածկոց» Մխ. դտ. էջ 245։ Այս բառն է անշուշտ՝ որ Բառ. երեմ. 233 գրում է նուարտակ «որ ծածկել ինչ»։

ՆՀԲ պրս. nuvār «ծոպք վրանի», navard «շուրջ պատիչ», nuvardīdan, navardīdan «պատել»։ Böttich. Arica 84, 405 սանս. nivṛ «ծածկել, շրջապատել», պրս. naward «շրջագնաց»։ Հիւնք. պրս. nuvār «չուան, վրանի ապաւանդակ»։

ՆՈՒԲՈՍ «ցեց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 317, որ գրում է. Ցեց. նուբոսասի (բ տպ. նուբոս ասի).—բայց թերևս պէտք է կարդալ Ցեցն ուբոս ասի, որով վերի բառը կդառնայ ուբոս:

*ՆՈՒԽԵՆԴ, ի-ա հլ. «սուրհանդակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սոկր. 228. «էբարձ և զհարկս պիտոյից երլէճդացն, զորս խաչանց, ջորոց և իշուց. միայն երավարացն պիտոյից թուլացոյց ըսպասաւորել հարկացն». =յն. περιεῖλε δὲ καὶ τὸν δημόσιον τῶν χρειῶν δρόμον (տե՛ս Socrates' Ecclesiastical history, Oxford, 1893, էջ 140). յն. δρόμον թէև հին լեզուով նշանակում է «վազք, արշաւ, ստադիոն», բայց ըստ Sophocles 356 Բիւզ. յն. δημόσιος δρόμος նշ. «public conveyance հանրային փոխադրութիւն»։

=Պրս. نوند navand (նոր հնչումով nävänd կամ nevend) «արագընթաց. 2. արագավազ ձի. 3. ձի. 4. սուրհանդակ»։—Աճ.

*ՆՈՒԷՐ, ի-ա հլ. «ընծայ և տաճարին ընծայուած որևէ բան, երախայրիք պտուղ, նուբար, զոհ, ձօն, զինու բաժակ կամ իբրև Աստուծոյ ձօնելու համար կաթեցրած գինի» ՍԳր. Եւս. քր. որից նուիրել ՍԳր. նուիրակ «բաժակ» Փիլ. եւ. նուիրաբեր Եւ. լզ. 3. նուիրական Յես. զ. 8, 13. Սեբեր. Եւս. քր. Ոսկ. նուիրամատակ Փիլ. լին. նուիրանոց ՍԳր. աննուէր «ամբարիշտ» Հռովմ. ա. 31. Բ. տիմ. գ. 3. դիւանուէր Անան. եկեղ. Նար. բազմա-

նուէր *Կանոն.* մշտանուէր *Նար. Գր. Հր.* նախանուէր *Նար.* փեսայանուէ՞ր *Ոսկ. ես.* նուիրապետութիւն *(նոր բառ) ևն։*

=*Պհլ.* nivēδ *բառն է, որ Աւեստայի պհլ. թարգմանութեան մէջ գործածուած է* nivēδenēm *ձևով՝ զնդ.* nīvaēδayemi *«ձօնեմ, սրբագործեմ, նուիրագործեմ (զոհ կամ աղօթք)» բառի դէմ* (Bartholomae, Altir. Wört. 1318): *Ծագում է* nī- *մասնիկով* vaēd- *«գիտենալ, ճանաչել» բայից. հմմտ. նաև* նուիրակ:—*ԱՃ.*

Brosset JAs. 1834, 383 *պրս.* نویس *որի ինչ լինելը յայտնի չէ։ ՆՀԲ որպէս թէ* նոր իր *կամ* նոր բերf, *լծ. յն.* ἱερός *«սրբազան», պրս.* nōbar *«նորաբեր, երախայրի պտուղ, նուբար»։* Windisch. 42 *և* Lag. Urgesch. 233 պատուէր, նրաւէր *ձևերի հետ* var *արմատից։ Հիւնք. պրս.* navard *«նուէր»։ Ալիշան, Հին հաւ. 450 պրս.* նիւվար *«շւան» և զնդ.* նոնովէր *«կրակին նուիրուած աղօթք»։* Müller WZKM 8, 98 *պրս.* nuvēd *«աւետիս» և զնդ.* niwaēδayēmi *«ծանուցանեմ» բառերի հետ։ Սրա համեմատ Հիւբշ.* Pers. Stud. 103 *և* Arm. Gram. 207 *կասկածով կապում է* նուէր՝ *պհլ.* *nivēδ *ձևի հետ, իբր զնդ.* nivaēδayēmi *«ծանուցանեմ»։ Նկատենք սակայն, որ պհլ.* nivēδ *գործածուած է «վարձ» իմաստով՝ զնդ.* vyam *հոմանիշ ձևի դէմ* (Bartholomae, Altir. Wört. 1476). *բայց ո՛չ պհլ.* nivēδ *«վարձ» և ոչ էլ զնդ.* nivaēδayēmi *«ծանուցանեմ» կարող են տալ հյ.* նուէր *«ձօն»։ Վերջին զնդ. ձևի հյ. համապատասխանն է* նուիրակ: *Այս պատճառով բոլորովին տեղին է Հիւբշմանի կասկածը, քանի չէր գտնուած իրանեանց մէջ «ձօն» իմաստը, ինչպէս ցոյց տուինք վերը։ — Սանտալճեան,* L'idiome 11 *բևեռ.* nuri: *Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 426* նոր-բեր *ձևից, ակնարկելով Նոր Տարւոյ առթիւ կառավարիչների թագաւորին բերած մատուցած տուրքերը։ Ցնտգլեան ՀԱ 1926, 489 պհլ.* nvar *բառից, որ գտնում է* aspānvar *անծանօթ բառի մէջ և որ թարգմանում է «ձիազոհ»։ Սրան հակառակ է Ադոնց ՀԱ 1927, 405։*

ԳԻՌ.—Երև. Մշ. նվէր, *Սլմ.* նվէրf[1].—*նոյն բառն է նաև* նուէրf *Ակն. «չար աչքից, աչքից, հիւանդութիւններից ազատուելու համար եղած բոլոր կախարդական միջոցները. 2. մկրատ՝ որ երախային լոգցնելու ժամանակ ջրի մէջ են գցում կամ տղացկանը իր գօտու մէջ է կրում 40 օր»։*

ՆՈՒԻԿ *կամ* ՆՈՒԻՃ *«շաւաշարին բոյսը. լտ.* arum dracunculus» *Բժշ. գրուած է նաև* նվիկ:

ՆՀԲ պրս. նիվիշք, նէշէ *«գրեալ, նկարէն»։ ՀԲուս. § 2204 արմատը դնում է* նիւ, *իսկ § 2221 «հարազատ հայ անուն լսուի, թէև չէ հեռի արաբ.* لوف lūf *«նուիճ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 292 պրս.* نویچ navīč *«բաղեղ, պատատուկ», որ սակայն իմաստով համապատասխան չէ և երկրորդ չի բացատրում* նուիկ *ձևը։*

ԳԻՌ.—Երև. Մկ. Վն. նվիկ, *Ալշ. Մշ. Սեբ.* նվիգ, *ՋԹ.* նը՝վը՝գ, *Ակն.* լվիշ, *Ասլ.* լվիշ, լվիժ, *Խրբ.* լվինջ, *Պրտ.* լվիջ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიუკა նիուկա *«մի տեսակ բոյս» (ա տպ. մեկնուած է* pied-de-nau, *բ. տպ. էջ 984 ռուս.* «аронава борода, образки. *2. վայրի գազար»), քրդ.* niwik «poirée, folia betae» (Justi, Dict. Kurde 428), *Թրք. գւռ. Եւդ.* نیویك nivig *(Ցուշարձան 330 բ), Ակն.* lvij *«նուիկ»։*

*ՆՈՒԻՐԱԿ, ի–ա *հլ. «պալատական յատուկ պաշտօնեայ՝ որ արքունիք կանչուած անձերին առաջնորդում էր թագաւորի առաջ. 2. թագաւորի կամ իշխանի առաջից գնացող պաշտօնատար՝ որ նրա գալուստն է յայտարարում և ճանապարհ բաց անում» Գծ. ժզ. 35, 38. Ոսկ. ես. 439 (Առաջի իշխանաց յորժամ սպասաւորն երթայցէ, կարապետք և նուիրակք և քարոզք մեծաձայն առաջի կարդայցեն). Վեցօր. 86 (Աստի անտի նուիրակք հպարտացեալք ամբարհաւաճեալք ստիպեն ճեպեն, զխառնաղանճ ամբոխն ի բաց պարզեն). Եփր. բ. 284. Լաբուբ. 30. Բուզ. 221. Գիրք Թղ. 90. Փարպ. Եղիշ. ը. էջ 156 (Ձեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս և ոչ*

կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա). Մամիկ. էջ 25 (Վահան կոչեաց ըզ-նուիրակն և ասէ. Ո՛րթ կոչեա՛ զայս անուն իշխան). Անկ. գիրք նոր կտ. 58 (նոյնը մի քիչ ցած կոչւում է նուիրակ). «նոյն պաշտօնը կատարող եկեղեցական՝ կաթուղիկոսի մօտ» Օրբել. (Կաթողիկոսն Անանիա կոչէր նուիրակօք զՅակոբ և զՍահակ. Յուղարկէ նուիրակ... զՍտեփաննոս վարդապետ... հրաւիրական նամակօք) Հրոր. էմինի, էջ 201 և 321. «պտղի և եկեղեցական տուրքերը հաւաքելու համար կաթուղիկոսի կողմից ուրիշ երկիր կամ քաղաք ուղարկուած կրօնաւոր» (նոր բառ). որից նուիրակապետ Բուզ. 128. Պիոն 389. Յայսմ. Ճառընտ. (սխալ գրչութեամբ նուիրապետ Ուռհ. Ճառընտ. նուիրապետական Դիոն. երկն.)։

=Պհլ. *nivēδak ձևից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. զնդ. nivaēδayemi «ծանուցանեմ» և պրս. نوید nuvīd «աւետիք, լուր». կազմուած են ni- մասնիկով vid=զնդ. vaēd- «գիտել, ճանաչել, հասկանալ» արմատից.— ըստ այսմ նուիրակ բուն նշանակում է «ծանուցիչ, ազդարարող, յայտարարող», որ և ճշտիւ համապատասխանում է բառի իսկական նշանակութեան։ Նոյն vid—vaēd «գիտել» արմատից paiti->pat- և fra- մասնիկներով կազմուած ձևեր են զնդ. paiti-vaēδayemi «ծանուցանեմ», fravaēδ- «նկատել», որոնց պհլ. ձևից փոխառեալ են հյ. պատուէր, պատուիրել, հրաւէր, հրաւիրակ, հրաւիրել: Այս բոլորի նախնական և հիմնական գաղափարն է «իմացնել, գիտցնել, ծանուցանել». այսպէս պատուիրել ո՛չ թէ «խրատել» է, այլ անելիքը նախապէս իմացնել, հրաւէրը ո՛չ թէ «կոչ» է, այլ «հանդէսը ծանուցանել» և հրաւիրակը այն անձն է՝ որ հանդէսի մասին յայտարարում կամ ծանուցում է հրաւիրեալ անձին։ Նոյն իսկ նուիրել (որ այս արմատից է դարձեալ. տե՛ս նուէր), բուն իմաստով «աստուածներին մի բան ձօնել», ո՛չ թէ «պարգևել» իմաստով է, այլ «քուրմի կողմից ծանուցում տալ ժողովուրդին՝ ընծայ բերուած իրի մասին» և նուիրագործել (կամ սրբագործել)՝ նշանակում է «սրբազնագործեալ անձի կամ իրի մասին» բարձրից ցած (ni-) ժողովրդին յայտարարել կամ ծանուցանել»։ Այնուհետև աստուածներին միայն յատուկ նուէրը, իր սրբազան իմաստը կորցնելով, դարձել է հասարակ ընծայ ամէն մարդու համար, ինչպէս եղել է նաև ձօն բառը։—Աճ.

ՆՀԲ արաբ. և պրս. նէֆէր, նէֆէրաք (իմա՛ արաբ. نفر nafar «անձ, անհատ, զինուոր»), իբր «զինուոր սուսկական՝ հրամանակատար են»։ Պատկ. Матер. для арм. слов. II 20 ընդունում է արաբ. բառի համեմատութիւնը և հասկանում է «գլխավոր կոմիսար»։ Ակինեան ՀԱ 1910, 9 տալով բառիս համար բազմաթիւ վկայութիւններ, մեկնում է «արքայի անձնապահ, բարապան»։ Վերի ձևով մեկնեց ու բացատրեց Աճառ. ՀԱ 1910, 119։ Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 426 -ակ մասնիկով նուէր բառից, որ կցում է պրս. nūbār կամ naubar «նախախայրիք» բառին։

ԳԻՌ.—Մշ. նվիրագ «վանքի կողմից պտղի հաւաքող կրօնաւորը»։

ՆՈՒԽ «վարդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 240։ Նոյն բառն է Քաջունի, հտ. Գ. էջ 181 նուխ «վարդ»!

*ՆՈՒԿԻ տե՛ս Ունկի, որի ասորական ձևից է փոխառեալ։

*ՆՈՒԿՐԱՅ «աման՝ որի մէջ դեղորայք են եփում» Մխ. բժշ. 148 (երկիցս)։

=Արաբ. نقرة nuqra «գետնի վրայ կամ քարերի մէջ ծակ կամ կլորակ փոս՝ ուր ջուր է հաւաքւում. 2. գլխի ետևի փոսը. 3. աչքի փոսը, ակնակապիճ. 4. սրբան. 5. այն փոսիկը՝ որի մէջ թռչունը ձուն է ածում» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 131)։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 422։

ՆՈՒՄԱՅ «կիտրոն կամ նարինջ». ունի միայն ՀԲուս. § 2224՝ առնելով Թովմա Վ. Կիլիկեցուց. որից նումայի «լիմոնենի կամ նարընջենի» Վստկ. 42, 143. Աղթամ. Հրոր. Կոստ. 63.—Քաջունի, հտ. Գ. 182 համարում է mandarine, իսկ ԳԲ «անուշ լիմոն», որ իբրօք լիմոնի և նարինջի մէջտեղն է։

—ՆՈՒՄԽՃԱՆԱԿ «նախագլուխ, նախիշխան, նախարար» Հին բռ.=Բառ. երեմ. 240։

=Նոյն ընդ համեմատէ, որ տե՛ս վերը—Աճ.

ՆՀԲ «թերևս յն. նոմի՛զօն «օրէնքըսդիր» և նոմի՛զմէնօս «երևելի ոք»։

*ՆՈՒՄԷՐ «գունդ զորաց». Նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գործածում է Վարք սեղբ. 714. «Առեալ նումէրս ոչ սակաւս, սպառազինի հակառակ Բիւզանդացւոցն և քախեալ ընդ նոսա, կորոյս նումէրս վեց. և դարձեալ խառնեալ ընդ նոսա, կորոյս նումէրս երիս»։ Հմմտ. նաև Ոսկ. գծ. էջ 192 «է գունդս այս զոր այժմիկ նումերովն կոչեն, այսինքն է թիւ դասութեանն»։

=Յն. νούμερος, τὸ νούμερον «գունդ զորաց», որ փոխառեալ է լտ. numerus «թիւ», յգ. numeri «գունդ զորաց» բառից (Sophocles 786 բ)։

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան, Հրատ. Սոկրատի, էջ 714։

*ՆՈՒՄԻԶՄԱՏԱՅ «ընթացիկ դրամ» Մագ. Թղ. 202 (ըստ ՆՀԲ և ԱԲ նումիզմադայ՝ որ յետին տառադարձութեամբ է)։

=Յն. νομίσματα, որ յոգնակի ձևն է νόμισμα «դրամ, ընթացիկ դրամ» բառի. ծագումը տե՛ս նոմիսմայ, նոմոս։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՆՈՒՆՈՒՖԱՐ (որ և նոնուֆար, նոնոփար, նոնոֆար, նունաֆար, նինոֆար, նիլուֆար, լիլուֆար, լիլոփար) «ջրային շուշան, լտ. nymphaea» Մխ. բժշ. Վրդն. երգ. Բժշ. Վստկ. էջ 174. Կոստ. երզն. 112. Հայերէն հոմանիշն է նարանամատն ՀԲուս. § 1655։

=Արաբ. نينوفر nīnūfar, որ և արաբ. պրս. nīlūfar, nīlūbar, līlūpal, līlūfar, līlūpar, nīlūbal, nīlūfal, nūfar են. սրանցից են փոխառեալ նաև Թրք. لوفر lufar (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 130), Նյն. νενούφαρ, νουφάρα, ասոր. nīrōpal, ռամ. nenufer, nufar, nufer, ռոս. nenufarŭ, ֆրանս. սպան. իտալ. nenufar են. բոլորի աղբիւրն է հնդ. nīlotpala, որ է սանս. नीलोत्पल nīlotpala «կապոյտ նունուֆար, nymphaea cyanea Roxb.», որ կազմւած է nīla «կապոյտ»+utpala «նունուֆար» բառերից (Böhtlingk I, 899 և IV 295):—Հիւբշ. 279։

ՀՀԲ բառ այլազգական։ ԳԴ պրս. նիյրուֆէր: ՆՀԲ ամկ. նիլուֆէր, նիյլուպէր, ճօլիֆէր: Բոյսի ծագման և բառի մեկնութեան վրայ տե՛ս Teza, Թրգմ. Բազմ. 18. 212։ Վերջին անգամ Seidel, Մխ. Հեր. § 48։

ԳԻՐ.—Ախց. Մշ. նունուֆար:

ՆՈՒՇ (յետնաբար սեռ. նշի) «նուշ, բադամ» Ագաթ. Երզն. մատթ. «վայրի կաղին» Գաղիան. որից նշի ժղ. ժբ. 5. կամ նշենի Ոսկիփ. նշուտ Վրդն. ծն. նշաձէթ Մխ. բժշ. նշատերև Ոսկ. մ. բ. 24։

ՆՀԲ լտ. nux «ընկոյզ» և վրաց. նուշի «տե՛ս ընկոյզ և նշի բառերի տակ)։ Lag. Arm. Stud. § 1654 եբր. לוז lūz, արամ. lūzā, արաբ. لوز lauz, եթովպ. ሎዝ lawz «նուշ, նշենի»։ Canini, Et. étym. 29 և Հիւբ. լտ. nux, nucis «ընկոյզ» բառի հետ։ (Այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև լտ. nux, ինչպէս նաև գերմ. Nuss, հբգ. hnuz, հիսլ. hnot, անգսք. hnutu, միռ. cnū, կիմր. cnewon հոմանիշները ծագում են *knu, knud նախաձևից, որ չի կարող տալ հյ. նուշ. տե՛ս Pokorny 1, 391, Vendryes MSL 21, 41): Մառ, Яз. и Лит. I. 235 վրաց. նուշի և արաբ. lūz, լտ. nux են։

ԳԻՐ.—Ալշ. Խրբ. ՀՃ. Մկ. Մշ. Ջղ. Վն. Տիգ. Տփ. նուշ, Մրղ. Սլմ. նիւշ, Սվեդ. նէօշ «նուշ», իսկ Երև. նուշ գործածւում է իբր ած. «անուշ, քաղցր» իմաստով՝ միայն կորիզի համար (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան. 506)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნუში նուշի, Թուշ. ნუშ նուշ, ուտ. nuš «նուշ», որից վրաց. նուշիս զեթի «նշաձէթ»։

ՆՈՒՌՆ, ն հլ. (նռան, նռունք, նռանց, յետնաբար նաև նռնունք) «նուռ պտուղը. punica granatum L.» ՍԳր. որից նռնենի «նռան ծառ» ՍԳր. Վեցօր. 92. «նռան ծառի փայտ» Յայսմ. նռնաձև ՍԳր. Փիլ. քհ.։

Հներից Մագ. Թղ. 131 բաժանելով պրս. anār հոմանիշից՝ ստուգաբանում է հյ. կուռն «խիտ» բառով. «Պարսկական է անունն անար, ի հրապաշտութեանն պատուեալ յատրուշանին յորջորջեալ,

յորմէ անարն կոչեցեալ սակս որակութեանն հրակերտ, կարմրահատ և հրահատ։ (Ուրեմն Մագ. պրս. anār «նուռ» բառը համարում է nār «կրակ» բառից, որ սակայն արաբերէն է և նրա հետ գործ չունի)։ Իսկ ստուգաբանեալ նուռնըդ ներմակագրեալն նուռն կուռն, յոգնախումբ և միահամուռն ի միասին բաղկացութեան բազմահատեայ հարըստութեամբ իբրու կուռն փոխադրեալ նոյն ներառասութեան (ուզում է ասել ն տառը ներս է առնուած)։ Զի կուռն իբրու բազում գտեալ այս ի գիր՝ փիւրն ի պէ, և կենն ի գիմ կամ ի քէ, հիմն ի խէ յոչն ուղղախօսելոյ»։—Նորերից ԳԴ, ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 819, Btrg. bktr. Lex. 21 կցում են պրս. نار nār բառին․ (Այս բառը՝ որի հինն է պրս. انار anār, պհլ. anār, և որից փոխառեալ են քրդ. enār, henār, hinar, զազա. hənār, արևել. թրք. انار anar, օսմ. nar, բուլգ. սերբ. nar, գնչ. k'inar համանիշները, ինկապէս գործ չունի հայերէնի հետ, որովհետև ձայնական օրէնքները թոյլ չեն տալիս ո՛չ հայերէնը իրանականից փոխառեալ դնելու և ոչ էլ երկուսը միասին ցեղակից համարելու (ըստ Հիւբշ. Arm. Gram. 207):

ԳԻՌ.—Ջղ. նուռն, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Շմ. նօ՛ռնը, Տփ. նո՛ւռը, Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Կր. Խրբ. Մկ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տիգ. նուռ, Հճ. նուր, Սվեդ. նօռ, Ասլ. նիւռի (սեռ. նիւռիի), Ննխ. (թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ) նառ: Նոր բառեր են նռաճատ, նըռնաճատ, նռնի, նռնիկ:

ՆՈՒՍ (ռ հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ուս, կռնակ, մանաւանդ ձիու գաւակ» Ոսկ. մ. ա. 8. Մամբր. բ տպ. 63. Սհկ. կթ. արմաւ. էջ 186. աւելի սովորական է նիւս Եղիշ. գ. էջ 59. Սեբ. 39. Կաղնկտ. Արծր. էջ 132, որից նիւսկեղք «կողով» ՋԲ, Քաջունի. հտ. Գ. 179 cacolet, ԳԲ «կաշիէ պայուսակ»։

ՆՀԲ նոյն ընդ ուս, լծ. յն. νῶτος, νῶτον: Հիւն․. էջ 30 նուս համարում է յգ. հյց. և ուղղականը դնելով նու, հանում է նու «հարս» բառից։ (Ինկապէս որ բառս գրեթէ միշտ ի նիւս ձևով գործածուած լինելով, կարող է այսպիսի կասկածի տեղիք տալ։ Սակայն կայ Արծր. «յայս նիշ նիւս կեղթում», որ ցոյց է տալիս թէ բառը յոգնակի չէ և եզ. ուղ. ձևն է նիւս): Scheftelowitz BB 29, 46 սանս. snu, sānu «անասունների մէջքը, կըռնակը»։

ՆՈՒՍԻԽՈՒՆԱՐՏ «միջօրէական». ունին միայն ԱԲ և Նորայր, Բառ. ֆրանս. 802 բ։

ԱԲ դնում է պրս.։

***ՆՈՒՍԽԱՅ** «օրինակ. 2. դեղագիր, դեղատոմս» Մխ. բժշ. 144. որից նուսխային «գաղափար, նախագիծ օրինակ, գրուածք» Շնորհ. տղ. յար. նուսխայապէս Շնորհ. չափ. 340. նուսխայօրէն Նար. տաղ. 465։

=Արաբ. نسخة nusxa «օրինակ, ընդօրինակութիւն. 2. հմայեակ, կախարդական պահպանակ», որից փոխառեալ են նոյնպէս արևել. թրք. nusxah «օրինակ, մօդէլ», ումկ. մուսխա «հմայեակ», քրդ. nusxe «հմայեակ»։—Հիւբշ. 272։

Նախ ՀՀԲ բառ արաբ։ ԳԴ արաբ. նուսխէ: ՆՀԲ արաբ. նիւսխէ, նիւսխէք, նէսխ: Ուղիղ մեկնեց նաև Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 662:

***ՆՈՒՐ** «լոյս» Նոր վկ. էջ 58 (ԺԲ դարից). (Զի՞նչ է նուրն այն, այսինքն լոյս, որ էջ ի վերայ նորա). Կոստ. երզն. 176 (Քու տեսդ աչերուս իմ նուր)։

=Արաբ. نور nūr «լոյս»։—ԱՃ.

Տե՛ս Նոր վկայք, էջ 791։

+**ՆՈՒՐԲ**, ի հլ. (յետնաբար նաև ռ հլ.) «բարակ, թեթև, անգայտ» Իմ. է. 12, 23. Եզն. «նեղ (փողոց, ճանապարհ)» Շիր խոսր. Սարգ. յուդ. «tenuis» (բաղաձայնի տեսակ. որ և լերկ, որ է «պարզ խուլ») Թր. քեր. «խորին՝ դժուարիմաց ոճով» Ոսկ. յհ. ա. 26. որից նրբել Ոսկ. ա. տիմ. նրբափողոց Վեցօր. 135=նրբուղի Վրդ. երգ. Տօնակ. նրբագոյն Եզն. Կորիւն. նրբաճայեաց Եւագր. նրբաւարտ Ոսկ. փիլիպ. նրբաձայն Եղ. դ. 10. զ. 30, Ոսկ. մ. գ. 3 (ըստ ՀԱ 1913, 301).—Նոր բառեր են նրբամիտ, նրբանկատ, նրբանկատութիւն, նրբիմաստ, նրբանցք, նրբագեղ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. snōbhri ձևից, որ կազմուած է -ri մասնիկով՝ պարզական snēbh արմատի միջին ձայնդարձից. հմմտ. դան. snoever «նեղ (ճանապարհ, դուռ, զգեստ), նուրբ, բարակ (օրիորդ)», snoever sti «նրբափողոց», հշվէդ. snoevr «նեղ», նշվէդ. snäf «նեղ, սեղմ», նորվեգ. snoevr «նեղ, նրբին, ճկուն, սեղմ, ճղճիմ», հիսլ. snoefr «նեղ (զգեստ)». այս բոլորը գալիս են հնխ. snēbhri, snōbhri ձևերից և կատարելապէս համաձայն են մեր բառի հետ. կան և սրանց առանց s-ի ձևերը. ինչ. հշվէդ. noēver, հիսլ. nœfr, որոնց հետ միացնում են նաև գերմ. nuofer, nuober «առոյգ, թարմ» (Pokorny 2, 698): Ձևի համար հմմտ. հյ. սուրբ=սանս. çubhra-:

Klaproth, As. pol. 100 օսս. nareg: Lag. Urgesch. 295 և Müller SWAW 46, 465 պրս. narm «մեղմ»: Այս մեկնութիւնը մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1656: Հիւնք. յն. νεβρός «ձագ, կորիւն»: Patrubány SA 2, 31 և 288 յն. νέφος «ամպ, մութ», լտ. imber «տարափ» բառերի հետ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 64—65:—Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. narin, թունգուզ. narxon, թրք. օսմ. narin «նուրբ»: Persson IF 35, 206—208 դընում է հնխ. snerp, snerb «քաշուիլ, ամփոփուիլ, կծկուիլ» արմատից, իբր հբգ. snerfan, մբգ. snerfen, գերմ. schnurfen, schnurfeln, որ և զնդ. narəp «լուանիպակասիլը». սրանց պարզականն է հնխ. sner-, որից ունինք անգսք. nearu «նեղ». շվէդ. nōr «մանկիկ», լեթթ. nārs, nāre «ճարմանդ», գերմ. schnurren «սեղմուիլ, կուչ գալ», այլ աճականով՝ հնխ. snerk-, snerg-, որից հգերմ. snerhan, յն. νάρκη, հյ. ներգեւիլ: Pokorny 2, 698 ընդունում է ուղիղ մեկնութիւնը, իսկ 2, 701, առանց անդրադառնալու նախորդին, ընդունում է Persson-ի այս մեկնութիւնը (միայն սխալմամբ հյ. նուրբ բառի տեղ գրում է սներբ!): Այս երկու մեկնութիւններից նախընտրելի էր բնականաբար առաջինը՝ ըստ նշանակութեան, մանաւանդ որ երկրորդից ունինք արդէն ներգեւիլ:

ԳԻՌ.—Սվեդ. նէօրփ «նեղ (ճանապարհ, ժապաւէն ևն)»:

ՆՈՓԻԱՁ «մի չար դև» Ախտարք. ունի միայն Ալիշան, Հին հաւ. 215:

Նոքողար տե՛ս Սքողար:

*ՆՊԱՍՏ (յետնաբար ի հլ.) «օգնութիւն օժանդակութիւն» Ես. խա. 70. Գծ. ժը. 27. Կոչ. Եւս. քր. Մծբ. Ոսկ. որից նպաստամատոյց Կորիւն. Կոչ. նպաստութիւն Կորիւն. նպաստաւոր Իմ. ե. 8. Եւագր. նպաստաւորութիւն ՍԳր. նպաստել Փարպ. աննպաստ, բարենպաստ (նոր բառեր) ևն:

=Հպրս. *ni-upastā «նպաստ» բառից, որ կազմուած է ni- և upa- մասնիկներով՝ sta- «կենալ, կալ» արմատից. իրանական գրականության մէջ աւանդուած չէ *ni-upasta ձևը, բայց ունինք զնդ. [illegible] upastā «օգնութիւն, նպաստ, օգուտ» [illegible] upastābara «նպաստամատոյց, օգտակար, նպաստաբեր» (Bartholomae, Altir. Wört. 398 կարդում է upaštābara և թողնում առանց բացատրութեան. իմաստը անյայտ). հպրս. upastā «օգնութիւն, նպաստ». հին պարսկական բևեռագրութեանց մէջ յաճախակի գործածուած մի բանաձև է

[illegible]

[illegible] Auramazdā- maiy upastām abara «Արամազդ ինձ նպաստ բերեր». հմմտ. նաև ապաստան, որ պատկանում է նոյն արմատին:—Հիւբշ.

ՆՀԲ լծ. ապաստան և նուպ աստ. իսկ պրս. նէվաստէն, նէվաշտէն «ջանալ ճգնիլ»: Եւրոպա 1849, 200 հպրս. upastā «նպաստ» բառի հետ: Müller SWAW 66, 275 հպրս. upastā, զնդ. upasta՝ աճած ni- մասնիկով: Lag. Ges. Abhd. 228 յն. ὀπαστόν «ընկերանալ»: Նոյն Arm. Stud. § 1657 չի ընդունում Müller-ի մեկնութիւնը՝ առարկելով թէ ni- և upa- միասին չէին կարող կցուիլ և թէ niu չի՛ կարող տալ ն: Հիւնք. ապաստան բառից: Müller-ից անկախաբար վերի մեկնութիւնը տուաւ Աճառ. Բազմ. 1897,

170. Նոյնը խօսեց նաև Արևելագիտաց ԺԱ համաժողովին՝ Պարիզ (ՀԱ 1897, 310 և 316), ուր և նախագահ Հիւբշ. տուաւ իր հաւանութիւնը (անձնական)։

ՆՊԱՍՏԿՈՒԹԻՒՆ «պատրիկութեան աստիճանը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. 23. «Մինչ տակաւին ի տարերս էր անթիպատութեանն նպաստկութեան»։ Նոյն անձի մասին խօսելով Մագ. էջ 82 գրում է, «Ի խոնարհագոյն աշտիճանէ անթիպատ պատրկութեամբ», որից երևում է որ նպաստկութիւն բառի հոմանիշն է «պատրըկութիւն»։

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 199. այսպէս է ընդունում նաև Կոստանեան, հրտ. Մագ. թղ. էջ 330։

ՆՊԱՍՏԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «նշան առնելու տեղ, նետի նշաւակ» Ողբ. գ. 22. Իմ. ե. 12, 22. «մտադրած բանը» Լմբ. Բրս. հց. «նախագաղափար, օրինակ» Նար. կուս. Լմբ. յայտ. «յաղթանակ, յաղթութեան մրցանակ» Ագաթ. Մծբ. որից նպատակել Զքր. կթ. նպատակաւոր, աննպատակ, աննպատակայարմար, բարենպատակ, նպատակայարմար, նպատակակէտ են։

Lag. Ges. Abhd. 66 սանս. ni-pāta-։ Այս բառը նշանակում է «ընկնել, առաջն ընկնել, ծնրադրել, վրան վազել, յարձակիլ» են. այս իմաստները համաձայն չեն մեր բառի իմաստին, թէև երկու ձևերը իրար համապատասխան են ձայնապէս։ Այս պատճառով Lag. Arm. Stud. § 1659 և Հիւբշ. 207 մերժում են։ Մեր բառն իրանեան փոխառութեան երևոյթն ունի և ենթադրում է պհլ. *ni-pātak ձև, որ սակայն այլուստ չի աւանդուած։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 292 զնդ. nivat «արձակել, նետ» +պրս. gāh «տեղ»։

ՆՊԱՍՏԵԼ. անստոյգ բառ. տե՛ս փառկեալ։

ՆՊԱՐ «պարէն, ուտելիք» Պիտ. որ և նպարակ՝ նոյն նշ. Երեմ. խ. 5. Եւս. պատմ. 158. (երկուսն էլ ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան). որից նպարակաւոր Տն. խե. 23. նպարակել Փարպ. կր. նպարակեալ Վկ. արև. էջ 46 («Մերքն համեստութեամբ նըպարակեալք». այսպէս ունի նոր տպ. մինչ Սոփերք Ի. 98 նպատակեալ, որ վերի ձևով ուղղել էր Նորայր, Բառաք. էջ 54). նոր բառեր են նպարեղէն, նպարավաճառ։

ՆՀԲ պարէն նուիրեալ։ Lag. Urgesch. 283 և Müller WZKM 10, 277 par արմատից ni մասնիկով, ինչպէս համ-բար՝ նոյն արմատից sam մասնիկով։ Հիւբ. և Գազանճեան, Արև. մամուլ 1902, 77 նի- մասնիկով պարէն բառից։ Հիւբշ. 513 յիշում է կասկածով Müller-ի մեկնութիւնը։ ԳԲ պհլ. նիպար (!)։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 426 նուէր բառի հետ, իսկ Արիահայ բռ. 102 պրս. nau «նոր»+ بار bār «պտուղ»։

ՆՊԵՐՏ «հպարտ, ամբարտաւան». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 217. «Անձնահաճ կամօք ըստ նպերտ բարուց Հայաստանեացն». (սրա դէմ հրտր. Շահն. Ա. 410 ունի բիրտ, որ նպերտ բառի մեկնութիւնն է). սրանից է առնում նաև Ոսկիփ., որից նպերտական՝ նոյն. նշ. Ոսկիփ.։—Երկրորդ անգամ գտնում եմ այս բառը Օրբել. հրտր. էմ. էջ 147. «Ըստ նպերտ բարուց ոմանց, որպէս թէ ճգնազգեաց և անապատասէր գոլով, կուսութիւն աչաց և ականջաց խոկացեալ՝ պատշաճ համարեցան բնակել ի վանս». այստեղ բառս «խոնարհ, պարկեշտ» նշանակութիւնն ունի։ —Ո՞րն է ստոյգ։

Յ. Արշէգ ՀԱ 1896, 268 հպարտ բառից ն մասնիկով։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 292 պրս. نبرد nabard «արի, խրոխտ, սէգ, կռիւ, պատերազմ»։

Նոապ տե՛ս Նսապ։

Նոճէս տե՛ս Նարճիս։

ՆՈՆԷՍ «խաշխաշ, մեկոն» Մեկն. գր. Նիւս. ունի միայն ՀԲուս. § 2231։

ՆՈՆԻԾ կամ ՆՈՒՆԾ «մի տեսակ ուտելի բանջարեղէն» Բժշ. Կամրկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 2234, որ և ածանցեալ ձևով նոընճխոտ Կամրկպ. որ ՀԲուս. § 3372 սխալմամբ գրում է նարինջխոտ (տե՛ս Նորայր ՀԱ 1923, էջ 157)։

ԳԻՒ.—Ախք. նոճին «մի տեսակ բանջար,

որ տհաս ժամանակ ժողովում են և խլով, կաթով ու շաքարով ուտում»։

ՆՍԱՊ «կաշի յղկելու գործիք». ունի միայն Rivola-յի բառգիրքը, որից առնելով Քաջունի, հտ. Գ. 182 և ԳԲ. (վերջինը գրում է սըխալմամբ նոապ)։

Նսեհ տե՛ս Նսիհ։

+**ՆՍԵՄ** (յետնաբար ի-ա հլ.) «աղօտ, մըթին» Վրք. հց. Ոսկիփ. Երզն. մտթ. «մթութիւն, խաւար» Խոր. Շնորհ. յուդ. Սարկ. պտմ. որից նսեմանալ «մթնել, գիշեր դառնալ» Միք. գ. 6. Ցհ. զ. 17. նսեմացուցանել Զքր. կթ. Ղևոնդ. Շար. նսեմական Ցհ. կթ. ևն։—Այս բառի համար ՆՀԲ ո՛չ մի ընտիր վկայութիւն չի տալիս. բայց Միք. գ. 6, Ցհ. զ. 17 գործածուած գտնելով՝ բառիս ոսկեդարեան գոյութեան համար կասկած չի մընում։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. k'ema- ձևից, որի վրայ աւելացել է ni- նախամասնիկը. ժառանգներից հմմտ. սանս. श्याम çyāmá- «սև, մթնագոյն», որ և श्यामक çyāmaka- «նոյն նշ.», լիթ. šĕmas, šĕmas «գորշ մոխրագոյն կամ գորշ կապտագոյն» (եզան համար սուած), թերևս նաև լտ. cīmex «մլուկ, փայտոջիլ» (իբր *cīmoqs «*գորշատեսիլ»), յն. Κίμων (յատուկ անուն, իբր «Սևակ»)։ Նոյն արմատին է պատկանում նաև սեաւ բառը, որի համազօրները տե՛ս անդ (Trautmann 306, Boisacq 456, Walde 160):—Աճ.

ՆՀԲ իբր արմատ նշմարի, նշմարելոյ. նաև պրս. nas, nasar «հովանի, շուք»։ Lag. Urgesch. 1018 սանս. niç «գիշեր» բառի հետ։ Müller SWAW 66, 275 և Տէրվ. Նախալ. 39 ծան. իբր ni- մասնիկով *սեմ ձևից, որի հետ հմմտ. սանս. çyāma, զնդ. syāva, պրս. siyāh «սեաւ, մութ»։ Հիւնք. պրս. նիզէմ, նիզմ, նիժմ (իմա՛ نزم nazam, نژم nažam) «գիշերային մթութիւն, խաւար»։ Մէնէվիշեան, Արդի լեզուագ. էջ 60 ուգրո-ֆինն. sam «սևանալ», samia «պղտոր», sumea «մթին, մութ» բառերի հետ։ Գաղանճեան, Արև. մամուլ 1902, 77 նի+սեաւ: Müller-ի համեմատութիւնը սանս. բառի հետ՝ ուշադրութեան չէր առնուած մինչև այժմ, քանի չէր հաստատուած կապակցութիւնը սանս. բառի և միւս հնդևրոպական ձևերի միջև. այժմ որ այս կապակցութիւնը հաստատուած է, նոյն հիման վրայ հայերէն բառը դառնում է բնիկ (ե ձայնաւորի պատճառաւ) և կապւում է միւսների հետ։

ՆՍԵՐՏ «թոյլ, կակուղ». ունի միայն ՓԲ. անստոյգ բառ. պէտք չէ՞ արդեօք յասկանալ ան-սերտ «ո՛չ սերտ»։

ՆՍԻՀ «բախտ բանալը, հմայութիւն», այս իմաստը յայտնի կերպով երևում է Ոսկ. ա. տիմ. էջ 28 դրուած հոմանիշների շարքից. «Զճակատագիրն՝ զոր ասեն և զխտիրս և զհմայս, զկիւս և զնսիհս»։ Նոյն բառը նսեհ ձևով մէկ անգամ էլ ունի Պիտ. «Ահա զմեծագոյն խոհականութեան բերեն իմն յինքեանս նսեհ», սրանից է կազմուած գեղեցկանսիհ, որ նոյնպէս մէկ անգամ գործածում է Պիտ. «Որ այսքանում գեղեցկանսիհ և վայելուչ կարգի զհակառակն փութացաւ հաստուցանել խախտումն»։ Հին բռ. մեկնում է նսիհ «բախտ բարի», Բառ. երեմ. էջ 241 նսիր! «բախտ բարի կամ շնորհ». Նոր գրականումն էլ ընդունուած է նսեհ «բախտ», որից աննսեհ «անբախտ»։

ՆՀԲ՝ որ տեղեակ չէ Ոսկ. ա. տիմ. վկայութեան, իրար հետ միացնելով նսեհ, նսիհ և նիս՝ մեկնում է. «Թուի շունչ, շնչիւն, փչումն, ոգի և նմանութեամբ՝ բախտ, բաժին, որպէս նէֆէս, էսմէսի կամ նասիպ» (իմա՛ արաբ. nafas «շունչ», թրք. esme-si «փչել-ը», արաբ. nasīb «բախտ»), իսկ գեղեցկանսիհ՝ մեկնում է «կա՛մ է գեղեցկանազ և կամ գեղեցկակերպ ևն». պրս. նէ-սէգ «կրեպ», նասիհ «կերպաս», նասիպ «բախտ»։ Peterm. 260 նսիհ կցում է նսիր բառին։

ՆՍԻՐ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Ցհ. իմ. ատ. էջ 15. «Յորմէ ոչ փոփոխեսցի նախահարցն հաստատեալ սահմանք. այս ինքն՝ ոչ տէրունականն աւուր զապաշխարութեանն ի վերայ ածել զնսիր, և ոչ նմանօրէն սմա զծոմականսն դատարկա-

ցուցանել և փափկացուցանել զաւուրս»։—Ըստ Հին բռ. նշանակում է «գործ», որով-հետև ունի սրանից ճնիրել «գործել»։ ՆՀԲ մեկնում է «գործ ծանր, աշխատութիւն», ՋԲ «աշխատութիւն, տառապանք, ծանրութիւն կամ սուգ», ԱԲ «ծանր աշխատանք կամ մը-թութիւն, տրտմութիւն»։

Ըստ ՆՀԲ «Թուի որպէս պրս. նէնէր, *սայէ «ստուեր, հովանի» կամ հյ.* նժար, *որպէս ծանրութիւն»։—Այվազեան, Ուղ-ղագր. էջ 44 լծ.* ճսիճ *(ինչպէս ունի և* Peterm. 260):

—ՆՍՏԱԿ *«յստակ»։*

=*Կազմուած է* յստակ *բառից՝* ճի- *նախ-դիրով. հմմտ.* յճճուլ—ճճցուկ. *(տե՛ս և* յըս-տակ)։—*Աճ.*

ՆՐԱՆ (ի-ա *հլ?) «սուր, Թուր» Բուզ. ե. 6, 32, 35. ՑՀ. կթ. 446 (գրծ.* ճրանաւ), *Անյ. պերիարմ. Թր. քեր. 19. էլ. արիստ. 51, 55. որից* ճրանակոտոր *Կղնկտ. հրատ. էմ. էջ 178, 191. (հին բռ. գրում է* ճրեան *«դաշնակ կամ Թուր»)։*

Հիմք. պրս. nārīn *«նուրբ» բառից։*

ՆՐԱՆ *(կամ* ճարան, ճօրան) *«արաբական մի բոյս և նրա խղը» Խոր. աշխ. 612. ունին միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 3375։*

Նփատ *տե՛ս* Նուէթ։

ՆՔԹԵԼ *«քաղցից նուաղիլ, անօթութենէն մարիլ» Մտթ. ժե. 32. Մրկ. ը. 3. որից* ճըք-թեալ *«սաստիկ անօթի» Ծն. խե. 29, 30. Դատ. ը. 15։*

Տէրվ. Altarm. 12 ճի *մասնիկով* *fթել *բայից, որ կցում է սանս.* čyu *«ակարա-նալ, դեդևիլ, ընկնել» արմատին։—Հիմք. պրս.* nāštā *«քաղցած», յն.* νηστεύω *«զրկումն ի պարենից. պահք, նքԹեալ»։* Meillet MSL 10, 270 *և* 15, 356 ճճողիլ *բառի հետ՝ Թերևս իբր սանս.* niḋá- *«ցածր»=հյ.* nicī:

ՆՔՈՂԱԿ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկ. ղկ. (տպ. Ոսկ. պօղ. Բ. էջ 627). «Ե՛լ յինէն, տե՛ր, զի մի՛ արքս հանդերձ նաւաւ ընկղմեսցուք. քանզի նոյն ինքն և նքողակս մտանել ի նաւ բռնադատի (ամենայն ծը-կամբք)»։ ՆՀԲ մեկնում է «ծովակ, լճակ, եթէ չկայցէ սխալ գրչի», ԱԲ «ծովակ, լճակ. 2. ձկներըն»։ Առաջին իմաստը աւելի է յարմար։*

ՆՔՈՂԻԼ *«անօթի մնալուց ցամաքիլ՝ չորա-նալ» Թուոց ժա. 6, Ա. Թգ. լ. 13. Եփր. դտ. 338. Վրք. հց. որից* ճճողումճ *ՑՀ. կթ. նոյն պէտք է լինի նաև* չճողիլ *(տե՛ս այս բառը)։*

Հիմք. անկողիճ *բառից։* Meillet *տես* ճճթել:

+ՆՔՈՅՐ *«մաղ» Վեցօր. ը. 181 (աւան-դուած է միայն մէկ անգամ՝ սեռ.* ճճուրի *ձևով). հմմտ. նաև* ճգոյր։

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* neik- *«ցորենը տեփրելով մաքրել» արմատից (*-ոյր *մաս-նիկով). հմմտ. լիթ.* nēkóti, *լեթթ.* nēkāt, *կիմր.* nithio, *բրըտ.* niza, *բոլորն էլ «ցորեն տեփրել», լեթթ.* lēkscha *«տեփրելու Թի» (նախաձայնի փոփոխութեամբ). նոյն են դարձեալ յն.* λικμός *«տեփուր»,* λικμάω *«տեփ-րել»,* λικμητήρ *«տեփրող»,* λῖκνον *«տեփուր, ուռէ կողով», որոնց բոլորի մէջ նախաձայն* λ *յառաջացել է տարանմանութեամբ. հմմտ.* νεῖκλον, νίκλον, νίκειν, ἰκμᾶν *են հոմանիշ ձե-ւերը, որ աւանդում է Հեսիքիոս։ Հայերէնի պարզ արմատն է* *ճիf-: (Pokorny 2, 321, Boisacq 581):—*Աճ.*

Հիմք. յն. λίκνον *«կողով, մաղ» բա-ռից։ Հ. Գ. Նահապետեան, Բզմ. 1908. 18 ուզում է սրբագրել* խոյր?

ՆՈԹ, ի *հլ. «մի տեսակ աղնիւ կարմիր ներկ. լտ.* minium, rubrica» *Երեմ. իբ. 14. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

Հիմք. ճաւթ *բառից։*

ՆՈԹԻ (-թոյ, -թեաց) *«անօթի, քաղցած, սոված» ՍԳր. որից* ճօթութիւճ *Եւագր. Նիւս. բն. սասում է նաև* աճօթի *Ոսկ. ա. Թես. թ. Վրք. հց. Ճառընտ. որից* աճօթութիւճ *Ճա-ռընտ.* աճօթեց, ի յաճօթեց, աճօթուց *«անօ-թի փորանց, քաղցած փորով» Վստկ. Մխ. Բժշ. բուն արմատն է* ճօթ, *որից -ի մասնի-կով՝* ճօթի. *հմմտ.* բարի:

ՆՀԲ յիշում է պրս. nāštā *«անօթի, քաղցած»։ Հիմք.* ճիաճդ *բառից։* Bugge, Btrg. 22 *իբր բնիկ հայ՝ կցելով յն.* νήφω (νάφω) *«ժուժկալել, մանաւանդ ի գինւոյ»,* νήπτης, νηπτικός *«ժուժկալ»,* νῆψις *«ժուժկալութիւն» բառերին՝ հանում*

է հնխ. naphtio- *ձևից։ Հիւբշ. 479 անապահով է համարում այս մեկնութիւնը, որովհետև կարող է լինել՝ որ յն.* νήφω *կապ ունենայ գերմ.* nüchtern *«անօթուց» բառի հետ և երկուսը միասին ծագին հնխ.* nāg²hō *ձևից։ Իրօք էլ* Pedersen, *Հյ. դր. լեզ. 28 երեք ձևերը իրար է միացնում, որ կրկնում է նաև* Boisacq *670։ Բայց* Kluge *352 ցոյց է տալիս, որ գերմ.* nüchtern<*հբգ.* nuohturn *ծագում է լտ.* nocturnus *«գիշերային» բառից։ Ըստ այսմ* Pokorny 2, 317 *պահում է միայն յն.* νήφω=*հյ.* նօթի, *որոնք դնում է հնխ.* nāg²h- (nābh-?) *արմատի տակ։*

ԳԻՌ.—*Ղրբ.* նօ՛թըէ, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Շմ. Սեբ. Տփ.* անօթի, *Վն.* անօթի, անութի, *Հճ. Պլ. Ռ.* անութի, *Մրղ.* անօթը՛, *Գոր.* ընօ՛թի, *Սվեդ.* տնօթա, *Համշ.* օնօթի, օնէթի, *Մկ.* տնութը, *Ասլ.* էնէօթի, *Ալշ. Մշ.* անօտի, *Ջթ.* անըթը՝: *Նոր բառեր են* անօթենալ, անօթեցնել, անօթիմեռ, անօթիփորանց, անօթու, անօթանց:

ՆՕԹՃԵԼ *«աւետել, ծանուցանել, պատմել» Ոսկ. մ. ա. 19. ՑՀ. իմ. եկեղ. Նիւս. երգ. Գնձ. «նիւթել, հայթայթել, հնարել» Ագաթ. Կորիւն. Պիտ. Լմբ. (Հին բռ. որից և ՓԲ, գրում է նաև* ուքնել). *որից* նօթնութիւն *«աւետում» (Նորագիւտ բառ) Եփր. գծ. 17։*

ՆՀԲ լծ. հյ. աւետիչ, նիւթիչ, *լտ.* noto *«ծանուցանել»,* nuncio *«ազդել»,* annuntio *«աւետարանել»։ Տէրվ. Նախալ. 108 պրս.* نوید nuvēd *կամ* ն *նախդիրով* աւետել *բայից։ Հիւնք. պրս.* նէվիյտ *ձևից։*

ՆՕՃՏԱՅ *«աղի ինչ որ տալ շատ ջուր ըմպել». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 182։*

Նօսր *տե՛ս Անօսր։*

***ՆՕՏԱՐ** *կամ* **ՆՈՏԱՐ**, ի-ա *հլ. «գրագիր» Մարթին. Տօնաց. Յայսմ. որից* նոտարացի *Բուզ. էջ 89.* նոտարութիւն *Կանոն. էջ 177. Կիր. պտմ.* նոտարել *կամ* նօտրել *«արագ գրել» Յիշատ. Մեծոփ. բառիս հարազատ ձևն է* նոտար, *որ յետոյ սխալ գրչութեամբ դարձաւ* նօտար, *ինչպէս ընդունուած է այժմ մեր գրականում. և սրանից էլ կրճատմամբ* նօտր *«մի տեսակ ընթացիկ գիր» Յիշատ. պտմ. Վրդն.* նօտրագիր *(Նոր բառ)։*

=*Յն.* νοτάριος, *որ փոխառեալ է լտ.* notarius *«քարտուղար, նոտար, գրագիր» բառից. սրանից են նաև վրաց.* ნოტარი նոտարի, *ֆրանս.* notaire *ևն։ Լատին բառի հին իմաստն է «սղագրող» և ծագում է* noto *«նշանակել»,* nota *«նշան» բառից, որ կապ չունի լտ.* nōsco *«ճանաչել» բառի հետ (վերջինս տես* ծան, ճան-աչել), *այլ ծագում է հնխ.* ono- *«նշանակել» արմատից* (Walde 524):—*Հիւբշ. 368։*

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են լատինից։ (ՆՀԲ նօտր *հանում է* նօր *կամ* նոտար *բառից)։ Հիւնք. արաբ.* Ութարիտ *«Հերմէս» բառից։*

***ՆՕՏՈՍ** *կամ* **ՆՈՏՈՍ**, ի-ա *հլ. (գրուած նաև* նաւտաւս, նաւտոս) *«հարաւային քամի» Արիստ. աշխ. 611. Առաք. պտմ. 435. Առաք. կենդ. էջ 70. Տաթև. հարց. էջ 205, 206։*

=*Յն.* νότος *«հարաւային քամի», որից փոխառեալ են նաև լտ.* notus, *թրք.* لودوس lodos *«հարաւային տաք քամի» (=ռմկ.* լօ-տօս): *Ըստ այսմ մեր բառի ուղիղ տառադարձութիւնն է* նոտոս:—*Յոյն բառը բուն նշանակում է «խոնաւ». բուն ծագումը տե՛ս* նայ *«թաց» բառի տակ։—Հիւբշ. 368։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

***ՆՖԼ, ՆՖԼԱ, ՆՖԼԻ.** *մի տեսակ բոյս է. ունի միայն ՀԲուս. § 2236. մեկնւում է զանազան ձևերով. ըստ ոմանց «մի տեսակ ծառ է», ըստ այլոց «սֆլայ կամ տֆլայ կամ ճըփնի և կամ մի տեսակ խոտի տակ է»։*

=*Արաբ.* نفل nafal *«ձիերի համար ախորժելի, անուշահոտ դեղին ծաղիկներով, իբրև աղցան գործածւող մի խոտ է» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 365). կայ նաև* nifla *«խնդասարի նման մի բոյս, որի լտ. անունն է* celsia parviflora», *և որի մի տեսակն էլ արաբ. անունով կոչւում է լտ.* nefflea *(ըստ ՀԲուս. § 2236)։—ԱՃ.*

Շ

*ՇԱԲԱԹ, ու հլ. «շաբաթուայ եօթներորդ օրը» ՍԳր. «մի եօթնեակ» Ես. կզ. 25. որից շաբաթանալ «հանգչիլ» (ըստ եբր. ոճի, որի համեմատ է նաև յն. σαββατίζω) ՍԳր. շաբաթացուցանել Ղևտ. իզ. 32. Ա. եզր. ա. 58. շաբաթաւոր Բ. մն. իզ. 12. շաբաթամուտ Դ. թագ. ժա. 5, 7, 9. շաբաթապահ Բ. մն. իգ. 4. Կոչ. Մծբ. շաբաթակրօն Բ. մկ. ժբ. 31. նաև շաբաթուայ օրերի անունները. ինչ. միաշաբաթի, երկուշաբաթի, երեքշաբաթի, չորեքշաբաթի և հինգշաբաթի կամ նաև միաշաբաթ, երկուշաբաթ են։ (Նկատելի է որ օրերի անունները զանազան լեզուների մէջ կազմուած են կա՛մ երկնային մարմինների անունից և կամ թուականներից. առաջինին են պատկանում օրինակ՝ եւրոպական լեզուները. հմմտ. գերմ. Sonntag «կիրակի, արևի օր», Montag «երկուշաբթի, լուսնի օր» են. երկրորդին են պատկանում միւսները, ինչ. յունարէնը, պարսկերէնը, վրացերէնը, ռուսերէնը և սրանց հետ նաև հայերէնը)։ Նոր բառեր են շաբաթաթերթ, երկշաբաթաթերթ, շաբաթօրեակ են։

=Ասոր. ܫܒܬܐ šabbəϑā, ն. ասոր. šäp'tʻə «շաբաթ օր. 2. եօթնեակ» ձևից. այս էլ առնուած է եբր. שבת šabbāϑ «շաբաթ» բառից, որ ծագում է սեմական šbϑ «դադարել, հանգստանալ» արմատից և բուն նշանակում է «հանգիստ»։ Եբրայական բառը փոխառութեամբ անցած է նաև ուրիշ բազմաթիւ լեզուների. ինչ. պաղ. šanbaδ, պրս. šanbaδ, šanba, šanbih, քրդ. šembi, śambi, Šambah «շաբաթ. 2. եօթնեակ», իսկ արաբ. سبت sabt, յն. σάββατον, լտ. sabbatum, իտալ. sabato, ֆրանս. samedi, հրգ. sambaztac, գերմ. samstag են «շաբաթ օր»։ Ցումարէնից տառադարձուած ձև է սաբբատ, սաբատ (ի-ա հլ.), որից միասաբատ «կիրակի». բոլորն էլ ըստ Տիմոթ. կուզ, էջ 318—322։—Հիւբշ. 312։

Օրուայ անունների մասին տեղեկութիւն տալիս է մեզ հներից Վրք. սեղբ. 703, որ նրանց անուանակոչութիւնը վերագրում է Հռովմի հայրապետ Սեղբեստրոսին. «Աստուստ դէպ եղև առ ի դըպրացն բաց ածել թերևս զշաբաթուն փոխանուանակոչութիւնս զառ ի հեթանոսացն անուանեցելոց աւուրցն. նախ և առաջին զարեգական, զլուսնի, Արէսի, Ափրոդիտի, Կրոնի, [Հերմեայ և Դիոսի]՝ Ս. Սեղբեստրոս փոխանուանակոչեաց զլուսնոյ ահա (!) զօր երկշաբաթի, իսկ զԱրէսին երեքշաբաթի, [զՀերմոսին չորեքշաբաթի], զԴիոսին հինգշաբաթի, իսկ զԱփրոդիսին Ուրբաթ, և զԿրոնին առ ի հին կտակարանաց՝ շաբաթ. բայց զԱրեգական՝ որպէս տիրականաւն զարդարեալ յարութեամբ՝ կիրակէ կոչեաց»։ Սրանից է առնում նաև Ցայսմ. յնվ. 2. «Եւ եղև յետ վախճանի Մենտիատոնի հայրապետին, ձեռնադըրեցաւ Ս. Սեղբեստրոս յաթոռ նորա՝ պապ Հռոմայ. և կարգեաց լինել յեկեղեցիս ինն դաս կարգաւորաց ըստ նմանութեան երկնաւորացն, և եդ անուանս շաբաթուն աւուրց։ Զարեգակ օր կիրակի անուանեաց, որ է տէրունի. և զլուսինն՝ երկուշաբաթ, զԱրէսինն՝ երեքշաբաթ, զԵրմոսին՝ չորեքշաբաթ, զԴիոսին՝ հինգշաբաթ, զԱփրոդիտայն՝ ուրբաթ, և զԿռոնայն՝ շաբաթ»։—Հին և նոր ազգերի տոմարական դրութեան, օրերի և ամիս-

ների անուանակոչութեան վրայ շատ ընդարձակ մի մենագրութիւն ունի Nilsson, Primitive time-reckoning, Paris 1921;—Շաբաթ բառի մեկնութիւնը տալիս են հներից՝ Երզն. մտթ. էջ 611 «շաբաթն ըստ եբրայեցւոցն հանգիստ թարգմանի».—Գիրք առաք. 680 բ մեկնում է «Շաբաթն թարգմանի հանգիստ և նշանակէ զխաղաղութիւն».—Յայսմ. մարտ 23 «Շաբաթն հանգիստ թարգմանի».—Տաթև. ձմ. ճլդ «շաբաթն հանգիստ լսի յեբրայեցւոցն ի մերս».—այսպէս և Բրս. մրկ. 376, խոսր. 126։—Նորերից նախ Schröder, Thesaur. 45 և յետոյ ՀՀԲ, ՆՀԲ, Müller SWAW 38, 578 դրին եբրայեցերէնից։

ԳԻՌ.—Ախց. Խրբ. Ջղ. Սչ. ȩաբ'աք, Ակն. Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. շափաք (Պլ. սեռ. շափտու, շափտվաճ), Ասլ. շափաք, շափա*, Զթ. ȩաբ'օք, շաբ'ոք, Հճ. շաբ'բ'օք, Ագլ. ȩœ'բœք, Մկ. Սլմ. Վն. շœպœք, Ալշ. Մշ. շապատ, Տիգ. շœփœք, Մրղ. շœպպœք, Շմ. շœպœœ, Գոր. շէ՛բէք, շœ՛փœք, Ղրբ. շէ՛բէք, շէ՛բœք, Սվեդ. ȩœբ'ուք։—Նոր բառեր են շաբաթակաճ, շաբաթավար, շաբթամիջի: Ինկիւրիի Թրքախօս հայոց մէջ eršapdə «երկուշաբթի», šapatsəz «անշնորհք» (Բիւր. 1898, էջ 789 և 865)։—Գաւառականների մէջ շաբաթ (օրը) և շաբաթ (եօթնեակը) չշփոթելու համար կատարուած է տարբերացում. այսպէս շաբաթ (եօթնեակ) և շաբաթօր, կիրակմուտ (շաբաթ օրը), որից և Տիգ. շփօր «շաբաթ օրը»։

ՓՈԽ.—Վրաց. შაბათი շաբաթի կամ შაფათი շափաթի «շաբաթ օր. 2. եօթնեակը», որից ორშაბათი որշաբաթի «երկուշաբթի», ოთხშაბათი ոթխշաբաթի «չորեքշաբթի» ևն.—Թուշ. შაბათ շաբաթ, ավար. šamat, ուտ. šamat «շաբաթ օրը, եօթնեակ», որից xibšamat «երեքշաբթի».—չեչէն. šuot' «շաբաթ օրը». քրդ. Աւետարանի մէջ գործածուած է շաբաթ. ինչ. Նա ժի լը ռօյա շաբաթէ. «Մի՛ ի շաբաթու» (Մտթ. իդ. 20).—Պօլսի տաճկաց շուկայական լեզուի մէջ էլ հայոց ձիռքով մըտել է šapat günü «շաբաթ օրը».—իսկ լահճ. šambi (Աղուանից երկիր և դրաց. 1893, էջ 91) ծագած է պրս. šambih ձևից և լազ. sabatoni<յունարէն σάββατον-ից։

*ՇԱԲԱԼՈՒԹ «հնդկական նարդոսահոտ մի բոյս. յն. μαλάβαθρον» ըստ Գաղիան, որ է bétel։

=Պրս. شنبليد šanbalīd «ծաղիկ իմն դեղնագոյն, որ ըստ ձևոյն և ըստ հոտոյն նման է ծաղկան թուրնջի. և եթէ հոտոտիցի, փարատե զգլխացաւութիւնն». կոչւում է նաև šanbalīt. աւելի ընդարձակ տե՛ս շամղիտակ:—Աճ.

Բառս ունի միայն ՀԲուս. § 2237, բայց կարծելով թէ սխալւում է Գաղիանոս, միացնում է շաճպալուտ «շագանակ» բառի հետ։

Ծաբեմիսփորոճ տե՛ս Թեսմոփորոն։

Ծագաճակ տե՛ս Շահդանակ։

ՇԱԳՈՅՐ «պայուսակ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Սեբ. ժզ. էջ 62. «Եւ ունէր ընդ անձն շագոյր մաշկեղէն ընդ ուս իւր... առ յինքն զշագոյրն և տեսանէր զի կայր ի նմա տուփ մի»։

Բառս ԱԲ կասկածով դնում է «մախաղ»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1911, 230 և մտածում է կցել շարագոյր=ումկ. շարգոյր «կանանց գլխի թաշկինակ, գրքի պատեան կամ տուփ» բառին։

ՇԱԳԻ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած. վկայութիւնը տե՛ս քաքոտ բառի տակ։

*ՇԱԹՐՈՒԹԻՒՆ «խարդախութիւն ևն». նորագիւտ բառ. երկու անգամ գործածում է Վրդն. առ. 125 և 182. (Կերիցեն զգանձս այլոց և է որ գողանալով և է որ շաթրութեամբ)։

=Արաբ. شاطر šāṭir «յանդուգն, ստահակ, անամօթ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 914)։

Ուղիղ մեկնեց Մառ, Վրդ. առ. I, էջ 268։

ՇԱԼԱԿ, ի-ա հլ. «մախաղ, պարկ, տոպրակ» Դ. թագ. դ. 39. Կիւրղ. թգ. «պատգարակ» Բ. մկ. թ. 8. «բեռ» Վստկ. Վրդն. պտմ. էջ 157. «կռնակ, թիկունք» Երզն. մտթ. «տող ընդ մէջ սրբագրութիւն կամ յաւելուած» ԱԲ.

«պարտականութիւն» Անսիզք 9. ուրից շալակամատն *«բեռան մէկ աչքը» Կիւրղ. Թգ. (ԳԲ դարձրել է* շալակամասն*).* ըալակել *«մէջքով՝ կռնակով վերցնել» Վրդն. ծն. Վրք. հց. բ. 124.* շալական *«բեռնատար (ձի կամ ջորի)» Վստկ. 204։*

=Բառիս հետ նոյն են արաբ. شلاق šallāq *«մուրացկանի տոպրակ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 937) և պրս.* شالاق šālāq *«փըսիաթ, խսիր» (ԳԴ, էջ 343), բայց այս երկուսն էլ բնիկ չեն. հայերէն բառը շատ հին լինելով՝ չի կարող արաբերէնից փոխառեալ լինել. ուստի պէտք է ենթադրել որ բոլորն էլ ասորական կամ պահլաւական աղբիւրից են։ —Հիւբշ. 272։*

ՆՀԲ լծ. ումկ. շլhf, շըլնիf *և արաբ.* սէլաf, սէլէֆ *են։* Lag. Arm. Stud. *§ 1664 արաբ.* šallāq *ձևի հետ։ Հիւնք. պրս.* շալաf *«ձորձ, կապերտ, քուրձ» (իսկ* շալակ *«պատգարակ» հանում է լտ.* sella *«աթոռ» բառից)։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Հմշ. Մշ. Ջղ. Տփ. շալակ, *Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* շալագ, *Ասլ.* շալագ, շալայ, *Հճ.* շալօգ, *Զթ.* շալօգ, շալոգ, *Ագլ.* շm՛լmկ, *Սլմ.* շmլmկ՛, շլmկ՛, *Տիգ.* ըmլmգ, *Շմ.* շmլmգ՛, *Գոր. Ղրբ.* շէ՛լmկ, շէ՛լակ, *Մկ. Վն.* շլmկ, *Մրղ.* շիլmկ՛, *Սվեդ.* շmլիւգ, *Ատն.* շէլէգ, *բոլորն էլ «կռնակ կամ շալակաբեռ»։ Նոր բառեր են* շալակmar, ըալակնուարան, ոսկեշալակ, fաfաշալակ, շալկտr, շալկուտrիլ, շալկնտել:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. Կս. Տ. Եւդ. šeleg *«շալակ, շալակաբեռ» (Բիւր. 1898, 627, 713; 1899, 799; Յուշարձան 329 բ). Նոյնպէս և Ատն. Թրք. և յն. գւռ.* šeleg *«շալակաբեռ» ուտ.* šâlak *«բեռ, շալակաբեռ»։*

ՇԱԼԱՄ *«մի տեսակ թռչուն». Նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Տաղ. (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 508). «Շալամ ասեն հաւուկ մի կայր, Որ յղոու կողեռն նմանէր, Զեղ զկուսող («աքլոր») ինք ձայն ածէր, Եփ ծափ զարկնէր, ինքն խաղայր»։*

ՇԱԼԹԱ *«պատառ վաճառուց». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 182։*

ՇԱԽՇԱԽ *«է տակն վրացի կոճոյ.* éllěbore*». ունի միայն Քաջունի, Գ. 182։*

ՇԱԽՐՈՒՆ *«կաղնչան» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2242։*

ՀԲուս. անդ համարում է «զոյգ կամ աւրուած շպrամ *բառից»։*

*ՇԱԿԱԿՈՒԼ, *որ և* շախաղուլ, շաղաղուլ, աշղաղուլ *«մի տեսակ վայրի գազար, ֆր.* tordyle *(Քաջունի, Գ. 182), լտ.* tordylium officinale L *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 290)» Բժշ. Ամիրտ. (ՀԲուս. § 2243 և § 2784, Նորայր ՀԱ 1923, 62)։*

=Արաբ. شقاقل šaqāqul «tordylium secacul»*. արաբ. ասւում է նաև* šašqāqul, ašqāqull *(տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգ. Գ. 254)։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

Ծականջել *տե՛ս Ականջ։*

ՇԱՀ, ի հլ. *(ՆՀԲ դնում է նաև* ու *հլ. բայց առանց վկայութեան) «օգուտ, վաստակ» ՍԳր. Ոսկ. եփես. դ. «դրամագլխի և կամ փոխ տուած դրամի տոկոսը» Կանոն առաք. 316 (Որ փոխ տայ և առնու վաշխ և տոկոսիս և շահի շահս ագահութեան). որից* շահիլ *ՍԳր. Եզն. Եփր. ծն.* շահաւոր *Եզն. Ոսկ. կողոս.* շահաբեr *Առակ. լա. 14.* շահագաւակ *Ագաթ.* շահավաճառ *ՍԳր.* շահաւէտ *Ոսկ. մ. բ. 3. գ. 11. Սեբեր.* շահաւետիլ *Ագաթ. Կորիւն.* անշահ *Երեմ. բ. 8. Ոսկ. մ. բ. 3. Ագաթ.* բազմաշահ *Ոսկ. եբր. Եփր. պհ. Վեցօր.* ճոգեշահ *Ոսկ. յհ. ա. 20. Եփր. պհ.* մեծաշահ *Վեցօր.* բարեշահութիւն *Պիտ.* դանգաշահութիւն *Սարկ. քհ.* վաճառաշահ *Եղեկ. իէ. 3. Ոսկ. մ. բ. 21.* վաճառաշահիկ *Պիտ.* շահեստ *«շահ» Վրք. հց. բ. 537. գրուած է* շայել *Եփր. ծն. էջ 99. հմմտ. նաև* շայեկան*: Նոր բառեր են* շահագրգռել, ըահադիտութիւն, շահագրգռութիւն, շահադիտական, ըահաբաժին, շահասիրական, անշահասէr, անշահախնդրութիւն *են։*

Lag. Urgesch. 1118, Ges. Abhd. 46, 48, Btrg. bktr. Lex. 54, 67 *զնդ.* xšaϑra *«թագաւոր, իշխանութիւն» բառի հետ։ Նոյն,* Arm. Stud. *§ 1665 պրս.* šāyistan *«արժանանալ», հրմ.* šāy, *ներկ.* šāyad= *զնդ.* xšayēiti: *Հիւնք.* վաշխ *և* ճաշիւ *բառերից։ Պատահական նմանութիւն ունին չէչէն.* sā *«շահ, օգուտ» և չաղաթ.* شاي šay *«շահաւէտ գործ». վերջինը ըստ* Бу-

даговъ *2, 406 և 1, 663 թթր.* šay *«լի, հարուստ» են բառն է։ Հ. Կ. Տ. Սահակեան, Բազմ. 1907, 321 կցում է պրս.* šāh *«թագաւոր» բառին, իբր թէ թագաւորի անունով կոչուած լինի նախ դրամը (հմմտ.* շահի), *որից յետոյ նաև «օգուտ»։ Մերժում է Հիւբշ. անդ՝ ծանօթ.։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Ռ. Սչ. Տփ. շահ, *Ալշ. Մշ.* շա(հ), *Տիգ.* շոհ, *Խրբ.* ըայ, *Ագլ. Հճ.* շօհ, *Զթ.* շօհ, շոհ, *Մկ. Սլմ. Ջղ.* շախ. *սովորաբար «տոկոս» իմաստով է. (Մրղ. զանազանում է* շահ *«օգուտ» և* շախ *«տոկոս»)։—Նոր բառեր են* անշահ *«գէշ, վատ»,* շահք *«տոկոս»,* շահել *«պահել, խնամել»,* շահածել, շահածուկ, ըահակալել, շահմունք, շահուպահ:

ՇԱՀ *«խաղ, պար». մէկ անգամ ունի Մծբ. 241. «Խաղացին վերտեցին և շահս արարին առաջի որթագլխոյն»։ Զգօնի վկայութեան մէջ սորի բնագրում (հրտր.* Graffin, *էջ 741) գտնում ենք ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) «տօն կատարեցին»=*շահս արարին:

ՆՀԲ «որպէս թրք. շախ՝ շահ *գալգմագ կամ պրս.* շախս, *որ է շարժլել» (այսպիսի բառ չունի ԳԴ։*

*ՇԱՀԱԽՈՌԱՊԵՏ *«արքունի ախոռների պետը» Եղիշ. էջ 186. գրուած է նաև* շահխոռապետ, շախոռապետ *կամ անջատ գրուած՝* շահ ախոռապետ *և այս պատճառով էլ չէ նշանակուած բառարանների մէջ։*

=Պհլ. *šāhāxvarpat *հոմանիշ ձևից, որ բաղդուած է պհլ.* [Pahlavi] šāh *«թագաւոր»+* [Pahlavi] āxᵛar *«ախոռ»+* [Pahlavi] pat *«պետ» բառերից։—Աճ.*

Բառիս վրայ խօսում է Բազմ. 1895, 148, որ իբր ստոյգ ընդունելով տպագրի անջատ Շահ խոռապետ *գրչութիւնը, համարում է* Շահ *յատուկ անուն և* խոռապետ *«կիւրապաղատ, իշխան յարքունիս», իբր պրս.* խօռ *«պալատ» բառից, և կամ նոյնացնում է Խոսրովի նամակի* շահռոապետ *(որ է* շահրապետ) *և Վռամի Գահնամակի չորրորդ բարձ* Քաղաքապետն արքունի *ձևերի հետ։*

*ՇԱՀԱՆՇԱՀ *«թագաւորաց թագաւոր, արքայից արքայ» Յհ. կթ. Ասող. (որ և բաժանուած ձևով* շահանն կոչեցեալ ըահ *Յհ. կթ.) կամ* շահնշահ *Օրբել.։*

=Պրս. شاهانشاه šāhānšāh *«թագաւորաց թագաւոր» բառից, որ ունի նաև* šāhanšāh, šāhinšah, šahinšāh, šahinšah *են ձևերը. հմմտ. նաև պազ.* šāhānšāh. *պհլ.* šāhānšāh *(գրում էին սորաձև* [Pahlavi] [Pahlavi] malkān malkā, *բայց կարդում էին* šāhānšāh)․ *բոլորն էլ գալիս են հպրս.* xšāyaθiyānām xšāyaθiya- *ձևից, որ է հպրս.* 𐎧𐏁𐎠𐎹𐎰𐎡𐎹 xšāyaθiya *«թագաւոր» բառի յգ. սեռականի յարադրութիւնը։ Իրանեան ձևը Մարկոս Ամմիանոս XIX 2, 11 տառադարձնում է* saansaan, *որ և թարգմանում է* «rex regibus *թագաւոր թագաւորաց»։ Պարսկերէնից է փոխառեալ նաև թրք.* šehinšah شهنشاه *«կայսր, թագաւոր» (Տաճկաց Սուլթանի տիտղոսն էր)։—Հիւբշ. 207։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՋԲ, Müller SWAW 38, 577, Lag. Arm. St. *§ 1666 են։*

ՇԱՀԱՆՑ *և անցանել. յորդորամտել.—այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 242. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։*

*ՇԱՀԱՊ, ի-ա *հլ. «նախարարապետ, իշխան, գաւառապետ, քաղաքապետ» Գ. թգ. դ. 6. Հռ. ժզ. 23. Եւս. քր. ա. 65, 232. Եփր. բ. կոր. 111. Ագաթ. «որբերի խնամակալ» Փիլ. լիւ. 126։*

=Սասանեան պհլ. *šahrap *ձևից, որի հինն էր արշակունեան պհլ.* *satrap. *այս բառը գալիս է հպրս.* *xšaθrapā *«գաւառապետ» բառից, որ կազմուած է հպրս.* xšaθra=*զնդ.* xšaθra *«թագաւորութիւն, երկիր, գաւառ» և զնդ. հպրս.* pā *«պահել, պահպանել» բառերից. հմմտ. սանս.* kšatrapa- *ձևը։ Հպրս.* *xšaθrapā- *ձևի մօտ կային նաև* xšaθrapāvā *(որ աւանդուած է բևեռագիր արձանագրութեանց մէջ) և ենթադրեալ* *xšaθrapāna-. *առաջինից է տառադարձուած յն.* ἐξατράπης (KZ 33, 215), *երրորդից են եբր.* אחשדרפנים axašdarpənīm *Եզր. ը. 36, Եսթ. գ. 12, ը. 9, թ. 3 և արամ.* אחשדרפנין axašdarpənīn, axašdarpənayyā *Դան. գ. 2,*

3, 27, գ. 2—8։ Պհլ. ձևից է տառադարձուած յն. σατράπης, σατράπαι, որի միջոցով են հյ. սատրապ, լտ. satrapes և ասոր. ܣܛܪܦܐ saṭrāpā։—Հիւբշ. 208, 513։

Աւետիքեան, Մեկն. Թղթ. Պօղոսի 1806, հտ. Ա. էջ 554 համարում է պրս.։ ՆՀԲ արաբ. صاحب ṣāḥib «տէր» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. 1118, Ges. Abhnd. 68: Նոյն, Arm. Stud. § 1667 «քաղաքապետ» նշանակութիւնը պրս. šahr «քաղաք» բառից կարծելով՝ ենթադրում է թէ նախապէս երկու տարբեր բառեր շահապ ձևի մէջ միացած են։ Այս բանը չի ընդունում Հիւբշ. 208։ Բազմ. 1895, 148 դնում է շահապետ բառից կրճատուած։

*ՇԱՀԱՊ «անստոյգ մի բոյս է» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2244, ուր և բոյսի նկարագրութիւնը. տե՛ս այս մասին Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեան ՀԱ 1929, 545—552, ուր և «շահապետ Աստուծոյ» արձանի գիւտը և նկարագրութիւնը։

=Արաբ. شاحب šāḥib կամ أشحب āšḥab «մի տեսակ յամրար ծաղիկ». գալիս է šaḥab «գորշախայտ», šahāb «հրագոյն, տարաշէկ» արմատից (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 176)։—Աճ.

Վերի մեկնութիւնը տպուած է նախ Արրտ. 1910, 179։

*ՇԱՀԱՊԵՏ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «պետ, իշխան, պահապան». այսպէս ունինք՝ շահապետ արքայի Ոսկ. բ. կոր. Գէ. ես., շահապետ այգեաց (ձիթենեաց և ամենայն ծառոց) Ոսկ. ես. 274, շահապետ գերեզմանաց Ագաթ., շահապետ վայրաց Եզն. (վերջին երկուսը յատկապէս նշանակում են «մի ոգի, պարիկ»). յետնաբար շահապետ քաղաքի «քաղաքապետ» Վրդ. առ. 50։

=Պհլ. šahrpat ձևից. հմմտ. զնդ. šōiθrapaiti- «գաւառապետ», šōiθrapāna (յգ. ուղ.) «դաշտարենակ, բուն՝ դաշտապահ», սանս. kšētrapati- «դաշտապետ, հողապետ», kšētrapa- «դաշտերը պահպանող մի աստուածութիւն», kšētrapāla՝ նոյն նշ.։—Հիւբշ. 208։

ՆՀԲ իբր նաճապետ և նոյն ընդ շահապ: Lag. Urgesch. 1118 զնդ. xšaθrapaiti և Ges. Abhd. 68 սանս. kšatrapati ձևերի հետ. իսկ Arm. Stud. § 1668 զնդ. šōiθrapaiti, xšaθrōpaiti։ Բազմ. 1895, 148 զնդ. xšaθrapaiti ձևից, հինը *շահրապետ: Հիւբշ. 208 դժուար կարող է լինել հպրս. *xšaθrapati-, սանս. kšatrápati,- որ է «երկրապետ»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 10 պհլ. շատուրիար, պրս. šahriyār բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شحام šahām «խոխ, բորոխ, մանուկներին վախեցնելու չակ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 493)։

*ՇԱՀԱՍՊՐԱՄ (կամ շահսպրամ) «ռեհան, basilic» Բժշ. յետնագոյն ձևեր են շահսաֆրամ, շահասֆարամ, շահսիֆրամ, շահի ֆարում, շահմիսպրամ:

=Պհլ. šāhspram, որից պրս. شاهسپرم šāhisparam (կազմուած է šāh «թագաւոր» և spram բառերից, որի վրայ տե՛ս նամասպրամ). ասւում է նաև պրս. šāhisparγam, šāhisfaram, šāhsarm, šāhsiparham, šāhsiparγam, šāhsiparm, šāhsifarham, šasparm, šāhisparm, šāhisfarm են, որոնք բոլոր նշանակում են «ռեհան»։ Իրանեանից փոխառութիւն է նաև ասոր. ܫܗܣܦܪܡ šahaspram (?) «ocimum basilicum»: Հյ. շահասպրամ բառը թէև շատ յետին, բայց ձևով այնպէ՛ս համապատասխան է պհլ. բառին, որ անշուշտ պէտք է հին համարել. հմմտ. նամասպրամ Ագաթ.—Հիւբշ. 209։

ՆՀԲ յիշում է պրս. ձևերը։ Lag. Ges. Abhd. 83 պհլ. šāhsprem:

*ՇԱՀԱՍՏԱՆ կամ ՇԱՀՍՏԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մեծ կամ թագաւորական քաղաք, նահանգի կամ գաւառի կենտրոնական քաղաքը» Եղիշ. գ. էջ 59, Փարպ. Արծր. Լաստ. Մամիկ.։

=Պհլ. šahrastān (գրուած է šatrustān). պազ. šahrastān, պրս. شهرستان šahristān կամ شارستان šāristān «քաղաք». սրանցից են փոխառեալ նաև ասոր. šahrestān, քրդ. šahrestān, šehrestān «քաղաք»։—Հիւբշ. 209։

ՀՀԲ «տեղի կամ բնակարան շահաց»։ ՆՀԲ պրս. շահիսքան։ Այսպէս նաև Էմին, Ист. Вардана, էջ 50։ Lag. Arm. Stud. § 1670 և Պատկ. Арм. геогр. 75 միաժամանակ մերժում են դնել պրս. šāhistān և ընդունում են վերի ձևով։ Ուղիղ է նաև Բազմ. 1895, 148։

ՇԱՀԱՏԱԿ *«ախոյեան, առաջին յարձակողը, յառաջամարտիկ». առանձին չէ գործածուած. բայց սրանից են* շահատակել *«համարձակ արշաւել, յարձակիլ» Գ. մակ. դ. 9. խոր.* շահատակիւն *Նաւում. գ. 2.* շահատակարար *Թէոդ. կուս.* շահատակութիւն *խոր.* ըշահատակումն *Մագ.։*

ՆՀԲ «որպէս նահատակ կամ նախագրաւ արշաւող... կամ (արաբ.) šāhid *«վկայ, նահատակ»։ Նոյն արաբ. ձևի հետ է դնում Պատկ.* Матер. I. 11: *Մառ* ЗВО *11, 172 կցելով* շահապետ *բառին՝ արմատը դնում է* շահ<*իրան.* šahr: *Աճառ. Արրտ. 1910, 179 իբր պհլ.* *šahratak=*պրս.* šahrtak *«քաղաքի վրայ յարձակող», կազմուած* šahr *«քաղաք» և* tak *«արշաւել, վրան վազել» բառերից. համմտ.* նահատակ, ասպատակ:

ՇԱՀԱՐ *«անտառ», որից* շահարացի *«անտառաբնակ», մէկ անգամ ունի Մարթին. «Կոչեցաւ սիլուանոս, որ է շահարացի, վասն զի ի շահար և ի մայրիս սնաւ»։*

ՆՀԲ յիշում է պրս. սայէ, սայվան *«հովանի»,* սայէտար *«հովանաւոր»,* շախ *«ոստ, շառաւիղ»։ Նորայր, Բառ. ֆր. 1186 բ արաբ.* ṣaḥra *«դաշտ»։*

Շահաւար *տե՛ս Շաւար։*

ՇԱՀԱԻՈՐԱՍ *«հնդկական մի բերք է» խոր. աշխ. ունի միայն ՀԲուս. § 2246 (որ տպ. Վենետ. 615 ունի* շահաւոր մարդարիշար*):*

***ՇԱՀԴԱՆԱԿ** *«կանեփհատ». մէկ անգամ ունի խոր. աշխ. 608. «կորճէք ունի. ի պըտղոց շահդանակ». ձեռագրական տարբերութիւններն են* շահնդակ, շահտանան, շանդանին, շատանայ, սատանէն, աշահդանակ, շաղդանակ, շաղգանակ, շագանակ. *մէկ ձեռագիր էլ իբր մեկնութիւն աւելացնում է «այսինքն* գանգար *(իմա՛* կանկար*) փշոյ սերմն»։ —ՀՀԲ այս ընթերցուածներից ընտրել է.* շագանակ *ձևը, որին տուել է «քէստանէ, կաստանայ» նշանակութիւնը (1769 թ.). սրան հետևել են միւսները (այսպէս առաջին անգամ 1788-ին Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. էջ 167 «*каштанъ, *շագանագ, շամբալուդ»), յետոյ ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ, և այսպէսով արդի գրական լեզուի մէջ մտել է հնապէս անգոյ* շագանակ *բառը, որից էլ կազմուել են* շագանակենի, շագանակագոյն, շագանակավաճառ:

=*Պհլ.* šāhdānak, *պրս.* شاهدانه šāhdāna *«կանեփի սերմ, մազտաքի խոշոր հատ էն». բուն նշանակում է «թագաւորական հատիկ կամ սերմ» և կազմուած է* šāh *«թագաւոր» և* dānak, dāna *«հատիկ» բառերից։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր.* شهدانج šahdanag, *արաբ.* šāhdānaj, šahdānaj, šāhdānaq *«կանեփի սերմ»։—Հիւբշ. 209?*

ՆՀԲ դնում է շագանակ, ըաղգանակ, շաղդանակ *ձևերը և մեկնում է կասկածով «շահպալուտ, կաստանա կամ պրս.* շիվիւգէ *«ընկոյզ և որ ինչ նման է նմա»։ Սրան է հետևում ՋԲ։ ԱԲ* շագանակ *«կաստանա կամ անոր նման պտուղ»,* շահնդակ *«պտուղ մը»։ Թաղիադեան. Առաջն. մանկ. 139 մեկնում է «կաստանայ» և բուն հայ ձևը համարում է* շաղդանակ, *որ և ստուգաբանում է «կեղևը դանակով շեղուած» (շագանակը խորովելու համար նախապէս կեղևը ճեղքում են)։ Պատկ. խոր. աշխ. 1877, 47 մեկնեց վերի ձևով։ Աւելի ընդարձակ և ուղիղ մի քննութիւն ունի Նորայր, Հայկ. բառաքն. 119։* Lag. Götting. Nachr. *1889 մայիս 29, հյ. թրգմ. ՀԱ 1889, 159 պրս.* šāhdāna*։ Այս բոլորից տեղեկութիւն չունի կարծես ՀԲուս։ § 2238 և § 2247։* Pictet, *բ. տպ. Ա. 250 կցում է զնդ.* hexte<*սանս.* *sakta *«խոզկաղին»? բառի հետ։*

***ՇԱՀԷՆ** *(սեռ.* -ճենի*) «ընտիր և վարժուած բազէ» Մխ. առկ. Երզն. քեր. ասւում է նաև* շահին.*—Նոյն է նաև* շահեան *«ԲՋ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, 509ա)։*

=*Պրս.* شاهین šāhīn *«սպիտակ աղնիւ բազէ», որից նաև արաբ.* شاهین šāhīn *(Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 657), քրդ.* šahin, šain, šīn, *Թրք.* šahin quša, *սերբ.* śahin *«բազէ»։ —Հիւբշ. 210։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Ges. Abhd. 10, Btrg. bktr. Lex. 11։

ԳԻՌ.—Ավեդ. Սեբ. շահէն, *Ալշ.* շահէնբազա, *Մշ.* շահննբազա.—*ոճով ասում է Սեբ.* ըահէնի աչք ունի *«խոշոր աչքեր ունի»։*

*ՇԱՀԹԱՌԱԿ *(որ և շաքառակ) «մի տեսակ բոյս է. անձխոտ, լտ.* fumaria officinalis L *կամ* Vaillantii Lois» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 167—168) Բժշ. գրուած է նաև* շաքառէն, շէտառէն, շէտարան, սաքառին *են. ունի միայն ՀԲուս. § 2239։*

=*Պրս.* شاهتره šāhtara *«անձխոտ», որից փոխառեալ է արաբ.* شاهترج šāhtaraǰ *«անձխոտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 417 և* Steinschneider WZKM 12, 201). *բուն նշանակութիւնն է «արքայական խոտ»։ Հյ.* շաքառէն *են փոխառեալ են արաբերէնից, իսկ* շաքառակ *աւելի հին պարսկական ձևն է (իբր պահլ.* *šāhtarak), *որից փոխառեալ է ասոր.* ܫܗܛܪܓ šāhṭarag։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ՇԱՀՄԷԼԻՔ *«մի տեսակ խոտ» Կամարկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 2250։*

=*Պրս.* شاه šāh+*արաբ.* ملیك melik *«իշխան, թագաւոր» բառերից. բայց այս անունով մի բոյս ծանօթ չէ պարսկերէնում։—ԱՃ.*

ՇԱՀՄԻԱԼ *կամ* ՇԱՀՄԻՀԱԼ *«մի տեսակ բոյս է» Վստկ. (առաջին ձևը տալիս է ԱԲ). այս բառերը չունի ՀԲուս. և երևի թէ նոյն են յաջորդի հետ։*

*ՇԱՀՄԻԱՆԴԱԼ *(որ և* ըահմիճանտալ) *«վայրի ձմերուկ» Վստկ. 81 (ՀԲուս. § 2251)։*

=*Արաբ.* شحمة الحنظل šaḥmat-ul-ḥanzal *կամ* شحم الحنظل šaḥm-ul-ḥanzal *բառի պարսկական* شحم حنظل šaḥm-i-ḥanzal *(վերջին կէտը ջնջելով* شحم حنطل šaḥm-i-ḥantal) *ձևից, որ նշանակում է «հանդալ, վայրի ձմերուկ կամ ապուշահլ կոչուած ձմերուկի կորիզներից ջոկ մնացեալ մասը, այսինքն ամբողջ միսը». կազմուած է արաբ.* šahma *«միջուկ» և* ḥanzall *«վայրի ձմերուկ» բառերից (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 490 և 186)։ Նոյն աղբիւրից է նաև վրաց.* შამიანზარი շամիանզարի *«դառն դդում»։—ԱՃ*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԱՃառ. (անտիպ). որից յետոյ Seidel, *Մխ. բժշ. § 106։*

*ՇԱՀՄԼՀԱՄ *«վայրի դդում կամ վայրի ձմերուկ, լտ.* colocynthis» *Վստկ. 74. ունի միայն ՀԲուս. § 2252։*

=*Արաբ.* šaḥm-ul-ḥanzal *բառն է, որ կըրճատուելով դարձել է* šaḥmlḥan(zal). *ընդարձակ տես* շահմիանդալ *բառը։—ԱՃ.*

*ՇԱՀՆԱՅ *«թագաւորի նշանակած վերակացուները քաղաքում» Վրդն. տպ. Վենետ. էջ 95 (որ էմին էջ 128 յատուկ անուն է կարծել). Մաղաք. աբ. 15, 16. այսպէս նաև Տաթև. ձմ. լբ. Ոմն իշխան է և շահնայ որ հրամայէ. են. աւելի յետնաբար Հաւաք. էջ 48, 50. Առաք. պտմ. 419. գրուած է* ըախնայ *Վրդն. առկ. 37։*

=*Պրս.* شحنه šahna *«ոստիկան՝ որ պահպանէ զգաւառն և զքաղաքն ի չարութենէ և ի վնասուէ». նոյնը նաև արաբ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 654)։*

Ուղիղ մեկնեց նախ էմին, Ист. Вардана *(տպ. 1861), էջ 140. նոյնը յետոյ Ալիշան, հրտր. Վարդանայ, Վենետ. 1862, էջ 95։*

ԳԻՌ.—Սեբ. շահնա, *Մկ.* շռնետ, շանա *«կալ չափող պետական պաշտօնեայ, տասանորդ հաւաքող»։*

Շահնդակ *տե՛ս* Շահդանակ։

Շահնշահ *տե՛ս* Շահանշահ։

*ՇԱՀՈՒԱՐ *«խոշոր և ընտիր մարգարիտ» Անան. գիտ. 20, որ և* շաւար *Կաղանկտ. հրտր. էմ. էջ 83 (Գոհարս ականց պատուականաց և զշաւարն բազմագին.—որ հրտր. Շահն. Ա. 26 սխալմամբ գրուած է* աւար), շահաւար *Օրբել. 22 (Գոհարս ականց և մարգարտաց, զշահաւարն բազմագին ոսկեթել հանդերձից)։*

=*Պհլ.* šāhvār *բառից=պրս.* شاهوار šāhvār *(որ և* šahvār, šāhvā, šāhū) *«խոշոր և աննման գոհար». գալիս է* šāh *«թագաւոր»*

բառից և նշանակում է բուն «արքայավայել»։ Հիւբշ. 213։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Матер. I. *11։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 27։*

***ՇԱՀՈՔՐԱՄ** *«մեխակ ծաղիկը, լտ.* dianthus fimbriatus M. B.» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 130) Բժշ. (ըստ ՆՀԲ գործածուած է Բժշկարանում, իսկ ըստ ՀԲուս. § 2253 «ի գիրս յիշուած չէ»). սովորական բառ է արդի գրական լեզուի մէջ։*

=Բառիս առաջին մասը կարող է լինել պրս. šāh *«թագաւոր» բառը, որով բարդուած են շատ բուսանուններ. ինչ.* շաճպալուտ, շաճպրակ, շաճպաճաճ *են. իսկ երկրորդը անյայտ է. ամբողջը պարսկական փոխառութիւն պէտք է լինի, որ իրանեանում կորել է։ Հիւբշ. 272։*

***ՇԱՀՊԱԼՈՒՏ** *(գրուած նաև* շաճպալուք, շաքալուք, շամբլուք, շատալուք, շաճբլուք, ըապալլուտ) *«շագանակ, կաստանիայ» Մխ. բժշ. 44. Բժշ. մեկնուած է նաև «նուշ, ընկոյզ»։*

=Պրս. شاهبلوط šahbalūṭ, *որ և* šāhballūd, šahbalūt *«շագանակ», բայց գալիս է* šāh *«արքայ» և* balūt *«կաղին» բառերից և ստուգաբանօրէն նշանակում է «արքայական կաղին» (այսպէս է նաև արաբ.* بلوط الملك balūṭ-ul-melik *հոմանիշը). սրանից են նաև քրդ.* šabelut *և արևելեան թուրքերէնի միջոցով Ղրբ.* շմբա՛լուք *«շագանակ»։— Հիւբշ. 272։*

ՀՀԲ բառ այլազգական։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, նոյնը նաև ՀԲուս. § 2237, վերջին անգամ Seidel, *Մխ. հեր. § 136։*

***ՇԱՀՊԱՆԱԿ**, *որ և* ըաճպաճաճ, շապաճկ, շաճօրակ, շաճօրաճկ *«մի տեսակ բոյս», որ այլևայլ ձևերով է մեկնուած Բժշկարաններում, բայց հասարակօրէն համարւում է «մանուշակի տակ» կամ ըստ Ամիրտ. «շան մանուշակ» (ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 142 viola canina L). *ունի միայն ՀԲուս. § 2254։*

=Արաբ. պրս. شاهبانك šāhbānik *կամ նաև* šāhbānij, šābānik *«մի տեսակ ծառ, որ եգիպտոս շատ է գտնւում և տեղական արաբերէնով կոչւում է* barnūf, *լտ.* conyza odorosa» (Steinschneider WZKM *12, 201). ա՛յսպէս պէտք է հասկանալ նաև մեր բառի նշանակութիւնը. հմմտ. ՀԲուս. անդ։—Աճ.*

ՇԱՀՊՍԿ *«մանդակ, լտ.* polygonum bistorta *կամ շահպրակ, լտ.* cheiranthum». *ունի միայն ՀԲուս. § 2256, առանց վկայութեան։*

***ՇԱՀՊՐԱԿ** *կամ* **ՇԱՀՊՈՒՐԱԿ** *«մի տեսակ ծաղիկ, լտ.* cheiranthum, *Թրք.* չէճպօյ». *ունին միայն ՓԲ և ՀԲուս. § 2257. վերջինս գրում է թէ. «ի գիրս կարծեմ չէ յիշուած». նոր գրականում ընդունուած է* շաճպրակ *ձևով։*

=Պրս. šāhparī, šahbarī, šāhbōy *«յասմաբար ծաղիկը», որից Թրք.* šehboy>*ռմկ.* չէխպօյ *«շահպրակ»։ Կերևի թէ նոր գրողների ձեռքով է շինուած այս բառերի վրայից՝ հին հայերէն փոխառութեանց ոճով և հայկական համարուած* -ակ *մասնիկով։—Աճ.*

***ՇԱՀՌԱՀ** *«մեծ ճանապարհ». Մեծ շահըռէն Մասթարոյ. Արձ. 1336 թ. (Վիմ. տար. էջ 165)։*

=Պրս. شاهراه šāhrāh *նոյն նշ. որից և վրաց.* ႸႠႰႠ შარა. *կազմուած է* شاه šāh *«թագաւոր» և* راه rāh *«ռահ, ճանապարհ» բառերից։*

Ուղիղ մեկնեց Կոստանեան, Վիմ. տար. էջ XVI։

***ՇԱՀՐԻԿ** *«հին պարսկական կրօնը հաւատարմութեամբ պահող մի ցեղ». մէկ անգամ ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 27.—«Զայս ես ես իսկ տեղեկացեալ գիտացի ի բազմաց յայնցանէ, որ շահրիքն (տպ. կամ ձեռ.* շաճրիfճ, շախրիfճ. *պետք է ուղղել* շաճրիկfճ) *կոչին, որոց դէպ եղև ինձ հանդիպել եկելոց ոմանց ի յԱպղաստան աշխարհէ, որք անուանէին զինքեանս համակդենս, այսինքն ամենագէտ ի հաւատ կրակի»։*

=Պհլ. šahrīk, *որ է պրս.* شهری šahrī, *գալիս է* šahr *«քաղաք» բառից և նշանակում է բուն «քաղաքացի». սրանից է փոխառեալ նաև ասոր.* šahrīg «nobilis, qui dihkanis majore dignitate fruebatur»: *Շահրիկները ազնուականներ էին, որոնք լեռների մէջ քաշուած ապրում էին և դեռ անա-*

ղարտ պահում էին հին պարսկական կրօնը։ Նրանց վարդապետութեան մասին խօսում է Արծրունին՝ անդ։—Հիւբշ. 210։

Պատկ. Матер. I. *27 համարում է Եակուբիի* šahrrīg *«շրջանի կառավարիչ» և Մասուդիի* šahāriga *«ազնուականք» բառը։*

***ՇԱՀՐՄԱՐ** *«քաղաքների և գիւղերի վիճակագրական մատեան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Սեբ. էջ 26. «Տարցեն զդիւան աշխարհին Սիմեաց ի Դունայ ի Փայտակարան քաղաք, և կարգեսցէ զքաղաքըն ի շահրմար Ատրպատականի, զի մի՛ ևս կոչեսցի անուն Հայոց ի վերայ նոցա»։*

=Պհլ. šahr + *hamār *«քաղաք-համար», իբր պրս.* شهر šahr *«քաղաք, աշխարհ, գաւառ»* + هامار hamār *կամ* مار mār *«հաշիւ, համար», որի հնագոյն հայ ձևն է* աշխարհամար:

Ուղիղ են մեկնել Մարկվարտ, Eranschahr *1901, էջ 122, Ադոնց,* Арм. Юстин. *էջ 220—1, Սպեննեան, Ուս. դաս. հյ. 716 ծան.։*

ՇԱՂ, ի *հլ. «զօղ, խոնաւութիւն, շիթ, կաթիլ» Երգ. ե. 2. Յոբ. լը. 28. Վստկ. 215. որից* շաղալից *«զօղալից» ԱԹ.* շաղել *«շրով թրջել, թրմել, շաղախել» Մաշտ. Կիլիկ. Ջքր. կԹ. (իմաստի զարգացման համար տե՛ս և հմմտ.* թրել*). արմատի երկրորդ ձևն է* *շող, *որից* շողիք *«լորձունք, թուք» Վստկ. ընդհանուր իմաստն է «թացութիւն»։ Հմմտ. նաև* ցաղախ:

ԳԴ պրս. žāl, žāla *«զօղ»։ ՆՀԲ պրս.* ժալ, ժալէ, *որպէս և Թրք.* չըղ, չըյ *«զօղ»։ Տէրվ. Նախալ. 72 հյ.* սառ, ցուրտ, *պրս.* žāla, sard, *զնդ.* sarəda, *լիթ.* szalti *«սառիլ».* szalna, szarma *«շաղ, եղեամ» ձևերի հետ՝ հնխ.* çar *«սառիլ» արմատից։* Karolides, Γλ. συγκρ. 215 *կպդվկ.* šavi, *սանս.* savam *«ջուր»,* sunomi *«քամել», ումբր.* savitu *«անձրև» ևն։ Հիւբշ. պրս.* žāl: Justi, Dict. Kurde *261 և* Kurd. Gram. *251 հայ.* շաղել *բառի հետ դնում է քրդ.* šelen *«շաղուել, հեղուկի մէջ թաթախել ևն», որ բայի անորոշ ձևն է. արմատը* šel*։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 սումեր.* sêq *«անձրև»,* sūk *«աղբիւր»,* suk *«ճահիճ»,* šağər *«ցեխ», Թրք.* yaγmur *«անձրև»,* čaγmur *«ցեխ»,* sel *«հեղեղ»,* sayanaq *«տարափ», հյ.* շաղախ, շողիք *ևն։* Lidén IF 44, 191 շաղել, շողիք *և* ցաղախ *իբր բնիկ հայ՝ կցում է հանդ.* hwelian *«թարախոտիլ» և լիթ.* szvelnus *«կակուղ» բառերի հետ։ Նոյնը* Pokorny 1, 473 *հնխ.* k'ŭel- *արմատի տակ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ասլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Շմ. Ռ. Սլմ. Վն. Տփ. շաղ, *Զթ.* շօղ, շող, *Ագլ.* շէճ *«զօղ».—2. Երև. Պլ.* շաղէլ, *Գոր. Ղրբ. Տփ.* ըշա՛ղիլ *«անձրևը բարակ ցօղել», Ալշ. Հճ. Զղ. Մղ.* շաղել, *Զթ. Խրբ.* շաղիլ, *Տիգ.* շողէլ *«ալիւր կամ ցեխ շաղախել, շաղուել», որ և Ակն.* շէղիլ.*—այս երկու իմաստները զանազանելու համար կազմուած է յետոյ* շաղվել *«խմորը շաղախել», որից ունինք Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Սեբ.* շաղվէլ, *Հմշ.* շաղվուշ, *Ռ.* շաղվէլ, շավղէլ, *Ակն.* շէղվիլ. *(հին գործածութիւնը ունի Քուչ. 63).—ցօղի պատկերով է* շաղ տալ *Ախց. Երև. Տփ. «ցանել, ցրուել»։—Նոր բառեր են* շաղիկ, շաղաքաքախ, ցաղակալել, շաղակոլոլ, շաղամէշ, շաղայրեց, շաղատար, շաղափուր, շաղոտիլ, շաղուիլ:

ՓՈԽ.—Կպդվկ. յն. šaγi, šavi *«զօղ, շաղ»։ (Ջուր է աշխատում* Karolides, Γλ. συγκρ. *62, 98, 215 կցել սանս.* savam *«ջուր» և մինչև անգամ փռիւգ.* Σαβάζιος *«Աստուած» բառին!)։*

ՇԱՂ *«կապ, զօդ, կցում, կապակցութիւն». այս նշանակութեամբ առանձին գործածուած գտնում եմ մէկ անգամ Այրիվ. Յա. վկայութիւնը տե՛ս* տարփ *(Յաւելուածում), որից կազմուած են* շաղել *«պատատել, փաթաթուել, կապուել» ՍԳր. Սեբեր. 209. Արծր. Բրս. հց. Նիւս. բն.* շաղապատիլ *«պատիլ, փաթաթուիլ, միանալ» Կոչ. Ոսկ. ա. կոր. Լաբուբ. 42. Փիլ. «թնակարթի մէջ բռնուիլ» Յոբ. ժը. 8.* շաղաշարիլ *«կապուիլ, միանալ» Ճառընտ. «խառնակիլ, զուգաւորիլ» Նոնն. Երզն. մտթ. 118.* շաղամանութիւն *«յարակցութիւն» Փիլ. լին.* շաղկապ *Նար. Նիւս. բն. Արշ. կամ* ցաղակապ *Սանահն.* շաղկապական

Ոսկ. յհ. բ. 36. այստեղ է պատկանում նաև շաղիպատուկ «բաղեղ, պատատուկ» Գաղիան. (ունի միայն ՀԲուս. § 2263)։

Հիմք. յն. συν- ձևից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 անապահով է գտնում կցել ճաղ «կից» բառին։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 28 սանս. çulba- «կապ» և հյ. շեղ, շղթայ բառերի հետ հնխ. k´ụ̄l-արմատից։

—ՇԱՂԱԽ, ռ հլ. «ցեխ, շաղուած հող և կիր» Ծն. ժա. 3. «պիղծ, կեղտոտ» Կոչ. 31, 118 (նշանակութեան զարգացման համար համմտ. ռուս. грязный «ցեխոտ. 2. կեղտոտ»). որից ըաղախել «ծեփել, ցեխի մէջ թաթախել, կեղտոտել, պղծել» ՍԳր. Եփր. թգ. Ոսկ. եփես. շաղախանալ «պղծուիլ, ապականուիլ» Բրս. ծն. շաղախուտ «տղմուտ» Վստկ. կրաշաղախ Օրբել. կպրաշաղախ Ագաթ. շաղախարեr (գրուած շաղաղարեr) Ուռհ. խառնաշաղախ «անկանոն զօրք» Ուռհ. 344 (չունի ԱԲ). ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 762 բ կայ նաև մհյ. շոխ, շողախ «ամանների բերանը ցեխելու ծեփ»։

=Ծագում է շաղ «թրջել, թացութիւն» արմատից, որից ըաղել «շաղախել». այս երկուսը երբեմն իրար հետ այնքան են միանում, որ անկարելի է լինում զանազանել. համմտ. հներից՝ «Մոխիր հնոցի քացախով շաղախեալ արկին ընդ քիթս նորա» (Ճառընտ.) միջին հյ. շաղղել (իմա՛ շաղաղել) «շաղուել» Վստկ. 157, որ յայտնի չէ թէ շաղել բայի՞ց է կազմուած -աղ մասնիկով, թէ շաղախել բայից՝ խ>ղ ձայնափոխութեամբ. նոյնը նաև յաջորդ գաւառականներում։

ՆՀԲ «նոյն ընդ ցեխ, ցիխ, որպէս թէ կաւ շաղեալ», իսկ Թրք. չէլէգ «տիղմ կպչուն» և սելսալ «տիղմ կամ կաւ ստացախառն»։ Հիւնք. շաղիղ բառից։ Patrubány SA 1, 189 յն. χηλίς «արատ, կեղտ», հսլ. kalŭ «ցեխ, տիղմ», սանս. kāla «սև» բառերին ցեղակից։ Նոյն ՀԱ 1908, 213 հնխ. kéu̯o «ուռիլ» արմատից։—Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 հյ. շաղ, թաղախ, շողիf, Թրք. čaγmur «ցեխ» saγanak «տարափ», սումեր. šağar «ցեխ», suk «ճահիճ» են բառերի հետ։

Lidén և Pokorny 1, 473 տե՛ս շաղել։

ԳԻՌ.—Գոր. Կր. Ղրբ. Մկ. շաղախ, Մրղ. շաղախէլ, Մկ. շողոխիլ, Խրբ. շխախ «շաղախ, ծեփ, ցեխ», ըխիլ «շաղախել, ծեփել», Երև. շա՛ղաղ «ալիւրի, ցեխի շաղախ», Ջղ. Վն. շաղաղել «շաղուել», Սլմ. շաղըղել «ցեխ կամ խմոր շաղուել», Ագլ. շղա՛ղիլ և Տփ. շաղըղիլ «խմորը շաղուել» (նաև Տփ. ըաղխիլ «ցեխը շաղախել»), Շմ. շղաղիլ «ապականել, բնական պէտքը հոգալ», Ասն. շավախ «խըմորի համար ջրով զանգուած ալիւր», Մշ. շաղ «շաղախ»։

ՇԱՂԱԽ «փուշ, տատասկ». մէկ անգամ ունի Վրդն. սղ. լգ։

ՆՀԲ յիշում է արաբ. պրս. šulūhak, šulūhaǰ «փշոտ բոյս ինչ»։

ՇԱՂԱԿՐԱՏ (յետնաբար կայ սեռ. ի, ոյ) «դատարկախօս, շատախօս» Փարպ. Նար. «ծաղրածու» Ոսկ. եփես. ժէ. որից շաղակրատել «պարապ խօսիլ» Ոսկ. ա. տիմ. ժգ. շաղակրատումն Ղևոնդ. շաղակրատութիւն Ածար.։ (Սխալ գրուած շաղակարտող Եփր. մատ. Դ. 115՝ փոխանակ շաղակրատող):

ՆՀԲ լծ. հյ. շաr և ագռաւ, յն. κράγον, լտ. crocitans, իբրև կոկոացող։ Տէրվ. Altarm. 73 շա- դնում է մասնիկ, արմատը ղակ, իբր յն. λάσκω, ἔλακον, λέλακα «երգել, խօսիլ», լտ. loquor, locūtus «խօսիլ», հսլ. рекю, решти «ասել, խօսիլ»։ Հիւնք. Կաղիկրատ յոյնի անունից է դնում, բայց նաև -կրատ վերջաւորութիւնը կցում է յն. ἀριστοκρατία, δημοκρατία են ձևերի վերջամասի հետ։

+ՇԱՂԱՂԵԼ «ծամռել, այլայլել». մէկ անգամ ունի Եփր. ծն. «Եթե թոթովախօս ոք զանուն թագաւորի շաղաղէ, միթէ պակասի՞ անուն թագաւորին ի նորա շաղփաղփ բանիցն» (այլ օր. շաղփաղփէ. տե՛ս ՆՀԲ շաղփաղփել):

=Կազմուած է շաղ «ծուռ, սխալ» արմատից, որի վրայ ընդարձակ տես շե՛ղ։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «շաղելով շաղել»։

ՇԱՂԱՄԱԹ (րց. -է) «թել, դերձան» Ծն. ժդ. 23. Եփր. ծն. էջ 59. Ճագր. 247.—այսպէս նաև Բռ. ստեփ. լեհ. իսկ Հին բռ. «գամ»։

Հիւք. պրս. չէլմ, չէմէլ *«կօշիկ, ոբ-րեխ, մուճակ» բառից՝* -աք *մասնիկով։*

ՇԱՂԱՄԱՂԵԼ *«ղանդաղել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 242։*

ՇԱՂԱՄԱՇՈՂ *«անմիտ կամ տգէտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 242։*

ՇԱՂԱՇԻԻՆ *«շմոշ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 242. երկուսն էլ անծանօթ բառեր են։*

ՇԱՂԱՇՈՒՏ *«անմիտ, խենթուկ» Ոսկ. մ. բ. 12. Բուզ. որից* շաղաշտութիւն *«անառակութիւն» Բուզ. 109 (տպ.* շաղաշատութիւն, *ըստ ՆՀԲ* շաղաշտութիւն). *—առաջին վկայութեան մէջ գրուած է* շաղաշոյտ, *որ պէտք է ուղղել* շաղաշուտ, *ինչպէս ունի Բուզ. և ինչպէս երեւում է* շաղաշատութիւն *ածանցից։ Տե՛ս նաև* դղջուտ *բառը։—Ըստ իս* -ուտ *մասնիկ է. բառիս արմատն է* *շաղաշ:

Տէրվ. Altarm. *73 արմատը դնում է* շաղ, *որ կցում է սանս.* laš *«ցանկալ, տենչալ», գոթ.* lustus, *գերմ.* Lust *«ուրախութիւն, հաճոյք» բառերին։*

ՇԱՂԱՐՁԵԼ *«շողոքորթել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 242. բայց նոյն էջ կայ* շաղաշարել *«շողոքորթել»։*

ՇԱՂԱՒ. *արմատ առանձին անգործածական. սրանից բարդուած ունինք միայն* շաղաւաշուրթն *«խաբեբայ, խաբէախօս, որ խաբող լեզու ունի» Առակ. ժթ. 1. Ոսկ. ա. տիմ. և ղկ. Փարպ։ (Հին բռ. մեկնում է «թեթևամիտ կամ ցոփախօս»)։*

ՆՀԲ «իբր ըեղեալ շրթամբք կամ շաղաւ *(որպէս ամկ.* շէլլաֆ) *ի շուրթն»։ Տէրվիշ.* Altarm. *73* շա- *մասնիկ դնելով՝ արմատը համարում է* ղաւ, *որ կցում է սանս.* lap, rap *«շաղփաղփել», պրս.* lab. lav *«շրթունք»,* lāf *«շատախօսութիւն»,* lābīdan, lāvīdan *«աղաչել, փաղաքշել» բառերին։*

ՇԱՂԻԽԱՐ *«եթեր կամ եթերային մասերից մէկը» Պիտառ. որից* շաղաւարիլ *«լուսնի կամ աստղերի շարժիլը» Պիտառ.։*

ՇԱՂԱՓ *(գրուած նաև* շաղապ) *«ծակիչ, գչիր, բան ծակելու գործիք, մաթխաբ կամ բուռղու» Յայսմ. Վկ. գէ. 30, 34. Տաթև. ամ. 508. Գնձ. փաճ. 65 (վերջինս տարօրինակ գործածութեամբ. հմմտ. Կառեցաւ առ իս շատ մեղք, որպէս անձրև որ գայ տարափ, խոցվեր եմ մահու սրով և եղեր եմ զինչ որ շաղափ). որից* շաղափել *կամ* շաղափնել *«գչիրով ծակել» Գնձ։—Այս* շաղափ *բառը գործածուած է նաև Ոսկ. ես. 138 մութ մի հատուածի մէջ՝ անստոյգ իմաստով. «Զի եթէ շաղափքն սաքափաթանաց և թուլչութիւնք ինչ ստաբանք՝ յորժամ թուլիցին, կարեն անազդական առնել զմարմինս ի թունաց չար գազանաց են».—ՆՀԲ չի յիշում այս հատուածը* շաղափ *բառի տակ. Տէրվ.* Altarm. *77* շաղափf *համեմատում է* «terebrae, *գչիր?»*

ՀՀԲ «որ շաղի յափ»։

ԳԻՒ.—Բլ. Երև. Մկ. Նբ. Սլմ. շաղափ, *Մշ.* շաղաբ՝ *(սեռ.* շախբ՝ի), *Ջղ.* շաղաբ, *Ալշ.* շղապ.*—որից* շաղփել *Ալշ. Մշ. «ծակել» (օր. Գնդակը շաղփեց անցաւ)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. შალაფი *շալափի «գչիր», քրդ.* شخاب šixab *«գչիր,* vrille» (Justi, Dict. Kurde 255 *և* Kurd. Gr. 54), *նաև բոշ.* šaγap «ahle, pfrieme *հերիւն» (որ* Finck ЗАН *1907, էջ 121 յիշում է՝ առանց համեմատելու հյ. բառի հետ)։*

ՇԱՂԲԱԼՈՒ *«ծաղրածու, միմոս». մի անգամ ունի Դամասկ. (խօսելով կապիկների մասին)։*

Նորայր, Բառ. ֆրանս. (babouin *բառի տակ) յիշում է պրս.* سنبالو sanbālū *«մի տեսակ կապիկ»։*

*ՇԱՂԳԱՄ *«ուտելի կոճղէզաւոր մի բոյս է. շալղամ» Մխ. առկ. Գաղիան. բժշ. ասւում է նաև* շողգամ *Վստկ. 66. Բժշ.* շախգամ, շողգամբ *ՀԲուս. § 2258. (իսկ Բառ. երեմ. յաւել. 570 գրում է* շակfամ):

=*Պրս.* شلغم šalγam *«շողգամ», որից փոխառել են նաև արաբ.* شلجم šaljam *կամ* سلجم saljam, *թրք.* šalγam, *քրդ.* šilim, šelem, šelim, *նյն.* σαλγάμι *համանիշները։—Հիւբշ. 210։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Lag. Arm. Stud. § 1674 *և Հիւբ.։—*

ՀԲուս. օտար ձևերը հայերէնից է դնում։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ջղ. շախկամ, *Մշ.* շախգ՝ամ, *Մկ.* շախկ՝ամ, *Սլմ.*

վն. շոխկ՛ոմ, Ակն. շօխգամ, Խրբ. շօխգ՛ամ, Տիգ. շօխfոմ, Զթ. ըուխգ՛օմ, շուխգ՛ոմ, Սեբ. ծօխքաճf: Նոր բառեր են շաղգամակեր, շաղգամաճամ, շաղգմուկ:

+ՇԱՂԻԼ «շփոթուիլ, սխալիլ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 167 (անգ. յոչ.)—Մինչդեռ ածէ բերէ զբանս իւր վասն միւսոյն՝ փոխի յանկարծակի յերկրորդն և անտի յերրորդն և ի չորրորդն. և վասն այսորիկ շաղեալ շփոթի և սահի խնդրողն և քննօղն»։

=Բնիկ հայ բառ. մեկնութիւնը, ինչպէս նաև գաւառական ձևերը տե՛ս շեղ։—Աճ.

ՇԱՂԻՂ, ո հլ. «հում միս, մարմին, դիակ» Ել. իա. 34. Ոսկ. եփես. Բ. Եզն. Վեցօր. 192. որից շաղղակեր «գիշակեր, մսակեր» Սեբեր. շաղղակերութիւն Ոսկ. ես. շաղղայեղց Վեցօր. 193. շաղղագործութիւն Ածաբ. յայտ. նեխաշաղիղ Ձհ. իմ. պաւ. գրուած է նաև շաղաղ Ոսկ. ես. 120, որից շաղաղակերութիւն Ոսկ. ես.—Նոր բառ է շաղղանալ «շատ լաց լինելուց աչքը փճանալ» Անկ. գիրք հին կտ. 220 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 233)։ Բառ. երեմ. էջ 241 սխալ գրչութեամբ ունի շալիղ:

Հիմք. պրս. lāša «դիակ» բառից (-իղ մասնիկով)։ Müller WZKM 10, 277 իբր բնիկ հայ՝ կցում է սանս. çárīra- «մարմնի կարծր տարրը, ոսկորները, մարմին» բառին։ Հիւբշ. Arm. Gram. 479 սանս. բառը դնելով հնխ. k'alālo- ձևից, ձայնապէս անհամաձայն է գտնում հայերէնի հետ։ Նոյնը աւելի ընդարձակ Boisacq MSL 17, 113 և Dict. étym. 433։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. შალაშო շալալի «թարախ», որ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 85 հյ. շարաւ բառից է հանում։

ՇԱՂԻՆՏՐ «անուտելի մի բանջար է». Վրդն. ծն.։

ՀԲուս. § 2262 կարդալով շաղինգղ՝ նոյն է կարծում իշաշինգղ «իշկոյ վարունգ կամ վայրի վարունգ» բառի հետ։

ՇԱՂՇԱՓԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկ. եբր. ժգ. 510. «Եւ կնոջ առաջի ոչ վայրապար շաղշափիցես, զի մի՛ զնա թշնամանիցես» (յն. «առնել»).—ՆՀԲ մեկնում է «շաղփաղփել կամ ցոփանալ», ԱԲ «ցոփ՝ լկտի ըլլալ»։

ՇԱՂՈՎ «բուռն». ունի միայն Բռ. երեմ. 242։

ՇԱՂՓ «յիմարի՝ ցնդածի խօսքեր, դատարկաբանութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է շաղփաքանութիւն «ցնդաբանութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 23. Շնորհ. թղթ.։ Նոյն արմատի կրկնականն է՝

ՇԱՂՓԱՂՓ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «յիմար յիմար խօսող» Ոսկ. եբր. իա. «յիմարական, անմիտ» Եփր. աղ. և ծն. Պարայլ. որից շաղփաղփել «ցնդաբանել» Ոսկ. մ. ա. 2. շաղփաղփութիւն Ղկ. իդ. 11. Ոսկ. մտթ. Փարպ. շաղփաղփումն Ոսկ. յհ. ա. 32. շաղփաղփական Ոսկ. ես.։

ՆՀԲ լծ. հյ. ցոփ, զաղփաղփուն, թրք. շագա չէլլաֆ, ճիլվէ, սաֆուր սուֆուր, սալլանմագ, սէլճէֆֆ են։ Տէրվ. Altarm. 73 և Ծախալ. 101 ը մասնիկով ղափ արմատից, որ կցում է սանս. rap. lap, յն. ὀλοφύς, լտ. lamentum, հյ. ողբ են բառերի հետ (տե՛ս շաղաւ-ա-շուրթն): Հիմք. զաղփաղփուն բառից։ Պատահական նըմանութիւն ունի արաբ. سلفع salfa' «չարալեզու, կռւարար, պոռպռան կին» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 602)։

ՇԱՃԵԼ «կեղծել, անգիտանալ, չիմանալ ձևացնել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սոկր. 613. «Իսկ թագաւորին Պարսից ծանուցեալ զանցսն, շաճէր ոչ գիտել զեղեալսն». (յն. բնագիրն ունի προςποιεῖται բայը προσποιέω «կեղծել». տե՛ս Socr. eccles. hist. էջ 302. հմմտ. նաև փ. Սոկր. սրա համապատասխան հատուածը. Զայս լուեալ զանցս աղետիցն թագաւորին Պարսից... անգիտանայր որպէս ոչ գիտելով զեղեալսն)։

Նորագիւտ բառս երևան հանեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան, Սոկրատի հրատարակութեան մէջ՝ անդ։

*ՇԱՄԱՄ «փոքրիկ և անուշահոտ մի տեսակ սեխ. cucumis dudaim» Մխ. առակ. Թլկր. 34։

=Արաբ. شمّام šammām կամ شمّامه šammāma՝ նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև

պրս. šamāma, քրդ. šemamuk, šimamōk, ուտ. ևս շամամ: Արաբ. բառը ծագում է شَمّ šamm «հոտոտել, բուրել» արմատից և այսպէս է կոչուած իր անուշ հոտի պատճառով։—Հիւբշ. 272։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Arm. Stud. § 1675, ՀԲուս. § 2264։

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Վն. Տփ. շամամ, Ալշ. շըմամ, Մրղ. Ննխ. Շմ. Սլմ. Տիգ. շամամա, Մշ. շամամուգ, Ագլ. շա՛մում:

ՇԱՄԱՆԴԱՂ (յետնաբար ի-ա հլ. գրծ. շամանդաղաւ Սարգ. բ. պետ. բ. էջ 488 (բ. տպ.) «մէգ, մշուշ» Իմ. դ. 2. Փիլ. Եւագր. 204. Պտմ. աղէքս. 168. «մթին, նսեմ» Տօնակ. «հոգ, մտատանջութիւն» Ոսկ. հռովմ. 80. «աչքին պատած փառ» Յայսմ. մրտ. 21. որից ըշամանդաղութիւն Թէոդ. խչ. շամանդաղաձև Ճնյ. բարձր. շամանդաղատեսիլ Անան. եկեղ. շամանդաղիլ Մագ. անշամանդաղ Նար. 6.—Նոր գրականում շամանդաղ ստացել է «corpuscule, հիւլէ, մասնիկ» գիտական նըշանակութիւնը (տե՛ս Քաջունի, Ա. 565)։

Հիմք. թերևս պրս. سمند samand «մոխիր, մոխրագոյն» բառից՝ -աղ մասնիկով. (այս նշանակութիւնը սխալ է, պրս. samand նշանակում է «ձի, մոխրագոյն ձի»)։

Ճամանդրիդ տե՛ս Արքիմանտրիտ։

ՇԱՄԲ (յետնաբար ի հլ.) «եղեգնուտ տեղ» Եւս. քր. Խոր. Նար. Վրք. հց. Վրդ. առկ. 193. որից շամբակ «փոքրիկ եղէգնուտ» Վրք. հց. բ. 167. շամբուտ Պիտ. կամ շամբոտ Մարթին. եղեգնաշամբ Շնորհ. վիպ.։

Հիմք. ամպ բառից։ Patrubány IF 14, 56 սանս. šamya, զնդ. simā, յն. κάμαξ «եղէգ, գաւազան»։ Lidén IF 44, 191 իսլ. hvǫnn «angélique բոյսը», լտ. combretum և լիթ. szveñdrai. Պատահական նմանութիւն ունի ասուր. šamu, šammu «բոյս, խոտ, տունկ» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 1050):

ԳԻՌ.—Մշ. Ջղ. շամբ, Ղրբ. շըմբ, Կր. շամփ, Ագլ. շումբ (վերջին երկուսը իբր յատուկ անուն)։

ՓՈԽ.—Վրաց. შამბი շամբի, შამბნარი շամբնարի «շամբ, եղէգնուտ», მოშამბნარე մոշամբնարե «շամբերում բնակող գազան». Թրք. գւռ. Ղրբ. šam «եղէգնուտ». յայտնի առած է «Դօնգուզուն մեյլի շամդա իդի, ի՛թդա վուրդը շամա սալդը—Խոզի միտքն էր դէպի շամբը, Շունն էլ տուեց քշեց շամբը» (այսինքն Ուզածը յանակնկալս կատարուեց)։

[ՇԱՄԲԱՐ, մէկ անգամ գործածուած է Ս. Բարսղի հարցմանց մեկնութեանց մէջ՝ ըստ ՀԲուս. § 2267. «Խիարն, շամբարն, դամոնն, հլիլայքն են»։ ՀԲուս. համարում է առանձին բոյս. ըստ իս նախորդի հետ միասին կարդալով՝ պէտք է հասկանալ խիարշամբար «կասիա», որ տե՛ս առանձին։]

*ՇԱՄԲՈՒՇ «խելագար, խենթ, անմիտ. 2. կատաղի, մոլեգնած. 3. ցանկասէր, վավաշոտ» Փիլ. Նխ. 10. Պիտ. Պրպմ. 234. ՅՀ. իմ. Երև. գրուած նաև շամուշ Ուխտ. բ. 113. որից շամշիլ «խենթենալ, գժուիլ» Ոսկ. մ. գ. 3. Կնիք հաւ. էջ 278. «մոլեգնիլ, կատաղիլ» Եւս. քր. ա. 210. «անառակիլ, շաղաշարիլ» Ոսկ. ա. թես. ը. 454. շամբշիլ Սարգ. յկ. գ. յորդ. ըշամբշագոյն Փիլ. այլաբ. շամբշաճf Ոսկ. մ. բ. 26. շամշաճf Ճառընտ. շամբշաբանել Ճառընտ.=շամշաբանել Վրք. և վկ. ա. 367. շամբշաբար Պիտ. շամբշական կամ շամշական Ճառընտ. շամբշութիւն կամ շամշութիւն Փիլ. Խոր. ևն։

=Իրանեան փոխառութիւն է. բարդուած է ըշամբ+ուշ բառերից. առաջինն է իրան. šam «խելագար» (հմմտ. պրս. شم šam «խելացնոր, յիմարած, խենթ», شمیدن šamīdan «ուշաթափիլ, երկնչիլ», شمیده šamida «խենթ, մտացնոր, ուշաթափեալ»), երկրորդը ուշ < զնդ. uši, պհլ. hōš «խելք, միտք», որի վրայ տե՛ս առանձին։ Ըստ այսմ մեր բառի բուն ձևն է շամուշ (որից շամշիլ, շամշաճf ևն) և թարմատար բ-ի յաւելումով՝ ըշամբուշ:—Հիւբշ. 210։

ՆՀԲ լծ. հյ. ուշ, որպէս շամբ յերերի, և իտալ. scempio, sempio, թրք. սէրսէմ, սէֆիճ: ՓԲ մեկնում է «որոյ ուշն է միայն դիմել ի շամբուտ վայրս»։ Ուղիղ մեկնեց Lag, Arm. Stud. § 1676։ Հիմք. շամբ-ից։ Պատահական նմանութիւն ունի քրդ. šambəš «աքացող», որ ծագում է čamūš ձևից։

ՇԱՄԿԱԿԱՆ «հանապազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 243։

***ՇԱՄՂԻՏԱԿ** «մի տեսակ ծաղիկ» (յիշուած է յասմիկի, նարկէսի և մանիշակի հետ) Ագաթ. (symphytum asperrimum Sims. ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 371):

=Պհլ. փոխառութիւն. հմմտ. պհլ. [illegible] šamblīt (գործածուած է Bundeheš-ում), պրս. شنبليد šanbalīd «ծաղիկ իմն դեղնագոյն, որ ըստ ձևոյն և ըստ հոտոյն նման է ծաղկան թուրնջի և եթէ հոտոտիցի, փարատէ զգլխացաւութիւնն» (գործածել է Ֆիրդուսին, և համարւում է «սորնջան, Herbstzeitlose», որ է ըստ Анненковъ-ի բուսաբանական բառարանի, էջ 104 լտ. colchicum autumnale L, ըստ դեղագործների crocus pratensis, ֆրանս. colchique, tue-chien, mort-chien, veilleuse, safran des prés, safran bâtard, անգլ. tuberoot, ռուս. безвременница են). ասւում է նաև պրս. شنبليت šanbalīt, شمليد šamlīd. ունինք նաև شنبليدہ šanbalīda «բուրումն ազգի ազգի ծաղկանց»։ Պրս. բառի յետին հյ. ձևն է շաբալուք, որ տե՛ս առանձին։ Այլ է պրս. شنبليل šanbalīl, որի վրայ տե՛ս բաղեղն բառի տակ։—Իրանեան բառի արաբ. տառադարձութիւնն է ըիմլիտէճ (ըստ Նորայր ՀԱ 1924, 71), որ ներկայացնում է պհլ. *šamlīdag ձևը։

> ՀԲուս. § 2268 յիշում է շամղիտակ, շամպղիտակ ձևերով, ըստ Շէհրիմանեանի դնում է «լտ. symphytum» և թւում է կցել արաբ. سمغوطن samγūṭan հոմանիշին։ Բժշկարանները այս արաբ. բառը կարդացել են սամղուտան, սամղըտան: Տարակոյս չկայ թէ մեր բառի արաբերէնի հետ նմանութիւնը բոլորովին պատահական է և ղ=γ ձայների պատճառով մերժելի։ Երևակայական է նոյնպէս շամղիտակ-ին տրուած «symphytum» նշանակութիւնը, որ ենթադրել է Շահրիմանեան՝ արաբ բառի ձայնական դոյզն նմանութեան պատճառաւ։ Վերի ձևով մեկնեց Stackelberg WZKM 15 (1901), էջ 382. որից անտեղեակ նոյնը անկախաբար Աճառ. Արրտ. 1910, 179։

ՇԱՄՇՏ-ՈՒԹԻՒՆ «չորրորդապետութիւն» Եւս. պտմ. էջ 50, 84, 96. որից ենթադրուած է ըստ Հին բռ. շամշպետ. «չորրորդապետ»։

> ՆՀԲ Թրք. սէմք «կողմ» կամ յն. ἥμισυς, լտ. sēmis «կէս, կիսեալ»։ Հիւնք. Պարսից. Šamšīd թագաւորի անունից։

***ՇԱՄՍ** «արեգակ» Դամասկ. Կոստ. երզն. էջ 180. գրուած ըէմս Երզն. երկն. է։

=Արաբ. شمس šams «արեգակ»։—Հիւբշ. 265։

> Ըստ ՀՀԲ և ՋԲ բառ պրս!

ՇԱՄՐԱՇ «շատ պայծառ գոյնով մի ծաղիկ, որ ծաղիկների անդրանիկն է կոչւում» Տաղ. տե՛ս շումրայ:

***ՇԱՄՓՈՒՐ** (յետնաբար ո, ի-ա հլ.) «երկաթեայ կամ փայտեայ սուր ձողիկ. խորովածի շիշ». Նորագիւտ Ա. մնաց. իը. 17. Բ մնաց. դ. 11. Խոր. Մամիկ. Ճառընտ. Յայսմ. Տաղ. (գրուած է նաև շափուր). որից շամփրել «շիշը անց կացնել» Խոր. ա. 28. Կաղնկտ.—շամփուր նշանակում է նաև «Orion կամ Հայկ համաստեղութիւնը». հմմտ. Եփեմ. 109. «Յունիսի 14, Երևի Հայկն, որ է Շամփուրն»։

=Ասոր. ܫܦܘܕܐ šappūδā «անթրոց, հացագործի երկաթեայ ձողը՝ կրակ խառնելու համար», որի հետ նոյն է արաբ. سفّود saffūd «միս խորովելու շամփուր», որից և تسفيد tasfīd «միսը խորովելու համար շամփուրի վրայ անցունելով շարել» (Կամուս. Թրք. Թրգմ. Ա. 624)։—Հիւբշ. 313։

> Lag. Hagiogr. chald. 298 եբր. סמפור sampūr? ձևի հետ, որ Հիւբշ. Սեմակ. փոխ. բառեր (Թրգմ. Տաշեան, էջ 35) մերժում է, որովհետև միայն մի անգամ է գործածուած Թարգումի մէջ և դժուարաւ է սեմական. նշանակութիւնն էլ մութ է, բայց յամենայն դէպս «շամփուր» չէ։ Հիւնք. շամբ բառից։

ԳԻՌ.—Ագլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Ջղ. Սչ. Տփ. շամփուր, Խրբ. շամբ'ուռ, Շմ. շաճփուր, Զթ. շամփուj, ըամփուր, ՀՃ. շամփուj, Սվեդ. շոմբ'էօռ.—Նոր բառեր են շամփրաճար, շամփուր-կշիռք «Հայկ աստեղատունը»։—Էնկիւրիի թրքախօս հայերն էլ ունին շամփուր «շիշ» (Բիւր. 1895, 865)։

ՓՈԽ.—Վրաց. შამფური շամփուրի կամ

შამფური շամփուրի «շամփուր», լազ. մինգ. šampuri «շամփուր, նիզակ», սվան. šamfvir «շամփուր»։ Erckert, Die spr. d. Kauk. Stam. 77 կովկասեաններից փոխառեալ է դնում նաև ռուս. šompuli «հրացանի մէջ վառօդ և շորի կտորտանք լցնելու ձող». (այս իմաստը գտնում ենք և Ղարաբաղի բարբառում)։—Վիստոն եղբայրները (Բրգմ. խոր. էջ 72) հյ. շամփուր ձևի հետ նոյն են դնում յն. σαμψήρα «թագաւորական գայիսոն՝ արեգակի պատկերով» (Յովսեպոս 20, 2)։

ՇԱՄՓՐԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «թագ, պսակ». մէկ անգամ ունի Եւագր. 125. «Ոչ վայելէ անզգամի գիտութիւն և քար անարգլոսկի շամփրակի»։ Այս կտորը մեկնելով Լծ. եւագր. գրում է «Թագ է շամփրակն. ոգեղ քար ի շամփրակն չէ՛ զարդ»։ Այսպէս նաև Վանակ. յուրախ. մեկնելով «Ուրախացիր, պսակ կուսից» շարականը, ասում է. «Պսակդ այլ լեզուաւ շամփրակ ասի և է՛ զի յաղթանակ ի հանդիսի մրցման» (այսինքն թէ շամփրակ նշանակում է «պսակ կամ մրցանակ»).—Սասն. էջ 14 ներգ. հոլով ի շամփրակի՝ լուսանցքում մեկնուած «պսակ».—Բառ. երեմ. էջ 243 և 245 ունի շամփրակ և շափրակ «պսակ կամ զարդ», որից շափրակազգեաց «պսակաւոր» Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 721)։

Միաբան (անձնական) մեկնում է «թագի քորոց» (արևելեան տարազով) և ըստ այսմ հանում է շամփուր բառից։ Մէնէվիշեան, ՀԱ 1911, 721 պրս. šāhpar «մեծ փետուր»?

ՇԱՅԵԿԱՆ «օգտակար, պիտանի, լաւ» Եբր. գ. 7. Յճխ. Իսիւք. կամ շաճեկան Վեցօր. Սարկ. աղօթ. Շնորհ. որից շայեկանութիւն Վեցօր. ճառընտ. Պիտ. Մաշտ. կամ շաճեկանութիւն Պիտ. Սկևռ. Մաշտ. Երզն. մոթ. շաճեկանագոյն Ոսկ. յհ. բ. 30. շաճեկանացու Մծբ. շայեկանացեալ Պիտ.։

=Կազմուած է շաճ բառից՝ -ական մասնիկով (հմմտ. պատուական)։ Այսպէս ընդունելու առ երևոյթս հակառակ են հետևեալ պարագաները. 1. Հ-ի փոխարէն յ ձայնը՝ որ աւելի սովորական է երևում և յատկապէս գտնւում է բառիս հնագոյն վկայութեան մէջ՝ Եբր. գ. 7։—2. Իբր յօդակապ դրուած ե ձայնաւորը՝ փոխանակ ա, ինչպէս ունինք շաճական, շաճականացու Մծբ.։—3. Բառս ո՛չ այնքան «շահաւէտ» նշանակութիւնն ունի, ինչպէս պէտք էր, որքան բաւական տարբեր իմաստներ. օր. Եբր. գ. 7 «Ընդունիցի արդիւնս շայեկանս» հատուածում դրուած է յն. εὔθετον «յարմար, պատշաճ» բառի դէմ. միւս վկայութեանց մէջ գործածուած է ամպի, անձրևի, պտուղների, բոյսերի համար են (տե՛ս ՆՀԲ)։ Այս պատճառներից դրդուած՝ ոմանք բառս համեմատում են պհլ. šāyakān, պրս. شایگان šāyagan, šāygān «յարմար, պատշաճ, բազում, առատ, ընդարձակ (յատկապէս գանձի համար ասուած)» ձևերի հետ (հմմտ. տակը) և իրանեանից փոխառութիւն են դնում։ Բայց այս նմանութիւնը պատահական է և հայ բառը կապ չունի իրանեան ձևերի հետ։ Հակառակ պատճառաբանութիւնները կվերանան, երբ նկատենք թէ՝ 1. յ ձայնի փոխանակութիւնը գտնում ենք նաև շայել<շաճել ձևի մէջ. 2. ե յօդակապը այնու ամենայնիւ իրանական ձևերով էլ չի կարող մեկնուիլ. (ընդհակառակը պէտք է կարծել թէ աւելի բանաւոր է մեկնել շաճ բառով, ենթադրելով թէ սրա հնագոյն ձևը եղել է ուղ. *շաճի, որից առացուել է *շաճիական>շաճեկան, ճիշտ ինչպէս ունինք վաղ (հնագոյնը *վաղի) ձևից՝ վաղեմի (իբր *վաղիամի). 3. նշանակութեան զարգացումը զուտ հայկական է, որ գտնում ենք նաև շաճաւոր, շաճաւէտ, մանաւանդ անշաճ «յոռի, գէշ» բառերի մէջ (հմմտ. գւռ. անշաճ տաճձ, խնձոր են). 4. իրանեան բառերը գալիս են šāh «թագաւոր» բառից, նշանակում են «թագաւորական» և էապէս համաձայն չեն մեր շայեկան բառի նշանակութիւնների հետ։—Հիւբշ. 209։

ՆՀԲ պրս. šāyasta «պիտանի, արժանի» ձևից։ Lag. Arm. Stud. § 1665 պրս. šāyagān, šāygān, šāhagān «առատ» են։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. էջ 205 և Հիւբշ. հյ. շայեկան թարգմանում են «առատ» և կցում են պրս. šāygān «յոլով, առատ» ձևին։ Մերժում է Հիւբշ. 209։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 295

հիմնում է յատկապէս Պարսից Բահրամ-Գոռ Թագաւորի նշանաւոր ganj-i šāykān կոչուած առասպելական գանձարանի և պահլաւական գրականութեան մէջ այս անունով յայտնի մատենիկի վրայ։

ՇԱՆԴԱԿԻԿ «մեծ տերեփուկ, լտ. centaurum» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 2272։

[ՇԱՆԴԱՄ «Միգոնացոց պաշտամունքին արժանացած մի առարկայ». մէկ անգամ ունի Յայսմ. մայ. 2 (էջ 714 բ). «Եւ զոհէին Բահաղու պատկերի կնոջ և Աստարտայ գարշելոյն և շանդամիցն, զոր պաշտէին Միգոնացիքն». հմմտ. այլուր՝ Աստարտային երկիրպագանէին և Քամովսայ գարշելւոյն և Աստղկանն պատկերի. Սարգ. բ. պետ. գ. (բ տպ. էջ 434, ա տպ. 554)։—Պէտք է կարդալ իշանդամ, սեռ. իշանդամիցն:]

ՇԱՆԹ, ի հլ. (գրուած նաև շանդ) «կայծակ» Յոբ. լը. 35. Եւս. քր. «երկնառաք կըրակ» Նար. յովէդ. «կրակի կայծ և առաշէկ երկաթ» Յոբ. խա. 10. Զքր. կթ. «մետաղի ձոյլ և սրանից 3/5 քանքարի ծանրութիւն» Եփր. Թգ. 425. Սիրաք. խբ. 18. «հրավառ տաք» Վստկ. 186. որից ըանթի կամ շանդի «կայծակ» Շիր. էջ 44, 47, Փիլ. Նիւս. բն. շանթաճար խոր. շանթըճկէց Ոսկ. հռ. շանթեռանդն Մծբ. էջ 296, շանթիք Կոչ. էջ 98 (այս երկուսի մասին տե՛ս ՀԱ 1913, 345—6). շանթակեաց (ուղղելի շանթըճկէց կամ շանթակէզ) Ոսկ. ա. տիմ. ժե.—Նոր բառեր են շանթառաք, ըանթարգել, շանթաճարել:

ՆՀԲ լծ. լտ. scintilla «կայծ» (նոյնը նաև Canini, Et. étym. 222): Տէրվ. Altarm. 29 և Նախալ. 111 սանս. ċand. ċaniççand «փայլել», čandana «լուսին», յն. κάνδαρος «ածուխ», ξανθός «շէկ, խարտեաշ», լտ. in-cendo, candere, candela են բառերի հետ՝ հնխ. skad, skand «վառիլ» արմատից։ Նոյն համեմատութիւնը անկախաբար տալիս է Bugge KZ 32, 57 և IF 1, 441: Հիւբշ. 479 սրանց հետ յիշում է նաև լտ. scintilla «կայծ», բայց բոլորն էլ անապահով է համարում։ Հիւնք. շնթել բայից։ Jensen, Hitt. u. Arm. 118, 153, ՀԱ 1904, 184 հաթեան Sanda (յն. տառադարձութեամբ Σανδα) «Օդի, մանաւանդ Կայծակի աստուած»։ (Նոյնը կրկնում է Roth ՀԱ 1927, 744. գրելով šantaš)։ Վերջին անգամ Walde 121 (որից նաև Boisacq 405, Pokorny 1, 352) յիշում են Bugge-ի մեկնութիւնը և անապահով են գտնում, որովհետև ո՛չ միայն նախաձայնը, այլ և վերջաձայն ատամնականը համապատասխան չեն բառիս հնխ. sqend- ձևի հետ։ (Ըստ իս այս արմատի հյ. համապատասխանն է խանդ՝ որ տե՛ս)։ Petersson LUÅ 1915, 3 և 1916, 47 (տե՛ս Pokorny 1, 368) հնխ. k'eu- «լուսաւորել» արմատից. հմմտ. սանս. çoṇa- «կարմիր», զնդ. sūrəm «առաւօտը կանուխ» են, ինչպէս և հյ. շուք, ըող, ճշոյլ: Պատահական նըմանութիւն ունին լիթ. šuntù, šutu=šùsti, լեթթ. sùtu, հբգ. siodan, անգսք. séoþan, մբգ. sôt, որոնց հիմնական նըշանակութիւնն է «եփել, շոգիով խաշել» (բալթեան նախաձևը *šuntō. Trautmann 310)։ Պատահական է նաև չին. 閃 šan³ «կայծակ, շանթ»։

ԳԻՌ.—Հճ. շանթել «դևերի հարուածելը», Երև. շա՛նթէլ, Ագլ. շա՛նթիլ «խայթել, կսկըծեցնել», Շլ. ըա՛նթէլ «այրել, խարել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. შანთი շանթի «առաշէկ երկաթ», დაშანთვა դաշանթվա «դրոշմել, դամղա զարնել»։

*ՇԱՆԿԻԱՐ, որ և շնկիար, շինկիար, շանճար, շինճար «մի տեսակ բոյս, լտ. anchusa» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2277։

=Պրս. شنكار šangar, նոր հնչումով šeng^{y}ār, որից արաբացեալ سنجار sanǰār «խոտ ինչ՝ որոյ տերևն է սեաւ և արմատն սոուար... որ և ասի havaǰuva»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Զթ. շինգիրօր:

Ծանկղկիլ տե՛ս Շնկղկիլ։

ՇԱՆՑՆԵԼ «հարստութիւնը մսխել, վատնել». նորագիտ մհյ. բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անսիզք 45. «Եւ թէ այրիկն (=էրիկը, ամուսինը) շանցնել լինի զպռոյգքըն»։

⊙ՇԱՁԵԼ «կառքի, զէնքի, սողունների ձայն», Երեմ. խէ. 3. Եւս պտմ. 371. որից

շաշիւն ՍԳր. ըաշումն փիլ. Բրբ. արբեց. արմատական շաշ ձևով՝ Պատմ. ըստ ԼեՀ.։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից շ ածանցիչով. արմատի համար հմմտ. շառաչել, շշել, շշուկ, իսկ ձևի համար հմմտ. բաշել, թաշել, ճաշել:—Աճ.

Հիւնք. Հանում է շշել բայից, Վերի մեկնութիւնս տես ՀԱ 1899, էջ 203 բ։

*ՇԱՊԱՀ «մի տեսակ փշոտ բոյս. rhamnus paliurus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3376։

=Արաբ. شبه šabah, որ ըստ ասորոց հնչւում է شباهی šabāhī՝ նոյն նշ.։

Այսպէս է մեկնում ՀԲուս.՝ առնելով Պէյթարից։

*ՇԱՊԻԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մսի վրայից հագնելու կտաւեայ բարակ հագուստ» Մտթ. ե. 40. Ղուկ. զ. 29. «դրսից հագնելու վերարկու, պատմուճան» Եփր. ծն. էջ 103. յատկապէս նաև «դըպիրների և սարկաւագների բարակ վերարկուն՝ որ արարողութեան ժամանակ են կըրում». որից շապկել «պատել, ծածկել, շըրջապատել» Մարթին. շապկիկ Քուչ. 55 (չունի ԱԲ). Նաև գրուած է շաբիկ, շապիֆ Պարզ. էջ 476, 620։

=Պհլ. šapīk «նուիրական շապիկ զրադաշտականաց», որից šapīkīh «նուիրական շապիկը հագնելու արարողութիւնը». պրս. شبی šabī «գիշերային, գիշերազգեստ», բելուճ. šapīg «գիշերային», սեմնանի ševī «շապիկ». այս բառերը ծագում են զնդ. xšapa=պհլ. šap=պրս. شب šab «գիշեր» բառից։ Պարսկականից է փոխառեալ նաև (ըստ Կամուս, Բրք. Թրգմ. Ա. 410) արաբ. سبیج sabīj կամ سبیجة sabīja «առանց օձիքի արաբական շապիկ, սև աբա կամ սև կապերտ»։ Ըստ այսմ շապիկ բուն նշանակում է «գիշերային (զգեստ)»։—Հիւբշ. 211։

ՆՀԲ լծ. լտ. subucula «շապիկ»։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 42 պրս. šabī։ Տէրվ. Նախալ. 111 սանս. kšapa, զնդ. xšapa, պրս. šab «գիշեր», յն. σκέπω և հյ. խափ, խափանել, խափնուլ, խուփն ձևերի հետ հնխ. skap «ծածկել, փակել» արմատից։ Հիւնք. և Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գըրակ. 205 պրս. շէպի: Էպգէթ. Արրտ. 1915, 784 պրս. šabik «գիշերային» կամ արաբ. شابك šābik «փաթաթուող»։

ԳԻՒ.—Սլմ. շապիկ՛, Շմ. շոպիգ՛ (եկեղեցու), Ախց. Կր. Ջղ. ըապիֆ, Մկ. Վն. շապիֆ՛ (սեռ. շապկի), Ագլ. շա՛փիկ՛, Ալշ. Հմշ. Մշ. Սչ. շաբիգ, Տիգ. շոբիգ, Երև. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. շաբիֆ, Հճ. շոբիֆ, Խրբ. ըաբիֆ՛ (սեռ. շաբգի), Մրղ. շապըիկ՛, Ջթ. շաբըֆ, Ասլ. շէբիգ, շէբի*, Սվեդ. շոբոֆ (վերջիններիս մէջ f ձայնը յառաջացել է վարտիֆ բառի նմանութեամբ)։ Նոր բառեր են շապկըճկեր, ըապկացու, շապկաճաճ, շապկաճց, շապկաճին, շապկիկ:

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ պէտք է լինի քրդ. šapək «բաճկոն» (Շտա, Քրդերը Տաճկաց—Հայաստ. Ա. 129)։

Ծապլեղ տե՛ս Շիպ։

*ՇԱՊՍՏԱՆ ՏԱԿԱՌԱՊԵՏ. երեք անգամ ունի Բուզ. Դ. խզ. իբր պարսիկ մի զօրավարի տիտղոսը։

=Պհլ. *šapastān-takārpat «արքայական ննջասենեակի կամ կանանոցի մատռուակ». բարդուած է պհլ. šapastān «սենեակ գաղտնի խորհրդակցութեան, գաղտնի խորհրդակցութիւն», բայց անշուշտ նաև «ննջասենեակ, կանանոց», ինչպէս ունինք պրս. شبستان šabistān «1. անկողին. 2. տեղի ուր լինի ընկերակցութիւն ի գիշերի. 3. առանձին տեղի կայից կանանց ի տան կամ առագաստ հարսին. 4. յատուկ տեղի առանձնութեան արքայից. Նաև վայրն այն՝ ուր աղօթէ և պաղատի արքայ առ Տէր ի գիշերի» (արմատն է šap=պրս. شب šab «գիշեր»—stān մասնիկով) և պհլ. *takārpat բառերից. վերջինիս վրայ տե՛ս տակառապետ:—Հիւբշ. 211?

Պատկ. Матер. II 23 շապստան կցում է պրս. šabistān բառին։ Հիւբշ. 211 մեկնելով բառս «գաղտնի խորհրդարանի մատակարար», անհաւանական է գըտնում այս գաղափարը։ Վերի ձևով մեկնեց բառս Marquart, Թրգմ. ՀԱ 1897, 6։ Justi, Iran. Namenbuch 320 բառի երկրորդ մասը ուղղում է տաճարապետ:

ՇԱՊՐԵԼ «յորդորել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 243։ Տե՛ս յաշորդը։

ՇԱՊՐՈՒՄՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փիլ. լին. 102. «Մեծն արդարև ջրհեղեղ սա է, և մտաց հոսանաց բացելոց անզգամութեամբք, շապրմամբք, անյագ ցանկութեամբք (ընչից), անիրաւութեամբք ...և մարմնոյն աղբերց բացելոց հեշտ ցանկութեամբք»։

> Լծ. փիլ. մեկնում է «շապրըմամբք, այսինքն յիմարութեամբք»։ Հին բռ. «պարպատել ընդերօք», Բռ. երեմ. էջ 243 «պարպատել ընդերօք կամ զարդասիրութիւն»։ ՆՀԲ «շամբշութիւն կամ որպէս ռմկ. շաբուր շուփուր ուտելն, խճողելն զորովայն... մարթ է իմանալ և ապռումն, շոպրումն, շորթումն, յափըշտակութիւն», ՋԲ «խճողելն զորովայն», ԱԲ «ուտելով տկռիլը, ցփանալը, շամբշիլը»։

*ՇԱՌ «ամբոխ, խռովութիւն». մէկ անգամ յիշում է Վրդն. եղ. կաշառ բառի ստուգաբանութեան մէջ. «կաշառն... ստուգաբանի «կայ շառ», որ է ամբոխ և խռովութիւն»։ Սրանից են նաև շառագլուխ և շառամայր «գլխաւոր խռովարար». (Իբրև մեռաւ Սերվիլոսն այն շառագլուխ, դադարեաց ամենայն խռովութիւնն. Գլխաւորք և շառամայրք մարտին). Մարթին։

=Արաբ. شر šarr «չարութիւն, չարիք, չար», որ նաև «կռիւ, խռովութիւն» իմաստն է առած յատկապէս Արևելքում. այսպէս՝ քրդ. šer, զազա šiěr «պատերազմ, կռիւ, սպանութիւն», šer kirin «մարտնչել» (Justi, Dict, Kurde 255), հյ. գւռ. ըառ «փորձանք, աղէտ, ամբաստանութիւն, զրպարտութիւն»։ — Գւռ. շառատ ՆԲ. Սր. «կուարար»։

> ՆՀԲ «իբր Թրք. qarγaša. Թող զի և արաբ. շէրր կամ շէռ «չար, չարք», շառագլուխ «շառագունեալ գլխով, արիւնուշտ կամ գլուխ խռովութեան, չարագլուխ», շառամայր «իբր զօրագլուխ, ի sar «գլուխ»։

ՇԱՌ «ոտքի կապ». Նորագիտ բառ, որ ընթադրել է տալիս Վրդն. եղ. կաշառ բառի ստուգաբանութեան մէջ. «Կաշառն ո՛չ միայն կոյր առնէ, այլ և զկեանս քաղէ. և ստուգաբանի՝ կայ ըառ, որ է ամբոխ և խռովութիւն և շարաւանդ ոտից»։ Պէտք է անշուշտ կցել շարաւանդ բառի հետ։

> ՆՀԲ համեմատում է ձառ բառի հետ։ Վերի ձևով է մեկնում Աճառ. Արրտ. 1910, 179։

ՇԱՌ «մութ կարմիր, արիւնագոյն չէկ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են շառագոյն Ծն. իե. 25. Փիլ. Ոսկ. զկ. շառագունիլ Եփր. Թգ. 356. Փիլ. Նիւս. բն. շառագունանf Պիտ. շառագունացուցանել Նիւս. կազմ. ըառագունութիւն Յհ. կթ. շառագեղ? Պիտ. շառատ «Թուխ կարմրագոյն (ձի)», ֆրանս. bai (իբր նոր բառ, Նորայր, Բառ .ֆր. 121 ա)։

> ՆՀԲ լծ. ռմկ. շիրա «քաղցու», պրս. surxak «կարմրագոյն», Թրք. sarə «դեղին» և լտ. cruor «արիւն»։ Canini, Et. étym. 123 սանս. çara «դեղին», 187 խպտ. shari «կարմիր», եբր. shered «կարմիր մատիտ»։

ՇԱՌԱՅԼ «ճառագայթ, շող, շառաւիղ լուսոյ». մէկ անգամ ունի Եփր. ծն. էջ 5. «Ջի լոյսն շառայլք ինչ էին իբր ի հաստատութենէ ընչէ»։

ʘՇԱՌԱՆՉ «շառաչ», որից շառանչել՝ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 107 (յովել. բ. 5). Շաչելով և շառանչելով Թևոց և ատամանց։

=Բնաձայն բառ. մեկնութիւնը տե՛ս ըառաչ:—Աճ.

ՇԱՌԱՇԻՂ «աղի մեծ կտոր», մեկ անգամ ունի Ագաթ. (որից առնում են և ուրիշները. այլ ձեռ. շառաշեղ)։

ʘՇԱՌԱՉ «կառքի, զէնքի, անձրևի, քարերի են ուժեղ ձայն. գործածական է նոր գրականում. այս արմատից են՝ շառաչել Երեմ. խէ. 3. Ոսկ. յհ. ա. 28 և մ. ա. 4. շառաչիւն, շառաչումն ՍԳր. շառաչուկ Սեբեր. 158. Ոսկ մ. ա. 4. շառաչեցուցանել Մեսր. եր.։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ ռ զօրացուցիչով և չ ածանցիչով. ձևի համար հմմտ. բառաչել, թառաչել, կառաչել, ճառաչել, իսկ արմատի համար հմմտ. ըշել, շաչել,

շշուկ են։ Նոյն արմատից ն յաւելումով ծագում է շառանչել:—Աճ.

ՆՀԲ և Հիւնք. դնում են շաչել բայից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 204 ա։

Շառատ տե՛ս **Շառ**։

ՇԱՌԱՒԻՂ, ի–ա հլ. (որ և շառաւեղ) «ընձիւղ, բողբոջ, ծիլ. 2. զաւակ, սերունդ» ՍԳր. «մարմնի մասեր» Վանակ. յոբ. Նիւս կազմ. «շող, ճառագայթ, կայծ» Եփր. ծն. քս. 26. Նար. Պիտառ. Ոսկ. յհ. ա. 17. որից շառաւիղարմատ Կիւրղ. խչ. շառաւիղել Նար. շառաւիղուղէշ Ճառընտ. բազմաշառաւիղ Վրդն. յանթ. շառաւեղինաշնորհ Նար. տաղ. այս բոլորի մէջ էլ աղման օրէնքը չէ գործադրուած. նոյնպէս և հոլովուած ժամանակ, ինչպէս՝ շառաւիղաց, շառաւիղօք Վեցօր. 97 են։

ՆՀԲ լծ. լտ. surculus «ընձիւղ» և վրաց. շառավա՛ճղի: Հիւնք. շաւիղ բառից։—Վրաց. ունինք შარავანდი շարավանդի, შარავანდედი շարավանդեդի «արքայական պսակ, թագաւորութիւն» Օր. իը, 25, შარავანდედი շարավանդեդի «ճառագայթ», გაშარავანდება գաշարավանդեբա «պայծառ փայլուն լոյս արձակել», որոնք կարող են մեր շառաւիղ «ճառագայթ» բառի հետ համեմատուիլ, եթէ ա՛յս է մեր բառի հիմնական իմաստը և ո՛չ թէ «բողբոջ, ծիլ». այս պարագային հայերէնում կլինի -իղ մասնիկ, ինչպէս և վրացերէնում -անդի. երկուսի էլ արմատն է *շառա։

ԳԻՌ.—Ակն. շառվէխ «ընձիւղ», Խրբ. շարվէղ, շէռվէղ «արևի լոյսը, ցոլքը, լոյսի անդրադարձումը, օդի շարժումը տաքութիւնից». Համմտ. նաև Պոօշեան, Ցեցեր, էջ 154. Բաս էն ի՛նչ ճրագի շառաւիղ ա։

ՇԱՌԱՒՆ, ն հլ. «ուղտ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. փիլիպ. էջ 430 յգ. հյց. շառաւունս ձեռով, որի դէմ միւս ձեռագիրն ունի շաւառնունս: (ԱԲ դնում է նաև «նետ» նշանակութեամբ, բայց այս իմաստով տես շաւառն):

Հիւնք. յն. σάραπος, σαράπους «տափակ և լայն ոտքեր ունեցող» բառից։

ՇԱՌԱՓ «յորդ անձրև, տեղատարափ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ

գործածուած միջնադարեան հայերէնում. Հանցկուն եմ ի քո սիրուդ՝ զինչ ամպերն կառնեն շառափ. Քուչ. 58. Կուտեցաւ առ իս շատ մեղք յայն նման որ երբ գայ շառափ. Տաղ. (Հրտ. Չօպանեան, Հայ էջեր, էջ 89)։

ԳԻՌ.—Ակն. շառափ «տեղատարափ անձրեւ»։

ՇԱՌԱՓ «լոյս, ճառագայթ, փայլ», որից շառափճաթափ «լոյս թափող», շառափնայոլով «շատ լուսաւոր», վկայութիւնը գտնում եմ այժմ Յովսէփ. 23 բ. «Աչպս պատահի քեզ դաշտ մի սպիտակ իբրև զձիւն, և հոտ անուշ բուրէ ի նմանէ, անչրդի, շառափնայոլով», շառափումն «փայլիլը, ցոլալը». այս բոլորը գիտէ միայն ԱԲ (առանց վկայութեան)։

Նախ Պատկ. Матер. II. 12 և յետոյ անկախաբար Աճառ. SA 1, 303 փոխառութիւն են դնում արաբ. شرف šarəf «փառաւորութիւն, պերճութիւն, վեհութիւն, շուք» բառից. վկայութիւնները ձեռքի տակ չունենալով յայտնի չէ թէ իրօք շառափ «լո՞յս» թէ «պերճութիւն» պէտք է հասկանալ։ Բայց նախորդ շառափ «տեղատարափ» բառի գիւտը կասկածելի է դարձնում երկու իմաստներն էլ. թերևս այս բառն էլ պէտք է միացնել նախորդին։

ՇԱՌԱՓՆԱՏ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եփր. յես. «Յետ նզովածոյ անտի ձախողակի շառափնատ կապարճս դարձուցեալ փախստեայք լինէին յերեսաց բնակչացն Գեհայ.» տպ. Վենետ. հտ. Ա. էջ 312. այսպէս նաև Վիեննայի № 229 ձեռագիրը. այլ ձ. կառափնատ, որից հետևցնելով ՆՀԲ մեկնում է բառս «կառափնատ», իսկ ԱԲ «խաղք ու խաւեր եղած, երեսը կախած», ինչ որ աւելի պատշաճ է։ Համապատասխան տեղը Ս. Գրքի մէջ գտնում ենք «Դարձուցեն զպարանոցս առաջի թշնամեաց իւրեանց՝ զի եղեն ի նզովս» (Յես. է. 12), որ սակայն անծանօթ բառի միտքը չի պարզում։

Վերջին նշանակութիւնից առնելով Աճառ. SA 1, 303 բառս հասկանում է «փառազուրկ» և կցում է շառափ բառին։ Բայց այժմ կասկածելի է այս մեկնութիւնը, որովհետև շառափ «լոյս կամ

փառք» բառի գոյութիւնն էլ է կասկածելի։

ՇԱՌՆԱՁ «վայրի նռան հունտ». Հին բռ. ունին միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 2283։

ՇԱՌՇԻՌ «աթիթայ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 244. մին քան զմիւսն անծանօթ։

*ՇԱՌՏԵԼ «ածելիով մարմինը ճեղքոտել՝ արիւն առնելու համար. ռմկ. հաճամաթ ընել» Վստկ. 213. գրուած է շառոտել Մխ. բժշ. 73, 75։

=Արաբ. شرط šarṭ նոյն նշ. բնիկ սեմական արմատ է. հմմտ. ասոր. ܫܪܛ šəraṭ «պատառոտել», ասուր. šaratu, եբր. šrṭ «պատռել, ճեղքել»։—Աճ.

ՆՀԲ շերտել կամ ջարդել բառից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 85 շերտ բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. ըրդել «ածելիով մարմինը երեսանց կտրել» (ա՛յլ է Ալշ. Մշ. շերդել «ձմերուկը են շերտ շերտ կտրել»). Շմ. չարթիլ «շառտել» (արդեօք ջարդել բառի հետ խաչաձևմա՞մբ)։

ՇԱՍԱՐ «ազգ երկաթային գաւարդի, կարմիր և դիմահար. ֆր. sinople». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. 612, հտ. Գ. 183։

ՇԱՏ, ի հլ. «առատ, բազում» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. ա. Փարպ. Եղիշ. «ստէպ, յաճախ, շատ, խիստ» Ժղ. ե. 11. Ագաթ. Եւս. պտմ. Բուզ. ե. 44. որից ընդ ըատ և ընդ սակաւ կամ ընդ շատ և ընդ փոքր «աւելի կամ պակաս, մօտաւորապէս» Եւս. պտմ. շատ է «բաւական է» ՍԳր. շատաւ «գոհանալով, գոհ լինելով» Խոսր. պտրգ. շատ անգամ Փարպ. փոքր ի շատէ ՍԳր. Եղիշ. շատանալ «բաւականանալ» ՍԳր. «բաւել» Վրք. հց. «կարող լինել, ձեռնհաս գտնուիլ» Ոսկ. գծ. «շատանալ, բազմանալ» Յայսմ. շատիլ «բաւական համարել» Ոսկ. բ. կոր. Կոչ. Եւագր. շատախօս Մտթ. զ. 7. շատակեաց Ագաթ. շատատես «աչքը լաւ տեսնող» Եփր. համաբ. 182. շատախօսել Ոսկ. մ. ա. 9. շատախօսութիւն ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. մ. ա. 19. ամենաշատ Ոսկ. ա. թես. նարակաշատ Ոսկ. ես. արիւնաշատ Եփր. թգ. 417. մարդաշատ Բ. մկ. թ. 14. Ոսկ. ա. տիմ. երիվարաշատ Սեբեր. 199. ընչաշատ Վեցօր. 85. ըատօրաց «վաղուց, շատոնց» կեղծ-Շապհ. 39 (նորագիւտ բառ. տպ. շատորաց). ստացուածաշատութիւն Բուզ. խորհրդաշատ Վրդն. դան. խորանաշատ Կիր. պտմ. հրաշատ Վրդն. ծն. (ըատ բառի հին գործածութեան վրայ տե՛ս Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 64)։

=Պհլ. *šāt=պրս. *šād «շատ, առատ» ձևի՞ց. բայց այսպիսի ձև չէ աւանդուած. պրս. شاد šād=պհլ. šāt սովորաբար նշանակում է «ուրախ», որից պրս. شادی šādī=պհլ. šātīh «ուրախութիւն» = զնդ. šāiti- = հպրս. šiyāti- (Horn § 767), պրս. شاباش šābāš «ուրա՛խ լեր» (որից ռմկ. շաբաշ «բանթող»)։ Ենթադրւում է սակայն որ բառս ունեցել է նաև հնապէս «առատ» նշանակութիւնը, որից կազմուած է պրս. šādāb شاداب «յորդաջուր, շատաջուր»։—Հիւբշ. 212։

Առաջին անգամ ԳԴ համեմատեց պրս. šād «ջուր յորդ և բազում» ձևի հետ։ ՆՀԲ լծ. լտ. sat, satis «բաւական», հյ. ըիթ, կարճ, թրք. süd «կաթ», եբր. շատ, սատ «ստին», որպէս լտ. uber է «ստին» և «առատ», շատիլ՝ լծ. լտ. satior «յագիլ»։ Müller SWAW 78, 425, 430 և 84 (1877), 229 նոյն է դնում զնդ. šāiti, հին պրս. šiyāti. վերջինս ըստ Müller-ի պէտք չէ թարգմանել «ուրախ», այլ համաձայն հայերէնի «առատ»։ Վերի ձևով մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 1681։ Մորթման ZDMG 26, 541, 578 և 31, 413 բևեռ. šida, šadai «բազում, շատ»։ Հիւնք. շատ «բազում»=պրս. šād «ուրախ», sad «հարիւր, բազում», յն. ἑκατόν «հարիւր, բազում», σάττω «լնուլ, լըցուցանել», իսկ շատ «բաւական»=լտ. sat, satis.—Patrubány ՀԱ 1907, 305 հնխ. k'uo «ուռչիլ» արմատից, որի վրայ տես աճիլ։ Էսգեթ, Արրտ. 1915, 785 արաբ. شدّ šadd «սաստկութիւն»։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. շատ, Ալշ. Ակն. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. ըադ, Ասլ. շադ, շա*, Տիգ. շոդ, Ագլ. շօտ, Զթ. շօդ, շոդ. Հճ. շօդ, Սվեդ. շիւդ, Մղ. շէտ։ Նոր բառեր

են շատադատ, շատազրոյց, շատանոց, շատախաշ, շատածին, շատարար, շատարարել, շատկեկ, շատուր, շատոնց:

ՓՈԽ.—Ուտ. šadara *«շատարար, մեծ ծակերով մաղ»։*

*ՇԱՏ *«ուրախ» Կոստ. Երզն. 141. Ձի է խնդման օր և շատի։*

=Պրս. شاد šād *«ուրախ» բառից, որի վրայ ընդարձակ տես նախորդը և յաջորդը։*

Ուղիղ մեկնեց Պատուբեան, Կոստ. երզն. 141։

*ՇԱՏ *«քաղաք», արմատ առանձին անգործածական, որ գտնւում է բազմաթիւ տեղանունների ծայրին. ինչ.* Արտաշատ, Երուանդաշատ, Զարիշատ, Շամշատ, Վասակաշատ, Վարդանաշատ *են։*

=Պհլ. šāt *«ուրախ», որ պրս.* شاد šād *«ուրախ», հպրս.* šiyāti-*=զնդ.* šāiti- *(<հնխ.* k²yē-ti*) «հանգստութիւն, ուրախութիւն, երջանկութիւն» բառն է։ (Սրանց հնդևրոպական ցեղակիցներն են լտ.* quiēs *«հանգստութիւն»,* tran-quillus *«հանգիստ», ռուս.* по-чить *«հանգչիլ», գերմ.* weilen *«դադար առնել, մնալ մի տեղ», անգլ.* while *«ժամավաճառ լինել, ժամանակ, միջոց, մինչդեռ, երբ» են. տե՛ս* Berneker 166, Kluge 523, Walde 634 *են)։ Այս բառը իրանեաններից մէջ էլ ծառայում էր տեղանուններ կազմելու. ինչ.* šāδ-šāpur, šāδ-hurmuz *քաղաքները։ Նոյն գործածութիւնն ունի նաև հոմանիշ* rām *«ուրախ» բառը. ինչ.* Rām-hormizd, Rām-ardašīr. *հմմտ. նաև գերմ.* Friedrichsruhe, Ludwigslust *են ձևերը, նոյն կազմութեամբ։—Հիւբշ. 211։*

Lag. Gesam. Abhd. 46, 48, Beitr. bktr. Lex. 48, Symmic. 60 *և* Arm. Stud. *§ 280 և § 1680 համեմատում է սանս.* kšatra, *զնդ.* xšaθra, *պրս.* šahr *«քաղաք» բառերի հետ, որին իբր ապացոյց է յիշում* Արտաշատի *արդի* Արտաշար *կոչումը։ Մորթման* ZDMG *30, 428 Արտաշատի հին կոչումը համարում է բևեռ.* Ardiniasti, *որից հետևցնում է թէ* շատ *«քաղաք» բառի հին ձևն է* asti*=յն.* ἄστυ,

*ՇԱՏՐՈՒԱՆ, ի-ա *հլ. «վարագոյր, սրսկապան, կապերտ, գորգ» Ոսկ. հռովմ. 114, 195 (այս վկայութիւնները չունի ՆՀԲ). Խոր. ա. 25. Բրս. աբեց. Լաստ. իա։*

=Պհլ. šāturvān *«ննջասենեակ?», պրս.* شادروان šādurvān *կամ նաև* šādravān, šādirvān, šādurbān, šādrabān, šādvān, šārvān *«մեծ վարագոյր կամ գորգ՝ որ արքայական օթեակի առաջն են քաշում. 2. բարձ»։—Հիւբշ. 212։*

ՆՀԲ «պրս. շատիրվան, շատիւրպան, շատիւրէվան, *այսինքն զուարճալի ի գնացս. իսկ թրք.* շատըր *է վրան՝ խորան. այլ վրաց.* շատրովանի *է ամղան»։* Lag. Arm. Stud. *§ 1682 ՆՀԲ-ից առնելով՝ պրս.* šāderawān*։*

ՓՈԽ.—Վրաց. შატროვანი շատրովանի *«հիւսուածք. 2. ճամկաւոր»։*

*ՇԱՏՐՈՒԱՆ *«ջրացայտ աղբիւր» Ոսկիփ. նաև արդի գրականում։*

=Պրս. شادروان šādravān *կամ* šādurvān *են «շատրուան, ջրբուղխ՝ ուստի ջուրն բռնութեամբ ստուցեալ ի վեր ցայտէ». սրանից են փոխառեալ նաև քրդ.* šadirevan, šazirevan, šadruvan, *վրաց.* შადრევანი շադրեվանի *«ջրի շատրուան», արևել. թրք.* شودروان šudreven *«ցօղ, նուրբ անձրև», սերբ.* šadrevan, šahdrvan, šedervan, šadrman, *բուլգար.* šedravan, *ռում.* sadervin, sadorvin *«շատրուան»։—Հիւբշ. 212։*

Նախ ԳԴ պրս. շատրիվան: *ՆՀԲ միացրած է նախորդի հետ։* Lag. Arm. Stud. *§ 1682 պրս.* šāderawān*։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Վն. շատըրվան, *Երև. Տփ.* շադըրվան, *Ննխ.* շադըրվան, *Մկ.* շըտըրվան, *Հմշ.* շադըրվօն, *Հճ.* շադտրվօն, *Կր. Ռ. Տիգ.* չադըրվան *(շփոթելով թրք.* čadər *«վրան» բառի հետ). այս բոլորը նշանակում են «ջըրցայտ շատրուան». իսկ Էնկ.* šadərvan *«վարդավառի տօնը» (նոյն օրը իրար վրայ ջուր ցանելու սովորութիւնից առնելով. Բիւր. 1898, 865), Մշ.* շադըրվան *«բաղնիսի մէջտեղի քարը՝ ուր լողացողները հանգստանում են. տճկ. կէօպէք թաշի» (նոյն տեղում նաև մի շատրուան լինելու պատճառով այս նշանակութիւնն է ստացած)։*

ՇԱՐ (յետնաբար ի, ու հլ.) «շարուածք, կարգ» Սիր. գ. 31. Ոսկ. մ. ա. 5, 15, եբր. թ. «շարակարգութիւն խօսքի» Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 28. «խումբ, բազմութիւն (շների և ճանճերի համար ասուած)» Նար. Սարգ. որից ըարել Ագաթ. շարումն Սհկ. կթ. արմատ. շարուրել «իրար վրայ կամ կողք կողքի կարգ կարգ դիզել» ԱԲ. մարգարտաշար Վրք. հց. Գնձ. Շար. միաշար Ոսկ. ես. նախաշար Յայսմ. Գր. սք. շաղաշարել ՅՀ. կթ. Նոնն. զուգաշարել Երզն. քեր. դամբարաշար Խոր. վրդ. մտաշար Նար. կուս. յունաբան հեղինակների մօտ դարձել է սովորական նախամասնիկ՝ իբր համապատասխան յն. συν- և լտ. con- մասնիկներին. օր. շարագրել=συγγράφω, շարադասել=συντάσσω, շարադրել=συντίθημι, ըարունակել=συνέχω, շարաձայն=συμφωνία են. կասկածելի է շարայարել=συνάπτω Ոսկ. եփես. Նոր բառեր են շարունակելի, շարանիւսութիւն են։

ՆՀԲ լծ. թրք. səra, յն. σειρά, լտ. series. նաև թրք. sürü «շոկ, խումբ», Մորթման ZDMG 31, 434 բեհո. siru «շարք», գերմ. Schaar «խումբ»։ Lag. Arm. Stud. § 1687 հյ. շարկայ «բաղդրեալ» բառը համարում է սեմական իբր ասոր. ܫܪܟܐ šarkā «λείπεται» և արաբ. شركت širkat «ընկերանալ»։ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 177 ցոյց է տալիս որ շարկայ ամենևին կապ չունի սեմականի հետ և կազմուած է յն. συγκείμενος =լտ. constans հոմանիշից թարգմանաբար՝ հյ. ըար և կայ բառերով։ Հիւնք. շար=յն. σειρά և թրք. səra «շարք»։ Մառ, Иппол. 67 ասոր. šārā «շղթայ» բառից փոխառեալ։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 407 սումեր. sar, šar «գիծ, շարք», 422, 426 չաղաթ. sirgi, sürgü, ույգուր. serge, օսմ. səra, եաքութ. särga «շարք, կարգ, գիծ»։ Մարտիրոսեան, ՀԱ 1924, 457 հաթ. šarnizki «տեղը դնել, լցնել, շարել»։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شرا širā «փռել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 847)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սչ. Սլմ. Վն. ըարել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. շարէլ, Ասլ. շարէ՝լ, Մկ. Շմ. Տփ. շարիլ, Հմշ. շարուշ, Տիգ. շmrէլ, Խրբ. Սվեդ. ըmrիլ, Մրղ. շառէլ, ՀՃ. շայել, Զթ. շայիլ, շարիլ.—Սլմ. շmrf[1] (թէև բայը շարել), Ագլ. ըor, շorf «շար, շարք»։ (Ալշ. Մշ. շարել նշանակում է նաև «գուլպայ գործել»)։

*ՇԱՐ «քօղ, շղարշ, տիւլ» Գնձ. Մաշտ. Տօնակ. Նար. առաք. որից շարեղէն շապիկ «բարակ տիւլէ շապիկ» Քուչ. 55 (Լուկ իւր շարեղէն շապիկն ի չորեք դիմաց կու խըզտէր), որ և շարեշապիկ՝ նոյն նշ. Պտմ. աղշ. էջ 171 (Յայնժամ աղջիկն եհան զհանդերձսն. ընդ նմին և զշարեշապիկն, զոր եդ ի ներքոյ սնարից գլխոյն), շարշապկանց «շարէ շապիկ հագած» Քուչ. 61 (տպ. շարշապկանf, որ յարմար չէ յանգին)։

=Պրս. شار šār «նուրբ և գոյնզգոյն տիւլ» (Vullers), «սնդուս, զոր կանայք արկանեն զգլխովք իւրեանց, յորմէ և բազմիցս հանդերձ կազմեն», որից պրս. شاره šāra «պաստառ հնդկային, կարմիր կտաւ լապտերի», شاريچه šārīča «ծածկոյթ զոր առնուն ի վերայ»։—Հիւբշ. 212։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։ ՆՀԲ սովորական շարf «կարգ» բառի հետ է դրած։ Lag. Arm. Stud. § 1683 պրս. šār։—Հիւնք. պրս. šāra: Մառ, Иппол. 67 դընում է ասոր. ܫܪܝܐ šeryā կամ ܫܪܝܐ šērāyā ձևից և զարմանում է թէ ինչո՞ւ Հիւբշման պարսկերէնից է դրած։ (Որովհետև բոլորովին նոյն է պարսկերէնի հետ. իսկ ասորերէնից լինելու դէպքում պիտի ունենայինք հյ. *ըերեայ. թո՛ղ իմաստի տարբերութիւնը)։

ԳԻՌ.—Ակն. Ատն. Ռ. Սեբ. Ք. շար, Զթ. շօյ, շոr «շղարշ» (Ռ. նաև «սառոյցի բարակ խաւ՝ որ ջրի երեսն է պատում»), Զն. շար «վզի թաշկինակ», Սվ. շար «կանանց ծածկած բարակ սաւանը», որից Ախց. Կր. շարէ շապիf, Պլ. ըարէ շաբիf, Ալշ. Մշ. շալէ շաբիգ։—Նոր բառեր են շարմաղ, շարեմաղ, շարմաղուն, շարմաղել, շարշապկած:

ՓՈԽ.—Վրաց. შარი շարի «մի տեսակ

կտաւ, холстинка» ըստ Զուբինովի[2] 1394, իսկ ըստ Մառ, Иппол. էջ 67 «մետաքս»։

*ՇԱՐ, ի հլ. «3600 տարիների մի շրջան» Եւս. քր. ա. 11, որից խոր. Արծր. Հրտ. Պատկ. էջ 21. Սամ. երէց. Մագ. թղ. 179 ևն։

=Բաբել. šar, սուր. ša-ar բառն է, հնապէս գրուած է կամ ձևով և նշանակում է 3600 թիւը (Delitzsch, Assyrisch. Handwört. էջ 687 և Strassmaier, Alphabetisches Verzeichniss der Assyrischen und Akkadischen Wörter. էջ 996)։ Յայտնի չէ սակայն թէ ինչ ճանապարհով այս բառը հասած է մեզ. որովհետև միւս լեզուները ունին ս նախաձայնով. այսպէս՝ սուր. sar, յն. σάρος, լտ. sarus՝ նոյն նշ.։

ՆՀԲ յն. և լտ. ձևերի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1684 յն. σάρος։ Հիւբշ. 313 դնում է ասորական փոխառութեանց մէջ և համարում է թէ յունարէնի վրայից հայոց ձեռքով սեմականի ձև է տրուած! Jensen, Hitt. u. Arm. 213 որովհետև կարող չէ գալ ասորուց, ուստի դնում է հաթեբէնի միջնորդութեամբ։ Հիւնք. դար բառից։

Շար «դափնի» տե՛ս Ղար։

*ՇԱՐԱԲ (գրուած նաև շարապ) «խոտերից կամ պտուղներից պատրաստուած ըմպելիք՝ իբր դեղ» Վրդն. երգ. Շնորհ. առակ 54. Բժշ. աւելի յետին ձև է շէրապ Վստկ. 8։

=Արաբ. شراب šarāb «գինի, ըմպելիք, խմիչք» (ծագում է شرب šrb «խմել» արմատից)։ Նոյն բառից են փոխառեալ նաև իտալ. sciroppo, sciloppo, ֆրանս. sirop, գերմ. Syrup, լտ. syrupus, ռուս. сиропъ, թրք. šurub ևն։—Հիւբշ. 273։

Բառ. երեմ. էջ 244 մեկնում է «շարապ. ռետին է»։ Տագումը ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Arm. Stud. § 1685.

*ՇԱՐԱԳԱՀ «շտեմարան հորաձև» Բառ. երեմ. 244, «շտեմարան» ՓԲ. միւս բառարանները չունին։

=Պրս. شیره šīra «քաղցու, նոր գինի, շիրա»+گاه gāh «տեղ» բառերից. բարդութեամբ լինում է شیرگاه šīragāh «քաղցու պահելու տեղ»։—Աճ.

ՇԱՐԱԳՈՅՐ (որի ուղղ. ձևն է շարգոյր) «գգակի վրայ գցելու կանացի քող» Մաղաք. աբ. 7 (այսպէս ըստ տպ. ձեռ. իսկ Պատկ. վարագոյր). «գրքի տուփ, կող կամ պատեան» Մաշտ. Վրք. հց. բ. 614. «գիրքը մէջը փաթաթելու շոր» Ցիշատ.։ Համմտ. նաև շագոյր:

ՆՀԲ շար, որպէս վարագոյր կամ շարի ագուցեալ պատին։

—ՇԱՐԱԿԱՆ, ի-ա հլ. «եկեղեցական երգ. 2. այդպիսի երգերի հաւաքածոյ, երգարան» Մաշտ. Յայսմ. Գր. տղ. Լմբ. Լծ. եւագր. Վրք. հց. որից շարականէ լեզուի «առանց իմաստին ուշ դարձնելու՝ թութակի պէս ասուած խօսքեր» Պարգ. 578. շարակնոց «շարականների հաւաքածոյ» Շար. շարականագէտ (նոր բառ)։

=Կազմուած է հյ. շար(ք) բառից՝ -ական մասնիկով։ Այս բառով հասկանում էին իւրաքանչիւր տօնի յատկացուած ինը երգերի մի շարք, որոնք մի ամբողջութիւն էին կազմում։—Հնագոյն ժամանակներում ամէն տօնի համար կային զանազան հոգևոր երգեր։ Ը դարում Յոհաց մէջ, և նրանց օրինակով նաև Հայոց մէջ սովորութիւն դարձաւ միևնոյն տօնին պատկանող զանազան հոգևոր երգերից ընտրելով կամ, եթէ պակասներ կային, լրացնելով՝ կազմել ինը երգերի մի շարք: Շարքի այդ մասերն էին՝ 1. Օրհնութիւն, 2. Հարց, 3. Գործք, 4. Մեծացուցէ, 5. Ողորմեա, 6. Տէր յերկնից, 7. Մանկունք, 8. Ճաշու, 9. Համբարձի. իսկ բոլորի ամբողջութիւնը կոչւում էր կանոն կամ կարգ, երբեմն նաև սարք. օր. կարգ ծննդեան, կարգ աւագ շաբաթուն, կարգ ապաշխարութեան, իւր սարօքն ևն։ Այս բանը հաստատում է նաև Օրբելեանի հետևեալ վկայութիւնը. «Բաժանեաց և զութ ձայնսն և կարգեաց շարեաց զՑարութեան Օրհնութիւնսն» (Հրտր. էմ. էջ 101)։ Նախապէս ասւում էր (իբր ածական) շարական երգ, յետոյ բառը դարձաւ գոյական, ինչպէս ունինք բազմական, փեղական, ուրուական, վաճառական, ազգական, իսկ գիրքը կոչւում շարակնոց:—Շարական բառը կանոն բառից աւելի նոր է, մօտաւորապէս

ԺԲ դարից, բայց կարող է լինել նաև աւելի հին՝ Ժ դարից։ Ըստ Ամատունի (Հայոց բառ ու բան, էջ 511) «Բառս առաջին անգամ յիշում է ԺԱ դարում ապրող Պօղոս վրդ. Տարօնեցին՝ ասելով. իսկ ի կիւրակէի և ի մարտիրոսաց յիշատակս խնկարկութեամբ և շարականաւ [կատարել]»։ Բառիս կազմութեան համար կարող ենք համեմատել նաև յն. εἱρμός «շարք, բայց նաև բանահիւսութիւն, շարական» (Sophocles 426 բ). Համմտ. Վրք. Հց. ա. 421 տունս եռմոսից, որ էջ 422 դառնում է տունս շարականաց. Համմտ. նաև անդ՝ էջ 535—6 ասուածները։

Schröder, Thesaur. 45 եբր. שרק šrq «սուլել» արմատից։ ՀՀԲ շարf ականց: Հ. Գ. Աւետիքեան, Բցտր. շար. էջ Ժ մերժում է այս բացատրութիւնը, որովհետև ական բառը բարդութեանց սկիզբը դառնում է ական-, վերջը՝ ական. ուստի, պիտի ասուէր ականաշար կամ շարական. ինքը հանում է կա՛մ հյ. շարf (համմտ. շարագիր, շարագրած. նաև Մովս. քերթ. «շարադրութիւն շարամանութեան հոգեւոր երգարանիս ըստ երաժշտական չափոց) և կամ եբր. շիr, շիրան «երգ» բառից։ ՆՀԲ լծ. եբր. շիr, շիրա, արաբ. شعر ši'r, պրս. surūd, թրք. šarqī «երգ»։ ՓԲ «ուր շարեալ կան ամենայն երգք»։ Peterm. իր մի ընդարձակ յօդուածում՝ Über die Musik der Armenier, ZDMG 1851, էջ 365—372 մեկնում է «շարf մարգարտաց, այսինքն ականց»: Էմին, Ист. Вардана, էջ 116, Переводы 320, 327 սեմ. շէr «երգ» բառից, որ ունի նաև Մամիկ. շեr ձևով։ Հիւնք. հյ. սարեակ = պրս. šārak «սոխակ» բառից։ Ա. վրդ. Ամատունի (Ուս. շարականաց, Արրտ. 1894, էջ 176—180, 218—222, 250—256) դնում է շարf բառից։ Մառ, Тексты и раз. I (1900), էջ 22—23 մերժում է դնել արաբ. شعر ši'r «երգ» բառից, որովհետև այս բառից նախ չի կարող յառաջանալ շար- ձևը, և երկրորդ՝ կրօնական մի բառ չի կարող յառաջանալ արաբերէնից. ուստի դնում է ասոր. ܫܗܪܐ šahrā «հսկում, նաև հսկման երգ» բառից (նոյնը տե՛ս Թրգմ. Մշակ 1900. 226)։ — Վերի գեղեցիկ մեկնութիւնը տուաւ Մ. Աբեղեան, Արրտ. 1912, 823—836։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Շմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. շարական, Ալշ. Մշ. Պլ. Սեբ. շարագան, Ննխ. Ռ. շարագան, Ասլ. շարագըն, Ագլ. շրա՛կան, Մկ. շօրտկան, Տիգ. շօրտգօն, Մրղ. շառական, Ջթ. շայագօն, շարագօն, Սվեդ. շօրտգուն. բոլորն էլ գրականից փոխառեալ։

*ՇԱՐԱՊԱՅ «որթապատկեր». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 244 (ա տպ. գրուած է «որթայ պատկեր»). ակնարկում է այն հորթագլուխ կուռքը, որ պաշտում էին եգիպտացիք և նրանց օրինակով նաև եբրայեցիք։

=Ասոր. ܫܪܦܐ šərāpā «աթար, կովի թրիք» (Brockelm. Lex. syr. 390ա). Նշանակութիւնը նոյն չէ, բայց նկատի ունենալով քրիստոնեաների վերաբերմունքը դէպի հեթանոսական աստուածները՝ յարմար է։—ԱՃ։

ՇԱՐԱՍԽ «ճճի սպանող մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2287։

ՇԱՐԱՒ, ո հլ. «թարախ, վէրքի կեղտոտ ջուրը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 3. Եղիշ, որից շարաւ առնուլ «արիւնը բորբոքիլ» Պղատ. տիմ. շարաւաճռոտ Կորիւն. Ագաթ. Մծբ. 240 (սոխի համար ասուած). շարաւաճռոտութիւն Եւագր. շարաւոտեալ Եփր. ել. էջ 176. բազմաշարաւ Ոսկիփ. մեծաշարաւ Յիշատ. շարաւալիր Լծ. պրպմ. 775, գրուած է շարաֆ Մոլութ. էջ 8 բ և Գիրք առաք. 397ա. Համմտ. ճարաւ>ճարաֆ:

ՆՀԲ արաբ. ǰarāhat, լտ. cruor։ Հիւնք. արաբ. šarāb «գինի» բառից։

ՓՈԽ.—Վրաց. შარავი շարավի «թարախ»։

*ՇԱՐԱՒԱՆԴ «ոտքի կապ, չուան» Վրդն. ել. որ և շարաւանդն (սեռ. -դան) Թէոդ. կուս.։

=Նոյն է կամիս. šarāwanzi «կապ» բառի հետ. և որովհետև կամիս. z յաճախ յառաջանում է t-ից (համմտ. բցռ. -az մասնիկը, որ գալիս է -at ձևից.—եզ. գ. դէմք epzi «առնում է», յգ. գ. դէմք appanzi «առնում են», mallanzi «աղում են», որոնք գալիս են -ti. -nti ձևերից), ուստի բառիս հին ձևն է *šarāwanti: Երկուսը միասին ենթադրում են

իրանեան աղբիւր (հմմտ. դանդաւաւանդ, պարաւանդ *են)։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. յն. սիրայ: *Աճառ. Արարատ 1910, 179 պրս.* šār *«պաստառ. շղարշ»* +band *«կապ» բառերից։ Վերի ձեւով մեկնեց նոյն, Նորք 1925, № 5, էջ 393։*

ՓՈԽ.—Վրաց. შარავანდი շարավանդի *«արքայական թագ, պսակ, թագաւորութիւն» (թագը կամ պսակը ըմբռնելով իբր գլխի կապ)։—Տե՛ս նաև* շառափ:

*ՇԱՐԲԱԹ *«օշարակ. 2. յատկապէս՝ հիւանդներին իբր դեղ խմացնելու օշարակ» Օրբել. 322 (Յառաջ քան զպատարագն ըմպէ շարբաթս). Կոստ. երզն. 118, 122. Նոր վկ. էջ 260։*

=Արաբ. شربت šarbat *«օշարակ», որից նաև ֆրանս.* sorbet, *ամկ.* շէլպէթ *«օշարակ»։*

ՇԱՐԴԱԿ *կամ* ՇԱՐԴՈՒԿ *«մի տեսակ բոյս՝ որ իբր ճճեսպան դեղ է գործածւում» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2288։*

ՇԱՐԵԼ *«դողացուցանել կամ խախտել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 244։*

ՇԱՐԺ *(յետնաբար* ի *հլ.) «երերալը» Պիտոյ. Վրք. հց. «երկրաշարժ» Մամիկ. Վրք. հց. Նխ. յայտ. որից* շարժել *ՍԳր. Եզն. Կիւրղ. եւ. (նաև «յորդորել, գրգռել» Մխ. դտ. 323. տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 66).* շարժմունք *Ագաթ.* շարժումն *ՍԳր. Եզն. Եւս. քր.* շարժուն *ՍԳր. Եզն.* շարժիչ *Եզն.* անշարժ *ՍԳր. Վեցօր. Բուզ. Ագաթ.* գետնաշարժ *Ամովս. ա. 1. Եղիշ.* դիւրաշարժ *Իմ. է. 22.* թեթևաշարժ *Փարպ.* ճողմաշարժ *Յոբ. ժգ. 25.* ճինգաշարժ *Ոսկ. ա. կոր.* երկրաշարժ *Նոնն.* զինաշարժ *ՅՀ. կթ.* արագաշարժ *Պիտ.* դժուարաշարժ *Պիտ. ՅՀ. իմ. ատ.* շարժապատկեր, շարժառիթ, շարժուձև *(նոր բառեր) են։ Առանձին տես* շարժմակ *և* շարշլել:

ՆՀԲ լծ. հյ. սարսել, *եբր.* շարէշ *«արմատէն հանել», թրք.* սարսմագ, սալլամագ *«ցնցել, շարժել», յն.* σαλεύω *«ցընցել»։ Մորթման* ZDMG *26, 545 բևեռ.* asazi *«շարժել»։ Տէրվ. Նախալ. 64* շ *մասնիկով* *արժ *արմատից, որ կցում է սանս.* argh, *յն.* ὀρχέω *բառերին, իբր հնխ.* argh *«շարժել, յուզել»։ Հիւնք. արաբ.* զէլզէլէ, *յն.* σεισμός *«շարժ, ցընցում»։* Nyberg, Hilfsb. *2, 107 իրան.* *uš(h)arz- *ձևից, այն է* us- *մասնիկով՝ ընդ.* harəz *«թողնել, արձակել» արմատից։ Մերժում է* Meillet BSL *հտ. 32. № 97, էջ 84, որովհետև 1) հին* *uš-(h)arz- *ձևը պիտի պահէր իր նախաձայն* u-*ն, 2) չպիտի ունենար* ժ, *3) նշանակութիւնը տարբեր է։*

ԳԻՌ.—Անփոփոխ են պահուած Ալ. շարժել, շարժում *«երկրաշարժ».—*r *ձայնի անկումով ունինք Մկ.* շաժիլ *«շարժիլ», և* ժ *ձայնը* f*-ի մօտ խլանալով՝* շաշf *«երկրաշարժ, շարժք».— նաև նախաձայնը վերածուելով վերջաձայնի ատիճանին՝ Ալշ. Մշ.* ժաժել, *Ակն. Աւլ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Սվեդ. Տփ.* ժաժ, *Ախց.* ժաժ տալ, *Հմշ.* ժաժվուշ *«շարժուիլ, թօթուել», Գոր. Ջթ. Ղրբ. Մրղ. Վն.* ժոժ, *Ախց. Երև. Հմշ.* ժաշ, *Ջղ.* ժաշկ, *Սլմ.* ժոշf' *«երկրաշարժ», Ննխ.* ժաժէլ *«շարժել», որոնցից ածանցուած ձևեր են՝* ժաժկան, ժաժկոտիլ *(Ննխ.* ժաշfթէլ), ժաժկլտիլ, ժաժմունք, ժաժումաժ, ժիժացնել, ժժել, ժժկոտալ, աճձեռքժաժտալ *են։ Սրանց հին վկայութիւնն է* ժաժուն *«շարժական իրեր» Սմբ. դատ. 64։*

ՇԱՐԺՄԱԿ *«կախարդական գիր, պահպանակ, համայիլ, նուսխա» Մանդ. էջ 194, որ և գրուած է* ժաժմուկ *Մանդ. էջ 193։*

ՇԱՐԻԱՏ, ի *հլ. «տոկոս, վաշխ» Ղևտ. իե. 37. Օր. իգ. 20.—Նոյն է նաև յետին արձանագրութեանց մէջ գործածուած* շարյատ *կամ* շարիատ *«տուրք» բառը. այսպէս՝ 971 թ. (Վիմ. տար. 8), 1001 թ. (էջ 26). 1008 թ. (էջ 13), 1015 թ. (էջ 14). յետնաբար դարձաւ* շարէտ, *ինչպէս ունի երկու անգամ Արձ. 1285 թ. (Վիմ. տար. էջ 127)։ Նոյն է վերջապէս* շարատ *«հողային հա՞րկ», որ անստոյգ ձևով գործածուած է երկու անգամ Յովհաննավանքի անթուական մի արձանագրութեան մէջ, որ Ջբր. սարկ. Գ. 23 ա՛յսպէս է օրինակում. «Հասարակաց տանս խլած էր, էդոց հողի շարատ էր դրած, մեք էլ հասարակ ի Ս. Կարապետս ապսպարեցաք, վանաց էդոց հողի շարինատ վեր կալաք վասն արևշատութեան պարոնաց մերոց»։ Այս բառի հետ նոյն եմ համարում Շիր.* շառատ *«ջաղացքում ա-*

ղոմաւորի վարձը բնատուրքով» (հաղորդեց Ն. Նիկողոսեան, որ կազմել է Լենինականի գաւառական բառերի հաւաքածոն, անտիպ)։ Ուրիշ ամէն տեղ այս վարձը կոչւում է շաճադ, որի ծագումը ըստ իս հետեւեալ ձեւով է։ Նախ շառատ բառը հայերէնից անցել է թուրքերէնի. այստեղ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ դարձել է šahad, իբր թէ արաբ. šahad «վկայ», որից յետոյ յետ դառնալով անցել է հայերէնի։

ՆՀԲ «Բառ եբր. իբր յաւելուած». (անշուշտ ակնարկում է եբր. שְׁאֵרִית šērīṯ «մնացորդ», որ իմաստով անյարմար է»)։ Հիւնք. արաբ. աշրադ «տասանորդք»։ Մառ ЗВО 8, 80 շարյատ հանում է արաբ. شريعة šārīʻat «օրէնք» բառից։

ՇԱՐԻԼ «առիլ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 245. ի՞նչ լինելը պարզ յայտնի չէ։

ՇԱՐԽՈՆ կամ ՇԱԽՐՈՒՆ «վայրի խաշխաշ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2290։ Նոյնը գիտէ Քաջունի, հտ. Գ. էջ 184 շարիաճ և շարխուճ ձեւերով։

*ՇԱՐՄԱՇՈՒՐԱՅ «շարմաշուր, շարմաշուք». ա՛յսպէս է դնում Բառ. երեմ. յաւել. 570 (բոյսերի ցանկում). պէտք է հասկանալ՝

=Թրք. صارماشق sarmašəq «բաղեղ», որ Ղարաբաղի հայոց բարբառով այժմ էլ գործածական է շըրմըշուղ ձեւով։—ԱՃ.

ՇԱՐՄՈՒՂ «հաւալուսն, onocrotale, pélican». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 184 և հտ. Բ. 203, առանց վկայութեան։

ՇԱՐՇԱՐՈՒՐԻԿ. անծանօթ մի ծաղիկ է. Սալած. ունի միայն ՀԲուս. § 2291։

⊙ՇԱՐՇԱՓ «շշնկոց, աղմուկ», որից կազմուած է շարշափիւճ Աթան. էջ 579, Վրք. հց. ա. 53։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շափ բնաձայնից՝ կրկնութեամբ. հմմտ. փարփափ, կարկափ, թարթափ, խարխափ, սարսափ։—ԱՃ.

ՇԱՐՇԼԵԼ «քաշկռտել, պատառոտել, ցրցըռտել» (դևի համար ասուած). երկու անգամ ունի Մրկ. թ. 19, Ղկ. թ. 42, յն. σπαράττω, συσπαράσσω «պատառոտել, կտոր կտոր անել, ծուատել» ձևի դէմ։ Յետին ժամանակներում շարշլել բառը չնչուելով՝ գրիչները սկսան ուղղագրել շարժլել, որով բառը կապուեց շարժ արմատին և այսպէսով ստացաւ «սաստիկ շարժել, ցնցել» նշանակութիւնը։ Այսպէս էջմիածնի հնագոյն Աւետարանը (№ 363) և Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանի ձեռագիր Աւետարանը ունին շարշլել, միւս նորագոյնները դնում են շարժլել։ Վերջին ձեն ունին նաև Ոսկ. մ. բ. էջ 627 («ղշարժլեալ քաղաքն կանգնեաց», այն է «կործանուած քաղաքը»), Լմբ. մատ. էջ 462, Մաշկ. Շնորհ. ներբ. խչ. տող 415 (լափուած շարժըլէր), Երզն. մտթ. 371 («Ի նորանալ կամ ի հնանալ լուսնին շարժլէր»—լուսնոտի հիւանդութեան համար է ասում), Վրդն. սղ. էջ 389 (Շարժլեցին և ոյժ հասուցին)։

=Յառաջանում է *շարշուլել ձևից. արմատն է *շարշուլ, որ կրկնուած է անծանօթ *շար արմատից, այնպէս՝ ինչպէս խարխուլ< խար արմատից։

ՆՀԲ և ուրիշներ դնում են շարժլել՝ իբր շարժ արմատից։ Վերի ձևով ուղղեց ու մեկնեց Meillet JAs. 1903 (2), 505։

*ՇԱՐՍԱՂԱՐ (սեռ. -ի) «քաղաքապետ, քաղաքագլուխ. պարսկական պետական մի տիտղոս». Նորագիւտ բառ, որ գործածում են Գիրք թղ. էջ 150, 168, 170 և Ուխտ. Բ. 57, 58 (տպ. շաղսաղար), 60, 61, 62, 64, 93, 95. իբր տիտղոս Վրթանէս քերթողի։

=Սասանեան պհլ. *śahrsālār ձևից, որ կազմուած է šahr «քաղաք» և sālār «զօրագլուխ, առաջնորդ» բառերից, իբր պրս. شهرسالار *śahrsālār։—ԱՃ.

Նորագիւտ բառս երևան հանեց Ակինեան ՀԱ 1910, 9, որ և մեկնում է շար< պրս. šar «քաղաք» կամ (արաբ.) šārih «մեկնիչ գրոց»+սաղար։ Վերի ձևով Աճառ. ՀԱ 1910, 119։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 427 ուզում է բառս ուղղագրել *բարսաղար, իբր sālār-i-bār «դռնապան»։ Սրա դէմ Աճառ. ՀԱ 1914, 563։ Ջամինեան, Անահիտ 1931 սեպտ. 124 մեկնում է «երգապետ», իբր շար «երգ» +սաղար բառերից։

*ՇԱՐՓՈՒՇ «ասիական իշխանական խոյր»

կմբ. առ Լև. տպ. 1865, էջ 239.—գրուած է նաև շարփուր:

=Պրս. سرپوش sarpūš «ծածկոյթ գըլխոյ». կազմուած է sar «գլուխ» և pūš «ծածկել» բառերից. ըստ այսմ նշանակում է նաև «խուփ որ և իցէ իրի, իսկ յատկապէս խուփ սկաւառակի»։—Աճ.

ԱԲ դնում է իբր պրս.։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 180։

Ծաւակի տե՛ս Արշաւ։

ՆՀԲ (որին հետևելով նաև ՋԲ) «իբր արշաւակի և կամ որպէս այլազգ. շէճիվէթ կամ շէֆգէթ իլէ, փառօք կամ ցոփութեամբ»։ ԱԲ ուղիղ է մեկնում։

ՇԱԻԱՇԱՐ «մի տեսակ բոյս. aucuba, aucube». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. 195, հտ. Գ. 184, առանց վկայութեան։ Կասկածելի բառ. հմմտ. յաջորդը։

*ՇԱԻԱՇԱՐԻԻՆ (կամ շաւարշարիւն) «նուիկ խոտը և հիւանդութեան մի տեսակ. լտ. dracunculus, dracontium, serpentaria» Գաղիան. Ստեփ. լեհ.։

=Պրս. خون سیاوش xūn-i-siyāvaš բառից կազմուած թարգմանաբար. ասւում է նաև պրս. xūn-i-siyāvašān, xun-i-siyāvuš կամ xūn-i-siyvušān. նշանակում է «մի տեսակ կարմիր խէժ, որ վազում է արմաւենիների ցեղին պատկանող մի տեսակ եղեգանման ծառից և հին բժշկութեան մէջ օգտակար դեղ էր. լտ. sanguis draconis, ֆր. sang-de-dragon»: Իր թունդ կարմրութեան պատճառով զանազան լեզուների մէջ այս խէժը նմանեցրել են արիւնի և ըստ այսմ ծագած են լտ. և ֆրանս. անունները («վիշապի արիւն»), ինչպէս և արաբ. dam-ul-axavaini, թրք. qardaš-qanə «եղբայրների արիւն» (տե՛ս և հյ. աղբրանց արիւն՝ եղբայր բառի տակ)։ Պրս. բառն էլ նշանակում է «Սիավուշի կամ Շաւարշի արիւն» և այս բացատրութիւնը գոյացած է մի հին աւանդութիւնից, որի համեմատ ասում են թէ նոյն ծառը առաջին անգամ բուսել է այնտեղ, ուր Թուրանի Աֆրասիաբ թագաւորը Իրանի Քէյքաւուս թագաւորի մատաղատի որդի Siyāvuš-ին սպանեց տարապարտ տեղը. հմմտ. Շահնամէ. Բ. 664, տող 8, 9։ Պրս. բառը թարգմանուած է հյ. շաւաշարիւն.—ՀԲուս. § 2293 ունի և շաւաշ բառը՝ «արանց ծաղիկ, թաղթ» նշանակութեամբ. բայց սա ըստ Նորայր ՀԱ 1923, 161 պարզ ձեռագրական սխալ է՝ փխ. լօշ և հետևաբար բնաւ կապ չունի վերի բառի հետ։—Հիւբշ. 213։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 273։

ՇԱԻԱՌՆ «ցորենի ծղօտը». այս նորագիւտ, բայց նախնական իմաստը գտնում եմ Եղիշ. հրց. 65 (Ի նոյն հատ որ սերմանի՝ կան զօրութեամբ տակքն և բոյսքն, շաւառն և քիստ և այլն). որից յետոյ՝ «մի տեսակ եղէգ» Գաղիան. (իսկ Ստեփ. լեհ. մեկնում է «խոտ լեռնական, յորմէ իւղ հանի»). փխբ. «երաժըշտական փող» ՀԲուս. § 646 կամ «աղեոր մի նուագարան» ՆՀԲ (այս է որ Առաք. լծ. սահմ. 615 գրուած է լաւառն). «ԳՋ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 512). «տաղաւար, եղէգներով շինուած բնակարան» Վանակ. (ըստ ՀԲուս. անդ)։ Բառս նշանակում էր նաև «սլաք, նետ, տէգ» և այս նշանակութեամբ տարբեր գրչութիւններ են ներկայացնում՝ շուառն Արծր. բ. 3 (հրտր. Պատկ. էջ 87) և շառաւն «նետ» Սեբ. 38 (ձեռ. շաւառուն). որից շաւառնեղէգն «եղէգնախունկ, խնկեղէգն, calamus aromaticus» Գաղիան.։

ՆՀԲ շուառն բառի տակ յիշում է պրս. suvār «ձիաւոր»։

ԳԻՒ.—Խրբ. շավառ «արտի մէջ թափուած ցորենի չոր տերեւներ». Մշ. Վն. շավեռ, Մկ. շավառ «քեամանչա», որ և շաւեղ Ակ., շաւերf Բլ. իսկ շաւեռ-մաւեռ Վն. «նուագարանի թելերի ձայնը»։

ՓՈԽ.—Վրաց. შავარნი շավարնի «անձրևից յետոյ ուռճացած դալարիք»։

ՇԱԻԱՐՇԱՆ «փղանման մի մեծ գազան» Բար. 170 (նորագիւտ բառ)։ Բառիս համար մի ուրիշ և աւելի հին վկայութիւն է տալիս Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեան, էջ 44. «Լինի անդ գազան շաւարշան, որ լեզուաւն զփիղ սպանանէ և բառնայ ի ճանկն՝ զօր յողինն ունի և գնայ. յորոց զգուշիւն լսեն ամենայն չորքոտանիք և արիւն մղեն»։

*ՇԱՒԻՂ, ի-ա հլ. «նեղ ճանապարհ» ՍԳր. Եւս. պտմ. «ոտքի հետք» Բ. կոր. ժբ. 18. Բուզ. որից շաւղակոխել Կիւրղ. ի կոյսն. լուսաշաւիղ ՅՀ. կթ. Խոսր. ըաւիղակից ԱԲ. ընդմիջաշաւիղ Ես. ծը. 12. խոզաշաւիղ Սա. ժմ. 486. միջաշաւիղ Դիոն. Թղթ. բազմաշաւիղ ՅՀ. իմ. ստ. բոցաշաւիղ Նար. տաղ. երկնաշաւիղ Անան. եկեղ. երկշաւիղ Նանայ. 202, 256. Կիւրղ. ղկ. կուրաշաւիղ ՅՀ. իմ. երև. են։ Գրուած է նաև ըաւեղ, շաւիւղ և հոլովուած շաւեղի, շաւիղի: Հոմանիշների երանգը ճըշտելու համար հմմտ. Գիրք առաք. 498 բ. «Ուղղութիւնն է առաքինութիւն յոյժ պատուական, զի առ սակաւս գտանի. վասն որոյ շաւիղ կոչի առաւել՝ քան ճանապարհ, որպէս ասի Առակաց դ. 11. «խելամուտ արարից զքեզ ուղիղ շաւղաց»։

=Ասոր. ܫܒܝܠܐ šəwīlā «ճանապարհ, հետք», որ բնիկ սեմական բառ է, հմմտ. եբր. שְׁבִיל šəbīl «նեղ ճանապարհ», արամ. שְׁבִילָא šəbīlā, արաբ. سبيل sabīl «ճամբայ»։—Հիւբշ. 313։

ՆՀԲ լծ. արաբ. զէպիլ, լտ. semita: Lag. Ges. Abhd. 66 հայ բառը դնում է հնխ. čyu արմատից և սեմական ձևերը հայից փոխառեալ է համարում։ Նոյն. Arm. Stud. § 1689 հայերէնի մէջ -իղ մասնիկ չգտնելով և սեմական բառերը շատ գործածական լինելով՝ հայերէնը դնում է փոխառեալ ասորուց։ Հիմք. բաւիղ բառից։

ԳԻՌ.—Մշ. շավլի (ըստ Բենսէ, ձեռ. աշխատ.)։

*ՇԱՒՍԱՅ «մի տեսակ հիւանդութիւն» Մխ. բժշ. 54 (Թոքին խոցնալն հետ բրսամ հիւանդութեան լինի, որ է շաւսայ)։

=Արաբ. شوصة šauṣa «pleurésie»:

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 167։

*ՇԱՒՔԱՐԱՆ (որ և շոգրան) «մոլեխինդ, լտ. conium» Գաղիան. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2296 և § 2344։

=Արաբ. شوكران šavkarān, որ և شيكران śaykarān, šaykurān «մոլեխինդ բոյսը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 923)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ՇԱՓԱՌՈՒԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փարպ. ղ. «Լոկ ի բանիցն խօսելոյ ընդ մեզ սիրով Նիխորոյ՝ զձիօք այդպէս ամպ մթագին և շափառուկ անկաւ» (էջ 163)։ ՆՀԲ (որից և ՋԲ) մեկնում են «մթութիւն գիշերոյ հասեալ ի տուընջեան կամ տխրութիւն յուրախութեան»։

ՆՀԲ պրս. šab ū rūzī «գիշեր-ցերեկ»։

*ՇԱՓԻՂԱՅ, որ և շափիւղայ, շափիլայ, յետնաբար ըափիղ (բոլորն էլ ի հլ. կամ անփոփոխ նաև սեռ. շափիղայ) «պատուական մի քար. sapphirus» ՍԳր. Փիլ. այլաբ. Եփր. ել. էջ 178. որից շափիւղեայ Պտմ. աղէքս. Տաղ. շափիւղաձև Լծ. եւագր։ Հմմտ. նա՛և սափիրայ:

=Ասոր. ܣܦܝܠܐ sapīlā «շափիւղայ». սրա հետ հմմտ. նաև եբր. ספּיר sappīr, յն. σάπφειρος, լտ. sapphirus, իտալ. zaffiro, գերմ. Sapphir, ֆրանս. saphir հոմանիշները, որոնց բոլորի սկզբնական աղբիւրն է սանս. शनिप्रिय çani-priya- «շափիւղայ», որ բուն նշանակում է «Saturno amatus, Երևակից սիրուած» (çani- «երևակ»+priya- «սիրեցեալ» բառերից բարդուած)։ Անկանոն է բառասկզբի շ ձայնը՝ ասոր. s-ի դէմ։—Հիւբշ. 313։

ՆՀԲ եբր. սաֆիր բառից։ Böttich. Rudim. 48, 176 ասոր. և եբր. ձևերի հետ նաև սանս. çanipriya, որի նախաձայնով բացատրում է Lag. Armen. Stud. § 1690 հայերէնի ը ձայնը։

ՇԱՓԻՆ. «շղամէջ». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 245. երկուսն էլ անծանօթ։

Ցափրակ տե՛ս Շամփրակ։

*ՇԱՔ «պատուհան». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 184. աւելի լաւ է ԳԲ շաք «շինուածքի պատերու մէջ բացուածք, ուր պատուհան մը կամ դուռ մը կը զետեղուի»։

=Արաբ. شقّ šaqq «պատառել, ճեղքել. ճեղք, ճեղքուածք, ճաք, բունոցի կամ երաստանի վերից վար ճեղքը», شقّ šiqq «հատուած, երկու կտրուած բանի մի կէսը» են (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 935)։—Աճ.

*ՇԱՔԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «շաքար» Խոր. աշխ. Ոսկիփ. Վրք. հց. Բժշ. Բրս. մրկ. 278. Գնձ. Շնորհ.

տակ. որից շաքարաքուղխ Ոսկ. լս. շաքարբերան «քաղցրախօս» Կոստ. երզն. 140. Նոր բառեր են շաքարեղէն, շաքարաջուր, շաքարաման, շաքարաւազ, շաքարային, շաքարախտ, շաքարակալել, շաքարել, շաքարեղէգ, շաքարավաճառ ևն։ Գրուած է նաև շագար։

=Պրս. شکر šakar հոմանիշից. այս էլ մի հնդկական բառ է. հմմտ. սանս. शर्करा çarkarā, պալի sakkharā. Թւում է թէ հնդիկ բառն էլ հնագոյն ժամանակ փոխառեալ է հնդկաչինական լեզուներից (հմմտ. J. Przyluski MSL 22, 208. Նկատելի է սակայն որ սանս. բառի առաջին իմաստն է «խիճ, խոշոր աւազ», երկրորդ՝ «շաքարաւազ»). յետոյ նիւթի հետ միասին բառը բնիկներից անցաւ միւս ասիական լեզուներին. ինչ. պրս. śakar, śakkar, վրաց. შაქარი շաքարի, մինգր. შანქარი շանքարի, սվան. թուշ. śak'ar, աբխազ. aššak'ar, քրդ. šekir, šükir, šeker, թրք. šeker, արաբ. سكّر sukkar, ասոր. ܫܟܪ šekar. նոյնը խաչակիրների ժամանակ արաբների միջոցով անցաւ Եւրոպա և ձևացան՝ յն. σάκχαρ, σάκχαρον, σάχαρον (Boisacq 849), լտ. saccharum, մլատ. zucharum, zucara, սպան. azucar, իտալ. zucchero, ֆրանս. sucre, գերմ. Zucker (իտալերէնից՝ Kluge 547), անգլ. sugar (հնչւում է šūgr, ուր š ձայնը նորից վերականգնուած է), ռուս. сахаръ, բուլգ. zahar, սերբ. cahara (Berneker 131) ևն։—Հիւբշ. 213։

ՀՀԲ մեկնեց «սա է քար»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որից յետոյ ՆՀԲ, Pott ZKM 7, 163 ևն։ Թաղիադեան, Առաջնորդ մանկանց, էջ 46 հայ բառը ստուգաբանում է սա քար և սրանից է հանում հնդ. սաքքար։

ԳԻՌ.—Երև. Մշ. Ննխ. Ջղ. Սչ. Տփ. շաքար, Ալշ. շակար, Խրբ. Ղրբ. Սեբ. Տիգ. շըքըր, Սլմ. Ախց. Կր. Ագլ. Մկ. Մրղ. Շմ. Վն. շըք'ըր, Ասլ. շէքէ՛ր, Հմշ. Պլ. շէքէր (սրանք թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ), Հճ. շաքոյ, Զթ. շաճքոյ, շաճքոր, Սվեդ. շըքքուր։ Նոր բառեր են շաքարի, շաքարենի, շաքարկենի, շաքարածաղիկ, շաքարկոտրի կամ շաքարկոտրելի։

ՇԱՔԻԼ «ծառի տերևներ» Վստկ. 132, 133. «Կախեա ի հորն և զբերանն տախտակեա և հողով և շաքլով ծածկեա. Ապա վարոցօք շինած մղրում այգւոյ շաքիլ դիր և զինքն ի վերայ շաքլին և աղէկ սեղմեա, որ տափականայ սերտ և ի վերայ շաքլով ծածկեա»։ Այս արմատից է շաքլել «ընձիւղել, բողբոջել» Վեցօր. 96։

ՆՀԲ դնում է շաքիլ «ընձիւղ, ծիլ», բայց այս իմաստը եթէ յարմար է շաքլել բային, անյարմար է Վաստակոց գրոց վկայութեանց, որոնք պահանջում են «տերև» իմաստը, ինչպէս ունի նաև Խրբ.—Ըստ ՆՀԲ «թուի բառ պրս. šāx «շառաւիղ»։— Տէրվ. Altarm. 31 իբր բնիկ հայ կցում է լիթ. szakà «ճիւղ», szakè «արմատ», հսլ. сукъ, сюкъ «ընձիւղ», սանս. çākhā, պրս. šāx «ճիւղ, ոստ» բառերին, -իլ համարելով մասնիկ։ Պատահական պէտք է համարել արաբ. شكير śakīr «մեծ ծառերի տակ բուսնող տունկ, արմատենու տակի ծիլը կամ մանր տերևները, շիւ, տաշտաթաղ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 923)։

ԳԻՌ.—Խրբ. շըքիլ «աշնան դեղնած տերև, որ անասուններին են տալիս իբր կեր», Ը. շաքիլ «բամբակի կեղևները»։

*ՇԱՖ «լուծիչ պատրոյգ բժշկական» Մխ. բժշ. 67 ևն։

=Պրս. شاف šāf «է այն փիլթայաձև իրն՝ զոր արկանեն ի ներքս ընդ ծակ երաստանին, մածուցանելով զնոյն սպեղանեաւ» (ԳԴ)։— Աճ.

Ծղառ տե՛ս Շիղար։

ՇԵԱԽ «քաջահաւ, ibis թռչունը». մէկ անգամ ունի Լծ. փիլ. բացատրելու համար Փիլոնի ցեծ բառը (տե՛ս Փիլ. հտ. Բ. էջ 117)։

Ծեթ «խեժ» տե՛ս Շէթ։

ՇԵԹ «թանկ». արմատ՝ որ առանձին չէ գործածուած. սրանից է կազմուած շեթութիւն «թանկութիւն, սով», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. այրիվ. էջ 64. Ութն ամ սով և շեթութիւն (եղև)։

ՇԵԼ «արգել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 245։

*ՇԵԽ «իսլամական վանքի մեծաւոր» Օր-

բել. 260 (Զղատին Տփղեաց և զղատին Անւոյ և զղատին Դոմայ և զանուանի շեխն Սուրմարւոյ). Նոր վկ. էջ 362 (ԺԶ դարից). յգ. շխեր Նոր վկ. էջ 109 (ԺԴ դար). որ և շեխեր, շիխեր, ըեճեր. սրա փաղաքշական ձևն է շխուկ (Նորագիւտ բառ), որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շնորհ. առ. Շըխուկ մի կայր զետ ըղֆըրեր, Ու ինք խաւ ի վեր մուշտակ ունէր. (հանելուկս նշանակում է «արջ». արջի մռռալը շեխի կարդալով գնալուն է նմանեցրած)։

=Արաբ. شيخ šēx նոյն նշ. հնագոյն և նախնական իմաստն է «ծեր»։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. Նոր վկ. էջ 791։

*ՇԵՀ (որ և շէճ, ըիճ) «օշինդրի նման մի բոյս է. լտ. artemisia absinthium» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 2299 և § 642, Նորայր, Բռ. ֆր. 110 ա (amone):

=Արաբ. شيح šīh՝ նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 485, Steinschneider WZKM 12, 207). այս բոյսի մի ընտիր տեսակը գալիս է Հայաստանից և ըստ այսմ էլ կոչւում է արաբ. شيح ارمانى šīh-i armānī։—Աճ.

+ՇԵՂ (յետնաբար ո հլ.) «խոտորնակ, թեք, ծուռ» Եփլիրդ. որից առիշեղ Բ. մկ. ժգ. 6. առշեղ Շիր. շեղել «ծռել» Գէ. Ես. շեղիլ «ծռիլ, մոլորիլ» Կիւրղ. գնձ. և ղկ. ՑՀ. կԹ. ըեղիչ Ոսկ. գծ. շեղութիւն Դիոն. Կիւրղ. հանգ. առշեղեալ Զքր. կԹ. անշեղ Խոր. շեղակի, շեղում, շեղատառ, անշեղօրէն (Նոր բառեր)։ Արմատի միւս ձևերն են՝ ՇԻՂ «ծուռ» (յատկապէս աչքի համար ասուած), որի վրայ մանրամասն տես առանձին.—ՇԱՂ «ծուռ, սխալ». արմատ, որ իր առանձին գոյութիւնը պահած չէ գրաբարի մէջ, բայց սրանից են շաղիլ «սխալիլ, շփոթուիլ» և կրկնաբար շաղաղել «այլայլել, ծռռել» (տե՛ս այս բառը)։ Շատ լաւ պահուած է բառս գաւառականների մէջ, ուր ունինք Ագլ. Երև. Ղրբ. Տփ. շա՛ղվէլ, շա՛ղվիլ «աչքը վատ տեսնել, կաթը փճանալ, սխալիլ, շփոթուիլ, շշկլուիլ, լեզուն լղառնալ, վատ արտասանել», շաղուեցնել «շփոթեցնել, սխալեցնել», շաղշղափ «շփոթուիլ». (իսկ շեղ>Ախց. Մկ. Պլ. շէղ»)։

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. sqel- «կորացնել, ծռել» արմատից. ընդարձակ տե՛ս խեղ. ձայնական դժուարութեանց լուծման մասին տես Grammont MSL 20, 215—216:

Bugge KZ 32, 57 և IF 1, 447 շեղ բառը կցեց յն. σκέλος, σκολιός, լտ. scelus ձևերին, բոլորը միասին հանելով հնխ. skhel- արմատից։ Հիւբշ. 479 ընդունելով որ σκολιός =սանս. skhal և հյ. սխալ ձևերի հետ նոյն է, նախորդ համեմատութիւնը անապահով է գտնում։ (Այժմ սակայն չի ընդունում σκολιός = սանս. skhal, հյ. սխալ)։ Հիւնք. շիւղ բառից։ Patrubány SA 1, 194 յն. κέλη «վազող» բառից։ Pedersen, Նպաստ 18 ընդունում է ըստ Bugge շեղ= σκολιός և ըստ Հիւբշ. սխալ=skhalati, որով նախաձևերը դնում է շեղ<հնխ. sqhel-, սխալ<հնխ. sqhl̥-։ Աճառ. ՀԱ 1904, 335 վերի ձևով իրար է կցում շեղ, շաղուել (պէտք է աւելացնել նաև շիղ) և սրանց կրկնակ է դնում սխալ: Meillet BSL 17, 40 սխալ է գտնում շեղ=յն. σκολιός։ Karst Յուշարձան 426 շեղ և ըիլ իրր Թթր. sol, čol «ձախ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 299 պրս. شيب šīb «զառիվայր» բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 28 շեղ, շաղել և շղրայ կցում է սանս. çulba «կապ» (հնխ. k̑u̯l̥-bo) ձևին։ Pokorny 2, 598 արդէն դրած է հնխ. sqel- «ծռել» արմատի տակ։ Պատահական նըմանութիւն ունի արամ. שלו šalū «անփութութիւն, սխալմունք», որի բուն արմատն է שלא šlā «հանգիստ»։

*ՇԵՂԲ «դանակի երկաթը». մհյ. բառ, որ ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 49ա, alumelle բառի տակ։ Կենդանի է արդի գաւառականներում՝ շեղբ, շեղբիկ, ըղբիկ, շղուփ, շղբիճկ, շղպիկ, շղբինկ ձևերով։

=Ասոր. ܫܠܦܐ šelpā, šəlāfā «դանակ», ܫܠܦܘܢܐ šelpūnā «փոքր դանակ», եբր. שלף šōlēf «դանակ, թուր», šalaf «սուրը պատեանից հանել», Լիբանանի արաբ. գռ. šalfûne «դանակի փոքր բերան» (MSL 21, 240), արմատը ասոր. ܫܠܦ šəlap «extraxit, evellit, քաշել, հանել, խլել» (Brockelm. Lex. syr. 378)։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ալշ. ըեխփ «դանակի բերան», Երև. շխպլիկ, Սվեդ. շիխփ, Սեբ. շխբիգ, Ախց. շխպիկ, Կր. շխբ'իկ, Զթ. շեղբ' «անկոթ դանակ կամ կոտրած դանակ», Հճ. շրջմամբ՝ խշպիկ (կարդա՛ խշբիգ) «դանակի երկաթէ մասը» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 197)։

ՓՈԽ.—Քրդ. šəxtik «հին անպէտք դանակ» փոխառեալ է հյ. գւռ. մի ձևից. բայց ուղղակի սեմականից է քրդ. šilw «սրի կամ դանակի բերան» (Justi, Dict. Kurde, էջ 260)։

ՇԵՂՁ, ո հլ. (գրուած նաև շիղջ) «կոյտ, դէզ (յատկապես արմտիքների, ցորենի)» ՍԳր. Եփր. ել. Ագաթ. Բուզ. որից շեղջել «դիզել, կուտել» Սեբեր. Եւագր. շեղջաշեղջ Իմ. ժը. 23. շեղջակոյտ Սիր. իա. 9. Եփր. ծն. Եւ. պտմ. շեղջակուտել Բ. տիմ. գ. 6. Եւ. քր. ջրշեղջ կամ ջրշիղջ Եւ. ժթ. 5. Եփր. ել. էջ 158. Վեցօր. ևն։ Ցեռնաբար գրուած է շեաղջ Նոր վկ. էջ 515 (ժէ դար), սեղջ Զքր. սարկ. Ա. 68։

Հիւնք. զեղշել բայից։ Աճառ. Հյ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 94 իբր նորագիւտ բառ է դնում Տիմոթ. կուզ, էջ 222. գործածուած շեղջ բառը՝ «դագաղ» նշանակութեամբ։ Բայց Հ. Պ. Ֆ. (ՀԱ 1910, 30) ցոյց է տալիս, որ այս բանը թարգմանչի մէկ սխալն է, որ յառաջացած է յն. σορός «դագաղ» բառը σωρός «շեղջ» կարդալով։ Սրանով նորագիւտ շեղջ «դագաղ» բառը ջնջւում է։ Petersson, LUÅ 1915, 7; 1916, 40 (ըստ Pokorny 1, 367) հնխ. k'eu- «ուռչիլ» արմատից է հանում. հմմտ. հիւլ. hvāll «կլոր բլուր», շվեդ. գւռ. hvälm «խոտի դէզ» ևն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ըեխջ', Մկ. շէղճ, Վն. շեղf', Երև. սեխճ «շեղջ, դէզ». նոյն բառը Ղզ. «վառարանի մէջ դիզուած կրակ» նշանակութեամբ. որից Ջղ. շխշել «դիզել, հաւաքել». Նոր բառեր են շեղջաճակ Վն. «շեղջի նման դիզուած», շեղջակոլոլ Ղզ. «կրակախառն կիսավառ»։

ՇԵՂՏԱՄԵՂՏ «ցոփ, խենէշ» Իրեն. հերձ. 136. «թոյլ, մեղկ» Կանոն. ըստ Հին բռ. նշանակում է «ծոյլ, թոյլ»։

=Անշուշտ կրկնուած է անծանօթ շեղտ բառից։—Աճ.

ՆՀԲ «որպէս թէ շեղտ շերտ եղեալ մեղկութեամբ»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 207։—Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 77 շեղտ բառից մ մասնիկով և կրկնութեամբ։

Շեմ, Շեամ տե՛ս Սեամ։

ՇԵՄԱԿ, ի-ա հլ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ագաթ. § 211. «Ապա յետ այսորիկ ժամ տուեալ որսոյ՝ ամենայն զօրաց ածել կուտել զպառականն, խուճապական սփռեալ, երագագ տուեալ, թակարդ ձգեալ, կամեցեալ որս առնել, երթեալ ի դաշտըն Փառական Շեմակաց»։—ՆՀԲ կարծում է թէ շեմակ սխալ գրչութիւն է՝ փխ. եմակ «ձոր, հովիտ».—բայց եմակ լինելով եբրայական փոխառութիւն՝ հազիւ թէ հին հայկական մի տեղանուան մէջ մտած լինէր. միւս կողմից Ագաթանգեղոսի բոլոր ձեռագիրները ենթադրել են տալիս շեմակ ձևը և ո՛չ մէկը չունի եմակ: Նոյն շեմակ ձևն ունէր նաև Ագաթանգեղոսի յոյն թարգմանը՝ որ տարկօրէն տառադարձելով գրում է Φαρχάνη Σεμάχων (տե՛ս Յունարէն Ագաթ. հրտր. Lag էջ 45.—արաբական թարգմանութիւնը՝ էջ 26 չունի այս կտորը)։ Սրանցից հետևում է որ շեմակ ձևը ուղիղ է։ Ագաթանգեղոսի նոր տըպագրութեան հրատարակիչները յիշում են Սեբ. հրտ. Պտկ. էջ 7 «և Փառականն դաշտ որսոց և արշաւանաց նոցին» հատուածը, որ նոյն է ճշտիւ «ի դաշտն Փառական շեմակաց» ձևի հետ և որից հետևցնում եմ թէ Փառական՝ դաշտի յատուկ անունն է, իսկ շեմակ նշանակում է «որս»։

ՇԵՇՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «սուր կերպով, խիստ, ուժգնութեամբ, դէպ ուղիղ» Խոր. Ցհ. կթ. «սուր ձայն և սրա նշանը» Փիլ. այլաբ. Թր. քեր. որից շեշտել «սուր ձևով կտրել» Ցհ. կթ. «ձայնը սուր հնչել» Քեր. շեշտակի Կաղանկտ. Ցհ. կթ. շեշտումն Խոր. յաճգաշեշտ Երզն. քեր. յարաշեշտ Ոսկիփ. ևն։

ՆՀԲ լծ. սաստ, սաստիկ, խիստ, աշտեայ, թրք. խըշտ, շիշ և լտ. seco, sectio «կտրել, կտուրք»։ Petersson IF 43

(1925), 74 ըետ *բառից, որ է հնխ.* k'uedo=*հրգ.* hwaz *«սուր» են։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 85* շէրտ *բառից։*

*ՇԵՇՓԱՌ *«լախտ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրէ, էջ 555. նոյնը* շաշփառ *«*elava, *լախտ»* Rivola, *կամ* շաշփար *«լախտ» Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 543։*

=*Պրս.* ششپر šaśpar *(նոր հնչումով* šäśpär*) «լախտ վեցշերտեան, որ ի հնումն հռչակեալ էր յաշխարհին Հոռոմոց և ի գործ ածիւր»։—Աճ.*

*ՇԵՊ *«շեղ, զառիվայր» Վեցօր. 148. «լեռան ափափայ» Գէ. Ես. «մէջքի վրայ պառկած» Վրք. հց. որից* fառշեպ *«անդունդ, վախք» Արիստ. գրչ. (ՆՀԲ չի յիշում առանձին. բայց տես* վախ *բառի տակ)։*

=*Պհլ.* *śēp *ձևից, որ անկախ չէ աւանդուած. բայց սրանից են պհլ.* ni-śēp *«վար, տակը»,* ni-śēp-ītan *«վայր իջնել, տակն երթալ», պրս.* شيب śēb, šīb *«զառիվայր, խորտուբորտ գետին»,* nišēb *«զառիվայր». բելուճ.* šēp *«զառիվայր, ձոր», աֆղան.* šēwa *«զառիվայր», քրդ.* śīw *«ձոր», որոնց բոլորի հնագոյնն է զնդ.* xšvaepā- *«յետևը» (*Horn *§ 799)։—Աճ.*

ՆՀԲ *լծ.* շեղ *և* սեպ, *ումկ.* շէվ, շիվ, շիպ, շէվգ, *լտ.* supinus: *Աճառ. Արրտ. 1910, 180 պրս.* šeb *ձևի հետ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. շեփ *«գութանով հողը վարած ժամանակ շուռ տրուած հողը՝ երկար թըմբի ձևով դարսուած» (նոյնը և Բլ. Նբ. Վն.)։*

ՇԵՌ *«մէզ», որից* ըռատ *«միզարգելութիւն ունեցող»,* շռծակ *«ծակ միզանոցի անասնոց» Վստկ. 213։*

Սագըզեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, *Յուշարձան 407 սումեր.* sura *«միզելով»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջթ. Մշ. Ջղ. Սլմ. շէռ, *Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Մկ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ.* շէռ, *Ասլ.* շէ՛ռ, *ՀՃ.* շէր, *Սեբ.* ըռռ, *Սվեդ.* շիռ, *Տփ.* շիր *են։ Նոր բառեր են* շռել *(Հմշ.* շռուշ*),* ըռան, շռաման, շռկապ, շռճող:

ՇԵՐ *«ստիւրաքս ծառը և նրա ճիւղը. լտ.* styrax*» Ծն. լ. 37. Վրդն. ծն. գրուած է նաև* շէր *(ՀԲուս. § 2303),* շէրբ, շէրդ, շէրտ *(ըստ ՆՀԲ). որից* շէրոց *«անտառ շեր ծառոց» Հին քեր.։*

ՆՀԲ *լծ. յն.* ստիւրաքս: *Թաղիադեան, Առաջն. մանկանց, էջ 48 հնդ. պրս.* շիրա *«հոյզ» բառի հետ։ (Նոյն է նաև վրաց.* შირა ըիրա *«ծառի խէժ, ռետին»)։ Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 39 գրելով* շտեr՝ *համարում է յն. բառից տառադարձուած։*

*ՇԵՐԱՍ *(գրուած նաև* շէրաս*) «մետաքսի որդը, հնդիկ որդ» Վեցօր. 177 (Յայնմ զեռնոյ որ կոչի շէրաս, այսինքն կերպասաբեր). վերջին տառը Ս՝ սխալ կարդացուելով, բառս դարձել է յետոյ* շերամ, *ինչպէս ընդունուած է արդի գրականում և որից շինուած են* շերամատուն, շերամաբոյծ, շերամապահութիւն, ըերամաբուծութիւն *(տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 13)։*

=*Փոխառեալ բառ է, բայց յայտնի չէ ո՛ր լեզուից. հմմտ. յն.* σήρ, *սեռ.* σηρός *«շերամ. 2. մետաքսէ թել կամ հիւսուած կտոր», որ գալիս է* Σήρ, *սեռ.* Σηρός, *յգ.* οἱ Σῆρες *ազգի անունից* (Boisacq 861). *այս անունով հինյոյները հասկանում էին ծայրագոյն Ասիոյ մի ժողովուրդ, որից սովորել էին մետաքսագործութեան արհեստը։ (Ըստ* Schrader, Reallex. *յոյն բառը ծագում է մանչու* sirghé, *կորէական* sir *«մետաքս» բառից, որից ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ձևացել են մի կողմից* σήρ *և միւս կողմից* οἱ Σῆρες*); Յունարէնից է ծագում լտ.* seris *«շերամ»։ Բայց հայը չի կարող յունարէնից լինել փոխառեալ՝ նախաձայն շ-ի պատճառաւ։ Ըստ* Lag. *նախաձայնին համաձայն են ասոր.* ܫܐܪܐ *կամ* ܫܪܝܐ šerāyā *«մետաքսեղէն»,* ܥܒܕ ܫܪܝܐ 'abd šerāyā *«շերամաբոյծ»,* ܫܪܡܪ šərmar «the silk cotton tree» (Brockelmann, Lex. syr. *362 բ, 390 ա)։*

ՀՀԲ դրաւ յունարէնից։ ՆՀԲ յիշում է յն. և լտ. ձևերը։ Ազգասէր 1846, 143—4 գիշեr+ամպ *բառերից։* Müller SWAW *38, էջ 577, 581, 589, ինչպէս նաև* Justi, Zendsp. *84 սանս.* kṛmi, *զնդ.* kərəma, *պրս.* kirim, *քրդ.* kerm *«որդ» բառի հետ։* Lag. Arm. Stud. *§ 1692 դնում է ասորերէնից։* Müller SWAW 136

(1897), *էջ 34 յն.* σήρ։ *Մառ,* Тексты I *(1925), էջ 111 ռուս.* шелк *«մետաքս»* *կամ* червь *«որդ», մինգր.* šuala, ršuala *«կտաւ», վրաց.* qsal *«առէջ» բառերի հետ։ (Վրաց.* qsal *բառի համեմատութիւնը հյ.* կտաւ *բառի հետ, ինչպէս նշանակած եմ վերը, հտ. Գ. էջ 1457, վերջին երկու տողերը, սխալման արդիւնք է և պէտք է ջնջել)։*

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 224 *հյ.* շերամ *բառից փոխառեալ է դնում հունգ.* selyem *«մետաքս»։*

ՇԵՐԳՈՒՆՈՂ *«իմաստուն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 245։*

ՇԵՐԵՓ *կամ* ՇԵՐԵՊ *«մեծ գդալ» Ոսկիփ. Վստկ. 93. Յայսմ. դեկ. 29 (տպուած է* շերեբ*). որից* ըշերեփակոք *«թևաւոր մի միջատ է» Վանակ. հց.* շերեփաձև *Կղնկտ.? Նոր բառ է* շերեփուկ *«գորտի նախաձևը» (գւռ.* փորտան գդալ*)։*

Մառ Тексты I (1925), *էջ 91—93 յաբեթական* k'lp *արմատից. հմմտ. արաբ.* مشربه mašraba *«ըմպանակ, ջրաման» (ամկ.* մօրշուփա*. բայց արաբ.* šrb *«խըմել» արմատից է)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. շէրեփ *(սեռ.* շէրբ'ի*), Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Ռ. Սեբ. Տփ.* շէրէփ, *Սլմ. Վն.* շիրեփ, *Գոր. Ղրբ. Մրղ. Շմ.* ըշիրէփ, *Հմշ. Տիգ.* շէրիփ, *Ագլ. Մկ. Սվեդ.* շիրիփ, *ՀՃ.* շիյյէփ, *Զթ.* շիյիփ, շիրիփ:

ՓՈԽ.—Լազ. շերեպի *«մեծ գդալ»։*

ՇԵՐՆԱԳՈՅՆ *«երկնագոյն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 245. արմատը* շերճ—:

ՇԵՐՏ, ի *հլ. «փայտի ջարդած կտոր» Գ. Թագ. ժը. 33—38. «պանրի կտոր» Ոսկիփ. Վրդն. առակ. 29. «որևէ բանի երկար կամ տափակ կանոնաւոր կտրուած կտոր (օր. հացի, սեխի, պանրի ևն»), «խաւ (օր. հողի, կաւիճի, աւազի)» (այս երկուսը միայն արդի գրականում), «ցանկապատի ցից, ցանկ» ԱԹ, «տապար, կացին» (այս իմաստով երևում է միայն ածանցների մէջ)։ Սրանից են* ըշերտել *«շերտ շերտ կեղևել, գծել, ջարդել» Շնորհ. Բարձր. «ճեղքել» ՅՀ. կթ. 434.* շերտակոտոր առնել *(գրուած նաև* շերդակոտոր*) «տապարով ջարդել, կոտրատել» Պիտ. 408.* շերտափակ *«ցիցերով փակած՝ գոցած»,* ըշերտափակել *«ցիցերով պատնէշ շինել» Եղիշ. ե. էջ 81 (ՆՀԲ չունի),* ըշերտաւոր *«տապարաւոր զինւոր» Բուզ. Խոր. ՅՀ. կթ. (Հացունի, Պատմ. տարազի 154 հասկանում է «շերտ շերտ զրահներ հագած» և ո՛չ թէ «վերտ կամ կողինաւոր»)։ Նոր բառեր են* շերտաւորել, շերտաւորում, շերտաւորութիւն:

Riggs, *Քերակ. էջ 61 անգլ.* shred *«մանրել, կտրտել» բառի հետ։—Տէրվ. Նախալ. 112 հնխ.* skard *«ճեղքել» արմատից. հմմտ. գոթ.* skreitan: *Հիւնք.* շուրթն *բառից։* Bugge KZ 32, 57 *համարում է շրջուած* *շետր *ձևից և կցում է յն.* *σχέδη *(որից լատ.* scheda), σχεδάριον *«գրքոյկ, թերթ, տախտակ»,* σχεδάννυμι *«ցրուել, ցանցնել» բառերին։—Հիւբշ. 480 սխալ է գտնում թէ՛ այս և թէ* ըշերտ *ձևին նման ուրիշ մի խումբ բառերի համեմատութիւնը։ Այսպէս՝ [1]) յն.* σχέδη *«տախտակ, թերթ», որ աւանդուած է յետնաբար, փոխառեալ է ընդհակառակը լտ.* scheda *բառից. այս էլ յառաջանում է յն.* σχίδη *բառից, որ պատկանում է* σχίζω *բային* (Pokorny 2, 558, Walde 684), *որի համապատասխանն է հյ.* ցտել: [2]) *յն.* σκεδάννυμι *«ցրուել,* σκίδναμαι *«ցրուել, տարածել» նշանակութեամբ յարմար չեն* շերտ *բառին։* [3]) *Աւելի յարմար են նշանակութեամբ յն.* σχίζω *«ճեղքել»,* σχίζα *«փայտի կտոր»,* σχίδαξ *«ճեղքուած փայտ», գերմ.* Scheit *«փայտի մեծ կտոր» ևն, բայց ձայնապէս անյարմար են (ծագում են հնխ.* sk'hid *ձևից, որ է հյ.* ցտել*)։* [4]) *Եթե ընդունինք թէ հյ.* շ <sk, *կարելի է համեմատել լիթ.* skëdrà *կամ* *skidra *«տաշեղ», բայց սրանք էլ պիտի տային հյ.* շէրտ *կամ* շիրտ: [5]) *Վերջապէս յն.* σχάζω *«հերձել», զնդ.* sčind *(իրանեան արմատը* skand, sčand, skad), *պրս.* šikastan *«կոտրել» չեն յարմարւում հայերէնին՝ նշանակութեամբ և ձայնապէս։ Հայերէն* շերտ *պահանջում է հնխ.* sked-r- *ձևը։ Միջին ճանապարհն է բռնում* Pedersen,

նպաստ 18 և համեմատում է յն. σχίζω «ճեղքել» և σκεδάννυμι «ցրւել» բառերի հետ, ենթադրելով թէ հնխ. sqheid- և sqhed- միևնոյն արմատի ձևափոխութիւններն են։ Patrubány SA 1, 195 լիթ. kertù «կտրել», յն. κρότος լտ. curtus են (որոնք սակայն կցւում են հյ. fերել արմատին), Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 300 հյ. ըrտնում և սarտնում բայերին է միացնում։ Pokorny 2, 558 նորից է կրցում սանս. skhadatē «ճեղքել», պրս. škastan «կոտրել», յն. σκεδάννυμι «ցըրուել», σκίδνημι «ցրուիլ», ալբան. tšan', tšaj «ճեղքել, պատռել, հերկել», անգսք. scaterian «ցրուել», անգլ. shatter «ջարդել, փշրել», լեթթ. škedēns «ջարդած փոքր փայտ», լիթ. kedêti «ճաքիլ, ճաքճըքիլ», ռուս. щедрый «առատաձեռն» են բառերին և բոլորը միասին հանում է հնխ. sq(h)ed- «ճեղքել, ցրուել» արմատից։—Այս բոլոր ձևերից ամենայարմարն է Հիւբշմանի մատնանշած լիթ. skēdrà «տաշեղ», որ թէև պիտի տար հյ. *ըշէrտ, բայց այս էլ համաձայն հայերէնի ներքին ձայնական օրէնքներին՝ իսկոյն պիտի դառնար շերտ: Անպատեհ է միայն այն հանգամանքը, որ լիթ. skēdrà դրւում է հնխ. sqeid- արմատի տակ, որ տալիս է հյ. ցտել: Ներկայ ենք թերևս ձայնաբանական մի առանձին օրէնքի, որի պայմանները անծանօթ են մեզ։—Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 89 հսաքս. hwat, հբգ. hwaz «սուր, հատու», հհիւս. hváta «ծակել», հիռլ. cuit «մաս», կիմր. peth «իր, մաս», կորն. peth, բրըտ. pez «կտոր» բառերի հետ հնխ. k'u̯ed- «ճեղքել» արմատից, որ աճել է -r- աճականով։ Մառ, Яфет. сбор. 1, 124 յաբեթ. skor- «կտրել» արմատից։ — Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܫܪܛ šərat «պատառոտել» և արաբ. شرط šarṭ «մարմինը շառտել»։

ԳԻՌ.—Մկ. շէrտ, շէrտիլ «մանր կոտորել», Ալշ. Մշ. շerդ, շerդել «շերտ շերտ կտրել», Սեբ. շէrդէլ «պատռել», Խրբ. շէrդ, Տիգ. շիrդ, Երև. շէrք, Սվեդ. չիrք, որից շիrքիլ «կացինով ճղրտել, քարով գլուխը ջարդել»։

*ՇԵՓՈՐԱՅ կամ ՇԻՓՈՐԱՅ, ի հլ. որ և շեփոr կամ շիփոr (սեռ. -այ) «նուագափող» Նորագիտ Ա. մնաց. ժե. 28, Ագաթ. Մծբ. Եփր. համաբ. 79. Վկ. արև. 135. Նոր գրականում ընդունուած է միայն շեփոr, որից շեփոrուկ «մի տեսակ ծաղիկ, տճկ. boru («շեփոր») čičeyi».—գրուած է նաև շիփող! Գնձ.։

=Ասոր. ܫܝܦܘܪܐ šīfōrā «շեփոր», որ գալիս է հրէարէն שִׁפּוּרָא šifūra, եբր. שׁוֹפָר šōfār «շեփոր, պատերազմական փող» բառից. սրանից են փոխառեալ նաև պրս. شپور šapōr կամ شیپور šēpōr, արաբ. شبرر šabūr «շեփոր, փող»։ Բառս բնիկ սեմական է. նախապէս նշանակում էր «եղջիւր, կոտոշ». հմմտ. ասուր. [illegible] šapparu «վայրի այծ», արաբ. سوافر savāfir «խոյի եղջիւրներ» (Strassmaier, Alphab. Verzeich. 994, Delitzsch, Assyr. Handwb. 683)։—Հիւբշ. 313։

ՀՀԲ համարում է «բառ եբր.»։ ԳԴ պրս. շէփուr: ՆՀԲ եբր. և պրս. ձևերը։ Müller SWAW 38, 577 եբրայեցերէնից. Lag. Armen. Stud. § 1693 ասորերէնից։

*ՇԵՔ «քայլ կամ միջոց երկուց ոտից», որից շեfշեfել «անհարթութեամբ գնալ». երկուսն էլ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 245, Կենդանի է արդի գաւառականներում՝ շեf, ըշեճf, շfեռ ձևերով և «մեծ քայլ, ցայլք, ազդրերի միջոցը» նշանակութիւններով. որից կազմուած նոր բառեր են շեfել, շեfամէջ, շեfառակ, շեfելեf, շեfոկել, շեfռուկ:

=Ասոր. ܫܩܐ šaqa «fémur, բարձոսկր», ն. ասոր. šäkä «սրունք», եբր. שׁוֹק šōq, արամ. שָׁק šāq, שָׁקָא šāqā, արաբ. ساق sāq «սրունք»։—Աճ.

ՆՀԲ յաւել. հտ. Բ, էջ 1065" յիշում է արաբ. շէգr «առականք»։

*ՇԷԹ «խենթ, յիմար». Նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Վրդն. առ. 343. «Ծ՛րթ ի բաց, յիմար և շեթ». Նոյնը սրան մօտաւոր իմաստով ունի Սմբ. դատ. 6. «Վասն կնկան որ փնթի ու շէթ լինի»։ (Առա.

չին վկայութեան մէջ գրուած է շեք ձևով, երկրորդի մէջ՝ շէք)։

=Վրաց. შეთი շեքի «խենթութիւն, հիւանդութիւնից յառաջացած կատաղութիւն», შეთიანი շեքիանի «կատաղած, խենթ», გაშეთება գաշեքեբա «ուշաթափ անել, одурить, привести въ ошаленье»։—Աճ.

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 88 կապում է խեճք բառին, որի նախնականը համարում է *խեճ:

ԳԻՌ.—Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 512 Գնձ. շեք «խենթ»։ Նո՞յն է արդեօք Ղրբ. շէք «ծաղրելի, տարօրինակ, անլորդ զարդերով ծանրաբեռնուած»։

Շէկ (գրուած նաև չեկ. ըստ ՆՀԲ ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «դեղնակարմիր» Անյ. հց. իմ. Պտմ. աղէքս. 141. Նիւս. բն. Պղատ. տիմ. 143. որից են շիկնել «ամաչելուց կարմրիլ» Բուզ. շիկաթան Ոն. իե. 30. շիկակարմիր Եղ. իզ. 14. Բուզ. շիկափոկ Վիպաս. (տե՛ս Խոր. բ. 50). շիկխարի «սնգոյր» Մծբ. (տե՛ս խարի). նռաշէկ Յայտ. ա. 15. Նար. նռաշիկացուցանել Լծ. նար. առաշէկ (կամ առաշեակ) «կրակի պէս կարմիր» Փիլ. այլաբ. (սխալ գրչութեամբ արտաշէկ Խոր. գ. 37). առաշիկանալ «կրակի գոյն առնել» ԱԲ կամ արտաշիկանալ Փիլ. Ջքր. կԹ. Տօնակ. արտաշիկագոյն Անյ. բրձր. Շնորհ. բրձր. շիկատակ «մի տեսակ բոյս, atropa belladonna L» (Տիրացուեան, Contributo § 391). Նոր բառեր են շիկաներ, շիկամորթ, շիկացնել ևն։

Canini, Et. étym. 87, 182 սանս. çuč «փայլիլ», çuka «կարմիր» բառերի հետ։ Lidén, Յուշարձան 386 իբր բնիկ հայ՝ հնխ. k'u̯oito- ձևից՝ կ մասնիկով. հմմտ. սանս. çvit- «փայլիլ», çvētá «փայլուն. պայծառ, սպիտակ», զնդ. spaēta- «սպիտակ», spiti- «պայծառ», հսլ. svētŭ «լոյս, արշալոյս», լիթ. szvintù «լուսանալ»։ (Կրկնում է Pokorny, 1, 470՝ հնխ. k'u̯eit- «փայլիլ, փայլուն, սպիտակ» արմատի տակ)։ Ղափանցեան ЗВО 23, 355 քրդ. šē «շէկ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Կր. Ջղ. Վն. Տփ. շէկ, Մրղ. Սլմ. շէկ', Ալշ. Երև. Հմշ. Մշ. Ննխ. Շմ. Սեբ. շէգ, Ղրբ. շէ'գ'։ Նոր բառեր են շէկիկ, ըշէկուկ, շէկլիկ, շէկոփլ, շէկ-բոց, շիկաճող, շիկապեխ, շկճռերես «ամաչկոտ» (<շիկճռտ-երես):

*Շէն, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «շինուածք, շինութիւն լինելը» Ոսկ. յհ. ա. 22. Նխ. ա. եզր. «աւան, գիւղ» Բուզ. Եւս. պտմ. «մարդաբնակ, բնակելի, արգաւանդ, ուրախ, զուարճալի» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. Եփր. Թգ. որից շինել ՍԳր. շինութիւն ՍԳր. Եղիշ. շինական Ագաթ. Ոսկ. մ. գ. 25. ըշինականագոյն «կարի վայրենաբար»| Բ. մկ. ժդ. 30. շինականաշէն Բուզ. շինակեաց Ագաթ. շինամէջ Ոսկ. մ. ա. 15. Ագաթ. շինարար Եփր. ծն. անշէն ՍԳր. Ոսկ. նորաշէն Ոսկ. ես. և ա. տիմ. մարդաշէն Բ. մկ. Թ. 17. բարեշէն Մաղաք. գ. 15. Ոսկ. ես. երդաշէն Ոսկ. եփես. խոռաճաշէն Ագաթ. ճառաշինած Բուզ. մեհենաշէն Ագաթ. շինասէր «շինարար» (չունի ԱԲ) Սմբ. պտմ. 114. շինուածանիւթ, շինարարական (Նոր բառեր); նաև բազմաթիւ տեղանունների ծայրին. ինչ. Հայկաշէն, Համամաշէն, Շակաշէն, Կարդաշէն, Արտաշէն, Կասակաշէն ևն։

=Պհլ. *šēn ձևից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց նոյնն է հաստատում նորագիւտ սոգդ. šēn «տեղի հանգստեան» (Gauthiot, Gram. sogd. 96): Այս բառը ծագում է իրան. ši «բնակիլ» արմատից. հմմտ. զնդ. šiti- «բնակարան», -šayana «բնակութիւն, բնակարան», anašita- «անբնակ», šōiθra- «բնակավայր». սանս. kšaya-, kšiti- «բնակարան», որոնց ցեղակից են յն. κτίζω «շինել, հիմնել», εὐκτίμενος «բարեշէն», հոդ. κτοίνα «բնակարան, գաւառակ», լտ. situs «շինուած, հիմնուած, զետեղուած, դիրք»։ Բոլորի հնխ. արմատը k'þei- «բնակիլ, հաստատուն բնակութիւն հիմնել» (Walde 718, Pokorny 1, 504, Boisacq 526): Իրանեաններից փոխառեալ է նաև ասոր. ܫܝܢܐ šainā «մշակեալ երկիր, յաջողութիւն, երջանկութիւն, խաղաղութիւն, շէն, բարեբեր»։—Հիւբշ. 213։

ՆՀԲ մեզանից է դնում յն. σκηνή, լտ. scena, խալ. scena: Gosche 13 սանս. či «հաւաքել» բայի հետ։ Եւրոպա 1849, 200 հպրս. շաճա: Lag. Urgesch.

166 սանս. kši, յն. κτι- (εὐκτίμενος ձևի մէջ)։ Spiegel, Huzw. Gram. 190 զնդ. ši «բնակիլ» արմատից։ Pictet 2, 244 սանս. kši: Müller SWAW 42, 254 զնդ. ši, յն. κτίζω: Justi, Zendsp. 95 xši «բնակիլ» արմատի տակ։ Lag. Btrg. Bktr. Lex. 63 զնդ. šayana, ինչպէս նաև բարդութեանց վերջում, ինչ. Հայկաշէն, ճիշտ զնդ. Suγδōšayana: Նոյնը նաև Müller SWAW 78, 431, Armeniaca IV 425 և Հիւբշ. KZ 23, 39։—Մորթման ZDMG 26, 565 բևեռ. šinidai կամ šinidai «շինել տուիր»։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 93 շէն «գիւղ»=զնդ. šayana, իսկ շէն «ուրախ»=թրք. šen պատահական է։ Justi, Kurd. Gr. 211 քրդ. niżinim «շինեմ»։ Տէրվ. Նախալ. 127 հնխ. skaina ձևից։ Հիւնք. բոլորն էլ շէն «ուրախ» բառից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 213 դրած էր վերի ձևով՝ իբր իրանեան փոխառութիւն. բայց Strassburger Festschrift, էջ 70—71 ընդունելով որ սորի բառը ըստ Nöldeke բնիկ սեմական է և պահլաւ բառը գոյութիւն չունի, հրաժարում նախորդ մեկնութիւնից և հայերէնը դրաւ բնիկ՝ իբր ցեղակից վերի բառերի հետ, հնխ. kþoinā- ձևից. միայն կասկածելի է համարում kþ->շ ձայնափոխութիւնը, որ այլուր չի պատահում։ —Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. čik, բուրեաթ. šike, seke, կալմուկ. tsekele, թունգուզ. tseke, seke, թրք. čun, čin, կըրկըզ. šijn, šen «ուղիղ» բառերի հետ։ Սանտալճեան, ՀԱ 1913, 409 խալդ. ši։ Վերի մեկնութիւնը հաստատից Salemann ИАН 1913, էջ 1130, հայերէնի հետ դնելով նորագիւտ սոգդ. šīn ձևը։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 88 խալդ. -xinili:

ԳԻՌ.—1. Շէն «գիւղ» ունին միայն՝ Գոր. Ղրբ. շէն, Շմ. շին ձևով.—2. ըշէն «ուրախ» (նաև «հարուստ») իմաստով ունին՝ Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Ղրբ. Հճ. Համշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սլմ. Սեբ. Վն. Տփ. Տիգ. շէն, Սչ. շէօն (միայն «Աստուած շէն պահէ» ասացուածի մէջ).—3. շինել բայն ունին՝ Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. շինել, Երև. Մրղ. Սեբ. Տիգ. շինէլ, Ախց. Կր. շինէլ, Ջթ. Խրբ. Շմ. Սվեդ. շինիլ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Մկ. Տփ. շինիլ, Համշ. շինուշ, Ակն. Պլ. Ռ. շնէլ, Ասլ. ըշնէ՛լ, Մն. շունէլ.—այլ ձև է ստացած Ալշ. շիկել, Մշ. շիգ'ել բառերի մէջ (որ է շէնքել):—Նոր բառեր են շէննալ «մարդաշատ դառնալ», շէնքս «կազմ», ըշէնք-շնորհք, շէնքով, անշէնք, շէնշող, շէնութիւն, շէնսիրտ, շինամէջ, ըշինահաւան, շինացի, շինծու, շինովի, շինոտել, շինուկ, շիքել, շիքուիլ, շիքուկ:—Էնկիւրիի թրքախօս հայոց մէջ շէնքսիզ-շնօրքսուզ «անշնորհք» (Բիւր. 1898, 865)։—Ջղ. ըշինուիլ «կնոջ հագուիլ զարդարուիլը» (որի հին գործածութիւնն ունի Բրս. մրկ. 64. Շինուիլն զոտարսն կարէ խաբել և ոչ զիւրն... տգեղն որչափ շինուի, աւելի երևի տգեղութիւնն)։—Շէնշող կազմուած է ո՛չ թէ շող «ցոլք» բառից, այլ պրս. شوخ šūx «ուրախ, զուարթ» ձևից, որ գործածական է նաև թրքական լեզուների մէջ. ինչ. Կազանի թթր. šux Kiši dur «ուրախ մարդ է» (Будаговъ 1, 674), օսմ. شن و شوخ šen u šux «ուրախ զուարթ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 258)։

ՓՈԽ.—Վրաց. შენი շենի «շինուած, բնակեալ, գիւղ», შენობა շենոբա «գիւղ, շէնք», ნაშენი նաշենի «շէն, շէնք, շինուածք», აღშენება աղշենեբա, აშენება աշենեբա «շինելի», შენება շենեբա «շինել, կառուցել, հաստատել», დაშენება դաշենեբա «հաստատել, զաւթեցնել, բնակեցնել» Սղ. ժդ. 1.დაშენებული դաշենեբուլի «բնակեալ, շէն». მოშენე մոշենե «բնակիչ», მოშენება մոշենեբա «տակին կամ կողքին տուն շինել, տարածել, բազմապատկել»,გარდაშენება գարդաշենեբա «բնակութիւնը փոխել տալ, ջնջել, աւերել», უშენი ուշենի «անմարդաբնակ, անշէն, անապատ», უშენობა ուշենոբա «անշէնութիւն, անբնակութիւն», Թուշ. შენობ շենոբ «շէնք, շինութիւն», (Ч'арая, Объ отнош. абхазск. яз. էջ 38 սրանց է կցում նաև ափխազ. ṣən «շինել, կառուցել»), քրդ. شینی šini «բնակուած տեղ, շէն գիւղեր» (Justi, Dict. Kurde, էջ 267), շէն «շէն» (օր. Օնա՛ղէդը շէն պի «Օջաղըդ շէն մնա՛» Շւոտ, Քրդերը Տաճկաց—Հայաստ. Ա. 89), տնշէնօ «տնաշէն» (Միրա-

խորհեան, Նկարագր. ուղև. Գ. 96), շէն պըճ *«քաջալերուեցէք» Գծ. իէ. 22, 25, 36. չաղաթ.* شين šin *«ուրախ, ոգևորեալ, շէն, մարդաբնակ, մշակուած»,* šinlik *«զուարճութիւն, ուրախութիւն, յաջողութիւն, շէն երկիր», օսմ.* شن šen *«ուրախ, զուարթ, շէն, մարդաբընակ, բազմամարդ»,* شنلك šenlik *«ուրախութիւն, հանդէս, տօն»,* شنلنمك šenlenmek *«զուարճանալ, շէննալ, բազմամարդ դառնալ»,* شنلتمك šenletmek *«զուարճացնել, շէնացնել, բազմամարդ դարձնել», գւռ. թրք. Ակն.* šen *«ուրախ, շէն» (օր.* šen olasən *«շէն մընաս»), նաև «շէնք՝ որ պարզ գետնի վրայ չէ շինուած, այլ տակին ուրիշ բնակութիւն կայ», թրք. գւռ. Տ.* šenksiz *«անշնորհք» (Բիւր. 1899, 799).—Թուրքերէնի միջոցով բառս անցել է նաև բալկաններըը. այսպէս՝ հին սլով.* šenligŭ, *սերբ.* šenli, šenlenk, šenlok, šelmuk, šenlučiti, šemno, *ռում.* šenlîk *կամ* šinlîk:

ՇԷՋ *«հանգիլ, մարիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից* շիջանել *«հանգիլ» ՍԳր. Եզնիկ.* շիջուցիչ *Իմ. ժթ. 19. Եփր. ծն.* շիջուցանել *ՍԳր. Սեբեր.* շիջելափառ *Յոբ. լ. 8.* շիջանում *Ագաթ.* անշէջ *ՍԳր.* դիւրաշէջ *Ճառընտ.* երշէջ, երդեճաշէջ *(նոր բառեր) ևն։*

ՆՀԲ իջանել *կամ* զիջանել *ձևից։ Հիւնք.* իջանել *բայից։*— Karst, *Յուշարձան 426 թրք. չաղաթ.* sön-mek *«շիջանիլ»։ Մառ* ИАН *1913, 181 մինգր.* շֆիրատուա *«շիջումն», ափխ.* ափսը *«հոգի, մեռնել» և հյ.* շունչ *բառերի հետ։*

ՇԷՐ *«ժողովրդական երգ» Մամիկ. էջ 42. որից* շէրասաց *«բանաստեղծ, երգիչ» ԱԲ.— կարծեմ նոյն բառն է սխալ գրչութեամբ* շեշ *«երգ» Բառ. երեմ. էջ 245։*

=Արաբ. شعر ši'r *կամ* ši'ir *«երգ, բանաստեղծութիւն», որ է եբր.* שיר šīr, שירה šīrā *«երգ»=սումեր.* sir *«երգել»։ Համեմատութիւնը ճիշտ և փոխառութիւնը ստոյգ կարելի է համարել միայն ա՛յն ժամանակ, երբ ընդունինք թէ Մամիկոնեանի սոյն հատուածը աւելի ուշ ժամանակի գործ է կամ յետոյ աւելացրած։*

ՆՀԲ եբր. šīr *«երգ» բառի հետ։ Էմին,* Ист. Вардана, *էջ 116 նոյնպէս համարում է սեմական։*

ԳԻՐ.—Մշ. շէր *«ժողովրդական երգ»։*

*ՇԷՐԽԻՇՏ, *որ և* շիրխիշտ, շիրախուժ, շիրախուշկ *«մանանայ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2304 և 2314։*

=Պրս. شيرخشت šīrxušt *կամ* šīrxišt *«մանանայ» բառից. ըստ* Seidel *§ 255 պրս. բառը իսկապէս խորասանի գաւառական* كشيرو kšīru *«հացի նման մի ծառ»+* وخشت vxišt *«խէժ» բառերից է կազմուած և յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ դարձել է պրս.* šīrxušk, *իբր թէ «չոր կաթ» (պրս.* šīr *«կաթ»+*xušk *«չոր» բառերից)։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. նոյնը Նորայր ՀԱ 1923, 498։

*ՇԷՐՄ *«մեղումներին սիրելի մի խոտ», իբր արաբ. անուն յիշում է Վստկ. 195 (խոտ մի այլ կայ որ ասեն արապերէն շէրմ) յն.* κνέωρον *բառի դէմ, որ նշանակում է «մի տեսակ դափնի». ունի միայն Ալիշան՝ Վստկ. 255 և ՀԲուս. § 2305։*

=Արաբ. شرم šarm *(նոր հնչումը* šerm) *«մի տեսակ ծառ» (առանց աւելի բացատրութեան՝ Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 491)։—Աճ.*

ՇԻԴԳ *(որ և* շինգդ, շինկղ), դ *հլ. (սեռ.* շգեղ, *գրծ.* շգեղը) *«մեծ և շքեղ ճարմանդ, իբր արքունական զարդ դրուած օղ՝ կոճակ» Ա. մկ. ժ. 89, ժա. 58. ժդ. 44, Նխ. ա. մկ։— Կարծեմ այս բառն է դարձեալ* շինճ *«խիր կամ թիկնակիր կանաց» Բռ. երեմ. էջ 246։*

ՆՀԲ լծ. թրք. čengel *«կեռ, ճանկ», իսկ պսակ բառի տակ էլ դնում է* շինճկեալ *ձևը, որի ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։— Հիւնք. յն.* σύγκλωσις *«միաւորութիւն, մանուած, շղթայ ևն»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ.* شكل šakl *«մարգարտէ կամ արծաթէ գինդ, կախովի օղ»,* شكال šikal *«անասունների ոտնակապ կամ փորկապ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 256)։*

*ՇԻԴԱՐ, ի-ա հլ. *«խենթ, խելագար, դիւահար. 2. դև, մի չար ոգի». գործածուած է հետևեալ տեղերը. «Շուայտական շիդարացն չարս չամանդաղեալ շռհանան ի վերայ մեր»*

(Մագ. Թղ. 67). «Որդի մի էր նորա Արտաւազդ անուն, բախած ի մանկութենէ, զոր շիդարն կոչէին» (Վանակ.)։ Սխալմամբ համարուած է յատուկ անուն. «Թագաւոր մի կար Հայոց՝ Արտաւազդ անուն և ունէր որդի մի խելագար՝ Շիդար անուն» (Ոսկիփ.). «Որպէս զմեր Հայոց Շիդար թագաւորն» (Դրոնղ. էջ 208). գրուած է նաև շիդար (Տաշեան, Ցուց. էջ 181), շիթար էֆիմ. էջ 11։—Մեր բառարանները չունին այս բառը. միայն ՀՀԲ յիշում է շդառ «ստահակ, վնասակար, խեռ», որ անշուշտ այս բառն է և որ Թորոսեան, Տետր. հմռ. բառարանի, էջ 40՝ գրում է շգառ։

=Ասոր. ܫܛܪ šəṭar «խենթուկ՝ ապուշ լինել», ܫܛܘܪܐ šaṭōrā «խենթուկ, ապուշ» (Brockelm. Lex. syr. 373 բ), որոնց հետ իբրև սեմական ցեղակից են արաբ. شاطر šāṭir «ուրախ, համարձակ, յանդուգն, անամօթ, խաբեբայ» (որ և شطار šiṭār), شطارت šaṭārat «զուարթութիւն, խեղկատակութիւն», թրք. شطارتلو šetaretlu «զուարթ, զուարճախօս, ծաղրածու»։—Աճ.

Халатянцъ, Арм. эпосъ 1, 318 պրս. šīdā «խենթ» բառի հետ։ (Բայց պրս. شیدا ձևը կարդացւում է šayda և ո՛չ թէ šīdā)։ Ռոզմէրի, Բիւր. 1899, էջ 70 ա շիթել «խայթել» բառից կամ աւելի լաւ պրս. شیدا šaydā «յիմար»։ Մառ, Վրդ. առ. I, էջ 245 ասոր. ܫܐܕܐ šedā «դև» բառի հետ։ Հ. Ն. Անդրիկեան, Բազմ. 1906, էջ 56—59 մեկնում է իբր արաբ. շարբ «խենթ» և կամ Աշխադար անունից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 88 թերևս շեք «խենթ» բառից՝ -առ մասնիկով (ինչ. կայտառ, պայծառ) և կամ փոխառեալ վրաց. շաեբերա «աղչեցնել» բառից։ Թ. Աւդալբէգեան, ՀԱ 1928, 332—334 ասորաբաբելական Իշտար աստուածուհու անունից և կամ աւելի լաւ՝ Աժդահակ անուան Աշդահար ձևից։

ԳԻՐ.—Ալշ. Ակն. շիթառ «խենթուկ», հմմտ. նաև Բիւր. 1899, 70 ա յիշուած շիդարf «իմաստութեան հակառակ ոգիներ. մարդ մտային կարողութիւններէ զրկող և յիմարացնող կը ճանչցուին»։

ՇԻԹ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կաթիլ» ՍԴր. Վեցօր. 60. Մծր. 294. «բոց, կրակի բոց» Վկ. գէ. 39 (Ցնդեալ ի նմանէն շիթս ի կանգուն հնգետասանս. այլ ձ. բոց), գրուած է նաև շիտ, որից բայական ձևով շթալ «ցայթիլ» Բռ. երեմ. էջ 245։

ՆՀԲ լծ. թրք. süd «կաթ» (տե՛ս կաթն բառի տակ), յն. σταγών, լտ. stilla, gutta «կաթիլ»։ Peterm. 20, 22 հմմտ. կաթ «կաթիլ»։ Տէրվ. Altarm. 12 լտ. gutta, հրգ. scutjan «թափել, հեղուլ», սանս. čçut «կաթկթիլ»։ Canini, Et. étym. 149 թրք. süd «կաթ»։ Karolides, Γλ. συγκρ. լտ. gutta են ձևերի հետ աւելացնում է նաև կպղովկ. šutrao «հոսիլ, ծորիլ», šotri «շրրրդան», պրս. šudan «լինել», հյ. շուռ։ Justi, Dict. Kurde, էջ 256 և Kurd. Gram. 91 քրդ. širte «կաթիլ» ձևի հետ։ Հիւնք. 285 հյ. շիթել «խայթել» բայից։ Մառ, տե՛ս կաթ բառի տակ։

ԳԻՐ.—Ղրբ. շիթ «կաթիլ» (օր. Կովի ծըծումը շիթ չկայ «բոլորովին ցամաքել է»). Մշ. շիտ «կաթիլ», Տփ. շթի տալ «թափիլ» կամ շիթ տալ «հոսիլ» (օր. Բերնի ջուրը շիթ է տալիս). Շմ. շթռա «կաթիլ»։ Ունինք նաև շիթ Շմ. «համ» նշանակութեամբ՝ շիթը դուրս գալ «համը փախչիլ» ոճի մէջ, որին համապատասխան է գալիս Ցոբ. իգ. 14՝ Ջշիթս բանից նորա լուիցուք (յն. «զհիւթս»)։

ՇԻԹԵԼ «խայթել», որից շիթեալ «խայթուած» Վրք. հց. ա. 3, շիթող «խայթող» Մանդ. էջ 217, Վրք. և վկ. բ. 10. Վրք. հց. շիթոց «մեղուի խայթոց» Լաստ. իա. վերջինիս համար մի նոր վկայութիւն ունի Ցովսիմ. 23 բ։ Սրանից պէտք է լինի նաև շիթացու «այտուցեալ» Բառ. երեմ. էջ 246։

ՆՀԲ թւում է թէ նոյն է դնում խայթել բառի հետ։

ԳԻՐ.—Ղրբ. շիթ «վէրքի տաքութիւնը»։

+ՇԻԼ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «աչքը պակասաւոր, ծուռ» Ղևտ. իա. 20. Վանակ. հց. որից շլագոյն Ղևտ. ժգ. 4—56. Եւագր. շլամիտ Մծր. 235. շլութիւն Կոչ. շլանալ «աչքը ծռիլ. մթնիլ» Ցոբ. ժէ. 7. Ես. խդ. 18. Ոսկ մ. գ. 26. Եւագր.

«փայլը կորչիլ, խոնմանալ» Ողբ. դ. 1. «գուլանալ, բթանալ կամ դանակի բերանը ծռիլ» Եւս. պտմ. 635. Լաստ. էջ 48. Ոսկ. լս. (Սոփերք, Դ. 110). շլացութիւն ՍԳր. շլացուցանել Իմ. դ. 12. Ոսկ. ես. եփես. մտթ. Կոչ. 281.— վրիպակ պէտք է համարել Բառ. երեմ. էջ 249 շօլիկ «շիլ»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sqel- «ծռել, կորացնել, շեղել» արմատից, ձայնդարձն է շեղ ձևի. ձայնական յարաբերութեանց համար հմմտ. ջիղ, ջեղ, ջիլ: Ավելի ընդարձակ տե՛ս խեղ:—Աճ.

ՆՀԲ գերմ. եւ շիլ, լծ. փուլ (տե՛ս շլանալ բառի տակ)։ Ջուբինով, Բառ. վրաց.[1] կցում է վրաց. շլէ, շլու «խենթ» բառի հետ։ Böttich. ZDMG 1850, 359, 189 սանս. čilla: Մորթման ZDMG 26, 543 բաբո. sulustibi «շլացութիւն»։ Հիւնք. ճշոյլ բառից։ Մառ, ЗВО 16, 151 մերժում է վրաց. շլու «խենթ»։ Karst, Յուշարձան 426 շեղ բառի հետ՝ թթր. sol, čol «ձախ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 300 պրս. شهلا šahlā «շիլ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Գոր. Երև. Զթ. Խրբ. Հմշ. Հճ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ճմ. Սեբ. Սչ. Սլմ. Վն. Տիգ. Տփ. շիլ, Սվեդ. շէլ «աչքը ծուռ». նոյն են նաև Ղրբ. շիլ «սխալ» (որից շիլ ընկնել «սխալիլ»), Ջղ. շիլ «խենթ, գիժ» (հմմտ. Վն. ծուռ «խենթ».—Բառ. երեմ. էջ 246 նոյնպէս դնում է շիլ «խենթ»)։ Նոր բառեր են շիլտի, շիլտիկ, շիլտի-շլոր «շիլ», շլտիկ «շիլ» (յիշում է Բառ. երեմ. էջ 249), շլուփիլ «աչքը շիլ դառնալ», շլիլ «դանակը գուլանալ» (հմմտ. Զթ. շիլ՝ նաև «գուլ, բութ» նշանակութեամբ), շլթոփիլ «աչքերը շիլի նման շարժելով՝ սադին անդին նայիլ», շլանալ «ատամը հարուիլ, ակռան առնել», շլացնել «աչքերը խոլորել», շլել «խէթ նայիլ»։

ՓՈԽ.—Արևել. թրք. شيل šil «շիլ», որ չի կարող թուրքերէնով մեկնուիլ, (բուն թրք. բառերն են شاشى šaši և قيژغين qəžγən «շիլ»)։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. شهل šahl «շիլ», քրդ. šil «անդամալոյծ»։

ՇԻԼԱՄԱՆ «մանր ցորեն» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2307։ Հմմտ. գւռ. շիլ Ղրդ. «մի տեսակ սև ու վատ ցորեն», շիլ Ղրբ. «եղէգնաբոյսերի թուլուտ», շլել Սլմ. «ցորենի հետ աճող մի բոյս է, որ աւելի բարձր կլինի և դառն համ ունի». սրանից էլ փխբ. շլել Վն. «բարձրահասակ»։

ՇԻԽԻՏՐՏԻԿ «մի տեսակ սունկ, արաբ. fitr, յն. μύκης (ըստ Դիոսկորիտեայ)» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2308։

ՇԻԿԵՐԵԱՅ կամ ՇԻԿԵՐԷ «արու վայրի ոչխար» Մագ. և Երզն. քեր.։

ՆՀԲ «որպէս թէ շէկ երէ կամ որպէս արաբ. շէգրէ «կաթնաբեր» կամ որպէս պրս. շիֆեար «որս, երէ»։ Սագըզեան, ՀԱ 1909, 336 սումեր. šigarra «մի տեսակ եղջերու»։

Ծիկխարի տե՛ս խարի։

ՇԻՀ. անստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի Մաղաք. աբ. 45. «Թէ շիհ ինչ գտանէ մեզ որ դու վասն շիհայ զքո որդիքն կորուսեր»։

Պատկ. անդ 64 համարում է شيخ šīx «ծովեզր» բառը (իբր թէ վէճը ծովեզրերքից մի մաս գրաւելու համար լինէր)?

ՇԻՂ, որ և շիւղ, շեղ, ո հլ. (ՆՀԲ դնում է նաև ի հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճիւղի կամ ծղօտի բարակ կտոր» ՍԳր. Վեցօր. 101, 169. «մի տեսակ բոյս. festuca altissima All.» (Տիրացուեան, Contributo § 36). որից շղաքեր Եղիշ. մկրտ. 208, ՅՀ. իմ. եկեղ. Զքր. կթ. շղաքերել Զքր. կթ. խչ. շղագոյն Խոսր. պտրգ. կամ շիղաքեր (իմա՛ շիւղաքեր) Ուռհ. շիւղադէտ Ներս. աբ. շիւղաճաճ «աչքի շիւղը հանող» (չունի ԱԲ) Տարօն. էջ 315։

ՆՀԲ լծ. ծիղ, ծեղ, ճիւղ: Հիւնք. շառափող բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 110 յն. χιλός «դալար խոտ» բառին ցեղակից։ (Սրան են կցում ոմանք լտ. fēnum, հսլ. sěno, լիթ. szȭnas «չոր խոտ». տե՛ս Walde 282 և Boisacq 1061):

ԳԻՌ.—Մշ. Սեբ. շուղ «բարակ փայտի կտոր, ծառի ճիւղ», Սվեդ. շէօղ «աչքի մէջ ընկած շիւղ», որ և Երև. Մկ. Մշ. Սլմ. Վն. շուղ «գուլպայ հիւսելու փայտէ կամ երկաթէ ճաղ», որից շուղէ մարք «շատ բարակ՝ վտիտ մարդ»։

ՓՈԽ.—*Նո՞յն է վրաց.* ზუღლო շուլա *«թելի կաժ»*։

ՇԻՂՇԱՅՔ *«այսք». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 246, որից պէտք է հետևցնել շիղշայ «սատանայ, այս»*։

Ասոր. կայ ܫܝܠܐܣܐ šīlāsā, *որ է* «mustela, belette, fouine, *աքիս, կուզ»*։

ՇԻՃ *«անձրևից ապականուած ցորեն» Գրչ. արխտ. և Գէ։ (ԳԲ դնում է «հացի բորբոս», ինչպէս ունի Քաջունի, Գ. 185)*։

Կապ ունի՞ յաջորդ բառի հետ, որին կցում է ՆՀԲ, ինչպէս նաև Գրչ. արխտ. (վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 180 ա)։

ՇԻՃ *«քամուիլ, թորիլ, մզուիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* շճել *«քամուիլ, վար վազել» Յոբ. իա. 24.* շճուկ *«մածնաջուր» Մանդ. էջ 210=Գիրք թղ. 239, որ և* շիճուկ *Բժշ. (Քաջունի, Գ. 185 ունի և* շիճ *ձևը այս իմաստով)։ Նոր գրական լեզւում նաև շիճուկ «արենաջուր,* éerum», *որից* շիճուկաբուժութիւն:

Բառ. երեմ. էջ 247՝ Յոբ. իա. 24 շճեսցէ *ձևը հասկանում է «նեխեսցէ կամ հոտեսցէ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 342 թրք.* süz-mek *«քամել», իսկ Արիահայ բռ. 300 պրս.* شجك šiǰuk, *որի նշանակութիւնը չի տալիս և որ ո՛չ ԳԴ գիտէ և ոչ էլ Բուրհան.։* Petersson IF 23, 388 (*տե.* Pokorny 1, 469) *հնխ.* k'ṷei- *«դիրտ, կեղտ» արմատից՝ իբր անգսք.* hwoeg *«շիճուկ» են*։

ԳԻՌ.—*Բբ.* շճուկ *(արտասանւում է* շչո՞ւգ*), Մշ.* շիչուգ, շդուգ, *Ախց.* սիճուկ, *Երև.* սուճուկ, *Ալշ.* շդուգ, *Սեբ.* սուչուխ *«պանրից կամ մածնից քամուած դեղին-կանաչ ջուրը»*։

ՓՈԽ.—*Պրս.* سجك sajuk *«մածուն խառնեալ ընդ կաթին» (համեմատութիւնը տուաւ նախ ԳԴ. նոյնը պէտք է հասկանալ նաև Թիրեաքեանի յիշածը). քրդ.* šuži *«շիճուկ» (Ղափանցեան* ЗВО *23, 355)*։

ՇԻՃԻՏԱԿԻԼ *«սաստիկ ուտել-խմելուց կարմըրիլ». ունին միայն ԱԲ և Նորայր, Բառ. ֆր. 466 բ՝ իբրև մհյ. բառ*։

ՇԻՄԱՐ *«մի տեսակ բոյս. վայրի սամիթ, ռազիան, ռէզէնէ,* foeniculum». *յիշում է Ալիշան՝ Վստկ. 258 իբրև հոմանիշ՝* ռազիան *բառի. բայց յայտնի չէ աղբիւրը։ Նոյն բոյսը Քաջունի, հտ. Բ. 748 և հտ. Գ. 185 համարում է* «torilis», *որից և Տիրացուեան,* Contributo § 293 «torilis leptophylla L.»: *Առաջին նշանակութիւնը նոյնացնում է բառս* շումրայ *ձևի հետ, որ տե՛ս*։

*ՇԻՄՇԻՐ *«սուր, թուր» Օրբել. (հրատ. Էմինի, էջ 275 ունի* շմշիր*). ուրիշ վկայութիւն չկայ*։

=Պրս. شمشير šamšer, *նոր արտասանութեամբ* šämšīr, *բայց մանաւանդ* šimšīr *«սուր, թուր»։—Հիւբշ. 273*։

ՆՀԲ բառ պրս.։ Lag. Ges. Abhd. 73 *պրս.* šamšīr *ձևից փոխառեալ*։

ՇԻՆԳՂ *կամ* ՇԻՆԿՂ *«վարունգի և դդումի միջև գտնուող մի բոյս է. արաբ.* g̃ϑϑa. *կոդայ» Բժշ. որից* իշաշինգղ *«իշկոյ վարունգ». ՀԲուս. և Նորայր, Բառ. ֆր. 312* (courge *բառի տակ)*։

*ՇԻՆԻԿ *«արմտիքի մի չափ է» Վրդ. առ. էջ 244*։

=Յն. χοῖνιξ *«3 կամ 4 կոտիւղ ցորենի չափ, որ մի լիտրից մի քիչ աւել է անում և մի մարդու օրական պարէնն է կազմում»։ Ըստ* Bailly *2143 բ ծագում է յն.* χέω *«լցնել, թափել» բայից, բայց ըստ* Boisacq 1065 *ծագումն անծանօթ է։ Յետին շրջանում անշուշտ նախաձայն* χ *հնչւում էր* š, *որից էլ յառաջացել է հյ.* շինիկ: *Հմմտ. նյն.* σοινίκι, σινίκι *նոյն նշ.։ (Ֆրանս. գիտական բառ է* chenice, chenix *«շինիկ»)։—ԱՃ.*

ԳԻՌ.—*Բլ. Մշ.* շինիկ *կամ* շնիկ *«ցորենի կամ ուրիշ արմտիքի չափ է, որ տանում է* $^{1}/_{4}$ *քիլէ=4 կոտ=48 օխա=*$61^{1}/_{2}$ *կիլօ»*։

ՓՈԽ.—*Անշուշտ հայերէնից են քրդ.* շինիf *Մտթ. ժգ. 33, թրք.* شنيك šinik, *որի միջոցով էլ սերբ.* šinik, šenik: (Miklosich *և* Gustav Meyer, Türkische Studien SWAW 128 (1893) *դնում են ուղղակի յունարէնից)*։

*ՇԻՇ (ի հլ. *ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ապակուց շինուած աման» ՍԳր. Եզն. Շիր. յետնաբար կայ նաև* շիշայ *Կոստ. երզն. 118, 123, 170,* շուշ, շուշայ *Վստկ. Հայել. 178, 186, 187, Կոստ. երզն.*

101։ Սրանի՞ց է նաև շշուկ «կօշ, սնամէջ դըդում՝ որ իբր չրաման է գործածւում» ԳԲ։

=Պհլ. *šīš «շիշ» ձևից, որի ներկայացուցիչն է պրս. شیش šīš «շիշ»։ Աւելի սովորական է պրս. شیشه šīša «շիշ, սրուակ», որ ենթադրում է պհլ. *šīšak և որից փոխառեալ են վրաց. შუშა շուշա, քրդ. śuša, ավար. šiša, թրք. šiše, սերբ. šiša, šiše «շիշ», ինչպէս նաև յետին հյ. շիշայ, շուշայ ձևերը։ Բառս գտնւում է նաև սեմական լեզուների մէջ, հմմտ. ասուր. šaššu, ասոր. ܫܝܫܐ šīšā, եբր. שֵׁשׁ šēš կամ שַׁיִשׁ šayiš, եգիպտ. šs «սպիտակ մարմարիոն, ալաբաստր»։—Հիւբշ. 214։

Նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 142 և յետոյ ԳԴ դրին պրս. šiša ձևից։ ՆՀԲ այլազգ. չիշէ, շիշլէ! Lag. Gesam. Abhd. 83 պրս. šīša: Հիւնք. պրս. շիյշ, թրք. շիշէ:

ԳԻՌ.—Կայ միայն Ջթ. շիշ. միւսները նոր փոխառութեամբ ունին թրք. šiše և վրաց. šuša ձևերը։

ՇԻՇ «ծոծրակ, վզի ետևը» Պտմ. աղէք. 17. Փիլ. լին. 106. երկուսն էլ գործածուած անեզաբար. ըստ այսմ Հին բռ. մեկնում է շիշf (այլ ձ. շիլf) «պարանոցք», լծ. փիլ. շիշf «պարանոցի չիլքն»։ (Տիրոյեան, Հանրագրութ. 192 ունի և շուշակf ձևը)։

ՇԻՇ կամ ՇՇԻ «մի տեսակ ծառ է. թերևս cerasus mahaleb» Վրդն. լս. 55 Բժշ.։

*ՇԻՇԱԿ «գառնուկ. փոքր. ծիլ, ընձիւղ, բողբոջ», սեռ. շշկի ձևով ունի Մխ. բժշ. 147 (շշկի միս կամ գառան). գրուած է շիշակ, իշաf Վրդն. առ. 116. շիշեկ Էֆիմ. 164.—իբր գաւառական բառ ունին ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ, ՓԲ և ԱԲ. գործածական է Ալշ. Բլ. Երև. Ղրբ. Մշ. ՆԲ. Վն. ևն։

=Պրս. شیشک šīšak կամ شیشاک šīšāk «միամեայ գառն», որից փոխառեալ են նաև արևել. թրք. شِشَك šišak «երկամեայ ոչխար՝ այծ» (Shaw), شیشاک sišek կամ شیشك šīšek «մեծ ոչխար» P. de Courteille, Vámbery), թրք. ششك šišek «միամեայ գառն» (Будаговъ 1, 667), քրդ. šišak, լազ. šīšeγi «երկու տարեկան գառն», վրաց. შიშაგი շիշագի «միամեայ գառ՝ լաւ սնուած», սերբ. šiše ևն։—Հիւբշ. 273։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag Gesam. Abhd. 83:

ԳԻՌ.—Մշ. Տփ. շիշակ, Ալշ. շիշագ, Սեբ. շիշող ևն։

*ՇԻՊ «պաղլեղ». գործածական է նոր գաւառականներում. հներից թէև աւանդուած չէ, բայց սրանից են շպարար «ներկարար» Կիր. տպ. Վենետ. էջ 210. Պիտառ. շպլեղ կամ շապլեղ «պաղլեղ» Ոսկիփ. Վստկ. 224. շպել «պաղլեղով թրջել» ՓԲ. (գւռ. «տոտպել, բերանը փոթոթել»)։

=Արաբ. شبّ šabb «պաղլեղ», որից փոխառեալ են նաև թրք. և քրդ. śab, պրս. شاب šāb «պաղլեղ»։—Հիւբշ. 273։

Ալիշան, Հրտր. Կիր. (1865), էջ 210 շպարար մեկնում է թրք. շապ կամ հյ. շպար բառով։ Պատկ. Истор. Монгол. 1874, 79 շպարար դնում է արաբ. šabb բառից. պէտք չէ, ասում է, հանել շպար բառից։ Justi, Dict. Kurde, էջ 251 ունի ուղիղ մեկնութիւնը, բայց մեր բառը գրում է շիփ, շապ: Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), 132 պրս. šab բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. շիպ, Երև. Ղրբ. Սլմ. Տփ. շիբ, Սչ. շիբ՝, Ալշ. շըբ, Պլ. շաբ ևն։—Շպլեղ ձևն ունին Մշ. շբլեղ, Ջթ. շը՝բլեղ, Բլ. շբլեխ (այս վերջինը նշանակում է «այրած ու ծեծած պաղլեղի և ձուի դեղնուցի խառնուրդ, որ իբր դեղ աչքի են քաշում»)։—Նոր բառեր են շպամանիկ, շպեռաց, շպջուր:

ՇԻՌ. արմատ առանձին անգործածական՝ անյայտ իմաստով գտնւում է միայն արբշիռ (հնից չունինք հոլովուած. յետնաբար ի, ի-ա հլ.) «գինեմոլ, շուայտ, հարբած» բառի մէջ՝ ՍԳր. Եփր. թգ. 356. որից արբշռութիւն Բուզ. Ցճխ. Վրք. հց. արբշռական ԱԲ. շինծու ձև է արբշռոտութիւն ԱԲ, իբր թէ արմատը լինէր արբիշ կամ արբուշ:—Հիւբշ. 423։

Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզանդեան, 1820, էջ 211 արբելոյ շռայլ կամ շռայլ ի յարբումն: ՆՀԲ արբեցող և շռայլ. «շիռ է արմատ բառիս շռայլ»:—Հիւնք. արբ+շիռ, որ է պրս. شیره šīra «քաղցու, գինի»։

ԳԻՌ.—Սվ. իբշիր «անառակ, ուրիշների հետամուտ»՝ արքշիր ձևի՞ց է։

ՇԻՏ «պալար, ուռեցք» Տաթև. հարց. 367, որ և շուտ Վրդն. ղևտ. (յգ. շտեր Մխ. բժշ. 66). երկուսը միասին գործածուած եմ գտնում Լծ. Նար. խգ. «Մարմին յորժամ նշան լինի սպոյ շիտ և կամ պալար՝ որ է միատարր լնացեալ սպիտակն կամ պաղպաջ, այս է պսպղուն և կամ շուտ շուտ սպիտակ սաստ և անդ»։ Նոյն շիտ ձևը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 262 «պալար» իմաստով։

> ՆՀԲ որ ունի միայն ըուտ ձևը, հանում է շիթ, շիտ «կաթիլ» բառից և լծ. է դընում յն. στίγμα «կէտ, սպի», σταγών «շիթ կաթիլ»։ Patrubány, ՀԱ 1907, 305 հնխ. k´uo, k´euo «ուռչիլ» արմատից. հմմտ. սանս. švấyati «ուռչում է»։ Տաղաւարեան, Բժիշկ 1912, 156 հանում է շիթ «կաթիլ» բառից, ինչպէս ունինք միջին հյ. պուտ «բշտիկ, պալար», որ պուտ «կաթիլ» բառն է. ձևի համար հմմտ. շիտ «կաթիլ» գրչութիւնը։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ջղ. շիթ, Մշ. շիդ՝ «պալար», նոյն են նաև շիտ ՆԲ. «փոքրիկ պալար», Խն. «լեզուի վրայ դուրս եկած մանր բշտիկ», շտիկ Խն., շուտիկ Ակն. Խրբ. Զն «մի տեսակ վէրք», շղտուկ Վն. «գորտնուկ»։

ՇԻՏԱԿ «ուղիղ» Վստկ. 179 (շատ գործածական արդի գաւառականներում). որից են շիտակեալ «ուղիղ բարձրացած» Կնձ. սեղ-նաշիտակ Նար. տաղ. գեղաշիտակ Մագ. Թղ. 41։

> Հիմք. շոյտ բառից։ Karst, Յուշարձան 409 սումեր. zid, zida «ուղիղ, ճիշտ», 415 մոնգոլ. čik, բուրեաթ. šike, seke, կիրգիզ. šiyn «շիտակ, ուղիղ»։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. շվեպի «ուղիղ», արևել. թրք. شیدام šīdām «յիղկ, ողորկ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. շիտակ, Ալշ. Երև. Հմշ. Մշ. Պլ. Սեբ. Սչ. ըիդագ, Սլմ. շիտոկ', Տիգ. շիդոգ, Ռ. շիդդագ, շիյդագ, Հճ. շիդօգ, Մկ. բշտակ.—Նոյն բառն ունին նաև Ախք. Եւդ. Լհ. Խն. Խրբ. Կս. Հչ. Ննխ. Նփ. Շհ. Վն. Տր.—պակասում է ընդհանրապէս Կովկասի հայ բարբառներում։—Նոր բառեր են շիտակախօս, շիտակել, շտկել, ըիտկոտել, շտկուրիլ, շիտկոտկել, շտկցնել, շիփշիտակ:

ՇԻՏԻՏԻ «իգացեալ» Մագ. քեր. 242 և Երզն. քեր.։

> ՆՀԲ իբր շուայտոտ: Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. 242 արաբ. شدید šadīd «սաստիկ»։

*ՇԻՐ «կաթ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 246։

=Պրս. شیر šīr «կաթ»։—Աճ.

Շիրախուժ, Շիրիխիշտ տե՛ս Շէրխիշտ։

ՇԻՐԱՄՇՈՒՆ «մի տեսակ բոյս է». մեկնուած է. «հարկուտի» (երկուսն էլ անծանօթ). Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 2315։

*ՇԻՐԻԿ «սուսամի իւղ» Մխ. Բժշ. էջ 117. Կամրկ. ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ՀԲուս. § 2316. իսկ Բառ. երեմ. էջ 246 գրում է շիրակ: Առաջին ձևից են ածանցուած շիրկագործ, շիրկավաճառ (ըստ ՀՀԲ)։ Rivola. Բառ. Հայոց[2] դնում է շիրիկ «կտաւատի սերմ», իսկ շիրկի ձէթ «կտաւատի իւղը»։

=Պհլ. *šīrik ձևից, որի հետ հմմտ. պրս. شیره šīra «սուսամի իւղ», شیروغن šīrūγan և شیرپخت šīrpuxt «սուսամի իւղ» բառերը։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև գնչ. širii «ձէթ» (Vaillant, Gram. Bohem. 127), արաբ. شیرج šīraǰ կամ sīriǰ (վերջինը ըստ ԳԴ, էջ 368), թրք. شیرلغن šərlaγan (որ ձևափոխութիւնն է պրս. sīr-ruγan «շիրիկ-ձէթ» բառի), արևել. թրք. širbaxt (որ պրս. šīrpuxt ձևից է և այժմ էլ գործածական է Կովկասում)։ Կայ վերջապէս ասոր. ܫܝܪܝܓ šīrīg «սուսամի իւղ» (Brockelm. Lex. syr. 389 ա), որ թերևս հայերէնից է փոխառեալ։ Թէև հայերէն բառը ուշ է աւանդուած և չէր կարող ենթադրել պհլ. ձևը, բայց նա անշուշտ աւելի հին է և պհլ. ձևի գոյութեան ապացոյց է արաբ. sīriǰ:

> Ուղիղ համեմատեց նախ Lag. Arm. Stud. § 1701: Հիւբշ. էջ 273 դնում է նոր պարսկերէնից, առանց ուշադրութիւն դարձնելու -իկ վերջաւորութեան վրայ։ Seidel, Մխ. հեր. § 311 դնում է պրս. šīr «կաթ» բառից. համարում է ածական (որովհետև ասում է շիրիկ ձէթ), իսկ վերջաւորութիւնը (-իկ) յառաջացած

նմանողութեամբ սատայիկ, պալղամիկ *բառերի։*

ԳԻՌ.—Մշ. շարիգ'-յաղի (*Թրք.* yaγi *«իւղ» ձևով*). *այսպէս նաև տեղական Թուրքերէնում։*

ՇԻՐԻՄ, ի-ա *հլ. «գերեզման, գերեզմանաքար» ՍԳր. Եւս. պատմ. որից* շիրմակից *Պըղատ. օրհն.* շիրմատր *Նար. մծբ.։*

Տաթև. հարց. 678 «շիրիմն ստուգաբանի թէ սառի շարժիմ կամ շինիմ ի յարութեան աւուրն»։ ՆՀԲ արաբ. սիրr, *պրս.* کور gōr, *ումկ.* կon, *լծ.* կոյր *և* խաւար: Pictet 2, 280 *սանս.* sirā, *սիահփուշ* siri *«պտուկ», ռուս.* sirena *«կաթսայ», յն.* σίρος, σειρός *«փոս, խոռոչ»։* Pedersen KZ 38, 395 *թերևս զնդ.* šairimya *և սրանով հսլ.* chramŭ *«տուն», սերբ.* chrām, *սանս.* harmyám *«հաստատուն բնակարան կամ շէնք» բառերի հետ։* Patrubány IF *14, 55 արմատը* շէr (*որից փոխառեալ հունգ.* sír *«գերեզման»). հմմտ. յն.* κεῖμαι *սանս.* šētē *«պառկիլ»։ Մառ,* Отчетъ анійскаго музея 1917, *էջ 40 խալդ.* nir-ibi *«շիրիմ», վրաց.* širimi *և հյ.* շիրիմ *դընում է* *շիr—ճիr *«քար» արմատից՝* -ibi=-իմ *յոգնակերտ մասնիկով։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ზორბი շիրիմի *«միզաքար» (ըստ Մառ,* Иппол. *67 «գերեզմանաքար»),* ზორბის ქვა շիրիմիս fուա *«չեչաքար», թուշ.* ზორბ շիրիմ *«միզաքար», լազ.* širimi *«ծովի կամ գետի աւազ». այս բոլորը ցոյց են տալիս որ հայերէնի նախնական նշանակութիւնն էր պարզապէս «քար» (տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911, էջ 419)։*

ՇԻՐԽԱՍ *«մի տեսակ բոյս. լտ.* sigillum Salomonis, sigillum Mariae, vigna Mariae, clematis vitalba, clematis cirrosa» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2317։ (Տիրացուեան,* Contributo *§ 175 դնում է* clematis vitalba L *և իբր հոմանիշ՝* յասմիկ վայրի, պատվարդ, ճոռոտ խիպիլիկ, ճողմավարդ *և* պատաղիճ վայրի):

ՇԻԻ *«խաղողի կուտերն ու կեղևը, ճըմլած խաղողի մնացորդը» Վստկ. 68, 127, Բժշ.։ (Ըստ Բառ. երեմ. 246* շիւ *«ճիւղ, ոստ»)։*

Lidén (*առ* Pokorny 1, 469) *հնխ.* k̑u̯ei- *«աղբ, կեղտ» արմատից. հմմտ. լտ.* caenum *են։*

ԳԻՌ.—Ջթ. շիվ, *Հճ. Տիգ.* շիֆ, *Խրբ. Ռ.* շիբ *«խաղողի չանչը, այն է կուտերն ու կեղևները», Էնկիւրիի Թրքախօս հայոց լեզւով* շիվ *«խաղողի մնացորդ» (Բիւր. 1898, 865), Ակն. Արբ.* շիվ *«խաղողի կամ թութի մնացորդ կուտ ու կեղև», Ասն.* ըիֆ *«բամբակի խեճեպները», Սեբ.* ըիվ *«խաղողի ջուրը», Մրղ.* շիվ *«խաղողի թևը», Երև. Մկ. Սլմ.* շիվ *«մատղաշ, դալար, նոր դուրս տուած ճիւղ», Հմշ.* շիբ *«դդումի կամ ձմերուկի թևերը», Ղրբ.* շէվ *«մատաղատի ծառ կամ թարմ ոստ», որից Ղրբ.* շէ՛վուտ *«նորատունկ անտառ», Եւդ.* շիվէլ *«խաղողի ողկոյզի հատերը փետել»։*

ՓՈԽ.—Քրդ. شیو šīv *«խազմուզ»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 267),* šiw «baguette, tuyau de pipe, *գաւազան, ծխամորճ»* (Justi), *գւռ. Թրք. Տ.* šiv *«թութին բուռերուն աւելցուքը» (Բիւր. 1899, 799), գւռ. Թրք. և յն. Ասն.* šif *«բամբակի խեճեպ» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9)։*

—**ՇԻԻ** *«ջուլհակի ձեռքի կողքի փայտը» Մխ. առկ. ճկդ. (ունի միայն սեռ.* շւոյն *ձեւով)։*

=Անշուշտ նոյն է նախորդի հետ. միութեան կապն է գւռ. «ճիւղ, գաւազան» նշանակութիւնը։—Աճ.

ՆՀԲ «որպէս Թրք. սէօյէ, շէօյէ»: *Ճիշտ նոյնը* Karst, *Յուշարձ. էջ 426։*

***ՇԻԻԱՆ** *«կոծ, ողբ, լաց» Հին բռ. Օրբել. ողբ. գ։*

=Պրս. شیون šīvan *«ողբ, կոծ», որ ենթադրում է զնդ.* *xšaevan- *ձևը։—Հիւբշ. 214։*

ՆՀԲ բառիս նշանակութեան վրայ վըստահ չէ և համեմատում է ումկ. ճուալ *բայի հետ։ Ուղիղ մեկնեց Պատկ.* Матер. I. 12:

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ղրբ. Մկ. Տփ. ըիվաճ:

Շիւղ *տե՛ս Շիղ։*

***ՇԻՓ** *«տարակուսանք, ա․մօթ, շփոթութիւն». մէկ անգամ ունի Լաստ. իա. «Իսկ*

արեանարբու գազանացն պարտաւորեալ ի շիփս եղեալ». ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. شيب šīb «ապշեալ կամ զարմացեալ», որից կրկնութեամբ šīb-tīb կամ tīb-ū-šīb «ապշեալ և տարակուսեալ»։—Աճ.

ՆՀԲ շիփ հասկանում է «շփոթութիւն, կոխ, աղմուկ» և Լաստիվերտցու վկայութեան հետ է կցում Խոր. գ. 67 «եղեալ շփից ամբոխութեան», ուր շփից պարզ ձեռագրական սխալ է և միւս օրինակներում շփոթից ձեւն ունի։ Այս իմաստով ՆՀԲ դնում է «շիփ, արմատ բառիս շփոթ, լծ. և ծուփ»:

*ՇԻՔԻԼՈՆ «նստարան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Դրնղ. 407. «Բնաւ յանկողնի ոչ ննջէր, այլ սակաւ մի ոյժ առնելոյ աղագաւ դնէր զգլուխըն ի վերայ շիքիլոնին և նստեալ ննջէր մէկ ժամ կամ երկու»։ Նոյնը կայ շիքրոն ձեւով՝ անդ, էջ 209. «Նիրհեցի նստոյ տեղիս ի վերայ շիքրոնին յեցելով»։

=Թթր. բառ է. հմմտ. ույղուր. شيكوسون šikusun (վերջին երկու ձայնաւորները անորոշ են. կարող են լինել u, o, ū) «փողոցներում հանգիստ առնելու տեղ мѣсто отдохновенія по улицамъ; մի տեսակ հիւրանոց родъ гостинницы» (Будаговъ 1, 681 բ)։—Աճ.

*ՇԼԱՆ «մոխիր». մէկ անգամ ունի Ոսկ. ող. լը, էջ 673. «Մոխիրն մեծամտեալ, շլանն փքացեալ» (յն. լոկ «մոխիրն փքացեալ»)։

=Վրաց. შლამი շլամի «տիղմ, աւազ և ցեխ», որից შლამიანი շլամիանի «ցեխոտ. տղմուտ». որ և ლამი լամի «սիկ, ջրի տակին նստած տիղմը, խոնաւութիւն, թացութիւն», ლამიანი լամիանի «տլոտ, խոնաւ, թաց»։ Հայ բառի իմաստը թէև դրուած է «մոխիր», բայց միայն մերձաւոր նշանակութիւն է. կարող է նաև առնուիլ իբրև «տիղմ»։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. kül «մոխիր»։—Տաշեան ՀԱ 1925, 503 պրս. شوله šaula «աղբիւս»?

Շլատ տե՛ս Ժլատ։

ՇԼՄՈՐ կամ ՇՄՈՐ «խառնակութիւն, շփոթութիւն, կոխ» Մարթին. Անսիզք, էջ 39. Սմբ. պտմ. 128. դատ. 17, Միխ. աս. 519, որից շլմօրեցուցանել «շուարեցնել, շփոթել» Կիւրղ. ծն. շմօրեցուցանել Պտմ. աղէքս. 101. շլմօրիլ «շփոթիլ» Կիւրղ. ծն. շմօրիլ «գժտիլ» Ուռհ. 425. Մարթին. «կռուի՜լ» Գիրք թղ. 509. շմօրութիւն Վրդ. առ. 183. գրուած է նաև լշմօրեալ Գիրք թղ. էջ 7։

ՆՀԲ խմօր բառից։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 12 թերևս շմոլօրիլ: Հիւնք. իբր զմոլօրիլ: Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 254 լշմօրել մեկնում է «թերևս ճմլել, տրորել» (անդրադարձած չէ շլմօրիլ ձեւին)։

ԳԻՌ.—Ախց. ըշլէմըռիլ կամ շէռէմըռիլ «շշկլուիլ, շփոթուիլ»։—Կայ նաև շլաօրիլ ՄՆ. «զարմանալ, այլ յայլմէ լինել»։

ՇԼՆԻ «վիզ, ճիտ, պարանոց» Ցայսմ. Վստկ. 68, 116, 198. Անսիզք 33. որ և շլինֆ Մաղաք. աբ. 33. Քուչ. 67 (սեռ. շլնից Քուչ. 73). շլիֆ Տաթև. ձմ. ձբ. (սեռ. շլեց) Մխ. բժշ. էջ 44. որից ըլնետակ Վստկ. 198. շլնետան Վստկ. 203։

ՆՀԲ լծ. լտ. collum «վիզ»։

ԳԻՌ.—Գրեթէ ամէն տեղ պահուած է շլինֆ, շլլինֆ, շլլիֆ, շլլի կամ շլնի ձեւով. յիշենք յատկապէս Երև. Տփ. շլինֆ, Պլ. շլլինֆ, Ռ. ըիլլիֆ, շիլլինֆ, Սեբ. շլլիֆ, Ակն. շլլի, Հմշ. շնլիֆ («դէմք» նշանակութեամբ), Բլ. շըլըֆ («ծածրակի տակը՝ վզի վերևի մասը»), Rivola շլնիս.—հետաքրքրական է Խրբ. գրծ. շըլլօֆ, որից շլլօֆ դդում «երկարավիզ դդում՝ գինու համար»։

Շլոռ, Շլոր տե՛ս Սալոր։

*ՇԼՈՌՈՍ «բաց կանաչ, դալար դեղնորակ գոյնով» Ցայտ. գ. 8. «տեսակ մի խաղողոյ, բացագոյն կարմիր թափանցիկ մաշկով» ՀԲուս. § 2319։

=Յն. χλωρός «դեղնաւուն, կանաչորակ»։—Հիւբշ. 368։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ, Müller SWAW 42, 254:

ՇԼՐՏԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Գնձ. «Ցիսուս ծնանէր, նա՛ դուք խայտայիք, մանկունք. շլըրտեալ դնիք՝ ուրախ ցնծութեամբ, մանկունք»։ ՆՀԲ մեկնում է «զենանիլ կամ խղուըրտիլ, շարժիլ, խլրտիլ», ԱԲ «շարժիլ, ցատքել»։

ՇԼՖՕՆ «պարարտ ձագ հաւու». միջին հյ. բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 593 ա. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած իբրև հիւանդի ապաքինիչ թեթև ուտելիք՝ Տաթև. ձմ. ճիը. «Որ դարձեալ է ի հիւանդութենէ բայց դեռ ևս անզօր է, պիտոյ է նմա թեթև կերակուր, որպէս գարեջուր և շլֆօն. զի ոչ է օգուտ նմա գինի կամ գէր միս»։

ՇԽՄՈՒՏ «վազուն, արագահոս (գետ)». ունի միայն Նեբսէսովիչ, Բառ. լտ-հյ. 450 ա. անշուշտ -ուտ մասնիկ է։

Շխուկ տե՛ս Շեխ։

***ՇԽՐԱՅ** «տանջանքի գործիք՝ երկու փայտից կամ տախտակից բաղկացած, որոնց միջև ճզմում էին քրիստոնեաներին». ունի միայն Rivola:

=Արաբ. شخر šaxr «ճզած կոճղ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 911)։—Աճ.

ՇԿԱՀ «նեխի սուր ծայրը» Պիտ. առ Լեհ. որից շկաճիւն «աղեղների հանած ձայնը» Բ. մկ. ե. 3. Եփր. աւետ. 318. շկաճական Պիտ. շկաճել «նետի ձայն հանելը, նետ նետել, ձեռքով կամ անորոշ ձայնով նշան անել» Նիւ. երգ. Անթիպատր.։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 300 պրս. شكا šikā, որ սակայն չունին ԳԴ և Բուրհան. (կայ شكه šika կամ šikka «գործիք պատերազմի»)։

***ՇԿԱՊԵԼ** «վռնտել, դուրս անել, մերժել, վանել». մէկ անգամ ունի Խոր. բ. 7. «Վասն ընդդիմութեան իրիք լինելոյ շկապեալ և ի բաց ընկեցեալ զազգն, զայլս ի տեղիս նոյա յարուցին» (այլ ձձ. շաղկապեալ, եշկաճեալ, որոնք սխալ գրչութիւններ են և իմաստին անյարմար)։

=Ասոր. ܫܩܦ šəqaf, որ թէև սովորաբար նշանակում է «հարուածել, բաղխել (verberavit, contudit)», բայց նաև «դուրս հանել, դէն գցել, նետել (detraxit, jactus est)» (Brockelmann, Lex. syr. 386 ա)։—Աճ.

ՆՀԲ դնում է իբր անստոյգ բառ։ Վերի իմաստը տուաւ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 106, որ և դնում է պրս. šikāftan, պհլ. škaft «ճեղքել» բառի հետ։ Այս իմաստը յարմար չէ մեր բառին (թէև հայերէնի մէջ ճեղքել նշանակում է նաև «մի խմբակցութիւնից հեռացնել». հմմտ. Գուցէ ճեղքիցէ զնոսա յեղբայրութենէ. Ոսկ. բ. թես.—Մատնիչն որոշեալ ճեղքեցաւ ի նմանէ. Ոսկ. յհ. բ. 26). ուստի աւելի լաւ համարեցի դնել ասորուց՝ որ նոյն է նշանակութեամբ։

Շկթիլ տե՛ս Շքթիլ։

ՇԿԻՐԱՀԵԼ «բնակել կամ կործանել կամ շիջուցանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 246 (տպ. ըկիրաճեղ):

ՇԿԼՈՐ, որ և շկլor, շկլաւr «կաղնի ծառի պտուղը՝ նման գխտորի» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. §2320։ (Այստեղ յիշւում է նաև Կամըրկապցու շախլոr բառը, որի նշանակութիւնը մութ է)։

ԳԻՌ.—Մկ. շկլor «կաղնու պտուղը՝ գըխտորից մեծ», Վն. շկլոr «մի տեսակ շլոր»։

ՇԿՆՋԻԹ «մի տեսակ բոյս կամ բոյսի մի մաս» (արաբ. մեկնուած է բազր լաղ) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3377։

Արդեօք պէ՞տք է ուղղել շնկճիթ:

ՇԿՍԻԹ (գրուած ըշկուբ) «վատ կամ առընդ այն կամ անասուն». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 112. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ՇԿՏԵԼ «մորթել». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 246 և ՓԲ. անստոյգ բառ։

ՇԿՕԹԱԿ (գրուած նաև ըշկօթակ) «աքսորուած» Հին բռ. կայ միայն շկօթակ առնել «հեռու մի տեղ աքսորել» ոճի մէջ՝ Եղիշ. բ էջ 37, ը. էջ 124, 126, 128. Կաղանկտ. (սխալ է «խորասոյզ առնել» Հին բռ.)։

=Թերևս պհլ. *šikaftak ձևից. հմմտ. պրս. شكفتن šikaftan «թիւր և անհաւասար առնել»։ Ըստ այսմ *šikaftak կարող էր նշանակել «խեղանդամ, խեղ» և ակնարկել հին պարսկական մի պատիժ, որով յանցաւորների զանազան անդամները կտրելով՝ մի հեռաւոր տեղ էին վարում. հմմտ. Փարպ. էջ 105 «Պատուհաս կրեսցեն խեղութեամբ և երթեալ յԱսորեստան մշակութիւն արասցեն». այս ակնարկելով կարծես գրում է նաև Կաղանկտ. հրտր. Էմինի, էջ 38. «Զոմանս խեղդելով. զոմանս շկօթակս (ս-ով՝ իբր ածական!) առնելով և զոմանս ի ստրկութիւն արկանելով»։ —Աճ.

ՆՀԲ յն. ἐξωθέω, ὠθέω, *թրք.* չօքէ էթմէք, չօքէյէ սիւրմէք, *լտ.* exoticus «*օտար, տարաշխարհիկ*»։ *Տէրվ.* Altarm. 13 *և Մասիս 1882 յունիս 24 համարում է պահլաւերէնից փոխառեալ բառ, արմատակից հյ.* շունել, *պրս.* šudan, *զնդ.* šu, *սնս.* čyu «*երթալ, հեռանալ*» *ձևերին*։ *Հիւնք. յն.* ἐξωθέω «*դուրս վտարել*»։ *Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 180*։ *Թիրեաքեան, Հայ-Եբան. ուսումն. էջ 68 առանց այս յիշելու՝ դնում է պրս.* šikāft, *որ է* šikāftan «*ճեղքել*»։

ՇՂԱՄԷ. *անյայտ բառ, որ Բռ. երեմ. էջ 245 դնում է իբր մեկնութիւն* շափին *բառի*։ *Երկուսն էլ անծանօթ են*։

ՇՂԱՐՇ «*բարակ շոր՝ որ կանայք իրենց վրայ են առնում*» (*կրճատմամբ գրուած է* շղաշ, շաrշ) *Վրդն. պտմ. հրտր. Վենետ. էջ 116. Օրբել. որից* շղաշատեռ «*շղարշեայ քօղ*» *Յուդթ. ժզ. 10. Ես. գ. 23 (գրուած* շաղաշատեռ *Ոսկ. ես. 37*), «*շղարշեայ, բեհեզեայ, բարակ բանուած*» *ՑՀ. կթ. արդի գրականում ընդունուած է միայն* շղաrշ *ձևը՝* «*տիւլ*» *նշանակութեամբ*։

ՆՀԲ շաr *բառից*։ *Հիւնք. պրս.* չախշըր «*վարտիք*»։ *Մառ,* Тексты X, *էջ 25* շղա(r)շ=*ասոր.* ܫܝܠܐܫܐ šilāšā «mustela Scytica, *աքիս, մկնհարսուկ*»։

ԳԻՌ.—Ջթ. Տիգ. շmղ «*քօղ*», *Մշ.* շաշիկ «*կանանց գլխի կապ*», *Տիգ.* շղա «*կանանց գլխի ծածկոց*»?

*ՇՂԹԱՅ, ի հլ. «*զնչիլ, զինճիլ*» *ՍԳր.* «*փխբ. շարք, շարայարութիւն, կարգ*» *Եփր. թգ. որից* շղթայագործ *ՍԳր.* շղթայակապ *Արծր.* շղթայաձև *ՑՀ. իմ. եկեղ.* շղթայատող *Խոր.* շղթայաշաr (*նոր բառ*). շղթայել *Մեկն. ղկ. Վրդն. սղ.* շrթճաշղթայ *Նար. առաք. 429*։

=*Ասոր.* ܫܫܠܬܐ šešaltā «*շղթայ*», *որ գտնւում է նաև միւս սեմական լեզուների մէջ. ինչ. թալմ.* שושילתא šošiltā, *արամ.* שלשלתא šalšaltā, *ն. ասոր.* šišilt'ə, *արաբ.* سلسلة silsila «*շղթայ, շարք, ազգատոհմ*» (*որից ումկ.* սիճսիլէ «*գերդաստան*»)։ *Հին ասոր. ձևը պիտի տար հյ.* *շիշաղթայ *կամ* *շիշիղթայ, *ուստի չէ յարմար*։ *Մեր ձևը ծագում է գւռ. ասոր.* *šišiltā *ձևից, որի ներկայացուցիչն է ն. ասոր.* šišilt'ə, *և որից կանոնաւոր կերպով (անշեշտ* ի-*երի անկումով) յառաջանում է* *շշղթայ>շղթայ։—*Հիւբշ. 314*։

Müller SWAW 66. 278 *դրաւ արամերէն ձևից*։ Lag. Arm. Stud. § 1703 *ասոր.* šešaltā *ձևից*։ *Մորթման* ZDMG *26, 543 Բևեռ.* çiluadi: *Հիւնք. պրս.* շիլբէ «*հանգոյց՝ կապ գօտւոյ*»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 28 սանս.* çulba- «*կապ*», *հյ.* շեղ, շաղել *բառերի հետ՝ հնխ.* k̍u̯l- *արմատից. հյ.* ըղթայ *ծագում է* -այ *մասնիկով՝* *շուղթ *արմատից (հնխ.* k̍u̯olb-to-):

ՇՂԼԻԼ «*բոյսի տարածուիլը գետնի վրայ*» *Վստկ.*։

ՇՂՈՒԱԲԱՐՈՅ «*յիմար, անխելք*». *հմմտ. Ագաթ. § 164. «Իսկ երանելիքն իբրև գիտացին զանմիտ և զշղուաբարոյ մարդկանն զյոռութիւն». շփոթմամբ գրուած է զանազան ձեռագրերում՝* շեղաբարոյ, շղւաբարոյ, շնաբարոյ. *այսպէս նաև ուրիշ հեղինակների մօտ. ինչպէս՝* շուաբարոյ *Մանդ. էջ 161,* շղուրտաբարոյ *ՑՀ. կթ.* ըուաղաբարոյ *Մանդ. ժէ. բայց ուղիղ է* շղուաբարոյ *ՑՀ. կթ. 313*։

=*Բարդուած է* շղու «*յիմար*» *և* բաrf, բաrոյf *բառերից. առաջինը կորած հայերէն բառ է, որ գտնում ենք նաև վրացերէնում. այսպէս՝* შლუ շլու «*խենթ, յիմար*», შლუობა շլուոբա «*խենթութիւն, յիմարութիւն*». *սակայն ո՛վ ումից է առած*։

ՆՀԲ վերիվերոյ մեկնում է բառը «շողոմարար, քծնող, շնթող, շլխտի, ճիլվէճի», իսկ շղուrտաբարոյ *համարում է «վայրենամիտ, վայրագ, լծ. լտ.* silvanus, *ի յն.* իլէ՛ու»: *Այսպէս են նաև ՋԲ և ԱԲ*։ *Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1898, 311 և 1910, 180 (դնելով վրացերէնը հայերէնից փոխառեալ), որից յետոյ Մառ.* ЗВО *16, 150, հյ. թրգմ. Մկրտ. Հայոց, Վրաց... Վղրշպտ. 1911, էջ 88, որ հայերէն բառը փոխառեալ է դնում վրացերէնից, ինչ որ աւելի բանաւոր է թւում*։ *Պատահակա՞ն նմանութիւն ունի արաբ.* شولة šūla «*յիմար կին*» (*Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 261*)։

ՇՂՈՒԱԿԱՆ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ*

ունի Բրս. կան. որից և Վրք. հց. ձ. «Ո՞չ է պարտ զարդարել հանդերձիւք կամ զգեստուք ոտից, որ շղուականք կոչին»։ ՆՀԲ մեկնում է «կօշիկ զարդարուն, մոյկ պաճուճազարդ՝ կանացի», ԱԲ «կանանց հագուիլ սգուելուն՝ ծոմոկելուն վերաբերեալ բաները», Բառ. երեմ. 246 (շղոկաճ ձևով) «փառամոլ կամ աշխարհական», Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 196 կցելով նախորդ շղուաբարոյ բառին՝ կարծում է կանացի բարքերին համեմատական մի կօշիկ։

ՇՄԱԹ «եկեղեցու գմբեթի վրայի պատուհանները». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մարտիրոս Ղրիմեցու մի տաղի մէջ. «Ոմնիս բոլորակ ձև խորհրդական, կամարին երկնից յարմար և նըման, լուսածագ շմաթք բուն երկոտասան, Ս. Աստուածածին գեղազարդ խորան» (Անկիւրիոյ համանուն վանքի համար է ասում). տե՛ս Կոստանեան, Նոր ժողովածու, Դ. էջ 27։ Այժմ գտնում եմ մի նոր վկայութիւն՝ նոյն Մարտիրոս Ղրիմեցու «յաղագս քաղաքին Ամասիու» տաղի մէջ (հրտր. Նոր ժող. Ա. 40). «Ցաչմէ յահեկէ շմաթք, որ հեզիկ հողմն գայր ի նա»։

*ՇՄԱԹ «կրծկալ, գոգնոց». Նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Քուչ. 53, 75. «Խնձորն ի ծառին ճղին, ի ճղին ներքև տերևին, Հնցկուն իմ եարին ծծերն ի ծոցին ներքև շմաթին. Քաղեց զիւր հոռոմ լունին, լուկ ելից ի շար շմաթին, շար շմաթն ալ ի վեր քաշեց...»։ Պէտք է հասկանալ անշուշտ կուրծքի փոքր կրծկալ (նման Ախալցխացի հայ կանանց տարազի), որ վեր բարձրացնելով՝ ստինքները ցոլացել և լոյս են արձակել՝ ըստ Քուչակի։

=Պրս. شمد šämäd «քառակուսի սպիտակ շորի մեծ կտոր, որ երբ սաւան կամ սփռոց են գործածում». այս բառը չունի ԳԴ, բայց կենդանի է Թեհրանի արդի պրս. բարբառում, ինչպէս ստուգել եմ տեղի վրայ։— Աճ.

Զօպանեան, հրտր. Քուչ. էջ 133 հանում է արաբ. շիմաք ձևից։ Հացունի, Պատմ. տարազի 289 մեկնում է «չապիկ» և դնում է արաբ. շէմէճ «հիւսել» արմատից։

ԳԻՒ.—Մշ. շամատա «արծաթէ կրծկալ կանանց». սրա նուազականն է շմադիկ «գոգնոց», որ կենդանի է խութեցոց գաւառականում։ Նոյն բառն է դարձեալ շar ու շամաթ (իբր ածական), որ գտնում եմ ժողովրդական մի երգի մէջ. «Ծէվայիրէ բարձ ունիս, շար ու շամաթ շոր ունիս» (Հնութիւնք Ակնայ, էջ 412. Նոյն երգը Արև. մամուլ, 1883, էջ 376 գրուած է չar ու fճar):

ՇՄԱԼ «հևալ, շունչը կտրուիլ» մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. տիմ. 112՝ Անդ խօղ (=խուփ), անդ աւր, անդ շմալ, անդ հեծել, անդ փսխել և զգայռել։ Նոյնը նաև Մանդ. էջ 127, որ գինու տուած վնասների մասին խօսելով՝ ասում է թէ «զսիրտն տաղտկացուցանեն և նեղեն նողկալովն և շմալովն և որովայնին փքալովն»։ Շատ աւելի ուշ՝ էֆիմ. 227 ունի «շմայ, հևայ, թոքայ»։—Հին բռ.=Բառ. երեմ. 247 մեկնում է «հևալ», բայց ՆՀԲ (որից նա՛և ՋԲ և ԱԲ) աւելի յարմար է գտնում «խառնիլ սրտի կամ ործալ, զգայռիլ առ ճմլէլոյ սրտի յառաւելութենէ կերակրոց և ըմպելեաց». գւռ. շմալ «հիւանդ մանուկի քնած միջոցին մշ մշ շունչ քաշելը» (Վն.) հաստատում է Հին բռ.-ի մեկնութիւնը։

ՇՄԲՐՈՑ «տոպրակ, պարկ» Ոսկ. մ. բ. 8 (յատկապէս այն տոպրակը, որ ըմբիշները աւազով լցնելով՝ ուժի փորձեր էին անում. ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. 629 բ haltère):

Շմկիլ տես Մմկիլ: Այստեղ մէջ բերուած վկայութիւնը (Խոր. բնութ. 258) գտնում ենք նաև Գիրք թղ. 24՝ հետևեալ ձևով. «Ծաղու արժանի են բանքն. զպատուականն, ոչ զանգիտես, ըստ նոցա շմկեալ և խառնափնդորեալ վարկի՝ յանձն առնուլ». (տես իմ Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Բ. 251, ուր համեմատութեան է դրւում նաև յաջորդ շմշկել բայը)։

ՇՄՇԿԵԼ «լմշտել, ճմլել, կոխան ոտից առնել». ունի միայն ՓԲ. սրա կրաւորական շմշկուել ձևն ունի Բառ. երեմ. էջ 322՝ հետևեալ ձևով. «Փատաւել՝ շմշկուել կամ շփոթել». ըստ այսմ շմշկուել նշանակում է «շփոթել»? Նորայր, Բառ. ֆր. 1244 բ շմշկել «գոր-

ծել ինչ խառնամառն կամ աղտեղի օրինակաւ, շաղախել, tripoter»։

ՇՄՈՇ. անյայտ բառ՝ որ ունի Բառ. երեմ. էջ 242 ըաղաշխեն բառը բացատրելու համար, որ սակայն նոյնպէս անծանօթ է։

ՇՄՈՐԻԼ «հոտիլ, նեխիլ, փտիլ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 288 և 382. Ջչորեքօրեայն՝ զեդեալն ի գերեզմանի, զհոտեալն և զշմորեալն յարոյց. Մեռելոց որք որոշին և շմորեալ ապականին, յորժամ դնին ի տապանին։

=Նոյն է վրաց. შმორი շմօրի «թթուիլ, նեխիլ», որից შმორიანი շմօրիանի «թթուած, նեխած», აშმორება աշմօրեբա «նեխիլ, փըտիլ, մգլիլ», დაშმორება դաշմօրեբա «հոտիլ (միս են)»։ Բայց յայտնի չէ թէ ո՛վ ումից է փոխ առել։—Աճ.

ՇՄՈՐՏԱԿ «օճառախոտ, ցմախ, թրք. չօղան, չէօյէն օթի, լտ. struthium, ֆրանս. saponaire» Շահրիմ. որից առնելով ունին Նորայր, Բռ. ֆրանս., ՀԱ 1924, 72 և ՀԲուս. § 2325։

=Անշուշտ կազմուած է տակ «արմատ, խոտ» բառով, բայց յայտնի չէ թէ ո՛ր ձևի հետ պէտք է կցել ըմոր:

ՇՆԱՊԻ «կորիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 247։

ՇՆԹԵԼ «քծնիլ, շողոքորթել» Վրք. հց. անշուշտ պէտք է հասկանալ խօսքերով շողոքորթել և ո՛չ թէ զանազան ձևերով քծնիլ, քսուիլ. համմտ. շնփնթանք, ինչպէս և՝

ԳԻՌ.—Շնթել Թեհ. «յանդիմանել, սաստել, չախել»։

ՆՀԲ «իբրու շնոտել»։ Հիւնք. հանում է շշնջել բայից։ Petersson LUÄ 1915, 7 (առ Pokorny 1, 471) հնխ. kuenqų- «գեղեցիկ, սիրուն, զարդարուն» արմատից. համմտ. լիթ. švánkus «կոկիկ, նուրբ», յն. κομψός «մաքուր, զարդարուն»։ Pokorny յիշում է, բայց թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ կասկածելի է գտնում։

ՇՆԹԽՈ «անպիտան ոլոռն». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 186. նոյնը ունի ԳԲ, բայց գրում է շնթխո:

—ՇՆԹՓՆԹԱՆՔ «բարբանջանք, ցնդաբանութիւն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կնիք հաւ. 295. Ցեղանջեն ի գաղտնի՝ ի ծածուկ բերելով յինքեանս զշնթփնթանս. (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 100)։

=Կրկնուած է շնթ– արմատից, որ իր պարզ ձևով երևում է շնթել «շողոքորթել» բառի մէջ։—Աճ.

ՇՆԿՂԿԻԼ «իրար փաթաթուիլ, իրար խառնուիլ (բոյսերի)» Վստկ. 63, 171. (առաջին վկայութեան մէջ մէկ ձեռ. ունի շանկղկիլ, ինչպէս ընդունած է և ՆՀԲ. բայց գաւառական ձևերը ցոյց են տալիս, որ առաջինն է ուղիղ. երկրորդ վկայութիւնը առանց տարբերութեան է)։

ՆՀԲ հանում է շուն բառից։

ԳԻՌ.—Խրբ. շընգըխգիլ «դրկել, փաթաթուիլ», Սեբ. շընգըխգիլ «կառչիլ, իւիշմիշ ըլլալ, փուշը շորերին կամ մատին խրուիլ»։

ՇՆԿՃԵԼ «ծծտել կամ ճենճերել կամ երևել». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 247։

*ՇՆՀԱՐՄԻ, որ և շէնճարմի «դաղձ կամ օշախ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2339։

=Արաբ. شيحارمنى šīharmanī «հայկական եղնահունդ»։ Հայաստանից դուրս եկած մի տեսակ santonine», որ ուրիշ Բժշկարաններում գրուած է շէնճարմնի, ջեճարմնի, որից սխալ գրչութեամբ յառաջացել է ըննարմի:

Այսպէս մեկնեց Նորայր ՀԱ 1923, 501։

ՇՆՈՐԵԱԿ «մի տեսակ բոյս. լտ. serapios» Գաղիան. առ Լեհ. ունի միայն Հայբուսակ. § 2340։

*ՇՆՈՐՀ, ի-ա հլ. (եզակին նաև ի հլ.) «ձրի բաշխուած պարգև. 2. վայելչութիւն, գեղեցկութիւն. 3. հաճութիւն, գոհունակութիւն» ՍԳր. Ոսկ. Եփր. թգ. և ծն. Կոչ. Ագաթ. որից շնորհել ՍԳր. շնորհազարդ Ագաթ. շնորհալից Սեբեր. Ագաթ. շնորհակալ ՍԳր. Սեբեր. շնորհակորոյս Եփր. թգ. 399. շնորհապատում Կորիւն. շնորհաւոր Սիր. ժը. 17. Ոսկ. եփես. շնորհուկք Եզեկ. ժբ. 24. Ոսկ. յհ. ա. 31, 32. ապաշնորհ Ղկ. զ. 35. Ոսկ. մ. ա. 1, 10. ա. տիմ. հռ. Կոչ. անշնորհ ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. յոգնաշնորհ Ոսկ. եփես. նոգեշնորհ Փարպ. մարգարէաշնորհ Ցհ. իմ. երև. բազմաշնորհ Պիտ. երանաշնորհ Գնձ. երբնաշնորհ Արշ. Նոր բառեր են շնորհագեղ, ըշնորհակալական,

շնորհաւորութիւն, շնորհաւորական ևն. արմատը գրուած է նաև շնոհ, որից շնոհոր= մհյ. շնոֆոր «շնորհալի» Կոստ. երզն. 117, փիւք. «մի տեսակ վատ վէրք». Յայսմ. մայ. 4 (Ունէր ի մարմինն իւր չար վէրս, զոր շնոֆոր ցաւ կոչեն, և ոչ է շնոֆոր, այլ դժոխաւոր). Հմմտ. Ախց. բարի բան «մի տեսակ վատ վէրք». գրուած շընուոր՝ Դիւան Ժ. 514 Պատմ. ԺԹ դարից։

=Պհլ. *šnohr ձևից, որ աւանդուած չէ Թէև, բայց կան նրա ածանցները. այսպէս բացասականը՝ պազ. avēšnohr «ապաշնորհ, անշնորհք» (Թիրեաքեան, Ատրպատ, էջ 38). պհլ. hu-šnōhr «որին հեշտ է գոհացնել» (Bartholomae 1820), Թուրֆանի մանիք. պհլ. עשנוהרג 'šnwhrg (Salemann ЗАН 8 (1908), էջ 108, MSL 17, 246)=իբր հյ. շնորհուկ. Հմմտ. զնդ. [avestan script] xšnaoϑra «գոհացում, գոհունակութիւն, ուրախութիւն», արմատը xšnav- «գոհանալ, բաւականանալ», որից և պհլ. šnāyēnītan, պրս. خشنود xušnūd «գոհ, բաւական, հաճ» =պհլ. xušnūt=զնդ. *hu-xšnūta- (Bartholomae 557—8, Horn § 509)։—Հիւբշ. 214։

ՆՀԲ արմատը չէն, իբր չէն օր, կամ չէն արարող, չէն օրհնութիւն, չէնուոր, չինարար, չինող զտեսողս, եբր. խէճ «շնորհ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Müller SWAW 38, ... և 42, 256. նոյնը նաև Justi, Zendsp. 96 ա, Lag. Ges. Abhd. 297։ Ալիշան, Շնորհ. և պրգ. 4 չէն, չէնֆ բառից՝ -որհ=ուրհի մասնիկով։ Հիւնք. ճերել բայից։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. շնօրֆ, Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ. շնօրֆ, Սեբ. շնէօրֆ, Ագլ. շնուրֆ, Ասլ. շնէօ՛րֆ, շնէօր*, Տփ. շընուրֆ, շնուֆ, Ակն. շինէօրֆ, Սվեդ. շինիւրֆ, Վն. շնօխֆ', Մկ. շնօխֆ', Հճ. շոնօյֆ, Ջթ. չէօնիւյֆ, չէօնիւրֆ: Սրանից շնորհաւոր, որի գռ. ձևերն են՝ Սչ. շնօրնավոր, Սեբ. շնօրավէր, Ախց. Կր. Պլ. շնահավոր, Տփ. շնահա՛վուր, շնա՛վուր, շինա՛վուր, Ակն. շինահավոր (բայց շինայնվօրէլ), Ջթ. իշնօհնավիւ, իշնօհնավիւր, Հճ. շնօյհավոյ, Գոր. Ղրբ. շնըհա՛վուր, շնուհա՛վուր, շընհա՛վըէր, Պլ. Ռ. շնաավոր, Ասլ. շնաավէօ՛ր, Ջղ. Սլմ. շնախավոր, շնոխուոր, Ալշ. Մշ. շնավոր, Մրղ. շինախավըր, շինոխավըր, Ննխ. ըշնավոր, Ագլ. շնա՛վուր (բայց շընըվա՛րիլ), Շմ. շնօօր, Ըլ. շնօֆոր, Հմշ. Սչ. շնաֆօր, Տիգ. շնօֆուր:—Ենկիւրիի Թրքախօս հայոց բարբառով՝ շնօրֆ «շնորհք» (օր. Ալլահտան շնօրֆ իստէ «Աստուծուց շնորհք ուզիր»), չէնֆսիզ-շնօրֆսուզ «տձև, անշնորհք» (Բիւր. 1898, 865), Այն. չէնիֆօր «շնորհաւոր» (Բիւր. 1900, 683)։

ՓՈԽ.—Վրաց. შნო շնո «գեղեցկութիւն, հաճոյք, շնորհք», შნოიანი շնոիանի «գեղեցիկ, հաճելի, շնորհալի». (Չուբինով կցում է նաև შვება շվեբա «ուրախութիւն», შვენება շվենեբա «գեղեցկութիւն, զարդարել, գեղեցկացնել, վայելեցնել», შვენიერება շվենիերեբա «սիրունութիւն, վայելչութիւն, գեղեցկութիւն», შვენიერი շվենիերի «գեղեցիկ, սիրուն, հաճելի». բայց սրանք համաձայն չեն մեր բառին). Թրք. գռ. Կս. šənork «շնորհք». օր. Allah saňa šənork versin «Աստուած քեզ շնորհք տայ» (Բիւր. 1898, 387 և 713)։

Շչի տե՛ս շիչ։

ՇՇՈՒԿ «վտանգի երկիւղալի ձայն» Ա. Թագ. Ե. 6, 11. Ոսկ. մ. բ. 11. որից դաւնաշշուկ ԱԲ. մահաշշուկ ՅՀ. կթ. անշշուկ Ոսկ. բ. տիմ. չարաշշուկ ՅՀ. կթ. Ճառընտ. Նոր գրականի մէջ շշուկ նշանակում է «բարակ ձայն, փսփսոց», Բառ. երեմ. էջ 245 մեկնում է «զօրութիւն»։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից կրկնութեամբ և -ուկ մասնիկի յաւելումով. Հմմտ. հյ. շշունչ, վրաց. შაში-შუში շաշի-շուշի «կօշիկի ճռճռոց», ուտ. շուշափսուն «փսփսալ», շուշուկալ «փսփսացող»։—ԱՃ.

Սոյն մեկնութեամբ տե՛ս ՀԱ 1899, էջ 204 բ։

ԳԻՒ.—Սվեդ. ըշէօք, Հճ. շուշուգ «շշուկ, կամաց խոսակցութիւն». Հմմտ. նաև շշեկոց Սեբ. «շշուկ, փսփսոց», Եւդ. «սօսափիւն»։— Տարբեր իմաստ ունին Ատն. շշօք «տաուեր, շուաք», ինչպէս նաև շշուկ Ջղ. «ժանտամահ». այս նշանակութեան համար մի քիչ հնից ունինք՝ Շշուկ ցաւօք զքեզ տիրեսցեն և գարշ անձամբ քով սատակ պատեսցեն. Նոր վկ. էջ 594 (ԺԸ դարից). իսկ ԺԷ դարի

վերջից Բառ. երեմ. էջ 245 դնում է շշուկ մանու *«խոց մահու կամ ուռուց». գրեթէ նոյնպիսի նշանակութիւն ունի նաև* շշուկ *Ոսկ. ա. տիմ. 114 «Որպիսի՞ ինչ գայռ և* շշուկ *գլերդիւն և զփայծղամբն և կամ զաղբոյն գայռանոցօքն»։*

ⓄՇՇՈՒՆՋ *«փսլտոց, տկար ձայն» Իմ. ա. 11. որից* ըշնջել *ՍԳր. (գրուած է* շըշնջել՝ *կրկնագիր Ագաթ. Յուշարձան, էջ 86 ա),* շշնջիւն *Իմ. ա. 10. Եղիշ.* շշնջումն *Մաքս. եկեղ.* անշշունջ *ՍԳր. Եզն.* փաղանաշշունջ *Մծբ։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ կրկնութեամբ և ն, ջ ածանցիչներով. հմմտ. շշուկ *և* դդնչել, խխնչել *կամ* խխնջել։*—Աճ.*

ՆՀԲ «իբր մրմռումն ընդ ունչս ըշչ մըշ *հնչմամբք, կամ ընդ ունկն այլոց հծծելով»։—Հիւնք.* ըունչ *բառից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 204 բ. նոյնը յետոյ* Lidén, *Յուշարձան 385 ծան.։*

ՇՈԳ *(յետնաբար ո հլ.) «տաքութիւն, տօթ» Լմբ. առակ. և Բենեդ. Վանակ. յոբ. «շոգի, գոլորշի» Պիտառ. «տաք» Էֆիմ. 110. որից* շոգի *«գոլորշի». Եւս. պտմ. Եզն. «շունչ» Եզն. Ագաթ. «լոյսի ճառագայթ» Եփր. համաբ. Երզն. մտթ. «գիտութեան նշոյլ» Եփր. ա. կոր. 75.* շոգանալ *«շոգիանալ» Նիւս. բն.* ըոգալիf *կամ* շոգլիf *«գոլորշի» Երզն. մտթ. էջ 570. (որ և* շոգլի *Երզն. երկն. զ.* շոfլ *Վրդ. առ. 115.* շուfիլ «vapor» Cl. Galano, Gr. et log. inst. Romae 1645, *էջ 21 ա,* շոգոլի *«գոլորշի» Վրդն. ծն. Փիլ. լին. 289. «հառաչանք» Նիւս. կազմ.),* շոգեալ *«տաքացած» Յայսմ. յնվ. 11 (չունի ԱԲ),* շոգիամէգ *Նար.* շոգեակ *Վրդն. սղ.* շոգէտեսակ *Նիւս. բն.—Նոր բառեր են* ըոգեկառf, շոգենաւ, շոգենաւակ, շոգեշարժ, շոգեմեfենայ, շոգեմակոյկ, շոգեկաքսայ, շոգելից, լիաշոգի։*—Շոգ և* շոգի *բառերի նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ.* գոլ *և* գոլորշի։

ՆՀԲ շոգ՝ *ումկ. ձև* շոգի *և* շող *բառերի, իսկ* շոգի՝ *հանում է* ոգի *բառից, լծ.* սիf, *յն.*ψυχή։ *Հիւնք.* ոգի *բառից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. էջ 102* շնչել *և* ճոգի *բառերի հե՞տ։* Lidén, *Յուշարձան 385* ճոգի *բառից դնում է* շոգի, *ինչպէս* ճունչ *բառից* շունչ։ *Գաբրիէլեան ՀԱ 1909, 222* շող *բառի հետ։* Karst, *Յուշարձան 415 ճապոն.* tsuge *«ներշնչում», 416* ոգի *բառից, 429 թթր.* kuy, kov, kog, guy *«այրել, վառել, ցոլալ», 430 թթր.* qoq *«փչել, շնչել»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. շոգ', *Ջղ.* շոf, *Ախց. Երև. Կր. Շմ.* շօf, *Տփ.* շուf, *Մկ.* ըուf', *Հմշ.* շէօf, *Սլմ.* շէօ՝f' *«շոգ, տաք».—Սեբ.* շօfի, *Ալշ. Մշ.* շոգ'իլf *«գոլորշի».—Նոր բառեր են* ըոգենալ, շոգնալ, շոգիլ, շոգոււկ, շոգանան լինել։

ՓՈԽ.—Քրդ. شوق šoq *«տաք»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 264 բառս կցում է արաբ.* شوق šavq *բառին, որ ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 938 նշանակում է «ցոլք, փայլ» և չունի «տաքութիւն» նշանակութիւնը)։*

ՇՈԳՄՈԳ *(յետնաբար ի–ա հլ.) «բանսարկու, քսու, բամբասող» Հռ. ա. 30. Յուդ. 12, 16. Բուզ. որից* ըոգմոգել *«շողոքորթել» ՑՀ. կթ. Պիտառ.* շոգմոգութիւն *Ցճխ. Բրս. ճգն. Ասող.։*

*=Կրկնուած է *շոգ պարզական արմատից, որ այլուստ անծանօթ է։—Աճ.*

ՆՀԲ «իբր շոգւով բերանոյ իւրոյ մոգիչ *լսելեաց կամ ի կրկնութենէ* շոգ *կամ* մոգ *բառից»։ Վերի ձևով Աճառ. ՀԱ 1899, 207 ա։ Գազանճեան, Արևել. մամ. 1902, 77* շոգ *բառից՝* մ *մասնիկով և կրկնութեամբ։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 125* շոգի *«գոլորշի» և* ճոգի *բառերից՝* մ *յաւելուածով։*

ՇՈՀԱՆԱԼ *«ճեմել, ման գալ» Մագ. գամագտ. և այլ թղթեր. (Հին բռ.=Բռ. երեմ. 247 մեկնում են* շոճել *«վնասել»,* շոճանալ *«ճոխանալ»,* շոճեցեալ *«յաղթեալ». ըստ Ռոշք.* շոճանալ *«ճոխանալ». նոյն է նաև* շոճել *«յաղթել» ՓԲ. բայց այս բոլորը սխալ է և ուղիղ է միայն «ճեմել, պտտիլ» նշանակութիւնը, ըստ Նորայր, Բանաս. 1900, 135). աւելացնենք նաև «վրան դիմել, յարձակել», ինչպէս ունի Մագ. թղ. 67. «Շուայտական շիդարացն շարս շամանդաղեալ շոհանան ի վերայ մեր»։*

ՇՈՂ *(յետնաբար* ի, ո *հլ.) «արևի ճառագայթ, նշոյլ, ցոլք» Բ. մկ. ա. 22. Ես. լը. 8. Ագաթ. Եզն. «լուսաւոր, փայլուն» Ոսկ. եբր.*

Վեցօր. 115. «տաք» Վստկ. 17. Սմբ. պատմ. 70. Տաթև. Հարց. 211, որից շողալ «փայլիլ, ցոլալ» Նաւ. գ. 3. Յոբ. թ. 23. Ոսկ. ես. Եփր. թգ. Ագաթ. Սեբեր. «լոյսի մէջ երևիլ» Եզն. Սեբեր. Վեցօր. էջ 161, 179 (ՀԱ 1913, 135), «երևիլ» Ոսկ. փիլիպ. 412, Եփես. 868. շողանալ «սաստիկ տաքանալ» Մանդ. Յայսմ. շողացուցանել Ագաթ. Եւս. պատմ. Բուզ. Սեբեր. Ոսկ. ես. շողաւոր Կորիւն. շողայինն «տաք» Արր. կրետ. 66. շողախառն «տաքարիւն, կրքոտ, զայրացած» (չունի ԱԲ) Անսիզք 35. շողեաց «մատաղի յատուկ մի տեսակ հաց» Սմբ. դատ. 60. շողկտացուցանել «հայելին արևի դէմ ցոլացնել» Վստկ. 73. շողրեցուցանել «մի քիչ տաքացնել» Վստկ. 215. կրկնութեամբ՝ շողշողիլ «փայլփլիլ» Նար. խչ. շողշողենի «փայլուն» Նար. տաղ. նոր բառեր են՝ լուսաշող, ամպշող, շողշողուն են։ Այստեղ են պատկանում նաև եշող, եշոյլ ձևերը, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

Այլազգիքի, Յղ. հնչման 16 տեկ. չշօլէ «շող» (իմա՛ արաբ. شعلة su'la «բոց, եշոյլ»)։ Canini, Et. étym. 182 սանս. çuč «փայլիլ»։ Տէրվ. Մասիս. 1881 մայիս 5 ցոլանալ բառի հետ յն. σχέλλω, լտ. calere, calor։ Նոյն, Նախալ. 115 կասկածով սանս. çur, զնդ. xvarəta «փայլ», գերմ. Schwuel «զոլ» ձևերի հետ՝ հնխ. svar «վառել, այրել» արմատից։ Հիւնք. լտ. sol «արեգակ» բառից։ Bugge IF 1, 441 սանս. sčandra-, յետնաբար čandrá «փայլուն, լուսին» և հյ. շանթ ձևերի հետ։ Patrubány IF 14, 55 հնխ. kelē արմատից՝ լտ. calere, լիթ. šilaũ «տաքանալ», հգերմ. lāo։ Գաբրիէլեան, ՀԱ 1909, 222 նոյն ընդ շոգ։ Karst, Յուշարձան 427. օսմ. yəl-dərəm «փայլակ», yəl-tramaq «կայծակել», ույգուր. yola «ջահ, լոյս», չաղաթ. žili, čili «տաք» բառերի հետ։ Petersson LUÅ 1915, 3 և 1916, 47, Ar. u. Arm. Stud. 94, որից և Pokorny 1, 368 հնխ. k'eu- «փայլիլ, պայծառ» արմատի տակ. հմմտ. հյ. շուք, շա իր, սանս. çvaḥ «վառը», զնդ. sūrəm «առաւօտը կանուխ», սանս. çoṇa- «կարմիր» և այլն։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Վն. շող, Մրղ. Ննխ. շօղ, Ախց. Երև. Կր. շօխք, Ջղ. շօխկ, Ղրբ. չօխկ, Ագլ. շուղ, շուխկ, Տփ. շուխկ, Սլմ. շէօ՛ղ, Մկ. շուղ «շողք, ցոլք, փայլ».—Հճ. շող «տաք», Խրբ. չող «տաքութիւն», շօղալ «փայլիլ», Զթ. Սվեդ. շիւղ և Ասլ. շէօ՛ղ «տաք». այս իմաստի համար հներից լաւագոյն վկայութիւնն ունի Վկ. արև. էջ 59. Ո՛չ ձմեռն չնչել շող ամպովք։ Նոր բառեր են՝ շողաբաքախ, շողալոյս, շողան, շողերես, շողճար, շողմտիլ, չողճալ, շողշղան, շողշողաճար, շողշողատիլ, շողշողոց, շողուղող, շողուն, շողտուն, շողվղալ, չողվղանէք. (իսկ Տփ. շօվղ, Պլ. շաֆխ «ցոլք» գործ չունին այստեղ և փոխառեալ են արաբ. شوق šavq «ցոլք» բառից)։

—ՇՈՂ «խոնաւութիւն, թացութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է շողիք «լորձունք, վազած թուք» Ոսկ. հռովմ. 92, 93, 163 (ուղ. շողիք, հյց. շողիս ձևերով). պարզ արմատը պահում են Կովկասեան ձևերը և շոլ «ցօղ, շաղ» Հմշ։

=Նոյն է շաղ «ցօղ» արմատի հետ, որի ձայնդարձն է։

ՆՀԲ լծ. հյ. տողիք, յն. լտ. թրք. սալի՛վա, սալեա: Սագրզեան, ՀԱ 1909. 334 հյ. տողիք, շաղ, շաղախ։ Թրք. sel «հեղեղ», saγanaq «տարափ», սումեր. sêg «անձրև», sük «աղբիւր», suk «ճահիճ» են։ Karst, Յուշարձ. 407 սումեր. šua «թացութիւն, թուք»։ Պատահական նմանութիւն ունին արևել. թրք. شیلکی šilgey կամ شولاکای šulagay «թուք, շողիք»։ Lidén տես շաղել։

ԳԻՒ.—Հճ. Պլ. Ռ. Սեբ. շօղիք, Կր. չօղինք, Ակն. շօղուք, Զթ. շուղրք, Ննխ. շօղունք, Ղրբ. շա՛ղէնք', Սվեդ. շուղէնք, Ասն. շօրիգ «լորձունք»։ Նոր բառեր են շողոտ «լորձունքոտ», շողուկ «լորձունքոտ և առանց պատեանի մի տեսակ խխունջ».—Ղրբ. շա՛ղէնք' պատկանում է շաղ ձևին։

ՓՈԽ.—Լազ. šol «թրջել», do-vo-šoli «թրջեցի», vo-šol-aminon «պիտի թրջեմ», šolapa «թրջելը», šoleri «թաց, խոնաւ» (Աճառ. Արրտ. 1910, 179), թրք. գտ. Կր. šoγort «շողիք» (Բիւր. 1898, 627)։

ՇՈՂԱԽ *«մի տեսակ հիւանդութիւն». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 186. որից և ԳԲ.— Արդեօք պէտք է հասկանալ շող-ախտ «չերմ-ախտ»?*

[**ՇՈՂԱԿԵԱԼ** *«հուշակեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 247, որի հետ նոյն է շուշակեան «հուշակեալ», էջ 248. Բառիս միայն այս երկու ձևով գործածութիւնը ստիպում է կարծել՝ որ պէտք է միացնել Ոսկեբերանի շուշնկել, շուշակեան առնել բառերի հետ, իբր վրիպակ։*]

ՇՈՂԱՆ *«մի տեսակ եղէգ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2346։*

Շողգամ *տե՛ս Շաղգամ։*

Շողիք *տե՛ս Շող։*

ՇՈՂՆԱԳՈՅՆ *կամ* **ՇԱՂՆԱԳՈՅՆ** *«սիրուղագոյն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 243 և 247. երկուսից մէկը վրիպակ է։*

ՇՈՂՈՄ, ի-ա *հլ. «շողոքորթ, քծնող» Պտմ. ըստ ԼեՀ. «շողոքորթութիւն» Ոսկ. հռովմ. 415 (ձ. յիշէղոմս). Վրք. հց. բ. 292. որից շողոմել «շողոքորթել, քծնիլ» Նոնն. 45. Նեղոս 646. շողոմարար Խոր. ՅՀ. կԹ. շողոմութիւն ՅՀ. կԹ. Ագաթ. 169. սրանք գրւում են նաև շղոմ-, ըղում-, շղղոմ- ձևերով։*

Տէրվ. Altarm. 72 *կցելով շողոքորթ բառի հետ, արմատը դնում է ղոմ, ղոք՝ ծագած պարզական* ra *արմատից. հմմտ. սանս.* ra *«սէր», յն.* ἔραμαι *«սիրեմ»,* ἔρος *«սէր», զնդ.* ram *«հանգչիլ, ուրախանալ», սանս.* rāma *«ուրախութիւն, հաճոյք», լիթ.* rimti *«հանգչիլ»։*

ՇՈՂՈՅԵԼ *«հարժել». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 247. երկուսն էլ անծանօթ են իմաստով։*

ՇՈՂՈՔՈՐԹ *«կեղծաւոր, քծնող». մէկ անգամ միայն գործածուած է Ոսկեդարեան գրականութեան մէջ՝ շողոքորթ առնել ումեք ոճով (Ոսկ. սղ. ՀԱ 1917, 27). աւելի յաճախական է յետոյ, ինչ. Պիտառ. Նար. Կլիմաք. (գրուած է շողաւքորթ Սասն. էջ 55). որից շողոքորթել Ցճխ. Դիոն. ածայ. Երզն. մտթ. շողոքորթանք Ճառընտ. շողոքորթութիւն Ասող. Գր. Հր. արդի գրականում ոմանք գրում են շողոքորդ, իբր թէ կազմուած -որդ մասնիկով *շողոք արմատից։*

ՆՀԲ շողոմ ողոքիլ: Տէրվ. Altarm. 72 *(տե՛ս նաև շողոմ), Նախալ. 63, Երկրագունտ 1883, 170 արմատը շողոք, որ կազմուած է շ մասնիկով ողոք բառից։ Հիւբ. շաղակրատ բառից։ Մառ տե՛ս ողոք բառի տակ։*

ԳԻՌ.—Ումինք Երև. շօղո՛մքօր, Ղրբ. շուղո՛ւմքուր (<շողոմքոր) «քաղցր լեզուով իրեն սիրելի ընծայող», որի առաջին մասը թէև թւում է շողոմ բառից, բայց ընդհանուրը շողոքորթ ձևից է։

Շոճ *տե՛ս Սոճի։*

ՇՈՃ *«նուագ կամ նուագարան» Հին բռ. (իբր հոմանիշ է դնում՝ «նուագք, տաղք, դիղապարք, շոճք, նուագարան»)։*

Դիտելի է որ պրս. سرو sarv *նշ. «նոճի» և սրանից* sarv-i sahī, sarvistān, sarv-i sitāh *զանազան երաժշտական եղանակների անուններ են։*

ՇՈՃՄՏՈՒԹԻՒՆ. *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Գր. Մարաղեցի, Ձեռ. էջմ. № 20, էջ 130. «Մեղայ անմիտ շոճմըտութեամբ». թերևս նշանակում է «անմիտ, դատարկ, ունայն մտածմունք»։*

Այսպէս ունի Ամատունի, Հայոց բա՛ռ ու բան, էջ 520 բ։

***ՇՈՄԻՆ** *կամ* **ՇՈՒՄԻՆ** *«ծմել, սպանախ» Բժշ. Մխ. բժշ. 147 (տպուած* զօմին*):*

=Պրս. شومين šōmīn *«սպանախ»։— Հիւբ. 273։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Հիւբ.։

ԳԻՌ.—Ջղ. շօմէն *(նոր փոխառութիւն պարսկերէնից).—Նո՞յն է նաև Ղրբ. շումի «մի տեսակ բոյս»։*

ՇՈՅՏ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «փութկոտ, ճարպիկ, յաջողակ, արագաշարժ» Առակ. իբ. 29. Վեցօր. էջ 85. Ոսկ. կող. «շուտով, շուտ մը» Սիր. ժգ. 11. Վրք. հց. որից շուտաքան Կոչ. 421. շուտափոյթ Կոչ. 215. շուտախօս Սիր. դ. 34. շուտութիւն Փարպ. են։ Արմատը ոմկ. գրւում է նաև շուտ, որ հիմայ ընդունուած է գրական լեզուի մէջ՝ «արագ» նշանակութեամբ. որից շուտասելուկ (նոր բառ)։*

ԳԴ պրս. زود zūd *«շուտ, արագ». (Նմանութիւնը պատահական է, որովհետև բառիս պհլ. ձևը՝* zūt*՝ պիտի*

տար հյ. *զուտ)։ Böttich. ZDMG 1850. 359 սանս. jūta և պրս. zūd: Lag. Ges. Abhd. 66 զնդ. šūta «եկած, քշուած»։ Տէրվ. Նախալ. 112 կասկածով չու, չուել բառի հետ։ Karolides տես շիբ: Հիւբ. պրս. šīd «արեգակ» բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Ջղ. շուտ, Ալշ. Երև. Մշ. Ննխ. Ռ. ըուդ, Մրղ. շուիտ, շուէտ, Վն. շոտ, Ագլ. Շմ. շիւտ, Սլմ. շուէտ, Սվեդ. ուշէդ: Որովհետև բառս երկու տարբեր նշանակութիւն ունի («կանուխ» և «արագ»), որոնք շատ անգամ իրար հետ շփոթւում են, Ղրբ. զանազանութիւն դնելով գործածում է շիւտ «կանուխ» և շի՛ւշիւտ (<շուտ-շուտ) «արագ, յաճախ»։ Նոր բառեր են շուտաճաս, շուտճասուկ, շուտկեկ, շուտմաշ, շուտուց կամ շուտունց:

Շոնիճ տե՛ս Սոնիճ։

Շոշակաճ տե՛ս Շոշոկել։

Շոշիլ տե՛ս Շօշիլ։

ՇՈՇՈԿԵԼ «գեղեցիկ երևալու համար ձևեր անել, ալկկել, նազկոտել» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 68. նոյն է նաև շոշոկանս առնել (ձեռ. շոշակաճս) հոմանիշը՝ Փիլ. իմաստ. էջ 81 (յն. ἐγκαλλωπίζομαι):

=Կրկնուած է *շոկ պարզական արմատից, որ այլուր չէ գործածուած։

Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1912, 635 մեկնում է վերի ձևով. սրան է միացնում նաև Ակն. շոգշգալ, որ ըստ իս համաձայն չէ թէ՛ գ ձայնի պատճառաւ և թէ նշանակութեան կողմից («առատօրէն վայելել, հարստութեան մէջ լողալ»)։

ՇՈՇՈՐԹ «հիւանդութիւնը անցնելուց յետոյ՝ մարդու վրայ մնացած հետքը», իբր մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 669 ա։ Կենդանի է զանազան գաւառականներում, ինչպէս Խրբ. ըօշօրդ՝ (նոյնպէս նաև Արբ. Երև. Ննխ.), Մշ. շոռշորդ՝, որ և նշանակում է «խենթուկ, յիմար, փախուկ» (այս իմաստով ունին Խրբ. Պլ. Վն.)։

ՇՈՊ կամ ՇՈՐՊ «բոյսերի արևահարութիւնը» Վստկ. 74։

ԳԻՌ.—Մկ. շօբ «տիֆ և նման վարակիչ հիւանդութիւն», շփած «արևահար», Ալշ. Մշ. շօբա «typhus»։

ՇՈՊԵԼ «յափշտակել, կորզել, խլել» Կանոնք սահ. 125. Փիլ. քհ. 191. Պիտ. Յհ. կթ. 315. գրուած է նաև շուպել Երզն. մաթ. (այսպէս ըստ ՆՀԲ, բայց տպ. շոպել՝ էջ 116 և 448). կրկնութեամբ շոպշոպել Կանոն, էջ 50 (այսպէս ըստ ՆՀԲ. իսկ ըստ տպ. շոպել, որին տրուած իմաստն էլ անյարմար է Բըւում տեղին). ռ սաստկականով շոպռել Բռ. երեմ. էջ 247 և ՀՀԲ։

Տէրվ. Նախալ. 111 յն. σκάπτω, լտ. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben և հյ. շօշափել ձևերի հետ՝ հնխ. skap «քերել, փորել» արմատից։ Karst, Յուշարձան, էջ 407 սումեր. šub «առնել», 42Շ օսմ. soymaq «քերթել, պլոկել, կողոպտել», soγan «սոխ», չաղաթ. soy-gan «թալան, գողութիւն»։

ՇՈՐ (յետնաբար ի, ռ հլ.) «հագուստ» Տաթև. ձմ. ձղ. Յայսմ. յնվ. 2. Առաք. պատմ. 456. Մխ. ապար. Մին. համդ. 56. Սիմ. ապար. 160. որից կեղտաշոր «քուրջ, կեղտոտ շոր» (Նորագիւտ բառ) Յայսմ. ապր. 16, շորեքափիլ «հագուստները վրայից ընկնիլ?» Ոսկիփ. Վրդն. առ. 60. շորեղէն Եւ. պատմ. 42. ռռաց շոր կամ ռռճաշոր «կանացի վարտիք» Ջքր. սարկ. Բ. 82, 88։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. շոր, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. ըօր, Շմ. շօր, Կռր. Հմշ. Ղրբ. Սեբ. շէօր, Ասլ. շէօ՛ր, Ագլ. Տփ. շուր, Մկ. Տիգ. շուր, Սլմ. շուէր, Մրղ. շուիր. սըրանք նշանակում են «1. լաթ, կտոր. 2. հագուստ, զգեստ. 3. շորի կտոր, քուրջ, հին շոր».—Պլ. միայն «մանկիկի առականքը պատող շորերը»։—Նոր բառեր են շորաբալով, շորակտոր, շորաճաճ, անշորաճաճ, շորաճին, շորաճոտ, շորաձևաճf, ըորձևէf, շորացու, շորաւորիկ, շորճաճելուկ, շորերաւոճ, շորապան, շորատուն, ռռաշոր, տակաշոր.—շորեղէն հաւաքական բառ է և նշանակում է «շորերն ընդհանրապէս» (հմմտ. Fարեղէն, արծաթեղէն, պղնձեղէն, երկաթեղէն, փայտեղէն), մինչդեռ շորեղէն Մ. Մաշտ. էջ 216 բ նշանակում է «շորից շինուած»։

ՇՈՐԹ «գոյն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են յոգնաշորթ «բազմագոյն» Վահր. ոտ. յիշ. դեղնաշորթ «դեղնագոյն, դեղնորակ» ՀՀԲ. կարմրաշորթ

«կարմրորակ» ՀՀԲ. էֆիմ. 183. պաղշորթ «դժգոյն» ՆՀԲ (իբր ռմկ.), կապուտաշորթ էֆիմ. 182. նսեմաշորթ էֆիմ. 177. մթնաշորթ էֆիմ. 296։

ՆՀԲ լծ. թրք. ըուռուք «օրէն, օրինակ» (իմա՛ արաբ. شروط šurūṭ «պայմաններ», եզակին شرط šarṭ «պայման»)։

ՇՈՐԹԵԼ «յափշտակել, խլել, կորզել» Կոչ. էջ 197. Վրք. և վկ. Ա. 150 (ոսկեղարեան), Բ. 497. Նխ. ա. և բ. մկ. փխբ. «խելամուտ լինել, մի բանից իմաստ հանել» Մագ. գամագտ. ժա (ըստ Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 546), որից շորթումն «մազերը փետելը» Մագ. թղ. 121. անշորթելի Մագ. թղ. 137. Սարգ. ա. պետ. ա. էջ 237 (բ. տպ. 188), բ. էջ 255 (բ. տպ. 202). դրամաշորթ (նոր բառ)։

Հիւնք. յորդել բայից։

ԳԻՌ.—Սեբ. շօրթէլ «խլել, յափշտակել». նոյն իմաստով ունինք նաև ըորփել Բլ. Խն. Մշ. Նբ. որ հնչւում է (անշուշտ սաստկութիւն տալու համար) շոոփել (Մշ. շօոպել)։

ՇՈՐԻԿ. մէկ անգամ գործածում է Բուզ. դ. 20. «Այն բանքն յունկն զօրավարին Պարսից հասանէին ի բերանոյ շորիկն շոգմոգն տիրանենգն Փիսակայ». բուն նշանակութիւնը անստոյգ է. մօտաւորապէս միայն երևում է որ անարգական ածական է։

ՆՀԲ «պրս. շուրիտէ, շուրիզէ, այսինքն խելաշուրջ և թափառական»։ Աճառ. Արրտ. 1910, 180 համարելով «խառնակիչ, խռովարար կամ խենթ», ուզում է դնել պհլ. *šōrīk ձևից, իբր պրս. شور šōr «շփոթութիւն, խռովութիւն. 2. ձախող», šōrmōr «անարգ, չնչին, նուաստ. 2. կագ և կռիւ», šōrbaxt «վատաբախտ, դժբախտ», šōrīdan «պղտորել. 2. խենթենալ, խելացնոր լինել», šorīda «խելացնոր. 2. խառնակ»։

ՇՈՐՈՄ. անստոյգ բառ, որ առանձին չէ գործածուած. կայ միայն շորոմաձև բարդի մէջ, որ մէկ անգամ գործածում է Կղնկտ. հրտր. էմ. 126. «Ընդ նմին և զըմպոցս եղջիւրեղէնս և զշորոմաձևս փայտեղէնս մեծամեծս, որով զարգանակն լափէին». (հրտր. Շահն. Ա. 272 դնում է շերեփաձև, որ գուցէ յարմարեալ սրբագրութիւն է. Ալիշան, Հայապատում, էջ 223 բ մեկնում է «երկայն վըզով աման ջրոյ, որ խոխոջէ կամ կարկաչէ անոր մէջ» (երևի բնաձայն է համարում)։

Մառ, Тексты I (1925), էջ 66—125 ըորոմաձև մեկնում է «դդմաձև», իբր հռուս. шелом «սաղաւարտ» և պրս. سورم šūram «մի տեսակ թուրինջ»։

ՇՈՒԱՅՏ «ցոփ, զեղխ, վաւաշոտ» ժմ. յն. որից շուայտանալ «զեղխութիւն անել» Ոսկ. ա. կոր. և ա. տիմ. Մանդ. շուայտիլ Ոսկ. մ. ա. 4, 10. ա. Թես. Եփր. թգ. շուայտութիւն Ղկ. իա. 34. Սիր. լդ. 3. շուայտասէր Ոսկ. բ. կոր. շուայտանք Մանդ. շուայտաբարոյ Ագաթ. (ուղղել շղուաբարոյ). ունինք նաև գրուած ըուայթիլ։

ՆՀԲ և Հիւնք. արաբ. شهوت šahvat «ցանկութիւն, վաւաշոտութիւն»։

Շուառն տե՛ս Շաւառ։

Շուատ տե՛ս Շռատ։

ՇՈՒԱՐ «տարակոյս, վարանում, ի՛նչ անելիքը չիմանալը. 2. շփոթած, վարանած» Հին բռ. որից շուարիլ Յայսմ. շուարեալ Լծ. Նար. շուարումն Լծ. Նար. շատաշուար (նորագիտ բառ) Խոսր. 252. գրուած է նաև շուայր, շիւայր, ըիւար։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 144 բըշուառ բառից է հանում, իսկ էջ 301 պրս. شور šūr «խենթ» բառից (սրա վրայ տե՛ս շորիկ)։ Պատահական են չերքէզ. աշվարա «վախ» և սոգդ. šißār «ամօթ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Դվ. Երև. Մկ. Մշ. Սլմ. Վն. շիվար.—Ջղ. շվարել, Գոր. Ղրբ. Ննխ. շվարէլ, Ախց. Կր. Սեբ. շվարիլ, Շմ. ըվարվիլ, Մրղ. շուարէլ։ Նոր բառեր են շուարայ, շուարուկ։

ՓՈԽ.—Ուտ. šivär «շիւար, մոլոր, մոլորր»։

ՇՈՒԷՐ. անյայտ նշանակութեամբ առանձին անգործածական արմատ, որից կազմուած են վատշուէր (գրուած նաև վատաշուէր, վատըշուէր) Ոսկ. անոմ. դ. Փիլ. Խոր. Պիտ. վատշուերիլ Կնիք հաւ. էջ 367. չարաշուէր Պիտ.։

ՀՀԲ համարում է շուար «ցնորեալ». ՆՀԲ չուառ. Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 344 պրս. شوهر šūhar «ամուսին, փեսայ». Ցնտգլեան ՀԱ 1926, 488 պհլ.

svar «հոտ» բառից։ Աղոնց, ՀԱ 1927 404 մերժելով այս՝ պհլ. *vatišvēr ձևից փոխառեալ է դնում վատշուէր (իսկ չար–ա–շուէ"ր)։

ՇՈՒԹԱՓ «արագ, շուտ շարժուող» Փիլ. նխ. բ. 101, որից շութափել «շտապել, փութալ, արտորալ» Սիր. ժա. 11. Ոսկ. մ. բ. 7. Վեցօր. 85. Արծր. 211. «աղատել» Արծր. 240. շութափութիւն (գրուած նաև ըութափութութիւն) Առակ. ժդ. 35. Ոսկ. հռ. ՅՀ. կթ.։

ՀՀԲ շուտափոյթ բառից։ ՆՀԲ շուտ թափով, շտապ։ Հիւբ. 16 շտապ բառի հետ նոյն։ Patrubány ՀԱ 1907, 305 կրճատուած շուտաքափել ձևից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 226 պրս. شتاب šitāb> շտապ բառից։

ՇՈՒԻ «սուլիչ». հնից գործածուած չէ. յետնաբար ունինք Առաք. լծ. սահմ. 615. կենդանի է արդի զանազան բարբառներում, ինչ. Ագլ. Երև. Ղրբ. Տփ. Լ. Ղզ. (շվի, շվու, ըճու ձևերով.—Երև. շվի, Ալշ. Մշ. շվիգ). մի քիչ հնից ունինք բայական ձևով՝ շուել Բառ. երեմ. էջ 248, շվշվել Ձքր. սարկ. Ա. 74, շըվշուել «սուլել» Ձքր. Բ. 33։

Արդեօք բնաձայն բա՞ռ է. կամ գուցէ շիւ «ծիլ» բառից, ինչպէս գւռ. պսկ «ծիլ. 2. սրինգ»։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شياع šiyā կամ šayā «կրակը բորբոքելու համար փայտի կտորտանք. 2. հովուի սրինգ. 3. հովուի սրնգի ձայնը» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 614)։

*ՇՈՒԿԱՅ «փողոց, հրապարակ, վաճառանոց, բազար» Ոսկիփ. Վստկ. 29. Սոհ. Բրս. մրկ. (արդի գրականում միայն վերջի երկու նշանակութիւններով). որից շուկամէջ «շուկային մէջը» ԱԲ, շուկայիկ, շուկայական (նոր բառեր)։

=Ասոր. ܫܘܩܐ šūqā «շուկայ» ձևից. որ բնիկ սեմական է. հմմտ. արամ. שׁוּקָא sūqā «շուկայ», եբր. שׁוּק šūq «փողոց», արաբ. سوق sūq, ասուր. sūqu «փողոց», Ն. ասոր. šüikā «շուկայ», եթովպ. ሰኰት sakᵘat են. այս բոլորի աղբիւրը հաւանաբար ասուր. sūqu «փողոց» բառն է, ինչպէս արաբ. زقاق zuqāq (<ամկ. սօխախ) «փողոց»=ասոր. ܫܩܩܐ šəqāqā=արամ. שְׁקָקָא šəqāqā ծագում են ասուր. suqāqu ձևից (Gesenius 17, 816)։ Ասորերէնից է փոխառեալ նաև պհլ. šūkā։—Հիւբշ. 314։

ՆՀԲ դնում է «նոյն ընդ ռմկ. սօգագ, զուգագ, սուգ»։ Müller SWAW 66, 278 դրա ասորերէնից։ Հիւբ. արաբ. սուգ բառից։

ԳԻՒ.—Մկ. շուկա, Մշ. Սեբ. Սչ. շուգա, Հճ. Տիգ. շուգա։ Նոր բառ է ըուկացու։

ՓՈԽ.—Վրաց. შუკა շուկա «փողոց», մինգր. შუკა շուկա «նեղ փողոց, նրբափողոց, հրապարակ» (Кипшидзе, Грам. мингр. 1914, էջ 358, ուր չէ՛ տրուած հյ. բառի համեմատութիւնը)։

ՇՈՒԿԱՏ «շաղլատան». մէկ անգամ ունի Եւագր. 94. «Դևն չարութեան ... ընդ երեսս խնդայ... շուկատ է ի ծածուկ թռուցեալ ի վերայ անձանց վաստակաւորաց և զվաստակսն զոր գործեն, ի նմին որսայ»։ Սարգիսեան գրում է շուկատէ (իբր բայ) և «շուկատէ ի ծածուկ թռուցեալ» բառերի դէմ յունարէն բնագրում գտնում է ἐφάλλεται ὀξέως! «ի վերայ յարձակի նրբամտութեամբ»։ ուստի աւելի յարմար էր դնել շուկատ «նրբամիտ, խորամանկ»։ Հին լծ. մեկնում է «տկար», լս. լծ. «սուր և արագ»։ Յետնաբար գտնում ենք գործածուած նաև Կոստ. երզն. 158 «Նա չասնու յինէ խրատ, միտքն է ի դուրս՝ զօրն ի շուկատ»։—Գրուած է շոկատ Սասն. 17 (ձագ մի շոկատ)։

ՆՀԲ շուկայ բառից՝ մեկնելով «դահ-հիկ որ թափառեալ շրջի ի շուկայս»։

*ՇՈՒՄՐԱՅ «վայրի սամիթ, ռազիանէ կամ ռէզենէ». մէկ անգամ ունի Վեցօր. թ. 186՝ բացատրութեամբ հանդերձ. «Շումրայ, այսինքն է սամիթ վայրենի»։ Լաւագոյն ձեռագիրն ունի շամրայ ընթերցուածը (այլ ձ. շամրա)՝ ըստ Նորայր ՀԱ 1923, 162։—Մի Աղօթագրքում գրուած է նոյնը շամրաս և համարուած է ծաղիկ. և սրա հետ էլ թերևս նոյն է ըամրաշ ծաղիկը՝ ըստ Նորայր (անդ)։—Տե՛ս նաև շիմար։

=Ասոր. ܫܡܪܐ šamārā կամ ܫܘܡܪܐ šūmrā, šumrā, šamrā «foeniculum capillaceum», որ և արաբ. شمره šumra։ Ըստ

այսմ կարող ենք ընդունել, որ մեր մէջ էլ հնագոյն ձևն է շամրայ, որ յետոյ արաբերէնի ազդեցութեամբ դարձաւ շումրայ: Ասորի բառը ըստ Brockelm. Lex. syr. նշանակում է նաև «isatis tinctoria», որ տարբեր բոյս է։

ՆՀԲ-ի գործածած ձեռագրի մէջ գըրուած լինելով դումրայ, ՆՀԲ յիշում է այս ձևով և ուղղում է շումրայ, իբր «ումկ. շիմրէ»: ՋԲ և ԱԲ ունին շումրայ: ՀԲուս. § 2354 շումրայ, իսկ § 2369 ըշուրմրայ: Lag. Armen. St. § 1709 ասորերէնից է դնում։ Հիւբշ. 273 ծանօթ չլինելով բառիս Վեցօրէից մէջ գործածութիւն, համարում է յետին և դնում է արաբական փոխառութեանց շարքը՝ փխ. ասորերէնի։

ԳԻՌ.—Սվեդ. շումբրա:

+ՇՈՒՆ, ն հլ. (սեռ. շան, շանց) «շուն» ՍԳր. փխբ. «պոռնիկ կին, շնացող մարդ» ՍԳր. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. ռուս. և լեհ. suka «էգ շուն» և պոլաբ. seuko «բոզ»). ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. ըշն-. ինչ. շնալ «անխտիր խառնակիլ» ՍԳր. շնաբարոյ Ա. Թագ. իե. 3. Կիւրղ. Թգ. շնաբերան Բուզ. շնագլուխ Եւս. քր. շընկնճիթ Ոսկ. մ. ա. 4. շնութիւն ՍԳր. շնջրի Վեցօր. յետնաբար ումկ. յգ. շնուի «շներ», որ մտած է նաև Եւս. պտմ. (լաւագոյն ձձ. ունին շունս. տե՛ս ՀԱ 1911, 693).—2. ըշան-. ինչ. շանագլուխ Եփր. Թգ. շանազգեաց Ագաթ. շանաճանճ ՍԳր.՝ շանի «շան կերակուր» Ոսկ. մտթ. Ա. 736 (հմմտ. ՀԱ 1913, 346). շանսխուռ «պոռնկութեան վարձք» Օր. իգ. 18 ևն։ Նոր բառեր են շնագայլ, շնախտ, ըշնախտաբոյժ, շնականութիւն, շնատամ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. k'u̯ŏn- ձևից, սեռ. k'unós. սրանց ժառանգներն են վեդ. çúvā, çuvan-, սանս. çvā́, çván- (սեռ. çúnas), զնդ. spā (սեռ. sūnō), թոխար. ku, յն. κύων (սեռ. κυνός), լտ. canis (ֆրանս. chien, իտալ. cane, ռում. câne), հհիւս. hundr, գոթ. hunds, հբգ. hunt, գերմ. hund, անգլ. hound, հոլլ. hond, լիթ. szû (կարդա՛ šuō, սեռ. szuñs), լեթթ. suns, հին պրուս. sunis, ռուս. լեհ. suka («էգ շուն». իսկ ռուս. собака փոխառեալ է թերևս մարերէնից՝ Սկիւթացոց միջոցով), հիռլ. cú (սեռ. con), կիմր. ci, կորն. ki, բոլորն էլ «շուն» նշանակութեամբ (Walde 122, Trautmann 310, Boisacq 541, Ernout-Meillet 138, Pokorny 1, 465)։ Իրանականում -ka մասնիկի յաւելումով ձևացած է՝ spaka, որից մար. σπάκα (τὴν κύνα καλέουσι σπάκα Μῆδοι «զշուն կոչեն Մարք՝ սպակա». Հերոդ. 1, 110) և յգ. σπάκαδες Հեսիւք., պրս. سگ sag, պհլ. sak, sag, քրդ. seh(=se), յգ. sān, աֆղ. spai (Horn § 743)։ Հայերէնի մէջ շ համապատասխանում է հնխ. k'u̯ ձևին. այս մասին եղած ընդարձակ վիճաբանութեանց վրայ տե՛ս Osthoff-ի մենագրութիւնը ըշուն բառի մասին՝ Etym. Parerga 1, 199—278, մանաւանդ էջ 229—240, Pedersen Նըպաստ, էջ 6 և վերջին անգամ Lidén, Յուշարձան 381—8։—Հիւբշ. էջ 480։

Հներից Տաթև հարց. էջ 220 «շողոքորթելու պատճառաւ այսպէս կոչուած»։ Klaproth Asia pol. 102 սանս. šuni, լեթթ. լիվ. suns; Mémoires 1, 437 սանս. chouni «էգ շուն» ձևի հետ։ Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. 21 շնքել բայից։ Ուղիղ են մեկնում ՆՀԲ և Peterm. 22, 39 համեմատելով յն. լտ. սանս. ձևերը։ Windisch. 19 շ լծորդով սանս. çun=հյ. *սուն ձևից։ Capelletti, Armenia, թարգմ. Արշալ. արրտ. 1842, 108 շնքել բայից։ Pott, Kurdische St. ZKM 1842, 17 սանս. çwan, çuan, աֆղան. spey, քրդ. sah ևն։ Ուղիղ են նաև Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 66, 66, Lag. Urgesch. 736, Müller SWAW 38, 577, Pictet 1, 377, Justi, Zendsp. 303, Տէրվ. Altarm. 20, 63, Նախալ. 75, Երկրագունտ 1884, 101, Մասիս 1882 յուլ. 24, Լեզու 160, Հիւբշ. KZ 23, 17, Arm. Stud. 46, Bopp Gram. comp. 1, 397 ևն։ Ebel BVS 8, 368 *ըշուան կամ *շովան նախաձևից է դնում։ Lag. Arm. Stud. § 1710 զնդ. xšapāyaona «գիշերաշըրջիկ» (իբր շան տրուած ածական)։ Bugge, Etr. u. Arm. 31 ետրուսկ. culs'u «մահու աստուածուհին» մեկնում է հյ. կուլշուն «կլանող շուն»։ Հիւնք. շուն «անասունը» յն. լտ. ձևերից, իսկ շուն

«պոռնիկ»=արաբ. զինա, շիյն բառից։ Jensen ՀԱ 1904, 182 հաթ. s´..n բառից։ Meillet BSL 19, 55 համարում է անծանօթ մի լեզուից փոխառեալ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. շուն, Ակն. Ասլ. Մրղ. Սլմ. շիւն, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Սվեդ. շօն, հետաքրքրական է Գուրտ-փէլէն (Նիկոմիդիա) շըվըն «շուն» (Արևելք 1894 փետր. 10)։—Կան բազմաթիւ նոր բառեր՝ շուն–, շն–, շնա–, շան– ձևով, ինչ. ըունշալակ, շունննց, շնկեր, շնդող, շնամէջ, շնաճոտ, շանդող, շանգոզ են են։—Մանկական լեզւով եղած է օշո, օշօշ, օշիկ «շուն», որից էլ՝

ՓՈԽ.—Թրք. اوشاوش oš-oš «շուն կանչելու ձայն» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 276) և اوشت ošt «շուն վռնտելու ձայն» (հյ. օ՜շտ)։—Բայց լազ. tcuna «էգ շուն», որ ունի Erckert, Die spr. d. kauk. Stam. Թ. 191, երևի թէ սխալ է և նշանակում է միայն «էգ». հմմտ. Թ. 346 tcuna-cxeni «էգ ձի»։

ՇՈՒՆՉ, ո հլ. «շունչ, նաֆաս. 2. շնչառութիւն. 3. հոգի, մարդ, անձ, սիրտ. 4. օդի փչիւն, քամի» ՍԳր. Եփր. ծն. Կոչ. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. ես. որից շնչել ՍԳր. Եւս. քր. շընչական Կորիւն. Ագաթ. Ոսկ. ես. և եփես. ըշնչակեաց Ագաթ. շնչակից Ոսկ. Փիլիպ. ժե. շնչանալ «կենդանանալ» Կոչ. շնչաւոր ՍԳր. Եզն. Վեցօր. միաշունչ Ագաթ. նամաշունչ Փիլիպ. բ. 2, 20. անշունչ ՍԳր. Ագաթ. Եզն. բոցաշունչ Վեցօր. բռնաշունչ Վեցօր. դառնաշունչ Ոսկ. մ. բ. 6 և ես. Եփր. Թգ. խստաշունչ Վեցօր. Բուզ. ծխաշունչ Ոսկ. յհ. ա. 1. նողմաշունչ Ագաթ. նրաշունչ Իմ. ժա. 19, Գ. մկ. զ. 24. մանաշունչ Վեցօր. յորդաշունչ Վեցօր. աւելացնենք նաև շնչապան «ձիու քիթն ու բերանը պաշտպանող զրահը» Արծր. 132 (օրինակն ունի շռնչապան, այսպէ՛ս ուղղելի ըստ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 207), շնչառուչ (նորագիւտ բառ) Վրդն. անեց. 12. «Առ շնչառուչ փողդ աճաւոր՝ բըռնաւոր»։ Նոր բառեր են շնչառութիւն, շընչառեւորութիւն, շնչարգելութիւն, շնչելոյզ, ներշնչում, շնչանեղձ, շնչիկ, նեզաշունչ, մեղմաշունչ, շնչանամար են։

=Բուն բնաձայն բառ՝ կազմուած շ պարզ ձայնից՝ ն, չ աճանցիչներով. արմատի համար հմմտ. շշալ, շշել, շաչել, շռինչ, շռնչան, շառաչել, շռինդ, շշուկ, շրշիւն, շշնչել. իսկ ձևի համար հմմտ. ննչել, բնչել, գնչել, կնչել, պնչել, փնչել, մնչել, խնչել։—Աճ.

ՆՀԲ (ունչ բառի տակ) արմատը դնում է ունչ։ Bötticher, Arica 82, 377 սանս. çvi=յն. κυίσκω «յղանալ», անց. դերբ. çūna։ Հիւնք. շշել բայից։ Meillet MSL 10, 278 սանս. çvasiti «շնչում է» ձևի հետ, բայց ազդուած ռունչ բառից. վերջաձայն չ ներկայացնում է sky-։ (Այս մեկնութիւնը հենց ինքն է կասկածելի համարում. տե՛ս Osthoff, Parerga 1, 232)։ Նոյն մեկնութիւնը յիշում է պարզապէս Հիւբշ. IF Anz. 10, 48։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ։ Մառ, Иппол. 51 վրաց. շումբեվա հոմանիշի հետ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 ըոգի, ունչ, ննչել բառերի հետ։ Lidén, Յուշարձան 385 յիշում և մերժում է լիթ. szvañksz-ti «շնչել, հևալ»։ Karst, Յուշարձան 416 ունչ բառի հետ՝ մոնղոլ. unur, կալմուկ. unus, թունգուզ. unu «հոտ»։ Մառ, Основ. табл. էջ 5 և ЗВО 22, 37 ИАН 1913, 181, Яз. и Лит. I. 266 եբր. הבל hebel «շունչ» հանում է սեմ. hbl արմատից, որի յաբեթականն է svl, svn (հմմտ. վրաց. სული սուլի «հոգի, շունչ», სუნი սունի «շունչ, հոտ»), նախաձայնի փոփոխութեամբ՝ švl, švr, švn, որոնցից մինգր. შური շուրի «հոգի», գւռ. մինգր. ըունջո «հոգի» և հյ. շունչ։ Pokorny 1, 475 իբր ստոյգ ընդունում է Meillet-ի և Lidén-ի մեկնութիւնները, որոնք իրենք՝ հեղինակները, չեն ընդունում։

ԳԻՌ.—Ագլ. Մկ. Շմ. Ջղ. Տփ. շունչ, Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. սունչ, Ալշ. Մշ. սունջ՝, բայց՝ Ռ. սնչալ. հմմտ. նաև Աստուածաշունչ բառը (Ասլ. ասվածաշիւշ, Ոզմ. աստվածասօնչ են)։ Նոր բառեր են շնչակտուր, շնչաման։

Շուշ, Շուշայ տե՛ս Շիշ։

***ՇՈՒՇ** «ծառի պտուկ». նորագիւտ բառ, որ

գործածուած եմ գտնում Առաք. լծ. սհմ. հետևեալ ձևերով. «Տերևն և ծաղիկն ի շուշէն սկսանի և պտուղն ի ծաղկէն սկսանի (էջ 277). Ի վեր բողբոջեն զշուշն և զտերևն և զայլսն (էջ 387)։ Նոյն բառն եմ կարծում նաև էջ 639՝ «Զշուղն (որ ըստ իս պէտք է կարդալ զշուշն), զճուղքն և զտերևն և զծաղիկն և զպտուղն»։

=Պրս. شفش šafš «ծառի ճիւղ, ուղէշ. 2. ճպոտ՝ որով լպուտը բամբակն է հաւաքում»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Շշ. ըուշ, Ղրբ. շօշ «գեղեցիկ ծիլ ծառերի, որով պատուաստ են դնում»։

ՇՈՒՇԱԿ «վիզ, շլինք». գիտէ միայն ԳԲ։

ՇՈՒՇԱԿԵԱԼ «շարժեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 248։

*ՇՈՒՇԱՆ, ի-ա հլ. «շուշան ծաղիկը, լտ lilium candidum L» ՍԳր «փխբ. բուրվառի վերին խուփը, որ երեք թելերով կապուած է մարմնին» Ճառ ինչ (Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 354). որից շուշանագործ Գ. թագ. է. 19, 22. շուշանափայլ Անան. եկեղ. Գնձ. Տաղ. ըուշանաբեր Թէոդ. կուս. շուշանազարդ Ոսկ. կտրծ. շուշանաքոյր (Նոր բառ) ևն։

=Ասոր. *šūšan բառից, որ գտնում ենք ասոր. ܫܘܫܢܬܐ šūšanϑā, յգ. šūšannē, նոր ասոր. šüšännä, šošan «շուշան» ձևերի մէջ։ Բուն և նախնական ծագումը եգիպտական է. հմմտ. եգիպտ. ssn, ššn, խպտ. šōšen «lotus ծաղիկը» (Brugsch, Hieroglyph. Wörterb. IV 1314/5, Erman ZDMG 46, 117): Եգիպտականից ին փոխառեալ սեմական ձևերը. ինչ. ասուր. šēšanu, եբր. שׁוּשַׁן šūšan, šōšān, šōšannaϑ, յգ. šōšannīm, արամ. šūšanəϑā, արաբ. سوسن sausan կամ sūsan։ Սեմականներից էլ բառը տարածուել է ուրիշ լեզուների մէջ, ինչպէս՝ պհլ. שׁוּשַׁן šūšan (ZDMG 31, 585), šūsan, պրս. سوسن sūsan, քրդ. sosın, šusen, յն. σοῦσον (Boisacq, էջ 888), վրաց. შროშანი շրոշանի, სოსანი սոսանի ևն։—Հիւբշ. 314։

Նախ ԳԴ կցեց պրս. սուսէն բառին, ՆՀԲ յիշում է եբր. արաբ. պրս. վրաց. ձևերը։ Այսպէս են նաև Riggs, Քերակ. (1856), էջ 60, Böttich, Arica 28, 95. Lag. Urgesch. 824, Ges. Abhd. 227, Müller SWAW 38, 577 ևն։

ԳԻՌ.—Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Վն. շուշան, Ջթ. շուշօն, շուշոն, Սլմ. շիւշան, Ագլ. ըիւշոն, որոնք նշանակում են՝ ծաղիկը.—բայց Երև. Ննխ. ըուշան (նաև Ղզ. Ղրբ.) «մի տեսակ բանջար է»։ Նոր բառեր են շուշանածալ, շուշանափետուր:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ քրդ. շուշան, ինչպէս գտնում եմ Աւետարանի թարգմանութեան մէջ (Պոլիս 1872). Պը նէըըն լը շուշանա տէշդէ (Հայեցարուք ի շուշանն վայրենի). Մտթ. զ. 28. Մէղ՝քըն լը սէր շուշանէ (Հայեցարուք ընդ շուշանն). Ղուկ. ժբ. 27։ Նոր վրաց. შუშანი շուշանի «ծաղիկը», որ գործածում է Գրիշաշվիլի, Զվելի քալաքիս բոհեմա (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։

ՇՈՒՇԵԼ «ծուլանալ, անհոգ՝ անփոյթ գտնուիլ» Ոսկ. ա. թես. թ. էջ 459, եփես. էջ 720. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Տէրվ. Altarm. 103 խոկալ, շուշտել ձևերի հետ=սանս. çank «հոգսերի մէջ ընկնել մտածել»։ Հիւնք. անշուշտ բառից։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 342 հյ. ուշ և թրք. իւշէնմէք «տատամսիլ, ծուլանալ»։

*ՇՈՒՇԹԱՐԻ «մի տեսակ կանացի պարեգօտ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Այրիվ. Յա. «Հանդերձ նասիճ հալուղի և պարեգօտ շուշթարի»։

=Պրս. ششتر śuštar «Խուժաստանում մի քաղաքի անուն է», որի անունով էլ կոչւում է շորը. հմմտ. սարասխի, բաղդադի ևն։—Աճ.

*ՇՈՒՇՄԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կնճիթ, սուսամ և սուսամի ձէթ» Շնորհ. ընդհ. տպ. Եմ. էջ 97. Սանահն Վստկ. 172. Բժշ. գրուած է նաև շուշմա, շուշպա, շուշմուշ: Սրանի՞ց է արդեօք շուշմաուկ «տուղտ» ՀԲուս. § 2366։

=Ասոր. ܫܘܫܡܐ šūšmā «սուսամ», որի հետ նոյն են ն. ասոր. ššmā, արաբ. سمسم simsim, sumsum, թրք. susam (որից էլ բուլգար. սերբ. susam, ալբան. susam), յն. σησάμη (Boisacq 862), միջ. յն. σέμσεμ, լտ. sesama, sesamum, գերմ. sesam, ֆրանս. sésame, ասուր. šamaššammu նոյն նշ.

(Muss-Arnolt, Ass. Handwb, *էջ 1064) են։ Բոլորի աղբիւրն է եգիպտ.* semsemt=*խպտ.* semsem *«սուսամ,* sesamum indicum L» (Seidel, *Մխ. հեր. § 226)։—Հիւբշ. 314։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Armen. Stud. § 1713:

ԳՒՌ.—Ակն. շիւշմա:

***ՇՈՒՇՄԻՐ** *(որ և* ըուշմիր, շուշմիրներ) *«կակուլայ,* cardamomum» *Բժշ. ունին միայն ՓԲ և Հիւբշ. § 2367։*

=*Պրս.* شوشمير šūšmīr *կամ* شهشير šumšīr «cardamomum minus»:—*Հիւբշ. յոշ. էջ XXI։*

Այսպէս է մեկնել նախ Müller WZKM *10, 278. բայց այս բառը ԳԳ մեկնում է (էջ 372 բ) «փոքր և սակաւ կարաւան»!*

ՇՈՒՇՏ *«տարակուսած, երկբայող». ունի միայն ԱԲ, որից* անշուշտ *«հաւաստի, ստոյգ, անսուտ» ՍԳր. Ագաթ.* աւելիշուշտ *«այլեբախտ» Ոսկ. մ. գ. 3։*

ՆՀԲ աւելիշուշտ *և* անշուշտ *հանում է* աւելիսուտ, անսուտ *ձևերից։ Տէրվ.* Altarm. 103 *շուշել, շուշտել,* անշուշտ, *ինչպէս և* խոկալ՝ *հանում է սանս.* çank *«հոգալ, կասկածել, մտածել» բայից. Հիւնք. պրս.* sust *«տկար»։*

ԳՒՌ.—Պարզ արմատը ցոյց են տալիս Վն. շուշտեմ *«ա՞րդեօք, կկասկածեմ, չլինի թէ», Ակն.* շուշտիկ *«ապուշ, տկարամիտ, միշտ շուարած» (ՀԱ 1908, 286)=*շուշտակ *Վն. «թեթևամիտ»։*

ՇՈՒՇՏ *«յանդուգն, լիրբ, անզգամ», որից* ըշտութիւն, ըշտաբար. *երեքն էլ գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հայ. էջ 534—5։*

***ՇՈՒՇՏԱԿ** *«թաշկինակ» Յայսմ. (ԱԲ դընում է նաև «մազկապ» նշանակութեամբ)։*

=*Պհլ.* *šustak *ձևից. հմմտ. պրս.* شسته *šusta *«անձեռոց», որից փոխառեալ է արաբ.* šūśtaqa *«շոր»:—Հիւբշ. 215։*

ՆՀԲ լծ. լտ. sundarium *«թաշկինակ»։*

Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 1714:

ԳՒՌ.—Մկ. Ջղ. շուշտակ *«կանանց գլխի ծածկոյթ» (նոյնը նաև Վն. և Երև. իսկ Կմխ. «լուանի մահիկի նման կանացի գդակ»)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. შუშტაკი շուշտակի, *որ յիշում է Չուբինով² 1531, բայց առանց նշանակութիւնը կարողանալ որոշելու. անշուշտ մեր բառի հետ նոյն պէտք է լինի։*

***ՇՈՒՇՏԱՆԴԱՄ** *«առնապէս անկարող». գործածուած է միջին հայերէնում. տե՛ս Նորայր, Բառ ֆր.* froid *և* impuissant *բառերը։*

=*Պրս.* سستاندام sustandām *«անոյժ, տկար. 2. առնապէս անկարող». կազմուած է* sust *«տկար, թոյլ»+*andām *«անդամ» բառերից։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բռ. ֆրանս. 670, որից անկախաբար Աճառ.։

***ՇՈՒՇՓԱՅ** *կամ* **ՇՈՒՇՊԱՅ**, ի *հլ. «սկիհը մաքրելու կամ ծածկելու շոր, սրբոց մասունքների պատանք» Մաշտ. ջահկ. որից* շուշփայական *(Նորագիւտ բառ) Սա. ժմ. 637 (Որպէս ի ձեռն զգեստու ի վերայ ուսոցն շուշփայական հանդերձիւքն)։*

=*Ասոր.* ܫܘܫܦܐ šūšeppā *«գլխի ծածկոց. ծածկոյթ, քող», որի հետ նոյն է համարւում ասուր. բաբել.* šusuppu, šusubbu (Brockelm. Lex. syr. *371 ա)։—Հիւբշ. 314։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. Stud. § 1715:

ԳՒՌ.—Մկ. Վն. շուշփա, *Շիր.* շուշբա *«սաւան կամ նման մի շորեղէն» (Արրտ. 1896, 519 ա), Մկ.* շիւշպի *(Գ. Սրկ. Յովսէփեան. Փշրանքներ 27) և Ալշ. Մշ. Նր.* շուշպա *«շոր կամ թաշկինակ, որի մէջ աւետարան կամ մասունք են փաթաթում»։ Նոր բառեր են* շուշփացու (Rivola) *«ընտիր կտորեղէն, որից սկիհի համար շուշփայ են պատրաստում»,* շուշփայել *Վն. «մասունքը, խաչը կամ աւետարանը մետաքսահիւս ընտիր շորի մէջ փաթաթել»։*

***ՇՈՒՈՏ** *«փետրվար ամիսը» Վրդն. պտմ. էջ 19 (հրտր. էմինի, էջ 29 ունի* շուատ):

=*Պրս.* شبات *կամ* شباط šubāt *«փետրըվար ամիսը». սա ասոր.* ܫܒܛ šəbāṭ *բառից է, որ իր կարգին փոխառեալ է ասուր.* ša-ba-tu *բառից, որ է «ասորաբաբելական տոմարի 11-րդ ամիսը»* (Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch 638, Strassmaier, Alphabetisches Verzeich. 943). *բայց նաև հմմտ. ասոր.* ܫܘܝܘܬܐ šauyūtā *«գիշերահաւասար» (որ փետրվարից անմիջապէս յետոյ է գալիս)։ Ըստ նախա-*

պաշարմանց՝ փետրվարը սատանաների ազատութեան ամիսն է. «Բայց զշուտ ամիսն անհնազանդեալ (դևքն կախարդաց) գործին զկամս իւրեանց՝ տանելով զոմանս ի մարդկանէ» Վրդն. պտմ. էջ 19։ Ըստ այսմ արդի բարբառներում շուտ նշանակում է մի տեսակ դև, որ փետրվարին է գործում։ Պրս. էլ ունինք شفوت šifūt «ճիւաղ. է ազգ մի դիւաց, որք լինին յանշէն տեղիս և ի դաշտավայրս. որք մտեալ ի զանազան կերպարանս, և զմարդն ի ճանապարհէ խոտորեցուցեալ՝ սպանանեն» (ԳԴ, էջ 377 բ և 271 ա)։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տես իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 112։

ԳԻՌ.—Ալշ. ըվօդ «փետրվար ամիսը և մի տեսակ դև կամ ոգի», Երև. շվօդ, Մշ. շվօդ «նոյն ոգին», Հճ. շվէտ (իմա՛ շվէդ) «տեառնընդառաջ՝ որ փետրվարի 14-ին է գալիս» (Թէրզեան, Ամէնուն տարեց. 1924, 198). նոյն բառն ունին նաև Ակն. Բլ. Խն. Խնս. Խրբ. Նբ. Սեբ. Սվ., ինչպէս և շիֆօթ Սթ., ֆշօդ Կս.։ Սրանից են շուտաճան և ըշուտամիս «փետրվար ամիսը»։

ՓՈԽ.—Կպդվկ. σιφώτ, σιφώτης. «տան զանազան անկիւններում բնակող մի չար ոգի, որի վրայ եղած նախապաշարմունքները և նրան դուրս վռնտելու համար եղած հրավառութեան սովորութիւնը ևն ընդարձակ տե՛ս Karolides, Γλ. συγκρ. էջ 212—213 (ի զուր հեղինակը համեմատում է բառս τζιφούτ «հրեայ, ջհուտ» ևն բառերի հետ)։—Նման մի սովորութիւն կայ նաև Լիբանանում, ուր փետրվար ամսի սկզբում՝ դռան վերևը՝ մոխրով խաչի նշան են քաշում, ապագայ չարիքներից խուսափելու համար. կոչւում է sáu̯bəṭ̈ որ նոյն šubāt «փետրվար» բառն է (MSL 22, 22)։

*ՇՈՒՊ «ընտիր մի կտո՞ր». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում ենք գործածուած Մտթ. ևագր. 51. «Դու աղտեղի չուխայ ես զգեցեալ, պարտ է քեզ զի սուֆ հագնիս և շուպ»։

=Պրս. شوب šūb «փաթաթոց գլխոյ. 2. թաշկինակ»։—Աճ.

Պատահական պէտք է լինին Թթր. شوبرك šöberek «բամբակեայ գործուածք, չիթ», (Будаговъ 1, 674) և ռուս. шуба «մուշտակ»։

Շուտ «պալար» տե՛ս Շիտ։

Շուտ «արագ» տե՛ս Շոյտ։

ՇՈՒՏ. անյայտ մի բոյս. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2368։

ՇՈՒՐԹՆ, ն հլ. (շրթան, -թունք, -թանց) «բերնի պռօշները, պռկունք, փխբ. բերան, լեզու, խօսողութիւն, եզերք, մի բանի եզրը» ՍԳր. Եփր. ծն. Սեբեր. որից շրթնատ Կանոն. Վրդն. ծն. շրթնաշղթայ Նար. առաք. էջ 429. միաշուրթն «մէկ լեզու խօսող» Սիր. ժէ. 12. Եւս. քր. խոռաշուրթն Ոսկ. ես. պղծաշուրթն Ես. զ. 5. կռաշուրթն Դիոն. երկն. Սահմ. երկշուրթն Պտմ. աղէքս. զուգաշուրթն Նար. առաք. բիւրաշուրթն Առ որս. մառնաշուրթն Բժշ.։

=Նոյն է շուրշ բառի հետ և երկուսը միասին ծագում են շուռ արմատից. տե՛ս շուրշ։

Տէրվ. Նախալ. 70 նոյն է դնում շուրշ բառի հետ։ Հիւնք. պրս. շէրիյթ, Թրք. շէրիտ «ժապաւէն, լար»։ Patrubány ՀԱ 1908, 213 հնխ. k'éuo- «ուռչիլ» արմատից։ Lidén IF 44, 191 իսլ. hváptr «ծընօտ, բերան», պրս. sufra «սրբան». suftan «ծակել», ռուս. svepet «փեթակի ծակը»։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. շուրթ, Ալշ. Մշ. շուրդ՝, Սլմ. Վն. շուռթ, Սեբ. (յգ. ձևով) շրթնէր «եզերք» (յատկապէս թոնրի կլոր եզերքը). Սչ. շրթունք «բերնի շրթունքը», Խտջ. շիթ «թոնրի եզր» (իմա՛ շուրթ>*շույթ>*շիյթ>շիթ)։ Սրանից շըրթնուիլ Ննխ. «համը նայիլ»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. (շրջակայից) šurt «շուրթն» (Բիւր. 1898, 627)։

—ՇՈՒՐՋ «բոլորտիքը, չորս կողմը» ՍԳր. «ամէն կողմից, շուրջանակի» ՍԳր. «շրջան. շրջանակ, դառնալը» Վրդն. պտմ. և ծն. Վանակ. հց. «շրջան, պտոյտ, մոլորակների դառնալը» Անկ. գիրք Հին կտ. 229, 230. «արտը վարել, հողը շրջելը» Վստկ. 17. «շըրջակայ, չորս կողմը գտնուած» Մխ. այրիվ. «գրեթէ, մօտաւորապէս, կլոր հաշւով» (Նոր գրականում կազմուած՝ ֆրանս. environ «չորս կողմը. 2. մօտաւորապէս» բառից

թարգմանաբար. բայց հմմտ. նաև հին հայերէնի պարառական հոլովը, որ նշանակում է թէ՛ «շուրջը» և թէ «մօտաւորապէս». ինչպէս՝ զերրորդ ժամու, զվեց ժամու *և* զինն ժամու): *Սրանից ունինք բազմաթիւ ոճեր, ինչ.* շուրջ ածել, շուրջ գալ, շուրջ պատել, շուրջ արկանել *ևն։ Ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1.* ՇՐՋ-. *ինչ.* շրջել *«դարձնել, պտտել ևն» ՍԳր. Եզն. Եւս. քր. Ոսկ. ես.* շրջշրջել *Ագաթ. Վեցօր. Ոսկ. փիլիպ. Եփր. ծն.* շրջագնաց *Ոսկ. ա. տիմ.* շրջական *Ոսկ. ես. և բ. տիմ.* շրջան *ՍԳր. Վեցօր.* շըրջանակ *ՍԳր.* ըրջանակել *Եզն. Ոսկ. եբր.* շըրջանկեալ *Եւագր.* շրջանակի *Անկ. գիրք Հին կտ. Ա. էջ 77.* յեղաշրջել *Լմբ.* շրջեակ *«կաթուղիկէի չորս բոլորի շրջանակը» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 250 (Եղև շարժն Գանձակայ... և գմբեթն մեծ եկեղեցւոյն ի Տաթև բոլորապոյր շրջեկամն թռեաւ և անկաւ ի վերայ սուրբ Գրիգորոյն).* շատաշրջիկ *Յայսմ.* յարաշրջիկ *Ճառընտ.* ներշրջական *«շրջաբերական» Տիմ. կուզ, էջ 264.* երկնաշրջան *Բենիկ.* եօթնշրջագայ *Պիտիդ.* շրջովի *«երկդիմի (խօսք)» մՀյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 50 բ).* շրջագծեստ, շրջանակաձև, շրջանառութիւն, շրջանաւարտ, անշրջանայեաց *(նոր բառեր).—2.* ՇՈՒՐՋ-. *ինչ.* շուրջանակի *ՍԳր.* շուրջանակաւ *ՍԳր.* շուրջառ *«փիլոն» Պտրգ. Մաշտ. Տօնաց. «պարոյկ նշանը (՞)» Երզն. քեր.* խելաշուրջ *Փարպ.* գաղտաշուրջ *Փարպ.* դժուարաշուրջ *Պտմ. աղէքս.* դիւրաշուրջ *Նոնն.* բանաշուրջ *Ջքր. կթ.* շատաշուրջ *Մարաթ. Ոսկիփ. Վստկ.* շուրջտեսանելիք *«ամփիթատրոն, կրկէս» Ուխտ. ա. 64.* վայրաշուրջ *«պարապ ման եկող, դատարկապորտ» (երկուսն էլ նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 198.* շուրջկալ, շուրջպար *(նոր բառեր)։ Յետին ռմկ. ձևեր են՝* ի շուռ ածել, ի շուռ գալ *Ոսկիփ.* շուռ առեալ *Ուռհ. 121.* շուռ տալ *Յայսմ. ապր. 21.* ժուռ գալ *«ման գալ» Մխ. Բժշ.* ժուռիպատ *«աղօրիք, ջաղացք» մՀյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 833 ա. բայց Կոյլաւ, Բռ. գերմ. 1477 ա դնում է «սահանքաւոր, դոնաւոր (ջաղացք), գերմ.* unterschlächtig*»)։ Սրանք համաձայն են գալիս արդի գաւառականների* շուռ>ժուռ *ձևին և ցոյց են տալիս թէ բառի պարզ արմատն է* *շուռ *կամ* *շուր: *Սրանից* ք *աճականով կազմուած է նախ* շուրքն *(հմմտ.* բեր>բերք), *ուր* ք *դառնալով* ջ *ստացուել է* շուրջ, *ինչպէս ունինք* լուրք>լուրջ։ *Այս երկու ձևերի փոխանակութեան համար հետաքրքրական է* մառնաշուրքն *«մառի ծայրին դուրս եկած պալար», որ յետոյ դարձել է* մառնշուրջ, *իսկ այժմ էլ գռ.* մառնաշունչ *(Ղրբ.* մնռա՛շող, *Ագլ.* մոնա՛շոռջ, մոնա՛շորժ, *Խրբ.* մաղի սունչ):

Canini, Et. etym. *133 հնդ.* چرخ čarx, *իտալ. գռ.* sercio *«շրջանակ» բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 70 նոյն է դընում* շուրքն *ձևի հետ։ Հիւնք.* շուրքն *բառից է հանում։* Patrubány SA *1, 215 լատ.* curro *«ընթանալ» բառի հետ՝ չ մասնիկով։ Նոյն ՀԱ 1907, 304 և 1908, 213 հնխ.* k'euō *«ուռչիլ» արմատից. հմմտ. սանս.* švāyati *«ուռչիլ, աճիլ»,* šavīras *«բուռն» ևն։* Karst, *Յուշարձան 429 թթր.* kar, kor, gur *«շրջապատել»։*

ԳԻՒ.—Արմատական ձևը պահում են Երև. Մկ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սլմ. շուռ, *Ագլ. Ղրբ.* չօռ, *Տփ.* շուր, *Խրբ. Կր. Ննխ. Ռ. Սեբ.* ժուռ, *Ակն.* ժօռ, *որոնք գործածւում են միայն ոճերի մէջ. ինչ.* շուռ գալ *«ման գալ, փնտռել, դառնալ, գլորիլ»,* շուռ ածել *«ման ածել, դարձնել»,* շուռ անցնիլ *«տապալիլ»,* շուռ ունել *«վրան առնել, հագնիլ» (հմմտ.* շուրջառ) *ևն։—Այստեղ են պատկանում նաև 1)* Շրջել>*Մշ.* շըրջ՛ել, սրնել, *Կր.* շրչէլ, *Տիգ.* շրչիլ, *Ալշ.* շռնել, *Վն.* շռնել, սռնել, *Մրղ.* շռնէլ, սռնէլ, *Ախց. Խրբ. Ռ.* սրչէլ, *Երև. Սեբ.* սռչէլ, *Պլ.* սրչէլ, զրչէլ, *Ննխ.* զրչէլ, զշշ'էլ, ժըշշ'էլ, *որոնք նշանակում են «շուռ տալ կամ տապալել». իսկ Ջթ.* շը՝յշիլ, շը՝րշիլ *«փոխել, սիրտը յետ գալ»։ (Պատահական նմանութիւն ունի ատրպ. և թրք. և չաղաթ.* سورچمك sürčmek *«սահիլ»)։ 2) Պլ.* ջուրք *«թաշկինակի կամ զգեստի եզրերի շրջաբոլոր բանուածքը», որ յառաջանում է* շուրջ *ձևից։ (Այտնեան, Քնն. քեր. 105 այս ձևը դնում է* ջուր *բառից, իբր թրգմ. տճկ.* սու *«ջուր» բառի, որ իբր թէ ունի նաև այս նշանակութիւնը։ Բառարանները սակայն այսպիսի բան*

չգիտեն։ Թերևս Այտնեան ուզում է ակնարկել տճկ. sa'at altə sularənda «ժամը վեցի կողմերը, շուրջ ժամը 6-ին» դարձուածքը, որ թէև իսկապէս պրս. سو su «կողմ» բառից է, բայց սխալմամբ թրք. صو su «ջուր» բառից է ենթադրուել. հմմտ. հյ. ռամկական ժամը վեցին ջրերը դարձուածը (տե՛ս Այտնեան, անդ, էջ 329). սակայն այսպիսի մի նշանակութիւն չի կարող բերել նաև հյ. «շրջանակ, եզերքի բանուածք» իմաստը)։—3) Շուրջառ, որ իբր կրօնական բառ, ամէն տեղ պահուած է. հմմտ. Պլ. Սեբ. շուրշառ, Ախց. սուրշառ, Ննխ. սուռշար, սուռշալ, Մշ. սուռճալ, Ակն. շրշալ են. վերջիններին համապատասխան է գալիս Առաք. պտմ. 402 ըուրջալ։—Նոր բառեր են շուռ վն. «մի տեսակ պար», շուռեշուռ տալ, շուռտի-շուռտի, շուռտի-մուռտի, ժուռեկան, շուռտուպարան, ըուռտուփկ, շռտպանի, շրջմոլ, շրջմակտել, շրջճկալ, շըրջուկ, շրջօնf։—Ատանայի թրքախօս հայերն էլ ունին սըրշշառ «շուրջառ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. შუშპარი շուշպարի «մի տեսակ պար, пляска» (<հյ. շուրջպար), შუშპრობა շուշպրոբա «плясать, պարել», ավան. šüšpär «մի տեսակ պար» (այս բառի վրայ տես ցուց), վրաց. գւռ. ხოჩაფეთი սիշափեթի կամ ჩოჩაფეთი չիշափեթի «նոր կարած կօշիկը շուռ տալու փայտ» (Իմէր և Ռաչինի գւռ. ըստ Беридзе, ხტლვის-კონა 1912, էջ 39), որ ենթադրում է հյ. ըրջափայտ ձևը։

ՇՈՒՓ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Լծ. ի վերլծ. Պորփ. «Հոմանուն՝ բարի. ի շուփ, որ չէ իսկապէս և ի կարևոր՝ որ է ստոյգ բարի»։ ՆՀԲ համարում է «կասկածելի», ԱԲ «կասկած, կասկածելի, խառնակ»։

ՆՀԲ դնում է արաբ. شبهه šubha «կասկած» բառի հետ. յիշում է նաև շիփ «խռովութիւն»։

ՇՈՒՓ «իրար քսել, տրորելը». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են շփել Ղկ. գ. 1, Յոբ. լ. 13, Եզն. Վեցօր. էջ 58, 59, Ոսկ. մ. բ. 4, 17, շփշփել Ոսկ. եբր. շփիլ «քսուիլ» Եղիշ. հրց. 53 (Գլուխքն յերկինս շփէին). ըփումն Մանդ. պարզ արմատը երևան են հանում ամպաշուփ Ագաթ. (բայց նոր տպ. § 562՝ ուղղուած ամպաշուf), ոտնաշուփ «ոտքով տրորելով» Եղիշ. այլակ. 237 (ՆՀԲ գրում է ոտնափշուր. Նորայր ուղղում է ոտնաշուփ՝ Յուշարձան, էջ 167)։—Արմատիս հետ նոյն է շօշափել, որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ ափ բառի՞ց։ Justi, Kurd. Gram. 195 լտ. scabo, քրդ. hešawtin «փշրել, մանրել»։ Տէրվ. Նախալ. 53 և 111 շօշափել բառի հետ՝ հնխ. skap «քերել, փորել» արմատից. հմմտ. յն. σκάπτω, լտ. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben։ Հիւնք. համառօտուած շօշափել բայից։—Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šub-šub «կպցնել», 426 թթր. seb, suv «հարթել»։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܫܦܐ šəfā «խարտել, մաքրել, հարթել», šappī «հարթել, մաքրել», արամ. ܫܦ šaf, šāf «փշրել, մանրել», եբր. שׁוּף šuf «տրորել, մանրել»։

ԳԻՌ.—Մշ. Սչ. ըփել, Ախց. Երև. Կր. Ռ. Ննխ. Պլ. Սեբ. շփէլ, Ասլ. շփէ՛լ, Խրբ. Տիգ. շփիլ, Ջթ. շը՛փիլ, Հճ. շոփել, Մշ. շպել, Համշ. ըփուշ (որ և Նշ. «մածուն հարել»)։—Նոր բառեր են շփոց, շփվտիլ, շփշփել, շփտել։—Թրքախօս հայերից՝ Ատն. շփէլլէմէf «շփել» (թրք. -lemek բայակերտ մասնիկով)։

*ՇՈՒՓԱՅ «աչքի դեղ, ծարիր, թութիա» Գիրք առաք. (1339 թ. առած է Յայտ. Գ. 18 մի հին օրինակից, որի մասին տե՛ս Ֆ. Մուրատ, Յայտ. յովհ. տպ. Երուս. էջ Ժիդ. արդի օրինակը նոյն տեղում ունի դեղ, որ կենդանի է գաւառականում «աչքի ծարիր» իմաստով). վկայութիւնն է «Քանզի է շուփայ, այսինքն դեղ աչաց. զորմէ ասէ Տեսիլ Գ. 18. Դիր շուփայ յաչս քո, զի տեսցես». Գիրք առաք. 663 բ։

=Ասոր. ܫܝܦܐ šəyāfā «աչքի դեղ, ծարիր», որ գործածուած է Յայտ. Գ. 18՝ հայ թարգմանութեան համապատասխան տեղը։ Սրանից են նաև արաբ. شياف šiyāf, պրս. شافه šāfa «աղտոր, ծարիր, թութիա»։ Մեր բառը ձայնապէս անյարմար է ասորի ձևին. ուստի պէտք է կարծել թէ հայ թարգմանը սխալ է կարդացել ասորի բառը (իբր ܫܘܦܐ šūfā). կամ թէ հայ բառը պէտք է ուղղել *շափայ

(ինչպէս է պարսկերէնը) և կամ թէ իրօք գոյութիւն ունեցել է ասոր. *šūfā *երկրորդական մի ձև—Հիւբշ. 314։*

ՆՀԲ թրք. (իմա՛ արաբ.) šifa *«դեղ, դարման, ապաքինութիւն»։* Lag. Arm. Stud. § *1717 տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը՝ համեմատելով ասոր. և արաբ. բառերի հետ։ Հիւբշ. ուզում է ենթադրել ասոր.* *šūfā *ձևը, որից դնում է մերը։*

ՇՈՒՔ, ո *հլ. (Նորգ.* ի շքի *Բուզ. ե. լէ) «ստուեր, հովանի» Վեցօր. Կիւրղ. ծն. «ծածկոց, հովանի» Ա. կոր. ժա. 10. Մաշտ. Նար. «պատիւ, փառք, վեհութիւն» ՍԳր. Ոսկ. Եփր. ա. թես. Սեբեր. Բուզ. որից* շքալ *«պանծալ» Սիր. ժ. 29.* շքեղ *ՍԳր. Եփր. ղևտ.* շքադիր *Ագաթ.* շքեղազարդ *Կոչ.* շքեղաշուք *Ագաթ.* մեծաշուք *բ. մկ. գ. 25. Եփր. թգ. Ոսկ. Եւս. քր.* անշուք *Ոսկ. ես.* բարեշուք *Ոսկ. ա. կոր.* չարաշուք *Բ. մկ. 29. Եփր. վկ. արև. (սաէպ),* սքանչելաշուք *Բուզ.* գեղաշուք *Մագ.* գեղեցկաշուք *Լաստ.* գլխաշուք *Նար.* բազմաշուք *Ճառընտ. նոր բառեր են* ազնուաշուք, վեհաշուք, շքախումբ, շքանշան, շքամուտ, շքեղափայլ, շքերթ *են։—Հայերէնի մէջ իմաստի զարգացման համար հմմտ. անգսք.* scima *«շուք, ստուեր. 2. փայլ» են։*

ՆՀԲ յն. σκιά *«շուաք» բառի հետ։* Bötticher. ZDMG *1850, 359 սանս.* čhāyā *«շուաք»։ Նոյն,* Arica 72, 176 *և* Lag. Urgesch. 392 *սրա հետ նաև աֆղան.* sōray, *պրս.* sāya, *յն.* σκιά, *գոթ.* scadus, *ռուս.* šyenī*։ Տէրվ.* Altarm. *6 և Նախալ. 112 սանս.* sku *«ծածկել», յն.* σκότος *«մթութիւն», լտ.* scutum *«վահան»,* obscurus *«մութ», անգսք.* scua *«շուաք» և հյ.* քիւ *ձևերի հետ՝ հնխ.* sku *«ծածկել, պատել» արմատից։* Canini, Et. étym. *182 սանս.* çuč *«փայլել» արմատից։* Bugge KZ *32, 57 հրց.* scūwo, *անգսք.* scūa *«ստուեր» բառերի հետ։ Հիւբշ. 480 սրանց վրայ աւելացնում է նաև հիսլ.* skugge *«ստուեր», գոթ.* skuggva *«հայելի», գոթ.* skauns *և գերմ.* schön *«գեղեցիկ»,* schauen *«նայել, դիտել», որոնք բոլորն էլ դնելով հնխ.* sku *«նայել, տեսնել» արմատից, նոյն մեկնութիւնը անապահով է համարում։ Հիւնք.* շուք *«ստուեր»=յն.* σκιά, *իսկ* շուք *«պատիւ»=պրս.* šigūh *«պատիւ»։* Karst, *Յուշարձան 407 սումեր.* suk *«փայլուն»,* šug'us *«փայլատակել, բոց», 426 թթր.* sok, sog, sov *«զով, ցուրտ»։* Petersson LUÅ *1915, 3 և 1916, 47 (ըստ* Pokórny *1, 368) հյ.* շող, ճշոյլ, շանք *բառերի հետ հնխ.* k'eu- *«լուսաւորել, փայլել, պայծառ» արմատի տակ. հմմտ. սնս.* çvaḥ *«վաղը», զնդ.* sūrəm *«վաղն առաւօտ կանուխ», սանս.* çoša *«կարմիր» են։* Ч'арая, Объ отнош. абхазск. яз. *էջ 46 ափխազ.* açašə *«մոմ»,* išeyt *«լուսացաւ»,* ašež *«առաւօտ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 302 զնդ.* sūka *«փայլուն» և պրս.* šigūh *«պատիւ»։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Ջթ. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Հճ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. շուք, *Մրղ.* շուք՛, *Սվեդ.* շէօք, *Ակն.* շիւք, *Վն.* շիւք՛, *Ասլ.* շիւք, շիւ*, *Ագլ. Գոր. Ղրբ.* շօք, *Երև. Շմ. Ջղ. Տփ.* շվաք: *Նոր բառեր են* շուքառան, շուքել, շուքաւոր, շքառուն:

ՓՈԽ.—Վրաց. შუქი շուքի *«ճառագայթ, լոյս, գեղեցկութիւն, վայելչութիւն»,* მზის შუქი մզիս շուքի *«արևի շողը»,* შუქიანი շուքիանի *«լուսաւոր, ճառագայթարձակ»,* ნაშუქი նաշուքի, ნაშუქარი նաշուքարի *«լուսափայլ»,* შუქა շուքա *«արևի համար հովանոց»։ (Բայց անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի չաղաթայ.* شكر šükür *«հովանոց»* Будаговъ *1, 670)։*

*ՇՈՒՔԱՀԻ *«փշոտ և ջերմահալած մի բոյս է. լտ.* spina arabica» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3380։*

=Արաբ. شكاعى šukāʿī՝ *նոյն բոյսը, որի նշանակութեան ճշտման համար տե՛ս* Seidel, *Մխ. հեր. § 243. սրանից է տառադարձուած յն.* σουκκαΐ. *արաբերէն ձևը գրւում է նաև* شكاعا šukāʿā *և* شكاع šukāʿ. *այս վերջինը սխալ կէտադրելով (իբր* شكاغ šukāγ*) յառաջացել է հյ.* շուքաղ *Մխ. հեր. էջ 84։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 3380՝ ըստ Պէյթարի. բայց շուքաղ *ձևը ՀԲուս. § 3381 ուզում է ուղղել* շուքաղ *և կամ*

նոյնացնել շուfաճի ձևի հետ։ Վերջինի կողմն է Seidel։

***ՇՈՒՔՈՒՖԱՅ** «անծանօթ մի բոյս, որ իբրև լուծողական է գործածւում» Բժշ. (ՀԲուս. § 2371), որ և շfուֆա Բժշ. (ՀԲուս. § 3382)։

=Պրս. شکوفه šikųfa «ծաղիկ»։—ԱՃ.

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ), որից յետոյ Նորայր ՀԱ 1923, էջ 498։

⊙ՇՉԵԼ «սփսսալու կամ սաղելու ձայն» ՍԳր. «դիւահարի ճիչ» Եղն. «օձի՝ վիշապի ֆշֆշալը» Երեմ. իզ. 22. Վեցօր. էջ 151. Պտմ. աղէքս. որից շշումն կամ շշիւն ՍԳր։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է պարզ շ ձայնից՝ չ ածանցիչով. ձևի համար հմմտ. բշել, ճշել, իսկ արմատի համար հմմտ. շնչել, շաչել, շառաչել, շռնչաճ, շռինդ, շշուկ ևն։—ԱՃ.

ՆՀԲ «առեալ ի ձայնիցս շըշ, սըս, ըշ, վըշ»: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ։—Petersson LUA 1915, 6 և 1916, 47 ըստ Lidén-ի (տե Pokorny 1, 469) հնխ. k'ụei- «սուլել» բնաձայն արմատից. հմմտ. հիսլ. hvīa, շվէդ. hwija, հբգ. hwaijōn, մբգ. weihen ևն. հայը k'ụĭqļō ձևից։

***ՇՊԱՐ**, ի-ա հլ. «անգոյր, երեսի ներկ» Մամբր. առ. Լեհ. որից շպարիլ Եզեկ. իգ. 40. Ոսկ. մ. ա. 16 և ա. տիմ. ը. շպարանկար Պիտ. առ Լեհ. շպարաճf (սխալմամբ գրուած շապրաճf) Իրեն. ցոյցք 14 (ՀԱ 1910, 304). գրուած նաև շպիրիլ, շեպարել (սրանց վրայ տես Նորայր, Կոր. վրդ. 435)։—Ներկայ գրականում հնչւում է ըստ արևելեանի ըշպար, ըստ արևմտեանի շըպար:

=Ասորական փոխառութիւն է. հմմտ. ասոր. ܫܦܝܪ šappīr «գեղեցիկ», ܫܘܦܪܐ šūfrā «գեղեցկութիւն, փառք», ܫܦܪ šəfar «գեղեցկանալ». բայական ձևերից մէկն էլ նշանակում է «զարդարել, գեղեցկացնել». հայերէնին համապատասխան բուն ասորի բառը՝ որ կազմուած էր այս արմատից, կորած է։—Հիւբշ. 314?

Schröder, Thesaur. 46 փոխառեալ վերի ասորի ձևերից։ ՆՀԲ լծ. հյ. ծեփ: Հիմք. ասպար բառից։

***ՇՊԵՏ** «հովիւ» Եփր. Թգ. 449. Գնձ. (գրած է շըշպետ). իսկ Հին բռ.=Բռ. երեմ. էջ 248 մեկնում է «հացերէց կամ հովուապետ»։

=Պհլ. *šupat<հպրս. *fšupati-, զնդ. *fšupaiti- «հովիւ» բառից, որ կազմուած է հպրս. fšu=զնդ. 𐬟𐬱𐬎 fšu- «ոչխար» և հպրս. pati=զնդ. 𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 paiti- «պետ» բառերից. հմմտ. պրս. شبان šubān, պհլ. [illegible] śupān, špān, աֆղ. špūn, բելուճ. šipānk, քրդ. šiwan, šewan, զաղա śuane «հովիւ», որոնք ենթադրում են հպրս. և զնդ. *fśupāna-ձևը, կազմուած նոյն fšu- «ոչխար» բառից+pāna- «պահապան» (Horn § 776)։—Պարսկականից է փոխառեալ նաև թրք. چوبان čoban «հովիւ», որի միջոցով էլ ուկր. čoban, čaban, ռուս. գւռ. чабанъ, բուլգ. čoban, սերբ. čòban, լեհ. czaban (Berneker 159) համանիշները։—Հիւբշ. 215։

ՆՀԲ «թուի բառ եբր. շուփէթ, որ է տեսուչ, իշխան, դատաւոր և կամ պրս. շիւպաճ, թրք. չօպաճ»: ՋԲ համարում է պրս.։ Müller SWAW 42, 254 համեմատում է պրս. šubān բառի հետ, որի երկրորդ անդամը փոխանակուած է ուրիշ բառով»։ Justi, Zendsp. 206 fśu «արջառ» ձևի տակ։ Վերի ձևով ունի Հիւբշ. ZDMG 44, 560։

ԳԻՒ.—Վրաց. შვეტი շպետի «հովիւ», შვეტობა շպետոբա «հովւութիւն»։

Շպլեղ տե՛ս Շիպ։

ՇՊՌՆԵԼ «հրել, մշտել, հրմշտել» Անսիզք 31 (քանիցս)։

Շպտիլ տե՛ս Հտպիտ։

***ՇՊՐԱՄ** կամ **ՇԲՐԱՄ** «կաղնչան բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2298 և § 2370։ (Քաջունի, Գ. 187 «քուիկան»)։

=Արաբ. شبرم šabram, պրս. شپرم šapram «կաղնչան» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 800 և Steinschneider WZKM 12, 202):—ԱՃ.

ՇՌԱՅԼ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «զեղխ, ցոփ, մսխող» Գր. հր. «շռայլութիւն» Յճխ. որից շռայլիլ «զեղխութիւն անել» Երեմ. բ. 20. Սիր. լէ. 32. Եզն. Սեբեր. շռայլութիւն Ագաթ. շռայլական Պիտ. ըռայլամիտ Մծբ. ևն։

ՆՀԲ (արքշիռ բառի տակ) արմատը համարում է շիռ, որից նաև արքշիռ: Հմմտ. կաշառ բառից։

*ՇՌԱՏ «պանրի շիճուկ» (նորագիւտ բառ) Վստկ. 110 (Յամէն լիտր ու կիսոյ վերայ թուխթ մի շռատ ած)։

=Վրաց. შრატი շրատի «պանրից կամ մածնից վազած ջուրը»։ Որովհետև հայ բառը շատ ուշ է աւանդուած, խիստ քիչ է գործածուած և այժմ էլ գոյութիւն ունի միայն Խոտ. գաւառականում, մինչդեռ վրացերէնը կենդանի և շատ սովորական ձև է, ուստի պէտք է կարծել թէ հայերէնը փոխառութիւն է վրացականից։—Աճ.

ԳԻՌ.—Խոտ. շռադ «խնոցու թանը քամելուց յետոյ մնացած կամ պանրից քամուած դեղին ջուրը»։

ՇՌԱՏ «կարմիր պղինձ» Հին բռ. Գաղիան ունի միայն ԳԲ. սրա հետ նոյն է շուատ «դեղին պղինձ» Ամիրտ. (տե՛ս Ուղուրիկեան. Ամէն. տարեց. 1908, էջ 36)։ Այս երկու ձևերից մին կամ միւսը սխալ է՝ ռ և ու տառաձևերի նմանութիւնից յառաջացած։

ՕՇՌԻՆԴ «աղմուկ, ժխոր» Բարոյք բ. 29. Բ. մակ. ե. 5 (իբրև շռինդն իմն յանկարծուստ համբաւի՝ հարկանէր, իբրև թէ Անտիոքոս փոխեալ իցէ յաշխարհէ). Ոսկ. հռովմ. 234։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ ռ զօրացուցիչով և -ինդ մասնիկով. արմատի համար հմմտ. շշել, շառաչել, շշուկ ևն, իսկ ձևի համար հմմտ. ճռնդիւն, թրնդիւն, դրբնդիւն, դրնդել, խռնտալ:—Աճ.

ՆՀԲ շռինչ բառի՞ց։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, էջ 204 բ։

ՕՇՌԻՆՋ «շչիւն, հնչիւն, ձայն» Նար. խչ. 389 (այլ ձձ. շռինչ, սռինչ). որից կազմուած են շռնչանն (յգ. շռնչանունք) «ճախարականման մի գործիք՝ ճռ ճռ ձայներ հանելու համար. ճռռան» Դտ. ը. 26. բ. մկ. ժբ. 26. Ոսկ. ա. տիմ. ը. Եզն. յետնաբար շռնչան Շնորհ. առ. 67. Մագ. թղ. 203. շռնչեցուցանել «հնչեցնել (քարերը)» Անան. ժմնկ. 31 (չունի ՆՀԲ)։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ ռ զօրացուցիչով և ն, չ ածանցիչներով. արմատի համար հմմտ. շշել, շաչել, շչնչել ևն, իսկ ձևի համար հմմտ. կռնչել, փռնչել, ճռնչել, դռնչել, մռնչել, զռնչել, ճռնչիւն ևն. —Աճ.

ՆՀԲ սռինգ, շշել, ճնչիւն բառերի հե՞տ։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204ա:

*ՇՌՆԻՏ «մէջը ձեռք լուալու կոնք, լական» Մաշտ. ջահկ. որ և շռնիճ «կոնքի մէջ ջուր լցնելու ամանը, երպրըխ» Մաշտ.—այս իմաստը՝ որ ընդունուած է արդի գրականումն էլ, սխալ է, որովհետև Մաշտ. իրար յետևից դնում է «շշռնիտն և զքսեստինն և զդաստառակն», որոնցից վերջինը լինելով «թաշկինակ, սրբիչ, անձեռոց», երկրորդը լինելով «կուժ»!, առաջինն էլ միայն «լական, կոնք» կարող է լինել։ Ճիշտ այսպէս է նաև Բիւզ. Ն. χερνιβόξεστα «basin and pitcher, for washing the hands, լական ու կուժ, ամկ. լէհէն-երպրըխ» (Sophocles 1164 բ)։

=Փոխառեալ պիտի դնել յն. χέρνιβον «կոնք, մէջը ձեռք լուալու լական» բառից, հմմտ. յն. χερνιβόξεστα, որ բոլորովին նոյն է Մաշտոցի «շշռնիտն և զքսեստինն» ձևի հետ։ Ծագում է յն. χείρ «ձեռք» բառից (Boisacq 1056)։ Վերջաձայնի տարբերութեան համար պէտք է ենթադրել թերևս յետին յն. ամկ. մի ձև, որ աւելի մօտիկ էր հայերէնին։

ՆՀԲ յն. χέρνιβον բառից։—Կոյլաւ. Բառ. գերմ. 1341 ա դնում է բառս իբրև «միզաւառ, կրիճ, անկողին պառկած հիւանդի միզաման», որով անշուշտ ուզում է կապել շեռ «մէզ» արմատին։ (Բայց այսպիսի նշանակութիւն չէ աւանդուած մեր մէջ. միայն յն. χερνίβιον նուազականն է, որ նշանակում է թէ՛ «փոքր լական» և թէ «կրիճ. միզաման»)։

Շռնչապահ տե՛ս Շունչ։

Շտամբ- տե՛ս Շտապ։

ՇՏԱՄԲԱԿ «ճիւաղ երկեցուցիչ մանկանց. croque-mitaine». իբր նոր բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 329 բ. յայտնի չէ թէ ի՛նչ աղբիւրից է առնուած։

*ՇՏԱՊ, ի հլ. (յետնաբար ռ հլ. ՆՀԲ դնում է նաև ի-ա հլ., բայց առանց վկայութեան) «աճապարանք, փութից յառաջացած խուճապ»

ՍԳր. Եւս. պտմ. Եփր. Թգ. Ոսկ. յհ. ա. 9, բ. 16. «շտապով, աճապարական» Ոսկ. յհ. ա. 1. «շուտով, փութով» Լաստ. Ուռհ. Վրք. հց. որից շտապել Եփր. Թգ. Ոսկ. ես. շտապիլ Եփր. յես. և Թգ. շտապանալ Պտմ. աղէքս. ևն։ Գրուած է նաև ըշտապ (ինչպէս հնչւում է)։ Թերևս և նոյն է սրանց հետ շտամբ, որից կազմուած է ըստ ՆՀԲ շտամբաձայնութիւն «յորդոր երգեցողութիւն» Քերթ. եկեղ.։

=Պհլ. *štāp ձևից, որ աւանդուած չէ. բայց հմմտ. պհլ. [illegible] ōštāftan «շտապել, աճապարել», [illegible] ōštāp=պրս. شتاب šitāb կամ اشتاب ištāb «շտապում, աճապարանք», شتافتن šitāftan կամ اشتافتن ištāftan «շտապել, աճապարել», որոնք կազմուած են tap «տապ, տաքութիւն» արմատից՝ aiwiš- մասնիկով, իբր զնդ. *aiwiš-tap «տաքանալ, եռանդ ստանալ» (Horn § 777)։—Հիւբշ. 215։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ «լծ. հյ. շուքափ, ստէպ, ճեպ և շոյտ ափ յափոյ, պրս. շիթապ, շիթա, թրք. չաբըգ»: Ուղիղ են նաև Peterm. 22, Böttich. Arica 77, 273, Müller SWAW 38, 577:—Lag. Beitr. baktr. Lex. 43 պրս. ṣitāb և զնդ. xštāv «քաջ, կտրիճ»։ Մնակեան, Հայրենիք 1893 նոյ" 2 առաջարկում է կարդալ շըտապ և ո՛չ թէ ըշտապ, որովհետև պրս. շիթապ ձևով է։ Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šib «աճապարանք, վազք», tab «արագ, շտապել», 423 օսմ. čabuk «արագ», čapmaq «վազել», ċevik «աշխոյժ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.— Տփ. շտապ, շտա՛պիլ, Մշ. ըշտաբ:

ՇՏԵՄԱՐԱՆ, ի-ա հլ. «ամբարանոց, մթերանոց» ՍԳր. Ագաթ. Մծբ. որից շտեմարանալից Մծբ. Ագաթ. շտեմարանել Պիտ. Պըղատ. օրին. շտեմարանապետ Ճառընտ. Պղատ. օրին. Նիւս. շտեմարանապան Իրեն. 70. որ և գրուած է շտէմարան Իրեն. 15, 16, 64. յիշտեմարանն Ոսկ. եբր. 537, յիշտեմարանս. Եփր. համար. 81, ըշտեմարան (ինչպէս հնչւում է)։

Brosset JAs. 1834, 377 շտե- մասը կասկածով մեկնում է վրաց. შთა շբա «մէջ»։ ՆՀԲ շտե-=յն. σῖτος «ցորեն»+ մառան? Lag. Btrg. baktr. Lex. 43 փորձում է սրանով մեկնել զնդ. xštąmi անստոյգ բառը։ Հիւնք. ստամոքս բառին է կցում։ Կուրտիկեան, Արևելք 1899, յուլ. 22 -արան մասնիկով *շտեմ բառից, որ է զնդ. վէշթէմունիթէն «ուտել, խմել», արմատը վէշթէմ: Սագրգեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 409 սումեր. zid «ցորեն» բառից. առաջինը իբր շտ-ե-մարան, իսկ երկրորդը՝ իբր հյ. *շիտ-եամ «ցորեան»+արան:

ՇՏՈԳԱՆԵԼ «խառնել, իրար հետ շփոթել» Ոսկ. յհ. ա. 2, 3. Զի՞ խառնակես զանխառնդ, զի՞ շտոգանես զանքակդ, զի՞ ջանաս բաժանել զմիականդ (էջ 33). Արդ մի՛ մեք, մի՛ դուք շտոգանել զարարածս ընդ արարիչն ջանասցուք (էջ 53)։—Բառ. երեմ. էջ 249 շտոգանել մեկնում է «բաժանել, քակել», որ շատ գեղեցիկ յարմարւում է առաջին վկայութեան, բայց ո՛չ բնաւ երկրորդին։

*ՇՏՐՊԱՂԱՆԳ «ընձուղտ» Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 43 յիշուած է իբր պրս. բառ «Լինի անդ ընձուղտք. Պարսիկք կոչեն շտըրպաշանք». սխալմամբ շ փխ. ղ։

=Պհլ. և պրս. *ušturpalang համանիշ ձևից, որ կազմուած է uštur «ուղտ» և پلنك palang «ինձ» բառերից. հմմտ. յն. καμηλοπάρδαλις, հյ. ընձ-ուղտ և պհլ. պրս. uštur-gāv-palang «ընձուղտ»։—Հիւբշ. 215։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Матер. II. 42։

ՇՐԲԱՐԲ. Նորագիւտ անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Արձ. 1282 թ. (Վիմ. տար. 123). Յերիցակալերէն երեք հողոյ շրբարբ կողճիքն մինչև վանքն։

*ՇՐԷՇ (որ և շերէշ, շրէժ, շրէզ) «մի տեսակ լեռնային ուտելի բոյս, asphodèle» Բժշ. «սրանից պատրաստուած ալիւրանման մածուցիկ նիւթը» Մաշտ. ջահկ.։

=Պրս. *širēš ձևից, որի դէմ ունինք պրս. sirīš, sirīšem «շրէշ, սոսինձ», ինչպէս նաև պրս. چریش čarēš, քրդ. ċiriz, ċiriš, աֆղ. sarēš «սոսինձ». փոխառութեամբ թրք. چريش čiris, արաբ. شراس širās (Կամուս. թրք. թրգմ. Բ. 250), արևել. թրք. شيريش širiš, ուտ. շիրիշ, ռուս. čiriz,

հունգ. csiriz «շրէշ»։ Իրանեան ձևերը ծագում են sriš արմատից. հմմտ. զնդ. sraeš- «կպչիլ, փակչիլ», սանս. çliš, çriš «կպցնել, միացնել, փակցնել», պրս. سرشتن siriš-tan «զանգել, թրել (խմոր են)», سرشت sirišt «խառնուածք կամ բնութիւն» سریشه کر sirīšagar «հաց շաղող, խմոր շինող», պհլ. srištan (Horn § 732, Հիւբշ. Persische Stud 75):

Նախ ԳԴ դրաւ պրս. շէրիշ ձևից։ ՆՀԲ նոյն ընդ թրք. չիրիշ «շրէշ», ɪիրիշ «աղիք»։ Արդեօք կայ ումի՞ այստեղ ասուր. šuruš, šuršu «բուսական մի արմատ» (Delitzsch, Assyr. Handwb. 693)։

ԳԻՌ.—Ախց. Խտջ. Կր. Սեբ. Տփ. շրէշ, Ջթ. շը՛յէշ, շը՛րէշ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. շրիշ, Շմ. շիրիշ, Հճ. շոյեշ, Բբ. շէրէշ, շրէշ, Ալշ. Երև. Մկ. Սլմ. Վն. շրէշտ, Մրղ. շիրէշտ, Ջղ. շրիշտ, Խրբ. Տիգ. շրէզ, Մշ. շրէզ, շրէզդ, Բլ. շրէստ. Պլ. (նոր փոխառութեամբ թուրքերէնից) չիրիշ:—Նոր բառեր են շրեշուկ, շրէշխեշլոզ, շրեշտաշուր, շրէշտուն:

ՓՈԽ.—Վրաց. შრეშო շրեշի «շրէշ»։

*ՇՐԻՔ «վաճառականութեան մէջ ընկեր». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 187, որից և շրքութիւն:

=Արաբ. شريك šarīk «ընկեր»։

Ուղիղ մեկնեց Քաջունի, անդ, բայց կարծում է թրք.։

ԳԻՌ.—Այս նոյն բառն եմ կարծում Ալշ. շրիf «տագերակին», որի փոխաբերական իմաստն է «կուսարար կին»։

ՇՐՇԱՆՆԱԿ «մանր ոսկեզօծ թիթեղ» (ֆր. oripeau). գտնեն միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 881 բ (իբր նորակերտ բառ) և Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 631 (flimmer և flittergold բառերի տակ)։ Բայց ծագումը յայտնի չէ ինձ։

ՕՇՐՇԻԻՆ «տերևների ձայն» Նեղոս 658. որից շրշել «շրշագգեստի ձայնը» (նոր գրականում)։

=Բնաձայն բառ, կազմուած շ պարզ ձայնից. հմմտ. շրշուեշ և խօշիւն:—Աճ.

Նոյն մեկնութիւնս տես ՀԱ. 1899, էջ 204 բ։

ՕՇՐՇՈՒՆՋ կամ ՇՐՇՈՒՆՋ «շշունջ» ԱԲ. որից շրշնջել «շշնջել» Ագաթ. յոց.։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ կրկնութեամբ և r, եւ ածանցիչներով. հմմտ. մրմնջել, խրխնջիւն, դրդնջիւն:—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 205 ա (ուր տպագրական վրիպակով չէ՛ յիշուած բառս)։

Շրորիլ տե՛ս Տրորիլ։

ՇՐՈՒԱՆ (կամ շրվան ծաղիկ)» մի տեսակ սպիտակ ծաղիկ» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 2376։

ՇՐՈՒԱՆԴ «հատերը վրայից թափած խաղողի ողկոյզ, չանչ» Եպիփ. բարոյ.=Բար. 155, 156 (այլ ձձ. շուանդ, շուանգ):

ՇՐՈՒՇԱԿ (որ և շրողակ, շրօշակ) «սանձ, յատկապէս ձիու քթի վրայի կապը» Եփր. ծն. էջ 52. Կնիք հաւ. էջ 300. Վանակ. յոբ. Սարկ. քհ. (Սոփերք, հտ. Գ. էջ 45), Վրդ. լս. 62 (գրծ. շրուշակաւ), Վրք. հց. ա. 35. Անան. Թրգ. 12. (երբեմն նաև Դ. թգ. եթ. 28 լուանցքի վրայ՝ իբրև բացատրութիւն կարթ բառի)։ Նո՞յն է արդեօք նաև շրօշակ, շրուշանակ «վզի ջղերը կամ յօդերը». (Ոչ պարանոցին շրօշակք առ պճղանցն խառնուածոյն մոլորեալք զտեղի խնդրէին. Եպիփ. յար. մեռ. կամ ըստ Ճառընտ. Ոսկ. յեղեկ. Ոչ պարանոցին շրուշանակքն)։ Սխալմամբ շփոթուած է շօթ բառի հետ. հմմտ. ԵՀան ընդ ոնգունս նորա զշրօշակս և զկարկանդակս. Վկ. արև. (Սոփերք, Ի. 74), որ էջմիածնի տպագրութեան մէջ (էջ 23) ունի զշալքս ձևը։

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شرس šars «անասունը սանձով քաշել» (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Բ. 250)։

ԳԻՌ.—Մշ. շրիշակ «դռան երկու փեղկերը ներսից իրար միացնող փայտէ սեպերը» (Հաղորդեց Բենսէ. Նամակ 1935 ապր. 25)։

ՇՐՏԵԼ «թեքել, ծռել». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 249՝ իբր տարբեր բառ յաջորդից։

ՇՐՏՆՈՒԼ «խրտչել, վախենալ, շուարել, շշկլուիլ» Ա. մկ. ե. 34. Յայսմ. նոյ. 10 և փետր. 18. Փիլ. լին. որից շրտեալ «շլացած (աչք)» Երզն. մտթ. 311. շրտուցանել «աչքը շլացնել» Եւթաղ. 82=Նխ. թղթ. պօղ. Նար.

երգ. 318. Մեկն. ղկ. շրտումն *Փիլ. Նար. 237. Ոսկիփ.։*

ՆՀԲ յիշում է խրտնուլ, սարտնուլ *կամ* սերտնալ մնալ *ձևերը։* Peterm. 259 *լծ.* խրտնուլ, ճարթնուլ: Patrubány *ՀԱ 1907, 304 նոյն ընդ* շուշ: *Պատահական նմանութիւն ունին արաբ.* شرود šurūd, شراد šurād, širād *«անասունների խրտնելով փախչելը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 629), վրաց.* დაშრტიალება դաշրտիալեբա *«բարկութեամբ մէկի վրայ բղաւել»։*

ԳԻՒ.—Վն. շրտել *«աչքը սառած՝ պաղած մնալ», Կր.* ճուճս շրտավ *«քունս փախաւ» (տե՛ս Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 87)։*

ՇՓԱՆԱԼ *«խռովել, ամբարտաւանութեամբ պարծենալ» Ոսկ. գծ. 52, 311. որից* շփացութիւն *Նխ. ժղ. և Ոսկ. գծ. 11, 17։*

ԳԻՒ.—Հին իմաստին ճշտիւ համաձայն է՝ Ննխ. շփանալ *«հպարտանալ, պարծենկոտութիւն անել». նոր իմաստ են ստացած՝ Ասլ. Պլ. Ռ. Վն.* շփանալ *«երես առնել»։ Նոր բառեր են* շփացած, շփացուկ:*—Թրքախօս հայոց մէջ՝* շփանել օլմաք *«շփանալ, երես առնել»,* շփասզ *«շփացած» Ատն.։*

Շփել *տե՛ս Շուփ։*

ՇՓՈԹ, ի, ո *հլ. «խառնակութիւն, խրարանցում, տակնուվրայութիւն» Խոր. Պիտ. ՑՀ. ԿԹ. «խառնակ» Լմբ. իմ. «կռիւ» Վրք. հց. բ. 108, 371. որից* շփոթել *ՍԳր. Եփր. ծն.* շփոթական *Սեբեր.* շփոթանք *Եփր. ծն. էջ 26.* շփոթումն *Խոր.* անշփոթ *Պիտ.* դիւրաշփոթ *Թէոփ. խ. մկ.* բազմաշփոթ *Ճառընտ.* ճնշտաշփոթ *Թէոփ. խ. մկ. (սխալ հնչմամբ գրուած ունինք* անըշփոթ, շփոյթ, բազմաշըփոյթ*). նոր բառեր են* շփոթութիւն, խառնաշփոթ *ևն։*

ՆՀԲ լծ. յն. σπουδή, *վրաց.* շփոթի, *որպէս թէ* շփումն *ընդ միմեանս կամ* փոյթ *յաղթասիրութեան, շտապ և խուճապ. արմատն է* շիփ: *Այվազեան, Ուղղագր. էջ 38 արմատը դնում է* շուփ: *Հիւբ. կա՛մ* փոքրիկ *բառից և կամ պրս.* աշիֆթէն, աշուպ:

ԳԻՒ.—Կր. շփօթիլ, *Եւդ.* շփօթվէլ, *Շմ. Տփ.* շփօթվիլ, *Սլմ.* շփոտվել *«շուարիլ, սխալիլ», իսկ Հմշ.* շփօթիլ *«բարկանալ, տակն ու վրայ լինել»։ Այստեղ է պատկանում նաև Եւդ. Ղրբ.* շփօթ *«ալիւրով, ջրով, կաթով, շաքարով ու իւղով պատրաստուած հասարակ խիւս», որ յիշում է արդէն Բառ. երեմ. էջ 249* շփոթ *«փոշեայ կերակուր կամ ջուրխըմոր» ձևով։ Համմտ. աւելի հնից՝ Մխ. ապար. «Յաղամնոյ և յոչխարի մսոց լեսեալ և շփո*թեալ *քուֆ(տ)այն ո՞չ է աղանի պէսպէս անդամօք կամ ոչխար մի»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. შფოთი շփոթի *«խռովութիւն. վէճ, կռիւ»,* შფოთიანი շփոթիանի *«կռուող».* მეშფოთე մեշփոթե *«խռովարար»,* აშფოთება աշփոթեբա, აღშფოთება աղշփոթեբա, გაშფოთება գաշփոթեբա, შფოთება շփոթեբա *«բարկանալ, խռովիլ, յուզուիլ» (համմտ. Հմշ.* շփօթիլ *«բարկանալ, տակնուվրայ լինել»),* აღმაშფოთებელი աղմաշփոթեբելի *«խռովարար»,* უშფოთველი ուշփոթվելի *«անշփոթ»,* უშფოთველობა ուշփոթվելոբա *«անդորրութիւն, խաղաղութիւն»։*

ՇՔԱՅԼԵԼ *«արգիլել, յետ կանգնեցնել, չըթողնել որ գնայ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. Կոր.։*

ՆՀԲ մեկնում է չճայլեցուցանել:

ՇՔԱՐ *«մի տեսակ շքեղ զարդ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կոստ. երզն. 131 (Այն որ հագանէր ինք հանդերձ ոսկեկար, շարած յիր վերայ էր մարգարտով շըքար)։*

ՇՔԹԱԿ *«մի տեսակ թունաւոր ձուկ. ներկէս». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ (իբր նոր բառ)։*

ՇՔԹԵԼ *«ձեռքով ջուրը շարժելով՝ դուրս ցայտեցնել» Եզն. 220 (գրուած է* ժքթել*), «ջուրը բերնով ներս քաշել» Եղիշ. դտ. 180 (գրուած է* շքթել*). որից* շքթեցուցանել *Եզն.* շքթոց *Սեբեր. 158։*

ՆՀԲ լծ. ժայթքել: *Տէրվ.* Altarm. *12* շիթ *և* ճթթել *բառերի հետ, որոնց վրայ տե՛ս։ Հիւբ. 285* ժայթքել *բայից։*

ՇՔԹԻԼ *«լկտի, անամօթի, լրբանալ» Ոսկ. ես. 37 (զի ամենևին շքթիցին). որից* շքթեալ *Բարուք գ. 8, Ագաթ. Ճառընտ. Գր. սարկ. լուս. (տպ. Սոփերք, Դ. 149),* շքթանք *Ոսկ. ես. էջ 36 (չունի ՆՀԲ) (Պոռնիկ կանանց իմն սեփական նշանակ է, զայս (իմա՛* զաչս*)*

յեղյեղուլ, և զշքթանս և զշռայլութիւնս ցուցանել, ճեմել, ճօճել, զհասակօքն նայել). գրուած է նաև շկթիլ Ոսկ. մ. բ. 23։

> ՆՀԲ (տես շկթիլ) կցում է նախորդին, լծ. ռմկ. շլխտի: ԱԲ մեկնում է «երեսին ջուրը վերնալ»։

ՇՔԼԱՐ «ստիւրաքս ծառը, styrax». ունի միայն Քաջունի, Գ. էջ 188 և Բ. էջ 664։ Տե՛ս և շեր:

ՇՔՈՂԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Յայսմ. «Գտանէին զնա հովիւք յայրի միոջ շքողեալ ճնշեալ ի ճգնողական վարուցն»։ Թերևս ուղղելի է ճքողիլ, ճքողեալ:

> ՆՀԲ մեկնում է «յոյժ նքողիլ, նուաղիլ կամ սքօղիլ, ծածկիլ ընդ չքով»։ ՋԲ և ԱԲ համարում են «նքողիլ»։

Շքութր տե՛ս Քշութ։

ՇՔՈԻՌՆ «մի տեսակ փշոտ բոյս է agave» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 2379։

***ՇՔՐԻԿ** «սուրհանդակ» (նորագիւտ բառ) Յիշատ. ԺԵԳ թ. «Կարգեաց յամենայն տեղիս սուրհանդակս, որ են շfrիկf» (Շողակաթ, էջ 36). յիշում է նաև Բառ. երեմ. էջ 277, 289 սուրճանդակ բառի հետ։ Նոյն բառը Վրդն. այգեկ. 79 բ գրում է շիfrիկ:

=Վրաց. შიკრიკი շիկրիկի «սուրհանդակ» և կամ երկուսը միասին մի այլ անծանօթ աղբիւրից։—Աճ.

ՇՕԹ, ի հլ. «հաց ազնիւ, պարզ կամ իւղով զանգուած» Ել. իթ. 2, 29. Ղևտ. է. 13. Եփր. վկ. արև. 23, Եփր. թուոց 232, Կանոն.։

> Հիւնք. պրս. թուշ «պաշար, թոշակ» բառից։

ԳԻՌ.—Ասն. Ղրբ. շօթ «լաւաշի պէս բարակ մի տեսակ հաց». իսկ Տփ. շօ՛թի նոր փոխառութիւն վրացերէնից։

ՓՈԽ.—Վրաց. შოთი շոթի «երկար հաց» (այս բառը փոխառեալ է հայերէնից յետին շրջանում, երբ աւ դարձած էր օ. հակառակ պարագային պիտի ունենայինք հյ. շոթ):

ՇՕՇԱՆՔ «բարբաջանք, շատախօսութիւն, փուճ խօսքեր». մէկ անգամ ունի Ճառընտ. (գրուած շաւշաճf, ըուշաճf):

—**ՇՕՇԱՓ** «ձեռքը քսելով զննել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են շօշափել ՍԳր. (գրուած է շաշափել Տիմոթ. կուզ, էջ 93). շօշափելի Ել. ժ. 21, Եբր. ժբ. 18. շօշափակաճ Նիւս. բն. դիտաշօշափագոյճ Փիլ. լին. խաւարաշօշափ Տօնակ. մեղկաշօշափ Յհ. կաթ.։

=Կրկնուած է շափ արմատից, իբր *շափշափել>շաշափել (հմմտ. սօսափիւճ և թօթափել). ըստ այսմ Տիմոթէոսի շաշափել ձևը (եթէ սովորական վրիպակ չէ) կարող է լինել *շափշափել բառի մէկ կրճատ ձևը։ Պարզական արմատը՝ շափ, նոյն է շուփ արմատի հետ, որից ունինք չփել (տե՛ս առանձին ըուփ ձևի տակ)։ Երկու ձևերի բարդութեամբ է կազմուած շափշփել<*շափշուփել:

> ՆՀԲ ափ բառից։ Տէրվ. Նախալ. 53, 111 չփել բառի հետ հնխ. skap «քերել, փորել» արմատից. հմմտ. յն. σκάπτω, լտ. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben: Justi, Dict. Kurde էջ 445 քրդ. hešawtin «ջնջել, աւրել, սրբել», լատ. scabo, գերմ. schaben։ Հիւնք. ափ բառից (ինչպէս ՆՀԲ)։—Bugge KZ 32, 73 դնում է *շօշաղփել ձևից, իբր=յն. ψηλαφάω, լտ. palpo «շօշափել», Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šub-šub «խել»։

ՇՕՇԻԼ «լուծուիլ, քայքայուիլ, մեռած մարմնի նեխիլ փտիլը» Վկ. արև. էջ 222 (ուշուսկեդարեան) (Իսկ ի վերայ սրբոցն խոսէին թարախք մարմնոյն յոյժ, զի շօշեալ տրորեալ էին յանհնարին տանջանացն). Վարք և վկ. Ա. 35. Նիւս. կազմ. (վերջինիս մէջ բառս գրուած է ըոշեալ, շուշեալ ձևերով, որով ՆՀԲ էլ բառս նշանակում է շոշիլ ձևի տակ. բայց այս երկու գրչութիւններն էլ սխալ են, ինչպէս որ Նիւսացուց փոխառեալ նոյն հատուածի մէջ՝ Կնիք հաւ. էջ 274 ունի արդէն շաւշեալ):

> ԱԲ Արևելեան վկայից մէջ գտնելով շօշեալ ձևը և չանդրադառնալով շուշեալ ձևի վրայ, իբր իրարից տարբեր բառեր դնում է շոշիլ «քայքայիլ», շօշիլ «նեղուիլ, չարչրկիլ»։ Երկուսը պէտք է միացնել վերի ձևով (Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 9)։

Ո

+Ո՞. Հարցական անորոշ դերանուն՝ անձերի համար գործածուած. Հոլովւում է սեռ. ոյր, տր. ում, բց. յումէ, յումմէ, յգ. ուղ. ոյք, սեռ. տր. ոյց. (սրանց նախաւոր ձևերն են *ոյրու, *ումե, ինչպէս ցոյց են տալիս ուրումն, ուրուք սեռականները և ումեմն, ումեք տրականները)։ Ո արմատից են ո՞ ոք, ո և իցէ, ո և է, ումպէտ «պարապ տեղը» Ագաթ. կամ ում և պէտ Բրս. լմբ.։—Նոյնից -ք, -մն, -ր ածանցիչներով են կազմուած ոք, ումն, որ, որոնց վրայ տե՛ս իւրաքանչիւրն առանձին (հմմտ. *ի, *իք, իմն, իր)։ Մտադրութեան արժանի է ոյք բառի գործածութիւնը՝ իբրև անորոշ ածական. Միթէ բազո՞ւմք ոյք էին, որ գիտակ էին գործոյն. Կոչ. 19։—Ո գործածւում է նաև տեղ ցոյց տալու համար. այս իմաստով առանձին չէ գործածուած, բայց նրանից ունինք յո՞ «դէպի ո՞ւր» (իբր ո արմատի նախդրիւ հայցականը) ՄԳր. Եզն. Բուզ.։ Ո՞վ և ո՞ւր բառերի վրայ տե՛ս վարը։

=Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. k^wo- (կամ q^wo-) հարցական և անորոշ դերանունից՝ նախաձայնի անկումով։ Այս արմատը տալիս է խիստ բազմաթիւ ածանցներ (դերանուններ, միջակ անուններ, մակբայներ), որոնց թւումն ու բացատրութիւնը համեմատական քերականութեան գործն է։ Կարևորագոյններից յիշենք այստեղ՝ սանս. kaḥ, kā «ո՞վ», զնդ. հպրս. ka- «ո՞վ», պրս. كه ki «ո՞վ», کی kay «ե՞րբ», چه či «ի՞նչ», چرا čirā «ինչո՞ւ», کجا kujā «ո՞ւր», کدام kudām «ո՞րը», յն. πο-, որից πόθεν «ո՞րտեղից», πόθι, ποῦ (յոն. κόθι, κοῦ) «ո՞ւր, ուր որ է», ποῖ «յո՞», πῶς, յոն. κῶς «ինչպէս», լտ. quis «ո՞վ, ո՞րը», quod «ի՞նչ», quo «յո՞», օսկ. ումբր. po-, հիռլ. co-te, ca-te «որ է», coich «որոյ», nech «ոչ ոք», կիմր. pan «երբ», գոթ. ƕas «ո՞վ», ƕan «ե՞րբ», ƕad «յո՞», գերմ. wer (հինը hwēr) «ո՞վ», was «ի՞նչ», wie «ի՞նչպէս», wo «ո՞ւր, յո՞», wann «ե՞րբ», wenn «եթէ», welch «ո՞րը», weder «ո՛չ», անգլ. who «ո՞վ», լիթ. kàs «ո՞վ», kadà «ե՞րբ», kuĩ «ո՞ւր, դէպի ո՞ւր», լեթթ. kas «ո՞վ, ի՞նչ», հպրուս. kas, հսլ. kŭ-to «ո՞վ», kŭ-do «ո՞ւր», ռուս. kmo (ուկր. chto) «ո՞վ», каждый «իւրաքանչիւր» (հսլ. kъ-žьdo), колька, с-колько «ո՞րքան», куда «յո՞», гдѣ (հսլ. къде) «ո՞ւր», какъ «ինչպէ՞ս», когда (=լիթ. kadà, հպրուս. kaden) «ե՞րբ», чей «որի՞», ալբան. kε «եթէ», si «ինչպէ՞ս», ևն ևն։ Նոյն արմատի հնխ. k^2i-, k^2u- ձևերի վրայ՝ տե՛ս ի, ուր (Pokorny 1, 519—523, Walde 635, Boisacq 799, Berneker 673—5, Trautmann 111)։—Հիւբշ. 481։

ՆՀԲ ո համարում է որ-ից կրճատուած։ Justi, Zendsp. 76 ո, ով=զնդ. ka, 241 յո՞=զնդ. ya «որ» ձևի տակ։ Տէրվ. Altarm. 3 ո և ով դնում է ոք բառից ձևացած։ Bopp, Հմմտ. Քերակ. 2, 383 ո=վեդ. kaya, kayasya։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 225 կասկածով մեկնում է վերի ձևով։ Bugge, Beitr. 28—29 k^2o- ձևից դարձած ge-, որից նախաձայնի անկումով ո։ Հիւնք. որ բառից։ Դերանունների վրայ ընդարձակ տես Meillet MSL 10, 241—271, ո բառի վրայ յատկապէս՝ վերի ձևով մեկնուած՝ էջ 267, 282 (նոյնը նաև Meillet JAs 1903 (2), 503—4)։ Հմմտ. նաև Բանասէր, Բազմ. 1897, 590—2։ Bugge, Lyk. Stud. 2, 49

ո, ով=լիվ. uve: Պատահական նմանութիւն ունի չին. [?] ho² «յո՞, wohin?»

ԳԻՌ.—Ամէն տեղ կորել է՝ տեղի տալով ով ձևին. պահում է միայն Ղրբ. հո՞ւ «ով» (ճիշտ նոյն է անգլ. who հոմանիշի հետ), որի նախաձայն հ շունչը հնխ. kʷ-ի մնացորդն է, ճիշտ ինչպէս գրաբարի մէջ հի՞մ փխ. ի՞մ:—Կայ նաև Ննխ. (գիւղերում) վօ՞ ձևով, միայն վօ՞ գինա «ո՞վ գիտնայ, ո՞վ գիտէ, չգիտեմ» դարձուածի մէջ։ Ալշ. Մշ. ո՞վ ձևն էլ կորցրած՝ ունին միայն Մշ. վո՞ր, Ալշ. ա՞ր:—Սվեդ. յէօ՞ «ո՞ւր»։

*ՈԲՈՂՈՍ «մի տեսակ մանր դրամ, դրաքմայի 1/6 մասը, որ արժէ 15 սանտիմ» Եփր. են. 92. Շիր. 27։

=Յն. ὀβολός նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև լտ. obolus, ֆրանս. obole են. բառս նոյն է յն. ὀβελός «խորովածի շամփուր» ձևի հետ. ծագումը տե՛ս Boisacq 682։—Հիւբշ. 368։

Շիրակացին (Հրտր. Պատկ. էջ 27) յիշում է արդէն թէ բառը հելլենականից է։ Ուղիղ է մեկնում և ՆՀԲ։

ՈԳԵԼ «ասել, խօսիլ, երգել, նուագել» Պիտ. Պղատ. օրին. և տիմ. Տաղ. որից առոգանութիւն «ընթերցանութեան մէջ լաւ արտաբերութիւն» Թր. և Երզն. քեր. Մագ. առոգել «բարբառել, ասել» Ճառընտ. ստորոգել Պղատ. Դամասկ. ներառոգեալ «ասացեալ, մականուանեալ» Մագ. գամագտ. ժե (իսկ ոգեղաբարբառ Վեցօր. էջ 163 պէտք է ուղղել տգեղաբարբառ. տե՛ս ՀԱ 1911, 303)։

ՆՀԲ հագագ կամ ոգի բառից։ Gosche 23, Bottich. ZDMG 1850, 359 սանս. vač ձևի հետ։ Lag. Urgesch. 986 կասկածով հոգի բառի հետ։ Canini, Et. étym. 70 սանս. aikan, լտ. nego «ժխտել, ուրանալ», յն. ἀχέω «հնչել, աղմկել»։ Տէրվ. Նախալ. 105 կա՛մ ոգի, հոգի բառի հետ և կամ հնխ. vak «գոչել, խօսիլ» արմատից. հմմտ. սանս. և զնդ. voč, լտ. vocare, vox, յն. εἶπον, պրս. āvāz, bānik, հյ. վանկ, հագագ են։ Հիւնք. յն. αὐχέω «ասել, խօսիլ, կարծել»։ Bugge, Beitrg. 27 յն. βοή «ձայն, ճիչ», βοάω «բղաւել, աղաղակել, գոչել», սանս. jóguve «բարձր ձայն հանել» բառերի հետ, իբր gowe- նախաձևից։ Ալիշան. Հին հաւ. էջ 318 Կելտաց ոկամ, ոգամ, ոկմիա ճարտասանութեան աստուծու հետ։ Scheftelowitz BB 29, 14 լիթ. sakyti, հոլ. soča, անգսք. secgan, անգլ. say, գերմ. sagen «ասել» բառերի հետ։ (Կրկնում է Pokorny 2, 479 հնխ. seqᵘ- «ասել» արմատի տակ)։ Karst, Յուշարձան 401, 405 սումեր. gu, gugu, gug «ձայն, ասել, խօսիլ», 416 մոնգոլ. üge «խօսք, բառ», թունգուզ. ige, 418 ույղուր. ögmek, չաղաթ. ögümek, օսմ. öymek «գովել»։ Պատահական նմանութիւն ունին լտ. ovo, յն. εὐάζω «ուրախութեան բացագանչութիւններ արձակել»։

Ոգի տե՛ս Հոգի։

Ոգի տե՛ս Յոյզ։

ՈԳՈՋԵԼ «վրէժ ունենալ, բախել, նախանձիլ». ունի միայն ՀՀԲ. անստոյգ բառ։

ՈԳՈՇԵԼ «գոռալ, հող արկանել, հող հանել կամ հովանալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 250. հաւանաբար նոյն է նախորդի հետ և մին կամ միւսը սխալ։

ՈԳՈՐԻԼ «հետը կռուիլ, մարտնչիլ (եղջիւրներով, ձեռքով կամ զէնքով), հակառակիլ, դէմ կենալ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. էջ 466, 502, 601. Եւս. քր. Ագաթ. որ և ոգորալ Մծբ. տպ. Պլ. էջ 60. որից ոգորական Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 665), ինքնոգոր Նար.։

ՆՀԲ «ի բառէս եղջիւր, որ և յայլ լեզուս՝ քէրն, քէրանիու, քէրաս, քօռնու»: Քիփիքլեան, Բազմ. 1910, 153 ոգ>ոյժ արմատից։

+ՈՋՆԻ «ոզնի անասունը» ՍԳր. Վեցօր. 186. Մխ. առակ. Վրդն. լս. գրուած է ոզնիկ Ոսկ. մ. գ. 6, էջ 24 (որ գտնում ենք նաև գաւառականներում), սրա կոզնի ձևի հին վկայութիւնն ունի Յովսիմ. (համառօտ խըմբագրութիւն), էջ 29։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. og'hinio->*ոզինի ձևից. սրա դէմ քոյր լեզուներն ունին eg'hi- արմատաձևը. հմմտ. յն. ἐχῖνος, հհիւս. igull, անգսք. igil, igl, il, հբգ. igil, գերմ. Igel, հոլլ. egel, հոլ. ježĭ, ուկր. již, jižák, պոլաք. jes, լեհ. jeż, հռուս. ожъ, ожикъ (նա-

խաձայն o՝ մեր բառի պէս), ռուս. ёжъ, լիթ. ežys, լեթթ. ezis, փռիւգ. ἔξις (իմա՛ ἔζις) «ոզնի». (Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 63 սրանց հետ է կցում նաև օսս. uzun, uzʒn «ոզնի»)։ Նախապէս այս բոլորի արմատը դնում էին հնխ. eg'h- «խայթել», բայց այժմ այս կարծիքը չի ընդունւում (Pokorny 1, 115, Walde 42, Kluge 228, Trautmann 73, Berneker 267, Boisacq 302)։—Հիւբշ. 481։

> ՆՀԲ յիշում է ռուս. և յն. ձևերը՝ առանց նմանութիւնը նշանակելու։ Bötticher. ZDMG 1850, 367 և Arica 34, 22 փռիւգ. ἐξουανοῦν (մեկնուած է ἐχιναλώπηξ ոզնաղուէս) բառի առաջին կէսի և 'Aτανοί յատուկ անուան հետ։ Pictet KZ 6, 186 և Orig. ind. 1, 453, 454 իրար է կցում յն. ἐχῖνος, գերմ. Igel, սանս. ahīna «մեծ օձ» և միւս կողմից ոզնի=սանս. ahi «օձ»։ Պատկ. Изслѣд. 20 յն. ἐχῖνος, ձևի հետ։ Հիւբշ. KZ 23, 25 ունի ուղիղ մեկնութիւնը և հանում է հնխ. ag'hanya ձևից։ Justi, Dict. Kurde էջ 350 քրդ. kusi հոմանիշին է կցում հյ. կոզնի ձևը։ Հիւնք. յունարէնից է հանում։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. eššu, issu «ցորենի հասկ»։ Պատահական նըմանութիւն ունի չեչէն. zu «ոզնի»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Հմշ. օզնի, Սեբ. վօզնի, Ռ. օզնի, օզնիգ, Եւդ. վօզնի, կուզնի, Ասլ. էօզնի, Տիգ. օզնիգ, Խրբ. օզնէգ, Վն. վոզնիկ, Սլմ. վօզնիկ', Մրղ. վըիզնիկ', Գոր. Ղրբ. կօ'զնի, Ագլ. կօ'զնի, կո'ւզնի, Ղզ. կուզ, Ալշ. օծնի, Մշ. օձնի, Շտ. վոնձնի, Մկ. ունձնը', Ջղ. կոնձնի, Լ. կունձինա, Շմ. կուզնիգ'.—սրանցից կոզնի ձևի մէջ կ նախաձայնը ծագած է շրջմամբ՝ ոզնիկ նուազականից, ինչպէս որ կոզնի ձևից էլ նոր նուազականով յառաջացել է Շմ. կուզնիգ'<կոզնիկ (նուազականի համար հմմտ. վերը սլաւական ձևերը).—Բառ. երեմ. էջ 143 դնում է նաև խոզնի ձևը, որ սակայն վրիպակ պէտք չէ կարծել, որովհետև դրուած է խ բառաշարքի մէջ՝ իր պատշաճ տեղը։ Իսկ Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. 1788, էջ 69 ունի կուզնի:—Նոր բառ է ոզնեղէն Վն. «ոզնիի մորթից շինուած»։

ՈԶՆԿԱՆ «ռաւենտ, գաբծիլի տակը» Կամրկ. ունի միայն ՀԲուս. § 2384. նոյն է ոզնկան «ինաշնդեղ (կարդա՝ խաշնդեղ), ըռէվէնտ» Գաղիան. (ըստ Բռ. երեմ. յաւել. 575)։

ՈԶՈՏՆ. անստոյգ բառ. գտնւում է ոզոտնանմայf բարդի մէջ, որ մի տեսակ հմայական ձև է նշանակում և մէկ անգամ գործածուած է Մանդ. էջ 194. «ի լուսնախտիրս, ի շեղջախտիրս, յոզոտնահմայս, ի գեղահմայս, ի սննիկոնս, յուռութս». (տպուած է յոզոտնանմայս, ՆՀԲ դնում է յոզոտանանմայս)։

> ՆՀԲ մեկնում է «ազգ հմայից, թերևս հայելով յոստան քաղաքս»։ ՋԲ և ԱԲ չունին։

+**ՈԶՈՐ** «ճիւղ, ճիպոտ». արմատ՝ որ հների մօտ առանձին գործածուած չէ. շատ յետին է Ջքր. Բ. 119 (Բարակ ոզորով փոքր փոքր հարկանէր զնոսա). որից կազմուած ունինք ոզորածեծ առնել (գրուած նաև ոզրածեծ և տգիտութեամբ՝ ոլորածեծ) «ճիպոտով ծեծել, գանահարել» Ագաթ. Յայսմ. (Նոր վկ. էջ 18), Երզն. լս. (Ներբ. յորդ. 32, 41), Ճառընտ. Լմբ. մատ. 381. ոզորած փայտ «մի կապոց փայտ՝ ոզորով կապուած» Կեչառ. աղէքս.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ozg'ho «ճիւղ» ձևից, որի միւս ժառանգներն են յն. ὄσχος և պհլ. azg «ճիւղ» (սրանից է փոխառեալ հյ. ազգ). ձայնական յարաբերութիւնը ճիշտ այն է, ինչ յն. μόσχος=հյ. մոզի<հնխ. mozg'ho—ոզոր բառի մեջ r մասնիկ է (Pokorny, 1, 185)։—Աճ.

> ՆՀԲ լծ. ոլոր, ոստ, յն. ὄζος «ոստ»։ Bugge, IF 1, 445 ոստ բառից -որ մասնիկով։ Scheftelowitz BB 29, 69 փոխառեալ հֆրանս. osier «ուռի», անգլ. osier բառից։ (Սխալուած է ոզոր հասկանալով «weide, ուռի». բայց ինչպէ՞ս կարող է Ե դարու մի բառ ֆրանսերէնից առնուած լինել)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. օզոր «ծառի ճիւղից շինուած կապ՝ խուրձ կապելու համար». նշանակում է նաև «ծուռ, գալարուն, ճամբից շեղուած, սխալ». որից օզրել «ծռել, ոլորել, ճիւղերը իրար ոլորելով հիւսել, թեքուել, ճա-

նապարհից շեղուել, միսը կամթիլ (ՀՀԲ և ՋԲ)», ոզիր «կամիթ» (ՓԲ), օզորտուկ «շիլ աչքերով» (Ազգ. հանդ. Ե. էջ 143), օզոր-մոզոր «օձապտոյտ», օզրուկ «ոլորուած»։

ՈՋՈՒՄՆ «թեզան». մէկ անգամ ունի Եփր. ղևտ. էջ 220. «Փոխանակ այնր՝ զի ասէ յառէջ կամ յոզումն, հեբրայեցին՝ յառէջ կամ ի թեզան»։

Ոթալ տե՛ս Օդ։

ՈԹԻՍ «սև ու զարշահոտ մի միջատ է» (նորագիւտ բառ). Վստկ. էջ 80. Սատակին (բզէզքն), նոյնպէս և ոթիսքն։

ԳԻՌ.—Ննխ. օթիս, Ախց. Տփ. օթիզ, Ղզ. ճօ՛թիս, Ղրբ. վէ՛թըէս:

ՈԺԲԻԼ «զարնել, ջարդել, կոտորել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Իրեն. ցոյցք 22. «Շրջեաց և եյեղ Աստուած զճանապարհն նոցա մոլորիլ զնոսա, ոժբիլո՜վ և հարկանելով յանապատին»։

Գտաւ ու մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1910, 304։

*ՈԼԱԻԿ «մոշ, մորենու պտուղը», Գաղիան. սխալ գրուած ոլաիկ, ոլակի, որ յիշում է ՆՀԲ մոլ—իմա մոշ բառի տակ, նոյնը աւելի յետնաբար յուեխ Ամիրտ. ՀԲուս. § 2113)։

=Արաբ. ʻulaiq «մոշ» (Կամուս, թրք. թրգմ. հտ. Գ. էջ 27)։ Նորագիւտ բառս գտաւ և ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 121։

+ՈԼՈԳ «երկար գուլպայ». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 189։

=Ըստ իս հյ. ոլոֆ «սրունք» բառն է, որ արդէն գրւում է նաև ոլոգ:—Աճ.

ՈԼՈՌՆ, ն հլ. (-ռան, -ռան, -ռունք, -ռանց, -ռանց, յետնաբար նաև ոլեռն, սեռ. ոլռանց) «բակլայի կամ մաշի նման մի ընդեղէն. pisum sativum L. (Տիրացուեան, Contributo § 267). փխբ. խոշոր կաթիլ (քրտինքի, արցունքի)» ՍԳր. Եւս. քր. Վեցօր. 60. «կտրուած կաթի մէջ ձևացած գնտիկները» Սասն. 67. «կարկուտի մէկ հատիկը» Ոսկ. յհ. բ. 1 (յետին). «մի տեսակ որդ փայտի» Գաղիան. որից ոլոռնացեալ «ոլոռի պէս կլորացած (կաթիլ)» Նիւս. կազմ. Երզն. մտթ. ոլոռնաձև Շար.։

ՆՀԲ յն. ὄλυρα «հաճար» և լտ. olus, oleris «բանջար». ի ձայնէս ոլոր, բոլոր, յն. ὅλος: Peterm. 30 լտ. olus: Lag. Gesam. Abhd. 59 կցում է ὀλύρα բառին։ Պատկ. Изслѣд. էջ 35 լտ. olus, oleris: Հիւնք. ոլոր բառից։

ԳԻՌ.—Մշ. օլոռ, Ննխ. ուլէռ (գիւղերը) և շրջմամբ՝ ուռէլ (քաղաքում), Խոյ. օռէլ, Գոր. ճի՛ւլէօռնը, Ղրբ. ճի՛ւլէռնը «ոլոռ». որից իւլլէ՛օռնէ՛գ՝ «մի տեսակ պալար». բացի առաջինից միւս ձևերը ծագում են ոլեռն ձևից, որի հին գործածութիւնը ունի Վրք. հց. ա. 582։—(Նո՞յն է թէ տարբեր բառ է Ջղ. (գիւղերը) ճոռալ «ոլոռի նման մի բոյս»=պրս. holar)։

ՈԼՈՐ «ոլորք, ոլորած բան, պնդութիւն, ամրութիւն» Ոսկ. ա. տիմ. ժե. և հռ. «փակագիծ» Լծ. Նար. որից ոլորել «գալարել, պրկել, պնդել» Եւագր. Կիւրղ. թագ. ոլորակ «պրկումն, ձգտում» Ոսկ. յհ. բ. 37. «առոգանութեան մի նշան» Թր. և Երզն. քեր. ոլորակել «պրկել» Յայսմ. ոլորան «պրկոց, գելարան, մամուլ» Վանակ. հց. Վրդն. լս. 58. ոլորուտ Պղատ. տիմ. շեշտոլոր Թր. քեր. ոլորուն, ոլորապտոյտ (նոր բառեր)։ Նոյն արմատից տ մասնիկով աճած է ՈԼՈՐՏ «պըտոյտ, սատտիկ ոլորք» Իմ. ե. 11. «բոլորտիքը, չորս կողմը» Պիտ. Փիլ. որից ոլորտանալ Պիտ. Փիլ. Անան. եկեղ. քաջոլորտ Մագ. նոր բառ է մթնոլորտ. մասնիկի համար հմմտ. բոլոր, բոլորտիք:

ՆՀԲ լա՞ր բառից։ Տէրվ. Նախալ. 106 ճոլովել, գիլ, գալարել, բոլորել, ինչպէս և յն. εἰλύω, լտ. volvo, գոթ. valvjan ձևերի հետ հնխ. varu, varv արմատից։ Հիւնք. օղ բառից։ Bugge IF 1, 445 -որ մասնիկով կազմուած է դնում։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 52 ոլ-որ, բոլ-որ, ճոլ-ով, կոր կցում է սեմական gal, gul «կլոր լինել» արմատին, ինչպէս նաև յն. κυλίνδω, լտ. collis են բառերին։ Scheftelowitz BB 29 (1905), 51 ոլոռն «փայտի որդ» բառի հետ։ Peteısson KZ 47 (1916), 261 -որ դնում է մասնիկ, իսկ էջ 284 աղխ բառի հետ միասին կըցում է սանս. arāla «կորացած», alaka

«խոպոպիք», ինչպէս և աղեղն բառերին. բոլորի արմատը հնխ. el-, -ol «ծըռռել, կորացնել»։ Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է Կամիս. ḱūlali «ոլորել»։ Scheftelowitz KZ 53 (1925), 248 ողն «կռնակ» բառի հետ՝ սանս. arāla «կորացած», սլով. olito «աղիք», զնդ. arəθna «արշին»։

ԳՒՌ.—Մշ. օլօրել, Պլ. օլօրէլ, օլըրէլ, Ալշ. Մշ. օլըրել, Ախց. Կր .Ռ. օլըրէլ, Խրբ. Տփ. օլըրիլ, Ասլ. օլըրէ՝լ (բայց էօլէօ՝րք «ոլորք»), Հմշ. օլըրուշ, Սեբ. ջօլըրէլ, Վն. էօլէօրել, Մկ. էօլէօրիլ, Մրղ. էօլէօրէլ, էօլիւրէլ, Սլմ. էօլրել, Երև. ըլօրէլ, Տիգ. օլ՛րիլ, Ննխ. օլդըրէլ, օլդըռէլ, Ջղ. ջուլորել, ալորել (բայց ուլոր «ոլոր»), Ագլ. ըլլո՛րիլ (բայց ը՛լլիտ «ոլորք»), Շմ. ճիւլէօրիլ, Գոր. Ղրբ. ճըլլէօ՛րէլ, Բիւթ. օլլիլ, Հճ. իլլել, Զթ. Սվեդ. իլլիլ։ Նոր բառեր են ոլոր «մանուածապատ», ոլոռով անցնիլ «գլորիլ», ոլորգեռան «պողոտակ», ոլոր–մոլոր, ոլորան, ոլորկծիկ, ոլորճուտ, ոլորուիլ, ոլորչան, ոլրծուն, ոլռով, և տ մասնիկով՝ ոլռտիլ, ոլռտալ «ման գալ» (Ննխ. օլդրիլ «ոլորել»), ոլռտկել, ոլռտկցնել, ոլռտուն։—Ասանայի թրքախօս հայոց մէջ կայ կէզէ կէզէ ըլօրքում սէօքիյօրի «շատ ման գալով ոլորքս քանդուեցաւ (յոգնեցայ)» դարձուածը, ուր ըլօրք պարզ է թէ հյ. ոլոք բառն է (ինչպէս կարծում է և Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ. 8—9), և ոչ թէ ոլորք. հմմտ. Երև. օլօրք «ոլոքի ոսկորը»։

+ՈԼՈՔ, ի-ա° հյ. (յետնաբար ռ հյ. աւելի յետնաբար ն հյ. յգ. ոլոքունք) «ծունկից մինչև կրունկը եղած մասը» Ագաթ. Պղատ. տիմ. էջ 151. Փիլ. որից բոկոլոք «բոկոտն» (գըրուած բոկոլոռ) Սոկր. 308. ոլոքոսկր (Նոր բառ). գրուած է նաև ոլոգ, նոյնը օլոխ «ճուռ» Բառ. երեմ. էջ 335.—Քաջունի, Գ. 189 գիտէ նաև «ծաղկի կոթ» նշանակութեամբ (նոյնպէս է դարձեալ Գաբ. բառ.), իսկ Գ. 189 «երկար գուլպայ» նշանակութեամբ դնում է ոլոգ ձևով։

=Բնիկ հայ բառ՝ որ ծագում է հնխ. oleq- ձևից (երկրորդ ձայնաւորը առաջինին ազդեցութեամբ դարձել է ո). սրա ցեղակիցներն են՝ սանս. r̥kšala (<*l̥qs-elā) «ձիու կրունկից մինչև սմբակը եղած մասը», յն. ἄλαξ «արմունկ», λάξ «կրունկով», λαχμός «քացի, կիցք», λακτίζω «աքացել, քացի տալ», լտ. lacertus «մկանունք, բազուկ», հիսլ. leggr «սրունքների բումբը», անգլ. leg «սրունք», հիռլ. less «երանք», հիսլ. lāer, հշվէդ. lār «սրունք», հսլ. lakŭtĭ, ռուս. lákotĭ «արմունկ». լիթ. elkúnė, հպրուս. alkunis «արմունկ», lagno «վարտիք, տաշոր» ևն։ Հնխ. արմատը oleq- (աճած ole-, elei-, lei- պարզականից) նշանակում էր բուն «ծռել, ճկել» և յետոյ զանազան լեզուների մէջ յատկացուեցաւ նշանակելու արմունկը կամ սրունքը՝ սրանց կորացած ձևի պատճառաւ. հմմտ. յն. σκολιός «կեռ» և σκέλος «սրունք», հյ. կարթ «ձկնորսի կամ ոտքի ճանկ» (Pokorny 1, 157, Walde 404, Boisacq 555)։ Նոյն արմատին են պատկանում նաև ողն և ուղն, որոնք տե՛ս առանձին։ Ernout-Meillet 490 lacertus բառի համար ո՛չ մի համեմատութիւն սառյգ չի գտնում։

Տէրվ. Altarm. 72, 74 լիթ. linkti «ծըռռել, կորանալ», lenkti «ծռել», պրս. lang «ամբողջ ոտքը»։ Հիւբ. ողոք բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Lidén, Arm. Stud. 95 և KZ 41 (1907), էջ 396։ Չի՛ ընդունում Meillet MSL 15, 355 նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ։

ԳՒՌ.—Մշ. օլոք, Ախց. Ննխ. Ջղ. օլօք «ծունկից մինչև կոճը եղած մասը» (ըստ Բլ. «ցորենի ցօղուն» Ազգ. հանդ. Ե. 23), Երև. օլօրք «ոլոքի ոսկորը, լուլա». այստեղ են պատկանում նաև ծոկոլոք Ոզմ. «ոլոքի վրայի կակուղ միսը, բումբ», լոլոք Եւդ. «բարձոսկր»։

ՈԽ (հների մէջ անեզական) «քէն, վրէժխնդրութիւն» ՍԳր. Եփր. աւետ. Փիլ. լին. որից ոխանալ Ծն. խթ. 23. ոխացեալ Մրկ. զ. 19. ոխացուցանել Բուզ. ոխակալ ՍԳր. Ոսկ. ես. Եփր. ծն. Եւագր. չոխակալ Ոսկ. մ. ա. 25. ոխաքաղ Կոչ. 249. ոխերիմ կամ ոխորիմ «ըմբիշ» Եւս. քր. «անհաշտ թշնամի» Պիտ. ՑՀ. կթ. Խոսր. ոխութիւն ՍԳր. Եւագր. Բուզ. ևն։

Bugge, Beitr. *19 կասկածով իբրև բնիկ հայ ուզում է կցել յն.* ὀχθήσας *«ցասկոտ, բարկացած», Նորվ.* agg *«ոխ, վրէժ», Հբգ.* egida, ecken, *լտ.* occa *«փոցխ» բառերի հետ։ Հինք. համառօտուած* ոսոխ *բառից։* Karst, *Յուշարձան 422 Թթր.* öv, öy *«բարկութիւն»*. Patrubány IF *14, 58 լտ.* secare *«կտրել», յն.* σχάω *«հերձել»։* Беридзе, ხიტ-ლეტის-კონა СП. *1912, էջ 33 վրաց. (Իմե, և Ռուշինի գւռ.)* oxti *«վրէժ» բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Նխ. օխ, *Ախց. Երև. Կր.* վօխ, *Ալշ.* տխ, *Մշ. Վն.* վոխ, *Ասլ. Ջթ.* խօխ:

ՈՂ *«աճառ, կռճիկ,* cartilago*». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 68 ա։*

ՈՂԱՅ *«ձայնք լալեաց, ողբ ու կոծ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 250։*

+ՈՂԲ, ո *հլ. «լաց ու կոծ» ՍԳր. Ագաթ. որից* ողբալ *ՍԳր. Ոսկ. եբր. Կիւրղ. Թգ.* ողբալի *Եղիշ.* ողբումն *ՍԳր.* ողբագին *Եփր. աղ.* ողբակից *Եղիշ. Յհ. կթ.* ողբասաց, ողբերգու *(նոր բառեր) են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. olbh- *ձևից. հմմտ. լիթ.* ulbūti, ulbauti *«կանչել, երգել», յն.* ὀλοφύρομαι *«ողբալ, հեծել»,* ὀλοφυδνός *«ողբագին»։ Հնխ.* olbh- *արմատը կազմուած է պարզական* ol- *արմատից՝* bh *աճականով. աւելի ընդարձակ տե՛ս* Ոլոռ (Boisacq 698, Walde 849, Pokorny, Vergl. Wörterb. d. ind. sp. 1, 194:—*Հիւբշ. 481։*

Müller SWAW *88 (1877), էջ 15* ὀλοφύρομαι, ὀλοφύζω *ձևերի հետ։ Տէրվ.* Altarm. *30—31 և Նախալ. 101 հնխ.* rabh *արմատից՝ նախաձայն* ո-*ի յաւելումով. հմմտ. յն.* ὀλοφύς, *լտ.* lamentum <*lap-mentum, *սանս.* rap, lap, vilap *«տրտնջալ»։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *§ 227 յն.* ὀλοφύρομαι *ձևի հետ։ Հինք. էջ 272* փող *«շեփոր» բառից։* Meillet MSL *11, 183 յն.* ὀλολύζω ? Scheftelowitz BB *29, 38 լտ.* fleo *«լաց լինել», հսլ.* blěją *«մայել»։ Պատահական նմանութիւն ունին եբր.* אבל abl, *ասոր.* ebl, *արամ.* abl *«սգալ, ողբալ»։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Կր. օխբ'ալ, *Սչ.* վօխբ'ալ, *Հճ.* վօխբ', *Պլ.* օխբալ *(պահուած է միայն լալօխբալ կրկնաւորի մէջ), Ալշ.* տխպ, *Սլմ.* վոխպալ, *Ալշ. Մշ.* օխպալ, *Երև.* վօխպալ, *Տփ.* վուխպալ, *Նխ.* օխփալ *(բայց՝* վօխփ*). իսկ* ողբալ *Սվ. «սաստիկ կարօտիլ, փափագիլ»։*

ՈՂԵՂ *«առուել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 250։*

*ՈՂԻՄԲԻԱՍ *(կարդա՛* ողիմբիաս*) «Ողիմպոս լեռներից փչող արևմտեան քամի» Աբիստ. աշխ. էջ 612. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

*=Յն.*ὀλυμπίας, *որից նաև լտ.* olympia *նոյն նշ.—Հիւբշ. 368։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ՈՂԻՔ *«շահ կամ մթերք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251։*

ՈՂԿԱՏ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պիտառ. «Ու տարբերն և մահկածին և ողկատին»։ ՆՀԲ յիշում է այս բառը* մահկածին *բառի տակ և մեկնում է «լրումն լուսնի՞»։*

ՈՂԿՈՂԱՆԻԼ *«ղանդաղիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251։*

ՈՂԿՈՅԶ, ո, ի, ի—ա *հլ. «խաղողի ճութը, կուզ» ՍԳր. Վեցօր. 94. «արմաւենու կամ նճու ողկոյզ» Երգ. ա. 13, է. 17. «Նորահաս, մատղաշ» Ածազգ. «գումդ մեղուաց» (այս նշանակութիւնը գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագր. էջ 552). որից* ողկուզաբեր *Թէոդ. կուս. Սկևռ. աղ.* ողկուզաբոյծ *Ոսկ. հերոդ.* ողկուզալից *Մծբ. եփր. մն. էջ 467.* ողկուզուկ *«մի տեսակ խոտ» Փիլ. լիւս.* ողկուզօրէն *Պիտ. Նոնն.* գեղեցկողկոյզ *Պրպմ.* բազմողկոյզ *Փիլ. նխ.* խնկողկուզիկ *Մխ. առակ.* մանրողկուզեան *Նար.։*

Böttich. Arica *74, 198 կցում է պրս.* angūr *«խաղող» և արաբ.* عنقود 'anqūd *«ողկոյզ» ձևերին։* Lag. Urgesch. *837 և* Arm. Stud. *§ 1728 փոխառեալ է դնում արաբ.* 'anqūd *ձևից, որ մերժում է Հիւբշ. 273։—Հինք.* ընկոյզ *բառից։ Մառ* ИАН *1915, 942 վրաց.* ղ'ուրձենի *«խաղող» բառի հետ։ Տե՛ս նաև* կոյզ:

ԳԻՌ.—Կր. օղկուզ, *Սվեդ.* ուղգայզ. *միւսները պահում են կա՛մ* կոյզ *ձևը, որ* ողկոյզ *բառի կրճատուածն է, և կամ ցոյց են տալիս* ճութ *բառը։*

ՈՂԿՈՒԹԻՒՆ «դատնութիւն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 251։

+ՈՂՆ, ն հլ. (ողին, -ղամբ, -ղունf, -ղանց, յետնաբար ողան էլ. արխտ. 8) «կռնակ. 2. ողնաշարը ուղեղով միասին» ՍԳր. Ագաթ. Եղիշ. ը. 137. Փիլ. «ողնաշարի ծուծը» Նիւս. բն. Գէ. եւ. «մի բանի վերի կողմը (ինչ. երկնքի, լեռան, նաւի են)» Նիւս. կազմ. Փիլ. որից ողն առնուլ Ոսկ. եւ. յողն կալ Գ. մկ. գ. 12. յողն անկանել Ոսկ. մ. բ. 4, 14, յողն երթալ Վեցօր. 86 («ծուլանալով մէջքի վրայ պառկիլ»), ողնայար Ա. թագ. ի. 5. Եփր. դտ. ողնափող Նորագիւտ Բ մնաց. ժը. 33. ողնդժնեայ Ագաթ. ողնիլ «դէպի յետև ծռիլ» Մխ. առակ. ողնբեկիլ «մէջքը կոտրիլ» Եփր. գծ. էջ 33, Եփր. թգ. 436 (ՀԱ 1913, 347), ողնափայտ ՍաՀմ. փիլ. ողնուց «նաւի փորը» Ոսկ. հռովմ. 392. Եփես. 871. ողնտեռ «կեղ, վէրք» Վստկ. ողնուլար Արծր. էջ 196. միողնի Ոսկ. խչ. Արծր. էջ 65, 78. սապատողն Ղևտ. իա. 19. միջնողն Օր. լբ. 11. Վեցօր. 143. յողնեալ «պառկած» Փիլ. «ծըռած» Անան. գիտ. 5. ընդողնիլ Ոսկ. ա. տիմ. ը. ընդողնեցուցանել Ոսկ. եբր. ռամիկ ձև է ողոշար «ողնաշար» Մխ. բժշ. 29. իսկ Ոսկ. պօղ. ա. 93 ընդողմեալ «վիզը հպարտօրէն յետև բռնած» պէտք է կարդալ ընդողնեալ:— Նոր բառեր են ողնայարային, ողնայարաւոր, ողնուղեղ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. olen- ձևից. սրա հետ հմմտ. յն. ὠλένη, ὠλήν «արմուկ, վերնաբազուկ, ձեռք», ὠλλόν, ὠλέκρανον, ὀλέκρανο «արմուկի ծայրը», լտ. ulna (<հնխ. olenā) «արմուկի ոսկորը, ամբողջ թևը, նախաբազուկ, գրկաչափ», գոթ. aleina, հբգ. elina «արմուկ», գերմ. Elle, անգլ. ell, հոլլ. el, հիսլ. ǫln, անգսք. eln «գրկաչափ» (գերմանական alina ձևից փոխառեալ են ռոմանական ձևերը, ինչպէս իտալ. auna, ֆրանս. aune «գրկաչափ»), կիմր. կորն. elin, հիռլ. uilen, պրս. آرن āran «արմուկ», լեհ. łanε, łerε «արմուկից մինչև ձեռքն եղած մասը», սանս. aratní-, զնդ. arəθna- «արմուկ» են։ Բոլորի պարզ արմատն է ol, որ ունէր նաև իր երկար ձևը՝ ōl, հմմտ. յն. ὠλέκρανον և ὀλέκρανον, սանս. āṇi-, բայց և aratni: Բոլորի ընդհանուր գաղափարն էր «ծռիլ, կորանալ» և կարող էր գործածուիլ նաև նշանակելու համար մարմնի ուրիշ մասերը. հմմտ. սանս. āṇi (<*ōlni-) «ծունկի վերի մասը», ártnī «աղեղի ծայրը», alaka «խոպոպ», arāla «կոր», հսլ. lanita «այտ» են (Pokorny 1, 157, Boisacq 1081, Ernout-Meillet 1078, Trautmann 202, Walde 848): Այստեղ է պատկանում նաև ուլն «վիզ», որ գալիս է հնխ. ōlen- ձևից (նախաձայն ձայնաւորի երկարութեամբ, ինչպէս տեսանք վերևում)։ Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ցեղակից ոլոf բառի տակ յիշուած ձևերը։ Տե՛ս նաև ուղուկ:

ՀՀԲ ող բառից։ Klaproth, Asia pol. 1823, էջ 104 (կարդալով ոգնl)=ռոման. osso ձևի հետ։ Bugge KZ 32, 86 թերևս փոխառեալ ավար. hod «կռնակ, մէջք» բառից։ Նոյն, Album Kern, Leiden 1903, էջ 105 արմատակից յն. Ὄλυμπος լեռան անունին, որ Փոքր-Ասիական մի լեզուից է համարում։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 87 յուն. κωλήν «կշտոսկր», հսլ. kolěno «ծունկ» բառերին ցեղակից՝ նախաձայն հնխ. q-ի անկումով. (Նոյնը կրկնում է Berneker, էջ 546)։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 127։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ող (սեռ. ողան կամ ողնի) «կռնակ. 2. լեռան լանջ», Խտջ. վող «լեռան լանջ», Հմշ. էող (սեռ. օղօն) «երկարանիստ բլրակ», Տր. ող «տան գլուխը, կըտուր»։ Սրանցից կազմուած ձևեր են՝ վըր ողան Մշ. Սս. «շուռ տուած, կռնակի վրայ պառկեցրած» (օր. Ամանը վըր ողան դարձնել), ողմիլ, ողմկիլ (հմմտ. Ոսկ. պօղ. ա 93 ընդողմեալ ձևը) Ապ. Բլ. Մշ. «ընկողմանիլ, մի տեղ յենուիլ, թևի վրայ յենուելով պառկիլ», ողնուիլ Վն. «մի տեղ կպիլ, մնալ, նրանից դժուար հեռանալ»։ Ունինք նաև Ակն. ողըշար «ողնաշար»։

*ՈՂՈԳՈՄԵԱՆ, ի հլ. (գրուած նաև ողոգոմէն, ողոգոմէ, ողոգոմ, ղոգոմեան) «Մաղկազարդի տօնը» Սեբ. 46, Լմբ. առ. Լև. 237, Կանոն. 38, ժմ. 261, 324, 642, 687. Ծառ-

ընտ. Արշ. Սհկ. արմաւ. Վրդն. աղ. Օրբել. հրատ. Էմինի, էջ 71 են։

=Յն. εὐλογημένη «օրհնեալ, բարեբանեալ» բառից, ակնարկութեամբ Մրկ. ժա. 9 և Ղկ. ժթ. 38՝ εὐλογημένοσ ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου—Օրհնեալ եկեալ անուամբ Տեառն. (այսպէս էին փառաբանում Քրիստոսին՝ Երուսաղէմի տաճարը մտած ժամանակ)։ Ըստ այսմ հյ. լաւագոյն գրչութիւնն է ողոգոմեն և սեռ. ողոգոմենի ձևի վրայից կազմուած է ողոգոմեան, իբր թէ -եան մասնիկով։ Թարգմանաբար ունինք բարեբանութիւն. հմմտ. Եփր. արմաւ. 45 «Ի գալուստն Փրկչին յԵրուսաղէմ և ի սուրբ տօնն բարեբանութեան»։—Հիւբշ. էջ 368։

Հներից Կանոն. էջ 38՝ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը. «Ողոգոմեանն մեծ, որ թարգմանի բարեբանեալ օր. Ի գալ ողոգոմէին մեծի տօնին, որ է օրհնեալ օր»։—ՆՀԲ յն. εὐλογημένεος «բարեբանեալ» կամ ὑλόκομος «վարսագեղ, անտառազարդ, ծառազարդ», ումկ. ծառզարդար: Ուղիղ մեկնութիւնն ունի Պատկ. Սեբ. էջ 198։ Հիւնք. յն. ἐλαιοκομία «մշակութիւն ձիթենեաց»։

+ՈՂՈՂ «թափելը, հեղեղ».

=Կրկնուած է -ող արմատից. բնիկ հայ բառ. ընդարձակ տե՛ս Հեղ:

Scheftelowitz BB 29, 66 սանս. saras «ջուր, ճահիճ»։ Միւսները տե՛ս Հեղ:

ԳԻՌ.—Ալմ. Վն. օղօղել, Մկ. օղօղիլ, Տփ. օղօղիլ, օղըղիլ, Գոր. Երև. Ղրբ. ըղօ՛ղէլ, Շմ. ուղօղիլ, Ագլ. ըղա՛ղիլ, Ջղ. աղողել, Ալշ. Մշ. օղղել, Ախց. օղվէլ, Խրբ. օղվիլ, որոնք նշանակում են «ամանը կամ բերանը մի քիչ ջրով լուալ». որից ողողան «յորդահոս», ողողոցf «ողողած ջուրը»։

+ՈՂՈՂ «ողբ, լաց, կոծ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ողողանալ «լալ, ողբալ, կոծել» Ոսկ. փիլիպ. գ. ողողանիլ «նոյն նշ.» Ոսկ. թես. ողողանf «լաց, կոծ, ողբ, վայնասուն» Եփր. խոստով.։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է կրկնութեամբ պարզական *ող արմատից, որ ծագում է հնխ. ol- ձևից. սրա հետ նոյն են նաև գւռ. ուլուլալ «ողբալ» և աճած ողբ ձևը. հմմտ. յն. ὀλολύζω «ճչալ», ὀλολυγή «ճիչ», ὀλολύς «կնկայ նման ճչացող, կնամարդի. կնատ», ὀλολυγαία «ողբացող (բու)», ὑλάω, ὑλακτέω «հաչել», լատ. ululo «ոռնալ», ulucus «բու», ululatus «ճչի սուր ձայն» ululatio «ողբ, կոծ», ulula «բու», սանս. ululí- «սուր (ճիչ)». úlūka «բու», լիթ. ulűti «ոռնալ», ulūlóti «աղաղակել», միռլ. ulach «աղմուկ. աղաղակ», նիռլ. ul-chaochan «բու» և -bh- աճականով՝ յն. ὀλοφύρομαι «ողբալ, հեծել», ὀλοφυδνός «ողբագին», լիթ. ulbűti, ulbauti «կանչել, երգել» (Pokorny 1, 194, Boisacq 698, Walde 849)։—Աճ.

ՆՀԲ «լծ. յն. ὀλολύζω, լտ. ululo. տե՛ս և ողողանf և բողոf»։

ԳԻՌ.—Կայ միայն Ախց. ուլուլալ «կանանց լալ, ողբալ կանչելը», որից ուլուլիկ անել Երզ. «ճչալ, աղաղակել»։—Այստե՞ղ է պատկանում արդեօք նաև օղիկ օղիկ գալ «լալ ողբալ» (թէ՞ օղ արմատից՝ իբր «գալարուել, մորմոքիլ»)։

*ՈՂՈՄՊԻԱԴ (գրուած նաև ոլոմպիաս, ոլոմպիադ, ոլոմպիաթ, ոլիմպիադ, ոլիմպիաթ, ուլիմպիադ, ուլումպիադ, ուլիմպիանդ, ողիւմպիադ, ոլիւմպիադ, ողիւմպիաս, ողիմպիադ, ղիմպիադ), ի-ա հլ. (սխալ սեռ. ոլոմպիացն Պտմ. աղեքս. 24) «Ոլիմպիայ դաշտում չորս տարին մի անգամ խաղացուած յունական ըմբշամարտութեան աշխարհահռչակ խաղերը. 2. այդ խաղերի մէջ տարուած յաղթական մրցանակը. 3. նրա վրայ հիմնուած յունական թուականը» Եւս. քր. Ագաթ. Կոչ. 218. որից ողոմպիական Եւս. քր. Խոր. հոփ. ղոմբիական ԱԲ։

=Յն. ʼΟλυμπιάς (սեռ.—άδος, հյց.—άδα) «ոլիմպիական խաղեր», ὀλυμπιακός, ὀλυμπικός «ոլիմպիական», ὀλύμπιος «ոլիմպեան»։—Հիւբշ. 368։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՈՂՈՎԹԻ, ՈՐՈՎԱԹԻ «հեղեղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251։

+ՈՂՈՐԿ (յետնաբար ի հլ.) «հարթ, կոկ, յղկուած» Ա. թգ. ժէ. 40. Վեցօր. 143. «քաղցրախօս, մեղմ խօսող» Առակ. իզ. 23. որից ողորկել «հարթել» Յոբ. ժդ. 19, «մեղմել,

կակղել, ամոքել» Ոսկ. բ. կոր. Սեբեր. ողորկակեղն Վեցօր. 97. ողորկապատեան Վեցօր. 140. ողորկաճար Ասող. անողորկ Եւագր. գրուած է նաև ուղորկ, ըղորկ, ղորկ Դամասկ. բժշ. Երզն. քեր. ղորկել Սարգ. (տպ.) ա. պետ. ա, էջ 229, բ. պետ. ա, էջ 527. ղորկոտ Մագ. ղորկութիւն Պղատ. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lorgʷ- «հարթ, ողորկ» արմատից, որի lergʷ ձևից էլ գալիս է հյ. լերկ «անմազ». ցեղակից լեզուներից ունինք հիռլ. lerg «հարթ դաշտավայր», leirg «ճանապարհ», նիռլ. learg «դաշտ, փողոց, ափունք», leargán «բլրակողք», նոյնպէս հիռլ. lorg, lorc «շաւիղ», գաել. lorg «ճանապարհ, գնացք, հետք», կիմր. llyr «ալբատոյտ, ափունք», բրըտ. lerc'h «հետք»։ Հայերէնի մէջ լերկ պահում է մաքուր ձևը, իսկ ողորկ կազմուած է ո յաւելուածական ձայնաւորով՝ յաջորդ ղ-ի պատճառաւ, որի երանգն էլ (փոխանակ ա) արմատական ո ձայնաւորի նմանութեամբ է։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ. mls արմատը, որից ունինք malāsa «հարթ ու ողորկ դառնալ», amlas «հարթ, ողորկ», բայց նաև «լերկ, անմազ», imlās «ոլխարի բուրդը թափել» (տե՛ս և մալազ), imlīs «շոր անապատ դաշտ, տափաստան» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 294—295)։

ՆՀԲ մեկնում է «ուղիղ և լերկ»։ Հիւնք. օղակ բառից։ Bugge IF 1, 452 դնում է *ողիրկ ձևից, իբր հնխ. oligrós. հմմտ. յն. ὀλιβρός «հարթ» (որ գալիս է հնխ. ligrós ձևից), անգսք. slipes, անգլ. slipper, slippery «փափախական, սահուն, դժուարին», slippy «լպիրծ, հոսուն», որոնք ծագում են հնխ. slig²ró-s ձևից։ Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 մերժում է։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 499 լծ. ուղորդ: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 60—64, որ միացնում է լերկ և ողորկ, և դնում է հնխ. lerg-ᵘ, lorgʷ- արմատից. հյ. ողորկ ենթադրում է թէ կազմուած է po- նախդիրով, իբր po-lorgʷ-: Meillet, Յուշարձան 211 մերժում է Lidén-ի մեկնութիւնը և համարում է կրկնուած *որկ արմատից, *որորկ, տարանմանութեամբ՝ ողորկ: Karst, Յուշարձան 422 թթր. yol, yul «հարթել»։ Pokorny 2, 439 (ինչպէս նաև Petersson, Ar. u. Arm. St. 87) ընդունում են Lidén-ի մեկնութիւնը, միայն թէ Pokorny 1, 48, ինչպէս և Walde 2 համաձայն չեն նախաձայն ո=po- բացատրութեան, որ և մենք վերևում բացատրեցինք իբր նախայաւելուած։

+ՈՂՈՐՄ, ո հլ. «գութ, կարեկցութիւն» Բ. մնաց. ե. 13. Սղ. ճլե. 1—26. Դան. գ. 89, 90. «աղերս, պաղատանք» Երեմ. լէ. 19. «թշուառ, ցաւալի» ՍԳր. Ոսկ. Եփր. թգ. Ագաթ. որից ողորմիլ ՍԳր. Ոսկ. ողորմած ՍԳր. ողորմածութիւն ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. մ. բ. 6, 7. ողորմուկ Եփր. թգ. անողորմ ՍԳր. Ոսկ. ես. անողորմածութիւն Բուզ. Ոսկ. աղիողորմ Մամբր. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. orm- արմատից (կրկնութեամբ *որորմ, տարանմանութեամբ՝ ողորմ). նոյն արմատի այլ ժառանգորդներն են գոթ. arms «թշուառ», հիսլ. armr, aumr «դժբախտ, ողորմելի», հբգ. arm, aram, հսաքս. arm, հոլլ. arm, անգսք. earm և գերմ. arm «խեղճ, աղքատ», գոթ. arman «գթալ, խղճալ», armahairto «ողորմած». գերմ. erbarmen «գթալ», erbarmlich «ողորմելի» ևն։ Հնխ. orm- արմատը այս երկու ընտանիքից դուրս ուրիշ տեղ չէ պահուած։ Գերմանականից է փոխառեալ ֆինն. armas «սիրելի» (Kluge 23):

ՆՀԲ լծ. իւղ և աղիք: Տէրվ. Altarm. 73 ողոքել, շողոմել, շողոքորթ բառերի հետ՝ կցում է զնդ. ram «հանգչիլ, ուրախանալ», սանս. rāma «ուրախութիւն, հաճոյք», լիթ. rimti «հանգչիլ», գոթ. rimis «հանգիստ» բառերին. ողորմ շրջուած է *ողոմր ձևից։ Bugge, Beitr. 38 յն. ὀδυρμός «ցաւի աղաղակ», ὀδύρομαι «ողբալ» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ, Հիւնք. յն. ἐλαιακομίον «մշակութիւն ձիթենեաց»։ Müller, Armen. VI, 5, որից յետոյ Meillet MSL 10, 280 և Յուշարձան 211 տալիս են վերի մեկնութիւնը։ Նոյնը յիշում են Հիւբշ. IF Anz. 10, 49 և Pokorny 1, էջ 184։ Patrubány

ՀԱ 1906, 56 հնխ. or *«շարժիլ» արմատից. համմտ. լտ.* orior, *յն.* ὄρνυμι *և հյ.* յառնել. *համմտ.* սիրտը շարժիլ *դարձուածը։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 132 յն.* ἐλεαίρω *«գթալ»։*

ԳԻՌ.—Վն. օղօրմել, *Սչ.* վօղօրմել, *Ննխ.* օղօրմէլ, *Ալշ. Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ.* օղօրմիլ, *Հմշ.* օղօրմուշ, *Ագլ. Գոր. Երև. Ղրբ.* ըղօ՛րմիլ, *Շմ.* ուղօրմիլ, *Ջթ.* ուղույմիլ, ուղուրմիլ, *Ասլ.* էօղէօրմիլ, *Սվեդ.* վուղուրմիլ, *Մրղ.* օղօրմած, *Սլմ.* օղօրմուբո՞ւէն, *տաճկախօս հայերից՝* էնկ. օղօրմիս *«Աստուած ողորմի՛ սաեւը»,* *օր.* օղօրմիս չխարմաf *«ողորմիս սաեւ»* *(Բիւր. 1898, 866), Ատն.* օղօրմած, օղօրմութիւն *(Արևելք 1888 նոյ. 9)։*—*Նոր բառեր են* ողորմաքաս, ողորմածիկ, ողորմածճոցի, ողորմակոք, ողորմաճաշ, ողորմասիրտ, ողորմատեղ, ողորմորալ:

ՈՂՈՑ *«ուռկանի չորս ծայրերը» (չունի ՆՀԲ). մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եղիշ. տիր. էջ 342. «Եւ եթէ յիշէք՝ ես յառաջագոյն ասացի, թէ երկնային ուռկանին չորք ողոցք (այլ ձ.* ողցf) *են և գչորեսին անկիւնս երկրիս ի ներքս արգելեալ փակէ». (իր նախկին ասածն է «Երկու են լարք ուռկանին և չորք ծագ լարացն», անդ՝ էջ 338, որից մի քիչ ցածր «Սովն աշխարհս է, ուռկանն քարոզութիւն Տեառն, ծագք ուռկանին չորք աւետարանք»)։*

ԳԻՌ.—Rivola, *Բառ. Հայոց 1133, էջ 34 և Նորայր, Ֆրանս. բառ.* chas *բառի տակ ունին գւռ.* ողց *«ասեղի ծակը», որ թերևս կարելի լինի կցել այս բառին։*

ՈՂՈՑ *«ոմանց» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 251։*

Բառիս համար գրում է ՆՀԲ. «Թերևս առեալ ի գրոց Եւս. քր. (ա. 358 և բ. 35), ուր դնի ողոց, *իբր յն.* αὖθις, *այսինքըն «դարձեալ». գուցէ ընթերցեալ որպէս յն.* ὅλως, *որ է «բոլորովին, ամբողջ»։*

ՈՂՈՑՆ ՏԱԼ *«տագնապել, շտապել» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 251։*

ՈՂՈՒՄԱՐԱՑ *«հիւանդի քթի մէջ կաթեցնելու մի տեսակ դեղ» Մխ. բժշ. 68։*

Seidel, *Մխ. հեր. § 188 ուզում է հանել պրս.* خمره xumra *«փոքր աման անուշահոտութիւն պահելու համար. 2. անուշահոտութիւն» բառից։*

+ՈՂՈՔ, ո *հլ. «աղաչանք, պաղատանք, քաղցր և համոզիչ խօսքեր» Առակ. ժբ. 23. Ագաթ. Բուզ. «աղաչական, աղերսական» Առակ. ժե. 1. Ոսկ. ես. որից* յողոf անկանել *Բ. կոր. ժբ. 19. Եզն. Ոսկ. գաղ.* յողոf ածել *«համանեցնել» Ոսկ. յհ. բ. 1.* ողոfել *ՍԳր. Ոսկ. Եզն.* ողոfանf *ՍԳր.* ողոfումն *ժող. ժ. 4.* ողոfիչ *Իմ. ժ. 9. Ոսկ. մ. գ. 38.* անողոf *Պիտ. փիլ. ևն։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* lok[2]- *«խօսիլ, մանաւանդ լավ խօսիլ», որի այլ ժառանգներն են՝ լտ.* loquor, loqui *«խօսիլ, արտայայտուիլ»,* loquax *«շատախօս»,* eloquor *«արուեստով ու ճարտարութեամբ խօսիլ»,* eloquentia *«ճարտարախօսութիւն», իռլ.* -tluch- *որ գտնում ենք* ad-tluch- *«շնորհակալութիւն հայտնել» և* to-tluch- *«աղաչել, խնդրել» բառերի մեջ* (Ernout-Meillet 532, Pokorny 2, 377, Boisacq 559): *Հայերէնի մեջ* ո *հաւելուած է* ղ-*ի պատճառաւ (համմտ.* լերկ *և* ողորկ) *և* f *համապատասխանում է ճշտիւ լտ.* q-*ին (համմտ.* լfանել=linquo)*։ Լտ. և կելտական բառերի համեմատութիւնը ցույց է տալիս որոշ դժուարութիւններ. հայերէնը ձևով նույն է գալիս լատինականի և նշանակութեամբ՝ կելտականի հետ։*

ՆՀԲ «ողորմ աղերս, որպէս ողողանօք (ողիկ ողիկ գալով)»։ Տէրվ. Altarm *30* ո *յաւելուածով* "ղօf *արմատից, որի հետ համմտ. հսլ.* ласка *«ողոքանք, շողոմանք»,* ласкати *«ողոքել. շողոքորթել»,* ласкавьць *«շողոքորթ»։ Նոյն, էջ 72* ղօf *արմատից, որի հետ յիշում է* շողոմ, շողոfորք, *զնդ.* ram *«հանգչիլ, ուրախանալ», սանս.* rāma *«հաճոյք, ուրախութիւն» ևն։ Նոյն, Նախալ. 63 արմատական ձևը* ղօf *(որից* բողոfել *և* շողոfորթ) *ծագում է հնխ.* ark *կամ* rak *արմատից. համմտ. սանս.* arč *«մռնչել, գոչել, երգել», յն.* λάσκω, ἔλακον, λέλακα *«հնչել, երգել, խօսիլ», լտ.* loqui *«խօսիլ», հսլ.* rekti *«խօսիլ»՝ Հիւնք.* եղեռն *բառից։* Pedersen, *Հայ.*

դր. լեզ. 91 կցում է հյ. աղաչել, *լտ.* loquor? *Մառ,* Основн. Табл. *էջ 6 համեմատում է եբր.* הלק xlq *«հարթել, շողոմել», արաբ.* اخلق axlaq *«հարթ»,* حلق ḫalq *«սափրել», որոնց արմատն է սեմ.* xlk. *սրա յաբեթականն է* slq. *հմմտ. վրաց.* ալեքա *«հարթել, կակղել»,* նեա-մօալեքիլի *«շողոքորթ». իսկ հայկականում՝ արմատը դարձել է* ulk', šlk', *որից* ողոքել *և* շողոքորթ: *Ուղիղ մեկնեց նախ* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 91, բայց վերիվերոյ և առանց բաւարար բացատրութեան, որով մատնուել էր անուշադրութեան։*

+ՈՂՋ, ո *հլ. «առողջ, կենդանի» ՍԳր. Ոսկ. ես. և եփես. «ամբողջ, անթերի, բոլոր, բովանդակ» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. Եզն. Ոսկ. ես. «ողջամիտ, ողջախոհ, մաքուր» Փիլ. Վանակ. յոբ. Լմբ. առակ. որից* ողջամբ *«ողջ և առողջ» ՍԳր. Փարպ. «ամբողջ» Ճառընտ. Նար. խչ. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 187 (Վճարեաց զամենայն գինն ողջամբ).* ողջանալ *ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 14.* ողջացուցանել *«լաւացնել, բժշկել» Տոբ. ժբ. 3. Ովս. զ. 3. Ոսկ. եփես. «ամբողջացնել, լրացնել» Գ. Թագ. ժը. 30.* ողջոյն *«բոլոր, բովանդակ» ՍԳր. Եղիշ. «մէկի ողջութիւնը հարցնելը, բարևում, բարև» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. Թգ.* նախողջոյն *Մրկ. ժբ. 38. Ղկ. ժա. 43.* առողջ *Ղևտ. ժգ. 10. Եզն. Ոսկ. ես.* ամբողջ *(տե՛ս առանձին),* ողջախոհ *Փարպ. Յճխ.* բղջախոհ *(տե՛ս այս բառը),* անառողջ, ողջերթ *(նոր բառեր) ևն։*

=*Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ջ մասնիկով (հմմտ.* անուրջ, ստերջ, փաղջ, շուրջ)՝ *պարզական* *ող *արմատից, որ* *ոյղ *ձևի միջնորդութեամբ գալիս է հնխ.* olyo- *ձևից. հմմտ. հիռլ.* uile *«բոլոր, ամբողջ», կիմր.* holl *«ամբողջ, բոլորովին», կորն.* holl *«ամբողջ», գոթ.* alla- (<*alna-), *գերմ.* all, *հբգ.* al, *հհիս.* allr, *անգսք.* eall, *անգլ.* all, *հոլլ.* al *«բոլոր, ամբողջ, ամէն». հմմտ. գոթ.* alamans *«բոլոր մարդիկ»։ Այս երեք ընտանիքից դուրս նոյն արմատը ուրիշ տեղ գոյութիւն չունի* (Kluge 11): Pokorny 1, 80, *գերմանական բառերը դնում է հնխ.* alo-, alno- *«բոլոր» բառից, չի յիշում հայ ձևը։*

«Առողջ» և «ամբողջ» գաղափարների յարակցութեան համար հմմտ. թրք. صاغ saɣ *«կենդանի, ողջ. 2. գւռ. ամբողջ, բոլոր», ասոր.* سلىما xəlīmā *«ողջ. 2. ամբողջ»։—Հիւբշ.* IF *19, 476։*

Այլազովսքի, Յղ. հնչման 16 յն. ὅλος *Տէրվ.* Altarm. 84 *սանս.* ūrǰ *«սնունդ, ուժ առնելը, զօրանալը»,* ūrǰa *«ոյժ, կեանք»։ Մորթման* ZDMG *26, 516 բևեռ.* ulduitni *«ողջ, ողջոյն»։ Հիմք.* ջաղջախել *բայից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուին* Müller, Armen. VI 5 *և* Meillet MSL 8, 237: *Հիւբշ.* Arm. Gram. 481 *այս մեկնութիւնը յիշելով հանդերձ՝ աւելի լաւ է համարում սանս.* sárva, *զնդ.* haurva, *յն.* ὅλος, οὖλος<*ὀλϝο-ς, *լտ.* salvos, sollus, salus *«ողջոյն»,* salve *«ո՛ղջ լեր» բառերի համեմատութիւնը։ Բայց աւելի յետոյ՝* IF *19, 476, հյ. Բրգմ. ՀԱ 1907, 251 ընդունում է վերի մեկնութիւնը։* Karst, *Յուշարձան 422 կազիկում.* çuldu *«ողջ, ամբողջ»։ Պատահական նմանութիւն ունին մոնգոլ.* اولجاش olǰaš *«մոնղոլական ողջոյն, որ կատարւում է մէկ ծունկը գետին և մէկ ձեռքը գլխին դնելով և համբուրելով պատուելիք անձի ծունկը», չաղաթ.* اولچاش olčaš *«յարգանք»,* olčamaq *«յարգել, մոնղոլական ողջոյնով ողջունել»։*

ԳԻՌ.—Պլ. օխչ, *Խրբ. Կր.* օխշ, *Ալշ.* ոխշ, *Մշ.* ոխչ', *Ասլ.* էօխշ, էօխչ, *Ջղ. Սլմ. Վն.* վոխշ, *Ախց. Երև. Ննխ. Ռ. Սչ. Տիգ.* վօխշ, *Շմ.* վօխն, *Տփ.* վուխշ *(վերջինս նշանակում է նաև «ամբողջ»), Սեբ.* վէխշ, *իսկ Մրղ. զանազանութիւն դնելով երկու իմաստների մէջ՝* վուէխն *«առողջ»,* վըհխն *«բոլոր»։—Կրօնական լեզուից փոխառեալ բառ է Կր.* օխնուն, *Խրբ.* օխչ'ուն, *Ալշ. Մշ.* օխչ'ում, *Պլ.* օխջում, *Սլմ.* վոխշում, *Ջղ.* վողջ'ում, *Վն.* օխնում, *Շմ.* վօխնում, *Ննխ.* վօխշում, *Տփ.* վուխշում, *Թրքախօս հայերից՝ էնկ.* օխջօմ *(Բիւր. 1898, 866) ևն։—Նոր բառեր են* ողջմեռ, ողջով, ողջանձ *(Մկ.* ոխչանձ *«առողջութիւն»),* ողջանք, ողջնձև, ողջունաքոյր, ողջունեղբայր:

ՓՈԽ.—*Նոր կտակարանի քրդ. թարգմանութեան մէջ է մտած* ողջակէզ. *ինչ. ժը հէմի ողջակէզան ու ժը կըրպանան բէթըր ա (Աւաւել է քան զամենայն ողջակէզս և զզոհս). Մարկ. ժբ. 33: Վրաց.* ოხჩუმობა օխչումոբա *«եղբայրանալ, ողջումախպէր դառնալ» (հյ.* ողջոյն *գւռ.* օխչում *բառից). ունի Գրիշաշվիլի, Ջվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 246 (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։*

ՈՂՋԱԳԻՐ *«յաղթահարել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251։*

ՈՃ, ո հլ. *«ծղօտ, ցողուն». ՍԳր. «ծղօտներից հիւսուած կողով, կթոց» Երեմ. զ. 9. «արտավար, մէկ օրավար» Մխ. ատր. էջ 81. «կարգաւորեալ դասաւորութիւն, կարգկանոն» Ոսկ. ես. «գրութեան ձև, շարադասութիւն, խօսքի կարգը» Ագաթ. Խոր. «կրօնական կարգ, վարդապետութիւն, դաւանութիւն» Եւ. քր. Ոսկ. եբր. «ընթացք կենաց, կեանք, վարք» Ոսկ. մ. ա. 15, 16. որից* ոճով *«կարգով, շարքով, հերթով» Ոսկ. ես. 51 (Որպէս և հրդեհ զի ոճով ուտիցէ զամենայն).* անոճ *«անկապ-անկանոն» Խոր. Մագ.* ոճաբանութիւն, ոճաւոր *(Նոր բառեր)։*

ՆՀԲ աճել *բայի՞ց։* Muller, Armen. VI *սանս. զնդ.* vača- *«ոճ բանի»։ Հիւնք. արաբ.* huqqa *«թանաքաման» բառից է հանում։* Patrubány *ՀԱ 1908, 85 հնխ.* *podyo>ոտն *բառից։*

ՈՃԻՐ *«մեծ չարագործութիւն, եղեռն» Ոսկ. բ. տիմ. և մ. բ. 23. Ագաթ. «չար, եղեռնական» Վրք. հց. գրուած է նաև* օճիր, ոճիռ, օճիռ: *(Փոխանակ ասելու* ոճրագործ՝ *գրուած է* օճրագործ *Մագ. թղ. 178). Ներկայ գրականում ընդունուած է միայն* ոճիր. *որից* ոճրագործութիւն *Անան. եկեղ. Կանոն. Սարգ.* ոճրապարտ *(Նոր բառ)։*

ՆՀԲ լծ. արաբ. ջօզիւր *«յանցանք»։ Տէրվ.* Altarm. *47 ուղիղը համարում է* աւճիր, *իբր սանս.* avačar-ana *«վարմունք, գործածութիւն»։ Մառ* ЗВО *5, 317 զնդ.* añra *«չար»։ Հիւնք.* օճառ *բառից։*

Ոճոռք *տե՛ս Աճառ։*

*ՈՄԲՈԼՈՆ *«կամարի տակ մութ և փոքր խորան» Լմբ. մատ. 227, 524։*

=*Յն.* ἔμβολον *«ճարտասանների բեմ, սիւների շարք ևն»։—Հիւբշ. 518?*

ՀՀԲ համառօտուած յն. պերիմբոլոն *«ցանկապատ» բառից։ ՆՀԲ վերի ձևով։*

+ՈՄՆ *«մէկը, մի մարդ». հոլովւում է* ուրումն *կամ* որումն, ումեմն *կամ* ուրեմն, ոմամբ, ոմանք, ոմանց, ոմամբք. *(կայ նաև եզ. սեռ.* ոման *Պղատ. տիմ.), որից* ոմն ոք, մի ոմն, *նաև հոլովեալ ձևերով՝* ո՞յք ոմանք, ո՞յց ոմանց *(իբր յոգնակի ձև* ո՞ք *բառից)։*

=*Բնիկ հայ բառ. կազմուած է* -մն *ածանցիւով* ո *անորոշ դերանունից. հմմտ.* իմն *(որ է* ի-մն). *աւելի ընդարձակ տե՛ս* ո. Meillet REA 5 (1925), *էջ 2 դնում է հնխ.* som-n *ձևից, որի ժառանգները տե՛ս* մի<sem *բառի տակ։* Ոմն *կազմուած է* ո-ք *բառի օրինակով՝ իբր թե* -մն *մասնիկ լինէր, բայց* ոման-ք, ոման-ց *մտնում են հին ձևը։ Սրա օրինակով էլ կազմուած են* երբեմն, ուրեմն, իմն:—*Հիւբշ. 481։*

Windisch. 38 ո *յարաբերականից*+մն =մի, մէկ, մէն *թուականից։* Karolides, Γλ. συγκρ. 67 *կապադովկ.* ἀῖμισε *«ոմանք», յուն.* ἀμόθεν *«ուստեքէ»,* ἀμῶς *«մի կերպով» և հյ.* միւս: *Հիւնք.* ն *յօդով* մի *բառից։* Meillet *ՀԱ 1897, 316 և* MSI. *10, 267* ոման-ք, ոման-ց *հոլովաձևերից հետևցնում է թէ բառը կազմուած չէ* ո+մն, *այլ արմատն է* ոման, *որի հետ հմմտ. գոթ.* sums *«ոմն» կամ նաև գոթ.* sama *«ինքն», յն.* ἀμο- *ևն. նշանակութեան կողմից գոթ.* sums *ճիշտ համաձայն է մեր բառին. ինչ.* wasuh þan sums siuks Lazarus=*էր ոմն հիւանդ Ղազարոս (Յհ. ժա. 1)։ Այս մեկնութիւնը առանց պատճառաբանութեան մերժում է Բազմ. 1897, 591։* Zanolli, *Յուշարձան 276* -մն *մասը մեկնում է հնխ.* -mo-+-no- *մասնիկներից, ինչ. յն.* μέν:

ԳԻՌ.—*Ջղ.* մի վոմն:

Ոմոփորոն *տե՛ս Եմիփորոն։*

Ոյգ *տե՛ս Յոյգ։*

*ՈՅԺ, ո հլ. *(յետնաբար* ի *հլ.) «զօրութիւն, կարողութիւն, ուժ» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ծն. («Ծշգրագոյն մատենագրական ոճոյն մէջ* զօ-

րութիւն նոյնանշանին հետ համեմատելով՝ հազիւ գուցէ հարիւրին մէկ գործածութիւն ունի, և քիչ տեղ առանց անոր կը բանի՝ կամ թէ նոյնը չկրկնելու կը ծառայէ»։ Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 66). ռամկաձև գրուած է ուժ, որ արդի գրականի մէջ նախորդից աւելի գործածական ձև դարձաւ։ Որից յուժոյ «զօրեղ կերպով» Ոսկ. ես. ի յուժ ձգել «նեղը գցել, նեղել» Յիշատ. 1531 թ. (Դիւան ժ, էջ 24), ուժգին ՍԳր. Եւս. պատմ. Ոսկ. Փարպ. ուժգնագոյն Ոսկ. յհ. բ. 22. Եւս. քր. ուժեղ Փարպ. ուժել «տոկալ, դիմանալ» Եփր. ես. 92. «զօրել» Պտրգ. 227. Լմբ. Ներբ. հոգեգլ. 298. Տեսիլ դան. 123, 124. Անկ. գիրք Հին կտ. 242—3. վատուժ Մխ. դտ. Յայսմ. վատուժել Կեղծ-Շապհ. 30. ուժեղի «ուժգին» ՅՀ. իմ. միաշ. էջ 101. ճաստոյժ Ոսկ. մ. բ. 24. շատոյժ Ոսկիփ. ճուժկու (գրուած նաև ճաւժկու, ճօժկու, ճժկուն) «շատ ուժեղ» Կիւրղ. ծն. Սեբեր. Բուզ. (ճուժգոյ ձևով՝ Սամ. անեց. 46). (մասնիկի համար հմմտ. յաղթկու Նեմես. բն. էջ 37, 91, 98, 136, Փիլ. 135). ուժանակ «դինամիտ», անուժութիւն, ուժասպառ (նոր բառեր). այստեղ են պատկանում նաև յոյժ և ժոյժ, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

=Պհլ. պազ. ōž, ōǰ «ոյժ, զօրութիւն» բառից, որ է զնդ. aoǰa-, սանս. ओजस् ōǰas- «ոյժ». սրանք ծագում են հնխ. au̯eg-, aug-, ug- արմատից, որի միւս ժառանգներն են յն. αὔξω, լտ. augeo, գոթ. aukan, հբգ. ouhhōn, հհիւս. auka, անգսք. eacian, լիթ. áugu, լեթթ. aûgu, որոնք ընդհանրապէս նշանակում են «աճիլ, բազմանալ»։ Հայերէնը փոխառեալ է իրանեանից. փոխառեալ երկրորդ ձևն է *ոյգ<զնդ. aoga-, որ գտնում ենք առ-ոյգ բառի մէջ։ Բնիկ հայ ձևն է աճ-իլ (տե՛ս այս երկուսը առանձին.—Pokorny 1, 23, Walde 73, Boisacq 101, Trautmann 17)։—Հիւբշ. 215։

ՆՀԲ «լծ. առոյգ, իշխ-, յն. իսխի՛ս և լտ. վիս, վի՛կօռ են, թրք. կիւճ, խըզ, ճըզ, եբր. օզ են». իսկ միազօր բառի տակ լծ. յն. ուսի՛ա։ Առաջին անգամ Windisch. 25 համեմատում է սանս. ձևի հետ, որից յետոյ Bōttich. ZDMG 1850, 359, Lag. Urgesch. 355, Müller SWAW 42, 256 և 44, 567, Justi, Zendsp. 10 աւելացնում են միւս իրանեան ձևերը։ Riggs, Քերակ. (1856), էջ 60 եբր. oz: Մորթման ZDMG 26, 537 բևեռ. uzuni «ոյժ»։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 228 փոխառեալ ընդունելու կասկածում է. սակայն ասում է թէ բնիկ լինելու պարագային սպասելի էր *ոյկ կամ *ոյճ: Տէրվ. Նախալ. 105 և 204 ծան. հնխ. *vag «աճիլ» արմատի տակ է դնում՝ սանս. vaǰ, ukš, զնդ. vaǰ, vaxš, յն. ὑγεις «առողջ», αὔξω «աճիլ», լտ. vigere, հյ. օգնել, զօրաւիգն, օճան են ձևերի հետ։ Հիւնք. յն. ἴσ «ոյժ, կորով»։ Սանտալճեան, L'idiome 10 խալդ. usgini։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1904, 26 ճուժկու Բուզ. Գ. ժա. և Դ. ժե. գտնելով «հասուն այր» իմաստով՝ հանում է բաբել. us «առնանդամ» բառից։ Patrubány ՀԱ 1908, 152 իբր բնիկ հայ կցում է հյ. ուզել, յն. εὔχομα, են բառերին։ Քիփիլեան, Բզմ. 1910, 153 ոգ արմատից, որից նաև ոգի, ճոգ, ոգորել են։ Պատահական նմանութիւն ունին սեմական լեզուներից՝ եբր. עֹז ʿōz «ուժ», ասոր. ʿaz, ʿūzā «ոյժ», ինչպէս նաև արաբ. عزّ ʿazz «ուժեղ» են։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. Տփ. ուժ, Ասլ. իուժ, Գոր. Ղրբ. օժ, Մրղ. վը̂ժ, Մկ. ոժ, Սլմ. Վն. վոժ (վերջին երկուսը ենթադրում են *ոժ ձևը և ո՛չ ուժ<ոյժ, ինչպէս ունին միւսները)։—Կրնակ ծ ունի Ջղ ուժծի «բըռնի»։—Նոր բառեր են ուժել, ուժով, ուժովնալ, ուժտուն, ուժտնոր, ուժտունվար, ուժտոր, ուժօֆ:

+ՈՅԾ «պաղ, ցուրտ, զով, հով» Ոսկ. մ. ա. էջ 12. Ճառընտ. Հին բռ. «զատ, հեռու, մէջերը սառնութիւն մտած» Եփր. ել. էջ 163. որից ուծանալ «սառելով բաժանուիլ մէկից, անսիրելութեամբ իրարից հեռանալ», Յոբ. լթ. 16. ուծացուցանել «սիրտը սառեցնել» Եղիշ. դ. էջ 72. Ճառընտ. ուծակեր «չոր՝ սառն բաներ ուտող, տաք կերակուր չուտող» Մանդ. էջ 129. ուծութիւն (չունի ՆՀԲ) «սիրտը սառչիլը, չսիրելը» Ոսկ. փիլիպ. 360։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. oug'- արմատից. սրա հետ հմմտ. լիթ. áusz-tu, áusz-au, áusz-ti «ցրտիլ, սառչիլ», լեթթ. auksts «սառն, հով, ցուրտ», aukstums «ցրտութիւն», հիռլ. ōcht, ūacht «ցրտութիւն», միռլ. ūar, կիմր. oer, կորն. oir «ցուրտ, սառն», նիռլ. գաէլ. fu-achd «ցրտութիւն», լտ. autumnus>auctumnus «աշուն» (այն է «ցուրտ եղանակ»). այս բոլորը երևան են հանում հնխ. eug´-, oug´-, aug´- արմատները, որոնց պարզականն է u̯ē, au̯ē «փչել» (Walde 867, Pokorny 1, 222)։ Բառիս մասին Meillet, Dict. étym. It. 1080 տալիս է ուրիշ մեկնութիւն։ Դարձեալ դրւում է հնխ. e/oug´- արմատից, բայց ցեղակից դնելով յն. ὑγρός «խոնաւ, թաց», ὑγρότης «խոնաւութիւն, կակղութիւն», լտ. ūvidus (udus) «խոնաւ», ūvor «խոնաւութիւն», ūvescō «թեթևակի խոնաւանալ», ūvens «թեթևակի խոնաւացած», ūmeo «խոնաւանալ», ūmor «թացութիւն, հեղուկ», հհիս. vo̧kr «խոնաւ». vo̧kua «խոնաւութիւն», իռլ. fūal (հնխ. wogw -lo-) «մէզ», հոլլ. wak «խոնաւ, թաց» (Boisacq 997, Ernout-Meillet 1080, Walde 864, Pokorny 1, 248): Բայց «թաց» նշանակութիւնը բոլորովին նոյն չէ «ցուրտ» գաղափարի հետ. բացի սրանից Pokorny արմատը դնում է weg-², ug²-, և ոչ թէ ug´-։

Böttich. Arica 28, 86 պրս. yax «սառոյց», օսս. ix «կարկուտ», yexan «մըրսիլ», զնդ. aoxtəm բառերի հետ։ Հիւնք. 68 բուծանել բայից։ Patrubány ՀԱ 1906, էջ 344 լտ. pungere «խայթել» բառի հետ. հմմտ. լիթ. gélti «խայթել», որից gélmenis «ցուրտ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 21, որ ընդունում է նաև Pedersen, Kelt. Gram. 1, 103։ Թիրեաքեան, Բզմ. 1913, 342 թրք. uz-aq «հեռու» բառից։

Ոյն տե՛ս Ունիլ։

ՈՇԱՆԱԼ «սրանալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 252։

Ոշոգի տե՛ս Աշոգի։

+**ՈՉ** «չէ, չ, մի՛» ՍԳր. Եւս. պատմ. Եւագր. Կոչ. (հոլովուած ձևով կայ՝ գրծ. ոչով Եփր. տիտ. 262). փոխանակուած է յետոյ չէ բառով (տե՛ս այո՛ բառի տակ). զանազան դարձուածներով ունինք ո՞չ ապաքէն, ո՛չ եթէ, ո՛չ երբեք, ո՛չ եւս, ո՛չ բնաւ, ո՛չ ոք, ո՛չ ուստեք, ո՛չ ուրեք, ո՛չ ինչ, ինչ ոչ, իբր ոչ եթէ ևն.—այս արմատից են ոչինչ, ՍԳր. Ագաթ. ոչնչութիւն Խոսր. Նար. երգ. ոչնչանալ Արշ. ոչեղութիւն Մագ. ոչէ «անգոյ մի բան» Նար. Դիոն. համառօտուած ձևով չ՝ որ իբր բացասական մասնիկ է գործածւում. ինչ. չախորժական Եզն. չազնուութիւն Ոսկ. մ. ա. 21. չաճագին Ոսկ. մ. ա. 20. չանձնաւոր Եզն. չանսական Սեբեր. չաստուած ՍԳր. Եզն. Սեբեր. չև, չև ևս ՍԳր. Ագաթ. չէ «անգոյ բան» Սեբեր. Եզն. Ոսկ. չէական Եզն. չժողովուրդ Ա. պետ. բ. 10 չինչ «տկար, ոչինչ» Կոչ. չիք Ոսկ. Եւս. քր. Եփր. Բ. կոր. Կոչ. ի չքմեղս Ոսկ. մ. բ. 2. չքոտի Եզն. կոչ. Բուզ. չքոտիլ Ագաթ. չքաւոր Ա. կոր. ժա. 22. Բուզ. Ագաթ. չքաւորիլ «պատասխան տալու անկարող լինել» Ոսկ. եփես. 872. չքանալ Եփր. թգ. Կոչ. չնաշխարհիկ Ոսկ. չնչիկ Եզն. չնչին ՍԳր. Կոչ. Եզն. (ամբողջական ձևով՝ ոչնչին Վկ. արև. 170). չնչինագոյն Ոսկ. եբր. ևն.—Նոր բառեր են ոչնչական, ոչնչացում, չքմեղանք, չքմեղութիւն ևն։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ո+չ. վերջինը անորոշի նշանն է, որ գտնում ենք նաև ինչ բառի ծայրին. իսկ ո բուն բացասականն է, որ պէտք է կցել հսլ. otŭ, սանս. áti «հակառակ» բառերին. սրանց իբրև բացասական գործածութեան համար էլ հմմտ. սանս. áti vratám «ընդդէմ օրինի», հսլ. ot-rokŭ=ռուս. отрокъ «մանուկ» (իբրև լտ. in-fans «անխօս=մանուկ»)։ Ըստ այսմ ոչ նշանակում է բուն «ո՛չ մի», իսկ սղեալ չ ձևի մէջ մնացել է միայն «մի, մէկ» գաղափարը։

ՆՀԲ լծ. թրք. yoq, յն. οὐκ, οὐχὶ «ոչ»։ Յոյն բառի հետ են համեմատում նաև Windisch. 9, Lag. Urgesch. 197, Պատկ. Изслъд. 18 ևն։ Տէրվ. Altarm. 3 և Նախալ. 119 կցում է ka յարաբերականի հետ. հմմտ. սանս. զնդ. ka, ča, յն. πο, τε, լտ. qui, que, գոթ. hvas, h, հյ. քանի, քան ևն։ Հիւնք. ոն բառից։ Յն. οὐκ ձևի հետ վերջին անգամ Bugge KZ 32, 31, որ մերժում է Հիւբշ. 481 (նրա հետ

և Boisacq 725), որովհետև հայը ո՛չ թէ ծագում է *աչ նախաձևից, այլ ենթադրում է հնխ. ok^{2}i: Patrubány SA 1, 212 ո «ով»+հնխ. k^{2}e։ Նոյն ՀԱ 1907, 90 լտ. ex, յն. ἐξ «-ից» ձևերի հետ։ Pedersen KZ 36 (1900), 341 և 321—22 կցում է յն. οὐκ և ալբան. s, as «ոչ» բառերին։ Scheftelowitz BB 28 (1904), 306 լտ. secus «թէ ոչ», յն. ἧσσων «նուաստագոյն» բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 424 թթր. yok «չէ», žoki «ստախօս», čogul «սուտ գանգատ», čikai «կարօտ» (=հյ. չկայ, չիf): Güntert IF 40, 186 մերժում է ոչ=յն. οὐκ համեմատութիւնը։ Oštir, Btrg. alarod. 123 և 129 բասկ. ez «ոչ», չեչէն. -ač, հ. ալբան. as «ոչ»։ Pedersen ՀԱ 1929, 185 վերադառնում է ալբան. s «ոչ» համեմատութեան։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 23, 224։

ԳԻՌ.—Առհասարակ փոխանակուած է չէ ձևով. այսպէս՝ Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. ՀՃ. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սլմ. Սչ. Սվեդ. Տիգ. Տփ. չէ. նոյնը ձևափոխուած՝ Զղ. չե, Ասլ. չէ՝, Խրբ. չը, Վն. չի.— բուն ոչ ձևը պահում են՝ Ջթ. օչ «ոչ», Տփ. օչ օվ «ոչ ոք», վուչ մէ «ո՛չ մի», վունչիչ, վունչինչ «ոչինչ», վո՛ւնց մէկը «ո՛չ մէկը», Երև. վօչ, վօնչ, Ռ. վօչ, Ագլ. ուչ, ունչ, Հմշ. Ակն. ուչ, Մշ. վուչ, Ղրբ. Սեբ. վէչ, Սչ. վօչինչ (իբր ածական գործածեալ), Զղ. վոչինչ, մոնչիչ, Մշ. մըչ (պահուած միայն «Բաց սիմ, մըչ ամաչիմ» առածի մէջ (ըստ Բենսէի), Թրքախօս հայերից՝ էնկ. օչինչ «ոչինչ» (օր. օչինչ օլդու «ոչինչ եղաւ, փճացաւ». Բիւր. 1898, 866), Ատն. օչինչ գօրինչ օլմաf «ոչինչ դառնալ, կորչիլ, փճանալ» (Արևելք 1888 նոյ. 9)։ Նոր բառերից յիշելու արժանի են ոչուփուն, չնհաւան «ոչ մէկ բանի չհաւանող», չնչաւատ «անպիտան, անհաւատ», չնչոտ «ոչինչ, անպիտան»։

ՓՈԽ.—Karolides, Γλ. συγκρ. 88 և 175 հյ. չէ բառին է կցում կապադովկ. čo, ké «ոչ» (բայց սրանց է միացնում նաև լատ. que, սանս. ča, յն. χε «և» ձևերը, որոնց իմաստը բոլորովին ուրիշ է)։

*ՈՉԽԱՐ, ի-ա հլ. «ոչխար» ՍԳր. «ԴՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 528). որից ոչխարակ Ա. թագ. ժե. 28. ոչխարավաճառ Ոսկ. եբր. ոչխարիկ Ոսկ. մ. բ. 26. ոչխարութիւն Զքր. ծործ. ոչխարենի Վրք. հց. ոչխարազեն «ամահմետականների ոչխար զոհելու տօնը, գուրպան պայրամը» Յայսմ. յնվ. 30. ոչխարաբուծութիւն, ոչխարապահ, ոչխարային (նոր բառեր) ևն։

=Փոխառեալ է հարաւային կովկասեան մի լեզուից. հմմտ. լազ. ჩხური չխուրի, მჩხური մչխուրի, մինգ. შხური շխուրի, վրաց. ცხოვარი ցխովարի, ცხვარი ցխուարի, աշխ. վրաց. მცხვარი մցխվարի, ինգիլ. ցխor «ոչխար»։ Կարելի չէ ասել թէ այս ձևերը փոխառեալ են հայերէնից, որովհետև, մինչդեռ ոչխար հայերէնում չունի ստուգաբանութիւն, կովկասեան բառը ծագում է ցխով «կեալ, ապրիլ» արմատից և բուն նշանակում է «կենդանի, ապրող». հմմտ. վրաց. ცხოველი ցխովելի «շնչաւոր, անասուն», ცხოვრება ցխովրեբա «կեանք, կենսագրութիւն, պատմութիւն», საცხოვარი սացխովարի, საცხოვრებელი սացխովրեբելի «կենսական, ուտելիք, սնունդ, բնակութիւն, բնակարան», საცხურე սացխուրե «ոչխարային, փարախ», სამაცხოვარებო սամացխովարեբո «փրկարար», მეცხვარე մեցխվարե «ոչխարների հովիւ»։ Հայերէն բառի չ ձայնին համապատասխան է գալիս լազ. չ, որ վրաց. ց-ի սովորական ձևն է. հմմտ. վրաց. ცა ցա=լազ. ჩა չա «երկինք», վրաց. ცხრა ցխրա=լազ. ჩხორო չխօ՛րօ «ինը», վրաց. ცრემლი ցրեմլի=լազ. ჩერამულე չերամուլե «արցունք»։—ԱՃ.

Klaproth, Asia pol. 1823, 104 վօգուլ. ɑš, թրք. koč, kočkar ձևերի հետ։ ՆՀԲ «որպէս ոչ խարեալ մալեալ կամ որոճօղ զխար. վրաց. ցխովարի»: Մորթման ZDMG 26, 563 բևեռ. huzi ձևին է կցում հյ. խոյ, ու-խար, թրք. quzu. qoč։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 97 կցում է չաղաթ. qočqar, qočqor «վայրի խոյ» ձևերին և համարում է ակկադեան փոխառութիւն։ Հիւնք. պրս. աշ խօr «կերակուր ուտելի»։ Վերի մեկնութիւնը

տուաւ Աճառ. SA *1, 303, որ ընդունում է* Meillet BSL *հտ. 23, էջ 133։* Patrubány SA *1, 310 թրք. չաղաթ.* kočkar: Pedersen *տե՛ս* խոյ *բառի տակ։ Մառ,* Христ. Вост. *2 (1913), 30 խալդ.* suse *«ոչխար» և վերի կովկասեան ձևերը։ Պատահական նմանութիւն ունի ասուր.* zikaru *«ոչխար»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Բլ. Համշ. Ննխ. Սչ. օչխար, *Կր.* օչխար, օխչար, *Մշ.* օչխար, օխչար, օխճար, *Բլ. Խրբ. Հւր. Ճմ. Տփ.* օխչար, *Ալշ.* օճխար, օխճար, *Մժ.* օխճար, *Պրտ. Ռ. Սեբ.* օշխար, *Ասլ.* ևօշխար, *Ագլ.* է՛խչար, *Վն.* վոչխար, *Սլմ.* վոխչար, *Երև.* վօխչար, *Մկ.* ուխչար, *Ջղ.* վոխչ՛ար, *Մրղ.* վուէխչար, *Գոր. Ղրբ.* վըխճար, վըէ՛խճար: *Նոր բառեր են* ոչխարախոտ, ոչխարած, ոչխարաճամար, ոչխարաչք, ոչխարապան, ոչխարատեղ, ոչխարծաղիկ, ոչխարատէր:

ՓՈԽ.—Հայերէնից կրկին յետ է փոխառեալ վրաց. ოჩხარი ոչխարի *կամ* ოჩხარობა ոչխարոբա *«փոքրիկ խնջոյք, որտեղ մի աղքատ մարդ մի ոչխար է մորթում և հարուստներին բաժանելով, փոխարէն պարգևներ է ստանում, իր վիճակը բարելաւելու համար»։* —Pedersen *հայերէնից է համարում չաղաթայ.* kočkar, *արև. թրք.* قوچقار qočqār, *որոնց վրայ ընդարձակ տե՛ս* խոյ:

Ոպել *տե՛ս Սոպել։*

***ՈՊՂԻՏ** *«զէնքով ըմբշամարտութիւն» Եւս. քր. ա. 291. ուրիշ օրինակ չկայ։*

=Յն. ὁπλίτης *«սպառազէն. 2. զինեալ ըմբշամարտութիւն»։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

***ՈՊՂՈՆ** *«զէնք». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հկճռ. բ. էջ 8. «Սպառազինեալ հոգևոր զինուն՝ յանդուգն յարձակմամբ և յախուռն համարձակութեամբ՝ առնում ոպղոն և դիողոն, և իջանեմ ի Թալպիովթ, մենամարտեալ ընդ ստուերազէն ճակատու հերձուածողացն»։ Ըստ ՆՀԲ «զէնքով ըմբշամարտութիւն», Հին բռ. մեկնում է* «ոպղոն, *սպանող, կամ ոսոխ լինել զինու մրցութեան», Բառ. երեմ. էջ 78* դիղոն *և* ապղովն *«սպանօղ լինիլ կամ ոսոխ զինու փորձութեամբ»։ Նոյն բառն է նաև* ճիպղոն *«ըմբշամարտութիւն», Եւս. քր. 292 (Ի դիաւղոնին և ի հիպղոնի, որ է ոսոխ ելանել զինակրին մրցութեան).—պէտք է ուղղել* ճոպղոն:

=Յն. ὅπλον *«զէնք, զինուած ըմբշամարտութիւն». սրա հին հնչման տառադարձութիւնն է* ճոպղոն, *նոր հնչմանը՝* ոպղոն:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ՝ միացնելով նախորդին։

Ոպճիազ *տե՛ս Երեննոս։*

ՈՊՈԻԳՈՄՓԻՏ *(այլ ձեռ.* բոգումփիտ, բըռգումփիթ) *«մի տեսակ խունկ» Խոր. աշխ. էջ 602։*

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, 32 սրբագրում է բառս սպոգոմփիտ *և մեկնում իբր արաբ.* صبر ṣabr *«հալուէ»+*قنبيط qunbīṭ «brassica oleracaca» *(Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 508 կարդում է* qunnabīṭ *և հասկանում «ծաղկակաղամբ»)։*

***ՈՊՍԻՏԱՐ** *«Թագաւորի ձեռքին ջուր լցնող ծառան». գրուած է նաև* ոսպիտար, ոսպիկար, ոփսիտար. *մէկ անգամ ունի Մխ. դտ. հրտր. Բաստամեան, էջ 268։*

=Բիւզ. յն. անծանօթ մի ձևից, որ տառադարձուած պիտի լինի լտ. hospitarius *«հիւրընկալ» ձևից։*

Բաստամեան (անդ) դնում է լտ. obsecundator *«պալատական ծառայ» բառից, որ սակայն ձևով յարմար չէ։ Վերի լտ. ձևի հետ ուղիղ համեմատեց* Karst, *Դատստ. II 80, որ անշուշտ պէտք է դնել յունարէնի միջոցով, թէև* Sophocles *820 չունի նման մի բառ։*

ՈՋԻԼ, ո, ի-ա *հլ. (երկուսն էլ յետնաբար) «մարդու, անասունի կամ բոյսի ոջիլ» Նոնն. Պիտառ. Վրք. հց. բ. 627. Վստկ. որից* ոջլակեր *Ոսկ. մ. բ. 22. Խոր. աշխ. գրուած է նաև* որջիլ *Փիլ. նխ. բ. 114. Նոնն. 39. Մխ. ապար. որից* որջլալից *Ոսկ. մ. ա. 14։ Նոր գրականում ընդունուած ձևն է* ոջիլ, *որից* ոջլոտ, ոջլոտիլ, փայտոջիլ. *բայց հնագոյն ձևն է* որջիլ, *որից* r-*ի անկումով ձևացել է* ոջիլ:

ՆՀԲ «ճճի որջացեալ ի մարմնի»։ Bugge, Btrg. *17 և յետոյ* Bartholomae, Stud. 2, 24 *կցում են սանս.* likṣā́ *«ոջլի անիծ», պրս.* rišk, *աֆղան.* riča, *օսս.*

lisk «անիծ», լտ. ricinus «կովի ոջիլ», լիթ. erke «փայտի որդ, ոչխարի ոջիլ», լեթթ. erze «ցեց», ալբան. erg´ís, erzi «անիծ» բառերի հետ, հյ. ո– և –իլ մասնիկ համարելով։ Այս բառերի նախաձևը դրւում է հնխ. erek´-, ereik´-, որ համաձայն չէ մեր բառին. ըստ այսմ Հիւբշ. 482 անստոյգ է համարում։ Bugge-ի մեկնութիւնը կրկնում են Walde 652. Pokorny 1, 145 և 2, 344։ Մառ, Яз. и. Лит. I, 272 վրաց. ტილ:

ԳԻՌ.—Աչ. օջ՝իլ, Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Համշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ. Տփ. օջիլ, Ալշ. Մշ. օճիլ, Մկ. ւոճիլ, Ասլ. էօջիլ, Ջղ. Սլմ. Վն. վոճիլ, Գոր. Երև. վօ՛չիլ, Մրղ. վը̂ճիլ, Սեբ. յօջիլ, Ագլ. է՛ջիլ, Ղրբ. վի՛չիլ, Շմ. ճէօչիվ, Հճ. իչ՝չ՝իլ, Սվէդ. իչ՝էլ, Զթ. իճէլ, իչ՝էլ (սեռ. ուճլա, ուչ՝լա). Թրքախօս հայերից՝ Ատն. օչիլ (Արևելք 1888, նոյ. 9)։ Նոր բառեր են ոջլակալել, ոջլոտ:

ՈջիՃ տե՛ս Ջին։

+**ՈՌ** «յետոյք, նստոյ տեղի (մարդու կամ անասունի), տակ, յատակ (իրերի)» Վստկ. էջ 52, Վրք. հց. (իրեղէնների համար աւելի սովորական է ոռf Վստկ. 134. Վրք. հց. ա. 619). որից բրդոռ «մի տեսակ թռչուն» (իբր յետոյքը բրդոտ. հմմտ. նոյնի յն. հոմանիշը՝ πυγάργος, որ բուն նշանակում է «յետոյքը սպիտակ») Վանակ. հց. ոռճաճ «սրբանի այտոյց, condylome», գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 190։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. orsos ձևից. հմմտ. յն. ὄρρος «ողնաշարի ծայրը, անասնոց գաւակ», կամիս. arraš, հրգ. ars, գերմ. arsch, անգսք. ears, անգլ. arse և հոլլ. aars, naars «յետոյք», հիսլ. ars, rass «սրբան», հիռլ. err «պոչ, վերջ, ծայր» (վերջինը հնխ. ersos ձևից.—Boisacq 717, Pokorny 1, 138, Kluge 24).—Հիւբշ. 482։

Նախ ՆՀԲ համեմատեց յն. ձևի հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Bugge, Btrg. 23 և IF 1, 446։ Jensen ՀԱ 1904, 184 հաթ. r «յետոյք»։ Karst, Յուշարձ. 408 սումեր. ur «յատակ, հիմք, պատ», 416 մոնղոլ. բուրեաթ. aru, aro, թունգուզ. ura, թրք. arqa, ալթայ. ari, ճապոն. ura «յետևը»։ Պատահական նմանութիւն ունին թուշ. ʽur, յգ. ʽuriś «յետոյք» (որ ըստ Bugge, Btrg. էջ 23 հայերէնից է փոխառեալ) և ճապոն. [illegible] ura «յետեւը, տակը»։

ԳԻՌ.—Խրբ. Համշ. ոռ, Մկ. ւոռ (Մոկաց Հասկնչաւ գիւղում յէռ՝ որ յիշեցնում է հնխ. ersos ձայնդարձը), Ախց. Կր. ոռ, վոռ, Ալշ. Մշ. յոռ, Ջղ. Սլմ. Վն. վոռ, Գոր. Երև. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. վոռ, Զթ. էոռ (սեռ. ուռա), Ասլ. վէ՝ոռ, Հճ. վոր, Մրղ. վուէռ, Ղրբ. վըէռ, վըռ, Սեբ. վէռ, Սվեդ. վըոռ, Տփ. վուռ, Տիգ. վըռ, Ագլ. վառ. հետաքրքրական ձև է Սվ. ոռղ (կարդա վoռղ?): «Ծայր, տակ, վերջ» նշանակութեամբ գործածւում է ոռf, որից Տփ. վուռf, Սվեդ. վըռf (օր. Աճառի վուռfումը «անտառի ծայրը»)։ Նոր բառեր են ոռագօտի, ոռազատիկ, ոռակալ, ոռաճճի, ոռաշուտու, ոռառռ, ոռասաճղի, ոռասոբ, ոռատու, ոռաfեծ, ոռգոգոշ, ոռդիf, ոռեfաշ, ոռիկ, ոռծախ, ոռծեծ, ոռձիգ, ոռվաճալ, ոռուփլ, ոռւրբիչ, ոռտիտիկ, ոռտոզ, աճոռի, աճոռf, աճոռագլուխ, կայծոռիկ:

ՈՌԵԿԱՆ «ուրուրի նման գիշատիչ մի թռչուն» Պիտառ.։

ՈՌՆ «կամարի կամ գմբեթի մէջտեղը հաստատուած քարը՝ որ ամբողջ կամարը իր վրայ է կրում. պորտաքար, բիղխ». Նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Պիսիդ. վեցօր. տող 1425, 1431 և 1439։

ՈՌՆ, Ճ հլ. (յգ. ոռուճf) «գամ, սեպ, մեծ մեխ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ագաթ. § 115. «Եւ ետ հրաման արկանել կապիճս երկաթիս ի ծունգս նորա և վարել ոռունս ստուարս և բառնալ ի կախաղան» (տպ. ուռուճս, այլ ձ. տոռուճս, կրկնագիրը՝ էջ 45 բ ունի ուղիղ ոռուճս). յոյն թարգմանութիւնը (հրտր. Lag. էջ 28) ունի սոյն հատուածի դէմ καὶ ἐκέλευσεν περικνημῖδας σιδηρᾶς γενέσθαι εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ, καὶ πῆξαι παχεῖς σφῆνας, καὶ ἀνακρεμάσαι αὐτόν, ուր համապատասխան բառն է σφῆνας — «սեպս». այսպէս նաև արաբ. թրգմ. էջ 5 «բևեռս»։

Նախապէս ուռուճս ընթերցուածը միայն ծանօթ լինելով, մեկնում էր ուռճ

«մուրճ». բայց որովհետև «մուրճ» յարմար չէ տեղին, ՆՀԲ սրբագրում է ...ուռամբք սեպս կամ բևեռս ըստ ուսրս: Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Յուշարձան 168 սրբագրելով բառը ռոճ «գամ»։ Նոյնը կրկնագրի ընթերցուածով հաստատում է Աճառ. ՀԱ. 1913, 19։

+ՌՈՒՆԱԼ «անասունների գոչելը» Թղթ. բարոյ. Եւագր. 81. Եփր. համաբ. Նիւ. սքանչ. Նոր գրականում գործածւում է միայն շան և գայլի համար։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. rū- «ոռնալ, գոչել» արմատից, որի բարձր ձայնդարձներն են reu-, rēu-, հմմտ. սանս. rāuti, ruváti, ravati «ոռնալ, մռնչել, աղաղակել», յն. ὠρύομαι «ոռնալ, մռնչել, ցաւից կամ ուրախութիւնից աղաղակել», լտ. rūmor «համբաւ, հռչակ», ravus «խռպոտ», անգսք. ryn, rynan (*riunjan) «մռնչել», rēon «ողբ», մբգ. rienen «ողբալ, գանգատիլ», հհիւ. rymja «մռնչել», rymr «խռպոտ ձայն», հբգ. rūnen և գերմ. raunen «փսփսալ», որից անցնելով՝ գոթ. rūna, անգսք. հիռլ. rūn, կիմր. rhin «գաղտնիք» և վերջապէս «ռունական նշանագրերը» (Pokorny 2, 349—350, Walde 643, Ernout-Meillet 836, Boisacq 1083): Նոյն արմատի երկրորդ տիպարն է rē, rei «գոչել, մռնչել, հաչել», որի ժառանգներից են սանս. rāyati «հաչել», լիթ. rieju, rieti «վրան կանչել, նախատել», լեթթ. reju, reju, riēt «հաչել», հսլ. rarŭ «հնչիւն», ռուս. раять «հնչել», անգսք. rārian, հբգ. rērēn «մռնչել» են (Pokorny 2, 342): Հայերէնը պատկանում է առաջին խմբին. ստորին rū ձայնդարձը տուել է հյ. *ru, n աճականով *ruն (հմմտ. գերմանական ընտանիքի ձևերը), նախայաւելուածով *nruն (հմմտ. rug- >nrծալ), *nruնալ, որից՝ անշեշտ ու-ի անկումով ռռնալ:

Տէրվ. Նախալ. 102 հնխ. ra «հաչել» արմատի տակ. հմմտ. սանս. rā, լտ. lātrare, հսլ. layati, գոթ. laian «հաչել» են։ Bugge, Btrg. 38 տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը, դնելով հնխ. ru արմատից և համեմատելով սանս. ru «ոռնալ, մռնչել», յն. ὠρύω «մռնչել» ձևերի հետ. հայերէնը իբր *nruնալ. (անստոյգ է գտնում լտ. garrio «շատախօսել», լիթ. gàrsus «ձայն», իբր նախաւոր gorsn- ձևից)։ Karst, Յուշարձան 401 սումեր. gur «աղմկել», 416 մոնղոլ. uryal, բուրեաթ. uryan, թունգուզ. uran «կանչել, ձայն»։ Petersson KZ 47, 259 առանց խօսելու Bugge-ի մեկնութեան մասին, դնում է վերոյիշեալ երկրորդ խմբից։ Նոյնը կրկնում է Pokorny 2, 342:

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. ոռնալ, Շմ. ոռնիլ, Հմշ. ոռնուշ, Մկ. ւոռնալ, Սլմ. Վն. վոռնալ, Ասլ. էօռնալ, Ագլ. ըռնօլ: Նոր բառեր են ոռնոց, ոռնուն:

Ոռնացուցանել տե՛ս Ու։
Ոռոգ տե՛ս Առոգ։
Ոսին տե՛ս Սին։

ՈՍԿԻ (-կւոյ, -կւով, -կեաց) «ոսկի մետաղը. 2. ոսկեղէն, ոսկուց շինուած» ՍԳր. Ագաթ. ածանցման մէջ մտնում է հետևեալ ձևերով. 1. ոսկե-. ինչ. ոսկեղէն ՍԳր. Եւ. քր. ոսկենկար Եփր. Թգ. ոսկեպատեան Բուզ. ոսկեզարդել Եւագր. ոսկեսէր Ոսկ. Ես. ոսկերիչ ՍԳր. Կոչ. Եփր. մն. 477. Ոսկ. փիլիպ. (հմմտ. Meillet MSL 17, 262).—2. ոսկէ-, որով կարող են գրուիլ բոլոր նախորդ ձևերը, բայց յատկապէս ոսկէօղ Խոր. ոսկէօծ Յայսմ. —3. ոսկի- (առանց յօդակապի). ինչ. ոսկիվարսեան Բուզ. ոսկիգիսակ Եւ. քր. ոսկիկմբեայ Բուզ. բազմոսկի Վանակ. յոբ. յոգնոսկի Փիլ. իմաստ.—4. Նոյնը յօդակապով. ինչ. ոսկիազէն Բ. մկ. ժա. 8. ոսկիածին Ագաթ. ոսկիապատ Ել. իզ. 32. լզ. 36. Եւ. լ. 22. Թղթ. բարոյ. Կոչ. 20. Ագաթ. ոսկիակուռ Կոչ. 20։—Նոր բառեր են ոսկեգեղմն, ոսկեզօծել, ոսկեդրամ, ոսկեդար, ոսկեդարեան, ոսկերչական, ոսկերչապետ են։

Böttich. Arica 48, 35 կցում է սանս. piçanga, pišta, peças ձևերի հետ։ Pictet 1, 157 սանս. vastu, իռլ. īost, aīost, ֆինն. waski «արոյր»։ Lag. Armen. Stud. § 1735 հիմնւում է վերջինիս վրայ և ընդունում է որ մետաղների անունները նիւթի հետ միասին թուրանեան

ժողովուրդներից անցել են Հայաստան, իսկ «անագապղինձը» յետոյ նշանակութեան փոփոխութեամբ դարձել է «ոսկի», ինչպէս որ ըստ J. Grimm *յուն.* σίδηρος *«երկաթ»=գերմ.* silber *«արծաթ»։ Մորթման* ZDMG *31, 412 բեեռ.* usgini *«ոսկեղէն»։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 97 աւելի մօտիկ է գտնում ակկադ.* gušqi *«ոսկի»։* Lag. Gött. Nachr. *1882, 164 սումեր.* [cuneiform] guški(n): Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte, Jena 1890 *դնում է ո՛չ-հնդեւրոպական նախահայկական բառ և կցում սումեր.* guškin, gušgin, *վրաց.* okro, oker *«ոսկի» և ուրիշ կովկասեան ձևերի հետ. «ոսկի» և «պղինձ» նշանակութեանց յարաբերութեան համար յիշում է եաքութ.* altun *«պղինձ» և թրք.* altun *«ոսկի». հմմտ. նաև* Jensen ZAss. 1, 254—5: Bugge IF *1, 444 այս հիման վրայ ենթադրում է թէ հյ.* ոսկի *ծագած է նախատր* *goski *ձևից,* g-*ի անկումով։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 51 ակկադ.* guski, guskin, *ֆինն.* waski: Riabinin MSL *10, 19 ֆինն.* waski, *էսթ.* wask *«պղինձ», հունգ.* vas *«երկաթ»։* Jensen, Hitt. u. Arm. *209 դնում է սումեր.* guškin *ձևից՝ հաթերէնի միջնորդութեամբ։ Հիւնք.* ոսկր *բառից է հանում։* Patrubány SA 2, 12 *հայ բառը նոյնպէս դնում է* ոսկր-*ից. իսկ ՀԱ 1908, 278 հնխ.* aves *«փայլիլ» արմատից, որով ֆինն. և հունգ. ձևերը փոխառեալ հայերէնից։* Karst, *Յուշարձան 401, 405 սումեր.* guški *«ոսկի»։ Մառ,* Яфет. сбор. *1, 128 կապում է Սկիւթացոց անուան հետ. իսկ* О полож. абхаз. *34 և* Абхазский анал. алф. *էջ 47 իրար է կապում հյ.* ոսկի, *ափխ.* axə', *վրաց.* ოქრო, *ռուս.* золото, *գերմ.* gold, *չուվաշ.* ыltən, *թրք.* altən*։—Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն.* [illegible] 金 kin *«ոսկի»։—Ֆիննական ձևերի համար* A. Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors *1875, էջ 63 գրում է. «Մարդիկ նախ պղինձն են գտած և գործածած, որովհետև պղինձը արծաթից և երկաթից նուազ աստիճանի ջերմութեամբ է հալւում և գտնւում է երկրի երեսը։ Հաւանաբար Ուրալում ֆինները արդէն գիտէին այս մետաղը բանիլ և նրանից զէնքեր ու կարասիք շինել. ֆիննական հնագոյն դարբնութիւնը պղնձով էր. Ռուսները Սիբերիայի, ինչպէս և Ուրալի և Ալթայի մէջ բազմաթիւ պղնձէ գործեր երևան հանեցին... կասկած չկայ բնաւ թէ այս մետաղը շատ կանուխ ծանօթ էր ֆիններին... որին վկայում է նաև իրենց լեզուն. ամէն կողմ, Արևմուտք, Բալթիկ, Արևելք, Ուգրեան ֆինների մէջ տարածուած է մի՛ բառ. այս բառն է* vaski, *որ բալթիկ-ֆիննեան լեզուներում* vask, vasjk, vašk, vahči *և լապպեան լեզուներում էլ* vešk, vieśk, veikke, vöikke *ձևերն ունի.* -ki *մասը հաւանաբար աճական է. հին բառն է* vas, *որ աւելի ուշ դարձել է* vaš. *սրանց հետ նոյն է հունգ.* vas, *որ այժմ նշանակում է «երկաթ» և ո՛չ թէ «պղինձ». այս էլ բառերի նշանակութեան մի փոփոխութիւն է, որ ուրիշ լեզուների մէջ էլ կայ. ինչ. գերմ.* eisen, *անգլ.* iron *«երկաթ», գոթ.* ais, *սանս.* ayas, *լտ.* aes *«պղինձ»։ Ուգրեան Օսթյակների մօտ բառը դարձած է* vox *և նշանակում է «կոպէկ, դրամ» և ընդհանրապէս «մետաղ»։ —Ուգրո-ֆիննական ձևերը դասաւորւում են հետևեալ կերպով. մորդվ.* vis´k´ä, us´k´ä *«երկաթէ թել», վոտյ.* -ves´ *(որից* azves´ *«արծաթ»,* uzves´ *«անագ, կապար»), սիրյ.* -ys´, -is´ *(որից* ezys´, ezis´ *«արծաթ»,* ozys´ *«անագ, կապար»), ֆինն.* vaske- *«պղինձ», էսթն.* vas´k *«պղինձ», հունգ.* vaš *«երկաթ»,* äz-üšt *«արծաթ», վօգուլ.* ƀōs, -fš *(որից* ātƀōs, atfš *«անագ, կապար»), չերեմիս.* baž *«արոյր», լապպ.* viašk, vieške, veāīhki *«պղինձ» (տե՛ս* J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Leipzig *1910, էջ 41)։*

ԳԻՐ.—Ալշ. Ախց. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ.

Տփ. ouկի, *Ջղ. Սլմ. Վն.* վouկի, *Երև. Շմ.* վouկի, *Հճ. Պլ. Սեբ.* ouգի, *Ակն.* ouգի, վouգի, վէouգի, *Սչ.* ouգ'ի, վouգ'ի, *Խրբ. Ռ.* oufի, *Տիգ.* ouգի, oզգի, *Մկ.* ոսկը', *Մրղ.* վը̂սկ'ը', վըսկի, *Գոր.* վէ'սկէ, *Ղրբ.* վըէ'սկէ, վըսկէ, *Ասլ.* էouգի, *Ջթ.* իսգի, *Ագլ.* ու'սկի, *Սվեդ.* իսfա: *Նոր բառեր են* ոսկերել *«ոսկեջրել»*, ոսկեռած *«ոսկեջրած»*, ոսկեբեռն, ոսկեծիլ, ոսկեկտուց, ոսկեշալակ, ոսկեպղոճ, ոսկեջուր, ոսկեջրել, ոսկեfոշոր:

+ՈՍԿՐ, r *հլ.* (-կեր, -կերf, -կերաց, -կերօf) *«ոսկոր» ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. ղկ. Եղիշ. դտ. որից* ոսկերոտի *Ագաթ. կամ* ոսկրոտի *Փարպ.* ոսկրաfանց *Եփր. վկ. արև.* ճատտոսկր *Եփր. վկ. արև.* ոսկրկոլ *Բժշ.* փղոսկր *Խոր. Նիւս. երգ.* փղոսկրեայ *ՍԳր. նոր գրականում՝* ծղոսկր, ճակատոսկր, կրծոսկր, զատոսկր *են։*

=Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են սանս. ásthi, *զնդ.* ast, asti- *«ոսկոր»*, ascu- *«սրունք, ոլոք», պրս.* ast, ustuxvān, *պհլ.* ast *քրդ.* hesti, hestik, esk, yesk, *օսս.* stag, stäq (Horn *§ 81, 85), յն.* ὀστέον *«ոսկոր»*, ὄστρακον *«խեցի»*, ὀσφύς *«գիստ, ազդր», կամիս* hastāi *«ոսկոր. 2. դիմադրութեան ուժ»* (BSL *հտ. 38, № 99, էջ 139), լտ.* os, oss, ossis, *հլտ.* ossu, ossua, *ալբան.* ašt, ašte, *կիմր.* ascorn, *բրըտ.* askourn (Pokorny 1, 186, Walde 548, Ernout-Meillet 628, Boisacq 723, Berneker 583): *Ըստ* Meillet MSL *23, 259—260 բառիս նախաձևն է* os, *որ իր չափազանց կարճութեան պատճառաւ ո՛չ մի լեզուի մէջ անվթար չէ պահուած. նոյն իսկ լատիներէնում բաղաձայնի կրկնութեամբ դարձել է* oss*։ Այս բառը, «լեզու» և «փայծաղն» բառերի նման, մէկն է այն ժողովրդական ձևերից, որոնք ենթարկուած են շատ մեծ փոփոխութեանց՝ իւրաքանչիւր լեզուի մէջ։ Շատերի մէջ ստացել է* ost- *ձևը, որի վրայ աճելացել են նոր մասնիկներ. այսպէս յն.* ὀσφύς <*ost-bhū, *կիմր.* asgwrn, *կորն.* ascorn<*ost-cornu. *Սլաւականը սկզբին դրել է* k *յաւելուածը, որի ծագումը անյայտ է. այսպէս հսլ.* kostĭ, *ռուս.* кость, *լեհ.* kos'c' *են, ճիշտ ինչպէս «այծ» բառի ծայրին—*koza (Meillet, Rev. des études slaves, *1925, էջ 9), որ և գտնւում է յունարէնում. ինչ. յն.* κάπρος *=լտ.* aper, *հրգ.* ebur *«վարազ»։ Հյ.* ոսկր *ենթադրում է* *ostw-er *նախաձևը* (Meillet, Esq. 14, 28), *որի մէջ* w *համապատասխանում է լտ.* u-*ին* (ossu, ossua) *և թերևս գտնւում է նաև յն.* ὀστέον *բառի մէջ, ուր* ε *և* o *ձայների միջև կար* s *կամ* y *կամ* w*։ Նախալեզուի* stw *ձայնախումբը տուած պիտի լինի հյ.* սկ, *ինչպէս ցոյց է տալիս նաև* իսկ<*հնխ.* istwo- *ձևից։—Հիւբշ. 482։*

Klaproth, Asia pol. *էջ 102 լտ.* os, *վալերէն* asgurn *և բրըտ.* askurn *ձևերի հետ։ ՆՀԲ յիշում է յն. և լտ. ձևերը։ Ուղիղ համեմատութիւններ ունին* Peterm. 25, Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 68, 117, Müller SWAW 38, 576, 593, Justi, Zendsp. 37 *են։* Müller *հյ.* r *համարում է մասնիկ։ Տէրվ. Երկրագունտ Ա, էջ 20 ցեղակիցների* t *ձայնը մեր մէջ դարձած է համարում* կ, *իսկ* r *դնում է* ւ, ու *ձայնից. ինչպէս* մաճր-մաճու: *Հիւբշ. բառիս համար երկու մեկնութիւն է տալիս. նախ՝ իբր* ὀσφύς, ascu... *(չի ընդունում* Meillet MSL 8, 294) *և երկրորդ՝ իբր* ὀστέον, ásthi *են (ըստ* Bugge KZ 32, 30, Bartholomae IF 3, 164, Meillet MSL 8, 296). *(բայց այս երկու խումբերը ըստ նորագոյն քննութեանց իրար հետ նոյն են և կմեկնուին վերոնշանակեալ ձևերով)։ Հինք. յուն.* σκωριά (ρῶκ?, σκῶρ) *«փրփուր՝ կղկղանք մետաղաց»։ Մառ,* Яз. и Лит. I. *272 բասկ.* asur, gesur, *չուվաշ* šəmə, *ավան.* ǰiǰv, *վրաց.* ձվալի, *լազ.* xvili, *յն.* ὀστέον, *պրս.* ustuxvān *են համանիշների հետ։*

ԳՒՌ.—Երև. Կր. Ննխ. Տփ. ouկor *(Տփ. մնկ.* o'կor*), Ալշ. Մշ.* ouկnn, *Խրբ. Սչ.* ouգ'or, *Ախց.* ouկon, *Ակն. Ռ.* ouգor, *Պլ.* ouգon *(մնկ.* oգor*), Վն.* nւսկnn, *Հմշ.* ouկէor, *Տիգ.* oufnn, *Ասլ.* ըսգէo'r, *Ղզլ.* uկon, *Սլմ.* վըսկnn, *Մրղ.* վըսկon, վnւսկon, *Մկ.* nսկnւr, *Ագլ.* n'ւսկnn *(յգ.* ըսկըnա'տիf'), *Ջղ.* վnսկnn, *Շմ.* վouկnn, *Գոր.* վo'սկէn, *Ղրբ.* վըէ'սկըէn, վըսկըn, *Սեբ.* ouգէr, *Հճ.* nւսգոյ, *Ջթ.* իսգիյ, իսգիr, *Սվեդ.* իսգիr: *Նոր բառեր են* անոսկոր, ոսկորկոտրէf, ոսկորոտ,

ոսկրատանք, ոսկրագլուխ, ոսկրախաղ, ոսկ-րաճան, ոսկրաճաստ, պետառոսկր, ոսկրա-ջուր, ոսկրացաւ, ոսկրթփել:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. osgor «ոսկոր» (ըստ Բիւր. 1898, 627)։—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 մեզանից է դնում ալբան. koske «ոսկոր», հայերէնի նախաձևը ենթադրելով *կոսկր!

***ՈՍՄԻԴԱՅ** «մի տեսակ պողիպոդ? Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 202. «Ի Թալանտայ (=յն. θάλαττα «ծով») արտակիտեալ ստորիջացն ի խորս և յախոնդեանց ոսմիդայն (այլ ձ. նոսմիդայն) ընկալեալս, զոր շիթք ամպոց զնա գործեն»։ Խօսում է լուղորդների կամ սուզակների վրայ, որոնք ծովի խորքերն իջնելով, նրա փորոտիքներից որսում են ոսմիդան, որ ամպերի շիթերից է յառաջանում։

=Յն. ὀσμύλη, ὀσμόλιον, ὀσμύλος «մի տեսակ ծովային պողիպոդ, որ զօրաւոր հոտ է արձակում»։ Ըստ իս հայ բառը պէտք է ուղղել ոսմիդայ:—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 199։

ՈՍՄՆԵԼ «ասել». ունի միայն ՋԲ՝ իբրև «խորթ բառ»։

ՈՍՈԽ, ի-ա հլ. «հակառակորդ, թշնամի» ՍԳր. Ոսկ. ես. «վրէժխնդիր, նախանձայոյզ» Պիտ. «վրէժ, քէն, ոխ» Վրք. հց. որից ոսոխիլ Ոսկ. մ. գ. 11. Սեբեր. Եւ. քր. ոսոխասէր Խոր. ոսոխութիւն Մաշտ. ճակատակոսոխ Փիլ. ժ. բան. դառնոսոխ «չարաչար թշնամի» Երզն. մաթ. 170. գրուած է նաև ւսոխ, օսոխ Եփր. Թգ. Մեկն. ծն.։

ՆՀԲ լծ. ոխ, Թրք. öj «քէն»։ Հիւնք. դատախազ բառից։ Meillet, REA *1*, 9 անշուշտ իրանեան բառ է, որ չէ աւանդուած։ Բառիս երկրորդ մասը պէտք է լինի պհլ. -saxv, որ գտնում ենք նաև pa-saxv>պատասխանի բառի մէջ։

ՈՍՊՆ, ն հլ. (-պան, -պամբ) «ոսպ ընդեղէնը» ՍԳր. Եփր. ծն. և պհ. «երեսի վրայ մի տեսակ պալար» Բժշ. որից ոսպնեայ Ծն. իե. 34. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. ոսպնաքան Վրք. հց. Կմբ. իմ. ոսպնաչափ Մխ. ապար. ոսպնապաս Վրդն. ծն. գրուած է նաև ոսքն, ոզքն:

ՆՀԲ յիշում է յն. ὄσπρον կամ ὄσπριον «հասարակ անուն ընդոց, որպէս ոլոռն»։ Pictet, Origines ind. *1*, 291 և KZ *5*, 343 սրա հետ նաև ռուս. оспа «ծաղկախտ»։—Հիւնք. = ՆՀԲ։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܥܣܒܐ ʿesbā «խոտ», արաբ. وسب visb «խոտ, բոյս», عشب ʿušb «դալար խոտ»։

ԳՒՌ.—Մշ. ոսպ, Ալշ. Մկ. ւոսպ, Ջղ. վոսպ, Կր. օսպ, Ախց. Երև. Ննխ. վօսպ, Խրբ. օսբ, Ակն. օսբ, վէսբ, Հճ. վոսբ, Վն. վոսփ, Ռ. վօսփ, Ճմ. հօսպ, Ագլ. ուսպ, Ղրբ. վըէսպ, Սլմ. վուէսպ, Տփ. վուսպ, Սեբ. վէսբ, Մրղ. վըիսպ, Սվեդ. վըսբ՝, Տիգ. վըսբ, Ասլ. էօ՛սբ, է՝օս*, Զթ. իւսբ: Նոր բառեր են ոսպախաշու, ոսպնապուր, ոսպնակ, ոսպուսոխ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ოსპი ոսպի, Թուշ. ოსპ ոսպ «ոսպ»։

ՈՍՏ, ո հլ. «բլուր, բլրակ» Խոր. (քանիցս). Վրդն. պտմ. էջ 135, Օրբել. հրտր. էմ. էջ 179։

Եւրոպա, 1849, 200 հպրս. ուստա «բարձր տեղ»։

+ՈՍՏ, ո հլ. «ծառի ճիւղ» ՍԳր. որից ոստախիտ Սիր. ժդ. 19. Ոսկ. կողոս. ոստաւանք ՅՀ. կթ. ոստակոտոր Մխ. առակ. նըրբոստ Մխ. առակ. մանրոստ Եպիփ. բարոյ. բազմոստ Վեցօր. 96. Մծբ. վեցոստեան Եփր. ղևտ. Սեբեր. դառնոստեան Նար. եօթնոստեայ Եփր. եղ. խստոստեայ Վեցօր. 96. նաև ոստանալ «ծաւալիլ, աճիլ» Եփր. բ. Թես. 184.—ուղ. *ոստի ձևն է ենթադրում գրծ. ոստեօք Վեցօր. 84, բայց հաւանաբար ուղղելու է ոստիւք կամ ոստովք:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ozdos ձևից, որից ծագում են նաև յն. ὄζος «ճիւղ, ոստ, գաւազան», գոթ. asts, գերմ. Ast և հբգ. ast «ճիւղ», քուչ. atstse «ճիւղ». երկար ձայնաւոր են ներկայացնում անգսք. ōst, մ. հիւ. գերմ. ōst «ոստ», որոնք տալիս են հնխ. ōzdos ձևը. հմմտ. նաև լեսբ. ὄσδος։—Հնխ. ozdos դրւում է o· մասնիկով sed· «նստիլ» արմատից, իբր «ծառի բնի վրայ նստած»

(Pokorny 1, 95, 185—6 *և* 2, 486, Walde 549, Boisacq 686, Kluge 26)*։—Հիւբշ. 482։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, As. pol. *107 համեմատելով գերմ.* Ast *ձևի հետ։ ՆՀԲ «յորմէ* ոստնուլ, ոստիկան, ստիճան, աշտանակ *են. լծ. թրք.* üst *«ի վեր, ի վերայ»։* Pictet 1, 199 *գերմ.* ast: *Պատկ.* JAs. *1870, 186 սանս.* astis: *Ուղիղ են մեկնում նաև Հիւբշ.* Arm. Stud. § 229, Bugge IF 1, 445: *Հիմնք.* ստեղն *բառից։*

ԳԻՌ.—Մշ. ոստ, *Ալշ.* ւոստ, *Կր.* օստ, *Խրբ.* օստ, *Ախց.* վօստ, *Հճ.* վոստ, *Զթ.* իւստ, *Սեբ.* վէստ, *Երև.* վօստղ, կօստղ, *որոնք նշանակում են «ճիւղը կտրելուց յետոյ ծառի վրայ մնացած մասը, ծառի կամ տախտակի վրայի հանգոյց կամ երակ, այդ հանգոյցը ընկնելուց յետոյ մնացած ծակը», միայն Հճ. «շոճի ծառի մարխոտ ճիւղ»։ Հետաքրքրական է* օստոռտ *Սեբ. «ոստղերով լի (փայտ)»։ —*ղ *յաւելուածի մասին տես Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 103։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ხტო ստո *կամ* შტო շտո *«ծառի կամ գետի ճիւղ»,* შტოებიანი *շտոեբիանի «ճիւղաւոր», թուշ.* რტო րտո *«ճիւղ». սրանք կարող են ծագած լինել հիւսիսային Հայաստանի գւռ. *ոշտ ձևից. հմմտ.* անոստ, *որ և* անոշտ *«որ չի ոստնում»։ (Վրաց. բառի նըմանութիւնը յիշում է նախ* Brosset JAs, *1834, 369)։*

ՈՍՏ, *«ցատկել, դուրս ցատկել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* ոստնուլ *«ցատկել» Իմ. ե. 22. Ոսկ. յհ.* ոստչիլ *Խոր. Վրդն. ծն.* ոստանիլ *«դուրս ցատկել, ձեռքից պրծնել», Ոսկ. մ. ա. 22. յհ. ա. 9.* ոստել *«դուրս ցատկեցնել» Լմբ. իմ.* ոստուցանել *Խոր. Փիլ.* ոստոստել *«ցատկըոտել» Ղևտ. ժա. 21. Փիլ.* ընդոստ *Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 19. Փիլիպ. ժե.* ընդոստչիլ *Ոսկ. գղ. մտթ. բ. 24.* ընդոստուցանել *ՍԳր.* ընդոստնուլ *Մաշկ.* ոռոտընդոստ *Եփր. աղ. Ագաթ.* դիւրոստոյց, կայծոստ *ԱԲ.* ոստոստիւն *(նոր բառ),* անոստ *Նար. կդ. 164, առաք. 428, որ և գրուած* անոշտ *Կոչ. 45 (*անոշտ *և անվազ)։*

ՆՀԲ ոստ *«ճիւղ» բառից («որպէս ոստ ի դուրս ցցուիլ»)։—Տէրվ. Լեզու 1887, 150 արմատը* ոս, *նոյն ընդ* վազ-ել: *Հիմնք.* ոստ *«ճիւղ» բառից։* Bugge IF 1, 443 *հնխ.* g²ost- *ձևից, որի հետ հմմտ. հհիւս.* kast *«նետուածք», նորվ.* kast *«արագ շարժում, խայտալ», լտ.* gestire *«կայտռել, խայտալ», յուն.* βαστάζω *«բարձրացնել» են։* Scheftelowitz BB *28, էջ 298* ոստ *«ճիւղ» բառի հետ, ինչ. անգլ.* spring *«ցատկել» և «բուսնիլ»։* Patrubany *ՀԱ 1908, 342 հնխ.* o *«վրայ»* +sed *«նստիլ»։*

ՈՍՏԱՅՆ, ի *հլ. «ջուլհակի բանուածք» ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 6. «ոստայնանկութեան գործիք կամ գործարան» Պրոկղ. ի կոյսն. որից* ոստայն սարդի *կամ* սարդիոստայն *(նոր գրականում կայ նաև* սարդոստայն) *ՍԳր. Վեցօր. 121. Ոսկ. մ. բ. 24.* ոստայնանկ *ՍԳր. Եփր. Թգ. Սեբեր. Վեցօր. Ոսկ. ա. տիմ. ր.* ոստայնանկել *Ոսկ. մ. բ. 24.* ոստայնանկութիւն *Յոբ. ըր. 36. եղ. լե. 35. լը. 23. Վեցօր.* միոստայնի *Նար. խչ. են։*

*=Կազմուած է -*այն *մասնիկով* ոստ *պարզ արմատից, որ հին մատենագրութեան մէջ չէ աւանդուած. բայց կայ նոր գաւառականներում. հմմտ.* ոստ *Ղրբ. Ղզ. Ճշ. «իլիկի վրայ փաթաթուելով հաւաքուած դիզուած թելը»։—Աճ.*

Böttich. Rudim. 39 *ասորերէն* ܐܣܛܘܢܝܢ *ձևից ուղղագրեալ* ܐܣܛܘܢܐ *«ոստայնանկի գործարան» բառի հետ է համեմատում հյ.* ոստայնարան. *բայց* Lag. Arm. Stud. § 1739 *մերժում է, որովհետև նոյն բառի ուղիղ ձևն է ըստ ձեռ.* ܐܣܛܘܦܘܕܝܢ *< յն.* ἱστόποδες: *—Հիմնք. յն.* ἱστός *«ոստայն» բառից։* Bugge IF *1, էջ 444 ենթադրում է որ* ոստնուլ *նշանակում է նաև «դցել», և այս նշանակութիւնից է հանում* ոստայն: *(Նոյնպէս է և Գաբրիէլեան ՀԱ 1911, 109)։* Patrubány *ՀԱ 1908, 342 հնխ.* o-sed *«վրան նստիլ»։*

ԳԻՌ.—Գոր. վօ՛ստան, *Ղրբ.* վըէ՛ստան, վը՛ստան *«գործ գործելու փայտեայ կազմած». իսկ* սարդի ոստայն *բառի ձևերի վրայ տե՛ս* սարդ:

***ՈՍՏԱՆ** *«երևելի՝ թագաւորական քաղաք» Փարպ. Խոր. Արծր. «արքունի, թագաւորական» Բուզ. Խոր.* որից ոստանեայ *«թագաւորական, իշխանական» Փարպ.* ոստանիկ *«արքունական ցեղ՝ տուն՝ գունդ» Եղիշ. դ. էջ 71. Փարպ. ՑՀ. կթ.* սարոստանիք *«լեռնաբնակք» Կաղնկտ. (ըստ Հիւբշ.* Altarmen. Ortsnamen, *էջ 460* ոստանը *բուն նշանակում էր այն նահանգն ու քաղաքը, որ գտնւում էր ո՛չ թէ մի նախարարի, այլ ուղղակի Արշակունի թագաւորի կամ մի թագաւորական իշխանի իշխանութեան տակ։ Արշակունի թագաւորութեան ջնջումից յետոյ՝ բառը իր բուն նշանակութիւնը կորցրեց և յատկացուեց առհասարակ ամէն մէկ գաւառի կամ երկրի գլխաւոր քաղաքին. հմմտ. Ոստանն Ռըշտունեաց (Արծր. 128), Ոստանն Վասպուրականի (Արծր. էջ 128), Ոստանն Արծրունեաց (Արծր.), Ոստանն Բագրատունեաց (Ղևոնդ), Ոստանն Վրկանաց (Փարպ.), Ոստան ի մարզպան (Ղևոնդ 132)։*

=Պհլ. *ōstān *«գաւառ» բառից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց սրանից ունինք պրս.* ōstāndār *«գաւառապետ» (տե՛ս* Hoffmann, Auszüge aus syrischen Acten persischer Märtyrer, Leipzig *1880, էջ 93)։—Հիւբշ. 215։*

Վիստոնեանք (Թրգմ. Խոր. էջ 93) համարում են բառ, որ նշանակում է պրս. «սեամ, շեմք» (այն է ūstān *կամ* āsitān*)։ ՆՀԲ «լծ. հյ.* ոստ *(իբր բարձր տեղի, բլուր) և* ազատ, վեստ, վստան, ապաստան, աստիճան *են, թրք.* üstün, set, *պրս.* իւսթամ, ուսթամ, ասիթան, ասիթանէ *«սեամ», յն.* ա՛սղի, *լտ.* ա՛ստու *«մայրաքաղաք», մանաւանդ «Աթէնք»,* Peterm. *տե՛ս Ոստիկան։ Ջուբինով[1] սրան է կցում վրաց.* ոստինագի, *որ տե՛ս* ոստիկան*։ Պատկ.* Матер. II. 5 *պրս.* ūstām, ūstān, āsitān *«շեմք, դուռ, պալատ» բառից։ Տէրվ. Նախալ. 108* ոստան<վաստան, *սանս.* vastu *«կայանք», յն.* ἄστυ *«քաղաք»։ Ստեփանէ, Խոր. ծան. 148 պրս.* ուստէմ *«գաւիթ, արքունի Դուռը»։ Հիւնք. յն.* ἄστυ *«քաղաք», լտ.* ostivum *«դուռ»,* civitas *և ֆրանս.* cité *«քաղաք»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 303 պրս.* آستان āstān *և* استن astan *«մեծ քաղաք, շքեղ բնակարան» (ԳԴ և Բուրհան գիտեն միայն* استان astān *«քնելու և հանգչելու տեղ»,* آستن āstan *«սեամ, դուռն պալատի»)։ Բառիս վրայ վերջին անգամ խօսում է Մանանդեան, Տեղեկ. համալս. 1, էջ 10։*

ՓՈԽ.—Ասոր. ܐܘܣܛܢ ōstan, *իբրև յատուկ անուն գտնւում է* ܐܘܣܛܢ ܕܐܪܙܘܢ Ostan d'Arzōn *«Ոստանն Աղձնեաց» ձևի մէջ. նոյնպէս արաբ.* Vasṭān *«Ոստան քաղաքը՝ Վանայ ծովի եզերքում»։ Ըստ Պատկ.* Матер. II. 7 *հմմտ. թերևս նաև օսս.* uazdan *«ազնուական»։*

***ՈՍՏԻԿԱՆ,** ի-ա *հլ. «վերակացու, հրամանատար, իշխան, կուսակալ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 17. Եւս. քր. «արաբների կողմից դրուած կուսակալ Հայաստանի վրայ» Սեբ. ՑՀ. կաթ. (նոր գրականում «կարգապահութեան հսկող հասարակ քաղաքապահ»). որից* կապանք ոստիկանք *«պահապաններով բանտ» Ա. մակ. ժգ. 3 (որ Վարդանեան ՀԱ 1922, 583 սրբագրում է* պարեկապանս ոստիկանս*).* ոստիկանութիւն *ՍԳր. Եւս. քր.* ոստիկանաբար *ԱԲ. Նոր բառեր են* ոստիկանապետ, ոստիկանական, ոստիկանատուն*։*

=Պհլ. [illegible] ōstīkān (ōstīgan) *= պազ.* ōstiyān *բառն է, որ նշանակում է «հաւատարիմ, վստահելի»։ Հին Հայոց մօտ* հաւատարիմ *էին կոչւում թագաւորին մօտիկ բարձրագոյն պաշտօնեաները. օր. Անան հաւատարիմ արքայի (Լաբուբ. =Խոր. բ. 30). Ես Թէոդոս և Աբոս հաւատարիմք արքայի (Վրք. և վկ. ա. 500). Ասէ դահճապետն ցհաւատարիմ թագաւորին (Վրք. և վկ. բ. 113)։ —Աճ.*

ՆՀԲ լծ. թրք. իւսթէ՝ իւսթտէ տուրան, ուսթատ, ուստա*:* Peterm. De Ostikanii arabicis, Berolini *1840, հյ. թրգմ. Երևակ 1859, էջ 15 մեկնում է հյ.* ոստ *«ճիւղ, բլուր» կամ* ոստան *«մայրաքաղաք» բառերով, բայց առաջինի իմաստը յարմար չէ. երկրորդը պիտի տար* ոստանական, *ուստի դնում է թրք.* իւստ *«վերին, բարձր» արմատից, որից նաև*

ոստան էնւ Պատկ. Матер. I, 12 պհլ. hūstīkān «բարի արարչութեան տէրը»։ Müller WZKM 5, 69 դնում է պհլ. ܐܣܛܝܟܪ āstīkār, որ Haug, Pahlavi-Paz. Gloss. 128 մեկնում է «արուեստագէտ՝ ճարտար մարդ»։ Նոյնը WZKM 6 (1892), 304 ուղղում է ōstīkān «վստահելի անձ, արուեստաւոր էն»։ Հիւնք. ոստանիկ բառից կամ յն. ἀστυάναξ «քաղաքի մէջ իշխող»։—Հիւբշ. 215 յիշում է պհլ. և պազ. վերի բառերը, բայց նշանակութեան կողմից անհամաձայն է գտնում։ Մեր տուած բացատրութեամբ այս անհամաձայնութիւնը վերանում է։

ՓՈԽ.—Վրաց. ოსტინაგი ոստինագի (շըրջուած *ոստիգանի ձևից) «ուտելեղէնի վերակացու, տնտես», საოსტიგანო սաոստիգանո «տնտեսական», საოსტიგანე սաոստիգանե «մառան» (որ Մառ Текст. VII, էջ XX համարում է =ոստիկան)։ Նշանակութեան տարբերութիւնը և գ ձայնը աւելի կարծել են տալիս, որ բառը նոր պհլ. ōstigān ձևից լինի։

+ՈՍՏԻՆ «անջրդի, չոր, ցամաք» Վեցօր. էջ 103. Ոսկ. ես. «ցամաք տեղ» Կէտ. ժա. 29. «ցամաքային» Վեցօր. 104. Վրդն. ծն. Յայսմ. նոյնը ոստան ձևով ունի Գիրք մոլութ. 171 ա. «Նմանին ոստան գորտան, որ յերկար պահէ զբարկութիւնն ընդդէմ վնասողի ինքեան», որից ոստեան «ցամաքային» Ոսկիփ. ոստնական «ցամաքում ապրող» (կենդանի) Եւագր. 161. Սկևռ. աղ. 10։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ozd- «այրել, չորանալ» արմատից։ Այս արմատի սովորական ձևն է azd-, որ աճած է ǟs- «այրել, չորանալ» արմատից և որի ուրիշ աճականներն են azg-, azgy,- azgh- և askh-. որոնցից յառաջացած ձևերն են յն. ἄζω «չորացնել, այրել», չեխ. ozditi չորացնել», հյ. ազազել, աճիւն (միւսները տե՛ս այս բառերի տակ)։ Հնդևրոպական նախալեզուի մէջ a նախաձայնը քիչ սովորական լինելով, մեր ճիւղում վերածուել է նաև o ձայնդարձի։

ՀՀԲ ոստ (անշուշտ «բլուր») բառից։ Հիւնք. ստին բառից։ Bugge KZ 32, 30 յն. αὐσταλέος, αὐστηρός «արևակէզ, սևացած, չոր» բառերի հետ հնխ. saustino-ձևից։ (Յիշում է կասկածով Pokorny 2, 448 հնխ. saus «չոր, կարծր» արմատի տակ»)։ Scheftelowitz BB 29, 32 յն. ἄζω են ձևերի հետ։ Մերժում է Meillet MSL 15, 357 նախ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ (հյ. ոստին բնականից է չոր, մինչդեռ ἄζω են յետոյ է չորացրած կամ այրած), երկրորդ՝ որովհետև հյ. ո ձայնի դէմ գտնում ենք հնխ. a։

ԳԻՒ.—Մշ. օստին, Վն. վոստին, Երև. վօստին «անջրդի, առանց ջրուելու՝ միայն անձրևով ոռոգուող (արտ, հող), ցամաքային (օձ)»։

Ոստղ տե՛ս Կոստղ։

Ոստնոյ տե՛ս Ոստ։

ՈՍՏՈՒՑԻ «վարդապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 253։

*ՈՍՏՐԷՈՍ (յգ. ոստրիf, սեռ. ոստրից) «ծովային մի խեցեմորթ» Վեցօր. 140. 143—4, 152, Պղատ. տիմ. 174 (տպ. ոստրից, ՆՀԲ դնում է ոստոից!) Գնձ. գրուած ոստրիոս Գիրք թղ. 472. ոստրէ Եփր. մրդ. 355 (սեռ. ոստրէից). նոր գրականի մէջ ընդունուած է միայն ոստրէ ձևը։

=Յն. ὄστρεον «ոստրէ» (բուն նշանակում է «ոսկրային». տե՛ս Ոսկր բառի տակ). սրանից են փոխառեալ նաև լտ. ostreum, գերմ. Auster, անգլ. oyster, ֆրանս. huître, ռուս. устрица, թրք. əstəridya են՝ նոյն նշ.։—Հիւբշ. 369։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

+ՈՎ (անհոլով» «ո՞վ, ո՞ր մարդը» ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. են. ո՞վ ոf «ո՞ր մէկը» ՍԳր. Ագաթ. յո՞վ «դէպի ո՞ւր» Դատ. ժթ. 17. Երեմ. խ. 5. Զքր. Բ. 2. Յհ. ժգ. 36. Եբր. ժա. 8 (հմմտ. յո՞). ուրիշ ձևերով չի գործածւում։

=Բնիկ հայ բառ. ո՞ բառի կրկնակն է. նախապէս ո՞ գործածւում էր բաղաձայնի մօտ (ինչ. ո՞ կարէ). ձայնաւորի մօտ՝ ներդաշնակութեան համար յառաջացել է վ ձայնը և այսպէսով ձևացել է ով ձևը. (ինչ. ո՞վ իցէ). յետնաբար երկու ձևերը շփոթուելով իրար խառնուեցան, մինչև որ պարզական ո ձևը բոլորովին ջնջուեցաւ՝ տեղի տալով

ով-ին. այսպէս արդի գրականում և բոլոր բարբառներում։ Ղարաբաղի բարբառն է միայն՝ որ գրաբարի ամենահին օրէնքը պահում է դեռ՝ գործածելով ձայնաւորի մօտ ճո՞վ, բաղաձայնի մօտ և անկախ՝ ճո՞ւ. ինչ. ճո՞վ ա, ճո՞վ ասից, ճո՞ւ ՙէցավ, ճու վէր «ո՛վ որ», ճո՞ւ «ո՞վ»։—Ո ձևը (բայց ոչ անկախաբար) պահուած է նաև Ննխ. գիւղերը՝ վօ՞ գինա «ո՞վ գիտնայ, չգիտեմ» դարձուածի մէջ։ Ըստ այսմ ով բառի վ ձայնը իր համազօրը չունի ցեղակից ձևերի մէջ, որոնց վրայ տե՛ս Ո:

Riggs, *Քերակ. 1856, էջ 61* ո՞վ=անգլ. who: *Տէրվ.* Altarm. 3 kva- ձևից (=լտ. qua) նախաձայնի յապաւումով և վ ձայնի յաւելումով։ Bopp, Gram. comp. 2, 384 դնում է ո=սանս. kaya են. վ համարում է ուղղականի նշան, իբր զնդ. ō, որ -a յանգող բառերի ուղղականի վերջաւորութիւնն է։ *Բանասէր. Բազմ. 1897, 591* ո բառից վ մասնիկով։ *Հիւբշ. 481* ո բառի հետ։ Bugge, Lyk. stud. 2, 49 լիկ. uve։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Meillet JAs. *1903 (2), 503—4*։

ԳԻՌ.—Երև. Ջղ. Տփ. օվ, Հւր. Շմ. ճօվ, Հճ. Վն. վով, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ. վօվ, Ասլ. վէօ՛վ, Ագլ. Սվեդ. ուվ, Զթ. իւվ, Մկ. վէօվ, Գոր. Ղրբ. ճուվ. Սլմ. Մրղ. վօվ, Ախց. Պրտ. վօվ, վէվ, Կր. Սեբ. վէվ, Հմշ. վօվ, վէօվ, Ակն. էօվ, վէօվ, վօվ, վէվ:

Ովամայ տե՛ս Ովան։

***ՈՎԱՆ** (սեռ. ովանայ) «ծովային մի գազան է» Եւս. քր. ա. 14, 20—22, 47 (ունի միայն ԱԲ. իսկ ԳԲ մեկնում է «մէջքէն վար ձկան մորթով մը ծածկուած՝ բաբելացւոց էա աստուածը»)։ Նոյնը գիտէ Մագ. Թղ. էջ 213 և 215 ովամայ և ովանայ ձևերով, և «Կարմիր ծովից դուրս եկող մի մեծ ձուկ» իմաստով (տե՛ս Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 200). «Կէտք վեհ գոլով քան զփագրոս... և քան զդռակոնռայն և կամ զովամայն, որ ի Կարմիր ծովէ արտաքս ելեալ.—Յիշատակեալ եմք զփագրոս և զովանայն և զդռակոնռայն և զկէտն Յովնանու, ընդ նոսին և զլեւիաթանայն»։ Նոյն է վերջապէս Մխ. այրիվ. էջ 43 «Ովան գազանն հրեշտակ էր, որ ուսուցանէր մարդկան զամենայն հնարս կենցաղավարութեան»։

=Յն. Ὠάννην, Ὠάννου, Ὠάννῃ ձևերից ստացադարձուած՝ Եւսեբիոսի թարգմանութեան ժամանակ։—Աճ.

***ՈՎԱՍԻՍ** «անապատում դալարազարդ տեղ». յատուկ է նոր գրականին. հնից ունինք իբր յտ. անուն գործածուած Սոկր. 662. Արտասահմաննեալ յՈասին բնակէր։

=Յն. ὄασις բառն է, որից փոխառեալ են նաև լտ. oasis, ֆրանս. oasis, ռուս. оазисъ են. վերջինիս համաձայն հյ. բառն էլ ոմանք Կովկասում գրում են oազիս կամ օվազիս: Յոյն բառը համարւում է եգիպտական ծագումից. հմմտ. խպտ. ouahsi (Bailly, Dict. gr.[6] 1348):

***ՈՎԱՐ** «խօսք». իբր յն. բառ գրում է և մեկնում Պղատ. մինովս.։

=Յն. ὄαρος «ընկերական խօսակցութիւն, ճառ, երգ»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

***ՈՎԱՐԻՍՏԷՍ** «խօսակից». իբր յն. բառ գրում է և մեկնում Պղատ. մինովս.։

=Յն. ὀαριστής «ընկեր, ընտանի բարեկամ, մտերիմ»։—Հիւբշ. 369։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ՈՎՁԱՐԴ «թեթև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254։

Ովթելիթ տե՛ս Ոփելեթին։

ՈՎԻՐՈՒԹԻՒՆ «արիութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254։

***ՈՎԿԻԱՆՈՍ** «համատարած ծով, բայց յատկապէս Ատլանտեան ովկիանոսը» Արիստ. աշխ. 608—9. որից ովկիանեան Պիտ. ովկիական Օրբել. նոյնը գրուած է նաև ուկենոս Սոկր. 460 (բնագրում գրուած է ὠκεανοῦ (էջ 239)։

=Յն. Ὠκεανός «մեծ ծով, յատկապէս Ատլանտեան ովկիանոսը». Ὠκεανός-ը բուն Ուրանոսի որդին էր, ծովի աստուածը, Հոմերոսի մէջ նշանակում է երկիրը պատող ջուրը, յետնաբար ստացել է վերի նշանակութիւնը։—Սրանից են փոխառեալ նաև լտ. oceanus, ֆրանս. océan, ռուս. океанъ են —Հիւբշ. 369։

Հներից Յայսմ. մրտ. 19 մեկնում է ով կայ ի նոսա. *«Բայց Արիստոտէլ ովկիանոս զայս ասէ, որ շուրջ զցամաքաւս է. որպէս թէ հիանայ վասն կենդանեացն բազմութեան, որ անդ կան և յորանան. ասէ թէ զարմանք է. թէ ով կայ ի նոսա, զորս արարիչն միայն գիտէ»։*

ՈՎԿԻՆ *«մարդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254։*

ՈՎՍԱԴ *«բազէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254։*

*ՈՎՍԱՆՆԱՅ, ի *հլ. «օրհնութիւն» ՍԳր. Եփր. արմաւ. 45, 48, 50, 57. Յայսմ. Պտրգ. 372, 544. ժմ. 581. որից* ովսաննայաբեր *Նար. տաղ. գրուած է* ուսաննա *Տիմոթ. կուզ. էջ 299։*

=*Եբր.* הושיענא hōšī'anā *«ազատի՛ր, օգնի՛ր» բառն է, որ երկրորդ դէմքի սաստկական հրամայականն է* ישע iš' *արմատից։ Հյ. բառը տառադարձուած է յն.* ὡσαννά *ձևից, որի հետ նոյն են նաև լտ. ֆրանս.* hosanna, *գոթ.* ōsanna, *գերմ.* hosianna, *վրաց.* ოხანნა ոսաննա *են։—Հիւբշ. 369։*

Հներից Սեբեր. 201 մեկնում է. «Ովսաննա, այս է ըստ եբրայեցւոց բարբառոյն՝ փառաբանութիւն իսկ նշանակեալ և մեծ գովութիւն»։—Բրս. մրկ. 136 «Ովսաննայն եբրայեցի բառ է. սակայն այլևայլ լսի ըստ լեզուաց. զի ըստ յունացն ասէ՝ փառք ի բարձունս այնմ տեառն, որում վայելէ. իսկ ըստ ասորւոցն՝ փրկութիւն ի բարձունս, և ըստ հայոց՝ փրկութիւն որդւոյ Դաւթի... Ովսաննայն ըստ եբրայեցւոցն է յօդեալ յերկուց բանից. ի բոլոր բանէ և ի կիսոյ. մին՝ որ է օսի, *որ թարգմանի փրրկեա՛ միշտ կամ փրկեա՛ զժողովուրդ քո. և միւսն՝* աննա, *որ է աղաչական, որպէս ասեն եօթանասունքն, ո՜ տէր, փրկեա...»։ Երզն. մտթ. 446 «Ովսաննայ բարձրելոյն. այսինքն փրկութիւն ի բարձանց կամ կեցո՛ և ապրեցո՛. նոքա ձևացուցանէին զայս վասն Ղազարու յարութեանն՝ փրկիչ և ապրեցուցիչ ի բարձանց ասացեալ. իսկ սոքա ըստ խորհրդոյ հետևեալ՝ ստուգաբանութեամբ բառիցն եղանակեն զսոյն մինչև ցայսօր։ Քանզի ովսաննայն ստուգի* ո՞վ սա. *հարցանեն, որոց պատասխանեն հաւատացեալք,* նա՛ է սա՝ *որ զերկինս երկնայնովքն կազմեաց...* ո՞վ սա. նա՛ *ասեն՝ որ ի Քորեբ հրով փայլատակեցաւ...* ո՞վ է սա... սա *է թագաւորն փառաց»։—Տաթև. ձմ. ճզ. գրում է. «Ովսաննայն յեբրայեցւոցն ի մերս օրհնութիւն թարգմանի կամ փառաբանութիւն կամ մեծութիւն և ըստ այլում առակի՝ սա նա է ասէին, որ ի սկզբանց յաւիտեանց արարիչ է...»։ Նոյնը՝ ճէ. «Ովսաննայ, որ թարգմանի փրկեա՛ զմեզ»։—Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։*

ՈՎՐԱԹԷ *«դադարեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254։*

ՈՎՐԱԿ *«բանակ». ունի միայն Բռ. երեմ. 254։*

ՈՎՐԱՅ *«որմիսկ. քթի կամ ականջի օղ». ունի միայն Գաբ. բառ.։*

*ՈՎՓԱԶ. *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք, էջ 588. «Ամբարձի զաչս իմ և տեսի, և ահա այր զգեցեալ բադէն (այս է պատմուճան սատուածային) և մէջն իւր պնդեալ ոսկւով ովփազեաւ և մարմինն թարսեաւ»։*

=*Եբր.* פז paz *«մաքուր ոսկի» բառն է, որ յն.* 'Ωφάζ *ձևի վրայից անցել է հայերէնի։ Հատուածը ակնարկում է Դան. ժ. 5, որ մեր Ոսկեդարեան թարգմանութեան մէջ հետևեալ ձևն ունի. «Եւ ընդ մէջ իւր ածեալ կամար յոսկւոյն Ոփազայ» (յն.* ἐν χρυσίῳ 'Ωφάζ)*: Այստեղ* Ոփազ *եբր.* אופז ūphāz *բառն է, որ սովորաբար առնուած է իբր տեղանուն, ինչպէս է և մեր թարգմանութեան մէջ։ Բայց գիտուններից ոմանք կցում են եբր.* פז paz *«մաքուր ոսկի» բառի հետ։ Այսպէս է ըմբռնուած նաև Ոսկեբերանի վերի հատուածում։—Աճ.*

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 216։

+ՈՏՆ. *բնիկ հայ բառ, որի վրայ տե՛ս հետ։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth. As. pol.

1823, էջ 101. յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 21, Gosche 23, Böttich. ZDMG 1850, 359. Arica 48, 35, Lag. Urgesch. 395, Müller SWAW 38, 571, Տէրվ. Նախալ. 92 են։ Տէրվիշ. Մասիս 1881 սեպտ. 15 նախաձևը դնում է *հոտն: Մի առանձին քննութիւն էլ տե՛ս Meillet MSL 8, 156—7, ուր մեր բառի նախաձևը դըրւում է *podm: Հիւնք. յն. ὀδός «ճանապարհ» բառից։—Ծնտէն ՀԱ 1904, 184 համթ. hod(t), ot(d), at: Karst, Յուշարձան, էջ 422 թթր. yat, թրք. ayaq, ույգուր. yatak, չաղաթ. yoyak, ալթայ. yoya «ոտք»։

ԳԻՌ.—Մշ. ոտք (սեռ. ոտկի), Մկ. ւոտ Ջղ. Ալմ. Վն. վոտ, Երև. Շմ. վօտ, Ախց. վօտք, ՀՃ. վոդք, Ննխ. Ռ. վօթք, Տփ. վուտ, Խրբ. օդք, Ակն. Պլ. օթգ (յգ. օդվի, օդվըներ), Սչ. վօդ'գ', Ագլ. ուտ, ո՛ւտնը (յգ. ա՛տնար), Ալշ. ջոդ, Մրղ. վըհտ, վըէտ (բայց վըհննէլ «ընդոտնել»), Սվեդ. վըդդ, Սեբ. վէդգ, Հմշ. էօթք, Զթ. իդվէ, Գոր. վօ՛ննը, Ղրբ. վըէ՛ննը, վը՛ննը, Ասլ. վէօ**ք, վէօ**: Նոր բառեր են ոտաչոր, ոտատեղ, ոտնաբոբիկ, ոտնամաճ (հնից ունինք ոտից ամաճ Բրս. մրկ. 221), ոտնամուտ, ոտնուրագ, ոտնուծոց, ոտքուկ են են։

ՈՏՆԵԱՅ «լուսոյ յարութիւն կամ լոյս վերահայեաց». ունի միայն Բառ. երեմ. 254։

+ՈՐ, ո հլ. (հոլովւում է որոյ, որում, յորմէ, որով, որք, որոց, զորս, յորոց, որովք) «որ, ով որ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. եւ. («զի» նըշանակութեամբ հին, բայց անկանոն գործածութեան վրայ տես Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 67). որից զոր օրինակ ՍԳր. Եփր. ծն. որ որ «այն օրը որ» Ոսկ. յհ. ա. 1. Օղիշ. որ... որ «մէկը (այսպէս), մէկը (այնպէս)» ՍԳր. յորոց «որովհետև» Իմ. ժե. 17. որ և, որ ինչ, որ զինչ և, որ և իցէ ՍԳր. որ միանգամ, որ ոք ՍԳր. ո՞ր ոք Վրք. հց. որով «քանզի» Յճխ. (ստէպ), Վրք. հց. յորմէ Վրք. հց. յորմէ հետէ ՍԳր. յորոց հետէ Վրք. հց. ըստ որոյ, ըստ որում Դիոն. ածայ. ըստ որմէ Պիտ. և որ այլ, և որ ի կարգին Խոր. Պիտ. որ զի «իբր թէ» Եփր. ծն. որովհետև ՍԳր. որչափ (ռմկ. որչաք, որչան Թր. քեր.) ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. որչափ ևս, որչափ ևս առաւել ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. որպէս ՍԳր. Ոսկ. եւ. Եզն. որպէս զի ՍԳր. Սեբեր. որպիսի ՍԳր. Ագաթ. որքան Հռ. ժա. 13. Գաղ. դ. 1. որպէտ Շիր. Կանոն. որբար «ինչպէս» Արիստ. առինչ. որգունակ Եւս. քր. Ոսկ. յհ. բ. 21. Կիւրղ. ղկ. որգոն, որգովն, որկէն «ինչպէս» Պիտ. որզան Փիլ. Խոր. Նոնն. յորման «երբոր» Կեղծ-Շապհ. 60. այստեղ է պատկանում նաև որակ «տեսակ, որպիսութիւն» Յհ. իմ. երև. Փիլ. (նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. ποῖος «ո՞րը. 2. որակութիւն», ποιότης «որակ, յատկութիւն», լտ. qualis «ո՞րը, ո՞ր, որակ», qualitas «յատկութիւն». ձևի համար հմմտ. քանի, քան-ակ). որից որակութիւն Կիւրղ. գնձ. որականալ փիլ. Մաքս. ի դիոն կանաչորակ Մագ. յոգնորակական Մագ. որական «պատուական, ընտիր» (Նորագիւտ բառ. Պարականոն շար. 1911, Վղըշպտ. էջ 4). Նոր բառեր են լաւորակ, վատորակ, որակաւոր, որակաւորել, անորակելի են։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ո<հնխ. k^{u}o- բառից՝ ր մասնիկով. հմմտ. *ի—իր. աւելի ընդարձակ տես ո։—Հիւբշ. 481։

Brosset JAs. 1834, 378 վրաց. ra, romeli «որը» են։ ՆՀԲ լծ. յն. ὅς, ἥ, ὅ լտ. qui, quae և quod: Windisch. 37 սանս. kas, գոթ. hvas, գերմ. wer: Մորթման ZDMG 26, 526 բևեռ. uru «որ»։ Տէրվ. Altarm. 3 հնխ. kva-r ձևից. հմմտ. լտ. que. -r մասնիկ է։ Bopp, Gram. comp. 1, 416 կցում է սանս. ya «որ» ձևին, ուր y>r, իսկ ո յաւելուած է։ Meillet MSL 9, 53 դնում է ո+ր. վերջինիս հետ հմմտ. յն. ῥα հոմեր. ὅς ῥα, հյ. իբր<*ibi-r՝ ընդդէմ իւ, իւիք ձևերի։ Բազմ. 1897, 591 ո, ով բառից՝ ր մասնիկով։ Scheftelowitz BB 29, 25 սանս. yatrā «որ», զնդ. yaϑra ձևերի հետ՝ իբր հնխ. yotrā։ Հիւնք. or բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 սումեր. ur «մարդ, որ» և հյ. որ-եար: Zanolli, Յուշարձան 277 սանս. ya-s, փռիւգ. ιος, յն. ὅς։—Որակ բառը Bopp. Gram. comp. 2, 262 դնում է սանս. raga «կարմրութիւն» բառից։ Հիւնք.

որէն բառից։ Մատիկեան ՀԱ 1919, 32 համթ. waraš, ումբր. uru ձևերի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. ար, Մշ. ար, որ, Խրբ. Պրտ. որ, Ջղ. Վն. վոր (սեռ. Վն. վուրու), Ագլ. Կր. Ախց. Երև. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ. վոր, Սեբ. որ, վէր, Տփ. վուր, Ասլ. վէօ՛ր (սեռ. վէօրիւ), Գոր. վէր, Ղրբ. վըէր, վըր, Մրղ. Սլմ. վըր, Մղ. Շմ. hոր, Հճ. վոյ, Ակն. ուր, իւր։—Ակն ունի և -որակ մասնիկը. ինչ. գարմրվորագ «կարմրորակ», ջէրմայվորագ «ճերմակորակ» ևն։—Նոր ձևեր են ո՞րանկ, որի՞, յորի՞ «ինչո՞ւ», ո՞րանց «ո՞ւր, ո՞րտեղ», ո՞րման «ի՞նչպէս»։ — Համշ. վէօ՞ր (հրց.), որ (շղ.)։

ՓՈԽ.—Բոշայ. or «որ, որպէսզի» անշուշտ հայերէնից է։ Բայց պատահական նմանութիւն ունին վրաց. რომ rom, რომე «զոր», რამე rame «իմն ինչ, մի բան», რა ra՞ «ի՞նչ»։

ՈՐԱՅ, ո հլ. «ցորենի կամ գարու խուրձ» ՍԳր. որից որայիկ «կտրած ցորենի կապոցներից մի քանիսը» ԱԲ. որային «որայի ցողունը» ԱԲ։

Տէրվ. Altarm. 72 յն. λήϊον, դոր. λαῖον, λᾷον (նախաձևը λαϝιον) «արտորայ», սանս. lāvya «կտրել», lāvaka «կտրող, հնձող» և հյ. որան բառերի հետ։ Նոյն, Լեզու 120 յն. ἄρουρα, սանս. urvarā, լտ. arvum, հյ. արտ բառերին է կցում։ Պատահական նմանութիւն ունին արևել. Թրք. (Խիվայի գւռ.) اورا ora «ցորենի հոր», اوراماق oramaq «հնձել, քաղել», օսմ. اوراق oraq «մանգաղ», Թիւրքմէն اورماك ormak «հնձել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. որա, յգ. որէֆ «ցորենի կապած խուրձ»։—Տե՛ս և որան։

+ՈՐԲ, ո հլ. «հայրը կամ մայրը մեռած» ՍԳր. որից որբանոց Բուզ. որբասէր Եւագր. որբութիւն Ես. խէ. 8. Ոսկ. մտթ. որբանալ փիլ. եղ. որբախնամ (նոր բառ) ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. orbhos համանիշից. սրա ժառանգներն են յն. ὀρφανός (բարդութեանց սկիզբը ὀρφο-) «որբ, որբացեալ», լտ. orbus «որդեկորոյս, այրի, որբ, զուրկ», orbatus «զուրկ, այրիացեալ», orbo «զրկել».—Նոյն արմատին են պատկանում նաև գոթ. arbi, հհիւս. arfr, անգսք. yrfe, հրգ. arbi, erbi, հոլ. orbe, գերմ. erbe, հոլլ. erf «ժառանգութիւն», որոնց նախնական իմաստն է «որբին թողուած ժառանգութիւն»։ Սրանց յարակից ուրիշ ձևերի վրայ տես Արբանեակ (Walde 545, Pokorny 1, 183, Ernout-Meillet 676, Boisacq 719, Kluge 121): Յունարէնից են փոխառեալ լտ. orphanus, ռում. orfan, անգլ. orphan, ֆրանս. orphelin «որբ»։—Հիւբշ. 482։

Ուղիղ համեմատեցին ՆՀԲ, Peterm. 38, Windisch. 15, Պատկ. Изслѣд. (նաև սանս. arbha), Lag. Urgesch. 866, Pictet 2, 360, Ascoli KZ 17, 336, Հիւբշ. KZ 23, 19 և 33, Arm. Stud. § 231 ևն։ Müller SWAW 41, 10 փոխառեալ է համարում յունարէնից։ Տէրվ. Նախալ. 65 հնխ. arbh «թողուլ» արմատից է դընում բոլոր վերի ձևերը։ Հիւնք. բոր բառից։

ԳԻՌ.—Խրբ. որբ՛, Ախց. Սչ. վորբ՛, Կր. որփ, Երև. Ռ. վորփ, Մշ. ոռբ՛, Ալշ. ըռպ, Սլմ. վուէրփ, Սեբ. վէրփ, Մրղ. վըհրփ, Տիգ. վըրփ, Տփ. վուրփ, Ասլ. էօ՛րփ, էօ՛ր*։—Սրանից է կազմուած որբևայրի «մարդը մեռած կին», որի վրայ տե՛ս այրի։

ՓՈԽ.—Վրաց. ობოლი ոբոլի «որբ», ობლობა ոբլոբա «որբութիւն», დაობლება դաոբլեբա «որբանալ»։—Setälä, Journ. de la Soc. finno-ougr. XVII 4, 31 (նաև Pedersen KZ 40, 184) հայերէնից են դնում նաև ֆինն. orpɔ «որբ», որ անշուշտ հնդևրոպական փոխառութիւն է՝ ըստ ֆիննագէտների։

ՈՐԲԱԼԻԿ «ողբ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 255։

ՈՐԳԵԼԱԿ «բայասակ». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 255։—Պէ՞տք է արդեօք կարդալ արգելական «բացասական»։

ՈՐԳՈՍՏԱ (կամ որդոստա՞) «վաճառանոց». մէկ անգամ ունի Գծ. իը. 15. «Ելին ընդ առաջ մեր մինչև յորգոստայն Ապփեայ». յն. ἄχρις Ἀππίου φόρου, որ է լտ. forum Appii «Ապպիի վաճառանոցը, այն է փոքրիկ մի քաղաք Լատիումի մէջ». (ըստ Զոհրապի 5 հնագոյն օրինակ ունին յորդոստայն, մի օր. յորգոստեան, մնացեալը յորգոստայն.

Բագրատունու հրատարակութեան մէջ դրուած է յօրգոստայն, ինչպէս նաև Պօլսի 1895 թուի հրատ.)։—Բառ. երեմ. էջ 35 գրում է արգոստայf «ապարանք» և էջ 228 յարգոստեան «օթևան կամ ապարան»։

ՆՀԲ «թերևս իցէ լծ. ընդ յն. ἡ ἀγορά»։ Հիւնք. յն. ἐργαστάσιον կամ ἐργαστήριον «գործանոց»։

Որդ տե՛ս Որթ։

+**ՈՐԴԻ** (-դւոյ, -դւոց, կամ -դեաց. օր Նորագիւտ բ. մնաց. իբ. 11 «Գողացաւ զնա ի միջոյ որդեացն թագաւորին», որ միւս թարգմանութեան մէջ որդւոցն ձևն ունի։ Նոյնպէս է Լմբ. մատ. 524.—գրծ. կայ որդեօf Մամիկ. 15) «սերունդ, զաւակ, մանաւանդ արու զաւակ, մանչ» ՍԳր. Եփր. դաղ. Եզն. (Նշանակութեան համար հմմտ. Մալխասեան, Մշակ 1913, թ. 103 և Ս. Տէր-Մելքիսեդեկեան, անդ՝ թ. 146). որից որդեակ ՍԳր. որդեգիր ՍԳր. որդեծնութիւն Ա. տիմ. բ. 15. Եբր. ժա. 11. Կոչ. Եզն. որդեսէր, Ոսկ. մ. ա. 10. Եփր. ծն. անորդի ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 23. Կիւրղ. Թուոց. եւ. քր. Կոչ. արfայորդի Դ. թագ. ժա. 12. Ոսկ. մ. ա. 6. կուսորդի Ոսկ. մ. ա. 5, 12. բոզորդի Եփր. ել. եղբօրորդի ՍԳր. դայեկորդի ՍԳր. ճարճորդի Մծբ. Ոսկ. եբր. Եւս. քր. շնորդի Փիլ. փոխորդի «տոկոս» Սեբեր. փըղորդի «փղի ձագ» Մխ. առակ. յետնաբար կայ որդիասէր Լմբ. որդիացուցանել Յհ. կթ. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. portiyo- ձևից. սրա պարզական արմատն է per, por «ծնիլ, ձագ բերել», ինչպէս ցոյց է տալիս յատկապէս լտ. pario, peperi «ծնիլ, երկնել, տղայ բերել». միւս ածանցները տե՛ս որբ «հորթ» բառի տակ, որ նոյն այս արմատից է ծագում։ Մեր որդի բառի հետ յատկապէս համեմատելի են սանս. पृथुक pr̥thuka- «ձագ» և «մանուկ, երախայ, տղայ», յն. πόρτις «երինջ, ցլիկ» և «փոքր տղայ կամ փոքր աղջիկ», լտ. partus «զաւակ, ծնունդ, ձագ»։ «Անասունի ձագ» կամ «մարդու որդի» գաղափարների նոյնութիւնը զարմանալի պէտք չէ երևի, որովհետև այսօր էլ գործածւում է մեր մէջ թրք. bala բառը միևնոյն ձևով (մարդու կամ անասունի ձագ)։—Հմմտ. նաև տղայ, ուլ, յաւանակ բառերի նշանակութեանց զարգացումը։—Հիւբշ.

ՀՀԲ (նոյնը նաև ՆՀԲ) «որ դիէ (զկաթըն)»։ Klaproth, Asia pol. 105 կազմելով ers. E. Boré, JAs. 1841, 655 կարդալով vorti և դնելով v=b, ինչ. վատ=պրս. bad, մեկնում է իբր զնդ. puθra, պրս. pusar «որդի»։ Windisch. 38 յն. πόρτις «հորթ, ձագուկ, տղեկ»։ Gosche 47, Böttich. Arica 64, 40, Justi, Zendsp. 191, Պատկ. Изслѣд. 27, նաև կասկածով Müller SWAW 35, 197 սանս. putra, հպրս. 𐎱𐎢𐏂 puθrah, պրս. پسر pusar «որդի» ձևերի հետ։ Lag. Urgesch. 412 սանս. vr̥ddha բառի չեզոքը։ Müller SWAW 64, 456 զնդ. varəδa, պրս. gurd «աճումն»։—Lag. Arm. Stud. § 1745 յիշում է պրս. رود rōd «որդի», հսլ. roditi «ծնիլ» ևն։ Bopp, Gram. comp. 2, 250 սանս. ardh, r̥dh, rudh «աճիլ», գոթ. lud «աճիլ», lauths «մարդ», հսլ. na-rodŭ «ժողովուրդ», հկելտ. rhodora «մի տեսակ բոյս»։ Bugge, Btrg. էջ 28 դնում է *gotrió- նախաձևից, որին է կցում լտ. uterus «արգանդ», գոթ. qiθra «փոր, որովայն». (հմմտ. անգլ. child «տղայ» և գոթ. kilθei «արգանդ»)։—Մառ. ЗВО 5, 317 զնդ. vareδa «հերոս» կամ frazainti, պհլ. frazand «որդի»։ Bugge IF 1, 452, ծան. 3 մերժում է իր նախորդ մեկնութիւնը։ Հիւնք. լտ. ortus «ծագեալ, սերեալ» բառից։ Վերջին անգամ Bugge, Lyk. stud. 1, 59 յն. ὀρθός «ուղիղ», լիկ. urtu «օրինական» բառերի և լիւկ. ᶜΥρτιο ևն յատուկ անունների հետ։ Patrubány SA 1, 191 յն. ὀρθύνω «յուզել, զուարճացնել», իբրև հնխ. ordh-ios «զուարթացուցիչ» ձևից։ Հիւբշ. Festschrift 70 տալիս է վերի ուղիղ մեկնութիւնը, որ անկախաբար ունին նաև Meillet MSL 21, 46, և աւելի ուշ Շէֆթէլովից BB 29. 21: Wiedemann BB 27, 221 (տե՛ս Walde
58 և Pokorny 1, 149) հնխ. erədh «աճիլ, մեծանալ» արմատի տակ, որից և լտ. arduus «բարձր», հիռլ. ard «բարձր,

մեծ», ալբան. rit *«աճիլ», հոլ.* rasta, *ռուս.* растu *«աճիլ, մեծնալ, բուսնիլ» են։* Jensen *ՀԱ 1904, 183 համ.* ortio: Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 46 մերժելով* Bugge-*ի վերջին մեկնութիւնը՝ ընդունում է* Wiedemann-*ի հետ հոլ.* rodŭ *«ծնունդ, ազգ», սանս.* rādhnóti *«յառաջ բերել», հհիւս.* ráða *«խորհուրդ տալ» են։* Karst, *Յուշարձան 422 ալթայ.* ur, *չաղաթ.* uruk, *եաքութ.* urutu *«սերունդ, խնամեալ» են։ Պատահական նըմանութիւն ունի չին.* 兒子 ōrh²-tse³ *«որդի»։*

ԳԻՌ.—Մշ. օրդ'ի, *Սչ.* օրդ'ի, վօրդ'ի, *Ջղ.* վորդ'ի, *Ախց. Խրբ. Կր. Տիգ.* օրթի, *Ակն.* օրթի, վօրթի, օրթդի, *Սլմ.* վորթի, *Երև. Շմ.* վօրթի, *Նխ.* օրթի, օշթի, *Ռ.* վօրթի, օրթթի, *Պլ.* օրթի, օրդդի, *Վն.* վորտի, *Ազլ.* վօ́րթի, *Տփ.* վո́ւրթի, *Մկ.* տորտը́, *Ղրբ.* վըէ́րթի, *Մրղ.* վըʰրթը́: *Նոր բառեր են* որդամեռ, որդետէր, վարպետորդի, տնօրդօք *«տնով-տեղով» (հմմտ. մհյ.* տունօրդօք *Ունհ. 315, 370)։*

ՓՈԽ.—Յոյն պատմիչներից Կոստանդին Պերփերոժէն կայսրը իր Պատմութեան մէջ երկու անգամ յիշում է հունգարացոց նախնական անունը՝ Σαβαρτοιάσφαλοι *(կարդա՛* Սավարտիա́սփալի): J. Túry *հունգարացի գիտունը* Századok *թերթում (1897, էջ 317—403) աշխատում է ցոյց տալ թէ յոյն բառի առաջին մասն է հյ.* Սեւորդի, *իսկ երկրորդը՝ յն.* ἀσφαλεῖς *«արի, ամուր»։ Ըստ նոյն հեղինակի՝ Սեւորդիները Մաճառ ազգի նախնիքն են. հաստատուած էին Պարսկաստանում և երկար ժամանակ անկախ մնալուց յետոյ՝ Հայոց իշխանութեան հպատակեցան. 921-ին Կոստանդին կայսեր դէմ պատերազմի դուրս եկան (տե՛ս ՀԱ 1898, 88ա)։ Թօփչեան,* Politische und Kirchengeschichte Arm. 1905, *էջ 201 նոյն Սեւորդիներին է կցում Կոստ. Պերփերոժէնի* Σερβότιοι *ձևը* (De Cerem. aulae Byzant. II, 48, 687) *և արաբ պատմիչ Մասուդիի* سیاوردی siyāvardī *ձևը։ Ըստ Մասուդիի սրանք հայ էին և քաջ ժողովուրդ. Նշանաւոր էր յատկապէս մի տեսակ պատերազմական կացին, որ իրենց անունով կոչւում էր* السّاوردیّة assāvardiyya:

ՈՐԴՆ, ն *հլ.* (-դան, -դունք, -դանց) *«որդ» ՍԳր. Փարպ. որից* ննդիկ որդն *«շերամ» Վեցոր. 176.* որդան կարմիր *կամ պարզապէս* որդան *Ես. ա. 18. Յայտ. ժը. 15, 12. Սարկ. քհ.* որդնալից *Գծ. ժբ. 29. Ոսկ. մ. ա. 4 և փիլիպ. իա.* որդնածին *Արծր.* որդնաճար *Նար.* որդնիլ *Մամիկ. Ոսկիփ. Վրք. հց.* որդնոտ, որդնոտիլ *(նոր բառեր)։*

Klaproth, As. polyg. 106 *գերմ.* wurm *և դան.* orm *համանիշների հետ։ ՆՀԲ յիշում է թրք.* qurd *«որդ»։ Հինք. յն.* ὀρταλίς *«ընդհանուր անուն ձագուց անասնոց»։* Patrubány SA 2, 12 *յն.* ἄρθρον *«յօդուած»։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և* Karst, *Յուշարձան 406 սումեր.* ruta *«մի տեսակ որդ» և կամ «որդերի խումբ», թրք.* qurt *«որդ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 303* Vr̥tra *յատուկ անունից։*

ԳԻՌ.—Մշ. որդ', *Սչ.* վօրդ', *Սլմ. Վն.* վորթ, *Երև. Ռ.* վօրթ, *Գնձ.* հօրթ, *Խրբ. Կր.* օրթ, *Նխ.* վօրթ, վօշթ, *Տփ. Ախց.* օրթունք *(որ թէև յոգնակի ձև է, բայց իբր եզակի է գործածւում)։ Պլ.* օոթ, *Ալշ.* տոոթ, *Ասլ.* էօ̀րթ, էօ̀ր*, *Ղրբ.* վըէ́րթնը, *Շմ.* վէորթնը, *Սեբ.* վէրթ, *Մրղ.* վըʰրթ, *Սվեդ.* վիրթ, *Տիգ.* վըրթ, *Հճ.* վոյդ', *Զթ.* իւյդ', իւրդ', *Ազլ.* իւնը *«որդ» (որից և* է́ոնիլ *«որդնոտիլ, որդնիլ»)։*

*ՈՐԴՈԻԿ *«ուղղափառ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 255։*

=Անշուշտ յն. ὀρθός *«ուղիղ, ճիշտ» բառն է. հմմտ.* որթոդոքս:*—Աճ.*

ՈՐԵԱՐ, ո *հլ. «մարդիկ, ժողովուրդ» Ծն. լդ. 21, 22. խգ. 24. Ոսկ. ես. և մ. ա. 2. բ. 10. Եփես. փիլիպ. եբր. 551. Եւս. քր. Կորիւն. Ագաթ. Կոչ. Երզն. մտթ. 462. Անկ. գիրք առաք. 306.—կրճատուած՝* որեր *Շնորհ. եղես.* օրեր *Սարգ. բ. յհ. (ա տպ. էջ 772 այսպէս, իսկ բ տպ. էջ 610* որեարաց). *որից* ազատորեար, նայորեար, քաջորեար, լաւորեար, ծառայորեար *(բոլորն էլ Փարպ.),* աւագորեար *Ոսկ.։*

=Կազմուած է -եար *մասնիկով (հաւա-*

քական, յետոյ դարձած յգ. -եր) *որ «մարդ» բառից, որ այլուստ անծանօթ է. ա՛յս է հաստատում որեանք ՑՀ. կթ., որ կազմած է նոյն *որ արմատից՝ -եանք մասնիկով։

Այս մեկնութիւնը տուաւ նախ ՀՀԲ։ Նոյնն է հասկանում նաև ՆՀԲ՝ մեկնելով «որք, ոյք կամ արք, իբր այրեար»: Նոյնը դարձեալ Այտնեան, Քնն. քեր. 79։ Bopp, Gram. comp. 2, 37 կասկածով այր բառից է դնում։—Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11՝ մեկնում է վերի ձևով և որ դնում է նոյն ընդ այր, լտ. vir: Եաղըճեան, Պատկեր 1890, էջ 198—209 որ «քաջ, քաջարի մարդ», հնագոյն ուր ձևից, արականն է ուրնի բառի և գալիս է սանս. vira բառից։ Patrubány SA 1, 195 -եար յոգնակերտ մասնիկով որ բառից, որի հետ նոյն են յն. ὀρούω, հհիւ. örr, հսաքս. aru, անգսք. earu «ժիր, կորովի»։ Մառ, Грам. др. арм. яз. 97 և ЗВО 1, 172—3 իբրև իր գիւտն է դնում -եար յոգնակերտով՝ որ «իշխան» բառից. այս վերջինը կցում է *րար բառին, որ գտնում է նաև նախարար բառի մէջ և երկուսը միասին հանում է զնդ. ratu, պհլ. radh «իշխան» ձևից. սրան իբր ապացոյց է համարում իրանեան Ναχοραγάν, نخورکان Naxʷargān, نخوار naxavār տիտղոսներն ու անունները, որոնք հյ. *նախաւար ձևից դնելով՝ կցում է նախարար բառին։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1904, էջ 26 բաբել. ur «եղբայր, օգնական»։ Patrubány ՀԱ 1906, 56 հնխ. orīor-es «ծնունդք, սերունդք» բառից, իբր լտ. origo «ծնունդ», orior «յառնել», յն. ὄρνυμι «շարժել», հյ. յառնել են։ Pedersen. Ցուց. դեր. 36 նոյն է համարում իր<իւր դերանուան հետ. համմտ. ձևի համար՝ հյ. որիշ, որոյն, իմաստի համար՝ ռուս. լեհ. չեխ. osoba «մի անձ», որ հսլ. soboją փոխադարձ դերանուան գործիականն է։ Նոյն, Հայ. դր. լեզ. 223 արմատը դնում է որ «մի անձ»՝ տարբեր որ յարաբերականից և որ կենդանացած է համարում որն որ «այն անձը որ» ձևի մէջ։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 սումեր. ur «որ, մարդ» և հյ. որ: Karst, Յուշարձան 403 սումեր. eri «մարդ», 408 սումեր. ur «մարդ»։ Պատահական պիտի լինի վրաց. ერი երի, ნერი ների «ժողովուրդ», որ դնում է Աճառ. Արրտ. 1910, 181 և որ չի ընդունում Ա. Շահնազարեան, Արրտ. 1910, 572։ (Վերջինս ասում է թէ որեար գործածւում է միայն ազնուականների համար. ճիշտ չէ այս. համմտ. Ծն. լդ. 21, 22, Սարգ. բ. յհ. Անկ. գիրք առաք. 306, բոլորն էլ սովորական մարդոց համար գործածուած. առաջին երկուսի դէմ էլ յն. ἄνθρωποι. համմտ. մանաւանդ ծառայորեար բառը, որ ցոյց է տալիս թէ ծառաների համար էլ կարելի է որեար ասել)։ Grammont MSL 20, 224 ցեղակից է դնում որ յարաբերականին։ Ղափանցեան, Նոր ուղի 1929 յնվ. էջ 339 որ «իշխան, տէր»։

ՈՐԵՆԻ «բոլոր գրևանդ բոյսը. aristolochia rotunda?» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 2410։—Եթէ -ենի համարուի բուսական մասնիկ, արմատը կլինի որի: Համմտ. հյ. որի «ագռաւ»։

Որընդովնիլ տե՛ս Ուլն։

+ՈՐԹ, ու. հլ. «կովի կամ եղնիկի ձագ, հորթ, մօզի» ՍԳր. որից որթագլուխ Եփր. թգ. 364, 427. Մծբ. որթուկ Ոսկ. մ. բ. 26. որթիկ Երզն. մտթ. որթագործութիւն Տօնակ. Վրդն. ծն. մատաղորթ Եփր. թգ. 365. Մծբ. եղնորթ Եւագր. Նոր գրականում ընդունուած է գաւառական նորթ ձևը։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. porthu- ձևից. համմտ. յն. πόρτις, πόρταξ «հորթ, երինջ, փոքր տղայ կամ աղջիկ», սանս. पृथुक pṛthuka- «մանուկ, տղայ, անասունի ձագ», կիմր. erthyl «օրպակաս ձագ», erthylu «ժամանակից առաջ ծնիլ», հսլ. zaprŭtŭkŭ «մաշկածու, թերակազմ ծուլ», չեխ. spratek «օրպակաս հորթ», ուկր. vyportok «վիժուածք», հբգ. far, farro, մբգ. varre, անգսք. fearr. հհիւ. farre, գերմ. Farre, հոլլ. var, varre «ցլիկ, մատաղ ցուլ», մբգ. verse, հոլլ. vaars, գերմ. Färse «երինջ» (գերմ. *farz, *fars նախաձևերից)։ Բոլորի նախնական

արմատն է հնխ. per, por «ծնել, ձագ բերել». հմմտ. լիթ. periù «թխսել», յն. πόρις «հորթուկ, ձագուկ», լտ. pario, peperi «ծնել, երկնել, տղայ բերել» (Boisacq 804, Walde 562, Pokorny 2, 41 և 49, Kluge 131, Petersson KZ 47, 271—273)։ Այս նոյն խըմբին է պատկանում նաև հյ. որդի և որովհետև հնխ. t տալիս է հյ. r-ից յետոյ դ, ուստի հյ. որդի յառաջանում է հնխ. portiyo- ձևից, իսկ որթ < հնխ. porthu- ձևից, որի p նախաձայնը աւելի հաւատարմութեամբ պահում է դեռ գռ. ճորթ:—Հայերէնի հետ պատահական նմանութիւն ունին ասոր. [Syriac] fartā «փոքր ոչխար», արամ. פרתא pārtā «կով», արաբ. فرّ farr «հորթ», եբր. פר par «ցուլ», որոնց համար կարծիք կայ թէ փոխառեալ են հնդևրոպականից։

ՆՀԲ որդի բառից։ Lag. Urgcsch. 730 և Ges. Abhd. 172 կցում է սանս. և յն. ձևերին։ Müller SWAW 38, 579 են յն. բառի հետ։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 232 ասում է թէ սպասելի էր հյ. *ճորդ ձևը (նախաձևը ընդունելով port-): Bugge, Btrg. 10 նախաձևը դնում է *porthu- և ո՛չ *portu-: Այս մեկնութիւնը անպահով է համարում Հիւբշ. 483։—Հիւնք. որոջ բառից։ Jensen, Hitt. u. Arm. կցում է հաթեան մի բառի, որից միայն pa... նախավանկն է կարողանում կարդալ։

ԳԻՌ.—Մկ. ւորթիկ, Վն. վորթիկ, Ալմ. վորթիկ', Ղրբ. վըէրթ, Մրղ. վըʰրթիկ', Ախց. Կր. ճօրթ, Ալշ. Մշ. ճօրթիգ, Խրբ. ճօրթ, ճօրթուգ, Տփ. ճուրթ, Սվեդ. ճիւրթ, Ասլ. ճէօ՝րթ, ճէօ՝ր* Հմշ. ճէօշտ, Ագլ. ա՛րթուկ, Երև. փօրթ, Աշ. փօրթ, փըրթ, Սեբ. փէրթ, Ննխ. (գիւղերում) փօրդ՛, փօշդ՛ (Արդուինում ճորթ նշանակում է «արջի թոժիկն»)։ Նոր բառեր են որթաճոց, որթկաթող, որթկաճխոտիկ, ճորթաթոկ, ճորթաթող, ճորթամայր, ճորթատեղ, ճորթատուճ, ճորթարած, ճորթոտիլ:

+ՈՐԹ, ո հլ. «խաղողի տունկը, vitis vinifera L» ՍԳր. «խաղող» Մագ. մեծ են. էջ 10 (Ճաշէին յորթ, ի հաց և ի կոգի). որից որթատունկ. Մծբ. որթափայտ Եպիփ. բարոյ. որթիք Փիլ. լին. որթոց Թր. քեր.։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է փոխաբերաբար նախորդից. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յատկապէս հյ. երինջ, որ բուն նշանակում է «հորթ, կովի ձագ (էգը)», բայց Երև. նաև «խաղողի որթի մատ»։ Նման երևոյթ են ցոյց տալիս նաև յն. βλαστός «ծիլ, սերունդ մարդու կամ անասունի» և յն. μόσχος «հորթ, անասունի ձագ. 2. ընձիւղ, շառաւիղ, ծիլ» (այս մասին տե՛ս մօզի բառի տակ)։

ՆՀԲ ուռդ, յուռթի, ուռճացեալ. բայց յիշում է նաև լտ. vitis «այգի» և vitulus «հորթ», յն. μοσχίον «մոզի, հորթ, ճիւղ», որով ուզում է կապել որթ «հորթ» բառի հետ։ Ըստ այսմ ուղիղ մեկնութիւնը տուած կլինի նախ ՆՀԲ։ Նոյնը նաև Lag. Arm. St. § 1746: Հիւբշ. Arm. Stud. § 232 տրամադիր է ընդունելու—Bugge, Btrg. 28 հնխ. gothr- նախաձևից. հմմտ. յն. βότρυς «խաղողի ողկոյզ». ըստ այսմ մեզ հետ գործ չունին ալբան. arδï, rδï, δri «որթատունկ», hurδe, urδe, hurϑ «բաղեղ»։ Հիւնք. լտ. hortus «պարտէզ»։ Հիւբշ. 483 մերժում է թէ՛ յն. βότρυς և թէ հյ. որթ «հորթ» բառին կապելը։ Pedersen BB 20 (1894), 231 և յետոյ KZ 36, 341 իբր բնիկ հայ կցում է ալբան. harδï, arδï և δri «որթ» ձևերին։ Վերի մեկնութիւնը վերջին անգամ երինջ բառի համեմատութեամբ հաստատեց Միաբան SA 1, 304:—Մառ ЗВО 25, 306 հյ. վարդ, յն. ῥοά «նուռ» են բառերի հետ յաբեթական արմատից։ Petersson KZ 47 (1916), 271—273 հնխ. perth- «ձող, ցուպ» արմատից, որից դնում է նաև սանս. kapr̥th- «առնի, վարոց», լտ. pertica «ձող», յն. πτόρθος «ծիլ, ընձիւղ», հսլ. pratŭ «ճպոտ» (=ռուս. прутъ «ճիւղ, ձողիկ»), և հյ. որթ «հորթ»=սանս. pr̥thuka «հորթ»։ Oštir. Btrg. alarod. 47 ալբան. arδi «որթ» և բասկ. arϑo «գինի» են։ Pokorny 1, 183 ընդունում է Pedersen-ի մեկնութիւնը և դնում է հնխ. ort- «որթ» բառի տակ, իսկ 2, 49 ընդունում է Petersson-ի

մեկնութիւնը և դնում է հնխ. perth- «ձող» բառի տակ։

ԳԻՌ.—Առանձին կայ միայն Ագլ. ուոթ «խաղողի որթ». բայց բարդուած ձևով ունինք որբյօտ «խաղողի յօտած ճիւղերը» (Բզ. Հղր. Խրբ. Մշկ. Ջն. Սթ. Սվ. Ք. Տիգ. որոնցից Խրբ. օրբօղ, Տիգ. օրբօղ, վօ՛րբօղ.— իսկ Մշ. օրբօղ «խաղողի ճիւղ՝ որթի վրայ). որից Խրբ. օրբօղիլ «որթը յօտել»։

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից է դնում ալբան. ourth «պատատուկ» (?»։—Հյ. որբյօտ ձևից է Այնթապի հայոց և թրքաց մէջ գործածուած օրբուտ հոմանիշը (Բիւր. 1900, 668)։

ՈՐԹ, ո հլ. «կողով, քթոց» Սղ. ձ. 7. Խոր. գ. 27. Էր ընդ եղբ. 44. որից որթատր «մէջքին կողովով մշակ՝ որ աղբ եմ է թափում» Ոսկ. եփես. 782։—Նորայր, Յուշարձան 168 ուղիղ ձևը համարում է որդ:

ՆՀԲ հանում է որթ «խաղողի որթ» բառից, իբր սրա ճիւղերից շինուած։ Տէրվ. Նախալ. 70 կցում է սանս. kart, յն. χάρταλος «կողով», լտ. crates «հիւսկէն գործուածք, վանդակ», գոթ. haurds «պատած տեղ, դուռ» բառերին, իբրև հնխ. kart «հիւսել» արմատից։

***ՈՐԹՈԴՈՔՍ**, ի-ա հլ. «ուղղափառ, ուղղադաւան քրիստոնեայ» Բուզ. 83, 101, Սեբեր. 129 (գրուած որթոյդօֆս), Կնիք. հաւ. էջ 364 (գրուած որթոդոս). որից որթոդոֆսական Թէոդ. մայրագ.—Բառս այժմ յատկացուած է յոյն դաւանութեան և գրւում է ըստ հնչման՝ օրթոդոքս:

=Յն. ὀρθόδοξος «ուղղափառ». կազմուած է ὀρθός «ուղիղ» և δόξος «փառք» բառերից։ Յոյնից են փոխառեալ նաև լտ. orthodoxus, ֆրանս. orthodoxe են։—Հիւբշ. 369։

Հներից ուղիղ է ստուգաբանում Ոսկ. եփես. 795. «Նոքա յորթոդոքսացն կրօնիցն իցեն, այսինքն յուղղակարծից կամ թէ որք ուղիղ փառաւորութիւն տայցեն. քանզի յերկոսեան լսի որթոդոքսըն»։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

***ՈՐԹՈՓՆԻԱ** «շնչարգելութիւն, դժուարաշնչութիւն». մէկ անգամ գործածուած է Եւսպատմ. 46. «Եւ դարձեալ ի թասել ոգւոցն, որ սաի ի յոյն անդր որթոփնիա (տպ. որթափոնիայ) և դասպինիա և ճգնութիւն նեղութեան զամենայն անդամս նորա»։

=Յն. ὀρθοπνοία «շնչարգելութիւն» բառն է, որ Եւսեբեայ ասորի թարգմանութեան ܐܘܪܬܘܦܢܘܝܐ տառադարձութիւնից փոխանցուած է հայերէնի։

Ուղիղ մեկնեցին Merx, The eccl. hist. of Euseb. էջ XV և 46, Վարդանեան ՀԱ 1914, 638 և 1920, 332, Բառաք. դիտ. բ. 77։

ՈՐԻ (սեռ. որւոյ) «մի տեսակ ագռաւ» Օր. ժդ. 14. Վեցօր. 167, 168, 175։

Böttich. Wurzelforsch. § 10 բառու ձևի հետ։ Pictet բ. տպ. Ա. 573, 587 գոթ. ara, պրս. ālah «արծիւ» են բառերի հետ։ Ադոնց REA VII, 1 (1927), 194 դնում է վրաց. or-bi «արծիւ» բառի հետ. տե՛ս և ուրուր:

***ՈՐԻԶ** «բրինձ». մէկ անգամ միայն ունի Ագաթ. յետնաբար ունինք բռիզ, ռուզ, բռուզ Բժշ. (ՀԲուս. § 2412 և § 2672). սխալ գրուած որեզին (Բառ. երեմ. յաւել. էջ 570)։

= Յն. ὄρυζα, ὀρύζιον, նյն. ὀρύτι, ρύζι հոմանիշից։ Այս բառը տարածուած է ընդհանուր լեզուների մէջ, միմեանցից փոխառութեամբ. ինչ. լտ. oryza, risium, իտալ. riso, սպան. պորտ. arroz, ֆրանս. riz, ռում. orez, riškaśŭ, բուլգար. oriz, ալբան. oris, urez, հունգ. riskása, լեհ. ryž, ռուս. рисъ, մրգ. rīs, գերմ. Reis (փոխառեալ իտալերէնից. Kluge 392), անգլ. rice, հոլլ. rijst, գնչ. rizos, ասոր. ܪܘܙܐ rūzā, ն. ասոր. rəzza, արաբ. أرز aruz, վրաց. ორიზა orizա, բոլորն էլ «բրինձ» նշանակութեամբ, իսկ լազ. oriza «ձաւար»։ Բառիս բուն ծագումը Քոչինչինից է, ուր բրինձը աճում է մեծ առատութեամբ և վայրենի վիճակի մէջ (Boisacq 712). այստեղից բառը նիւթի հետ անցել է Հնդկաստան (հմմտ. վեդ. vrīhí- «բրինձ»), յետոյ Պարսկաստան (հմմտ. իրանեան նախաձևը *vrinji-, առանց ռնգականի աֆղան. vrižē), որից փոխառեալ է յունարէնը (արդէն Ն. Ք. Ե դարից) և որից էլ տարածուել է ամբողջ Եւրոպա։ Հայերէնի մէջ պարսկական

աղբիւրից փոխառեալ է բրինձ, *յունականից* որիզ, *արաբականից էլ* ռուզ, ըռուզ (Horn § 208):—*Հիւբշ. 369։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Ges. Abhd. 224, *Հիւբշ.* KZ 23, 402 *են։*

ԳԻՌ.—Ջթ. օրուզ, *Հճ.* որռուզ, *Սվեդ.* բր-րօզ, *բոլորն էլ արաբականից։ Նոր բառ է* որիզապուր *«փիլաւ»=Սվեդ.* ըրրուզաբէօր *«շիլա, լափա»։*

Որիշ *տե՛ս Որոշ։*

***ՈՐԻԿԱՆՈՆ** *«զուփրակ». ունի միայն ՋԲ, առանց վկայութեան։*

=Յն. ὀρίγανον *«զուփրակ», որից փոխառեալ են նաև լտ.* origanum, *ֆրանս.* origan *հոմանիշները։—Աճ.*

ՈՐԻՑՍ *«կրճիմն կամ պահանակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 255։*

***ՈՐԻՔՍ** *«այծքաղ կամ վիթ». մէկ անգամ ունի Փիլ. եւ. 533։*

=Յն. ὄρυξ *նոյն նշ. որից նաև լտ.* oryx, oryges*։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՈՐԼՈՐ *(եթէ չէ՛ ուղղելի* որ՛ լոր*) «մի տեսակ թռչուն». մէկ անգամ ունի Վրդն. ծն.։*

+**ՈՐԾ**, ո *հլ. «ստամոքսից վեր հկած կերակուրը» Նար. յովէդ. Վստկ. 169. Իրս. մրկ. որից* ործալ, *կամ նաև* ործկալ, ո. ձկալ, ործկրալ *«կերածը վեր գալ. սիրտը խառնուիլ. փսխել» Կանոն. Պտմ. աղէքս. Մխ. առակ. Բրս. վաշխ. Ասող. Վրդն. առկ. 16 (Արջն ի ձմեռն 40 օր ի յարգելանոցն մտանէ. յառաջ կերթայ և խմէ շատ ջուր,* որ կծտայ (sic) *և որչափ որ կերակուր կայ ի փորն, զամէնն արտաքս ընկենու և սրբէ զփորն.— ուղղելի է* ործկտայ). ործացուցանել *Լմբ. առակ.* ործացուցիչ *Մագ. Սարգ.* ործոց *կամ* ործանք *«փսխումք» Կանոն. 49 (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 166)։ Սրանից է կազմուած նաև* ործկուտ *«սիրտ խառնող» Մխ. այրիվ. էջ 43 (Մինչև հասին յօղն ործկուտ և մղձուտ.—օդի բարձրագոյն խաւի համար է ասում). նոյնը նաև Տաթև. հարց. 297։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. rug- *արմատից, որի բարձր ձայնդարձն է* reug-. *ցեղակիցներն են՝ յն.* ἐρυγή *«զկռտոց»,* ἐρυγγάνω *«զըկըռտալ»,* ἐρεύγομαι *«փսխել, զկռտալ», լտ.* ructo *«զկռտալ, փսխել»,* ērūgo *«նողկալ, զկռտալ», հսլ.* rygaja̧ sȩ *«սիրտը խառնել», լեհ.* rzygać *«փսխել», ռուս.* рыгать, отрыгать *«զկռտալ», լիթ.* raugmi, raugiù *«սիրտը խառնել», անգսք.* rocettan *«զկըռտալ»,* edroc *«որոճում», հբգ.* it-ruchen *և մբգ.* iterücken *«որոճալ», նորվ. գւռ.* jort *«որոճ», պրս.* آروغ ārōγ *«զգայրանք»* (Pokorny 2, 357, Trautmann 244, Ernout-Meillet 835, Boisacq 276, Walde 259, Horn § 15):—*Հայերէնի մէջ* ռ *յաւելուած է* r-*ի պատճառաւ. բուն ձևն է* *որուծալ, *որից անշեշտ* ու-*ի անկումով յառաջացել է* ործալ. *արմատը պիտի ունենար* *որուծ *ձևը և ո՛չ թէ* ործ, *որ յետնաբար ձևացած է* ործալ *բայի վրայից։—Հիւբշ. 483։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. KZ 23, 395 *և* 405, Arm. Stud. § 233. *նոյնը նաև* Meillet MSL 7, 57:

ԳԻՌ.—Մկ. ործկալ, *Ջղ.* վործկալ, *Սլմ.* վործըկալ, *Վն.* վոռծկալ, վոռծկաալ, *Մրղ.* վըիրծըկալ, վըէրծկալ, *Մշ.* օրձ՛ըգալ *(ըստ Թենսէի՝* ջօռձգալ), *Ալշ.* օռձըգալ, *Կր. Տփ.* օրցկալ, *Երև.* վօռցկալ, *Ղմ.* ճէօրծիգիլ, ճէօրծիւգիլ, էօրձիւգիլ, *Ննխ.* օրձգալ, օձգալ, գօրձգալ, գօձգալ, *Ագլ.* ըռծըտէօլ, *Սեբ. Եւդ.* օզգալ, *Ախց.* կօծկալ, *Հմշ.* գօյձգալ, *Սվեդ.* ըրըզգըդիլ, *Խրբ.* գօձգ՛ըլդալ, *որոնք նշանակում են «զկռտալ, կամ սիրտը խառնուիլ, թափելու փսխելու մօտ լինել, կամ սիրտը թափել, փսխել»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. რწყევა *րծղ՛եվա «զկռտալ, փսխել»։*

Ործխող. *անստոյգ բառ. տե՛ս Վարժ։*

Որկանոճ *տե՛ս Երգիոն։*

[**ՈՐԿԵՆ** *«մի տեսակ սղոց». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Արծր. հրատ. Պատմ. էջ 257.*

Ըստ Թոփչեան, Mittheilungen des Seminars für Orient. Spr. Berlin 1904, *էջ 145։ Սխալ է. նշանակում է պարզապէս «ինչպէս». ինչպէս որ քիչ առաջ գործածած է «որգունակ հնչումն տանելոյ փայտիցն» (էջ 256)]։*

ՈՐԿՈՐ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «ստուգն, կերակրի ամբողջ անցքը՝ կոկորդից սկսեալ մինչև ստամոքսը. ֆր. oesophage, գերմ. Schlund (ըստ Մէնէվիշեանի՝ ՀԱ 1887, 41). լայնաբար՝ շատակերութիւն» Վիպաս. (Խոր. ա. 11). Գ. մակ. է. 7, Եփր. աղ. Եւագր. որից որկորեայ «շատակեր» Եւագր. Ոսկ. եփր. պհ. որկորուստ Ոսկ. խչ. և գծ. որկորամոլ Պիտ. Արշ. որկորաժէտ Սանահն. որկորաժետութիւն Նոնն. 70. որկորստութիւն Գ. մակ. գ. 26. Առակ. իը. 7. Եւագր. ասւում է նաև որկրամոլ Ոսկ. յհ. ա. 43. որկրամոլութիւն Խոսր. Վրք. հց. որկրագահ Յայսմ. ևն, որոնք ենթադրում են կա՛մ *որկուր ձևը և կամ աւելի հաւանաբար կազմուած են միջին ո-ի անկումով։

=Թերևս բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^{w}er- արմատի q^{w}or- ձայնդարձից, որոնց ժառանգները տե՛ս կեր և կոկորդ բառերի տակ։ Ըստ այսմ հյ. որկոր պիտի ծագէր հնխ. g^{w}or-g^{w}or- կրկնականից։—Դժուարութիւնը նախաձայնի անկման մէջ է. հնխ. g^{w} ձայնը կարող էր թերևս ընկնել o ձայնաւորի առաջ բառասկիզբը, ինչպէս ունինք k^{w}o->ո, ով. բայց այդ երևոյթը չի նկատւում կոկորդ բառի մէջ։ Թերևս ունինք այստեղ մի ձայնական օրէնք, որի մանրամասնութիւնները յայտնի չեն։

Հներից Մտթ. եւագր. 5 որկորըստութիւն մեկնում է «ստութեան որկոր»։—ՆՀԲ լծ. յն. χόρος «կոկորդ»։ Տէրվ. Altarm. 9, Նախալ. 13, 43, 78 տալիս է վերի մեկնութիւնը՝ կցելով յն. γέργερος (կապադովկ. γουργοῦρι), սանս. gárgaras, լտ. gurgula, հբգ. querechela, գերմ. Gurgel, հյ. կոկորդ բառերին։ Նոյնը ընդունում են նաև Bugge Btrg. 25, Meillet MSL 8, 160 և 279՝ իբր հնխ. gorgóros ձևից՝ նախաձայնի անկումով։ Հիւբշ. IF Anz. 10, 49 չի ընդունում այս մեկնութիւնը, որովհետև պատճառ չի գտնում որ նախահայ *կորկոր ձևը դառնար որկոր, քանի որ կան կարկամ, կարկաչ, կարկատ, կերկեր ևն ձևերը։ Եագըճեան, Արևելք 1844 հոկտ" 17 ենթադրում է որ բուն նշանակութիւնն է «շատակերութիւն» և այս իմաստով համեմատում է սանս. vṛkōdara «գայլորովայն=շատակեր» բառի հետ։ Karolides, Γλ. συγκρ. 81 լտ. vorare, յն. βιβρώσκω և յատկապէս կապադովկ. γουργίζω «կլանել»։ Հիւնք. կոկորդ-ից։

+**ՈՐՁ** (յետնաբար ի հլ.) «արու» (թէ՛ մարդոց և թէ՛ անասունների համար գործածուած) Մաղ. ա. 14. Կոչ. 105. Բուզ. «կարծր, պինդ» (իրերի համար գործածուած) Տոմար. Տաթև. ամ. 235. «արու (բոյս)» Վստկ. «չոր, անբեր, կորդ» Օրբել. 58 (Ծըրդնաւորն Վասակ... բնակեցաւ յորձ բլրին զամս երեք և զամիսս վեց՝ ի խղի միում).— իմաստի համար հմմտ. գւռ. որձ (Կր.) «բիրտ, չոր». օր. որձ կճիկ. որձաբողկ (Ղրբ.) «դահացած՝ սերմի գնացած կարծր բողկ».—որից որձակոտոր Բուզ. որձամոլ Հին բռ. որձաքար «մի տեսակ ամուր քար» Ա. մկ. ժ. 11. Մծբ. (տե՛ս ՀԱ 1925, 295). որձևէգ Կոչ. միորձի «մէկ ամորձիք ունեցող» Ղևտ. իա. 20. յորձ «արու ոչխար» Ովս. ե. 6 (գրծ. յորձիւք). Մանդ. գ. որձի «ոչ-կուրտ» Մխ. դտ. էջ 267. յգ. որձիք «արուները» Վստկ. սրանից նաև ամ- մասնիկով՝ ամորձիք կամ ամորձք «ձուանք, երկուորիք», որից ամորձատ «ներքինի, կուրտ», ամորձատել «կրտել» (իբր գւռ. բառ ունի ՆՀԲ)։ Գործածւում է նաև մի քանի բուսական անունների մէջ. այսպէս որձախոտ կամ որձխոտ «վայրի քամոնի, typha» ՀԲուս. § 2413. որձկոճ «կոճապղպեղ» Կամրկպ. (ՀԲուս. § 2414), որ և պարզապէս կոճ «զէնճէֆիլ» Բառ. երեմ. յաւել. 570։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. orǵhi- ձևից. հմմտ. սանս. -ṛ̥ǰi- «ամորձիք» (պահուած է միայն avír-ṛ̥ǰīka- «ամորձիքները բաց» բարդի մէջ), զնդ. 𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌 ərəzi «ամորձեաց պարկը, փոշտ», յն. ὄρχις «ամորձիք», μόνορχις «միորձի», ἔνορχος «որձի, ոչ-կուրտ», ալբան. herδe «ամորձիք», լիթ. eržilas և լեթթ. erzelis «չկրտած՝ մատակախաղ ձի», միռլ. uirgge (uirghe) «ամորձիք, առնի» (նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. գւռ. պլոր «ամորձիք»=Ջղ. «առնանդամ»),

ռուս. кнорозъ, *լեհ.* kiernoz *«վարազ»=բեւռուս.* knórěz *«միրձի, ու-բոլորովին կըրտած» (վարազ կամ ձի), որոնք ծագում են հին* *kŭrno+orzi *«ամորձիք» բարդութիւնից* (Boisacq 721, Berneker 664, Trautmann 71, Pokorny 1, 182—3):—*Հիւբշ. 483։*

ՆՀԲ յն. ἄρσην *«արու» և* ὄρχις *«ամորձիք» բառերի հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ.* KZ *23, 25 և 33։ Տէրվ.* Altarm. 56—57 *այս մեկնութիւնը մերժելով՝ կցում է* արձակ *արմատին, որ տե՛ս։* Müller SWAW 86, 286 *վերի ձևով։ Հիւնք. յն.* ἄρσην*-ից* որձ, *իսկ* որձաքար *դնում է* յորձանք, յորդ *եւ բառերի հետ։ Սրմագաշեան, Արմէնիա* ամորձատ *կցում է* ռում. amorțit *«թմրութիւն» բառին։* Karst, *Յուշարձան 408 սումեր.* uru *«արու» բառի հետ։ Ղափանցեան* ЗВО *23, էջ 352* ամորձիք *բառի մէջ* ամ-=*է համարում զնդ.* yama *«զոյգ»։*

ԳԻՐ.—Մշ. որձ՝, *Խրբ.* օրձ՝, *Մկ.* ւոrg, *Սլմ.* վorg, *Ախց. Կր.* վorg, *Ալշ.* ւոng, *Ջղ. Վն.* վոng, *Երև.* վոng, *Շմ. Սեբ.* վէrg, *Սվեդ.* վըrg, *Մրղ.* վըʰrg, *Հմշ.* ӷoյg, *Գոր. Ղրբ.* վըէrg, վըrg, *Ագլ.* իւռձ.—*որից* որձակ *«աքլոր» (<Ջղ.* վոrձ'ակ, *Ղրբ.* վըէ՛rցակ, *Ագլ.* է՛ռծակ), որձակականչ, որձարօղկ, որձածի, որձակաճուռ, որձայ, որձառու, որձեղէն, որձլեզու, որձխոտ, որձոիլ *«բոյսը սերմի երթալ».—Ալշ.* օռծա *«ծաղկի զոխը, որձայ»։*

*ՓՈԽ.—*Pedersen KZ 40, 184 *հայերէնից է դնում ֆինն.* oris *«յովատակ»։*

Որղաճ *տե՛ս Երգիոն։*

ՈՐՄ, ո *հլ. «պատ» ՍԳր. Վեցօր. որ և* որմն *Ա. թագ. ժը. 11. Վրք. հց. (յգ.* որմունք). *որից* որմզորմայն *«պատից պատ զարնուելով» Կոչ. 11.* որմած *Բուզ.* որմածակ *Ոսկ. ա. Թես. ա.* որմածերպ *Եփր. ալեա.* որմայեց *Ա. թագ. ի. 25.* որմաշէն *Բուզ.* որմարգել *Ես. լա. 9=Ոսկ. ես. 193.* միջնորմ *Եփես. բ. 14.* քաղաքորմ *Երեմ. ժե. 12. Ագաթ. Բուզ.* քարորմ *Վրդն. պտմ.* եռեք-որմեայ *Զքր. սարկ. Բ. 105 (չունի ԱԲ).* որմանկար, որմնադիր, որմնադրութիւն, տախտակորմ *(նոր բառեր)։*

Böttich. Arica 76, 259 *պրս.* bārū *«պարիսպ» և* dī-vār *«որմ» բառերի հետ։ Նոյն,* Wurzelforsch. *§ 10* var *արմատից։* Lag. Urgesch. 229 *նոյն է դընում սանս.* *varman, *varma=*հյ.* գեղմն *բառերի հետ՝ իբր «ծածկող»։ Տէրվ. Նախալ. 106, 128 մ մասնիկով* var *«ծածկել» արմատից։* Bugge KZ *32, 22 հնխ.* *sormos *ձևից. հմմտ. հսլ.* chramŭ *«տուն», յն.* ὅρμος *«փողպատ, նաւ կապելու ցից»։ Այս մեկնութիւնը բոլորովին անստոյգ է համարում Հիւբշ. 483, որովհետև հսլ.* ch *այստեղ չի ծագում հնխ.* s-*ից (Մերժում են նաև* Berneker 397 *և* Pokorny 2, 500)*։ Հիւնք. յն.* ὅρμος *«ամրութիւն» բառից։* Bittner WZKM 14 (1900), 161 *լտ.* murus *«պատ»?* Patrubány *ՀԱ 1906, 56 հնխ.* or *«շարժիլ, վերանալ» արմատից. հմմտ. լտ.* orior *«ամբառնալ, վերանալ»։* Karst, *Յուշարձան 408 սումեր.* ur *«հիմ, պատ»։ Պատահական նմանութիւն ունին լտ.* murus *և գերմ.* Mauer *«պատ»։ Պատահական նմանութիւն ունի ասուր.* arammu *«պատ, պատնէշ», որ թերևս աւելի «բարձր» է նշանակում* (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 102*ա)։*

ԳԻՐ.—Մկ. ւորմ *(յատկապէս նշանակում է «պարտէզի պատ»), Ջղ.* վորմ, *Խտջ.* վօրմ, *Ագլ.* ո՛ւրմաճ: *Սրանից է կազմուած* առորմի:

ՓՈԽ.—Ըստ Patrubány SA 1, 312 *հայերէնից է փոխառեալ հունգ.* orom *«շէնքի կատարը, լեռան գագաթ». ըստ իս մերժելի է նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ. այսպէս նաև վրաց.* ორმო ормо *«փոս», ինգ.* որմոյ, *սվան.* որմո *«ծակ»։*

***ՈՐՄԻՍԿ** (սեռ. -ի) «վզնոց, մանեակ». մէկ անգամ ունի Կիւրղ. ծն.։*

=Յն. ὁρμίσκος *«փոքր մանեակ». ծագում է* ὅρμος *«կապ, մանեակ» բառից, որից էլ փոխառեալ է հյ.* ճորմայ:—*Հիւբշ. 369։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՈՐՄՈԲ *«մի տեսակ չափ». Շիր. էջ 31 (իբր օտար բառ). «Յեգիպտացոց* որմոբ, *որ է*

բարեժողով. և երրայեցիք վարին նովին շափով՝ յեգիպտացւոց առեալ»։

ՈՐՆԻ *«հացի ծառ.* fraxinus*». ունի միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 212. (բայց նրա բուն բառարանում չէ յիշուած)։*

ՈՐՈԳԱՅԹ, ի *հլ. «թակարդ, ծուղակ» ՍԳր.* *որից* **որոգայթել** *Եփր. աւետ.* **որոգայթադիր** *Ագաթ. Ոսկ. ա. տիմ. յհ. բ. 15.* **բազմորոգայթ** *Խոսր.* **գաղտնորոգայթ** *Նար.։*

ՆՀԲ «որով գայթէ ոք»։ Տէրվ. Նախալ. 49, 107 հնխ. vargh *«խեղդել» արմատից։* Bugge, Beitr. 25—26 *ասում է թէ կապ չունի հսաքս.* wurgil *«չուան», հբգ.* wurgen *«խեղդել», հսլ.* vrŭzą *«կապել», լիթ.* werszti *«կապկպել» բառերի հետ՝ որոնք հայերէնի մէջ պահանջում են ձ. այլ կցում է յն.* βρόχος *«որոգայթ, չուան» բառի հետ՝ իբր հնխ.* goroghəth- *ձևից, որ բուն պիտի նշանակէր «կոկորդ». հմմտ. յն.* βρόχθος, *լտ.* gurges, gurgitis *«կոկորդ»։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1890, 54 մեկնում է* **որ-ո-գայթ** *«ոտք գայթեցնող».* **որ** *«ոտք» նշանակութեամբ մի հին բառ է, որ ունին նաև* **ար-ա-ճետ** *և* **ար-ա-գիլ**: *(Այս մեկնութիւնը շատ դժուար է գտնում ինքը ՀԱ 1898, 253)։ Հիւնք. յն.* ἀράχνη *«սարդ, սարդոստայն» բառից՝* **-այթ** *մասնիկով։ Սարգիսեան, Բիւր. 1898, 484 իբր* **ճոր-ո-գայթ** *«հորի մէջ գայթեցնող».* **որ** *նախամեսրոպեան մի բառ է՝ «խորութիւն» նշանակութեամբ, որից կազմուած են նաև* **ճոր, խոր, ձոր, ծործոր**: Patrubány *ՀԱ 1908, 85* **որո-+գայթ** *բառերից. առաջինն է լտ.* rārus *«նոսր, ցանցառ»,* rēte *«ցանց», իսկ երկրորդը՝* **գամ** *բայի գոյականն է։*

ՈՐՈԹ, **ո** *հլ. «գաւաթ, հեղուկների մի տեսակ չափ» Ոսկ. պօղ. ա. 874 (յն.* κύαθος) *Ոսկ. ես. էջ 259 (գրծ.* **որոթով**), *էջ 260 (տպ.* **որդաց**):—*Տե՛ս նաև* **որոտ** *«գաւաթ»։*

ՆՀԲ մեկնում է «բառ անծանօթ՝ որպէս ափ ձեռին կամ աման ինչ կամ կշիռ ևն»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ԱԲ «բաժակ, գաւաթ, ջրեղէն նիւթերու չափ մը», յետոյ Վարդանեան ՀԱ 1914, 639, Բառաք. դիտ. Բ. 81։

ՈՐՈՃ *«անասունների՝ իրենց կերածը երկրորդ անգամ ծամելը» Վեցօր. 192. Յղ. մովս. և դաւթի 78. փխբ. «խորհուրդ, մտածմունք» Ոսկ. մ. բ. 7. Սեբեր. 179 (տպուած է* **որոճան**, *որ Վարդանեան ՀԱ 1914, 640 ուղղում է* **որոճուն**). *որից* **որոճել, որոճալ, որոճիլ, որոճացուցանել** *ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ.* **որոճային** *Փարպ.* **մաճորոճ** *«մահ որոճացող» (նորագիւտ բառ) Յհ. իմ. խոստ. 5։—Գրուած է նաև* **որոջ**:

=Թերևս բնիկ հայ բառ՝ հնխ. rod- *արմատից։ Այս արմատի ժառանգորդներն են սանս.* रद् rad, rádati *«քերել, փորել, կըտրել, կրծել»,* रदन radana *«ատամ», լատ.* rōdo *«կրծել, պատառոտել»,* dentem dente rodere *«ատամները ծամել, ծնօտները զուր յոգնեցնել»,* rādo *«քերել, փորել, ճանկռել, փցխել, ածիլել, խուզել, կտրել», կիմր.* rhathu *«հարթել, յղկել»,* rhatheil *«խարտող»,* rhath *«հարթավայր», բրըտ.* raza *«ածիլել», հբգ.* rāzi *«կծուահամ», ինչպէս նաև «առնէտ» (բուն «կրծող») նշանակող գերմանական և ռոմանական բառերը, ինչ. հբգ.* ratto, *մբգ.* ratze, *գերմ.* Ratte, *հոլլ.* rat, rot, *անգսք.* raett, *անգլ.* rat, *դան.* rotte, *ֆրանս.* rat, *իտալ.* ratto: *Այս բոլորը տալիս են հնխ.* rēd-, rōd- *արմատները. հյ.* **որոճ** *եթէ պատկանում է այս խմբին, ենթադրում է* rod-. *դժուարութիւն է հանում միայն* **ճ**, *որ կարող էր յառաջանալ* dḷ *ձևից, բայց առհասարակ այս ձայնի հնդևրոպական ծագումը անստոյգ և անորոշ է։ Բառասկզբի* **ո-** *անշուշտ յաւելուած է՝* **ր**-*ի պատճառաւ, ինչպէս ցոյց է տալիս գւռ.* **արոճ**, *որի նախաձայնը նոյն յաւելուածի աւելի սովորական կերպարանքն է։ Հմմտ.* Walde 639, Pokorny 2, 369, Kluge 387:

ՆՀԲ «իբր գործ որոջացը»։ Հիւնք. **որոջ** *բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Patrubány *ՀԱ 1908, էջ 26։*

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Մկ. Սլմ. **օրօճալ**, *Մրղ.* **օ-ռօճալ**, *Ալշ.* **օրօջալ**, *Մշ.* **օրօջալ, օրջալ**, *Տիգ.* **օրօջըլ**, *Գոր.* **ըրօ՛ճալ**, *Ախց.* **օրճալ**, *Խրբ.* **օրջալ**, *Երև.* **ա՛րօճ անել**, *Տփ.* **ա՛րօճ անիլ**,

Ջղ. օրօչ անել, Ղրբ. ա՛րուն անէլ, Ագլ. ա՛րուն արիլ, Շմ. ուրօնիլ, Սվեդ. իրչիլ, Հմշ. օյչուշ, Ննխ. գօռչալ, Ասլ. գէօրչալ (երկուսն էլ կազմուած սահմանականի կ մասնիկի կցումով)։

ՈՐՈՃ «ուլունքի նման մի խեցեմորթ, որ գետափնեարումն է գտնւում». ունի միայն ՀՀԲ. աւանդուած է միջին հայերէնում օրոն ձևով (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. porcelaine բառի տակ). գտնում ենք նաև գաւառականներում. ինչ. Երուն Ասլ., օրոնիկ Բլ. Մկ. Մշ. Նբ., օրօն Խոտ. Ջղ. Սլմ. (հմմտ. Նորայր, Բանաս. 1901, 127). յետին հեղինակներից գիտէ բառս Սալած. տող 62 (Բանաս. 1901, 92)։ Որոն նշանակում է նաև «մի տեսակ բոյս, genista, genêt (տե՛ս Արթինեան, Աձաշնչի տունկերը, էջ 27—33), genista albida W. var. armeniaca Stach» (Տիրացուեան, Contributo § 224)։ Այս նշանակութիւնը յառաջացած է նմանութեամբ բոյսի որոճիկի նման ծաղիկների, «որոնք գրեթէ լերկ անտերև ծղօտների վերև անկոթ փունջեր կը կազմեն»։ Բառս բոյսի նշանակութեամբ գործածում է Բժշ. «զայն որոճն՝ որ ի Մսրայ կուգայ» ըստ ՀԲուս. § 3258, որ և յիշում է թէ բառը այս երկրորդ նշանակութեամբ պահում են մինչև այժմ Ջուղայեցիք (կասկածելի!) և Պոնտացիք։ Բոյսի իմաստով ունի Վրդ. առակ. 18. «Առ բարդութիւն որայի և հասկին. ի ցնծաբեր որոճոյ և ի յիշումն կենաց հացին»։ (Ըստ Արթինեան՝ անդ՝ որոճ բոյսը գործածւում էր արաբական բժշկութեան մէջ, այժմ էլ հանում են նրանից spartéine կոչուած դեղը, որ սրտի կանոնաւորիչ է)։

ՀՀԲ որոճալ բայից։ Նորայր ՀԱ 1921, 613 չի ընդունում որոճ բոյս։

ԳԻՒ.—Ախց. օրօճ, Մկ. ուրուճիկ, Ալշ. Մշ. ուրուջիգ են։

ՈՐՈՃԵԼ «հնազանդիլ». ունի միայն Մագ. Թղթ. 3։

ՈՐՈՄՆ, ն հլ. (-ման, -մունք, -մանց) «ցորենին վնասող մի բոյս. zizania» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 21. որից որոմնաբեր Սանահն. Կաղանկ. Տօնակ. որոմնատեսակ Սարգ. որոմնացան Յհ. իմ. երև. Յհ. կթ. են։

Հիւնք. Ահրիման յատուկ անունից։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 12 ուզում է տեսնել Ὀρόμανδος քաղաքի անուան մէջ, որ գտնւում է Փոքր-Ասիայում։

ԳԻՒ.—Մշ. օրոմ, Ախց. Երզ. Կր. Խրբ. օրօմ, Սեբ. օրէմ.—Պլ. կայ միայն օրօմ ցանել «հակառակութիւն սերմանել» ոճը.—նոր բառեր են որոմուտ, որոմպակաս:

ՈՐՈՆ «չոր». առանձին գործածուած չէ. գտնւում է միայն որոնանալ «չորանալ» ածանցի մէջ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք, էջ 472. «Որոնացաւ խոտն և ծաղիկն թօթափեցաւ»։

ՈՐՈՆԵԼ «փնտռել, պրպտել» ՍԳր. Ոսկ. Բ. տիմ. «ոջիլ քթուել» Երեմ. խգ. 12. որից որոնողութիւն Կիւր. Երզն. Խր.։

ՆՀԲ ուրոյն բառից. լծ. յն. ἐρευνάω «որոնել»։ Նոյն յն. բառին են կցում Bugge, Btrg. 38 իբր բնիկ հայ և Հիւնք. իբր փոխառեալ։ (Հնխ. արմատն է reu- «հետազօտել, հարցափորձել, հարցնել». որ պիտի տար հյ. *որուննել>*ոռնել, բայց ո՛չ որոնել. հմմտ. ոռնալ. Pokorny 2, 356, Boisacq 278)։ Patrubány ՀԱ 1904, 94 յն. ὄρνυμι «շարժել» բայի հետ. հմմտ. հյ. յուզել «շարժել. 2. որոնել»։ Karst, Յուշար. 425—30 թթր. kōr, kor «նայիլ, որոնել»։

ԳԻՒ.—Մշ. օրոն էնել, Ղրբ. ո՛ւրուն անէլ «որոնել, փնտռել». իսկ Վն. ուրոնել «նկատել» (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան 538)։

Որոնջել տե՛ս Յօրանջել։

ՈՐՈՇ «զատուած, սահմանուած» Սարկ. քհ. «հեռու, բաժանուած» Իսիւք. «սանդուխի աստիճան կամ ոտք» Սեբեր. 68. Ոսկ. կող. 582. որից որոշել «զատել, ջոկել, բաժանել, ընտրել» ՍԳր. որոշումն Բ. մն. ը. 14, լե. 5. Եբր. դ. 12. Սեբեր. Ագաթ. որոշտել «բաժանել, անջատել, քանդել» Եւս. քր. անորոշական Ագաթ. ճառորոշ «հատուածում աստիճաններով» Եփր. վկ. արև. 48 (սանդուխք հատորոշք). բացորոշել Յհ. իմ. պաւ. ճակորոշել Պերճարմ. դիտորոշելի Բրս. գորդ. դժուարորոշ Նիւս. բն.։ Նոյն արմատը երեւում է նաև որիշ, որուշ, ուրիշ, ուրուշ ձևերով. այսպէս՝ որիշ «ջոկ, տարբեր, որոշ»

Ոսկ. յհ. ա. 18, 38. Նխ. ա. Թգ. Եղիշ. բազմորիշ Նիւս. երգ. Տօնակ. որուշել «մօտիցր բաժանուիլ, հեռանալ» Մագ. Թղ. 37 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 201). ուրիշ «ջոկ, բաժանուած» Պղատ. օրին. Յայսմ. (նոր գրականում գործածւում է «միւս, մէկէլ» նշանակութեամբ). ուրուշեալ «որոշեալ» վկ. հմզ. (Սոփերք ԺԲ. էջ 73). «Ոչ ոք զինուոր ի ճգունս աշխատասիրեալ և ի կարգս զինուորականս ուրուշեալ, պատաղմունս բաշաղմանց զինքեամբ շուրջ դիցէ», որտեղ ուրուշեալ պիտի հասկանալ որոշեալ. հմմտ. Սիսիան, էջ 24 ի մեռանելս մի՛ որոշեսցուք, այլ ձձ. ուրուշեսցուք:

ՆՀԲ «յն. ὁρίζω, ἀφορίζω, χωρίζω և ὅρος որ է սահման»։ Հիւնք. յն. ὅρος «սահման», ὁρίζω «բաժանել, անջրպետել»: Bugge IF 1, 452 բուն բառը դնում է որիշ, որից ձայնաւորների նմանութեամբ կազմուած է որոշ: Մառ, Труды XI арх. II. 11 բեռ. u-li-še, u-li-e-še «հոմանիշից»։ Pedersen, Յուց. դեր. 36 որոշ, որոյն և ուրիշ, ուրոյն բառերի համեմատութիւնից հետևցնում է թէ բոլորի ընդհանուր արմատն է որ (ուր), որ կցում է իւր բառին. հմմտ. դան. saer «ուրոյն», saerlig «առանձին»=գոթ. sis «իրեն»։ Karst, Յուշարձան 403 սումեր. bar, bur «կտրել, բաժանել, ուրիշ, կէս», 427 ույգուր. öluš, ülüš, չաղաթ. üleš «բաժին, բաժանմունք»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Մշ. Սեբ. Տիգ. Տփ. ուրիշ, Ջղ. ուրիշ, Ննխ. ուրիշ, ուրուշ, Խրբ. Հւր. ուրուշ, Ղրդ. ո՛ւրէշ, Մկ. ճիւրիշ, Մրղ. Շմ. Վն. իւրիւշ, Գոր. օ՛րիշ, Ղրբ. էօ՛րիշ, բոլորն էլ «ուրիշ, միւս, այլ» նշանակութեամբ. որից Հմշ. ուրիշէլ (ուրիշուղ) «հատեղէնները հընտրել, քարերը ջոկել, ձկան փորը մաքրել ևն»։

ՈՐՈՉ, ի-ա հլ. «գառնուկ» ՍԳր. Եփր. Ծն. էջ 18, 93. վկ. արև. Նխ. ծն. որից որոջակ Եփր. Թգ. 396. Ոսկ. սղ. Կիւրղ. Թգ. որոջիկ Ոսկ. ապաշխ. Բրս. ապաշխ. գրուած է նաև օրոջ Բրս. սղ. (ստէպ), արոջ Սոկր. 786։

ՆՀԲ «իբր որոճող»։ Հիւնք. որդի բառից։ Patrubány SA 2, 212 յն. πόρις, πόρτις «հորթ», հբգ. farro «ցուլ», սանս. pr̥thuka «ձագ» ևն բառերի հետ, որոնց սակայն հյ. համապատասխանն է որթ=որդի: Scheftelowitz BB 28, 298 հսլ. prazŭ «խոյ», ռուս. поросъ «ցուլ» ևն բառերի հետ։ Lidén, Arm. Stud. 24 իբր բնիկ հայ կցում է լիթ. ĕras, ėrýtis, ėrùkas, ėrytùkas, լեթթ. jērs, հպրուս. eristian «գառնուկ», լտ. ariēs «խոյ», յն. ἔριφος «ուլ», հիռլ. heirp «այծ» բառերին, չ համարելով մասնիկ. հյ. որոջ<*ērn-չ: Նոյն մեկնութիւնը կրկնում են Walde 60, Boisacq 281, Petersson KZ 47, 258, Pokorny 1, 136 (հնխ. er- արմատի տակ)։

ՈՐՈՍԵԼՈՅ «դիտանոց ողորմութեան կամ բարձրութեան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 256։

Որովաթի տե՛ս Ողովթի։

+**ՈՐՈՎԱՅՆ**, ի հլ. «փոր» ՍԳր. որից որովայնակոչ Ես. ը. 19. որովայնապարար Ոսկ. ա. կոր. և յհ. ա. 42. որովայնամոլութիւն Ոսկ. ա. կոր. և յհ. ա. 44. որովայնախօս Փարպ. դժոխորովայն Նար. ճամորովայն «մէկ մօր որդիք» ԱԲ. օձորովայն Պիտ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ կազմուած -այն մասնիկով՝ հնխ. qrop- արմատից. սրա հետ հմմտ. հբգ. hrëf, rëf «փոր, փոքրափոր, արգանդ», ֆրանք. ref «փոր», անգսք. hrif «փոր, փորոտիք, արգանդ, ստամոքս», միռլ. crī «մարմին», լտ. corpus «մարմին», յն. ϱραπίς «ստոծանի, սիրտ, հոգի», սանս. कृप kr̥p «երևոյթ, գեղեցկութիւն», զնդ. 𐬐𐬆𐬵𐬭𐬞𐬀 kəhrpa (ուղ. kerefš) «կերպարանք, մարմին», պհլ. [illegible] kerp «մարմին, ձև, կերպ» (որից փոխառութեամբ հյ. կերպ. տե՛ս այս բառը)։ Սրանք ցոյց են տալիս հնխ. qr̥p-, qrep- նախաձևերը. հայերէնը ներկայացնում է միջին ձայնդարձը՝ qrop-, ուր q նախաձայնը կորած է, իսկ բառասկզբի r ստացել է իր յաւելուած ձայնաւորը, որ յաջորդ ո-ի պատճառով դարձել է այստեղ ո (Pokorny 1, 486, Walde 194, Ernout-Meillet 214, Boisacq 809):

ՆՀԲ «ոռովայն, զի նովաւ կեայ կամ ծնանի կենդանին»։ Տէրվ. Նախալ. 106 կցում է սանս. ulva, լտ. volva, vulva համանիշներին։ Մառ ЗВО 5, 319 և Արաքս 1890 Ա. 112 զնդ. udutwarə «փոր» բառի հետ՝ իբր *ոռնովայն: Bugge, Btrg. 26 և KZ 32, 2 համեմատում է սանս. gárbhas, զնդ. garewa, յն. δελφύς, δολφός «փոր, արգանդ» բառերի հետ, -այն համարելով մասնիկ, իսկ վ դնելով bh-ից։ Նոյնը կրկնում է Johansson BB 18 (1892), 22: Հիւնք. էջ 207 դնում է լտ. vigor բառից կորով, որից կորովի, որից գորով, որից անգորոյն և ոռովայն. իսկ էջ 348 ոռովայն դնում է արմատ, որից գորով, որից կորով: Bartholomae IF 5, 228 մերժում է զնդ. uruϑware «փոր» բառի հետ համեմատութիւնը։ Patrubány SA 2, 277 և Բազմավ. 1902, 151 հնխ. sr̥p «սողալ» արմատից, հմմտ. սանս. sarpati, լտ. serpo են. հայ բառի հին նշանակութիւնն էր «սողացող»։ Pedersen, Յուց. դեր. 37, 40 ովվ և այն մասնիկներով՝ որ<իւր արմատից, իբր «իւր անձն». արմատի համար հմմտ. որ-եար, մասնիկների համար էլ հմմտ. ճոլ-ով, ուն-այն: Նոյն, Հայ. դր. լեզ. 90 հսլ. a̤troba «փոր» բառի հետ է կցում։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 22: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. murub «փոր»։ Persson IF 35, 211 յն. ὀρύα «աղիք», լտ. arvīna «ճարպ», հոմեր. οὐρός «փոս», լիթ. urvas «խոռոչ, ծակ» բառերին ցեղակից։ Pokorny 1, 182 հնխ. oreu̯ «աղիք» ձեւի տակ յիշում է այս մեկնութիւնը, բայց առաւելութիւն է տալիս Lidén-ի մեկնութեան։

ՈՐՈՏ «ամպերի գոռգոռոցը» Ջբր. կթ. Վրք. հց. Յայսմ. որից ոռոտալ ՍԳր. Ագաթ. ոռոտաձայն Եղիշ. ոռոտընդոստ Ագաթ. Եփր. աղ. ոռոտումն ՍԳր. ոռոտալի (Նոր բառ). պարզոռոտ Վանակ. ոտանաւորի համար սրդուած ձև է ռոտումն «որոտումն, տրոփիւն» Շար.։

ՆՀԲ յիշում է արաբ. رعد ra'd, յգ. ru'ūd «որոտումն»։ Müller SWAW 41, 10 թուի փոխառեալ յն. βροντή համանիշից։ Հիւնք. յն. βροντάω «որոտալ» բայից։ Bugge, Btrg. 38 սանս. rud, rōditi «լալ, ողբալ», զնդ. rud «լալ», լտ. rudere «գոչել, բղաւել, զռալ» են ձեւերի հետ։ Lidén. Arm. St. էջ 88 -ոտ մասնիկով *որ արմատից, որին կցում է ռուս. per-únŭ «փայլակ, շանթ», չեխ. perun «որոտումն», սանս. parǰanya- «Որոտումի և Անձրևի աստուած». բոլորը գալիս են հնխ. por-, per- «զարնել» արմատից, որի ժառանգն է նաև հյ. ճուռ, ճարկանել: Այս մեկնութիւնը ընդունում են Meillet IF Anz. 22, 17, Petersson KZ 47, 274, Pokorny 2, 42:

ԳԻՒ.—Երև. Կր. Սլմ. Տփ. օրօտալ, Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ. օրօղալ, Տիգ. օրօղըլ, Շմ. ուրօտիլ, Գոր. Ղրբ. բրօ՛տալ, Ագլ. բրըտօ՛լ, Սվեդ. գիօդիլ «որոտալ» (սահմանականի կ-ի միացումով)։ Պլ. կայ միայն օրօրդում «աղմուկ, կռիւ»։

Որոտ տե՛ս Որոթ «գաւաթ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 321. «Կամ խոստանայր ոք ասել թէ որչափ որոտք են ջրոյ ի ծովու և միւսն զայն չգիտել. ո՞չ այն անգիտութիւնն քան զգիտելն իմաստնագոյն էր»։ Հաստատուած է Ոսկեբերանից (պօղ. ա. 874). «Եւ կամ խոստանայր ոք ասել թէ որչափ ոռոթ՛ են ջրոյ ի ծովու...», ուր ոռոթ ըստ Վարդանեան ՀԱ 1914, 639 է յն. κύαθος «գաւաթ, չափ հեղանիւթոց»։

Որոր տե՛ս Ուրուր։

Որորել տե՛ս Օրօրել։

ՈՐՈՑԵԼ «կարծել», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 256։

ՈՐՋ, ի հլ. (հմմտ. Վկ. արև. 40 սեռ. որջից. բայց ՆՀԲ դնում է նաև ռ հլ. առանց վկայութեան) «գազանների բոյնը» ՍԳր. որից որջանալ, որջիլ կամ որջել Փիլ. Խոր. Ցհ. կթ. որջամուտ Վեցօր. 185. որջարան Արծր. որջաւոյզ Մագ. են։

Տէրվ. Altarm. 23 սանս. vraǰa «փարախ, ախոռ», իսկ էջ 84 գոթ. ligr,

գերմ. Lager «բնակարան, բուն, որջ», յն. λόχος, լիթ. ligà «օրօրոց» բառերի հետ՝ հյ. որջ դնելով հնագոյն *որոջ ձեւից։ Հմմտ. լտ. ursus «արջ» բառից։

ՓՈԽ.—Աւետարանի քրդ. թարգմանութեան մէջ գրուած է որջ. այսպէս՝ Որջա ռուվեյան հէյm «Աղուեսուց որջք գոն» Ղուկ. թ. 58։

ՈՐՍ, ո հլ. «որսալը, որսորդութիւն. 2. որսացած անասունը» ՍԳր. Փարպ. Խոր. «որսի անասուն, վայրի կենդանի» Վրք. հց. ա. 715. «խայծ» Շնորհ. հրեշտ. որից **որսալ** ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ծն. **որսալի** Եփր. մատ. Դ. 224. **որսաբանել** Եւագր. **որսակից** Ղկ. ե. 7, 10. **որսող** Սղ. գ. 3. Ճիգ. 7. Առակ. ժա. 8. **որսորդ** ՍԳր. Սեբեր. Եղիշ. **որսորդախաբ** Վեցօր. 163. **հաւորս** ՍԳր. **ձկնորս** ՍԳր. **ձըկ–նորսութիւն** Ագաթ. **բանորսող** Փարպ. **դժուա–րորս** Վեցօր. **դիւրորսալի** Խոսր. **դժոխորսալի** Բրս. հայեաց. **մկնորսակ** ՅՀ. իմ. պաւլ. **շըն–չորսական** Փիլ. նխ. **գաղտորսակ** Բենիկ. **որ–սատեղ** (նոր բառ) ևն։

=Թերևս բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pork´os «ձկան որս» ձևից, որի միակ ժառանգն է յն. πόρκος «ձկնորսի ուռկան»։ Հայերէնի մէջ նշանակութիւնը յետոյ ընդհանրացած պիտի լինի։ Նախաձայն p-ի հետքը պահում է գեռ. **հորս** (Pokorny 2, 45, Boisacq 805):

Lag. Anmerkungen VIII յն. περχνός «մի տեսակ արծիւ կամ բազէ» և սանս. pṛç բառերի հետ։ Հիւնք. որջ բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Patrubány KZ 37 (1904), 428, որ ընդունում է Pokorny 2, 45: (Թերևս նոյնն է նաև Grammont MSL 20, 224, որ դնում է հյ. **որսամ**<*porcāmi): Scheftelowitz BB 28, 282 վեդ. arç «հետապնդել», BB 29, 52 յն. ἄρκυς «ցանց» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Մառ ЗВО 18, 171 կցում է վրաց. ხორცი **խորցի** «միս» բառին, հայերէնի նախաւոր իմաստը դնելով «միս»։—Պատահական նմանութիւն ունի զնդ. azra «որս»։—Ընթադրելով բառիս նախաձևը իբր pork´os, սըրան առանձնապէս նման է դուրս գալիս հնխ. pork´os «խոզ», որի ժառանգներն են լտ. porcus (սրանից փոխառեալ յն. πόρκος), իռլ. orc, հբգ. farah, անգսք. feark, լիթ. paȓšas, հսլ. prasę, ռուս. porosjá, լեհ. prosię, հպրուս. prastian համանիշները (Walde 600, Pokorny 2, 78): Կարելի էր հայ ձևն էլ դնել այս բառերի շարքում՝ նախաւոր իմաստը համարելով «խոզ»>«որսի կենդանի»>«որս»։ Այս կարծիքս յայտնել եմ Meillet-ին, որ սակայն մերժեց, առարկելով թէ 1) հնխ. pork´os միշտ «ընտանի խոզ»ն է, հակառակ հնխ. sū- (>լտ. sūs, յն. ὗς, զնդ. hū-, ալբան. θi, քուշ. suwo, հբգ. sū, անգսք. sú, հհիւս. sýr, աւելի յետոյ գոթ. swein, գերմ. Schwein, ռուս. свинья ևն) բառին, որ՝ նշանակում է թէ՛ ընտանի խոզը և թէ վայրենին. 2) հնխ. pork´os բառը պահուած է միայն իտալական, կելտական, գերմանական և բալթիկ-սլաւական լեզուներում, և չի գտնւում արիական, թոխարական, յունական խմբերում. ըստ այսմ յատուկ է արևմտեաններին և ո՛չ արևելեաններին, հակառակ sū- բառին, որ ընդհանուր է բոլոր հնդկրոպացոց. 3) եթէ ֆինն. porsas և վօգուլ. pūrys «խոզ» բառերը փոխառեալ են հնդևրոպական լեզուներից, անհրաժեշտ չէ ենթադրել թէ փոխառութիւնը կատարուած է արիական խմբից. կարող է լինել և բալթիկ-սլաւականից (այս բոլորի մասին հմմտ. Meillet BSL հտ. 23, № 71, էջ 60, Esquisse lat. էջ 41 և Dial. ind. էջ 19)։

ԳԻՌ.—Մշ. **որս**, Ագլ. **ուրս**, Տփ. **հուրս**, **վուրս**, Գոր. **վէրս**, Ղրբ. **վըէրս**, **վըրս**, Հմշ. **էօյս** (սեռ. **օյսի**), Երև. **ֆորս** (<**հորս**), բայական ձևով էլ՝ Սվեդ. **իրսիլ** «որսալ»։

***ՈՐՏՈՒ** «բանակ» Մխ. այրիվ. էջ 81, 82. (Ջանկզ ղանն սպանանէ զԱլթան ղանն և ինքն տիրէ Ուլուսին և դնէ որտու ի Կիաթ. Ջամեննեսին պատանդ տարան յորտուն)։ Նոյն բառն է նաև **օրդու** «թաթարաց խանի բանակը» Կիր. տպ. Վենետ. էջ 213։

=Թրք. اوردو ordu «բանակ». յիշուած է արդէն ԺԴ դարում՝ Իբն-ի-Բատուտա, հտ. II, էջ 380 և 395։—

ՈՐՑԵԼ *«տեղից դուրս հանել, վերցնել, ելնել, ցատկել» Յհ. կթ. 27, 270. Թէոդ. խչ. «կորզել» Բառ. երեմ. 256. Նոյնը պիտի լինի նաև* **որցեալ** *Մագ. թղ. 236 (Որոնեմ որցեալ կերտեալ ճեմարանիս եպիդեմեալ)։ Նոյնը գրուած* **ուրցիլ** *Թէոդ. խչ. 161 (Անվթար և սուրբ հաւատով ուրցեալ յԱստուած ճշմարիտ.—ձ.* **ուռազեալ**), *որի հետ հմմտ. անդ՝ էջ 160՝ Որցեալ յանապակ... ուրախութեանն երկնաթռիչ հաւատով ի Քրիստոս։*

ՆՀԲ լծ. յն. ὄρσω *(որ* ὄρνυμι *«ելնել, ցատկել» բայի ապառնին է և համապատասխանում է հյ.* **յառնել**, *կտր.* **յարեայ** *ձևին)։*

ՈՐՔԻՆ *(սեռ.* **որքեան**) *«մի տեսակ վէրք, թէմրէյի» Ոսկ. (հարիւրապետն ճառի մէջ՝ տպ. Ոսկ. պօղ. Բ. 721՝ յգ. ուղ.* **որքիւնք** *ձևով). Փիլ. քհ. 178 (սեռ.* **որքեան** *ձևով). որից* **որքինոտ** *(հմմ´* **որքիւնոտ**) *«որքին ունեցող» Ղևտ. իբ. 22. գրուած է նաև* **երքոյն** *Վստկ. 223,* **երքունոտ** *Տաթև. հարց. 371.* **հերքուն** *Բժշ. (տե´ս Բազմ. 1917, 102)։*

ՆՀԲ չունենալով **որքիւնք** *ձևը, իբր ուղ. ենթադրում է* **որքիւն** *կամ* **որքին**. *վերջինը՝ որ հետևցնում է* **որքինոտ** *ածանցից, չի կարող ուղիղ լինել, որովհետև՝ նախ* ***որքին** *պիտի տար* ***որքնոտ** *ածանցը և միւս կողմից չպիտի կարողանար տալ սեռ.* **որքեան** *ձևը. երկրորդ՝* **որքինոտ** *ածանցը պիտի ենթադրէր* ***որքէն** *արմատը և ո´չ* ***որքին**: *Բոլորը իրար հետ հաշտեցնելու համար պէտք է ենթադրել, թէ* **որքինոտ** *սխալ գրչութիւն է և պէտք է սրբագրել* **որքիւնոտ**: *Ա´յս է հաստատում* **երքոյնոտ** *գրչութիւնը, որի մէջ* **ոյ** *ներկայացնում է* **իւ** *ձայնի յետին ձևափոխութիւնը. հմմտ.* **հարիւր**>*մՀյ.* **հարոյր**:—*Տէրվ.* Altarm. 39 *ուղիղ ձևը համարում է* ***որքուն**, *իբր սանս.* arjuna *«մի տեսակ մորթային հիւանդութիւն»։ Հիւնք. հանում է* **արքունի** *բառից։* — Petersson KZ 47. 263—4 *կցում է լիթ.* erké *«ոչխարի ոջիլ», լեթթ.* êrze *«կովի ցեց», լտ.* ricinus *«տիզ», ինչպէս և սանս.* r̥kná *«վէրք» և լիթ.* jerkà *«ճեղք» բառերին։* Pokorny 1, 145 *հնխ.* erek *«ոջիլ, ցեց» արմատի տակ ընդունում է առաջին երեքը և մերժում սնս.* r̥kná *«վէրք» և լիթ.* jerkà *«ճեղքուածք», մինչդեռ ըստ իմաստի աւելի յարմար էին սրանք և ո´չ առաջինները, քանի որ* **որքիւնը** *վէրք է և ո´չ միջատ։—Բառիս շատ նման ՝է հնչում պրս.* اكريون agriyūn *(որ և* ادرفن adarfan, پريون paryūn) *հոմանիշը («որքին, քաղցկեղ»), որի ծագումը և առնչութիւնը հայերէնի հետ՝ յայտնի չէ։*

+**ՈՒ** *«և». հների մէջ անկախաբար շատ քիչ է գործածուած. օր. Ջմանկտւոյ զրոյց խօսիք ու զշաղփաղփութիւն. Ոսկ. եբր. ժա. —Գարդմանակ ոսկի արծաթ ու ի պատիւ գլխոյ՝ հանդոյցք թագի. Բուզ. ե. 38. բայց այս և նման ձևերը կարող են յետին ներմուծութիւններ լինել։ Աւելի յաճախ գտնում ենք բարդութեանց և ածանցմանց մէջ՝ որոնք նուազ կասկածելի են. ինչ.* **եօթնուտասն**, **եօթնուտասներորդ** *ՍԳր.* **ութուտասն**, **ութուտասներորդ** *ՍԳր.* **պարտուպատշաճ** *Ոսկ. ես. և մ. ա. 13. Եփր. օրին. և թգ.* **մարթուպատշաճ** *Կոչ.* **զինչուզինչ** *Ոսկ. մտթ. ա. 19.* **հարցուփորձ** *Յոբ. լա. 14.* **այրուձի** *ՍԳր. և մանաւանդ* **իբրու** *«իբրև» Ագաթ. յետնաբար դարձել է սովորական շաղկապ, մանաւանդ տաղաչափութեան մէջ. ինչ. Նար. տաղ. Յս. որդի. Շնորհ. եդես. են (տե´ս Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 64). ձայնաւորի մօտ դառնում է մհյ.* **ուվ**. *հմմտ. Անսիզք 27, 77. Տֆնտէ ու վ´ուրանայ. Ուզէ համբերութիւն ու վ´օր։*

=*Բնիկ հայ բառ և հյ.* **եւ** *ձևի կրկնակն է եւ գալիս է հնխ.* épi *ձևից (տե´ս ընդարձակ* **եւ** *բառի տակ). սրա հետ կար նաև հնխ.* opi *ձայնդարձը (հմմտ. լտ.* ob *«դէմ, դէպի», յն.* ὄπι-θεν *«յետևից»* Boisacq 264, Walde 604—5), *որից հյ.* **ու**:—*Հիւբշ.* IF Anz. 12, 51:

ՆՀԲ յիշում է արաբ. պրս. **վէ**։ *Մորթման* ZDMG 26, 545 *բևեռ.* **ա** *«ու»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. անդ։ Սանտալճեան,* L'idiome 11 *խալդ.* 'ui, *պրս. և ասուր.* **u**։ *Կարելի էր մեր բառը*

փոխառեալ համարել պհլ. ս, *պազ.* ս, *պրս.* ս *հոմանիշից, բայց* ութուտասն *են (մանաւանդ* իթրու) *ձևերի մէջ գոյութիւնը հակառակ է փոխառութեան. ճիշտ չէ նոյնպէս կարծել (ինչպէս ասում է* Meillet, Le renouvellement des conjonctions, *տե՛ս* Annuaire de l'Ecole pratique des Hautes-Etudes, 1915, *էջ 16) թէ* ու *յառաջացած է հայոց մէջ* եւ *ձևից, որովհետև այսպիսի մի ձայնափոխութիւն չի կարելի բացատրել և ո՛չ մի ձևով։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Սչ. Տիգ. Տփ. ու, *Ասլ. Ագլ.* իւ, *Մկ.* ը *(Պլ. կայ նաև* վու *ձևը, որ գործածւում է երբեմն երկու յարակից գոյականների միջև. ինչ.* նար վու տղա. *«հայր և որդի». կրճատմամբ* վ. *ինչ.* մար վ'ախչիգ, ճուր վ'ախպար *«մայր և աղջիկ, քոյր և եղբայր»։*

ՈՒԹԱՂԱՅ *«ճահիճ,* palus, paludes». *գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բռ. լտ.-հյ. 378 բ։*

*ՈՒԴԵՏԵՐՈՆ *«չեզոք սեռ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Կիւրղ. մեկն. «Եւ համբուրեաց իւրաքանչիւր զընկեր իւր և ելաց իւրաքանչիւր ոք ի վերայ պարանոցի ընկերի իւրոյ մինչև ցվախճան մեծ. ո՛չ* ուդետերոնն *(գրուած է* ուր թէ ներոնն) *կայ յեբրայեցին որ ո՛չ զարումն մեկնէ և ո՛չ զէգ և ոչ երկուորականն»։*

=Յն. οὐδέτερον *«չեզոք»։*

Նորագիւտ բառս գտաւ, սրբագրեց ու մեկնեց Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1913, 349։

ՈՒՋ *«հարս ու փեսի գլուխը դրուած պսակը»? Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. կողոս. 670. Աղաչեա զՔրիստոս գալ ի հարսանիսն... մանաւանդ և յայնժամ իսկ աղաչեսջիր, յորժամ զուջն կամիցիս դնել և տնտեսեալս առնել (յն. չիք «զուջն». իսկ վերջինը «փեսայ այնպիսի տալ»)։—Բառ. երեմ. էջ 104 ունի* զուզ *«հաստատ կամ նախապարգև»։*

Ուզել *տե՛ս Յոյզ։*

Pedersen KZ 40, 210 *համեմատելով յն.* εὔχομαι *«ուխտել, մաղթել», զնդ.* aogədā *«ասաց», լտ.* voveo *«ուխտել», սանս.* vāghát *«զոհարար, ուխտաւոր» բառերի հետ, անշուշտ մտածում է տարբեր բան քան* յոյզ *(տե՛ս այս բառը)։*

ՈՒՋԱՄՈՒՐԵՆԱՑՑ *«մի տեսակ ձուկ». Նորագիւտ խաթարուած բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 148. Ուզոմուրենայց վեցկանգնեանս կշիռ քանքարաւորս, յուղիղաս երկքանքարաւորս և այլ ժանիս ձկանց (այլ ձ.* սազոմորեաց):

=Անշուշտ յունարէն բառ է. բայց խաթարուած լինելով ճանաչելի է միայն երկրորդ մասը՝ մուրենայ = μύραινα:*—Աճ.*

+ՈՒԹ, ի *հլ. «ութը» ՍԳր. որից* ութամեան *կամ* ութեմեան *Գձ. թ. 33.* ութերորդ *ՍԳր.* ութուտասն *կամ* ութևտասն *ՍԳր.* ութօրեայ *Ծն. ժե. 12 են. յետնաբար՝* եօթն, ինն, տասն *բառերի նմանութեամբ ձևացած է* ութն *Տօնակ. որից աշխ.* ութը *և ածանցման մէջ՝* ութներորդ, ութնամեայ *են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ok'tō *ձևից, որի երկակին է* ok'tōu. *ցեղակիցներն են՝ սանս.* अष्टा aṣṭá, अष्टौ aṣṭáu, *զնդ.* ašta, *պհլ.* سرسر hšt, *պրս.* هشت hašt, *քրդ.* hešt, *աֆղան.* ata, *օսս.* ast', *թոխար.* okat, *քուչ.* okt, *յն.* ὀκτώ *(որից գնչ.* octo, ofto, ochto, hto), *լտ.* octō, *իտալ.* otto. *ֆրանս.* huit, *հիռլ.* ocht, *կիմր.* wyth, *ն. կորն.* eath, *բրըտ.* eiz, *հհիւս.* átta, *անգսք.* eahta, *անգլ.* eight, *գոթ.* ahtau, *հբգ.* ahto, *մբգ.* ahte, *գերմ.* acht, *հոլլ.* acht, *լիթ.* astuni, *լեթթ.* astuôni, *հսլ.* osmĭ, *ռուս.* восемь, *ալբան.* tetε *են. բոլորն էլ «ութ» նշանակութեամբ* (Pokorny 1, 172, Walde 536, Boisacq 696, Trautmann 15, Ernout-Meillet 663, Kluge 5, Horn § 1095): *Հնխ.* ok'tōu *լինելով երկակի, հետևում է թէ հընդեւրոպացոց հաշուարկութիւնը չորսի վրայ էր. հաշւում էին իւրաքանչիւր ձեռքի չորս մատները՝ առանց բթամատի։ Սրանից էլ հետևցնում են ոմանք՝ որ* ok'tōu *բառը ծագում է* ak'- *«սուր, ծայր» արմատից, իբր թէ ձեռքի մատների սուր ծայրերն ի նկատի առնելով, բայց այս բացատրութիւնը այլևս ընդունելի չի համարւում։ Հայերէնի մէջ հնխ.*

ok´tō ձևը հնխ. septm̥ «եօթը» բառի նմանողութեամբ դարձել է (դեռ նախահայ շրջանում) optō, որից յառաջացել է հյ. ութ (հմմտ. svopno>քուն, opi>ու «և» են). Նոյնպիսի ձևափոխութիւն են կրել նաև յն. ὀκτώ և ռում. opt «ութ»։—Հիւբշ. էջ 483։

Ծանօթ հնդևրոպական ձևերի հետ են համեմատում նախ Klaproth, As. pol. 107, յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 20, 33, 38, Windisch. 31, Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 62, 9, Lag. Urgesch. 576, Müller SWAW 35, 198, Հիւբշ. KZ 23, 19, Տէրվ. Երկրագունտ Ա. 48, Լեզու 177, Նախալ. 76, 132, Հիւնք. են։ Ձայնական բացատրութիւնը վերի ձևով տուաւ նախ Müller, աւելի յետոյ տե՛ս և Bugge, Beitr. 43, Bartholomae IF 2, 269:

ԳԻՌ.—Երև. Մկ. Ճմ. Վն. ութ, Ալշ. ութ (սեռ. ուտի), Մշ. ութ (ըստ Թէնաէի՝ ուտ, սեռ. ուդ'ի), Ջղ. ութն, Ախց. Ջթ. Խրբ. Կր. Հմշ. Հճ. Նխ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. ո՛ւթը, Պլ. ո՛ւթը, ո՛ւթու, Սլմ. ո՛ւթթը, Տիգ. ո՛ւթթը, ո՛ւթթէ, Մրղ. ո՛ւթթա, Անտ. ջօ՛թը, Սվեդ. ջօթթը, Ասլ. ի՛ւթը՝, Ագլ. Գոր. Ղրբ. օթ: Նոր բառեր են ութանոց, ութնաչք, ութնում, ութօրէնք, ութուց «գութանի չորրորդ լուծը»։

+ՈՒԹՍՈՒՆ, ի հլ. (յետնաբար ունինք ութսնօք) «80» ՍԳր. որից ութսնամեայ կամ ութսունամեայ Պիտառ. ութսներորդ Թ. մկ. ա. 10. ութսունամեակ (նոր բառ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ok´tok´ontə ձևից (տե՛ս Brugmann, Grdr. II 489, 495, 687). ցեղակիցներից հմմտ. սանս. açīti, զնդ. aštāiti-, պհլ. haštāt, պրս. haštād, աֆղան. atiyā, թոխար. oktañka, յն. ὀκτώκοντα ὀγδώκοντα, ὀγδοήκοντα, լտ. octoginta, հսլ. osmĭ, լիթ. asztūmos, գոթ. ahtau tehund, հրգ. ahtozo, գերմ. achtzig, անգլ. eighty «ութսուն» են։

Քննիչները մեկնում են բառս նախորդի հետ։

ԳԻՌ.—Ջղ. ութսուն, Մկ. ութսուն, ութանասուն, Ախց. ուցծուն, Սեբ. ութձուն, Սչ. ուցուն, Գոր. Ղրբ. ութա՛սուն, Ագլ. ութա՛սուն, Ագլ. Երև. Ճմ. ութանասուն, Սլմ. ութանասուն, Մրղ. ութանացցուն.—Ասլ. Խրբ. Կր. Հմշ. Ալշ. Մշ. Նխ. Պլ. Ռ. Վն. գործածում են թրք. սէքսէն համանիշը. իսկ Տփ. վրացերէնի ազդեցութեամբ՝ քանորդական դրութեամբ՝ չորս-քսան:

+ՈՒԼ, ու, ո հլ. «այծի, նաև եղնիկի, այծեամի ձագ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. Եզն. Կիւրղ. ծն. որից ուլենի «ուլի մորթ» Ծն. իէ. 16. Եփր. ծն. Ագաթ. ուլիկ կամ յուլիկ Մագ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pōlo- ձևից. հմմտ. յն. πῶλος, πωλίον «մտրուկ», նաև «անասունի ձագ, մատաղ աղջիկ կամ տղայ», գոթ. fula, հրգ. folo, fulīn, գերմ. Fohlen, Füllen, հհիս. fole, անգսք. fola «քուռակ», լտ. pullus «ձագ», ալբան. pel'ε «զամբիկ, էգ ձի»։ Հնդևրոպական նախալեզուում բառս առհասարակ «ձագ, մատաղ անասուն» իմաստն ունէր և յետոյ զանազան լեզուներում մասնաւորուելով՝ ստացաւ այս ու այն անասունի ձագ նշանակութիւնը. հմմտ. լտ. pullus՝ որ գործածւում է ձիու, իշու, հաւեղէնի, գորտի և մինչև իսկ փաղաքշաբար մարդոց համար. որանից ֆրանս. poulain «ձիու ձագ, քուռակ», իսկ poule<լտ. pulla «հաւ»։ Այսպէս է նաև հայերէնի մէջ, ուր ուլ ո՛չ միայն այծի ձագն է, այլ և եղնիկի ու այծեամի. նոր լեզուի մէջ միայն ստացել է «այծի ձագ» մասնաւոր նշանակութիւնը։ Մասնաւորացման այս երևոյթը նկատում ենք նաև յաւանակ բառի վրայ, որ իրան. yuvān «մատաղատի, մատղաշ, երիտասարդ» բառն է, բայց հայերէնի մէջ փոխ առնուելով՝ յատկացուել է նշանակելու միայն էշի, ձիու, եղնիկի ձագ, իսկ աշխարհաբարի մէջ աւելի ևս մասնաւորուելով՝ դարձել է միայն «էշի ձագ կամ էշ»։ Ձևի կողմից հնխ. pōlos տալիս է հյ. նուլ և ուլ. առաջինը պահուած է միայն Ղրբ., երկրորդը գրաբարում և միւս բարբառներում։—Ըստ ծագման հնխ. pōlos բխում է հնխ. pō-, pōu-, pu- «փոքր, մանր, սակաւ» արմատից, որի ուրիշ ածանցներն են սանս. putrá-, զնդ. puϑra-, հպրս. puϑra-, պրս. pusar, pūr, քրդ. pūer, յն. παῖς, լտ. puer «որդի, մանուկ, տղայ», լիթ. putýtis «անասունի ձագ, թռչունի ձագ», լեթթ. putns «թռչուն», գոթ. fugls, գերմ. Vogel «թռ-

չում», հոլ. pūta, pūtica «թռչուն», հոոս. nomka, ռուս. птица «թռչուն», птенецъ «թռչունի ձագ, մանուկ», ուկր. potja «փոքրիկ կով», pták «թռչուն», հրգ. fao, fō, հսաքս. fā, անգսք. fēa, անգլ. few, լտ. paucus «քիչ», յն. παῦρος, լտ. parvus «փոքր» ևն, ևն (Pokorny 2, 75—76, Boisacq 739, 830, Ernout-Meillet 784, Trautmann 233, Walde 623):

ՆՀԲ «նոյն ձայն է և թրք. ուլագ, օղլագ, ճիլլա»: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 թերթս ազգակից եղն, եղջերու բառերին: Հիւնք. ցուլ բառից: Niedermann BB 25 (1899), 85 յն. ἔνελος, լտ. inuleus «եղնիկի ձագ» բառերի հետ, հայերէնը դնելով հնխ. onlos ձևից: (Յիշում ու մերժում են Walde 366, Boisacq 252, Pokorny 1, 154): Patrubány SA 2, 163 յն. πῶλος գոթ. fula «քուռակ» բառերի հետ, որով ինքն է վերի մեկնութեան առաջին հեղինակը: Lidén, Arm. Stud. 25 (որ և յիշում է Walde 28) ալոջ հոմանիշի հետ լտ. alo, գոթ. alan, հիսլ. alim «սնուցանել», մանաւանդ լտ. suboles prōles «յաջորդք, սերունդ, ձագեր»: Սագըզեան ՀԱ 1909, 385 և Karst, Յուշարձան 406 սումեր. lu «գառնուկ, ոչխար, մաքի», 422 թրք. ul-ak, ogh-lak «ուլ»: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1912, 838, ինչպէս ընդունում է նաև Meillet MSL 22, 55: Աւելի ուշ St. Mladenov KZ 50 (1923), էջ 54—55 անտեղեակ նախորդներից, տալիս է նոյն ուղիղ մեկնութիւնը: Պատահական նմանութիւն ունին չաղաթ. اولاق olaq, թրք. اوغلاق oɣlaq «ուլիկ», չէչէն. lū «քարայծ», և սեմականների ամբողջ խումբը. ինչ. եբր. עוּל ‛ūl «դիեցիկ մանկիկ», հր. עולה ‛ūla «աղջիկ», ասոր. ܥܘܠܐ ‛ūlā «տղայ», ܥܝܠܐ ‛īlā «քուռակ», եգիպտ. ‛alu «մանուկ», արաբ. عول ‛ūl «կաթով դիել» և جُلّان ḫullān «ուլ, գառնուկ»:

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ջթ. Հճ. Ազլ. Մկ. Մշ. Սեբ. Սչ. Վն. Տփ. ուլ, Տիգ. ուլ', Ցղ. Սվեդ. էօլ, Ասլ. Սլմ. իւլ, Գնձ. ճուլ, Գոր. ճօլ, Ղրբ. Մժ. ճէօլ: Նոր բառեր են ուլակաճչ, ուլանոց, ուլատել, ուլատուն, ուլարած, ուլխաղ:

ՈՒԼԿՈՒՄԻԼ կամ ՈՒՐԿՈՒՄԻԼ «մի տեսակ սալոր կամ նման մի պտուղ. լտ. mimosa nilotica» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2417. Հմմտ. ունկումել Ջթ. «մի տեսակ բոյս»:

*ՈՒԼՄՈՒՍ «կնձնի ծառը, ղարաղաչ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 334ա. «Որպէս ուռին և ուլմուսն»:

=Լտ. ulmus «կնձնի», որից և ֆրանս. orme. նոյն են նաև հիսլ. almr, իռլ. lem «կնձնի» (Ernout-Meillet 1077):—Աճ.

+ՈՒԼՆ, ն հլ. (-լան, -լունք, -լանց) «վիզ, ճիտ, շլինք» Սղ. ճիր. 4. Ղևտ. ե. 8. որից զուլամբ երթալ «վզի վրայ գլորիլ» Արծր. հրտ. Պտկ. 195 (տպ. զուլումբեալ). Վրդն. պտմ. լգ. ընդուլնել Փիլ. լին. և լիւս. 151 (սրա այլայլուած մի ընթերցուածը պիտի լինի ոռընդովնել «պարանոցատանջ լինել» Փիլ. իմաստն. ուր սխալը ւ և վ գրչութեանց նմանութեան պատճառով է). ուլնագելութիւն ԱԲ. ուլնափող Վրք. դիոն. (սխալ և անգոյ բառ. տե՛ս ՀԱ 1913, էջ 659). յուլանց տալ «հրել, pousser» Մհյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 975 ա): Արմատը գրուած է նաև ուղն, ոլն:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ōlen- ձևից, ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս Ողն:

Հիւնք. հանում է ընկղմանիլ բայից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 129:

ԳՒՌ.—Կայ միայն ուլանց տալ Ջղ. «թևովը հրել, բոթել». այս բառը յիշում է Բռ. երևմ. էջ 187 ուլանս տալ ձևով՝ ճրել բառի բացատրութեան մէջ:

ՈՒԼՆ, ն հլ. (-լունք, -լանց) «մարգարտի հատ կամ զարդի համար փոքրիկ օղակաձև ապակի» Երգ. ե. 1. Ագաթ. «մանուկների խաղալու վէգ» Վեցօր. 178. Արշ. «վզի օղակաձև ոսկորները, ողնակ» Տաթև. հարց. 244 (որ ըստ Մխ. բժշ. 4 ճլունք). որից ուլնախաղաց ԱԲ. յուռութուլունք կամ յուռթուլունք Բ. մկ. ժբ. 40. տապեղուլունք Ոսկ.

մ. գ. 6. Վեցօր. 178. ուլունավաճառ «ուլունք ծախող» (չունի ԱԲ) Զքր. սրկ. Ա. էջ 25. գրուած է նաև ուղունք Արիստ. գրչ.։

Հիմք. արաբ. lūlū «մարգարիտ» բառից։ Lidén, Arm. Stud. էջ 129 կա՛մ նոյն է ուլն «վիզ» բառի հետ և կամ իբր «կլորիկ՝ գնտաձև բան» պէտք է կցուի լեթթ. ūla «խիճ, թռչունի ձու», նուլ. ole «պալար», սանս. āṇḍá- «ձու, ձուանք», aṣṭhīlā «խիճ, գնտակ, ցորեն» բառերին։

ԳԻՌ.—Երև. Ջղ. ուլունք, Մկ. Վն. ուլնիկ, Տփ. հո՛ւլունք, Մրղ. իւլիւք', Գոր. Ղրբ. հի՛ւլիւնք, Շմ. հիւլիւնք', Ագլ. հօ՛լիւնք, ի՛լիւնք, հի՛լիւնք, Մշ. ուլինք, հլուն, Ախց. Խրբ. Կր. հլուն, Հմշ. Սեբ. հիլուն, Ննխ. հիլուն, հիւլին, Ալշ. հլու, Խ. Մկ. ուլիկ, Սլմ. իւլիկ', Հճ. հոլլու, Սվեդ. հընհէօգ, յգ. հընհիր. բոլորն էլ նշանակում են «ուլունք, բունջուղ». նոյն է նաև Ախց. հլուն «ոլոռի մեծութեամբ կտոր կամ կաթիլ (շաքար, քրտինք)»։

*ՈՒԼՈՒ «դեղձ, շէֆթալու». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 570։

=Պրս. هلو hulu «դեղձ»։—Աճ.

ՈՒԼՈՒԳ «չոկ, երամ». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 194, որից և ԳԲ։

Կայ թթր. մոնղոլ. یلقی yəlqə, արևել. թրք. یلخی yilxi, հյ. գւռ. իլխի «ձիերի երամակ» (Будаговъ, հտ. Բ, էջ 364)։

+ՈՒԼՈՒԼԱԼ «ողբալ, լալ, կոծել»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ol-, ōl- արմատից. աւելի մանրամասն տես Ողող «ողբ, լաց, կոծ»։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մանանդեան (1899 թ. էջմիածնում, խօսակցութեան միջոցին)։

ՈՒԽ «թակ, թօփմախ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրէ, էջ 556։ Արդեօք վրիպակաւ փոխանակ ո՞ւռն, որ սակայն քիչ յետոյ յիշում է։ .

ՈՒԽՋԱՐ «օդերևոյթները յառաջ բերող մթնոլորտային խաւր» Բրս. ծն. տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. 134։

*ՈՒԽՏ, ի հլ. «հաստատ խօսք, հաստատ առաջադրութիւն, դաշն, իրար մէջ կապուած պայման» ՍԳր. Եփր. համաբ. 187. «վանք, կրօնական միաբանութիւն» Եղիշ. կանոն. Շար. որից ուխտել ՍԳր. ուխտաւոր ՍԳր. Ագաթ. Եզն. ուխտադրուժ Երեմ. գ. 7—10. Հռ. ա. 31. ուխտադիր ՍԳր. Ոսկ. բ. կոր. և երր. ուխտակալ Ա. մկ. ժա. 33 ևն.—Մհյ. ըխտաւոր «լուսնոտութիւն, épilepsie» Բժշ. (տե՛ս Բազմ. 1917, էջ 102ա)։

=Պհլ. *uxt ձևից, որ չէ աւանդուած. սրա հետ հմմտ. սոգդ. úxtə, «ասուած, ասացեալ», զնդ. uxti «խօսք, բան», uxta «ասուած, ասած», որից anuxti- «օրէնքի համաձայն ասուած խօսք», antarə-uxti- «մերժում», urvāxš-uxti- «զոհունակութեան կամ բարեկամական խօսք», սանս. ukti- «վճիռ, որոշում, խօսք, բան, տեղեկութիւն, յայտարարութիւն», uktá- «ասացեալ». այս բոլորը յառաջանում են vac̆ «խօսիլ, ասել, ճառել» արմատից, որի անցեալ դերբայն է uktá-, uxta-: Ցեղակից ձևերը տե՛ս Գոչ-ել բառի պատմականում։—Հիւբշ. 216։

Հներից Համամ. քեր. 268 հանում է ուխ (!) նախդիրից։ ՆՀԲ «լծ. այլազգ. ագթ, ահթ, ուհտէ, ուհտէթ, վատ, վասիէթ, յն. էվխի՛, որ և աղօթք, լտ. pactum»։ Peterm. 21, 27 լտ. pactum: Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 447 փոխառեալ է դնում լտ. pactum բառից։ Lag. Urgesch. 343 զնդ. aoxta, սանս. ukta: Riggs, Քերակ. 1856, էջ 60 արաբ. ahd բառի հետ։ Պատկ. Изслѣд. էջ 9 զնդ. uxta և սանս. ukta։—Spiegel, Huzw. Gram. 191 զնդ. uxti: Müller SWAW 42, 255 և 44, 565 զնդ. uxti, սանս. ukti: Justi, Zendsp. 60 զնդ. uxti ձևի տակ։ Հիւբշ. KZ 23, 403 փոխառեալ զնդ. uxti-ից։ Տէրվ. Նախալ. 105 համեմատելով զնդ. uxti և սանս. ukti ձևերի հետ՝ չի կարծում թէ բնիկ է։ Հիմք. արաբ. ուհտէ, ահտ: Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 գոթ. aiths, հոլ. oeth, հ. բրըտ. ut «ուխտ» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ (Այս ձևերը նոյն են գերմ. eid, հոլլ. eed, անգլ. oath ևն հոմանիշների հետ, որոնց նախնական նշանակութիւնն է ըստ Kluge 111 «գնացք, երթ» և ծագում են հնխ. i «եր-

թալ» արմատից՝ d աճականով։ Այսպէսով հայերէնը բոլորովին հեռանում է սրանցից)։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Մկ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Սլմ. Վն. Տփ. ուխտ, Ջղ. ջուխտ, Զթ. Խրբ. Հճ. Հմշ. Պլ. Սեբ. Տիգ. ուխդ, Ակն. յգ. ըխդիւճաf, Սչ. ուխդ', Ռ. ուխթ, Ասլ. իւխդ, իւխ*, Գոր. Ղրբ. օխտ:—Նոր բառեր են ուխտական, ուխտամասիկ, ուխտատեղ, ուխտուճաf, ուխտաճալ:—Թըրքախօս հայոց մէջ՝ Ատն. ուխտ «մի տեսակ հաց»։

ՈԽՏԱՂԵՑՈՒՄՆ «առաջնորդութիւն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 257։

Ուծանալ տե՛ս Ոյծ։

*ՈԻԿԵՆՈՍ «ովկիանոս» Սոկր. 460. (բնագիրը ունի ὠxεανοῦ, տե՛ս Socrates' Ecclesiastical history, Oxford 1893, էջ 239)։

=Տե՛ս Ովկիանոս:

ՈՒՂԵՂ, ո հլ. (սեռ. ուղղոյ են. յետնաբար ի հլ.) «գլխի ծուծը, խելք» Բուզ. եզն. Ոսկ. մ. բ. 11. «ոսկորների մէջի ծուծը» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. Եւ. պտմ. Եզն. որից ուղղածուծ առնել Թուոց իդ. 8. ուղղալից Սղ. կե. 15. ուղղաբոյն Մեկն. ծն. պարզուղեղ Եփր. համաբ. 107, 260. Նոր բառեր են ուղեղատապ, յետնուղեղ, ողնուղեղ, ուղեծուծ: Արմատը գրուած է նաև ուղիղ, ուղիտ Վրք. հց. Բ. 610. Պղատ. տիմ. 151 (Որովք շուրջ ըմբըռնեալ ած զոսկերք և զուղիտ.—պէտք է կարդալ Աստուած, համաձայն յոյն բնագրին. οἷς ξυμπεριλαβὼν ὁ θεὸς ὀστᾶ καὶ μυελνό Platonis Opera, Paris 1883, հտ. II. էջ 236, տող 24), Ներգ. յղիղ Յճխ. էջ 225. յղեղ Վրդ. առ. 78. ըղուղ Վրդ. առ. 192. ըղեղ Վանակ. յոբ., որոնց բոլորի մէջ հնագոյն ձևը Meillet, Altarm. Element. էջ 20 համարում է ուղիղ, որից և սեռ. ուղղոյ:

Bugge, Btrg. 39 դնում է *ոււեղ նախաձևից և համեմատում սանս. sāra «միջուկ, սեր են» բառի հետ։ Այս մեկնութիւնը պաշտպանում է Osthoff, Parerga I, էջ 88—92, ենթադրելով որ նախաձևն էր sōl- և բուն նշանակութիւնը «սև, մթագոյն», իբր թէ ծառի միջուկը այսպէ՛ս է համարւում. այս ենթադրութեամբ կցում է անգլսք. sōl «կեղտոտ», հրգ. salo «մթագոյն», ռուս. solovój «իզաբել գոյն» են բառերի հետ։ Չի ընդունում Walde 672, ինչպես և Pokorny 2, 454:—Հիմք. ուղիղ բառից։— Petersson, Fran filol. föreningen i Lund, Språkliga uppsatzer IV 1915, էջ 126—7 գնդ. ūθa- «ճարպ», հսլ. udŭ «անդամ» բառերի հետ՝ հնխ. eu- «ճարպ» արմատից (ըստ Pokorny 1, 109, որ չի ընդունում)։

ԳԻՌ.—Մշ. ուղեղ, ջղեղ, Վն. ուղեղ, ուղող, Ջղ. ըղեղ, ըղուղ, Ախց. Երև. ըղուղ, Ակն Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. ըղէղ, Ասլ. իւղէ՝ղ, Շմ. ուղող, Սլմ. օղող, Մրղ. Ննխ. օղօղ, Ագլ. ըղօղ, Զթ. էղէղ (այս վերջինը նշանակում է նաև «վրայ»), Մկ. ղէղ, Տփ. ղուղ, Ալշ. ղօղ, Սվեդ. ղիւղ, Գոր. Ղրբ. ճուղո՛ւղ, ճղօ՛ղ, Հմշ. էղու. (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկ-պետերբ. 1788, էջ 51 ունի ըղուղ ձևով)։—Բարբառներից զանազանութիւն դնելով «գլխի ուղեղ, խելք» և «ոսկորի ուղեղ, ծուծ» նշանակութեանց միջև, ոմանք ձևապէս էլ որոշում են իրարից. ինչ. Վն. ուղեղ՝ գըլխի, ուղող՝ ոսկորի, Մշ. ջղեղ՝ գլխի, ուղեղ՝ ոսկորի, Երև. ըղուղ՝ թէ՛ գլխի և թէ ոսկորի, Ախց. ըղուղ, Հմշ. էղու, Ալշ. ղօղ, Պլ. ըղեղ՝ գլխի, իսկ Ալշ. ծուծf և Պլ. իլիգ (<Թրք. ilig)՝ ոսկորի.—ընդհակառակը Սվեդ. ղիւղ՝ ոսկորի և բէճ (<Թրք. beyn) «գլխի ուղեղ»։

ՈՒՂԵՐՁ «ընծայ, նուէր» Հին բռ. որից ունինք. ուղերձել «ընծայ տալով մի բան խընդրել, աղերսել, սիրտը իրեն քաշել» Իմ. ժը. 21. Եզեկ. ժզ. 33. Ոսկ. մ. բ. 10. «նուիրաբերել» Ժմ. 604. «քաջալերել, յորդորել» Սարգ. գ. յհ. ա. էջ 620 բ տպ. (Որք մօտ երթան և ողերձենն առ նահատակութիւնս). ուղերձումն Նար. խչ. գրուած է նաև օղերձ, օղերց, ըղերձել, ողորձել (Սարգ. անդ, ա տպ. 784, բ տպ. 620), ըղորձել, ողերձել: Արմատի երկրորդ նշանակութիւնն է «դէզ. հակ, բեռ», որից ունինք օղերձեալ՝ փխ. ուղերձեալ «բեռնաւորուած» Վեցօր. էջ 129 (տե՛ս Աճառ., Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. 163) և նախաձայն ու-ի կրճատմամբ էլ՝

ղերձ, ի հլ. «հակ, վաճառքի կապոց» Ոսկ. մ. բ. 1 (հմմտ. ուղղորդ>ղորդ):

ՆՀԲ «աղերսել... կարօղ էր և ստուգաբանել՝ ուղի ճերձել կամ ճաճղերձել առ խնդրելին»։ Մառ ИАН 1914, 363 հյ. իղձ և վրաց. մղդելի «քահանայ» բառերի հետ։

ՈՒՂԷՇ (յետնաբար ի–ա հլ.) «ճիւղ, ծիլ» Պիտ. փիլ. Անան. յովն. որից ուղեշարձակ ԱԲ. ուղիշարբերձ Երզն. քեր. գեղուղէշ Պիտ. բարձրուղէշ Երզն. լս. Ոսկիփ. գեղեցկուղէշ Վրք. հց. երկնուղէշ Նար. կուս. կակղուղէշ Մխ. առկ. յոգնուղէշ Սկևռ. աղ. գրուած է նաև ուղեշ, աղօշ ԱԲ, աղէշ՝ որից անգեղաղէշ Տիմոթ. կուզ, էջ 62։

Հիմք. ուղիղ բառից։

+ՈՒՂԻ «ճամբայ, ճանապարհ» ՍԳր. Ագաթ. որից ուղևոր Դտ. ժթ. 17. Առակ. զ. 11. ուղեկից ՍԳր. Ոսկ. ես. ուղեկցել Վեցօր. ուղեգնաց Ագաթ. գողուղի Ա. մկ. ժ. 82. արտուղի Իգնատ. թղ. 77 (ոսկեդարեան!). զառուղի Յճխ. Սարգ. նրբուղի Վրդն. երգ. Տօնակ. ուղանցական «ճամբո՞րդ» Տիմոթ. կուզ, էջ 192. ուղարկել կամ յուղարկել ՍԳր. Ոսկ. Եղիշ. յուղարկիչ Ոսկ. մ. գ. 6. յուղարկաւոր Ա. եզր. ը. 52. Ասող. Մաշտ. յուղարկ երթալ Եփր. թգ. յուղարկութիւն կամ ուղերկութիւն «մեռելի յուղարկաւորութիւն» Նորագիտ բ. մն. ժզ. 13. ստարտուղիլ Սարկ. հանգ. յղել (<*յուղել) ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 2 ևն։ Շփոթուելով ուղիղ բառի հետ՝ երբեմն սխալմամբ գրւում է կրկին ղ-ով. ինչ. ուղղեկից (իմա՛ ուղեկից) Տոբ. ե. 22։ Միջին հայերէնի ձևեր են յղարկել, աղարկել Վրդն. պտմ. 157, յըղրկել REA 1, 245, յղարկաւոր, ըղևորիլ Վրք. հց. ըղևորութիւն Գնձ. ղևորել Վրք. հց. ա. 174. Սիսիան. ղևորեալ Պարականոն շար. 140. ղևոր Ճառընտ.։ Յղոմ ձևն ունի Համամ. քեր. 265։ Նոր բառեր են երկաթուղի, երկաթուղագիծ, ծառուղի, խճուղի, փապուղի, փակուղի, ճերֆճուղի, ուղարգել, ուղեցոյց, կոյուղի, գործուղել, գործուղում ևն։ Յետին հեղինակների մօտ մի քանի տեղ գտնում ենք ուղ «անցք, ճանապարհ» ձևը. այսպէս Նար. կէ. էջ 173 և կուս. Երզն. մտթ. 352. այս ձևը սխալ գրչութի՞ւն է, թէ ուղի բառի հնագոյն արմատական ձևը, որին հայում ենք թերևս ուղարկել, ուղանցական բառերը՝ փխ. *ուղերկել, *ուղենցական:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ul- արմատից. սրա հետ հմմտ. յն. αὐλός «երկարաձև փող անցք, սրինգ, խողովակ», ἔναυλος «գետի անկողին», αὐλών «կիրճ, հովիտ, փող, նեղուց, ջրանցք», հսլ. ulica, ռուս. улица, չեխ. ulice «փողոց, նրբանցք», հսլ. ulijĭ, ռուս. улей, չեխ. úl, լիթ. aulȳs, avilȳs, լեթթ. aulis, aule, avele «մեղուի փեթակ» (այսպէս կոչուած, ըստ որում փեթակը նախապէս ծառերի խոռոչումն էր, ինչպէս ցոյց են տալիս նաև բուլգար. úlej «սնամէջ կոճղ ծառի, որ գործածւում է իբր ջաղացքի նաւ, կամ իբր փեթակ», սլով. ûlj «սնամէջ ծառ, փեթակ»), լիթ. aūlas, հպրուս. aulìnis «կօշկի վիզ», aulis «ոտքի ոլոք», նորվ. aul, aule, jōl «angelica silvestris բոյսը», հհիւս. -jōli «սպիտակ եղինճի (angelica archangelica) ցօղունը» (այս երկու բոյսերը Նորվեգիայում կոչւում են նաև slфke, որի բուն նշանակութիւնն է «եղէգ»), լեթթ. ula, ulá «անուի ականոց, այսինքն անուի մէջտեղի ծակը, որից առանցքն է անցնում», լատ. (շրջմամբ) alvus «խոռոչ, փոր», alveus «խոռոչ, փոս, գուշ, փեթակ, գետի անկողինը» (Pokorny 1, 25, Walde 30, Boisacq 101, Ernout-Meillet 38, Trautmann 18): Այս ձևերը ենթադրում են հնխ. aulos գոյականը, որի արմատն է eul-, oul-, ul-. վերջինը՝ որ նոյնի ստորին ձայնդարձն է, գտնում ենք յատկապէս հյ. ուղի և լեթթ. ula, ulá ձևերի մէջ։ Տե՛ս նաև Օղ:

Ինճիճեան, Եղան. Բիւզ. 1819, 147 ուղիղ «շիտակ» բառից. հմմտ. տճկ. doγru yol «շիտակ ճամբայ, պողոտայ»։ ՆՀԲ լծ. թրք. yol «ճամբայ» և oluq «խողովակ»։ Հիւնք. թրք. yol, Müller, Armen. VI, թիւ 47 համեմատեց առաջին անգամ հսլ. ulica, ռուս. улица «փողոց» բառերի հետ։ Հիւբշ. 484 այս մեկնութիւնը անստոյգ է համարում։ Meillet MSL 8, 238 յուղ–արկել համեմատում է հսլ. sŭlŭ «պատգամաւոր», sŭlati «ուղարկել» ձևի հետ (ըստ Liden,

Arm. St. 77 *հսլ.* sŭlŭ *ծագում է հնխ.* k'ul- *ձևից, որ պիտի տար հյ.* *սուլ. *նոյնը կրկնում է* Boisacq 211 *ծան.)։ Աճառ. ՀԱ 1899, 206 բ կցում է* ուղիղ *բառի հետ։* Pedersen, *Հյ. դր. լեզ. 193 տալիս է վերի մեկնութիւնը, որ ընդունում են* Boisacq 1099, Walde 30 *և* Pokorny 1, 25: *Մառ,* Основ. табл. *էջ 4 արաբ.* sabīl *և ասոր.* šəwīlā *«ճամբայ» բառերից հանում է սեմ.* šbl, sbl *արմատը, որին լծորդ է դնում յաբեթ.* «[4]bl, hvl, *որից վրաց.* biliki *«նեղ ճամբայ»,* vla, svla *«երթալ, քայլել». Ժողանում է յիշել այստեղ նաև հյ.* ուղի: Meillet, *Ցուշարձան 211 վարանելով յիշում է հսլ.* ulica: Karst, *Ցուշարձան 407 սումեր.* sul *«փողոց», 423 թրք.* yol, *խաքուղ.* suol, *չուվաշ.* šul, šol, *կիրկիզ.* žol *«ճամբայ»։ Մառ* ЗВО *25 (1921), էջ 26 մինգր.* olə *«ճանապարհ» և վրաց.* reba *«երթալ» բառերի հետ, իսկ* Яфет. сбор. 1, 63 *ալբան.* uδε, *բասկ.* bide *«ճանապարհ» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին թրք.* yol *և չին.* 路 lu[4] *«ճանապարհ, փողոց»։*

ԳԻՒ.—Անկախ ձևով են միայն Շմ. ճէղի, *Հւր.* ճղիf, *Ղրբ. Մղր.* ճղէ' *«ճանապարհ», որոնցից Ղրբ.* ճղէ անէլ, *Երև.* ճղու անէլ *«ուղարկել»։ Ածանց ձևեր են ներկայացնում 1.* Ուղարկել>*Ջղ.* աղարկել, *ՀՆ.* mղոյգել, *Ագլ.* բղա'րկիլ, ղա'րկիլ, *Սլմ.* օղօրկել, *Մրղ.* օղօրկէլ, *Մշ.* օղըրգել, բղըրգել, *Վն.* ξօրξօխկել, *Մկ.* ճξօրξօղկիլ, *Գոր. Ղրբ.* ղարկէլ, *Երև.* ղարգէլ, *Ախց.* ղրկէլ, *Սեբ.* ղրգէլ, *Սվեդ. Տփ.* ղրգիլ, *Մղր.* ղը'ւրկիլ, *Շմ.* խրկիլ, *Աչ.* խրգել, *Ակն. Ննխ. Պլ.* խրգէլ, *Խրբ.* խրգիլ.—*2.* Ուղևորել>*Ջն.* աղավօրէլ *«ճանապարհ դնել», Պլ.* խավրէլ *«ուղարկել».—3.* Ուղել, Ուղղել *Ջթ. «քայլել»։*

ՓՈԽ.—Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 193—196* (KZ 40, 194) *մեզանից է դնում օսմ.* yol, *խաքուտ.* suol, *չուվաշ.* šul, šol *«ճամբայ», որից թրք.* yollamaq *«ուղարկել»։ Նոյնպէս է նաև Գազանճեան, Ցուշարձան 325։—Բոլորի էլ նմանութիւնը պատահական է։*

ՈՒՂԻՂ, ո *հլ. «շիտակ, լաւ, արդար, ճշմարիտ» ՍԳր. որից* ուղղել *ՍԳր. Բուզ. Եւս. պատմ. Կիւրղ. ծն.* ուղղաբերձ *Մծբ.* ուղղորդ *ՍԳր. Ոսկ. մտթ.* ուղղակի *Սիր. գ. 20.* ուղղագիր *Վեցօր.* ուղղագործ *Ոսկ. մ. բ. 9, 10, 13. Սեբեր.* ուղղակաճ *Ագաթ.* ուղղաճատատ *Բուզ.* անուղղայ *Իմ. բ. 1. Ոսկ. եբր. ես. մ. բ. 9, գ. 5.* ուղղածել *կամ* ուղղապետել *«առաջնորդել» Տիմոթ. կուզ, էջ 174.* ուղղոտնել *«կաղի ոտքը բժշկուիլ՝ շիտկուիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 135.* նաւուղիղ *Առակ. իգ. 34. Ոսկ. յհ. ա. 9.* քերուղիղ *Խոր.* դժուարուղիղ *Պրպմ.* —*գրուած է նաև* ուղիւղ, ուղեղ, ուղեղ:—*Նոր բառեր են* ուղղաճեյեաց, ուղղալար, ճակուղիղ, անուղղակի:

Ինճիճեան, Եղան. բիւզ. 1819, 147 ուղեղ *«խելք» բառից։ ՆՀԲ լծ. հյ.* ուղի *և թրք.* ulu *«մեծ»։* Bugge, Btrg. 39 *սանս.* saralá *«ուղիղ» բառի հետ։ Հիւնք.* ուղի *բառից։ Աճառ. ՀԱ 1899, էջ 206 համարում է կրկնուած* *ուղ *արմատից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 196* ղ *մասնիկով* ուղի *բառից. նախապէս նշանակում էր «խողովակաձև»։* Meillet, Altarm. Elementarb. 20 *նոյն է դնում* ուղեղ *«խելք» բառի հետ, որի հին ձևը համարում է* ուղիղ:

ԳԻՒ.—Արմատը կորած է. կայ միայն ուղղորդ *բառը, որի մհյ. ձևերն են* ողորդ *Վեցօր. 135, Եղիշ. այլակ. 60,* ղորդ *Օփր. խոն. 217, էլ. արխտ. 18.—գւռ. ունինք Շմ.* ուղօրթ, *Ալշ. Մշ.* օղրրթ, *Հւր.* օղօրդ, *ՀՆ.* mղոյդ', *Ջղ.* յաղորդ', ղորդ', *Սլմ.* աղվօրթ, *Տիգ.* բղուրթ, *Ագլ.* ա'ղուրդ, *Մկ.* mղուրթ, *Սվեդ.* իւղիւրթ, *Ջթ.* իւղիւյդ', իւղիւրդ', *Մրղ.* աղվըհրթ, արվըհրթ, ավըհրթ, *Երև.* ղօրթ, ըղօրթ, *Ախց. Կր. Գոր. Ղրբ.* ղօրթ, դξօրթ, *Տփ.* ղուրթ, *Ննխ.* խօրթ, խօշթ *«ուղիղ, ճիշտ, ճշմարիտ», որից* խօրթել, խօշթել *Ննխ. «շինել, յարդարել»։ Նոյն բառն է նաև Սվ.* աղօրթել *«մարձել, խախտուած ոսկորները շփելով տեղը բերել». համմտ. մհյ.* յղորդիլ *«շիտկուիլ, խանգարուած մի բան ուղղուիլ» Միխ. աս. 314։*

ՓՈԽ.—Մեր գւռ. խորդ *ձևից են բոհեմ. (գնչ.)* horto *«ճիշտ, ուղիղ»,* horta *«ճշմարտութիւն, ճշտութիւն, արդարութիւն» (տե՛ս*

Vaillant, Gram. des Bohémiens, Paris 1868, *էջ 108). բոհեմերէնի մէջ* խ *տալիս է* ճ. *հմմտ.* han *«իջևան»*<*պրս.* xān *բառից։— Հայերէնից է դարձեալ վրաց.* ულაფახოուղա-փարի *«ուղղափառ (հաւատքով)»։*

ՈՒՂԻՍԿ *«գործի ինչ վիրաբուժից զոր մուծանեն ի փամփուշտն.* cathéter». *իբր նորակերտ բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 208 ա։ Ջունի Քաջունի։ Ծագումն անյայտ է։*

ՈՒՂԽ, ի *հլ. (որ և* ուխ) *«առատ հոսող ջուր, հեղեղ, հեղեղատ» ՍԳր. Եփր. աւետ. որից* ուղխաջուր *Ա. մկ. ժէ. 37.* ուղխել *Պիտ. Բրս. ծն.* ուղխացան *Ագաթ.* ուղխինանոս *Նար. տաղ. ևն։*

=Թւում է թէ փոխառեալ է հիւս. Կովկասեան լեզուներից. հմմտ. կայ. ակ. խիւր. ուրխու *«ծով», վար. կուր.* ուխու *«ծով», ուտ.* ox, ux, uxk *«գետ», կուր.* ox *«գետ»։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. հյ. ճեղեղ, ողո՞ղ *և թրք.* oluq *«ջրանցք» (իմա՛ «խողովակ»)։ Հիւնք.* աղխ *բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 հյ.* ողող, ալիf, ճեղուլ, *սումեր.* uğ *«թուք»,* ik *«ակն»,* ak *«ճաճիճ», թրք.* öl, ül *«ծով» են բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 423 թրք.* oluq *«խողովակ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 342 թրք.* ուլխ, օլուf:

ՓՈԽ.—Ըստ Պալեան, Բիւր. 1898, 713 հայերենից է փոխառեալ Կեսարիոյ հայ, թուրք և յոյն ժողովրդի գործածած ulx *«ուղխ, հեղեղ» բառը. օր.* ǰemaat ulx oldə aqdə *«ժողովուրդը հեղեղի պէս հոսեցաւ»։—Ըստ իս նմանութիւնը պատահական է. որովհետև 1) հայ գաւառական բարբառներում* ուղխ *բառը գոյութիւն չունի, 2) հյ. յետին* ղ=γ *հնչումից չէր կարող բխիլ* l *ձայնը, որ գտնում ենք* ulx *բառի մէջ։*

ՈՒՂԿ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 214 ա* (fossa. *գուբ, խորխորատ, ուղկ գոգած, վիհ)։*

+ՈՒՂՈՒԿ *«մի տեսակ չափ, քիլ, այն է բթամատից մինչև ցուցամատը եղած տարածութիւնը» Եզեկ. խգ. 13. Նորագիտ բ. մնաց. դ. 5. որից* ուղկեան *Ել. իե 25, լէ. 12, Եզեկ. խ. 43.* երեfուղկեան *Եւս. քր.։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ōl- *արմատից, որի ժառանգները տե՛ս* ողն *և* ուլն *բառերի տակ. իմաստի կողմից հմմտ. յատկապէս լտ.* ulna *«գրկաչափ», գերմ.* elle, *անգլ.* ell, *հոլլ.* el, *հիսլ.* ǫln, *անգսք.* eln *«գրկաչափ»։ (Չափերի արժէքի փոփոխութիւնը շատ սովորական երևոյթ է լեզուների կեանքում)։—Աճ.*

Հիւնք. օղակ *բառից։*

ԳԻՒ.—Ղրբ. ճղօf *(Ջրաբերդում՝* ճղօկ) *«քիլ, բթամատից մինչև ճկոյթն եղած բացուածքը».—Բառ. երեմ. էջ 257* ուղուկ *բառը բացատրում է «թիզ կամ ղուկ», որից երևում է որ 1698 թուին* ղուկ՝ *կենդանի ժողովրդական ձև էր։*

ՈՒՂՈՒՂԻԼ *«ջրի երեսին լողալ՝ ծփալ». մէկ անգամ ունի Ճառընտ. «Վէմն այն իբրև զտերև ուղուղեալ ի վերայ ջրոյն»։*

ՈՒՂՈՒՆՍ *«մի տեսակ բոյս» (մեկնուած չ «ավ», որ նոյնպէս անծանօթ է). Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2418։*

*ՈՒՂՏ, ու *հլ. (սեռ.* ուղտու *կամ* ըղտու) *«ծանօթ կենդանին. թրք.* deve) *ՍԳր. Բուզ. գ. 10. Եւագր. Վեցօր. 158 (սեռ.* ուղտոց). *«ԲԿ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, 536). որից* ուղտապան *(ասւում է նաև* ըղտապան, *մհյ՝* յղտապան *Վրդ. առ. 199) Վրք. հց.* ուղտերամակ *Ես. կ. 6. Երեմ. խթ. 29, 32.* ուղտենի *Վանակ. յոբ.* ուղտաfաղ *Մագ.* ուղտափուշ *կամ* ըղտափուշ *Բժշ.* ուղտինձ *Շիր. քրոն. կամ* ընձուղտ *Խոր. աշխ.։*

=Ասուր. udru, uduru *«երկսապատ ուղտ» բառից, որ գործածուած է միայն յգ.* 𒌑𒁺𒊑 u-du-ri *(կամ նաև* udurē, udre) *ձևով։ Ասուրական արձանագրութեանց մէջ յիշուած է իբրև դրսից բերուած և Ասորեստանում մեծացրած անասուն։ Առաջին անգամ այս անասունը բերել է Թագլաթպալասար Ա (1108—1080 Ն. Ք.)։ Յիշատակուած են նաև Եփրատի ափին* Ḫindān *քաղաքից,* Guzan *կամ* Gulzan *երկրից,* Mēsu *երկրից և Մարաստանից բերուած ուղտեր* (Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch, *էջ 30 և* Strassmaier, Alphabetisches Verzeich. d. Assyr. u. Akkad. Wörter, *էջ 339)։ Ըստ այսմ ասորեստանեան բառը ծագում է իրան.* uštra *«ուղտ» բառից*

(հմմտ. պրս. اشتر uśtur, شتر šutur, հպրս. uśa-, պհլ. uśtr (Stackelberg WZKM 17 (1903), էջ 50), զնդ. 𐬎𐬱𐬙𐬭𐬀 uštra, սանս. उष्ट्र úṣṭra-, բոհեմ. uśra), որի ստուգաբանութիւնը տե՛ս Pokorny 1, 249 և 308։ Բայց թերևս կար սուր. աւելի յարմարաւոր մի ձև՝ յառաջացած uśtra-ից (իբր *ultra)։ Նկատելի է որ սուրերէնում ատամնականի մօտ գտնուած š դառնում է l հմմտ. maltītu փխ. maštītu «խմիչք» (Delitzsch անդ, էջ 695), Kaldu փխ. Kašdu (եբր. כשׂדים kasdīm) «Քաղդէացի»։ Առաջին պարագային պէտք է ենթադրել udru >*udr>*urd>ուղտ ձևափոխութիւնը, իսկ երկրորդին՝ պարզապէս r-ի անկումով՝ *ult>ուղտ: Աւելի յարմարաւոր ձև է սուր. uldu «ուղտ», որ տե՛ս Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 42բ։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 հյ. ոխտ բառից (ուղտը ոխակալ է)։ Klaproth, Mémoires 1, 436 գրում է սխալմամբ ուզտ և կցում է սանս. ouzza ձևի հետ! Peterm. 29 սանս. uṣṭra: Pott, Kurd Studien ZKM 4, 12 կարդում է նոյնպէս ուզտ և կցում է սանս. բառին։ Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 65, 59 սանս. զնդ. պրս. աֆղան. ձևերի հետ։ Lag. Urgesch. 755 համարում է թէ ś ձայնը ընկած և tr դարձած է ղտ: Pictet 1, 385 նոյնպէս ուզտ ձևով է։ Müller SWAW 38, 574, Justi, Zendsp. 71 են սանս. և զնդ. ձևերի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1760 փոխառութիւն է համարում մի անծանօթ լեզուից և համեմատում է գոթ. ulbandus, ս. գերմ. olvend բառերի հետ։ Bopp, Gram. Comp. 1, 399 սանս. uṣṭra ձևից՝ r դառնալով ղ Տէրվ. Նրկրագունտ 1884, 100—101 սանս. uṣṭra են։ Հիւնք. ուխտ բառից։ Riabinin MSL 10, 15 դրաւ առաջին անգամ սուր. udru բառից (նոյնը կրկնում է Scheftelowitz BB 29, 69): Meillet, Esquisse 109 համարում է իրան. uśtra բառի սուրական ձևից փոխառեալ։ (Այս առթիւ Autran, Sumér. et ind. 111 ասում է թէ š>l ձայնափոխութիւնը կայ հենց սումերերենում. հմմտ. šad>lad, ši>lim): Մառ, Сред. передвиж. էջ 25 իրար է կցում հյ. ուղտ, պրս. šutur և թրք. deve։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. علوده 'ulūda «մեծ ուղտ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 650) և չին. 駱駝 bó[4]-t'o[2] «ուղտ»։

ԳԻՌ.—Մկ. Վն. ուղտ, Զթ. ուղդ, Սրև. Ջղ. Տփ. ուխտ, Ագլ. օխտ, Գոր. Ղրբ. օղտ: Նոր բառեր են ուղտաբեռն, ուղտանբարաշ, ուղտամէջ, ուղտաճայլ:

ՈՒՂՓ «լոյս, արփի». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ուղփանեմ (գրուած նաև ուղփիանեմ, ըղփանեմ, ուղփանէմ) «լուսաւոր» Կղնկտ. (հրտր. Էմինի, էջ 166, 170, Շահնազ. էջ 323, 340). Անան. եկեղ. Մագ. Գնձ. ուղփեան «արփիական, երկնային» Աթան. էջ 297. ուղփագունիլ «լուսաւորուիլ» Մագ. գամագտ. ե. մեռուղփեան Ճառընտ. (տե՛ս առանձին). նաև ուղփամած «լուսամած», ուղփանան «լուսով գնացեալ» Հին բռ. (տե՛ս տակը)։

Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 257 մեկնում է ուղբf «ուխք ջուրց», ուղբr «խաւար կամ խաւարազգած», ուղբամած «խաւարամած», ուղփանան «լուսով գնացեալ»։ Բռ. երեմ. էջ 259 ունի նաև ուրփագունել «իմս առ ի մտել», որի ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։ Ռոշքեան ուղփագունեալ հասկանում է «առատացեալ», իբր յղփագունեալ: ՆՀԲ դնում է «ուղփ, ուղբ, ուղբr, ձայն անյայտ, թերևս որպէս յն. ὀλοφυής («միակտուր») բոլորաբուն, իսկաբուն, գերաբուն կամ որպէս հյ. արփի, եթեր, օդ, երկինք, թրք. ֆէլէf»: Բագրատունի Քերակ. զարգ. էջ 655, § 1438 չի ընդունում ուղփ արմատ, այլ մեկնում է ուղփանեմ<*ուղմբանեմ «երկնանեմ, լուսանեմ», յն. Ողիմբ=Ոլիմպոս բառից։ ԱԲ ուղփ «արփի»։ Հիւնք. ուղփ=յն. Ὄλυμπος «Ողիմպոս, երկինք»։ Նորայր, Բանաս. 1900, 136 վերի ձևով մեկնում է ուղփ «արփի, լոյս»։ Այսպէս նաև Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 715, որ ուղփ դնում է լծ. արփի

բառին? Petersson IF 43 (1925), *էջ 75 համում է հնխ.* sāu-el *ձևից. հմմտ. լտ.* sōl, *հիռլ.* súil *«աչք», գոթ.* sauil, *սլ.* slūnico *«արև». հայերէն ուղի բառի մէջ աւելացել է փ՝ նմանութեամբ* ա**ր**-փի *և* փաղփ *բառերի։*

ՈՒՄԱՆԱԿ *«խումանակ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 257. յայտնի չէ սակայն թէ ի՛նչ է նշանակում* խումանակ: *(Կայ Ղզ. Ղրբ.* խմանակ *ձևը՝ որ նշանակում է «օրինակ, յայտարար նշան, արդիւնք»)։*

ՈՒՄԵԿ, ի-ա *հլ. «յոյս» Տաղ. Բժշ. Մագ. Թղ. 48 (Մի՛ ուրեք այլ (շարժիր) այսր անդր՝ կամ սպառնալեօք կամ ումեկօք). որից* ումե-կել *«յուսադրել, սիրտ տալ» Վրդ. առ. 21. Մխ. բժշ. էջ 15 (ձեռ.* ամեկէ, *տպ.* ամենէ), անումեկ *«անյոյս» ԱԲ.* ումեկաւոր *«յուսալի?» Ճառընտ.։*

ՆՀԲ ումեկ *մեկնում է «բառ մթին, որպէս թրք.* էմէf *«վաստակ, արդիւնք» և կամ որպէս հյ.* ամոfումն, *ողորքանք»,* ումեկաւոր *«վաստակաւոր»։ ԱԲ* ումեկ *«ամոքումն, սիրտ առնելը, անուշութիւն»,* ումեկաւոր *«բարերար, արդիւնաւոր»,* անումեկ *«անորք»։ Երկուսն էլ* ումե-կել *դարձնում են* ամենել: *Վերի ձևով մեկնեց Նորայր, Բառաք. էջ 1—2, որ և բառը դնում է պրս.* امید umīd *«յոյս» ձևից փոխառեալ։*

ԳԻՌ.—*Սվեդ.* ումօզ, *Տփ.* ումիկ *«յոյս». նոյն է նաև Ախց.* ումէկս *«մխիթարանք»,* ումէկս տալ *«մխիթարել» (նոյնը նաև Խտջ.)։*

ՈՒՄՊ *«ըմպել, խում» Թր. քեր. որից* ըմ-պել *(գրուած նաև* ըմբել, ընպել՝ *ինչպէս ունի քանիցս Եփր. համաբ. 129,* ընբել *Եփր. աւետ. էջ 268, 269) «խմել» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. (շատ յետնաբար կայ «ծխել» նշանակութիւնը՝ Զքր. սարկ. Բ. 80. Վասն ծուխ ըմպելոյ. հմմտ. ռմկ.* սիկար խմել). ըմպելի *ՍԳր. Եզն.* ըմբան *կամ* ըմպան *«կոկորդի վերի մասը,* pharynx» *(ըստ Մէնէվիշեան ՀԱ 1888, 41) Եզն. Իրեն. հերձ. 174 (տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1910, 302).* թերումպ *կամ* թերումբ *Կանոն.* ըմպակ *ՅՀ. կԹ.* ըմպանակ *Նար.* ըմպիկ *Փիլ. տեսակ. էջ 19.* գինըմպելիf *Ոսկ. մ. բ. 23. Կանոն.* գինըմպուf *Ոսկ. մ. բ. 23.* գինըմպութիւն *Ճառընտ.* թերըմպեալ *Կանոն.* ըմբոց *«ջուր խմելու աման» Կղնկտ. (հրտր. էմ. էջ 126, Շահն. Ա. 272),* ըմպաման *«փարչ» Բառ. երեմ. 292 (երկուսն էլ չունի ԱԲ).* ըմպարան *«բաժակ» Տիմոթ. կուզ. էջ 227.* նախըմպել *Նոնն.։*

Klaproth, As. pol. 1823, *էջ 106 վոգուլ.* aem, ain, *սիրյ. պերմ.* juny, *մանչու* omi *բառերի հետ։ ՆՀԲ սանս.* ամպու *«ջուր»։* Peterm. 17 ըն- *մասնիկով սանս.* pā *«ըմպել» արմատից։ Սրա համեմատ են նաև* Lag. Urgesch. 110, Ges. Abhd. 12, Justi, Zendsp. 189 *սանս. զնդ.* pā, *յն.* πίνω: *Այս վերջինները հնդևրոպական ընտանիքի մէջ կազմում են շատ հաստատուն մի ձև. արմատն է հնխ.* pō, pī, *որին պատկանում են սանս.* pā, *ներկ.* pibāmi *«խըմել», պալի* phā.ⁿiya *«ըմպելի», հնդուստ.* pīna *«ըմպել»,* pāni *«ջուր», գնչ.* peo, piava *«խմել»,* pani *«ջուր», հյ. բոշայ.* բիել, պիել *«խմել», յն.* πίνω, *եոլ.* πώνω, *կտ.* πέπωκα *«խմել»,* πόσις, πῶμα *«արբումն», լտ.* bibo<*pibo *«խմել»,* pōtus *«ըմպելիք», հիռլ.* ibim *«ըմպեմ», հկիմր.* iben *«ըմպեմք», կորն.* evaf *«խմել», լիթ.* pẽnas *«կաթ», հպրուս.* poūt *«խմել», հսլ.* piti, *ռուս.* пить *«խըմել», ալբան.* pī *«խմել» են։ Այս հարուստ ընտանիքի մէջ հայերէնն է միայն՝ որ համապատասխան բառ չունի.* ըմպել *ձևն է՝ որ իր պ ձայնով բաւական յիշեցնում է հնխ.* pō, pōi, pī- *արմատը, բայց մանրամասնութեանց մէջ չի յարմարւում։*—Lag. Arm. Stud. *§ 823 հյ.* ըմպիկ *կցում է արաբ. պրս. ասոր.* anbīq *«թորակ» բառին, որ մերժում է Հիւբշ. էջ 153, քանի որ պատկանում է այս* ումպ *արմատին։* Canini, Et. étym. 103 ամպ *բառի հետ՝ միացնում է յն.* ὄμβρος *«անձրև» ձևին։—Հիւբշ.* Arm. St. § 108 *միացնում է կասկածով ընդհանուր հնդևրոպական* pō, pī *արմատին։ Տէրվ. Նախալ. 91 բացատրելու համար* ումպ *ձևի ծագումը նոյն արմատից՝ համարում է շրջուած* պու *ձևից*

և աճած ռնգականով։ Meillet MSL 7, 164 չի ընդունում միացնել նոյն արմատին, բայց 9, 155 մի ճարպիկ բացատրութեամբ կցում է նրան, ենթադրելով թէ հին հայ ձևն էր *ճիպել=սանս. pibāmi, որից ընդ նախդիրով ստացուել է *ընդ-ճիպել>*ընդիպել>*ընդպել> *ընպել>*ըմպել:—Bugge, Etr. u. Arm. 44 ետրուսկ. eepana=ըմպանակ: Հիւնք. ամպ բառից է հանում, Արշէզ՝ դնում է նոյն ընդ arp, որ տե՛ս։ Bartholomae ZDMG 50, 712 իբրև հնխ. pimbō=pin-bo=սանս. pibāmi ձևից՝ ռնգայնացած։ Հիւբշ. Arm. Gram. 447 և IF Anz. 10, 45 մերժում է թէ՛ այս և թէ Meillet-ի նախորդ մեկնութիւնը, որովհետև նրանք տալիս են հյ. *իմպել ձևը, մինչդեռ հայերէնն է *ումպել, ինչպէս ցոյց է տալիս ումպ արմատը։ Ծ. Գեանջեցեան ZAPh 1, 62 յն. ὄμπη, ὄμπνη «սընունդ» բառի հետ։ Մառ, Грам. др. арм. 265 ըմ, ըն– մասնիկով վերի հնդեւրոպական պ արմատից։ Scheftelowitz BB 29, 41 սանս. ambhas «ջուր» եւ խմբի հետ, որի ժառանգները տե՛ս ամպ բառի տակ. սրանց նախաձևն է հնխ. n̥bho-, որի դէմ ինքը ենթադրում է և ombh- ձևը՝ որ պիտի տար հյ. ումպ (յիշում է Pokorny 1, 131): Charpentier IF 25, 251 դնում է հնխ. pō̆i, pi արմատից նախ կրկնուած pōp, ապա -mo մասնիկով pōpmo, շրջուած pōmpo, որ տալիս է հյ. ումպ: Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 հյ. խմել և սումեր. ima «խմել», immeli «ըմպելիք» բառերի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 188 պրս. خنب xunb «կարաս» բառից։ Pokorny 2, 71 ասում է թէ պատկանում է հնխ. pō, pī արմատին, բայց ձայնական բացատրութիւնը անյայտ է։

ԳԻՌ.—Խրբ. Ննխ. ումբ, Արբ. ըմբիգ (<ըմպիկ) «մի փոքր կաթիլ».—մանկական բարբառով ունինք բու, բուա, բի-վա, պու, ըմբու «ջուր, խմել», իսկ Սվեդ. (նոյնպէս մնկ. բարբառով) ըմբուգ «խմելիք».

ՓՈԽ.—Ըստ Յ. Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ. 8—9 Ատանայի թրք. և յն. բարբառներն էլ մեզանից փոխ առնելով ունին umbu «ջուր»։

ՈՒՅԱՋ «մի տեսակ մժղուկ». մհյ բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. moustique:

+ՈՒՆԱՅՆ (յետնաբար ի, ո հլ.) «պարապ, դատարկ» ՍԳր. Եղիշ. Եփր. օրին. որից ունայնանալ Երեմ. ժե. 9, ունայնացուցանել Փիլիփ. բ. 7. ունայնաձայն Ա. տիմ. զ. 2 և Բ. տիմ. բ. 6. ունայնաձեռն ՍԳր. ունայնութիւն ՍԳր. ունայնավար Կորիւն. Ագաթ. ընդունայն ՍԳր. ընդունայնական Սեբեր. ընդունայնակարծ Եւս. քր. Վեցօր. Եփր. գաղ. 136. ձեռնունայն Ել. լգ. 20. Սիր. լբ. 6, են։ Արդի հայերէնում ունայն նշանակում է միայն բարոյական դատարկութիւն. իսկ հին հայերէնում նաև նիւթական դատարկութիւն. ինչ. ունայն գուբ են։

=Բնիկ հայ բառ՝ կազմուած -այն մասնիկով (հմմտ. միայն, գիշերայն), հնխ. un- արմատից. ցեղակիցներն են սանս. ūná- «պակաս», զնդ. una-, ūna-, uyamna- «անբաւական, պակասաւոր», պամիր. vanao «դատարկութիւն», պրս. vang «զուրկ, աղքատ», յն. εὖνις «զրկուած», լտ. vanus «ունայն, թափուր», գոթ. wans, հիսլ. vanr, անգսք. von, հբգ. wan «զուրկ, թափուր, պակասաւոր», անգլ. want «կարօտ լինել, պէտք ունենալ, պակասիլ, փափագիլ» (Boisacq 296, Walde 806, Ernout-Meillet 1027, Pokorny 1, 108): Հնխ. արմատը դրւում է eu-, eu̯ā-, դերբայական ձևով eu̯ano-. Հայերէնը կարող է յառաջանալ un-, ūn- կամ նաև eun-, oun- ձևերից. (վերջին երկուսը պիտի տային *ոյն–, ածանցման մէջ ուն–, որից ունայն):—Հիւբշ. 484։

ՆՀԲ մեկնում է «այն՝ որ չունի ինչ յինքեան. լծ. լտ. inanis»։—Lag. Btrg. bktr. Lex. 70, 35 զնդ. ūna- ձևի հետ։ Նոյնը նաև Հիւբշ. KZ 23, 36: Վերի ձևով են մեկնում Kretschmer KZ 31, 384, Հիւբշ. Arm. St. § 236:—Տէրվ. Նախալ. 104 վերի ձևերի հետ՝ հնխ. va, u «պակասիլ» արմատից։ Հիւնք. ունայն=ան–ոյն «չունեցող», իսկ ընդուն-

այն՝ *կազմուած է* ընդունիլ *բայից՝* ան-*բացասականով։*

ՈՒՆԳ *(գրուած նաև* ունկ) *«փոշեմման մա-զուք, մզեղ, փոշի» Ես. ժէ. 13, իթ. 5. ուրիշ օրինակ չկայ։*

ՆՀԲ լծ. թրք. խօնկա, ուն, խօն: Lag. Urgesch. 803 *սանս.* panka: Petersson KZ 47, 267—8 *կցում է հբգ.* sanga, *մբգ.* sange, *գերմ.* Sange, Sangel, *անգլ. գւռ.* sangle *«հասկեփունջ» և յն.* ἄχυρον *«յարդ» բառերին, բոլորը միա-սին հանելով հնխ.* songh-, sn̥gh- *ար-մատից։ (Կրկնում է* Pokorny 2, 510, *առանց կասկածի)։ — Այս մեկնութիւնը սխալ է. «փոշի» և «հասկ» բոլորովին տարբեր բաներ են. սխալը յառաջանում է նրանից, որ* Petersson *կարծում է թէ հյ.* ունգ *նշանակում է նաև «*bundle of straw in which some grains of corn remain—*յարդի կապոց, որի մէջ ցորե-նի հատիկներ էլ են մնացած»։*

ՈՒՆԳ, ի *հլ. «մեղք, յանցանք»? նորա-գիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտ-նում եմ գործածուած Խսրվկ. 69. «Այլ և ոչ մահն ըստ բնութեան տնկեալ սսեմք ի մեզ Ստեղծչին, այլ պատուհաս ընդ յանցանացն, որ իրաւապէս դատէր զմարդն ի վերայ ըն-գից բնութեանս»։ Աւելի խաթարուած է Խսրվկ. 127. «Ազգի ազգի տնօրինականաց Փրկչին գործոց բազմաց ի ներքոյ եդեալ* ընգէ *փոխմանց զտէրունական մարմինն»։*

ՈՒՆԴ *(գրուած նաև* ունտ*),* ո *հլ. «ուտելի սերմ, հատիկ» Դան. ա. 12, 16. Եփր. պհ. Մանդ. որից* ունդակեր *Ագաթ. կամ* ընդա-կեր *Ստեփ. սեան. Ոսկիփ.* ընդաբուտ *Բուզ.* անունդ առնել *«սերմը՝ ցեղը ջնջել» Բուզ.* ընդանալ *«սերմի գնալ» Կիւրղ. եւ. Եփր. եւ. էջ 150.* ընդիկ *Ստեփ. սեան.* ընդասէր *ԱԲ.* ընդեղէն *(նոր բառ)։ Յետին ձև է* նունդ, ո *հլ. Նոնն. 5 (սեռ.* ննդից*), Պղատ. օրին. բայց սրանից* դեղանունդ *Ոսկ. եփես։ (Արևմտա-հայերը գրում են և* նունտ*):*

Canini, Et. étym. 41 ունդ, ինձիւղ, ընձուել *բառերը միացնելով կցում է սանս.* andhas *«բոյս» բառին։* Müller, Armen. VI, *թ. 48 յն.* ἄνθος *«ծիլ, ծա-ղիկ» և սանս.* andhas *բառերի հետ։* Bugge IF 1, 458 *մերժելով այս՝ դը-նում է* նունդ<*նիունդ<*հնխ.* seyontó *«ցանք», արմատը հնխ.* sēi *«ցանել», որ ունին լտ.* sero, *լիթ.* sėju, *հսլ.* sěja, *գոթ.* saian, *հբգ.* sāen, *գերմ.* säen, *հիսլ.* sā, *անգսք.* sāwan, *հսաքս.* sājan, *կիմր.* heu, *բոլորն էլ «ցանել» նշանա-կութեամբ։ Նոյնը յիշում է նաև* Meillet, Dial. indeur. 18, *համարելով թէ* նունդ *կազմուած է* -ունդ *մասնիկով (հմմտ.* սերունդ*) հնխ.* se *արմատից. բայց ան-ապահով է գտնում։ Հինք. արաբ.* حنطة ḥinṭa *«ցորեն»։* Patrubány *ՀԱ 1908, 152 հնխ.* u̯endh *«դարձնել» ար-մատից։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Տփ. ունդ, *Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Կր. Հճ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Սեբ. Սչ.* նունդ, *Սվեդ.* նէօնդ, *Ասլ.* նիւնդ, նիւն*:*—Նոր բառեր են* ննտացու, ննտատիլ.*—Ննխ.* նունտը մարել *«անճիտել, բոլորովին ոչնչացնել».—(Ննխ.* նունդ *նշանակում է յատկապէս «կտաւատ». օր.* նունդ ցանել *«կտաւատ ցանել». սրա մասին տե՛ս* կտաւ *բառի տակ)։*

ՓՈԽ?—Վրաց. უნდо ունդի *«բոյս է» (սա-կայն յայտնի չէ թէ ի՛նչ բոյս է. Չուբինով[2], 1263)։*

+ՈՒՆԻԼ *«բռնել, առնել, ստանալ, ունե-նալ» ՍԳր. Եփր. թգ. «համարել, բանի տեղ դնել» Եզն. (հմմտ. պրս.* dōst dāštan *«բա-րեկամ համարել», բուն «բարեկամ ունե-նալ»). որից* ունելի *ՍԳր. Ոսկ. ես.* ունակու-թիւն *Փիլ. Յհ. իմ.* ունեոր *«հարուստ» Բրս. մրկ.* ունողութիւն *Ոսկ. ա. կոր.* ընդունիլ *ՍԳր. Եւս. պատմ. Եփր. ղևտ.* ընդունելի *ՍԳր.* արտունութիւն *կամ* արտօնութիւն, *«իրա-ւունք, թոյլտուութիւն» (թրգմ. յն.* ἐξ-ουσία *ձե-ւից) Արիստ. Սահմ.* բազմունակ *Նար. խչ.* դժուարունելի *Նար.* երփնունակ *Գնձ.* կենսու-նակ *Նար. Սկևռ. ես.* կատարունութիւն *կամ* կատարօնութիւն *Նիւս. բն. Խոսր.* շարունակ *Փիլ. Պղատ. տիմ.* պարունակել *Խոր. Յհ. իմ. պաւ. փիլ.* շնորհունակ *Միխ. ասւ.* արտօնա-գիր, արտօնատէր *(նոր բառեր). յետին շըր-ջանում արմատը սարքուած է* ոյն *«ունեցած ուժը, կարողութիւնը (և յատկապէս գրուածքի*

մէջ)» ՅՀ. կԹ. Թր. քեր. 58. Մխ. անեց. էջ 14. Մագ. գամագտ. «քաջութիւն» Բառ. երեմ. էջ 253. գրուած նաև ունՙ Գնձ. (այս նշանակութիւնը ձևացած է թարգմանաբար յն. ἕξνς *«զօրութիւն» բառից, որ գալիս է* ἔχω *«ունիմ» բայից. հմմտ. ՆՀԲ* ոյն *և Նորայր, Բանաս. 1900, 135).—միջ.* ունենալ *«ունենալ» Անսիզք 17, Սմբ. դատ. էջ 3։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* ōp- *«բանել, ձեռք բերել» արմատից, որ աճած է* -n- *աճականով։ Արմատիս բարձր աստիճանի ձայնդարձն է* ēp-*։ Սրանցից յառաջացած ձևեր են՝ սանս.* āpnōti *«ձեռք բերել».* apnas *«հարստութիւն, ինչք», զնդ.* apayeiti *«հասնել», կամիս.* epmi *(իմա՛* āpmi) *«առնում», լտ.* apiscor *«հասնել, շահել, ձեռք բերել»,* ops, opes *«կարողութիւն, ուժ, միջոց»,* apio *«կապել, կցել»,* aptus *«կից, կցուած»,* ad-ipiscor *«հասնիլ, ձեռք բերել, ըմբռնել», հիւլ.* ofa *«վարժուիլ» (որ է «վարժութիւն ձեռք բերել»)։ Բոլոր հնդեւրոպական լեզուների մէջ էլ «ունենալ» բայը ձևացած է յետնաբար և իրարից անկախ զանազան արմատներից, գլխաւորապէս «բռնել» արմատից. օր. լտ.* habeo, *գերմ.* haben, *պրս.* dāštan *«ունենալ», նշանակում են բուն «բռնել» և հայերէնի մէջ՝* ունիմ *բայի կատարեալը՝* կալայ, *բուն* կալ *«բռնել» արմատից է։* Ernout-Meillet 58, *հայերէնի նախաձևը դնում է* ōp-ne*։*

ՆՀԲ ոյն՝ *լծ.* ոյժ: Lag. Urgesch. 113, Gesam. Abhd. 68, Btrg. baktr. Lex. 58 *զնդ.* -pāna, *պրս.* -bān, *հյ.* –պան, *լիթ.* ponas*։ Մերժելով այս մեկնութիւնը՝ Տէրվ.* Altarm. 52 *հանում է հնխ.* yug *«լծել, կցել» արմատից։* Bugge, Etr. u. Arm. 41 *ետր.* ituna *«աման» կցում է հյ.* ընդունակ *բառին, էջ 43* ունիմ=*յն.* ζὐνή *«անկողին, ախոռ, որջ»,* εὐναί *«նաւի խարսխաքար»։—Հիւնք. յն.* οἰνόω *«գինիով արբենալ» բայից։* Patrubány SA 1, 214 *յն.* ὤν *«լեալ» ձևի հետ՝ հնխ.* un *արմատից. նոյնը ՀԱ 1908, 188 և* IF *14, 58 յն.* εὐνή *«անկողին, պառկիլը, բնակարան», լտ.* venus *«սէր», սանս.* vánas *«հաճոյք» են։* Pedersen, *Նպաստ 14,* KZ 38, 203 *միացնում է հնորվ.* vinna, *հբգ.* wonen, gewinnan *«ընդունիլ» բայերին, որոնք պատկանում են նոյն արմատին, ինչ որ* Patrubány-*ի* εὐνή *և* venus *ձևերը։* Scheftelowitz BB 29 (1905), 34 *մերժում է այս և տալիս է վերի ուղիղ մեկնութիւնը։ Պնդում է* Pedersen KZ 40, 209 *և իբր վկայ է կանչում* Patrubány-*ին, որ տալիս է նոյն մեկնութիւնը։* Walde 818, Boisacq 295, Pokorny 1, 259 *ընդունում են* Patrubány-*ի և* Pedersen-*ի մեկնութիւնը։ Անտեղեակ Շէֆթէլովիցի մեկնութիւնից և իրարից անկախ՝ կրկնում են նոյնը* Charpentier IF 25, 247, Desiderativbildungen *էջ 15 և* Meillet BSL 24 (1923), 170, MSL 23 (1929), 276:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. Մշ. Պլ. Ռ. ունիմ, *Մրղ.* իւնիմ, իւնիւմ, *Ակն.* իւնիմ, *Վն.* ունեմ. *Սվեդ.* ունէմ, *Սլմ.* իւնիմ, *Հւր.* ունում, *Ճմ.* ունիլ, *Ջղ.* ունենալ, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ.* ունէնալ, *Տիգ.* ունէնալ, *Աժտ.* ունանալ, *Ասլ.* իւնիւնալ, *Համշ.* ունենուշ, *ՀՃ.* ունենօլ, *Զթ.* ունցնօլ, ունցնոլ, *Ագլ. Գոր. Ղրբ.* օ՛նիլ.—*ուժեղ սղմամբ Խրիմի մէջ ունինք* բիդնանաս *«պիտի ունենաս»։ Նոր բառեր են* ունաւոր, ունան, ունենաւոր, ունիմ-չունիմ, չունւոր, ունուիլ *«կալուիլ, փակուիլ, գոցուիլ»։ Սվեդ. (սահմանականի* կը *մասնիկի միացմամբ)* գունեմ, գունես, գունա *«ունիմ, ունիս, ունի...»։*

*ՈՒՆԻՈՎՆ *«եղնգնաքար». ունի միայն ԱԲ. երկու անգամ գործածում է Պտմ. աղէքս. էջ 155 և 159, երկուսն էլ սեռ.* ունիովնայց *և* բիւրղայց *ձևով։*

=*Յն.* ὠνίων *ձևից տառադարձուած. այս ձևը՝ որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղում, սխալ գրչութիւն է և պէտք է ուղղել* ὀνύχων *«եղնգնաքար»։*

ԱԲ համարում է յն.։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Տաշեան, Ուսումն. ստոյն Կալիսթ. էջ 208։

*ՈՒՆՃԱՅ *«մի փոքր կշիռ է. 8 կամ 12 տրամ» Վրք. հց.։*

=*Միջնադարեան եւր. մի ձևից. հմմտ. հին ֆրանս.* once *նոյն նշ.—աւելի ընդարձակ տե՛ս յաջորդը։—Հիւբշ. 369։*

***ՈՒՆԿԻ** «փոքր մի կշիռ, 8 կամ 12 տրամ» (ըստ Մանանդեան, Կշիռները՝ էջ 29, ճիշտ հաշւով 27,2 գրամ) Շիր. էջ 27, Վրք. հց. գրուած է նաև ունկնի, ուկի. շրջիալ ձև է նուկի, նուկ, նուկիէ Մանդ. Վրք. և վկ. հտ. բ. էջ 231, Շիր. Եպիփ. Թաղմ. Վրդն. ել.։

=Յն. οὐγκία հոմանիշից, որ իր հերթին փոխառեալ է լտ. uncia բառից. այս էլ ծագում է *oincia «միութիւն» բառից (<unus «մի» Walde 850). տարածուած է նաև շատ ուրիշ լեզուների մէջ. ինչպէս՝ գոթ. unkja. հբգ. unza, գերմ. Unze, իտալ. oncia, ֆրանս. once, ռուս. унція, վրաց. უნცო ունկի են. ասորերէնի մէջ դարձել է ܐܘܢܩܝܐ ūnqiā կամ շրջմամբ ܢܘܩܝܐ nūqiā։ Մեր մէջ բառը ստացել է երեք տարբեր ձև. յունականից առաջացել է ունկի, միջնադարեան եւրոպականից ունծայ, ասորականից նուկի, որ իբրև զուտ ժողովրդական ձև մինչև այսօր էլ կենդանի է։—Հիւբշ. 369։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 146. յն. οὐγγία ձևից։ Աւելի լաւ է ՆՀԲ։ Ասորերէնի համեմատութիւնը դրաւ Վարդանեան ՀԱ 1920, 332։

ԳԻՌ.—Երև. Վն. նուկի, Ջթ. Խրբ. Մշ. Սեբ. Տիգ. նուգի, Սլմ. նիւկի, Սվեռ. նուգա. (պարունակում է ըստ Երև. 3 ֆունդ, Խրբ. Սեբ. են՝ կէս տաճկական օխա). որից նուկանոց «կէս օխա պարունակութեամբ գինու կամ ձէթի աման հողէ»։

ՓՈԽ.—Քրդ. nuki «օխա» (Justi, Dict. Kurde 425), Թրք. գւռ. Կս. nuyi «կէս օխա» (Բիւր. 1898, 713), Թրք. գւռ. Եւդ. nüγü (Գազանճեան, անձնական), Թրք. գւռ. Տ. nügü (Բիւր. 1899, 799)։

+**ՈՒՆԿՆ**, ն հլ. (-կան, -կամբ. գրուած է նաև ունգն) «ականջ» ՍԳր. Եփր. համաբ. «ամանի կանթ, բռնելատեղ, անգղ» Վրք. հց. բ. 324. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. ռմկ. խուլախլը «երկու ունկով մի տեսակ տափակ աման» <տճկ. qulaq «ականջ» բառից)։ Որից ունկնդիր ՍԳր. Եւս. քր. սրունկն Կոչ. 24, 248, ունկնամուտ «ականջմտուկ միջատը» Նար. էջ 257. ունկնախից Նար. Լմբ. առունկնեան «քսու, բամբասող» Սրգ. Վրք. հց. ունկանող «հլու, հնազանդ» Տիմոթ. կուզ 272, որի հակառակն է ստունգանել «ականջ չդնել, ուշադրութիւն չդարձնել, անհնազանդ գտնուիլ» ՍԳր. Ոսկ. Եղն.։—Հայ ունկն գործածւում է միայն իբր եզակի՝ մէկ ականջի համար. յոգնակին է ականջք, որ հին հայերէնի երկակիի թանկագին մի մնացորդն է՝ աչք (եզ. ակն) բառի հետ. «ամանի կոթ» նշանակութեամբ յետնաբար յարմարցուած է յգ. ունկունք ձևը։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ōsn- կամ usn- ձևից. սրա ցեղակիցներն են զնդ. uši «երկու ականջները. 2. խելք, հասկացողութիւն» (որից էլ պրս. هوش hōś «խելք, միտք»> հյ. փոխառութեամբ ուշ), յն. οὖς, դոր. ὦς, լտ. auris (որ է <*ausis, որ շատ լաւ երեւում է aus-cultō «լսել»>ֆրանս. écouter «լսել» բայի մէջ), գոթ. ausō, հբգ. ōra, գերմ. Ohr, հոլլ. oor, հհիւս. eyra, անգսք. éare, անգլ. ear, լիթ. ausis, լեթթ. auss, հպրուս. ausins, հսլ. ucho (սեռ. ušese, երկ. uši), չեխ. ucho, uši, ռուս. ухо, уши, հիռլ. au, ō, ալբան. veš, բոլորն էլ «ականջ» նշանակութեամբ (Pokorny 1, 18, Trautmann 19, Boisacq 731, Walde 76, Ernout-Meillet 88—9, Kluge 355): Նախաձևն էր հնխ. aus, us, ōus, ōs, որ թերևս ծագում է նախնական au «լսել» արմատից։ Հայերէնի մէջ արմատը աճելով n ուղականով՝ դարձել է նախ ōsn- կամ usn-, որ տուել է ուն- (նոյնպիսի աճում ցոյց է տալիս նաև յն. οὔατος<*aus-ṇ-t). և յետոյ աւելանալով -կն մասը (իբրև մասնի՞կ. հմմտ. մուկն, ձուկն, արմուկն, և կամ յառաջացած ակն բառի նմանութեամբ՝ ըստ Meillet ZAPh 1, 147), ստացուել է ունկն, իբր ու-ն-կն:—Հիւբշ. 484։

Klaproth, Asia pol. 103 լեզկ. an, een, hanka բառերի հետ։ ՆՀԲ լծ. եբր. օզէն, յն. οὖς, ὠτίον: Տէրվ. Նախալ. 59 ականջ, անգեղ, անկանել բառերի, ինչպէս և սանս. ač, anč «կռել», յն. ὄγκος «կոր, ճանկ», լտ. uncus, angulus ձևերի հետ՝ ak «ծռիլ, կորանալ» արմատից։ Ուղիղ մեկնութիւնն ունին Bugge, Btrg. 24 (պատահական է համարում ավար. ʻen, յգ. ʻundul «ականջ»), Müller, Armen. VI, թ. 49, Meillet MSL

9, 369։ Հիւնք. անկիւն բառից։ Patrubány SA 1, 188 հնխ. onkos «ծռած» ձևից. հմմտ. յն. ἀγκύ-λος «կորացեալ»։ Karst, Յուշարձան 422 ալթայ. uk «լսել, գիտենալ», չաղաթ. ong, ang «միտք»։ Osthoff, Parerga 1, 308 հայերէնի նախաձևը դնում է us-on-ko-m «ականջ-իկ» նուազականը։ Մարտիրոսեան ՀԱ 1924, 457 հաթ. uškinun «դիտել, լաւ նայիլ»։

ԳԻՌ.—Ջղ. ունգն, Ալշ. Երև. Հմշ. Տփ. ունգ, Կր. օնգ, ունգ, Ակն. ունՙ, Գոր. օ՛նգնը, Սվեդ. իւնգ, Ղրբ. օ՛յնը, Ախց. վօնգ, բոլորն էլ նշանակում են «ամանի կոթ». բուն «ականջ» իմաստը կորած է. կայ միայն Շտ. ունՙ¹տալ «լսել, ականջ տալ, սաստին կարևորութիւն տալ», բայց այս գաւառականումն էլ այս ոճից դուրս ունկ իբր «ականջ» գոյութիւն չունի։ (Բառիս հետ պէտք չէ շփոթել Խրբ. անգ, Սվեդ. իւնգիղ են, որոնք պատկանում են անգղ արմատին)։ Նոր բառեր են ընկնել, ընկնանի, ընկած կամ ունկնել, ունկանի, ունկնաւոր, ունկնած։ Նոյն է նաև ունկ Շլ. «աղբիւրի խողովակը, որից ջուրն է վազում». 2. Երև. «պատրուակ, սուտ պատճառ»։

ՈՒՆԿՆ և ԲՈՒՆԿՆ տե՛ս Բանկն։

ՆՀԲ դնում է ունկն «ականջ» բառից։

ՈՒՆԿՐԱՆՈՒԿ «անդ կամ ամբանուկ». այսպէ՛ս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 258. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ՈՒՆՃ տե՛ս Ինձ։

ՈՒՆՉ, ի-ա հլ. (անեզական է) «քիթ, քթի ծայրը, քթի և բերանի միջև գտնուած մասը, պեխ, բեղ» ՍԳր. որից յընչաց fերել Ագաթ. 288, Եզն. 229, Մծբ. 325 (տպ. fերեցաf յընչից. այսպէս է սրբագրում Վարդանեան ՀԱ 1913, 347). Բուզ. (ձեռ. յընչացf եբաց. այսպէս է սրբագրում Նորայր, Քննասէր Ա. 40 և Կորիւն վրդ. 244), ունչս ունել Եփր. թգ. ունչ առնել Ոսկ. եբր. 517. Փարպ. Լմբ. ունչս ընկենոյ Կանոն. (բոլորն էլ «արհամարհել, ծաղրել»), զընչօf առնել «բեխերը շիտկել, յարդարել կամ ոլորել» Բ. Թագ. ժԹ. 24. ունչատ «քթատ» Կանոն. Նար. խր. էջ 531. ընդունչսարկու Փարպ. ընչապտուկ Եզն. 69. կարճունչ Ղևտ. իա. 17. կոռունչ Անյ. պորփ. տափընչութիւն Անյ. պորփ. ընչացf «բեխեր», ընչախոտ «քթախոտ, բուռնօթի», ընչատուփ «քթախոտի տուփ» (նոր բառեր), բացունչ էֆիմ. 184 են. սխալմամբ գրուած է մունչ, որ տե՛ս։

Klaproth, Asia pol. 103 օսս. finǰ, արաբ. عنف 'anf «քիթ» բառերի հետ։ Diefenbach, Berl. Jahrber. 1843, 447 օսս. findz, ափխ. pinza, պրս. bīnī, ալբան. hundä «քիթ»։ Lag. Urgesch. 673 հյ. պինչ, օսս. fünč, աֆղան. pwz։ Հիւնք. շունչ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 ճնչել և շնչել բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 416 մոնգոլ. unur, կալմիկ. unus, բուրիաթ. unde, թունգուզ. unu «հոտ», 427 թթր. tin, tinč «շունչ»։ Meillet, Dict. étym. lt. 621 չի ուզում կցել լտ. nares, nasus, nassus, լիթ. nósis, հպրուս. nozy, սվեդ. nāsā, զնդ. nåŋha, հպրս. nāham, հիւլ. nasar, nǫs, հբգ. nasa, հսլ. nosъ և նոյնիսկ յն. ῥίς, ῥιγός բառերի հետ, որոնք բոլոր նշանակում են «քիթ»։

ԳԻՌ.—Անշուշտ նոյն բառից է ունչը չէ Ղրբ. «հոգը չէ, դարդը չէ, փոյթ չի անում» ոճը։

ՈՒՆՋ (յետնաբար ո հլ.) «տակը, խորքը, յատակ» Վեցօր. էջ 17, 165. Բուզ. փիլ. յովն. 589, 603. «գետնի տակը» Բուզ. «խաղողի որթի հողի տակ եղած մասը» Բուզ. 99. Իսիւք. յոբ. 273. «հազար բոյսի թուփը» Անան. գիտ. 21. որից ընջովին «արմատաքի» Բուզ. 99. անունջ «անյատակ, խոր» ԱԲ. մաղունջ (գրուած է մաղունչ) «մաղի տակին մնացածը» Ոսկիփ.։—Տե՛ս և յաջորդը։

ՆՀԲ լծ. թրք. uǰ «ծայր»։ Հիւնք. ունչ բառից։ Patrubány SA 1, 189 ուն ներկայացնում է գերմ. un-ter «տակը» բառի առաջին մասը, իսկ ջ մասնիկ է՝ նմանութեամբ մէջ բառի։ Նոյն ՀԱ 1908, 151 լտ. inferus, սանս. adhamás, զնդ. aδarō «ստորին» բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 425 թթր. qon-maq «իջևանիլ», koyun «տակը»։

ՈՒՆՋ «գանձ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բուզ. էջ

208. Ի գետն ընչին արքունի, որում Արդ-հանան կոչեն» (Նոյն գիւղը յիշուած է նաև Եղիշ. 60)։

=Նոյն է վրաց. უნჯი ունջի «գանձ, հարստութիւն», որից უნჯება ունջեբա «դիզել, հարստութիւն հաւաքել», ճիշտ ինչպէս հյ. գանձ-ել. հմմտ. Ամուս Գ. 10. Հռովմ. Բ. 5. որոնց մէջ վրացին ունի ունջեբա, իսկ հայը գանձել: Չգիտեմ սակայն թէ բառը կապ ունի՞ նախորդ ունջ «խորք, յատակ» ձևի հետ. երկուսի միջին կապն է թերևս ներկայացնում Վեցօր. «Զցօղ մեղուն քաղեալ և ի խորս մոմակերտ գրոցն յունջս արկեալ համբարեալ դնէ». որի մէջ յունջս արկեալ նշանակում է «դիզել», բայց ձևով է նախորդի հյց. ունջ «խորք» բառի։—Աճ.

Զուրինով համեմատում է հյ. ունջ բառի հետ, բայց անշուշտ հասկանում է ունջ «խորք»։

ՈՒՆՋ «մուր, վառարանի մէջ մածուած ծուխը» Ոսկիփ. Մաղաք. աբ. 50. ուրիշ վըկայութիւն չկայ։

ԳԻՌ.—Շմ. ունջ, Գոր. Ղրբ. օնջ «մուր, երկաթի ժանգ, սարդոստայն», Հջն. մունջ «սարդի ոստայն»։ Նոր բառեր են ունջաքաքախ, ունջակալել, ունջաջուր, ունջոտ, ունջոտացնել, ունջոտել, ունջոտուիլ: Նոյնից են նաև մնջոտ Երև. «կեղտոտ», մունջկար, մունկար Մրղ. Վն. «մուրկաթ, ունջաջուր»։

ՈՒՆՋՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գըտնում ենք գործածուած Պղատ. օրին. 313. «Դրէ՛ իսկ թէ զիս իբր ունջամբ բերեալ հանդէպ բախելով զարթուցեր», ՆՀԲ մեկնում է ունջամբ բերիլ «ի բունս անկանիլ և ձգիլ, յն. φέρομαι»։ Բնագրում իբր ունջամբ բերեալ բառերի դէմ գտնում ենք միայն ὥσπερ φερόμενον. չկայ ունջամբ. (տե՛ս Platonis opera, Paris 1883, հտ. Բ. էջ 421)։

ՈՒՆՏ, անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Տաթև. ամ. 239. «Ծաղը... շնչոյ կարկաչումն, ձկտումն այտից, մերկութիւն ատամանց և ընտից կոկորդին»։ Անշուշտ պէտք չէ ուղղել լնդից, որովհետև կոկորդը լինդ չունի. *ունտ (բայց գուցէ և *ինտ) պիտի լինի կոկորդի մասերից մէկը։

ՈՒՆՔ «աքեմ». ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 258։

ՈՒՆՔԵՌ «սունկ հիւանդութիւն, ecsarcome». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 195, բայց չէ յիշած հտ. Բ, էջ 718։

*ՈՒՇ, ի, ո հլ. «միտք, խելք, մտադրութիւն, բանականութիւն» Ոսկ. եբր. Սեբեր. Մծբ. Վեցօր. աւելի յաճախ գործածւում է ուշ առնել, ուշ դնել, ուշ ունել, յուշ ածել են ոճերով. սրանից են ուշաբերիլ Ոսկ. մ. և եւ. ուշի ուշով Մծբ. ուշակալ, ուշակալու Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 26, 28. ուշարար Սեբեր. ուշեղ Եւս. քր. ուշիմ Բ. մկ. է. 17. Փարպ. ապուշ ՍԳր. Սեբեր. Վեցօր. ապշիլ Սղ. ձէ. 16, հգ. 20. Ագաթ. Փարպ. ապշեցուցանել ՅՀ. ժբ. 40. Գծ. ը. 9, 11 (գրուած նաև ափշիլ, յափշիլ, ափշուցեալ Անկ. գիրք Նոր կտ. էջ 145). յ նախդիրով յուշ Փարպ. որից յուշարար Վեցօր. Ոսկ. մ. ա. 1. յուշարարութիւն Ոսկ. մ. գ. 32, յհ. ա. 17, չարայուշ Ոսկ. եբր. Վեցօր. ամենայուշ Ոսկ. կող. ա. 529. մշտայուշ Պտմ. աղէքս. յերկարայուշ ԱԲ. (յիշել, յիշատակ և շամբուշ բառերի վրայ տե՛ս առանձին)։ Այստեղ է պատկանում նաև ուշ «անագան» Ագաթ.! բառը, որ անցած է նախ «ուշադիր» առումից. հմմտ. յուշիկ «հանդարտ, կամացուկ, յամր» Վրք. հց. Մխ. բժշ. յուշախաղաց «յամրաշարժ» Շիր. Արշ. յուշանալ «ուշ հալուող» Մխ. բժշ. 125. յուշանալ «անագանիլ» Ոսկիփ. յուշ «ուշ» Ոսկիփ. Վստկ. 200. Վրդն. սղ. 310. յուշ յուշ Պիտառ. (հմմտ. կամաց՝ կամք բառից)։ Նոր բառեր են ուշագնացութիւն, ուշադիր, անուշադիր, յուշատետր, յուշարձան, յուշագիր են։—Արևելեան գրականի մէջ յաճախ զանազանութիւն դնելով գործածւում է ուշ «անագան» և ուշ «միտք, ուշադրութիւն»։

=Իրան. uš ձևից. հմմտ. զնդ. uši «ուշ, հասկացողութիւն, խելք, միտք», պհլ. ōš=hōš, մանիք. պհլ. אוש ōš=hōš (Salemann ЗАН 8, 51) «միտք, բանիմացութիւն, զգացողութիւն», պազ. hōš «բանականութիւն», պրս. هوش hōš կամ hūš «խելք, միտք, խոհականութիւն», քրդ. hiš «դատողութիւն, միտք». որոնցից կազմուած են պհլ. =մանիք. պհլ.

אביאוש abīhōš (Salemann ЗАН 8, 43)=*պրս.* بیهوش be-hōś, bī-hūś *«ա-պուշ, անմիտ, տխմար», պազ.* hōśyār *«ի-մաստուն, մտացի», պրս.* hōšyār *«արթուն. սթափ»,* hōśmand *«ուշիմ, մտացի»,* hōšbar *«ընդմտատար», քրդ.* behiš *«խոհեմ, հան-դարտ»։ Իրանեան բառի նախնական նշա-նակութիւնն է «ականջ». այսպէս զնդ.* uš-*«երկու ականջները. 2. հասկացողութիւն, ըմ-բռնողութիւն»* (Bartholomae, Altir. Wörterb. 414, Horn § 1111). *ըստ այսմ* ուշ դնել *բուն նշ. «ականջ դնել» և հյ.* ուշ *միանում է ռուս.* уши *«ականջներ» ձևի հետ։ Աւելի ըն-դարձակ տես* Ունկն *բառի տակ։—Հիւբշ. 216։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ իբր պրս. ճիուշ: *ՆՀԲ* ուշ *«խելք»=պրս.* ճուշ, ուս *(իմա՛ թրք.* اوص us *«խոհեմութիւն»),* ուշ*«անագան»=լծ. թրք.* իւշէնմէf *«տա-տամսիլ»,* եավաշ *«կամաց»։* Böttich. Rudimenta 39, 84 *զնդ.* uši, *պրս.* hōš, *եբր.* הוזיא hōzia *«գիտուն»։ Նոյն իրանեան ձևերի հետ են դնում* Böttich. Arica 12, 4, Lag. Urgesch. 54, Müller SWAW 41, 8, Justi, Zendsp. 70, *Հիւբշ.* KZ 23, 16, Arm. Stud. § 237 *են։ Հիւնք.* ուշ *«միտք»=պրս.* ճուշ, ճիուշ, ճուս, *հպրս.* ուշի, *թրք.* ուս, *իսկ* յուշիկ *(որից* ուշ *«անագան»)=յն.* ἡσυχία *«խաղաղութիւն»։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 երկու իմաստով էլ* ոգ>ոյծ *արմատից։* Karst, *Յուշարձան 422 պրս.* hōš *բառից, բայց ազդուած թրք.* us *բա-ռից. 424* յուշ *«անագան»=չաղաթ.* ǰa-vaš, yuvaš, *ալթայ.* yaboš *«կակուղ» են։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341* ուշ *«անագան» կցում է հյ.* շուշել *և թրք.* իւշէնմէf *«ծուլանալ» բառերի հետ։ Մարտիրոսեան ՀԱ 1924, 457 հաթ.* uš-kinun *«դիտել, լաւ նայիլ»։* Autran. Sumér. et ind. *էջ 131 վերիններին և հյ. բառին է կցում սումեր.* [cuneiform sign] uš *«հաս-կացողութիւն»։*

ԳԻՌ.—Ուշ. «միտք» բառն ունին Գոր. Ղրբ. օշ, *Ախց. Երև. Կր.* ուշf, *Ալշ. Մկ. Մշ. Տփ.* ուշկ. *որից կազմուած են* ուշագնաց, ուշա-քափ, ուշաքափուիլ, ուշկալ.*—*ուշ *«անագան» բառն ունին Ախց. Երև. Խրբ. Կր. ՀՃ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ.* ուշ, *Ասլ. Մրղ. Սլմ.* իւշ, *Ջթ.* օշ. *որից են* ուշանալ, ուշաց-նել, ուշկեկ, ուշկիկ, ուշճասուկ:

ՈՒՇԻ *«մի տեսակ ծառ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. փետր. 29. «Առնուլ փայտ դալար ըն-կուզի, ուշի և սօսի»։ Հատուածը ակնարկու-թիւն է Ծն. լ. 37 համարի. «Եւ առ Յակոբ գաւազան՝ շեր դալար և ընկուզի և սօսւոյ», ուր՝ ինչպէս տեսնւում է, ուշի բառը իր հա-մապատասխանը չունենալով՝ մնում է ան-յայտ։—Ի հարկէ պէտք չէ մտածել ուղղելու* ճուշի, ճշենի, *որովհետև ունինք՝*

ԳԻՌ.—Մշ. ճօշի *«ուռու նման տերևներով մի թուփ է». ըստ այլոց կաղնի ծառի մէկ տեսակն է, աճում է անտառներում. տերևնե-րը ձմեռ ժամանակ ոչխարներին կեր են տալիս։*

*ՈՒՇՈՒՐ *«տասանորդի տուրք». մէկ ան-գամ ունի Հաւաք. 53. «Մտացաւ հալալ վաս-տակոց իւրոց և արար ոխվ ի դուռն յԱղթա-մարայ սուրբ խաչին, որ է առանց դաւի (ա-րաբ.* دعوى da'vă *«դատ») և առանց ուշուրի»։ Սրա բացասականն է* անուշուր *«տասանոր-դից ազատ». «Եւ այլ ամենայն արտօրնա՞ ֆարմանով է, ·ևս անուշուր է» Հաւաք. 50։*

=*Արաբ.* عشر 'uśr>*թրք.* öšür *«տա-սանորդի տուրք»։—ԱՃ.*

Հրատարակուած նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 143։

ՈՒՇՏԱԿ. *ձևով ու նշանակութեամբ ան-ստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գըտ-նում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 462. «Եաղութի... դեղինն ի Շրվան գին ունի. ուշտկի խիստ աղէկ է»։ Անշուշտ մի տեսակ հիւանդութեան անուն է, որ ըստ հին բժըշ-կութեան՝ դեղին յակինթով էր բժշկւում։*

ՈՒՈՒԷ *«հալուէ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 571։*

=*Թերևս սխալ գրչութիւն է փոխանակ ա-րաբ.* ալուէ *կամ նման մի բառի. հմմտ.* ճալուէ *բառի տակ։*

ՈՒՊԱՆ *(որ և* ոպաճ*) «քաղբան, չարհոտ, ծանրահոտ մի խէժ և նրա տունկը. լտ.* gal-banum *(ըստ ՆՀԲ),* opoponax *(ըստ Արթին-*

եան, Տունկերը էջ 52)» Գաղեան. բժշ. որից ուռենի խիժ, ուռենի տակ, ուռենատակ:

ՈՒՌ, ո *հլ. «ճիւղ, ընձիւղ» ՍԳր. Վեցօր. 94, 95, 97. Եղիշ. գ. էջ 89. «ուռի ծառը» Ես. խդ. 4. Եփր. հռ. 23. Օրբել. հրտր. Էմինի, էջ 101? «գեղձի ծառը» Երեմ. խզ. 14. (սրանք սրբագրելի են* ուռի՝ *ըստ Նորայր, Բառաքնն. 29.—Նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. Թթր.* tal, *որ նշանակում է «1. ճիւղ. 2. ուռի» ըստ* Будаговъ 1, 335), *որից* ուռամիջակ *«ուռենու պէս բարակ մէջքով» Նար. տաղ. (Նորայր, Հայկ. բառաք. 122),* ուռենի *Ոսկ. յհ. ա. 45.* ուռի *Աղ. ճլզ. 2. Ղևո. իգ. 40.—Նոյն բառը պիտի լինի նաև* ուռն *«սրած փայտ, սեպ, երիթ» Եւս. պտմ. 158, Ագաթ. Գոր. և շմ. տող 406. Վեցօր. 97. հմմտ.* երեքուռնի *«եռոտանի, երեք ոտքով» Վստկ. 183 (Պարտ է երեքուռնի բարձր սանդուղք շինել)։*

Հիւնք. ուռճանալ *բայից է հանում* ուռ, *որից էլ* ուռի, *իբրև անպտուղ և միայն ուռ բերող ծառ։* Karolides, Γλωσ. συγκρ. *78 կապադովկ.* vería *«խաղողի բարունակ, ուռ որթոյ»։ Մառ* ЗВО *5, 318 զնդ.* vaēti, *պրս.* bīd *համանիշների հետ։* Patrubány *ՀԱ 1903, 381 հնխ.* ōsro, *իբր երկրորդական ձև* ozdo>ոստ *բառի։* Karst, *Յուշարձան 422* ուռնուլ *բայի հետ՝ չաղաթ.* ur *«ուռոյցք»,* uruk *«ծիլ»։* Petersson KZ 47, 256 *հնխ.* orso- *ձևից, որի հետ հմմտ. յն.* ἄρριχος, ἄρσιχος, ἄρσικος *«կողով». արմատն է* ers: ors- *«փափուկ ճկուն ճիւղերով հիւսել», որի աճականից յառաջացած ձևեր են լիթ.* rēzgis *«կողով»,* rezgù *«հիւսել», սանս.* rájju *«չուան», լտ.* restis *«չուան» են։ Նոյնը կրկնում է* Pokorny 2, 374 *հնխ.* rezg- *«հիւսել, ոլորել» արմատի տակ։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Կր. Մշ. Սլմ. Վն. ուռի, *Մկ.* ուռը՛, *Ջթ.* ուռը՝, *Հմշ.* ուռընի, *Սվեդ.* ուռինա, *Ալշ. Երև. Ախց. Մշ.* ուռ, *Գոր.* ըօ՛ռի, *Ղրբ. Մժ.* ըօռէ, *Ագլ.* օռնի, *բոլորն էլ նշանակում են «ուռի ծառը». միայն թէ Ալշ. Մշ.* ուռ *նշանակում են նաև «ուռենու ճիւղ, 2. հոշիկ, նորքի են ճիւղ՝ կողով գործելու համար». նոյնպէս Ղզ.* ուռ *«ծառի երկար և ճկուն ճիւղ»։ Նոր բառեր են* ուռիկ *«նորածիլ ճիւղ ուռենու»,* ուռխոտ, ուռուց *«ուռենիների անտառ»,* ուռօրճնէք *«ծառզարդար»,* ուռի *«մի տեսակ խնձոր»։—Ղրբ. ունի նաև հետևեալ ձևերը.* ըօռ *«խուրձ են կապելու համար ուռենու ճիւղերը ոլորելով շինուած կապ. 2. ողնաշար»,* ըօռ անէլ *«ոլորել, ճմլել»,* ըօռ դառնալ *«կոտրիլ»,* ըօռացու *«հող շինելու յարմար ճիւղ»։*

ՈՒՌ *«ուռած տեղը, ուռոյց, պալար» Իրս. մրկ. 118 (Այտուցեալ էի ուռովն). որից* ուռնուլ *կամ* ուռչիլ *«ուռիլ, այտնուլ» ՍԳր. Եւս. քր. Կիւրղ. թգ. Սեբեր. Ոսկ. մտթ. (ռամկաձև* ուռենալ *Մխ. բժշ.),* ուռուցանել *Թուոց ե. 22, 27.* ուռոյցք *Փիլ.* ուռեցկողմ *Եւագր. 21.* ուռուցիկ *Գծ. իէ. 14. Ոսկ. եբր.* եռղմուռոյց *Ճառընտ.* փքոցուռոյց *Ագաթ.—Նոյն բառն է անշուշտ* ոռնացուցանել *«ուռցնել» Ոսկ. կողոս. 601 (վկայութիւնը տե՛ս* ըմփորտել):

Lag. Urgesch. 268 *սանս.* pṛṇāmi *«լցնել». իսկ* Böttich. Horae aram. 18 ուռոյց=*ասոր.* אירון airuz *«գլխի մի տեսակ ուռեցք»։ Տէրվ. Նախալ. 107* ուռճանալ *և սանս.* ūrja *«ուռած, պարարտ» բառերի հետ՝ հնխ.* varg *կամ* var *արմատից։ Հիւնք. յն.* οὐρίζω *«ուռնուլ առագաստի նաւու»։* Karst, *Յուշարձան 408 սումեր.* ur *«առատութիւն», 421 ալթայ.* ör, ür *«վերևը», չաղաթ.* ör, ur *«բարձր», յն.* ὄρνυμαι *և հյ.* յառնեմ, *422 չաղաթ.* ur, urma *«ուռոյցք»,* uruk *«ընձիւղ, ծիլ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. ուռել, *Ախց. Կր. Մկ. Տիգ.* ուռիլ, *Ննխ.* ուռէլ, *Տփ.* ո՛ւռիլ, *Մրղ.* ուռռէլ, *Երև.* ուռչէլ, *Հմշ.* ուռուշ, *Ճմ.* ուռչիլ, *Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ.* ուռէնալ, *Գոր. Ղրբ.* օ՛ռչիլ, *Ջթ.* ուռուճոլ, ուռունոլ, *Հճ.* ուռուճոլ, *Ասլ.* էօռընալ, *Ագլ.* ըռռօ՛նիլ, *Սվեդ.* ուղիցիլ։*—Նոր բառեր են* ուռեցուրիլ, ուռուգեր, ուռնիկուռն, ուռուոլոր, ուռուփիլ, ուռուցտուկ:

ՓՈԽ.—Ջուբինով մեր բառին է կցում վրաց. ურნატი ուռնատի *«տիկ», բայց սրա նմանութիւնը պէտք է պատահական համարել, որովհետև չկայ հայերէն* *ուռնատ *ձևը։ Պատահական են նաև թրք.* اور ur *«ու-*

ռեցք»>քրդ. ur «գեղձ, ուռեցք, այտոյց», որի ցեղակիցներն են չաղաթ. ör (կոկանդ ur, խիվա ür) «բարձրութիւն, բարձրը», ürmek «փչել, ուռցնել», urma «բշտիկ», ürük «ուռած, մէջը պարապ, սին», hurmak «փչել. ուռցնել», եակուտ. ür, üräbin «փչել, շան հաչելը», ürū «փչումն, շան հաչիւն», ur «ուռեցք», ալթայ. ür «փչիւն», մոնղոլ. ur «ծառերի վրայ գոյացած ուռեցք»։

ՈՒՌ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ. հաւանաբար նշանակում է «բարձ կամ սպասի վերաբերեալ մի բան». ունի միայն Կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 81, Շահն. Ա. 204. «Եւ գործեալ ճաշ մեծապէս ամենայն մեծամեծաց... և ըստ գահու նախապատիւ արարեալ բաժակս և ուռով առաջի իւր՝ զամենայն որ մեծարեալ ցուցանէր»։ Այստեղից առնելով Օրբել. հրտր. էմինի, էջ 20՝ «Ըստ նախադասութեան նախապատիւ արարեալ բաժակօք և ուռովք առաջի իւր՝ զիւրաքանչիւր ոք նախամեծար ցուցանէ»։—

ՈՒՌԱՆ «աշտանակ կամ վառարան, հրաբան». մէկ անգամ ունի Գր. սքանչ. կուս.։

Karst, Յուշարձան 408 սումեր. ur «տաքութիւն, այրել, կրակ» բառի հետ։

ՈՒՌԵԱԿ, ի-ա հլ. «արջ կամ եղնիկ բռնելու թակարդ» Նոնն. 22 (վկայութիւնը տե՛ս յարկ). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ հանում է ուռի կամ ուռկան բառից։

ՓՈխ.—Լազ. ereki, ireki, erenki, ererenki «թռչուն որսալու ցանց»։

Ուռթանալ տե՛ս Յուռթի։

Ուռթել տե՛ս Յուռութ։

ՈՒՌԻ «հպարտ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 104՝ զուռեաց «զհպարտից» ձևով։

Ուռի տե՛ս Ուռ։

ՈՒՌԿԱՆ, ի-ա հլ. «ձուկ բռնելու ցանց» ՍԳր. Հարութ. 48. որից ուռկանել «ցանցով որսալ» Ոսկ. ա. կոր. ուռկանարկ Սեբեր. ուռկանատոր Ես. ժթ. 8. ուռկանատորել «որսալ» Ուխտ. Ա. 10.—Rivola, Բառ. հայոց², 349 ուռկան ձևի հետ յիշում է նաև վարկան, որ պէտք է գաւառական մի ձև լինի?

Klap. Asia pol. 103 ֆինն. werkko, յն. ἄρκυς ձևերի հետ։ ՆՀԲ լծ. թրք. ուռղան, օրղան «պարան»։ Սաղըճեան, Արևելք 1884 հոկտ" 17 սանս. var, vr̥ «ծածկել» արմատից։ Bugge, Btrg. 39 յն. ἕρκος «որսի ցանց», ἀρκάνι «կապ», լտ. sarcina «կապոց, ծրար» բառերի հետ՝ բնիկ հայ։ (Մերժում է Boisacq 79)։ Հիւնք. յն. ὀρκάναι «բանտ» և ὄργανον «գործի» բառերից. հմմտ. հյ. գործի «ուռկան»։ Patrubány SA 1, 309 թրք. organ «չուան» բառից փոխառեալ։ Նոյն ՀԱ 1908, էջ 341 ուռի բառից, իսկ թրք. organ փոխառեալ է հայերէնից։ Շէֆթէլովից BB 29, 52 ուռ, ուռի, ուռեակ բառերից։ Karst, Յուշարձան 423 թրք. örmek, չաղաթայ. örge-mek «հիւսել», ալթայ. ürmek «հեննուլ. հէնք անել»։ Petersson KZ 47, 256 կցում է ուռ, ուռի բառին (որ տե՛ս)։ Նոյնը կրկնում է Pokorny 2, էջ 374։

ՓՈխ.—Պատահական նմանութիւն ունին և հայերէնից չեն փոխառեալ բոհեմ. arkana «ցանց, թակարդ» (տես Vaillant, Gram. des Bohémiens, Paris 1868, էջ 95), ռուս. арканъ, ն. պարս. ork'än «ձի կամ մարդ բռնելու մի տեսակ չուան», որոնք ծագում են թթր. آرغان arγan, آرقان arqan «հաստ չուան» բառից (Будаговъ, Срав. слов. 1, էջ 30, Berneker 30)։

ՈՒՌՃԱՆԱԼ «աճիլ, լցուիլ, մեծանալ, զօրանալ» Փիլ. խոր. որից ուռճազարդ Պիտ. ուռճալի Անան. պետր. ուռճալիր Փիլ. ուռճալրացեալ Նիւս. կազմ.։

ՆՀԲ յուռթի բառի հետ։ Bōttich. ZDMG 1850, 360 և Arica 87, 430 սանս. ūrǰ- «հիւթ, ուժ, սնունդ» արմատի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 107 սանս. ūrǰə «ուռած, պարարտ» բառի հետ՝ հնխ. arg «ուռիլ» արմատից։ (Սանս. ūrǰ, ūrǰá «ուժ, սընունդ», ūrǰáyati «սնուցանել, ուժեղացնել» բառերը կցում են յն. ὀργή «յուզմունք, ցասում», ὀργάω «յուզուիլ, եռալ, պտղաբեր լինել», իռլ. fere, ferg «ցասում» ևն բառերին և բոլորը միասին հանում են հնխ. u̯erg´- արմատից (Pokorny 1, 289), որի նոյն իսկ ōrg´- ձևը եթէ վերցնենք, կստանանք հյ.

*ուրծ): Հիմք. յուրքի բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի Կազանի թթր. اورچیمك ürčimek «պտղաբերել, աճել, բազմանալ» (Будаговъ 1, 123)։

ՈՒՌՆ, ճ հլ. (-ռաճ, -ռունք, -ռանց) «մուրճ, կռան» ՍԳր. Վեցօր գ. էջ 48. Ագաթ. Վկ. արև. 80. Ոսկ. պօղ. ա. 416. որից ուռնաձև Անան. եկեղ. ուռնաւոր Վրդն. ծն. Ոսկիփ. ուռնացեալ Ոսկիփ. ուռնած «երկաթ ծեծող, մրճաւոր» (կազմուած է ածել բայով) Ջենոբ. 46. սրանց ռամկականն է ըստ ՆՀԲ վուռ (աւանդուած է միայն գրծ. վռով ձևով) Ոսկիփ. Վստկ. 130, 149, 150, 153, 182։

ՆՀԲ լծ. հյ. ուրագ, թրք. ur, vur «զա՛րկ, հա՛ր»։ Lag. Urgesch. 284 սանս. par արմատին է կցում։ Տէրվ. Altarm. 76 վէր, վիրաւոր են ձևերի հետ՝ սանս. vadh «զարնել, սպանել», vadha «հարուած, վիրաւորում», զնդ. vadarə «զէնք» են բառերին է կցում։ Մառ ЗВО 5, 318 զնդ. vaeδa հոմանիշի հետ։ Հիւնք. ուռի բառից։ Lidén, Arm. Stud. 53 հիռլ. ordd, գալէլ. ord, կիմր. gordd, հկորն. հբրըտ. ord, նբրըտ. orz, horz «մուրճ» բառերի հետ. կելտական նախաձևը դնում է *ordo-, հայկականը *urdn, որից՝ միջին բաղաձայնի անկումով ուռն: Նոյնը Per Persson IF 35, 208։ Կրկնում է Petersson KZ 47, 259: Karst, Յուշարձան 422 թթր. ur, vur «զարնել»։ Беридзе, სიტყვის კონა СП. 1912, էջ 43 վրաց. գււ. (Իմեր. և Ռաչին.) ურატა ուրատա «փոքր մուրճ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ղրբ. օ՛ռնը «մեծ մուրճ».—Նոր բառ է Խրբ. ուռնագ «դռան մուրճ»։—Ոմկ. վուռ ձևից պէտք է դնել Երև. Վն. վռվիլ «մէջը խրուիլ, ինչ. ցիցը հողի մէջ», որ և Երև. լռվէլ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ურო ուրո «մուրճ», რკინის ურო րկինիս ուրո «քարակոփի ուռն» (իսկ ურატა ուրատա տե՛ս վերը)։

ՈՒՌՆԱՅ «թռչո՞ւն է» Քուչ. 48. Ա՜յ իմ աղբերանց արիւն, յապառաժ քարն կենաս դուն. Աչերդ ուռնայի նման, ո՛չ ի քուն ես և ո՛չ արթուն. Վախեմ թէ զքեզ որսան ու զըրկեն զիս ի քո տեսուն։ Թերևս բուռնայ կամ դուռնայ. որ է թրք. یورنا turna, طورنا turna «կռունկ» (Будаговъ, Сравн. слов. I, 746). Հենց բնագիրն էլ ունի «Աչերդ ուռնայի նըման», ուր դ-ի անկումը կարող է յառաջացած լինել նախորդ դ-ի պատճառով։

+ՈՒՍ, ո հլ. «ուս» ՍԳր. Փարպ. Եղիշ. որից ուսել «ուսն առնել» Ոսկիփ. ուսաճոց Նխ. Եւ. Լմբ. պտրգ. Վրդն. սղ. ուսադիր (Նոր բառ).—ուս փխբ. նշանակում է «լեռան լանջ». Հմմտ. Խոր. Ա. 30՝ Բնակիցուցանէ յարևելեայ ուսոյ մեծի լերինն. այս իմաստը պահում է մինչև այժմ Ղարաբաղի բարբառը։ Նոյն է նաև ուս կամ ուսակ «բլուր» Օրբել. էջ 168, 188. («Էր և աւազականոց մի Բերդ անուն՝ Հանդէպ վանիցն, յայնկոյս մեծի գետոյն, յափն քարին, որ Աւելադաշտն կոչեն, ի ներքին ուսակին. Աւազականոցն, որ Հանդէպ վանիցն կայր ի վերայ ուսոյն, որ Աւելադաշտն կոչեն, զոր վերագոյն ասացաք).—(Շահնազ. Ա. 275 և էմին ուսակ համարում են յատուկ անուն. բայց սխալ է, ինչպէս երևում է երկրորդ վկայութեան համեմատութիւնից)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. omso- ձևից. ժառանգներն են սանս. ạsa-, քուշ. oñi, յն. ὦμος, լտ. (h)umerus (<*omesos), ումբր. uze, ose, ռում. umĕr, us, գոթ. ams, բոլորն էլ «ուս» նշանակութեամբ (Pokorny 1, 178. Walde 850, Ernout-Meillet 1080, Boisacq 1082)։ Հնխ. omso- ձևին շատ աւելի հաւատարիմ է մնացել Ազլ. յօնս. ընդհակառակը ռում. us՝ թէև ուրիշ ճանապարհով, հասել է ճիշտ հայերէնի սատիճանին։—Հիւբշ. 484։

Klaproth, Asia pol. 104 հֆր. osso, գերմ. achsel «ուս»։ ԳԴ պրս. dōš «ուս»։ ՆՀԲ «ուս, յորմէ թրք. օմուզ, յն. օ՛մօս, օմի՛ա, լտ. ու՛մէրուս»: Ուղիղ համեմատութիւններ ունին Bötticher ZDMG 1850, 359, Arica 71, 156, Lag. Urgesch. 689, Müller SWAW 38, 594, Տէրվ. Altarm. 96, Նախալ. 72, Հիւբշ. Arm. Stud. § 238:—Justi, Zendsp. 11 զնդ. aosta «մէջք», սանս. óṣṭha-? Հիւնք. յն. և թրք. ձևերի հետ։ Karst, Յուշարձան 423 թրք. omuz «ուս»։

ԳԻՌ.—Ագլ. յօնս, Երև. Կր. Հմշ. Ղմ. Սչ. Տփ. ուս, Ջղ. ու̈ս, Ախց. նուս, Գոր. Ղրբ. օս, Սվեդ. էօս: Նոր բառեր են ուսաբերան, ուսագլուխ, ուսախառն, ուսածակ, ուսաշոր (Ղզ. շա'զօր), ուսապինչ, ուսաւոր, ուսկապ:

+ՈՒՍ «սովորելը». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ ուսանիլ «սովորիլ» ՍԳր. ուսած Ոսկ. յհ. բ. 12. ուսումն ՍԳր. Եփր. ա. մն. ուսող Եւս. քր. ուսումնական Սեբեր. ուսումնակից Բուզ. ուսումնասէր Կոչ. Սեբեր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. ես. Կիւրղ. ել. ուսուցանել ՍԳր. Ոսկ. Կոչ. Սեբեր. մարտուսոյց Եզն. բազմուսումն Փիլ. լին. այլուսումն «օտարուսումն» (Նորագիւտ բառ) Եփր. գծ. էջ 9. դիւրուսոյց Փիլ. լին. դժուարուսանելի Ոսկ. ղկ. ինքնուս Փիլ. լին. ինքնուսումն Ոսկ. ես. կանխուսեալ Լմբ. պտրգ. կենսուսոյց Վրք. հց. ճշմարտուսոյց Պիտառ. նորուսումն Նխ. գծ. Կանոն. նորուս Թէոդ. մայրագ. քաջուսացի Տիմոթ. կուզ. 31.—Նոր բառեր են՝ անուսումնասիրութիւն, ուսանող, ուսանողուհի, ուսանողութիւն, ուսանողական, քերուս, ուսումնածարաւ, ինքնուսուցիչ, ուսումնասիրել, ուսումնարան, ուսումնարանական, ուսումնաւարտ, ուսուցչական, ուսուցչանոց, ուսուցչապետ, ուսուցչուհի են։

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. euk- արմատի ստորին ձայնդարձի uk- ձևից, որի ռնգային տիպարն է unk-. ցեղակից լեզուներից հմմտ. սանս. účyati «ախորժիլ, վարժուիլ», սոգդ. yōčat «ուսուցանէ», հսլ. vyknąti «վարժուիլ, սովորիլ, ուսանիլ», ukŭ «ուսում, վարդապետութիւն», učiti «ուսուցանել», ռուս. привыкать, при-выкнуть «վարժուիլ, ընտելանալ», учить «ուսուցանել», ученикъ «աշակերտ», учитель «ուսուցիչ». հպրուս. jaukint «վարժեցնել, հրահանգել», լիթ. jùnkti «սովորիլ, վարժուիլ», լեթթ. jūkt «վարժուիլ», գոթ. bi-ūhts «վարժ, սովոր» (Pokorny 1, 111, Walde 865, Trautmann 335):—Հիւբշ. 484։

ՆՀԲ լծ. պրս. ուստա «վարպետ»։ Lag. Urgesch. 531 paç արմատից՝ իբր գոթ. fahan, կտր. fuic։ Պատկ. Изслѣд. 5 պրս. āmōxtan «սովորիլ» ձևի հետ։ Հիւնք. ուշ բառից, հմմտ. նաև թրք. ուս «միտք», ուսլու «մտացի», պրս. իւսթա «վարպետ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Նախալ. 67 (կասկածով), նոյնը նաև Müller, Armen. VI, թ. 69, Bugge, Etrusk. u. Arm. 163, Meillet, Esquisse 80:—Scheftelowitz BB 28, 307 հնխ. ōk'- «սուր» արմատից։ Patrubány SA 2, 12 ուս «épaule»! բառի հետ։ Karst, Յուշարձ. 422 թթր. us «միտք», 429 թթլ. oq, og, ong «միտք, ուսանիլ»։—Պատահական նմանութիւն ունի չին. hsüe «ուսանիլ»։

ԳԻՌ.—ՀՃ. Սլմ. ուսնել, Մրղ. ուսնէլ, Խրբ. Սվեդ. ուսնիլ, ՋԹ. ուսնօլ, ուսնոլ «ուսանիլ», իսկ ուս արմատը ունինք ււս ու տես Տփ., տես ու ուս Ալշ. «տեսնել ու սովորիլ, փորձ» բառի մէջ։

ՓՈԽ.—Մեզանից չի կարող փոխառեալ լինել թրք. اوس us «ողջամտութիւն, խելք, զգօնութիւն» (որից uslu «խելօք, լուրջ, խոհեմ», uslanmaq «խելօքանալ»), որովհետև բառը տարածուած է բոլոր Ալթայական լեզուների մէջ՝ այլևայլ առումներով. այսպէս՝ չաղաթ. اوس us «ուսում, միտք», ایس es «միտք», ایسلیك eslik «իմաստուն. խոհեմ», ایس is «իմացականութիւն, հոտ, հոտառութիւն» են են (տե՛ս Vámbery, Etym. Wört. էջ 62)։

[ՈՒՍԱՄ, որ և ուսսամ «մի տեսակ կարմիր ծաղիկ» Սալաձ.։ Նոյն է նուսամ բառի հետ, որ է «lavanda spica»:

ՀԲուս. § 389 և էջ 511 համարում է ուղղելի սուսամ. իսկ Նորայր, Բանաս. 1901, 126 դնում է թրք. նիւսամէ օթու =արաբ. խուզամա «lavanda spica»:]

Ուսել տե՛ս Քուսել։

ՈՒՍԷ. սաէ ուքեմ կամ բնութիւն.—այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 258. ինչ լինելը յայտնի չէ։

*ՈՒՍԹԱՅ «վարպետ, ուսուցիչ» Յայսմ. յնվ. 23 (Վաստակէր ընդ ուսթային իւրոյ) Անկ. գիրք առաք. 431 (Աշակերտ ընտիր և ճարտար ուսթայի. Ջի՞նչ ճարտարութիւն ոչ գիտէր ուսթայն իմ. Առաքեաց թագաւորն առ ուսթայն)։

=Պրս. (որից և Թրք.) استا usta «վարպետ» (որ և «ուսուցիչ»). կրճատուած է استاد ustād համանիշից։ Այս վերջինս էլ ծագում է պհլ. ōstāt (=բելուճ. vastād, աֆղան ustāδ) ձևից։ Բոլորի նախնականն է զնդ. *avastāta- «գլխաւոր, վարիչ, իբր յառաջակայ» (Horn § 83)։

Ուսիճ տե՛ս Հիւս։

ՈՒՍԿԱՄ, ՈՒՍԿԱՅ «հիմի, այժմ». մհյ. նորագիւտ բառ, որ ունի Կոստ. երզն. էջ 106, 116, 122. (Ի չորս հակառակէս ուսկամ յեբեր եմ մնացել. Ես այլ եմ սիրու տէր, ուսկայ սրտիս մէջն է դեղին)։ Նոյնը նաև Քուչակ. «Ամ ուսկայ ի ծոցուտ եկայ՝ դեռ աչերս ի յետ կու հայի» (այլ ձևով՝ հիմի ի ծոցուդ եկայ, դեռ աչուերս ի յետ կու նայի)։

Այսպէս մեկնեց Պոտուրեան, ի հրատ. Կոստ. երզն. էջ 202։

*ՈՒՍԿՈՒԼԻ «անծանօթ մի բոյս» Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 2423). ըստ իս «վուշ», ինչպէս ցոյց են տալիս ուսկուլի ննխ. «վուշ» Ջն. «կտաւատի ճիւղերի կծիկը, որից թել են քաշում. ֆրանս. bourre»։

=Թթր. اسكول usqul «վուշ» (Будаговъ 1, 46). այլ է արաբ. اسقيل isqīl մի տեսակ բոյս, որի վրայ տ. Կամուս, Գ. 249։ —Աճ.

ՈՒՍՈՒԴԻԽԻ «մի տեսակ խոտ, որով այգիների ճճիներն են ոչնչացնում. լտ. personata» Վստկ. 77. ունի միայն ՀԲուս. § 2424։

ՈՒՍՏ «ո՛ր տեղից» Պղատ. տիմ. և օրին. Վրք. հց. խոր. որից ուստի «որ տեղից որ. 2. որս համար» ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. ուստի և Եփր. եբր. ուստի՞ ՍԳր. Եզն. 19. այլուստ Եսթ. գ. 14. Եզն. անդուստ Գ. մկ. ա. 9, գ. 58. Ագաթ. անդստին ՍԳր. Եզն. Կոչ. Ագաթ. աստուստ Ոսկ. յհ. ա. ՍահՄ. Նար. աստստին Եւս. քր. յերկնուստ Ողբ. խոր. աստուածուստ Յհ. կթ. Մագ. յետուստ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 9. Բուզ. վերուստ ՍԳր. Ագաթ. վերստին Յհ. գ. 3, 7. ուստ ուստեք Վեցօր. Եփր. Ոսկ. յհ. ա. 1. ուստեմն «մի տեղից» Վեցօր. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. ա. 1. ուստեք Մրկ. ը. 27, 29. Եզն. Ոսկ. Թես. Փրպ. ուստեք ուստեք Ագաթ. յամենայն ուստեք Ոսկ. մ. բ. 12. այլ ուստեք Կոչ. այլուստ ուստեք Ոսկ. մտթ. յոլով ուստեք Ոսկ. յհ. բ. 9, 30. ո՛չ ուստեք ՍԳր. Ոսկ. մտթ. անուստեք Ագաթ.։

Bopp, Gram. comp. 2, 412 արմատը դնում է ու=ո՞ հարցականը. ս դրուած է ներդաշնակութեան համար. իսկ տի նոյն է աստի, անտի բառերի վերջաւորութեան հետ։ Տէրվ. Altarm. 3 կցում է լտ. que, quisque, գոթ. hvaḥ են ձևերի հետ, իբր qa-st-i նախաձևից։ Justi, Dict. Kurde 15 իրար է կցում քրդ. uvesten «այժմ», աֆղան. hīstah «այստեղ», հյ. անդուստ են։ Karolides, Γλωσ. συγκρ. 70 կպադովկ. ἀστέ «ուստի» և ἀστῆξεxo «որպէս»։ Մառ, Грам. др. арм. 133 և ИАН 1910, 1246 բոլորի արմատը դնում է ոյս, որից ձևացած է ոյն > ոյ > ով > ո. ուստի և ոյս հին ձևն է ո՞, ո՞վ բառի։

ԳԻՐ.—Ալշ. յո՞ւստի, յո՞ւստից, Մշ. յո՞ւստէն.—Նո՞յն է նաև գւռ. ուսկի՞ց, ուսկէ՞։

ՈՒՍՏԻԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Մետաքս ուսկեզօղ, սպիտակ բեհեզ, ուստիկ ծանրագին էած ի վերայ նորա»։

ՆՀԲ մեկնում է «թերևս որպէս զգեստ, զգեստիկ, լծ. յն. ἐσθής, լտ. vestis»։ ԱԲ չունի այս բառը։

+ՈՒՍՏՐ, ր հլ. (-տեր, -տերաց) «արու զաւակ, մանչ» ՍԳր. Եւս. քր. սովորաբար դուստր բառի յարադրութեամբ գործածուած և յետին գրականութեան մէջ մոռացուած։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sukter «որդի» ձևից, որ հարազատօրէն պահել է հայերէնը, իսկ նոյնը -ga մասնիկով և նշանակութեան դոյզն փոփոխութեամբ՝ անգսք. suhterga «եղբօրորդի»։ (Ազգականական անունների մէջ նշանակութեան այսպիսի փոփոխութիւններ սովորական են. Համմտ. լտ. nepos «թոռ», յետոյ «եղբօրորդի», հրգ. vetere «հօրեղբայր», յետոյ «եղբօրորդի» են։) Հնխ. sukter «որդի» ծագած պիտի լինի կա՛մ հնխ. seug-, seuq- (սորրին ձայնդարձները sug-, suq-) «ծծել, կաթ ծծել» արմատից (համմտ. լտ. sūgo, հիւլ. sūgim, անգսք. sūcan, հիւլ. sūga, հրգ. sūgan, մրգ. söugen, գերմ. saugen «ծծել, դիել») և կամ աւելի հաւանաբար

հնխ. seu-, su- «ծնիլ» արմատից. հմմտ. սանս. sávati «ծնիլ», sûtu- «յղութիւն», sū- «ծնող», զնդ. hav, hunāmi «ծնիլ», հիռլ. suth «ծնունդ, պտուղ», բայց մանաւանդ սանս. sutá-, սանս. sûnu-, զնդ. hunu-, քուշ. soyä, գոթ. sunus, հիսլ. sunr, անգսք. հբգ. sunu, գերմ. Sohn, անգլ. son, լիթ. sūnús, հսլ. synŭ, ռուս. сынъ, յն. υἱός, որոնք բոլոր նշանակում են «որդի» և ծագած են նոյն արմատից՝ զանազան մասնիկներով (Pokorny 2, 469 և 470, Boisacq 1000, Walde 752, Trautmann 292)։ Բառիս վերջամասը համանաբար դուստր<հնխ. dhukter ձևի նմանութեամբ է։—Հիւբշ.

ՆՀԲ լծ. յն. υἱὸς, լտ. filius: Պալասանեան, Պատմ. գրակ. 73 իբր սանս. պուտրա<*պուստրա: Lag. Btrg. bktr. Lex. 14 շինուած դուստր բառի հակառակից։ Մորթման ZDMG 30, 431 բևեռ. iszara։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 239 դուստր բառի համեմատ, բայց ո՞ր բառից շինուած։ Ճաղըճեան, Արևելք 1884 հոկտ" 17 vas «հագնիլ» արմատից, իբր ուստր «զգեցուցանող», ինչպէս որ դուստր «դայեկող», հայր «պահող» են։—Տէրվ. Նախալ. 160 կցում է հնխ. sūnus «որդի» բառին, որի ժառանգներն են սանս. sūnus, զնդ. hunu- են. հայը ծագում է նախաւոր *սուտր ձևից, որ կազմուած է բառի sū արմատից. բայց -nu-ի տեղ -tar մասնիկով, ինչպէս որ յն. υἱός կազմուած է նոյն sū- արմատից՝ -nu-ի տեղ -ya մասնիկով։—Meillet MSL 7, 162 ու համարում է sū-nus բառի նախավանկը. մնացեալը ձևացել է դուստր բառի նմանութեամբ։ Հիւնք. դուստր բառից՝ դ-ի անկումով։ Jensen, Hitt. u. Arm. 91, 93, 104 հաթ. ztár, star, str ձևերը գտնելով՝ կարդում է ustạr?=ուստր: Հիւբշ. Arm. Gram. 484 դուստր բառի նմանութեամբ անյայտ ծագումից էր դնում, բայց յետոյ Strassburger Festschrift, 1901, էջ 69 դրաւ վերի ձևով։ Wiedemann BB 27 (1902), 220 սանս. ukṣā «ցուլ» են բառերի հետ։ Scheftelowitz BB 29 (1905), 34 սանս. pụs «մարդ» և pụstra «արութիւն»։ Charpentier IF 25 (1909), 242 լիթ. ũszvis «աներ» բառի հետ։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. muš «արու, արական», 408 սումեր. us «ուստր»+tur «որդի, թոռն»։

Ուտ տե՛ս Յոտ։

+ՈՒՏԵԼ «ուտել» ՍԳր. Եւս. պտմ. Ոսկ. ես. և ա. տիմ. որից ուտելի ՍԳր. ուտեստ Բ. մակ. դ. 30. Թուղ. դ. 19, 23. ուտիք «ուշպաս օր» Երզն. մտթ. Տոմար. ուտիչ Ոսկ. ես. ուտիճ «ցեց» Մտթ. զ. 19, 20. Ոսկ. մ. ա. 20. ուտճաճիլ Նար. դժուարուտելի Վրք. սեղբ. Մխ. առկ. հացուտիք Կանոն. մսուտու Տօնակ. պաճրուտի Ասող. Ոսկիփ. Տօնակ. ուտելեղէն (նոր բառ) են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ōd արմատից. սրա հետ հմմտ. ժառանգ ձևերից՝ սանս. ádmi, զնդ. aδāiti, յն. ἔδω, լտ. edo, օսկ. edum, գոթ. itan, անգսք. etan, հհիս. eta, հբգ. ezzan, նբգ. essen, հոլլ. eten, անգլ. eat, կիմր. esu, ysu, հսլ. jamĭ, ռուս. ѣмъ, ѣсть, ուկր. jim, jísty, նսերբ. jědem, պոլար. jedé, լիթ. ěmi, ědmi, ědu, լեթթ. ědu, êst, հպրուս. īst, որոնք բոլոր նշանակում են «ուտել», իսկ կամիս. adanna «կերակուր»։ Սրանց արմատն է հնխ. ĕd կամ ēd, որի միջին ձայնդարձն է ōd, որից ծագում է հյ. ուտել (Bartholomae IF 3, 15 և Meillet MSL 17, 199; 19, 181, 188). նոյնը գտնում ենք պահուած յն. կրկնական ἐδωδή «սնունդ» գոյականի մէջ (Pokorny 1, 118, Walde 250, Boisacq 216. Berneker 273—5, Trautmann 66, Ernout-Meillet 282—3, Kluge 124)։—Հիւբշ. 485։

Klaproth, Asia pol. էջ 100 լտ. edere, ս. գերմ. eten։ ՆՀԲ լծ. յն. և լտ. ձևերը, «որպէս և (Թրք.) yutmaq «կլանել»։ Ծանօթ հնդևրոպական ձևերի հետ են համեմատած Peterm. 21, 39, Gosche 28, Böttich. ZDMG 1850, 359, Lag. Urgesch. 389, Justi, Zendspr. 17, Müller SWAW 38, 571, Bopp Համմտ. քերակ. 1, 397, Հիւբշ. KZ 23, 33, Arm. Stud. 47, Տէրվ. Altarm. 7, Նախալ. 61 են։ Gosche 28 այստեղ է դնում նաև փռիւգ. ἀττάλη «կոկորդ», որին հետևում

է նաև Justi. Հիմք. յն. ἔδω. Karst, Յուշարձ. 401, 405 սումեր. gudu «ուտել»։

ԳԻՌ.—Ջղ. Ալմ. Վն. ուտել, Ախց. Կր. Մրղ. ուտէլ, Երև. Մկ. Շմ. Տփ. ուտիլ, Ալշ. Հճ. Մշ. Սչ. ուդել, Ակն. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ուդէլ, Զթ. Խրբ. Սվեդ. ուդիլ, Համշ. ուդուշ, Գոր. Ղրբ. օ՛տէլ, Ագլ. օ՛տիլ, Ասլ. իւդէ՝լ։ Նոր բառեր են անուտել, ուտան, ուտեղէն, ուտելակերf, ուտեցկան, ուտոց-խմոց, ուտուուց, ուտուուկ են։

+ՈՒՐ «ո՞ւր, ո՞րտեղ. 2. որտեղ որ» ՍԳր. որից ուրեf, ոչ ուրեf ՍԳր. Եզն. է ուրեf Եղիշ. ուրեf ուրեf Եղիշ. Խոր. ուր ուրեf Փարպ. ճազիւ ուրեf ՅՀ. կթ. դուն ուրեf Պորփ. Սարգ. ուրեմն «մի տեղ» Կիւրղ. գնձ. «մօտաւորապէս» Եւս. քր. «մի, ինչ որ» Բուզ. Դ. 55 (ընդ գաղտնի դուռն ուրեմն). «Հետևաբար, ասել է թէ» ՍԳր. Ագաթ. ուր ուրեմն Եւս. քր. ճազիւ ուրեմն Պիտ. Եղիշ. անդ ուրեմբն Եւս. քր. աստ ուրեմն Խոր. ուրանօր ՅՀ. իմ. ստ. երև. ուրկայ, ուրկայութիւն Անյ. ստոր. Ոսկիփ. այլուր Իմ. ժր. 18. Վեցօր. Կոչ. այլ ուրեf Հոութ. բ. 8. այլ ուրեմն Վրք. Հց. ճանուր (տե՛ս առանձին). ա՛յլ է ճամուռ, որից միաճամուռ։—Հնագոյն գործածութեամբ ո՞ւր ցոյց էր տալիս դադարում. իսկ շարժում ցոյց տալու համար գործածւում էր յո՞. աւելի յետոյ վերջինս ջնջուեց և երկու գործածութեամբ էլ եղաւ ուր. սրա առաջին հետքերն ունի Փարպ. (տես Այտընեան, Քնն. քերակ. էջ 68)։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -r մասնիկով *ու անորոշ դերանունից, որ իր անկախ գոյութիւնը չէ՛ պահած, բայց գտնւում է նաև յուկամ, յուպէտ «ո՛ւր որ ուզես, ո՛ւր որ պէտք լինի» Եւս. քր. բառերի մէջ և գալիս է հնխ. $k^{2}u$ անորոշից։ Սրա միւս ժառանգներն են՝ սանս. kû «ինչպէս», kuvà, kúha, kútra «ո՞ւր», kútah «ուստի՞, ո՞րտեղից», զնդ. kū, kudā, kuϑrā «ուր», լտ. ubi, հլտ. cubi «ուր», օսկ. puf, ումբր. pufe, pue «ուր», կրետ. ὅπυι, ալբան. kur «երբ», հսլ. kŭde, լիթ. kuȓ «ուր», անգսք. hū «ի՞նչպէս», կիմր. cw, cwt «ուր», թոխար. kuse, kuce, kupre «եթէ», բուլ. kwri «երբ, եթէ» (MSL 18, էջ 419)։ Այս բոլորը կազմուած են պարզական $k^{2}u$ արմատից, զանազան աճականներով. յատկապէս «ո՞ւր» նշանակութեամբ ձևերը կազմուած են -dhe կամ -r աճականներով. առաջիններին են պատկանում սանս. kúha, զնդ. kudā, հսլ. kŭde, լտ. ubī, ումբ. pufe են, իսկ երկրորդին են պատկանում հյ. ուր և լիթ. kuȓ «ուր»։ Այս բոլորի հետ հմմտ. հյ. ի, r, որոնք գալիս են հնխ. $k^{2}i$, $k^{2}o$ անորոշներից. յատկապէս ուր կազմում է զուգահեռական ձև՝ իr և ur բառերի՝ իր r աճականով (Pokorny 1, 522)։—Հիւբշ. 481։

ՆՀԲ արմատը ո՞, ո՞յr, յո՞r՝ իբր ներգոյական. լծ. յն. οὗ, ὅπου, լտ. ubi: Peterm. 263 յն. ποῦ, οὗ։ Տէրվ. Altarm. 3—4 լտ. que, quisque, գոթ. hvah են բառերի հետ՝ հնխ. qvar ձևից։ Հիմք. պարոյր բառից։ Bugge KZ 32, 52 լիթ. kùr բառի հետ։ Meillet MSL 10, 259 և Հիւբշ. 481 r մասնիկով ու արմատից։ Բառիս վրայ մի առանձին քննութիւն տե՛ս Gauthiot, La fin de mot, էջ 210, Meillet MSL 20, 92 և վերջին անգամ REA VII, 1, էջ 3։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Սեբ. Տփ. ուր, Մրղ. Տիգ. յուր, Ալշ. Մշ. յուր, Մկ. Հին Ջղ. ճուր, Ասլ. իւր, Ալմ. յիւր, Հճ. յույ, Զթ. յօյ, յոյ, Պլ. Ռ. վուր, Ղրբ. ճօr, Ոմ. Սչ. ո՛ւրուխ, Հնգ. ուղ, Ագլ. ճօr, Համշ. ճիr, Սվեդ. յէօ՞ (տե՛ս յո՞).—Ննխ. վրէ՛, վի՞r է «ո՞ւր է». վղէխ, վդէ, ուղէխ, վուղէխ, վիդէխ «ո՞րտեղ», Խր. վըրդէխ, Շմ. ճօ՞րդէ «ո՞ւր, ո՞րտեղ».—Տփ. ուրուfմին «որևիցէ մի տեղ». հմմտ. օfմին։—Իսկ Գոր. Ղրբ. քօ՛ոնը, Ջղ. դո՞րն, Վն. դո՞r ծագում են ընդ ո՞r ձևից։—Բարբառներում ո՞ւր նշանակում է նաև «ինչո՞ւ» (օր. Ջղ. յո՞ւր «ինչո՞ւ»). Ու չէիր գալու, ո՞ւր ասացիր։ Սրա հնագոյն գործածութիւնը գտնում եմ Լմբ. մատ. 315. «Ի քէն տուաւ մեզ այս զգաստութիւն աղօթից խօսակցութեան ընդ Աստուծոյ, որ զնախապատմեալ շնորհս արարեր մարդկան. ապա թէ ոչ, մեք ո՞ւր զօրէաք ի թանձրութենէ մարմնոյ ելանել»։ Այս օրինակում ո՞ւր «ինչպէ՞ս» նշանակութեամբ միայն կարող է մեկնուիլ։

*ՈՒՐԱԳ, ի-ա հլ. «փայտ տաշելու գործիք» Ա. մն. ի. 3. Ես. խդ. 12. Եփր. նին. 114.

Ոսկ. փիլիպ. որից ֆառուրագի *Եփր. թգ. էջ 423.* գրուած ուրաֆ *Տաթև. ամ. 167 (երկիցս)*։

=*Ասուրականից փոխառեալ բառ. հմմտ.* ur-ra-ku *«քարտաշ»*, ston-mason, steinmetz, urrakūtu *«քանդակագործութիւն»*, sculpture, Bildheuerkunst (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. *էջ 100 բ*)։—*Աճ.*

ՆՀԲ «իբր ազգ ուռան *կամ* ուռան ագի՝ *որպէս սրեալ և հատու կողմն»*։ *Հիւնք.* առոյգ *բառից*։ *Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 342 հյ.* ուռն, վուռ, վիռ, *թրք.* urmaq *«զարնել»*։ *Պատահաբար նման են հնչում սանս.* paraçúḥ, *յն.* πέλεκυς *«կացին», որոնք համարւում են ո՛չ թէ բնիկ, այլ փոխառեալ նոյն իսկ նախալեզուեան շրջանին. հմմտ. ասուր.* pilakku (Delitzsch, Assyr. Hndw. 529), *սումեր.* balag, *ասոր.* ܦܠܩܐ pelqā *«կացին, տապար». նոյն բառը գըտնըւում է նաև Աւստրալիայում* balgo, balgu, balko, polgo *ձևերով* (M. Cohen *ըստ* Trombetti, BSL *№ 85, էջ 50*)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Խրբ. Մշ. ուրագ՝, *Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Տփ.* ուրաֆ, *Մկ. Վն.* ուրաֆ՚, *Տիգ.* ուրա̈ֆ, *Ասլ.* իւրաֆ, *Ագլ.* օ՛րագ՚, *Գոր.* հօ՛րաֆ, *Ննխ.* վրաֆ, *Համշ.* ուրէֆ, *Ղրբ.* հօ՛րէֆ՚, *Սվեդ.* ուրիւգ՝, *Հճ.* ույօգ՝, *Զթ.* ույօֆ, ուրօֆ։ *Նոր բառեր են* ուրագատաշ, ոտնուրագ, ձեռնուրագ։

ՈՒՐԱԽ *«զուարթ» ՍԳր. որից* ուրախանալ *Սղ. ճխթ. 2.* ուրախութիւն *ՍԳր.* ուրախալից *Ոսկ. մ. ա. 15.* ուրախակից *Յուդ. 12. Փիլիպ. բ. 17, 18. Սեբեր.* ուրախամիտ *Սղ. ճժբ. 9.* ուրախարար *Վեցօր.* բազմուրախ *Կղնկտ.* ուրախալի, կենսուրախ *(Նոր բառեր)*։ *Ոտանաւորների համար սղուած ձևեր են՝* րախ *Գնձ.* րախալի *Գնձ.* րախանեմ *Ճառընտ.* րախարար *Մագ. ևն*։ *Իսկ* խրախ *բառի վրայ՝ որ սրա սաստկականն է, տե՛ս առանձին*։

Böttich. Arica 85, 409, Lag. Urgesch. 296 *պրս.* farrux *«օրհնեալ» և* farāx *«ընդարձակ»*։ *Մերժում է* Lag. Arm. Stud. *§ 1778*։ *Տէրվ. Նախալ. 70 բուն ձևը դնում է* *խուրախ, *ինչպէս ցոյց են տալիս* տ-խուր *և* խ(ու)րախ։

Meillet MSL 8, 160 *նմանապէս բուն ձևը* *խուրախ։ *Հիւնք. յն.* χαρά *«ուրախութիւն», արաբ.* ʿaraq *և թրք.* raqə *«օղի»*։ Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 85 դնում է* խուրախ *ձևից, որ տարանմանութեամբ դարձաւ* հուրախ *և նախաձայնի անկումով* ուրախ։ *Պատահական նմանութիւն ունին արաբ.* راخى rāxī *«բարեկեցիկ մարդ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. էջ 822), ասոր.* ܪܘܚܐ rəvāxā *«հաճոյք, ուրախութիւն» (որի արմատն է* ܪܘܚܐ rūxā *«ոգի, շունչ»=արաբ.* روح rūḥ), *մանիք. պհլ.* אורואהמי hūrvāxm *«ուրախութիւն»* (Salemann ЗАН *8, էջ 50*)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. ուրախ, *Հճ.* ույօխ, *Զթ.* ույօխ, ուրօխ, *Տիգ.* ուրա̈խ, *Ագլ. Գոր. Ղրբ.* օ՛րախ։ *Նոր բառեր են* ուրախ-զուրախ, ուրախայ, ուրախու, ուրախատեղ, ուրախատուն։

+ՈՒՐԱՆԱԼ *«ընդունածը մերժել, բացասել, ժխտել, հաւատքից դառնալ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Մծբ. Կոչ. Եփր. թգ. բուն արմատն է* *ուր, *որից զանազան մասնիկներով կազմուած են* ուրացութիւն *Սղ. ճ. 3. Սեբեր.* ուրաստ *Կաղնկատ.* յուրաստ լինել *կամ* յուրաստ կալ *«ուրանալ» Կոչ. Եւագր. Սեբեր. Եզն. Ոսկ. բ. տիմ.* աստուածուրաց *Փարպ. Կղնկտ.* երդմնուրաց *Մաշտ.* ուրալի *«ուրանալի» Ոսկ. ես. 318.* անուրանալի, ազգուրաց, հաւատուրաց *(Նոր բառեր)*։

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* ur- *կամ* ōr- *արմատից, որ Հնդկրոպացոց ծիսական տերմիններից մէկն էր և նշանակում էր «ծիսական մի բանաձև արտասանել, յատկապէս աղերս կամ անէծք». սրա ժառանգներից յիշենք յն.* ἀρνέομαι *«ուրանալ, ժխտել, մերժել»,* ἄπ-αρνος, ἔξ-αρνος *«ուրացող»,* ἀρύει *«հակաճառել, գոչել» (Հեսիք.),* ἀρά *«աղօթք, անէծք», լտ.* ōrō *«աղօթել», ռուս.* ору, орать *«գոչել, բղաւել, բարձրաձայն երգել», լեթթ.* urdit *«քշել, հեռացնել, յանդիմանել, նախատել», թերևս նաև ալբան.* r̃əm *«կեղծ»,* r̃ene, r̃ere *«ստախօսութիւն»,* ner̃ój *(փխ.* *r̃enój) *«ուրանալ»* (Walde 548, Ernout-Meillet 680, Pokorny 1, 78)։

ՆՀԲ *ա՛լծ. յն.* ἀρνέομαι, ἀρνοῦμαι *և հյ.* նեռանալ *կամ իբր* ո՞ւր այն *ասել»։ Հիւնք. յիշեալ յն. ձևերից։* Bugge, Btrg. 39 *յուն.* ἀρνεομαι *ձևի հետ իբր բնիկ հայ։ Չի յիշում Հիւբշմանն։* Boisacq 80 *գտնում է այս մեկնութիւնը կարելի, իսկ* Pokorny 1, 78 *հարցական։* Pedersen, *Յուց. դեր. 36 կցում է* ուր–ոյն *և* ուրիշ *բառերին, որոնց արմատը դնում է* ուր: *Վերի ձևով մեկնեց* Meillet BSL *№ 79, էջ 19։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ղմ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Տփ. ուրանալ, *Մկ.* ուրընալ, *Տիգ.* ուրընըլ, *Ջթ.* ուրանօլ, ուրանոլ, *Ասլ.* իւրանալ, *Մրղ.* իւրընալ:

*ՈՒՐԱՆԻՍԿՈՍ *«քիմք» Դամասկ. ունի մի-այն ՀՀԲ։*

=Յն. οὐρανίσκος *«քիմք». բուն նշանա-կում է «փոքր երկին» և* οὐρανός *«երկին» բա-ռի նուազականն է։*

Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։

*ՈՒՐԱՐ, *որ և* որար, ուրարն *«եկեղեցա-կանի ուսանոց», բայց կայ նաև «աշխար-հականի գօտի, կայսերական զարդ, կնոջ լա-ջակ» նշանակութիւններով՝ Մաշտ. ժմ. Մաշկ. Մխ. դտ. Մարթին. Օրբել. իգ. Կանոն. Միխ. ասոր. հնագոյն վկայութիւնն ունի Եւս. պատմ. էջ 589* որար *ձևով (տե՛ս այս մասին ՀԱ 1913, 348). որից* բազկուրար *Մաշտ. ջահկ. Պտրգ. 476.* փորուրար *(նորագիւտ բառ) Պտրգ. 620.* ձեռնուրար *Մաշտ.* ուրարումն *«պատելը» Պտրգ. էջ 622։*

=Յն. ὠράριον *բառից, որ նշանակում է «սարկաւագի ուրար»* (Sophocles 1186*բ*)*։ Փոխառեալ է լտ.* orarium *«երես սրբելու թաշկինակ» ձևից, որ ծագում է լտ.* os *«բե-րան» բառից։ Յունարէնից է փոխառեալ նաև ասոր.* ܐܘܪܪܐ ūrarā *«ուրար»։—Հիւբշ. էջ 369։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Գաթրճեան. Պատարագամատոյցք 740, ծան. 4 են-թադրում է որ ուրար *փոխառեալ է ասո-րերէնից, որովհետև յունարէնից պիտի ունենայինք* որար *կամ* ովրար: *Վար-դանեան ՀԱ 1913, 348 գտնելով իրօք հնագոյն* որար *ձևը, դնում է յոյնից։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ղմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Տփ. ուրար, *Տիգ.* ուրըր, *Մրղ.* իւրար, *Ջղ.* ուլար, *Զթ.* ույօյ, ուրոր:

ՓՈԽ.—Վրաց. ოლარი ոլարի *«ուրար»։*

*ՈՒՐԲԱԹ, *ու հլ. «շաբաթուայ վեցերորդ օրը» ՍԳր. Սեբեր. որից* ուրբաթանալ *Խոսրո-վիկ. կամրջ.* ուրբաթացուցանել *Ճառընտ.* ուրբաթալէզ *Ոսկիփ. Շնորհ. Թղթ.* ուրբա-թայրք *Խոր. պատմ. հռիփ.։*

=Ասոր. ܥܪܘܒܬܐ ‘ərūwəθā *«ուրբաթ», որից փոխառեալ է նաև արաբ.* عروبة ‘a-rūbaṭ *«ուրբաթ». բուն նշանակում էր «պատ-րաստութիւն». հմմտ. արամ.* ערובתא דשבא ‘ərūwəθā dəšabbā *և հր.* ערבשבת ‘arub šabbaṭ *«պատրաստութիւն շաբաթու» (յն.* παρασκευή *«պատրաստութիւն. 2. ուր-բաթ»). այսպէս էր կոչւում այդ օրը, որով-հետև այդ օրն էին պատրաստում բոլոր այն բաները, որ կարելի չէր անել շաբաթ օրը՝ սուրբ պահելու համար։ Սակայն այս բա-ցատրութիւնը յառաջացած է ըստ յունակա-նին, որովհետև ասոր. բառը ծագում է ընդ-հանուր սեմական* ‘rb *«արևը մայր մտնել, երեկոյանալ» արմատից. հմմտ. ասուր.* ereb šamši *«մայրամուտ արևու», եբր.* ערב ‘ereb *«երեկոյ», արաբ.* غرب γarb *«արևմուտք»,* غروب γurūb *«արևի մայր մտնելը», ա-սոր.* ܥܪܒ ‘ərab *«արևը մայր մտնել»,* ܡܥܪܒܐ ma‘rəbā *«արևմուտք»* (Brockelm. Lex. syr. 260, Gesenius[17], 615):— *Հայերէն բառը ծագում է հնագոյն* *ուրու-բաթ *ձևից՝ միջին անշեշտ* ու-*ի անկումով։— Հիւբշ. 315։*

Ուղիղ մեկնեց հներից Բրս. մրկ. 376. «Ուրբաթն կազմութիւն կամ պատրաս-տութիւն թարգմանի և զայս, անունս հրէայք՝ որ կային ի մէջ յունաց, կո-չէին զվեցերորդ օրն շաբաթուն. և զայս այնր աղագաւ սաէին, զի յայնմ աւուր պատրաստէին զինչ պիտոյ էր աւուր շաբաթուն»։ Ուրիշներ մեկնում են օր բօթի. *այսպէս Վանակ. հց. Տօնակ. Տա-թև. ձմ. ծէ, ճթ. Յայսմ. մրտ. 22. վեր-ջինս ասում է. «Վասն այնորիկ եղաւ անուն վեցերորդ աւուրս ուրբաթ, որ է կազմութիւն մարդոյն. և դարձեալ ուր-*

բաթ, որ արդարև տաւ բօթ մեղուցեալ մարդոյն»։ Երկուսը միացնելով Տաթև. Հարց. 200. «Ուրբաթ ասի, որ է կազմութիւն. ասի և բօթ. այսինքն սուգ և տրտմութիւն վասն ելիցն ի դրախտէն»։ Նորերից ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Urgesch. 882 (ասորերէնից). նոյնը նաև Dulaurier, Rech. chrol. (1859), էջ 14, Müller SWAW 41, 13։ Մասեաց աղաւ. 1857, 154 երր. ռապաք «պատրաստութիւն» բառից, ինչպէս է նաև յն. παρασκευή, Հինք. ասոր. ճorուբբo, արաբ. արիֆէ, արէֆէք «նախընթաց օրն տօնի»։

ԳՒՌ.—Ջղ. Սեբ. ուրբ'աք, Մշ. Սչ. ուրբ'աղ', Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Տփ. ուրփաք, Տիգ. ուրփոք, Ալշ. ուրպատ, Մկ. Վն. ուրպոք, Զթ. ույբ'օք, ուրբ'ոք, Հճ. ույբ'օք, Սվեդ. ուրբ'աք, Ասլ. իւրբաք, Սլմ. իւրպոք, Շմ. իւրփոք, Մրղ. իւրպոք, Գոր. օ՛րփաք, Ղրբ. էօ՛րփոք, Ագլ. էօ՛րբոք, է՛րբոք: Նոր բառեր են ուրբաթախօս, ուրբաթամուտ, ուրբաթտօր, ուրբաթեկին, ուրբաթիրիկուն «հինգշաբթի երեկոյ»։

*ՈՒՐԲԱՑՈՒԹԻՒՆ «պատրաստութիւն», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 258. (մեկնում է «կազմութիւն», որ հին հայերէնում այս իմաստն ունի)։

=Եբր. ערב 'rb արմատից, որի վրայ տե՛ս Ուրբաթ:—Աճ.

ՈՒՐԳԱՑՕՂ «ուղղիչ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 258։

ՈՒՐԴ (յետնաբար ի հլ.) «պարտէզները ջրելու համար փոքրիկ առու» Փիլ. Նխ. բ. 70. Նիւս. կազմ. գրուած նաև որդ Վրք. հց.։

ՆՀԲ լծ. յորդ, ճորդ: Տէրվ. Altarm. 89 և Նախալ. 106 *ուդր նախաձևից համարելով՝ կցում է սանս. udra, յն. ὕδωρ, լտ. unda, հսլ. voda, գոթ. vato, գերմ. Wasser «ջուր» բառերի հետ։ Հինք. երդ բառից։ Սանտալճեան, L'idiome 13 բեւեռ. uldie, զնդ. urudh «ջրանցք»։ Scheftelowitz BB 29, 29 պրս. rūd «գետ», զնդ. araodaṭ «հոսիլ»։ Patrubány ՀԱ 1908, 341 հնխ. sero «հոսիլ» արմատից։

ԳՒՌ.—Ջղ. ուրդ, Մշ. ուրդ', Ալշ. ուռք, Սլմ. յիւրք, Ագլ. էօռդ. Մաստարա գիւղում՝ ուրց (այս վերջինը ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 538)։ Նոր բառ է ուրդկապ (Ամատ. 537)։

ՓՈԽ.—Սալմաստի թուրքերը տեղական հայ բարբառից փոխ առնելով՝ գործածում են yŭrt ձևը։

*ՈՒՐԴԳԱՀ «բանակատեղի». նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Մաղաք. աբ. 16. «Ի բնակութիւնս և յուրդգահս իւրեանց»։

=Պրս. اوردو گاه ōrdugāh նոյն նշ. կազմուած է թթր. ordu «բանակ»+պրս. گاه gāh «տեղ» բառերից։

Պատկ. հրատ. Մաղաք. աբ. 16 դնում է առանձին առանձին յուրդ գահ (մինչդեռ հրատ. Երուսաղէմի, էջ 26 իբր մէկ բառ է). և էջ 64 ուրդ մեկնում է թրք. ordu։

ՈՒՐԴԻԼ «պատահիլ, հանդիպիլ». մհյ. բառ. հմմտ. Վստկ. էջ 4, 7, 93, 158. Անսիզք 13, 15, 23, 39. Սմբ. դատ. 17, Մխ. բժշ. 52։

ԳՒՌ.—Կենդանի է Բլ. Եւդ. Մկ. Նբ. Շտ. Սեբ. Սվ. Սր. Վն. Տ. (ուրդիլ ձևով) և Խ. (ուրդնիլ ձևով).—Նոյնը Սեբ. Սվ. ստացած է նաև «խելագա՛րուիլ, անդամալոյծ դառնալ» իմաստը (չարիքների հանդիպելով). և այս իմաստից են ձևացած անճրծակներու օրդելիf Պլ. անիծական հին բանաձևը և ուրդելուf Սվ. «ապիկար, անճարակ մարդ».—Նոր բառ է ուրդածուրիկ «պատահական» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 538)։

+ՈՒՐԵՄՆ տե՛ս Ուր։

ՆՀԲ ուր իմն:

+ՈՒՐԵՔ տե՛ս Ուր։

ՆՀԲ «ի բառիցս ուր և of, իf, ինչ».

ՈՒՐՋԷ «զայրացումն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 259։

Ուրիշ տե՛ս Որոշ։

ՈՒՐՈՅ «խնդատերև բոյսը. լտ. anthriscus, ֆր. anthrisque, cerfeuil Գաղիան. Ոոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 2428։

ՈՒՐՈՑՆ «զատ, առանձին, մեկուսի, հեռու» ՍԳր. Եւս. քր. Ագաթ. Սեբեր. գրուած է նաև որոյն. նոյն է նաև որոյն «յատկու-

թիւն», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խորվկ. 78. «Սպիտակութիւն գեղման ներկեալ գունով ծիրանւոյ և անուանե(ա)լ ծիրանի, և համայն զորոյնն գիր ոչ կորուսանէ»։ Երկուսի կապը ցոյց է տալիս ուրոյն «ուրոյն» գրչութիւնը. «Երկաթոյ ուրոյն առանձին չէ հնար ի վերայ ջուրց կալ» Սեբեր և «Աստուծոյ բնութեանն ուրոյն ի մարմնոյն ոչ կարէք մահ ասել» Սանահն.։ Նշանակութեան նոյնութեան համար հմմտ. յն. ἴδιος «յատուկ, սեպհական 2. բաժանուած անջատ», որից ուրոյնանալ «մեկուսանալ» Յհ. կթ. ուրոյնութիւն Նար. ինքնուրոյն Յհ. կթ. իւրուրոյն Եւս. քր. ուր ուրոյն Ոսկ. ես.—նո՞յն է աւրոյնել Վրք. սեղբ. 782։

ՆՀԲ ուր կամ իւր բառից։ Мап. Грам. др. арм. 151 ուրոյն, ուրիշ, որոշ բառերի մէջ արմատը դնում է ոյ>ու, որից նաև իւ–ր. իսկ շ՝ պրս. երրորդ դէմքի ստացական ش š յոդն է։ Pedersen. Յուց. դերան. 35 և Lidén, Arm. St. 135 իւր բառից –ոյն մասնիկով։ Karst, Յուշարձան 427 որոշ բառի հետ (տե՛ս որոշ)։

ՈՒՐՈՒ «երազական տեսիլ, ցնորք» Գնձ. որից ուրուական «երազական՝ երևակայական բան, երևոյթ» Նիւս. բն. Դիոն. ածայ. «կուռք, չաստուած» Ագաթ. Եղն. «հոգեգէշ, մեռելի ստուերը« Եւ. քր. Ոսկ. մ. բ. 9. ուրուապաշտ «կռապաշտ» Ագաթ. ուրուարար «հմայող» Բռ. ստեփ. լեհ. ուրուաձայն Նար. էջ 243. Նոր բառեր են ուրուագիծ, ուրուագծել, ուրուանկար։

ՆՀԲ փոխառեալ արաբ. رؤيا rūyā «երազ, ցնորք» բառից։ Տէրվ. Altarm. 72 սանս. rūpa «արտաքին երևոյթ, երազական ցնորք» են։ Հիւնք. արաբ. րուհ «հոգի» կամ րույէ «երազ»։ Ալիշան, Հին հաւ. 199 արական մի աստուած է, որի իգականն է ուրճի. հմմտ. արաբ. ճիւրի։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 59 զնդ. ուրուան, հպրս. րուան, պրս. روان ruvān «հոգի»։ Խաչկոնց, Բիւր. 1899, 180 «երբեք կասկածելու տեղի չկայ թէ հպրս. ֆէրուճէրը հայացած ուրու ձևէն առաջ եկած է և որու իգական ձևն է ուճի», Karst. Յուշարձան 403 սումեր. biru «երազ»։ Ղափանցեան, Արրտ. 1917, 230 երեւիմ բայի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. رئى raī, riī «ոգի, ուրուական» (Կամուս, Թրք. թրգմ. հտ. Գ. էջ 818)։

ՈՒՐՈՒԱՑԻԼ «զօրանալ կամ գրգռուիլ». մէկ անգամ գործածում է Կանոն. «Նեստոր սկսաւ զինել ընդդէմ ճշմարտութեան ուրուազեալ ի սատանայէ»։—Հին բռ. մեկնում է «ուրուազիլ. զօրանալ».— ՆՀԲ և ՋԲ յիշեալ վըկայութեան իբր տարբերակ դնում են «ուրուսեալ, շարժեալ»։

ՆՀԲ քմածին ստուգաբանութեամբ մեկնում է «գրգռիլ շարժիլ ի ցնորից, յուրուական պատրանաց. կայ և յն. ուրիօ՛օ «աջողակ հողմով վարիլ», կամ օ՛րնիմէ «գրգռիլ»։

ՈՒՐՈՒԷ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2429, որ և բացատրում է հետևեալ ձևով. «Ուրոյէ տարբեր թուի, որովհետև երկուքն ալ առանձինն յիշուին միևնոյն գրոց մէջ. զուգուի ճալուէ, այլ և ղւէ? անուանց, յն. այլ գրէ ակռոճորդանաս, որ ինձ անծանօթ է. միթէ վայրի κρότων (ծղու) ըլլայ»։

ՈՒՐՈՒԿ, ի–ա հլ. (յգ. նաև –կունք, –կանց. գրուած է նաև աւրուկ, օրուկ) «բորոտ, քոսոտ» Սղ. ճա. 1. (եբր. բնագրում «թշուառ, տառապեալ». յն. «աղքատ»). Ոսկ. ա. տիմ. Բուզ. Սեբեր. որից ուրկանալ «բորոտիլ» Կանոն. էջ 132. ուրկութիւն Խոր. ուրկանոց Կանոն. էջ 64, 65. (գրուած օրկանոց Ոսկ. ես. 139). ուրկոտ Մխ. դտ. ուրկոտութիւն Մխ. դտ. էջ 99.—վերջիններիս մէջ կցուած է աւելորդ –ոտ մասնիկը, որովհետև ուրուկ բառը առնուած է «բոր, քոս» իմաստով և ո՛չ թէ «բորոտ, քոսոտ», ինչպէս է աւելի հնում։— Բժ. Արմենակ Մելիքեան (անձնական) հիմնուելով ուրուկ և բորոտ բառերի միասին գործածութեան վրայ, գտնում է իրաւամբ՝ որ ուրեմն ուրուկ չի կարող լինել «բորոտ», և հետևցնելով Մխ. դտ. նկարագրութիւնից, հաստատում է որ ուրուկը սիֆիլիսն է։

ՆՀԲ «որպէս թէ ունող զեռ կամ զայրուք ցաւ»։ Տէրվիշ. Altarm. 72 սանս.

ruĵ «ցաւ, հիւանդութիւն», rōga «թերու-թիւն, հիւանդութիւն»: (Այս մեկնութիւնը ստոյգ չէ, որովհետև յիշեալ ձևերը միա-նում են հյ. եղուկ բառին. տե՛ս անդ):— Հիւնք. արհուեի՞ թէ արգանակ բառից: Müller WZKM 8, 283 լտ. ulcus, յն. ἕλκος «վէրք, կեղ»:

ԳԻՐ.—Պահուած է միայն խրբ. ուրուղ-բ'օրօղ կրկնաւորի մէջ, որ անշուշտ նախ ուրուկ-բորոտ ձևն ունէր և յետոյ վիրջաձայ-նի ազդեցութեամբ նոյն ձևն ստացաւ:

ՈՒՐՈՒՇ «խելք, միտք». գործածուած է իբրև կրկնական ուշ «խելք» բառի՝ Ոսկ. փի-լիպ. 476, եբր. 553. նոյնը գտնում եմ սխա-լագիր ուշ և ուրու ձևով՝ Ոսկ. բ. տիմ. էջ 277: (Տարբեր է ուրուշեալ, որ տե՛ս Ուրոշ բառի տակ):

ՆՀԲ «ուրն ուշոյ»: Հիւնք. էջ 214 ուշ բառից:

+ՈՒՐՈՒՐ «ցին թռչունը. տճկ. չայլախ» Մարթին. Վրդն. առ. 67 (Ցին այն որ է ու-րուրն). սրա հնագոյն ձևը պիտի լինի ororor «մի տեսակ թռչուն» Ղևտ. ժա. 15 (յն. λάρος, լտ. larus, garia ձևի դէմ). երկուսի համար էլ ուրիշ վկայութիւն չկայ. սրանից է շնoror կամ շնoror «սագի նման մի թռչուն» Բժշ. (ո և ու ձայների փոխանակութեան համար հմմտ. որիշ և ուրիշ, որոյն և ուրոյն):

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է կրկնու-թեամբ հնխ. or- (կամ ōr-) արմատից. ցե-ղակիցներն են՝ յն. ὄρνις, ὄρνιθος, դոր. ὄρνιχος «թռչուն, հաւ, աքլոր», ὄρνεον «թռչուն», հիռլ. irar, ilar, կիմր. eryr, բրըտ. erer, կորն. er, գոթ. ara, հհիւ. ꝗrn, are, անգսք. earn, անգլ. erne, հբգ. aro, arn, մբգ. ar, նբգ. Aar, Adler (որ է adel-ar, բարդուած adel «ազնուական» բառով), հոլլ. arend, լիթ. erẽlis, arẽlis, ẽras, ãras, հպրուս. are-lis, լեթթ. érglis, հսլ. orilŭ, ռուս. орелъ, լեհ. orzeł, սերբ. òrao, բոլորն էլ «արծիւ» նշանակութեամբ (Pokorny 1, 135, Boisacq 714, Trautmann 13, Kluge, էջ 2):

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 ու բնաձայ-նից: ՆՀԲ ororor համարում է «որի կամ ուրուր»: Capelletti, Arm. Թրգմ. Արշալ. արրտ. 1842, 108 բնաձայն է համա-րում: Մորթման ZDMG 32, 724—8 հա-մարում է «դարձող», իբր ուր «դառ-նալ» արմատից, որ գտնում է պար--ուր-ել բառի մէջ և հանում է սանս. vr̥it ձևից: Տէրվ. Նախալ. 68 լտ. ulula «բու», յն. ὀλάω, ὀλολύζω ձևերի հետ՝ հնխ. ur «ոռնալ, վայելել» արմատի՞ց, իսկ էջ 173 հնխ. uruka «բու»? Pedersen Kelt. Gram. I 491 տալու վիրի մեկնութիւնը (տե Pokorny անդ): Աղոնց REA VII 1 (1927), 194 վրաց. կορի «բազէ», յն. (Հեսիք.) κεῖρις, հյ. որի և վրաց. or-bi «արծիւ» բառերի հետ:

ԳԻՐ.—Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Սեբ. Տփ. ուրուր, Ասլ. իւրիւր, Խրբ. ուրուրիf', Ալշ. Մշ. ցուրուր. նոյն է և ուլուրիկ Մլթ. իսկ փխր. Պլ. ուրուր «այս ու այն կողմ պրպտող, ան-հանդարտ (տղայ)», Ննխ. ուրուրի աչf «շատ սրատես»:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է տառադարձուած ա-րաբ. ﻭﺭﻭﺭ rūrū «ուրուր» Վրդն. Առակաց թարգմանութեան մէջ (ըստ Մառ, Վրդ. ա-ռակ. I, էջ 57):

*ՈՒՐՊ «քաղաք». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մին. համդ. 74. Սպանաւ յիւրայնոցն և թաղեցաւ յուրպն Հռոմայ:

=Լտ. urbs (urbis, urbem) «քաղաք» (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 139):—Աճ.

ՈՒՐՁ «վերջ». գիտէ միայն ԱԲ.—արդեօք սխալ գրչութի՞ւն է:

ՈՒՐՁՈՒ «խորհուրդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 259, որ կարծեմ թէ շփոթած է ու-րու և ուրջու բառերը, որոնք տե՛ս առանձին:

ՈՒՐՁՈՒ, ի-ա հլ. «խորթ զաւակ» Սեբեր. 42 (սեռ. բրջուաց), Եւ. քր. ա. 245:

ՆՀԲ «որ կամ ոյր որդի է և չէ կամ՝ իբր որդի»: Bugge KZ 32, 23 և IF 1. 451 որդի բառի սեռ. որդւոյ ձևից՝ ու մասնիկով (ճիշտ, ինչպէս ունինք ճorու, մorու), իբր նախաւոր *որդւյու>*որդյու >ուրջու.—ջ ձայնի համար հմմտ. մէջ< medyo ձևը: Հիւնք. որդի բառից: Pa-trubany SA 1, 191 որդի<հնխ. *ordh-ios, իսկ ուրջու<հնխ. ōrdh-ios: Wiede-

mann BB 27, 221 և Pedersen KZ 39, 360 (ըստ Walde 58 և Pokorny 1, 149) ուղի բառի հետ հնխ. erdh- «աճիլ, մեծանալ» արմատից։

ՈՒՐՍԽՄԱՅ «դատապարտեալք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 259։

ՈՒՐՑ (գրուած նաև ուրծ, ուրց) «մի տեսակ բոյս. ծոթոր. thymus serpyllum L» Բժշ. Գաղիան. (ըստ ՆՀԲ փխբ. նշանակում է նաև «ուռոյցք, պալար, խաղաւարտ», եթէ չէ շփոթուած ուռոյց բառի հետ)։

ՆՀԲ մեկնում է «ուռուցիկ խոտ»։ Նըշանակութիւնը ճշտում են Տիրացուեան, Contributo § 419 և Աբթինեան, ԱմԷն. Տարեց. 1914, 161։

ԳԻՒ.—Երև. Ոզմ. ուրց, Մկ. Սլմ. Վն. ուրց (իսկ Ալշ. ուռծ՝ «փիսի ծառ»)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ურცი ուրցի «богородская трава, полевой тминъ», ხეურცა խեուրցա «дикій базилекъ, чебрецъ» (որ է «ծոթրին»)։

Ուրցիլ տե՛ս Որցել։

ՈՒՐՓԻԴԻԷՍ «օրհնող». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 259։

ՈՒՑԷ «սուրհանդակ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 289՝ սուրհանդակ բառի բացատրութեան մէջ, ուրեմն իր ժամանակ ծանօթ ժողովրդական բառ էր։ (ա. տպ. ուցե, բայց բ. տպ. ուցէ)։

ՈՓ, ո հլ. «խողովակ կամ փող, որի մէջ ջուր է հաւաքւում» Վեցօր. էջ 70. Վրք. Աբերկիոսի ՀԱ 1910, 371, տող 25 (յն. λάκκος), Վանակ. (տե՛ս Վարդանեան, Բառաք. դիտ. Ա 87). Վրդ. առկ. 36։—Սրանի՞ց է արդեօք խորոփ «խողովակ» (բարդուած խոր բառով), որ յիշում է ՆՀԲ ոփ բառի տակ, բայց չունի այբուբենական շարքում։

ՆՀԲ լծ. յն. ὀπή «ծակ, բացուածք, պատուհան, օդանցք, շէնքի ճակատի կլոր պատուհանը». (բայց այս բառի նմանութիւնը պատահական է, որովհետև իբր փոխառեալ պիտի տար հյ. գոնէ ոպ, իսկ իբր բնիկ համապատասխանում է հյ. ակն «ծակ» բառին (հնխ. oqu- ձևից. տե՛ս Boisacq 707)։

ԳԻՒ.—Մշ. Շտ. Ջն. ոփ «փոքրիկ լճակ, լճացած ջուր» (նոյնը ճուր՝ խիան). որից Մշ. ոփռել «ջուրը լճանալով հոսիլ»։

ՈՓԱԼ «ատել, արհամարհել»? մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. էջ 63. Ոփացող աստեայս (իբր ածական Ս. Մեսրոպի)։

***ՈՓԵԼԵԹԻՆ** «պարսատր զօրք». մի քանի անգամ գործածուած է քերեթին բառի հետ՝ ՍԳր. (այսպէս՝ Բ. Թագ. ը. 18, ժե. 18, ի. 7, Գ. Թագ. ա. 38, 44, իսկ Ա. Մնաց. ժը. 17՝ սեռ. ոփելեթայն). սրանցից դուրս մի մի անգամ գտնում ենք Կիւրղ. Թգ. (Քերեթին աղեղնաւորք են և ոփելեթին՝ պարսաւորք) և Մխ. դտ. էջ 267։ Նոյն բառը գրուած է Մագ. Թղ. 62 ովբելիք, որի մասին աւելի մանրամասն տես իմ Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Բ. 200։

=Եբր. פלתי pəleti բառն է, որ Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան ὁ Φελεθί տառադարձութեան վրայից (այլ ձ. ὁ Φελετί, φελεθθεί, φαλλεθθι) անցել է հայերէնի՝ ὁ որոշիչ յօդը սխալմամբ բառի մասը կարծելով և նըրան միացնելով։ Եբրայեցի բառը մեկնում են զանազան ձևերով. սովորաբար կարծում են որ փղշտացի մի տոհմի անուն է (իբր פלתי pəleti փոխանակ פלשתי pəlišti), որ Դաւիթ թագաւորի թիկնապահութեան պաշտօնին կոչուեցաւ։ Ուրիշներ մեկնում են «դահիճ», «արքունի սուրհանդակ» են (տե՛ս Gesenius[17], էջ 365 բ, Բառ. Ս. Գրոց, էջ 554)։ Մեր մէջ ըստ Կիւրղի հասկացւում է «պարսաւոր»։ Նոյնն է հասկանում նաև Մագ. Թղ. 62, երբ գրում է. «Իբրու մենքանայիւ մրցեալ մակաւասար գազաթանն ոստուցեալ և յանկացն մարնամասնից իբրու զովթելիթեացն ճահեցուցանէ հանդէպ ճակատումն»։—Աճ.

ՈՓԻ (յգ. սեռ. -եաց) «անպտուղ մի ծառ՝ որի փայտը յարմար է շինութեան մէջ» Պիտ. (յիշուած է կաղամախի հետ). գրուած է նաև յոփի, յուփի, ճոփի և մեկնուած է զանազան ձևով. այսպէս՝ յուփի «կաղամախ» Բժշ. յոփի «կապպար» Ոսկբ. ճոփի «կասլյ, գափնի» Հին բռ. ոփճի «կաղամախի, populus» Ղուկ. վրդ. խաբերդցի (ՀԲուս. § 2430).

«աղգ կաղամախի» ՆՀԲ և ՋԲ, իսկ ըստ Տիրացուեան, Contributo § 77 fagus silvatica L, § 303 ůcer campestre L (առաջինը ըստ ՀԲուս., երկրորդը ըստ Քաջունի)։—Տե՛ս ՙի գւռ.։

ՆՀԲ խուլ. oppio «կաղամախի»։

ԳԻՒ.—Ղրբ. ճո՛ւփուռ «սօսիների բազմութիւն» (Մուրճ 1897, էջ 245), որ գալիս է ճոփի «սօսի» բառից։ Մղր. ճուփփի և Կրճ. ճուպպի նշանակում են «բարտի», որով նոյնանում են Բժշկարանի և վրաց. «կաղամախի» և «բարտի» նշանակութեանց հետ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ოფი ոփի «осокорь, որ է բարտի կամ կաղամախի»։

*ՈՓԻՏԷՍ «օձախայտ բծերով պատուական մի քար է» Պտմ. աղէքս. էջ 5։

=Յն. ὀφίτης նոյն նշ. ծագում է ὄφις «օձ» բառից. յոյնից է փոխառեալ նաև լտ. ophita։—Հիւբշ. 369։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՈՓՍԱՐԻ «ձուկն». ունի միայն Բռ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրի, էջ 556։

=Բիւզ. յն. ὀψάριον «ձուկ», նյն. ψάρι «ձուկ», որ է հին յն. ὄψον «ձուկ», բայց բուն «միս կամ այլ ուտելեղէն»։—Աճ.

+ՈՔ (հոլովւում է սեռ. ուրուք, տր. ումեք, բց. յումեքէ. յոգնակին փոխ է առնում ումն բառից. կան նաև յետին ումեքի, ոքք են խոտելի ձևերը. օր. Սիր. խր. 22. Ոչ կարօտացաւ ումեքի խորհրդակցաւ) «մէկը, մի մարդ». որից ո՛ ոք, ո՛վ ոք, մի՛ ոք, ո՛չ ոք, ումն ոք, ո և պէտ իսկ ոք, աւոք, հոլովեալ՝ ոյր ուրուք, ում ումեք, յումմէ ումեքէ, մի՛ ուրուք, մի՛ ումեք, ո՛չ ումեք են. յետնաբար չեզոք կամ չէզոք Փիլ. այլաբ. Գնձ. Ասող. Պղատ. տիմ. գրուած է չէզոուք Տաթև. հարց. 365 (երկու անգամ). իբր ածական ոչոք «անպիտան մարդ» (օր. իշխանութիւն նոցա յանարժանսն և յոչոքսն անկաւ. Ուռհ. 303). նոր բառեր են չեզոքութիւն, չեզոքացում, չեզոքացնել:

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ո<հնխ. kʷo անորոշ դերանունից՝ f մասնիկով. մանրամասն տե՛ս Ո։—Հիւբշ. 481։

Տէրվ. Altarm. 3, Նախալ. 119, Մասիս 1881 յուլ. 4 հնխ. *kvaq ձևից. հմմտ. հյ. ուրեք, քան, քանի, լտ. quis. quisque, գոթ. hvas, յն. πο, τε, սանս. զնդ. ka, ča։—Մորթման ZDMG 26, 517 բևեռ. hukan, հմմտ. հյ. ոք և քանի։—Ոք բառի վերջաձայն ք-ի համար հմմտ. Meillet MSL 7, 163, 8, 281; 10, 269 և 272; Հիւբշ. Arm. Gr. 502։—Հիւնք. յոգն բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 408 սումեր. uku «մարդ»։

ԳԻՒ.—Տփ. օքմին, օմքին, Երև. օքմին, օքնիմ «մէկը, մի մարդ». (հին հյ. գւռ. ձև է էքմին, որ տե՛ս Շողակաթ. էջ 43).—Սեբ. վէշ վէք «ով ոք».—Ջղ. վոռօք «որ և իցէ բան».—Ագլ. ո՛ւփման, ո՛ւճման, ո՛ւմաճ «ոմն», Մղր. ո՛ւճքէճ «ոմն, ոք», մի ունքէճ «մեկը, մի ոք»։

ՈՔԱՌԵԼ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Բառ. երեմ. էջ 182 ճիճիճել բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ ճիճիճել «շտապել, ոքառել»։ Որովհետև այս բառը իսկապէս նշանակում է «հեւալ», ուստի ոքառել կարող է լինել «շտապել» կամ նաև «հեւալ»։ Վերջին պարագային կարող է կապուիլ ոգի առնուլ «շունչ առնել» ոճի հետ։

*ՈՔՈՉ «դժնիկ, փուշ, ակքան». մէկ անգամ ունի Բ. մն. ժե. 18. (միևնոյն հատուածի կրկնութիւնն է Դ. թագ. ժդ. 9, ուր ոքոզ բառի հետ դրուած է ակքան. տե՛ս այս բառը)։

=Յն. ὀχοζ ընթերցուածից, որ ունի մի ձեռագիր՝ բնագրի համապատասխան տեղում։ —Աճ.

ՆՀԲ համեմատում է յն. ἄκαν, ἀκχούχ, եբր. խօխա հոմանիշների հետ և կարծում է որ հայը պէտք է ուղղել ոքող:—(Այսպէս է անում հայ բառը կապելու համար յն. ἀκχούχ և եբր. խօխա ձևերի հետ. բայց ղ չէ՛=χ)։ Հիւնք. յն. ὠκύς «սուր, սրածայր» բառից։

ՈՔՈՋԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Թէոդ. խչ. «Ջարչարեցեր՝ զանմարմին Փարաւոնն, որ խրոխտեալ բարձրավզութեամբ՝ ինքնահաճոյ հպարտութեամբն ոքոզեալ ի խորշս և ի գոգս քանակաւոր սահմանաց»։

ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է ufողեալ, շողեալ կամ նմանեալ nfոզ փշոյ և կամ կոկոզացեալ, գոռոզացեալ», ՋԲ «դժնէանալ», ԱԲ «ժանտանալ»։

*ՈՔՍԻՄԵԼԻ «մեղրով ու քացախով պատրաստուած համեմանք՝ կերակուրի համար. խաքէնճէրի» Մագ. Թղ. 214 (այլ ձ. nfuեմելի, nfuմելի):

=Յն. ὀξύμελι նոյն նշ. ծագում է ὀξύς «կծու, թթու»+μέλι «մեղր» բառերից. որից նաև ֆրանս. oxymel ևն։—Հիւբշ. 369։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ՈՔՍԻՐԻՆՔՈՍ «մի տեսակ գիր, նօտրագիր». նորագիւտ բառ, որ զանազան աղաւաղեալ ձևերով գործածուած է հին մատենագրութեան մէջ՝ հետևեալ երեք տեղերը. Փոյթ էր առ ի գրել ըստ նմանութեան nfuոնի իւr-fեայ. Ուսգր. էջ 5.— Փոյթ էր առ ի գրել ըստ նմանութեան nfuիrինfեայ. Վրք. հց. ա. 321 (ձեռագրերն ունին nfuոնիիւrfեայ, nfuունուrիfեայ, nfuոնիւrfայ. տպագրում ուղղուած վերի ձևով).—Սաևս պարզ և յըստակս և ծայրագոյնս փողեն աւfսոյն. Մագ. քեր. 223։

=Յն. ὀξύρυγχος կամ ὀξύρρυγχος, որ բուն նշանակում է «սրաքիթ» (կազմուած ὀξύς «սուր»+ῥύγχος «քիթ» բառերից). նաև մի տեսակ ձուկ է. իսկ ըստ լատին մեկնիչների՝ նշանակում է նաև «նօտրագիր»։

Հներից Ուսգրի վարուց մեկնիչը բացատրում է «ջրի ճանճ, մի աղագրի անձնանուն կամ դիպակագործ». «Այնպէս արագագիր էր որպէս այն ճանճքն, որ ի վերայ ջրին կենան և դիհաց դի՛վազեն. ոքսոն այն է որ ասեն։ Ու այլք ասեն թէ դպիր մի կայր ճարտար Աղէքսանդրու հայրապետին, զայն կու ասէ։ Ու այլ՝ թէ զոքսոն դիպակագործքն, որ փութով զարուեստն յանգեն, այնոր նըման է»։ Վարք հարանցի հին ձեռագրում, լուսանցքի վրայ մեկնուած է «ոքսունիրիքայ այն ճճին է կամ ապրիշմագործն»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Վարք հարանցի հրատարակիչը՝ անդ, էջ 321 ծան. յետոյ Սարգիսեան, Ուսգր. էջ 5, վերջին անգամ Ն. Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. էջ 224։

*ՈՔՏԱԷԴՐՈՆ «ութանիստ (երկրաչափական մարմին)» Նիմեռ. էջ 65 (չունի ԱԲ)։

=Յն. ὀκτάεδρον նոյն նշ. ծագում է ὀκτώ «ութը» և ἕδρα «նիստ» բառերից։—Հիւբշ. 369։

Ուղիղ մեկնեց նախ Տաշեան ՀԱ 1892 (արտատպ. Մատ. մանր ուսումն. էջ 16)։

Ոփրանը տե՛ս Օփրանտ։

Չ

Չ. *բացասական կազմող նախամասնիկ. ընդարձակ տե՛ս Ոչ։*

ՉԱԳԱՐ *«հաճարի ծառը» Ոոշք. որից առնելով ունի միայն ՀԲուս. § 2432. (Քաջունի, հտ. Գ. էջ 196 համարում է* hêtre, *որ և փիճի,* fagus*)։*

ՉԱԼԹԱԼ *«բազուկ կամ նման մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2435։*

*ՉԱԽ *«յանդիմանութիւն, կշտամբանք». գործածական է Պօլսի բարբառում. նոյն է նաև* չեխ *Ակն. աւելի հնից ունինք* չէխ *Քուչ. 57 (Իմ եարն ի դռնէն ի դուրս չէխ՝ Մո՛ւրտառ, թող զնա ի բաց)։ Բայական ձևով ունինք* չախել *կամ* չեխել *«յանդիմանել» Մշ. Պլ.։*

=Պրս. چخيدن čaxīdan *«կպչել, վիճել, իրար հետ կռուել». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. Ննխ.* կռէվ անէլ *«յանդիմանել, կշտամբել»։—Աճ.*

—ՉԱԿԵՐՏ. *կէտադրութեան մի նշան, որ է « ». Ցիշատ. որից կազմուած նոր բառ է* չակերտաւոր *«իբր, ենթադրեալ, ինքնակոչ»։*

=Կազմուած է չա *և* կերտ *բառերից. իբր թէ* չա *տառի գլխի ձևով կերտուած նշան։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՉԱՀ *«ջրհոր» Կոստ. երզն. 130 (Ջնդան և ի ջահ)։*

=Պրս. چاه čāh *«ջրհոր»։*

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, հրտր. Կոստ. երզն. էջ 56։

*ՉԱՂԱՆԱ *«մի տեսակ երաժշտական գործիք». ունի միայն Առաք. լծ. սահմ. 615։*

=Պրս. چغانه čaγāna *«ճեղքեալ փայտ ինչ, յորոյ միջոցս պնդեալ զբամբռունս թմբկի, կաքաւողք նովին կաքաւեն՝ զնոսին ի ձեռս առնլով»։—Աճ.*

*ՉԱՄԱՆ, ո հլ. *«համեմիչ մի բոյս է» Ես իը. 25, 27, 28. Մտթ. իգ 23. որից* չամանհայոց *«*cuminum armenicum, carvi*» Բժշ.* չամանուկ *«վայրի չաման» Գաղիան.* չամանջուր *Վստկ. 223։*

=Իրան. čaman *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց ենթադրւում է արևել. թրք. և օսմ.* چمن čemen *ձևից։ Իրանեան բառն էլ ծագած է սեմականից, ուր ունինք ասուր.* kamūnu (Delitzsch, Assyr. Handwb. 336, Strassmaier, Verzeich. 516), *ասոր. արամ.* ܟܡܘܢܐ kammūnā, *եբր.* כַּמֹּן kammōn, *արաբ.* كمون kammūn, *եթովպ.* kamūnu, *նաև եգիպտ.* gemnini? (Gesenius[17], 350): *Սրանցից են փոխառեալ նաև յն.* κύμινον (Boisacq 534), *լտ.* cuminum, *որոնց միջոցով էլ՝ իտալ.* comino, *գւռ.* cimino, *ֆրանս.* cumin *հբգ.* chumin, chumil, *մբգ.* kümel, *նբգ.* kümmel (Kluge 285), *հոլլ.* komijn, *ալբան.* k'imino. *հունգ.* köméng, *ռում.* chimin, *հսլ.* kuminŭ, *լեհ. չեխ.* kmin, *ռուս.* КИМИНЪ, ТИМОНЪ, *լիթ.* kmȳnai, kvȳnai (Berneker 681) *են, որոնք բոլոր նշանակում են «չաման»։*

ՆՀԲ համեմատում է վերի զանազան ձևերի հետ։ Böttich. Arica 74, 197 *պրս.* šambaliϑ *ձևի հետ։* Lag. Arm. Stud. § 1780 *մերժելով այս՝ դնում է եբր.։ Հիւբշ. 394 թրք. ձևերին անծանօթ լինելով՝ դնում է ծագումն անյայտ փոխառութեանց շարքը, մինչդեռ ըստ իս աղբիւրը պէտք է դնել իրանական։*

ԳԻՌ.—*Խրբ. Ռ.* չաման, *Ջթ.* չամօն, չամոն, *Ախց. Կր. Սեբ. Տիգ.* չոմոն, *Պլ.* չէմէն *(այս վերջին երկու խումբը նոր փոխառութիւն թուրքերէնից). իսկ Մշ.* չաման

«կարմիր տաքդեղի փոշին», Սչ. չաման «գինձ»։—Կապ ունի՞ նաև չաման Ղրբ. «ի-գական անդամ»։

[ՉԱՄԱՉՈՒ. նոյն է ինչ որ լամաչու, որ տե՛ս։ Եազըճեան, Մասիս 1885, 866 չանդ-րադառնալով Առձեռն բառարանի լամաչու ձևին, գտնում և մեկնում է իբրև նոր բառ։]

ՉԱՄԻՉ, ո հլ. «չորացրած խաղող» ՍԳր. որից չամչեայ Ա. Թգ. լ. 12. Բ. Թգ. ժզ. 1. չամչեղէն Ովս. գ. 1. չամչախունկ «չոր զու-կի, մարեմայ խունկ» Բժշ. չամչռել «չամիչի նման չորանալ, չամչիլ» (Նորագիւտ բառ) Վստկ. 187. չամչարակ «compote, խօշաֆ» (Նորակերտ բառ)։

ՆՀԲ յիշում է եբր. ծիմիւք կամ զիմ-մուք (իմա՛ צמוקה ṣimmūqā) «չա-միչ»։ Հիւնք. ջամբ կամ չամբ բառից.

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տփ. չամիչ, Հճ. Մրղ. Սլմ. Տիգ. չmմիչ, Սվեդ. չmմէչ, Ալշ. չամին, Ղրբ. չm՛մինչ, չա՛մէնչ, չա՛մրէչ, Ջթ. չամը՛չ, Ագլ. չա՛մուչ, Մղր. չօ՛մէնչ։—Նոր բառեր են չամչապուր, չամիչխաղող, չամ-չենի կամ չամչի, չամչկենի, չամչիլ, չամ-չմիլ են։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჩამიჩი չամիչի, ուտ. չա-միչ, Թրք. գռ. Ակն. Եւդ. čemič (տե՛ս Բիւր. 1899, 314, Հնութ. Ակնայ 352, Յուշարձան 329). հմմտ. էնկիւրիի Թրքախօս հայոց բար-բառով čemič «չամիչ», čemičlemek «չամիչ դառնալ, խաղողը չորանալ, չամչիլ» (Բիւր. 1898, 865). նոյնպէս նաև գնչ. čamik «չա-միչ», čamikengoro «չամչավաճառ». (Paspati ծանօթ չլինելով մեր բառին՝ այս ձևերը կցում է նյն. τζαμπί «չանչ», τζαμπόκράσον «չանչի գինի» բառերին, որոնք կապ չունին սրանց հետ). ն. ասոր. çmǝlça, çmǝçt'ǝ «թառամած, ցամքած», çamǝç, çmaçt'a «թառամիլ, թօշնիլ, խամրիլ», տճկ. چاميچ čamič բառը ունի նաև Կարապետեան, Ծմ. բռ. 281 «մանր չամիչ. 2. մանր, մանրուկ. 3. չամիչ, աչքի սև» նշանակութեամբ, որից էլ čamič gözlü «սևաչուի»։

*ՉԱՄՉԱՇԵՐԵՓ (կամ յարմարեալ ձևով՝ չամչեայ շերեփ) «մեծ շերեփ, խոշոր գդալ» Յայսմ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. چمچه čumča «շերեփ. 2. փայտէ պնակ», որից նաև Թրք. چمچه čemče «շերեփ», چامچاق čamčaq «փայտէ խոր սկաւառակ», ն. ասոր. čamčā «գդալ»։—Աճ.

ՆՀԲ վերիվերոյ մեկնում է «անօթ ջը-րոյ կամ ըմպանակ երկայնավիզ և դըր-գալ մեծ» և կցում է հյ. չամիչ բառին։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 268։

ԳԻՌ.—Ղրբ. Ջղ. չամչիկ «կարճ կոթով փայտէ փոքր շերեփ», Երև. չօմչա։

ՉԱՄՐՕՐ կամ ՉԱՄՐՕՐԷ «հնդկական փշոտ մի ծառ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2450։

*ՉԱՅ տե՛ս Թէյ։

ՉԱՆԱՐ «անհամբեր, չանող, անյուր». գի-տէ միայն Բառ. երեմ. էջ 260։

ՉԱՆԱՐԴԻ (-դւոյ, -դեաց) «վատթար, չըն-չին, անարժան» Փիլ. առ լիւս. Տօնակ. որ և չանօրդի Բենիկ. չանարդապուրդ ՅՀ. կթ. 147. —(Հին բռ.=Բառ. երեմ. 260 մեկնում է չանարդակ «սուրուկ», չանարդագուրդ «ա-ռաւել սուրուկ», չանարդատիպ «աղքատա-ձև», չանարդի «անարժան»)։—Բոլորն էլ անստոյգ։

ՉԱՆԿԱՒՈՐ, ի-ա հլ. «է տեսակ ինչ ախ-տի, որ պատճառի ի յայրեցած արենէ փայ-ծեղան, յորժամ զեղանի առատութեամբ ի լեարդն և մնայ անդ»։ Ունի միայն Փէշտի-մալճեան բառարան։

*ՉԱՆՉ, ո հլ. «խաղողի ճզմուած կեղևնե-րը. տճկ. ճիպրէ». մէկ անգամ ունի Թւոց զ. 4. «Ջգինի ի չանչոյ մինչև ցթինն»։ Ձեռա-գիրները խաթարելով գրել են ի չամչոյ. եբ-րայական բնագիրն ունի חרצן ḥarṣān, որի նշանակութիւնը ստոյգ չէ, բայց հաւա-նաբար պէտք է լինի «ազոխ» (Gesenius[17], 262). յոյն թարգմանութիւնն ունի στέμφυλον «չանչ», որից և ստուգւում է մեր չանչ ձևը. —Անգլ. Թրգմ. դնում է from the kernels even to the husk «կորիզներից մինչև կե-ղևը», որ վերիններին հակառակ շարքն ունի։ —Բառիս հետ նոյն է նաև չեչ, որ տե՛ս։

=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ. հմմտ. վրաց. ჩენჩო չենչո «կեղև, կճեպ», ჩენჩოიანი չենչոիանի «կճեպը վրան, դեռ չմաքրուած» (հացահատիկների համար է

սասում), լազ. չոնչի «եգիպտացորենի կուրծի վրայի ուրեննրը», վրաց. ჭაჭა ճաճա «խաղողի չանչ», լազ. ճաճի «կաղինի դրսի կանաչ կեղևը». Համմտ. նաև պրս. چنچه čunča կամ جنجه junja «խաղողի կուտ» (Առաջինները համապատասխանում են մեր չանչ բառին, երկրորդները՝ միր չեչ ձևին)·—Աճ.

ՆՀԲ դնում է չամիչ բառի մէջ, բայց տալիս է «կոխածն խաղողոյ» նշանակութիւնը։ Հիւնք. սրբագրում է չանչ ձևով (փխ. չամիչ) և կցում է պրս. junja «թին» բառին։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Մրղ. Սլմ. Վն. չանչ, Ագլ. Ղրբ. չռնչ, Ջղ. չենչ, Տիգ. չինչ «խաղողի շրուանդ, կոխածի մնացորդը, կուտերն ու կեղևները». Նշանակում է նաև «խնձորի, տանձի, սերկևիլի դէն գցելու մասը, քացախի դիրտ, հալած իւղի փրփուրը» (այսպէս Ալշ. Լ. Կր. Վն.)։

ՉԱՆՉԱՂՈՏԻ «ցնցոտի, պատառոտած շորեր». մէկ անգամ ունի Վրք. հց. ա. էջ 261. «Յորժամ ետես զպատառատուն չանչաղոտիսն՝ զոր զգեցեալն էր, հարցանէր զնա. Ուստի՞, ասէ, զայդ պատառոտիսդ զգեցեալ ես»։—Ենթակին *չանչաղ:

Թոռնեան, Հատընտիր, Բ. էջ 432 ուղղում է ցնցոտի:

ՉԱՆՉԱՔ «այծեղջիւր պտուղը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2453։

*ՉԱՇՄԱԿ (որ և չաշմիկ, չեշմակ) «մի տեսակ փշոտ թուփ. տալիս է կարծր ոսպանման պտուղներ, որ ծեծելով՝ փոշին իբր աչքի դեղ են գործածում. լտ. argemonia» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 2454 և Նորայր, Բառ. ֆր. 84 բ։

=Պրս. چشمك čašmak, որ և čašam, čašām, čašxām, նոյն նշ. (ԳԴ մեկնում է «հատք ինչ սևագոյնս որպէս ոսպն»)։—Անշուշտ چشم čašm «աչք» բառից է։—Աճ.

Ուղուրիկեան, Մասիս, 1881 նոյ. 25 համարում է լտ. paliurus aculeatus, «որուն պտուղները Բիւթանիոյ մէջ չէշմըգէճ կը կոչեն»։

ԳԻՌ.—Մշ. չաշմիկ (ըստ ՀԲուս. § 2454), որի ուղիղ ձևն է չաշճիգ՝ ըստ Նազ. Մարտիրոսեանի։

*ՉԱՇՄԱԿ «արտաքնոց»։

=Պհլ. *čašmak ձևից. ընդարձակ տե՛ս ճեմիշ բառի տակ։

ԳԻՌ.—Մշ. չաշմա «արտաքնոց»։

*ՉԱՇՏԱ «վեցաղի ջութակ». Նորագիւտ բառ, որ գործածական է յետին հայերէնի մէջ. ինչ. Կոստ. երզն. 175—176 (Մտրուպ, դու սազէ զչաշտան). որ և չաչքայ Առաք. լծ. սահմ. 596, 615։

=Թրք. چشته čašta «վեցաղի ջութակ», որ աղաւաղեալ է պրս. ششتا šaštā < ششتار šaštār հոմանիշից. բուն նշանակում է «վեց աղի, վեց թել»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, հրտր. Կոստ. երզն. 202։

ՉԱՉ (կամ չաչեր, որ թերևս նոյնի յոգնակին է) «մի կարգ ծառերի առանձին աճեցնելու համար կտրուած և զատ տնկուած ճիւղ» Վստկ. 142, 143, 144, 151։ (Ըստ ՀԲուս. § 2455 նաև նշ. «շողգամի տերև». բայց այս նշանակութեամբ տե՛ս չեչ)։

*ՉԱՏՐ-ԾԱՂԻԿ «վրանածաղիկ. convolvulus arvensis» Սալաձ.։

=Թրք. چادرچیچکی čadər-čičeyi «վրանածաղիկ» բառից՝ առաջին մասը (čadər «վրան») պահելով, երկրորդը թարգմանելով։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանասէր 1901, 126։

ՉԱՐ, ի-ա հլ. «չար, գէշ, վատ» ՍԳր. Եզն. 10. Ոսկ. սրանից ունինք շատ բազմաթիւ ածանցներ, որոնցից յիշենք մի քանի հատ. չարագործ ՍԳր. Եզն. Ոսկ. չարալլուկ Երեմ. իգ. 9. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 2. չարակնել Օր. լը. 54, 56. Ոսկ. մ. բ. 15. Կոչ. Սեբեր. Ագաթ. չարաձայն Ոսկ. մտթ. Եւագր. չարաճճի Տիտ. ա. 12. Ոսկ. մ. գ. 3. Եզն. չարամահ Ագաթ. Բուզ. չարաչար ՍԳր. Եւս. պտմ. Եզն. Եւագր. չարափուշ Եփր. թգ. չարի Բուզ. չարիք ՍԳր. Ոսկ. չարութ Սարգ. չարուտ Եփր. համաբ. 247. չարեացապարտ Բ. մկ. դ. 47. չարել «չար՝ վատ խօսիլ» Նանայ. 184. չարանդակ «չար» (Նորագիւտ բառ՝ կազմուած չար բառից՝ բովանդակ և այլանդակ բառերի հետևողութեամբ) Ուխտ. Բ. 104. զչարիլ

կամ զչարանալ *ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 21. բ. Թես. (որ և գրուած սչարիլ Մխ. երեմ.).* ընդչարիլ *Ճառընտ.* չարչարել *ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 10 (նըշանակում է նաև «իւղ հանելու համար կաթը հարելը». ինչ. Կաթն չարչարելով լինի իւղ. Տաթև. ձմ. կա. և այս իմաստից է բխում* չարչրուկ *Վն. (ծծկ.) «ժաժիկ», Ճտխ. «թան, ջրով հարած մածուն». նոյն է նաև Տաթև. ձմ. ճիէ «Կաթն չարչարեալ լինի իւղ»).* չարչարիչ *Ոսկ. մ. ա. 18 և ես. Եփր. ծն. ել.* չարչարանք *ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ.* զուարթաչար *Մծբ.* ժամաչար *Ոսկ. յհ. ա. 3.* յիշաչար *Վրք. հց.* նախաչար *Սեբեր.* օրաչար *Ոսկ. յհ. ա. 3.* չարաբաստիկ, չարագոյժ, չարամտաբար, չարանենգ, չարախինդ, չարախնդաց, չարախնդութիւն *(նոր բառեր) են։*

> *ՆՀԲ ոչ բարի կամ ոչ արի։* Lag. Urgesch. 197, Ges. Abhd. 105 arya *բառի հակառակն է՝ իբր չ բացասականով։ Հիմք. պրս.* čār *«չորս» բառից։* Bugge KZ 32, 23 *չ բացասականով* *ար *«բարի» արմատից, որ կցում է յն.* ἄρ-ιστος *«լաւագոյն» գերադրականին։ Հիւբշ. 485 բոլորովին անապահով է համարում այս մեկնութիւնը (բայց* Pokorny 1, 69 *յիշում է իբր ստոյգ՝ հնխ.* ar->յար, յարել, առնել *արմատի տակ)։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 114 պհլ.* չան *հոմանիշի հետ՝ որ գործածուած է անդ ժԳ 16. իսկ Արիահայ բառ. 307 պհլ.* čaryā *«գէշ, վատ»,* čaryātum *«չարաչար», որոնց գոյութիւնը կարօտ է ստուգութեան։ Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 16 եբր.* չար (?): Karst. *Յուշարձան 429 թթր.* qar *«սև, անբախտ, ցաւ, չարիք», ալթայ.* qara *«սև, չար». Էսգէթ, Արրտ. 1915, 782 արաբ.* شر śarr *«չար» և գւռ.* չոռ *«ժանտախտ»։ Մառ ՀԱ 1921, 81 և* Яз. и Лит. I. 257 *կցում է բասկ.* tzar *«չար» բառին։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Ճմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տփ. չար, *Վն. Տիգ.* չոր, *Զթ.* չօյ, չռր, *ՀՃ.* չօյ, *Սվեդ.* չուր.— *2. Ջղ. Սչ.* չարչարել, *Երև. Կր.* չարչարէլ, *Ալշ. Մշ. Սլմ.* չարչըրել, *Ճմ.* չարչարիլ, *Ախց. Մրղ. Պլ. Ռ. Սեբ.* չարչըրէլ, *Խրբ. Տփ.* չարչըրիլ, *Հմշ.* չարչարուշ, չարչըրուշ, *Մկ. Սվեդ.* չոռչոռիլ, *Գոր. Ղրբ.* չռչա՛ռէլ, *Ագլ.* չռչա՛ռիլ, *Վն.* չոռչըռել, *Տիգ.* չոռչըռիլ, *Զթ.* չայչայիլ, չարչարիլ.—*Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաներն ունին* չար *(Բիւր. 1899, 116)։ Նոր բառեր են՝* չարանալ, չարաչիք, չարիկչարիկ, չարխափան, չարոց, չարք, չարունք, չարչրկել (*>Ննխ.* չարչըգել), չարքաշ, չարչարմունք *են։*

ՓՈԽ. ուտ. čär *«անասունների ժանտախտ»,* çärçäräz *«չարչարանք»։*

ՉԱՐ *«մի տեսակ հարկ». նորագիւտ բառ, որ մի քանի անգամ գտնում եմ գործածուած ԺԳ դարի արձանագրութեանց մէջ և Օրբելեանի մօտ. այսպէս՝ Ազատ յամէն աշխարհական հարկաց, ի դիւանէ, ի խալանէ և յամէն չարէ. Արձ. 1296 թ. (Վիմ. տար. 137).—Ոչ շարիատ, ոչ համարելէ, ոչ սուսամի. ոչ եզին թաղար, ոչ մեծ չար, ոչ փոքր հետ եկեղեցոյս (Վիմ. տար. 247).—Եւ զԱստուածածնին քահանայքն ազատ արարաք յամենայն արքունի չարէ (Օրբել. էջ 132).—Արդ եթէ ոք... յափշտակել ջանայ զիմ հոգեցատուր հողսդ և զայլ ընծայսդ ի քահանայիցդ, և կամ զքահանայ ի չար ընկենու, զոր ազատեցի ես յամենայն ուրեքս (Օրբել. էջ 130).—Ջգըրուակ գիւղ... վերստին հաստատեցի... ազատ յամենայն չարէ և հարկաց (էջ 224).—Ոչ մերոց և ոչ ումեք չկայ իշխանութիւն և հաշիւ հետ այս շինորէից՝ ոչ չարի, ոչ Տանկաց հարկի, ոչ բերդաչարի, ոչ գումդգահի և ոչ այլ իրաց (էջ 242).—Եթէ հակառակի և կամ չար և հարկ ի վերայ դնէ, ի սուրբ երրորդութենէն նզովեալ լիցի (էջ 243)։ Այս բառից են* բնաչար *(վկայութիւնը տե՛ս վերը) և* անչարութիւն *«հարկից ազատ լինելը», որից* անչարութեամբ *«հարկից ազատ». Ես Սմբատ զԴուինքթին հողն սուրբ Աստուածածնիս (տուի) անչարութեամբ (Վիմ. տար. էջ 158)։*

> *Բառիս իմաստը անցողակի նկատում է Այտնեան, Քննակ. քերակ. էջ 143. միւսները շփոթել են* չար *ածականի հետ ու անցել։*

*ՉԱՐԵԿ, *որ և* չարեէկ, չարէք *«քառորդ».*

ինչ. Չարեէկ մի ի չինած ծովու ջրէդ ածես և չարեէկ մի յխտակած ծովու ջուր, ի քսան լիտրն չարեէկ մի. երկու չարեէկ. Վստկ. 104, 107, 108.—չարէք *Առաք. լծ. սահմ. 615. Արձ. 1204 թ. (Վիմ. տար. էջ 46).* չարեկ *Անսիզք 79, 83. նոյնը* չարէք *«բերքի քառորդ մասը (իբրև տուրք տրուած)» Մեծոփ. 111. «Թո՛ղ զբահրայ և զչարէք ի ծերոց և ի տղայոց»։—Հմմտ. նաև* չարեքտար. *Տուաք չարեքտար և այլ ընծայ. Արձ. 1311 թուից (Վիմ. տար. 156).* չարեքտարովն *Արձ. 1266 թ. (Վիմ. տար. 109)։*

=*Պրս.* چاریك čāryak *(օսմ.* čaryek, ċeryek, *ռմկ.* չէյրէկ) *«քառորդ» (կազմուած* چار čār *«չորս»*+ یك yak *«մի, մէկ» բառերից)։*

Ալիշան, Հրտր. Վստկ. 256 դնում է պրս.։

*ՉԱՐԽԱԻՈՐ *«աղեղնաւոր». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սմբ. պտմ. 123. «Շատք մեռան յերկուց կողմանց... զի ունէաք... աղէկ ֆռանկի չարխաւորք.» (տպ. Մոսկ. 114* չարխուռ):

=*Պրս.* چرخ čarx *կամ* چرخه čarxa *«աղեղ, նետ նետելու գործիք», որից նաև պրս.* چرخانداز čarx-andāz *«աղեղնաւոր»։ —Աճ.*

*ՉԱԻՈՒՇ *«ոստիկան» Անսիզք 9, 11, 25, 43. «նուիրակ» Սասն. էջ 50. գրուած նաև* չայուշ՝ Karst, *Դատաստ. II. 79, Յիշատ. 1663 թուից (Դիւան, ժ, էջ 54)։*

=*Թրք.* چاوش ćavuš *«տասնապետ զինուոր», որից նաև արաբ.* شاوشيّة šāvu-šiyyat *(Իբն-ի Բատուտա, հտ. II, էջ 174), նյն.* τζαούσιος, *բուլգ.* čaūš, *սերբ.* čäūš, *լեհ.* czausz, *ուկր.* čaús (Berneker 138):—*Հիւբշ. 517։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Անսիզքի հրատարակիչը, էջ 42։

ՉԱՓ (ո *հլ. եզակիում,* ու *հլ. յոգնակիում) «չափ» ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Եւս. պտմ. Կոչ. Ոսկ. որից* չափել *ՍԳր. (սրա մէկ նոր առումն է «փորը լցնել, ագահութեամբ խմել» Կղնկտ. հմմտ. իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 29).* չափոյք *Ոսկ. Սեբեր.* չափան *Եփր. մն. 471. Ոսկ. մ. գ. 8.* չափախօս *Եւագր.* անչափ *ՍԳր. Ոսկ.* որչափ *ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր.* այնչափ *ՍԳր. Ագաթ.* այնչափիք *Ոսկ. յհ. բ. 33, 37.* դոյնչափ *Եզն. Ոսկ. ես.* ճայկաչափ *Փիլ. լին. 66.* գրկաչափ *Վրք. հց.* ժամանակաչափ *Ագաթ.* երկրաչափ *Ջքր. Բ. 1. Վեցօր.* երկայնաչափութիւն *Փարպ.* ճասակաչափ. *Բ. մկ. ե. 24. Ագաթ. ևն։ Բառիս ռամկական կամ մհյ. ձևերն են՝* չաք *Վստկ. 26, Անսիզք 25,* չաքս *Մխ. բժշ. 129, և* չակ, չան, *որոնցից ունինք* որչաք *Հին քեր.* ափչաք *«մէկ ափի չափ» Վստկ. էջ 21,* ճանչաք *«այնչափ» Անսիզք 51,* որչակ, որչան *Թր. քեր.։ Նոր բառեր են* անճամաչափ, անչափանաս, ծանրաչափ, ջերմաչափ, խոնաւաչափ, բաւականաչափ, աստիճանաչափ, անդաչափութիւն, չափանիշ *ևն։*

Հիմք. կցում է ցուպ *բառին։* Bugge KZ 32, 74 *կապում է յն.* κάλαμος *«եղէգ» բառին, իբր անցած* *ճափ, *ճաղւ *ձևերից։* Karst, *Յուշարձան 423 թթր.* čak *«մաս», ույղուր.* kac̆ak *«երբ», չուվաշ.* čok *«ժամանակաչափ»,* yüz-čak *«հարիւրապատիկ» (այս բառերը կցում է ռմկ.* չաք *ձևին)։ Մառ,* Тексты и Раз. по Кв. фил. *հտ. 1, էջ 86—87 յաբեթական բառ. հմմտ. վրաց.* ǯap *«դդում», յետոյ «դդումից աման», որ մեր մէջ ստացել է ընդհանուր նշանակութիւն։—Կարևոր են համեմատութեան համար մանիք.* چاق čāf, *եաղն.* čāf *«ո՛րչափ» (*ИАН *1907, 547), սոգդ.* čāß, *սոգդ. սսոր.* č’f, *եաղն.* čåf *«որչափ, այնքան» (*Gauthiot, Gr. sogd. 72, 120), *որոնք ըստ վերջինիս ծագում են* *čwat *ձևից*>*čßa-։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. չափ, *Ասլ.* չափ, չա*, *Տփ.* չափ, չափս, *Ճմ.* չափս, *Սլմ. Վն. Տիգ.* չոփ, *Ագլ. Հճ.* չօփ, *Զթ.* չօփ, չոփ, *Սվեդ.* չուփ.*—ունինք նաև* չամ, չանք, չուք *ձևերը, բայց միայն ածանցումների մէջ. այսպէս՝* անչամ *«այնչափ» Վն.,* էնչանք, մչանք, մունչունք *Ղրբ.,* էսչունք, էտչանք, էնչանք *Ջղ.—Միջին հյ.* չաք *ձևից է Զթ.* չօք *մը «ինչչա՛փ»։—Տեղ տեղ տարբերութիւն է դրւում* չափ *գոյականի և* չափ *մակբայի միջև. այսպէս՝ Մրղ.* չոփ,

Ագլ. շօփ գործածական են իբր գոյական, իսկ Մրղ. շամf և Ագլ. շուճf՝ իբր մակբայ. հմմտ. նաև Երև. Տփ. չափս՝ միայն իբր գոյական, իսկ չափ՝ թէ՛ գոյական և թէ մակբայ։—Ոզմ. շmճf «այնչափ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჩაფი չափի «մի տեսակ հեղուկաչափ, որ առնում է 4 թունգի կամ 36 ֆունդ. 2. սափոր, դոյլ», ուտ. չափ «չափ», քրդ. čap «չափ» (հմմտ. Մտթ. է. 2՝ Պը չը չափ հում չափ պըքըն, պը ուփ տէ պէ ժը ռռա չափանտըն. Որով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ). Նշանակում է նաև «հեղուկաչափ». այսպէս Ղուկ. ժզ. 6 (Սատ չափ ռունէ զէյթուն—Հարիւր մար ձիթոյ). օսմ. چاپ čap «չափ. 2. ներքին տրամաչափ», چاپلامق čaplamaq «չափել» [սրանց միջոցով՝ սերբ. ċap «թնդանօթի տրամագիծ, Kugelmass», ռում. čiap «չափ», որ ըստ Սրմագաշեանի՝ միայն ատաղձագործների մօտ գործածուող մի բառ է]. գւռ. թրք. Եւդ. čap «սայլի անիւին բոլորաձև շրջագիծը չափելու կարկին, զոր հայ գիւղացիք ալ չափ կը կոչեն» (Յուշարձան 329), գւռ. թրք. և յն. Ատն. չափ «ուղղալար», որ գործածական է և նոյն տեղի հայոց մօտ (Արևելք 1888, նոյ. 8)։—

*ՉԱՓԱՐ «ցանկապատ». մէկ անգամ ունի Թղթ. դաշ. 21. «Եւտես աչօք բացօք սուրբն Գրիգորիոս զիջումն Միածնին ի չափար պալատն (իմա՛ պալատաճ) արքունի»։

=Պրս. چپر ċapar «որմ կազմեալ ի ցախից և ի մացառաց՝ որ է ցանկ, զոր առնեն շուրջանակի տան, պարտիզի և բակի». նոյնից նաև թրք. ċeper՝ որ նշանակում է «տունը շրջապատող ցանկապատը. 2. կռուի համար պատրաստուած ցանկապատ. 3. մարդկանց շղթայ» (Будаговъ 1, 469)։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «որպէս բառ արաբ. և եբր. ճապպիr, ճէպպար, ջիպor, է «հըզօր, մեծազօր, ահաւոր» և որպէս բառ ումկ. է «վայր ցանկապատ»։

ԳԻՐ.—Մկ. չափար «որսորդի կամ զինուորի դիրք», Մշ. չափառ և Ախց. չոփտո «ցանկապատ». շատ գործածական է Կովկասի հայ բարբառներում «ցանկապատ» իմաստով. նոր բառեր են չափարտակ, չափարծակի «մի տեսակ թռչուն», յատկապէս չափըռճել «շրջապատել, պաշարել» Ապ. Բլ. Նբ. որի հետ նոյն է թրք. چپرملك čeperlemek «պարսպել, շուրջ պատել»։

ՉԲԱՐՕՏՕՂ «լեզուանի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260։

*ՉԵԽ «շուն վանելու ձայն, օ՜շտ» Վրդ. առակ. 188 (այլ ձ. չխ)։

=Թրք. چيق ċəq «դո՛ւրս ել» հրամայականից, որ արև. թրք. հնչւում է čəx, և այժմ էլ գործածական է իբր շուն քշելու բացագանչութիւն։—Աճ.

Չեխել տե՛ս Չախ։

*ՉԵՉ «ճզմած ձիթապտուղի կեղևանք» Վստկ. 184. «Դարձո՛ զչեչն հանդերձ կտովն ի ջրաղացն»։

=Նոյն է չաճչ բառի հետ և նրա հետ միասին փոխառեալ է Կովկասեան լեզուներից. հմմտ. յատկապէս վրաց. ჭაჭა ճաճա «խաղողի կեղևանք», ჩეჩა չեչա «վուշը մաքրել», ნაჩეჩი նաչեչի «վուշի խծուծ»։—Աճ.

ԳԻՐ.—Ատն. չէչ, Ղրբ. չիչ և Շմ. ջէջ «ճըզմած խաղողի կեղևանք», Երև. չէչ «թութի քամած կեղևանք», Ախց. Կր. չէչ «խնձորի, տանձի և նման պտուղների նետելու միջուկը, կանաչեղէնների դէն գցելու մասերը, շօփ»։—Սրանց հետ նոյն են չաչ Հմշ. «եգիպտացորենի վրայի շապիկը կամ պատեանը». Տր. «լոբու դրսի կանաչ պատեանը», խոջ. «շողգամի և բողկի կանաչ տերևները՝ որ չորացնելով պահում են կերակուր եփելու համար»։

ՓՈԽ.—Թրք. և յն. գւռ. Ատն. čeč «խաղողի ճզմած կեղևանք» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9), ուտ. çeč «միջից մեղրը քամուած մեղրահաց»։

*ՉԵՉ «կալի մէջ լցուած մաքուր ցորենի դէզ». գաւառական բառ է, որ հնից աւանդուած չէ. սխալմամբ է որ ՆՀԲ նախորդը շըփոթում է սրա հետ։

=Պրս. چاچ čāč, որ և چاش ċāš, ژاژ žaž «դէզ կալի կամ կոյտ արմտեաց, զոր դիզեն զկնի ծեծելոյ և որոշելոյ ի յարդէն զցորեանն ի կալին». նոյնից է թրք. թթր. čaǰ, čač, ċaš, ǰaš «կալսած հաճարի կամ վարսակի դէզ. 2. մաքրելուց յետոյ կալի

մէջ մնացած բարակ յարդը» (Будаговъ *1, 454). Նոյն բառն է դարձեալ՝ որ Թուրքերէնի միջոցով փոխ առնուելով՝ դարձել է սերբ.* čadj, čadja, *լեհ.* čač, čadž *«բարակ յարդ»։ —Աճ.*

ԳԻՌ.—Խրբ. չոջ, *Ակն. Եւդ.* չէչ *«կալի մէջ դիզուած մաքուր ցորենի շեղջ»։—Էնկիւրիի Թրքախօս հայոց բարբառով չէչ հոմանիշը (Բիւր. 1898, 865) անշուշտ հայերէնից է. իսկ Թրք. գւռ. Եւդ.* چچ čej *և Տ.* ǰej *«ցորենի դէզ» չեն կարող լինել հյ. շեղջ բառից (ինչպէս կարծում են Թուրեան, Բիւր. 1899, 798 և Գազանճեան, Յուշարձան 329), այլ նոյն են վերիններին հետ. այսպէս նաև Թրք.* چچ čeč *«մաքրելուց յետոյ կալի մէջ մընացած ցորենը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 178)։*

ՉԵՉ *«ծակոտիք». արմատը հնից չէ աւանդուած. յետնաբար միայն գտնում եմ գործածուած Ադամ. 136. «Կողն նման է պինդ ոսկրի, բայց մէջն փուճ, չեչով լի»։ Սակայն սրանից ունինք* չեչաւոր *«ծակոտկէն մի քար» Անյ. ստորոգ. Առաք. լծ. սահմ. 540։*

ԳԻՌ.—Արմատը պահուած է «ծաղկախտից մնացած հետքեր երեսի վրայ» և «մեղրի ծակ ծակ բջիջներ» նշանակութեամբ. այսպէս Ախց. Խրբ. չէչ, *Ագլ. Գոր. Ղրբ.* չիչ.*— Բայց նշանակում է նաև «մեղրի բջիջները կազմող մեղրամոմը» (Ղրբ.), «մեղրից քամուած մոմը» (Երև. Սեբ.), «մեղրի բջիջների սև նիւթը» (Ակն.). Նմանութեամբ «միսը ծամելուց յետոյ մնացած անհիւթ մասը» (Ղրբ.)։ Այս իմաստները, մանաւանդ վերջինը, կարող են լինել չեչ «կեղևանք» բառից։—Նոր բառեր են* չեչոտ *(Շմ.* չէչօտ, *Ջղ.* չիչոտ, *Մշ.* չիչոդ, *Տփ.* չէչուտ), չեչմեղր, չեչխաբու, չեչոտենի *«մի տեսակ տանձ՝ վրան սև կէտերով»։*

ՉԵՐԱՆԵՑՈՂ *«անհաստատ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260։*

ՉԵՐՈՒՆ ԱՍՏՕՂ *«անպատկառելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260։*

Չէզոք *տե՛ս Ոք։*

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 147 մեկնում է չ-եզ-ոf *(իբր թէ* ո՛չ-մի-ոf).
բայց ինչո՞ւ այն ժամանակ գրուած է է-ով։ Նոյնը կրկնում են Ադոնց և Մէնէվիշեան ՀԱ 1930, էջ 727—30. հմմտ. ոչ եզով իւիք=մի՛ եզով իւիք Փր. քեր.։

ՉԷՔՈՒՉԷ *«հարկը չափից աւելի պահանջելով հարստահարելը». գործածուած է երեք անգամ. Մի՛ լիցի չէքուչէք բազում, այլ չի՛ք լիցին անիրաւ սովորութիւնքն. Մխ. դտ. էջ 316.—Ա՛յլ չէքուչէք չէ պատեհ առնուլ աւելի ի հարկատվացն. Սմբ. դտ. 23.—Հարկահանս ոչ միայն զհարկառուսն կոչէ, այլ և զյափշտակողս, որք մերկանային զժողովուրդըն անիրաւ չէքուչեօք. Գէ. ես.։—Նկատելի է որ առաջին վկայութեան մէջ թէև բայը եզակի է դրուած, բայց բառը յոգնակի է, ինչպէս յայտնի կերպով երևում է երրորդ վկայութիւնից։*

ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է ոչ էf, *չգոյք, չիք կամ* ձիգ, *ձգումն, ձգձգումն, հարստահարութիւն և կամ* ջէf*». իսկ ԱԲ «ոչինչ, չեղածները»։ Ուղիղ է բացատրում Բաստամեան, Մխ. դտ. էջ 316 ծան. իբր «հարստահարել, ունեցած-չունեցածը խլել՝ կողոպտել», ասելով թէ այժմ էլ գործածական գաւառական բառ է (տեղը չի յայտնում)։*

*ՉԻԳԻՏԱՄ, *որ և* չիfիտամ, չկիտամ, չգիտամ, չfիտամ, չիկտամ *«մի տեսակ ծաղիկ է» Սալաձ.* (colchicum autumnale *ըստ ՀԲուս. §§ 2477, 2706,* hémérocalle *ըստ Նորայր,* amaryllis *ըստ Արթինեան, Տունկերը Ա. էջ 56)։*

=Թրք. چكدم čigdim*՝ նոյն նշ. (յիշուած է Կամուսի մէջ, Թրք. Թրգմ. Բ. 21 և* Будаговъ *1, 481՝ իբր դեղագործական բոյս)։*

Ուղիղ մեկնեցին ՀԲուս. § 2706 և Նորայր, Բանաս. 1901, 126։

ԳԻՌ.—Ջթ. չիգիդօմ, *Սթ.* չիյդէմ. *(ըստ Ազգ. հանդ. Ա. 137* չիգիտամ *կամ* սաւզուկ *Ախք.* colchicum autumnale):

ՉԻՂՋ *(գրուած նաև չեղջ)* ի *հլ. «սեկեմուկ, մաշկաթև» Ղևտ. ժա. 19. Օր. ժդ. 17. Ոսկ. ես. Եփր. համառ. 225. որից* չղջիկան, ի-ա *հլ. (գրուած նաև* չիղջիկան *Եփր. համառ. 225,* ջղջիկան *Վեցօր. 162, 172—3,*

չղջկան, սխալմամբ՝ յղջկան Յայսմ.) Նոյն նշ. Ես. բ. 20. Բարուք զ. 21. Ոսկ. ես. կայ և եղճիկայ Դրնղ. 551. արդի գրականում գործածւում է միայն չղջիկ ձևը։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 չ բնաձայնից։ Հիւնք. աղջամուղջ բառից։ Scheftelowitz BB 28, էջ 306 սանս. kīla, kīlikā «սեպ, ցից»!

ԳԻՒ.—Ախց. չըխչիկ, Ալշ. Սեբ. չ՛խչ՛իգ։

ՉԻՆԱՐ «անուշահոտ մի ծաղիկ է» Սալաձ. որ և չինարու Կոստ. երզն. 179։

ՀԲուս. § 2465 մեկնում է իբր Թրք. چنار čənar «սօսի»։

Չինչ տե՛ս Ոչ։

ՉԻՉ «ստինք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260, որից և ՓԲ յաւել.։

ՉԻՊԱՅ «որսի շուն». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 299 և 318. Չիպամի (իմա չիպա մի) ի մէկալ խանութէն վազեց և զկատուն սպանեց. Եւ թագաւորն ելեալ ի յորս և չիպամի գնաց ի ծակն, եգիտ և նա քարովն եզարկ և ելեալ կաղկընծելով։

ՉԻՏ «ոզնի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260։

*ՉԻՏ «ճնճղուկ» Մխ. առ. ճի. Վրդ. առ. 59. «ԲՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան 541). գրուած է և ջիտ «ճնճղուկ» Ոսկիփ. որից չտիկ «մի տեսակ թռչուն» Տաղ. (վկայութիւնը տե՛ս Ամատ. անդ՝ էջ 545). մկճչիտ «մի տեսակ թռչուն» Տաղ. (Ամատ. էջ 483)։

=Վրաց. ჩიტი չիտի «ճնճղուկ». աւելի ընդարձակ տե՛ս ծիտ:—Աճ.

ԳԻՒ.—Սվեդ. չէդ «ճնճղուկի նման փոքրիկ մի թռչուն է. թութ է սիրում ուտել». սրա տեսակներն են մկան չիտ և թթաչիտ Սվեդ.։

+ՉԻՐ «չորացրած պտուղ» Հին բռ.։

=Բնիկ հայ բառ. չոր բառի ձայնդարձն է. տե՛ս չոր:

ՆՀԲ լծ. հյ. չոր, յն. ξηρός, Թրք. գուրու, գուրուսու:

ԳԻՒ.—Ագլ. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. չիր, Ջթ. չիյ, չիր: Նոր բառեր են տանձաչիր, շլորաչիր, ծիրանաչիր:

ՓՈԽ.—Վրաց. ჩირი չիրի «չոր պտուղ». օր. լեղվիս չիրի «չոր թուզ, պաղատիտ». Թրք. գւռ. Սեբ. čir «չորացրած ծիրան կամ սալոր»։

Չիք տե՛ս Իք։

Karolides տես Չիգ:

*ՉԻՔՈՒԹ «մոլեխինդ». ունի միայն ՀԲուս. § 2467՝ առնելով Քիմիական մի գրքից։

=Լտ. cicuta «մոլեխինդ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.։

ՉՀԱՆԱԿ «մուրացիկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 261, որից և ՓԲ յաւել.։

*ՉՄՈՒՇԿ «հողաթափ» Մխ. առ. 382. Հին բռ. Աշխ. ճլե. (չունի ՆՀԲ). որից նորակերտ բառ է՝ չմշկել «սառոյցի վրայ երկաթէ կօշիկներով սահիլ. ֆրանս. patiner»։

=Պրս. چمشك čamšak. որ և چشمك čamšak, جمشك jamšak «կօշիկ»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բռ. ֆրանս. էջ 913 բ.—Նոյնը յետոյ Աճառ. Արրտ. 1910, 268։

ԳԻՒ.—Շմ. չումուշկ, Գոր. Ղրբ. չմօշկ:

ՓՈԽ.—Հայերէն բառի յոյն տառադարձութիւնը գտնում ենք իբր թե հետևեալ հատուածում, որ Չմշկիկ կայսեր տրուած անունը մեկնելով՝ ասում է թէ այս բառը հայերէն է, որ յունարէն թարգմանութեամբ նշանակում է «μουζακίτζην, մուճակ». Ὃς κατ᾽ ἐπίκλησιν Τζιμτσκῆς ἐκαλεῖτο (τοῦτο δὲ τὸ τῆς Ἀρμενίων διαλέκτου πρίσρημα ὄν, εἰς τὴν ἑλλάδα μεθερμηνευόμενον μουζακίτζην δηλοῖ. βραχύτατος γὰρ τὴν ἡλικίαν τελῶν ἐπωνομίαν ταύτην ἐκτήσατο (տե՛ս Leonis Diaconi Caloensis Historiae, հրատ. Niebuhrii, Bonnae, 1828, Hist. V. 9, էջ 92)։ Բայց μουζακίτζης բառը՝ ըստ Sophocles-ի բառարանի (էջ 770 բ) միայն այս հատուածից ծանօթ լինելով, ճիշտ յայտնի չէ թէ ի՛նչ է նշանակում։ Երևում է միայն՝ որ պիտի լինի մի կարճ բան, քանի որ յատկացուել է կայսեր շատ կարճ հասակը որակելու համար։ Ոմանք մեկնում են, շատ յաջող համեմատութեամբ, μουζακίτζης =մուճակ, ինչպէս որ Τζιμισκῆς =չմուշկ:

Sophocles, *առանց իսկ յիշատակելու այս համեմատութիւնը, դնում է* μουζαxίτζης *«մարդուկ», իբր ռուս.* мужъ *բառի կրկին նուազականը։ Աւելի յարմար էր դնել ռուս.* мужикъ *«մարդուկ»։ Բայց այն ժամանակ ո՞ւր է այն հայերէն* τζιμισχῆς *բառը, որ պիտի նշանակէր «մարդուկ»։*

Չնաշխարհիկ *տե՛ս* **Ոչ** *և* **աշխարհ**:

Գ. Տ. Մկրտչեան (անձնական) մեկնում է «Չին աշխարհից», իբրև արտասովոր բան։ (Բայց այդ դէպքում պիտի ունենայինք ***չենաշխարհիկ**):

Չնարէկ *տե՛ս* **Ջնարակ**։

\+**ՉՈԳԱՄ** *տե՛ս* **ՉՈՒ**:

Peterm. *237* չու *և* գալ. *բառերից կազմուած։* Lag. Urgesch. 91 gā *արմատից կրկնուած։—Տէրվ.* Altarm. 12 չու *բառի հետ, իբր սանս.* čučyuvē, *հին կատարեալի մնացորդ։ Հիւբշ.* ZDMG *36 (1882), էջ 118 նոյն ընդ* չու= *սանս.* ćyavāmi=*յն.* σεύω =*զնդ.* šu, *ինչպէս դրել էր* Justi, Zendsp. 309, *որ մերժել է* Lagarde *և որ վերստին հաստատում է Հիւբշման։ Հիմք.* գուճ *բառից։* Bugge IF 1, 439 չու *ձևի հետ՝ իբր հնխ.* qi̯oi̯a:

\+**ՉՈՐ** *(***ո, ի** *հլ. յետնաբար) «չոր, ոչ-թաց» ՍԳր. Եւս. քր. փիլոն. «լուկ, միայն» Մաշտ. ջահկ.* (չոր պատարագ), *«կարծր, կոշտ» Գր. սքանչ. ծն. քս. (Ո՛չ մահիճ և ո՛չ անկողին, այլ ի չոր մսուր եդեալ. ՀԱ 1912, 475. հմմտ. Ղրբ.* անկողինը չոր է՝ *կարծր է)։ Որից* չորանալ *ՍԳր.* չորաբեկ *Ոսկ. ա. տիմ. ժդ.* չորակեաց *Յայսմ.* չորակեր *Կանոն. Տօնակ.* չորանաշակ *Ուռհ.* դիւրաչոր *Ոսկ. սղ.* խորշակաչոր *Վրդն. սղ.* չքաչոր *Վստկ.* չորուտ *«անբեր (երկիր, հող)» Եփր. համաբ. 200։ Սրա ձայնդարձն է* **ՉԻՐ** *«պըտուղի չոր, չորացրած պտուղ», որի վրայ տե՛ս առանձին։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. k^2soros *ձևից, որի* k^2sēros *ձևից էլ ենթադրւում է հյ.* չիր: *Սըրանց ցեղակիցներն են սանս.* kšārá *«կիզիչ, հրավառ», յն.* ξηρός, ξερός *«չոր»,* ξερόν *«ցամաք երկիր», լատ.* seresco *«չորանալ»,* serēnus *«պայծառ, չոր», հբգ.* serawēn *«չորանալ, ծիւրիլ», գերմ.* serben *«չորանալ, թառամիլ» (տե՛ս* Boisacq 678, Walde 701, Ernout-Meillet 887, Pokorny 1, 500 *և* 503*)։ Հնխ.* kser- *«չոր» աճած պիտի լինի հնխ.* k'sē *կամ* k'sā *«այրել, վառել» պարզ արմատից։—Հիւբշ. 485։*

ՆՀԲ լծ. թրք. quru, *յն.* ξηρός *Տէրվ.* Altarm. 87 *սանս.* kšara, *յն.* ξηρός *նոյն. Նախալ. 112 հնխ.* skar *«այրել» արմատից. հմմտ.* խարել, խարշել, *սանս.* kšāra *«կծու»,* kšāma *«չոր, ցամաք» են։ Հիմք.* ջուր *բառից։* Scheftelowitz BB 28, 293 *սանս.* ǰvar *«տաքանալ, այրել» արմատի հետ։—*Karst, *Յուշարձան 429 թթր.* kar, kor, kur, *չաղաթ.* koruk, kuruk, *եաքութ.* kurun, kūr *«չոր», օսմ.* qavurmaq *«խորովել»։ Էսգէթ, Արրտ. 1915, 784 արաբ.* شرّ šarr *«չորացում, չոր» բառից։* Pokorny 1, *էջ 500 և 503 իրարից բաժանում է 1) սանս.* kšāra *«կիզիչ»,* kšāma *«չորացած, չոր» և 2) յն.* ξερόν *«ցամաք»,* ξηρός *«չոր», լտ.* seresco *«չորանալ», գերմ.* serben *են. առաջին խմբի մէջ դնում է հյ.* ցաւ, ցամաք, ցասնուլ. *երկրորդը հայերէն ներկայացուցիչ չունի. հյ.* չոր *խաբուսիկ կերպով նման է վերիններին և յատկապէս յն.* ξηρός *բառի հետ, բայց իսկապէս երկու խմբի հետ էլ ո՛չ մի կապ չունի։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց.* დაშრობა դաշրոբա, დავაშრობ դավաշրոբ *«չորացնել» (արմատը* შრ շր–*)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. չոr, *Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սչ.* չօr, *Սլմ.* չուէr, *Մրղ.* չոՙr, *Մկ. Տիգ. Տփ.* չուr, *Հմշ. Սեբ.* չէօr, *Ասլ.* չէօ՝r, *Սվեդ.* չիւr, *Զթ.* չիւյ, չիւr, *ՀՃ.* չոյ *(բայց* չիյնօլ *«չորանալ»).—Ագլ. չունի այս բառը և գործածում է* խէշկ *ձևը, որ պրս.* خشك xušk *հոմանիշից է փոխառեալ։ (Սակայն կայ* չիr *«չոր պտուղ»)։ Նոր բառեր են* չորագլուխ, չորաքան *կամ* չորքան, չորքանագող, չորակապ, չորամանակ, չորային, չորապուր, չորել, չորացնել, չորեղէն, չորեփոց, չորոտ,

չորուկ, չորուտ, չորչրուկ, չորչորատիլ, չոր-խըրտիլ են։

ՓՈԽ.—Նոր փոխառութիւններ են քրդ. چورتان čortan «կակուղ պանիր» (ըստ Justi, Dict. Kurde 133) կամ «չորթան» (ըստ Հայաստան 1917, № 90).—Սղերդի արաբախօս քրիստոնէից բարբառով էլ šərtan «չորթան» (հմմտ. էնկիւրիի հայոց բարբառով čorten հոմանիշը. Բիւր. 1898, 865), čortətu «չորթթու, շողգամի կամ կաղամբի թթու» (Բիւր. 1899, էջ 116)։—Patrubány SA 1, 222 հայ. չորենի ձեւից է դնում հունգ. Surány տեղանունը (!)։

ՉՈՐՄՈՐԵԱԿ կամ ՉՈՐՄՈՒՐԵԱԿ «հազարտերեւեան կոչուած բոյսը. լտ. myriophyllum, ֆր. mille-feuille, ըստ Տիրացուեան. Contributo § 534 achillea millefolium L.» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 811 բ, ՀԲուս. § 2471, Քաջունի, Գ. 198։

+ՉՈՐՔ, ի հլ. (անեզական) ՍԳր. Եզն. 17. Եւս. քր. յետնաբար՝ հայցականը իբրեւ ուղղական գործածուելով՝ ձեւացել է չորս, որ գրիչները մտցրել են նաեւ հին գրութեանց մէջ. ինչպէս՝ Կոչ. 3Հ. իմ. Պտմ. աղէքս. են։ Ածանցման մէջ մտնում է 4 ձեւով.—1. ՉՈՐ-. ինչ. չորիր Եզնկ. ե. 12. չորրորդ ՍԳր. չորիցս Պիտառ. չորրեակ կամ չորեակ Փիլ. Պիտ. ՍաՀմ. չորրեկ «չորքոտանի կենդանի» ՄՀյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր.)—2. ՉՈՐԵՔ-. ինչ. չորեքտասան ՍԳր. չորեքանկիւնի Եւ. իբ. 16. Բ. մն. լդ. 11. չորեքեան կամ չորեքին ՍԳր. Եզն. չորեքբեւեան Եւս. քր. չորեքկուսի ՍԳր.—3. ՉՈՐՔ. ինչ չորքձի Եւս. քր. չորքոտանի Ծն. ա. 24. Ղեւտ. իէ. 27. Թուոց լե. 5. Եփր. հռ. չորքանկիւնի Լծ. փիլ.—4. ՉՈՐՍ. ինչ. չորսակեան Վրդն. ծն. չորսամսեան Վրք. ոսկ. չորսոտանի Խոր. աշխ. (բոլորն էլ յետին)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. k²etu̯ores ձեւից. հմմտ. սանս. चत्वर् čatvar, चत्वार: čatvāras, հյգ. čatúras, բուշայ. չղար, գնդ. ꞔꞔꞔ čaϑwārō, պհլ. ꞔꞔ čahār (նշանագրով ꞔꞔ), պազ. čihār, պրս. چهار cahār կամ چار čār, քրդ. čavār, čār, աֆղան. calōr, օսս. ҫuppar, ҫippar, եաղն. tfō, մինչ. čafír, Թոխար. çtwar, s'twar, բուլ. çtwer, çtwār, çwar, çwer, յն. դոր. τέτορες, հոմեր. τέσσαρες, յոն. τέσσερες, ատտ. τέτταρες, եօլ. πέσυρες, πίσυρες, լեսբ. πέσσουρες, բեովտ. πέτταρες, լտ. quattuor (ֆրանս. quatre, իտալ. quattro, ռում. patru), օսկ. petora, ումբր. petur-, հիռլ. cethir, նկիմր. petguar, նոր կիմր. pedwar, կորն. peswar, գալլ. petor-, նբրտ. pévar, հիսլ. fjōrer, անգսք. fēower, fiδer, հսաքս. fiuwar, fior, գոթ. fidwōr, հբգ. fior, feor, fiar, գերմ. vier, անգլ. four, լիթ. keturì, keturì, լեթթ. četri, հսլ. četyre, četvero, չեխ. čtyři, ռուս. четыре, ուկր. čotýry, լեհ. cztery, սլով. četirje, štirje, ալբան. katεr են։ (Pokorny 1, 512, Walde 630, Trautmann 131, Berneker 153, Boisacq 960, Ernout-Meillet 798, Horn § 452)։ Թէ ի՛նչ ճամբով հնխ. k^{u}etu̯or-es դարձած է հյ. չորեք, չորք՝ խնդրական է. եղած այլեւայլ ենթադրութիւնները տե՛ս տակը. հմմտ. նաեւ քառ եւ քառասուն։—Հիւբշ. 485։

Ուղիղ համեմատեց նախ Klaproth, Asia pol. 107:—ԳԴ պրս. չար, չէհար: ՆՀԲ զնդ. եւ նոյն ընդ քառք, որպէս եւ ընդ պրս. չէհար, չահար, չառ»: Peterm. 38, 153 սանս. čatur բառից՝ a եւ t ձայների անկումով եւ յոդնակիի f նշանով։ Նոյնը նաեւ Windisch. 31 եւ Bötticher. Arica 61: Lag. Urgesch. 575, 968 պրս. čār եւ սանս. čatur ձեւերի հետ։ Bopp, Vergl. Gram.² II. 71 սանս. եւ լատ. ձեւերի հետ՝ համառօտութեամբ ձեւացած։ Müller SWAW 35, 197 եւ 38, 580, 593 čatvār>časvar>*չոքր, դնելով f իբրեւ արմատական։ Schweizer KZ 17, 135 մերժելով Bopp-ի մեկնութիւնը՝ յիշում է թէ čahar ձեն էլ կարող էր տալ չոր, ինչպէս պրս. čahār տուել է čār։ Հիւբշ. KZ 23, 29, 33 եւ 35 զնդ. եւ լտ. ձեւերի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1784 չորք=պրս. čār համարում է արշակունի, մինչ քառ=(ča)tvar բնիկ հայ.։ Տէրվ. Altarm. 2, Նախալ. 132, Երկրագունտ Ա. 45, Լեզու Ա. 174 չորս եւ քառ դնում է *katvar (հմմտ. լտ. quattuor) ձեւից՝ միջին tv-ի անկումով։ Հիւբշ. ZDMG

30, 774—9 չի ընդունում որ միևնոյն k *ձայնը տար թէ՛* f *և թէ չ. ուստի են-թադրում է* չnrf=ċatvar, fwn=tvar *(հմմտ. սանս.* turya, *զնդ.* tūirya *են)։* Bartholomae, Stud. 2, 33 *դնում է* k²etvores>k′ek‘or>ċk‘or>չnrf: Bugge IF 1, 440 *և* 458 k²etvores>k′e-yor>k′ēor>k′ior>k′yor>čyor>չnrf: Meillet MSL 9, 158 *չ դնելով նախաւոր* kt *կամ* ktv *ձայնախմբից՝* չnr–<*հնխ.* k²tvor- *հմմտ. զնդ.* āxtūiryō, *յն.* τράπεζα *—Հիմք.* չnւr *բառից։*

ԳԻՌ.—Ուղղական չnrf *ձևից են ծագում Ագլ. Մղր.* չnւrf, *Ղրբ.* չţorf, *Անտ.* չnւf, *Ջղ.* չnf. *իսկ հայցական* չnru *ձևից են գալիս՝ Ալշ. Մշ. Սլմ. Վն.* չnru, *Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Ճմ. Պլ. Ռ. Սչ.* չoru, *Մկ. Սվեդ. Տիգ. Տփ.* չnւru, *Մրղ.* չnւ̊ru, *Ակն. Սեբ.* չţoru, *Ասլ.* չţo‵ru, *Հճ.* չnյu, *Զթ.* չիւյu, չիւru, *Հմշ.* չţoյu, *Խր.* չou:—Չnrbfշwpp̄ի *ձևի դէմ հետաքրքրական են Վն.* f'ţorţoշպmp, f'ţorţof'pշպmp, չţorţof'pշպmp, չţorţoշ-պmp *(ՀԱ 1906, 129)։ Նոր բառեր են* չnrbf-դիմաց, չnrbfմnւm, չnrbfpwp, չnrbfշwpwp-մnւm, չnrbfչnւrչ, չnrng, չnrngf, չnruwճng, չnruwչf, չnruwչfwճի, չnruխwqwճի, չnru-ձեռճwճի, չnruwճng, չnruճnւկ, չnrunւpnլnr, չnrunւմ, չnrumrwfwճի:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. čoros *«չորրոց, չորս եզով արօր» (Բիւր. 1898, 627), նոյնը նաև Թորթումի մէջ* չorogf (!) *ձևով (ըստ Շի-րակ 1905, 425).—Հյ.* չnru mwrbկwճ *ձևից է վրաց. գւռ.* ჩუხტარაგანი չnւumwrwqwճի *«չորս տարեկան երախայի ոտքի կաղապար» (տե՛ս* Беридзе, Грузинск. глоссарій по имер. и рач‘ин. говорамъ, СП. *1912, էջ 59. տե՛ս և* mwrի *բառը)։*

+ՉՈՒ, ի–ա *հլ. (յետնաբար* n *հլ.) «երթ, ուղևորութիւն» Թուղթ լգ. 2, Եղ. խ. 36. Վե-ցօր. 163. Փարպ. «ճանապարհ» Ա. մկ. ե. 63. «բանակ, կարաւան» ՍԳր. որից* չnւ wn-*ճել ՍԳր. Ագաթ.* չnւճլ *ՍԳր. Եփր. թգ.* oդw-չnւ *Նար.* յnrդwչnւ *ՑՀ. կթ.* brկճwչnւ *Ագաթ. Սրկ. յկ. Մագ.* ճwւwչnւ *«նաւագնացութիւն» Եւթաղ. 180.* wմպwչnւ *Ագաթ. (սխալ է* wմպwչnւել *բայը՝ ըստ Վարդանեան, Եւթաղ էջ 181 ծան.).* լnւwչnւ *Կղնկտ.* խnrwճwչnւ *Խոր. վրդ.* ծnվwչnւ *Զքր. կթ. Պիտառ.* կեճ-uwչnւ *Նար. խչ.* մwկnւկwչnւ *Շիր. քրոն.։— Նոյն արմատի երկրորդ ձևն է* ՉՈԳ, *որից կազմուած են* brpwլ *բայի կատարեալը* (չn-qwյ, չnqwr, չnqwւ *են, գրուած նաև* չnfwյ *են) և հրամայականը՝* չn՛q *«գնա՛» Ոսկ. մ. ա. 17. յետնաբար կազմուած են նաև ուրիշ ժամանակներ. ինչ.* չnqwլ *Նանայ.* չnqwլnվ *Ոսկ. յհ. բ. 2.* չnqwմ *Վրք. հց. Պղատ. օրկ.։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. qי̯eu- *«շարժիլ, եր-թալ» արմատից. հյ.* չnւ *գալիս է հնխ.* qי̯u-ti- *ձևից,* չnq<*հնխ.* qioי̯- *ձևից։ Սրանց ցեղա-կիցներն են սանս.* čyuti- *«երևան գալը, ելք, հեռացում, անկում»,* čyávatē *«հեռանայ, գնայ, երթայ»,* čyāutná- *«ցնցում, արշա-ւանք», բոշայ.* ջել, ջիել, nւչել, nւչwվել, չիել *«երթալ», զնդ.* >ܫܘ šu *արմատից՝* šūta- *«եկեալ, վարեալ, վանեալ»,* šavaitē *«ճամ-բայ ելլել»,* šyaoθna- *«վարմունք, գործ, ա-րարք», հպրս.* 𐎠𐏁𐎡𐎹𐎺 aši̯yava *«շուեց, գնաց», արևել. իրան.* tsue *«գնաց», պրս.* شوم šavam *«երթամ, լի-նիմ», աֆղան.* švạl *«երթալ, գալ, լինել», վախի* čauạm *«երթամ», քրդ.* čun, čuin *«եր-թալ»,* čuma *«շու, երթ», զազա* šuin *«եր-թալ», բելուճ.* šuta *«երթեալ, գնացեալ», օսս.* çāun *«երթալ»,* çי̯d *«երթ, շու», յն.* σεύω *«յուզել, վարել, վանել»,* σοεῖν *«մղել»,* ἔσ-συτο *«շտապեց»,* ἐσσύμενος *«շտապ, շտա-պաւ»։ Հնխ.* qי̯eu- *արմատը համարւում է աճած պարզական* qēi- *«շարժիլ» արմատից, որի ժառանգներն են՝ յն.* κίω, ἔκιον *«գնալ»,* κινέω *(*n- *աճականով) «շարժել»,* κίνυμαι *«շարժիլ, ճամբայ ելլել»,* ὀνο-κί-νδιος *«իշա-վար», լտ.* cio, cieo *«շարժել»,* citus *«արագ», հիռլ.* ro-chim *«հասնիլ», կորն.* ke *և բրըտ.* kae *«գնա՛», գոթ.* haitan *(*d- *աճականով) «քշել, վարել, հրամայել, կոչել», մինչև* կի-ճօ=uիճէմw=cinématographe, *որ թարգ-մանւում է «շարժապատկեր»* (Pokorny 1, 361—3, Walde 159, Boisacq 860, 462, 457, Ernout-Meillet 180, Horn § 778)*։—Հիւբշ. էջ 485։*

Justi, Zendsp. 309 *զնդ.* šu *արմատի տակ՝ վերի զանազան ձևերի հետ։*

Մորթման ZDMG 26, էջ 528 և 545, Բևեռ. Հայաստ. (թրգմ. Գ. Ապտուլլահ), էջ 48 բևեռ. šiubi, šiudata «շուել», գերմ. schieben «վարել»։ Տէրվ. Altarm. 12, Նախալ. 112 զնդ. šu, պրս. šudan, սանս. čyu, գոթ. skevjan ձևերի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնն ունին Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), էջ 117—8, Arm. Stud. էջ 48, Meillet MSL 8, 296—7 և 23, 255։ Հիւնք. «բառ ասիական կամ դուրանական՝ նովին հնչմամբ և նշանակութեամբ. քրդ. չու, տճկ. կիտիշ»: Սանտալճեան, L'idiome 12 բևեռ. tisuldu-lini: Karst, Յուշարձան 429 թթր. ույղուր. köč, եաքութ. kös, օսմ. köč-mek, göč-mek «շուել, քոչել»։ Պատահական նմանութիւն ունին չին. 去 çü⁴ կամ 出外 çu'-wái «շուել»։ Տե՛ս և տակը զառ.։

ԳԻՌ.—Խրբ. չվիլ, Սեբ. (ծծկ.) չվէլ «շուել, գնալ»։—Սրանցից պէտք է բաժանել Ալշ. Երև. Ղրբ. Վն. չո՛ւ, Արբ. չօ՛, չօչօ՛, բացագանչութիւն՝ ձի կամ էշ քշելու, ինչպէս նաև գոմէշներին կռուի գրգռելու, որոնք թաթարական ծագում ունին. հմմտ. արևել. թրք. چُچُر čču «էշ, ձի քշելու ձայն», որ և թրք. چو ču (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 28), չաղաթ. چچن čučun «ճամբորդութիւն», čučumek, čumek, čuymek «ճամբորդել», նողայ. ču, čuču «եզ քշելու ձայն», ալթայ. ču «ձի քշելու ձայն», որոնց բոլորի արմատը Будаговъ 1, 471 հանում է թաթար. և մոնղոլ. լեզուներից։

ՉՈՒԱՆ, ի-ա հլ. «չուան, պարան, թոկ» ՍԳր. Եփր. ուետ. Խոր. «կօշիկ կարելու առասան» Վստկ. 182. «չմոռանալու համար մատին կապած թել» Բրս. մրկ. 199 (վկայութիւնը տե՛ս խանձիող բառի տակ). որից չուանեայ ՑՀ. բ. 15, չուանեղէն Գէ. ես. չուանամած Ոսկ. մ. ա. 20. չուանաձգութիւն Պիտ.։

Justi, Dict. Kurde 127 կցում է քրդ. چپان čopān «չուան» բառին, բայց այս բառը պէտք է համեմատել մեր ճոպան ձևի հետ։ Սագրգեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. guana «նաւի չուան»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 265 ճոպան բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. გარჩვნილი գարշվնիլի «ոլորուն, հիւսած բան»։

ԳԻՌ.—Ղրբ. չուան, Մրղ. չուաան, Խրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Սեբ. Սչ. չուվան, Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. չըվան, Տիգ. չվոն, Ասլ. չիվը, Դվ. Ռ. չիվան, Ջթ. չուվօն, չուվոն, Համշ. չիվօն, Սվեդ. չվուն, ՀՃ. չօվօն:

*ՉՈՒԱՌ «թշուառ». տե՛ս Թշուառ:

Հիւնք. հանում է չու առնել բայից։

*ՉՈՒԽԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ասուի» Վրք. հց. ա. 491. Վստկ. 104. «կրօնաւորի կապայ» Մ. մաշտ. 343. որից չուխազգեստ Թղթ. դաշ. 23։

=Պրս. چوخا čuxā «չուխայ», որ Արևելքից մինչև Բալքանները ընդհանուր տարածուած մի բառ է. այսպէս՝ քրդ. čux, čōxā, čuka, թրք. چوقه čuqa, ռմկ. čuha, արաբ. جوخه ǰūxa, լազ. čoxe, նյն. τζόχα (Sophocles 1081), τσοχένιος. սերբ. čòa, čòha, բուլգար. čohá, սլովաք. čuha, նսլ. čóha, հունգ. csuha, csoha, լեհ. czucha, czuha, czuhaj, czuja, czujka, szuja, ուկր. čúha, čuhána, ռուս. чуга (Berneker 159) ևն։—Հիւբշ. 273։

ՆՀԲ յիշում է չուխայ, չօհա, չօգա ձևերը։ Pictet 2, 298 պրս. և քրդ. ձևերի հետ։

ԳԻՌ.—Նոր փոխառութեամբ գոյութիւն ունի ամէն տեղ. ինչ. Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Մկ. Երև. Կր. Համշ. Պլ. Մշ. Մրղ. Ռ. Սեբ. Տփ. չուխա, Տիգ. չուխտ, Սվեդ. չուխօ, Ջթ. չուխո, Ակն. չիւխա, Ղրբ. չօ՛խա ևն։

ՉՈՒԿԷՆ, ՉՆՉՈՒԿԷՆ «կանացի, բօլօճ կամ ուլ ուլ կամ այն և այն կամ տապզէ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 261։

*ՉՈՒՄ «հոյն պտուղը, cornus, տճկ. գըզըլճըք» Բժշ. որից չմենի «հոնի ծառը» ՓԲ։

=Թաթարական բառ է. հմմտ. քումուք. čum «հոն» (Мохира, Кумыкско-русск. слов. Сборн. Матер. Кавк. հտ. 17). որի հետ նոյն է պրս. چوم čūm «ալոճ» (ԳԴ)։—ԱՃ.

Patrubány *ՀԱ 1908, 277 հայերէնից փոխառեալ է դնում հունգ.* som։

ԳԻՌ.—Ննխ. չում:

ՁՈՒՄԱՐ *«թրք. խուրմա չիչէկի. արմաւենուն գլուխն է կամ ծաղիկն». Կամրկ. որից առնելով ունի միայն ՀԲուս. § 2473։*

ՁՈՒՆԿ *«ոստերը կտրատելուց յետոյ մնացած անհարթութիւն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրդ. այգեկ. էջ 77. «Ինըրսում և ինն ոստ և խոչ և չունկն եհան ի նմանէ». (Նոյնը տե՛ս Վրդ. առ. I. 340—1, ուր Մառ թարգմանում է ռուս.* занозъ*)։ Հմմտ. գւռ.* չանճկչանճկոտ *Ղզ. Ղրբ. «խորտուբորտ, ծուռ ու մուռ, վրան բազմաթիւ ճիւղեր կամ ճիւղի արմատներ ունեցող (փայտ)».* չրչնկոտ *Դվ. «վրան ուռուցքներ կամ անհարթութիւններ ունեցող, ինչպէս է կիտրոնը»։*

*ՁՈՒՔԱՋ *«գազին փայտին վարդն, երբ զփուշն ի վայր տան». Մխ. բժշ. 84 ունի միայն ՀԲուս. § 2474։*

=Պրս. چوب čōb, čūb *«փայտ, գաւազան» և* گز gaz *«գազ» բառերից։—Աճ.*

ՁՈՓԱՅ, ի *հլ. անստոյգ բառ, որ երկու անգամ գործածում է Կղնկտ. հրտր. Էմինի, էջ 204, 205. «Արդ հաւանեցարուք այսմ բանի, զի որոտընդոստ չոփայից շիրիմքն դարքումանդ կոչեցեալ՝ նախ նա այրեսցի յայսմ աւուր ի ձեռն խոստովանող քրմապետացդ այդոցիկ։ Հողմն ուժգին սաստկապէս հասեալ վառէր զայրեցումն բարձու մեհենին և զչոփայսն (այլ ձ. զչափայսն) զազիր մորթովք հանդերձ»։ ԱԲ մեկնում է «կաշի և գըլուխ ձիու, որ ծառոց զոհուած է»։*

Տե՛ս և Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 29։

*ՁՈՔԵԼ *«ծունր դնել, ծնրադրել». մէկ անգամ ունի Վրդ. պտմ. էջ 156. «Եւ ի տեսանելն զմեզ ծունր ոչ ետուն կրկնել և ոչ չոքել, ըստ իւրեանց սովորութեանն»։ Արմատը* չոf *«ծունկ» ունի Յովսիմ. (համառօտ խըմբագրութիւն) 30 ա. «Եկեալ չոք եղև առաջի իմ որպէս ուղտ»։*

=Թրք. چوکمك čök-mek *«ծնրադրել» բայից փոխառեալ՝ միայն թրք. -*mek *բայական վերջաւորութեան տեղ դնելով հյ.* -ել:

Սրանից են նաև քրդ. čok *«ծունկ»,* čok dain *«ծնրադրել», պրս.* چك čak, چوك čūk *«ծնրադրութիւն», վրաց.* დაჩოქება դաչոfեբա, *ուտ.* čöktesun *«չոքել»։*

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Վրդ. պտմ. 156։

ԳԻՌ.—Արմատը պահում են Ղրբ. չոf *և Մկ.* չէօf *«ծունկ», Ննխ.* չոf *«ծնրադրութեամբ աղօթք և թափօր՝ երաշտի ժամանակ». որից* չոfել, չոfէչոf, չոfիպուկի անել, չոfկոտրուկ, չոfմաճ, չոfչfոյ, չոfոտել, ծճկաչոf, *որոնք գործածական են զանազան գաւառականներում։* Չոfել *բայի ձևերն են՝ Մշ.* չօfել, *Երև.* չօfէլ, *Ախց. Կր. Սեբ. Տիգ. Տփ.* չօfիլ, *Հմշ.* չօfուշ, *Ալշ.* չօկել, *Մրղ.* չէօfէլ, *Մկ.* չէօfիլ, *Զթ.* չուfիլ:

ՁՔԱՏԱԿ *«մի տեսակ բոյս, որ աճում է Փոքր-Հայքում և արաբ. կոչւում է* būš-Darandī*» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2476։ Նոյն ձևով կայ այժմ էլ Խտշ.։*

=Կազմուած է անշուշտ տակ *բառից. պարզ արմատը* չf- *յայտնի չէ այլուստ։*

ՁՔԵԼ *«յետս երթալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 261։ Արդի գաւառականներում ունինք* չfել *Ղրբ. «իբր դժգոհութեան նշան՝ լեզուն քիմքին զարնել. ցք ցք անել», Երև. «չէ ասել, մերժել», Ակն. «վէրքը հալեցնել՝ չթողնելով որ թարախ կապէ»։ Այս վերջինը թուի թէ համապատասխանում է «յետս երթալ» բացատրութեանն։—Բոլորն էլ ծագում են* չիf *բառից։*

Չքիտամ *տե՛ս Ձիգիտամ։*

ՁՔՆԱՂ *«աննման, հրաշալի, սքանչելի» Եսթ. ժզ. 13. Եւ. քր. Ոսկ. մ. ա. 3, 4. Կիւրղ. թգ. որից* չfճաղագեղ *Ագաթ.* չfճաղագիտ *Ագաթ.* չfճաղադէմ *Մագ.* ճիաչfճաղ *Բենիկ.—գրուած կայ նաև ըստ ԱԻ* չfճագեղ՝ *փխ.* չfճաղագեղ:

ՀՀԲ «չիք ի նա աղտ»։ ՆՀԻ «չիք այլ որպէս զնա» (ուրեմն իմանում է չիfճա-այդ*'): Տէրվ.* Altarm. *3, Նախալ. 119* չիf *«չկայ» ձևից (բայց առանց բացատրութեան է թողնում* -ճաղ *վերջաւորութիւնը)։—Հիւբ. էջ 349* աչf *և ադաճի բառերից։*

***ՉՔՆՏՈՒՐ** *«ճակնդեղ կամ բազուկ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2478։*

=Պրս. կամ Թրք. چكندر čukundur *«ճակնդեղ» բառից. (բայց այս բառն էլ փոխառեալ է հյ.* ճակնդեղ *ձևից, որ կազմուած է* ճակն+դեղ *բառերի բարդութեամբ. աւելի ընդարձակ այս մասին տե՛ս* ճակն *բառի տակ)։*

Չքոտի *տե՛ս Իք։*

Չօճ *տե՛ս Սոճ։*

***ՋՕՐՏԻԿ** *կամ* **ՋՈՐՏԻԿ** *«մի տեսակ բոյս է. լտ.* panaces asclepiu*». Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2480։*

=Թրք. čordik, *որի վկայութիւնը տալիս է Ամիրտ. «Ջուֆայրայ, որ Թուրքն չօրտիկ ասէ» (տե՛ս ՀԲուս. անդ)։ Նոյնը գիտէ նաև* Будаговъ, Срав. слов. *1, էջ 493 չաղաթ.* چوردوك čorduk *ձևով, որ մեկնում է «ռուս.* иссòпъ*», որ է «զոպայ,* hyssopus*». Իբր համապատասխան արաբ.* زوفا zūfā *«զոպայ» բառի, առնելով Ցենքերից, վերջինս էլ Սէնգի-Լախիից, որ է* Lahjat-ul-luγat*։— Աճ.*

ՀՐԱՉՅԱ ՀԱԿՈԲԻ ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Գ
ՀԱՏՈՐ

Հ—Ջ

Հրատարակչության խմբագիր՝ Լ. Լ. Աղայան
Նկարիչ՝ Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Մ. Ա. Կափլանյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Լ. Ս. Մախսուդյան
Լինոտիպիստ՝ Ջ. Ա. Աղաջանյան
Տպագրիչներ՝ Դ. Գալստյան, Ս. Հարությունյան, Ժ. Բարսեղյան

Պատվեր 488 Տպաքանակ 20000

Հանձնված է արտադրության 24/III 1977 թ.։
Ստորագրված է տպագրության 23/VIII 1977 թ.։
Թուղթ՝ 84×108 1/16։ Տպագր. 39,75=66,78 պայմ. մամուլ։
Հրատարակչական 65 մամուլ։
Գինը՝ 5 ռ. 10 կոպ.։
Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն։ Երևան, Մռավյան փող. № 1։

Երևանի Համալսարանի տպարան, Երևան, Աբովյան փող. № 52։